ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

www.ziyouz.com kutubxonasi

АКАДЕМИЯ НАУК УЗБЕКСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ А.С.ПУШКИНА

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

В ДВУХ ТОМАХ
60000 слов
и сочетаний

Под редакцией
З. М. МАГРУФОВА

I
А–Р

МОСКВА
ИЗДАТЕЛЬСТВО
«РУССКИЙ ЯЗЫК»
1981

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А.С.ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

ИККИ ТОМЛИ
60000 сўз ва бирикмаси

З. М. МАЪРУФОВ
таҳрири остида

I
А–Р

МОСКВА
«РУС ТИЛИ»
НАШРИЁТИ
1981

www.ziyouz.com kutubxonasi

ББК 81.2 Уз
Т 52

Авторлар:

С. Ф. АКОБИРОВ, Т. А. АЛИҚУЛОВ, С. И. ИБРОҲИМОВ, Н. М. МАМАТОВ, З. М. МАЪРУФОВ, М. М. МИРТОЖИЕВ, Г. Н. МИХАЙЛОВ, А. Р. РУСТАМОВ, А. Т. ХЎЖАХОНОВ, А. П. ҲОЖИЕВ

Дастлабки редакторлар:

С. Ф. АКОБИРОВ, Т. А. АЛИҚУЛОВ, С. И. ИБРОҲИМОВ, Н. М. МАМАТОВ, З. М. МАЪРУФОВ, А. П. ҲОЖИЕВ

Авторы:

С. Ф. АКАБИРОВ, Т. А. АЛИКУЛОВ, С. И. ИБРАГИМОВ, З. М. МАГРУФОВ, Н. М. МАМАТОВ, М. М. МИРТАДЖИЕВ, Г. Н. МИХАЙЛОВ, А. Р. РУСТАМОВ, А. Т. ХОДЖАХАНОВ, А. П. ХАДЖИЕВ

Первичная редакция:

С. Ф. АКАБИРОВ, Т. А. АЛИКУЛОВ, С. И. ИБРАГИМОВ, З. М. МАГРУФОВ, Н. М. МАМАТОВ, А. П. ХАДЖИЕВ

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 60 минг сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат соҳаларига оид терминларни, диалектал ва эскича сўзларни ўз ичига олади. Луғат ўзбек тилшунослиги бўйича мутахассислар, матбуот, радио ва телевидение ходимлари ва туркологлар учун мўлжалланган.

Толковый словарь узбекского языка: В 2-х т. Т52 60 000 слов и сочетаний/ С. Ф. Акабиров, Т. А. Аликулов, С. И. Ибрагимов и др.; Под ред. З. М. Магрufова.— М.: Рус. яз., 1981.— В надзаг.: АН УзССР, Ин-т яз. и лит. им. А. С. Пушкина.

Т. I. А—Р. 632 с.

Словарь содержит около 60 тыс. слов и сочетаний современного узбекского литературного языка, специальную терминологию, а также устарелые и диалектные слова. Предназначен для специалистов по узбекскому языку, для работников печати, радио и телевидения УзССР, для тюркологов.

4602020000

Т $\frac{70105-071}{015(01)-81}$ 195-196-80

ББК 81.2 Уз
4И (Узб) (03)

© Издательство «Русский язык», 1981

www.ziyouz.com kutubxonasi

СЎЗ БОШИ

Ўзбек тилининг изоҳли Луғати ўзбек халқи тарихида биринчи марта нашр этилди. Луғат кенг ўқувчилар оммасига — тилшунослар, ўрта ва олий мактаб ўқувчилари ва ўқитувчилари, ёзувчилар, журналистлар, газета ва нашриёт ходимлари ва ўзбек тилига қизиқувчи барча китобхонларга мўлжалланган.

1970 йилда мамлакатимизда ўтказилган аҳоли рўйхати маълумотларига кўра ўзбек тилида сўзлашувчилар сони 9,2 миллионни ташкил қилади. Шунинг ўзиёқ ўзбек тили изоҳли луғатининг қанчалик зарур эканлигини яққол кўрсатади. Бироқ, бу муҳим вазифани амалга ошириш учун зарур бўлган имкониятлар фақат сўнгги 20-30 йил мобайнида ўзбек тилшунослигида эришилган ва ўзбек лексикографиясини тилшуносликнинг тез ривожланиб бораётган мустақил соҳасига айлантирган улкан муваффақиятлари туфайли юзага келди.

Ўзбек лексикографиясининг тарихи Маҳмуд Қошғарийнинг XI асрда юзага келган «Девону Луғатит турк» номли луғатига бориб тақалади.

Бу давр ичида ўзбек тили билан боғли ҳолда кўпгина луғатлар яратилган бўлиб, улардан фақат Алишер Навоий асарлари юзасидан тузилган Толе Имонийнинг «Бадойи ул-луғат» номли чиғатойча-форсча луғатини (XV аср), «Абушқа» номи билан машҳур бўлган чиғатойча-туркча луғатни (XVI аср), Мирзо Маҳдихоннинг «Санглоҳ» номли чиғатойча-форсча луғатини (XVIII аср), булардан ташқари, Муҳаммад Яъқуб Чингийнинг «Келурнома» номли ўзбекча-форсча луғатини (XVII аср) [1] ҳамда Фазлуллохоннинг Калкуттада 1825 йилда нашр этилган чиғатойча-форсча луғатини [2] кўрсатиб ўтиш мумкин.

Ўрта Осиёнинг Россияга қўшилиши билан турли хил ўзбекча-русча ва русча-ўзбекча луғатлар юзага кела бошлади. Улар орасида ўзбек лексикографиясида ҳам алоҳида ўрин тутган Л. З. Будаговнинг «Сравнительный словарь турецко-татарских наречий» (СПб, 1869—1871) ва В. В. Радловнинг «Опыт словаря тюркских наречий» номли (СПб, 1893—1911) луғатлари диққатга сазовордир.

Лекин ўзбек совет лексикографияси фақат Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейингина чинакам равнақ топди ва кенг ривожланди [3]. Совет ҳокимияти ўрнатилган дастлабки йилларданоқ хилма-хил луғатлар юзага кела бошлади. Улар орасида, айниқса, русча-ўзбекча ва ўзбекча-русча луғатларнинг салмоғи катта. Уларнинг энг муҳимлари Е. Д. Поливановнинг «Қисқача русча-ўзбекча луғат»и (Тошкент — Москва, 1926), А. Зоҳирийнинг 34 минг сўзли «Мукаммал русча-ўзбекча луғат»и (Тошкент, 1927—1928), К. К. Юдахиннинг «Қисқача ўзбекча-русча луғат»и (Тошкент, 1927), У. Аҳмаджонов ва Б. Ильязовнинг латин алфавити асосидаги янги ўзбек алифбосида нашр этилган «Ўзбекча-русча луғат»и (Тошкент, 1931) ва бошқалардир. 1934 йилда С. Раҳмати ва А. Қодировнинг «Русча-ўзбекча тўла сўзлик» номли луғати (II том, Тошкент — Қозон, 1934, 24 минг сўз; бу луғатнинг I томи чиқмай қолган), 1935 йилда эса В. В. Решетовнинг «Қисқача ўзбекча-русча луғат»и (7000 сўз) нашр этилди.

Қирқинчи йилларнинг бошларида (ўзбек ёзуви рус графикаси асосидаги янги алфавитга кўчирилгандан кейин) Ўзбекистонда лексикография ишларининг маркази СССР Фанлар академиясининг Ўзбекистон филиали бўлиб қолди. Бу ерда 17 минг сўзли «Ўзбекча-русча луғат» (Тошкент, 1941) ва 30 минг сўзли «Русча-ўзбекча луғат» (Тошкент, 1942) яратилди ва нашр этилди. Проф. Т. Н. Қори Ниёзий ва проф. А. К. Боровков таҳрири остида тайёрланган бу луғатлар сўзлигининг состави жиҳатидан ҳам, луғат мақолаларининг тўлалиги жиҳатидан ҳам илгариги луғатларга нисбатан анча мукаммал эди.

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти лексикографлари томонидан Республика нашриётларининг тажрибали таржимонлари билан ҳамкорликда яратилган беш томли «Русча-ўзбекча луғат»нинг босилиб чиқиши (Тошкент, 1950—1955) ўзбек лексикографияси тарихида муҳим воқеа бўлди.

1952 йили ВКП(б) Марказий Комитетининг Сиёсий Бюроси мамлакатимизнинг беш республикасида (Ўзбекистонда, Қозоғистонда, Қирғизистонда, Туркманистон ва Молдавияда) русча-миллий луғатлар тузиш ҳақида қарор қабул қилди. Бу луғатларни нашр этиш Давлат хорижий ва миллий тиллар луғатлари нашриётига топширилган эди. Шундан кейин Ўзбекистон ССР ФА Тил ва адабиёт институти лексикографлари билан мазкур нашриёт ходимлари ўртасида мустаҳкам ва самарали ҳамкорлик бошланиб кетди. Ана шу ҳамкорлик натижасида 50 минг сўзли бир томли «Русча-ўзбекча луғат» (М., 1954) ва 40 минг сўзли бир томли «Ўзбекча-русча луғат» (М., 1959) тайёрланди ва нашр этилди.

Бу луғатлар ўзбек тилининг биринчи Изоҳли луғатини тузиш учун асос бўлди ва унинг илмий базасини юзага келтирди. Лекин Изоҳли луғатни тузиш учун бевосита асос бўлган луғат 1959 йилда нашр этилган «Ўзбекча-русча луғат»дир. Унда ўзбек лексикографиясининг тажрибаси умумлаштирилган, ҳозирги замон ўзбек тилининг лексик-семантик системаси ва Октябрдан кейинги даврда шаклланган нормалари биринчи марта кенг тавсифланган.

«Ўзбекча-русча луғат» нормативлик принципига асосланган. Изоҳли луғат ҳам ўзбек тилининг норматив луғатидир.

Шундай қилиб, икки тилли луғатлар, хусусан «Ўзбекча-русча луғат» устидаги барча ишлар, маълум даражада, Изоҳли луғатни яратиш учун тайёргарлик бўлди. Бу ишлар давомида ўзбек тилининг Изоҳли луғати ва ўзбекча-русча луғатларнинг тузилиши учун умумий бўл-

---

[1] қ. Хафизова А. «Келурнаме» Мухаммеда Якуба Чинги.— «Советская тюркология», 1972, № 3.

[2] қ. Боровков А. К. Лексикографическая традиция в словарях чагатайского языка.— «Лексикографический сборник», 1960, вып. 6.

[3] қ. Магруфов З. М., Михайлов Г. Н. Успехи узбекской советской лексикографии.— «Общественные науки в Узбекистане», 1972, № 11, № 12.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган кўпгина масалалар амалий равишда ҳал этилди. Луғатда бош сўзларнинг шакли, сўз танлаш принциплари, сўзларнинг маъно, стилистик, грамматик характеристикаси, лексикографик белгилар системаси ҳақидаги масалалар ана шундай масалалар жумласидандир.

Ўзбекистонда амалий лексикография соҳасида эришилган муваффақиятлар икки тилли луғатларнинг конкрет лексикографик масалаларни ҳал этишда орттирган бой тажрибасини ва камчиликларини ёритишга бағишланган бир қатор илмий ишларни юзага келтирди. Улар ўзбек тилининг изоҳли луғатлари учун ҳам, шубҳасиз, катта аҳамиятга эгадир. Бундай ишлардан А. К. Боровковнинг «Из опыта составления русско-национальных словарей» номли мақоласини (Лексикографический сборник, вып. I, М., 1957), Э. В. Севортяннинг «Некоторые вопросы тюркской лексикографии» мақоласини (Лексикографический сборник, вып. III, М., 1958), шунингдек, Г. Н. Михайловнинг «Опыт лексикографического исследования узбекско-русских словарей, изданных в советский период» (Тошкент, 1961), К. А. Шарафутдиновнинг «Раскрытие значений слова в двуязычном узбекско-русском словаре» (Тошкент, 1963), Т. Алиқуловнинг «Полисемия существительных в узбекском языке» (Тошкент, 1966), С. Ф. Акобировнинг «Лексикографическая разработка терминологии в двуязычных словарях» (Тошкент, 1969), А. Тўрабоевнинг «Лексикографическое оформление глагольных форм в тюркско-русских словарях» (Тошкент, 1971) номли диссертация ишларини кўрсатиш мумкин. Бу ишларда ўзбек тили Изоҳли луғатининг проблемалари бевосита қўйилмаган бўлса-да, икки тилли луғатларнинг проблемалари билан боғлиқ ҳолда қаралади. А. А. Йўлдошевнинг «Принципы составления тюркско-русских словарей» номли китоби (М., «Наука», 1972) ҳақида ҳам худди шундай дейиш мумкин.

Кейинги йилларда ўзбек тили изоҳли луғатини тузишнинг конкрет масалаларига бағишланган айрим ишлар юзага келди [1].

Рус тили лексикографиясининг муваффақиятлари бизнинг мамлакатимизда барча миллий тиллар, шу жумладан ўзбек тили лексикографиясининг ривожланиши ва камол топишида муҳим роль ўйнади. Рус тилининг изоҳли луғатлари миллий тиллар лексикографиясининг дастлабки даврларида русча-миллий ва миллий-русча луғатлар тузиш ишининг кенг ривожланиши учун асосий база бўлиб хизмат қилган бўлса, ҳозир улар миллий тилларнинг изоҳли луғатларини тузиш учун намуна бўлмоқда. Рус тилининг «Словарь современного русского литературного языка» номли 17 томли академик луғати (М., 1950—1965), проф. Д. Н. Ушаков таҳрири остидаги «Толковый словарь русского языка» номли тўрт томли луғат (М., 1935—1940), А. П. Евгеньева ва бошқалар таҳрири остидаги «Словарь русского языка» номли тўрт томли луғат (М., 1957—1961), С. И. Ожеговнинг бир томли «Словарь русского языка» (I — нашри, М., 1949, 9—нашри 1973) номли луғатида тўпланган бой тажрибаларни ва уларнинг традицияларини ўзлаштириш асосида миллий республикаларда луғатчи кадрлар етишиб чиқди ва вояга етди.

Ўзбек лексикографиясининг проблемаларини ҳал қилишда, хусусан, ушбу Изоҳли луғатни тузиш билан боғлиқ бўлган масалаларни ечишда рус олимлари ва миллий республикалар тилшунослари: акад. Л. В. Щерба, акад. В. В. Виноградов, Е. И. Истрина, С. Г. Бархударов, С. И. Ожегов, А. М. Бабкин, Ф. П. Филин, А. П. Евгеньева, Н. А. Баскаков, К. К. Юдахин, А. К. Боровков, Н. И. Фельдман, С. К. Кенесбаев, А. А. Оруджев ва бошқаларнинг ишлари катта ёрдам берди. Бу ишларнинг кўпида умумий ва хусусий лексикографиянинг муҳим масалалари қўйилган ва ҳал этилган, миллий тиллар лексикографиясининг Октябрь революциясидан илгариги ва Совет давридаги тарихий йўли ёритилган, бизнинг мамлакатимизда олиб борилаётган луғатчилик ишининг бой тажрибаси умумлаштирилган, унинг муваффақиятлари ва камчиликлари кўрсатилган. Бу ишлар билан танишиш ўзбек лексикографларига ўзбек тилининг биринчи Изоҳли луғатини тузишда юзага келган муаммоларни тушуниш ва ҳал этиш учун йўл очиб берди ва бу мураккаб ишни анча осонлаштирди.

Ўзбек тили Луғатини яратиш билан боғлиқ бўлган кўпгина проблемаларни муваффақиятли ҳал этишда СССР ФАнинг Лексикографик комиссияси ташаббуси билан ўтказилган Бутуниттифоқ лексикографик кенгашларнинг материаллари, хусусан, миллий тиллар изоҳли луғатларини тузиш масалаларига бағишланган Боку (1956), Фрунзе (1960), Рига (1961) ва Ленинград (1974) кенгашларининг материаллари катта ёрдам берди.

Лекин шунга қарамасдан, ўзбек тилининг биринчи Изоҳли луғатини тузиш ниҳоятда қийин иш эди. Чунки бу Луғатни тузишда юзага келган ва ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлган проблемаларни ҳал этиш учун шу чоққача қўлга киритилган муваффақиятларни Изоҳли луғат эҳтиёжларига механик равишда татбиқ этиб бўлмас, балки улардан ижодий фойдаланиш зарур эди.

Ўзбек тилининг Луғатини тузишга киришилар экан, аввало, Луғат типини танлаш, унинг чегаралари ва манбаларини белгилаб олиш зарур эди. Луғатни хронологик ёки бошқа чегаралар билан чекламасдан ёки адабий тил нормалари билан боғламасдан тузиш ҳам мумкин эди, албатта. Лексикографияда тўлиқ луғат ёки thesaurus (хазина) деб аталадиган бундай луғатнинг объекти ўзбек тилининг туғилишдан то шу кунгача бўлган барча даврлардаги бутун сўз бойлиги бўлар эди. Бироқ бу типдаги луғатларни тузиш жуда катта коллективнинг ёки бир неча авлоднинг меҳнатини талаб қиладиган узоқ йиллик оғир ишдир. Бунга рус тилининг thesaurus ғоясига асосланган ва ниҳоясига етказилмай қолган «Словарь русского языка» номли академик луғати (1891—1907) тажрибаси мисол бўла олади.

Шундай экан, ўзбек тилининг турли тарихий даврларига, турли функционал услубларига оид битмас-туганмас сўз бойлигини тўла-тўкис қамраб олиш учун маълум хронологик чегаралар билан чекланган, конкрет мақсад учун белгиланган бир нечта луғат тузиш мақсадга мувофиқдир. Масалан, Алишер Навоийнинг ва бошқа классик шоирларнинг асарларини ўқиш учун махсус луғат зарур, чунки эски ўзбек тили ҳозирги замон ўзбек адабий тилидан луғат состави жиҳатидан ҳам, грамматик қурилиши жиҳатидан ҳам анча фарқ қилади. Бундай луғат тузилган ва нашр этилган. Бу — П. Шамсиев ва С. Иброҳимовнинг «Навоий асарлари луғати»дир (Тошкент, 1972). Бу луғат биринчи марта «Ўзбек классик адабиёти асарларини ўқиш учун

---

[1] қ. Акобиров С. Ф. Ўзбек тили луғатининг баъзи бир масалалари.—«Ўзбек тили ва адабиёти масалалари», 1960, № 2; Акобиров С. Ф. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида қўшма сўзлар.— «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари», 1965, № 6; Акобиров С. Ф. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида фразеология.— «Ўзбек тили ва адабиёти масалалари», 1966, № 6; Ҳожиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида феълларнинг берилиши.— «Ўзбек тили ва адабиёти», 1962, № 4; Ҳожиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида қўшма сўзларнинг берилиши.— Ўша журнал, 1966, № 2.

Акабиров С. Ф. Некоторые вопросы разработки Толкового словаря узбекского языка.— «Общественные науки в Узбекистане», 1964, № 6; Акабиров С. Ф. О границах и источниках Толкового словаря узбекского языка.— В сб.: Тюркская лексикография и лексикология. М., 1971; Хамдамова И. Семантические разряды прилагательных и их подача в Толковом словаре узбекского языка. Ташкент, 1965; Юсуфходжаева Х. Лексикографическая разработка глагольных форм в Толковом словаре узбекского языка. Ташкент, 1975.

www.ziyouz.com kutubxonasi

қисқача луғат» номи билан 1953 йилдаёқ нашр этилган эди. Ҳозир, Ўзбекистон ССР ФА Тил ва адабиёт институтининг тарихий-этимологик луғатлар секторида, филология фанлари доктори, проф. Э. И. Фозилов раҳбарлигида шоир асарлари тилининг янада мукаммал луғатини тузиш учун тайёргарлик ишлари олиб борилмоқда.

Ўзбек тили лексикаси, ҳатто Октябрдан кейинги қисқа даврни олиб қаралганда ҳам, состав жиҳатидан бир хил эмас. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ва Абдулла Қодирий асарларида, тарихий романларда, Ҳабибий, Собир Абдулла каби классик адабиёт таъсирида ижод этган кекса шоирларимизнинг шеърларида ҳам кўпгина эскирган, ҳозирги адабий тилда ишлатилмайдиган ёки жуда кам ишлатиладиган сўзлар бор. Ёки 20—30 йиллар матбуотида учрайдиган *тасаллот, тафтишот, тавқиб, танаффас, хидмат, тақзиб, тақфир, танзил, хусулот* сингари архаик сўзларни ёки ҳозирги поэзияда ва фольклор асарларида ҳануз учраб турадиган, аллақачон унутилган ёки эскирган сўзларни махсус луғатсиз тушуниш қийин, албатта. Айрим авторлар томонидан ишлатилган, лекин ҳали ўзбек адабий тилига кирмаган, диалектал сўзлар ҳам кўп. Бундан ташқари, Ўзбекистонда қадимдан ривожланган касб-ҳунарга оид, фақат ҳунармандлар ўртасида ишлатиладиган лексика ёки ўзбек тилида совет даврида юзага келган сон-саноқсиз илмий терминлар борки, буларнинг ҳаммасини битта луғатга сиғдириб бўлмайди. Улар учун С. Иброҳимовнинг «Фарғона шеваси касб-ҳунар лексикаси» (Тошкент, 1959), Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги Ш. Ш. Шоабдураҳмонов таҳрири остида нашр этилган «Ўзбек халқ шевалари луғати» (Тошкент, 1971) сингари махсус луғатлар яратилмоғи керак. Ёхуд айрим адиблар (мас., Ҳамза, Абдулла Қодирий) асарларида қўлланган тушунилиши қийин сўзлар луғати, 20—30 йиллар кундалик матбуоти луғати, фольклор асарлари луғати ва шу каби турли луғатлар яратилиши мумкин.

Ўзбек тилининг ушбу Изоҳли луғати кенг хронологик доирада ўзбек тилининг барча сўз бойлигини эмас, балки Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейинги даврда чинакам ривож топган ҳозирги замон ўзбек тилининг кенг истеъмолдаги сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлаш вазифасини қўяди.

Маълумки, ўзбек тили Совет ҳокимияти йилларида янги-янги сўзлар, сўз формалари ва ифода воситалари билан бойидигина эмас, балки сифат жиҳатидан ҳам анча ўзгарди. Унда янги нормалар, янги хусусиятлар юзага келди, шаклланди ва ривожланиб бормоқда. Бу ўзгаришлар тилнинг фонетик состави ва алфавитида ҳам, имло ва талаффузида ҳам, морфологик ва лексик-семантик структурасида ҳам, стилистикасида ва грамматик қурилишида ҳам озми-кўпми ўз аксини топди.

Айниқса ўзбек тили лексикасида катта ўзгаришлар рўй берди. Ўзбекистонда саноат, қишлоқ хўжалиги, фан, техника ва маданиятнинг мислсиз тараққиёти билан боғлиқ ҳолда, ўзбек тили лексикаси составида жуда кўп янги сўзлар ва терминлар юзага келди. Кўпгина сўзларнинг маъноси ўзгарди, кенгайди, айрим сўзларнинг маъноси эса конкретлашди, дифференциялашди. Буларнинг ҳаммаси Луғатда қайд этилган.

Айни вақтда ўзбек тилининг энг муҳим алоқа воситаси сифатида жамиятда тутган ўрни, ижтимоий функцияси бениҳоя кенгайди. Тарихан қисқа вақт ичида «Социализмнинг саховатли заминида ўзбек халқининг ранг-баранг, ёрқин ўзига хос маданияти чинакам барқ уриб равнақ топди» (Ш. Р. Рашидов, «Ўзбекистон ССР ва Ўзбекистон Компартиясининг Эллик йиллиги» ҳақидаги докладидан). Ўзбек совет адабиёти юзага келди, камол топди, кўп тилли умумсовет адабиёти сирасидан муносиб ўрин олди. Ўзбек тилида бадиий адабиёт, ижтимоий-сиёсий, илмий-техникавий, илмий-оммабоп асарлар, дарслик ва қўлланмалар яратилди.

Ана шуларни эътиборга олиб, ўзбек тилининг Октябрдан кейинги хронологик даври доирасида унинг норматив луғатини яратишга қарор қилинди.

Шундай қилиб, Луғатнинг асосий вазифаси ўзбек адабий тилининг сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлаш билан бирга, унинг нормаларини белгилаш ва мустаҳкамлашдан иборатдир. Айни замонда у нутқ маданиятининг юксалишига хизмат қилади.

Луғатнинг нормативлиги шундан иборатки, унда адабий тилнинг имло, талаффуз, сўз ясаш ва ишлатиш нормалари тавсия этилади. Бунинг учун унга сўзлар, умуммиллий адабий тилга муносабати, унда тутган ўрни ва қўлланиш доирасига кўра, танлаб киритилган.

Луғатда ҳар бир сўзнинг қабул қилинган ёзилиш шакли, келиб чиқиши, зарур ҳолларда, талаффузи кўрсатилган, маъноси (ёки маънолари) аниқланган ва изоҳланган, сўзларнинг аниқланган маънолари ва шу маъноларда тўғри қўлланиши ўзбек бадиий адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар, далиллар (цитаталар) билан тасдиқланган.

Лекин нормани пайқаш, норматив ҳолларни ажратиб олиш, академик Л. В. Щерба айтганидек, осон иш эмас. Шу сабабли адабий тил нормаларини белгилашда луғатда айрим хато ва камчиликлар, мунозарали ҳоллар бўлиши табиийдир. Луғатнинг юзага келиши, адабий тил нормаларини мустаҳкамлаш билан бирга, унда узил-кесил ҳал этилмаган масалаларни аниқлаш ва бартараф қила бориш учун ҳам ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш зарурки, норматив луғат адабий тил нормаларини белгилашга интилар экан, нормаларни абадийлаштирмайди. Чунки тил нормалари ҳам, тилнинг ўзи каби ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда, ўзгариб, ривожланиб туради.

Ўзбек тилининг норматив Изоҳли луғатини тузишга киришишдан олдин катта тайёргарлик ишлари олиб борилди. Биринчи навбатда, бадиий адабиёт намуналарига таяниб, луғатнинг лексик асоси — луғат картотекаси яратилди, чунки тилнинг бойлиги ва нормалари, аввало, сўз усталарининг асарларида акс этади, сайқал топади. Картотекада Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийдан бошлаб то шу кунгача бўлган ўзбек ёзувчилари асарларидан ҳамда ўзбек тилида Октябрдан кейинги даврда нашр этилган ижтимоий-сиёсий, илмий-техникавий, илмий-оммабоп асарлар, дарсликлар, вақтли матбуот, шунингдек, В. И. Ленин асарларининг ва муҳим партия-давлат ҳужжатларининг ўзбекча таржималаридан олинган бир ярим миллиондан ортиқроқ карточка-цитата тўпланди.

Луғат картотекасини тузиш билан бир вақтда дастлаб «Ўзбек тилининг изоҳли луғатини тузиш учун қўлланма» ишлаб чиқилди ва нашр этилди (Тошкент, 1964). «Қўлланма» нашр этилишидан олдин унинг қўл ёзмаси билан танишиб чиққан ва ўз маслаҳатлари билан «Қўлланма»нинг, ва умуман, Луғатнинг яхшиланишига катта ҳисса қўшган СССР ва ЎзССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси проф. А. К. Боровковдан авторлар коллективи чексиз миннатдор бўлиб қолади.

Луғатнинг тузилиш принципларини янада аниқлаш ва уни кенг жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш мақсадида «Қўлланма» барча қардош республикаларнинг лексикографларига тарқатилди.

«Қўлланма» муҳокамаси давомида қардош республикаларнинг лексикограф олимларидан анчагина қимматли фикр-мулоҳазалар олинди. Ана шу мулоҳазаларни ҳамда луғат намуна қўл ёзмаларини тузиш ва таҳрир қилиш жараёнида аниқланган камчиликларни ҳисобга олиб, институтнинг катта илмий ходими С. Ф. Акобиров Луғатнинг «Макет»ини тайёрлади (Тошкент, 1970). «Макет»га Луғатнинг тузилиши ва состави ҳақида рус тилида махсус мақола, баъзи лексик-семантик ва грамматик сўз категориялари учун изоҳ намуналари ҳамда А, Б, Г, Д, ҳарфлари бўйича Луғат мақолалари намуналари киритилган. «Макет» Луғат қўл ёзмасини тузишда тузувчилар билан муҳаррирлар, шунингдек, Луғат авторлари билан нашриёт

www.ziyouz.com kutubxonasi

муҳаррирлари ўртасида биргаликда олиб бориладиган ишда бир хилликка эришиш ва уни муваффақиятли бажарилишини таъминлашни кўзда тутади.

Дастлабки таҳрир Луғат мақолаларини яхшилаш, уларда йўл қўйилган хатоларни тузатиш билан бирга, умумий ва лингвистик тайёргарлиги жиҳатидан турли савиядаги тузувчилар коллективининг ишида бир хилликка эришиш мақсадини кўзлаб ўтказилди. Дастлабки таҳрир процессида Луғатга кирган айрим ҳарф қўл ёзмалари (мас., Е, Ё, П, У, Ў, Ғ, Ҳ) тўлдирилди ёки қайта ишланди.

Луғатда берилган сўзларнинг келиб чиқиши — манбаига доир маълумотларни луғат секторининг катта илмий ходими Г. Н. Михайлов тайёрлади.

Луғатга киритилган сўз бирикмалари, мақол, матал ва идиоматик ибораларнинг луғат мақолаларида ўзаро мувофиқлигини Луғат секторининг катта илмий ходими Т. Алиқулов текшириб чиқди.

Луғат қўл ёзмасининг лексикографик таҳририни секторнинг катта илмий ходими Н. А. Алҳамова қилди. Иш процессида унинг кўпгина фойдали мулоҳазалари ҳисобга олинди.

Луғатда илмий терминларга берилган изоҳларнинг тўғрилиги ва аниқлигини таъминлаш учун зоологияга оид терминлар изоҳини Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг академиги Т. З. Зоҳидов, ботаникага оид терминларни академик Қ. З. Зокиров, ижтимоий-сиёсий терминларга оид луғат мақолаларини ЎзССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, фалсафа фанлари доктори М. М. Хайруллаев ўртоқлар кўриб чиқдилар.

Луғатнинг айрим ҳарфларини Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг академиги, филология фанлари доктори проф. Ш. Ш. Шоабдураҳмонов, филология фанлари докторлари проф. Ҳ. Т. Зарифов, проф. Ф. А. Абдуллаев, фалсафа фанлари доктори проф. Қ. Х. Хоназаров, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари кандидати О. У. Усмонов ўртоқлар кўриб чиқдилар. Қимматли фикр-мулоҳазалари учун авторлар коллективи ва институт дирекцияси уларга самимий миннатдорчилик изҳор этади.

Луғат қўл ёзмаси, барча фикр-мулоҳазалар ҳисобга олиниб, Луғатнинг бош муҳаррири ЎзССР Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти луғат секторининг мудири З. М. Маъруфов томонидан сўнгги марта таҳрир қилингандан кейин «Совет энциклопедияси» нашриётининг СССР халқлари луғатлари редакциясига топширилди (ҳозир бу редакция «Рус тили» нашриётига киради). Бу ерда Луғат таҳрирдан ўтказилди. Таҳрир процессида учраган айрим камчиликларни тузатиш, баъзи сўзларнинг изоҳига аниқлик киритиш билангина чекланмай, Луғат тузилишига, унинг лексикографик жиҳатдан бенуқсон бўлишига алоҳида эътибор берилди.

Луғатни тузиш ва уни нашрга тайёрлаш билан боғлиқ бўлган барча ишлар Ўзбекистон Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт илмий текшириш институти Луғат секторида бажарилди.

Луғатни тузишда секторнинг илмий ходимлари А. Т. ХЎЖАХОНОВ (А, Б, Ц; З — Т. Алиқулов билан ҳамкорликда), С. Ф. АКОБИРОВ (Б, Ж, С ва Т — қисман), З. М. МАЪРУФОВ (Г ва Т — қисман), С. И. ИБРОҲИМОВ (Д, Л ва О — қисман, Ҳ), А. П. ҲОЖИЕВ (И, К, Н), Т. АЛИҚУЛОВ (Й, Р, Х, Ш ва Т — қисман), М. М. МИРТОЖИЕВ (Е, Ё, П, У, Ў), Н. М. МАМАТОВ (О — қисман, Т — қисман ва Қ), С. З. ЗУФАРОВ (Ч, Я), Г. Н. МИХАЙЛОВ (Э), Ш. НУЪМОНОВА ва Т. АЛИҚУЛОВ (Ф, Ю), Н. ИКРОМОВА ва Т. АЛИҚУЛОВ (Ғ) ҳамда ЎзТАГ ходими Н. ҲАБИБУЛЛАЕВ (Т — қисман), Республика Рус тили ва адабиёти институтининг профессори А. Р. РУСТАМОВ (М) қатнашдилар.

Қўл ёзманинг дастлабки таҳририни Институтнинг катта илмий ходимларидан С. Ф. АКОБИРОВ (А, В, Г, Д, З, И, М, Н, О, П, Р, Т, Ц, Ч, Э, Қ),Н.М.МАМАТОВ (Й, К, П, У, Х, Ш, Ю, Я, У, Ў, Ғ, Ҳ), З. М. МАЪРУФОВ (Ж, Е, С), С. И. ИБРОҲИМОВ (Б, Ё, И), А. П. ҲОЖИЕВ (Л, М) ўртоқлар бажардилар.

Луғат қўл ёзмасини секторнинг кичик илмий ходимлари Ш. НУЪМОНОВА ва Ҳ. ЮСУФХЎЖАЕВАлар нашриётга топшириш учун тайёрлади.

Қўл ёзмани тайёрлаш ва унга алоқадор техник ишларни бажаришда секторнинг кичик илмий ходимлари Н. Икромова, Ф. Конюшева, М. Холиёров, Р. Шукуров, Б. Хўжахонов; лаборантлар Р. Абдуқаххорова, А. Алимов, Ш. Иброҳимова, Ш. Халилова, Р. Шукурова, И. Эшонқулова ўртоқлар кўмаклашдилар.

Бу Луғат ўзбек тилининг норматив изоҳли луғатини яратишда биринчи тажрибадир, бинобарин, у камчиликлардан холи эмас, албатта.

Авторлар коллективи Луғатнинг майдонга келиши кенг ўқувчилар оммасининг эҳтиёжини маълум даражада қондирар, ўзбек адабий тили нормаларининг мустаҳкамланишига, нутқ маданиятининг янада юксалишига ёрдам берар, деб умид қилади.

Луғат ҳақидаги мулоҳаза ва истакларингизни қуйидаги адресларга юборишингиз мумкин: ЎзССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институтига — 700041, Тошкент, 41, академик И. Мўминов кўчаси, 9 ва «Русский язык» нашриётига — 103009, Москва, К—9, Пушкин кўчаси, 23.

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛУҒАТДА ФОЙДАЛАНИЛГАН АСОСИЙ АДАБИЙ МАНБАЛАР РЎЙХАТИ

Ленин В. И. Асарлар. Т. 1—45. Тошкент, 1947—1972.

Абдулла С. Мавлоно Муқимий. Бадиий лавҳалар. Тошкент, 1966.
Абдулла С. Соялар. Ҳажвий ҳикоялар. Тошкент, 1963.
Абдулла С. Танланган асарлар. Тошкент, 1957.
Абдулла С. Ўғрини қароқчи урипти. Сатира ва юмор. Тошкент, 1956.
Абдулла С. Ҳасан билан Кимсан. Эртак. Тошкент, 1958.
Абдуллахонов Ж. Йўл. Роман. Тошкент, 1964.
Абдуллахонов Ж. Тўйга келинглар. Ҳикоялар. Тошкент, 1960.
Абдуллахонов Ж. Тўфон. Роман. Тошкент, 1975.
Абдуқаҳҳор С. Кўзлар. Ҳажвий ҳикоялар. Тошкент, 1962.
Абдуқаҳҳор С. Олтин водийларни кезганда. Очерклар. Тошкент, 1961.
Абдуқаҳҳор С. Санамай саккиз дема. Ҳажвий ҳикоялар. Тошкент, 1962.
Азимов С. Оппоқ тонг қўшиғи. Киноповесть. Тошкент, 1962.
Азимов С. Юлдузлар жамоли. Тошкент, 1965.
Айний С. Дохунда. Роман. Тошкент, 1956.
Айний С. Одина. Т. 4. Повестлар. Тошкент, 1965.
Айний С. Судхўрнинг ўлими. Тошкент, 1973.
Айний С. Эсдаликлар. Тошкент, 1953.
Айний С. Қуллар. Роман. Тошкент, 1964.
Акбарий С. Мехригиё. Шеърлар. Тошкент, 1961.
Алавия М. Севинчларим. Шеър ва ҳикоялар. Тошкент, 1959.
Алавия М. Ўзбек халқ қўшиқлари. Тошкент, 1959.
Анорбоев С. Меҳр. Повесть. Тошкент, 1964.
Анорбоев С. Оқсой шалолалари. Тошкент. 1961.
Афанди латифалари. Тошкент, 1937. Ўша асар. 1959.
Аҳмад С. Алла. Тошкент, 1960.
Аҳмад С. Лаъли Бадахшон. Тошкент, 1966.
Аҳмад С. Ойдин кечалар. Тошкент, 1961.
Аҳмад С. Онажонлар. Ҳикоялар. Тошкент, 1962.
Аҳмад С. Таъзим. Ҳикоялар. Тошкент, 1966.
Аҳмад С. Уфқ. Роман. Тошкент, 1965.
Аҳмад С. Ҳукм. Повесть ва ҳикоялар. Тошкент, 1958.
Аҳмад С. Қадрдон далалар. Повесть ва ҳикоялар. Тошкент, 1957.
Аҳмар Х. Ким ҳақ? Ҳикоялар. Тошкент, 1959.
Бобоев М. Айни ёз. Тошкент, 1961.
Бобожон Р. Шеърлар. Тошкент, 1958.
Воҳидов Э. Ёшлик девони. Тошкент, 1969.
Воҳидов Э. Тонг нафаси. Тошкент, 1961.
Воҳидов Э. Чароғбон. Шеърлар ва достонлар. Тошкент, 1970.
Диёр З. Асарлар. Тошкент, 1954.
Ёқубов О. Дастлабки қадамлар. Повесть. Тошкент, 1961.

Ёқубов О. Пьесалар. Тошкент, 1958.
Ёқубов О. Тилла узук. Тошкент, 1961.
Ёқубов О. Эр бошига иш тушса. Роман. Тошкент, 1966.
Жалолов Т. Олтин қафас. Қисса. Тошкент, 1962.
Жалолов Т. Ўзбек шоиралари. Тошкент, 1959.
Жўра М. Қуёшдан нур эмганлар. Тошкент, 1968.
Жўрабоев. Мулла Бурхоннинг мартабаси. Тошкент, 1935.
Зулфия. Юрагимга яқин кишилар. Тошкент, 1958.
Зуннунова С. Гулхан. Повесть. Тошкент, 1958.
Зуннунова С. Олов. Повесть. Тошкент, 1962.
Зуннунова С. Янги директор. Тошкент, 1956.
Зуннунова С. Қанот. Тошкент, 1961.
Ислом шоир. Зулфизар билан Авазхон. Тошкент, 1962.
Ислом шоир. Орзигул. Достон. Тошкент, 1961.
Исмоилий М. Бизнинг роман. Қисса. Тошкент, 1963.
Исмоилий М. Одамийлик қиссаси. Тошкент, 1968.
Исмоилий М. Фарғона тонг отгунча. 1—2 китоблар. Роман. Тошкент, 1975.
Қаҳроматов С. Ҳижрон. Қисса. Тошкент, 1969.
Мираҳмедов А. Кулган чечаклар. Ҳикоялар. Тошкент, 1963.
Мираҳмедов А. Ўт юраклар. Лавҳалар. Тошкент, 1962.
Мирмуҳсин. Чўри. Повесть. Тошкент, 1964.
Мирмуҳсин. Умид. Роман. Тошкент, 1969.
Мирза Ё. Ўғил меҳри. Шеърлар. Тошкент, 1958.
Миртемир. Танланган асарлар. Шеърлар. Тошкент, 1961.
Мухтор А. Давр менинг тақдиримда. Роман. Тошкент, 1964.
Мухтор А. Опа-сингиллар. Роман. Тошкент, 1958.
Мухтор А. Туғилиш. Роман. Тошкент, 1961.
Мухтор А. Қорақалпоқ қиссаси. Тошкент, 1958.
Муҳамедов М. Қичик гарнизон. Тошкент, 1958.
Муҳамедов М. Қаҳрамон изидан. Повесть ва ҳикоялар. Тошкент, 1958.
Муҳаммаджонов М. Турмуш уринишлари. Тошкент, 1969.
Муҳаммадий Қ. Танланган асарлар. Тошкент, 1957.
Муҳиддин А. Чап чўнтак. Ҳикоялар. Тошкент, 1963.
Назаров У. Одамлар. Ҳикоялар. Тошкент, 1962.
Назаров У. Ғурур. Тошкент, 1962.
Назир Ҳ. Бир туп ғўза. Ҳикоялар. Тошкент, 1961.
Назир Ҳ. Кўкорол чироғлари. Повесть, Тошкент, 1954.
Назир Ҳ. Қўктерак шабадаси. Тошкент, 1969.
Назир Ҳ. Маёқ сари. Очерклар. Тошкент, 1961.
Назир Ҳ. Сўнмас чақмоқлар. Повесть. Тошкент, 1958.
Назир Ҳ. Сув гадоси оқпадар денгизни бошлаб келди. Повесть. Тошкент, 1962.
Назир Ҳ. Чўл ҳавоси. Тошкент, 1958.
Назир Ҳ. Ўтлар туташганда. Очерк ва ҳикоялар. Тошкент, 1960.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Носир У. Шеърлар. Тошкент, 1965.
Нурбек. Умид йўли. Шеърлар. Тошкент, 1961.
Нуъмон Ҳ., Шораҳмедов А. Ота. Роман. Тошкент, 1965.
Нуъмон Ҳ. Фасллар. Тошкент, 1956.
Обидов Т. Юсуфжон қизиқ. Тошкент, 1960.
Ойбек. Болалик. Хотиралар. Тошкент, 1963.
Ойбек. Навоий. Тошкент, 1957.
Ойбек. Улуғ йўл. Тошкент, 1968.
Ойбек. Танланган асарлар. Тошкент, 1954—1959.
Т. 1. Олтин водийдан шабадалар. Роман. 1954.
Т. 2. Қутлуғ қон. Роман. 1957.
Т. 3. Навоий. Роман. 1957.
Т. 5. Нур қидириб. Повесть. 1957.
Т. 6. Қуёш қораймас. Роман. 1959.
Ойдин. Ҳикоялар. Тошкент, 1954.
Олимжон Ҳ. Танланган асарлар. Т. 1—3. Тошкент, 1957—1960.
Орипов А. Онажон. Шеърлар. Тошкент, 1969.
Орипов А. Руҳим. Шеърлар. Тошкент, 1971.
Осим М. Аждодларимиз қиссаси. Тарихий қиссалар. Тошкент, 1965.
Осим М. Элчилар. Тошкент, 1964.
Осим М. Тилсиз гувоҳ. Повесть. Тошкент, 1970.
Осим М. Ўтрор. Повесть. Тошкент, 1962.
Оқ йўл. Шеърлар, ҳикоялар ва пьеса. Тошкент, 1958.
Пўлат Ҳ. Танланган шеърлар. Тошкент, 1950.
Пўлат А. Тасаддуқ. Тошкент, 1958.
Пўлкан шоир. Комсомолка Ойтўти.— Тўплам. Ўзбек халқ шоирларининг совет давридаги ижоди. Тошкент, 1968.
Расул Х. Бахт нашъаси. Шеърлар. Тошкент, 1960.
Рашидов Ш. Бўрондан кучли. Роман. Тошкент, 1959.
Рашидов Ш. Қашмир қўшиқлари. Тошкент, 1963.
Рашидов Ш. Қудратли тўлқин. Тошкент, 1969.
Рашидов Ш. Ғолиблар. Тошкент, 1953.
Раҳим И. Зангори кема капитани. Тошкент, 1962.
Раҳим И. Ихлос. Тошкент, 1958.
Раҳим И. Оловкор. Қисса. Тошкент, 1960.
Раҳим И. Чин муҳаббат. Роман. Тошкент, 1958.
Раҳим И. Ҳаёт булоқлари. Роман. Тошкент, 1954.
Раҳим Э. Янги қадам. Тошкент, 1958.
Раҳмат А. Эллик бир баҳодир. Шонли йиллар тарихидан. Тошкент, 1961.
Раҳмат А. Ҳаёт лавҳалари. Тошкент, 1970.
Раҳмонов Б. Юрак сирлари. Пьесалар. Тошкент, 1957.
Раҳмонов Р. Чангалзордаги шарпа. Повесть. Тошкент, 1969.
Салоҳ Ҳ. Чашма. Тошкент, 1958.
Сафаров Н. Кўрган кечирганларим. Наврўз. 2 китоби. Тошкент, 1973.
Сафаров Н. Пьесалар. Танланган асарлар. Тошкент, 1958.
Султонов И. Пьесалар. Тошкент, 1959.
Тошматов Ш. Эрк қуши. Тошкент, 1961.
Туйғун. Шеърлар, пьесалар, очерклар. Тошкент, 1959.
Турсун П. Ўқитувчи. Тошкент, 1958.
Тўла Т. Оромижон. Тошкент, 1961.
Тўла Т. Танланган асарлар. Шеърлар. Тошкент, 1958.
Тўхтабоев Х. Сариқ девни миниб. Тошкент, 1969.
Уйғун. Танланган асарлар. Т. 1—2. Тошкент, 1958.
Умарбеков Ў. Бобоёнғоқ. Ҳикоялар. Тошкент, 1961.
Умарбеков Ў. Севгим, севгилим. Тошкент, 1963.
Усмон баҳши Мамат ўғли. Бўтакўз. Тошкент, 1966.
Файзий Д. Тонг йўлида. Тошкент, 1961.
Файзий Р. Қишиларимиз қиссаси. Тошкент, 1959.
Файзий Р. Ҳазрати инсон. Роман. Тошкент, 1970.
Фаттоҳ Т. Баҳор. Тошкент, 1965.
Фаттоҳ Т. Шеърлар. Тошкент, 1958.
Фатхуллин З. Сўнмас юлдуз. Повесть. Тошкент, 1960.
Фозил Йўлдош ўғли. Алпомиш. Тошкент, 1957.
Фозил Йўлдош ўғли. Балогардон. Тошкент, 1956. Ўша асар. 1964.
Фозил Йўлдош ўғли. Ёдгор. Тошкент, 1957.
Фозил Йўлдош ўғли. Интизор. Тошкент, 1956.
Фозил Йўлдош ўғли. Малика айёр. Тошкент, 1955.
Фозил Йўлдош ўғли. Муродхон. Тошкент, 1957. Ўша асар. 1965.
Фозил Йўлдош ўғли. Рустам. Тошкент, 1957. Ўша асар. 1965.
Фозил Йўлдош ўғли. Ширин билан Шакар. Тошкент, 1955. Ўша асар. 1957.
Фозилов Н. Оқим. Тошкент, 1962.
Холмирзаев Ш. Тулкинлар. Повесть. Тошкент, 1963.
Чархий. Шеърлар. Тошкент, 1966.
Шайхзода М. Вақтлар меъёри. Тошкент, 1964.
Шайхзода М. Йиллар ва йўллар. Тошкент, 1961.
Шайхзода М. Тошкентнома. Лирик поэма. Тошкент, 1958.
Шамс Ҳ. Душман. Тошкент, 1969.
Шамс Ҳ. Характеристика. Тошкент, 1960.
Шамшаров Й. Довруғ. Тошкент. 1960.
Шамшаров Й. Пахтақайнар. Тошкент, 1959.
Шарипов Ж. Хоразм. Роман. Тошкент, 1960.
Шукрулло. Шеърлар. Тошкент, 1958.
Шукуров Ё. Уч савол. Тошкент, 1963.
Шукуров Ё. Қасос. Тошкент, 1963.
Шуҳрат. Балоғат. Ҳикоялар. Тошкент, 1958.
Шуҳрат. Жаннат қидирганлар. Роман. Тошкент, 1968.
Шуҳрат. Олтин зангламас. Роман. Тошкент, 1970.
Шуҳрат. Шинелли йиллар. Роман. Тошкент, 1959.
Эргаш Жуманбулбул ўғли. Кунтуғмиш. Тошкент, 1949.
Эргаш Жуманбулбул ўғли. Равшан. Тошкент, 1965.
Эргаш Жуманбулбул ўғли. Ойсулув. Тошкент, 1954.
Эргаш Жуманбулбул ўғли. Ўртоқ Ленин. Тошкент, 1958.
Юсуфий Н. Фарғона шўх кулади. Тошкент, 1961.
Яшин К. Пьесалар. Тошкент, 1951.
Ўзбек халқ достонлари. Тошкент, 1957—1958.
Т. 1. Ширин билан Шакар. 1958.
Т. 2. Ёдгор. 1957.
Ўзбек халқ мақоллари. Тошкент, 1958.
Ўзбек халқ эртаклари. Тошкент, 1960.
Ўзбек халқ қўшиқлари. Тошкент, 1950.
Қаландаров И. Шохидамас, баргида. Повесть. Тошкент, 1962.
Қаҳҳор А. Синчалак. Қисса. Тошкент, 1952.
Қаҳҳор А. Танланган асарлар. Т. 3. Қўшчинор чироқлари. Тошкент, 1956.
Қаҳҳор А. Танланган асарлар. Тошкент, 1957.
Т. 1. Ҳикоялар, фельетонлар, пьесалар.
Т. 2. Сароб. Роман.
Қаҳҳор А. Муҳаббат. Тошкент, 1969.
Қаҳҳор А. Ўтмишдан эртаклар. Тошкент, 1972.
Қодирий А. Қичик асарлар. Тошкент, 1969.
Қодирий А. Меҳробдан чаён. Роман. Тошкент, 1967.
Қодирий А. Обид кетмон. Роман. Тошкент, 1959.
Қодирий А. Ўтган кунлар. Тарихий роман. Тошкент, 1958.
Қодиров П. Уч илдиз. Роман. Тошкент, 1963.
Қодиров П. Эрк. Қиссалар ва ҳикоялар. Тошкент, 1970.
Қодиров П. Қадрим. Повесть. Тошкент, 1961.
Қориев М. Ойдин кечалар. Тошкент, 1968.
Қурбон Я. Меҳрим ва қаҳрим. Тошкент, 1961.
Қўчқорбеков О. Куйларим ва ўйларим. Шеър, қўшиқ ва масаллар. Тошкент, 1960.
Ғайратий. Довдираш. Ҳажвий ҳикоялар. Тошкент, 1961.
Ғайратий. Танланган асарлар. Тошкент, 1958.
Ғофуров В. Вафодор. Роман. Тошкент, 1961.
Ғулом Ғ. Кўкан батрак. Тошкент, 1933.
Ғулом Ғ. Шум бола. Повесть. Тошкент, 1963.
Ғулом Ғ. Танланган асарлар. Тошкент, 1956—1959.
Т. 1. Шеърлар, 1923—1945, 1956.
Т. 3. Прозаик асарлар, 1945—1956, 1959.
Ғулом Ҳ. Машъал. Роман. 1 китоб. Тошкент, 1960.
Ғулом Ҳ. Машъал. 2 китоб. Тошкент, 1961.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ғулом Ҳ. Сенга интиламан. Роман. Тошкент, 1964.
Ғуломов Ш. Ёркин уфқлар. Повесть. Тошкент, 1961.
Ҳабибий. Қўнғил тароналари. Шеърлар. Тошкент, 1957.
Ҳабибий. Танланган асарлар. Тошкент, 1960.
Ҳакимов А. Илон изидан. Тошкент, 1968.
Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Танланган асарлар. Тошкент, 1958.
Ҳошимов Ў. Пўлат чавандоз. Тошкент, 1962.

Ўзбекистон. Альманах. Тошкент, 1940.
Қизил Ўзбекистон. Тошкент, 1924—1963.
Совет Ўзбекистони. Тошкент, 1964—1970.
Муштум. Тошкент, 1923—1941, 1950—1970.
Фан ва турмуш. Тошкент, 1957—1970.

МАНБАЛАРНИНГ ЛУҒАТДА ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ҚИСҚАРТМА НОМЛАРИ РЎЙХАТИ

С. Анорбоев, Оқсой — Анорбоев С. Оқсой шалолалари.
Жўрабоев, Мулла Б. м.— Жўрабоев. Мулла Бурхоннинг мартабаси.
М. Исмоилий, Фарғона т. о.— Исмоилий М. Фарғона тонг оттунча.
«Латифалар» — Афанди латифалари.

Ҳ. Назир, Сув гадоси.— Назир Ҳ. Сув гадоси оқпадар денгизни бошлаб келди.
Ойбек, О. в. шабадалар — Ойбек. Олтин водийдан шабадалар.
«Эртаклар» — Ўзбек халқ эртаклари.
«Қўшиқлар» — Ўзбек халқ қўшиқлари.
Ғ. Ғулом, Қўқан — Ғулом Ғ. Қўқан батрак.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАРТИБИ

Луғатнинг таркиби

§ 1. Мазкур Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилининг норматив луғатидир. Шунга кўра Луғатга, хусусан, ҳозирги замон ўзбек тилида кенг истеъмолда бўлган сўз ва фразеологик иборалар киритилган.

Ўзбек тили изоҳли луғатини яратишда, Ўзбекистон Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти Луғат сектори қошидаги картотека асосий база бўлиб хизмат қилди. Картотека Луғатга сўз олинган асосий манба ҳисобланиб, у Улуғ Октябрь социалистик революциясидан кейинги бадиий адабиёт, ижтимоий-сиёсий, илмий, илмий-оммабоп асарлар, дарсликлар, вақтли матбуот ва В. И. Ленин асарларининг ўзбекча таржималари асосида юзага келган.

§ 2. Луғатда барча сўз туркумларига оид туб сўзлар **(бош, стол, қизил, мен, саккиз, юрмоқ** каби), ясама сўзлар **(ишчи, кўкимтир, ғайратли, серҳаракат** каби), дефис орқали ёки қўшиб ёзиладиган қўшма сўзлар **(мўл-кўл, кўм-кўк, қип-қизил, тоғолча, қўзиқорин** каби), мураккаб қисқартма сўзлар **(авиабаза, райижроком, колхоз** каби) киритилган.

§ 3. Сўз танлаш принципи ва вазифаларига кўра Луғатга қуйидаги сўзлар киритилмаган:

1) маълум диалектга хос бўлиб, адабий тилда ишлатилмайдиган сўзлар;

2) фан, техника, санъат ва касб-ҳунарнинг айрим соҳасида, яъни тор доирада қўлланиб, фақат ўша соҳа вакилларигагина маълум бўлган сўзлар;

3) фақат айрим автор асарларида ишлатилган, оммалашмаган сўз ва иборалар;

4) қўпол, вулгар сўз ва иборалар;

5) ҳозирги ўзбек адабий тили нуқтаи назаридан лексик маъноси бўлмаган киши номлари;

6) географик номлар;

7) сўзларнинг бош ҳарфи асосида яратилган қисқартма сўзлар (аббревиатуралар).

§ 4. Ясама сўзларнинг қуйидаги турлари Луғатга киритилмаган:

1) **=лик** аффикси билан ясалиб, жойга муносабат билдирувчи отлар: **тошкентлик, фарғоналик** каби;

2) **=гина, =кина, =қина** аффикслари билан ясалган сифат ва отлар: **кичиккина, яхшигина, болагина, қизгина** каби;

3) **=ли, =сиз** аффикслари билан ясалган сифатлардан мустақил лексик маъно касб этмаган, фақат предметга эгалик ёки эгасизликни билдирадиганлари: **китобли, столли, қаламсиз, стулсиз** каби;

4) **=даги, =дай, =дек** аффикслари билан ясалган сифатлар: **уйдаги, кўчадаги, тухумдай, уйдай** каби;

5) **=роқ** аффиксини олган сифат ва равишлар: **яхшироқ, узоқроқ** каби;

6) феълларнинг **=вермоқ, =ёзмоқ** ҳамда **=ганлик** аффикслари олган формалари: **келавермоқ, ийқилаёзмоқ, ўқиганлик, билмаганлик** каби;

7) **=маслик** аффиксини олган феъллар Луғатга асосан киритилмаган: **билмаслик, ўқимаслик** каби.

§ 5. Равишдош ва сифатдошлар Луғатга киритилмаган. Аммо улардан фақат ўз вазифасидан ташқари, бошқа сўз туркуми функциясида қўлланадиганлари киритилган ва изоҳланган. Масалан:

ТОРТИБ 1 **тортмоқ** *фл. рвшдш. Арқонни тараанг тортиб боғламоқ.*

2 *кўм. (ч. к. билан)* Бошлаб, эътиборан...

КЕЛИШГАН 1 **келишмоқ** *фл. сфтдш.*

2 Қадди-қомати чиройли, хушбичим. *Келишган йигит...*

§ 6. Маъноси туб сўз ва аффикс маъносидан осонгина англашиладиган, бошқа, мустақил лексик маъноси бўлмаган ясама сўзлар (хусусан **=ча, =чак, =чоқ** аффикслари ёрдамида деярли барча отлардан ясала оладиган сифатлар, **=лик** аффикси ёрдамида ясаладиган белги ёки касб отлари, **=(и)ш, =(у)в** аффикслари ёрдамида ясаладиган ҳаракат номлари, **=(у)вчи** аффикси ёрдамида ясаладиган шахс отлари, **=ча, =часига, =ларча, =лаб, =гача, =дай, =дек, =роқ, бе=** аффикслари ёрдамида ясаладиган равиш ва сифатлар) Луғатга чекланган миқдорда, зарурат бўлган ҳоллардагина киритилган.

§ 7. Маъноси компонентларининг маъноларидан англашиладиган, қўшимча маъноси бўлмаган жуфт ва такрорий сўзлар ҳам Луғатга чеклаб киритилган.

Луғатнинг тузилиши

§ 8. Бош сўзлар Луғатда алфавит тартибида жойлаштирилган.

§ 9. Бир сўзнинг турли вариантлари бир луғат мақоласида берилган; бунда кўпроқ қўлланадиган вариант биринчи ўринга қўйилган. Масалан:

НОЗ-КАРАШМА, нозу карашма...
НОЗАНДАЙ, =дек...

§ 10. Мавжуд имло қоидаларига кўра ажратиб ёзиладиган **бир оз, оч қизил, қўл қўймоқ** сингари қўшма сўзлар бош сўз сифатида эмас, балки ўз таркибидаги компонентлардан бири мақоласи ичида, кўпинча биринчи компонент мақоласида келтирилган.

Ажратиб ёзиладиган айрим қўшма сўзлар Луғатда қўшилиб ёзилгани ҳолда бош сўзлар сирасида ҳам берилган, лекин бундай мақолаларда улар изоҳланмай, норматив шаклига қуйидагича ҳавола қилинган:

БИРОЗ (*тўғриси* **бир оз**) *қ.* **оз** 2.

§ 11. Омонимлар (шакли ва талаффузи бир хил, лекин маъноси бошқа-бошқа бўлган сўзлар) алоҳида-алоҳида мақолаларда бош сўз тарзида берилган ва бир-биридан фарқланиши учун оч рим рақамлари билан кўрсатилган. Масалан:

БЎЛМОҚ I ...
БЎЛМОҚ II ...

www.ziyouz.com kutubxonasi

§ 12. Омографлар (урғуда фарқ қиладиган шаклдош сўзлар) ҳам алоҳида-алоҳида мақолаларда берилган ва урғудаги фарқлари билан кўрсатилган. Масалан:

ТЕ́ХНИК Ўрта техника маълумотига эга бўлган ва техниканинг бирор соҳасида ишлайдиган мутахассис . . .

ТЕХНИ́К [*р* технический] 1 Техникага оид . . .

§ 13. Бош сўз ёлғиз ишлатилмаса, балки фақат маълум бирикма таркибидагина ишлатилса, бош сўздан кейин икки нуқта орқали шу бирикмалар ёзилган ва изоҳланган. Масалан:

ЧУМАҚ II: чумак урмоқ . . .
ВОЗ: воз кечмоқ . . .

§ 14. Синонимик (маънодош) сўзларнинг ҳар бири алфавит тартибида ўз ўрнида бош сўз сифатида берилиб, мустақил равишда тавсифланган ёки бошқа синонимга ҳавола қилинган.

Луғат мақоласининг тузилиши

§ 15. Бош сўзга тааллуқли барча материал — бош сўзнинг ўзи, унинг муайян хусусиятларига оид белги ва маълумотлар, бош сўз ва фразеологик бирликлар маъноларига берилган изоҳлар, мисол ва ш. к. луғат мақоласини ташкил этади.

§ 16. Луғат мақолаларининг тузилиши қуйидагича: бош сўздан кейин унинг этимологияси (келиб чиқиши) ҳақида маълумот берилади, сўнгра (агар бош сўз бир маъноли бўлса) грамматик ва стилистик белгилар қўйилиб, бош сўзнинг маъноси изоҳланади. Изоҳдан кейин бош сўзнинг маъносини тасдиқловчи ва шу маънода тўғри ишлатилишини, бошқа сўзлар билан қандай бирикишини кўрсатувчи типик мисоллар, цитаталар, фразеологик бирлик ва иборалар келтирилади. Зарур бўлса, уларга ҳам изоҳ берилади.

Агар бош сўз кўп маъноли бўлса, унинг ҳар бир маъноси тўқ араб рақамлари билан сатр бошидан берилади. Бу ҳолда бош сўзнинг ҳамма маъноларига оид грамматик ва стилистик белгилар ва бошқа кўрсатмалар бевосита бош сўздан кейин, айрим маъноларга оид белгилар эса, тегишли араб рақамларидан кейин қўйилади. Масалан:

АБРИШИМ [*ф-т*] *эск.* **1** *айн.* **ипак . . .**
2 Ипак газлама, шойи...
АБОРТИВ [*р* абортивный] **1** *мед.* ...
2 *биол.* . . .

§ 17. Фразеологик бирлик ва идиоматик ибораларнинг маънолари бир-биридан нуқтали вергул орқали қавсли араб рақамлари билан ажратилган. Масалан:

АДО [*а*] **1 . . . Адо қилмоқ** 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ...; 2) ҳолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ.

§ 18. Луғат мақолаларини ихчамлаштириш ва Луғатдан фойдаланишни осонлаштириш мақсадида махсус лексикографик белгилар қўлланилган. Масалан, тўғри тўртбурчак (▬) шаклидаги белги цитаталарни бошқа мисоллардан ажратиш учун, ромб (♦) белгиси идиоматик ибораларни бошқаларидан фарқлаш учун хизмат қилади. Мустақил маъно билан маъно нозиклигини фарқлаш учун тик тўғри чизиқ (|) қабул қилинган. Икки параллел чизиқ (‖) бир туркумдаги сўзнинг бошқа сўз туркуми вазифасида қўлланишини кўрсатади. Масалан:

ТУЗУҚ I 1 . . .

2 Камчилиги, ёмон ери йўқ; дуруст, яхши; **бинойи**. *Тузук йигит.* ‖ *Бу иш тузук ташкил қилинмапти.* ▬ *Ўзи тузук шоир, бироқ тан қидни кўтармагани ёмон.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Дард-касали йўқ; соғ, соғлом; бардам. *Ота, тузукмисиз? Тузук бўлиб кетдингизми?* | Яхши, қаноатланарли (соғлик, аҳвол ва ш. к. ҳақида).

♦ **Ўзига тузук** моддий аҳволи яхши, **ҳар жиҳатдан** таъминланган.

Этимологик маълумотлар

§ 19. Луғат мақолаларида бевосита бош сўздан кейин (катта қавс ичида) унинг этимологиясига, келиб чиқишига, қайси тилдан ўзлаштирилганлигига оид маълумот берилган. Масалан:

ЖАМ [*а*] . . .
ҒУНАЖИН [*мўғ*] . . .

§ 20. Ўзбек халқининг этник составига кирган туркий ва бошқа қабилаларнинг тилларига оид сўзларга этимологик маълумот берилмаган.

§ 21. Аслида бир неча сўздан таркиб топган, ҳозирги ўзбек тилида бир сўз шаклига келган, аммо қисмларга ажратса бўладиган айрим сўзларнинг келиб чиқиши қуйидагича кўрсатилган:

БУГУН [*асли* бу+кун] . . .
БИРАМ [*асли* бир+ҳам] . . .

§ 22. Аслида бир неча сўз ёки элементдан тузилган, ўзбек тилида фонетик ўзгаришлар натижасида бир сўз ҳолига келган ёки ўзбек тилидаги шакли асл шаклидан узоқлашган ўзлаштирма сўзларнинг этимологияси аниқ бўлса, қуйидагича кўрсатилган:

ҚУЛУПНАЙ [*р* клубника] . . .
ВАЛЛАМАТ [*а* вали+неъмат] . . .

§ 23. Форс ва тожик тилларидан ўзлаштирилган сўзларга умумий *ф-т* (форсча-тожикча) белгиси қўйилган.

§ 24. Ўзбек тилига бошқа тиллардан рус тили орқали русча шаклида кирган сўзларнинг манбаи қуйидагича кўрсатилган:

РЕВОЛЮЦИЯ [*р*<*фр*] . . .
АДМИРАЛ [*р*<*а* амир ал-баҳр] . . .

§ 25. Бош сўзнинг ўзбек тилида ўзлашган маъноси асл маъносидан бутунлай фарқ қилган ҳолларда, этимологик белгидан ташқари унинг асл маъноси ҳам кўрсатилган. Масалан:

БАСИР [*а, л. м.* кўрувчи, кўрадиган] Кўр, сўқир...

§ 26. Ясама ёки қўшма сўз компонентлари бошқа-бошқа тилларга мансуб бўлса, этимологик маълумот қуйидагича берилган:

ВАТАНГАДО [*а*+*ф-т*] . . .
ВАТАНДОШ [*а*+*ф-т*] . . .

§ 27. Ўзлаштирма сўзлардан ўзбекча аффикслар ёрдамида ясалган **бульдозерчи, ватанпарварлик** каби сўзларга этимологик маълумот берилмаган.

§ 28. Атоқли отлардан ясалган сўзларнинг келиб чиқиши ҳақидаги маълумот бевосита изоҳдан кейин кичик қавс ичида берилган ёки умумий тартибда бош сўздан қейин кўрсатилган. Масалан:

БАНОРАС [*Ҳиндистондаги шаҳар отидан*] Қўлда тўқилган шойи газламанинг бир тури...

www.ziyouz.com kutubxonasi

§ 29. Ҳар бир сўзнинг маъноси қисқа ва аниқ изоҳ билан ифода этилган.

§ 30. Луғатда сўзларнинг, асосан, ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг қўлланиладиган маънолари берилган.

§ 31. Сўзларнинг мустақил маънолари бир-биридан араб рақамлари билан ажратилган, ҳар бир маънога таалуқли маъно нозикликлари эса шу маъно ичида бир тик чизиқдан кейин берилган. Масалан:

ТУЗ I **1** *хим.* Кислота таркибидаги водород ўрнини бирор металл эгаллаши натижасида ҳосил бўладиган химиявий бирикмаларнинг умумий номи. *Асосий тузлар. Сульфат кислота тузлари...*

2 Шу бирикманинг овқат учун ишлатиладиган бир тури (натрий хлорид). *Ош тузи. Қоратикан туз. Майда туз. . . .* | *(эгалик аффикси билан)* Овқат ёки овқат маҳсулотлари намагининг паст, баланд ёки меъёрида эканлик даражаси. *Аччиқ-чучукнинг тузи баландроқ бўлибди.*

§ 32. Бош сўзларнинг мустақил кўчма маънолари араб рақамлари билан ажратилган ва *кўчма* белгиси билан таъминланган.

§ 33. Луғатда айрим сўзларнинг лексик маъно касб этган грамматик шакллари (масалан, **айланай, бадалига, давомида, қошида, кўра, қараб, қараганда** каби) ҳам берилган ва турли лексикографик усуллар билан изоҳланган:

АЙЛАНАЙ 1 айланмоқ *фл.* 1-*ш. буйруқ м. ф.* **2** *унд. с.* Садағанг кетай...

ДАВОМ [*а*] **1** . . .

5 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **давомида**).

ДАВОМИДА *кўм. вазифасида* . . .

§ 34. Айрим сўзларнинг бошқа сўзларга бирикиб қўшма сўз ясаш хусусияти ҳам мустақил маъно сифатида изоҳланган. Масалан:

ҚАМ [*ф-т*] **1** . . .

5 Баъзи сўзларга бирикиб, қўшма сўз ясайди, мас. *камгап, камгўшт, камҳосил.*

ОБОД [*ф-т*] **1** . . .

2 Баъзи отларга ёки айрим сифатларга қўшилиб шаҳар, қишлоқ ва ш. к. номини ясайди, мас. *Ленинобод, Ишқобод, Бегобод* . . .

БЕРМОҚ 1 . . .

7 Айрим отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *жавоб бермоқ, жон бермоқ* . . .

§ 35. Бош сўзнинг бошқа сўз туркумига ўтган маънолари (масалан, отларнинг сифатга ёки сифатларнинг отга ўтган маънолари) мустақил маъно сифатида араб рақамлари орқали изоҳ билан берилган ва тегишли грамматик белги билан кўрсатилган. Масалан:

ТОШҚИН 1 *от* Кучли сел, эрувчилик ва ш. к. пайтларда дарё сувларининг қирғоқдан ошиб соҳил, ерларни босуви. *Баҳорги тошқин. Тошқин сувлари...*

2 *сфт* Жўш урган, пишқирган, жўшқин. *Тошқин дарё...*

ҚИЗИЛ 1 *сфт* Қон рангидаги; қирмизи, алвон. *Қизил байроқ. Қизил галстук...*

2 *от* Юзнинг, баданнинг шу тусга мойил ранги; қизиллик. *Унинг юзидаги қизилига яна қизил қўшилди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

§ 36. Айрим сўзларнинг исм сифатида қўлланиши Луғатда шу сўзнинг мустақил маъноси тарзида (асосий маънолардан кейин) берилган. Масалан:

ДАВЛАТ II [*а*] **1** . . .
3 Давлат *(эркаклар исми).*

§ 37. Луғатда номинатив функцияли сўзларнинг, аниқса, от, сифат ва феълларнинг маъноларини очишда тавсифий изоҳ усулларидан кенг фойдаланилган. Бу хилдаги изоҳларда сўз маъноси унинг асосий белгилари (масалан, ташқи кўриниш, тузилиши, қўлланилиши, вазифаси, таъсири, характери, юзага келиш йўли, сабаби ва ш. к.) орқали очиб берилади. Масалан:

АБАД [*а*] **1** *от* Охири, поёни йўқ келажак замон; мангулик . . .

АБАЖЎР [*р<фр*] Ёруғликни бир жойга тўплаб тушириш ёки кўзни ёруғлик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатиладиган қалпоқ.

§ 38. Муҳим илмий, фалсафий, ижтимоий-сиёсий терминлар маъносини очишда таърифий изоҳ усулидан фойдаланилган. Бундай терминлар маъноси илмий-сиёсий адабиётларда берилган таърифлар орқали очилган. Масалан:

РАДИУС [*р<лат*] *мат.* Айлана нуқтасини унинг маркази билан туташтирувчи чизиқ.

СИНФ I [*а*] **1** *сиёс.* Одамларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда муайян тарихий ўрин тутган, ишлаб чиқариш воситаларига бир хил муносабатда бўлган, ижтимоий меҳнат ташкилидаги ва ижтимоий бойликларнинг тақсимотидаги роли бир хил бўлган, умумий манфаатлари билан бирлашган катта ижтимоий группаси. . .

Айрим ҳолларда (сўз маъносини қисқароқ тушунтириш мумкин бўлмаган ҳолларда) энциклопедик изоҳ усулидан фойдаланилган. Масалан:

БУРЖ [*а*] **1** *астр.* Қуёшнинг йиллик ҳаракат йўли бўйлаб жойлашган ўн иккита юлдузлар туркумининг мажмуи ва уларнинг ҳар бири **(Ҳут, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жадйи, Далв).**

§ 39. Кўмакчилар, боғловчилар, юкламалар, ундовлар, тақлидий, тасвирий ва модал сўзларни изоҳлашда тушунтирма изоҳ усулидан фойдаланилган. Бунда мазкур сўзларнинг маъноси, функцияси тушунтирилади. Масалан:

ВА [*а*] *биркт. боғл.* Тенг ҳуқуқли гап бўлакларини ва гапларни боғлаш учун хизмат қилади...

АХ *унд. с.* Қўрқув, ҳаяжон ёки севинч, ғазаб туйғуларини ифодалайди...

§ 40. Баъзи ясама сўз маъноларини очишда грамматик изоҳ усулларидан фойдаланилган. Бунда сўзнинг маъноси шу сўз ҳавола қилинган сўзнинг изоҳидан англашилади. Масалан:

ЁЗУВЧИ 1 ёзмоқ 1 *фл. сфтдш.*

2 *от* Бадиий асар ёзиш иши билан шуғулланадиган шахс; адиб.

ДУРАДГОРЛИК дурадгор *с. касб оти...*

ЙИҒИЛИШ 1 йиғилмоқ *фл. иш оти...*

2 . . .; йиғин, мажлис.

ҚУЛДИРМОҚ қулмоқ *фл. орт.* н. . . .

§ 41. Айрим ҳолларда изоҳ ўрнига ўша изоҳланаётган сўзнинг синонимлари келтирилган. Масалан:

ПЎРИМ [*р* форма] *с. т.* Башанг, олифта....

§ 42. Синонимлар бошқа турдаги изоҳдан кейин ҳам ишлатилган. Бунда улар изоҳни тўлдириш, полисемантик сўзлар маъноларини бир-биридан яққолроқ фарқлаш учун хизмат қилади. Масалан:

ГАВДА [*а*] **1** Инсон ёки ҳайвон вужудининг кўриниши; жусса, қад. *Гавдаси келишган одам...*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Тан, тана (вужуд билан жон қарама-қарши қўйилганда)...

3 Мурда, жасад...

§ 43. Луғатда синонимларнинг нейтрал ва активлари изоҳланган, қолганлари эса уларга ҳавола қилинган. Масалан:

ЖАРРОҲ [*а*] *эск. айн.* **хирург.**

§ 44. Айрим ҳолларда, изоҳдан кейин, сўз маъносини тўлароқ очиш, изоҳни тўлдириш мақсадида изоҳланувчи сўзнинг антонимидан ҳам фойдаланилган. Масалан:

АПРИОР [*р* априорный] *филос., лог.* Тажрибага боғлиқ бўлмаган; ... *акси* **апостериор**...

Сўз маъноларининг жойланиш тартиби

§ 45. Луғатда айрим сўзларнинг маънолари тарихийлик (ёки генетик) принцип асосида жойлаштирилган. Бу принципга кўра бош сўзнинг мустақил маънолари ва маъно нозикликлари ўзаро мантиқий боғланишда, бири иккинчисидан тадрижий равишда юзага келиб ва ривожланиб бориш тартибида берилган.

§ 46. Бироқ Луғатда асос қилиб олинган нормативлик принципи сўзларнинг энг асосий (бош, марказий) маъноси олдин қўйилиши, иккинчи даражали маънолари кейин қўйилишини ёки адабий тилда кенг қўлланиладиган маъноларнинг олдин, кам қўлланиладиган маъноларнинг кейин қўйилишини талаб қилади. Луғатда бу принципларнинг ҳар биридан ўз ўрнида фойдаланишга ҳаракат қилинган. Масалан, сўзнинг дастлабки (эскирган) маъноси билан ҳозирги маънолари ўртасидаги боғланиш яққол сезилиб турса, бундай маънолар тадрижий ривожланиш тартибида жойлаштирилган. Масалан:

АРАФА [*а*] 1 *дин.* Рамазон ёки қурбон ҳайитидан олдинги кун...

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун. *Янги йил арафаси*...

§ 47. Сўзнинг дастлабки маъноси билан ҳозирги маънолари ўртасидаги боғланиш сезилмайдиган ёки аҳамиятини йўқотган бўлса, ҳозирги маънолар олдин, дастлабки маънолар кейин берилган. Бунда сўзнинг асосий маъноси биринчи ўринга қўйилган, қолган маънолари кўп ё кам қўлланилишига қараб жойлаштирилган. Баъзан дастлабки (эскирган) маъно ҳатто охирги ўринда берилган. Масалан:

БАҒИШЛАМОҚ 1 Бахш этмоқ, бермоқ. *Ғайрат бағишламоқ*...

4 *дин.* Дуо ўқиб, савобини худога... атамоқ...

5 *эск.* Кечирмоқ, афв этмоқ...

§ 48. Сўзларнинг стилистик жиҳатдан нейтрал маънолари ҳамма вақт олдинги ўринларга қўйилган, қолган маъноларини жойлаштиришда эса, юқоридаги принциплардан бирига амал қилинган.

§ 49. Сўзларнинг грамматик маънолари (мас. феълларнинг кўмакчи вазифасидаги маъноси, қўшма феъл ясаш функцияси, мустақил маъноли сўзларнинг ундов ёки кўмакчи вазифасидаги маъноси ва ш. к.) уларнинг ҳамма лексик маъноларидан кейин берилган.

Луғатда фразеология

§ 50. Луғатга ҳозирги ўзбек тилидаги фразеологик иборалар, шунинг билан бирга, мақол ва маталлар киритилган: **боши осмонга етди; бандаликни бажо келтирмоқ; беш қўл баравар эмас; тенг тенги билан, тезак қопи билан; ёв қочса, ботир кўпаяди** каби. Бундан ташқари составли терминлардан, эркин ва барқарор бирикмалардан иллюстратив мисол сифатида кенг фойдаланилган. Изоҳталаб фразеологик иборалар, составли терминлар, мақол ва маталлар эса Луғатда изоҳланган ва иллюстратив мисоллар билан таъминланган.

§ 51. Фразеологик иборалар, кўпинча, биринчи компонент мақоласида жойлаштирилган. Айрим ҳолларда, масалан, фразеологик бирликларнинг биринчи компоненти олмош, сон ёки ёрдамчи сўз бўлса, у иккинчи ўриндаги мустақил маъноли компонент мақоласида берилган. Масалан, **етти ўлчаб бир кес «етти»** мақоласида эмас, **«ўлчамоқ»** мақоласида, **ўзини босмоқ** ибораси **«ўз»** мақоласида эмас, **«босмоқ»** мақоласи ичида берилган ва изоҳланган.

Фразеологик ибора фақат олмош, сон ёрдамчи ёки ундов сўзлардан тузилган ҳолдагина, у ана шундай сўзлар мақоласида берилиши ва изоҳланиши мумкин. Масалан, **ҳе йўқ, бе йўқ** ибораси **«ҳе»** мақоласида берилган.

§ 52. Фразеологик бирликлар Луғатда фақат бир марта (кўпинча биринчи компонент мақоласида) изоҳланган. Бошқа мақолаларда улар иллюстратив мисол тариқасида берилган бўлиши мумкин.

§ 53. Бошқа-бошқа мақолаларда келтирилган тенг маъноли ибораларнинг бири (тўғрироғи) изоҳланиб, иккинчиси унга ҳавола қилинган. Масалан:

БУРУН I ...

◆ **Икки қўлни бурунга суқиб** (*ёки* **тиқиб**) 1) қуруқ; ҳеч нарсасиз; 2) қуруқ; бенасиба.

БАРМОҚ...

◆ **Икки бармоқни бурунга тиқиб** *айн.* **икки қўлни бурунга суқиб** (*ёки* **тиқиб**) *қ.* **бурун** I.

§ 54. Фразеологик бирликларнинг факультатив (тушириб қолдирилиши мумкин бўлган) қисми қавс ичига олинган. Масалан:

БОҒ I ...

◆ **Бири боғдан (келса) бири тоғдан (келади)** ...

§ 55. Луғат мақолаларида фразеологик иборалар сўзнинг қайси маъносига тегишли бўлса, шу маъно ичида берилган. Сўзнинг бирор маъносига боғли бўлмаган, изоҳталаб иборалар эса, барча лексик маънолардан сўнг, ромб (◆) белгисидан кейин жойлаштирилган.

Иллюстратив мисоллар

§ 56. Иллюстратив мисоллар, луғат мақоласидаги сўз ва ибораларнинг ҳамда уларнинг маъно ва маъно нозикликларининг ўзбек тилида ҳақиқатан мавжудлигини, шу билан бирга сўз ва ибораларнинг мазкур маъноларда тўғри ишлатилганлигини тасдиқлаш, шу билан бирга бош сўзнинг бошқа сўзлар билан синтактик муносабатини кўрсатиш учун хизмат қилади.

§ 57. Изоҳдан кейин келтирилган сўз бирикмаси, мақол, матал ва эркин мисоллар мисол-цитаталардан ▪ белгиси билан фарқланган.

§ 58. Луғатнинг ҳажмини ортиқча кенгайтирмаслик учун, маъноси изоҳидан англашилиб турадиган баъзи сўз-терминларга, айрим ясама сўз формаларига иллюстратив мисол берилмаган.

§ 59. Узун мисол-цитаталар Луғатга қисқартириб олинган. Қисқартиришда цитаталарнинг изоҳланаётган сўзга бевосита алоқаси бўлмаган қисмигина тушириб қолдирилган. Цитатанинг қисқартирилган қисми ўрнига ёнма-ён икки нуқта (..) қўйилган.

§ 60. Мисол-цитаталарда «у», «бу», «шу» каби олмошлардан сўнг, зарур ўринларда, квадрат қавс ичида уларнинг кимлиги ёки нималиги кўрсатилган.

§ 61. Луғат мақолаларида келтирилган ҳар бир мисол-цитатадан сўнг манба (автор ва асар номи, шеърда эса, шоир номи) кўрсатилган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сўзларнинг грамматик характеристикаси

§ 62. Луғатда сўзларнинг грамматик категориясини (қайси сўз туркумига мансублигини) кўрсатиш учун махсус белгилар системаси қабул қилинган.

§ 63. От, сифат ва феълга доир луғат мақолаларида грамматик белги қўйилмаган.

ОТЛАР

§ 64. Отлар Луғатда бош келишикда ва бирлик формасида берилган.

§ 65. Кўплик сонда фақат маълум бир соҳага оид тушунчани ифодалайдиган терминлар ҳамда халқ, қабила ва миллат номлари берилган. Халқ, қабила ва миллат номлари бирлик сонда ҳам берилиб, кўплигига ҳавола қилинган. Масалан:

СУТЭМИЗУВЧИЛАР *зоол.* Болаларини ўз сути билан боқувчи умуртқали ҳайвонлар.

ЎЗБЕК *қ.* **ўзбеклар.**

§ 66. Отлар турланганда от ўзагида ва аффиксда рўй берадиган фонетик ўзгаришлар тегишли грамматик белгилар билан қавс ичида кўрсатилган. Масалан:

БУРУН I (3-*ш. бирл.* бурни) **1** . . .

ТОЛЕ [*а* толеъ, 3-*ш. бирл.* **толеи**) **1** . . .

§ 67. **=лик** аффикси билан ясалган сўзларнинг аввал қайси сўздан ясалганлиги грамматик белги билан кўрсатилади, сўнгра лексик маъноси кўрсатилади. Масалан:

ЯХШИЛИК 1 яхши 1 *с. белги оти...*

2 . . .; меҳрибонлик; хайрли иш, эзгулик.

§ 68. Отларнинг **=ча, =чоқ, =чак, =чиқ** аффикслари билан ясалган эркалаш ва кичрайтиш формалари Луғатда берилмайди. Аммо мустақил лексик маъно касб этганлари тегишли грамматик белги билан кўрсатилади. Масалан:

ТУГУНЧА 1 Кичкина тугун, бўғча...

2 тугун 5 *с. қичр.* . . .

ТОЙЧА 1 той I 1, 2 *с. қичр.-эркл. Бир яшар тойча...*

2 *кўчма* Эрка, эркатой, тойлоқ (фақат болаларга нисбатан).

ТОЙЧОҚ той I 1, 2 *с. қичр.-эркл.* . . .

СИФАТЛАР

§ 69. Сифатлар Луғатда оддий даража шаклида берилган.

§ 70. Сифатлар бошқа сўз туркумига ўтган, масалан, отлашган ҳолларда уларнинг сифат маъносига *сфт* белгиси қўйилиб, отлашган маъносига *от* белгиси қўйилган. Сифатларнинг от ёки равиш вазифасида қўлланилиши эса, икки тик чизиқдан кейин мисоллар орқали кўрсатилган. Масалан:

ОҚ I **1** *сфт* Қор, сут, пахта рангидаги...

6 *от* Оқарган тук, мўй; соч ва соқолнинг оқарган қисми...

ЯХШИ 1 Ижобий сифатга эга бўлган, бирор талабга тўла жавоб берадиган, кишига ёқадиган, маъқул бўладиган. *Яхши киши. Яхши от. Яхши баҳо. Яхши гап...* || *Яхши емоқ. Яхши киймоқ. Ўзини яхши тутмоқ.* || *Яхши ошини ер, ёмон — бошини.* Мақол.

§ 71. Сифатларнинг **қоп-қора, қип-қизил, ям-яшил, сап-сариқ, кўм-кўк** каби интенсив формалари . . . *с. инт.* белгиси билан берилади.

СОНЛАР

§ 72. Луғатда сон ва унинг турлари тегишли грамматик белгилар билан кўрсатилган. Масалан:

ИККИ *снқ сон...*

ОЛТИНЧИ *тартб сон...*

ЎНТАЧА *чама сон...*

ИККИТАДАН *тақс. сон...*

БЕШОВ *жамл сон...*

ЕТТИТА *дона сон...*

ОЛМОШЛАР

§ 73. Луғатда кишилик ва эгалик олмошларининг бирлик ва кўплик шакллари бош сўз сифатида берилган ва тегишли грамматик белги билан кўрсатилган. Масалан:

МЕН (*қ. к.* менинг, *т. к.* мени) *кш. олмш* 1-*ш. бирл.* . . .

СИЗ *кш. олмш* 2-*ш. кўпл.* . . .

МЕНИКИ *эгалик олмш* 1-*ш. бирл.* . . .

БИЗНИКИ *эгалик олмш* 1-*ш. кўпл.* . . .

ФЕЪЛЛАР

§ 74. Феъллар **=моқ** аффиксли ҳаракат номи шаклида берилган.

§ 75. Феълнинг нисбат формалари Луғатда тегишли белгилар билан кўрсатилган. Масалан:

ЮВИЛМОҚ ювмоқ *фл. мажҳ. н.* . . .

ЮВИНМОҚ ювмоқ 1 *фл. ўзл. н.* . . .

ЮВИНИШМОҚ ювинмоқ *фл. бирг. н.* . . .

ЮВИНТИРМОҚ ювинмоқ *фл. орт. н.* . . .

§ 76. Агар феъл ёки унинг нисбатлари фақат маълум грамматик формаларда ишлатилса, бош сўз ёнида, қавс ичида махсус грамматик кўрсатмалар берилган. Масалан:

ИНДАМОҚ *(фақат бўлишсиз ф-да)...*

§ 77. Феълларнинг бошқаруви (яъни қандай келишикдаги от билан ишлатилиши) асосан, изоҳ ва мисоллар орқали кўрсатилган.

Аммо феъл муайян ёки бир неча хил бошқарув талаб қиладиган ёхуд бошқа-бошқа бошқарув билан турлича маъно ифодалайдиган қийин ҳолларда, изоҳдан олдин қавс ичида, махсус кўрсатмалар берилган. Масалан:

ТУРМОҚ 1 Оёқ узра тик вазиятда бўлмоқ...

8 *(ў.-п. к. билан)* Бошқаларга нисбатан бирор мавқе эгалламоқ. *Ҳокимият тепасида турмоқ. Тўйнинг бошида турмоқ...*

www.ziyouz.com kutubxonasi

§ 78. Айрим феълларнинг буйруқ майли формасида муайян ижобий ёки салбий муносабат ифодалайдиган маънолари (**айланай, айлансин, яшасин** каби айрим мақола тарзида ёки бош сўзнинг алоҳида маъноси сифатида Луғатда берилади; улар феълнинг қандай формаси эканлиги кўрсатилиб, сўнгра изоҳланади. Масалан:

АЙЛАНАЙ 1 **айланмоқ** *фл.* 1-*ш. буйруқ м. ф.*

2 *унд. с.* Садағанг кетай; садақа, қурбон бўлай; ўргилай.

3 Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи мурожаат формаси...

ЯШАМОҚ 1 Маълум муҳлат умр кўрмоқ, ҳаёт кечирмоқ; тирик юрмоқ...

7 (*буйруқ фл. ф-да*)... *Яшасин коммунизм!*

РАВИШЛАР

§ 79. Луғатга киритилган барча равишларга, шунингдек бошқа сўзларнинг равишга ўтган маъноларига *рвш* белгиси қўйилган. Равишларнинг сифат вазифасида қўлланилиши эса, икки параллел чизиқдан кейин келтирилган мисоллар орқали кўрсатилган. Масалан:

БЕВАҚТ [*ф-т*+*а*] *рвш* 1 Одатдаги ёки белгиланган вақтдан илгари, вақт-соати етмасдан. *Хўроз бевақт қичқирди.* || *Бевақт ўлим...*

РАВИШДОШ ВА СИФАТДОШЛАР

§ 80. Луғатга киритилган айрим равишдош ва сифатдошлар қуйидагича берилган: аввал уларнинг қайси феълдан ясалганлиги, сўнгра қайси сўз туркуми вазифасида қўлланиши алоҳида-алоҳида маъно тарзида кўрсатилган. Масалан:

ТОРТИБ 1 **тортмоқ** *фл. рвшдш. Арқонни таранг тортиб боғламоқ.*

2 *кўм. (ч. к. билан)* Бошлаб, эътиборан...

ҚЎЙРА I 1 **кўрмоқ** *фл. рвшдш. Мени кўра солиб ўрнидан турди.*

2 *кўм. (ж. к. билан)* Мувофиқ, биноан. *Комиссия чиқарган хулосага кўра.*

КЕЛИШГАН 1 **келишмоқ** *фл. сфтдш.*

2 Қадди-қомати чиройли, хушбичим. *Келишган йигит...*

ЁРДАМЧИ СЎЗЛАР

§ 81. Боғловчиларнинг турлари Луғатда тенгишли белгилар билан кўрсатилган. Масалан:

ВА *биркт. боғл. ... Шаҳар ва қишлоқ...*
ЛЕКИН [*ф-т*<*а*] *зидл. боғл.*
ЧУНКИ [*ф-т*] *сабаб боғл.*

§ 82. Юкламаларнинг турлари Луғатда тегишли белгилар билан кўрсатилган. Масалан:

-да *куч. ва сўр. юкл. ...*
-а *сўр. юкл. ...*

§ 83. Кўмакчилар Луғатда *кўм.* белгиси билан берилган, бошқа сўзларнинг кўмакчи вазифасидаги маъносига *кўм. вазифасида* белгиси қўйилган.

§ 84. Ундовлар Луғатда *унд. с.* белгиси билан берилган.

§ 85. Тақлидий ва тасвирий сўзлар *тақл. с. ва тасв. с.* белгиси билан берилган. Лекин **тақ-тақ, лип-лип** сингари такрор йўли билан ясалган ва иш-ҳаракатнинг такрорийлигини англатадиган тақлидий ва тасвирий сўзлар *... с. такр.* белгиси билан берилиб, такрорланувчи компонент мақоласига ҳавола қилинган. Масалан:

ТАҚ-ТАҚ *тақ с. такр. Тақ-тақ (қилиб) эшик қоқмоқ...*

Стилистик белгилар

§ 86. Ҳозирги ўзбек адабий тилида муайян сабабларга кўра қўлланиш доираси чекланган сўз ва ибораларни, уларнинг айрим маъноларини характерлаш учун махсус стилистик белгилар системаси қабул қилинган. Бу белгилар айрим сўзлар, иборалар ёки маъноларнинг қўлланиш доирасини, қандай лексик қатламга хослигини, уларнинг жанрий-услубий ва экспрессив-эмоционал хусусиятларини кўрсатади:

1) *с. т.* белгиси асосан сўзлашув тилида қўлланадиган сўз, ибора ва уларнинг айрим маъноларига қўйилган. Масалан:

АНУВ *с. т.* Анави, ана у...
ДОВЛАМОҚ *с. т. ...*

2) *диал.* белгиси муайян бир ёки бир неча диалектларда қўлланиладиган, адабий тилга ҳали ўтмаган, аммо бадиий ва илмий-оммабоп асарларда учраб турадиган сўз, ибора ва маъноларга қўйилган. Масалан:

МУЧЧИ *диал.* Ўпиш, бўса...

3) *фольк.* белгиси фольклорга, яъни халқ оғзаки ижодиётига хос асарларда учрайдиган сўз, маъно ва ибораларга қўйилган. Масалан:

ПАЛАКҚУШ *фольк.* Қуш кўринишга эга бўлган афсонавий учар аппарат...

САРЖИҒА [*ф-т*] *фольк.* Бош кийимига тақиладиган жиға...

4) *кт.* белгиси асосан ёзма нутқда, хусусан китоб ва газеталарда ишлатиладиган сўз, маъно ва ибораларга қўйилган. Масалан:

САРАФРОЗ [*ф-т, я. м.* боши юқори кўтарилган] Бирор мартабага кўтарилган, бирор мартабага кўтарилиб ёки ҳурмат-эътибор ва ш. к. билан тақдир этилган, хурсанд қилинган; хурсанд, шод...

5) *поэт.* белгиси асосан поэтик асарларда қўлланадиган, ўзининг тантановорлиги ва кўтаринкилиги билан ажралиб турадиган сўз ёки сўз маъноларига қўйилган. Масалан:

САМОВИЙ [*а*] *кт.* 1 ...
2 *поэт.* Мовий, осмоний ранг, кўм-кўк.

САРВ [*ф-т*] 1 ...
2 *кўчма поэт.* Қадди-қомати келишган, хушқомат аёл ҳақида...

6) *эск.* белгиси истеъмолдан чиққан ёки чиқиб бораётган сўз, ибора ва маъноларга қўйилган. Масалан:

ИТТИҲОД [*а*] *эск. кт.* Иттифоқ, бирлашма, уюшма.

МУҲАНДИС [*а*] *эск. айн.* **инженер.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

7) *тар.* белгиси ўтмишдаги ҳаёт ва маданиятга оид нарса ва тушунчаларни ифодаловчи сўз ва ибораларга қўйилган. Масалан:

БАҚОВУЛ 1 *тар.* Подшоҳ, амир, хон саройида: уларга аталган овқатни тотиб кўрувчи ва овқат тайёрлаш ишига масъул мансабдор...

8) *х.-қ.* белгиси сўз ёки иборанинг асосан хотин-қизлар нутқига хослигини кўрсатади. Масалан:

ҚОҚИНДИҚ 1 *этн.* . . .
2 *х.-қ.* Жоним тасаддуқ...
ГИРГИТТОН *х.-қ.* . . .

9) *бол.* белгиси сўз ва иборанинг болалар нутқига хослигини кўрсатади. Масалан:

БОБОВ *бол.* Кучук; ит.
КАКА *бол. айн.* **ширинлик** 2.

10) *сўк.* ва *қарғ.* белгилари ҳақорат ва қарғишни ифодаловчи сўз, ибора ва маъноларга қўйилган. Масалан:

ИТ 1 . . . | *сўк.* Ҳайвон, махлуқ.
ИТВАЧЧА *сўк.* Итдан туғилган, ит боласи...

11) *салб.* белгиси салбий хатти-ҳаракат, хулқ-атвор ва ҳодисаларни ифодаловчи сўз, сўз маънолари ва ибораларга қўйилган. Масалан:

ҚИРОАТХОНЛИҚ 1 *дин.* . . .
2 *кўчма салб.* Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш...

12) *кест.* белгиси киноя, кесатиқни ифодаловчи сўз ва ибораларга қўйилган. Масалан:

АРЗАНДА [*ф-т*] 1 Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз...
2 *кест.* Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюқ киши, эркаси...

13) такаллуфсиз муомалада қўлланадиган сўз ва ибораларга *беткллф*, нафрат ифодаловчи сўзларга эса *нафр.* белгиси қўйилган. Масалан:

ПАЛАПОМ *с. т.* 1 . . .
2 *кўчма беткллф, ҳазил* Ҳеч нарса билмайдиган, тажрибасиз...

СОТҚИН *нафр.* Ўз виждонини сотиб қарши томонга ўтган; сотилган, хоин...

14) Луғатда эркалаш маъносини билдирадиган сўз ва ибораларга *эркл.*, ҳазил юзасидан айтиладиган сўз ва ибораларга *ҳазил* белгиси қўйилган. Масалан:

ОНАЖОН *эркл.* Онаси ёки кекса аёлни севиб, эркалатиб, уни жуда яқин олиб мурожаат этиш формаси...

ҚАПАЛАҚ . . .
◆ **Қапалаги учди** *ҳазил* 1) жуда қўрқиб кетди...; 2) аччиғланди, ғазабланди...

§ 87. Луғатда илм-фан, техника, санъат ва умуман кишилик фаолиятининг айрим соҳаларидагина ишлатиладиган сўз-терминларга махсус белгилар қўйилган. Масалан:

ДАРАЖА [*а*] 1 *мат.* . . . *70 даражали бурчак.*
2 *физ.* . . .
ГИЛВАТА [*ф-т*] *геол.* Юмшоқ, кул ранг тоғ жинси...
ГОРМОН [*р* < *грек*] *физиол.* . . .

§ 88. Тор доирада қўлланадиган, аммо қайси соҳага оидлигини аниқлаш қийин бўлган ёки бир неча соҳа учун муштарак сўз ва ибораларга *махс.* (махсус) белгиси қўйилган. Масалан:

ДАҲА III *махс.* Ипак қуртининг уйқуга кириш палласи, ёши . . .

§ 89. Стилистик белгилар сўзларнинг грамматик характеристикасидан кейин қўйилган. Бунда қуйидаги вазият ҳисобга олинган:

1) стилистик белги агар сўзнинг барча маъноларига алоқадор бўлса, у бевосита бош сўздан кейин, араб рақами олдидан қўйилган. Масалан:

ОЙИМТИЛЛА *с. т.* 1 Меҳнатга тоби йўқ, қўлини совуқ сувга урмайдиган аёл; оқсуяк аёл...

2) стилистик белги сўзнинг айрим маъносига оид бўлса, шу маънони кўрсатувчи араб рақамидан кейин қўйилган. Масалан:

ОЙИМСУПУРГИ 1 . . .
3 *кўчма манф.* Супургидай эгилиб-букиладиган, мулойим одам ҳақида . . .

Талаффуз ва урғу

§ 90. Маълумки, сўзларнинг ёзилиши, айни вақтда, уларнинг талаффузини ҳам белгилайди. Сўзларнинг талаффузи ҳақида махсус кўрсатма, фақат уларнинг талаффузи ёзилиш шаклидан аён бўлмаган, яъни турлича ўқилиш ва турлича тушунилиши мумкин бўлган ҳолларда-гина берилган. Масалан:

БА (а — *қисқа*) *унд. с.* Баъзи ҳайвонларни чақиришда ишлатилади...
БА (а — *чўзиқ*) *тақл. с.* Қўйларнинг маъраши ҳақида...

§ 91. Ўзбек адабий тилида урғу, одатда, сўзларнинг охирги бўғинига тушади. Шунга кўра Луғатда, умумий ҳолларда сўзларнинг урғуси кўрсатилмаган. Лекин айрим ҳолларда, хусусан араб ва форс-тожик тилларидан ўзлаштирилган сўзларда урғу биринчи ва охиргидан олдинги бўғинларга тўғри келиши ҳам мумкин. Бундай ҳолларда урғу кўрсатилган. Масалан:

АЛБА́ТТА [*а*] *модал с.* . . .
БА́ЪЗАН [*а*] *рвш...*

§ 92. Сўз урғусининг ўрни билан бир-биридан фарқ қиладиган омографларнинг урғулари албатта кўрсатилади. Масалан:

БА́ЛЛИ [*ф-т*] *унд. с.* . . .
БАЛЛИ́ 1 Белгили балл кучига эга бўлган...
А́ТЛАС . . .
АТЛА́С . . .

Шунингдек рус тилидан ўзлаштирилган сўзларда ҳам урғу кўрсатилган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМА ВА БЕЛГИЛАР РЎЙХАТИ

а — арабча
ав.— авиацияга оид термин
ад.— адабиётга, адабиётшуносликка оид термин
айн.— айнан
айр. боғл.— айирувчи боғловчи
айр. юкл.— айирувчи юклама
анат.— анатомик термин
аниқл. боғл.— аниқловчи боғловчи
археол.— археологияга оид термин
архит.— архитектурага оид термин
астр.— астрономияга оид термин
белг. олмш — белгилаш олмоши
бетакллф.— менсимасликни, камситишни ифодаловчи ёки бетакаллуф муомалада қўлланиладиган сўз, ибора
биол.— биологияга оид термин
бирг. н.— биргалик нисбати
бирқт. боғл.— бириктирувчи боғловчи
бирл.— бирлик сон
б. к.— бош келишик
бнк.— бинокорликка оид термин
бол.— болалар нутқига хос, болалар ишлатадиган сўз
бот.— ботаникага оид термин
боғ.— боғдорчиликка оид термин
боғл.— боғловчи
бухг.— бухгалтерияга оид термин
ва ш. к.— ва шу кабилар
вет.— ветеринарияга оид термин
вульг.— вульгар сўз, ибора
г — грамм
голл — голландча
грек — грекча
геогр.— географияга оид термин
геол.— геологияга оид термин
геом.— геометрияга оид термин
геод.— геодезияга оид термин
геофиз.— геофизикага оид термин
гидр.— гидрологияга, гидротехникага оид термин
грам.— грамматикага оид термин
гум. олмш — гумон олмоши
дағл.— дағал, қўпол сўз, ибора
денг.— денгизчилик ишига оид термин
диал.— диалектал сўз, диалектизм
дин.— диний сўз, ибора
дип.— дипломатик термин
жамл. сон — жамловчи сон
жарг.— жаргон сўз, ибора
ж. к.— жўналиш келишиги
зидл. боғл.— зидловчи боғловчи
зоол.— зоологияга оид термин
инглз — инглизча
инт.— интенсив форма
итал — итальянча
й.— йил
йй.— йиллар
к.— келишик
кам. қўлл.— кам қўлланиладиган сўз, ибора
камс.— камситишни ифодаловчи сўз, ибора
карт.— карта ўйинига оид сўз, термин
кг — килограмм
кест.— кесатиқ, киноя англатадиган сўз, ибора
кино — кинематографияга оид термин
кириш с.— кириш сўз
кичр.— кичрайтириш формаси
киш. олмш — кишилик олмоши
км — километр
ком.— коммерцияга оид термин
кон.— кончиликка оид термин
кул.— кулинарияга оид термин
кт.— китобий сўз, ибора
куч. юкл.— кучайтириш юкламаси
кўм.— кўмакчи
кўпл.— кўплик
кўрс. олмш — кўрсатиш олмоши
кўчма — кўчма маънода, кўчма маъноси
л — литр
лат — латинча
лингв.— лингвистикага оид термин
л. м.— луғавий маъноси
лог.— логикага оид термин
м — метр
мавҳ. от — мавҳум от
мажҳ. н.— мажҳул нисбати
мактубий — мактубий услуб
мас.— масалан
мат.— математикага оид термин
махс.— махсус термин
мг — миллиграмм
мед.— медицинага оид термин
метеор.— метеорологияга оид термин
мех.— механикага оид термин
мин.— минералогияга оид термин
миф.— мифологияга оид термин
млн.— миллион
мм — миллиметр
модал с.— модал сўз
муз.— музикага оид термин
мўғ — мўғулча
н.— нисбат (феъл нисбати)
нафр.— нафрат, жирканиш англатадиган сўз, ибора
нем — немисча
неол.— неологизм
ов.— овчиликка оид термин
опт.— оптикага оид термин
орт. н.— орттирма нисбат
палеонт.— палеонтологияга оид термин
пед.— педагогикага оид термин
полигр.— полиграфияга оид термин
поляк — полякча
поэт.— поэтик сўз, поэзияда ишлатиладиган сўз, ибора
психол.— психологияга оид термин
р — русча сўз, рус тилидан ўзлаштирилган
рвш — равиш
рвшдш — равишдош
радио — радиотехникага оид термин

www.ziyouz.com kutubxonasi

расм.— расмий нутқда ишлатиладиган сўз
с.— сўз
сабаб боғл.— сабаб боғловчиси
салб.— салбий маънони ифодаловчи (номақбул) сўз, ибора
санскр — санскрит
снт — санъатга оид термин
сиёс.— сиёсий термин
снқ сон — саноқ сон
спорт.— спорт ва физкультурага оид термин
с. т.— сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлланиладиган сўз, ибора
суғд — суғдча
сфт — сифат
сфтдош — сифатдош
сўк.— сўкиш ёки койишни ифодалайдиган сўз, ибора
сўр. олмш — сўроқ олмоши
сўр. юкл.— сўроқ юкламаси
такр.— такрорий сўз
тар.— тарихга оид, тарихий термин
тартб сон — тартиб сон
тасв. с.— тасвирий сўз
тат — татарча
таъкид юкл.— таъкид юкламаси
тақл. с.— тақлидий сўз
тақс. сон — тақсим сон
театр.— театрга оид термин
тех.— техникага оид термин
т. к.— тушум келишиги
т. й.— темир йўлга оид термин
топ.— топографияга оид термин
турк — туркча
туркм — туркманча
тўқм.— тўқимачиликка оид термин
унд. с.— ундов сўз
ф.— форма
ф-да — формасида
фарм.— фармацевтикага, фармакологияга оид термин
физ.— физикага оид термин
физиол.— физиологияга оид термин
филос.— философияга оид термин
фин.— финанс, молияга оид термин
фл.— феъл
фл. иш оти — феълидан иш оти
фольк.— фольклорга оид сўз
фото — фотографияга оид термин
фр — французча
ф-т — форс-тожикча
хим.— химияга оид термин
хит — хитойча
х.-қ.— хотин-қизлар нутқига хос, хотин-қизлар нутқида ишлатиладиган сўз, ибора
ч. к.— чиқиш келишиги
ш.— шахс
шарт боғл.— шарт боғловчиси
шаҳм.— шаҳматга оид термин
эгалик олмш — эгалик олмоши
эк.— экономика, иқтисодга оид термин
эл.— электрга, электротехникага оид термин
эргш. боғл.— эргаштирувчи боғловчи
эркл.— эркалашни ифодалайдиган сўз, ибора
эск.— эскирган сўз, ибора
этн.— этнографияга оид термин
юкл.— юклама
юр.— юридик термин
юқ. усл.— юқори услуб
ўзл. н.— ўзлик нисбати
ўзл. олмш — ўзлик олмоши
ў.-п. к.— ўрин-пайт келишиги
қ.— қаранг
қарғ.— қарғиш сўзи, ибораси
қ. к.— қаратқич келишиги
қ. х.— қишлоқ хўжалигига оид термин
ғалат — нотўғри ишлатилган (ёзилган) сўз
ҳазил — ҳазил қилиб айтилган сўз, ибора
ҳарб.— ҳарбий
ҳинд — ҳиндча

ЎЗБЕК АЛФАВИТИ

Аа	Жж	Нн	Фф	Ээ
Бб	Зз	Оо	Хх	Юю
Вв	Ии	Пп	Цц	Яя
Гг	Йй	Рр	Чч	Ўў
Дд	Кк	Сс	Шш	Ққ
Ее	Лл	Тт	Ъ	Ғғ
Ёё	Мм	Уу	Ь	Ҳҳ

www.ziyouz.com kutubxonasi

А

А I Ўзбек алфавитининг биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

А II *зидл. боғл.* «Аммо», «аксинча», «акс ҳолда» маъноларида қўлланиб, қиёсланаётган гап ёки гап бўлакларини боғлаш учун хизмат қилади.— *Хўш, ваъданг қанча? — Қирқ центнердан.— А қизларчи? — Юз!* Ойбек, О. в. шабадалар.

-а *сўр. юкл.* (*унлилардан кейин* **-я**; *баъзан алоҳида ёзилади*) **1** Сўроқни кучайтиради ёки таъкидлайди; таажжубни, ғазабни ифодалайди. *Билмайман эмиш-а? ■ Агар янглишмасам, Сиз тошкентлик бўласиз, а?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳу ... уйинг куйгур, шу қари Ибод-а? Ўғри, жиноятчи бўлиб чиқди-я?* Айний, Жаллодлар. *Улар ишининг ривожланишини орзу қилишим керак эмиш-а?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 «Нима?», «нима дедингиз?» маъносидаги сўроқни ифодалайди.— *Ўн тўрт сўм берасиз.— А, ўн тўрт сўм?* Ойбек, Қутлуғ қон.

АБАД [*а*] **1** *от* Охири, поёни йўқ келажак замон; мангулик. **То абад** умрбод, ҳамиша, доимо. *Кўкрагимда яшнар то абад, Ҳаёт тақиб қўйган гулдаста.* Уйғун.

2 *рвш* Мангу, абадий, умрбод. *Икки нарса бир-бирига абад йўлдошдир, Бири тиғдор аёз бўлса, бири қуёшдир.* Ё. Мирза.

АБАДИЙ [*а*] Вақт эътибори билан охири, поёни бўлмаган; мангу, доимий. *Абадий дўстлик. Абадий хотира.* ‖ *Муҳаббат бой зиндонидан абадий қутулган ва у бойнинг бутун сирларини олиб қочган эди.* Айний, Қуллар.

АБАДИЙЛАШ Абадий унутилмайдиган, бузилмайдиган, йўқолмайдиган қилиш; авлодларга мангу қолдириш. *Улуғ шоирнинг хотирасини абадийлаш.*

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ Абадий унутилмайдиган, йўқолмайдиган, бузилмайдиган қилмоқ; авлодларга мангу қолдирмоқ. *Ёзувчининг хотирасини абадийлаштирмоқ.*

АБАДИЙЛИК Доимийлик, мангулик. *Материянинг абадийлик қонуни.*

АБАДИЯ [*а*]: **саодати абадия** *эск. кт.* доимий бахт, кетмас бахт. *Бу байроқ машъал бўлиб, саодати абадия йўлини ёритди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АБАДИЯН [*а*] *рвш, кт. кам қўлл.* Абадий суратда. *Султонмурод у қизнинг абадиян қўлдан кетганлигига ишонади.* Ойбек, Навоий.

АБАДИЯТ [*а*] *кт. кам қўлл.* Абадийлик, мангулик. *Нур сочилган, гул очилган баҳор тунида Абадият қўшиғига солардим қулоқ.* Уйғун.

АБАДУЛОБОД [*а*] *рвш, эск.* Доимо, ҳамиша, абадий.

АБАЖЎР [*р*<*фр*] Ёруғликни бир жойга тўплаб тушириш ёки кўзни ёруғлик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатиладиган қалпоқ. *Чинни абажур. Шойи абажур. Шифтда абажур осиғлиқ.*

АБАС [*а*] *эск. кт.* Фойдасиз, беҳуда. *Бевафодир бу жаҳон, суду зиён барча абас.* Нодира.— *Шундай ғулғула, саросима замонда ҳамма муттасил ўз оила ташвиши билан банд бўлганда ярим тилла сўрамоқ абасдур,— деди маддоҳ йиғилган халойиққа.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

АББАТ [*р*<*лат*] **1** Католик эркаклар монастирининг бошлиғи.

2 Францияда: католиклар руҳонийси.

АББОСИЙЛАР *тар.* Бағдод халифалигида 750—1258 милодий йилларда ҳукмронлик қилган араб халифалари сулоласи.

АББРЕВИАТЎРА [*р*<*итал*] *лингв.* **1** Қисқартма қўшма сўзлар, мас. **колхоз** (коллектив хўжалик), **райижроком** (район ижроия комитети), **драмтўгарак** (драматик тўгарак). | Бир неча сўзнинг бош ҳарфларидан тузилган қисқартмалар, мас. *ҚПСС, СССР, ЎзССР, ТАСС.*

2 Шартли қисқартмалар, мас. **ва ҳ. к.** (ва ҳоказо), **ва ш. к.** (ва шу кабилар), **қ.** (қаранг).

АБГОР [*ф-т* афгор] Ёмон аҳволга тушиб қолган; ночор, хароб. *Умарқул абгор бир аҳволда ўрнидан туриб, ҳуржунини очди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шу зайлда тўрт йилгача абгор, Бирор ишнинг бошин тутмай юрмиш бекор.* Ғ. Ғулом, Кўкан. *Беш машина бостирма тагида ёнма-ён турарди. Кўп қисмлари йўқ, борларини занг босган, абгор.* Й. Шамшаров, Довруғ. *Абгор бўлиб қолган чоллар, кампирлар рўпара келган жангчининг бўйнига осилиб йиғлашади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АБГОРЛИК **1** **абгор** *с. белги оти.* **2** Ёмон, ночор аҳвол, ночорлик. *Бойлар ва руҳонийлар қувватлаб келган бу хурофий урф-одатлар кўп косиб ва деҳқонларнинг.. абгорлик билан ҳаёт кечиришларига сабаб бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АБДОЛ [*а*] *эск. кт.* **1** Художўй, диндор.

2 Девона, телба.

АБДОЛВАШ [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Қаландарсифат, содда.

АБЕРРАЦИОН [*р* аберрационный] Аберрацияга оид. *Аберрацион ҳодиса.*

АБЕРРАЦИЯ [*р*<*лат*] **1** *биол.* Маълум бир навга мансуб ҳайвонлар организмида пайдо бўладиган ўзгалик, ўзгарувчанлик, ўзгариш.

2 *физ.* Ёруғлик нурларининг линза орқали ўтишида линза фокусидан оғиши, четга чиқиш ҳодисаси. **Сферик аберрация** нурларнинг фокусдан оғиши натижасида тасвирнинг хиралашиб, чаплашиб тушиши. **Хроматик аберрация** қуёш ва ш. к. нурининг линзадан ўтиб, таркибий рангларга ажралиши, товланиши.

3 *астр.* Ернинг ўз ўқи ва Қуёш атрофида айланиши натижасида юлдузларнинг асл ўрнидан бир оз силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЖАД [*а*] Араб ҳарфларидан тузилган ва ҳар қайси ҳарфнинг сон қийматини ҳамда қадимий араб алфавити сирасини эсда сақлаш учун ўйлаб чиқарилган саккизта сўздан биринчисининг ва шу саккиз сўз мажмуининг номи. **Абжад ҳисоби** *ёки* **ҳисоби абжад** эски араб ҳарфларининг абжад сирасидаги сон қийматига мувофиқ бир сўз ёки иборадан маълум бир сон, саноқ, тарих чиқариш.

АБЖАҚ: абжақ бўлмоқ мажақ, пачақ бўлмоқ, дабдала бўлмоқ, ишдан чиқмоқ. **Абжақ қилмоқ** мажақ қилмоқ, дабдала қилмоқ, ишдан чиқармоқ. **Абжағи чиқди** пачақ, мажақ бўлди, мажағи чиқди, ишдан чиқди. **Абжағини чиқармоқ** *айн.* **абжақ қилмоқ.**

АБЖАҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ, дабдала қилмоқ.

АБЖАҚЛАНМОҚ **абжақламоқ** *фл. мажҳ. н.*

АБЖИР Оёқ-қўли тез, эпчил, чаққон. *Абжир бола.* ■ *Йўлчибой.. барваставлигига қарамасдан абжиргина йигит.* А. Қаҳҳор, Сароб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АБЖИРЛИК 1 **абжир** *с. белги оти.* 2 Эпчил ҳаракат, эпчиллик, чақконлик. *От мункиб кетганда эгарнинг устидан думбалоқ ошиб тушган паранжисиз қиз ўйноқи каптардай абжирлик билан ўзини ўнғариб олди-да, жувонга ёрдам бергани шошилди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

АБЗАЛ [*ф-т*<афзор] От-уловни эгарлаш ёки аравага қўшиш учун зарур асбоблар мажмуи; эгар-жабдуқ.— *Мана буларни ямаб қўй,— деб жаҳл билан олдимга узилган-юлинган бир тўда қайиш, жазлиқ, юган — от абзалларини, бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди.* F. Ғулом, Тирилган мурда. *От абзалин шайлади, Ўқ-анжомин бойлади.* «Фольклор».

АБЗАЛЛАМОҚ Эгарламоқ, эгар-жабдуқ урмоқ. *Ёрнинг ишқи мани бунда бўзлатти, Абзаллаб минарман бу қора отти.* «Муродхон».

АБЗАЛЛАНМОҚ **абзалламоқ** *фл. мажҳ. н. Абзалланган от.*

АБЗАЛЛАТМОҚ **абзалламоқ** *фл. орт. н. Отни абзаллатмоқ.*

АБЗАЦ [*р*<*нем*] 1 Хат боши, сатр боши. *Янги абзацдан ёзмоқ.*

2 Иккита хат боши орасидаги текст. *Уч абзацни ўқимоқ.*

АБИРА *кт. айн.* **эвара.**

АБИТУРИЕНТ [*р*<*лат*] Ўрта мактабни битириб, олий ўқув юртига кираётган киши.

АБЛАҚ [*а*] Чипор, чавкар (от туси ҳақида).

АБЛАҲ [*а*] 1 Бемаъни, нодон. [*Имом*] *Сафар бўзчи каби бир «аблаҳ» билан баҳслашиб, ўзига нега бунча хафалик орттирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўтакетган қабиҳ, ярамас, разил. *У аблаҳ бир эшон экан.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Маст, аблаҳ Тантибойваччага яна қаттиқроқ-гапирмаганига афсусланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *сўк.* Аҳмоқ, тентак, ярамас. *Ие, аблаҳ, бошқа гап қуриб қолдими.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АБЛАҲЛАРЧА *рвш* 1 Нодон кишилардек, аҳмоқона.

2 Қабиҳларча, разилларча, разилона.

АБЛАҲЛИК 1 **аблаҳ** *с. белги оти.* 2 Нодонларча хатти-ҳаракат, тентаклик. *Чамаси Султонали аблаҳлик қилиб, Анварни бад олдириб қўйган ва тонг вақти, улар уйқуда экан чоғда, ғойиб бўлиб, яна шубҳани орттиргани бўлса керак.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Қабиҳ, разил хатти-ҳаракат. *Бош вазир жаноблари, бу кўрнамак билан қадрдон дўст эдик, бундай аблаҳлик қилишига сира кўзим етмас эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АБЛАҲОНА [*а*+*ф-т*] *айн.* **аблаҳларча.** *Лекин Гуландом билан сўзлашган сари у баъзи қўпол ҳаракатлардан, аблаҳона қилиқлардан ўзини тийишга тириша бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АБОНЕМЕНТ [*р*<*фр*] Бирор нарсадан, мас. театрдаги ўриндан, маълум бир муддат ичида фойдаланиш ҳуқуқи ва шу ҳуқуқдан фойдаланиш учун берилган ҳужжат, талон, обуна. *Кутубхоналараро абонемент. Абонемент ҳақи. Абонемент олмоқ.*

АБОНЕНТ [*р*<*нем*] Абонементдан фойдаланувчи, абонемент эгаси; обуначи. *Кутубхона абоненти. Абонент бўлмоқ. Мингта абонентга хизмат қиладиган телефон станцияси.*

АБОРТ [*р*<*лат*] Бола олдириш, бола тушириш; бола ташлаш.

АБОРТИВ [*р* абортивный] 1 *мед.* Оғриқни таққа тўхтатадиган, қолдирадиган; касални тубдан даволайдиган. *Абортив даволаш. Абортив воситалар.*

2 *биол.* Ўсмай қолган, ривожланмаган; мажмағил, чала. *Ўсимликларнинг абортив органлари.*

АБР [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **булут** 1. **Абри найсон** баҳорги ёмғир булути. **Абри навбаҳор** эрта баҳор булути. **Чун абри навбаҳор** худди эрта баҳор булутидек. *Зор-зор чун абри навбаҳор йиғлаб, Келажакнинг балки шоиридир, Балки люмпен-пролетари ушбу ғазални айтай.* F. Ғулом.

АБРАЗИВ [*р*<*фр*] *қ.* **абразивлар.** || *Абразив буюмлар. Абразив материаллар.*

АБРАЗИВЛАР Металл, ойна, ёғоч ва ш.к.нинг юзини силлиқлаш, жилолаш, пардозлаш, шунингдек асбобларни чархлаш учун ишлатиладиган майда заррали жуда қаттиқ моддалар.

АБРИШИМ [*ф-т*] *эск.* 1 *айн.* **ипак.** 2 Ипак газлама, шойи. || *Унинг эгнида.. ранг-баранг порлаган қизил абришим тўн.* Ойбек, Навоий.

АБРЎ [*ф-т*] *поэт.* Қош.

АБРЎКАМОН [*ф-т*] *поэт.* Қайрилма қош, қошлари қайрилган. *Абрўкамон қиз.* || *Қулбаччa ва чўрилар орасида абрўкамон, мўрчамиён, пистадаҳан, марварид дандон, лабихандон, маҳитобон, сарвиравонлари жуда кўп.* Айний, Қуллар.

АБСЕНТЕЙЗМ [*р*<*лат*] Буржуа мамлакатларида меҳнаткашларнинг антидемократик сайловларда қатнашувдан бош тортиши, шунингдек коллегиал орган аъзоларининг шу органлар мажлисларида мунтазам қатнашувдан бош тортиши.

АБСОЛЮТ I [*р*<*лат*] *филос.* 1 Идеалистик философияда ва динда: бутун мавжудотнинг азалий ва абадий ўзгармас бирламчи асоси (руҳ, идея, илоҳ, худо).

2 Мустақил аҳамиятга, мазмунга эга бўлган, бошқа нарсаларга, ҳодисаларга боғламай қараладиган, бошқа ҳеч нарса, ҳодиса билан сабабий боғланмаган нарса, ҳодиса.

АБСОЛЮТ II [*р* абсолютный] 1 Бошқа нарсаларга, ҳодисаларга нисбат бермай, қиёс қилмай, боғланмай олинган, мутлақ. **Аҳолининг абсолют ўсиши** аҳолининг сон жиҳатидан ўсиши (нисбий ўсиш эмас).

2 Мутлақо, бутунлай, тамомила. *Беморга абсолют тинчлик керак.*

◆ **Абсолют катталик** *мат.* плюс (+) ва минус (—) ишорасиз олинган катталик. **Абсолют монархия** *қ.* **монархия. Абсолют нуль** *физ.* эриши мумкин бўлмаган энг паст температура (—273°С). **Абсолют температура** *физ.* 273°Сдан ҳисобланган температура. **Абсолют чемпион** спортнинг бир ёки бир неча тури бўйича энг кўп очко тўплаб ёки ғалаба қозониб биринчиликни олган спортчи.

АБСОЛЮТИЗМ [*р*<*лат*] Олий ҳокимият батамом бир шахс қўлида бўлган давлат тузуми, чекланмаган монархия, самодержавие.

АБСОЛЮТИСТ [*р*] Абсолютизм тарафдори.

АБСОРБЦИЯ [*р*<*лат*] *физ., хим.* Ютиш, сингдириш; ютилиш, сингдирилиш, шимилиш. *Ёруғлик абсорбцияси. Товуш абсорбцияси. Газ абсорбцияси.*

АБСТРАКТ [*р* абстрактный] Абстракцияга, абстракциялаштиришга асосланган; мавҳум. *Абстракт тушунча. Абстракт сон.* || *Абстракт фикрлаш.* ▪ *Объектив реалликни билишнинг диалектик йўли — жонли мушоҳададан абстракт тафаккурга ва ундан практикага ўтишдан иборатдир.* В. И. Ленин, Фалсафа дафтарлари.

АБСТРАКТЛАШТИРИЛМОҚ **абстрактлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

АБСТРАКТЛАШТИРМОҚ Нарса ёки ҳодисаларнинг муҳим ва муайян белги ва қонуниятларини ажратиш мақсадида уларнинг баъзи жузъий томонларини ёки боғланишларини фикран бир чеккага қўйиб туриб фикр юритмоқ.

АБСТРАКТЛИК Абстракцияга асосланганлик, мавҳумлик. *Тафаккурнинг абстрактлиги.*

АБСТРАКЦИОНИЗМ [*р*] Санъатда: реал борлиқни акс эттиришдан воз кечувчи, предмет ёки ҳодисаларни шартли чизиқлар, нуқталар ва шакллар билан тасвирлашга интилувчи формалистик оқим.

АБСТРАКЦИОНИСТ [*р*] Абстракционизм принципларига асосланувчи рассом, ҳайкалтарош.

АБСТРАКЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Нарса ёки ҳодисаларнинг муҳим ва муайян белги ва қонуниятларини ажратиш мақсадида уларнинг баъзи жузъий томонларини ёки боғланишларини фикран бир чеккага қўйиб туриб фикр юритиш.

2 Мавҳум тушунча, абстракциялаштириш йўли билан ҳосил қилинган назарий умумлаштирма, назарий хулоса.

АБСЦЕСС [*р*<*лат*] *мед.* Тўқима ёки органларнинг йиринг боғлаши; йиринг йиққан, газак олган жой.

АБСЦИССА [*р*<*лат*] *мат.* Фазодаги

www.ziyouz.com kutubxonasi

нуқтанинг ўрнини аниқлаб берувчи уч координатадан бири (қ. **координата**).

АБХАЗ қ. **абхазлар.**

АБХАЗЛАР Абхазия АССРнинг асосий аҳолиси, абхаз халқи.

АВАЙЛАБ 1 авайламоқ *фл. рвшди.* **2** *рвш* Эҳтиётлик билан, эҳтиёт қилиб. *Қоратой билан Ўроз йигитни авайлаб кўтариб.. халқ ичига шўнғиди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АВАЙЛАМОҚ Эҳтиёт қилмоқ, аямоқ; паҳпаҳламоқ. *Сени авайлайман. Одамларнинг безгак пашшадай ғинғиллашини эшитиб, чеҳранг бузилмасин дейман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АВАЙЛАШМОҚ авайламоқ *фл. бирг. н.*

АВАНГАРД [*р*<*фр*] **1** Ҳарбий кучларнинг ёки флотнинг душман томон юришида асосий кучлари олдида борувчи илғор қисми. *30 октябрь кечаси душман марказ группасининг авангард қисмлари Чайка дарёси бўйига чиқиб, Қизил Армия кучларининг арьергарди билан тўқнашди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Бирор ижтимоий группа ёки синфнинг олдинги сафида борувчи, илғор, етакчи қисми. *Партия — синфнинг авангардидир, бинобарин унинг вазифаси — асло омманинг ўрта ҳолатини акс эттиришдан иборат эмас, балки оммани ўз кетидан эргаштириб боришдан иборат.* В. И. Ленин, Аграр масала ҳақида 14(27) ноябрда сўзланган нутқ.

АВАНГАРДЛИК Олдинги сафларда бориш, етакчилик, илғорлик. *Ишчилар, инженер-техник ходимлар.. коммунистлар авангардлигида енг шимариб ишга киришдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 252.

АВАНПОСТ [*р*<*фр*] Илғор соқчи пост ва уни жойлашган ер.

АВАНС [*р*<*фр*] Бирор иш юзасидан кейинчалик ҳисоб бериш шарти билан олдиндан бериладиган пул, озиқ-овқат ва ш. к.; бўнак. *Аванс бермоқ. Аванс олмоқ. Колхоз аъзоларига пул ва ғалла аванси берилди.*

АВАНТЮРА [*р*<*фр*] Реал куч, шароит ва имкониятларни ҳисобга олмай таваккалига бошланган, охири вой, шубҳали иш, хатти-ҳаракат. *Ҳарбий авантюра.*

АВАНТЮРАЧИ *айн.* **авантюрист.**

АВАНТЮРИЗМ [*р*] Осонгина муваффақиятга эришиш, фойда олишни кўзлаб таваккалчилик билан қилинган иш, хатти-ҳаракат; авантюрага мойиллик. *Сиёсий авантюризм.*

АВАНТЮРИСТ [*р*] Авантюризмга, авантюрага мойил одам; авантюрачи, таваккалчи.

АВАНТЮРИСТИК [*р* авантюристический] Авантюрага, авантюризмга асосланган; авантюристларга хос бўлган. *Империалистларнинг авантюристик сиёсати.*

АВАНТЮРИСТЛИК 1 авантюрист *с. белги оти.*

2 *айн.* **авантюризм.**

АВАР қ. **аварлар.**

АВАРИЯ [*р*<*итал*] Кема, самолёт, машина, қурилма ва ш. к.нинг ишлаб турган вақтида бузилиши, синиши ёки ҳалокатга учраши. *Авария сигнали. Авария ҳолати. Авариядан ўчирамоқ.* **Авария бригадаси** авариянинг олдини олиш ёки оқибатларини йўқотиш учун тузилган бригада.

АВАРЛАР Дағистон АССР ва Озарбайжон ССР аҳолисининг бир қисмини ташкил этган халқ; авар халқи.

АВАХТА [*р* гауптвахта] *с. т. эск.* Қамоқ уйи, қамаш жойи, қамоқхона, турма. *Оқ пошшонинг авахтаси ҳам кўп, Сибири ҳам кенг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Авахта қилмоқ** қамамоқ, қамоққа олмоқ.

АВАҒА 1 *айн.* **чевара.**

2 Узоқ қариндош, чатишган қариндош. **Аваҳамнинг аваҳаси, умуртқамнинг шўрваси** *кест.* жуда узоқ, чатишган қариндош ҳақида.

АВБОШ [*ф-т*] *эск.* Безори, бевош. *Шаҳарнинг машҳур «авбош»ларидан бир тўпи, бир-бирлари билан баслашгандай, косаларни пайдар-пай сипқиришади.* Ойбек, Навоий.

АВВАЛ [*а*] **1** *от* Бошланиш пайти, вақти; бош, илк пайт. *Аввал бошдан. Аввалдан охир.*

2 *рвш* Илгариги вақтларда; илгари, бурун. [*Гулнор Мирзакаримбойга:*] *Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай. Ўзингиз билсангиз керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *рвш* Ҳаммадан олдин; олдин, дастлаб, даставвал. *Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ▪ *Уч томони қамиш билан ўралган ҳовлига аввал Сидиқжон кирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *кўм. (б. к. ва ч. к. билан)* Бирор воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бораётган вақтдан олдин бўлганлигини билдиради. *Учрашувимиздан аввал. Бундан тўрт йил аввал.* ▪ *Мана сўнгги хотира: икки ярим йил аввал меҳрибон она уни шаҳарга узатади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АВВАЛАМБОР [*а*+*ф-т*] *кирш с.* Аввали шуки, аввало.— *Аввалambор,— деди зардаси қайнай бошлаб Холмирза,— менинг бригадамда сизбоп иш йўқ.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

АВВАЛАН [*а*] *айн.* **аввало.**

АВВАЛГИ Вақт эътибори билан бошқасидан олдин, илгари бўлган; илгариги, олдинги, бурунги. *Аввалги хат. Аввалги ваъда. Урушдан аввалги йиллар.* ▪ *Йўлчи тилсиз каби ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АВВАЛГИДАЙ, =**дек** *рвш* Аввал ёки аввалги қандай бўлса, шундай; илгаригидай, боягидай, бурунгидай. *Бу ерда ҳеч ўзгариш йўқ, ҳамма нарса аввалгидай.* ▪ *Лектор четга қараб, аввалгидай паст товуш билан:— Эшикни ёпинг,— деди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АВВАЛГИЧА *айн.* **аввалгидай.**

АВВАЛИ [*а*] **1** *айн.* **аввал.**

2 *рвш* Бошда, аввал бошда. *У аввали севинди, кейин ўйланиб қолди.*

3 *кирш с.* Биринчидан. *Аввали, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, қўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон. **Аввали шуки** биринчидан, аввалambор. *Аввали шуки, ухлаганим йўқ, ундан кейин...* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АВВАЛО [*а*] **1** *рвш* Энг аввал, даставвал, дастлаб, биринчи галда.— *Тақсир,— деди Олахўжа махсум отдай пишқириб,— агар бу киши болаларни ўқитмоққа келган бўлса, аввало унинг ўзини ўқитмоқ лозим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кирш с.* Аввали шуки, биринчидан.— *Аввало, менинг уйим йўқ. Ундан кейин мени муборакбод қилиб турган танишларим ҳам йўқ,— деди Анвар қўл силтаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АВГУСТ [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобида саккизинчи ой.

АВЖ [*а*] **1** Бирор ҳодисанинг, процесснинг энг қизиган пайти, кучайган, зўрайган вақти, юқори нуқтаси, юксак даражаси, чўққиси. *Биринчи қадамда, биринчи бўлиб, Экилган чигитнинг авжини кўрсам, Битта туп ғўзанинг мавжини кўрсам.* Ё. Мирза. **Авж олмоқ, авжига чиқмоқ** (*ёки* **минмоқ**) авжланмоқ, зўраймоқ, кучаймоқ, зўрайиб, кучайиб кетмоқ; қизимоқ. *Суҳбат авжига чиқди.* ▪ *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *муз.* Қуйидаги энг юқори нота. *Қизлар айтса қўшиқни авжни талашиб, Маставага қатиқдай гапга тиқилар.* Ғ. Ғулом.

АВЖИ *рвш* Худди, нақ. *Авжи пишиқчилик вақти.* ▪ *Авжи кетиш пайти, бир оздан кейин тонг отади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АВЖИДА *рвш* Авжига чиққан, авж олган, қизғин. *Қурилишда иш авжида.*

АВЖЛАНМОҚ Авж олмоқ, авжига чиқмоқ, авжга минмоқ, кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол яна авжланди.*

АВЖЛАНТИРМОҚ авжланмоқ *фл. орт. н. У оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида қўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АВЗО [*а* авзоъ, 3-*ш. бирл.* **авзойи**] **1** Ташқи қиёфа, чеҳра; важоҳат, турқ. *Аёл йигитнинг авзойидан ёмон ниятли киши эмаслигини пайқади.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. **Авзойи бузуқ** (*ёки* **ёмон**) 1) кўриниши ёмон, важоҳати хунук; 2) нияти ёмон, нияти бузуқ.

2 Қайфият, руҳ. *Шарофат.. кечқурун Канизак келганда яна заҳарга тўлиб ўтирган эди, бироқ уни чўнитмаслик, ғафлатга солиб туриб бирдан қўлга тушириш учун авзойини сира*

www.ziyouz.com kutubxonasi

билдирмасликка ҳаракат қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Ҳавонинг авзойи бузуқ** ҳаво ёғадиган. **Авзойини олмоқ** кайфи-ҳолини, сирини билмоқ, қўйнига қўл солиб кўрмоқ.

АВИАБА́ЗА [*р*], **авиация базаси** Авиация қисмлари турадиган, самолётларни ремонт қилиш учун устахоналари, зарур нарсалар билан таъминлаш учун складлари бўлган жой.

АВИАЗАВО́Д [*р*], **авиация заводи** Самолётсозлик заводи.

АВИАЛИ́НИЯ [*р*], **авиация линияси** Транспорт самолётларининг қатнаши учун белгиланган доимий маршрут, ҳаво йўли.

АВИАМОДЕЛИ́ЗМ [*р*] *спорт.* Учиш аппаратлари моделларини ясаш.

АВИАМОДЕ́ЛЧИ Авиамоделизм билан шуғулланувчи шахс.

АВИАМОДЕ́ЛЧИЛИҚ *айн.* **авиамоделизм.**

АВИАМОДЕ́ЛЬ [*р*] Учиш аппаратининг модели.

АВИАНОС *с. т.* Авианосец.

АВИАНО́СЕЦ [*р*] Самолётларни учириш ва қўндириш учун мосланган махсус майдончаси ва ангари бўлган ҳарбий кема.

АВИАПО́ЧТА [*р*] 1 Ҳаво йўлидан фойдаланувчи почта.

2 Самолётда ташиладиган почта юклари.

АВИАРАЗВЕ́ДКА [*р*], **авиация разведкаси** Самолёт билан разведка қилиш, самолёт билан қилинадиган разведка.

АВИА́ТОР [*р*] Авиация ва умуман учиш ишлари билан шуғулланувчи киши; учувчи.

АВИАТРА́НСПОРТ [*р*], **авиация транспорти** Ҳаво транспорти, пассажир, юк, почта ва ш. к. самолётлар мажмуи.

АВИА́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Ҳаводан оғир учиш аппаратларида учиш назарияси ва практикаси. *Авиация техникаси.*

2 Учиш аппаратларининг мажмуи; ҳаво флоти. *Граждан авиацияси. Ҳарбий авиация.*

АВИТАМИНО́З [*р*<*грек*+*лат*] *мед.* Овқатда витаминлар етишмаслиги натижасида рўй берадиган касаллик.

АВЛИЁ [*а*] 1 *дин.* Эътиқодли, диндор кишилар назарида: гўё каромат, башорат қила оладиган, муъжизалар кўрсата оладиган муқаддас, азиз одам. *Мен шундай авлиёманки, агар тош ёки дарахтни чақирсам, олдимга дарров келади.* «Латифалар». *Тантибойвачча олазарак бўлиб елкасини қисди ва ерга қараб деди: — Биз авлиёмизми? Қаерда эканини айтиш жуда мушкул.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма кест.* Улуғ, зўр фаҳмланган одам ёки нарса. *Нима, звено бўлиб, авлиё бўптими?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *с. т. ҳазил* Дарвешсифат, дарвешнамо, ҳеч нарса билан иши йўқ одам. *Юрагингда Ўринбой отанинг ўгити бор-да. Даданг пок одам. Қишлоқнинг авлиёси у. Ишонаман.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АВЛИЁНАМО [*а*+*ф-т*] *ҳазил* Дарвешсифат, дарвешнамо.

АВЛО́ [*а*] *кт.* Афзал, ортиқ, яхши. *Улар учун минг мулланинг сўзидан Ёвжонлик Шокирғуломнинг бир оғиз.. сўзи минг марта авлороқ.* Айний, Қуллар.

АВЛО́Д [*а*] 1 Бир ота-бободан тарқаган, қолган насл; зот, зурриёт. *Чингиз авлоди. Бобир авлоди.* ▪ *Биз эски қулларнинг авлодимиз, .. ота-боболаримиз озод бўлган чоғларда ўзлари учун қурган чайладек уйларда тирикчилик қиламиз.* Айний, Қуллар.

2 Бир давр кишиларининг насли. **Авлоддан авлодга** наслдан-наслга, ота-бободан бола-чақага.

3 Бир даврда туғилиб ўсган кишилар; бир бўғин. *Ёш авлод.*

4 Қариндош-уруғ; қариндош-уруғлар. *Фисқ-фужур уяси бўлган бу оила ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлоди бўлган ана шу катта бойга асло тил тегизмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АВЛОД-АЖДОД 1 Бирор шахснинг ёки бирор давр кишиларининг ота-боболари ва бола-чақалари.

2 Қариндош-уруғлар. *Авлод-аждодини суриштирмоқ.*

АВОМ [*а*] 1 Эксплуататорлик тузуми шароитида: оддий халқ оммаси, «қора халқ». *Авом халқ.*

2 Ўқимаган, саводсиз киши(лар). [*Рафиқ:*] — *Бокира деганингизга тушунмадим.* [*Хўжаев:*] — *Авомсиз. Омисиз. Бокира деганим қиз бола деганим бўлади.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

АВРА [*ф-т*] 1 Кийим ёки кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташқи, сиртқи қавати. *Тўшнинг авраси. Тўшак авра.* **Авра тўн** астарсиз тўн.

2 Ёстиқнинг сиртқи жилди. *Ёстиқ авра(си).*

АВРА-АСТАР [*ф-т*] Авра ва астар. *Авра-астари бутун кўрпа.* **Авра-астар чопон** авра билан астардангина иборат (яъни пахтасиз) чопон, тўн.

♦ **Авра-астарини а ғдармоқ** (*ёки қоқмоқ, сўкмоқ*) 1) обдан сўроқламоқ, ипидан игнасигача суриштирмоқ; 2) қаттиқ койимоқ, қаттиқ танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ.

АВРАМОҚ 1 Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан ёки алдаб-сулдаб оғдирмоқ, кўндирмоқ; йўлдан оздирмоқ. *Баққол бу сўзларни эшитмагандай аврайверди: — Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Гипноз қилмоқ (илон ҳақида). *Илон заҳарли тилини чиқариб туриб, сеҳрли кўзи билан учар қушларни аврайди.* «Қаҳрамонлар».

АВРАТ [*а*] *дин.* Тананинг шариатга мувофиқ бекитиб юрилиши талаб қилинадиган қисми (эркаклар учун — киндикдан тиззагача, хотин-қизлар учун — билак бўғимидан бўйингача ва бўйиндан товонгача). *Ўрнимдан турсам, уятли жойларим очилади, сўнгра сенинг раисинг «авратингни очиб хилоф шаръ ишладинг» деб мени бир кам қирқ дарра уради.* Айний, Қуллар.

АВРАТПЎШ [*а*+*ф-т*] *дин.* Авратни бекитиб турадиган нарса, кийим, лунги.

АВРАШМОҚ аврамоқ *фл. бирг. н.*

АВРАҒИЧ *айн.* **авроқчи.**

АВРОҚЧИ 1 Гипнозчи, кўзбоғловчи. | Илон, чиён чаққан кишини гўё авроқ йўли билан даволовчи.

2 Алдоқчи, йўлдан оздирувчи. *Унинг қора йўлини давом эттирган бошқа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товламачиларни фош этаман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АВСАТ [*а*] *эск. кт.* Ўрта, ўртача, ўрта даражадаги. *Мадраса талабалари «аъло», «авсат» ва «адно» номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АВТО [*р*] *с. т.* Автомобиль.

АВТОБА́ЗА [*р*] Автомобилларда юк ва пассажирлар ташиш учун ташкил этилган транспорт корхонаси, шунингдек автомобиллар турадиган ва ремонт қилинадиган жой.

АВТОБИОГРАФИ́К [*р* автобиографический] Авторнинг биографияси, таржимаи ҳоли билан боғланган; автобиографияга асосланган. *Автобиографик повесть.*

АВТОБИОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] Бирор шахснинг ўзи ёзган таржимаи ҳоли.

АВТОБЛОКИРО́ВКА [*р*] *т. й.* Поездлар қатновини тартибга солиб турадиган автоматик сигнализация системаси.

АВТО́БУС [*р*<*грек*+*лат*] Пассажирлар ташийдиган кўп ўринли катта автомобиль. *Ўттиз ўринли автобус. Автобус қатнови. Автобус парки.*

АВТОГЕ́Н [*р* автогенный] Газ алангасида эритиб пайвандлашга оид. *Автоген усулида пайвандлаш.*

АВТО́ГРАФ [*р*<*грек*] Асарнинг автор қўли билан ёзилган асл нусхаси, асл қўлёзмаси. | Автор қўли билан ёзилган текст, авторнинг дастхати. *Ойбекнинг автографи.*

АВТОЗАВО́Д [*р*], **автомобиль заводи** Автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган завод.

АВТОИНСПЕ́КЦИЯ [*р*] Автомобилларнинг ва умуман шаҳар транспортининг ҳаракати ва улардан тўғри фойдаланилиши устидан назорат қилиб турадиган давлат органи.

АВТОКА́ЧКА [*р*] Тўғинларига резина қопланган тўрт ғилдиракли арава. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишда Тўламат мўйловнинг пичан ортилган автокачкасига минишга мажбур бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АВТОКЛА́В [*р*<*грек*+*лат*] Нарсаларни юқори босимда қиздириш учун ишлатиладиган, жипс ёпиладиган идиш (турли физик-химик процессларни

www.ziyouz.com kutubxonasi

амалга ошириш, медицина асбоблари ва ҳоказоларни стерилизация қилиш ва ш. к. учун ишлатилади).

АВТОКОЛО́ННА [*р*] 1 Автомобиллар колоннаси, кетма-кет тизилиб келаётган автомобиллар.

2 Автомобиль базаларининг филиали, бир неча автомобили бўлган бўлими.

АВТО́Л [*р*<*грек*+*лат*] Автомобиль, трактор ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефтдан олинадиган маҳсулот.

АВТОМА́Т [*р*<*грек*] 1 Белгиланган ишни ички механизми ёрдамида ўзи бажарадиган аппарат, машина, асбоб. *Токарлик автомати. Сув сотадиган автомат. Автомат телефон.*

2 Тезотар автоматик қурол; пистолет-пулемёт. *Булар [пиёда аскарлар] ҳаммаси ҳам милтиқ ва автоматларни тайёр тутган ҳолда рўйирост бостириб келмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АВТОМАТИ́ЗМ [*р*] Ғайриихтиёрий равишда, автоматдек ҳаракат қилиш. *Расмий бюрократик автоматизм социализм руҳига ётдир.* В. И. Ленин, Сўл эсерларнинг сўроғига жавоб.

АВТОМАТИ́К [*р* автоматический] 1 Автомат усулида ишлайдиган; ўз-ўзидан ишлайдиган. *Автоматик тормоз. Автоматик телефон станцияси.*

2 Ғайриихтиёрий, ихтиёрсиз, беихтиёр. *Автоматик ҳаракат.*

АВТОМА́ТИКА [*р*] 1 Фан ва техниканинг ишлаб чиқариш ва бошқариш процессларини автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратиш ва такомиллаштириш билан шуғулланувчи тармоғи.

2 Автоматик равишда ишлайдиган механизмлар, асбоблар мажмуи.

АВТОМА́ТЛАШМОҚ Автомат асбоблар, машиналар билан қуролланмоқ, автоматика усулларига кўчмоқ. *Автоматлашган ишлаб чиқариш.*

АВТОМАТЛАШТИРИЛМОҚ автоматлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Автоматлаштирилган цех.*

АВТОМАТЛАШТИРМОҚ Ишлаб чиқариш ва бошқариш процессида автоматик асбоблар, машиналар қўлланмоқ. *Ишлаб чиқариш процессини автоматлаштирмоқ.*

АВТОМА́ТЧИ 1 Автоматик машина, аппарат ёки станокда ишловчи киши.

2 Автомат-пистолет билан қуролланган жангчи. *Бектемир танклар панасида югурғилаб келаётган душман автоматчиларини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АВТОМАШИ́НА [*р*] *айн.* **автомобиль.** *Гулчеҳра кўчага чиқиб, кутиб турган енгил автомашинага тушди.* Р. Файзий, Уч қиз.

АВТОМОБИЛСОЗЛИК Автомобиль ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу соҳага оид тармоғи. *Совет автомобилсозлиги. Автомобилсозлик заводи.*

АВТОМОБИ́ЛЬ [*р*<*грек*+*лат*] Ички ёниш двигатели ўрнатилган рельссиз транспорт воситаси. *Енгил автомобиль. Юк автомобили. Автомобиль транспорти. Автомобиль заводи.* ▪ *Қиём пайтида «Пахтакор» колхозининг правлениеси олдига қўнғиз нусха бир автомобиль келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Картина.

АВТОНО́М [*р* автономный] Автономиядан фойдаланадиган, автономия ҳуқуқига эга бўлган; автономияли. *Автоном область. Автоном республика.* ▪ *Район прокурори ўзини гўё бир автоном оролда ҳис этар ва ўз қонунияти билан яшар эди.* И. Раҳим, Ихлос.

АВТОНОМИ́СТ [*р*] *сиёс.* Автономия тарафдори, автономиячи. **Қўқон автономистлари** *тар.* 1917 йилдаги Қўқон контрреволюцион миллатчилик автономиясининг иштирокчилари.

АВТОНО́МИЯ [*р*<*грек*] Ички қонунлар чиқариш ва ўз-ўзини мустақил идора этиш ҳуқуқи; ўз-ўзини идора қилиш. *Демократик давлат турли областларнинг автономиясини, айниқса аҳолиси турли миллатлардан иборат бўлган областлар билан округларнинг автономиясини эътироф қилмоғи керак.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат масаласига доир.

АВТОНОМИЯЛИ *айн.* **автоном.** *Демократия бўлмаса — на автономияли Украина бўлади, на мустақил Украина бўлади.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат ва пролетар интернационализм масалалари.

АВТОНОМИЯЧИ *айн.* **автономист.**

АВТОПИЛО́Т [*р*<*грек*+*фр*] Самолётни автоматик равишда бошқарадиган қурилма.

АВТОПОРТРЕ́Т [*р*<*грек*+*фр*] Рассом ёки ҳайкалтарошнинг ўз қўли билан ишлаган ўз тасвири.

А́ВТОР [*р*<*лат*] Адабий ёки бошқа хил бадиий асар, илмий иш, проект, ихтиро ва ш. к. яратган киши; муаллиф. *Роман автори. Проект автори.* ▪ *Мана шу тадбирларнинг авторларидан бири Погодин келаётир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АВТОРЕМО́НТ [*р* авторемонтный] Автомобиллар ремонтига оид, автомобиллар ремонти билан шуғулланадиган. *Авторемонт ишхонаси. Тошкент авторемонт заводи.*

АВТОРЕФЕРА́Т [*р*<*грек*+*лат*] Илмий асарнинг шу асар автори ёзган реферати. *Диссертация автореферати.*

АВТОРЛИҚ 1 **автор** *с. мавҳ. от. Авторлик ҳуқуқи.*

2 Асарнинг авторга мансублиги. *Авторлигини аниқламоқ. Авторлик даъво қилмоқ.*

АВТОРУ́ЧКА [*р*] Перосига сиёҳ ўз-ўзидан келиб турадиган ручка.

АВТОСТО́П [*р*] *т. й.* Йўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик суратда тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРА́ДА [*р*<*итал*] Автомобиллар қатнови учун махсус қурилган ва ускуналанган катта йўл.

АВТОСУҒОРҒИЧ Чорва молларини суғориш учун белгиланган автоматик қурилма.

А́ГАР [*ф-т*] *шарт боғл.* Шарт эргаш гапларнинг бошида келиб, *-са, -са ҳам, -ганда* ва ш. к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради. *Агар у келган бўлса, ўзини билдирган бўлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар шу колхозлар ҳам бош қўшадиган бўлса, дамба йигирма-йигирма беш кунлик иш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Агар унинг [қутидорнинг] ёнида уста Олим бўлмаганда эди, эҳтимол у қай вақтларгача серрайиб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

А́ГАРДА *айн.* **агар.**

А́ГАРЧИ *кам қўлл. айн.* **агар.**

АГГЛЮТИНАТИ́В [*р* агглютинативный] *лингв.* Агглютинацияга асосланган. *Агглютинатив тиллар. Ўзбек тили — агглютинатив тил.*

АГГЛЮТИНА́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 *биол.* Суюқлик ичида муаллақ сузиб юрадиган заррачаларнинг, мас. қизил ва оқ қон таначалари, микроблар ва ш.к.нинг, бир-бирига ёпишиб, қумоқ-қумоқ бўлиб қолиши.

2 *лингв.* Турланишда, тусланишда ва умуман сўз ўзгариши ва ясалишида аффикснинг ўзакка унинг ўзгармагани ҳолда изчиллик билан қўшилиб бориши (агглютинация туркий ва бошқа баъзи бир тилларга хос хусусиятдир); *тақ.* **флексия.**

АГЕ́НТ [*р*<*лат*] 1 Ташкилот, муассаса ва ш.к.нинг маълум вазифаларни бажариш учун тайинланган вакили. *Таъминот агенти. Молия агенти.*

2 Бировлар томонидан қўйилган, бировларнинг манфаатлари учун хизмат қиладиган шахс. *Буржуазия агентлари. Империализм агентлари.*

3 Бирор давлат разведкасининг махфий ходими; жосус, воқеанавис, айғоқчи. *Лекин ғоят эҳтиётлик билан ишлар, чунки агентлар ва .. сўз овловчилар қишлоқларда оз эмас.* Ойбек, Нур қидириб.

АГЕНТЛИК I 1 **агент** *с. мавҳ. от. Агентлигини фош қилмоқ.*

2 Агент фаолияти, жосуслик, айғоқчилик. *Агентлик қилмоқ.*

АГЕНТЛИК II Бирор идора, муассаса ёки корхонанинг жойлардаги бўлими, ваколатхонаси. *Аэрофлот агентлиги. Транспорт агентлиги.* | Мухбирлар ёрдамида сиёсий ва ижтимоий ҳаётга доир маълумотлар, хабарлар тўплаш ва тарқатиш билан шуғулланувчи муассаса. *Совет Иттифоқи Телеграф Агентлиги.*

АГЕНТУ́РА [*р*] Махфий маълумотлар тўплаш ва қўпорувчилик ишлари олиб бориш мақсадида уюштирилган разведка хизмати. *Агентура маълумотлари.*

АГИТА́ТОР [*р*] Омма ўртасида агитация ишларини олиб борувчи шахс. *Агитаторлар, активлар .. деҳқон колхозга кириб аҳил ишлагандагина пе-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шанаси очилади, дейишади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АГИТАЦИОН [*р* агитационный] Агитация ишларига оид, агитация учун белгиланган. *Агитацион варақа. Агитацион иш.*

АГИТАЦИЯ [*р*<*лат*] Кенг халқ оммасига сиёсий таъсир кўрсатиш, уни бирор ишга сафарбар этиш мақсадида аҳоли ўртасида оғзаки ва ёзма равишда олиб бориладиган оммавий-сиёсий иш, фаолият. *Коммунистик агитация. Агитация юргизмоқ. Агитация олиб бормоқ.*

АГИТБРИГАДА [*р*] Омма ўртасида агитация юргизиш, оммавий-сиёсий ишлар олиб бориш учун тузилган бригада; агитаторлар бригадаси.

АГИТКОЛЛЕКТИВ [*р*] Омма ўртасида агитация юргизиш, оммавий-сиёсий ишлар олиб бориш учун КПСС бошланғич партия ташкилотлари ҳузурида ташкил этилган агитаторлар коллективи.

АГИТПОЕЗД [*р*] Кўчма агитпункт сифатида фойдаланиш учун жиҳозланган темир йўл поезди.

АГИТПУНКТ [*р*], **агитация пункти** Омма ўртасида агитация юргизиш, оммавий-сиёсий ишлар олиб бориш учун ташкил этилган махсус жой, пункт.

АГНОСТИК [*р*] Агностицизм тарафдори. *Агностик: бизнинг сезгимиз акс эттирадиган, инъикос қиладиган объектив реаллик борми, йўқми, билмайман, буни билиш мумкин эмас деб эълон қиламан, дейди.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

АГНОСТИК [*р* агностический] Агностицизмга асосланган.

АГНОСТИЦИЗМ [*р*<*грек*] Объектив дунёни ва унинг қонуниятларини билиб бўлмайди деб даъво қилувчи идеалистик философик таълимот.

АГРАР [*р* аграрный] Ер-сув, ерга эгалик ва ер-сувдан фойдаланишга оид. **Аграр мамлакат** саноати ривожланмаган, аҳолиси асосан қишлоқ хўжалиги билан шуғулланадиган мамлакат. *Октябрь революциясидан илгариги Ўзбекистон чор Россиясининг хом ашё етказиб берувчи қолоқ аграр ўлкаси эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 11. **Аграр масала** қишлоқда ер-сув, синфлар ва синфий кураш масалалари.

АГРЕГАТ [*р*<*лат*] 1 Умумий бир ишни бажариш учун бир неча машинадан тузилган мураккаб машина. *Ер текислайдиган агрегатлар.*

2 Бир машинанинг маълум ишни бажарувчи мустақил механизми (мас. автомобилда — двигатель, узатмалар қутиси).

3 Тоғ жинсини ташкил этган минералларнинг механик аралашмаси ёки бирикмаси. || *Моддаларнинг агрегат ҳолати.*

АГРЕССИВ [*р* агрессивный] Агрессия сиёсатини қўлловчи, тажовузкор, босқинчи. *Агрессив давлатлар.* | Агрессиядан, босқинчиликдан иборат бўлган, тажовузкорликка асосланган. *Империалистларнинг агрессив сиёсати. Агрессив ҳаракатлар.*

АГРЕССИВЛИК 1 **агрессив** *с. белги оти.*

2 Агрессив ҳаракат, агрессия, босқинчилик.

АГРЕССИЯ [*р*<*лат*] Ўзга давлат ерларини босиб олиш учун унинг территориясига қуролли куч билан бостириб кириш, бошқа давлат мустақиллигини йўқ қилиш ёки чеклаб қўйиш, уни иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан бўйсундириш; босқинчилик, тажовузкорлик.

АГРЕССИЯЧИ *айн.* **агрессор.**

АГРЕССИЯЧИЛИК *айн.* **агрессорлик** 2.

АГРЕССОР [*р*] Агрессия сиёсатини юргизувчи; тажовузкор, босқинчи. *Агрессорларни жиловламоқ.*

АГРЕССОРЛИК 1 **агрессор** *с. белги оти.*

2 Агрессив ҳаракат, тажовузкорлик, босқинчилик. *Агрессорлик сиёсати.*

АГРИКУЛЬТУРА [*р*<*лат*] *эск. айн.* **агрокультура.**

АГРОБИОЛОГИК [*р* агробиологический] Агробиологияга оид. *Агробиологик тадқиқотлар.*

АГРОБИОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан.

АГРОКУЛЬТУРА [*р*] Деҳқончилик ишларини яхшилашга, ернинг ҳосилдорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар системаси.

АГРОНОМ [*р*] Агрономия мутахассиси. *Бош агроном. Агроном — совет замонасида етишиб чиққан қишлоқ зиёлиси.*

АГРОНОМИК [*р* агрономический] Агрономияга оид, агрономияга боғлиқ бўлган. *Агрономик тадбирлар.*

АГРОНОМИЯ [*р*<*грек*] Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг илмий асослари; қишлоқ хўжалик ва деҳқончиликка доир назарий ва практик билимлар йиғиндиси.

АГРОНОМЛИК **агроном** *с. касб оти. Агрономлик қилмоқ. Агрономликка ўқимоқ.*

АГРОТЕХНИК [*р*] Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИК [*р* агротехнический] Агротехникага оид. *Агротехник тадбирлар.*

АГРОТЕХНИКА [*р*<*грек*] Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб, то ҳосилни йиғиб-териб олгунча бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни бажариш системаси. *Пахтакорлар ғўзани илғор агротехника қоидалари асосида парвариш қилиб, механизацияга янада кенг йўл очдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 158.

АГРОХИМИЯ [*р*] Ўсимликларни озиқлантириш, юқори, барқарор ҳосил олиш мақсадида уларни ўғитлаш, химиявий воситалар билан зараркунандалардан сақлаш тўғрисидаги фан.

АДА Дада, ота. *Ада қоғоз, қалам бергин деб, Гоҳ ёнимга келиб ўлтирар.* С. Жўра. **Адаси** хотинлар ўз эрининг оти ўрнида ва унга мурожаатда ишлатадиган сўз.

АДАБ [*а*] Жамиятда, кишилар билан муомалада ўзини тута билиш; ахлоқ, тарбия ва унинг нормалари. *Адаб билан. Адаб бозорда сотилмас.* Мақол. *Адабни беадабдан ўрган.* Мақол. *Адаб бермоқ. Адаб сақламоқ.*

◆ **Адабини бермоқ** таъзирини бермоқ, ножўя хатти-ҳаракати учун қаттиқ танбеҳ бериб қўймоқ.

АДАБИЁТ [*а*] 1 Бир халқнинг, даврнинг бадиий, илмий, философик ва бошқа асарлари мажмуи. *Антик адабиёт.*

2 Санъатнинг сўз, тил воситасида бадиий образлар яратувчи соҳаси ва шу соҳада яратилган асарлар мажмуи (шеър, проза, драма). *Жаҳон адабиёти. Совет адабиёти. Рус адабиёти. Ўзбек адабиёти.*

3 Муайян бир фан ёки соҳага, масалага оид асарлар, китоблар. *Сиёсий адабиёт. Тема юзасидан тавсия этилган адабиёт рўйхати.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн ҳар хил китоблар, айниқса марксистик адабиётни мутолаа этишга мажбур эди.* Ойбек, Нур қидириб.

АДАБИЁТЧИ 1 *айн.* **адабиётшунос.** *Кундан-кун очилиб бораётган ҳарбий таълим уфқига Элмурод адабиётчи-педагог, Дубенко иқтисодчи нуқтаи назаридан қарагандек, Йўлдош энергетик-инженер сифатида яқинлашарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Адиб, ёзувчи.

АДАБИЁТЧИЛИК Ёзувчилик фаолияти.

АДАБИЁТШУНОС [*а*+*ф-т*] Адабиётшунослик мутахассиси; адабиётчи.

АДАБИЁТШУНОСЛИК Адабиёт тарихи, назарияси ва адабий танқид ҳақидаги фанлар мажмуи.

АДАБИЙ [*а*] 1 Бадиий **адабиёт**га оид. *Адабий асар. Адабий мерос. Адабий оқим.*

2 Ёзувчиларга, ёзувчилик фаолиятига оид. *Адабий ҳаёт. Адабий муҳит. Адабий тахаллус.*

3 Адабиёт талабларига жавоб берадиган; маданий ҳаётда умум томонидан қабул этилган (тил, услуб ҳақида). *Адабий ибора. Адабий тилда сўзлашмоқ.*

АДАБЛИ Одоб-ахлоқ нормаларига риоя қиладиган; тарбияли, ахлоқли. *Адабли бола. Адабли бўлмоқ.*

АДАБЛИЛИК **адабли** *с. белги оти.*

АДАБСИЗ 1 Одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилмайдиган; тарбиясиз, ахлоқсиз, беадаб. *Адабсиз киши.*

2 Одоб-ахлоқ нормаларига тўғри келмайдиган, одоб-ахлоқ доирасидан ташқари. *Халқ шунингдек гаплар билан юз ёқдан унга ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДАБСИЗЛИК 1 **адабсиз** *с. белги оти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Одоб-ахлоқ нормаларига тўғри келмайдиган иш, одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган хатти-ҳаракат. *Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида «юзсиз, беандиша» дерди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АДАД [*а*] Дона, сон; миқдор (доналаб санаб бўладиган нарсалар ҳақида). *Юз адад ғишт.*

АДАДСИЗ Сон-саноқсиз, ҳисобсиз, беҳисоб. *Ададсиздир бойларининг йилқиси.* «Ўзбек халқ достонлари».

АДАК-ЧЕЧАК: адак-чечак қилмоқ *айн.* **атак-чечак қилмоқ** *қ.* **атак-чечак.**

АДАМ [*а*] *эск. кт.* Йўқлик, мавжуд эмаслик; борликнинг акси. **Адам айламоқ** йўқотмоқ, йўқ қилмоқ.

АДАПТАЦИЯ [*р*<*лат*] 1 *биол.* Организмнинг, мас. сезги органларининг, турли шароитларга мослашуви. *Кўз адаптацияси.*

2 Чет тилларни ўрганувчилар учун асар текстини соддалаштириб бериш ва шу тариқа соддалаштирилган текст.

АДАШ I Бирор кимса билан исми бир одам, оти бир кишилар. *Биз иккимиз адашмиз.*

АДАШ II 1 Адашган, бир пойи алиш бўлиб қолган. *Қалишим адаш бўлиб қолди.*

2 *рвш* Янглиш, ноўрин. *Бу ерга адаш келиб қолибман.*

АДАШМОҚ 1 Йўлини йўқотиб қўймоқ. *У ёркин кундузда йўлга чиқиб, қоронғи кечада адашган кишидай, нима қиларини билмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 (*б. к. ёки ч. к. билан*) Янглишмоқ, хато қилмоқ. *Ҳисобдан адашмоқ.* ▪ *Ҳа, ўз манфаатини халқ манфаатидан юқори қўйганлар доим адашади.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

3 (*ч. к. билан*) Жудо бўлмоқ, ажраб қолмоқ, айрилмоқ. *Подадан адашган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тиқаверасанми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Э ёронлар, бародарлар, Мен ёримдан адашибман.* «Равшан».

4 Адаш бўлмоқ, алиш бўлмоқ, алишиниб, бошқа-бошқа бўлиб қолмоқ. *Қалишим адашибди.*

АДАШТИРИЛМОҚ *адаштирмоқ фл. мажҳ. н.*

АДАШТИРМОҚ *адашмоқ фл. орт. н.*

АДВОКАТ [*р*<*лат*] 1 Айбланувчини судда ҳимоя қилувчи, судда бирор шахснинг ишини олиб борувчи, ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳат берувчи юрист, ҳимоячи.

2 *с. т. салб.* Маслаҳатчи, ройикорчи.

АДВОКАТЛИК **адвокат** 1 *с. касб оти.*

АДВОКАТУРА [*р*] 1 Адвокатлик иши, фаолияти; адвокатлик.

2 Адвокатлар.

АДДОИЙ [*а*] *эск. мактубий* Дуо қилувчи, яхшилик тиловчи (мактуб охирида имзодан олдин ишлатилган сўз). *Мунда барча ёру дўст саломат, мендан Ҳасаналига салом айт! Аддоий отанг Юсуфбек ҳожи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДЕКВАТ [*р* адекватный] Ҳар жиҳатдан мос, тенг келадиган, айнан бир, ўхшаш, мувофиқ. *Адекват тушунчалар. Адекват таржима.*

АДЁЛ [*р* одеяло] Кўрпа ўрнида ишлатиладиган ялангқават ёпинчиқ. *Шерсть адёл. Адёл ёпиниб ётмоқ.*

АДИБ [*а*] Адабий асарлар ёзиш билан шуғулланувчи киши; ёзувчи. *Бизга адиблар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб.

АДИБА [*а*] 1 Адиб аёл, ёзувчи аёл.

2 Адиба (*хотин-қизлар исми*).

АДИ-БАДИ: ади-бади айтишмоқ *с. т.* баҳслашмоқ, важлашмоқ, тортишмоқ, бўлар-бўлмас гап талашмоқ. *Лейтенант Шилов, олинг хоинни! Ади-бади айтишиб ўтирадиган пайт эмас.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АДИБЛИК **адиб** *с. касб оти.*

АДИГЕЙ *қ.* **адигейлар.** ‖ *Адигей аёл.*

АДИГЕЙЛАР Адигея автоном областининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ; адигей халқи.

АДИЛ [*а*] 1 Тўғри, тўппа-тўғри, эгилмаган, букилмаган, тик, тикка. *Адил терак. Адил кўча.* ▪ *Қиз .. бўйчан ва самбитгул новдисидай адил эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Одил, адолатли.

АДИЛЛИК 1 **адил** *с. белги оти. Теракнинг адиллиги. Кўчанинг адиллиги.*

2 *с. т.* Одиллик, адолат. *Адиллик билан.*

АДИП Кўрпа, тўн ва ш.к.нинг атрофига тутилган энсиз материал; мағиз, паровуз. *Тўннинг адипи.*

АДИПЛАМОҚ Четига адип тутмоқ, паровуз тикмоқ.

АДИР Тепалик ерлар, баландлик, қир. *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турсуной тиззасини ушлаб зўрға қадам босарди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

АДЛ [*а*] Адолат, одиллик, ҳаққонийлик, тўғрилик. **Адл турмоқ** ҳақиқат томонида турмоқ, ҳаққоний бўлмоқ, ҳаққоний иш тутмоқ.

АДЛИЯ [*а*] *эск. айн.* **юстиция.**

АДМИНИСТРАТОР [*р*] Бирор иш ёки корхона, муассаса мутасаддиси, бошлиғи, маъмури.

АДМИНИСТРАЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Муассаса, корхона, ташкилот ва ш.к.нинг маъмурий бошқармаси, маъмурияти.

2 Муассаса, корхона, ташкилот раҳбарлари мажмуи.

АДМИРАЛ [*р*<*а* амир ал-баҳр] Ҳарбий-денгиз флотининг олий қўмондонлик составига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши.

АДНО [*а*] *эск. кт.* Паст, қуйи, учинчи даражали.— *Чимхўрсан-да, қизим... Шу ҳам ош ейишми? — Меники адно! — деди Раъно.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АДО [*а*] 1 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг охири, тамоми, ижроси. *Не қаро даврон экан бу, тингламас ҳеч ким уним! Хору зорлиқ топдим-у, хўрлик адосин топмадим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Адо бўлмоқ** 1) тамом бўлмоқ, тугамоқ, битмоқ, охирига етмоқ. *Бу ривоятлар эшитганингиз билан адо бўлмайди.* Ҳ. Гулом, Машъал; 2) *кўчма* ташвиш, дард орқасида ҳолдан тоймоқ, тамом бўлмоқ. *Йиғлай-йиғлай адо бўлдим. Элатимдан жудо бўлдим.* «Равшан». **Адо бўлгур!** *қарғ.* ўлгур! [*Хонзода Мастонга:*] *Қаримай адо бўлгур, Мастон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Адо этмоқ** *айн.* **адо қилмоқ** 1. **Адо қилмоқ** 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ. *Бурчни адо қилмоқ.* ▪ *Анвар «ҳузури муборак»нинг эшигида тўхтаб, таъзим адо қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) ҳолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ. *Уни дард адо қилди.* ▪ *Тез замон бўлди қиморга мубтало, Барчани ўйнаб қимор, қилди адо.* Ҳамза.

2 Ишва, жилва, ноз, карашма. *Ҳаёт жажжи қизларга хос адо билан: — Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ Жилва ва товланиш. *Ранглар ва чизиқларнинг мисли̇сиз чуқур маъносига, ноизк адосига берилиб, ҳамма нарсани унута ёзди.* Ойбек, Навоий.

АДОВАТ [*а*] 1 Ўзаро низолар, душманлик муносабатлари. *Гина — адоватнинг қўшниси.* Мақол. ▪ *Агар сиз нафсиламрга қарасангиз, икки халқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кек; хусумат. *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДОЙИ [*а*+*ф-т*]: **адойи тамом бўлмоқ** *айн.* **адо бўлмоқ** *қ.* **адо** 1. *Ўйинчоқ адойи тамом бўлди.* ▪ *Бечора кампир бу шум хабардан адойи тамом бўлди-ку!* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

АДОЛАТ [*а*] 1 Одилона ва холисона иш тутиш, ҳаққонийлик, ҳаққоният, одиллик. *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини пойлол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир.* Ойбек, Нур қидириб. *Ўртоқлар, олиб боринглар буларни адолат судига топширинглар! Тегишли жазосини кўрсин!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Адолат (*хотин-қизлар исми*).

АДОЛАТЛИ 1 Ҳаққонийлик билан иш тутувчи, одилона ва холисона иш тутувчи; ҳаққониятли, одил. *Адолатли киши.*

2 Адолатга, ҳаққонийликка асосланган. *Адолатли ҳукм.*

АДОЛАТПАРВАР [*а*+*ф-т*] Адолат тарафдори, адолат, ҳаққоният учун курашувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АДОЛАТСИЗ 1 Ҳаққониятсизлик билан иш тутувчи, адолатни поймол этувчи, адолатдан йироқ. *Адолатсиз одам.* 2 Адолатдан ташқари, унга хилоф бўлган. *Адолатсиз жамият.*

АДОЛАТСИЗЛИК 1 **адолатсиз** *с. белги оти. Сизнинг адолатсизлигингизни энди билдим.* 2 Адолатдан, ҳаққониятдан йироқ иш, адолатни поймол қилувчи хатти-ҳаракат ёки ҳолат. *Элмурод ўйланиб ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, адолатсизлик унинг ичини ўртай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АДРАС [*ф-т*] Ўриши ипак, арқоғи ип маҳаллий газлама.— [*Маҳдум:*] *Бўлмаса,— деди иккиланиб,— жўнроқ адрасдан олчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АДРАСБОФ [*ф-т*] Адрас тўқувчи уста, косиб.

АДРЕС [*р<фр*] 1 Бирор киши ёки ташкилот ўрнашган жойнинг батафсил номи. *Институт адреси. Уй адреси.* ▪ *Менга адресингизни беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан хабар олишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. 2 Почта орқали юборилган нарсалар устидаги жой ва олувчининг номи кўрсатилган ёзув. *Унинг* [*Замиранинг*] *номига ғалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри.* П. Қодиров, Уч илдиз. 3 Бирор тантана муносабати билан муассаса, ташкилот ёки айрим шахс номига юборилган табрикнома; ёднома.

◆ **Адрес столи** (*ёки* **бюроси**) бирор ерда яшовчиларни рўйхатга олиб борувчи ва уларнинг турар жойлари тўғрисида справкалар берувчи муассаса, идора. **Адреслар дафтари** кишилар ва идораларнинг адреслари ёзилган дафтар, журнал. **Адресига** номига, шаънига. *Менинг адресимга айтилган барча гапларни халқ ва партия шаънига айтилган гаплар деб ҳисоблайман.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

АДРЕСА́НТ [*р*] Почта орқали телеграмма, хат ва ш. к. юборган киши ёки ташкилот.

АДРЕСА́Т [*р*] Адресига хат, телеграмма ва ш. к. юборилган киши ёки ташкилот.

АДРЕСЛАНМОҚ Бирор кимса ёки идора адресига юборилмоқ ёки айтилмоқ. *Марказий газета бошқармасига адресланган бу хат шу куни кечқурун Муродхўжа домланинг қўлида очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АДСО́РБЦИЯ [*р<лат*] *физ., хим.* Газ ёки эритилган модда зарраларининг қаттиқ модда сиртига сингиши, шимилиши.

АДЪЮТА́НТ [*р<лат*] Хизмат топшириқлари ёки штаб ишларини бажариш учун ҳарбий бошлиқ ихтиёрида бўлган ёрдамчи офицер.

АЁ *эск. айн.* **эй.** *Аё, шоҳим, гулдай сўлган тарзим бор, Хизматкорман, сизга айтар арзим бор.* «Муродхон».

АЁВ аямоқ *фл. иш оти.* **Аёв бермай** аямасдан, шафқатсизлик билан.

АЁВЛИ Аяладиган, эҳтиёт қилинадиган. *Аёвли кийим.* **Аёвли меҳмон** қадрли, ҳурматли, ардоқли меҳмон.

АЁВСИЗ Аёв бермай, раҳм-шафқат қилмай олиб борилган. *Аёвсиз кураш. Аёвсиз зарба.*

АЁЗ Ҳавонинг очиқ ва аччиқ совуқ пайти, қора совуқ. *Қуруқ аёз — тилсиз ёв. Мақол.* || *Юлдузлар ёруғи билан ярим ойдинлашган аёз кечада нам қум.. устида чўзилиб ётган бир одам ўрнидан турди.* Айний, Қуллар. || *Тун аёз, изғирик ел тўрт тарафга югуриб жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЁЛ [*а*] 1 Хотин киши ёки вояга етган қиз. 2 Эрли хотин, рафиқа (ўз эрига нисбатан). [*Ёрмат:*] *Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қилади, кир ювади, уй-жойни супуради, нон ёпади, кўрпа қавийди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЁЛМАНД [*а+ф-т*] Оилали, бола-чақали; бола-чақаси кўп. *Аёлманд одам ишламай туролмас экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

АЁН [*а*] Очиқ кўриниб турган, равшан, маълум. *Аён масала. Аён бўлмоқ. Аён қилмоқ* || *Аён кўрмоқдамиз нур болқишини, Мардлар шарафига халқ олқишини.* Х. Расул. || [*Ёрмат:*] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЖАБ [*а*] Ҳайрон қоларли, ажабланарли, ғалати, ажиб, қизиқ. *Ажаб Хирот экан! Ҳалвофуруши ҳам шоир.* Ойбек, Навоий. *Ажаб қизиқсан, бугун чоршанбага бир ҳафта бор.* Ҳамза, Холисхон. || *Бир неча қадам босиб, орқасида қолган дарвозага қаради-да, бу ерда гўзал қиз Ойпошша яшаганини эслади. «Ажаб,» — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ажаб бўлди** (*ёки* **бўпти**) жуда яхши бўлди, кўнгилдагидай бўлди (бирор кимса қилмишига яраша жазо олганда айтиладиган ибора). **Ажаб қилди** жуда яхши қилди, жуда тўғри қилди, боплади.— *Чийиллама,— деди ҳайқириб Йўлчи. Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб «ажаб қилди» дегандай бир-бирларига маъноли қараб олишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЖАБЛАНАРЛИ Ҳайрон қоларли, ажиб, қизиқ. *Бунда ажабланарли ҳеч нарса йўқ.*

АЖАБЛАНМОҚ Ҳайрон қолмоқ, ҳайратда, таажжубда қолмоқ, ҳайрон бўлмоқ.— *Сени қочиб кетган дейишганди, чирофим. Қаёққа? — ажабланди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЖАБЛАНТИРМОҚ ажабланмоқ *фл. орт. н.*

АЖАБО [*а*], **во ажабо** *унд. с.* Таажжуб, қизиқ. *Ажабо, бу қандай гап!* ▪ [*Бой ўз-ўзига деди:*] *Во ажабо, бу ким бўлди? Чўрими ёки бир офати жон фариштами?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЖАБСИНМОҚ Бир оз ажабланмоқ.

АЖАБТОВУР [*а+ф-т*] *с. т.* Бинойидай, яхшигина. *Ажабтовур йигит.*

АЖАЛ Қишининг куни битган, қазоси етган пайт; ўлим, қазо. *Дард бошқа, ажал бошқа.* Мақол. *Кўрққанни ажал қувлар.* Мақол. ▪ *Гулнорнинг ўлимини улар ғоят совуққонлик билан қаршилашга уриндилар. Улар: «Гулнор ўз ажали билан ўлди. Ажалга даво йўқ» дейишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ажали етди** 1) ўлим соати, қазоси етди, куни битди, умри тугади. *Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол. ▪ *Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим. Етмайин ажалим қутулиб қолдим.* «Рустам»; 2) *кўчма* тамом ишдан чиқди, бузилди, тамом бўлди. *Ўйинчоқнинг ажали етди.* **Ажал олсин** (*ёки* **тортсин, чақирсин**)! *қарғ.* ўлсин!, қуриб кетсин! **Ажалидан беш кун бурун** куни битмасдан, қазоси етмасдан, бевақт. *Ўғрилар тешиб олдимга чиққанларида нима қилар эдим? .. Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Ажал ҳайдаб келган экан** (*ёки* **келди**) бирор жойдан бошқа жойга бориб ўша ерда қазо топган киши ҳақида айтилади. *Ажал ҳайдаб келди гулгун қошима, Кетмассан қўлимдан бу замон омон.* «Ширин билан Шакар».

АЖАМ [*а*] 1 *эск. кт.* Араблардан бошқа халқлар; хусусан, форслар, эронлар. 2 *муз.* Шашмақом куйларидан бирининг номи. *Савти ажам. Ажам тароналари.*

АЖАМИЙ [*а*] *эск. кт.* Араблардан бошқаларга, хусусан, форсларга, эронлиларга мансуб бўлган.

АЖДАР [*ф-т*] 1 Афсонавий катта илон. 2 Дарахтларда яшовчи, учишга мосланган Жанубий Осиёда тарқалган калтакесак.

АЖДАРГУЛ [*ф-т*] *айн.* **итоғиз.**

АЖДАРНАФС [*а+ф-т*] Еб тўймас, мечкай, очофат.— *Наинки Хўжа Абдулло Хотибдек бир аждарнафснинг бошига тушган тошни салтанатга нисбат берурсиз, — деди Навоий.* Ойбек, Навоий.

АЖДА(Р)ҲО [*ф-т*] 1 *айн.* **аждар.** 2 *кўчма нафр.* Қонхўр, ёвуз одам ҳақида. *Уни отган қизил аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган, .. инсоният олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўлади.* А. Қаҳҳор, Иккининг бири.

АЖДОД [*а*] Илгари ўтган насл-насаб, ота-боболар.

АЖЗ [*а*] *эск. кт.* Бирор ишга қурби етмаслик; ожизлик, заифлик. *Биродар, ҳақиқий инсон ўз ажзини иқрор қилмоқдан завқ олур.* Ойбек, Навоий.

АЖИБ [*а*] Ҳайрон қолдирадиган, қизиқ, ажабланарли, ғалати. *Ажиб манзара.*

АЖИ-БУЖИ Пала-партиш, эгри-бугри, ёмон-жуман (хат, расм ва ш. к.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳақида). *Ажи-бужи хат. Ажи-бужи сурат.* || *Ажи-бужи қилиб ёзмоқ.*

АЖИВА [*а* ажуба] Масхара бўладиган; кўримсиз, хунук, бедаво. **Ажива қилмоқ** масхара, мазах қилмоқ. *Қишини ажива қилишни дўндиради у.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Аживасини чиқармоқ** расво қилмоқ, ишдан чиқармоқ.

АЖИН Ёш улғайганда юз ва пешанада ҳосил бўладиган йўл-йўл чизиқлар, ботиқ излар. *Унинг пешанасига ажин кирибди.* ▪ *Нормат онасининг ажин босган юзига, ёшли кўзларига термилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЖИНА [*а*] **1** *айн.* **жин** I 1. *Кампирларнинг миш-мишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган «ажина» ва «албасти»лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Қичкина, ажива одам ҳақида.— *Юзбошини нима қилдинг, ажина? — деди Нишонбек Муҳаррамга.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

АЖНАБИЙ [*а*] **1** *сфт* Чет элларга ёки чет элликларга оид, хорижий. *Ажнабий давлатлар. Ажнабий тиллар.*

2 *от* Чет эл граждани, чет мамлакат одами. *Республикамизга кўп ажнабийлар келади.*

АЖОЙИБ [*а*] **1** Жуда қизиқ, ҳайрон қолдирадиган, таажжуб, ғалати. *Унинг* [*Бектемир*] *учун паровозлар қудратли, ажойиб жонли маҳлуқлар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Ажойиб! Саидийни Эҳсон билан сўзлашадиган сўзи йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Жуда ҳам яхши, таърифга сиғмайдиган. *Ажойиб манзара. Ажойиб санъаткор.* ▪ *Узоқ қишлоқда жуда содда турмуш кечиришга ўрганган бу бечоралар мана энди ажойиб шаҳарга келиб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳиндистоннинг ажойиб ранг-баранг гўзал гуллари секин барқ уриб эсар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Қишини қизиқтирадиган; қизиқарли, қизиқ. *Ажойиб ҳикоя.*

АЖОЙИБОТ [*а*] Қишининг ақлини шоширадиган, ғайри оддий кўринадиган нарсалар ёки воқеа-ҳодисалар.— *Мен юз йил умр кўрдим, лекин бундай ажойиботни эшитмадим, — дебди вазир.* «Эртаклар».

АЖОЙИБХОНА [*а*+*ф-т*] *айн.* **музей.**

АЖОЙИБ-ҒАРОЙИБ Жуда қизиқ, ҳайрон қолдирадиган, таажжуб, аломат. *Ажойиб-ғаройиб воқеалар.*

АЖРАЛИШМОҚ ажралмоқ 5, 6, 7 *фл. бирг. н. Элмурод кўнглида: «сиз ичи қораларидан тезроқ ажралишиб кетганимиз маъқул!» деган фикр билан уларнинг юзларига жиддий қараради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шаҳарга кирганда, улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб, ажралишдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен мана бу турмушнинг сирларини билолмай қолдим. Фақат битта чора қолди: ажралишамиз.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

АЖРАЛМАС 1 Ажратиб бўлмайдиган, ўзаро чамбарчас боғланган. *Адабиёт ва санъат совет маданиятининг ажралмас қисмидир.*

2 Бири биридан сира айрилмайдиган; иноқ, қадрдон. *Ажралмас дўстлар.* | Бузилмас, маҳкам, мустаҳкам. *Совет халқларининг ажралмас дўстлиги.*

АЖРАЛМОҚ 1 Бўлакларга ажрамоқ, ёрилмоқ, бўлинмоқ. *Палён иккига ажралди. Тахта ёриғидан ажралиб кетди.*

2 Таркибий қисмларга ажрамоқ; парчаланмоқ. *Молекулалар атомларга ажралди.*

3 Қўчиб чиқмоқ, кўчиб, ажраб кетмоқ; шилинмоқ. *Пўстлоқ ажралиб чиқди.*

4 Сиртга тепмоқ, ажраб чиқмоқ (организмдан, мураккаб модда составидан ва ш. к.дан). *Меъда ширасининг ажралиши.*

5 (*ч. к. билан*) Алоқани узмоқ, бўлак бўлмоқ; тўдадан, бошқалардан ажраб чиқмоқ. *Элга қўшилсанг — эр бўласан, элдан ажралсанг — ер бўласан.* Мақол. ▪ *Мен* [*Қутбия*] *.. ота-онамнинг ризоликлари билан улардан ажралиб холамникида турдим.* Айний, Қуллар. *Шундай азамат йигитлар билан ишлаяпманки, улардан бир минут ҳам ажралгим келмайди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

6 (*ч. к. билан*) Ўз никоҳ аҳдини бекор қилмоқ, ажралишмоқ, ажрашмоқ; қўймоқ (хотинини); чиқмоқ (эридан).

7 (*ч. к. билан*) Маҳрум бўлмоқ, жудо бўлмоқ, айрилмоқ. *Ўғрилар тешиб олдимга чиққанларида мен нима қилар эдим? .. Қизингиздан ажралур эдингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Охун:*] *Мусофирчилик қурсин, жонга тегди. Тикмасам, кўйлакдан ажраламан.. Қамбағаллик кишини юртдан-юртга судрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

8 (*ч. к. билан*) Алоҳида, холи бўлмоқ, бўлинмоқ. *Юпқа девор билан ҳовлидан ажралган дўконхонада Шокир ота ишлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 (*ч. к. билан*) Фарқ қилмоқ, фарқланиб турмоқ. *Бу ерда ҳаммадан ажралиб турган шахс — самарқандлик Тўғонбек эди.* Ойбек, Навоий.

АЖРАМОҚ *айн.* **ажралмоқ** 1—3, 5, 7, 9. *Тўдадан ажраган тўрга тушар.* Мақол.

♦ **Юрагим торс ажраб кетай деяпти** *қ.* **торс.**

АЖРАТИЛМОҚ ажратмоқ *фл. мажҳ. н. Делегатлар учун ажратилган жой. Мактаб биносини қайта қуриш учун маблағ ажратилди.* ▪ *Гражданлар учун виждон эркинлигини таъминлаш мақсадида ЎзССРда .. мактаблар мактитдан .. ажратилган.* «ЎзССР Конституцияси».

АЖРАТМА Бирор мақсад учун ажратилган, чиқарилган маблағ, пул ва ш. к. *Колхозларда пул даромадлари ва бўлинмас фонд учун белгиланган ажратмалар кўпаймоқда.*

АЖРАТМОҚ 1 ажрамоқ *фл. орт. н. Гўштни суякдан ажратмоқ. Иш жойини ажратмоқ. Гумон дўстни дўстдан ажратар.* Мақол. ▪ *— Сенинг муддаонг,— деди ҳожи,— марғилонлик келинни ўғлингдан ажратиб юбориш ва бу келининг билан қолдириш — шундоғми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Орага тушиб, икки ёққа айирмоқ, мас. ёқалашувчиларни. *Одамлар ажратмаганда бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 Айириб олмоқ, халос қилмоқ, қутқазмоқ. *Қани, менинг қўлимдан сени ким ажрата олар экан!*

4 Бирор мақсад учун атаб, белгилаб чиқармоқ, айирмоқ. *Маблағ ажратмоқ.* ▪ *— Бунга қанча ер ажратамиз? — Ўрмонжон унинг саволига жавоб бермади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Навларига, турига, хилига қараб айирмоқ, хилламоқ. *Сарагини саракка, пучагини пучакка ажратмоқ.* ▪ *Анвар ҳудайчи учун ажратган ариза-ларни қўлига олиб, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Бир-биридан фарқ қилмоқ, фарқига бормоқ, айира билмоқ. *Буларнинг қишлоқ болаларими, ё шаҳар болаларими эканлигини ажратиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЖРАШМОҚ 1 ажралмоқ 5, 6 *фл. бирг. н.*

2 *айн.* **ажралмоқ** 6. [*Заргаров:*] *Оқила билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тўлди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

АЖРИМ 1 Икки ўртадаги битим, келишув.

2 *юр.* Кўрилаётган иш бўйича суд қарори, ҳукми. *Суд ажрими.* **Ажрим қилмоқ** 1) икки ўртани битиштирмоқ, келиштирмоқ; 2) *юр.* қарор қилмоқ, ҳукм қилмоқ; 3) узил-кесил, қатъий, аниқ жавоб бермоқ, ҳал қилмоқ. [*Дадавой Қодирга:*] *Йўқ, сен менга бир нарсани ажрим қилиб бер-чи, колхознинг каттаси ким? Сенми? Ё менми?* Уйғун, Навбаҳор.

АЖРИҚ Бошоқли ўсимликларга мансуб кўп йиллик серилдиз ёввойи ўт. **Ажриққа ағнагандай** қийналиб, азоб чекиб (ётмоқ).

АЖРИҚЗОР Ажриқ босган ер, ажриқ ўсган майдон. *Ажриқзор сойлик.*

АЖУЗ [*а*]: **айёми ажуз** *қ.* **айём.**

АЖУЗ-МАЖУЗ *с. т. айн.* **айёми ажуз** *қ.* **айём.**

АЗ [*ф-т*]: **аз рўзи азал** аввал бошдан, қадимдан, илгаридан. [*Хожар ўз-ўзига:*] *Нима қилай, аз рўзи азал иродаси шу экан.* Ҳамза, Холисхон.

АЗА [*а*] **1** *этн.* Аёлларнинг марҳум уйида йиғи билан ўтказадиган мотам маросими. *Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлар.* Мақол. ▪ *Қамбағал уруғ-аймоқ, қўни-қўшнилар тўйда, азада семирадиган юримсак*

www.ziyouz.com kutubxonasi

аёллар қоронғида туртиниб пиёда жўнашди. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Мотам, таъзия. **Аза очмоқ** бошқа хонадонда вафот қилган қариндошига атаб мотам маросими бошламоқ. **Аза тутмоқ** мотам тутмоқ. *Жаббор ака ўлган вақтларда қора кийиб, аза тутиб юрган чоғларида ҳам у ўзини ҳозиргидек якка-ёлғиз сезмаган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | *кўчма с. т.* Хафагарчилик, йиғи-сиғи. *Тўй ўрнига аза.* ▪ *Тўй бўлиб ўтди, лекин тўй билан Бозорнинг уйига аза, мусибат, мотам келиб кирди.* Айний, Дохунда.

АЗАВОЗЛИК *с. т.* Ортиқча хафагарчилик, йиғи-сиғи. [*Бой Жамилага:*] *Битта гадо учун шунча азавозликми? Энди Ғофурни оғзингга олма! .. Сенга у номаҳрам.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Азавозлик қилмоқ** ортиқча йиғи-сиғи қилмоқ, кўз ёши тўкмоқ.

АЗАДОР [*а+ф-т*] Яқин кишиси ўлганига ҳали бир йил тўлмаган, таъзияли. *Азадор аёл.*

АЗАЙИМХОН [*а+ф-т*] *этн.* Қасалларга дам солиб, сеҳр-афсунлар ўқиб «даволаш»ни ўзига касб қилиб олган одам; дуохон. *Жаҳолатпараст сохта табиблар, азайимхонлар .. беморларни дуо ёзиш, тумор тақиш каби бемаъни тадбирлар билан алдаган.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 160.

АЗАЛ [*а*] Боши, бошланиш вақти номаълум бўлган; қадимги замон; қадим. *Ариқ қазиш, сув чиқариш тўғрисига келсак, бу эски гап, азалнинг иши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Азалдан абад** 1) *айн.* **то абад** *қ.* **абад** 1; 2) бошланишидан охиригача.

АЗАЛГИ Қадимдан қолган, узоқ замонлардан бери давом этиб келаётган, узоқ тарихга эга бўлган; қадимги. *Азалги одат. Азалги орзу.* ▪ *Бу ўлканинг ариқларини азалги тажриба ва уқув билан ва бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗАЛДА 1 Аввал бошда; туғилишдан. *Лекин азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Жуда қадим замонларда.

АЗАЛДАН *рвш* Қадим замонлардан бери, эскидан, қадимдан. *Азалдан маълум гап.*

АЗАЛИЙ [*а*] *кт.* Азалги, қадимий. *Халқларимизнинг дўстлиги ўзининг азалий тарихига эга.*

АЗАМАТ [*а*] 1 Ғоят катта, улкан, азим. *Азамат ўлка. Азамат бино.* ▪ *Қишлоқни ёқалаб оқадиган азамат дарёнинг кучга тўлган кезлари ҳам худди шу баҳор ойларига тўғри келади.* А. Раҳмат, Варракчи чол. | Улуғвор, мардонавор. *Азамат иш.*

2 Қудратли, азимкор, забардаст. *Азамат совет халқи. Азамат Совет Армияси. Азамат пахтакорларимиз «оқ олтин»дан баракали хирмон кўтардилар.*

3 Баҳодир, бақувват. *Азамат йигит. Азамат қўллар.* ▪ *Йўлчи ҳам бутун азамат гавдасини силкиб кулади.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Чарчабсан, азамат, юр энди, блиндажга кириб ухлаб ол.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Азамат *(эркаклар исми).*

АЗБАРОЙИ [*ф-т*] *олд кўм.* Сабабли, учун. *Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ёлғиз ташлаб қўйганингиздан айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қудрат азбаройи ҳаяжонга тушганидан гапни нимадан бошлашни билмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Азбаройи худо** 1) худо учун, худо йўлига; 2) худо ҳақи, ўлай агар. *Буни эшитиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Азбаройи шифо** 1) шифо бўлсин учун, даво бўлсин деб. *Шу дорини азбаройи шифо ичинг;* 2) *айн.* **азбаройи худо** 2. *Азбаройи шифо, бу нима деган гап-а?*

АЗЗА-БАЗЗА *рвш, с. т.* 1 Атигидан, атайлаб; махсус. *Омоновдек одам сизни табриклаш учун азза-базза трест ўринбосари кабинетидан чиқиб келармиди?* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

2 Чиндан, ростдан, астойдил.— *Ўттиз йиллик хотинингизга раҳмингиз келмайдими? — Бону энди азза-базза йигирга тушди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

АЗИЗ [*а*] 1 Иззат-ҳурматга сазовор, қадрли, қимматли, муҳтарам. *Азиз меҳмон. Жондан азиз дўст. Фарзанд азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. ▪ *Содиқ [тўнини тўшаб:] Алексей оға, марҳамат.— Йўқ-йўқ.— Тўн сиздан азиз бўптими, поёндоз тўшасак арзийди, ака, сизга.* Н. Сафаров, Уйғониш. | Яқин кишиларга мурожаат формаси. *Азизим, қизингизнинг бахтини бировларнинг остонасидан қидирманг!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 Ҳар нарсадан улуғ, аъло, бебаҳо. *Азиз Ватан.* ▪ *Совет юрти азиз, гўзал, беҳад улуғдир.* Ё. Мирза. *Бугдой шундай азиз овқат.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Мен учун пахта ҳам болаларимдек азиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бу тиғ сен учун энг нодир хотиралар билан боғланган. Шунинг учун азиз тутасан.* Ойбек, Навоий.

3 Пулга ҳам топилмайдиган; қимматли, камчил, тақчил. *Бу ерда сув жуда азиз.*

4 *дин.* Муқаддас, қутлуғ, табаррук. *Ҳар бир дардни дуо ва тупуриги билан даволайдиган азиз одамлар унга ёрдам бермадилар.*

5 Азиз *(эркаклар исми).*

АЗИМ [*а*] 1 Ғоят катта, улкан, зўр. *Азим терак. Азим тоғлар. Азим дарё. Шаҳри азим.* ▪ *Беҳуда қон тўкмоқ, юртни парчаламоқдан азим гуноҳ йўқ!* Ойбек, Навоий.

2 Азим *(эркаклар исми).*

АЗИМКОР [*а+ф-т*] Ғоят катта ишларни амалга оширувчи, улкан ишларга қодир. *Азимкор совет халқи.*

АЗИМУТ [*р<а* ассумут] 1 *астр., геод.* Кузатилмоқда бўлган осмон жисми ва кузатиш нуқтаси орқали ўтказилган вертикал текислик билан меридиан текислиги орасидаги бурчак.

2 *ҳарб.* Бирор нуқтага ҳамда шимол томонга қарата чизилган икки чизиқ оралигидаги бурчак. | Картадан ва компасдан фойдаланиб аниқланадиган энг қисқа йўналиш.

АЗИЯТ [*а*] 1 Қийинчилик, машаққат, азоб. *Азият чекмоқ (тортмоқ).* ▪ [*Қори:*] *Ундоқ бўлса, бу ерга келишидан сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор?* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. [*Элмурод*] *онасидан ажралгандан бери кун бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шикаст, зарар-заҳмат. *Агар шу қўрбоши ўлдирилмаганда Мухторхонга бир азият етар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Азият етказмоқ** 1) шикаст етказмоқ; 2) хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Муборак кўнгилларига азият етказганидан қўрққанлигини сўзлаб узр тилади.* Ойбек, Навоий.

АЗЛ [*а*]: **азл қилмоқ** (*ёки этмоқ*) *эск. кт.* бекор қилмоқ, четлатмоқ, бўшатмоқ (ишдан, мансабдан). *Азизбек мақсадга кўчди: — .. Мени Тошкент ҳокимлигидан азл этмоқчи ва қўлларидан келса, ҳатто ўлдирмоқчи бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЗМ [*а*] *кт.* Қатъий қарор, жазм. *Шўралисой партиямиз азми, халқ иродаси билан «оқ олтин» конига, яшнаган бўстонга айланди.* О. Тиловбердиев, Парвоз. *У энди пойтахтга келмоққа азм қилган.* Ойбек, Навоий.

АЗМКОР [*а+ф-т*] Азмидан қайтмайдиган, сўзида қатъий турадиган; қатъий.

АЗМОЙИШ [*ф-т*]: **азмойиш(ини) олмоқ** разм солиб, чамалаб ёки суриштириб билмоқ, пой-чоғини олмоқ. [*Бўлтавой*] *кечгача дала айланиб азмойиш олиб юрди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЗОБ [*а*] 1 Жисмоний ёки руҳий эзилиш, қийналиш, уқубат. *Виждон азоби. Руҳий азоб. Илгари «йўл азоби — гўр азоби» дердилар.* ▪ [*Ғуломжон*] *юрагидаги бор дардларини, тортган азобларини бир-бир айтиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қийинчилик, машаққат. [*Хадича*] *ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқариб уйилаётган синиқларини кўриб дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ит азобида** *дағл. қ.* **ит. Азоб бермоқ** қийнамоқ, қийноққа солмоқ. *Йўтал ёмон азоб беряпти.* ▪ *Зиндонбоннинг даромади қамалганларга азоб бериш воситаси билан улардан олинадиган 4—5 танга пулдир.* Айний, Дохунда.

◆ **Нима азоб** нима жазо, нега мунча қийналиш (қийналиб бирор иш қилаётган кишига ачиниб айтиладиган ибора).— *Нима азоб, 'дадаси, ўпкангиз қирилиб кетди-ю,— Ойшабону эрига ачиниб гапирди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

АЗОБЛАМОҚ Жисмоний ёки руҳий азоб бермоқ. *Кимнинг дилида*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳима гап борлиги номаълум. Аммо Абдулатни «уруш кимларни тул қилмаяпти» деган гап азобламоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Қийнамоқ, қийноққа солмоқ. *Босмачилар қанча-қанча қишлоқларни вайрон қилдилар, чолу кампирларни, гўдакларни азоблаб ўлдирдилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

АЗОБЛАНМОҚ азобламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Хотини индамади. У индамаган сайин Қодир азобланар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

АЗОБ-УҚУБАТ [*а*] Турли азоб ва уқубатлар, машаққат ва қийинчиликлар. *Улар фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва мардлик билан тўла кунларни .. хотирлар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗОН [*а*] 1 *дин.* Сўфининг масжидда жамоат бўлиб намоз ўқишга чақириғи. *Масжиддан шом азони эшитилди* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шукур сўфи мезанага чиқиб азон айтди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Тонг ёришган пайт, тонгги гира-шира маҳал, тонг.— *Шу бўйи туни билан йиғлаб чиқибди, сўнг, исендай эрга теккунча, қора ерга тегиб қўя қолай» деб, азонга яқин бир илож қилиб қочибди,— деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЗОНДА *рвш* Тонгда, тонг чоғида, тонг отар пайтда, эрта билан барвақт. *У ҳар куни азонда ишга кетади.* **Эрта (билан) азонда** тонг ёриша бошлаган пайтда, эрта билан барвақт. *Эрта билан азонда ўрнидан бошини кўтаради-ю, онасининг иш саватчасига ёпишади.* Ойдин, Бечора.

АЗОНЛАБ *айн.* **азонда.**

АЗОНЧИ *с. т.* Муаззин, сўфи. *Мисрада азончилар айтар азон.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

АЗОТ I [*р<грек*] Рангсиз ва ҳидсиз кимёвий элемент, ўсимликлар озиғининг энг муҳим элементларидан бири.

АЗОТ II: **азот кўтармоқ** *с. т.* даст кўтармоқ, тик кўтармоқ.— *Ёрдамингиз учун катта раҳмат! — деди Турсуной ва юкни ердан азот кўтарди-да, кифтига қўйиб жўнаб қолди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЗОТЛАМОҚ Азот ёки азотли моддалар билан тўйинтирмоқ, бойитмоқ. *Тупроқни азотламоқ. Пўлатни азотламоқ.*

АЗОТЛАНМОҚ азотламоқ *фл. мажҳ. н. Азотланган ер.*

АЗОТЛИ Таркибида азот бўлган. *Азотли ўғитлар.*

АЗРОИЛ [*а*] (А — *катта*) Диний ақидаларга кўра одамлар жонини оладиган фаришта; ажал фариштаси.— *Тарданимдаги қарзларимни узгунимча Азроил жонимни олиб қўймаса эди,— деди қарзга ботган киши афандига.* «Латифалар».

АЗТАҲИДИЛ [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **астойдил.**

АЙ *айн.* **ой.**

АЙБ [*а*] 1 Тартиб-қоидага ёки одоб-ахлоқ нормаларига хилоф иш, хатти-ҳаракат; гуноҳ. *Ўз айбига иқрор бўлмоқ. Айбини бўйнига қўймоқ. Айбини яширган ўнгмас.* Мақол. ▪ *Бўлиснинг Раззоқ ўз сўзида баён қилган уч айби актда ўнлаб, юзлаб далиллар билан исботланган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Киши уяладиган, хижолат тортадиган хатти-ҳаракат; уятли иш, уят. *Сўраганнинг айби йўқ.* Мақол. *Орзуга айб йўқ.* Мақол. ▪ [*Холисхон Тожибойга:*] *Қўйинг, хафа бўламан. Бу ўзимнинг укам, айб бўлади.* Ҳамза, Холисхон. **Айб қилмоқ** 1) уят қилмоқ, уят деб санамоқ; 2) масхара қилмоқ. *Қанизак дастурхон ёзиб овқат келтирди. У бир коса ошни Самандаровнинг олдига қўяр экан: — Айб қилмайсиз-да, Мақсудали ака, холам сўқ ош қилиптилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Айбга буюрмоқ** (*ёки* **қўшмоқ**) *айн.* **айб қилмоқ.** *Энди, меҳмонлар, айбга буюрмайсизлар, менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўп.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Қамчилик, нуқсон, қусур, иллат. *Ҳар тўқисда бир айб.* Матал.

АЙБАКИ [*а+ф-т*] Мол терисидан ишланган сифати паст жўн чарм. *Айбаки маҳси.*

АЙБДОР [*а+ф-т*] 1 *от* Бирор айб иш қилган киши; гуноҳкор. [*Ота*] *болалари олдида айбдордек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа тикилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *от, юр.* Бирор жиноятда айбланиб, жиноий жавобгарликка тортилган киши. *Навбатчи милиционер айбдорни олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *сфт* Жисмоний жиҳатдан бирор камчилиги, нуқсони, иллати бўлган, айбли. *Айбдор қиз.* || *Бир кўзидан айбдормиш? — Шунақа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙБДОРЛИК айбдор *с. белги оти.*

АЙБЛАМОҚ 1 Айбли деб топмоқ, айб қўймоқ, гуноҳкор қилмоқ. *Мендан чин исмингизни яшириб келганингиз учун айблай олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Тантибойвачча*] *қизни олиб қочганда эҳтиётсизликда, бўшангликда Қора Аҳмадни айблади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *юр.* Айбини аниқлаб айблов фикрини баён қилмоқ. *Жиноят кодексининг 78 моддаси билан айбламоқ.*

АЙБЛАНМОҚ айбламоқ *фл. мажҳ. н.*

АЙБЛАНУВЧИ 1 айбланмоқ *фл. ш. оти.*

2 *юр.* Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ белгиланган тартибда жиноий жавобгарликка тортилиши ҳақида устидан қарор чиқарилган шахс. *Айбланувчини сўроқ қилиш.*

АЙБЛАШМОҚ айбламоқ *фл. бирг. н. Қўни-қўшнилар: «Фалончининг қизи бемеҳр экан» деб айблашлари мумкин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙБЛИ *айн.* **айбдор** 2, 3. *Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙБЛОВ 1 айбламоқ *фл. иш оти.*

2 *юр.* Белгиланган тартибда айб қўйиш, айблаш. *Айблов нутқи.* **Айблов фикри** айбланувчининг айблари баён қилинган ҳужжат; айбнома.

АЙБЛОВЧИ 1 айбламоқ *фл. ш. оти.*

2 *юр.* Судда жиноий иш юзасидан айблов фикрини қувватловчи шахс. *Давлат айбловчиси. Жамоат айбловчиси.*

АЙБНОМА [*а+ф-т*] 1 *айн.* **айблов фикри** *қ.* **айблов** 2.

2 Фош қилувчи ҳужжат, асар ва ш. к. *«Оқ қон» рангли фильми атом қуролини ишлатишга зўр бериб уринаётганларни аёвсиз фош қилувчи сиёсий айбномадир.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 206.

АЙБОНА [*а+ф-т*] Етказилган зарар ёки бошқа бирор важдан тўланадиган жарима; товон. *Айбона тўлаш.* ▪ *Эгамберди, шу бугдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБСИТМОҚ Бирор айб, камчилик, нуқсон топмоқ. *У нимадан айбситишни билмай юрибди. Сени айбситишга ҳеч ўрин йўқ.*

АЙВОН [*а*] Кўпинча уч томони берк, олди очиқ хона. *Ўзганинг тоқу равоқидан ўзингнинг айвонинг яхши.* Мақол. ▪ *Уйнинг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузилгандан кейин олди деворни олиб ташлаб айвон қилинибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Жаҳон айвонида** *поэт.* оламда, дунёда, жаҳонда.

АЙЁМ [*а*] 1 *кт.* Кун; кунлар. *Баҳор айёмида.*

2 Байрам куни; байрам кунлари. *Улуғ айём. Айёмлари (айёмингиз) муборак!*

◆ **Айёми ажуз** қишнинг охирги ҳафтаси. *Айёми ажуз олти кун, қаҳр айласа — қаттиқ кун.* Мақол.

АЙЁР [*а*] 1 *сфт* Маккорлик билан иш тутадиган; қув, муғомбир. *Айёр бой. Айёр тулки.* || *Тайёрга айёр.* Матал. *Иш вақтида айёр, ош вақтида — тайёр.* Матал.

2 *сфт* Макр билан тўлиб тошган, маккорликни ифодалайдиган; маккорона. *Айёр боқиш. Айёр табассум.* ▪ *Бек айёр кўзларини Раззоққа қаратди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *от* Ўзбек халқ достонларида: ҳийлагар; айғоқчи. *Шу орада Алпомиш .. Қалмоқшоҳнинг айёрларини ўтда куйдириб юборди.* «Алпомиш».

АЙЁРГАРЛИК *айн.* **айёрлик** 2.

АЙЁРГАРЧИЛИК *айн.* **айёрлик** 2.

АЙЁРЛАРЧА *айн.* **айёрона.**

АЙЁРЛИК 1 **айёр** *с. белги оти. Унинг айёрлигини қаранг-а!*

2 Айёр кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қувлик. *Назаримда Турдиев нимжон, ҳеч қандай айёрлик қўлидан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

келмайдиган содда кўринди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АЙЁРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Айёрлик билан, қувлик билан, айёрларча. *У айёрона кулиб қўйди.* || *Айёрона ҳаракат.*

АЙЁРЧА *айн.* **айёрона.** *Азимбойвачча кўзларини айёрча қисиб таъзим қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЙИЛ Эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлантириб боғланадиган тўқали қайиш. *Айилни тортиб қўймоқ. Айилни бўшатмоқ.*

◆ **Айил маҳкам** *дағл.* қорин тўқ. *Ҳа, оғайни, айил маҳкамми, ҳеч нарса емаётирсиз?* **Айил ботди** қаттиқ тегди, ранжитди. *Айтган гапларим .. айил ботган бўлса, узр, Қумри келинойи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АЙИЛМОҚ *с. т.* Айрилмоқ, ажралмоқ.

АЙИРБОШ: айирбош қилмоқ айирбошламоқ, алмаштирмоқ.

АЙИРБОШЛАМОҚ 1 Бошма-бошига ёки бошқа бирор шарт билан алишмоқ, алмашмоқ, алмаштирмоқ. *Сотишга ва айирбошлашга ярайдиган нарсалар ҳам соп бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Янгиламоқ, ўзгартирмоқ. *Ишдан кейин кийимларни айирбошламоқ.*

АЙИРБОШЛАНМОҚ айирбошламоқ *фл. мажҳ. н. Кийимлар айирбошланди.*

АЙИРИШ 1 айирмоқ *фл. иш оти.*

2 *мат.* Тўрт арифметик амалнинг бири: бир сондан бошқа сонни олиб ташлаш. **Айириш белгиси** 1) *мат.* бир сонни иккинчи сондан олиниши кераклигини кўрсатадиган ишора; минус (—) белгиси; 2) *грам.* «ъ» ҳарфининг номи.

АЙИРИШМОҚ айирмоқ *фл. бирг. н.*

АЙИРМА 1 Икки нарса орасидаги фарқ, тафовут.

2 *мат.* Айириш натижасида ҳосил бўлган сон. *Беш билан учнинг айирмаси — икки.*

АЙИРМАЧИЛИК Ҳаммани баравар кўрмаслик, мавқеига ёки бошқа белгиларига қараб кишиларга ҳар хил муносабатда бўлиш, ҳар хил кўз билан қараш. *Миллий айирмачилик.* ▬ — *Бу ерда айирмачилик йўқ, тақсир. Биз ҳаммамиз совет болаларимиз,— дейишди болалар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙИРМОҚ 1 Бутундан ажратмоқ, ажратиб олмоқ, таркибий қисмларга бўлмоқ, бўлакламоқ. *Тухум сариғини оқидан айирмоқ.*

2 Турига, навига қараб бўлмоқ, ажратмоқ. *Тўй бекаси, Мирзакаримбойнинг хотини, аёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *(ч. к. билан)* Узоқлаштирмоқ, ажратмоқ. *Болани кўкракдан айирмоқ.* ▬ — *Майли, ойи, сиз мани беш-ун кун бағрингиздан айирманг. Орзум шу ..,— деди Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *(ч. к. билан)* Маҳрум қилмоқ, жудо қилмоқ. *Уни ёр олдига кириш минутининг яқинлиги, ёр нафасининг яқинлиги эс-ҳушидан айираёзган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о

5 Ажратмоқ, узмоқ. [*Гулнор ва Унсин*] *кўзларини бир-бирларидан бир он бўлсин айирмай, секин-секин дардлаша бошладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Фарқ қилмоқ, ажрата билмоқ, фарқига бормоқ.— *Ман, ман! Дардингда куйган дадангман! — Гулнор ўз дадасининг товушини базўр айира билди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Турли муносабатда бўлмоқ, турли кўз билан қарамоқ. [*Пўлат:*] *Биз миллат айирмаймиз .. Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз! Мана бизнинг йўлимиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

7 *(ч. к. билан)* Ажрим қилмоқ, эр-хотинни ажратиб юбормоқ. [*Мирзакаримбой*] *энди Фазлиддин каби йигитдан қизини айириб олармиди!* Ойбек, Қутлуғ қон.

8 Ажратиб қўймоқ, орага тушиб ёки куч билан ажратмоқ. *Сўз таъсир қилмагач, ўзи [домла] оломон орасига кириб, одамларни айира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 *мат.* Айириш амалини бажармоқ, бир сондан иккинчи сонни олмоқ, ажратмоқ. *Ўттиздан ўн бешни айирмоқ.*

АЙИРУВ айирмоқ *фл. иш оти-Бешдан учни айирув. Айирув боғловчиси (грам.).* **Айирув белгиси** *айн.* **айириш белгиси** *қ.* **айириш** 2.

АЙИҚ Пахмоқ юнгли, бесўнақай, катта, сутэмизувчи йиртқич ҳайвон. *Айирланни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол. **Айиқ полвон** айиқнинг лақаби.

◆ **Айиқ мурут** нокнинг бир нави. **Катта Айиқ** *айн.* **Етти оғайни** (*ёки қароқчи*) *қ.* **етти. Кичик Айиқ** *айн.* **Кичик Етти оғайни** (*ёки қароқчи*) *қ.* **етти.**

АЙЛАМОҚ *эск. кт. (фақат қўшма феъллар составида)* Қилмоқ, этмоқ. *Марҳамат айламоқ. Шафқат айламоқ.* ▬ *Қадами мубораклари билан бизни сарафроз айладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЙЛАНА 1 *от* Теварак, атроф. [*Жамила ўз-ўзига:*] *Мени бу темир қафасга солдилар, ихтиёримни қўлимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровуллар бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. || *Айлана клуб деворлари турли шиорлар ёзилган қизил сатинлар билан зийнатланган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *от, геом.* Ҳамма нуқталари марказдан баравар узоқликда бўлган ёпиқ эгри чизиқ. *Айлананинг узунлиги. Айлана чизмоқ.*

3 *сфт* Доиравий, тўгарак, ғилдирак шаклидаги. *Айлана йўл.*

4 З-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **айланасида**).

АЙЛАНАЙ 1 **айланмоқ** *фл.* 1-*ш. буйруқ м. ф.*

2 *унд. с.* Садағанг кетай, садақа, қурбон бўлай; ўргилай. *Офтоб нури нур ўзи, Силаб ўтар бошимдан. Ленин йўли нурли йўл, Айланай қуёшимдан.* «Қўшиқлар».

3 Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи мурожаат формаси. [*Сифатбуви Жамилага:*] *Айланай, қизим, наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтаклаб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЙЛАНАСИДА *кўм. вазифасида* Теварагида, атрофида. *Шаҳар айланасида.*

АЙЛАНИБ-ЎРГИЛИБ Айланай, ўргилай дея, парвона бўлиб. *Ўзбек ойим ҳам уни* [*Кумушни*] *маҳкам сиқиб қучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўпиб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб нима учундир йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙЛАНИШ 1 айланмоқ *фл. иш оти. Ернинг айланиши. Чўғнинг кулга айланиши.*

2 Тўғри йўлдан четдаги, тўғри йўлга нисбатан узоқроқ ва чалкаш;айланма. *Айланиш йўл.* ▬ *У апил-тапил кийинди-да, айланиш бўлса ҳам, Қашқатовнинг бағри билан юқоридан кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЙЛАНИШМОҚ 1 айланмоқ *фл. бирг. н.*

2 Бирор ерда ёки бирор иш билан овора бўлиб, тутилиб қолмоқ, бирор ерда айланиб, ўралишиб юрмоқ. [*Ҳакимбойвачча:*] *Эрталаб келган эдим. Банкда айланишиб қолдим,— деди-да, сўзлаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *манф.* Бирор иш ёки бирор кимса, нарса билан машғул бўлмоқ, бирор иш ёки бирор кимса, нарсага ошифта бўлмоқ. *У иччиликка айланишади.* ▬ *Унинг* [*Шарофатнинг*] *назарида бу тахминлардан ҳақиқатга яқинроғи Сидиқжоннинг «шу жувон ўлгур» Канизакка айланишиб қолганлиги эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АЙЛАНМА 1 *сфт* Айлана шаклида бўлган, доира шаклидаги, доиравий, ҳалқасимон. *Айланма темир йўл.* **Айланма ҳаракат** *физ.* доиравий ҳаракат, айлана бўйлаб йўналган ҳаракат.

2 *сфт* Тўғри йўлга нисбатан узоқроқ ва чалкаш, айланиш. **Айланма йўл** 1) тўғри йўлдан узоқроқ чалкаш йўл. *Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлни қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақтида Шоқосимникига бошлаб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) доиравий, ҳалқа шаклидаги йўл.

3 *от* Трамвай ва ш. к.нинг айланиб орқага қайтадиган жойи. *Трамвай айланмаси. Троллейбус айланмаси.*

4 *от* Дарё, денгиз ва ш. к.нинг одатда муқобил оқимлар тўқнашадиган жойларида сувнинг уюрмали ҳаракати, шунингдек шу ҳаракат содир бўладиган жой.

АЙЛАНМАЧОҚ 1 *сфт* Айланиш ва бурилиш жойлари кўп, айланма, чалкаш. *Айланмачоқ йўлларда кўринмай кетган қизлар лип этиб яна*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўзимизга чалинди. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

2 *от* Қиз болаларнинг коптокни ерга уриб ва айланиб уни ерга туширмай ўйнайдиган ўйини. *Айланмачоқ ўйнамоқ.*

АЙЛАНМОҚ I 1 Ўз ўқи ёки бирор нарса теварагида ҳаракат қилмоқ, айлана бўйлаб, давра олиб юрмоқ. *Ер ўз ўқи атрофида айланади.* ▪ *Жувон даврани уч айлангандан кейин ўзи сингари кийинган бир йигитни тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Сайр қилмоқ, томоша қилиб юрмоқ. *Ғуломжон .. шаҳар айлангани кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Кезмоқ, дарбадар юриб босиб ўтмоқ. *От айланиб, қозиғини топар.* Мақол. ▪ *Тирикчилик ўтказиш учун Юсуфжон қизиқ Туркистонни, Қозоғистонни айланиб чиқди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. | Бир-бир бориб кўздан кечирмоқ, текширмоқ. *Эрталаб қурилишга келганда энг аввал ҳамма участкаларни айланиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бошқа ҳолатга ўтмоқ, бошқа кўринишга кирмоқ, бошқа тус олмоқ. *Сув музга айланди. Ёмғир аста-секин қорга айланди. Овацияга айланган давомли қарсақлар.* ▪ *Мирзаев шу куни жуда зерикди. Бу зерикиш кечқурунга бориб диққатликка айланди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

4 Бирор ерда ёки доирада ўралашиб юрмоқ; айланишмоқ. [*Абдушукур*] *татар савдогарлари орасида айланаркан, уни-буни таниди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *эк.* Муомалада бўлмоқ, юрмоқ, оборот қилмоқ. *Капиталнинг айланиши.*

◆ **Айланиб ... ўргилиб** 1) *айн.* **айланиб-ўргилиб**; 2) бир айланиб келиб, орадан маълум вақт ўтказиб.— *Ўзинг қилган ош: айланиб ҳам ичасан, ўргилиб ҳам,— деди Каромат Хамрога.* Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт. **Боши айланди** 1) мувозанатини йўқотиб, ҳамма ёқ айланаётгандай, чайқалаётгандай туйилди. *Ботирали айвон устунига суяниб ўтирди-ю, кўзи тиниб, боши айланиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* нима қиларини билмай эсанкираб, гангиб қолди. *Дастгоҳларни кўриб аввал бошимиз айланиб қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Гап айланиб** гап гапга уланиб, гапдан гап чиқиб. *Гап айланиб бригадалар ишига кўчди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. **Тил айланмай қолди** тил лол бўлиб қолди, тил гапга келмай қолди. **Ҳаво айланиб турибди** ҳаво ёғадигандай булутланиб турибди, ҳаво ёғса ёққудай бўлиб турибди.

АЙЛАНМОҚ II **айламоқ** *фл. мажҳ. н.*

АЙЛАНСИН 1 Садақаси кетсин, садақа, қурбон бўлсин, ўргилсин.— *Ашула сиздан айлансин эшон, айтиб беради, бироз нафасини ўнглаб олсин,— деди Вали ака.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи мурожаат формаси. **Онанг** (*ёки* **онаси**) **айлансин** онанг (онаси) тасаддуқ.

АЙЛАНТИРИЛМОҚ **айлантирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ғилдирак айлантирилди. Мактаб атрофига девор айлантирилди.*

АЙЛАНТИРМОҚ 1 **айланмоқ** *фл. орт. н. Ҳазилни чинга айлантирмоқ. Парракни айлантирмоқ. Шаҳар айлантирмоқ. Капиталнн айлантирмоқ (эк.).* ▪ *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бир томондан иккинчи томонга ағдармоқ, бошқа томонини ўгирмоқ, тўнкармоқ. *Шкафни айлантириб қўймоқ.* ▪ [*Хасанали*] *бу икки турли масаланинг ўнг-терисини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Гапга, ишга солиб кўрмоқ.

4 *диал.* Алдамоқ, чалғитмоқ. *Кўса бобо, мени айлантирма! Мининг отам Чамбил белда ҳали тирик, ўлгани йўқ.* «Равшан».

◆ **Айлантириб келганда** ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. **Айлантириб ташламоқ** бошдан айлантириб, ўгириб садақа қилмоқ. **Айлантириб туширмоқ** қулочкашлаб урмоқ. **Бошни айлантирмоқ** 1) гангитмоқ, мияни ғовлатмоқ, каловлатмоқ. *У ерда отлар, аравалар, туяларнинг шовқини, .. нонвойларнинг қичқиришлари бир-бирига қўшилиб, аллақандай маъносиз, бошни айлантирадиган доимий бир ғовур-ғувур ясайди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) эс-ҳушни олиб қўймоқ, мафтун қилмоқ; 3) йўлдан оздирмоқ, аврамоқ, алдамоқ. [*Мақсуд Ялангтўшга:*] *Оғайни, мен қора одамман. Занғар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Гапни айлантирмоқ** гапни чўзмоқ; гапни бошқа томонга бурмоқ, чалғитмоқ. *Сўзлашдик, хотин, у киши сўзни айлантириб сиздек бахтли ота жаҳонда йўқ, деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙМАШМОҚ Ўралиб олмоқ, чирмашмоқ, чирмалмоқ. *Теракка аймашган ток. Печакгул дарахтга аймашибди.*

АЙМОҚ I Уруғ, элат.

АЙМОҚ II *эск. кт.* Айтмоқ, демоқ.

АЙМОҚИ Кузда кўммай, қишки совуққа ўргатилган ток. *Аймоқи ток.* ▪ *Фақат бақа терак учларидаги аймоқи узумларгина қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЙНАМА 1 Ҳамиша бир маромда, бир тахлитда турмайдиган, ўзгариб турадиган; беқарор. *Бўшаштирманг теримни ҳаргиз, Куз — айнама, серқилиқ осмон.* Ойбек, Қизлар.

2 Ранги, туси тез ўнгиб кетадиган. *Айнама чит.*

3 Зоти бузилган, айниган. *Айнама мол. Айнама қовун.*

АЙНАМАЧИ Бир фикрда қатъий турмайдиган, фикрини, ниятини ўзгартираверадиган; субутсиз, бетайин. *Айнамачи одам.*

АЙНАМОҚ *айн.* **айнимоқ.**

АЙНАН [*а*] *рвш, кт.* Ҳеч қандай ўзгаришсиз, худди ўзгинасидай. *Айнан таржима. Айнан отасининг ўзи.* ▪ *Элмурод жавоб бериш учун кўп ўйлаб турмади. Илгари бўлган воқеани бугунга айнан кўчириб айтиб қўя қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙНИ [*а*] 1 Худди ўзи, ўзгинаси, нақ ўзи. *Айни ҳақиқат. Бу — айни нодонлик.* ▪ *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чол айни саволни Матюнусга ҳам берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *рвш* Авжи, нақ, роса. *Поезд айни вақтда келди.* ▪ *Имтиҳон айни қизиган кунлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Айни муддао** кўнгилдаги мақсаднинг, муддаонинг ўзгинаси. **Айни замонда** 1) шу вақтнинг, шу палланинг ўзида; 2) *кирш с.* шу билан бирга, шунинг билан бирга.

АЙНИМОҚ 1 Туси, ранги ўзгариб хиралашмоқ, аввалги рангини йўқотмоқ, ўнгмоқ. *Айниган чит.* ▪ *Айниган эски гимнастёркаси ҳам сувга чайқалгандай жиққа ҳўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Тозалигини, софлигини, асиллигини йўқотмоқ, бузилмоқ. *Сирка айниб қолибди. Буғдойнинг бу нави айнибди. Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол. ▪ — *Йўқ,— деди онаси,— чой айниб қолади, келишгандан кейин дамларсан, ким билади ҳали қачон келишади.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

3 Хулқ-атвори, одоб-ахлоқи жиҳатидан ёмонлашмоқ, ёмон томонга ўзгармоқ, бузилмоқ. [*Музаффар Дадавойга:*] *Вақтида жуда хурсанд бўлганмиз! Сиз билан фахрланганмиз. Аммо кейинги йилларда айниб қолдингиз, димоғингиз кўтарилиб кетди, кўзингизни ёғ босди.* Уйғун, Навбаҳор.

4 Фикридан, ниятидан, сўзидан қайтмоқ, фикрини, ниятини ўзгартирмоқ.— *Ўртоқ командир танкист бўлар эмишлар,— деди Тожихон кулиб.— Учувчи бўлишдан айнибдилар.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Арслонқул .. баъзи оғайниларни қидирмоқчи бўлди, лекин яна айниди.* Ойбек, Навоий. *Ҳожи хола пулни кўрди-ю, яна айниб қолмасин деб, қўлидан юлиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Одоб-ахлоқ чегарасидан чиқиб кетмоқ, одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари гапларни гапира бошламоқ.— *Буни қаранг, ёмғирда қолган мушукнинг ҳиди келади! — Айнима, айнима! — деди йўғон бир товуш.— Ёмғирда қолган мушукни ҳидлаб кўрганмисан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Кўнгли айниди** 1) кўнгли беҳузур бўлди, кўнгли озди, қайт қилгиси келди; 2) *кўчма* феъли озди, аччиғи чиқди. **Мияси айниб қолган** эси-ҳуши жойида эмас, эси кирали-чиқали бўлиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолган. **Феъли айниб турибди** 1) асаби қўзғаб, бузилиб турибди; 2) жаҳли чиқиб, кайфияти бузилиб турибди. **Ҳаво айниди** ҳаво бузилди, ҳавони булут қоплади.

АЙНИТМОҚ айнимоқ 1—4 *фл. орт. н. Офтоб рангни айнитади. Дори кўнглимни айнитди.* ▪ *Укаларингиз ўз бағрингизда бўлади, деб бошимни айнитди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нега сиз тайёр куёвдан ўртоғингизни айнитдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙНИЯТ [*а*] 1 Айнан ўхшашлик, бир хиллик.

2 *мат.* Таркибидаги барча ҳарфий белгиларнинг ҳамма қийматларида ҳам бузилмайдиган тенглик. *Тригонометрик айниятлар.*

АЙНИҚСА *рвш* 1 Хусусан, бошқаларга нисбатан кўпроқ. [*Йўлчи*] *Ёрматни, айниқса Гулсумбибини ўйлаб, уларга ачинди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Жуда ҳам, ғоят даражада, бениҳоят. *Атом энергиясидан . . фойдаланишнинг истиқболи айниқса кенгдир.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

АЙРИ 1 *сфт* Бирор жойидан иккига тармоқланган. *Айри йўл. Айри ёғоч. Айри шох. Айри бўлиб ўсган ёнғоқ.*

2 *сфт, кўчма* Бири-бирига зид, қарама-қарши. *Уларнинг гапи айри чиқди. Гапи билан иши айри чиқиб қоляпти.*

3 *от* Икки шохчали таёқ, ёғоч; тиргак. *Шафтоли шохларига айрилар қўйилди.* ▪ *Баъзи ғўзалар айри билан тираб қўйилган.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

4 *от* Беда, пичан, похол кабиларни кўтариш, ёйиш, тўплаш учун паншаха ўрнида ишлатиладиган икки шохли, узун сопли асбоб. *Ёғоч айри. Темир айри.*

◆ **Айри туёқлилар** *зоол.* туёқлари баб-баравар иккига айрилган сутэмизувчи ҳайвонлар отряди, қўш туёқлилар. **Айри туя** икки ўркачли туя.

АЙРИЛИҚ 1 айри 1, 2 *с. белги оти.*

2 *кўчма* Ўзгалик, бошқачалик.

АЙРИЛИШ 1 айрилмоқ *фл. иш оти.*

2 Йўлнинг тармоқланган жойи.— *Айрилиш келиб қолди.— Қаёққа юрамиз? — деди Сидиқжон унинг кўзига қараб.— Ўнг қўлга,— деди хотин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Айрилиқ, бир-биридан ажралиш, жудолик. [*Ёдгор Маматга:*] *Тирик айрилиш ўлиб айрилишдан минг-минг марта ёмонроқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

АЙРИЛИШМОҚ айрилмоқ *фл. бирг. н. Ниҳоят, кеча кечаси иккиси* [*Йўлчи билан Петров*] *турмадан қочиб чиқа билди. Кучли ҳаяжон ва самимият билан қучоқлаша-қучоқлаша, вақтинча айрилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙРИЛИҚ Ёр-дўстлардан, туғишганлардан ёки севгилисидан айрилиш; жудолик, фироқ, ҳижрон. *Айрилиқ ўлимдан қаттиқ.* Мақол. ▪ *Гулнор бутун юраги билан Йўлчига мафтун, унинг кўксини севги ҳасрати ва айрилиқ лим-лим тўлдирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙРИЛМАС *айн.* **ажралмас.** *Ҳисобли дўст айрилмас.* Мақол.

АЙРИЛМОҚ айирмоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Улар бир-биридан сира айрилмайдилар. Бола онасининг ёнидан айрилгиси келмасди. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол. *Элдан айрилгунча жондан айрил.* Мақол. *Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилар.* Мақол. ▪ *Бола «қулоқдан айрилдим» деб ўйлаган бўлса керак, қўрқиб дарров ушлаб кўрди — йўқ қулоқ жойида.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

АЙРИЛУВЧИ 1 айрилмоқ *фл. ш. оти.*

2 *мат.* Бирор сондан айриладиган бошқа сон.

АЙРИМ 1 Ўзига мустақил, алоҳида, якка. *Айрим хона. Айрим хўжалик. Айрим сўзларни ўзаро бириктириб гап тузмоқ.* || — *Бу масалани айрим ҳал қиламиз,— деди Алексей.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи, баъзибир. *Район газетаси ишининг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлаётгани тўғрисида тез-тез ёзиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АЙРИМЛИҚ 1 айрим 1 *с. белги оти. Ўрта Осиёнинг Россияга қўшиб олиниши натижасида ишлаб чиқарувчи кучлар ўсди, миллий айримлик ва бекиклик аста-секин йўқола бошлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 10.

2 Тафовут, фарқ. *Синфий айримлик.*

АЙРИЧА *рвш* Бошқалардан фарқли равишда, бошқача, ўзгача, алоҳида. *Айрича парвариш қилиш.* || *Айрича муҳаббат.*

АЙРОН Қатиққа сув қўшиб шопириб тайёрланадиган ичимлик. *Айрон ош бўлмас, нодон бош бўлмас.* Мақол.

АЙСБЕРГ [*р<инг л*] Қутб денгизларида қирғоқдан ёки муз тепаликларидан ўпирилиб тушиб, сувда юрадиган муз тоғ.

АЙТАЙЛИҚ *кирш с.* Фараз қилайлик, деяйлик.

АЙТАРЛИ 1 *(фақат бўлишсиз феъллар билан)* Айтса бўладиган, гапирса арзийдиган, унчалик. *Айтарли чиройли эмас*

2 Кўзга кўринарли, сезиларли. *Айтарли ўзгариш бўлмади. Шунча ҳаракатдан айтарли натижа чиқмади.*

АЙТГАНДАЙ, -дек 1 Айтгани каби, айтгани сингари. *Сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кирш с.* Сўзловчининг ёдига келиб қолган воқеа-ҳодиса ҳақидаги гап бошида келади. *Ҳа, айтгандай, қудангизникига юборган кишингиз келдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Айтгандай, Шариф билан кўришиб турасизми?* А. Қаҳҳор, Сароб.

АЙТГАНЧА *айн.* **айтгандай.** *Айтганча, сизни кимдир сўраган эди.* ▪ *Хўжайин айтганча, «узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин, бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙТИЛИШ 1 айтилмоқ *фл. иш оти.*

2 Товушнинг, сўзнинг талаффуз этилиши; талаффуз. *Айтилиши қийин сўзлар.*

АЙТИЛМОҚ айтмоқ 1—5 *фл. мажҳ. н. Хамма гап айтилди. Тўйга кўп меҳмон айтилди. Атом деб нимага айтилади?*

АЙТИШМОҚ 1 айтмоқ 1—5 *фл. бирг. н.*

2 Гап талашмоқ, тортишмоқ, сан-манга бормоқ. *Сиз билан айтишган енгилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўртароқда айтишиб икки бола тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЙТМОҚ 1 Фикрни, мақсадни оғзаки баён қилмоқ, тушунтирмоқ, гапирмоқ; демоқ. *Ростини айтмоқ. Ўз фикрини айтмоқ. Айтишга тил (оғиз) бормайди. Иккинчи хил (турли) айтганда (кирш. с.). Бошқача (бошқа сўз билан) айтганда (кирш. с.). Айтишларига қараганда (кўра) (кирш с.). Бетга айтганнинг заҳри йўқ.* Мақол.

2 Ҳикоя қилиб, гапириб, сўзлаб бермоқ. *Эртасига Ўрмонжон бу воқеа ва ўзининг мулоҳазаларини Иброҳимовга айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Талаффуз қилмоқ. *Мўйлови майса бўлиб қолган кап-катта йигитнинг «р»ни айта олмаслиги Элмуродга ғалати туйилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Атамоқ, ҳисобламоқ. *Қиморбоз деб кимни айтасиз? Оғзидаги оши билан ғўлдиради Қамбар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Таклиф этмоқ, чақирмоқ. *Тўйга айтмоқ. Хашарга айтмоқ. Айтмаган ерга борма, айтган ердан қолма.* Мақол. *Айтмаган қўноқ — йўнмаган таёқ.* Мақол. ▪ *Маҳалладан ҳам уч-тўрт киши айтдим, ошни кўпроқ қилиш керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Буйруқ-сўроқ майли формасида сўзловчининг изҳор қилинган фикрга қўшилганлигини, шу фикрни маъқуллаётганлиги ёки таъкидлаётганлигини ифодалайди. *Мен энг яхши қаймоқни Марғилонда едим. .. Хушбўйлигини айтинг.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти бир бутун. *Шундай барно, шундай соҳибжамол.. Бунинг устига чеварлигини айтмайсизми?* Шуҳрат, Она рози.

7 Баъзи отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *салом айтмоқ, узр айтмоқ.*

◆ **Айтгани айтган, дегани деган** сўзини ўтказадиган, ҳукмини сўзсиз юргизадиган одам ҳақида. **Тушингни сувга айт** *қ.* **туш. Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит** бирор кишига тегишли гапни шама билан бошқа кишига айтилаётганлигини билдиради.

АЙТМОҚЧИ 1 **айтмоқ** *фл. истак ф-си. Онанинг айтмоқчи бўлган сўзи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

фақат шу эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **айтгандай** 1. *Кечқурунлари кўпинча одамлар билан гурунглашиб ўтирадиган Иброҳимов, Қурбон ота айтмоқчи, гулларни ўз илмидан баҳраманд қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *айн.* **айтгандай** 2.— *Айтмоқчи,— деди Тешабой бирдан жонланиб,— Ғулом қорини тушира қолсангиз қалай бўлади?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЙТТИРМОҚ 1 **айтмоқ** 1—5 *фл. орт. н. Ашула айттирмоқ.* ▪ [*Отабек онасига:*] *Табиб айттирайми? — Айттир. Менинг ҳам кўнглимга шу келиб турган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Унаштирмоқ; унашмоқ. *Айттириб қўйилган қиз.* ▪ [*Хасанали:*] *Бек учун бир неча жойларга қиз айттирмоқ истал(ин)ган бўлса ҳам.. бекнинг уйланишга бўлган қаршиликларидан бу кунгача тўй қилмай келамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙТУВЛИ 1 Ҳўрматли, қимматли, азиз. *Айтувли меҳмон.*

2 Донг чиқарган, донгдор. *Йиғинда .. Карим понсадлардан тортиб, Тошкентнинг айтувли .. аъёнидан ўн бешлаб одам бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙШ [*а*] 1 Ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; нашъу-намо, нашъа. *Қарилик айшини сурмоқ.* ▪ *Мана, ўзингиз кўрган жой, бемалол айшларингизни қилинглар. Хўпми, синглим?* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Кайф-сафо, майхўрлик, ишрат. *Олифта одам Аҳмад Ҳусайнга ўшшайган ҳолда, оғзини катта очиб, «ўҳў, айш жойида-ку» — деди.* Ойбек, Нур қидириб.

АЙШГОҲ [*а*+*ф-т*] Айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона. *Бу ёш бойвачча учун ресторанда гўё ҳеч ким йўқ, бу жой ёлғиз унинг айшгоҳи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙШ-ИШРАТ, айшу ишрат Давомли ёки сурункасиз кайф-сафо, майхўрлик, ишрат. *Айш-ишрат қилмоқ.* ▪ *Бутун бойлигини айш-ишрат, фаҳш, бузуқлик, оламида совуриб.. ниҳоят тақдир уни завқ-сафо тахтидан унинг ифлос остонасига отган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙЮҲАННОС [*а*] 1 *унд. с.* Оломонга, тўдага қарата қилинадиган хитоб, нидо. *Ўрда жарчиси бозор ва уриниш жойларда тўхтаб: — Айюҳаннос! Билмаган билсин, эшитмаган эшитсин манзумаси билан жар солиб юрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Шовқин-сурон, ҳайқириқ; дод-фарёд. *Айюҳаннос солмоқ.* ▪ *Исбот қилинмаган даъво! Мунча айюҳаннос!* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЙҚАШМОҚ Устма-уст қалашиб, уйилиб ётмоқ. *Тунги сменадан қайтиб келганлар эса, баъзилари жомакорларини ҳам ечмай палаткаларида бир-бирига айқашиб, ухлаб ётишарди.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди. *Пошшомон деган тортишди, Ўлик ўликка айқашди.* «Равшан».

АЙҚАШТИРМОҚ **айқашмоқ** *фл. орт. н.*

АЙҚАШ-УЙҚАШ Устма-уст қалашган, уйилган, бетартиб. *Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АЙҚИРИШМОҚ **айқирмоқ** *фл. бирг. н.*

АЙҚИРМОҚ Шиддат ва ҳайқириқ билан оқмоқ; ҳайқирмоқ. *«Шўҳсой» қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЙҚИРТИРМОҚ **айқирмоқ** *фл. орт. н. Сувни айқиртир — қулинг ўргилсин пахта водийсига айланади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЙҚИШ-ТУЙҚИШ *айн.* **айқаш-уйқаш.**

АЙҒИЗ Толнинг бир нави. ‖ *Айғиз шоти.*

АЙҒИР Уч-тўрт ёш ўртасидаги эркак от. | Умуман эркак от. *У [Тўламат] вақти-вақти билан колхознинг зотли айғирларига эгар уриб, совутгани олиб чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЙҒОҚ 1 *от, айн.* **айғоқчи.**

2 *сфт, эск.* Ҳушёр, сергак. *Оғиз — айғоқ, тил — тойғоқ.* Мақол.

АЙҒОҚЛАМОҚ Зимдан, махфий равишда текширмоқ, азмойиш олмоқ. *Иккинчи кўланка кўча томонини яхши айғоқлаб бўлгач, қоронғироқ томонга ўтиб, деворга тирмаша бошлади.* Ғайратий, Тун қўйнида.

АЙҒОҚЧИ Махфий агент, воқеанавис, жосус. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юришибди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЙҲАЙ *унд. с.* Узоқдаги одамга қаратилган мурожаат овози. **Айҳай солмоқ** 1) узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ; 2) шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ.

АЙҲАЙЛАМОҚ 1 Узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ.

2 Шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ. *У айҳайлаб ҳамма ёқни бошига кўтарди.*

АКА 1 Бир ота-онадан туғилган катта ўғил (ўзидан кичикларига, укаларига нисбатан). *Катта ака. Ўртанча ака. Кичик ака.*

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки унга ҳурмат юзасидан ишлатилади. *Деҳқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобоп, .. бошини чайқаб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Акаси** эр кишининг ўзидан кичикларга эркалатиш ёки ҳурмат билан мурожаат этиш формаси. *Йўқ, акаси, мен бугун ишга чиқа олмайдиганга ўхшайман. Куч, мажолим йўқ.* Ойдин, Бечора.

3 *этн.* Бачча сақлаган одам, бесоқолбоз.

АКАВАЧЧА Баччанинг акаси (қ. **ака** 3).

АКАДЕМИЗМ [*р*] 1 Илмий тадқиқот ва ўқув юртларида: қуруқ назарияга берилиб кетиш, ҳаётдан, практикадан узилиб қолиш, қуруқ назариябозлик.

2 Тасвирий санъатда: антик дунё ва Уйғониш Даврининг классик намуналарига кўр-кўрона эргашувчи ва реалистик оқимларга қарши курашувчи оқим.

АКАДЕМИК [*р*] Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси. | Бирор академиянинг аъзолигига сайланган олим, адиб, рассом, ҳайкалтарош ва ш.к.нинг унвони.

АКАДЕМИК [*р* академический] 1 Академияга оид, академияга тегишли; академияда тайёрланган. *Академик нашр.*

2 Ўқув юртларида: **академик йил** ўқув йили. **Академик соат** дарс соати (45 минут).

3 Академизм принципларига асосланган (қ. **академизм** 2). *Академик тасвирий санъат.*

◆ **Академик театр** СССРда: энг яхши, намуна, ўрнак бўладиган давлат театрларига бериладиган фахрий ном. *Ҳамза номли Ленин орденли ўзбек Давлат академик драма театри.*

АКАДЕМИЯ [*р*<*грек*] 1 СССРда: илм-фан ёки санъатни ривожлантириш учун тузилган олий илмий муассаса. *СССР Фанлар академияси. РСФСР Педагогика фанлари академияси. ЎзССР Фанлар академияси.*

2 Баъзи бир олий ўқув юртларининг номи. *Қишлоқ хўжалиги академияси. Ҳарбий медицина академияси.*

АК-АК: ак-ак қилмоқ акилламоқ, вовилламоқ.

АКАС *с. т.* Акация.

АКАЦИЯ [*р*<*грек*] Сохта дуккаклилар оиласига мансуб хушбўй гулли дарахт ёки бута. *Оқ акация. Сариқ акация.*

АКАШАК *с. т.* 1 Мушакларнинг беихтиёр қаттиқ тортишуви натижасида қўл-оёқларнинг йиғрилиб, тортишиб қолиши. *Акашак бўлмоқ. Қўлинг акашак бўлсин! (қарғ.).*

2 Тоб ташлаган, қайишган. *Ефим тоға.. дик этиб ўрнидан турди ва болғани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдига борди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АКАШАКЛАНМОҚ 1 Акашак бўлмоқ, тортишиб қолмоқ. [*Гулнор*] *оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тоб ташламоқ, қайишиб қолмоқ.

АҚБАР [*а*] 1 *эск. кт.* Буюк, улкан, катта. **Жиҳоди акбар** 1) дин учун қилинган муқаддас уруш; ғазовот; 2) *кўчма* катта жанг, катта уруш. **Вазири акбар** бош вазир, катта вазир. *Исфандиёр тахтга ўтирган кечаси Одилбикага, қанча-қанча ваъдалар қилди: отасини вазири акбар қилиш, бошқа*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўйланмаслик ва ҳоказо. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Акбар *(эркаклар исми).*

АКВАРЕ́ЛЬ [*р*<*фр*] 1 Сувда эритиб ишлатиладиган бўёқ, сув бўёқ.

2 Шу бўёқ билан солинган сурат, расм.

АКВА́РИУМ [*р*<*лат*] 1 Балиқ, сув жониворлари ва ўсимликларини асраш ва урчитиш учун ясалган ҳовуз ёки шиша идиш.

2 Сув жониворлари ва ўсимликларини ўрганиш ва намойиш қилиш билан шуғулланадиган махсус муассаса.

АҚИЛДОҚ 1 Унар-унмасга акиллайверадиган, вовуллайверадиган (ит ҳақида). *Акилдоқ кучук.*

2 *кўчма дағл.* Бўлар-бўлмасга валдирайверадиган; вайсақи.

3 *кўчма дағл.* Ҳа деб йиғлайверадиган, йиғлоқ, жағи очиқ (гўдак ҳақида).

АҚИЛЛАМОҚ 1 Ҳа деб вовулламоқ, вакилламоқ. *Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма дағл.* Бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ, вайсамоқ, валдирамоқ, вакилламоқ.— *Э, э, акиллай берасан-да, Сафар! — деди бўқоқ,— биз нима деяпмиз-ку, сен нима деяпсан!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма дағл.* Ҳа деб йиғлайвермоқ, ариллайвермоқ (гўдак ҳақида).

АҚИЛЛАТМОҚ **акилламоқ** *фл. орт. н.*

АҚИЛЛАШМОҚ **акилламоқ** *фл. бирг. н.*

АККО́РД [*р*<*итал*] I Музикада турли баландликдаги бир-бирига ҳамоҳанг бир неча товушнинг бирданига чалиниши. *Бир йўла бир неча аккорд олиш.*

АККО́РД II [*р* аккордный] Ишни борича байлашиб олиш тартиби; ишбай. *Аккорд иш. Аккорд ҳақ тўлаш.*

АККОРДЕО́Н [*р*<*фр*] Ўнг қўл билан ушланадиган томонида клавиатураси бўлган фортепиано типидаги гармонь.

АККОРДЕОНЧИ Аккордеон чалувчи.

АККРЕДИТИ́В [*р*<*нем*] *фин.* Банк ёки омонат кассалардан бирининг бирор шахс ёки ташкилотга маълум миқдордаги маблағни бериш ҳақида бошқа банк ёки кассага юборган буйруқ қоғози, мас. омонат кассага қўйилган пулни исталган омонат кассадан олиш учун берилган ҳужжат.

АККУМУЛЯ́ТОР [*р*<*лат*] Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш учун тўплайдиган асбоб. *Электр аккумулятор. Аккумуляторлар батареяси.*

АКОБИР [*а*] 1 *эск. кт.* Юқори мартабали киши, катта одам.

2 Акобир *(эркаклар исми).*

АКРОБА́Т [*р*] Акробатика билан шуғулланувчи гимнастикачи; циркда мураккаб гимнастика машқларини ғоят эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи.

АКРОБА́ТИК [*р* акробатический] Акробатикага оид. *Акробатик машқ.*

АКРОБА́ТИКА [*р*<*грек*] Спорт гимнастикаси ва цирк санъатининг мураккаб тури.

АКРОБА́ТЧИ *с. т.* Акробат.

АКС I [*а*] 1 *от* Бирор нарсанинг силлиқ, ярқироқ сатҳда кўринган тасвири, шакли. *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза, одамнинг акси кўринади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к.нинг чеҳрадаги, ташқи қиёфадаги асари, кўриниши. **Акс этмоқ** 1) силлиқ, ярқироқ сатҳда (тасвири) кўринмоқ. *Кўзгуда акс этмоқ;* 2) қайтмоқ (мас., акс садо ҳақида); 3) кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш. к. ҳақида). *Шу бергина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 4) *кўчма* ўз ифодасини топмоқ. *Асарда объектив воқелик акс этган.*

2 *сфт* Тескари, зид, қарама-қарши. *Акс натижа. Акс таъсир.* || — *Йўғе,— бой домланинг сўзини бўлди. Бўлис бунинг аксини айтган эди-ку.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Аксига олмоқ** (*ёки* **юрмоқ**) 1) бировнинг истагига, хоҳишига ёки буйруғига қарши иш тутмоқ, кесма-кесарлик қилмоқ; 2) хоҳишга, истакка қарши юз бермоқ. *Аксига олиб, ёмғир ёғди.*

3 *сфт* Тутган ерини кесадиган, гапга кўнмайдиган, ўжар, қайсар. *Акс бола.*

4 *от* Таъсир. *Одамнинг одамга акси уради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Акс садо** 1) товушнинг узоқдаги нарсалардан акс этиб қайта эшитилиши. *Унинг [Алим буванинг] овози ниҳоят даражада йўғон эди, у тоғ-тошлар орасида гурилаб акс садолар билан ёйилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *кўчма* жавоб садоси, жавоб ҳаракати, ишораси ёки аломати. *Қурувчилар мажлисида кўтарилган бу масала шаҳардаги ҳамма корхоналарда акс-садо топди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Акс ҳолда** шундай бўлмаган (қилинмаган) тақдирда; бўлмаса.

АКС II [*а*] Диний-хурофий тасаввурда: жин, ажина. **Акс тегди** жин тегди.

АКСА [*а*] Димоғ қичиши натижасида ғайриихтиёрий равишда ўпкадан кескин товуш билан ҳаво чиқариш; аксириқ. *Кимнингдир қаттиқ аксаси Элмуродни чўчитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Акса урмоқ** аксирмоқ, чучкирмоқ.

АКСАР [*а*] 1 Кўпчилик қисм, кўп қисм; кўп. *Аксар вақт.* ▪ *Аксар ўйлар харов ва кимсасиз эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Меҳмонларнинг аксари ўрта ёшли — ўттиз, қирқ орасидаги одамлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *рвш* Кўпинча, кўп ҳолларда. [*Юсуфбек ҳожи*] *Отабек билан бирор тўғрида сўзлашмоқчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиртириб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АКСАРИ [*а*] 1 Кўпчилиги, кўпчилик қисми. *Ўқувчиларнинг аксари аъло ўқийди.*

2 *рвш* Кўпинча, кўп ҳолларда. *Соҳилда кучли шамол турган вақти ҳам кўп, бироқ бундай шамоллар, аксари, кечалари бўлади.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

АКСАРИЯТ [*а*] Кўпчилик; кўп. *Мажлис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқни олқишладилар.* Ойбек, Нур қидириб.

АКСИГА *рвш* Истакка, хоҳишга зид равишда. *Аксига қор ёққанини қаранг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кеча аксига, уйга барвақт жўнаган эдим.* Ойбек, Нур қидириб.

АКСИЛИНҚИЛОБ [*а*] *эск. айн.* **контрреволюция.**

АКСИЛИНҚИЛОБИЙ [*а*] *эск. айн.* **контрреволюцион.** *Аксилинқилобий ҳаракат. Аксилинқилобий унсурлар.*

АКСИЛИНҚИЛОБЧИ *эск. айн.* **контрреволюционер.** *Бойлар, мулламлар, қулоқлар ва умуман аксилинқилобчилар томонидан бўлаётган ташвиқот халқни ишдан қочириб, руҳини сўндирмоқда эди.* Айний, Қуллар.

АКСИЛҲАРАКАТ [*а*] *эск.* 1 *айн.* **реакция** I.

2 Реакцион ҳаракат, контрреволюцион фаолият.

АКСИЛҲАРАКАТЧИ *эск. айн.* **реакционер.**

АКСИНЧА *рвш* 1 Кутилганнинг аксича, кутилганга бутунлай зид ҳолда. *Ҳамма иш аксинча бўлиб чиқди.*

2 Тескари, нотўғри равишда, эгри. *У ҳамма нарсани аксинча талқин қилган.*

3 *кирш с. вазифасида* Айтилганга ёки кутилганга зид ўлароқ. *Аксинча, ҳамма нарса гўзал ва ёқимли бир шакл олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *зидл. юкл. вазифасида* Йўқ, тескарисича. [*Турғун Муҳаббатга:*] *Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб яна ҳам чиройли бўлибсиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АКСИО́МА [*р*<*грек*] 1 Бирор фаннинг исботсиз қабул қилинадиган ва бошқа қоидаларнинг тўғрилигини исботлаш учун асос бўладиган туб ва асосий қоидаси. *Геометрия аксиомалари.*

2 *кўчма* Исботга муҳтож бўлмаган ҳақиқат, ўз-ўзидан маълум нарса. *Революцион синф реакцион урушда ўз ҳукуматининг мағлубиятга учрашини истамаслиги мумкин эмас. Бу — аксиомадир.* В. И. Ленин, Империалистик урушда ўз ҳукуматини мағлубиятга учратиш тўғрисида.

«Коллектив — катта куч» деган аксиома бу ерда ҳам ўзини кўрсатди. П. Қодиров, Уч илдиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АҚСИРМОҚ Акса урмоқ, чучкирмоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин аксириб, рутубатдан шикоятланди.* Ойбек, Навоий.

АҚСИРТИРМОҚ аксирмоқ *фл. орт. н.* *Аксиртирадиган газлар.*

АҚСИЧА *рвш* 1 Тескарисича, зид ўлароқ. *Зайнаб эгачисининг аксича ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиғи чиққанда «минғаймас ўлгур» деб уни қарғар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т. айн.* **аксинча** 1, 2.

АҚСЛАНМОҚ I 1 Акс этмоқ, қайтмоқ. *Қуёш нури қордан аксланиб, кўзни қамаштиради.*

2 Инъикос этмоқ, акс этмоқ, кўринмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш. к. ҳақида). *Муҳаббат опадай матонатли коммунистлар ички сирларини билдирмай ўтирган бўлсалар ҳам, бошқаларнинг кўнгилларидан нима ўтганлиги ўз башараларидан аксланиб турмоқда эди.* Айний, Қуллар.

АҚСЛАНМОҚ II *дин.* Акс тегиб оғримоқ.

АҚСЛИК 1 **акс** I 3 *с. белги оти.*

2 Акс, қайсар одамга хос хатти-ҳаракат. *Акслик қилмоқ.*

АҚТ [*р<лат*] 1 Муҳим воқеа, ҳодиса, иш-ҳаракат.

2 Бирор ишни, юридик фактни тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Ердан абадий фойдаланиш ҳақидаги акт. Акт тузмоқ. Актга қўл қўймоқ.*

АҚТЁР [*р*] Спектакль ва кинофильмларда роль бажарувчи артист.

АҚТЁРЛИҚ актёр *с. касб оти. Актёрлик факультети. Актёрлик маҳорати.*

АҚТИВ I [*р*] Бирор ташкилот ёки коллективнинг илғор, ташаббускор қисми. *Партия активи. Актив йиғилиши.*

АҚТИВ II [*р* активный] 1 Серҳаракат, ҳаракатчан, ғайратли, ишчан, фаол. *Коммунизм қурилишининг актив курашчилари.* ‖ *Мунозарада актив қатнашмоқ.*

2 Ҳаракатдаги, ишлаб турган; ривожланадиган, зўраядиган. *Ўпкадаги актив процесс.* ▪ *Уран алюминий қобиқ ичидаги актив зонада стержень тарзида жойлашган.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

АҚТИВ III [*р*] *бухг.* Баланснинг кириш, даромад қисми; корхона ёки ташкилотнинг моддий бойликлари, пул, мол-мулк ва ҳ. к. мажмуи; *акси* **пассив** II. **Актив баланс** четга чиқарилган молларнинг четдан киритилган молларга нисбатан кўпроқ бўлиши.

АҚТИВЛАШМОҚ Ўз фаолиятини оширмоқ, кучайтирмоқ, фаоллашмоқ.

АҚТИВЛАШТИРМОҚ актив-лашмоқ *фл. орт. н.* *Жамоат ташкилотларини активлаштирмоқ.*

АҚТИВЛИК 1 **актив** II *с. белги оти. Коммунистларнинг активлигини оширмоқ.*

2 Ғайрат-шижоат, фаолият. *Комсомол ёшлар қўриқ ерларни ўзлаштиришда зўр ташаббус ва активлик кўрсатмоқдалар.*

● **АҚТИНИЙ** [*р<грек*] *хим.* Уран рудаларида бўладиган радиоактив элемент.

АҚТРИСА [*р<фр*] Актёр аёл.

АҚТУАЛ [*р* актуальный] Ҳозирги вақт учун энг муҳим, энг зарур. *Актуал масала. Актуал проблема.*

АҚТУАЛЛИК актуал *с. белги оти. Шуни айтмоқ керакки, темапинг актуаллиги шеърнинг бадиий заифлигини ювиб кета олмайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1950, № 24.

АҚУЛА [*р*] Денгизда яшайдиган йирик йиртқич балиқ; наҳанг.

АҚУСТИК [*р*] Акустика мутахассиси.

АҚУСТИК [*р* акустический] Акустикага оид, акустикага мансуб. *Акустик аппаратлар. Залнинг акустик шароити.*

АҚУСТИКА [*р<грек*] 1 Физиканинг товушлар ҳақидаги бўлими.

2 Бирор бинода товушларнинг эшитилиш шароити ва хусусиятлари, товушларнинг яхши эшитилиши ёки эшитилмаслиги. *Концерт залининг акустикаси яхши экан.*

АҚУШЕР [*р<фр*] Ҳомиладор аёлларга, туғадиган ва туққан хотинларга ёрдам кўрсатувчи, маслаҳатлар берувчи мутахассис врач.

АҚУШЕРКА [*р*] Аёлларга ҳомиладорлик ва туғиш маҳалида ёрдам бера оладиган ўрта маълумотли медицина ходимаси; доя.

АҚУШЕРЛИК 1 **акушер** *с. мавҳ. ва касб оти.*

2 Медицинанинг ҳомиладорларга, туққан ва туғадиган хотинларга тиббий ёрдам кўрсатиш масалалари билан шуғулланадиган бўлими.

АҚЦЕНТ [*р<лат*] *лингв.* 1 Урғу, сўз урғуси. | Урғу белгиси.

2 Она тилидан бошқа тилда сўзлагандаги ўзгалик хусусиятлари. *Рус тилида ўзбекча акцент билан гапирмоқ.*

АҚЦИЗ [*р<лат*] 1 Капиталистик мамлакатларда ва чор Россиясида: қанд, гугурт, туз сингари кенг истеъмол молларига солинадиган эгри, устама солиқ.

2 Чор Россиясида: шундай солиқни тўплаш билан шуғулланган идора.

АҚЦИОНЕР [*р*] Акциялар эгаси, акциядор жамият, ширкат аъзоси; акциядор.

АҚЦИЯ I [*р<фр*] Капиталистик мамлакатларда: акциядорлар жамияти томонидан шу жамият капиталига ўз ҳиссасини қўшган пайчиларга бериладиган ва уларга жамият ишида қатнашиш, унинг даромадларидан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, қимматбаҳо қоғоз.

АҚЦИЯ II [*р<лат*] Бирор мақсадга эришиш учун қилинадиган иш, ҳаракат. *Дипломатик акция.*

АҚЦИЯДОР [*р+ф-т*] *айн.* **акционер.**

АҚЦИЯЛИ 1 *айн.* **акционер.**

2 Акциядорлардан тўпланган капитал асосида қурилган. *Акцияли жамият.*

АҚЦИЯЧИ *айн.* **акционер.**

АЛАЙ-БАЛАЙ *с. т.* Ҳар хил важ-баҳона, майда-чуйда гап. **Алай-балай демоқ** ҳар хил важ-баҳона қилмоқ, важлашмоқ. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

АЛАЙКУМ [*а*]: **ассалому алайкум** (*л. м.* сиз тинч-омон бўлинг) 1) салом бериш, саломлашиш формаси.— [*Саид Жалолхон*] *ассалому алайкум,— деди раисга рўпара бўлиб.* А. Қаххор, Башорат; 2) *кўчма* кўпинча қасос қайтганда таъзир бериш, уялтириш формаси. *Ассалому алайкум, хўш, энди қалайсиз?* **Ва алайкум ассалом** (*л. м.* сиз ҳам тинч-омон бўлинг) саломга жавоб формаси. [*Солиҳ махдум:*] — *Ассалому алайкум, келган эканлар, тақсирим!* [*Эшон:*] — *Ва алайкум ассалом! Хўш саломатмисиз, Солиҳ махдум?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙНО [*а*]: **алайно ошкор** очиқдан-очиқ; рўй-рост. *Кўрсанг кўзинг тўйгудек, барваста, қуёш кўрасида тобланган йигитлардан, юрагининг ургани алайно ошкор билиниб турибди.* Ғ. Ғулом, Оқариб кўринар бир матрап.

АЛАЙҲ [*а*]: **биноан алайҳ** *эск. кт.* шунга биноан, бинобарин. *Биноан алайҳ, шу ердаги сирга воқиф бўлганларнинг вазифаси бу ҳодисани кишига сўзламаслик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙҲИЛЛАЪНА [*а, л. м.* лаънатлар бўлсин] *дин.* Шайтоннинг эпитети. [*Фазлиддин:*] *Одамнинг ичини билиш жуда мушкул нарса. Кўринишида фаришта-дай одамнинг ичида шайтон алайҳиллаъна ўтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАЙҲИССАЛОМ [*а, л. м.* тинч-омон бўлсин] *дин.* Пайғамбарлар, имомлар эпитети. *Тарихда, яъни одам алайҳиссалом замонидан то шу кунгача уч одил подшо бўлган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАҚ Пахта ипдан қўлда тўқилган мата; силлиқ бўз. ‖ *Алак тун.* ▪ *Чит бирла бир ерда алак Бозори тангу тор экан.* Муқимий.

АЛАЛХУСУС [*а*] *эск. кт.* Айниқса, хусусан. [*Мирзакаримбой Йўлчига:*] *Биласан, хотин аҳли молга ўч бўлади, алалхусус сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАМ I [*а*] 1 Жисмоний азоб, оғриқ. *Қомил калтак аламидан ҳўнг-ҳўнг йиғлаётган боладан яна сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Руҳий азоб, қийналиш дард-ҳасрат; изтироб. *Ҳижрон алами. Жудолик алами. Алам чекмоқ (тортмоқ).* ▪ *Биз у вақтлар севги нима, севиш, севилиш нима, буларнинг дард ва алами, завқ ва шавқи нималигини ҳам билмас эдик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Куллик билан тортардик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

алам, Меҳнат қилган хор эди, кўрмасдик роҳат. Ғайратий. **Алам қилди** *с. т.* кўнгилга қаттиқ тегди, озор берди, дилни оғритди, ранжитди. *Эрининг «бош қоронғи бўл, эвида бўл-да» дегани унга жуда алам қилди, хўрлиги келди, ўпкаси тўлди.* А. Қаҳҳор, Анор.

3 Қасд, ўч, қасос. *Мунча серпичинг бўлиб кетибсиз. Менда аламингиз борми!* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Алам(ини) олмоқ** 1) қасд, ўч олмоқ.— *Мени ташлаб кетганингиз аламини Зайнабдан олмасам, кимдан олай,— деди кулиб Қумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* бирор иш қилиб ёки бирор иш билан шуғулланиб, юракни бўшатмоқ, хафагарчиликни ёзмоқ, хумордан чиқмоқ. *Балки аламини ишдан олгандир?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Исанинг аламини Мусадан олмоқ** бировдан етган ранж, озор қасдини бошқа айбсиз одамдан олмоқ.

4 Ғазаб, нафрат; заҳр. **Аламдан тарқамоқ** (*ёки чиқмоқ*) 1) *айн.* **алам(ини) олмоқ** 2 *қ.* **алам** 3. [*Собирахон:*] *Йиғладим. Ўтириб хат ёздим. Бу билан ҳам аламдан чиқмай, хатни кўтариб, Комила холамнинг олдиларига арзга бордим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) қасдини, ўчини олмоқ. *Мингбоши тек ётмаган эди, қизининг аламини чиқариб олиш учун баҳона изларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ғазабдан тарқамоқ. *Сиз қўй демаганингизда оғзи-бурнини дабдала қилиб, бир алам дан чиқай деган эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛАМ II [*а*] 1 *эск.* Байроқ, туғ. 2 *дин.* «Азиз-авлиёлар» дафн этилган мозорга сиғинувчилар томонидан шу мозор дарахтларига боғланган латта. *Эр Ҳуббига бориб астойдил сиғиниб, шайхларга тўн кийгизди, кекса чинорларга алам боғлади, бўлмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАМАНГИЗ [*а*+*ф-т*] Руҳий азоб берадиган, қийнайдиган, хафа қиладиган. *Аламангиз ҳодиса.* ▪ *Дўстлардан айрилмоқ гарчи бениҳоя қийин ва аламангиздур.* Ойбек, Навоий.

АЛАМ-АЧЧИҚ Руҳий азоб-уқубатлар, дард-ҳасратлар.

АЛАМДИЙДА [*а*+*ф-т*] Юраги дард-алам билан тўлиб тошган, жабр-жафо чеккан, азоб-уқубат тортган. [*Йўлчи*] *ўзи учун эмас, халқ учун, юрт учун, жамики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўкди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАМДОР [*а*+*ф-т*] *эск.* Байроқ, туғ кўтарувчи; байроқдор.

АЛАМЗАДА [*а*+*ф-т*] 1 *айн.* **аламдийда.**

2 Аламидан тўйиб, қасос, ўч олиш қасдига тушган, кимсада алами бўлган. *Зоғора нонни ушатиб қўяётган Полвон: — Оқсоқолдан аламзада бўлганлар кўп-ку,— деди мийиғида кулиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМ-ИЗТИРОБ *айн.* **алам-аччиқ.** *Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Исломхўжа қизидаги алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМЛИ 1 Оғриб турган, оғриқли. *Аламли яра.*

2 Дард-алам чеккан, аламдийда. *Тоҳирим келмайди деб қаҳр этма, э, жон Зуҳрахон, Бир гуруҳ дардли, аламлиларга мен ёр ўлмишам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

3 Дард-алам билан тўлиб тошган; дард-аламни ифодаловчи. *Аламли кўзлар.* ▪ — *Кечир демоқчисиз,— деди Инобат майин, аламли оҳанг билан.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. *Аламли ва ярали кўнгиллардан рўй-рост отилиб, ҳавони янгратган ҳақиқат овози унинг бутун вужудини титратди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАМНОК [*а*+*ф-т*] *айн.* **аламли** 3. [*Жомий:*] *Кўнгул бўлса агар ҳар қанчалик пок, Бўлур у шунчалар кўпроқ аламнок.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

АЛАМОН *с. т.* Оломон.

АЛАМ-СИТАМ *айн.* **алам-аччиқ.** *Бугун жуда сиқилиб кетдим.— Дардлашадиган, юрагимни эзган алам-ситамларни эшитадиган дўст йўқ,— деди автор.* С. Аҳмад, Севгингга содиқман.

АЛАНГА 1 Ёниб турган ўтдан, оловдан кўтарилаётган ёлқин. *Газ аланга си.* ▪ *Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебранар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ёруғлик; ёруғ шуъла. *Ашулачиларнинг қуёшда қорайган юзлари машъалларнинг алангасида йилтиллар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *кўчма* Ўт олдирувчи, жўшқин жараён; жўшқинлик, ҳовур; юракка ўт солувчи, ёндирувчи ҳис-туйғу. *Фироқ алангаси. Ишқ алангаси. Уруш алангаси. Ғазаб алангаси.* ▪ [*Шумилов:*] *Нима бўлар эди? Учкунлаб турган революция алангага айланар эди.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Аланга олмоқ** 1) аланганиб ёна бошламоқ. *Жанг майдонида душманнинг етти танки аланга олиб ёнди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир; 2) *кўчма* кучаймоқ, зўраймоқ, авжига минмоқ, шиддатли тус олмоқ. *Ўзбек ойимнинг ғазаби тағин ҳам аланга олди: — Сўзимни эшитасанми, кар?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛАНГАЛАНМОҚ 1 Аланга олмоқ, аланга олиб, ёлқинланиб ёнмоқ, ўт олмоқ. *Радиокарнайи осиб олган танк тўхтади-да, бир оздан кейин алангаланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Кучаймоқ, зўраймоқ, авжига минмоқ; шиддатли тус олмоқ. *Бу сўзни эшитиш билан Нуринниг сўнган умиди алангаланди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тутақмоқ; тутақишмоқ.— *Жўна кўзимдан, оқ падар, кет, нақ илигингни синдираман қайтиб келсанг.*— *Борган сари алангаланди чол.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? | Ўртанмоқ, ёнмоқ. *Чанқаб кетдим, юрагим алангаланаяпти.* «Муштум», 1959, № 8. | Ёнмоқ, чақнамоқ. *Кўзи алангаланди, манглайи буришди, қошлари бир-бирига тортилди.* Айний, Эсдаликлар.

АЛАНГАЛАНТИРМОҚ алангаланмоқ *фл. орт. н.*

АЛАНГАЛАНУВЧАН Тез ёлқинланадиган, тезда аланга оладиган. *Алангаланувчан материал.*

АЛАНГАЛАТМОҚ Аланга олдирмоқ, ёндирмоқ. *Минглаб деҳқонлар тўқайни ўраб олиб, ботқоқ атрофидаги қуриб қолган қамишларни алангалатиб ёқмоқдалар.* Жўрабоев, Мулла Б. м. *Икки севувчи қалбнинг орзулари, ўйлари, қарашлари ҳар масалада ғоят мос келар, уларнинг севги ва садоқатларини кучлироқ алангалатар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАНГАЛИ 1 Аланга бериб ёнаётган; ёлқинли. *Алангали гулхан.*

2 *кўчма* Қизғин, жўшқин, оташин; шиддатли. *Алангали салом.* ▪ *Улуғ Октябрь социалистик революциясининг алангали тўлқинлари, ёлқинли машъаллари узоқ Туркистонга ҳам етиб келди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

АЛАНГ-ЖАЛАНГ *рвш* Аланглаб, кўз югуртириб, олазарак бўлиб. *Кўзлари аланг-жаланг бўлди.* ▪ *Анвар Шавкатий атрофга аланг-жаланг қараб ҳовлиққанича келарди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Мулла Обид орадан ўтган гапни эшитмаганликдан аланг-жаланг бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бўтабойнинг кўзи аланг-жаланг бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАНГЛАМОҚ Ҳайронликда ёки бесаранжом бўлиб атрофга қарамоқ, олазарак бўлмоқ. *Кампир набираси Назирали билан қаёққа борарини билмай, тўрт томонга аланглаб қолди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

АЛАНГЛАНМОҚ 1 **аланглamoқ** *фл. ўзл. н. айн.* **аланглamoқ.**

2 Безовталанмоқ, бесаранжом бўлмоқ; ҳадиксирамоқ. *Улар чўчиб, аланганиб, орқага чекинишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛАНГЛАТМОҚ аланглamoқ *фл. орт. н. Бектемир кўзларини ҳар ёққа аланглатди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АЛАНГЛАШМОҚ аланглamoқ *фл. бирг. н. Бу сабабни қалмоқлар билмасдан, қандай балога дучор бўлиб қолдик, деб аланглашиб қолган эди.* «Алпомиш».

АЛАС-АЛАС *этн.* 1 Оғир ётган беморни «даволаш» мақсадида таёқча учига ўраб ёндирилган латтани ёки беморнинг кийимини унинг бошидан ўгириш.

2 Қишига илашган жин, опала ва ш. к.дан халос бўлиш учун Сафар ойида гулхан ёқиб, устидан сакраш.

АЛАСЛАМОҚ *этн.* Алас-алас қилиб «даволамоқ». *Домла касал бетига сув сочди. ..Катта бир латтани ён-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дириб, бошидан айлантириб ташлади — аласлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

АЛАФ [*а*] Ёввойи ўт, гиёҳ. **Сассиқ алаф** бурган, супурги ўт.

АЛАҲСИМОҚ Бирор иш билан овора бўлиб, алақишиб қолмоқ; муддао бир ёқда қолиб, бошқа гапга, ишга чалғимоқ. *Гапга алахсиб ишдан қолмоқ.* ▪ *Ўктамхон опа меҳмон билан алахсиб, ҳозиргина қойиб ўтиргани магазинчи йигитни унутган эди.* Ш. Гуломов, Ёркин уфқлар. *Дарс тугаши билан ҳеч нарсага алахсимай уйига жўнайди.* Ў. Умарбеков, Чарос.

АЛАҲСИТМОҚ алахсимоқ *фл. орт. н. Ўғли .. расм дафтарини варақлаб яна отасини гапга алахситди.* Ойдин, Ирода.

АЛАЧА Қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мата. *Бир чопонлик алача.* || *Алача тўн.*

АЛАЧАБОФ Алача тўқувчи уста.

АЛАҒДА: кўнгил алағда кўнгил бетинч, кўнгил жойида эмас, хотиржам эмас, безовта. **Алағда бўлмоқ** хотиржамликни йўқотмоқ, бетинч бўлмоқ, безовта бўлмоқ. [*Баҳри Муҳаббатга:*] *Ҳар учрашганимизда ўғрига ўхшаб, кўнглимиз алағда бўлиб юрганимизча, бир йўла тўйни қилиб давр-даврон сурганимиз яхши эмасми, эмиш.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АЛАҲЛАМОҚ 1 Босинқираб ёки иситманинг зўридан қовушмаган, ноаниқ сўзлар сўзламоқ. *Тун ярмига борганда Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини йўқотиб, алаҳлай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма манф.* Тутуриқсиз, бемаъни гап қилмоқ, валдирамоқ.— *Не бало, алаҳлаяпсизми? — Ана холос, индамасам ҳали жиннига ҳам чиқариб қўясан.* Ойдин, Эр юрак.

АЛАҲСИРАМОҚ *диал.* Алаҳламоқ.

АЛБАН *қ.* **албанлар.** *Албан халқи. Албан тили.* || *Албан аёл.*

АЛБАНЛАР Албаниянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛБАТ *поэт. айн.* **албатта.**

АЛБАТТА [*а*] *модал с.* 1 Фикрнинг ёки иш-ҳаракатнинг қатъийлигини, муқаррарлигини, шубҳасиз, сўзсиз бажарилишини билдиради. *Қори ўриқдан иккитасини Сидиқжонга узатди.— Заб ўрик экан-да, канал битиб, сув сероб бўлиб боғ-роғ қилганимизда албатта шунинг данагидан экамиз.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

2 *кириш с. вазифасида* Шубҳасиз, турган гап, табиий, бўлмасачи. *Мен, албатта, кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярамас, бўлмағур кишига тутиб берарсиз, деб билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛВАСТИ 1 Шарқ мифологияси ва диний-хурофий тасаввурда: гўё ҳар хил қиёфада кўринадиган афсонавий махлуқ; жин, ажина. *Кампирларнинг миш-мишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган «ажина» ва «алвастилар» макони бўлган бу овлоқ жой-обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ниҳоятда кўримсиз, бадбашара одам ҳақида. *Шу чоққача бировга сўзини бермаган, бировдан гап эшитмаган Бегим, нотаниш хотиндан дакки едингми, у алвастининг ола-кула кўзларидан қўрқиб, калтагидан қочдингми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛВИДО [*а*] *унд. с., юқ. усл.* Абадий хайрлашув, видолашув формаси. *Абадиян алвидо, севги!* Ойбек, Навоий. *Заводлар фарёди, тўплар гумбури остида ўтказилган беш минутлик сукунатдан сўнг кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди: — Алвидо, эй жонажон дўстимиз, алвидо!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВИР-ШАЛВИР Усти-боши осилган-солинган, шалвираган; бесўнақай. *Ўзи ҳам дарров салла-чопонни ечиб ташлаб, содда, алвир-шалвир деҳқон сифатига кириб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЛВОН I [*а*], **қизил алвон** Сидирға қизил ип газлама. *Ёварик бўйидаги ёзлик ошхона устунларига узун алвон тортилган.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизил алвон ёпилган столга ҳаммадан бурун келиб ўтириб олган Тожибой мажлисни очди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВОН II [*а*] 1 Қизил тусли, қипқизил, қирмизи. *Бунда гулнинг энг асллари Бахмал гилам, алвон поёндоз.* Ҳ. Олимжон. *Куёш теракзор орқасига ботаётган, ғарб уфқига алвон ранг шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Чаманда бир гўзал жонон кўринди, Юзи гул-гул ёниб, алвон кўринди.* Ҳабибий.

2 (*нумератив с. билан*) Хилма-хил, турли-туман. *Бир уядан неча алвон қуш учади.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Остимда ўйнайди юз алвон отим.* М. Алавия.

АЛВОН-АЛВОН Ранг-баранг, хилма-хил, турли-туман. *Атрофида алвон-алвон йигитлар, Шундай қилиб элда давронин сурар.* «Рустам». *Йўл ёқалаб.. Оқиш, қизғиш, рангли сарин гуллар Алвон-алвон бўлиб ёзилган.* Ўйғун.

АЛГЕБРА [*р<а* ал жабр] Математиканинг миқдорлар устида (уларнинг сон қийматларидан қатъий назар) бажариладиган амалларнинг умумий қонунлари ҳақидаги бўлими.

АЛГЕБРАЙК [*р* алгебраический] Алгебрага оид, алгебрага мансуб. *Алгебраик сон. Алгебраик тенгламалар.*

АЛДАБ-СУЛДАБ *рвш* Ҳар хил ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан алдаб, турли йўллар билан авраб, лақиллатиб | Яхши гаплар билан алдаб, йўлга солиб. [*Майсара Муллаўзига:*] *Киргандан кейин уни алдаб-сулдаб ухлатиб, ундан кейин чиқариб юбораман.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

АЛДАМОҚ 1 Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан лақиллатмоқ, авраморқ. *Халқ халқ бўлиб бировни алдаган эмас, аммо .. халқни алдаганлар бўлган, ҳа, сиз бизни алдамасангиз бўлди, бой, биз сизни алдамаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Фириб бермоқ, панд бермоқ, ҳийла-найранг ишлатиб чув туширмоқ. *Водокачкадаги рабочийлар бу ҳужжатни тан олишмапти: «князь сени алдапти, водокачка уники эмас, халқники, пулингни князданг қайтариб ол» дейишипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Яхши гап, ваъда ва ш. к. билан йўлга солмоқ, кўндирмоқ. *Қуёвнинг қаерда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган — на ёлворанга кўнади, на алдаганга.* А. Қаҳҳор, Тўй.

3 Йўлдан оздирмоқ, йўлдан урмоқ. [*Хонзода Жамилага:*] *Эй тентак.. Юзингни биров кўрган билан ейилиб қоладими... Шундай қилиб акамни алдайсан-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Ёлғон гапирмоқ, ёлғончилик қилмоқ.— *Рафиқ, найни ким чалди? — Йўлчи акам.— А! Ростданми! Алдама!* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Чалғитмоқ, нотўғри тасаввур туғдирмоқ. [*Муса:*] *Сен бировни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама: мана бу ерда дарднг бор, деди-да.. унинг кўкрагига аста урди.— Мана бу ерда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛДАМЧИ 1 Қишини алдашга, аврашга, лақиллатишга уста; алдоқчи.

2 Фирибгар, қаллоб. *Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши.. яхши бор баракадан боши осмонга етган алдамчи савдогарми деб ўйлар, муқаррар шундай деб ўйлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ваъдасида турмайдиган; ваъдасиз, субути, бурди йўқ, бебурд.— *Алдамчи! — Бу алдашлар — алдаш эмас, сиз ҳали қараб туринг, қочқоқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ёлғон-яшиқ гапларни кўп гапирувчи; ёлғончи.

5 Чалғитувчи, чалғитадиган, алдайдиган. *Кўнглида бир лаҳза учган беҳуда, алдамчи хаёллардан қутулди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛДАМЧИЛИК 1 *алдамчи с. белги оти.*

2 Қалб иш, қаллоблик.

АЛДАМ-ҚАЛДАМ Чалакам-чатти, қалбаки иш; кўзбўямачилик, қаллоблик. *Алдам-қалдам иш.*

АЛДАНМОҚ 1 **алдамоқ** 1, 2, 3, 5 *фл. мажҳ. н. Ёлғон ваъдаларга алданмоқ.* ▪ *Уятимдан кўзларимни очолмайман. Негаки, еру кўклар, боғу тошлар ва дунёдаги барча нарсалар менинг алданганим учун кулиб масхара қилгандек қарайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одамлар «дин-шариат» деб, урф-одат деб алданиб келдилар. Лекин бунинг асл маъноси қонхўрлик билан баравар ваҳшиёна зулм эканини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тушунмай келдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 алдамоқ 5 *фл. ўзл. н.*

АЛДАТМОҚ 1 алдамоқ *фл. орт. н.* 2 Алданмоқ, қўлга тушмоқ, фириб емоқ.

АЛДАШМОҚ алдамоқ *фл. бирг. н.*

АЛДОҚЧИ *айн.* **алдамчи** 1—4. [*Йўлчи:*] .. *Бойларнинг сўзига сира учиш керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛДОҚЧИЛИҚ 1 алдоқчи *с. белги оти.*

2 *айн.* **алдамчилик** 2.

АЛЕБАСТР [*р*<*грек*] Пиширилган ва туйилган оқ гипс; ганч.

АЛЕЎТ *қ.* **алеутлар.** *Алеут тили.* ‖ *Алеут аёл.*

АЛЕУТЛАР Алеут ва Командор оролларининг туб аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛЁР [*асли* олло+ёр] **1** Зиёфат, ва ш.к.да қадаҳ кўтариш олдидан айтиладиган сўз ёки қўшиқ. [*Аҳмад сардор*] *ўзи косагул бўлиб алёр айтиб коса бераётипти.* «Хушкелди».

2 *этн.* Бачча айтадиган ёки унга қарата айтиладиган қўшиқ.

АЛЁРЧИ Алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛЖИМОҚ 1 Бўлмағур, бемаъни гап қилмоқ, маза-бемаза, тутуриқсиз гаплар гапирмоқ; валдирамоқ, айнимоқ. *Менинг очиқ кўнгиллилик қилиб алжиётганим учун кечир.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.—*Бас, алжима, пардали гапир! — деди хон.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 Гап-сўздан янглишмоқ, боши гангиб, мияси айниб оғзига келганини гапирмоқ, довдирамоқ.— *Аҳ, нима? .. Билишибдими? — деди у* [*Олахўжа*] *ва ўз пешанасига ўзи қаттиқ бир муштлади-да, яна сўради: — Нима бало, мастлик қилиб алжиб қўйдингми? А!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЖИРАМОҚ *айн.* **алжимоқ.**

АЛЖИТМОҚ алжимоқ *фл. орт. н.*

АЛЖИШМОҚ алжимоқ *фл. бирг. н.*

АЛИ [*а*]: **али деса, бали демоқ** гап қайтаравермоқ, бир гапдан ҳам қолмай тортишмоқ, баланд келмоқ. *Мен али десам, у бали деб, оғзимни ҳам очирмайди.* **Али хўжа — Хўжа али** бари бир; иккиси ҳам бир, фарқи йўқ. *Элмурод унинг* [*Мамасаиднинг*] *мақсадини тушуниб шундай жавоб қилди: — Барибир. Али хўжа — Хўжа али!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛИБИ [*р*<*лат*] *юр.* Айбланувчининг жиноят содир бўлган пайтда бошқа жойда бўлиши (бу ҳол унинг жиноятга алоқаси йўқлигини тасдиқловчи далилдир).

АЛИЗАРИН [*р*<*фр*<*а*] Рўян ўсимлиги илдизидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган бўёқ модда.

АЛИК [*а*] *с. т.* Саломга қайтариладиган жавоб; жавоб саломи. *Алик олмоқ (қайтармоқ). Салом ҳам фарз, алик ҳам фарз.* Мақол. ▪ *Синф бир оғиздан «Ассалому алайкум!» деб қичқирди. Аммо салом аликсиз қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Гулистонликлар андак нарида,— дейишди кампирнинг саломига алик олган кишилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛИМЕНТ [*р* алименты] Рўзғори бўлак, меҳнатга яроқсиз оила аъзоларига (болалари, ота-оналари ва ҳ. к.га) яқин кишилари томонидан қонун бўйича тўлаб туриладиган нафақа. *Алимент олмоқ. Алимент тўламоқ.*

АЛИФ I [*а*] Араб алфавитининг биринчи ҳарфи ва унинг номи.

♦ **Алиф қомат** қадди-қомати келишган, хушқомат, сарвқомат. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Кўзимиз билан кўрдик, худога шукур: қоши, кўзи қундуздек, бурунлари бодомдек, қизил юз, алиф қомат суқсурдек йигит экан.* Ҳамза, Холисхон. **Алифни калтак деёлмайди** *ёки* **ичини** (*ёки* **қорнини**) **ёрсанг, алиф чиқмайди** хат-саводи маълумоти йўқ, ҳеч нарса билмайди. *Акам фақирнинг қорнини ёрсанг, алиф чиқмайди-ю, тағин фалону писмадон деганига куяйми!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛИФ II [*р* олифа]: **алиф мой** зиғир ёғдан қиздириб тайёрланган ва бўёқчиликда ишлатиладиган мой.

АЛИФБЕ [*а*] **1** *эск. айн.* **алфавит.** *Латин алифбеси. Янги ўзбек алифбеси. Алифбе тартиби.* ▪ *Тузук, алифбени билиб олибсиз. Ҳисобдан ҳам, қўшув, олувларни ўрганибсиз.* Ҳ. Ғулом Машъал.

2 Бошланғич савод китоби. *Биринчи синф ўқувчилари учун алифбе.* ▪ *Фақир халқнинг фарзандлари алифбега зор.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *кўчма* Бирор маслак, таълимот, илм ва ш.к.нинг бошланғич асослари, энг оддий қоидалари. *Муҳаммад Жамол алифбесидан бошлаб, дўстининг онгидан хурофотлар булутини тарқатишга тиришди.* Ойбек, Нур қидириб.

АЛИФБО [*а*] *эск. айн.* **алифбе.**

АЛИФМОЙ (*тўғриси* **алиф мой**) *қ.* **алиф** II.

АЛИШ *диал.* **1** Сув айирғич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик.

2 *айн.* **тўғон** 1, 2.

3 *айн.* **адаш** II.

АЛИШИНМОҚ 1 алишмоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

2 Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтмоқ, айланмоқ. *Отабекдаги бояги тушунмаслик бир шубҳага алишинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛИШМОҚ Айирбош қилмоқ, айирбошламоқ, айирбош қилиб олмоқ. *Кел, соатимизни алишамиз. Қаламни ручкага алишмоқ. Бу китобни бошқа ўнта китобга ҳам алишмайман.*

АЛИШТИРИЛМОҚ алиштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

АЛИШТИРМОҚ 1 алишмоқ *фл. орт. н. айн.* **алишмоқ.** *Қаламни ручкага алиштирдим.*

2 Алмаштирмоқ, янгиламоқ. *Кийимларимни алиштирдим.*

АЛКАЛОИД *қ.* **алкалоидлар.**

АЛКАЛОИДЛАР *хим.* Асосан ўсимликларда бўладиган азотли органик моддалар (уларнинг баъзилари, мас. атропин, морфин, хинин, кодеин дори сифатида қўлланилади).

АЛКИМЁ [*а*] Ўрта асрларда «иксир», «фалсафий тош» деб аталган муъжизали афсонавий восита ёрдамида оддий металларни олтин ва кумуш сингари қимматбаҳо металларга айлантириш йўлларини излаган соҳта илм, илми кимё.

АЛКОГОЛИЗМ [*р*] Спиртли ичимликларга, ароқхўрликка берилиш натижасида юзага келадиган, оғир оқибатларга олиб борадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК [*р*] Алкоголизмга мубтало бўлган киши; ароқхўр, пиёниста.

АЛКОГОЛЬ [*р*<*а*] **1** *хим.* Молекулалари таркибига кислород ва водород атомлари группаси кирадиган бирикмалар; спиртлар.

2 Арақ, вино спирти ва умуман спиртли ичимликлар.

АЛЛА I Гўдакни ухлатишда айтиладиган қўшиқ. *Алла айтмоқ.* ▪ *Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи.* Ё. Мирза. *Кейин* [*Тўхтахон*] *бирдан алла айта бошлади: — Бўйларингга бўй тумор бўлай, болам, алла, Кўзларингга кўз тумор бўлай, болам, алла.* С. Зуннунова, Гулхан.

АЛЛА II: **алла бўлмоқ** *с. т.* чархпалак бўлмоқ, чирпирак бўлиб, умбалоқ ошиб йиқилмоқ, қуламоқ. *Қоқилиб кетиб, алла бўлди.* **Алла қилмоқ** 1) чархпалак қилмоқ, даст кўтариб йиқитмоқ, кўтариб урмоқ. *У* [*Элмурод*] *кийимларини қоқар экан, йигитлар атрофини ўраши, шовқин, кулги билан ҳазил қилишди: — Бай-бай, зўр экансиз-а! Полвонни алла қилиб қўйдингиз-а.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* боплаб алдамоқ, фириб бермоқ.— *Ўзимизам алла қилиб қўлга туширувдик,— деди Соли совуқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛЛАВАҚТ Анча кеч пайт, ярим кеча. *Аллавақтгача уйқум келмади. Уйга аллавақтда келди.*

АЛЛАКИМ *гум. олмш* Қандайдир номаълум шахс, кимдир, биров. *Миш-мишларни унга ҳамма вақт аллаким айтган бўлади. Ким айтганини сира эслай олмайди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

АЛЛАЛАМОҚ 1 Алла айтиб ухлатмоқ. *Насиба боласини беланчакка солиб аллаламоқда.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 *кўчма* Ардоқламоқ, паҳпаҳламоқ. [*Жамила Ғофирга:*] *Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам ишқимни куйлаб, сизни аллалай.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЛЛАМАҲАЛ *айн.* **аллавақт.** *Болалар ухлаб қолди-ю, катталар алламаҳалгача ухлашмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Алламаҳалда Давлатёр Элмуродни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳужрасига узатиб қўяр, улар йўл-йўлакай ҳар тўғрида бир талай гаплашардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАНАРСА *айн.* **алланима.**

АЛЛАНЕЧА *гум. олми* Қанчалиги, номаълум, аллақанча, бир неча. *Алланеча киши.* ▪ *Йигитлар, қизлардан алланечаси Ўйинга тушмоқда, сузилмоқда май.* С. Назар.

АЛЛАНЕЧАНЧИ Тартиб сони аниқланмаган, нечанчилиги номаълум ёки ёддан кўтарилган. *Меҳнат қонунлари мажмуасининг алланечанчи моддаси. Май ойининг алланечанчи кунида.*

АЛЛАНЕЧУК Қандайдир ноаниқ бир тарздаги, аллақандай. *Унинг кўнглини алланечук шубҳалар қоплаб олди.* ▪ *Ўктам алланечук ўнғайсизланиб, қизариб, Жўрага қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нури юрак сирини яширишга қанча уринмасин, она нимадир пайқаб, тинчсизланди.— Нега бундай алланечуксан? — шивирлаб сўради у.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛЛАНИМА *гум. олми* Қандайдир ноаниқ, номаълум бир нарса; нимадир. *Девор остига алланималар уйиб қўйилган.* ▪ [*Самандаров*] *қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимани тушунтира кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АЛЛАПАЙТ *айн.* **аллавақт.**

АЛЛА-ПАЛЛА Анча кеч вақт, аллавақт; ярим кеча. *Келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди.* ▪ *Навоий фикрларнинг базмига, қаламнинг оҳангига берилиб, вақтнинг алла-палла бўлганини сезмай қолди.* Ойбек, Навоий.

АЛЛАҚАЕРГА Аллақайси ерга, номаълум томонга. *У аллақаерга кетди.*

АЛЛАҚАЕРДА Аллақайси ерда, номаълум жойда, томонда. *Уста олим ажабсиниб, Отабекка қаради: .. Сиз уни [Ҳомидни] қаёқдан танийсиз? — Унинг билан аллақаерда сўзлашганим бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу яқин ўртада хўроз қанот қоқиб жуда ҳафсала билан қичқирди. Бунга аллақаердаги жўжахўроз шошиб-пишиб жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АЛЛАҚАЕРДАН Аллақайси ердан, номаълум жойдан, томондан; қаердандир. *Унинг [Сидиқжоннинг] бутун вужуди эригандай бўлди; кўкрагининг аллақаеридан шув этиб кўтарилган бир нима томоғида лип-лип этди-ю кўзига ёш келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АЛЛАҚАЁҚДА *айн.* **аллақаерда.**

АЛЛАҚАЁҚДАН *айн.* **аллақаердан.**

АЛЛАҚАЁҚҚА *айн.* **аллақаерга.**

АЛЛАҚАЙГА *айн.* **аллақаерга.**

АЛЛАҚАЙДА *айн.* **аллақаерда.**

АЛЛАҚАЙДАН *айн.* **аллақаердан.**

АЛЛАҚАЙСИ *гум. олми* Қайсилиги аниқланмаган, номаълум ёки ёддан кўтарилган. *Аллақайси куни мен уни кўрган эдим.* ▪ *Эшелон Оренбургдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АЛЛАҚАНАҚА *с. т.* Аллақандай.

АЛЛАҚАНДАЙ *гум. олми* 1 Қандайдир ноаниқ, номаълум, нотаниш. *Отаси бечора .. эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Холисхон.

2 *айн.* **алланечук.** *Элмурод собиқ хўжайин билан кўчада дуч келиб қолса, дастлабки кезларида аллақандай бўлиб кетар, ноилож бош иргаб саломлашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАҚАНЧА *гум. олми* Қанчалиги номаълум кўп, бирқанча, бирталай, кўпгина. *Аллақанча одам. Аллақанча вақт. Аллақанча пул.* ▪ *Йигитнинг наслини айбситиб бўлмайди, тўғрисига кўчганда, бу йигит наслан биздан аллақанча юқорида туради!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛЛАҚАЧОН *рвш* Анча вақт олдин, анча илгари, анча бурун. *Аллақачондан бери.* ▪ *Отабек онасининг аразига аллақачон тушунган .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тонг аллақачон ёришган. Осмон, ҳар вақтдагидек, булутлардан ҳоли, бегубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Аллақачонлар** жуда кўп вақт бурун.

АЛЛАҚАЧОНГИ Узоқ ўтмишдаги, узоқ вақт илгари содир бўлган, бўлиб ўтган; қадимги, эски. *Аллақачонги иморат. Аллақачонги гап.*

АЛЛЕГОРИК [*р* аллегорический] Аллегорияга оид, аллегориядан, мажоздан иборат бўлган; киноявий, мажозий.

АЛЛЕГОРИЯ [*р<грек*] Мавҳум тушунчаларни конкрет образ воситаси билан ифодалаш; киноя, мажоз.

АЛЛО [*р<инг л*] *унд. с.* Телефон орқали сўзлашганда «эшитаяпман» ёки «эшитаяпсизми» деган маъноларда қўлланилади. *Алло, ким гапиряпти?*

АЛЛОМА [*а*] *кт.* Илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукаммал эгаллаган, илмли, эрудицияли одам.

АЛЛОФ [*а*] *эск.* Ун, буғдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар. *Аллоф — аллофнинг иши қаллоб.* Мақол. ▪ *Кув, эпчил аллофлар.. «тош-тарозидан» уриб, бева-бечорани овлайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛМАШИНМОҚ 1 алмашмоқ 2 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Смена алмашинди.*

2 Бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтмоқ, бир кўринишдан бошқа кўринишга ўтиб, айланиб, ўзгариб турмоқ.

3 Адаш бўлиб қолмоқ.

АЛМАШЛАМОҚ Айирбошламоқ, алиштирмоқ; янгиламоқ.

◆ **Алмашлаб экиш** маълум ер майдонларида турли қишлоқ хўжалик экинларини йил сайин ўзгартириб навбатма-навбат экиш.

АЛМАШМОҚ 1 *айн.* **алишмоқ.** *Кел, отимизни алмашамиз.* ▪ *Жабборнинг кўзларидаги табассум яна таажжуб билан алмашди.* О. Ёқубов, Уч ришув.

2 Бир-бирининг ўрнини олмоқ, эгалламоқ; алмашинмоқ, янгиланмоқ. *Ўқитувчимиз алмашди. Смена алмашди. Катта станцияларда паровоз алмашади.*

3 Адаш бўлиб қолмоқ. *Шляпам алмашиб қолибди.*

АЛМАШТИРИЛМОҚ алмаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Кийим-кечак алмаштирилди. Иш нормалари алмаштирилди.*

АЛМАШТИРМОҚ 1 алмашмоқ 2, 3 *фл. орт. н. Смена алмаштирмоқ. Кийимни алмаштирмоқ. Қалишимни кимдир алмаштириб кетибди.* ▪ [*Моҳира ойим*] *олдирган кийимлик Хушрўйга ёқмас, дарров ярамаганини айтиб алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнглидагини ҳосил қилиб тинчир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айирбош қилмоқ, алишмоқ.

АЛМИСОҚ [*а*]: **алмисоқдан бери** (*ёки* **буён**) жуда қадим замонлардан бери. *Алмисоқдан бери ерда, захда ўтириб .. қоронғи хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада, ўриндиқларда ўтириб ўқишса-я, бу ҳурматни ким кўрган, ким эшитган?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Алмисоқдан қолган** қадимги замондан, дақъёнусдан қолган, жуда эски. *Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛМИСОҚИ [*а+ф-т*] **1** Қадимги, бурунги, жуда эски. *Алмисоқи лип-лип чироқ. Алмисоқи омоч-бўйинтуруқ.*

2 *кўчма* Сийқаси чиққан, чайналган, кўнгилга урган (гап, сўз ҳақида).

АЛМОЙИ-АЛЖОЙИ *с. т.* Бўлар-бўлмас, келишмаган, қовушмаган; хунук. *Алмойи-алжойи хат. Алмойи-алжойи гап.* **Алмойи-алжойи туш** *айн.* **алоқ-чалоқ туш** *қ.* **алоқ-чалоқ.**

АЛО [*а*]: **нур(ан) ало нур** (*л. м.* нур устига нур) *қ.* **нур.** *Ихтиёр ўзингизда, кутмайман десангиз, айтиб кўринг, хўп деса, нур ало нур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛОЙ *айн.* **алоэ.**

АЛОМАТ [*а*] **1** *от* Шартли равишда қабул қилинган ёки қўйилган белги, ишора. *Савол аломати. Тенглик аломати.* ▪ *Чайко ўз сумкасидан харитани олиб, топографик аломатлар билан белгилаб қўйилган дарё қирғоғидаги уйни кўрсатди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 *от* Бирор воқеа, ҳодиса, вазият, ҳолат ва ш.к.дан дарак берувчи белги, нишона. *Шодлик аломати. Кўрқув аломати. Сукут — аломати ризо.* Мақол. ▪ *Соқолининг оқлигига қарамасдан унинг қаддида кексалик аломатлари сезилмас ва тусида ҳам унча ўзгариш йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи боғ ичида айланиб, «қулоқларини кўздан кечирди, ҳеч ерда сув тошиш аломатини кўрмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ,

3 *от* Рамз, символ, эмблема. *Ўроқ ва болға — ишчилар билан деҳқонлар иттифоқининг аломати.* | Таниқлик белгиси, нишон. *Унинг [жувоннинг]*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эгнида темир йўл шиҳларининг формасида тикилган костюм, ёқасида қизил юлдуз аломати ҳам бор. Ойдин, Эр юрак.

4 *сфт* Ижобий хислатларга эга бўлган, жуда ажойиб, олижаноб, яхши. *Тавба* [*Матқовул*] *аломат одам-да. Бу .. дунёда шунақа одамохунлар .. бор экан-да!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳозиргина «бунинг тагига етсак аломат иш бўлар эди» демадингизми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 *сфт* Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган, ажиб, ғалати, қизиқ. *Не аломат савдолар.* || *Аваз, «бу қандай аломат бўлди?» деб, ҳар тарафга қаради.* «Малика айёр».

АЛО́Э [*р<грек*] **1** Узун қалин баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур.

2 Шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган дори.

АЛОҚА [*а*] **1** Кишилар ёки нарсалар, воқеалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро муносабат, ички, узвий боғланиш. *Саноатнинг деҳқончилик билан алоқаси. Фаннинг ишлаб чиқариш билан алоқаси. Партиянинг кенг меҳнаткашлар оммаси билан алоқаси.*

2 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги муомала, муносабат, боғланиш; борди-келди. *Қардошлик алоқаси. Дўстлик алоқаси. Савдо алоқалари. Алоқамиз яхши. Алоқалари ёмон. Алоқа боғламоқ. Алоқада бўлмоқ. Алоқа қилмоқ.* ▪ *Хуллас, алоқамиз бузилиб қолди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [*Анвар*] *яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Ҳакимбойвачча*] *Абдушукур билан яхши алоқада бўлишга тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Дахлдорлик, тегишлилик, дахл. *Очил «бу гапларнинг менга алоқаси «йўқ» дегандай қилиб қадамини тезлаштирди ва коридор тўла студентларга аралашиб, кўринмай кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Масофадан туриб хабарлашиш, боғланиш воситаси. *Телефон алоқаси. Ҳаво алоқаси. Диспетчерлик алоқаси. Алоқа йўллари.* ▪ *Юқори штаб билан алоқа йўқ. Бомбардимон вақтида телефон симлари узилиб кетибди.* И.Раҳим, Чин муҳаббат. | Масофадан туриб хабарлашиш, боғланиш учун хизмат қилувчи муассасалар мажмуи (телефон, почта, телеграф, радио ва бошқалар). *Алоқа министрлиги. Алоқа ходимлари.* ▪ *Район алоқа бўлими бу ишни жуда қулай ва маъқул кўриб, кейинчалик бир мунча колхозларда шундай почтахоналар ташкил қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ҳарбий қисмлар, бўлинмалар ўртасида хабарлашиб, боғланиб туришни таъминлаш хизмати. *Алоқа офицери.*

5 Севги муносабатлари. *Анвар хусусий ҳаёти, айниқса Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛОҚАДОР [*а+ф-т*] Муносабати, алоқаси бўлган, тегишли, боғли, дахлдор. *Темага алоқадор китоб ва қўшимча материаллар. Мен бу масалага бевосита алоқадорман.*

АЛОҚАДОРЛИК **алоқадор** *с. белги оти.* [*Алиқулнинг*] *нима иш қилиши, отаси билан алоқадорлиги тўғрисида ҳеч ким ҳеч нимани билмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АЛОҚАДРИҲО́Л [*а*] *рвш, эск.* Кучи, қурби етганича, қўлдан келганча, ҳолига яраша. *Алоқадриҳол ёрдам.*

АЛОҚАЛИ *айн.* **алоқадор.**

АЛОҚАЧИ **1** Алоқа ходими, алоқа ишлари хизматчиси.

2 *ҳарб.* Алоқа хизматининг солдати, офицери. *Эллуроднинг ўйини кириб келган полк алоқачиси чалғитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АЛОҚ-ЧАЛОҚ: алоқ-чалоқ туш қовушмаган, боши-кети йўқ, қўрқинчли туш. *Эъзозхон эрининг йўлини тўсиб, қаттиқ тураб олди.—.. Алоқ-чалоқ туш кўриб чиқдим. Қўйинг, бормай қўя қолинг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЛОҲАЛ [*а*] *рвш* **1** Ахири, ниҳоят; бошқа илож қолмагач. *Кўп уриндим, алоҳал бўлмади.*

2 Зўрға, базўр, аранг. *Ундан алоҳал қутилдим.*

АЛОҲИДА [*а*] **1** Бошқалардан ҳоли, айрим. *Алоҳида ҳужра. Алоҳида уй.* ▪ *Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари — обрўли оилаларнинг қизлари билан ўлтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўзига мустақил, бўлак. *Юрьев батальони «алоҳида ўқчи батальон» номи билан армия резервида эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўзига хос, бошқалардан фарқ қиладиган, ажралиб турадиган, бошқача; махсус. *Алоҳида парвариш. Алоҳида меҳрибонлик. Алоҳида эътибор.* || *Алоҳида эътибор бермоқ.* ▪ *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ғовур.. ичида Саримсоқовнинг чинқириб йиғлаган товуши алоҳида эшитилиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Катталар билан машғулот Элмуродга алоҳида завқ берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛОҲИДА-АЛОҲИДА Ҳар бири ўзига ҳоли, мустақил, бўлак-бўлак, айрим-айрим. *Алоҳида-алоҳида хона.* || *Алоҳида-алоҳида кўздан кечирмоқ.*

АЛП *фольк.* Баҳодир, паҳлавон. *Ёлғиз йигит алп бўлар, алп бўлса ҳам, қалб бўлар.* Мақол. ▪ *Ўзи экан номи кетган паҳлавон, Алп Аваздни кўрдингизми, онажон.* «Зулфизар билан Аваз-хон».

АЛПАНГ-ТАЛПАНГ *рвш* Лапанглаб, у ёқдан-бу ёққа чайқалиб, энтак-тентак. *Гўдак алпанг-талпанг юра бошлади.* ▪ [*Солиҳ маҳдум*] *алпанг-талпанг ичкарига кириб, ўқувчи қизлар ичидаги Нигор ойимни ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛПИ-САЛПИ *айн.* **алпанг-талпанг.** [*Гулнор*] *қўлларини алпи-салпи қимирлатиб, ёғё онасини қучоқламоқчи бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛПОЗ *с. т.* **1** Вазият, аҳвол, ҳолат. *Кеча кечқурун бинойидек юрган Муаззам опа тун ярмидан оққанда оёқлари зирқираб оғриб, уйғониб кетди. Шу алпозда анчагача ухлолмай ётди.* Р. Файзий, Балли, она қизим.

2 Йўсин, тарз, равиш. *Ҳоким халққа минг алпозда ўқириб, ҳаммани ҳақорат қилиб кетгандан кейингина у уйига қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛПОН-ТАЛПОН *айн.* **алпанг-талпанг.**

АЛФАВИ́Т [*р<грек*] Бирор тил ёзувининг маълум тартибда жойлашган ҳарфлари мажмуи. *Грек алфавити. Алфавит тартиби. Алфавит кўрсаткичи.*

АЛФОЗ [*а*] *эск. кт.* Сўз; сўзлар, иборалар. *У менга яқин келгач, уни оғзимга келган алфоз билан сўка бошладим.* Айний, Ҳаллодлар.

АЛЪАМО́Н [*а*] *унд. с. эск.* Жангда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати. *Девлар дейди: алъамон, Одамхўр-ку бу Замон.* «Нигор ва Замон».

АЛЬБАТРО́С [*р<инг*л] Найбурунли қушлардан бири, тумшуғи узун, қанотлари ингичка ва кенг, учқур йирик денгиз қуши.

АЛЬБО́М [*р<фр*] Расм чизиладиган, шеър, қўшиқ, хотира ва ш. к. ёзиладиган қалин қоғозли дафтар. | Фотосуратлар, открыткалар сақланадиган ёки турли-туман марка ва ш. к.-лар тўплами ёпиштириладиган қалин муқовали дафтар. | Бирор темага доир расмлар, суратлар, чизмалар ва ш. к.-нинг изоҳлар билан таъминланган тўплами. *Суратлар альбоми. Чизмалар альбоми.*

АЛЬМАНА́Х [*р<лат<а*] Замондош авторларнинг адабий-бадиий, тарихий ва публицистик асарлари тўплами.

АЛЬПИНИ́ЗМ [*р*] Тоғ чўққиларига, муз тоғларига чиқиш спорти.

АЛЬПИНИ́СТ [*р*] Альпинизм билан шуғулланувчи киши.

АЛЬТ [*р<итал*] *муз.* **1** Хотин-қизларнинг ёки болаларнинг паст овози. |Шу овоз билан ашула айтувчи хонанда.

2 Паст регистрдаги торли ёки духовой музика асбоби.

АЛЬТЕ́РНАТИВ [*р* альтернативный] Мумкин бўлган икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлашга асосланган. *Альтернатив қарор.*

АЛЬТЕРНАТИ́ВА [*р<фр*] **1** Бир-бирига зид икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлаш зарурати.

2 Шу имкониятлардан ҳар бири.

АЛЬТИМЕ́ТР [*р<лат+грек*] Ердан баландликни кўрсатувчи асбоб; баландлик ўлчагич.

АЛЬТЧИ Альт чалувчи созанда.

АЛЬФА [*р<грек*] Грек алфавити-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

♦ **Альфа-нурлар** *физ.* баъзи радиоактив моддаларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган зарраларнинг — гелий ядроларининг оқими.

АЛЮМИНИЙ [*р*<*лат*] Химиявий элемент, кумушсимон оқ енгил, қайишқоқ металл. *Соф алюминий. Алюминий қотишмалари. Алюминий саноати.* || *Алюминий қошиқ.*

АЛҚАНДОЗ [*а*] *с. т.* Қийшанғи, қилиқдор одам; масхарабоз, майнабоз.

АЛҚИССА [*а*] *кириш с. эск. кт.* Шундай қилиб, хуллас калом, қисқаси, хуллас.

АЛҚОР *фольк.* Ёввойи тоғ қўйи. *Тоғда асов алқоримдан, Ҳар нима йўғу-боримдан, Қаторда юрган норимдан, Барисидан жудо бўлдим.* «Равшан».

АЛҒОВ *тар.* Икки деҳқон ўртасидаги қўш хўкиз. **Алғов қилиб ер ҳайдаш** ўртадаги қўш хўкиз билан бир-бирининг ерини галма-галдан ҳайдаш.

АЛҒОВ-ДАЛҒОВ *с. т.* 1 Ағдар-тўнтар, ур-йиқит, тартибсизлик. *Ҳозир ишбилармон одамлар озми! Лекин алғов-далғовдан фойдаланиб, раислик лавозимига яна Равшан полвон чиқиб олса-чи?* О. Ёқубов, Ларза. *Мана, икки ҳафтадан бери ҳовли алғов-далғов.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Тинчсизлик, бесаранжомлик, ғулғула, ғалаён, тўс-тўполон. *Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги пўкиллаб қолган муллавачча яна бир тасодифдан қутилганига шукур қилиб, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу вақтда юрт алғов-далғов эди.* Й. Шамшаров, Ғурумсойликлар. [*Солибек*] *бутун колхозни алғов-далғов қилиб юрганга ўхшайди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АЛҲАЗАР [*а*] 1 *дин.* Худо сақласин. *Алҳазар, ярамас кўздан, алҳазар.* F. Ғулом. *Парихон отин бир нималар деб Баҳовиддин пиримни тилга олди-да, «ҳов ёмондин алҳазар ..» деди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *унд. с. вазифасида* Тавба, ажаб. [*Ҳусайн:*] *Иблис, муттаҳам, нега айтмадинг?* [*Маждиддин:*] *Нимани, шоҳим?* [*Ҳусайн:*] *Алишер билан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблаҳ!* [*Маждиддин:*] *Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшитиб турибман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Ҳ) [*а*] *дин.* Оллога шукур, худога шукур. [*Ёрмат*] *ҳалқумини бўғган йиғидан қийналиб базўр гапирди: — Алҳамдулилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЛҲОЛ [*а*] *эск. кт.* Ҳозирда, шу пайтда, айни вақтда.

АЛҲОСИЛ [*а*] *кириш с. эск. кт.* Хуллас калом, қисқаси, ниҳоят.

АМАКИ [*ф-т*<*а*] 1 Отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан). *Катта амаки. Кичик амаки.* ▪ [*Абдушукур*] *бир қанча вақт бекор юргач, «ишбилармон» амакисининг ёрдами билан ниҳоят, бир бойга мирза бўлди ва хизмат учун Тўқмоқ шаҳрига жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки ҳурмат юзасидан ишлатилади. [*Мирзакарим қутидор:*] *Мени эслай олаисизми, бек? — Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди: — Йўқ, амаки!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали куёв бўлиш вақтини аниқлай олмаган ва Хадичанинг розилигини ололмаган бўлсам ҳам, ёшлар мени «Нормурод ака» ёки «Нормурод амаки» демасдан «Нормурод куёв» дея бошладилар.* Айний; Қуллар.

3 Умуман эр киши (ўзидан кичикларга нисбатан). *Зиё шоҳичи уларни Отабекка танитди:— Амакиларингизни сиз танимагандирсиз, албатта,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Бу иш** (*ёки* **нарса**) **амакингиз эмас** бу иш (нарса) ҳазил эмас, бу иш (нарса) осон эмас, жиддий, қийин.

АМАКИВАЧЧА [*ф-т*] Ака-укаларнинг ўғил-қизлари (бир-бирларига нисбатан). — *Аслида Фотима менга туғишган жигар, биз амакиваччамиз,— дейди Зуҳрахон.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

АМАЛ [*а*] 1 Кундалик иш, фаолият. *Пахта териш машинаси беқиёс фойдали экани амалда исботланди.* | Кундалик иш, ҳаёт тажрибаси, практика. *Илм амал билан шарофатлидир.* F. Ғулом. **Амалга ошмоқ** юзага чиқмоқ, вужудга келмоқ; барпо бўлмоқ; бажарилмоқ. *Орзулар амалга ошди. План амалга ошди.* ▪ *Бу ишга ҳам бирорта азамат бош қўшса, ажаб эмас, амалга ошса.* Ойдин, Ҳазил эмиш. **Амалга оширмоқ** юзага чиқармоқ, бажармоқ, вужудга келтирилмоқ; жорий қилмоқ. *Мақсадни амалга оширмоқ. Режани амалга оширмоқ.* ▪ *Мен .. сўз бердим, бу сўзимни большевикларча амалга ошириш керак.* Айний, Қуллар.

2 Мансаб, мартаба, лавозим. *Амалга мағрур бўлсанг — тўздирар.* Мақол. ▪ *— Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанга, халқига қилган хизмати билан ўлчанади,— деди Дубенко.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Амал тегди** *кест.* катта иш, мансаб тегди. *Бо-о худо! Аммангга ҳам амал тегиб қолган. Кечаю кундуз чурвақалар билан ўралашгани-ўралашган.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. **Амалга минмоқ** *с. т.* юқорироқ даражали хизматга ўтмоқ, юқори мансабни эгалламоқ. **Амалдан тушмоқ** *с. т.* юқорироқ даражали мансабдан тушмоқ, ўриндан, хизматдан бўшаб қолмоқ, мартабадан, мансабдан ажрамоқ.

3 Чора, илож; тадорик. *Гарчи режа бузилди, лекин бир амалини қиламиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *мат.* Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Тўрт амал. Арифметика амаллари.*

5 *этн.* Иситиш, совутиш, бировнинг ишини орқага кетказиш, турган уйидан бездириш ва ш. к. мақсадларда дам солинган, сеҳр қилинган нарса. *Фолбин бирнимани енг учидан чиқариб берди. Бу «амал» эди. Бу кичкина тугунчак ичида мозор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Амал олмоқ** *бот.* бўртмоқ, кўкара бошламоқ. *Ёш ниҳолга усталик билан қилинган пайванд тез амал олади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Амал қилмоқ** 1) (*ч. к. билан*) риоя қилмоқ, қўлланма (дастур) қилиб олмоқ; асос сифатида таяниб иш кўрмоқ. *Қонунга амал қилмоқ.* ▪ *Буюк армиянинг солдати! Қуйидагиларга амал қилсанг, сенга ўқ тегмайди, енгилмайсан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) таъсир қилмоқ, кор қилмоқ, кучини кўрсатмоқ (дори-дармон тўғрисида). *Сурги дори амал қилмади.* ▪ *Тоҳиржон киноя билан жилмайди: — Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон заҳардек амал қилар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) *этн.* сеҳрламоқ, сеҳр-жоду қилмоқ.

АМАЛДОР [*а*+*ф-т*] Мансабдор, лавозимли шахс, юқори мансаб, лавозим эгаси. *Аканг жуда тентак йигит,— деди ниҳоят пўнғирлаб бой,— ахир амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Қутлуғ қон.

АМАЛИЁТ [*а*] *эск.* 1 Кундалик тажриба, практика.

2 Хирургия операцияси. [*У*] *жарроҳга мурожаат этди: Ғоят нозик амалиётлар қилмишсиз.* Ойбек, Навоий.

АМАЛИЁТЧИ *салб.* Назарияни менсимай қуруқ амалиётга берилган, амалиётни назариядан устун қўювчи шахс.

АМАЛИЁТЧИЛИК *салб.* Қуруқ амалиётга берилиб кетиш, амалиётни назариядан устун қўйиш.

АМАЛИЙ [*а*] 1 Қишининг кундалик фаолиятига оид, кундалик иш, ҳаёт билан боғлиқ бўлган; практик. *Коммунистик жамият қуриш совет халқининг бевосита амалий вазифаси бўлиб қолди.* «КПСС программаси».

2 Бевосита амалга ошириладиган, бажариладиган, амалда кўриладиган, қилинадиган; ҳақиқий. *Амалий иш. Амалий натижа. Амалий чора. Амалий ёрдам.* ▪ *Бир неча кундан кейин .. колхозчиларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланиладиган, татбиқий. *Амалий фанлар. Амалий механика.*

АМАЛИЯ [*а*] *эск. кт. айн.* **амалиёт** 1. *Назарияни амалия билан боғлаш.*

АМАЛЛАБ 1 **амалламоқ** *фл. рвшдш.*

2 *рвш* Қандай қилиб бўлмасин, бир илож қилиб, амал-тақал қилиб; эплабсеплаб. [*Иброҳим ота:*] *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвонбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хоразм. *Ака-сингил ҳовлига қамишдан гулхан ёқишди, унинг ёруғида урина-урина қора чироқнинг пилигини чиқариб, бир амаллаб ёқишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АМАЛЛАМОҚ Бир илож қилмоқ, иложини топмоқ, амал-тақал қилмоқ, эплаб-сеплаб қийин, мушкул ишни бажармоқ, қийин, мушкул аҳволдан чиқмоқ. *Болам, ғана алмаштириш бўлса, Абдусаттор билан ўзим амалларман.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *У ҳамон янги келган кишиларнинг тунда, очиқ ҳавода қолишидан қўрқар эди. «Кўз кўрқоқ — қўл ботир» деган кексалар; бир амаллармиз, деди у, ўзига тасалли бериб.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

АМАЛЛАНМОҚ амалламоқ *фл. мажҳ. н.*

АМАЛЛАШМОҚ амалламоқ *фл. бирг. н.*

АМАЛПАРАСТ [*а*+*ф-т*] *нафр.* Амални яхши кўрувчи, ўз фаолиятида шахсий манфаатларини ижтимоий манфаатлардан юқори қўювчи шахс, мансабпараст, манфаатпараст.

АМАЛПАРАСТЛИК 1 амалпараст *с. белги оти.*

2 Амалпарастларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Шеровнинг баъзи ишлари амалпарастлик доирасидан чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АМАЛ-ТАҚАЛ: амал-тақал қилиб *с. т.* бирор чора, илож топиб, бир амаллаб, эплаб-сеплаб. *Муваққат ҳукумат халққа нафи тегадиган иш қилмайди.. Меҳнаткаш омма аввалгидек бир амал-тақал қилиб кун кўрарди.* Ю. Тошпўлатов, Бинокорлар.

АМАЛЬГА́МА [*р*<*фр*] Симобнинг бирор металл билан қотишмаси ёки металларнинг симобдаги эритмаси.

АМБРАЗУ́РА [*р*<*фр*] Турли мудофаа истеҳкомларида тўп, пулемёт ва ш. к.нинг оғзини чиқариб ўт узиш учун қўйилган тешик, шинак. *Қудрат чуқурликка талпинаркан, икки кўзи ўт очиб турган амбразурада.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АМБУЛАТО́РИЯ [*р*<*лат*] Қатнаб даволанувчиларга ва уйда ётган беморларга медицина ёрдами кўрсатувчи шифохона. *Шаҳар амбулаторияси. Завод амбулаторияси. Амбулатория врачи. Амбулатория режими.*

АМВОЛ [*а*] *эск. кт.* Хусусий шахсга қарашли мол-мулк, мол-дунё, бойлик, капитал.

АМЁБА [*р*<*грек*] Ҳаракат қилганда тана формасини ўзгартира оладиган бир ҳужайрали энг содда жонивор.

АМИН I [*а*] *фақат кесим вазифасида* 1 Қатъий ишонган, астойдил инонган, имони комил. *Биз бу йил шунча шодлик келтирган янги йилда энг яхши орзумизнинг рўёбга чиқишига амин эдик!* О. Ёқубов, Янги йил кечаси. *Мен сизга, иним, йигитга ярашур ишларни буюраман, амин бўлинг.* Ойбек, Навоий.

2 Ҳимоя қилинган, гарантияланган, сақланган. *Чегараларимиз ҳар қандай хавф-хатардан амин.* ▪ *Ҳушёр бўлсак ватанимиз ҳар қандай тасодифлардан амин бўлади.*

АМИН II [*а*] *тар.* 1 Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиғи ёки қишлоқ оқсоқоли.— *Аминларингни маҳкам ушла, элликбошилар одамларга кўз-қулоқ бўлсин,— деди у* [*ҳоким*]. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бозорларда солиқ ундирувчи амалдор; бозор оқсоқоли.

3 Чоризм даврида: Фарғона водийсида сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли.

4 Амин *(эркаклар исми).*

АМИР [*а*] 1 *тар.* Бухорода ва баъзи мусулмон мамлакатларида: хонлик, подшолик унвони ҳамда шу унвон эгаси. *Амирнинг ошидан фақирнинг мушти яхши.* Мақол. **Амири лашкар** лашкарбоши, қўшин бошлиғи, саркарда. *Унинг [Азизбекнинг] орқасидан кўзлари ичига ботиқроқ .. бир киши келар эди. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Амир *(эркаклар исми).*

АМИРИ [*а*+*ф-т*] 1 Пўчоғи ва эти кўкиш, хипча узунчоқ қовун нави.

2 Узумнинг бир нави.

АМИРКО́Н [*р* американский] 1 Қора лок билан ишланган ялтироқ тери. *Бир этиклик амиркон.* || *Амиркон этик. Амиркон маҳси.*

2 Пахтанинг бир вақтлар Америкадан келтирилган нави. *Амиркон экмоқ.* || *Амиркон пахта.*

АМИРЛИК *тар.* 1 **амир** 1 *с. мавҳ. от.*

2 Амир қўл остидаги феодал мамлакат. *Бухоро амирлиги.*

АМЛОҚ [*а*] 1 Қатта ер-мулк, ер-сув, ҳовли-жой, боғ-роғ.

2 Умуман мулк, мол-дунё.

3 *тар.* Бухоро хонлигида: ер-мулкдан ўлпон олиш учун ажратилган ҳар бир маъмурий-территориал район.

АМЛОҚДО́Р [*а*+*ф-т*] *тар.* 1 Қатта ер эгаси; заминдор, мулкдор.

2 Амлокларда (қ. **амлок** 3): ўлпон солувчи мансабдор.

3 Бухоро хонлигида: туман ҳокими. *Меҳмонхонанинг тўрида .. қози, амлокдор, раис ва миршаб, яъни туманнинг чорҳокими ўтирар эдилар.* Айний, Қуллар.

АММА [*а*] Отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нисбатан). *Катта амма. Кичик амма.* ▪ *Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Аммамнинг бузоғи** ҳеч бир ишни эплолмайдиган, лаванг, шуди ҳеч балода йўқ одам ҳақида.

АММАВАЧЧА [*а*+*ф-т*] Опа-сингилларнинг ўғил-қизлари (тоғаларнинг фарзандларига нисбатан).

АММИА́К [*р*<*грек*] Азот билан водород бирикмасидан иборат ўткир ҳидли рангсиз газ. *Суюқ аммиак. Аммиак заводи.*

АММИАКЛИ Таркибида аммиак бўлган. *Аммиакли бирикмалар. Аммиакли селитра.*

АММО [*а*] *зидд. боғл.* Бош ва эргаш гаплар ўртасидаги зиддиятни ифодалайди; маъно жиҳатидан «лекин», «бироқ» сўзларига тўғри келади. *Розиман, аммо ҳаммасига эмас. Бу жуда қийин иш, аммо бажарамиз.* ▪ *Майли, сиз яширдингиз. Аммо ман яширмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АММО́НИЙ [*р*<*лат*] *хим.* Азот ва водороддан иборат атомлар группаси (техника ва қишлоқ хўжалигида кенг ишлатиладиган бир қатор тузлар таркибига киради).

АМНИ́СТИЯ [*р*<*грек*] Жазога ҳукм қилинганларнинг олий ҳокимият фармони билан қисман ёки бутунлай озод қилиниши, афв этилиши; афв.

АМНИЯТ [*а.*] *эск. кт.* Хавф-хатардан аминлик, хавфсизлик, бехавотирлик. [*Солиҳ маҳдум:*] *Амниятингиз учун бу тадбирни кўп пухта идрок қилдим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АМО́МА [*а*] *эск. айн.* **салла** 1. *Тасбеҳи риё бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била пайманаси яхши.* Ҳамза.

АМОРА́Л [*р* аморальный] Одоб-ахлоқ нормаларига хилоф, ахлоқ қоидалари доирасига сиғмайдиган, ярамас, бемаза. *Аморал хатти-ҳаракат.*

АМОРА́ЛЛИК Одоб-ахлоқ нормаларига хилофлик; ахлоқсизлик, одобсизлик.

АМОРТИЗА́ТОР [*р*<*фр*] Урилиш зарбини юмшатадиган асбоб, мослама (автомашина, самолёт ва ш. к.да). *Пружинали амортизатор.*

АМОРТИЗА́ЦИЯ 1 [*р*<*лат*] Машина, асбоб-ускуна, мулк, бино ва ш. к.нинг эскира ва тўза боришига қараб уларнинг баҳосини камайтира бориш, уларнинг шу чегирилган қийматини ишлаб чиқариладиган маҳсулот устига қўя бориш. *Амортизация муддати. Амортизация капитали. Амортизация қилмоқ.*

2 Автомашина, самолёт ва ш. к.нинг урилиш зарбини юмшатиш.

АМО́РФ 1 [*р* аморфный] Тузилиши кристалл шаклида бўлмаган, кристалланмаган. *Аморф моддалар. Аморф углерод.*

2 *кт.* Шаклсиз, формасиз; уюшмаган. *Аморф ҳолат.* **Аморф тиллар** морфологик системаси ривожланмаган ёки тамоман морфологияси йўқ тиллар.

АМПЕ́Р [*р*<*фр*] Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.

АМПЕ́РЛИ Ампер кучга эга бўлган. *Беш амперли счётчик.*

АМПЕРМЕ́ТР [*р*] Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕР-СОАТ Электр миқдорининг ўлчов бирлиги.

АМПЛИТУ́ДА [*р*<*лат*] *физ.* Тебранувчи жисмнинг тебраниш кенг-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лиги, унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа. *Соат маятнигининг тебраниш амплитудаси.*

АМПУЛА [*р*<*лат*] Ичига дори солинган ва оғзи пайвандлаб бекитилган найчасимон шиша идиш. *Ампулани синдириб, шприцга сиворотка тўлдирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АМПУТАЦИЯ [*р*<*лат*] Қўл-оёқнинг носоғ қисмини хирургия йўли билан кесиб ташлаш. *Ампутация қилмоқ.*

АМР I [*а*] **1** Буйруқ, фармойиш, фармон. *Бировнинг амри билан иш қилмоқ. Виждон амрига бўйсунмоқ.* **Амр бермоқ** (*ёки* **этмоқ, қилмоқ**) буюрмоқ, буйруқ қилмоқ, фармон бермоқ. *Ҳомид: «тезроқ!» — деган амрни берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Амр эт йўлларингга Поёндозлар солиб берайми!* Уйғун. [*Абдураҳмонбой:*] *Жаноблари амр қилган эканлар, хизматларига бош эгиб келдим.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 Ихтиёр, изм. *Партия бош бўлди, инсон амрига Бўйсунди дарёлар, чўлда унди дон.* Ҳ. Салоҳ. *Бунинг ҳам боиси эрмишким аждар, Унинг амрида эрмиш салтанат, зар.* Туйғун.

АМР II [*а*] *эск. кт. айн.* **иш** 1. *Икки диллик, икки тиллик Мен эмасман сен айтган, Ҳақ амридан юз ўгириб Азиз имонин сотган.* Ҳамза. **Амр(и) маҳол** амалга оширилиши гумон, жуда қийин, мушкул иш. *Тарки одат — амри маҳол.* Мақол.

◆ **Амр(и) маъруф** диний ўгит, панд-насиҳат. *Амри маъруф, чиллалар, Шубҳасиз, бу ҳийлалар, Барчасидан мақсадим Танга, червон тиллалар.* Ҳамза. **Юз амри ширин** бетга айтиш ноқулай.

АМР-ФАРМОН, амру фармон буйруқ; буйруқлар, фармонлар. [*Бой ҳокимга:*] *Тўражон, биз қулбаччаларингиз, амр-фармонларингизга ҳозирмиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АМФИБИЯ [*р*<*грек*] **1** *зоол.* Умуртқалиларнинг бир синфи, сувда ва қуруқликда яшашга мосланган жонивор.

2 *бот.* Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ўсимлик.

3 Сувдан ҳам, қуруқликдан ҳам учиб қўна оладиган самолёт, шунингдек ҳам қуруқликда, ҳам сувда юрадиган автомобиль, танк.

АМФИТЕАТР [*р*<*грек*] **1** Қадимги Греция ва Римда: томошалар кўрсатиладиган очиқ бино ва унинг зинапояга ўхшаб кўтарилиб борадиган ўриндиқлари.

2 Ҳозирги замон театрларида партердан кейинги, юқорига кўтарилиб борадиган ўриндиқлар, шунингдек, залнинг шу ўриндиқлар жойлашган қисми.

АНА 1 *кўрс. олмш* Нарироқда, кўз ўнгида турган нарсани ёки юз бераётган воқеа-ҳодисани кўрсатишда ишлатилади.— *Аҳмад қани? — Ана, келяпти.* **Ана у** *айн.* **анави.** *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Ана шу** 1) шу, шунинг ўзи, худди шу. *Сизни сўраган ана шу киши эди;* 2) юқорида айтилган, зикр қилинган, мазкур. *Домла бу гапни менга айтганида дарров унинг ёқасидан ушлагундай бўлибман. Ана шу чакки бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *юкл.* Кўрсатиш, таъкид маъноларини ифодалайди. *Ана кўрдингми, нима бўлди? Ана бўлмаса, мен кетдим! Ана энди, сендан, келадиган иш шу-да. Ана тантана-ю, мана тантана!*

◆ **Ана холос!** қ. **холос.**

АНАБИОЗ [*р*<*грек*] *биол.* Баъзи бир тирик организмларда ҳаётий процессларнинг вақтинча секинлашуви ёки тўхтаб қолиши (мас. баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишда ухлаши).

АНАВИ [*асли* ана у] **1** *кўрс. олмш* Ана у ердаги, ана у жойда турган; ўша. [*Давлатёр*] *Элмуродни туртиб: — Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Ҳў, анави, ўртадаги.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек .. гарангсиган қиёфада. Анавилар* [*Зиё шоҳичи ва унинг ўғли Раҳмат*] *ўзларини бир мунча тетик тутмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Илгари айтилган, зикр қилинган; маълум, мазкур. *Буни Отабек пайқамаган бўлса ҳам,.. анави гапнинг аниқ шу мажлисда очилишига кўзи етиб, чиқиб кетишнинг иложини қилолмадик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Анави куни** қайси бир куни, яқинда. *Мен уни анави куни кўрган эдим.*

АНАЛИЗ [*р*<*грек*] **1** Текшириш объектини фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилиш усули; таҳлил; *акси* **синтез.** *Анализ шундай бир мантиқий усулдирки, унинг ёрдами билан биз буюмларни, ҳодисаларни фикран қисмларга бўлиб, уларнинг айрим қисмларини, белгиларини, хусусиятларини ажратамиз.* «Логика».

2 Ҳар томонлама таҳлил қилиш, чуқур текшириш, ўрганиш. *Бадиий асар анализи. Лингвистик анализ.*

3 Моддаларнинг таркибини аниқлаш. *Химиявий анализ. Қон анализи. Сифат анализи.*

◆ **Математик анализ** олий математиканинг бир бўлими.

АНАЛИЗАТОР [*р*] **1** Анализ ишларида ишлатиладиган турли асбоблар. *Газ анализатори.*

2 *физиол.* Ташқи ва ички муҳитдан қабул қилиб олинадиган сигналларни анализ қилувчи нерв системаси мажмуи — сезиш органлари, миянинг уларга мос қисми ва уларни бирлаштирувчи нерв йўллари.

АНАЛИТИК [*р* аналитический] Анализ усулига асосланган; таҳлилий. *Аналитик метод.*

◆ **Аналитик геометрия** математиканинг алгебра ва анализ методлари ёрдамида геометрик шаклларни текшириш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик тиллар** гапда сўзлар ўзларининг ўзгаришлари билан эмас, балки сўз тартиби, ёрдамчи сўзлар, интонация ва ш. к. орқали боғланадиган тиллар. **Аналитик химия** химиянинг моддаларнинг химиявий таркибини аниқлаш билан шуғулланадиган бўлими.

АНАЛОГИК [*р* аналогичный] Бир-бирига ёки бошқасига ўхшаш, ўхшаган.

АНАЛОГИЯ [*р*<*грек*] Ўхшатиш, ўхшатма; ўхшашлик.

АНА-МАНА Ҳар хил важ-баҳона, ваъда, гап. *Ана-мана билан бу ой ҳам тамом бўлди.* **Ана-мана деб юрмоқ** ҳар хил важ-баҳоналар кўрсатмоқ, эрта-индин деб алдаб юрмоқ, ғалга солмоқ, орқага судрамоқ. *Сўрасам, ана-мана деб бермади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АНАНАС I [*р*<*исп*] Тропик мамлакатларда ўсадиган ўсимлик ва унинг ейишли йирик, чўзинчоқ, ҳушбўй ва ширали меваси.

АНАНАС II Эртапишар, тўрлама, эти ва уруғи қизғиш куврак ва хушбўй қовун нави.

АНАРХИЗМ [*р*<*грек*] Марксизмга, илмий социализмга зид ўлароқ сиёсий курашнинг зарурлигини, ҳар қандай давлат ҳокимиятини, шу жумладан пролетариатнинг революцион диктатурасини ва пролетариат партиясининг раҳбарлик ролини инкор этувчи майда буржуа реакцион ижтимоий-сиёсий оқими.

АНАРХИСТ [*р*] Анархизм тарафдори.

АНАРХИСТИК [*р* анархистский] Анархистга ва анархизмга оид. *Анархистик қарашлар.*

АНАРХИСТЛИК 1 анархист *с. белги оти.*

2 Анархистларга хос хатти-ҳаракат, ўзбошимчалик, бошбошдоқлик.

АНАРХИЯ [*р*<*грек*] **1** *сиёс.* Ҳар қандай давлат ҳокимиятини, ҳамма учун мажбурий қонун-қоидаларни, одоб-ахлоқ нормаларини инкор этиш, ҳокимиятсизлик.

2 *кўчма* Бошбошдоқлик, бебошлик, тартибсизлик. *Сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳамма ёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Режасизлик, тартибсизлик. *Ишлаб чиқариш анархияси (экс.).*

АНАРХИЯЧИ *айн.* **анархист.**

АНАРХО-СИНДИКАЛИЗМ [*р*< *грек*+*фр*] Халқаро касаба союз ҳаракатида идеология ва сиёсий жиҳатдан батамом анархизм таъсирида бўлган майда буржуа реакцион оппортунистик оқим.

АНАРХО-СИНДИКАЛИСТ [*р*] Анархо-синдикализм тарафдори.

АНАТОМ [*р*] Анатомия олими, мутахассиси.

АНАТОМИК [*р* анатомический] Анатомияга оид. *Анатомик текширишлар. Анатомик атлас.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

АНАТО́МИЯ [*р<грек*] Тирик организмларнинг ички ва ташқи тузилиши, шунингдек тирик организмларнинг тузилиши тўғрисидаги фан. *Одам анатомияси. Ўсимликлар анатомияси. Кўз анатомияси.*

АНБАР I [*а*] Қашалотлар танасидан чиқадиган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияда атр ҳидига турғунлик бериш учун ишлатилади). [*Қулмуҳаммад:*] *Гўзал! Ғоят нафис!* [*Хондамир:*] *Ҳиди анбардин ўткур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

АНБАР II *этн.* Эркаклар тобутининг тўрт бурчига тик қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп; шунингдек, аёллар тобутининг тепасига ишком тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН [*а+ф-т*] Анбар ҳид сочувчи; хушбўй, муаттар.

АНБИЁ [*а*] *дин.* Набийлар, пайғамбарлар.

АНВАР [*а*] 1 Нур сочувчи; ёруғ, порлоқ. *Сўзи яхши анвар Охунбобоев.* «Фольклор».

2 Анвар *(эркаклар исми).*

АНВО(И) [*а*] 1 *эск. кт.* Тур; турлар, жинслар.

2 Хилма-хил, турли-туман, ранг-баранг. *Минг анво гуллар ичидан ёр кўзини эслатувчи наргисни узиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АНГ-АНГ *тақл. с.* Итнинг ангиллаши ҳақида. *Анг-анг қилмоқ.*

АНГА́Р [*р<фр*] Самолётлар, вертолётлар ва ш. к. турадиган ва жорий ремонт қилинадиган махсус бино.

АНГИДРИ́Д [*р<грек*] *хим.* Сув билан бирикиб, кислота ҳосил қиладиган оксид.

АНГИЛЛАМОҚ Анг-анг қилмоқ, акилламоқ. *Ит ангиллаб қочди.*

АНГИЛЛАТМОҚ **ангилламоқ** *фл. орт. н.*

АНГИЛЛАШМОҚ **ангилламоқ** *фл. бирг. н.*

АНГИ́НА [*р<лат*] Томоқ шиллиқ пардасининг, хусусан бодомсимон безларнинг яллиғланишидан иборат касаллик.

АНГИШВОНА [*ф-т*] Иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм.

АНГЛАМОҚ 1 Гап, иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг маъносига ёки сабабига тушуниб етмоқ, маъносини, моҳиятини тушунмоқ, уқмоқ, билмоқ; фаҳмламоқ. *У воқеани энди англади.* ▪ *У* [*Комил*] *дам ҳушидан кетиб, дам ҳушига келиб алаҳлар, аммо сўзини англаб бўлмас эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Зайнаб ўзининг хатосини англади ва гапиролмай ғулдиради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Мен ҳозир кетишга мажбурман, балки ўзингиз ҳам англарсиз.— Англадим,— деди уста,— гап-сўз босилаёзгач, келмакчимисиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳақиқий қийматини тушунмоқ, баҳо бермоқ. *Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Элмурод шу минутдан бошлаб, ўзининг .. одамлар дарёсининг бир томчиси эканини англади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қишининг гапидан, чеҳрасидан, ҳаракати ва юриш-туришидан унинг ўзини, юрагини билмоқ. *Бой ўз умрида кўпни кўрган, кўпни таниган, турли шаҳар ва турли одамлар билан муомала қилган .. шуning учун одамни тез англаб олар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Икки жон, икки юрак гўёки битгадек бир-бирисини англар, бирисидан-бирисига ўтиб юрар эди шу вақт.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГЛА́НМОҚ **англамоқ** *фл. мажҳ. н.*

АНГЛАТИЛМОҚ **англатмоқ** *фл. мажҳ. н.*

АНГЛАТМОҚ **англамоқ** *фл. орт. н. Бу нимани англатади?* ▪ [*Азизбекка халқ:*] *Сендек итдан бизга қипчоқ яхши! — Халқнинг бу жавоби ишнинг на даражага етганини англатарли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГЛАШИЛАРЛИ Англаб, тушуниб бўладиган; тушунарли; аён, маълум. *Англашиларли баён.* ‖ *Масала англашиларли. Жавоб англашиларли бўлмади.*

АНГЛАШИЛМАС 1 **англашилмоқ** *фл. бўлишсиз сфтдш ф.*

2 Англаб, тушуниб бўлмайдиган; ноаниқ, номаълум. [*Йўлчи*] *ниҳоят, ички бир туртки, англашилмас бир кучнинг сеҳрли таъсири остида, ғайри шуурий равишда орқасига — қиз томонга қайрилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АНГЛАШИЛМАСЛИК: **англашилмаслик даражада** англаб, тушуниб бўлмайдиган даражада; ноаниқ, мужмал.

АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК 1 Хато тушуниш ёки тушуниб етмаганлик орқасида содир бўлган ҳолат; хатолик. *Англашилмовчилик орқасида хафалашиб қолмоқ.* ▪ *Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Низо; келишмовчилик. *Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва мурооса йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АНГЛАШИЛМОҚ Тушунилмоқ, фаҳмланмоқ. *Зайнаб ялт этиб қайнанасига қаради, чунки Ўзбек ойимнинг бояги гапи энди унга англашилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГЛАШМОҚ **англамоқ** *фл. бирг. н. Улар воқеани энди англашди.*

АНГРАЙИШМОҚ **англаймоқ** *фл. бирг. н.*

АНГРАЙМОҚ 1 Эс-ҳушини йўқотган кишидай паришонхотирлик билан лоқайд қараб турмоқ. *Нега англайиб турибсан?* ▪ *Пул йўқ. Аммо пул йўқ деб англайиб турилса, ҳовли қўлдан кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳайратда қолмоқ, ҳайратдан ўзи очилмоқ. *Балиқнинг каттолигини кўриб, полвон англайиб қолди.* Ж. Ширипов, Хоразм.

АНГРОВ Эс-ҳушини ҳа деганда йиғиб ололмайдиган; меров, анқов, овсар. *Англов бола.*

АНДАВА [*ф-т*] Сувоқчиликда ишлатиладиган ёғоч дастали, таги силлиқ металл асбоб. *Андава юргизмоқ.*

АНДАВАЛАМОҚ 1 Андава билан сувамоқ, текисламоқ, силлиқламоқ.

2 *кўчма* Бекитиб, ёпиб кетмоқ, хаспўшламоқ, текислаб юбормоқ; силлиқламоқ. *У ўғлининг айбини андавалашга ўтди.* ▪ [*Ғуломжон*] *сал асабийроқ, сўзини андавалаб ўтиришни билмайди, шартта юзга солаверади.* М. Худойқулов, Жонли ва жонсиз тўсиқларни енгиб.

АНДАВАЛАНМОҚ **андаваламоқ** *фл. мажҳ. н. Девор андавалаңди. Камчиликлар андаваланиб юборилди.*

АНДАВАЛАШМОҚ **андаваламоқ** *фл. бирг. н.*

АНДАЗА [*ф-т*] 1 Қийим-бош, пойафзал ёки бирор бошқа нарса бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва ш. к.дан ясалган шакл; шаблон. *Этик андазаси. Челак учун андаза ясамоқ. Андаза билан иш бичмоқ.* **Андазаси келишган** 1) бичими яхши, усталик билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойафзал ҳақида); 2) *кўчма* қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган; хушқомат, хушбичим. **Андаза олмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) 1) бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; 2) *кўчма* ўрнак олмоқ, ибрат олмоқ. *Кулоч ёзинг, қизлар меҳнат мавжида, Мусобақадошлар олсин андаза.* Т. Тўла. *Қиладиган мажлисимизга активдан андаза кўтарамиз-да!* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма* Тайёр қолип, намуна. *Шарқнинг ҳаво дарвозаси биз, Янгиликнинг андазаси биз.* Шайхзода, Тошкентнома. *Газет-журналларни варақлаганингиз.. баъзида бир хил қолип, бир хил андазада ёзилган ҳикояларни учратасиз.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

3 *кўчма* Ўлчов, меъёр; мезон. *Ўз андазаси билан ўлчамоқ.*

АНДАЗАЛИ 1 Андазаси, қолипи бўлган.

2 *кўчма* Андазаси, бичими келишган.

3 *кўчма* Ўлчови, меъёри бўлган, ўлчовли. *Андазали иш.*

АНДАЗАСИЗ 1 Андазаси, қолипи йўқ, беандаза тикилган, ясалган.

2 *кўчма* Андазаси хунук, беўхшов.

3 *кўчма* Ўлчови, меъёри йўқ, беўлчов; беқиёс. *Нозу неъматга фаровон ҳимматинг андазаси, Бағри кенг меҳмоннавозу меҳрибоним ассалом.* Ҳабибий.

АНДАҚ [*ф-т*] *рвш* 1 Озгина вақт, пича, хиёл. *Андак ухлаб ол. Андак сабр қилинг.* ▪ — *Сиз шу ерда андак*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўтириб туринг, опа! — деди ҳалиги қирра бурун одам. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир мунча, бир қадар. *Касал андак бери қаради. Иссиқ андак пасайди. Ош андак тирик бўлибди.* ▪ *Саидий хатни икки-уч қайта ўқигандан сўнг ўзини андак босиб олиб, атрофга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Унча катта ёки кўп эмас; кичкинагина, озгина, бир оз, қиттак. *Сендан андак хатолик ўтди. Сизда андак ишим бор. Менга андак туз беринг.* ▪ *Келинг, яхшиси, мен сизга тўқувчи дўстларимнинг ҳаёти, меҳнати, ижоди ҳақида андак ҳикоя қилиб берай.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

АНДАЛИБ [*а*] *эск. кт. айн.* **булбул.** *Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоғ минг савт этса, қайси дил паришондир анга.* Ҳамза.

АНДАРМОН [*ф-т*] Банд, машғул. **Андармон бўлмоқ** 1) бирор машғулот, иш ва ш. к.га берилмоқ, қизиқиб кетмоқ. *Обид Йўлдошевич, бошқа ишларга андармон бўлиб, газета чиқаришга бевосита қатнаша олмадик.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) муҳаббат боғламоқ, мафтун бўлиб қолмоқ.

АНДАРЯГИГА *рвш, с. т.* Аралашига, кўтарасига; катта-кичиклиги, сара-пачоқлигига қарамай, туришича. *Андарягига эллик тийиндан. Андарягига баҳо қилмоқ.*

АНДАРЯҚ [*ф-т*] *айн.* **андарягига.**

АНДИ *эск.* 1 Бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди. *Чолу кампирнинг ҳар бир ўтиришларида сўз.. марғилонлик «анди» келин устида бўлар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Таги, зоти паст (зодагонлар бойлар назарида).

АНДИША [*ф-т*] 1 Кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза; эҳтиёткорлик. *Андишанинг оти қўрқоқ.* Мақол. ▪ *Ғўзаларингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, — чўчитиб юбормайлик, деган андиша билан оҳиста сўрадик.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 171.

2 Умуман фикр, мулоҳаза. *Бундай синовлар ўтказилишини қувватлаб қандай ҳарбий андишалар кўрсатилмасин, бари бир синовлар бутун инсониятга хавф-хатар солади.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 213. **Андишага бормоқ** (**ёки тушмоқ**) *айн.* **андиша қилмоқ** 1 *қ.* **андиша** 3. *Хотин секин уҳ тортди. Нотиқ буни пайқаб, тўсатдан қаттиқроқ танқид қилдим шекилли, деган андишага бориб, сўзини йўқотиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

3 Шарм-ҳаё, ор-номус; уят. *Андишаси йўқ одам.* **Андиша қилмоқ** 1) ўйлаб кўрмоқ, мулоҳаза қилмоқ, мулоҳазага бормоқ. *Баҳри боргиси келса ҳам, ниманингдир андишасини қилиб турган экан шекилли, бу гапни эшитиб гўё қанот чиқарди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) раъя қилмоқ, юз-хотир қилмоқ. *Ҳеч бўлмаса, тул эгачисина андиша қилса бўлмайдими!* «Муштум», 1959, № 12; 3) тортинмоқ, ибо қилмоқ, уялмоқ. *Тўғри кириб кетмоқчи эдим, уялдим, одамлардан андиша қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

АНДИШАЛИ 1 Оқибатини, кетини ўйлаб иш қиладиган, юз-хотирни биладиган; мулоҳазали. *Андишали бола.*

2 Ор-номусли, шарм-ҳаёли, иболи. *Андишали қиз.*

АНДИШАСИЗ *айн.* **беандиша.**

АНДОЗА *юк. усл. айн.* **андаза.**

АНДОМ [*ф-т*] 1 Қад-қомат, жусса, бичим. *Икки ою икки йил Юрсанг маҳкам боғлаб бел, Маконига борарсан, Андомига қарарсан.* Ҳ. Олимжон, Семурғ.

2 Тананинг ҳар бир аъзоси. *Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли.. қиз эди.* Ойбек, Навоий.

АНДУҲ [*ф-т*] *эск. кт.* Руҳий азоб, хафагарчилик; ғам, ғусса, қайғу. [*Кумуш онасига:*] *Мен сиёҳбахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНЕМОМЕТР [*р<грек*] Шамолнинг, ҳаво ҳаракатининг тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД [*р<грек*] Ҳаво босимини ўлчайдиган металл барометр.

АНЖИР [*ф-т*] 1 Сутсимон ширадор шапалоқ баргли дарахт. *Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир кесар.* Мақол.

2 Шу дарахтнинг серуруғ ейишли меваси. *Қора анжир. Хоки анжир. Анжир қоқи. Анжир қиём.*

♦ **Анжир шафтоли** шафтолининг меваси анжирга ўхшаш бир тури. **Анжир қилиб юбормоқ** *с. т.* эзиб пачоқлаб юбормоқ, абжағини чиқармоқ.

АНЖИРЗОР [*ф-т*] Нуқул анжир билан банд ер, боғ.

АНЖОМ [*ф-т*] 1 Уй-рўзғор асбоблари.

2 Ҳар қайси соҳанинг ўзига хос нарсалар, керак-яроғлар; асбоб-қуроллар. *Йўл анжомлари. Уруш анжомлари. Ҳарбий анжомлар. Ўқув анжомлари.*

АНЖУМАН [*ф-т*] 1 Йиғин, мажлис; съезд. *Ёзувчилар анжумани.* ▪ *Мактаб, анжуман борғил, унда фикр очиб гоҳи Илму фан тиғи бирлан жаҳл бағрини қон қил.* Ҳамза.

2 Бир даврда яшаб, бир соҳада фаолият кўрсатган атоқли шахслар гуруҳи.

3 *тар.* Бир хил касбдаги ҳунармандларнинг бирор маслаҳатли иш юзасидан вақти-вақти билан йиғилишиб ўтказадиган мажлиси; шогирдларни мустақил ишга ўтказиш маросими, зиёфати.

АНИЛИН [*р<а*] Ҳар хил бўёқ, доридармон ва ш. к. тайёрлаш учун ишлатиладиган ёғли, заҳарли туссиз суюқлик.

АНИҚ [*а*] 1 Ҳақиқатда қандай бўлса шундай акс эттирадиган, кўрсатадиган, ҳақиқатга мос, тўғри. *Аниқ вақт. Аниқ портрет. Аниқ ҳисоб. Аниқ ўлчов асбоблари.* ‖ *Шундай бўлсин, отахонлар, баланд-пастлигини аниқ ўлчанглар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шубҳа туғдирмайдиган, иккиланишга, шубҳага ўрин қолдирмайдиган; шак-шубҳасиз; ишонарли, муътабар. *Аниқ хабар.* ‖ *Аниқ билмоқ.* ‖ *Унинг келиши аниқ.* ▪ *Бектемир аниқ маълумот йиғиш .. ниятида узоқ тентиради.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўрмонжон аниқроқ суриштириб қараса, тошқин тахминан ҳар ўн-ўн икки йилда бир мартаба бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *«Бўшанглик қилсам, нонимни туя қилиб беришлари аниқ» — йўлади у* [*Йўлчи*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Очиқ кўриниб турган, равшан, очиқ-ойдин (муҳмал, мужмал эмас). *Аниқ хулоса.* ‖ *Жавоби аниқ.* ‖ *Аниқроқ гапирмоқ.* ▪ *Элмурод ўзича бирор аниқ фикрга келолмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У киши ўтган йил «Қизил Юлдуз» ордени олганларида «орденни нима учун олдингиз?» деб уч марта хат қилдим, аниғини ҳеч айтмадилар.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

4 Очиқ, равшан, яққол (хира, чаплашган, ноаниқ эмас). *Аниқ хат.* ‖ *Имзо аниқ эмас.* ‖ *Хона шу қадар қоронғи тортиб кетганки, икки стол наридаги адамни аниқ кўриб бўлмайди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

5 Белгили, таниқли, муайян. *Мен буни аниқ одамдан эшитдим.* ▪ *Биз аниқ шу ишга бел боғлаймизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Аниқ фанлар** математикага асосланган фанлар. **Ўтган замон аниқ феъли** *грам.* иш-ҳаракатнинг ўтган замонда аниқ бўлганлигини билдирадиган феъл.

АНИҚЛАМОҚ 1 Текшириб, ўрганиб аниқлик киритмоқ, аниқ-равшан билиб олмоқ, аниқ тасаввур ҳосил қилмоқ, ойдинлаштирмоқ. *Масалани аниқламоқ. Ҳақиқатни аниқламоқ. Вазифани аниқламоқ. Касални аниқламоқ. Дорининг организмга таъсирини аниқламоқ.* ▪ *Йигитлардан бири меним ким эканлигимни аниқлаб олди.* А.Қодирий, Меҳробдан чаён. | Ҳисоблаб, ўлчаб топмоқ. *Оғирлигини аниқламоқ. Бурчакни аниқламоқ. Масофани аниқламоқ.*

2 Белгиламоқ, тайин, муқим қилмоқ. *Мажлис кунини аниқламоқ.* ▪ *— Йўқ, бек ака,— деди Раҳмат,— сиз аниқлаб бир кунни тайин қилингиз, биз бу ерга таклиф қилгани келганмиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНИҚЛАНМИШ *грам.* Аниқловчи аниқлаб келган гап бўлаги; *тақ.* **аниқловчи** 2.

АНИҚЛАНМОҚ **аниқламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Масала аниқланди. Масофа аниқланди. Текшириш натижасида унинг бегуноҳлиги аниқланди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

АНИҚЛАШМОҚ 1 **аниқламоқ** *фл. бирг. н.*

2 Аниқ-равшан бўлмоқ, ойдинлашмоқ. *Масала аниқлашди. Вазифа аниқлашди.*

АНИҚЛИК **аниқ** *с. белги оти. Ўлчов асбобларининг аниқлиги. Фикрнинг аниқлиги. Хатнинг аниқлиги.*

АНИҚЛОВЧИ 1 **аниқламоқ** *фл. ш. оти.*

2 *грам.* Гапда сифатини, белги-хусусиятини характерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; атрибут; *тақ.* **аниқланмиш. Аниқловчи эргаш гап** бош гапдаги от ёки отлашган сўзни аниқлаб келувчи эргаш гап.

АНИҚСИЗЛИК *кам қўлл. айн.* **ноаниқлик.**

АНИҚ-ТАНИҚ Жуда ҳам аниқ, тайинли, белгили. *Аниқ-таниқ одам.* ▪ *Алижон автомашиналарга тикиларди. Уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

АНКЕР [*р*<*голл*] 1 Соат механизмининг муътадил, бир маромда юриб туришини таъминлайдиган қисми.

2 Станок, машина, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини бириктириш ёки ўрнатишда ишлатиладиган деталь .. ‖ *Анкер болт.*

АНКЕТА [*р*<*фр*] Тегишли маълумот олиш, тўплаш учун белгиланган сўроқ варақаси. *Кадрларни ҳисобга олиш анкетаси. Анкета маълумотлари. Анкета тўлдирмоқ.*

АННЕКСИЯ [*р*<*лат*] Бирор давлат территориясининг бошқа давлат томонидан бутунлай ёки қисман босиб олиниши. *Аннексия миллатларнинг ўз тақдирларини ўзлари белгилаш ҳуқуқини бузишдир, давлатнинг чегараларини аҳолининг иродасига қарамай белгилашдир.* В. И. Ленин, Ўз тақдирини ўзи белгилаш тўғрисидаги дискуссиянинг якунлари.

АННОТАЦИЯ [*р*<*лат*] Китоб, мақола ва ш. к.нинг аҳамияти, мазмуни ҳақидаги қисқача маълумот. *Китоб аннотацияси. Аннотация ёзмоқ.*

АНОВ *с. т.* Анави, ана у. — *Анов, ким, ҳа, Йўлчига чиқиб айт, айвонда ётсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АНОВ-МАНОВ *с. т.*: **анов-манов деб** у деб, бу деб; ҳар хил баҳона кўрсатиб; **анов-манов қилиб** (*ёки* **ўтказиб**) у қилиб, бу қилиб, бир амаллаб, бир илож топиб. *Кундузларини-ку анов-манов билан ўтказиб овуняпман-а.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АНОД [*р*<*грек*] *физ.* Мусбат зарядланган электрод; *акси* **катод.** *Мис анод.* ‖ *Анод ток.*

АНОЙИ Қувлик-шумликни билмайдиган, бировнинг сўзига лаққа ўчадиган; гўл, лақма. *Анойи бола.* ▪ *Бойлар, бойваччалар, анойи эмас, унга ўз меҳмонхоналаридан жой бериб, зиёфат қилишлари бежиз эмас экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ [*Ўрмон полвон*] *агар жим турсак, улар ҳар бир иш қиладилар. Лекин биз унақа содда анойилардан эмасмиз.* Айний, Қуллар.

АНОМАЛ [*р* аномальный] *айн.* **анормал.** *Аномал ҳол.*

АНОМАЛИЯ [*р*<*грек*] Нормадан, умумий қонуниятдан четга чиқиш; нормага, умумий қонуниятга хилофлик, нонормаллик. *Ўсишдаги аномалия. Жисмоний ривожланишдаги аномалия.*

АНОНИМ [*р* анонимный] 1 Оти номаълум, ўз отини ёзмаган. *Аноним автор.*

2 Автори кўрсатилмаган, автор номи қўйилмаган. *Аноним хат.* ▪ *Мажлисни ҳайратда қолдирган бу хатни аноним деб бўлмасди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АНОНИМКА [*р*] *с. т.* Автори кўрсатилмаган, имзосиз хат; аноним хат, юмалоқ хат.

АНОНС [*р*<*фр*] Гастроль, спектакль, концерт ва ш. к. ҳақидаги олдиндан тарқатилган эълон. *Анонс тарқатмоқ.*

АНОР [*ф-т*] 1 Қизил гулли дарахт ёки бута.

2 Шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси. *Аччиқ анор. Чучук анор. Анор суви.* **Анор юз(ли)** икки юзи қип-қизил анордай, тиниқ қизил юзли.

3 Анор (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

АНОРГАНИК Ўсимлик ёки ҳайвонот оламига мансуб бўлмаган, ноорганик. *Анорганик моддалар.* **Анорганик химия** химиянинг ноорганик моддалар таркибини, хосса ва ўзгаришларини ўрганадиган бўлими.

АНОРЗОР [*ф-т*] Нуқул анор билан банд ер, боғ.

АНОРМАЛ [*р* анормальный] Нормадан четга чиққан, нормага, умумий қонуниятга хилоф, нонормал. *Анормал ҳолат. Анормал ҳодиса. Анормал ўсиш.*

АНСАМБЛЬ [*р*<*фр*] 1 Ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бирикувидан ҳосил бўлган бир бутун нарса. *Архитектура ансамбли.*

2 Бир бутун бадиий коллектив бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар группаси. *Ашула ва рақс ансамбли.*

АНСУРИЙ [*ф-т*<*а*]: **пиёзи ансурий** қ. **пиёз** 1.

АНТАГОНИЗМ [*р*<*грек*] Асло келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршилик, зиддият. *Синфий антагонизм.*

АНТАГОНИСТ [*р*] Муросасиз душман, келиштириб бўлмайдиган душман.

АНТАГОНИСТИК [*р* антагонистический] Бир-бирига тамоман зид, душман бўлган. *Антагонистик синфлар.* | Келиштириб, бартараф қилиб бўлмайдиган. *Антагонистик қарама-қаршиликлар.*

АНТАРКТИК [*р*<антарктический] Антарктикага оид. *Антарктик қитъа.*

АНТАРКТИКА [*р*<*грек*] (А — *катта*) Ер шарининг жанубий қутб области.

АНТЕННА [*р*<*лат*] Радиоустановканинг электромагнит тўлқинларни тарқатиш ёки қабул қилиш учун мосланган ўтказгич ёки ўтказгичлар системасидан иборат қисми. *Радио антеннаси. Телевизор антеннаси. Узатувчи антенна. Қабул қилувчи антенна.*

АНТИБИОТИК [*р*<*грек*] қ. **антибиотиклар.**

АНТИБИОТИКЛАР Баъзи микроорганизмлар ҳосил қиладиган ва айрим бактерияларни, микробларни йўқотиш ёки уларнинг ўсишини тўхтатиш, сусайтириш қобилиятига эга бўлган органик моддалар.

АНТИДЕМОКРАТИК [*р* антидемократический] Демократияга қарши қаратилган, халқ манфаатларига зид, душман. *Антидемократик империалистик сиёсат.*

АНТИДИАЛЕКТИК [*р* антидиалектический] Диалектикага қарши қаратилган, диалектика принципларига хилоф, зид, душман.

АНТИИМПЕРИАЛИСТИК [*р* антиимпериалистический] Империализмга қарши курашувчи, унга қарши қаратилган; душман. *Антиимпериалистик ҳаракат.*

АНТИК [*р* античный] Қадимги Греция ёки Рим ижтимоий тузумига, маданиятига, санъатига оид ёки хос бўлган. *Антик философия. Антик театр.*

АНТИКОММУНИСТИК [*р* антикоммунистический] Коммунизмга, коммунистик ҳаракат ва ғояларга қарши қаратилган, коммунизмга зид, душман.

АНТИМАРКСИСТИК [*р* антимарксистский] Марксизмга қарши қаратилган, марксизм принципларига зид, душман. *Антимарксистик назариялар.*

АНТИМАТЕРИАЛИСТИК [*р* антиматериалистический] Материализмга қарши қаратилган, материализм принципларига зид, душман.

АНТИМЕХАНИЗАТОР [*р*] *с. т.* Механизацияга қарши қаратилган, механизацияга қаршилик қилувчи. *Антимеханизатор деб гуноҳ қўйишлари — туҳмат.* И. Раҳим, Ихлос.

АНТИМИЛИТАРИЗМ [*р*] Милитаризм сиёсатига, уруш ва қуролланишга империалистик агрессияга қарши қаратилган оммавий халқаро ҳаракат.

АНТИМИЛИТАРИСТ [*р*] Антимилитаризм тарафдори.

АНТИМИЛИТАРИСТИК [*р* антимилитаристский] Милитаризмга, империалистик урушларга қарши қаратилган, милитаризмга қарши курашувчи.

АНТИПАРТИЯВИЙ [*р* антипартийный] Партиянинг ғоявий ва ташкилий принципларига қарши қаратилган, уларга зид, хилоф.

АНТИСАНИТАР [*р* антисанитарный] Санитария талабларига, тозалик ва озодалик қоидаларига хилоф, ифлос. *Антисанитар ҳолат.*

АНТИСАНИТАРИЯ [*р*] Санитария талабларига, тозалик ва озодалик қоидаларига хилоф ҳолат.

АНТИСЕМИТ [*р*] Антисемитизм тарафдори, яҳудийларга душманлик қи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лувчи, душманлик кўзи билан қаровчи одам.

АНТИСЕМИТИ́ЗМ [*р*] Империалистик буржуазиянинг яҳудийларга қарши миллий, ирқий душманликни авж олдириш сиёсати, ирқий шовинизмнинг қабиҳ формаларидан бири.

АНТИСЕМИТИ́К [*р* антисемитский] Антисемитизмга ва антисемитга оид, антисемитизм руҳидаги.

АНТИСЕПТИ́К [*р* антисептический] *мед.* Антисептикага оид; зарарсиз, юқумсиз қиладиган. *Антисептик моддалар. Антисептик воситалар.*

АНТИСЕ́ПТИКА [*р*<*грек*] *мед.* 1 Микробларни ўлдирадиган химиявий моддалар воситаси билан яра-чақа, жароҳатларни йиринглашдан, газак олишдан сақлаш, уларни зарарсиз, юқумсиз қилиш.

2 Юқумсизлантирувчи моддалар.

АНТИСОВЕ́Т [*р* антисоветский] Совет ҳокимиятига, тузумига қарши қаратилган, унга зид, душман.

АНТИТЕ́ЗА [*р*<*грек*] 1 *ад.* Бир-бирига тамоман зид бўлган икки тушунча ёки образни бир-бирига қарама-қарши қўйиш, таққослашдан иборат стилистик усул.

2 *айн.* **антитезис.**

АНТИТЕ́ЗИС [*р*<*грек*] *филос., лог.* Тезисга қарши қўйилган ҳукм, муҳокама, фикр; қарама-қарши тезис.

АНТИФАШИ́СТ [*р*] Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи; фашизмга қарши кураш қатнашчиси. || *Антифашист ҳаракат.*

АНТИЦИКЛО́Н [*р*<*грек*] *метеор.* Атмосфера босими баланд, об-ҳаво барқарор бўлган доира; *акси* **циклон.**

АНТИҚА [*а*<*лат*] 1 *эск.* Қадимдан қолган, қадимий.

2 *кўчма* Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажойиб, қизиқ, ғалати. *Антиқа нарса. Антиқа иш. Антиқа ҳикоя. Антиқа бино.* ▪ *Бухоро антиқа бир шаҳар экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АНТИҚИЙ [*а*] *айн.* **антиқа.**

АНТОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] *ад.* Турли авторларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами. *Ўзбек совет поэзиясининг антологияси.*

АНТО́НИМ [*р*<*грек*] *лингв.* Бирор сўзга қарама-қарши маъноли сўз, мас. *оққора, қаттиқ — юмшоқ, аччиқ — ширин.*

АНТРА́КТ [*р*<*фр*] 1 Спектакль пардалари ёки концерт бўлимлари орасидаги танаффус.

2 Опера ёки драматик спектакль пардалари, кўринишлари орасида ижро этиладиган музика асари.

АНТРАЦИ́Т [*р*<*грек*] Тим қора, зич, кучли иссиқ берадиган тошкўмир.

АНТРОПО́ЛОГ [*р*] Антропология олими, мутахассиси.

АНТРОПОЛО́ГИК [*р* антропологический] Антропологияга оид. *Антропологик текширишлар. Антропологик музей.*

АНТРОПОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] Одамнинг биологик табиатини ўрганадиган фан.

АНТРОПОМЕ́ТРИК [*р* антропометрический] Антропометрияга оид. *Антропометрик маълумотлар.*

АНТРОПОМЕ́ТРИЯ [*р*<*грек*] Антропологик тадқиқотларда одам танаси ва унинг аъзоларини ўлчаш усулларидан бири.

АНУВ *с.т.* Анави, ана у.

АНЧА *рвш* 1 Кўпгина вақт, хила вақт, узоқ вақт.— *Қачон кетган? — деди Элмурод.— Анча бўлди. Мен кичкина бола эдим, .. деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Анчагача** хила вақтгача, узоқ фурсат. **Анчадан бери** хила вақтдан буён, кўпдан бери. *Анчадан бери уни кўрганим йўқ.*

2 Кўп, кўпгина (миқдор, катталик ҳақида). *Томларда, дарахтларда қор анча қалинлашган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Хила, хилагина, сезиларли даражада. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АНЧАЙИН 1 Унча аҳамияти бўлмаган; арзимаган, арзимас. *Анчайин совуқ.* ▪ *Бошланишда анчайин ҳазилга ўхшаб кўринган бу гинахонлик кутилмаган жойда жиддий бир тус олиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Чин кўнгилдан эмас, балки тил учида қилинган; шунчаки, юзакигина. *Анчайин мулозамат.* ▪ *Ўктам бу таклифлар чинми, ё анчайин одамгарчиликми, илжайишининг маъноси не экан, деб ичида ўйлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АНЧАКИ *айн.* **анчайин.**

АНЧА-МУНЧА Бирталай, кўп. *Анча-мунча нарса. Анча-мунча одам йиғилди. Анча-мунча иш қилинди.*

АНЧА́Р *айн.* **заққум.**

АНЧИКИ *с. т.* Анчайин, анчаки.

АНЪАНА [*а*] Узоқ замонлардан бери авлоддан авлодга, оталардан болаларга ўтиб давом этиб келган урф-одатлар, ахлоқ нормалари, қарашлар ва ш. к.; традиция. *Халқимизнинг ажойиб анъаналари. Пролетариатнинг революцион анъаналари. Зарарли анъаналарга қарши кураш.* | Қоида ҳукмига кириб қолган, традицияга айланган тартиб, иш, одат. *Республикалар ўртасида анъана бўлиб қолган социалистик мусобақа.* | Бирор соҳада қарор топган тартиб, традиция. ▪ *Муҳаммад Жамол шеърларни ўзга шоирлардек анъанага мувофиқ, паст овоз билан ўқимади.* Ойбек, Нур қидириб.

АНЪАНАВИЙ [*а*] Одат бўлиб қолган, расм бўлиб кетган, традицион. *Анъанавий байрам.*

АНҚАЙИШМОҚ анқаймоқ *фл. бирг. н.* *Отабек мажлисда тамоман янги ва эшитилмаган фикрларни сўзлаб кетди, улар бекнинг оғзига анқайишиб қолган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНҚАЙМОҚ 1 Ҳайронлик билан қарамоқ, ҳайрон бўлиб оғзи очилиб қолмоқ, бақраймоқ. | Эси оғиб қараб қолмоқ, донг қотмоқ. *Миршаблар Йўлчига зуғум билан ўқрайиб ўтишди. Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг* [миршабларнинг] *изига тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бепарво қарамоқ, англаймоқ.— *Анқайманглар, тезда гўжа тайёр бўлади,— деди ишлаётганлар олдига бориб навкар, мўйловини бураркан.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АНҚАЙТИРМОҚ анқаймоқ *фл. орт. н.*

АНҚИМОҚ Тарқалмоқ, гуркираб турмоқ (ҳид ҳақида). *Саодатхон акация ҳиди анқиб ётган маданият ва истироҳат боғига ёндош кўчага бурилди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

АНҚИТМОҚ 1 **анқимоқ** *фл. орт. н. Оқшом шабадаси елпиниб мудом, Димоққа анқитар гуллар исини.* М. Икром.

2 Ҳид таратмоқ, сочмоқ. *Кумуш тоғдек кўркам жийдазор Ҳид анқитар хушбўй гуллари.* О. Қўчқорбеков.

АНҚО [*а*] *миф.* Гўё Қоф тоғида яшаган афсонавий катта қуш (йўқлик рамзи сифатида ишлатилади).

♦ **Анқонинг уруғи** (*ёки* **тухуми**) *ёки* **анқога шафе** сира топилмайдиган ёки ғоят кам учрайдиган нарса ҳақида. [*Кенжа*] *ҳар ёққа аланглаб, бошпана кўзлашга тушди. Дашт да бундай бошпана анқонинг уруғи.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

АНҚОВ 1 Эс-ҳушини ҳа деганда йиғиб ололмайдиган, гапга ҳа деганда тушуниб етолмайдиган; овсар, эсар. *Элмурод ичида: «анқовни топдинг, билганингни маъқуллай бер, чол!» — деб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Оғзидагини олдирадиган, гўл, лақма. *Бор-йўғин шилгунча ғамхўр «дўст» бўлиб, Анқов билан учраса гўсхўр, ишим битгунча, сиз поччам дедим.* «Муштум», 1961, № 1.

3 Ҳушёр эмас, зийрак эмас; англов, меров. *Ялқов билан анқов — душман учун катта ов.* Мақол.

АНҚОВЛИК 1 **анқов** с. *белги оти.*

2 Анқовларга хос хатти-ҳаракат, иш. *Бошда ўзим анқовлик қилдим. Бўлмаса ўз қўлим билан қўзичоқдай боқиб ўстирган қизни эшикдан кириб келган бегона одамлар қўлига топшириб ўтирармидим?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўзини анқовликка солмоқ** ўзини анқов, меров қилиб кўрсатмоқ. *Викторнинг нимага шама қилаётганини сезса ҳам ўзини анқовликка солиб: — Қанақа ишлардан? — деди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АНҚОВСИРАМОҚ Анқовлардек довдирамоқ ёки ўзини анқовликка, овсарликка солмоқ. *Эллурод секин кулиб қўйди. Муса эса анқовсираб сўрай берди. — Тавба! Бунинг ишқи нимага экан-а, ота?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АНҒИЗ 1 Экини ўриб-йиғиб олинган ер, майдон. *Сувонжон .. қир бағридаги анғизга қўйларни ёйиб юборди-да, ўзи ажриқ устига ёнбошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Экиннинг ўриб олингандан кейин тиккайиб қолган пояси. *Беда анғизи.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

АНҒИРТ Ўрдакларнинг бир тури; тўрамижоз, атайка.

АНҲОР [*а*] Катта ариқ, катта суғориш канали. *Тоғдан эриб тушган қор ва ирмоқлардан каттагина анҳор ҳосил бўлган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Илгари канал тўғрисида гап бўлганда Солиҳжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, туп-роқни кўриб: — Э-ҳа, — деди, — каттакон анҳор-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АОРТА [*р*<*грек*] *анат.* Юракнинг чап қоринчасидан бошланадиган ва ўпкадан бошқа ҳамма органларни артерия қони билан таъминлаб турадиган энг катта қон томири; бош артерия.

АПАТИТ [*р*<*грек*] Вулкандан отилиб чиққан кўпгина жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал (асосан фосфатли ўғитлар ишлаб чиқариш учун ишлатилади).

АПЕЛЬСИН [*р*<*голл*] 1 Жануб томонларда ўсадиган доим яшил цитрус дарахт.

2 Шу дарахтинг пўсти тўқ сариқ, гўшти юпқа пардалар билан каржларга бўлинган юмалоқ ёки чўзинчоқ серсув меваси.

АПИЛ-ТАПИЛ *рвш* Тезлик билан, наридан-бери, шоша-пиша. *Апил-тапил кийинмоқ.* ▬ *Ҳожия .. чўчиб кўзини очди-да, апил-тапил сочларини тузатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПИР-ШАПИР *рвш* Шапир-шупур, тез-тез, наридан-бери. *Апир-шапир ювинмоқ. Апир-шапир ювмоқ.* ▬ *Башорат овқатни ўғил болалардай тез, апир-шапир ичиб, ҳаммадан олдин тугатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПОГЕЙ [*р*<*грек*] *астр.* Ой ёки Ер сунъий йўлдоши орбитасининг Ердан энг кўп узоқлашган нуқтаси; *акси* **перигей.**

АПОЛИТИЗМ [*р*<*грек*] Ижтимоий-сиёсий ҳаётда қатнашувдан бош тортиш, сиёсатга аралашмаслик.

АПОЛИТИК [*р* аполитичный] Ижтимоий-сиёсий ҳаётдан четда турган. *Аполитик гуруҳ.*

АПОЛОГЕТ [*р*<*грек*] Мадҳ ўқувчи, мақтовчи, маддоҳ. *Капитализм апологетлари.*

АПОПЛЕКСИЯ [*р*<*грек*] *мед.* Мия қон томирининг ёрилиши ёки тўсилиб қолиши натижасида тўсатдан рўй берадиган оғир хасталик ҳолати, фалаж.

АПОСТЕРИОР [*р* апостериорный] *филос., лог.* Тажрибага асосланган, тажрибадан келиб чиқадиган; *акси* **априор.** *Апостериор мулоҳаза.*

АПОСТРОФ [*р*<*грек*] Ёзувда ҳарфий белги билан кўрсатилмайдиган унли ўрнида сатр устига қўйиладиган белги.

АПОҚ-ЧАПОҚ Ўзаро аҳил, иттифоқ, иноқ, тотув. *Хўш эди, даромаду буромадингни қўй, иккинчи хотининг билан апоқ-чапоқ мисан* [*сўради шериги шофёрдан*]. «Муштум», 1955, № 10. [*Қозикалон:*] *Тортишманглар, апоқ-чапоқ яшанглар.* И. Раҳим, Ихлос. **Апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ** жуда иноқ бўлиб кетмоқ, жуда яқин алоқа боғламоқ. *Менинг умр йўлдошим ҳўжайинининг умр йўлдоши билан бирпасда апоқ-чапоқ бўлиб кетишди.* Ф. Мусажонов, Сабоқ.

АПОҚ-ЧАПОҚЛАШМОҚ Иноқлашмоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ. *Фотима билан апоқ-чапоқлашиб юрганларингизни ўз кўзи билан кўрганлар бор-ку!* М. Жабборов Севинч ёшлари.

АППАРАТ [*р*<*лат*] 1 Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиладиган асбоб, мослама, механизм ва ш. к. *Телефон аппарати. Фотография аппарати.*

2 *физиол.* Маълум вазифани бажарувчи органлар мажмуи. *Кўриш аппарати. Нафас олиш аппарати.*

3 Бошқарма ёки хўжаликнинг бирор соҳасига хизмат қиладиган муассасалар мажмуи. *Давлат аппарати. Партия аппарати. Совет аппарати.* | Мазкур муассасаларнинг ходимлари. *Бошқарув аппаратини қисқартирмоқ.*

◆ **Илмий аппарат** илмий иш автори фойдаланган материаллар ва қўлланмалар (кўрсаткичлар, библиография, луғатлар ва бошқалар).

АППАРАТУРА [*р*] Муайян бир ишни бажарувчи аппаратлар мажмуи. *Химиявий аппаратура.* | Лаборатория, цех, катта установка ва ш.к.нинг асбоб-ускуналари. *Электр билан бошқариш аппаратураси.*

АППАРАТЧИ Аппаратлар ишини бошқариб ёки назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи.

АППЕНДИКС [*р*<*лат*] *анат.* Кўр ичакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТ [*р*<*лат*] *мед.* Кўр ичак ўсимтасининг яллиғланиши.

АППЛИКАЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Бирор нарсага ранг-баранг газлама ёки қоғоз парчалари ёпиштириб ёки тикиб нақш солиш усули.

2 Шу усул билан солинган сурат, нақш. | Шундай нақшли буюм.

АПРЕЛЬ [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобида тўртинчи ой. *Биринчи апрель. Апрель кунлари.*

АПРИОР [*р* априорный] *филос., лог.* Тажрибага асосланмаган, тажрибадан олинмаган, тажрибадан олдинги; *акси* **апостериор.** *Априор даъво.*

АПРОБАЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Текшириш, синаш ва муҳокама асосида расмий суратда маъқуллаш. *Ўқув программаларини апробация қилиш.*

2 *қ. х.* Энг яхшиларини уруғликка ажратиш мақсадида экинларнинг сифатини аниқлаш.

АПТЕКА [*р*<*грек*] 1 Врачларнинг ёзиб берган рецептларига қараб дори тайёрлайдиган, шунингдек дори-дармон ва медицина моллари сотадиган муассаса, дорихона.

2 *айн.* **аптечка.**

АПТЕКАЧИ 1 Аптекада дорилар тайёрлайдиган ходим; фармацевт.

2 *эск.* Аптека эгаси, хўжайини.

АПТЕЧКА [*р*] Касалга биринчи ёрдам бериш ёки уни уйда даволаш учун тайёрлаб қўйилган энг зарур дори-дармонлар; аптека. *Хонаки аптечка.*

АПШУ *тақл. с.* Аксириш товуши ҳақида. *Апшу қилмоқ (бол.).*

АПШУРМОҚ *кам қўлл айн.* **аксирмоқ.**

АР [*р*<*фр*<*лат*] Метрик системада: юз квадрат метрга тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ [*а*] қ. **араблар.** *Араб халқи. Араб тили. Араб алифбеси.*

◆ **Араб рақамлари** ўрта асрларда араблардан қабул қилинган ва ҳозирда жуда кенг тарқалган сон белгилари.

АРАБИ [*ф-т*<*а*] Арабларга ва Арабистонга оид. *Араби гилам.* **Араби от** салт миниладиган отларнинг энг яхши наслларидан бири. *Дутор бўйин араби отлар, Чу деса бир қирдан хатлар.* «Равшан».

АРАБИЗМ [*р*] *лингв.* Араб тилидан ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

АРАБИЙ [*а*] *эск.* **Арабларга,** араб тили ва адабиётига оид; арабча. *Арабий адабиёт.* ▬ *Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла биз тушунмайдиган машаққатли ўқишга шўнғиб кетдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АРАБЛАР Осиёнинг Эрон кўрфази билан Ўрта денгиз, Қора денгиз ва Каспий денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, семитик тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАБЧА 1 Арабларга, араб алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Арабча ёзув. Арабча кийим.* ▬ *Тожибой саводсиз эди. Фақат кимдандир ўрганилган учта арабча ҳарф билан «Тож» деб жуда ғалати қилиб қўл қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Араб тили. *Сиз арабчани биласизми?* || *Арабча гапирмоқ.*

АРАБШУНОС Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихи бўйича мутахассис олим.

АРАБШУНОСЛИК Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихини ўрганувчи фанлар мажмуи.

АРАВА [*а*] Икки, уч ёки тўрт ғилдиракли оддий транспорт воситаси. *Извош арава. Шалдироқ арава. Қўл арава. Четан(ли) арава. Соябон(ли) арава. Қўқон арава. Бир арава ўтин. Арава минмоқ. Арава қўшмоқ.* **Гумбур арава** *с. т.* яп-янги мустаҳкам арава. **Оташ арава** *с. т. эск.* Поезд. **Шайтон арава** *с. т. эск.* Велосипед.

◆ **Аравангни торт** *дағл.* жўнаб қол, юришингни қил, ишингни қил. *Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торт, шуни билиб қўй, оч қолсам қоламанки, бу ишларни қилмайман.* Р. Файзий, Биринчи баҳор. **Аравани қуруқ олиб қочмоқ** қуруқ, баландпарвоз гап қилмоқ, бехуда мақтанмоқ. — *Саидғози ака! — деди [Назаров] киноялиб жилмайиб,— ҳа деб аравани қуруқ олиб қочаверманг. Сиз билган сиёсатни биз ҳам биламиз.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўз аравангни ўзинг торт**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўз ишингни, тирикчилигингни ўзинг қил, ўз меҳнатинг билан кун кечир. *Бу кунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, содда қилиб айтганда, ўз аравасини тортиб келишарди.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

АРАВАҚ *диал.* Булоқи.

АРАВАҚАШ [*а*+*ф-т*] 1 *от* От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, ҳайдовчи одам. [*Йўлчи*] *отнинг жиловидан тортди, аравакаш ғилдиракдан тортди. От силжимади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сфт* Аравага қўшиладиган, юк тортадиган. *Аравакаш от.*

АРАВАСОЗ [*а*+*ф-т*] Арава ясовчи уста.

АРАЗ [*а*] Бировни айбситиб, ундан гина-кудурат сақлаб гаплашмай юрган киши ҳолати. *Шунга ҳам аразми?* || *У мендан араз. Ака-ука бир-биридан араз.* ▪ *Жўрахон йиғламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган жажжи қизнинг аразига ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кечикиш учун бунчалик араз қилган бу гўзалнинг кундош учун қандоқ ҳолга тушмоғи маълум эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЗЛАМОҚ Бировни айбситиб, ундан ўпка қилиб юрмоқ ёки юз ўгирмоқ. *Ари чақди деб аразлама, боли бор.* Мақол. ▪ *Моҳлар ойим махдумдан аразлаб Марғилон кетишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АРАЗЛАШМОҚ *араз*ламоқ *фл. бирг. н. Бир-бири билан аразлашганлар кўришмайди.* ▪ *Сиз билан биз аразлашганимиз йўқ, шекилли?* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Кумуш*] *мендан бошқа хотин бўлса, Зайнабингиз билан биринчи кунданоқ аразлашар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЗЧИ Ҳар нарсага аразлайверадиган, бўлар-бўлмасга тумшаяверадиган. *Аразчи қиз. Аразчи одам.* ▪ *Аразчи десангиз ҳам шу* [*Кумуш*], *ичи қоралик десангиз ҳам шунда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЙИШ [*ф-т*] Бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча жойи, кўсти. **Арайишини олмоқ** 1) бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча ерини қийиб тўғрилаб, бичимини келтирмоқ; 2) *кўчма* бирор нарсадан бир қисмини ўғирламоқ, ўмармоқ.

АРАЛАШ 1 *сфт* Турдош, жинсдош бўлмаган элементлардан иборат; состави турлича бўлган; қоришиқ. *Аралаш ем-хашак. Аралаш ўғит. Ёмғир аралаш қор. Чақа аралаш танга. Ваҳм аралаш жиддийлик. Йиғи аралаш кулги.* || — *Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди. Бизни ўлдиришга қасд қилганмисан? Гапир! — йиғи аралаш сўзлади Ёрмат.* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Ким экан? — уйқу аралаш сўради полвон.* Ж. Шаринов, Хоразм. **Аралаш сон** *мат.* бутун сон билан касрдан ибобат бўлган сон. **Аралаш ўрмон** игна баргли ва япроқли дарахтлар бирга ўсадиган ўрмон.

2 *рвш* Аралашига, бирга, биргаликда. *Қоронғи тушгандан кейин олти жойга кунжара ёқилди. Ёшу-қари, эркак-аёл аралаш бўлиб олти даврага бўлинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *У* [*Канизак*] *ўнг кўзини юзи аралаш ушлаб, нима бўлганини ва яна нима бўлишини билмай, гаранг бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АРАЛАШИБ-ҚУРАЛАШИБ *рвш* Аралаш-қуралаш бўлиб, қўшилиб-қорилиб. *Тўйда аралашиб-қуралашиб юраверади, киши.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АРАЛАШИГА *рвш* 1 Катта-кичик, яхши-ёмонни ажратмай; андарғигига, кўтарасига (донабай нарсалар ҳақида). *Аралашига икки сўмдан.*

2 Бир-бирига қоришиб ёки қоришгириб, бирга, биргаликда, қаторасига. *Аралашига урмоқ.*

АРАЛАШМА Турдош, жинсдош бўлмаган моддаларнинг, элементларнинг механик қўшилмаси. *Алебастр билан қум аралашмаси.* | Турли моддаларнинг, материалларнинг аралашувидан ҳосил бўлган маҳсулот. *Ёнувчи аралашма. Бетон аралашмаси. Портловчи аралашма.*

АРАЛАШМАСЛИҚ Бирор иш-ҳаракат ва ш. к.га аралашмай четда туриш ёки бош тортиш; ҳолислик. **Аралашмаслик сиёсати** бошқа давлатларнинг ички ишига аралашмай, ўз ихтиёрига қўйиб бериш сиёсати.

АРАЛАШМОҚ 1 Бир-бирига қоришиб, сингишиб кетмоқ, биргаликда аралашма ёки қоришма ҳосил қилмоқ; омухта бўлмоқ. *Ловия аралашган мош. Сув аралашган спирт. Қор лойга аралашиб кетди. Мой билан сув аралашмайди.*

2 Тартибсиз равишда бир-бирига қўшилиб, қоришиб кетмоқ. *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб .. Ярим кечага борганда икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бир-бирига қўшилиб адаш бўлмоқ. *Болаларнинг китоблари аралаш бўлиб кетибди.*

4 Бош қўшмоқ; қотишмоқ, қатнашмоқ; суқилмоқ (гап, сўз, иш ва ш.к.га). *Ишга аралашмоқ.* ▪ *Сўзга учинчи звено аъзоси Марьям Умарова аралашди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. [*Ёрмат:*] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён. Тўй, аза барисига аралашаман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Одамлар билан алоқа қилмоқ, муносабатда бўлмоқ, одамларга қўшилмоқ. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб кулмас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Абдураҳмон бузуқ савдогарваччаларга аралашиб, амакидан хуфиёна айш-ишратга берилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АРАЛАШТИРИЛМОҚ *аралаштир*моқ *фл. мажҳ. н. Кум билан аралаштирилган алебастр.*

АРАЛАШТИРМОҚ *аралаш*моқ *фл. орт. н. Қоришмани аралаштирмоқ. Гапга аралаштирмоқ. Ишга аралаштирмоқ.*

АРАЛАШ-ҚУРАЛАШ Тартибсиз ҳолда қоришиб кетган, биридан бирини ажратиб, фарқ қилиб бўлмайдиган даражада қоришган. *Аралаш-қуралаш нарсалар.* || *Унинг бошидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* ▪ *Келинлар, жувонлар, кампирлар аралаш-қуралаш бўлиб Мирзакаримбойнинг данғиллама дарвозасига кирадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АРАНГ *рвш* Катта қийинчилик билан, қаттиқ уриниш, машаққат билан; зўрға, зўр-базўр. *Йўлчи «дўппи бозор» дан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотин-қизлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сал-пал, сезилар-сезилмас, билинар-билинмас, базўр. *Культивация қилаётган универсалнинг овози аранг эшитилди.* С. Анорбоев, Колхоз қишлоқлари.

АР-АР I: **ар-ар қилмоқ** унар-унмасга арилламоқ, ариллаб йиғламоқ.

АР-АР II [*а*]: **ар-ар терак** пирамидасимон терак; шотерак. *Тахта кўприкнинг нариги томони .. янги бинолар бўлиб, олдиларига қатор ар-ар тераклар экканлар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АРАСОТ [*а*] 1 *дин.* Ислом динида айтилишича: гўё қиёмат қойим бўлганда жамики одамзод тирилиб тўпланадиган қўрқинчли дашт, қиёматгоҳ.

2 *кўчма* Шовқин-сурон, ола-тўполон, қирғин-барот. *Арасот солмоқ (кўтармоқ).*

♦ **Арасотда қолмоқ** на у ёқли ва на бу ёқли бўлмай, оро йўлда қолмоқ; қилар ишидан янглишиб, гангиб қолмоқ.

АРАФА [*а*] 1 *дин.* Рамазон ёки қурбон ҳайитидан олдинги кун. *Арафадан уч кун олдин.* || *Арафа бозор.* ▪ *Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ёлғон арафа** ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинга ҳайит деган кун. **Чин арафа** ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун.

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун. *Янги йил арафаси. Тўй арафаси.* ▪ — *Бугун байрам арафаси,— деди Тургенев, жангчиларга ўйчан тикилиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Бирор воқеадан бевосита олдинги вақт.

АРАФАГАРЧИЛИК Ҳайитнинг яқинлашуви, арафа билан боғлиқ бўлган ташвиш-ҳаракатлар.

АРАХИС [*р*<*грек*] *айн.* **ер ёнғоқ** қ. **ер** 6.

АРАҚ [*а*] Сув билан вино спирти аралашмасидан иборат ичимлик.

АРАҚИ [*ф-т*] *архит.* Шипнинг гир айланасига, бўғот остига, эшик, дераза тепасига ишланган ёғоч нақш; карниз.

АРАҚХЎР [*а*+*ф-т*] Ичкиликка берилган, ароқни кўп ичадиган киши; майхўр; пиёниста.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АРАҚХЎРЛИҚ 1 **арақхўр** *с. белги оти.*

2 Ароқни кўп ичиш; майхўрлик; ичкиликбозлик.

АРБИТР [*р<фр<лат*] Томонларнинг розилиги билан тайинланган судья; ҳакам. | *юр.* СССРда: хўжалик идоралари ўртасидаги жанжалли масалаларни кўриб, бартараф қилувчи лавозимли шахс, воситачи судья.

АРБИТРАЖ [*р*] *юр.* Икки корхона ёки идора ўртасидаги жанжалли масалаларни томонларнинг розилиги билан тайинланган арбитр ёки арбитрлар судида кўриб бартараф қилиш усули; ҳакамлар суди. **Давлат арбитражи** идора ва корхоналар ўртасидаги жанжалларни ҳал қилувчи шундай ташкилот.

АРБОБ [*а*] 1 Фан, маданият, санъат соҳасида ёки давлат ишида фаолияти билан танилган, шу соҳада ўзини кўрсатган шахс. *Жамоат арбоби. Маданият арбоби. Санъат арбоби. Сиёсий арбоб.* ▪ *Ўрта Осиё аёлларидан давлат арбоблари, меҳнат қаҳрамонлари, олимлар етишган.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *тар.* Бухоро хонлигида: маҳалла бошлиғи, элликбоши ёки қишлоқ оқсоқоли. *Ҳайдар учинчи ғалвирни тўлдираётганда қишлоқ томонидан ҳар бири бир хуржун кўтариб имом, сартарош ва арбоб шошиб-пишиб етиб келдилар.* Айний, Қуллар.

АРВОҲ [*а*] 1 Диний ақидаларга кўра: фақат одамда бўладиган, у билан худо ўртасида воситачи бўладиган ғайри моддий, ўлмас, абадий асос; руҳ. *Тоға, сизга ялиниб келдим, Йўлчи акамни қамоқдан чиқаришга кўмаклашинг .. Онамнинг арвоҳини хурсанд қиласиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Арвоҳлар ёр, пирлар мададкор бўлиб, овимиз бароридан келсин!* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Арвоҳ оши** ўтган ота-боболарнинг руҳига бағишлаб ўтказиладиган кичикроқ маърака, йўқлов. *Султонбек сўз олди: «Арвоҳ оши» бермайман, ўғлимни тўй қилмоқчиман, тўй дедим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Арвоҳ пири** *ёки* **арвоҳи пир** устоз қўлида касб-ҳунар ўрганиб, мустақил иш бошлаш учун фотиҳа олаётган шогирднинг шу муносабат билан ҳамкасаба усталарга берадиган зиёфати. *— Бўлмаса, уста Олим ўз уйига дўкон қурибдир денгчи! — Дўкон қурибдир. Арвоҳ пири бермасдан-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Марҳумнинг киши хаёлида кўринган шарпаси, кўланкаси. *Севгувчи йигитни солмишдир йўлга, Тунда эртак айтган бир мудҳиш арвоҳ.* Ҳ. Олимжон.

♦ **Арвоҳ капалак** кечаси чироқ ёруғига келадиган каттакон қўнғир капалак (ўлган кишининг руҳи, ўз уйига гўё шу капалак суратида келармиш). **Арвоҳ урди** иш расво бўлди, ишнинг пачаваси, расвоси чиқди. [*Қози:*] *Тавба қилдим, худо!* [*Мулладўст:*] *Арвоҳ урди, қози!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оч арвоҳ** *ёки* **арвоҳга ўхшаган** қилтириқ, нимжон, жуда ориқ.

АРГО́ [*р<фр*] *лингв.* Бирор ижтимоий гуруҳнинг ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган ясама тили; жаргон. *Ўғрилар аргоси.*

АРГО́Н [*р<грек*] Химиявий элемент, ҳаво таркибида бўладиган туссиз ва ҳидсиз газ (электр лампалари ва ёритувчи реклама асбоблари ичини тўлдириш учун ишлатилади).

АРГОТИ́ЗМ [*р*] *лингв.* Адабий тилга бирор аргодан кирган сўз ёки ибора.

АРГОТИ́К [*р* арготический] Арготизмга оид. *Арготик сўзлар.*

АРГУМЕ́НТ [*р<лат*] 1 Фикр, даъво ва ш. к.ни исботлаш учун келтирилган асос, далил.

2 *мат.* Эркин ўзгарувчи миқдор.

АРДОБ [*ф-т*] 1 Молларга ичириш учун сувга ун чалиб тайёрланган овқат.

2 *кўчма* Ундан, дондан пиширилади-ган ёғсиз суюқ овқат.

АРДОҚЛАМОҚ 1 Ғамхўрлик билан қарамоқ, парвариш қилмоқ. *Ғўзани август ойи ичида ҳам ардоқлашга тўғри келади.* ▪ *Бир мурғак барг эдинг, дўндирдим, эркам, Ардоқлаб ўстирдим, олтин қўзичоқ.* Э. Охунова.

2 Эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ; кўз қорачиғидай сақламоқ. *Мен сени ардоқлаб ғубордан, чангдан Йўлингга ҳар куни сув сепармидим!* Шуҳрат. *Она Ватан тупроғини ардоқлаб, Бегонадан қўриқлайди тинч сақлаб.* Ҳабибий.

3 Эркалатмоқ. [*Ҳожи она:*] *Мана ардоқлаган, севган хотининг! Бола ўлдиришдан мақсади — сендан қутулиб, суйганига қўшилиш экан!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бундан Исфандиёрхон мамнун бўлиб, уни* [*Шерназарбойни*] *«Лочиним, офарин» деб ардоқлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Ҳурматламоқ, иззат-икром қилмоқ. *Шу кеча-кундузда қишлоқларимизнинг энг иззатли, энг ҳурматли, халқимиз ардоқлаб қўлида кўтараётган кишилари .. механизаторлардир.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

АРДОҚЛАНМОҚ **ардоқламоқ** *фл. мажҳ. н.*

АРДОҚЛАШМОҚ **ардоқламоқ** *фл. бирг. н.*

АРДОҚЛИ Ҳар қанча ардоқласа арзийдиган, ҳурматли, иззатли. *Ардоқли меҳмон.* ▪ *Элимга таниқли, ардоқли чоллар, Ҳамиша беллари белбоғли чоллар.* Миртемир.

АРЕО́МЕТР [*р<грек*] Суюқликларнинг солиштирма оғирлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕ́СТ [*р<нем*]: **арест солмоқ** *юр., фин.* мулк ёки пулдан фойдаланиш ҳуқуқидан вақтинча маҳрум этмоқ, мол-мулкни хатлаб, печатлаб қўймоқ.

АРЖУМАНД [*ф-т*] *эск. кт.* Азиз, қадрли; қимматли. *Улум, фунунларнинг қадри-қимматини билган ота .. Фарзанд аржумандига гўдакликдан гўзал тарбия, ҳусн-ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий.

АРЗ I [*а*] Оғзаки баён этилган шикоят, дард ёки илтимос. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб қайтадан сўради: Ҳўш, ўғлим, нима арзинг бор?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Подшойим, бизлар сизга арзга келдик.* «Равшан». **Арзи ҳол** *ёки* **арзи бандачилик** ўз аҳволи ҳақидаги оғзаки баён; дард-ҳасрат; ўтинчли илтимос. *«Қуш тилини қуш билади» деганларидек, Нодиранинг самимий арзи бандачилиги Моҳлар ойим билан Нигор келиннинг юракларини эзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Арз қилмоқ* 1) билганини, ўйлаганини ёки дард-ҳасратини оғзаки айтмоқ, баён қилмоқ; ўтинчли илтимос билан мурожаат қилмоқ.— *Мен хонни Тошкентдан жўнатиш олдида унинг холи вақтини топиб, бу фикримни бир даража арз қилиб ўтган эдим,— деди* [*қушбеги*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шикоят қилмоқ. [*Ғофир бой ва қозиларга:*] *Ҳой бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Арз сўрамоқ.** *эск.* илтимос ёки шикоят билан келганларга тегишли жавоб-муомала қилмоқ. *Арк — қадим Хоразм шоҳларининг арз сўрайдиган жойи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРЗ II [*а*] *эск. кт.* Ер шари ёки унинг бир қисми. **Курраи арз** Ер шари. **Арзу само** Ер билан осмон, бутун коинот. **Арзи Рум** *тар.* Рим империяси.

АРЗА *с. т.* Ариза.

АРЗАНДА [*ф-т*] 1 Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз. *Беш яшар қизчасини чақириб у болага кўрсатиб: — Ана кўрмайсанми, бу қандай оппоқ, дўндиқча! Мана шу мининг бирдан-бир арзандам.* Айний, Эсдаликлар. | Энг севикли, эрка ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ қўпориб, шу кенжа, арзандасига сарф қилиш учун уринар, бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кест.* Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюк киши, эркаси. *Гулнорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига суялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АРЗАНДАИ-КИРОМАНДА [*ф-т*] Жуда ҳам арзанда. [*Шарофат*] *бит-таю-битта арзандаи-кироманда қизи билан умри ўтиб кетганини сезмади ҳам.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

АРЗАЧИ *с. т.* 1 Одамларга ариза ёзиб беришни касб қилиб олган киши; аризанавис. *Шу яқинда ўзи ўрдада турадиган бир арзачи бор эмиш.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Мансабдор шахсга ёки бирор идора, муассасага ариза берган, арз қилган киши. *Золимлиги, порахўрлиги, арзачиларни қақшатганлиги .. туфайли халқда: «Бизнинг ҳоким-Фишмандир .. Пули йўққа душмандир!..» деб таърифланган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АРЗГЎЙ [*а*+*ф-т*] *эск.* Арз билан келган ёки мурожаат қилган киши. *Қабулхонада кутиб ўтириб, тоқати тоқ бўлган арзгўйлар раис олдига киришга интиладилар.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

АРЗ-ДОД, арзу дод Тўлиб тошган дард-ҳасрат ва ундан шикоят. *Камбағал ҳар ерда мушт ерди, четга қоқиларди, арзу додини ҳеч ким тингламасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АРЗИГУДЕК *айн.* **арзийдиган** 2.

АРЗИГУЛИК *айн.* **арзийдиган** 2. *Арзигулик совға.*

АРЗИГУНДАЙ *айн.* **арзийдиган** 2.

АРЗИЙДИГАН 1 арзимоқ *фл. сфтдш.* 2 *сфт* Мақтовга, диққат-эътиборга сазовор; бирор бир қийматга эга бўлган. *Мақтаса арзийдиган йигит. Ўрнак олса арзийдиган хўжалик.* ▪ *Кошки иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса!* Ойбек, О. в. шабадалар.

АРЗИМАГАН Унча қиймати, аҳамияти бўлмаган; анчайин, анчаки, арзимас. *Арзимаган баҳона. Арзимаган гап. Арзимаган жанжал.* ▪ *Арзимаган нарсага овора бўлиб ишдан қолибсиз-да, оқсоқол?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Нега ўзингизни ерга урасиз? Нега арзимаган бир одамга ўз ихтиёрингизни бериб қўясиз? — деди Саида Қаландаровга* А. Қаҳҳор, Синчалак. | Унча кўп бўлмаган, озгина, кичкина. [*Бой Фофурга:*] *тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗИМАС *айн.* **арзимаган.** *Арзимас баҳона. Арзимас сабаб. Арзимас гап.*

АРЗИМОҚ 1 Белгиланган ёки сўралган (олинган, сотилган) нархга эга, мос бўлмоқ. *Бу нарса неча пулга арзийди?* | *кўчма* Қиймати ёки аҳамияти жиҳатидан тенг келмоқ, баравар бўлмоқ. *Ёлғиз ўғлингиз ўнта йигитга арзийдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Йўлчи*] *эшикка чиқаркан орқасидан чол сўзлаб қолди: — Ҳай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо, ҳар кимга сўзлайверма!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Оқламоқ, зое кетмаслик. *Тер тўкканга арзимайдиган иш.* ▪ *Мен сизга ҳар қанча яхшилик қилсам арзийди.* ▪ *Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Лойиқ, муносиб бўлмоқ; сазовор бўлмоқ. *Уни мукофотласа арзийди.* ▪ [*Қози Қодирқулга:*] *Юзида оз-моз чиройи бўлгани билан ўзи таги паст. Сизнинг остонангизга сира арзимайди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

♦ **Сариқ чақалик, сариқ чақага** (*ёки ҳеч нарсага*) **арзимайди** *қ.* **сариқ.**

АРЗИРЛИ *айн.* **арзийдиган** 2. *Арзирли совға. Мақтовга арзирли иш.* ▪ *Раҳим топшириқни бажаришга «қўли тегмаган»ига баҳона ахтарди, аммо арзирли баҳона тополмади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АРЗИТМОҚ арзимоқ *фл. орт. н. Ота-она ризолигини бир томчи кўз ёшингизга арзитдимми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРЗНОМА [*а*+*ф-т*] *эск.* Илтимоснома; ариза. *Шу қизғин дамларда .. арзнома ёзиш, идорама-идора сарсон бўлиб юришга Ойдинойларни нимадир мажбур қилган.* «С. Ўзбекистони», 1964, № 176.

АРЗОН [*ф-т*] Баҳоси, нархи паст, унча қиммат турмайдиган, унча қиммат бўлмаган. *Арзон мол. Газ — энг арзон ёнилғи. Арзон энергия.* ‖ *Арзон сотмоқ. Арзон олмоқ. Арзон(га) туширмоқ.* ‖ *Арзон беиллат эмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол. *Арзоннинг шўрваси татимас.* Мақол. ▪ — *Қанчага беради шундай папкани? — деди Элмуродга Давлатёр.— Арзон! — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб саройига босиб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Арзон баҳо** баҳоси паст, унча қиммат турмайдиган. *Арзон баҳо мол.*

АРЗОН-ГАРОВ *рвш, с. т.* Асл қийматидан анча камига, арзимаган пулга, паст баҳо билан, текиндай. *Арзон-гаров сотиб олмоқ.*

АРЗОН-ГАРОН *айн.* **арзон-гаров.**

АРЗОНЛАМОҚ *с. т.* Арзонлашмоқ.

АРЗОНЛАТМОҚ Баҳосини, нархини пасайтирмоқ, арзон қилмоқ. *Уй-жой қурилиш нархини арзонлатмоқ.*

АРЗОНЛАШМОҚ 1 Арзон бўлмоқ, баҳоси, нархи пасайиб арзон сотила бошламоқ. *Моллар анча арзонлашди.*

2 Арзон тушмоқ. *Механизация туфайли ҳар бир центнер пахта икки сўм арзонлашди.*

АРЗОНЛАШТИРИЛМОҚ арзонлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Кенг истеъмол моллари арзонлаштирилди. Баҳолар арзонлаштирилди.*

АРЗОНЛАШТИРМОҚ арзонлашмоқ *фл. орт. н. Молларни арзонлаштирмоқ.*

АРЗОНЛИК арзон *с. белги оти. Баҳоларнинг арзонлиги. Мен бу нарсанинг арзонлигига қизиқиб олдим.*

АРЗОНСИНМОҚ Асл баҳосидан, нархидан арзон сўрашяпти, деб билмоқ; олувчи айтган баҳосини, нархни кам деб ҳисобламоқ.

АРЗОНЧИЛИК Нарх-наво паст, ҳамма нарса арзон вақт, қимматчиликнинг акси. *Бозор арзончилик.*

АРЗОНҚЎЛ *с. т.* Озгина ҳақ бадалига ишлайдиган, меҳнати эвазига кам ҳақ оладиган. *Ҳозир олмалар пишган вақт бўлгани учун менга ўхшаш оштомоғига юрадиган арзонқўл кишиларни эшигидан қувламас экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

АРЗ-ҲОЛ, арзи ҳол *қ.* **арз** I.

АРИ Парда қанотли ҳашаротларнинг йиртқич ва чақадиган бир тури. *Сариқ ари. Тукли ари. Қизил ари. Қовоқ ари. Ёмон арида бол бўлмас, сувсиз ерда тол бўлмас.* Мақол.

АРИЗА [*а*] Расмий ёзма илтимос ёки шикоят. *Ариза бермоқ. Ариза ёзмоқ. Ариза ташламоқ.* ▪ *Берарман ушбу аризани шул хусусдаким, меҳнаткашлар даврида кўзим очилиб, ишчи-деҳқон ҳукумати бошлаган колхоз йўлини ихтиёр қилдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АРИЗАБОЗ [*а*+*ф-т*] *салб.* Бўлар-бўлмасга аризалар бериб, шикоятлар қилиб, ғавғо қўзғаб юрадиган одам.

АРИЗАБОЗЛИК 1 аризабоз *с. белги оти.*

2 Бўлар-бўлмасга аризалар бериб, шикоятлар қилиб, ғавғо қўзғаб юриш.

АРИЗАНАВИС *тар.* Одамларга қалам ҳақи бадалига ариза ёзиб берувчи мирза. *Маҳаммадражаб кейинги бир ҳафтани турли .. аризанавислардан йўл-йўриқ сўраш билан ўтказди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРИЗАЧИ 1 Ариза берувчи, ариза берган киши. *Мингбоши шошиб бориб меҳмонхона айвонига чиқди-да, ҳар вақт аризачиларни сўраб, айбдорларни тергов қиладиган ерига келиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **аризанавис.**

3 *тар.* Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЛЛАМОҚ *с. т.* Бақириб йиғламоқ, ҳа деса йиғлайвермоқ, ар-ар қилмоқ (бола ҳақида).

АРИЛЛАТМОҚ арилламоқ *фл. орт. н. Ариллатма болани.*

АРИЛЛАШМОҚ арилламоқ *фл. бирг. н.*

АРИМОҚ 1 *(б. к. билан)* Кетмоқ, битмоқ, тугамоқ. *Кири ариди. Фалокат ариди.* ▪ *Машариф ака анча тузалиб, танидаги дард ариган бўлгани билан дилидаги дард аримаган эди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

2 (*ч. к. билан, асосан бўлишсиз ф-да*) Холи бўлмоқ; кетмоқ; айрилмоқ. *Юзидан упа-элик аримайди. Лабларингдан кулги аримайди. Уйимиздан меҳмон аримайди. Бугун куни билан ҳаводан булут аримади.* ▪ *Ҳали кўзидан уйқу аримаган трактрочи — ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги йигит елкасига ёпиб олган фуфайкасига маҳкамроқ ўрандида, ҳавога қаради.* С. Анорбоев, Оқсой.

АРИСТОКРАТ [*р*] Аристократияга, оқсуякларга мансуб шахс; оқсуяк, зодагон, аслзода.

АРИСТОКРАТИЗМ [*р*] Аристократларга, оқсуякларга хос сифатлар, аристократик феъл-атвор, юриш-туриш.

АРИСТОКРАТИК [*р* аристократический] **1** Аристократияга, оқсуякларга оид. *Аристократик жамият.*

2 Аристократга, оқсуякларга хос бўлган; назокатли. *Аристократик хулқ-атвор.*

3 Аристократиянинг ҳукмронлигига асосланган. *Аристократик республика. Аристократик идора усули.*

АРИСТОКРАТИЯ [*р*<*грек*] Синфий жамиятда: ҳукмрон синфнинг имтиёзли юқори табақаси; оқсуяклар, аслзо-

www.ziyouz.com kutubxonasi

далар, зодагонлар. | Бирор синф ёки бирор ижтимоий гуруҳнинг имтиёзли юқори табақаси. *Молия аристократияси.*

АРИСТОН [*р* арестант] *с. т.* Қамоққа олинган, қамоқдаги киши; маҳбус, банди. — *Қўрқманг, уста, мен сиздан аристонларни қандай қочиртирганлигингизни сўриштирмоқчи эмасман,— деди Тешабой, шарақлаб кулиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРИТМОҚ аримоқ *фл. орт. н. Ер захкаш, зовур қазимай туриб, бу ернинг захини аритиб бўлмас эди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

АРИФМЕТИК [*р* арифметический] Арифметикага оид. *Арифметик масала. Арифметик амаллар.*

АРИФМЕ́ТИКА [*р<грек*] Математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни ўрганадиган бўлими; ҳисоб. *Арифметиканинг тўрт амали.*

АРИФМО́МЕТР [*р<грек*] Арифметик амалларни механик равишда бажарадиган ихчам ҳисоб машинаси.

АРИХОНА 1 *с. т.* Ариси кўп бўлган, арилар ғужғон ўйнаган жой.

2 Асаларичиларни боқиш ва асал тўплаш учун махсус ясалган яшик, қути.

АРИЧИ Асаларичилик билан шуғулланувчи киши.

АРИЧИЛИҚ Асалари боқиш ва уруитиш иши, касби ҳамда қишлоқ хўжалигининг шу иш билан шуғулланувчи тармоғи.

АРИШ I аримоқ *фл. иш оти. Абдулвоҳид .. Аҳмаднинг фалокати ариши эҳтимоли борлиги ҳақида қисқагина сўзлади.* Ойбек, Нур қидириб.

АРИШ II [*р рожь*] Ғалла ўсимликларидан бири, қора буғдой ва унинг дони, ғалласи. *Ариш уни. Ариш нони. Ариш бошоқ чиқарди. Бир тонна ариш.*

А́РИЯ [*р<итал*] *муз.* Оркестр ёки бошқа музика асбоблари жўрлигида бир киши айтадиган вокал асар, ашула (кўпинча опера, оратория ва ш. к.нинг таркибий қисмини ташкил этади).

АРИҚ 1 Сунъий равишда ясалган сув йўли, ўзани ва ундаги сув. *Ариқда чўмилмоқ. Бир одам ариқ қазийди, кўп одам сув ичади.* Мақол. ▪ *Бойларнинг нимага беллари оғрибдики, ариқда беллари оғрисин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Катта сув йўлидан ажралиб чиққан кичик тармоқ, кичик сув йўли. *Кичик ариққа ҳали сув келмагани учун, Гулнор челак кўтариб, катта ариққа жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ариқ оқсоқол** *тар.* қишлоқ мироби. *Бу киши [Мадамин] қишлоқнинг мироби бўлиб,.. кўпчилик бу одамни «Ариқ оқсоқол» дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Экин экиш ва суғориш учун экин майдонида тортилган махсус сув йўли, жўяк. **Ўқ ариқ** экин майдонида жўякларга сув тарқатиш учун олинган марказий ариқ.

АРИҚЧА 1 Кичкина ариқ, жилғача. *Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан .. оқиб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тех.* Турли деталларнинг ариқсимон ўйилган ери. *Поршень халқасининг ариқчаси.*

АРК I [*ф-т*] *тар.* Пойтахтдаги қаср; хон ёки амир саройининг мустаҳкамланган қисми ва шунингдек саройнинг ўзи. *Бу ердан Амир аркига — ўрдасига чиқиб-тушадиганлар ўтардилар.* Айний, Жаллодлар. *Арк ичи кимхоб ва зар чакмон кийган, кумуш камар боғлаган ва катта салла ўраганлар билан тўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРК II *с. т.* Арка.

А́РКА [*р<итал*] 1 *архит.* Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва ш. к.

2 Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот. *Қўрғонга киравериш да баланд ёғоч арка бор. Аркага: «Урганч районидаги Охунбобоев номли колхоз» деб ёзилган.* З. Сотиев, Юрак сўзлари.

АРКИ: арки намакоб *с. т.* ҳаддан ташқари шўр. *Мастава арки намакоб бўлиб кетибди.*

АРКО́Н [*а*] *эск. кт.* Улуғ мартаба эгаси, катта амалдор, мансабдор, арбоб. *Супага ўн чоғлиқ аркон чиққандан сўнг хон удайчига яна бир нарса деб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Аркони давлат** давлат арбоблари, юқори мартаба эгалари. **Аркони ҳарб** қўшинларнинг бош штаби, ҳарбий қўмондонлик.

АРКТИ́К [*р* арктический] Арктикага оид. *Арктик экспедиция.*

А́РКТИКА [*р<грек*] (А — *катта*) Ер шарининг шимолий қутб области.

АРМАН(И) *қ.* **арманилар.** *Арман тили.* || *Арман(и) аёл.*

АРМАН(И)ЛАР Арманистон ССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АРМАТУ́РА [*р<лат*] *тех.* 1 Аппарат, машина ва ш. к.нинг асосий қисмига кирмайдиган ёрдамчи қисмлари мажмуи. *Буғ қозонининг арматураси.* | Электр ёки водопровод ўтказиш учун керакли нарсалар.

2 Темирбетон иншоотларнинг пўлат чивиқлардан иборат каркаси, синчи, шунингдек иншоотларни мустаҳкамлаш учун уларнинг ораларига қўйилган металл қисмлар мажмуи. *Шлюз деворлари арматураси.* ▪ *Қечаги катта котлован ўрнини .. арматура симлари қоплаган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АРМАТУРАЧИ Арматура тайёрловчи, ёки ўрнатувчи ишчи.

А́РМИЯ [*р<фр<лат*] 1 Давлатнинг барча қуролли кучлари мажмуи. *Совет армияси.* ▪ *Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Ҳаракатдаги армия** армиянинг уруш вақтида фронтда бўлган қисмлари.

2 Қуруқликдаги қуролли кучлар.

3 Бир ёки бир неча қўшин турларининг бир неча корпус ёки дивизиядан ташкил топган, уруш операцияларини олиб бориш учун белгиланган қўшилмаси. *Танк армияси.*

4 *кўчма* Умумий иш, умумий,мақсад билан бирлашган кишилар. *Колхозчилар армияси. Механизаторлар армияси.*

АРМОН [*ф-т*] Амалга ошмаган орзуистак ёки вақтида қилинмаган иш ва ш. к. туфайли кўнгилда қолган ўкинч. *Йўлчини кўрмадим, армоним шу.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Армоним йўқ, озод Шарқнинг қизиман, Ой деса — ой, кўкдаги юлдузиман.* А. Пўлат. **Армон қилмоқ, армонда қолмоқ** (*ёки* **кетмоқ**) мақсадга эришолмай ёки бирор ишни вақтида руёбга чиқаролмай афсусланмоқ. *Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур.* Мақол. ▪ *Ўсаржондай йигит билан мусобақа қилишсанг армонда кетмайсан.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўнгил армони** кўнгилдаги орзу, тилак, умид. [*Гули:*] *Кечиргайсиз, келишига журъат этдим.* [*Навоий:*] *Кўнгил армони кел! Мақсадга етдим.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

АРМУҒО́Н [*ф-т*] *кт. поэт.* Совға, тортиқ, туҳфа. *Бошим кўкка етар, ўқувчим Манзур кўрса армуғонимни.* Э. Раҳим. *Уч ўғлондир Андижон, Наманган Фарғона, Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирза.

АРНА *диал.* Дарёдан ажралиб чиққан ариқ. *Арна келса ирғитди, Ўр келса ўрмалатди, Шундай Ҳаким йўл тортди.* «Алпомиш».

АРО *юқ. усл.* 1 *кўм.* (*б. к. билан*) Орасида, ичида; орасига. *Ҳали ҳам кўнгли аро борму деб ишқим асари Разми дил олмоқ учун билгани мастон келадур.* Ҳамза. *Яна икков юришар чанглар аро.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

2 Ёндош ёки туташ нарсаларнинг ораси, ўртаси, оралиғи. | Олдинма-кетин юз берган икки ҳодиса, воқеа оралиғи. *Хирож тўлар эди Шош фуқароси, Чўзилди узилмай жанглар ароси.* Шайхзода, Тошкентнома.

3 Қўшма сўз таркибига киради, мас. *колхозлараро, районлараро, давлатлараро.*

АРОБА *юқ. усл.* Арава.

АРОБАҚАШ *юқ. усл.* Аравакаш.

АРОСАТ *с. т.* Арасот.

АРОҚ *с. т.* Арақ.

АРПА Дони овқатга ва ем сифатида ишлатиладиган ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи. *Арпа уни. Арпа эккан, арпа олар, буғдой эккан, буғдой олар.* Мақол. *Боқ отингни арпа билан, боқар қази-карта билан.* Мақол. || *Жувон дастурхонга учта арпа нон, икки-уч ҳовуч ўрик ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Арпангизни хом ўрдимми?** мен сизга нима ёмонлик қилдим? *Алишер Навоийга қариш тилларингни мунча қайрай бердиларинг! У жаноб сенларнинг арпаларингни хом ўрдими?* Ойбек, Навоий.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АРПАБОДИЁН Уруғидан хушбўй эфир мойи олинадиган бир йиллик ўсимлик ва унинг уруғи.

АРПАПОЯ 1 Арпа экилган ер, майдон.

2 Арпа ўсимлигининг пояси.

АРПАҒОН Чўлда ва адирларда ўсадиган паст бўйли бир йиллик ўт. [*Бобо*] *қўйларнинг донашур, арпағон, сета каби ўтларни талашиб-тортишиб ейишларини завқ қилиб кузатди.* С. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

АРРА [*ф-т*] Ёғоч, металл, тош ва ш. к. нарсаларни қирқиш, кесиш учун ишлатиладиган пўлат пластина ёки дискдан иборат қирра тишли асбоб. *Камон арра. Лентасимон арра. Қил арра. Қўл арра. Арра тиши. Арра тортмоқ.*

♦ **Арра қилмоқ** *дағл.* тенг бўлишиб олмоқ. *Ортиқча .. сутдан келган даромад жиноятчилар ўртасида арра қилиб келинган.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 176.

АРРАКАШ [*ф-т*] Арралаш, арра тортиш билан шуғулланувчи ишчи.

АРРАКАШЛИК арракаш *с. касб оти. Қиши билан арракашлиик қилиб, тўнгак ковлайдиган бўлиб турибмиз.* А. Қаххор, Қўшчинор.

АРРАЛАМОҚ Арра билан кесмоқ, бўлмоқ. *Ёғоч арраламоқ.*

АРРАЛАНМОҚ арраламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Арралонган ёғоч.*

АРРАЛАТМОҚ арраламоқ *фл. орт.н.*

АРРАЛАШМОҚ арраламоқ *фл. бирг. н.*

АРРАПЎШТ [*ф-т*] Умуртқа поғонаси.

АРРАЧИ *с. т.* Арракаш.

АРСЕНАЛ [*р<фр<а*] Қурол-аслаҳа омбори, қўрхона. | *кўчма* Катта запас, хазина; восита ва имкониятлар манбаи. *Кейинги йилларда партиямизнинг идеология арсенали мислсиз даражада бойиди.* «Шарқ юлдузи», 1963, № 8.

АРСЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб баҳайбат йиртқич сутэмизувчи ҳайвон; шер. *Йигит сўзидан, арслон изидан (қайтмас).* Мақол. *Арслон боласи арслон бўлади.* Мақол.

2 *кўчма* Баҳодир, забардаст, довюрак одам ҳақида. *Машъум Калон минорасидан ўлимга итарилган эл арслонларининг наъраси қалъа осмонини ҳамон ларзага келтирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Юз минг кўклам пойандоз арслон эрлар йўлига.* Ғ. Ғулом. 3 *кўчма* Жуда катта, улкан. *Арслон қадамлар.*

4 Арслон *(эркаклар исми).*

АРТЕЗИАН [*р<фр*]: **артезиан қудуқ** пармалаб ковланган ва суви ўзи отилиб чиқадиган теран қудуқ. *Оққиз бу ерларда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АРТЕЛЬ [*р*] Бирор касб-ҳунар эгаларининг биргалашиб, коллектив бўлиб ишлаш учун тузилган бирлашмаси; биргалашиб, коллектив суратда ишловчилар ташкилоти. *Тикувчилар артели. Тунукасозлар артели.* **Қишлоқ хўжалик артели** социалистик типдаги коллектив хўжалик формаси, йирик ижтимоий қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш ишларини коллектив меҳнат билан олиб бориш учун деҳқонларнинг асосий ишлаб чиқариш воситаларини умумлаштириш асосида уюшган ихтиёрий бирлашмаси; колхоз.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ [*р<грек*] *мед.* Артериялар деворларининг қалинлашуви ва зичлашуви натижасида юз берадиган хроник касаллик.

АРТЕРИЯ [*р<грек*] *анат.* Юракдан тананинг ҳамма органларига қон тарқатувчи томир, қизил қон томири. *Ўпка артерияси. Кўз артерияси. Артерия босими.* **Уйқу артерияси** бўйин бўйлаб кетган катта қўш артерия.

АРТИКЛЬ [*р<фр<лат*] *лингв.* Отларнинг аниқ ёки ноаниқлигини билдирувчи, баъзи тилларда, мас. немис, француз тилларида уларнинг қайси грамматик жинсга мансублигини билдирадиган грамматик кўрсаткич. *Ўзбек тилидаги «бир» ноаниқлик артикли.*

АРТИҚУЛ [*р<лат*] Маҳсулотнинг хили, тури.

АРТИҚУЛЯЦИЯ [*р<лат*] *лингв.* Нутқ органларининг (лаб, тил ва ш. к.нинг) сўзлаш ёки бирор товушни талаффуз этиш вақтидаги ҳаракати.

АРТИЛЛЕРИСТ [*р*] Артиллерияда хизмат қилувчи солдат, офицер; тўпчи.

АРТИЛЛЕРИЯ [*р<фр*] 1 Тўп, миномёт ва ш. к. отиш қуроллари мажмуи. *Зенит артиллерияси. Ўзи юрар артиллерия.*

2 Шундай қуроллар билан қуролланган қўшин тури. *Шу чоғ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Тўп-замбараклар, уларнинг тузилиши ва урушда қўлланилиши ҳақидаги фан.

АРТИЛЛЕРИЯЧИ *айн.* **артиллерист.**

АРТИЛМОҚ артмоқ *фл. мажҳ. н. Артилган пиёз.* ▪ *Кўмкўк осмон худди артилган шишадек тиниқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АРТИНМОҚ артмоқ 1 *фл. ўзл. н.* [*Кумуш*] *уйга кириб артиниб, тузатингач, айвонга чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРТИСТ [*р<фр*] 1 Санъат асарларини томошабинлар учун ижро этувчи профессионал ижрочи. *Опера артисти. Эстрада артисти.* ▪ *Концерт тугагач, Элмурод артистларни ўз ертўласига таклиф этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с. т.* Бирор соҳада юксак маҳоратга эга бўлган, ҳавосини, хадисини олган одам.

АРТИСТКА [*р*] Артист аёл.

АРТИСТЛИК 1 **артист** 1 *с. касб оти. Мурзин .. ўзининг артистлик ҳам қилганини Элмурод билан биринчи марта қўл бериб кўришаётганда айтган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 **артист** 2 *с. белги оти.*

АРТИШМОҚ артмоқ *фл. бирг. н. Олахўжа шошилиб лаганлардаги ошларни бир лаганга тўплади. Бошқалар қўлларини артишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АРТМОҚ Латта ёки бошқа нарса билан ишқаб чанг-тўзон, кир ва ш. к.-дан тозаламоқ ёки намини қуритмоқ. *Ойнани артмоқ. Стол устини артмоқ. Юз-қўлни артмоқ.* ▪ [*Бектемир*] *милтиқни енги билан артиб, пуфлаб, затворини шақиллатиб ҳам қўйди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Гулнор*] *кўз ёшларини арта-арта каловланиб ичкари ҳовлига чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Пўстини, қобиғини олмоқ, пўчоғини тозаламоқ, арчимоқ. *Сабзи артмоқ. Олманинг пўстини артмоқ.*

АРТТИРМОҚ артмоқ *фл. орт. н.*

АРУЗ [*а*] *ад.* Шеър тузилишида узун ва қисқа бўғинларнинг маълум тартибда алмашиб келишига асосланган ва Шарқ поэзиясида, хусусан ўзбек классик поэзиясида кенг қўлланилган вазн системаси. *Аруз вазни. Аруз вазнида ёзилган шеър.*

АРФА [*р<нем*] Торлари бармоқлар билан чертиб чалинадиган учбурчак шаклидаги чангсимон музика асбоби.

АРФАЧИ Арфа чалувчи созанда.

АРХАЙЗМ [*р<грек*] *лингв.* Эскирган, истеъмолдан чиқиб қолган сўз, ибора, грамматик форма.

АРХАЙК [*р* архаический, архаичный] Эскирган, истеъмолдан қолган. *Архаик сўз. Архаик ибора.*

АРХАР *айн.* **алқор.** *Меҳмон ўз насибаси билан келади, ҳўжайин. Бугун эрталаб битта архар отиб эдим!* С. Анорбоев, Оқсой.

АРХЕОЛОГ [*р*] Археология олими, мутахассиси.

АРХЕОЛОГИК [*р* археологический] Археологияга оид. *Археологик экспедиция. Археологик қазилмалар.*

АРХЕОЛОГИЯ [*р<грек*] Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи фан. *Археология музейи.*

АРХИВ [*р<лат*] 1 Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган махсус муассаса. *Давлат архиви.*

2 Муассасанинг эски ҳужжатлар, тамомланган ишлар ва ш. к. сақланадиган бўлими. *Институт архиви.* | Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар ва ш. к. йиғиндиси, мажмуи. *Ёзувчининг шахсий архиви.* ♦ **Архивга топширмоқ** эскирган ҳисобламоқ, эскирганлиги сабабли унутиб юбормоқ.

АРХИВАРИУС [*р*] Архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВЧИ *айн.* **архивариус.**

АРХИВШУНОС [*р+ф-т*] Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИЕПИСКОП [*р<грек*] Епископдан қуйи унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АРХИЕРЕ́Й [*р<грек*] Христиан черковларида: юқори даражали руҳонийларнинг (епископ, архиепископ ва митрополитнинг) умумий унвони.

АРХИМАНДРИ́Т [*р<грек*] Эркаклар монастири бошлиғининг ва монахларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

АРХИПЕЛА́Г [*р<грек*] Бир-бирига яқин турган денгиз ороллари группаси, ороллар тизмаси.

АРХИТЕКТОНИ́К [*р* архитектонический] Архитектоникага оид. *Архитектоник формалар.*

АРХИТЕКТО́НИКА [*р<грек*] *сн т.*, *архит.* Санъатда, хусусан архитектурада бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги уйғунлик, мутаносиблик, мослик; бадиий элементларнинг ўзаро монандлиги, мослашуви.

АРХИТЕ́КТОР [*р<грек*] Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис; меъмор.

АРХИТЕКТОРЛИК архитектор *с. касб оти.*

АРХИТЕКТУ́РА [*р<грек*] 1. Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати; меъморлик. *Рус архитектураси. Самарқанд архитектураси. Замонавий архитектура. Архитектура ёдгорликлари.*

2 Бинонинг характери, услуби. *Архитектура безаклари. Кўчани архитектура жиҳатидан безашга катта аҳамият берилган.*

АРЧА 1 Сарвлар оиласига мансуб, игнабаргли, доим яшил бута ёки дарахт. *Чинор чиримас, арча қуримас.* Мақол.

2 *айн.* **қорақарағай.**

3 Шу дарахтнинг янги йил кунларида кесиб олиб безатилган шохи. *Арча ясатмоқ.* **Арча байрами** безатилган арча атрофида ўтказиладиган болалар байрами.

АРЧАЗОР Нуқул арча билан банд ер, майдон, ўрмон. *Кўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман Добил канорларини қоплаб ётган арчазор устига салобат билан бостириб бормоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

АРЧИЛМОҚ арчимоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Арчилган сабзи. Ҳўл ёғоч яхши арчилади. ▪ *Шохлари синиб, пўстлоқлари арчилиб кетган, ўқ ва снарядан танаси титилган қарағайлар тагида икки нарса қорайиб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРЧИМОҚ 1 *айн.* **артмоқ** 2. *Тухум арчимоқ. Олма арчимоқ.* ▪ *Жувон Сидиқжондан пичоқ сўраб олиб иккита бодринг арчиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Шилиб ажратиб олмоқ, шилиб тозаламоқ, шилмоқ. *Терак пўстлоғини арчимоқ.*

АРЧИТМОҚ арчимоқ *фл. орт. н.*

АРЧИШМОҚ арчимоқ *фл. бирг. н.*

АРШ I [*а*] 1 *дин.* Худонинг тахти. **Арши аъло** 1) *дин.* осмоннинг энг юқори қисмидаги сарой, тахт.— *Йўқ, мулла,— деди беихтиёр қўлини қовуштириб.— Худо ҳам, ҳамма пошшоларга ўхшаган, тахтида ўтиради. Уша тахтни арши аъло дейишади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) *кўчма эск.* ҳар қандай одамга муяссар бўлавермайдиган олий мартаба ёки юксак жой; тахт, салтанат. *Ишинг бўлмасин. Бу ер арши аъло. Унча-мунчага насиб бўлмайдиган жой. Пулларни шу ерда совуради бойлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма эск. поэт.* Осмон, фалак, кўк. *Саҳарлар сийнадан оҳу фиғоним аршга чиққанда, Эшитгайман ўғайлардан неча афсона қиздурман.* Зебинисо. **Арши аълога кўтармоқ** кўкка кўтармоқ, кўкка кўтариб мақтамоқ. *Бир вақтлар унинг олдида ўзини арши аълога кўтарган Жамол Қаримий Улфат энди ўзининг шеърларини бериб, унинг фикрини сўрар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *эск.* Уй ичининг тепаси; шифт.

АРШ II: **арш қилмоқ** *с. т.* Қайф-сафо қилмоқ, айш-ишрат қилмоқ, айш қилмоқ. *Аввалгидан кўра каттароқ арш қилиб юрибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АРШИ́Н 1 Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланилган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг).

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби, газ, газчўп.

АРЬЕРГА́РД [*р<фр*] Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш вақтида асосий кучларнинг кетидан борувчи ва уларни душманнинг орқадан келиб ҳужум қилишидан сақловчи аскарий қўшилма, қисм. *Учинчи октябрь куни кечаси душман марказ группасининг авангард қисмлари Чайка дарёси бўйига чиқиб, Қизил Армия кучларининг арьергарди билан тўқнашди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРҚОН Зиғир, каноп, наша пояси толаларидан, ипдан ёки жундан эшиб тайёрланган, боғлаш учун ишлатиладиган буюм; арғамчи. *Қил арқон. Жун арқон. Каноп арқон. Илон чаққан ола арқондан қўрқади.* Мақол. **Арқон солмоқ** *этн.* янги келаётган келинчак йўлини арқон билан тўсмоқ. *«Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бораркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бўйнига арқон солгандай** қўрқа қўймай, мажбур қилиб.

◆ **Арқонни узун ташлаб қўймоқ** бировнинг ноўрин, ножўя хатти-ҳаракатларига «ўзи тушуниб қолар» деган мулоҳаза билан маълум вақт йўл қўйиб бермоқ. **Арқонини устига ташлаб юбормоқ** сафдан чиқармоқ, ҳайдаб юбормоқ. *Ячейка унинг арқонини устига ташлаб юборган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРҚОНЛАМОҚ Арқон билан боғламоқ; ўтлоқ жойга узун арқон билан қозиқ ёки дарахтга боғлаб қўймоқ (уй ҳайвонларини). *Отни бедапоя арқонламоқ.*

АРҚОНЛАНМОҚ арқонламоқ *фл. мажҳ. н. Арқонланган сигир.*

АРҚОНЛАТМОҚ арқонламоқ *фл. орт. н.*

АРҚОҚ *тўқм.* Матанинг ўриши билан кўндаланғига кесишувчи иплари. *Тандаси ҳам, арқоғи ҳам соф ипакдан тайёрланган атлас.*

◆ **Улар бир-бирлари билан арқоқ-ўриш** 1) улар бир-бирларига жуда яқин қариндошлар; 2) улар бир-бирлари билан жуда иноқлар; уларнинг ораларидан қил ўтмайди.

АРҒАМЧИ Ингичка арқон. | Умуман арқон. *Арғамчига қил қувват.* Мақол.

АРҒИМЧОҚ Дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига осиб, икки учи қўшиб боғланган арқон; ҳайинчак. *Арғимчоқ солмоқ. Арғимчоқ учмоқ.*

АРҒУВОН [*ф-т*] 1 *от* Ёғочи ўймакорликда ишлатиладиган дуккакли дарахт. *Ибодилла .. отни бино олдидаги қатор арғувон дарахтларининг бирига боғлаб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *сфт* Тўқ қизил, қип-қизил. *Арғувон юз. Арғувон шафақ.*

АРҒУМОҚ, арғумоқ *от* Зотли чопқир от. *Арғумоқлар чопганда янграр колхоз даласи.* А. Пўлат. *Ем еган арғумоқдай кўкка сапчийди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АСАБ [*а*] 1 *айн.* **нерв.** *Асаби мустаҳкам одам. Асаби бўш одам.* ▪ *Ойсулувдан .. Сувонжонга маълум бўлмаган, асабларни қитиқловчи нафис ҳид анқирди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ғуломжоннинг асаб торлари тортилди, аламига алам қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Асабга тегмоқ, асабни бузмоқ (ёки қўзғатмоқ)** ғашига тегмоқ, ғашини, аччиғини келтирмоқ, қонини қайнатмоқ, қизиштирмоқ. *Болаларнинг қувноқ шовқини, шод қийқириқлари уни хурсанд қилиш ўрнига, аксинча, асабини қўзғатди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Асабий ҳолат. *Адолат асабдан титраб, бошини ушлаб ўтириб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

АСАБИЙ [*а*] 1 Салга асабийланаверадиган, бўлар-бўлмасга қизишиб, тутақиб кетадиган; зардаси тез, жиззаки. *Асабий киши. Асабий бола.* ▪ *Отам асабий одам эди. Шундай бўлса ҳам, мени қаттиқ урмаган ва ёмон .. сўкмаган эди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *мед.* Асабларнинг касаллиги туфайли юз берган, асаблар фаолиятининг бузилганлиги натижасида юзага келган. *Асабий касаллик. Асабий тутқалоқ.* ▪ [Жапақнинг] .. *асабий титроқ бармоқлари ўтовнинг сабит четанига чирмашди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 Асабларнинг қўзғалиши билан боғлиқ бўлган. *Асабий ҳолат. Асабий товуш.* ▪ *Саидийнинг юзидан асабий кулги акс этади.* А. Қаҳҳор, Сароб. || [*Маҳкамнинг*] *кўзлари косасидан чиқиб кетгундай чақчайган, қонсиз юзидаги мускуллар асабий учар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АСАБИЙЛАНМОҚ Асаби, нерви қўзғаб вазминликни йўқотмоқ, қизитиб, тутақиб кетмоқ. [*Тантибойвачча*] *асабийланиб, ўзгарган товуш билан бобиллади: — Алжирама, Аҳмад, тўғри сўзла!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нима қилай, қўлимдан келган бутун яхшиликни қилиб кўрдим,— чой хўплади Маҳмудов ва асабийланиб, титраб, ғазаб билан сўзида давом этди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

АСАБИЙЛАНТИРМОҚ асабийланмоқ *фл. орт. н.*

АСАБИЙЛАШМОҚ Тобора асабий бўлмоқ. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Курашда асабийлашмоқ ярамайди, бу кучсизлик белгиси.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АСАБИЙЛАШТИРМОҚ асабийлашмоқ *фл. орт. н.*

АСАБИЙЛИК асабий *с. белги оти. Элбек ўз кабинетига қайтгандан кейин асабийлик билан нари-бери юриб узоқ ўйлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

АСАБИЯТ [*а*] **1** Асаб, нерв; асаблар, нервлар. *Унинг асабиятга тегувчи .. сўзлари ҳар куни Саидийнинг ғаванини заҳар-заққумга айлантирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Асабий ҳолат; асабийлик. [*Ҳакимбойваччанинг*] *ранги ўчган.. ҳаракатларида қўрқув ва асабият.. сезилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АСАД [*а*] **1** (А — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Сунбула буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи (22 *июль* — 21 *август* даврига тўғри келади). *Кекса пахтакорларимиз «асад — ғўзани ясат» дейдилар.*

3 Асад (*эркаклар исми*).

АСАЛ [*а*] **1** Бол арилар баъзи ўсимликларнинг гулидаги нектаридан йиғиб тайёрлаган қуюқ ва ширин суюқлик; бол. *Соф асал. Меҳнат қилиб топганинг, қанду асал тотганинг.* Мақол.

2 *кўчма* Жуда ширин нарса ҳақида. *Куз ойлари бошланишида бу ерда ҳовли атрофидаги етинқираган мевалар, сўридаги ҳусайни узумлардан асал томиб туради.* Ғуйғун, Дўстлик севинчлари. *Ҳа ўзимизникидан: Қорабулоқнинг.. сувини ичади-ю, асал бўлиб кетмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Асал (*хотин-қизлар исми*).

АСАЛАРИ Ўсимликлар нектарини йиғиб, асалга айлантирувчи ари.

АСАЛАРИЧИ Асал олиш учун асалари урчитиш, уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши; асаларичилик мутахассиси.

АСАЛАРИЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг асал олиш учун асалари урчитиш ва уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи тармоғи.

АСАР [*а*] **1** Бирор нарсадан қолган ёки ундан дарак берувчи белги; нишон, из. *Бир вақтлар гавдали ва чиройли бўлган ўттиз яшар йигит ҳозир чўпдай озиб кетган. Юзида қон асари йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Собиқ Туркистон халқларининг асрий қолоқлигидан асар ҳам қолмади.* С. Абдуқаххор, Олтин водийларни кезганда. **Асар қилмоқ** 1) таъсир қилмоқ, кор қилмоқ; фойда, наф бермоқ. *Дори асар қилмади.* ▪ [*Кумуш*] *айниқса мусофирчилигим ёмон асар қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* қаттиқ тегмоқ; нашъа қилмоқ. *Абдулазиз баққолга қайнисининг ундан ҳазар қилгандай «баққол» деб сансираб гапириши қаттиқ асар қилди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Асари урибди** таъсири урибди; акси урибди. *Унга қўшнисининг асари урибди.*

2 Ижодий меҳнат маҳсули. *Адабий асар. Босма асар. Илмий асар. Саҳна асари. Музика асари. Танланган асарлар тўплами. Асар ёзмоқ. Асар яратмоқ.*

АСБЕ́СТ [*р<грек*] Ўтга чидамли, кислота таъсир қилмайдиган, иссиқлик ва электрни ўтказмайдиган толали минерал; тош пахта.

АСБОБ [*а*] **1** Бирор ишни бажариш учун белгиланган қурол; иш қуроли. *Кесувчи асбоб. Дурадгорлик асбоблари.* ▪ *Менинг келинимга айт: курак, болта, арра, жами асбобларни йиғсин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳосил олиш учун.. билакнинг кучидан ташқари асбоб керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор.

2 Бирор мақсад учун белгиланган мослама, қурол-яроғ ёки буюм. *Ўлчаш асбоблари. Ёритиш асбоблари. Хирургия асбоблари. Ёзув-чизув асбоблари. Отиш асбоблари.* ▪ *Даҳлизда Ҳасанали узилган от асбобларини улаб тикар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Уй-рўзғорда ишлатиладиган идиш-ёқ ва умуман уй-рўзғор буюмлари. *Мис асбоб. Чинни асбоб.* ▪ *Бир зумда дастурхон ёзилди, гўзал хитойи идишлар, кумуш асбоблар жой-жойига ўрнаштирилди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Музика асарини ижро этиш учун хизмат қиладиган қурол; соз. *Чолғу асбоби. Музика асбоблари.*

АСБОБ-АНЖОМ Турли асбоб, қурол-яроғ ва жиҳозлар мажмуи. *Унинг ўз таърифича бу сўзлар илгари бизнинг ҳаётимизда мутлақо бўлмай, эндигина оммалашаётган фанлар ва техника қуроллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «ўзбекча атамаси» эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АСБОБСОЗЛИК Турли асбоблар, иш қуроллари ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу иш билан шуғулланувчи тармоғи. *Асбобсозлик заводи. Асбобсозликни ривожлантирмоқ.*

АСБОБ-УСКУНА [*а*] Турли асбоб ва ускуналар мажмуи. *Завод асбоб-ускуналари.*

АСИЛ [*а*] **1** Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф (қалбаки, паст эмас). *Асил мол. Асил шойи. Асил буюм.* ‖ *Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол.

2 Қиммат турадиган, қимматбаҳо. **Асил тош** қимматбаҳо тош (мас., лаъл, зумрад, бриллиант).

3 *кўчма* Яхши хислатларга, фазилатларга эга бўлган; олижаноб, бебаҳо; чин, ҳақиқий; соф, пок. *Асил одам. Асил фарзанд.* ▪ [*Комилов Қодирга:*] *Яна бўрк ол десам, бош олиб юрма! Дадавой ака каби одамлар бизга керакли одамлар. Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асил кўринади.* Ўйғун, Навбаҳор.

4 Асил (*эркаклар исми*).

АСИЛЗОДА [*а+ф-т*] Феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга мансуб шахс; оқсуяк, зодагон, аристократ.

АСИЛЛИК асил 1—3 *с. белги оти.*

АСИММЕТРИК [*р<*асимметричный] Симметрик бўлмаган, симметриясиз; *акси* **симметрик.**

АСИММЕТРИЯ [*р<грек*] Симметрия йўқлиги ёки бузилганлиги; симметриясизлик; *акси* **симметрия.**

АСИР [*а*] **1** Уруш вақтида душман қўлига тушиб, озодликдан маҳрум этилган киши. *Асирларни алмашмоқ. Асир тушмоқ. Асир олмоқ.* ▪ *Турдиев асирни тўғри батальон штабига олиб жўнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Қўрбоши қани? — деб сўради Ботирали ҳамон қўл кўтариб турган асирлардан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тўпхона қурилишида, биз билан бирга, асир тушган австралиялик солдатлар ҳам ишларди.* А. Толибов, Ҳақиқат енгди. ‖ *Аҳмаджон бир вақтлар асир немисни куйдирмоқчи бўлгани ва уни капитан қутқазгани ёдига тушиб, изоҳ бера бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | *кўчма* Тутқун, банди. *Тўрт девор асири бўлиб ўтирган аёллар бундай пайтларда каттакон боғда қафасдан чиққан қуш сингари яйрар.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати.

2 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсага берилиб кетган, шайдо бўлган киши; мафтун; банди, қул. *Мана шу кундан бошлаб Йўлчи шу қизнинг асири, мафтуни бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Асир қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) душманни қўлга туширмоқ, асир олмоқ; 2) *кўчма* ўзига тортмоқ, жалб этмоқ, мафтун, шайдо қилмоқ. *У (Ҳаловат) хаёл суриб қолди, эх, хаёллар, қанотли учқур хаёллар.. Сиз кишини асир этишга нақадар устасиз.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

АСИРА [*а*] **1** Асир аёл.

2 *кўчма* Ўз эрки ўзида бўлмаган, эрксиз, ҳуқуқсиз, тутқун аёл. *Ҳасан ота ўлгач, Сожида чин етимлик гирдобида асира бўлди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

АСИРЛИК асир *с. мавҳ. от. Асирлик даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АСКАР [*а*] **1** Ҳарбий хизматчи, солдат. *Оддий аскар. Пиёда аскар.* ▪ *Даҳлиз эшиги ёнида бир қизил аскар турар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки уларнинг бир қисми; қўшин, армия. *Мунтазам аскар.* ▪ *Саид Жа-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лолхон ғайратига чидолмай шамшир суғурди ва ҳавода ўйнатиб, аскарга фармон берди. А. Қаҳҳор, Башорат. **Қизил Аскар** *тар.* Совет Армиясининг Улуғ Ватан урушидан олдинги номи.

3 Аскар (*эркаклар исми*).

АСКАРБОШИ Катта аскарий қисм бошлиғи, саркарда. *Остонақул додхоҳ ва аскарбошилар қиличларини пешаналарига тўғрилаб таъзим қилдилар.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

АСКАРИЙ [*а*] Аскарга, қўшинга оид, ҳарбий. *Аскарий қисм. Аскарий қўшилмалар.* ▪ *Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят Аҳмаджон аскарий хизматга чақирилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АСКАРЛИК **аскар** *с. мавҳ. от. Аскарликка олмоқ. Аскарликка чақирмоқ.* ▪ *Аниқ билган одамларнинг айтишига қараганда, Мадрайим аскарликка ўзи ариза берган ва ҳатто бунинг кетидан хила овора бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АСКАРЧА *рвш* Ҳарбийларча, ҳарбийчасига. *Аскарча юриш.* || *Аскарча этик.*

АСКЕТ [*р*<*грек*] Аскетизм тарафдори, тарки дунё қилган киши; зоҳид.

АСКЕТИЗМ [*р*] **1** Ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечишни, тарки дунё қилишни, зоҳидликни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария.

2 Эҳтиёжларни қондиришдан, ҳаёт лаззатларидан, ҳамма дунёвий ишлардан, бахт-саодатдан воз кечиш, тарки дунё қилиш, зоҳидлик, гўшанишинлик.

АСКЕТИК [*р*<аскетический] Аскетизмга, аскетга оид. *Аскетик ҳаёт.*

АСКИЯ [*а* аскиё] **1** Сўз ўйинига, қочириқларга асосланган ҳозиржавоблик мусобақаси (одатда тўй-томоша, базм, зиёфат, сайил ва ш. к. йиғинларда тарафма-тараф бўлиб ўтказилади). *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Болтавой суҳбатнинг гули, қўшиқ айтса одамни сел қиладиган, аскияда пайровдан чиқмайдиган йигит эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Аския айтишмоқ** шундай ҳозиржавоблик мусобақасида қарши тараф билан олишмоқ. **Аския қилмоқ** 1) *айн.* **аския айтишмоқ**; 2) сўз ўйини, қочириқлар билан масхара, майна қилмоқ.

2 *с. т.* Аскиябоз, аскиячи лақаби.

АСКИЯБОЗ [*а*+*ф-т*] Аскияга уста, аския айтишни яхши кўрадиган одам. *Аскиябоз ва масхарабозлар тўй маъракасига жон киргизиб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯБОЗЛИК **1** **аскиябоз** *с. белги оти.*

2 Аския айтишиш. *Мулла Наби .. чапани йигитлар билан чойхонадан чойхонага юриб, аскиябозлик, улфатчилик билан умр кечира бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯЧИ *айн.* **аскиябоз.** *Буларга .. колхозчи ҳаваскор ашулачилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронғу тушгунча давом этди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АСЛ [*а*] **1** Ҳақиқат ҳол; туб, негиз. [*Гуландом*] *бир мусулмоннинг қизи. Аслини суриштирсанг, ота-онасининг қучоғидан уни пул кучи сургаб чиққан!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Аслини айтганда** (*ёки* **олганда**) ҳақиқат ҳолни олганда, тўғрисини айтганда, ҳақиқатда. *Аслини айтганда, янги бир нарса йўқ. Аслини олганда, сиз ҳақли эмассиз.*

2 Дастлабки ҳол, кўриниш. *Аслига қайтмоқ.* ▪ *Мен ҳикоянгизга бир фасл орттирдим. Ўқиб бераман, рози бўлсангиз шундай, йўқса, аслича босилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бориб-бориб суҳбат асл изига тушиб олди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Ҳақиқий нусха, оригинал (қўлёзма, ҳужжат ва ш. к. тўғрисида). *Аслига тўғри. Аслидан кўчирма.*

4 Келиб чиқиш жойи, муҳити ёки зоти, насл-насаби. *Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Алексей Иванович Тожибойдан Сотволдини ўлдирган Мадаминнинг асли кимлигини, Тожибой уни қачондан бери танишини суриштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 *сфт* Чин, чинакам, ҳақиқий. *Асл маъно. Асл муддао. Асл ном.* ▪ *Отабек, уялмай, тортинмай жавоб беринг из, бу гал Тошкентдан чиқишингиздаги асл мақсадингиз нима эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Билим олишга асл йўл энди очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 3-ш. эгалик ва ч. к. аффикслари билан равиш вазифасида қўлланилади (қ. **аслида**).

АСЛАН [*а*] Келиб чиқиш жиҳатидан, насл-насаб томонидан. *Қаҳрамон аслан туркман.*

АСЛАҲА [*а*] Уруш-жанг қуроллари, қурол-яроғ. *Уруш аслаҳалари. Ҳарбий аслаҳа.*

АСЛАҲА-АНЖОМ Уруш-жанг учун керакли қурол-яроғ ва ўқ-дорилар мажмуи.— *Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин янги кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди,— деди генерал.* Ойбек, Қуёш қорайлас.

АСЛАҲАЛАМОҚ Қуроллантирмоқ, қурол-яроғ билан таъминламоқ.

АСЛАҲАХОНА [*а*+*ф-т*] **1** *эск. айн.* **арсенал** 1.

2 *кўчма* Уруш эҳтиёжлари учун яроғ-аслаҳа ва керак-яроғлар етказиб берадиган база. *Уруш йилларида Совет Армияси улкан аслаҳахонасига айланган Ўзбекистонимиз меҳнаткашлари .. қаҳрамонона меҳнатлари билан Ватанимиз тарихига олтин саҳифа ёздилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 107.

АСЛИ [*а*] *рвш* **1** Яхшиси, тўғриси. *Асли бу тўғрида оғиз очмаслик керак экан ўзи!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зотан, аслида. *Сиз асли агрономмисиз?* ▪ *У асли жуда бардошли қиз эканми, ёки фақат Очил борида шундай бўладими — ўтирган жойида безовталаниш, ўринсиз ҳаракатлар қилиш сира ҳам йўқ эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АСЛИДА *рвш* Ҳақиқатда, зотан, асли. *Ҳоким Фишман билан чайковчи Фишман аслида бир киши бўлганлиги туфайли иккови ҳам бир манфаатни кўзлар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСЛИЙ [*а*]: **аслий сифат** *грам.* предметнинг белги-хусусиятларини бевосита англатувчи сифат, туб сифат (*мас.*, оқ, яшил, енгил, иссиқ, совуқ).

АСЛО [*а*] *рвш* Ҳеч, ҳеч бир, ҳеч қачон; сира. *Асло ундай эмас. Асло қўрқманг. Номардларга асло сунма бўйнингни, пуч ёнғоққа тўлдиради қўйнингни! Мақол.* ▪ *Ўйлаб кўрсам, сув асло тугамас куч экан.* Ойбек, о. в. шабадалар. *Қаҳрамонлар асло ўлмайдилар, улар мангу ҳаёт.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

АСНО [*а*] *кт.* **1** Бирор иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса содир бўлиб турган пайт, фурсат, чоғ. *Иш асноси. Шамол асносида. Шу аснода. Овқат асносида.*

2 Қисқа муддатли икки воқеа, ҳодиса оралиғи. [*Имом*] *шом ва хуфтон асноларида ҳам ҳеч ким билан сўзлашмади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АСО [*а*] *эск. айн.* **ҳасса.** *Соялар тагида — дилкаш суҳбатда Асога суянган кексалар қатор.* Миртемир. *Назар отанинг таърифига қараганда бу таёқ ҳазрат Мусо асосининг амакибаччаси бўлар экан.* F. Ғулом, Шум бола.

АСОВ **1** Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ўргатилмаган. *Асов туя.* ▪ *Кулги учун бўлса керак, ноиб.. уни асов бир отга миндирган эди.* Айний, Судхўрнинг ўлими. *Чўлга ўрганган асов қўй оғилни бузиб юборгудай типирчилайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Инсон иродасига бўйсундирилмаган, жиловланмаган (табиат кучлари ҳақида). *Асов дарё. Асов тўлқин.*

АСОРАТ I [*а*] **1** Асирлик, тутқунлик. *Хурофот асоратида қолмоқ.*

2 Озодликдан, мустақилликдан маҳрумлик; қуллик. *Мустамлакачилик асорати.* ▪ *Куллик, асорат занжирин узиб, Эркинликка чиққан мен чин эрк қизи.* Ғайратий. [*Фурқат*] *жуда кўп асарларида зулм ва асорат исканжаларида ингараган меҳнаткаш халқнинг орзу-умидини куйлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 243. **Асоратга солмоқ** 1) озодликдан, мустақилликдан маҳрум қилмоқ, қул қилмоқ. **Асоратга тушмоқ** 1) озодликдан мустақилликдан маҳрум бўлмоқ, қулликка тушмоқ; 2) *кўчма* мафтун бўлмоқ, қул бўлмоқ.

АСОРАТ II [*а*] **1** Таъсир; асар, из, белги. *Чарчаш асорати. Касаллик асорати. Ўтмиш асоратлари.* ▪ *Узоқ оғир йўл ва жадал юришнинг асорати бўлса керак, отларнинг сағриси со-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

вундай кўпириб турибди. С. Анорбоев, Оқсой.

2. *мед.* Бирор касалликдан қолган оғир асар, оқибат. *Грипп асорати.*

АСОС [*а*] 1 Нарсанинг барча қисмларини тутиб ёки кўтариб турувчи қисми, таянчиғи. *Шамдон асоси. Станок асоси.*

2 Ижтимоий ҳаёт ёки табиат ҳодисаларининг негизини ташкил этган нарса; таянч, негиз, пойдевор, база. *План асосига қурилган хўжалик.* ▪ *Партиянинг асоси бошланғич партия ташкилотидир.* «КПСС Устави». *Ленин зеҳни бутун ишимиз, Ҳаётимиз йўлига асос.* Файратий. **Асос солмоқ** пойдевор қурмоқ; барпо қилмоқ; бошлаб бермоқ. *Шаҳарга асос солмоқ. Ҳамза ўзбек совет адабиётига асос солувчилардан биридир.* ▪ *Асос солди янги дунёнинг Тарихига шу ном-ла башар. Бу номдадир севги ва ҳаёт, Бу ном мангу қўшдай яшар.* Файратий.

3 (*фақат кўпл. ф-да*) Бош қоидалар, элементлар, асосий принциплар. *Химия асослари. Марксизм-ленинизм асослари.*

4 Содир бўлган ёки қилинган иш-ҳаракат, айтилган фикр ва ш. к. фойдасига ёки зарарига хизмат қила оладиган далил, исбот, сабаб. *Қонуний асос.* ▪ [*Руднев:*] *Мен бу йигитнинг ишини текшириб кўрдим. Маҳкамни айблашга асос тополмадим.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ҳамида .. ўзининг оқлаш нутқида физиологик асослар ҳам кўрсатиш нияти бор эканини айтиб, яна сўзни Чехов устига бурди.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

5 *хим.* Кислоталар билан ўзаро таъсир қилиб, туз ҳосил этадиган бирикма.

АСОСАН [*а*] *рвш* 1 Асос эътибори билан, умумий тарзда, умуман олганда. *Тўғон участкасида ер иши асосан битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Биноан, кўра. *Буйруққа асосан. Шунга асосан.*

АСОСИДА *кўм. (б. к. билан)* Биноан, кўра. *Қонун асосида. Ҳужжатлар асосида. Буйруқ асосида.*

АСОСИЙ [*а*] 1 Энг муҳим, туб, бош. *Асосий вазифа. Асосий масала.*

2 Асосини, негизини, ўзагини ташкил этган; капитал. *Асосий куч. Асосий девор.* ▪ *Асосий уй-жой фонди давлат мулкидир.* «ЎзССР Конституцияси».

3 *хим.* Кислоталар билан ўзаро таъсир натижасида ҳосил бўлган. *Асосий тузлар.*

♦ **Асосий капитал** *эк.* ишлаб чиқариш воситаларидан ташкил топган капитал. **Асосий кутубхона** бош кутубхона.

АСОСЛАМОҚ 1 Далиллар билан мустаҳкамламоқ, исботлаб бермоқ. *Ўз фикрини асосламоқ. Лойиҳани асосламоқ.* ▪ *Арасту* [*Аристотель*] *Ернинг шарсимон тузилиши ҳақидаги таълимотни кенгайтирди ва асослади.* «Астрономия».

2 Асос солмоқ, пойдевор қурмоқ, бошлаб бермоқ.

АСОСЛАНМОҚ 1 **асосламоқ** *фл. мажҳ. н. Даъво тўла асосланди. Асосланмаган мулоҳаза.*

2 Таянмоқ, суянмоқ. *Марксистлар ишчилар ташкилотига асосланадилар. Тахт, сарой — алдаш, макр-ҳийла, найранг, зўравонликка асосланган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АСОСЛАНТИРМОҚ **асосланмоқ** 1 *фл. орт. н. айн.* **асосламоқ**.

АСОСЛИ 1 Етарли асосга эга бўлган, далиллар билан мустаҳкамланган, исбот қилинган. *Асосли хулоса. Асосли даъво. Асосли равишда қилинган танқид.*

2 Асоси, таянч қисми бўлган. *Чўян асосли лампа.*

АСОССИЗ Етарли асоси бўлмаган, далиллар билан мустаҳкамланмаган, исбот қилинмаган; далилсиз, пуч. *Асоссиз хулоса. Асоссиз таъна. Асоссиз далил. Асоссиз гумонсираш. Асоссиз танқид қилиш.*

АСОСЧИ Бирор нарсага асос солган, пойдевор қурган киши; бирор нарсани барпо қилган, таъсис этган ёки бошлаб берган киши; яратувчи. *Илмий коммунизм асосчилари. В. И. Ленин Совет давлатининг асосчисидир.*

АСП [*ф-т*] 1 *диал.* От. *Майдонда ўйнаткин аспу тозингни.* «Равшан».

2 *шахм.* От шаклидаги сипоҳ; от. *Аспни юрмоқ.*

3 *айн.* от II 2. *Унинг йили асп.* **Асп йили** *айн.* **от йили**.

АСПАЛАСОФИН *с. т.* Асфаласофилин.

АСПЕКТ [*р<лат*] *кт.* Нуқтаи назар, қараш (бирор нарсани, воқеани, ҳодисани текшириш, ёритиш ва ш. к.-да). *Масалани турли аспектларда текширмоқ.*

АСПИЖАЛЛОБ [*ф-т+а*] *эск.* От олиб сотувчи савдогар.

АСПИРАНТ [*р<лат*] Аспирантурада фан кандидати деган илмий даража олишга тайёрланувчи шахс.

АСПИРАНТКА [*р*] Аспирант аёл.

АСПИРАНТУРА [*р*] Олий ўқув юртлари ёки илмий текшириш институтлари қошида фан кандидати даражасидаги юқори малакали ўқитувчилар ёки илмий кадрлар тайёрлаш системаси. *Аспирантурага қабул қилинмоқ. Аспирантурани тамомламоқ.*

АСР I [*а*] 1 Юз йиллик давр, юз йил. *Йигирманчи аср.* ▪ *Ўтган асрнинг сўнгги кузи Қорабулоққа очиқ чеҳра билан келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу дарахтлар бир неча аср умр кўрган.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Давр, замон. *Ўрта асрлар. Тош асри.* ▪ *Неча асрлар ухладинг ётиб, Кумушдек таниng балчиққа ботиб.* Ҳамза.

АСР II [*а*] Қуёш ботиш чоғидан бир соатча олдинги пайт ва шу пайтда ўқиладиган намоз. *Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртароқ ҳукумат аскари билан халқ орасида уруш бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баззоз дўконини катта ўғлига қолдириб, ҳар кун аср намозини уйига келиб ўқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСРАЛМОҚ **асрамоқ** *фл. мажҳ. н. Ғуломжон чаккасида Ҳаёти учун асралган нарғиси бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСРАМОҚ 1 Ўз қарамоғига олиб боқмоқ, парвариш қилмоқ. *Асраб олинган бола. Етим қўзи асрасанг, оғзи-бурнинг мой этар.* Мақол.

2 Эҳтиёт қилмоқ, ардоқламоқ, сақламоқ. *Қарини томоқ асрайди.* Мақол. *Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра.* Мақол. ▪ *Ёш ғўзани бўрон зарбидан сақлаб, кўз қорачиғидай асраб, меҳр билан парвариш қилиш лозим эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бир йилдан бери иссиқ қалбида асраб, ардоқлаб ўстирган севгисидан воз кеча оладими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор мақсад ёки бирор шахс учун атаб қўймоқ. *Буни сенга асраб қўйган эдим. Қишга узум асрамоқ.* ▪ *Чўнтагининг қаеридадир асраб юрган ўттиз сўмликни онасига бераркан, Болтабой ўзида йўқ шод эди.* Ж. Шарипов, Саодат.

4 Қулфатдан, бало-қазодан сақламоқ, қутқармоқ, ҳимоя қилмоқ. *Мақсадимиз элни асраш, Армиям, Ёв устига денгиздай тош, Армиям!* Фозил шоир. *Шундан буён Унсин йиғлайди. Шокир ота: «Золимнинг зулмидан асра!» деб йўлчи учун қайғуради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АСРАНДИ Бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган. *Асранди бола. Асранди ўғил. Асранди қиз.* || *Лиза ўн учга кирган бўлса ҳам, ўзининг асранди эканлигини мутлақо билмайди.* Н. Назаров, Замон.

АСРАТМОҚ **асрамоқ** *фл. орт. н.*

АСРАШМОҚ **асрамоқ** *фл. бирг. н.*

АСРДОШ [*а+ф-т*] Бирор шахс билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган одам; замондош. *Навоийнинг асрдошлари.* ▪ *Эй, жаҳонга арзиган инсон Асримизга асрдош бўлган, Кўнглимизга чин сирдош бўлган.* Э. Аббос.

АСРИЙ [*а*] *кт.* Асрлар бўйи яшаб, давом этиб келаётган. *Асрий қураш. Асрий муаммо. Меҳнаткашларнинг асрий орзулари.* ▪ *Чўққиси булутлардан ошган асрий тоғлар, ер юзига мангу нур сочиб турган тўлин ой ва чарақлаб турган сон-саноқсиз юлдузларга ҳасад билан қарайди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АСРОР [*а*] 1 *эск. кт.* Сир; сирлар. *Зайнаб энди ўз асрорини, Армонини, истак, зорини Опасига этиб ошкора Қилмоқчидир дардига чора.* Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. *Сергей Қобилнинг юрагида кўмилиб ётган сиру асрорини билиш учун олисдан гап бошлашга қарор берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Асрор *(эркаклар исми)*.

АСРЧИЛИҚ: **ўрта асрчилик** тарихда 5—15 асрларни ўз ичига олган давр ва шу даврга хос ҳамма нарса. *Мавзу устида узоқ.. сўзлаб, шеърдаги эскилик, ўрта асрчилик, сунъийликка кескин қарши чиқди.* Ойбек, Нур қидириб.

АССАЛОМ [*а*] 1 Саломлашув формаси. *Ассалом, ҳорманг, ота.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ассалому алайкум** *қ.* **алайкум. Ва алайкум ассалом** *қ.* **алайкум.**

2 Салом йўллов, қутлов формаси. *Ассалом, Тошкентлик уста пахтакор. Мирзачўл бағрига келтирдинг баҳор.* А. Пўлат.

АССАМБЛЕ́Я [*р*<*фр*] Бирор халқаро ташкилот аъзоларининг ёки бир неча давлат вакилларининг ялпи мажлиси. **Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси** Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг унга кирган ҳамма давлатлар вакилларидан ташкил топган бош органларидан бири.

АССИМИЛЯ́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 *биол.* Ўсимлик ёки жонивор организми фаолияти жараёнида ташқаридан қабул қилинган моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирилиши, ҳазм қилиниши.

2 Бир халқнинг иккинчи бир халқ урф-одатларини, маданияти ва тилини ўзлаштириши натижасида унга аралашиб, қўшилиб бир бўлиб кетиши.

3 *лингв.* Талаффузда сўз таркибидаги икки товушнинг бир-бирига таъсири натижасида ўзаро мувофиқлашуви, бир-бирига сингиб ўхшаб кетиши (мас., *кетди — кетти, отга — отка, шанба — шамба*).

АССИСТЕ́НТ [*р*<*лат*] 1 Бирор ишни, мас. хирургик операцияни бажаришда, асосий ижрочига ёрдам берувчи шахс, ёрдамчи. *Профессор ассистенти.*

2 Олий ўқув юртларида кичик ўқитувчилик лавозими ва шу лавозим эгаси.

АССИСТЕНТЛИК **ассистент** *с. мавҳ. от. Ассистентлик қилмоқ.*

АССОРТИМЕ́НТ [*р*<*фр*] Савдо ёки ишлаб чиқариш корхоналарида белгиланган ёки энг зарур хилма-хил моллар мажмуи. *Бўёқлар ассортименти.*

АССОЦИА́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Шахслар ёки муассасаларнинг маълум иш олиб бориш учун тузилган ихтиёрий бирлашмаси, уюшмаси. *Юристларнинг халқаро ассоциацияси.*

2 *психол.* Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик актлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйғулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок. *Ўхшашлик натижасидаги ассоциация.*

АСТА *рвш* 1 Секин, шошмасдан, шошилмасдан; имиллаб. *Шоқосим ўрнидан турди, этагинин чангини қоқиб .. ўз чайласи томон аста жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишкомда узум пишди, Узумга кўзим тушди. Чопиб бориб бирпасда, Ёнбошладим аста. Уйғун.* | Ётиғи билан тушунтириб, дона-дона қилиб. *Муса аста уқтирди: пайт топиб сўзлаш.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мирзакаримбой яна ўшшайиб тикилди, аммо маслаҳатгўйлик билан аста гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Секин, енгилгина; билинар-билинмас. *Бир маромда аста жимирлаётган сув, худди қаттиқ шамол тургандай, қалқиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Эҳтиёт қилиб, авайлаб. *Қамчи Ботиралининг белидан суяб, аста кўтарди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Йўлчи титроқ қўллари билан Гулнорнинг сочларини аста силади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Секин, товуш чиқармасдан, сездирмасдан, билдирмасдан. *Йўлдош орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

5 Секин, тадрижий равишда. *Кетиб қоларкан, ҳайҳот! Босар ғам тоғи аста.* Ғайратий.

АСТА-АСТА *рвш* 1 Секин-секин, секинлик билан, секин-аста; тадрижан. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Паст овоз билан, секин. *Қизлар бўлса, нималарнидир аста-аста сўзлашиб пиқир-пиқир кулишарди.* Ойдин, Келин ўғил туғди.

АСТАЛИҚ аста *с. белги отн. Астолик билан тушунтирмоқ. Беморни асталик билан турғизмоқ.* ▪ *У жуда асталик билан кўтариларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АСТАР [*ф-т*] Кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал. *Бўз астар. Қўрпанинг астари.*

АСТАР-АВРА Астар ва авра. ♦ **Астар-аврасини ағдармоқ** *айн.* **авра-астарини ағдармоқ** *қ.* **авра-астар.**

АСТАРЛИҚ Астар қилишга ярайдиган; астарбоп. *Астарлик чит. Астарлик газлама.*

АСТАР-ПАХТА: **астар-пахтасини чиқармоқ** (*ёки* **ағдармоқ**) 1) тит-пит қилмоқ, тилка-пора қилмоқ, дабдаласини чиқармоқ; 2) қаттиқ қойимоқ, танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, фош қилмоқ.

АСТА-СЕКИН *рвш* 1 *айн.* **аста** 1, 4, 5. *Отлар ўз-ўзидан аста-секин юриб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. [*Мастура Норга:*] *Ахир, сиз, қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, куёв-пуёвга чиқсин, бир ой, яримой ўтсин, ундан кейин аста-секин қашлаб ишга солайлик-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *айн.* **аста-аста** 1. *Узоқдаги тоғ оралиқларидан бошланган қоронғулик аста-секин ҳамма ёққа тарала бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [*Раҳматилла*] *аста-секин ўзини ўнғарди, уй-жой қилди, хотин олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Бирин-бирин, бирин-сирин, **бирин-кетин**. *Ёшлар кўчаларни, боғларни бир сидра сайр қилиб чиқишгандан кейин аста-секин тарқалишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АСТАҒФИРУЛЛО [*а*] *унд. с., эск.* 1 Ажабланишни, ҳайратни билдиради; ёпирай каби сўзларга тўғри келади. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади: «Астағфирулло!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Газабни, аччиғланишни билдиради. *Олишда — бисмилло, беришда — астағфирулло.* Мақол. ▪ *Маҳдум айвонга чиқиб ўтирар чоғида яна бир «астағфирулло» деб қўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АСТИ [*а*] *с. т.* Асло. *Асти қўяверинг.* ▪ *Бир нарсага асти чидаёлмайман.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АСТМА [*р*<*грек*] Юрак ёки бронхлар касаллиги туфайли нафас бўғилиши; зиқнафас. *Юрак астмаси. Бронхлар астмаси.*

АСТОЙДИЛ [*ф-т*] *рвш* 1 Чин кўнгилдан, чиндан, сидқидил билан. *У [Зебо] Элмуродни астойдил севиб қолган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Авазнинг шеърларини астойдил тинглайдиганлардан бири Собир ака эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Чиндан ҳам, чинакамига, ростакамига, жиддий равишда. *Сафар аканинг астойдил аччиқланганини сезган имом орага тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Петров*] *Йўлчини саводли қилишга астойдил уринди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ҳалоллик билан, инсоф билан; виждонан. *Ҳамма кеча демай, кундуз демай, астойдил ишлаяпти.* Ж. Шарипов, Саодат.

АСТРОБОТА́НИКА [*р*<*грек*] Астрономиянинг планеталардаги (биринчи галда Марсдаги) ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРО́ЛОГ [*р*] Астрология билан шуғулланувчи шахс, мунажжим.

АСТРОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] Осмон ёритқичларининг ҳолатига қараб фол очишдан иборат, қадим замонда вужудга келган сохта таълимот, илми нужум.

АСТРОЛЯ́БИЯ [*р*<*грек*] Астрономияда узунлик ва кенгликларни аниқлаш учун 18 асргача қўлланилган бурчак ўлчаш асбоби.

АСТРОНА́ВТ [*р*<*грек*] *айн.* **космонавт.**

АСТРОНА́ВТИКА [*р*] *айн.* **космонавтика.**

АСТРОНО́М [*р*] Астрономия олими, мутахассиси.

АСТРОНОМИ́К [*р* астрономический] Астрономияга оид. *Астрономик асбоб. Астрономик обсерватория. Астрономик кашфиётлар.*

♦ **Астрономик сонлар** (*ёки* **рақамлар**) жуда катта сон билан ифодаланадиган миқдорлар, катталиклар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АСТРОНО́МИЯ [*р<грек*] Осмон жисмлари тўғрисидаги фан.

АСТРОФИ́ЗИКА [*р<грек*] Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолатини ва химиявий таркибини ўрганадиган бўлими.

АСФАЛАСОФИЛИН [*а*] *дин.* Дўзахнинг энг таги, жаҳаннам.

♦ **Асфаласофилин бўлмоқ** *ёки* **асфаласофилинга кетмоқ** 1) чуқурликка, жарликка тушиб кетмоқ; 2) *кўчма* ҳалок бўлмоқ, ҳалокатга учрамоқ. *Қани, суюнчини чиқараверинг, Мўминжон ака! Падар лаънат золим Николай подшо йиқилибди, асфалософилинга кетибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш ўринишлари.

АСФА́ЛЬТ [*р<грек*] 1 Йўллар, тротуарлар қуришда ва саноатнинг баъзи тармоқларида ишлатиладиган табиий ёки сунъий, қорамтир смоласимон модда. *Тротуарга асфальт ётқизмоқ.* ‖ *Асфальт кўча.*

2 Йўлга, кўчага, тротуарга ётқизилган шундай модда қатлами. *Суворов мактабининг дев қоматли биноси Секин йиғиб олмоқда асфальтдан кўланкасин.* F. Гулом.

АСФАЛЬТЛАМОҚ Асфальт ётқизмоқ, асфальт билан қопламоқ. *Йўлни асфальтламоқ.*

АСФАЛЬТЛАНМОҚ **асфальтламоқ** *фл. мажҳ. н. Асфальтланган тротуар.*

АСФАЛЬТЛА́ТМОҚ **асфальтламоқ** *фл. орт. н.*

АСФАЛЬТЛИ 1 Асфальтга оид; асфальти бўлган.

2 Асфальт ётқизилган, асфальтланган. *Асфальтли кўчалар. Асфальтли майдон.* ▪ *Ҳамма борар асфальтли йўлдан Қизил Майдон — трибуна сари.* Ҳ. Салоҳ.

АСЪАСА-ДАБДАБА [*а*] Зўр маҳобат; катта тантана, дабдаба. *Амири лашкар сармуншийлари атрофида асъаса-дабдаба билан киради.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

АСҚАТМОҚ Керак бўлмоқ, иш бермоқ, ишга ярамоқ, фойда бермоқ. [*Жўранинг*] *минбарга қўлтиқлаб чиққан қоғози ҳам асқатмади — унинг ҳар бир ҳарфи чумолидай ўрмалаб кетаяпти.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Кейинги пушаймон, асқатмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АТАВИ́ЗМ [*р<лат*] *биол.* Қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик яна пайдо бўлиши.

АТАВИСТИ́К [*р* атавистический] Атавизмга оид. *Атавистик ҳодисалар.*

АТАЙ *с. т.* Атайин.

АТАЙДАН *айн.* **атайин.**

АТАЙИН [*а*] *рвш* 1 Махсус равишда, алоҳида бир мақсадни кўзлаб, атайлаб, атайдан. *Буни атайин сизга олиб қўйган эдим.* ▪ [*Бозоров:*] *Қани, Адолатхон, извошга чиқинг, атайин сизни олиб кетгани келдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Жўрттага, кўра-била туриб, қасдан, атайлаб, атайдан. *Кулма десанг атайин кулади.*

АТАЙКА [*р*] *айн.* **анғирт.**

АТАЙЛАБ *айн.* **атайин 1.**

АТА́КА [*р<фр*] 1 Шиддатли ҳужум; ҳужумнинг ҳал қилувчи пайти. *Рўпарадан қилинган атака. Ҳаво атакаси. Атака бошламоқ. Атака қилмоқ. Атакага ўтмоқ.* ▪ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Бирор нарсага, кимсага қарши жаҳду жадал билан олиб борилган кураш. *Чўлга қарши бир атака ясайлик.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Куч жуда ортиқ бўлган вақтда тўғридан-тўғри рўпарадан атака қилиш билан ҳам енгиш мумкин.* В. И. Ленин, Бойкотга қарши.

АТАҚ-ЧЕЧАҚ: атак-чечак қилмоқ 1) секин-аста қадам ташлаб юра бошламоқ (асосан эндигина юра бошлаган бола тўғрисида). *Бир неча кун бурун ўғилча думалаб-думалаб атак-чечак қила бошлади.* Ойбек, Навоий; 2) *кўчма с. т.* секин-аста иш бошламоқ.

АТАЛА 1 Қиздирилган ёққа ун чалиб, сув қўшиб пиширилади ган суюқ овқат. *Қийма(ли) атала. Ёвғон атала.* ▪ *Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб аталами, .. угра ошми апир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик.* F. Гулом, Шум бола.

2 *кўчма* Шундай овқат сингари суюқ нарса. *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Атала махсум** бўшашган, лалайган, ланж одам ҳақида. **Атала ичдингми?** ҳа деб йиқилаверадиган ёки бўшашган одамга ҳазил тариқасида айтиладиган ибора.

АТАЛАМОҚ Қориштириб, аралаштириб бирдек суюлтирмоқ. *Қатиқ(ни) аталамоқ.*

АТАЛАНМОҚ **аталамоқ** *фл. мажҳ. н. Аталанган қатиқ.*

АТАЛА-УМОЧ Ундан тайёрланадиган ҳар хил суюқ овқатлар. *Кечқурун декчани қайнатиб қора шўрва, атала-умоч, мошхўрда каби камбағалча овқатларни пиширибди, Шокир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АТАЛМОҚ **атамоқ** *фл. мажҳ. н.* «*Гулистон*» *деб аталган колхоз. Байрамга аталган газета.*

АТАМА *эск. айн.* **термин.**

АТАМА́Н [*р*] 1 Ихтиёрий казак дружиналарининг сайлаб қўйилган бошлиғи. | Революциядан илгариги Россияда: казак қўшинлари ёки қишлоқларида ҳарбий, полиция ва маъмурий ишларни бажариш учун тайинланган ёки сайлаб қўйилган бошлиқ. *Станица атамани. Қўшин атамани.*

2 Бирор тўда ёки группанинг бошлиғи; қўрбоши. *Боскинчилар атамани.*

АТАМОҚ 1 Ном бермоқ, от қўймоқ, номламоқ. *Ҳоким «Тешабой» деб атаган киши Фосиҳ афанди билан нима ҳақидадир қизишиб, асабийлашиб гаплашиб турган эди.* М.Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфбек ҳожи* [*Кумушни*] .. «*фаришта*» *деб атамоққа ҳам ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор киши, тарихий воқеа ва ш. к.га ёки бирор мақсад учун олдиндан белгиламоқ, тайинламоқ, мўлжалламоқ. *Газета ғалаба байрамига атаб чиқарилган.* ▪ *Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тиктирган сарупола ри ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3. *дин. айн.* **бағишламоқ** 4. *Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АТАН Қишга асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган махсус дор, ёғоч. *Ишкомлар ёқуту ақиқ хазина, қирқ беш ном узум(лар) осилган атан.* F. Гулом.

АТАНМОҚ 1 **атамоқ** 1 *фл. ўзл. н.* 2 Ном чиқармоқ. *Ўттизида эр атанган, қирқида шер атанар.* Мақол. ▪ [*Ҳакимбек*] *етти ёшида ёйини кўтариб отгани учун Алпомиш .. атанди.* «Алпомиш».

АТАШМОҚ **атамоқ** *фл. бирг. н. Хоразмда Амуни кўпдан телба дарё деб аташади.* Э. Раҳим, Янги қадам.

АТЕЙЗМ [*р<фр*] Худосизлик, даҳрийлик, диний эътиқодларни рад этиш.

АТЕЙСТ [*р*] Атеизм тарафдори; даҳрий, худосиз.

АТЕЙСТИ́К [*р* атеистический] Атеизмга оид, атеизм руҳидаги, динга қарши қаратилган. *Атеистик адабиёт. Атеистик пропаганда.*

АТЕЛЬЕ́ [*р<фр*] 1 Рассом, ҳайкалтарош, фотограф ишхонаси.

2 Кийим-кечак, пойафзал ва ш. к. тикадиган, радио, телевизор ва ш. к. тузатадиган устахона.

АТЕРОСКЛЕРО́З [*р<грек*] *мед.* Юрак қон томирлари деворларининг қалинлашуви ва зичлашувидан ҳосил бўладиган касаллик.

АТИГИ *рвш* 1 Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, ниҳояти, фақатгина. *Қози поччам туш кўрсалар, атиги учтагина қолган сўйлоқ тишларидан биттаси тушиб кетибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Саодат онасига:*] *Бекорга йиғлаб ўзингизни ҳам, мени ҳам хафа қиляпсиз. Мен ўлим ерга кетаётганим йўқ-ку. Атиги Тошкентга ўқишга боряпман.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 *с. т.* Атайин, атайлаб.

АТИГИДАН *с. т. айн.* **атиги** 2.

АТИР [*а*] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат косметик суюқлик. *Бир шиша атир. Атир иси.* ▪ *Бозоров «ландиш» атирдан юзига, сочига, кителининг ёқасига суртди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АТИРГУЛ [*а+ф-т*] Танаси тиканли, гули хушбўй ўсимлик ва унинг гули; қизил гул.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АТИРСОВУН Юз-қўл ювадиган хушбўй совун.

АТИҚА: осори атиқа қ. осор.

АТЛАС [*р*] Альбом ёки китоб тарзидаги географик карталар, чизмалар, схемалар мажмуи. *СССР атласи. Дунё атласи. Юлдузлар атласи. Анатомик атлас. Ботаника атласи.*

АТЛАС [*а*] Бир томони ялтироқ, гулдор, кудунгланган маҳаллий ипак газлама. *Қора атлас. Сариқ атлас. Хон атлас. Саккиз тепки атлас.* ▪ *Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан турар экан, қизил атлас кўйлагининг ранги юзига ургандай қип-қизариб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АТЛЕТ [*р*] 1 Атлетика билан шуғулланувчи спортчи ёки цирк артисти.

2 Қомати келишган бақувват, чайир одам.

АТЛЕТИК [*р* атлетический] 1 Атлетикага оид. *Атлетик машқлар.*

2 Келишган, бақувват. *Атлетик қомат.*

АТЛЕТИКА [*р*<*грек*] Куч ва чаққонлик талаб қиладиган ва уларни камолга етказадиган спорт машқлари мажмуи. **Енгил атлетика** югуриш, сакраш, найза, диск отиш, ядро ирғитиш ва ш. к.ни ўз ичига олган спорт турлари. **Оғир атлетика** оғир юк (штанга) кўтариш машқларини ўз ичига олган спорт тури.

АТЛЕТИКАЧИ *айн.* атлет 1.

АТМОСФЕРА [*р*<*грек*] 1 Ерни ва бошқа баъзи планеталарни ўраб олган газсимон қобиқ. *Ер атмосфераси. Қуёш атмосфераси. Атмосфера босими.*

2 *физ., тех.* Босим ўлчов бирлиги.

АТМОСФЕРАВИЙ Атмосферага оид; атмосферада содир бўладиган. *Атмосферавий электр разряди.*

АТО [*а*]: **ато қилмоқ** инъом қилмоқ, бахш этмоқ, бермоқ.— *Шу инимга ҳам худо яхши қиз ато қилсин,— яна валдиради хотин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жаҳонгировнинг гапи унга* [*Маҳкам акага*] *қанот ато қилгандай бўлди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

АТОВ атамоқ *фл. иш оти.*

♦ **Атов гап** *грам.* бирор предмет ёки ҳодисанинг ўзини эслатиб, аташ йўли билан ифодаланган гап.

АТОМ [*р*<*грек*] Химиявий элементнинг ядро ва электронлардан иборат энг кичик заррачаси. *Атом оғирлиги. Атом ядроси. Атом энергияси. Атом музёрари. Атом бомба(си).*

АТОМБОЗ [*р*+*ф-т*] Атом қуролидан фойдаланиш тарафдори, атом қуролини дастак қилувчи.

АТОМИСТИК [*р* атомистический] Атомистикага оид. *Атомистик назария.*

АТОМИСТИКА [*р*] Материянинг атомлардан тузилганлиги тўғрисидаги материалистик таълимот.

АТОМЧИ 1 Атом энергиясини ажратиш ва ундан фойдаланиш бўйича мутахассис, олим.

2 *айн.* **атомбоз.**

АТОРУД [*а*] (А — *катта*) *эск. айн.* **Меркурий.**

АТОҚЛИ Бирор соҳада ном чиқарган, донг таратган, шуҳрат қозонган, донгдор, машҳур. *Атоқли олим. Атоқли давлат арбоби. Атоқли пахтакор.*

♦ **Атоқли от** *грам.* бир шахс ёки предметга хос ном.

АТРИБУТ [*р*<*лат*] 1 *филос.* Предмет ёки ҳодисанинг ўзига хос, ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим характерли хусусияти, белгиси. *Ҳаракат материянинг атрибутидир.*

2 *грам.* Гапда бирор бўлакнинг сифатини, белги-хусусиятини характерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; аниқловчи.

АТРИБУТИВ [*р* атрибутивный] *грам.* Атрибутга, аниқловчига оид; аниқловчили. *Сўзларнинг атрибутив боғланиши. Атрибутив алоқа.*

АТРОФ [*а*] 1 Теваракдаги фазо, жой, ер; тевараклни ўраб олган ҳамма ёқ, томон. *Кун ботган, бутун атроф қоронғилашган эди.* Айний, Қуллар. *Йўлчи атрофга кўз ташлар, шамолда шилдираган ҳар баргдан чўчир эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Теваракдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар. [*Ёрмат*] *атрофдан биронта тарвуз топиб келтириш учун Ўрозга ялинди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мени бу атрофдаги ўзбек аёллар, эркаклар бири отин опа дейишса, бири доктор опа дейишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Теваракдаги аҳоли яшайдиган жойлар (марказга нисбатан). *Бу — Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилгувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Атроф шаҳар ва қишлоқ беклари ҳам аксар Мусулмонқулнинг ўз одамларидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор нарсанинг гир айланаси, тевараги сирти ёки чети, зиҳи. *Атрофи қора, ўртаси гулли патнис. Атрофига қора тутилган байроқ.* ▪ *Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум акс этди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 *кўчма* Теваракдаги муҳит, кишилар. *Марьямхон ўзи тўқиганми, ё атрофдан эшитганми, ҳар вақт шундай жавоб берар эди: — Кундош — бошингда тош, кўзингда ёш.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 З-ш. ж. к. ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **атрофига, атрофида**).

АТРОФИГА *кўм. вазифасида* 1 Теварагига, айланасига. *Фосиҳ афанди, минг боши ва аъёнлар садақайрағоч тагидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Теварагига, қошига, ҳузурига. *Қишлоқ совети атрофига тўпланган активлар.*

АТРОФИДА *кўм. вазифасида* 1 Теварагида, гир-айланасида. *Майдонча атрофида одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Қарийб, тахминан, чамасида. *Элик килограмм атрофида. Юз центнер атрофида.*

3 Теварагида, хусусида. *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АТРОФИЯ [*р*<*грек*] *биол., мед.* Бирор аъзонинг узоқ фаолиятсизлик ёки озуқсизлик натижасида кичрайиб қолиши ёки ҳаётий қобилиятини йўқотиши.

АТРОФЛАБ *рвш* Атрофидан айланиб ёки айлантириб; атрофида давра олиб. *Атрофлаб ўрамоқ.* ▪ *Самоварнинг қулдонини ингичка сим билан атрофлаб ковлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тош кўмир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АТРОФЛИ: атрофли равишда *айн.* **атрофлича.**

АТРОФЛИЧА *рвш* Асосли равишда, ҳар томонлама, ҳамма томондан синчиклаб. *Масалани атрофлича муҳокама қилиш.* ▪ *Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараш, ундан кейин фикрлаш ва ўйлаш керак.* Ойбек, Нур қидириб.

АТТАНГ(А) *унд. с.* Афсусланиш ёки пушаймон туйғусини ифодалайди. *Аттанг, от бўлганда, орқасидан тушар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АТТАШЕ [*р*<*фр*] Элчихонанинг бирор соҳа бўйича махсус маслаҳатчиси. *Ҳарбий атташе. Савдо атташеси.*

АТТЕСТАТ [*р*<*лат*] 1 Ўқув юртини тамомлаганлик тўғрисидаги расмий ҳужжат. **Етуклик аттестати** ўрта мактабни битириб чиққан кимсага бериладиган расмий ҳужжат, аттестат.

2 Илмий ёки махсус унвон берилганлиги тўғрисидаги шаҳодатнома. *Профессорлик аттестати. Катта илмий ходимлик аттестати.*

3 Ҳарбий хизматчиларга хизмат жойидан ташқарида бўлганида пул, буюм ва бошқа таъминот олиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, шунингдек ҳарбий хизматчининг таъминотидан бир қисмини унинг қарамоғидаги шахснинг олиши учун берилган ҳужжат.

АТТЕСТАЦИОН [*р* аттестационный] Аттестацияга оид. *Аттестацион варақа. Аттестацион комиссия.*

АТТЕСТАЦИЯ [*р*<*лат*] Мутахассисларнинг ишга лаёқатини, малакасини, билим даражаси ва хулқ-атворини аниқлаш ва шу асосда ишга тайинлаш ёки унвон бериш. *Аттестациядан ўтказмоқ. Аттестация комиссияси. Аттестация шаҳодатномаси.*

АТТОР [*а*] Парфюмерия ва галантерея моллари билан савдо қилувчи дўкондор ёки савдогар. *Хуржун ортилган эшакни қишлоқма-қишлоқ олдига солиб юриб: «Фараңги ип, ироқи совун, оқ сақич, қора сақич!» деб қичқирадиган аттор ҳам бедарак йўқолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АТТОРЛИК 1 **аттор** *с. касб оти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Атторлик қилмоқ. Атторлик дўкони. Атторлик моллари.

2 Бозорда атторларнинг дўкони жойлашган раста, қатор.

АТТРАКЦИОН [*р<фр*] 1 Циркда томошабинларни ортиқ даражада қизиқтирадиган ўйин.

2 Оммавий сайр қилинадиган жойлардаги кўнгил очар мосламалар (карусель, тир ва ш. к.).

АУДИТОРИЯ [*р<лат*] 1 Дарс, лекция, доклад ва ш. к. ўтказиладиган хона, бўлма.

2 Лекция, доклад, нутқ тингловчи кишилар гуруҳи.

АУКЦИОН [*р<лат*] Очиқ савдо, «ким ошди» савдоси.

АФАНДИ [*турк-усм<грек*] 1 *эск.* Жаноб, жаноблар (мурожаатда). *У аъёнларга қараб: — Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келадилар,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *эск.* Киши номига қўшилиб ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Фосиҳ афанди сўригá эмас, извошга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Командир афанди телеграмма беришни билмас эканлар.* А. Умар, Мухтор.

3 *эск.* Ўқитувчи, муаллим. *Элмурод .. унинг [Сотволдининг] «Муаллим ўзимизники .. Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган» деганини эслади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Афанди (Хўжа Насриддиннинг эпитети).

5 *с. т. ҳазил* Ишидан янглишиб, кулгили ишлар қилиб юрадиган одам ҳақида. *Афанди одам. Афанди экансиз-ку!*

6 *с. т.* Латифа, анекдот. *У [Сидиқжон] энди .. аския ва афанди айтишар, ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

7 Афанди (*эркаклар исми*).

АФВ [*а*] Кечирим, узр. *Сиздан бу улуғ гуноҳим учун афв сўраб, ҳайдалган ўғлингиз — Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Афв этмоқ** (ёки **қилмоқ**) кечирмоқ, узрни қабул қилмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. *Бу лапашанглигимиз учун раҳнамоларимиз бизни афв этурларми?* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Афв этасиз** кечирасиз (одатда сўзловчи гап бошида олдиндан узр сўраб ишлатилади). [*Саидбек:*] *Афв этасиз, сиз буни қаёқдан биласиз, генерал жаноблари?* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

♦ **Афв умумий** *айн.* **амнистия.**

АФЗАЛ [*а*] 1 (*асосан ч. к. билан, икки нарсани бир-бирига чоғиштирувда*) Яхши, аъло, ортиқ. *Номуссиз юрмоқдан номусли ўлмоқ афзал.* Мақол. ▪ *Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз .. учун тилладан афзалдир.* Ойбек, Навоий. *Чирофим, бу ерни ўз уйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сан ҳам манга шундайсан. Балки ундан афзалсан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Афзал кўрмоқ** (ёки **санамоқ, ҳисобламоқ, билмоқ**) аъло кўрмоқ, яхши, ортиқ деб билмоқ. *Қамишкапаликлар одамларни номлари билан аташдан кўра уларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Малъун бўлиб яшашни афзал кўрганлар Бўлолмас одамзод билан ҳамнафас.* F. Ғулом.

2 Афзал (*эркаклар исми*).

АФЗАЛЛИК афзал *с. белги оти.*

АФИФ [*а*] *эск. кт.* Покиза, тоза, иффатли.

АФИФА [*а*] 1 *эск. кт.* Покиза, тоза, иффатли (аёл ҳақида). *Шу дақиқадан бошлаб бекда у афифага .. чин бир ишқ туғиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афифа (*хотин-қизлар исми*).

АФИША [*р<фр*] Спектакль, концерт, лекция ва ш. к. ҳақида кўринарли жойларга ёпиштириладиган эълон.

АФҚОР [*а*] *эск.* Фикр; фикрлар. **Афкори омма** (ёки **умум, умумия**) жамоат фикри.— *Мен ҳайронман,— деди Аҳмад Ҳусайн,— аввало айб ўзингизда. Фалакдан оҳу зор, нолаи фиғон, ҳаётдан норозилик, аммо афкори умумдан тугул.* Ойбек, Нур қидириб.

АФЛОТУН [*қадимги грек олими Платон номидан*]: **Афлотун мия** ақли ўткир, донишманд одам ҳақида.

АФОРИЗМ [*р<грек*] Чуқур маъноли, қисқа, ихчам ибора, ҳикматли сўз. *Навоий афоризмлари.*

АФОРИСТИК [*р* афористичный] Афоризм шаклидаги, қисқа, аммо чуқур маъноли, ҳикматли. *Афористик иборалар.*

АФСОНА [*ф-т*] 1 Авлоддан авлодга, оғиздан оғизга ўтиб келган фантастик, баъзан диний мазмундаги ҳикоя, ривоят, достон. *Тоғ қишлоқларининг теша тегмаган, ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган ғалати эртаклари, афсоналари бўлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Оқсойликлар ўртасида бу жойнинг номи ҳақида афсона ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой. **Афсона бўлмоқ** эл-халққа гап-сўз бўлмоқ, элга достон бўлмоқ. *Излаб сени ҳар кўчада ..., Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

2 *кўчма* Асоссиз гап, ёлғон-яшиқ, уйдирма. **Афсона тўқимоқ** уйдирма гап қилмоқ, бўлмагур гап-сўз тўқимоқ. *«Минг бир кеча»нинг Шаҳризодаси афсона тўқиб ўлимдан қутилиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сиғмайдиган, мислсиз нарса, иш. [*Одамлар*] *«Мирзачўл» аталмиш қадимий, бағри кенг саҳрода бирга қўл тутишиб .. афсоналарни ҳақиқатга айлантиришмоқда.* В. Абуллаев, Қанотли орзулар.

АФСОНАВИЙ [*ф-т*] 1 Афсона жанрига мансуб бўлган, фантастик. *Афсонавий ҳикоя.*

2 Фақат афсоналарда мавжуд бўлган, оламда йўқ, хаёлий. *Зеби хола деярли ҳар куни туш кўради. Тушида Пўлатжон ҳали қандайдир афсонавий қуш тутиб олган, ҳали саман йўрға миниб сув кечаётган бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Уйдирма, тўқима. *Афсонавий гап.*

4 *кўчма* Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сиғмайдиган, мисли кўрилмаган, мислсиз. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис чувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АФСОНАВОР [*ф-т*] *айн.* **афсонавий** 4.

АФСУН [*ф-т*] *айн.* **жоду.** *Ғуломжонни мафтун ва афсун қилган дилбар ҳаё ва ибоси билан эмас, сатанг адоси билан ғамза қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АФСУНГАР [*ф-т*] *айн.* **жодугар** 1.

АФСУНҚОР [*ф-т*] 1 *айн.* **афсунгар.**

2 *айн.* **фусункор.**

АФСУНЛАМОҚ Сеҳр-жоду қилмоқ.

АФСУНЧИ *айн.* **афсунгар.**

АФСУС [*ф-т*] 1 Ўкиниш, ачиниш туйғуси; пушаймон. *Юсуфий афсус билан илжайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Афсус қилмоқ** пушаймон қилмоқ, ўкинмоқ. *Пахта бригадасидан кетганингизга афсус қилмадингизми? Ш.* Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кирш с.* Аттанг, эсиз, эсизгина. *Ахтариб ҳақ йўлни, афсус, ҳақ садосин топмадим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АФСУСЛАНМОҚ Пушаймон қилмоқ, пушаймон емоқ, ўкинмоқ, ачинмоқ. *Йўлчи ўз қишлоғидан келган одам билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашмаганига афсусланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Афанди камбағаллигидан афсусланиб, ҳар кун кечалари нола қилар эди.* «Латифалар».

АФТ 1 Башара, бет, юз. Афти қурсин! (қарғ.). ▪ *Сафар бўзчи бошини қашиб, яна маҳдумнинг афтига қараб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сорахон .. «шу тобда кириб нима қилар эди» дегандай қилиб афтини буриштирди.* А. Қаҳҳор, Саробда.

2 Ташқи кўриниш, қиёфа; турқ, важоҳат. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнггина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

АФТ-АНГОР Кишининг афти ва ташқи қиёфаси. *Бундай кишилар афти-ангори дуруст йигитларга зўр ҳасад билан қарайдилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

АФТ-БАШАРА 1 Кишининг афти, башараси, афт-боши. *Афт-башараси хунук одам.* ▪ [*Каромат хола*] *ораларингизда оталиқдан келган вакил борми? Қани у, афти-башарасини бир*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўриб, дийдорига бир тўяй! — деди. М. Маҳмудов, Ҳайбаракаллачилар.

2 *кўчма* Кишининг ички дунёси, маънавий қиёфаси. *Афт-башарасини очиб ташламоқ.*

АФТ-БОШ *айн.* **афт-башара.** *Афт-боши тузуккина йигит.*

АФТИДАН *кирш с.* Чамаси, оббаҳолам. *Афтидан, улар эндигина заводдан чиққан бўлса керак, бўёқ иси гупиллаб димоққа уриб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АФТОДА [*ф-т*] *эск.* 1 Нотавон, ночор, абгор. *Эл бахтсиз эди афтода, Золимларни беомон кўрдим.* Миртемир.

2 Ғам-андуҳ билан ёки дард чекиб озиб-тўзиб кетган, аҳволи танг. *Ўтаннинг қистови билан ошга қолган Жўравой ота ҳамон ўй суриб ўтирган афтода қизига деди: Ҳа деб ўй сура берма, Эъзоз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АФТОДАҲОЛ [*ф-т+а*] 1 *айн.* **афтода.**

2 Ўлим тўшагида ётган; ўсал.

АФФИКС [*р<лат*] *лингв.* Ўзакларга қўшилиб янги сўз ёки сўз формалари ясаш, турлаш учун хизмат қиладиган элемент; қўшимча.

АФФРИКАТ [*р* аффриката] *лингв.* Икки ёки ундан ортиқ элементдан иборат қоришиқ товуш (мас., ч — т+ш, ц—т+с).

АФЮН [*а*] 1 Қўкнорининг думбул бошоғидан олиб қуритилган шира (қора дори, таряк кўринишида кайф қилиш учун, медицинада эса наркотик модда сифатида ишлатилади). *Ўғлингиз оти Отабой банги, Афюн чекмакдан сомондур ранги.* Нодима. *Афюннинг кайфи қурсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Киши онгини заҳарлайдиган нарса ҳақида. *Дин — халқ учун афюндир.*

АФҒОН I *қ.* **афғонлар.** *Афғон халқи. Афғон тили.* || *Афғон аёл.*

АФҒОН II [*ф-т*] *кт.* Фарёд, нола, фиғон. *Афғон чекмоқ.* ▪ *Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлғаниб, Гул ёқасин чок этар булбулда афғон қўзғалур.* Ҳабибий. *Кўкка чиқар ёрим деб афғонларим, Айриликқа тушгандир ёронларим.* «Равшан».

АФҒОНИЙ 1 Афғонларга, афғон халқига оид, афғонча. *Афғоний ханжарингизни бераман деган эдингиз-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афғонистонда пул бирлиги.

АФҒОНЛАР Афғонистоннинг туб аҳолиси; Афғон халқи.

АХ *унд. с.* Кўрқув, ҳаяжон ёки севинч, ғазаб туйғуларини ифодалайди.— *Тезроқ келинг, Ҳомид ака. Отабекни ўлдирдик! — деди шошиб Отабек.— Ах! — деб югуриб келди Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор «ах» деб бошини деворга уриб олди, бир онда вужудини титроқ босди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АХБОР [*а*] Хабар; хабарлар; маълумот. *Ер ичида кўмилиб ётган ҳама* [ҳамма] *олтин, кумуш Юзага чиқди бари боис анга ахбор, ўқув.* Ҳамза.

◆ **Ахборингиз учун** *кирш с.* маълумотингиз учун, сизга маълум бўлсинки ... *Ахборингиз учун, Чека ўша вақтларда боқимсиз болалар устидан ғамхўрлик қилишни ўз зиммасига олган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АХБОРОТ [*а*] 1 Хабар; хабарлар; маълумот, информация. *Сўнгги ахборот.* ▪ *Капитан Юрьев тўққизинчи ротадан ахборот олгандан кейин, Чернецовнинг ёнига келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Вақт-вақти билан чиқиб турадиган баъзи тўпламларнинг номи. *Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг ахборотн.*

АХИ(Й)РИ [*а*] *с. т.* Ахир, охири, пиравордида. *Ахийри октябрь ойи ҳам тугади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Фотима Қосимжонга:*] *Хўп, майли, бўлмаган нарсага ўзингизни ўзингиз қийнаб юрсангиз, ахийри уялиб қоларсиз.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

АХИР I [*а*] *таъкид юк.* Маънони кучайтиради, таъкидлайди. — *Низомиддинов,— деди раис ўрнидан туриб,— сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз, ахир.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Ойша буви қизига маъноли қилиб бир қараб олди: — Болам, ахир, икки оғиз гап эшит-чи, олдин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АХИР II [*а*] *рвш* Охири, пиравордида, ниҳоят, оқибат. *Ахир бўлмади. Ахир кўнди.* ▪ *— Қазисан, қартасан, ахир аслингга тортасан! — деди кампир омборни қулфлаётиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

АХИРИ *қ.* **ахи(й)ри.**

АХЛАТ [*а*] 1 Супуринди ва ташландилар, супуриш-сидириш натижасида тўпланган ифлос нарсалар. *Ҳовли юзи турли-турли ахлатлар билан булғанч, гўё йиллардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нажас, нажосат.

АХЛАТХОНА [*а+ф-т*] Ахлат тўкиш учун махсус ажратилган жой.

АХЛОҚ [*а*] 1 Кишиларнинг ҳар бир жамиятга хос хулқ нормалари мажмуи, адаб; этика. *Коммунистик ахлоқ.*

2 Хулқ-атвор, юриш-туриш, тарбия, адаб. *Яхши ахлоқ. Ахлоқи яхши бола.* ▪ *Ҳа бири ахлоқи билан, иккинчиси ҳусни билан топишар экан!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АХЛОҚИЙ [*а*] Ахлоқ-одобга оид, этик. *Ахлоқий принциплар.* ▪ *Бир вақтлар бу уйга онаси билан меҳмон бўлиб келган бир татар қизи русча бир ахлоқий романни унутиб қолдирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АХЛОҚЛИ Яхши тарбия кўрган; одобли, хушахлоқ. *Ахлоқли бола. Ахлоқли қиз.* ▪ *Қишлоқ аҳли ишчан, ахлоқли.* Шайхзода.

АХЛОҚСИЗ 1 Яхши тарбия кўрмаган, ахлоқ қоидаларига бўйсунмайдиган, интизомсиз. *Ахлоқсиз бола.*

2 Ахлоқи бузуқ, суюқ оёқ, фосиқ.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқадиган, одоб нормаларига хилоф, беадаб. *Ахлоқсиз хатти-ҳаракат. Ахлоқсиз гап.*

АХЛОҚСИЗЛИК 1 **ахлоқсиз** 1, 2 *с. белги оти.*

2 Ахлоқ қонун-қоидаларига хилоф иш, хатти-ҳаракат. *Салимхон синглиси билан номаълум, нотайин бир студент орасидаги алоқа муҳаббатдан, ўз тили билан айтганда, «ахлоқсизликдан» холи эканига қанча ишонса ҳам, миш-мишлар қўймади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АХТА [*мўғ*] Жинсий безлари, мояги олиб ташланган, бичилган. *Ахта от.* ▪ *Бу ахта қул ... аянчли бир махлуқ эди.* Ойбек, Навоий. || *Терга пишган сариқ ахта эринибгина қор кеча бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АХТАЛАМОҚ *диал.* Ахта қилмоқ, бичмоқ.

АХТАРИШМОҚ ахтармоқ *фл. бирг. н.— Қанча ахтаришди, топишолмади. Халқ олдида оқсоқолнинг тозаям шармандаси чиқди-да — деди Солижон.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АХТАРМОҚ Қидирмоқ, изламоқ. *Қоронғида гугурт ахтармоқ. Йўқолган буюмни ахтармоқ. Текин бойлик ахтаргунча ўзингга боп ҳунар топ!* Мақол. ▪ *Маҳкам ўз тумбочкаси устига энгашиб ниманидир ахтарар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Инсон иложсиз бир қийинчиликка дуч келганда, ҳар томондан ўзини юпатиш йўлини ахтаради.* Айний, Эсдаликлар.

АХТАХОНА [*мўғ+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **отхона.** *Ҳасанали .. қайта-қайта ахтахонага кириб, тўриқ йўрғанинг у ер-бу ерини супурар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЦЕТИЛЕН [*р<лат*] Углерод ва водороддан таркиб топган заҳарли бадбўй ёнувчи газ.

АЦЕТОН [*р<лат*] Лак, портловчи модда, сунъий ипак ва ш. к. тайёрлашда эритувчи сифатида ишлатиладиган органик бирикма, рангсиз суюқлик.

АЧА *диал.* 1 Буви. [*Назирали*] .. *Ачасига қараб қўйди. Кампир ҳамон бошини экканча ўтирарди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

2 Катта буви (бувининг онаси).

3 Она, ойи.

АЧИБ-БИЖИБ: ачиб-бижиб ётибди *айн.* **ачиб ётибди** *қ.* **ачимоқ.**

АЧИМОҚ 1 Микроорганизмлар таъсиридаги биохимик процесс натижасида ачимсиқ ҳид ёки маза ҳосил қилиб етилмоқ ёки ишдан чиқмоқ. *Ачиган гўжа. Ачиган хамир. Ачиган лой. Вино ачий бошлади. Овқат ачиб кетибди.* ▪ *— Дарҳақиқат ачиган қатиқ,— деди Камолхонов ва яна ялаб кўрди,— йўқ бузилган қаймоқдир.* А. Қаҳҳор, Қайғулар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Жизиллаб оғримоқ, ачишмоқ. *Тутундан кўзим ачиди.* ▪ *Ғумай тиғида унинг қўли яна қийилди. Қон оқиб, бармоғи ачий бошлагандан кейин, рўмолчасига кафтини ўраб олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Аччиқ-тиззиқ гап қилмоқ, сасимоқ.

◆ **Ачиб** (*ёки* **ачиб-бижиб**) **ётибди** *с. т.* жуда ҳам кўп, қалашиб, тиқилиб ётибди, ғиж-ғиж. *Бозорда картошка ачиб ётибди.* **Жони** (*ёки* **ичи, юраги**) **ачиди** ниҳоятда афсусланди, куйинди. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб топганингизда жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Офтоб ойим*] *Кумушни кўрган сайин алланечук юраги ачир, жудолик кунларини асло тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Мияси ачиб кетди** мияси ғовлаб, гангиб қолди. *Тожибой таажжубда қолиб, бошини лиқиллатди: — Бир ўзингиз-а? Ёпирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Мияси ачиб қолди** 1) мияси айниб, эси камайиб қолди. *Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) *айн.* **мияси ачиб кетди. Хамири ачимаган қ. хамир. Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган қ. суюлмоқ.**

АЧИМСИҚ 1 Ачиган нарсани эслатадиган, бир оз аччиқ (ҳид, там ҳақида). *Ачимсиқ ҳид. Ачимсиқ маза.* ▪ *Ҳамма ёқ ачимсиқ, кўзни ачитадиган ҳидга тўлган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма* Аччиқ-тиззиқ, қўланса. *Ачимсиқ гап.*

АЧИНАРЛИ 1 Кишининг раҳмини келтирадиган, ачинтирадиган; қизғанч, аянч. *Ачинарли қиёфа. Ачинарли ҳолат. Ачинарли аҳволга тушиб қолмоқ.* | Ачиниш ҳиссини уйғотадиган. *Бурчакда ётган бола уйқусирабми, ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Афсус аралаш ранжиш, ачиниш ҳиссини уйғотадиган. *Ачинарли аҳвол.*

АЧИНИШ 1 **ачинмоқ** *фл. иш оти. У Мирзиннинг ҳолига ачинишни ҳам, қиз муҳаббатига сазовор бўлгани учун қувонишни ҳам билмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Раҳм, шафқат. *Адолат ўзига нисбатан нафрат эмас, меҳр ва ачиниш сеза бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

АЧИНИШЛИ *кам қўлл. айн.* **ачинарли.**

АЧИНИШМОҚ **ачинмоқ** *фл. бирг. н. Дугоналарининг қўлидан нима келсин, жуда кўп деганда, «вой, бечора Адолат...» деб ачинишлари мумкин, холос* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЧИНМОҚ 1 Ичи, юраги ачимоқ, раҳми келмоқ, куйинмоқ. *Иброҳим отанинг бу қадар тез ўзгариб, чўкиб қолганига Жумагул қаттиқ ачинди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

? Афсус аралаш ранжимоқ, хафа бўлмоқ, ўкинмоқ. «*Бу гапни бекор бошлаб қўйибман*», — *деб ачинди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЧИНТИРМОҚ **ачинмоқ** *фл. орт. н. Кишини ачинтирадиган англашилмовчилик.*

АЧИПТИ Ошиқ ўйинларидан бир тури. *Кўзларида маъносиз бир илтифот, Гўёки у Аллакимдан ранжийди; ҳалигача Мактаб, ўқиш унга ёт, Машғулоти: «тойди» билан «ачипти».* Ғ. Ғулом.

АЧИТМА Қатиқ, ачитқи каби нарсалар билан ачитилган, ачитиб тайёрланган. *Ачитма гўжа.*

АЧИТМОҚ 1 **ачимоқ** *фл. орт. н. Тутун кўзни ачитди. Гўжа ачитмоқ.* ▪ «*Ёз кунлари* [*Ўзбек ойим*] *айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдирмасликни танбеҳлабгина ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кучли изғирин, юзнинг терисини шилгандай, ачитади, қулоқларни кесади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Аччиқ гап билан узиб олмоқ, аччиқ-тиззиқ, қаттиқ-қурум гап қилмоқ, гап билан чақиб олмоқ. *Дўст ачитиб гапиради, душман — кулдириб.* Мақол.

◆ **Жон(ни) ачитмоқ** 1) *айн.* **жон(ни) койитмоқ** 2; 2) жонини оғритмоқ. *Тун аёз, изғирик ел тўрт тарафса югуриб жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Мияни ачитмоқ** бошни ғовлатмоқ, гангитмоқ, миясини қоқиб қўлига бермоқ. [*Абдурасул*] «*Янги одамни авраб миясини ачитмасинлар, ўзим бориб бошлаб чиқа қолай*» *дедим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Юракни ачитмоқ** раҳмини келтирмоқ.

АЧИТҚИ Ачитма ҳосил қиладиган нарса; ивитқи, туруш, хуруш.

АЧИШМОҚ I Ачиб оғримоқ, жизилламоқ. *Ярам ачишяпти.* ▪ — *Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун,— Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина эшикни тепиб очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У гоҳ қўлини қўлга ишқаларди, гоҳ тўхтамай чопарди, гоҳ ачишган.. юзларини сийпаларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Ичи ачишяпти** 1) қорни очлигидан ичи жизиллаб оғрияпти. [*Йўлчи*] *қорни очганлигидан, ичи ачишиб, қандайдир беҳузурлик сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ачиняпти, раҳми келяпти. *Она ўғлининг аҳволига қараб ичи ачишди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Юраги ачишди** *айн.* **жони** (*ёки* **ичи, юраги**) **ачиди** *қ.* **ачимоқ.**

АЧИШМОҚ II **ачимоқ** 3 *фл. бирг. н.*

АЧИШТИРМОҚ **ачишмоқ** I *фл. орт. н. айн* **ачитмоқ** 1. *Йод ярани ачиштирди.*

АЧОМ: **ачом қилмоқ** *айн.* **ачомламоқ.**

АЧОМЛАМОҚ *бол. айн.* **кучоқламоқ.** *Раъно бувисининг «болагинамнинг болагинаси» деб эркалашларини, ачомлаб пешанасидан ўпишлари яна аллақанақа одатларини қўмсарди* Ҳ. Назир Сўнмас чақмоқлар.

АЧОМЛАШМОҚ **ачомламоқ** *фл. бирг. н.*

АЧЧИҚ 1 Тами, мазаси ўткир; оғизни ачитадиган, ачиштирадиган. *Аччиқ гармдори. Аччиқ дори.* || *Аччиқни аччиқ кесади.* Мақол. ▪ *Палов исидан кўнглим кетади .. Аччиқ нарсалар егим келади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шундай тамли нарса кўп солинган. *Аччиқ шўрва.*

2 Нордон, тишни қамаштирадиган. *Аччиқ (донали) анор. Аччиқ олма.*

3 Сезги органларига қаттиқ таъсир қиладиган, ўювчи. *Аччиқ газ. Аччиқ тамаки. Аччиқ ҳид.* ▪ *Жиққа ҳўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буриқтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Жазиллатадиган, жонни ачитадиган. *Аччиқ изғирин. Аччиқ совуқ.* ▪ *Далаларда кеч кузнинг аччиқ шамоли эса бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *У* [*Абдурасул*] *дастлабки икки-уч муштнинг аччиқ зарбини татиб кўргач, қоча бошлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Шербек*] *тўриғини эгарлади. Ўзини эгар устига олар-олмас отга аччиқ қамчи босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 *кўчма* Кишига қаттиқ тегадиган, кўнгилга озор берадиган; қаттиқ, нохуш. *Аччиқ истеҳзо. Аччиқ танқид. Ҳақ сўз — аччиқ сўз.* Мақол. *Ширин ёлғондан, аччиқ ҳақиқат яхши.* Мақол. *Аччиқ савол бериб, ширин жавоб кутма.* Мақол. **Тили аччиқ** кишига қаттиқ тегадиган қилиб гапирадиган, гап билан узиб оладиган. *Элмуродга рота командири ёқмади: қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 *кўчма* Ғам-ҳасрат билан тўлиб тошган; аламли. *У* [*Майна*] *ўч олади. Оч, яланғочларнинг кўз ёши учун .. Оиладан маҳрум этилган Рисолат холаларнинг аччиқ кўргиликлари учун ўч олади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Оқди тинмай кўз ёши селларим, Ўтди шундай аччиқ йилларим.* Ғайратий. | Ғам-қайғуни, алам-изтиробни ифодалайдиган. *Аччиқ йиғи. Аччиқ ҳикоя.* ▪ *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ольга эрининг кийимларини ювиб-тозалаб халтачага солиб бераркан, кўзларидан аччиқ ёшлар тўкар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. || [*Жонфиғоннинг*] *уйидан хотин кишининг аччиқ-аччиқ йиғлаган товуши эшитилди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

7 *от* Қаҳр, ғазаб, жаҳл; зарда. *Аччиғинг кимга? Унинг аччиғи тез. Бургага аччиқ қилиб, кўрпангни куйдирма.* Мақол. ▪ *Кумуш ўн беш кундан бери йиғилиб қолган аччиғини бир варакай тўкиб солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аччиғи чиқди** (*ёки* **кел-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ди, қистади) жаҳли чиқди, ғазаби келди. *Кампир йиғлаб юборган эди, Асрорқулнинг аччиғи келди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Айтсам, яна аччиғингиз қистайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аччиғи бурнининг устида (ёки учида)** беқорғи, сал нарсага жаҳли қистайверадиган одам ҳақида.— *Ҳа, қизи тўшмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я. Аччиғи ҳам бурнининг учида, ...— деди Муротали.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Жаҳли қистаган, ғазабланган ҳолат. *Аччиқдан тушмоқ.* ▬ *— Нима гуноҳ қилдим? Қамчинга ўзр сўрайманми! — деди-да, йўлчи сеқингина ўз жойига ўтирди. Қўйдек бечора «сартдан бундай муомалани сира кутмаган полиция бошлиғи аччиғидан тутоқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

8 *от* Қийинчилик, машаққат; ғам-ғусса, ғам-ҳасрат; азоб-уқубат. *Аччиқ билан чучукни тотган билур, узоқ билан яқинни юрган билур.* Мақол. *Бир аччиқнинг бир чучуги бор.* Мақол. ▬ *Турмушнинг аччиқларини тотиб кўрган .. қадимги ботрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Аччиқ чой** қуюқ дамланган чой. **Жон аччиғида** қ. жон.

АЧЧИҚЛАНИШМОҚ аччиқланмоқ *фл. бирг. н.*

АЧЧИҚЛАНМОҚ Жаҳли чиқмоқ, ғазаблаймоқ. *Бегим, гарчи аччиқланса-нг ҳам, айтишга мажбурман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЧЧИҚЛАШМОҚ Ўзаро қаттиқ-қўрум гап қилишмоқ, хафалашмоқ. *Гулнор ўзи ким? Унинг туфайлидан одам билан аччиқлашдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АЧЧИҚЛИК аччиқ *с. белги отт.* *Сабзининг аччиқлиги. Талқоннинг аччиқлиги.*

АЧЧИҚ-ТИЗЗИҚ Қишига қаттиқ тегадиган, алам қиладиган қаттиқ-қўрум гаплар. *Ниқоҳ куни ниманинг жўнидандир қуданг билан аччиқ-тизиқ айтишибсан.* Ойбек, О. в. шабадалар. ‖ *Қўй шу аччиқ-тизиқ гапларингни, кейинги вақтларда жуда жонимга тегди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

АЧЧИҚ-ТИРСИҚ *диал.* Аччиқ-тизиқ.

АЧЧИҚТОШ Алюминий, хром, темир сингари металларнинг сульфат кислота билан ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар (кўн саноатида ва медицинада қўлланилади).

АЧЧИҚ-ЧУЧУК I: **дунёнинг аччиқ-чучуклари** ҳаётнинг лаззати ва ғам-ташвишлари. *Дунёнинг аччиқ-чучукларини тотган одам.*

АЧЧИҚ-ЧУЧУК II Тўғралган помидор ва пиёздан тайёрланадиган совуқ овқат.

АШАДДИ(Й) [*а*] Ўтакетган, уччига чиққан, бориб турган (фақат салбий маънода қўлланилади). *Ашаддий фирибгар. Ашаддий юлғич. Ашаддий безори.* ▬ *Миллатчилар бизнинг душманларимиз, меҳнаткашларнинг ашаддий душманлари.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мирза йигитим ўлгур ашаддий ёлғоқ, бузуқ йигит экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АШЁ [*а*] (*3-и. бирл.* **ашёйи ва ашёси**) Ҳар қандай буюм, нарса, предмет. *Уй-рўзғор ашёлари. Хом ашё.* ▬ *Котиб .. ёзув ашёлари турган .. курси олдида тиз чўкди.* Ойбек, Навоий.

◆ **Ашёи далил** *юр.* моддий далил, жиноятни тасдиқлайдиган буюм.

АШЁВИЙ [*а*]: **ашёвий далил** *айн.* **ашёи далил** қ. **ашё.**

АШЁИЙ қ. **ашё.**

АШИР [*а*] I: **ашир ойи** *с. т. айн.* **муҳаррам ойи** қ. **муҳаррам.**

2 Ашир (*эркаклар исми*).

АШТАК *диал.* Аштак-паштак.

АШТАК-ПАШТАК Данағини ажратиб олиб ва ўрнига мағиз солиб қўритилган ўрик, мағизли туршак.

АШУЛА Якка хонанда, группа ёки хор ижро этадиган вокал асар; қўшиқ. *Ўзбек халқ ашулалари. Хор ашуласи.* ▬ *Гуландом .. дуторни чертиб, енгил, ёқимли ашулани бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ Шундай асар ижроси; шундай асар ижро этилаётгандаги овоз; куй. *Домла чапак чалибди, ашулага қўшилибди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Ўзоқдан қўш ҳайдаб юрган йигитнинг ашуласи эшитилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Эски ашула** эски гап, кўп гапирилган гап. *Бу гап [Ҳожи] Ўзбек ойимнинг ўша эски ашуласи .. тўзимсизлик билан кутар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШУЛАЧИ Ашула айтувчи, хонанда.

АШША *бол.* Ош, иссиқ овқат.

АШЪОР [*а*] *эск. кт.* Шеър; шеърлар, байтлар. [*Навоий*] *форсий ашъорда «Фоний», туркий ашъорда «Навоий» тахаллус қўллаган.* Ойбек, Навоий.

АШҚОЛ-ДАШҚОЛ *с. т.* Рўзғорда ёки бирор касб-корликда керак бўладиган нарсалар, буюмлар; қақир-қуқир, лаш-луш. *Тўртинчи аравада чодирлар, кўрпа-тўшаклар, жўнаб кетаётганларнинг ашқол-дашқоллари.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЪЁН [*а*] *эск. кт.* Юқори мансабли, баланд мартабали кишилар; амалдорлар. *Ҳиротнинг акобир ва аъёнлари эса янги подшога яхши кўриниб, ундан янги рутбалар, янги суюрғоллар олиш ниятида уни тўрт кўз билан кутдилар.* Ойбек, Навоий.

АЪЗАМ [*а*] ↑ *эск. кт.* Улуғ, буюк. *Подшоҳ(и) аъзам. Император(и) аъзам.* **Вазир(и) аъзам** *тар.* бош вазир. *Вазир аъзам подшога қуллуқ қилиб, .. жарчи жўнатди.* «Эртаклар».

2 Аъзам (*эркаклар исми*).

АЪЗО [*а*] I Одам ёки ҳайвон организмининг муайян бир вазифани бажарувчи қисми. *Сезги аъзолари. Ички аъзолар.*

2 Қишининг бутун вужуди, жон-тани.— *Сиз нима жавоб бердингиз? — деди бутун аъзосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Аъзойи бадан** бутун аъзо, бутун вужуд, жон-тан. *Унинг [Ҳамроқулнинг] аъзойи бадани қақшаб, камонча тутгани мадори қолмади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

3 Бирор ижтимоий гуруҳ, коллектив ёки жамиятга мансуб ҳар бир киши. *Оила аъзолари. Экспедиция аъзолари.* | Бирор ташкилот, уюшма, иттифоқ ва ш. к.га расмий қабул қилинган ёки сайланган киши; бирор уюшмага кирган ташкилот, мамлакат. *Партия аъзоси. Касаба союз аъзоси. Делегация аъзолари.* ▬ *Адолат бюро аъзоларининг қизғин гапларини эшитди-ю, аммо улар нима қарорга келишганини англай олмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Мухбир аъзо** қ. **мухбир.**

АЪЗОЛИК аъзо *с. мавҳ. от.* Касаба союз аъзолиги. *Партия аъзолиги. Аъзолик взноси. Аъзолик ҳақи. Аъзоликка қабул қилинмоқ.*

АЪЛАМ [*а*] I *эск. дин.* Шариат қонун-қоидалари юзасидан берилган фатвони тасдиқ ёки рад этувчи диний арбоб; бош муфти. *Маросимга етиб келган қози, мингбоши, аълам, муфти, домла-имомларга ўз мартабаларига қараб «аъло», «авсат» чопонлар кийдирилмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Валлоҳи аълам** қ. **валло(ҳи).**

2 Аълам (*эркаклар исми*).

АЪЛО [*а*] I Сифати, фазилатлари жиҳатидан энг яхши, энг юқори; асил. *Аъло мол.* ‖ *Доно дурдан аъло.* Мақол. ▬ [*Кумуш*] .. *ҳозирги энг кучли ҳаяжон ва ҳиссиётнинг ҳиссиётнинг аъло ифодаси бўлган ёш билан тўкар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аъло деб билмоқ** *ёки* **аъло кўрмоқ** афзал кўрмоқ. [*Ермат:*] *Мен сизни ўз қизимдан аъло кўрардим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўқув юртларида: беш баллли системада энг юқори баҳо. *Ҳўп, ҳозир кўрамиз .. «Яхши!» .. «Ўрта» .. «Ўрта» .. Қани «аъло»!? Рўсчадан нима учун «яхши»?* А. Қаҳҳор, Айб кимда.

3 Аъло (*эркаклар исми*).

◆ **Арш(и) аъло** қ. **арш** I 1.

АЪЛОЧИ 1 Ҳамма асосий фанлардан аъло баҳо олган ўқувчи; аъло ўқувчи.— *Икковимиз ҳам бир институтда ўқидик. У [Муҳаррам] ҳам аълочи эди,— деди Элмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ўз ишини, вазифасини аъло даражада бажарувчи ёки фақат аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи. *Аълочи бригада.* ‖ *Корхона аълочиси. Жанговар ва сиёсий тайёрлик аълочиси.*

АЪМОЛ [*а*] *эск. кт.* Қилинган ёки қилинадиган иш(лар); фаолият. *Тақдиримиз, толеимиз, аъмолимиз бир.* «Ўзбек халқининг ўзбек жангчиларига мактуби».

◆ **Номаи аъмол** қ. **нома.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

АЪРОФ [a] **аърофда қолган** аро йўлда қолган; на у ёқли, на бу ёқли бўлган; икки жаҳон ораси бўлиб қолган.

АЭРОВОКЗАЛ [p] Аэропорт вокзали.

АЭРОДИНАМИК [p аэродинамический] Аэродинамикага оид. *Аэродинамик лаборатория. Аэродинамик труба.*

АЭРОДИНАМИКА [p] Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ва уларнинг қаттиқ жисмлар ҳаракатига кўрсатадиган таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ [p] Учиш аппаратларининг туриши, учиб кетиши, қўниши учун керакли барча иншоатлари бўлган кенг майдон.

АЭРОКЛУБ [p] Авиация ҳаваскорларининг клуби, авиация билан шуғулланувчиларнинг оммавий ташкилоти.

АЭРОМЕХАНИКА [p] Механиканинг газларнинг мувозанати ва ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ [p] Учиш аппаратларини белгиланган йўлдан олиб бориш ҳақидаги фан; ҳаво навигацияси.

АЭРОПЛАН [p<грек+фр] *айн.* **самолёт**

АЭРОПОРТ [p] Ҳаво линияси трассасида жойлашган ва транспорт авиациясининг мунтазам қатновини таъминлаб туриш учун керакли иншоотлар билан жиҳозланган аэродром.

АЭРОСТАТ [p<грек] Ҳаводан енгил учиш аппарати; ҳаво шари.

АЭРОСТАТИКА [p] Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонунлари ҳақидаги фан.

АЭРОСЪЁМКА [p] *айн.* **аэрофотосъёмка.**

АЭРОФЛОТ [p] Ҳаво флоти, учиш аппаратлари мажмуи, авиация.

АЭРОФОТОСЪЁМКА [p] Самолётдан ер ва ердаги нарсалар суратини олиш; шу усулда олинган сурат.

АЭРОЧАНА Моторли паррак воситаси билан юрадиган чана.

АЯ *диал.* 1 Она, ойи. [*Мирзакаримбой:*] *Қалай, онанг бақувватми?* [*Йўлчи:*] *Аям, шукур, соғ-саломат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тарбиячи аёл, мураббия.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар номига қўшиб айтилади ёки аёллар номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Хадича ая; Нури ая.*

4 Ўзидан катта аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилиш формаси. [*Хонзода Ғофирга:*] *Белингда белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* [*Ғофир:*] *Ая! Ҳақорат қилманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЯЛМОҚ *аямоқ фл. мажҳ. н.*

АЯМАЖИЗ *с. т. айн.* **айём(и) ажуз қ. айём.**

АЯМОҚ 1 Раҳм-шафқат қилмоқ, раҳмдиллик кўрсатмоқ. *Аямасдан урмоқ. Аямасдан танқид қилмоқ. Ёвни аяган яра ер.* Мақол. ▪ — *Мажлисда катта-кичик деган гап бўлмайди, гап келганда отанени ҳам аяма!* — деди *Сафаров.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ; қизғанмоқ. *У мендан ҳеч нарсани аямайди.* ▪ *Мен биров билан ошначилик қилсам, ҳатто, ундан жонимни ҳам аямай, кўнглини олмоққа тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Мулла Абдураҳмон ўзимизники!* — деди *махдум,— албатта Мирзо Анвар қўлидан келган ёрдамини аямас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Эҳтиёт қилмоқ, пайпасламоқ. *Аяган кўзга чўп тушар.* Мақол. | Тежаб-тергамоқ. *Гоҳи маҳаллар Барот полвон нафасини ўнглаб олиш учун пича ўтириб дам олса, Ғуломжон нафас ўнглашга кетадиган вақтини ҳам аяйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЯНЧ Қишининг раҳмини келтирадиган, ачинтирадиган; ачинарли. *Аянч қиёфа.* ▪ *Ғуломжон .. Матқобулнинг аянч аҳволига .. қараб юраги эзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЯНЧЛИ 1 *айн.* **аянч.**

2 Ачиниш ҳиссини уйғотадиган; ҳазин. *Аянчли товуш.*

АЯҲА 1. **ая** *с. эркл.*

2 *диал.* Ёш аёлларга мурожаат формаси.

АЯШМОҚ *аямоқ фл. бирг. н.*

АҚАЛЛИ [a] *(асосан бўлишсиз феъл формалари билан) рвш* 1 Лоақал, жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаганда, жилла қурса. *Худди мана шу дала шийпони ўрнида кесак девор, пастак шийпон бўларди. Ҳозиргидек дераза эмас ақалли туйнуги ҳам йўқ эди.* С. Абдуқаххор, Олтин водийни кезганда. *Нигоранинг бепарвогина қайтарган жавоби, юзида ақалли қитдай ҳам ўзгариш сезилмагани Хўжабековнинг ғазабини қайнатди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳатто, лоақал. *Ўпон усталик билан олдиларидан ўтдики, ҳеч бирлари ақалли сезмадилар ҳам.* «Эртаклар».

АҚИДА [a] *кт.* 1 Кўр-кўрона ишонишга, эътиқодга асосланган далилсиз ва исботсиз қоида; догма. *Диний ақидалар. Сиёсий ақидалар.* ▪ — *Дунёдаги халқларнинг кўпчилиги ўртасида .. ер юмалоқ эмас, балки япалоқ, деган афсона юрарди. Бизда ҳам худди шундай ақида ҳозиргача ҳукм суриб келди,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ишонч, ишонч билан айтилган ёки қаттиқ ишонилган фикр, мулоҳаза. *Ҳар икковларининг [отам билан уста амакимнинг] айрим одамлар ҳақидаги фикр ва ақидалари бир эди.* Айний, Эсдаликлар. **Ақида қилмоқ** ўйламоқ, .. деб билмоқ. *У бу кунгача «Саидий менинг қўлимда бир зувала хамир: тиласам — кулча қиламан, тиласам бўғирсақ» деб ақида қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Ақида *(хотин-қизлар исми).*

АҚИДАПАРАСТ [a+ф-т] *салб.* Ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, ақидаларга ёпишиб олган киши, догматизм тарафдори; догматик.

АҚИДАПАРАСТЛИК *ақидапараст с. мавҳ. от.*

АҚИРМОҚ *диал.* **Бўкирмоқ** (йиртқич ҳайвонлар ҳақида).

АҚИҚ [a] 1 *от* Турли рангли қимматбаҳо тош; ҳақиқ (зеб-зийнат буюмларига ишлатилади). *Қозақлар сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид, .. баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди.* Айний, Дохунда.

2 *сфт* Қизғиш-зарғалдоқ рангли, қирмизи. *Ақиқ лабига юзурган қалгини тишлаб яширди қиз.* Ш. Ғуломов, Соф ҳаво.

АҚИҚА [a] *эск.* Оилада «янги меҳмон», яъни чақалоқ дунёга келганлиги муносабати билан бериладиган зиёфат (шу маросимда болага от қўйилади). [*Имом*] *китобларда фарзандниng отага бир неча ҳаққи бор деганлар: .. агар бола ўғил бўлса, иккита қўй сўйиб, агар қиз бўлса, бир қўй сўйиб, тўғилган кунининг еттисида ақиқа қилиши фарз.* Айний, Дохунда. | Туғилган куни муносабати билан бериладиган зиёфат.

АҚЛ [a] 1 Одамнинг билиш, фикр юритиш қобилияти. *Одам — ақл эгаси. Одамни ақл ажратиб турада. Соғ танда соғ ақл.* Мақол. *Ақл ёшда эмас, бошда.* Мақол. ▪ — *Ана холос! Худо сенга бир бошмоқ куч берган-у, бир мисқол ақлни аяган!* — дер *қичқирди Али тажанг бўғилиб.* Ойбек, Қуёш қораймас. | *кўчма* Шундай қобилият эгаси. *У [Ленин] яратган партия даврimиз ифтихори, Заковамиз пардоки, ақли ҳам виждонидир.* Э. Раҳим, Янги қадам.

2 Заковат даражаси; фаҳм-идрок, зеҳн, донишмандлик, етуклик. *Ақлдан ортиқ бойлик йўқ.* Мақол. *Пул топгунча ақл топ.* Мақол. ▪ *Сочининг оқи қариликдан эмас, ақлдан.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Ақли расо** (*ёки бутун*) 1) эси, мияси бутун, психик жиҳатдан соғлом; 2) мияси тўла, интеллектуал жиҳатдан етук, заковатли. [*Набигул Қодирга:*] *Сендай ақли расо, тушунадиган одам бўлсам; заводдан кетмас эдим.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Ақли қиска** (*ёки калта*) ақли, фаҳми-фаросати йўқ, калтафаҳм.

3 Эс-ҳуш, мия. *Отанг борида йўл тани, ақлинг борида эл тани.* Мақол. *Ақлинг жойидами?* **Ақлдан озмоқ** (*ёки ёзмоқ*) эсини йўқотмоқ; жинни бўлмоқ.

4 Мулоҳаза, маслаҳат. *Кўпдан кўп ақл чиқар.* Мақол. ▪ *Бегуда ёнма, ука, бир ақл топ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Башарти, мен бу вақтда иштирок қилган бўлсам, қайси ақл ва қандай манфаатни кузатиб қўйилган бўларди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ақл билан** мулоҳаза билан, ўйлаб. *Бу тўғрида ўз ақлинг билан иш қил демоқчиман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Ақл тиши** одатда 20 ёшга тўлгандан кейин чиқадиган энг четки жағ тиши. **Ақл бовар қилмайди** одам ишонгиси келмайди; тасаввур қилиб бўлмайди. *Ақл бовар қилмайдиган нарса.* ▪ [*Отабек*] *бу кунги беш дақиқа ора-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сида бўлиб ўтган воқеани ҳеч бир йўсин билан миясига сиғдира олмас, чиндан бўлган иш, деб ўйлашга ақли бовар қилмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ақл етмайди** 1) *айн.* **ақл бовар қилмайди.** *Тўғри илми бор, яхши илми бор! Баъзан ҳеч хаёлга келмаган, ақл етмайдиган нарсаларни айтади, лекин ёш!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) ишонч комил эмас. *Унинг келишига ақлим етмайди;* 3) тушунишга ожиз. «*Ўроли қаерда*» *дейди кампир, лекин ақли етмайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ақли шошди** 1) ҳайрон қолди, ажабланди. *Виставкани кўрганларнинг ақли шошади;* 2) гангиб қолди, нима қилишини билмай қолди. *Ана шу ерга келганда кўпларнинг боши гангиб, ақли шошиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ақлга сиғмайди** *айн.* **ақл бовар қилмайди. Ақлини йўқотди** *айн.* **ақли шошди. Ақлини олмоқ** маҳлиё қилмоқ; мафтун қилмоқ. *Кулиб келиб менинг ақлим оласан, Ноз қилиб бўйнимга қўлинг солсан.* «Қўшиқлар».

АҚЛ-БОШ *айн.* **ақл-ҳуш.** —

АҚЛИЙ [*а*] Ақл-идрок фаолиятига, фикр юритишга оид; интеллектуал. *Ақлий қобилият.* ▪ *Бондарь ана шундай пайтларда жуда иш берадиган ақлий тезлик билан фикр қилиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ақл-идрок ишлатишни талаб қиладиган. *Ақлий меҳнат.*

АҚЛЛАШМОҚ Фикр олишмоқ, маслаҳатлашмоқ; муҳокама қилмоқ. *Ётиғи билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Ўртага ташланг! Ақллашайлик.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АҚЛЛИ 1 Ақли расо, мияли. *Ақлли бола. Ақлли йигит.* ▪ *Муаллим ўрта яшар, ақлли, ёшларга меҳрибон киши эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Ақлли ўзини айблар, ақлсиз — дўстини.* Мақол. | Зийрак, фаҳмли, ҳушёр (ҳайвон ва қушлар ҳақида). *Ақлли от.* ▪ *Даврага эълончи чиқиб: — Ҳов, яхшилар, ҳозир биз сизларга номерларни: ақлли отлар ўйинини .. кўрсатамиз,— деди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Ақл билан вужудга келган; фаҳм-фаросатдан, билимдонликдан далолат берадиган. *Ақлли тадбир. Ақлли иш.* ▪ *Унинг [Давлатёрнинг] баъзан лўнда ва ақлли гапларини эшитганда Элмурод ҳузур қиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АҚЛЛИЛИК 1 **ақлли** *с. белги оти.* 2 Ақл билан қилинган иш. *Вақтида ўқиб ақллилик қилгансан.*

АҚЛЛИ-ҲУШЛИ Ақли-заҳни жойида; дид-фаросатли. *Ақлли-ҳушли йигит.*

АҚЛСИЗ 1 Ақли йўқ, беақл. *Мусулмонқул .. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир ғўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Офтоб ойим Тўйбекани қарғаб берди: — Сен, ақлсиз ўлгур, Кумушни уялтиргансан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл ишлатмасдан қилинган, аҳмоқона.— *Бундоқ ақлсиз ишларни қўйайлик, хотин! — деб мулойимона сўзлаб кетди [Ҳожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҚЛСИЗЛИК 1 **ақлсиз** *с. белги оти.* 2 Ўйламасдан қилинган, аҳмоқона иш. *Бу ақлсизликдан бошқа нарса эмас.*

АҚЛ-ҲУШ, ақлу-ҳуш Эс-ҳуш, фаҳм-идрок, фаросат. *Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: Узининг ақли-ҳуши жойидами? Кўринишидан ёмонга ўхшамайди-а, ўзи!?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АҚОИД [*а*] *кам қўлл.* Дин қоидалари.

АҚРАБ [*а*] 1 (А — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири; Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган *(қ. бурж).*

2 Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (22 октябрь — 21 ноябрь даврига тўғри келади). *Ёзга пайров куз эди, қишга ҳам баҳор, Ҳамал гулга ёр эди, ақрабга ҳам қор.* Шайхзода.

АҚРАБО [*а*] *эск. кт.* Яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар. *Оҳ, ким ҳолимни сўрмас ошнолардин бири, Ошнолар, балки ҳешу ақраболардин бири.* Муқимий.

АҚЧА *айн* **пул.** [*Ҳусайн:*] *Хазинамдан ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ваъда бераман.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

АҒАНАМОҚ *айн.* **ағнамоқ.**

АҒДАРИЛМОҚ 1. **ағдармоқ** 1—6 *фл. мажҳ. н.*

2 **ағдармоқ** 1, 2,5 *фл. ўзл. н.* [*Отабек секингина ўнг ёнига ағдарилиб, ҳовли томонга қараб ётди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Кўнгли ағдарилди** кўнгли беҳузур бўлди.

АҒДАРИШМОҚ **ағдармоқ** *фл. бирг. н.*

АҒДАРМА 1 Ичи сиртига, ости устига ағдарилган. *Ағдарма чакмон.* **Ағдарма этик** хом теридан ичи сиртига қилиб тикилган этик. *Йигитнинг уст-боши, ёмғирда ивиб кетган ағдарма этиги кўнжигача лой эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Юкини ўзи ағдарадиган. *Ағдарма арава.*

АҒДАРМОҚ 1 Тикка ҳолатдан ётқизмоқ; йиқитмоқ. *Бирлашган тоғни ағдаради.* Мақол. ▪ *Оқсой қирғоқлардан ошиб-тошади .. Кўкка бўй чўзган, мағрур дарахтларни ағдариб, арзимаган бир хасдай оқизади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Отиб ёки уриб, чопиб йиқитмоқ, ўлдирмоқ. *Энди у автоматдан ўқ узиб, гитлерчиларни ағдара берди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. [*Йўлчи*] *бирпасда икки миршабни ғишт устига ағдариб ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Идишни тўнкариб ундаги нарсани бўшатмоқ; қуймоқ, тўкмоқ. *Косадаги сутни тоғорага ағдармоқ. Кўмирни ерга ағдармоқ. Қопдаги картошкани ўрага ағдармоқ.* ▪ *Солдат йигит консервани очиб, тарелкага ағдарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Остини устига қилмоқ, ичини сиртига, бир томонини иккинчи томонига айлантирмоқ. *Костюмни ағдариб тикмоқ.* ▪ [*Умурзоқ ота*] *дечадаги балиқ куйиб кетаёзганини кўриб, уни капгир билан ағдариб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Охун*] *жулдур чопонини тимирскилаб, у ёқ бу ёғини ағдариб, уч сўмлик шалдироқ қоғоз олиб ўртага ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Остини устига қилиб чопмоқ ёки ҳайдамоқ. *Қурбонали билан хотини трактор ағдариб кетган ер тепасига бориб, ер атрофига таноб тортиб, қозиқ қоқдилар.* Н. Сафаров, Қурбонали. | Остин-устин қилиб аралаштирмоқ. *Пичанни ағдармоқ.*

5 *кўчма* Ҳокимият тепасидан ёки юқори мансабдан туширмоқ; олиб ташламоқ, итқитмоқ. *У [Йўлчи] деди: .. жамики меҳнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ, улоқтириб ташламоқ. [*Қорабулоқликлар*] *елкаларида эзиб келган қора қашшоқликни ағдариб ташлаш умидида шод ва хуррам бўлиб борадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жабҳаларда ҳушёр тур, топмасин омон душман, Ағдариб бало тоғин бор-йўғини яксон қил.* Ғайратий.

6 *кўчма* Ноҳақ бировга тўнкамоқ (айб, жиноят ва ш. к.ни). *Салим ҳам бутун айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **[Бировга] бўҳтон ағдармоқ** бўҳтон қилмоқ, туҳмат қилмоқ.

♦ **Астар-аврасини ағдармоқ** *айн.* **авра-астарини ағдармоқ** *қ.* **авра-астар. Йил ағдармоқ** мучал йил ҳисобидан фойдаланиб, туғилган йилини аниқламоқ. **Кўнгилни ағдармоқ** кўнгилни оздирмоқ. **Ўзига ағдармоқ** 1) ўз томонига ўтказмоқ, ўзига тортмоқ, жалб қилмоқ; 2) ўзлаштирмоқ. *Гапиринг, Абдишукур, жуҳуднинг пулини қандай қилиб ўзимизга ағдарамиз?* Ойбек, Қутлуғ қон.

АҒДАРТИРМОҚ **ағдармоқ** *фл. орт. н.*

АҒДАР-ТЎНТАР Алғов-далғов, тартибсизлик. *Ағдар-тўнтар бўлмоқ.* **Ағдар-тўнтар қилмоқ** 1) остин-устин қилмоқ, бутунлай бетартиб қилиб ташламоқ; 2) обдон кавлаштирмоқ, синчиклаб текширмоқ, ахтармоқ, тинтимоқ.— *Орлов мелисалари [милициялари] билан ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилаётибди,— деди Ғани ота.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АҒЁР [*а*] *эск. кт.* 1 Ғайрлар, ўзгалар, бегоналар.

2 Рақиб; рақиблар. *Билмам на гуноҳим бор, олмайди хабар бир йўл? Ё рашк ила ағёрим бегона қилиб кетди.* Ҳамза.

3 Душман, ёв, душманлар, ёвлар.

АҒНАМОҚ 1 Ётиб олиб у ёнбошдан

www.ziyouz.com kutubxonasi

бу ёнбошга ағдарилмоқ, юмаламоқ. *Тупроққа ағнамоқ. Майса устида ағнамоқ. Корда ағнамоқ.*

2 Ағдарилмоқ, қуламоқ, йиқилмоқ; узала тушмоқ. *Терак ағнади. Нарвон ағнай деб турибди.* ▪ *Камолжон Остонақулнинг бир турткиси билан ботқоққа ағнаб тушди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги. *Бектемир пулемёт ёнида ағнаб ётган душманга тикилиб, кейин милтиғини ҳавода силкиб, ўртоқларига ишора қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Бир ёнига йиқилмоқ, қуламоқ ёки тўнкарилмоқ (арава, автомашина ва ш. к. ҳақида).

◆ **Ажриққа ағнагандай** қ. **ажриқ.**

АҒНАТИЛМОҚ *ағнатмоқ фл. мажҳ. н.*

АҒНАТИШМОҚ *ағнатмоқ фл. бирг. н.*

АҒНАТМОҚ *ағнамоқ фл. орт. н. Столни ағнатмоқ. Аравани ағнатмоқ.*

АҒНАШМОҚ *ағнамоқ фл. бирг. н. Болалар қорга ағнашди.*

АҒРАЙМОҚ *с. т.* Анграймоқ.

АҲА *унд. с.* 1 Бировнинг қийин аҳволидан кулиш, масхаралаш, истеҳзо, танбеҳ ифодалайди. *Аҳа, энди қалайчан?! Аҳа, қўлга тушдинг-ку!*

2 Дўқ-пўписани ифодалайди. *Аҳа, ҳали гап шуми, шошмай тур!*

3 Тасдиқ, таъкид билдиради. *Йўлчи .. ўйлади: «Аҳа, бойвачча куёвидан зерикканга ўхшайди».* Ойбек, Қутлуғ қон.

АҲАМИЯТ [*а*] Қишилик ҳаётида, воқеликда тутган ўрин, қиймат, муҳимлик; эътибор. *Масаланинг аҳамияти. Ишнинг аҳамияти. Давлат аҳамиятига эга бўлган масала.* **Аҳамият бермоқ** диққат қилмоқ, эътибор бермоқ. *Шоқосим унинг [Йўлчининг] сўзларини яхши эшитмадими, ё аҳамият бермадими, индамади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Аҳамияти йўқ** 1) қиймати йўқ, муҳим эмас. *Аҳамияти йўқ. Мана бу сўнгги икки нарса устида берган маслаҳатларингиз менинг учун қийматли.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) зарари йўқ, ҳечқиси йўқ.— *Сизни безовта қилдим, кечирасиз.— Аҳамияти йўқ.*

АҲАМИЯТЛИ Муҳим аҳамиятга эга бўлган, муҳим; эътиборли. *Аҳамиятли иш. Аҳамиятли гап.* ▪ *Йиғинда аҳамиятли бир масала кўрилиб қолса, қишлоқлилар тез-тез мулла Обидга маъноли қилиб қарашади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АҲАМИЯТСИЗ 1 Унча аҳамияти бўлмаган, муҳим бўлмаган; эътиборсиз. *Аҳамиятсиз камчиликлар.* ‖ *Анвар .. нома ва аризаларнинг муҳимини аҳамиятсизликдан ажратиб, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Анчики, арзимайдиган; зарарсиз. *Бўксам устига бир оз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲБОБ [*а*] *эск. кт.* Дўст; дўстлар, қадрдонлар.

АҲВОЛ [*а*] 1 Мавжуд ёки юз берган, туғилган ҳол, вазият. *Кўнгилсиз аҳвол. Оғир аҳвол. Халқаро аҳвол.* ▪ *Йўлчи Қоратойдан замон аҳволини сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аҳвол борган сари оғирлашди. Погодин қўшинлари ярим ҳалқа ичида қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Турмуш шароити; ҳол-аҳвол. *Аҳволингиз қалай?* ▪ *Йўлчи Шокир отанинг аҳволини, тирикчилигини сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ички ҳолат, кайфият, авзо. *У [Жўрахон] шу аҳволида кеча Ғуломжон олдига жон олиш қасдида келган жононга сира ўхшамасди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Аҳвол(и) руҳия** *эск. кт.* руҳий ҳолат, кайфият, авзо. *Эъзозхоннинг аҳволи руҳиясини жуда яхши тушуниб олган .. Тозагул дугонасининг қалбида, руҳида, кайфиятида бугун юз берган ўзгаришни .. сўрашга ботина олмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Ташқи қўриниш, қиёфа. *Аҳволингни қара, тағин сен ҳаммомга тушган боласан, чиннидек кўйлакни нима қилдинг!* Ойдин, Ўзи монанд.

АҲВОЛОТ [*а*] Ҳол-аҳвол, вазият, шароит. [*Раҳмат Отабекка:*] *Отам сиз билан ўтиришиб, Тошкент аҳволоти тўғрисида сўзлашмаққа муштоқдирлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲД [*а*] 1 Қатъий сўз, қарор, ваъда, лафз. *Аҳд қилмоқ. Аҳдида турмоқ. Аҳддан қайтмоқ. Ватанига, аҳдига содиқ ўзбек пахтакорлари бир довон ошди.* ▪ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга хамхона қилиб кетди.* Ҳамза. *Сизни жуда кўп эсладим, жуда кўп ўйладим, кейин шу хатни ёзишга аҳд қилдим.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Шартнома, келишув, битим. *Тинчлик аҳди.* **Аҳд қилишмоқ** *айн.* **аҳдлашмоқ.** [*Тантибойвачча*] *кечқурун Гулнорга боришга вагончи билан аҳд қилишганлиги ёдига тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АҲДЛАШМОҚ 1 Гапни бир жойга қўймоқ, ваъдалашмоқ, бир-бирига қатъий сўз бермоқ. *Улар ўн йиллик норма бажаришга аҳдлашдилар.* [*Ёқутбика:*] *Жон Полвон оға, мени қумгами, даштгами олиб кетинг.* [*Полвон:*] *Севганим бор, бика, аҳдлашганмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *расм.* Ўзаро шартнома тузмоқ, битимга келишмоқ. *Аҳдлашувчи тарафлар савдо ..га доир ҳамма масалаларда бир-бирларига энг қулай режим яратиб берадилар.* «СССР Олий Совет ведомостлари».

АҲДНОМА [*а+ф-т*] Расмий шартнома, битим; пакт. *Ўзаро ёрдам тўғрисида аҳднома. Дўстлик ва ўзаро ҳамкорлик ҳақидаги аҳднома. Аҳднома тузмоқ. Аҳдномани тасдиқламоқ.*

АҲД-ПАЙМОН [*а+ф-т*], **аҳду паймон** Ўзаро қатъий келишув, битим, ваъда. *Охири оналар ичкарида нон ушатдилар-у, ташқарига «Замира билан Муҳаммаджон ўқишдан кейинга аҳд-паймон қилди» деб маълум этдилар.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АҲЁН [*а*]: **аҳёнда** *ёки* **аҳён-аҳёнда** 1) ҳар замон-бир замонда, гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзида. *Бу икки улфат аҳёнда мана шундай дилкашлик қилганларида суҳбат бошдан оёқ икки мавзудан четга чиқмас эди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *Аҳён-аҳёнда Қурбон ота ўтмишини ҳикоя қилиб қолса, Бегижон учун у мудҳиш ва афсонадек бўлиб туйилар эди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) у ер-бу ерда, сийрак. *Аҳён-аҳёнда жангчиларнинг каскалари кўриниб қолади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АҲИЛ [*а*] Бир ёқадан бош чиқарган, бир жон-бир тан, тотув, иттифоқ, иноқ. *Аҳил оила. Аҳил коллектив.* ‖ *Аҳил яшамоқ. Аҳил бўлмоқ.*

АҲИЛЛИК 1 **аҳил** *с. белги оти. Оға-инилар ўзларининг аҳиллиги бир-бирига меҳри, шафқати билан ҳамманинг диққатини жалб этар, ҳавасини келтирар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Аҳил кишиларга хос ўзаро муносабат, тотувлик, иноқлик. *Аҳиллик билан иш қилмоқ. Аҳилликда яшамоқ.*

АҲИЛЧИЛИК *айн.* **аҳиллик** 2.

АҲЛ [*а*] 1 Бир соҳа, касб ёки доира одамлари. *Аҳли илм (ёки илм аҳли). Аҳли дониш. Аҳли зако. Аҳли маърифат. Деҳқон аҳли. Хонадон аҳли.* **Аҳли раста** *тар.* бозорда хусусий магазин ёки дўконларнинг эгалари, хўжайинлар, савдогарлар. **Хотин аҳли** *эск.* хотин-қизлар, аёллар. [*Мирзакаримбой Йўлчига:*] *Биласан, хотин аҳли молга ўч бўлади, алалхусус, сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор жойда истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли. *Шаҳар аҳллари. Қишлоқ аҳли. Маҳалла аҳли.* ▪ *Шаҳидбек махдумнинг маҳалла аҳлларидан бўлиб, Худоёрхон закотчиларининг биридир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Қатнашчи. *Мажлис аҳли.* ▪ *Мажлис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқни олқишладилар.* Ойбек, Нур қидириб.

АҲМОҚ [*а*] Ақлий жиҳатдан чекланган; тентак. *Аҳмоқ дўстдан ақлли душман яхши.* Мақол. *Аҳмоқ ўзи билмас, билганнинг сўзига кирмас.* Мақол. | Тутуруқсиз ёки ножўя хатти-ҳаракатлар қиладиган ёки уларга йўл қўядиган, бемаъни. *Аҳмоқ ҳоригани билмас, кўса — қариганини.* Мақол. *Аҳмоққа жавоб — сукут.* Мақол. *Аҳмоқнинг катта-кичиги йўқ.* Мақол. ▪ — *Иккиси ҳам аҳмоқ. Иккисининг йўли ҳам, менимча, гумроҳликдан бошқа нарса эмас, ..— деди Йўлчи секингина.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Аҳмоқ қилмоқ** лақиллатмоқ, алдамоқ. *Аҳмоқ аҳмоқ эмас, аҳмоқни аҳмоқ қилган аҳмоқ.* Мақол. | *сўк.* Ақлсиз, тентак, ярамас.— *Аблаҳ одам экансан! — деди [имом].— Сиз ҳам аҳмоқ мулла экансиз! — деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АҲМОҚГАРЧИЛИК *с. т. айн.* **аҳмоқлик** 2.

АҲМОҚЛИК 1 аҳмоқ *с. белги оти.* 2 Аҳмоқона хатти-ҳаракат, ножўя иш. [*Мирзакаримбой:*] *Ўз аҳмоқлигимга ўзгаймай, қариндош!* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Агар Фотима шунга тегса, аҳмоқлик қилади. Ў устидан ҳатирғани билан, асли паст одам!* — деди Муса. Ғ. Турсун, Ўқитувчи.

АҲМОҚОНА [*а+ф-т*] Аҳмоқларга хос ўсиқма, аҳмоқларча, тентакларча. *Аҳмоқона ҳаракат қилмоқ.* ‖ *Аҳмоқона савол.* ▪ *Марьямхон дастлаб ўз кундоши билан чиқишолган эмас. Ҳатто мусулмонларнинг бундай «аҳмоқона закунини фикри-хаёлига ҳеч сиғдира олмаган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

АҲМОҚЧИЛИК *айн.* **аҳмоқлик** 2.

АҲОЛИ [*а*] Маълум бир территория, шаҳар, область, мамлакат ва ш. к.да истиқомат қилувчи одамлар мажмуи. *Маҳаллий аҳоли. Шаҳар аҳолиси. Аҳоли яшайдиган пункт. Аҳолининг зичлиги. Аҳолини рўйхатга олиш.* ▪ *Қизил аскарлар миннатдорчилик билдириш учун тўпланган қишлоқ аҳолиси билан хайрлашдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

Б

Б Ўзбек алфавитининг иккинчи ҳарфи. *қ.* **бе.**

БА (*а — қисқа*) *унд. с.* Баъзи ҳайвонларни чақиришда ишлатилади. *Ба кўррай! (қўйни чақириш учун); Ба куч-куч! (итни чақириш учун).*

БА (*а — чўзиқ*) *тақл. с.* Қўйларнинг маъраши ҳақида. *Тўрабой аканинг қўлидаги ҳали териси қуримаган қўзичоқлар ахён-ахён маъинганча «ба» деб қўяди.* С. Анорбоев, Гўзаллик изланб.

БА- [*ф-т*] Сўз олдига қўшилиб, бирор сифат-белгига эгаликни билдирувчи, -ли аффиксига тенг сифат ясовчи қўшимча, мас. *бақувват, батартиб, бадавлат.*

БААДАБ [*ф-т+а*] *айн.* **боадаб.**

БААЙНИ [*ф-т+а*] *рвш* Ажратиб бўлмайдиган даражада ўхшаш, айнан ўхшаш, худди ўзи. *Ўқимаган — яланг оёқ, баайни — бир қуруқ тоёқ.* Мақол. *У баайни отасининг ўзи.* ▪ *Баайни сурат: киши ҳам бундай бежирим бўлар экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАБАҚ *диал.* Товуқ-хўрозларнинг бир хил йирик тури. *Бабақ товуқ. Бабақ хўроз.* ▪ *Беланд тутдан қичқирганда бабақ хўроз, жавобига тевараклан минглаб овоз.* Ғ. Ғулом, Кўкан батрак.

БАБ-БАРАВАР баравар 1—3 *с. инт.* *Уларнинг бўйи баб-баравар. Ҳажми баб-баравар ошдилар.* ▪ *Ҳамма мусулмонлар баб-баравар деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўлилар йўқми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг гапи қарияларни қитиқлагандек, ҳамма баб-баравар қўзғалди.* Ч. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАББИТ [*р<инг*л] *тех.* Қалай ёки қўрғошинга сурма, мис ва бошқа металлар қўшиб тайёрланадиган қотишма (ишқаланиб ейилишини камайтириши сабабли подшипникларга қўшиш учун ишлатилади). *Қалай баббитлари. Қўрғошин баббитлари.* ‖ *Баббит подшипниклар.*

БАВОСИР [*а*] *мед.* Тўғри ичакнинг пастки қисми венаси кенгайиши ва тугунчалар ҳосил бўлиши натижасида пайдо бўладиган касаллик.

БАВОСИТА [*ф-т+а*] *айн.* **билвосита.**

БАГАЖ [*р<фр*] 1 Йўловчининг юки, юк. *Қўл багажи.* | Вагонга, йўловчи машинага ортилган ёки ортиладиган юк. *Багаж квитанцияси. Багаж қилиб юбормоқ. Багажни олмоқ.*

2 *с. т. кўчма* Билим, савия. *Улар [инспекторлар] бошқаришнинг янги органларига эски багаж билан келган, қишлоқ хўжалигининг конкрет тармоқларида чуқур билимга эга бўлмаган кишилардир.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 25 апрель.

БАГАЖНИК [*р*] Велосипед, мотоцикл ёки автомобилнинг багаж ортиладиган махсус жойи. *Багажникни ечмоқ.* ▪ *Домла куни бўйи елиб-югуриб ҳолдан тойганига қарамай, иккита оғир чамадонни машинага ўзи олиб чиқди ва багажникка ўз қўли билан жойлади.* А. Қаххор, Тўйда аза.

БАД [*ф-т*] Ёмон, ярамас. *Қизим ақлли, ҳушли қиз, дадасининг бундай бад ниятини билади. Шундан хафаланади, куяди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Зиё шоҳичи:*] *Бизнинг бу ҳолга тушишимиз ўз феъли бадимиздан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бад олмоқ** шубҳа билан қарамоқ, шубҳа қилмоқ, ҳадиксирамоқ. *Чамаси Султонали аблаҳлик қилиб, Анварни бад олдирғиб қўйган ва тонг вақти улар уйқуда экан чоғида ғойиб бўлиб, яна шубҳани орттирган бўлса керак.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАД- [*ф-т*] Қўшма сўз таркибида унинг биринчи қисми бўлиб келади ва «ёмон» маъносини билдиради, мас. *бадният, баднафс, бадфеъл.*

БАДАВИЙ [*а*] 1 Кўчманчи ёки ярим кўчманчи араб қабилаларига мансуб киши; саҳройи. — *Саҳрода арабларнинг бадавий деган ёввойи тоифаси бор экан. Ўшалар ҳажга келган-кетганларни талар экан,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Маданиятдан орқада қолган, маданиятсиз. *Маданий ва бадавий халқлар.*

БАДАВЛАТ [*ф-т+а*] Катта давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бой. *Бадавлат одам.* ▪ *Инқилобдан бир ойча аввал отаси уни Тошкентнинг қашқар маҳалласидаги бадавлат хонадонлардан бирининг арзанда қизига уйлантирган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Иқтисодий жиҳатдан ҳеч муҳтожлиги йўқ, ўзига тўқ, бақувват. *Бадавлат колхоз.* ▪ *Коллектив меҳнатда деҳқонлар бадавлат ҳаёт кечирмоқдалар.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ўзбекистоннинг ҳар бир граждани .. барча меҳнаткашларнинг бадавлат ва маданий турмушининг манбаи бўлган жамоат мулкини .. сақлаш ва мустаҳкамлаши лозим.* «Ўзбекистон Конституцияси».

БАДАВЛАТЛИК **бадавлат** *с. белги оти.*

БАДАЛ [*а*] 1 Ўрнига ўрин, бир нарсанинг эвазига тўланадиган ҳақ ёки бир нарсанинг ўрнини босадиган бошқа нарса; эваз.

2 *эск.* Тўлов, взнос. *Аъзолик бадали.*

3 Бадал *(эркаклар исми).*

БАДАЛИГА *кўм вазифасида* Эвазига; ўрнига. *Акам мени тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига кечгача дам босар эдим.* Ғ. Турсун, Ўқитувчи.— *Майли,— деди,— мен бир бешотарни фидо қилдим, лекин бунинг бадалига юзта бешотарни қўлга киргизарман.* С. Айний, Қуллар.

БАДАЛИДА *кўм вазифасида* Давомида, мобайнида. *Икки йил бадалида отамнинг топиб-тутиб тўлагани қарзининг фойдасигагина қоплай олди.* Ғ. Расул, Адолат.

БАДАН [*а*] 1 Вужуднинг, тананинг сиртқи қисми, сирти. *Бадани оппоқ одам.* ▪ *Акаси қоронғу бир ҳужрада ётар, юз ва баданлари кўкариб, шишиб кетган эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Тан, вужуд. *Қўнжи тўла сув, кийим-бош жиққа ҳўл, совуқдан бадан қалт-қалт титрайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Бадан тарбия** *эск. айн.* **физкультура.** *У ҳар куни бадан тарбия қилгиси келарди-ю, иш кўплигидан бу ишгага эриша олмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Роҳати бадан** *қ.* **роҳатбадан** 1.

БАДАР [*ф-т*]: **бадар кетмоқ** ном-нишонсиз кетмоқ, қорасини ҳам кўрсатмай ғойиб бўлмоқ.— *Боққа бир бордингиз-у, бадар кетдингиз,— деб гинахонлик қилиб кўришди аммо.* С. Анорбоев, Меҳр.

БАДАРҒА 1 Ўз ўртидан бошқа жойга сурилиш, ҳайдалиш, қувғин. *Айрилиқ устига энди бадарғаси ҳам чиқди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. **Бадарға бўлмоқ** ўз жойидан бошқа жойга ҳайдалмоқ, қувғин бўлмоқ; бирор мажбурият билан ҳар томонларда сурилиб юрмоқ. *Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Бадарға қилмоқ** ўз жойидан бошқа жойга қувиб ҳайдаб юбормоқ, қувғин қилмоқ. *Биз муттамзўрларнинг ерини, асбоб ускунасини, иш ҳайвонларини олиб колхозга беришимиз ва ўзини бу ердан бадарға қилишимиз керак.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Суд ҳукми билан бошқа ерга юборилиш; сургун.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАДАСТИР [*ф-т*] *кам қўлл. диал.* Ҳар жиҳатдан тўла-тўкис таъмин бўлган, беками-кўст. *Уйимиз ҳамма нарсадан бадастир.*

БАДАХЛОҚ [*ф-т+а*] Ахлоқи ёмон; ахлоқсиз. *Бадахлоқ одам.*

БАДБАХТ [*ф-т*] Бахти ёмон, толеи паст; бахтсиз. *Мени қарғаманг, қарғаманг бадбахт қизингизни, онажон!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | *сўк.* Ярамас, аблаҳ. *Мунча сўзни лоф урмагин сен бадбахт.* Фозил шоир. *Алексей Мадатинга ва унинг ёнида ётган бир чўлтоқ малтиқ билан эгри қиличга кўз олайтириб: — Бадбахт! — деб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Майсара Ойхонга:*] *Мен у бадбахтларни қандай шармандаю шармисор қилишимни ўзи кўраверсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

БАДБАХТЛИК 1 **бадбахт** *с. мавҳ. от.* *Ғуломжонни бу ерга юрагини тирнаб турган бир бадбахтлик келтирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ярамаслик, пастлик, аблаҳлик. *Сен бадбахтлик қилма!* ▪ — *Ёки хўжайинингнинг бадбахтлигидан,— деб Рўзи .. Ҳайдаржоннинг сўзига қўшимча қилди.* Айний, Жаллодлар.

БАДБАШАРА [*ф-т+а*] Афти, башараси хунук; қўримсиз, бадбуруш. *Фазлиддин, албатта, бадбашара эмас, кўринишда туппа-тузук йигит.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАДБИН [*ф-т*] *эск.* 1 Бировга ёмонлик соғинувчи, бадхоҳ. *Бадбин одам.*

2 Умидсиз, пессимист.

БАДБИНЛИК 1 **бадбин** *с. мавҳ. от.*

2 Умидсизлик, пессимистлик; пессимизм. *Унинг тақдири ҳақида энг некбин бўлган Ҳайдар хожи, энди бадбинликка тушиб, хатлар ёзади.* А. Қаххор, Сароб.

БАДБУРУШ 1 *айн.* **бадбашара**. *Эшон ойимнинг юзи .. маймуннинг юзига ўхшаган .. бадбуруш экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кўриниши хунук, қўрқинчли. *Ховлиси худди тўқайга ўхшайди. Ҳар бири эшакдай келадиган учта ити занжирда. Бадбуруш эўр итлар.* Ойбек, Болалик.

БАДБЎЙ [*ф-т*] Бўйи, ҳиди ёмон; қўланса, сассиқ. *Ювиниб-тараниб юришни яхши кўрадиган бой-савдогарлар бадбўй ҳиддан кўнгиллари ағдарилиб, зўрға чидаб турардилар.* М. Осим, Ўтрор.

БАДГИР [*ф-т*] *кт.* Бад олувчи, тўғри ишни, гапни тескарига бурувчи; кўнгли қора. *Бадгир одам.*

БАДГУМОН [*ф-т*] Ҳар кимдан, ҳар ишдан гумон олувчи, ҳадикчи; ҳар кимга, ҳар нарсага шубҳа билан қаровчи. *У бадгумон одам. Бадгумон бўлмоқ.* ▪ *Бўстон хўжаси Маждиддинни биринчи кўрган ондаёқ ундан бадгумон бўлган эди.* Ойбек, Навоий.

БАДЖАҲЛ [*ф-т*]+*а* Аччиғи тез, жаҳли ёмон. *Баджаҳл одам.* || *Зағчакўз ёмон, баджаҳл; калимага тилим келмай қолса, қулоғимдан чўзиб, бурчакка бир оёқ билан тик қилиб қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Жаҳли, аччиғи тезликни ифодаловчи.— *Бу чорангизга қаршиман,— деди Элчибек бошлиқнинг баджаҳл кўзларига қараб.* А. Мухтор, Туғилиш.

БАДЗОТ [*ф-т+а*] Зоти, насли ёмон, таги паст. *Бадзот одам.*

БАДИА [*а*] *эск. кт.* Қишининг диққатини тортадиган, таҳсинга сазовор бадиий асар. *Ҳар замоннинг ўзига яраша нодир кишилари бўлади, улар ўз фазлу камолларини асрдошларига турли-туман бадиалар қолдиради.* F. Ғулом.

БАДИИЙ [*а*] *эск. кт.* Бадиий санъат ва эстетика талабларига жавоб бера оладиган ижодиёт.

БАДИИЙ [*а*] 1 Воқеликни нафис санъат воситалари, образлар орқали ифода этувчи, тасвирловчи. *Бадиий асар. Бадиий адабиёт.*

2 Юксак эстетик талабларга жавоб берадиган. *Актёрнинг бадиий маҳорати, Бадиий дид.*

3 Баланд дид ва маҳорат билан бажарилган; гўзал, нозик. *Бадиий кашта. Бадиий керамика. Бадиий ўқиш.*

4 Санъатга, санъаткорнинг фаолиятига оид. *Театрнинг бадиий раҳбари. Бадиий ҳаваскорлар тўгараги.*

БАДИИЙЛИК **бадиий** *с. белги оти.* *Асарнинг бадиийлиги.*

БАДИҲА [*а*] *ад.* Бирор воқеа, ҳодиса муносабати билан тўсатдан айтиб юборилган шеър, шеърий парча ёки музика асари; экспромт.

БАДКАРДА [*ф-т*] *кам қўлл.* 1 *айн.* **бадкирдор**. *Бадкарда бўлсанг, осилиб ўласан.* «Нигор ва Замон».

2 Ёмон отлиқ, ёмон ном чиқарган.

БАДКИРДОР [*ф-т*] *кт.* Разил хатти-ҳаракатлардан тортинмайдиган; ярамас, қабиҳ, ифлос. *Бадкирдор одам.* ▪ — *Тилида кўрсон сўзи, аммо қилмиш-қидирмиши гуноҳдан иборат бўлган харомхўрлар, бадкирдорлар, золимлар озми? — деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб. *Мен золим, .. ял-улусни талловчи бадкирдор эмишман.* Ойбек, Навоий.

БАДКИРДОРЛИК **бадкирдор** *с. белги оти.* *Ёзи .. ярамас одамларнинг бадкирдорлигидан зорланиб, бир кўшиқ айтиб берди.* «Ёзи билан Зебо».

БАДМАСТ [*ф-т*] Ёмон маст бўладиган, мастликда ўзини тутолмайдиган, маст бўлиб ёмон қилиқлар қиладиган. *Бадмаст одам.*

БАДМУОМАЛА [*ф-т+а*] Муомаласи ёмон, гапи дағал, қўпол. *Бадмуомала одам.*

БАДНАМО [*ф-т*] Башараси, турқи совуқ; хунук, жирканч. *Рангини кўринг бу баднамонинг, Ханги эшаги эрур худонинг.* Аваз Ўтар.

БАДНАФАС [*ф-т+а*] *кам қўлл.* Бўладжак бир ишдан ёки бирор иш оқибатидан яхшилик эмас, ёмонлик кутувчи, ёмон кафас қилувчи, нафаси совуқ. *Баднафас одам.* ▪ *Ҳай, бундай баднафас бўлма-я.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАДНАФС [*ф-т+а*] 1 Нафсини тия олмайдиган, нафси бузуқ; *Баднафс одам.*

2 *кўчма салб.* Дунёга, бойликка, пулга ўч, очкўз, ҳарис. *Закот дигмоқ .. бир неча баднафс .. махлуқлар учун бойлик манбаи эмас!* Ойбек, Навоий.

БАДНИЯТ [*ф-т+а*] Ёмонликни ният қилувчи, ёмон ниятли, нияти бузуқ. *Менинг ҳақимда Алишер Навоийдек одам шундай бадният .. бўлсин.* Ойбек, Навоий.

БАДНОМ [*ф-т*] Ёмон ном чиқарган, номи бўлғанган, номига доғ тушган; ёмон отлиқ. *Бадном одам. Баднам бўлмоқ. Баднам қилмоқ.* ▪ *Бири шуки, колхознинг иши бузилади, иккинчиси — Ҳасаннинг иши бузилиб, нодонлик ёки зараркунандалик билан от чиқариб, баднам бўлади.* Айний, Қуллар. *У [Ҳожиёқубой] ҳар қанча ёмонлик қилган бўлса, ўзига қолди, ўзини дунё ва охиратда баднам ва расво этди.* Айний, Қуллар.

БАДРАФ [*ф-т*] *диал.* Ҳожатхона, ҳалажой.

БАДРАФХОНА [*ф-т*] *айн.* **бадраф**.

БАДРАШК [*ф-т*] Ортиқ даражада рашк қилувчи, ўта рашкчи. *Бадрашк эр.*

БАДРЎЙ [*ф-т*] Хунук, башараси совуқ. *Ўрмон ёқа ўтган йўлчидан чиқиб қолди уч-тўрт қўланса. Бири бадрўй, қон томар юзидан.* З. Диёр.

БАДТАР [*ф-т*] *айн.* **баттар**. *Таъби бадтар хира бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Хайрихон бадтар хафа бўлди.* Р. Файзий, Кўзатиш.

БАДТАРИН [*ф-т*] *айн.* **баттарин**.

БАДФЕЪЛ [*ф-т+а*] Феъли, хулқ-атвори ёмон. *Бадфеъл одам. Бадфеълнинг бети қора.* Мақол.

БАДХАТ [*ф-т+а*] 1 Хати ёмон, ёзуви хунук. *Кўп ёзиш-чизиш натижасида хатим бир даража тузалиб, ўқиладиган бўлса ҳам, асосан бадхатлар қаторига кириб қолдим.* Айний, Қуллар.

2 Ўқиб бўлмайдиган ёки ўқилиши қийин ёзув, хунук хат. || *Худди рецепт ёзгандай бадхат ёзибсан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАДХОҲ [*ф-т*] Бировга ёмонлик соғинувчи, яхшиликни раво кўрмайдиган, ёвуз ниятли. *Бўларнинг гапи бадхоҳ хайрихоҳларнинг тарбияси, насиҳати, танқидига ўхшар эди.* А. Қаххор, Сароб.

БАДХОҲЛИК **бадхоҳ** *с. белги оти.* *Унинг феълига тушуниб қолган бу ердаги мутахассислар бу хайрхоҳлик остида ашаддий бадхоҳлик ётишини билар эдилар.* А. Қаххор, Сароб.

БАДХУЛҚ [*ф-т+а*] Хулқи, қилиғи ёмон, қилиғи совуқ. *Бадхулқ одам.*

БАДХЎЙ [*ф-т*] *айн.* **бадфеъл**. *Бадхўйнинг бети қора.* Мақол.

БАДХЎР [*ф-т*] Оғизга ёқмайдиган, таъми ёмон; лаззатсиз. *Бадхўр овқат.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

▪ *Буларнинг ҳаммаси қўшилиб, бадҳўр бўлиб кетмасин деб қўрқаман.* У. Исмоилов, Рустам.

БАДЧЕҲРА [*ф-т*] 1 Кўриниши, афти-башараси хунук; кўримсиз, бадбашара. *Қовоғи солиқ, хўмрайган, бадчеҳра маъмур сигарета чекиб ўтирибди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Чеҳраси совуқ, кайфи, авзойи бузуқ, чеҳраси очилмайдиган.

БАДЬЯ [*ф-т*] 1 Ёғоч ёки металлдан ясалган махсус катта челак.

2 *тех.* Бетон ташладиган идиш. *Кран ғирчиллайди, кўтарилаётган бадьядан тақир-туқур, тош, шалоп-шалоп қоришма тушади.* А. Мухтор, Туғилиш.

БАДҚОВОҚ 1 Қовоғи солиқ, хўмрайган. *Бадқовоқ одам.* ▪ *Қенжа нариги столда ўтирган бадқовоқ йигитга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Булутли, булут билан қопланган; хира. *Бадқовоқ осмон уч кундан бери ё қор, ё совуқ ёмғир .. ташлайман деб, ваҳима солиб турибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАДҲАВО I [*ф-т+а*] Ҳавоси ёмон, ҳавоси бузуқ, ҳавоси паст. *Бадҳаво жой.*

БАДҲАВО II [*ф-т+а*] Кибр-ҳавоси, димоғи баланд, ортиқ, димоғдор, жуда ҳам кеккайган, гердайган; такаббур. *Бадҳаво одам.* || *Фақ(и)р аҳлиға ниҳоятда тавозеъли Муқим, Не керак баъзи такаббур, бадҳаволарга салом!* Муқимий.

БАДҲАЗМ [*ф-т+а*] 1 Сингиши оғир, тез ҳазм бўлмайдиган, тез сингимайдиган. *Бадҳазм овқат.*

2 *кўчма* Гап-сўзи, хулқ-атвори совуқ; ёқимсиз. *Шафриндан илгари ёшгина бир йигит кирди. Бу — Эҳсоннинг яқин дўстларидан, Саидий «бадҳазм» деган кишилардан бири.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *кўчма* Қишини жиркантирадиган, жирканч. *Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БАДҲАЙБАТ [*ф-т+а*] Ҳайбати, кўриниши хунук, кишини қўрқувга соладиган; ваҳимали. *Бадҳайбат ит. Бадҳайбат айиқ.*

БАЁВ Соддадил, ҳар нарсага ишона берадиган; бўшанг, гўл. *Баёв йигит. Четроқда .. бўш-баёвгина, хунуккина .. калтасоқол бир киши ўтирган экан.* Ойбек, Болалик.

БАЁЗ [*а*] *ад.* Бир ёки бир неча шоирнинг шеърлари тўплами. *Муқимий баёзи.*

БАЁН [*а*] 1 Воқеа, ҳодиса, фикр, мулоҳаза ва ш. к.нинг оғзаки ёки ёзма ифодаси; изҳор. *Оғзаки баён. Фикр баён қилмоқ.* ▪ *Ўртоқ Лениннинг ҳар сўзин Бир достон қилмоқ керак. Сидқидилдан таърифин. Мадҳин баён қилмоқ керак.* Эргаш шоир. *Мезбонлардан бири меҳмонларга воқеани баён қилди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

2 *ад.* Адабий асарнинг содир бўлаётган воқеалар ҳамда воқеанинг бориши ҳақида ҳикоя қилинаётган қисми. *Романда тавсиф автор мулоҳазалари ва баёнлар кўп.*

3 Текстдан ўқиб ёки айтиб берилганлар асосида ёзиб чиқилган иш (мактабда ёзма ишлардан бир тури).

♦ **Баён аломати** *грам.* остин-устин икки нуқтадан иборат бўлган тиниш белгиси (:).

БАЁННОМА [*а+ф-т*] 1 Бирор масала юзасидан расмий ёзма баёнот, билдириш, тушунтириш.

2 *эск. айн.* **манифест.**

БАЁНОТ [*а*] 1 *айн.* **баённома** 1.

2 *расм.* Дипломатик муносабатлар, музокаралар, халқаро аҳвол ва ш.к. ҳақида манфаатдор томонлар ва умум ахбороти учун оғзаки ёки ёзма равишда эълон қилинган расмий билдириш ва шу ҳақдаги ҳужжат. *ТАСС баёноти. Баёнот эълон қилмоқ.* ▪ *Йўқ, пролетариат шиорлар, баёнотлар ва битимлар ўйинига маҳлиё бўлмайди.* В. И. Ленин, Ишчилар демократияси ва буржуа демократияси.

БАЁНЧИЛИҚ *ад.* Баён жанри (*қ.* баён 2).

БАЁТ *муз.* Шашмақомнинг учинчи — дугоҳ мақомларига кирадиган куйлар группасидан бирининг номи (*қ.* **шашмақом**). *Ўйин баёти.*

БАҲАРИЛМОҚ **бажармоқ** *фл. мажҳ. н. План ортиғи билан бажарилди. Бажарилган ваъда.*

БАЖАРИШМОҚ **бажармоқ** *фл. бирг. н. Илғор бригадалар планни муддатидан олдин бажаришди.*

БАЖАРМОҚ 1 Бирор ишни, топшириқни бажо келтирмоқ, адо этмоқ, ўтамоқ. *Планни бажармоқ. Нормани бажармоқ. Ишни бажармоқ. Ўз бурчини бажармоқ.* ▪ — *Командирнинг буйруғини бажармоқ, керак,— деди кулиб Мирзин.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қапсанчилар .. зиммаларига тушган вазифаларни мумкин қадар тезроқ бажаришга сўз бериб тарқалишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ижро этмоқ (роль, музика асари, рақс ва ш.к.ни). *Баъзан у ролни жуда қийинчилик билан бажарар, кейин ёлғиз қолганда ўзи қотиб-қотиб куларди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЖО [*ф-т*] 1 *рвш* Яхши, дуруст, жойида, чакки эмас, ёмон эмас. *Хўб бажо иш қилдингиз-да.* ▪ — *Пастқам жой экан,— Аҳмад Ҳусайн шивирлади,— Манзил бажо.* Ойбек, Нур қидириб. — *Ишлар бажо! Отланинглар! — деди уста Замон.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Бажо бўлмоқ** 1) яхши, дуруст, кўнгилдагидек бўлмоқ; 2) амалга ошмоқ, бажарилмоқ. **Бажо келтирмоқ** (*ёки* **этмоқ, қилмоқ**) бирор ишни, топшириқни ўрнига қўймоқ, ўтамоқ, адо этмоқ, ўринлатмоқ. *Ҳар ҳолда .. ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳасанов буйруқни дарҳол бажо келтирди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 *кесим вазифасида* Хўп, хўп бўлади, маъқул; бажонидил. *Эртага Ғузорнинг оғзи катталарини қалъага тўпланглиз! — Бажо! — қуллуқ қилди бек.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Бандаликни бажо келтирмоқ** *қ.* **бандалик** 1.

БАЖОН [*ф-т*]: **бажону дил** *қ.* **бажонидил.**

БАЖОНИДИЛ [*ф-т*] *рвш* Жону дил билан, мамнуният билан, жон деб.

БАЗА [*р<фр*] 1 *архит.* Устуннинг, колоннанинг пастки йўғон қисми.

2 Асос, негиз, таянч. *Иқтисодий база. Коммунизмнинг моддий-техника базаси.*

3 Ҳаёт-мамот ёки фаолият учун зарур моддий-техник бойликлар ёки шароитлар мажмуи. *Чорвачиликнинг ем-хашак базаси. Ипакчиликнинг озуқа базаси. Енгил саноатнинг хом ашё базаси. Ўзбекистон — мамлакатимизнинг асосий пахта базаси.*

4 Бирор хизмат кўрсатиш ва керак-яроқлар билан таъмин этиб туриш учун барпо этилган махсус жой, таянч нуқта. *Туристлар базаси. Авиация базаси. Ҳарбий-денгиз базаси.*

5 Мол, товар олиб ва бериб турилади-ган жой; омбор, склад. *Таъминот базаси. Савдо базаси. Маданий моллар базаси.* ▪ *Жуман ота чойнак-пиёла олгани станцияга туша, базага бир вагон мол келиб, омбор мундири юк тушириш билан банд экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БАЗЗОЗ [*а*] Газлама сотувчи савдогар; газламафуруш. *Қатор атторлар ва баззозлар. Уларнинг дўконлари кичик-кичик ва бир-бирига ёндошган.* Ойбек, Болалик. *Унинг [Алиқулнинг] отасини «Мусахон баззоз» дер эдилар.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

БАЗЗОЗЛИҚ 1 **баззоз** *с. касб оти. Баззозлик дўкони. Баззозлик қилмоқ.* ▪ *Тўй ҳаражатига етмаган пулни ва баззозлик молларини «ғамхўрлик қилиб», унга [Зуфарнинг отасига] қарз беради.* Айний, Қуллар.

2 Баззоз дўконлари жойлашган раста. *Мирзакаримбойнинг эски шаҳардаги дўкони чит растасида эди. Бу растада — икки томонда беш-олтита каттадўкон бўлиб, тор, камгак йўл билан баззозликка, шоҳифурушлик растасига туташар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЗИС [*р<грек*] *эк.* Жамият тараққиётининг белгили босқичидаги сиёсий-иқтисодий тузум, яъни жамиятнинг иқтисодий, ҳуқуқий тузилиши асосини ташкил этувчи ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуи. *Базис ва устқурма.*

БАЗМ [*ф-т*] 1 Тўй, зиёфат ва ш. к.да машшоқлар, ашулачилар ва раққослар иштирокида ўтказиладиган ўйин-кулги кечаси. *Қий-чув билан ўтган наҳорликдан сўнг ҳовлида яна базм бошланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Колхозда тўй,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дутор, дўмбира. Базм тинмас саҳарга қадар. Ҳ. Олимжон. *Янги йилнинг базмида Шишадан майлар тошар.* Ё. Мирза. **Базми жамшид(ий)** жуда катта базм, шоҳона базм. [*Ҳусайн:*] *Ўҳў, базми жамшид қизиган экан-да, кулгиларингиз осмони фалакка кўтарилмоқда.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Базм қурмоқ** ўйин-кулгили кўнгил очар йиғилиш ташкил қилмоқ. **Қизлар базми** *этн.* никоҳ тўйида қиз фақат ўз дугоналари иштирокида ўтказадиган ўйин-кулги кечаси. *Унинг* [*Кумушнинг*] *вужуди қизлар базми ичида бўлса ҳам, хаёли аллақаёқларда учиб юргандек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ноғора базм** фақат ноғора ёки ноғора ва карнай-сурнай жўрлигидаги ўйин-кулги.

2 Ўйин-кулгили ширин суҳбат. *Кўзимиз тўрт бўлди пошшахон, базмингизга муштоқмиз, қани ўтиринг!* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Қушларнинг ва бошқа жониворларнинг сайраши билан кишига завқ берадиган фавқулодда табиий манзаралар ҳақида. *Мана соҳилдаги қурбақа базми .. орқада қолди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Улар* [*каптарлар*] *дам қўниб, дам сирпаниб гумбазда базм қуришади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Гулгун дастурхонлар ёзилган, табиат базм қурарди.* С. Анорбоев, Осмон ўсмаган қиз.

БАЗМГОҲ [*ф-т*] Базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган жой.

БАЗМОРО [*ф-т*] *поэт.* Базмга оро, файз берувчи (яхши соз, куй, рақс ва ш. к. билан базмни қизитувчи).

БАЗМХОНА [*ф-т*] Базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган хона ёки хонадон. *Бир пайт базм тугади, созандалар базмхонадан чиқиб, бошқа хонага дам олиш учун кирдилар.* Айний, Дохунда.

БАЗМЧИ 1 Базмда қатнашувчи созанда, ашулачи, раққос. *Базмчилар, ноғорачилар нағмасини қўйди, ўйинчилар ўйинини қўйди, либосларини кийди.* «Равшан».

2 Базмда ҳозир бўлган, базмда қатнашган кимса, томошабин. *Даврa қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЗУР *рвш, с. т.* Баҳузур, бемалол, бемалоллик билан. *Базур ўтираверинг. Чойни базур ичаверинг.* ▪ *Мен бўлдим.* [*Ошни*] *базур олаверинглар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАЗЎР [*ф-т*] *рвш* Зўр билан, қийинлик, машаққат билан, зўрға, аранг. *Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам.* ▪ *Гулнор ўқчиб-ўқчиб базўр сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАИТТИФОҚ [*ф-т+а*] *рвш* Иттифоқлик билан, ўзаро келишиб. *Баиттифоқ яшамоқ. Баиттифоқ иш ўрмоқ.*

БАЙ [*а*] 1 Савдо муомалалари ва ишга ёллаш-ёлланишда ҳар икки томон ўртасидаги келишув. **Байида шундай (эди)** 1) шундай байлашилган, келишилган (эди); 2) *кўчма ҳазил* аслида шундай, бўлгани шу. **Бай қилмоқ** 1) савдо қилмоқ, сотмоқ; 2) келишмоқ, баҳолашмоқ (савдо муомалаларида ва ишга ёллаш-ёлланишида); 3) *кўчма ҳазил* умуман келишмоқ, писанда қилмоқ. *Ахир бошда бай қилган эдикки, ҳар замонда бир ёлғон гапирамон деб.* F. Ғулом, Шум бола. **Бай очмоқ** биринчи харидорга мол сотиб савдони бошламоқ, почин қилмоқ. **Бай пули** савдони ва ишга ёллаш-ёлланишда келишувни мустаҳкамлаш учун тўланадиган пулнинг олдиндан бериладиган қисми. *Бай пули бермоқ.*

2 Қўшма сўз таркибида унинг иккинчи компоненти бўлиб келади ва қандай байлашилганлигини билдиради, мас. *ишбай, кунбай, соатбай.*

БАЙ-БАЙ *унд. с.* 1 Ажабланиш ёки таҳсин билдиради. *Бай-бай, мунча вуҳиди яхши!* ▪ *Кимсанбой шуми? Вужудидан салобат ёғилади-я! Эгнидаги костюмини қаранг, бай-бай-бай!* А. Мухтор, Туғилиш. [*Бурхон!*] *Бай-бай, бу вино эмас, асал-ку, дўстим.* Уйғун, Ҳуррият.

2 Норозилик ёки киноя билдиради. *Бай-бай, унинг нозу карашмалари!* ▪ *Бай-бай, бу болаларнинг дастидан ўлиб бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Гап мазмунини кучайтиради. *Бай-бай, мунча совуқ! Бай-бай! .. Юрак куйиб кетди. Қани бир пиёла муздек сув олиб чиқинг-чи!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАЙБАЙЛАМОҚ Бай-бай дея таажжуб, таҳсин ёки норозилик, киноя билдирмоқ. *Кунлик график байбайлаганича қоғозда қолиб кетди.* «Муштум», 1959, № 11.

БАЙБАЙЛАШМОҚ байбайламоқ *фл. бирг. н. Улар байбайлашиб қолаверди.*

БАЙДАРКА [*р*] Икки учи курак шаклида бўлган бир ёки бирнеча эшкак билан ҳайдаладиган спорт қайиғи. *Байдарка ҳайдамоқ. Байдаркалар мусобақаси.*

БАЙИР 1 Маҳаллий шароитга ўрганган, жайдари (от ҳақида). *Байир от.* || *Мен унинг* [*Мўлтоннинг*] *йигитларига бир кам тўқсон байир берганман.* А. Мухтор, Қорақалпоқ, қиссаси.

2 *с. т.* Синалган, қадрдон бўлиб қолган.

БАЙИРЛАШМОҚ 1 Маҳаллий шароитга ўрганиб, кўникиб қолмоқ (асосан от ҳақида).

2 *с. т.* Синалиб, қадрдон бўлиб қолмоқ

БАЙЛАШМОҚ Нарх ёки иш ҳақи тўғрисида савдолашмоқ, келишмоқ. *Ишни байлашиб олмоқ. Молни байлашмасдан (айтганига) олавермоқ.* ▪ *Йўлчи .. Гулнорни Шоқосимникида қолдириб, улов қидиришга кетган эди, Қоратойга йўлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЙНАЛМИЛАЛ [*а*] *эск.* 1 *айн.* **интернационал** I. *Учинчи Байналмилал. Залда «Байналмилал» садолари янгради.*

2 *сфт, айн.* **ҳалқаро.** *Байналмилал аҳвол.*

БАЙНАЛМИЛАЛЧИЛИК *эск. айн.* **интернационализм.**

БАЙНАЛХАЛҚ [*а*] *эск. айн.* **халқаро.** *Байналхалқ аҳвол.*

БАЙРАМ 1 Муҳим тарихий воқеа, ҳодиса шарафига шодлик, расмий тантана ўтказиш учун белгиланган муборак кун. *Революцион байрамлар. Октябрь байрами. Биринчи Май байрами. Байрам олди мусобақаси.*

2 Бирор муносабат билан қувонч, шодлик, тантана ва ўйин-кулги билан кутиб олиш, нишонлаш одат бўлиб қолган кун. *Янги йил байрами. Арча байрами.* ▪ *Наврўз байрамидан кейин Исфандиёрхон қазувга чиқишга фармон берди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Пахта байрамини ёр-жўралар билан ўтказадик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

3 Муҳим, қувончли ҳодиса юз берган, катта муваффақият қўлга киритилган ва шу сабабли шодлик билан ўтказиладиган кун. *Оилавий байрам.* ▪ *Қишлоқ тарихида биринчи қурилган кўркам мактабнинг катта байрамга айланган тантанаси ишда ғайрат кўрсатганларга мукофотлар улашиш билан тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАЙРАМБОЗЛИК *с. т.* Иш ўрнига ҳа деб байрам, ўйин-кулги билан овора бўлиш. *Байрамбозлик билан овора бўлмоқ.*

БАЙРАМЛАШМОҚ *с. т.* Байрам кунлари кўпчилик бўлиб сайр-томоша қилмоқ. *Байрамлашиб, шаҳар айландик.*

БАЙРАМЛИК Байрам совғаси; ҳайитлик. *Келинингизга мана буни* [*крепдешинни*] *олдим, сизга уч-тўрт байрамликни бир қилиб олиб келамон.* Ў. Умарбеков, Она.

БАЙРОҚ 1 Давлат, ташкилот, ҳарбий қисм, кема ва ш. к.нинг расмий эмблемаси чизилган бир ёки бир неча рангли, сидирға ёки суратли, узун таёқ учига ўрнатилган мато парчаси. *Қизил байроқ. Дивизия байроғи. Спорт жамиятининг байроғи. Байроқ ўрнатмоқ.* ▪ *Ўзбекистон ССРнинг давлат байроғи қизил алвондан иборат бўлиб, унинг ўртасида бутун бўйига ҳаво ранг йўл тортилган.* «Ўзбекистон ССР Конституцияси». *Қойил қолган жумла жаҳон, биз Рейхстагга тикканда байроқ.* Уйғун. | Бирор ишора билдирадиган рангли, дастали ёки дастасиз мато парчаси. *Мотам байроғи.* **Кўк байроқ** *т. й.* йўлнинг очиқлигини билдирувчи белги. **Қўчма қизил байроқ** мусобақа илғорларига бериш учун таъсис этиладиган байроқ. **Оқ байроқ** таслим бўлганликни билдирувчи белги. **Сариқ байроқ** *т. й.* «огоҳ бўл!» маъносини билдирувчи белги. **Қизил байроқ** *т. й.* йўлнинг берклигини билдирувчи белги.

2 *кўчма* Сиёсий ёки ижтимоий группа, ташкилот ва ш. к.нинг бирлиги, бирдамлиги ва мақсадлари асосини

www.ziyouz.com kutubxonasi

ташкил этган етакчи ғоя. *Яшасин улуғ Октябрь социалистик революциясининг ғалабали байроғи — барча мамлакатлар меҳнаткашларининг қудратли ғоявий қуроли марксизм-ленинизм!* Қ. Ўзбекистон, 1959, № 233. | Бирор мақсад, ғоя ва ш.к. рамзи. *Тинчлик байроғи. Пролетар интернационализми байроғи. Социалистик мусобақа байроғини баланд кўтармоқ. Қураш байроғи остида бирлашмоқ.*

БАЙРОҚДОР 1 Қўшин сафида, намойишчилар олдида байроқ кўтариб борувчи киши. *Элмурод саф олдига ўтиб кетди ва байроқдор билан ўрин алмашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Байроқча билан ишора қилиб, йўл кўрсатиб турувчи ходим. *Байроқдорлар учувчига нишон белгилаб туришарди, буни энди билди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кўчма* Бирор ижтимоий-сиёсий ҳаракат, илғор фикр, прогрессив янгиликни амалга оширишда етакчи ўринда, олдинги сафда борувчи, ўрнак, намуна кўрсатувчи. *Совет халқи тинчлик учун қураш байроқдоридир.*

БАЙРОҚЛИ 1 Байроғи бор, байроққа эга бўлган.

2 Байроқ билан мукофотланган. *Кўчма қизил байроқли колхоз.*

♦ **Қизил байроқли** Қизил байроқ ордени билан мукофотланган. *Қизил байроқли полк.*

БАЙРОҚЧА 1 **байроқ** 1 *с. кичр. Лейтенант қизларнинг қўлига байроқчалар бериб, уёқ-буёққа йўл кўрсатишни ўргатяпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Карта ёки текстга кичкина байроққа ўхшатиб чизилган ёки қадалган белги. *Муҳим шаҳарлар картада байроқчалар билан кўрсатилган.*

БАЙТ [*а*] 1 *ар.* Аруз вазнида ёзилган, икки мисраъли бир банд, шеърий парча. *Ғазал бир неча байтдан иборат бўлади.* ▪ *Қизлар иккинчи байтга ўтдилар: Бир кўриниб яғмо қилган кўнгилмни, Қайтиб яна кўролмадим норимни.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Умуман шу жанрда ёзилган шеър ёки шеърий парча. *Мунча ширин байтингиз, Омон бориб қайтингиз. Ғолиб, барно йигитга, Биздан салом айтингиз.* Т. Тўла.

БАЙТАЛ Ўрғочи от; бия.

БАЙТАЛМОН [*а*] *с. т. қарғ.* Эгасиз қолгур; сабил, ордона. — *Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг,— деди Холнисо [Бўтақўзга],— байталмонни мунча қучоқлайсиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Байталмон кетмон ярим пуд бўлса, жамулжам бир ярим минг пуд дегин.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БАЙТАР [*а*] *эск. айн.* **ветеринар.**

БАЙТАРИЯ [*а*] *эск. айн.* **ветеринария.**

БАЙТУЛАҲЗОН [*а*] *эск. кт.* 1 Ғам-ҳасрат уйи; ғамхона.

2 *кўчма* Бошқа одамлар кам келадиган, киши зерикадиган уй; фақирона кулба. [*Мунтазир*] *Тожибойнинг қўлидан хуржунини олди: Байтулаҳзонга марҳамат қилинсин.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

БАЙҒУЛЛО(Ҳ) [*а, л. м.* худонинг уйи] Маккадаги зиёратгоҳ, Каъба. [*Мастура Мирзарайимга:*] *Сизни деб қора бўлган бу юзларимни байтуллога суркамай ўлсам, рўзи қиёматда қандай бош кўтараман?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БАЙТУЛМОЛ [*а*] *эск.* 1 Давлат хазинаси; ғазна.

2 Давлат ихтиёрига ўтган мол-мулк ва шундай мол-мулк сақланадиган махсус бино.

БАЙТ-ҒАЗАЛ **байту ғазал** 1 Байтлар ва ғазаллар. *Бу сўзларни бунда қаландар айтди. Бир неча байт-ғазалин айтди.* «Ширин билан Шакар».

2 *с. т. кўчма* Насиҳатомиз ёки шикоятомиз гап; дарду ҳасрат. **Байт-ғазал ўқимоқ** дард-ҳасрат баён қилмоқ; қулоққа ёқмайдиган гап-насиҳат қилмоқ; валдирамоқ. *Шолипояни сотаман, ундан пул оламан, фалон-тугун деб, анча байт-ғазал ўқиди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БАК [*р<фр*] Суюқликлар сақланадиган металл идиш. *Бензин баки.*

БАКА-БАНГ *тақл. с.* Ноғора, чирманда, барабан товуши ҳақида. *Чилдирманинг бака-банги.*

БАКОВУЛ 1 *тар.* Подшоҳ, амир, хон саройида: уларга аталган овқатни тотиб кўрувчи ва овқат тайёрлаш ишига масъул мансабдор. *Бир ёқда ўрда қиз-жувонлари ўйин қилиб ўйин қизитаётир, келган дастурхонларни баковуллар олаётир.* «Муродхон».

2 *эск. айн.* **ошпаз.** *Буни кўриб, бозордаги барча баковуллар ҳам келиб, «нима гап, нима гап» деб қолдилар.* «Ғўрўғли». *Бўри баковул экан, тулки ясовул экан ... (эртакларнинг бошланиши).*

♦ **Тайёр ошга баковул** тайёрга айёр одам ҳақида. *Қиз бўйига етгандан кейин Мамасаид «тайёр ошга баковул» бўлди: «Мен энг яқин тоғаман, шунинг учун ота ўрнида отаман» деб даъво қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАКОВУЛБОШИ *эск.* Ошпазлар бошлиғи. *Баковулбоши, юзбоши, саркардалар иш устида эдилар.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

БАКОР [*ф-т*]: **бакор келмоқ** 1) корига, кунига ярамоқ, асқатмоқ. *Туркистондан чиққанимда ҳавонинг иссиғига кўйлакчан чидай олмас эдим. Энди пахталик камзулим ҳам бакор келмай қолди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) таъсир этмоқ, таъсир кўратмоқ; 3) тенг келмоқ. *Унга ҳеч ким бакор келмайди.*

БАКОРАТ [*а*] *эск.* Қизлик, маъсумлик, иффат.

БАКРА Осётрсимон балиқларнинг бир тури.

БАКТЕРИАЛ [*р* бактериальный] 1 Бактерияга оид. *Бактериал ҳужайра.*

2 Бактерия ёрдами билан қозирланадиган. *Бактериал ўғитлар.*

БАКТЕРИОЛОГ [*р*] Бактериология олими, мутахассиси.

БАКТЕРИОЛОГИК [*р* бактериологический] 1 Бактериологияга оид. *Бактериологик текширишлар.*

2 Касалликларни юзага келтирувчи бактериялардан фойдаланишга асосланган. *Бактериологик қурол. Бактериологик уруш.*

БАКТЕРИОЛОГИЯ [*р<грек*] Бактериялар ҳақидаги фан.

БАКТЕРИЯ [*р<грек*] Микроскоп воситаси билангина кўриш мумкин бўлган, ўсимликлар дунёсига мансуб жуда майда организм. *Фойдали бактериялар. Зарарли бактериялар.*

БАҚУВ *эск.* Кучи бор, кучли, қувватли, бақувват.— *Тўғри,— деди афанди,— Сиз қудратли подшосиз, бақувсиз.* «Латифалар».

БАЛ [*р<фр*] Катта рақс кечаси. *Янги йил бали.* ▪ *Дўстлик тараналари энди халқлар дўстлиги бали ўтаётган бинода янада кучлироқ янгради.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 53.

БАЛАБАН *эск.* Пуфлаб чалинадиган ўзбек халқ чолғу асбобларидан бири (шакли сурнайга ўхшаш, аммо ундан кичик). *Шундай қизлар .. ғижжак, балабан чалиб, .. неча ўйинчи барнолар қош қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди.* «Равшан».

БАЛАДИЯ [*а*]: **баладия шуъбаси** (**ёки бўлими**) *эск.* коммунал хўжалик бўлими.

БАЛАЛАЙКА [*р*] Уч торли, қорни учбурчак шаклидаги рус халқ музика асбоби. *Қоля балалайкасини чертар, Аҳмад .. лунжини шишириб; най чалар, Қобил Фарғонча рақсда Раънони енгишга тиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БАЛАНД [*ф-т*] 1 Пастдан юқорига томон ўлчамли, қадди, бўйи узун, новча, дароз. *Баланд дор. Баланд от. Баланд минора. Баланд девор. Баланд том. Бўйи баланд одам. Тоғни баланд дема, талаб қилсанг — чиқасан, ёвни кучли дема, ғайрат қилсанг — йиқасан.* Мақол. ▪ *Мингбоши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган болохонадор, баланд, баҳайбат дарвоза томонига югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ер юзидан ёки бошқа бирор сатҳдан, нуқтадан юқорида жойлашган, юқори. *Баланд остона. Баланд токча. Баланд жой. Баланд ер. Бадахшоннинг энг баланд қишлоғи. Тошкент денгиз сатҳидан 480 метр баланд.* ▪ *Самандаров, қошиннинг бири паст ва бири баланд, ниманидир диққат билан ўқир.* А. Қаххор, Қўшчинор. ‖ *Ҳовуздан йигирма қадамча нарида, ердан одам бўйи баланд кўтарилиб солинган каттагина шийпон.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кун баланд кўтарилиб, дарахтсиз, сувсиз кўчаларни, ўтувчи, кетувчиларни оташида ёндириб боради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Кучли; катта, юқори. *Баланд температура. Баланд босим.* ▪ *Аликул баланд баҳони қўярди-да, .. пул ундирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. ‖

www.ziyouz.com kutubxonasi

Иситмаси баланд, босинқираяпти. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Кучли, қаттиқ (овоз, товуш ҳақида). *Баланд овоз билан.* || *Унинг овози баланд.* ▪ *Одамлар бирин-сирин тарқала бошларкан, йўлчи баланд товуш билан уларга мурожаат қилиб тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қишлоқнинг кун ботиш томонидан баланд «ура» овози эшитилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Янгроқ овозини баланд қўйиб, бирдан куйлаб юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кулги баландроқ кўтарилди.* А. Мухтор, Она-сингиллар.

5 *кўчма* («ёлғиз» ёки «мартаба», «обрў», «ном» *каби сўзлар билан*) Бошқалардан юқори, улуғ. *Баланд мартабали меҳмон ёнбошлаб сигара чекар, бошқалар камтарлик билан чўкка тушиб ўтиришарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Ҳақли одамни ҳеч ким чалолмайди. Ҳақининг тили ҳам узун, обрўйи ҳам баланд.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Урушга мардикор олиш муносабати билан ўз мансабини, мавқеини баланд фуқаражага кўтарган .. элликбоши фуқарони сира менсимайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отанг сенинг номингни ҳам халқдан баланд қўйиб, Аълохўжа қўйдирди. Лекин ҳеч ким сени ўзидан баланд кўришни истамади, «Олахўжа» деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *кўчма* («омад», «иқбол», «толе», «эътиқод», «ихлос», «қадр» *каби сўзлар билан*) Катта, кучли, зўр. *Бу ерларда сувнинг қадри баланд. Толешгиз баланд экан. Мнинг сизга ихлосим баланд.* ▪ *Шербек бу одамни ғойибона танир, унга эътиқоди баланд эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулшаннинг иқболи баланд, жуда пишиқ, жуда тиришқоқ.* Ойбек, О. в. шабадалар. || *Йўлчида ўз кучига ишонган, қадри-қимматини баланд тутган камбағал йигитнинг, одамликнинг ғурури катта эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *от* Баландлик, тепалик. *Баланддан туриб. Баланддан пастга тушмоқ.* ▪ *Ғуломжон кўчани баландда кесиб ўтган темир йўл осма кўпригига етмай, бир табақали кичик эшикни очиб, ичкари кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Баландда, юлдузли кўкда қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

◆ **Баланд охурдан сув ичган** қ. охур. **Димоғи (ёки тумшуғи) баланд** қ. димоғ 3. **Кайфи баланд** қ. кайф 3. **Кибри-хавоси баланд** жуда ҳам ўзига ишонган, такаббур, манман. **Қўли баланд** 1) иши йирик, омади келган. *Бу йил мўл ҳосил олсак, қўлимиз баланд бўлишини унутманг, азизим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) ғолиб келаяпти, устун чиқаяпти, ютаяпти, енгаяпти. *Оқ подшо .. фармон чиқсриб, халқдан мардикор сўраб олди. Урушда қўли баланд эмас текилли, ҳамманинг юраги така-пука.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Баланд келмоқ** 1) ғолиб чиқмоқ, устун келмоқ, енгмоқ, ютмоқ; 2) бир-биридан ўзмоқ, **ошмоқ (айтишиб, жанжаллашиб қолганда).** *Ҳай-ҳай .. болаларим, биттанг баланд келганда, биттанг паст бўлсанг-ку, олам гулистон.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор. **Баланддан келмоқ** 1) қимматга сўрамоқ, нархини жуда ошириб айтмоқ (сотиладиган нарса ҳақида); 2) катта гапирмоқ, ўзини катта олиб гапирмоқ, катта кетмоқ. *Бу қандай одам? .. Гапга келганда улуғсифат, чечан, баланддан келади.. Ишга келганда, ҳамманинг ҳафсаласини пир қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАЛАНДЛАМОҚ 1 Баланд кўтарилмоқ, баландлашмоқ, юқорилашмоқ. *Самолёт жуда баландлаб кетди.* ▪ *Кўтарма кўзга кўриниб, сув баландлаб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Ҳамсуҳбатим гапини шивирлаб бошласа ҳам, бир зумда овози баландлаб кетди.* «Муштум», 1959, № 7.

3 Кўтарилмоқ, ортмоқ, қимматлашмоқ (баҳо, нарх-наво ҳақида).

БАЛАНДЛАНМОҚ *айн.* **баландламоқ.** *Тиниқ самода баландланиб, магрур турналар аллақачонлар учиб ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЛАНДЛАТМОҚ *баландламоқ фл. орт. н. Овозни баландлатмоқ.* ▪ *— Қачон кўргансан? — деди маймунга ўхшаган киши чироқни баландлатаётиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАЛАНДЛАШМОҚ *айн.* **баландламоқ.**

БАЛАНДЛИК 1 **баланд** *с. белги оти. Уйнинг баландлиги. Иссиқнинг баландлиги. Овознинг баландлиги. Ҳурматнинг баландлиги.* ▪ *Бирор одамнинг ўзидан паст ё баландлигини .. унинг уйида нечта гилами борлиги ёки неча кишига сўзи ўтиши билан ўлчар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Баланд жой, баланд ер, тепалик. *Олдинда йўл бошловчи, кейинда Назирали билан Камтар баландликка кўтарилишди.* Ойдин, **Мардлик** — мангулик.

3 *геом.* Геометрик шаклнинг учидан асосига туширилган энг катта перпендикуляр. *Уч бурчакнинг баландлиги. Конуснинг баландлиги.*

БАЛАНДПАРВОЗ [*ф-т*] 1 Баланд учадиган, баландда парвоз қиладиган. *Бургутдай баландпарвоз бўлиш учун қулоч-қулоч қанот керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Ўзини катта оладиган, катта гапирадиган, жуда ҳам мағрур. *Баландпарвоз одам.*

3 *кўчма* Тамтароқли, дабдабали, ғежама. *Баландпарвоз ваъдалар. Баландпарвоз услуб. Баландпарвоз гаплар.*

БАЛАНД-ПАСТ *айн.* **паст-баланд.** *Баланд-паст ерлар. Баланд-паст уйлар. Баланд-паст гаплар.*

БАЛАНД-ПАСТЛИК 1 **баланд-паст** *с. белги оти.*

2 Баланд-паст ерлар, жойлар. *Бешинчи кун деганда ариқча баланд-пастликлардан ўтиб, эски изга тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЛАНС [*р<фр*] 1 *эк.* Халқ хўжалигида ва умуман хўжалик, савдо ишларида бир-бирига боғлиқ бўлган сон ҳаларнинг ўзаро мувофиқ салмоғи. *Кўрик ва бўз ерлар ўзлаштирилган районлар мамлакатнинг ғалла балансида айниқса муҳим роль ўйнайди.* «Ўзбекистон», 1960, № 12. **Савдо баланси** маълум даврда четдан киритилган ва четга чиқарилган молларнинг ўзаро нисбати. **Актив баланс** кирим, даромад чиқимдан, буромаддан ортиқ бўлган баланс. **Пассив баланс** кирим, даромад чиқимдан, буромаддан кам бўлган баланс.

2 *бухг.* Бирор корхона ёки ташкилотнинг белгили бир муддат ичидаги кирими билан чиқимини, даромад билан буромадини бир-бирига қиёс қилиб чиқилган якун. *Бир ойлик баланс. Баланс тузмоқ.*

◆ **Иссиқлик баланси** *физ., тех.* иссиқликнинг ажралиши ва сарф бўлишини ўзаро қиёслаб чиқарилган якун. *Двигателнинг иссиқлик баланси.*

БАЛАНСИР [*р<фр*] *тех.* 1 Машиналарда, механизмларда илгариланма-қайталанма ҳаракат узатувчи икки елкали ричаг. *Жуман машинани кўриб, ҳайрон бўлди: ричакка тош тақалиб, балансир портлаган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Соат механизмининг асосий регулятори.

БАЛАНСЛАМОҚ 1 *эк.* Халқ хўжалигида, умуман хўжалик ва савдода: ўзаро боғланган соҳаларни бир-бири билан мувофиқлаштирмоқ, тўғри нисбатга келтирмоқ.

2 *бухг.* Балансларни якунламоқ.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг айланувчи қисмларини мувозанатга келтирмоқ.

БАЛАНСЛАНМОҚ **балансламоқ** *фл. мажх. н. Ҳар бир план ўзининг барча таркибий элементлари бўйича аниқ балансланган бўлиши керак.*

БАЛЕРИНА [*р<итал*] Балетчи артистка, балет раққосаси.

БАЛЕТ [*р<фр*] Музика жўрлигидаги рақс ва мимик ҳаракатлардан иборат бўлган саҳна асари ва шу асар учун ёзилган музика. *Қора-Қорабаевнинг «Мамақалдироқ изидан» номли балети. Балет мактаби.*

БАЛЕТМЕЙСТЕР [*р<нем*] Балет ва умуман саҳна асари рақсларини саҳнага қўювчи.

БАЛЕТЧИ Балет раққосаси, раққоси.

БАЛИ I [*ф-т*] *с т* Балли.

БАЛИ II **алло деса, бали демоқ** қ. али.

БАЛИҚ 1 Сузгичлари бўлган, ойқулоқлари орқали нафас оладиган, сув жониворн. *Лаққа балиқ. Қора балиқ. Зоғора балиқ. Денгиз балиғи. Балиқ овлаш кемаси. Балиқнинг тириклиги — сув билан.* Мақол.

2 Шу жониворнинг гўшти. *Қовурилган балиқ. Тузланган балиқ. Балиқ комбинати.* ▪ *У [Сидиқжон] .. бозорга Рўзиматга «яхши балиқ тоғдек ейишти-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан қолишмайди», деб мақтаб ҳам қўяр эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Мучал йил ҳисобида бешинчи йил номи. **Балиқ йили** мучал йил ҳисобида бешинчи йил (қ. **мучал**).

♦ **Балиқ сирти** икки томонга нишаб, суйри сирт.

БАЛИҚҚЎЗ I Кўзи чақчайган, чақчайма кўз. — *Йўқ, бир нарсага пушаймон қилаяпман,— деди арслонқомат балиққўз йигит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАЛИҚҚЎЗ II Шўрхок ерларда ўсадиган бир нав ёввойи ўсимлик.

БАЛИҚТУТ *с. т.* Балхи тут. *Ҳовлининг ўрта ерида паканагина балиқтут ўсиб, остига кул ва бошқа ахлатлар тўпланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЛИҚФУРУШ Хом ёки қовурилган балиқ сотувчи. *Балиқфуруш, нўхотшўракчи ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-тавсифини қилиб, овозлари борича бакирардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БАЛИҚЧИ 1 Балиқ тутувчи, балиқ овловчи. *Балиқчи колхозчилар.* ▪ *Дарёга қармоқ ташлаган киши илинганини олади-да. Қайси бир балиқчи тўрга тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *зоол.* Сувдаги балиқ билан тирикчилик қилувчи қуш.

БАЛИҚЧИЛИК 1 **балиқчи** 1 *с. касб оти.*

2 Балиқ боқиш, балиқ урчитиш. *Балиқчилик колхозлари.*

БАЛКА [*р*] *бнк.* Ёғочдан, темирдан ёки темир-бетондан қилинган иншоот элементи; тўсин. *Темир балка. Қўштавр балка.*

БАЛКАР *қ.* **балкарлар.** ‖ *Балкар аёли.*

БАЛКАРЛАР Туркий тилда сўзлашувчи Кавказ халқларидан бири; Кабарда-Балкария АССРнинг туб аҳолиси.

БАЛКИ [*ф-т*] 1 *зидл. боғл.* Маъноларини бир-бирига қарама-қарши бўлган гапни, гап бўлакларини боғлаш ёки қиёслаш учун хизмат қилади. *Катта айб Қора Аҳмадда бўлмай, балки бошқаларда эканини .. сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кирш с.* Гумон, тахмин маъноларини билдиради. [*Йўлчи:*] *Қаерга келдим? Мирзакаримбой шу кишимикин? Балки, бу бошқа бойдир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЛКИМ [*ф-т*] *эск. айн.* **балки.**

БАЛКОН [*р*<*итал*] 1 Бинонинг иккинчи ва ундан юқори қаватларидаги хоналарга бириктириб, кўча ёки ҳовли томонга қаратиб қурилган панжарали айвонча.

2 Театрда иккинчи ва ундан юқори қаватдаги ўринлар.

БАЛЛ [*р*<*фр*] 1 Табиий ҳодисаларнинг, мас. зилзила, шамол, штормнинг кучини ўлчаш учун қабул қилинган ўлчов бирлиги. *Зилзила(нинг) кучи саккиз баллдан ошди.*

2 Ўқувчиларнинг имтиҳонда олган баҳоларини ифодаловчи рақам. *Тўрт имтиҳондан 18 балл олдим.*

БАЛЛА́ДА [*р*<*фр*] Шеър билан ёзилган лирик қисса.

БАЛЛА́СТ [*р*<*инг л*] 1 Кеманинг белгиланган қисми сувга ботиб, устувор туриши учун кемага ортиладиган ёки учиш аппаратининг кўтариш кучини тўғрилаб туриш учун олинадиган оғир юк. *Балластни ташламоқ.* ‖ *Балласт юк.*

2 *кўчма с. т.* Кераксиз, ортиқча юк, дардисар.

3 Темир йўлда шпалларни ўрнатиш учун ётқизиладиган шағал, қум. *Балласт ётқизмоқ. Балласт қатлами.*

БА́ЛЛИ [*ф-т*] *унд. с.* 1 Мақтов, маъқуллаш, таҳсин, тасанно билдиради. *Балли, ўғлим!* ▪ *Унинг фикрини маъқулловчи овозлар эшитилди: Балли! Отангизга раҳмат!* П. Турсун, Ўқитувчи.,

2 Тасдиқлаш, таъкидлашни билдиради.— *Балли,— Фазлиддин боши билан хотинининг сўзини таъкидлади,— синалган одам керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Балли, ҳукуматимизнинг даврида яхшилик ерда қолмас экан, шу одамлар кейинчалик бизга қарашиб, шунчалик жой бўлди.— Ўша очлик йили солганмисиз? — Балли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЛЛИ 1 Белгили балл кучига эга бўлган. *Беш балли зилзила. Тўққиз балли шамол.*

2 Рақамлар системаси билан ифодаланган. *Беш балли система.*

БАЛЛИСТИ́К [*р* баллистический] Баллистикага оид, баллистика қонунларига асосланган. *Қитъалараро баллистик ракета.*

БАЛЛИ́СТИКА [*р*<*грек*] Отилган ўқ, снаряд ва ш. к.нинг ҳаракат қонунларини ўрганувчи фан.

БАЛЛО́Н [*р*<*фр*] 1 Суюқлик ёки газ сақланадиган берк шиша, металл ёки резина идиш. *Шиша баллон. Газ баллони.* ▪ *Касалхоналарда оксиген ёстиғини тўлдириш учун алоҳида оксиген баллони бор.* И. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

2 Автомобиль, мотоцикл сингари машиналарнинг ҳаво дамланадиган резина ғилдираги.

3 Аэростатнинг газ ўтказмайдиган қобиғи.

БАЛЛОНЛИ Баллони бор, баллон билан таъмин этилган. *Икки баллонли газ қурилмаси. Газ баллонли автомобиль.*

БАЛО I [*а*] 1 Офат, фалокат. *Балойи ногаҳоний. Кўринмас бало оёқ остида.* Мақол. *Сақланганга бало йўқ, сақланмасанг — даво йўқ.* Мақол. *Менинг нафсим балодур, ёнар ўтга соладур.* Мақол. *Ўзингдан чиққан балога, қайга борасан давога.* Мақол. ▪ *Бекни қанча-қанча балолардан халос қилган шу от эмасми?* Ҳ. Гулом, Машъал. **Сув балоси** тошқин, сел ва шу кабилардан етган офат. | Ташвиш, ғам. *Ўлиги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшигимиздан қочиб кетган зиндавачча балойи азим бўлди. Бизни кўп ташвишга солиб қўйди,* П. Турсун, Ўқитувчи. **Балойи нафс** *ёки* **нафс балоси** нафси бузуқлик, очкўзлик, ҳирс орқасида бошга тушган кулфат, ташвиш. *Бизнинг ўлик ювишга устакор бўлишимиз балойи нафс — пул дарди кабоб.* F. Fулом, Шум бола. **Бошга бало бўлди** 1) дардисар бўлди; ортиқча ташвиш бўлди. *Нега бу муаллимни ўз бошингга бало қилиб ўтирибсан?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бошга кулфат келтирди. *Унинг чиройи ўз бошига бало бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Туҳмат балоси** туҳмат орқасида бошга тушган кулфат. *Содиқ қулингиз, арслонсифат Шерназарбой туҳмат балосига дучор бўлиб, зиндонда сарғайиб ётибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Бало ҳам урмайди** ҳеч нарса бўлмайди, ҳеч қандай офат тегмайди, шикаст етмайди. **Балога қолмоқ** даъвосига қолмоқ, қаттиқ хижолатга тушмоқ. *Ишни қилган карнайчи, балога қолган сурнайчи.* Мақол. ▪ *Ҳой бола, сен тушгача манови отни тақалаб қўй. Агар тушгача тақаламасанг, нақ балога қоламан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *с. т.* Қандайдир ноаниқ бир нарса, иш, иллат, сабаб ва ш. к. ҳақида. *Бир балоси бўлмаса, шудгорда қўйруқ на қилур.* Мақол. *Тасмага рангбаранг мунчоқ,, темир узук, шинелга қадайдиган сариқ, жез тугма, яна алланима балолардан маржон тизиб қўйилибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Бало борми?** нима бор?; нима қилиб юрибди? (ўринсиз иш, ҳаракат, нарса ва ш. к. ҳақида). *Шу совуқда латифага бало борми?* С. Анорбоев, Оқсой. **Бир бало қилинг** бир иложини қилинг. **Ҳар бало** ҳар хил нарса. *У ҳар балони билади, ҳар ишнинг уддасидан чиқади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳар бало бўлса ҳам** нима бўлса ҳам, ҳар қалай. **Ҳеч бало** ҳеч нарса. *Бир нима берай десам, ҳеч балойим йўқ.* **Ҳеч балода йўқ** *ёки* **ҳеч балони билмайди** ҳеч нарсада йўқ, ҳеч нарсани билмайди, қўлидан ҳеч қандай иш келмайди. *Бизда ҳам сергап, қуруқ маслаҳат берадиганлар жуда кўп-у, лекин [улар] амалда ҳеч балода йўқ.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Балодан ҳам қайтмайди** ҳеч нарсадан қайтмайди.

♦ **Нима** (*ёки* **не, қандай**) **бало** 1) кўрилмаган, эшитилмаган таажжуб нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. ҳақида. *Бу нима бало?* ▪ *Шу кунларда шаҳримизда бир эшак пайдо бўлди. .. Не бало эшак! Шамолдан тез, сувдан силлиқ югуради.* Ойбек, Навоий; 2) сўроқни кучайтиради. *Нима бало, куёвинг кўрксизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) *(киноямуз интонация билан)* сабаб?, нима учун?, нега? *Нима бало, дом-дараксиз бўлиб кетдинглар?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЛО II [*а*] *с. т.* Ўз ишига пишиқ; уддабурон, уста. *Вой қиз ўлгур, бало экан, ичидан пишган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Мансур:*] *бало ошпаз, бало. Ўлгунча айёр. Ўзи кулвачча, ид-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

роки юксак. Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Сайфиддин Умаров .. эсингдами, математикадан бало эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАЛО-БАТТАР, балойи баттар *с. т.* Ҳар хил майда-чуйда нарсалар; ул-бул, қақир-қуқур. *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мих, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарларга кўзи тушса дарров олар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЛОГАРДОН [*а*+*ф-т*] Балони қайтарувчи, даф қилувчи, бало-офатдан сақловчи, қутқарувчи; халоскор. [*Мирзарайим Мастурага:*] *Нима бало келса, (пулни кўрсатиб) мана бу улуғ балогардонга ҳавола қиламан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Балогардон бўлмоқ** бировни ҳимоя қилиш учун ҳар қандай бало-қазога ўзини рўбарў қилмоқ. *У* [*Қудрат*] *ўз теварагига Ғуломжон, Замон, Барат полвон сингари ёру биродарларини йиғиб, уларнинг ёрдам ва мададлари билан қишлоқ маълумларининг ҳақ ва ҳуқуқларини қўлдан келганча ҳимоя қилиб, уларга балогардон бўлиб келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАЛОДАЙ, *-дек рвш, с. т.* Туппа-тузук, яхши, нозандек. *Инглизчани балодай билади.* ■ [*Рокия:*] *Муҳаббатингиз балодек кийим танлайди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. [*Ҳайдар ота кампирга:*] *Самоварчиликка яраяптими, ахир? — Ҳа, балодай .. Ҳассасиз юради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАЛО-ОФАТ, балою офат Турли бало ва офатлар. *Сенга ёпишмаган бало-офат борми?*

БАЛОХЎР [*а*+*ф-т*] *нафр.* Бировнинг ҳақини еюувчи; текинхўр, харомхўр. *Шундай қилиш керакки, халқнинг пешана тери билан, оғир меҳнати билан чиқариладиган сув битта ёки бир неча балохўр қўлига ўтиб кетиб қолмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАЛО ҚАЗО, балойи қазо Турли бало ва офатлар, кулфат ва мусибатлар. *Бахтингиз энди кулади, синглим! Бало-қазолардан қутулдингиз!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Элдан балойи қазо кўтарилсин!* Ж. Шарипов, Хоразм. *Улар мардикорликка олингач, рўзғорлари тутдай тўкилиб, очлик ва бенаволик бола-чақаларининг ғариб гирибонига бало-қазодай ёпишишини .. чуқур ҳис қилдилар.* М. Ўрунхўжаев, Унутилмас кунлар.

БАЛОҒАТ [*а*] 1 Жисмоний жиҳатдан етилганлик, вояга етганлик; болиғлик. *Балоғат ёши. Балоғатга етган қиз.* ■ *Шу улуғ кунларнинг граждани-ман. Ақл ва балоғат жонга пайваста.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Етуклик, камолот. *Унга ўз ҳунаримизни кўрсатиб, балоғатга етганимизни исботлашга ҳиндик.* И. Раҳим, Оловкор. **Балоғат гувоҳномаси** *эск.* ўрта мактабни битирганлик ҳақидаги ҳужжат; етуклик аттестати. ***Мана порлоқ балоғат гувоҳномаси.*** *Тўрт минг беш юз йигирма номери ила.* Ғ. Ғулом.

БАЛХ(И): балх(и) жўхори оқ жўхорининг эртапишар бир тури. **Балх(и) тут** меваси оқ ширин тут; оқ тут. *Чумчуқлар айрилишдан бирон юз қадам наридаги каттакон балх тутда чуғурламоқда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БАЛЧИҚ 1 Кўчаларда, йўлларда ёғингарчиликдан ёки сув босгандан кейин ҳосил бўладиган суюқ, ботқоқ лой. *Илгари бу ерда ёғингарчилик пайтларида балчиқ отнинг қорнига етарди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ариқ, дарё, кўл ва умуман сув ҳавзалари остига ўтирган лой. *Таги балчиқ кўл. Каналларни балчиқдан тозалаш. Балчиқ билан даволаш.*

3 *кўчма* Оғир, ёмон шароит ёки эскилик, жаҳолат, ғафлат оғушидаги муҳит ҳақида. *Хурофот балчиғи.* ■ *Вақти келганда, жиян, дўстлар қўлтиғингга кириб, балчиқдан тортмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Неча асрлар ухладинг ётиб, Кумушдек таниг балчиққа ботиб.* Ҳамза.

БАЛЧИҚЛИ Балчиқ босган; сербалчиқ. *Балчиқли кўча. Балчиқли кўл.*

БАЛЧИҚЛИК Доимо балчиқ босиб ётадиган, сербалчиқ жой. *Балчиқликдан ўтмоқ.*

БАЛЬЗА́М [*р*<*грек*] Баъзи ўсимликлардан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган, таркибида смола ва эфир мойлари бўлган қуюқ хушбўй модда.

БАЛЬЗАМЛАМОҚ Махсус моддалар воситасида мурдани чиримайдиган қилмоқ; мумиёламоқ.

БАЛЬНЕОЛО́Г [*р*] Бальнеология олими, мутахассиси.

БАЛЬНЕОЛОГИ́К [*р* бальнеологический] Бальнеологияга оид; бальнеология билан шуғулланадиган. *Бальнеологик лаборатория. Бальнеологик курорт.*

БАЛЬНЕОЛО́ГИЯ [*р*<*лат*+*грек*] Медицинанинг минерал сув ва балчиқлар таркибини ва уларнинг касалликларга таъсирини ўрганувчи тармоғи. *Бальнеология институти.*

БАЛҚИМОҚ I *поэт.* 1 Ёркин нур сочиб жилва қилмоқ; ярқирамоқ, порламоқ. *Тўлин ой балқиб чиқди.* ■ *Уни энди балқиган қуёш нурга чулғаб кузатиб қўйди.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Балқиб ёнди Октябрнинг чироғи, Бош кўтарди озодликнинг байроғи.* Ҳабибий.

2 *кўчма* Гул-гул яшнамоқ, гуллаб яшнамоқ, равнақ топмоқ, барқ урмоқ. *Ташаккур партия, абадий балқи, Байроғинг остида халқлар бахтиёр.* А. Пўлат. *Ишчи ўғли, шуҳратингдан, Балқисин рўйи жаҳон.* Ҳамза.

3 *кўчма* Барқ уриб кўринмоқ, намоён бўлмоқ, очилмоқ. *Муздак сув, ғамхўр қизчасининг меҳрибон товуши ва лаззатли таом ҳиди онанинг кўнглини очди, ҳорғин ва негадир ўйчан .. юзида табассум балқиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАЛҚИМОҚ II 1 Билқиллаб кўтарилмоқ, кўпчимоқ. *Чўян эриб симобдай балқиди.* ■ *Ҳовли хамиридай балқиган, ундан енгил буғ кўтарилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Диркилламоқ, серкилламоқ.

БАЛҒАМ [*а*] Нафас йўли ва ўпкадан ажралиб чиқадиган шиллиқли ёки йирингли модда. *Балғам ташламоқ.*

БАЛҒАМИ [*ф-т*<*а*] Оч яшил ва кўкиш оралиғидаги (ранг-тус ҳақида). *Муқимий кичик балғами пиёлада чой хўплаб, Қўқонда қолган ёр-дўстларини соғиниб кетди ...* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

БАМАЙЛИХОТИР [*ф-т*+*а*] *рвш* 1 Шошмасдан, ошиқмай, секин-аста, хотиржамлик билан. *Кўчаларда шошиб кетаётган, ё бўлмаса бамайлихотир сайр этиб юрган .. кишилар ҳам учраб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳеч қандай ноқулайлик, ўнгайсизлик ёки монеълик сезмасдан, хеч нарсадан хавотир олмай; бемалол. *Йўлдош ака тақир шолчага, худди саккиз қават кўрпачада ўтиргандай, бамайлихотир ёстаниб олди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

БАМАСЛАҲАТ [*ф-т*+*а*] *рвш* Маслаҳат билан, фикрлашиб, кенгашиб. *Масалани бамаслаҳат муҳокама қилмоқ.* ■ *У ҳамма ишни халқ билан бамаслаҳат қилади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БАМАЪНИ [*ф-т*+*а*] 1 Ақл-идрок, мулоҳаза билан айтилган, қилинган; маъноли, мантиқли, мазмундор. *Бамаъни иш. Бамаъни жавоб.* ■ *Ғуломжон .. бамаъни гаплари билан Азим тажангга ёқиб қолган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ақл-идрок, мулоҳаза билан иш қиладиган; жиддий. *Бамаъни одам.* ■ *Ақлли, бамаъни қизга ўхшайди, бирпас гаплашиб, кўнглини ёзиб келади.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

БАМАЪНИЛИК бамаъни *с. белги отн. Жавобнинг бамаънилиги.*

БАМБУ́К [*р*<*фр*] Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, танаси қамишга ўхшаш кавак, баланд бўйли ўсимлик. || *Бамбук ҳасса. Бамбук чайла.*

БАМБУКЗОР [*р*+*ф-т*] Нуқул бамбук билан банд жой.

БАМИСЛИ [*ф-т*+*а*] *эск. айн.* **бамисоли.**

БАМИСОЛИ [*ф-т*+*а*] Худди, гўё, гўёки. *Сизлар ҳозир бамисоли булбули гўёсиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жаҳон бамисоли бадан бўлса, Ҳирот унга нисбатан жондир.* Ойбек, Навоий. *Хушфеъл йигит. Юзи оппоқ, бамисоли сутга чайиб олгандек.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАНА́Н [*р*<*исп*] Тропик мамлакатларда меваси ва толаси учун ўстириладиган, барги катта ўсимлик ва унинг ейишли меваси.

. БАНАНЗОР [*р*+*ф-т*] Нуқул банан билан банд жой.

БАНГ [*ф-т*] *айн.* **наша 2.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАНГИ [*ф-т*] 1 Наша чекувчи, наша чекишга ўрганиб қолган; нашаванд. *[Маматали бой] шиплари қорайиб кетган, бир меҳмонхонада бир-икки банги билан гулхан ёқиб, наша чекиб ўтирган экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Умуман гиёҳга (кўкнори, қорадори ва ш. к.га) ўрганган одам; гиёҳванд, кўкнори. *Опаси .. кўкнори едирган банги сингари рангсиз, ҳолсиз, довдир, паришонхотир кўринади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАНГИДЕВОНА [*ф-т*] Бир йиллик заҳарли ўсимлик.

БАНГИНАМО [*ф-т*] Бангига ўхшаган; банги табиат. *[Қоровул] узун мўйловли, кўзлари ола-була бангинамо киши эди.* Ойбек, Болалик.

БАНГИХОНА [*ф-т*] *эск.* Бангилар тўпланиб наша чекадиган жой, хона.

БАНД I [*ф-т*] 1 Бир нарсанинг ушланадиган қисми; даста, тутқа. *Чойнакнинг банди. Челакнинг банди.*

2 Бир нарсанинг бошқа бирор нарсага суқиб, ўтказиб қистириб қўйиладиган қисми. *Узук банди.* ▪ *Бойқарорнинг қалпоғига қадалган жиғанинг олтин банди эрталабки қуёшда .. ёнарди.* Ойбек, Навоий.

3 Ярок ёки олма, нок ва ш.к. меваларнинг новдага, қовун, тарвуз, бодрингнинг ва ш. к.нинг палакка бириктирадиган ингичка қисми. *Гилос банди. Узум банди.* ▪ *Кечаси турган шамол банди бўшаб қолган барглари шохларидан узиб, сувсиз қуруқ ариқларни хазонга тўлдириб қўйган.* Ш. Ризо, Кор ёғди, излар босилди.

4 Бўғим, бўғин. *Занжирнинг бандлари. Банди-бандидан ажралмоқ.*

БАНД II [*ф-т*] 1 Қарор, қонун, шартнома ва ш. к.нинг рақам ёки ҳарф билан бўлиб кўрсатилган кичик бир қисми, модда, параграф. *Биринчи бобнинг учинчи банди. Қарорнинг бешинчи банди.*

2 Қофия, ритм ва мазмун жиҳатдан ўзаро боғланган манзума, шеърий парча. *Бир банд шеър. Шеърнинг бир бандини ўқимоқ.*

3 Музика асари ёки ашуланинг маълум бир қисми. *Аҳмад Ҳусайн қўшиқнинг айрим бандларини, қўллари ва кўзларининг ҳаракати билан таъсирли оҳангда шивирлаб ўқиди.* Ойбек, Нур қидириб.

БАНД III [*ф-т*] 1 Бўғов; боғлам, тугун. *Ипнинг банди. Бандни бўшатмоқ. Бандни ечмоқ.* | Тўсиқ, ғов; тўғон. *Банд солмоқ.*

2 Асирлик, тутқунлик ҳолати; қамоқ, тутқун. *Йўқ тоқати бандингда бечорага раҳм этгил. Муқимий. Барингни бандимдан халос қиларман. Бўлмаса, қабоҳат кунин соларман.* «Ширин билан Шакар».

3 *кўчма* Бирор кимсага берилганлик, мафтунлик ёки унинг ҳукми, таъсири остига олинганлик. *Дилини банд қилмоқ.* ▪ *Мирзачўлга келибманки, сенга бандман, Айтолмайман, аммо дилим сени пойлар.* Т. Тўла.

БАНД IV [*ф-т*] 1 Ишғол этилган, эгалланган, бўш эмас. *Уй одамлар билан банд. Телефон банд. Банка керосин билан банд.* ▪ *Ҳамма ёқ яшиклар билан банд.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўқув залида ҳамма ўринлар банд.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Бирор иш, машғулот билан машғул, қўли бўш эмас. *Шавкат ўқиш билан банд. Мен ҳозир иш билан бандман. Ҳозир менинг бошим бошқа нарсалар билан банд. Халқимиз ижодий меҳнат билан банд.* ▪ *[Зебо] Элмурод хаёли билан банд эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бригадир зарур иш билан банд эканлигини кўрсатишга интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Банд бўлмоқ** 1) бирор нарса билан ишғол бўлмоқ, эгалланган бўлмоқ. *Яхши жой банд бўлиб қолибди.* ▪ *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб .. қолади.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) бирор иш, ҳаракат билан машғул бўлмоқ. *Ғуломжон кузгача мактаб машғулларини билан банд бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) *кўчма* мафтун бўлмоқ. **Қўлим банд** 1) қўлимда нарса бор; 2) қўлимда иш бор, иш билан машғулман.

БАНДА [*р<итал*] Қуролланган ўғрилар, босқинчилар, каллакесарлар, бандитлар тўдаси; шайка.

БАНДА [*ф-т*] 1 *дин.* Диндорлар эътиқодича худо яратган ва бутун ихтиёри, тақдири унинг амрида бўлган одам, худонинг қули. *Худонинг бандаси. Бандаларнинг бошқа — оллонинг тоши.* Мақол. ▪ *Маҳсум ўзича имон келтирди: — Ё худоё худованду, бир ожиз бандангман. Гуноҳим бўлса, ўзинг кечиргайсан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Умуман одам, киши. *Борида — чора-чора, йўғида банда бечора.* Мақол. ▪ *Менинг қир ювиб беришимга зор бандалар бу шаҳарда йўққа ўхшайди,— деб ҳасрат қилди она.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Бутун вужуди билан бирор нарсага, кимсага берилган, унинг қули, шайдоси бўлиб қолган киши ҳақида. *Китоб бандаси. Пул бандалари. Нафс бандаси.* ▪ *Қизнинг .. қора қўнғир сочи тақимига уриб, киприклари оқ тўшига соя солиб турганини кўрган ҳар бир йигит унга банда бўлар экан.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

4 Кимсага қарам киши; фуқаро. **Бандагиз** *ёки* **бандалари** *эск. мактубий* хатда ёки кимсага мурожаат қилганда ўзини камтар олиб, мурожаат қилинаётган кишига ҳурмат билдириш формаси. *Эҳтимол содиқ бандаларига инобатларини аямаслар.* Ойбек, Навоий.

◆ **Хом сут эмган банда** қ. **эммоқ.**

БАНДАЖ [*р<фр*] Таннинг касал жойини нормал ҳолатда тутиб туриш учун танғиб боғлаб қўйиладиган махсус тортқи, қуллоб.

БАНДАК [*ф-т*] *этн.* Паранжининг орқа томонида осилиб турадиган иккита сохта енг.— *Саккизинчи март — бандагидан тортқ! — деб қичқирди [Султон] ва онасининг паранжисини судраб келиб, алангага улоқтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БАНДАЛИК 1 *дин.* Бандаининг қисмати, ҳол-аҳволи (қ. **банда**). **Бандаликда** вафот қилган кишининг қариндош-уруғларига таъзия билдириш, кўнгил кўтариш учун ишлатиладиган ибора. *Ҳалиги .. одам Элмуроднинг юзига эгилиб қараб-да, шанғиллаб сўради:— Ҳа, жиянцм, шундай бўлдима-а, ҳай, нима илож, бандалик-да .. Майли хафа бўлма.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бандаликни бажо келтирмоқ** қазо қилмоқ, вафот этмоқ, ўлмоқ. *Маҳалламизнинг имоми бандаликни бажо келтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қарам кишининг, фуқароларнинг ҳолати, ҳол-аҳволи. *Асарнинг охирида қотилни полиция қамоққа олади ва бир муаллим чиқиб, чор ҳукуматига қуллиқ ва бандалик мадҳиясини ўқийди.* Ҳамза.

БАНДАРГОҲ [*ф-т*] *эск.* 1 Порт ва унга кириш-чиқиш йўллари.

2 Чўл, дашт ва тоғли ерларда йўллар кесишган, гавжум, қўниб ўтиладиган жой. *Мен бандаргоҳга неча одам қўйиб, мусофирларнинг қочиб кетиб қолмаслик эҳтиётини қиламан.* «Ёдгор».

БАНДАЧИЛИК *айн.* **бандалик** 1.

БАНДЕРОЛЬ [*р<фр*] 1 Почта орқали юбориладиган корреспонденция тури (газета, китоб ва ш. к.). *Бандеролни очмоқ. Китобларни бандероль билан юбормоқ.*

2 Баъзи моллар, мас. чой, папирос ва ш. к. пачкаси устидан ёпиштирилган ва шу моллар учун давлат томонидан белгиланган тўлов тўланганлигини билдирадиган лента қоғоз.

БАНДИ [*ф-т*] *эск.* 1 Асир тушган, асир қилиб олинган одам; асир, тутқун. *Банди бўлмоқ.* ▪ *Банди солдатлар билан бирликда у: «Битсин хоин амалдорлар! .. шиорини гулдуратиб куйлайди.* Ҳамза. *Шу урушда Қовуштихоннинг ўғли Тўлибой синчини банди қилиб олиб келди.* «Гўрўғли».

2 Қамоққа олинган, зиндонга ташланган одам; маҳбус. *Тўрт бандини зиндондан олиб келдилар.* Айний, Эсдаликлар. *Етиб келди амаки .. Ўғрини қилиб банди, Уйларига қайтдилар.* З. Диёр.

БАНДИТ [*р<итал*] Қуролланган ўғри, босқинчи, каллакесар. *Бандитлар шайкаси.*

БАНДИТИЗМ [*р*] Қуролланиб якка ёки шайка билан ўғирлик, босқинчилик қилиш, одам ўлдириш ёки зараркунандалик.

БАНДИТЛИК 1 **бандит** *с. мавҳ. от.* 2 *айн* **бандитизм.**

БАНДЛИ 1 Банди, тутқичи, тутқаси бўлган. *Олтин бандли кўзойнак.* ▪ *Хотин ўртага бандли кичик гулдор хумчада вино билан икки стакан олиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

келиб қўйди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бир неча банддан, бўлимдан, параграфдан иборат бўлган. *Беш бандли қарор. Саккиз бандли шеър.*

БАНИБАШАР [*а*] *эск. кт.* Одам боласи, инсон фарзанди; одамзод.

БАНИИНСОН [*а*] *эск. кт. айн.* **банибашар.**

БАНИОДАМ [*а*] *эск. кт. айн.* **банибашар.**

БАНК I [*р*<*фр*<*итал*] СССРда: планга мувофиқ корхоналарнинг кундалик ишлари учун кредит бериб туриш, капитал қурилишларни маблағ билан таъминлаш, корхона ва муассасалар ўртасидаги пул муомалаларини нақд пулсиз тартибга солиб туриш, бор пул маблағларини марказлаштириш ва узлуксиз айланиб туришини таъминлаш билан шуғулланувчи давлат муассасаси. *Давлат банки. Қишлоқ хўжалик банки. Банк операциялари.* Капиталистик мамлакатларда: капиталистлар ўртасида тўлов, кредит ва бошқа хисоб-китоб ишларида воситачилик қилиб турувчи муассаса.

БАНК II Карта ўйинида: тикилган, ўртага қўйилган пул.

БАНКА I [*р* банк] *с. т. эск. айн.* **банк** I.

БАНКА II [*р*] 1 Шиша ёки металлдан ясалган, одатда цилиндрик идиш. *Шиша банка. Консерва банкаси.*

2 *мед.* Киши танининг касал ерига қонни юриштириш учун қўйиладиган ноксимон қалин шиша идиш. *Банка қўймоқ.*

БАНКАБРОШ [*р*<*фр*] *тўқм.* Хом ип тайёрлайдиган машина.

БАНКАБРОШЧИ *тўқм.* Банкаброшда ишловчи ишчи.

БАНКЕТ [*р*<*фр*] Бирор воқеа ёки кимса шарафига бериладиган тантанали зиёфат, ўтириш. *Банкет залі. Банкет бермоқ.*

БАНКИР [*р*] Капиталистик мамлакатларда йирик акциядор ёки банк эгаси. *Америка банкирлари.*

БАНКНОТ [*р*<*инг л*] СССРда: Давлат банки томонидан чиқариладиган, маълум моддий қийматга эга бўлган қоғоз пул. Капиталистик мамлакатларда: эмиссион банклар томонидан чиқариладиган, муомалада пул ўрнига юрадиган банк билети, кредит қоғози.

БАНКРОТ [*р*<*нем*] Қарзини тўлашга ҳам қурби келмай қолган, синган савдогар, капиталист ва ш. к. **Банкрот бўлмоқ** 1) синиб, қарзини тўлашга ҳам қурби келмай қолмоқ; 2) *кўчма* батамом эътиборини йўқотмоқ, чиппакка чиқмоқ.

БАНКРОТЛАШМОҚ 1 Банкрот бўлмоқ, синмоқ.

2 *кўчма* Эътиборини батамом йўқотмоқ; чиппакка чиқмоқ.

БАНОГОҲ [*ф-т*] *рвш* Кутилмаганда, тўсатдан, бехосдан; иттифоқо. *Бир йилдан сўнг, баногоҳ, Бир сирдан бўлди огоҳ.* Ҳ. Олимжон. *Баногоҳ Саид Жалолхоннинг кўзи қаршидан от қўйиб келаётган мулла Шамсиддинга тушди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

БАНОРАС [Ҳиндистондаги *шаҳар отидан*] Қўлда тўқилган шойи газламанинг бир тури. ‖ *Банорас тўн.*

БАНОТ *диал.* Духоба, бахмал. *Бекнинг оти пўлат сувлуқ чайнади. Бахмал-банот кийиб Аваз жайнади.* «Хушкелди».

БАНТ [*р*] Қапалакнусха боғ ва шу тарзда боғланган лента, жияк ва ш. к. *Лентани сочига бант қилиб боғлаган қизча.*

БАНТИК [*р*] Кичкина бант.

БАОБРЎ Обрўли, этиборли. *Баобрў кишилар.*

БАР [*ф-т*] Уст қийимнинг икки ён этаги. *Ғуломжон яктагининг барларини белбоғига қистириб олиб, хирмон текислай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ота елкасидаги юкни йўлкадаги бир эшик зинапоясига суяб дам олди, пешанасидаги терни тўнининг бари билан артди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бар урмоқ** 1) икки барини бедбоғига қистирмоқ; 2) *кўчма* ишга астойдил киришмоқ.

БАРАБАН [*р*<*ф-т*] 1 Икки томонига тери қопланган зарбли мусика асбоби. *Барабан чалмоқ.*

2 *тех.* Турли асбоб ва машиналарнинг ичи бўш цилиндр қисми. *Тўпонча барабани.* ▪ *Тош майдаловчи машинанинг барабани хунук ғирчиллай бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

БАРАБАНЧИ Барабан чалувчи. *Барабанчи бола. Отряд барабанчиси. Оркестр барабанчиси.*

БАРАВАР [*ф-т*] 1 *сфт* Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сон-қиймати жиҳатидан бир хил, тенг. *Бўйи баравар ходалар. Ҳажми баравар идишлар. Ёши баравар болалар. Баравар вақт оралиқлари. Самолёт терак баравар (баландликда) учиб ўтди.* ▪ *Ўлчига шуниси қизиқ туюлдики, бу ерда қай томондан қараманг, ҳамма дарахтлар бир чизиқ устида текис саф тортиб туради, дарахтлар ўртасидаги масофа ҳам баравар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Баравар келмоқ** 1) ўлчамлари, ҳажми, катта-кичиклиги, сон-қиймати жиҳатидан бир хил чиқмоқ, тенг келмоқ. *Копларнинг оғирлиги баравар келди. Полвонларнинг кучи баравар келди. Кирим билан чиқим баравар келди;* 2) мувозанатга келмоқ, мувозанатлашмоқ. *Тарозининг паллалари баравар келди;* 3) *кўчма* тенг келмоқ, бас келмоқ (урушда, жанжалда, айтишишда). *У билан баравар келиб бўладими?* | *кесим вазифасида* Бир, тенг, фарқсиз. *Менга барча баравар. Унга ёшу қари баравар. Беш қўл баравар эмас.* Мақол. ▪ *Хотиним қиз туғди, деб хафа бўлма, шернинг эркак-урғочиси баравар.* Мақол. ▪ [*Йўлчи:*] *Петров .. жамики буржуйларни, тўраларни йўқотиб, ҳамма ишни биз ўз одамларимизга, ишчиларга топширамиз, дейди. «Сарт» ҳам ўрис ҳам баравар дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Баравар бўлмоқ** 1) ўлчамлари, ҳажми, катта-кичиклиги, сон-қиймати жиҳатидан тенглашмоқ. *Иккала машинадаги юк баравар бўлди. Сувнинг сатҳи дарёнинг қирғоғи билан баравар бўлди;* 2) аҳамияти, нуфузи, мавқеи, тутган ўрни жиҳатидан тенг келмоқ, тенглашмоқ. *Бизни кўпса, эб кетади, жондорлар, Бойловимиз, бўлолмасмиз баравар.* «Ширин билан Шакар»; 3) *айн.* **баравар келмоқ** 3. **Баравар кўрмоқ** (*ёки* **қарамоқ**) мавқеидан, мартабасидан қатъи назар, бирдек қарамоқ, тенг кўрмоқ. *Ўқитувчимиз ҳамма болаларни баравар кўради (ҳамма болаларга баравар қарайди).*

2 *рвш* Бир-биридан қолишмай, бир вақтда, бир пайтда. *Баравар ишламоқ. Баравар жўнамоқ. Баравар ўрнидан турмоқ.* ▪ [*Мирсоат*] *саманни сен миң, сен арава билан баравар юрмаванг бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ёшлар баравар чуғурлашиб, қўлларини билан қаёққадир ишора қилдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Отабек*] *сир фош бўла қолса, уч душманга баравар ҳужум қилишни бўйнига олиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Саноқ сонлар ва «неча», «бир неча» сўзлари билан келиб, карралиликни ифодалайди; баъзи ўринларда «марта», «хисса» маъноларини ифодалайди. *Уч баравар кам. Беш баравар катта. Экилган уруғдан ун баравар ортиқ ҳосил олинди.* ▪ *Князь сув пулини уч баравар ошириб юборибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Отабек*] *унинг* [*Кумушнинг*] *ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини ўйлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 3-ш. эгалик, ж. к. ва ў-п. к. билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **бараварига** II, **бараварида**).

БАРАВАРИГА I *рвш* Бир вақтда, пайтда, баравар, бир-биридан қолишмай. *Иккови бараварига кулиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Саккизта чилдирма «така-тум-так, така-тум-так» деб бараварига мақом бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БАРАВАРИГА II *кўм. вазифасида* Эвазига, бадалига, ҳисобига. *Она-бола неча йиллик меҳнат бараварига келган .. ўрикни ўртага қўйиб, хўрлик ва ҳақорат аламидан аччиқ-аччиқ йиғлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сан-Маринода бўлган бир карта ўйинида бор-йўғини бой бергандан кейин, .. минг тилло бараварига қулоғини тиккан эди.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг.

БАРАВАРИДА *кўм. вазифасида* 1 ... билан бирга, ... билан баробар. *Шу мақола бараварида маълум қиламанки, суд Иброҳимов мендан пора сўраганн ёлғон.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Баландлигида, тенглигида. *Уранинг чуқурлиги кетмон бўйи бараварида.* ▪ *Агар сувни қайтаришга тўғри келса, унгурни сув бараварида юқоридан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чапиб тушириш керак бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бир қийматда. *Бизнинг ерларда сув олтин бараварида юради.*

БАРАВАРЛАМОҚ 1 Баравар қилмоқ, ҳажми, ўлчамлари, катталиги, миқдори жиҳатидан тенг қилмоқ. *Қатимларнинг учини бараварламоқ. Машиналарнинг юкини бараварламоқ.*

2 Мувозанатламоқ, мувозанатга келтирмоқ. *Тарози паллаларини бараварламоқ.*

БАРАВАРЛАШМОҚ 1 **бараварламоқ** *фл. ўзл. ва бирг н. Юклар бараварлашди. Тарози паллалари бараварлашди.*

2 Аҳамияти, нуфузи, мавқеи, тутган ўрни жиҳатидан тенглашмоқ, баравар бўлмоқ. *Илғорларга бараварлашмоқ.*

3 Қатор келмоқ, бир қаторни олмоқ. *Пойгачилар бараварлашди.*

4 *кўчма* Тенглашмоқ, бас келмоқ (урушда, жанжалда, айтишишда ва ш. к. да).

БАРАВАРЛАШТИРИЛМОҚ **бараварлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Уларни сиз билан сира ҳам бараварлаштириб бўлмайди.*

БАРАВАРЛАШТИРМОҚ **бараварлашмоқ** *фл. орт. н.*

БАРАВАРЛИК 1 **баравар** 1, 2 *с. белги оти. Юкларнинг бараварлиги. Ёшимиз бараварлигини энди билдим.*

2 Тенглик, тенг ҳуқуқлилик. [*Петров*] *ҳамма меҳнаткашлар, дин, миллат фарқига бормасдан бирлашиб, уюшиб бойлар ҳокимиятини ағдаришлари ва бутун ишни ўз қўлларига олишлари, сўнг бараварликка асосланган ҳаёт тузишлари кераклигини уқдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАРАВЖ [*ф-т+а*] *кам қўлл. айн.* **авжида.** *Баравж ғўзалар.* || *Иш баравж.*

БАРАҚ I [*р<фр*] Вақтинча қурилган ёғоч уй. *Чодирларда, баракларда, землянкаларда ҳаёт қайнар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАРАҚ II [*ф-т*] *диал.* Чучвара. *Ҳасанхон полвонга палов, манти, гўшт, барак бериб сийлади.* «Равшан».

БАРАКА [*а*] 1 *дин.* Неъмат, худонинг эҳсони, бахшиш этиб бергани. [*Нормат Мастурага:*] *Сизга кушойиш, бизга барака .. берсин! Қани, бир ёғлиқ фотиҳа беринг!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Вали ака фотиҳага қўл кўтарди: — Омин, ҳосилга барака берсин!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Сероблик, мўллик (асосан нозик-неъматлар ҳақида). *Колхоз — барака дарёси.* Мақол. *Жанжалли уйда барака бўлмас.* Мақол. ▪ *Қани энди у ҳозир ёнида бўлса, юрт тинчиган, деҳқоннинг оғзи ошга етиб, рўзғорига барака кирган вақтларни кўрса.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Баракаси кетди** *ёки* **барака кўтарилди** мўл-кўллиги камайди, йўқолди. *Бир кун жанжал чиққан жойдан қирқ кун барака кўтарилади.* Мақол. **Хирмонга барака!** хирмон кўтараётганларга «ҳосил мўл бўлсин!» маъносида айтиладиган ундалма. **Қўлида барака йўқ** *ёки* **қўлининг баракаси йўқ** тежаб, ўринли сарф қилишни билмайдиган киши ҳақида.

3 Фойда, наф. *Баракаси йўқ. Барака топмоқ.* ▪ [*Зуҳра:*] *Йиғлама, йиғидан ҳеч ким барака топган эмас!* А. Қаххор, Оғриқ тишлар. **Барака топ(кур)** «яша», «кам бўлма» маъносидаги олқиш ибораси. *Яхши ҳамки, яқинда одамлар бор экан, барака топкурлар қутқариб қолишди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Маҳсул, самара, натижа, унум. *Ишининг баракаси йўқ.* ▪ *Бош роҳати, тан роҳати ишга барака беради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 *с. т. кўчма* Қўшалоқ кўсак, шундай кўсакда очилган пахта, қўшалоқ мева ва ш. к.

◆ **Бор барака, бор барака топ, барака де(нг), барака қил(инг)** «олди-соттида молингизни сўралаётган нархга беринг» маъносини ифодаловчи ундалма. *Қани, ҳа, ука, «барака де, барака де»лардан кейин ярим соатча қўл силтаб савдолашиб, бутун молни бир сўм 10 тийинга сотдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Олаҳўжа махсум яна гап ташласа, бир икки минг пастга тушадиган, кўнса-кўнди, кўнмаса, «бор, барака топ» қилиб юборадиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Борига барака** борига шукур; бори ҳам бўлар, етар. [*Заргаров:*] *Ҳўп, майли борига барака у ёғини оғзаки боплайман.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

БАРАКАЛИ 1 Мўл-кўл, тўкин-сочин.

2 Оз-кўплигидан қатъи назар кўпга етадиган; татимли; фойдали, нафли. *Тўкин ва баракали куз.* ▪ [*Тошхон:*] *Ҳа, жуда баракали қозон, ўзига ҳам юз челак сув кетади.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. **Қўли баракали** қўлига тушган, қўли теккан нарсанинг, ишнинг баракасини оширувчи одам ҳақида. *Чўлоқ бўлса ҳам қўли баракали. Экини ҳар йили ҳам чакки бўлмайди, шундайми? Қамбар?* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Серунум, сермаҳсул, самарали, натижали. *Баракали иш. Баракали меҳнат.* || Ўз иш кунидан баракали фойдаланмоқ. *Ишни баракали қилишда машина бир мўъжиза экан-да.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу рақамлар кекса санъаткорнинг баракали умрини ва унинг халқ олдида қилган катта хизматларини кишининг хотирида жонлантиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

БАРАКАЛЛА [*а*] *унд. с.* 1 Мамнуният, таҳсин билдиради. *Баракалла, ўғлим!* ▪ *Ҳукуматимизнинг бардошига баракалла, уруш деб шошиб қолгани йўқ, ҳамма ёқни баб-баравар бошқаряпти!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Тасдиқ билдиради.— *Э-э, Жавдат Наимми? — Ҳа, баракалла.— Бундоқ демайсизми? Область ижроия комитетида секретарь денг!* А. Қаххор, Мирзо.

БАРАКАЛЛАЧИ *айн.* **ҳайбаракаллачи.**

БАРАКАСИЗ *айн.* **бебарака.**

БАРАКАТ [*а*] *кам қўлл. айн.* **барака.** *Ҳаракат, ҳаракатдан — баракат.* Мақол. *Барвақт қилинган ҳаракат — ҳосилга берар баракат.* Мақол. *Баҳорги ҳаракат — кузги баракат.* Мақол. ▪ *Пахта далаларининг ҳусни ва баракати — ҳаммаси сув туфайли.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАРАКАТЛИ *кам қўлл. айн.* **баракали.** *Улар ўзларига, ўз ерларига, ўз уйларига ҳаёт суви келтириш учун, сувнинг баракатли неъмати билан бахтиёр бўлиш учун курашга бордилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАРАКАТСИЗ *кам қўлл.* Баракаси йўқ, баракасиз, бебарака. *Баракатсиз уриниш.*

БАРАЛ(Л)А *рвш* 1 Аниқ, равшан; яққол; бемалол. *Қулги магазинининг очиқ деразасидан барала эшитилиб туради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Афанди сўради: — Кундузи юлдуз кўриш мумкинми? — Мумкин,— деди Мунажжим,— қирқ кун ёвғон ва тузсиз овқат есангиз барала кўраверасиз.* «Латифалар». || *Ҳар кунги гурунг, ҳар галги барала суҳбатлардан асар ҳам йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Дангал, рўйи-рост, очиқдан-очиқ. *Барала айтмоқ. Барала танқид қилмоқ.* ▪ *Ойимхон сирни барала очиб гапира бошлаган эди, Гулсум уялганидан мулойим .. кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Барала кулиш тўғри келмагани учун биримиз мўйловимизни силаб, биримиз йўталиб дегандай кулгимизни яширдик.* А. Қаххор, Жонфиғон. | Дадил, дадиллик билан, тортинмасдан *Матқовул яктагининг енги билан кўзларини артди, бошини барала кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хотин чачвонини барала кўтариб, орқасига ташлади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

3 Бор овоз билан, овози борича. *Солдат .. овозини барала қўйиб, йўл ўртасидан ашула айтиб борарди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. *Давлатёр шу бугун эрталаб от суғоргани кетаётиб, кўчадан ашулани барала қўйиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юрагим чароғон, ҳаётдан мамнун, Шунингчун барала янграр овозим.* Х. Расул.

4 Бамайлихотир, хотиржам, бемалол. *Миққий қўндоқ тагида бир қанотини остига солиб, оёғини барала узатиб ёнбошлаб ётган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БАРАҲМАН [*ф-т<санскр*] Ҳиндистонда: энг олий табақага (тарихан руҳонийлар табақасига) мансуб киши.

БАРБОД [*ф-т*] Хароб, вайрон; бузилган, совурилган. *Ишлар барбод.* ▪ *Ўзаро талашлар, фитнаю фасод Меҳнатни, савдони, қўшиқни эзди, экин пайҳон ўлди, кўприклар барбод.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шайхзода. **Барбод бўлмоқ** 1) совурилмоқ, беҳуда сарф бўлмоқ. *Унинг бутун давлати барбод бўлди*; 2) йўққа чиқмоқ, пучга, чиппакка чиқмоқ, йўқ бўлмоқ. *План барбод бўлди*; 3) бузилмоқ; пачава, расво бўлмоқ. *Қочса ҳамма иш барбод бўлишини, ўзи устидаги гумон чинга айланишини биларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Дилбар Мирбадалга:*] *Сиз шудгорнинг барбод бўлишига сабаб бўлдингиз!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 4) емирилмоқ, маҳв бўлмоқ. *Мустамлакачилик системасининг барбод бўлиши.*

БАРВАСТА [*ф-т*] Кенг яғринли, гавдали. *Барваста йигит. Барваста жувон.* ▪ *Очиқ этик остонасида старшинанинг барваста гавдаси кўринди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

БАРВАСТАЛИҚ барваста *с. белги оти. Йўлчибой очиқ, хушчақчақ, муғомбирликни билмайдиган, барвасталигига қарамасдан абжиргина йигит.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАРВАҚТ [*ф-т+а*] *рвш* 1 Эрта тонгда, эрта билан, вақтли. *Қуёшли август кунларининг бирида Ҳаловат барвақт уйғонди.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

2 Ўз вақтидан кечиктирмай, балки олдинроқ, эрта. *Барвақт қилинган ҳаракат ҳосилга берар баракат.* Мақол.

3 Ҳар вақтдагидан, одатдагидан олдинроқ, эрта. *Ҳосилни барвақт етилтирмоқ.*

БАРГ [*ф-т*] 1 *айн.* **япроқ.** *Олма барги. Ток барги. Тамаки барги. Барг чиқармоқ.* ▪ *Ҳалигина ёмғир томчилаб ўтган бўлса керак, корпус олдидаги дарахтлар баргида томчилар шудрингдай йилтиллайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ёлғон барг** *с. т.* ўсимлик (кўкат, ғўза кабилар) ердан энди униб чиққан пайтдаги янги, кейинроқ тўкилиб кетадиган барги. *Ғўза ёлғон барг чиқариши билан дарҳол ягана қилиниши шарт!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Тут дарахтининг япроғи (ипак қуртларига озиқ сифатида). *Куртга барг солмоқ.*

◆ **Барги нозик** қовун навларидан бири. **Сен дарахтнинг шохида юрсанг, у баргида юради** у қувликда, ишбилармонликда сендан ўтиб тушади.

БАРГАК I [*ф-т*] Данаги олиб қуритилган ўрик; ўрик қоқи. *Стол усти оқ-сариқ майиз, қандак ўрик, баргакларга тўлиб кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

БАРГАК II [*ф-т*] 1 Олтин ёки кумуш тангалардан тузилган, аёллар пешанага тақадиган зийнат буюми. *Бойвачча қизлар бўйинларига зебигардонлар, бўйинтуморлар ва тилла баргакларини тақиб олганлар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Толнинг эрта кўкламда барг ёзиб, попуклар чиқарган сурх новдаси. *Ахир, баҳор келганда қари толлар ҳам баргак ёзади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Шундай тол новдаларидан сидириб олинган пўстлоқдан иборат соч-попук. *Эрта баҳор, болалар томда варварак учирадиган, қизлар сочларига баргак тақадиган вақт.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

◆ **Оқ уй, ола баргак** данғиллама, серҳашам уй ҳақида.— *Нима, бегона бўлмай сен мана шу даштликмисан, ё ўзингга оқ уй, ола баргак солгани келдингми? — деб ғўнғиллади Холдор кўрпа тагидан.* А. Муҳтор, Туғилиш.

БАРГИЗУБ [*ф-т*] Йирик баргли кўп йиллик ўт ва унинг халқ медицинасида ишлатиладиган барги.

БАРГИҚАРАМ [*ф-т*] 1 Оч яшил ранг, карам ранги. *Баргиқарам, қовоқ сариқ, гўлос, нимпушти, дейди чол ипакларни бир-биридан айириб.* Ойбек, Болалик.

2 Хон атласнинг шу рангли гуллари бўлган бир тури. *Баргиқарам атлас.*

БАРГЛАМОҚ Барг ёзмоқ, барг чиқармоқ. *Кўчатлар барглабди.*

БАРГЛИ Барги бор, барг чиқарадиган. *Игна баргли дарахтлар.* ▪ *Тайгадан жануброқда қишда ўз баргини тўкадиган аралаш ва баргли ўрмонлар бошланади.* «География».

БАРДА [*р*] Пиво ва арақ заводларидан чиқадиган, озуқа сифатида ишлатиладиган қўйқа.

БАРДАМ [*ф-т*] Куч-қувватга тўла, соғлом, тетик. *Бардам чол. Бардам бўлмоқ. Бардам турмоқ.* ▪ *Улар душманлар билан курашда ўзларининг бардам жангчилар эканликларини .. кўрсатдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 174. **Бардаммисиз?** сўрашиш, соғ-саломатлик сўраш формаси (*кўпроқ қариялар билан сўрашганда ишлатилади*).— *Келинг ота,— деди Элмурод. Бардаммисиз, отахон? — деди Муса.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Куч-қувватдан, ғайратдан, тетикликдан дарак берадиган. *Бардам юриш.* ‖ *Ота залворли таёғини қорга ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Куч-қувват, ғайрат, тетиклик бағишлайдиган. *Доимо умидим бардам бўлса ҳам, Баъзан васвасалар босар дилимни.* F. Ғулом.

БАРДАМЛИҚ бардам *с. белги оти. Бардамлик тиламоқ. Бардамлик билан.*

БАРДАНКА [*р* берданка] *с. т.* Берданка. *Солдатлар барданкаларини олдинга ўқталишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАРДИ [*а*] Ботқоқликларда ўсадиган барги уч қиррали, узун кўп йиллик ўт.

БАРДОР-БАРДОР [*ф-т*]: **бардор-бардор қилмоқ** 1) кўтар-кўтар қилмоқ, қўлма-қўл, қўлдан-қўлга ўтказиб кўтармоқ, тантанали равишда кўтаришмоқ, олқишламоқ. *Қоражонни отнинг устидан олиб, гиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, бахмал уйга киргизиб кетди.* «Алпомиш»; 2) *кўчма* иззатини ўринсиз оширмоқ, кўтармоқ.

БАРДОШ [*ф-т*] Чидам, сабр, тоқат, матонат, тўзим. *Бардош билан кутмоқ.* ▪ *Замира ойисининг бардоши чексиз эканини, фарзандлари учун ёш умрини фидо қилганини билар, шундай қийинчиликларда ҳам руҳи тушмаганидан фахрланар ва уни беҳад севар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Онада бардош қолмади. Ҳўнг-ҳўнг йиғлаб Ёрмат келтирган мудҳиш хабарни севикли қизига билдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бардош бермоқ** (*ёки қилмоқ*) чидамоқ, сабр-тоқат қилмоқ; кўтармоқ. *Совуққа бардош берадиган олма.* ▪ *Мели полвон дуторни қўлига олди, Бироқ қулоқлари ҳаддан ортиқ бураган дутор бардош бермади — узилиб кетган тордан инграгандай нидо эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бардош қил, дўстим, хафа бўлганинг билан, йиғлаган билан бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

БАРДОШЛИ Сабр-тоқатли, чидамли, тўзимли. *Қампир ўзича: «Барака топкур жуда бардошли бола-да, ўзини қувноқликка соляпти»,— деб ўйлади.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

БАРДОШСИЗ Сабр-тоқатсиз, чидамсиз, тўзимсиз. *Бардошсиз йигит.*

БАРЕЛЬЕФ [*р<фр*] Текис юзага бўрттириб ишланган тасвир. *Гипс барельеф. Пушкин барельефи.*

БАРЖА [*р<фр*] Шатакка олиб юриладиган ёки ўзиюрар юк кемаси. *Ўзиюрар баржа.*

БАРЗАНГИ [*ф-т*] 1 *айн.* **занжи.**

2 *с. т.* Давангирдай, ҳайбатли, қоп-қора одам. *Тоштемирга негадир, эҳтимол мўридан чиққандай қоп-қора ва бақувват барзангидай бир йигит бўлгани учундир — Тошқора лақабини тақишган.* О. Ёқубов, Тилла узук.

БАРИ *жамл. олмш* Бир турдаги нарса, ҳодиса ёки кимсаларнинг ҳаммаси, барчаси. *Гапларинг бари ҳақ.* ▪ *Буларнинг бари большевик фикрига интизор, бари большевик бўладиган йигитлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Улар .. қишлоқнинг тор кўчасидан чиқиб, Қамишкапанинг бари, қишу ёз сув ичадиган сойга томон йўл олдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қўл кўтариб, мени йўлга соласан, Баринг келиб, атрофимни оласан.* «Муродхон».

◆ **Бари бир** 1) ҳаммаси бир, бир хил, бирдек, баравар, фарқсиз. *Оқ ит, қора ит — бари бир ит.* Мақол. ▪ *Фарзанд, ўғилми, қизми, бари бир, ота-онанинг юраги бўлар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Менда ихтиёр йўқ, ойижон! — деди Кумуш. Сизлар нимани маъқул кўрсаларингиз менга бари бир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кирш с.* ҳеч нарсага қарамай, қандай бўлмасин, нима бўлса ҳам. *Мен бу ердан, бари бир, кетаман.* ▪ [*Холисхон Тожибойга:*] *Лекин .. мен банди, сотилган чўри қатори одам бўлсам ҳам, хоҳлаган-хоҳламаганни, бари бир, ёнимга келтирмасликка кучим етади.* **Ҳамза, Паранжи сирлари.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАРИБОГ Бир йилга ижарага олинган боғ. *Барибоғ олмоқ.*

БАРИВОЖ [*ф-т+а*] Ривож топган, авж олган. *Баривож ғўзалар.* || *Ишлар баривож.*

БАРИЙ [*р<грек*] Химиявий элемент, кумушсимон оқ металл. *Барий хлорид.*

БАРИКАРАМ *с. т.* Баргикарам. *Барикарам духоба.*

БАРИМТА *тар.* Кўчманчи қабилаларда: бир уруққа бошқа бир уруғ томонидан етказилган зарарни тўлашга ёки таҳқир қилинган томоннинг иззат нафсини қондиришга мажбур этиш мақсадида, гаров тариқасида унинг молларини ҳайдаб кетиш ёки мол-мулкини босиб олиш одати. *Чигиртkадан қўрққан экин экмас, баримтадан қўрққан — мол йиғмас.* Мақол. ▪ *Онангнинг гаплари ҳақ. Азизбой ўз отасидан отанғни мерос қилиб олган эди. Энди бой, отанғни очдан ўлдириб, сени баримта қилиб олмоқчи.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БАРИТОН [*р<итал*] *муз.* Эркакларнинг бас билан тенор ўртасидаги овози ва шундай овозли ашулачи.

БАРКАМОЛ [*ф-т+а*] 1 Камолга, балоғатга эришган, вояга етган. *Шу вақтларда Барчин ҳам баркамол: ҳар яғрини ўн беш қарич келади.* «Алпомиш».

2 *кўчма* Камолотга эришган, камол топган, беками-кўст, етук. *Баркамол инсон.* ▪ *Улар .. бу ерда мустаҳкам, баркамол ҳаёт тузмоқ учун зарур материаллар .. ташийдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАРКАШ [*ф-т*] Патнис ўрнида ишлатиладиган уй-рўзғор буюми. *Мис баркаш. Бир баркаш нон.* ▪ *Келин қайнаб турган чойнакни кўтариб кирди, .. Битта тарелкада узум ҳам келтириб қўйди. Баркашга қовун сўйди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Асака адирлари орқасидан қизариб, баркашдек ой кўтарилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БАРЛОС *тар.* Темур ва темурийлар даврида: катта роль ўйнаган ўзбек қабилаларидан бирининг номи ва шу қабилага мансуб киши.

БАРМОҚ 1 Қўл ёки оёқ панжасининг бешта ҳаракатчан қисмидан ҳар бири. *Бош бармоқ. Кўрсаткич бармоқ. Ўрта бармоқ. Бол тутган бармоғини ялар.* Мақол. *Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғрир.* Мақол. ▪ *Олимхон .. бармоқларига тоши йирик узуклар тақади.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Адолат бармоғи билан Ғарбий Двина дарёсининг икки қирғоғига жойлашган шаҳарнинг харитадаги мошдек белгисини кўрсатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Бармоқ билан санарли қ. санамоқ** 1. **Бармоқ босмоқ** хужжатга имзо ўрнига бармоқ изларини туширмоқ (саводсизлиги учун). [*Қобил*] *Ботирали йўлда жон берди, деб тузилган ҳужжатга мен ҳам бармоқ босганман.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Бармоқни бигиз қилмоқ** кўрсаткич бармоқ билан ишора қилмоқ ёки кимсага кўрсаткич бармоқни ўқталиб, силкиб гапирмоқ (хусусан дўқ урганда, урушганда ёки нафрат билдирганда).— *Ҳақорат қилма,— Қобил бармоғини бигиз қилиб, Ўтапга ўшқирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳамма мендан ор қилияпти: ёш бола ҳам бармоғини бигиз қилиб кўрсатади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Тахминан ўрта қўл энига баравар узунлик ўлчови. *Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган ғўза ораларига ёйилган хотин-қизлар гулга қўнган асаларидек ғайрат билан ишламоқда .. эдилар.* Айний, Қуллар. **Ўн икки бармоқ ичак** *анат.* ингичка ичакнинг ош қозондан бошланадиган ва узунлиги ўн икки бармоқ энига тенг келадиган қисми.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг ғўлача шаклидаги қисми. *Поршень бармоғи.*

◆ **Бармоқ вазни** *ад.* ҳижо ва ритм бирлигига асосланган шеърий вазн. **Бармоғини тишламоқ** 1) афсус қилмоқ, аттанг деб қолмоқ. *Эринчак икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол; 2) лол қолмоқ; ҳайрон бўлиб, ўйланиб қолмоқ. *Билган, билганин ишлар, билмаган, бармоғин тишлар.* Мақол. ▪ *Қосимов унга [Комилжонга] дарҳол жавоб қилмади, аксинча, бармоғини тишлаб узоқ вақт жим юрди.* И. Раҳим, Ихлос. **Беш бармоқни оғизга урмоқ** (*ёки тиқмоқ*) *айн.* **беш қўлни оғизга урмоқ** (*ёки тиқмоқ*) *қ.* **беш. Беш бармоқдай билмоқ** жуда яхши билмоқ. *Ижтимоий тараққиёт қонуниятини беш бармоқдай билиш керак.* С. Анорбоев, Оқсой. **Икки бармоқни бурунга тиқиб** *айн.* **икки қўлни бурунга суқиб** (*ёки тиқиб*) *қ.* **бурун** 1. *Ҳали икки бармоғимизни бурнимизга тиқиб юраверамиз денг?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАРНО [*ф-т*] 1 Ёш, новқирон. *Қилмоқ бўлиб бек сайри-саҳро, Йиғиб талай гўзал ва барно.* Ғайратий.

2 Гўзал ва қадди-қомати келишган. *Барно қиз.*

3 Барно (*хотин-қизлар исми*).

БАРОБАР [*ф-т*] 1 *айн.* **баравар.** *Бизлар совет халқи, озод элимиз, олтин билан баробардир еримиз.* Фозил шоир.

2 *мат.* Баравар, тенг. *Икки карра икки — баробар тўрт.*

БАРОГРАММА [*р<грек*] Барограф ёзиб олган, атмосфера босимининг ўзгаришларини кўрсатадиган эгри чизиқ.

БАРОГРАФ [*р<грек*] Атмосфера босимининг ўзгаришларини эгри чизиқ равишида ёзиб борадиган автоматик барометр.

БАРОЛ *с. т.* Барор. *Бўлмасам нима учун келдик, овнинг баролига ишонмайсизми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БАРОМЕТР [*р<грек*] 1 Атмосфера босимини ўлчайдиган асбоб. *Симоб барометрдаги симоб устуни атмосфера босимининг ўзгаришига қараб гоҳ кўтарилади, гоҳ тушади.* «Физика».

2 *кўчма* Вазият, кайфият, аҳвол қандай бўлишини кўрсатиб, билдириб турувчи нарса, ҳодиса ҳақида. *Савдо — экономиканинг энг тўғри барометридир.* «С. Ўзбекистони», 1966, 24 июль.

БАРОМЕТРИК [*р* барометрический] *геофиз.* Атмосфера босимига оид. *Барометрик ўлчашлар.*

БАРОН [*р<фр*] Ғарбий Европа дворянларининг графдан бир поғона паст унвони ва шундай унвон олган киши. *Барон ертўладан чиқмайди — олиб чиқиб отади, деб қўрқади.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг.

БАРОР Ишнинг ўнгидан келиши, ривожи; ривож. *Барор топмоқ. Баридан келмоқ.* ▪ *Менинг кўнглимдан ўтди: «Кўзга чалинмайдиган оддий, камтарин бир кексадаги шунча қиммат ва ҳамият бўлса, колхоз иши барор топмаслиги ҳам мумкинми!».* Ҳ. Назир, Узр отахон. *Буғдор шу ерда кечгача ётишди, бироқ ов бароридан келмади: биронта фашист кўринмади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАРОТ I [*а*] 1 Подшо томонидан берилган озодлик хати; оқлиқ қоғози.

2 Бирор нарса, чунончи унвон олганлик ёки имтиёз берилганлик ҳақидаги ёрлиқ.

БАРОТ II [*а*] 1 *с. т.* Қамария йил ҳисобида саккизинчи ой номи; шаъбон. *Барот ойи.*

2 Барот (*эркаклар исми*).

БАРОҚ [*турк-усм<фр*] Юнги узун, қалин ва бир оз жингалак. *Бароқ мушук.* ▪ *Шу пайт катта кўчанинг қарши томонидан ўтиб келаётган паст бўйли, бароқ қош йигит автобусга қараб қолди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

БАРПО [*ф-т*]: **барпо бўлмоқ** (*ёки топмоқ*) бунёдга келмоқ, қурилмоқ. *Мамлакатимизда кўплаб янги заводлар барпо бўлди.* ▪ *У келганда мамлакатда янги, ер юзидаги ҳукуматларнинг ҳеч қайсисига ўхшамаган бир ҳукумат барпо бўлган, ўрнатган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Барпо қилмоқ** (*ёки этмоқ*) бунёдга, юзага келтирмоқ, ташкил этмоқ, қурмоқ. *Қадоқ қўлли миллионлар янчди зулм тахтини, Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч бахтини.* З. Диёр.

БАРРА [*ф-т*] 1 *айн.* **қўзичоқ** 2. *Барра гўшти.* || *Барра кабоб.* ▪ *Кабобпазнинг овози ҳам эшитилиб қолди: — Барра кабоб, сара кабоб, Еганларга катта савоб.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Қўзичоқнинг жингалак мўйнаси. *Барра пўстин. Барра ёқа.* ▪ *Унинг [Азизбекнинг] орқасидан бошига барра папах кийиб, қора соқолли киши келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *сфт* Ёш, майин ва беғубор; диркиллама. *Барра ўт. Барра пиёз. Барра бодринг.* ▪ *Оппоқ қўзичоқ .. барра майсаларни чимдиб-чимдиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

юларди. С. Анорбоев, Оқсой. *Сувнинг майин шабадаси барра беданинг ҳидини олиб келарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАРРИКАДА [*р*<*фр*] Кўча жангларида дуч келган нарсалардан (ҳода, тош, дарахт ва ш. к.дан) фойдаланиб қурилган ғов, чеп. *Баррикада қурмоқ.* ▪ 1905 *йил революциясини Петров, мустаҳкам большевик бўлган ҳолда, баррикадаларда қўлида милтиқ билан туриб қаршилайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўша вақтда у йигирма икки яшар йигит эди. Баррикада жангларидан кейин чор охранкаси уни турмага ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАРС [*ф-т*] 1 *айн.* **илвирс** 1.

2 Мучал йил ҳисобида учинчи йил номи; йўлбарс йили. **Барс йили** мучал йил ҳисобида учинчи йил (қ. **мучал**)

БАРТАРАФ [*ф-т+а*]: **бартараф бўлмоқ** 1) ё у томонга, ё бу томонга ҳал бўлмоқ, бир ёқли бўлмоқ. *Тортишув бартараф бўлди;* 2) битмоқ, тугамоқ, йўқ бўлмоқ. *Капитализмнинг бартараф бўлмайдиган зиддиятлари.* **Бартараф қилмоқ** 1) ё у томонга, ё бу томонга ҳал қилмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Сиз бир ҳафтанинг ичида ишни бартараф қилиб, судга чиқарасиз..* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) битирмоқ, тугатмоқ, йўқ қилмоқ. *Капитан Аҳмаджонга, ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, немис пулеметларини бартараф қилишни буюрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАРХАН *қ.* **барханлар.**

БАРХАНЛАР Саҳроларда шамол кўчириб юрадиган қум тепалар.

БАРХИТ [*р* барҳат] *с. т.* Духоба, бахмал. *Мошранг барҳит.* ▪ *Мунисхон қора барҳит пальтосининг ёқасини бошигача кўтарган .., бировни кутган вазиятда турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАРЧА *жамл. олмш* Бир турдаги нарса, кимса ёки ҳодисаларнинг ҳаммаси; ҳамма. *Барча халқлар. Тўй тегишлиники, ҳайит барчаники.* Мақол. *Ботир топса — барча ер, бахил топса — босиб ер.* Мақол. ▪ *Барча оғирлик Ҳасаналининг устида.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Бу девона Тошкентнинг барчасига маълум, беклардан, бойлардан, қисқаси, шаҳарнинг катта-кичигидан ўзига ихлосмандлар орттирган .. бир мажнун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар ҳар ким учун севимли .. барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАРШ [*ф-т*] Афюн, асал ва хушбўй дориворлардан тайёрланган наркотик модда. *Кўкалдош мадрасасида, .. коньяк дейсанми, банг дейсанми, барш дейсанми, чакида дейсанми .., қисқаси, кайф берадиган ҳар бир нарса десанг бор.* Айний, Жаллодлар.

БАРШЧИНА [*р* барщина] Россияда: крепостной деҳқонларнинг помешчик фойдасига мажбурий суратда бепул бажарадиган иши.

БАРҚ [*а*] *поэт.* Яшин, чақмоқ. *Воқеалар барқ суръати билан давом этди.* Ойбек, Навоий. **Барқ урмоқ** 1) чақнамоқ, ярқирамоқ. *Қўшбек барқ уриб чиқса нигорим, Боқолмасман кетиб ақл, ихтиёрим.* Ҳабибий; 2) *кўчма* гуллаб яшнамоқ, равнақ топмоқ, тез суръатлар билан ривожланмоқ. *Барқ уриб ривожланмоқ;* 3) намоён бўлмоқ, сезилиб турмоқ, кўринмоқ. *Суннатнинг хати ўзидай шўх, ҳар жумладан ҳазил-мутойиба барқ уриб турар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БАРҚАРОР [*ф-т+а*] 1 Қарор топган, қатъий, узил-кесил ўрнашган; мустаҳкам, устувор. *Барқарор совет тузуми. Барқарор фикр.* ▪ *Бахтинг барқарор бўлсин, Доим зафар ёр бўлсин!* Т. Тўла. *Юсуфбек ҳожи ҳилидан кўз очди:" — Тақсир .. чақиришингиз, албатта, фуқаронинг тинчлиги, .. ҳукуматнинг барқарор турмоғи учундир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муродхон элга, меҳнаткаш халққа бўлган бу ғамхўрликда изчил ва барқарор туради.* «Муродхон». ‖ *Қарилар дилини қуйдирган ҳаяжон ёшлар бошида ҳам барқарор.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳеч қандай ўзгариш таъсир этмайдиган, доим бирдек турадиган; ўзгармас, турғун. *Барқарор валюта. Ҳосилнинг барқарор бўлиши учун курашайлик.*

3 Бир ерда ўрнашиб қолган; муқим. *Муҳаррир икки йилдан бери шу вазифада барқарор эканига ҳурсанд.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу пунктда барқарор бўлган совет кучлари душманнинг сўл қанотини катта таҳдид остида қолдирганди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

◆ **Кўнгил барқарор бўлди** кўнгил тинчиди, кўнгил таскин топди. *Муборак бошларига ҳумоюн қуши қўнди, кўнгиллари барқарор бўлди,* Ойбек, Навоий.

БАРҚАРОРЛИК барқарор *с. белги отн. Социалистик тузумнинг барқарорлиги. Совет сўмининг барқарорлиги.*

БАРҚУТ *с. т.* Баркит. ‖ *Баркут тўн.* ▪ *Сен билан яшнаган, сен кўкартирган баркут водийлардан тўпладим чечак.* Ғайратий.

БАРҲАВО [*ф-т+а*] *айн.* **баҳаво.**

БАРҲАЁТ [*ф-т+а*] Яшаб турган, тирик. *Барҳаёт Лениннинг авлодларимиз, ҳар нафас мазмуни фазолардан кенг.* Ғ. Ғулом. [*Навоий:*] *Ҳозир барҳаёт бўлган Темур шаҳзодаларидан энг тадбиркори, энг қобили .., шубҳасиз, Ҳусайн Бойқародур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

БАРҲАМ [*ф-т*]: **барҳам бермоқ** йўқ қилмоқ, хотима бермоқ, тўхтатмоқ, бас қилмоқ. *Чекишни (чекишга) барҳам бермоқ.* ▪ [*Отабек*] *энди .. меҳмонхонада ётишни ҳам барҳам берса.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Барҳам топмоқ** (*ёки* **емоқ**) йўқ бўлмоқ, бас бўлмоқ, тўхтамоқ. *Кўзларидаги аввалги ҳурковичлиги, тортинчоқлиги барҳам еган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Истар эди жафокаш инсон: .. Барҳам топса қуллик, қишан, ғам.* Уйғун.

БАРҲАҚ [*ф-т+а*] *эск. кт.* Ҳақиқатан ҳам мавжуд; ҳаққоний, чин, рост, ҳаққоний. *Таёқ кўтарган қаландари барҳақ, нуроний .. кишига пул, нон .. эчки, товуқ, қўй, ҳатто туягача назр-ниёз қиладилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БАС I [*ф-т*] 1 *унд. с.* Бўлди, етар; қўй, тўхтат.— *Бас! — деди Отабек, Ҳасаналп ҳикоядан тўхтади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Бас! — қичқирди Мирзакаримбой, манманлик — худо урганлик.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бас энди, ётаберма. Сал меҳнатга ҳам қайиш.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. | *кесим вазифасида Етар, етарди, кифоя;* бўлди, бўлади; тамом. *Унга қитоб бўлса бас.* ▪ *Энди меҳмон бўлганинг бас, озгина қарашмасанг бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бас қилмоқ** тўхтатмоқ, хотима, барҳам бермоқ. *Нега қўшиқни бас қилдинг, яхши йигит?* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Мастура опа .. уйда ўтиришни бас қилиб, савод мактабини битиради, болалар боғчасига мураббия тайёрловчи курсга киради, паранжини ташлайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кирш с.* Демак, шундай экан. *Бас, биринчи буйруқни сиз олган экансиз, нега яна қушбегидан фотиҳа кутиб ўлтирибсиз?!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи бир нафас тўхтаб, .. давом этди: — Уруш бойларнинг ҳамёнини тўлдирадими? Бас, улар борсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАС II [*а* баҳс]: **бас боғлашмоқ** (*ёки* **ўйнамоқ**) гаров боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Бас боғлашиб эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан олдин Жипаройни кўрасиз.* «Қаҳрамоннома». **Бас келмоқ** тенг, баравар келмоқ, тенглашмоқ, бараварлашмоқ.— *Сизга бас келиб бўладими! — деди Элмурод ва бошқа гапирмай, одимлай берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ребров ажойиб жангчи, айниқса найзабозликда ҳеч ким унга бас келолмайди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

БАС III [*р*] *муз.* Эркакларнинг энг паст, йўғон овози ва шундай овозли ашулачи.

БАСАВЛАТ [*ф-т+а*] Кўриниши, қиёфаси ҳурмат-эҳтиром, ҳавас туғдирадиган; улуғвор, савлатли. *Басавлат одам.* ▪ [*Ниёз отанинг*] *басавлат юзини мошкичири соқоли қоплаган, серажин пешанаси ва очиқ кенг кўкрагидан тер қуйиб турибди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. ‖ [*Ҳайдар:*] *Жуда басавлат бўлиб кетибсизлар, дафъатан таниёлмадим.* Уйғун, Дўстлар.

БАСАЛОБАТ [*ф-т+а*] *кт. айн.* **салобатли.** *Басалобат нуроний чол.*

БАСИР [*а, д. м.* кўрувчи, кўрадиган] Кўр, сўқир. *Ҳатто умри бўйи қорни тўймаган қашшоқ ҳам, кўзи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

басир тиланчи ҳам бир кун бўлса-да, кўпроқ яшасам, дейди. С. Анорбоев, Оқсой.

БАСИТ [*а*] *эск. кт.* Содда, оддий, мураккаб бўлмаган. [*Ҳусайн:*] *Соҳиби тадбир, доно Навоийнинг бугун басит ва саёз мулоҳазалар юритишининг боиси не бўлса экан?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

БАСКЕТБОЛ [*р<инг л*] *спорт.* Икки команда ўртасида тўпни қўлма-қўл ирғитиб, баланддаги шчитга ўрнатилган чамбар-тўрга тушириш ўйини. *Баскетбол майдони. Баскетбол ўйнамоқ.*

БАСКЕТБОЛЧИ Баскетбол ўйновчи спортчи.

БАСҚИ [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **бас** I 2.

БАСЛАШМОҚ *с. т.* Бас боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Тўқсон беш центнердан пахта беришга баслашибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАСМА-БАС 1 Ким ўзди, ким ўзиш мусобақаси (бирор ишда, соҳада). *Басма-басда ютган эр, Йўлига гул сочайлик!* Қ. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

2 *рвш* Бас боғлашгандай, бир-биридан ўзишга ҳаракат қилиб, қолишмай, ким ўзарга. *Мели полвон ва Юсвали отага ўхшаш баъзи бир активлар ўзларини тутолмай, улар* [*Олахўжа ва Турдивой халфа*] *билан басма-бас сўкишдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўртоғим билан бирга кетмон чопдик басма-бас.* «Қўшиқлар».

БАСМА-БАС(И)ГА *рвш* Бас боғлашгандай, бир-биридан ўзишга ҳаракат қилиб, қолишмай, ким ўзарга. *Гўё .. табиат бастакорлари ким ўзар ўйнашарди. Басма-басга бири чўзиб хониш қилса, бошқаси шодлигини ичига сиғдиролмай, шўх-шўх куйларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қудам икковимиз, басма-басига орзу-ҳавас, деб болаларни қийнаб қўйдик.* «Муштум», 1959, № 10.

БАСМАБАСЛАШМОҚ Бас боғлашмоқ, бас ўйнамоқ; ким ўзарга бирор иш қилмоқ. *Басмабаслашиб сузишмоқ.*

БАСМАБАСЛИҚҚА *айн.* **басма-бас(и)га.**

БАССЕЙН [*р<фр*] Катта сунъий сув ҳавзаси. *Спорт бассейни.*

БАСТ [*ф-т*] Қад, қомат; гавда. *Писанд эмас унга ҳеч Саҳронинг баланд-пасти. Ўзига зап ярашган Қомати, бўйи, басти.* С. Акбарий. *Ҳайитхон бастини ростлаб, атрофига қаради.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

БАСТА [*ф-т*] *эск. кт.* Боғланган, боғлиқ.

БАСТАКОР [*ф-т*] Музика асари басталовчи; композитор. *Йиғилди бастакору соз ила созанда, хушхонлар.* Ҳабибий.

БАСТАЛАМОҚ Музика асари ёзмоқ, қўшиқ, куй ва ш. к. яратмоқ. *Эркин меҳнат қўшиқларин басталаб, яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Ғайратий.

БАСТАЛАНМОҚ **басталамоқ** *фл. мажҳ. ш.*

БАСТАЛИҚ Тўсқинлик, тўсиқ, ғов. **Басталик келтирмоқ** ишнинг ривожига ғов бўлиб тушмоқ; ишни кейинга тортмоқ. *Унинг йиғлаганини билиб қолган домла «кўз ёшининг хосияти йўқ, касб-корга басталик келтиради ..» дейди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАТАЛЬОН [*р<фр*] Бир неча ротадан иборат бўлган ҳарбий бўлинма. *Пулемётчилар батальони. Батальон байроғи. Батальон комиссари.* ▪ *Юрьев батальони «алоҳида ўққи батальон» номи билан армия резервида эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАТАМИЗ [*ф-т*] Тамизи бор, тамизли; фаросатли. *Қўшкида ўтирган қизлар, Баринг бирдай батамизлар.* «Равшан».

БАТАМОМ [*ф-т+а*] *рвш* 1 Тугал, тўлиқ, қолдиқсиз, сира ҳам қолдирмасдан. *Ҳақимни батамом олдим.* ▪ *Хикоянинг ярмини деярлик ташкил қиладиган охирги фасли батамом ўчирилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.— *Колхоз бўлгандан кейин от-улов эгасининг қўлида қолаверармикин, ё батамом ўртага қўйиларкинкин? — деди Турғунбой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Буткул, бутунлай, тамомила, тамоман. *Мен буни батамом унутибман. Фикрингизга батамом қўшиламан.* ▪ *Қишлоқ ярим кечагача бўлган кўча жангларидан сўнг душмандан батамом тозаланди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи батамом битган .. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАТАНГ [*ф-т*]: **қулоқларни батанг қилмоқ** *ёки* **батангга келтирмоқ** қулоқларни гаранг қилмоқ, қулоқни битирмоқ. [*Ғарб томондаги*] *шовқин-сурон кишининг қулоғини батанг қиларди.* Айний, Эсдаликлар.

БАТАРЕЯ [*р<фр*] 1 Бир неча тўп, замбарак ёки миномёт билан қуролланган артиллерия бўлинмаси. *Миномётлар батареяси. Зенит батарея. Батарея командири.*

2 Бир неча тўп, замбарак ёки миномёт жойлашган истеҳком. *Тепаликнинг чўққисида танкка қарши отадиган батарея пала-партиш ўқ узар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *физ.* Ўзаро бириктирилган бир неча гальваник элемент ёки аккумулятор. *Аккумуляторлар батареяси. Чўнтак фонариничг батареяси.* ▪ *Батарея йўқ, батарея бўлса радиолани ҳам ишга солардик.* И. Раҳим, Ихлос.

4 *тех.* Бир турдаги бир неча элемент бирикмасидан иборат бўлган қурилма. *Иситиш системасининг батареяси.*

БАТАРТИБ [*ф-т+а*] 1 *сфт* Тартибга солинган, саранжом-саришта, тартибли. *Батартиб уй. Батартиб хўжалик. Батартиб кўчалар.*

2 *рвш* Тартиби билан, тартибли равишда. *Ўқувчилар батартиб синфларга кира бошлади.*

БАТАФСИЛ [*ф-т+а*] *рвш* Бутун тафсилоти билан, тафсилли равишда, майда-чуйдасигача, икир-чикиригача қолдирмасдан. *Батафсил ўрганмоқ. Батафсил текширмоқ.*

БАТИНКА *с. т.* Ботинка.

БАТИС *с. т.* Батист.

БАТИСТ [*р<фр*] Пишитилган ингичка ипдан тўқилган юпқа газлама. ‖ *Батист рўмол. Батист кўйлак.* ▪ *Хурматой ипагидай Асл, нафис батистга Санъаткор қиз қўли-ла Ҳаёт ўзи босар гул.* Зулфия.

БАТОН [*р<фр*] Чўзинчоқ оқ бўлка нон.

БАТРАК [*р*] *тар.* Помешчик ёки қулоқ хўжалигида ёлланиб ишловчи деҳқон, қишлоқ хўжалик ишчиси. [*Абдурасул*] .. *қишлоқ бойларининг беҳисоб ерларини камбағалларга, батракларга бўлдириб беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАТРАҚЛАШМОҚ Батракка айланмоқ, ер-мулкдан айрилиб, батрак бўлиб қолмоқ.

БАТРАЧКОМ [*р*] *тар.* 1 Батраклар комитети (Октябрь революциясидан кейин батракларнинг ҳақ ва ҳуқуқларини бой ва қулоқлардан ҳимоя қилиш учун тузилган комитет, батраклар иттифоқи). *Қандай бўлса батрачкомнинг тўраси, Ўзин айтсам камбағалнинг жўраси.* Эргаш шоир.

2 *с. т.* Батраклар комитетининг раиси. *Кейинги йилларда батрачкомдан партия ячейкасининг котиблигига кўтарилган Абдурасул камбағаллар ўртасида тобора обрў орттиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАТТАР [*ф-т*] *рвш* 1 Аввалгидан, қиёс қилинаётганидан ортиқ, зиёда (кўпроқ салбий, ўринсиз ёки нохуш хатти-ҳаракат, хусусият ва ҳодисаларга нисбатан ишлатилади). *Баттар бўлмоқ. Баттар қилмоқ.* ▪ [*Йўлчининг*] *бошида шу фикр учқунланди: «Мен чақирсам, баттар уялади, ерга киради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман!».* Ойбек, Қутлуғ қон. *Домла бозор қилишни, магазинга боришни жиндан баттар ёмон кўрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

2 *кесим вазифасида* Ёмонроқ, ёмон. *Бу ундан ҳам баттар. Бир-биридан баттар* ▪ [*Марасул Зуҳрага:*] *Ўз холам бўла туриб тўйга келмадингиз-а»? Ўгай бўлсангиз ҳам хафа бўлмас эдим.* [*Фотима:*] *Ўгайдан баттар бу.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БАТТАРИН [*ф-т*] Ўтакетган ёмон, жуда ёмон. *Маждиддин Муҳаммад ким? Ундан баттаринроқ ҳам бор.* Ойбек, Навоий [*Билмаган киши:*] «*Бу баттарин раис экан*» *деб ҳайиқади ҳам.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

БАТТАРЛАШМОҚ Аввалгидан ҳам ёмонлашмоқ, оғирлашмоқ, зўраймоқ. *Унинг касали аввалгидан ҳам баттарлашди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАТТОЛ [*а*] 1 Ўтакетган ёвуз, бераҳм, шафқатсиз, ваҳший. || — *Беномус баттоллар!* — деган ғазабнок товушлар эшитилди. *Отлиқлар қиличларини яланғочлаб, қий-чув кўтарган аёлларни чопа бошладилар.* М. Осим, Ўтрор.

2 Ўтакетган бадкарда, бадкирдор. *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб бир-биримиздан жудо этувчи .. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ўтакетган ўжар, қайсар, терс. || [*Қодиржон:*] *Бу хизматкор баттоллар қайси ерда қолди экан? Вақт ҳам анча бўлиб қолди.* Ҳамза, Ким ўғри?

БАФАРМОН [*ф-т*]: **бафармони худо** худонинг амри, фармони билан. *Бора-бора, бафармони худо, тортишув шундай қизиб кетибдики, ..* Ойбек, Навоий.

БАФУРЖА [*ф-т*] *рвш* Хотиржамлик билан, шошмасдан, бамайлихотир. [*Қосимжон:*] *Ҳозир идорага бориб келаман, кейин бафуржа гаплашамиз.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар. | Қечроқ. *Бугун дам олиш куни бўлгани учун Элмурод бафуржа турди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ҳеч ўнғайсизлик сезмасдан, баҳузур, бемалол. *У, ажрик устига бафуржа ўтириб, дафтарини очди-ю, сўроқ қилишга киришди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Алдаркўса*] *овқат пишгунча кутиб ўтирмоқчи бўпти. Этигини ечиб, бафуржа ухлагани ётибди.* «Алдаркўса».

БАХАБАР [*ф-т*+*а*] Хабари бор, бохабар, хабардор.

БАХАЁЛ [*ф-т*+*а*] *айн.* **бахаёл(га).**

БАХАЁЛ(ГА) *рвш* Олди-сотдида: тўғри келмаса, ёқмаса қайтиб бериш ва қайтиб олиш ёки алмаштириш шарти билан. *Бахаёлга олмоқ. Бахаёлга сотмоқ.*

БАХАЙ(Р) [*ф-т*+*а*] 1 Хайрли, эзгули; яхшиликка олиб борадиган. || [*Абдулмалик:*] *Охири бахайр бўлсун. Бу ҳаяллаш бежиз эмас.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Беморни ёки бирор бахтсизликка учраган кишини кўрганда кўнгил сўраш учун ишлатиладиган ундалма. *Бахайр? Не бўлди, тақсир!* Ойбек, Навоий.

БАХИЛ [*а*] 1 Бировга ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; қизғанчиқ, хасис, нокас. *Бахил одам.* || *Бахилнинг доим «йўқ», сахий — «йўқ» бўлса ҳам тўқ.* Мақол. *Сахий топса, барча ер, бахил топса, босиб ер.* Мақол. *Бахилнинг боғи кўкармас.* Мақол. ▪ *Ў ўтакетган бахил бўлиб, ҳатто мусофирларни ҳам меҳмон қилмас эди.* «Алдаркўса».

2 Кунчи, ҳасадчи, рашкчи.

БАХИЛЛИК **бахил** *с. белги отн.* [*Турғун:*] *Бахилликлари келибди-да .. ўзлари шунча ёшга кириб эр тополмайдилар, эрга текканни кўролмайдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

БАХМАЛ [*ф-т*<*а* мухмал] 1 *айн.* **духоба.** *Қизил бахмал. Чий бахмал.* || *Бахмал дўппи.* ▪ *Анвар ҳам бахмал тўнни ича бошлаган эди, ёнига Султонали мирзо келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Далани қоплаган майса, ўт-ўлан ва ш. к. ҳақида. *Узумзорлар, анжирзорлар, эгнида бахмал либос, Қадоқ қўлли боғбонларнинг меҳнатидир—бу, холос.* Х. Расул. *Жилвага бурканди кумуш қирғоқлар, Бағрига тортарди, бахмал ўтлоқлар.* Ғайратий.

БАХТ [*ф-т*] 1 Ҳаётдан тўла хурсандлик, мамнунлик ва беармонлик ҳолати. *Оилавий бахт. Меҳнат — бахт келтирар.* Мақол. ▪ *Ленинниинг йўлидан топдим бахтимни, Кўринди ярқираб порлоқ истиқбол.* Ғайратий. *Қайси ота, қайси она боласининг бахтини демайди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳамманинг умиди ва ишончи шуки, поёнсиз ерлар халқ бахтига хизмат қилсин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бахтинг очилсин** *ёки* **бахтинги берсин** ёшларга муҳаббат ва ширин оилавий турмуш тилаш формаси. [*Бибиси:*] *Илоё, бахтингни берсин, яхши қаллиққа учраб, бу кунларинг унут бўлсин, болам!* Ойдин, Чақалоққа чақмонча. *Ажаб эмас, бахти очилиб, Гулнор ҳам яхши, обрўли жойларга келин бўлса.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бахти қора** (*ёки* **қаро**) турмушдан ёлчимаган, бахтсиз. [*Холисхон:*] *Азиз дўстлар, нетай бахти қаро бўлганга йиғлайман, Азизимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Омад, толе; иқбол. [*Қосимжон Фотимага:*] *Уф, нима иш қилсам кетга қараб кетади, холос, менинг бахтим қурсин.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Ана шу қизлар сафида менга ҳам жой бордир, деб ўйлади Адолат.— Бахтимни бир синаб кўрайчи?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамма гап пешанада, тақсир.— Домла ўкиниб гапирди.— Пешана шўр бўлгандан кейин, унда бахт гули унадими!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

♦ **Бахт қуши бошига қўнди** бахти, омади келди, иши юришди. **Бахтига (бахтимга, бахтингга, бахтимизга** *ва ш. к.*) *кириш с.* юз берган, содир бўлган ёки бўладиган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эканлигини ифодалаш учун ишлатилади. *Бахтимизга замон ўзгариб, бундай яхши кунларга етдик.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бахтга қарши** *кириш с.* юз берган, содир бўлган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эмаслигини ифодалаш учун ишлатилади. *Мариянинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бахтдан кўрдим** таваккал, нима бўлса бўлар.

БАХТИЁР [*ф-т*] 1 Бахт ёр бўлган, бахти кулган; бахтли. *Бахтиёр совет халқи. Бахтиёр оила.* ▪ *Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди, Бахтиёр элимнинг қувончли саси.* Ғайратий. *Ойқиз иссиқ юзини севимли эрининг кўксига қўйиб, қалби қувонч билан тўлиб-тошарди ва ўзини чиндан ҳам бахтиёр ҳис қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || *Хурсанд эди беҳад икки ёр, Хурсанд эди икки бахтиёр.* Ҳ. Олимжон.

2 Бахтга тўлиб тошган; бахтли, ширин, мазмундор; фаровон ва беармон. *Бахтиёр ҳаёт.* ▪ *У кунлар Назиркул учун энг бахтиёр кунлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БАХТИЁРИ [*ф-т*] Узумнинг бир нави.

БАХТИЁРЛИК 1 **бахтиёр** 1 *с. белги отн.*

2 Бахтиёр, ширин ҳаёт, рўшнолик. *Оилавий бахтиёрлик.* ▪ [*Ойимхон*] *инсон ҳаётида юз берган тафовутни — алам билан бахтиёрлик, қуллик билан озодлик ўртасидаги тафовутни тўла ҳис қилиб кўзларидан мўлт-мўлт ёш оқизмай қолмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАХТ-ИҚБОЛ, бахту иқбол Бахт ва бахтли келажак. *Мавлон ака Ўтап хонадонига бахт-иқбол, юртга тинчлик тилаб, дуо қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БАХТЛИ 1 Бахт ёр бўлган, бахти кулган; бахтиёр. *Бахтли қиз. Бахтли совет болалари.* ▪ *Қадрдон далалар, меҳнат тонгида қўлга-қўл беради икки бахтли ёш.* Ғайратий. *Қоп-қоп олтин-кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан. Илоҳим, бахтли бўл! Онангга, отангга раҳмат, сенга иш ўргатишибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **бахтиёр** 2. *Бахтли ҳаёт. Бахтли дамлар.* ▪ *Бахтли турмушни топдик сен билан бирга. Ҳурлик нурини сочиб порлади офтоб.* Ғайратий.

3 Омади бор, омадли, толели; омади, толеи баланд.

БАХТНОМА [*ф-т*] *кам қўлл.* Бахт йўлига бошловчи, бахтни, бахтиёрликни, бахтиёр ҳаётни мадҳ этувчи, куйловчи нарса, асар ва ш. к. *Дунёнинг тўрт бурчидан ўртоқлар хабарим бор. Чунки, менинг севикли Бахтнома китобим бор.* Қ. Муҳаммаддий.

БАХТ-САОДАТ, бахту саодат Бахт ва саодатлар, бахт ва яхшиликлар. *Зебонинг шўх қараши, туриши, қувноқ кулгиси, табассуми Элмуродни ҳали маълум бўлмаган севинч тўла, бахт-саодат тўла бир оламга имлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БАХТСИЗ 1 Бахт кулиб боқмаган, ҳаётдан, турмушдан ёлчимаган, бахти қора. *Дилшикаста, бағри хун, кўзида ёши ташқатор, Отасиз, бахтсиз етимлар ҳолига фарёддир.* Ҳамза. *Она боласининг бахтини кўролмай, бахтсиз бўлгани учун йиғласа, икки ёш қалб қовушолмай бахтсиз бўлгани учун йиғлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қулфат, дард-алам билан тўлиб тошган, рўшноликдан йироқ. *Бахтсиз ҳаёт.*

3 Кўнгилсиз ходисага, бахтсизликка

www.ziyouz.com kutubxonasi

учраган; бечора. *Куйиб кул бўлган Большая Каменка қишлоғида Муҳаммаджон сингари болалар, Абдуазиз ота сингари чоллар, кампирлар, ўлим тўшагида ётган беморлар, бахтсиз майиблар .. оз бўлганмикан?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Бахти йўқ, омади, толеи йўқ; омадсиз.

БАХТСИЗЛИК 1 **бахтсиз** *с. белги оти. Анварнинг бу ҳолати балки оила бахтсизлигидан, ота-она бағрида яйрамаганлигидан туғилгандир, десак, унинг икки оғаси бундай эмас эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Севувчилар васл оқшомида бахт шаробини ичишса, булар бахтсизлик оғусини ичмоқда эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кўнгилсиз, нохуш воқеа, ҳодиса. *Бахтсизликка учрамоқ.* ▪ *Ҳозирги ҳолатни ифода қилиш учун Чернецов ўзича «бахтсизлик» деган ибордан бошқа сўз тополмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАХШ [*ф-т*]: **бахш этмоқ** бағишламоқ, бермоқ. *Мана, ҳозир ҳам унинг ёқимли овози кўнгилларга роҳат бахш этмоқда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис гувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БАХШИ 1 Халқ достонларини куйловчи шоир, оқин. *Ўзбек халқ бахшилари. Тўйда сўз бер бахшига, харидор бўл яхшига!* Мақол.

2 *этн.* Дуолар ўқиб, дам солиб, ирим-сиримлар қилиб даволовчи табиб. *Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Бахши ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади.* А. Қаҳҳор, Бемор.

3 *тар.* Бухоро хонлигида: қурилиш учун белгиланган маблағларнинг ҳисоб-китобини юритувчи лавозимли киши.

БАХШИШ [*ф-т*] Садақа, эҳсон, хайр; инъом.— *Секин сўзла, муаллим чақиряпти, дегин, уқдингми? Аҳмад Ҳусайн дегин, билади, тез ғизиллаб кириб чиқ, бахшиш бераман,— деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб. [*Қушбеги*] *Кумушбибига юзини ўгирди.— Қизим, сизнинг бунчалик заковат ва жасоратингизга отангиз билан эригиз ҳар қанча ташаккур айтсалар ва ўзларининг мунтазам сўнгги умрларини сизнинг бахшишингиз деб билсалар арзир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАХЯ [*ф-т*] Кийим-кечакнинг тўғри чок билан бостирилган қирғоғи, чети, зиҳи ва шундай чокнинг ўзи.

◆ **Бир бахя** озгина, кичкина. *Бир бахя ҳам сувли ерлар бўш қолмасин.* Ғ. Ғулом, Қўқон батрак. **Бир бахя ўтади** ошиб тушади, ўзади. *Маҳмадоналикда сен ундан бир бахя ўтасан.* **Бир бахя қолди сал қолди**, оз қолди. *Ўлишимга бир бахя қолди.* Ҳамза. [*Маҳкам*] *Оёғим узилиб, жағим осилиб тушишига бир бахя қолди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БАХЯДЎЗ [*ф-т*] Бахя тикувчи.

БАХЯЛАМОҚ Тўғри чок билан четини бостирмоқ.

БАЦИЛЛА [*р*<*лат*] Чўпча шаклидаги бактерия. *Сил бацилласи.* **Бацилла ташувчилар** бацилла орқали юқадиган касалликни тарқатувчилар (мас., шундай касал билан оғриган ва баданидан бацилла аримаган киши).

БАЧА [*ф-т*] *диал.* Бола.

БАЧАДОН [*ф-т*] *анат.* Хотинлар таносил аъзосининг ҳомила ўсиб ривожланадиган ички қисми.

БАЧАЖИШ *с. т.* 1 Янги туғилган бола; чақалоқ.

2 Қушнинг янги тухумдан чиққан, ҳали пати чиқмаган боласи.

3 *кўчма салб.* Ёш бола, гўдак.

БАЧҚАНА [*ф-т*] 1 *эск.* Болалар учун белгиланган, болаларники (уст-бош, сёқ кийим ҳақида). *Бачкана маҳси.* ▪ *Ҳайитга нарса олишга улгуролмаганлар чин арафа кечаси типпирчилаб қолар, .. катта-ю кичигининг фарқига бормай .. «мардона», «заифона», «бачкана» кийимларни сотиб олар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ‖ *Қирқ жуфт бачканага акча берганмидим? Сиздан ҳозирча йигирма жуфтини сўраб турибман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Болаларга хос, катталарга, улуғсифат кишиларга ярашмаган, келишмаган; енгилтак. *Бачкана қилиқлар.* ▪ *Еши элликка яқинлашган бўлса-да, .. бачкана ҳаракатлари. Турғуновда ижирғаним қўзғатди-ю, лекин мулозаматни қўлдан бермади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. ‖ — *Хи-хи-хи — бачкана кулди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Хатти-ҳаракатлари катталарга, улуғсифат кишиларга муносиб келмайдиган, жиддий эмас. *Бачкана одам. Бачкана чол.*

3 *кўчма* Болаларча қисқа ўйланган, юзаки, хом. *Бачкана асар.*

БАЧҚАНАБОЗ [*ф-т*] Бачканаликни, бачканабозликни яхши кўрадиган. *Бачканабоз одам.*

БАЧҚАНАБОЗЛИК Бачкана қилиқлар, катталарга, улуғсифат кишиларга номуносиб, ярашмаган, келишмаган хатти-ҳаракатлар.

БАЧҚАНАГАРЧИЛИК *айн.* **бачканалик** 2.

БАЧҚАНАДЎЗ [*ф-т*] Болалар кийим-кечаги тикувчи. *Бачканадўз уста.* ▪ [*Унсин*] .. *бачкана маҳсиларни (Шокир ота бачканадўз эди) силлиқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қора гул суркаб, уларга пардоз беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЧҚАНАЛАРЧА *рвш* Худди ёш болалардек, катталарга, улуғсифат кишиларга номуносиб, ярашмаган, келишмаган бир йўсинда, енгилтаклик билан. *Бачканаларча мулоҳаза юритиш.* ‖ *Бачканаларча хатти-ҳаракат.*

БАЧҚАНАЛАШМОҚ 1 Бачкана бўлиб кетмоқ, катталарга, улуғсифат кишиларга номуносиб қилиқлар, бачкана хатти-ҳаракатлар қилмоқ. [*Раис:*] *Нима қиласиз бачканалашиб? Эркак одамга ярашмайди бундай ожизлик.* Ф. Мусажонов, Чиқинди.

2 *кўчма* Сийқалашмоқ, саёзлашмоқ, суюқлашмоқ. *Аския бачканалашди.*

БАЧҚАНАЛАШТИРМОҚ **бачканалашмоқ** 2 *фл. орт. н. Баъзи пропагандистлар .. назарияни баён қилишда .. бачканалаштириш ва ҳаттоки сохталаштиришга йўл қўйганлар.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 29 август.

БАЧҚАНАЛИК 1 **бачкана** *с. белги оти.*

2 Бачкана қилиқ, катталарга, улуғ сифат кишиларга номуносиб, ярашмаган, келишмаган хатти-ҳаракат, енгилтаклик. *Бошлиқ унинг жанжалини «болалик, бачканалик» деб ўйламаган.* А. Мухтор, Туғилиш.

БАЧҚИ [*ф-т*] 1 Ўсимлик танасининг, поясининг остидан, ён-веридан ўсиб чиққан майда шохчалар, ниҳоллар. **Бачки барг** ўсимлик танасининг тагидан чиққан барг. *Деҳқонлар шоналайдиган баргни чин барг, шоналамайдиганини — бачки барг деб атайди.*

2 Қўйлигида ўриб олиш учун экилган маккажўхори. *Бачки экмоқ. Бачки ўрмоқ.*

3 *с. т. эск.* Бачкана, болалар пойабзали. *Ўғлим, беш бачкини пуллаб, ип, мум, сирач, лок оламиз, хўпми?!* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЧҚИЛАМОҚ 1 Бачки чиқармоқ (қ. **бачки** 1, 2).

2 Кўк поя чиқармоқ (жўхори ҳақида). *Ўриб олинган жўхори тагидан яна бачкилаб чиқади.*

БАЧЧА [*ф-т*] 1 *диал.* Бола. *Дуойи салом ўша баччаларнинг онасига, умид билан бир ёстиққа бош қўйиб, кеча-кундуз дуойи жонимда бўлганга!* Ойдин, Ширин кедди.

2 *этн.* Бировнинг (акабаччасининг) қарамоғида ва ихтиёрида бўлган хушрўй, келишган ўйинчи ўғил бола; бесоқол. *Ўша бачча ҳам одам фарзанди. Ота-онаси камбағалликдан уни баччаликка сотгандир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Умуман ўйинчи бола, раққос. *Ноғорачининг баччаси.* ▪ *Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАЧЧАБОЗ [*ф-т*] *этн.* Бачча сақловчи; болабоз, бесоқолбоз.

БАЧЧАЛИК 1 *диал.* Болалик, гўдаклик даври. *Баччаликдаги қилиқлари эсига тушди, уйқуси қочди, дарёдай тошди.* «Қўшиқлар».

2 *этн.* **бачча** 2 *с. мавз. от.*

БАЧЧАТАЛОҚ [*ф-т+а, л. м.* талоқ қилинган хотиндан туғилган бола] *сўк.* Енгил қойишни ифодалайди (ҳайвонларга, нарсаларга нисбатан ҳам ишлатилади).

БАЧЧАҒАР *сўк.*, Нафрат, ғазаб билан қаттиқ қойишни ифодалайди. «*Ит*» *деганича бор экан. Мунча изғимаса, баччағарнинг зерикмагани!* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАШАНГ 1 Ясанган-безанган; шай. *Ҳозир бозор айни авжида. Кийимлари башанг .. қозоқ йигитлари, бўлислари ва қўйчи бойлари виқор билан от устида юрадилар.* Ойбек, Болалик. ‖ *У [Соҳиба] худди улуғ байрамлардагидек башанг кийинган.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, N 72.

2 Ўзига зеб беришни, модага мувофиқ кийинишни яхши кўрадиган, олифта. *Башанг аёл.*

БАШАР [*а*] *кт.* Инсон, одам, одамзод. *Тарихни орқага буриб бўлмайди, орқага қайтмайди йўлидан башар.* Уйғун. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, .. Бири олим, бири аҳли ҳунардир, мамлакатга садоқатли башардир.* Ҳабибий.

БАШАРА [*а*] 1 Юз, бет, афт; дийдор; кўриниш. *Эшик ғич этиб очилди-да, тирқишидан бошини яшил чорси билан танғиб, юзига қатиқ суриб олган аёлнинг башараси кўринди.* У. Назаров, Одамлар. *Вой башаранг курсин, нима бало бўлди? Ҳаммомнинг гўлаҳига ўхшаб кетибсан.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

2 Қишининг руҳий ҳолатини, ички кайфияти ёки табиатини, характерини ифодаловчи кўриниш, чеҳра, авзо.— *Исфандиёрнинг заҳар башарасини кўришдан қутулибсан,— деди Кўкан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ака-уканинг башарасига разм солиб, киноя билан деди: — Кўзларингиз бежо, нима бўлди, тинчликми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Кишининг ташқи ёки маънавий қиёфаси. *Одамларнинг «ҳар икки дунёси» учун ҳам гўё жонкуярлик қилган бу ҳудо вакили [Зағчакўз] хуржунини тўлдириб шаҳарга борганда асл башарасини кўрсатар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Аниқланмиш вазифасида келиб «ўхшаш», «ўхшаган», «=симон» маъноларини билдиради. *Одамлар гуркираб кулиб турган пайтда уларнинг ёнига мулла башара бир киши келиб қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бурчакдан муттаҳам башара бир йигит қўлини пахса қилиб, Шариф Сулаймонга қичқирди.* Ойбек, Нур қидириб. *Қоп-қора ҳабаш башара Муса соатга қараб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Киши, одам; одам қиёфаси (кўпроқ қиёфаси хунук одамга нисбатан ёки сўзловчининг объектга нисбатан салбий муносабатини билдириш учун ишлатилади). *Йўлак панасидан мудҳиш башара чиқиб, бир-икки қайта унга қарагач, йўқолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАШАРИЙ [*а*] Инсонга, одамга тегишли; инсон томонидан яратилган (илоҳий эмас). *Ишондим башарий жаннатга бугун. У—Одам ва Ҳаво танбеҳ еб, сургун қилиб чиқарилган жаннатдан ўзга. Ҳозирдан жамоли кўринар кўзга.* Шайхзода.

БАШАРИЯТ [*а*] *кт.* Инсоният, кишилик; инсонлар. *Прогрессив башарият. Башарият дунёси.* ▪ *Улуғ Октябрнинг муборак қуёши ўзининг .. нурида башариятни мунаввар қилди.* «С. Ўзбекистони», 1964, 6 октябрь.

БАШАРТИ [*ф-т+а*] *шарт боғл.* Шарт эргаш гапли қўшма гапларда бош гап билан эргаш гапни боғлаш учун хизмат қилади, маъно ва функцияси жиҳатидан «агар», «агарда», «мабодо», «борди-ю» сўзларига тўғри келади.— *Башарти хат душман қўлига тушгудай бўлса .., ишимиз равон бўлади,— деди ..командир.* А. Раҳмат, Соқов бола.— *Йўқ, деди бек, мен бу ишга, башарти кўнганимда ҳам, қизингиздан яширмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАШНЯ [*р*] 1 Ҳарбий кема, танк ва бронланган машиналарнинг гумбаз шаклидаги қурилмаси. *Танкнинг айланадиган башняси. Башнялардан ўт очмоқ.*

2 Минора шаклидаги қурилма. *[Юсуф] фермадан чиқиб силос башняси томон юрди.* Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

БАШЮРАТ [*а*] *кт.* 1 *эск.* Хушхабар, яхши хабар; мужда. *Худайчи қўрғонбеги қошига етиб, бек ҳазратларининг ҳозир етиб келишларига башорат берди, яна отининг бошини буриб, йигитлари билан орқага қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Олдиндан кўриш, олдиндан айтиб бериш; олдиндан айтиб қўйилган гап. *Башорат қилмоқ. Улуғ Ленинниг .. гениал башорати Ўзбекистон, Тожикистон, Туркманистон ва Қирғизистон мисолида яққол исбот этилди.* ▪ *Солдат, Борисовнинг башорат қилиб айтган фикрига қойилдек, унга қараб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Башорат *(хотин-қизлар исми).*

БАШОРАТЛИ Олдиндан кўрувчи, келажакда бўладиган воқеа, ҳодисани билдирувчи, айтиб берувчи; олдиндан айтиб қўйилган.

БАЪД [*а*] *эск. кт.* Кейин, сўнг, баъдаз.

БАЪДАЗ [*а+ф-т*] *кт.* Кейин, сўнг. *Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ▪ *Баъдаз унинг устидаги шубҳам бироз зойил бўлиб, кўнгил кўтардим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАЪДИДА *кўм.* (*б. қ. билан*), *эск. кт.* =дан кейин. *Қўшин Тошкентга етган баъдида бизлар ташқаридан ва сизлар ичкаридан бўлиб, Мусулмонқулни орадан кўтарғаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЪЗАН [*а*] *рвш* 1 Ҳар замон-ҳар замонда, ахён-ахёнда, баъзи-баъзида, гоҳ-гоҳ. *[Йўлчи:] Хўжайинларникига борибсиз турасизми? [Абдишукур:] — Баъзан бориб тураман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Баъзи вақтларда; айрим ҳолларда. *Баъзан Гулнорнинг юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Баъзан Рауф Иброҳимовнинг обрўйига зиён етаётиптти. Бу тўғри эмас, мутлақо тўғри эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *айр. боғл.* Гапнинг уюшиқ бўлакларини боғлаш учун қўлланилади. *[Йўлчи] баъзан Қоратойнинг ишхонасида, баъзан чойхонада тунаб юрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Булар душман позициясига мумкин қадар яқинроқ бориб, бирон қулай жойда соатлаб, баъзан куни бўйи тойлаб ётишади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАЪЗИ [*а*] *белг. олмш* («бир» сўзи билан ёки ёлғиз ишлатилади) Бир турдаги ёки ҳар хил нарса, кимса, воқеа-ҳодисалардан айримларини ажратиб кўрсатиш учун қўлланилади. *Баъзи (бир) нарсалар. Баъзи (бир) одамлар. Баъзи (бир) кунлар.* ▪ *Гулнор .. [Унсиннинг] бурнини, пешанасини ва баъзи ҳаракатларини йўлчига ўхшатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оғайнида ҳам оғайни бор. Баъзи оғайни бўлади, унақа. Баъзи оғайни бўлади, жонингга жонини мих қилиб қоқиб ташлайди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. **Баъзи вақт(лар)да** баъзида, баъзан, гоҳо, гоҳида. *Ҳеч нимадан хабарсиз Унсин, баъзи вақт: «Нега акамни кўрмайман, тоғам қаёққа юборган»,— деб Гулнордан сўрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *от вазифасида* Айрим киши, нарса ва ш. к. *Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинади, баъзилар — томошабин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Анвар супада ўрда юмушларидан баъзисини таҳрир қилиш билан машғул экан, ичкаридан Раъно чиқиб келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАЪЗИДА *айн.* **баъзан** 1, 2.

БАЯН [*р*] Қатта гармонь. *Уч киши саҳнада ўтириб олиб, баян чалмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЯНЧИ Баян чалувчи.

БАҚА I *диал.* Қурбақа. *Фосиқ афанди чўчиб, оёғининг тагига қаради, ҳақиқатан ҳам, кериб турган оёқларининг орасида бақа сакраб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бақа бурун** 1) ялпоқ ва чаноқлари кенг бурун. *Дилора билан эрини минг бошининг бақа бурун миршабидай олдимга солиб ҳайдаб келдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) шундай бурунли киши. **Бақа кўз** 1) чақчайган кўз; 2) шундай кўзли киши.

БАҚА II Сув тегирмонининг парракдан ҳаракат олиб, тегирмон тошини айлантирувчи металл қисми.

БАҚАВЛИ [*ф-т*] *модал с., эск.* Бамисоли, худди. *[Маждиддин:] Шоҳим, мендан бекорга ранжийсиз, мен бақавли бир инингизмен,топган-тутганимни тишлаб келиб хазинангизга ташлаймен.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

БАҚАДРИҲОЛ [*ф-т+а*] *рвш* Ҳолига, имкониятига яраша, қурби етганча, қулдан келганча, баҳоли қудрат. *Бақадриҳол ғёрдам қилмоқ. Ўзбек халқи ҳам Улуғ Ватан урушидаги ғалабага бақадриҳол ўз ҳиссасини қўшди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАҚАЛОҚ I Ҳайвонларнинг туёқ билан илик ўртасидаги бўғини. *Бек Равшаннинг отга солган давири, Тушади Жийроннинг бақалоғига.* «Равшан». | Шу бўғин ва унга ёпишган эт (овқат сифатида). *Сўнгра .. Тугунини ечди. Роса шитаҳа билан қўйнинг бақалоғини нонга қўшиб ея кетди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 11.

БАҚАЛОҚ II Эни бўйига номутаносиб; йўғон, думалоқ, семиз. *Бақалоқ йигит.* | Семиз, йўғон. *Бақалоқ қўллар.* ■ *Қайрағочнинг қалин, бақалоқ шохлари ташлаб турган соя ҳам .. нафаслари бўғилиб турган аъёнлар жонига ором беролмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАҚАМТИ [*ф-т+а*] *рвш* Юзма-юз, рўбарў. — *Мана энди бақамти гаплашайлик,— деди Жаҳонгиров.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Бақамти келмоқ** юзма-юз келмоқ, юзлашмоқ, учрашмоқ. **Бақамти қилмоқ** юзма-юз қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ.

БАҚАР [*а*] *айн.* **сигир йили** *қ.* **сигир** 2. *Ундан ёшини сўраганларида у — муш, бақар, паланг, харегўш, наҳанг — дея эскича йил ағдариб .. жавоб беради.* Ғ. Расул, Адолат.

БАҚАСАЛЛА Қалпоқчали замбуруғларнинг еб бўлмайдиган заҳарли турлари.

БАҚАТЕРАК Теракларнинг тарвақайлаб ўсадиган тури. *Норматпарангнинг ҳовлиси гузарда, бутун маҳаллага кўриниб турадиган баланд, қари бақатеракнинг соясига жойлашган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАҚАТЎН Тўда-тўда бўлиб сув бетини қоплайдиган бир турли сув ўти.

БАҚБАҚА [*а*] *с. т.* Бағбақа. *Ойнинг сутдек нурида .. Гулсумнинг бақбақаси Неккадамнинг кўзига жуда жозибали кўринди.* Айний, Қуллар. *Шу пайт қўшниси, бақбақаси осилган, семиз Хайрихон ҳаллослаб кириб келди.* Н. Ёқубов, Ҳаёлимдаги қиз.

БАҚБАҚАЛИ *с. т.* Бағбақали.

БАҚ-БАҚАЛОҚ *с. т.* **бақалоқ** II *с. инт. Бақ-бақалоқ бола.*

БАҚИР *эск.* Қизил мис. *Номаълум ерда олтин бор, борсанг бақир топилмас.* Мақол.

БАҚИР-БУҚУР: бақир-буқур қайнамоқ қаттиқ қайнамоқ, вақирлаб қайнамоқ.

БАҚИРИШМОҚ бақирмоқ *фл. бирг. н. Ҳар ёқдан эркаклар бақиришди, хотинлар қарғашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир-бирига қарамайди, Сира ҳолин сўрамайди, Қочаётир бақиришиб, Бир-бирини чақиришиб.* «Ширин билан Шакар».

БАҚИРИҚ 1 Қулоқни битирадиган, шанғиллаган овоз; қичқириқ. *Тўйхонадан йигитларнинг бақириғи эшитилиб турарди.*

2 Дод, фарёд овози (оғриқдан ёки кўркувдан. *Ичкари уйдан эса Саломнинг .. бақириғи, ёш боланинг дилни эзувчи чинқириғи эшитилиб туради.* Ҳ. Аҳмар, **Ким ҳақ?** *Камтарнинг бақириғига сарпойчанг Ибодулла билан паранжили Лаъли уйларидан югуриб чиқишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Овозни борича қўйиб қилинган дағдаға, пўписа, дўқ. *Жонизоқ чолнинг бақириғи Сувонжоннинг жиғига тега бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

БАҚИРИҚ-ЧАҚИРИҚ Бақириқ ва чақириқ(лар); шовқин-сурон. *Шу вақт отишмалар яна кучайди. Ҳамма ёқни шовқин-сурон, бақириқ-чақириқ босиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАҚИРЛАМОҚ Бақир-буқур овоз чиқариб қаттиқ қайнамоқ. [*Ҳамробиби*] *дастурхон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди.* Р. Файзий, Эл меҳри.

БАҚИРЛАТМОҚ бақирламоқ *фл. мажҳ. н. Ошга гуруч солингандан кейин бақирлатиб қайнатилади.*

БАҚИРМОҚ 1 Овозни борича қўйиб, шанғиллаб гапирмоқ; қичқирмоқ, қийқирмоқ, шовқин солмоқ. *Олаҳўжа товушининг борича бақиради: — А, тарғил ҳўкиз ўлиб қолди? Нима? Нега ўлар экан?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эс-ҳушингиз савдода. Уйқуда ҳам кўпинча мол сотиб, пул санаб бақирасиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Дод солмоқ, дод-фарёд кўтармоқ (оғриқдан, қўрқувдан). [*Салимбойвачча*] *ҳар он, ҳар лаҳза фалокатни кутди. Гўё Гулнор ҳозир ошни ичади-да, дарров бақиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Лаъли бехосдан: «дод, ўламан» — деб бақириб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Овозини борича қўйиб дағ-даға қилмоқ, дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. — *Бас! — Бўронбек бақириб берди.— Мен сизникига ернинг таърифини эшитгани келганим йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Мўлтон Мутолга:*] *Бақиргингиз келса, хотинингизга бақиринг!* О. Ёқубов, Ларза.

БАҚИРОҚ Бақириб, шанғиллаб гапирадиган; шанғи. *Бақироқ чол.* ■ *Хўжайин бақироқ одам.* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Бақироқ туянинг бори яхши, дейдилар. Ота-она ҳаётлигида болалар бир-бирлари билан аҳил бўладилар. Бақироқ туядан кейин, ит-мушук бўлиб қоладилар.— деди Саломат Нодирга.* И. Аҳмедов, Оғир операция.

БАҚИРТИРМОҚ бақирмоқ *фл. орт. н.*

БАҚИЯ [*а*] *эск.* Солиқ, тўлов, қарз ва ш. к.нинг вақтида тўланмай қолган қисми; қолдиқ, боқимонда. *Солиқ бақиялари.*

БАҚИЯДОР [*а+ф-т*] *эск.* Солиқ, тўлов, қарз ва ш.к.ни ўз вақтида тўламаган; қарздор, боқимондачи.

БАҚИЯДОРЛИК бақиядор *с. белги оти.*

БАҚЛАЖОН Бир нав сабзавот ўсимлик ва унинг бинафша ранг, серэт ҳосили.

БАҚО [*а*] 1 *эск. кт.* Абадийлик, мангулик; абадият. *Берсин ҳаётга сайқал ойинайи жамолинг. Топсин ташаббусингдан ишлар бақо муборак.* Ҳамза.

2 Бақо *(эркаклар исми).*

◆ **Олами (ёки дунёйи) бақо** *дин.* у дунё, нариги дунё. *Бир чойнак чой ичгунча олами фанодан олами бақога ўтиб кетган ўртоқлардек абдол эканлигимни тушунтирди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БАҚОСИЗ *айн.* **бебақо.** *Эй воҳ, бақосиз фалак!* Ойбек, Навоий.

БАҚРАЙИШМОҚ бақраймоқ *фл. бирг. н. Бир-бирига бақрайишмоқ.*

БАҚРАЙМОҚ 1 Кўзни катта очиб, чақчайтириб қарамоқ, тикилиб қолмоқ (мас., ҳайратдан, ғазабдан). *Ўктам ўз кўзларига ишонмагандай, бақрайиб қотиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Йигит нима бўлганига тушуна олмай, оғзини катта очиб, киприк қоқмай бақрайиб турар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Раҳмон отанинг айтган гапларини Суннатга билдирганларида ҳам, у бақрайиб тураверди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

2 Қатта очилиб, чақчайиб турмоқ (кўз ҳақида). *Абдурасул эшикка қараб ҳўмрайиб турди-да, ғудурлаб қўйди: — Одамнинг икки кўзи бақрайиб турғани билан кўрмаса бекор экан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҚРАЙТИРМОҚ: кўзини бақрайтириб кўзларини катта очиб, чақчайтириб қараб туриб (ғазабдан ёки ҳеч нарсани назар-писанд қилмагандай). *Ҳакимбойвачча Гулсумбибини куч билан силтаб тортди, кўзларини пиёладай бақрайтириб бобиллади: «Бас, уятсиз маҳлуқ!»* Ойбек, Қутлуғ қон. *У ерда кўринган мўминларга, шу жумладан Ниёзмат ҳожига ҳам, кўзини бақрайтириб ёлғон гапирди.* А. Қаххор, Сароб. **Одамнинг кўзини** *ёки* **кўзингни бақрайтириб** одамнинг кўз ўнгида, одамнинг кўзига қараб туриб.— *Қўшниларинг ярамас бўлса, ўғриларга йўл очиқ. Куппа-кундузи кўзингни бақрайтириб талайдилар,— деди Дубов.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БАҚРАЙТМОҚ: кўзини бақрайтиб *айн.* **кўзини бақрайтириб** *қ.* **бақрайтирмоқ.**

БАҚУВВАТ [*а+ф-т*] 1 Зўр жисмоний кучга эга бўлган, жисмоний жиҳатдан етук, соғлом ва кучли. *Бақувват одам. Бақувват от. Бақувват қўллар. Бақувват тортмоқ.* ■ *Нозик ва ингичка Элмурод бақувват ва йўғон Мели полвоннинг белбоғига қўлини чирмаштириб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бақувватмисиз?** бардаммисиз?, тетикмисиз? (асосан кексалар ёки касалдан турган кишилар билан ҳол-аҳвол сўрашганда айтилади). *Келинг Ўзар ака, Шерота, бақувватмисиз?* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 Пухта, пишиқ, мустаҳкам. *Бақувват ип. Бақувват арқон. Бақувват тишлар.* ■ *Ҳовлида бир уй, бир айвон, яна бир ҳужра бор, Эски, аммо ҳали бақувват.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кителининг кўкрак чўнтагидан тароғини олиб, қундуздай бақувват сочини таради.* С. Анорбоев, Оқсой. || *Агар бор-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дон бақувват тўқилганда, устига одам чиқса ҳам тешилмас эди. «Эртаклар».

3 Яхши ўсган, баривож. *Бақувват кўчатлар.* ▪ *Ғўзанинг ҳосилдор шохлари бақувват, етук эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. ‖ *Йўнғичқа сизникими? Ёш экан ҳали, жуда бақувват ўсибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *физ.* Катта ҳаракатлантирувчи кучга эга бўлган, қуввати, кучи кўп, қувватли. *Бақувват мотор. Бақувват электр станциялар.*

5 *кўчма* Қатта бойликка эга бўлган, бадавлат, давлатли, давлатманд. *Тангрикул ҳожи бақувват хўжалик эди. Ғулом ака ел келса йиқиладиган, бақувват хўжалик эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Бели бақувват** 1) белида кучи кўп; кучли, қувватли. *Бели бақувват йигит;* 2) *кўчма* ҳамёни бақувват, пулдор, бой, давлатманд. *Чакана-чуканалар шундай, дада. Аммо, йўғонлар, бели бақувватларнинг иши борган сари авж олмоқда.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАҚУВВАТЛАНМОҚ 1 Куч-қувват йиғмоқ, бақувват тортмоқ, тетик, бардам бўлиб қолмоқ. *Дам олиб, анча бақувватланиб қолдим.*

2 Моддий жиҳатдан мустаҳкамланмоқ, ўзига дуруст бўлиб қолмоқ. *Хўжалигимиз анча бақувватланиб қолди.*

БАҚУВВАТЛАШМОҚ *айн.* **бақувватланмоқ.**

БАҚУВВАТЛИК **бақувват** *с. белги оти. У сендан бақувватлик қилади. Хўжаликнинг бақувватлиги.*

БАҚҚОЛ [*а*] *эск.* Майда-чуйда рўзғор моллари ва озиқ-овқат билан савдо қилувчи дўкондор. *Урганжиларнинг кўпчилиги бақҚоллик қиларди, шунинг учун уларни «бақҚолон» — бақҚоллар деб ҳам юритардилар.* Айний, Эсдаликлар.

БАҚҚОЛЛИК **1** **бақҚол** *с. касб оти. БақҚоллик қилмоқ.* ▪ [*Ҳасанали*] *узун кун уйида бекор зерикканлигидан, хожига айтиб бирмунча дастмоя билан гузардан бақҚоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 БақҚол дўкони; бозорда бақҚоллар дўкони жойлашган раста.

БАҚҚОЛЧИЛИК *айн.* **бақҚоллик.** *Бир қассоб дўкони; бунинг ёнига суқилган кичкина бақҚолчилик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БАҒАЗ [*ф-т*] Сўри ёки ишкомнинг поясига боғланадиган кўндаланг ёғочлар.

БАҒАЙРАТ [*ф-т*+*а*] Ғайратли, сергайрат.

БАҒБАҚА [*а*] Яик остидаги осилиниқираб турган эт. [*Кумушнинг*] *бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бағбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўчаларда .. бамайлихотир сайр этиб юрган, қўш отли извошларда кекайиб ўтирган, юзлари қип-қизил, бўйинлари йўғон, бағбақалари осилган .. кишилар ҳам учрайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҒБАҚАДОР [*а*+*ф-т*] Бағбақаси бор, бағбақали. *Бағбақадор хотин.*

БАҒ-БУҒ Тартибсиз, бир-бирига қулоқ солмай, шанғиллаб гапириш ва шу йўсиндаги гап, шовқин. «*Болалик уй бозор*» *деганларидек, бу уйда бағ-буғ кўп бўлса ҳам, ғийбат йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БАҒИЛЛАМОҚ **1** Бақириб, овозини борича қўйиб гапирмоқ; бақириб қотиб йиғламоқ. *Бола кечаси билан бағиллаб чиқди.*

2 *айн.* **бақирламоқ.** *Самовар бағиллаб қайнаяпти.*

БАҒИЛЛАТМОҚ **бағилламоқ** *фл. орт. н.*

БАҒИЛЛАШМОҚ **бағилламоқ** *фл. бирг. н.*

БАҒИР *(3-ш. бирл.* **бағри**) **1** *айн.* **жигар** 1. *От — сағридан, қўй — бағридан.* Мақол.

2 *кўчма* Қўкрак, кўкс, тўш. *Бағрига босмоқ.* ▪ *Бўтабой идорага кирганда, Низомиддинов столга бағрини бериб папирос чекар, табуреткада унга қарама-қарши ўтирган паранжили аёл пиқ-пиқ йиғлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ботирали, иссиқ бағрига босиб, у юзи-бу юзидан ўпаётган онасига бош эгиб турар .. эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Меҳр-муҳаббат, ғамхўрлик, ҳимоя рамзи; паноҳ. *Онасининг бағрида яшамоқ.* ▪ — *Майли, ойи, сиз мани беш-ўн кун бағрингиздан айирманг. Орзум шу!..— деди Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бағрига олмоқ** 1) қаттиқ қучоқламоқ; 2) *кўчма* қучоғига, ўз паноҳи остига олмоқ. *Колхоз, илгари ўтган паст-баланд гапларни унутиб, буларни хурсандлик билан ўз бағрига олар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *кўчма* Ҳис-туйғу ва кечинмалар манбаи; юрак, қалб, дил. *Бағрини эзмоқ. Бағрини қон қилмоқ.* ▪ *Унинг бағри эзилиб, кўзларига тўлиб кетган ёши қорача юзига икки ёрқин ирмоқча бўлиб оқиб тушди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 *кўчма* Макон, фазо рамзи; қўйин, қучоқ; сийна. *Кенг далада ернинг бағрин ёради дизель.* Ғ. Ғулом. *Овоз жимжит қора тун бағрини яшиндек тилиб, узоқда янгради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Жуда яхши,— деди Аҳмад Ҳусайн эркин нафас олиб,— аммо сен ҳам ҳозир кет. Тун бағри ғанимат.* Ойбек, Нур қидириб. **Ер бағрида** 1) ер ичида, ер остида; *Ўзбекистон ер бағриларида жуда кўп ва ранг-баранг фойдали қазилмалар бор;* 2) ер қаърида; ер тагида; гўрда. *Навқирон Тоҳиржон ер бағрида ётганда, мен келинни ўйлайманми?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бағри кенг** 1) даргоҳи, қучоғи кенг. *Колхозчилик, Сидиқжон, битта бола бўлса юмалаб-сумалаб ўсади, ҳеч ташвиш тортманг, колхознинг бағри кенг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) сахий, эшиги ҳамма учун очиқ, феъли кенг. *Бағри кенг, меъдаси тўқ, қалби тоза, мақсади олижаноб бир киши Муқимий кўз олдида гавдаланди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

6 Ён, нишаб томон. [*Камолов апил-тапил кийинди-да, қўнишга жилға ичи билан эмас, айланиш бўлса ҳам, Қашқатовнинг бағри билан юқоридан кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Улар* [*Суннат билан Элмурод*] *сув ёқалаб юриб пастликка тушдилар, ўнгга бурилдилар, бир оз юргач, тоғ бағрида бир неча уй кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Бағри тош** бераҳм, шафқатсиз. *Бағри тош одам.* ▪ *Туҳмат қилиб қаматган ҳам жияним, қувғинга солган ҳам ўша жияним, бағри тош чиқди, оғайни.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бағри қора** ичи қора, ёвуз. *Бағри қора одам.* ▪ [*Жамила хотинларга:*] *Йўқол, ҳаммаларинг. Йўқол номус, юрак ўғрилари, кўзимдан йўқол! Қассоблар, бағри қора калтакесаклар, илонлар, чаёнлар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бағрингиз бутун бўлиб қолдими?** йироқдаги кишиси келган одамдан кўнгил сўраш учун ишлатилади. **Бағрини кўтариб олмоқ** 1) қоматини ростлаб олмоқ; 2) моддий ёки маънавий қийинчиликдан чиқиб, ўзини ростлаб олмоқ.

БАҒИР-БУҒИР *айн.* **бағ-буғ.** *Болаларнинг бағир-буғири.* ‖ *Бағир-буғир гаплашиш.*

БАҒИРЛАБ: ер бағирлаб ерга ёпишиб ёки ёндошиб. *Самолёт ер бағирлаб учиб ўтди. Туман ер бағирлаб ёйилди. Ер бағирлаб ўсадиган ўсимликлар.* ▪ *Булар талай ергача эмаклаб, талай ергача ер бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАҒИРЛАМОҚ *айн.* **бағилламоқ.**

БАҒИШЛАМОҚ **1** Бахш этмоқ, бермоқ. *Ғайрат бағишламоқ. Сиз менга ҳаёт бағишладингиз.* ▪ *Агар кўрсам эди яна ёримни, Бағишлардим ҳамма йўғу боримни!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бокир, соф, яшил табиат юракларга куч бағишлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Сарф қилмоқ, бермоқ, тикмоқ. *Юсуфжон қизиқ Шакаржонов ўзининг бутун онгли ҳаётини ўзбек миллий санъатини ривожлантиришга бағишлади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 Бирор нарсани (одатда ёзма асар, спектакль, музика ва ш. к.ни) бирор кимса ёки нарсага, масалага, маросимга қаратмоқ, атамоқ, белгиламоқ *Гулжамол жангчи ёри Бегижонга бағишлаб қўшиқлар тўқиб, оқ олтин далаларини янгратиб куйламоқда* Н. Сафаров, Севги. *Шоир бўлсам ёмонми? Ҳамма шеърларимни ёлғиз сизга бағишлардим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қалби мардлик кучига тўлганлар, Авлодларга ҳайкал бўлганлар. Шулар иши, хотирасига Бағишладим бу достонимни.* Э. Раҳим.

4 *дин.* Дуо ўқиб, савобини худога, азиз-авлиёларга ёки ўтмиш кишилар арвоҳига атамоқ, бахшида этмоқ. *Йўл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чи ёшликда онасидан ўрганган қисқа бир сурани ўз билганича қироат билан ўқиди. Ҳамма қўл очиб марҳумнинг руҳига бағишлади. Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *эск.* Кечирмоқ, афв этмоқ. *Кутбияжоним, мени бағишла, деб ёлворган ҳолда Ҳамдам унинг қўлини тутиб, сўзини давом қилдирди.* Айний, Қуллар.

БАҒИШЛАНМОҚ бағишламоқ *фл. мажҳ. н. В. И. Ленин туғилган кунининг 100 йиллигига бағишланган илмий сессия. Ҳосилдорликни оширишга бағишланган илмий кенгаш.* ▪ *Мен ўзимга бағишланган куч манбаини жуда яхши англардим, мендаги бу ўзгариш манбаи уй ичида ухловчи бир малак эди .. Сиз эдингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҒИШЛАТМОҚ бағишламоқ *фл. орт. н.*

БАҒОЯТ [*ф-т+а*] *рвш* Ғоят даражада, ғоятда, жуда ҳам. *Кароматингиз бағоят тўғри,* Ойбек, Навоий.

БАҒРИҚУРТ Қўйларнинг ўпкасига тушадиган қурт. *Қоракўл* [*қўй*] *жонивор қуруққа ўрганган, захга тоби йўқ. Айниқса қоракўл қўзилари нозик бўлади; зах ерга ётди дегунча, ўпкасига бағриқурт тушиб, ўлиб кетади.* С. Анорбоев, Эртаги куннинг товуши билан.

БАҲАВО [*ф-т+а*] Ҳавоси мўл ва мусаффо, шу билан бирга кенг, очиқ. *Баҳаво жой.* ▪ *Шоир бир нафас ором олмоқ учун тоза, баҳаво бир хонага кирди.* Ойбек, Навоий. *Қаторасига биридан иккинчисига кирадиган тўртта катта-кичик нақшин уй, олдида баҳаво бир шийпон.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БАҲАЁ [*ф-т+а*] *айн.* ҳаёли. *Баҳаё қиз.* ▪ *Болаларникидай қулимсираган, жуда жонли ва қандайдир баҳаё кўп-кора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югуради.* Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАЙБАТ [*ф-т+а*] **1** Жуда катта, улкан, ҳайбатли. *Баҳайбат минора. Баҳайбат тоғ.* ▪ *Курбонали полвон кўркам ва баҳайбат гавдасини икки букиб, уй эшигидан чиқди.* Н. Сафаров, Курбонали. *Ўнлаб баҳайбат қозонларда таомлар тайёрланади.* Ойбек, Навоий.

2 Ваҳимага соладиган; ваҳимали, даҳшатли. *Қуюқ, баҳайбат, баджаҳл булутлардан йирик ёмғир томчилари савалаб турарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. ‖ *Икки-уч юз қадам наридаги якка-ёлғиз дарахтлар ва пастқам уйларнинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, баҳайбат кўринарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тун қоронғусида механизмларнинг гувиллаши янада баҳайбатроқ эшитиларди.* П. Қодиров, Қадрим.

БАҲАМ [*ф-т*]: **баҳам кўрмоқ** (*ёки кўришмоқ*) 1) тенг бўлишиб емоқ, ўртада емоқ, ичмоқ ёки бўлишиб олмоқ. *Улар топганини баҳам кўришади.* ▪ *Кечқурун декчани қайнатиб, қора шўрва, атала умоч, мошхўрда каби камбағалча овқатларни пиширыб, Шокир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ўртоқлашмоқ, алмашмоқ (билим, тажриба, таассурот ва ш. к.-лар). *Бу қизлар ҳам мактабдан олган билимларини колхоздагилар билан баҳам кўрмоқдалар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлатган қиз.

БАҲАМЖИҲАТ [*ф-т+а*] *рвш* **1** Ҳамжиҳатлик билан, аҳиллик, тотувлик билан, бир жон, бир тан бўлиб, бир ёқадан бош чиқариб. *Баҳамжиҳат ишлаганимиз учун, .. бригадамиз юқори ҳосил етиштиролди.* Ҳ. Назир, Механизатор Тўлаган Тошев.

2 *кесим вазифасида* Иттифоқ, иноқ, тотув. *Қўлларим жуда чиқишоқ, ҳар ишда баҳамжиҳат.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАҲАМЖИҲАТЛИК баҳамжиҳат *с. белги отл. Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАРНАВ [*ф-т+а*] *рвш* **1** Ҳар ҳолда, ҳар қалай, бир навъи. *Бу ҳам баҳарнав.* ▪ *Катта одамнинг, ҳа деб сўришларга бермай, ўз ҳолича юргани ҳам баҳарнав экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Қандай қилиб бўлмасин, қандай бўлса ҳам. *Баҳарнав, шу эҳтимолни хоннинг кулоғига етказсак бас-да, Қалмоқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАҲАРҲОЛ [*ф-т+а*] *рвш, кт.* Ҳар ҳолда. *Баҳарҳол йигирмалаб ёшма чироқлар клубни яхши ёритиб турадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БАҲО [*ф-т*] **1** Нарсанинг, молнинг пул билан ифодаланган қиймати, нарх. *Юқори баҳо. Паст баҳо. Қатъий баҳо. Чакана баҳолар. Бозор баҳоси. Молнинг ўз баҳоси. Баҳо қилмоқ. Баҳо қўймоқ.* ▪ — *Кетамиз,* — *деди* [*Отабек*] *бир оз ўйлагандан кейин,— мол баҳолари тўғрисида битишолмай турамиз, олувчилар арзон сўрайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Аҳамият, қадр, қиммат. *Бизда сувнинг баҳоси олтин.* **Баҳоси йўқ** 1) ҳеч баҳолаб бўлмайдиган, жуда катта аҳамиятга эга бўлган, бебаҳо. *Ҳаётда газ — баҳоси йўқ нарса экан. Олтин-кумушнинг эскиси бўлмас, ота-онанинг баҳоси бўлмас.* Мақол; 2) жуда ҳам одижансб, топилмайдиган, бебаҳо. *Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Баҳо бермоқ** 1) нархини белгиламоқ; 2) аҳамияти, қадри, қиммати ҳақида фикр билдирмоқ, ҳукм чиқармоқ. *Одамнинг ҳуснига баҳо берма, ақлига баҳо бер.* Мақол ▪ *Халқ партия оғзаки сўзга қараб эмас, ишга қараб баҳо беради.* Уйғун, Навбаҳор.

3 Ўқув юртларида ўзлаштириш даражасига қараб қўйиладиган балл. *Беш баҳо. Қониқарли баҳо.* ▪ — *Бу йил ўқиш бошлангандан бери нечта «аъло» баҳо олдинг?* — *Битта ҳам .. ёмон баҳо олганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Ўқитувчи унга беш баҳо қўйди.*

БАҲОДИР [*ўғ*] **1** Эртакларда ва достонларда довюрак, улкан, зўр одам. *Алпомиш баҳодир.* ▪ *Келган ёвда неча баҳодирлар бор, Бўлолдингми уруш кунда баравар.* «Ширин билан Шакар».

2 Азамат, қудратли, ҳимматли, ботир. *Баҳодир ўғил-қизлар Отланибди сафарга!* Ё. Мирза. ‖ *Бу кичкина баҳодирнинг Фазилати, шарафи, Шижоати, бирчи эди Ватанпарварларга хос!* Уйғун.

3 *кўчма* Улкан, азамат. *Бу ялтироқ кўзли, қоп-қора узун гавдали, пўлат баҳодир (паровоз, поезд) ўз бағрида бутун бир ҳаёт олиб келмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҲОДИРЛИК баҳодир *с. белги отл. Баҳодирлик кўрсатмоқ.* ▪ *Мен ҳамиша баҳодирлик қиламан, Ёмон топсам жазосини бераман.* «Рустам».

БАҲОДИРОНА [*ф-т<мўғ*] *рвш* Баҳодирларча, ботирларча; баҳодир, азамат кишилардек. *Баҳодирона иш тутмоқ.* ▪ *Баҳодирона садоқатла ҳур дийр аҳли, ҳамиша қалбига сайқал бериб, зиё қиламиз.* Ҳабибий.

БАҲОЙИ [*ф-т*] Баҳойилик тарафдори.

БАҲОЙИЛИК 19 асрда Эронда вужудга келган ва эрон буржуазиясининг Эронда чет эл капиталининг ўрнашувига ёрдам беришдан иборат қарашларини акс эттирган космополитик таълимот.

БАҲОЛАМОҚ **1** Баҳо, нарх қўймоқ, пулга чақмоқ. *Дадаси қазо қилганда Маҳсумнинг отасидан қарз кўтариб кўмибди. Эчкисини, ерини баҳолаб, қарзига ўтказибди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Баҳолаб олмоқ** байлашиб, кўтарасига бай қилиб олмоқ. *У* [*Йўлчи*] *чойхонада .. бир одам билан учрашиб, унга ўн минг хом ғишт қуйиб беришни баҳолаб олди,* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Баҳо бермоқ, аҳамияти, қадри, қиймати ҳақида фикр билдирмоқ, ҳукм чиқармоқ. *Ўзини билган одам бу гуноҳни катта жиноят деб баҳолайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БАҲОЛАЙМОҚ баҳоламоқ *фл. мажҳ. н. Моллар арзон баҳоланди. Бизда ҳалол меҳнат жуда юқори баҳоланади.*

БАҲОЛАТМОҚ баҳоламоқ **1** *фл. орт. н. Молни комиссион магазинда баҳолатмоқ.*

БАҲОЛАШМОҚ **1** баҳоламоқ *фл. бирг. н. Молни қанча баҳолашди?*

2 Баҳоси, нархи ҳақида талашмоқ, тортишмоқ, қийшимоқ, байлашмоқ. *Афанди мардикорчилик қилар эди, бир хасис одам уни ёлламоқчи бўлиб баҳолашди.* «Муштум», 1959, № 7.

БАҲОЛИ *айн.* қиммат**баҳо**. *Баҳоли моллар.*

БАҲОЛИ [*ф-т<а*]: **баҳоли қудрат** қудратига яраша, қурб етганча, қўлдан келганча; бақадриҳол. *Баҳоли*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қудрат ёрдам бермоқ. ▪ *[Меҳриниссонинг] отаси ўзига тўқ одам, уни қўша-қўша сарупо-ю, зебу зийнат билан узатган, эри ҳам баҳоли қудрат сарупо қилганди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БАҲОНА [*ф-т*] **1** Бирор ишдан бош тортиш мақсадида ёки бирор иш қилиш учун ўйлаб чиқарилган ёки шу мақсадларда фойдаланиш мумкин бўлган важ, дастак, рўкач. *Баҳона қилмоқ. Арзимаган баҳона билан уравермоқ.* ▪ *Гулнор .. Йўлчига сўзлашга ботинмас, сўзлашув учун бирон баҳона, сабаб қидиришга тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унда [Имом домлада] ўзига яраша баҳона топилди: — Бажонудил ўқир эдик, ҳазор-баҳазор афсуски, ойнак ҳужрада қолибдур.* И. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Рисолат:*] *Мен унга рўйхуш бермай юрдим. Шундай бўлса ҳам, ҳали уни баҳона қилиб, ҳали буни баҳона қилиб кириб юрди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Бошланғич сабаб, бойс. [*Бой Ғофурга:*] *Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. [*Фотиманинг*] *амакиси «қизга кийим-кечак» баҳонаси билан унинг отасидан қолган бор бисотини сотди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Абдурасул:*] *Олаҳўжабойнинг ҳовлисига қадам босмаганимга роса йигирма йил бўлди. Сизнинг баҳонангиз билан бориб қолдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Бола баҳона — дийдор ғанимат** бирор важ, баҳона билан бутунлай бошқа мақсадда, хусусан, севгилисини кўриш учун келган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

БАҲОНАЧИ Ҳа деб, ҳар нарсага баҳона топаверадиган, важ кўрсатаверадиган. *Баҳоначи одам.*

БАҲОР [*ф-т*] **1** Тўрт фаслнинг биринчиси, қишдан кейинги, ёздан олдинги фасл; кўклам. *Эрта баҳор. Баҳор қўёши. Баҳор шамоли.* ▪ *У [Гулнор] букун шод, баҳор унинг нашъасига нашъа, гўзаллигига гўзаллик қўшган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳар нарсанинг, масалан, умрнинг, ҳаётнинг гулгун, яшнаган чоғлари ва шундай чоғлар рамзи. *Бу ҳаётнинг ҳазони йўқ, мангу баҳор, Бу баҳор-ла топди насл шон, эътибор.* Ғайратий. *Дунёда туганмас, ўзгармас нарса йўқ, шунинг учун Ҳожихоннинг фасли баҳори ҳам, ҳусни малоҳати ҳам, кучу қувватц ҳам тугалишига қараб юз тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАҲОРГИ **1** Баҳорга оид, баҳорда бўладиган. *Баҳорги экин кампанияси. Баҳорги тошқин.*

2 *айн.* **баҳори.** *Баҳорги буғдой.*

БАҲОРИ [*ф-т*] Баҳорда экилиб шу йилнинг ёзида етиладиган (асосан, дон экинлари ҳақида). *Баҳори буғдой.* ▪ *Аллоф баҳори арпа ўрнига кузгисини берган экан.* Айний, Эсдаликлар.

БАҲОРИҚОР [*ф-т*] Баҳори экинлар экиладиган, суғорилмайдиган. *Баҳорикор ерлар. Баҳорикор деҳкончилик.*

БАҲОРИҚОРЛИҚ Баҳори экинлар экиш, баҳорикор деҳкончилик. *Баҳорикорлик районларида кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган энг юқори ҳосил олишга эришилди.* Н. Сафаров, Дон.

БАҲОРИСТОН [*ф-т*] *поэт.* Баҳор мамлакати, яшнаган ўлка.

БАҲОСИЗ Ҳеч баҳолаб бўлмайдиган, баҳоси йўқ; бебаҳо. *Оғзаки халқ ижодиётининг ёзма адабиётга таъсири айниқса катта ва баҳосиздир.*

БАҲР I [*а*] **1** *эск.* Денгиз; океан.

2 *кўчма* Кенглик, очиқлик; ёруғлик. **Баҳри** (*ёки* **баҳри дили**) **очилди** кўнгли очилди, руҳи енгил тортиб, кайфи чоғ, вақти хуш бўлиб кетди. *Боққа кирсанг, баҳринг очилади.* ▪ *Саодат билан кампир уйғоқ. Майин шабада эсмоқда. Оромбахш ҳаво, ҳушбўй ҳид уларнинг баҳрини очмоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

БАҲР II [*а*] *ад.* Арузда ўн тўққизта шеърий вазн группасидан ҳар бири (*қ.* **аруз**).

БАҲР III [*ф-т*] *айн.* **баҳра.** *Навоийнинг санъати зўр назмида, Эл баҳр олур ўз суҳбат базмида.* Ҳабибий. **Баҳридан ўтмоқ** (*ёки* **кечмоқ**) фойдасидан, нафъидан (шу билан бирга ўзидан ҳам) кечмоқ, воз кечмоқ. [*Ботир:*] *Валихўжа ака, боши олтиндан бўлса ҳам, шу одамнинг баҳридан ўтинг!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

БАҲРА [*ф-т*] **1** Фойда, манфаат, наф. *Ҳар бир ёш ўзининг камолотга етиш йўлида мудирнинг ҳар бир гапидан, она сутидан баҳра олган боладек, баҳра олиб ўсганини .. аниқ ҳис қилмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Лаззат, маза, ҳузур. *Гулшаним-нинг фазоси, Ҳуш баҳра, соф ҳавоси.* Ҳабибий. *Колхоз даласидан баҳра олаган киши.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

БАҲРАЛАНМОҚ **1** Баҳра олмоқ (топмоқ), фойда топмоқ, наф, манфаат кўрмоқ, фойдаланмоқ, баҳраманд бўлмоқ.

2 Лаззат олмоқ, маза, ҳузур қилмоқ.

БАҲРАМАНД [*ф-т*] Баҳра олган; баҳра олувчи. *Оламда нимаики бўлса, қуёшдан баҳраманд, унга интилади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. — *Янги водийларнинг шабадасидан мен ҳам халқ билан бирга баҳраманд бўлай,— деди Саксон ота ҳаяжонланиб.* Ойбек, О. в., шабадалар.

БАҲРАСИЗ *айн.* **бебаҳра.** *Баҳрасиз қолмоқ.* ▪ *Баҳрасиз илму ҳунардан ҳам муқаррар, дангаса, Дардисар колхозчи аҳлига саросар, дангаса.* Ҳабибий.

БАҲРИБАЙТ [*ф-т*<*а*] Шеър айтишиш ўйини (бу ўйинда тарафлардан бири бир банд шеър айтади, иккинчи бири шу шеърнинг охирги товушидан бошланадиган шеърий банд билан жавоб бериши керак). *Баҳрибайт ўйнамоқ. Баҳрибайт айтишмоқ.*

БАҲРИДИЛ [*ф-т*]: **баҳридили очилди** *айн.* **баҳри очилди** *қ.* **баҳр** I **2.** *Оқ олтинлар очилди, Хуш ислари сочилди. Уни экқан кишининг Баҳридили очилди «Қўшиқлар».*

БАҲС [*а*] **1** Илмий, адабий ва бошқа темалардаги мунозара. | Тортишув, диспут. *Ҳўжабековнинг гапида бир оз ҳақиқат бор. «Ҳақиқат баҳсда очилади»,— деб бекорга айтмаган Аристотель.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *с. т.* Ҳар ким ўзиникини маъқуллаш, талашув, тортишув. *Вақт ғанимат, ўртоқлар, баҳс билан вақт ўтказмайлик.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Фан ёки бирор илмий асарда маълум бир масалага оид қисм, бўлим, боб. *Физикада механика баҳси.*

4 *с. т.* Бирор масала ҳақидаги гап, сўз; бирор масаланинг баёни. *Нур ҳақидаги баҳснинг ўзи уларнинг кўнглини аллақачон ёритиб юборган эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Аммо бизнинг баҳсимиз унинг бева-бечораларга қилган яхшилиги тўғрисида бўлмай .., ўшандоқ катта ишнинг уддасидан чиқадими устидадир.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Баҳс очмоқ** 1) мунозара очмоқ; 2) сўз очмоқ, гап бошламоқ. **Баҳс қилмоқ** 1) мунозара қилмоқ; талашмоқ, тортишмоқ; 2) *с. т.* бирор ҳақда гапирмоқ. [*Ҳасанали*] *унар-унмасдан баҳс қилиб, ниҳоят бу унар-унмаснинг охирига шу саволни ҳам улаб юборди: — Бу гал Марғилонга кечикдингизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҲСЛАШМОҚ **1** Илмий, адабий ва ш. к. темада мунозара қилмоқ, тортишмоқ. *Олаҳўжа билан қассоб жуда диққат билан Элмуроднинг оғзига тикилишди. Улар .. илм намояндаларининг бирор масала устида баҳслашмоқларини жуда истар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Ўз фикрини ўтказиш учун талашмоқ, тортишмоқ; ўзиникини маъқул қилмоқ. *Ёш заминдор билан баҳслашиб халқ ғояларини, манфаатларини ҳимоя қилгани учун ўзи хурсанд эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ёғмаган қор ҳақида баҳслашиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

БАҲСЛАШУВ **1** **баҳслашмоқ** *фл. иш оти.*

2 Баҳс, мунозара. *Бу таклиф баҳслашувга сабаб бўлди.* ▪ *Адабиёт назариясининг кўп масаласи юзасидан ҳали ҳам келишмовчиликлар, баҳсли ўринлар бор.* «Адабиёт назарияси».

БАҲУЗУР [*ф-т*+*а*] *рвш* **1** Ҳеч қандай монелик, ўнғайсизлик сезмасдан, эркинлик билан, ҳузур қилиб, роҳатланиб, ёзилиб; бемалол.— *Баҳузур ёйилиб ўтиравериглар. Далада ёз палласида ёйилиб ўтириш роҳат,— деди*

www.ziyouz.com kutubxonasi

меҳмонларга мурожаат қилиб бой. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳеч нарсага эътибор бермасдан, парвойига келтирмасдан; бамайлихотир, хотиржам. *Баҳузур уйқуга кетмоқ.* ▪ *Бу одамлар .. дунёни сув босса тўпиғига чиқмайдиган, баҳузур ёнбошлаб ётиб, .. бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Ҳеч қандай қийинчиликсиз; бемалол. *Бу ишни у баҳузур бажаради.* ▪ *Мен ўзига тўқ одамнинг боласиман, отамнинг топгани, ўзимнинг деҳқончиликдан топганим битта қорнимга баҳузур етади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ора узоқ бўлса ҳам, [Мастон кампирнинг] эркакча товуши Ғуломжонга баҳузур етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кесим вазифасида* Бемалол, рухсат.— *Чекишга қаршилик қилмайсизларми? — Баҳузур ..* Ойдин, Суҳбати жонон.

◆ **Ўзига баҳузур** ҳеч нарсадан муҳтожлиги йўқ, ўзига тўқ, бадавлат. *У ўзига баҳузур одам.*

БЕ «Б» ҳарфининг номи; қ. **б.**

БЕ (е — *чўзиқ*) *унд. с.* Эътироз ёки ажабланишни ифодалайди. *Бе ... таъмини ҳидлаган билан қорин тўядими.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу мендан ҳам кўра кўпроқ сизнинг вазифангиз.— Менинг? — деди Тожибой.— Ҳа, сизнинг,— деди Элмурод.— Бе.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕ- [*ф-т*] Отлардан сифат ясовчи олд қўшимча, *мас. беақл, бепардоз.*

БЕАДАБ [*ф-т+а*] 1 Адаб, тарбия кўрмаган; тарбиясиз, адабсиз. *Беадаб бола.* || *Адабни беадабдан ўрган.* Мақол.

2 Адаб-ахлоқ нормаларига сиғмайдиган, адабдан ташқари. *Обиджон жуда қўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕАДАБГАРЧИЛИК *с. т. айн.* **беадаблик** 2. **Беадабгарчилик бўлмаса** *айн.* **беадаблик бўлмаса** қ. **беадаблик** 2. [*Рўзимат:*] *Агар беадабгарчилик бўлмаса, шу сабаблардан биттасини айтиб бермоқчиман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕАДАБЛИК 1 **беадаб** *с. белги оти. Агар сиз, бу кишининг хаёлини сочади десангиз, шу вақтда ўзингизнинг беадаблигингиз устида сўзлаган бўласиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Адаб-ахлоқ нормаларига сиғмайдиган хатти-ҳаракат, адабдан ташқари қилиқ, юриш-туриш. *Агар қорнинг очиб, ичакларинг узилаёзса ҳам, овқат сўрамагин. Беадаблик бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Беадаблик бўлмаса** *ёки* **беадаблик бўлса ҳам** *кириш с.* айтмоқчи бўлган гапи ёки қилмоқчи бўлган иши учун бошқаларга ҳурмат юзасидан олдиндан узр сўраш формаси. *Агар беадаблик бўлмаса, мен ҳам бир-икки оғиз сўзламоқчиман.*

БЕАДАБОНА [*ф-т<а*] *рвш* Адаб. тарбия кўрмаган кишиларадек, адаб-ахлоқ нормаларига риоя қилмасдан.

БЕАДАБЧИЛИК *с. т. айн.* **беадаблик** 2. *Беадабчилик қилмоқ.* ▪ — *Ўртоқ Сафаров мендан ўтди, сизнинг олдингизда беадабчилик қилдим,— деди [Бўтабой].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Беадабчилик бўлмаса** *айн.* **беадаблик бўлмаса** қ. **беадаблик** 2. *Агар беадабчилик бўлмаса, .. айтиб бермоқчиман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕАДАД [*ф-т+а*] Адади, сон-саноғи йўқ; сон-саноқсиз, бениҳоят кўп, беҳисоб кўп. *Кўчалар байрам тусини олган, одам беадад.*

БЕАЁВ *рвш* Аёв бермасдан, аямасдан, раҳм-шафқат қилмасдан; аёвсиз. *Қани шерлар, олға томон, ғалаба томон! Душманларни даҳшат билан қувинг беаёв.* Ҳ. Олимжон. *Муротали иш ёқмасларга беаёв эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЕАЗИЯТ [*ф-т+а*] *рвш* Азият чекмасдан, жон койитмасдан, қийналмасдан; осонлик билан, беозор, бемашаққат. *Беазият топган пул суд қилмас.* Мақол.

БЕАЙБ [*ф-т+а*] 1 Айби, гуноҳи йўқ; айбсиз, бегуноҳ. *Беайб одам.*

2 Нуқсони, камчилиги йўқ; беиллат. **Беайб парвардигор** *эск.* айби, нуқсони бўлмаган ҳеч банда йўқ деган маънода ишлатиладиган ибора.— *Беайб парвардигор,— деди Тунқатор.— Банда ҳамиша маъзур ва хатолидир, тақсир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕАМАЛ [*ф-т+а*] 1 Амали, лавозими йўқ; лавозимсиз, мансабсиз.

2 Фаолиятсиз, танбал. *Қизи ўн бешдан ошмай эрга берган ваҳший мардумни,—.. беамал муллани ер ютсун.* Осима.

БЕАМР [*ф-т+а*] *рвш* Амр-фармон бўлмасдан, буйруқ олмасдан; буйруқсиз. *Беҳуда сўзлаб турмагин менга, Подшодан беамр очмайман сенга.* «Рустам».

БЕАНДАЗА [*ф-т*] 1 *рвш* Андазадан фойдаланмасдан; андазасиз. *Кийимни беандаза бичмоқ.* || *Беандаза кийим.*

2 *сфт, кўчма с. т.* Ўхшовсиз, беўхшов. *Ё гапим беандазами?* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *сфт* Ўлчовдан ташқари, беўлчов; беқиёс. || [*Мулла Камол:*] *Тадбирларингиз беандаза маъқул ҳожим!* К. Яшин, Гулсара.

4 *сфт, кўчма с. т.* Ҳеч қандай нормани тан олмайдиган, чекини, меъёрини билмайдиган, қуюшқондан, ҳаддан ташқари иш қиладиган. *Йўқ, тааҳҳубланманг, чунки, беандаза редактор бундан нарига ўтолмаса, нима қилсин.* «Муштум», 1941, № 3.

БЕАНДИША [*ф-т*] Андишани билмайдиган, андишаси йўқ; андишасиз. *Саидий, Мирза Мухиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида «юзсиз беандиша» дерди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕАНДИШАЛИҚ беандиша *с. белги оти.— Афсуски,— деди Давлатмандбой,— Иброҳимнинг беандишалиги ишни бузди.* Айний, Дохунда.

БЕАРМОН [*ф-т*] 1 Армони қолмаган, барча орзу-умидлари рўёбга чиққан; армонсиз. *Беармон одам.* || *Беармон яшамоқ.* ▪ *Қошки эди сўнг қўлингда, эркаланиб берсам жон. Сўнгги нигоҳ сенда қолса, мен кўз юмсам беармон.* Зулфия.

2 *рвш* Тўйиб-тўйиб, мириқиб, қониқиб. *Чиндан ҳам ҳар бир тўйда тўпалон қилиб, беармон ўйнаб-кулишга ўрганган болалар бу «улуғ тўйдан» норози эдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕАХЛОҚ [*ф-т+а*] Ахлоқи ёмон; ахлоқсиз.

БЕАХЛОҚЛИК беахлоқ *с. белги оти.*

БЕАҚЛ [*ф-т+а*] 1 Ақли йўқ, ақли қисқа; ақлсиз. *Беақл йўлдошдан яхшидир таёқ.* «Муродхон».

2 Ақл ишлатмасдан, ўйламасдан қилинган; ахмоқона, номаъқул. *Беақл гап. Беақл маслаҳат.*

БЕБАРАКА [*ф-т+а*] Баракаси йўқ; баракасиз. *Бебарака овқат.* ▪ *Бўйдоқ юраверсанг ишинг бебарака, рўзғоринг бефайз бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕБАХТ [*ф-т*] *айн.* **бахтсиз.** *Бебахт қиз.* || *Кашал кетган менинг болам ўлдими? Мен бебахтнинг куни охир бўлдими?* «Равшан».

БЕБАҚО [*ф-т+а*] Тез ўтиб кетадиган, абадий турмайдиган, сақланмайдиган; ўткинчи. *Бебақо дунё.* || [*Ҳусайн:*] *Дўстим, .. қолган умримизни хилватда ва фароғатда ўтказайлик. Тахт бебақо, дунё бевафо.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

БЕБАҲО [*ф-т*] Ҳеч баҳолаб, баҳосига етиб бўлмайдиган, жуда ҳам қимматли; баҳосиз. [*Навоий:*] *Сенга беш бебаҳо ҳайкал қурурмен. Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб сен, Яшарсен доимо достонларимда.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз, Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг.* Ғ. Ғулом. || *Муҳаббат деган нарса жуда оз кишиларга насиб бўладиган бир дурри бебаҳодир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕБАҲРА [*ф-т*] 1 Баҳра олиш, фойдаланиш ҳуқуқи ёки имкониятидан маҳрум қолган, маҳрум бўлган; баҳрасиз. *Ҳаммамиз бебаҳра илм ила ҳикматдан, Хабаримиз йўқ не кун, ҳақиқатдан.* Ҳамза.

2 Фойдаси, нафъи йўқ; бефойда, фойдасиз. *Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол.

БЕБИЛИСКА *с. т.* 1 Осонлик билан, бемеҳнат, бемашаққат топилган, текин ва ҳисобсиз. *Бебилиска даромад.* ▪ *Отасининг паноҳида бебилиска пул билан ҳаёт кечирган Шокир ичи қора бир одам эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. [*Насимжон*] *бебилиска пул топишга одатланиб, хизматини тарк этади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Пала-партиш, бетартиб. *Шундай фактлар ҳам барки, .. суғориладиган ерлардан бебилиска фойдаланилмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 73. / Беҳуда. *Бебилиска ҳаракат.*

БЕБИЛЧАК *диал.* Оёқ юзининг дўнг жойи. *Туфли бебилчагимни сиқяпти.*

БЕБОЗОР [*ф-т*]: **бебозор кун** бозор кунидан бошқа кун; бегим куни. *Бу ерда бозор кунлари билан бебозор кунларининг фарқи сезилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕБОҚ [*ф-т*] Ҳеч нарсадан қўрқмайдиган, ҳайиқмайдиган; ҳеч қандай ножўя ишдан қайтмайдиган, тоймайдиган. *Ярим кечаси «ўғлон азиз» қабристони ёнида уч бебок, номаълум қароқчи йўл устида пайдо бўлибди.* Мирмуҳсин, Чўри. || *Ёмон йўлда адабсиз юрса ким бебоку беҳуда, Топиб бир кун гирибонидан олмоққа бало истар.* Ҳабибий. | *сўк.* Шум, баттол.

БЕБОШ **1** Боши, калласи йўқ; бошсиз. *Бир севгини айларканман фош, Истамасман, Севгингиз асло, Ҳайкал каби бўлишин бебош.* Сайёр.

2 *кўчма* Мияси йўқ, ақлсиз.

3 *кўчма* Ҳеч кимга қулоқ солмайдиган, сўзга кирмайдиган, қулоқсиз. *Неча кундан бери аканги кириб кўр, дейман, бу бебош уяламан, деб ҳеч кирмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Ёмон йўлга кириб кетган, тарбиясиз. || [*Ултон*] *бебош одамларни амалдор қилиб, бари эртадан оқшомгача базм-суҳбат билан овора бўлиб қолди.* «Ёдгор».— *Ноаҳил бўлсаларинг, мени ҳам куйдирасанлар, ўзларинг ҳам бебош бўласанлар — деди Фотима опа.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

4 *кўчма* Итоатдан бош тортган, интизомга бўйсунмай қўйган; итоатсиз, ўзбошимча, бетартиб. *Подшоҳларини бекор қилган Россия халқи, .. жуда бебош бўлиб кетган, ҳозир ҳукумат бошида ўтирганларга ҳеч ким итоат қилмайди.* Айний, Қуллар. || *Гузор фуқароларига маълум бўлсинким, тоғу тошларда қочиб юрган бебошлар келиб, Бек жанобларининг оёқларига йиқилсалар, афв этурлар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Қонун-қоида ва ҳақ-ҳуқуқни поймол этувчи, қонундан ташқари иш тутувчи, ўзбошимча.

5 *кўчма* Тийиб, тўхтатиб, қайтариб бўлмайдиган; жиловсиз. *Бебош шамол. Бебош дарё.*

БЕБОШБОФ *айн.* **бебошвоқ.**

БЕБОШВОҚ **1** Бошвоғи йўқ, бошвоқсиз, бўшатиб, ечиб юборилган. *Бебошвоқ мол.* ▪ *Сигир жониворни йилўн икки ой бебошвоқ қўйдингми — тамом, ундан қўлингни ювиб қўлтиғингга уравер.* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари.

2 *кўчма айн.* **бебош** 3, 4, 5. *Бетончиларимиз орасида бир-иккита бебошвоқ болалар бор, улар кўпинча одамларни ишдан қўйиб сандироқлаб юради.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар. *Чақмоқдай бебошвоқ, тошқиндай бераҳм, Лекин кўзларингда бир олам ҳаё.* Миртемир.

БЕБОШЛИҚ **1** **бебош** *с. белги оти. Ёшлик — бебошлик.* Мақол.

2 Ўзбошимчалик, қонунсизлик. *Амалда сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳаммаёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БЕБУРД [*ф-т*] **1** Сўзида турмайдиган, сўзининг, ваъдасининг устидан чиқмайдиган; лафзи, бурди, субути йўқ, субутсиз. *Бебурд одам. Бебурд бўлмоқ.* || *Нодондан ақл кутма, бебурддан — номус.* Мақол. *Мен аҳдимдан қайтиб бўпман. Комсомол олдида бебурд бўлиб қололмайман!* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Тутуруқсиз, бемаъни. *Бебурд гап.*

БЕБУРДЛИҚ **1** **бебурд** *с. белги оти. Коллектив бунинг бемаъни иш эканини дарров пайқайди, қурилиш бошқармасининг бебурдлиги .. деб англайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Тутуруқсиз гап, иш, ҳаракат; тутуруқсизлик, бемаънилик. *Бизнинг матбуотимиз .. ғоявий бебурдликка ва ревизионизмга нисбатан муросасизлиги билан меҳнаткашларнинг самимий муҳаббатини қозонди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 266.

БЕВА [*ф-т*] Эри ёки хотини ўлган; тул. *Бева чол. Бева хотин.* || *Номарднинг хотини бўлгунча, марднинг беваси бўлган яхши.* Мақол. ▪ *Домла бундан уч йил бурун бева қолиб, унга гоҳ сингелиси, гоҳ узатган қизи қараб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

БЕВА-БЕЧОРА [*ф-т*] *жамл. от* Қаровчиси йўқ, муҳтож, ночор кишилар. *Мардикор, аҳли косиб, бева-бечора ўз қорнини тўйдирса бас-да!* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕВАЖ(ҲИ) [*ф-т+а*] *рвш* Важ, сабаб, асос бўлмагани ҳолда; важсиз, сабабсиз, асоссиз. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Қўй қизим, йиғлама. Расми, ота-она, ака деган беваж шунақа қилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БЕВАЛИҚ **1** **бева** *с. белги оти.*

2 Бева хотин ёки эр ҳаёти; эрсизлик ёки хотинсизлик. *Беволикда не ҳасратда катта қилганман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕВАСИҚА [*ф-т+а*] **1** Васиқаси, ҳужжати йўқ; ҳужжатсиз, беҳужжат. *Бевасиқа уй.*

2 *кўчма с. т.* Бурдсиз, лафзи йўқ, бетайин. *Бевасиқа одам.*

БЕВАТАН [*ф-т+а*] **1** Уй-жойи, бошпанаси, ватани йўқ; дарбадар. *Суҳбатнинг охирига бориб, Полвон ўзини жуда эркин ҳис қилди, «бу яхши одам экан, беватан, бечора экан»,— деб қўйди ичида.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Ватани, юрти йўқ; ўз элидан, ватанидан ажралган.

БЕВАФО [*ф-т+а*] **1** Аҳд-паймонни бузувчи; садоқатсиз, вафосиз. *Бевафо ёр. Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол. || *Билингки, бевафодур, кўнгил қўймоқ хатодур.* Мақол. ▪ *Гапирса, гап сотиб лоф урса-ю, аҳду вафоси йўқ, Хижолат бўлмаган андишасиз, ул бевафодан кеч.* Ҳабибий.

2 *кўчма* Ҳеч кимга вафо қилмайдиган, вафосиз; вақтли, ўткинчи, бебақо. *Эй дунёйи бевафо! .. Шу йигитдан бир қатра бахтни аядингми!* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕВАФОЛИҚ **1** **бевафо** *с. белги оти. Ўз навбатида у ҳам бир қизнинг бевафолигидан шикоят қилиб, пича ёш ҳам тўкди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Аҳд-паймонни бузиш, хиёнат, садоқатсизлик. [*Жамила Ғофурга:*] *Хайр, Ғофуржон, бир умр хайр! Сенга бевафолик қилмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАҚТ [*ф-т+а*] *рвш* **1** Одатдаги ёки белгиланган вақтдан илгари, вақт-соати етмасдан. *Ҳўроз бевақт қичқирди.* || *Бевақт ўлим.* ▪ *Қурбон ота яна неча йиллар эшоннинг хизматида бўлиб, бевақт кучдан қолди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

2 Ноқулай, номатлуб ёки кераксиз вақтда; бемаврид. *Бевақт келиб сизларни йўлдан тўхтатдимми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кеч тунда, **бемаҳал.** *Бевақт йўл юрма.*

БЕВОСИТА [*ф-т+а*] *рвш* Воситасиз, тўғридан-тўғри. *Муҳокамада бевосита қатнашмоқ. Ишга бевосита раҳбарлик қилмоқ.* ▪ *ЎзССР ташқи давлатлар билан бевосита алоқа боғлашга .. ҳақлидир.* «ЎзССР Конституцияси».

БЕВОШ *с. т. айн.* **бебош** 3—5.

БЕВОШЛИҚ *с. т.* Бебошлик.

БЕГЕМОТ [*р*] Тропик Африка кўл ва дарёлари, шунингдек улар атрофида яшайдиган, териси қалин йирик сутэмизувчи ҳайвон; сув айғири.

БЕГИМ: бегим куни *диал.* белгиланган бозор кунларидан бошқа кун. *Э ўғлим, булар бозор куни халқни алдайди, бегим куни бир-бирини алдайди.* «Муштум», 1941, № 3.

БЕГОЙИМ *айн.* **бек ойим** (*қ.* **бек** I 1).

БЕГОНА I [*ф-т*] **1** Қариндошлиги, яқинлиги бўлмаган; ёт. *Менга бегона бўлсангиз, ўғлингизга бегона эмассиз-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Йўлчи учун бу қиз энди бегона эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Элмурод унинг ёнида ўтирар ва беихтиёр унинг чиройли кўзларига дамба-дам қараб қўяр, назарида Фотима тобора узоқлашиб, тобора ёт ва бегона бўлиб бораётганга ўхшар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бегона қилмоқ** 1) ўзидан узоклаштирмоқ, ёт кишилар қаторига ўтказмоқ; 2) *кўчма* четга кеткизмоқ, бировнинг қўлига ўтказиб юбормоқ. *Агар бундан кейин ҳам насияга гўшт олмоқчи бўлсалар, савдони бегона қилмай, менинг олдимга келаверсинлар* «Латифалар»; 3) *кўчма* йўқотмоқ, сочмоқ. *Ақлни бегона қилманг! Агар чора кўриш лозим бўлиб қолса, мен бу ерда.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Алоқаси, тегишлиги бўлмаган, четдан келган, чет. *Тунлари ҳар ҳовли эшигида ўша ерда яшовчилардан навбатчилар тайинланади — бегона кирмасин.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бир ерга янги келган бегона одам дарров ҳаммани таний олмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Бошқаларга тегишли, нотаниш; ўзга. *Бегона шаҳар.* ▬ *Мана энди, бегона кўз, бегона қулоқнинг йўғида учови ҳаҳолашиб, оғиз-бурун ўпишиб келаётир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аёл .. бегона тилда гаплашувчиларга тикилиб, ранги ўчиб ўрнидан турди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Уларнинг [меҳмонларнинг] гаплари, муомалалари, юриш-туришлари йўлчига тамом бегона туюлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма* Хабари бўлмаган, кўрмаган, билмаган; ёт. *Ҳаётнинг дағал муомаласидан бегона, фақат унинг чучук сўзларинигина тинглаб келган Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо Унсиннинг кўнгли ўйин-кулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Бегона ўт** маданий экинлар орасида тасодифий уруғдан кўкариб чиққан ёввойи ўт. *Ердан яхши унум олиш учун ернинг бегона ўтлардан тозаланиши, кузда чўқур чопилиши, гўнг солиниши каби масалаларга кўп аҳамият бериб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕГОНА II Бекларга хос бўлган, дабдабали, ҳашаматли; бекларча.

БЕГОНАЛАШМОҚ Қариндошлардан, яқин кишилардан узоқлашмоқ, ёт кишидек бўлиб қолмоқ. [*Кумуш*] *кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб борганини яхши англар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саидий ҳануз Мунисхондан бегоналашиб кетганч йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕГОНАЛИК I **бегона** 1 *с. белги оти. У [Элмурод] кун сайин ака-ука, ёр-оғайнига айланиб бораётган кишилар орасида ўзининг бегоналигини унута борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бегона, ёт, чет кишиларга бўлган муносабат. [*Гулсумбиби*] *бегона ҳар вақт бегоналигини қилади. Қизим бахтли бўладими, ўтда ёнадими, Мирзакаримбойга бари бир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕГОНАСИРАМОҚ Бегона ёки нотаниш, ҳали ўрганмаган кишилар ўртасида ўзини бир қадар ноқулай сезмоқ, сиқиқ, танг тутмоқ. *Саидий ҳозиргина бозордан олиб келинган қўйдай бегонасираб бурчакда ўлтирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳар ҳолда у бегонасирар, сал нарсани кўнглига олиб ўксир эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БЕГОР [*ф-т*] *диал.* Мажбурий хизмат, ҳашар (феодализм даврида хон-беклар томонидан камбағал фуқарони **бепул ишлатиш усули**). *Хоннинг фармонига кўра ҳар ким бегорда ўн икки кун текинга ишлаб бериши керак эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БЕГУМОН [*ф-т*] *рвш* Гумонсиз, шак-шубҳасиз. [*Тоҳир:*] *Гар вафо бўлмаса, васл, бегумон, бўлмас эди.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

БЕГУНОҲ [*ф-т*] Гуноҳи, айби, жиноятй йўқ; айбсиз, гуноҳсиз. *Бегуноҳ ғўдак.* ▬ *Бегуноҳ мўминларни ўлдиравериб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз.* «Латифалар». [*Жомий:*] *Газаб тиғин чиқарса подшоҳлар, жиноятчи бўлурлар бегуноҳлар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий

БЕДА Асосан отга едириш учун экиладиган кўп йиллик дуккакли ўсимлик. *Ҳўл беда. Бир боғ қуруқ беда. Беда сепмоқ. Беда ўрмоқ. Отга беда солмоқ.* ▬ *Отрядниинг отлари ҳовлидаги қатор якка михларга, охурларга, бостирмаларга боғланган, беда, ем емоқда.* Айний, Қуллар.

БЕДАВ [*ф-т*] Ўчқур, ўйноқи (от ҳақида). *Кун ҳисобин бй олар, бедав ўрнин той олар.* Мақол. ‖ *Генерал Раҳимов ўзининг кулранг бедавида артиллерия полки штабига елиб келди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

БЕДАВО [*ф-т+а*] **1** Давоси йўқ, тузалмайдиган, тузатиб бўлмайдиган. *Тоҳиржон, киноя билан жилмайди: «Менинг бедаво дард, укам. Бирор кун енгилланиш йўқ».* Ойбек, Қутлуғ қон. *«Ҳамма дардга бор даво, ошиқнинг дарди бедаво», дебди шоир.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарди бедаво** 1) давоси йўқ, тузалмас дард. *Вафосиз ёр деб тушдим бу дарди бедаволарга, Ўлимнинг вақмидан ғардан юрак тўлганга йиғлайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) *кўчма с. т.* тузатиб, эпақага келтириб бўлмайдиган иш, нарса ёки одам; дахмаза.

2 *кўчма с. т.* Жуда хунук, келишмаган, кўримсиз, бадбашара.— *Эрим қиморбоз бўлса ҳам, чўтир, бедаво бўлса ҳам, ёмон эмасди. Юзи хунук бўлгани билан одамгарчилиги бор эди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Золимнинг мақсадини қилган бажо паранжи. Мазлумларга зиндон ул бедаво паранжи.* Ғ. Ғулом.

БЕДАЗОР Беда экилган ер, бедапоя. *Улар пича юриб, тўрт-беш таноб жойни ишғол этган бедазорга чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕДАКОР Беда экувчи, беда етиштирувчи.

БЕДАКОРЛИК *айн.* **бедачилик.** *Қолхозларда бедакорликни қатъий суратда яхшиламоғимиз .. керак.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 46.

БЕДАНА Қирғовулсимонлар оиласига мансуб, овланадиган, кичик сайроқи қуш. *Урушқоқ бедана. Тезотар бедана. Салмоқли бедана. Бедананинг «вит» дегани — қочгани.* Мақол. *Бедананинг уйи йўқ, қаерга борса питпилдиқ.* Матал. **Бедана юриш** майда қадам ташлаб тез-тез юриш. *Бегимхон ғузардан тезлаб ўтиб, катта йўлдан бедана юриш қилиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Шу қушнинг гўшти (овқатлик сифатида). *Минғбоши қўчқор, хўроз, бедана бошларининг ишқибози бўлса, Салим амин яхши бўза билан бедана кабобнинг ишқибози эди.* М., Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕДАНАБОЗ Бедана ўйновчи, бедана сақлаш ва бедана уриштиришни яхши кўрадиган. *Беданабоз одам.*

БЕДАНАМАШАҚ Балиқчилар туркумига мансуб қуш.

БЕДАПОЯ Беда экилган ер, бедазор. *Бедапоялардаги бедани ўриб йиғиштиришга раисимиз .. ўзлари раҳбарлик қилсалар.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕДАРАК [*ф-т+а*] *рвш* Ҳеч қандай хат-хабарсиз, ном-нишонсиз, дараксиз. *Бедарак кетмоқ.* ▬ *Индинига эрталаб она-бола йўлга чиқиб, бедарак кетган отани излаб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Дилбар:*] *Ҳа, нега бедарак бўлиб кетдинг? Тоб-мобинг бўлмадими?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. ‖ *У эрта билан шаҳардан келган суратчи йигит билан Кўкоролга кетганича ҳамон бедарак эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БЕДАРМОН [*ф-т+а*] Дармони, кучи, мадори йўқ; қувватсиз, ҳолсиз, заиф. *Бедармон чол.* ‖ *Оёқларим бедармон.* ▬ *Қўрғонларда кечки овқатга ёқилган ўтнинг нимранг тутунлари пахса деворлардан бедармон кўчиб, гиёҳлар устига ётанади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Бедармон тортмоқ** куч-қуввати кетиб, мадори қуриб бормоқ. *Доим захда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми? Ишқилиб .. кўп вақтдан бери бедармон тортиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Мажмағил, нимжон (яхши ўсолмаган, ўсимлик ҳақида). *Бедармон ниҳол.* ‖ *Кўп звеноларнинг ғўзаси жуда бедармон. Чопиқ ва суғориш сифати ҳар жойда бир хил эмас, деди Ўктам.* Ойбек, О. в, шабадалар.

БЕДАРМОНЛИК **бедармон** *с. белги оти.*

БЕДАХМАЗА *рвш* Ортиқча дахмазаси йўқ, ташвиш орттирмайдиган; беташвиш.

БЕДАХОНА Беда ва умуман хашак босиладиган уй ёки болохона. *Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, токчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕДАЧИЛИК Беда экиш, беда етиштириш ишлари; бедакорлик. *Бедачиликни юксалтириш. Бедачилик хўжалиги.*

БЕДИЛ [*ф-т*] **1** *кт.* Маъюс, ҳасратли; ғамгин.

2 *кўчма* Кўнгилсиз бўлган, кўнгли совуган. *Дардсиз, бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмагил.* Ҳамза.

3 *кт.* Ўта даражада ошиқ, ишқ ўтида куйган. *Чироғпоядаги шам бедиллар юрагидек титраб, меҳмонхо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нани аранг ёритар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕДИН [*ф-т+а*] *айн* **динсиз.**

БЕДОД [*ф-т*]: **бедод бўлмоқ** ҳеч кимга арз-дод қилолмай ноилож қолмоқ. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Бир одамга берайликки, дўстлар шод, душманлар бедод бўлиб, ота-она, қавми-қариндошларингниям бундай орзу-армони ушалсин.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БЕДОДЛИК Арз-додга ҳеч ким қулоқ солмайдиган, адолатсизлик, қонунсизлик ҳукм сурган ҳолат. [*Ғофур қозига:*] *Бу қандай зулм, бу қандай бедодликки, севган хотинимни золим бой тортиб олмоқчи бўлса-ю, менга ёрдам бериш ўрнига бойнинг ёнини оласиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕДОМ-ДАРАК, бедому дарак *рвш* Бутунлай хат-хабарсиз, бедарак. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолиптилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Оббо сиз-эй, мунча бедому дарак бўлиб кетмасангиз? Тинчликми ўзи?* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

БЕДОНА I [*ф-т*] Уруғсиз қора кишмиш узум. *Сersув ва хилма-хил узум кўп. Қоражанжал, бедона, соҳиби, дили кафтар, бувоки — хуллас буларнинг навъ беҳисоб.* Ойбек, Болалик.

БЕДОНА II Бир-икки яшар молнинг терисидан ишланган чарм. || *Енгил бедона маҳсиси билан қала кафши* [*Раънонинг*] *кичкина оёғига жуда келишган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕДОР [*ф-т*] **1** Уйқуга кетмаган, уйқусиз, уйғоқ. *Бедор кўзлар.* || *Тунни бедор ўтказмоқ. Бедор ётмоқ.* | Ўйқусиз ўтказилган. *Бедор тунлар.*

2 *кўчма* Ҳушёр, сергак, зийрак. *Бедор чегара соқчилари.* ▪ *Ҳар муроду мақсадингга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм.* Ҳамза. || *Мен осойиш тунда бегам, беозор, Бахт берган тупроқни сақлайман бедор.* Зулфия.

БЕДОРЛИК, бедор *с. белги оти.* Ҳаяжондан, бедорликдан мадори қуриган аёлни юпатадиган юмшоқ муомала, илиқ-иссиқ сўз керак эди. Н. Шаломова, Ҳурмат лойиқ. *Чегара соқчилари мамлакатимиз чегараларини бедорлик билан қўриқламоқдалар.*

БЕЖАЛМОҚ, бежамоқ 1 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бежалган уй. Деворий газета яхши бежалипти.* ▪ *Ёқимли тоза сувлардан эди бегона Фарғона, Бежалди, яшнади, бўлди бугун Фарғона — Фарғона.* Ғ. Ғулом.

БЕЖАМА 1 *от* Безак, зеб, ҳашам; нақш. *Бежамаси кўп, бачкана иморат.*

2 *сфт* Безатилган, безалган; сернақш, серҳашам. *Бежама эшик. Бежама уй.*

3 *сфт, кўчма сало.* Дабдабали, тамтароқли, қочирмалар билан безатилган. *Бежама гаплар. Бежама услуб.*

БЕЖАМАДОР *айн.* **бежама** 2, 3. *Бежамадор кути. Бежамадор услуб.*

БЕЖАМОҚ 1 *айн.* **безамоқ.** *Қўғирчоқни бежамоқ.* ▪ *Бу узатиш мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун энг асл, энг нафис кийимларини кийиб, фавқулодда ҳусн оламини яна бир қат, яна бир қайта бежабдирлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Чиройли қилмоқ, келиштирмоқ. *Яп-янги кўк шоҳи тўн кийган устод янги тақяга саллани бежаб ўрамоқда эди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма сало.* Дабдабали, тамтароқли қилмоқ, қочирималар билан тўлдирмоқ. *Гапни хўп бежайсиз-да. Услубни бежамоқ.*

БЕЖАНЖАЛ Жанжалсиз, тортишувсиз.

БЕЖАТМОҚ, бежамоқ 1 *фл. орт. н.*

БЕЖИЗ [*ф-т* бечиз] *(фақат бўлишсиз феъллар билан)* Бекор, бекорга, асоссиз, сабабсиз. *Партиямиз Программасида коммунизм барча халқларга тинчлик, қардошлик ва бахт-саодат барқарор қилувчи жамият деб бежиз аттилмаган.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 31 июль. *Эртўғон деган отни, Отам қўймаган бежиз. Онам тўғон бошида Тўққан экан ўша кез.* Қ. Муҳаммадий.

БЕЖИРИМ Ихчам, шинам, жажжи ва келишган, чиройли. *Бежирим уй. Оёқларида бежирим туфли.* ▪ *Муҳаррам ширин табассум билан кулди, бежирим лабининг икки бурчагини нозик тўр тутилган дастрўмолчаси билан артиб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ойқиз .. қабулхонада бежиримгина, қадди қомати келишган .. нотаниш қизга назар ташлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || *Турсуной газетага бежирим қилиб ўралган бир китобни очиб кўздан кечира бошлади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БЕЖО [*ф-т*] *рвш* **1** Алланечук бесаранжом, бетинч, безовта, изтиробли. *Юрагим бежо бўляпти.* ▪ *Қудрат уч бурчак қилиб, тахланган қоғозни очаркан, ҳайратдан кўзлари чақнар, юраги бежо типирчиларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳамроҳи саманнинг бежо пишқиранини .. эшитиб, чўчиб орқасига қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Марҳамат .. гапни узоқдан айлантириб келди. Тоғдаги воқеага етганда, Қудратнинг кўзлари бежо бўлиб, турқи ўзгарилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Юриши** (*ёки* **қадам олиши**) **бежо** юриши, қадам олиши алланечук бесаранжом, шубҳали. *У қўлтиғига бир нарса қистириб олган, юриши ҳам бежо эди.* Ҳ. Назир, Яхши исм.

2 Ноўрин, ноўрин. *Мулла Қосимжон! Сизнинг хотинингиз сал бежо юрадиган бўлибдир.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Қоражонбек, болам, бежо қиласан, зўр ўзбекни қайдан топиб келасан?* «Алпомиш». *Қариганда бежо бир иш қилибсан, Бир шаҳарга ўзинг юриш қилибсан.* «Зулфизар билан Аваздон».

3 Ўз жойида эмас, жойидан қўзғолган. *Китоблар бежо бўлиб қолибди.*

БЕЖОЙ [*ф-т*] **1** Жойи йўқ, макон-сиз.

2 *диал. айн.* **бежо.** *Подшонинг отига бежой минибсиз, жондан кечиб ажаб ишни қилибсиз.* «Рустамхон».

БЕЖОҒЛИК 1 Бежалган, безатилган, ясатилган. *Бир тўп ёш-яланг одоб-тавозе билан тўйхонага кириб келди-да, бежоғлиқ, столга ўтирди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Саранжом-сариштa. *Тежоғлиқ иш — бежоғлиқ.* Мақол. ▪ *Режали иш — бежоғлиқ деганларидек, Исмоил Солиев чойхона ҳисобига келтирилаётган ўтин-кўмирларнинг ҳам режасини олиб қўйган.* Т. Ортиқов, Пона емаган танобчи.

♦ **Бекники бежоғлиқ** бекнинг ҳақи, тегиши доим тайёр.

БЕЗ I **1** *анат.* Одам ёки ҳайвонларнинг тириклиги учун зарур моддалар ишлаб чиқарадиган орган. *Қалқонсимон без. Лимфа безлари. Ички секреция безлари.*

2 *с. т.* Шу органнинг яллиғланиш натижасида дўмбоқчага айланган ҳолати. *Кўлтиғимга без келибди.*

3 *кўчма с. т.* Гап таъсир қилмайдиган; безбет, сурбет. *Без одам.* **Без бўлиб** безрайиб, бақрайиб, назар-писанд қилмай.— *Оёқсиз бўлганингдан кейин ярим одамсан-да. Бағри тошлар бўлса, без бўлиб ўтирибдилар. Мен кимга керак? Кимга,— деди Ботиров онасига.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

♦ **Без термоқ** тубан ишга қўл урмоқ маъносини ифодалайдиган ибора. *Бундан кўра без теринг.* ▪ — *Сипоҳиларнинг қули бўлгандан кўра, без терган афзал,— деди Аваз қатъий қилиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БЕЗ II [*р* бязь] Сурпдан кўра қалин, пишиқ ип газлама. *Оқ без.* || *Без тўшак.*

БЕЗАВОЛ [*ф-т+а*] **1** Завол кўрмайдиган, заволсиз, сўнмас; абадий, барқарор. *Безавол ҳаёт. Безавол қўёш.*

2 Ривожи тўхтамайдиган, кетига кетмайдиган, доимо яшнайдиган. *Сизни кўрсам, эсга тушар тоғ қизи, Безавол ўлканинг бегуноҳ қизи.* Ҳ. Салоҳ.

БЕЗАК 1 Ҳусн, кўрк, чирой берувчи нарса; зийнат берувчи буюм ёки нақш. *Архитектура безаклари. Арча безаклари. Безак буюмлари.* ▪ *Кабинетнинг бирдан-бир безаги — дераза ларнинг ўртасидаги ён деворга осилган «Қишлоқ Совети ерларининг картаси» эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби .. буюмлардан қути-қути йиққан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Дастурхон безаги** дастурхонга қўйилган ёки қўйиладиган ноз-неъматлар; дастурхон зийнати. *Анор, узум, олмалар дастурхон безаги ҳисобланади.*

2 Бирор нарсага ишланган нақш, зийнат; пардоз. *Безак бермоқ. Безак ишлари.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 *кўчма* Ҳусн, кўрк. *Қамтарлик — инсон безаги.*

БЕЗАКДОР *айн.* **безакли.** *Безакдор қин.*

БЕЗАКЛИ Безатилган, безалган, бежалган, нақшдор, зийнатли. *Шу безакли, адил кошона, Меҳнаткашга чин роҳатхона.* Шайхзода.

БЕЗАЛМОҚ безамоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Уйма нақшлар билан безалган уй. Кўчалар байрам либоси билан безалди.* ▪ *Ерлар кўк гиламлар билан безалганда, .. биз ҳам тўй қилармиз .. Шундайми, Раъно?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

БЕЗАМОҚ Зеб, нақш, зийнат бериб ёки кўз қувонтирадиган нарсалар билан бойитиб ҳусн киргизмоқ, чиройли, кўркам қилмоқ; бежамоқ. *Арчани безамоқ. Дастурхонни безамоқ. Деворий газетани безамоқ.* ▪ *Баҳор келди. Мактаб саҳнидаги ўрикларни оқ, пушти гуллар безади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Янги қишлоқ уйларин Безар Ильич чироғи.* З. Диёр. *Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла, Безамоқ чоғидир умр дафтарин.* Ғ. Ғулом.

БЕЗАНГЛАМОҚ Бирор нарсадан зада бўлиб ёки қўрқиб зириллаб турмоқ, безовта ёки бетоқат бўлмоқ, чўчиб, ирғиб тушмоқ. *Дори деса, безанглайди.* ▪ *Анор Узоқов .. ҳа дегандa ёмғирнинг тинмаётганини кўриб, безанглаб қолди.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

БЕЗАНГЛАТМОҚ безангламоқ *фл. орт. н.*

БЕЗАНГЛАШМОҚ безангламоқ *фл. бирг. н. Булар ўша пайсалдаги Қўл кучига ёпишганлар. Ёруғликдан безанглашиб, Қоронғуда топишганлар.* «Муштум», 1962, № 20.

БЕЗАНМОҚ безамоқ *фл. ўзл. н. Безанган аёл.* ▪ *Қўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдур, Эгнида яшил жомаси зебо безанибдур.* Ҳабибий.

БЕЗАНТИРМОҚ безанмоқ *фл. орт. н.*

БЕЗАРАР [*ф-т*+*а*] Зарар бермайдиган, зиён келтирмайдиган, зарарсиз, зиёнсиз, безиён. *Безарар қуш.* ‖ *Девни ўлдириб агар, Қайтиб келсанг безарар, Шу куни тўй бошлармиз, Ғам-ғуссани ташлармиз.* Ҳ. Олимжон.

БЕЗАТИЛМОҚ безатмоқ *фл. мажҳ. н. Анвойи таомлар билан безатилган дастурхон.* ▪ *Байрамдаги, тўйдаги каби, Чўғдай безатилган ҳамма ёқ.* Э. Раҳим. *Фойе, зал ва саҳна ҳали йиғиштирилмаган, эртаги мажлисга безатилаётганлиги шундоқ кўриниб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕЗАТИШМОҚ безатмоқ *фл. бирг. н.*

БЕЗАТМОҚ безамоқ *фл. орт. н. айн.* **безамоқ.** *Газета саҳифасини .. янги ўқиш йилига тайёрлик, ёз хотиралари тўғрисидаги хабар ва шеърлар безатган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фуод афанди уни* [*Ҳожи холани*] *боқар, ичирар, кийинтирар, безатар, кўнглини хуш қилар, лекин пул олмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕЗАХА Захасиз, эзилган, лат еган жойи йўқ, захаланмаган; тоза. *Безаха олма. Безаха қовун.*

БЕЗАШМОҚ безамоқ *фл. бирг. н. Пионерлар кабинетни безашди.*

БЕЗ-БЕЗ: без-без оғримоқ зириллаб, қақшаб оғримоқ, безиллаб оғримоқ, безилламоқ. *Оёқларим без-без оғрияпти.* **Без-без қилмоқ** *айн.* **без-без оғримоқ. Юраги без-без қилади** *айн.* **юраги безиллайди** *қ.* **безилламоқ** 1.

БЕЗБЕТ Бети қаттиқ, уят-андишаси йўқ, ор-номусни билмайдиган, гап таъсир қилмайдиган, сурбет, без. *Безбет одам.*

БЕЗБЕТЛИК 1 безбет *с. белги оти. Унинг безбетлигини қаранг-га!?*

2 Уят-андишани, ор-номусни йиғиштириб қўйиб, сурбетларча қилинган иш, хатти-ҳаракат. *Бойнинг безбетлигини Жўра полвон кўриб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕЗГАК Вақт-вақти билан иситма чиқариб, қалтиратадиган юқумли касаллик. *Безгак дори. Безгакка қарши кураш. Ўзбекистонда безгак касаллиги тамомила йўқотилди.* ▪ *Безгак тутгандек, қизнинг аъзойи бадани титрай бошлади.* Ойдин, Ҳикоялар. | Шу касаллик билан оғриган киши. *Нури бу воқеанинг учини эшитган ҳамон безгакдай қалтираб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕЗГАЛДАК Тувалоқлар туркумига мансуб чўл қуши.

БЕЗДИРИЛМОҚ бездирмоқ *фл. мажҳ. н.*

БЕЗДИРМОҚ безмоқ *фл. орт. н. Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил.* Мақол.

БЕЗИЁН [*ф-т*] *айн.* **безарар.**

БЕЗИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **безангламоқ. Юраги безиллайди** юраги ботинмайди, қўрқади. *Тишимни олдириб ташлай десам, юрагим безиллайди.*

2 Зириллаб, қақшаб оғримоқ, без-без қилмоқ (кўпроқ чарчаш, уриниш натижасида). *Баданидан иситма чиқар, чакка томирлари урар, кўнгли озар ва бутун вужуди безиллар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жангчилар оёқларининг безиллаб қолганидан бўлса керак, ўрдакдек лапанглаб юрардилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕЗИЛЛАТМОҚ безилламоқ *фл. орт. н. Болани жуда безиллатиб қўйибсиз.* ▪ **Юрагини безиллатмоқ** зада қилиб қўрқитиб, чўчитиб қўймоқ. *Икки кун муттасил давом этиб турган телба шамол, айниқса қизларнинг юрагини безиллатиб қўйган эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

БЕЗМОҚ Зада, безор бўлмоқ. *Доридан бездим. Бекорчиликдан бездим.* ▪ *— Золим подшодан бездик, ўлақолсин у! — деб қичқиришди хотинлар* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕЗОВТА 1 Ташвишга ёки ҳаяжонга, изтиробга тушган; бетинч, ғаш. *Мадамин бу ердан чиқиб, яна безовта жонига малҳам қидирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ [*Раҳим*] *атрофга безовта аланглаб, кимнидир ахтарди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ташвишли, изтиробли, бетинч ҳолатни ифодаловчи. *Санобархон Адолатнинг безовта кўзларига яна тикилиб сўради: — Бирор гап бўлгани йўқми?* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Тинчлиги бузилган, бетинч. [*Жўра:*] *Қўрбоши ака, неча йилдан бери замона безовта.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

3 Тиними, ҳаловати йўқ, тинимсиз; бетоқат, беором. *Бемор безовта бўляпти. Бола туни билан безовта бўлиб чиқди.* ▪ *Бу ернинг ўжар табиатига, ғилдирак устидаги безовта турмушга у тез кўникди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 242. *Максим қишлоқда табиблик қилиб юрган вақтларида бундай безовта бетобларни кўп кўрган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЕЗОВТАЛАНМОҚ 1 Тинчлигини йўқотмоқ, ташвишланмоқ, ташвиш тортмоқ, безовта бўлмоқ. *Вақт ўтган сари меҳмонлар безовталана бошлашди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

2 Бетоқат, беором бўлмоқ, безовта бўлмоқ.

БЕЗОВТАЛИК 1 безовта *с. белги оти.*

2 Ташвишланиш, ҳавотирлик ҳолати; изтироб, ғашлик. *Давронов рўпарада шумшайиб турган Ғозига қараб, унинг кўнглидаги безовталикни сезди.* И. Раҳим, Ихлос. *Набижон ҳамроҳларини кўриб, безовталик билан сўради: — Тинчликми, иш қилиб? Қолиб кетдинглар жуда.* С. Зуннунова, Гулхан.

БЕЗОР [*ф-т*] *(ч. к. билан кесим вазифасида)* Безган; тўйган. *Бекорчидан ҳамма безор.* Мақол. *Дилозордан худо безор.* Мақол. ▪ *Эрназар данғасага айтинглар: менинг томонимга қарамасин, мен унақа одамдан безорман.* Айний, Қуллар. **Безор бўлмоқ** жонига тегмоқ, кўнглига урмоқ *Пашшадан безор бўлдим. Ундан қўни-қўшнилар ҳам безор бўлиб кетган.* **Безор қилмоқ** жондан тўйдирмоқ, обдан зериктирмоқ. **Жондан безор қилмоқ** жондан тўйдирмоқ, жуда ҳам жонга тегмоқ, зериктириб юбормоқ. [*Оқила:*] *Ўзингиз қачон борасиз? Болалар дада деб жонимдан безор қилишяпти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БЕЗОРИ [*ф-т*] Ножўя харакатлари билан ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи, ҳаммани безор қилувчи; хулиган. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас.* Мақол. ▪ *Ойим билан дадам мени жуда эркалатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам, мендан қип-қизил безори чиқар эмиш.* Х. Тўхтабаев, Сариқ девни миниб. **Ота безори** ножўя ҳаракатлари билан ҳаммани, ҳатто ўз отасини ҳам безор қилган.— *Ота безори бўлмоқчимисан? — Абдураҳмонбой кутилмаганда кўзига ёш олди* Ҳ. Ғулом, Машъал.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БЕЗОРИЖОН [*ф-т*]: **безорижон қилмоқ** жондан тўйдирмоқ, жонига тегмоқ, зериктирмоқ.— *Бу нима қилганингиз, жон эр? Ҳа деб уйда ётавериб, бизни ҳам безорижон қилдингиз-ку,— деди Отиной эрига.* Ғайратий, Довдираш.

БЕЗОРИЛИҚ 1 **безори** *с. белги оти.*

2 Ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи, ҳаммани безор қилувчи ножўя хатти-ҳаракат. *Безорилик қилмоқ.* ▪ *Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик — ҳаммаси бекорчиликдан чиқади.* А. Мухтор, Чинор.

БЕЗОТ [*ф-т+а*] 1 *айн.* **зотсиз.** *Безот сигирлар.*

2 *эск.* Синфий жамиятда: **аслзода**ларга, зодагонларга мансуб бўлмаган, зоти паст. *Сидиқжон безот, Сидиқжон гадобачча...— Тўғри, лекин замон шуларники бўлса нима дейсан?* А. Қаххор, Қўшчинор.

БЕЗРАЙМОҚ 1 Кўзни лўқ қилиб қараб турмоқ, бақраймоқ, без бўлиб турмоқ. *Минг боши.. «яна нима дейсан?» дегандай безрайиб тураверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Илгари унча-мунча даккини сиртига юқтирмай безрайиб тураверадиган Авезов ҳозир хотини билан онаси олдида мўминтой боладай бўйин эгиб турарди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Донг қотмоқ, серраймоқ (ҳайратдан, қўрқув ва ш. к.дан). *Ойшабону нима дейишини билмай, ўтирган ерида безрайиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Пинагини бузмай туравермоқ. *Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудида турардик.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Машина [ариқнинг] лабида «тир-тир» деб тутун қайтарди-ю, «пуф» деб тўхтаб қолди. Йигитали шунча уринса ҳам, машина безрайиб тураверди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БЕЗРАЙТИРМОҚ **безраймоқ** *фл. орт. н. Кўзини безрайтириб турипти!*

БЕИБО [*ф-т+а*] Ор-номусни билмайдиган, шарм-ҳаёси йўқ; уятсиз, ибосиз, беҳаё. *Қизини бир умр заҳарлаган беибо кишига яна нима керак?* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

БЕИЖОЗАТ [*ф-т+а*] *рвш* Ижозат, рухсат бўлмагани ҳолда; ижозатсиз, берухсат.

БЕИЗ 1 *айн.* **рельссиз.** *Беиз транспорт.*

2 *рвш* Асар, из қолдирмай; асарсиз. *Қуюн тутундек буралиб кўтарилади-ю, қумга сепилган сувдай беиз йўқолади.* М. Назаров, Сирли хат.

БЕИЛЛАТ [*ф-т+а*] Иллати, камчилиги, нуқсони йўқ; бенуқсон. *Арзон беиллат эмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол.

БЕИСТИСНО [*ф-т+а*] *рвш* Бирортасини ҳам четда ёки қатордан қолдирмай, мустасно қилмай; четда ёки қатордан қолмай, барча баравар, ялписига, истисносиз. *Партия ўқувида беистисно ҳамма қатнашади.*

БЕИХТИЁР [*ф-т+а*] *рвш* Ғайриихтиёрий равишда, ихтиёрдан ташқари, ихтиёрсиз.‖ *Беихтиёр ҳаракат.* ▪ *Ўртоқларим, қўлга олсам торимни, Беихтиёр ёдлайдирман ёримни!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бекнинг вужуди титраб, беихтиёр «уҳ» деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЕИШ Иш билан банд (машғул) бўлмаган, ишламайдиган; бекор(чи), ишсиз. *Колхозда битта ҳам беши одам йўқ.‖ Харбий машғулотлардан бўш қолганлар ҳам беши ўтирмас эдилар.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон.

БЕИШКАЛ [*ф-т+а*] Ишкали, чатоқ, чалкаш жойи йўқ; силлиқ. *Беишкал иш.‖ Иш беишкал битди.*

БЕК I 1 *тар.* Айрим туркий халқларда феодализм даврида шаҳар ёки вилоят ҳокимларига, шунингдек баъзи амалдорларга берилган ёки мерос бўлиб ўтган унвон ва шундай унвонли амалдор. *Қўрғон беги. Сарой аъёнлари ва беклари.* ▪ *Атроф шаҳар ва қишлоқ беклари.. аксар Мусулмонқулнинг ўз одамларидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим ва мустабид саналган бекларидан бири.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Беклар беги** давлат ишини бошқарувчи, хонга энг яқин бек. **бек ойим** бекнинг онаси ёки хотини ва уларга мурожаат формаси. *Ҳасанали танитди:— Мана бу киши қайин онангиз бек ойим бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эркаклар номининг таркибий қисми, мас. *Йўлдошбек, Отабек, Юсуфбек.*

3 *(1-ш. эгалик ф-да)* Ўз беги ёки хўжайинига мурожаатда, ёки улар ҳақида гапирганда ишлатилган сўз; ҳозир киноя билдиради. *Давр келса, сур, бегим.* Мақол. ▪ *Эски вақтда ер-сув эгаларининг хизматкорлари хонлар замонидаги расм-русумни қилиб, ўз хўжайинларини: «бегим», «хоним», «ойим» деб ҳурматлар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

◆ **Ўзи(га) хон, ўзи(га) бек** қ. **хон.**

БЕК II Берк, ёпиқ.

БЕКА 1 *тар.* Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, боёнларнинг хотини. *Чўри қиз Бўстон.. бекасининг ҳозиргина саройдан канизак келиб, зиёфатга олиб кетганлигини билдирди.* Ойбек, Навоий.

2 Хонадонга ёки хўжаликка бошчилик қилувчи аёл. *Уй бекаси улкан лаганда жаркоп келтирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Тўй бекаси Мирзакаримбойнинг хотини аёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ярим кечада қаёққа борамиз, ўзингиз ўйланг! — дерди куёв меҳмонхона бекасига.— Жой бўлса сизлардан аяйманми,— дер эди меҳмонхона бекаси тўладан келган қизил юзли аёл.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕКАМ(И)-КЎСТ [*ф-т*] Ҳеч қандай камчилиги, нуқсони йўқ, ҳар жиҳатдан тўлиқ, мукаммал, бенуқсон. *Беками-кўст асар.‖ Рўзғоримиз беками-кўст.‖ Топшириқни беками-кўст бажармоқ.*

БЕКАТ 1 *тар.* Узоқ қатнов йўлларидаги тўхташ жойи, манзил. *Отабек бир неча бекатга меҳмонларни кузатиб бориб, сўнгра қайтмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *тар.* Почта станцияси. *Хат ҳам тез келмайди, баъзан бекатларда йўқолиб кетади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *эск.* Темир йўл станцияси. *Эшаклар дикир-дикир йўрғалаб Қосондан чиқди ва темир йўл бекатига қараб бурилган йўл бўйлаб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 *кўчма* Босиб ўтиладиган йўлнинг ҳар бир босқичи, марраси. *Ҳаётнинг умумий оқими билан бирга ҳамиша олға интилиб, янгидан-янги бекатларни босиб ўтаётганини, улуғ манзил сари ҳормай-толмай сузаётганини эслаб, қалби севинч ва қувонч билан тўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЕКАЧ 1 *тар.* Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, амалдорларнинг, боёнларнинг хотини ёки қизи. *Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан.. бормай аравани бўш қайтардим.. Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига, дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *эск.* Хотин-қизларга ҳурмат билан мурожаат қилганда ишлатилган сўз.— *Сўзламайман,— деди Тўйбека [Кумушга], лекин сирасини сўзлайман.. Оҳ, кўрсанг эди, бир куёвни! Қандай чиройли, қандай ақлли эканини билар эдинг, бекачим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бекач *(хотин-қизлар исми).*

БЕКВАЧЧА *тар.* Бекдан туғилган бола; бекзода. *Анвар ҳозир бутун шаҳарга донг таратган, шаҳарнинг уламоси, .. бек ва бекваччаси Анварни танийди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕКЗОД(А) Бекдан туғилган бола; бек насли, бек зоти.

БЕКЗОТ *с. т.* Бекзод(а).

БЕКИК 1 Берк, беркитилган, ёпиқ; қулф.‖ *Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнавон нақшли, бўёқли эшиклари ва деразалари бекик, қалин пардалар билан қопланган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тўсилган, тўсиқ. *Бекик йўл.‖ Дарё бекик эди.*

БЕКИЛМОҚ 1 Қопқоқ ёки тиқин билан маҳкамланмоқ, ёпилмоқ; қопқоқланмоқ; тиқинланмоқ. *Сандиқ бекилди. Эшик яхши бекилмади. Хумнинг оғзи бекилди.*

2 Гов тушиб, тўсилиб ёки тақиқланиб, ўтиб бўлмайдиган бўлиб қолмоқ; ёпилмоқ. *Чегара бекилди. Йўл бекилди. Жўмрак бекилди.‖* Йўли тўсилиб тўхтаб қолмоқ, тўхтамоқ. *Газ бекилди.*

3 Паналаниб, тўсилиб, кўринмай қолмоқ. *Гуллар ўсиб, деворнинг айби бекилди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 *кўчма* Тақиқланиши, тугатилиши ёки белгиланган иш, вазифани бажариб бўлганлиги сабабли фаолиятдан тўхтамоқ, ёпилмоқ. *Мажлис бекилди. Виставка бекилди.*

5 Йиғилмоқ, букилмоқ, ёпилмоқ (очилиб-ёпиладиган, йиғиладиган буклама нарсалар ҳақида). *Соябон бекилди.*

БЕКИНИШМОҚ бекинмоқ *фл. бирг. н.*

БЕКИНМАЧОҚ Яширинганларни қидириб топишдан иборат бўлган болалар ўйини. *Бекинмачоқ ўйини.* ▪ *Кўчадан бекинмачоқ ўйнаётган болаларнинг қий-чуви эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ой сув юзида қалқиб бораётган қовун палласи каби «бекинмачоқ» ўйнаб, гоҳ кўринади, гоҳ яширинади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БЕКИНМОҚ Ўзини панага олмоқ; яширинмоқ. *Офтобдан бекинмоқ. Уйга бекинмоқ.* ▪ *Шербек ичкарига сирғаниб тушди-да, девор тагига бекина қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕКИНТИРМОҚ бекинмоқ *фл. орт. н.*

БЕКИТИЛМОҚ бекитмоқ 1—3, 5—7 *фл. мажх. н. Пахта ғарамлари брезент билан бекитилди. Сув бекитилди.*

БЕКИТИҚЧА *рвш* Махфий равишда, бошқалардан бекитиб; яширин. *Қизнинг феълi-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқча.. узоқ таъқиб этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕКИТМОҚ 1 Қопқоқ ёки тиқин билан оғзини, очилиб-ёпиладиган ёки очиқ жойини маҳкамламоқ, ёпмоқ. *Сандиқни бекитмоқ. Эшикни бекитмоқ. Хумнинг оғзини бекитмоқ. Тешик-ёриқларни бекитмоқ.*

2 Устини, атрофини ўраб (қоплаб, ёпиб, тўсиб) паналамоқ. *Юкни брезент билан бекитмоқ. Юзни бекитмоқ. Офтобдан бекитмоқ.* ▪ *Зебо яна қизариб кетди. Чакка сочларини тузатиш баҳонаси билан кўзини бекитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Тўсиб, ўраб, қоплаб олиб, кўринтирмай қўймоқ, яширмоқ, кўздан ҳоли қилмоқ. *Булутлар ойни бекитиб қўйди.*

3 Яширмоқ, пинҳон қилмоқ. *Бола ўйинчоқни бекитди.*

4 Сир сақламоқ; яширмоқ. *Мен сени яхши биламан, укажон.. тўғри сўз, виждонли боласан. Аммо Раҳимнинг сирини била туриб бекитганингга ҳайронман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

5 Ғов солиб, тўсиб ёки тақиқлаб ўтказмай қўймоқ, ёпмоқ. *Йўлни бекитмоқ. Чегарани бекитмоқ.*| Маҳкамламоқ; тўхтатмоқ. *Сувни бекитмоқ. Газни бекитмоқ. Семафорни бекитмоқ.*

6 *кўчма* Фаолиятини тўхтатмоқ ёки тамом қилмоқ. *Мажлисни бекитмоқ. Виставкани бекитмоқ. Савдони бекитмоқ.*

7 Йиғиқ ҳолатга келтирмоқ, буқмоқ, ёпмоқ (очилиб-ёпиладиган, йиғиладиган, буклама нарсалар ҳақида). *Зонтни бекитмоқ. Қаламтарошни бекитмоқ. Китобни бекитмоқ.*

БЕКИТТИРМОҚ бекитмоқ 1—3, 5—7 *фл. орт. н. Эшикларни бекиттирмоқ. Тирқишларни бекиттирмоқ.*

БЕКЛАМОҚ *с. т. айн.* **бекитмоқ** 1, 5. *Ўзбек ойим уйининг эшигини беклаб келди-да, Ҳасаналининг яқинроғига ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕКЛИК *тар.* 1 Бек мавқеи ёки лавозими, вазифаси. *Мен Ойим қишлоғининг беклигининг уддасидан чиқолмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нусратбек .. кўчага чиққанда беклик даъвосини қилиб, уйига кирганда хушрўй бекка мутеъ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бек Алпомиш беклик қилиб, Қоражон билан бирликда даврон суриб, мамлакатни обод қилиб, Барчин билан ўйнаб кулиб юраверди.* «Алпомиш».

2 Бек қарамоғидаги маъмурий территория. *Ўша даврда Ўрта Осиё территорияси .. Бухоро, Хива ва Қўқон хонликлари, турли беқликлар ўртасида бўлинган эди.*

3 Бекларга хос хулқ, хатти-ҳаракат, юриш-туриш. *Айниқса сиз ҳамон ўзингизнинг беклигингизга бориб, истиғноингизни эскича олиб борасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бой отам сенга беклик қилибдилар.* Н. Сафаров, Уйғониш.

◆ **Ҳам хонлиги бор, ҳам беклиги** жуда яхши нарса (мас., от, кийим) ҳақида.

БЕКОР [*ф-т*] 1 Ишдан холи, бўш, иши йўқ; ишсиз, беиш. *Колхозда битта ҳам бекор одам қолмади. Бекор вақтларда газета ўқиймиз, шаҳмат ўйнаймиз.*|| *Бекордан ҳамма безор.* Мақол. || *Бекор тургунча, бекор ишла.* Мақол. ▪ [*Ҳасанали*] *уззу кун уйида бекор зерикканликдан, Ҳожиега айтиб бир мунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бекор бўлмоқ** 1) ишдан бўшамоқ, ишдан озод бўлмоқ. *У раисликдан бекор бўлди;* 2) амалдан қолмоқ, кучини йўқотмоқ. *Бу қонун янги йилдан бекор бўлади.* **Бекор қилмоқ** 1) ишдан бўшатмоқ, озод қилмоқ.— *Гап яна Бўтабой тўғрисида,— деди Бектемиров,— уни вақтинча раисликдан бекор қилган эдик.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) амалдан, кучдан қолдирмоқ. *Қарорни бекор қилмоқ.*

2 Беҳуда, бефойда. — [*Пўлатжон домла:*] *Насибани узатишга шошилибсиз, деб эшитдим.*— [*Роҳила, гангиб:*] *Йўқ.. Ким айтди?.. Бекор гап! Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.| Ўринсиз, чакки. *Вали ака... кейин босиғи билан гапирди:— Бекор хафа бўласиз, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.|| «*Бу гапни бекор бошлаб қўйибман*»,— *деб ачинди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Бекор айтибсиз** чакки айтибсиз, айтмасангиз ҳам бўларди. *Менинг келганимни унга бекор айтибсиз.* **Бекор кетди** беҳуда кетди, зое бўлди. *Ҳасан сўфи билан Алим бува: Унга тушунтирсак, зора .. «Халқ меҳнати бекор кетмасин, халқ беҳуда жабр кўрмасин» деб халққа ачинар, шафқат қилар, деб келган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о

3 *кесим вазифасида* Ҳеч нарсага арзимайди, бир пул. *Бир йигит билан бир қиз гаплашарди. Йигит: ўқитувчи айтдики, ошиқларга қоп-қоп тилла бекор, деб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кесим вазифасида* Елғон, нотўғри. *Бир йилдан бери ярали қалбида ардоқлагани, жамоа мени бир кўрсам деб зори-интизор бўлгани бекор, бекор!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕКОРГА *рвш* 1 Ҳеч қандай фойдаси бўлмагани ҳолда; бефойда, беҳуда. *Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди.* А. Қаҳҳор, Бек. *Одамлар бекорга овора бўлмасин дейман-да.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Жиддий асос, арзирли сабаб бўлмагани ҳолда; бўлар-бўлмасга, беҳудага, ўринсиз. *Аниқроқ қилиб айтинг, Муса ака, Бўтабой бекорга ёмон отлиқ бўлиб қолмасин.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бекорга йиғлайсан, Раъно! Йиғидан бир фойда чиққанини эшитганмисан, ёки мени ҳам йиғлатмоқчимисан?* А.Қодирий, Меҳробдан чаён. «*Чумчуқ сўйса ҳам қассоб сўйсин*», *деб бекорга айтмаганлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Пул ёки ҳақ олмай, тўламай, текинга; бепул. — *Юкни бекорга ташиймизми, қобирғамиз синай деди!* — *қичқиришди бошқалар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бекорга ҳам олмайди ҳеч ким бу эшагингизни.* «Латифалар».

БЕКОРДАН-БЕКОР(ГА) *айн.* **бекорга** 2. *Бекордан-бекорга ўзини ўтга-чўққа уришдан нима фойда.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЕКОРЛИК 1 **бекор** *с. белги оти.* 2 *айн.* **бекорчилик.**

БЕКОРЧИ 1 Бекор юрувчи, беиш, бўш. *Қаёққа қарасанг, камбағал, бекорчи, нонга зор одамларни кўрасан.* Ойбек, Қутлуғ қон.|| *Қиш кечалари маҳалладаги бекорчилардан бир нечаси бу ерга тўпланиб «Аҳмад занжи», «Рустам достон» каби жангномаларни биронта саводли одамга ўқитиб тинглашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бекор, фойдаланилмай, ишлатилмай ётган; ортиқча. *Бунга бекорчи пул йўқ.*| Кераксиз, яроқсиз. *Бекорчи қоғоз.*

◆ **Бекорчи гап** таги пуч гап, беҳуда, бўлмағур, ёлғон гап.

БЕКОРЧИЛИК Ишдан холилик, беишлик, ишдан қўли бўшлик, ишсизлик; бекор вақт. *Бекорчиликка эрмак. Унинг бекорчиликдан қўли бўшамайди (кест.).* ▪ — *Мен шу куз бекорчиликда бир ғайрат қилиб кўрмоқчиман!* — *дейди Мулла Обид.* А. Қодирий, Обид кетмон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БЕКУЧ *кам қўлл.* Кучи, қуввати йўқ; кучсиз.— *Тўғри,..— деди афанди,— сиз қудратли подшосиз, бакувватсиз! Биз ожиз, бекучмиз.* «Латифалар».‖ *Қари-қартанг бекучлар, Суяниб юр ҳассангди. Ҳасандайин мардларга, Қани жўра бўсангди.* «Равшан».

БЕЛ I 1 Орқа суякнинг (умуртқа поғонасининг) пастки қисми. *Одамнинг бели. Отнинг бели. Бели букчайган чол. Бел мускуллари. Бел оғриғи.* **Бел оғритмоқ** (*ёки қайиштирмоқ*) жон койитиб меҳнат қилмоқ. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб чопганингизда жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бели оғримаганнинг нон ейишига қара** ўзи ишламасдан бировнинг меҳнати билан топилган нарсани қадр қилмай, тежамай сарф қилувчи одамга нисбатан айтилади.

2 Гавданинг кўкрак қафаси билан бўкса ўртасидаги энг хипча қисми. *Бели йўғон одам. Бели хипча қиз.* ▬ « *Тортишмачоқ» бошланди: қиз томондан гупчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Улар қизнинг бўйи, бели, елкаси ва қўлларини ўлчаб, ёзиб олишди.* И. Раҳим, Ихлос. | Биқин. *Бувинисо икки қўли билан белини ушлаб, қаддини кўтарди.* Ойдин, Ҳикоялар.

3 Кийимнинг энг хипча, ўрта қисми. *Бели бурма кўйлак.*

4 *кўчма* Ён, чўнтак ёки белбоғ ҳақида. *Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт кумри.* F. Гулом, Шум бола. *Мутал белидан тешасини олар экан, унга жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Беш-ўн қоғозни белимга тугиб, уст-бошимни бут қилиб.. юртимга жўнаб кетай дегандим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Бирор нарсанинг ўрта қисми. *Вагон-ремонт заводи комсомол колоннасининг байроғи вишканинг қоқ белига чиқариб қоқилган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 *кўчма* Жисмоний ёки моддий куч рамзи. *Фарзанд — белнинг қуввати.* Мақол. ▬ — *Хайриятки,— деди чол сел ҳақидаги сўзини давом эттириб,— колхозимиз йириклашиб, бели бақувват бўлиб қолди. Бўлмаса, бунақа офатга унча-мунча куч бас келармиди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Бел олишмоқ** (*ёки* **ушлашмоқ, синашмоқ**) 1) куч синашмоқ (курашда, жангда). *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди. Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мардлик майдонида бел синаш учун Жасур ўзбек халқининг ўғли отланди.* F. Гулом; 2) *кўчма* ким ўзиш ўйнамоқ, мусобақа, рақобат қилмоқ.— *Сидиқжон сизга шогирд тушмоқчи. Маллавой кулди.— Мен билан бел ушлашмоқчи денг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

7 Тоғнинг, тепаликнинг эгарсимон чўққиси. *Бўз йигитлар бир ғайрати тошиб, Неча тоғдан, неча беллардан ошиб.* «Ёдгор».

◆ **Бел боғламоқ** астойдил жазм қилмоқ, киришмоқ. *Дўстларим.. Сиз билан биз улуғ ишга бел боғладик. Бу ғоят хатарли иш. Аммо биз қўрқмаймиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Белига тепмоқ** бирор ишга, айни қизиб турган, долзарб пайтида халал бермоқ, путур етказмоқ. *Суҳбат авжига чиққанда кириб келган икки йигит гапнинг белига тепди.* С. Маҳкамов, Дала тонги. **Белини синдирмоқ** катта моддий ёки жисмоний зарар етказмоқ. *Беҳуда ҳаракат белни синдиради.* Мақол. ▬ *Гапнинг белини синдирманглар, жим туринг, Ҳайдарча гапираверсин.* Айний, Жаллодлар.

БЕЛ II Ер қазиш, сочилган нарсаларни олиш, солиш, тўплаш учун ишлатиладиган ёғоч сопли темир қурол; белкурак. *Бел билан ер қавламоқ. Белни пешлаган билар, ерни ишлаган билар.* Мақол.

БЕЛАМОҚ I Бешикка ётқизиб қўлбоғ, оёқбоғ билан боғламоқ. *Боласини белаб ухлатди.*

БЕЛАМОҚ II 1 Ун, тупроқ, бўёқ сингари юқадиган нарсаларга ботириб ёки булғаб, ҳамма ёғини шу нарса билан қопламоқ, буламоқ. *Тупроққа беламоқ. Қонга беламоқ.* ▬ *Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимизни лойга беладинг, доғи ўлгунча кетмайдиган бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Энди эшикдан бир қадам нари жилсанг, пичоқни тўрт жойингга ураман-у, танингни қонингга белайман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Бошдан-оёқ ўрамоқ, кийинтирмоқ. *Шойига беламоқ.*

БЕЛАНГ *фольк. айн.* **беланги.**

БЕЛАНГИ Бели майиб бўлган ёки оғир ишдан белини кўтара олмай қолган. *Беланги от. Оғир тош кўтариб, беланги бўла ёздим.*

БЕЛАНМОҚ I **беламоқ** I *фл. мажх. н. Ноилож бола яна бешикка беланди.* F. Расул, Тўнғич ўғил.

БЕЛАНМОҚ II **беламоқ** II *фл. мажх. ва ўзл. н. Шойи-атласларга беланган келин.* ▬ — *Худойқул, Худойқул! — деди Давлатёр. Қани энди, Худойқулдан садо чиқса. У тупроққа беланиб ётарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕЛАНЧАК Арғимчоқдек ёки бешикдек тебратиб, бола ухлатиладиган мослама. *Насиба боласини беланчакка солиб аллалламоқда.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бақоев.. «Эмка» машинасига тушиб, худди беланчакда ётгандай, у ёқдан-бу ёққа тебраниб, шаҳар кўчалари бўйлаб, Мирҳайдаров(нинг) уйига қараб кетди.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема.

БЕЛАТ [*р.* билет] *с. т.* Билет.

БЕЛАТЧИ *с. т.* Билет сотувчи ёки билет текширувчи.

БЕЛАШМОҚ I **беламоқ** I *фл. бирг. н.*

БЕЛАШМОҚ II 1 **беламоқ** II *фл. бирг. н. Улар мени қорга белашди.*

2 *айн.* **беланмоқ** II. *Ярим кечада.. бир оғилнинг охуридан [куёвни] қонига белашиб ётгани ҳолда топганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕЛАШТИРМОҚ **белашмоқ** II *фл. орт. н. айн.* **беламоқ** II. [*Сидиқ:*] *Муҳаббат қиз назокатини, йигит ғурурини тупроққа белаштирди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

БЕЛБОҒ 1 Белга боғланадиган, чорбурчак рўмол шаклидаги гулли ёки гулсиз мато парчаси; қийиқ, қийиқча. *Шоҳи белбоғ. Белбоғ боғламоқ.* ▬ [*Тожибой*].. *тўни устидан боғлаган оқ гулли қизил белбоғининг қатидан носқовоғини олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Умуман белга боғланган ёки боғланадиган нарса. [*Шарофат:*] *Эшигимизга увада тўну чилвир белбоғ билан келган эдинг.— Нима билан чиқиб кетдим?* [*деди Сидиқжон*]. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Ҳар нарсанинг ўрта белидан ўтган фаразий чизиқ ёки ҳалқа. *Энди биз Ернинг белбоғидан ўтдик, Жанубий ярим шарга кирдик.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

◆ **Белингда белбоғинг борми?** йигитмисан?, йигитлик ғуруринг борми? [*Хонзода Ғофурга:*] *Белингда белбоғинг борми? Қандай шармандалик, худо урган эркаксан? Хотининг бой билан ўйнашади-ю, билиб туриб, индамай келасан-а?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕЛБОҒЛИ Белида белбоғи бўлган, белбоғ боғлаган. *Қизил шойи белбоғли йигит.*

БЕЛБОҒЛИК Белбоғ учун яроқли ёки етарли. *Бир белбоғлик газлама. Белбоғлик шоҳи.*

БЕЛГИ 1 Таниқли қилувчи, фарқловчи нишон, аломат; тамға. *Йўқолган боланинг белгилари. Фабрика белгиси. Белги қўймоқ. Белги солмоқ.* ▬ *Чернецов планшетдан харитасини чиқарди ва генерал Погодин қўйган белгиларни кўздан кечирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.‖ *У [Ҳамроали] лип этиб универсалга ўтирди-ю, рулни текис картанинг нариги бошига қоқилган белги ёғочга тўғрилади.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

2 Бирор маъно, мазмун ёки миқдор ифодаловчи график аломат, ишора. *Сўроқ белгиси (грам.). Тенглик белгиси (мат.). Нота белгилари. Тиниш белгилари (грам.). Товушларнинг график белгиси. Химиявий элементларнинг белгилари. Стенография белгилари.*

3 Нарса, воқеа-ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти, сифати. *Синфларнинг бир-биридан фарқловчи асосий белгиси уларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришда тутган ўрни, бинобарин, ишлаб чиқариш воситаларига бўлган муносабатидир.* ▬ *Буюмларнинг сифат ва хусусиятлари логикада белгилар деб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

аталади. «Логика». *Гапда отнинг бирор белгисини билдириб,* «қандай?», «қанақа», «кимнинг», «ниманинг?», «нечанчи?» *каби сўроқларга жавоб бўлиб келган иккинчи даражали бўлак аниқловчи деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

4 Далолат берувчи ташқи аломат; рамз. *Сукут — розилик белгиси.* Мақол. ▪ *Содда муомала яқинлик ва меҳрибонлик белгисидир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Фронтларга ҳадямиз — Инобатли севги бўлди, Аҳиллкдан белги бўлди.* Шайхзода.

5 Ички кечинмаларнинг, психологик ҳолатнинг ташқи аломати, асари, кўриниши. [*Гулнорнинг*] *думалоқ қора кўзларида яширинган алам-ҳасрат белгисини Адолат дарров пайқаб олди.* С. Зуннунова, Гулхан.

6 Дарак берувчи аломат, нишон. *Касалликнинг белгилари.*

БЕЛГИЛАМОҚ 1 Белги қўймоқ, белги қўйиб таниқли қилмоқ, ажратмоқ. *Ислоҳотда ўзимга теккан ерни белгилаб қозиқ қоққанимда.. кўп нарсаларни мўлжаллаб қўйган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бирор шартли белги, ишора билан ифодаламоқ. *Номаълум сонни «х» билан белгилаймиз.*

3 Бирор хусусияти, кўриниши ва ш. к.га асосан аниқламоқ. *У* [*Аҳмад Маҳдум*] *белгилаган вақтда Ойнинг юзида ҳеч бир тутилиш нишонаси қолмай, бутунлай очилди.* Айний, Қуллар. *Қирқ ёшлардаги бир киши кирди. Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

4 Олдиндан чизиб, режалаб, планлаштириб қўймоқ. *Партия Марказий Комитетининг Пленуми халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларида ишлаб чиқариш процессларини комплекс механизациялаш ва автоматлаштиришга доир жуда катта тадбирларни белгилаб берди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 164.

5 Тайинли бир қарорга келмоқ, тайинламоқ, тайин қилмоқ (мўлжалланган иш ёки унинг вақти ҳақида). *Мажлис кунини белгиламоқ. Тўй кунини белгиламоқ.*| Қонун йўли билан ёки қарор асосида жорий этмоқ, тайинламоқ. *Ўқув юртларига кириш тартибини белгиламоқ. Пенсия белгиламоқ.*

6 Бирор мақсад учун танламоқ, мўлжаллаб, кўзлаб қўймоқ. [*Ҳасанали*] *миниб кетиш учун Қутидорнинг саман йўрғасини белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Ишга қўймоқ, тайинламоқ. *Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Саримсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек золимни белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕЛГИЛАНМОҚ белгиламоқ *фл. мажх. н. Белгиланган вақтда. Белгиланган тартибда.* ▪ *Кандидатлик стажининг муддати бир йил белгиланади.* «КПСС Устави». *ЎзССРнинг хўжалик ҳаёти давлат халқ хўжалик плани билан белгиланади.* «ЎзССР Конституцияси». *Колхоз клубининг очилиш маросими бешинчи ноябрь кеч соат саккизга белгиланган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕЛГИЛАТМОҚ белгиламоқ 1, 2, 4—7 *фл. орт. н.*

БЕЛГИЛАШ белгиламоқ *фл. иш оти. Тўй вақтини белгилаш. Раис белгилаш.*

◆ **Белгилаш олмоши** *грам.* предмет ёки белги ўрнида қўлланиладиган ҳамда уларни ажратиб, таъкидлаб ва умумлаштириб кўрсатадиган олмош, мас. *ҳар, ҳар ким, ҳар нарса, ҳар қандай.*

БЕЛГИЛАШМОҚ белгиламоқ 1, 2, 5—8 *фл. бирг. н. Дамбадан манфаатдор бўлган колхозларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаҳҳор, Бек.

БЕЛГИЛИ 1 Белги қўйилган, белги, нишон солинган, белгиси, нишони бор; таниқли. *Белгили жой. Белгили қалам.* || *Отабек китобни белгили қилиб ёпди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Маълум, муайян, тайинли. *Белгили тартибда. Белгили вақтда.* ▪ [*Сафар чўтир*] *тушнинг узуқ-юлуқ гапларини бир-бирига улаб, белгили маъно чиқаришга тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.| Маълум, аниқ. *Оталар учун бундай гаплар унчали ёмон таъсир бермаса-да, хотинларга қандай асар қилиши белгилидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Машҳур, таниқли. *Белгили олимлар.*

◆ **Белгили қаратқич** *грам.* **-нинг** қўшимчасини олган қаратқич, мас. *колхознинг раиси.*

БЕЛГИЛОВЧИ 1 белгиламоқ *фл. ш. оти.*

2 Аниқ, белгилаб, қўрсатиб берувчи; аниқловчи. *Белгиловчи омиллар.*

БЕЛГИСИЗ 1 Белги қўйилмаган, белги, нишон солинмаган, ишораси йўқ, таниқли эмас.

2 Номаълум, тайини йўқ, ноаниқ. *Оқибат, қоронғи кечада оқсоқ от билан тойғоқ йўллардан белгисиз сафарга чиқдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.|| *Дўстим Саидий, илгари ёзганларим сингари бу хатнинг ҳам тақдири белгисиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Белгисиз қаратқич** *грам.* **-нинг** қўшимчасини олмаган қаратқич, мас. *колхоз раиси.*

БЕЛДАМЧА 1 Белга ичдан боғлаб олинадиган иссиқ (одатда пахтали) белбоғ.

2 Кўндалангига, белига қўйиладиган, ўрнатиладиган нарса.

БЕЛДОВ *диал.* Тикилган ўтовнинг белидан ўраб боғланган арқон. *Уйни сулув кўрсатади оқ белдов ҳам бўсағаси.* «Қўшиқлар».

БЕЛДОР Бели йўғон, бели бақувват, кучли. *Жўра.. аскарнинг юкини олиб,.. белдор эшакка илдам ортиб,.. пиёда кетди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БЕЛИЛА [*р*] Минерал оқ бўёқ. *Қўрғошин белиласи. Руҳ белиласи.*

БЕЛКАШ Пахсачининг бел билан лой отиб бериб турувчи ёрдамчиси.

БЕЛКУРАК *айн.* **бел** II. *Шаҳарда тез-тез машқ тревогалари бўлиб туради. Ҳар хонадоннинг томида қум тўлатилган яшик, ёнида белкурак, чангак ва қизилга бўялган челак бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕЛЛАШМОҚ 1 Бел олишмоқ, кўч синашмоқ (курашда, жангда).— *Қани, бахташ тавакkал. Ўртоқ Дўсматов билан бир беллашиб қўяй,— деди Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ким ўзиш ўйнамоқ, мусобақа, рақобат қилмоқ. *Бу йил 7-бригада аъзолари гектаридан 50 центнердан ҳосил кўтариш учун биз билан беллашяпти.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 9 сентябрь.

БЕЛЛАШТИРМОҚ беллашмоқ *фл. орт. н.*

БЕЛЛЕТРИСТ [*р*] Беллетристик асар ёзувчи адиб.

БЕЛЛЕТРИСТИК [*р* беллетристический] Беллетристикага оид. *Беллетристик асар.*

БЕЛЛЕТРИСТИКА [*р*<*фр*] Проза билан ёзилган бадиий адабиёт (роман, повесть, ҳикоя ва бошқалар).

БЕЛЛИК 1 *диал.* Жазлиқнинг остига қўйиладиган от абзали. *Чирғининг устидан қўйди белликни, Белликнинг устидан жаҳалдирикни.* «Ширин билан Шакар».

2 *диал.* Белбоғ.

3 *махс.* Арава ғилдираги тўғинининг икки учи бирлашган жойни қисиб турадиган иккита параллел кегай.

БЕЛМА-БЕЛ: белма-бел олишмоқ *айн.* **бел олишмоқ** *қ.* **бел** I 6. *Белма-бел олишса, ажрим бўлади. Зўр деганинг маълум бўлиб қолади.* «Алпомиш».

БЕЛОРУС *қ.* **белоруслар.** *Белорус тили.*|| *Белорус аёл.*

БЕЛОРУСЛАР Белоруссиянинг асосий аҳолисини ташкил этган, шарқий славянларга мансуб халқ; белорус ҳалқи.

БЕЛОРУСЧА 1 Белорус тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Белорусча рақс. Белорусча кийим.*

2 Белорус тили. *Белорусчага таржима қилмоқ.*|| *Белорусча гапирмоқ.*

БЕЛУГА Осётрлар оиласига мансуб йирик оқ балиқ.

БЕЛУЖ *қ.* **белужлар.** *Белуж тили. Белуж рақси.*|| *Белуж аёл.*

БЕЛУЖЛАР Асосан Эронда, Афғонистонда ва Покистонда яшовчи, эроний тиллар группасига мансуб тилда сўзлашувчи халқ.

БЕЛЧА 1 бел II *с. кичр.*| Қичкина, ўйинчоқ бел.

2 *махс.* Қосибчиликда таг чармни шилиб юпқалаштириш учун ишлатиладиган кескир асбоб.

3 *қ. х.* Экиннинг тагини юмшатиш, ўтини ўлдириш учун ишлатиладиган асбоб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БЕЛЧАЛАМОҚ қ. *х.* Экиннинг тагини белча билан юмшатмоқ, ўтини ўлдирмоқ. *Кулупнайни белчаламоқ.*

БЕЛЬГИЯЛИҚ қ. **бельгияликлар.** || *Бельгиялик аёл. Бельгиялик киши.*

БЕЛЬГИЯЛИҚЛАР Бельгиянинг туб аҳолиси; Бельгия халқи.

БЕЛЬЭТАЖ [*р<фр*] Томоша залида бенуар ва амфитеатрдан юқориги ўринлар.

БЕМАВРИД [*ф-т+а*] *рвш* **1** Номувофиқ ёки номақбул пайтда; бемаҳал, бевақт. *Бемаврид келган меҳмон.*

2 Номувофиқ ёки номақбул ўринда; ўринсиз, ноўрин. *Кечирасиз, ўртоқжон, бемаврид ҳазил қилибман.. Қаердансиз?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЕМАДОР [*ф-т+а*] Мадорй, кучи, дармони йўқ; беқувват, бедармон. *Бемадор чол. Бемадор оёқлар.* || *Уст-боши йиртилган сонсиз чоракор, Меҳнат, алам даштида кезар бемадор.* Файратий. *Юрай деса оёқлари бемадор.* F. Fулом.

БЕМАЖОЛ [*ф-т+а*] Мажоли, кучи, дармони йўқ, ҳолдан тойган; беқувват, бедармон. *Бемажол кампир. Бемажол қўллар.* || *Салимхоннинг юраги қўрқинч бир нарсани сезиб, оёқларидан мадор кетди, креслога бемажол ўтирди.* Ҳ. Fулом, Машъал.

БЕМАЗА [*ф-т+а*] **1** Оғизга ёқмайдиган, лаззат бермайдиган, мазаси йўқ, таъми ёмон; лаззатсиз. *Бемаза овқат. Бемаза тарвуз. Бемаза қовуннинг уруғи кўп.* Мақол. ▪ *Йўлчининг тақачи ошнаси Қоратой оч қорнини бемаза мошхўрдага тўлдириб,.. совуқ уйда.. хомуш ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бадиий жиҳатдан заиф, эстетик завқ бера олмайдиган; бемаъни, сийқа. *Бемаза асар.*

3 Ярамас, ёмон, бемаъни. *Бемаза одам.* || *Сафар бўзчи каби бир бемаъни.. Самад бўқоқ ва Шукур сўфи каби бемазалар олдида имомнинг обрўсини тўкди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Одоб-ахлоқ нормаларига сиғмайдиган, одобдан ташқари, келишмаган, ярамас. *Бемаза қилиқлар. Бекорчидан бемаза гап чиқади.* Мақол. | Бекорчи, беҳуда, бўлмағур. [*Гулшан*] *бемаза гапларни қўйинглар, ухлайлик!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Оғзи бемаза** 1) оғзи овқатнинг мазасини, таъмини сезмайдиган (баъзи касалликлар орқасида). *Сидиқжон, гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам,.. кампирнинг меҳрибончиликларианми, кўнгли кўтарилиб.. жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) беадаб гапларни кўп гапирадиган; чакки оғиз. *Оғзи бемаза одам.* ▪ «*Карвон*», *оғзингизни бемаза қилманг, бу ер — Шўро. Биз сизни камбағалсиз деб чақирдик.* Ҳ. Fулом, Машъал.

♦ **Бемаза қилмоқ** 1) таъбини кир қилмоқ. *Аммо шаллақи бир кампирнинг уйида тураман; кўп бемаза қилаётир-да.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) тобини қочирмоқ. *Иситма жуда бемаза қилди.*

БЕМАЗАГАРЛИК *айн.* **бемазагарчилик.**

БЕМАЗАГАРЧИЛИК Бемаза, бўлмағур иш, ножўя ҳаракат; бемаънигарчилик, номаъқулчилик.

БЕМАЗАЛАШМОҚ 1 Ёмонлашмоқ, одоб-ахлоқ чегараларидан ташқари чиқмоқ (юриш-туриш, иш, хатти-ҳаракат ҳақида). *Ишлар бемазалашиб кетди. Гапи бемазалашди.* ▪ *Ҳури ..аксияда ҳеч қачон бачканалашиб, бемазалашмас, меъёридан ўтиб кетмасди.* Ф. Мусажон, Ҳури.

2 Суюқлашиб, сийқалашиб кетмоқ, бадиий ва эстетик жиҳатдан пасаймоқ. *Буржуа санъатининг бемазалашуви.*

БЕМАЗАЛАШТИРМОҚ бемазалашмоқ *фл. орт. н.* Аскияни бемазалаштирмоқ. *Асарни бемазалаштирмоқ.*

БЕМАЗАЛИК 1 бемаза *с. белги оти. Бемазалигидан оғизга олиб бўлмайди. Асарнинг бемазалиги.*

2 Бемаза, бўлмағур иш, ножўя хатти-ҳаракат. *Бемазалик қилмоқ.*

БЕМАЛОЛ [*ф-т+а*] *рвш* **1** Малоллик, ўнғайсизлик сезмай, тортинмай, ёзилиб; эркин, баҳузур. *Майли, хафа бўлманг. Аям билан бемалол тураверасиз.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бемалол ёзилишиб ўтиринглар! Ёмон кўрганим ёшларнинг суҳбатига қариларнинг суқилиши.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Дастурхончи ва бошқа қари-картанг хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келиб кетсалар-да, у қиз яқин келмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *кесим вазифасида* Майли, хўп бўлади. — [*Хуморхон Фотимага:*] *Хола, мен нарсаларимни сизга қўйиб кетаман-да.*— [*Фотима:*] *Бемалол.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Бемалол бўлса** *кирш с.* малол келмаса, малоллик қилмаса. [*Фотима домлага:*] *Келинг, домла поччa! Бемалол бўлса, ана шу турган стулни менинг яқинроғимга қўйиб ўтиринг.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Бамайлихотир, хотиржам. *Шошмасак ҳам бўлади, вақт кўп, бемалол улгурамиз.* ▪ — *Хўп майли,— деди Ўрмонжон, — бўлар иш бўлиб ўтипти. Энди бемалол, бехавотир ишлай беринг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Девор тагида катта сигир бошоғини ерга ёйиб, бемалол кавш қайтариб ётарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Тўсқинликка, қаршиликка учрамай; монесиз, қийинчиликсиз, беҳавотир, осон. *Эрталаб кўприк бошқатдан қилинди, энди ҳар қандай оғир юк билан бемалол ўтса бўларди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Орасидан Қўқон арава бемалол юрадиган кенг, узун ишкомлар икки тонобдан мўлроқ ерни ишғол этган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Аниқ, равшан, яққол. *Алим бува юқоридаги қийғоч тешикчалардан қаради. Ҳамма ёқ бемалол кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Тўлиқ равишда, беками-кўст; танқислик кўрмай. *Запаслар бир йилга бемалол етади. Жой бемалол етади.* ▪ *Ёни-вери билан қўшилиб, бир тонобдан мўл ер қўлга киради.. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Етарли. — *Жой ҳозир бизда бемалол. Юринг,— деди тирсагимдан ушлаб* [*участка бошлиғи*]. Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

6 *кўчма ҳазил* Ўтакетган бепарво, юраги кенг одам ҳақида. *Ўзи бемалолнинг сўзи бемалол.* Мақол.

БЕМАЛОЛЛИК бемалол *с. белги оти.*

БЕМАСЛАҲАТ [*ф-т+а*] Бошқалар билан маслаҳатлашмай, кенгашмай қилинган. *Бемаслаҳат иш.* ▪ [*Вера:*] *Ҳар қалай эрга текканинг бемаврид, бемаслаҳат иш бўлди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.— *Иншоолло! — деди Заҳакўз ва яна уқтирди: — Асло биздан бемаслаҳат иш қилманг, Мадаминбой.— Албатта, албатта, тақсир!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕМАШАҚҚАТ [*ф-т+а*] Машаққат чекмасдан қилинадиган, осон, жўн, машаққатсиз. *Бемашаққат иш.* || *Бемашаққат пул топмоқ.*

БЕМАЪНИ [*ф-т+а*] **1** Маъноси, мазмуни йўқ; маъносиз. *Бемаъни жумла. Бемаъни сўзлар йиғиндиси.* || *Мана ҳозир ҳам.. Тун бемаъни ўтди, на уйқу, на ором, на бирон ўй.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Қуруқ сафсатадан иборат бўлган; бемазмун, беҳуда, бўлмағур. *Бемаъни гапни гапирма, қизим. Сан ким, улар ким?* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ёлғиз уйдирмалардан иборат бўлган, ақлга мутлақо сиғмайдиган, ҳақиқатга тамомила хилоф; асоссиз, пуч. *Бемаъни фикрлар. Бемаъни уйдирмалар.* ▪ *Қанчалик бемаъни, қанчалик бемаъни ўйлар! — Юзини кафти билан бекитиб жилмайди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Қишига номуносиб, одобдан ташқари; келишмаган, ярашмаган, ярамас. *Бемаъни қилиқлар.* | Бемаза, аҳмоқона, бўлмағур. *Асалнинг шунақа бемаъни ишлари кўплигидан биз ҳам.. куйиб ётибмиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Ножўя, номуносиб, бемаза ишлар қиладиган, қилиқлари ёмон, ярамас, бўлмағур. — *Ғози эшон ҳузурингизда экан! — деди Махдум,— ўзи кўп бемаъни одам, зиёфат-миёфат деб, яқин бир соат вақтимни олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. || *Етмиш яшар чолга ёлғиз қизимни бермоқчи бўлдингизми? Ота бўлмай кетинг, бемаъни.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕМАЪНИГАРЧИЛИК Қишига номуносиб, одобдан ташқари, келишмаган, ножўя гап, иш, хатти-ҳаракат; бемаънилик, номаъқулчилик. *Бошлиқларга ҳам ҳайронсан-да, айрим кишиларнинг шунақа бемаънигарчилигини кўра-била туриб, индашмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БЕМАЪНИЛИК 1 **бемаъни** *с. белги оти.*

2 *айн.* **бемаънигарчилик.**

БЕМАЪНО [*ф-т+а*] *юқ. усл. айн.* **бемаъни** 1—3.

БЕМАЪНОЛИК **бемаъно** *с. белги оти.*

БЕМАҚСАД [*ф-т+а*] Бирор мақсадга қаратилмаган ёки интилмаган; мақсадсиз. *Бемақсад юриш.* || *Беҳуда, бемақсад ўтган умр.*

БЕМАҲАЛ [*ф-т+а*] 1 *от* Кеч тун пайти. *Пирим бойвачаникидалар. Бемаҳал бўлиб қолганидан ўша ерда тунаб қоладиган бўлдилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шундай.. сизларни кутиб олай деб чиққан эдим. Бемаҳалга қолдиларинг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *рвш* Номувофиқ ёки номақбул пайтда, бемаврид. *Бировнинг уйига боқма, бемаҳал эшикни қоқма!* Мақол. ▪ *Деҳқонлар билишадики, бемаҳал* [*ёққан*] *ёмғир ғўзага шира тушириб юборади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. || *Бемаҳал ўлимни мардга солмагин.* «Равшан». **Вақти бемаҳал** *айн.* **вақт-бевақт.**

БЕМИННАТ [*ф-т+а*] Қилган хизматини, марҳаматини, яхшилигини миннат қилмайдиган, миннатдорлик талаб этмайдиган. *Элликбоши унинг ҳуснига маҳлиё бўлипти дейсизми, унга беминнат хизматкор керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Дастёри беминнат** миннатдорлик талаб қилмайдиган дастёр (одатда дастёрликка яраб қолган ўз фарзандлари ҳақида). | Бировнинг миннатидан ҳоли. *Миннатли ошдан беминнат мушт яхши.* Мақол. ▪ *Мен бу ерга келганимда қорним тўқ, устим бутун, чўнтагимда беш-ўн танга беминнат харжим бўлишини кўзлаган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕМИСЛ [*ф-т+а*] *кт.* Мисли, тимсоли йўқ; мислсиз. *Улуғ Октябрь социалистик революцияси халқимиз санъатининг тараққиёти учун бемисл имкониятлар очиб берди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

БЕМОР [*ф-т*] Бирор касаллик билан оғриган; касал, хаста. *Бемор бола.* ▪ *Нормат уни кўрди-ю, Ильичёвкадаги бемор кампир кўз олдида жонланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. || *—Тўғри, жуда тўғри! — бошини бир неча марта қимирлатиб гапирди бемор.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Кунларнинг бирида у* [*Саидий*] *тасодифий равишда ўзининг бемор ётган опаси олдига кириб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Бемор оши** 1) касал бўлиб ётган ёки парҳезли киши учун тайёрланган овқат; 2) *кест.* жири йўқ овқат.

БЕМУДДАТ [*ф-т+а*] Муддати белгиланмаган, чекланмаган; абадий. *Колхозлар ихтиёридаги ерлар уларга текин ва бемуддат, яъни абадий фойдаланиш учун мустаҳкамланиб берилади.* «ЎзССР Конституцияси».

БЕМУРУВВАТ [*ф-т+а*] 1 Кимсага мурувват қилмайдиган, одамгарчиликни билмайдиган. *Бемурувват қариндош.* ▪ *Онаи зорим! Кечир бемурувват фарзандингни! — Шербек, .. уйга томон талпинди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бераҳм, шафқатсиз. *Уни* [*Салтонбуни*] *бойлар эшигида хўрланишга, бемурувват турмушнинг қақшатғич азоблари ичида қийналишга мажбур қилган куч, балки болаларига бўлган ўша меҳру муҳаббатидир.* М. Исмоилий, Фарғона т. ' о.

БЕМУСТАСНО [*ф-т+а*] *айн.* **беистисно.**

БЕМУҲЛАТ [*ф-т+а*] *айн.* **бемуддат.**

БЕНАВБАТ [*ф-т+а*] *рвш* Навбатдан ташқари, навбатсиз. *— Келақолинг, Собиржон ака, бугун сизларга бенавбат,— деди чойнакларга қайнаган сув бураётган Муҳаббат.* В. Фофуров, Вафодор.

БЕНАВО [*ф-т*] Ҳаётнинг лаззатидан, ҳузур-ҳаловати, роҳат-фароғатидан бебаҳра қолган, рўшнолик кўрмаган; бечора, шўрли. *Э, оппоқ қизим, саломатмисиз, йўқлаб келмасам, бир бенаво ғариб отахоним бор эди, деб хабар ҳам олмайсиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. || *Бир бурчакда инграб ётган мен бенавога ҳеч ким назар ҳам солмас, ҳолимни ҳам сўрмас эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БЕНАЗИР [*ф-т+а*] Тенги, назири, мисли йўқ; мислсиз. *Сиз буюк шахссиз! Алоҳида, беназир, ноёб шахс!* А. Мухтор, Чинор. *Биринчи космонавтнинг — қудратли халқимиз элчисининг беназир жасорати одамларнинг тушунчаларида.. янги порлоқ давр очди.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 68.

БЕНАРВОН Нарвонсиз, нарвон кўймасдан.

♦ **Юлдузни бенарвон урадиган** ўтакетган олғир. *У юлдузни бенарвон уриб, ҳатто ойга човут соладиган устаси фаранглардан.* «Муштум», 1959, № 22.

БЕНАСИБ [*ф-т+а*] Тегишли ҳиссадан, насибадан маҳрум бўлган, қуруқ қолган, бебаҳра. *Ҳамма нарсадан бенасиб мустамлака халқлар. Бенасиб бўлмоқ. Бенасиб қолмоқ.* ▪ [*Комил Дилбарга:*] *Бу хушнуд нағмалардан бенасиб бўлманг, деб, атайин уйғотдим, бир эшитиб қолинг!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

БЕНЗИ́Н [*р*] Нефтдан ёки нефть газидан олинадиган туссиз суюқ ёнилғи.

БЕНЗОКОЛО́НКА [*р*] Автотранспорт воситаларини бензин билан таъмин қилиб турадиган насос установкали станция.

БЕНЗО́Л [*р<а+лат*] Тошкўмир смоласидан олинадиган туссиз, ёнувчи суюқлик (бензинга қўшилади, лак, бўёқ ва ш. к. тайёрлаш учун ишлатилади).

БЕНИҲОЯ(Т) [*ф-т+а*] 1 *сфт* Ниҳояси, сўнги, чеки йўқ, битмас-туганмас, чексиз. *Бениҳоят хурсандчилик.* || *Халқимизнинг партия ва ҳукуматга отошин муҳаббати бениҳоя.*

2 *рвш* Ғоят даражада, бағоят, жуда, жуда ҳам, беҳад. *Бениҳоят ориқ. Бениҳоят узоқ. Бениҳоят кўп. Бениҳоя қувонмоқ.* ▪ *Сен туфайли Ватанимиз Яшнади бениҳоя.* Уйғун.

БЕНОМ [*ф-т*] Номи, оти йўқ, номланмаган, номсиз. *Беном кўча.*

БЕНОМ-НИШОН, беному нишон 1 Ҳеч ким билмайдиган, ном чиқармаган, шуҳратсиз. *Шаҳар уламо, ашрафлари бугунги ҳақиқат олдида ҳар замон ёқа ушлаб: «Бир беному нишонга бунча илтифот!» дер эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бедарак, дараксиз. *Шу билан Умри беному нишон йўқолди* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

БЕНОМУС [*ф-т*] Уят-номусни, шарм-ҳаёни билмайдиган, ор-номуси йўқ, уятсиз, беҳаё. *Беномус одам.* || [*Жамила:*] *Дод, сенларнинг туҳматларингдан,. беномуслар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕНОМУСЛИК 1 **беномус** *с. белги оти. Унинг бунчалик беномуслигини билмас эдик.*

2 Уятсизларча, юзсизларча қилинган иш. *Бу қандай беномуслик. Бу қандай ҳаёсизлик. Ё шариатда шарм йўқ, дедингларми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕНУҚСОН [*ф-т+а*] Нуқсони, камчилиги йўқ, беками-кўст, ҳар жиҳатдан мукаммал, тўкис. *Бенуқсон одам. Бенуқсон иш.* || *Бенуқсон ишламоқ.* ▪ *Нигора ечинмоқда эди. Унинг.. бенуқсон, қуйиб қўйгандай қомати чироқ ўчиши билан қоронғиликка сингишиб кетгандек бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕНЎХТА 1 Нўхта солинмаган, нўхталанмаган; нўхтасиз. *Бенўхта, яйдоқ от.*

2 *кўчма* Ўзини тия олмайдиган; бебошвоқ, бебош. *Нега жамоат тартибини бузади, қанақа бенўхта бойвачча у?* «Муштум», 1960, № 12.

БЕОБРЎ(Й) [*ф-т*] Обрўйи йўқ, обрўсиз. *Беобрў одам. Беобрў қилмоқ.* ▪ *Халойиқ олдида мени беобрў қилишинг оқибатини сен ит қорига бир кўрсатиб қўяй ҳали.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕОДОБ [*ф-т+а*] *кт. айн.* **беадаб.**

БЕОЗОР [*ф-т*] 1 *сфт* Кишига озор бермайдиган, дилни оғритмайдиган, кишини ранжитмайдиган, мулойим. *Беозор танқид.* ▪ [*Дадавой Хадичага:*] *Мен илгари билмай у кишидан* [*Қомиловдан*] *ранжиб юрган эканман. Гаплари мулойим, беозор, бамаъни.. одам экан.* Уйғун, Навбаҳор.

2 *рвш* Жонга озор бермай, қийнамай, бешикаст; астагина. *Врач тишимни беозор суғуриб олди.* ▪ *Эъзозхон пишиллаб ухлаб ётган Учқунинг юзидан беозоргина ўпиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шошманг, шошманг, рўмолингизни менга беринг, мен ўзим беозор қилиб боғлайман.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕОМОН [*ф-т+а*] *рвш* Омон бермай, аямай, шафқатсиз. [*Арслон:*] *Олдимизда зўр вазифа бор: душманни ҳам ташқарида, ҳам ичкарида беомон янчиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ташлаш керак. К. Яшин, Тор-мор· *Шамол увлар Қизил майдонда, Нина сачар совуқ беомон!* Ё. Мирза.

БЕОР [*ф-т+а*] 1 Ор-номуси, уяти йўқ; юзсиз, орсиз, уятсиз. *Беор одам.* ▪ *Ҳар ўлик, ҳар тўй бошида таппа-тайёрдир тўрам, Ўлгудай шилқим, шилимшиқ, роса беордир тўрам.* «Муштум», 1959, № 16.

2 *кўчма* Ер танламайдиган, ҳар қандай жойда ҳам ўсаверадиган (асосан ўсимлик ҳақида). *Бу нусхаларни беор ўтдек юлиб ташланса ҳам, яна ниш уриб чиқиб, одамлар ҳақини зулукдек сўрмоқдалар.* «Муштум», 1960, № 15.

БЕОРЛИК 1 беор *с. белги оти.*

2 Беорларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ.

БЕОРОМ [*ф-т*] 1 Ороми, ҳаловати йўқ, беҳаловат, бетинч. *Беором тун.* ▪ *Узоқ кеча, қийналур юрак, Тўлғаманаман бўлиб беором.* Ғайратий. ‖ *Севгили Марямхон! Мен сизнинг муҳаббатингиздан кўп беоромман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 *рвш* Тинимсиз, бетўхтов, тинмай, узлуксиз. *Чайқалади денгиз беором.* Ғайратий. ‖ *Моторларнинг гувиллашидан ер-кўк титрамоқда. Ғазаби қайнаб тошган дарё ҳам беором.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

БЕОҚИБАТ I [*ф-т+а*] *айн.* **оқибатсиз** I. *РСДРПнинг деподаги яширин тўгараги раҳбарлигида қилинган ерлик ишчилар ғалаёни беоқибат кетмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕОҚИБАТ II [*ф-т+а*] *айн.* **оқибатсиз** II. *Беоқибат фарзанд.*

БЕПАДАР [*ф-т*] Отаси йўқ, отаси номаълум, отасиз.— *Ўзи оқпадар, бошпанасиз дарбадар, энаси кўчада туққан бепадар,— деди Мавлон Рустам тўғрисида.* В. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. ‖ *сўк.* Ўз отасини ҳам билмаган, оқпадар, падар лаънат(и). *Ўз устозини билмаган бу бепадар, олампаноҳнинг ҳам бетларига оёқ қўйишдан тоймай,.. бу кун кечаси уни қочириб менинг ҳовлимга олиб келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕПАНД [*ф-т*] Унча пухта, мустаҳкам бўлмаган; омонат. *Бепанд иморат. Бепанд стол.*

БЕПАРАНЖИ [*ф-т+а*] Паранжи ёпинмаган ёки ёпинмайдиган, паранжисиз. *Бепаранжи хотин.* ‖ [*Ойпошша Мастурага:*] *Бепаранжи олдин-кетин келишаверса нима қилади.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БЕПАРВО [*ф-т*] 1 Ҳеч нарсани ўйламайдиган, дунёни сув олиб кетса ҳам тўпиғига чиқмайдиган; беғам. *Унинг ўрнида бошқа, ниҳоят оғир, бепарво киши бўлганда ҳам мингбошининг .. жавобидан кейин пасангисини йўқотмай қололмасиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Унинг ҳамма сўзларини қунт билан тинглаган Ойқиз, бепарво жилмайиб, устани юпатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Ҳар нарсага, ишга эътиборсизлик, совуққонлик билан қарайдиган, қайғуришни, жон куйдиришни билмайдиган, камҳафсала, лоқайд. *Бепарво раис.* ‖ *Душманинг сичқонча бўлса ҳам, бепарво бўлма!* Мақол. ▪ *Бошлиқлар[нинг] салқинда, иш тақдири билан қизиқмай бепарво юра берганлари Ҳасан сўфи билан Алим бувани ҳам тажанг қилар, ҳам ташвишга солар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. ‖ *Бойларимиз.. қорни тўқлар, халқ аҳволидан бехабар ва бепарво.* Ойбек, Нур қидириб.

БЕПАРВОЛИК бепарво *с. белги оти. Бепарволик билан эшитмоқ.* ▪ *Полвон ўзининг табиий бепарволиги орқасида бунга сира эътибор қилмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Самандаровнинг хотини.. эрининг беғамлигидан, бепарволигидан фиғони чиқиб, вайсаб юриб чой қўйди, дастурхон ёзди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Нури бундай гапларни бепарволик билан эшитишга уриниб боқарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕПАРДА [*ф-т*] 1 Парда тутилмаган, пардасиз. *Бепарда ойна.*

2 *кўчма салб.* Пардаланмаган, очиқдан-очиқ айтилган, беҳаё, беадабона, пардасиз. *Бепарда гап.* ▪ *Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо, Бўлмагай деб қўрқаман ногоҳ сангсар авлиё.* Муқимий.

3 *муз.* Парда боғланмаган ёки пардасиз (чолғу асбоби ҳақида).

БЕПАРДОЗ [*ф-т*] 1 Пардоз-андоз қилмаган, упа-элик, ўсма-сурма қўйиб ўзига оро бермаган, пардозсиз. *Бепардоз хотин.* ‖ *Онангни отангга бепардоз кўрсатма деганлар-ку.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Пардоз, жило берилмаган, нақшланмаган, оддий. *Бепардоз этик.* ▪ *Оддий бир уй, ёруғ, бепардоз, ўлтиради Ленин жонажон. Қаршисида қанддек оқ қоғоз, Қаршисида иш жаҳон-жаҳон.* Ҳ. Пўлат.

БЕПАРОВУЗ Паровуз, адип тутилмаган, адипланмаган. *Бепаровуз кўрпа.*

♦ **Оғзи бепаровуз** оғзидан бўлмағур, беадаб гаплар чиқадиган, оғзи бузуқ. *Оғзингни бепаровуз қилма, бу ерда улуғимиз турибди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕПАРҲЕЗ [*ф-т*] 1 Парҳез буюрилмаган ёки парҳезни бузган. *Бепарҳез бемор.*

2 *кўчма эск.* Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган; нопок. *Башарти сиз.. ул бепарҳез золимни мингбошилик вазифасидан четлатишга.. бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕПОЁН [*ф-т*] 1 Поёни, охири, чегараси йўқ, ниҳоятда кенг. *Бизнинг мамлакатимиз бепоёндир.* ▪ *Русия, Русия, азамат ўлка! Эй, осмон сингари бепоён Ватан* Ҳ. Олимжон.

2 Чексиз, бениҳоя, беҳад. *Меҳримиз бепоён, биз асл қардош, Коммуна йўлида бирга, сафардош.* М. Шайхзода. *Ҳамма илмларга бепоён муҳаббат боғлаган.* Ойбек, Навоий.

БЕПУЛ 1 Пули йўқ, пулсиз. ‖ *Кета бер йўловчи, йўлдан қолмагин! Бепул келиб бизлардан гап сўрама!* «Равшан».

2 Пул, ҳақ олинмайдиган ёки тўланмайдиган; текин. *Бепул билет. Бепул путёвка.* ‖ *Ўқиш Бақақуриллоқда, қизил чойхонада бўлади. Дафтар, қалам бепул.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕРАРМОН Берадиган киши. *Берармонга бешов кўп, олармонга олтов оз.* Мақол.

БЕРАСИ Берилиши, қайтарилиши керак бўлган нарса; қарз. *Менинг унга берасим йўқ. Унинг менга бир оз бераси бор.*

БЕРАҲМ [*ф-т+а*] Раҳм-шафқатни билмайдиган, қаҳри қаттиқ; раҳмсиз. [*Жамила ўз-ўзига:*] *Бераҳм бой, то кайгача хун-бийрон йиғлатасан, бу тўкилган ёшлар,.. бу оҳу зорлар сени ёқангдан тутмай қўймас.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. ‖ [*Ҳамида:*] *Мен қизни оқлаб, бутун гуноҳни унинг хўжайинига, ёш қизни бу қадар бераҳм эксплуатация қилган кишига қўймоқчиман.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

БЕРДАНКА [*р*] 19 аср охирларида рус армиясида фойдаланилган биротар милтиқ. *Бу одамларнинг баъзилари бешотар, ўнбиротар милтиқлар, баъзилари берданка ва ов милтиқлари билан.. яроғланган.* Айний, Қуллар.

БЕРДИРМОҚ бермоқ 1, 2, 4, 6 *фл. орт. н. Қосимжон келгандан кейин бир жазосини бердирмасам бўлмайди.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. [*Юсуфбек ҳожи Кумуш ва Зайнабни*] .. *дуо қилиб бир-бирисига салом бердирар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўзим очиқ экан, қизингни қорачага бердирмайман!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕРЁТ(КА) [*р*] Гардишсиз, жияксиз юмшоқ ялпоқ бош кийими. *Оқ, қизил, кўк беретлар остидан тошган олтин сочлар майин ҳилпирайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЕРИ *рвш* 1 Сўзловчига ёки сўз бораётган пайт ёки ўринга яқин. *Бери кел. Ҳечқиси йўқ, бир кун нари, бир кун бери. Вокзалдан бери. Москвадан нарими, беримми?* ▪ [*Қизлар*] *«Нари ёт, бери ёт» билан бир-бирларини итариб, суриб кўрпани тўрт томонга тортишиб жанжаллаша бошладилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ‖ *Яхшиси душанба кун, ундан нарига ўтгани ярамагандек, бериси ҳам фойдасиз .. чунки бир-икки кун бунга ҳозирлик ҳам керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўм. (ч. к. билан)* Қандайдир пайтдан бошлаб, буён; маълум вақт давомида, мобайнида. *Кечадан бери. Яқиндан бери. Анчадан (кўпдан) бери. Алмисоқдан бери.* ▪ *'Аскар ота Совет ҳукумати учун қурол кўтарган ўзбек аёлларидан Маърифатхон воқеасини эшитгандан бери унинг қабрини*

www.ziyouz.com kutubxonasi

зиёрат қилиш ниятида юрган эди. А. Қаххор, Хотинлар.

♦ **Бери қарамоқ** тузалиш томонига ўтмоқ, яхшиланмоқ (беморнинг аҳволи ҳақида). *Беморнинг аҳволи сал бери қаради.* **Йиғламоқдан бери бўлмоқ** йиғлагудек бўлмоқ. *Отам тайёрланган узангиларини бозорда эртадан кечгача сарғайиб кўтариб юриб, сота олмасдан ҳовлига қўллари қуруқ (ҳолда) йиғламоқдан бери бўлиб қайтар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Нари олиб бориб, бери олиб келмоқ** қ. **нари.**

БЕРИГА *с. т. айн.* **бери** 2. *Қамалган кунимдан берига ундан хабарим йўқ, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИГИ Сўзловчига ёки сўз бораётган ерга яқинроқ жойлашган. *Бериги уй. Самарқанддан бериги станция.* ▪ *Мусулмонқул Чирчиқ бўйига келиб етганда, Қушбеги бошлиқ Тошкент йигитлари ҳам сувнинг бериги юзида ёв кутиб турган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИДА *кўм. (ч. к. билан)* Сўзловчига ёки сўз бораётган пайт ёки ўринга яқинроқда. *Рўпарада Чотқол тоғлари, ундан берида эса, .. бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастон юқорироққа чиқиб дашт томонга қаради. Уфқдан берида ўргимчакдай ўрмалаб арава келар эди.* А. Қаххор, Мастон.

БЕРИЛГАН 1 берилмоқ *фл. сфтдш. Диплом ўрнига берилган справка. Берилган сон. Берилган вақт.*

2 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсага ихлос қўйган, муҳаббат боғлаган, содиқ. *Фанга берилган одам. Музикага берилган ёшлар.* | *салб.* Бирор нарсага майл қўйган, ружу қилган, ўрганган, ўч. *Пулга берилган одам.* | Фикри-зикри бир нарса билан банд бўлган, чулғанган. *Башорат унинг катталарга ўхшаб хаёлларга берилганини кўриб, қадамини секинлатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕРИЛГАНЛИК 1 берилган 2 *с. белги оти. Китобга берилганлик. Музикага берилганлик. Хаёлга берилганлик.*

2 Садоқат, содиқлик.

БЕРИЛИШМОҚ берилмоқ *фл. бирг. н. Улар ўқишга берилишган.*

БЕРИЛЛ [*р*<*грек*] Силикатлар группасига кирадиган минерал.

БЕРИЛЛИЙ [*р*<*грек*] *хим.* Кумуш ранг, енгил, эриши қийин металл.

БЕРИЛМОҚ 1 бермоқ 1, 2, 4—6 *фл. мажҳ. н. Хат эгасининг ўз қўлига берилади. Колхоз ихтиёридаги ерлар уларга абадий фойдаланиш учун берилади. Ёзма ишга бир соат вақт берилади. Китоб уйга берилмайди.* ▪ *«Обдан чиниққан йигит, унга берилган овқат беҳуда кетмайди» деб ўйлади у.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу қий-чув орқасидан меҳмонларга қуюқ-суюқ берилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Баъзи отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *жавоб берилди, хабар берилди, сўз берилди, команда берилди, ном берилди.*

3 Бирор кимса ёки нарсага ихлос, муҳаббат қўймоқ, садоқат боғламоқ. [*Ҳўжаев:*] *Қайси кўзим билан кўрай. Ҳалиги нотиқ ўзимизнинг Шукрулло афанди экан. Наҳотки, у киши шу қадар берилиб кетган деб ўйладим.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. | Бирор нарсага майл қўймоқ, ружу қилмоқ, ўрганиб, ўч бўлиб кетмоқ. *Музикага берилмоқ.* ▪ *Айта қолинг, Авлиёота қозоқ юрти, норинхўрликка кўпроқ берилганга ўхшайсиз-а.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Чўммоқ, ботмоқ, маҳлиё бўлмоқ. [*Гулнор*] *ўзининг паришон хаёлига берилиб, кимсасиз ҳовлида кеза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар биз камчиликларимиздан бевосита кўз юмиб, яшасинчилик кайфиятларига берилиб кетадиган бўлсак, хато қилган бўламиз.* А. Қаххор, Нутқ.

4 Бўш келмоқ; таслим бўлмоқ. *Отабекнинг бу мактуби .. ўзининг осонлик билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИЛУВЧАН 1 Бирор нарсага тез бериладиган, майл қўядиган; ўзини, нафсини тия олмайдиган. *Ёмон таъсирга берилувчан бола.*

2 *мед.* Юқумли касалликларга мойил; касалликка унча қаршилик кўрсата олмайдиган. *Берилувчан организм.*

БЕРИЛУВЧАНЛИК берилувчан *с. белги оти. Организмнинг берилувчанлиги.* ▪ *Тана температурасининг пасайиши организмнинг тириклик фаолиятини заифлаштиради, касалликларга берилувчанликни оширади.* «Анатомия».

БЕРИШМОҚ бермоқ 1, 2, 4—6 *фл. бирг. н. Ўйлашга ҳам вақт беришмади. Сизга яхши маслаҳат беришибди.* ▪ *Севишганларига, кўнгил беришганларига беш йил тўлиб, олтинчи йил тугай деб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕРК 1 Бекитиб, ёпиб ёки тўсиб қўйилган, ёпиқ. *Дарвоза берк. Уй берк. Йўл берк. Чегара берк.* ▪ *Шариатнинг йўли кўп, биттаси берк бўлса, ўнтаси очиқ.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Усти, бир ёғи ёки ҳамма ёғи ўралган, ёпилган. *Усти берк йўлак. Усти берк арава. Берк машина.*

♦ **Боши берк кўча** йўл, илож топиш қийин, мушкул аҳвол. *Илмсиз тажриба — боши берк кўча.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРЛИ *эск. айн.* **бери** 2. *Бу йил ўқиш бошлангандан берли нечта «аъло» баҳо олдинг?* А. Қаххор, Айб кимда?

БЕРМОҚ 1 Қўлига тутқизмоқ; қўлига ёки ихтиёрига топширмоқ. *Қўлингдагиларни менга бер. Хатни эгасига бердим. Берганнинг бетига қарама.* Мақол. *Олмоқнинг бермоғи бор.* Мақол. ▪ *Мактубни ёнидагига берар экан, Қушбегига деди: — .. Бу хат тошкентлик Юсуфбек тўғрисидаги фикримизни тамом ўзгартадир, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Таъмин этмоқ, эҳтиёжини қондирмоқ. *Экинга сув бермоқ. Ерга ўғит бермоқ. Молларга хашак бермоқ. Қурилишга материал, маблағ бермоқ.*

3 Маҳсулот етиштирмоқ, тайёрлаб, етказиб турмоқ, ўз маҳсули билан таъминламоқ; натижа келтирмоқ. *Бу халқ хўжалигига нима беради? Зотли сигирлар йилига 4000—5000 литр сут беради. Қишлоқ хўжалиги аҳолига озиқ-овқат, саноатга хом ашё беради.* ▪ *Этак-этак пахтани икки қўллаб терганман, Гектаридан юз-юзлаб Пахта берай деганман.* «Қўшиқлар».

4 Бирор муассасага киритмоқ, ўрнаштирмоқ. *Болаларни боғчага бердик.*

5 Бахш этмоқ, бағишламоқ; бирор тус, кўриниш, кайфият ва ш. к. ҳосил қилмоқ, киритмоқ. *Музика дилларга ором беради.* ▪ [*Нури*] *Гулнор тўғрисида сўзлаганда товушига сирли оҳанг берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Отабек*] *киртайган кўзига куч билан кулги туси берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [Кумушнинг] нафис қора сочлари орқа-ўнгига тўзғиб, ажиб бир манзара бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Нашр этиладиган нарсага киритмоқ; босмоқ, эълон қилмоқ. *Мақоланинг давомини журналнинг кейинги сонида берамиз.* | Эшиттирмоқ; кўрсатмоқ. *Концерт бермоқ.*

7 Айрим отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *аҳамият бермоқ, бой бермоқ, бўй бермоқ, жавоб бермоқ, жон бермоқ, кун бермаслик.*

8 Қўмакчи фл. вазифасида **-(и)б** аффикси равишдош шаклида етакчи феъл орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг биров учун бажарилганлигини билдиради, мас. *ўқиб бермоқ, ёзиб бермоқ, олиб бермоқ.* ▪ *Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шуни айтиб берсангиз.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Хадича хола, болалик чоғидаги сингари, унинг [Сидиқжоннинг] белига нон тугиб берди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

9 Қўмакчи фл. вазифасида **-а(й)** аффиксли равишдош шаклидаги етакчи феъл орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг давомийлиги ёки такрорийлигини билдиради, мас. *у ўқий берди, мен сўрай бердим.* ▪ *Душман рўпарадан ҳужум қилиб қайта-қайта қангшари ёрила берагандан кейин найранг ишлатмоқчи бўлди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.— *Хўп майли,— деди Ўрмонжон,— бўлар иш бўлиб ўтипти. Энди бемалол, бехавотир ишлай беринг.* А. Қаххор, Қўшчинор.

10 Етакчи феъл сифатида қўшма феъллар таркибига киради, мас. *бериб тур, бера тур, бера қол.* ▪ *Тўхташ қаёқда дейсиз, қайрилиб ҳам қарашмайди,— деди майсазорга бағрини бериб ётган йўғон гавдали солдат.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Кузатувчи душман позициясига мумкин қадар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

яқинроқ бориб, снарядларнинг қаерларга тушаётганини кузатади ва телефон орқали батареяга хабар бериб туради. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЕРТОЛЕ [*р* бертолетов]: **Бертоле тузи** *хим.* садаф каби товланадиган порошок; калий хлорат (медицинада дезинфекция учун ва техникада портловчи моддалар тайёрлаш учун қўлланилади).

БЕРУХСАТ [*ф-т+а*] *рвш* Рухсат олмай, сўрамай ёки рухсат берилмагани ҳолда; рухсатсиз. *Берухсат кириш мумкин эмас. Мендан берухсат кетманг.* || *Берухсат ов.*

БЕРЧ Қаттиқ резина каби дағал, эзилмайдиган, чайнаб ёки пиширib бўлмайдиган. *Берч лой. Берч нон. Олманинг берч жойи.*

БЕСАБАБ [*ф-т+а*] *айн.* **сабабсиз.** *Бесабаб оёққа тикан кирмас.* Мақол. ▪ *Юзингдан олар беадаб, Ишдан қолар бесабаб.* «Қўшиқлар».

БЕСАБР [*ф-т+а*] Сабри, тоқати йўқ, чидамсиз, тўзимсиз. *Бесабр бола.* || *Сабр қилсанг ғўрадан ҳалво битар, бесабрлар ўз оёғидан йиқар.* Мақол.

БЕСАБРЛИК 1 **бесабр** *с. белги оти.*

2 Сабри, тоқати йўқ, тўзимсиз одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бесабрлик қилмоқ. Бесабрлик билан кутмоқ.*

БЕСАНОҚ *айн.* **саноқсиз.**

БЕСАР [*ф-т*]: **бесар бўлмоқ** бесаранжом бўлмоқ, тинчлигини, ҳаловатини йўқотмоқ; издан чиқмоқ. **Бесар қилмоқ (ёки этмоқ)** бесаранжом қилмоқ, тинчлигини, ҳаловатини бузмоқ; издан чиқармоқ.

БЕСАРАНЖОМ [*ф-т*] 1 Саранжом топмаган, саранжом-сариштa қилинмаган; айқаш-уйқаш, бетартиб. *Бесаранжом уй.* || *Ошхона доим бесаранжом.* ▪ *Болаларнинг ўйинчоқлари, китоб, газеталар билан бесаранжом бўлган хонада бир аёл ётарди.* С. Зуннунова, Қанот.

2 Саранжом-сариштaликни билмайдиган; пала-партиш, бетартиб иш, рўзғор тутадиган. *Бесаранжом хотин.*

3 Ҳаяжонга келган, ташвишда қолган, изтиробга тушган; ташвишли, изтиробли, бетинч, безовта. *Мўйлов бесаранжом кўзларини жовдиратиб, дарров гапира олмади.* С. Аҳмад, Чўл шалолалари. *Сержант ишонмади. Чунки уларнинг турқи бузук, ҳаракатлари бесаранжомроқ эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Чол бесаранжом бўлиб, кўзи бежо, олма-кесак тера бошлади.* Й. Қаландаров, Шохидамас, баргида. || *Мулла Абдураҳмон .. манглайидаги терини артиб, бесаранжом аҳли мажлисга қараб чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕСАРАНЖОМЛИК 1 **бесаранжом** *с. белги оти.*

2 Нотинчлик, безовталик, тартибсизлик; изтироб, ташвиш. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Татьяна Ҳайдарнинг авзойида қандайдир бесаранжомлик борлигини сезди.* И. Раҳим, Ихлос. *Мадамин, мана энди бу кунги бесаранжомликдан фойдаланиб, қоронғи тушиши биланоқ Олахўжаникига кириб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕСОҚОЛ 1 *сфт* Ҳали соқол-мўйлови чиқмаган, ёш. *Куш учса қаноти куядиган чўлларда .. бесоқол болам йўл бўлсин?* «Қундуз билан Юлдуз».

2 *от, этн.* Бачча вазифасида сақланган, ҳали соқоли чиқмаган чиройли бола. *Муллаларнинг талаши, вақф, масжид, тўй оши, Бесоқолдир ўйнаши, йиғла миллат, йиғлайлик.* Ҳамза.

БЕСОҚОЛБОЗ Бесоқол сақловчи; баччабоз.

БЕСОҚОЛБОЗЛИК Бесоқол сақлаш; баччабозлик.

БЕССЕМЁР [*р*]: **Бессемер процесси** бессемерлаш усули билан пўлат олиш процесси. **Бессемер конвертери** Бессемер процесси амалга ошириладиган аппарат. **Бессемер пўлати** бессемерлаш йўли билан олинган пўлат.

БЕССЕМЕРЛАШ *тех.* Эриган чўян орқали ҳаво ёки кислород ўтказиб унинг ортиқча углеродини куйдириш йўли билан чўяндан пўлат ҳосил қилиш.

БЕСЎНАҚАЙ 1 Ҳаддан ташқари катта, қўпол, қовушмаган. *Бесўнақай айиқ. Бесўнақай қўллар.* ▪ [*Тиллабой*] .. *суяги йўғон, семиз, кўзлари қисиқ, бесўнақай кимса эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Погодин сувга тикилиб, аксини кўргач, дарҳол орқага чекинди. «Роса семириб, бесўнақай бўпман», — деди норозилик билан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Ишга қовуша олмайдиган, ҳаракатлари келишмаган, қовушмаган. || *Тўхтасин .. узун қўлларини қўйишга жой тополмагандай бесўнақай ҳаракат қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳаддан ташқари кўримсиз, бичими, дўхти келишмаган; беўхшов. *Унинг [Полвоннинг] кўзи олдида Умарбекнинг бесўнақай башараси гавдаланди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Унинг [Қобиловнинг] бошида эскироқ кўк кепка, шу рангда узун енгил пальто, оёғида эса катта, бесўнақай кирза этик.* Б. Даминов, Одамдан яхши ном қолсин. || [*Поччамнинг*] *бошида бесўнақай ўралган қўпол салла.* Ойбек, Болалик.

3 Ҳаддан ташқари бемаъни, келишмаган, ҳеч қандай чегарага сиғмайдиган; дағал, қўпол. *Бесўнақай гап. Бесўнақай тактика.*

БЕСЎРОҚ *рвш* 1 Рухсат олмай, сўрамай ёки рухсат бўлмагани ҳолда; сўроқсиз, рухсатсиз. *Бу бефаҳм .. Шеров мендан бесўроқ иш қилмайди, деб вақти чоғ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с. т.* Терговсиз, тергов қилмайнетмай. *Бесўроқ қамоқда ётмоқ.*

БЕТ 1 Одам бошининг олдинги қисми; юз, афт. *Бети юмалоқ қиз.* ▪ *Унинг [қизнинг] бетидаги қуюқ қора қоши, қорачиғи, йирикдан келган ўйноқи кўзлари Элмуродга Муҳаррамни эслатди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Оппоқ, узунчоқ, юзда хиёл туртиб чиққан бет суяклари ялт этиб кўринди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўламат мўйловнинг севинчи бетига қалқиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уч-тўрт кундан буён уларнинг авзойи бузуқ эди, бетларидан заҳар томар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Юзнинг ёноқдан ияккача бўлган икки томонидан ҳар бири. *Икки бети қип-қизил кўпайган.* ▪ *Ольга Петровна қизалоқни ўнг бетидан ўпиб: — Сенинг отанг уста Баҳромми? — деб сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор нарсанинг беткай, сирт томони, сирти, юзи. *Қуёш бетидаги доғлар.* ▪ *Ернинг бети сергиб, тобига келиши билан чигит экишга киришувимиз керак.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ҳовуз бетига кумушдай йилтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Яхши қатиқнинг бети қаймоқдай бўлади-ку!* А. Қаҳҳор, Икки ёрти—бир бутун.

4 *айн.* **саҳифа** 1. *Газетанинг тўртинчи бети.* ▪ *Ойқиз .. бир бет қоғозга нималарнидир ёзиб, Назокатга узатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 Чет, қирғоқ; соҳил. *Буларнинг савол-жавоблари тугамай, кўча бетларидаги бошқа эшиклар ҳам ғир-ғир очила бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Салорга яқинлашганда, сувнинг нариги бетидан хотинларнинг товуши келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

6 Тиғ, дам. *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Бети йўқ** уяти, ор-номуси йўқ, юзсиз. *Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ, элдан ажраганнинг бети йўқ.* Мақол. **Бети қалин** (*ёки қаттиқ*) гап юқтирмайдиган, сурбет. *Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури.* Мақол. ▪ *Умид қилма энди суту қатиқдан, ўргилдим-ку сендек бети қаттиқдан.* А. Пўлат. **Бети қора** киши ёки эл олдида уятга қолган, юзи шувут. *Бадфеълнинг бети қора.* Мақол. **Қайси** (*ёки қандай*) **бет билан** қандай қилиб, уялмай-нетмай (хижолатли, уятли иш содир бўлган ҳолларда ишлатилади). *Акам — жигарим. Суюнаман! Лекин .. энди унга қайси бетим билан рўпара бўламан!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бет чидамайди** уяласан, номус қиласан киши. *Ҳа деб гап эшитаверишга бет чидамайди.* **Бети қурсин!** *қарғ.* ўлсин!, қуриб кетсин! **Бетга айтмоқ** бирор гапни кимсага, тортинмай, шарт гапирмоқ, шартта айтмоқ. *Бетга айтганнинг заҳри йўқ.* Мақол. **Бетга чопмоқ** бетига (ўзига) айтмоқ, юз-хотир қилмай тик айтмоқ. **Бетига оёқ қўймоқ** қ. **оёқ. Бетига қарамай** ҳисоблашмай. *Пулнинг бетига қарамай сарф қилмоқ.* **... бетини кўрмаган** ҳеч кўрмаган, бошдан кечирмаган ўзи нима эканлигини билмайдиган. *Эсини танигандан буён*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хаста бўлмаган, табиб бетини кўрмаган Йўлчи. Ойбек, Қутлуғ қон. **Бетини юлмоқ** дод-фарёд солмоқ. *Онам ёнимга келиб, бетини юла бошлади. «Нима бало қилдинг, жувонмарг? Энди эл-юрт олдида қандоқ тирик юрамиз».* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕ́ТА [*р*<*грек*] Грек алфавитининг иккинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

◆ **Бета-нурлар** *физ.* радиоактив моддалардан отилиб чиқадиган, электрон ёки позитронлардан иборат нурлар.

БЕТАВФИҚ [*ф-т*+*а*] 1 Динга, диний ақидаларга, худога ишонмайдиган, тавфиқи, имони йўқ; мункир, муртад. *Қалима келтир, бетавфиқ!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Беҳаё, шармсиз; уятсиз, виждонсиз. *Мард йигитнинг номуси ори бўлади. Юлдуз ойни ёрим дема бетавфиқ.* «Қундуз билан Юлдуз».

БЕТАЙИН [*ф-т*+*а*] 1 Аниқ, тайинли бўлмаган, номаълум, нотайин. *Ғуломжон ҳушига келди. Уни энди бетайин бир қўрқув ҳушига келтирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йигитманки, таваккални қиламан, Бетайин юртларга кетиб бораман.* «Муродхон».

2 Тутуруғи, бурди йўқ, бир зайлда, бир гапда турмайдиган; беқарор, қарорсиз. *Бетайин одам.* ▪ *Умарали .. қисқа вақт ичида ўз ҳаётида юз берган ўзгаришларни эслади, кейин Ғозининг бетайин турмушини кўз олдига келтирди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Таги пуч, асоссиз, беҳуда. *Бетайин гап.*

4 Мужмал, муҳмал, дудмол, *Бетайин жавоб.*

БЕТАҚАЛЛУФ Ортиқча такаллуфни, мулозаматни ёқтирмайдиган ёки такаллуфни, мулозаматни билмайдиган; содда, оддий, камсуқум. *Бетакаллуф одам.* | Ортиқча такаллуфдан, мулозаматлардан холи, ўзини оддий тутиб қилинган. *Булар орасидаги бетакаллуф муомала ва муносабатга одамлар ўрганиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || *Ҳабиб бу йигитлар билан бетакаллуф кўришиб чиқди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

БЕТАМИЗ [*ф-т*] Тамизи, дид-фаросати йўқ, ўз тамизи, ақли, фаросати билан бир иш қилолмайдиган; бефаҳм, бефаросат. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас.* Мақол. *Ҳузур-ҳузур бетамизники.* Мақол. ▪ *Ҳа, бетамиз, юз ювмасдан салом берасанми?* Ойдин, Ҳикоялар.

БЕТАМИЗЛИК 1 **бетамиз** *с. белги оти. Меҳмоннинг қизарганини пайқаган кекса бой ўз хотинининг катта оғиз ва бетамизлигига аччиғланиб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бетамизларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Улар очофатларча кўп овқат есалар ҳам, қанча бетамизлик қилсалар ҳам, ҳеч ким индамасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕТАРАФ [*ф-т*+*а*] Ҳеч қайси томонга ён босмайдиган, қўшилмайдиган; холис, нейтрал. *Бетараф мамлакатлар.* **Бетараф зона** ҳеч кимга қарашли бўлмаган, нейтрал зона.

БЕТАРАФОНА [*ф-т*+*а*+*ф-т*] *рвш, кам қўлл.* Ҳеч қайси томонга ён босмай, қўшилмай; холис, нейтрал ҳолда.

БЕТАРТИБ [*ф-т*+*а*] 1 Тартибга солинмаган ёки тушмаган, ўлда-жўлда, айқаш-уйқаш бўлиб ётган; тартибсиз ҳолдаги. *Бетартиб хўжалик.* || *Қўра этагидаги девор устига бетартиб шох ёйган қора тол зулмат қўйнида хаёлий шарпаларни эслатади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Тартибга бўйсунмаган ёки бўйсундирилмаган, боши-кети, тартиби йўқ; пойма-пой. *Бетартиб гап.*

2 Тартибга риоя қилмайдиган тартиб-интизомни билмайдиган, тартибни бузувчи; бетартиб. *Бетартиб бола.*

БЕТАШВИШ [*ф-т*+*а*] 1 Ғам-ташвишни билмайдиган, ҳеч ғами, ташвиши бўлмаган. *Гулга, нурга бурканган хиёбонларда бахтиёр, беташвиш одамлар орасида чарчагунларича [Набижон билан Муборак] юришди.* С. Зуннунова, Қанот.

2 Ғам-ташвишсиз, бошга ғам-ташвиш солмайдиган; осойишта, тинч. *Беташвиш иш.* || *Тун беташвиш ўтди.* ▪ *Аввалига секин бошланган, кишининг беғам, беташвиш шўх кунларини эслатадиган куй, бориб-бориб жуда авжига чиқиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕТАЪЛИМ [*ф-т*+*а*] Таълим олмаган, тарбия кўрмаган; тарбиясиз. *Бетаълим бола.*

БЕТАЪСИР [*ф-т*+*а*] 1 Тайинли маъноси, мазмуни йўқ; бемаъни, бемаза; сийқа. *Бетаъсир гап.*

2 Гап таъсир қилмайдиган, териси қалин ва бетаълим. *Бетаъсир одам.*

БЕТАҲЛИҚА [*ф-т*+*а*] Бошга таҳлика солмайдиган; таҳликасиз, хавф-хатарсиз, тинч. *Бетаҳлика иш.* || *Кун бетаҳлика ўтди.*

БЕТГАЧОПАР Уят-андиша қилмай, тортинмай тик бетга айтувчи. — *Агар боланинг руҳи синмаса, шунақа бетгачопар, .. бўлади,— деди [Акбархўжа].* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕТЕРГОВ *с. т.* Терговсиз. *Бетергов ётмоқ.*

БЕТИМСОЛ [*ф-т*+*а*] Тимсоли, мисли йўқ; мислсиз. *Бир ёнда хаёлий Эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг Ватаним.* А. Орипов.

БЕТИНИМ 1 Тинмай иш қиладиган, уриниб, елиб-югуриб юрадиган; тинимсиз, серҳаракат. *Бетиним аёл.* ▪ *Жуда бетиним одам экансиз. Нега мунча оворагарчилик!* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Узлуксиз, тўхтовсиз, давом этадиган, танмайдиган, тинимсиз. *Бетиним ёмғир. Қишлоқ комсомоллари ҳаммадан кўра бетиним ишлардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЕТИНЧ Тинчлиги, осойишталиги йўқ, ҳаловати бузилган; ташвишли, безовта, нотинч. *Бетинч вақт. Бетинч тун. Бетинч уйқу.* || *Тун бетинч бўлди.* ▪ *Эл бетинч, одамларнинг юзлари ғамгин, суҳбатлари серташвиш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Халқ жуда бетинч бўлган дейишади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕТКАЙ 1 Бети, олди, сирт томони кузатувчига ёки бирор нарсага қараган. *Кун[га] беткай жойда бўлгани, адир шабадасига кўндаланг тургани учун бу ер доимо қақраб ётади.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 *диал. айн.* **бет** 3. *Гулзорнинг ўнг беткайида ўтирган оқ яктаклик кишилар .. ичида ҳам Баҳорнинг кутган кишиси йўқ эди.* М. Алавия, Севинчларим.

БЕТЛАМОҚ I. Ботиниб бетма-бет, рўпара бормоқ, ботинмоқ, журъат қилмоқ. *Унга ҳеч ким бетлай олмайди.* **Юраги бетламади** журъат қилиб, ботиниб бормади, рўпара кела олмади. *Сувонжон дарчаси боққа қараган уйга киришга юраги бетламай, бир дам туриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕТЛАМОҚ II Бетларни, саҳифаларни номерламоқ, бетларга, саҳифаларга номер қўймоқ. *Қўлёзмани бетлаб чиқдим.*

БЕТЛАШМОҚ I **бетламоқ** I *фл. бирг. н.*

БЕТЛАШМОҚ II **бетламоқ** II *фл. бирг. н.*

БЕТЛАШТИРИЛМОҚ **бетлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

БЕТЛАШТИРМОҚ **бетлашмоқ** I *фл. орт. н.*

БЕТМА-БЕТ *айн.* **юзма-юз.** *Бетма-бет келиб гаплашмоқ.*

БЕТОБ [*ф-т*] Бирор касаллик билан оғриган; касал, бемор. *Бетоб, дармонсиз Гулнор... офтобда қуриган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақаёқдан йиғиштириб келар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕТОБЛИК **бетоб** *с. белги оти.*

БЕТО́Н [*р*<*фр*] Цемент, қум ва шағални сувга қориб тайёрланган қурилиш материали. *Бетон қормоқ. Бетон қорадиган машина.* ▪ *Кеча .. ишчилар ГЭС пойдеворига бетон қуйиб, станция деворини тиклаб бўлдилар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕТОНЛАМОҚ Бетон қуйиб ишламоқ, бетон қуйиб мустаҳкамламоқ. *Каналларни бетонламоқ.*

БЕТОНЛАНМОҚ **бетонламоқ** *фл. мажҳ. н. Бетонланган ариқ.*

БЕТОНЧИ Бетон қуювчи ишчи. *Бетончилар бригадаси.* ▪ *Ойқиз шағал ва қум уюмларини кўздан кечиргач, майингина сўради: — Бетончилар ҳам борми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЕТОҚАТ [*ф-т*+*а*] Тоқати йўқ, сабр-тоқат қилиб, чидам, бардош бериб тура олмайдиган; тоқатсиз, чидамсиз. *Бетоқат одам. Бетоқат қилмоқ.* || *Баъзи бир бетоқатлар кастрюль-қошиқларни тақиллатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бетоқат бўлмоқ** 1) сабр-тоқати тугаб, тоқати тоқ бўлиб, ички мувозанатини йўқотмоқ (ички кечинмалар, ҳаяжон, изтироб ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

ш. к.нинг зўридан). *Нигоранинг кўз қорачиқлари кенгайди, ҳаяжондан бетоқат бўла бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) ортиқ даражада безовта бўлмоқ, ўзини у ёқ-бу ёққа урмоқ, тўлғанмоқ (алам-оғриқнинг зўридан). *Оёғим оғриб, кечаси билан бетоқат бўлиб чиқдим.* ▪ *Бобокул ота ётган жойида узоқ йўталди, сўнг ўпкаси қисиб, хириллай бошлади. Бетоқат бўлиб, кўрпани очиб ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕТОҚАТЛАНМОҚ Бетоқат бўлмоқ, тоқат қила олмай қийналмоқ, безовта бўлмоқ.— *Айта қол, ўзи нима гап? — бетоқатланди Ҳаловат.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

БЕТОҚАТЛАНТИРМОҚ **бетоқатланмоқ** *фл. орт. н. Тутуннинг ҳиди кашандаларни бетоқатлантирарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЕТОҚАТЛИК **бетоқат** *с. белги оти. Бетоқатлигинг ёмон-да.* ▪ *У [Адолат] Усмонжонни бетоқатлик билан кутар, лекин унинг келишидан қўрқар эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

БЕТСИЗ Бети, уяти, номуси йўқ; юзсиз. *Шу билан нафсларинг ором оладими, қандай бетсиз одамсанлар!* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕТУТУРИҚ Тутуриғи йўқ; тутуриқсиз. *Бетутуриқ одам. Бетутуриқ гап.* ▪ *Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб, бундай бетутуриқ айблов фикрини .. кўрганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕТЎХТОВ *рвш* 1 Тўхтаб қолмасдан, тўхтамай, тинмай, сурункасига, тўхтовсиз. *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. Орқасидан бир ҳафта бетўхтов қор ёғди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Сўз бораётган оннинг ўзида дарҳол, тез, кечикмай ёки кечиктирмай. *Аҳмаджон .. урушга бетўхтов юборилишини кутар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЕУНУМ Унум, ҳосил ёки даромад бермайдиган; унумсиз. *Беунум иш. Беунум харажатларни камайтирмоқ.*

БЕУСТУХОН [*ф-т*] Устухони, суяги йўқ; суяксиз. *Беустухон гўшт.*

БЕФАЙЗ [*ф-т+а*] Файзи, кўрки, илиқ-иссиғи йўқ, кўзни, рух-дилни қувонтирмайдиган; кўримсиз, файзсиз, совуқ. *Бефайз иморат.* ▪ *Сен ҳам менинг ўғлим тенгисан, ҳовлинг қаровсиз қолиб, жуда бефайз бўлиб қопти.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕФАРЗАНД [*ф-т*] Фарзанди, боласи йўқ; фарзанд, бола кўрмаган. *Бефарзанд одам.* ‖ [Ўғилни] *бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса эсон бўлсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕФАРОСАТ [*ф-т+а*] Ақли, фаросати йўқ, унча-мунчага ақли-фаросати етмайдиган; бетамиз. *Бефаросат одам.*‖ *Ёмон йўлларга бошловчи рафиқу ошнодан кеч, Расоларга яқин бўл, бефаросат, норасодан кеч.* Ҳабибий.

БЕФАРОСАТЛИК 1 **бефаросат** *с. белги оти. Кўпчилик бу одамни [Мададаминни] «Ариқ оқсоқол», севмаганлар эса, калласининг катталиги ва бефаросатлиги учун «Мадамингов» дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бефаросат кишиларга хос хатти-ҳаракат, хислат, бетамизлик. *Бефаросатлик қилибман, кечирасиз!*

БЕФАРҚ [*ф-т+а*] 1 Ҳар нарсага, ҳар ишга эътиборсизлик кўзи билан қарайдиган; лоқайд, бепарво. *Бефарқ, беандиша киши экан-да раис.* Ойбек, О. в. шабадалар. ‖ *Уларга бамайлихотир, бефарқ анграйиб туриш ҳам хато.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бефарқ қарамоқ** 1) эътиборсизлик, бепарволик билан қарамоқ, лоқайд бўлмоқ. *«Наҳот эрининг тақдирига шунчалик бефарқ бўлса!» — кўнглидан ўтди Элмуроднинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) баравар қарамоқ, тенг кўрмоқ.

2 Яхши-ёмоннинг, ҳаром-ҳалолнинг фарқига бормайдиган. *Кир ва ифлос бўлиб юрувчи бефарқ одам ўзи учунгина хавфли эмас, балки бошқаларни ҳам хавфга дучор қилади.* «Анатомия». | *кўчма* Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган; нопок. ‖ *Жонларидан тўйган кишилардек, ўлиш ё қолиши бефарқдек безрайиб турган халқ орасида жонланиш бошланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕФАРҚЛИК **бефарқ** *с. белги оти. Ускуналардан мана шу равишда бефарқлик билан фойдаланиш ҳақиқатда корхоналаримизнинг ишлаб чиқариш имкониятларини камайтириб юборади.* «Қ. Ўзбекистон», 1940, № 10.

БЕФАҲМ [*ф-т+а*] Тезда фаҳмлаб ололмайдиган, унча-мунчага фаҳми етмайдиган, калтафаҳм, фаҳми йўқ. *Бефаҳм киши.*

БЕФАҲМЛИК 1 **бефаҳм** *с. белги оти. Бундай жиноятқорона бепарволик қилишга .. ўзимнинг гўллигим, бефаҳмлигим сабаб бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бефаҳм одамларга хос хатти-ҳаракат, хислат. [*Абдумажид*] *жуда катта бефаҳмлик қилдим-да, деди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

БЕФИРҚА [*ф-т+а*] *эск.* Фирқага аъзо бўлмаган; партиясиз.

БЕФОЙДА [*ф-т+а*] Фойда, даромад келтирмайдиган; фойдасиз. *Бефойда иш.* ‖ *Бефойда ўтган умр.*

БЕХАБАР [*ф-т+а*] 1 Хабардор бўлмаган, хабари йўқ; воқиф эмас, хабарсиз. *Бехабар қолмоқ.* ▪ *Ҳаётхон бундан бехабар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Учқун ойисининг бошига тушган мусибатдан бехабар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Маълумоти йўқ, билими бўлмаган; билимсиз. *Адабиётдан бехабар киши.*

БЕХАВОТИР [*ф-т+а*] Хавотирликка солмайдиган, ҳеч хавотирланмаса ҳам бўладиган; осойишта, тинч. *Бехавотир жой.* ‖ *Бехавотир ухламоқ. Тўғри бўлинг, бехавотир бўласиз.* Мақол. ▪ *У ер иссиқроқ, бехавотирроқ-микан дейман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕХАРХАША [*ф-т*] Хархашасиз, бежанжал, жанжалсиз, тинч. *Бехархаша бола.* ▪ *Турсуной нима қилсин? Машинани ташлаб, бежанжал, бехархаша .. қўл теримига қайтиб кетсинми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БЕХАТАР [*ф-т+а*] Хавф-хатардан холи, зиён-захмат етказмайдиган, қўрқинчсиз. *Бехатар йўл. Бехатар жой. Сафарингиз бехатар бўлсин.* ‖ *Довондан ўтиб олишса, у ёғи осон. Катта тош йўлга чиқишади-ю, шаҳарга бехатар етиб олишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕХАТО [*ф-т+а*] 1 Хатоси, янглиш ери йўқ, хатолардан холи; хатосиз. *Бехато текст.* ‖ *Бехато ёзмоқ.* ▪ *Жўрақул ўз расчётидаги артиллериячиларга душман танкларини бехато уриб ёндириш усулларини ўргатар эди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 *қ. х.* Ора-сира унмай қолган ери йўқ. ‖ *Анорхоннинг ғўзаси .. тамоман бехато униб чиқди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕХИРАД [*ф-т*] *эск. кт.* Ақли йўқ; беақл, ақлсиз, бетамиз. *Бехирадлардан жаноби тождорларга ҳар рўз, балки ҳар соат хавф бордир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕХИСЛАТ [*ф-т+а*] Ижобий хислатларга эга бўлмаган, яхши хислати йўқ. *Бехислат одам.* ▪ [*Мастура Мирзакаримга:*] *Ҳар бало бўлсаям, шу сафаргиси бошқа жойда бўлсин! Жудаям бехислат тушлар кўряпман.* Ҳамза, Холисхон.

БЕХОС [*ф-т+а*] *айн.* **бехосдан.**

БЕХОСДАН *рвш* 1 Кутмаганда, кутилмаганда, тўсатдан, қўққисдан. *Назокат бехосдан берилган бу сўроққа жавоб беришга ўнғайсизланиб, узоқда сарғайиб турган адирларга тикилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ғайриихтиёрий равишда. *Ичкарида гап тугаб, маъюс сукунат бошланган, Элмурод бехосдан қичқириб юборишдан қўрққандай қўли билан оғзини босиб, ёни-верига аланглади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕХОСИЯТ [*ф-т+а*] 1 Ижобий хосиятларга эга бўлмаган, хосияти йўқ; ёмон. *Бехосият одам.* ▪ *Болаларим, асти шамани ютманглар, кўп бехосият нарса бўлар эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ёмонлик келтирадиган, номуборак.

БЕХУД [*ф-т*] Ўзидан кетган, ҳушсиз. **Гоҳ худ, гоҳ бехуд** *қ. худ.* **Бехуд бўлмоқ** ўзини ёмон хис этмоқ, беҳузур бўлмоқ. *Ўша ерда мен жуда ҳам бехуд бўлиб, ўзимдан кетдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЕЧИЗ [*ф-т*] *кам. қўлл. айн.* **бежиз.** *Хоким тўранинг келиши бечиз эмас!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕЧИҚИМ Чиқим, харажат талаб қилмайдиган; чиқимсиз.

БЕЧОРА [*ф-т*] 1 Моддий аҳволи танг, муҳтожликда кун кечирувчи; камбағал, қашшоқ. *Қуёв танлаш ке-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рак. Бойми, бечорами, иш қилиб, рўзғор машаққатини елкасидан узмайдиган бир одам бўлса, тўйни бошлармиз, сабр қил. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Мушкул ва аянчли аҳволга тушиб қолган, ноиложликдан нима қиларини билмай қолган; чорасиз, иложсиз. *[Жамила ўз-ўзига:] Бечора Гулбаҳор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. ‖ *[Йўлчи:] Мана улар: деҳқонлар, коранда чоракорлар, ишчилар, зулм оловида суякларига қадар ёнган бечоралар ва уларнинг оналари, оталари.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Аянч, ачиниш билдиради; маъно жиҳатидан «боёқиш», «шўрлик» сўзларига тўғри келади. *Бу фожиадан .. уста Олим, «вой бечора-бечора» дер эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕЧОРАЛИҚ бечора 1 *с. белги оти.*

БЕЧОРАЧИЛИҚ 1 Муҳтожликдаги ҳаёт; камбағаллик, камбағалчилик. *Большевиклар партияси. Абдурасулга бойлар зулмидан, дарбадарликдан, бечорачиликдан, эзилишдан чинакам қутулиш йўлини .. кўрсатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзимга муносиб йигитга тегиб, бечорачилик билан бўлса ҳам, тинч кўнгил билан умр кечиришни истар эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Муҳтожликдаги ҳаёт ташвишлари, уринишлари; фақирона тирикчилик. *Ҳаво қизиб, деҳқончилик ишлари бошланса, бир таноб ери бор косиблар ўз бечорачиликларига чиқадилар ва бой акамнинг ишлари қолади. Айний, Қуллар.*

БЕЧОРАҲОЛ [*ф-т+а*] *айн.* **бечора** 1. *Бечораҳол одам.*

БЕШ I 1 *снқ сон* 5 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Беш киши. Беш килограмм олма. Беш карра беш — йигирма беш.* ▪ *Толибжонбойнинг беш ўғли, уч қизи бор экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Беш балли баҳо системасида энг юқори, аъло баҳо. *Математикадан беш олдим. Унинг аттестатида нукул бешлар.*

♦ **Беш кунлик дунё** *қ.* **кунлик. Беш қўл баравар эмас** ҳамма бир хил эмас, бирдек эмас.— *Беш қўл баравар эмас,— деди Ҳакимбойвачча, биров олим, фозил бўлади, биров мардикор, ҳаммол бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Иши беш** *с. т.* иши жуда яхши, иши жойида. *Пухтанинг иши беш.* Мақол. ▪ *Ефим тоға билан мактаб қурилишида ишлаётган Қўзибойнинг дадаси «Ҳорманглар устакорлар»,— деб келиб, «сепоя»чиларнинг ишини бир рав кузатишди,— «бу ишларингиз беш».* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Беш кетмоқ** *с. т.* 1) пирра (қарта) ўйинида беш очко олмоқ; 2) гапни ёки ишни ўринлатиб, рақибни лол қилмоқ, ҳаммани қойил қолдирмоқ. **Беш қўлни (ёки бармоқни, панжани) оғзига урмоқ (ёки тиқмоқ)** нафсни тия олмай, бирдан ҳаммасини ўзлаштириб олишга ҳаракат қилмоқ.

БЕШ II [*ф-т*]: **беш баттар** ўта даражада, жуда; ортиқ (фақат салбий маънода). *Шўхликда сен ундан беш баттар ўтасан.* ▪ *— Эй, бечоралар ... Бу шаҳарда биздан ҳам беш баттар камбағаллар борга ўхшайди, — деди Бувинисо оҳ чекиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕШАК I [*ф-т+а*] Шаксиз, шубҳасиз.

БЕШАК II [*ф-т+а*] Эртапишар қовунлардан бир турининг номи. *Яна бир бешак ила босволди, Бари сарёғ билан тўлиб қолди.* Аминзода.

БЕШАЛА *с. т.* Бешов, бештанинг ҳаммаси. *Бешала панжа.*

БЕШАМАҚ *қ. х.* Ўқ ариқдан сув олиб эгатларга таратувчи ариққа. *Суғоришни бошлашдан аввал участка пухта тайёрланади. Бунинг учун ўқ ариқлар .. тузатилади, қулоқлар мустаҳкамланади, бешамаклар очилади.* Р. Аҳмедов, Ғўзани суғориш тўғрисида.

БЕШАРМ [*ф-т*] 1 Шарм-ҳаёни билмайдиган, уяти, шарм-ҳаёси йўқ; уятсиз. *Бешарм одам.*

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган; беадаб. *Бешарм гап.*

БЕШАФҚАТ [*ф-т+а*] Раҳм-шафқатни билмайдиган; раҳмсиз, шафқатсиз. *Бешафқат одам. Бешафқат уруш.* ▪ *Бешафқат касал қизнинг ҳуснинигина эмас, ёшлик ғурурини ҳам олиб кетди.* С. Шамсиева, Шифокор.

БЕШБАРМОҚ Тўртбурчак шаклида кесилган хамир, гўшт ва думба ёғ солиб пиширилади ган овқат; шилпилдоқ.

БЕШБЕЛ Бели хипча уст кийим. *Зебихон тугундан иккита парпаша паранжи, бири миср ипидан, бири духобадан тикилган бешбел тўн, бир жуфт эскироқ амиркон маҳси олди.* С. Зуннунова, Гулхан.

БЕШИК 1 *этн.* Чақалоқни белаб ва тебратиб ухлатиш учун ясалган тўрт оёқли махсус мослама. *Кумушнинг ойи туғмасданоқ у [Ўзбек ойим] бешик ясатиш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳа деганда ухлай бермади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Саломатой .. бешик тебратиш билан банд.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Бешик тўйи** болани бешикка солиш муносабати билан ўтказиладиган маросим.— *Мушак,— деди Туробжон,— .. Муллажон қози бешик тўйи қилган.* А. Қаҳҳор, Анор. **Бешик кетди** *айн.* **бешиккерти.** *[Қози Қодиркулга:] Бешик кетди бўлгандан буёқ ҳар йил расм-русмларини қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйибди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. ‖ **Бешик асбоб** болани бешикка белаш ва бешикни безатиш учун зарур асбоблар (тўшакча, кўрпача, ёстиқча, қўлбоғ ва ш. к.) мажмуи.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг, воқеа-ҳодисанинг туғилган ери, ватани. *Москвамиз инқилобнинг бешиги, Бахт эшиги — Москванинг эшиги.* Ҳабибий.

♦ **Бешигини тебратмоқ** янги туғилаётган нарсани ардоқлаб, вояга етказмоқ. *Ўртоқ Гарипов билимдон инженер, мамлакатимизда карбамид ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича янги корхона бешигини тебратаётганлиги бежиз эмас.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 16 январь. **Сен менинг бешигимни тебратганмисан?** ўзидан каттага бетаккаллуф муомалада бўлган кишига жавобан ишлатиладиган ибора.

БЕШИҚАСТ [*ф-т*] 1 Шикаст емаган, зарарланмаган,бутун. *Бешикаст ғиштларни ажратмоқ.* ‖ *Юкларни манзилга бешикаст етказмоқ.* ▪ *Султонмурод хумдонга идиш қалашда уста эди. У қалаган идишлар бешикаст, тиниқ бўларди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

2 Лат емаган, омон, соғ-саломат. ‖ *Урушдан бешикаст қайтди.* ▪ *Шофёр машинасини ҳатарли жойлардан ҳам бешикаст олиб ўтди.* П. Қодиров, Эрк. *Ёлғиз .. ўзи шунча нарсани гумдон қиляпти-ю, .. ўзи ҳали ҳам бешикаст юрибди.* «Муштум», 1961, № 9.

БЕШИК-БЕЛИК Бешик ва унинг асбоблари, икир-чикирлари.

БЕШИККЕРТИ *этн.* Болани бешикдалигидаёқ унаштириб қўйиш одати. *Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккерти» қилиб қўйган.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕШИҚСЎПОҚ Бешикда бир вазиятда ётаверибоши сўпоқ бўлиб қолган. *Бешиксўпоқ бошида сочнинг, Қорасидан кўпроқдир оқи.* Мирмуҳсин.

БЕШИҚТЕРВАТАР *зоол.* Бешик каби тебранадиган, оёқлари узун, тўғри қанотли ҳашарот.

БЕШИНЧИ 1 *тартб сон* Тартиб ўрни 5 рақами билан белгиланган, 5 номерли. *Бешинчи ўрин. Бешинчи кун. Бешинчи марта.* ▪ *Колхоз клубининг очилиш маросими бешинчи ноябрь кеч соат саккизга белгиланган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қатта-кичик нарсаларнинг ўлчам номери. *Бешинчи калиш.* ▪ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб турарди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕШҚОКИЛ *этн.* Сочни бешта-бешта кокил қилиб ўриш усули ва шу усулда сочини ўрган аёл. *Бешкокил қиз.*

БЕШҚУРАШ Спортнинг беш турини ўз ичига олган мусобақа. *Бешкурашда терма командамиз ғолиб чиқди.*

БЕШҚЎТАРАР Карта ўйинининг карталарни бешта-бешта тарқатиб, бештадан кўтариб ўйналадиган тури.

БЕШЛИК 1 *ад.* Беш мисрадан иборат бўлган қитъа; мухаммас.

2 Беш кишидан иборат бўлган группа. *Бешлик комиссия.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Бешта холи бўлган карта. *Ғиштиннинг бешлиги.*

БЕШМАТ [*ф-т* пешбанд] *диал.* Бели хипча қавима уст кийими. *Қора бешмат. Духоба бешмат.*

БЕШОВ *жамл. сон* Беш киши ёки бешта нарса. *Бешовимиз биргаликда.* ▪ *Кўкиш ҳаво билан чулғанган жилға этагида бир қора пайдо бўлган эди. У бир нафасда отлиқ қорасига айланди. Бир зумда икков, учов, тўртов, бешов бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕШОВЛОН *бирг. сон* Беш киши, беш киши бўлиб, беш киши биргаликда.

БЕШОТАР Беш ўқли, беш зарядли. *Бешотар милтиқ.* ‖ *Қўлимизда бешотар, Босмачини қирамиз.* «Фольклор».

БЕШТА *дона сон* Беш дона, беш нафар. *Бешта қалам. Бешта нарса. Бешта одам.*

БЕШТАЛИК *с. т.* Беш сўмлик пул.

БЕШУРУҒ Уруғи кам бир нав тарвуз.

БЕШҚАРСАК Рақснинг қарсак чалиб ижро этиладиган бир тури.

БЕШҚАРТА *айн.* **бешкўтарар.**

БЕЎЛЧОВ Ўлчови йўқ, ўлчанмаган; ўлчовсиз. *Беўлчов мол.* ▪ *Бойнинг ҳиммати тутиб кетиб, мошхўрдани беўлчов тоғорада олиб чиқиб ўртага қўйди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЕЎҲШОВ 1 Бичими келишмаган, ўхшови йўқ, бесўнақай ва хунук; рўдапо. *Беўхшов кийим.* ▪ *Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Гавдаси, ташқи бичими, кўриниши хунук; кўримсиз. *Беўхшов йигит.* ▪ *Бурни бироз беўхшовроқ эса-да, .. унинг умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ғайриоддий, хунук. *Беўхшов овоз.*

4 *кўчма* Келишмаган, ёпишмаган. *Беўхшов гап. Беўхшов қилиқ.*

БЕҚАРОР [*ф-т*+*а*] 1 Бирдек турмайдиган, ҳа деб ўзгараверадиган, ўзгарувчан. *Беқарор Аму.* ▪ *Ҳар қандай жонли ва ривожланиб борувчи партияда ҳамма вақт чидамсиз, беқарор, иккиланувчи элементлар бўлишини эсингиздан чиқарманг.* В. И. Ленин, Партияни қайта тузиш тўғрисида. ‖ *Зарафшон водийсининг об-ҳавоси жуда беқарор, бир кунда юз марта ўзгаради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Бир жойда қўниш топмайдиган, ҳа деб кўчиб юрадиган; қўнимсиз. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор, саёқлигимдан жуда ўкинар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЕҚАРОРЛИК беқарор *с. белги оти. Сиёсий беқарорлик.*

БЕҚАСАМ Ўриши ипак, арқоғи ип, йўл-йўл газлама. *Бир жўра беқасам.* ‖ *Беқасам тўн.*

БЕҚИЕС [*ф-т*+*а*] 1 Қиёс қилиб бўлмайдиган; беҳад, чексиз. *Беқиёс ҳурмат.*

2 Ўхшаши, тенги йўқ; мислсиз. *Беқиёс ғўзаллик.*

БЕҚУВВАТ 1 Кучи, қуввати, дармони йўқ; нимжон, заиф, бемажол, қувватсиз. *Беқувват чол.* ‖ *Оёқларим беқувват.*

2 Унча пухта эмас, жонсиз; бепанд. *Беқувват арқон.* ▪ *Сартарош уни беқувват, шалоқ курсига ўтқизиб, .. бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Иқтисодий жиҳатдан заиф, камқувват. *Ғулом ака ел келса йиқиладиган беқувват хўжалик эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕҚУВВАТЛИК беқувват *с. белги оти.*

БЕҒАЛВА Ғалвадан, жанжал-суронлан холи; тинч. *Беғалва иш.* ‖ [*Надежда:*] *Ваня! .. Беғалва юра олмайсанми?!* Н. Сафаров, Қимга тўй, кимга аза. *Хайрият, кайфи беғалва тарқаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕҒАМ [*ф-т*+*а*] 1 Ғам-ташвишни билмайдиган, парвойи фалак; бепарво. *Беғам одам. Ғам еманг, беғам ҳам бўлманг (ҳазил).* ▪ *Бу кунлар дунёнинг иши кўпроқ маишат, емоқ-ичмоқ тўйтомошадан иборат, деб ўйлайдиган-беғам Тожибойга катта ташвиш бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Боқи беғам** жуда ҳам беғам, бепарво одам ҳақида.

2 Ғам-ташвишдан холи; беташвиш, хотиржам. *Аввалига сокин бошланган, кишининг беғам, беташвиш, шўх кунларини эслатадиган куй, бориб-бориб, жуда авжга чиқиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕҒАМЛИК 1 беғам *с. белги оти. Самандаровнинг хотини .. буларнинг кулгисини эшитиб, эрининг беғамлигидан, бепарволигидан ғижиниб, вайсаб юриб чой қўйди, дастурхон ёзди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Беғам кишиларга хос хатти-ҳаракат, хислат, бепарволик. *Хотиржамлик, беғамлик кайфияти.*

БЕҒАРАЗ [*ф-т*+*а*] 1 Ғаразни билмайдиган, ўз манфаатини кўзламасдан холис иш тутадиган. *Беғараз одам. Беғараз дўст.* ▪ *Халқ ғамида, эл ғамида келган беғараз .. кишиларни минг боши масхара қилар, .. қувар деб ўйламаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳеч қандай шахсий манфаатни, ғаразни, ёмон ниятни кўзда тутмай, холислик, сидқидиллик билан қилинган; холисона, объектив. *Беғараз танқид. Беғараз гап. Беғараз ёрдам.*

БЕҒАРАЗЛИК беғараз *с. белги оти. Беғаразлик, мардлик каби хусусиятлар характернинг ижобий белгисидир.*

БЕҒАРАЗОНА [*ф-т*+*а*+*ф-т*] Ғаразсиз қилинган, холис.

БЕҒУБОР [*ф-т*+*а*] 1 Чанг-ғубордан холи; соф, мусаффо, тоза. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Кўнглида кири йўқ; софдил, сидқидил, пок, покиза. *Беғубор йигит.* ▪ *Ҳаммаси сиртида .. анави қор, музни эритаётган осмондаги оқ-тобдай очиқ-ёруғ, беғубор одам.* С. Анорбоев, Оқсой. | Ғараз, киноя ва ш. к.дан холи; сидқидилликни ифодалайдиган; тўғри. *У [Элмурод] бу вазмин, хушфеъл аёлнинг содда ва беғубор гапларини тинглаганда, энг меҳрибон бир кимсаси олдида ўтиргандай бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Доғ тушмаган, биллурдек тоза, пок. *Элмурод .. қаршисида чуғурлашган, кўзлари тиниқ, қалблари беғубор болаларнинг ҳар бирини кучоқлаб, юзларидан ўпгиси келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕҲ [*ф-т*] *эск. кт.* Яхши, дуруст.

БЕҲАД [*ф-т*+*а*] Бениҳоя кўп; чексиз, ҳадсиз. *Мендан дадамга беҳад салом.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Болалар беҳад қувонишиб, Йўлчининг бўйнига осилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕҲАЁ [*ф-т*+*а*] 1 Шарм-ҳаёни, ор-номусни, уят-андишани билмайдиган, уяти йўқ; уятсиз, бешарм. *Беҳаё одам.* ▪ *Ору номус билмаган, эй беҳаё, юзингга туф! Сурмалар суртиб сузилган нури йўқ кўзингга туф.* «Муштум», 1960, № 2.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, беадаб. *Беҳаё хатти-ҳаракат. Беҳаё ибора.*

БЕҲАЁЛИК 1 беҳаё *с. белги оти.*

2 Беҳаё кишиларга хос хатти-ҳаракат, иш, қилиқ. *Бузуқчилик, беҳаёлик, бўҳтон-туҳматлар унинг [Амирнинг] касби бўлиб қолган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.— *Беҳаёлик қилиб нима қилибман? — деди Салтанат Мўмин акага.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

БЕҲАЛОВАТ [*ф-т*+*а*] 1 Ҳузур-ҳаловатдан холи, тинчлик бермайдиган; бесаранжом, ҳаловатсиз. *Беҳаловат турмуш.* ▪ *—Докторларнинг иши ўзи шунақа беҳаловат бўлар экан,— деди Ҳалима.* Ҳ. Назир, Ўтлар тутаганда.

2 Ҳузур-ҳаловатни билмайдиган, бетартиб иш тутиб, боши оворагарчиликдан чиқмайдиган, тинчи йўқ. *Беҳаловат одам.*

БЕҲАФСАЛА Ишга астойдил ғайрат, ҳафсала, қунт билан ёпишмайдиган; ҳафсаласиз; бепарво. *Беҳафсала одам. Беҳафсала бўлманг, касалингиз улғайиб кетади.*

БЕҲАФСАЛАЛИК 1 беҳафсала *с. белги оти.*

2 Беҳафсала одамларга хос иш, ҳаракат. *Беҳафсалалик қилмоқ.*

БЕҲ-БЕҲ *унд. с.* Товуқларни чақириш учун ишлатилади.

БЕҲБЕҲЛАМОҚ «Беҳ-беҳ» деб чақирмоқ.— [*Ҳайдар:*] *Шу иккала хўрознинг баҳридан ўтсакмикан? —* [*Йўлдош:*] *Олдин дон сепиб, беҳбеҳлашиб кўрайлик, қани чўқийдими, йўқми?* Уйғун, Ҳуррият.

БЕҲБУД [*ф-т*] *эск. кт.* Яхшилик томонга ўзгариш; соғайиши.

БЕҲБУДЛИК *эск. кт.* Яхшилик; рўшнолик. *Ғамгин бўлмай, доим беҳбудлик бўлсин.* «Нигор ва Замон».

www.ziyouz.com kutubxonasi

БЕҲИ 1 СССРнинг жанубида ва иссиқ мамлакатларда ўсадиган мевали дарахт. *Боғнинг турли жойларида ҳар хил мевали дарахтлар — нок, ўрик, беҳи, жийда ва ҳоказо анчагина.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Шу дарахтнинг олмага ўхшаш меваси. *Сидиқжон уни [онасини] кузатиб қайтиб келганида, ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳиларга кўзи тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЕҲИЗОР [*ф-т*] Нуқул беҳи ўсган ер, жой; беҳи боғ.

БЕҲИКМАТ [*ф-т+а*] 1 Чуқур маънога эга бўлмаган, ҳикмати йўқ; ҳикматсиз. *Ўзгарни урмай-сўкмай йўлга сол .. деган гаплар дарҳақиқат беҳикмат эмас экан.* В. Рўзиматов, Сув.

2 Ижобий хусусиятларга эга бўлмаган. *Арзон бешлат эмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол.

БЕҲИС [*ф-т+а*] 1 Ҳис этмайдиган, ҳис этиш қобилиятини йўқотган, жонсиз, ўлик. *Беҳис бармоқлар.*

2 *кўчма* Ҳис-туйғуси йўқ; завқ-шавқсиз. *Беҳис одам.* || *Уста Сирожиддин Тўйчи ҳофизга жўр бўлиб юрган вақтларидан бошлаб, то шу маҳалгача «қассобдан шоир чиқмаганидек, беҳис чалинган ғижжак арра тортишдан фарқ қилмайди» деб юради.* Мирмуҳсин, Созанда.

БЕҲИСОБ [*ф-т+а*] 1 Ҳисоби, сон-саноғи йўқ, жуда кўп; чексиз, ҳисобсиз. *Узоқда тоғ ёнбағирларида беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти қайта-қайта пайдо бўлиб, беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. || *Тинч ижодий меҳнат шавқи-завқи билан тўлиб тошган совет кишиларининг зафарлари беҳисоб.* Ҳ. Назир, Янги саҳифа.

2 Ҳисоб-китоби йўқ, ҳисобга олинмаган ёки олинмайдиган, беҳисоб-бекитоб; бебилиска. *Ёрматнинг қизи унга беҳисоб текин пул манбаи очган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЕҲОЛ [*ф-т+а*] 1 Ҳолдан тойган, тинка-мадори қуриган; бемажол. *Тўпа хола саданинг ғадир-будур пўстлоғини беҳол бармоқлари билан силаб, юзига суртди.* И. Раҳим, Ихлос. *Кундузлари иссиқдан беҳол бўлган одамлар кечадан роҳат кутадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Эъзозхон ёстиққа беҳол ёнбошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Қасал бўлиб қолган; бемор.

3 Бемор ёки ҳолдан тойган кишига хос бўлган; заиф, бўш.— *Меникига нима мақсадда чилвир кўтариб бориб эдингиз? — Ўзим,— деди, беҳол, нимжон товуш билан [Жуман].* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Кучсиз, заиф. *Кўкда тилла ранг беҳол кўёш кўринди.* И. Раҳим, Ихлос. || *Шабада беҳол титратаётган ўрик баргларининг сояси ариқ юзида жимирларди.* С. Зуннунова, Олов.

БЕҲТАР I [*ф-т*] *эск. кт.* Афзал, яхши; яхшироқ. *У .. бу кунни беҳтар билар .. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕҲТАР II [*ф-т*] Қулупнайнинг йирик бир нави.

БЕҲУДА [*ф-т*] 1 Ҳеч кераги, фойдаси, нафи йўқ; фойдасиз, бефойда, бекорчи. *Беҳуда жанжал. Беҳуда ҳаракат белни синдиради.* Мақол. || *Беҳуда ёнма, ука, бир ақл топ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Амалга ошмайдиган, рўёбга чиқмайдиган; пуч, хом. *Беҳуда умид.* ▪ *Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади, ҳар бир фикрининг беҳуда эканини тушунтиришга тиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ўринсиз, ноҳақ. *Бу йигитни беҳуда койишдан қутқазганига хотин ҳам хурсанд бўлди.* А. Қаҳҳор, Қайғулар. *Шокир ота беҳуда туҳматга қолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Бемаъни, бемаза, келишмаган; асоссиз; бўлмағур. *Беҳуда гап.*

БЕҲУДАГА *рвш* Бўлар-бўлмасга, бекорга, ўринсиз, ноҳақ, чакки. *Беҳудага хафа бўлманг.* ▪ — *«Обид кетмон» лақабини беҳудага тақадиларми? — дейди кулиб, Хатиб домла.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕҲУЗУР [*ф-т+а*]: **беҳузур бўлмоқ** ўзини алланечук ёмон ҳис этмоқ. *[Элмурод] беҳузур бўлиб саратон иссиғига чидамаган семиз одамдай тўлғонди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўнгил беҳузур бўляпти** кўнгил алланечук ёмон бўляпти, кўнгил айнияпти. *Денисов .. кўнгли беҳузур бўлиб қаттиқ ўқчиди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Беҳузур қилмоқ** кўнглини айнитиб, алланечук ёмон аҳволга солмоқ. *Тўғрисини айтганда, гап тинглаш ҳам кўнгилни беҳузур қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕҲУРМАТ [*ф-т+а*] Ҳурматга эга бўлмаган, ҳурмати йўқ; ҳурматсиз. *Беҳурмат одам.* **Беҳурмат қилмоқ** ҳақорат қилиб ёки бетакаллуф, дағал, кўпол муомала билан кимсанинг ҳурматини кетказмоқ, ҳурматини бажо келтирмай, обрўсини тўкмоқ.— *Қариб, миянгизни еб қопсиз, кўздан ҳам қопсиз — деди [Тешабой] чолни беҳурмат қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕҲУРМАТЛИК **беҳурмат** *с. белги оти.*

БЕҲУШ [*ф-т*] 1 Ҳушидан, ўзидан кетган, ҳушини йўқотган; ҳушсиз. *Беҳуш бўлмоқ.* ▪ *Нормат .. беҳуш хотинининг юзига сув сепди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. || *Бобокўл ота остонада беҳуш ётар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир кечаю бир кундуз беҳуш бўлиб ётибман. Кўзимни очиб қарасам Вася Тюминнинг уйида ётибман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Беҳуш қилмоқ** 1) ҳушидан кетказмоқ, ухлатиб қўймоқ (мас., дори бериб). *Хлороформ билан беҳуш қилмоқ;* 2) *кўчма* эс-ҳушини олиб қўймоқ; бошини айлантирмоқ (мас., бирор таъсир кўрсатиб).

2 Эс-хушини йўқотган, хаёли қочган, паришон; нохуш. *Маърифат бошини эгиб беҳуш уйга кирди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

БИ *с. т. айн.* **биби** 2, 3. *Тўхтаби. Би Фотма.*

БИБИ 1 Онанинг ёки отанинг онаси; буви (набирага нисбатан).

2 Ҳурмат юзасидан, одатда кекса хотинлар исмига қўшиб ишлатилади, мас. *Меҳри биби, Хайри биби.* ▪ *Ҳар кун қўшнимиз отин бибида қиёмгача ўқиб, кейин то кечгача, кўпинча кечалари ҳам, аямнинг ёнига кириб тикиш тикдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Хотин-қизлар исмининг таркибий қисмини ташкил қилади, мас. *Мадрасаи Бибихоним.* ▪ *[Йўлчи] синглиси билан бирга, мумкин бўлса, унинг [Гулнорнинг] онаси Гулсумбибини ҳам аравага солиб, қишлоққа олиб боришни истаганини айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Биби Сешанба** *этн.* ип йигирувчи хотинларнинг муқаддас саналган афсонавий ҳомийси, пири (тақводор хотинлар унинг шарафига сешанба кунлари махсус маросим ўтказар эдилар). *[Холжон хола] ҳар икки ҳафтада Биби Сешанба онанинг дастурхонини ёзиб, «мушкулкушод», чилтонларга атаб шавла қилади.* Ғайратий, Довдираш.

БИБИШ 1 *эск.* Ҳукмрон доираларга мансуб бўлган хотин-қизларга мурожаат ёки ҳурмат билдириш формаси.— *Эй бибишим, мени десангиз Чамбилга борманг .. деди Оққиз Зулфизарга.* «Зулфизар билан Авазхон».

2 Ҳурмат юзасидан хотин-қизлар исмига қўшиб ишлатилади. *Адолат бибиш.*

БИБЛИОГРАФ [*р*] Библиография олими; библиография тузувчи мутахассис.

БИБЛИОГРАФИК [*р* библиографический] Библиографияга оид. *Библиографик кўрсаткич.*

БИБЛИОГРАФИЯ [*р<грек*] 1 Босма асарларнинг илмий тавсифи ва систематик кўрсаткичларини тузиш усуллари билан шуғулланувчи фан.

2 Бирор масалага ёки соҳага оид илмий асарлар, китоблар рўйхати. *Терминологияга оид библиография. Ўзбек тилшунослиги бўйича библиография.*

3 Газета ва журналларнинг янги чиққан китоблар, асарлар ҳақида қисқача ахборот бериб борадиган махсус бўлими.

БИБЛИОТЕКА [*р<грек*] *айн.* **кутубхона.**

БИГИЗ 1 Пойабзалдўзларнинг ёғоч сопли, нина учли металл асбоби. *Бигиз билан тешмоқ.* ▪ *Чол унга сўзан, бигиз тутишни кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Найзадек, нинадек учли нарса. | Ништардай ўткир, **анчиқ** сўз, таъна-тазарру, койиш. *[Йўлчи:] Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

натда чириган кўксига бигизни қадайверманг! Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бармоқни (ёки қўлни) бигиз қилмоқ** *қ.* **бармоқ** I.

БИГИЗЛАМОҚ 1 Ҳамма ёғига бигиз санчмоқ, бигиз уриб тешик-тешик қилмоқ.

2 *кўчма* Ништардек ўткир, аччиқ сўзлар ёғдирмоқ, таъна-тазарру қилмоқ.— *Ҳа, энди икковлашиб, мени бигизланглар! — деди жаҳли чиққандай қошларини чимириб Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БИГИЗТУМШУҚ *зоол.* Бир хил капалак.

БИДИЛЛАМОҚ *айн.* **бидирламоқ.**

БИДИР-БИДИР *тақл. с.* Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапириш ҳақида. *Ҳа деб бидир-бидир қилаверма!*

БИДИРЛАМОҚ Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ. *Иккала жувон, фақат шундай гап очилишини кутиб турган экан шекилли, иккови бир-бирига навбат бермай бидирлаб кетди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

БИДИРЛАШМОҚ **бидирламоқ** *фл. бирг. н.*

БИДӮН [*р*] Суюқлик солинадиган қопқоқли идиш.

БИДЪАТ [*а*] 1 *дин.* Диний ақидаларга киритилган ислоҳ, динга хилоф янгилик, динда кейин пайдо бўлган нарса. *Мир Араб Мадрасасининг каттакалари бу «бидъатнинг гуноҳини ҳам» Мулла Туроб бўйнига юкладилар.* Айний, Эсдаликлар. *Бойбўридан бизга маҳрам қилибди, закот дебди, бир бидъат қилибди.* «Алпомиш».

2 Эскиликдан қолган урф-одат, расм-русм. *Бидъат ва хурофот қолдиқларига қарши кураш.*

БИДЪАТКӦР [*а*+*ф-т*] *дин.* Диний ақидаларни ислоҳ қилиш, динга хилоф янгиликлар киритиш тарафдори; бидъатчи.

БИДЪАТКӦРЛИК 1 **бидъаткор** *с. белги оти.*

2 Бидъатга берилганлик, бидъатчилик. *Аҳмад махдумнинг «бидъаткорлиги, динсизлиги ва шайтоннинг дўсти бўлгани» ҳеч қайсиларининг эсига келмади.* Айний, Эсдаликлар.

БИДЪАТЧИ 1 *айн.* **бидъаткор.**

2 Эски урф-одатларга, расм-русмларга берилган киши.

БИЁБОН [*ф-т*] Сувсиз чўл, саҳро. *Большевиклар ололмаган, йўқ ҳеч бир қўрғон, Саҳро, дашту биёбонга киргиздилар жон.* Туйғун.

БИЁБОНИЙ [*ф-т*] *кт.* Биёбонда яшовчи; саҳройи.

БИЖ-БИЖ *тасв. с.* Бижирлаб, ғимирлаб ётган ғиж-ғиж қурт-қумурсқа ва ш. к. ҳақида. *Ариқдаги сув биж-биж қурт.*

БИЖИЛДОҚ *с. т.* Ҳеч кимга гап бермайдиган, гап билан ҳаммани енгадиган. *Бижилдоқ хотин.* ▪ *Айвонида бу хонадоннинг бижилдоқ бекаси.* Ойбек, Навоий. **Бижилдоқ бола** ўз тенгдошларига нисбатан гапдон, маҳмадона бола.

БИЖИЛЛАМОҚ I *айн.* **бижирламоқ** I. *Бибигул ич-ичидан қувонар, дугоналари ёнида эркаланар, бахтли хонадон қизларидек бошини кўтариб, андак бижиллаб, мақтаниб ҳам қўярди.* Мирмуҳсин, Чўри.

БИЖИЛЛАМОҚ II *айн.* **бижирламоқ** II. *Кўкариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар тушган ерида бир-икки қилпанглаб дарров ўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БИЖИМОҚ *айн.* **бижғимоқ.** *Йўлчи отхонанинг бир томонига уйилиб сасиб, бижиб ётган гўнгни катта ерга элтиш учун аравага ташимоққа киришган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бижиб ётибди** *с. т.* жуда кўп. *Унда пул бижиб ётибди.*

БИЖИР-БИЖИР I: **бижир-бижир қилмоқ** (*ёки* **гапирмоқ, сўзламоқ**) *айн.* **бижирламоқ** I. [*Қизлар*] *Шокир отанинг томи лабига қатор тизилишиб, бу «маҳсидўз қиз» билан бижир-бижир сўзлашиб кетар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЖИР-БИЖИР II *тасв. с.* 1 *айн.* **биж-биж.** *Гўштни бижир-бижир қурт босибди.*

2 Қўзға ғимирлаётгандек, жимирлаётгандек туйиладиган ва бир-бирига туташиб, чаплашиб кетган майда нарсалар ҳақида. *Бижир-бижир хат. Бижир-бижир қилиб тикилган гул.* ▪ *Поёнсиз қирларнинг ниҳоятсиз бижир-бижир кўк гиламлари.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИЖИРЛАМОҚ I 1 Ҳеч кимга гап бермай бидир-бидир гапиравермоқ, тез-тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ. *«Сал ҳовлиқмароқ бўлса ҳам, жуда очиқ қиз экан, бижирлайвериб, келган докторларнинг ҳам бошини айлантириб юборди» — дилидан ўтказди Равшан.* Ф. Мусажонов, Равшан.

2 Бийрон-бийрон гапирмоқ, қақилламоқ, маҳмадоналик қилмоқ (ўз тенгдошларига нисбатан гапдон, маҳмадона бола ҳақида).

БИЖИРЛАМОҚ II Қайнаб, ғужғон ўйнаб ётмоқ, бижғимоқ (ғиж-ғиж қурт-қумурсқа, майда жониворлар ҳақида).

БИЖИРЛАТМОҚ I **бижирламоқ** I *фл. орт. н.*

БИЖИРЛАТМОҚ II **бижирламоқ** II *фл. орт. н.*

БИЖИРЛАШМОҚ **бижирламоқ** I *фл. бирг. н.*

БИЖҒИМОҚ 1 Ачиб, қайнай бошламоқ. *Ёзда қимизлари бижғиб ётади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ачиб-сасиб кетмоқ. *Гўшт бижғиб кетибди.* / Ортиқ даражада ивирсиб, ҳавоси бузилиб, сасиб кетмоқ. *Ҳудо ҳақи, уйингдан ялпи вагоннинг иси келади. Бижғиб кетибди.* А. Қаххор, Сароб. / Озодаликка риоя қилмай ивирсиб кетмоқ, ивирсиб ўтирмоқ.— *Мен биламан,— деди домла, опангиз табиати жуда нозик кўринади. Бунинг олдида Тўпанинг бижғиб ётиши яхши эмас.* А. Қаххор, Сароб.

3 *кўчма* Аччиқ-сассиқ гап қилмоқ, ачимоқ. *Нималар деб бижғияпсиз?* / Авж олмоқ (ирво, фитна ва ш. к. ҳақида).

БИЖҒИТИШМОҚ **бижғитмоқ** *фл. бирг. н.* [*Олахўжа:*] *Қўй, Мадамин, қўй, овора бўлма! Ўша тўрт томондан бижғитишган вақтда бир нарса қилолмаган, энди уч-тўртта одам нима қилар эдинглар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИЖҒИТМОҚ **бижғимоқ** *фл. орт. н. Гўштни бижғитиб қўйибсиз. Уйни бижғитиб юборибсиз.*

БИЖҒИШМОҚ **бижғимоқ** 3 *фл. бирг. н.*

БИЗ *кш. олмш* 1-*ш. кўпл.* 1 Сўзловчи ва у кўзда тутган ёки у билан бирга бўлган бир ёки бир неча кишини билдиради. *Биз пахта тердик. Биз коммунизм қурувчилармиз. Биз — Ленин авлоди.* ▪ [*Йўлчи:*] *Бизнинг урушимиз озодлик уруши бўлади, ота. Биз ҳамма бўриларни, ҳамма қонхўрларни, золимларни янчиб ташлаймиз!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Иш-ҳаракатда («билан» кўмакчиси иштирокида) сўзловчининг бирор кимса билан бирга эканлигини билдиради. *Биз у билан бордик.*

3 Биринчи шахс «мен» ўрнида ишлатилиб камтарлик ёки, аксинча, мақтаниш, ғурурланиш маъноларини ифодалайди.— *Ким талабгор? — Мана, биз талабгор. Бу шеърни биз ёзганмиз. Биздан Сизга насиҳат шу.*

БИЗ-БИЗ *тақл. с.* Визиллаган нозик товуш ҳақида. *Бизбизак биз-биз айланади.*

БИЗБИЗАК Тўғарак чарм ёки тугмача тешикларидан ип ўтказиб ясаладиган ва ипини чийратиб, икки учидан тортганда тез айланиб, «биз-биз» овоз чиқарадиган ўйинчоқ. *Қўлимга тушган энг яхши чармларни кува билан уриб-уриб, бизбизак қисишга киришаман,— дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

БИЗИЛЛАМОҚ Визиллаган нозик товуш чиқармоқ; визилламоқ.

БИЗНЕС [*р*<*инг л*] Капиталистик мамлакатларда: шахсий бойлик, фойда орттиришга қаратилган иш (мас., чайқов, коммерция, катта даромад келтирадиган корхона ва ш. қ.).

БИЗНЕСМЕН [*р*<*инг л*] Бизнес билан шуғулланувчи шахс; корчалон.

БИЗНИКИ *эгалик олмш* 1-*ш. кўпл.* 1 Бизга тегишли, бизга қарашли. *Бу уй бизники.* ▪ *Бу йилги экинлар, мевалар бизники бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гапир, ҳа гапир!.. Сенинг гапинг гап-у, бизники гап эмасми!* А. Қаххор, Жонфирон. *Мирзакаримбой отамнинг остоналарида ўн олти йилдан буён ишлайман, йигитча Шундай бўлгандан кейин «сизники-бизники» дейишга ўрин қоладими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *от вазифасида* Бизнинг уй, бизнинг ҳовли. *Меҳмонларни бизникига олиб боринг.* ▪ *Ўртоқ, бугун бизни-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кида ётинг. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *от вазифасида (асосан кўпл. ф-да)* Бизга тегишли киши; биз томондаги киши. *Бизникилар ғалаба қозонди.* ▪ *Бизникиларнинг аҳволи қалай? — сўради Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЗОАТ [*а*] *эск.* Қишининг орттирган, тўплаган мол-дунёси, бойлиги; бисот.

БИЙ I *тар.* 1 Қабиланинг ёки қабилалар иттифоқининг бошлиғи, тўраси. *Сенга етгай аканг сўзи, Саргаймасин гулдай юзи, Излаганим бийнинг қизи, Жоним сингилим, хуш қол энди.* «Алпомиш».

2 *тар.* Юқори мансабли кишиларни улуғлаш учун ишлатилган сўз ёки уларга берилган унвон. *Сиз улуғ мартабали меҳмондўст Ғиждувон беги Норбўта бий бинни Шодибекка етиб маълум бўлсинки..* Жўрабоев, Мулла Б. м.

3 Қозоқларда, қирғизларда: оқсоқол (қ. **оқсоқол** 2). *Мен умримда тўрт хон кўрдим, Талай бий кўрдим.* Миртемир.

◆ **Чипқоннинг бийи** катта чипқон.

БИЙ II *диал. айн.* **биби** 1, 2. *Она бийим соғмилар, жияним Жумагул бардамми?* Ж. Шарипов, Хоразм.

БИЙ III Заҳарли катта ўргимчак.

БИЙ IV: **бий дала** очиқ, яланг дала, бийдай дала.

БИЙДАЙ, **-дек** Очиқ, яланг. *Бийдай дала. Атроф бийдек дашт.*

БИЙЛАМОҚ Ботиниб рўпара келмоқ, яқинига йўламоқ, бетламоқ. *Унга ҳеч ким бийлай олмайди.*

БИЙЛАТМОҚ **бийламоқ** *фл. орт. н.* *У ҳеч кимни ёнига бийлатмайди.* ▪ *Ҳар бир иш унинг [Кундошнинг] буйруғи билан бўлади, ҳеч нимага мени бийлатмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЙЛИК 1 **бий** I 1, 2 *с. мавҳ. от.* 2 Бошқариш, идора қилиш ҳуқуқи; ҳукмронлик. *Далаларнинг нашъасин, Уй ичинг билан сурдинг, Ўз бийлигинг ўзингда, Ишрат, сафолар қурдинг.* Ғайратий. *Ўтир, дам ол, бийлиги ўтадиган кишилар оҳангида деди опа.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БИЙРОН I [*ф-т*], **тили бийрон** Бурро-бурро гапирадиган, гапга чечан; сўзамол, гапдон. *Дадам чақиряптилар, идорага борган эдим, сизни шу ёқда дейишди.— Бола бийронгина экан.* С. Маҳкамов, Дала тонги. [*Адолат*] *ўзининг бийрон бўлиб кетганлигига ўзи ҳайрон қолар, шунча гапларни топиб гапирганлигини ўйлаб, ич-ичидан қувонар эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Султоновгина тили бийрон маҳмадоналарнинг адабини бериб, жойига ўтқизди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БИЙРОН II [*ф-т*] Тобига етказиб пиширилган, қовурилган. *Бийрон қилиб қовурмоқ.*

БИЙРОН III [*ф-т*]: **жиғи бийрон ғалат** *қ.* **жиғибийрон.**

БИЙРОН-БИЙРОН *рвш* Бурро-бурро, пишиқ-пишиқ. ‖ *Унинг [Лаълининг].. бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил буткул маҳлиё бўлиб, термилиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БИЙРОНЛАШМОҚ Тобора гапдон, сўзамол, маҳмадона бўлиб бормоқ. *Гўё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак.

БИҚИР Пишиқ, бақувват. *Бикир йигит.* ▪ *Мана қизим, йўлингга, патирини еб бўлгач рўмолини бошингга боғлаб ол, белинг бикир бўлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БИҚР [*а*] *эск. кт.* Иффатли қиз; бокира.

БИЛА *эск. кт. айн.* **билан.**

БИЛАГУЗУК Билакка тақиладиган зийнат буюми. *Олтин билагузук.* ▪ *Билагузук таққан билаклари оппоқ, бегубор эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

БИЛАК 1 Қўлнинг тирсакдан кафт бўғимигача бўлган қисми. *Билаклари йўғон киши.* ▪ *Мунисхон билагидаги олтин соатга қараб, ўрнидан турганда Саидий ҳам турди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с. т. айн.* **қўл** 1. *Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр минени йиқар.* Мақол. ▪ *Кучли билаклар қизил байроқларни яна юксак кўтарди. Ҳаво ёриб кетмон ўйнар, Унум берган билакларда.* Ғайратий.

3 *кўчма* Жисмоний куч, меҳнат рамзи сифатида ишлатилади. *Меҳнат озод бўлди, онг озод бўлди, Билак озод бўлди бахт тузмак учун.* Ғ. Ғулом. *Янги турмуш йўлин очган, йўқсилларни қувонтирган, Ишчиларнинг билагидир.* Ҳ. Олимжон. **Билак кучи** 1) қўл кучи, жисмоний куч; 2) меҳнат ва унинг маҳсули. *Хонлар, подшоҳлар хазинасидаги олтинлар манбаи ҳам фуқаронинг билак кучидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Билагида кучи бор** куч-қуввати бор, меҳнатга лаёқатли, бақувват. *Белингда қувватинг, билагингда кучинг йўқ махлуқсан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Билак шимариб** *айн.* **енг шимариб** *қ.* **шимармоқ.** — *Бўрон тўхтагач, ундан ҳам яхшироқ ишлаяпмиз,— деди Бекбўта билакларини шимариб.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БИЛАН *кўм.* (*б. к. билан*) 1 Иш-ҳаракатда биргаликни билдиради. *Отам билан келдим.* ▪ *Улуғ рус халқи билан оға-ини, қариндош.* Ғ. Ғулом. *Кеча у [Абдишукур] хўжайини билан извошикка ўтириб, бу ерга меҳмон бўлиб келган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Иш-ҳаракатда воситани билдиради. *Болта билан чопмоқ. Ўз қўли билан ёзмоқ. Ойни этак билан ёпиб бўлмайди.* Мақол. *Ошнинг тами туз билан, одам тами сўз билан.* Мақол. *Сут билан кирган — жон билан чиқар.* Мақол. ▪ *Ёлғиз сўз билан эмас, кўз-қошлари билан ҳам савол қилди Абдишукур.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўнг томондаги тошга.. ҳижрий билан «1335» деб тарих қўйилган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

3 Иш-ҳаракатнинг тарзи, ҳолати ва ш. к.ни билдиради. *Иштаҳа билан. Навбат билан. Бутун кучи билан. Ботирлик билан. Осонлик билан. Диққат билач.* ▪ *Хотинининг чеҳраси очилиб.. қизларга хос шўхлик билан айланиб деди: — Бир нарсангизни бузиб қўйдим, айтсам уришмайсизми?* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

4 Вақт, пайт маъносидаги сўзлар билан бирга иш-ҳаракатнинг қачон содир бўлганлигини, қанча вақт давом этганлигини билдиради. *Эрта билан вақтли машоққа чиқамиз, ортиқча, турмушга алоқасиз хаёлларни йўлашга ҳам қўл тегмайди.* Ғ. Ғулом, Ёдгор. *Сидиқжон кечаси билан киприк қоқмай чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Жой маъносидаги отлардан кейин иш-ҳаракатнинг шу жой бўйлаб йўналишини билдиради. *Сўқмоқ йўл билан бормоқ. Қишлоқнинг ичи билан ўтмоқ.* ▪ *Бу растада — икки томонда, беш-олтита катта дўкон бўлиб, тор, камгак йўл билан баззозликка, шоҳифурушлик растасига туташар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Иш-ҳаракат ёки ҳолатнинг рўй беришига ўзидан олдинги сўз орқали ифодаланган нарса сабаб, асос бўлганлигини билдиради. *Қомандирнинг буйруғи билан келдим. Қонуннинг 125 моддаси билан айбланди. Ўз ажали билан ўлди.* ▪ *Орада беш ой ўтгандан кейин, унинг бўйига етган қизи тиф билан оғриб, ўн етти кун деганда вафот қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 *биркт. боғл. вазифасида* Икки гапни ёки гап бўлакларини боғлайди, маъноси ва функцияси жиҳатдан «ва» боғловчисига тўғри келади. *Шаҳар билан қишлоқ. Йигит билан қиз.* ▪ *Шуни олиб борсам, отим билан сигиримни берадими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 *биркт. боғл. вазифасида* Пайт эргаш гапларда **-(и)ш** аффиксли ҳаракат номидан кейин келиб, иш-ҳаракатнинг бош гапдаги ишдан олдин ва тез бажарилганлигини билдиради. *Баҳор келиши билан далага ишга чиқамиз.* ▪ *Маърифатхон номи айтилиши билан суҳбатга яна жон кирди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Дераза очилиши билан Йўлчи бошини кўтарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 *биркт. боғл. вазифасида* Тўсиқсиз эргаш гапда **-ган** аффиксли сифатдошдан кейин келиб, эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Ҳалво деган билан оғиз чучимайди.* Мақол. ▪ *Ер бўлгани билан, ҳосил бўлмаса қийин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Нима қилдингиз? Ташкил қилганингиз билан, янги одам топганингиз йўқ-да!* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Шу билан** 1) *қ.* **шу(нинг) билан**; 2) шу ерда, шу ерга келганда. *Шу билан ишни тўхтатамиз. Шу билан мажлис тамом*; 3) шундай қилиб; хуллас. *Шу билан Умри беном-нишон*

www.ziyouz.com kutubxonasi

йўқолди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Шу(нинг) билан** шунинг баробарида, шу билан бир қаторда. *Шунинг билан маълум қиламизки, ... (расм.). Шунинг билан етиб маълум бўлсинки, ... (мактубий).*

БИЛАНГ-БИЛАНГ: биланг-биланг қилмоқ *айн.* **биланглашмоқ.**

БИЛАНГЛАМОҚ Илондек тўлғанмоқ, жилпангламоқ. *Чирчиқ дарёсининг кумушдай товланиб, биланглаб оқаётган суви ҳам қуёшнинг олтин тиғларида жимжималаниб, кўзларни қамаштиради.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

БИЛАНГЛАШМОҚ биланглашмоқ *фл. бирг. н. Олимов пақирчадаги сувда биланглашиб юрган балиқчаларни кўраркан, ўзида йўқ қувониб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БИЛАР-БИЛМАС *рвш* Аниқ билмаган ҳолда, аниқ билмасдан туриб. *Билар-билмас гапирма.*

БИЛАРМОН 1 Ҳар нарсадан хабардор, билимдон, уста. *Билармон одам.* **Иш билармон** *ғалат қ.* **ишбилармон. Ўз билармон** *ғалат қ.* **ўзбилармон.**

2 *кест.* Ўзини билимдон деб фаҳмлайдиган; ўзбилармон. *Ҳар вақт ўз гапини маъқуллашга, билармон бўлиб кўринишга уринади.*

БИЛАРМОНЛИК билармон 1 *с. белги оти.* **Билармонлик қилмоқ** ўзини билимдон фаҳмлаб иш тутмоқ, биларбилмас иш қилмоқ.

БИЛАҒОН *с. т.* Кўп биладиган, билармон, билимдон. *Билағон одам.* || *Ўз ишининг билағонлари.* ▪ *У баъзи нарсаларни катта танаффусда билағон ҳамкурсларидан сўраб олмоқчи эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БИЛВОСИТА [*а*] Воситали равишда, бирор кимса ёки нарса воситасида, бавосита. *Бевосита ва билвосита таъсир кўрсатмоқ.*

БИЛГИР *айн.* **билгич.**

БИЛГИЧ Биладиган, билармон. *Агар ўрис* [*рус*] *мастиравойлари* [*ишчилари*] *шу фикрда бўлса, биз ҳам шунга қўшилишамиз, негаки, улар жуда билгич халқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЛДИРИЛМОҚ билдирмоқ 1, 2, 3 *фл. мажҳ. н. Бу гап ҳаммага билдирилиши керак. Уларга миннатдорчилик билдирилди.*

БИЛДИРИШ 1 билдирмоқ *фл. иш оти. Миннатдорчилик билдириш. Ишонч билдириш.*

2 Кўпчиликка етказиш учун тайёрланган ёзма ёки босма хабар, эълон. *Кўринарли жойга осилган билдириш.*

БИЛДИРИШМОҚ билдирмоқ 1, 2, 3 *фл. бирг. н. Онасининг касаллигини унга билдиришмади. Болалар ўқитувчиларига миннатдорлик билдиришди.* ▪ *Шу билан белингни бир оз кўтариб оласан, деган маънони очиқ айтмасалар ҳам, имо билан билдиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЛДИРМОҚ 1 билмоқ 1—6, 8, *фл. орт. н. Имо билан билдирмоқ. Келганини билдирмоқ.* ▪ *Билмаган бўлсам, билдириб қўйинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи тонг қоронғисида Қоратойга келиб, воқеани билдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ошкор қилмоқ, сездирмоқ; очмоқ. *Юрагидагини билдирмоқ. Жумард йўқлигини билдирмас, тулпор — очлигини.* Мақол. ▪ [*Нури*] *севинч ва ҳаяжонини билдирмаслик учун онасининг юмушларига қараша бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар менга шу касалингни бир оғиз билдирсанг, мен қайин отангга хат ёзмасми эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу сирни эрингдан бошқа ҳеч кимга билдирма.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Изҳор қилмоқ, айтмоқ. *Фикр билдирмоқ. Таъзия билдирмоқ. Ишонч билдирмоқ.* ▪ *Сидиқжон Ўрмонжонга миннатдорчилик билдирди ва хайрлашиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Шокирота кўзойнаги орасидан ўғлига тикилиб, унинг сўзидан норози эканини билдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Далолат бермоқ, дарак бермоқ, кўрсатмоқ. *Бу нимани билдиради? Компас стрелкаси дунё томонларини билдиради.* ▪ *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳой-ҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу нарса ақлли Йўлчига кўп маъно билдирди.., ташқаридаги шубҳали товуш ва ҳаракатлардан уни огоҳлантириб турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЛЕТ [*р*] **1** Бирор нарсадан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. *Трамвай билети. Паркка кириш учун билет.* ▪ *Шербек вагонга чиқиб, билетда кўрсатилган купе эшигини очди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирор ташкилотга, партияга аъзоликни тасдиқловчи ҳужжат. *Аъзолик билети.* ▪ *Муродова ёш коммунистларга партия билети ва кандидатлик карточкалари топшираётган эди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Имтиҳон топшириш учун саволлар ёзиб қўйилган варақа. *Менга бешинчи билет чиқди. Билетдаги ҳамма саволларга жавоб бердим.*

БИЛЕТЧИ Театр, кино, парк ва ш. к. жойларда томошабинларнинг билетини текширувчи ходим, контролёр.

БИЛЖИРАМОҚ Алжирамоқ, алжимоқ.

БИЛЖИРАШМОҚ билжирамоқ *фл. бирг. н. Ортиқча билжирашиб ўтирмасдан, ишга ўтайлик.*

БИЛИК (3-*ш. бирл.* **билиги** *ва* **билги**): **ўз билгича** *ёки* **ўз билиги билан** ўзи билганича; ўз ақли, дид-фаросати билан. *Наҳотки уч йил бўлса-ю, бир йўли ўз билгиларингизча келмасалари-нгиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИЛИМ 1 Объектив мавжудот ҳақидаги ёки муайян соҳага оид маълумотлар мажмуи. *Ҳарбий билимлар. Агрономик билимлар. Куч билимда. Билим чўққиси. Билим соҳалари. Китоб — билим манбаи. Билим олмоқ. Ўз билимини оширмоқ.* ▪ *Инсон ўз ақл ва заковати билан бу қийинчиликларнинг ҳаммасини енгади, фанимиз космик бўшлиқ ҳақидаги билимлар билан бойитилади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10. | Фан соҳаси, илм. *Тил билими.* ▪ *Кечки ишчилар мактабида она тили, ҳисоб, табииёт, ер билимидан маслаҳатгўй бўласиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўқимишлилик даражаси, маълумот, эрудиция. *Унинг билими зўр. Билимим етишмайди. Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар.* Мақол. ▪ *Одамлар оғзида Элмуроднинг астойдиллиги, одамшавандалиги, ақли, билими.. тўғрисида гап кўпайгач, Тожибой ён босишга мажбур бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Билим юрти** 1) ўқув юрти (мас., мактаб, институт); 2) *тар.* 1930 йилгача: ўрта педагогик ўқув юртларининг номи. *Тошкент ўзбек билим юрти.* «**Билим**» **жамияти** кенг халқ оммаси орасида сиёсий ва илмий билимлар тарқатувчи ихтиёрий жамият.

БИЛИМДОН 1 Қатта илмга, маълумотга эга бўлган; ўқимишли, илмли, билимли. *Билимдон одам.* ▪ *Турли ўқитувчиларда ўқиб, билимдон бўлиб бораётган йигитчалар бу ўзгаришни дарров сездилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўз ишини, соҳасини яхши биладиган, омилкор, миришкор. *Колхозга нима фойда, нима зарар,— ақл тарозисида ўлчай оладиган, колхоз экономикасини чуқур ўрганган, ишнинг кўзини билиб қиладиган билимдон, шижоатли, олов раҳбарлар керак.* С. Анорбоев, Оқсой. | Қатта турмуш тажрибасига эга бўлган, турмушнинг бордию келдилари, икир-чикирларини яхши биладиган, билармон. *Уни* [*Хадичани*] *қишлоқ аёлларининг энг ўктами, билимдони деб мақташар эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БИЛИМДОНЛИК билимдон *с. белги оти. Мударрислар ўз билимдонликларини кўрсатиб, обрў орттириш учун бирон масала устида итдек олишар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Билимдонлик қилмоқ** *айн.* **билармонлик қилмоқ** *қ.* **билармонлик.**

БИЛИМЛИ *айн.* **билимдон 1.** *Билимли ўзар, билимсиз тўзар.* Мақол. ▪ *Совет ҳукумати бизни халққа астойдил хизмат қилиш учун ўқитди, билимли қилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

БИЛИМСИЗ 1 Билими, илми, маълумоти йўқ, ўқимаган, илмсиз; нодон. *Билимсизга иш йўқ, ишсизга ош йўқ.* Мақол.

2 Турмуш тажрибасига эга бўлмаган, турмушнинг борди-келдилари, икир-чикирларини билмайдиган; тажрибасиз.

БИЛИМСИЗЛИК 1 *с. белги оти.*

2 Илмдан бехабарлик, нодонлик, жа-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳолат. *Улуғ Ленин: бизнинг олдимизда иккинчи душман турибди, бу душман — саводсизлик, билимсизлик, жаҳолатдир, деган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИЛИНАР-БИЛИНМАС Сал-пал билинадиган, деярли сезилмайдиган, билинмайдиган. *Бўйида ҳам билинар-билинмас излар, доғлар бор.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || *Элмурод бу баҳайбат одамнинг дўстона қўл сиқиб кўришишидан, билинар-билинмас кулимсираган мовий кўзларидан қандайдир яхши ният билан келганини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИЛИНАРЛИ Билинадиган, сезиладиган, сезиларли. *Билинарли ўзгариш. Ер билинарли даражада силкинди.*

БИЛИНМОҚ 1 билмоқ 3, 4 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Унинг ким эканлиги энди билинди. Чарчаганим энди билинди. Мард майдонда билинар.* Мақол. *Агар бўлса оқлиғинг, билинмайди йўқлиғинг.* Мақол. ■ *Отабек изоҳ берди: Келган кунимдан Марғилонингизни ҳушламай бошлаган эдим, чунки танишларим йўқ, мусофирчилик билиниб қолаёзган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *(ч.к. билан)* Намоён бўлмоқ, сезилмоқ, акс этмоқ.— *Яна нима гап? — деди Ўрмонжон. Унинг гапга ишонмагани ва аччиғи келгани юзидан билиниб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БИЛИНТИРМОҚ билинмоқ *фл. орт. н. Дўстлари унинг йўқлигини билинтирмади.* ■ *Фарида.. билинтирмай ичидан уҳ тортди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

БИЛИСКА *махс.* Сўзаннинг кўзидан ўтказиб қўйиладиган қисқа ип (унга иш тикиладиган ип уланади). *Ҳайдар ип пишитиб, сўзанларга билиска ўтказди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

БИЛИТТИФОҚ [*а*] *рвш, эск.* Иттифоқлик билан, келишиб. *Икки меҳрибон билиттифоқ фақир бошимни икки қилишга қарор беришибдилар.* Жулқунбой, Қалвак махзум.

БИЛИШ 1 билмоқ *фл. иш оти. Ҳид билиш. Гап билиш. Ҳар ким ўз вазифасини билиши керак.* ■ *— Пул топиш қийин, — соқолини тараб деди бой,— аммо пул харажат қилишни билиш ундан ҳам қийин.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек уят аралаш кулиб қўйиб деди: — Ана уста, менинг борлиқ гуноҳим сизнинг шу кунгача мени Шокирбек деб билишингиздагина!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Мавжудотни, унинг объектив қонуниятларини ўрганиш, ўзлаштириш, эгаллаш. *Билиш назарияси.* ■ *Билиш тафаккурнинг объектга абадий, чексиз яқинлашиб боришидир.* В. И. Ленин, Фалсафа дафтарлари.

3 Яқин таниш (киши ҳақида). *Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш.* Мақол. ■ *Саидий дезонда ўлтирган таниш, аммо билиш бўлмаган кишиларга одоб билан салом бериб, пойгакдаги курсига ўлтирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БИЛИШИМЧА *кириш с.* Менга маълум бўлишича, менимча. *Бу ишга, билишимча, ҳозир жазм қилдинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЛИШМОҚ 1 билмоқ *фл. бирг. н. Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳеч қандай сўз тасалли бера олмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб, қўзғолишди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Танишмоқ, таниш-билиш бўлмоқ.

БИЛИҚСИМОҚ 1 Жуда ҳам ивирсиб, ифлос бўлиб кетмоқ, кирга, чангтўзонга беланмоқ, ботмоқ. *Уй билиқсиб кетибди. Кўчанинг чанги чиқиб билиқсиб ётибди.*

2 Ачиб-сасиб кетмоқ, бижғиб кетмоқ. *Ҳаммом билиқсиб кетибди.* ■ *Атроф яп-яйдоқ, оппоқ, шўр, билиқсиб ётган қўлоб.* М. Назаров, Сирли хат.

БИЛИҚСИТМОҚ билиқсимоқ *фл. орт. н. Уйни билиқситиб юборибсиз.*

БИЛЛА *с. т.* Бирга. *Билла бормоқ. Билла бўлмоқ.*

БИЛЛО *с. т.* Биллоҳ. *Бир мен ўзим қоқимчи, ҳам эмчиман, аласчи, ..Билло, азиз хислатда мандан яхшидур хасчи.* Ҳамза. **Биллойи азим** *айн.* **биллоҳи азим** *қ.* **биллоҳ.**

БИЛЛОҲ [*а*] *эск.* Худо ҳақи. **Биллоҳи азим** улуғ худо ҳақи. [*Тоҳир қозига:*] *Қичқирма, биллоҳи азим, бошингни кесаман!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

БИЛЛУР [*ф-т*] **1** Юқори навли тиниқ оқ шиша ва ундан ясалган қимматбаҳо идиш-оёқ; хрусталь. || *Биллур қадаҳлар.* ■ *Унгурдан биллурдек тиниқ, ичсанг тишингни зирқиратиб юборадиган сув жилдираб оқиб чиқади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *эск. айн.* **кристалл.** *Энди кўтарила бошлаган офтобнинг нури довсиз-дарахтсиз чўлни қоплаб, қор биллурларини олмос майдаларидай ялтиратиб ётган бўлса ҳам, уларни эрита оладиган таъсирга эга эмас эди.* Айний, Қуллар.

БИЛЛУРИН [*ф-т*] **1** Биллурдан қилинган; хрусталь. *Биллурин қадаҳ.*

2 Биллурдек тиниқ, беғубор. *Биллурин тишлар.*

3 *эск.* Кристаллардан тузилган; кристалик.

БИЛЛУРЛАШМОҚ *эск.* Кристалланмоқ, кристаллашмоқ.

БИЛМОҚ 1 Бирор соҳада маълумотга, билимга эга бўлмоқ. *У биладиган одам. Сиз математикани яхши биласизми?* ■ *Канизак бу ҳақда қонунни биладиган бирор одам билан маслаҳатлашиш.. кераклигини айтганда* [*Сидиқжон*] *қаҳ-қаҳа уриб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кошки тил билса-ю, у билан суҳбатлаша қолса!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хат билмоқ** хат-саводли бўлмоқ. *Уста Мўмин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. | Бирор соҳа ёки ишда маълум уқув ёки малакага эга бўлмоқ. *Шаҳмат ўйнашни биласизми? У дўппи тикишни яхши билади.* ■ *Янги от, янги файтун. Қатта майдондаги саройда. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласизми?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Турмуш тажрибаси туфайли хабардор, ошно, таниш бўлмоқ. *Кўп яшаган билмас, кўпни кўрган билар.* Мақол. *Қари билганини пари билмас.* Мақол. *Тиканнинг заҳрини тортган, оёғини билиб босади.* Мақол. ■ *Ақл ёшда эмас, бошда деган одам, билиб айтган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Зайнаб бўлса худонинг яратган махлуқи: уруш ва араз деган гапни билмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Ўрмонжон*] *капсанчиларнинг кўпчилиги пахтани билмагани учун бу экинни унча-мунча биладиган одамлардан терма бригадалар тузишни ..таклиф қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Хабардор, воқиф бўлмоқ. *Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Қутидор бўлса, эрталаб уйқудан тургач, бу ҳангомани билибдир, жуда ажойиб!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Биласизми** *кириш с.* хабарингиз борми. *Биласизми, Салимбойвачча бу ишга қаттиқ норози бўлган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Билмадим** 1) хабарим йўқ. *Билмадим, бугун нима важ қилди экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) *кириш с.* эҳтимол, балки. [*Шокир ота:*] *Биласанми, Йўлчи, бир шоир, билмадим, Сўфи оллоёрми, шундай деганлар. «Тама нонига қўл очгандан, ўл оч!»* Ойбек, Қутлуғ қон. **Билмай** *ёки* **билмасдан** 1) хабари бўлмаган ҳолда, тушунмай-нетмай.— *Эҳтимол, жуда ҳам катта гуноҳ эмасдир, чунки билмасдан, тушунмасдан қилинган иш,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) тасодифан, ногаҳон. *Кечирасиз, билмасдан келибман.* **Билмасам** *айн.* **билмадим** 1. **Ким билсин** *ёки* **ким билади** ҳеч кимга маълум эмас, ҳеч ким айта олмайди. *Ҳай, мен нега уни бевақт уйғотяпман, ким билсин, бу хил уйқу кенжамга яна қачон насиб қилади, бир ов ором олсин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Киши билмас** *қ.* **киши. Худо билсин** (*ёки* **билади**) *айн.* **ким билсин.** *Қоронғуда яхши ажрата олмадим, тусини ғира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим. Тағин уми, бошқами, худо билсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳис этмоқ, сезмоқ. *Оёғим оғриётганини энди билдим. Аҳмоқ ҳорганини билмас.* Мақол. ■ *Ҳайдар ота шу ўй билан тегирмон бошига етганини ҳам билмай қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Сен билан бўлсам, вақт қандай ўтганини билмайман.* Ойбек, Нур қидириб. | Идрок этмоқ, англамоқ, фаҳмламоқ, тушуниб етмоқ, уқмоқ, пайқамоқ. *Ҳар ким ўз айбини билмас.* Мақол. ■ *Мен, биродар, ер-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг тагида илон қимирласа биламан. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

4 Асл моҳиятини англамоқ, тушуниб етмоқ; ажратиб, фарқ қилиб олмоқ. *Мен унинг ким эканлигини энди билдим.* ▪ *Хатни икки-уч қайта ўқиб чиққандан кейин билсам, ҳақиқат шу экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Тан олмоқ, қадрига етмоқ, тақдирламоқ. *Ўзини билмаган, халқни билмас.* Мақол. *Эр йигитнинг қадрини оғаси эмас, эл билур.* Мақол. *Яхшиликни билмаган, ёмонликдан қолмаган.* Матал. ▪ *Шошмай тур, ҳали у иззатини билмаган итваччани тутиб адабини бердирмасам, Мадумар отимни бошқа қўйиб юбораман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Танимоқ, таниш бўлмоқ. *Бу ерда мени ҳеч ким билмайди.* ▪ *Нурматовни сизлар қанча билсаларинг, мен ҳам шунча биламан-да.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Мен сиз билган Шокирбек эмас, тошкентлик Юсуфбек Хожининг ўғли ва марғилонлик Мирзакарим аканинг куёви — Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 ... деб ҳисобламоқ, ... деб санамоқ. *Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил.* Мақол. ▪ *Ҳалиги гапимни сир деб бил!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бола ўз қайғусини бутун бир дунёнинг қайғусидек билар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кетини ўйламасдан ваъда берган, энди сўздан қайтишни эп билмайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

8 Уддасидан чиқмоқ, эплай олмоқ. *Ҳали сиз ёлғон гапиришни ҳам биласизми?* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Сиз икки келин ушлашни билмабсиз, Зайнабга жабр қилган кўринасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Лаззатини тотмоқ; кўрмоқ. *У тамни яхши билади. Ошнинг тамини билмоқ.*

10 Ихтиёрга, измга эга бўлмоқ.— *Қўйинг-чи,— деди [Ўзбек ойим] — беш-олти кун қизсиз турган киши бир нарса бўптими? — Сиз тушунмаяпсиз, ойи.. ҳали тағин дадаси биладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Билганини қилсин** хоҳлаганини, ҳушига келганини қилсин; ихтиёр ўзида.— *Шунчалиги ҳам бор,— деди Зокир ота кетгани кўзғалиб,— майли, билганини қилсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ўзингиз биласиз** 1) ўзингиз хабардорсиз, ўзингизга маълум. *Дадамни ўзингиз биласиз, оғир ишга ярамайдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) ихтиёр ўзингизда. *Офтоб ойим ..тилар-тиламас «ўзингиз биласиз» жавобини берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Билганинг билган** ҳаммасидан ўз ақлингга келгани, ўз билигинг билан қилганинг дуруст. *Кўпчилик бир нафас жим ўтиришди. Сўнгра ора-орадан: — Сизнинг билганингиз билган, мулла,— деган маъқулловчи товушлар эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Билганингдан қолма** ўз ақлингдан қолма, ўз ақлингга келганини қилавер. **Тилини билмоқ** бирор нарсанинг сирини, ундан фойдаланиш йўлини билмоқ. *У пахта териш машинасининг тилини яхши билади.* **Қуш тилини қуш билади** ҳар тоифа кишилари билан муомала қилишни, сўзлашишни шу тоифа кишиларининг ўзи яхши билади.

БИЛОНИҲОЯ [*а*] Бениҳоят кўп, кўпдан-кўп. *Дуойи билониҳоя ва саломи мушшоқона (эскича мактуб мукаддимаси).* || *Шеър ўқий, шеър тўқий, билониҳоя.* Ғ. Ғулом.

БИЛОНҒИ Бураліб-бураліб кетган, эгри-бугри (ёғоч-тахта ҳақида).

БИЛУВЧИ 1 **билмоқ** 1—8 *фл. ш. оти. Сир билувчи бўл, сир айтувчи бўлма.* Мақол. ▪ *Бу ишни ҳозиргача бир ўзим ва бир тангри билди. Энди бу сирни билувчиларнинг учинчиси сиз бўлдингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Билимдон, билармон, билағон. *Қаердан билувчи бўлиб қолдинг?*

БИЛЧ-БИЛЧ *айн.* **пилч-пилч.** *Билч-билч лой.* || *Билч-билч лой кечмоқ.*

БИЛЧИЛЛАМОҚ *айн.* **пилчиллаМоқ.** *Ёмғир ёғиб билчиллаб кетган йўлларда кийимлари эскирган, ранглари бир ҳолатда косиблар бошларини эгиб, аста қадам ташлаб борар эдилар.* М. Осим, Ўтрор. *Отаси бошлатиб берган чорығидан қор суви ўтиб, товон ва оёқ бармоқлари сув ичида билчиллайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИЛЪАКС [*а*] *рвш, кт.* Аксинча, акс ҳолда.— *Янглишасиз, ота.— Янглишмайман, билъакс билиб.. сўзлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИЛЬЯРД [*р<фр*] 1 Махсус столда шар-соққаларни таёқ (кий) билан уриб, столнинг ёни ва бурчакларидаги чуқурчаларга — лузаларга тушириш ўйини. *Бировлар овқатланмоқда, яна бировлар бильярд ўйнамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Шу ўйин столи ва кий-шарлари. *Дам олиш уйида иккита катта бильярд бор. Бильярд столи. Бильярд шари.*

БИЛҚ-БИЛҚ *тасв. с.* Билқилдоқ нарса (мас., қалин тупроқ, лой, бўтқа ва ш. к.) ва уларнинг ҳаракати, товуши ҳақида. *Билқ-билқ лой.* || *Шавла билқ-билқ қайнаяпти.* ▪ *Йўл жуда оғир: ҳаво иссиқ, дим ва чанг. Билқ-билқ иссиқ тупроққа ботиб бормоқдамиз.* Ойбек, Болалик.

БИЛҚИЛДОҚ Кўпчиб, билқиллаб турадиган; қалин ва оёқ ботадиган юмшоқ. *Билқилдоқ лой. Билқилдоқ тупроқ.* ▪ *Шерзод билқилдоқ қум устидан кетаётиб, тик қирғоқдан шағал тошчаларнинг шитирлаб тўкилганини эшитиб қолди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

БИЛҚИЛЛАМА *айн.* **билқилдоқ.** *Билқиллама ботқоқалар.* ▪ *Баъзан шундай.. жойларда билқиллама шўрхок ҳосил бўлади.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

БИЛҚИЛЛАМОҚ Кўпчиб ёки қайнаб билқ-билқ товуш чиқармоқ. *Йўлардаги тизза бўйи тупроқ билқиллаб қайнайди; оёқ боссангиз куйдиради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Яна бир кетмон урганда ажриқзордан билқиллаб суюқ лой чиқди-да, кейин кучли тиниқ сув тикка отилди.* И. Раҳим; Чин муҳаббат. *Билқиллаб қайнаётган деҳқадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БИЛҚИЛЛАТМОҚ билқилламоқ *фл. орт. н.*

БИМЕТАЛЛ I [*р<лат*] *қ.* **биметаллар.**

БИМЕТАЛЛ II [*р<биметаллический*] Икки хил металлдан иборат бўлган. *Бир-бирига парчинлаб қўйилган икки хил металл, масалан, темир ва жез пластинка биметалл пластинка деб аталади.* «Физика курси».

БИМЕТАЛЛАР Икки хил металлдан иборат бўлган сим, пластинка ва ш. к.

БИН [*а*] *айн.* **ибн.**

БИНАФША [*ф-т*] 1 *от* Бир хил ўтсимон ўсимлик ва унинг баҳорда очиладиган тўқ сафсар ранг хушбўй гули.

2 *сфт* Шу гул рангидаги, сапсар. *Тўрт бурчагига кўк, бинафша, шафтоли ранг ипаклар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БИНО [*а*] Катта уй, иморат. *Театр биноси. Турар жой бинолари. Шаҳримизда янги-янги кўркам бинолар қад кўтармоқда.* ▪ *Дарбозадан ўн беш одимлар нарида, шийпонга ўхшаш тўрт тарафи очиқ бир бинода, дарвоза беклари гулхан солиб чилим чекиб ўтирадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бино бўлмоқ** 1) қурилмоқ, барпо бўлмоқ. *Чўлдан очилган янги ерда колхознинг иккинчи қишлоғи бино бўлди;* 2) юзага, бунёдга келмоқ; туғилмоқ. *Бир йигит қирқ йилда бино бўлади.* Мақол. ▪ *Бу молларни Мадамингов қаёқдан олибди? Ҳаммаси сену мендақаларнинг пешона теридан бино бўлган.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бино қилмоқ** қурмоқ, барпо этмоқ. *Социализмни бино қилмоқ.* ▪ *Гўзал-гўзал чаману пахтазор этиб чўлни, Безантириб неча нақшин бино қиламиз.* Ҳабибий.

♦ **Бино қўймоқ** 1) ортиқ даражада берилмоқ, эътимод қилмоқ. *Ҳеч ким мендай сенга бино қўйган йўқ.* «Равшан»; 2) зеб бермоқ, оро бермоқ. *Бино қўйиб олтин сочин таради, Кўклам қизил гул ҳидини сочганда.* М. Алавия; 3) ортиқ даражада ишонмоқ, мағрурланмоқ. [*Хонзода Гулбаҳорга:*] *Сен ниманга бино қўясан!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Ўзига бино қўймоқ** 1) ўзига оро, зеб бермоқ. *Ортиқ бино қўйдим ёр деб ўзимга.* Ҳамза; 2) ўзига ишониб кетмоқ, мағрурланмоқ. *Гердайиб ўтириши, бошини кўтариб, шошмасдан гапириши [Хожибнинг] мағрур ва ўзига бино қўйган одам эканини кўрсатарди.* М. Осим, Ўтрор. **Умри бино бўлиб, дунё бино бўлиб ёки дунё бино бўлганидан бери** туғилганидан бери. *Равшан хола умри бино бўлиб,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилмаган иши қолмади. Кўп қатори, ҳоли қудрат, колхозда ишлади. С. Зиёев, Райҳон. *Дунё бино бўлиб, биз Қамишкапа меҳнаткашлари бунчалик қувонган эмасмиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИНОАН [*а*] *кўм. (ж. к. билан)* Мувофиқ, асосан, кўра. *Ваъдангизга биноан. Юқоридаги сабабларга биноан. Шунга биноан.* ▪ *ЎзССРда меҳнат қилиш «ишламаган — тишламас» деган принципга биноан меҳнатга лаёқатли ҳар бир гражданнинг бурчи ва шарафли ишидир.* «ЎзССР Конституцияси». *Амакиси, «қизи борнинг нози бор» деган таомилга биноан унча-мунча ноз ҳам қилиб қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИНОБАРИН [*ф-т<а*] *эрғш боғл.* Шунга кўра, шу сабабли, демак. [*Зебонинг*] *назарида бу муҳаббат ҳеч кимникига ўхшамас, бинобарин, ҳеч ким уни тўла .. тасаввур этолмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БИНОЙИ [*ф-т<а*] Туппа-тузук, дуппа-дуруст, яхшигина, созгина. *Бинойи йигит. Бинойи иш.* ▪ — *Худди ўзи бўлибсиз-қўйибсиз, офарин, офарин! — деди эшон.— Кўп бинойи! — деди қори.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИНОЙИДАЙ *=дек айн.* **бинойи.** *Бинойидек шаҳар.* ‖ *Ёш нарса бир гувиллаб ёнди қўйди-да! Бир ош пишгунча яна ўчиб, бинойидек бўп қолади.* Уйғун, Навбаҳор.

БИНОКЛЬ [*р<фр*] Узоқни яқин қилиб кўрсатадиган қўш трубали дастаки оптик асбоб, қўш трубали дурбин. *Театр бинокли. Дала бинокли.* ▪ *У йўлда парашют тушган жойни бинокль билан кузатиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БИНОҚОР [*а+ф-т*] **1** Бино, иморат қурувчи ишчи, уста. *Моҳир бинокор. Бинокорлар байрами. Бинокор уста.*

2 *кўчма* Барпо этувчи, қурувчи, ижодкор. *Коммунизмнинг бинокорлари.*

БИНОҚОРЛИҚ 1 бинокор *с. касб оти. Бинокорлик менинг ота касбим.* ▪ *Али тажанг жуда тўғри ўсган, йўғон ва баланд қарағайни суйиб қучоқлади. Бинокорликдан пича хабардор эди у.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қурилиш иши; қурилиш. *Мен бинокорликда ишлайман. Бинокорлик бригадаси.* ▪ *Тепанинг талай ҳиссаси кўчанинг бу бетидаги янги биноларнинг хом ғишти, сувоғи каби бинокорлик эҳтиёжларига ишлатилиб, бир нимтаси олинган туядек кўринишга келиб қолган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БИНОМ [*р<лат+грек*] *мат.* Икки ҳадли математик ибора; икки ҳад. *Ньютон биноми.*

БИНТ [*р*] I Яра боғлайдиган дока лента. *Ярасини бинт билан боғламоқ.*

БИНТ II [*а*] *эск.* Хотин-қизлар исмидан кейин «қизи» маъносини билдириб келадиган сўз; *тақ.* **ибн.** *Кумушбиби бинт Мирзакаримбойга .. Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлидан.* А. Қодирий, **Ўтган кунлар.**

БИНТЛАМОҚ Бинт билан ўраб боғламоқ, танғимоқ. *Ярани бинтламоқ.*

БИОГРАФИК [*р* биографический] Биографияга оид. *Биографик роман. Биографик справка.*

БИОГРАФИЯ [*р<грек*] Бирор кишининг ҳаётий йўли ва унинг тавсифи, баёни; таржимаи ҳол. *М. Горький биографияси. Ойбек биографияси.* ▪ *Элмурод биографиясини Борисов кутганидан ҳам қисқа қилганда, ҳамма ҳайрон бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БИОЛОГ [*р*] Биология олими, мутахассиси.

БИОЛОГИК [*р* биологический] Биологияга, тирик организмларнинг ҳаёти ва ўсишига оид. *Биологик процесслар. Биологик тадқиқотлар.*

БИОЛОГИЯ [*р<грек*] Тирик организмларнинг ҳаёти ва ривожланиш қонуниятлари ҳақидаги фан. *Ўсимликлар биологияси. Биология кабинети.*

БИОФИЗИК [*р*] Биофизика олими, мутахассиси.

БИОФИЗИК [*р* биофизический] Биофизикага оид. *Биофизик тадқиқотлар.*

БИОФИЗИКА [*р<грек*] Тирик организмларга хос физикавий қонуниятларни ўрганадиган фан.

БИОХИМИК [*р*] Биохимия олими, мутахассиси.

БИОХИМИК [*р* биохимический] Биохимияга оид. *Биохимик тадқиқотлар.*

БИОХИМИЯ [*р<грек+а*] Тирик организмларга хос химиявий процессларни ўрганадиган фан.

БИПЛАН [*р<фр*] Устма-уст икки қават қанотли самолёт.

БИР *снқ сон* **1** 1 ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Бир ёзамиз, икки дилда. Биру бир — икки. Бир кам қирқ. Ўндан бир. Бир пой этик. Бир жуфт калиш. Яхши отга бир қамчи, ёмон отга — минг қамчи.* Мақол. *Душманнинг бири ҳам хатар.* Мақол. ▪ *Икки ўғли уйланган, бир қизи эрга теккан, набиралари ҳам бор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир томчи қонимиз қолгунча йўлингизда жон берамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Нумератив сўзлар билан предметларнинг миқдори ёки мажмуини билдиради. *Бир гала қуш.* ▪ *Навоий .. астрободлик бир тўда танишларига йўлиқди.* Ойбек, Навоий. | *от вазифасида* Қиши ёки нарса. *Бирни кессанг, ўнни эк.* Мақол. *Бирники — мингга, мингники — туманга.* Мақол.

2 Ноаниқлик артикли вазифасида «қандайдир», «аллақандай», «аллақайси» каби маъноларни билдириб келади. *Сизни бир одам сўраб келган эди.* ▪ *Унинг кўкрагини бир нима чуқур эзди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Афтидан оғзига аччиқ гап келди-ю, дадаси олдида бу одамга бир нарса дейишдан ўзини тийди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Учовлари ҳам бир нарсанинг хаёлини сургандек кўринар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир кун** 1) қуёш чиққандан қуёш ботгунча (12 соат) ёки қуёш чиққандан эртаси қуёш чиққунча (24 соат) бўлган вақт. *Бир кун бир йилни боқади.* Мақол; 2) кунларнинг бирида, аллақайси куни. *Бир кун(и) биз боққа чиққан эдик.* **Кунлардан бир кун** ўтган кунларнинг бирида.

3 Феъллар билан иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилиши ёки бўлишини билдириб келади. *Одам дунёга бир келади. У сени бир чўқишда қочиради. Етти ўлчаб, бир кес.* Мақол. *Бир синалган ёмонни қайта-қайта синама.* Мақол. ▪ *Йўлчи .. бойваччанинг кўкрагига зарб билан бир мушт туширди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бола бечорага бир ёрдам қилгин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Белги-хусусиятни кучайтириш учун хизмат қилади. *Бир катта уй. Ўғли бир яхши йигит экан.* ▪ *Менга ҳам бир меҳрибон топилиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳасаналининг Отабеклар оиласида бўлганига эллик йиллар чамаси замон ўтиб, энди Отабеклар оиласининг чин бир аъзоси бўлиб кетган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ажратиш, таъкидлаб кўрсатиш учун хизмат қилади. *Ҳамма рози бўлди, бир мен рози бўлмадим. Бу ишни бир ўзи бажарди. Уйда бир ўзим қолдим. Қамтарлик ҳам бир хислат.* Мақол. ▪ *Бу бир ибрат. У ёғини ўзингиз билиб ола беринг.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шуни бир билиб қўйгинки, Хонзода тирик экан, сенларга кун йўқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

6 *кесим вазифасида* Бирлик, бирдамлик, умумийлик ёки бир хиллик, ўхшашлик маъноларини билдиради. *Уларнинг ҳаммаси бир. Бизнинг ёшимиз бир. Бизнинг сўзимиз билан ишимиз бир. «От» сўзи «ном» сўзи билан бир. Кемага тушганнинг жони бир.* Мақол. *Билак бир, бармоқ — бошқа.* Мақол. ▪ *Ўртоқ раис, МТС билан колхознинг манфаати бир эканлигини унутманг.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бари бир** қ. **бари. Бир бўлмоқ** 1) бирлашмоқ, бир жон, бир тан бўлмоқ. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз енгилар.* Мақол; 2) бир хил бўлмоқ; ўзаро мувофиқ, мос бўлмоқ. *Одамнинг дили билан тили бир бўлсин.* Мақол. **Бир қилмоқ** бирлаштирмоқ. **Гапни бир қилмоқ** 1) бир марта гапирмоқ, бир гапириб масалани ўзил-кесил ҳал қилмоқ; 2) гапни бир ерга қўймоқ, келишмоқ, битишмоқ.

7 Қўшма сўз таркибида келади, мас. *бир вақт, бир маҳал, бир оз, бир дақиқа, бир зум, бир лаҳза, бир нафас, бир мунча, бир қанча, бир асосли,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бир жинсли, бир йўла, баъзи бир, ҳеч бир, ҳар бир ва ш. к.

8 Айирувчи боғловчи вазифасида «гоҳ», «гоҳо» маъноларида ишлатилади. *Бир ундай бўлади, бир мундай бўлади. Бир каттанинг гапига кир, бир — кичикнинг.* Мақол. ■ *Умри бир оқарди, бир қизарди-ю, мени қучоқлаб йиғлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

♦ **Бир бор экан, бир йўқ экан** ўзбек халқ эртакларининг бошланиш ибораси. **Бир бўлса** *кирш с.* эҳтимол; ажаб эмас. *Ҳожия, бир бўлса, докторга кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бири икки бўлмайди** рўзғорига, топган-тутганига барака кирмайди, муҳтожликдан чиқмайди. *Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишини умид қилиб келдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бир кун эмас бир кун** *айн.* **бирда эмас, бирда** *қ.* **бирда. Бир сўзни икки қилмоқ** кимсанинг сўзини, гапини ерда қолдирмоқ, бир айтгандаёқ бажармай, такрор айтишга мажбур қилмоқ. *Ўринбой бир сўзни икки қилмай, хаёл суриб чиқиб кетди, раис унинг ортидан илжайиб қолди.* Ойдин, Ўзи монанд. **Бирини олиб, бирига урадиган** *салб.* иккаласи бир хил, бир-биридан яхши эмас, бир-биридан қолишмайди. **Бирни иккига олмоқ** икки баравар қимматга олмоқ.

БИРАҚАЙ 1 *сфт* Биттагина бўлса ҳам, жуда яхши, соз, кўпнинг ўрнини босадиган. *Ҳа, отахон, қирқи кетиб, бири қолган, лекин биракайи қолган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *рвш* Бир йўла; бир марта бўлса ҳам меҳнатга овора бўлганга арзийдиган, арзирли. *Шод қўшиқлар баланд кўклардан ошур, Эл бари биракай қувонур.* Миртемир.

БИРАҚАЙИГА *айн.* **биракай** 2. *Остановка асфальтини.. биракайига шипиллатиб супуриб ўтган муздек ел энди Умматалининг этини жунжитди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БИРАМ [*асли* бир+ҳам] *с. т.* Сифат ёки феълнинг олдидан келиб, улардан англашиладиган маънони кучайтиради. *Бирам чанқадим. Бирам сизни соғиндим.* ■ *Қулоқлари бирам чиройли.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Ери кучли экан, бирам экин бўлди-ки, ҳавасингиз келади.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Бирам кулги бўлди, Сатторқул бирам уялди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БИРАТЎЛА(СИ) *рвш* 1 Бутунлай, тамомила, батамом, буткул. *Биратўла қутулмоқ.* ■ *Энди бу ерларни колхоз биратўла олиб қўйганини кўрган Мадамин қишлоқда чидаёлмади, тонг саҳарда отига миниб жўнади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Мулла Обид*] *ҳамон энди деҳқон бўладиган бўлсак, биратўласи бўлайлик дейман-да.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бугун биратўласи дам олиш қилсак, тоққа чиқиб гулхан ёқсак, нима дейсизлар?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бирваракайига, бир йўла; йўл-йўлакай. *Энди у* [*Софья*] *бу икки мусибатни биратўла қандай кўтаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Аввал қиладиган ишларимни қилиб олай, кейин биратўла ювиниб, овқат ейман,— деди Тўла онасига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БИРАТЎЛАСИГА *с. т.* Биратўла(си).

БИР-БИР 1 Тартиби, гали билан, бирма-бир. *Кумуш бошқалар билан бир-бир кўришиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Рисолат «гапирайми, йўқми» дегандай ҳаммага бир-бир назар ташлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 *айн.* **битта-битта** 3. *Жононга бордим бу кеча. Бир-бир босиб астагина.* «Қўшиқлар».

БИР-БИРИ: бир-бири билан бири бири билан, бири иккинчиси билан, ўзаро. *Бир-бири билан телефон орқали сўзлашмоқ. Бир-бири билан кўришмоқ.* ■ *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир-бири учун** бири бири учун, бири иккинчиси учун. *Агар одамлар сенга қиладиган ибодати ўрнига бир-бири учун меҳнат қилса, сенга қўйган кўнглини бир-бирига қўйса ер юзининг ўзи жаннат бўлади.* А. Қаҳҳор, Мирзо. **Бир-бирига** 1) бири бирига, бири иккинчисига. *Бир-бирига ўргатмоқ. Бир-бирига ёрдам қилмоқ.* ■ *Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яна кулги бир-бирига илашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бири-бирига нисбатан, бири бири билан, ўзаро. *Бир-бирига зид тушунчалар.* ■ *Ҳовузнинг нариги четига бир-бирига яқин ўтказилган.. уч туп олма дарахти.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) *(т. к. билан)* бирини иккинчисига, бирини иккинчиси билан. *Қўлларни бир-бирига ишқаламоқ.* ■ *У* [*Йўлчи*] *жўрттага, лоқайдлик билан икки қолипни бир-бирига уриб сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Маҳдум мулла Абдураҳмон билан Анварни бир-бирларига таништирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бир-биридан** 1) бири биридан, бири иккинчисидан. *Бир-биридан ўрнак олмоқ. Бир-биридан кулмоқ.* ■ *Одамлар тўпланишиб, бир-бирларидан сўрашади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бири бирига нисбатан. *Бир-биридан чиройли. Бир-биридан ширин. Бир-биридан узоқ жойлар;* 3) *(т. к. билан)* бирини биридан, бирини иккинчисидан. *Боғчаларни бир-биридан айирган деворлар.* ■ *Мен билан Отабекни қаматиб дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб бир-биримиздан жудо этувчи ..баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир-бирини** бири бирини, бири иккинчисини, ўзаро. *Бир-бирини севмоқ.* ■ *Хотинлар бир-бирларини сийлаб, бир-бирларига йўл кўрсатиб, бир-бирларининг қўлларидан ушлаб, меҳмон опа кетидан уйга бирин-кетин киришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БИР-БИРОВИГА *айн.* **бир-бирига** *қ.* **бир-бири.**

БИР-БИРОВИДАН *айн.* **бир-биридан** *қ.* **бир-бири.**

БИР-БИРОВИНИ *айн.* **бир-бирини** *қ.* **бир-бири.**

БИРВАРАКАЙ(ИГА) *рвш* 1 Бир галдаёқ, бир сафардаёқ, ҳаммасини бир қилиб, йиғиштириб, биратўласига. *Кумуш ўн беш кунлардан бери йиғилиб келган аччиғини бирваракай тўкиб солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У* [*Ўлмас*] *ҳозир Мирҳожибойни қўлга туширса, ҳамма ёмонликлари учун бирваракайига қасос олишга тайёр эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

2 Бирдан, бараварига. *Тепада бирваракай гумбурлаган момақалдироқ Марҳаматнинг диққатини бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Таг-туги билан, таг-томири билан; буткул, бутунлай. *Яхшиси шулки, у бош оғриғиларни бирваракай орадан кўтариб, тинчишайлик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРВАРАҚАСИГА *с. т.* Бирваракай(ига).

БИРГА *рвш* 1 Бир бўлиб, қўшилишиб, биргаликда. *Бирга ишламоқ. Бирга ўқимоқ. Бирга ўсган ўртоқлар.* ■ *Албатта, ўзинг бирга борасан, кудаларинг билан танишмоғинг ҳам зарур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир вақтда, баравар. *Ўғлим эрталаб мен билан бирга туради.*

3 Бир қаторда, баробарида. *Янги мактаблар очиб.. диний дарслар билан бирга жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бута танҳо ва шу билан бирга, дўнгликда унинг ён-верида жон асари кўринмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Бирликда, ҳамкорликда. *Бундан кейин гапларимни уқиб олинг, модомики мен билан биргасиз, менинг одамимсиз, ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *(т. к. билан)* Кимса ёки нарса билан бирликда; бирга қўшиб. *Масалаларни бирга муҳокама қилмоқ. Хат билан посилкани бирга юбормоқ.* ■ *Домла .. пионер болалардан иккитасини бирга олиб юра бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бирга қўшмоқ** 1) аралаштирмоқ, қориштирмоқ; бирлаштирмоқ. *Дориларни бирга қўшиб ичмоқ. Колхозларни бирга қўшмоқ;* 2) уйғунлаштириб олиб бормоқ. *Назария билан амалияни бирга қўшмоқ.*

♦ **Тўйга бирга бўлинг** тўйга таклиф этиш формаси. [*Ёрмат*] *баъзибир «таъби тортган» одамларга: «тўйга бирга бўлинг» деб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИРГАЛАШМОҚ Бирга бўлмоқ, бирга қўшилмоқ, қўшилишмоқ; уюшмоқ. *Биргалашиб юрмоқ. Биргалашиб овқатланмоқ.* ■ *— Емаган бўлсангиз,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиз ҳам олишинг! — деди бек. Зайнаб эридан ийманмай биргалашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмаджон бир қарорга келди. У қандай қарорга келганини айтмасданоқ, шериги англади ва пулемётни биргалашиб окопга тортиб туширди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Бирлашмоқ, бир жон, бир тан бўлмоқ. [*Пўлат:*] *Ҳа, бир ўзинг ҳеч нарса қила олмайсан. ..Аммо биргалашсак-чи?* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ўртоғингиз Содиқбой мен билан биргалашиб камлик кўрмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРГАЛАШТИРМОҚ **биргалашмоқ** *фл. орт. н.*

БИРГАЛИК Бирлик, ҳамжиҳатлик. *Биргаликни мустаҳкамламоқ.*

♦ **Биргалик нисбат** *грам.* иш-ҳаракатнинг бир неча шахс ёки предмет томонидан бирга ёки ўзаро бажарилишини ифодалайдиган феъл формаси. **Биргалик эргаш гаплар** *грам.* тўғридан-тўғри бош гапга боғланиб келган эргаш гаплар.

БИРГАЛИКДА *рвш* 1 Жам бўлиб, бир бўлиб, қўшилиб. *Буларнинг ҳаммаси биргаликда бир бутунни ташкил қилади.*

2 Бирга, бирга бўлиб, биргалашиб, уюшиб. *Биргаликда дарс тайёрламоқ.* ▪ *Биргаликда ўтган шовқин-суронли болалик, қувноқ ёшлик тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бир жон, бир тан бўлиб, бир ёқадан бош чиқариб, ҳамжиҳатлик, якдиллик билан. *Биргаликда курашмоқ.* | Бирликда, ҳамкорликда, ўзаро келишиб, фикрлашиб. *Касаба союз.. комитети.. маъмурият билан биргаликда социалистик мусобақа ташкил қилади ва унинг якунларини тўплайди.* «СССР Олий Советининг ведомостлари».

БИРДА *рвш* Қайси бир куни. *Агар рухсат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўртоқларга ўқиб эшиттирсам.* З. Саид, Н. Сафаров, Тариҳ тилга кирди. **Бирда эмас, бирда ёки бирда бўлмаса, бирда** бир кун эмас, бир кун, қачондир бир кун. *Тўрахоновга ўхшаш кишилар бирда бўлмаса, бирда, бари бир, тумшуқларидан илинадилар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқинлар.

БИРДАЙ, ◂**дек** 1 *сфт* Ҳар жиҳатдан тенг, айнан бир хил. *Иккита бирдай уй.* || *Менга ҳамма бирдай. Ҳаммага бирдай қарамоқ.*

2 Бир текисда, бир ўлчовда, текис. *Ҳамма кўчатлар бирдай ўсмоқда. От бирдай ўйртиб бормоқда.*

3 Ҳамиша, ҳамма вақт, доимо. *Бирдай вақтим йўқ, дейди.* ▪ *Отин ойи бирдай такрорларди: — Чаққон-чаққон, тез-тез бўла қол!* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Бир хилда, бир зайлда, ўзгаришсиз. *Беморнинг аҳволи бирдай.*

БИРДАМ Фикри, мақсади, маслаги бир, ҳамжиҳат, якдил, ҳамнафас. *Бирдам бўлмоқ.*

БИРДАМЛИК 1 **бирдам** *с. белги оти. Морозов фабрикасида бўлган стачка ишчиларнинг синфий бирдамлиги ва онглилиги уйғонганлигини кўрсатувчи далил эди.* «КПСС тарихи».

2 Ҳамжиҳатлик, якдиллик, ҳамнафаслик. *Меҳнаткашларнинг халқаро бирдамлиги.* ▪ *Ашаддий буржуа миллатчилиги шундан иборатки, у ишчиларни буржуазияга боғлаб бермоқ учун уларни оғулайди, лақиллатади, бирдамлигини бузади.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат ва пролетар интернационализми масалалари.

БИРДАН *айн.* **бирдан(ига).**

БИРДАН-БИР Ягона, ёлғиз, биттагина. *Бирдан-бир чора. Бирдан-бир сабаб.* ▪ *Ҳовлидаги бирдан-бир катта уйнинг ўртасига ёзилган дастурхон теварагида Заҳчакўз домла, Турдивой халфа, Тожибой оқсоқол ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *ЎзССР Олий Совети ЎзССРнинг бирдан-бир қонун чиқарувчи органидир.* «ЎзССР Конституцияси». *Қўриқ ва бўз ерларни очиш учун келган азаматлар бўрон кезиб юрган поёнсиз чўлнинг бирдан-бир хўжайини бўлиб қола бердилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БИРДАН(ИГА) *рвш* 1 Кутмаганда, тўсатдан, қўққисдан. *Саҳар палла бирдан кўнглим беҳузур бўлиб, тўлғоқ тута бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен — ўн олтига роса тўлмаган қиз, бирдан.. катта оилага тушиб олдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, хаёлга ҳам келмаганда. *Шу йигит бирдан уйланиш тараддудига тушди-ю, бир ҳафтанинг ичида тўй ҳам бўла қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Кескинлик билан, шитоб билан, шартта. *У бирдан ўрнидан турди.* ▪ *Ўн минут қадар йўл юрилгач, бир томони чуқур жарлик кўчада Ёрмат бирдан отни тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Карнай-сурнай бирдан тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Тезлик билан, тез фурсатда. *Саккиз меҳмон ичида иккиси бениҳоят семиз эди. Бири яқинда бой бўлиб, бирданига семирган, пахта завод соҳиби Жамолбой.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Айни бир вақтда, баравар. *Иккиси [Офтоб ойим ва Кумуш] ҳам сачраб Қутидорга қарадилар-да, бирдан сўрадилар: — Нима, қандай сир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали машинанинг қораси кўздан ўчмасдан, бирдан икки самолёт пастланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Бир йўла, бирваракайига.— *Ҳа, ҳаммасини.. бирдан олма,— секин гапирди Эшвой,— бир бўлагини ол.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сатторқул раис бўлибди ва унинг хотини бирданига учта туғибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БИРЖА [*р<нем*] Капиталистик мамлакатларда: қимматбаҳо қоғозлар ва ҳар хил моллар савдо-сотиқ қилинадиган йирик савдо муассасаси. **Фонд биржаси** қимматбаҳо қоғозлар савдо қилинадиган биржа. **Товар биржаси** ҳар хил моллар савдо қилинадиган биржа.

♦ **Меҳнат биржаси** ишга ёллаш ва ёлланишда ишчи ва хўжайин ўртасида воситачилик қилувчи муассаса.

БИРЖАЧИ Биржа операциялари билан шуғулланувчи капиталист, биржа корчалони.

БИРИҚИШ 1 **бирикмоқ** *фл. иш оти.*

2 *хим.* Икки ёки бир неча моддадан янги бир модда ҳосил бўлиши. *Бирикиш реакцияси.*

БИРИҚИШМОҚ **бирикмоқ** *фл. бирг. н.*

БИРИКМА 1 *хим.* Бирикиш реакцияси натижасида икки ёки бир неча моддадан ҳосил бўлган янги модда. *Минерал-химик элементлардан.. табиий йўл билан таркиб топган химик бирикмадир.* «Қизиқарли химия».

2 *лингв.* Маълум грамматик қонуниятларга бўйсуниб, ўзаро боғланган икки ёки бир неча сўз. *Сўз бирикмаси. Барқарор бирикмалар.* ▪ *Тугал бир фикр билдирадиган сўз ё сўз бирикмаси гап дейилади.* «Ўзбек тили грамматикаси».

БИРИҚМОҚ 1 Бирга қўшилмоқ, бирга қўшилиб бир бутун ҳосил қилмоқ. *Жувозхона ичидан тезак, шиптир, мой ва кунжара ҳидларидан бириккан аллақандай қўланса ҳид Йўлчининг димоғига дарров урди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўзаро уйғунлашиб, бирга қўшилиб, бутунлик ҳосил қилмоқ. *Ҳар ишда керак бардош, Меҳнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош.* Қ. Муҳаммадий.

2 Бир-бирига маҳкамланмоқ, уланмоқ ёки туташмоқ. *Деталларнинг бириккан жойлари.*

3 Бир маслак, мақсад йўлида бирлашмоқ, уюшмоқ; бир жон, бир тан бўлмоқ. *Бириккан енгар.* Мақол. *Кўпчилик бирикса, тоғни қулатар.* Мақол.

4 *хим.* Бирикиш реакциясига киришмоқ. *Водород билан кислород бирикиб, сув ҳосил қилади.*

БИРИКТИРИЛМОҚ **бириктирмоқ** *фл. мажҳ. н. Деталлар бириктирилди. Куч бириктирилди.* ▪ *Ҳозир юқори курс студентларидан икки киши сенга бириктирилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БИРИКТИРМОҚ 1 **бирикмоқ** *фл. орт. н. Деталларни бириктирмоқ. Моддаларни бириктирмоқ.* ▪ *Глухов пичоқ билан бирпасда беўхшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғочга бириктириб, қабрга қадади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузамиз ва фикримизни баён қиламиз.* «Ўзбек тили дарслиги». *Демократия ўз кучларини маҳкам бириктирмоғи керак.* В. И. Ленин, Трудовиклар ва ишчи демократияси.

2 Ихтиёрига бериб қўймоқ, топширмоқ. *Колхозлар фойдаланиб турган ерлар уларга абадий бириктириб қўйилади.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдам бериш ёки қараб туриш учун боғламоқ, боғлаб қўймоқ. *Комсомол ташкилоти Элмурод Дўсматовни Бўржар бўйидаги тери заводининг қизил чойхонасига бириктириб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Бошини бириктирмоқ** қ. **бош. Тил бириктирмоқ** қ. **тил.**

БИРИКТИРУВЧИ 1 **бириктирмоқ** *фл. ш. оти.*

2 Икки нарсани ўзаро боғловчи восита. **Бириктирувчи боғловчи** *грам.* тенг боғланган гапларни ёки уюшиқ бўлакларни бир-бирига боғловчи ёрдамчи сўзлар, мас. *ва, ҳам, билан.* **Бириктирувчи тўқима** *биол.* организм қисмларини бириктирувчи, тутиб турувчи ва озиқлантирувчи тўқимаси.

БИРИН-БИРИН *рвш* 1 Бири кетидан бири, бирин-кетин, кетма-кет. *Меҳмонлар бирин-бирин тарқалишди.* ▪ *Зайнабнинг қўрқа-писа «олинг, опа!»сидан сўнг, икки тараф ҳам лагандан чимчиган бўлишдилар-да, бирин-бирин қўлни дастурхон четига артишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тартиби, гали билан, бирма-бир [*Отабек*] *Ҳасаналига ўтган гапларни бирин-бирин айтиб бергиси.. келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРИНЖ [*ф-т*] *эск. айн.* **бронза.**

БИРИН-КЕТИН *рвш* Бири кетидан бири, кетма-кет. *Мажлис тугаб, одамлар идорадан бирин-кетин чиқа бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бир-бирининг орқасидан, кетма-кет тизилиб, турна қатор бўлиб. *Машиналар бирин-кетин ғизиллаб бормоқда.* ▪ *Элмурод орқасига бурилиб, Латифий билан Араббойнинг бирин-кетин келаётганини кўрди-да, ғазабланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *(т. к. билан)* Бири кетидан бирини, гали, навбати билан. *Арттиллерия.. душман окопларини, ўт очиш нуқталарини бирин-кетин тор-мор қилмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БИРИН-СИРИН *айн.* **бирин-бирин.** *Меҳмонлар бирин-сирин кетишди. Ҳамма билан бирин-сирин кўришиб чиқди.*

БИРИНЧ [*ф-т*] *диал.* Гуруч.

БИРИНЧИ 1 *тартб сон* Тартиб ўрни 1 рақами билан белгиланган, 1 номерли. *Биринчи том. Биринчи бет. Биринчи қатор. Биринчи март. Навоий кўчасидаги биринчи уй.*

2 Маълум тартибдаги предмет, воқеа-ҳодиса ва ш. к. қаторида энг олдинги ўринда турган, энг олдинги, энг аввалги. *Биринчи синф. Ўтган асрнинг биринчи ярмида.* ▪ *Ноғора чўпининг тез урилиши баччанинг бир айланиши ва кучли ялпи қийқириқ билан базмнинг биринчи қисми тугади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бошқаларига нисбатан энг олдинги, бош; тўнғич. *Биринчи фарзанд.* **Биринчи хотин** 1) энг аввалги хотин; 2) *этн. эск.* кўп хотинли кишининг энг катта хотини, бош хотин. *Бу уйланишдан биринчи хотини ва бошқалар сира хабардор бўлмаслиги ҳам мумкин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Санаб ўтилган, зикр қилинган, кўрсатилган ёки кўзда тутилган предмет, воқеа-ҳодисаларнинг олдингиси, аввалгиси. *Уларнинг иккаласи ҳам яхши ўқийди, лекин биринчиси шўҳроқ. Ғолиблар учун уч мукофот белгиланди: биринчиси — 1000 сўм, иккинчиси — 500 сўм, учинчиси — 300 сўм.* ▪ *Мирзаев.. Латофатхонга иккита хат ёзди. Биринчи хати-ку бошдан оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисида «қулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Қўқ конверт.

3 Содир бўлган ёки бўладиган иш-ҳаракатда ҳаммадан олдин қатнашган ёки қатнашадиган, энг аввалги. *Уни энг биринчи мен кўриб қолдим.* ▪ — *Ҳўп,— деди Сафаров,— бўлмаса, шундоқ жазога лойиқ муштумзўрларни ном-баном айтайлик. Қани, ёзинг, ўртоқ Самандаров! Биринчи ким?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Биринчи галда** (*ёки* **навбатда**) энг аввал, аввало, ҳамма(си)дан олдин. *Иш жуда соз бошланди, энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу — колхоз идораси, клуб ва биринчи навбатда қурилиши керак бўлган ўн икки уйни мўлжалдан бурунроқ битказишга имкон берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Биринчи бўлиб** энг аввал, ҳаммадан олдин. *Биринчи бўлиб сўзга чиқмоқ.* ▪ *Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусамадқори эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Энг аввал пайдо бўлган, аввал юзага келган. [*Кундузхон:*] *Мен даламизга биринчи трактор чиққан йили туғилган эканман.* А. Қаҳҳор, Картина. | Энг аввал содир бўлган, ҳаммадан олдин юз берган. *Турғуной биринчи товушни эшитганда, сесканди, сўнгилари эса уни ваҳимага солди.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Энди бир бор юз берган, кўринган ёки кўрилган; дастлабки. *Биринчи қор атроф манзарасини ўзгартириб, уларга янги ўйинлар келтирган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Рус биринчи қарашдаёқ Йўлчига ёқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Бошдан кечирилмаган, кўрилмаган, ҳаётда энди бир бор юз берган, содир бўлган. *Биринчи муҳаббат.* ▪ *Ота мажлисда биринчи сўзга чиқиши экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Танклар жангини Аҳмаджон биринчи кўриши.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. ‖ [*Тожибой Холисхонга:*] *Менинг учун бўлса, менинг чилим чекишим биринчи.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Нури чидай олмади, биринчи марта аччиқланиб гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Ҳаммадан олдинги сафда турган, олдинги ўринни олган, олдинда боруручи; пешқадам, илғор. *Бу йилги мусобақаларда командамиз биринчи.* ▪ *Унинг [Аминжоннинг] колхози Довруқда биринчи эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. | Мала́каси, маҳорати жиҳатдан энг юқори, устун; энг моҳир. *Шаҳарда биринчи уста.* | Сифати, хусусиятлари жиҳатидан энг юқори, энг аъло; сара. *Энг биринчи приёмник. Биринчи (нав) пахта.*

7 Ҳаммасидан зарур, энг муҳим, асосий, бош. *Биринчи вазифа.*

♦ **Биринчи май** қ. **май** I.

БИРИНЧИДАН *кирш с.* Гапда санаб ўтиладиган предмет, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг энг олдингисини кўрсатишда «биринчи шуки», «аввали шуки» каби маъноларни билдиради.— *Бойвачча — [деди] .. элликбоши,— .. Биринчидан, халққа нукул фойдали иш, чунки сиз халқни тўғри йўлга бошлайсиз, иккинчидан, юрт тинчийди, учинчидан, номингиз кўтарилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИРИНЧИЛИК Сифати, хусусиятлари, маҳорати ва ш. к. жиҳатидан энг устунлик, юқорилик; биринчи ўрин. *Биринчиликни олмоқ. Республика биринчилиги учун бўлаётган шаҳмат чемпионатидаги кураш тобора қизиб бормоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 97

БИРИСИ: бириси куни эртадан кейин, учинчи куни, индин(ига). *Эртасига яна ишга чиқдик. Индинига яна, бириси кунига яна.* F. Ғулом, Тирилган мурда. *Эртага аспирант, бириси куни қарабсанки.. Қандингни ур, йигитнинг гули!* С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма.

БЙРКА [*р*] Молнинг ва умуман предметнинг номери, нархи ва ш. к.ни ёзиб, уларга тақиб қўйиладиган тахтача; ёрлиқ.

БИРКИТИЛМОҚ **биркитмоқ** *фл. мажҳ. н. Бу колхозларга участка агрономи биркитилган. Бригадирларга биркитилган тракторлар.*

БИРКИТМОҚ *айн.* **бириктирмоқ** 3. *Колхоз правлениеси уруғлик экилаётган Мажидов участкасига агроном Прагерни биркитиб қўйди.* Н. Сафаров, Дон.

БИРЛА *эск.* 1 *кт. айн.* **билан.** *Марксизм бирла қувват, шонга етди халқимиз.* Қурбон шоир.

2 *кам қўлл. айн.* **бирга.**

БИРЛАМЧИ 1 *диал.* Биринчи.

2 Бирор процесс ёки ҳодиса жараёнида биринчи ўрин тутган; биринчи. *Материя бирламчидир (филос.).* ▪ *Материализм табииётга тамоман мувофиқ ҳолда материяни бирламчи, деб билади, онг, тафаккур, сезгини эса, иккиламчи деб ҳисоблайди.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм. **Бирламчи ўрама** *физ.* электр машина ёки трансформаторларнинг бошланғич ток ўтадиган ва магнит майдони ҳосил қиладиган ўрамаси; *тақ.* **иккиламчи: иккиламчи ўрама.**

БИРЛАН *эск. кт. айн.* **билан.** *Бир фақир бир бадавлат одамга ҳамсоя*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эрди. Бир куни анинг ўғли фақирнинг уйига бориб кўрдики, ул одам бола-чақаси бирлан аллақандай таомни еб ўлтирибдур. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

БИРЛАШГАН 1 **бирлашмоқ** *фл. сфтдш. Бирлашган — ўзар, бирлашмаган — тўзар.* Мақол.

2 Бир турдаги ёки тенг ҳуқуқли кишилардан, ташкилотлардан, давлатлар ва ш. к.дан ташкил топган; муштарак. *Бирлашган хўжалик. Шаҳар ва район партия комитетларининг бирлашган пленуми. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.*

◆ **Бирлашган қишлоқ хўжалик солиғи** *тар.* деҳқонлардан маҳсулот тарзида эмас, балки пул билан олинадиган, 1923 йилдан бошлаб жорий этилган ягона солиқ системаси.

БИРЛАШМА Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзда тутиб бирлашиш асосида вужудга келган ташкилот, уюшма. *Сиёсий бирлашмалар. Ҳарбий-маъмурий бирлашмалар. Капиталистик бирлашмалар.* ▪ *ЎзССРда социалистик мулк ё давлат мулки (бутун халқ бойлиги) шаклида бўлади ёки кооператив колхоз мулки (айрим колхозларнинг мулки, кооператив бирлашмаларининг мулки) шаклида бўлади.* «ЎзССР Конституцияси».

БИРЛАШМОҚ 1 Ўзаро туташмоқ, уланмоқ, ёпишмоқ, бир-бирига тегмоқ. *Ниҳоят, уларнинг лаблари беихтиёр бирлашди, қонларида, томирларида баҳор қуёши эригандай бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзлаб бирга қўшилмоқ, уюшмоқ. *Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!* ▪ *Бирлашсак, тоғни бир тепиб қулатамиз.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Иқтисодий ва сиёсий соҳада.. ўзаро ёрдамни амалга ошириш мақсадида, ЎзССР тенг ҳуқуқли Совет социалистик республикалари .. билан ихтиёрий равишда Иттифоқ давлатига бирлашган.* «ЎзССР Конституцияси».

БИРЛАШТИРИЛМОҚ **бирлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

БИРЛАШТИРМОҚ **бирлашмоқ** *фл. орт. н. Кучни бирлаштирмоқ. Камқувват колхозларни бирлаштирмоқ.* ▪ *Бизларни мактаб бирлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *ЎзССР Министрлар Совети.. ЎзССР Министрликларининг ишларини бирлаштиради ва йўлга солиб туради.* «ЎзССР Конституцияси». *Кимки пролетариатга хизмат қилмоқчи бўлса, у киши ҳам «ўзиники», ҳам бошқаларнинг буржуа миллатчилигига қарши оғишмай курашиб, барча миллатларнинг ишчиларини бирлаштирмоғи лозим.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат ва пролетар интернационализми масалалари.

БИРЛИК 1 Ҳамжиҳатлик, якдиллик. *Куч бирликда. Совет халқларининг бузилмас бирлиги.* ▪ *Партия аъзоси қуйидагиларни бажариши лозим: а) партия кучи ва қудратининг асосий шарти бўлган партия бирлигини астойдил қўриқлаш.* «КПСС Устави».

2 Умумийлик, муштараклик. *Ойимхон билан уни [Элмуродни] самимият, очиқлик, ният-тилак бирлиги маҳкам боғлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Санаш, ўлчаш, ҳисоблаш учун мезон сифатида қабул қилинган катталик. *Ўлчов бирликлари. Электр сиғимининг бирликлари.*

4 *грам.* Шахс ёки предметнинг битталигини билдирувчи грамматик форма, категория. *Биринчи шахс кишилик олмошининг бирлиги — «мен».*

БИРЛИКДА *айн.* **биргаликда** 2. *Бирликда курашмоқ. Бирликда иш олиб бормоқ. Шу билан бирликда.* ▪ *Василий Степанов ишчи-комсомоллардан бўлиб, у ҳам Давронов билан бирликда шу мактабни ташкил қилишга юборилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРМА-БИР *рвш* 1 Тартиби, гали билан, бирин-бирин, бирин-кетин, кетма-кет. *Сергей чолнинг саволларига бирма-бир жавоб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У [Отабек] сесканди, кўз ўнгидан кечаги мазлум гавдалар бирма-бир ўтиб, у ошиғич равишда хатни буклади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Тартиби, гали билан, бир мартадан, бир-бир. *Элмурод аёлларга бирма-бир қараркан, ҳаммасининг юзида жиддийлик, ўқишга хоҳиш борлигини кўрди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бутун тафсилоти билан, битта-битта, битталаб, бирин-бирин, бирин-кетин. *[Элмурод] айниқса райком секретари билан бўлган суҳбатни бирма-бир гапириб бермоқчи бўлиб, ўйланиб қоғозга ёзди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 (*т. к. билан*) Ҳар бирини алоҳида-алоҳида, якка-якка, битта-биттадан, битталаб. *Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда, қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Аҳмаджон] *сойдан ўта олмай қайтганларнинг ҳаммасини бирма-бир қўлидан ушлаб ўтказиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БИРМУНЧА *рвш* 1 Бир неча, бир қанча, анчагина. *Бирмунча вақт.* ▪ *Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач тўхтади-да, йўл четидаги бир тошга ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир қадар; маълум, даражада. *Беморнинг аҳволи бирмунча дуруст.* ▪ *Элмурод қизга яқинлашар .. ва унинг олдида бирмунча хижолат чекиб, кўпинча гап тополмай, қизарар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРНЕЧА (*тўғриси* **бир неча**) *қ.* **неча.**

БИРНИМА (*тўғриси* **бир нима**) *қ.* **нима.**

БИРОВ I *снқ сон* Бир, битта. *Биров, икков, учов ..* ▪ *Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировнинг ҳам маъноси йўқ, бирида ҳам маза-матра йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИРОВ II *гум. олмш* 1 Қимдир бир киши, номаълум киши, аллаким.— *Қалайсан, ука? — биров келиб турибди Йўлчини.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Обиджон, худди биров қитиқлаётгандай қиқирлаб, Сатторқул акамни бопладилар, деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Эшитилмаган гап бўлсаям кошки,— деди яна бирови.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бошқа бир киши, ўзга, бегона. *Бировга берсам — эсиз ошим, уйда турса — сасир ошим.* Мақол. *Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ур!* Мақол. ▪ *Қаранг, бировларнинг болаларини пул сарф қилиб, вақт сарф қилиб текинга ўқитса-я! — деди Матқовул.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Баъзи бировлар** баъзи бир кишилар. *Шунда маҳалланинг қарияларидан Карим ота, ҳозир баъзи бировларнинг кўнглига келган гапдан ҳам хунукроқ, бир тахминни айтиб қолди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. **Бировлар** бир-биридан араз ёки ўзаро адовати бўлган кишилар томонидан бири иккинчисини кўзда тутиб, унинг номи ўрнида ишлатиладиган сўз. *Аммо [Отабекда] «бировлар» тўғрисида, нима бўлганда ҳам, бир гап эшитмак ҳаваси туғилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРОДАР [*ф-т*] 1 Ака ёки ука; оға ёки ини.

2 Ака-ука, оға-инилардек яқин, ҳамнафас, ҳамдам, дўст. *Рус халқи қадимдан болғар халқини ўз биродари деб атайди.* ▪ *Ҳамма ишчилар бир-бирлари билан биродарлар.* В. И. Ленин, Биринчи май.

3 Ўртоқ, оғайни (мурожаатда). *Металлургия заводи қаерда, биродар?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БИРОДАРЛАРЧА *айн.* **биродарона.** *Биродарларча ёрдам бермоқ.* || *Биродарларча ёрдам.*

БИРОДАРЛАШМОҚ Ака-укалардек, оға-инилардек бўлиб кетмоқ; иноқлашмоқ, дўстлашмоқ. *Биродарлашган шаҳарлар.* ▪ *Фронтда Австрия солдатлари рус солдатлари билан биродарлашдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 155.

БИРОДАРЛИК 1 Ака-укалик, оға-инилик.

2 Ака-укалардек, оға-инилардек дўстона муносабат; иноқлик, дўстлик. *Биродарлик саломи.*

БИРОДАРОНА [*ф-т*] *рвш* Ака-укалардек, оға-инилардек; дўстона. *Биродарона ёрдам кўрсатмоқ.* || *Биродарона салом.*

БИРОЗ (*тўғриси* **бир оз**) *қ.* **оз** 2.

БИРОН(ТА) *айн.* **бирорта.**

БИРОНҒОР *тар.* Қўшиннинг ўнг қаноти, ўнг фланг. *Ҳусайн Бойқаро.. бу ерда қўшин тартибини кузатиб турди. Бироңғорга амир Бадриддинни сардор қилди.* Ойбек, Навоий.

БИРОР *гум. олмш* Қандайдир бир; қандай бўлмасин бир. *Мени бирор*

www.ziyouz.com kutubxonasi

киши сўраса, ҳозир келадилар денг. Ейдиган бирор нарса йўқми? ▪ *Мана энди мирзам оталик қилиб, ўрдадан бирор иш топиб берсалар, тақсиримга ҳам офтоб тегса ажаб эмас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БИРОРТА 1 *айн.* **бирор.**

2 Битта, битта-яримта; битта ҳам. *Ҳали ўйноқи кўзларини юммаган ёруғ юлдузларни ҳисобга олинмаса, Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қолмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БИРОҚ *зидл. боғл.* Тенг ҳуқуқли гап бўлаклари ёки гапларни зидлов йўли билан боғлайди. *Ҳаво булут бўлди, бироқ ёмғир ёғмади.* ▪ *Петьканинг мўлжалига кўра, бедом-дарак кетган бу немис кетидан бошқаси келиши керак эди. Бироқ булар кечгача пойлашди ҳамки, ҳеч ким кўринмади. Қайтишди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БИРПАС Бир оз, сал, озгина, андак (фақат вақт маъносида). *Бирпас дам олинг. Бирпас сабр қилинг. У бирпас ҳам тинч ўтирмайди.* ▪ *Ўзим ҳам сизни бир айтиб келаман, бирпас гапиришиб ўтирамиз, деб юрган эдим.* А. Қаҳҳор, Йиллар. **Бирпасдан кейин** кўп вақт ўтмай, бир оздан кейин. [*Фотима Акбаралига:*] *Бирпасдан кейин мен қўнғироқ бераман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

БИРПАСДА *рвш* Бир нафасда, сал вақт ичида; тезда. *Бирпасда қоронғи тушди.* ▪ *Йўлчи улар билан.. бирпасда опоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИРТАЛАЙ (*тўғриси* **бир талай**) *қ.* **талай.**

БИРУ-БОР *дин.* Яккаю-ягона, ёлғиз (худонинг эпитетларидан бири).

БИРҚАДАР (*тўғриси* **бир қадар**) *қ.* **қадар.**

БИРҚАНЧА (*тўғриси* **бир қанча**) *қ.* **қанча.**

БИРҚАТОР (*тўғриси* **бир қатор**) *қ.* **қатор.**

БИРҚОЗОН Қуракоёқли қушлар туркумига мансуб катта бир қуш; сақоқуш. *Қайиқ «яланглик»ларга чиққанда бирқозонларнинг оқ булутдай катта галаси эринчоқлик билан осмонга кўтарилади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БИСЁР [*ф-т*] *рвш, эск. кт.* Роят даражада, кўп даражада; бениҳоя. *Сиздан бисёр хурсандман.* ▪ *Бу туҳматдан йигитнинг аҳволи бисёр танг.* Ойбек, Навоий. ‖ *Аҳвол ғоят мушкул, чалкаш воқеалар бисёр, тақсир,— дейди домла.* Ойбек, Болалик.

БИСКВИТ [*р<фр*] Кўпиртирилган тухумга ун ва шакар қориб пиширилган ширин нон.

БИСМИЛЛО(ҲИ) [*а*] 1 *дин.* Қуръон сураларининг ва умуман эски китоб, ҳужжат, хат ва ш. к.нинг бошланиш формуласи (бисмиллоҳи раҳмони раҳим) таркибидаги сўз. [*Асад қори:*] *Бошидан ўқиётибман, тақсир. Қози Асад қорига жаҳл билан ўқрайди:* — *Бисмиллоси қани?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Бирор ишга киришишда, хусусан овқат ейишни бошлашда ишлатилган сўз. *Бисмилло, деб йўлга тушди.* ▪ *Мирзакаримбойнинг хотини, ҳарсиллаб-гурсиллаб нарвончанинг ҳар поғонасига қадам қўйганда «бисмилло»ни такрорлаб, аравага ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма с. т.* Бирор ишнинг бошланиши, муқаддимаси, дебочаси. [*Мирзараим Мастурага:*] *Пул ҳали сомон .. бўлиб қолади. Бу ҳали бисмиллоси-да.* Ҳамза, Яллачилар иши.

◆ **Олишда — бисмилло(ҳ), беришда — астағфурулло** қарз олишни яхши кўрадиган, аммо қайтаришни ёмон кўрадиган одамга нисбатан ишлатилади.

БИСОТ [*а*] 1 Хотинларнинг ўзига тегишли ўлик моли, мол-дунёси. *Мастонбиби сандиқдан бисотидаги мовут мурсагини олиб кийди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Оналар Кумушнинг бу ҳайқириғини уялганга йўйдилар-да, уйга кириб, бисот кавлашга, тўй ҳозирлигини кўришга машғул бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қишига, оилага хўжаликка қарашли мол-дунёси, бойлиги. *Ўтган замонда бир фақир эру хотин бор экан. Уларнинг бисотида фақатгина битта эчкиси бор экан.* «Эртаклар».

3 *кўчма с. т.* Қимсада бор бўлган ҳар қандай нарса. *Бисотимда биттагина латифа бор эди, шуни айтиб бердим.* «Муштум», 1963, № 11.

БИССЕКТРИСА [*р<фр*] *мат.* Бурчакни иккига тенг бўлган тўғри чизиқ.

БИТ Одам ёки ҳайвон танасида унинг қонини сўриб яшовчи паразит ҳашарот. *Бит тепкили терлама касалини касал одамдан соғ одамга юқтиради.*

◆ **Бит кўз** *с. т.* 1) қисиқ, чўзиқ кўз; 2) шундай кўзли одам. *Бир кун ичида талай маълумот тўплаган бу бит кўз ўзининг аниқ жавоблари билан ҳокимни қониқтирди.* М. Осим, Ўтрор. **Иту бит** *с. т.* эски вақтларда оддий кишиларга нисбатан «ҳамма», «ҳар ким» каби маъноларда ишлатилган ҳақоратомуз ибора. **Бити тўкилди** *с. т.* роса тўйиб, қониб, мириқиб қилар ишини қилиб олди, мириқди. *Мачит жиловхоналарида .. бозори чаққон имомларнинг-ку бити тўкилди.* «Муштум», 1925, № 11.

БИТБИЛДИҚ *тақл. с.* Бедананинг сайраши ҳақида.— *Битбилдиқ, битбилдиқ! — бедана аллақандай эҳтирос билан сайрар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.‖ *Онда-сонда якка беданаларнинг битбилдиғи эшитилиб қолади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдиқ** турар жойининг тайини йўқ, дарбадар, аммо беғам, хушчақчақ одам ҳақида.

БИТИҚ I *эск. кт.* 1 *айн.* **ёзув.** *Аҳмад Ҳусайн қинғир паст девор қаршисида тўхтади, унда беўхшовгина йирик ўйма битикларни ўқиди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Хат, мактуб.

БИТИҚ II *диал.* Эт битиб, бирикиб, тузалиб кетган ёки бекилиб қолган; битов. **Кўзи битик** 1) кўзи очилмаган (баъзи ҳайвонларнинг янги туғилган боласи ҳақида); 2) эт битиб, очилмайдиган бўлиб қолган. *Кўзи битик яра.*

БИТИМ 1 Ўзаро келишув, тўхтам, қарор. *Тўй тантанасини кечқурун куёвникида ўтказишга битим қилинган бўлса-да, қизникида ҳам қариндошуруғлар, қўни-қўшнилар лиммо-лим эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Халқаро муносабатларда: аҳднома, шартнома. *Битим тузмоқ. Битимга келмоқ.* ▪ *1921 йилнинг 28 февралида Москвада дўстлик ҳақида советафғон битими имзоланди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 122. *Жўнайд Хева хони билан бўлган битимдан кейин тинч қўймади, кетимиздан одам юборди, қўлига тушсак, ўлдирмоқчи бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БИТИРИЛМОҚ 1 битирмоқ *фл. мажҳ. н. Қурилиш ўз вақтида битирилди. Бизда саводсизлик тамомила битирилган.*

2 Бекитилмоқ, ёпилмоқ, тугатилмоқ. *Артель битирилди.*

БИТИРИШМОҚ битирмоқ *фл. бирг. н. Улар мактабни ўтган йили битиришди.* ▪ — *Бу иморат қачон солинган? — деди пакана йигит.— Уруш бошланган йили пойдевор қўйган эдиқ, уруш даврида битиришибди.* А. Қаҳҳор, Картина.

БИТИРМОҚ 1 битмоқ I *фл. орт. н. Саводсизликни битирмоқ. Запасларни битирмоқ. Ўйчи ўйига етгунча, таваккалчи ишини битирар.* Мақол. ▪ *Йўлчи сўзини битиргач, Абдишукур илжайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дамба йигирма-йигирма беш кунлик иш! Йиғим-теримни олганимиздан кейин бошласак, совуқ тушмай битирамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ишчиларнинг мақсади — буржуазия ҳокимиятини йўқ қилиш йўли билан ёлланма қулликни битиришдир.* В. И. Ленин, Трудовиклар ва ишчи демократияси.

2 Белгиланган муддат давомида ўқиб, таълим олиб тамомлаб чиқмоқ. *Мактабни битирдим.* ▪ *Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.‖ Белгиланган хизмат муддатини адо этмоқ. *Асрорқулнинг ўша ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз, деб туришган эди, мана бу уруш чиқди-ю, тўй кейинга қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

◆ **Қулоқни битирмоқ** 1) қулоқни кар, батанг қилмоқ. *Янгроқ арра товуши, болға, босқонларнинг гуп-гупи қулоқни битиради.* А. Мухтор, Опа-

www.ziyouz.com kutubxonasi

-сингиллар; 2) гапираверіб чарчатмоқ, жонга тегмоқ.

БИТИШМОҚ I 1 Ўзаро бирор қарорга келмоқ, келишмоқ, тўхтам қилмоқ. *Тожибой қудаларнинг битишгани туфайли «қутлуғ бўлсин» қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сулҳга, муросага келмоқ, ярашмоқ.

3 *грам.* Мослашмай, бошқарилмай боғланмоқ (сўз бирикмалари ҳақида).

БИТИШМОҚ II **битмоқ** III *фл. бирг. н.*

БИТИШТИРМОҚ битишмоқ I 1, 2 *фл. орт. н. Томонларни битиштирмоқ.*

БИТИШУВ 1 битишмоқ I *фл. иш оти. Ўзаро битишув.*

2 *грам.* Мослашмай, бошқарилмай боғланиш (сўз бирикмалари ҳақида). *Бир сўзнинг иккинчиси билан мослашмай, бошқарилмай боғланиши битишув деб аталади.* «Ўзбек тили грамматикаси».

БИТҚАЗИЛМОҚ битказмоқ I *фл. мажҳ. н. Иморат битказилди.*

БИТҚАЗМОҚ I **битмоқ** I *фл. орт. н айн.* **битирмоқ** 1. *Ўқишни битказмоқ. Қурилишни битказмоқ.* ▪ *У шу қараши билан «бу одамнинг сенда иши бўлса, битказиб тезроқ жўнат»,— демоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БИТҚАЗМОҚ II **битмоқ** III *фл. орт. н. Хат битказмоқ.*

БИТҚИЗМОҚ I **битмоқ** I *фл. орт. н. айн.* **битказмоқ** I.

БИТҚИЗМОҚ II **битмоқ** III *фл. орт. н. айн.* **битказмоқ** II.

БИТЛАМОҚ Бит босиб, битлиқи бўлиб кетмоқ. *Боши битлаб кетибди.*

БИТЛИҚИ Ҳамма ёғини бит босиб кетган, бити кўп.

БИТМА *эск.* Қўлда ёзилган, ёзма. *Битма китоб.*

БИТМАС 1 битмоқ I *фл. сфтдш.*

2 Ҳеч тугамайдиган, битмас-туганмас. *Ер-сув — битмас кон.* Мақол.

БИТМАС-ТУГАНМАС I Охир-поёни йўқ, узун-узоқ. *Битмас-туганмас йўл.* ▪ *Бир тутам қиш куни Гулнор учун битмас-туганмас узоқ кўринди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳеч тугамайдиган, тугатиб бўлмайдиган, беҳисоб кўп. *Битмас-туганмас бойлик.* ▪ *Унинг бу қарашида битмас-туганмас ҳурмат ва эҳтиром, севги ва меҳрибонлик сезилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БИТМОҚ I **1** Сўнгига, охирига етмоқ, тамом бўлмоқ, тугамоқ. *Гап битди. Ўқиш битди.* ▪ *Ҳикоя битгач, [имом] заҳарханда билан Самад бўқоққа қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Иш битди** 1) иш тугади, иш тамом бўлди. *Эринчакнинг иши битмас.* Мақол. ▪ *Ҳўжаев [Орифовга:] Э,ўйлаб нима қиласиз. Ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битади.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди; 2) иш, режа, мақсад амалга ошди, мурод ҳосил бўлди. *[Бой ўз-ўзига:] Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Иш битди, эшак лойдан ўтди *кест.* ўз ишини битириб олгандан кейин, хайр-маъзурни насия қилиб кетган ёки аввалги муомаласини ўзгартириб юборган одамга нисбатан ишлатилади. **Куни (ёки умри) битди** умри тугади; ўлди. *Умри битиб, отам кўз юмди, Мозорда сарғайди гиёҳ.* Ё. Мирза. | Охирига етмоқ, йўқолмоқ. *Бардиузамон отга шиғаб қамчин урди. Борган сари ёмонлашган йўл, ниҳоят азамат қоялар ичида битди.* Ойбек, Навоий. | Охирламоқ, тўхтамоқ. *Улар одамларни хонавайрон қилаётган уруш эканини, агар уруш битса, ҳаммаёқ яхши бўлиб кетишини сўзлардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Тайёр бўлмоқ (қурилаётган, ясалаётган нарса ҳақида). *Қурилиш битди. Қўприк битди.* ▪ *Мана, канал ҳам битай деб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *[Тилла узук] буюрдим, эрта-индин битиб қолар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Барҳам топмоқ, барҳам емоқ, йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ.— *Ух! — тоқатсизланиб куюнди Аҳмад Ҳусайн.— Қачон бу ёвузлар, хоинлар битади?!* Ойбек, Нур қидириб. *Халқ товуши тинимсиз гувуллайди: «Битсин золим подшо!»* Ойбек, Қутлуғ қон. | Батамом йўқ бўлмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. *Зўр бир ёнғин кетарди Қанча ўрмон битарди.* Ҳ. Олимжон. | Бартараф бўлмоқ, тугамоқ. *У кунлар кетди, Қайғу ғам. битди. Эрк қуёшининг нурлари етди.* Ғайратий. ▪ *Барча ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, қипчоқнинг эски адоватлари битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Батамом тугамоқ, сира ҳам қолмай сарф бўлмоқ. *Запаслар битди.*

3 -и(б) аффиксли равишдошлар билан кўмакчи феъл вазифасида келиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. *Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан суюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб битган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Иззати битди** иззатини билмади, кўрсатилган иззат-ҳурмат қадрига етмади.— *Бас! Иззатинг битди, доя бувингга бориб айт! Агар озодлик келтирмасанг, янги сабоққа тушмайсан!— деди [домла].* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари. **Қулоғи битди** 1) қулоғи гаранг бўлди, батангга келди. *Ҳай, ичкари кир, чағир-чуғурдан қулоғим битди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) эшитаверіб чарчадим, жонимдан тўйдим. **Ҳақи битди** ҳақи қолмади. *Илгариги сўзингиз билан ўзингизнинг ҳақ(қ)ингиз битганлигини била туриб ҳам, яна уялмай-нетмай виждонсизлар амрини бериб қўясиз-да, уятсизлигингизни яна бир қат орттирасиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИТМОҚ II **1** Ўсиб унмоқ; ҳосил бермоқ, етишмоқ. *Буғдой яхши битибди.* ▪ *Мана бу юқорига кўтарилган дарёдан Мирзачўл сув ичади, экин битади.* Ойдин, Ширин келди.

2 Эт униб, бирикиб тузалмоқ ёки бекилмоқ. *Яраси битибди. Қўзи битиб қолибди.* ▪ *Ҳар ким келса бундан шод бўлиб кетар. Сил бўлса, ўпкасин яраси битар.* Эргаш шоир. *Ғуломжон .. раддия ништари қалбида очган жароҳат ҳам битиб кетгандай эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Жир битди** қ. **жир.**

БИТМОҚ III *эск.* **1** *айн.* **ёзмоқ.** *Хат битмоқ.* ▪ *Мамлакатда .. хон-беклар зулми авжига минди. Буларни ўз кўзи билан кўрган Аваз нафратланиб, юрак тўлқинини қоғозга битди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *(ж. к. билан)* Муяссар бўлмоқ. *Мана, худо хоҳласа-хоҳламаса бошингга дўппи, оёғингга этик, эгнингга чопон, кўйлак-иштон битади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ақл битди** ақл кирди. *Бу нимаси тағин .. сенга сира ақл битмади. Бўйингни қара, менга етай деб қолди.* Ойдин, Ўзи монанд. **Бошга битган бало** қутулиш қийин бўлган ташвиш, қуруқ ташвиш. *Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-да. Герман ҳам қурсин .. оқ пошшо ҳам қурсин. Энасининг маҳрини талашармикан!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Мугуз (ёки шох, қанот** *ва ш. к.***) битди** мугуз (шох, қанот ва ш. к.) чиқди, мугуз (шох, қанот ва ш. к.) пайдо қилди. *Эшакка мугуз битса, жамий жониворларни сузиб ўлдирар экан, мушукка қанот битса ҳеч бир паррандани қўймас экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қай бола мактабда ўқиса аъло, Ўшангга ҳеч толмас зўр қанот битар.* Қ. Муҳаммадий. **Пешанага битган (ёки битиб қўйилган)** *эск.* тақдирда бор, тақдирда белгилаб қўйилган.— *[Юсуф:] Мана, хотиндан ҳам айрилдик! — [Меҳри:] Нима қилай, бу ҳам бўлса, пешанангга битган бир кўргилик, болам.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

БИТОВ *айн* **битик** II.

БИТТА *дона сон* **1** Бир (саноқда). *Битта, иккита, учта...*

2 Бир дона, бир нафар, ёлғиз. *Эр кишининг сўзи битта.* Мақол. ▪ *Унақа оғайни мингтадан битта!* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Айланай болам, ўн битта бола кўрдик, ўни ўлиб, битта сен қолдинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана, сиз битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар эмишсиз.* А. Қаҳҳор, Йиллар. **Биттаю битта** ягона, ёлғиз. *Сорахоннинг онаси ҳаммага: «биттаю битта қизимга ичкуёв қози қилиб юрар эдим, худо ниятимга етказди»,— деб юрди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Ноаниқлик артикли вазифасида «қандайдир бир», «аллақандай» каби маъноларда ишлатилади. *Касалхонага бориб, ўзи кўрган эшикка кириб кетаётганида, битта хотин қайтарди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4 Бирликни, бир хилликни, ўхшаш-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ликни ёки бирдамликни, якдилликни, ҳамнафасликни билдиради. *Уларнинг иккови битта одам.* ▪ *Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Феъллардан олдин келиб, шу феъл орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилишини билдиради. *Ҳали кеккайиб бозордан қайтади. Болға билан битта уриб абжақ қилсанг, томоша қилсанг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Ер билан битта бўлмоқ** 1) тўкилиб, сочилиб ҳамма ёқни тутиб ётмоқ. *Боғда олмалар ер билан битта бўлиб ётипти.* ▪ *Ҳовли билан битта бўлиб тўкилган довуччалар, барглар ва хасчўпларни дастаси узун супурги билан супуришга тушди.* Ҳ. Назир, Ғўнмас чақмоқлар; 2) *кўчма* обрўйи тўкилиб, қаттиқ изза бўлмоқ. *Мени ер билан битта қилиб кетяпти. Майли, қулоғида бўлсин. Сўнгги пушаймон ўзига душман бўлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

БИТТА-БИТТА *рвш* 1 Ҳар бири алоҳида-алоҳида, якка-якка, бирин-кетин, бирма-бир. *Битта-битта тарқалишмоқ.* ▪ *Совет аъзолари .. битта-битта келиб, рўйхатга қўл қўйсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 (*т. к. билан*) Ҳар бирини алоҳида-алоҳида, биттадан, битталаб. *Олмани битта-битта термоқ.* ▪ *Мана буни қаранг: қовурғасини битта-битта санаса бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эшонбоев, ўзига эргашган одамларни битта-битта орқада қолдириб, деканатга қараб борар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Дона-дона қилиб, салмоқлаб; секин-аста. *Битта-битта гапирмоқ. Битта-битта ўқимоқ.* ▪ *Қурбон ота икки қўлини белига қўйиб, битта-битта қадам ташлаб борар, унинг кўз олдидан янги қишлоқ манзараси кетмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БИТТА-БИТТАДАН *тақс. сон* 1 Бир донадан, ҳар кимга биттадан. *Битта-биттадан бўлиб бермоқ.*

2 *рвш вазифасида* Битта-битта бўлиб ёки қилиб, битталаб. *Битта-биттадан кўздан кечирмоқ.*

БИТТАДАН *тақс. сон* 1 Бир донадан, ҳар кимга битта. *Биттадан бўлиб бермоқ.*

2 *рвш вазифасида* Битта-битта. *Биттадан термоқ. Биттадан тарқалишмоқ.*

БИТТАЛАБ *рвш* Битта-битта, битта-биттадан, бирма-бир. *Бир куни ўрикнинг учига чиқиб, ғўраларни битталаб териб, липпамга қистирдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Сал фурсат қўлдан берилса .. бу пулемёт жангчиларни битталаб теради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БИТТАНГА *с. т.* Йигирма тийинлик танга, бир танга.— *Битта мушак уч мири,— деди Туробжон, — юзта мушак отилса .. биттангадан — юз танга. Бир миридан кам етмиш беш танга бўлади.* А. Қаҳҳор, Анор.

БИТТА-ЯРИМТА *гум. олмш* Бирорта, бирор, бир. *Балки топилиб, қолар, битта-яримта шундай бамаъни.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Заргаров:*] *Ие, тағин нима қилдим дейди-я! .. Хотининг ўқийман деса, битта-яримта мактабга қистириб қўймайсанми-ю, яна битта туққандан кейин ўзи ташлаб кетмайдими?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БИТТИРМОҚ *битмоқ* III *фл. орт. н.*

БИТУВЧИЛИК Ўзаро келишиб, битишиб, тотувчилик билан иш тутиш. *Битувчилик билан ҳамма иш битади.*

БИТУМЛАР [*р* битумы<лат] Углерод ва водород бирикмаларидан иборат смоласимон табиий ёки сунъий бириктирувчи моддалар (мас., озокерит, асфальт, нефть, гудрон — табиий битумлардир).

БИФШТЕКС [*р*<*ингл*] Қовурилган мол гўшти ва қайладан иборат қуюқ овқат.

БИХ Илдизи кўпикланувчи моддага бой ўсимлик, тўқимачилик саноатида ва медицинада ишлатилади.

БИЧИБ-ТЎҚИМОҚ Билар-билмас гап тўқимоқ, ўзича ҳукм қилмоқ, фикр юргизмоқ. *Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Студентлик йилларимиздаёқ, бизни «келин куёв» деб бичиб-тўқиб, қўйишганди.* «Муштум», 1959, № 15.

БИЧИЛМОҚ I **бичмоқ** *фл. мажҳ. н. Бичилган ҳўкиз. Кенгашли бичилган тўн тор келмас.* Мақол.

БИЧИЛМОҚ II Терлаб, бўрсиб, яллиғланиб йиртилмоқ (тери қатлари, лаб бурчаклари ҳақида). *Чақалоқнинг қўлтиғи бичилибди.* ▪ *Энди ўртоқ, Исмоилов, гап сотиш ҳам эви билан бўлса, лабларингиз бичилиб ҳам кетгандир.* «Муштум», 1957, № 9.

БИЧИМ 1 Қийим-кечакнинг тахлити, фасони, бичиғи. *Бичими ҳарбийча қийим.* ▪ *Айтишларича, бутун Японияда бир неча миллион кимоно бўлса ҳам, ё рангида, ёки гулларида, ёки бичимида албатта тафовут бўлади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

2 Ташқи кўриниш, тузилиш. *Кўз бичими. Юз бичими.* | Қад-қомат; қиёфа. *Бичими келишган йигит.* ▪ *Саидғози уларнинг [Пўлат ва Шерматнинг] бичимига қараб, дарров таниди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БИЧИМЛИ Бирор бичимга эга бўлган, ташқи тузилиши, қиёфаси ўхшовли, хушбичим. *Бичимли кийим.* ▪ *Бораётса шер бичимли, кўзи кўр, сулув бир киши саройнинг оғзида ҳассасини суяб турибди.* «Гўрўғли».

БИЧИМСИЗ Бичими келишмаган, беўхшов. *Бичимсиз кийим.* ▪ *Миркомилбойвачча .. оёғини чалиштириб, кичкина, бичимсиз юзини мастларча бдриштириб, папирос тутатади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БИЧИШМОҚ **бичмоқ** *фл. бирг. н.*

БИЧИШ-ТИКИШ Бичувчилик ва тикувчилик иши, бичиш ва тикиш. *Бичиш-тикишни ўрганмоқ.*

БИЧИҚ 1 Қийим-кечакнинг тахлити, фасони; бичим. *Тиккан костюмингиз шуми, бичиғи қавиғига тўғри келмайди-ку?* «Муштум», 1941, № 7.

2 План, режа. *Гулхона бичиғи. Ҳовлининг бичиғи Назаровга ёқинқирамади.* Х. Тошхўжаев, Қийиғи чиқди.

БИЧИҚЛИҚ Бичиб тикиш учун тайёр қилиб қўйилган. *Бичиқлик материал.*

БИЧИҚЧИ Қийим-кечак бичувчи уста, мутахассис.

БИЧИҚЧИЛИҚ **бичиқчи** *с. касб оти.*

БИЧМОҚ 1 Қийим-кечак тикиш учун материални маълум андаза ва ўлчамларда кесмоқ. *Қийим бичмоқ. Этик бичмоқ. Бўйига қараб тўн бич.* Мақол. ▪ *Чол дўконхонада ўтириб, иш бичиб беради, Ўнсин ичкари уйда тикади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Белгиламоқ, бир ҳукмга келмоқ, кесмоқ (нарх, иш ҳақи ва ш. к. ҳақида). *Нарх бичмоқ.* ▪ — *Хайр бўлмаса, мен бичай — деб, даллол .. шу бола юз тиллалик «мол» бўлса ҳам, карвон боши бобом рози бўлсинлар, сиз олтмиш тилла беринг,— деди.* Айний, Қуллар.

3 Ахта қилмоқ.

♦ **Бировга кафан бичмоқ** бировга ўлим тиламоқ. **Гапга бичган** гапга уста, сўзамол, гапдон.— *Ҳожимуқомнинг хотини. Жуда ҳам гапга бичганда. Қофияли қилиб гапиради,— деди Нуъмонжон.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Тўн бичмоқ** *с. т.* баҳо бермоқ. *Кадрларнинг савлатига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар.* «Муштум», 1963, № 13. **Ердан бичиб олгандай бўйи паст,** жуда ҳам пакана.

БИЧТИРМОҚ **бичмоқ** *фл. орт. н.*

БИЧУВЧИ 1 **бичмоқ** *фл. ш. оти.* 2 *айн.* **бичиқчи.**

БИЮРҒУН 1 Шохлари жигар ранг, баргсиз, мўрт кўп йиллик бута.

2 Тиканак баргли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

БИЯ Боласи бор байтал.

БИҚ-БИҚ I *тақл. с.* Қуюқ нарсанинг қайнаши ва унинг товуши ҳақида. *Бўтқа биқ-биқ қайнаяпти.*

БИҚ-БИҚ II: **бик-бик (бўлиб) семирмоқ** жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб биққидай семирмоқ.

БИҚИЛЛАМОҚ Узуқ-узуқ, бўғиқ товуш чиқармоқ (асосан қайнаб турган қуюқ нарса ҳақида). *Шавла биқиллаб қайнаяпти.* ▪ [*Валижон*] *ваграпка ёнига келди-да, кўк кўзойнакдан биқиллаб қайнаётган металлга тикилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

БИҚИН 1 Гавданинг қўлтиқдан то тоз суягигача бўлган икки ён қисми. *Ўнг биқин. Чап биқин. Биқин ғўшти.* ▪ *Унинг [Шербекнинг] қўлидаги қамчи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

беихтиёр баланд кўтарилиб, отнинг биқинига тушди. С. Анорбоев, Оқсой. **Оч биқин** биқиннинг кўкрак қафасидан пастки қисми.

2 Ҳар нарсанинг ён қисми, ён томони, ёни. *119-тепалигидаги Қизил Байроқ душман армиясининг биқинига найза бўлиб санчилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Махсум .. чўққининг шундай биқинидан қайнаб чиқаётган булоқда ювинди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **биқинида**).

БИҚИНИДА *кўм. вазифасида* Яқинида, ёнида. *Шундай биқинида ўтирган Шербек ҳам «бундан қандай гап чиқаркин?» дегандай кўзини ундан узмай, қизиқсиниб қараб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БИҚИНМОҚ *диал.* Бекинмоқ, яширинмоқ. *Содиқ темир йўл кўприги тагида биқиниб ётибди.* Н. Сафаров, Уйғониш.

БИҚИР-БИҚИР *айн.* **биқ-биқ** I. *Шавла биқир-биқир қайнаяпти.*

БИҚИРЛАМОҚ *айн.* **биқилламоқ.**

БИҚИҚ *диал.* Бошқалардан ажралиб, ўзи билан ўзи бўлиб қолган, якка-якка ҳолдаги. *Ўрта Осиёдаги совет республикаларининг .. барча меҳнаткашлари учун .. бундан атиги 40 йил муқаддам тарқоқ ва биқиқ ҳолда яшаб келган халқлар қудратли социалистик лагерга уюшганликларини англашдан ҳам қувончлироқ нарса йўқ.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 27 май.

БИҚМОҚ: биқиб ётмоқ 1) биқиниб, бекиниб ётмоқ; 2) пистирма қўйиб, пойлаб ётмоқ.

БИҚСИМОҚ 1 *айн.* **билиқсимоқ.**

2 Ачиб-сасиб, яроқсиз ҳолга келмоқ, сасиб кетмоқ. *Қолган-кутгани бўлса, тузлаб қўйинг, биқсиб кетмасин, ўзингизга керак бўлади.* Уйғун, Дўстлар.

3 Қаттиқ тутамоқ, қуюқ тутун чиқариб ёнмоқ. *Ўртадаги ўчоқда ҳўл тўнка биқсимоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма салб.* Аччиқ-тирсиқ гап қилмоқ, бўлмағур гаплар гапирмоқ, сиқсимоқ. *Жамоатчилик улардан ҳисоб сўрайди, .. чекка-чеккаларда биқсиб юрмай, гапинг бўлса, ҳамманинг олдида очиқ гапир, дейди.* Уйғун, Замон талаби.

БИҚСИТМОҚ биқсимоқ 1—3 *фл. орт. н.*

БИҚТИРМА 1 *сфт* Бекитиқча, яширин, махфий. *Бандаргоҳ ерларда қушбегидан қоровул қўйилган биқтирма одамлар бор эди.* «Ёдгор».

2 *от айн.* **пистирма.**

БИҚТИРМОҚ биқмоқ *фл. орт. н.*

БИҚҚАДАЙ *айн.* **биққи. Биққадай семирмоқ** жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб семирмоқ.

БИҚҚИ Жуда ҳам семиз, ёғ битиб семирган. *Биққи одам.* ▪ *Бир маҳал Тўхта опа ҳарсиллаб кириб келди. Ундан қовурдоқ ҳиди келар, биққи бармоқлари мой эди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

БИҒ-БИҒ *тақл. с.* Чақалоқ болаларнинг қаттиқ йиғаси ҳақида. *Бола биғ-биғ йиғларди.* ▪ *Биғ-биғ .. чинқираётган бола кўкариб кетди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

БИҒИЛЛАМОҚ Қаттиқ йиғламоқ (асосан чақалоқ болалар ҳақида). *Келин .. биғиллаб йиғлаётган чақалоғи олдига кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

БИҒИЛЛАТМОҚ биғилламоқ *фл. орт. н.*

БИҒИЛЛАШМОҚ биғилламоқ *фл. бирг. н.*

БИҲИШТ [*ф-т*] *кт. айн.* **жаннат** 1.

БИҲИШТИ [*ф-т*] Узумнинг бир тури. *Бир бош биҳишти.* | Шу узумдан тайёрланган май. *Ўктам бир шиша «биҳишти» очиб, кичкина пиёлаларга қуйди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЛАНК [*р<фр*], **бланка** Графаларини керакли вақтда тўлдириш учун мўлжаллаб босмахонада нашр этилган тайёр варақа (анкета, хат-ҳужжат ва ш. к.). *Анкета бланкаси.*

БЛИНДАЖ [*р<фр*] Уруш майдонида ерни қазиб йўғон ходалар кўмиб, бетон ва тупроқ билан мустаҳкамланган ҳарбий истеҳком. *Тепа ёнбағирлари ҳам гўё жанговиларни бомба ёки снарядлардан сақлайдиган блиндажлар учунгина яратилгандек.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЛОҚ I [*р<инг л*] Ғалтак ва унинг ариқчасидан ўтказилган арқон ёки занжирдан иборат энг содда юк кўтарадиган машина. *Қўчмас блок. Блок билан юк кўтармоқ.*

БЛОҚ II [*р<инг л*] 1 Айрим давлатлар, партиялар, ташкилотлар ёки кишиларнинг бирор умумий мақсадда биргаликда ҳаракат қилиш учун тузилган иттифоқи. *Ҳарбий блок. Сиёсий блок. Коммунистлар билан партиясизлар блоки.*

2 *тех.* Механизм, иншоот ва ш.к.нинг бир неча айрим қисмларини ўзига бириктирган йирик бўлаги. *Цилиндрлар блоки.*

3 *бнк.* Цемент ёки бошқа бирор материалдан тайёрланган катта ғишт шаклидаги қурилиш материали. *Деворбоп блоклар.*

4 Айрим хона, бўлма, жой (мас., катта биноларда). *Тунлардан бирида хотинлар блокининг орқа томонидаги симларни қирқиб, бир юз етмиш икки кишини тоққа қочириш мўлжалланади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

БЛОҚАДА [*р<инг л*] 1 *ҳарб.* Душман шаҳри, қалъаси, айрим қисми ёки бутун территориясини қуршаб олиш, қамал қилиш; қамал ҳолати, муҳосара. *Улуғ Ватан уруши йилларидаги уч йиллик блокада Ленинград ҳимоячиларининг иродасини синдира олмади.*

2 *сиёс.* Бирор давлатни сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан яккалаб қўйишга, унинг бошқа давлатлар билан алоқасини узишга қаратилган сиёсий, иқтисодий ва молиявий тадбирлар системаси. *Иқтисодий блокада.*

БЛОКНОТ [*р<фр*] Ён дафтарча, қўйин дафтарча. *У .. блокнот ва ручкани ҳозирлаб, қабулни бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЛУЗА [*р<фр*] Кўйлак бичимидаги белбоғсиз кенг устки иш кийими.

БЛЎЗКА [*р*] Хотин-қизларнинг енгил материаллардан тикилган, юбка ёки шим билан кийиладиган кўйлакчаси.

БЛЮМИНГ [*р<инг л*] *тех.* Темир ёядиган кучли прокат машинаси.

БО I *диал.* 1 Яна, тағин. *Еганинг ёғ, ичганинг кўк чой. Бо нимага хафа бўласан?* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 *унд. с. вазифасида* Э, бе. *Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан, феълим айниб турган эди, бормай аравани бўш қайтардим. «Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига», дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БО II [*ф-т*] *кўм. айн.* **билан.** — *Ота, бу сингилим,— табассум билан деди Йўлчи,— қишлоқдан олиб келганимни эшитгандингиз. Бойникида яшашини маъқул кўрмадим.— [Шокир ота:] Яхши қилибсан: «Кабутар бо кабутар, жинс бо жинс».* Ойбек, Қутлуғ қон.

бо- [*ф-т*] *айн.* **ба-.**

БОАДАБ [*ф-т+а*] *юқ. усл.* Одобли, адабли. *Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОБ [*а*] 1 Китоб, асар, мақола ва ш.к.нинг ҳар бир айрим қисми, фасли. *Романнинг боблари. Диссертациянинг боблари.* ▪ *Областларнинг партия ташкилотлари .. ўзларининг ички ҳаётларида область, ўлка ва республика ташкилотлари тўғрисида партия Уставининг V бобида баён қилинган қоидаларга амал қиладилар.* «ҚПСС Устави».

2 Бора, жиҳат. *Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан.* Мақол.

3 *кўчма* Давр, саҳифа. *Самовий «Восход» кемасининг муваффақиятли парвози инсоннинг космосни ўзлаштиришида янги порлоқ боб очиб бермоқда.* «С. Ўзбекистони», 1964, 20 октябрь.

4 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **бобида**).

БОБИДА *кўм. вазифасида* Соҳасида, борасида; жиҳатидан. *Ҳусн бобида унинг тенги йўқ.* ▪ *Мустафо Содиқ узоқ тарихий даврларда, ўрта асрларда шеър бобида донг чиқарган юксак, илҳомкор шоирлар устида сўзлади.* Ойбек, Нур қидириб.

БОБИЙ [*ф-т*] *тар.* Бобийлик мазҳабидаги киши.

БОБИЙЛИК *тар.* Эронда 1848—1852 йилларда оммавий антифеодал қўзғолонларга бошчилик қилган диний мазҳаб.

БОБИЛЛАМОҚ Овози борича бақириб гапирмоқ, бидирламоқ. *Замира*

www.ziyouz.com kutubxonasi

то мақсадини тушунтиргунча бўлмай, кампир бобиллай кетди. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. **Бобиллаб бермоқ** овози борича бақириб уришиб бермоқ, койимоқ.— *Одам ҳам шунақа бўладими, қаёқларда юрибсиз,— Назокат бобиллаб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БОБИЛЛАШМОҚ бобилламоқ *фл. бирг. н.*

БОБО 1 Отанинг ёки онанинг отаси (набирага нисбатан). *Ёшим олтмиш тўртга етди, ўғлим-қизим бўлмади .. Дарвоқе Отабек менга ўғиллик қилмасми, хотини менга қиз бўлмасми, уларнинг болалари мени «бобо» деб, кетимдан югурмасмикинлар?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *(фақат кўпл. ф-да)* Қадимда яшаган кишилар, аждодлар. *Боболар .. «дунёники мири кам икки!» —деганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳурмат юзасидан қариялар номига қўшиб ишлатилади. *Мурод дарров туриб, Ҳожи билан сўрашди ва назокат билан унга жой кўрсатди.— Келинг, Ҳожи бобо! Кўринмайсиз, келмайсиз?* А. Қаҳҳор, Йиллар.

4 Азиз-авлиёлар номига қўшиб ишлатилади. *Шайх Зайниддин бобо. Занги бобо.*

5 *тар.* Бухоронинг катта даҳаларидаги бош миршаб унвони.

6 *фольк.* Оқсоқол, отахон. *Камбағаллар Тоғайни бобо кўтарган эди. У камбағалларга бош бўлиб турган эди.* «Рустамхон».

◆ **Бобо(йи) деҳқон** 1) деҳқонларнинг пири, устози; 2) деҳқончилик ишига ғоят уста одам, обрўли деҳқон. **Қор бобо** 1) қордан қилинадиган одам шаклидаги болалар ўйини. *Қор бобо қилмоқ*; 2) арча байрамида қиш рамзи — оқ пўстин ва оқ қалпоқ кийган киши.

БОБОВ *бол.* Кучук; ит.

БОБОЙ *с. т.* 1 Қари киши, чол. — *Ҳа, қари деб ўйлабмидингиз? — деди Саблев,— қурилиш чангида кўрган киши сизни ҳам комсомол деб ўйламайди, «бобой» дейди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. [*Йўлчи*] *Бобойнинг сўзларига тош ҳам эрийди. Сиз одамсиз-ку!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қарияларга мурожаат формаси. *Бардаммисиз, бобой?* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОБОҚАЛОН 1 Бобонинг отаси, атта бобо (эварага нисбатан).

2 *(фақат кўпл. ф-да)* Ота-боболар, аждодлар. *Бобокалонларимиз дўстликни тириклик суви деганлар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 279.

БОБОТИЛ Қиёсий-тарихий текшириш йўли билан тикланиши мумкин бўлган қадимий тил.

БОБРИК [*р*] Туки узун мовут, тукли мовут. *Бир пальтолик бобрик.* || *Бобрик пальто.*

БОБУНА [ф-т] *айн.* **мойчечак.**

БОБУНЖ [*а*] *айн.* **бобуна.**

БОВАР [*ф-т*] *эск.* Ишонч, ишониш. *Илгарироқ мен уларнинг гапига бовар қилмай юрсам ҳам, сўнгдан тўғри сўз айтганларини билдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ақл бовар қилмайди** ақл ишонмайди, ақлга сиғмайди. *Пўлат дадасини сира-сира эсдан чиқармасди, унинг ёркин сиймоси кўз олдида гавдаланарди-ю, ўлганлигига сира ақли бовар қилмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқинлар.

БОВУЖУД [*ф-т*] *тўсиқсиз боғл., эск. кт.* Шунга қарамасдан, шундай бўлса ҳам. [*Муқимий:*] *Сиз назм ёзувларингизни юборинг деб экансиз. Фақир неча муддатлар бўлдиким, назм айтурга табиат ланж эрдим. Бовужуд бир ёзув назм пашшаларни шаънига айтиб эрдим.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

БОД I [*ф-т*] *кт.* Шамол, ел. **Боди сабо** тонги шамол. *Арзимни айтай боди сабоға, Шояд гапиргай ул гул қабоға.* Муқимий.

БОД II [*ф-т*] Бўғин ва мушакларнинг яллиғланиш касаллиги; ревматизм. *Қаттиқ тутиб оғрийдиган бод. Оёқ боди.* ▪ *Пирнафас ака .. қумда бод касалини тамом йўқота ёзган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОДА [*ф-т*] *поэт.* Май, ичкилик, шароб. *Қадаҳлар лола, Тўлдириб бода, Келин — табиат Тутди пиёла.* М. Алавия. *Сочларим ўйнатар майин шабада, Табиат гўёки ичгандай бода.* Ғайратий.

БОДАПАРАСТ [*ф-т*] Майпараст, майхўр, ичкиликбоз.

БОДЁН *айн.* **арпабодиён.**

БОДИ [*ф-т*]: **оғзидан боди кириб, шоди чиқади** жуда ҳам беадаб гаплар гапиради; адаб доирасига сира сиғмайдиган сўзлар билан сўкинади.

БОДИЯ [*а*] *эск. кт.* Саҳро, биёбон, чўл.

БОДОМ [*ф-т*] 1 Сермой ва лаззатли мағизи учун экиладиган дарахт.

2 Шу дарахтнинг меваси (данаги). *Одам — одам билан, писта — бодом билан.* Мақол.

◆ **Бодом (гулли) дўппи** бодом нусха гулли дўппи. *Мен бекасам тўн кийиб, бошимда бодом дўппи, Садаға бўлиб кетай ғалаба қадамига.* Ғ. Ғулом.

БОДОМЗОР [*ф-т*] Бодом дарахти билан банд ер; бодом боғ.

БОДОМСИМОН: бодомсимон безлар *анат.* ташқи кўриниши бодомга ўхшаш безлар. *Дифтерия микроблари кўпинча томоқдаги бодомсимон безларида бўлади.* «Анатомия».

БОДОМҚОВОҚ Қовоғи бодом шаклида бир оз дўппайган. *Бир гапириб, икки куладиган .. бодомқовоқ бир қиз Муҳаббатнинг ёнига келиб ўтирди.* В. Ғафуров, Вафодор. || Қовоғи шундай одам. *Умидим бор оларман, албатта, бодомқовоғимни.* «Нигор ва Замон».

БОДПАРАҚ [*ф-т*] *диал.* Варрак, варварак.

БОДПО(Й) [*ф-т*] *фольк.* Елдай тез юрадиган, учқур, чопқир (от ҳақида).

БОДРАМОҚ 1 Бўртиб, қаппайиб чиқмоқ; бўртиб, қаппайиб турмоқ.— *Анови ўтирган — эрим,— Марьяна Ефимовна томирлари бодраб чиққан, ғадир-будур, озғин қўлини рамка томонига чўзди.* С. Анорбоев, Дўстлар.

2 Дувуллаб, кўпайишиб чиқмоқ. *Бир лаҳзада пешанасига бодраб тер чиқди.* С. Анорбоев, Меҳр. **Бодраб очилмоқ** лўппи-лўппи бўлиб, шиға очилмоқ, текис очилмоқ. *Тошкент область Қалинин районидаги «Победа» колхозидалаларида пахта августнинг иккинчи ярмидаёқ бодраб очила бошлади.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

БОДРЕЗАК [*ф-т*] Сарғиш гулли бута ва унинг еб бўладиган аччиқ қизил меваси.

БОДРИНГ [*ф-т*] Полиз ўсимлиги ва унинг ейишли чўзинчоқ хосили. *Барра бодринг. Тузланган бодринг.* ▪ — *Ўрмонжон акамга яқин одам экансиз,— деди хотин бодрингни қарсиллатиб тишлаб,— ёмон одам бўлмасангиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОДРОҚ Қизиб турган қумда қовурилган ва оппоқ пахмадек лўппи-лўппи очилган жўхори овқат. *Сара бодроқ.* ▪ *Икки томондан отилаётган ўқлар тонг қоронғилигида тепаликда ва пастликда қозондаги бодроқлардек сачрай бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОДРОҚЧИ Бодроқ қовуриш ва сотиш билан шуғулланувчи киши.

БОЁҚ [*р*] 1 *ҳарб.* Отиш қуролларининг ўқ, снаряд пистонига урилиб, уни чақнатадиган қисми.

2 *тех.* Буғ болғаларнинг ишлов берилаётган деталга зарб билан урилиб, уни тегишли шаклга киритадиган қисми.

БОЁН [*ф-т* бой *с. кўпл.*] Бой; бойлар. *Чақмоқдан кейин момақалдироқнинг таъсири ва даҳшати қанчалик зўр бўлса, «Танобчилар»дан сўнг «Баччағар» шеърининг тарқалиши .. Қўқон боёнлари .. орасида шунча ваҳима ва парокандалик туғдирди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

БОЁНА *эск.* Бойларга хос бўлган; бойлардек, бойларча. *Боёна тўн.*

БОЁҚИШ Бечора, шўрлик (асосан ачинишни ифодалаш учун ишлатилади). *Йўлчи ичида ўйлади: «Чўлоқ одам учун хизматкорлик қийин, боёқиш Қамбар бу камчиликни билдирмаслик учун югура-югура югурик бўлиб қолган-да».* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир кун у: Аммамнинг ўғли подачи эди. Олахўжа «экинга мол туширинг» деб, боёқишни уриб, кўзини чиқарган, деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Жонивор. *Эҳи боёқишни панага олганингиз яхши бўлибди.* Ойбек, Навоий.

БОЖ [*а*] Чет давлатдан келтирилган мол учун олинадиган ҳақ. *Бож тўламоқ.* ▪ *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОЖА Опа-сингилларнинг эрлари (бир-бирига нисбатан). *Ғуломжон унинг [Ашур Мирзонинг] божаси уста Баҳромдан парталарнинг қандай*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ясалишини сўраб олди. М. Исмоилий; Фарғона т. о.

БОЖГИР [*а+ф-т*] *тар.* Бож олувчи лавозимли киши; божхона ходими. *Ўн икки қопқадан, ўн икки йўлдан Божгирга пул тўлаб киргап карвонлар.* Шайхзода.

БОЖ-ХИРОЖ [*а*], **божу-хирож** *тар.* Турли-туман солиқ ва тўловлар. *Учирди бошидан Хисравнинг тожин. Ва лекин сўрмади божу хирожин.* Ҳабибий.

БОЖХОНА [*а+ф-т*] Бож олинадиган жой, идора. *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОЗ I [*ф-т*] эск. *кт.* Яна, тағин. *Мен қўрқмадим, боз қўрқмасман ўлимдан.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. [*Гули:*] *Йўқ асло! Бўлмасин қурбон Алишер, Қўйинг, эл булбули боз сайрасин оз!* Уйғун ва И. Султон, Навоий **Боз устига** бунинг устига, устига устак.

БОЗ II [*ф-т*] *диал.* Лочин. *Бози баландпарвоз.*

БОЗБОН [*ф-т*] *диал.* Лочин асровчи.

БОЗИЛЛАМОҚ 1 Визиллаган овоз чиқармоқ; визилламоқ.

2 *кўчма* Жуда ҳам қизимоқ, чўғдек қизимоқ. *Пёчь бир пасда бозиллаб кетди.* ▪ *Чўғдай бозиллаб турган зоғорани Зумрад қўлидан қўлига олиб, пуф-пуфлаб синдирди.* Ойбек, Зумрад.

БОЗИЛЛАТМОҚ **бозилламоқ** *фл. орт. н.* Печни бозиллатмоқ. ▪ *Кўмир йўқлигидан, тараша чўғи танчани бирпас бозиллатиб, сўнган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кампир ўчоқда ёниб турган эски гупчакнинг чўғини бозиллатиб, танчага ташлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

БОЗИНГАР [*ф-т* бозигар] 1 *эск.* Ўйинчи, раққос, раққоса.

2 Кўз боғловчи, фокусчи.

3 *кўчма* Айёр, туллак одам ҳақида.

БОЗИРГОН [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **савдогар.**

БОЗОР [*ф-т*] 1 Аҳоли савдо-сотиқ қиладиган махсус жой. *Мол бозори. Колхоз бозори.* ▪ *Пахта бозори мисоли қайнаб тошган бир дарё.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Шундай жойда савдо-сотиқ қилинадиган кун. [*Шокир ота:*] *Эрта чоршанба бозор, ўн жуфтини менга қолдир, эртага сотиб, чайқаб турайлик.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бозор(и) касод** талаб йўқ, ўтмай қолган нарса, мол ҳақида.— *Аммо,— давом этди Гуландом,— бозор касодлигиданми, ё иши яхши унмаганлигиданми, дадам тўқувчиликдан ёлчимади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бозор куни** *айн.* **бозор** 2. *Бозор куни, одам қалин.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бозор нон(и)** сотиш учун тайёрланадиган махсус нон нави. *Ҳаял ўтмай бир чойнакда кўк чой, сири кўчган патнисда тўртта бозор нони кўтариб келди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Борича бозор** *айн.* **борига барака** қ. **барака. Бозори чаққон** талаб зўр бўлган, тез ўтадиган мол, нарса ҳақида.— *Марғилонда газмол билан қала пойабзалнинг бозори чаққон,— деди Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бозор кўтармайди** 1) бу нархга бозорда ҳеч ким олмайди; 2) *кўчма с. т.* бошқаларга ёқмайди, ўтмайди, кетмайди. **Бозори ўтмади** 1) бозорда ўтмай, сотилмай қолди; 2) *кўчма* ўзига ёки гапига тарафдор чиқмади; номери, ҳийла-найранги ўтмади. **Бозор қайтди** бозор вақти тамом бўлиб, бозорчилар қайтадиган вақт. **Бозорга солмоқ** 1) молни сотиш учун бозорга олиб киримоқ, харидга қўймоқ. *Гаждумбек бозорга борса, Ҳамза бир қулни бозорга солиб турибди.* «Гўрўғли»; 2) *кўчма* диққатни жалб қилиш учун бирор нарсани кўз-кўз қилмоқ, айлантириб, кўрсатиб юрмоқ. **Бозор(ини) олмоқ** ёки **бозор қилмоқ** бозорга бориб, савдо-сотиқ ишларини битириб келмоқ. *Бозорингни ўзинг қил, тегирмонингни ўзинг торт!* Мақол. ▪ *Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган тиячининг туясига иккита-иккита мингашиб, чопон бозорга қараб йўл солдик.* F. Fулом, Шум бола. **Ўзини бозорга солмоқ** ўзини элга кўз-кўз қилмоқ. *Агар севгининг нималигини билсангиз, юзингиздаги пардани йиртиб ташлаб, ўзингизни бозорга солиб ўтирмас эдингиз, Жўрахон!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Шовқин-сурон, тартибсизлик ҳолати. *Хуллас «болалик уй бозор» деганларидек, бу уйда бағ-буғ кўп бўлса ҳам, ғийбат йўқ.* Ҳ. Fулом, Машъал. *Бугун дала шийпонида бозор бўлди. Ҳамма сиздан дарғазаб, раисликдан туширмоқчилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *эк.* Товар, мол алмашинув сфераси. *Ички бозор. Ташқи бозор. Жаҳон бозори.*

5 Бозор (*эркаклар исми*).

БОЗОРБОП Бозор суядиган, харидор ёқтирадиган; бозоргир. *Бозорбоп мол.*

БОЗОРГИР [*ф-т*] *айн.* **бозорбоп.** *Бозоргир мол.*

БОЗОРИ [*ф-т*] Бозорда сотиш учун мўлжаллаб тайёрланган; бозорбоп. *Бозори атлас.*

БОЗОРЛАШМОҚ Бозор бориб айланиб, томоша ёки савдо-сотиқ қилиб келмоқ.— *Йўл бўлсин? — Бир бозорлашиб келайлик!*

БОЗОРЛИК 1 *айн.* **бозори.**

2 Бозордан савдо-сотиқ қилиб қайтишда олиб келинган совға. *Элликбоши хуржунини кўрсатиб,— мана буларни Мирзо бериб юбордилар, жанобларидан бозорлик экан* [*деди Ойша холага*]. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

БОЗОРЧИ 1 Бозорга савдо-сотиқ эҳтиёжи билан келган киши. *Шаҳарда очлар ва хайр сўровчилар кўпайган эди. Улар хайр сўраб чўзган қўллари билан дўкондорларни ҳам, хонадонларни ҳам, косибларни ҳам, йўловчиларни ҳам, бозорчиларни ҳам, самоварлари чойхўрларни ҳам безор қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бозорда савдо-сотиқ **билан шуғулланувчи, бозор-ўчарни яхши** биладиган одам. *Мен билан яшайдиган кампир бозорчи хотин эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОЗОРЧИЛИК Бозорга хос муомалалар, қоидалар, расм-русм ва ш. к.

БОЗОР-ЎЧАР Бозор, савдо-сотиқ ва улар билан боғлиқ бўлган икир-чикирлар. *Байрам арафаси бўлгани учун колхозчилар бозор-ўчар қилиб қайтмоқда.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

БОИС [*а*] 1 Сабаб, асос. *Бунинг боиси нима?* ▪ *Рисолат хола бўйинини қисиб, ўзи ҳам бу сирнинг боисидан бехабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бола йиғлаб ўз жойига қайтди. Ота-онаси йиғлаганининг боисини сўрадилар.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

2 Боис (*эркаклар исми*).

БОЙ I 1 Киши кучидан фойдаланиш ҳисобига бойлик, дунё орттирган; бадавлат, давлатманд. *Бой адам.* ▪ *Чоракор чораклаб олар, бой акам — ботмонлаб.* Мақол. *Хўжайиннинг дадаси катта бой эди, мол-мулкни беҳад йиққан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкам, ҳеч нарсадан камчилиги, муҳтожлиги йўқ, ҳамма нарсадан бадастир, тўкис, бадавлат. *Бизнинг колхоз — бой колхоз; Қўйли, сигирли колхоз.* «Қўшиқлар».

3 (*кўпинча ж. к. билан*) Таркибида, ихтиёрида, бағрида керакли ва фойдали нарсалар кўп, мўл. *Темирга бой руда. Мамлакатимиз турли қазилмаларга жуда бой. Ери бойнинг, эли бой.* Мақол. ▪ *Эй Андижон, конлар диёри, Пахта, ипак, нефтга бойсан. Боғларингдан шарбат томади, ҳам бойсану, ҳам сўлим жойсан.* Ё. Мирза. | Етарли даражада мукаммал, беками-кўст. *Бой тил. Бой тажриба. Бой кутубхона.* | Жиҳози, зеби-зийнати, ҳашами зўр; серҳашам, боёна. *Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга, айниқса нозик санъат буюмларга, эшик ва деразаларга назар ташлаб қўярди.* Ойбек, Нур қидириб. *Келин ички-ташқи данғиллама ҳовлида саройдай ҳашаматли, бой безакли уйларда, уни ҳеч нарса қизиқтирмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 (*одатда эгалик аффикслари билан*) *с. т. эск.* Хотин киши ўз эри ҳақида. *Бойим уйда йўқ эдилар.*

5 Бойларга мурожаатда ёки улар ҳақида сўз борганда уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилади. [*Жамила Бойга:*] *Бой ота! Бу гапни бир айтдингиз, яна қайтиб гапирманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бой қурсин, уят-андишани билмайдими? Қариб мияси айнигандир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Ҳурмат юзасидан киши номига қўшиб ишлатилади. *Ҳорманг, Аҳмадбой!*

7 Киши номининг таркибий қис-

www.ziyouz.com kutubxonasi

мига киради, мас. *Болтабой, Тешабой, Жўрабой.*

♦ **Бой касал** ўзи оғир бўлмаса-да парвариш талаб қиладиган ёки шундай парвариш талаб қилиш учун баҳона бўлган касаллик ҳамда шундай касалликка учраган одам ҳақида. *Дард деган нарса анойи беморни топса, танасидан чиқмай, ўтириб олади. Шунинг учун ҳам оғриғининг тайини йўқ беморларни «бой касал» дейишади.* «Муштум», 1964, № 3.

БОЙ II: **бой бермоқ** 1) ютқизмоқ (*ўйинда, ишда, курашда*). *Бой берилган ишга пушаймон бўлишдан фойда йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 2) бекор кетказмоқ, зое қилмоқ, қўлдан бериб қўймоқ. *Қулай фурсатни бой бермоқ.* ▪ *Шу ғанимат пайтни бой берсак, пахта ҳақида ўйлашнинг ҳожати ҳам қолмайди.* С. Аҳмад. Ҳукм. **Сир(ни) бой бермоқ** сирни очиб, билдириб қўймоқ. *Бўтабой энди қўрқиб кетди, лекин .. сир бой бермади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОЙБАЧЧА *кт. айн.* **бойвачча.**

БОЙВАЧЧА 1 Бойнинг боласи. — *Бой амаки! — деди қуйироқда ўтирган ёш бойваччалардан бири, — ўзингизнинг ғамингизни ейсиз-у, бизларни эсламайсиз.* Айний, Дохунда. *Бойвачароқ қизлар атлас, шоҳи, духоба .. кўйлак ва нимчалар кийиб .. олган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Бойларнинг болаларига мурожаатда уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилган. *Янги касб қуллуқ бўлсин, бойвачча!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳўжалиги тугатилиши керак бўлган муштумзўрларнинг рўйхатини ўқиди. Булар: .. Саидносир, Шокиржон бойвачча Нуъмонҳожилардан иборат эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кест.* Ўзини бой боласидек тутувчи олифта (одам ҳақида).

БОЙВАЧЧАЛИК 1 **бойвачча** 1 *с. белги оти.* [*Тўлахон ўз-ўзига:*] *Мен кичкина гўдакми, алданиб? .. Бойваччалигидан менга нима фойда?* Ҳамза, Холисхон.

2 Бойваччаларга хос хатти-ҳаракат, юриш, қилиқ. *Бойваччалик қилмоқ.*

БОЙВУЧЧА 1 Бой хотин (бойларнинг хотини, қизи ҳақида). *Катта бойвуччадан бир қиз, бир ўғил, кичкина хотин қиз туғаркан нуқул.* М. Алавия. ‖ [*Оқилжон*] *пулингизни ишлатаман, ер-сув қиламан, сиз бойвучча хотин бўлиб даври-даврон сурасиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Уй бекаси.

3 (*одатда эгалик аффикси билан*) *с. т. эск.* Эр киши ўз хотини ҳақида. *Бойвуччам бир ёққа кетган эдилар.*

БОЙИМОҚ 1 Бойлик, дунё, давлат орттирмоқ, давлатманд бўлмоқ. *Суқ тўймас, ўғри бойимас.* Мақол. ▪ *Кўринишда шариатни маҳкам ушлаган халфа .. назр-ниёзлар ҳисобига бойиган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланмоқ, беками-кўст бўлмоқ. *Колхозимиз сўнгги йилларда жуда бойиб кетди.*

3 Таркибида керакли, фойдали нарса миқдори кўпайиб, сифат жиҳатидан яхшиланмоқ. *Руда маълум ишловдан кейин анча бойийди.*

4 Мукаммаллашмоқ, тўлмоқ. *Кутубхонамиз янги китоблар билан бойиди.* ▪ *Кунлар севимли ҳунар йўлидаги интилиш ва машғулотлар билан ўтиб, қиз ҳаёти янги воқеа, янги мазмун билан бойиб борди.* С. Абдуқаҳҳор, Галия Измайлова.

5 (*ж. к. билан*) Кўп миқдорда тўпламоқ, орттирмоқ, эга бўлмоқ. *Тажрибага бойимоқ.*

БОЙИТИЛМОҚ **бойитмоқ** *фл. мажх. н. Бойитилган руда. Витаминлар билан бойитилган озуқа. Ўзбекистон оғир саноати янги бешйиллик даврида янги соҳа — мис руда саноати билан бойитилади.*

БОЙИТМОҚ **бойимоқ** *фл. орт. н. Рудани бойитмоқ. Кутубхонани бойитмоқ.* ▪ *Анвар .. ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб йилдан-йилга гулзорни бойитди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бизнинг вазифамиз илмни халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмнинг элагидан ўтказишдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОЙКОТ [*р<инглг*] Назар-эътибордан четда қолдириш йўли билан бирор кимса, нарса, ташкилот ва ш.к.га қарши оммавий, сиёсий ёки иқтисодий кураш олиб бориш формаси. *Бойкот эълон қилмоқ.*

БОЙЛАМОҚ *с. т.* Боғламоқ.

БОЙЛИҚ 1 **бой** I *с. белги оти. Бу йигит яхшигина давлатманд бўлса ҳам, .. нима учундир, бойлиги билан бўлмай, «Ҳомид хотинбоз» деб шуҳратланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовли саҳнига, айвонларга «сеп» ёйилди. Сепнинг бойлиги, тури, ранг-баранглиги ҳаммани ҳанг-манг этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Дунё, давлат, мол-мулк. *Тоғангиз миқти бой. Айниқса, мана шу беш-олти йил ичида бойлик жуда зўрайиб кетди, хўп деяверинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шокиржон бойваччанинг ерини экиб ёки ундан ерни ижарага олиб юрган вақтларимда бу одам орттираётган туман бойликни кўриб, шўр пешаналигимга бирдан-бир сабаб ерсизлик, сувсизлик деб ўйлар эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Моддий ресурслар мажмуи. *Ер ости бойликлари. Материал бойликлар. Умумхалқ бойлиги.* ▪ *Пахта — катта бойликдир, Пахта бизнинг шараф-шон.* И. Муслим.

4 Таркибидаги ёки ихтиёридаги бор нарса. *Тил бойлиги. Ақлдан ортиқ бойлик йўқ.* Мақол. *Соғлигим — бойлигим.* Мақол. *Тани соғлиқ — туман бойлик.* Мақол.

БОЙЛИҚ I *с. т. айн.* **боғлиқ** I.

БОЙЛИҚ II *с. т. айн.* **боғлиқ** II.

БОЙПАРАСТ Бойларга мулозамат қилувчи, бойларнинг томонини олувчи, бойларга мухлис бўлган. *Бошқа бир хавф унинг [Гулнорнинг] кўз олдида яна даҳшатлироқ гавдаланар эди: онасининг таъбирича, бойпараст ота бир кун тўсатдан: Бой отам фалон одамни маъқул кўрдилар, эрта тўй, фалон кун никоҳ тайёрлигингни кўравер, хотин! деса, у нима қила олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОЙТЕВАТ *с. т.* 1 Катта, баҳайбат кўппак ит.

2 *кўчма* Сочлари пахмоқ, уст-боши жулдур одам ҳақида.

♦ **Бойникини бойтеват қизғанади** бойнинг мол-дунёсидан ўзига ҳеч қандай наф бўлмаса-да, уни бошқалардан қизғанадиган одамга айтиладиган ибора.

БОЙТУЗОҚ Қуш тутиш учун қилдан ясалган махсус тузоқ.

БОЙЧА Чакана бой, кичик бой. *Эшик олдига, кўчанинг икки юзига қатор қўйилган скамейкаларда Мирзакаримбой, маҳалланинг имоми, бойлари, бойчалари уларни кутиб оладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОЙЧЕЧАК 1 Илк баҳор очиладиган пиёзгул. *Баҳор келгач, ҳар йили далаларга чиқардик. Этак-этак чучмома, бойчечаклар йиғардик.* Х. Салоҳ.

2 *этн.* Эрта кўклам шу гиёҳ чиққан пайтда эшикма-эшик айтиб юриладиган махсус қўшиқ. *Бойчечак айтмоқ.*

БОЙЎҒЛИ 1 Ялоқкушлар туркумига мансуб бир турли йиртқич қуш. *Энди бу ерда илгариги дай бойўғли сайрамайди. Ҳеч кимнинг кўзига жин ҳам кўринмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Бехосият, машъум одам ҳақида.— *Бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз! Қўнган ерингизни қуритасиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

БОЙҚУШ *айн.* **бойўғли.**

БОЙҒОЗА *диал.* Янги буюм харид қилган кишидан олинадиган суюнчи.

БОК]*ф-т*]: **ҳеч бокиси йўқ** ҳеч зарари йўқ; қўрқинчли эмас, ҳеч нарса қилмайди.— *Мен сўрамай ҳовлига кирганим учун узр сўрадим, — деди Камолиддин. Чол олижаноблик билан: — Ҳеч бокиси йўқ, болам. Қани ичкарига киринг,— деб таклиф қилди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

БОКИРА [*а*] 1 Эр кўрмаган, турмушга чиқмаган; иффатли. *Бокира қиз.*

2 *кўчма* Қўл тегмаган, киши оёғи етмаган. *Қудратли электр тракторлар чўлнинг бокира бағрини илк дафъа ёриб, ағдариб, ҳавони гумбирлатар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БОКС I [*р<инглг*] Махсус қўлқоп кийиб, маълум қоидаларга асосан мушт-лашиш спорти.

БОКС II [*р<инглг*] Қасалхоналарда юқумли касаллик билан оғриган кишиларни бошқалардан ажратиб қўйиш

www.ziyouz.com kutubxonasi

учун белгиланган махсус хона ёки бино.

БОКС III [*р<инг.л*] Эркакларнинг соч қўйиш усулларидан бири.

БОКСИТ [*р<фр*] Асосий таркибий қисмини алюминий оксиди ташкил қилган тоғ жинси, энг бой алюминий рудаси.

БОКСЧИ Бокс спорти билан шуғулланувчи киши. *Боксчиларнинг бутуниттифоқ мусобақаси.*

БОЛ *айн.* **асал** 1, 2. *Кузги бол.* ▪ *Бу ернинг узуми, анори, анжири бол билан тенг дейдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 134. *Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ёринг лаби бол бўлсин.* «Куntуғмиш». **Болари** *айн.* **асалари.**

◆ **Оғзидан (ёки сўзидан) бол томади** жуда ҳам ширин сўз одам ҳақида. *Ёқимтой бўл ҳар ерда, Мактаб, кино лагерда. Ҳар сўзингдан бол томсин, Қўрган орзулаб қолсин.* Қ. Муҳаммадий.

БОЛА 1 Янги туғилган, ҳали кўкракдан, она бағридан ажратилмаган гўдак; чақалоқ. *Бола эмизмоқ. Болани аллалаб ухлатмоқ. Бола йиғламаса, она сут бермайди.* Мақол. *Туғилмаган болага бешик.* Мақол. ▪ *Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жонли тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ҳали ёш, вояга етмаган одам. *Мактабгача ёшдаги болалар. Мактаб ёшидаги болалар. Мактаб болалари. Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра.* Мақол. ▪ *Анвар келишган, дўндиқ бола эди.* А. Қодирий, **Меҳробдан чаён.** *Қишлоқ болалари бирин-кетин мактабга оқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ичкари ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувиллашиб чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Аскар бола** *с. т.* аскарликка янги олинган ёш солдат. *Ҳарбий таълим қурол ишлатиш ва ҳарбий расм-таомилни билишдан иборат деб йўлаган «янги аскар болалар»га, албатта, бу қийинчилик, баъзан, ҳарбий билимга алоқасиз кўринган ишлар, ортиқча туйилар эди.* А. Қаҳҳор, **Олтин юлдуз.** **Бўз бола** ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибаси йўқ ёш йигит. *Йўлчи қачон келар экан, келганда ҳам нима қиларди, бўз бола, камбағал.* Ойбек, **Қутлуғ қон.** **Дала** (*ёки* **саҳро**) **боласи** *эск.* далада, саҳрода ўсган, турмушдан орқада қолган одам. *Сен саҳро боласига сўзни уқтириш ҳам қийин.* Ойбек, **Қутлуғ қон.** **Келин бола** ёш келин, янги келин, келинчак. *Ҳожининг «энда келин болани юбормаймиз-да», деб кулишига — «менинг болам эмас,— сизники, у ер ҳам, бу ер ҳам ўзининг уйи» — деди* [*Қутидор*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қуёв бола** ёш куёв, янги куёв. **Кўча бола(си)** мактабда ўқимай, кўча-кўйда санқиб юрадиган, тарбиясиз бола. *Нариги уйдан увадаси чиқиб кетган ёстиқни кўтариб Ҳамдам чиқди.— Ўтир, бу ёққа! Хўш, сен нима учун кўча болаларига ўхшаб ахлоқсизлик қиласан?* А. Қаҳҳор, Айб кимда? **Ота(си)нинг боласи** ўз отасига ўхшаган; ўз отасининг ишини тута билган одам ҳақида. *Отабек хуфтон намози учун таҳорат олишга меҳмонхонадан чиққан эди, унинг кетича: — Отанинг боласи-да, деб Зиё шоҳичи меҳмонларга қараб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўғил бола** 1) эркак жинсидаги бола; 2) *кўчма* мард одам.— *Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман, деди Ҳомид ва давом қилди,— ўғил бола учун ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Фарзанд, ўғил-қиз; зурриёт. *Одамнинг меваси — бола.* Мақол. *Она билан бола — гул билан лола.* Мақол. *Бол ширин болдан бола ширин.* Мақол. *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. ▪ *Ота ўз ўйлари билан, бола эса, отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир онадан алвон хил бола туғилади, дегандаридек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бола кўрмоқ** фарзандли бўлмоқ. *Орада тўққиз йил ўтди. Булар тўрт бола кўришди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

3 *кўчма* Ёши улғайган, аммо гўдакларча иш тутадиган, болаларча мулоҳаза юргизадиган одам ҳақида. — *Нега кўнглимга олмай, мен ёш боламанми! — деди* [*Кумуш*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй хотин, бола бўлиб қолгансан десам, аччиғинг келади. Ахир гапнинг охирига қадар тинглаб турмайсанми.* Ойдин, Ширин келди.

4 (*кўпинча 1-ш. эгалик аффикси билан*) Кексаларнинг ёшларга мурожаат формаси.— *Қаерликсан, болам, русга ўхшамайсан? — кампир кўз ёшларини артиб, унга яқинлашди.— Ота-онанг борми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Янги туғилган, тухумдан чиққан, ҳали вояга етмаган ёш ҳайвон ёки парранда. *Мушук бола. Қўнғиз боласини оппоғим дер, кирпи боласини юмшоғим дер.* Мақол. ▪ *Қайси бир кавакда чумчуқ болалари чирқиллайди, томдан каптарларнинг ўксиз «ғу-ғу, ғу-ғу»лари эшитилиб қолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Бир турдаги катта-кичик нарсаларнинг кичиги, кичкинаси. *Қовун бола.*

◆ **Одам боласи** *қ.* **одам** 2.

БОЛА-БАҚРА Катта-кичик болалар; бола-чақа. *Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув: қаердадир патефон хириллаб айланар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

БОЛАЖОН 1 **бола** 1, 2, 4 *с. кичр.-эркл. Ма, е шуни болажоним, атайин сенга олиниб олиб келдим.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 *сфт* Болаларни жонидан яхши кўрадиган, болага, фарзандга меҳрибон, болапарвар одам ҳақида. *Болажон ўқитувчи.*

БОЛАЖОНЛИК Болаларни жондан севиш, болага, фарзандга ортиқ муҳаббат, меҳр, болапарварлик. *Фотима холадаги болажонлик, фарзандларига бўлган муҳаббат, уларнинг тарбияси йўлидаги фидокорлик* [*фильмда*] *ўз ифодасини топган.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 14 февраль.

БОЛАҚАЙ бола 1, 2 *с. кичр.-эркл. Чойхонада овқатланишни болақай шоферга буюради* [*Ўктам*]. Ойбек, О. в. шабадалар. — *Ҳа, болакайлар, нима гап? — деди Жўранинг дадаси туядаги болалар етиб келгач.* Н. Фозилов, Ирмоқ.

БОЛАЛАМОҚ 1 Бола туғмоқ (ҳайвонлар ҳақида); бола очмоқ (қушлар ҳақида); бола туғиб ёки очиб кўпаймоқ; урчимоқ. *Мушук болалади. Каптар болалади.*

2 *кўчма* Кўпаймоқ, урчимоқ, туғмоқ. *Чипқон болалапти. Бир орзу ўн орзу болалайди.* Мақол. ▪ *Билишмайдики, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари инғилламайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОЛАЛАРЧА *рвш* Болаларга хос равишда, болаларга ўхшаб; гўдакларча. *Болаларча йўламоқ. Болаларча муҳокама юргизмоқ.* ▪ *Извош ўзиники бўлса, шунақа қийим киймасди, — болаларча ҳақгўйлик билан тушунтиради иккинчиси.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОЛАЛАТИЛМОҚ болалатмоқ *фл. мажх. н.*

БОЛАЛАТМОҚ болаламоқ *фл. орт. н. Қорамолларни болалатмоқ.*

БОЛАЛИ Боласи, фарзанди бўлган, бола-чақали. *Кўп болали оналарга .. давлат томонидан ёрдам берилиши хотин-қизларнинг (эркаклар билан тенг) ҳуқуқларини амалга ошириш имкониятини таъминлайди.* «ЎзССР Конституцияси». | Бола бор. *Болали уйда ғийбат бўлмас.* Мақол.

БОЛАЛИК 1 бола 1, 2, 4—6 *с. белги оти. Бола болалигига боради. Болалик — пошшолик.* Мақол. ▪ *Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кишининг ҳали вояга етмаган вақтдаги даври; гўдаклик, ёшлик. *У болаликданоқ отларни севар, яхши отларни боқиш, томоша қилишдан ҳар вақт завқланар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сидиқжон .. болалиги ўтган .. жойларини бориб кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Болаларга хос хатти-ҳаракат, иш, қилиқ. *Сафарали қаерда туради десак, биров айтиб берадими? Болалигинг қурсин. Дунёда Сафаралидан кўпи йўқ.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Булар қурғур ҳам дунёни бошига кўтармай: «болалик қилибди»,— деб қўя қолса-ку бўлади.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 Фарзандлик, фарзанд қилиб олиш.— *Ҳа, ўғил қаерда? — Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса эсон бўлсин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Ўғил болалик** мардонавор хатти-ҳаракат, мардлик.— *Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман,— деди Ҳомид ва давом қилди,— ўғил бола учун ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОЛАЛИ-ЧАҚАЛИ *айн.* **бола-чақали.**

БОЛАПАРВАР Болаларни ортиқ яхши кўрадиган, болаларга меҳрибон, ғамхўр; болажон.

БОЛАПАРВАРЛИҚ **болапарвар** *с. белги оти.*

БОЛАСИЗ Боласи йўқ, бола кўрмаган; бефарзанд. *Боласиз хотин. Хотинсиз ўтиш — хато, боласиз ўтиш — жафо.* Мақол. || *Боласизга тангриси ҳам, бандаси ҳам бермас экан. Йигирма йил турмуш қилиб бола кўрмадим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Бола йўқ. *Болали уй — бозор, боласиз уй мозор.* Мақол.

БОЛАСИЗЛИҚ **боласиз** *с. белги оти. Боласизлик учун хафа бўлиш керак эмас, ҳали ёшсиз, бек ака!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОЛАТОЙ **бола** 1, 2, 4 *с. кичр-эркл.*

БОЛАЧА 1 **бола** 1, 2, 4 *с. кичр.*

2 Қичкина қовун; сапча, хомак.

3 Бир турдаги нарсаларнинг энг кичиги.

БОЛА-ЧАҚА 1 Қатта-кичик болалар; бола-бақра. *Йигит ялт этиб қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувиллашиб пахта-теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Оила аъзолари (хотин ва болалар). *Биргина кампир энам бор, ука. Ёшим қирққа етди. На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бола-чақа қилмоқ** (*ёки кўрмоқ*) уйланиб бола-чақали бўлмоқ. [*Мамат Холисхонга:*] *Бола-чақа кўргандан кейин бир умр бориб туришга ҳам ваъда бераман.* Ҳамза, Холисхон.

БОЛА-ЧАҚАЛИ Уйланиб бола-чақа кўрган; оилали, аёлманд. *Биринчидан, бола-чақали одам хотин устига хотин олса, уйда ҳар кун жанжал-сурон бўлиши шубҳасиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОЛГАР *қ.* **болгарлар.** *Болгар тили. Болгар халқи.* || *Болгар аёл.*

БОЛГАРЛАР Болгариянинг туб аҳолисини ташкил этувчи, жанубий славянларга мансуб халқ.

БОЛГАРЧА 1 Болгар тилига, адабиётига ва маданиятига оид. *Болгарча кийим. Болгарча рақс.*

2 Болгар тили. *Болгарча(ни) биласизми?* || *Болгарча сўзламоқ.*

БОЛДИЗ Қайин сингил (поччага нисбатан). *Болдиз болдан тотли.* Мақол.

БОЛДИР 1 *анат.* Оёқнинг тизза билан тўпиқ ўртасидаги қисми. *Ботирали варақаларни болдирига боғлаб, Тупроққўрғон солдатлари, эски шаҳар ҳунармандлари орасида тарқатарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Турсунбой қизил этигининг қўнжини болдирига бурма қилиб тушириб .. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Оёқнинг шу қисми орқасидаги сўм, мушак гўшти. *Унинг диркиллаган болдирлари, тирсиллаган кўкраклари, оппоқ бағбақалари, қўйингки, гулмисан-гул!* С. Анорбоев, Оқсой.

БОЛДИРҚОРА Бир турли доривор ўсимлик; сочисунбул.

БОЛДОҚ 1 Кўзсиз силлиқ узук.

2 *айн.* **зирак.** *Дала либоси ўзгарган пайт: тераклардан шитирлаб барг тўкилмоқда .. тут япроқлари олтин болдоқдай сарғайиб, шабадада шитирлайди.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

3 Баъзи нарсаларни маҳкамлаш учун уларга кийдириладиган ҳалқа. *Қилич болдоғи.*

БОЛИШ [*ф-т*] *айн.* **ёстиқ.** *Ҳар бир айвоннинг токчасида беҳисоб баҳмал, ипак кўрпачалар, болишлар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бобоқул минг қўйли сурукни айланиб чиқиб, чайлага қайтганида Махсум оёқларини йиғиб, бир қўлини болиш қилиб ётган экан.* С. Анорбоев, Оқсой. **Лўла болиш** *қ.* **лўла.**

БОЛИҒ [*а*] *кт.* Балоғатга, вояга етган. *Оқил ва болиғ .. бўлганингиз ҳолда, бу хайрли мажлисда ҳозир бўлган, сиз, йигит шу мажлисда ҳозир бўлиб турган шу қизни .. хотинликка қабул қиласизми?* Айний, Эсдаликлар.

БОЛИҒЛИҚ **болиғ** *с. белги оти.*

БОЛОР [*ф-т*] *диал.* Тўсин.

БОЛОХОНА [*ф-т*] Маҳаллий типдаги иморатнинг иккинчи қавати ва шу иккинчи қаватдаги уй. *Эъзозхон чойхона тепасида болохона деразасидан кўчага қараб турибди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

БОЛОХОНАДОР [*ф-т*] 1 *айн.* **болохонали.** *Шу он минг боши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган болохонадор баланд, баҳайбат дарвоза томонига югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма салб.* Дабдабали, тамтароқли. *Болохонадор гаплар.*

◆ **Болохонадор (қилиб) сўкиш** одаб доирасидан жуда ҳам четга чиқиб, ўтакетган беадаб сўзлар билан сўкиш. *Шу кунларда у болохонадор қилиб сўкиш соҳасида «рекорд» қўймоқда.* О. Ҳусанов, Тошга сув сепсанг.

БОЛОХОНАЛИ Болохонаси бўлган, икки қаватли. *Болохонали иморат.*

БОЛТ [*р*] Бир учида каллаги, иккинчи учида резьбаси бўлган маҳкамлаш детали.

БОЛТА 1 Ёғочни чопиш, кесиш, ёриш учун ишлатиладиган тиғи дастасига параллел металл асбоб. *Болта тушгунча, кунда дам олар.* Мақол. ▪ *Ақлли, тўнгакка нозик ерини — ёриладиган ерини топиб туриб болта уради — ақли билан ёради, ўзини қийнамайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Болта (*эркаклар исми*).

◆ **Оёғига** (*ёки* **тагига, илдизига, томирига**) **болта урмоқ** асосини, заминини бўшаштириб, ҳалокатга йўлламоқ, путурдан кетказмоқ. *У [Йўлчи] зулм илдизига болта урди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўз оёғингизга ўзингиз болта қўйманг, дейман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Элмурод ўзининг динга, жаҳолатга қарши бўлган билимини одамларга ёйиш билан домланинг томирига болта ураётганини яхши фаҳмламасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОЛТАЛАМОҚ Болта билан кесмоқ, чопмоқ.

БОЛТАТУМШУҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб данакхўр қуш.

БОЛТАЮТАР Қарчиғайлар оиласига мансуб йиртқич қуш, ўлимтиклар билан овқатланади.

БОЛТИРИҚ Крестгуллиларга мансуб кўп йиллик ўт.

БОЛТЛИ Болти бўлган, болти бор; болт билан маҳкамланган ёки маҳкамланадиган. *Болтли бирикма.*

БОЛУПАР [*ф-т*]: **болупардан айрилмоқ** энг яқин кишисидан, таянчиғидан айрилмоқ.

БОЛУТ *айн.* **эман.**

БОЛУТЗОР *айн.* **эманзор.**

БОЛЬШЕВИЗМ [*р*] Революцион ишчилар ҳаракатининг, революцион йўл билан капиталистик жамиятни ағдариб, коммунистик жамият қуришнинг рус ва жаҳон ишчилар ҳаракати тажрибасини ўрганиш асосида В. И. Ленин томонидан ишлаб чиқилган назарияси ва тактикаси. *Большевизм сиёсий тафаккур оқими ва сиёсий партия сифатида 1903 йилдан буён мавжуддир.* В. И. Ленин, Коммунизмда болаларча «сўллик» касали.

БОЛЬШЕВИК [*р*] Большевизм тарафдори, большевистик партия аъзоси, коммунист (дастлаб Россия социал-демократик ишчилар партиясининг В. И. Ленин бошчилигида 1903 йили партия II съездида ташкил топган революцион кўпчилигига мансуб киши). *Февраль революцияси ғалаба қозонгандан кейин большевиклар очиқ шароитда ишлай бошладилар.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

БОЛЬШЕВИКЛАРЧА *рвш* Большевикларга хос йўсинда, большевикларга ўхшаб, большевиклар каби.

БОЛЬШЕВИКЛАШМОҚ 1 Большевиклар тарафига ўтмоқ, чинакам большевик бўлиб бормоқ.

2 Большевизм руҳи билан суғорилмоқ, большевистик характерга эга бўлиб бормоқ.

3 Большевикларнинг салмоғи ошиб, большевиклар қўлига ўтмоқ.

БОЛЬШЕВИКЛАШТИРМОҚ **большевиклашмоқ** *фл. орт. н.*

БОЛЬШЕВИҚЛИҚ **большевик** *с. белги оти. Мамажон ака бўлса, бутун совет кўпчилиги ва партия жамоатчилиги олдида бошқа колхозларни мусобақага чақириб, бу йилги планни 150 процент бажаришга большевиклик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўзини берган экан. Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

БОЛЬШЕВИКЧА *айн.* **большевикларча.** *Пахта териш ва тайёрлаш ишини большевикча уюштирган илғор район ва колхозлар.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 194.

БОЛЬШЕВИСТИК [*р* большевистский] Большевизмга ва большевикларга оид; большевикларга хос бўлган. *Большевистик газета. Большевистик партия.* ▪ *Большевистик социал-демократия гегемонияси бўлсагина революция енга олади.* В. И. Ленин, Иккинчи дума ва революциянинг иккинчи тўлқини.

БОЛҒА 1 Мих қоқиш, кесувчи асбобнинг мухрасига зарб билан уриш, материал текислаш, эгиш, букиш каби ишларда қўлланиладиган ёғоч дастали пўлат ёки ёғоч асбоб. *Ўроқ билан болға — ишчи билан деҳқон бирлигининг рамзидир.* ▪ *Чоллар келганда, Қудрат темир учқунларини сачратиб, болға урмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тех.* Металларга зарб билан ишлов берадиган механизм.

БОЛҒАЛАМОҚ Болға билан урмоқ, болға билан уриб ишлов бермоқ.

БОЛҒАЛАНМОҚ **болғаламоқ** *фл. ўзл. ва мажх. н.*

БОМАСЛАҲАТ [*ф-т*+*а*] *айн.* **бамаслаҳат.**

БОМБА [*р*<*фр*] Портлатувчи ёки ёндирувчи снаряд. *Атом бомбаси. Водород бомбаси. Бомба ташламоқ.* ▪ *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти қайта-қайта пайдо бўлиб, беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БОМБАРДИМОН [*турк-усм*<*фр*] Бомба ташлаш, бомба ёғдириш, бомба ташлаб қириш. *Бомбардимон қилмоқ.*

БОМБАРДИМОНЧИ 1 Бомбардимон қилувчи самолёт.

2 *с. т.* Шундай самолёт учувчиси.

БОМДОД [*ф-т*] 1 *дин.* Эрта билан кун чиқмасдан ўқиладиган биринчи намоз. *Муздай куз сувига юз-қўлини ювди-да .. ўчоқ бошида ивирсиб юрган хотинидан сўради: — Онаси, болангиз бомдодга чиқиб кетдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бомдод намози** *айн.* **бомдод** 1. *Эрта билан соат олти яримда қўнғироқ товуши билан уйғониб, бомдод намозини ўқиймиз.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Эрта тонг пайти; саҳар. *Бомдодда турмоқ. Бомдод билан жўнамоқ.*

БОНГ [*ф-т*] 1 Баланд овоз, қаттиқ товуш. *Йигитлардан бири .. йўғон товуш билан атрофга бонг урди: «Юраверинг! Майдонга чиқиб, рўйирост чиқиб, ҳақимизни дов қиламиз!».* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қўнғироқ, занг. *Қаердадир узоқда шу кез, бонг уриб паровоз чинқирар.* Д. Файзий. *Командирнинг бу сўзлари бонг овозидай жаранглайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 107.

3 *кўчма* Садо, овоз; чақириқ. *Пленум қарорларида туғилган бу шиор .. ғаллакор ва боғбонларимиз учун жанговар кураш бонги бўлиб жаранглаяпти.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 83. *У эрталаб Зокирни чақириб, «бонг» уришни ва кескин чоралар қўллашни буюрган, шундан кейин шошилинч бюро ўтказилган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БОНУ [*ф-т*] 1 *эск.* Юқори табақаларга, зодагонларга мансуб аёллар унвони.

2 Ҳурмат юзасидан хотинлар исмига қўшиб ишлатилади.

БОП [*ф-т*] Бирор иш, мақсад ёки кимса, нарса учун жуда мос келадиган, муносиб, яхши. *Ўйлаб кўрсам, саркотиб одамга шундан боп совға йўқ экан.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Ер чопишга оғирлик қилар .. аммо сув бўғишга боп кетмон ясатибсиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

-боп [*ф-т*] Қўшма сўзлар таркибида «мос», «муносиб» маъноларни ифодалайди, мас. «*оммабоп*», «*деҳқонбоп*», «*уруғбоп*», «*этикбоп*».

БОПЛАБ 1 **бопламоқ** *фл. рвшдш.*

2 *рвш, с. т.* Ўрнига қўйиб, ўринлатиб, ўхшатиб. *Ёрмат .. қочган болаларнинг орқасидан боплаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаерда, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОПЛАМОҚ 1 Бирор ишни ўрнига қўймоқ, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, яхшилаб ижро этмоқ, ўринлатмоқ, қойил қилмоқ. *Ашулани боплади.* ▪ *Қанақа доклад керак бўлса, секретарим шунга қараб бирпасда боплар эди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Ишни бопламоқ** 1) ишни кўнгилдагидек бажармоқ, ўрнига қўймоқ, қойил қилмоқ. *Булар бу йил ишни боплади, қадамни узун-узун қўйишса арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) ҳаммадан кўра ақллироқ, донороқ иш қилмоқ, ҳаммани доғда қолдирмоқ.

2 Фириб бермоқ, панд бермоқ. — *Бопладимми,— деди Набигул кетига қараб,— йилига олти сўм эмиш, олти тийин бермасман!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

3 Адабини, таъзирини бермоқ (гап билан ёки урушда, курашда ғолиб келиб). [*Ғофир Ҳасанга:*] *Ахир даллол деганда паранжи бўлади-да, чопонни йигит киши кияди!* — [*Холмат:*] *Бопла, азамат, бопла!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.— *Нишолдани маза қилиб еб ўтирган ҳов ану саллалиқни кесак билан боплайми?* — *деди Маҳмуд.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОПЛАНМОҚ **бопламоқ** *фл. мажх. н.*

БОПЛАТМОҚ **бопламоқ** *фл. орт. н.*

БОПЛАШМОҚ **бопламоқ** *фл. бирг. н.*

БОПТА *диал.* Боп. *Ғанивой жуда бопта иш қипти, бунақа ишни йигитнинг хўрози қилади.* С. Аҳмад, Лочин.

БОР I 1 Қўлда, ихтиёрда ёки умуман воқеликда мавжуд бўлган; мавжуд. *Бор имкониятлардан фойдаланмоқ. Бор маблағларни аниқламоқ. Бор кишилар билан иш бошламоқ. Бор гапни айтиб бермоқ.* ▪ [*Отабек*] *бир оз кучини йиғиб олгач, ҳиқилдоқни бор кучи билан сиқа бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ [*Заргаров:*] *Хўп, майли. Борига барака, уёғини оғзаки боплайман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. ‖ *кесим вазифасида* Бўлади; мавжуд. *Отангиз борми? Бугун мажлис бор. Қўнгилдан кўнгилга йўл бор.* Мақол. *Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингнинг ҳам дўсти бор.* Мақол. ▪ *Ҳўш, Содиқ полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Тузукроқ қарасанг-чи,— деди Сувонқул жиддийлик билан,— бўрон кўтарилиш хавфи бор.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўрар кўзим, жоним акам, бормисан?* «Ширин билан Шакар». **Бормисиз** *ёки* **бор экансиз-ку!** узоқ вақт кўринмай, бедарак бўлиб кетган киши келганда ёки бирор киши кўнгилдагидек иш қилганда унга хитобан ишлатиладиган ибора. *Уста Олим келувчининг истиқболи учун ўрнидан турди: «Э уста Фарфи, келинг, келинг, бормисиз!» деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бор бўлинг!** яшаб юринг, ўлманг (кўпинча «ҳорманг!» сўзига жавобан ишлатиладиган ундалма). [*Давлатёр*] *Элмуродни кўриши билан ашулани тўхтатиб, қичқирди: — Ҳорманг, ўртоқ муаллим! Элмурод тўхтади: — Ҳа, бор бўлинг, ишлар қалай?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бойлиққа, давлатга эга бўлган; бой, бадавлат. *Бор бўлсанг, кўролмайди, йўқ бўлсанг, беролмайди.* Мақол. *Бор мақтанса, топилур, йўқ мақтанса, чопилур.* Мақол. ▪ [*Ёрмат:*] *Ука, бор-борича, йўқ ҳолича, ишқилиб бир кунимиз ўтиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 3-ш. эгалик аффиксини олган отлар билан таркибли сифат ҳосил қилади. *Пули бор одам. Қизи бор уй доим саришта.* Мақол. ▪ *Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 *кесим вазифасида* Чама билдиради. *Соат бешлар бор. Ёши йигирмаларда бор.*

◆ **Айтганича (деганича, мақтанганича** ва ш. к.) **бор** худди айтганидек, шундай деб айтишга (дейишга, мақташга) арзирли. — *Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? — Бор,— деди қутидор .. худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Қосимжон бойваччанинг уйларига кўп келаман-да, биламан.— Арслон, арслон деганича бор.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. **Бор бўйича** 1) бошидан-оёқ; бутунича, бутун борлигича. *Бор бўйича суратга олмоқ;* 2) *кўчма* тўлиқ, равишда; кескин. *Масалани бор бўйича қўймоқ.* **Бўлса бордир** балки шундайдир; шундай бўлса ажаб эмас. *Келган бўлса бордир.* **-са**

www.ziyouz.com kutubxonasi

борми агар -гудай бўлса. *Битта-ярим-та одам [Ўрмонжоннинг] хотинига .. кўз олайтирса борми, ҳай-ҳай .. ўзини тополмаса, эшагининг қорнига пичоқ уради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Шуниси (ёки шунчалиги) ҳам борки** шуни ҳам айтиш керакки .. шуни ҳам эътиборга олиш керакки .. *Аммо шуниси ҳам борки, кейинги вақтларда Азизбек Қўқоннинг ёрлиғ ва фармонларини илтифотсиз қолдира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Эс(ёки ақл) борида** вақтни қўлдан бермай, вақтида. *[Юсуфбек ҳожи:] Ҳозир сизларга икки йўл бор: ўғил-қизингни сотиб бўлса ҳам, ўттиз икки тангани Азизбек хазинасига тўлаш, ёки эс борида этакни ёпиб, Азизбекни орадан кўтариш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли бор** иштироки бор, иштирок этган, қатнашган. *[Мансур:] Зуҳранинг йўқолишида бу афандининг қўли бор. Иши терговга берилсин.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

БОР II *[ф-т] кт.* Марта, дафъа, карра. *[Элмурод] Гулсумни бир неча бор кўздан кечирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У [Жапақ] бугун биринчи бор ўзига келгандай бўлди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Эй ўғил, дунёда бўлмоқ истасанг олижаноб, Уқиғил мактаб келиб, зинҳор ўқи, минг бор ўқи.* Ҳамза.

БОР III *[р<лат]* Соф ва бирикма ҳолида медицина ва техникада кенг қўлланиладиган химиявий элемент.

БОРА *[ф-т] кт.* 1 Соҳа; хусус, ҳақ.

2 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **борасида**).

БОРА-БОРА 1 **бормоқ** *фл. такр. рвшдш.*

2 *рвш* Вақт ўтган сари, борган сари, тобора; охир-пировардида. *Қасали бора-бора улғайди.* ▪ *Дастлабки кунларда қишлоқ аҳолисининг диққати жалб бўлган янги домла бора-бора назардан тушиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОРАСИДА *кўм. вазифасида кт.* Соҳасида, хусусида. *Меҳнат борасида ўзини кўрсатмоқ.*

БОР-БУД Бисотдаги бор нарса, мол-мулк, дунё, буд-шуд. *Худо кўрсатмасин, босмачи қуримаса, бор-будимиздан айрилиб қоламиз!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БОРГОҲ *[ф-т] эск. кт.* Мансабдорларнинг, зодагонларнинг даргоҳи; қабулхонаси. *Ёдгор .. шу ондаёқ «амирнинг арки бутун қуббаю боргоҳлари билан бирга ер тагига чўкиб кетар», деб ўйларди.* Айний, Дохунда.

БОРДИ-КЕЛДИ 1 Бир-бириникига бориб-келиб туриш, ўзаро яқин муносабат, алоқа; бориш-келиш. *[Тожибой] Олаҳўжа махсум менинг тоғам бўлади. Илгари қариндошлик йўли билан унча-мунча борди-келдим бор эди. Кейинги вақтларда алоқани тамом узганман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ҳаётда учраб турадиган майда-чуйда, икир-чикир ташвишлар, машаққатлар. *Эргаш ҳали гўдак эди, дунёнинг борди-келдисини билмас .. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОРДИРМОҚ **бормоқ** 1—5, 8 *фл. орт. н.*

БОРДИ-Ю *шарт. боғл., с. т.* Мабодо, агар, башарти. *Борди-ю, ҳеч нима чиқмади, унда ишончли одамдан юбораман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу савол бошига келганда кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: «Борди-ю, шу бўлса-чи?»* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОРДОН *[ф-т]* 1 Қобиғи олинмаган қамишдан тўқилган қалин дағал тўшама. *Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ бўйида сершох тол тагига сув сепиб, бордон тўшаб қўйилган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шундай тўқимадан тайёрланган махсус қоп, идиш. *Бир бордон буғдой.* ▪ *Йўлчи ошхонадаги бордонга буғдойни ағдариб, ҳовлида чолдан ҳақини олиб тураркан, қаршидаги уйдан илжайиб Абдушукур чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОРДОНДАЙ, ~**дек** *с. т.* Семиз, йўғон одам ҳақида. *Бордондай хотин.* ▪ *Рўзғорни қўлингга олиб, бордондай семириб ўтирасанми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОРЖОМ *[р<груз]* Шифобахш минерал сув (Грузиянинг Боржоми шаҳри номидан).

БОРИБ-БОРИБ 1 **бормоқ** *фл. такр. рвшдш.*

2 *рвш* Охир пировардида, пировард-натижада. *Колхоз ташкил бўлгандан кейин менга ёзув-чизув ишига қарашиб юрган эди, бориб-бориб ўз-ўзидан секретарь бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОРИ-ЙЎҒИ *қ.* **бор-йўғи.**

БОРИЛМОҚ 1 **бормоқ** 1—3, 5 *фл. ўзл. н. Вокзалга қандай борилади?*

2 **бормоқ** 1, 2, 4—6, 9, 10 *фл. мажҳ. н. ЎзССРнинг хўжалик ҳаёти давлат халқ хўжалик плани билан белгиланиб, шу план асосида олиб борилади.* «ЎзССР Конституцияси».

БОРИНГКИ *кирш с.* Хуллас, қисқаси. *Боғда олма, узум.., боринғки, йўқ нарса йўқ.* ▪ *Бегим .. сизда вижсон, инсоф, ваъда, вафо, яхшиликни билиш, боринғки одамгарчиликдан ҳеч гап йўқ эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОРИЧА *рвш* Борига қараб, борига яраша; борини ишга солиб. *Ука, бор — борича, йўқ — ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Очадиган синфимизга иложи борича камбағал болаларини йиғмоқчимиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен ҳам оёқларимга тикан кирганига қарамасдан жонимнинг борича уни қувлар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Погодин овозининг борича қичқириб, Сувонқулни чақирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БОРИШ-КЕЛИШ 1 Бир бориб, қайтиш. *Бориш-келиш — олтмиш километр.*

2 Бир-бириникига бориб-келиб туриш, ўзаро яқин муносабат, алоқа; борди-келди. *Қариндошлар билан бориш-келишингиз борми?* ▪ *Мулла Тароб .. ҳеч бир киши билан бориш-келиш қилмас экан.* Айний, Эсдаликлар.

БОРИШМОҚ **бормоқ** 1—5 *фл. бирг. н. Отларни хирмон яқинидаги каллак урилган тутларга боғлаб, ўзлари хирмонга пиёда боришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БОР-ЙЎҒИ 1 Бисотида, ихтиёрида бўлган ҳамма нарса; бойлиқ, буд(у)-шуд. *Ёмон билан ошна бўлсанг, бор-йўғингни қашлайди.* Мақол. ▪ *Сан-Маринода бўлган бир қарта ўйинида бор-йўғини бой бергандан кейин .. минг тилла бараварига қулоғини тиккан эди, бир испан бойваччаси ютиб, шартта кесиб ташлаган.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг. *Бечораниинг бор-йўғи пешанасидаги боласи шу—бизнинг келинимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаммаси бўлиб; атиги. *Мажлисга бор-йўғи беш киши келди.*

БОРЛИҚ 1 **бор** I 1, 2 *с. мавҳ. от.* Пул борликка **бор-у, оз-да.** ▪ *Бир парча ерларинг борлигини эшитар эдим, қўлларингдами?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек Зайнабнинг шу қадар юрак дарди борлигини биринчи марта билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бойлик; тўқлик. *Борликдан мақтанма.* Мақол.

БОРЛИҚ 1 *филос.* Объектив дунё, бутун олам, мавжудот. *Материализм табиатни бирламчи, руҳни иккиламчи деб билади, биринчи ўринга борлиқни, иккинчи ўринга тафаккурни қўяди.* В. И. Ленин, Эмпириокритицизмнинг ва диалектик материализмнинг билиш назарияси. *Сутдек ойдин кеча .. Борлиқ уйқуда.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 *филос.* Ижтимоий турмуш шароитлари мажмуи. *Материализм умуман борлиқ онгга эмас, балки онг борлиққа боғлиқ, деб баён қилар экан, материализм инсониятнинг ижтимоий турмушига татбиқ этилганда, ижтимоий онгни ижтимоий борлиққа боғлиқ деб қарашни талаб қилади.* В. И. Ленин, Карл Маркс.

3 Қишининг бутун вужуди, туриш-турмуши. *Унинг [Йўлчининг] фикри .. бутун борлиғи Гулнор хаёли билан банд.* Ойбек, Қутлуғ қон. *[Жамила ҳокимга:] Мен сизнинг чўрингизман, шафқат қилинг, бу йигит менинг ҳаётим, борлиғим, ундан жудо бўлсам, менинг ўлганим!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Барча, ҳамма, бутун. *Ўзбек ойим ўғлининг «ўлганнинг устига чақиб тепиш» қабилидан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўкади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БОРМОҚ 1 Сўзловчи ёки кузатувчининг турган жойидан, ёнидан, назаридан узоқлашмоқ, нари кетмоқ, наридаги жой, манзил томон ҳаракат қилмоқ, жўнамоқ, йўл олмоқ. *Ҳозир вокзалга бораман.* ▪ *— Нима бўлди сизга, қаёққа борасиз? — Марғилонга.— Бугун кеч бўлиб қолди, эртага кетарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умуман бирор йўналишда, йўлда нари томон ҳаракат қилмоқ, илгариламоқ, узоқлашмоқ. *Поезд .. бепоён саҳродан борар эди, эртасига эрталаб бир соатга яқин тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Йўл юриб, наридаги бирор жойга, манзилга етмоқ.— *Шу ердан.. Шайхантовургача қанчада борасиз? — Кўз очиб юмгунча.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қисм мудофаа линиясига боргандан кейин Аҳмаджон ҳовлига хат ёзди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Жўнатилган, тарқатилган жойдан, манбаидан наридаги жойга етмоқ (овоза, гап, хат-хабар ва ш. к. ҳақида). *Сиздан бир марта ҳам хат бормади. Бу хабар Самарқандга ҳам борди.* ▪ *— Қалай? — деди Сафаров ўқиш тамом бўлгандан кейин. Бўтабой ўйлаб туриб: — Бизнинг қишлоқдан ҳам маълумот борган эканда, а? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *(ў-п. к. билан)* Бирор транспорт воситасидан фойдаланиб, нари томон юрмоқ. *Трамвайда бормоқ. Самолётда бормоқ.* ▪ [*Қурбон ота:*] *Намангангача машинада борсангиз, у ёғи яқин,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Бирор жойда, бирор киши ҳузурида бўлмоқ; ташриф буюрмоқ. *Тўйга борсанг, тўйиб бор.* Мақол. ▪ *Сотиболди хўжайинининг олдига арзга борди.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Канизакни кўргани борган эдим. Зиёдахон ўша ерда экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Давом этмоқ, қатнамоқ. *Ғижим рўмол тўқийман, мактаб бориб ўқийман.* «Қўшиқлар».

5 Ўз ишида, фаолиятида ёки тараққиёт жараёнида бирор йўлдан кетмоқ, бирор йўналишда ҳаракат қилмоқ. *Совет мамлакати халқ хўжалигини тез суръатлар билан ривожлантириб, дадил олға бормоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1957, 31 март. *Улуғ Ленин! Сенинг йўлингдан Бормоқдадир, жасур авлодинг!* Ғайратий.

6 Давом этмоқ, бўлмоқ, кетмоқ (иш, суҳбат ва ш. к. ҳақида). *Қизғин суҳбат боряпти. Гап кадрлар ҳақида боряпти.* ▪ *Сен мактабга қадам қўйган йилингда, Ғарбда Ватан учун борар эди жанг.* Э. Раҳим. | Давом этмоқ, ўтмоқ, кечмоқ (вақт ҳақида). *Кунлар кетидан кунлар борар эди.*

7 Қўйилмоқ, кўрсатилмоқ (спектакль, томоша ва ш. к. ҳақида). *Кинотеатрда янги фильм бораётир.*

8 Бемалол кирмоқ, сиғмоқ. *Тахта қаттиқ экан, мих бормаяпти. Этик оёғимга бормаяпти.*

9 *(ж. к. билан)* Сони, миқдори, катталиги жиҳатидан юқори чегарага етмоқ, эришмоқ. *Қўйлар (сони) беш юзга борди.* ▪ *Одамда мия пўстлоғининг сатҳи, ўртача олганда, 1250 кв. см бўлиб, отда 350 кв. см.га ҳам бормайди.* «Анатомия». | Давом этиб, ривожланиб бирор даражага етмоқ, бирор оқибатга келмоқ. *Аҳвол шунгача борди.* ▪ *Отабек ёрилиш даражасига бориб қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўтиб (кечиб) бирор паллага етмоқ (вақт ҳақида). *Тонг отарга бориб, кўзи ёриди.* ▪ *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб кетди. ..ярим кечага борганда икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Яшаб, улғайиб, бирор ёшга етмоқ, кирмоқ. *Звено пахтакор бригада звеноларидан бўлиб, унинг бошлиғи олтмишларга бориб қолган, .. Зокир ота эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

10 Етакчи феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг даражама-даража ривожланишини билдиради. *Шамол кучайиб бораётир. Беморнинг аҳволи яхшиланиб боряпти. Тонг ёришиб бормоқда. Вақт ўтиб бормоқда.* ▪ *Башорат синглисининг кўз ўнгида ўзгариб бораётганини сезарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Етакчи феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг давомийлигини билдиради. *Содиқ уни [Отабекни] Қўқон дарвозасидан чиқариб, то карвонларга қўшилиб олгунча таъқиб этиб борган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нима бўлса ҳам, теварагидаги кўклам безакларини кўздан кечира борадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Етакчи феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. *Золотарёвка қишлоғига Аҳмаджон ва унинг бўлинмаси ҳаммадан бурун кириб борди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу ёз пахтани кўриш учун хўжайин чиқиб борди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

11 Қўшма феъл таркибига киради, мас. *бориб етмоқ, бора қолмоқ, ёзиб бормоқ.* ▪ *Хўжайин Самарқанд борса, тўғри бизникига бориб тушар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшнининг боласи югуриб кириб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Олиб бормоқ** 1) бошлаб, йўл кўрсатиб бирга бормоқ. *Жўнар олдида Ўрмонжон Сидиқжоннинг қулоғига «меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан етиб бораман» деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) йўл бошлаб етказмоқ, эриштирмоқ. *Ўртоқ Ленин деҳқонларга қашшоқлик ва жаҳолатдан чиқиш учун бирдан-бир йўлни кўрсатиб берди, .. бу йўл колхоз йўли, социализмга олиб борадиган йўл.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) элтмоқ, элтиб бермоқ. *Бу нарсаларни уйга олиб бор.* ▪ [*Йўлчи*] *Анча ергача кузатиб уни [Ёрматни] турмага олиб боришларини англагач, ноилож орқага қайтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. 4) узатмоқ, чўзмоқ. [*Отабек*] *эшик занжирига қўлини олиб боргани ҳолда ўйланиб тўхтади ва эшикни очмай орқасига қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 5) бирор даражага, чегарага етказмоқ. *Биринчи квартал планини 150 процентга олиб бордик;* 6) бошқармоқ. *Ўртада Эраш Ҳамроқулов раислик қилиб, мажлисни олиб бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи; 7) мунтазам равишда амалга оширмоқ, ўтказмоқ. *Иш олиб бормоқ. Тажриба олиб бормоқ.* ▪ *Одамларнинг ўт кечиб, сув кечиб олиб борган курашлари натижасида турмушлари қандай ўзгарганлигини кўрсатмоқчи, холос.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

12 Жўналиш келишиги формасидаги отлар билан ишлатилади ва маъно жиҳатидан бош ёки жўналиш келишиги формасидаги отлар билан келган «қилмоқ» сўзига тўғри келади. *Тоҳиржон болалигига бориб, тихирлигини қўймади.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Жувон бу гапни ҳазил аралаш айтдими, чин айтдими, Сидиқжон фарқига боролмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Хотин секин уҳ тортди. Нотиқ буни пайқаб «тўсатдан қаттиқроқ танқид қилдим, шекилли» деган андишага бориб, сўзини йўқотиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

◆ **Бориб турган** белги-даражанинг ортиқлигини ифодаловчи ибора. *Бориб турган ёлғончи.* ▪ *Мен бўлсам, отам бориб турган камбағал бўлгани учун у ўртоғимга узил-кесил жавоб қила олмасдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Борса келмас** *фолк.* борган одам қайтиб кела олмайдиган, жуда хатарли афсонавий жой. **Нари борса** *қ.* **нари. Ой бориб, омон кел** *қ.* **ой. Пичоқ бориб суякка тақалди** *қ.* **суяк. Тил бормайди** *қ.* **тил** 2. **Юрак бормайди** юрак бетламайди, юрак безилдайди. **Қайга борай?** нима қилай, қайдан ва нимадан нажот топай. *Ўзимдан чиққан балога, қайга борай давога!* Мақол. **Қўл бормайди** *қ.* **қўл.**

БОРОНА [*р*] Ҳайдалган ерни текислайдиган ва кесакларини майдалайдиган қишлоқ хўжалик қуроли; сихмола. *Дискли борона. Зигзаг борона. Борона қилмоқ.* ▪ *Плуглар орқасига тиркалган бороналар .. ханжар тишлари билан кесакларни чайнаб, майин тупроғини чиқариб борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БОРОНАЛАМОҚ Ҳайдалган ерга борона солиб юзини текисламоқ, моламоқ. *Шудгорларни бороналамоқ.*

БОРОНАЛАНМОҚ **бороналамоқ** *фл. мажҳ. н.* *Баҳорда ер етилиши билан бороналаниб, чигит экилади.*

БОРТ [*р*<*голл*]1 Кема, юк машинаси ва ш. к.нинг ёни, ён девори. *Борти баланд трактор прицеплари.*

2 Фақат келишик аффикси олган формаларда самолёт, кема ва ш. к.нинг ичи маъносини билдиради, мас. *са-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

молёт бортига, кема бортида, корабль бортидан.

БОРТМЕХАНИК [*р*] Учувчининг учиш аппарати, мас. самолёт, ва унга ўрнатилган ускуна ва асбобларни ишга солиб, назорат қилиб борувчи масъул ёрдамчиси.

БОРШЧ [*р* борщ] Лавлаги, карам ва бошқа сабзавот, резаворлар ҳамда гўшт солиб пиширилган қайнатма суюқ овқат; карам шўрва тури.

БОСАР-ТУСАР: **босар-тусарини билмай қолмоқ** ҳаддан ташқари мағрурланиб, кеккайиб кетмоқ, манманликка кетиб, ҳеч кимни ва ҳеч нарсани назар-писанд қилмай қўймоқ. *Ҳасанча, анави Сойиб танбурчига ўхшаганлар «хўжайин-хўжайин» дейишавергач, босар-тусарини билмай қолди.* С. Маҳкамов, Шогирд.

БОСАР-ТУТАР *айн.* **босар-тусар.**

БОСВОЛДИ Олапўчоқ, эти юмшоқ ширин қовун.

БОСИЛМОҚ 1 босмоқ 1, 2, 4—8, 10, 13, 14, 15, 16 *фл. мажх. н. Тепки босилди. Минг километр йўл босилди. Мақола босилиб чиқди.* ▪ *Қинғир-қийшиқ сертупроқ кўчанинг ҳар ер-ҳар ерида пастак, томига пичан, беда босилган уйлар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб узоқ юрди.* Ойбек, Навоий.— *Ўлтиринг, ўлтиринг меҳмон! — деди уста Фарфи — ошга сабзи босилди,— пишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 босмоқ 2, 10, 14 *фл. ўзл. н. Оғриқ босилди. Оёғимнинг қалтироғи энди босилди. Ғовур босилди.* ▪ *Шамол дам кўтарилиб, дам босилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тонг ёришганда жанг бир оз босилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Тартибга тушиб, сиполашиб қолмоқ, вазминлашмоқ, қуйилмоқ, тийилмоқ.— *Анча босилиб қолган, ҳаётга қайтган йигитимиз шу бўлади,— деди Исмоил.* «Ёш ленинчи», 1963, 6 июнь.

БОСИМ I *физ.* Юза бирлигига тўғри келадиган куч. *Қон босими. Атмосфера босими.* ▪ *Жисм сиртига перпендикуляр таъсир этувчи куч босим кучи дейилади.* «Физика».

БОСИМ II *рвш* Тин олмай, сурункасига. *Уч кун босим ишладим. Бир ҳафта босим қор ёғди.* ▪ *Ўзича «бугун сен ҳам дам ол, икки ҳафтадан бери босим қум кечавериб чарчагандирсан» деди ва хром этигини кийди* [*Элмурод*]. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БОСИМ III *эск. айн.* **урғу.**

БОСИМЛИ *физ.* Бирор босимга эга бўлган. *Юқори босимли буғ қозон.*

БОСИНҚИ Сунъий равишда пасайтирилган; паст, бўғиқ. *Босинқи кулги.* ▪ *Идоранинг ҳовлисида ўн чоғли одам нима тўғридадир босинқи товуш билан сўзлашиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БОСИНҚИРАМОҚ Ёмон туш кўриб, тушида қўрқиб безовта бўлмоқ, уйқу аралаш гапирмоқ, алаҳламоқ. *Мен: «Йўлдошев, босинқираяпсизми? Тинч ётинг!» деб кулдим ва уни ётқизиб қўйдим.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Воҳид худди ёмон туш кўриб босинқирагандек, кўзларини очиб чуқур нафас олди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

БОСИРИҚ I **1** Ёмон туш, даҳшатли туш. *Урушда кечирганлари қора босириқдай, баъзан хотирдан ўтажак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *диал.* Ёпиқ, от ёпиғи.

БОСИРИҚ II *диал. айн.* **босим** II.

БОСИРИҚМОҚ *диал.* Босинқирамоқ.

БОСИРҚАМОҚ *диал.* Босинқирамоқ.

БОСИШМОҚ босмоқ 1, 2, 4—8, 10, 11, 13, 15, 16 *фл. бирг. н.*

БОСИҚ 1 Босиғлиқ, босилган; эзилган; пачоқроқ.

2 Чеккага ёки пешанага туширилган (бош кийими, дўппи ҳақида). *Беқасам тўн, қўш шоҳи қийиқ, тус дўпписи манглайда босиқ.* Ойбек.

3 Ўзини тута биладиган, оғир, вазмин; сипо. *Босиқ киши.* || *Ўшаларнинг гапи гап. Сенам, укам, ловиллаб кетмагинда. Ҳа, босиқ бўл!* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Босинқи, вазмин; салмоқли, салмоқдор.— *Билдим, билдим,— деди ҳалиги одам босиқ товуш билан, майли, даф бўла қолсин. Шу билан қутулган бўлсак яхши бўпти.* С. Зуннунова, Гулхан. || — *Шўро даврида қадрингизни топасиз, синглим,— Ўтап босиқ гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Вали ака.. кейин босиғи билан гапирди: — Бекор хафа бўласиз, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БОСИҚЛИК босиқ 3, 4 *с. белги оти. Маҳкамнинг босиқлиги .. уни Очилга нисбатан бир неча ёш катта кўрсатарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ашуралининг овозидаги босиқлик йўқолди, қалбига ғазаб тўлди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Умурзоқ ака .. босиқлик билан сўзларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БОСИҒЛИҚ Устма-уст тахлаб, босиб қўйилган.

БОСМА I **1** Босмахонада босилган, чоп қилинган, нашр этилган. *Қўлёзма ва босма асарлар.* ▪ *Босма сўз миллионларча газетхонларнинг ижодий фикрини оширсин.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 158. | Босмахонада босишга оид, босиш, чоп қилиш, нашр этиш билан боғлиқ бўлган, шу мақсад учун белгиланган. **Босма лист** *қ.* **лист. Босма ҳарф** 1) босмахона ҳарфи; 2) босма асарларда қўлланиладиган ёзув. **Тош босма** тошга ўйилган қолип ва унинг ёрдамида босиш усули ва шу усулда босилган, нашр этилган нарса. **Босмага тайёрлаш** қўл ёзмани босиш учун тайёрлаш.

2 *от, эск. айн.* **нашр.** *Эҳсон стол устида ётган бир китобчани Саидийнинг олдига сурди: — Буни кўрдингизми? Иккинчи босмаси.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Махсус усулда (тўқимасдан) тайёрланган (жун буюмлар ҳақида). *Босма чакмон. Босма кигиз.*

4 *от* Сиёҳни шимиб оладиган қоғоз ва шундай қоғоз ўрнатилган асбоб.

БОСМА II Баландга юк кўтариш учун хизмат қиладиган, ричаг шаклидаги дастаки асбоб.

БОСМАХОНА Босма асарлар чоп қиладиган корхона; матбаа, типография. *Гражданларнинг бу (матбуот эркинлиги) ҳуқуқлари меҳнаткашларга ва уларнинг ташкилотларига босмахоналар.. бериш йўли билан таъминланади.* «ЎзССР Конституцияси».

БОСМАЧИ 1 Босмачилик ҳаракатининг қатнашчиси.

2 Босқинчи, босқинчилик қилувчи; ўғри, бандит.

БОСМАЧИЛИК 1 *тар.* Қулоқлар ва буржуа миллатчиларнинг Октябрь инқилобидан сўнг (1918—1923 йилларда) Ўрта Осиёда бош кўтарган қуролли контрреволюцион ҳаракати.

2 Босқинчилик, бандитлик, ўғрилик.

БОСМОҚ 1 Устига оёқ қўймоқ. *Қурбақани боссанг, вақирлайди.* Мақол. | Устидан юрмоқ, ўтмоқ, устидан юриб, ўтиб эзмоқ, шикастламоқ ёки ўлдирмоқ. [*Отабек*] *туш кўрар эди. Қайтиб чаманга кирса, бир сигир гулни босиб, янчиб ўтлаб юрган эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Куч билан сиқмоқ. *Тепкини босмоқ. Кўнғироқ кнопкасини босмоқ.* ▪ *Ҳамма ўрнидан турди. Асқар ота ҳам турмоқчи бўлган эди, оқсоқол етиб келиб елкасидан босди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.— *Ие, Обиджон,— тиржайиб гапирди Қамбар,— мен ўйловдимки, улоқни тақимга босиб келасиз, бу ерда қозон осамиз деб.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тирамоқ, таямоқ. [*Отабек*].. *ўнг ёнини босиб кўрпага бурканди, шундан кейин тинч ухлаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Зиёдилла ... кўкрагини столга босиб, ўйга толди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Куч билан сиқиб из қолдирмоқ, из туширмоқ. *Печать босмоқ. Тамға босмоқ. Читга гул босмоқ.* **Бармоқ босмоқ** *қ.* **бармоқ** 1. | Зарб билан уриб ишлаб чиқармоқ, зарб қилмоқ. *Танга, чақа босмоқ.*

3 *физ.* Ўз оғирлиги ёки эластик кучи билан таъсир қилмоқ, сиқмоқ. *Суюқликлар ҳар томонга баравар куч билан босади.*

4 Чоп қилмоқ, нашр этмоқ, босма ҳарф билан ёзиб чиқармоқ. *Китоб босмоқ. Текстни машинкада босиб кўпайтирмоқ. Суратини босиб чиқармоқ.* ▪ — *Бу ерда ўтган можарони Кумрихонга айтиб беринг, ҳикоя қилиб ёзсин, албатта, босиб чиқарамиз,— деди.* А. Қаҳҳор, Бек.

5 Устма-уст тахламоқ, йиғиб қўймоқ. *Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сотиб олиб, саройига босиб қўяди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ниқтаб солиб қўймоқ, зичлаб жойламоқ ёки ортмоқ. *Қанорга ун босмоқ. Аравага беда босмоқ.*

6 Тўшамоқ, ётқизмоқ. *Йўлга шох босмоқ.* ▪ *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 Қўймоқ, суртмоқ, тортмоқ. *Бу ким бўлди? .. Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

8 Илгари сурилмоқ, илгарилаб бормоқ, юрмоқ. *Бизнинг йигитни ҳам, катта масофани пиёда босгани учунми, кун хила бетоқат қилган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Босиб ўтмоқ** 1) маълум масофа йўл юрмоқ. *Қисм бир неча километр йўлни жанг билан босиб ўтиб, кечга яқин Золотарёвка қишлоғининг кираверишида тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) кесиб ўтмоқ, устидан ёки ёнидан ўтиб кетмоқ. *Биз Тошкентни босиб ўтдик.* ▪ *Султонали Мирзо Солиҳ махдум кўчасини босиб, тўғрига ўтди, ўн қадамча юриб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 3) *кўчма* енгиб ўтмоқ, енгмоқ, орқада қолдирмоқ. *Сенинг йўлинг билан ғовларни Босиб ўтдик қилмасдан писанд.* Ғайратий. **Йўл босмоқ** *қ.* **йўл** 6. **Олға** (*ёки* **олдин, илгари**) **босмоқ** 1) йўл юриб, илгари сурилмоқ, илгариламоқ. *Халқ тўлқини, .. олға босди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* равнақ топмоқ, ривожланмоқ; олға силжимоқ. *Соат сайин ишларинг олдин боссин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

9 Ўрамоқ, қопламоқ, қамрамоқ. *Уни муздек тер босди. Кўзини уйқу босди. Моғор босган нон. Ҳамма ёқни қор босди. Осмонни булут босди. Атрофни жимжитлик босди. Дунёни сув босса, ўрдакка нима қайғу.* Мақол. ▪ *Ўчоқдаги ўтни секин-секин кул босди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўтгеннинг кўз олдини қоронғилик босди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

10 Тинчлантирмоқ, тинчитмоқ, тийиқмоқ; эпга солмоқ. *Жанжални босмоқ. Тўполонни босмоқ.* ▪ *Раис қўнғироқ чалиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. | Эпга олмоқ; ҳовуридан туширмоқ. *Ҳайдар ота сал босармикинман деб: — Қўй энди, озор берма, кўнгли яримта,— деган эди, Асрорқул қайта авж олди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Ўзини босмоқ** ўзини оғирликка олмоқ, ўзини тутмоқ, тиймоқ. *Отабек ўзини нечоғлик босиб, ушлаб келган бўлса ҳам, .. энди ичидан қайнаб-тошиб кетган ҳиссиётни босолмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўпкасини босмоқ** 1) *айн.* **ўзини босмоқ**; 2) ўзини йиғидан тутмоқ.— *Йиғлама қизим, йиғлама,— деди Онахон, ўпкасини зўрға босиб.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Қамайтирмоқ, пасайтирмоқ ёки йўқотмоқ. *Дори оғриқни тақка босди.* | Қондирмоқ. *Чанқоқни босмоқ.* ▪ *Шафтолининг сершарват этлари ёзнинг иссиқ кунларида.. «чанқоқ босди» бўлади.* Қ. Маҳмудов, Мевалар.

11 Куч, зўрлик билан бостириб келмоқ, бостириб кирмоқ. *Кунлардан бир кун мана шу бойнинг уйини куппа-кундуз куни намозгар пайтида ўғри босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Босиб олмоқ** зўрлик билан эгаллаб, тортиб олмоқ, ишғол қилмоқ, забт этмоқ. | Тўсатдан келмоқ, келиб қолмоқ. *Уйни меҳмон босди.*

12 Қуламоқ, ағнамоқ. *Бу ғўзил босиб қолмаса, деб қўрқаман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

13 Ушлаб, чегириб қолмоқ. *Ишлаган ҳақини қарзига босиб қолибди.*

14 Устун келмоқ, устун келиб ошиб тушмоқ. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳалиги гажакдор жувон икки қўлини ҳам, овозини ҳам баланд кўтариб ғала-ғовур, шовқинни босиб тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

15 Қайириб тикмоқ, бостирмоқ. *Дастурхоннинг четини босмоқ.*

16 Махсус усулда (тўқимасдан) тайёрламоқ (кигиз, жун мата ҳақида).

◆ **Босиб ишламоқ** бирор ишни сурункасига, тўхтатмай ишлаб бажармоқ, зўр бериб ишламоқ. *Кечгача босиб ишладик, жуда толиқдим.* F. Fулом, Тирилган мурда. **Ем босди** отга ем берилгандан кейин уни совутиш, бирмунча вақт салт миниб юриш. *Отимнинг бир одати бор эди, икки хуфтондан кейин ем берди, .. сўнгра майдонда ем босди одати бор эди — деди Мирзахон Гўрўғлига.* «Зулфизар билан Авазхон». **Ён босмоқ** *қ.* ён. **Оёққа босмоқ** *қ.* **оёқ. Салобати босди** *қ.* **салобат. Тош** (*ёки* **палла**) **босмоқ** 1) ҳажми кичкина бўлгани ҳолда оғир, салмоқдор бўлмоқ. *Пўкак тош босмайди;* 2) оғир келмоқ, салмоғи жиҳатидан устун келмоқ. *Тарозининг бир палласи босиб кетди.* **Фалокат босди** *қ.* **фалокат. Ўрнини босмоқ** *қ.* **ўрин** 6. **Қадам** (*ёки* **оёқ**) **босмоқ** 1) қадам қўймоқ, қадам ташламоқ, қадам ташлаб юрмоқ. *У [Мардонбек] кескин бурилиб, қоя чўққиси сари илдам қадам босади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи; 2) бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. *У бизникига қадам босмай қўйди.* ▪ *Полк дам олиб ётган бепоён, кун тушмас қалин ўрмон Аҳмаджоннинг назарида дунё яралгандан бери одам оёқ босмаган жойларга ўхшаб кўринди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 3) *кўчма* бирор йўлда, йўсинда хатти-ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. *Тиканнинг заҳрини тортган оёғини билиб босади.* Мақол. ▪ *У баъзан .. Ўрмонжондан бирон қадам олдинда юришга интилар, шунинг орқасида баъзан ножўя қадам ҳам босиб қўяр эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қамчи босмоқ** *қ.* **қамчи.**

БОСТИ-БОСТИ: бости-бости бўлмоқ улғаймасдан, барчага ошкор бўлмасдан тинчимоқ ёки хаспўшланмоқ (бирор жанжалли иш, можаро ва ш. к. ҳақида). *Оқибатда машина брак қилинди, вақт, сарф-харажат ҳайф кетди, биронта жавобгарликка тортиладиган шахс топилмади, иш бости-бости бўлиб кетди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. **Бости-бости қилмоқ** улғайтирмасдан, барчага ошкор қилмасдан тинчитмоқ ёки хаспўшлаб, устини ёпиб, силлиқлаб юбормоқ. *Тўполонни бости-бости қилган бежирим новча йигитнинг кимлигини сўраб қолди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БОСТИРИЛМОҚ *фл. мажҳ. н.* **бостирмоқ**. *Иш оёққа бостирилди. Товуққа тухум бостирилди. Бир йилга етарли силос бостирилди.* ▪ *Сув устига икки ёғоч ташлаб, шох солинган, тупроқ бостирилган лопиллама ингичка кўприкдан ўтиб, улар Ҳадра томон бурилдилар.* Ойбек, Улуғ йўл.

БОСТИРИҚ Овқат, дори ва ш. к. устидан истеъмол қилинадиган бошқа овқат ёки ичимлик. *Жаймоқ ака .. оғзига солган тўрт дона мош, гуручни ўн мартаба думалатиб ютар экан, .. устидан бостириқ қилинган сувда оқиб, ичкарига аранг юмалар эди.* «Сирлар».

БОСТИРМА 1 Тўрт томони ёки икки ёни ва олди очиқ қурилма, сарой. *Бостирма солмоқ.* ▪ *Ичкарида, дарвозанинг тўғрисида узун кетган, олди очиқ бостирма.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Усти ёпиқ узун йўлак.

БОСТИРМОҚ 1 босмоқ 1, 2, 4—6, 9, 10, 15, 16 *фл. орт. н. Ҳужжатга печать бостирмоқ. Қўлёзмани машинкада бостирмоқ. Ариқларнинг четига чим бостирмоқ. Ошга сабзи-пиёз бостирмоқ.* ▪ *Бостириб суғориш усулини қоралаб, най усули билан суғоришни тавсия қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўктам .. дўппини бостириб кийган.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Комилжон бостирган тухумлар жўжа бўлмай палағда чиқиб қолдилар.* И. Раҳим, Ихлос. **Бостириб келмоқ** 1) куч, зўрлик билан босиб келмоқ, босмоқ. *Душман бостириб келди;* 2) беҳосдан келиб қолмоқ. *Колхознинг тажрибакорлари яқин ўртада ногаҳон бостириб келишлари аниқ эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Бостириб кирмоқ** куч, зўрлик билан босиб кирмоқ, кириб келмоқ. *Эй, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 *айн.* **босмоқ** 10. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Устидан оғир нарса билан босиб қўймоқ. *Тувоқнинг устидан тош бостирмоқ.*

4 *айн.* **босмоқ** 15. *Дастурхоннинг четини бостирмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

БОСТО́Н [*р<инг л*] Юқори навли костюмбоп бир турли жун газлама. *Бир костюмлик бостон.* || *Бостон костюм.*

БОСҚИ 1 *с. т.* Болаларда бўладиган бўғма касаллиги.

2 *диал.* Босқин.

БОСҚИН Ўғирлик ёки босқинчилик мақсадида қўққисдан қилинган ҳужум, бостириб келиш, бостириб кириш.

БОСҚИНЧИ 1 Куч, зўрлик билан бостириб келиб таловчи қуролли ўғри; босмачи, бандит. *Бу ўша — Юсуфбек, хотинини ўғирлаб кетган босқинчи.* Х. Ахророва, Орифнинг давлати.

2 Ўзга юртни, элни босиб олувчи, таловчи; тажовузкор.

БОСҚИНЧИЛИҚ 1 Куч, зўрлик билан бостириб келиб талаш, ўғрилик, босмачилик, бандитлик.

2 Ўзга юртни, элни босиб олиш, талаш, истилочилик, тажовузкорлик. || *Империалистларнинг босқинчилик сиёсати.*

3 Бировнинг номусига тегиш, тажовуз қилиш. [*Тантибойвачча*] *Гулнорга босқинчилик қилишга Жондорбойни шерик қилмоқчи бўлди-да, пиёладаги аччиқ чойни хўплаб, гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОСҚИЧ 1 Зинанинг, нарвоннинг ҳар бир поғонаси: *Мадраса ичига бормай, ўша ерда .. бир тош босқичга отам қадам босди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *кўчма* Ўзаро боғланган қуйи ва юқори идора, муассаса, ташкилот ва ш. к.нинг ҳар бир поғонаси, звеноси. **Биринчи босқич суд** қуйи суд. **Биринчи босқич мактаб** бошланғич мактаб.

3 *кўчма* Даража, разряд. *ГТО значогининг биринчи босқичи.*

4 *кўчма* Тараққиётнинг белгили бир поғонаси; стадия, палла, давр. *Ҳосил учун курашнинг якунловчи босқичи бошланди.* ▪ *Империализм капитализм тараққиётининг юқори босқичидир.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат ва пролетар интернационализми масалалари.

БОСҚИЧЛИ 1 Босқичи, поғонаси бўлган; поғонали. *Кўп босқичли зина.*

2 *кўчма* Ўзаро боғланган бир неча босқичдан, звенодан иборат бўлган. *Саноат ва қурилиш министрликларининг мавжуд структураси кўп босқичли ва мураккаблашган структурадир.* «Қ. Ўзбекистон, 1957, 31 март.

3 *кўчма* Даража-бадаража ривожланадиган, стадияли, стадиал. *Кўп босқичли тараққиёт йўли.*

БОСҚОН Темирчиларнинг катта оғир болғаси. *Бир йил ўтгач, олов ёнида туриб, босқон билан қизиган темирни ура бошлади.* М. Осим, Ўтрор.— *Юрагим темирчининг босқонидек гурсиллаб урарди,— деди Меҳри опа.* А. Эшонов, Дутор.

БОСҚОНЧИ Темирчининг босқон билан ишловчи ёрдамчиси. *Темирчининг минг урғани — босқончининг бир урғани.* Мақол. ▪ *Буларга [халфа-шогирдларга] «босқончи», «халфа», «дамгар» .. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш урунишлари.

БОСҚОҚ 1 *тар.* Чекка ўлка ҳокими; ноиб.

2 *диал.* Уйидан эшикка чиқмайдиган одам; одамови.

♦ **Босқоқ тери** *диал.* қоракўл терисидан бошқа ҳамма тери.

БОТ *рвш* Орадан кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; тез. *Экинлар бот авж олди.*

БОТА́НИК [*р*] Ботаника олими, мутахассиси.

БОТАНИ́Й [*р* ботанический] Ботаникага оид. *Ботаник география. Ботаник боғ.*

БОТА́НИКА [*р<грек*] Ўсимликлар ҳақидаги фан.

БОТ-БОТ *рвш* Дамба-дам, тез-тез. *Бот-бот келиб турмоқ. Бот-бот касал бўлмоқ.* ▪ *— Соқолни бот-бот оладиган бўлиб қолибсанми, Мирослав? — ҳазиллашди Ҳабиб.* Х. Аҳмар, Ким ҳақ?

БО́ТИЛ [*а*] *эск. кт.* Бўш, сохта, асоссиз.— *Айтиб кел у фикри ботилни?!— деди у, шиддат билан Асад қорига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БО́ТИН [*а*] *эск. кт.* Ич; қалб, кўнгил. *Эътибори зоҳир айлаб, ботининг қилма фужур, Ҳақ назаргоҳи кўнгил бу жисм қўрғондир анга.* Ҳамза.

БОТИНКА [*р* ботинки] Ип тақиб ёки тугмалаб кийиладиган қисқа қўнжли пойафзал. *Бир жуфт ботинка. Ботинка ипи.*

БОТИНМОҚ Бирор ишга юрак ютиб киришмоқ, журъат қилмоқ, жасорат қилмоқ. *Ўктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди-ю, яна ботинмади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Асрорқул бунга рози бўлмаса ҳам, кампирнинг раъйини қайтаргани ботиномади.* А. Қаххор, Асрор бобо.

БОТИНҚИ *с. т.* Ичига ботган, ботиқ. *Ботинқи кўзгу. Ботинқи линза.*

БОТИР [*ф-т<мўғ* баҳодир] 1 Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқмайдиган; қўрқмас, довюрак, жасур. *Ботир йигит. Ботир партизан. Ботир халқ. Кўз қўрқоқ, қўл — ботир.* Мақол. || *Мерган овда билинар, ботир ёвда билинар.* Мақол. | Жасоратни ифодалайдиган, жасорат билан тўлиб тошган. *Совет жангчиларининг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Оғзи (ёки тили) ботир** ҳеч кимни ва ҳеч нарсани раъя-андиша қилмай ва қўрқмай гапираверадиган. *Оғзи ботир одам.*

2 Ботир *(эркаклар исми).*

БОТИРИЛМОҚ ботирмоқ *фл. мажҳ. н.* Ботирилган челакни кўтармоқ.

БОТИРЛАНМОҚ Ботирлик қилмоқ, ботирлик кўрсатмоқ, журъат қилмоқ.

БОТИРЛАРЧА *рвш* Ботир, жасур кишиларга хос йўсинда. *Ботирларча иш тутмоқ.*

БОТИРЛАШМОҚ Тобора ботир, довюрак бўлиб бормоқ, ботирлиги ошмоқ.

БОТИРЛИҚ 1 **ботир** 1 *с. белги оти. Элмурод Горкуновнинг кўзига қараб ботирлик, қўрқмасликка хос ҳеч нима кўрмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ботирларга, довюрак кишиларга хос иш, мардонавор хатти-ҳаракат; жасорат. *Ботирлик қилмоқ. Ботирлик кўрсатмоқ.*

БОТИРМОҚ ботмоқ 1—3, 5 *фл. орт. н. Гулнор челакни лойқароқ сувга ботирди ва ариқ бўйига олиб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бектемир.. этик қўнжидан қошиқни олиб котелокка ботирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Рўзимат кетмонни зўғотасигача ботириб урди-ю Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қонга ботирмоқ** қонга беламоқ; қирғин қилмоқ. [*Грехов:*] *.. Агар биз Керенскийнинг талабини бажо келтирмасак, Тошкентни қонга ботирамиз, революцияни ҳалок қиламиз, тарих олдида юзимиз қора бўлади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Қўлни қонга ботирмоқ** қотиллик қилмоқ, ўлдирмоқ. [*Ермат:*].. *Нима иш қилдим? Гуноҳми? Савобми? Соқолим оқарганда қўлимни қонга ботирдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОТИҚ Ичига ботган, ботинқи. *Ботиқ оптик шиша. Ботиқ кўзгу.* ▪ *Мавлоно Биноийнинг ботиқ кўзларида киноя, нашъа ёниб кетди.* Ойбек, Навоий. *Тожиддин Қосим — бўйи шипга етгудай, қориндор, олакўз, ботиқ пешана, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши, дастлаб столдаги дафтарларга кўз ташлади.* Ойбек, Нур қидириб.

БОТМОН [*ф-т*] *тар.* 1 Ўзбекистоннинг турли ерларида турли солмоққа эга бўлган (икки пуддан ўн бир пудгача) оғирлик ўлчови. *Чумчуқ семиргани билан ботмон бўлмас.* Мақол. ▪ [*Отам*] *ўша бир таноб ердан 30 ботмон [240 пуд] ҳосил олишни умид қиларди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Тахминан бир гектарга тенг сатҳ ўлчов бирлиги. *Мавлон аканинг мерос маҳрига тушган икки ботмон ери бор.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БОТМОН-ДАҲСАР [*ф-т*] Жуда катта; жуда оғир; жуда кўп. *Боғни боқсанг боғ бўлар, ботмон даҳсар ёр бўлар.* Мақол.

БОТМОҚ 1 Суюқлик, сочилувчан жисм ва ш. к. ичига ёриб кирмоқ, чўммоқ. *Ярим белидан сувга ботиб ишламоқ.* ▪ [*Шокир ота*] *олдида ётган керакли асбобларни тез топа олмас, кувани қидирган қўли ширач косага ботар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Беланмоқ, кўмилмоқ, қопланмоқ. *Тергa ботмоқ. Қонга ботмоқ.* ▪ *Чанг-тўзонга ботган Погодин чуқурликда қимирламай ётарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мадаминнинг йўғон, семиз қора бармоқлари ёққа ботган гуруччлар орасида ўрмалай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ғарқ бўкмоқ, чўкмоқ. *Душман кемаси сувга ботди.* | *кўчма* Ғарқ бўлмоқ, чўкмоқ, кўмилмоқ. *Шербек хаёлга ботиб, узоқ жим қолди, сўнг чуқур уҳ тортди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулнор бошини эгиб, чуқур сукутга ботди, бир лаҳзада юзини изтироб кўланкаси қоплади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Матқовул.. биринчи қадамидаёқ қулоғидан қарзга ботди-ю, шу-шу ўнгланиб олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Босиб, эзиб ёки ёриб ичига кирмоқ; кўмилмоқ. *Отнинг айили этига ботиб кетибди. Оёғига ботинканинг михи ботиб кетибди.* ▪ *Сенинг таънингга ўқ ҳам ботмайди, найза ҳам.* А. Қаҳҳор, Бос тепкини. [*Йўлчи*].. *анҳор бўйида ерга ботган эски, синиқ тегирмон тошга ўтириб, узоқ вақт бош қотирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тиқилиб ёки кўмилиб, юролмай қолмоқ, зўрға юрмоқ. *Арава ботқоққа ботиб қолди.* ▪ *Баъзан Бектемир тиззагача лойга ботади. Қалавланади, йиқилади.* Ойбек, Қуёш қораймас. | *кўчма* Бирор салбий муҳит, ғоя ва ш. к.га берилиб ёки гирдобига тушиб йўлдан адашмоқ. *Оппортунизм ботқоғига ботмоқ.*

4 *кўчма* Қаттиқ тегмоқ, оғир туйилмоқ. *Зокир ота кўп йиллик тажрибасини пеш қилиб, Болтабойга ботадиган пичинглар қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бу гап Тўхташ кўксига ханжардек ботди.* Ғайратий. **Айил ботмоқ** *айн.* **қаттиқ** (*ёки* **оғир**) **ботмоқ.** *Бу гаплар Назокатга айил ботди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Бу гап Умаралига жуда оғир ботди, ҳурматсизлик бўлиб туйилди.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Ичкари томон чўкмоқ, ичкари кирмоқ. *Али тажанг бир томони ичига ботган каскасини .. кўзигача бостириб кийди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *У сал табассум қилса, кулгичи чуқур ботиб, нурли вазмин кўзи «нега сен кулмайсан» деятгандек бўлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Собир аканинг.. чекка томирлари бўртиб чиққан, кўзлари ичга ботган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

6 Уфқ орқасига яширинмоқ, яширинб кўздан ғойиб бўлмоқ (асосан Қуёш, Ой ҳақида). *Қуёш ботганига анча бўлган. Атроф ғира-шира қоронғу.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тун ниҳоят қоронғи, чунки янги туғилган ой аллақачон ботган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОТҚОҚ 1 Оёқ босиб бўлмайдиган бўш лой. *Автомобиль ботқоққа ботди.* ▪ *Бойдан қарз бўлиш нима-ю, ботқоққа ботиш нима.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Шундай лой билан қопланган ер; ботқоқлик, ботқоқзор. [*Батальон*] *йўллардан ўрмонга, ўрмондан ботқоққа, ботқоқдан очиқ, йўлсиз далага — экинзорга ўтиб, узоқ юрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Салбий муҳит, гирдоб. *Мешчанлик ботқоғи. Оппортунизм ботқоғи.* ▪ *Улар мени жиноят ботқоғига итармоқчи бўлдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.— *Диний хурофот бозорини ҳам қизитиб юборди,— деди Шариф Сулаймон.— Бу ботқоқ бизнинг мамлакатимиз шароитида даҳшатли нарса.* Ойбек, Нур қидириб.

БОТҚОҚЗОР Ботқоқликдан иборат жой. *Ботқоқзорни қуритмоқ. Ботқоқзордан ўтмоқ.*

БОТҚОҚЛАНМОҚ Ботқоқликка айланмоқ. *Тупроқларни .. текширишдан асосий мақсад маълум территориядаги тупроқнинг типи ва хилларини аниқлаш .., шўрланиш ва ботқоқланиш процессларини ўрганишдир.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

БОТҚОҚЛИ Ботқоқ ерлари кўп бўлган; ботқоқ билан қопланган. *Ботқоқли ерлар.*

БОТҚОҚЛИК 1 ботқоқ *с. белги оти. Йўллар ботқоқлигидан юриб бўлмайди.*

2 Ботқоқ ерлардан иборат бўлган жой; ботқоқзор. *Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОУМИД [*ф-т+а*] Умид қилувчи, умидли, умидвор. *Боумид бўлмоқ.* ▪ **Дунёйи боумид** *айн.* **умидли дунё** *қ.* **умидли** 1. *Дунёйи боумид, жигарпорамни бир кўрсам, деб келган эдим, — деди Сурхонбой кўзига ёш олиб.* И. Раҳим, Тақдир.

БОХАБАР [*ф-т+а*] Хабари бўлган, хабари бор, хабардор. *Ҳар нарсадан бохабар одам.*

БОҶМАН [*р<голл*] Денгиз флотида (кемаларда) ҳамма хўжалик ишлари, тартиб ва тозалик учун масъул ва шу иш бўйича ҳамма матросларга раҳбарлик қилувчи кичик командир.

БОЧКА [*р*] Ёғоч ёки металлдан ишланган цилиндрик идиш. *Ёғоч бочка. Темир бочка. Бир бочка керосин. Цемент солинган бочка.* ▪ *Ёнилғи тўла бочкалар, тракторларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма кум тагидан чиқарилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БОШ 1 Тананинг бўйиндан юқориги (одамда) ёки олдинги (ҳайвонларда) қисми; калла. *Сўпоқ бош. Юмалоқ бош. Бош косаси (анат.).* ‖ *Бош кийимлар магазини.* ▪ *Ўзбек ойим боши билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Баданим ўт бўлиб ёнди, бошим оғриб, кўзларим тинди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бошим кал, кўнглим нозик** *қ.* **кўнгил** 1. «Тақдир», «қисмат», «кўргилик» маъносида қўлланилади. *Э-эҳ-ҳ, шўрлик бошим! Саидғози кафти билан пешанасига чарс-чарс урди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулсумбибининг ёнига Хонимбиби қўшилишди: — Кўп ўйлашманг, ўртоқлар! Барибир, бу гап ҳаммамизнинг бошимизда бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошга тушган** (*ёки келган*) ҳаётда учраган, дуч келган. *Бошга тушганини кўз кўрар.* Мақол. **Бошдан кечир(ил)ган** (*ёки ўтган*) ҳаётда, тақдирда кўрилган, кечир(ил)ган. *Табиб табиб эмас, бошидан ўтган — табиб.* Матал. ▪ *Саид Жалолхон бутун бошдан кечирганларини инқиллай-инқиллай ҳикоя қилиб берди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 *кўчма с. т.* Ақл-хуш, мия. *Бош билан иш қилмоқ. Тоғнинг кўрки — тош билан, одамнинг кўрки бош билан.* Мақол. ▪ *Қоратой Йўлчининг елкасини дўстона қоқиб деди: — Роса бошинг бор, иним Йўлчи, олтин бошинг бор. Гапларинг — бари ҳақ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бош оғритмоқ** (*ёки қотирмоқ*) 1) қаттиқ ўйламоқ, фикр юритмоқ; ташвиш қилмоқ. *Ҳар нарсага ақлингиз етади.. Лоақал бу бахтсиз сингилингиз учун биргина бошоғритсангиз-чи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) мияни ачитмоқ, гаранг қилмоқ. *Нима учун бошимни оғритганингизга тушуна олмадим, ўртоқ раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Сўз билан деҳқоннинг бошини қотириб, ниҳоят, тўрт ярим сўмга кўнишга мажбур қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бошига келмоқ** миясига, эсига келмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Қанизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Бошлиқ, раҳбар. *Яхши йигит давранинг боши.* Мақол. *Директор — командир, бош, муаллим — раҳбар, йўлдош, Чиқма улар сўзидан, Бор кўрсатган изидан.* Қ. Муҳаммадий. **Жўра боши** *ғалат қ.* **жўрабоши. Иш боши** *ғалат қ.* **ишбоши. Бош бўлмоқ** *ёки* **бошида турмоқ** бошчилик, раҳбарлик қилмоқ, бошқармоқ. *Деҳқон бўлсанг — қошида бўл, сипоҳ бўлсанг — бошида бўл.* Мақол.

4 *сфт* Бошчилик, раҳбарлик қилувчи, энг катта ёки юқори. *Бош врач. Бош агроном.* ▪ *Совет Армияси ва ҳарбий-денгиз кучларида партия ишига раҳбарликни Совет Армияси ва СССР Ҳарбий-Денгиз Кучларининг Бош сиёсий бошқармалари амалга оширадилар.* «КПСС Устави».

5 *сфт* Энг муҳим, асосий. *Бош масала. Бош сабаб. Пахта — бош вазифа.* **Бош гап** *грам.* мустақил, бошқа гапга эргашмаган гап. **Бош мақола** газета ва журналларда редакция томонидан бериладиган, актуал масалага бағишланган, йўл-йўриқ кўрсатувчи мақола. **Бош тўғон** гидротехник иншоотнинг энг юқори томонидаги асосий тўғон.

6 *сфт* Энг олдинги, биринчи. *Бош бола. Бош келин.* **Бош хотин** 1) энг олдинги хотин; 2) *этн.* энг катта хотин. *Нажмиддинбойнинг бош хотинидан Абдиллабой, кичик хотинидан Нуриннинг эри Фазлиддин туғилган.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бош бармоқ** *айн.* **бошмалдоқ.** *Раис залга мағрур*

www.ziyouz.com kutubxonasi

назар ташлади, иккала қўлининг бош бармоғини энли камарига тиқиб, гимнастёркасини сидириб тузатди ва ўз жойига ўтирди. С. Анорбоев, Оқсой.

7 *кўчма с. т.* Одам, киши. *Бир бошга бир ўлим.* Мақол. ▪ *Осонми шунча ошни, колхозда минг-минг бошни Бир тенг кўнглини олмоқ, Ҳаммага маъқул бўлмоқ.* Қ. Муҳаммадий. *Бу бош дунёга келиб нималарни кўрмади-а!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 *(снқ сонлар билан)* Чорва ҳисобида ҳар бир адад жонивор. *Ўн бош от. Икки бош қўй. Ҳар бош сигирдан икки ярим минг литрдан сут соғиб олинди. Ҳар юз бош совлиқдан юз йигирма бош қўзи олинди.* ▪ *Колхоз чорвасига бир юз ўн тўққиз бош мол қўшилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

9 Тик нарсаларнинг тепа қисми, учи, чўққиси. *Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди.* Мақол. *Тоқатлига тоғлар эгар бошини, тоқатсизнинг бировлар ер ошини.* Мақол. ▪ *Қуёш тик кўтарилиб.. иссиқдан майсаларнинг боши эгилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

10 Ўрин, кровать ва ш. к.нинг ёстиқ қўйиладиган юқори томони. *Қудрат, кроватнинг боши уёқда қолиб, оёғига чалқанча ағнаган, нимадандир ижирғаниб, лаби пичирларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Шундай ўринда ётган кишининг белдан юқори қисми атрофидаги жой. *Ҳожи Кумушнинг бошига келиб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Бир вақт ҳушимга келсам, отам бошимда йиғлаб ўтирибди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

11 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от орқали ифодаланган нарсанинг ўзини ёки у ўрнашган жойни билдиради, мас. *бозор боши, ўчоқ боши, тўғон боши, тегирмон боши.*

12 Чўзиқ, давомли, бўйли нарсаларнинг бошланиш жойи ёки охири, этаги; шундай нарсаларнинг икки учидан, чеккасидан, томонидан бири. | *Дарё бошланган жой дарё боши дейилади.* «География». *Мана, кўчанинг бошида Салимбойвачча кўринди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Даланинг у бошида парраги чарх уриб, комбайн ўрмаларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Шовқин-сурон орасида қўрғон беги от устида қўрғоннинг у бошидан бу бошига чопарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Боши берк кўча** 1) бир томондан кириб, иккинчи томондан чиқиб кетиб бўлмайдиган кўча. *Извош боши берк кўчада тўхтади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* мушкул, қийин аҳвол, чорасизлик. *Бир ёқдан, ўзи билан Ҳаёти ўртасида ишкал, иккинчи ёқдан, мактабнинг ғорат қилиниши уни боши берк кўчага киритиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Воқеа, ҳодиса, асар ва ш. к.нинг бошланиш жойи, пайти, аввали, муқаддимаси. *Ҳикоянинг боши. Йилнинг боши. Ишнинг боши. Тўйнинг боши — бошлангунча.* Мақол. *Нихолни бошдан, болани ёшдан асра.* Мақол. ▪ *Қиз сўзнинг бошини эшитиб илжайди, охирини эшитиб қўрқувдан бўзарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Куз кунларининг оёғи ва қиши кунларининг боши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мартнинг боши, чўлда совет одамининг ҳаёт ва бахт яратиш учун фидокорона курашнинг иккинчи баҳори эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Аввал боши** аввало, даставвал. **Хат (ёки сатр) боши** *айн.* **абзац** 1. **Бир бошдан** 1) бошидан, бошланиш жойидан. *Мен ҳа деб савол бераверганимдан кейин инженер ҳамма воқеани бир бошдан гапириб берди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси; 2) бир чеккадан, тартиб билан. *Ойимхон унга [Гулсумга] «майли, қийналиб ўтирма, сенга бир бошдан ҳамма ҳарфларни ўргатиб қўя қолай», дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қайта бошдан** қайтадан, янгидан. | Воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг бошланиши учун баҳона бўлган нарса, дастлабки сабаб. *Қўшнимнинг оши — жанжалнинг боши.* Мақол. ▪ *Кумринисо Собирахонга кўз қисиб: ўйин-кулгимизнинг боши Баҳрихоннинг тўйи бўлади,— деди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бахтни бировларнинг остонасидан қидиришнинг ўзи бахтсизликнинг боши!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

13 Баъзи ўсимликларнинг калла ёки чочоқ шаклидаги ҳосили, меваси. *Бир бош узум. Бир бош карам. Топган — гул келтирар, топмаган бир бош пиёз.* Мақол.

14 *(снқ сонлар билан)* Қарра, ҳисоб. *Беш бош қилиб олмоқ. Ўн бош қилиб тўламоқ.*

15 3-ш. эгалик ва ж. к., ў-п. к., ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **бошига, бошида, бошидан**).

◆ **Боши билан** 1) бутун вужуди билан, астойдил. *Олимжон кўпдан кутилган ишга боши билан кўмилиб кетган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) жони, ҳаёти билан. *Мен бунга бошим билан жавоб бераман.* **Боши боғлиқ** унаштириб қўйилган. **Хотин боши билан** хотин киши бўлгани ҳолда, аёл бўлатуриб. *Энди хотин боши билан Марғилонга мурожаат қилсинми.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Боши очиқ** 1) паранжи ташлаган, паранжи ёпинмайдиган; очиқ; 2) унаштирилмаган, уйланмаган ёки ажралишган. *Энди у [Мунаввар] боши очиқ қиз бола эмас. Оилали.* С. Анорбоев, Меҳр. *Шомурот хотинига айтди: — Бориб, қизингни бир ёқли қилиб келгин, ё биратўла шуники бўлсин, ё биратўла боши очилиб, ихтиёри ўзида қолсин.* «Ёдгор». **Бош оғриғи** дардисар нарса, ортиқча ташвиш, дахмаза. **Бош устига** бажонудил, жондил билан.— *Учрашганингиз тўғрисида менга маълумот ёзсангиз, тағин миннатдор қилардингиз.— Бош устига.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Боши қоронғи** баъзи ҳомиладор аёлларда ҳомиладорликнинг дастлабки ойларида бўладиган ҳодиса (мас., бирор нарсани тусаш). *Унинг анорга боши қоронғи. Боши қоронғига олам қоронғи.* Мақол. **Бош ҳарф** *грам.* катта ҳарф. **Ёлғиз боши** ёлғиз ўзи, бир ўзи, якка ўзи. *Бу безот унга нима деб мақтанди экан? Аввали шуки, ҳеч кимим йўқ, ёлғиз бошим дегандир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Боши кўкка (ёки осмонга) етди** ғоят хурсанд бўлди, жуда ҳам кўнгли кўтарилди. *Таклиф этдим тонг билан Дилдорни лола сайлига, Бошим осмонларга етди, Ер деганда майлига.* Э. Воҳидов. *Масалани шундай ҳал қилиш керак эди. Каримқул акадан эшитиб бошим кўкка етди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Бош кўтармоқ** 1) оёққа турмоқ, тузалмоқ. *Бемор касалдан бош кўтарди;* 2) машғул бўлган бирор ишдан тўхтамоқ, узилмоқ. *Уни бош кўтартирмай ишлатаётган нарса, балки шу меҳнат хуморидир!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) униб чиқмоқ, кўкармоқ. *Кўклам келиши билан бегона ўт бош кўтармасин деб.. ер молаланди, чизелланди.* Ҳ. Нурий, Яшил хирмон; 4) уфқдан кўтарилмоқ, чиқмоқ (асосан Ой, Қуёш ҳақида). *Уч кун ғойиб бўлиб кетган қуёш бош кўтарди.* Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва; 5) қарши ҳаракат қилмоқ, исён қилмоқ, қўзғалмоқ. *Тошкент ҳокими бўлган Аэизбек Кўқонга қарши бош кўтарган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош кўтариб юрмоқ** юзи ёруғ, пок, халол бўлганлиги учун кишилар ўртасида бемалол, ерга қарамай юрмоқ. *Сиз эсингизни еб қўйибсиз, ўғлингизни марғилонликка топшириб қўйиб, яна эл ичида бошингизни кўтариб юрмоқчи бўласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош олиб кетмоқ** ҳамма нарсадан воз кечиб, бутунлай бошқа ерга, юртга кетиб қолмоқ, жўнамоқ. *Ўз акамга мен сиғинди бўлгунча, Бу ўлкадан бошим олиб кетайин.* «Алпомиш». **Бош оққан томонга кетмоқ** дуч келган томонга, тўғри келган ёққа қараб кетмоқ. *[Отабек] гузардан ҳам зерикқандан кейин боши оққан ёқларга, Солор бўйларигача кетар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош суқмоқ** (*ёки* **тиқмоқ**) 1) оёқ қўймоқ, кирмоқ. *Кампир энам қиз қидира-қидира тинкаси қуриди, қайси эшикка бош тиқса, сўрашармиш: савдогарми, боғи борми, уй-жойи борми?* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ўрнашмоқ, жойлашмоқ. *У айтган толлар қулабди, бош тиқмоқчи бўлган мактаб-маориф соҳасига тамоман янги одамлар, олов нафасли ёшлар келибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) аралашмоқ, қотишмоқ. *Собиржон бировларнинг гапига кириб, шунақанги ишларга бош суқмаса эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бош тортмоқ** 1) бошоқламоқ; ғунчаламоқ. *Сизни оғзи қон бўри дедим, чунки, .. сиз янги очилган гулларни, энди бош тортган лолаларни вақтсиз сўлдирасиз, очилиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

битмай ўлдирасиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бирор иш, вазифа ва ш. к.ни бажаришдан юз ўгирмоқ; қочмоқ. *Итоматдан бош тортган Тошкентга қарши Мусулмонқулнинг тепа сочи тик туриб, адаб бериш ниятида сафар жабдуғини тузди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошинг тошдан бўлсин** умринг узоқ бўлсин, ўлма. *Бор, ўғлим, бор! Бошинг тошдан, таниng пўлатдан бўлсин, ой бориб, омон кел!* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Бош урмоқ** паноҳ тортиб ёки нажот изlаб келмоқ; сажда қилмоқ.— *Шошманг, жоним! — деди Кумуш.— Нега ўйламай-нетмай, эшигига бош уриб келган бу йигитни қувлаб соладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Боши чиқмайди** (*ч. к. билан*) сира қутулмайди, бўшамайди. *Унинг боши касалдан чиқмай қолди. Қарздан ҳеч бошинг чиқмади-да.* ▪ *Ўзингиз биласиз тўрт йилдан бери бу ерда ишлайман, тиним йўқ, ишдан бошим чиқмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир ёқадан бош чиқариб** бир жон, бир тан бўлиб, ҳамжиҳатлик, якдиллик билан. **Бош эгмоқ** бўйсунмоқ, итоат қилмоқ, тиз чўкмоқ; сажда қилмоқ. *Улар бўрон заптига олганда, дала ишида қанча-қанча қийинчиликлар пайдо бўлганда, бош эгмадилар, чекинмадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бош қашимоқ** ноилojликдан нима қилишини билмай ўйлаб қолмоқ, бош қотирмоқ. *Ишлаган тишлайди, ишламаган бош қашийди.* Мақол. ▪ — *Беда ўриб қўйиш керак эди-ку,— бошини қашиди Ёрмат.— А кун ҳам кечикиб қолибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Боши қотди** нима қиларини билмай қолди, гангиб қолди. **Менинг сенга бошим қоронғи эдими** *кест.* сенга кўзим учиб турганмиди (номатлуб киши келиб қолганда айтилади). **Бир ёстиққа бош қўймоқ** *қ.* **ёстиқ. Оёғига бош қўймоқ** 1) *айн.* **бош урмоқ**; 2) бош эгиб ҳурмат, эҳтиром билдирмоқ. *Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бош қўшмоқ** аралашмоқ, қотишмоқ. [*Ўрмонжон*] *Абдусамадқорининг бу ишга бош қўшганидан шубҳага тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ўз бошига** ҳар ким ўз ҳолига, ўзича, мустақил.— *Бу ўтирганларнинг ҳаммаси ҳам Совет ҳукумати туфайли қаддини ростлаб олган кишилар. Кўпи Советдан ер олиб, ўз бошига деҳқон бўлиб олди,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бошга битган бало** *қ.* **битмоқ** III. **Бошига етмоқ** ҳалокатга етказмоқ, нобуд қилмоқ, ўлдирмоқ. *Ўз бошига етиб, ўлганларнинг биттаси ўшанинг ўғли экан, билдингми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошига кўтармоқ** 1) жуда ҳам иззат-ҳурмат қилмоқ, ҳурматини бажо келтирмоқ. *Келин бўлса «дада», «ойи» деб бошига кўтаради. Топганидан озми-кўпми дадамга деб бериб юборади.* Х. Аҳмар, Ким ҳақ?; 2) ҳамма ёқни бузгудек шовқин солмоқ, шовқин кўтармоқ. *Элмурод.. аёлларнинг нимагадир, уйни бошларига кўтариб қийқиришиб, кулганларини эшитди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бошига урадими?** *с. т.* унга нима кераги бор. *Бошимга ураманми буни.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Бошига чиқмоқ** (*ёки* **минмоқ, ўтирмоқ**) бировга ҳукмрон ёки хўжайин бўлиб олмоқ. *Чўри қиз бошимизга чиқиб, бизларни оёқ учи билан кўрсатади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бошга қўймоқ** *айн.* **бошига кўтармоқ** 1. **Бошида ёнғоқ** (*ёки* **тош**) **чақмоқ** доимий равишда хўрламоқ, жабрламоқ. **Бошида калтак синди** *қ.* **калтак. Иши бошидан ошиб ётибди** *қ.* **ошмоқ** 1. **Бошни айлантирмоқ** *қ.* **айлантирмоқ. Бошини бириктирмоқ** (*ёки* **икки қилмоқ, қўшмоқ**) уйлантириб қўймоқ. *Бошинг икки бўлмагунча, молинг икки бўлмайди.* Мақол. ▪ — *Биз ҳам дунёдан орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак, кўзимизнинг очиқлигида бошингни иккита қилиб қўйсак, деймиз-да, ўғлим,— деди чол.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвонбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Бошини боғламоқ** унаштириб ёки уйлантириб қўймоқ. *Биз Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бошини боғламасак, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошини букмоқ** 1) уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ; 2) бўйсундирмоқ, тиз чўктирмоқ, тобе этмоқ. *Йўлда, Қоратой. Иш қилиб, Йўлчи боламга таянч бўл, ёлғизлатма, йигитнинг кўнгли бузилмасин, боши букилмасин.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бошини емоқ** *айн.* **бошига етмоқ.** ▪ — *Ичимда «тилинг бошингни есин!» десам ҳам, ташимда ҳурмат билан кутар эдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бошини силамоқ** 1) эркаламоқ, юпатмоқ. *Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб воқеани қисқача айтиб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ўз паноҳига олиб ардоқламоқ, боқмоқ, тарбия қилмоқ. *Элга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни.* Мақол. ▪ *Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силаб, истиқболи учун қайғурди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бошини тикмоқ** бирор иш учун ўзини қурбон этишга тайёрлик билдирмоқ, жонини фидо қилмоқ. *Раҳмат, Ҳомид ака, сиз жонни аямасангиз, мен ҳам йўлингизга бошимни тикдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бирор ишнинг бошини ушламоқ** (*ёки* **тутмоқ**) бирор ишни, ҳунарни пухта эгаллаб, шу ишда муқим қолмоқ.— *Тезда бир ишнинг бошини тутинг. Мен сизга ишонаман,— деди милиционер Усмонга.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. **Бошини қовуштирмоқ** *қ.* **қовуштирмоқ. Бошни қотирмоқ** бўлар — бўлмас иш, гап ва ш. к. билан жонга тегмоқ, зериктирмоқ.

БОШБОШДОҚ Ҳеч кимга ва ҳеч қандай қонун-қоидага, тартиб-интизомга бўйсунмайдиган; ўзбошимча, бебош.

БОШБОШДОҚЛИК 1 **бошбошдоқ** *с. белги оти.*

2 Ҳеч қандай тартиб-интизом бўлмаган, ҳар ким ўз бошига иш қиладиган бир ҳол; ўзбошимчалик, бебошлик, анархия. *Баъзан қаттиққўллик ҳам керак, ўртоқлар! Усиз тартиб-интизом издан чиқади. Анархия, яъни бошбошдоқлик бошланади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бадиуззамон Мирзо исёни эрта-кеч Музаффар Мирзони ҳам оёқлантирар, юртда бошбошдоқлик кучаярди.* Ойбек, Навоий.

БОШВОҚ (*асли* **бош+боғ**) Чорва молларининг бошига боғланадиган арқон; нўхта. *Девор тагида катта сигир бошвоғини ерга ёйиб, бемалол кавш қайтариб ётади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОШВОҚСИЗ *айн.* **бебошвоқ.**

БОШДА *рвш* Аввалда, дастлабки вақтда, дастлаб, аввал. *Бошда Ҳасаналининг Зиё шоҳичи билан унинг ўғли Раҳматдан яхшигина умид тутган, ҳар ҳолда улардан бошқа таянарли(к) кишим йўқ, деб ўйлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШДАН *рвш* Аввалдан, дастлабки вақтдан. *Қийимни бошдан, болани ёшдан асра.* Мақол.

БОШДАН-ОЁҚ *рвш* 1 Бошидан то оёғигача. *Йўлда кета туриб, Ботирали Эъзозхонга бошдан-оёқ разм солди.* Х. Ғулом, Машъал. **Бошдан-оёқ кийинтирмоқ** *айн.* **бош-оёқ кийинтирмоқ** *қ.* **бош-оёқ.** *Марияга дарров бошдан-оёқ .. кийим кийдирадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бошидан то охиригача; тугал, батамом. *Башорат воқеани бошдан-оёқ айтиб берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳолбуки «Капитал»ни ўқиган ҳар бир киши Михайловский фикрларининг бошдан-оёқ нотўғри эканини билади.* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари» нима ва улар социал-демократларга қарши қандай курашадилар?

БОШИГА *кўм. вазифасида* Ёнига, олдига, қошига. *Битар ишнинг бошига, яхши келар қошига.* Мақол.

♦ **Гектар бошига** 1) ҳар бир гектарга. *Гектар бошига бир машинадан гўнг солинди*; 2) ҳар бир гектардан, ҳар бир гектар ердан. *Ҳосилни гектар бошига 40 центнерга етказмоқ.*

БОШИДА 1 *кўм. вазифасида* Ёнида, олдида, қошида. *Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **бошда.** [*Малика:*] *Ажаб қипти! Бошида айтдим, Зулфиядек қизни йиғлатманглар, кўз ёшининг уволига қоласизлар, дедим, кўнмадиларинг.* О. Ёқубов, Биринчи муҳаббат.

БОШИДАН *кўм. вазифасида* Ёнидан, олдидан, қошидан. *Ўчоқ бошидан овқатни олиб келмоқ. Қозон бошидан туриб гапирмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

БОШЛАБ 1 **бошламоқ** I *фл. рвшди.* 2 *рвш* Энг аввал, ҳаммадан олдин, дастлаб. *Оғриқнинг биринчи куни Кумуш ҳеч кимга сездирмай юрди. Аммо, иккинчи кун буни бошлаб Отабек, ундан кейин Ўзбек ойим сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўм. (ч. к. билан)* Бери, буён. *Янги йилдан бошлаб. Навоийдан бошлаб Ҳамзагача.*

БОШЛАМА Бирор ишга қўйилган биринчи қадам; ишнинг боши, бошланиши, ибтидоси. *Тўй кейинроқ бўлади, бу фақат бошламаси.*

БОШЛАМОҚ I 1 Бирор ишга киришмоқ. *Гап бошламоқ. Юриш бошламоқ. Хўш, ишни нимадан бошлаймиз?* ▪ *Гуландом чойдан бир хўплаб, яна ўз ҳикоясини бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | 2 Йўл кўрсатиб, бош бўлиб, етаклаб бормоқ. *Яхши билан ошна бўлсанг, яхши йўлга бошлайди.* Мақол. ▪ *Абдишукур эса хўмрайди: — Қаерга борасизлар! Одамларни қаерга бошлаяпсан?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тортмоқ, олиб кетмоқ. *Хаёл уни яна уруш фронтларига бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *=и(б)* аффиксли равишдош формасида қўшма феъллар таркибига киради, мас. *бошлаб юбормоқ, бошлаб бормоқ, бошлаб келмоқ.*

4 *=а, =й* аффиксли равишдошлар билан ифодаланган иш-ҳаракатнинг бошланганлигини ёки унга киришилганлигини билдиради, мас. *тўкила бошламоқ, қарий бошламоқ, шабада эса бошлади.*

БОШЛАМОҚ II *махс.* Бошлиқ солмоқ, янги бошлиқ солиб тикламоқ (этик, маҳси ва ш. к.ни).

БОШЛАНМА *айн.* **бошлама.**

БОШЛАНМОҚ I 1 **бошламоқ** I *фл. мажҳ. н. Гап бошланди. Бошланган мусобақа тобора кенг авж олмоқда.* ▪ *Холмуроднинг янги меҳнат куни бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 **бошламоқ** I *фл. ўзл. н. Чирчиқ дарёси Чотқол ва Пискем дарёларидан бошланади. Ўзбек совет адабиёти Ҳамзадан бошланади.* ▪ *Қаршида қардан бошланиб, қаерда тугаганлиги маълум бўлмаган бир парда турар эди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

БОШЛАНМОҚ II **бошламоқ** II *фл. мажҳ. н.*

БОШЛАНҒИЧ 1 Дастлабки, бошланишдаги. *Снарядниng бошланғич тезлиги.* | Ўлчаш, баҳолаш, қиёслаш ва ш. к. мақсадлар учун асос қилиб олинган; дастлабки, бош. *Бошланғич далиллар.* ▪ *Меридианларнинг бири, яъни Лондон орқали ўтадиган меридиан, бошланғич меридиан деб ҳисобланади.* «География».

2 Қуйи, биринчи босқич. *Бошланғич мактаб.* ▪ *Партиянинг асоси — бошланғич партия ташкилотларидир.* «КПСС Устави».

3 Энг оддий, элементар. *Бошланғич физика.*

4 Дастлабки ҳолдаги, ибтидоий. *Бошланғич жамият.*

5 *от, айн.* **бошлама.** *Эришилган муваффақиятлар катта ишларнинг бошланғичи, холос.*

БОШЛАТМОҚ I **бошламоқ** I *фл. орт. н. Қурилишни бошлатмоқ.*

БОШЛАТМОҚ II **бошламоқ** II *фл. орт. н. Этикни бошлатмоқ.*

БОШЛАШМОҚ **бошламоқ** I 1, 2 *фл. бирг. н. Анвар Раъно билан бошлашиб ҳужрадан чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тўртинчи кун кечқурун Назиржон Тўхтақул ака билан бошлашиб кириб келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

БОШЛИ 1 Боши, калласи бор. *Етти бошли илон (эртакларда).* ▪ *У [Қоратой] ўттиз саккиз-қирқ яшар, юмалоқ, катта бошли, билаклари йўғон киши эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Ақлли, ақлли-ҳушли. *Бошли йигит.*

♦ **Бутун бошли** бутун, бут-бутун; расо. *Ҳаммаси менга ёпишади: «Бутун бошли отнинг қаёққа йўқолганини билмасанг, нима қилиб юрибсан қоровулликнинг кафилини олиб» дейишади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БОШЛИҚ I 1 Идора, муассаса, тишкилот ва ш. к.га бошчилик қилувчи лавозимли ёки сайлаб қўйилган киши; раҳбар. *Идора бошлиғи. Цех бошлиғи. Звено бошлиғи.* ▪ — [*Ботир:*] *Сиз колхозда ким бўлиб ишлайсиз?* — [*Дилбар:*] *Бригада бошлиғи бўлиб.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Иброҳимов раҳбарлик қилаётган бригада Сафаров бошлиқ Рўзимат, Қамбарали акалардан иборат группа Мирҳомидхўжанинг уйига борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Умуман бошчилик, раҳбарлик қилувчи; раҳнамо. *Оила бошлиғи. Рўзғор бошлиғи. Қабила бошлиғи.*

БОШЛИҚ II Оёқ кийимининг оёқ юзи ва ёнини қоплаб турадиган қисми. *Этикнинг бошлиғи йиртилибди.* | Оёқ кийимининг шу қисми учун бичилган тери ёки заготовка. *Этикка янги бошлиқ солмоқ.*

БОШМА-БОШ *рвш* 1 Бошни бошга қилиб, бошни бошга қаратиб. *Бошма-бош ётмоқ.*

2 Бирни бирга (устига пул ёки бошқа нарса бермасдан, олмасдан). *Бошма-бош қилмоқ. Бошма-бош алмаштирмоқ.*

БОШМАЛДОҚ (*асли* **бош бармоқ**) Қўл ёки оёқ панжасидаги биринчи йўғон бармоқ.

БОШМОҚ Қигиз этик, пийма. | Умуман оёқ кийими. *У чираниб турганда бирдан, Бошмоқлари тушди оёқдан. Бир бошмоғи сувга тез чўкди, иккинчиси ивиди — бўкди.* И. Муслим.

БОШ-ОЁҚ: **бош-оёқ кийим** (*ёки сарпо*) бир кишилик бир сидра кийим-бош, бир комплект кийим ва пойафзал (*ёки сарпо*).— *Сизга бош-оёқ кийим! — Сўзингдан қайтма, Офтоб!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош-оёқ кийинтирмоқ** бошдан-оёқ кийинтирмоқ, бир сидра кийим қилиб бермоқ. *Сунбулхон ая Фотимага жуда катта ҳурмат кўрсатиб, .. бош-оёқ сарпо қўйди.* Мирмухсин, Умид.

БОШОҚ I 1 Буғдой, арпа сингари ўсимликларнинг пояси учида дон ҳосил бўладиган чўзинчоқ туп гули, боши. | Дон олиб етилган шундай туп гул, бош. *Бошоқ чиқармоқ (тортмоқ).* ▪ *Томлардаги буғдойлар бошоқ чиқарди, ораларидаги лолалар қип-қизил бўлиб очилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **машоқ.** *Бошоқ термоқ.*

БОШОҚ II *эск.* Камон ўқининг боши, уч қисми.

БОШОҚЛАМОҚ Тўп гул, бошоқ чиқармоқ, бош олмоқ (ғалла ўсимликлари ҳақида). *Шоли ёппасига бошоқлади.*

БОШОҚЛИ Бошоқ чиқарадиган. *Бошоқли дон экинлари.*

БОШОҚЧИ *айн.* **машоқчи.**

БОШПАНА 1 Турар жой; уй. *Қишлоқдаги пахса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Жон сақлаш, яшириниш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун яроқли жой; паноҳ, маскан. *Бу ерда на бир қаққайган дарахт ва на бир бошпана топиб бўлади.* Ойдин, Мардлик — мангулик. **Бошпана бермоқ** 1) ўз уйидан жой бермоқ, ўз паноҳига олмоқ. *Эъзозхон ўзига, болаларига бошпана берган бу меҳрибон кишиларга кўмаклашиш йўлларини ахтариб кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *юр.* ўзга эллардан келган муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш ҳуқуқини бермоқ. **Бошпана ҳуқуқи** *юр.* бирор мамлакатда ўзга эллардан қочиб келган сиёсий муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш учун бериладиган ҳуқуқ. *Қувғинга учраган чет эл гражданларига ЎзССР бошпана ҳуқуқини беради.* «ЎзССР Конституцияси».

БОШПАНАСИЗ Уй-жойи бўлмаган, уй-жойи йўқ. *Бошпанасиз қолмоқ.*

БОШСИЗ 1 Боши, калласи йўқ.

2 *кўчма* Ақли, мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ.

БОШЧИ Бошчилик қилувчи; бошлиқ, раҳбар. *Минг қўшчига бир бошчи.* Мақол. ▪ *Иншоолло сиз.. бу ишга ўзингиз бошчи бўларсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОШЧИЛИК 1 **бошчи** *с. мавҳ. от.* 2 Йўлбошчининг, раҳбарнинг, бошлиқнинг иши, мавқеи; йўлбошчилик, раҳбарлик. *Бошчилик қилмоқ.* ▪ *Колхоз идораси Ефим Ефимовичдан янги устахона қурилишига бошчилик қилишини сўради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Бошчилигида** йўлбошчилиги, раҳбарлиги остида, етакчилигида. *Коммунистик партия бошчилигида.*

БОШҚА 1 Зикр қилингандан, айтилгандан, кўрилгандан ёки кўзда ту-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тилгандан бўлак; ўзга. *Бошқа уй. Бошқа жой. Буни ундан бошқа одам билмайди.* ▪ *Махдум .. икки болани меҳмонхонани супуриб жой солишга буюрди ва бошқа болаларни ёппа озод қўйиб юборди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ‖ *Мен биламан, қизи Маъмуржонни хоҳламайди. Кўнгли бошқада.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мустақил, алоҳида. *Билак — бир, бармоқ — бошқа.* Мақол. ▪ [*Абдураҳмонбой:*] *Тақсир, аслида кўтармаликларнинг эли бошқа, суви бошқа бўлган.* Н. Сафаров, Ҳуснижамол. *Унинг [Ҳасаналининг] ҳужраси.. моллар ила тўлган ва Отабекдан бошқа, алоҳида ҳужрада туриши ҳам шу моллярни сақлаб ётиш учун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор хусусияти билан фарқ қиладиган; бошқача, ўзгача. *Ўнта бўлса, ўрни бошқа, қирқта бўлса — қилиғи.* Мақол. ▪ [*Йўлчи Абдишукурга:*] *Мирзакаримбой бошқа, мен бошқа! Хўжайинлар бор, малайлар бор.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бошқа гап** 1) шундай демайсизми; шундай десангиз дуруст. [*Йўлчи:*] *Хуллас, ер жуда арзонга кетди. Кишининг ҳақидан қутулганимизга биз ҳам суюниб қолавердик.*— *Ҳа, бундай дегин,— Мирзакаримбой.. гапни давом эттирди,— бу энди бошқа гап.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бошқача, ўзгача.— *Уйқуга қониқдингизми, Жўра ака!* — *деди Йўлчи.*— *Кучер аҳли ҳам.. тирикликда уйқуга қонадими, ука? Ўлганда — бошқа гап, деб жавоб берди Жўра.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бошқа бўлмоқ** 1) ажралиб, бўлак бўлиб чиқмоқ. *Кичик ўғли уйланиб, бошқа бўлди;* 2) ўзгармоқ, бошқача бўлиб қолмоқ. *Элмурод маъюс бир неча қадам босди..*— *Йўқ,— деди ичида,— бу мен билган, синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, тамом бошқа бўлиб қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Бегона, ёт; бироз. *Бошқалар олдида уялтириб қўймоқ.* ▪ — *Пичоқни ўзингга ур, оғримаса, бошқага, деган бир гап бор,— деди жиддий вазиятда қутидор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *рвш вазифасида* Қайта, яна, тағин. *Бизникига бошқа келмайсизми?* ▪ — *Жиянингизни бошқа қидирмадингизми? — деди Сидиқжон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 *(ч. к. билан) кўм. вазифасида* Бўлак, ташқари. *Бундан бошқа.* ▪ — *Менга қолса ўртада шундан бошқа ҳеч гап йўқ, ўғлим! — деди [хожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚА-БОШҚА 1 Бир-биридан бўлак, алоҳида-алоҳида; мустақил. *Шаҳарга кирганда, улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб, ажралишдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бир-биридан фарқ қиладиган; ҳар хил. *Тўй учун куёв томонидан ўн беш арава юк юборишган. Ҳар бир аравада бошқа-бошқа моллар ва буюмлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОШҚАЛАМОҚ 1 Ўзгартирмоқ, янгиламоқ. *Уйни бошқалаб олишибди.*

2 Бўлак қилиб қўймоқ, ажратиб чиқармоқ (мас., оиладан); ажратмоқ. *Беморнинг идиш-оёғи бошқалаб қўйилди.*

БОШҚАЛАНМОҚ **бошқаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

БОШҚАЛАШМОҚ Бошқача бўлиб қолмоқ, ўзгармоқ, янгиланмоқ.

БОШҚАЛИҚ **бошқа** 1—3 *с. белги оти. Шароитнинг бошқалиги.* ▪ *Тилим билан кўнглимнинг бошқалигини исбот қилингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚАРМА Давлат органлари системасида бирор йирик иш ёки хўжалик соҳасини бошқарадиган ва унга раҳбарлик қиладиган юқори идора. *Капитал қурилиш бошқармаси. Граждан ҳаво флоти бошқармаси.* ▪ *Батальон комиссари Чернецов армия сиёсий бошқармасидан келган янги қўлланмани ўқиб чиққач, буни дарҳол жангчиларга етказишга қарор қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОШҚАРМОҚ 1 Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. ишини идора қилмоқ, йўлга солиб турмоқ. *Заводни бошқармоқ.* | Юргизмоқ, тебратмоқ, олиб бормоқ (хўжалик, рўзғор ва ш. к.-ни). *Оила бошлиғи — Зуннунхўжа, рўзғорни кампир бошқаради, Сидиқжон далага уруғлик ва гўнг элтиб, ҳосил келтиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оркестрни бошқармоқ** оркестрга раҳбарлик ёки дирижёрлик қилмоқ.

2 Тегишли мослама ва усуллардан фойдаланиб ҳаракатга келтирмоқ, ишга солмоқ, юргизмоқ, ҳайдамоқ. *Тўпни бошқармоқ. Кемани бошқармоқ. Машинани бошқармоқ.* ▪ *Ойқиз.. бир қўли билан Погодинни, иккинчи қўли билан юганни ушлаб, отни бошқарарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *грам.* Синтактик алоқа қонуниятларига мувофиқ маълум келишик формасини талаб қилмоқ. *Ўтимли феъллар тушум келишигини бошқаради.*

БОШҚАРУВ 1 **бошқармоқ** *фл. иш оти. Иш(ни) бошқарув. Бошқарув аппарати.* ▪ *Пролетариат биринчи навбатда ўзининг бошқарув органларини — ишчи ва солдат депутатлари советларини ташкил қилди.* В. И. Ленин, Партиясиз ишчи-қизил аскарлар конференциясидаги нутқ.

2 *грам.* Бир сўзнинг синтактик алоқа талабига кўра бошқа сўз билан маълум келишикда ўзаро боғланиши.

БОШҚАРУВЧИ 1 **бошқармоқ** *фл. ш. оти.*

2 Бошқарма ва умуман корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. бошлиғи, раҳбари.

◆ **Иш бошқарувчи** иш юритувчи; идорада ёзишма, ёзув-чизув ишларини олиб борувчи ходим, котиб. [*Тўқсонов*] *ғийт заводига иш бошқарувчи бўлиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОШҚАТДАН *рвш* Қайта бошдан, қайтадан, янгидан. *Бошқатдан ёзмоқ. Бошқатдан кўриб чиқмоқ. Бузиб бошқатдан қурмоқ.* ▪ *Бўта .. дўпписини олиб бошқатдан кийди.* С. Аҳмад, Ҳукм.— *Яхши, ўртоқ Мавлонов, ..эртага мажлисни бошқатдан қиламиз,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОШҚАЧА Бошқалардан бирор жиҳатдан ёки бутунлай фарқ қиладиган; ўзгача, бўлакча. *Олинг, бу бошқача узум.* ‖ *Бошқача кўринмоқ.* ▪ *Ахир у яқиндагина.. бошқача гапларни айтмаганмиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир онадан албон хил бола туғилади, деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бошқача (қилиб) айтганда** бошқа сўз билан, иккинчи турли қилиб айтганда; яъни. [*Отабек*] *ҳатто, баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚАЧАЛАШМОҚ Бошқача тус ёки ҳолат олмоқ, ўзгармоқ. *Иш бошқачалашди. Сиз жуда бошқачалашиб қолибсиз.*

БОШҚАЧАЛИҚ 1 **бошқача** *с. белги оти.*

2 Айирма, фарқ, тафовут. *Улар орасида бошқачалик сезилмайди.*

БОШҚИРД *қ.* **бошқирдлар.** *Бошқирд тили.* ‖ *Бошқирд аёл.*

БОШҚИРДЛАР Асосан Бошқирдистонда яшовчи туркий халқлардан бири, Бошқирдистоннинг туб аҳолиси.

БОШҚИРДЧА 1 Бошқирд тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Бошқирдча кийим. Бошқирдча ашула.*

2 Бошқирд тили. *Бошқирдчадан таржима.* ‖ *Бошқирдча сўзлашмоқ.*

БОШ-ҚОШ Бошлиқ, раҳбар, бошқарувчи. *Бу кишиларга колхознинг қурилиш бригадири Эргаш Сулаймонов бош-қош. Ҳ.* Носиров, Чустлик эркатойлар. *Ғаллани ташиб олишда ўзинг бош-қош бўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БОЯ *рвш* Сўз бораётган пайтдан бирмунча вақт олдин; ҳали; яқинда. ▪ *Боя шивалаб ёға бошлаган ёмғир тинганди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. **Боя(т)дан бери** анчадан бери (сўз бораётган пайтга нисбатан). *Боядан бери индамай ўтирган эшон бошини кўтарди ва бировни ичидан мазахлаётгандай секингина кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОЯГИ 1 Боя, ҳали содир бўлган, боя юз берган, кўрилган, эшитилган; ҳалиги. *Бояги гап.* ▪ *Кулги бир оз босилгандан кейин бояги киши яна тахминини давом қилдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Анвар кулди. Аммо бу кулиш унинг бояги кулгиларидан тамоман бошқа, яъни бахтиёрлик кулгиси эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кирш с. вазифасида* Гап шундаки, масала шундаки; айтгандай. *Бояги, у қўрқади-да.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи** ҳеч ўзгаришсиз, ўзгармаган, қандай бўлса, шундай қолаберган. [*Олимнинг*] *бошини иккита қилиб қўйишса, очилар деган эдим, бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

БОЯГИДАЙ, -дек 1 Боя, илгари қандай бўлса шундай, ҳеч ўзгаришсиз. *Аҳвол боягидай.* ▪ *Тўтиқуш аввойини ўзгартмай, боягидай жиддий қилиб: «Бувимнинг қизиман»,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Сифати, белгилари жиҳатидан олдингига ўхшаш, тенг. *Бунинг катталиги боягидай бор.*

БОЯГИЧА *айн.* **боягидай.**

БОЯЛИЧ Чўлларда ўсадиган, шўрадошларга мансуб бута. *Шўрхокларда.. саксовул, боялич ва бошқа бута-лар учрайди.* «Ўзбекистон ССРнинг иқтисодий географияси».

БОЯР [*р* боярин] *тар.* Москва Русида ҳукмрон синф вакилларининг ва феодалларнинг унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

БОҚИ *қ.* **боқи(й).**

БОҚИБЕҒАМ [*а+ф-т+а*] *с. т. кест.* Ортиқ даражада беғам, бепарво, парвойи фалак. [*Йўлдош ака*] *Кенжага дунёни сел олса, тўпиғига чиқмайдиган боқибеғам бўлиб кўринди.* Ҳ. Назир, Васият.

БОҚИЗМОҚ боқмоқ 6 *фл. ўзл. н. Касални боқизмоқ.* ▪ *Докторга боқизмасам, йиқилиб қоладиганга ўхшайман.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БОҚИ(Й) [*а*] 1 Доимий, абадий, мангу, ўлмас. *Боқий дўстлик. Умринг боқий бўлсин.* ▪ *Садоқатингизда боқий қолиб, армизни ижро этишингизга шубҳа қилмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Боқи *(эркаклар исми).*

♦ **Боқи(й) сўзим тамом** *эск.* шу билан сўзим тамом (мактуб охирида ишлатилган ибора). **Боқи(й) ўн беш сўм** қолдиқ ўн беш сўм, қолган пул ўн беш сўм. **Боқи(й) қарз** қолган қарз. **Хизмати боқий** хизмати учун тегадиган ҳақ. [*Қози Майсарага:*] *Мана, опа, буни олинг .. Хизмати боқи!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

БОҚИЛМОҚ 1 **боқмоқ** *фл. мажҳ. н. Пилла қурти тут барги билан боқилади. Сўқимга боқилган мол.* ▪ *Остида боқилган тулпор, Кўнглида бир санам дилбар.* «Ёдгор».

2 **боқмоқ** 1 *фл. ўзл н. Бизга ҳам бир боқилсин.*

БОҚИМ 1 Боқув, қаров, парвариш. *Молларнинг боқими яхши.*

2 Бировнинг қарамоғида бўлган, қарам. *Жияним менга боқим.* ▪ *Ҳа .. болам. Кишига боқим бўлганингдан кейин иложинг йўқ экан.* Н. Сафаров, Уйғониш.

БОҚИМОНДА [*а+ф-т*] Қолдиқ қарз, ундирилмаган солиқ ва ш. к. *Валихон бориб Ғузор беклигидаги солиқларни, ҳатто боқимондаларигача ундирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

БОҚИМСИЗ Қаровсиз, ота-онасиз қолган; етим. [*Муҳаррир*] *ахборингиз учун, Чека ўша вақтларда боқимсиз болалар уйига ғамхўрлик қилишни ўз зиммасига олган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БОҚИШМОҚ 1 **боқмоқ** *фл. бирг. н.*

2 Ёрдамлашмоқ, қарашмоқ. *Эъзозхон уй эшик-деразаларини очиб ташлаб, супуришга тушди. Тозагул бўйра, наматларни йиғиб, унга боқишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БОҚМОҚ 1 Назар ташламоқ, назар солмоқ, қарамоқ. *Кўзгуга боқмоқ. Вагон деразасидан боқмоқ. Ётсанг, ёвга ёқар, ёт сенга кулиб боқар.* Мақол. *Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ.* Мақол. ▪ *Зайнаб бояги ўнғайсизликдан .. қизариқираб ерга боққан эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *кўчма* Мўраламоқ; кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Қумуш ой нозланиб, кулиб боқади.* Уйғун. | Фикран назар ташламоқ, кўз олдига келтирмоқ, кўздан кечирмоқ. *Тарихга боқинг, минг йил илгари Хоразмда Бируний, ўтган, у жуда кўп китоблар ёзиб қолдирган.* Ж. Шарипов, Хоразм.— *Буқаламун фалакнинг гардишига боқ — чиройим! — деди Шокир ота.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Илтифот қилмоқ, қарамоқ. [*Пўлат:*] *Бой-бойга боқар, сув сойга оқар. Бўлмайди. Сиз билан иттифоқ, бўлолмаймиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Қажрафтори фалак Муҳаммаджонга кулиб боқмади.* Н. Сафаров, Бўзчининг неваралари.

2 Қараб турмоқ, парвариш қилмоқ. *Бола боқмоқ. Касал боқмоқ.*

3 Парваришлаб етиштирмоқ, асрамоқ (уй ҳайвонлари ва парранда ҳақида). *Товуқ боқмоқ. Қурт боқмоқ. Боқ отингни арпа билан, боқар қази-қарта билан.* Мақол. **Мол (сигир, қўй** *ва ш. к.***) боқмоқ** 1) мол асрамоқ; 2) молни етаклаб ёки ҳайдаб юриб ўтлатмоқ. *Мен ёшликдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим. Ҳар кимнинг юмушини қилиб ўсдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Ўз қарамоғида бўлган кишиларни моддий жиҳатдан таъминламоқ. *Оила боқмоқ.* ▪ *Етим набираларини оғир ... меҳнат билан ҳам боқа олмаган бу жафокаш чол ўзи учун бир эски уйни ва дўконхонасини олиб қолиб, ҳовлисининг қолган қисмини сотишга мажбур бўлган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тарбиялаб вояга етказмоқ. *Биттаю битта ўғил Марғилон деган жойда, аллакимларнинг қўлида, асли номаълум кишиларнинг қизига уйлансин-да, .. ўғил боқиб катта қилган она — Ўзбек ойим икки қўлини бурнига тиқиб қараб қола берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Тирикчилик эҳтиёжларини қондирмоқ, таъмин этмоқ. *Отадан қолган шу қўл дастгоҳ чол-кампирни умр бўйи боқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 Қидириб топиб ўлдирмоқ (битни, бургани). **Бош боқмоқ** бошдаги битларни, сиркаларни топиб ўлдирмоқ.

6 *с. т.* Даволамоқ, шифоламоқ. *Унинг касалини боқмаган врач қолмади. Касални боқиб тузатмоқ.*

7 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англатилган иш-ҳаракатни бажаришга уриниш, синаш маъносини билдиради. *Ўқиб боқ. Еб боқинг.* ▪ *Йўлчи Шокир отанинг дўконхонаси эшигини астагина очиб боқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳеч кимга кўринмай ҳам боқдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

♦ **Фол боқмоқ** *қ.* **фол.**

БОҚОН: **боқон солмоқ** *этн.* туҳфа олиш учун янги келаётган келин йўлига ғов солмоқ, келиннинг йўлини тўсмоқ.

БОҚТИРМОҚ боқмоқ 2—6 *фл. орт. н. Касални боқтирмоқ. Врачга боқтирмоқ. Молни миришкорга боқтир.* Мақол.

БОҚУВ 1 **боқмоқ** 1—6 *фл. иш оти.*

2 Қаров, парвариш. *Боқуви яхши.* ▪ *Қани, боқувда орттирган ҳунарингни кўрсат, лочинлар! Қулоқ чимириб турган отлар бирдан олға ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОҚУВЧИ 1 **боқмоқ** *фл. ш. оти. Мол боқувчи. Қурт боқувчи.*

2 Оила бошлиғи, оила қаровчиси.

БОҒ I [*ф-т*] 1 Мевали дарахт, ток ва гул билан банд ер майдони; мевазор. *Олма боғ(и).* ▪ *Бизнинг юртда шу палладa токда узум, полизда қовун, боғда анор.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Эй Андижон, конлар диёри, Пахта, ипак, нефтга бойсан. Боғларингдан шарбат томади, Ҳам бойсан-у, ҳам сўлим жойсан.* Ё. Мирза. **Боғи эрам** 1) *дин.* жаннат боғи; 2) *кўчма* жуда ҳам яхши боғ, ажойиб боғ. **Истироҳат боғи** *ёки* **томоша боғ** дам олиш, ҳордиқ чиқариш учун қурилган махсус боғ, парк. *Элмурод билан Муҳаррам .. Горький номли истироҳат боғида кундузи учрашдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Салим билан Физлиддин «томоша боғда» кезган сингари, секин-секин юриб боғнинг ҳар жиҳатини кўздан кечира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳайвонот боғи** халққа кўрсатиш ва илмий-текшириш ишлари олиб бориш учун сунъий шароитда турли жониворлар боқиладиган махсус муассаса. **Боғ қилмоқ** 1) мевали дарахтлар экиб боғ юзага келтирмоқ; 2) *кўчма* обод қилмоқ, гўзаллаштирмоқ.

2 Шаҳардан ташқаридаги қўрғон ва унга ёпишган мевазор, токзор жой. *Жондор вагончи икки йил ичида катта боғлар сотиб олди, шаҳарда ички-ташқи ҳовли бино қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Боғ кўча** шаҳардан ташқаридаги қўрғонлар, боғлар орасидан ўтган кўча. *Шербек .. боғ кўчага етганда, тўп-тўп, якка-якка бўлиб, клубга кетаётган таниш ҳамқишлоқларига дуч келди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма* Гуллаб-яшнаб турган обод жой; гулшан. *Бахт боғи.* ▪ *Гўзал*

www.ziyouz.com kutubxonasi

боғда ўйнайлик, Гулдан-гулга қўнайлик. Гулшан ўлка мадҳини Биргалашиб куйлайлик. Ғайратий.

◆ **Бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади)** гаплари пойма-пой, муносабатсиз, бири-бирига ёпишмайди. *Ҳаммаларингизнинг гапларингиз бир жойдан чиқиши керак. Биринг боғдан, бирингиз тоғдан келсангиз бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Узумини е, боғини суриштирма** *матал* берганни ол, олдингга қўйганни е, ич, лекин «қаердан олдинг» деб сўрама; берганнинг бетига қарама.

БОҒ II 1 Боғлаш учун хизмат қиладиган нарса ва унинг боғланган жойи, тугуни. *Хўл новдалардан қилинган боғ. Боғини ечмоқ.* ▪ *Амин нўхта боғининг қозиқда боғлиқ бўлганини кўрди-да, қиличини суғуриб, у билан ипни кесди.* Айний, Қуллар. | Боғич. *Тўннинг боғи. Ёстиқ жилдининг боғлари.*

2 Тўплаб, дасталаб белидан боғланган пичан, беда, похол, кўкат ва ш. к. *Бир боғ буғдой. Бир боғ сабзи.* ▪ *Топган бир даста гул, топмаган бир боғ пиёз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қандай беда денг: боғи қучоққа сиғмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Оғзининг боғи қочди** *айн.* **оғзининг боғичи қочди** *қ.* **боғич.** *Оғзининг боғини қочирган Мараҳим .. яна кўп ёлғон-яшиқларни айтиб чарчади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

БОҒБОН [*ф-т*] 1 Боғдорчилик мутахассиси.

2 Боғ ва ундаги мевали дарахтларга, ток ва гулларга қаровчи, уларни парвариш қилувчи мутахассис киши. *Кейин Крупская номидаги болалар боғчасига қарашли боққа боғбон қилиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 *айн.* **боғдор** 1.

БОҒБОНЛИК **боғбон** *с. касб оти.*

БОҒ-БЎСТОН [*ф-т*], **боғу бўстон** 1 Яшнаган боғ; яшнаган боғлар, бўстонлар.

2 *кўчма* Гуллаб-яшнаган, сербоғ жой; боғистон. *Дўстлар, менинг юртимни Ўзбекистон дейдилар. Донғи тутган дунёни Боғу бўстон, дейдилар.* 3. Диёр.

БОҒДОР [*ф-т*] 1 *от* Боғ эгаси; боғбон. *Домладан кейин сўз олган бир киши Николайнинг вақтида боғдорларга, дўкондорларга қанча солиқ чиққанлиги .. тўғрисида узоқ сўзлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *сфт* Боққа, боғларага эга бўлган; боғлардан иборат бўлган. *Боғдор колхоз. Боғдор районлар.*

БОҒДОРЛИҚ 1 **боғдор** 1 *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **боғдорчилик.** *Сув бўлмагач, боғдорлик ҳам бўлмади.* Айний, Қуллар.

БОҒДОРЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг мевали ўсимликлар экиш, меваларни етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси. *Боғдорчиликни ривожлантириш. Боғдорчилик совхози.*

БОҒИСТОН [*ф-т*] Сербоғ жой; боғлар ўлкаси, боғ-роғлар билан ободлашган жой. *Чирчиқнинг ёқасини, Тошкентнинг воҳасини, Мен боғистон дегандим, Боғу бўстон дегандим.* Шайхзода.

БОҒИЧ Турли нарсаларнинг учма-уч қилиб ёки бекитиб боғлаш учун хизмат қиладиган қисми, боғи. *Яктакнинг боғичи. Ёстиқ жилдининг боғичлари.* ▪ *Бўронбой ғилофнинг боғичини ечиб, дўторни созлади.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

◆ **Оғзининг боғичи қочди** 1) оғзи катта очилди (хурсандликдан, ҳайратдан). *Иқбол деганда, ўша қишлоқ йигитларининг қулоқлари динг бўлиб, оғиз боғичлари бир қарич қочади.* С. Абдулла, Иқбол; 2) гапга тушиб кетди.

БОҒЛАМ Тўплаб, дасталаб боғланган нарсаларнинг ҳар бир боғи, дастаси. *Бир боғлам пиёз. Бир боғлам шох.*

БОҒЛАМОҚ 1 Боғ, тугун солиб уламоқ, пайваста қилмоқ; бириктириб тугмоқ. *Ипларнинг учини боғлаб узайтирмоқ. Ботинканинг ипини боғламоқ. Қопнинг оғзини боғламоқ.* ▪ *Хотинлар боя отларнинг оёғига ёпишиб йиғлаганда, паранжи ичида келтиришган қоратир чилвирни отлар[нинг] оёғига боғлаб қўйишган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Арқон, занжир, ип ва ш. к. воситасида бириктириб ўз жойидан жилмайдиган, нари кетмайдиган қилиб қўймоқ (уй ҳайвонларини). *Қўйни боғлаб бокмоқ.* ▪ *Бу ерда итни боғласанг, турмайди. Лекин, хўжайинларга бари бир.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *кўчма* Бирор ердан ёки кишидан айрилмайдиган қилиб қўймоқ. *Тақдир уларни бир-бирига маҳкам боғлади.* ▪ *Шарофат .. Сидиқжонни бу ерга боғлаган .. нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ипсиз боғламоқ** 1) бирор мажбурият билан эркини олиб қўймоқ. [*Қудрат Мирзақулга:*] *Деҳқонларни ипсиз боғламоқчилар денг! Уларни ерга боғлаб, қул қилмоқчилар денг!* Н. Сафаров, Уйғониш; 2) дудмол гап, ваъда ва ш. к. билан мунтазир қилиб қўймоқ. *Шу ерда туринг, ҳозир келаман, деб бизни ипсиз боғлаб кетди.*

3 Боғич ёки бирор бошқа нарса воситаси билан бириктирмоқ ёки тиркамоқ, осмоқ. *Аҳмаджоннинг орқасига боғлаб олган сумкасига, Филатовнинг елкасига мина парчаси теккан эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Иложи бўлса, мени от думига боғлаб, пойга қилсалар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Чандиб, танғиб, қимирламайдиган, ҳаракатлана олмайдиган қилмоқ. *Каптарнинг қанотларини боғламоқ.* ▪ *Ётган еридан тутиб Олдилар боғлаб. Уч-тўрт таёқ урдилар Юз-кўзин чоғлаб.* Ғайратий. *Анварни кўрсангиз .. ҳеч нарсага қарамай, қўлини боғлангиз!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Тўплаб, дасталаб белидан боғ солмоқ, боғ солиб тугмоқ; дасталамоқ. *Пичан боғламоқ. Пиёз боғламоқ.* **Супурги боғламоқ** супурги ясамоқ. [*Йўлчи*] *саватни анҳор бўйида супурги боғлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозирга ғизиллади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Ўраб танғимоқ, ўрамоқ, тақмоқ. *Рўмол боғламоқ. Камар боғламоқ. Галстук боғламоқ.* ▪ *Юсуфбек ҳожи бошида оқ дўпписи ва эгнида оқ олача тўни .. устидан белини боғлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жувон эшикдан кириши билан буларни кўриб бир тўхтадию, дуррасини қайта боғлаб, тўғри супа томонга келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

7 Оғриқ ерни сақлаш, даволаш мақсадида дори-дармон қўйиб ёки шундайлигича ўраб, чандиб, танғиб қўймоқ. *Ярани бинт билан боғламоқ.* ▪ *У бирор ҳафта касалхонада ётиб чиққандан кейин, бир неча кун лунжини боғлаб юрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 *кўчма* Йўл-йўриқ кўрсатиб, ёрдам бериб туриш учун биркитмоқ, бириктириб қўймоқ. *Бошқарма бизга кекса ишчилардан боғлаб қўйсин.* А. Мухтор, Туғилиш. [*Давронов*] .. *зоотехникни ҳам пахтага боғлаб қўйди.* И. Раҳим, Ихлос.

9 Бўғиб, тўсиб, керакли томонга йўналтирмоқ (сувни). *Экинларга сув боғламоқ.* ▪ *Катта арик сувидан боғлаб олинг колхозлар; Магазинга мол келди, танлаб олинг колхозлар.* «Қўшиқлар».

10 Ўзида бирор нарса пайдо қилмоқ; йиғмоқ, тўпламоқ. *Яра фасод боғлади.* ▪ *Баркашда шарбат боғлаб кетган анжир, олтин сингари ҳусайни узум ва шафтоли бор эди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Шира боғламоқ** *қ.* **шира** I 5. **Ёғ боғламоқ** семирмоқ. **Тўр боғламоқ** тўрламоқ (қовун, хандалак ҳақида).

11 *кўчма* Узвий равишда бирлаштирмоқ, бирга қўшмоқ, уламоқ. *Таълим-тарбия ишларини ҳаёт билан боғламоқ.* ▪ *Элмуродда янги бир фикр — Коммунистлар партияси сафига ўтиш ва шу партия ҳаёти билан ўз ҳаётини чамбарчас боғлаш фикри туғилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

12 Алоқа, муносабат ўрнатмоқ. *Бошланғич партия ташкилоти ишчилар, деҳқонлар ва интеллигентлар оммасини партиянинг раҳбар органлари билан боғлайди.* «КПСС Устави». | Узвий боғланиш, муносабат асосида бир-бирига қўшмоқ, уламоқ, бириктирмоқ. *Икки фикрни ўзаро боғламоқ. Сўзларни боғлаб гап тузмоқ.* ▪ *Чол асл мақсадини унутиб, анча гапларни айтиб юборганини ўзи ҳам сезиб қолди-да, сўзининг охирини яна эчкига боғлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Алоқа боғламоқ** *қ.* **алоқа.**

◆ **Бел боғламоқ** *қ.* **бел. Бошини боғламоқ** *қ.* **бош. Муҳаббат боғламоқ** муҳаббат қўймоқ, севиб қолмоқ. **Умид боғламоқ** *қ.* **умид** 1. **Тилини боғламоқ** тилини лол қилмоқ. *Латофат шу пайтгача тилини боғлаб турган аллақан-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дай кучни енгиб, тез гапира бошлади. О. Ёқубов, Мирзатерак. **Қанот боғламоқ** ўзида гўё қанот пайдо қилмоқ, бирор жойга учиб боргудай бўлмоқ. *Ҳовлидаги .. дастурхон теварагида текин овқат топилган жойга қанот боғлаб учиб борадиган Заҳчакўз домла, Тожибой, оқсоқол ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўл боғламоқ** қўл қовуштирмоқ (таъзим, салом белгиси). *Кўрғон устида ясов тортган қаҳрамонлар қўл боғлаб .. таъзим билан Азизбекни илгарига ўтказа бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОҒЛАНИШ 1 **боғланмоқ** *фл. иш отн.* 2 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. ўртасидаги ўзаро муносабат, алоқа. *Узвий боғланиш. Мантиқий боғланиш. Гапда сўзларнинг ўзаро боғланиши.* ▪ *У [Мирзакаримбой] Йўлчининг қишлоқдан қайтиб, бирдан ғойиб бўлиши билан ўзининг Гулнорга уйланиши ўртасида бир боғланиш борлигига қаноат ҳосил этган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОҒЛАНМОҚ 1 **боғламоқ** 1—9, 11, 12 *фл. мажҳ. н. Белига қўш белбоғ боғланган.* ▪ *Бир неча киши қўл-оёғи боғланган Оқилхонтўрани судраб олиб кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *[Йўлчи билан Петров] чин дўстлик билан боғландилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Боғланган қўшма гап** *грам.* тенг ҳуқуқли содда гаплардан тузилган қўшма гап.

2 **боғламоқ** 1, 2, 11, 12 *фл. ўзл. н. Ипнинг учи боғланиб қолибди. Улар бир-бирига боғланиб қолган. Юқори идоралар билан боғланмоқ.*

◆ **Қўли боғланиб қолди** 1) қўли банд бўлиб қолди; 2) қўли бекор қолди, иш қилолмай қолди. *Қосиб чоршанба куни бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОҒЛАТМОҚ **боғламоқ** 1—7, 9 *фл. орт. н. Ярани боғлатмоқ.*

БОҒЛАШМОҚ **боғламоқ** 1—9, 11, 12 *фл. бирг. н.*

◆ **Бас боғлашмоқ** *қ.* **бас** II.

БОҒЛАҒИЧ: кўз боғлағич *с. т. эск.* кўз боғловчи, фокусчи.

БОҒЛИ I Боғи, боғчаси бўлган, боғ-роғли. *Боғли колхоз — ёғли колхоз.* Мақол.

БОҒЛИ II Боғи, боғичи бўлган. *Боғли тўн.*

БОҒЛИҚ I 1 Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлоғлиқ. *Боғлиқ от. Ҳунарсизнинг қўли боғлиқ.* Мақол.

2 Бирор жиҳатдан, мас. тобелик ёки алоқадорлик муносабати билан узвий равишда боғланган; алоқадор. *Бир-бирига боғлиқ масалалар. Бу сизга боғлиқ иш. Боланинг ким бўлиб чиқиши тарбияга боғлиқ.* ▪ *— Гулнор мандан бошқани танимайди,— ғурур билан дўстига қараб гапирди Йўлчи,— лекин у, албатта бир қиз: дадасининг ихтиёрига боғлиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БОҒЛИҚ II Арава ғилдирагининг тўғин учларини бириктириб тутиб турадиган қўшалоқ кегайи.

БОҒЛИҚ III Шох-шабба, беда, буғдой, шоли каби чочиқ нарсаларни йиғиб боғлаш учун ўша нарсаларнинг ўзидан ёки новда, похол кабилардан эшилган боғ; белбоғ.

БОҒЛИҚЛИК **боғлиқ** I *с. белги отн. Ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги.*

БОҒЛОВЧИ 1 **боғламоқ** 1—9, 11, 12 *фл. ш. отн. Беда боғловчи.* ‖ *Боғловчи звено. Боғловчи модда.*

2 *грам.* Гап бўлакларини ва гапларни ўзаро боғлаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз. *Уюшиқ бўлаклар орасига вергул ёки* **ва, ҳам, ҳамда** *сингари боғловчилардан бири қўйилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БОҒЛОҒЛИҚ Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлиқ. *Боғлоғлик от.*

БОҒ-РОҒ, боғу роғ Ҳар хил мевазор, токзор, гулзор боғ, майдон, парк ва ш. к. *[Холжон хола:] Тоғлар ошди, сув кечди, кўп боғ-роғларга кириб чиқди, эридан дарак топмади.* Ғайратий, Довдираш. *Ойижон! Дадам билан албатта келинг. Бизнинг ўзимиз яратган шаҳарни, боғ-роғларимизни кўринг.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

БОҒЧА 1 Қичкина боғ. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Мактабгача ёшдаги болалар учун белгиланган таълим-тарбия ўчоғи. *Мен Марусяга тайинлаб қўйдим, эртадан бошлаб [болани] боғчага бер.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Болалар боғчаси** *айн.* **боғча** 2.

БРАК [*р<нем*] Ишлаб чиқаришда яроқсиз деб топилган, сифатсиз маҳсулот; умуман яроқсиз нарса, чиқит иш. *Брак шиша. Брак деталь. Брак мол. Брак қилмоқ. Бракка чиқармоқ.* ▪ *Ишнинг брак бўлганини кўрган Нормурод жаҳли чиқиб, Ҳамдамфўрмага қараб: — Сен ишни бузяпсан демадимми? — деди.* Айний, Қуллар.

БРАКОВКА [*р*] Ишлаб чиқариш корхоналарида: сифатли ва брак маҳсулотни ажратиш, саралаш.

БРАКОВКАЧИ Сифатли ва брак молларни ажратувчи, браковка қилувчи мутахассис.

БРАКЧИ Ишни сифатсиз бажарган, брак маҳсулот ишлаб чиқарган ишчи.

БРАКЧИЛИК Ишни сифатсиз бажариш, брак маҳсулот ишлаб чиқариш.

БРАСС [*р<фр*] *спорт.* Иккала қўлни ҳам сувдан чиқармай қурбақачасига сузиш услуби.

БРАУНИНГ [*р*] Автоматик тўппончанинг бир тури.

БРЕЗЕНТ [*р<голл*] Сув ўтказмайдиган каноп мата. *Пахта ғарами устига ёпилган брезент.* ‖ *Брезент капа. Брезент этик.*

БРИГАДА [*р<фр*] 1 Бир неча полк, батальон ёки дивизиондан, денгиз флотида эса бир неча турдачи ҳарбий кемалардан иборат ҳарбий қўшилма. *Танкчилар бригадаси. Бригада қўмондони.*

2 Меҳнатнинг муайян бир турини бажариш учун тузилган коллектив. *Пахтакор колхоз бригадаси. Коммунистик меҳнат бригадаси. Бригада бошлиғи.*

3 *с. т.* Бригада бошлиғи; бригадир. *Кимсаной бўлганда ҳозир бригада бўлар эди. Ғайратли, ориятли жувон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БРИГАДИР [*р*] Ишлаб чиқариш бригадасининг бошлиғи. *Комиссия .. ҳамма звено бошлиқлари, бригадирлар ва бир мунча колхозчилар билан суҳбат қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БРИГАДИРЛИК **бригадир** *с. мавҳ. от. Бригадирлик қилмоқ. Бригадирликка сайламоқ.*

БРИКЕТ [*р<фр*] Ғишт шаклида прессланган нарса. *Кунжара брикети. Кўмир брикети.*

БРИКЕТЛАМОҚ Пресслаб брикет ҳолига келтирмоқ. *Торфни брикетламоқ. Брикетлаш фабрикаси. Шарғун кўмирини брикетлаш технологияси ишлаб чиқилди.*

БРИЛЬЯНТ [*р<фр*] Тарашланган ва сайқал берилган олмос. *Брильянт кўзли узук.*

БРИНЗА [*р* брынза] Қўй сутидан тайёрланган сир, пишлоқ. *Аҳолининг сут, ёғ, қатиқ, бринза, сузма каби озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжини қондиришда анчагина ютуқларга эришаётирмиз.* «С. Ўзбекистони», 1965, 21 сентябрь. *Терар жирини кув ҳам сепара. Бринзам бозорга бўлур рўпара.* С. Абдулла.

БРИЧКА [*р*] Тўрт ғилдиракли узун арава. *Ўрмонда тўрттта бричка турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОМ [*р<грек*] 1 Химиявий элемент, тўқ қизил, қўланса суюқлик.

2 Таркибида шу элемент бирикмалари бўлган дори.

БРОНЕАВТОМОБИЛЬ [*р*] *айн.* **броневик.**

БРОНЕВИК [*р*] Бронланган, зирҳ билан қопланган ҳарбий автомобиль. *Атрофи қизил албонлар билан безатилган броневик устида Ленин бобо кўринди.* Ғайратий.

БРОНЕНОС [*р* броненосец] 19 аср охири ва 20 аср бошларида — бронланган, зирҳ билан қопланган катта ҳарбий кема.

БРОНЕНОСЕЦ [*р*] *қ.* **броненос.**

БРОНЕПОЕЗД [*р*] Бронланган, зирҳ билан қопланган ҳарбий поезд.

БРОНЕТРАНСПОРТЁР [*р*] Моторлаштирилган ўққи қисмларни ташиш ва жанг олиб боришга мосланган зирҳ билан қопланган ҳарбий машина.

БРОНЗА [*р<фр*] 1 Миснинг қўғошин, қалай ва алюминий билан қотишмаси. *Бронза ишлаб чиқариш.* ‖ *Бронза подшипник.*

2 Шу қотишмадан ясалган меъморчилик асари.

◆ **Бронза даври (ёки асри)** моддий маданият тариҳида ҳали темир номаълум бўлган, ҳар хил буюмлар бронзадан ясалган давр.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БРОНЗАЛАМОҚ Бронза билан қопламоқ, бронза юғуртириб безамоқ.

БРОНЗАЛАНМОҚ **бронзаламоқ** *фл. мажҳ. н. Бронзаланган ҳайкал.*

БРОНЛАМОҚ I Бронь, зирҳ билан қопламоқ, зирҳламоқ.

БРОНЛАМОҚ II Бирор кимса ёки нарса учун атаб, банд қилиб қўймоқ. *Вагонда иккита ўринни бронламоқ.*

БРОНЛАНМОҚ I **бронламоқ** I *фл. мажҳ. н. Бронланган машина.*

БРОНЛАНМОҚ II **бронламоқ** II *фл. мажҳ. н. Бронланган ўрин.*

БРОНЛИ Бронь билан қопланган, бронланган; зирҳли. *Бронли автомобиль.*

БРОНЬ I [*р*] Ҳарбий кема, танк ва ш. к.нинг ўқ ўтмайдиган қалин пўлат ниқоби, қопламаси; зирҳ.

БРОНЬ II [*р*] Махсус ажратилган нарсалардан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. *Бронь бўйича поездга билет олмоқ.*

БРОНЬТЕШАР Бронни, зирҳни тешиб ўтадиган. *Броньтешар ўқ. Броньтешар тўп.* || *Броньтешарлар нишанга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БРОШЮРА [*р<фр*] Кичик китоб, китобча; рисола.

БРУС [*р*] *тех.* Чорқирра ёки бошқа бирор шаклдаги узун металл, ёғоч ва ш. к. таёқча, ходача.

◆ **Параллел брус** *спорт.* иккита параллел ёғочи бўлган спорт асбоби.

БРЎТТО [*р<итал*] Молнинг, товарнинг идиши, қопи билан биргаликдаги оғирлиги; *акси* **нетто.**

БРУЦЕЛЛЁЗ [*р<инг л*] *мед.* Уй ҳайвонларида бўладиган ва уларнинг сути, гўшти, қони орқали одамга ҳам юқадиган оғир касаллик.

БУ I (*ж. к.* бунга, *ў.-п. к.* бунда, *ч. к.* бундан) *кўрс. олми* **1** Сўзловчига яқин, унинг кўз ўнгидаги, олдидаги, ёнидаги ёки қўлидаги нарсани, кимсани билдириб келади. *Бу киши — бизнинг ўқитувчимиз. Бу — колхоз идораси.* ▪ — *Сан ўғлимсан,— Йўлчига меҳр билан тикилди чол, — бу ожиза — қизим.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Бу Мадаминхўжанинг пахтаси,— деди чол, йигит қараб турган томонни кўрсатиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу отларнинг ичида ювошроғи қайси?* А. Қаҳҳор, Хотинлар. | Қарама-қарши икки нарсадан бирини кўрсатиш учун хизмат қилади. *Кўчанинг бу бетидаги уй. Дарёнинг у бетидан бу бетига сузиб ўтмоқ.* | Чоғиштириладиган икки нарса, кимса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.дан бирини кўрсатиш учун хизмат қилади. *У бошқа, бу бошқа. Ундан бу яхши.* | Сўз бораётган пайтни ёки унга яқин вақтни билдириб келади. *Бу йил ёз ўтган йилдагидек иссиқ келди.* ▪ *Фазлиддин бу кеча хурсанд эди. Ҳар тўғрида сўзлар, кулар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу кунларда Сидиқжон нақадар хурсанд бўлса, Канизак шу қадар хафа эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *У* [*она*] *.. то сўнги нафасигача меҳнат, машаққат азоб ичида кечирган бу дунёдан кўзларини юмгунча уни, Йўлчини эслагандир.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бу ўртада** 1) яқин атрофда. *Бу ўртада магазин йўқми?*; 2) бирор иш ёки вақт давомида. *Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Бу ўртада дадам қазо қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Умуман айтиб ўтилган ёки кўзда тутилган нарса, кимса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.ни кўрсатиш, шуларга ишора қилиш учун хизмат этади. *Бу воқеа ўтган йили бўлиб ўтган эди.* ▪ — *Ота, — деди Салим жеркиб,— бу нарса кўпга келган тўй.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Деворий соат бирга занг урди. Ўрмонжон, бу соатнинг тўғрилигига шубҳаланди шекилли, ўз соатига қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. || *Булар талай ергача эмаклаб, талай ергача ер бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

◆ **У эмас, бу эмас** *кирш с.* аввалambор; иш, гап, масала бутунлай бошқа ёқда. *У эмас, бу эмас, айб ўзингда.* **У ёқдан кириб, бу ёқдан чиқмоқ** ишни наридан-бери, чалакам-чатти бажармоқ, чала-чулпа қилиб кетмоқ. **Бунинг устига** устига устак, бори етмагандек.— *Раҳматли эрим мардикор эди,— деди кампир,— ёзда топгани қишга етмас эди. Бунинг устига дардга чалиниб, эртароқ ишдан чиқиб қолди. Уни боқдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ундан-бундан** 1) ҳар кимдан; ҳар нарсадан. *Ундан-бундан сўраб билмоқ*; 2) ҳар тўғрида. *Ундан-бундан гаплашиб ўтирмоқ.* **Уни кўй, буни кўй** бошқасини қўятур. *Уни қўй, буни қўй, қачон йўлга чиқамиз.*

БУ II *юкл.* Гапдаги маънони кучайтириш, таъкидлаш учун хизмат қилади. *Бу дейман, ишлар йирик эканда!*

БУВА *с. т.* Бобо. *Буваси иш қилса, Нигора кўмаклашар, «Оҳ, оҳ, эрмакинам, дастёргинам!»,— деб хурсанд бўларди буваси.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Тақсир,— деди Алим бува, қовоғини солиб,— кулган яхши-ю, леки(ги)н билиб кулган яхши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУВАДЕҲҚОН Кекса, тажрибакор деҳқон. *Районга сводкани юборибоқ ўчоққа олов ёқтирибсиз-да, Фармонқул ака, бувадеҳқонники бехато чиқаверади, деб ўйлагандирсиз-да.* С. Маҳкамов, Шогирд.

БУВАҚ *диал.* Янги туғилган бола, чақалоқ.— *Нима бўлди, айтсангиз-чи? — деди Салтонбу, кўкрагига зулукдек ёпишиб олиб эмиб ётган ориқ, заҳил, оёқлари ингичка, қорни катта бувагини тиззасига ўтқазиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУВАҚИ Узумнинг бир нави. *Бувақи узум.*

БУВИ **1** *с. т.* Биби. *Набиралар халтадаги қурут эканини эшитиб, кампирнинг оёғи остида ўрмалашди ва: «Менга битта, буви!», «Менга анча беринг, буви!» — деб қий-чув кўтаришди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Иккинчиси етмишлардан ўтган бир кампир, Офтоб ойимнинг онаси Ойша буви.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *диал.* Она, ойи.— *Йиғламанг, буви, худонинг иродаси,— деди Ғуломжон,— бундай гаплар онасининг қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУВИШ *с. т.* Бибиш. *Албатта оламан Нигор бувишни.* «Нигор ва Замон».

БУГУН [*асли* бу + кун] **1** *рвш* Сўз бораётган пайтда кечирилаётган ёки кечирилган кун, кеча-кундуз. *Москвадан бугун келдим. Бугун вақтим йўқ. Эртаги ишга бугун режа туз.* Мақол. ▪ *Кеча гупиллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Нима бўлди сизга, қаёққа борасиз? — Марғилонга.— Бугун кеч бўлиб қолди, эртага кетарсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ҳозир, энди, эндиликда. *Ахир, бир кимсасиз етимдан бугун шундай одам бўлсам-у, бошим кўкка етмасинми?!* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бугун эмас, эрта** *ёки* **бугун бўлмаса, эрта(га)** яқин фурсатда, тез орада, ҳа демай. *Мана шуларни* [*душман, тайёргарлигини*] *назарга олганда, бугун бўлмаса, эртага жуда даҳшатли жанг бошланиши муқаррар эди.* А.Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *от вазифасида* Ҳозирги пайт, ҳозирги кун. *Бугунимиз жуда яхши, эртамиз бундан ҳам яхши бўлади. Бугунни ўйлама, эртани ўйла.* Мақол.

БУГУНГИ **1** Сўз бораётган куни содир бўлган, юз берган, юзага келган ёки шу куни бўладиган. *Бугунги газета. Бугунги машғулот. Бугунги ишни эртага қўйма.* Мақол.

2 Ҳозирги пайтдаги, ҳозирги кундаги, ҳозирги. *Бугунги вазифалар.* ▪ *Йиллар, кўп йиллар давомида у* [*Юсуфжон қизиқ*] *бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган жирканч ўтмиш қолдиқларини кулги билан фош этади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

БУГУНЧА *рвш* Шу бир кунга, бир кунчалик. *Бугунча китоб менда қолақолсин.* ▪ — *Оғриқ туяга бугунча дам бериб, кейин келадиган карвонларга қўшилиб кетиш учун булоқ бўйида қолдик,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУГУН-ЭРТА *рвш* Эртага; яқин фурсатда, тез орада. *Ўғлимиз бугун-эрта келиб қолади.* ▪ *Бу йилги қиш бугун-эрта бўлмас адо шекилли.* Ғ. Ғулом.

БУДДО [*ҳинд*], **буддо дини** Эрамиздан олдинги 6 аср охирларида Шимолий Ҳиндистонда юзага келган ва Ҳиндистонда, Тибетда, Монголияда, Хитой, Бирма ва баъзи бошқа шарқ мамлакатларида кенг тарқалган динлардан бири.

БУДИЛЬНИК [*р*] Керак вақтда жиринглаб вақт билдирадиган махсус соат. *Тонг оқарди ... Деразада қуёш тиғи*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Жаранглади Жабборвойнинг будильниги. Т. Тўла.

БЎДКА [*р*] 1 Кичкина қоровулхона. *Шлагбаум биринчи куниёқ йўл устига қуриб битказилди, ёнига будка ўрнатилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кичкина дўконча. *Саидий будкадан бу журнални олиб, жуда севинди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Суфлёр будкаси** саҳнада суфлёр ўтирадиган чуқур жой.

БУДКАЧИ *с. т.* Будкада ишловчи савдо ходими. *Будкачи Саидийга шу бугун олинган бир журналны тақдим қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БУД(У)-ШУД [*ф-т*] Қишининг ихтиёридаги, бисотидаги бор нарсаси, бор-йўғи, бойлиги. *Ўша вақтларда расм бўлган бўлмағур одатларни — етти, йигирма, қирқ ошш, ифторлик, ҳайит, йил ошини қиламан деб будуд-шудларидан айрилдилар.* М. Осим, Ўтрор.

БУЁН *кўм. (ч. к. билан)* Бери; бошлаб. *Янги йилдан буён. Кечадан буён. Бундан буён. Кўпдан буён.* ▪ *Партия мажлисидан буён бир суткадан ортиқроқ вақт ўтди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Эсини танигандан буён хаста бўлмаган, табиб бетини кўрмаган Йўлчи табиблар, дорилар тўғрисида ақлга сиғадиган бир тадбир кўрсатиб, бечорани қаноатлантиришдан ожиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУЁҚ I *кўм. (ч. к. билан)* Буён, бери; бошлаб. *Бундан буёқ. Кўпдан буёқ.* ▪ *— Ҳа,— деди Элмурод.— Бундан буёқ мана биз сизлар билан. Билганларимизни отамлаша берамиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУЁҚ II (*тўғриси* **бу ёқ**) *қ.* **ёқ.**

БУЖМАЙМОҚ 1 Совуқдан ёки безгак ва ш. к.дан қунишмоқ, жунжиб букчаймоқ. *Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эгни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг бужмайганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қовжираб бурушмоқ, қурушмоқ. *Барглар бужмайиб қолибди.* ▪ *Ана у [Холбўта] скамейкада хаёл паришон ўтирибди. Юз суяклари бўртган. Дўрдоқ лаблари узум пўстлоғидек бужмайган.* М. Назаров, Сирли хат.

3 Ғижмалак бўлиб, буришиб-тиришиб қолмоқ, ғижимланмоқ. *Маҳсим бужмайиб қолибди.*

4 Ажин босиб буришмоқ, тиришмоқ. [*Ёрматнинг*] *кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Она бир зум бўшашди, кўзлари пир-пир учди, этсиз, кичик юзи аламдан бужмайиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

БУЖМАЙТИРМОҚ бужаймоқ *фл. орт. н. Гармсел баргларни бужмайтириб кетди.* ▪ *Эргаш башарасини бужмайтириб, мазах қилди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

БУЖУН Қайрағочнинг бир тури (унинг қаттиқ, ёғочидан арава гупчаги, ғилдираги ясалади). *Каттакон бужун остидаги қизил дарвозадан .. чиққан бир мўйсафид қоматини растлаб, буларга бир қарадиди-да, югурганича кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

БУЖУР 1 Ажин босган, бурушиқ; чўтир. *Бужур кампир.* ▪ *Темиртош ҳар вақт кўзини юмганда... юзлари бужур отасининг чўкич ураётгани кўринарди.* М. Осим, Ўтрор. | Шундай юзли одам. ▪ *— Соли бужур ҳам бир ярим ойлар йўқолиб кетиб, Самад ақамдан қаноатланарли бир хабар келтира олмади,— деди Пўлат.* Ғайратий, Ёшлигимсиз.

2 Ғадир-будур, ўйдим-чуқур, кирди-чиқди. *Боболарим юрти бужур Қоратоғ, Олма тўқайларинг имлаши создир.* Миртемир.

БУЖҒУН Писта дарахтининг мағиз қилмай бужмайиб қолган меваси (халқ медицинасида ва бўёқчиликда ишлатилади). *Табиб қўй жигарини ҳам кабоб қилиб бужғун сепиб енг деган экан, бир-икки қилибди, лекин дарди шифо топмабди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУЗДИРМОҚ бузмоқ 1—3, 5—10 *фл. орт. н. Уйни буздирмоқ. Бедани буздириб пахта экмоқ.* ▪ *Ариқни буздириб нима қилмоқчисиз?* Н. Сафаров, Уйғониш.— *Тўйни шартта буздирдим,— деди Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУЗИ Эчки терисидан тайёрланган чарм, шевро. *Бир маҳсилик бузи.* || *Бузи маҳси.* ▪ *Буни сотиб, бузи, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёлар олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУЗИЛИШ 1 **бузилмоқ** *фл. иш оти. Ёзда гўштнинг бузилиши осон.* ▪ *Оилада осойишталикнинг бузилишига, ғурбат бошланишига мана шу сабаб бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Тушкунлик ҳолати, тушкунлик. *Маънавий бузилиш.*

3 Издан чиқиш, барбодлик ҳолати, барбодлик. *Бу масалага икковимизнинг ҳам жиноятқорона совуқ қарашимиз орқасида қатор чиришлар, бузилишлар, қўпоришлар юз бердими?* А. Қаҳҳор, Нутқ.

БУЗИЛМАС Сира ҳам бузилмайдиган, мустаҳкам. *СССР халқларининг бузилмас дўстлиги.*

БУЗИЛМОҚ 1 **бузмоқ** 1—3, 5—10 *фл. мажҳ. н. Кўприк бузилди. Ўйинчоқ бузилди. Бедапоя бузилди.*

2 **бузмоқ** *фл. ўзл. н. Юзингдан бузилгур! (қарг.). Бузилган ишни ботир тузар.* Мақол. ▪ *Ҳозиргина бир гапириб, икки кулиб ўтирган Фармонқул аканинг авзойи бузилди.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Тахи бузилмаган** кийилмаган, тутилмаган, яп-янги (кийим, ўрин-бош ва ш. к. ҳақида). *Тахи бузилмаган иш.*

БУЗИЛУВЧАН Тез бузиладиган. *Бузилувчан озиқ-овқатлар.*

БУЗМОҚ 1 Парчалаб ёки қўпориб, ағдариб йўқ қилмоқ, олиб, кўтариб ташламоқ. *Деворни бузмоқ. Уйни бузмоқ. Кўприкни бузмоқ.* | Вайрон қилмоқ, емирмоқ. *Эшакка мугуз битса, эгасини сузади, туяга қанот битса, томингни бузади.* Мақол. ▪ *Майли, Аму билганин қилсин, истаганча бузсин, емирсин.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Қисмларимиз шундай шиддатли зарбалар берар, шундай қисиб борар эдики, душман йўлларни бузгани, кўприкларни портлатгани улгурмас, кўп жойларда яроқ-аслаҳасини ташлаб қочар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Парчалаб ёки бирор шикаст етказиб ишдан чиқармоқ, ишламайдиган ёки яроқсиз ҳолга келтирмоқ. *Уйинчоқни бузаб қўйибсан.* ▪ *Бир нарсангизни бузиб қўйдим, айтсам уришмайсизми?* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. [*Дадавой Ҳадичага:*] *Соат меники. Бузадиган ҳам ўзим, тузатадиган ҳам ўзим.* Уйғун, Навбаҳор. [*Абдураҳмонбой:*] *Жайноқ, қулфни бузма, яхшилик кўрмайсан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. | Ўзгартириб бирор бошқа мақсадда фойдаланиш ёки бошқа нарса қилиш учун мосламоқ. *Бедани бузиб пахта экмоқ. Пальтони бизиб костюм қилмоқ.* ▪ *Мана, канал битди, мана бу тўқайларни бузиб янги ер очаётибмиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Уйда бир эски гиламча бор эди, шуни бузиб яна бир хуржун қилиб олар эдим.* Миртемир.

2 *кўчма* Емирмоқ, ағдармоқ, йўқ қилмоқ. *Тақсир, сиз мениг мактабимни бузмадингиз, бу ерга одам бўлармикинман, илм олармикинман деб инсоний ният билан келган маъсумларнинг кўнглини буздингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Раҳна солмоқ; барбод ёки поймол қилмоқ. *Битган ишни бузмоқ. Аҳдни бузмоқ.* ▪ *Бўрон режаларимизни бузолмайди, тақдиримиз ҳам бўроннинг қўлида эмас.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Қосимжон туҳматчиларга:*] *Э турмуш қузғунлари, бир янги турмуш қурган оиланинг турмушини бузмоқ учун қандай ҳийлалар қилгансиз!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. | Бирор нарсага хилоф иш қилмоқ, риоя, амал қилмаслик. *Қонунни бузмоқ. Интизомни бузмоқ. Тартибни бузмоқ.* ▪ *Сен, раис, умумий йиғилиш қарорини бузма, ўзбошимчалик қилма, ҳа, ёмон оқибатларга олиб келади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Зарарли таъсир кўрсатиб ишини, ишлашини ёмонлаштирмоқ, айнитмоқ. *Ёғли овқат меъдани бузади.*

5 Мавжуд вазиятни, ҳолатни, кайфиятни ўзгартирмоқ, унга ҳалал бермоқ. *Тинчликни бузмоқ. Суҳбатни бузмоқ.* ▪ *Бир зум чўзилган сукутни Салимбойвачча бузди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Беғам, беташвиш дўстлар ширин уйқуда эдилар. Элмурод уларнинг уйқусини бузмаслик учун аста каравотни ёнига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хаёлни бузмоқ** хаёлни бўлмоқ, сочмоқ. *Фақат ошхонадан чиқиб келаётган келиннинг саломигина унинг ха-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёлина бузди. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

6 Ҳақиқатдагидан бошқача қилиб юбормоқ. *Ҳақиқатни бузиб кўрсатмоқ. Сўзни бузиб ёзмоқ. Фикрни бузиб талқин қилмоқ.* ▪ — *Мезбон қани, Тешабой? — деди у, рус тилини немисларга хос бир талаффуз билан бузиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 Уддасидан чиқа олмай ёмон ёки яроқсиз қилиб қўймоқ. *Ошни бузиб қўйибсиз. Суратни бузиб қўйибсиз.*

8 Ахлоқини, феъл-атворини ёмон томонга ўзгартирмоқ, ёмон йўлга солмоқ. *Кишининг зари кишини бузар, зарни кўрган — занжирни узар.* Мақол. ▪ — *Шунақанги жой одамни жа бузади-да,— деди Холдор Сангин билан Жуманнинг қизлар ҳақидаги гапига луқма солиб.* А. Мухтор, Туғилиш.

9 Ёмонлаштирмоқ, чатоқлаштирмоқ. *Муносабатларни бузмоқ. Орани бузмоқ.* | Гулув солмоқ, орани бузмоқ, алғов-далғов қилмоқ. *Яхши ўғил юрт тузар, ёмон ўғил юрт бузар.* Мақол.

10 Фойдалана бошламоқ (яхлит ёки янги нарсалардан). *Пулни бузмоқ. Бочкадаги ёғни бузмоқ.* **Тахини бузмоқ** қийилмаган кийим, тутилмаган ўринбош ва ш. к.дан фойдалана бошламоқ.

◆ **Гўштни бузмоқ** бутун молнинг гўштини бўлакларга бўлмоқ, бурдаламоқ. **Кўнгилни бузмоқ** 1) кўнгилини вайрон қилмоқ, дилини оғритмоқ; 2) бошқа хаёлга келмоқ, умидсизланмоқ. *Умидингни узма, кўнглингни бузма.* Мақол. **Оламни (ёки дунёни) бузмоқ** атрофни ларзага солмоқ, бошга кўтармоқ. *Ичкарида хотинлар мажлиси: ...биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиғмай хаholаб дунёни бузади, хуллас, бағ-бағ етти қат кўкдан ошади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзилар борки, қилар ишининг тайини йўқ, даъвоси оламни бузади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Ҳуснбузмоқ** ҳуснига мос тушмай кўзга ёмон қилиб кўрсатмоқ. *Энди унинг хаёлини банд қилган нарса қишлоқнинг ҳуснини бузиб турган эски ғўристонни кўчириш муаммоси эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БУЗОҚ Сигирнинг боласи. *Ола бузоқ. Яхши бузоқ икки онани эмади.* Мақол. *Тиррақи бузоқ подани булғатади.* Мақол. ▪ *Пададан адашган бузоқка ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тиқаверасанми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гарчи бирмунча дағалроқ бўлса ҳам, ўзбекчада «бўладиган бузоқнинг туркидан маълум» деган бир мақол бор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Аммамнинг бузоғи** қ. **амма. Бузоқнинг югургани сомонхонагача** қўли қисқа одам югургани билан ҳеч нарса қилолмайди, деган маънода ишлатиладиган мақол. *Қўлингиздан келганини қиласиз, бек, аммо унутманг-ки, бузоқнинг югургани сомонхонагача.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Номаъқул бузоқнинг гўштини ебсиз** номаъқул айтибсиз, номаъқул қилибсиз каби маъноларда ишлатиладиган ибора.— *Номаъқул бузоқнинг гўштини бир едик-да,— дейди Берди татар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БУЗОҚБОШ(И) Тиллақўнғизнинг тухумидан чиққан қурти.

БУЗОҚХОНА Бузоқлар турадиган оғилхона.

БУЗРУҚ [*ф-т* бузург] **1** *эск. кт.* Катта, улуғ. *Вазири бузрук Исломхўжа катта ишлар бошлаб юборди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *дин.* Азиз, авлиё.— *Бузрукдан сўрайдиган тилакларингиз бор эканда, — деди уста Олим ва кулди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *ҳазил* Туянинг лақаби.

4 (Б — *катта*) Шашмақом системасидаги биринчи мақом номи (қ. **шашмақом**).

БУЗРУКВОР [*ф-т*] *эск. кт.* **1** Улуғ, катта.— *Умидимиз фақатгина бир бузруквор инсонда,— деди Абдулвоҳид ёстиқдан бош узиб, ингичка белига қўлларини тиради.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Улуғ ҳурматга лойиқ, муҳтарам. **Падари бузруквор** улуғ ҳурматга лойиқ, муҳтарам ота. *«Шунча йил таълим берган устозингга қуруқ борасанми»,— дедилар падари бузрукворимиз.* С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма.

3 *дин.* Азиз, авлиё.

БУЗУҚ 1 Бузилиб яроқсиз ҳолга келган, ишдан чиққан. *Бузуқ арава. Бузуқ машина. Бузуқ кўприк.* ▪ *Турдиев бузуқ девордан ўтаётганда яра қўлини уриб олди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Айниган, ишдан чиққан. *Бузуқ сирка.* ▪ *Сизга бузуқ ҳавони тозалаб берсак. Табиатдек покиза бўлсинлар десак.* З. Диёр. | Ўз вазифасини яхши бажара олмай қолган; ёмон. *Соғлиқ, борган сари тоб ташлаб қоляпти. Юракнинг мазаси йўқ, асаблар бузуқ.* «Муштум», 1962, № 1.

2 Қоидага тўғри келмайдиган, нотўғри. [*Абдишукур*] *шоирлик истеъдодидан тамом маҳрум бўлишига қарамай.. вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ахлоқи ёмон, суюқ, шалоқ. *Абдураҳмон бузуқ савдогарваччаларга аралашиб, амакидан хуфиёна айши-ишратга берилди.* А. Қодирий, Меҳробдон чаён. | Нияти ёмон; ярамас. *Шерназарбой бузуқ одам чиқди, у кўрнамак. Мени сиздан ажратмоқчи у аблаҳ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Авзойи бузуқ** қ. **авзо 2. Боши бузуқ** итоатдан чиққан, бебош. *Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқ яланғларни ва эски қулларнинг авлодини тутиб қама, деган эмиш.* Айний, Қуллар. **Нафси бузуқ** қ. **нафс 1. Нияти бузуқ** *ёки* **бузуқ ният** қ. **ният. Ораси бузуқ** ўзаро муносабати ёмон, муносабатлари бузилган. *Каримов билан Ҳомидхўжанинг ораси бузуқ эди.* С. Аҳмад, Порахўрнинг ўлими. **Оғзи бузуқ** одобдан ташқари иборалар билан сўкинаверадиган, беадаб, шалоқ. [*Минг боши Юсуфжонга:*] *Ҳой оғзи бузуқ, мени чуқурдан олиб чиққанинг рост! Лекин буни ҳаммага кўрсата берма.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Суяги бузуқ** суяклари йўғон. *Ярим ҳарбийча кийинган, суяги бузуқ, чапаевча мўйлов қўйган бу йигитнинг ўзи армияда артиллерия наводкачиси бўлган экан.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

БУЗУҚ-ЁРИҚ Бузилиб-ёрилиб кетган, у ёр-бу ери бузилган, ёрилган. *Бузуқ-ёриқ уй.* || *Уйнинг бузуқ-ёриғини тузатмоқ.* ▪ *Кўчанинг икки томони бузуқ-ёриқ пахса девор, фақат кўчанинг бошида кичкина бир эшик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУЗУҚИ Тўғри йўлдан оздирувчи, орани бузувчи, орага ғулув солувчи, бузғунчи, ғаламис.— *Гуруҳбозлиги шуки, ўз атрофига Мели полвонга ўхшаган каллакесарларни, Ойимхонга ўхшаган бузуқиларни йиғиб олиб Советга қарши фитна қўзғаб юрибди дейман,— деди Бозорбой.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Иш бузуқи** ишга раҳна солувчи, битган ишни бузувчи, барбод қилувчи. *Агар тезда бу иш бузуқига кескин жавоб қайтариб, анави ёшларни ундан айириб олмаса, бугунги суҳбатдан кузатган мақсади чиппакка чиқиши аниқ эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БУЗУҚИЛИК 1 бузуқи *с. белги оти. Бузуқилигинг бошингга етди.*

2 Бузуқиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бюрократизм, расмиятчилик ҳақидаги ҳайқириқлар билан бузуқиликни оқлаш номуссизликдир.* В.И. Ленин, III съезд қарорларининг умумий плани.

БУЗУҚЛИК 1 бузуқ *с. белги оти. Ахлоқи бузуқлик. Нияти бузуқлик.* ▪ [*Марям Қодиржонга:*] *Менинг ҳам ҳеч бир суйганим йўқ, балки фикр бузуқлик сизда бордир.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Бечора энди мени таниган, авзойимнинг бузуқлигини ҳам пайқаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ахлоқсиз кишиларга хос юриш-туриш, ахлоқсизлик, разолат, фаҳш. *Мударрисниг, меҳмонхонаси деворлари Абдураҳмонни «Бухоройи шариф»да авж олган бузуқликлардан сақлай олмади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БУЗУҚЧИ *айн.* **бузуқи.** [*Абдураҳмонбой Алексейга:*] *Бузуқчиларга бош ўзим дегин.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚЧИЛИК 1 бузуқчи *с. белги оти. Энди илгаригидақа бузуқчилик кетмайди! Энди бюронинг ишига ҳалақит берадиган бузуқларни аёвсиз жазолаймиз.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *айн.* **бузуқлик 2.** [*Неъматилла*] *ўғирлик пулларни бир неча йил маишатга, бузуқчиликка сарфлаган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БУЗҒУН Гулув билан тўлиб тошган, олағовур, нотинч, бузуқ. *Мен туғилиб кўз очган дунё, хароб эди, бузғун, бенаво.* Ҳ. Олимжон.

БУЗҒУНЛИК *бузғун с. белги оти. Ҳар қандай либерал-буржуа миллатчилиги ишчилар орасига жуда катта бузғунлик олиб киради.* В. И. Ленин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Миллий масала тўғрисида танқидий мулоҳазалар.

БУЗҒУНЧИ Тўғри йўлдан оздирувчи, орани бузувчи, орага ғулув, низо солувчи; бузуқи. *Орамизда бузғунчи ва низочи унсурлар томир ёйиб ҳар замон содда халқни ҳалокат чуқурига қараб тортадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Сизга дўстона маслаҳатимиз: бузғунчилар тоифасидан ҳазар қилинг, уларнинг йўли фалокат йўлидир.* Ойбек, Нур қидириб.

БУЗҒУНЧИЛИК *айн.* **бузуқилик** 2. *Меньшевикларнинг ажратувчилик, бузғунчилик фаолияти натижасида РСДРП бир бутун партия эмас эди.* «КПСС тарихи». *Комсомол... контрреволюциянинг ёшларни ўз бузғунчилик таъсири остига олишларига қарши қаттиқ курашди.* А. Ҳомидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

БУЙДАЛАМОҚ Сиқимлаб юлмоқ, юмдаламоқ. *Муҳаббат.. туҳматчининг сочидан буйдалаб, бир таъзирини бериб қўймоқчи бўлиб, Оқсойга атайин тушиб, Ёқут ойимни тополмай қайтибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўловчи отининг қорни ботқоққа тегаётганини, ёлларини ёввойи жийда буйдалаётганини ҳам сезмайди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

БУЙРАК 1 *анат.* Одам ва умуртқали ҳайвонларнинг модда алмашинуви процессида сийдик ажратиб чиқарадиган органи. *Ўнг буйрак. Чап буйрак. Буйрак тоши.* ▪ *Буйрак ловия шаклида бўлиб, ботиқ томони гавданинг ўрта чизиғига қараган.* «Анатомия».

2 Баъзи ҳайвонларнинг овқатлик сифатида истеъмол қилинадиган шундай органи. *Қовурилган буйрак.*

БУЙРУҚ 1 Идора, муассаса, ҳарбий қисм ва ш. к. бошлиғининг маълум вазифаларни бажариш, маълум тартиб-қоидалар жорий этиш ҳақида ўз раҳбарлиги остидагиларга қаратилган расмий амри; фармойиш, фармон. *Директор буйруғи. Олий Бош Қўмондон буйруғи. Гарнизон бошлиғининг буйруғи. Ишга тайинлаш ҳақидаги буйруқ. Буйруқ билан расмийлаштирмоқ.* ▪ *Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Полк командири, душман нафасини ростлаб олмасдан туриб, қарши ҳужумга ўтиш тўғрисида буйруқ берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Августда демобилизация ҳақида буйруқ чиқса керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Шундай фармон тексти ёзилган қоғоз, ҳужжат. *Буйруқни кўринарли жойга осиб қўймоқ. Буйруққа қўл қўймоқ.* ▪ *Нима десам экан, қани .. юринг-чи, буйруқда нима дейилган экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Оғзаки ёки ёзма топшириқ, амр, фармон. *То эсини танигандан бошлаб Нурининг буйруқларига сўзсиз бўйсуниб келган Гулнор, ҳеч нима ўйламасдан ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У, Погодинни суяб турган ҳолда Лолага тикилди-да, жиддий тусда буйруқ қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Буйруқ майли** *грам.* 2 ёки 3 шахсга қаратилган иш-ҳаракатни ифодаловчи феъл формаси.

БУЙРУҚБОЗ Буйруқбозликни яхши кўрадиган одам; бюрократ.

БУЙРУҚБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга буйруқ бераверии, ҳамма ишни фақат буйруқ бериш йўли билан олиб бориш; бюрократизм.

БУЙРУҚНОМА Буйруқ тексти ёзилган қоғоз, ҳужжат.— *Фармонов ўз қўли билан тўйга келинг, деб хат юборибди. Бу таклифномадан кўра ҳам буйруқномага ўхшарди,— деди уста.* Мирмуҳсин, Созанда.

БУЙРУҚОМУЗ Буйруқ тарзидаги; буйруқ оҳангидаги, буйруқнамо. || *Тўй эгаси Хадичахон .. у ёқдан-бу ёққа елиб-югуради, кимларгадир буйруқомуз қичқиради.* Н. Сафаров, Оқим.

БУҚЕ́Т [*р*<*фр*] 1 Хиллаб дасталанган гул; гулдаста. *Анвойи гуллардан қилинган (тузилган) букет.*

2 *кўчма* Хилланган, сараланган нарсалар дастаси, туркуми.

◆ **Ғўза букети** *к. х.* букетлаш натижасида ҳосил бўлган бир тўп ғўза.

БУҚЕТЛАМОҚ *қ. х.* Ғўза туплари-ни кўндалангига культивациялаб, тўп-тўп қилмоқ, тўпларга ажратмоқ. *Ғўза тупларини ғужлаб қўйиш — букетлаш сингари меҳнатни энг кўп талаб қиладиган ишни батамом йўқотишга имкон беради.*

БУҚИК 1 Букланган; буклоғлик. *Прокурор Насриддинов чўнтагидан тўрт букик бир қоғозни чиқариб, қўлини столдаги қўнғироққа чўзди.* К. Алиев, Мараз. | Букилган, эгилган. *Ранг-баранг кийимдаги болалар қадди букик, сочлари оппоқ, кенг юзли... кампирнинг атрофини чуғурлашиб ўраб олишди.* С. Нуров, Меҳригиё.

2 Қуйи солинган; эгилган. *Ҳаммасининг боши букик, кўнгли синиқ эди.* Ойбек, Навоий.

БУҚИЛМА Бирор нарсанинг букилган ери, букилган жой. *Трубканинг букилмаси.*

БУҚИЛМАС Сира ҳам букилмайдиган, мустаҳкам. *Букилмас ирода.*

БУҚИЛМОҚ **букмоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Икки букилган қоғоз. Букиладиган каравот. Икки букилиб салом бермоқ.* ▪ *Бу замоннинг келажагисан, Букилмагай сира қоматинг.* Э. Раҳим. *Юк орқалаган, оғир қоплар остида икки букилган аравакашлар .. кўриниб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳар анорларки, донаси чойнакдай, узумини кўтаролмай бели букилиб қолган ишкомлар.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БУҚИЛТИРМОҚ **букилмоқ** *фл. орт. н. Қаддини букилтирмоқ.*

БУҚИЛУВЧАН Осон букиладиган, эгиладиган, эластик. *Букилувчан новда. Букилувчан металл.*

БУҚЛАМ 1 Букланган, буклоғлик, букик. *Икки буклам қоғоз.*

2 Қат-қат букланган нарсаларнинг ҳар бир қати. *Буклами ёзмоқ.*

БУҚЛАМА Буклаб йиғиб қўйиладиган, ёпиладиган. *Буклама пичоқ. Буклама каравот.*

БУҚЛАМОҚ 1 Бир учини иккинчи учига етказиб қайирмоқ, букмоқ, шу тарзда букиб тахламоқ. *Қоғозни тўрт букламоқ.* ▪ *Сергей актни буклаб чўнтагига солди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Отлиқ қамчисини буклаб пиёзи чакманининг ёқаси билан гардани орасига қистирди-да, отини қистаб деворга яқинлашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аҳмаджон унинг [душманнинг] қўл-оёғини боғлади-да, икки буклаб зўр билан товуқнинг катагига тиқди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Йиғмоқ, ёпмоқ (буклама нарсаларни). *Қаламтарошни буклamоқ. Зонтикни буклamоқ.*

БУҚЛАНМОҚ **букламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Хотиннинг бериб кетган нарсаси уч-тўрт букланган бир қоғоз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУҚЛАТМОҚ **букламоқ** *фл. орт. н.*

БУҚЛОҒЛИК Букланган, букик. *Тўрт буклоғлик қоғоз.* ▪ *Болтаев жумласини тугатмай, қўлидаги буклоғлик газетани Султонхўжаевга узатди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Одамлар энди мингбошининг оғзига эмас, қўлида буклоғлик қамчига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ёпилган, йиғилган. *Буклоғлик қаламтарош.*

БУҚМОҚ 1 *айн.* **букламоқ** 1. *Салимбойвачча хатни ўқиб, аста букди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қайирмоқ, эгмоқ. *Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қурбонали полвон кўркам ва баҳайбат гавдасини икки букиб, уй эшигидан чиқди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Ҳаёт келинчакларча, бир оёғини йиғиштириб, иккинчи оёғини тиззадан букиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоматига ишонган қаддини букиб кетади, кўпчиликка ишонган —мақсадига етади.* Мақол. **Бошини букмоқ** 1) бошини қўйи солмоқ. *Болалар ҳам, гўё отадан абадий айрилгандек, бошларини етимона буккан эдилар.* Ойбек, Нур қидириб; 2) *кўчма* эл олдида уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ. *Қарз кишининг бошини букади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Синдирмоқ, енгмоқ. *Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *На баланд қўрғонлар, на қалин дарвозалару ва на жаллодлар халқнинг иродасини бука олмади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Ерга букмоқ** ерга кириб кетгудай уялтирмоқ ёки таҳқирламоқ. *Бир куни одамлар олдида Носиримни ерга букиб: «Сиз занглаган кетмонсиз, олов-га тоблаб ўткир эговда чархлаш керак», деса-я, хозсиз!* Ҳ. Назир, Ўтлар ту-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ташганда. **Номусини букмоқ** номусга қолдирмоқ. *Нодон билан юрма, номусингни букма.* Мақол.

БУҚРАЙМОҚ *диал.* Букчаймоқ. *Бели букрайиб, қулоғи тикрайиб шу ерга бир кампир келиб қолди.* «Муродхон».

БУҚРИ 1 *айн.* **букур.** *Букри одам.* ▪ *Ефим тоға .. болғани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдига борди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Эгилган, майишган. *Букри кўприк. Букри тол.* ▪ *Қачон кўрма, бир пой ҳўкиз, букри омоч, Бағри шамол кўрмай, Қишда қолади оч.* Ғ. Ғулом, Қўқон.

БУҚСИР [*р*] 1 Бошқа кема, баржа ва ш. к.ни шатакка олиб борувчи махсус кема.

2 Шатакка олиш учун қўлланиладиган махсус пўлат арқон, трос.

БУҚТИРМОҚ **букмоқ** *фл. орт. н.*

БУҚУР 1 Умуртқа ёки кўкрак қафасининг эгри ўсуви натижасида ҳосил бўладиган букри жой. ‖ *Букур одам.* ▪ *Ўн беш ёшидан бошлаб... то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай иллати бўлган киши.

2 Эгилган, майишган, букри. *Темир йўл ёқалаб кетган дала йўли букур жийда тагида тугарди.* С. Маҳкамов, Шогирд.

БУҚЧАЙМОҚ Елкаларини чиқариб, кўкрагини ичига олиб энгашмоқ. *Бурчакда индамай букчайиб ўтирган боягги семиз қаддини ростлади-да, қаттиқ пишиллаб гапга аралашди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Белини, кўкрагини кўтара олмай энкайиб қолмоқ. *Букчайган чол. Бели букчайган кампир.* ▪ *Набигул... маҳалла комиссиясининг раиси билан уришар, новча, букчайганроқ бир йигит ўртага тушиб, уни орқага тортар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

БУҚЧАЙТИРМОҚ **букчаймоқ** *фл. орт. н. Қаддини букчайтирмоқ.* ▪ *Паранжи-чачвон ўн икки яшарлигимиздан қаддимизни букчайтирган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БУЛ *эск. кт. айн.* **бу.** *Фақир андак фурсат бошини қуйи солиб туриб дедики, эй хўжа, бул ишда сир бордир, мандин тиламагилки ул сирнинг пардасини кўтарсам.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

БУЛАЙ *диал.* Бундай. *Улай бўлмаса, булай бўлар.* Мақол.

БУЛАМИҚ 1 Болалар учун ун билан сутдан тайёрланадиган аталасимон овқат. *Иш юришмаса — буламиқ дандон синдирар.* Мақол. ▪ *Бир-икки кун сутли овқатлар, буламиқ еб турсинлар.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма с. т.* Аралаш-қуралаш, чалкаш нарса. ‖ *Ишни буламиқ қилиб юборибсиз.*

БУЛАМОҚ **Юқадиган** нарсага бо-тириб ёки булғаб ҳамма ёғини қоплamoқ (беламоқ, булғамоқ, ботирмоқ). *Унга буламоқ. Қорга буламоқ.* ▪ *Сочимдан тортиб, тупроққа буламоқчи мени у хотин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳалим эшон нонни олча қиёмга булаб еркан.* И. Раҳим, Тақдир.

БУЛАНМОҚ **буламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Тупроққа буланмоқ.* ▪ *Лой ва қурумга буланган ярим яланғоч болалар бўри қувган қўй-қўзидай уймалашиб, аччиқ тутун паноҳига биқиниб дийдирайдилар.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БУЛБУЛ [*ф-т*] 1 Чумчуқсимонлар туркумининг қораялоқлар оиласига мансуб сайроқи қуш. *Гул қадрини булбул билар.* Мақол. *Қуш йўқ жойда қурбақа — булбул.* Мақол. ▪ *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

2 *кўчма* Хушовоз навозанда, моҳир нотиқ ёки гўзал ёр ҳақида. [*Мулладўст Муллаўзига:*] *Қани айтингчи... қайси боғнинг гули, қайси чаманнинг булбули экан?* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Сизлар ҳозир бамисоли булбули гўёсиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУЛДУРГУН *айн.* **хўжағат.**

БУЛДУРУҚ I Булдуруқлар туркумига мансуб бўлган чўл қуши; қорабовур. *Бола хаёлимни олиб учарди явшон тоғларидан учган булдуруқ.* Миртемир.

БУЛДУРУҚ II Майда қаттиқ қор. *Тушдан кейин осмон юзини сарғиш туман қоплаб, майда булдуруқ ёға бошлади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. | Қиров. *Бир вақт юрагимни севгига маскан этган қора сочга қўнмиш булдуруқ.* С. Зуннунова.

БУЛОН Ёввойи от. *Қари ҳам бўлса қуландай, бўйнини чўзиб булондай сувга келаётибди.* «Равшан».

БУЛОҚ 1 Ер остидан чиқаётган сув манбаи ва унинг суви; чишма. *Иссиқ булоқ. Булоқ суви. Сўзнинг онаси қулоқ, сувнинг онаси булоқ.* Мақол. ▪ *Қўнғироқли серкаси Қўйни бошлар ўтлоққа. Чўллаган қўзичоқлар Ўрмалашар булоққа.* Қ. Муҳаммадий. *Махсум .. чўққининг шундай биқинидан қайнаб чиқаётган булоқда ювинди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Унсиннинг*] *кўз ёши булоқдай қайнаган билан юракнинг ҳасратини қурита биладими!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жўш ур, тинма, қайна булоқдек, Бахт куйини ўйна басталаб.* Ғайратий.

2 *кўчма поэт.* Бой манба. *Ижод булоғи. Онанинг қалби — меҳр булоғи.* Мақол. ▪ *Энди она анча тузалиб қолди. Фақат Ботиралини эсласа .. бағри эзилади, дили эриб, кўзларининг қўши булоғи қайнайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Бурнидан булоқ бўлди** бурнидан чиқди, татимади, зое кетди.

БУЛОҚИ Бурунни тешиб тақиладиган зийнат буюми. *Ўйинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма қўйган, бурнига булоқи таққан бодомқовоқ йўғон бир жувон ўртага чиқиб йўрғалай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУЛТУР *с. т.* Ўтган йили. *Мен сизни бултур кўрувдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУЛТУРГИ *с. т.* Ўтган йилги; ўтган йили бўлган. *Бултурги қиш. Бу йилги ҳосил бултургидан мўл.*

БУЛУТ 1 Осмонни қоплаб олган ёки фалакда у ер-бу ерда ғуж бўлиб тўпланган сув буғлари. *Оқ булут. Баҳор булутлари. Тўп-тўп булутлар. Ўтган булутдан ёмғир кутма.* Мақол. ▪ *Кўкни булут қоплаган, милт этган юлдуз йўқ эди.* И.Раҳим, Чин муҳаббат. *Куз фасли бўлса ҳам кун хила иссиқ, дам қуёш булут орасидан хирагина кўринади.* Ойбек, Нур қидириб. *Кўкни ўраб олган қора булутлар ҳам тўс-тўсга бўлиниб, ой ҳам қора парда ичидан ярим юзини очиб ер юзига мўралаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; **Ҳаво (ёки осмон) булут** осмонни булут қоплаган, ҳаво бузуқ. *Осмон булут. Бироита юлдуз кўринмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳаво булут, аччиқ ел тўрт томонга югурар, онда-сонда қор учқунларини қувлаб зириқтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Осмонни қоплаб олган ҳар бир нарса. *Эргаш чанг булутини ёриб, извошга етиб олишга шошилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Таҳдид солувчи ёки дилни қоронғи қилувчи ҳар бир нарса, ҳолат. *Мен асло кутилмаган таклиф билан подшоҳнинг юрагини босган ғазаб булутларини хила тарқатдим.* Ойбек, Навоий. *Ҳар ҳолда Тошкент устига яна қонли булутлар чиқди, ишнинг охири нима билан тинчланар, бу бир худогагина маълумдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шунча таҳқир, хўрликларни қадим кўтараган ўлка, Энди солмас бошинг узра қора булут кўланка.* Ғайратий.

4 *с. т.* Бир турли денгиз жонивориннинг ғовак, юмшоқ танаси (чўмилишда баданни совун билан ишқаш учун ишлатилади).

◆ **Булутга сакрайдиган** *қ.* **сакрамоқ.**

БУЛУТДАЙ =**дек** 1 Булутга ўхшаш, булут сингари. *Тоғларни қоплаган қор оқ булутдай чақнайди.* ▪ *Унинг бутун юрагини қора булутдай қоплаган ғам бир онда йўқолгандай бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Булутларга еткудек, баланд. *Ёш йигитнинг .. пахтазорга кириб, .. шавқ билан тез-тез тергиси, булутдай хирмон қилгиси келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Қатта ва учқур (от ҳақида). *Остингда булутдай от, эгнинг бут.* Ойбек, Навоий.

БУЛУТЛАНМОҚ Булут билан қопланмоқ. *Бир неча кун,булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

БУЛУТЛИ Булут билан қопланган, булутланган; ҳаво булут бўлган. *Бу-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лутли қиш кунининг юракка зиқлик берувчи хира тонги эди. Ойбек, Қутлуғ қон.

БУЛЬВА́Р [*р*<*фр*] Кўча ўртасидаги кенг хиёбон. *Бизнинг гулбоғларимиз, хиёбону бульварларимиз ёз кезларида айниқса кишини ўзига мафтун этади.* «С. Ўзбекистони», 1964, 2 сентябрь.

БУЛЬДО́ЗЕР [*р*<*инг л*] Ер суриш ва текислаш учун махсус кескич-сургич билан ускуналанган трактор. *Қудратли бульдозерлар ва скреперлар чуқурларни тўлдириб, тепаликларни ағдариб, ер текисларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БУЛЬДОЗЕРЧИ Бульдозер ҳайдовчи. *Бульдозерчи .. тик трассадаги тошларни суриб йўл очиб берди.* И. Раҳим, Тақдир.

БУЛЬДОНЕ́Ж [*р* бульденеж<*фр*] Оқ шар шаклидаги гули май ойида очиладиган декоратив бута ва унинг гули. *Таманно иккита атиргул, Эркиной битта қирқоғайни, Турғун битта сирень билан бульдонеж, бошқалар шойигул, қашқаргул, қўқонгул, картошкагул, хусниюсуф кўчатлари олиб келишди.* И. Исмоилий, Бизнинг роман.

БУЛҒАЛАМОҚ *айн.* **булғамоқ** 1, 3. *Лойга булғаламоқ.* ▪ *Бир қўлини кўтариб булғалаб, ҳа деб чақираверди.* «Равшан».

БУЛҒАЛАТМОҚ **булғаламоқ** *фл. орт. н.*

БУЛҒАЛАШМОҚ **булғаламоқ** *фл. бирг. н.*

БУЛҒАМОҚ 1 Ҳамма ёғини кирга белаб, нопок нарсага ботириб ифлос қилмоқ. | *кўчма* Бадном қилмоқ. *Биз чоллар ҳам дангаса, иш ёқмасларга қўшилиб, ўзингни булғама деб насиҳат қилганмиз.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли. *Нега у пашшахўрда бўлиб қолди десам .. ўз нафсини кўзлаб, виждонимни ўз шалтоғига булғаб, ширин турмушимни бузмоқчи экан.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор. *Номини булғаманг! Шербек акам тилла йигит.* С. Анорбоев, Оқсой. **Наслини булғамоқ** 1) наслини бузмоқ; 2) *кўчма* наслига-насабини иснодга қолдирмоқ. *Сен бизнинг наслимизни кўтариш ўрнига ерга уриб булғадинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Лойқатмоқ, лойқа қилмоқ. *Сувни булғамоқ.*

3 *диал.* Қўл билан имламоқ. *Муни қўриб, масти беихтиёр бўлиб, икки қўлини кўтариб, булғаб .. қизларни чақириб бир сўз айтди.* «Равшан».

4 Беламоқ, буламоқ, ботирмоқ. *Қорга булғамоқ.* ▪ *Раъно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хомид нонни шиннига булғар экан, сўради: — Ёшингиз нечада, бек?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУЛҒАНМОҚ 1 **булғамоқ** 1, 2, 4 *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Лойга булғанмоқ. Ўз шалтоғига булғанмоқ.* ▪ *Жаллод ингичкагина ўткир дудама пичоқни қинидан суғуриб, бандининг кекирдагига суқиб олди ва қонга булғанган пичоқни бандининг кийимига артиб, қинига солди.* Айний, Қуллар. *Булғаниш бўлса, шаъним бир марта булғанган. Менга мурувват қилмай кўя қолинг.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 *физиол.* Ихтилом бўлмоқ.

БУЛҒАНЧ Булғанган, ифлос; лойқа. *Ҳовли юзи турли ахлатлар билан булғанч, гўё йиллардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУЛҒАНЧИҚ *айн.* **булғанч.**

БУЛҒАТМОҚ 1 **булғамоқ** 1, 2, 4 *фл. орт. н.*

2 *айн.* **булғамоқ** 1,2. *Сувни булғатмоқ.* ▪ *Ўзбеклар айтади: «Ифлос бузоқ подани булғатар».* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Насимжон Камолга:*] *Туз ичиб, тузлигимни булғатиб кетмоқчимисан?!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

БУЛҒАШМОҚ **булғамоқ** *фл. бирг. н.*

БУЛҒОВИЧ *диал.* 1 Ип йигирадиган чархни айлантирувчи чўп, пилтакач.

2 Хамир ва ш. к.ни қорадиган курак.

БУЛҒОР *эск. айн.* **болгар.**

БУЛҒОРИ, булғори тери Бир нав юмшоқ тери. *У [Степан] кувонганича югуриб ўтовга кирди-да, қўнжи узун булғори этигини кийиб .. чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БУЛҒОРЛАР 1 *эск. айн.* **болгарлар.**

2 *тар.* Волга ва Кама дарёлари атрофида маҳаллий қабилаларнинг туркий қабилалар билан чатишуви натижасида ҳосил бўлган халқ.

БУМАЗЕ́Й [*р* бумазея] Бир томони пахмоқ ип газлама. *Бир кўйлаклик бумазей.* || *Бумазей халат.*

БУНАҚА *с. т. айн.* **бундай.**— *Бунақа гаплар кимдан чиқади? — деди Аҳмедов мийиғида кулиб.* А. Қаххор, Қўшчинор.

БУНАҚАНГИ *с. т. айн.* **бундай.** *Бунақанги гапларга ишонаверманг.*

БУНДАЙ 1 *кўрс. олмш* Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, тенг, бунақа, бу каби. *Бундай қовун ҳеч қаерда йўқ. Бундай йигитни сира топа олмайсиз.* ▪ *Бўтабой бундай саволни кутмаган бўлса керак, гангиб қолди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | *рвш вазифасида* Шу қадар, шунчалик, бунчалик. *Бир жойга бориб сира бундай кеч қолган эмас эди.* А. Қаххор, Қанотсиз чittак. *Агар сан бир хум олтин топсанг, бундай севинмас эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *рвш* Айтилганга, кутилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш бир зайлда, тарзда; шундай. *Сиз бундай деманг. Сиз бундай қилманг.* ▪ *Зиёдахон тўғрисида ҳеч қандай гап йўқ эди-ку, нега қори бундай деди?* А. Қаххор, Қўшчинор. *Қоратой, сан бундай қил: ҳозир бориб ёт, чарчагансан.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қуйидагича. *Бир хатида бундай дебди: «Катта походдан кейин ҳозир дам олиб ўтирибмиз. Жуда чарчаганман».* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

♦ **Биров ундай биров бундай** ҳамма бирдек аҳволда эмас, ҳамма бир хил, баравар эмас. *Шунга қўшаш биров ундай, биров бундай. Ўзингизни билинг, ўзга билан нима ишингиз бор?* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУНДАЙИН *диал.* Бундай. *Бундайин ишларни қилма.* ▪ *Бир мардни бундайин хафа қилибсан.* «Муродхон».

БУНДАҚА *с. т.* Бундай.

БУНДАҚАНГИ *диал.* Бундай.

БУНДОҚ *с. т.* Бундай.

БУНЁД [*ф-т*]: **бунёд бўлмоқ** *ёки* **бунёдга келмоқ** 1) юзага келмоқ, барпо бўлмоқ. *Фабрикалар, заводлар бўлди бунёд.* Ҳабибий. *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) туғилмоқ. *Мен 1912 йилда бунёдга келдим.* **Бунёд қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, айламоқ**) юзага келтирмоқ; барпо этмоқ, яратмоқ, қурмоқ. *Ижодкор совет халқи янги дунё бунёд этмоқда.*

БУНЁДКОР [*ф-т*] Бунёд этувчи, барпо қилувчи, яратувчи, қурувчи. *Бунёдкор совет халқи.* **Бунёдга келтирмоқ** юзага келтирмоқ, юзага чиқармоқ; барпо этмоқ, яратмоқ, қурмоқ. *Коммунизм пойдеворини бунёдга келтиришда шичи ва деҳқоннинг, хизматчи ва олимнинг — ҳар бир совет кишисининг буюк ҳиссаси бор.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 165.

БУНЁДКОРЛИК 1 **бунёдкор** *с. белги оти.*

2 Бунёд этиш, яратувчилик, ижодкорлик. *Зўр бунёдкорлик завқи билан тўлиб тошган .. халқимиз мамлакат экономикасини ва маданиятини ривожлантиришда тобора янгидан янги муваффақиятларга эришмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 261.

БУНКЕР [*р*<*инг л.*] Комбайн, пахта териш машинаси ва ш. к.нинг йиғилган нарса тўпланадиган қисми. *Пахта териш машинасининг бункерлари.*

БУНТ [*р*] Пахта ғарами. *Пахта пунктида тоғ-тоғ бунтлар қад кўтарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БУНЧА 1 *рвш* Бу қадар, бунчалик, шунчалик. *Бунча кеч қолдингиз.* ▪ *Оҳ раис, раис, сўзни ҳам бунча узоқдан бошлайдиларми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *белг. олмш* Шу миқдорда; шу миқдордаги.— *Шунинг ҳаммаси хатми? — деди Аҳмаджон.— Бунча гапни қаердан топиб ёздингиз?* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

БУНЧАЛИК *рвш* Бу қадар, бунча, шунчалик. *Дунё бино бўлиб биз Камишкапа меҳнаткашлари бунчалик қувонган эмасмиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бунчалигини билсам** иш, аҳвол шундайлигини билсам. *Бунчалигини билсам, келмас эдим.*

БУРАЛМА *айн.* **бурама** 1. *Иккинчиси, ёшроғи, буралма мўйловли, қотмагина.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БУРАЛМОҚ 1 **бурамоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* *Винт буралмаяпти. Соат пружинаси суткасига бир марта буралади. Мўридан буралиб чиқаётган тутун.* ▪ *Қулоқлари ҳаддан ортиқ буралган дутор бардош бермади — узилиб кетган тордан инграгандай нидо эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Илон изи каби буралиб оқаётган Сирдарёнинг ўнг қирғоғидаги кенг қирда тиккайган дарахт кўринмайди.* Ойдин, Фарҳодлар.

2 Гавдани бир турли тўлғантириб юрмоқ, қилпанглатмоқ. *Бригадир Карим Ҳазратов Остоновнинг арқондай буралиб келаётганини кўриб, ҳазиллашди.* С. Равшанов, Тиш оғриғи.

БУРАЛТИРМОҚ **буралмоқ** *фл. орт. н.*

БУРАМА 1 Спирал ёки винт шаклида буралган, ўралган буралма. *Бурама булка. Бурама қовун қоқи.* ▪ *Ёмини кўриб есин деб, бурама шамлар ёқилган.* «Гўрўғли». *Эрта билан звено ерида бурама мўйловли раис .. ва бошқалар пайдо бўлишди.* Мирмуҳсин, Югурдак.

2 Бураб очилиб-ёпиладиган; винтсимон; винтли. *Бурама калит.* ▪ *Дарвозабон отнинг калласидек келадиган бурама қулфга узун калитни солиб анчагача буради-да, дарвозани очди.* М. Осим, Ўтрор. **Бурама мих** *с. т.* винт, шуруп. *Шербек ичкарига сирғаниб тушди-да, девор тагига бекина қолди. Энди шарманда бўлдим, деган фикр маҳкам ёпишиб, миясини бурама михдай пармалай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Гирдоб, уюрма. *Этакда Сир тўлиб, ўқтин-ўқтин бурамалар ҳосил қилиб, тўлғаниб оқмоқда.* Й. Шамшаров, Енгиш.

БУРАМОҚ 1 Доиравий ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ. *Чиғириқнинг қулоғини бурамоқ. Руль чамбарагини бурамоқ.* ▪ *У телефонни қанча бураса ҳам жавоб бўлмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дуторчи дуторининг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Ўраб, айлантириб, бурама шаклга киритмоқ, эшмоқ. *Арқонни бурамоқ. Қўлини бураб йиқитмоқ.* ▪ *Бригадир қалин мўйловини бураб, ерга тикилганча ўйланиб қолди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Айлантириб жойига туширмоқ, маҳкамламоқ ёки жойидан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Гайкани бурамоқ. Винтни бураб киритмоқ.*

4 Пружинали механизмларни юргизиб юбормоқ. *Соатни бурамоқ. Ўйинчоқни бурамоқ.* ▪ *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча чир-чир айланиб, ашула, дутор, танбур ванғирлайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бураб гапирмоқ** *с. т.* ҳар сўзни алоҳида акцент билан ажратиб гапирмоқ. *Элмуродга рота командири ёқмади: қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Қулоғини (ёки думини) бураб қўймоқ** тартибга чақириб, танбеҳ бериб қўймоқ. *Думини мундай бураб қўй, ортиқ акилламасин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРАНГ Буралган, эгри-бугри. *Буранг ёғоч.*

БУРАТМОҚ **бурамоқ** *фл. орт. н.* *Адолат сочидан буратиб қўядиган қизлардан эмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУРАШМОҚ **бурамоқ** *фл. бирг. н.*

БУРГА Сакраб юрадиган қон сўрувчи, қанотсиз майда паразит. *Бурга тутишга ҳам бармоқ ҳўллаш керак.* Мақол. ▪ — *Қишлоқдан-ку бадарға-ман, чумчуқдек жоним билан шаҳарга тушиб кетсам, қора пўстакдан бурга қидириш қийин дегандай, шаҳардан мени ким ҳам топиб ола қолади? — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

◆ **Бурга тепди** енгил, ўткинчи касалга дучор бўлди. **Бурганинг кўзини кўрган** *салб.* кўпни кўрган, пихини ёрган. *Бурганинг кўзини кўрган одам.*

БУРГАН Мураккабгуллиларга мансуб бир йиллик ўт. *Бурган босган ер.* ‖ *Бурган супурги.* ▪ *Ошқовоқ палаклари чирмашган қопқа ортида .. бурган ғовлаб ётибди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

БУРГАНЗОР Бурган босган ер, майдон. *Бўри хуриб бурганзорда, бойқуш сайрарди боғда, Октябрда озод бўлди, обод бўлди қурғоқлар.* С. Абдулла.

БУРГУТ 1 Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб энг катта йиртқич овчи қуш.

2 *кўчма* Йиртқич, ёвуз (одам ҳақида). *Ўзи мулойим кўрангани билан, чингалидан чиён ҳам омон чиқолмайдиган, бургут бу қори!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУРД [*ф-т*] Ишончга сазоворлик, тайинлилик, ростлик; эътибор. *Гапингнинг бурди борми?* **Бурди йўқ** эътибори йўқ, ваъдасида, лафзида турмайдиган, гапига ҳеч ким ишонмайдиган, бетайин. *Бурди йўқ одам.* **Бурди кетган** эл олдида ишончини, эътиборини йўқотган, гапининг тайини қолмаган.— *Менга қара,— деди Ражаб бобо [Хожиматга] .. бир бурдинг кетгандан кейин, ҳеч ким сени одам қаторида кўрмай қўяди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БУРДА [*ф-т*] Қичик парча, бўлак (асосан ушатилган нон ҳақида). *Бир бурда патир. Кўпчилик бир муштдан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдиради.* Мақол. ▪ *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана гўжа ҳам тайёр: унда на ёғ бор ва на бир бурда гўшт.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Бир бурда ер** кичик ер парчаси. **Бир бурда одам** жуссаси кичик ожиз одам. **Бир бурда бўлиб қолмоқ** жуссаси кичрайиб, ожиз бўлиб қолмоқ.— *Рустам ака, Азизани шу кунда кўрсангиз, бир бурда бўлиб қолди, — деди ачиниб Муҳаббат.* В. Ғафуров, Вафодор. **Ҳам хўрдани, ҳам бурдани уради** унисини ҳам, бунисини ҳам ўз нафсига уради; ҳам ейди, ҳам олиб кетади (олғир одам ҳақида).

БУРДА-БУРДА Парча-парча, бурдаланган, парчаланган, бурда-сурда. *Бурда-бурда нон.* **Бурда-бурда қилмоқ** 1) парча-парча, тилка-пора қилмоқ. *У [Низомжон] .. бу беор, бу субутсиз қизни оғзига келган аламли гаплар билан ҳақорат қилмоқчи, бирга тушган суратни кўзи олдида бурда-бурда қилиб йиртиб ташламоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) *кўчма* вайрон қилмоқ, пора-пора қилмоқ. [*Низомжон*] .. *танини зирқиратган, юрагини бурда-бурда қилган кечмишини эслади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУРДАЛАМОҚ Парчаламоқ, бурда-бурда, тилка-пора қилмоқ. *Нонни бурдаламоқ. Қоғозни бурдаламоқ.* ▪ *Агарда ўз ҳолига қўйиб берилса, аламзада қишлоқ аҳолиси қўлга тушган босмачиларни бурдалаб ташларди.* Ғайратий, Ёшлигимиз.

БУРДАЛАНМОҚ **бурдаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

БУРДА-СУРДА Парча-пурча, бўлтак-сўлтак. *У чой билан қотган бурда-сурда нон ва баъзан салқит ошлар билан менинг парваришимга бошлади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

БУРДЛИ Бурдини, эътиборини йўқотмаган, ишонса бўладиган, тайинли. *Бурдли одам.* ▪ *Мана шу ёмон бўлди, чунки Пўлатовнинг унга бундай муносабатда бўлиши, Баратнинг бурдсиз гапларини бурдли қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БУРДСИЗ Бурдини, эътиборини йўқотган, ишониб бўлмайдиган; бетайин, бебурд. — *Эл орасида [Маҳмуд] бурдсиз экан, ваъдасида турмабди деган сўз бўлади, — деди Камол.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

БУРЖ [*а*] 1 *астр.* Қуёшнинг йиллик ҳаракат йўли бўйлаб жойлашган ўн иккита юлдузлар туркумининг мажмуи ва уларнинг ҳар бири **(Ҳут, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Акраб, Қавс, Жадйи, Далв).**

2 Қалъа девори бурчагидаги минора. *Деворларида буржларнинг бўлмаслиги, шинакларнинг жуда яқин қўйилиши жонбоз қалъаликларнинг мудофаа системаси анча қолоқ бўлганлигини кўрсатади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

БУРЖУА I [*р<фр*] Буржуазия синфига мансуб киши, буржуазия синфининг вакили.

БУРЖУА II [*р<фр*] *с. т.* 1 *от* Буржуазия. *Майда буржуа. Буржуа маданияти. Буржуа матбуоти.* ▪ *Исломхўжа ёш миллий буржуа вакилларининг йўлбошчиси эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *сфт* Буржуазия ҳукмронлигига асосланган; буржуазия ҳукмронлиги учун ҳизмат қилувчи. *Россия буржуа революциялар даврини кечирмоқда.* В. И. Ленин, Брюссель кенгашида РСДРП МҚнинг доклади.

БУРЖУАЗИЯ [*р*<*фр*] Капиталистик жамиятнинг ҳоким синфи, капиталистлар — асосий ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилувчи ва ёлланма меҳнатдан фойдаланиш ҳисобига бойлик орттирувчи эксплуататорлар синфи. *Империалистик буржуазия.* ▪ *Пролетариат буржуазияни ағдариш йўлида ўз синфий курашини олиб борди.* В. И. Ленин, Итальян, француз ва немис коммунистларига салом.

БУРЖУАЛАШМОҚ Буржуага айланмоқ; буржуа руҳи билан суғорилмоқ. *Англия шундай бир мамлакат намунасини бердики, Энгельснинг таъбири билан айтганда, ундаги буржуазия буржуалашган аристократия билан бирга пролетариатнинг энг буржуалашган юқори табақасини вужудга келтирди.* В. И. Ленин, Учинчи интернационал ва унинг тарихда тутган ўрни.

БУРЖУАЧА Буржуаларга ва буржуазиянга оид, буржуаларга ва буржуазияга хос бўлган. *Буржуача тартиб-қоидалар.* ▪ *Миллий маданият шиори буржуача . алдовдан иборат.* В. И. Ленин, Миллий масала тўғрисида танқидий мулоҳазалар.

БУРЖУЙ [*р*] *с. т.* Буржуа. *Петров бойларни «буржуйлар» деб гапирарди ҳар вақт. Жамики буржуйларни, тўраларни йўқотиб, ҳамма ишни биз ўз одамларимизга — ишчиларга топширамиз, дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУРИЛИШ 1 бурилмоқ *фл. иш оти.* [*Сидиқжон*] .. *чапга бурилиши билан пастқамликдаги Бақақуруллоқ яққол кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Йўлнинг, дарё ва ш. к.нинг бурилган жойи, муйилиши. *Анвар, бурилишга етганда, ўзидан ўн қадам орқадаги ҳамроҳини кутиб турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Кескин ўзгариш. *Ўтган йили.. пахтачиликни комплекс механизациялаш ишида тубдан бурилиш ясалди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 14.

БУРИЛИШМОҚ бурилмоқ *фл. бирг. н. Булар, овчиларга .. «кетаверинглар» ишорасини қилиб, сўқмоққа бурилишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

БУРИЛМОҚ 1 бурмоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ўнгга бурилмоқ. Нариоқда кўча чапга бурилади.* ▪ *Бир йўловчининг отига мингашиб келдим. Уч чақирим қолганда йўлни кирсатиб қўйиб, ўзи бошқа томонга бурилиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бошқа томонга ўгирилмоқ, ўгирилиб қарамоқ. *Қизча ётсираб қовоғини солиб, тескари бурилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *с. т.* Араз қилмоқ, араз қилиб тумшайиб олмоқ. *Уят эмасми, келин? Кеча келдинг сурилиб, бугун кетгин бурилиб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Лаби бурилди** йиғлади, йиғламсиради.

БУРИЛТИРМОҚ бурилмоқ *фл. орт. н.*

БУРИШМОҚ бурмоқ *фл. бирг. н. Улар аравани ўнгга буришди. Йигитлар гапни бошқа ёққа буришди.*

БУРИҚМОҚ 1 Димиқиб ёки буркалиб терга ботмоқ. *Бола бешикда буриқиб кетибди.*

2 *айн.* **буруқсамоқ.**

БУРИҚТИРМОҚ буриқмоқ *фл. орт. н. Унинг оёқ яланг, ярим яланғоч шўх болалари бир-бирларини от қилиб миниб, кишнатиб, эски наматларнинг чангини буриқтириб, ҳар кунги каби, шовқин-сурон билан ўйнашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУРКАЛМОҚ буркамоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Кўрпага буркалмоқ.* ▪ *Уларнинг [ҳоким билан бойнинг] мурувват ва саховат либосига буркалган бу ҳаракатлари келажакдаги чақмоқнинг бир учқуни эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУРКАМОҚ 1 Бирор нарса билан бошдан-оёқ бекитиб ўралмоқ, ўраб қўймоқ. *Чақалоқни буркаб ўргатманг.* ▪ *Кумушбиби онаси билан бувисининг уйдан чиқишлари ила бошини сандалнинг кўрпасига буркаб, ётиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳеч бир очиқ жойини қолдирмай ўраб, қоплаб олмоқ. *Ҳавони булут буркади. Ҳамма ёқни чанг буркаб олди.*

3 *кўчма* Тўлдирмоқ, қопламоқ. *Ўлкамизни боғларга, бўстонларга, гулзорларга буркайлик.*

БУРҚАНИШМОҚ бурканмоқ *фл. бирг. н. Кампир билан шериги паранжиларига бурканишганларича дарров жўнаб қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУРҚАНМОҚ буркамоқ *фл. ўзл. н. Кўрпага бурканмоқ. Шаҳар байрам либосига бурканди. Осмон булутларга бурканди.* ▪ *Ғалабалар шон-шуҳратига бурканган шавкатли Қуролли кучларимиз социализмнинг буюк ғалабаларини қўриқлаб турибди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, 10 ноябрь.

БУРҚАНТИРМОҚ бурканмоқ *фл. орт. н.*

БУРМА 1 *сфт* Буриб-буриб ишланган, бурмалаб тикилган; бурмали. *Бурма юбка. Кўкрак бурма кўйлак.* ▪ [*Лиза*] *шкафдан оқ крепсатиндан европача қилиб тикилган бели бурма, қисқа енгли кўйлагини олди.* Н. Назаров, Замон. | Бурмаланадиган. [*Оғзи*] *бурма халта.*

2 *от* Шу хилдаги кийимнинг, нарсанинг бурилган жойи. *Кўйлакнинг бурмаси.*

3 *от, геол.* Ер қобиғининг қатланган жойи.

БУРМАЛАМОҚ Бурмалар ҳосил қилмоқ, бурмалар ҳосил қилиб тахламоқ, йиғиб тикмоқ.

БУРМАЛАНМОҚ бурмаламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н.*

БУРМАЛИ 1 Бурмаси бўлган, бурма қилиб тикилган. *Жўрахоннинг барвақта гавдаси, кўкраги бурмали ҳаво ранг чит кўйлагини тўлатиб, тошиб кетгудай кўпириб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Бурма ҳосил қилган, бурмаланган. *Мушукда мия ярим шарининг сирти бурмали бўлади, бу билан мия пўстлоғининг сирти кенгаяди.* «Зоология».

БУРМА-СУРМА Сербурма, бурмаси кўп. *Кийимни жуда қунт билан бурма-сурма, сертугма қилиб тикадилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРМАҚОРА Кўкноригуллилар оиласига мансуб бўлган кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

БУРМОҚ 1 Ҳаракат йўналишини ўзгартирмоқ, бир томонга қайирмоқ. *Чавандоз отини орқага буриб, сув оқимига қараб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Саҳарлаб тураман, Далага юраман; Жўяклар олмоққа, Сувларни бурмоққа.* Ғайратий.

2 Бирор томонга ўгирмоқ, қаратмоқ. *Салимбойвачча аччиғланиб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Йўналтирмоқ, қаратмоқ. *Партия халқнинг куч-ғайратини сув муаммосини ҳал қилишга бурди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. [*Шумилов:*] *Эшон халқнинг диққатини революциядан четга бурмоқчи.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Гапни (ёки сўзни) бурмоқ** 1) фикрни чалғитиб гапни бирор бошқа мавзуга кўчирмоқ. *Мулозамат шу ерга етганда, Раззоқ гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.— *Софья! — деди Онахон.— Бир нарса демоқчи бўлди-ю, гапни яна фабрикага бурди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) фикрни бутунлай бошқача талқин қилмоқ, бошқача англамоқ. [*Муқаддас:*] *Сўзимни бурманг, Раҳимжон ака! Бу номардлик бўлади!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. | Оғдирмоқ, мойил қилмоқ. *Биз деҳқонни ўз томонимизга буриболдик.* В. И. Ленин, Советларнинг VII Бутунроссия съезди.

4 Бурмаланадиган нарсани ёйиқ ҳолидан бурма ҳолига келтирмоқ, йиғмоқ. *Халтанинг оғзини бурмоқ.* ▪ *Зиёдахон .. қопнинг оғзини яна буриб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Лабини бурмоқ** 1) бирор иш-ҳаракат, гап-сўз, имо-ишора в. ш. к.ни маъқулламаганлик, ёқтирмаганлик маъносида лабни қийшайтириб қўймоқ. *Бу камгап меҳмонга доир бирор гап чиқса, ё бошини қимирлатиб, маъқул қиларди, ёки хаёл сурган ҳолда лабини буриб қўя қоларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) йиғламсирамоқ; йиғламоқ.

БУРНАКИ *қ.* **бур(у)наки.**

БУРНОҒИ 1 Ўтган йил (ой, кун, ҳафта)дан олдинги. *Бурноғи кун. Бурноғи ой.* ▪ *Шербекнинг ташаббуси билан колхозимизга бурноғи йили майин жунли такалар.., вотли кўчқорлар келтирилиб, ўзимизнинг жайдари қўй ва эчкиларга .. чатиштириш бошланган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *(қўпл. ф-да) кам қўлл.* Бўрунги одамлар, бурунгилар. *Бурноғилар масалидурки, бўлар ишнинг бошига, яхши келур қошига.* Гулханий, Зарбулмасал.

БУРОВ I бурамоқ *фл. иш оти.* **Бурови кам** етарлича буралмаган (соат, патефон сингари пружинали нарсалар ҳақида).

2 Уй ҳайвонларининг тумшуғига солинадиган сиртмоқ. *У ҳар ингрaганда Сотиболди, чаккасига буров солинган қўшидай, талвасага тушар эди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

♦ **Оғзига буров солмоқ** гапириш имкониятидан, ҳуқуқидан маҳрум қилмоқ, гапиртирмай қўймоқ.— *Ҳунармандларнинг оғзига буров солиб қўймоқ керак экан,— деди у* [хон] *кўзини чақчайтириб.* М. Осим, Элчилар.

БУРОМАД [*ф-т*] Чиқим; сарф-харажат. *Даромадга қараб буромад.* Мақол. **Гапнинг буромади** гапнинг хулосаси, якуни. *Мухтасар гапнинг буромади шулким, яшасин шўро ҳукумати.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БУРОҚ [*а*] **1** *миф.* Меърож кечаси Муҳаммад пайғамбар осмонга миниб чиқиши учун гўё худо томонидан юборилган қанотли от.

2 *кўчма* Учқур от. *Қувонибон миндим деб яхши бироқ, Кетай десам отамнинг юрти йироқ.* «Бўтакўз».

БУРРО [*ф-т*] **1** Кескир, ўткир. *Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод .. қиличи бурро .., кимнинг ажали етса, пойқадамингизда, офтобни сояга етказмай, бошини кесиб келтирамиз-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 *кўчма* Аниқ-равшан ва ўткир, бийрон. *Бурро гап. Тили бурро одам.* ▪ *Нони бут кишининг сўзи ҳам бурро.* Ғ. Ғулом. *Ҳар қандай шер юрак, ҳар қандай бурро тил ҳам муҳаббат сўзларини изҳор этишга ожизлик қилади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БУРРО-БУРРО *рвш* Аниқ-равшан ва ўткир; бийрон-бийрон. *Бурро-бурро гапирмоқ.*

БУРУЛ Холдор, кўкиш (от туси ҳақида). *Бурул от.* | Шу тусдаги от. [*Абдужалил бой:*] *Бўлмаса, бурулни тўқимлаб келтир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БУРУН I (*3-ш. бирл.* бурни) **1** Ҳидлаш органи; ҳидлаш органининг ташқи қисми. *Қирра бурун. Қийғир бурун. Бурун катаги.* ▪ *У ердан бичиб олгандек пак-пакана, бурни юзи билан баравар деярли теп-текис эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шарофатнинг юпқа лаблари кўкариб пирпиради, бурни оқариб, катаклари керилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Жўмрак. *Чойнакнинг бурни.*

3 Қулфнинг калит солинадиган тешиги. *Нури бугун Гулнорнинг уйини холи топиб, калити бурнида унутилган бир кутини очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Кеманинг олд қисми, тумшуғи. *Темур Малик энг олдинда бораётган кемада эди, у икки қават совут ва дубулға кийиб кема бурнига чиқди.* М. Осим, Темур Малик.

♦ **Бурни билан гапирмоқ** (*ёки* **куйламоқ**) димоғи билан гапирмоқ (куйламоқ). *У* [*Собирахон*] *нима тўғридадир ўйлар, ихтиёрсиз бўлса керак, аллақандай ҳазин куйни, бурни билан куйлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Бурни кўтарилди** мағрурланиб, кеккайиб кетди. *Улар* [*мардикорлар*] *Ерматнинг кўз олдида унга қариш бир нима демасалар ҳам, орқаворатдан уни масхаралашар, ҳатто сўкишар эди: «Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз».* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бурун суқмоқ** (*ёки* **тиқмоқ**) ўзига алоқаси бўлмаган ишларга аралашмоқ, қотишмоқ. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз: у, эллик боши бўлгани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тиқади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бурни ҳам қонамади қ. қонамоқ. Икки қўлни бурнига суқиб** (*ёки тиқиб*) **1)** қуруқ; ҳеч нарсасиз. *Эртаси кун, ёки шу кун кечаси икки қўлларини бурунларига тиқиб, қўл қуруқ хўжайинларининг ҳузурига борадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон; **2)** қуруқ; бенасиба. [*Йўлчи:*] *Ман кучимни, теримни тўкай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин, ман икки қўлимни бурнимга тиқиб қолаверай! Қани инсоф!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бурнидан оша** (*ёки* **ортиқ**) **гапирмоқ** бировга сал бўлса ҳам ёқмайдиган, керагидан ошиқ гап айтмоқ. *Отанг бурун қандай эди, энди қандай?! Дунёнинг жабру-жафосини бошидан ўтказган. Ҳеч бир одамга бурнидан оша гапирмайди.* «Ёдгор». **Бурнидан ип ўтказиб олмоқ** ўз домига тушириб, ўз измига солиб олмоқ. *Болагинамга эга чиқиб бурнидан ип ўтказиб олди, бу доғули.* «Муштум», 1959, № 12. **Бурнидан тортса йиқилгудай** ҳолдан тойган, рамақижон бўлиб қолган. *Гавдасининг шундай катталигига қарамай, қандайдир узоқ касалдан турган одамдек, бурнидан тортса йиқилай деб қолди.* Ойдин, Бечора. **Бурнидан чиқди** татимади; зое бўлди. *Уриш эшитиб, ўйнагани ҳам бурнидан чиқди.* **Бурнини тишлаб қолмоқ** армонда қолмоқ. [*Гулнор*] *бу ҳужрага бошлаб келдингиз, менга жуда ёқди, энди уйга қайтиш йўқ, Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Аччиғи бурнининг учида** қ. **аччиқ** 7. **Буруннинг тагида** (*ёки* **остида**) *с. т.* олдигинасида, ёнгинасида.

БУРУН II (*3-ш бирл.* бурни) *геогр.* Қуруқликнинг сувга ёриб кирган чўзинчоқ қисми. *Челюскин бурни.* ▪ *Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб бикини маълум Чақар суви билан ғарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган бурун.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУН III 1 *рвш* Илгари, илгариги вақтларда. *Аҳвол бурун қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эмас.* ▪ *Мана бу жойлар бурун Абдуваққос деган бир эшонга қарашли экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бурунлари** илгарилари, илгариги замонларда. *Элу-юрт бошидаги оғир кулфатни,.. бурунлари фақат камбағалчиликдан деб билиб, бундан нарисини кўрмай келган бўлса, энди — о, йўқ!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *рвш* Олдин, илгари, муқаддам. *Бир кун бурун сочсанг, ҳафта бурун ўрасан.* Мақол. ▪ *Элмурод Ғани Мардоновнинг сўнгги хатини бир ҳафтача бурун олган бўлса ҳам жавоб ёза олмаган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўм. (ч. к. билан)* Воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан, ёки шу ҳақда сўз бораётган пайтдан олдин бўлганлигини билдиради. *Революциядан бурун. Бундан беш йил бурун. Бундан сал бурун. Иш мўлжалдан ўн беш кун бурун бошланди.* ▪ *Эрта билан офтоб чиқмасдан бурун бойнинг ҳовлисида икки арава тайёр бўлди.* Айний, Қуллар. *Ҳаммадан бурун* 1) энг аввал, дастлаб, биринчи бўлиб. *Золотарёвка қишлоғига Аҳмаджон ва унинг бўлинмаси ҳаммадан бурун кириб борди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) биринчи галда, биринчи навбатда, аввало. *Ҳаммадан бурун шу масалани ҳал қилиш керак.* ▪ *Ҳаммадан бурун шартига тўғрилаб байроқни осмонга кўтариб қўйганингни қара.* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. **Элдан бурун** қ. **эл.**

БУРУНАҚИ Бурунга отиладиган, искаладиган тамаки ёки нос. *Шу вақтда кимдир бурунаки отгандек, қайтақайта апшурди.* Ойбек, Навоий.

БУРУНГИ 1 Ўтмишдаги, аввалги, илгариги.— *Тағин нима дейсиз? — Ҳеч нарса демайман.. Лекин сиз икки йил бурунги Кумуш эмассиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бурунгилар** қадимги адамлар, ота-боболар. *Бурунгилар.. юргранники эмас, буюрганники дейишган.* А. Қаҳҳор Қўшчинор.

2 *(ч. к. билан)* Бирор пайтдан, воқеа-ҳодисадан олдин бўлган; илгариги. *Революциядан бурунги адабиёт.*

3 Қадимий, кўҳна, эски. *Бурунги гап. Бурунги замонларда Ибнисино, Луқмон Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БУРУНГИДАЙ, *-дек* Бурун қандай бўлса, шундай; ўзгаришсиз, бурунгича. *Аҳвол бурунгидай. У бурунгидай хушчақчақ.* ▪ *Йўлда ўтган саргузашт унутилди. Икки ошна бурунгидай апоқ-чапоқ бўлиб пивохонага кирди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

БУРУНГИЧА *айн.* **бурунгидай.** *Аҳвол бурунгича.* ▪ [*Зайнаб*] *ўн оғизга бир оғиз сўз қайтармас, тинғина, мулойимгина, яъни шундан бир йил бурунгича эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУНДИҚ Қопағон туянинг ёки итнинг тумшуғига кийдириб қўйиладиган махсус тўр. *Тепада итнинг бу-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

рундиғидек сим тўр кийгизилган қизғиш лампа ёнар эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

БУРУНДОР Бурни катта. [*Ортиқ Холиқов*] *пакана ғўштдор.. серқош, бурундор, бурнининг остида жиндак мўйлови ҳам бор эди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

БУРУТ (3-*ш. бирл.* **бурти**) *диал.* Мўйлов. *Қора бурти кўкка ўсган, бет қипқизил.* Ғ. Ғулом.

БУРУШГАН 1 **бурушмоқ** *фл. сфтдш.* 2 Ажин босган; серажин, бурушқоқ. *Бурушган юз. Бурушган олма.*

БУРУШИҚ 1 *сфт* Ажин босган, бурушган. *Йигит унинг букилган қаддида, бурушиқ юзларида оддий қарилик ожизлигини эмас, балки қуллик изтироби ва сингган ғурурнинг забунлигини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *от* Бурушган, тиришган жой, бурма, кат; ажин. *Кийимнинг бурушиғи.* ▪ *Шокир отанинг юз бурушиқларида ғам мавжланган каби туйилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУРУШИҚ-ТИРИШИҚ Жуда ҳам бурушган, бурушиб, тиришиб кетган. *Скелет каби нуқул суякдан иборат бўлган киччкина хотин, бурушиқ-тиришиқ юзи — олқинди совун.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУРУШМОҚ 1 Ажин билан қопланмоқ. *Икромжон бўлса, озиб чўп бўлиб кетган эди... юзлари саксовулдек бурушиб кетганга ўхшарди.* С. Аҳмад, Уфқ. | Нафрат, норозилик, оғриқ каби ҳис-туйғулардан тиришмоқ, чимирилмоқ. *Элмурод Мурзиннинг кайфи борлигини сезди. Нордон нарса чайнагандек юзи бурушиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Чолнинг доимо айтадиган бу сўзи кампирга таъсир ҳам қилмади.. баттар бурушиб, тумшайиб олди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Қурушиб ёки тортишиб қат-қат бўлиб қолмоқ. *Бурушиб қолган олма.* ▪ *Ҳаммадан Аҳмаднинг туриши алмат: бошидаги оқ қалпоғи эзилиб, бурушиб кетгани учунми, афтини ошпазларга ўхшатиб юборибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУРУШТИРМОҚ **бурушмоқ** *фл. орт. н.* Чокни бурштириб қўйибсиз. *Гармсел баргларни бурштириб қўйди.* ▪ *Завхоз эса шу ҳам иш бўлдими, дегандай лабини бурштириб қўйди.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Гўзал қиз .. нималардир ёқмагандан юзини бурштирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БУРУШҚОҚ 1 Бурушган, бурушиқ. *Бурушқоқ олма.*

2 Бекорга, салга бурушиб қолаверадиган. *Бурушқоқ газлама.*

БУРУҚ: юрак (*ёки* **ич**) **буруғи** 1) *айн.* **дизентерия.** *Ҳа.. соғлиқни сақлаш бўлимидан чўпонлар ўртасида юрак буруққа қарши профилактика ўтказиш тўғрисида кўрсатма бор.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма дағл.* мужмал одам ҳақида.

БУРУҚСАМОҚ 1 Паға-паға бўлиб чиқмоқ, кўтарилмоқ (тутун, чанг ва ш. к. ҳақида). *Мўридан буруқсаб тутун чиқаётир.* ▪ *Майдонни буруқсаган қора, оқ бадбўй тутун эгаллаб олди.* Мумтоз, Машқ.

2 Тутаб ёнмоқ, тутамоқ; қуюқ тутун чиқармоқ. *Самовар буруқсаб кетди. Хазон буруқсаб ёнмоқда.*

3 Анқимоқ, гуркираб тарқалмоқ (ҳид ҳақида). *Сочингдан буруқсар эди сунбулнинг иси.* Ғ. Ғулом.

4 *кўчма* Ичдан чиримоқ, сасимоқ, инқирозга юз тутмоқ. [*Ҳамза*] *кўп асрлардан буён буруқсаб келган феодализм, жаҳолат ва диний тасаввурлар зулмати орасида кўзни қамаштирарлик даражада яркираб турган нур эди.* «Ҳамза».

5 *кўчма с. т.* Ножўя, бўлмағур гаплар гапирмоқ, алжимоқ.

БУРУҚСАТМОҚ **буруқсамоқ** 1—3 *фл. орт. н. Кўчанинг чангини буруқсатмоқ.* ▪ *Қози қора чироқнинг тутунини буруқсатиб ўртага келтириб қўйди.* Шамс, Уруш.

БУРУҚТИРМОҚ Паға-паға чиқармоқ, бурқиратмоқ, буруқсатмоқ (тутун, буғ, чанг ва ш. к. ҳақида). *Отлар бурунларидан буғ буруқтириб, сўлиқ чайнаб пишқирар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРЧ I Адо этилиши, бажарилиши мажбурий бўлган вазифа, мажбурият. *Ватанпарварлик бурчи. Хизмат бурчи. Ҳарбий бурч. Мен ўз бурчимни ўтадим.* ▪ *Бизнинг элимизда Она-Ватанга хизмат қилишдан улуғ ва шарафли бурч йўқ.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген. *Ватанни душмандан ҳимоя қилиш жангчининг муқаддас бурчи. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.*

БУРЧ II 1 *айн.* **бурчак** 2, 3 *Казарма қоронғи, унинг бир бурчида киччкина чироғ милтиллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Чекка, чет. *Истасак нур миниб ярим секундда, Учармиз фазонинг бурчидан бурчига.* Ғ. Ғулом. *Ошиқ-маъшуқларга дунёнинг нариги бурчи ҳам бир, оғайни.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Олдинги тишлари тушганидан лабининг икки бурчи кириб, юзининг бурушиқлари билан туташиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Раҳматилла, бир томондан, кўнглининг бир бурчида алланимадан умид пайдо бўлиб, областга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БУРЧАК 1 *мат.* Бир нуқтада кесишган икки чизиқ орасидаги текислик. *Бурчак даражалар билан ўлчанади. Тўғри бурчак. Ўтмас бурчак. Ўткир бурчак. Бурчак боши.* | Шундай текислик турли ҳодисалар ўлчови сифатида. *Мўлжалга олиш бурчаги. Кеманинг курсдан оғиш бурчаги. Нурнинг тушиш бурчаги қайтиш бурчагига тенг.*

2 Нарсаларнинг томонлари кесишган жой; бурч. *Дафтарнинг бурчаги. Столнинг бурчаги.* ▪ *Тўрт бурчагига кўк, бинафша, шафтоли ранг ипаклар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Хона, бино, ҳовли ва ш.к.нинг ички деворлари туташган ери, бурчи ва унга яқин жой. *Ҳовлининг бурчаги. Айвоннинг бурчаги. Қўрғоннинг бурчаги.* ▪ *Бурчакда икки кўрпа, бир болиш ювалоқлаб қўйилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тахмон ёнидаги бурчакда қўштир милтиқ осиғлиқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўктам бирпас тинглаб, ўз землянкасига кирди-да, бурчакка чўзилди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Кўчаларнинг, йўлларнинг қайилиш жойи; муюлиш, муюш. *Бизники мана шу бурчакдаги эшик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Чекка ер, чекка, тараф, томон. *Тарихий байрамга бир ой вақт қолган ҳозирги кунларда республикамизнинг ҳамма бурчакларидан рапортлар олинмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1956, 9 октябрь. *Тоғнинг ҳар бурчаги ва ёнбағридан акс садо келиб дарани ларзага келтирди.* Айний, Дохунда. *Тақдир шамоли уни турли бурчакка учирди ва охири, мана Қамишқапага келтириб ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Киши билмас, пастқам ер; чекка, овлоқ. *Ҳасанни Сафарқул бир бурчакка олиб бориб нима хусусдадир у билан гаплаша бошлаганида, Кутбия учун тинч нафас олишга, озод гапиришга фурсат топилди.* Айний, Қуллар. *Шу чоққача қайси бурчакда моғор босиб ётган эдингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Саноқ сонлар билан қўшма сўз ясайди, мас. *учбурчак, тўртбурчак, бешбурчак.*

♦ **Қизил бурчак** ижтимоий-сиёсий, тарбиявий характерда оммавий иш олиб бориш учун ажратилган ва жиҳозланган махсус жой, хона ёки хонанинг бир қисми. *Салим Собиров район ва шаҳардаги ёр-дўстларининг ёрдами билан кичикроқ бир кутубхона, қизил бурчак ташкил қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ленин бурчаги** Ленининг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ оммавий-сиёсий иш олиб бориш учун ташкил этилган қизил бурчак. *Махсим тегирмон паррагига қўлбола динамосини қўндириб, ундан чойхона сўрисига, Ленин бурчагига, чинор шохига сим тортиб лампочка илди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БУРЧАКЛИ Бурчаги бўлган. *Тўғри бурчакли учбурчак (мат.).* ▪ *Кампир Эргашнинг қўлидан уч бурчакли кўк конверт билан телеграммани олиб бағрига босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУРЧЛИ Бирор бурчи, мажбурияти бўлган; қарздор. *Мен сизнинг олдингизда бурчлиман.* ▪ *Муҳаррир ҳар куни газетага бир мақола ёзишга бурчли.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БУРЧОҚ Бир йиллик дуккакли ўсимлик ва унинг дони.

БУРЯТ *қ.* **бурятлар.** || *Бурят аёл.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

БУРЯТЛАР Бурятия АССРнинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ, бурят халқи.

БУРҚИМОҚ *айн.* **бурқирамоқ.** *Машҳадий кимдан ранжиса, ўша соатда бир ҳажв ила ўз «душмани»ни сўз балчиғига шундай булғайдики, ўқиркан, энг чиркин ҳид бурқиб туради.* Ойбек, Навоий. *Узоқда кўзга чалинган тепаликнинг орқасида қора, қуюқ тутун бурқиб ҳавода оғир кезарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БУРҚИРАМОҚ 1 Паға-паға кўтарилмоқ, буруқсамоқ, бурқимоқ. *Мўридан бурқираб тутун чиқаётир. Бурқираб чанг кўтарилди.* ▪ *Телпаги тагидан қозон қайнаётгандай буғ бурқирайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Гуркирамоқ, анқимоқ, гуркираб таралмоқ (ҳид ҳақида). *Ошхона томондан бурқираб сомса ҳиди келди.* Ойбек, Улуғ йўл.

БУРҚИРАТМОҚ **бурқирамоқ** *фл. орт. н. Чаланинг қип-қизил чўғларини оташкурак билан қоқиб, кўкиш тутунни бурқиратаётган чойхоначи кўзларини бадтарроқ қисиб илжайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУРҚИТМОҚ **бурқимоқ** *фл. орт. н. Саври хумор тарқатишга чилимни солар, тутун бурқитиб.* F. Fулом.

БУРҒИ *тех.* Қончиликда, геологик қидириш ва ш. к. ишларда ишлатиладиган парма.

БУРҒИЛАМОҚ Бурғи билан кавламоқ, пармаламоқ. *Бурғилаш техникаси.*

БУРҒУ Қарнай ёки сурнай шаклидаги қадимий чолғу асбоби. *Суғдлар ноғора ва бурғулар овози остида боғ-бўстонларига бостириб кирган ёвни аямай қиравердилар.* М. Осим, Искандар ва Спитамен.

БУС-БУТУН *рвш* Бутунлай, тамомила. *Ҳозирги Мирзачўлнинг рухсори бус-бутун бўлакча.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

БУТ I Тўлиқ, расо; беками-кўст. *Запас қисмлар бут.* ▪ *Уст-бошим бут, қорним тўқ, қайғим йўқ.* F. Fулом, Шум бола. *Экиш олдидан ер яхшилаб текисланди, натижада чигит текис униб чиқади, кўчат бут, квадратлар аниқ ва гектар тўлиқ бўлади.* «С. Ўзбекистони», 1965, 9 февраль. ‖ *[Саидхон икки парчани бир-бирига улаб, бут қилиб кўрди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. **Нони бут** тирикчилиги тўлиқ таъмин этилган, рўзғордан камчилиги йўқ. *Нони бут кишининг сўзи ҳам бурро.* F. Fулом. **Тўрт** (*ёки* **чор**) **ишкали бут** *қ.* **чор** I.

БУТ II 1 *с. т.* Икки оёқ ораси; чот. *Олақарғага етаман деб, чумчуқнинг бути йирилибди.* Мақол.

2 *диал.* Оёқ, пут. *Шундай қаради: кўрди, Кўк дўнанни ўйнатиб бир қалмоқ келаётир. Самарқанднинг миноридай энкайиб, бути аймашиб кетган зўр қалмоқ.* «Алпомиш».

БУТ III [*ф-т*] *дин.* 1 *айн.* **санам.** 2 *с. т.* Крест шаклидаги нарса; крест. *Отряднинг ўликларини тўплаб, қайинзордаги қабристонни ёғоч бутлар билан тўлдириб кетишдан бошқа илажи йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУТА [*ф-т*] Тагидан шохлаб ўсадиган майда дарахт. *Ирғай, тўронғи, ёввойи жийда, дўлана сингари бута ва дарахтлардан иборат тўқайни оралаб анча юрилгач, ҳеч кутилмаган ерда Ўрмонжон: — «Келдик»,— деб отдан тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БУТАЗОР [*ф-т*] Нуқул бута ўсадиган, бута ишғол этган ер. *Бақақурулоқдан чиқилгандан кейин йўл бутазор, қумлоқ, қўриқ ер ва экин майдонларини оралаб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БУТАЛМОҚ **бутамоқ** *фл. мажҳ. н. Буталган дарахт.*

БУТАМОҚ Шох-шаббаларни кесмоқ. *Сидиқжон .. шитоб билан дарахт бутар экан, Канизакни излаб атрофга кўз ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БУТАШМОҚ **бутамоқ** *фл. бирг. н.*

БУТ-БУТУН **бутун** 1 *с. инт. Бут-бутун этмоқ. Бут-бутун қоп.*

БУТЕРБРОД [*р*<*нем*] Устига сариёғ суртилган ёки пишлоқ, колбаса япроғи қўйилган бир кесик нон.

БУТИЛКА [*р*<бутылка] Бўғзи тор шиша идиш. *Ярим литрли бутилка. Бир бутилка лимонад.* ▪ *Бу чоқда ичкаридан тешикка қаратиб ўқ отилган бўлса ҳам, керосин бутилкасини синдиришдан бошқа зарар етказа олмади.* Айний, Қуллар.

БУТКУЛ *рвш* Бутунлай, тамомила, батамом. *Дадам буткул бошқа бир дунё.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

БУТЛАМОҚ Чаласини, камини, етмаганини тўлдирмоқ, расоламоқ, тўлиқ, беками-кўст қилмоқ.— *Ишлаб зарар кўрганим йўқ. Ҳамма кам-кўстларимни бутлаб олдим,— деди Адол хола.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар.

БУТЛАНМОҚ **бутламоқ** *фл. мажҳ. н.*

БУТОҚ 1 Дарахтнинг танасидан ёки асосий йўғон шохларидан тармоқланиб чиққан ён шох. *Инвалид ошпаз оқсоқланиб юриб тут бутоғига осилган занги қўлидаги таёғи билан ура бошлади.* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. | Кесилган шох қолдиғи.

2 *кўчма* Тармоқ, шохобча. *Сомонийлар шажарасининг сўнгги бутоғи бўлган подшо Нуҳ бин Мансур касалманд одам эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Бутоқ отмоқ** 1) *айн.* **бутоқланмоқ**; 2) *кўчма* ажралиб чиқмоқ, тармоқланмоқ. *Қишлоқ ўртасидан ўтган катта йўл бутоқ отиб, далаларга туташган.* Й. Шамшаров, Боғбон.

БУТОҚЛАМОҚ Бутоқ чиқармоқ, шохламоқ.

БУТОҚЛАНМОҚ Бутоқ чиқармоқ, шохламоқ.

БУТПАРАСТ [*ф-т*] Бутга, санамларга топинувчи.

БУТУН 1 Синмаган; синдирилмаган; синиқ-мертик жойи йўқ. *Бутун нон. Бутун коса. Бутун ғишт.* ▪ *Мураббия ҳалиги қўли сингган кўғирчоқни олиб, ўрнига бутун кўғирчоқни ётқизиб қўяётган экан.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ. | Йиртилмаган, тешилмаган, йиртиқ жойи, тешиги йўқ. *Бутун калиш. Бутун қоп.* ▪ *Камбағал халқ ўлиб-тирилиб меҳнат қилади-ку, қорни тўймайди, эгни бутун бўлмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шикастланмаган, бешикаст. *Бутун шоти.* ▪ *Кўприк бутунми ёки мажақлаб ташландими, бу унга қоронғи.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *[Насиба Зуҳрага дастиғ тутиб:] Қўлингизни ювинг, хола.— [Зуҳра:] Оёғим бутун, ўзим бориб ювиб келаман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Сиртим бутун бўлса ҳам, ичим тутун.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Бузилмаган, очилмаган; яхлит. *Бутун консерва.* ▪ *Бой айтади: «Бутун бергин пулимни, Кўп сўйлатиб қичитмагин тилимни .. Эргаш шоир.* **Тегирмондан** (*ёки* **тегирмонга тушса**) **бутун чиқади** жуда эпчил, ҳар қандай мушкул аҳволда ҳам ўзини йўқотмайдиган одам ҳақида. *Йигитмисан йигит! Кучли, тегирмондан бутун чиқади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Турсумбетов деган қирғизни полкда ҳамма билар эди. Тегирмонга тушса бутун чиқадиган йигит эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бут, расо, тўлиқ. *Эси бутун одам.* ‖ *Эрта эккан бутун олур, кечга қолган ўтин олур.* Мақол. ▪ *Ортиқча хафа бўлма, болам. Энди сен билан мен бир бутун бўлдик. Икки ёрти бир бутун бўлса, бутун кишининг қўлидан кўп иш келади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. **Бир бутун** яхлит ёки бўлинмайдиган. *Бир бутун қилиб ясалган деталь.*

3 *мат.* Каср қисми бўлмаган. *Бутун сонлар.* | *Икки бутун ўндан беш. Беш бутун бир тақсим икки.*

4 Бор, борлиқ, барча, ҳамма. *Бутун имкониятлардан фойдаланмоқ. Воқеани бутун тафсилоти билан айтиб бермоқ. Бутун куч, бутун ғайрат — коммунистик қурилишнинг улуғ вазифаларини бажаришга қаратилган.* ▪ *Энди мен ўз олдимга битта мақсадни қўйдим. У ҳам бўлса, бутун умримни Ленин иши учун курашга бағишлашдир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўжабеков бўм-бўш кўчада якка ўзи. Бутун вужуди асабий титрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг назарида бу муҳаббат ҳеч кимникига ўхшамас, бинобарин, ҳеч ким уни тўла ва бутун теранлиги билан тасаввур этолмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Ўрин, жой, макон билдирувчи сўзлар билан келганда уларни таъкидлаб ёки бутунисича кўрсатиш учун хизмат қилади. *Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!* ▪ *Аллақандай қўш карнайнинг овози келди. Бутун қишлоқ янграб кетди.* Ойдин, Ширин келди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БУТУНИСИЧА [Элмурод] *ўзининг кичкина бир қишлоқда олиб бораётган иши бутун бир мамлакатда амалга оширилаётган буюк план билан боғли эканини фаҳмлагач, бениҳоя фахрланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *Ўрин, жой, макон ёки кишилар коллективидаги барча кишиларни билдиради. Азон паллада бутун Қорабулоқ тоққа жўнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу гап бутун полкка довруқ бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ердан қор кетиши билан кўчиб келиб, бутун оила чумолидай ишлар эдик.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Вақт билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўз орқали ифодаланган вақт оралигини ифодалайди. *Бутун йил.* ▪ *Қутидор эса бутун кун меҳмонхонасига келиб-кетиб турган кўнгил сўровчи ошна, ёр-дўстлари билан овора бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Бағри бутун** бола-чақаси, қариндош-уруғлари ўз олдида бўлган.— *Қалай, Роҳат опа, зерикмасдан ўтирибсизми? Болаларингизнинг дийдорига тўйдингизми? — деб сўради Эътибор опа.— Раҳмат, айланай Эътибор-хон, бағрим бутун бўлиб қолди,— деди Роҳатбиби.* Ҳ. Гулом, Машъал. **Бутун бошли қ. бошли. Нони бутун қ. нон.**

БУТУНИСИЧА *рвш* 1 Бутунлигича, бутун ҳолда, бор бўйича.

2 Тўлиқ ҳолда, батамом. *Марксизм классикларининг идеология ҳақидаги таълимоти бутунисича бадиий адабиётга ҳам оиддир.* «Адабиёт назарияси».

БУТУНИЧА *айн.* **бутунисича.** *Очиқиб турган эдим паловни бутунича ютгим келди.* И. Раҳим, Ҳилола.

БУТУНЛАЙ *рвш* 1 Тамомила, тамоман, батамом. *Бу бутунлай бошқа гап. Сизни бутунлай унутибман. У бутунлай эсдан чиқибди.* ▪ *Тўхта хола ўз ўғлини таниёлмади. Унга ҳарбий форма жуда ҳам ярашган ва бутунлай ўзгартириб юборган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Элмурод ўз ҳаяжонини босишга тиришиб деди: — Бу бутунлай нотўғри.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қатъиян, узил-кесил. *Чекиш бутунлай ман этилган.* ▪ *Қурбон ота МТС-дан жавоб олиб Қапсанчиларга бутунлай кўчиб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 (*бўлишсиз феъллар билан*) Сира, асло, ҳеч. *Бутунлай қўрқмайман.* ▪ *Оқила билан Баҳодир бир-бирлари билан бутунлай гаплашмай қўйдилар.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

БУТУНЛАЙИН *рвш* 1 Бутунлигича, бутун ҳолда. *Ғозни бутунлайин пиширма.*

2 Бутунлай, тамоман. *Бутунлайин кетмоқ.*

БУТУНЛАМОҚ 1 Бутун қилмоқ, бутун ҳолга келтирмоқ. *Шаҳарда Шокир ота деган маҳсидўзнинг дўконхонасида ўз этигини бутунлаб олипти.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Камини тўлдириб бут қилмоқ, расоламоқ, бутламоқ.

БУТУНЛАНМОҚ **бутунламоқ** *фл. мажҳ. н. Боғнинг атрофи эски, паст, лекин ямалиб-ясқалиб бутунланган деворлар билан ўралган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУТУНЛАТМОҚ **бутунламоқ** *фл. орт. н.*

БУТУНЛИГИЧА *рвш* Бутун ҳолда. *Дорини бутунлигича ютмоқ. Балиқни бутунлигича қовурмоқ. Бутунлигича сақланган ёдгорлик.*

БУТУНЛИҚ **бутун** *с. белги оти. Бутунлигини ҳам, синиқлигини ҳам билиб бўлмайди.* **Бир бутунлик** бир бутун ҳолда бўлиш, бўлинмаслик, яхлитлик. *Бош ва орқа мия бир бутунликни ташкил этади.* «Анатомия».

БУТХОНА [*ф-т*] 1 *с. т.* Черков. *Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун жаранглади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

2 Мажусийлар ибодатхонаси.

БЎФЕР [*р<инг.*] Паровоз, вагон, автомобиль ва ш. к.да урилиш зарбини юмшатувчи қурилма. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзғалди. Вагонларнинг буферлари ғижирлаб, поезд яна ел қувиб учди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

♦ **Буфер давлат** *сиёс.* ўзаро зид ёки уруш ҳолатидаги давлатлар ўртасида қалқон бўлган бошқа, одатда кичик давлат.

БУФЕ́Т [*р<фр*] 1 Идиш-оёқ, мева-чева, ичимлик ва ш. к. сақланадиган махсус шкаф. *Латофат буфетдан гулдор тарелка олиб .. ҳужрага кириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Енгил-елпи овқатланиш учун мўлжалланган емакхона. *Мактабларни ошхона ва буфет билан таъминлаш ҳам яхши ташкил этилган.* «С. Ўзбекистони», 1965, 4 февраль.

БУФЕТЧИ Буфетда ишловчи савдо ходими. *Буфетчи Розиқвой рухсат сўраб кабинет эшигини очди-ю, бедана юриш қилиб келиб қўл чўзди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

БУХА́НКА [*р*] Бир бутун булка нон. *Полвон ҳар ёққа югуриб, бир буханка нон топа олди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БУХГА́ЛТЕР [*р<нем*] Идора, муассаса, корхона ва ш. к.нинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи мутахассис ходим; ҳисобчи. *Бош бухгалтер.* ▪ *— Соғ-саломат эканми Нормат? — Худога шукур .. Эргашбойга ўқитай деган эдим, бу ерда йўқ, бухгалтер боламга олиб кетяпман,— деди кампир хатни кўрсатиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУХГАЛТЕ́РИЯ [*р*] 1 Ҳисоб-китоб назарияси ва практикаси. *Бухгалтериядан дарс бермоқ.*

2 Идора, муассаса, корхона ва ш. к.нинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи бўлими. *Бухгалтерия ходимлари. Колхоз бухгалтерияси.* | Шу бўлим жойлашган хона.

БУХОР: Бухор сақич Бухорода тайёрланадиган оқ сақич. **Бухор танга** Бухоро хонлигида зарб қилинган 15 тийинлик танга.

♦ **Пуф десанг, Бухорга учади** қ. **пуф.**

БУХОР(О)ЧА *с. т.* Бухоро шаҳрига, Бухоро аҳолисига хос. *Бухорча дўппи.*

БЎХТА [*р<нем*] Бўрон ва тўлқинлардан пана қўлтиқ; кўрфаз.

БУЮҚ 1 Улуғ, катта. *Буюк шоир. Буюк давлатлар.* ▪ *Ленин фарзандлари қалбининг кучи, Атомлар кучидан хила буюкдир.* Ғ. Гулом. | Улуғвор, улкан. *Коммунистик қурилишнинг буюк вазифалари кишиларимизнинг маънавий қиёфасини тобора ўстиришни тақозо қилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 131.

2 Баланд бўйли, баланд, юксак. *Буюк тоғ.*

3 Буюк (*эркаклар исми*).

БУЮҚЛИК **буюк** 1, 2 *с. белги оти. Инсоннинг буюклиги ақл-идрок билан.*

БУЮМ 1 Тирикчилик ва рўзғорда керак бўладиган ҳар бир нарса. *Рўзғор буюмлари. Зийнат буюмлари. Зарур буюмлар.* ▪ *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби .. буюмлардан қути-қути йиққан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Маҳсулот, нарса, ашё. *Буюм ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган хом ашё ва материалларнинг ғоят сифатли... бўлиши яхши моллар ишлаб чиқаришнинг энг муҳим шартидир.* «С. Ўзбекистони», 1965, 6 июль.

БУЮР *диал.* Оч биқин. *Шу куни .. жонивор Ғиркўк сузилиб, буюри-буюрига қапишиб, .. Ширвонга кириб борди.* «Равшан».

БУЮРИЛМОҚ **буюрмоқ** I 1, 3, 4 *фл. мажҳ. н. Буюрилган ишни ўз вақтида бажармоқ.* ▪ *Уларга ун чиқармайсан, биров билан гаплашмайсан, деб буюрилган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУЮРМОҚ I 1 Буйруқ бермоқ, амр, фармон қилмоқ, ҳукм қилмоқ. *Иш буюрмоқ. Болани ишга буюр, кетидан ўзинг югур.* Мақол. *Иш ёқмасга иш буюрсанг, Сенга ақл ўргатар.* Мақол. ▪ *Моҳлар ойим Раънони бағридан чиқариб буюрди: — Бор, Анвар акангга салом қил!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Капитан Аҳмаджонга ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, немис пулемётларини бартараф қилишни буюрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эртасига Азизбек мазкур икки кишини ўз ҳузурига олдириб, мақтовчига улуғ мансаб ато қилар ва иккинчисини ўлимга буюрар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Буюрингиз ёки буюрсинлар** 1) буйруғингизни бераверинг, буйруғингизга тайёрман (тайёрмиз).— *Сизга оғир келмаса, бир хизмат топшармоқчиман, уста! — Буюрингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) марҳамат қилинг, марҳамат. [*Волков:*] *Афандилар, столга буюрсинлар!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Буюртирмоқ, заказ қилмоқ. *Пальто буюрмоқ.* ▪ *Отайдан узоқ-узоқ жойлардан ўзига тўқ, бадавлат кишиларнинг хотинлари келиб янги-янги нусхалардан буюриб кетадилар.* Ойдин, Бечора. *Хушрўй сингелисини ўтказиб, чўрисига чой буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Топшириб, бермоқ (қонун йўли билан). *Нафақа керак бўлса, даромадимнинг ярмини олинг, лекин болани тинч қўйинг. Бермайман, овора бўлманг! — Нега? Болани онага буюради-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Тавсия қилмоқ, ёзиб бермоқ (дори-дармон, парҳез ва ш. к. ҳақида). *Дори буюрмоқ. Парҳез буюрмоқ.* ▪ *—Қатиқ ичириб кўрдингизми? — деди онасига [Отабек] — Йўқ.— Қатиқ буюринг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *(ж. к. билан)* Бирор иш, топшириқ билан бирор жойга юбормоқ. *Қаерга буюрсангиз, тайёрман.*

◆ **Айбга буюрмоқ** *қ.* **айб** 2. **Ташриф буюрмоқ** *қ.* **ташриф.**

БУЮРМОҚ II Насиб бўлмоқ, насиб қилмоқ. *Буюрса — бола, буюрмаса — бало.* Мақол. ▪ *Ўғилдан буюрса, шунақа бўлади. Отасининг изини босиб васиятини бажо келтиряпти, барака топкур!* Ҳ. Назир, Васият. *Ҳа, қизларнинг кўнглини тушуниб бўлмайди. Югургани қолиб, буюргани илиб кета беради, дўстим.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Оқсоқоллигингиз ўзингизга буюрсин!, — деб тўнғиллади Гулсум.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУЮРТИРИЛМОҚ буюртирмоқ *фл. мажҳ. н. Буюртирилган кийимлар.*

БУЮРТИРМА *айн.* **буюртма.** *Буюртирма пальто.*

БУЮРТИРМОҚ 1 **буюрмоқ** I *фл. орт. н.*

2 Буюрмоқ, заказ қилмоқ. *Этик буюртирмоқ. Овқат буюртирмоқ.*

БУЮРТМА 1 *от* Бир нарса ясаб, ишлаб бериш ҳақидаги топшириқ, заказ. *Буюртма бермоқ. Буюртмалар қабул қилмоқ.* ▪ *Сарой одамлари ҳам кўп нарсани унга [Собир темирчига] буюртма қилардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Чирчиқ электрохимия комбинати коллективи қардош социалистик мамлакатларнинг буюртмаларини ҳам муваффақиятли бажармоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 13 сентябрь.

2 *сфт* Буюртирилган, заказной. *Буюртма этик.* ▪ *Кундузнинг онаси азондан туриб, нари-бери ҳовлиларини супуриб, буюртма тўппиларни тикишга ўтиради.* Ойдин, Бечора.

БУЮРТМАЧИ Буюртма берган киши ёки ташкилот; заказчи. *Буюртмачилар кўп бўлган куни [уста] жуда ҳам дилкашлашиб кетадилар.* Н. Аминов, Устоз.

БУЮРТМОҚ буюрмоқ I *фл. орт. н. Кийим буюртмоқ.*

БУЮҚ Қаттиқ совуқ, аёз. *Кечга яқин Чирчиқ томондан изғирин турди, бўғотларни ялаб қорини учирди. Буюқ кучайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Буюқ урдими** *ёки* **буюқда қолдингми** *кест.* унча совуқ бўлмаса-да иссиқ кийиниб олган одамга айтиладиган ибора. *У, узоқ Фарғона қишлоғининг серқилиқ иқлимини болалигидан билгани учунми, буюқда қолгандай эгнига брезент чакмон, бошига намат қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУҚА Бичилмаган ёш эркак қорамол.

◆ **Буқа бўйин** бўйни буқанинг бўйнидек йўғон. *Буқа бўйин одам.*

БУҚАЛАМУН [*ф-т*] 1 *от, зоол.* Жанубий Осиёда тарқалган, дарахтда яшовчи, судралиб юрувчи жонивор. *Буқаламун сингари ҳар дам рангбаранг, қилади найранг, Коллективлар қучоғига яширинади заҳарли ништар.* Ғ. Ғулом.

2 *сфт, кўчма* Ўзгарувчан, бирдек турмайдиган.— *Бу буқаламун фалакнинг гардишига боқ, чирофим! — деди Шокир ота.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БУҚАЛАМУНЛИК Ўзгарувчанлик, бирдек турмаслик. *Мирзонинг бахти учун ҳозирдан бошлаб тадбирлар кўрмоқ зарур. Нечунким, тақдирнинг буқаламунликлари бениҳоятдир.* Ойбек, Навоий.

БУҚОҚ 1 *мед.* Қалқонсимон без фаолиятининг бузилиши натижасидаги касаллик. | Шу касаллик натижасида катталашган қалқонсимон без. *Малоҳатнинг кўк лиёладан кўра кичикроқ буқоғи бўлиб, шуни ўтган йил кузда кестирган экан.* А. Қаҳҳор, Жонфигон. | Шу касалликка йўлиққан ва қалқонсимон бези катталашган одам.

2 Дарахт танасининг зарарланиши натижасида унда ҳосил бўлган шиш, ғурра. *Ёнғоқ буқоғи*

БУҚТИРМА *айн.* **биқтирма.**

БУҚЪА [*а*] *эск. кт.* 1 Мадрасаларда фақир ёки қаландарлар учун белгиланган ҳужра.

2 Фақирона уй, кулба.

БУҒ Суюқ жисмларнинг иситилгандаги газ ҳолати. *Сув буғи. Симоб буғи. Қуруқ буғ (физ.). Буғ кучи (физ.). Буғ қозони (тех.). Буғ двигатели (тех.). Буғда пиширилган манти.* ▪ *Узун ва кенг баракда катта Тула самовари буғ чиқариб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Буғи чиқиб турган** эндигина қозондан олинган, тандирдан узилган, иссиқ. *Буғи чиқиб турган сомса.* ▪ *Ҳаммамиз бир пиёла-бир пиёла буғи чиқиб турган сутдан ичдик.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

БУҒДОЙ Бошоқли ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи. *Жайдари буғдой. Оқ буғдой. Буғдой уни. Буғдой сепмоқ. Буғдой ўрмоқ. Буғдой бўлса ўлчов топилади.* Мақол. *Арпа эккан, арпа олар; буғдой эккан, буғдой олар.* Мақол. ▪ *Одам Атодан буён тирикчилик буғдой, ун билан ўтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Буғдой ранг** *ёки* **буғдой маиз** қорачадан келган, оқ-қора. *Раҳимнинг буғдой ранг бети жиддийлашган, ақлли тийрак кўзлари бир нуқтага қадалган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУҒДОЙЗОР Буғдой экилган ер, буғдойпоя. *Бульба билан Нормат қойинзордан Дашковка яқинидаги буғдойзорга чиқдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУҒДОЙИҚ Ем-хашак учун экиладиган ёки ёввойи ҳолда ўсадиган кўп йиллик ғалласимон ўт.

БУҒДОЙКОР Буғдой экувчи, буғдой етиштирувчи. *Буғдойкор колхоз.* | Буғдой экиладиган. *Буғдойкор ерлар.*

БУҒДОЙКОРЛИК 1 **буғдойкор** *с. касб оти.*

2 Буғдой экиш, буғдой етиштириш. *Буғдойкорлик билан шуғулланувчи районлар. Буғдойкорлик совхозлари.*

3 *айн.* **буғдойзор.** *Буғдойкорликлар энди пахтага айлантирилса керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БУҒДОЙПОЯ 1 *айн.* **буғдойзор.** *Аҳмаджон .. ўттиз-қирқ метр наридаги буғдойпоя орасида бир немиснинг бошини, ундан кейин елкасини кўриб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Буғдой пояси.

БУҒЛАМОҚ 1 Буғ билан ишлов бермоқ. *Пиллани буғламоқ.*

2 Ўраб, буркаб терлатмоқ (мас., даволаш мақсадида).

БУҒЛАНИШ I **буғланмоқ** *фл. иш оти.*

БУҒЛАНИШ II 1 **буғланмоқ** II 1, 3 *фл. иш оти.*

2 *физ.* Жисмларнинг буғга айланиш ҳодисаси. *Буғланиш температураси.*

БУҒЛАНМОҚ I **буғламоқ** *фл. мажҳ. н. Сигирларга овқат беришдан илгари ем-хашак майдаланади ва буғланади.* «Зоология».

БУҒЛАНМОҚ II 1 Буғ чиқармоқ. *Талабалар буғланиб турган нонни бирпасда еб битиришди.* Ойбек, Навоий. *Баҳор ҳидидан бесаранжом бўлган қарғалар .. буғланиб турган далалар устида у ёқдан-бу ёққа учарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Буғга айланмоқ. *Моддалар .. тус, ҳид, маза, солиштирма оғирлик, суюқланиш ва буғланиш каби хоссаларига қараб, бир-бирларидан ажратилади.* «Химия».

3 Буғ билан қопланмоқ, буғга тўлмоқ, телчирамоқ. *Ойна буғланиб қолди. Уй буғланиб кетди.*

БУҒЛАНТИРИЛМОҚ буғлантирмоқ *фл. мажҳ. н.*

БУҒЛАНТИРМОҚ буғланмоқ II 2, 3 *фл. орт. н. Сувни буғлантирмоқ.*

БУҒЛАТИЛМОҚ буғлатмоқ *фл. мажҳ. н.*

БУҒЛАТМОҚ 1 **буғламоқ** *фл. орт. н.*

2 Буғга айлантирмоқ. *Сувни буғлатмоқ.*

БУҒУ Қўш туёқли, айри шохли кавш қайтарувчи ҳайвон, кийикларнинг бир тури. *Шимол буғуси. Буғу мўйнаси.*

БУҒУЧИЛИК Хўжалик мақсадларида кўплаб буғу асраш, буғу урчитиш. *Буғучилик СССРнинг шимолий райо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларида қийлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан биридир.

БУҒХОНА 1 *махс.* Турли аппарат ва қурилмаларнинг хомашёга ёки маҳсулотга буғ билан ишлов бериш, буғлаш бўлими.

2 Ҳаммомнинг иссиқ хонасидаги буғ ҳосил қилувчи қурилма.

БУҲРОН [*ф-т*] *эск. айн.* **кризис.**

БЮДЖЁТ [*р*<*фр*] 1 *эк.* давлат, корхона, муассаса ва ш. к.нинг маълум муддат учун олдиндан белгилаб қўйиладиган кирим-чиқим, даромад-буромад сметаси. *Давлат бюджети. Ҳарбий бюджет. Бюджет йили.*

2 Шахсий кирим-чиқим мажмуи. *Ўқиш даврида менинг ойлик бюджетим 30 сўмдан ошмас эди.*

БЮЛЛЕТЕ́НЬ [*р*<*фр*] 1 Бирор муассасанинг вақт-вақти билан чиқариб туриладиган босма органи номи.

2 Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бирор муҳим воқеанинг бориши ҳақида вақтли матбуотда эълон қилиб туриладиган ахборот. *Валюталар курси ҳақидаги бюллетень.*

3 Сайловларда овоз бериш варақаси. *Сайлов бюллетени. Бюллетень билан овоз бермоқ.*

4 *с. т.* Касаллик туфайли вақтинча ишга яроқсизлик ҳақида врач томонидан бериладиган варақа. *Бюллетень олмоқ. Бюллетень бўйича пул тўламоқ.* ▬ *— Орадан икки ҳафта ўтказиб, хабар олгани борсам, Хўжахоновнинг қўлига игна кириб, бюллетенга чиқиб кетган экан,— деди Ўтбосар.* Ғайратий, Эпчил куёв.

БЮРО́ [*р*<*фр*] 1 Баъзи муассаса, ташкилот ва ш. к.нинг раҳбарлик қилувчи ва қабул этилган қарорларни ижро қилувчи органи. *Партия комитетининг бюроси. Бюро аъзолари. Бюро мажлиси.* ▬ *Умумий йиғилиш, конференция ёки съезд бюро ё комитет сайлайди.* «КПСС Устави». | Шу орган мажлиси. *Элмурод партияга ариза берган, бугун бюродан ўтиш куни бўлгани учун, овқатга қарамай жўнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Баъзи бир муассаса, ташкилот ёки уларнинг бўлимлари номи. *Консультация бюроси. Машина бюроси. Конструкторлик бюроси.*

БЮРОКРА́Т [*р*<*фр*+*грек*] Ўз вазифасига расмиятчилик билан қаровчи, расмиятпараст, тўра. *Ҳў, бюрократ, порахўр, алдамчи, кўзбўямачи, соя-парвар, растратчи! Кўзингни катта оч!* «Муштум», 1959, № 6.

БЮРОКРА́ТИЗМ [*р*] 1 Капиталистик жамиятда: мамлакатни ҳоким синфлар манфаатини кўзловчи, оммадан ажралган имтиёзли шахслар, тўралар орқали идора қилиш усули. *Бюрократизмга қарши кураш маъносида дадиллик билан иш кўриш керак.* В. И. Ленин, Москвада ўтказилаган партия ҳафтаси якунлари.

2 Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик билан қараш, ҳаётдан, жамият манфаатларидан ажралган ҳолда қуруқ расмиятчилик билан иш тутиш; қоғозбозлик, сансалорлик, тўрачилик. *Наказлар вақтида бажариб борилганда бюрократизм ва сансалорлик аломатларига қатъий барҳам берилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 239.

БЮРОКРА́ТИК [*р* бюрократический] 1 Бюрократизмга асосланган идора усулига оид. *Бюрократик тузум.*

2 Бюрократларга ва уларнинг иш услубига оид, бюрократларга хос бўлган. *Комсомол аъзолари.. ишдаги канцеляриячилик, бюрократик методларга қарши курашсинлар.* «ВЛКСМ Устави».

БЮРОКРА́ТИЯ [*р*] 1 *айн.* **бюрократизм** 1. *Легал газеталар бюрократияни қаттиқ урмоқдалар, давлатни бошқаришда халқ вакилларининг қатнашувини талаб қилмоқдалар.* В. И. Ленин, Самодержавие ва пролетариат.

2 Бюрократлар, тўралар.

БЮРОКРА́ТЛАРЧА *рвш* Бюрократларга хос услубда, расмиятчилик билан, тўраларча. *Ишга бюрократларча қараш.*

БЮРОКРАТЛАШМОҚ 1 Бюрократга айланмоқ, бюрократизм, тўрачилик руҳи билан суғорилмоқ, тўралашмоқ. *Бюрократлашган идора.*

2 Бюрократларча иш тутмоқ, бюрократизм, тўрачилик услубига кўчмоқ. *Бюрократлашган раҳбар.*

БЮРОКРА́ТЛИК 1 **бюрократ** *с. мавҳ. от. Бюрократлик биз учун ёт ва зарарлидир.*

2 Бюрократларга хос хатти-ҳаракат, иш; тўрачилик. *Бюрократлик қилмоқ. Ишга бюрократлик билан қарамоқ.*

БЮРОКРА́ТЧА *айн.* **бюрократларча.** *Ишга бюрократча раҳбарлик қилиш.*

БЮСТ [*р*<*фр*] Гавданинг кўкракдан ёки белдан юқори қисмини тасвирловчи ҳайкал. *Қаҳрамоннинг бронза бюсти.* ▬ *Асриян индамай бюстни стол устига қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЎЁВ 1 **бўямоқ** *фл. иш оти.*

2 *диал.* Бўёқ.

БЎЁВЧИ 1 **бўямоқ** *фл. ш. оти.*

2 *диал.* Бўёқчи.

БЎЁҚ 1 Бўяш, ранг бериш учун ишлатиладиган модда; краска. *Акварель буёқ. Мой бўёқ. Кўк бўёқ.* || *Бўёқ моддалар. Расмга қизил бўёқ бермоқ.* | Нарсаларга суртилган шундай модда қатлами. *Бўёғи кўчган идиш.* ▬ *Очиқ платформаларда зангор бўёқлари ярқираб танклар тураради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Нутқни, тасвирни безатувчи ифода воситалари. *Гапга бўёқ бермоқ. Юрак тўлқинларин ифодалашга. Шеъриятда гўзал йўқ экан бўёқ.* Т. Тўла.

◆ **Бўлар иш бўлди, бўёғи синди** кимсанинг розилигисиз бўлиб ўтган иш-ҳаракат ҳақида, «энди на чора» маъносида ишлатилади. *— Ке, қўй, Қаршивой! Ўтган гапга саловот. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди,— деди Ҳаққул ота қўл силтаб.* Ҳ. Назир, Сув гадоси.

БЎЁҚДОР 1 Бўёқ берилган, бўялган, бўёқлар билан безатилган; рангли. *Бўёқли уй.* ▬ *Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнавон нақшли, бўёқдор эшиклари, деразалари бекик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бадиий воситалардан фойдаланиб безатилган. *Бўёқдор тасвир.*

БЎЁҚЛИ *айн.* **бўёқдор.** *Бўёқли эшик. Бўёқли тасвир.*

БЎЁҚЧИ 1 Газлама, ип ва ш. к.ни бўёвчи уста, мутахассис; рангворчи. *Нилоби ва зайтуни [куюқ кўк] ранги керак бўлса, [отам] бўяладиган ипни бўёқчига олиб бориб бўятарди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Сиркор уста, уй сирловчи, бўёвчи мутахассис. *Саодатнинг назарида бу чўққиларни гўё бўёқчилар атайлаб пушти рангга бўяб қўйганга ўхшайди.* И. Раҳим, Ихлос.

◆ **Бўёқчининг нилими** қийин ишни осон фаҳмлаб, тез битириб беришни талаб қилган кишига «бу сиз ўйлагандай осон иш эмас», деган маънода айтиладиган ибора. **Бўёқчининг хуми айниди** эл орасида таги-туги йўқ «миш-миш» тарқалганда айтиладиган ибора (илгари бўёқчи усталарнинг хуми, нили айниса, ирим учун халқ орасида бирор ёлғон гап, хабарни тарқатар эдилар. Гўё шундай қилинса бўёқ айнимайди, деб тушунардилар).

БЎЁҚЧИЛИК 1 **бўёқчи** *с. касб оти. Бўёқчилик унга ота касб. Бўёқчилик ишлари.*

2 *тар.* Бозорда бўёқчилар дўкони жойлашган раста ёки бўёқчилар ўрнашган маҳалла.

БЎЖАМА Киши вояга етганда баданига (кўпинча бет ва қўкрагига) тошадиган қизил бўртмачалар; ҳуснбузар.

БЎЖИ *бол.* Болаларни қўрқитиш ёки алдаш учун «жин», «ажина» каби маъноларда ишлатиладиган сўз. *Кўғирчоқни бўжи олиб кетди. Бўжи келди, бўжи келди, Чингиз билан Жўжи келди.* Матал.

БЎЗ I [*а*] Қўл дастгоҳида пахта ипидан тўқилган мата. *Малла бўз. Иштонсизнинг тушига икки қарич бўз кирибди.* Мақол. || *Бўз яктак қичитар, яхши хотин тинчитар.* Мақол. ▬ *Бўзчилик бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. Аёли чарх йигирса, эркаги бўз тўқирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЎЗ II Кўкка мойил оқ ранг (асосан от туси ҳақида). *Бўз от. Ола ҳўкиз, бўз тўриқ. Бу қўшдан қолмас қуруқ.* Ғ. Ғулом.

◆ **Ранги бўз бўлиб кетди** *ёки* **бўздай оқарди** ранги оппоқ бўлиб кетди, ранги қув ўчди. *Назокатнинг юзи бўздек оқарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Мол аччиғи — жон аччиғи деган гап рост экан. Синамоқ учун индамай турсам, рангингиз бўз бўлиб кетди-я!* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

БЎЗ III: **бўз ер** экилмай ётган ер. *Ойқиз шу баҳорда ўзлаштирилаётган қўриқ ва бўз ерларга яқинлашди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бўз тупроқ** субтроник районларнинг чўл ва ярим чўл ерларига хос тупроқ.

БЎЗ IV: **бўз бола** (*ёки* **йигит**) турмуш аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом бола; ўсмир. [*Ёдгор Маматга:*] *Тўғри ҳамма гапинг. Биз ҳали бўз боламиз.* Ҳамза, Ҳолисхон. *Йўлчи қачон келар экан? Келганда ҳам нима қилади, бўз бола, камбағал.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Шу кичкинагина бўз йигит дилида сўнгсиз умидлар бор экан. Таажжубки, менинг ниятларимни тушунибди, интилишларимни билибди,— деди Эъзозхон.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЎЗ V Ўтсимон чўл ўсимлиги; чалов.

БЎЗА I Оқишок, тариқ, арпа ва ш. к.-дан солинадиган кайф берувчи ичимлик. *Бўза солмоқ. Бўза ичмоқ.* ▪ [*Отам*] *бўза ва мусаллас сингари нарсаларни сира оғзиларига олмас эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БЎЗА II *бинк.* Ғишт териш ёки пойдевор қўйиш учун тайёрланган қоришма.

БЎЗАГАР Бўза ичимлиги тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланувчи одам. *Бўзагар Отабекни.. бўзанинг гули билан меҳмон қилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗАРМОҚ 1 Ранги қув ўчиб, оқариб кетмоқ. *Қиз сўзнинг бошини эшитиб илжайди, охирини эшитиб қўрқувдан бўзарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғуломжоннинг бўзариб турган юзига қизил югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бола қулоғи қизариб, ранги бўзариб кетса ҳам, ун чиқармас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ғира-шира ёришмоқ, хира тортиб оқармоқ. *Тонг бўзарди. Оламга ёруғлик ёйила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

БЎЗАРТИРМОҚ **бўзармоқ** 1 *фл. орт. н. Рангини бўзартирмоқ.*

БЎЗАРТМОҚ *диал.* Бўзартирмоқ.

БЎЗАХОНА Бўза сотиладиган ва ичиладиган жой; майхона. *Мулла Наби чапани бир йигит бўлиб, кечаси билан бўзахоналарда, чойхоналарда санқиб юрарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БЎЗАХЎР Бўза ичишни яхши кўрадиган, бўзани кўп ичадиган. *Бўзагар Отабекни... оддий бўзахўрлар ёнига ўтқизмай, ўзининг махсус ҳужрасига олиб кирар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗАХЎРЛИК 1 **бўзахўр** *с. белги оти.*

2 Бўза ичиш, бўза ичиб кайф-сафо қуриш. *Бўзахўрлик қилмоқ.*

БЎЗАЧИ *айн.* **бўзагар.**

БЎЗДОҚ Кўк қарғалар туркумига мансуб кўчманчи қуш.

БЎЗЛАМОҚ 1 Ўкириб, уввос тортиб йиғламоқ, зор-зор йиғламоқ. [*Элмурод*] *тонг саҳаргача айланиб чиқди. Бўзлаб, онасини йўқлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бўтадай бўзламоқ** зор-зор йиғламоқ.

2 Ҳасратда оҳ-воҳ чекмоқ, нола қилмоқ. *Ҳар водийни бир-бир изладим, Етим қўзи янглиғ бўзладим.* Ҳ. Олимжон.

БЎЗЛАТМОҚ **бўзламоқ** *фл. орт. н.*

БЎЗЛАШМОҚ **бўзламоқ** *фл. бирг. н. Она-бола узоқ йиғлашдилар, кўз ёшлари битгунча бўзлашдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗЛИК I Бўз ер. *Умумий мажлисда «Ҳақ йўл» деб ном берилган колхоз худди шу куни Қамишқапанинг.. шарқидаги бўзликка ва лалмикор адирга қўш чиқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЗЛИҚ II Бўз болаларга (*қ.* **бўз** IV) хос хомлик, ғўрлик. *Тавакkал билан бўлган ишнинг таги яхши чиқмайди, болалар бўзлик қиляптилар.* Ҳ. Нуъмон ва Шораҳмедов, Ота.

БЎЗНОЧ Гули қуриганда ҳам айнимайдиган кўп йиллик ўтсимон доривор ўсимлик.

БЎЗТИКАН Мураккабгуллиларга мансуб бир турли ёввойи ўт.

БЎЗЧИ I Бўз тўқувчи косиб. *Бўзчи билганин тўқир, мулла билганин ўқир.* Мақол. *Бўзчи белбоққа ёлчимас.* Мақол. ▪ *Найманчада етти пушти бўзчи ўтганлардан ҳам ҳали белбоққа ёлчиган косиб чиққан эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Бўзчининг мокисидек югурмоқ** (*ёки* **қатнамоқ**) тўхтовсиз бориб-келиб турмоқ, кўп қатнамоқ. *Унинг эпчил мотоцикли МТС билан қўриқ, қўриқ билан МТС ўртасида бўзчининг мокисидай қатнаб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЎЗЧИ II Қатта япроқли, майда бошоқсимон гулли ёввойи ўт.

БЎЙ I 1 Киши қоматининг баландлиги. *Бўйи баланд одам. Бўйи паст одам. Бўйингга қараб тўн бич.* Мақол. ▪ *Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда, бойвачча.. уни кўз тагига олиб қўйган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бўй-баст, қомат. *Бўйингдан айланай.* ▪ *Бўйингинангга опанг қоқиндиқ.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Нима кийсанг ярашар, Бўйингизга ёр-ёр. Ўлан айтай деб келдим Тўйингизга, ёр-ёр.* «Қўшиқлар». | Юқорига чўзилган қўл баландлиги. *Токчага бўйим етмаяпти.* **Бўй бермоқ** 1) сувнинг чуқурлигини ўз бўйи билан ўлчамоқ; 2) *кўчма* бўй-сунмоқ, сўзга, гапга кирмоқ. [*Роҳат Шарифга:*] *Кечирасиз, жазманингизни шу маҳалдан жиловлаб олмасак, кейин бўй бермайдиган бўлиб кетади.* Уйғун, Хуррият. **Бўй эгмоқ** *айн.* **бўйсунмоқ.** *Тўрахоновнинг кўзи олдида.. бўй эгмаган Баҳорнинг, мағрур турган Хайринг юзлари яққол гавдаланди!* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқинлар. **Бўйи(га) етмоқ** бўйи ўсиб балоғатга етмоқ. *Бўйига етган қиз билан йигит бир-бирлари билан топишсалар, бунга ҳеч ким қарши келмайди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Тик нарсаларнинг баландлиги. ***Миноранинг бўйи. Бўйи узун терак.*** ▪ *Райондаги мактаб бинолари билан бўй ўлчашадиган мактаб биноси солдик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Терак бўйи** 1) бўйи терак билан баравар. *Коля терак бўйи келадиган баланд нарвоннинг тепасига чиқиб олиб, мактабнинг сиртини бўяётган усталарнинг ишини томоша қилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) терак баландлигида. *Самолёт терак бўйи пасайди. Варрак терак бўйи чиқди.* **Бор бўйича** *қ.* **бор** I. **Бўй чўзмоқ** 1) бўйи ўсиб баландлашмоқ, ўсмоқ; баланд бўлмоқ. *Айни ғўзалар бўй чўзиб қолганда, қора қурт унинг илдизини қирқа бошлайди.* Г. Нуруллаева, Сўнгги довон эмас; 2) юқорига қўл чўзмоқ, узатмоқ. *Куёшли баҳор эртаси жуда ҳам ёқимлики, юрган сари юргинг келади, гуллаган олма шохларига бўй чўзиб, барра майсаларни босиб юргинг келади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўкка бўй чўзган** жуда баланд, юксак. *Кўкка бўй чўзган бинолар.*

3 Икки ёки уч ўлчовли нарсаларнинг узун томони. *Бўйи олти метр, эни тўрт метр уй.* ▪ *Унгур энига бир қулоч, бўйига бир ярим қулоч қилиб қазилаётган бўлса ҳам.. айтишга осон, қазишга қийин катта унгур эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Қирғоқ, соҳил, чет. *Дарё бўйи. Сув бўйи.* ▪ *Элмурод билан Абдурасул йўл бўйидаги тепаликка чиқдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 (*фақат 3-ш. бирл. эгалик аффикси билан*) *кўм.* Давомида; мобайнида. *Кун бўйи. Йил бўйи.* ▪ *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонг отарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қачон бўлса ҳам шу русга умр бўйи унутилмас бир яхшилик қилишни кўнглига мулк қилди-да, бунинг шу яқин ўртада бўлувига ўзида; сира енгиб бўлмас талаб сезди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Шу бўйи** 1) шу куйда, шу ҳолда. *Шу бўйи туни билан йиғлаб чиқибди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундан буён, шу-шу. *Шу бўйи мен Анварни қайтиб кўрмадим.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? **Бўйи(нгиз) етмайди** уддасидан чиқолмайсан, қўлинг қисқалик қилади. *Биламан, сиз кўрқмайсиз! Суянган тоғингиз баланд! Ўрток Носировга ҳеч кимнинг бўйи етмайди.* А. Қаҳҳор, Синчалак. **Бўйида бўлмоқ** ҳомиладор бўлмоқ. — *Саҳро воқеасидан уч ой ўтганда, бўйимда бўлиб қолганига ортиқ гумоним қолмади,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎЙ II [*ф-т*] Ҳид, ис. *Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб ҳаётбахш кокилларнинг муаттар бўйини ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Баҳор келди тараддуд билан, Юртга кўчоқ очиб келди у; Коммунизм гулбоғларидан Бахт бўйларин сочиб келди у.* Т. Фаттоҳ.

БЎЙ-БАСТ Қадди-қомат, гавда, жусса. *Бўй-басти келишган йигит.* ▪ *Анорхоннинг икки бети қизариб, атлас*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўйлакнинг рангида товланар, бўй-басти ҳам ўзига ярашиб турарди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Хўжа паҳлавоннинг бўй-басти Аҳмад паҳлавоннинг ярмисича келар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БЎЙДОР I 1 Бўйи, қадди баланд, бўйчан, дароз, новча. *Бўйдор йигит.* ▪ *Бекнинг онаси ўрта ёшлардан ўтган, бўйдор, сочларига сал оқ оралаган нуроний хотин эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Баланд, ўсиқ. *Қайнарнинг бўйдор ўтлари косилкаларнинг беомон тиғлари зарбидан юз тубан йиқиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЎЙДОР II [*ф-т*] Муаттар ҳидли, хушбўй. *Бўйдор гуллар.*

БЎЙДОҚ Уйланмаган, хотин олмаган. *Бўйдоқ йигит.* ‖ *Бўйдоқнинг ақли икки кўзида.* Мақол. ‖ *Ёмон отда юргунча яёв юрган яхшироқ, ёмон хотин олгунча бўйдоқ ўтган яхшироқ.* Мақол. ▪ *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан, бўйдоқ экан, уйи-жойи тайин экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саломатки босмачилар хароб қилгандан сўнг, Бўта хотин олмай бўйдоқ ўтиб кетишга қасам ичган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БЎЙИМОДАРОН [*ф-т*] Мураккаб-гуллиларга мансуб патсимон баргли, майда тўп гулли, кўп йиллик ўтсимон доривор ўсимлик.

БЎЙИН I (*3-ш. бирл.* бўйни) 1 Гавданинг бош билан танани бириктирувчи қисми. *Бўйни узун от. Бўйнинг узилгур (узилсин)!* (қарғ.). ▪ *Бўйни ингичка, худди гўлахдан чиққан каби болалар, кўзлари жавдираб, жангчилар орасидан кимнидир қидиришади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Аҳмаджон автоматини бўйнига осиб олган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ярим чойнак чой ичгулик вақт ўтмай, бўйнинг узилгур икки балохўр гуноҳсиз бир бечорани ўз уйидан ҳайдаб чиқишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Раиснинг қаршисида бўйнини ҳам қилиб турган Бобокул ота қўрага яқинлашаётган от дупурини эшитиб, бошини кўтарди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Бўйин эгмоқ** (*ёки* **солмоқ**) 1) бошни қуйи солмоқ. *Иккала от узоқ йўл босиб ҳориганидан, оғир бошларини кўтаришга мажоли келмагандай бўйинларини эгиб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* айбини бўйнига олмоқ, айбига иқрор бўлиб бошини қуйи солмоқ. [*Йўлчи*] *тузалмайди. Қамоқда эзилса, мулла минган эшакдай бўйнини солиб, бир кунмас-бир кун, балки чиқиб келар.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) таъзим қилмоқ. *Кумуш уялиб, зўрғагина салом берди ва Юсуфбек ҳожининг яқинига келиб бўйин эгди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 4) бўйсунмоқ. *Душманга бўйин эгма.* Мақол. ▪ *Эски раислар бўйин эгармикан бу ёш жувонга.* И. Раҳим, Ихлос. **Бўйин қисмоқ** *айн.* **бўйин эгмоқ** 4. [*Отам*] *бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйнини қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Баъзи асбобларнинг ингичка қисми. *Дуторнинг бўйни.* | Бўғиз. *Шишанинг бўйни.* ▪ *Деворига толгул ва бўйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *тех.* Ўқ, вал ва ш. к.нинг подшипникка ўрнатиладиган қисми. *Вал бўйни*

◆ **Бўйни йўғон** *вулг.* зўравон, муштумзўр; чапани одам. [*Ўғлингизнинг*] *бошига бир мушт уриб, бир бурда қаттиқ нон берадиган бир бўйни йўғонга тегмасам, мен ҳам юрган эканман!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бўйин бермоқ** бўйин сунмоқ, бўй бермоқ, гапга, сўзга кирмоқ. *Авлод-аждоди фол очиб, фирибгарлик билан кун кўриб келган мўлтони колхоз ишига бўйин берармиди!* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда. **Бўйин ёр бермади** бўй бермади, бўйсунмади, ўзига эп кўрмади. *Ишга бўйин ёр бермай дайдиб юрмоқ.* **Бўйин сунмоқ** *айн.* **бўйсунмоқ.** *Номардларча асло сунма бўйнингни, пуч ёнғоққа тўлдиради қўйнингни!* Мақол. **Бўйин товламоқ** (*ёки* **тортмоқ**) бирор ишни бажаришдан, унга қатнашишдан бош тортмоқ. [*Маждиддин:*] *Дарвеш Али қўзғолонини бостиришга Алишернинг ўзини юборинг. Ё Алишер бу ишдан бўйин товлайди ё.. бориб, фитнани бартараф қилади.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Бўйин қўймоқ** кўникиб, бирор иш қила бошламоқ. *Ғуломжон сўнгги кунларда меҳнатга бўйин қўйган бўлса ҳам, энди бундан ўзи қониқа олмади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. **Бўйинга** гарданига, зиммасига. *Катта рўзғорнинг ҳамма гуноҳи раиснинг бўйнига.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бўйинга миниб олмоқ** 1) ўз домига солиб, изимига тушириб олмоқ; 2) ишламай-нетмай бус-бутун бировнинг қарамоғига ўтиб олмоқ. *Кампир кўзига ёш олди.— Ўғилгинамнинг бўйнига миниб олган бу жувонсўхта.* «Муштум», 1959, № 12. **Бўйинга олмоқ** 1) ўз устига, зиммасига олмоқ. [*Ҳомид:*] *Башарти шу хизматни бажариб беришни бўйнингга олсанг, онт билан айтаманки, давлатимнинг ярмиси сеники бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Бир гап билан бойлаб бердим қўлимни, Бойлоғлиман бўйнимга олдим ўлимни.* «Рустам»; 3) иқрор бўлмоқ. *Ўз айбини бўйнига олмоқ.* ▪ *Правление мажлисида Содиқ таранг ариза бераганини бўйнига олмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бўйнига осилмоқ** бировга хира бўлиб ёпишиб олмоқ. **Бўйнига тушди** 1) гарданига, зиммасига, устига тушди. *Бу иш менинг бўйнимга тушди.* ▪ *Башарти мажлисдан ўтказишса, бўйнимга катта қарз тушади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) далил-исбот билан бўйнига қўйилди. *Айб кимнинг бўйнига тушди.* **Бўйнига қўймоқ** 1) гарданига, зиммасига, устига юкламоқ, топширмоқ. [*Руднев:*].. *тўй харажатини бойнинг бўйнига қўяман.* Н. Сафаров, Уйғониш; 2) далиллар билан ўз айбига иқрор қилмоқ. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб ғурур билан давом этди,— бу нарса қўлимдами, ҳеч ким бирон айбни бўйнимга қўя олмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бўйнида** гарданида, зиммасида, устида. *Аяси қариб қолган, рўзғор ишига ҳам шу қарайди. Укаларининг кирчири ҳам унинг бўйнида.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЎЙИН II *геогр.* Сув билан ажралиб қолган қуруқлик қисмларини бир-бирига қўшадиган тор, узун ер.

БЎЙИН III *қ. х.* Ҳайдалаётган ер майдонининг у бошидан бу бошигача бўлган масофа (тахминан 120—150 қадам).

БЎЙИНБОҒ 1 Уй ҳайвонларининг бўйнига боғланадиган арқон ёки қайиш.

2 *с. т. эск.* Галстук. *Нормурод ўрнидан туриб,— «менга ҳам бўйинбоғ беринглар, мен ҳам эллик яшар пионер» — деб, ҳаммани кулдирмоқда.* Айний, Қуллар.

БЎЙИНТУМОР 1 Аёллар бўйнига тақадиган зийнат буюм (олтин ёки кумушдан ясалади).

2 *этн.* Ичига хурофий мазмундаги дуо ёзиб солинган тумор. *Бўйинтумор ўрнига галстук Бойланади қизлар бўйнига.* Уйғун.

БЎЙИНТУРУҚ 1 *қ. х.* Омочнинг иш ҳайвони бўйнига тақиладиган қисми. *Кўча ўртасида Мели полвоннинг кўк новвоси билан ўзининг тарғил хўкизига бўйинтуруқ солаётган Юсвали тоға қичқирди: — Абдурасул, қани бўлинглар, вақт ўтмасин, ахир!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Техниканинг олдида омоч билан бўйинтуруқ, Суст қадам, сўтак, қуруқ.* F. Ғулом.

2 *кўчма* Жабр-зулм, асорат. *Бойларнинг бўйинтуруғи остида обдон эзилган, бутун борлиги уларга нафрат билан тўлган, кураш йўлини қидирган бу ақлли йигитни — Йўлчини Петров бутун революцион руҳи ва севгиси билан тарбиялайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎЙИНЧА Иш ҳайвони бўйнига хомут остидан кийдириладиган халқа шаклидаги от-улов абзали. *Хуснибойнинг дадаси Омонбой бўйинча тикар эди.* F. Ғулом, Шум бола. **Ич бўйинча** катта бўйинча остидан кийдириладиган юмшоқ бўйинча.

БЎЙИНЧАДЎЗ Бўйинча тикувчи уста, саррож.

БЎЙИЧА *кўм.* (*б. к. билан*) 1 Мувофиқ, биноан, кўра; билан. *Буйруқ бўйича. Қонун бўйича.* ▪ *У ..шарт бўйича Шоқосимга овқат, ётиш учун жувозхона олдидан бир ҳужра берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир кун кечаси у [Отабек] янги одати бўйича аллақаёққа кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Элмурод] чопганича келиб, устав бўйича, унвон жиҳатидан юқори бўлган генералдан рухсат сўраб, старший лейтенантга мурожаат қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Территория-жой номлари билан бирга келиб, ҳаракат, ҳодиса ёки воқеанинг шу жойга тааллуқли эканлигини билдиради. *Район бўйича. Итти-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

фоқ, бўйича. ▪ *Советингиз бўйича неча хўжалик, неча оқсоқол бор?* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Шу бўйича** *айн.* **шу бўйи** *қ.* **бўй.**

БЎЙЛАБ *рвш* 1 Ёқалаб, ёқасидан. *Дарё бўйлаб. Темир йўл бўйлаб.* ▪ *Ака-сингил — Олияхон билан Абдураҳмон — Бўзсув бўйлаб техникум томон йўл олдилар.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

2 Иш-ҳаракатнинг йўналишини билдиради. *Жаҳон бўйлаб саёҳат қилмоқ. Дала бўйлаб кезмоқ.* ▪ *Иккиси йўл бўйлаб сўзлашиб борар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу куни Юсуфжон аканинг севикли шогирдларидан бири Тамарахоним Қрим бўйлаб гастролда эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

БЎЙЛАМОҚ 1 Ўз бўйи билан ўлчамоқ. *Сувни бўйламоқ.* | Бўйнини чўзиб қарамоқ. *Ғоз бўйлаб, сухсур бўйлаб Бўйлаганим бўйлаган. Москвада ўқий деб, йўлаганим-йўлаган.* «Қўшиқлар».

2 Сув, йўл ва ш.к.ни ёқалаб бормоқ. *Йўл бўйлаб бормоқ. Ариқ бўйлаб юрмоқ.* ▪ *Юринг ўртоқ ўйнайлик, дарёларни бўйлайлик.* «Қўшиқлар».

БЎЙЛАНМОҚ Ҳидланиб қолмоқ, сасимоқ. *Гўшт бўйланиб қолибди.*

БЎЙЛАШМОҚ I **бўйламоқ** *фл. бирг. н.*

БЎЙЛАШМОҚ II Бўй ўлчашмоқ. *Дўстлар билан ўз касбимиз тўйлашдик биз, Баланд-баланд чўққиларни бўйлашдик биз.* С. Абдулла, Қозоғистон дафтари.

БЎЙЛИ I 1 Қандайдир бўйи бўлган, бўйга эга. *Баланд бўйли йигит.* ▪ *Барваста бўйли киши чиқди: «ким?» деб ҳол сўраб.* Қ. Муҳаммадий.

2 Бўйдор, бўйчан, новча. *Бўйли одам.*

БЎЙЛИ II Исли, ҳидли, ҳиди бор. *Бўйли гуллар.*

БЎЙРА [*ф-т* бурё] Тозаланган қамиш чўпидан тўқилган тўшама. *Эсларингиздами, ..Зокирхўжа қассоблар гилам устида ўтирганда, биз ўтиришга бўйра ҳам тополмас эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бир бўйра** 1) эни-бўйи бўйрадек келадиган. *Бир бўйра ер;* 2) бир бўйранинг устига жой бўладиган. *Бир бўйра шоли.*

♦ **Бўйра пули** *тар.* эски мактабларда талабалар ўтирадиган бўйраларни янгилаш учун вақти-вақти билан ота-оналардан олинган пул.— *Чоғимда, пайшанба пули ҳам, супурги пули ҳам, бўйра пули ҳам олмаса керак. Ё олармикан-а? — Йўғе, ўлибдими!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎЙСИРА Бўйларнинг паст-баландига мувофиқ саф тортиш. **Бўйсира бўлмоқ** (*ёки* **турмоқ**) бўйига қараб саф тортмоқ, сафда турмоқ. *Бўйсира бўлиб саф тортмоқ.*

БЎЙСУНДИРИЛМОҚ **бўйсундирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ўжар Аму киши иродасига бўйсундирилади.* ▪ *Ҳамма оммавий-сиёсий ишлар меҳнаткашларни коммунистик руҳда тарбиялаш вазифаларига бўйсундирилмоғи лозим.*

БЎЙСУНДИРМОҚ **бўйсунмоқ** *фл. орт. н. Душманни бўйсундирмоқ. Табиат кучларини бўйсундирмоқ. Ўз манфаатларини жамият манфаатларига бўйсундирмоқ.* ▪ *У орзуларини, туйғуларини иродага бўйсундириб, йўлини ўзгартирар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЎЙСУНМОҚ 1 Итоат қилмоқ. *Кўпчиликка бўйсунмоқ.* ▪ *Эсини танигандан бошлаб Нурининг буйруқларига сўзсиз бўйсуниб келган Гулнор ҳеч нима ўйламасдан ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Худойберган бек халқнинг талабига ноилож бўйсуниб Хива томон йўл олишга мажбур бўлган.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Тан бермоқ, рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Тақдирга бўйсунмоқ.* ▪ — *Раис ўз сўзларида шундай нўйрин, ноҳақ гапларни айтдиларки, бунга индамай қўя бериш ноҳақликка бўйсуниш бўлар эди,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *кўчма* Тобе, қаратилган бўлмоқ, хизмат қилмоқ. *Бутун иш пахтани ўз вақтида йиғиб-териб олиш вазифаларига бўйсуниши керак.* | *грам.* Эргашмоқ, тобе бўлмоқ. *Гапнинг бошқа бўлакларга бўйсунмай, эргашмай, ўзаро мослашиб келган бўлаклари бош бўлак дейилади.*

2 Тобе бўлмоқ, қарамоғида, раҳбарлиги остида бўлмоқ. *Қуйи давлат органлари юқори органларга бўйсунади.* ▪ [*Николин*] *ўзига бўйсунган командирларга вазифани содда, равшан тушунтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎЙЧАН Бўйи, қадди баланд, бўйдор, дароз, новча. *Бўйчан йигит.* ▪ *Қиз ҳали ёш бўлса-да, бўйчан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎЙЎСАР, бўйўсар без *с. т.* Қўлтиқ остида ёки чов орасида бўладиган без (гўё шу безлар шишган пайтда бўй ўсар эмиш).

БЎҚА I Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан чиққан қурти (ўқалоғи); ҳайвонларнинг териси остида, ошқозонида, бурнида паразитларча яшаб етиладиган турли пашшаларнинг умумий номи. *Қўй бўқаси. Қорамол бўқаси.* ▪ — [*Сигир*] *мен етиб боргунимча ўт чимдиб туради, етиб борганимдан кейин менга бир қараб қўяди-да, худди сағрисига бўқа тушгандай яна ўйноқлаб қочади,— деди Шум бола.* F. Гулом, Шум бола.

БЎҚА II *диал.* Сайғоқ.

БЎҚАЛАК *айн.* бўка I. **Бўқалак** (*ёки* **бўқалаги бор**) **бузоқ** териси остида ўқалоғи бор бузоқ. *Ям-яшил қирларда, ..бўқалак бузоқдай шаталоқ отиб юрган бир бола келиб-келиб хумга қамалган юмрондай бўлиб қолса.* F. Гулом, Шум бола.

БЎҚАЛАМОҚ Бўқадан зарарланиб касал бўлмоқ ёки ирғишламоқ (от, мол ҳақида).

БЎҚИРМОҚ 1 Овози борича бақирмоқ, ҳайқирмоқ. *Менга бўкирманг.* | Ўкирмоқ. *Жума куна, қўйлар маъраган, туялар бўкирган, отлар кишнаган.* F. Гулом, Шум бола.

2 Овози борича бақириб йиғламоқ, уввос тортмоқ.

БЎҚИРТИРМОҚ **бўкирмоқ** *фл. орт. н. Бўкиртириб урмоқ. Туяни бўкиртириб чўктирмоқ.*

БЎҚМОҚ 1 Нам тортиб, намиқиб кўпчимоқ, бўртмоқ, шишмоқ. *Сувда бўккан нон. Бўкиб қолган тахта.* ▪ *Кеча ёмғир ёққан, ер бўкиб ётган бўлишига қарамай, ғўзапоя суғуришга тушишди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. | Сув шимиб шилта, шалаббо бўлмоқ, ивимоқ. *Ёмғирда бўккан Сафар, ўзини торгина, олди очиқ йўлакка олиб, эшикни занжирлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Овқатни кўп еб, қорни шишиб, ўзини кўтара олмай қолмоқ. *Олдимда тоғ-тоғ ишлар турсин-у, мен бўкиб қолган сигирдек оёғимни узатиб ётаймми.* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари. *Халфанинг ҳовли кезиб у ёқдан-бу ёққа юраётганини кўрган Маликул ота ҳайрон бўлди. «Бу баднафс бўкиб қолди шекилли», деб ўйлади.* Ё. Шукуров, Қасос.

БЎКСА Гавданинг бел билан сон ўрталиғидаги қисми. *Бўксам оғрияпти.* ▪ — *Итнинг тиши қон, кийим-бош аралаш бўксамга ханжар ургандай ботган эди,— деди Шум бола.* F. Гулом, Шум бола.

БЎКТАРГИ I Йиртқичлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб кўчманчи йиртқич қуш. *Дашт бўктаргиси.*

БЎКТАРГИ II Эгарнинг орқасига боғланган енгил-елпи юк.

БЎКТАРИЛМОҚ **бўктармоқ** *фл. мажҳ. н.*

БЎКТАРМОҚ 1 Эгар орқасига боғламоқ.

2 Юмалоқлаб ўрамоқ (мас., шинелни).

БЎКТИРМОҚ **бўкмоқ** *фл. орт. н. Шўрвага нон бўктирмоқ.* ▪ *Сен билан мен бўлсак, қаттиқ нонни ҳам ея берамиз, жаззаси чойга бўктириш-да.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЎЛА I *айн.* **бўлиқ.**

БЎЛА II Опа-сингилларнинг болалари (бир-бирига нисбатан); холавачча. *У бўласининг бугун жуда ҳам тумшайиб олганига ҳайрон бўлар, уни гапга солиш, паришонлигини тарқатиш учун турли саволлар берар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎЛАЖАК *кт.* 1 **бўлмоқ** I *фл. келаси замон формаси. Ёв қалтирар, ёв қочар, Ёв бўлажак шарманда.* З. Диёр.

2 Бўлиши тайин, бўлғуси. *Бўлажак куёв.* ▪ *Ўрмонжон бу нарсаларнинг ҳаммасига бўлажак лаборатория, бўлажак клуб, кутубхона, дам олиш уйи, радио-телефон, умуман янги қишлоқнинг куртаги деб қарар .. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЎЛАҚ 1 Бутуннинг бир қисми; қисм, парча, кесим. *Иккала ўртоқ бир-тадан балиқ бўлагини олдиларига олиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ажуска қилдилар. Шуҳрат, Шинелли Баллар. *Қози пиёлани олдига қўйди-да, сўйилган анордан бир бўлагини олиб йирик қизил доналарни кафтига уқалай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Ҳа, ҳаммасини бирдан олма,— секин гапирди Эшвой,— бир бўлагини ол.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гап бўлаги** *грам.* гапни ташкил этган ҳар бир мустақил сўз ёки сўз бирикмаси.

2 Тортиб, ўлчаб ажратилган, нарсаларнинг ҳар бир қисми, донаси, пачкаси. *Бир бўлак совун.* ▪ *Мирзакаримбойнинг хотини бир катта бўлак чойни Йўлчига бериб, Гулнорни имлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *сфт* Бошқалардан фарқ қиладиган; бошқа, ўзга, бошқача. *Бу бўлак гап. У бутунлай бўлак одам.* ▪ *Бундай пайтларда у ҳеч нарсани эшитмайди, ҳеч кимга қулоқ солмайди,— ўзига хос бир бўлак дунёда — хаёл дунёсида яшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ундоқ эмас, янга, энди замон бўлак энди давлат ҳисоб-китоб билан барака топади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Ўзига мустақил, алоҳида, ажратилган; бошқа-бошқа, айрим. *Уларнинг рўзғорлари бўлак.* **Бўлак қилмоқ** 1) қисмларга бўлмоқ. *Кўрсат йўлни, не кунларни соларман, Аджарҳони неча бўлак қиларман.* Фозил шоир; 2) оила-рўзғорни ажратмоқ, бошқа қилиб қўймоқ. *Рўзғоримизни бўлак қилдик.*

5 (ч. к. билан) *кўм. вазифасида* Бошқа, ташқари. *Бундан бўлак гапим йўқ.* ▪ *Элмурод, эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганликдан, кўнгли озганлигини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЛАКДАН *рвш* Қайтадан, қайтатдан, бошқатдан. *Бўлакдан ёзмоқ.*

БЎЛАКЛАМОҚ 1 Бўлакларга, қисмларга ажратмоқ, бўлмоқ. *Бутунни бўлакламоқ.*

2 *айн.* **бошқаламоқ**. *Отни бўлакладим.*

БЎЛАКЛАНМОҚ **бўлакламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Харсанг тошлар «СБУ-2» кучидан титраб, палахса-палахса бўлиб, бўлакланиб кетяпти.* С. Қодиров, Норак нурхонаси.

БЎЛАКЛАТМОҚ **бўлакламоқ** *фл. орт. н.*

БЎЛАКЛАШМОҚ **бўлакламоқ** *фл. бирг. н.*

БЎЛАКЧА 1 Қичкина бўлак, парча. *Тош бўлакчалари.* ▪ *Бир неча ҳафтами, ойми, сен яшаган ана шу жойда алланарсанг қолгандай бўлади. Аллақаеринг жиз этиб кетади! Шунда қалбингнинг кичик бир бўлакчасини қолдиргандай ҳис қиласан.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 *айн.* **бошқача.** *Бўлакча илтифот. Бўлакча қараш.* ▪ *Обиджоннинг бу қараши аввалги бефарқ қарашлардан мутлақо бўлакча эди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Унга [Офтобга] қараб ўтириб нонушта қилишнинг бўлакча нашъаси бор.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Хато қилибман, сен олов экансан, бўлакча йигит экансан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎЛАЛИ Яхши ўсган, дуркун, бўлиқ. *Бўлали бола. Бўлали қўзилар.*

БЎЛАЛИҚ **бўла** I *с. белги оти. Гавдангиз, бўлалигингизга қарағанда.. тоғни урса талқон қиладиган азамат йигит кўринасиз.* F. Ғулом, Тирилган мурда.

БЎЛАР I бўлмоқ I *фл. сфтдш. Бўлганча бўлар. Бўлар иш бўлди. Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар.* Мақол.

2 *кесим вазифасида* Етар, бас, кифоя. *Шу ҳам бўлар.* ▪ *Отабекнинг бу сўзларидан кейин понсодбоши — «Энди бўлар» дегандек қилиб, қушбегига қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛАР-БЎЛМАС 1 *рвш* Бўлмасданоқ, бўлай деб қолганда. *Бечора турмуши қилганига бир йил бўлар-бўлмас шу дардга йўлиққан экан.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Бўлмағур; арзимас. *Бўлар-бўлмас гап. Бўлар-бўлмас гапларни гапиравермa.* **Бўлар-бўлмасга** арзимаган нарсага, гапга. *Анзират хола ҳам юраги тоғгина бир камгир, бўлар-бўлмасга хархаша қилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЎЛАШМОҚ Бўлишиб олмоқ, ўзаро тақсимламоқ.

БЎЛАШТИРМОҚ Бўлиб, тақсимлаб чиқмоқ; бўлиб, тақсимлаб бермоқ. *Колхозчилар ўртасидаги даромадни бўлаштирмоқ.*

БЎЛДИРМОҚ I бўлмоқ I *фл. орт. н. Бўлмаганни бўлдирмоқ.*

БЎЛДИРМОҚ II бўлмоқ II *фл. орт. н. Даромадни бўлдирмоқ.* ▪ [*Абдурасул*] *ер тақсимловчи комиссия олдида юриб.. кишлоқ бойларининг беҳисоб ерларини камбағалларга, батракларга бўлдириб беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЛИБ I 1 бўлмоқ I *фл. рвшдш. Жамъи (ҳаммаси) бўлиб ўн киши. Нима бўлиб йиқилганимни билмайман.* ▪ *Ўрмонжон қўшни колхозлардан келган меҳмонларни кузатиш билан бўлиб, уйига хийла кеч келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 От туркумдаги сўзлар билан бирикиб «вазифасида», «сифатида» маъносида ишлатилади, мас. *тракторчи бўлиб ишламоқ, ўрнак бўлиб хизмат қилмоқ.* ▪ *Самарқандли бир бойга қарол бўлиб ёлланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қўшма равишлар таркибига киради. *Ишни биринчи бўлиб бажармоқ. Тўп-тўп бўлиб юрмоқ. Қатор-қатор бўлиб юрмоқ.* ▪ *Тасодиф бўлиб, шамол узоқ давом этди.* «Латифалар».

4 От туркумидаги сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ясайди. *Бундай воқеалар кўп бўлиб туради. Ҳозир кеч бўлиб қолди.* ▪ «*Саводингиз борми?*» *деган сўроқ бу маҳаллада «ақлингиз росами?» дегандай ҳақорат бўлиб тушадиган бўлиб қолган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

5 Ҳол равиши вазифасида бош гап билан эргаш гапни боғлайди. *Боғнинг юқориги ва пастки палласидан ҳар томонга тортилган қизил чироқлар қишлоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

БЎЛИБ II бўлмоқ II *фл. рвшдш. Иккига бўлиб, ярмини менга берди.* ▪ — *Ботир акам тўғри айтяптилар,— деди Махсум унинг сўзини бўлиб.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БЎЛИБ-БЎЛИБ *рвш* **1** Бўлакларга бўлиб, бўлак-бўлак қилиб; бўлаклаб. *Овқатга гўштни бўлиб-бўлиб солмоқ.*

2 Ҳар бирини ёки ҳар бир қисмини алоҳида, айрим-айрим. *Юкни бўлиб-бўлиб ташимоқ. Дорини бўлиб-бўлиб ичмоқ.*

БЎЛИМ 1 Қисм, хона ва ш.к.га ажратилган нарсаларнинг ҳар бир қисми, хонаси. *Бинонинг бўлимлари. Кеманинг бўлимлари.*

2 Идора, муассаса, корхона ва ш. к.нинг маълум иш билан шуғулланадиган ҳар бир қисми; шуъба. *Министрликнинг кадрлар бўлими. Совхознинг бўлимлари.* | Бирор юқори идорага бўйсунадиган ва маълум соҳани бошқарадиган қуйи идора. *Шаҳар молия бўлими.* ▪ *Маориф бўлимида иш қизғин эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Магазин, музей, омбор ва ш. к.нинг бир турдаги нарсалар тўпланган ҳар бир қисми. *Магазиннинг пойафзал бўлими. Музейнинг қадимги дунё бўлими.*

4 Илмий ёки бадиий асарнинг маълум масалага бағишланган ҳар бир мустақил қисми. *Беш бўлимдан иборат бўлган асар.* ▪ — *Бирор абзацга келиб, сўнгра қараса керак,— деб ўйладим. Йўқ, бир неча бет ва ҳатто катта бир бўлимдан ҳам ўтиб кетди, қарамади.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | Газета, журнал, тўплам ва ш.к.нинг бирор мавзуга оид материаллар босиладиган мустақил қисми. *Журналнинг библиография бўлими. Газетанинг эълонлар бўлими.*

5 Ўлчов асбобларининг кўрсаткичлари оралиғи. *Термометр бўлимлари.*

БЎЛИМЛИ *кам. қўлл.* **1** Бўлали, бўлиқ, дуркун, етилган.

2 Ишнинг кўзини биладиган, иш билармон. *У Тўғонбекни бўлимли — иш билар йигит, деб ҳисоблар эди.* Ойбек, Навоий.

БЎЛИМСИЗ *кам. қўлл. айн.* **ландавур.**— *Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит,— деди ниҳоят пўнғиллаб бой.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎЛИМЧА Бўлим ичидаги, таркибидаги кичик бўлим; шуъбача. *Идоранинг бўлим ва бўлимчалари.*

БЎЛИНИШ 1 бўлинмоқ II *фл. иш отл. Маъмурий бўлиниш. Сонларнинг касрсиз бўлиниш белгилари.*

2 *биол.* Энг содда организмларнинг иккига ажралиб урчиши. *Ҳужайранинг бўлиниши.*

БЎЛИНМА 1 *мат.* Бир соннинг иккинчи сонга бўлиниши натижасида келиб чиққан учинчи сон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *харб.* Йирикроқ ҳарбий қисм таркибидаги кичикроқ ҳарбий бирлик (мас., полкда — батальон, дивизион; батальонда — рота). *Миномётчилар бўлинмаси. Ўқчилар бўлинмаси. Бўлинма командири.* ▪ *Бўлинма тушга яқин янги мудофаа линиясига чиқди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЎЛИНМАС Бўлиб, ажратиб бўлмайдиган. «*Атом*» *грекча бўлиб, «бўлинмас» деган сўздир.* **Бўлинмас фонд** қишлоқ хўжалик артелининг колхоз аъзоларига бўлиб берилмайдиган, умумлаштирилган маблағлари. *Бу йил кўпгина хўжаликлар жамоат даромадининг деярли 30 процентини бўлинмас фондларга ажратмоқдалар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 20 январь.

БЎЛИНМОҚ I (*фақат кўмакчи феъл вазифасида*) **бўлмоқ** I *фл. мажҳ. н. У* [*Отабек*] *эгарлаб бўлинган отини ҳовлига қараб етаклай бошлаганда, ҳалиги қараб турган бош ҳам девордан қуйига тушиб йўқолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛИНМОҚ II **бўлмоқ** II *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ёнғоқ иккига бўлинди. Сўз бўғинларга бўлинади. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол. ▪ *Жангчилар, кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.' *Отабекнинг хаёли бўлиниб, Алига қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу тобда Ёлмонбой кўриниб, суҳбат бўлиниб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БЎЛИНУВЧИ 1 **бўлинмоқ** II *фл. ш. оти.*

2 *мат.* Бирор сонга бўлиниши керак бўлган иккинчи сон.

БЎЛИС [*р* волость] *с. т. тар.* **1** Октябрдан олдинги Россияда: уезд таркибидаги бир қанча қишлоқни ўз ичига олган маъмурий бўлинма.—*Миңг боши,— деди у* [*ҳоким*]., *Бўлисингда ишга чиқмайдиган битта ҳам одам бўлмаслиги керак!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шундай маъмурий-территориал бўлинма ҳокими. *Бўлисимиз Раззоқвойнинг қоғози билан кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, қоғоз, қалам, яна аллақанча дов-даскак олдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЎЛИШ I **бўлмоқ** I *фл. иш оти. Одам бўлиш осон, одами бўлиш қийин.* Мақол. ▪ [*Эшвой*] *камбағал бўлишига қарамай, Йўлчининг оиласига қўлдан келганча ёрдам кўрсатар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Маълум бўлишича** *кирш с.* шу (нарса) маълум бўлдики, аниқланишича. *Маълум бўлишича, булар бу ерга ўтиргани эмас, бир одамни қидириб киришган экан.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

БЎЛИШ II **1 бўлмоқ** II *фл. иш оти. Даромадни колхозчилар ўртасида бўлиш. Пулни тенг бўлиш.*

2 *мат.* Бир сонни иккинчи сонга тақсимлаш амали.

БЎЛИШЛИ: бўлишли феъл *грам.* тасдиқни ифодаловчи феъл формаси.

БЎЛИШМОҚ I **бўлмоқ** I *фл. бирг. н. Улар биздан олдин бўлишди.* ▪ *Жангчилар тушуна олмай ҳайрон бўлишди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Мастоннинг салмоғи тобора ортмоқда эди. Илгари «сингилим» деб турган йигитлар, сал ўтмай, «опа» дейдиган бўлишди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *У жуда оғирлашган. Беш-олтита бўлишиб аранг қўзғатадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎЛИШМОҚ II **1** Яқин алоқа боғламоқ, яқинлашмоқ. *Бўлмаганга бўлишма.* Мақол. ▪ *Сизга Шукуржон айтган экан-ку, унинг қанақа ишлар қилганини, нима қилардингиз унга бўлишиб.* О. Ёкубов, Ота изидан.

2 Ён босмоқ, ёрдамлашмоқ, тарафини олмоқ. *Тарафингизни олиб гапирсам: «Нимага бўлишасан, ўйнашимисан!» деб беришса борми.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Битишмоқ, келишмоқ, унашмоқ. *Асрорқулнинг ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз, деб туришган эди, мана бу уруш чиқди-ю, тўй кейинга қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

БЎЛИШМОҚ III **1 бўлмоқ** II *фл. бирг. н. Тенг бўлишмоқ.* ▪ *Ўрмонжон Абдусаматқори билан тил бириктириб, икки юз йигирма беш саржин ўтин сотган ва пулини иккови бўлишиб олган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Ўртада баҳам кўрмоқ. *Топганини бўлишмоқ.* ▪ *У* [*Фотима*] *мақтаниш учун эмас, балки ўз қувончини бирдан-бир яқин қариндошлари билан бўлишмоқчи, улардан қариндошлик ҳиммати кўрмоқчи, яхши сўзлар эшитмоқчи эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЛИШСИЗ: бўлишсиз феъл *грам.* инкор билдирувчи феъл формаси.

БЎЛИШСИЗЛИК: бўлишсизлик аффикси *грам.* бўлишсиз феъл формаси ясовчи аффикс.

БЎЛИҚ Яхши ўсган, дуркун, бўлали. *Бўлиқ бола.* ▪ *Унинг чанг босган юзида ажойиб қизлик ҳусни бор-бўрсиллаган кичкина лаблари, учликкина нозик ияги; ўзи қорача, бўлиқ.* А. Мухтор, Туғилиш. | Тўладан келган; тўла, семиз. *Степан.. [қизнинг] бўлиқ гавдасини сезар, ўзини четга олишнинг иложини топа олмай, қизнинг диққатини четга тортишга уринар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Яхши ривожланган, баравж; тўлиқ. *Мирзачўл йигитларининг руҳи баланд, улар бўлиқ ғўза ўстиришяпти.* «С. Ўзбекистони», 1964, 13 июнь.

БЎЛКА [*р* булка] *с. т.* Буғдой унидан тайёрланган, кўпинча узунроқ юмалоқ, шаклдаги нон. *Оқ бўлка. Ширин бўлка.* ▪ *Келиним сизга ўхшаб «берсанг ейман, урсанг ўламан» деб, бўлка нондек бўкиб ўтиргани йўқ.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЎЛМА I *айн.* **хона.** *Орзигул Ҳожини коридорнинг охиридаги эшикка — ўзининг бўлмасига бошлади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Мунисхон ўзининг грим бўлмасига югуриб кирди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *айн.* **бўлим** 2. *Фабрикаларнинг ишга чақирувчи гудоклари чалинди: бўлмаларда, цехларда, станоклар ёнида яна қизғин ҳаёт бошланди.* Туйғун, Станоклар ёнида.

БЎЛМАГАН 1 бўлмоқ I *фл. сфтдш. Уйимизда меҳмон бўлмаган кун йўқ. У ҳеч вақт бу ерда бўлмаган.* || *Бўлмаганга бўлишма.* Мақол.

2 Асоси йўқ, бўлмағур, пуч. *Бўлмаган гап. Бўлмаган хаёллар.*

БЎЛМАСА 1 бўлмоқ I *фл.* 3-*ш. бўлишсиз ф-си. Бўлмаса, бўлмас! Унисиз бўлмаса, буниси бўлар. Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур.* Мақол. ▪ *Ишлай десамиш бўлмаса, деҳқончилик қилай десам — ер бўлмаса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *зидл. боғл.* Акс ҳолда, йўқса. *Аравада.. битта аравакашнинг ўзи бўлса гўрга-я, бўлмаса иш чатоқ.* А. Қаҳҳор, Мастон.

3 *кирш с.* Шундай бўлган тақдирда. *у ҳолда.— Айтганингиздек, унинг эшигини Тошкентда ҳар ким билар экан.— Бўлмаса, хатни ҳам топширгандирсиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, нима қил дейсиз, яна иккинчи йил кут, дейсизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Майли, бўлмаса, бориб жиндек мизғиб олай.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Ё бўлмаса** ё, ёки, ёхуд. *Кампирнинг аҳмоқлиги, ё бўлмаса душманингизнинг ғирвоси учун мени шундай дейишга қандай тилингиз борди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Бўлмаса-чи** тасдиқ жавоби сифатида ишлатиладиган ибора.— *Кинога борасизми? — Бўлмаса-чи.* ▪ *— Сен ҳам от қулига ўхшайсан-а.— Бўлмаса-чи,— деди кулиб Йўлчи,— от эна яхши ҳайвон, жуда севаман.* Ойбек. Қутлуғ қон. **Оз бўлмаса** қ. **оз. Ҳеч бўлмаса** лоақал, ақалли. *Мирза Муҳиддин ўрин кўрсатиб, ҳеч бўлмаса пойгакдаги кўрпачага ўтиришини сўради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЎЛМАҒУР 1 Асоси йўқ, асоссиз, таги пуч. *Бўлмағур хаёллар.* ▪ *Бе, бўлмағур гапни қўйсангиз-чи. Эшитмасангиз, кўрмасангиз қаёқдан биласиз!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одобдан ташқари, ножўя. *Бўлмағур гапларни оғизга олманг.* Ойбек. Қутлуғ қон.

3 Ярамас, разил, паст. *Мен албатта кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярамас, бўлмағур кишига тутиб берасиз, деб билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛМИШ *эск.* **бўлмоқ** I *фл. сфтдш. Келин бўлмиш қиз. Куёв бўлмиш йигит. Отамиз бўлмиш киши.* ▪ *Қишлоқ советининг котиби бўлмиш бу кишини одамлар анча ҳурмат билан муллаг Алимқул деб аташарди.* П. Турсун. Ўқитувчи. || — *Қуда бўлмишимиз, деб ҳол-жонимга қўймаяпти, узатиб юборинқароқ қизи тушмагурдан тинчиб қўя қолсаммикин деган ўйим бор,—*

www.ziyouz.com kutubxonasi

деди Тошхоннинг онаси. А. Мирахмедов, Ўт юраклар.

БЎЛМОҚ I 1 Юз бермоқ, воқе бўлмоқ. *Кеча мажлис бўлди. Бугун бир қизиқ воқеа бўлди. Тўйнинг бўлганидан «бўлади-бўлади»си қизиқ.* Мақол. ■ *Менга қолса шундай бўлсин дермидим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сизга нима бўлди, хўжайинлар хафа қилдими?* Ойбек, Қутлуғ кон. *Овқат устида Хадича хола қишлоқда бўлиб ўтган ҳамма катта-кичик ҳодисалар тўғрисида гапириб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бўлмаган гап** асоси йўқ, асоссиз гап, таги пуч гап. *Ота, бу бўлмаган гап. Биронта унсур чиқарган уйдирма бу.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Айтилмоқ, изҳор қилинмоқ, билдирилмоқ. *Мажлисда ҳар хил фикрлар бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Келмоқ, бошланмоқ (фасл, давр, пайт ва ш. к. ҳақида). *Баҳор бўлди. Кеч бўлиб қолди.* | Ўтмоқ, кечмоқ (вақт ҳақида). *Бувайдидан чиқиб кетганимга йигирма йилдан ошган бўлдир, кўп ҳам бўлгандир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Баҳоланмоқ, бирор нархга олинмоқ ёки сотилмоқ.— *Қанча бўлди? — Арзон бўлди.— Бўлгани қанча? — Олаверинг, от билан туя бўлармиди.*

2 Амалга ошмоқ, битмоқ. *Бўладиган иш. Бўлмайдиган иш. Ҳамма иш бир ҳафтада бўлади. Ўқиши қаноат билан бўлади.* ■ — *Қалай, бўладиганми? — деди домла, Эҳсон подвалдан чиқиб кетаётганда.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Тахт ҳолга келмоқ, битмоқ. *Қишлигимизни ҳозирдан ғамлаб олдик. Кийим-кечагимиз бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Қилаётган ишни битирмоқ, охирига, тамомига етказмоқ. *Ишим кўп эмас, бир-икки кунда бўлиб қоламан.* | Ҳозирликни тугатиб, шай ҳолга келмоқ. [*Фотима:*] *Ҳой, мунча ивирсидиларинг! Бўла қолсаларингчи.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. | Тўймоқ. *Ошни олинг! Раҳмат, мен бўлдим.* | (*ч. к. билан*) *кўчма* Тўймоқ, бошдан кечириб ёки синаб қайтиб қолмоқ. *Мен доридан бўлдим. Мен ҳаммаларингдан ҳам бўлдим.*

4 (*бўлишсиз ф-да*) Ярамоқ, тўғри, мувофиқ келмоқ. *Бу иш менга бўлмайди. Бу пальто сенга бўлмайди. Ўзига бўй бўлмаган, ўзгага енг бўлмас.* Мақол.

5 Эга бўлмоқ; бор, мавжуд бўлмоқ. *Бўлгани шу, бошқа йўқ. Бундай ёрдамчининг бўлганидан бўлмагани яхши. Ботир ёвсиз бўлмас.* Мақол. ■ *Деҳқоннинг оти бўлади-ю, ишга солинмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Агар гап фақат шунда бўлса, бунақа китоблар ўзбек тилида ҳам бор, яна бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Жойлашмоқ, мавжуд бўлмоқ. *Ватанимизнинг чегарасида бўлган шаҳар.*| Чўзилмоқ, ёйилмоқ, жой олмоқ. *Тошкентдан Янгиергача бўлган йўл.*

7 Бирор ерга бориб маълум вақт турмоқ ёки қўнмоқ. *Москвада кўп бўлганман. Ҳайвонот боғида сира бўлмаганман.* | Ташриф буюрмоқ. *Сиз бизнинг ҳовлида бўлганмисиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Иштирок этмоқ, қатнашмоқ, хозир бўлмоқ. *Тўйда бўлдингизми?* ■ *Яхши, сен бу тўртовнинг ўтиришларида бўлганмидинг?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Ўсмоқ, битмоқ (ўсимлик, ҳосил ҳақида). *Бизнинг ерларда хурмо бўлмайди. Ўзбекистонда пахта яхши бўлади.* ■ *Бу ерга анжир эк — лагандай бўлмаса, калламни ол.* Ойбек, О. в. шабадалар.

9 Ўсиб-униб, етилиб, етишиб бирор даражага етмоқ, эришмоқ. *Одам бўлмоқ. Ўқиб инженер бўлмоқ. Арслон боласи арслон бўлади.* Мақол. *Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл.* Мақол. ■ *Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

10 (*ч. к. билан*) Дунёга келмоқ, туғилмоқ. *Чўридан бўлган бола, унинг устига — қиз, бийнинг шаънига иснод эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

11 (*ч. к. билан*) Келиб чиқмоқ, туғилмоқ. *Саломат Наманганнинг Чортоқ қишлоғидан бўлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

12 Сифат туркумидаги сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ясайди, мас. *ҳайрон бўлмоқ, хафа бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ. Офат кўрмай десанг, ҳушёр бўл.* Мақол ■ *Мадаминхўжа ўтирган еридан хиёл қўзғалди-ю, қўл ковуштирди: — Хуш келибсизлар.— Хушвақт бўлинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кундузлари иссиқдан беҳол бўлган одамлар кечадан роҳат кутадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

13 *-(ар), -(а)диган, -(й)диган, -моқ, -моқчи* аффиксли феъллар билан қўшилиб, истак, майл билдиради. *Борар бўлсанг айтарсан. У ҳам мен билан ўқийдиган бўлди.* ■ *Қутидор тағин нимадир айтмоқчи бўлган эди, Акрам ҳожи унга йўл бермади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *-дай, -дан* аффиксли феъллар билан қўшилиб, ҳолат билдиради. *Сизни кўриб, отамни кўргандай бўлдим.* ■ *Ногоҳ Бектемир даҳшатли тушдан уйғонгандек бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

14 Кўмакчи феъл вазифасида *-(и)б* аффиксли равишдошлар билан қўшилиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. *Ёзиб бўлмоқ. Ўқиб бўлмоқ.* ■ *Аёл пахтасини тўкиб бўлгунча, Ғуломжон унга ер остидан разм солиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бўлишсиз формаларда келиб иш-ҳаракатнинг амалга оширилиши қийинлигини ёки мумкин эмаслигини билдиради. *Ит оғзидан суяк олиб бўлмас.* Мақол. ■ *Лектор менинг гапимга аввал ҳайрон бўлди, кейин чуқур хўрсиниб: — Қандай қилай, лекция ўқиганда қуюшқондан ташқари чиқиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

15 От кесим таркибида боғлама вазифасида келади. *Ўртоқ Аҳмедов заводга директор бўлди. Бу киши менинг ўқитувчим бўладилар. Ишни қизитиб юборди мумкин бўлган шу кунларда.* ■ [*Қушбеги:*] *Қутидор билан Отабекнинг кими бўласиз, синглим?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қотмагина бир йигит келиб: «Қурбон ака сиз бўласизми?» деди. «Ҳа, мен бўламан» деган эдим, сўрашди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Абдураҳмонбой:*] *Менинг учун така бўлсин-у, сут берсин.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

◆ **...билан бўлмоқ** 1) бирор томон билан бирга қолмоқ. *Ё мен билан бўл, ё у билан бўл;* 2) банд ёки овора бўлмоқ; берилмоқ. *Тўпанисо Сидиқжоннинг сўзини эшитмаган ва ўз ўйи билан бўлиб, бошқа ёққа қараб ўтирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бор бўлинг** қ. **бор. Бўлган экан** иш, аҳвол яхши эмас экан. *Ия-ия, улуғ, сиз ҳам шу гапни айтдингизми? Сизки шундоқ десангиз, роса бўлган эканда.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бўлди** кифоя, етарли, бас. *Минг боши Жуман писмиққа қараб: «Бўлди, гувоҳлик мансур!»* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Йўл бўлсин** қ. **йўл. Ош бўлсин** қ. **ош. -са бўлгани** =са яхши бўлур эди. *У келса, бўлгани. Ёмғир ёғмаса, бўлгани.* **-са бўладими** ногаҳон юз берган воқеа-ҳодиса ҳақида ҳикоя қилаётганда ишлатилади. *Саҳарга яқин Аччида кетаётган эдим, рўпарамдан йўлбарс чиқиб қолса бўладими.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Шў-шу бўлди-ю** қ. **шу.**

БЎЛМОҚ II 1 Синдириб, қирқиб, ёриб ёки бирор бошқа йўл билан бутунни бўлакларга ажратмоқ, бўлак-бўлак қилмоқ. *Патирни тўрт бўлмоқ. Қоғозни иккига бўлмоқ. Уйни пардевор билан бўлмоқ.* | Маълум белгиларига кўра тақсимламоқ, қисмларга ажратмоқ. *Асарни бобларга бўлмоқ. Болаларни группаларга бўлмоқ.*

2 *мат.* Бўлув амалини бажармоқ. *Катта сонни каррали кичик сонга бўлмоқ.*

3 Ўртада тақсим қилмоқ, улашмоқ. *Даромадни бўлмоқ. Меросни бўлмоқ.* ■ *Хотинлар дастурхондаги.. туз, майиз ва чойни бўлиб олишди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Элмурод*].. *мана бўр, дафтар, қалам, «Алифбе». Ҳаммасига бўлиб беринг!..— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Йирик ташкилот, муассаса, корхона ва ш.к.ни кичикроқ мустақил қисмларга ажратмоқ. *Институтни бўлмоқ.*

5 *кўчма* Давом этиб турган гап, сўз, суҳбат ва ш.к.ни узмоқ, тўхтатиб ёки кесиб қўймоқ. *Эшикдан кириб келган маҳдум уларнинг сўзини бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мамарасул фикримни бўлма, деб ишора қилди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БЎЛСА 1 **бўлмоқ** I *фл. шарт. ф. Олим бўлсанг, олам сеники.* Мақол. *Тўғри бўлсанг, бехавотир бўласан.* Мақол. ■ *Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти нима бўлди-ю, шу ғарамдан йигирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди. Шунда сен бўлсанг, нима қилар эдинг?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *зидл. боғл.* Эса. *Мен келавердим, у бўлса қолди.* ▪ *Қушбеги бўлса негадир узоқ йўлаб ўтирар, тезда гап очмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛТАК *диал.* Майда қисмларга бўлинган, парчаланган; парча. *Бу ерларнинг тарихи деганда, отанинг кўз олдида.. яланғоч дашт, қўрғонлар, пастак деворлар, бўлтак ерлар.. гавдаланади.* Й. Шамшаров, Довруғ.

БЎЛТАҚ-СЎЛТАҚ Турлича бўлакларга бўлинган; бўлак-бўлак, парчапурча. *Бўлтақ-сўлтақ ерлар.*

БЎЛУВ I бўлмоқ I *фл. иш отн. Чет эл делегацияларининг Ўзбекистонда бўлуви.* ▪ *Менимча, бу мироб — ҳосилотликка муносиб бўлуви мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЎЛУВ II 1 бўлмоқ II *фл. иш отн.* 2 *мат.* Бирор сонни бошқа бир сонга тақсим қилиш амали. *Касрларни бўлув. Бўлув ишораси.*

БЎЛУВЧИ I бўлмоқ I *фл. ш. отн. Уларнинг ҳар бир ўйинига, ҳар бир ҳангомасига «онабош» бўлувчи Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎЛУВЧИ II 1 бўлмоқ II *фл. ш. отн.* 2 *мат.* Бирор сон бўлиниши керак бўлган бошқа сон. *Бўлувчи билан бўлинманинг кўпайтмаси бўлинувчига тенг.*

БЎЛҒУСИ 1 бўлмоқ I *фл. сфтдш.* 2 Келажакда бўлиши муқаррар ёки эҳтимолга яқин; бўлажак. *Бўлғуси қайнатамиз Бақироқхўжа халфа шу киши эканини кейинчалик билдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юрьевнинг фикрича, бу тепалик мудофаа жангларидагина эмас, балки Қизил Армиянинг бўлғуси жангларида ҳам катта роль ўйнаши керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Яқин ёки узоқ келажак вақт; келажак. *Буни бўлғуси кўрсатади.*

БЎМ-БЎШ бўш I *с. инт. Бўм-бўш идиш. Бўм-бўш уй.* ▪ *Хўжабеков бўм-бўш кўчада якка ўзи.* С. Анорбоев, Оқсой. *Хаёли ҳам юраги ҳам худди шу хонадай ҳувиллаган бўм-бўш.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қадим замонлардан бери бўм-бўш ётган «Саҳрои кабир» унумдор далага айланди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

БЎНАК Бирор иш юзасидан олдиндан бериладиган қарз, аванс.— *Баракалла!— деди Абдухалилбек.— Буниси — бўнаги, иш битгач, яна.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ем-хашак йўқ, бир пой ҳўкиз ориқ-туруқ Қайдан бўнак олиш билмай, ҳамён қуруқ.* Ғ. Ғулом. | *тар.* Уста шогирдига ишлаб бериш ёки кейинчалик кайтариш шарти билан бераднган қарз пул. *Бечора косиблар олдинроқ олиб, еб қўйган бўнакнинг эвазига тишларини тишларига қўйиб, ҳар қанча оғир гап эшитсалар ҳам чидаб туриб.. жавоб қилар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БЎНАКДОР Бўнак олган, бўнак олиб қарздор бўлган киши; дебитор.

БЎНАКЧИ *тар.* Бўнак бериб одам ишлатувчи корчалон. *Мендан бўлак бўнакчининг қўлига тушганингизда, бирини икки қилиб оларди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

БЎПТИ *с.т.* 1 Бўлибди. *Яхши бўпти. Ажаб бўпти.* ▪ «*Ёпирай, оғзинг қани деса, қулоғини кўрсатадиган бизнинг Элмурод бундай одам бўпти» деб, ҳаммасининг оғзи очилиб, ҳанг-манг бўлиб қолар дейман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Таклифга розиликни билдиради.— *Нима десангиз шу-да, қиламиз,— деди [Сидиқжон]. — Бўпти,— деди Болтабой.* А. Қаххор, Қўшчинор.

БЎР Кальций карбонатнинг, яъни оҳактошнинг оппоқ юмшоқ бир тури. *Бўр билан оқламоқ. Бўр билан ёзмоқ.* ▪ *Жангчилар бўр билан номерланган вагонларга чиқишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЎРАЛАМОҚ 1 Шиддат билан ёғмоқ (бўронли қор ҳақида). *Ярим кеча .. қор бўраламоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бўралаб ёғаётган қор кўз очиргани қўймас, лекин йиғилган одамлар.. совуқдан киприк қоқмас эдилар.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Оғизга келганини қайтармай сўкмоқ. *Бўралаб сўкмоқ.*

БЎРАМОҚ *кам. қўлл. айн.* **бўралamoқ** 1. *Кун ботиб осмон қорайган, аммо тўхтовсиз бўраб ёғиб турган қордан ер тобора оқараётган пайтда Элмурод.. ёпирилиб қўнаётган қор учқунларини томоша қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРДОҚИ 1 Гўшт учун боқиб семиртирилган мол. *Бўрдоқи қўй. Бўрдоқига боқмоқ.* ▪ *Бўрдоқи боқувчилар.. илғор усулларни ва тажрибани кенг қўлламоқдалар.* «Қ. Ўзбекистон», 1964, 19 март.

2 *кўчма кест.* Бекор ётиб ёки бировнинг ҳисобига яшаб семирган одам ҳақида.— *Мен уйда қолганим билан бўрдоқи бўлармидим,— деди у, соқолларини оғзида ямлаб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳа ўша.. бир умр меҳнаткашнинг сувини сиқиб ичган бўрдоқи Матқовулнинг ўзи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЎРДОҚИЧИЛИК Чорвачиликнинг бўрдоқи боқиш билан шуғулланувчи тармоғи, бўрдоқи боқиш.

БЎРИ 1 Итсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон; қашқир. *Тўдадан айрилганни бўри ер.* Мақол. *Бўридан кўрққан тўқайга кирмас.* Мақол. ▪ *Сувонжон қўрага ҳужум қилган бир оч бўрини отиб олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. | *кўчма* Ёвуз, золим, қонхўр одам ҳақида. *Бўрини аясанг сени талайди.* Мақол. ▪ *Сизни оғзи қон бўри дедим,— чунки сизда раҳм йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Йўлчи:*] *Бизнинг урушимиз озодлик уруши бўлади, ота. Биз ҳамма бўриларни, ҳамма қонхўрларни, золимларни янчиб ташлаймиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бўри (*эркаклар исми*).

♦ **Бўри ейдими** «нимадан қўрқасан» деган маънода ишлатиладиган ибора. *Ҳаёт.. жажжи қизларга хос адо билан: — Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бўримисиз тулкимисиз** қуруқ қайтдингизми ёки ундириб деган маънода ишлатиладиган ибора. [*Ҳасан Қодирқулга:*] *Қуруқ келишга уялдим-да, тақсир!* [*Қодирқул:*] *Қани, бўримисиз, тулки.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бўри туғди (ёки болалади)** кун чиқиб туриб, ёмғир ёғаётганда айтиладиган ибора. **Бўри қулоғи овда** номаълум кишилар ёки айғоқ-ағёрлар гап пойлаб юргани ҳақида ўз кишисини огоҳлантириш учун ишлатиладиган ибора. **Қўйни бўрига топширмоқ** бирор ишни, нарсани энг кўп зарар етказадиган ёки суиистеъмол қиладиган, ишончсиз кишига топшириб қўймоқ. *Муродова билмайди. Шунинг учун кейинги аризани Давронова юборибди.— Қўйни бўрига топширибди-да.* И. Раҳим, Ихлос. **Бўринг оғзи еса ҳам қон, емаса ҳам қон** «ёмонлиги билан танилган ёмонлигини қўйса ҳам, қўймаса ҳам ёмон» деган маънода ишлатиладиган ибора.

БЎРИБОСАР Бўри овлайдиган, қўйларни бўрилардан қўриқлайдиган катта ит. *Қўйларнинг аянч ноласи.. бўрибосарларнинг эринчоқ вовуллаши билан бўлиниб турар.. эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

БЎРИГУЛ Доимо яшил кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

БЎРИҚАЛЛА Қовун навларидан бирининг номи.

БЎРИҚЎЗ Меваси ейиладиган тиканли бир нав ўсимлик.

БЎРИҚ *диал.* Оқ жўхорининг пояси. жўхорипоя.

БЎРИҚМОҚ *айн.* **бурикмоқ** 1. *Ичилар то ишдан чиққанга қадар «ҳа бўл, ҳа бўл» билан бўриқиб жони ҳоллари қолмайди.* Ойдин, Гулсанам. *Саодат дарҳол ўрнидан турди. Унинг икки бети иссиқдан бўриқиб кўпчигандек.* Н. Сафаров, Саодат қиссаси.

БЎРҚ *эск.* Қишлик қалпоқ, телпак. *Бош омон бўлса, бўрк топилади.* Мақол.

♦ **Бош ёрилса, бўрк остида** (*ёки ичида*) оилавий ёки ички жанжал. низоларни ташқарига чиқармаслик ҳақида ишлатиладиган ибора. *Бош ёрилса, бўрк ичида, дейдилар; бўлар-бўлмасга катталарни ишдан қўйиб югириллайвериш хунук нарса.* С. Аҳмад. Ҳукм. **Бўрк ол деса, бош олмоқ,** буюрилгандан ортиқ жазоламоқ, ҳаддан оширмоқ. — *Биласиз, бўрк ол деса бош олмоқ, пашшадан фил ясамоқ— полициянинг суйган методи,— деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

БЎРЛАМОҚ Бўр билан оқартирмоқ. *Деворларни бўрламоқ.*

БЎРЛАНМОҚ бўрламоқ *фл. мажҳ. н. Бўрланган уй.* ▪ *Уйнинг шипи баланд. васса ҳамда харилар тўқ қизил рангга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўялган, деворлар бўрланган. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

БЎРОЗ *диал.* 1 Етилган қиз.

2 *кест.* Қари қиз. *Худо кўтарсин сен инжиқ бўрозни!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎРОН 1 Тўзон ёки қор-ёмғир аралаш шиддатли шамол. *Бўрон турди. Бўрон босилди. Халқ пуфласа, бўрон турар. Мақол.* ▬ *— Қорку майли-я, бўронига нима бор,— деди блиндаж ойнасидан қараб турган Нормат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қум бўрони ўтов кигизларини, балиқчиларнинг тўрларини осмонда учириб юрди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Қўранинг теварагига босилган ёвшонлар ва шувоқлар ундаги чорваларни қор бўрони ва қум тўфонидан сақлар эди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Ёмғирдай ёғдирилган нарса. *Майор Сивковнинг сапёрлари душманнинг ўқ бўрони остида «тилсимот» сирларини очишга киришдилар.* Н. Сафаров, Тилсимчилар.

3 *кўчма* Қудратли тўлқин, давом этган шиддатли ҳаракат, оқим; тўфон.— *Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас! — деди-да, Султонмурод чиқиб кетди.* Ойбек, Навоий. *Делегатлар съездга яқинлашиб келаётган революцион бўроннинг нафасини олиб келган эдилар.* «КПСС тарихи». *Халқ қўшиқчиларни қарсак ва қийқириқ бўрони билан олқишлади.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Ички кечинмалар ғалаёни. *Йўлчи, қулоқлари остида ўқ узилиб тураркан, томирларида жўшқин куч, юрагида юксак ҳисларнинг, орзуларнинг бўронини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Бўрон (*эркаклар исми*).

◆ **Бўрон қуши** учишга ва сузишга яхши мосланган океан қуши.

БЎРОНЛИ 1 Бўрон билан ўтган. *Бўронли қиш туни.*

2 *кўчма* Кескин, шиддатли кураш, қизғин жанг ва ш. к. билан тўлиб тошган. *Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи.* Ё. Мирза.

БЎРСИЛДОҚ 1 Бўрсиб, кўпчиб, билқиллаб турган. *Бўрсилдоқ тупроқ.* ▬ *Ер қор сувига тўйдими, деҳқоннинг омади келгани шу: тупроқ кўпчиб бўрсилдоқ бўлиб кетади.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

2 Биққадай семиз, лўппи. *Баҳодир қизнинг бўрсилдоқ қўлини ушлаб хайрлашар экан: — Демак театр, санъат институтига кирар экансиз-да? — деди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

◆ **Бўрсилдоқ нон** кўпчиб пишган юмшоқ нон.

БЎРСИЛЛАМОҚ Етилиб кўпчимоқ, семирмоқ. [*Роза*] *ўнг томонда чуқур қилиб ҳайдалган, куз қўёшидан нур эмиб бўрсиллаб куч тўпланётган шудгорга узоқ-узоқ суқланиб боқарди.* Н. Акрамова, Обрў.

БЎРСИМОҚ Димиқиб ҳидланиб қолмоқ, сасинқирамоқ. *Тўй тарқаб қозонда, лаганларда қолиб кетган мантилар бўрсиб, ҳидланиб кетибди.*

БЎРСИТМОҚ бўрсимоқ *фл. орт. н.*

БЎРСИҚ Сувсарлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон. *Бўрсиқ териси.* **Бўрсиқдай семирмоқ** ҳаддан зиёд семирмоқ. *Элмурод молларнинг тагини кўрар экан, ўзича ўйлади: сенлар бўрсиқдай семириб яша-ю, шунча одам очликдан қирилсинми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРТА *диал.* Малла (туянинг туси ҳақида).

БЎРТИҚ Бирор нарсанинг бўртиб, туртиб чиқиб турган ери. *Бадандаги бўртиқ. Деталнинг бўртиғи.*

БЎРТИҚ *айн.* **бўртик.** *Унинг юзи сўлиган, кўзларининг оқи кўкарган, тиришган бўйнининг бўртиқ кўкиш томирларида юракнинг уриши сезилиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРТМА 1 *айн.* **бўртик.**

2 *сфт* Бўртиб чиққан, бўрттириб ишланган. *Бўртма нақш.*

БЎРТМОҚ 1 Амал олмоқ, кўкара бошламоқ; унмоқ. *Куртаклар бўртиб қолибди.*

2 Кўтарилиб чиқмоқ, туртиб чиқиб турмоқ. *Ёноқлари бўртиб чиққан юз.* ▬ *Собир аканинг.. чакка томирлари бўртиб чиққан, кўзлари ичга ботган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Шишинқирамоқ, андак шишмоқ. *Кўп йиғлаганликдан кўзлари қизарган, қовоқлари шишган, юзлари бўртган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиқдан бўртган юзлари тарам-тарам қизил.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЎРТТИРМОҚ 1 **бўртмоқ** *фл. орт. н. Томирларини бўрттириб гапирмоқ. Нақшни бўрттириб ишламоқ.*

2 *кўчма* Жуда аён, яққол қилиб кўрсатмоқ. *Айниқса, прогулчиликнинг сиёсий томонини кўзларига бўрттириб кўрсатиш керак,— деб давом этди Эшонбоев.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Ошириб, кўпайтириб юбормоқ, кўпиртирмоқ. *Қабулга келган қиз ўзини камтарин тутарди, ҳатто ҳар бир ҳаракатида ана шу камтарликни бўрттириб кўрсатишга интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЎСА [*ф-т*] *кт.* Меҳр, муҳаббат ва ўта ҳурмат изҳори сифатида лабни бирор кимса ё нарсага тегизиш, ўпиш, муччи. *Бўса бермоқ. Бўса олмоқ.* ▬ *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухлолмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЎСАҒА 1 *айн.* **остона.** *Очиқ ҳовли эшигининг бўсағаларига кўча томондан хирагина ёруғ тушиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Бирор манзил остонаси. *Москва бўсағасидаги жанглар.* ▬ *Саме Абдуллаевнинг қисми Севастополь бўсағаларига яқинлашиб, Сапун гора деб аталган тоғ этакларига етиб келди.* А. Раҳмат, Қаҳрамон сапёр. *Сидиқжон худди зўр бахтга эришган ёки ўшандай бахтнинг бўсағасида турган-дай, терисига сиғмай, ..эски ҳаётини эслагуси ҳам келмай юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма* Бирор маросим арафаси. *Янги йил бўсағаси.*

БЎСТОН [*ф-т*] *поэт.* 1 Яшнаган боғ. *Меҳнат қилинмаса бўстон қаерда.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Боғ-роғли обод ер, яшнаган, гуллаган жой. *Ўзбекистон — бўстон.* ▬ *Колхоз боғида, гуллар, ҳар шохида булбуллар, Чўлни бўстон қилишга Келди сочи сунбуллар.* «Қўшиқлар». *Салом мактаб, ҳаёт бўстони, Келдим тўнғич ўғлим етаклаб.* Ё. Мирза. *Кўнгил бўстонимизда ўсаётган ранго-ранг чечакларнинг энг гўзали, жажжилари шу қизалоқлар эмасми.* Э. Охунова, Ниқоб йиртилди.

БЎСТОНЛИК Боғ-бўстонлар билан қопланган, обод ер, ўлка, боғистон.

БЎТА 1 Туянинг боласи, бўталоқ. **Бўтадай бўзламоқ** *қ.* **бўзламоқ.**

2 *кўчма* Болаларни, ёшларни эркалатиб айтиладиган сўз. *Бор-йўғини дастурхон узра Тўкиб солди самбитдай аёл. Қампир қистар: — Тортинма сира, олгин, бўтам, еб ўтиргин, ол!* Ҳ. Салоҳ. *Бўтам! Сиз менга ким бўласиз?* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Бўта (*эркаклар исми*).

БЎТАҚЎЗ 1 Далада ўсадиган бир тур кўк гулли ёввойи ўт.

2 *кўчма* Туя боласининг кўзига ўхшаган чиройли кўз, шаҳло кўз ва шундай кўзли киши.

БЎТАЛМОҚ бўтамоқ *фл. мажҳ. н. Бўталган фикрлар.*

БЎТАЛОҚ 1 Туянинг боласи, бўта.

2 *кўчма айн.* **бўта** 2. *Сира ҳам ташвиш тортма, бўталоғим. Тез-тез келиб, ҳолингдан хабар олиб тураман.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЎТАМЛАМОҚ Болам-бўтам деб эркалатмоқ, ардоқламоқ. *Шул замонда Гулистоннинг султони, «бўтамлаб, кўзимлаб».. йиғлади.* «Муродхон».

БЎТАМОҚ Аралаштирмоқ, қотиштирмоқ, чалқаштирмоқ, чувалаштириб юбормоқ. *Бу ўй яна кўп ўйларни эргаштириб келиб, фикрини бўтаб юборди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЎТАНА 1 Лойқа, қум, тупроқ кабилар аралашган (сув ҳақида). *Чашмани қаранг, тип-тиниқ: ҳув пастдаги жилғага ўхшаган бўтана эмас.* Т. Расулов, Ишончингга содиқман. [*Турғун ва Саодат*] *пастга тушганда дарёнинг зилол суви бўтана бўлиб қирғоқдан оша бошлаган эди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи.

2 Лойқасимон, кир тусли, хира. *Қиём бўтана бўлмай, тиниқ тусда бўлиши лозим.* Қ. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

БЎТҚА 1 Гуруч, буғдой каби донлардан қайнатиб пиширилган қуюқ овқат. *Бир тариқдан бўтқа бўлмас.* Мақол. ▬ *— Тўйга ҳеч кимни чақирмадик. Ахир икки товоқ буғдой бўтка билан қилинган тўйни тўй деб бўладими? —*

www.ziyouz.com kutubxonasi

деди чол. О. Хусанов, Қўшиқчининг тақдири.

2 Аталасимон қуюқ нарса. *Қоғоз бўтқаси (қоғоз саноатида).* ▪ *Эриган шиша бўтқаси пуфлаш найчасига эмас, балки темир таёқчага олинади.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши.

3 *кўчма* Чалкаштириб, чатоқлаштириб, аралаш-қуралаш қилиб юборилган нарса, мошкичири. *Биз мадрасада арабча, тожикча сўзлар бўтқасини кавшашдан бошқа нарсани билмас эдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Бўтқа бўлмоқ** 1) аралашиб, эзилиб бўтқа ҳолига келмоқ. *Кўчанинг лойи бўтқа бўлиб кетибди;* 2) *кўчма* аралаш-қуралаш бўлиб кетмоқ, чатоқлашмоқ, чалкашмоқ. *Ҳамма иллат шундаки, Ўктамжон келди-ю, иш бўтқа бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

◆ **Бўтқасини чиқармоқ** эзиб, мажақлаб юбормоқ, адабини бермоқ. *Сени бугун булар бўтқангни чиқаришмоқчи.* И. Раҳим, Ихлос.

БЎХЧА Қийиқча, рўмол кабиларга ўраб тугилган нарсалар; тугун, тугунча. *Бир бўхча нон. Бир бўхча сарпо.* ▪ *Навоий бўхчани ечиб, лоқайд ва камтарона табассум билан амирлик кийимини кийди.* Ойбек, Навоий.

◆ **Бўхча қорин** бўхчага ўхшаб қалпайган қорин ва шундай қоринли одам. *Мулла Мамасолих бўхча қорнини силаб киноямуз деди: — «Э домла! Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳамиша бўшдир».* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. **Бўхчаси тушмаган** *ёки* **бўхчасини ташламаган** 1) энди тухумдан чиққан, жиш (қуш болалари ҳақида); 2) *кўчма* тажриба кўрмаган, гўдак. *Сиз ҳам бўхчасини ташламаган чумчуқ боласиз.* А. Қаҳҳор Сароб.

БЎХЧАЛАМОҚ Бўхчаларга тугмоқ. *Ул-булларини бўхчалаб қўйибди.*

БЎШ I 1 Ичида ҳеч нарса йўқ; қуруқ. *Бўш идиш. Бўш қоп тик турмас.* Мақол. ▪ *Зебо ўзидан нариоққа итариб қўйган бўш стаканини хаёл билан яна олдига тортди.— Бўш бўлса керак,— изоҳ берди онаси.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан, феълим айниб турган эди, бормай аравани бўш қайтардим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Қимсадан ёки нарсадан холи, ҳеч ким ёки ҳеч нарса йўқ. *Милиция-хона олдидаги бўш кўчанинг деворлари остидан писиб ўрмалаб келаётган қатор қоралар кўринди.* Айний, Қуллар. *Ғиждувоннинг бозор куни бўлганига қарамай, бозор жойи бутунлай бўш эди.* Айний, Қуллар. *Худоёр 1283 йил тахтга ўтиришида эшиги очиқ бўш хазинагагина эга бўлган эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | Банд бўлмаган, ишғол этилмаган, бекор. *Бўш ўрин. Бўш ер.* ▪ *Эмурод ёнида турган бўш табуреткани тортиб, ўтиришга таклиф этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Қишлоқда немислардан бўш уй йўқ,— деди аёл.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Сўнгра уни бўлаклаб, ёриб бердим ойимга. Бўш турмасин деб бир туп олма эқдим жойига.* Қ. Муҳаммадий.

2 Иш билан банд бўлмаган, ишдан холи, бекор. *Бўш кун. Бўш вақт. Колхозда бўш одам йўқ. Меҳмонга ош қўй, икки қўлини бўш қўй.* Мақол. ▪ *Маълумингиз, кечалари бўш бўламан, шунинг билан бирга отангиз қайси вақтни ихтиёр қилсалар ижобат этишдан ўзга чорам бўлмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли бўш қ. қўл.**

БЎШ II 1 Салга узилиб, йиртилиб кетадиган, пишиқ-пухта эмас, жонсиз. *Бўш ип. Бўш арқон. Бўш латта.*

2 Салга сиқилмаган, ювошоқ. *Бўш кесак. Бўш ер. Бўш ёнғоқ.* ▪ *Бу ёқнинг тоши у ёқники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғўраша эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Дарахтнинг бўшини қурт ер, деб айтганларидай, буларга ишдамай турсам, елкамга миниб, бошимни емоқчилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Кучсиз, заиф; оҳиста. *Бўш овоз.* || — *Бизникига борақолайлик,— деди Саидий бўшгина.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Қаттиқ сиқилмаган, таранг тортилмаган, пишиқ-пухта боғланмаган. *Дуторнинг торлари ҳали бўш. Машинанинг тормозлари бўш экан.* || *Қамишни бўш ушласанг қўлингни қияди..* [*деди Аллонбий*]. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Эркин, боғланмаган, бўшатилган. *Сендан баттар қилиб мени боғлаган. Бўш бўлганда сўрар эдим ҳолингни.* «Ширин билан Шакар». **Бўш қўймоқ** (*ёки* **тутмоқ**) эркинлик бериб ўз ҳолига қўйиб қўймоқ. [*Мамат Холисхонга:*] *Сени ҳозир бўш қўяман, лекин товуш қилмайсан.* Ҳамза, Холисхон. *Пул асов қушга ўхшайди, сал бўш тутдингми, қўлингдан учади — кетади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Қаттиқ қўл, талабчан эмас, бўшанг, ландавур. *Бўш раҳбар.* **Бўш қарамоқ** қаттиқ қўллик, талабчанлик кўрсатмай иш тутмоқ. *Унинг бир қисм ғўзаси сувдан қолиб, қатқалоқ босган экан, юзига солиб, «ўзингиз хўб пишиқ деҳқонсиз-ку одамларга бўш қарабсиз-да..,» деб ёмон изза қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. | Ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиб ола билмайдиган.— *Бўшсиз, лақмасиз! — оғзини кўпиртирди Мастура.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Пухта, омилқор, билимдон бўлмаган; заиф. *Математикадан жуда бўшман. Араббой ўқишда жуда бўш.*

6 Пухта эмас, бўшаштириб, издан чиқариб юборилган; суст. *Шошганнинг иши бўш, пухтанинг иши беш.* Мақол. | Унчалик кучли, сезиларли эмас; кучсиз. *Баъзи бир корхона партия ташкилотларининг оммага таъсири бўш.*

7 Етарли асосга эга бўлмаган; пуч, хом. *Бўш хаёллар.* ▪ *Энди унинг хаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бўш(га) кетмоқ** бекор кетмоқ, зое бўлмоқ. *Шунча ҳаракат бўш(га) кетди.* **Бўшга чиқмоқ** асоссиз, бекор, пуч бўлиб чиқмоқ. *Ҳасаналининг шубҳаси бўшга чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Таги бўш** 1) етарли асосга эга эмас; асоссиз. *Таги бўш гап;* 2) етарли таянчиғи бўлмаган. *Сизнинг тагингиз бўш, тарафингизни оладиган одам бўлмайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

◆ **Жони бўш** 1) тез нобуд бўладиган. *Жони бўш махлуқ. Жони бўш ўсимлик;* 2) *кўчма* ҳеч нарсага бардош бера олмайдиган, қийинчиликдан қўрқадиган; жони ширин. *Бу орада Викторга ўхшаган жони бўшлар эса қуён бўлишди.* Ш. Ғуломов, Чўл белида. **Оғзи бўш** 1) оғзига куч и етмайдиган; сир сақлаёлмайдиган. *Унинг оғзи бўш, сир айтиб бўлмайди унга;* 2) гапини эплаб гапира олмайдиган, гапиришга қўрқадиган. [*Абдухолиқ*] *катталарнинг кўзи мениг чумчуқдай ўғлимга, яна бир қанча оғзи бўш камбағалларга тикилибди.* Ойбек, Қутлуғ қон; **Бўш келмоқ** ютқизмоқ, енгилмоқ (баҳс, кураш, жанг ва ш. к.д.). *Алвасти бўш келганни босар.* Мақол. ▪ *Бўш келманглар, йигитлар, ураверинг, шоввозлар!* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎШАЛМОҚ I *с. т. айн.* **бўшамоқ** I. *Уй бўшалди. Жой бўшалди.* ▪ *Йўлнинг бўшалишини кутиб турган миршаб даҳбошиси зерикиб, жаллодларга қараб: — Бошланг! — деди.* Айний, Қуллар.

БЎШАЛМОҚ II **бўшамоқ** II *фл. ўзл. н. Бир маҳал кўзини очса, тарғил хўкиз бўшалиб кетибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎШАМОҚ I 1 Банд этиб ёки ишғол қилиб турган кимсадан, нарсадан ҳоли бўлмоқ. *Зал бўшади. Йўл бўшади. Уй бўшади.* ▪ *Нонуштадан кейин шунча одам кўз очиб юмгунча.. ғойиб бўлиб кетди: бутун лагерь кеча кечасидек бўшаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Сабзавот, полиз экинларидан бўшаган ерларни пешма-пеш ҳайдашга киришилади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 229.

2 Ишдан қутулмоқ. *У раисликдан бўшади.*

3 Қутулиб чиқмоқ, қутулмоқ. *Турмадан бўшамоқ. Бировнинг қўлидан бўшамоқ.* ▪ *Ғуломжон онасининг иссиқ қўчоғидан бўшаб, секин ўрнидан турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ечилиб кетмоқ. *Ит бўшаб кетибди.*

БЎШАМОҚ II 1 Бўш, юмшоқ бўлиб қолмоқ. *Ер намиқиб бўшаб қолибди.*

2. Таранглигини ёки мустаҳкамлигини йўқотмоқ, солқаланиб ёки бепанд бўлиб қолмоқ, бўшашмоқ. *Отнинг айили бўшаб қолибди. Винт бўшаб қолибди.*

3 Қутулиб чиқмоқ, қутулмоқ. *Турмадан бўшамоқ.*

БЎШАНГ Гапинӣ, ишини эплай олмайдиган, бўш, лаванг. *Бўшанг бола.* ▪ *Ҳожи бува — Душаннинг оппоқ дадаси. Ўзи ҳеч нарсада йўқ, бўшанг.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

БЎШАНГЛИК бўшанг *с. белги оти.*

БЎШАНМОҚ 1 **бўшамоқ** II 3 *фл. ўзл. н.*

2 Қўзи ёримоқ, туғмоқ. *Янги бўшанган аёлларнинг то соғайиб, қувватга кириб кетгунча бўлган даври халқ ўртасида «чилла даври» деб юритилади.* С. Исмоилова, Қўкрак касаллиги.

БЎШАНҚИРАМОҚ Бир оз бўшашмоқ, юмшамоқ. *Кекса милиционер ҳужжатларни чироққа тутиб қайта-қайта кўздан ўтказди-да, бўшанқираб, йўлдошига берди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎШАТИЛМОҚ I **бўшатмоқ** I *фл. мажҳ. н. Уй бўшатилди. Вагонлар бўшатилди. Ишдан бўшатилди.*

БЎШАТИЛМОҚ II **бўшатмоқ** II *фл. мажҳ. н. Қатқалоқлар культивация қилиб бўшатилди.*

БЎШАТМОҚ I **бўшамоқ** I *фл. орт. н. Йўлни бўшатмоқ. Уйни бўшатмоқ. Вагонларни бўшатмоқ.* ▪ *Йўлчи диққат билан тинглади. Ёрмат пиёлани бўшатиб, яна давом этди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Милтиқ бўшатмоқ** ўқ узмоқ. *Майна унинг ўнг қўлига устма-уст икки ўқ бўшатди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

◆ **Кўнглини** (*ёки* **юракни, дилни**) **бўшатмоқ** кўнгилдаги дардни айтиб енгиллашмоқ, ғубор тарқатмоқ. *Агар атрофида қизлар бўлмаса, Бегимхон шу чоқ овозининг борича дод солиб йиғлар, юрагини бўшатиб оларди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЎШАТМОҚ II **бўшамоқ** II *фл. орт. н. Қатқалоқларни бўшатмоқ. Винтни бўшатмоқ. Чолғу торини бўшатмоқ.* ▪ *Минг бало билан Қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Ўртоқ Дўсматов билан бир беллашиб қўяй,— деди Мели полвон, ўртага чиқиб кўк белбоғини бўшатиброқ боғлай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎШАТТИРМОҚ I **бўшатмоқ** I *фл. орт. н. Вагонларни бўшаттирмоқ. Ишдан бўшаттирмоқ.* ▪ — *Қайси уйни бўшаттирсак экан? — деб сўради* [*Хожи*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎШАТТИРМОҚ II **бўшатмоқ** II *фл. орт. н. Қамоқдан бўшаттирмоқ.*

БЎШАШМОҚ I **бўшамоқ** I *фл. бирг. н. Кузда болалар дала ишларидан бўшашса, мактабни очиб юбориш ниятида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎШАШМОҚ II 1 Юмшоқ бўлиб қолмоқ, юмшармоқ. *Ер етилиб, анча бўшашиб қолибди.*

2 Таранглигини ёки мустаҳкиллигини йўқотмоқ, солқаланиб ёки бепанд бўлиб қолмоқ. *Стулларнинг оёқлари бўшашиб қолибди. Тормоз бўшашиб қолибди. Тишларим бўшашибди.*

3 Кучи кесилиб, пасаймоқ, қайтмоқ. *Шамол бўшашди. Совуқ бўшашди.* ▪ *Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Мадори қуримоқ, заифлашмоқ; шалпаймоқ. *Иссиқдан бўшашиб кетмоқ.* ▪ *Бир нимадан қўрқдингми? Нега бўшашасан?* Ойбек, Қутлуғ кон.— *Вой ўлай, Кумуш опа! — деди Зайнаб бўшашган оҳангда.* А. Қадирий, Ўтган кунлар. | *кўчма* Ҳовуридан тушмоқ, таптидан, шаҳтидан ёки гапидан, ниятидан қайтмоқ, бўш кела бошламоқ. *Қобилжон директорнинг кабинетидан латтадан бўшашиб чиқди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Офтоб ойим эрининг кейинги сўзи билан анчагина бўшашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Бўш қўйилганлиги натижасида сусайиб кетмоқ. *Интизом бўшашмасин. Иш бўшашмасин. Талабчанлик бўшашмасин.*

БЎШАШТИРМОҚ бўшашмоқ II *фл. орт. н. Иссиқ одамни бўшаштириб юборди.* ▪ *Раҳмат сизларга, Энди бу ёғини ҳеч бўшаштирмаслик керак.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эски бригадир ошна-оғайнигарчиликни кучайтириб, тўй-тўйлашиб, меҳнат интизомини тузсиз хамирдек бўшаштириб юборди.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

БЎШ-БАЁВ Ишини, гапини эплай-олмайдиган ва гўл. *Бўш-баёв экансизлар. Жилла бўлмаса, мол-мулкини ўз қўлларингга ўтказиб ололмадинглар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎШЛИҚ I **бўш** I *с. белги оти. Идишнинг бўшлиги. Уйни бўшлигида ремонт қилиб олайлик.*

БЎШЛИҚ II **бўш** II *с. белги оти. Ип бўшлигидан салга узилиб кетяпти.* ▪ *Ғуломжон боланинг қўллари бўшлигини кўриб, ҳайрон бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎШЛИҚ 1 Маълум чегаралар билан ўралган фазо, ҳавол жой. *Қорин бўшлиғи (анат.). Цилиндр ичидаги бўшлиқ.*

2 Олам фазоси. *Олимлар яқин вақтларга қадар космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар.* ▪ *Адолат тўғрига — бўшлиққа тикилди.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 Бўш ётган ер, жой. *Неча-неча йиллардан бери сув кўрмаган адир бўшлиқлари сувни шимиб, оқимини тобора пасайтирарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *физ.* Ҳавосиз жой, вакуум. *Торичелли бўшлиғи. Цилиндр ҳавосини тортиб олиб бўшлиқ ҳосил қилмоқ.*

БЎШОҚ Боғланмаган, арқонланмаган. **Қўшоқнинг орқасида** (ёки **ичида**) **бўшоқ** *қ.* **қўшоқ.**

БЎШТОБ 1 Унчалик пишиқ-пухта бўлмаган, бўшроқ, жонсизроқ. *Бўштоб бола.*

2 *кўчма* Ишни унча яхши уддалай олмайдиган, бўшангроқ. *Бўштоб бригадир. Бўштоб раҳбар.*

БЎЯЛМОҚ бўямоқ *фл. мажҳ. н. Бўялган эшиклар.* ▪ *У Кароматни қонга бўялган паранжисига ўраб, ердан кўтариб олди-да, бағрига босиб уйига йўл олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЎЯМА 1 Бўялган, ранг берилган. *Бўяма тери.*

2 *кўчма* Сохта, қалбаки. *Бўяма гап.*

БЎЯМАЧИ Ҳақиқатни бўяб ёки яшириб кўрсатувчи, алдовчи, кўз бўямачи.

БЎЯМАЧИЛИК Ҳақиқатни **бўяб** ёки яшириб кўрсатиш, алдаш, кўзбўямачилик.

БЎЯМОҚ 1 Бўёқ бермоқ, бўёқ суртиб безамоқ, сирламоқ. *Эшик ва дераза-ларни бўямоқ. Суратни бўямоқ. Лабларни бўямоқ.* ▪ *У.. янги, кўркам, ичлари ҳаво ранг бўёқ билан бўялган.. уйга кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бўёқ сингдириб ёки химиявий йўл билан бирор тусга киритмоқ. *Ипакни бўямоқ. Қўйлакни бўямоқ.*

2 Қоплаб тусини ўзгартирмоқ, бошқа тусга киритмоқ. *Чанг бутун маҳаллани — томларни ҳам, деворларни ҳам, сувсизликда қақраб қолган яккам-дуккам дарахтларни ҳам бир хилдаги жонсиз, оқиш рангга бўярди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Қоплаб, суркаб кир қилмоқ. [*Ўқувчи*] *Бўрни қурт деб ўйлама, Чўнтагингни бўяма.* Қ. Муҳаммадий. | Булғамоқ, беламоқ. *Ленада золим подшо ишчиларни қонига бўяган эди.*

3 *кўчма* Безаб кўрсатмоқ, бузиб, ўзгартириб ёки ёмон томонларини яшириб, яхши томондан кўрсатмоқ, пардоз бермоқ. *Ҳақиқатни бўямоқ.* ▪ *Ғофир бўлса, барча сўзларим Муроталига маъқул бўлаётир, деб кўнглидан ўтказди-да, Ойқиз билан бўлган суҳбатини анчагина бўяб кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўз бўямоқ** *қ.* **кўз.**

БЎЯТМОҚ бўямоқ I *фл. орт. н. Полни бўятмоқ. Костюмни бўятмоқ.* ▪ — *Ҳа, айтгандай,— деди Карим ота пиқирлаб кулиб — домла соч ларини бўятибдилар.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

БЎЯТТИРМОҚ бўятмоқ *фл. орт. н. Полни қайтадан бўяттирмоқ.*

БЎЯШМОҚ 1 **бўямоқ** *фл. бирг. н. Улар уйларини бўяшибди.*

2 Бўяш ишига қарашмоқ, бўяшга ёрдамлашмоқ. *Акамга эшикни бўяшдим.*

БЎҚОҚ *с. т.* Буқоқ.

БЎҚЧА *с. т.* Бўхча.

БЎҒДИРИЛМОҚ бўғдирмоқ *фл. мажҳ. н.*

БЎҒДИРМОҚ бўғмоқ 1, 3, 4 *фл. орт. н. Сувни бўғдирмоқ.*

БЎҒЖОМА 1 Кийим-кечак ва кийимлик газламалар тугиб қўйиладиган катта мата бўлаги.

2 Шундай нарсага тугилган бўхча, тугун.

БЎҒИЗ (3-ш. *бирл.* **бўғзи** *ва* **бўғизи**) 1 *анат.* Томоқнинг қизилўнгач ва кекирдак бошланадиган ери; томоқ. — *Қалай, раис кўзини очдими? — Қамчи.. нафаси бўғзига тиқилиб, хотинидан сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Томоқ, ҳиқилдоқ. *Махсум ўсиқ тирноқларини Бобоқулнинг бўғзига ботиришга чоғлаб,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хезланиб кела бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. **Жони бўғизига келди** *қ.* **жон.**

2 *кўчма* Жон, ҳаёт-мамот рамзи. *Мусулмонқулнинг омонсиз қиличи оғайнининг бўғзида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир томондан инглиз, Қонли панжаси, Қадоқ қўллар бўғзида, Зўр исканжаси.* Ғайратий.

3 Турли идишларнинг оғзидан қорнигача бўлган тор, найсимон қисми. *Шишанинг бўғзи. Обдастанинг бўғизи. Бўғзи тор идиш.* ▪ *Ичига бензин қуйиб, бўғзига латта боғланган бу шишалар душманни титратадиган қурол бўлиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. ‖ Баъзи нарсаларнинг тепа қисми, асосига бирлашадиган ери. *Бундай ўтлар ўзини ўнгламасиданоқ кунпаякун қилиб ташлаш зарур. Акс ҳолда улар тез қад тиклаб, ёш ғўзанинг бўғзига ёпишади.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

БЎҒИЗЛАМОҚ 1 Бўғзига пичоқ қўймоқ, сўймоқ. [*Йўловчи*] .. *аҳволини кўриб, дарров ёнидан пичоғини чиқаради. Кўзлари олайиб, бошини кўтара олмай ётган ҳўкизни бўғизлаб юборади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бўғзидан тишлаб, ғажиб ўлдирмоқ. *Бўри қўйларни бўғизлаб кетибди.*

2 *кўчма* Қийноқ-қистоқ билан жонини олмоқ, маҳв этмоқ. *Гуноҳсиз бечораларни бўғизлаб, болаларини етим, хоналарини вайрон қилувчи золимлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎҒИЗЛАНМОҚ **бўғизламоқ** 1 *фл. мажҳ. н. Қўй бўғизланди. Бўғизланган қўйдек хирилламоқ.*

БЎҒИЗЛАТМОҚ **бўғизламоқ** 1 *фл. орт. н. Қассоб тайёр,* [*қўйни*] *ҳозир бўғизлатсак бўлмайдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎҒИЛМОҚ **бўғмоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Дарё бўғилди. Сув бўғилди. Иштаҳаси бўғилди.* ▪ — *Арзимизни ахир ҳеч ким тингламайди,— деди бўғилиб кетган Пирнафас ака.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Жапақ бўғилиб кетаётгандай, хомсурп кўйлагининг ёқасини йиртиб, бошини қуйи солди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Фотиманинг овози бўғилганда унинг ҳам юраги эзилиб йиғлагиси келди. Лекин ўзини босди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎҒИЛТИРМОҚ **бўғилмоқ** *фл. орт. н.* **Дастрўмолни роса бўғилтириб, юборибсиз** дастрўмолни очилмайдиган даражада кир қилибсиз.

БЎҒИМ *с. т.* Бўғин.

БЎҒИН 1 *анат.* Гавда суякларининг тоғайлар, пайлар билан бириккан жойлари. *Бармоқ бўғинлари.* | Бир турдаги қисмлардан ташкил топган суякнинг ҳар бир қисми; сегмент. *Умуртқа бўғинлари. Бўғинларим оғрияпти.* **Бўғинлари бўшашди** (*ёки* **қалтиради**) оёқ-қўли бўшашиб кетди (қўрқув, ҳаяжон ва ш. к. дан). *Жуман қабулхонага чиқиб қўлидаги қоғозга қараган эди, бўғинлари бўшашиб, тиззаси қалтираб кетди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Танаси бир турдаги қисмлардан, сегментлардан тузилган жониворларнинг ёки ўсимликларнинг ҳар бир қисми. *Чувалчанг бўғинлари. Қамиш бўғинлари.* **Бўғин оёқлилар** танаси бўғинлардан тузилган жониворлар, ҳашаротлар.

3 *кўчма* Узвий равишда боғланган воқеа-ҳодиса, жараён ёки ташкилот ва ш. к.нинг ҳар бир звеноси, поғонаси. *Шу йилнинг декабрь ойида суд системасининг асосий бўғини бўлган халқ судларининг ваколат муддати тугайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 284.

4 *кўчма* Авлод, насл. *Ёш бўғин.* ▪ [*Хожар Тўлахонга:*] *Мен қандай қилай! Етти бўғинимизда қулоғим бундай сатанг номини эшитгани йўқ эди.* Ҳамза, Холисхон.

5 *грам.* Сўзнинг бир нафас билан айтиладиган бир ёки бир неча товушдан иборат бўлаги. «*Тош*» *сўзи бир бўғиндан,* «*болта*» *сўзи эса икки бўғиндан иборат.*

БЎҒИН-БЎҒИН Айрим бўғинлардан, сегментлардан тузилган. *Бўғин-бўғин чувалчанг. .Бўғин-бўғин ғаров қамиш.*

БЎҒИНЛИ 1 *айн.* **бўғин-бўғин.**— *Агар биз,— деди бригадир Бекбой.. бўғинсиз ва бир-икки бўғинли пояларни олиб,— донни уч кун илгари сочиб улгурганимизда, ажойиб иш қилган бўлар эканмиз-да.* Н. Сафаров, Дон.

2 *грам.* Маълум миқдордаги бўғиндан тузилган. *Бир бўғинли сўз. Тўрт бўғинли сўз.*

БЎҒИРСОҚ Сут, тухум, ёғ солинган ҳамирдан юмалоқлаб, қиздирилган ёғда пиширилган овқат. *Бир зувала ҳамирдай қўлингизга тутқизаман, опаси, истасангиз кулча қилинг, истасангиз — бўғирсоқ.* А. Мухтор, Туғилиш.

БЎҒИШ **бўғмоқ** *фл. иш оти. Сувни бўғиш.* **Ёқа бўғиш** ёқалашиш, ёқа бўғиб муштлашиш. *Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни ўзига ор билди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

БЎҒИШМОҚ 1 **бўғмоқ** *фл. бирг. н. Сувни бўғишибди.*

2 *кўчма* Ёқа олишмоқ, урушмоқ, қурашмоқ.— *Ўртада чўкиб қолган танк учун бирпас қизғин бўғишдик,— деди Пахомов.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИШТИРМОҚ **бўғишмоқ** 2 *фл. орт. н.*

БЎҒИҚ 1 Бўғилиб, хириллаб қолган, хирилдоқ. | *Қози*].. *боя ўшқирганда томоғи йиртилиб кетганмиди, ҳайтовур, бўғиқ товуш билан: — Имом домла, ўқинг-чи, нима битибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Вагон эшиклари тарақлаб ёпилди: биров ваҳимада бўғиқ овоз билан нуқул бақирар эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қаердандир, жуда узоқдан қўнғизнинг ғўнғиллагани каби бир бўғиқ овоз келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2. Бўғов солиб тўсилган, бўғилган (сув ҳақида).

3 Бўғиб, буриб, сиқиб қўйилган. *Ёқаси бўғиқ кўйлак.* ▪ *Қатак кўйлаги, почаси бўғиқ кўк сатин шалвари озода ва ўзига ярашган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 Ҳавоси нам ва бузуқ, эркин нафас олиб бўлмайдиган. *Қуртхона ҳавоси бўғиқ, кишининг нафаси қайтар, қандайдир бадбўй ҳид келар эди.* Н. Сафаров, Олияҳон Султонова.

5 *кўчма* Эркин иш олиб бориб бўлмайдиган; сиқиқ, зиқ, танг. *Хўжайин айтганча «узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Унча очиқ бўлмаган, хира (ранг, тус ҳақида). *Бўғиқ ранг. Ранги бўғиқ чит.*

БЎҒМА I Бўғиб қўйиладиган ёки бўғиб, буриб қўйилган, бурмали. *Бўғма ёқа кўйлак.* ▪ *Хатамова.. новча кишининг почаси бўғма шимини кўриб иккиланди шекилли, нима дейишини билмай қолди.* А. Қаҳҳор, Қартина.

◆ **Бўғма илон** ўлжасини танаси билан ўраб, сиқиб ўлдиришга мосланган катта илон.

БЎҒМА II *мед.* Дифтерит.

БЎҒМОҚ 1 Қаттиқ қисмоқ. *Томоғидан бўғмоқ. Галстук бўғиб юборяпти.* ▪ *Хап.. буни бир хилватроқ жойда тўғри келтирсанг-у, кекирдагидан хиппа бўғиб дамини чиқармай қўя қолсанг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойшабону, эрини биров бўғиб ўлдираётгандек, дод сола бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Нафас олишни қийинлаштирмоқ, дамини қайтармоқ. *Совуқ жонларингни оладими? Тутун бўғади-ку, эшикни очинглар!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Овозни бўғмоқ** 1) товуш пайчаларини зарарлантириб, овозини чиқармай ёки хириллоқ қилиб қўймоқ. *Йўтал овозимни бўғиб қўйди;* 2) *кўчма* сўз эркинлигини олиб, гапиртирмай қўймоқ. *Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз? Овозини бўғмоқчимисиз?* Ойбек, Қутлуғ кон.

2 Қаттиқ сиқиб, чандиб ёки буриб боғламоқ. *Қопнинг оғзини бўғмоқ. Қўлни бўғиб боғламоқ.*

3 Ғов, бўғов солиб тўсмоқ. *Дарёни бўғмоқ. Кўчани бўғмоқ.* ▪ *Бу ёқдаги унгур, сойнинг ҳамма суви бўғиб олинадигандек, сой сатҳидан бир қулоч паст қазилаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

4 *кўчма* Исканжага олиб танг аҳволга солмоқ ёки ҳалок қилмоқ, маҳв этмоқ. *Бу ерда ҳаёт ҳаётни бўғади, темир темирни ғажийди, ўт ўтни сўндиради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 *кўчма* Тўсқинлик қилиб, ўсишдан, ривожланишдан тўхтатмоқ, барбод қилмоқ. *Ташаббусни бўғмоқ.* ▪ *Мен шунча йил қидириб, ниҳолларни бўғиб турган чирмов(уқ)ни топдим-у, лекин ниҳолларни ундан ажратиб ташлай олмадим. Кучим етмади.* И. Раҳим, Ихлос. *Иштаҳани бўғмоқ* 1) иштаҳани кеткизмоқ. *Ҳаёт.. боягидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ҳафсаласини ўлдирмоқ, кеткизмоқ.—

www.ziyouz.com kutubxonasi

Иштаҳасини бўғиб қўйиш керак ундай одамларнинг,— деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *кўчма* Ортиқ даражада асабийлаштирмоқ, хуноб қилмоқ, диққатини оширмоқ. *Ўзингни ҳам диққат қилма, мени ҳам бўғма.* ▪ *Хатидаги гаплар мени бўғар, ўзи кечаю-кундуз изимдан қуварди.* М. Зайниддинова, Ким эди у, демасангиз айтаман.

7 Рангини, тусини хира, ноаниқ ёки синиққан қилиб кўрсатмоқ. *У.. ўрта бўйли бир жувон бўлиб, ғанидаги тўқ қизил қўйлаги, унинг устидан кийиб олган қора жилеткаси, бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бўғиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига хўп ярашган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Кўринишини бузмоқ. *Пахса деворлар табиат манзарасини бўғиб турибди.* | Оғирлаштирмоқ, бузмоқ. *Ильичёвка қишлоғи, тутун ва кукун кўкка кўтарилиб, қишлоқ ҳавосини бўғиб қўйган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЎГОВ 1 Қишан, банд.

2 Тўсиқ, ғов.

3 *кўчма* Зулм, асорат. *Сиз шу кунларда юз йиллардан бери чекиб келаётганингиз зулмдан, азоб, уқубатдан ва бўйинингизга солинган қуллик бўғовидан қутулиб, .. ўз тақдирингизга ўзингиз эга бўласиз.* Айний, Дохунда.

БЎГОВЛАМОҚ 1 Қишанламоқ, занжирбанд қилмоқ.— *Покистон учун мен миллионлар қаторида не-не жафолар чекмадим: қамадилар, бўғовладилар, таёқладилар,— деди Абдулвоҳид.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Бўғов солиб тўсмоқ, бўғмоқ.

БЎГОВЛАТМОҚ *бўғовламоқ фл. орт. н.*

БЎҒОЗ I Қорнида боласи бор (ҳайвонлар ҳақида). *Бўғоз сигир. Бўғоз совлиқ.* | *с. т.* Хомиладор. *Туғишига тўрт ой қолган бўғоз хотинлар ҳам ишга чиқмайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЎҒОЗ II *геогр.* Икки сув ҳавзасини туташтирувчи тор сув йўли. Гибралтар бўғзи. ▪ *Душманни изма-из қувиб бораётган қўшинларимиз билан Абдуллаевнинг взводи ҳам Керчь бўғозига етиб борди.* А. Раҳмат, Қаҳрамон сапёр.

БЎҒОТ 1 Қамиш солиб ёпилган томнинг девордан ташқарига чиқиб турган қисми. *Чегара билмаган озод қалдирғоч Ошён топади бўғотимизда.* Ғ. Ғулом. *Пешиндан бери ёғаётган ҳўл қор том бўғотларини, ариқ бўйларини оқартирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ **Бўғот том** бўғот чиқарилган том. *Бўғот томларда лола қизғалдоқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Сув йўлининг (мас., ариқ ёки ариқчанинг) бўғилган жойи. *Бўғот солмоқ. Бўғотни очиб юбормоқ.*

БЎҒРА Бичилмаган туя.

БЎҒУВЧИ 1 *бўғмоқ фл. ш. оти.*

2 Нафас йўлларига таъсир кўрсатадиган, нафасни сиқадиган. *Бўғувчи газлар.*

БЎҒЧА *эск. айн.* **бўхча.**

БЎҲТОН [*а*] Бировни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; туҳмат. *Бўҳтон қилмоқ. Бўҳтон тарқатмоқ. Бўҳтон ёғдирмоқ.* ▪ *Бўҳтон — илоннинг заҳридан беш бадтар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Навоий:*] *Тафтишлар шуни кўрсатадики, Ёдгорбек қўзғолонида бу одамнинг ҳам қўли бўлган.* [*Маждиддин:*] *Бўҳтон! иғво!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

БЎҲТОНЧИ Бўҳтон қилувчи, бўҳтон тарқатувчи; туҳматчи. *Ҳа, тилинг кесилгур, бўҳтончи.* Ойбек, О. в. ша-бадалар.

В

В Ўзбек алфавитининг учинчи ҳарфи; *қ.* **ве.**

ВА [*а*] *биркт. боғл.* Тенг ҳуқуқли гап бўлакларини ва гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Шаҳар ва қишлоқ. Кор ва ёмғир. Кеча ва кундуз.* ▪ *Уй кичкина, лекин ёруғ ва тоза эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Баҳри хийла олдинда Рисолат билан бирга борар ва отнинг қадам ташлаши мақомига ашула айтар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ВА (а — *чўзиқ*) *унд. с.* Мақталган нарса, кимса ва ш. к.ни кўрганда уларнинг шу мақтовга арзимаслигини ифодалаш учун қўлланилади. *Ва, шу ҳам гул бўлдими! Баъзилари кўзларини ўйнатиб: «Ўҳў! Ўҳў!» деса, баъзилари лабини буриб «ва-а! ва-а!» дерди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ВААЛАЙКУМ [*а*] (*тўғриси* **ва алайкум**) *қ.* **алайкум: ва алайкўм ассалом.**

ВАБО [*а*] **1** Ич суриб кишини тез ҳалок қиладиган жуда юқумли касаллиқ. *Очлик орқасидан вабо келди. Оч, бир бурда нонга муҳтож, қип-яланғоч бўлиб қолган халқ, битталаб, ўнталаб эмас, юзталаб, қишлоқлаб ўла бошлади.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Офат, кулфат каби кўнгилсиз ҳодисалар ҳақида. *Агар минг хатми қуръон этсалар, қўйлар сўйиб аргзир, Ўлимдин қолди қолганлар, бўлуб эрди вабо сайлов.* Муқимий.

ВАВАҒ 1 *тақл. с.* Бедананинг сайраши ҳақида.

2 *кўчма* Бақириб, ваҳиллаб гапирадиган одам ҳақида.— *Қаймоқ бозорга кириб .. юрсам, бир бурчакда икки хурма қатиғини ерга қўйиб маҳалладаги оғайниларимдан тегирмончи Абдулла вавағнинг укаси .. Убай ўтирибди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ВАГОН [*р*<*инг л*] Темир йўлларда пассажир ва юк ташиш учун белгиланган махсус арава. *Темир йўл вагони. Трамвай вагони. Юк вагони. Вагон ўқи.* ▪ *Мен вагонга чиққанда ҳамма ўз ўрнини топиб жойлашиб олган, ким ким билан таниша бошлаган эди.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ВАГОНЕТКА [*р*] Тор изли темир йўлда ва осма йўлларда қатнайдиган кичкина вагон.

ВАГОНОВОЖАТИЙ [*р* вагоновожатый] Трамвай ҳайдовчи.

ВАГОНСОЗЛИК Транспорт машинасозлигининг вагон ишлаб чиқарадиган тармоғи. *Вагонсозлик заводи.*

ВАГОНЧА 1 Кичкина вагон. *Темир йўлимиз обод ва кўркам, Вагончаларда ўйнаб кетамиз.* И. Муслим.

2 Дала, йўл, қурилиш шароитида фойдаланиладиган тўрт ғилдиракли кўчма уйча. *Қурилиш бошлиғи Смирнов вагончалар олибди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ВАГОНЧИ Ғалла, пахта сингари молларни бошқа шаҳарларга вагонлаб олиб бориб савдо қилувчи катта савдогар. [*Жондор*] *нари борса шу икки йил мобайнида гуриллаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун вагончи деб аталди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАГРАНКА [*р*] Чўян эритиладиган ва рангли металл рудалари пиширилади-ган махсус печь.

ВАГРАНКАЧИ Вагранкада ишловчи ишчи, мутахассис.

ВАДАВАНГ *с. т.* **1** *тақл. с.* Баравж ашула, музика, рақс ва ш. к. ҳақида. [*Рустам:*] *Бугун ашулалар вадаванг-ку, Шер ака!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Барваста, лекин иш ёқмас одам ҳақида. *Унга бу вадаванг: «Билмайман, асти қиз зоти билан гаплашган эмасман» дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАДАВАНГЛАТМОҚ *с. т.* **1** Қаттиқ чалмоқ, гумбурлатмоқ (чилдирма ва ш. к.ни). *Бодомхон чирмандасини вадаванглатиб юборди. Шакархон «Яхши бор!» деган қўшиғини бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Авж олдирмоқ, қизитиб юбормоқ (мас., ишни).

ВАДАНГЛАТМОҚ *айн.* **вадаванглатмоқ.**

ВАЖ [*а* важҳ] **1** Бирор ишдан бош тортиш, ўзини олиб қочиш учун ёки ўз хатти-ҳаракатини асослаш, оқлаш мақсадида рўкач қилинган далил, баҳона. *Олахўжа уни* [*Элмуродни*] *ҳар галгидай уйига таклиф қилди. Элмурод ҳам ҳар сафаргидай иш кўплиги, вақт йўқлигини важ қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сабаб, боис. *Бағринг куйгандайин бўзлаб йиғлайсан, Менга айтгин йиғлаганинг важини.* «Гўрўғли». *Озгина вақт ўтмай, Мунисхон келганда, Саидий унга секин «бир важ топиб мени бу ердан олиб чиқиб кет» деди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Оилада осойишталикнинг бузилишига, ғурбат бошланишига мана шу сабаб бўлди. Шу важдан кампирнинг жағи яна очилди, Сидиқжоннинг ўтмишини, қизининг қилмишини яна таъна қила бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Жиҳат, томон.— *Қорин важи унча мақтарли эмас ..,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Аммо мендан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўрасанг, Марғилондаги на қудамиз ва на келинимизни ҳеч бир важ билан камсита олмайман, балки бизга қуда бўлмоққа энг мувофиқ кишилар эди, балли, ўғлим, дейман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАЖИДАН *кўм. (б. к. билан)* Жиҳатидан, ҳусусидан.; ▪ [*Хушрўй*] *иккинчи ва учинчи ҳафталарда ўноқ бошини ўз қўлига олиб, кундошини икки-та ёш боласи билан томоқ важидан ҳам сиқа бошлайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАЖ-КОРСОН, важи корсон Турли хил важлар, баҳоналар. *Важи корсон кўрсатмоқ.*

ВАЖОҲАТ [*а*] *с. т.* **1** Одамнинг бичими, ташқи кўриниши, қиёфаси. *Бу «улфати чор» ичида катта саллали, оппоқ соқолли, лекин важоҳати йигитдай бир кекса киши .. диққатни ўзига жалб этади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Савлат, салобат. *Йўлчи илжайди. У* [*Жўра*] *томон қадам қўйди.— Ҳов, қадимги Йўлчимисан? Важоҳатингдан одам эмас, от ҳам аравани олиб қочади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Руҳий ҳолат, кайфият, ёки қандайдир маъно ифодалайдиган кўриниш; авзо. [*Асриян*] *командирнинг нима мақсадда қолаётганини унинг важоҳатидан уқиб олганди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қанизак қайтиб келганда у* [*Шарофат*] .. *кўзлари чақнаб тикка унинг юзига чанг соладиган бир важоҳатда ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Важоҳати бузуқ** (*ёки хунук*) 1) кайфи бузуқ; 2) нияти ёмон кўринади.

ВАЖОҲАТЛИ *с. т.* Гавдали, барваста. | Савлати зўр, салобатли. *Бир қанча вақтдан буён важоҳатли, саллақаллали уламо, мударрис, аъламлар орасида қолдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАЖҲ [*а*] *эск. кт. айн.* **важ.**

ВАЗА [*р*<*фр*] Мева-чева, ширинлик солиб дастурхонга қўйиладиган идиш. *Бир вазада бандидан янги узилгандек тилла ранг олмалар, иккинчи вазада ҳар биттаси кичикроқ чойнакдай келадиган анорлар.* С. Анорбоев, Оқсой. | Гул қўйиладиган ёки уйларга, жамоат бинолариға зийнат учун қўйиладиган нақшдор, чиройли идиш, кўза. [*Гулнор*] .. *безак учун у ерга, бу ерга қўйилган катта-кичик чиройли хитой вазаларни латта билан яхшилаб артди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАЗЕЛИН [*р*<*фр*] Нефтдан олинадиган ва медицинада, косметикада, техникада ишлатиладиган қуюқ мой. *Хушбўй вазелин.*

ВАЗИР [*а*] **1** *тар.* Баъзи ислом мамлакатларида: подшоҳ ва хонлар саройидаги олий мансаб эгаси. [*Саид Жалолхон*] *талай вақтдан кейин ҳушига келиб, кўзини очди... Ёнида вазири мулла Шамсиддин чўккa тушиб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Башорат. **Вазир(и) аъзам** қ. **аъзам** 1.

2 Баъзи шарқ мамлакатларида министр.

ВАЗИР-ВУЗАРО [*а*] Подшоҳ ва хонлар саройидаги вазирлар ва бошқа катта амалдорлар, аъёнлар.

ВАЗИФА [*а*] **1** Амалга оширилиши, ҳал қилиниши лозим бўлган масала, эришилиши лозим бўлган, кўзда тутилган мақсад. *Коммунистик қурилишнинг буюк вазифалари.*

2 Зиммадаги мажбурият; бурч. *Аҳмаджон командирнинг ҳар қандай буйруғини, таълимга тегишли бўлмаган топшириғини ҳам, уруш майдонидаги жанговар вазифа ўрнида кўриб бажарар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Топшириқ, хизмат, юмуш. *Уй вазифаси.* ▪ *Эртаси куни* [*Элмурод*] *ўз шогирдларига вазифа бериб қўйди-да, аёлларнинг ўқишини кўришга келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *119-тепаликнинг қаршилигини синдириш ва иккинчи эшелон етиб келгунча кўприкни қўлга олиш вазифаси Генрих Грейдер полкига топширилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Умуман иш, юмуш, машғулот. *Анвар гулларни суғориш, ўтларни юлиб, тозалаш вазифаларини ўзи бажарди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Бирор нарса бажарадиган иш; функция. *Сезги аъзоларининг вазифаси. Сонлар вазифасига кўра сифатга яқин бўлади, улар гапда аниқловчи бўлиб келади.* «Ўзбек тили дарслиги».

5 Хизмат лавозими, мансаб, амал. *Директорлик вазифаси.* ▪ *Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *эск.* Муайян иш ёки маълум муддат учун бирор шахсга тайинланган пул, маош. *Вазифангиз қанча? Вазифа тайинламоқ.*

ВАЗИФАДОР [*а*+*ф-т*] *эск.* **1** Мансабдор, амалдор. *У Абдусамад мирзо даврида .. майда вазифадорлардан эди.* Ойбек, Навоий.

2 Маълум миқдорда маош, пул олиб турувчи. *Бухорода хатми кутуб қилиб келган бир «олим» ақалли бир маҳалла имоматига харҳашасиз ўтолмасин-да, .. бир бесавод етим .. ўрдадан фалон тилло вазифадор бўлсин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВАЗИЯТ [*а*] **1** Нарсанинг фазода бошқа нарсаларга нисбатан олиб турган ўрни, мавқеи. *Нуқтанинг вазиятини аниқлаш.* ▪ *Ой ўзининг Ер атрофидаги ҳаракатида Қуёшга нисбатан турли вазиятларни олиб турганлигидан Ойнинг кўриниши ўзгаради.* «Астрономия».

2 Гавда ёки бирор аъзонинг ҳолати, жойланиши, туриши. *Хат ёзишда гавда, қўл ва бармоқларнинг вазияти.* ▪ *Ҳар хил вазият ва турли кайфиятда ўтирган кишиларнинг сон-саноғи йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Қишининг кайфиятини, руҳий ҳолатини, аҳволини ифодаловчи қиёфа, кўриниш, авзо. [*Отабек*] *бояги ярим жиддий вазиятни бузмай сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унсин чаккасига қўлини тираб, ғамгин вазиятда бир дақиқа ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг юраги гупиллаб урар, кўзлари косасидан чиқаёзган, ҳадди сиғса, ҳозир болани ажратиб олгудек вазиятда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Қишининг жамиятда тутган ўрни, мавқеи, нуфузи. *Одамлар устидан хусусий мулк ҳукмрон бўлган, кишининг жамиятдаги вазияти, салмоғи, ҳуқуқи, обрўси унинг мулки билан ўлчанадиган бир замонда инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ташқи шароит; аҳвол; ситуация. *Халқаро вазият.* ▪ *Чернецов ҳар қандай вазиятда ўзини тута биладиган одам ва минг ўлчаб, бир кесадиган раҳбар бўлиши билан бирга моҳир нотиқ ҳам эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қуролли қўзғолон бошланиш вақтида вазият анча оғир эди.* О. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси.

ВАЗМИН [*ф-т*] **1** Оғир вазнли, оғир. *Вазмин тош. Вазмин юк.* ▪ *Нури почапўстин кийиб, вазмин зарбоф паранжини ёпиниб, ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Вазмин тўплардан ерда, самода учган қалдироқларга* [*Николин*] *қулоқ солди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қатта куч талаб қиладиган; машаққатли, қийин. *Вазмин иш. Вазмин йўл.*

3 Ўзини тута биладиган; сипо. *У* [*Элмурод*] *бу вазмин, хушфеъл аёлнинг содда ва бегубор гапларини тинглаганда, энг меҳрибон бир кимсаси олдида ўтиргандай бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Салобатли, салмоқли, бир маромда содир бўладиган. *Вазмин гап. Вазмин овоз.* ▪ *Ўкирар Текстилнинг Мағрур, вазмин гудоги. Узоқ-узоқдан Бўзсувнинг гулдураги.* Ғ. Ғулом. *Батальон вазмин одим билан илгарилаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Ўктам сояда аста юриб кетди, қатор жийдаларнинг эгилган новдалари унинг бошига тегиб вазмин тебранади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВАЗМИНЛАШМОҚ *айн.* **оғирлашмоқ.**

ВАЗМИНЛИК вазмин *с. белги оти.* *Яланғоч теракларнинг шохлари тизилишиб ўтирган қарғаларнинг вазминлигидан эгилган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сийрак соқол, қотма бир чол Элмуродга тикилиб, вазминлик билан: — Гапингиз тўғри, ўғлим. Бу жаҳонда Ленин-дай улуғ зот бўлган эмас,— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАЗМИНЧИЛИК *айн.* **оғирчилик.**

ВАЗН [*а*] **1** Оғирлик, салмоқ. *Юк вазни. Молнинг тирик вазни.* ▪ *Эгамберди, шу буғдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма* Обрў, нуфуз, эътибор, салмоқ. *Салимхон жон-дили билан Саидийни бегонасиратмасликка, ўзи билан бир текисликка қўйишга тиришар ва ҳатто ўзини нодонликка солиб, Саидийнинг вазнини орттирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *ад.* Шеърий сатрда шеърнинг ритм оҳанги ва тузилишини белгиловчи бўғинлар сони ва жойланиши; шеър ўлчовлари. *Аруз вазни. Бармоқ вазни.* ▪ *Шеърлар маълум ўлчовда ёзилади. Шеър ўлчовлари вазн деб аталади.* «Адабиёт хрестоматияси».

4 *муз.* Мусиқа асарида унинг ритм оҳангини ва тузилишини белгиловчи ритмик бирликлар сони ва жойланиши.

ВАЗНДОР [*а+ф-т*] *айн.* **вазнли** 3.

ВАЗНЛИ **1** Маълум оғирликка эга бўлган; салмоқли. *Оғир вазнли курашчи* (*спорт.*).

2 *ад.* Бирор шеърий вазнга эга бўлган, бирор ўлчовда ёзилган. *Аруз вазнли шеър.*

3 *муз.* Оҳангли, оҳангдор.

ВАЙ *айн* **вой** 1—5.

ВАЙ-ВАЙ *айн.* **вой-вой.**

ВАЙВАЯҚ *диал.* Чиябўри.

ВАЙ-ВОЙ *айн.* **вой-вой.**

ВАЙРОН [*ф-т*] **1** Тамомила бузилиб кетган, ер билан яксон бўлган, батамом емирилган, харобага айланган. *Шу ерда бўлганмиш кўҳна Душанба, .. тангадай соя Қўрмаган жазира, қашшоқ, вайрон жой.* Зулфия. *Уч кундан кейин улар келганда қишлоқ вайрон бўлган, баъзи бинолари ҳамон буруқсиб ёнарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Тамомила издан чиққан, хароб, абгор бўлган. *Бир қултум сув учун хонаси вайрон, Қишлоғин тарк этиб адашарди эл.* Ғайратий.

2 *кўчма* Қаттиқ озор топган, ғам-ғуссага ботган, шикаста (кўнгил ҳақида). *Битта экан кўйлаги, Вайрон экан юраги, Яна бир кўйлак кийиш Кеча-кундуз тилаги.* М. Алавия. *Юрагим шув этиб кетди, ичимда: «Менгина ўлай, суриштирмасдан-нетмасдан, бола бечоранинг кўнглини вайрон қилдим-ку» — дедим,— деди Гулчеҳра.* У. Назаров, Ғурур.

ВАЙРОНА [*ф-т*] **1** *от* Вайрон-талқон бўлган жой; хароба, харобазор. *Ватаннинг вайронаси — умрнинг ғамхонаси.* Мақол. ▪ *Санобархон зўр қийинчилик билан жойидан қўзғалди. Вайрона, култепага айланган бошпанасини ташлаб кетиш оғир мусибат эди унга.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *сфт айн.* **вайрон.** *Ғуломжон ҳувиллаб, ўти сўниб қолган вайрона хонада бир зум гангиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Камбағалларнинг ўғил-қизлари ота-оналарига ҳайитга уст-бош қилиб беринг, деб йиғлар, ота-оналарнинг вайрона кўнглини яна бузишар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВАЙРОНАГАРЧИЛИК *айн.* **вайронгарчилик.**

ВАЙРОНГАРЧИЛИК **1** Ҳамма ёқни вайрон-талқон қилиш, емириш, харобага айлантириш.

2 Вайронлик ҳолати, харобалик, харобагарчилик. *Уруш оқибатидаги вайронгарчилик.*

ВАЙРОН-ТАЛҚОН: вайрон-талқон қилмоқ батамом вайрон қилмоқ, ер билан яксон қилмоқ.

ВАЙСАМОҚ **1** Кўп гапирмоқ, жавраморқ. *Кампирнинг жиғи-бийрони чиқди: омбордан олиб чиққан бир сават пахтаси билан чиғириғини кўтариб, вайсаганича уйига кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бемаъни гап қилмоқ, валдирамоқ, алжимоқ.— *Адолатнинг ваъдаси ҳам шамолга учмасмикин? — Э, эзма! Нималарни вайсаяпсан, Адолатни синамабмидинг?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Фолбин узоқ вайсади. Жинларга ялинди, ёлворди, одам кулгисига ўхшамаган бир йўсинда қийқириб кулди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАЙСАТМОҚ вайсамоқ *фл. орт. н.*

ВАЙСАШМОҚ вайсамоқ *фл. бирг. н.*

ВАЙСАҚИ Ҳа деб вайсайверадиган, кўп гапирадиган, кўп гапиришни яхши кўрадиган. *Вайсақи одам.*

ВАҚАНСИЯ [*р<фр<лат*] Бўш ўрин, банд қилинмаган вазифа (идора, муассаса ва ш.к.да). *Вакансия йўқ. Вакансияни эгалламоқ.*

ВАҚАНТ [*р* вакантный] Ҳеч ким эгалламаган, бўш (идора, муассаса ва ш.к. штатидаги вазифа тўғрисида). *Эшонбоев аспирантурани битиряпти, кафедрада вакант ўрин йўқ, борини Акбаров банд қилиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВАҚИЛ [*а*] **1** Бирор киши, муассаса, ташкилот ва ш. к. номидан иш кўришга ваколати бўлган, унинг манфаатларини кўзловчи ва ҳимоя қилувчи шахс. *Қардош республикаларнинг вакиллари.* ▪ *Ёрмат улар* [*мардикорлар*] *билан бирга яшаб, бирга ошаб, бирга ишласа-да, уларга тўнг муомала қилиб, ўзини хўжайиннинг содиқ вакили сифатида кўрсатганидан, ҳаммага ёт кўринар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор давлат ёки ташкилотнинг ваколати билан ўзга элларда унинг номидан иш кўрувчи, унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи лавозимли киши, элчи. *Дипломатик вакил. Мухтор вакил. Вакил тайинламоқ.*

3 Бирор соҳа, ижтимоий группа, жамият ва ш. к.га мансуб киши; намоянда. *Республикамизнинг ҳар бир соҳа вакили шонли 40 йилликни меҳнатда ажойиб ютуқлар билан кутиб олмоқда.* «С. Ўзбекистони», 1964, 17 октябрь.

ВАҚИЛА [*а*] **1** Вакил аёл.

2 Вакила (*хотин-қизлар исми*).

ВАҚИЛЛАМОҚ *айн.* **акилламоқ.**

ВАҚИЛЛИК **1** **вакил** *с. мавҳ. от.* *Вакиллик ҳуқуқи. Вакиллик қилмоқ.*

2 *айн.* **ваколатхона.** *Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг СССР Министрлар Совети ҳузуридаги доимий вакиллиги.*

ВАҚОЛАТ [*а*] Бирор шахс, муассаса, ташкилот, давлат ва ш. к. номидан иш қилиш учун берилган ҳуқуқ, вакиллик ҳуқуқи. *Кенг ваколат. Депутат ўзининг юксак ваколатини сайловчилардан олган.* ▪ [*Имом Сафар бўзчига:*] *Мен сизга мирзодан хизмат сўраб беринг, деб ваколат берган эмас эдим-ку!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВАҚОЛАТЛИ Ваколати бор, вакиллик ҳуқуқига эга бўлган. *Ваколатли муассасалар бўлмаса, демократиянинг, ҳатто пролетар демократиясининг ҳам бўлиши мумкин эмас.* В. И. Ленин, Давлат ва революция.

ВАҚОЛАТНОМА [*а+ф-т*] **1** *эск.* Ишонч қоғози; тилхат.

2 Вакиллик ҳуқуқини берувчи ҳужжат, ваколат, ишонч ёрлиғи.

ВАҚОЛАТХОНА [*а+ф-т*] Бирор давлат томонидан ўзга ерда таъсис этилган ва унинг манфаатларини кўзлаб иш кўрадиган муассаса. *СССРнинг чет элдаги мухтор ваколатхонаси. Савдо ваколатхонаси.*

ВАҚУУМ [*р<лат*] *физ., тех.* Ҳаво ёки газнинг герметик берк идишдаги ғоят сийраклашган ҳолати.

ВАҚЦИНА [*р<лат*] Юқумли касалликларнинг олдини олиш ва даволаш учун ишлатиладиган эм дори. *Вакцина билан эмлаш.*

ВАЛ [*р*] *тех.* Турли машина ва механизмларда ўз ўқи атрофида айланадиган ва ўзига ўрнатилган деталга айланма ҳаракат ва куч узатадиган деталь; ўқ.

ВАЛАД [*а*] **1** *с. т. эск.* Шариат йўли билан никоҳланмаган ота-онадан туғилган бола; ҳароми. **Валади зино** *айн.* **валад** 1.

2 *сўк.* Безори, зумраша, шумтака.

ВАЛАҚИСАЛАНГ *с. т.* Ўта кетган беғам, бепарво; иш ёқмас. | Хумпар, девона. [*Абдурайим:*] *Кўздан қолдингми, валакисаланг, колхозимизнинг бўрдоқига боқилган олди қўйлари-ку.* «Муштум», 1960, № 4.

ВАЛАҚЛАМОҚ Гап сотмоқ, сафсата сотмоқ, бўлар-бўлмас гап билан вақтни олмоқ. *Жўна, ишингдан қолма, бекорчи валақлашга вақтим йўқ.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Валақлаб юрмоқ** тентираб, дайдиб юрмоқ, бекор юрмоқ.

ВАЛАҚЛАШМОҚ валақламоқ *фл. бирг. н.*

ВАЛДИРАМОҚ *с. т.* Бўлар-бўлмас гапларни гапиравермоқ, оғзига келганини сўзламоқ, алжирамоқ.— *Укамиз Салим,— деди Ҳакимбойвачча,— оғзига нима келса, шуни валдирайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАЛДИРАТМОҚ валдирамоқ *фл. орт. н.*

ВАЛДИРАШМОҚ валдирамоқ *фл. бирг. н.*

ВАЛДИРВАСАР Гап-сўзининг тайини йўқ; бетайин, думбул.

ВАЛДИРВОҚИ *айн.* **валдирвасар.**

ВАЛЕНТЛИ *хим.* Муайян валентлик хусусиятига эга бўлган. *Икки валентли химиявий элемент.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ВАЛЕНТЛИК *хим* Бирор элемент атомининг бошқа элемент атомлари билан бирика олиш қобилияти.

ВАЛЕРЬЯНКА [*р*] Валериана ўсимлигининг илдизидан эфир ёки спиртда тайёрланган, асабни тинчлантириш учун истеъмол қилинадиган дори.

ВАЛИАҲД [*а*] Тахт вориси. *Хон ўй дарёсига ғарқ бўлди: «Кимни валиаҳд қилай? Шуними? Катта ўғилларим бир-бирлари билан уришмасмикинлар, тахт талашмасмикинлар?»* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАЛИЙ [*а*] *дин.* Худонинг гўё бўлажак ҳодиса, воқеаларни олдиндан айтиш, ғойибдан хабар бериш қобилиятига эга бўлган энг севимли, энг азиз бандаси; авлиё. *Одамлар Султон девонани «оташнафас» валий деб мақташар эди. Ўша нодон, алданган кишиларнинг мақтаб .. юрган «соҳиби каромати» бир алжиллаб ўтирган банги экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВАЛИК [*р*] *тех.* Қичкина вал, валча.

ВАЛИНЕЪМАТ [*а*] *эск.* 1 Ўзига қарам кишиларни моддий жиҳатдан таъминлаб турувчи, уларга неъмат берувчи шахс.— *Бу киши менинг валинеъматим, пирим бўлади,— жиддий жавоб берди* [Салимга] *Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мулла Абдураҳмон ҳам валинеъмати бўлган Анварнинг риоясини унута ёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Олиҳиммат, сахий одам, хайр-саховатли, кўли очиқ одам.

ВАЛИШ [*ф-т*] *диал* Ишком.

ВАЛЛАМАТ [*а* вали + неъмат] 1 *с. т. айн.* **валинеъмат** 1.

2 *с. т.* Ўз меҳнати синмаган нарсаларга, бировникига сахийлик, хўжайинлик қилаверадиган одам; эррайим.

3 Оқсоқол, бошлиқ, амалдор. *Қабул қилмай валламатнинг сўзини Номард Аваз бермас бўбди қизини.* «Равшан». *Юртнинг валламатини чақир.* Ойбек, Навоий.

4 *фольк.* Йигит, сарбоз. *Баҳодир олиб кетди ул неча валламатим, Ўйласам, қолмайди танда тоқатим.* «Алпомиш».

ВАЛЛОҲ(И) [*а*] *дин.* Худо ҳақи, азбаройи худо. *Бунда қандай маъно бор? Валлоҳи тушунмайман!* Ойбек, Навоий.

♦ **Валлоҳи аълам** худо билади; эҳтимол, балки, бўлса керак, оббаҳолам. *Насриддин афандидан бир киши сўради: — Аълам почча, қуръоннинг устида бит ўлдирса, нима бўлади? Афанди чуқур мулоҳазадан кейин: Валлоҳи аълам «қирс» этади,— деди.* «Латифалар».

ВАЛЬС [*р*<*фр*] 1 Одатда жуфт-жуфт бўлиб, уч тактда бир айланиб оҳиста даврa олиб ўйналадиган равон ва вазмин рақс ва шу рақс музикаси.

2 Уч чоракли музика асари.

ВАЛЮТА [*р*<*итал*] Бирор мамлакатда қабул қилинган пул системаси ва шу мамлакатнинг пул бирлиги (мас., сўм, доллар, франк).

ВАНАДИЙ [*р*] Химиявий элемент, кумуш ранг қаттиқ, мўрт металл.

ВАНГ-ВАНГ *айн.* **анг-анг.**

ВАНГИЛЛАМОҚ *айн.* **ангиллamoқ.**

ВАННА [*р*] 1 Чўмилиш учун белгиланган махсус узун тос. *Сирланган ванна. Ваннада чўмилмоқ.* | Техникада ҳар хил эритма, суюқлик ва ш. к. солиш ёки турли процесслар олиб бориш учун белгиланган идиш.

2 *кўчма* Баданни сув, ҳаво ёки офтоб таъсиридан баҳраманд қилиш йўли билан даволаниш. *Қуёш ваннаси. Ҳаво ваннаси. Ванна қабул қилмоқ.*

ВАННАХОНА [*р*+*ф-т*] Ванна ўрнатилган уй, хона.

ВАНҒ *рвш., с. т. салб.* Авжида, баравж.— *Турмуш ванғ дегин ҳали,— деди Элмурод истеҳзоомиз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ванғ бўлмоқ** ҳанг-манг бўлмоқ, ҳайрон қолмоқ. *Мен шундоғ оғзим очилиб ванғ бўп қолдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАНҒИЛЛАМОҚ Шовқинли баланд овоз чиқазмоқ (ҳаракатдаги нарсалар ҳақида). *Трамвай ванғиллаб кетаётир. Самолёт ванғиллаб учиб юрибди.* ▪ *Машинанинг* [*граммофоннинг*] *қулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур ванғиллайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Сув ванғиллаб оқаётир** сув тез варилаб оқаётир.

ВАНҒИЛЛАТМОҚ ванғилламоқ *фл. орт. н. Дониёрбеков автоклубнинг радиокарнайини дам олувчилар томонга қаратиб ванғиллатиб юборди.* И. Раҳим, Тақдир.

ВАРАНГЛАМОҚ Қаттиқ титроқ товуш чиқармоқ. *Варварак варанглайди.* ▪ *Азмиддин чўнтагидан наганини олишга улгурди. Ўқ варанглади.* Ҳ. Гулом, Машъал.

ВАРАНГЛАТМОҚ варангламоқ *фл. орт. н. Овчи варанглатиб ўқ узди.* ▪ [*Элмурод*] *«Бир варанглатиб қўйиб қолайми» деган фикрда милтиқни секин тошлар орасидан чиқарди, лекин тепкисини босмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАРАСА [*а*] *эск. кт.* Ворислар, мерос эгалари, мероскўрлар.

ВАРАҚ [*а*] 1 Маълум шакл ва ўлчамдаги қоғоз ёки бошқа бирор юпқа нарса. *Бир варақ қоғоз.* ▪ *Куйинг жўшқин, созинг ўйноқ, шу қадар майин, Завқ селоби хаёлимда зар варақ очар.* Ғайратий. | Китоб, дафтар ва ш. к.нинг ҳар икки саҳифаси. *Дафтарнинг уч вараги. Календарь варағида — 9 май.* ▪ *Маҳкам қўлидаги планнинг бир варағини жойига қўйишни ҳам унутиб, сапчиб ўрнидан турди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кўчма* Давр, саҳифа. *Тарих вараги.* ▪ *Улуғ Октябрнинг шонли қирқ йили Тарихлар яратган арафасида Устодни йўқлайди советлар эли Ҳар соат, ҳар варақ ғалабасида.* Ғ. Ғулом.

♦ **Ўн варақ ўтади** *салб.* ўн чандон ошиб тушади. *Эзмаликда сен ундан ўн варақ ўтасан.*

ВАРАҚА [*а*] 1 Оммага тарқатиш учун мўлжалланган муҳим материал босилган қоғоз. *Агитация варақаси* ▪ *Қудрат ота шу ерлик халқ йиғилари орасида революцион варақалар мазмунини ўз тилида тушунтириб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Турлича маълумотлар ёзиш учун белгиланган расмий бланк, қоғоз варағи. *Ижро варақаси. Кадрларни ҳисобга олиш учун шахсий варақа. Қасаллик варақаси. Контрол варақа. Сўроқ варақаси. Варақа тўлдирмоқ.*

ВАРАҚ-ВАРАҚ I Жуда кўп варақлардан иборат бўлган, варағи кўп. *Варақ-варақ қоғоз.* ▪ *Бой акамлар доим айши-ишратда, қўш-қўш хотин. Пул десанг варақ-варақ, тилла десанг хумлари тўла.* Ойбек, Болалик.

ВАРАҚ-ВАРАҚ II *такл. с.* Қайнаётган ёки оқаётган суюқлик товуши ҳақида. *Варақ-варақ қайнамоқ. Варақ-варақ қайт қилмоқ.*

ВАРАҚИ [*ф-т*<*а*] Юпқа ёйилган ёғли хамир ичига қийма солиб ёғда пиширилган сомса. *Офтоб ойим варақи пиширишдан бу кунги меҳмоннинг ун-ча-мунча киши бўлмаганлигини билди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАРАҚЛАМОҚ I Китоб, дафтар ва ш. к.нинг варақларини бирма-бир очмоқ. *Ботирали қизнинг дафтарларини чироққа яқинроқ тутиб, бирма-бир варақлаб кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Янги бир китобни варақлагандай, Кунлар ўтади-ю юз очар баҳор.* Ё. Мирза.

ВАРАҚЛАМОҚ II Варақ-варақ, бақир-буқир овоз чиқармоқ (қайнаётган ёки оқаётган суюқлик ҳақида). *Арықда сув варақлаб оқаётир.* ▪ *Эргашев пулемётидан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнаб кетди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ВАРАҚЛАНМОҚ варақламоқ I *фл. мажҳ. н.*

ВАРАҚЛАТМОҚ I **варақламоқ** I *фл. орт. н.*

ВАРАҚЛАТМОҚ II **варақламоқ** II *фл. орт. н. Саҳро қуёшининг қирқ даражали яллиғи устига моторнинг оловли нафаси радиаторни икки марта варақлатиб қайнатиб юборди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ВАРАҚЛАШМОҚ варақламоқ I *фл. бирг. н.*

ВАРАҚЛИ Варақлари бор, маълум миқдордаги варақдан иборат бўлган. *Юз варақли китоб. Ўттиз варақли қўлёзма.*

ВАРВАР [*р*<*грек*] *тар.* Қадимги грекларда ва римликларда чет эллик киши, бошқа эл одами.

ВАРВАРАК *айн.* **варрак.**

ВАРВАРИЗМ [*р*] *лингв.* Бошқа бир тилдан олинган ёки бошқа бир тилдаги сўзлар ва ибораларга тақлидан ясалган, ўзлаштирувчи тилга хос бўлмаган сўзлар ва иборалар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ВАРВАРЛИК Маданиятга душманлик, жоҳиллик, жаҳолатпарастлик. *Социалистлар халқлар ўртасидаги урушларни варварлик ва ваҳшийлик иши деб ҳамавақт қоралаб келдилар.* В. И. Ленин, Социализм принциплари ва 1914—1915 йиллардаги уруш.

ВАРИАНТ [*р*<*лат*] Проект, план, илмий, бадиий, адабий асар, машина ва ш. к.нинг бошқача ишланган тури, бошқа хил ишланган нусхаси. *Икки вариантда тайёрланган проект.* «*Алпомиш*» *достонининг Фозил шоирдан ёзиб олинган варианти.*

ВАРИЛЛАМОҚ 1 Узлуксиз шарқираган овоз чиқармоқ, шарқирамоқ (тез оқар сув ҳақида). *Қор эриб, тунука тарновлардан сув вариллаб оқа бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Гуриллламоқ, гулдурамоқ. *Тракторлар гуриллаб, вариллаб, майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ВАРИЛЛАТМОҚ **варилламоқ** *фл. орт. н.*

ВАРРАК Бир тахта қоғозга қамиш ёки савағич чўпларини белгили тартибда ёпиштириб ясалган ва шамолда ип қўйиб учириладиган ўйинчоқ; варварак. *Варрак учирмоқ.* ▪ *Шамол келмас, кўтарилмас дака варрагим, Дардаракдай типирчилар, тошар юрагим.* F. Ғулом. **Дака варрак** гир урмай, шох ташламай учадиган варрак. **Лайлак варрак** *қ.* **лайлак.**

ВАСВАСА [*а*] 1 Қишининг эс-ҳушини олиб қўядиган, телбаликка соладиган савдо. *Уруш васвасаси.* ▪ *Ғуломжон севги васвасасига учганини, шаънига яраша маган қилиқ қилганини энди англади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қишини йўлдан оздирадиган гап, хатти-ҳаракат, иғво ва ш. к. [*Юсуфбек ҳожи Отабекка:*] *Қайин отангдан, мени қувлади, деб кўнглинг олинмасин, чунки бу бечора ҳам бир шайтоннинг васвасаси билан бу хатога тушган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Зиёдилла*] *қоғоз-қаламни қўлга олганда яна шайтон васваса қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Ҳаяжонга, ваҳимага соладиган ўй-фикрлар, хаёллар. *Таъқиб васвасаси.* ▪ [*Юсуфбек ҳожи:*] *Золим кишилар орасида кекса отасини, муштипар онасини кўролмай дунёдан кетдимикин? — Мана шундай минг турли васвасалар ичида қаршисидаги Азизбекни ҳам унутмоқда эди.* А Қодирий, Ўтган кунлар. **Васвасага солмоқ** 1) *айн.* **васваса қилмоқ** *қ.* **васваса** 2. — *Шайтон васвасага соляпти. Бири телефон қил деса, иккинчиси ҳовлиқма деятганга ўхшайди,— деди Эгамберди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари; 2) ваҳимали ўй-фикрларга, хаёлларга олиб кетмоқ, ваҳимага солмоқ. *Кумушнинг бу ҳоли* [*ҳамиша маъюслиги*] *бечора онанинг юрагини эзар, юз хил васвасаларга солар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Васвасага тушмоқ** ваҳимали ўй-фикрларга, хаёлларга бормоқ, ваҳимага тушмоқ. «*Қулоқларнинг мол-мулки колхозга олинар эмиш*» *деган гаплардан кейин Мамасаид Олахўжадан ҳам ортиқроқ васвасага тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАСВОС [*а*] Бошига бирор савдо тушиб ёки бирор нарсага ортиқ даражада берилиб эс-ҳушидан озган; савдойи. *Васвос одам.*

ВАСИЙ [*а*] Вояга етмаган етим болаларга ғамхўрлик қилишни ва уларга мерос қолган мол-мулкка (болалар вояга етгунча) қараб туришни ўз устига олган шахс; маънавий ота.

ВАСИЯТ [*а*] 1 Марҳумнинг ўз яқинларига айтиб ёки ёзиб қолдирган топшириғи, истаги, насиҳати. *Ўқиш .. ширинг, истаги, насиҳати. Ўқиш .. Уни ўзим жондан истаганим каби, отамнинг ҳам охирги нафасида менга қилган бирдан-бир васияти шу эди.* Айний, Эсдаликлар. *Афанди ўғлига васият қилди: — Мен ўлсам, эски нарсадан кафан қилиб, гўрга қўйинглар.* «Латифалар».

2 Буюк зотнинг ёки ота-боболарнинг ўз издошларига, авлодига айтиб ёки ёзиб қолдирган ўгити, панд-насиҳати, кўрсатиб кетган йўл-йўриғи. *Коммунистик партия Ленин васиятларига амал қилиб, аввал қалоқ бўлган халқларнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тез ривожланишига алоҳида аҳамият берди.* «Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки». *Русия, Русия, азиз Русия, Бизга оталардан қолган васият: «Йўлдошинг агар русдир, Билки, йўлинг дурустдир».* Шайхзода.

ВАСИЯТНОМА [*а*+*ф-т*] Ёзма васият; васият тексти ёзилган қоғоз, ҳужжат. *Васиятномани тасдиқламоқ.*

ВАСИҚА [*а*] *эск. юр.* 1 Мол-мулк сотиб олганлик ҳақидаги расмий ҳужжат; кўпчик. *Ўз уйимга ўзим кира олмайман. .. Ўз уйим. Васиқам бор.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сотувчи ва олувчи ўзаро келишганларидан кейин .. қозихонага бориб васиқа қилиб, қозикалонга тегишли муҳронани бериб, муҳр босдиргандар.* Айний, Эсдаликлар.

2 Шахсий гувоҳнома, ҳужжат. *Маждиддин .. муҳрлар босилган бир тахта қоғоз чиқариб: «Мана бу сизнинг васиқангиз».* Ойбек, Навоий.

♦ **Васиқаси йўқ** *с. т.* бетайин, бебурд одам ҳақида. *Дийдаси қаттиқ бек ва унинг васиқаси йўқ яқинлари учун масала аён.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ВАСИҚАЛИ Эгалик ҳақида тегишли ҳужжат билан расмийлаштирилган; керакли хат-ҳужжатга, васиқага эга бўлган. *Васиқали жой.* ▪ [*Бобомирза*] *ёшлигидаёқ отасининг васиқали вориси бўлиб қолди.* И. Раҳим, Тақдир.

ВАСЛ [*а*] *кт.* Ёрга эришув, ёр билан учрашув. *Гар вафо бўлмаса, васл бегумон бўлмас эди.* С. Абдулла. [*Анвар*] *ишқ давоси авом ўйлаганча васл эмас — ҳажрдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Васлини кўрсатмоқ** дийдорини, жамолини кўрсатмоқ, кўринмоқ. *Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тараҳҳум айласун ул шўхи жонон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **Ёр васлига етишмоқ** (*ёки эришмоқ*) ёр билан дийдор кўришмоқ.

ВАССА [*ф-т*] *бнк.* Иморатнинг тўсинлари устига зич қилиб кўндаланг териладиган, бир томони ясси, иккинчи томони дўнг, калта таёқча; тоқи. *Васса ўрнига орасини очиқ-очиқ қилиб эгри-бугри тараша терилган .. пастаккина қоронғи чойхонада .. самоварчи чойнакка янги чой дамлаб олиб келди.* Ш. Ризо, Қор ёғди — излар босилди.

ВАССАЖУФТ [*ф-т*] *бнк.* Тўсинлари устига зич қилиб васса териб қурилган. *Вассажуфт иморат.* ▪ *Эринмай устунларига нақш солибди, кўчма қироатхонанинг китоблари учун жовон ясабди, шипини вассажуфт қилиб, қадимги бўёқларда безабди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ВАССАЛ [*р*<*лат*] 1 Ўрта асрларда: Ғарбий Европада йирик феодалга тобе бўлган кичикроқ феодал.

2 *кўчма* Қарам, тобе одам ёки давлат. *Империализм вассаллари.* ‖ *Вассал давлат.* ▪ *Амударёнинг ўнг қирғоғидаги Тўрткўл, Шобоз, Нукус шаҳарларидан тортиб, то Орол денгизига қадар Россияга ўтган, Хева хонлиги эса оқподшонинг вассалига айлантирилган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАССАЛОМ [*а*] 1 *унд. с.* Гап тамом, гап шу, бошқа гап йўқ, бошқа гап бўлиши мумкин эмас. *Сен ҳеч қаерга бормайсан, вассалом.* ‖ Қифоя, бас, етарли. *Орқасидан бир тош юмалатиб юборсанг вассалом, тош ўз ишини қилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *модал с.* Бўлган турғани шу, бошқа нарса йўқ. *Мана гўжа ҳам тайёр. Унда на ёғ бор ва на бир бурда гўшт. Жўҳори, сув, туз — вассалом.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАСФ [*а*] 1 *эск. кт.* Оғзаки таъриф, тавсиф.

2 Мақтов, мадҳ.

ВАТАН [*а*] 1 Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг граждани ҳисоблаган мамлакат; она юрт. *Она ватан. Улуғ ватан. Социалистик ватан.* ▪ *Ватанни ҳимоя қилиш СССР ҳар бир граждани нинг муқаддас бурчидир.* «СССР Конституцияси».

2 Қишининг туғилиб-ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр. *Булбул чаманни севар, одам — ватанни.* Мақол. ▪ *У* [*Бектемир*] *узоқ ватани, ота-онаси, сермеҳнат, серташвиш, ҳамма вақт болаларнинг қий-чуви билан тўлган катта оилани ва колхозни эсларди.* Ойбек, Куёш қораймас.

3 Турар жой, бошпана, маскан, уй. *Тўра кафангадо қилмоқчи, ватандан жудо этмоқчи* [*деди Пирнафас ака хотинига*]. Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАТАНГАДО [*а*+*ф-т*] Ватандан кечиб ўзга элларда дарбадар юрувчи; қочқин. *Ажаб ҳол! Ҳатто бир сиқим тупроқ ҳам ватангадонинг кўз ёши ўз бағрига сингишини истамайди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Сен ҳали бутун Россия халқининг нафратига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

учраб, ватангадо бўлиб ўлиб кетасан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ВАТАНДОШ [*а*+*ф-т*] Ватани бир, бир мамлакатда туғилиб ўсган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Фурқат чет элда яшаган йилларида ватани ва ватандошлари билан доимо алоқада бўлди.* «Ватан адабиёти».

ВАТАНЛИ Турар жойга, бошпанага эга бўлган; уйли-жойли. *Ватанли бўлмоқ.*

ВАТАНПАРВАР [*а*+*ф-т*] Ўз ватанини, халқини чексиз севувчи, ватан манфаатлари учун жонбозлик кўрсатувчи.

ВАТАНПАРВАРЛИК 1 **ватанпарвар** *с. белги оти.*

2 Ватанпарварларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Ватанпарварлик бурчи.*

ВАТАНФУРУШ [*а*+*ф-т*] Ўз ватанини, халқини сотувчи, ўз ватанига, халқига хиёнат қилувчи; сотқин, хоин. *Шиддат билан команда берди у* [*Фрунзе*] *..— Ўз юртини империалистларга сотган ватанфуруш хоинларга қарши, ўт!* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАТАР [*а*] *мат.* Айлананинг икки нуқтасини туташтирувчи тўғри чизиқ кесмаси.

ВАТЕРЛИНИЯ [*р*<*голл*] Кемага нормал юк ортилганда унинг сувга қанчалик ботиши мумкинлигини кўрсатувчи горизонтал чизиқ.

ВАТЕРМАШИНА [*р*<*инг л*] Ип газлама тўқийдиган машина.

ВАТЕРПАС [*р*<*голл*] Бинокорлик, дурадгорлик ишларида сатҳнинг горизонтал ҳолатини текшириб кўриш учун ишлатиладиган асбоб; адилак.

ВАТЕРПОЛИСТ [*р*] Ватерполо ўйинида қатнашувчи спортчи.

ВАТЕРПОЛО [*р*<*инг л*] *спорт.* Сувда тўпни қўл билан уриб, рақиб дарбозасига киритишдан иборат спорт ўйини.

ВАТЕРЧИ Ватермашинада ишловчи ишчи.

ВАТИ-ҚУТИ *с. т.* Сўзининг тайини йўқ, валдирвасар, валдирвоқи, думбул.

ВАТИН [*р*] Иссиқ кийимнинг авраси билан астари орасига солинадиган, сийрак тўқилган сермомиқ трикотаж мата.

ВАТМАН [*р*<*инг л*]: **ватман қоғоз** чизма чизиш ва расм солиш учун ишлатиладиган юқори навли қалин оқ қоғоз.

ВАТТ [*р*<*инг л*] *физ.* Электр қувватининг ўлчов бирлиги.

ВАТТМЕТР [*р*] *физ.* Электр токининг қувватини ўлчайдиган асбоб.

ВАФЛИ [*р*] Шакар, қаймоқ, тухум қўшиб пиширилган усти катак-катак печенье. [*Иноят*] *патнисдан вафли кўвачали мороженоелардан бирини олди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ВАФО [*а*] Ерга, дўстга, яқин кишиларга садоқат; ўз аҳд-паймонини муқаддас тутиш, сўзда, ваъдада қатъий туриш. *Яхшидан вафо — ёмондан жафо.* Мақол. *Ваъдага вафо — марднинг иши, ваъдасиз — субутсиз киши.* Мақол. ▪ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди.* Ҳамза. **Вафо қилмоқ** 1) содиқ турмоқ, садоқат кўрсатмоқ. *«Мен унга Умри тўғрисида билганларимни айтдим, сўзимнинг охирида ўз эрига вафо қилмаган хотиндан вафо кутма»,— дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) кунига ярамоқ, асқатмоқ. *Не қилайким дунё вафо қилмади, Вафо эмас қатра шафқат қилмади.* Ҳ. Шамс. **Ваъдага вафо қилмоқ** ваъдаси устидан чиқмоқ, ваъдани ўрнига қўймоқ, лафзида турмоқ. *Ваъдага вафо қилмоқ Мардларга хос фазилат.* Ғайратий.

ВАФОДОР [*а*+*ф-т*] Ўз аҳд-паймонини муқаддас тутувчи, сўзида, ваъдасида қатъий турувчи; содиқ. *Вафодор ёр. Вафодор дўст.* ▪ *Аниқ билдим менга кўнгли бор экан, Икки йилдан бери интизор экан, Ҳақиқат Нигор қиз вафодор экан.* «Нигор ва Замон». | Эгасига содиқ, эгасига берилган (ит ҳақида). *Икки тозим эди она, вафодор, Душман келса бўлар эди баробар.* «Рустамхон».

ВАФОДОРЛИК 1 **вафодор** *с. белги оти.*

2 Вафодор кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Вафодорлик қилмоқ.*

ВАФОЛИ *айн.* **вафодор.**

ВАФОСИЗ Вафоси йўқ, бевафо. *Вафосиз одам.* || *Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ▪ [*Гуломжон устага:*] *Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАФОТ [*а*] *юқ. усл.* Ўлим, ажал. *Солиҳ маҳдум отасининг вафотида йигирма ёшлик талаба эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бугун Гулнор вафотининг саккизинчи куни.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Вафот қилмоқ** (*ёки этмоқ*) ўлмоқ, оламдан ўтмоқ. *Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАХЛИК *с. т.* Эртa, барвақт. *Вой боламей, вахлик келадиган кунинг ҳам бўлар экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ВАХТА [*р*<*голл*] 1 Кемада посбонлик, навбатчилик; навбатда, постда турган смена.

2 *кўчма* Бирор муҳим воқеа ёки байрам шарафига энг юксак меҳнат кўрсаткичларига эришиш учун кураш, ижтимоий мусобақани авж олдириш формаларидан бири. *Май олди вахтаси. Тинчлик вахтаси.*

ВАХТЁР [*р*<*голл*] Муассасаларда навбатчи, қоровул.

ВАШИЛЛАМОҚ *айн.* **вишилламоқ.**

ВАЪДА [*а*] Ихтиёрий равишда зиммага олинган мажбурият ва уни адо этиш ҳақида берилган сўз; лафз. *Қуруқ ваъда. Чин ваъда.* ▪ *Ваъда осон, лекин гап ваъдага вафода.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Тўқсонов жўнаётганида муаллимни алмаштириш тўғрисидаги ваъдаси билан Тожибойни қаттиқ ишонтириб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўрмонжонга, Бутабойга, Қанизакка кўпдан-кўп салом айтди ва «Қўшчинорга ишга ҳафта ичи, яъни ваъдасидан бурунроқ боришини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ваъда бермоқ** *айн.* **ваъда қилмоқ** 1. *Гуломжон кечқурун келишига ваъда бериб, Ольга Петровна билан чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ваъда олмоқ** бирор ишнинг, мажбуриятнинг бажарилиши ҳақида сўз олмоқ. [*Юсуфбек хожи Зайнабга:*] *Жуда тўғри гапирдинг, болам, сендан олган ваъдани ундан* [*Кумушдан*] *ҳам оламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ваъда қилмоқ** 1) бирор ишни, вазифани адо этиш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ; 2) бирор нарса бериш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Фотима ваъда қилинган гапни кутар, Элмурод эса, нимадан, қандай бошлашни билмай, мувофиқроқ сўз қидирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ваъдага вафо қилмоқ** *қ.* **вафо. Ваъдада турмоқ** берган ваъдасини бажармоқ, лафзида турмоқ. **Ваъдадан қайтмоқ** *айн.* **ваъдани бузмоқ. Ваъдани бузмоқ** лафзини ютмоқ, берган сўзидан, ваъдасидан қайтмоқ. **Ваъданинг устидан чиқмоқ** *айн.* **ваъдага вафо қилмоқ** *қ.* **вафо.**

ВАЪДАБОЗ [*а*+*ф-т*] *салб.* Қуруқ ваъдалар бераверадиган, ваъдабозликни яхши кўрадиган. *Ваъдабоз одам.*

ВАЪДАЛАШМОҚ Бир-бирига ваъда бермоқ, бир-бири билан аҳд-паймон қилмоқ, сўзни бир жойга қўймоқ. [*Отабек устага:*] *Туякашлар билан Андижонда бу кунга учрашиш учун ваъдалашган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАЪДАСИЗ Ваъдасида, лафзида турмайдиган; субути йўқ, субутсиз. *Ваъдасиз одам. Ваъдага вафо — марднинг иши, ваъдасиз — субутсиз киши.* Мақол.

ВАЪЗ [*а*] *эск.* 1 Диний ақидаларни халққа, қавмга тушунтиришга, тарғиб қилишга қаратилган нутқ. *Орадан уч кун ўтиб, намоз жумадан кейин Абдуваққос эшон ваъз айтибди, газотга фатво берибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Доклад; лекция; нутқ. [*Охунбобоев*] *мажлис қиладилар, ваъз айтадилар дейишди .. Ҳаммамиз бордик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Насиҳатомиз ёки агитацион нутқ; панд-насиҳат, ўгит. *Мажлисда озиқ-овқат развёрсткаси ҳақида ваъз айтади-ю, уйида шолини ўрага кўмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВАЪЗБОЗЛИК *айн.* **ваъзхонлик** 2.

ВАЪЗГЎЙ [*а*+*ф-т*] *айн.* **ваъзчи.**

ВАЪЗ-НАСИҲАТ *айн.* **ваъз** 3. *Халқ подшо амалдорларининг: «Мардикорлар фақат фронт орқасидаги ишларнигина бажаради .. деган ваъз-насиҳатларига ишонмас эди».* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ВАЪЗХОН [*а*+*ф-т*] *айн.* **ваъзчи.**

ВАЪЗХОНЛИК 1 Диний мазмундаги агитацион нутқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *салб.* Амалий, конкрет иш ўрнига ҳа деб нутқ сўзлайвериш, қуруқ гап сотиш, ҳамма ишни оғизда битириш. *Ҳар кунги ваъзхонликдан бир кунги жонбозлик яхши.* Мақол. ▪ *Пропаганда ишларида дабдабабозликка, ваъзхонликка, расмиятчиликка қатъиян барҳам бериш лозим.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 222.

ВАЪЗЧИ *эск.* Ваъз айтувчи, нутқ сўзловчи; воиз.

ВАҚ-ВАҚ *тақл. с.* Қурбақанинг сайраши ҳақида. **Вақ-вақ қилмоқ** 1) вақирламоқ, вақир-вақир сайрамоқ; 2) *кўчма* маза-бемаза гап қилмоқ, валақламоқ.

ВАҚИЛЛАМОҚ *айн.* **вақирламоқ.**

ВАҚИР-ВАҚИР *тақл. с.* Қурбақанинг тўхтовсиз сайраши ҳақида.

ВАҚИР-ВУҚУР *айн.* **вақир-вақир.**

ВАҚИРЛАМОҚ 1 «Вақ-вақ» қилмоқ, «вақир-вақир» сайрамоқ. *Қурбақалар вақирлади.*

2 *айн.* **биқирламоқ.** *Декча бир неча дақиқа вақирлаб қайнади-ю, ўт пасайиши билан яна жимиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Маза-бемаза сўз қилмоқ, валақламоқ, валдирамоқ, вайсамоқ. *Мингбоши хотинини жеркиб ташлади. — Уч талоқ қўйиб кетибди-ку, энди дидингдагини топиб берарсан, кўп вақирлайверма!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАҚИРЛАШМОҚ вақирламоқ 1, 3 *фл. бирг. н.*

ВАҚО [*а*]: **ҳеч вақо йўқ** ҳеч нарса йўқ.

ВАҚТ [*а*] **1** Замоннинг асрлар, йиллар, соатлар, минутлар ва ш. к. билан ўлчанадиган ва объектив борлиқда юз бериб турувчи воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг қанча давом этишини билдирадиган бўлаги. | Шу замон бўлагининг ўлчови ёки ўлчов системаси. *Қуёш вақти. Москва вақти билан соат тўққиз. Маҳаллий вақт билан соат ўн.*

2 Соат, кун, ой, йил ва ш. к.нинг узлуксиз ва изчил алмашинувида бирор мақсад учун белгиланган ёки бирор мақсад учун фойдаланиши мумкин бўлган муддат оралиғи; фурсат. *Вақтни қўлдан бермоқ. Вақтдан ютмоқ. Вақтдан тўғри фойдаланмоқ. Вақтинг кетди — бахтинг кетди.* Мақол. | Умуман бирор иш, воқеа, ҳодиса ва ш. к. содир бўлган ёки бўладиган фурсат оралиғи. *Операция вақтида беморга наркоз бермоқ.* ▪ *Бу нарса Аҳмаджоннинг хотирида бор эди, дарров жавоб берди: — Қишда, мудофаада ётган вақтимизда, ўртоқ полковник.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Кундалик асосий машғулотдан ташқари бирор ишга, машғулотга сарфланиши мумкин бўлган бўш фурсат. *Бугун кинога боришга вақтим йўқ.* ▪ *У, ҳамма қишлоқ болалари каби, ёшликдан меҳнатга киришган бўлса-да, .. ўйинларга ҳам вақт топар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор иш бажариладиган ва одат ҳукмига кирган пайт, маҳал. *Нонушта вақти. Овқат вақти. Иш вақтида — айёр, ош вақтида тайёр.* Мақол. | Бирор иш учун қулай фурсат. [*Абдураҳмонбой:*] *Қудрат, ҳозир гапнинг вақти эмас.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Вақти келиб** (*ёки* **келганда**) пайти, хонаси, кези келганда. **Вақтида** *ёки* **ўз вақтида** белгиланган ёки қулай пайтда, ўз маҳалида. *Ишни вақтида қилиш керак. У дарсларини вақтида тайёрлади.* ▪ *— Жуда вақтида келдингиз, ука,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тез вақтда** яқин фурсатда, яқин келажакда. **У вақт(да)** 1) у пайтда, ўша кезларда.— *Қачон кетган? — деди Элмурод.— Анча бўлди. Мен кичкина бола эдим. У вақт босмачилар бор эди,— деди Давлатёр*; 2) у ҳолда, ундай бўлса. *Агар Йўлчи Нурининг уйига кетиб қолса, у вақт* [*Гулнор*] *нима қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умуман пайт, фурсат, он, кез, дам.— *Бу маъқул...,— ўйлаб жиддий равишда гапирди Қоратой,— сан бундай қил, ҳозир бориб ёт, чарчагансан, вақт ҳам алла-палла бўлиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Кун, ой, йил ва ш. к.нинг белгили пайти; мавсум, кез. *Кечки вақт. Тонг вақти. Ёз вақти. Совуқ вақт.* ▪ *Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди» деб бақириб-чақириб югуришди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Киши ҳаётидаги маълум пайт, кез, чоғ. *Ёшлик вақти.*

4 Тарихий, давр, замон. *Тинчлик вақти. Ер ислоҳоти вақти. Улуғ Ватан уруши вақти.*

5 *филос.* Объектив борлиқнинг материянинг ҳаракати билан узвий боғланган ҳолда узлуксиз ва изчил давом этадиган яшаш формаси; замон. *Фазо ва вақт материянинг объектив яшаш формаларидир.*

◆ **Баъзи вақт** баъзан, қай бир пайтда, гоҳо. **Бир вақтлар(и)** бундан бир қанча вақт илгари, ўтган бир замонда, қачонлар. *Унсин бир вақтлар Гулнор берган узукни акасига топширмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Вақти билан** пайти (*ёки* кези, хонаси) келганда. [*Йигит:*] *— Нимани эсингизга туширди, ота?* [*Чол:*] *— Кейин, вақти билан айтиб бераман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Анча** (*ёки* **хийла, алла бир неча**) **вақтгача** узоқ фурсат, анчагача. **Айни вақтда** 1) ҳозирда, ҳозирги вақтда. *Айни вақтда у Тошкентда туради*; 2) *кириш с.* шу билан бирга, шу билан бир қаторда; айни бир вақтнинг ўзида. *У биров билан шаҳмат ўйнар ва, айни вақтда, йигирмага яқин одамни ғозига қаратиб кулдириб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ВАҚТ-БЕВАҚТ *рвш* **1** Исталган вақтда, хоҳлаган пайтда, ҳар маҳал. [*Мария:*] *Менинг уйим — сизнинг уйингиз. Вақт-бевақт келиб туринг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Кеч, бемаҳал.

ВАҚТ-БЕМАҲАЛ *айн.* **вақт-бевақт.**

ВАҚТ-ВАҚТ *рвш* Гоҳ-гоҳ, баъзи-баъзида. **Вақти-вақти билан** баъзи-баъзида, гоҳо, ора-сира, ўқтин-ўқтин. *Қўзга чалинмаслик учун мен вақти-вақти билан Тошкентдан чиқиб кетар .. эдим.* Мирходиев, Унутилмас лавҳалар.

ВАҚТИНЧА *рвш* Чекланган бир муддатга, чекли муддат давомида, муваққат. *Китобни вақтинча фойдаланиш учун бериб турмоқ.* ▪ [*Йўлчи билан Петров*] *кучли ҳаяжон ва самимият билан қучоқлаша-қучоқлаша, вақтинча айрилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир қарасанг ҳамма нарса бор, яна бир қарасанг, ҳеч нарса йўқдай. Бари вақтинча .. Худди ўзим ҳам бу дунёда вақтинчадайман.* А. Мухтор, Туғилиш.

ВАҚТИНЧАЛИК *с. т.* Маълум вақтга мўлжалланган; вақтли, ўткинчи.

ВАҚТЛИ 1 Доимий бўлмаган, маълум бир муддатда ўтиб кетадиган; ўткинчи. *Ер ислоҳоти — вақтли кампания.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с. т.* Вақтинчалик. *Шундай қилиб, вақтли маконни ташлаб, шаҳарга келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *рвш* Барвақт, эрта. *Вақтли келинг. Болалар вақтли ётиб ухлашди.* ▪ *Эртага парадга вақтли туришимиз керак.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

◆ **Вақтли матбуот** вақт-вақти билан белгили муддатларда босиб чиқариладиган, нашр этиладиган газета ва журналлар.

ВАҚТСИЗ *айн.* **бевақт.**

ВАҚТ-СОАТ Бирор воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг юз беришига имкон туғилган палла, пайт. **Вақт-соати билан** *айн.* **вақти билан** *қ.* **вақт. Вақт-соати келганда** (*ёки* **етганда**) *айн.* **вақти келиб** *қ.* **вақт.** *Кечаси* [*Толибжонбой*] *бир зиёфатдан қайтиб лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди. Билмадим, биров заҳарлаганми, ҳайтовур вақти-соати етган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАҚТХУШЛИК Кўнгил шод, ғам-ташвишдан холи кайфият; хурсандчилик. **Вақтхушлик қилмоқ** хурсандлик билан вақт ўтказмоқ, ўйин-кулги қилмоқ, хурсандчилик қилмоқ.

ВАҚТЧОҒЛИК *айн.* **вақтхушлик.** *Жангчилар бу кунни ўйин-кулги, вақтчоғлик билан ўтказишар.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ВАҚФ [*а*] *тар.* Мулкдорлар томонидан диний муассаса ихтиёрига даромадидан фойдаланиб туриш, аммо ўзини сотмаслик шарти билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган мулк (ер-сув, бино ва ш. к.). *Халқнинг мияси айнитадиган мактаб вақфдан маҳрум бўлганидан кейин ўз-ўзидан ёпилди.* Айний, Қуллар. *Валихон мадрасада диний таълим олиб мударрис бўлиб чиққанда, отаси уни сон-саноқсиз вақф мулкларига эга қилишни ният қилганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАҚФНОМА [*а*+*ф-т*] *тар.* Мулк ёки даромадни вақф тариқасида диний муассаса ихтиёрига ўтказиш тўғрисидаги ҳужжат.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ВАҚФХЎР [*а+ф-т*] *тар.* Вақф даромадидан фойдаланувчи ёки вақф маблағи ҳисобига яшовчи талаба. *Демак, эллик минг тангали ижара бадалидан .. уч минги барча вақфхўрга ва ўн уч минги бир неча шериклар орасида бўлинган.* Айний, Қуллар. *У ҳужраларнинг эгалари вақфхўрлар эмас. Улар юксак оилаларнинг ўғиллари эдилар.* Ойбек, Навоий.

ВАҒ-ВАҒ *тақл. с.* Вағиллаб, шовқин солиб гапирувчи ва унинг овози ҳақида. *Вағ-вағ қилмоқ.*

ВАҒИЛЛАМОҚ *айн.* **вағирламоқ.**

ВАҒИР-ВУҒУР *тақл. с.* Ғовур-ғувур гап, гурунг шовқин ҳақида. *Вағир-вуғур қилмоқ.* ▪ *У сўзларни вағир-вуғур такрорлаш билан овора бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАҒИРЛАМОҚ Бақириб, шовқин солиб гапирмоқ, вағир-вуғур қилмоқ. *Вағирламанг беҳуда, бу гал навбат бизники.* Ойбек, Болалик.

ВАҒИРЛАШМОҚ **вағирламоқ** *фл. бирг. н.*

ВАҲ *унд. с.* Бировни чўчитиш учун билдирмасдан келиб айтиладиган сўз. *Орқадан келиб «ваҳ» деса, бир чўчиб тушибман.*

ВАҲИЙ [*а*] *дин.* Гўё худо томонидан пайғамбарга Жабраил фариштa орқали келтирилган хабар, буйруқ ва ш. к. — *Пайғамбар бўлсанг, худодан нима деб ваҳий келди? — деб сўради ҳоким афандидан.* «Латифалар».

ВАҲИМ [*а*] *с. т.* Ваҳимали, даҳшатли, ваҳшатли. *Ҳамма ерда ваҳим тушининг оғир қаноти.* F. Ғулом.

ВАҲИМА [*а*] **1** Қаттиқ қўрқув ёки хавфсираш, юракни ғулғула босиши натижасидаги руҳий ҳолат, руҳий безовталик. *Серкалар бутун сурукни ўз орқаларидан эргаштириб, худди бўри қувгандай ваҳима ичида тўппа-тўғри жарликка қараб чопмоқда эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қамишкапага Мадамин келган эди. Бу унинг, қўлга тушиб қолиш ваҳимасида қочгандан бери, қишлоққа иккинчи мартаба келиши.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қамчини тўқайга юборишга юбориб қўйиб, Қумрининг кўнгли ваҳимага тўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ваҳима солмоқ** *айн.* **ваҳима қилмоқ** 1. — *Бунча ваҳима солма, директор,— деди Смирнов деворга осиғлиқ турган барометрга тикилиб,— бўрон ҳозир ўтиб кетади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ваҳима қилмоқ** 1) қўрқмоқ, қаттиқ хавфсирамоқ ёки қўрқитмоқ. *Ваҳима қилманг, бола! Чўчийдиганлардан эмасман.* Ф. Мусажонов, Ҳури; 2) ошириб, кўпиртириб юбормоқ, лоф қилмоқ. *Ваҳима қиладиган жойи йўқ. Арзимаган гап.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Қаттиқ қўрқитадиган, юракка ғулғула соладиган нарса, гап, манзара ва ш. к.; даҳшат, ваҳшат.— *Вой ваҳиманг қурғур, ҳожи! Бугун кўкнори ичган экан, шекилли,— деди [Ниёз қушбеги].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кечаги ваҳималарни ўз кўзлари билан кўрган шоҳаншоҳлар бир-бирларига сездирмай, кечасининг ўзидаёқ қуён бўлиб қочиб қолган эканлар.* «Эртаклар». *Кўчаларда аскарлар, ҳар ёқдан ғизиллаган ҳарбий машиналар кўп бўлишига қарамай, бу ерда урушнинг қора ваҳимаси оз сезиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Ваҳимаси зўр** даҳшатли, ҳайбатли. *Ваҳимаси зўр одам.*

♦ **Ваҳима касали** *с. т.* ўзини доим таъқиб ёки хавф остида деб фаҳмлашдан иборат руҳий касаллик. **Ваҳиманг учади** ҳангу манг бўлиб қоласан, қўрқиб кетасан. *Чирманда бўғиқ гумбурлайди. Қўнғироқларнинг жарангидан ваҳиманг учади. Гўё чирмандани одам чалмайди, қоронғи кечада мудҳиш жар ёқасида дев чалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАҲИМАЛАНМОҚ Ваҳимага тушмоқ, таҳлика тортмоқ, қўрқмоқ. *Вали ака ваҳималаниб: — А!! — деб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАҲИМАЛИ **1** Қишини ваҳимага соладиган; даҳшатли, ваҳшатли, қўрқинчли. *Ваҳимали кўриниш. Ваҳимали товуш.* ▪ *Фронт Бектемирга дастлаб унча ваҳимали кўринмади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Салобатли, ҳайбатли. *Ваҳимали одам.* ‖ *Тун қўйнидаги дарё тобора ваҳималироқ вағилларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВАҲИМАЧИ Ваҳима қилувчи, ваҳима тарқатувчи; лоф уриб, кишилар юрагига ғулғула солувчи. *Бутун батальоннинг ғайрати, жасорати олдида битта-иккита ваҳимачининг ноласи нима қила олар эди?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ВАҲМ [*а*] *айн.* **ваҳима.** *Ўлимнинг ваҳмидан ҳардам юрак тўлганга йиғлайман.* Ҳамза. *Бу пойгадан ўзолмасин билгандир, Ваҳм босиб емин олмай қолгандир.* «Алпомиш». *Барот полвоннинг хотини уйда ёлғиз: эри ҳам, ўғли ҳам гузарда .. кўчадаги хотинлар чувури, болалар йиғиси юрагига ваҳм соларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ваҳм қилмоқ** (*ёки* **олмоқ**) ваҳимага тушмоқ, қўрқмоқ.

ВАҲМА [*а*] *с. т.* **1** *айн.* **ваҳима.** **2** Ваҳима касаллигига учраган одам.

ВАҲМАК [*ф-т<а*] *диал.* **1** *айн.* **ваҳимачи.**

2 *зоол.* Қуртларнинг танасига тухум қўювчи ҳашарот.

ВАҲОЛАНКИ [*а+ф-т*] *биркт. боғл.* Тенг ҳуқуқли, лекин зид маъноли гапларни боғлаш учун хизмат қилади; маъноси ва функцияси жиҳатидан «ҳолбуки» сўзига тўғри келади. *Бу қотишма .. 70°га яқин температурада суюқланади, ваҳоланки, унинг составига кирган металлардан энг осон суюқланувчи қалай 232°да эрийди.* «Химия».

ВАҲШАТ [*а*] **1** Қишини даҳшатга соладиган аянчли аҳвол, ўтакетган маданиятсизлик; нодонлик, жаҳолат. *Яшасин мактаб, шогирдлар ўқисин, Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсин!* Ҳамза.

2 Қишини даҳшатга соладиган ваҳшийлик, йиртқичлик, ёвузлик, ваҳшиёна ва мудҳиш ҳатти-ҳаракат. *Босмачилар ваҳшатидан эҳтиётланиш учун томда ётган Собирнинг қонсиз юзига ҳам қуёш нури тушгач, у сесканиб уйғонди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар.

3 Умуман кишини даҳшатга соладиган нарса; даҳшат.

ВАҲШАТЛИ Даҳшатли, қўрқинчли, мудҳиш. *Ваҳшатли товуш. Ваҳшатли манзара.*

ВАҲШИЁНА [*а+ф-т*] *рвш* **1** Ваҳшийларга хос бир йўсинда; ваҳшийларча, йиртқичларча, ёвузларча. *Ваҳшиёна қийнамоқ.* ▪ *Онахоннинг яраси ўнг елкасида, ваҳшиёна урилган пичоқ яраси эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Амир*] .. *Бухоро аркига борган йигирма бир кишини ваҳшиёна ўлдирган.* Айний, Қуллар.

2 Ёввойи, жаҳолатпараст кишиларга хос равишда; ёввойиларча, нодонларча. ‖ [*Элмурод:*] *Қани, менга айтинг-чи, бу ярамас ваҳшиёна одатлар, қалин олишлар, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳамейди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАҲШИЙ [*а*] **1** Ибтидоий босқичдаги, маориф-маданиятдан узоқ, жуда ҳам орқада қолган; ёввойи. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Киши оёғи бориб етмаган; киши қўли тегмаган; ишланмаган; ёввойи, *Ваҳший дашт.* ▪ *Бояндан бери ваҳшийга ўхшаб кўринаётган дарё энди Элмуроднинг амрига бўйсунган, ёвошидек .. туюлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *айн.* **йиртқич** 1.

4 *кўчма нафр.* Инсонлик қиёфасини йўқотган, ўта кетган золим; ёвуз, қонхўр. *Ваҳший душман.* ▪ *Башарти Мусулмонқул чин инсон бўлса, инсондан ваҳший туғилганини ҳеч ким эшитган чиқмас!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шундай одамларга хос бўлган, ваҳшиёна; даҳшатли, мудҳиш. *Ваҳший қийқириқ.* ▪ *Нусратилла ваҳший кўзларини йилтиратиб, титраб, шивирлаб, ёлборган йиғи товуши билан гапирар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Иккисининг кўзларида ваҳший ғазаб ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВАҲШИЙЛАРЧА *айн.* **ваҳшиёна.**

ВАҲШИЙЛАШМОҚ Йиртқичлашмоқ, ёвузлашмоқ, қутурмоқ.

ВАҲШИЙЛИК **1** **ваҳший** *с. белги оти.*

2 Ваҳшийларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Империалистлар қанчалик ваҳшийлик қилмасинлар эрксевар халқларнинг озодликка, мустақилликка бўлган интилишини бўға олмайдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1956, № 226.

ве «В» ҳарфининг номи.

ВЕГЕТАТИВ [*р* вегетативный] *биол.* Ҳайвон ва ўсимликларнинг озиқланиши, ўсиши ва кўпайиши учун хизмат қиладиган. **Вегетатив органлар** ўсим-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ликларнинг ўсиш ва озиқланиш органлари (илдиз, поя, барглар).

♦ **Вегетатив кўпайиш** ўсимликларнинг ғайрижинсий йўл билан, яъни қаламча ёки пайванд қилиш каби йўллар билан кўпайиши. **Вегетатив нерв системаси** *физиол.* нерв системасининг овқат ҳазм қилиш, қон айланиши органлари фаолиятини, шунингдек организмда моддалар алмашинувини бошқаришда иштирок этувчи қисми.

ВЕГЕТАЦИОН [*р* вегетационный] *бот.* Вегетацияга, ўсишга оид. **Вегетацион давр** ўсиш даври, ўсимликларнинг ўсиш, кўкариш ва етилиш даври.

ВЕГЕТА́ЦИЯ [*р*<*лат*] *бот.* Ўсимликлардаги ҳаёт процесслари (кўкариш, ўсиш ва етилиш).

ВЕ́ДОМОСТЬ [*р*] 1 Бирор турдаги маълумотлар йиғиндиси. *Расчёт ведомости. Отчёт ведомости. Тўлов ведомости. Ведомость тузмоқ. Ведомостга қўл қўймоқ.*

2 Ахборот ёки ахборотнома. *СССР Олий Советининг Ведомостлари.*

ВЕ́КСЕЛЬ [*р*<*нем*] Қарздорнинг қарзни белгиланган муддатда тўлаш тўғрисида берган ҳужжати. *Шўринг қурғур саводсиз деҳқонлар бойдан олган юз сўм пуллари бадалига юз йигирма, баъзан юз эллик сўмлик вексель бериб кетардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.— *Шу бас,— деди бойвачча,— буни вексель дейдилар. Муддатида тўлайди!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВЕЛОДРО́М [*р*<*лат*+*грек*] Велосипед машқлари ва мусобақалари ўтказиладиган махсус майдон.

ВЕЛОСИПЕ́Д [*р*<*лат*] Педаллари оёқлар билан босиб юргизиладиган икки ёки уч ғилдиракли транспорт воситаси. *Пойга велосипеди. Велосипед спорти. Велосипед пойгаси. Велосипед минмоқ.*

ВЕЛОСИПЕДЧИ Велосипед минувчи; велосипед спорти билан шуғулланувчи.

ВЕ́НА [*р*<*лат*] *анат.* Юракка қон олиб келадиган томир. *Венадан қон олмоқ. Вена қони.*

ВЕНГР *қ.* **венгрлар.** *Венгр тили.*

ВЕНГРЛАР Венгриянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

ВЕНЕ́РА (♀ — *катта*) *айн.* **Зуҳра** 1.

ВЕНЕРО́ЛОГ [*р*] Венерология мутахассиси, таносил касалликлари врачи.

ВЕНЕРОЛО́ГИЯ [*р*<*лат*+*грек*] Медицинанинг таносил касалликларини ўрганадиган бўлими.

ВЕНТИЛЯ́ТОР [*р*] Ёпиқ бинодаги ҳавони янгилайдиган, ҳавони тозалаб турадиган шамол парракли механизм. *Электр вентилятор.*

ВЕНТИЛЯЦИОН [*р* вентиляционный] Вентиляцияга оид. *Вентиляцион установка. Вентиляцион труба.*

ВЕНТИЛЯ́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Ёпиқ хонанинг ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш.

2 Бино ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш учун қурилган мослама ёки мосламалар системаси.

ВЕРГУЛ *грам.* Гапда интонацион бўлак ёки синтактик группаларни айирувчи тиниш белгиси (,). *Вергул қўймоқ. Вергул билан ажратмоқ.*

ВЕРМИШЕ́ЛЬ [*р*<*итал*] Фабрикада тайёрланган ингичка угра.

ВЕ́РСТАК [*р*] Дурадгорлик, слесарлик ва ш. к. қўл ишлари бажариладиган махсус дастгоҳ. *Верстакда ишламоқ.*

ВЕРТИКА́Л [*р* вертикальный] Пастдан юқорига ёки юқоридан пастга тик йўналган. *Вертикал чизиқ. Вертикал ҳолат. Вертикал йўналиш.*

ВЕРТИКА́ЛЬ [*р*<*лат*] Тик чизиқ; вертикал чизиқ.

ВЕРТОЛЁТ [*р*] Тикка учиб чиқиб, ерга тикка қўнадиган ва осмонда муаллақ тура оладиган, ҳаводан оғир учиш аппарати.

ВЕРФЬ [*р*<*голл*] Кемалар ясайдиган ва ремонт қиладиган корхона.

ВЕРШО́К [*р*] Россияда метрик система жорий қилинганига қадар қўлланилган ва 4,4 сантиметрга тенг бўлган узунлик ўлчов бирлиги. *Бир газ ўн олти вершок бўлади.* ▪ *Мулла Обиднинг ўз синовича, ғумайнинг томири йигирма, ҳатто йигирма беш вершок чуқурда ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ВЕСТИБЮ́ЛЬ [*р*<*фр*] Кино, театр ва ш. к. биноларнинг эшикдан кираверишдаги катта, кенг жойи, саҳн. *Театр вестибюли. Клуб вестибюли.* ▪ *Вестибюль деворини тўлдирган .. буйруқ — рўйхатда Шавкатнинг фамилияси ҳам чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВЕТЕРА́Н [*р*<*лат*] 1 Армияда кўп йил хизмат қилган, урушларда қатнашган ҳарбий хизматчи. *Гражданлар уруши ветерани. Улуғ Ватан уруши ветеранлари.*

2 Бирор соҳада хизмат кўрсатган арбоб; кўп йил ишлаган кекса ходим. *Колхоз ветеранлари. Меҳнат ветеранлари. Революция ветеранлари. Ветеранлар билан учрашув.*

ВЕТЕРИНА́Р [*р*] Ветеринария мутахассиси; мол доктори.

ВЕТЕРИНАРИ́Я [*р*<*лат*] Ҳайвонларнинг касалликлари ва уларни даволаш тўғрисидаги фанлар системаси.

ВЁРСТКА [*р*] *полигр.* 1 Наборни саҳифаларга бўлиш, саҳифалаш. *Вёрстка қилмоқ.*

2 Тайёр қилинган саҳифа ва ундан олинган нусха. *Вёрсткани ўқимоқ.*

ВЗВОД I [*р*] Рота, эскадрон ёки батарея составига кирадиган кичикроқ ҳарбий бўлинма. *Танкчилар взводи. Автоматчилар взводи.* ▪ *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафтали дала машқига чиққан эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ВЗВОД II [*р*] Қуролнинг отишга тайёр ҳолда тутиб турадиган қисми.

ВЗНОС [*р*] Бирор жамият, ташкилот аъзолари ой сари тўлаб турадиган пул, бадал. *Аъзолик взноси.*

ВИВЕСКА [*р* вывеска] 1 Корхона, муассаса ва ш. к.нинг номи ёзилган ва кираверишга осиб қўйиладиган лавҳа. *Шамол .. китобларни варақлар, осилиб қолган вивескаларни тебратарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма салб.* Кўз бўяш, рўкач қилиш, алдаш учун хизмат қиладиган нарса; парда, ниқоб. *Халқ капитализми деган ва бошқа даъволар фақат қуруқ вивеска, холос, аммо ҳодисаларнинг моҳияти ўзгаргани йўқ.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 28 февраль.

ВИГОВОР [*р* выговор] Ножўя хатти-ҳаракати, интизомсизлиги ёки ишга ёмон, совуққонлик билан қараганлиги учун жамоат ташкилотлари ёки администрация йўли билан бериладиган жазо чораси; ҳайфсан. *Виговор бермоқ. Виговор эълон қилмоқ.* ▪ *Ҳакимов қаттиқ виговор билан деканликдан ва кафедра мудирлигидан туширилган, энди фақат лекция ўқиб юрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВИДО [*а*] Сўнгги айрлашув, айрилиш. *Етмасмиди видо, етмасмиди ғам? Етмасмиди шўрлик онанинг зори,— Сталинград ёнаётган дам?* С. Акбарий.

ВИДОЛАШМОҚ Марҳум билан абадий хайрлашмоқ. *Жангчилар .. милтиқдан бир йўла ўт очиб, Сариқов билан сўнгги дафъа видолашдилар.* Н. Сафаров, Дон. *Ҳамрақул оиласи эртаси куни қариндош-уруғлари билан видолашди, арзимаган уй-рўзғор буюмларини уларга эсдалик қилиб қолдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИЖ-ВИЖ I *айн.* **биж-биж.**

ВИЖ-ВИЖ II *тақл. с.* Хўл ўтиннинг ёниши, ачиган, бижғиган нарсанинг қайнаши ва ш. к.да чиқадиган товуш ҳақида. *Юпқа тери* [*ўрдакнинг териси*] *орасида ялтиллаб турган сап-сариқ ёғ оловда куйиб, виж-виж қайнади.* О. Ёқубов, Ларза.

ВИЖДО́Н [*а*] Қишининг ўз хатти-ҳаракати, қилмиши, юриш-туриши учун одамлар, жамоатчилик олдидаги масъулият туйғуси; диёнат, инсоф. *Соф виждон. Виждон билан иш қилмоқ.* ▪ [*Комил Бўривойга:*] *Виждон билан жиғилдон сув билан ўтдек бир-бирига ёв. Жиғилдон хуруж қилган ерда виждонга йўл йўқ.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. —*Демак ўша сўзларингизни исбот қилиш учун ҳужжатингиз йўқ? — Йўқ .. исбот учун виждонимдан бошқа шоҳидим йўқ! [деди Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оғамиз рус бахтлар боғбони, У туфайли кўзимизда нур. Халқнинг идрок кўзи, виждони — Партияга минг-минг ташаккур!* Ё. Мирза. *Унинг [Элмуроднинг] виждони шундай азобландики, гўё чексиз яхшилик қилган .. кишиларнинг яхшиликларини у унутгандек эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Камтарлик, ростгўйлик. Ҳалоллик — виждон амридир.* **Виждон азоби** виждонан қийналиш. **Виждон қабул қилмайди** виждон йўл қўймайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ВИЖДОНАН [*а*] *рвш* Виждон билан, ҳалоллик, сафдиллик билан, инсоф билан. *Виждонан меҳнат қилмоқ. Ишдаги камчиликларни виждонан очиб ташламоқ.*

ВИЖДОНИЙ [*а*] Виждонга, инсофга оид, кишининг виждонига боғлиқ бўлган. *Виждоний азоб. Виждоний вазифа. Виждоний иш.* ▪ [*Элмурод*] *Ўша қамалда ётганларни тезроқ озод қилишимиз керак. Мана бу бизнинг инсоний ва виждоний бурчимиз, дўстим!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИЖДОНЛИ Виждонан иш тутадиган, виждони бор, инсофли, диёнатли, ҳалол. *Соф виждонли кишилар.* ▪ [*Элмурод*] *Гулсум, Давлатёр каби виждонли одамларнинг ҳаётлари ёруғ ва ўзлари чинакам бахтиёр бўлмоқлари учун қандай чоралар бор, деб ўйлайдиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИЖДОНСИЗ Виждонан иш тутмайдиган, виждони йўқ, диёнатини ютган; инсофсиз, ноинсоф. *Виждонсиз одам.* ▪ *Отабек ўзини нечоғлик босиб ушлаб келган бўлса ҳам, лекин энди ичидан қайнаб тошиб кетган ҳиссиётини босолмади — [Ҳомидни] «виждонсиз тўнғиз» деди-да, ихтиёрсиз ўрнидан туриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВИЖДОНСИЗЛИК 1 **виждонсиз** *с. белги оти.*

2 Виждонсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат.

ВИЖИЛЛАМОҚ *айн.* **вижирламоқ.**

ВИЖИР-ВИЖИР I *айн.* **бижир-бижир.**

ВИЖИР-ВИЖИР II *тақл. с.* Баъзи қушларнинг тўхтовсиз сайраши ҳақида. *Атрофдаги овозга гала-гала чуғур-чуқларнинг вижир-вижири қўшилади.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Қиш бўйи аллақайси ғўр остларида жунжиб чиққан қуш зотлари: чумчуқлар, читтаклар, тўрғайлар, саъвалар ва бошқа аллақанча қуш туркумлари ўз тўплари билан вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб куйлайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВИЖИРЛАМОҚ «Вижир-вижир» сайрамоқ, чуғурламоқ (баъзи қушлар ҳақида). *Қиз борар ишига, унга ёнма-ён Атласпўш қалдирғоч вижирлаб учар.* Ҳ. Расул.

ВИЖИРЛАШМОҚ **вижирламоқ** *фл. бирг. н. Мовий осмонда сўфитўрғайлар .. тинмай вижирлашар эди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида..

ВИЗ *тақл. с.* Тез айланувчи ва умуман тез ҳаракат қилувчи нарса ҳосил қиладиган товуш ҳақида. **Виз этмоқ** визилламоқ, визиллаган, бизиллаган товуш чиқармоқ. *Тилла қўнғиз виз этиб учди. Ўқ виз этиб ўтиб кетди.* ▪ [*Асаларилар*] *кўз илғамас хартумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна виз этганча келиб .. уйларига кириб кетадилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВИЗ-ВИЗ **виз** *с. такр. Асалчи бобо боғда Юрар гулларин қараб. Виз-виз учиб арилар Гул ўпар шарбат ялаб.* Қ. Муҳаммадий.

ВИЗИЛДОҚ *с. т.* Қора чигиртка, чурилдоқ. *Далалар визилдоқларнинг музикасини тинглагандай жимжит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВИЗИЛЛАМОҚ «Виз-виз» овоз чиқармоқ (тез учар ҳашарот, отилган ўқ, шамол ва ш. к. ҳақида). *Шамол кимга тегажаклик қилишни билмай тургандек ўзини уларга урди, кийим-бошларини тортқилаб, қулоқлари тагида визиллаб шўхлик қила бошлади.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси. *Тўқай чеккасидан икки ўқ варанглади. Бемўлжан отилган бу ўқлар анча наридан визиллаб ўтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВИЗИЛЛАТМОҚ **визилламоқ** *фл. орт. н.*

ВИЗИТ [*р<фр*] Расмий суратда бирор элда, бирор шахс ҳузурида қисқа фурсат бўлиш, ташриф буюриш, ташриф. *Дўстлик визити. Жавоб визити.*

ВИКЛЮЧАТЕЛЬ [*р* выключатель] Электр токини узиш ва улаш учун хизмат қиладиган мослама.

ВИКТОРИНА [*р*] Билимнинг турли соҳаларига доир саволларга жавоб бериш ўйини. *Адабий викторина. Мусиқага доир викторина.*

ВИЛКА [*р*] 1 Овқатни санчиб оладиган дастали асбоб; санчқи. *Овқатни вилка билан емоқ.*

2 *тех.* Айри учли ҳар хил деталларнинг номи. *Штепсель вилкаси. Велосипед вилкаси.*

3 *шаҳм.* Асп ёки пиёданинг бир йўла икки сипоҳга ҳужум қилиш ҳолати.

ВИЛОЯТ [*а*] 1 *тар.* Мамлакатнинг пойтахтдан йироқдаги чекка ўлкаси.

2 *эск.* Йирик маъмурий-территориал бўлинма; область, музофот. *Фарғона вилояти. Хоразм вилояти.* ▪ — *Аввал шуки,— деди Рустам бош ғилкиб,— мен бир бечора одамман, мен қаерда-ю, вилоят беги билан қариндош бўлиш қаерда.* Айний, Дохунда.

ВИЛТ [*р<инг л*] Ғўза, картошка, маккажўхори, кунгабоқар, карам сингари ўсимликларда бактериялар, замбуруғлар, вируслар орқали тарқаладиган касаллик (бу касаллик ўсимликнинг сўлиб қолишига, барглари қовжираб, ҳалок бўлишига олиб боради).

ВИМПЕЛ [*р* вымпел<*голл*] 1 Кеманинг қайси давлатга мансуб эканлигини кўрсатадиган айри учли энсиз байроқ.

2 Меҳнатда намуна кўрсатган бригада ёки айрим кишига бериладиган энсиз ва узун ёки учбурчак байроқча. *Энг яхши тракторчига бериш учун меҳнат жасорати вимпели таъсис этганмиз.*

3 Учиш аппаратидан турли маълумот, хабар, газета в ш. к. ташлаш учун махсус ғилоф ва унга солиб ташланган нарса. *Советлар халқининг сўнмас қудрати Ойга вимпел қўйди — буюк саодат.* Х. Расул.

ВИНЕГРЕТ [*р<фр*] Майда тўғралган картошка, сабзавотга сирка, мой ва ш. к. қўшиб тайёрланган яхна овқат.

ВИНО [*р*] Асосан узумдан тайёрланадиган спиртли ичимлик; шароб, май. *Ширин вино. Қизил вино. Вино заводи.*

ВИНОЧИЛИК Вино ишлаб чиқариш. *Виночилик саноати.*

ВИНТ [*р*] 1 Бурама резьбали стержень, маҳкамлаш детали. *Винт кесиш. Винт билан маҳкамлаш. Винт ясайдиган станок.*

2 Кема ёки самолётни ҳаракатга келтирадиган механизмнинг айланувчи ўқка ўрнатилган парраги. *Кема винти. Самолёт винти.*

ВИНТОВКА [*р*] Стволининг ичида спиральсойи бўлган милтиқ. *Кичик калибрли винтовка. Автоматик винтовка. Винтовка затвори.*

ВИНТСИМОН Винт шаклидаги, спираль формасидаги; бурама, айланма. *Винтсимон зинапоя.*

ВИОЛОНЧЕЛЬ [*р<итал*] Қамонча билан чалинадиган, катта скрипка шаклидаги тўрт торли музика асбоби.

ВИРУС [*р<лат*] Юқумли касаллик қўзғатувчи жуда ҳам майда микроорганизм. *Грипп вируси.*

ВИСИР-ВИСИР *диал.* Пичир-пичир, шивир-шивир.

ВИСКОЗА [*р<лат*] 1 Целлюлозадан махсус йўл билан ишлаб олинадиган модда ва ундан тайёрланган сунъий ипак.

2 Шундай толадан тўқилган газлама.

ВИСМУТ [*р<нем*] 1 Химиявий элемент, қизғиш оқ тусли, оғир, мўрт металл.

2 Шу металл бирикмаларидан тайёрланган дори.

ВИСОЛ [*а*] *айн.* **васл.** *Соғиниб васлини сабр этмоққа тоқат қолмади, Бир қиё боқсанг, томошойи висол айлаб кетай.* Ҳамза. *Қул учун озодликдан, ошиқ учун ўз жонони висолидан яхшироқ нарса йўқ.* Айний, Дохунда.

ВИСТАВКА [*р* выставка] Ҳаммага кўрсатиш, намойиш қилиш учун маълум тартибда қўйилган нарсалар, экспонатлар ва шундай нарсалар қўйилган жой, бино; кўргазма. *Расмлар виставкаси. Қишлоқ хўжалик виставкаси. Саноат виставкаси. Виставка экспонатлари. Виставка зали.*

ВИТ *тақл. с.* Бедана ва ш. к. қушларнинг овози ҳақида. *Бедананинг «вит» дегани — қочгани* Мақол.

♦ **Вит демоқ** *с. т. дағл.* қочмоқ, енгилмоқ.

ВИТАМИН [*р<лат*] Инсон ва ҳайвон организмининг нормал ҳаётий фаолияти учун керакли органик модда. | Шундай моддалари бор препарат.

ВИТАМИНЛИ Таркибида витамин бўлган; витаминга бой. *Витаминли овқат.*

ВИТ-ВИТ **вит** *с. такр. Ҳар томондан «вит-вит», «чиғи-чиғи» деб сайраган қушларнинг турли қўшиқлари сойнинг нашъасига мос бир музика ҳосил қилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ВИТРИ́НА [*р*<*фр*] 1 Савдо корхоналарида, магазинларда молларнинг намуналари қўйилган ойна. *Магазин витринаси. Витринага қўйилган мол.*

2 Кўргазма учун қўйилган турли нарсалар — яшик, шкаф ва ш. к. *Кутубхонада В. И. Ленин ҳаётига бағишланган витрина ташкил қилинди.*

ВИЦЕ-АДМИРА́Л [*р*] Адмираллик унвонининг контр-адмиралдан юқори, адмиралдан қуйи даражаси ва шу унвонга эга бўлган киши.

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕ́НТ [*р*] Президент ўринбосари. *Фанлар академиясининг вице-президенти.*

ВИШ *тақл. с.* Чўзиқ «ш» тарзидаги турли товушлар ҳақида. *Илон виш этиб бошини кўтарди.*

ВИШ-ВИШ виш *с. такр. Тахталардан ясалган икки қават сўрида чақалоқ бармоғидай келадиган, сон-саноқсиз ола-була қуртлар шамолдай виш-виш овоз чиқариб, сўнгги барларни шипирмоқда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Виш-виш қилмоқ** тўхтовсиз вишиллamoқ, вишиллаган овоз чиқазмоқ.

ВИШИЛЛАМОҚ «Виш-виш» товуш чиқармоқ, «виш-виш» қилмоқ. *Паровоз вишиллади. Ўтин вишиллаб тутаётир. Илон вишиллади.*

ВИШИЛЛАТМОҚ вишилламоқ *фл. орт. н. Уста унинг соқолини қиртишлаб,.. вишиллатиб юзига атир сепгандагина юзи ачишиб, ўзига келди.* С. Аҳмад, Онажон.

ВИШКА Баланд минора шаклидаги иншоот. *Кузатиш вишкаси. Парашют вишкаси. Нефть вишкалари.*

ВИҚОР [*а*] *кт.* 1 Мағрурона ва улуғвор кўриниш; салобат. *Водийдан ўтарди дарёйи азим, Вазмин оқишида салобат, виқор.* С. Абдуқаҳҳор. *Қордай ярқироқ янги салла ўраган махдум виқор билан йўталиб, меҳмонхонага кирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Мағрурлик туйғуси, мағрурлик, ғурур. *Қиёфасидан ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ойнанинг остида, музей тўрида Шишада туради бир сиқим тупроқ.. Уни кўрганлар кўкси тоғ бўлиб, Кўзида тенги йўқ виқор ёнади.* Шуҳрат.

ВИҚОРЛИ Ўзини мағрурона ва улуғвор тутадиган; салобатли. | Мағрурлик ва улуғворлик ифодалайдиган. *Фарғона, Қўқон шаҳарларининг виқорли қиёфаси, Самарқандниng қадимий обидалари ва ниҳоят Ўзбекистон пойтахти Тошкентнинг чиройи, улуғворлиги мени мафтун этди.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 25 июль. *Унинг юзи виқорли тус олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Аллақандай таниш башаралар кўз олдига келди: бири виқорли, бошқаси нозли.* С. Анорбоев, Оқсой.

ВКЛЮЧА́ТЕЛЬ [*р*] Электр токини улайдиган асбоб; электр калити. *Анна туриб девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВОАЖАБ(О) [*ф-т*+*а*] *эск. айн.* **ажабо.**

ВОБАСТА [*ф-т*] *эск. кт.* Бир-бирига боғлиқ, мос, мувофиқ; уйғун. *Муҳаббат ҳуснга вобаста.*

ВОВ *тақл. с.* Итнинг вовиллаши, хуруши ҳақида.

ВОВАЙЛАТО 1 *айн.* **вовайло.** 2. Войвойлаш, байбайлаш.

ВОВАЙЛО [*а*] *унд. с.* Оҳ-воҳни, ҳасратни ифодалайди. *Вовайло қилмоқ.*

ВОВ-ВОВ вов *с. такр.*

ВОВИЛЛАМОҚ 1 «Вов-вов» деган овоз чиқармоқ; хурмоқ. *Ит вовиллади.* ▪ *Изма-из келаётган Йўлбарс вовиллади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ғазабланган кучукларнинг вовиллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Акилламоқ, ўшқирмоқ, қопмоқ. [*Элмурод:*] *Большевиклар қандай одамлар? — деб сўраган эди, эшон: — Сенга ким қўйибди бундай гапларни! — деб вовиллаб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВОВИЛЛАТМОҚ вовилламоқ *фл. орт. н.*

ВОВИЛЛАШМОҚ вовилламоқ *фл. бирг. н.*

ВОДАРИҒ(О) [*ф-т*] *унд. с.* Афсус-пушаймонни, оҳ-воҳни ифодалайди, маъно ва функцияси жиҳатдан «ҳай дариғ», «вовайло» каби сўзларга тўғри келади. *Водариғо! Бу қандай гап!*

ВОДИЙ [*а*] 1 Дарё бўйлаб чўзилган ёки тоғлар орасидаги кенг текислик. *Дарё водиси. Тоғ водиси. Фарғона водиси.* ▪ *Катта-кичик водийларни қоплаб ётган туман худди кўлга ўхшаб кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Умуман экин экиладиган, обод ер. *Амударёни жиловласак, Ўзбекистонда бутун-бутун янги пахта водийлари яратилади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *поэт.* Чексиз, бепоён кенглик. *Жунун водийси. Ишқ водийси.* ▪ *Хижрон водийсида тўрт йил суриндим. Тўрт йил ҳижронингда тўкилди ёшим.* Уйғун.

ВОДОКА́ЧКА [*р*] Сув чиқарувчи насослар ўрнатилган махсус бино. *Водокачканинг очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайилга айланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ВОДОПРОВО́Д [*р*] Саноат ва маиший эҳтиёжларни сув билан таъминлаш учун қурилган сув трубалари, насос станциялари ва ш. к. системаси. *Тошкент водопроводи. Водопровод тармоғи. Водопровод суви.*

ВОДОПРОВОДЧИ Водопровод қуриш ва тузатиш ишларида ишловчи мутахассис ишчи.

ВОДОРО́Д [*р*] Кислород билан қўшилиб сув ҳосил қиладиган химиявий элемент, енгил газ. *Водород билан тўлдирилган аэростат.* || *Водород бомба.*

ВОЕЙ *унд. с.* Қаттиқ алам ёки ортиқ даражадаги завқ, қувонч каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *Воей, ёш бола деган шунақа ширин бўладими!* ▪ [*Майсара Ҳидоятга:*] *Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди, икковингиз-ку майли, бу ўртада мени худо урди. Худди тилка-тилка қилади-да, воей!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ВОЖАТИЙ [*р* вожатый] Пионер отрядининг раҳбари. *Комсомол ташкилотлари пионерларнинг дружиналари ва отрядларига раҳбарлик қилиши учун ВЛКСМ аъзоларидан.. вожатийлар белгилайди.* «ВЛКСМ Устави».

ВОЖИБ [*а*] 1 *дин.* Ҳар бир мусулмонга пайғамбар томонидан буюрилган, бажарилиши мажбурий бўлмаган.

2 *с. т.* Бажарилиши мажбурий. [*Барногул*] *амри подшо вожиб, ҳеч ким тарки вожиб қилолмайди.* «Орзигул».

ВОЗ: воз кечмоқ 1) эгалик ёки фойдаланиш ҳуқуқидан, имкониятидан кечмоқ, фойдасидан, баҳридан ўтмоқ. *Меросдан воз кечмоқ. Ҳақдан воз кечмоқ.* ▪ *У* [*Турғун*] *Саодат учун ҳамма нарсадан воз кечишга ҳозир эканини ёзган эди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи; 2) юз ўгирмоқ. [*Ҳусайн Бойқаро Маждиддинга:*] *Сен иблис деб Алишердан воз кечайми?* Уйғун ва И. Султон, Навоий; 3) қайтмоқ. *Аввалги фикридан воз кечмоқ.* ▪ *Аҳмаджон ҳозирча хат ёзишдан воз кечди..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ВОИЗ [*а*] 1 *дин.* Диний мазмунда ваъз қилувчи, ваъз айтувчи, ваъзхон, ваъз гўй.

2 *эск. кт.* Насиҳатомуз ёки ташвиқий нутқ сўзловчи, нотиқ.— *Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўкракларига уриб, дарё-дарё сўз қуядилар..,— деди Муҳаммад Жамол.* Ойбек, Нур қидириб.

ВОЙ *унд. с.* 1 Қаттиқ оғриқ, алам туйғусини ифодалайди. *Мен унинг қўлини қаттиқроқ қисдим. Маҳбуба «вой» деб юборди* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Уринг, Ўрмонжон ака! Сўйинг! Қоним оёғингизга тўкилсин. Вой десам инсон эмасман!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ҳаяжон, қўрқув ҳис-туйғуларни ифодалайди.— *Бу нима? Вой, қулоғингиз орқаси ҳам озгина қонабди,— деди Гулнор қўрқиб* [*Йўлчига*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ҳайрат, таажжуб билдиради. *Бу «қиз» ҳалиги бачча эди. Йўлчи ўз ичида: «Вой шайтонлар, роса ўхшатибди!» деди-да, жимгина томошага берилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Ғазаб-нафрат ёки ачинишни ифодалайди. *Анзират хола Сидиқжонга: «Вой, садқайи одам кетинг, наҳот киши шундай хотинни, шундай болани қўйиб, бу ёқларда юрса!»* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. — *Вой, бечора! — деди Гулсумбиби бирдан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Қайғу-алам, изтироб, афсус ифодалайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

6 Хурсандликни, руҳий кўтаринкликни ифодалайди. *Кечқурун кўча эшиги тақиллади-ю, кампирнинг «Вой ўргилай! Вой, гирғиттон» деган товуши эшитилди. Ҳаял ўтмай эшикдан Самандаров кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Охири вой** охири, оқибати ёмон (бўлади). *Ваъдабозлик, ёлғончилик, кўзбўямачиликнинг ҳам умри қисқа, охири вой!* «Муштум», 1952, № 12. **Ҳолига вой** ҳоли ёмон, аҳволи оғир. *Йиғидан кўзлари, қовоқлари қизариб шишган Шоқосим етиб келди.— Вафот қилди жонкашим, дардкашим. Ҳозир қўлимда жон берди. Ҳолимга вой!* Ойбек, Кутлуғ қон.

ВОЙБЎ(Й) *унд. с.* Ажабланишни, ҳайратни ифодалайди. *Муса Назарович соатига қараб шошилиб ўрнидан турди: — Войбўй, ўтириб қолибман, у ёқда ишим ошиб-тошиб ётибди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [*Орипов:*] *Хўш, хоним, қаерга келган эдик? Менга қаранг, войбўй, мунча қовоғингиздан қор ёғяпти.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ВОЙ-ВОЙ *унд. с.* 1 **вой** *с. такр.* 2 *с. т.* Таҳсин билдиради.

ВОЙВОЙЛАМОҚ Дод-вой қилмоқ, вой-вой деб қичқирмоқ, додламоқ, бай-байламоқ (оғриқ, қайғу-алам, қўрқув ва ш. к. туфайли). *Миршаб кучаниб туриб [боланинг ўнг қулоғини].. зарб билан тортган эди, оғриқ жонидан ўтиб кетди, шекилли, бола войвойлаб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВОЙВОЙЛАТМОҚ войвойламоқ *фл. орт. н.*

ВОЙВОЙЛАШМОҚ войвойламоқ *фл. бирг. н.*

ВОЙДОД *унд. с.* Ёрдамга чақириш нидоси. *Дод! Войдод! Қароқчилар босди!!! Довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВОЙДОДЛАМОҚ Войдод деб қичқирмоқ, дод-фарёд кўтармоқ, ёрдамга чақириб додламоқ.

ВОКАЛ [*р* вокальный] Ашулага, ашулачиликка оид; ашула қилиб айтиш учун белгиланган. *Вокал музика.*

ВОКАЛИЗМ [*р*] *лингв.* Бирор тилнинг унли товушлар системаси.

ВОКАЛИСТ [*р*] Ашулачилик санъати мутахассиси; ашулачи санъаткор.

ВОКЗАЛ [*р*] Қатнов йўлларидаги катта станция биноси. *Темир йўл вокзали. Дарё вокзали. Вокзал биноси.*

ВОЛДИР Шох ёки металлдан ясалган соққа; золдир. *Биласизми қаҳратон қиш, қор бўрони кутурган пайт. Туф десанг, тупугинг ерга муз волдир бўлиб тушиб ўйнаб кетади.* Ш. Руломов, Бўз ер уйғонди.

ВОЛЕЙБОЛ [*р<инг.л.*] *спорт.* Қарши команда майдонига қўл билан уриб ва тўрдан ошириб кўпроқ тўп тушириш ўйини. *Волейбол ўйнамоқ. Волейбол майдони. Волейбол командаси.*

ВОЛЕЙБОЛЧИ Волейбол ўйновчи спортчи.

ВОЛИ [*а*] *тар.* Вилоят бошлиғи, ҳокими. *Вилоят волиси.*

ВОЛИДА [*а*] *эск. айн.* **она**. *Волидаи меҳрибон.* ▪ *Волидамиз бетоб ётган эканлар, мени кўриб ҳушдан кетдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ВОЛОСТНОЙ [*р*] *тар.* Октябрь революциясидан илгариги Туркистонда волость бошлиғи; бўлис.

ВОЛОСТЬ [*р*] *тар.* Октябрь революциясидан илгариги Россияда ва районлаштиришгача СССРда маъмурий-территориал бўлинма, уезднинг кичик бир бўлаги. *Ер бўлиш вақтида волость ер қўмитасидан тўқайга Арслонбеков вакил бўлиб борган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВОЛЬТ [*р<итал*] *физ.* Электр токи кучланишининг ўлчов бирлиги.

ВОЛЬТА I [*р*] Юпқа ип газлама.

ВОЛЬТА II [*р<итал*]: **вольта ёйи** *физ.* электр токи занжирига уланган икки электрод орасида ҳосил бўладиган чўғ ёй.

ВОЛЬТЛИ Маълум вольт кучланишга эга бўлган. *Паст вольтли электр тармоғи. Юқори вольтли установка.*

ВОЛЬТМЕТР [*р*] *физ.* Электр занжирининг икки нуқтаси орасидаги кучланишни ўлчайдиган асбоб.

ВОЛЬФРАМ [*р*] Химиявий элемент, юқори температурада эрийдиган жуда қаттиқ кумуш ранг металл.

ВОРИС [*а*] 1 Мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс; мерос эгаси, меросхўр. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз:.. ерли-сувли, пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққамушт қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Тахт вориси** мерос ҳуқуқи бўйича тахтни эгаллаш ҳуқуқига эга бўлган шаҳзода; валиаҳд.

2 *кўчма* Ўтмишдан, ота-боболардан мерос қолган моддий ва маданий бойликларга эгалик қилувчилар, уларнинг ишларини давом эттирувчилар. *Совет халқининг шонли революцион ва меҳнат традицияларининг муносиб вориси бўлган ёш авлод фидокорона меҳнатда.. ўсиб етишмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 27 сентябрь.

ВОРИСЛИК ворис *с. мавҳ. от. Ворислик ҳуқуқи.*

ВОРОНКА 1 [*р*] Оғзи тор идишларга суюқлик қуйиш ва фильтрлаш учун ишлатиладиган найчали конус асбоб. *Шиша воронка. Керосин воронкаси. Сут воронкаси.*

2 Бомба ёки снаряд тушиб портлаган ерда ҳосил бўлган чуқурлик.

ВОРОНКАСИМОН Воронка шаклидаги, воронкага ўхшаган. *Воронкасимон чуқурлик.*

ВОСИЛ [*а*]: **восил бўлмоқ** *эск. кт.* 1) эришмоқ, етишмоқ (ёр васлига); 2) бориб етмоқ, кириб бормоқ (бирор манзилга).

ВОСИТА [*а*] 1 Бирор мақсадга эришиш ёки бирор ишни амалга ошириш учун дастак бўлиб хизмат қиладиган нарса, қурол. *Суғориш қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг қудратли воситасидир.* | Иш-ҳаракат қуроли. *Ишлаб чиқариш воситалари. Техника воситалари. Тил—алоқа воситасидир. Меҳнат одамнинг камол топишида ҳал қилувчи воситадир. Меҳнаткашларни коммунистик идеаллар руҳида тарбиялашнинг муҳим ва таъсирчан воситаларидан бири — лекция пропагандасидир.*

2 Ўртада туриб битиштирувчи; воситачи. *Мунисхонни шунча ваҳима босдики, онасини восита қилишга сабри чидамай, акаси билан юзма-юз ўтириб гаплашишга мажбур бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Умурзоқ Ҳожарга:*] *Бир томондан, юртнинг улуғлари, ҳазратларидан тортиб восита бўлган. Хўп, деб қўйганман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ВОСИТАЛИ Бирор кимса ёки нарса воситаси билан амалга ошириладиган; бавосита.

♦ **Воситали тўлдирувчи** *грам.* тушум келишигидан бошқа келишиклар, шунингдек, айрим кўмакчилар билан келган сўзлар орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАСИЗ *айн.* **бевосита.**

♦ **Воситасиз тўлдирувчи** *грам.* тушум келишигидаги сўз орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАЧИ 1 Томонларни бир битимга келиштиришда, битиштиришда иштирок этувчи учинчи томон, шахс ёки ташкилот.

2 Муносабат боғлаш, боғланиш учун восита бўлиб хизмат қилувчи, боғловчи. *Эпителий организм билан ташқи муҳит орасидаги воситачидир.* «Анатомия».

ВОСИТАЧИЛИК воситачи 1 *с. мавҳ. от. Бировнинг воситачилигида.* ▪ *Махдум Сафар бўзчини мулла Абдураҳмон тарафидан воситачилик учун жўрттага келган, деб ўйлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВОТ-ВОТ *унд. с.* Қарнай овози ҳақида.

ВОТВОТЛАМОҚ Гартилламоқ, «вот-вот» қилмоқ (карнай ҳақида). *Ёш қизчалар уқаларини кўтариб, худди ҳозир вотвотлаб ўтадиган карнайни кутгандай деворлар остига тизилганлар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ВОФУРУШ [*ф-т*] *эск.* Оёқ кийимлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Узум бозорнинг бир бошидан то Чорсугача барча чойхона, ошхона, қандолатфуруш, читфуруш, вофуруш дўконлари очиқ бўлар.. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВОЯ [*ф-т*]: **вояга етмоқ** 1) улғайиб балоғатга етмоқ. *Вояга етган қиз;* 2) ривожланиб, ўсиб етилмоқ. *Вояга етган мева дарахти;* 3) *кўчма* ўсиб, улғайиб камол топмоқ, камолотга эришмоқ. *Кекса ўқитувчининг гапидан таъсирланган Элмурод индамай туролмади.— Биз сизларнинг тарбиянгизда гўдакликдан вояга етдик.* П. Турсун, Ўқитувчи; 4) *кўчма* ривожланиб маълум бир босқичга, даражага эришмоқ, шаклланмоқ, камолга етмоқ.— *Ҳали инқилобнинг боши,— деди Сафар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қул,— бир дарахт ўтқазсанг, уч-тўрт йил ўтмасдан мева бермайди. Шунга ўхшаш инқилоб ҳам илдиз ёйиб вояга етгандан кейин ўз мевасини беради-да. Айний, Қуллар.

ВОҚЕ [*а*]: **воқе бўлмоқ** *кт.* содир бўлмоқ, рўй бермоқ, юз бермоқ; келиб чиқмоқ. *Эртаси кун бутун Марғилон деярли Маликбойнинг майдонида воқе бўлган ишга жуда ҳайрон эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВОҚЕА [*а*] Бўлиб ўтган ҳодиса, рўй берган иш. *Кутилмаган воқеа. Тарихий воқеа. Халқаро воқеалар.* ▪ *Қодир бўлган воқеани бошдан-оёқ сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чittак.

ВОҚЕАН [*а*] 1 *рвш кт.* Ҳақиқатан, дарҳақиқат, дарвоқе. *Воқеан фикрингиз тўғри. Воқеан иш шундай бўлган эди.* ▪ *Қутидор ўзича нима тўғрисидадир ҳисоб юритди-да: Воқеан сиз мени эслай олмассиз,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -

2 *кирш с.* Дарвоқе, айтгандай.— *Ҳай, воқеан,— деди махдум,— кулги ораси тўхтаб.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ВОҚЕАНАВИС [*а*+*ф-т*] 1 Воқеликда юз берган ҳақиқий ҳодисаларни акс эттирувчи ёзувчи.

2 *эск.* Расмий йўл билан қўйилган махфий агент; махфий кузатувчи; айғоқчи, жосус.— *Эҳтиёт бўлиш керак,— астагина шивирлаб насиҳат қилади халфа ва шогирдларга бобом.— Шу кунларда палиса ғиз-ғиз санғиб қолди, воқеанавислар урчиб кетди.* Ойбек, Болалик.

ВОҚЕИЙ [*а*] Воқеликда, ҳақиқатан рўй берган; чин, реал. *Воқеий ҳикоя.*

ВОҚЕИЙЛИК **воқеий** *с. белги оти. Ҳикоянинг воқеийлиги.*

ВОҚЕЛИК Объектив, реал ҳақиқат; объектив шароит, объектив муҳит. *Ҳозирги замон воқелиги. Социалистик воқелик.*

ВОҚИФ [*а*] Бўлиб ўтган ёки бўлажак воқеа, ҳодисадан махфий нарса, сир ва ш. к.дан хабари бўлган; хабардор, бохабар, билган. *Комиланинг юраги хаприқиб кетди, унинг сиридан ҳамма воқиф бўлаётгандай, тевarакка .. қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВОҲ *унд. с.* Гам, қайғу, алам, афсус ёки оғриқни ифодалайди; маъно ва функцияси жиҳатидан «оҳ», «вой» каби сўзларга тўғри келади. *Турфа савдолар бошима тушди, кетди ихтиёр, Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирида.* Ҳамза. *Қизил гулдай хотиним қолди.. Воҳ, воҳ, пешанам. .. Ёдимга тушса, жигарим хун бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ВОҲА [*а*] Саҳро билан ўралган обод, сувли ўлка. *Зарафшон воҳаси. Хоразм воҳаси.*

ВОҲИД [*а*] *эск. кт.* 1 Бир, якка, ёлғиз; бирдан-бир.

2 *эск. мат.* Бирлик (ўлчов бирлиги).

3 Ягона субстанция (алхимиклар тасаввурида).

4 Воҳид *(эркаклар исми).*

ВРАЧ [*р*] Медицинадан олий маълумотга эга бўлган киши; доктор. *Болалар врачи. Ветеринария врачи.*

ВУЖУД [*а*] 1 Қишининг бутун борлиғи, жони ва тани; аъзойибадан. *Хўжабеков бўм-бўш кўчада якка ўзи. Бутун вужуди асабий титрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ота дом-дараксиз кетган ёлғиз ўғли Раззоқни эслаб, бутун вужудида аллақандай бир ҳолсизлик сезди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Тан, жусса, гавда; қомат, қад. *У қоп-қора, қотма вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма* Одам, шахс, зот. [*Отабек:*] — *Сизми, Кумуш? — деб сўради.* [*Кумуш:*] — *Мен, мен! — Бу савол-жавоб ила икки вужуднинг ҳамма ҳасратлари, аламлари бир-бирларига англашилган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Вужудга келмоқ** дунёга келмоқ, бунёд, пайдо бўлмоқ. *Унинг [Ботиралининг] ҳисобича, шу поёнсиз тўқайнинг ўзида бир неча янги қишлоқ вужудга келиши мумкин.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВУЖУДИЯТ [*а*] *кт. айн.* **вужуд** 1.

ВУЖУДЛИ *айн.* **гавдали.** *Вужудли одам.* **Соғлом вужудли** тани соғ ва ақли-ҳуши расо, бардам, тетик.

ВУЙ *унд. с.* Муболағани, ҳайратни ифодалайди. *Вуй, одам! Вуй, ари!*

ВУЛҚАН [*р*<*лат*] Ичидан доимо ёки вақти-вақти билан қайноқ газ, тоғ жинсларининг парчалари, кул ёки лава отилиб чиқиб турадиган конуссимон тоғ; ёнар тоғ. *Ҳаракатдаги вулкан. Ўчган вулкан.*

ВУЛҚАНИЗАЦИЯ [*р*] *тех.* Қаучукка олтингугурт, қурум ва бошқа материаллар қўшиб қизитиб резинага айлантириш ва резина буюмлар тайёрлаш процесси. *Вулканизация аппарати. Вулканизация цехи. Вулканизация қилмоқ.*

ВУЛЬГАР [*р* вульгарный] 1 Ўтакетган дағал, қўпол, одобдан ташқари. *Вульгар сўз. Вульгар ибора.*

2 Жуда ҳам соддалаштириб, сохталаштириб, бузиб юборилган. *Вульгар материализм.* ▪ *Вульгар демократ ҳамма ишни бўрон бўлиши ёки бўлмаслиги билан чеклаб қуйишгагина қодирдир.* В. И. Ленин, Либерал ишчи партиясининг манифести.

ВУЛЬГАРИЗМ [*р*<*лат*] *лингв.* Адабий тилда ишлатилган вульгар сўз ёки иборалар.

ВУЛЬГАРЛАШТИРИЛМОҚ **вульгарлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ВУЛЬГАРЛАШТИРМОҚ Объектив ҳақиқат, воқеа-ҳодиса, таълимот ва ш. к.нинг туб маъносини жуда ҳам соддалаштириб, сохталаштириб, бузиб кўрсатмоқ, нотўғри ва сийқа талқин қилмоқ.

ВУЛҚОН *эск. айн.* **вулкан.**

Г

Г Ўзбек алфавитининг тўртинчи ҳарфи; қ. **ге.**

ГАБАРДИН [*р*<*фр*] Пальто ёки костюмбоп бир нав жун мата. *Бир костюмлик габардин.* ‖ *Габардин костюм.*

ГАБАРИТ [*р*<*фр*] Вагон, машина иншоот ва ш. к.нинг сиртқи ўлчами. ‖ **Габарит дарвоза** усти очиқ темир йўл вагонларининг тўғри юкланганлигини текшириш учун қурилган махсус рама, дарвоза.

ГАВАНЬ [*р*<*голл*] Денгиз ёки дарё қирғоғида пароходларнинг келиб туриши ва кетиши учун мувофиқлаштирилган, қаттиқ шамол ва тўлқиндан ҳимоя қилинган жой. *Пароход гаванда турибди.*

ГАВДА 1 Инсон ёки ҳайвон вужудининг кўриниши; жусса, қад. *Жўрабой отанинг узун қотма гавдаси қоронғида кўздан ғойиб бўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мулла Обиднинг.. шу гавдасига бу кетмон ҳам кичик.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Тан, тана (вужуд билан жон қарама-қарши қўйилганда). *Йўқ, юрди эмас, оёқларини ихтиёрига қарши судради. Лекин жони қолиб қуруқ гавдаси кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Мурда, жасад. *Дарвозадан ўн одим нарида боши танидан узилган уч кишининг гавдасига йўлиқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор нарсанинг борлиғи, вужуди, танаси. *Ҳовли ўртасида чирик гавдаси ўрадай ўпирилган қари баҳайбат тол.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мудҳиш бўлиб кўринар, Тунда тоғлар гавдаси.* Ғайратий.

ГАВДАЛАНМОҚ 1 Кўз олдида пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Катта гулзорга чиққанларида.. баҳаво бино гавдаланди.* Ойбек, Навоий. | Кўз олдига келмоқ, кўз ўнгида, назарида пайдо бўлмоқ, тасаввурга келмоқ, намоён бўлмоқ. *Ленин десам, кўзим ўнгида Гавдаланур улуғ бир одам.* З. Диёр.

2 *айн.* **мужассамланмоқ.** *Бу томонда ниҳоятда зийнатланиб бино қилинган олий иморатлар бўлиб, шаҳар усталарининг ҳамма санъат ва маҳоратлари шу биноларда гавдаланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАВДАЛАНТИРИЛМОҚ **гавдалантирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ГАВДАЛАНТИРМОҚ **гавдаланмоқ** *фл. орт. н.*

ГАВДАЛИ 1 Гавдаси, жуссаси катта, норғул, барваста; жуссали. *Бир вақтлар гавдали ва чиройли бўлган ўттиз яшар йигит, ҳозир чўпдай озиб кетган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Аниқловчи орқали ифодаланган, жуссага эга бўлган. *У ўрта бўйли, кичик гавдали, сийрак сариқ, мўйловли, тийрак ўткир кўзли.. серҳаракат йигит.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГАВЖУМ Одам зич яшайдиган, одам кўп (жой ҳақида). *Маҳкам.. Сирдарё бўйидаги сершовқин, гавжум ишчилар шаҳарчасида катта бўлган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Поезд келганда бир нафасгина гавжум бўлиб турадиган кичик станцияга юк машинаси келиб тўхтади.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

ГАВҲАР [*ф-т*] 1 Тарашланган ва сайқал берилган олмос. | Умуман қимматбаҳо тошларнинг умумий номи; жавҳар. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу — дур, мана бу — марварид. Мана ёнган — гавҳар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Қимматли, бебаҳо нарса ҳақида. *Ер — хазина, сув — гавҳар.* ▪ *Кўсаклар бўлиқ, гавҳарга тўлиқ, Эгат ичида янграйди қўшиқ.* М. Алавия.

3 Гавҳар *(хотин-қизлар исми).*

◆ **Кўз гавҳари** *анат.* кўз қорачиғи остида икки томони қаварик линза шаклидаги тиниқ танача.

ГАВҲАРАФШОН [*ф-т*] *поэт.* Гавҳардек нур сочувчи. *Равшан айларман чароғи оҳни, Кўзларимдур гавҳарафшон, марҳабо.* Нодира.

ГАВҲАРШУНОС [*ф-т*] 1 Қимматбаҳо тошларни яхши биладиган мутахассис.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг қадр-қимматини жуда яхши биладиган; шинаванда, заршунос. *Ўз сўзимизнинг гавҳаршуносини, ўз шеъримизнинг Фердавсий ва Низомийсини кўрмоққа муҳтож эдик.* Ойбек, Навоий.

ГАГАУЗ қ. **гагаузлар.** *Гагауз тили. Гагауз халқи.*

ГАГАУЗЛАР Украина ва Молдавия Совет Социалистик Республикаларида, шунингдек Болгария ва Руминияда яшовчи, маданияти жиҳатдан болгарларга яқин халқ.

ГАДО [*ф-т*] 1 *айн.* **гадой.** *Ғуломжон гадонинг бўш, очиқ қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтакларини кавлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Камбағал, қашшоқ. [*Жамолиддин:*] *Хазинани бойитаман, деб халқни гадо қилдингиз.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 *кўчма* Бирор нарсага муҳтож, зор, интизор, муштоқ одам. *Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз каби илм гадолари учун тилладан афзалдир.* Ойбек, Навоий.

◆ **Тирноқ гадоси** фарзандга зор одам. *Сизнинг бўлса, йўлингиз бошқа. Сиз — тирноқ гадоси.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГАДОБАЧЧА [*ф-т*] *эск.* 1 Гадо боласи (қ. **гадо** 1, 2).

2 Эксплуататор тузуми даврида камбағал, бева-бечораларга нисбатан бой, эксплуататорлар ишлатган ҳақорат, камситиш сўзи. *Худодан қўрқинг, Маҳсум. Гадобачча одам эмасми? Ё, шариатда гадобаччани ўлдириш гуноҳ эмас, деб битилганми?* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАДОЙ [*ф-т*] Тиланчилик билан кун кечирадиган одам; тиланчи. *Қўли суст косибдан оёғи илдам гадой яхши.* Мақол.

◆ **Гадой топмас кўча** топиш қийин, пастқам кўча.

ГАДОЙВАЧЧА *айн.* **гадобачча.**

ГАДОЙЛИК Гадой касби; тиланчилик. *Итдан қўрққан гадойлик қилмас.* Мақол. ▪ — *Гадойликдан ўлим яхши, минг марта яхши,— йиғлаб деди Шоқосим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГАДОЙЧИЛИК *айн* **гадойлик.**

ГАДОЛИҚ 1 **гадо** *с. белги оти.*

2 *айн.* **гадойлик.**

ГАЖ I [*ф-т* каж] Терс, тескари, акс. *Оҳ десам тўкилар кўзимнинг ёши, Илоҳим қурисин подшолар иши, Гажea айланган шум фалакнинг гардиши.* «Алпомиш».

ГАЖ II [*ф-т* каж] *айн.* **гажак.** *Гаж дум.*

ГАЖАК [*ф-т*] 1 Икки чеккага ёки пешанага ҳусн учун тушириб қўйиладиган ярим ҳалқа шаклидаги соч; зулф. *Гажак қўймоқ.* ▪ *Бегимжон икки чеккасидаги гажагини силкитиб, муштларини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *этн.* Шу тахлитда олтин, кумуш ва ш. к.дан ясалган ва чеккага тақиладиган безак буюми (баъзи қушларнинг дум-патларидан ҳам шундай безак буюми сифатида фойдаланилган). *Сухсур олиб боқмайди, Гажагини тақмайди, Ишламаган дангаса Кўпчиликка ёқмайди.* «Қўшиқлар».

3 *сфт* Эгилган, қайрилган. *Думи гажак.. ўрдак. Гажак бўлмоқ. Гажак қилмоқ.* ▪ *Кўпларнинг қўлларида дастаси гажак кунгурадор ҳасса, лабларида жим-жима муштук.* Ҳ. Назир, Ҳайкал. [*Гулсумнинг*] *бугун янги ўраган қизил рўмоли четидан гажак бўлиб чиққан майин сочлари пардек елпиниб, чиройли юзига ҳусн бўлиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Камолхонов, илтимосига «хўп» деган жавобни кутиб, савол аломатидай гажак бўлиб турганида телефон жиринглаб қолди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Ўйнаб думини гажак қилиб сағрисига ташлаб, Гаждумбек* [*от*] *кетиб боравётибди.* «Гўрўғли».

ГАЖАКДОР [*ф-т*] 1 Гажаги бор, гажакли. *Кўнгил қўйгани у кўзлари хумор, Сизга келин бўлар Нигор гажакдор.* «Нигор ва Замон». || *Обод қилай сенинг бунда шаҳарингни, Қўлга келтирайин гажакдорингни.* «Ширин билан Шакар».

2 Бежама, серҳашам. *Гажакдор хат.*

ГАЖАКЛИ *айн.* **гажакдор.**

ГАЖИМ Рўмол, дарпарда, дастурхон сочиқ каби нарсаларнинг зиҳига тикиладиган ёки ўзидан титиб чиқариладиган шокила; попук. *Ғижим рўмол бошимда, гажимлари қошимда, Отам сенга бермайди, Ўн беш яшар ёшимда.* «Қўшиқлар».

ГАЖИМДОР Гажими бўлган, гажим тутилган, гажимли. *Гажимдор дастурхон.*

ГАЖИМЛИ *айн.* **гажимдор.** [*Шарофат*] *бошида гажимли қора рўмол, бир елкаси билан деворга суяниб, .. маъюс бир қиёфада ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ГАЖИР Жангари, қайсар, ўжар. *Гажир бола. Гажир от.*

ГАЗ I [*ф-т*] *эск.* 1 Метрик система қабул қилинганга қадар ишлатилган, 0,71 метрга тенг узунлик ўлчови; аршин. *Нуриой, ойингиздан тўрт газ чит олиб берасиз, албатта.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Иш талаб қилсак.. юз газ нари сакрайсиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби. *Букма газ.*

◆ **Ўз гази билан ўлчамоқ** бирор иш, ҳодиса ҳақида ўзича, ўз шахсий нуқтаи назаридан қараб мулоҳаза юритмоқ, бир томонлама ҳукм чиқармоқ. *Ҳамма нарсани ўз гази билан ўлчайдиган Абдураҳим, ўзи ёлғончи бўлгани учун, ҳеч кимнинг гапига ишонмайди.* «Муштум», 1961, № 3.

ГАЗ II [*р<голл*] Зарралари ўзаро кучсиз боғланган, шу сабабли ўзи ишғол қилган бўшлиқни бир текис тўлдириб турадиган енгил модда. *Заҳарли газ. Бўғувчи газ. Газ баллони.* ▪ *Кечаги боржом оғзи очиқ қолипти, гази чиққандан кейин бир пулга қиммат.* А. Қаҳҳор, Санъаткор. | Ёқиш, ёритиш, иситиш учун ёки двигателларни ҳаракатга келтирувчи куч манбаи сифатида ишлатиладиган газсимон ёки буғсимон моддаларнинг умумий номи. *Табиий газ — энг арзон ёқилғи. Газ саноати. Колхозчиларнинг уйларига газ киради.* **Газ бермоқ** *с. т.* двигатель валининг айланишлар сонини ошириб, унинг кучини кўпайтирмоқ, тезлигини оширмоқ. *Йигит газ бериб, олдида кетаётган юк машинани қувиб ўтиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЗ III [*р<фр*] Юпқа шаффоф ипак газлама; ҳарир. *Бир кўйлаклик газ.* || *Газ рўмол.*

ГАЗ IV [*ф-т*] 1 *айн.* **юлғун.**

2 *эск.* Камоннинг патсиз ўқи.

ГАЗА *диал.* Тоғ чўққиси; адир, дўнг, баландлик. *Очил буларнинг юриш қилганини кўриб, ҳаммаси чоғланиб, бир газанинг панасига ўтди.* Фозил шоир, Очилдов. **Оч газа** икки чўққи, дўнг оралиғи.

ГАЗАК I [*ф-т*] Яранинг, шикастланган жойнинг яллиғланган, йиринг олган ҳолати. *Халқ.. кўп шишларни пахтадоғ билан даволайди. Агар бу шиш газак шиш бўлса, пахтадоғ фойда қилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Газак олмоқ** *айн.* **газакламоқ** 1. *Яра газак олиб кетибди.* ▪ *Радиодан эшиттирилган кичкина хабар туфайли бошланган жанжал газак олиб, катталашиб кетди.* «Муштум», 1961, № 15.

ГАЗАК II [*ф-т*] Ичкилик устидан ейиладиган овқат; закуска. | Иштаҳа очар енгил овқат.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Газак ҳам бўлмайди** сира ҳам кифоя қилмайди, урвоқ ҳам бўлмайди. *Бу овқат менга газак ҳам бўлмайди.*

ГАЗАКЛАМОҚ 1 Газак олмоқ, йиринг боғламоқ. *Яра газаклабди.*

2 *кўчма салб.* Қучаймоқ, зўраймоқ, жиддийлашиб кетмоқ. *Дилсиёҳлик газаклаб кетди. Нарзи тоға изза тортди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ГАЗАН [*ф-т*] Қосибларнинг чарм қирқадиган махсус пичоғи. *Тоғам.. қўлимдан газанни йириб олади-да, қиймаланган чармларни йиғиштиради.* Ойбек, Болалик.

ГАЗАНДА [*ф-т*] 1 Ари, илон, чаён каби чақадиган ҳашарот-жониворларнинг умумий номи. *Ҳамиша яйраган йиртқич дарранда, йўқолди ҳар қора қурту газанда.* Ҳабибий.

2 *кўчма нафр.* Қаллакесар, ўтакетган ёвуз душман. *Бу — меҳнаткашларнинг бошига кулфат келтирганларнинг энг сўнгиси — қонхўр газанда Мадамин эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Адашевнинг ёлғиз ўзи 50дан ортиқ газандани қириб ташлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. | *сўк.* Разил, қабиҳ, ярамас. *Мен нодон сендай газандага ишонганим учун етарли жазоландим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Азоб кўриб ширин жоним бу танда, Отингнинг тизгинин тортгин, газанда!* «Муродхон».

♦ **Газанда ўт** *айн.* **чаёнўт.**

ГАЗАРМОҚ *с. т.* Гезармоқ.

ГАЗЕТ [*р* газета] *с. т.* Газета. *Йўлчи қайрилиб, қўлтиғига газет қистирган Абдушукурни кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эни бир ярим, бўйи икки қарич чамаси келадиган ва юпқа қоғозга босилган ана шу газетанинг устига қора, семиз ҳарфлар билан: «Туркистон вилоятининг газети» деб ёзилган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГАЗЕ́ТА [*р<итал*] Ҳаётнинг турли соҳаларига оид воқеа-ҳодисаларни ёритадиган, шунингдек сиёсий-ижтимоий ва илмий-оммабоп мақолалар босиладиган вақтли (одатда, кундалик) нашр. *Кундалик газета. «Ўзбекистон маданияти» газетаси. «Совет Ўзбекистони» газетаси.* **Деворий газета** бирор ижтимоий ташкилот ёки муассасанинг қўлда ёхуд машинкада ёзилиб, деворга осиб қўйиладиган газетаси. *Бундан бир йил бурун шу қизил чойхонанинг деворий газетасида «Сўнгги саводсиз» сарлавҳаси билан бир мақола босилган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

♦ **Жонли газета** *тар.* революциянинг дастлабки йилларида саҳна орқали ташвиқот-тарғибот ишлари олиб борган, турмушдаги, ижтимоий ҳаётдаги нуқсон ва камчиликларни танқид ўти остига олган ҳаваскорлар тўдаси.

ГАЗЕТАЧИ *с. т.* 1 Газета ходими, газета редакциясида ишловчи киши.

2 Газета тарқатувчи, сотувчи.

ГАЗЕТХОН [*р+ф-т*] Газета ўқувчи, газетани канда қилмай ўқиб борадиган одам.

ГАЗЕТХОНЛИК Газета ўқиш, газета ўқиш билан машғул бўлиш.

ГАЗЕ́ТЧИ *с. т.* Газетачи.

ГАЗИФИКА́ТОР [*р*] Газ ва газлаштириш иши мутахассиси.

ГАЗИФИКА́ЦИЯ [*р<голл+лат*] 1 Қаттиқ ёқилғини сунъий йўл билан газга, газ ёқилғига айлантириш.

2 Саноат корхоналарини ва турар жойларни газ билан таъминлаш. *Газификация қилмоқ.*

ГАЗИФИКА́ЦИЯЛАШТИРМОҚ Саноат корхоналари, турар жой ва ш. к.-ни газ билан таъминламоқ, газификация қилмоқ.

ГАЗЛАМА Тўқиб ёки бошқа йўл билан тайёрланган мата; газмол, мануфактура. *Ип газлама. Газлама ишлаб чиқариш.* ■ *Йўлчи уч ҳафтадан бери шаҳарда .. ҳар куни аравада газлама ташийди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГАЗЛАМАФУРУШ *эск.* Газлама савдоси билан шуғулланувчи; баззоз.

ГАЗЛАМОҚ I Газ билан ўлчамоқ, газлаб ўлчаб кўрмоқ.

ГАЗЛАМОҚ II Суюқликни газ билан тўйинтирмоқ, суюқликка газ бермоқ (қ. **газ** II).

ГАЗЛАНМОҚ I **газламоқ** I *фл. мажҳ. н.*

ГАЗЛАНМОҚ II **газламоқ** II *фл. мажҳ. н.*

ГАЗЛАТМОҚ I **газламоқ** I *фл. орт. н.*

ГАЗЛАТМОҚ II **газламоқ** II *фл. орт. н.*

ГАЗЛАШМОҚ Газ билан таъмин этилмоқ (саноат корхоналарини ва турар жойларни). *Нечоғлиқ газлашибдур шаҳру қишлоқ, Бутун меҳнаткаш элнинг кўнгли порлоқ.* Ҳабибий.

ГАЗЛАШТИРИЛМОҚ **газлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Уйларимиз газлаштирилаётир.*

ГАЗЛАШТИРМОҚ **газлашмоқ** *фл. орт. н.*

ГАЗЛИ I Газ узунлигидаги (қ. **газ** I 1). *Сўнгроқ тепанинг ўртасидан қадди етти газли бир супа қилиб, устига бир шийпон солади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ГАЗЛИ II Ичида гази бор, газланган, газ билан тўлдирилган ёки тўйинтирилган. *Газли сув. Газли баллон.*

ГАЗМОЛ *айн.* **газлама.** [*Ҳасаналининг*] *ҳужраси Отабекники билан бир қаторда бўлиб, газмол, пойафзал ва шунинг сингари моллар ила тўлган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЗНИҚОБ *эск. айн.* **противогаз.** *Бурчакдаги столда Осоавиахимга оид буюмлар, плакатлар; қозиқда газниқоб.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ГАЗОГЕНЕРА́ТОР [*р*] Қаттиқ ёки суюқ ёқилғиларни ёнувчи газга айлантирадиган аппарат.

ГАЗОГЕНЕРАТОРЛИ Газогенератори бор; газогенератор билан ишлайдиган. *Газогенераторли установка.*

ГАЗОЛИ́Н [*р<голл+лат*] Табиий нефть газидан ёки нефтдан олинадиган суюқ ёнилғи.

ГАЗО́Н [*р<фр*] Парк, боғ, биноларнинг олди ва ш. к. жойлардаги ўт экилган ер, майдон, майсазор ва шундай жойларга экилган ўт, майса.

ГАЗОПРОВО́Д [*р*] Газ манбаидан уни истеъмол қилувчи жойларга олиб борадиган трубалар ва иншоотлар системаси. *Бухоро — Урал газопроводи.*

ГАЗСИМОН Газ хусусиятига эга бўлган, газ ҳолидаги, газга ўхшаш. *Газсимон моддалар.*

ГАЗЧЎП [*ф-т*] 1 Узунлиги бир газга тенг ўлчов асбоби.

2 Сувоқчиликда девор рахини текис чиқариш учун ишлатиладиган қиррали узун ёғоч асбоб. *Анави Холиқ-ку тоғангга таассуф қилиб газчўп билан нуқул деворлар, деразаларнинг кирган-чиққанини ўлчайди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ГА́ЙКА [*р*] Болтга бураб киритиладиган тешиги резьбали деталь.

ГАЛ 1 Бирин-кетин содир бўладиган воқеа-ҳодисалар, бажариладиган ишлар тартиби, навбати. **Биринчи галда** аввало, ҳаммасидан олдин, биринчи навбатда. [*Йўлчининг*] *қорни жуда оч эди. Лекин унга, биринчи галда, соч-соқолини қирдириш машаққати тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қаторда ишғол этилган ўрин, навбат. *Бугун менинг галим.* ■ *Минг бало билан қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Гал бермай** бир-биридан ошириб, бир-бирига сўз бермай, бир-биридан баланд келиб. [*Йигит-қизлар*] *бир-бирига гал бермай, аллақандай воқеани гапиришиб келишаяпти.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Ўртоқ Поччаев, пўписасиз, дўстларча, комсомолча гаплашайлик,— деди Нафиса ўрнидан туриб. Лекин Поччаев унга гал бермади.* А. Мухтор, Туғилиш. **Гали билан** навбати билан, бирин-кетин, ўз навбатида. *Йўлчи гали билан меҳмонларнинг отларини.. дарахтларга қантариб боғлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 («бу», «шу», «ҳар», «бир» *ва бошқа баъзи сўзлар билан*) Сафар, навбат. *Бир гал Дўсмат ҳар сафаргидай иш қидириб кетди-ю, лекин қайтиб келмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон оғир юмуш қилдирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Галга солмоқ** бирор баҳона билан ишни орқага сурмоқ, сансалорликка солмоқ.

ГАЛА [*ф-т*] 1 Бир турдаги қуш, ҳайвон-жониворлар тўдаси. [*Ботирали*] *шарпага ортиқ парво қилмай, қушлар галасини завқ билан томоша қила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Миёнсаройда тўпланган мулла ва муллабачалар очиққан қашқирлар галасидек увиллашиб мадраса ичига югурдилар.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Бир тўда одам, оломон. *Қизлар галасини кўрган Бозоров, от*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бошини ўша ёққа бурди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *нафр.* Тўда, гуруҳ. *Фашист галалари сафида ваҳима-саросималик бошланиб, қочишга юз тутди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.

♦ **Бир гала** жуда кўп. *Йигитларнинг рашки ёмон бўлади, эҳтиёт бўл,— деб бир гала гапни қулоғига қуйди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ГАЛАКТИК [*р* галактический] *астр.* Галактикага оид. *Туманликларнинг биринчи группаси галактик туманликлар деб аталади.* «Астрономия».

ГАЛАКТИКА [*р*<*грек*] *астр.* Ягона юлдузлар системаси. *Ҳамма юлдузлар ва уларнинг тўпламлари бирликда юлдузларнинг ғоят катта — гигант системасини ташкил этади, бу система галактика деб аталади.* «Астрономия».

ГАЛАЛАШМОҚ: галалашиб гала-гала, тўда-тўда, тўп-тўп бўлиб, тўпланиб. *Болаларнинг қий-чувлари галалашиб учаётган қушларнинг товушларига ўхшаб эшитиларди.* ▪ *Ироқдан қабристон орқасидан бўри ва шақаллар галалашиб ув тортади.* «Қаҳрамонлар».

ГАЛАНТЕРЕЯ [*р*<*итал*] Кийиниш, ясаниш-тусаниш учун зарур буюмлар, атторлик моллари. *Галантерея магазини.*

ГАЛГИДАЙ, ғдек: ҳар галгидай ҳар вақтдагидай. *Олахўжа уни ҳар галгидай уйига таклиф қилди. Элмурод ҳам ҳар сафаргидай иш кўплиги, вақт йўқлигини важ қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАЛДАГИ Навбатда турган, навбатда қилиниши лозим бўлган; навбатдаги. *Галдаги вазифалар.*

ГАЛДИР 1 Бошига ишқ савдоси тушган одам; телба, девона.

2 Халқ куйларидан бирининг номи.

ГАЛДИРАКЛАМОҚ 1 *айн.* **галдирамоқ.** *Мен бечораниг тилим галдираклаб, арзи ҳол қилдимки, мени ҳам.. қаландарбаччаликка қабул қилсалар.* F. Ғулом, Шум бола.

2 *диал. айн.* **гандиракламоқ.**

ГАЛДИРАМОҚ Тили сўзга келмай, тили айланмай ғўлдирамоқ; эсанкираб қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. *Эшон ая ўзини йўқотаёзди. Тили гапга келмай галдиради.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ГАЛЕРЕЯ [*р*<*фр*] 1 Бинонинг икки қисмини бирлаштирувчи усти ёпиқ узун йўлак; турар жойдан холи қилиб солинган, ёнлари очиқ ёки ойнабанд балкон.

2 Ер остидаги тор йўл, йўлак (ҳарбий истеҳком, шахта ва ш. к.да).

3 *эск.* Томоша залида энг юқориги ярус.

4 *кўчма* Қатор, саф-саф тизилган нарса ёки кишилар; силсила. *Адабий типлар галереяси.*

♦ **Суратлар галереяси** суратлар намойиш қилинадиган бино, музей.

ГАЛИФЕ [*р*<*фр*] Одатда этик билан кийиладиган ёни чиққан шим. *Галифесининг чўнтагидан дастрўмол чиқариб.. юзларини, бўйнини арта бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЛЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Бирор ишни галма-гал, навбатма-навбат бажармоқ; навбатлашмоқ.

2 *диал.* Галга солмоқ, алдамоқ, лақиллатмоқ. *Бой қизжоннинг отасини алданглар, Пули кўп деб энасини галланглар.* «Ҳасан батрак».

ГАЛЛИЙ [*р*<*лат*] Химиявий элемент, оқ тусли нодир металл.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ [*р*<*лат*] *мед.* Мия фаолиятининг бузилиши натижасида кўрув, эшитув, сезув, ҳидлов органларининг чалғиши, йўқ нарсаларни кўриш, эшитиш, сезиш.

ГАЛМА-ГАЛ *рви* Навбатма-навбат, навбатлашиб. *Чуқурчага ўтин қалаб, чуқурча теварагига Ўроз билан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб, тўнқайиб галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГАЛОГЕН [*р*<*грек*] *қ.* **галогенлар.**

ГАЛОГЕНЛАР *хим.* Менделеев даврий системасининг VII группасига мансуб элементлар (фтор, хлор, бром, йод).

ГАЛОИД(ЛАР) [*р*<*грек*] *айн.* **галогенлар.**

ГАЛОШ [*р* галоши] Кўн пойафзал ёки пийма устидан кийиладиган резина оёқ кийим, калиш.

ГАЛСТУК [*р*<*нем*] Кўйлак ёқаси остидан ўтказиб, олдини тугун ёки бант қилиб тақиладиган мата буюм; бўйинбоғ. *Пионерлар галстуги.* ▪ *Қодирнинг кўйлаги оқ, галстуги кўк экан.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ГАЛЬВАНИ *қ.* **гальвани(к).**

ГАЛЬВАНИЗАЦИЯ [*р*] Медицина ёки техникада гальвани токидан фойдаланиш; гальвани токи билан даволаш.

ГАЛЬВАНИ(К) [*р* гальванический]: **гальвани токи** *ёки* **гальваник ток** химиявий реакция натижасида олинадиган ток. **Гальвани элементи** *ёки* **гальваник элемент** шундай ток ҳосил қиладиган элемент.

ГАЛЬВАНОМЕТР [*р*] Гальвани токини ва умуман кучсиз токларни ўлчайдиган асбоб.

ГАМАДРИЛ [*р*<*грек*] Тумшуғи узун маймунларнинг бир тури.

ГАМАК [*р*<*фр*] Очиқ ҳавода ухлаш, дам олиш учун фойдаланиладиган осма тўр беланчак.

ГАМБИТ [*р*<*фр*] Шаҳмат ўйинининг бошида тезроқ ҳужумга ўтиш мақсадида бир пиёда ёки сипоҳни қурбон бериш.

ГАММА I [*р*<*грек*] 1 *муз.* Бир ёки бир неча октава таркибидаги яқин товушлар мажмуи.

2 *кўчма* Бир-биридан муайян муносабатда фарқланадиган бир турдаги нарсалар, ҳодисалар мажмуи. *Бўёқлар гаммаси.*

ГАММА II [*р*<*грек*]: **гамма-нурлар** *физ.* радиоактив элементларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган уч хил нурнинг бири.

ГАН(АК) Ёнғоқ ёки данак ўйинида тизилган ёнғоқ ёки данаклар. *Ганак тикмоқ. Ганак олмоқ.*

ГАНГ [*ф-т*]: **ганг бўлмоқ** *айн.* **гангимоқ.** *Меҳнаткаш боши ганг бўлди, Зулмдан ҳамма қон бўлди.* «Фольклор».

ГАНГИМОҚ Кутилмаган воқеа, ҳодиса ёки ташвишдан нима қиларини билмай қолмоқ, эсанкирамоқ, саросимага тушмоқ. *Раис уни даст кўтардида, давранинг ўртасига келтириб қўйди, Қурбон ота бир лаҳза гангиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Совет қуроли ўз кучини кўрсатди .. душман гангиб калавасининг учини йўқотиб қўйди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.

♦ **Боши** (*ёки* **мияси**) **гангиди** 1) боши айланди; 2) боши қотди, нима қиларини билмай қолди. *Қўзибой бу янгиликнинг тагига етолмай йўл-йўлакай ўйланиб, мияси гангиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГАНГИРАКЛАМОҚ *диал.* Гандиракламоқ.

ГАНГИРАМОҚ *диал.* Гангимоқ. *Боши гангираб ўрнидан турган бой яна йиқилиб .. кўчанинг ўртасидаги лойга тушди.* Айний, Қуллар.

ГАНГИРАТМОҚ гангирамоқ *фл. орт. н.*

ГАНГИР-ГУНГУР Кўпчиликнинг қизғин суҳбати, бири олиб бири қўйиб гапириш. *Меҳмонхонадагиларнинг гангир-гунгурлари эшитилиб турарди.* ‖ *Гангир-гунгур гаплашмоқ.* ▪ *Султонмурод.. гангир-гунгур суҳбатга қулоқ солиб ўтирди.* Ойбек, Навоий.

ГАНГИТИЛМОҚ гангитмоқ *фл. мажҳ. н. Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанча кўп емириб ташланса, ҳужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ГАНГИТМОҚ гангимоқ *фл. орт. н. Ойсулувнинг жавоби уни гангитиб қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАНГИШМОҚ гангимоқ *фл. бирг. н.*

ГАНГРАМОҚ *айн.* **гангирамоқ.**

ГАНГРАТМОҚ ганграмоқ *фл. орт. н.*

ГАНГРЕНА *мед.* Биологик тўқима ёки бирор аъзонинг жонсизланиб тириклайин чириши; қорасон касаллиги.

ГАНДА [*ф-т*] Аҳлат, нажас. *Жанда бўлса бўлсин, ганда бўлмасин.* Мақол.

ГАНДИРАКЛАМОҚ Мувозанат сақлай олмай, чайқалиб, энтак-тентак қадам ташлаб юрмоқ. *Турғуной маст кишидай гандираклаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ГАНДИРАКЛАНМОҚ гандиракламоқ *фл. ўзл. н.*

ГАНДИРАКЛАТМОҚ гандиракламоқ *фл. орт. н.*

ГАНЖ [*ф-т*] *кт.* Хазина, бойлик. *Ганжи иқбол.* ▪ *Мусибат қаддингни букмиш мисли ёй, Ўлмиш ёлғиз ўғлинг, умидинг ганжи.* Миртемир.

ГАНЖИНА [*ф-т*] *айн.* **ганж.** *Мирзачўл мамлакатимизнинг пахта ганжинасига айланди.* Миртемир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГАНЧ Алебастрнинг бир тури; сувоқ, нақш учун ишлатиладиган қурилиш материали. *Ганч қормоқ.* || *Ганч сувоқ.* ▪ *Қамишкапада деворлари ганч сувоқ қилиб оқланган, қизил тунука томли бир бино юзага келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАНЧКОР 1 *от* Ганчдан нақш ясовчи уста, ганч сувоқ устаси. *Отаси уста Мурод ҳам, бобоси уста Носир ҳам Бухоронинг кўзга кўринган ганчкорларидан бўлган.* «Уста Ширин».

2 *сфт* Ганч сувоқ қилинган, ганч билан нақшланган. *Ганчкор уй.*

ГАНЧЛАМОҚ Ганч билан сувамоқ, ганч сувоқ қилмоқ.

ГАНЧЛАНМОҚ ганчламоқ *фл. мажҳ. н. Деворлар ганчланган, шиплар сирланган .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАНЧЛАТМОҚ ганчламоқ *фл. орт. н.*

ГАП I [*ф-т*] 1 Сўзлар орқали изҳор этилган ёки этиладиган фикр; сўз; нутқ. *Рост гап. Совуқ гап. Қуруқ гап. Гапни бошқа ёққа бурмоқ. Менинг сизга айтадиган бир-икки оғиз гапим бор. Яхши гап билан илон инидан чиқади.* Мақол. *Гап билгунча, иш бил.* Мақол. *Гап десанг — қоп-қоп, иш десанг — Қўҳи-Қофдан топ.* Мақол. ▪ *Иброҳимов устод хурсанд бўлганини кўриб, ғўза тўғрисидаги гапини бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гап очмоқ** маълум бир иш, нарса ёки мавзу юзасидан гап бошламоқ. **Гап сотмоқ** ортиқча, кераксиз гаплар билан бошқаларнинг вақтини олмоқ, кўп гапирмоқ. | Нутқ воситасида ифодаланган фикр, ўй, мулоҳаза. *Миямга бир гап келди. Гап келганда, отангни аяма.* Мақол. **Гапи оғзида қолди** гапириб туриб, бирор сабаб билан тўхтаб қолди, фикрини айтолмай қолди. *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очиқ лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Гап бўлмоқ** бошқалар муҳокамасига тушмоқ. гап-сўз бўлмоқ. **Гап отмоқ** (*ёки* **қотмоқ, ташламоқ**) тегишиб ёки жаҳлини чиқариш учун киноя, кесатиқ маъноли гап, сўз айтмоқ; пичинг қилмоқ. **Гап ташимоқ** бирор ерда айтилган фикрни иккинчи ерга, бошқа кишига етказиб турмоқ, чақимчилик қилмоқ. **Гап тўқимоқ** (*ёки* **уйдирмоқ**) бирор шахс ёки нарса ҳақида уйдирма, ёлғон-яшиқ тўқимоқ. *Унинг [Йўлчининг] «ахлоқсизлиги» тўғрисида [Салимбойвачча] бир мунча гаплар тўқиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гап ўғирламоқ** (*ёки* **термоқ**) бошқаларнинг айтганларидан уларнинг фикр-ниятларини билиб олмоқ. **Гап қилмоқ** надомат қилмоқ, бирор шахс ҳақида нотўғри фикр тарқатмоқ. — *Сизни Зиёдахон билан гап қилдим,— деди Қори Ўрмонжонга.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гап қистирмоқ** айтилаётган сўз-нутқ орасига луқма киритмоқ.— *Рўзимат, ука, яхши, гапингга яна битта гапни қистириб ўткин.., — деди Қамбарали ака.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гапга бичган** *ёки* **онаси гапга тўққан** гапга уста, гапдон; маҳмадона.— *Абдушукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди,— деди Жамолбой пихиллаб.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гапга солмоқ** 1) яхши гап билан йўлга солмоқ. *Аҳмоқни урма, сўкма, гапга сол.* Мақол; 2) гап билан банд қилмоқ; турли сўроқлар бериб, воқеани аниқламоқ. *Шундай пайтларда Мастон, мумкин қадар Турғунойни гапга солиб, ё бўлмаса диққатини бошқа нарсага жалб қилиб, бу жониворларни кўрсатмасликка тиришади.* А. Қаҳҳор, Мастон. **Гапидан илинмоқ.** *қ.* **илинмоқ. Гапини йўқотиб қўймоқ** фикрнинг давомини унутиб қўймоқ; эсанкираб, нима дейишини билмай қолмоқ.— *Йўқ, мен ҳаммаси демоқчи эмасман, баъзи бирлари,— деди Бўтабой ака ва гапини йўқотиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гап(ини) олмоқ** бирор нарса, иш ҳақида бошқа бир шахснинг фикрини, мақсадини билмоқ. *Сидиқжон кейинчалик ҳарчанд уринса ҳам бу тўғрида қоридан бошқа гап ололмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гапини оғзидан олмоқ** (*ёки* **илиб кетмоқ**) сўзлаб турган кишининг гапини тўхтатиб, ўзи гап бошламоқ. — *Биялар билан кўлга овга чиқинглар,— деди у Жапақнинг гапини оғзидан олиб.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Овоза, хабар; миш-миш. *Гап тарқатмоқ.*

2 Асосий мақсад, иш, масала. *Ҳамма гап пулда экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Катта гап** 1) катта, муҳим масала, иш; 2) *кўчма* ўз имкониятидан ташқари гапларни гапирадиган, қуруқ одам.

3 *грам.* Тугал фикр англатган айрим сўз ёки сўзлар бирикмаси. *Бош гап. Эргаш гап. Содда гап. Кўчирма гап. Кириш гап. Гап бўлаклари.*

◆ **Нима гап?** нима бўлди?; тинчликми? **Орадан (бир) гап ўтди** *қ.* **ора** 5. **Ҳеч гап йўқ** 1) ҳеч қандай ҳодиса рўй бергани йўқ; тинчлик; 2) ҳеч нарса йўқ. **Бир гап бўлар** бирор чораси топилар, ҳал бўлар. **Гап бир жойдан чиқди** ҳамманинг гапи, маслаҳати бир хил бўлиб чиқди. **Гап ковламоқ** бўлиб ўтган ишни қайта қўзғамоқ. **Гап тегизмоқ** (**ёки тегдирмоқ**) бировни танбеҳга дучор қилмоқ, танбеҳ олишига сабаб бўлмоқ. *Шоқосимни ишдан узиб, хўжайиндан гап тегдирмаслик учун, арава-улов ахтариш ва, мумкин бўлса, Қоратойга учрашишга Йўлчи ўзи бормоқчи бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гап эшитмоқ** бошқалардан танбеҳ олмоқ. *Сени деб, ўқитувчидан мен гап эшитдим.* **Гапни бир ерга** (*ёки* **жойга**) **қўймоқ** бир маслаҳатга келмоқ, келишмоқ. **Гапнинг тагига етмоқ** бирор ҳодиса-воқеанинг асл сабабини аниқламоқ; масаланинг туб моҳиятига тушуниб етмоқ.

ГАП II [*ф-т*] Улфатлар орасида навбати билан, одатда ҳафтада бир марта, улфатлардан бириникида ўтказиладиган ўлтириш, зиёфат; улфатчилик. *Бугун жума бўлгани учун Ҳакимбойвачча ва Мирзакаримбой ўз улфатлариникига — гапга кетишган.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гап бермоқ** ўз навбати келган куни улфатларига зиёфат бермоқ. *Яна бир ҳафтадан кейин Салим акам гап берармишлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Гап емоқ** шундай улфатчиликда мунтазам иштирок этмоқ. *Қишнинг узун кунлари бу ерда улфатлар гап ейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАП-ГАШТАК [*ф-т*] *с. т.* Гап, базм, ўтириш ва ш. к.

ГАПДОН [*ф-т*] Гапга уста, чечан; топиб гапирадиган, тили бурро. *Ҳайдар азалдан гапдон бўлса ҳам, шу чоғ, шу ерда ҳаяжондан соқов эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ГАПИРИЛМОҚ гапирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ГАПИРИШМОҚ 1 **гапирмоқ** *фл. бирг. н. Усмонжон овқатдан кейин онаси кетидан уйга кирди-ю, анча гапиришиб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бирор масалада ўзаро битишмоқ, келишмоқ. *Мен у билан гапиришиб қўйдим.*

ГАПИРМОҚ 1 Оғзаки равишда фикр, мулоҳаза баён этмоқ; сўзламоқ, айтмоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир.* Мақол. *Яхши топиб гапирар, ёмон қопиб гапирар.* Мақол. ▪ *Сафаров кулди ва эртага қилинадиган ишлар тўғрисида гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Овқат устида Хадича қишлоқда бўлиб ўтган ҳамма.. ҳодисалар тўғрисида гапириб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғзингга қараб гапир** ўйлаб, нима деяётганингни тушуниб гапир; ножўя, ахлоқдан ташқари иборани ишлатма. | Нутқ сўзламоқ. *Мана, мажлис очиқ. Ким гапиради?* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди. *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиб кетди. Гапирмаган, тортишмаган одам қолмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Гапириш, сўзлаш қобилиятига эга бўлмоқ; тилга кирмоқ. *Бола катта бўлиб қолди, гапиради.*

◆ **Катта гапирмоқ** имкониятидан ташқари ваъда бермоқ; катта кетмоқ; қуруқ гаплар билан мақтанмоқ; кибр билан, керилиб гапирмоқ.

ГАПИРТИРМОҚ гапирмоқ *фл. орт. н. Зўр қувонч билан бахтиёр бўлган киши, ўзи ҳам сезмай, кўп гапиради; уни ичида тўлган шодлик гапиртиради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГАПЛАШИШМОҚ гаплашмоқ *фл. бирг. н. Оз гаплашишар, кулги ва ҳазилни одамлар гўё тамом унутган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГАПЛАШМОҚ *айн.* **гапиришмоқ.** *Сидиқжон, кўнгли ғаш бўлиб, Болтабой билан гаплашгани келди, лекин нима тўғрисида гаплашмоқчи эканини ўзи ҳам аниқ билмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Нури тўшакда эри билан алла-паллагача гаплашиб ётди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Темирни гаплашиб қўйдим. Эрта саҳар шу ердан олиб кетамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГАПЛАШТИРМОҚ гаплашмоқ *фл. орт. н.*

ГАПСОТАР Беҳуда гапни кўп гапирадиган; сергап.

ГАП-СЎЗ 1 Нутқ, гап. *Ҳозирги аftини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнгина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Суҳбат, гурунг; музокара. *Икки ўртадаги гап-сўз йўл узоқлигини билдирмас эди.*

3 Овоза, миш-миш гап, хабар. *Қўқонда Ҳакимбойвачча хизматкорининг қизини олибди, деган гап-сўз ҳам бўлмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар сизга оғир тушмаса, юртдаги гап-сўз босилгунча, бирор йил Тошкентда турсин, сўнгра Марғилонга борсин, дердим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАПХОНА [*ф-т*] *эск.* Гап қатнашчиларининг ўлтириши, йиғини бўладиган уй, меҳмонхона. *Элмурод Мели полвоннинг қистови билан гапхонага боришга мажбур бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАПХЎР [*ф-т*] Гап қатнашчиси, гап базмларига мунтазам қатновчи киши; жўра, улфат. *Мулла Жўра билан Қўшоқ.. гапга борганларида гапхўрларга қишлоқдаги ҳаракатни сўзлаб беришди.* Ҳ. Шамс. Характеристика.

ГАПЧИ *салб.* Бир кишининг гапини иккинчи кишига етказиб турувчи, гап ташувчи; иғвогар. *Гапчи одам.*

ГАПЧИЛ *диал.* Гапга уста, гапдон, чечан; сергап. *Гапчил бола.*

ГАР [*ф-т*] *кт. айн.* **агар.** *Душманинг гар мўр эса, Сен бўлмагил андишасиз.* Ҳамза. *Шу ишга гар қилса қасд, Расо ишга тушса бас.* З. Диёр.

ГАРАЖ [*р<фр*] Автомобиллар, мотоцикллар турадиган ва жорий ремонт қилинадиган бино, хона. *[Шофёр] машинасини гаражга қўйиб, уйига кетди.* Ойдин, Қўнгил тўлдими, яхши йигит.

ГАРАНГ 1 Қулоғи эшитмайдиган, кар. *Гаранг одам.* || *Бу гаранг оловни ҳам ўзи ёқади, ўчиришда ҳам ўзи сув сепади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Боши қотган, нима қиларини билмай гангиб қолган; ганг. *Болаларнинг жавдираган кўзлари отада. Ота эса нима қиларини билмай гаранг.* П. Турсун, Ўқитувчи. **(Боши) гаранг бўлди** 1) қулоғи битиб, эшитмайдиган, кар бўлиб қолди. *Автомат тириллашидан гаранг бўлган ўн уч немис бараварига қўл кўтариб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) *кўчма* нима қиларини билмай гангиб қолди, гангиди. *Уста хийлагача тили сўзга келмасдан, гаранг бўлиб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. **Гаранг қилди** гангитди, ганг қилди, бошни қотирди.

ГАРАНГЛАМОҚ *айн.* **гарангланмоқ.**

ГАРАНГЛАНМОҚ *кам қўлл.* Гаранг бўлмоқ. *Бектемир гарангланиб, ғайри шуурий равишда, ўзини кечаги ёмғир суви йиғилган катта кўлобга отди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГАРАНГЛАТМОҚ **гарангламоқ** *фл. орт. н.* [*Йўлчи*] *серсоқол, дов аскар билан олишиб, икки мушт билан уни гаранглатди-да, чапдастлик билан қиличини суғуриб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГАРАНГСИМОҚ Нима қиларини билмай эсанкираб, довдираб қолмоқ; гаранг бўлмоқ. *Мутал ҳануз эшикда гарангсиб ўтирган чолнинг ёнидан ўтиб, ташқарига чиқди.* О. Ёқубов, Ларза.

ГАРАНГСИРАМОҚ *айн.***гарангсимоқ.** *Тўрахон гарангсираб қаради: Ҳожи хола кулиб бош тебратди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГАРАНТИЯ [*р<фр*] Кафолат, кафиллик. *Гарантия муддати. Гарантия ремонти. Гарантия билан сотмоқ.* | Бирор ишнинг бажарилишини, амалга ошувини таъминловчи шарт-шароит; гаров. *Гарантия бермоқ.* ▪ *Реставрациядан амин бўлиш учун бирдан-бир гарантия — Гарбда социалистик ўзгариш бўлишидир: сўзнинг ҳақиқий ва том маъноси билан айтганда, бошқа ҳеч қандай гарантиянинг бўлиши ҳам мумкин эмас.* В. И. Ленин, РСДРПнинг бирлаштирувчи съезди.

ГАРАНТИЯЛАМОҚ Гарантия бермоқ, кафиллигини ўз устига олмоқ; ишонтирмоқ. | Бажарилишини, амалга ошувини таъмин этмоқ; ҳимоя қилмоқ, сақламоқ. *Социализм меҳнаткашларга жуда катта ҳуқуқ ва эркинликлар берди ва уларни гарантиялади.*

ГАРАНТИЯЛАНМОҚ **гарантиялаmоқ** *фл. мажҳ. н.*

ГАРАНТИЯЛИ Гарантияланган, ишончли. *Гарантияли таъминот. Гарантияли страхование. Гарантияли шартнома.*

ГАР-ГАР *тақл. с.:* **гар-гар кекирмоқ** 1) ҳа деб кекиравермоқ; 2) *кўчма нафр.* бойлигидан, тўқлигидан керилиб, гердайиб юрмоқ. *Мол-дунё зўрлигидан гар-гар кекириб юрган Инъомжон жиноят устида қўлга тушиб, ҳибсга олинди.* «Муштум», 1963, № 16.

ГАРД [*ф-т*] 1 Чанг, тўзон; зарра. *Кўмир гарди.* ▪ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У йўлни жуда танлаб юради, шунча йўл босиб, почасининг жиягига ҳам гард юққан эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма* Доғ, нуқсон, ғубор. *Номига гард юқмаган одам.*

3 *кўчма* Зарра, асар.— *Вақтида илм гардидан баҳраманд бўла олмадим, аммо унинг не улуғ куч эканини чизи пайқайман,— деди раис.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қўшиқчи англаб шу чоғ Темирохун дардини, Чеҳрасига ўрнашган Қайғу, кулфат гардини.* Ғайратий.

ГАРДАН [*ф-т*] Бўйиннинг орқа қисми. *Полвон ўрнидан турди, нима қилишни билмай, гоҳ пешанасини ушқалар, гоҳ гарданини қашир эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Сочлари чаккаси ва гарданигача тушган, елкасига фотоаппарат илган ёшгина новча сариқ йигитча ҳаммага бир-бир жилмайиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

◆ **Гарданига олмоқ** 1) ўз устига олмоқ, зиммасига олмоқ. *Ишнинг оғирини ўз гарданимга оламан: пули, озиқ-овқат, асбоб-ускунаси, улови мендан; меҳнат халқдан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) иқрор бўлмоқ, тан олмоқ, бўйнига олмоқ. **Гарданига юкламоқ** (*ёки* **қўймоқ**) зиммасига юкламоқ, топширмоқ. *Директор бу ишни унинг гарданига юклади. Пахтачиликдаги энг оғир ишлар машиналар гарданига юкланди.* **Гарданида** бўйнида, зиммасида. *Дадамнинг гарданида қарзи бор экан.. касали оғирлашгандан кейин, ташвишга туша бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГАРДАНҚАШ [*ф-т*] Қайсар, ўжар.

ГАРД-ГАРД: гард-гард қилмоқ майда-майда қилмоқ, чилпарчин қилмоқ, яксон-талқон қилмоқ, тор-мор келтирмоқ. *Аскар ўраб олди ўнгдану сўлдан, Қочар пайт икковин қилдилар гард-гард!* Миртемир.

ГАРДДАЙ Жуда оз, оз миқдорда; озгина, жиндай; ниҳоятда кичик; майда. *Гарддай дори. Юрагида гардай чўғ йўқ.*

ГАРДЕРОБ [*р<фр*] 1 Кийим-кечак қўйиладиган шкаф; кийим жавони. *Кийимни гардеробга илмоқ.*

2 Жамоат биноларига кираверишда уст кийимлар сақлаш учун ажратилган махсус хона, жой. *Кийимларни гардеробга топширмоқ.*

ГАРДЕРОБХОНА [*р+ф-т*] *айн.* **гардероб** 2.

ГАРДЕРОБЧИ Гардеробда ишловчи киши (*қ.* **гардероб** 2).

ГАРДИН Доира шаклидаги, доира. *Махсум ясатиғлиқ гардин патнис кўтариб кирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГАРДИШ [*ф-т*] 1 Чамбар, чамбарак. *Чилдирманинг гардиши.* ▪ *Раъно.. дўпписини қозиққа илиб, гардиши кенг кигиз қалпоғини олиб, устунга ура-ура чангини қоқди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Доира шаклидаги нарса; дойра, диск. *Ойнинг гардиши. Қуёшнинг гардиши.* ▪ *Ҳа, ой атрофида гардиш ясади: эртага ҳаво яхши бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

◆ **Фалакнинг гардиши** дунёнинг ўзгаришлари; тақдир, қисмат, пешана; кўргилик. *Айб бизда эмас, фалакнинг гардиши экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Фалакнинг гардиши билан лўли қиз подшога кўнгил берибди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГАРДКАМ *унд. с.* 1 Қимор ўйинида ошиқ ташлашда айтиладиган хитоб. *Тавба! Эшон «гардкам» деб ошиқ отадими-а?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Нима бўлса бўлар, тавакkал. *[Абдулазиз] қўлини кўкрагига урди. Бизнинг иш гардкам! Ё у ёғлик, ё бу ёғлик.* С. Анорбоев, Оқсой.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГАРДУН [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Осмон гумбази. [*Навоий:*] *Йиқил устимга, эй гардун, йиқил тез! Йиқил, бошимни янч! Гавдамни бос, эз!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *кўчма* Дунёнинг ўзгаришлари; тақдир, қисмат, пешана; кўргилик.

ГАРД-ЧАНГ Кўп миқдордаги гард ва чанг. *Унинг сариқ тукли кенг юзи пахта гарди-чанги билан қопланган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГАРД-ҚУРУМ Кўп миқдордаги гард ва қурум. *Гард-қурумга беланиб, бедор, .. Кўмирларни қулатар яхлит!* Ё. Мирза.

ГАРД-ҒУБОР Кўп миқдордаги гард ва ғубор. *Йўлнинг гарди-ғубори қоқилмаган наматдек қилиб юборган бу башара кўзимга иссиқ-иссиқ кўринди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГАРМДОРИ [*ф-т*] Қўзоқли бир йиллик сабзавот ўсимлиги. *Гармдори кўчати.*| Шу ўсимликнинг ҳосили (аччиқ навлари иштаҳа очиш учун овқатга солинади, чучук навлари сабзавот сифатида ишлатилади). *Янчилган гармдори. Болгар гармдориси.* || *Гармдори дўлма.*

ГАРМИЁН [*ф-т*] Узум тури ва шу узумдан солинган майиз.

ГАРМОНИК [*р* гармонический] 1 Гармония талабларига мос; оҳангдош, ҳамоҳанг, уйғун. *Гармоник товушлар.*

2 Ўзаро мувофиқлашган, мувофиқ, мутаносиб, уйғун. *Совет мактаби кишининг ҳар томонлама ва гармоник ривожланишида жуда муҳим роль ўйнайди.*

ГАРМОНИЯ [*р*<*грек*] 1 Оҳангдошлик, уйғунлик; оҳанг.

2 Ўзаро мослик, мувофиқлик, мутаносиблик.

3 Музика назариясининг овозларнинг ўзаро оҳангдошлиги ва тузилиши ҳақидаги бўлими.

ГАРМОНИЯЛИ Гармонияга эга бўлган; гармоник. *Гармонияли оҳанг.*

ГАРМОНЧИ Гармонь чалувчи. *Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйин айни дали-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГАРМОНЬ [*р*] Икки ёни буклама, клавиатурали музика асбоби. *Қаёқлардадир гармонь чалинади. Рус халқининг дилрабо ашуласи янграб туради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГАРМСАР [*ф-т*] *с. т.* Гармсел.

ГАРМСЕЛ [*ф-т*] Ўсимликлар учун зарарли, иссиқ ёқимсиз шамол. *Бу ерда кўпгина азаматлар янги кўчатлар ўтказиб, саҳродан келадиган қум ва гармсел йўлини тўсардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГАРНИЗОН [*р*<*фр*] Аҳоли яшайдиган жой, истеҳком ёки қалъада доимий ёки вақтинча турадиган ҳарбий қисмлар мажмуи. *Бу яйловга ҳар йили Тбилиси гарнизонининг ҳарбий қисмлари кўчиб чиқади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГАРНИР [*р*<*фр*] Гўшт ёки балиқ овқатга қўшиб бериладиган, одатда сабзавот, макарон, ёрма ва ш. к.дан алоҳида тайёрланадиган қайла. *Гарнир тайёрламоқ.*

ГАРНИТУР [*р*<*нем*] Маълум мақсад учун белгиланган нарсалар комплекти. *Ётоқ гарнитури. Ич кийимлар гарнитури.*

ГАРОВ [*ф-т*] 1 Олинган қарз эвазига ёки мажбуриятнинг, ваъданинг бажарилишига ишонтириш учун қолдирилган омонат нарса.— *Хўп, мен гаровга пул бериб кетай,— деди Йўлчи Қора Аҳмадга.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен оғайниларни кўзларим устида тутаман, уларнинг муҳтожлик чоғларида кўрсам, ўзимни гаров қўйиб бўлса ҳам, эҳтиёждан чиқаришга тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ердан энг камида эллик тонна сабзавот олишга бошим гаров бўлсин!* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Бажарилишини, амалга ошувини таъминловчи нарса, иш-ҳаракат ва ш. к.; гарантия. *Кузги шудгор — мўл ҳосил гарови. Соғлиқ — умр гарови.* ▪ .. *ишчиларнинг мустаҳкам иттифоқи — бутун меҳнаткаш ва мазлум инсониятнинг фаровонлиги ва бахт-саодати учун бирдан-бир гаровдир.* В. И. Ленин, Биринчи май.

◆ **Гаров ўйнамоқ** (*ёки* **боғлашмоқ**) бас боғлашмоқ. *Мерганлигимга ишонмайсизми? Ундай бўлса гаров боғлашамиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ГАРОВХОНА [*ф-т*] Аҳолидан нарсаларни гаровга олиб, қарз берадиган жой, муассаса; ломбард (СССРда бу муассасалар аҳолининг молини сақлаш учун ҳам хизмат қилади).

ГАРТТАК *с. т.* Гарддай. *Гарттак туз.*

ГАРЧАНД [*ф-т*] *эск. айн.* **гарчи.** *Меҳнатлар гарчанд оғир, аммо дилда иштиёқ.* Ғ. Ғулом.

ГАРЧИ *тўсиқсиз боғл.* Бош гапда ифодаланган иш-ҳаракатнинг эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишига тўсиқ бўлолмаслигини ифодалайди. *Гарчи дўст кўрсангиз ҳам баъзи нолойиқ ҳаракатларингиз бизни шубҳага солди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳеч қандай сўз тасалли бера олмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб қўзғалишди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГАСТРИТ [*р*<*лат*] *мед.* Ошқозон шиллиқ пардасининг яллиғланиш касаллиги.

ГАСТРОЛЁР [*р*] Гастролдаги артист ёки артистка.

ГАСТРОЛЬ [*р*<*нем*] Театр, ансамбль ёки артистлар группасининг ёки бирор артистнинг бошқа шаҳарда, мамлакатда спектакль, концерт билан чиқиши. *«Баҳор» ансамблининг гастроли. Гастролга бормоқ. Гастролга келмоқ.*

ГАСТРОНОМ [*р*<*фр*] 1 Озиқ-овқат шинавандаси.

2 *с. т.* Озиқ-овқат моллари магазинининг номи.

ГАСТРОНОМИЯ [*р*] 1 Пазандалик санъати; шинавандалик.

2 Озиқ-овқат молларининг умумий номи. *Балиқ гастрономияси.*

ГАУБИЦА [*р*<*нем*] *ҳарб.* Пана орқасидаги душманга отиш учун ишлатиладиган қисқа стволли тўп.

ГАУПТВАХТА [*р*<*нем*] Қамоққа ҳукм қилинган ҳарбий хизматчилар сақланадиган жой, хона. *Гуноҳкор «энди гауптвахтага кетдим» деб турганида, бирдан дарсдан сўраб қолар, сал тутилса «интизом бузадиган кучни мана бунга ишлатиш керак» дер эди лейтенант.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГАШТ [*ф-т*] Бирор иш, табиат манзараси, сайр-томоша, давр-даврон ва ш. к.дан олинадиган эстетик завқ; нашъа, нашъу намо. *Гашт қилмоқ. Гаштини сурмоқ.* ▪ *Баъзида.. дала шийпонида ётиб қолардим. Бундай ухлашнинг ўзига яраша гашти бўлади.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Ғанижон гашт қилиб, отнинг оёқ ташлаши ва сувлуқнинг шиқиллаши мақомига ашула айтиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Кровать. *Азизни сўрасангиз.., каникулнинг гаштини сурди роса.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ГАШТАК [*ф-т*] *айн.* **гап** II.

ГАШТЛИ Киши гашт қиладиган, кишига ҳузур бағишлайдиган, нашъали. *Бу оқшом Низомиддиновнинг назарида шу пайтгача кўрган оқшомлари ичида энг гўзали, энг гаштлиси эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.— *Меҳрингиз тушиб қолган бўлса, ҳар қайси иш ҳам гаштли бўлади, — деди чўпон Аҳмадга мулойимгина қилиб.* Ф. Мусажонов, Меҳмонда.

ГАҲ *унд. с.* Қўлга ўргатилган қушларни чақириш учун ишлатилади.

◆ **Гаҳ деса** (*ёки* **деганда**) **қўлга қўнадиган қилиб олмоқ** бировни ўзига бўйсундириб, сўзини икки қилмайдиган, измидан чиқмайдиган қилиб олмоқ. *Ўзи ўғлим ношуд. Хотинини гаҳ деганда қўлга қўнадиган қилиб олмадими, бундай эркакдан оғилхонадаги бузоқ яхши,— деди кампир.* С. Аҳмад, Ҳасрат.

ГАҲГАҲЛАМОҚ «Гаҳ, гаҳ» деб чақирмоқ (қўлга ўргатилган қушни).

ГАҲИ [*ф-т*] *эск. поэт. айн.* **гоҳо.**

ГВАРДИЯ [*р*<*фр*] Илгариги вақтларда: монарх, подшо, лашкарбоши ва ш. к.нинг шахсий соқчилари. | Кейинчалик қўшиннинг сараланган, чиниққан қисми. **Ёш гвардия** ёшларнинг ижтимоий ҳаётда хизматига кўра энг актив қисми ҳақида. **Кекса гвардия** бирор соҳада алоҳида иш кўрсатган, синалган арбоблар.

◆ **Қизил гвардия** 1917—1918 йилларда большевистик партия томонидан ташкил этилган жанговар ишчилар отряди. *«Қизил гвардия» деган сўз пайдо бўлди. Элмурод буни катта-кичикнинг оғзидан эшитар, лекин нималигини билмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оқ гвардия** 1918—1920 йилларда граждан-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар уруши давридаги аксилинқилобий қўшинларнинг умумий номи.

ГВАРДИЯЧИ 1 *ҳарб.* Гвардияга оид, гвардияга мансуб бўлган; гвардияда хизмат қилган; гвардия номини олган. *Гвардиячи қисм. Гвардиячи капитан.* ▪ *Иккала хатга ҳам тезда жавоб келабермади. Бу орада катта жанглар бўлиб, Мирзаевнинг қисми гвардиячи қисм, ўзи гвардиячи сержант бўлди.* А. Қаххор, Қўқ конверт.

2 *кўчма* Бирор соҳада алоҳида иш кўрсатган киши, ўз ишига содиқ курашчи. *Меҳнат гвардиячилари.* ▪ *Биз катталар ҳам гвардиячилардек ишлаймиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГЕГЕМОН [*р*<*грек*] Бошқаларга йўл кўрсатиб, етакчилик қилиб борувчи раҳбар куч. *Пролетариат — революция гегемони.*

ГЕГЕМОНИЯ [*р*<*грек*] Раҳбарлик, куч-қудрат ёки таъсир жиҳатидан устунлик; ҳокимлик. *..большевистик социал-демократия гегемонияси бўлсагина революция енга олади.* В. И. Ленин, Иккинчи дума ва революциянинг иккинчи тўлқини.

ГЕГЕМОНЛИК *айн.* **гегемония.**

ГЕЗ *диал.* Кез. *Сабр айла қиз, сабр дилнинг нақшидир Сен зориқиб кутган шонли гез келар.* Уйғун.

ГЕЗАРМОҚ Бирор ташқи таъсирдан ранги ўчиб оқариб кетмоқ, бўзармоқ. *Бобохўжа домла, бу гал синфга турқи бузилиб, гезариб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эсган салқин шамолдан қўллар унча қовушмай, лаблар гезариб титрайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГЕКТАР [*р*<*грек*+*лат*] Метрик системада: 10 000 квадрат метрга тенг сатҳ ўлчов бирлиги.

ГЕКТОГРАФ [*р*<*грек*] Машинкада ёки қўлда ёзилган текстни, иллюстрацияни оз нусхада кўпайтирадиган содда асбоб. *Гектографда босмоқ.*

ГЕКТОГРАФИК [*р* гектографический] Гектографга оид; гектографда босилган. *Гектографик сиёҳ. Гектографик нусха.*

ГЕЛИЙ [*р*<*грек*] Химиявий элемент, рангсиз ва ҳидсиз жуда енгил газ.

ГЕЛИОТЕХНИКА [*р*<*грек*] Техниканинг саноат ва маиший эҳтиёжлар учун қуёш энергиясидан фойдаланиш йўлларини ўрганувчи тармоғи.

ГЕЛЛАМОҚ *диал.* Лақиллатмоқ, алдамоқ.

ГЕМОГЛОБИН [*р*<*грек*+*лат*] Қизил қон таначалари таркибида бўладиган ва қонга қизил ранг берадиган ҳамда бутун организмни кислород билан таъмин этиб туриш учун хизмат қиладиган модда.

ГЕНЕАЛОГИК [*р* генеалогический] Генеалогияга, келиб чиқишга оид. *Тилларнинг генеалогик классификацияси.*

ГЕНЕАЛОГИЯ [*р*<*грек*] 1 Насл-насаб тарихи, шажара. | Тарих фанининг насл-насаб тарихини ўрганадиган ёрдамчи бўлими.

2 Ҳайвонлар ёки ўсимлик турларининг келиб чиқиши.

ГЕНЕЗИС [*р*<*грек*] Келиб чиқиш, пайдо бўлиш тарихи. *Амфибиялар генезиси.*

ГЕНЕРАЛ I [*р*<*лат*] Олий қўмондонлик ва бошлиқ составига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Армия генерали.*

ГЕНЕРАЛ II [*р* генеральный] 1 Бош, асосий, етакчи. *Партиянинг генерал йўли. Генерал секретарь.*

2 Умумий, асосий. *Қайта қурилишнинг генерал плани.*

◆ **Генерал репетиция** спектакль ёки концерт олдидан ўтказиладиган энг сўнгги репетиция. **Генерал штаб** ҳарбий бошқарувнинг марказий органи.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР [*р*<*лат*] Революциягача Россияда бир неча губерня ёки вилоятларни ўз ичига олган маъмурий-территориал бўлинманинг энг олий ҳарбий-маъмурий ҳуқуқларга эга бўлган ҳокими. [*Ҳоким:*] *Менда ихтиёр йўқ, фақат генерал-губернатордан рухсат бўлса бас.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГЕНЕРАЛИССИМУС [*р*<*лат*] Энг олий ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕНЕРАЛИТЕТ [*р*] Армиянинг олий қўмондонлик состави; генераллар.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ [*р*] СССР Қуролли кучларида генерал-майордан юқори, иккинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕНЕРАЛЛИК **генерал** *с. мавҳ. от. Генераллик унвони.*

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР [*р*] СССР Қуролли кучларида энг қуйи генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК [*р*] СССР Қуролли кучларида генерал-лейтенантдан юқори, учинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕНЕРАТОР [*р*<*лат*] *тех.* 1 Механик энергияни электр энергиясига айлантирадиган машина.

2 Бирор нарса ишлаб чиқарадиган турли асбобларнинг умумий номи. *Ацетилен генератори.*

3 *айн.* **газогенератор.**

ГЕНЕТИК [*р*] Генетика мутахассиси.

ГЕНЕТИК [*р* генетический] 1 Генезисга оид; бирор нарсанинг келиб чиқиши ва тараққиёт процессига оид. *Генетик алоқа.*

2 Генетикага оид. *Генетик проблемалар.*

ГЕНЕТИКА [*р*<*грек*] Биологиянинг ирсият ва организмларнинг ўзгарувчанлигини ўрганадиган бўлими. *Ўсимликлар генетикаси. Генетика лабораторияси.*

ГЕНИАЛ [*р* гениальный] 1 Мислсиз истеъдодли, заковатли. *Гениал шоир.*

2 Доҳиёна, баркамол. *Гениал асар. Гениал шеър.*

ГЕНИАЛЛИК **гениал** *с. мавҳ. от.*

ГЕНИЙ [*р*<*лат*] 1 Ижодий талантнинг, истеъдоднинг энг юксак даражаси, улкан талант; заковат, даҳо.

2 Шундай истеъдодга, заковатга эга бўлган киши; доҳий.

ГЕОБОТАНИКА [*р*<*грек*] Ботаниканинг ер шарида ўсимликларнинг географик шароитларга, иқлими, тупроғи ва ш. к.га қараб қандай тарқалганлигини ўрганадиган бўлими.

ГЕОГРАФ [*р*] География олими, мутахассиси.

ГЕОГРАФИК [*р* географический] Географияга оид. *Географик атлас. Географик ном.*

ГЕОГРАФИЯ [*р*<*грек*] 1 Ер шари ва унинг сатҳини, иқлимини, ер юзида аҳоли ва моддий ресурсларнинг жойланишини, турли мамлакат ва районларда ишлаб чиқариш шароити ва ишлаб чиқаришнинг тараққиёти хусусиятларини ўрганувчи фанлар мажмуи. *Табиий география. Иқтисодий география.*

2 Ер юзида ёки унинг маълум қисмида бирор нарсанинг тарқалиши, тақсимланиши. *Тупроқ географияси. Ҳайвонот географияси.*

ГЕОДЕЗИК [*р* геодезический] Геодезияга оид. *Геодезик чизиқ.*

ГЕОДЕЗИСТ [*р*] Геодезия мутахассиси.

ГЕОДЕЗИЯ [*р*<*грек*] Ернинг шакл ва ўлчамини ўрганадиган ҳамда ер сатҳини план ва карталарда акс эттириш учун ўлчаш билан шуғулланадиган фан.

ГЕОЛОГ [*р*] Геология мутахассиси.

ГЕОЛОГИК [*р* геологический] Геологияга оид. *Геологик карта. Геологик қидириш. Геологик процесс.*

ГЕОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Ер қобиғининг тузилиши, состави ва тарихини, Ерда органик ҳаётнинг пайдо бўлишини ўрганадиган ҳамда фойдали қазилмаларни қидириш ишлари билан шуғулланадиган фан.

ГЕОМЕТРИК [*р* геометрический] Геометрияга оид. *Геометрик шакл. Геометрик аксиома.*

ГЕОМЕТРИЯ [*р*<*грек*] Математиканинг фазовий шакллар ва улардаги муносабатларни ўрганадиган бўлими.

ГЕОФИЗИК [*р*] Геофизика мутахассиси.

ГЕОФИЗИК [*р* геофизический] Геофизикага оид. *Геофизик тадқиқотлар.*

ГЕОФИЗИКА [*р*<*грек*] Ернинг физик хусусиятларини ва унда содир бўладиган физик процессларни ўрганадиган фанлар мажмуи.

ГЕОХИМИК [*р*] Геохимия мутахассиси.

ГЕОХИМИК [*р* геохимический] Геохимияга оид. *Геохимик тадқиқотлар.*

ГЕОХИМИЯ [*р*<*грек*+*а*] Ернинг химиявий составини, химиявий элементларнинг ер юзида тарқалиши, тақсимланиши ва уларнинг бир ерда бирга ликда учраши қонунларини ўрганадиган фан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГЕРБ [р<*поляк*] Давлат, шаҳар, табақа, уруғ ва ш.к.нинг байроқ, пул, печать ва ш.к.га тушириладиган ўз белгиси. *ЎзССРнинг давлат гербн.*

ГЕРБА́РИЙ [р<*лат*] Қуритилган ўсимликлар коллекцияси. *Доривор ўсимликлар гербарийси. Гербарий тузмоқ.*

ГЕРБИЦИ́Д [р<*лат*] қ. **гербицидлар.**

ГЕРБИЦИДЛАР Қишлоқ хўжалигида бегона ўтларни йўқотиш учун қўлланиладиган химиявий моддалар.

ГЕРДАЙИШМОҚ **гердаймоқ** *фл. бирг. н.*

ГЕРДАЙМОҚ 1 Виқор билан кўкракни кериб, қаддини ростлаб кеккайиб юрмоқ. *Барот полвон девдай гердайиб турган минғбошининг ёнига борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бойвачча кўчада, халқ орасида қандай бўлса, уй ичида ҳам шундай гердайиб, зуғумли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма салб.* Ортиқ даражада мағрурланмоқ, манманлик қилмоқ, керилмоқ. [Ў] «*Илмим баланд, инженерман», деб гердаймас экан, қора ишдан сира ҳам ҳазар қилмас экан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Қад кўтариб турмоқ, рўй-рост турмоқ. *Сирдарёнинг ўнг қирғоғида.. тиккайган дарахт кўринмайди. Ёлғиз Фарҳод тоғигина гердайиб турибди.* Ойдин, Фарҳодлар. *Катта-кичик дарахтларнинг ерга ташланган кўланкалари, гердайиб кўкка узайган ҳайбатли қайрағочлар сирли, ваҳимали кўринди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГЕРМАН қ. **германлар**

ГЕРМАНИ́ЗМ *лингв.* Немис тилидан ўзлаштирилган сўз ва иборалар.

ГЕРМА́НИЙ [р] Химиявий элемент, радиотехникада ишлатиладиган кўкиш оқ металл.

ГЕРМАНИ́СТ [р] Германистика мутахассиси.

ГЕРМАНИ́СТИКА [р] Герман тиллари, адабиёти ва маданиятини ўрганадиган илмлар мажмуи; герман филологияси.

ГЕРМАНЛАР 1 Марказий, ғарбий ва жануби-ғарбий Европада яшаган қадимий қабилаларнинг умумий номи.

2 *айн.* **немислар.**

ГЕРМЕТИ́К [р герметический] Зич беркитиладиган, ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмайдиган. *Герметик идиш.*

ГЕРЦ [р<*нем*] *физ.* Тебраниш частотасининг ўлчов бирлиги.

ГЕ́РЦОГ [р<*нем*] Ғарбий Европада юқори табақа дворянларга, князларга бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕСТА́ПО [р<*нем*] Гитлерчилар Германиясида: антифашистларга нисбатан қонли кураш йўлини тутган яширин давлат полицияси.

ГЕСТАПОЧИ Гестапода хизмат қилган фашист.

ГЕ́ТМАН [р<*поляк*] 1 16—17 асрларда Украинада: казак қўшинларининг сайлаб қўйиладиган бошлиғи; 16—18 асрларда: Украина ҳокими.

2 16—18 асрларда Польша — Литва давлат ҳарбий кучларининг бош қўмондони.

ГИБРИ́Д [р<*лат*] Гибридизация натижасида ҳосил қилинган янги ўсимлик ёки ҳайвон. || *Гибрид уруғ. Гибрид қўй.*

ГИБРИДИЗА́ЦИЯ [р] Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг янги нав-жинсларини етиштириш мақсадида уларнинг турли нав ёки жинсларини ўзаро чатиштириш; гибридлаш.

ГИБРИДЛАМОҚ Гибридизация йўли билан янги нав етиштирмоқ; дурагайламоқ.

ГИБРИДЛАШ **гибридламоқ** *фл. иш оти.*

ГИГА́НТ [р<*грек*] 1 *сфт* Жуда катта, улкан, буюк. *Гигант қурилиш. Гигант қадамлар.*

2 *от, кўчма* Ўз иши, ажойиб хислатлари билан бирор соҳада салмоқли ўрин эгаллаган шахс, буюк сиймо. *А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой — рус классик адабиётининг гигантларидир.*

ГИГИЕ́НА [р<*грек*] Медицинанинг инсон организмига ташқи муҳитнинг турли факторлари таъсирини ўрганадиган ва шу асосда соғлиқни сақлаш чоралари ва қоидаларини ишлаб чиқадиган бўлими. *Меҳнат гигиенаси. Гигиена қоидалари.*

ГИГИЕНИ́К 1 [р гигиенический] Гигиенага оид; гигиена қоидаларига асосланган. *Гигиеник қоидалар.*

2 [р гигиеничный] Гигиена талабларига жавоб берадиган. *Гигиеник кийим.*

ГИГРО́МЕТР [р<*грек*] Ҳаво намлигини ўлчайдиган асбоб.

ГИГРОСКО́ПИК [р гигроскопический *ва* гигроскопичный] Намни тез ўзига тортиб оладиган, намга ўч. *Гигроскопик пахта.*

ГИД [р<*фр*] Туристларга шаҳарнинг хушманзара, диққатга сазовор жойларини кўрсатиб, тушунтириб олиб юрувчи шахс.

ГИДИР I Юракдаги кир, шубҳа ёки ёмон ният. *Кўнглида гидири йўқ одам.*

ГИДИР II *с. т.* Гидростанция. [*Ражаб бобо:*] *Гидир қураётганимизни айтдим, бечора бирам севинди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ГИДРАВЛИ́К [р гидравлический] 1 Гидравликага оид. *Гидравлик текшириш.*

2 Суюқлик босими таъсирида ишлайдиган. *Гидравлик пресс.*

ГИДРА́ВЛИКА [р<*грек*] Суюқликларнинг мувозанати ва ҳаракати қонунларини ўрганадиган ҳамда уларни амалий татбиқ этиш йўлларини аниқлаш билан шуғулланувчи фан.

ГИДРОАКУ́СТИКА [р] Акустиканинг товушнинг сувда тарқалишини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОБИОЛО́ГИЯ [р] Биологиянинг сувда яшовчи организмлар ҳаётини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОГЕНЕРА́ТОР [р] Сув турбинаси орқали ҳаракатга келиб, сувнинг ҳаракат энергиясини электр энергиясига айлантирадиган генератор.

ГИДРОГЕОЛО́ГИК [р гидрогеологический] Гидрогеологияга оид. *Гидрогеологик тадқиқот.*

ГИДРОГЕОЛО́ГИЯ [р] Геологиянинг ер ости сувларининг пайдо бўлиши, оқиши ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОДИНАМИ́К [р гидродинамический] Гидродинамикага оид. *Гидродинамик текширишлар.*

ГИДРОДИНА́МИКА [р] Гидромеханиканинг суюқликлар ва газлар ҳаракатини ҳамда уларнинг нисбий ҳаракатида учраган бошқа жисмлар билан ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОИНШООТ [р+*а*] *айн.* **гидротехник иншоот** қ. **гидротехник.**

ГИДРО́ЛИЗ [р<*грек*] *хим.* Мураккаб моддаларнинг сув таъсири билан таркибий қисмларга ажралиши. *Гидролиз процесси. Гидролиз саноати.*

ГИДРО́ЛОГ [р] Гидрология мутахассиси.

ГИДРОЛОГИ́К [р гидрологический] Гидрологияга оид. *Гидрологик карта.*

ГИДРОЛО́ГИЯ [р<*грек*] Ер юзидаги сувларни ва табиатда сувнинг айланишини (буғланишини, қайта сувга айланишини, сингишини) ўрганадиган фан.

ГИДРОМЕХА́НИКА [р] Механиканинг суюқликлар ва газларнинг мувозанати, ҳаракатини ва уларнинг нисбий ҳаракатда учраган бошқа жисмлар билан ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОПО́НИКА [р<*грек*] қ. *х.* Ўсимликларни тупроқсиз озуқа эритмаси ёрдамида ўстиришдан иборат агротехника усули.

ГИДРОСТА́НЦИЯ [р] *айн.* **гидроэлектростанция.** *Гидростанция энди қуёшда ўзининг азамат гавдасини ва ойна кўзларини чақнатар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИДРОСТА́ТИК [р гидростатический] Гидростатикага оид. *Гидростатик босим.*

ГИДРОСТА́ТИКА [р] Гидромеханиканинг суюқликлар ва уларга ботирилган жисмлар мувозанатини ўрганадиган қисми.

ГИДРОСФЕ́РА [р] Ер шарининг сув қатлами, Ер юзидаги сувларнинг (океан, денгиз, кўл, дарё сувларининг) жами.

ГИДРОТЕ́ХНИК [р] Гидротехника мутахассиси.

ГИДРОТЕХНИ́К [р гидротехнический] Гидротехникага оид. **Гидротехник иншоотлар** табиий ва сунъий сув оқимларидан фойдаланиб қурилган иншоотлар системаси (каналлар, тўғонлар, гидроэлектростанциялар, суғориш иншоотлари ва ш. к.).

ГИДРОТЕ́ХНИКА [р] Сувдан ва сув энергиясидан фойдаланиш, ҳамда гидроиншоотлар қуриш йўли билан сув

www.ziyouz.com kutubxonasi

тошқини ва бошқа офатларга қарши кураш чоралари ҳақидаги фан; техниканинг шундай қурилишлар билан шуғулланадиган бўлими.

ГИДРОТУРБИНА [*р*] Сув оқими энергиясидан ҳаракатга келадиган двигатель.

ГИДРОЎЗЕЛ [*р*] Бир қанча гидротехник иншоотлар (канал, тўғон, гидростанция ва ш. к.) комплекси.

ГИДРОХИМИЯ [*р*] Гидросферани ташкил қилувчи сувларнинг химиявий таркиби ва уларни текшириш методлари ҳақидаги фан.

ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ [*р*] Сув энергиясидан фойдаланиб ишлайдиган электростанция.

ГИДРОЭНЕРГЕТИК [*р* гидроэнергетический] Сув энергиясига оид. *Гидроэнергетик ресурслар.*

ГИДРОЭНЕРГЕТИКА [*р*] Фан ва техниканинг сув энергиясидан фойдаланиш, хусусан ундан электр энергияси ҳосил қилиш билан шуғулланадиган бўлими.

ГИЁ *қ.* **гиё(ҳ).**

ГИЁВАНД *қ.* **гиё(ҳ)ванд.**

ГИЁВОН *с. т.* Гиёҳванд.

ГИЁСИЗ *қ.* **гиё(ҳ)сиз.**

ГИЁ(Ҳ) [*ф-т*] 1 *айн.* **ўт** II. *Доривор гиёҳлар.* ▪ *Бир вақтлар ажрикдан бошқа гиёҳ унмаган бу ерларнинг пахталарини энди кўрсангиз, ҳайрон қоласиз.* Туйғун, Бригадир.

2 Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган наркотик воситалар (наша, қорадори, кўкнор ва ш. к.). *Зиндон бошлиғи гиёҳ еб пинакка кетгандай, шам ёнида мудраб ўтираради.* Ойбек, Навоий.

ГИЁ(Ҳ)ВАНД [*ф-т*] Наша, қорадори, кўкнор ва ш. к. наркотикларни истеъмол қилишга одатланган одам; банги, нашаванд, кўкнори. *Урушнинг совуқ таъсири кўкнорихонага — такягa ҳам кириб келди: гиёҳвандлар ҳам сиёсатдан гапиршадиган бўлиб қолган эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГИЁ(Ҳ)СИЗ Ўт, ўсимлик ўсмаган ёки ўсмайдиган; гиёҳи йўқ; тақир. *Гиёҳсиз чўллар.*

ГИЖБАНГ *тақл. с.* Чилдирмаларнинг баралла янграган овози ҳақида. *Ичкаридаги ўйин-кулги, қийқириқ, чилдирманинг гижбанги* [*Алижоннинг*] *юрагини тимдалади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ГИЖБАНГЛАТМОҚ Чилдирмани баралла янгратиб чалмоқ. *Роса қизитилган чирмандаларни гоҳ-гоҳ гижбанглатиб қўяр эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИЖГИЖЛАМОҚ Томонларни бир-бирига қарши оёқлантириб, тезлаб улар орасидаги зиддиятни кучайтирмоқ, низони авж олдирмоқ; олкишламоқ. *Умурзоқова билан Погодин колхозчиларни айнитиб қонуний правлениега қарши гижгижлади, деб шовқин кўтарамиз* [*деди Султонов*]. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГИЖГИЖЛАТМОҚ **гижгижламоқ** *фл. орт. н. Олаҳўжа ёни-верига қараб, кўзи тушган ўрта деҳқон ва ҳатто якка ҳол деҳқонларни ҳам Абдурасулга қарши гижгижлата бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИЖДА, гижда нон Чети қалин, доира шаклидаги нон. *Дастурхон турли-туман қанд-қурс, мева-чева, анвои мураббо, гижда, чап-чап патир, бўғирсоқлар билан зеб берилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ГИЖДАПАЗ Гижда нон ёпувчи; нонвой. *Толиби илмларнинг солган дастурхонида .. Навбаҳор гузари гиждапазларининг қаймоқ маза берадиган қизил гиждасидан тўртта қўйилган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ГИЖЖА *зоол.* Одам ёки ҳайвон ичида яшайдиган паразитларнинг умумий номи. *Лентасимон гижжа.*

ГИЖИНГ Бўйнини гаж қилиб юрадиган; шўх, ўйноқи (от ҳақида). *Арава йўли ўрмондан бағри кенг дошгa чиқди, рессорли енгил бричкага қўшилган гижинг қўш от илдам юра кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ГИЖИНГЛАМОҚ Бўйнини гаж қилиб, ўйноқилаб турмоқ (от ҳақида). *Той унинг* [*жувонниng*] *остида гижинглар, ўзини у ёқдан-бу ёққа ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ГИЖИНГЛАТМОҚ гижингламоқ *фл. орт. н. Уч катта кўчанинг кесишган жойидаги гузарда зар ёқа тўн кийиб, бедов отларни гижинглатган беклар турардилар.* Ойбек, Навоий.

ГИЖМАЛОС Хушбўй гулли бир нав декоратив ўсимлик.

ГИЛ [*ф-т*] 1 Чинни буюмлар ясаш учун ишлатиладиган оқ лой; каолин. *Оҳакли гил. Чинни гил.*

2 Умуман лой, тупроқ. *Металлург узун илгак билан печнинг эриган металл қуйиб олинадиган ерига гил шуваб қўйди.*

ГИЛАМ [*ф-т*] 1 Одатда жун, ипакдан тўқилиб, ерга, полга тўшаладиган ёки безак учун уй деворларига осиб қўйиладиган буюм; палос. *Ипак гилам. Туркман гилами.* ▪ *Ости тахта пол бўлгани ҳолда полнинг устига қизил гилам ташланган, икки ён деворга ҳам қизил гиламчалар қоқилган эди.* С. Айний, Қуллар.

2 *кўчма поэт.* Ер бетини тўлдириб қоплаб олган нарса (майса, гул ва ш. к. ҳақида). *Чўпон қўбуз чалиб, моллари ёйди, Барқит гилам ёзган тепа, қирларга.* Уйғун. *Шамол майсалар орасида лола гиламларини силкийди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИЛАМБОФ [*ф-т*] *айн.* **гиламдўз.**

ГИЛАМДЎЗ [*ф-т*] Гилам тўқувчи. *Гиламдўз аёл.*

ГИЛАМДЎЗЛИК **гиламдўз** *с. касб оти. Хевада гиламдўзлик азалдан ривож топган.*

ГИЛВАТА [*ф-т*] *геол.* Юмшоқ, кул ранг тоғ жинси (халқ медицинасида томоқ оғриғи, оғиз еликиши каби касалликларга қарши дори сифатида ишлатилар эди; ҳозир медицинада шифобахш лой сифатида, техникада эса деталь қуйиш қолипларини тайёрлашда қўлланилмоқда). *Майда савдогарлар, сақич, гилвата сотишарди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳалигина қуёш ёғдусида олмоссимон ялтираб турган тоғ ён бағрилари тезда гилвата тусига кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГИЛКОР [*ф-т*] Ганч ёки алебастрдан нақш ясовчи мутахассис; ганчкор уста.

ГИЛМОЯ [*ф-т*] *айн.* **гилвата.**

ГИЛОС 1 Олчага ўхшаш дарахт. *Нурининг ҳовлисидаги гилослар гуллаган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Унинг олчадан кўра йирикроқ ширин меваси. *Сариқ гилос. Қизил гилос.*

ГИЛОСЗОР Нуқул гилос экилган, гилос билан ишғол этилган ер, майдон, боғ. *Ҳовлининг уч томони бир уй бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГИЛЬЗА [*р<нем*] 1 Патрон, снаряд ва ш. к.нинг ичига порох ва ёнувчи модда тўлдириб, оғзига ўқ жойланадиган таги берк цилиндр қисми. *Катта йўлда .. болалар тўкилган ўқ, гильза ва ҳар хил бузилган қурол қисмларини териб, ўйнаб юрардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Папиросниng ичига тамаки тўлдириладиган юпқа қоғоз найчаси.

3 *тех.* Найча шаклидаги турли деталларнинг номи.

ГИМН [*р<грек*] 1 Давлат ёки синф бирлиги символи сифатида қабул қилинган тантанали куй. *Совет Иттифоқи Давлат гимни. «Интернационал» — Коммунистик партиянинг гимни.* ▪ *Баралла янграйди гимнимиз куйи, Ол байроқ ел билан ўйнар ҳилпираб.* Ж. Жабборов.

2 Тантанали мақтов қўшиғи; мадҳия; бирор кимса ёки нарса шаънига бағишланган музика асари. *Меҳнат гимни.*

ГИМНАЗИСТ [*р*] Гимназия ўқувчиси.

ГИМНАЗИСТКА [*р*] Гимназияда ўқувчи қиз.

ГИМНАЗИЯ [*р<грек*] Чор Россиясида ва айрим чет мамлакатларда: ўрта умумий таълим ўқув юрти.

ГИМНАСТЁРКА [*р*] Тик ёки қайтарма ёқали, устидан камар боғланадиган уст кўйлак (ҳарбий форма). *Норматт ўрнидан туриб, камарини қаттиқ тортиб, гимнастёркасини текислади-да, Адолатнинг олдига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГИМНАСТИКА [*р<грек*] Организмнинг умумий ривожига ва соғлиқни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган жисмоний машқлар системаси. *Даволаш гимнастикаси. Гимнастика машқлари.*

ГИМНАСТИКАЧИ Гимнастика билан шуғулланувчи киши, гимнастика машқларини моҳирлик билан ижро этувчи спортчи.

ГИНА [*ф-т*] 1 Бирор кимсага нисбатан дилда сақланган хафалик, норози-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лик; кек. *Яхшида гина бўлмас.* Мақол. *Гина — адоватнинг қўшниси.* Мақол. ▪ [*Хусайн:*] *Алишер, эски гиналарни унутинг. Гулига бўлган муҳаббатингиз туфайли, қадимий дўстлик ипларини узманг.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. [*Муҳаббат*] *менга бўлган дилидаги гинасини сездирмасликка интилса-да, кўз қарашларида истеҳзо учқунларини сезиб турардим.* Ҳ. Назир, Муҳаббат. **Гинаси қаттиқ** кўнгилдаги хафаликни сира унутмайдиган, кек сақлайдиган. **Гина қилмоқ** бирор кишига нисбатан дилда хафалик, кек сақламоқ; кўнгилдаги хафаликни изҳор этмоқ. *Жаҳлимдан тушганимдан кейин шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртоғимдан .. гина қилишнинг ҳожати йўқ экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Раҳбар билан сўз уриштириб чакки қилдингиз, отам, деб тўсатдан гина қилди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шикоят, арз-ҳол. *Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш бошқармаси раҳбарларига айтадиган гиналаримиз бор.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 12 декабрь.

ГИНА-ГУДРАТ *айн.* **гина-кудурат.**

ГИНА-ГУДУР *айн.* **гина-кудурат.** *Баҳор ақлли қиз, мени хафа қилган эдинг, деб гина-гудур қилиб ўтирмади Пўлатга.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқинлар.

ГИНАДОР *айн.* **гинали.**— *Қомиланинг келишини билсам, уйдан бир минут силжирмидим? — деди Зайнаб гинадор товуш билан онасига.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИНА-ҚУДУРАТ [*ф-т+а*] Ҳар хил гина ва норозиликлар. *Онанинг гина-кудурати саратон ёмғиридек тез ўтиб бўлган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Лутфинисо*] .. *келинларига қарши хаста кўкрагида йиғилган гина-кудуратни эзмалик билан, бирон сўзини унутмай, .. қизининг олдига тўкди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГИНАЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **гина қилмоқ** *қ.* **гина** 1. *Уста Олим ўз уйига дўкон қурган экан, гиналаб юрмасин, деб фотиҳага келган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГИНАЛИ 1 Дилида гинаси бор; гина сақловчи; гинадор.

2 Гина билан тўлиб тошган, гина ифодалайдиган, гина аралаш. *Гинали гап.* ‖ *— Шу вақтгача айтмайсиз-а? — Гинали эркаланди Саодатхон.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ГИНАОМУЗ [*ф-т*] Гина оҳангида бўлган, гина аралаш. *Гинаомуз гап.* ‖ *— Танимадингиз-а, Отабобо ака! — гинаомуз Охуновга кўз ташлади Имомов.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГИНАХОНЛИК 1 Гина изҳор қилиш, дилда бор гиналарни очиқ-ойдин айтиш, тўкиб-солиш. *Зебо шинелини билагига солиб кириб келди. Она уни кўрди-ю, гинахонликка тушди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Олаҳўжа*] *гапни гинахонликдан бошлади: — Жуда қадамингни тийиб қўйдинг. Келиб тоғангдан, ҳолинг қалай, деб суриштирай ҳам демайсан-а.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гинахонлик қилмоқ** гина изҳор қилмоқ, дилда сақланган гиналарни очиқ-ойдин айтмоқ, тўкиб солмоқ. *Бундан чиқди, биз ҳам сенга ҳеч ким бўлмабмиз-да, деб гинахонлик қилди Мусо.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **гина** 2.

ГИНАХОРЛИК *с. т.* Гинахонлик.

ГИНАЧИ Бўлар-бўлмасга гина қилаверадиган, гина, кек сақлайдиган. *Гиначи одам.*

ГИНАЧИЛИК **гиначи** *с. белги отн. Олимжон ҳангу-манг бўлиб қолди: раиснинг жиззаки ва гиначилигини энди кўриб тургани эди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

ГИНЕКОЛОГ [*р*] Аёллар касалликлари врачи, гинекология мутахассиси.

ГИНЕКОЛОГИК [*р* гинекологический] Гинекологияга оид. *Гинекологик операция.*

ГИНЕКОЛОГИЯ [*р<грек*] Аёллар организмининг ўзига хос хусусиятларини, аёллар таносил аъзолари касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган фан.

ГИПЕРБОЛА I *айн.* **муболаға** 1.

ГИПЕРБОЛА II *мат.* Конусни иккита ясовчиси орқали ўтган текислик билан кесганда ҳосил бўладиган эгри чизиқ.

ГИПЕРБОЛИК I [*р* гиперболический] *ад.* Гиперболага оид; муболағали. *Гиперболик ўхшатиш.*

ГИПЕРБОЛИК II [*р* гиперболический] *мат.* Гиперболага оид; гиперболадан иборат бўлган. *Гиперболик функция.*

ГИПЕРТОНИК [*р*] Гипертония касаллигига йўлиққан, қон босими ошиб кетган киши.

ГИПЕРТОНИК [*р* гипертонический] Гипертонияга оид. *Гипертоник касаллик.*

ГИПЕРТОНИЯ [*р<грек*] *мед.* Қон босимининг ошиб кетиши.

ГИПНОЗ [*р<грек*] 1 Ишонтириш, таъсир ўтказиш йўли билан инсон ёки юқори умуртқали ҳайвонда ҳосил қилинадиган ярим уйқу ҳолати.

2 Шу йўл билан ухлатиш ва ухлатилган кишига даволаш мақсадида таъсир кўрсатиш. *Гипноз билан даволамоқ.*

ГИПНОЗЛАШ Гипноз йўли билан даволаш.

ГИПНОЗЧИ Гипноз қилувчи киши; гипноз йўли билан даволовчи врач.

ГИПНОТИЗМ [*р*] Гипноз ҳодисалари ҳақидаги фан.

ГИПОСУЛЬФИТ [*р<грек+лат*] Сульфит кислота турларидан бири; бўёқ, қоғоз саноатида, фотографияда қўлланиладиган кристаллик модда.

ГИПОТЕЗА [*р<грек*] Ҳали исбот қилинмаган илмий тахмин; фаразия. *Фан гипотезалар, яъни илмий фаразлар ёрдами билан турли осмон жисмларининг келиб чиқишини тушунтиради.* «Астрономия».

ГИПОТЕНУЗА [*р<грек*] *мат.* Тўғри бурчакли уч бурчакнинг тўғри бурчак қаршисидаги томони.

ГИПОТОНИЯ [*р<грек*] *мед.* Қон босимининг пасайиб кетиши.

ГИПОФИЗ [*р<грек*] *анат.* Бош мия остида жойлашган, организмнинг ўсиши ва ривожланишига таъсир этадиган ички секреция бези.

ГИПС [*р<грек*] 1 Оқ ёки сарғиш рангли минерал, кальций сульфат (пиширилиб, кукун ҳолига келтирилган гипс қурилиш материали сифатида ишлатилади). *Гипсдан ясалган ҳайкал. Гипс кони.*

2 *мед.* Чиққан, синган аъзони қимирламайдиган қилиб, тахтакачлаб қўйиш учун шу материалдан қўйилган боғлама. *Максимнинг ҳисобича, Норматнинг оёғидаги гипсни олишга яна бир ой бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГИПСЛАМОҚ 1 *мед.* Шикастланган аъзони гипс билан боғламоқ, тахтакачламоқ. *Оёқни гипсламоқ.*

2 *қ. х.* Ерни майдаланган хом гипс билан ўғитламоқ.

ГИР [*ф-т*]: **боши гир айланди** боши айланиб кетди. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшланди-да, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб. **Гир айлана** (*ёки* **айланган**) атроф-теваракни ўраган, ишғол этган. *Азимбойвачанинг ташқари ҳовлиси гир айлана ғиштин иморат.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Гир айланмоқ** 1) доира ясаб айланмоқ, теварагида, атрофида айланмоқ. *Навкар ўзининг содиқлигини билдирмоқчи бўлгандан унинг* [*тўранинг*] *атрофида лайча кучукдай гир айланди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У* [*Гулсум*] *кенг доирани гир айланиб, завқ ва шавқ билан чалинаётган чилдирма ҳамда чапаклар садосига берилиб, ўйнар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) атрофлаб, давра олиб жойлашмоқ. *Бир тўйда, катта меҳмонхонани гир айланиб ўтирган меҳмонлар ўртасида сув сепгандай жимлик ҳукм сурарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гир атроф** теварак-атроф, ҳамма ёқ. *Гир атроф шафтоли. Гир атрофида айланмоқ.* **Гир урмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) бир томонга оғиб, айланиб турмоқ, шох ташламоқ (учаётган варрак ҳақида). *Гир шох урди араалаган варраги.* F. Ғулом.

ГИРА [*ф-т*] *тех.* Ишлов бериладиган нарсани маҳкам сиқиб қўядиган асбоб; тахтакач, тиски.

ГИРАНДА [*ф-т*] *диал.* Ишбилармон, уддабурон, эпчил.

ГИРВАТ *с. т.* Гирдибод.

ГИР-ГИР: боши гир-гир айланди боши жуда ҳам айланиб кетди. **Гир-гир айланмоқ** тез-тез айланмоқ, чир-чир айланмоқ. *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча, гир-гир айланиб, ашула, дутор-танбур ванғиллайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГИРГИТТОН *х.-қ.* Эркалаш ёки ҳурмат билдирувчи мурожаат формаси; маъно ва функцияси жиҳатидан «айланай», «ўргилай» сўзларига тўғри ке-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лади. [*Нетайхон:*] *Хожархон, гиргиттон, эккан дарахтларингни Обиджон акангизга кўрсатинг.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. **Гиргиттон бўлай** айланай, ўргилай. *Мени қийнама, жон қизим, онанг гиргиттон бўлсин! — дейди кампир Адолатхонга.* У. Назаров, Одамлар. **Гиргиттон бўлмоқ** меҳрибонлик билан бирор кимса атрофида айланмоқ. *Хола Турсунойнинг атрофида гиргиттон бўлиб гир айланар; дам бошини ушлаб кўрар, дам юзини силар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГИРД [*ф-т*] *эск.* 1 Чет, зиҳ. *Патнис гирди.*

2 Атроф, теварак; чегара. **Гирдини олмоқ** *фольк.* ўраб, қуршаб олмоқ. *Мард Ҳасаннинг гирдини ўраб олаётибди, Ажали шу ерда, Кўринг ўлаётибди.* «Равшан».

ГИРДАК [*ф-т*] *кам қўлл.* Юмалоқ, чамбар. *Яна бир йигит муллабачаларга ўхшаш .. бошида гирдак кир салласи бор.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГИРД(И)БОД [*ф-т*] Тўзон, чанг, қум аралаш буралиб кўтарилувчи қаттиқ шамол; қуюн, уюрма, довул. *Ўтинкашлар бир чақиримча ҳам йўл босмаган эдиларки, чўлда гирдбод қўзғалди.* Айний, Қуллар. *Гирдибод қуюн уларни ўради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИРДИКАПАЛАК: гирдикапалак бўлмоқ меҳрибонлик ёки хушомадгўйлик билан атрофида айланмоқ. *Орамизда оналик меҳрига тўймаган болалар ҳам бор эди: улар кампир келганда атрофида гирдикапалак бўлишарди.* С. Аҳмад, Онажонлар.

ГИРДИҒУМ [*ф-т*], **гирдиғум келган** Қалтабақай, миқти, бақалоқ (одам ҳақида). *Чойхоначи эллик ёшларда бўлган юмалоқ, гирдиғум одам.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гирдиғумдан келган раис ҳаддан ташқари хушчақчақ эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ГИРДОБ [*ф-т*] 1 Ариқ ва дарё сувларининг айланиб-буралиб, уюрма ҳосил қилиб оқаётган ери. *Шошқин дарё тўлқини ўз гирдобига тортиб кетмоқчи бўлса ҳам, дарё тилини яхши билган тажрибали сапёр эшкакни маҳкам ушлаган ҳолда .. сузиб борарди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Дашт ўртасида беҳисоб чироқлар ёнмоқда. Бу дашт бағридан ҳайбатли дарё буралиб, гирдоб бўлиб оқмоқда.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 *кўчма* Кишини беихтиёр ўраб, чулғаб олувчи шиддатли ҳодиса, ҳаракат, процесс. *Хаёллар гирдоби.* ▪ *Бу ҳаётни окопларда, землянкаларда, қорда, бўронда, ўт ва ўлим гирдобида, хастахоналарда бағри хун бўлиб соғинмаганмиди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *с. т.* Гирдибод. *Сап-сарик, гирдоб осмон бўйи кўтарилиб айланиб юрибди.* ▪ *Баъзи ерларда гирдоб гўзаларнинг бошини чирт-чирт узиб кетар, сўппайиб уларнинг жонсиз танасигина қоларди.* С. Абдуқаҳҳор, Инсоннинг қўли гул.

4 Айлана, атроф-теварак, гирд. *Бодом қовоғи гирдобида, ёноғи атрофида ва иягида пайдо бўлган .. тер худди ипга тизилган марварид доналари сингари гўзал эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

◆ **Гирдоб патнис** доира шаклидаги катта патнис.

ГИРЁН [*ф-т*] *поэт.* Йиғлаётган, йиғловчи, йиғили. *Кўзи гирён.*

ГИРЁНА [*ф-т*]: **гирёна бўлмоқ** *поэт.* йиғламоқ, кўз ёши қилмоқ. *Эй дилрабо, Ишқинг била девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

ГИРИБОН [*ф-т*] Ёқа; бўғиз. [*Алижоннинг*] *.. узун, баҳайбат қўллари агар бирон кишининг гирибонидан ушлаб қолгудай бўлса, нима бўлиши маълум.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Саидийнинг зардаси қайнади ва Ҳамиднинг гирибонидан тутиб, икки-уч силкиди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ГИРИФТОР [*ф-т*]: **гирифтор бўлмоқ** 1) учрамоқ, йўлиқмоқ, дучор бўлмоқ. *Ёмон дардга гирифтор бўлмоқ. Балога гирифтор бўлгур! (қарғ.).* ▪ *Балога гирифтор бўлдим, отажон, Душманга хору-зор бўлдим, отажон.* «Равшан»; 2) мафтун бўлмоқ. *Аввал охир бўлдим сенга интизор, Сенинг жамолингга бўлиб гирифтор.* «Алпомиш».

ГИРИШ Ёйнинг ўқни қадаб отадиган ипи. *Қараматдан ўн тўрт ўқ олди, Ёйнинг гиришига ўқини солди.* «Муродхон».

◆ **Гириш топмоқ** *диал.* ўзаро чиқишмоқ, келишмоқ; тотувлашмоқ.

ГИРИҲ [*ф-т*] *эск.* 1 Қисиқ (тиш ҳақида). *Тишларим гириҳ бўлди.*

2 Мастона сузилган, қисиқ. *Дўнг манглайда қизил кўзлар гириҳ.* Ғ. Ғулом, Қўкан.

ГИРРА: гирра қилмоқ бўйнини қўл билан айлантириб олиб сиқмоқ, бурамоқ. *Куёв .., бир қўлини Илашевнинг бўйнига гирра қилиб олди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ГИРЯ [*ф-т*] 1 *эск. айн.* **йиғи** 1. *Гиря қилмоқ.*

2 Халқ куйларидан бирининг номи.

ГИСТОЛОГ [*р*] Гистология мутахассиси.

ГИСТОЛОГИК [*р* гистологический] Гистологияга оид. *Гистологик тадқиқотлар.*

ГИСТОЛОГИЯ [*р<грек*] Инсон ва ҳайвон тўқималарининг тузилишини ўрганадиган фан.

ГИТАРА [*р<исп*] Олти ёки етти торли, чертиб чалинадиган бир нав музика асбоби. *Анна Ивановна девордаги гитарасини олиб, кечаси эшитган куйлардан биттасини чалмоқчи бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГИТАРАЧИ Гитара чалувчи.

ГЛАДИАТОР [*р<лат*] Қадимги Римда: цирк майдонида полвонлар ёки йиртқич ҳайвонлар билан курашиш учун махсус ўргатилган ҳарбий асир ёки қул. *Ў* [*Беттерж хоним*], *чиндан ҳам илон одамни бўғаётганини пайқаб, қадимги юнон гладиаторларини эслади.* Мирмуҳсин, Она.

ГЛАДИОЛУС [*р<лат*] Чиройли йирик гулли ўтсимон декоратив ўсимлик; пиёз гул.

ГЛИЦЕРИН [*р<грек*] Мол ёғидан ёки нефтдан олинадиган қуюқ, ширин модда (медицина ва техникада қўлланилади).

ГЛОБУС [*р<лат*] Ер шари ёки осмон сферасининг тагликка ўрнатилган ва ўз ўқи атрофида айланадиган модели.

ГЛЮКОЗА [*р<грек*] Ҳўл меваларда бўладиган ширин модда, углевод; узум шакари.

ГНОСЕОЛОГИК [*р* гносеологический] Гносеологияга оид. *Гносеологик хулоса. Гносеологик қараш.*

ГНОСЕОЛОГИЯ [*р<грек*] Билиш назарияси — билиш процесси, манбаи, формаси ва унинг тўғрилиги ҳақидаги фалсафий таълимот. *Материалистик гносеология.*

ГО *с. т.* Гоҳ. *Го ундай, го бундай.*

ГОВ [*ф-т*] 1 Катта, улкан. *Гов сигир.* ▪ *Кўзлари ўтдай, манглайи чўтдай, калласи гов саватдай .. кампир.* «Равшан». *Гов ёстиқдай зил халтани кўтариб* [*онам*] *келди.* Ҳ. Назир, Муҳаббат.

2 *сўк.* Мол, ҳўкиз (одам ҳақида). *Бу галча кечиринг, оқсоқол, билмасдан вайсаб қўйди, бу гов.* «Муштум», 1929, № 11. — *Уҳ, бу говнинг қилаётган найранги! — деди-да, Абдурасул токчага суяб қўйилган кўшотарни қўлига олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Гов каптар** ёввойи каптарнинг бир тури. **Гов печак** печакнинг бир тури; чирмовиқ.

ГОВГУМ [*ф-т*] *диал.* Кечки қоронғилик, қош қорайган пайт. *Эрталабдан далага чиқиб кетганча, оқшом кун ботгандан кейин, қоронғи говгумда келади.* «Фольклор».

ГОВМИЧЧА [*ф-т*] Қўз жилди атрофида ҳосил бўладиган йирингли чиқиқ. *Кўзига говмичча чиқибди.*

ГОВМИШ [*ф-т*] Зотли, серсут (сигир ҳақида). *Мирҳомидхўжа туриб бориб говмиш сигирни устундан ечар экан: — Ҳи-ҳи .. уч маҳал соғилар эди .. ҳи .. — деб Сафаровга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ГОВРОН [*ф-т*] Йўғон новдадан қилинган подачилар таёғи. *Кекса подачи шўхлик қилган молларни говрон билан савалаб .. кетмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГОЛ [*р<инг л*] Қарши команда дарвозасига тўпни уриб киритиб олинган очко. *Гол урмоқ.*

ГОЛЛАНД 1 *қ.* **голландлар.** *Голланд тили.* || *Голланд аёл.*

2 Голландияга ва голландларга мансуб бўлган. *Бинонинг икки томонида голланд ва латиш наслли қизил сигирлар эриниб кавшанмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 13.

◆ **Голланд печи** хона ичига қуриладиган, одатда кошин билан қопланган печь.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГОЛЛА́НДКА 1 Голланд аёл.
2 *айн.* **голланд печи** *қ.* **голланд.**
ГОЛЛАНДЛАР Нидерландиянинг туб аҳолиси, халқи.
ГОЛУБЦИ [*р* голубцы] Карам япроғига қийма аралаш гуруч ўраб тайёрланган овқат; карам дўлма.
ГОМГИЛАК Ичига кесак, тош солиб отиладиган камалак, ёй.
ГОНОРА́Р [*р*<*лат*] Ёзувчилар, рассомлар ва ш. к.га шартнома бўйича бажарилган иш учун тўланадиган пул; қалам ҳақи. *Авторлик гонорари. Гонорар олмоқ.*
ГОРЕ́ЛКА [*р*] Суюқ ёқилғи ёки газни маълум мақсадда ёқиш учун ишлатиладиган асбоб. *Газ горелкаси. Примус горелкаси.*
ГОРИЗО́НТ [*р*<*грек*] Осмоннинг ер ёки сув сатҳи билан гўё қўшилгандек бўлиб кўринадиган еридаги чизиқ, уфқ чизиғи; уфқ. *Атрофида кўриниб турган бутун ер юзаси горизонт деб аталади.* «География».
ГОРИЗОНТА́Л [*р* горизонтальный] Уфқ чизиғига параллел йўналган, тик чизиққа перпендикуляр бўлган. *Горизонтал чизиқ. Горизонтал текислик. Икки қатор горизонтал шпинделли пахта териш машинаси.*
ГОРИЗОНТА́ЛЬ [*р*] 1 Уфқ чизиғига параллел тўғри чизиқ; тик чизиққа перпендикуляр чизиқ.
2 *геод.* Топографик карталарда тепалик ва чуқурликларни тасвирлайдиган чизиқлар.
ГОРИ́ЛЛА [*р*<*инг*л] Ғарбий Африкада яшовчи энг йирик одамсимон маймун.
ГОРМО́Н [*р*<*грек*] *физиол.* Ички секреция безларидан ажралиб чиқиб қонга қўшиладиган модда. *Организмда оқсил етишмаса гормонлар ҳам кам ишлаб чиқарилади.* Ғ. Маҳкамов, Саломатлик гарови.
ГОРН [*р*<*нем*] Пуфлаб чалинадиган, одатда чақириш, хабар қилиш учун қўлланиладиган мис чолғу асбоби. *Пионерлар горни. Горн чалмоқ (бермоқ).*
ГОРНЧИ Горн чалувчи.
ГОРОДКИ́ [*р*] *спорт.* 1 Тўртбурчак ичига тизиб қўйилган ғўлачаларни таёқ билан уриб, чегарадан чиқариш ўйини. *Городки ўйнамоқ.*
2 Шу ўйин учун белгиланган ғўлачалар, чиллаклар.
ГОРОДОВО́Й [*р*] *тар.* Чор Россиясида: шаҳар полицияси ходимларининг энг қуйи унвони ва шу унвонга эга бўлган киши; миршаб. *Қиличи отнинг белидан пастга кетган бир городовой қамчи ўйнатиб, оломоннинг орасини ёриб, қаландарларга йўл бўшаттирмоқда.* Ғ. Ғулом, Шум бола.
ГОРЧИ́ЦА [*р*] *айн.* **хантал.**
ГОРЧИ́ЧНИК [*р*] Горчица суркалган қоғоз ёки латта парчаси (шамоллаганда сувда ивитиб орқага, кўкракка бир мунча вақт ёпиштириб қўйилади).
ГОСПИТАЛЬ [*р*<*лат*] Одатда ҳарбийлар учун хизмат қиладиган шифохона, касалхона. *Дала госпитали.* ▬ *Жанг давом этаверди. Суриштиришга фурсат бўлмади. Сўнг ўзим ярадор бўлиб, госпиталда ётдим.* Ойдин, Сухбати жонон.
ГОТИ́К [*р* готический] Готикага оид; готика услубидаги. *Икки ёғи баланд-паст готик бинолар билан ўралган кўча.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.
ГО́ТИКА [*р*<*фр*] Ўрта аср охирларида Европада кенг тарқалган архитектура услуби.
ГОТОВА́ЛЬНЯ [*р*] Қутича ёки ғилофга жойлашган чизмакашлик асбоблари комплекти.
ГОҲ [*ф-т*] *айр. боғл.* Уюшиқ бўлакларни ёки икки содда гапни айириб боғлаш учун хизмат қилади (бунда у такрорланиб, галма-галликни, воқеа-ҳодисаларнинг галма-гал рўй беришини ифодалайди). *Гоҳ кулади, гоҳ йиғлайди. Гоҳ мен борар эдим, гоҳ у келар эди.* ▬ *Гоҳ соғ, гоҳ касал онанинг тақдири Комилани ташвишга солади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Икки кундан бери гоҳ савалаб, гоҳ шиддат билан ёғаётган ёмғир ҳамма ёқни ивитиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.
ГОҲ-ГОҲ *рвш* Баъзи-баъзида, аҳён-аҳёнда, баъзан. *Нурининг қайнанаси гоҳ-гоҳ келиб, Гулнорга боқишар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.
ГОҲИ(ДА) *рвш* Баъзида, баъзан. *Гоҳи маҳаллар Барот полвон нафасини ўнглаб олиш учун пича ўтириб дам олса, Ғуломжон нафас ўнглашга кетадиган вақтини ҳам аяйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Бир гапга ўнта гап тўғрилаб туради. Буларга гап тушунтиромлай, гоҳида куйиб кетаман, отам,— деди* [*Ойимхон*]. П. Турсун, Ўқитувчи.
ГОҲО [*ф-т*] *айн.* **гоҳи(да).** — *Гоҳо бирпас эшикка чиқаман,— жавоб берди соқолини тутамлаб чол.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Гоҳо бу ерда йиғилишлар ҳам, мажлислар ҳам бўлиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.
ГРАВЮ́РА [*р*<*фр*] Металл, ёғоч, ойна ва ш. к. қаттиқ материаллар юзига ўйиб туширилган нақш, сурат ва унинг қоғозга босилган нусхаси.
ГРА́ДУС [*р*<*лат*] 1 Айлананинг 360 бўлагига тенг бурчак ўлчов бирлиги.
2 Температура ўлчов бирлиги; даража. *Ўттиз беш градус иссиқ.*
3 Суюқликнинг зичлигини, шунингдек спирт кучини ўлчаш бирлиги.
ГРА́ДУСНИК [*р*] *с. т.* Термометр.
ГРАЖДАН [*р* гражданин] Бирор давлатнинг турғун аҳолисига мансуб бўлган, шу давлат қонунлари билан белгиланган барча ҳуқуқлардан фойдаланувчи ва шу қонунларда кўрсатилганларнинг барчасини бажарувчи киши. *Совет Иттифоқи граждани.* ▬ *Социал-демократик программа барча гражданларнинг қонун олдида тенг бўлишларини талаб қилади.* В. И. Ленин, Бунднинг партияда тутган ўрни. *Гражданларнинг ўз меҳнатлари билан топган даромадлари... ва шахсий эгалик ҳуқуқини қонун қўриқлайди.* «ЎзССР Конституцияси».
◆ **Гражданлар уруши** бир давлатнинг ўз ичидаги қуролли синфий кураш. *Смирнов гражданлар уруши даврида бери Қизил Армияда хизмат қилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.
ГРАЖДАНЛИК граждан *с. мавҳ. от.* *Совет гражданлиги. Гражданлик бурчи.*
ГРАММ [*р*<*фр*] Метрик системада: бир куб сантиметр сувнинг вазнига тенг оғирлик ўлчов бирлиги.
ГРАММАТИ́К [*р* грамматический] Грамматикага оид (*қ.* **грамматика** 1). *Грамматик анализ. Тилнинг грамматик қурилиши. Грамматик хато.*
ГРАММА́ТИКА [*р*<*грек*] 1 Тилшуносликнинг сўз ва гап қурилишини ўрганувчи, шунга кўра икки қисмдан — морфология ва синтаксисдан иборат бўлими. *Қиёсий грамматика. Тарихий грамматика.*
2 Бирор тилнинг ўзига хос сўз ўзгариши ва сўзларнинг гапда ўзаро бирикиш қоида ва нормалари мажмуи. | Шу қоидалар баён этилган ўқув китоби, дарслик. *Мактаб грамматикаси. Ўзбек тили грамматикаси.*
ГРАММЛИ Грамм оғирлигидаги. *5 граммли олтин.*
ГРАММОФО́Н [*р*<*грек*] Махсус пластинкага ёзиб олинган куй, нутқ ва ш. к.ни қайта эшиттирадиган, карнайли мусиқа аппарати. *Ленин бурчагидаги устига қизил алвон ёпилган столда граммофон ғириллаб қўшиқ айтади.* С. Аҳмад, Ҳукм.
ГРАНА́ТА [*р*<*нем*] 1 Портловчи модда тўлдирилган артиллерия снаряди. | Қўл билан ирғитиладиган кичкина портловчи снаряд. *У, совуққонлик билан қулоч ёйиб, граната отди — танкнинг башнясида портлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Броньтешарлар нишонга олиб энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.
2 Енгил атлетикада: ирғитиш учун ишлатиладиган снаряд. *Граната отиш мусобақаси.*
ГРАНАТОМЁТ [*р*] Яқин масофага граната отадиган қурол.
ГРАНАТОМЁТЧИ Гранатомётдан ўт очувчи, шунингдек қўл гранаталарини ирғитишга уста жангчи.
ГРАНИ́Т [*р*<*итал*] Таркиби кварц, дала шпати ва слюдадан иборат донадор қаттиқ тоғ жинси. *Қизил гранит.* || *Гранит постамент.* ▬ *Тўлқинлар гоҳ қуёш нурларини гранит қирғоқлар сайқалига туширар ва гўё тошни ҳам ёндирар, гоҳ гранит қирғоқлар сайқалини ўзида акс этдириб жилваланарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.
ГРА́НКА [*р*] *полигр.* Саҳифаланмаган набордан қоғозга тушириб олинган нусха, оттиск. *Хатоларни гранкада тузатмоқ.* | Рамкага олинган шундай наборнинг қисми. *Гранка сочилиб кетди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГРАФ [*р<нем*] Ғарбий Европада ва революциядан илгариги Россияда княздан қуйи, барондан юқори дворянлар унвони ва шу унвонга эга бўлган дворян.

ГРАФА [*р<грек*] 1 Турли жадвал ва идора дафтарларида икки тик чизиқ орасидаги, турли маълумотлар ёзиладиган устун. *Жадвалнинг биринчи графаси.*

2 Текст, қонун ва ш.к.нинг бир бўлаги, банди.

ГРАФИК I [*р<грек*] 1 Турли миқдорий боғланишларни чизиқлар воситасида тасвирлаш ва шундай тасвирнинг ўзи. *Атмосфера босими ўзгаришини кўрсатувчи график. Поездлар қатнови графиги. Суғориш графиги.*

2 Иш нормаси ва бажарилиш муддати аниқ кўрсатилиб тузилган план. *График билан ишлаш. Иш графиги. Кундалик терим графиги.*

ГРАФИК II [*р*] Графика соҳасида ишловчи рассом.

ГРАФИЙ [*р* графический] Графикага оид. *График тасвир.*

ГРАФИКА [*р<грек*] 1 Бўёқ ишлатмай чизиқ ва штрихлар воситаси билангина нарсаларни тасвирлаш санъати. ‖ Шу усулда ишланган расм. *Совет графикаси виставкаси.*

2 *лингв.* Товуш ёки белгиларнинг ёзма ёки босма шакли. *Рус графикаси асосидаги ўзбек алфавити.*

ГРАФИН [*р<итал*] Сув, вино ва ш. к. солиб қўйиладиган бўғизи тор ва узун идиш. *Патнисда гулли хрусталь графин ва платина рюмка турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Озода*] *«марсала» виносини ҳаво ранг биллур графинга қуйиб қўйишни ҳам унутмасди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ГРАФИНЯ [*р*] Графнинг хотини ёки қизи.

ГРАФИТ [*р<грек*] 1 Углероднинг бир тури, тўқ кул ранг ёки қора тусли минерал (қалам ва ўтга чидамли буюмлар ясаш учун ишлатилади).

2 Қаламнинг шу минералдан ясалган ёзадиган қисми. *Графит тошқалам бўлиб, у қоғоз варағи ёки тахтага салгина тегса ҳам из қолдиради.* «Фан ва турмуш», 1962. № 6.

ГРАФЛИК 1 **граф** *с. мавҳ. от.*

2 Графга қарашли ерлар.

3 Англия, Ирландия, Америка Қўшма Штатлари, Канада ва бошқа баъзи давлатларда: йирик маъмурий-территориал бирлик.

ГРАФОЛОГ [*р*] Графология билан шуғулланувчи киши.

ГРАФОЛОГИЯ [*р<грек*] Қиши характерини билиш мақсадида унинг дастхатини ўрганиш.

ГРЕЙДЕР [*р<инг л*] Ер суриш, канал қазиш, ерни текислаб йўл қуриш учун ишлатиладиган машина.

ГРЕК *қ.* **греклар.** *Грек халқи.* ‖ *Грек аёл.*

ГРЕКЛАР Грециянинг туб аҳолиси; грек халқи.

ГРЕЛКА [*р*] Баданнинг оғриган ерини сунъий иситиш учун белгиланган мослама. *Электр грелка. Резина грелка. Грелка қўймоқ.*

ГРЕЧИХА [*р*] Бир нав ғалла ўсимлиги ва унинг донидан тайёрланган крупа. *Гречиха экмоқ. Гречихадан тайёрланган овқат.*

ГРИМ [*р<фр*] 1 Бўёқ, ясама соч, соқол ва ш.к. ёрдамида актёрнинг ижро этиладиган ролдаги образга мувофиқлаштирилган қиёфаси, кўриниши. *Гримда ўйнамоқ.*

2 Актёрни шу қиёфада кўрсатиш учун ишлатиладиган махсус бўёқ, ясама соч, соқол ва ш. к. *Грим қилмоқ. Гримни артиб ташламоқ.*

ГРИМХОНА [*р+ф-т*] Актёрларга грим қилинадиган махсус жой, хона. *Ҳақназар гримхонада тошойнага қараб грим қилмоқда эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ГРИМЧИ Грим қилувчи мутахассис. *Гримчи рассом.*

ГРИПП [*р<фр*] Нафас йўлининг яллиғланиши ва ҳароратнинг кўтарилиши билан характерланадиган жуда юқумли касаллик.

ГРИФ I [*р<грек*] 1 Антик мифологияда: шер гавдали, бургут қанотли, шер ёки бургут бошли фантастик махлуқ.

2 *айн.* **тасқара** 1.

ГРИФ II [*р<фр*] Бирор кимса, муассаса ва ш.к. номи чекилган печать, штемпель ва улардан олинган оттиск. *«Фан» нашриётининг грифи.*

ГРИФЕЛЬ [*р<нем*] *айн.* **графит** 2.

ГРОССМЕЙСТЕР [*р<нем*] Шаҳмат усталарига бериладиган энг олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шаҳматчи.

ГРУЗИН *қ.* **грузинлар.** *Грузин тили.* ‖ *Грузин аёл.*

ГРУЗИНЛАР Грузия ССРнинг туб аҳолиси; Грузия халқи.

ГРУЗИНЧА 1 Грузин алифбеси, адабиёти, маданиятига оид. *Грузинча рақс.*

2 Грузин тили. *Сиз грузинча(ни) биласизми?* ‖ *Грузинча гапирмоқ.*

ГРУЗОВИК [*р*] Юк машинаси, юк ташийдиган машина.

ГРУЗОВОЙ [*р*], **грузовой машина** *с. т.* Грузовик.

ГРУППА [*р<нем*] 1 Бир тўп нарса, одам, ҳайвон ва ш. к.; гуруҳ, тўда. *Батальон миномётчилари икки группага бўлиниб, шимолий ва жанубий қанотларга ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор умумий белги, хусусият ва ш. к. бирлашган нарсалар, ҳодисалар мажмуи; туркум. *Юлдузлар группаси. Ҳайкаллар группаси.*

3 Умумий мақсад, ғоя, иш ва ш. к. туфайли ўзаро боғланган шахслар мажмуи; гуруҳ. *Ташвиқотчилар группаси. Текширувчилар группаси.* ▪ *Марказий Комитет Марказий Совет ва жамоат ташкилотларининг ишларига улардаги партия группалари орқали йўл-йўриқ кўрсатиб туради.* «КПСС Устави». ‖ Дарс, машғулот ўтказиш мақсадида бирлаштирилган бир неча киши. *Партия тарихини ўрганувчилар группаси.*

ГРУППАБОЗ [*р+ф-т*] *салб.* Группабозлик, гуруҳбозлик қилиб юрадиган одам; группачи.

ГРУППАБОЗЛИК *салб.* Бир гуруҳ кишиларнинг ўз манфаатлари учун коллективда қарама-қарши группалар уюштиришга-қаратилган ҳаракати; гуруҳбозлик, тўдабозлик. *Шу гапларни Сафарқулга айтсанг бўлмайдими? Биз гапирсак, «группабозлик қилманглар, колхозни бузасизлар» деб сўкадилар.* Айний, Қуллар.

ГРУППАЛАМОҚ Бирор белгиси, тури, хили ва бошқа хусусиятларига қараб, группаларга ажратмоқ.

ГРУППАЛАНМОҚ **группаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ГРУППАЛАШТИРМОҚ *айн.* **группаламоқ.**

ГРУППАЧИ *айн.* **группабоз.**

ГУАШЬ [*р<фр*] 1 Белила қўшиб сувда эритиладиган бўёқ. *Гуашь билан расм солмоқ.*

2 Шундай бўёқ билан ишланган расм, сурат.

ГУБЕР [*р* губернатор] *с. т. айн.* **губернатор** 1. *Шундан уч-тўрт ой бурун «Ултармада ғулу чиқди, шаҳардан солдат келиб анча одамни ҳайдаб кетди, буларни губернинг ўзи сўроқ қилар эмиш» деган гап тарқалган эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГУБЕРНА *с. т.* Губерния.

ГУБЕРНАТОР [*р<лат*] 1 Чор Россиясида: губерния бошлиғи, ҳокими. *Николайни судраб олиб тахтидан, Губернаторларин чопиб ташлади.* «Фольклор».

2 Айрим колонияларда: олий мансабга эга бўлган шахс.

3 Америка Қўшма Штатларининг айрим штатларида ва Латин Америкаси айрим мамлакатларида: сайлаб қўйиладиган олий мансаб эгаси; штат бошлиғи.

4 Бельгияда ва Испанияда: провинция бошлиғи.

ГУБЕРНИЯ [*р* губерния] Чор Россиясида, шунингдек районлаштириш амалга оширилганга қадар (1929—30 йилларгача) СССРда: асосий маъмурий территориал бўлинма.

ГУБИР [*р* губернатор] *с. т.* Губер, губернатор.

ГУВ *тақл. с.* Шиддатли ҳаракат, ёниш ва ш.к. пайтларда чиқадиган бўғиқ товуш ҳақида. *Костюм яна битмабди. Аввалига шу жумлани эшитиб, қуруқ ўтиндай гув этиб ёниб кетдим.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема. *Майдон гув этиб ўрнидан турди, қуюқ чанг билан бирга даҳшатли шовқин, қийқириқ кўтарилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ГУВАЛА Лойдан қўлда ясаб, офтобда қуритилган таги ясси, чўзинчоқ кесак (қурилиш материали сифатида ишлатилади). *Гувала қилмоқ (қўймоқ).* ‖ *Гувала девор.* ▪ *Қишлоқдаги пахса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бошпаналари эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Гувала бош** 1) гувала тахлитидаги чўзинчоқ бош; 2) боши шу тахлитдаги одам.

ГУВАЛАҚ *диал.* Гувала. *Унинг [Анзират холанинг] ҳовлиси одам бўйи келар-келмас гувалак девор билан ўралган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ГУВ-ГУВ гув *с. такр. Ташқарида — изғирин. Гув-гув шамол деразага, эшикка келиб урилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Оломон гув-гув қайнайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГУВИЛЛАМОҚ «Гув» этган овоз чиқармоқ. *Ўт гувиллаб ёнмоқда.* ▪ *Ташқарида шамол гувиллаб, кичкина, пастак деразаларни чертарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йўл бўйлаб кетган симёғочлар эса узлуксиз гувиллайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сой бўйида .. тегирмон гувиллар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Халқ гувиллаб олдинга юрди, уни миршаблар ғови тўсиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГУВИЛЛАТМОҚ гувилламоқ *фл. орт. н.*

ГУВИЛЛАШМОҚ гувилламоқ *фл. бирг. н. Жангчилар бўр билан номерланган вагонларга чиқишди. Одамлар гувиллашиб вагонларни қуршаб олишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГУВОҲ [*ф-т*] 1 Бирор воқеа-ҳодиса рўй берган пайтда шахсан бўлган, уни ўз кўзи билан кўрган киши; шоҳид. — *Онанг бомба тагида ўлди, .. —деди Нормат ва ўзи гувоҳ бўлган мудҳиш воқеани бирма-бир айтиб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Бўлиб ўтган воқеа-ҳодисалардан, ўтмишдан далолат берувчи нарса; шоҳид. *Бу дарахтлар, бир неча аср умр кўрган, зўр даҳшатли воқеалар гувоҳидир.* Ойбек, Нур қидириб. *Унинг [Мадаминнинг] тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *юр.* Суд ёки терговдаги иш юзасидан ўз билганларини айтиб бериш учун судга чақирилган киши. *Судга гувоҳларни чақирмоқ.*

3 Бирор иш ёки воқеа-ҳодисанинг ҳақиқатан содир бўлганлигини ёки тўғрилигини расмий равишда тасдиқлаш учун шу иш тепасига махсус чақирилган киши. — *Боягиси ўн биттамиди? Мана шу сўнггисини ҳисобга ёзинг,— кулиб давом этди генерал,— ҳисобга олиш дафтарингизнинг бир чеккасига «гувоҳ фалончилар» деб бизни тиркаб қўйинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Воқеа-ҳодиса, фикр, даъво, ҳол ва ш. к.нинг тўғрилигини тасдиқловчи нарса; далил. *Қишини меҳнат улуғлайди. Сиз-биз кўрган ҳурмат-эҳтиром бунинг гувоҳи.* «С. Ўзбекистони», 1964, 11 август.

ГУВОҲЛАНТИРИЛМОҚ гувоҳлантирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ГУВОҲЛАНТИРМОҚ Гувоҳлик бериб ёки гувоҳлар чақириб тасдиқламоқ.

ГУВОҲЛИК 1 гувоҳ *с. мавҳ. от.* 2 *юр.* Гувоҳ томонидан берилган маълумот, гувоҳнинг айтганлари. *Гувоҳлик бермоқ. Гувоҳликка ўтмоқ.* ▪ *Фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Зиёдахон билан Анзират холадан, қолаберса, Шарофат можаросидан хабардор бўлган бошқа одамлардан, судда гувоҳлик беришларини сўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ГУВОҲНОМА [*ф-т*] Бирор фактни тасдиқловчи, имзо қўйилган ва печать босилган расмий ҳужжат. *Туғилганлик ҳақида гувоҳнома. Студентлик гувоҳномаси.* ▪ *Кеча ўнинчини аъло тугатдинг, Қўлингда етуклик гувоҳномаси.* Ғ. Ғулом. *Дохунда энг кейинги чора сифатида ўзини қамоқдан қутқазган, отряд бошлиғи берган гувоҳномани кўрсатмоқчи бўлди.* Айний, Дохунда.

ГУВРАНМОҚ Ноаниқ, тушуниб бўлмайдиган, маъно англашилмайдиган овоз чиқармоқ (гўдаклар ҳақида). *Чақалоқ ҳам она сийнасида сувдаги балиқдай яйраб кетди, .. тугмадай жажжи оғизчасидан тупук чиқариб алланималар дея гувранди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. | Ноаниқ гапирмоқ, ғулдирамоқ. *У, ичида алланима балоларни гуврана-гуврана арғумчоқни итара бошлади.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

ГУГУРТ [*ф-т*] 1 Ўт ёқиш учун бир бошига ёнувчи модда суркалган чўп; гугуртчўп. *Бир дона гугурт. Бир қути гугурт. Гугурт қутича. Гугурт ёқмоқ (чақмоқ).* **Гугурт чўпи** *айн.* **гугурт** 1. *Гугурт оловида элликбоши унинг юзидаги саросимани, титроқни кўриб, заҳарханда қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Харитани гугурт чўпи билан ўлчаб, қизил ва кўк қаламларда чизиб ўтирган соқолли киши дарҳол ўрнидан турди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Гугурт чўплари солинган, устига ёндирувчи модда суртилган қутича. *Папирос чекадиган киши гугуртини олиб юриши керак.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ГУГУРТЧЎП [*ф-т*] *айн.* **гугурт** 1. *Бой .. гугуртчўпнинг ўчай-ўчай деб турган алангасидан чилимнинг сархонасидаги тамакини базўр ёндириб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ГУДОК [*р*] 1 Сигнал бериладиган турли механик қурилмалар, ҳуштаклар.

2 Шундай ҳуштаклар чиқарадиган чўзиқ овоз; сигнал. *Паровоз гудоги эшитилди. Гудок бермоқ (чалмоқ).* ▪ *Эрта тонгда завод гудоги Эргашни ҳам уйғотди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзғалди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Тонгги гудок чалмасдан Мен ҳам тураман. Ёш кўнгилнинг майлини Ишга тураман.* Ғайратий.

ГУДРОН [*р<фр*] Нефтни қайта ишлаш натижасида қоладиган қора, смолага ўхшаш қуйқум, нефть қолдиғи (йўл қурилиши материали сифатида ва бошқа техника эҳтиёжлари учун ишлатилади). ‖ *Гудрон йўл.*

ГУЖУМ *диал.* Сада қайрағоч. *Хоразмда ҳовуз деса даҳол кўз олдингга катта-катта гужумлар-қайрағочлар келади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГУЗАР [*ф-т*] 1 Қишлоқ ёки маҳаллаларда одатда кўчаларнинг кесишган ерида, чорраҳаларда жойлашган, чойхоналари, қассоб, баққоллик каби дўконлари бўлган обод, гавжум ва серқатнов жой. *Бу маҳаллада унга [Йўлчига] маъқул бўлган икки киши бор эди. Бири гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси Шокир ота номли маҳсидўз чол.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йўлчи чопиққа тушмасдан аввал соч олдириш учун гузарга чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қишлоқ гузари жимжит эди. Шундай катта гузарда фақат уч ерда: колхоз идорасида, сельпо магазинида ва Бозоровнинг ҳужрасида чироқ ёниб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *диал.* Йўл. *Қалмоқлар юртига гузарим тушди.* «Алпомиш». *Гузаримиз тушса, излаб келармиз, Султон бўлган, жоним дўстим, хуш энди.* «Муродхон».

3 *тар.* Бухоро хонлигида: маҳалла.

ГУЗАРГОҲ [*ф-т*] Гузар жойлашган ер; гузар. *Каталак кўчада эмас, гузаргоҳда яшаймиз.* Ойбек, Навоий.

ГУЛ I [*ф-т*] 1 *бот.* Уруғли ўсимликларнинг урчиш учун хизмат қиладиган гулбарг, чангдон ва гулкосадан иборат қисми. *Олма гули. Нок гули.* ▪ *Нурининг ҳовлисидаги гилослар гуллаган. Уларнинг оппоқ кўркам гуллари қуёш нурида жуда нафис товланар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Атиргул ва умуман зийнат учун экиладиган ёки ўзи ўсадиган гулли ўсимликлар; чечаклар. *Пушти гул. Оқ гул. Кўкон гул. Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз — ҳунар.* Мақол. ▪ *Дала йўлининг икки томонидаги боғлар туташ гуллар билан қопланган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Супаларнинг ораларига, атрофига анвои гуллар экилган.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. | Шундай ўсимликларнинг узиб (кесиб) олинган ҳосили. *Хотин илжайиб, турли ноз-неъмат, гуллар билан безатилган столни кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Нутқ. **Қизил гул** *қ.* **қизил** 1. **Тувак гул** тувакда ўстириладиган хонаки гул.

3 Бирор нарсага чизиб, тикиб, босиб ёки ўйиб туширилган безак, нақш; орнамент. *Тез кунда альбомнинг варақлари фотосуратларга ва бўёқ қаламда чизилган гулларга безанди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Меҳрини .. дўпписининг гулидан таниди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма поэт.* Гул-гул очилган, гўзал. *Гулни гулга қўш.* Мақол. ▪ *Иккови*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳам узилмаган гул. Ойбек, Қутлуғ қон. *Мактубимга жавоб ёзмадинг, дилдор, Гулим ҳам баҳорим сенсан, Гулбаҳор!* М. Алавия. *Бермагил ёвузларга бир дақиқа хушнудлик, Гул Ватаннинг мард ўғли, кўкрагингни қалқон қил.* Ғайратий.

5 (*3-ш. эгалик аффикси билан*) *кўчма* Яхшиси, сараси, энг олдингиси. *Йигитларнинг гули. Қизларнинг гули. Жамиятнинг гули.* ▬ [*Ёдгор:*] *Шоҳ қиз, шакар қиз, қизларнинг гули, Қошларингни кўрсатгил, мен унинг қули.* Айний, Дохунда.— *Аҳли савдогар юртнинг гули бўлди, ука,— деди Ёрмат.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Файз киритувчиси, қизитувчиси. *Яхши хотин — уйнинг гули.* Мақол. ▬ *Фасли баҳор. Қўшним Ғафур Ғуломнинг эллик йиллиги. Ўшанда Булбул Мамедов тўйхонанинг гули бўлган эди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

◆ **Қўли гул** ҳар ишга моҳир, ўз ишининг устаси. *Зокир ота, шубҳасиз, жуда тажрибали пахтакор, қўли гул одам.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Гул ташламоқ** 1) гул-нақш билан қопланмоқ (қишда муз нақши билан қопланган ойна ҳақида); 2) моғорламоқ. *Нон гул ташлабди.* **Ун гулидан биттаси ҳам очилмаган** ёш, навқирон одам ҳақида.

ГУЛ II [*ф-т*] Қизилча, қизамиқ ва бошқа баъзи бир касалликлар билан оғриган вақтда баданда пайдо бўладиган майда қизил тошма. *Болага гул тошди.* ▬ *Унинг бир кўзига гул тушиб кўролмай қолгач, халқ уни Назиркўр деб атай бошлаганди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГУЛА I Тўқимачилик дастгоҳининг бир қисми. *Эртаси кечқурун гула тўғрилаб ўтирсам, эшикни биров тақиллатади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУЛА II Нусха, копия. **Гула кўтармоқ** (*ёки* **кўчирмоқ**) 1) нусха олмоқ, копия кўчирмоқ; 2) *кўчма* тақлид қилмоқ. *Исматов ҳам хўжайиндан гула кўтариб, атрофига қариндош-уруғларини тўплади-да, юлғичликни бошлаб юборди.* «Муштум», 1963, № 21.

ГУЛАБАРДОР [*ф-т*] Гула тайёрловчи ёки гула кўчирувчи, нусха олувчи мутахассис.

ГУЛАНДОМ [*ф-т*] 1 Қадди-қомати келишган, нозик бадан (гўзал аёл ҳақида).

2 Гуландом (*хотин-қизлар исми*).

ГУЛБАДАН [*ф-т*] *айн.* **гуландом.**

-ГУЛБАНД I [*ф-т*] Пичоқнинг дастаси билан тиғи бириккан жойига ўрнатилган махсус металл халқа. *Пичоқ унча катта эмас эди. Гулбандидан ўчигача бир қарич келарди.* Айний, Эсдаликлар.

ГУЛБАНД II [*ф-т*] *бот.* Гулни тутиб турувчи новдача.

ГУЛБАРГ Гултожни ташкил этувчи ҳамда уруғчи билан чангчини қуршаб турувчи гул япроқчалари, баргчалар мажмуи.

ГУЛБАҲОР [*ф-т*] 1 *поэт.* Гуллар очилган пайт; баҳор. *Гулбаҳор шабнам безамиш гулларни, Майин насим севинтирмиш дилларни.* М. Алавия.

2 Гулбаҳор (*хотин-қизлар исми*).

ГУЛБЕОР [*ф-т*] Ер бағирлаб ўсадиган этдор баргли, нозик ранг-баранг гулли ўтсимон ўсимлик.

ГУЛБОҒ [*ф-т*] 1 Гул экилган боғ, гулзор боғ, гулистон. *Меҳнат аҳли қилди обод Фарҳод даштини гулбоғлар, Гулистон бўлди саҳролар, учолмас энди ҳеч зоғлар.* А. Пўлат. *Меваларнинг уруғин экинг, асранг, ўртоқлар. Келажакда улардан Яратилгай гулбоғлар.* З. Диёр.

2 Сайргоҳ ер; томоша боғ, парк. *Рабочилар гулдай яшнаб кийинган, Оқшом бари гулбоғларда йиғилган.* Фозил шоир.

ГУЛГАЙ *диал.* Оёқ кафтининг дўнг ери.

ГУЛ-ГУЛ Чамандек ранг-баранг, гулгун ва гўзал. *Сизлар билан бирга, халқимизга гул-гул нафис газламалар тўқиб кийгизамиз!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сочпопугин ёйган тол барги. Чаман боғлар чиройи гул-гул.* Т. Тўла. **Гул-гул очилмоқ** (*ёки* **ёнмоқ, яшнамоқ**) 1) бутун гўзаллиги, латофати билан намоён бўлмоқ, яшнаб кетмоқ. *Баҳор келиб, далалар гул-гул очилди;* 2) шодликдан чеҳраси очилиб, яйраб-қувнаб кетмоқ, очилиб-сочилмоқ. *Канизак Ўрмонжоннинг олдига юраги пўкиллаб бордию, гул-гул очилиб қайтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Саодатнинг ҳаяжондан гул-гул ёнган бахтиёр чеҳрасидан кўзини узолмасдан ўтирган Турғун биринчи марта уни севиб қолганига иқрор бўлди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи.

ГУЛГУН [*ф-т*] 1 Қизил, қирмизи, ол; алвон; пушти. *Ленин ёқиб берган чироғлар Бошимизда товланар гулгун.* Ғайратий. *Олтин коса гулгун шароб, Ичилди майдон ичинда.* «Алпомиш».

2 *кўчма* Гул каби яшнаган, гул-гул очилган; гўзал, чиройли. *Келгусига боқсак умидвор, Ҳаёт яна кўринур гулгун.* З. Диёр. *Соялларда сарғайган юзларинг қилиб гулгун, Сен ҳам аҳли донишлар базмини гулистон қил.* Ҳамза.

ГУЛДАЙ, *эдек* Гул каби яшнаган; гўзал, чиройли. [*Шарофат:*] *Менга қилмаган ёмонлигинг қолган эмас! Мени тўпимдан айирдинг, ўн йиллик гулдай умримни қурт бўлиб единг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *СССРни гулдай қилган шу дўстлик, Халқ меҳрини кўпайтирган шу дўстлик.* Фозил шоир. *Шарофат холанинг кўрган азоб уқубатлари эсдан ҳам чиқиб кетди. Икки ўғил уйни гулдай тебрата бошлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

◆ **Гулдай ҳунар** жуда яхши, покиза ҳунар. *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан, бўйдоқ экан, уйи-жойи тайин экан, яна сенга нима керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГУЛДАСТА [*ф-т*] 1 Дасталанган гул, бир боғ гул; букет. — *Раҳмат, Шер ака.— Нигора жилмайиб, ҳали барглардан шудринг аримаган ранг-баранг гулларни бағрига босди.— Бу гулдастанинг эгалари бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *архит.* Мачит, мадраса, сарой ва ш. к.нинг равоқлари ёнидаги минорлар. *У мадрасалар .. ҳашаматли тоқ-равоқ ва гулдасталарга эга бўлиб, баъзиларининг пештоқлари, гумбазлари ва деворлари ранг-баранг кошинлар билан безатилган бўлар эди.* Айний, Эсдаликлар.

ГУЛДОН [*ф-т*] Гул солиб қўйиладиган идиш; ваза. *Хрусталь гулдон.*

ГУЛДОР [*ф-т*] Гулли, гул-нақш солинган, безакли. *Сопи гулдор пичоқ. Гулдор елпиғич. Гулдор маҳси.* ▬ *Латофат буфетдан гулдор кўркам тарелка олиб .. ҳужрага кириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГУЛДУР *тақл. с.* Момақалдироқ сингари гулдураган товуш ҳақида. *Аравани гулдури.* ▬ *Гулдур этиб. булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди.* Ҳамза.

ГУЛДУРАҚ 1 *диал.* Момақалдироқ. *Бир хабар бер ундан менга гулдурак, Бир хабар берсанг-чи, тинимсиз ёмғир.* Ж. Жабборов. *Ҳаво гулдуради ва бу гулдурак худди Пўлатнинг боши устида бўлгандек, уни ҳозирнинг ўзидаёқ янчиб юборгудек туюлди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқинлар.

2 Момақалдироқ сингари гулдураган овоз. *Ўкирар Текстилнинг мағрур, вазмин гудоги, Узоқ-узоқдан келар Бўз сувнинг гулдураги.* F. Ғулом.

ГУЛДУРАМОҚ Момақалдироқ сингари гулдураган овоз чиқармоқ. *Тепаликдан бир ариқ сув ҳовли орқали ҳамиша гулдураб жарга қуйилиб туради.* Ойбек, Зумрад. *Танк гулдурагунча келиб [Аҳмаджон ётган] окоп устидан ўтиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бирдан ҳавода душман самолёти моторининг гулдураган овози эшитилди.* Н. Сафаров, Тилсимчилар.

ГУЛДУРАТМОҚ гулдурамоқ *фл. орт. н.* — *Яшасин инқилоб! Йўқолсин амир! — қутқазувчи йигитлар ва қутулган бандилар бу сўзларни бир овоз билан айтиб кўкни гулдиратдилар.* Айний, Қуллар.

ГУЛДУРАШМОҚ гулдурамоқ *фл. бирг. н.*

ГУЛДУР-ГУЛДУР гулдур *с. такр.* *Ҳовлига сув сепиб турган Ойбодоқ ташқаридаги гулдур-гулдурни эшитди ва чопиб меҳмонлар ўтирган уйнинг дарчаси ёнига келди: «Келишганга ўхшайдилар» деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУЛДУРОС Кучли, давомли гулдураган овоз. ‖ *Залда гулдурос қарсаклар бошланди.* ▬ *Тепада гулдурос кўтарилиб, гўё тоғ кўчди-ю, уйдай-уйдай тошлар бир-бирига урилиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Залда момақалдироқ гулдуроси кўтарилди. Таманнони саҳнадан шу гулдурос кўтариб чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Салим шундай ўйларга берилиб, тўлғаниб ётаркан, дарвоза оғир гулдурос билан очилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГУЛДУР-ШАЛДИР *айн.* **гулдур-гулдур**. *Гулдур-шалдир, тарақ-туруқ ўзгаришсиз давом этди.* А. Қодирий, Обид кетмон. || *Мулла Обид чўчиб кетади, Берди татар гулдур-шалдир ҳужрага кириб келади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Орадан икки кун ўтгач, хатда айтилгандай, Вика эшикдан гулдур-шалдир кириб келди.* Мирмуҳсин, Она.

ГУЛЁР [*ф-т*] 1 *кам қўлл.* Гўзал ёр, жонона.

2 Ёр, жонон шаънига айтиладиган қўшиқ номи. *Кел, гулёр айтиб кел, янграсин ҳар ён, Дилрабо куйингга тўлсин осмон!* Т. Тўла.

ГУЛЗОР [*ф-т*] Гул экилган, гул билан ишғол этилган ер; чаманзор, гулшан. *Нигора гулзорда гул териб юрган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГУЛИСТОН [*ф-т*] *поэт.* Яшнаган, обод ер; боғ-бўстонлар билан қопланган ўлка, обод мамлакат. *Канал қазиб чўлни қилдик гулистон, Даламиз нашъали, даламиз бўстон!* М. Алавия. *Комсомол қиз Ойбўстон Номинг оламга достон, Саҳроларда яратдинг Янги, обод гулистон.* А. Пўлат.

♦ **Олам гулистон** ўзидан олдинги шарт феъли билан ифодаланган иш-ҳаракатнинг бажарилиши билан «масала, муаммо ҳал», «иш битади-қўяди», «тамом», «вассалом», «ҳамма хурсанд» каби маъноларда айтиладиган ибора. *Аммо, сиз «ҳўп» десангиз олам гулистон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГУЛҚАРАМ Ҳосили тўпгул шаклида бўладиган бир турли карам.

ГУЛКОР [*ф-т*] Нақш-гул ўювчи ёки ясовчи уста, мутахассис. *Унга [уста амакига] кулоллар, гулкорлар ва читгарлар каби усталар ўз ишлари учун чизма нақшлар буюрар эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ГУЛҚОСА *бот.* Гулнинг гултож, чангчи ва уруғчиларини тутиб турувчи қисми.

ГУЛҚЎРПА Уй деворларига осиб қўйиладиган ёки тахмонга ёпиладиган, одатда гул тикилган бир турли сўзана. *Қўша-қўша палак, қўша-қўша паранжи, уч-тўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулқўрпалар, чойшаблар... Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тақир ерларнинг кўриниши жуда бошқача: майса, лолақизғалдоқ, чучмўмалар худди гулқўрпа ёпиб қўйгандай кўк, қизил, яшил тусда товланади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ГУЛЛАМОҚ I 1 Гул очмоқ, гулга кирмоқ. *Ғўза гуллади. Бодом гуллади.* ▬ *Деразамнинг олдида бир туп Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.* Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма* Равнақ топмоқ, ривожланиб, тараққий этиб юқори босқичга, юксак даражага кўтарилмоқ. *Яшайсиз гуллаган бизнинг замонда, Узоқ умр кўринг давру давронда.* Фозил шоир. | Обод бўлмоқ, яшнамоқ. *Сенинг режанг билан гуллади даштлар — Адирлар гуллади, гуллади диёр.* Ғайратий.

3 *кўчма* Гул-гул очилмоқ, чирой очмоқ, гўзаллашмоқ, яшнамоқ. *Мажлисга тўпланганларнинг хилма-хил кийимлари ва қувноқ юзлари ёғдуда гуллади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёш авлод — келгусимиз, фахримиз ҳам кўркимиз, Ёшлик — бу умримизнинг гуллаган баҳоридир.* Э. Раҳим.

ГУЛЛАМОҚ II Моғорламоқ, пўпанак босмоқ. *Нон гуллабди.*

♦ **Оғзидан гулламоқ** ғайришуурий равишда сирини очиб, айтиб қўймоқ, оғзидан илинмоқ. **Қўлингдан (ёки қўлидан) гуллагур** *қарғ.* қўлинг шол бўлгур, қўлинг сингур.

ГУЛЛАТМОҚ I 1 **гулламоқ** I 2, 3 *фл. орт. н. Қўриқ ерлар очаман, чўл-саҳрони гуллатиб.* Қ. Муҳаммадий. *Мен ҳам сенга ҳар нафас Шафқат қўлин чўзайин, Қути учган ҳаётинг Гуллатайин, тузайин.* Ғайратий.

2 Файз киритмоқ, зийнат бермоқ. *Кампир ҳам биз билан столнинг бир тарафини гуллатиб, савлат тўкиб ўтирди.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | Қизитмоқ, кўтаринки руҳ бермоқ. *Унинг асл исми — Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чittак.

ГУЛЛАТМОҚ II **гулламоқ** II *фл. орт. н.*

ГУЛЛИ 1 Гули бор, гул-нақш солинган; гулдор; безакли. *Гулли дўппи. Олма гулли пиёла. Гулли рўмол. Гулли чит.* ▬ *Улар [Элмурод билан Ойимхон] япроқ гулли чинни косалардаги қовурма шўрвага нон тўғраб, овқатланаётганларида Гулсум кириб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ичида гули бор, ичига гул солиб қўйилган, гул билан банд. *Гулли тувак. Гулли ваза.*

ГУЛМОЙ [*ф-т*] *с. т.* Гулмоҳи.

ГУЛМОҲИ [*ф-т*] Лососсимонлар оиласига мансуб, тоғ сувларида яшайдиган холдор балиқ.

ГУЛНОР [*ф-т*] 1 *от* Анор гули.

2 *сфт* Анор гули рангидаги, қизил, қирмизи. *Байроғи шафақ ранг, лаби лолага ҳамжинс, Гул-гул очилиб у юзи гулнор ўтажакдир.* С. Абдулла.

3 Гулнор (*хотин-қизлар исми*).

ГУЛОБ [*ф-т*] 1 Атиргул суви. *Баҳор дарахтларни ёш келинлардек безатиб, устларига оқ, қизил кўйлак кийгизган, кокилларига гулоб сепган эди.* М. Осим, Ўтрор.

2 Атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шарбат. [*Навоий:*] *Гулоб.* [*Мансур косани узатиб:*] *Мана, пирим, гулоб.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 *кўчма* Май, шароб.

ГУЛОБИ [*ф-т*] Гулоб рангли, пушти. *Очил қайрилиб қараб, гулоби кўйлак кийган Замирани .. кўриб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГУЛОБЧИ Гулоб тайёрловчи; гулоб сотувчи. *Гулобчи дўкондор қўлларини орқасига қўйиб, юмалоқ қорнини чўқ-қайтириб дўкон олдида аста юрди.* Ойбек, Қонли бармоқлар.

ГУЛРАЪНО [*ф-т+а*] *айн.* **раъно** 1. *Уларнинг [аммамнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саноғи йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсапсар.* F. Fулом, Шум бола.

ГУЛРЎ [*ф-т*] *поэт.* Гул юзли, чиройли, гўзал. *Кеча келгумдир дебон, ул сарви гулрў келмади.* Навоий.

ГУЛСАПСАР Қиёқ баргли, бинафша ёки сариқ гулли кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули.

ГУЛТОЖ [*ф-т*] 1 *бот.* Гулнинг гулбарглардан ташкил топган ва гулкосани тўлдириб турган қисми; тож.

2 Гулдан ясалган тож, гул жиға. [*Навоий:*] *Бу — санъат шоҳининг бошига гултож.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Баҳор қадаб бошингга гултож Еллар эсса, бил, ўша менман.* Шуҳрат.

ГУЛТОЖБАРГ [*ф-т*] *айн.* **гулбарг**.

ГУЛТОЖИХЎРОЗ [*ф-т*] Хўроз тожига ўхшаш тўп гулли ўсимлик ва унинг гули.

ГУЛУЗОР [*ф-т*] *айн.* **гулюз**. [*Ҳидоят ўз-ўзига:*] *Гулузорни тезроқ менга рўбарў қилиб эритиб, юз эчкининг пулини олмайсанми?* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ГУЛУТА *диал.* Гилвата.

ГУЛХАЙРИ [*ф-т+а*] Баланд пояли, йирик гулли декоратив ўсимлик ва унинг гули.

ГУЛХАН [*ф-т*] Исиниш ёки бошқа бирор мақсадда ўтин қалаб атайлаб ёндирилган ўт, аланга. *Ўлтирибди икки дўст, ўртоқ; Отамлашиб гулхан ёнида.* Ҳ. Пўлат. *Гулхан теварагида бир неча киши исинмоқда эди.* Айний, Қуллар. *Бир томонда «чарс-чурс» билан гулхан ёнади, у баъзан жуда баланд алангаланиб, кечанинг чексиз қора оғушидан катта нур ўпқони ёради.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пионерлар гулхани** пионерларнинг шундай аланга атрофида ўтказадиган тантанали йиғилиши, сбори.

ГУЛХОНА [*ф-т*] 1 Махсус ажратиб гул экилган ер.

2 Гул экиб, гул ва гул кўчати етиштириб берадиган махсус жой, қурилма; оранжерея.

ГУЛЧАМБАР Гул, баргли новда ва ш. к.дан тайёрланган чамбар. *Қишлоқ меҳнаткашлари ўз жанговар фарзандларининг номларини ҳурмат билан тилга олиб, уларнинг қабрига гулчамбарлар қўядилар.* А. Раҳмат, Шоир жанг қилган жойларда.

ГУЛЧЕҲРА [*ф-т*] 1 Гул юзли, чиройли, гўзал.

2 Гулчеҳра (*хотин-қизлар исми*).

ГУЛЧИ 1 Гул экувчи, гул етиштирувчи мутахассис. *Ҳаваскор гулчилар санъатини акс эттирувчи виставка.*

2 Гул сотувчи; гулфуруш. *Улар [йигитлар] .. гулчидан гул сотиб олиб, қизларга тақдим қилдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУЛЧИН [*ф-т*] Этик ёки маҳси бошлиғининг орқа қисми (баъзан гул ёки нақш билан безатилади). — *Бу ерда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

[бозорда] .. ҳамма нарса топилади: .. от бўктаргиси, ёлпўш; гулчин билан таг-чарм қўйилса, ҳали кийса бўладиган нимдошгина сахтиён маҳси дейсизми, ..— деди Шум бола. F. Ғулом, Шум бола.

♦ **Панжара гулчин** жимжимадор, серҳашам. *Панжара гулчин имзо. Панжара гулчин дарвоза.*

ГУЛЧИНОР [*ф-т*] Карта ўйинининг бир тури; пирра.

ГУЛЧИРОЙ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* гулчеҳра 1.

ГУЛШАН [*ф-т*] *поэт.* 1 Гулзор, чаманзор.

2 *кўчма* Гуллаган, яшнаган ер, обод ўлка, мамлакат; гулистон. *Томоша қилгали Тошкентнинг эли Шу вақтда бўлибди шаҳарлар гули. Бир-биридан зиёд зебо манзили. Бу гулшанда мен ҳам тургали келдим.* Эргаш шоир. [*Холисхон Тожибойга:*] *Қани, сўраганни айби йўқ, кўзимга ўтдек кўринасиз, қайси гулшаннинг гулисиз?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 Гулшан *(хотин-қизлар исми)*

ГУЛЮЗ Гул юзли, гулрў, гулчеҳра, гўзал.

ГУЛҚАЙЧИ Гул кесадиган махсус қайчи. *Саримсоқ ота .. гулқайчи билан ёш дарахтларнинг пастки шох-бутоқларини қирқиб юрарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ГУЛҚАНД [*ф-т+а*] Атиргул ва шакардан тайёрланадиган бир нав ширинлик, қиём. *У эрталаб гулқанд билан нонушта қилишни .. яхши кўради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ГУЛҚОҒОЗ [*ф-т*] Уй деворларига ёпиштириладиган гулли қоғоз.

ГУЛҒУНЧА Гул ғунчаси, очилмаган гул.

ГУЛҲАМИШАБАҲОР [*ф-т*] Баҳордан то кузгача очилаверадиган қизғиш-сариқ гулли ўтсимон ўсимлик ва унинг гули.

ГУМ I [*ф-т*] Чуқур; сув остидаги чуқурлик. *Тегирмоннинг бутун асбоб-анжомлари, тош ва дўлларигача гумнинг ичида, қумнинг остида қолган.* Айний, Эсдаликлар.

ГУМ II [*ф-т*]: **гум бўлмоқ** йўқолмоқ, даф бўлмоқ. *Гум бўлсин, гумрон бўлсин, Кўрбоши тамом бўлсин.* «Фольклор». **Гум қилмоқ** 1) ўғирлаб, исини ҳам чиқармай йўқ қилмоқ. *Мулла Обид йигитларига, Абдужалил бойнинг .. ахтахонасида боқиб қўйган бир жуфт тулпорларини гум қилишни буюради.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) йўқ қилмоқ, даф қилмоқ; 3) ўлдириб ҳеч кимга билдирмай йўқ қилмоқ. [*Султонбек Турғунга:*] *Қўлингдаги қоғозда номлари кўрсатилган беш кишини топ, гум қил.* Қ. Яшин, Йўлчи юлдуз.

ГУМАНИЗМ [*р<лат*] 1 Уйғониш даврида: инсонни феодализм ва католицизм асоратидан озод қилишга қаратилган прогрессив ҳаракат.

2 Инсонпарварлик, кишини қадрлаш, унга муҳаббат ва ҳурмат билан қараш; одамийлик. *Социалистик гуманизм.*

ГУМАНИСТ [*р*] 1 Гуманизм (қ. **гуманизм** 1) тарафдори, гуманистик ҳаракат қатнашчиси.

2 Гуманизм ғоялари билан суғорилган, инсонпарвар одам.

ГУМАНИСТИК Гуманизмга оид, гуманизм ғоялари билан суғорилган; инсонпарвар, одамий. *Гуманистик қараш. Гуманистик адабиёт.*

ГУМАНИТАР [*р* гуманитарный] Инсон ва унинг маданиятини ўрганувчи ижтимоий фанларга оид. *Гуманитар фанлар (мас., фалсафа, тарих, сиёсий иқтисод, тилшунослик).*

ГУМАШТА [*ф-т*] 1 *тар.* Қатта савдогар бойларнинг жойларда савдо ишларини олиб борувчи ишончли киши, вакили. *Баъзи серпул катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *кўчма нафр.* Биров томонидан махсус топшириқ билан қўйилган шахс. *Душман унсур ўз гумашталарини ҳар қандай йўллар билан союзнинг раҳбарлик ўринларига қўйишга уриндилар.* А. Ҳамидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

ГУМБАЗ [*ф-т*] 1 Қубба шаклидаги том; қубба тахлитидаги нарса. *Цирк гумбази. Ҳаммом гумбази. Осмон гумбазида ҳисобсиз юлдузлар чамани ёнади.* ▬ *Тўғрида Ҳирот мадрасаларининг нақшили гумбазлари эрталабки қуёш нурида ярқираб кўринмоқда.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *кўчма дағл.* Бесўнақай, катта, семиз одам ҳақида. *Тунов куни холамникига борган эдим, холам .. ҳамма гапни Ҳомид чўчқанинг қулоғига етказувчи ўз қизи Зайнаб гумбаз бўлганини бирма-бир айтиб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУМБАЗДАЙ, =дек Бесўнақай, катта, семиз. *Гумбаздай одам.* ‖ *Тўймасининг бўлса қўллари кўкариб, гумбаздек шишиб кетган.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ГУМБАЗСИМОН Гумбаз тахлитидаги, гумбазга ўхшаган.

ГУМБУР 1 *тақл. с.* Портлашга ўхшаш кучли ва узлуксиз товуш ҳақида. *Базм борган сари қизимоқда, чирманда гумбурига қўшилиб, ялпи қийқириқлар эшитилмоққа бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сфт. с. т.* Мустаҳкам, пишиқ-пухта. *Гумбур арава.* ‖ *— Машина гумбур,— деди Ражаб ака.— Энди бу ёғи сенга боғлиқ, ука!* К. Раҳим, Ўз касбини севган йигит.

♦ **Иш гумбур** иш жуда яхши, иш авжида. [*Мирзараим Гулжонга:*] *Мана шу хат билан иш гумбур. Гулжонни лўкиллатамиз-қўямиз.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ГУМБУРЛАМА *айн.* **гумбур** 2. *Гумбурлама арава.* ▬ *Қомилахон, халқ ичида мени изза қилаверманг, эрта-индин гумбурлама кўприк ясаймиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГУМБУРЛАМОҚ Портлашга ўхшаш кучли ва узлуксиз овоз чиқармоқ. *Узоқларда ернинг бир қаватини ўпириб кўтариб кетгудай, даҳшат билан момақалдироқ гумбурлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ғуломжоннинг гурзиси .. даҳшат билан урилганда бутун тоғ титрар, ўнгур ичи гумбурлаб кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГУМБУРЛАТМОҚ гумбурламоқ *фл. орт. н. Асқар полвон ўйланиб, ҳали жавоб бераничa йўқ эди, оғир булутли ҳавони артиллерия даҳшатли гумбурлатиб юборди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қулмуҳаммад янги от-аравани гумбурлатиб қишлоққа кириб келди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ГУМ-ГУМ *тақл. с.* Портлашга ўхшаш бир-икки топқир кучли овоз ҳақида. *«Гум-гум» икки топқир граната портлаши эшитилди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Мана энди ҳар икки тарафдан ҳужум. Патир-путир, гум-гум бошланди.* Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

♦ **Кўнглим гум-гум кетяпти** кўнглим беҳузур бўлиб кетяпти, кўнглим айнияпти.

ГУМДОН [*ф-т*]: **гумдон бўлмоқ** гум бўлмоқ, йўқолмоқ, даф бўлмоқ. *Гумдон бўлгур! (қарғ.).* ▬ *— Агар тағин эргашса, отиб кетишга аҳд қилдим. Аммо далага бурилишим билан йигит ҳам гумдон бўлди,— деди Қулмат.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Гумдон қилмоқ** гум қилмоқ, йўқ қилмоқ.— *Агар Содиқлар ана шу ўн тўрт босмачини гумдон қилмасалар, Самсоқбойни ҳам қўлга тушириб бўлмасди,— деди Михайлов.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ГУМОН [*ф-т*] Шубҳа; тахмин. *Бу қон энг қутлуғ, энг муборак, энг соф қон... Бунга гумоним йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар гумоним тўғри бўлса, Комилбекнинг қотили Ҳомиддир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *кесим вазифасида* Эҳтимолдан узоқ, қийин; шубҳали. *Бундан дуруст жойнинг топилиши ҳам гумон.* F. Ғулом, Шум бола. **Гумон қилмоқ** 1) *(ч. к. билан)* шубҳа қилмоқ, шубҳаланмоқ. *Сен кимдан гумон қиляпсан?*; 2) тахмин қилмоқ, ... деб ўйламоқ. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнггина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Гумон олмоши** *грам.* аниқсизлик, гумон маъносини билдирадиган олмош, мас. *аллаким, алланима, кимдир, нимадир, қандайдир.* **Гумон феъли** *грам.* иш-ҳаракатнинг бўлишини гумон-тусмол йўли билан англатадиган феъллар, мас. *борарман, айтарсиз, боришар.*

ГУМОНА [*ф-т*] *с. т.* Она қорнидаги бола. *Мендан буви Ҳилолнинг бўйида олти ойлик гумона қолди.* «Гўрўғли».

ГУМОНДОР [*ф-т*] Бирор кимса ёки нарсадан гумон, шубҳа қилувчи, шубҳаланувчи. *Қавшимни олган бир киши, гумондорим минг киши.* Мақол. **Гумон-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

дор бўлмоқ гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ.— *Нусрат дейди! — Бўлманг гумондор, Шу бир қошиқ қонимдан кечинг.* Ю. Шомансур, Бахт.

ГУМОНЛАНМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ.— *Нима деяпсиз? — гумонланиб сўради Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГУМОНСИРАМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан бир оз гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ.

ГУМРОН [*ф-т*] *кам қўлл.:* **гумрон бўлмоқ** *айн.* **гумдон бўлмоқ** *қ.* **гумдон. Гумрон қилмоқ** *айн.* **гумдон қилмоқ** *қ.* **гумдон.**

ГУМРОҲ [*ф-т*] *кт.* 1 Йўлдан озган, адашган; янглишган. [*Навоий:*] *Деди: қайдин сен, эй Мажнуни гумроҳ!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Ҳозир пир ўзларини эмас, сизларни ўйлайдилар, тонг саҳарларда жойнамозга тиз чўкиб «ҳақ йўлдан адашган гумроҳ бандаларингга ғазаб қилма» деб худога сиғинадилар.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Енгил койиш маъносида ишлатилади.— *Сен гумроҳ, она сути кўр қилгур, адашиб, улоқиб келиб, яна инсофдан дам урасан-а! — деди Жўра.* Ҳ. Назир, Онаизор. — *Вой гумроҳ, танимайсанми ҳали!* Ойбек, Навоий.

ГУМРОҲЛИК 1 **гумроҳ** *с. белги оти.*

2 Йўлдан озишлик, адашганлик; хатолик; янглиш, хато иш, йўл. *Иккиси ҳам аҳмоқ. Иккисининг йўли ҳам, менимча, гумроҳликдан бошқа нарса эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГУМУРМОҚ *диал.* Гупилламоқ, дукулламоқ, тез уриб кетмоқ (юрак ҳақида). *У эшикдан кириши билан Саидийнинг юраги гумуриб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Кўнглим гумуриб кетяпти** кўнглим беҳузур бўляпти, кўнглим айнияпти.

ГУНАФША *с. т.* Бинафша.

ГУНГ 1 Сўзлаш қобилиятидан маҳрум бўлган; тилсиз, соқов, гунгалак. *Гунг одам.* ▬ *Боланинг жавоб беришга тили келмай, гўё гунг бўлиб қолганди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Сўзлаш, гапириш ҳуқуқидан маҳрум бўлган; тилсиз, эрксиз. *Подшо хизматидаги инсон гунг ва шол бўлиши керак экан.* Ойбек, Навоий.

ГУНГАЛАК *с. т.* Гунг. *Шоҳимиз бебахт. Унинг оламга довруғи кетган якка-ю ягона сулув қизи туғилган кунидан бери гунгалак бўлиб юради.* «Эртаклар».

ГУНГУР-ГУНГУР *айн.* **гангир-гунгур.** *Гунгур-гунгур суҳбат ва кулги овозлари эшитилади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ўроз дўмбирани четга қўйди. Гунгур-гунгур суҳбат билан чой ичилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГУНГУРСДАЙ, эдек *с. т.* Жуссаси катта; гавдали, гумбаздай. — *Зовур қазиётганларнинг қаери сиздан кам. Гавдангиз гунгурсдай, бир йигитча қувватингиз бўлса, оғиримизни енгил қилишингиз керакмасми! — деди Валижон Асқаралига.* Ҳ. Назир, Олмос.

ГУНГУРТ Қора-сариқ тусдаги, қора-сариқ; қўнғир. *Раънонинг сочи гунгурт қора, яъни қуёшсиз жойда қора кўринса ҳам, қуёшда бир оз сарғиш бўлиб кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУНОҲ [*ф-т*] 1 *дин.* Шариат қонунига, диний ақидаларга хилоф иш. *Домла ғулдираган овоз билан пўписа қилди: — Худонинг қудратига шак келтирманг. Гуноҳингизни ортдирасиз. Сизнинг ҳамма қилмишингиз гуноҳ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган иш, ножўя хатти-ҳаракат; айб. *У [Элмурод] шу вақтга қадар қорининг кулганини кўрган эмас, гўё бу одам учун кулги гуноҳу, кибрлик .. одоб нишонаси эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир бечорага туҳмат қилишса-ю, била туриб, кўра туриб, жим ўтирсам, гуноҳ бўлмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Жиноят. *Отабеклар нега қамалдилар, қандай гуноҳлари бор экан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Ҳамида:*] *Мен қизни оқлаб, бутун гуноҳни унинг хўжайинига — ёш қизни бу қадар бераҳм эксплуатация қилган кишига қўймоқчиман.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. **Гуноҳидан ўтмоқ** ёки **гуноҳини кечирмоқ** гуноҳ ёки айб иш қилган кишини кечирмоқ, афв этмоқ. *Холхўжага йигит бўлганинг эсингдан чиқдими? Ҳукумат гуноҳингдан ўтди-я.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Агар сиз гуноҳимни кечирсангиз, мен шу дақиқада Тошкент жўнайман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУНОҲКОР [*ф-т*] 1 *дин.* Шариат қонунига, дин ақидаларига хилоф иш қилган, гуноҳ қилган. *Гуноҳкор банда.* ▬ *Мункар-Накир .. шунча йил тергов-чилик қилиб, бундай гуноҳкорни биринчи мартаба кўриши эди; яна гурзисини ишга солди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. — *Чилим чекиш бидъат,— деди мулла,— буни қилган одам гуноҳкор бўлса ҳам, кофир бўлмайди.* Айний, Қуллар.

2 Одоб-ахлоқ доирасидан ташқари, ножўя иш қилган; айбли, айбдор. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман, шулар қатори мен ҳам гуноҳкорман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Киши ўзини гуноҳкор ҳис қилса, беғам қувнаётганларга ҳаваси келади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Жиноят қилган, жиноятчи, айбдор. *Гуноҳкор қилмоқ.* ▬ *Дарров ҳалиги осилиш учун юборилган гуноҳкорларнинг орқасидан от билан югур! Дор остидан бўлса ҳам қайтариб кел!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сизни гуноҳкор қилишга ва гуноҳингизни кечишга менинг ҳаққим йўқ, дада!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУНОҲЛИ Гуноҳ ёки айб иш қилган; гуноҳкор.

ГУНОҲСИЗ Гуноҳ ёки айб иш қилмаган; гуноҳи йўқ, бегуноҳ. *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни қўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди, гуноҳсиз Муродхонни шаҳид этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУП *тақл. с.* Оғир нарсанинг урилиши натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ овоз ҳақида. **Гуп этиб** 1) гупиллаб, зарб билан. *Полвоннинг кучи ошиб, ўз рақибини айлантириб чунонам урдики, у «гуп» этиб ерга йиқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) бирдан ва сезиларли равишда. [*Қудрат*] *уйга кириши билан, билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГУП-ГУП гуп *с. такр. Юраги гуп-гуп уради.* ▬ *Кимдир оғзи билан сув пуркаб, вишиллатиб дазмол босар, кимдир икки қўли билан гуп-гуп уриб, болишини кўпчитарди.* А. Мухтор, Туғилиш. || *Аравалардан гумбирлаб тош-шағал ағдарилиши, янгроқ арра товуши, болға, босқонларнинг гуп-гупи қулоқни битиради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГУПИЛЛАМОҚ 1 «Гуп» этган овоз чиқармоқ, гуп-гуп урмоқ. *Ҳамма ёқ жимжит, фақат аллақаерда электростанция гупиллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Адолатнинг юраги гупиллаб ўйнаб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бирдан димоққа урмоқ, анқимоқ (ҳид, ис ҳақида). [*Ҳазратовнинг*] *қўлида катта сават, саватда бут-бутун қўй .. ундан арчада пишган кабоб иси гупиллаб турибди.* И. Раҳим, Тақдир.

3 Шиддат билан ёғмоқ (қор ҳақида).

ГУПИЛЛАТМОҚ 1 **гупилламоқ** 1 *фл. орт. н. Гупиллатиб урмоқ.* ▬ *Жуда ҳам чиройли, йигирма тўрт ёшлардаги, қомати худди қуйиб қўйгандек бир қиз, ариқ бўйида жомашовда гупиллатиб кир ювяпти.* С. Аҳмад, Лочин.

2 *айн.* **гупилламоқ** 2. *Кеча гупиллатиб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГУППА-ГУППА *айн.* **гуп-гуп.** *Гуппа-гуппа ёғар эди момиқ қор, Бунча енгил, бунча оқ!* Ж. Жабборов. [*Умаркул*] *вақт ўтиб яна дармони кета бошлади. Икки-уч қадам ташламасдан гуппа-гуппа йиқилаверди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ГУППИ Қалин пахтали чопон, тўн. *Адолат онаси келтирган қора духоба гупписини кийиб, бошига каттагина шол рўмол солиб олган эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ГУПСАР [*ф-т*] *эск.* Кечувдан ўтиш учун хизмат қиладиган ичига ҳаво тўлдирилган меш.

ГУПУРМОҚ 1 *айн.* **кўпирмоқ.**

2 *кўчма* Жўшмоқ, жўш урмоқ; қайнаб тошмоқ. *Жамол Мунаввар тутқазган бир қучоқ ранго-ранг атиргулни кўз олдига келтириб, ичидан қувончи гупурди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Ёшлик — бебошлик дегандек, телба дарёдек тошиб, денгиздек гупуриб, ўзимизни бекордан-бекорга тоғ харсангларига урдик.* Ё. Шукуров, Уч савол. [*Бурҳон:*] *Кўпроқ юрсам ҳарсиллайман, баъзан юрак гупуриб кетади, нафас қисади.* Уйғун, Ҳуррият.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГУПЧАК Ғилдиракнинг марказидаги кегайлар қадалган ва ўққа ўрнатиладиган ғўла қисми. *Арава гупчаги.*

ГУПЧАКДАЙ, ~дек [*ф-т*] Семиз, юмалоқ. *Ялпи шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томонда гупчакдек юм-юмалоқ хотин, белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГУР *тақл. ва тасв. с.* Бирдан бошланган шиддатли ҳаракат ва ундан чиқадиган товуш ҳақида. *Қушлар гур этиб учди. Одамлар гур этиб қўзғалишди. Гулхан гур этиб ўт олди.* ▪ *Кўпчилик чидолмади, гур этиб кулиб юборди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУРАС-ГУРАС *рвш, диал.* Тўда-тўда, бўлишиб; тўп-тўп. *Унинг [Мақсуднинг] хаёлларини дарвозадан гурас-гурас кириб келаётган, дарсга ошиқаётган студент йигит-қизларнинг шўх, қувноқ овозлари бўлди.* М. Худойқулов, Интилганга толе ёр

ГУРВАҚ [*ф-т*] Эрта пишар бир нав қовун номи.

ГУР-ГУР гур *с. такр. Одамлар аввало ўқитувчининг фавқулодда ҳаракатини ҳазилга йўйиб, гур-гур кулишди ва завқ билан ҳазил қилишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУРЖИ *с. т. эск. айн.* **грузин.**

ГУРЗИ [*ф-т*] 1 *тар.* Тўқмоқ шаклидаги ҳарбий қурол; шашпар. *Шерзод ўрнидан туриб, Шернинг бошига яна бир гурзи урди.* «Эртаклар».

2 Қатта оғир тўқмоқ. *Ғуломжоннинг гурзиси ..тош устига даҳшат билан урилганда бутун тоғ титрар, унгур ичи гумбурлаб кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГУРИЛЛАМОҚ 1 «Гур» этган овоз чиқармоқ; гулдурамоқ. *Қарсак гуриллади.* ▪ *Мели полвон лапанглаб Элмуроднинг қаршисига чиқди. Кулги яна гуриллади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўтирганлар гуриллаб кулиб юборишади.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

2 *кўчма* Равнақ топмоқ, барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ, қизимоқ. *Фан ва маданият гуриллаб кетди. Иш гуриллади.* ▪ [*Жондор*] *нари борса, шу икки йил мобайнида гуриллаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун вагончи деб аталди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Савдо гуриллаган.. Ҳар куни улфатчилик, базм* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ГУРИЛЛАТМОҚ гурилламоқ *фл. орт. н. Шерозий.. Огаҳийдан, Феруздан, Аваздан ғазаллар айтмоқда, тўйни қиздириб гуриллатмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГУРҚИРАМОҚ 1 Барқ уриб ўсмоқ, ривож олмоқ (кўкат, ўсимлик ҳақида). *Баҳори буғдойнинг гуркираган пайти.* ▪ *Парвариш этган ғўзалар она сутига мириққан боладек гуркираб ўсарди.* Ш. Гуломов, Ташаббус.

2 *кўчма* Гуллаб-яшнамоқ, барқ уриб ривожланмоқ, ўсмоқ, тараққий этмоқ. *Саноатимиз гуркирамоқда. Социалистик экономиканинг гуркираб ривожланиши.*

3 *кўчма* Ҳамма ёқни тутмоқ, тарқамоқ, анқимоқ (ҳид ҳақида). *Қамбар бирдан қаттиқ кулиб, йўлчининг ёнига ёнбошлади. Оғзидан мусаллас ҳиди гуркурар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Таралмоқ; сезилмоқ. *Ҳамма ёқда баҳор нафаси гуркирайди.* С. Аҳмад, Алла.

ГУРҚИРАТМОҚ гуркирамоқ *фл. орт. н. Ёмғир кўкатларни гуркиратиб юборди. Ёшлар ҳаётни гуркиратади.*

ГУРПАҚЛАШМОҚ Тўдалашиб тартибсиз ҳаракат қилмоқ; бир-бирини босиб-йиқитиб ўйнашмоқ (кўпинча болалар ҳақида). *Болалар уйни бошларига кўтариб гурпаклашарди.* ▪ *Чумчуқлар худди оёғи куяётгандай бетоқат типирчилар, ушоқ талашиб гурпаклашарди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ГУРРА *айн.* **гур.** *Алижоннинг икки оёғи осмонда чархпалак бўлиб ерга тушди. Ҳатто ер чангиб кетди. Даврада гурра қийқириқ кўтарилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ГУРС *тақл. с.* Зарб билан урилган оғир нарса овози ҳақида. *Оғилхона тарафида бир ниманинг гурс этиб ерга йиқилиб, хириллай бошлагани эшитилди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГУРС-ГУРС гурс *с. такр. Қўчадан гурс-гурс оёқ товушлари, аллакимнинг янгроқ овози эшитилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шукуржоннинг юраги гурс-гурс ура бошлади.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ГУРСИЛЛАМОҚ «Гурс-гурс» овоз чиқармоқ. *Нимадир гурсиллаб ерга тушди, нимадир синди. Уйнинг эшиги шарақлаб очилди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ГУРСИЛЛАТМОҚ гурсилламоқ *фл. орт. н. Гурсиллатиб эшик қоқмоқ.* ▪ *Ҳусанжон вазмин одими билан тахта полни гурсиллатиб, ўз жойига қайтди.* И. Раҳим, Тақдир.

ГУРСКЕТДИ Пичоқ тегилиши билан гурсиллаб ёриладиган бир нав қовун номи.

ГУРУНГ 1 Қизғин суҳбат, гап. *Мушоара — шеър базми, шоирлар гуруни, ширинсуханлар суҳбати.* ▪ *Гурунг қизигандан қизиди. Хотинлар дардлашиб, қувнашдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўзи ғув-ғуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мамадали аста бошини кўтариб уй ичида бўлаётган гурунгга қулоқ солди.* А. Раҳмат, Мардлар марди.

2 *эск. айн.* **гап** 2.

◆ **Чиғатой гурунги** *тар.* 20 асрнинг 20 йилларида вужудга келган ўзбек миллий буржуа интеллигенцияси реакцион ташкилотининг номи.

ГУРУНГЛАШМОҚ Йиғилишиб қизғин суҳбатлашмоқ, бетиним гаплашмоқ. *Қуёшга терс бир ҳужрада тўрт киши ғуж бўлиб, одатдагича гурунглашиб ўтиришар эди.* Ойбек, Навоий.

ГУРУ(Н)Ч [*ф-т*] Шолидан оқлаб олинадиган ошлик дон. *Гуруч заводи.* ▪ *Лаълихон соат бешни мўлжаллаб ошнинг гуручини солди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

ГУРУҲ [*ф-т*] Тўда, тўп, группа. *Жангчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

◆ **Қора гуруҳлар** ёвуз ниятли кишилар тўпи; реакцион кучлар тўдаси. *Хон бошчилигидаги қора гуруҳлар маърифатпарвар Исломхўжадан ўч олдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГУРУҲБОЗ [*ф-т*] *айн.* **группабоз.** — *Абдурасулни қоралаб гапирасан. Гуруҳбоз дейсан, эшитдингми, гапдон? — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУРУҲБОЗЛИҚ *айн.* **группабозлик.**

ГУРУҲЛАМОҚ *айн.* **группаламоқ.**

ГЎСЕНИЦА [*р*] *тех.* Трактор, танк каби машиналарнинг ғилдирак вазифасини бажарувчи кенг, узлуксиз занжирсимон қисми. *Иккинчи гранатани Аҳмедов гусеницани мўлжаллаб улоқтирди-да, ўзини тошдай ерга ташлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГУСЕНИЦАЛИ Гусеницаси бор, гусеница билан юрадиган. *Гусеницали экскаватор. Гусеницали танк. Гусеницали трактор.*

ГУСТОХ [*ф-т*] *кт.* Одобсиз, беадаб, беандиша; сурбет; бетакаллуф. *Густох одам.*

ГУСТОХЛИҚ 1 **густох** *с. мавҳ. от.* 2 Одобсизлик, беадаблик, андишасизлик; сурбетлик; бетакаллуфлик.

ГУСУР-ГУСУР *айн.* **гурс-гурс.** *Бир оздан кейин кўча тарафдан гусур-гусур қилиб ўтган бир тўда от оёқларининг товуши келди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

ГУТАЛЙН [*р*] Этик мой. *Ботинкани гуталин билан тозаламоқ.*

ГУТТАПЕ́РЧА [*р<инг*л] Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган чармсимон юмшоқ модда (медицина ва техникада қўлланилади).

ГУФТУГЎ [*ф-т*] *эск. кт.* Гап, суҳбат; маслаҳат. *Гуфтугў қилмоқ.* ▪ *Мен соддадил бундай гуфтугўларга ишониб, Мирзо Ёдгор хизматига кирдим.* Ойбек, Навоий.

ГУШНА [*ф-т*] Зўр, зўравон. *Картабозларнинг гушнаси шу-да, деб бошқа биров жавоб берди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГУҲАР [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **гавҳар.** [*Жомий:*] *Гуҳардур ҳар сўзи, ҳар ҳарфи оташ.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Бўлмагай инсон азиз Яхши ҳунар қилмаса Еки ўқиб илм ила ўзни гуҳар қилмаса.* Ҳабибий.

ГЎДАК [*ф-т*] 1 Эмадиган, кўкракдан ажратилмаган бола. *Эсли болалар ҳам кўринмайди. Гўдаклар эса бешикда, дарахтлар орасидаги беланчакларда ухлаб ётишади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Вояга етмаган, она сути оғзидан кетмаган бола, ёш бола. *Мусулмонқул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бир гўдакни хон кўтариб, эл елкасга минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Турмуш тажрибасига эга бўлмаган; хом, ғўр одам. *Баринг гўдак, ҳали нодон боласан, Ҳар иш қилсанг ҳам битмаган чаласан.* «Равшан». *Дилдор Аъзамжонни кўрди-ю, Низомжон кўзига бир ёш бола, гўдак бўлиб кўринди-қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГЎДАКЛИК 1 гўдак *с. белги оти.*— *Биз сизларнинг тарбиянгизда гўдаклигимдан вояга етдик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У [йигит].. гўдаклик йилларининг унутиб бўлмас хотираларига бой бўлган адир этаклари, сой бўйлари, сертупроқ кўчалар оғушида маст бўлиб борар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Гўдакларга, ёш болаларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Гўдаклик қилмоқ.*

ГЎДАКОНА [*ф-т*] *рвш* Гўдакларга ўхшаб, ёш болалардек, болаларча. *Гўдакона араз қилмоқ.*

ГЎЁ(КИ) [*ф-т*] *эргш. боғл.* Қиёслаш, ўхшатиш маъноларини ифодалаш учун хизмат қилади. *Ғуломжон суюнганидан ерда юрмас, гўё осмонда учарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Беда ораси жуда иссиқ, гўё қуёшнинг бутун олови беда ичига яширингандай.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тожибой кириб келди. Гўё бу ерда ҳеч ким йўқдай, ўтирганлар билан саломлашмай, кеккайиб бориб ўз ўрнига ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Булбули гўё** 1) жуда яхши сайрайдиган ва одамдек гапира оладиган булбул (эртакларда); 2) яхши ва бийрон гапирадиган одам ҳақида. *Сизлар ҳозир бамисоли булбули гўёсиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГЎЖА: гўжа ош ўғирда туйиб оқланган жўхори ёки бугдойдан тайёрланган суюқ овқат. *Хотинлар уч-тўрт жойга давра бўлиб ўтиришиб гўжа ичишарди.* С. Зуннунова, Олов. *Қулмурод қозондаги гўжа ошига икки коса қатиқ қўшди.* Айний, Қуллар.

ГЎЗАЛ 1 Жуда ҳам чиройли, хушсифат, хушрўй, гулчеҳра. *Гўзал қиз.* || *Гулсум унинг [Элмуроднинг] хаёлида бу ердаги гўзалларнинг гўзали бўлиб тура берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Кўзни қувонтирадиган даражада кўркам, файзли, серфайз. *Гўзал манзара. Гўзал табиат.*| Эстетик завқ берадиган, маънавий бой, сермазмун. *У қорли, совуқ кун Йўлчи учун умрининг энг мазмунли, энг рангли, энг гўзал куни эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Гўзал *(хотин-қизлар исми).*

◆ **Гўзал адабиёт** *эск.* бадиий адабиёт. **Гўзал санъат** *эск.* бадиий санъат.

ГЎЗАЛЛАШМОҚ Чиройи очилиб тобора гўзал бўлмоқ, гўзал бўлиб бормоқ. | Тобора кўркамлашмоқ, гўзал, обод бўла бормоқ. *Тошкент кундан-кун гўзаллашмоқда.*

ГЎЗАЛЛАШТИРМОҚ гўзаллашмоқ *фл. орт. н.*

ГЎЗАЛЛИК гўзал *с. белги оти. У [Гулнор] букун шод, баҳор унинг.. гўзаллигига гўзаллик қўшган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Билингки, гулнинг гўзаллиги ҳам инсоннинг гўзаллиги туфайлидир.* Р. Файзий, Гўзал.

ГЎЛ [*ф-т*] Ҳар нарсага ишонаверадиган; содда, лақма. *Гўл одам. Гўл қилмоқ.* ▪ *Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғри сўз, дангалчи бола.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГЎЛАХ [*ф-т*] **1** Ҳаммомнинг ўт ёқиладиган жойи, ўчоғи; гўлаххона. *Шу вақтда Регистон яқинидаги .. ҳаммом гўлахидан тўрт нафар қиморбоз қўлларида икки замбар билан чиқиб келдилар.* Айний, Қуллар.

2 Ҳаммомга ўт ёқувчи киши; гўлахи.— *Йўқ,— деди Эрназар ака,— капиталист шаҳарга бориб уйма-уй, кўчама-кўча юриб, ҳаммомдаги гўлахлар, такяхонадаги бангилар, бурчак-бурчаклардаги безориларни тўплаб, қирқ кишилик.. отряд тузипти.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

◆ **Гўлахдан чиққан** *эск.* паст табақадан чиққан. «*Гўлахдан чиққан теги пастни бошингизга урасизми, олсангиз — бирор хонзодани олинг», деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ўттиз икки гўлахга ўт қўйган** *салб.* кўп иш кўрган, ҳар балони бошдан кечирган, шайтон одам ҳақида.

ГЎЛАХИ(Й) [*ф-т*] *айн.* **гўлах 2.**

ГЎЛАХХОНА [*ф-т*] *айн.* **гўлах 1**. *Совуқ кунда бошларини қаёққа уришни билмай, охири бир ҳаммомнинг гўлаххонасини топдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГЎЛЛИК гўл *с. белги оти. Гўллик қилмоқ. Ўзини гўлликка солмоқ.*

ГЎЛОС Тўқ жигар ранг. *Гўлос ипак. Гўлос духоба.*

ГЎНГ От, мол ахлати. *Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. От-молга қарайди, гўнг курайди, жоди билан пичанпоя қирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. | От, мол ахлатидан иборат ўғит. *Ерга гўнг солмоқ.*

ГЎНГЛАМОҚ Ерга гўнг сочмоқ, гўнг сочиб ўғитламоқ.

ГЎНГЛАНМОҚ гўнгламоқ *фл. мажҳ. н. Майдон шудгор қилиб қўйилди ва гўнгланди.*

ГЎНГХОНА Гўнг тўкиладиган ва сақланадиган катта ўра, чоҳ.

ГЎНГҚАРҒА Қарғасимонлар оиласига мансуб, Ўзбекистонда ўтроқ яшайдиган қарға.

ГЎНИЯ [*грек*] Бурчакнинг тўғрилигини текшириш учун ишлатиладиган чизмакашлик ёки дурадгорлик асбоби.

ГЎПСАНГИ [*ф-т*] **1** *диал.* Катта тош ҳовонча.

2 *кўчма* Қўпол, бесўнақай одам ҳақида.

ГЎР [*ф-т*] **1** Ўликни кўмиш учун қазилган чуқур. *Бировга гўр қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. *Гўрингдан тутун чиққур! (қарғ.). Тўринг(да) куйгур! (қарғ.).* ▪ *Тўпа холанинг ёнида очиқ гўр ғорга ўхшаб, аллақандай ваҳима таратиб қорайиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос. | Ўлик кўмилган жой ва шу жойда кўтарилган тепалик; мозор, қабр. *Нокасдан қарз бўлсанг, ҳам йўлда қистайди, ҳам гўрда.* Мақол. ▪ «*Қаерга борасиз, Қулбобо, .. ажалингиз етса, отамизнинг гўри ёнига сиз учун катта бир сағана ясаб, сизни элтиб кўмамиз».* Айний, Қуллар.

2 Қабр устига қурилган ёдгорлик; мақбара. **Гўри мир** Самарқанддаги Амир Темур мақбараси.

◆ **Гўр азоби** жуда ҳам қийин, машаққатли иш ҳақида. *Йўл азоби — гўр азоби.* Мақол. **Гўр азобида** азоб ва машаққат билан, катта қийинчиликлар билан. **Ота гўри қозихонами?** арзимаган ишга, нарсага ҳам шунча ғалва-жанжалми? [*Ҳасан:*] *Турмасанг турмассан. Шунга ҳам ота гўри қозихонами! Мен Зуҳра билан нариги уйга ўтаман.* Н. Сафаров, Қимга тўй, кимга аза. **Қай(си) гўрга** *с. т.* Қаёққа, қаерга.— *Қайси гўрга йўқолдинг, баччагар! — ўшқирди Бобоқулга қараб.— Ўтни ёқ. Бир пиёладан чой ичиб йўлга тушайлик!* С. Анорбоев, Оқсой. **Ҳаммаси (бари) бир гўр** *салб* ҳаммаси ҳам бир (хил), бирдек, фарқи йўқ.— *Кўп ўтмай, у мени яна бошқа жойга топширди. Бу бой даргоҳида ўтган ҳаётим эслашга арзийдими? Йўқ. Ҳаммаси бир гўр эди,— деди Ҳамроқул.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Ҳар кимнинг гўри бошқа** ҳар кимнинг ихтиёри ўзида, ҳар ким ўз билганини қилади. *Қаромат ундоқ бўлиб кетди, индамадим; майли, бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар. [**Ўз**] **гўрига тортмоқ** бировни ўз айби, жиноятига шерик қилмоқ; оёғидан тортмоқ. *У, Олахўжани ўз гўригa тортмай, ўша ёқда йўқ бўлиб кетса кошки эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гўрига ғишт қаламоқ** бировни орқаворотдан сўкмоқ, ҳақорат қилмоқ, қораламоқ. **Бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда** *ёки йўлидан гўри яқин* ўлай деб турибди, ўлими яқин (ўлими яқин бўлиб қолган қари одам ҳақида). *Бир оёғим тўрда-ю, бир оёғим гўрда, ажал деган рўдапо эшикнинг тирқишидан мўралаб турибди-ю, қолган беш кунимга шукур қилмай яна орзу-ҳавас қилайми, айланай овсин!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Гўрдами** *айн.* **гўрними. Қай(си) гўрда** *с. т.* қаерда, қаёқда; қаердадир. *Аҳмаджон ака! Қайси гўрда юрибсиз? Телефон қилмаган жойим қолмади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қай(си) гўрдан** қаердан, қаёқдан; қаердандир. [*Рокия*]: *Турғунбой — Фарҳоду, Муҳаббат — Ширин эди. Қайси гўрдан бир хат келдию, ораларига совуқлик тушди қолди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Гўрними** қаёқда дейсиз, ҳеч-да. *Бу сафар силаб-сийпаб ўтибдими? — Гўрними?*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ГЎРГА *модал. с.* 1 «Яхши», «яхши бўлди» каби маъноларни ифодалайди. *Гўрга, ўзи келиб қолди. Гўрга, ёмғирга қолмай етиб келибсан.*

2 Кесим составида келиб, розилик маъносини ифодалаш учун хизмат этади; маъно ва функцияси жиҳатидан «майли» сўзига тўғри келади. *Ёмғир ёғмаса гўрга эди.* ▬ *Фойдасини бермаса ҳам гўрга, саккиз минг сўмни қайтарсин.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ГЎР-ЕР *с. т.* Уй-рўзғор буюмлари, ул-бул нарсалар.

ГЎРИСТОН [*ф-т*] Ўлик кўмиладиган махсус жой; мозор, қабристон. *Онахон .. тиканак босиб кетган гўристон устидан тўғри темир йўл устахонаси томонга йўл олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГЎРИСТОНЛИК *айн.* **гўристон.** *Гаждумбек қараса, олдидан бир гўристонлик чиқиб қолди.* «Гўрўғли».

ГЎРКОВ [*ф-т*] 1 Қабристонда гўр қазувчи киши. *Қоратой.. Ўроз билан бирга мозорга — гўрковга жўнади. Агар гўрков ҳозир қазишни истамаса, қабрни ўзлари қазиш учун эҳтиётдан бир кетмон ҳам олишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Йўқ қилувчи, йўқ қилиб, ўрнини олувчи. *Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГЎРКОВЧИ *диал.* Гўрков. [*Гулжон Мастурага:*] *Айтганингиздек, жониворнинг гўрковчиси, нафснинг терговчиси бўладими, ҳар кимнинг ўзига инсоф берсин-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ГЎРСЎХТА [*ф-т*] *қарғ.* Гўрингда куйгур.— *Ахир, пушаймон қилиптида, гўрсўхта,— деди Йўлчи ҳайратда ёқасини ушлаб.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГЎСФАНД [*ф-т*]: **гўсфанд йили** *айн.* **қўй йили** *қ.* **қўй** 2.

ГЎСХЎР Бировга ем бўлувчи лақма, гўл одам.— *Бўлди, хўжайин! Бугундан бошлаб сизга текинга ишлайдиган гўсхўр йўқ! — деди Муҳаммадкарим.* М. Ўрунхўжаев, Унутилмас кунлар.

ГЎША [*ф-т*] 1 Одамлар назаридан узоқ ер, овлоқ жой; бурчак, пучмоқ. *Аҳмад Ҳусайн бир кун, пешиндан сўнг, Искандарони қуюқ бир дарахтзор, тинч, сокин бир гўшада кутиб ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Фақирона турар жой; бошпана, кулба. *У* [*Матқовул*] *.. отасидан қолган тўрт таноб ерда йигитлик терларини тўкиб ўзига.. кичик бир гўша қурмоқчи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГЎШАНГА [*мўғ*] *этн.* Никоҳ тўйининг биринчи кечи куёв билан келиннинг бошқалардан ҳоли ўтириши ва тунаши учун уй бурчагига тортилган оқ чодир; чимилдиқ. *Никоҳ куни кечаси гўшангага кириш билан.. Нури.. бутун қуввати сўнган каби, бошидан оёғига қадар оҳиста бир титроқ билан қоплангани.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГЎШАНИШИН [*ф-т*] *эск. кт.* Одамлардан ҳоли, танҳо ҳаёт кечирадиган, одамга қўшилмайдиган, жамиятдан ажралиб қолган киши. *Қулмуҳаммаднинг гўшанишин бўлиб тўшакда ётиши қулаган минорага ўхшайди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ГЎШАНИШИНЛИК *эск. кт.* Одамга қушилмаслик, аралашмаслик; танҳоликда кечириладиган ҳаёт. *Ҳатто, баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди.* Ойбек, Навоий.

ГЎШТ [*ф-т*] 1 *с. т.* Тирик организмнинг мушак тўқималари; эт. *Томирларда қон қайнаб, кўзларда ўт чақнарди, мушак гўштлари пўлатдай қотиб кетган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Элмурод аввалига эсанкирагандек юзининг гўшти пирпираб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Сўйилган жонивор танасининг овқат сифатида истеъмол қилинадиган қисми; эт. *Қўй гўшти. Товуқ гўшти. Балиқ гўшти. Қовурилган гўшт. Сур гўшт. Ичак-қорин гўшт бўлмас, душман асло дўст бўлмас.* Мақол. || *Гўшт қовурдоқ.* ▬ *Гўшт суяксиз бўлмайди, тақсир. Андак сабр қилсинлар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Баъзи бир меваларнинг ейиладиган қисми, эти.

♦ **Қип-қизил гўшт** ҳеч вақоси йўқ, камбағал, ночор.— *Ҳол сўр, аммо ҳамённи ҳам сўр, ука! Биласан-ку аҳволимизни, қип-қизил гўштмиз,— деди Умарали.* Ойбек, Улуғ йўл. **Бир-бирининг гўштини емоқ** доим бир-бири билан уришмоқ, жиққамушт бўлмоқ. **Гўштини бир бурдадан қилмоқ** роса урмоқ, калтакламоқ, саваламоқ. *Кўп енгиллик қилиб ҳингиллай берманглар! Отанг кўриб қолгудек бўлса, сени ҳам, мени ҳам гўштимизни бир бурдадан қилади,— деб то эшикдан чиқиб кетгунча жовраб қоладилар.* Ойдин, Бечора. **Гўштингни ейман** дўқ, пўписа маъносида ишлатилади. *Ейман дейди гўш(т)ини, Қайрайди кал тишини.* «Равшан». **Номаъқул бузоқнинг гўштини ебсиз** номаъқул айтибсиз; бекор қилибсиз; адашибсиз. *Номаъқул бузоқнинг гўштини бир едингиз, асти иккинчи еманг.* ▬ — *Номаъқул бузоқнинг гўштини бир едик-да,— дейди Берди татар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ГЎШТГИРЛИК *эск. спорт.* Бадан тарбияси, физкультура илми. *Паҳлавон қалин лаблари билан сўзни аста ўлчаб кесиб, «ўштегирлик» илми ҳақида қизиқ маълумотлар берди.* Ойбек, Навоий.

ГЎШТДОР [*ф-т*] 1 Гўшти кўп, сергўшт, семиз. *Гўштдор насли ўрдаклар.*

2 Бўлиқ, семиз, этли. *Гўштдор одам.* ▬ *Зайнаб қисқа бўй, гўштдор ва оқ танли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Салимбой катта гавдаси билан стулни қимирлатиб, йўғон гўштдор қўлларини қордай оқ сурп тўшалган столга қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Сергўшт, эти қалин (баъзи мевалар ҳақида). *Гўштдор жийда. Гўштдор шафтоли.*

ГЎШТКУЙДИ Хамирга гўшт тугиб, тандирда пиширириладиган бир хил сомса. [*Чойхонада*] *паловхўр хўрандалар учун қозон-товоқ, ўчоқлар шай, қўрада кабоб, тандирда гўштқуйди пиширилади.* И. Раҳим, Тақдир.

ГЎШТЛИ 1 *айн.* **гўштдор.**

2 Ичида гўшти бор; гўшт солиб тайёрланган. *Гўштли сомса. Гўштли овқат.* ▬ *Нон бўктириб баҳузур еб-ичиб олинган гўштли шўрва унинг жонини киргизган: рангидан ниҳоятда хушнуд ва бахтли экани кўриниб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГЎШТСИЗ Ичида гўшти йўқ, гўшт солинмаган; бегўшт. *Гўштсиз овқат.* ▬ *Йўлчи, катта товоқдаги гўштсиз, қатиқсиз, лекин райҳон мўллигидан кўкарган мошхўрдадан.. икки қошиққина ичди-да, синглиси Унсин тўғрисида сўз очди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ГЎШТХЎР [*ф-т*] Гўштни яхши кўрадиган, гўштни кўп истеъмол қиладиган. *Гўштхўр одам.*

ГЎЯНДА [*ф-т*] Ҳофиз, ашулачи. *Шерозий овози жаранглаган, балоғатга етган, энди мустақил гўянда бўлган пайти эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Д

Д Ўзбек алфавитининг бешинчи ҳарфи; *қ.* **де.**

-да *куч. ва сўр. юкл.* 1 Гапда таъкид, кучайтирув каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. *Зап овози бор-да! Жудаям ширин қовун экан-да! Бир чойнак кўк чой бўлса, ичар эдик-да?* ▬ *Колхоз яхшими, чоракорлик яхшими, бир кўрайлик-да!* А. Қаҳҳор, Сароб. | Гапга сўроқ тусини беради. *Сиз ҳам борган экансиз-да!?* | «Яна», «тағин» каби сўзлар билан келиб, уларнинг маъносини кучайтиради. *Маданиятимизни яна-да ривожлантирамиз.*

2 *биркт. боғл. вазифасида* Бош гап билан эргаш гапни ёки гап бўлакларини боғлайди. *У имо-ишораларни тушунмаса-да, калласини қимирлатиб қўйди.* ▬ *Шокир ота чиқиб ишга ўтиргач, [Йўлчи] пулнинг ҳаммасини унинг ёнига қўйди-да, ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАБ *с. т. айн.* **даф** II. **Даб бўл!** йўқол!, кет! — *Кўз тегмасин. Келган балолар даб бўлсин! — деди [кампир] ва кўйлагининг ичига туфлаб ҳам қўйди.* Ойдин, Ширин келди.

ДАББА [*ф-т*] 1 *мед.* Мояқдон йўли оғзининг кенгайиши ёки қорин олди деворининг бўшашуви сабабли ичакнинг ташқарига туртиб чиқиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолиши ёки мояқдонга тушиб қолишидан иборат касаллик. || *Дабба одам. Дабба от.*

2 *кўчма дағл.* Судралган, юришмай қолган, суст иш, касод бўлган мол ва ш. к. ҳақида. *Дабба мол.* || *Бу ҳафта бозор дабба.*

ДАБДАБА [а] 1 Ҳаяжонга ёки ваҳимага соладиган, ларзага келтирадиган хатти-ҳаракат, сурон, қиёфа.— *Менинг мансабим олдида ҳамманг етти букилиб таъзим қилганинг, дабдабамдан баргдай титраганинг эсингдан чиқдими?— деди Мадамин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Танклар дабдаба билан яқинлашиб кела берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Виқор, ғурур билан тўлиб тошган хатти-ҳаракат, юриш-туриш; қуруқ ваҳима, ҳовур. *Танқиддан кейин раиснинг аввалги дабдабаси қолмади. Ҳали ёшсан, пишарсан, дабдабангдан тушарсан.* Матал. ▪ *Ном чиқариш учун дабдаба қилиб юрган бригадирларни кўп кўрдик, ука!* Ш. Ғуломов, Қалб ундайди. *Қорақум эшон бекникига дабдаба билан уч извош ҳайдатиб келди-ю, фотиҳаси чўзилиб кетди.* А. Мухтор, Чинор.

3 Ҳаддан ортиқ ҳашамат; савлат, маҳобат. *Улуғбек мадрасасининг дабдабаси Регистонга бошқача тус бериб турибди.*

4 Ҳаддан ташқари тантана, шов-шув. *Илгарилашган сари базмнинг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қила бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизини ер-кўкка ишонмаган онаси.. бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Дабдаба сурмоқ** давр-даврон сурмоқ, шаън-шавкат билан ҳаёт кечирмоқ. *У ҳам хонлик қилиб, подшоҳлик дабдабасини суриб, .. неча ой, неча йилдан кейин ўлиб кетди.* «Муродхон».

ДАБДАБАБОЗ [а+ф-т] *салб.* Дабдабани яхши кўрадиган, қуруқ дабдабаларга берилган. *Дабдабабоз одам.*

ДАБДАБАБОЗЛИК 1 **дабдабабоз** *с. белги оти.*

2 Иш ўрнига қуруқ, баландпарвоз гаплар билан овора бўлиш. *Партия аъзоси.. дабдабабозликка.. қарши курашмоғи лозим.* «КПСС Устави».

ДАБДАБАЛИ 1 Ҳаяжонга ёки ваҳимага соладиган, ларзага келтирадиган; ваҳимали. [*Навоий:*] *Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Ҳаддан ортиқ ҳашамга берилган; ҳашаматли, серҳашам, савлатли, маҳобатли. *Дабдабали иморат. Дабдабали қиёфа.* ▪ *Усмонбек Ўратепа қозисига қарашли дабдабали уйда дарча ёнида ёлғиз ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий харитасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Уларнинг орасидан машҳур.. давлат ходимлари ва дабдабали тархонлар чиққан.* Ойбек, Навоий.

3 Баландпарвоз гаплар билан тўлиб-тошган, тамтароқли. *Дабдабали ваъдалар. Дабдабали гаплар.* | Ортиқ даражада безатиб, бўрттириб, катта қилиб юборилган. *Дабдабали плакатлар.*

4 Ҳаддан ортиқ тантанали, шов-шувли. *Дабдабали тўй.*

ДАБДАЛА: дабдала бўлмоқ 1) парча-парча бўлмоқ, чилпарчин бўлмоқ. *Соат ерга тушиб дабдала бўлди;* 2) вайрон-талқон бўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ. *Бомбардировкалар натижасида шаҳарлар дабдала бўлган эди;* 3) йиртилиб, тўзиб кетмоқ. *Кийимлари дабдала бўлибди;* 4) аъзойи баданида бутун ери қолмай шикаст емоқ. *Қалтак еб дабдала бўлди.*

ДАБДУРУСТДАН *рвш* 1 Тўсатдан, қўққисдан, бирдан, кутилмаганда. *Дабдурустдан берилган бу саволга Ҳасан овчи нима дейишини ҳам билмай қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Дастлаб, дафъатан, бошда. *Ҳайдар ота уни* [*Асрорқулни*] *дабдурустдан танимади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ДАВАНГИДАЙ, -дек *диал.* Давангирдай. *Курашга ишқибоз ёшлар Тўламат мўйловнинг давангидай қоматига ҳавас билан тикилишарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАВАНГИРДАЙ, -дек *салб.* Бесўнақай, катта, суяги бузуқ. *Давангирдай йигит.*

ДАВАРА *диал.* Дўқ, пўписа, дағдаға. *Давара қилмоқ.*

ДАВЛАТ I [а] Ҳукмрон синфнинг мамлакатдаги мавжуд тартибни ҳимоя қилувчи, бошқа синфларнинг қаршилигини синдирувчи ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлари системаси ва шундай ташкилотлар системасига, ҳокимият органларига эга бўлган мустақил мамлакат. *Социалистик давлат. Буржуазия давлати. Темурийлар давлати. Давлат аппарати. Давлат арбоби. Давлат бюджети. Давлат герби. Давлат интизоми. Давлат мулки. Давлат аҳамиятига эга бўлган масала.* ▪ *Давлат — бир синфнинг иккинчи синф устидан ҳукмронлик қилиши учун хизмат қиладиган машинадир.* В. И. Ленин, Давлат тўғрисида.

ДАВЛАТ II [а] 1 Бойлик, мол-дунё, мол-мулк. *Давлат туғар, билим тугамас.* Мақол. ▪ *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Давлати кўтаради** қурби етади. *Биз катта боймиз.. давлатимиз кўтаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бахт, бойлик. *Соғлиғинг — давлатинг.* Мақол. *Давлатинг — ота-онанг.* Мақол. ▪ *Ўсмирлар — давлатимиз, кексалар — савлатимиз.* Қ. Муҳаммадий. *Фойдаси шуки, болам, бозордан нон сотиб олмаймиз. Кунда иккита нон ўзимга қолса, шу катта давлат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Давлат *(эркаклар исми).*

◆ **Давлатингиз** (*ёки* **давлатлари**) **кўланкасида** (*ёки* **соясида**) *ёки* **сояйи давлатларида** (*ёки* **давлатингизда**) сизнинг паноҳингизда, ҳимоянгиз остида (мулозамат юзасидан, кўпинча кириш ибораси сифатида ишлатилади).— *Закотчидан тинчмисиз? — Худога шукур, давлатингизда, мирзам!..— деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Давлат қуши** 1) эртакларда: валиаҳди бўлмаган хон ўлганда, хон қилиб кўтариладиган кишини аниқлаш учун учирилган қуш; 2) *кўчма* бир келиб қолган бахт, омад, толе. *Бахтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини қўлдан учириш куфрони неъмат, болам!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бошига давлат қуши қўнди** толеи очилди, омади келди. [*Сифат буви Жамилага:*] *Айланай қизим! Наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАВЛАТЛАРАРО Бир қанча давлат ўртасида бўлган ёки бўладиган, бир қанча давлатга тегишли. *Давлатлараро хўжалик бирлашмалари.*

ДАВЛАТЛИ I 1 Ўз давлатига эга бўлган (қ. **давлат** I).

2 *эск.* Ҳар ишга қудрати етадиган, қодир, ҳукмрон (асосан амир, хон, вазир ва юқори табақа амалдорлари ҳақида). *Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним! Мен қалмоқ[қа] бораман бундан, султоним!* «Алпомиш».

ДАВЛАТЛИ II Катта давлатга, бойликка эга бўлган, мол-мулки, пул-дунёси кўп; давлатманд, бадавлат, бой. *Давлатли одам. Давлатли оила.* ▪ *Бу ҳужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандлиги ва уй эгасининг давлатли киши бўлганлиги билинур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАВЛАТМАНД [а+ф-т] 1 *айн.* **давлатли** II. *Давлатманд одам.* || *Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, ўзига тўқ, бадавлат. *Илгари қолоқ ва қашшоқ бўлган бу оила маданиятли ва давлатманд оилага айланди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

ДАВЛАТЧИЛИК Давлат тузуми; давлат сифатида уюшганлик. *Улар* [*Каутский ва К°*] *пролетариат диктатураси.. янги давлатчиликнинг барча аппаратини ўз қўлига олаётган бир синфнинг ҳокимияти эканлигини тушунмаптилар.* В. И. Ленин, III Интернационал вазифалари ҳақида.

ДАВО [а] 1 Беморнинг шифо топиши учун қўлланиладиган восита; дори-дармон; умуман шифобахш нарса. *Бош оғриғининг давоси.* ▪ [*Шокир ота:*] *Бурунги замонларда Ибн Сино, Луқмон ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Келин*] *докторга кўринган экан, доктор бу дарднинг давоси — денгиз ҳа-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

воси дебди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза. **Даво қилмоқ** 1) даволамоқ, муолажа қилмоқ, касални тузатмоқ; 2) *кўчма* кўмак етказмоқ, ёрдам қилмоқ.

2 *кўчма* Тадбир, чора, илож. *Сақлаганга — бало йўқ, сақламаса — даво йўқ.* Мақол. *Ўзимдан чиққан балога, қайга борай давога!* Мақол. ▪ *Ишқ давоси, авом ўйлаганча, васл эмас — ҳажрдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Даво топмоқ** 1) касални тузатадиган восита, дори-дармон топмоқ; 2) даволанмоқ, шифо топмоқ; 3) *кўчма* илож топмоқ.

ДАВОЛАМОҚ Касалга, беморга тиббий ёрдам бермоқ, касални ёки касал органни муолажа қилиб, боқиб тузатмоқ, шифоламоқ, дори-дармон қилиб соғайтирмоқ. *Қулоқни даволамоқ. Тишни даволамоқ.* ▪ *Бир вақтлар даданг дўл уриб ғўзани даволаган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Бирор касалликни, оғриқни дори-дармон қилиб тўхтатмоқ, йўқотмоқ. *Ракни даволамоқ. Безгакни даволамоқ.*

ДАВОЛАНМОҚ даволамоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* Дори билан даволанмоқ. *Касалхонада даволанмоқ. Курортда даволанмоқ.*

ДАВОЛАТМОҚ даволамоқ *фл. орт. н.* Нега оламга келиб, оҳ-надомат билан ўтиб кетаётган шу ожизани шу кунгача даволата олмадик. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАВОМ [*а*] 1 Иш-ҳаракат, процесс, ҳодиса, воқеа ва ш.к.нинг бориши. *Кузатишлар «Марс—1» космик станцияси ҳаракатининг давоми нормал эканини кўрсатди.* **Давом этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) узлуксиз бормоқ, ўтмоқ, кечмоқ. *Ленин чақириғи муносабати билан ариза берганларни комсомолга қабул қилиш давом этди.* Ғ. Турсун, Ўқитувчи; 2) маълум вақтгача чўзилмоқ. *Ўйин-кулги ярим кечагача давом этди.* А. Қаҳҳор, Қайғулар; 3) (*ў.-п. к. билан*) бошланган иш-ҳаракатни давом эттирмоқ. *Очил индамай ёзишда давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Тўхтатилган ёки тўхтаган иш-ҳаракат, процесс, ҳодиса, воқеа ва ш.к.нинг қолган (ҳали давом этиши лозим бўлган) қисми. *Ҳикоянинг давоми. Кечаги гапнинг давоми.* ▪ *Қудрат хатнинг давомини ўқиёлмай .. қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Бирор нарсанинг маълум жойдан нариги қисми, кети. *Йўлнинг давоми. Чизиқнинг давоми.*

4 (*ж. к. билан*) Иштирок этиш, қатнаш, бориб-келиб туриш, давомат. *Ўқувчиларнинг дарсга давоми ҳақидаги маълумот. Ёшларнинг тўгарак машғулотларига давоми яхши.*

5 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **давомида**).

◆ **Давом феъли** *грам.* давомли иш-ҳаракатни англатувчи феъл.

ДАВОМАТ [*а*] Иштирок этиш, қатнаш, бориб туриш (машғулот, ўқиш, тўгарак ва ш.к.га). *Ўқувчиларнинг дарсга давомати яхши.*

ДАВОМИДА *кўм. вазифасида* Мобайнида. *Кейинги икки йил давомида биз уруғлик чигитларни нурлантиришга оид тажриба олиб бордик.* «Фан ва турмуш», 1959, № 11.

ДАВОМЛИ 1 Узоқ давом этган ёки этадиган. *Давомли қарсаклар.*

2 Давоми яна бор, бундан сўнг яна давом этадиган. *Журнал саҳифаларида босилаётган давомли роман.*

ДАВОМСИЗ Мунтазам давом этмайдиган, мунтазам қатнамайдиган. *Давомсиз ўқувчи.*

ДАВОМЧИ Ўзидан илгаригилар бошлаган ишни давом эттирувчи.

ДАВОСИЗ 1 Даволаб бўлмайдиган, давоси, дармони йўқ, бедаво. *Давосиз касаллик.*

2 *кўчма* Қутулиб бўлмайдиган, иложи, чораси йўқ. *Давосиз иллат.*

ДАВОХОНА [*а*+*ф-т*] *эск. айн.* **шифохона.**

ДАВР [*а*] 1 Жамият тараққиётида муҳим воқеа, ҳодиса юз берган, ҳукм сурган ёки ўзига хос хусусияти билан ажралиб турадиган маълум вақт оралиғи. *Қуллик даври. Феодализм даври. Капитализм даври. Социализм даври. Коммунизм даври. Тош даври. Темир даври.* ▪ *Мен совет даврида кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Тарихда бирор киши ёки гуруҳнинг номи билан боғланган вақт, замон, замона. *Навоий даври.* ▪ *Муҳаммадалихон даврида (1240 й.) бошлнган ўзаро тахт талашиш, ўзбек-қипчоқ жанжали ва бошқа тўполонлар хазинани юлиб-юлқиган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Киши ёки кишилик ҳаётида маълум вақт; йиллар. *Ёшлик даври. Студентлик даври.* | Бирор авлод яшаган ёки яшаётган вақт, замон, замона. *Ҳар бир совет одамининг юраги шу даврнинг руҳи билан тепиши керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Бирор иш-ҳаракат, процесс, воқеа, ҳодиса содир бўладиган ёки бажариладиган муайян вақт. *Ҳисобот даври. Ўсимликларнинг ўсиш даври.*

4 *махс.* Такрорланувчи процесснинг ҳар бир такрорланишида бошланишидан то охиригача ўтадиган вақт. *Битта тўла тебраниш учун кетган вақт давр деб аталади.* «Физика курси».

5 *геол.* Геологик эранинг бир бўлаги, палласи.

6 Роҳат-фароғатли замон; кишининг омади келган чоғлар. *Ҳозир бизга давр келган вақти. Давримизда ўйнаб олайлик.* **Давр сурмоқ** 1) ҳукмронлик қилмоқ. *Давр келса, ур бегим, даврон келса, сур бегим.* Мақол; 2) роҳат ва фароғатда яшамоқ. *Бизни билсанг, мундан кетиб борамиз; Сайр этиб, дунё даврин сурамиз.* «Муродхон».

◆ **Даври фалак** *айн.* **даврони фалак** *қ.* **даврон.**

ДАВРА [*ф-т*<*а*] 1 Доира шаклида тизилган саф ёки доира ясаб, қуршов олиб ўтирган кишилар. *Томошабинлар даврани.* ▪ *Даврани ўртасида Ғофур пайдо бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Шундай қуршовнинг ўртасидаги бўш жой. *Жувон даврани уч айланганидан кейин, ўзи сингари кийинган бир йигитни тортади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Давра олмоқ** (*ёки* **ясамоқ, қурмоқ**) 1) доира шаклида тизилмоқ; қуршов олиб ўтирмоқ. *Саккиз юз одам ҳар тарафдан давра олиб, кийикни тутмоқчи бўлди.* «Эртаклар»; 2) айланиб, доира чизиб учмоқ. *Самолёт шаҳар устида бир давра олиб, кўздан ғойиб бўлди.* ▪ *Қандай бўлди ов мининг ишим деб. Неча давра олди олғир қушим деб.* «Муродхон».

2 Одамлар тўпи, тўдаси, йиғин. *Олимлар даврани. Санъаткорлар даврани.*

3 Ўйин, мусобақа, турнир ва ш. к.нинг бир қури; бир қур ўйин, тур. *Москва — Прага шаҳматчилари ўртасидаги шаҳмат матчи биринчи даврасининг сўнгги ўйини тамом бўлди.*

4 Кўп босқичли сайлов системасида сайловнинг бир босқичи. *Сайловнинг иккинчи даврани*

5 *тўқм.* Танда қўядиган айланувчи дастгоҳ.

6 *дин.* Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан қўлга ўтказиб айлантирилади).

ДАВР-ДАВРОН, давру даврон Роҳат-фароғатли замон; кишининг омади келган чоғлар. *Яшайсиз гуллаган бахтли замонда, узоқ умр кўринг давру даврон да.* Фозил шоир. **Давр-даврон сурмоқ** *айн.* **давр сурмоқ** *қ.* **давр** 6. [*Сифат буви Жамилага:*] *Айланай, қизим,.. Бойнинг севикли хотини бўлиб давру даврон сурмайсанми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАВРИЙ [*а*] Вақт-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган. *Даврий тебранишлар (физ.).*

◆ **Даврий каср** *мат.* чексиз ўнли каср. **Элементларнинг даврий системаси** *хим.* элементларнинг хоссалари билан атом оғирликлари ўртасидаги даврий боғланишга асосан улуғ рус олими Д. И. Менделеев тузган элементлар жадвали.

ДАВРИЙЛИК даврий *с. белги оти. Тебранишларнинг даврийлиги.*

ДАВРОН [*ф-т*<*а*] 1 Даврлар, замонлар. *Мени бахт нурига ғарқ этди, Меҳнат, шонли давроним.* Т. Тўла. *Узоқ умр суринг янги давронда.* Э. Раҳим.

2 Даврон (*эркаклар исми*).

◆ **Даврони фалак** 1) фалакнинг айланиши, замоннинг ўтиши; 2) *кўчма* тақдир, қисмат, ёзмиш. **Даврон чархи** *ёки* **чархи даврон** тақдир, қисмат, ёзмиш.— *Даврон чархи бундай тескари айланишини кутмаган эдим,— деди*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Комил. Ҳ. Ғулом, Машъал. **Даврон сурмоқ** *айн.* **давр сурмоқ** *қ.* **давр** 6.

ДАВУР *диал.* Отнинг устига безак учун ёпиладиган, ипак ва зар тикилган ёпиқ. *От боради арқираб, Давурлари ярқираб..* «Муродхон».

ДАДА 1 Ота, падар. *Гулнор икки ҳафтадан буён дадаси ва онаси билан бирга ҳар куни боғда ишлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Катта дада** *с. т.* ота ёки онанинг отаси; бобо. **Дадаси** *этн.* хотин кишилар ўз эрининг оти ўрнида ёки унга мурожаатда ишлатадиган сўз. [*Ҳожар Умурзоққа:*] *Тўғри, дадаси, мен айтаман,* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Дада (*эркаклар исми*).

ДАДИЛ 1 Қўрқишни билмайдиган, юракли, довюрак. *Дадил бола. Дадил хотин.* ▪ *Раҳимберди ўзига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. *Қўрқиш нима, билмайди Дадил сенинг юрагинг.* Фозил шоир.

2 Жасорат, ғайрат-шижоат билан тўлиб тошган; жасурона, мардонавор, шахдам. *Дадил қадамлар.* ▪ *Орага чўккан жимликни Гулсумнинг кескин ва дадил овози бузди.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Канал чўлни ёриб дадил илгариларди.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон. | Рўйи-рост қилинган, қўрқмай, бемалол айтилган. *Дадил жавоб. Дадил танқид.*

3 Жисмоний, маънавий ёки моддий жиҳатдан бақувват, тетик, бардам. *Октябрнинг шарофати билан дадил, тетик бўлиб қолган косиблар.. унинг* [*Кудратилла ҳожи вофурушинг*] *юзига тик қарайдиган бўлишди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. || *Элмурод одамлар тўлқинида Фотима билан ёнма-ён юраркан,ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Ҳамёни дадил** *с. т.* серпул, пулдор.

ДАДИЛЛАНМОҚ Дадил бўлмоқ; тетикланмоқ. *Нодиров залдагиларга қараб олди, ўзининг жанговар дўстларини, донғи кетган оловкорларни кўриб, дадилланди.* И. Раҳим, Тақдир.

ДАДИЛЛАШМОҚ Тобора дадилланмоқ, тобора дадил бўлиб бормоқ.— *Айтиб берсангиз, балки топарман,— деди Адолат дадиллашиб.* С. Зуннунова, Гулхан.

ДАДИЛЛИК **дадил** *с. белги отн.* [*Юсуфжон қизиқ*] *ижодий мустақиллиги, дадиллиги.. билан Муқимий, Фурқат, Завқийлар диққатини ҳам ўзига тортган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Иш жуда соз бошланди. Энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Журналнинг ваъдаси унга дадиллик бериб, иккита шеърини юборишга қарор қилди.* А. Қаххор, Сароб.

ДАДИЛОНА *рвш* Дадиллик, жасурлик билан, қўрқмай, мардонавор. *Дадилона олға бормоқ.*

ДАЖЖОЛ [*а, л. м.* ёлғончи] 1 *дин.* Гўё қиёмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан оздирувчи, ўз маслагига киритувчи бир махлуқ. *Бу ҳикоядан* [*Элмурод*] *вужудини ваҳима босиб, бошини кўрпага буркаб олди: дажжол деган бир махлуқ кечаси билан тоғларни кемирармиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ўтакетган фирибгар, ёмон одам ҳақида. *Маждиддин дажжол.. эди деб айюҳаннос соладилар.* Ойбек, Навоий. | *сўк.* Маълун, иблис, шайтон. [*Мулла Рўзи Майсарага:*] *Ҳа, мен ўлгани келдимми? Бир ёқдан жўнат қани, дажжол.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДАЗГИЛ [*ф-т*] *махс.* Қосибчиликда тикилаётган ишни тиззага қистириб қўйиш учун ишлатиладиган узлуксиз тасма. [*Унсин*] *тагига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эпчил қулоч тортади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАЗГИР [*ф-т*] *диал.* Дазгил.

ДАЗМОЛ [*ф-т*] 1 Қиздириб кийим-кечак, газлама ва ш. к.ни текислайдиган, ғижимини ёзадиган металл асбоб. *Чўян дазмол. Электр дазмол.* ▪ *У* [*она*] *уйининг иссиғи ва дазмолнинг тафтидан қизиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дазмол босмоқ** (*ёки* **урмоқ, қилмоқ**) дазмолламоқ, дазмоллаб текисламоқ. *Акрам Нигорани уйидан топди: ювилган кийимларига дазмол ураётган экан.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Адолат*] *Усмонжоннинг кир кўйлакларини, сочиқларини ювди, дазмол қилди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Кийим-кечак, газлама ва ш. к.нинг юзида дазмоллаш натижасида ҳосил бўлган текислик, силлиқлик. *Кийган кўйлагининг дазмоли ҳали кетгани йўқ.* **Дазмоли бузилмаган** тахи бузилмаган, ғижимланмаган; янги. *Унинг назарида Зийнатуллаевнинг чиройли поляк трикосидан тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаган костюми ҳам.. ўзига кўп бино қўйганидан далолат берарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Дазмоллаш иши. *Корхонамизда анча киши дазмолда ишлайди.*

ДАЗМОЛЛАМОҚ 1 Дазмол босиб текисламоқ, ғижимини ёзмоқ, силлиқ қилмоқ. *Кўйлакни дазмолламоқ.*

2 *кўчма манф.* Хаспўшламоқ, бостибости қилиб, текислаб юбормоқ (жиноят, ножўя хатти-ҳаракат ва ш. к. ҳақида).

ДАЗМОЛЛАНМОҚ **дазмолламоқ** *фл. мажҳ. н. Дазмолланган кийим.*

ДАЗМОЛЛАТМОҚ **дазмолламоқ** *фл. орт. н. Кўйлакни дазмоллатмоқ.*

ДАЗМОЛЛАШМОҚ 1 **дазмолламоқ** *фл. бирг. н. Улар кир дазмоллашяпти.*

2 Дазмоллашга ёрдам бермоқ. *Мен опамнинг кирларини дазмоллашдим.*

ДАЗМОЛЧИ Тикув ёки кир ювиш корхонасида кийим-кечакка дазмол босувчи ходим.

ДАЙДИ 1 Муқим турар жойи ва белгили касби бўлмаган, шу важдан бир жойда қўниш топмайдиган; дарбадар, қўнимсиз. *Дайди ҳаёт кечирмоқ.* ▪ *Тайини йўқ дайди. Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дарахт бир жойда кўкаради., Отанг раҳматли умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди. Сен дайди бўлиб қолдинг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Доим тентираб, дайдиб, санқиб юрадиган; санқи. *Чорраҳада уни бадмаст ва дайди Боёнларнинг ўраб олар ҳалқаси.* С. Акбарий. || *Кир ювиб ўтирган опам орқамдан қичқиради: — Яна қаерга, дайди.* Ойбек, Болалик.

3 Ҳар ёқда изғиб юрадиган. *Дайди ит.*

◆ **Дайди булут** кўкда якка-ярим кезувчи булут. *Қуёш думалаб кўкка кўтарилар, дайди булут парчалари қишлоқ устидан ўтиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Дайди гап** оғиздан оғизга ўтиб юрган гап, миш-миш гап. [*Мирзақул:*] *Дайди гапга қулоқ солманг!* Н. Сафаров, Уйғониш. **Дайди шамол** йўналиши ўзгариб турадиган шамол. *Дайди шамол қўзғалиб, Эсар билмай изини.* Ғайратий. **Дайди ўқ** бемўлжал отилган, бехосдан келган ўқ. *Фашист мерганларининг дайди ўқи Тўрабойнинг бошига келиб тегди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.

ДАЙДИЛАНМОҚ Бир жойда қўниш топмай, кўчиб юрмоқ, тентиракламоқ; дайдимоқ, санқимоқ.

ДАЙДИЛИК 1 **дайди** *с. белги отн.*

2 Дарбадар кезиб юриш, қўнимсизлик. *Менинг ҳам кўп умрим қишлоқма-қишлоқ дайдилик билан ўтадиган бўлиб қолди,— деди Ботирали.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Тентираб, дайдиб, санқиб юриш, саёқлик. *Туни-кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бўшамайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДАЙДИМОҚ 1 Қўниш топмай, дарбадар кезиб, кўчиб юрмоқ. *Дунёдан умидимиз бор. Биз дайдимайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тентиракламоқ, тентираб, санқиб юрмоқ, санқимоқ. *Уйингда кам бўласан, қаёқларда дайдийсан?*

3 Бирор мақсадда изғиб юрмоқ, изғимоқ. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАКА, дака варрак шох ташламайдиган, мувозанатланган, варрак. *Турсунали ясаб олди ўзига дака. Катта, бутун тахта қоғоз, ўзи ҳам қуроқ.* Ғ. Ғулом.

ДАКАН Товуқ-хўрозларнинг бўйдор ва гўштдор тури. *Дакан товуқ.* **Дакан хўроз** 1) шу турга мансуб уришқоқ хўроз. *Қишлоқ томларидан дакан хўрозларнинг уйқу аралаш бўғиқ ово-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

зи эшитилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) *кўчма ҳазил* зўровонлиги билан кериладиган, уришқоқ одам ҳақида. *Янги ерга бойиб кетиш учун келган дакан хўрозларни ҳам анчагина учратамиз.* Ш. Гуломов, Бўз ер уйғонди.

ДАҚАНА Ўрта яшар ва кекса аёлларнинг саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли (кўпинча оқ докадан бўлади). *Булардан биттаси.. бошига оқ даканани хом ташлаган, ўттиз беш ёшлар чамали гўзал, хушбичим бир хотин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҚАНГ *тақл. с.* Чилдирманинг икки зарбда чиқарган овози ҳақида.

ДАҚИР-ДУҚУР *айн.* **дўпир-дўпир.**

ДАҚҚАМ-ДУҚҚАМ *айн.* **яккам-дуккам.**

ДАҚҚИ [*ҳинд*] 1 Ножўя иш, хатти-ҳаракат учун айтилган аччиқ гап, қаттиқ танбех, таъзир, койиш. *Чаккига дакки. У даккиларга бўш келмайдиган одам. Дакки емоқ* (*эшитмоқ*). ▪ *Қилғиликни сиз қилдингиз, даккини биз эшитдик.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Туртки, хўрлаш, таҳқирлаш. *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси.. Мусулмонқул даккисини еб келган, магар уламо халқи ундан жуда рози.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАЛА 1 Аҳоли яшайдиган жойдан ташқаридаги экин экиладиган ер, кенг майдон. *Қиламан десанг далада ҳам, қишлоқнинг ўзида ҳам иш кўп.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор экин экиладиган ер, майдон; пайкал. *Республикамизнинг пахта далаларида ҳаёт қайнамоқда.* **Дала шийпони** деҳқонлар иш маҳалида ҳордиқ чиқаришлари учун далада қурилган бино. | Шаҳардан ташқаридаги боғ, қўрғон ва ер-сувлар.— *Поччанг ўлсин! — деди аччиғланиб Хушрўй,— Нажмиддинбек деканнинг даласига кетган эди. Тўрт гундан бери дом-дараксиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман кенг сайҳон ер, ёвон. *Дала, қирни яйратган Баҳорнинг ёмғири бор. Болаларни яйратган Партия ғамхўри бор.* «Қўшиқлар».

♦ **Дала машқи** *ҳарб.* аскарларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида, очиқ майдонда ўтказадиган машқлари. *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дала мудири** *с. т.* колхозда ҳосилот советининг раиси. **Дала почтаси** жанг ёки поход вақтидаги ҳарбий почта.

ДАЛА-ДАШТ Дала ва дашт ерлар. *Зиёҳўжанинг қўйи, йилқиси тоққа, дала-даштга сиғмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАЛАТОБ Далада, қишлоқда ўсган, тобланган, чайир, бақувват. *Йигит тушмагур, нима қилса-да, далатоб, азамат йигит-да. Иштаҳаси ҳам карнайдаккина экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ДАЛА-ТОШ *айн.* **дала-дашт.** *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ДАЛА-ТУЗ *айн.* **дала-дашт.** *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол.

ДАЛАЧИ Далада ўсган, далада, қишлоқда яшовчи.

ДАЛАЧИЛИҚ *с. т.* Дала экинлари (пахта, ғалла, сабзавот ва ш. к.) экиш; экинчилик. *Далачилик бригадалари.*

ДАЛВ [*а*] 1 (*Д-катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Жадйи ва Ҳук буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь — 22 февраль даврига тўғри келади). *1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшитиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАЛДА Руҳни кўтарувчи, куч-ғайрат, сабр-матонат, мардлик, дадиллик бахш этувчи маънавий ёрдам, илиқ сўз ва ш. к. *Далда бермоқ.* ▪ *Атрофдаги одамларнинг далдаси умиднинг сўнгги учқунини сўндирмасликка ёрдам беради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишком поясига суяниб, йигитдан кўзини узмаган қиз, унга* [*Йўлчига*] *далда бериш учун гапира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАЛИЛ [*а*] 1 Фикр, мулоҳаза ва ш. к.ни тасдиқловчи ёки воқеа, ҳодиса ва ш. к. ҳақида гувоҳлик, далолат берувчи нарса, факт, исбот. *Ишончли далил. Кучли далил.* ▪ *Элмурод Ленинниинг асарларидан далиллар келтириб, майда деҳқон хўжалигидан қулоқ ва камбағаллик, эзиш ва эзилиш келиб чиқишини тушунтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Навоий:*] *Бу одам Ёдгорни хазинангиздаги олтинлар билан таъминлаб турган.* [*Маждиддин:*] *Туҳмат! Қани далил!* [*Навоий Ёдгорнинг хатини кўрсатиб:*] *Мана далил.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *юр.* Жиноятни тасдиқловчи нарса, факт ёки ҳол. **Ашёвий** (*ёки* **ашёйи**) **далил** *ёки* **моддий далил** жиноятни исботлайдиган буюмлар. **Тўғри далил** тўғридан-тўғри, бевосита исботлайдиган далил (мас., жиноятчи бармоғининг бирор нарсада қолган изи). **Эгри далил** бавосита исботлайдиган далил.

ДАЛИЛЛАМОҚ Фикр, мулоҳаза, даъво ва ш. к.нинг тўғрилигини асосламоқ, факт, далил ва ш. к. билан тасдиқламоқ.

ДАЛИЛЛАНМОҚ **далилламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ДАЛИ-ҒУЛИ Кўнглида кири йўқ, оқ кўнгил ва хушчақчақ. *Ўртоғим бирдан кулиб юборди, ўзи жуда сержавқ, дали-ғули, шўх бола, дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

ДАЛЛА [*а*] *нафр.* Қўшмачилик билан шуғулланувчи, қўшмачи. *Кўп қизларнинг бўйи етган паллалар. Келтиркан сарой ичра даллалар.* Ҳабибий.

ДАЛЛОЛ [*а*] 1 Савдо-сотиқда олувчи билан сотувчи ўртасида воситачилик қилувчи, молга нарх қўйиб, уларни битиштирувчи киши. *Эл назар қилмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан!* Мақол. *Тилнинг узуни даллолга керак.* Мақол.

2 *салб.* Ўртада туриб битиштирувчи, муросага келтирувчи воситачи. [*Қўзибой:*].. *Раҳимга нима деб айтаман-а?.. Ўртада даллолмисан демайдими!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Далда, қўшмачи. *Гулсанам бола чоғида онаси билан далада ишлашга ўрганиб қолган эди. Энди эшикка чиқармай қўйишди: хоннинг даллолларидан қўрқадилар.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАЛЛОЛБОШИ Даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол.

ДАЛЛОЛЛИҚ **даллол** *с. касб оти. Унинг касби даллоллик. Даллоллик қилмоқ.*

ДАЛЛОЛЧИЛИК Даллоллик.

ДАЛОЛАТ [*а*] 1 Бирор ишга ундаб берилган маслаҳат, бирор ишга ундаш. *Далолат қилмоқ* (*этмоқ*). ▪ — *Келинг, бой ака, шу болани* [*қулбаччани*] *олинг,— деб, жиддийроқ далолат қила бошлади даллол.* Айний, Қуллар. **Далолати хайр** хайр ишига, яхшиликка ундаш.

2 эск. Далил; далиллар. *Ҳалиги эшитган сиримнинг далолатига қараб, Комилбекнинг қотили Ҳомид, деган фикрга тушдим* [*деди Фарфи уста Олимга*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Далолат бермоқ** (*кўпинча ч. к. билан*) хабар бермоқ, дарак бермоқ; гувоҳлик бермоқ; кўрсатиб турмоқ. [*Ражабовнинг*] *ингичка қўли, умуман, кўриниши унинг нимжонроқ ўсганидан далолат бериб турар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАМ I [*ф-т*] 1 Нафас, тин, сулиш. *Дамим қайтиб кетяпти. Дамимни ростлаб олай. Чуқур дам олинг.* ▪ *Терсак дамини ичига олиб, тишини-тишига қўйиб, .. тикилиб қолди.* «Равшан». | **Дами ичига тушиб кетди** 1) нафаси қайтиб кетди, нафас ололмай қолди. *Яна дамим ичимга тушди. Бўрон нафасни бўғарди.* Ҳ. Назир, Муҳаббат; 2) нафаси ичига тушди, жим бўлиб қолди. [*Элмурод*] *бир нафас дами ичига тушиб ўтирди-да, сўнг оғир бир энтикиб: — Хай, майли...,— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) *кўчма* нима дейишини билмай, оғиз оча олмай қолди. *Бу — Исматхўжага айил ботди шекилли, дами ичига тушиб кетди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. **Дам солмоқ** *этн.* дуо ўқиб, «куф-суф» қилмоқ, куфсуфламоқ. [*Фотима домуллага ёзган хатида:*] *Агар малол келмаса, бир келиб менга дам солиб қўйинг.. деди.* Ҳамза, Ким ўғри? **Дам урмоқ** 1) чуқур нафас олиб «пуф» демоқ, пуфламоқ; 2) *айн.* **дам солмоқ.** [*Домуллани*] *отхонага бошлаб кирдим. Тақсир, мана бемор, дедим. Домулла кулди.. Кейин дуо ўқиб, отга дам урди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ойбек, Қутлуғ қон. **Дамига тортмоқ** 1) чуқур ва кучли нафас билан ичига тортмоқ, ютмоқ. *Пишқириб аждар дамига тортади.* «Ширин билан Шакар»; 2) *кўчма* ўз таъсирига олмоқ, илинтирмоқ.— *Бизни илондай авраб дамига тортаётганлар кимлар? — Нуъмон ҳожи, Мирҳайдар хўжа, Оқилхон тўралар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Дамингни чиқарма** 1) нафасингни чиқарма; 2) ҳеч кимга айтма, гапирма, ғинг дема. «*Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш.. Дамингни чиқарма!*» Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ишдан бўш вақт; истироҳат, ором, ҳордиқ. *Дам бермоқ. Дам олмоқ. Дам бермай югуртирмоқ. Дам олиш кунлари. Дам олиш уйи.* ▪ *Бобохон тоғига етиб, Қоражон отга дам бериб ётди.* «Алпомиш».

3 Бирор нарса ичига дамланган, тўпланган ҳаво, газ. *Баллонга дам бермоқ. Дами чиққан баллон.* ▪ *Илгари говмиш сигирнинг елинидек солиниб турадиган бағбақаси сўлган, дами чиққан пуфакдай шалвираган.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Ошқозон ёки ичакда овқатдан пайдо бўлган ел, газ. *Қорним дам бўлиб оғрияпти.*

4 Тафт, иссиқ, ҳарорат. *Ўчоқлар кавланиб, қозонлар осилди. Тўрт тарафдан ёқилган оловнинг дамида бутун қир илиб кетгандай бўлди.* Ойдин, Келин ўғил туғибди. *Қиём чоғи эди. Қуёш дамини ғир-ғир эсган шамол кесар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

5 *кўчма* Қибр-ҳаво; ҳовур. *Дамидан тушмоқ (қайтмоқ). Ҳали хомсан, пишарсан, бу дамингдан тушарсан.* Мақол. ▪ *Бугун Бухородан комиссия келганини эшитган бўлса керак, кечаги дами ҳам қолмаган.* Айний, Қуллар.

6 Буғ, ҳовур. **Дам емоқ** дамлангандан кейин ўз буғи билан етилмоқ. *Чой дам еди.* ▪ *Ош дам егунча, пиёла неча бор қўлдан қўлга ўтди.* Айний, Дохунда.

◆ **Дами ичида** айтадиганини айтолмайди, тили қисиқ. *Райҳон қишлоқда, қизиникида турган кунларда Зумрадбибининг дами ичида бўлди.* Ҳ. Гулом, Сенга интиламан. **Дами кесилди** 1) гапи кесилди, сўзлай олмай ёки сўздан тўхталиб қолди. *Хуббибой.. ўзининг «йўқлигидан» шикоят қилиши учун оғзини жуфтласа ҳам, аммо бирдан дами кесилиб қолди.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) *кўчма* шиддати пасайди, сусайди. *Совет халқи мардонавор жанг қилди .. Ёвнинг дами кесилди, зарбамиздан гангиб қолди, қисилди.* Ҳабибий. **Дамини кесмоқ** қувватини кетказмоқ, таъсирини пасайтирмоқ. *Иссиқнинг ва ёғлиқ овқатларнинг дамини кесиш учун ҳеч ким пиёладан, чойнакдан қўл узмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАМ II [*ф-т*] **1** Он, момент, лаҳза; кез, пайт. *Бахтли дамлар. Бир дам жим қолмоқ. Шу дамгача. Шу дамда.* ▪ *Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема, Бошинг эсон, давлатингни кам дема.* «Алпомиш». *Туғилган дамимни эслай олмайман.* F. Гулом. *Уҳ! Тақдир қурғур бизни ҳар дамда қоқилтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Уй эгаси*] *дам ўтмай ҳаммасини ҳозир қилди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 *айр. боғл. вазифасида* Баъзан, гоҳ, гоҳо. *Дам қор ёғади, дам ёмғир.* ▪ *Элмурод икки аёл ўртасида бораётган бу қизиқ гапларнинг нима ҳақда эканини тушунолмай, дам Ойимхонга, дам Гулсумга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАМ III [*ф-т*] Кўрага, ўчоққа ҳаво юборадиган гармонсимон асбоб. *Темирчи дами.* ▪ [*Фарҳод*] *темирчидан бир кўра, бир дам сўраб олди.* «Фарҳод ва Ширин». **Дам бермоқ** (*ёки босмоқ*) дам орқали ўчоққа, кўрага ҳаво юбормоқ. *Ўчоқнинг орқасидаги уйда икки киши зўр бериб, тўхтовсиз ўчоққа дам беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Акам мени тақачига топширди. Еган-ичганим бадалига эртадан кечгача дам босар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАМ IV [*ф-т*] Чет, қирғоқ. *Иброҳимов оёғини ёзгани ўрнидан турди ва айвоннинг дамига бориб, .. узоқдаги каптар ранг тоғларга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДАМ V [*ф-т*] Асбобнинг кесадиган, ўткир томони, тиғи; тиғ. *Пичоқнинг дами. Қиличнинг дами. Кетмоннинг дами.* ▪ [*Отабек*] *ханжарини қинидан суғуриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Пичоқ дамича** (*ёки* **дамидай**) жуда юпқа.

◆ **Қилич дамида юрмоқ** *ёки* **қилич дамига оёқ қўймоқ** хавфли, ҳалокатли ишга киришмоқ.

ДАМБА [*р<голл*] Дарё, сой, сув ҳавзаси ёқаларига тупроқ, шағал, бетон ва ш. к.дан кўтарилган тўсиқ, кўтарма. *Бўрон заптига олган пайтларда канал суви дам бўлиб, .. тупроқдан қилинган дамбаларни ўпириб юборгудек ваҳима солган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ДАМ-БАДАМ [*ф-т*] *рвш* Дам ўтмай, ҳар дамда, тез-тез. [*Элмуроднинг*] *ҳалёлини банд этган қиз унинг ёнида, бирга бормоқда. Элмурод унинг юзига дам-бадам қарайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАМГАР [*ф-т*] Дам босувчи (*қ.* **дам** III). *Уста Шералининг дўконида ишлайдиганларга: «босқончи», «халфа», «дамгар» .. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАМГИР [*ф-т*], **ош дамгир** Ош яхши дам ейиши учун қопқоқни ўраб қўядиган махсус қалин дастурхон ёки мата.

ДАМДУЗ [*ф-т*] Кўнглидагини, ичидагини бировга айтмайдиган, кимсага сир бермайдиган; камгап. *Дамдуз одам. Мунча дамдузсан?*

ДАМКА [*р*] **1** Шашка ўйинида: рақиб томонидаги энг охирги қаторга чиқиб олган ва истаган томонга юриш ҳуқуқини олган дона. *Дамкага чиқмоқ. Дамкани юрмоқ.*

2 *с. т. айн.* **шашка** I. *Дамка ўйнамоқ.*

ДАМЛАМ: бир дамлам бир бор дамланадиган, бир марта дамлашга етадиган. *Бир дамлам чой.*

ДАМЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичига ҳаво, газ юбормоқ, дам бериб ҳаво, газ билан тўлдирмоқ. *Машина баллонини дамламоқ.*

2 Дам билан етилтирмоқ, буғи, ҳовури чиқмайдиган қилиб бекитиб, паст оловда ўз буғида етилтирмоқ. *Чой дамламоқ.* ▪ *Пешиндан кечга қолманг. Мен ошни дамлаб, сизни кутиб ўтираман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бўғмоқ, тўсмоқ. *Сув(ни) дамламоқ.*

ДАМЛАНМОҚ дамламоқ *фл. ўзл. н. Ош дамланди. Сув дамланди.*

ДАМЛАТМОҚ дамламоқ *фл. орт. н.*

ДАМЛОҒЛИК 1 Ичига ҳаво, газ киритилиб дам берилган. *Дамлоғлик баллон.*

2 Ўз буғида етилиши учун усти беркитилиб, паст оловга қўйилган. *Дамлоғлик ош. Дамлоғлик чой.* ▪ *Қайнананг суяр экан, паловхон дамлоғлик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Тўсилган, бўғилган (катта оқин сув ҳақида).

ДАММАДАМ *с. т.* Дам-бадам.

ДАМОДАМ [*ф-т*] *рвш, кт.* Доимо, узлуксиз, ҳамиша. [*Гули:*] *Кимики бўлса инсон, бўлса одам. Халойиқнинг ғамин ейдур дамодам.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ДАНАК [*ф-т*] Баъзи ўсимликлар мевасининг ичидаги қаттиқ пўчоқ ва мағиздан иборат уруғи. *Ўрик данак. Шафтоли данак.* ▪ *Қози домла бир ютинишдаёқ, шафтолини саришта қилиб, данагини дастурхонга туфлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Бошида данак чақмоқ** *кам. қўлл. айн.* **бошида ёнғоқ чақмоқ** *қ.* **бош. Данагини чақмоқ** *кам. қўлл. айн.* **мағизини чақмоқ** *қ.* **мағиз.** *Абдуқодир улуғ халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида чуқур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, воқеаларнинг данагини ўз билганича чақишга тиришар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАНГАЛ Раъя-андиша, юз-хотир қилмасдан очиқ-равшан, рўйи-рост айтилган. *Данғал гап. Данғал айтмоқ.* ▪ [*Давлатёр*] *ҳар бир қимирлаган одамнинг кирдикорини билар, ҳар бирига данғал баҳо берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАНГАЛЧИ Раъя-андиша, юз-хотир қилмай тўппа-тўғрисини рўйи-рост айтувчи, шартта гапирувчи. *Данғалчи одам.*

ДАНГАНА Шерикчиликка бирор тирик мол (от, сигир, туя ва ш. к.) сотиб олиб, гўштини ўзаро тақсимлаш. *Амма-хола йиғилиб данғана қилур. Бўлиб ололмай ҳангама қилур.* Мақол.

ДАНГАСА Ишёқмас, танбал, ялқов. *Данғаса одам.* || *Иш иштаҳа очар, данғаса ишдан қочар.* Мақол. ▪ *Эрназар данғасага айтинглар, менинг томонимга қарамасин, мен унақа одамлардан безорман.* Айний, Қуллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДАНГАСАЛАШМОҚ Дангаса, ялқов бўлиб кетмоқ.

ДАНГАСАЛИК 1 **дангаса** *с. белги оти.*

2 Дангасаларга хос хатти-ҳаракат. *Кўриб турибмиз: дангасалик, айёрликни билмайдиган йигитга ўхшайсиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДАНДАНА I [*ф-т*] 1 Нарсанинг тишга ўхшатиб ишланган қисми, уланиш, бирикиш жойи.

2 Иморат, қўрғон, қалъа деворлари устига, четига ғиштдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисми. *Айвоннинг данданаси.* ▪ *У [Собир темирчи] қозининг қаршисида дандана устида тиз чўкиб ўтирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАНДАНА II [*ф-т*] *қ. х.* Тишлари бўлган мола; сихмола. *Трактор билан ҳайдалган ерларга дандана бостириб қандай қилиб қўйдилар.*

ДАНДОН [*ф-т*] 1 *кам қўлл.* Тиш. *Иш юришса, шиша сандон синдирур, иш юришмаса, атала дандон синдирур.* Мақол.

2 Фил тиши, фил суяги. *Дандон (сопли) пичоқ.*

ДАНҒ: данғ қотмоқ 1) қўрқув ёки ҳайратдан эс-ҳушини йўқотиб қотиб қолмоқ. *Жуман билан Сангин иш кийимида, юз берган воқеани ҳали ҳам англаб етмагандай, данғ қотиб турар эдилар.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) қаттиқ ухлаб қолмоқ. *Бола .. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари ҳолдан тойиб, ҳориб, данғ қотиб ухлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАНҒ-ДУНҒ *тақл. с.* Металл нарсаларнинг урилишидан чиқадиган овозлар ҳақида. *Данғ-дунғ қилмоқ.*

ДАНҒИЛЛАГАН *айн.* **данғиллама.** *Данғиллаган иморат.*

ДАНҒИЛЛАМА Керагидан ортиқ ҳашам берилган, ҳашаматли, кенг, катта (бино, иморат, ҳақида). *Тинчлик, омонлик бўлса, бир кун келиб, янги данғиллама иморатлар солиб, ҳозиргидай «шунчалик гап экан-ку!» деймиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДАНҒИР-ДУНҒУР *айн.* **данғ-дунғ.**

ДАРА [*ф-т*] Икки тоғ оралигидаги узун, тор чуқур жой, жарлик. *От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси. Ботирни ингратар найза яраси.* «Алпомиш». *Мана шу кучларнинг узоқ муддат ҳаракат қилиши натижасида тоғлар емирилади. Даралар, музликлар, уйдим-чуқурлар пайдо бўлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДАРАЖА [*а*] 1 *мат.* Бурчак ва айлана ёйининг ўлчов бирлиги, доиранинг 360дан бир бўлаги; градус. *70 даражали бурчак.*

2 *физ.* Термометр, барометр ва ш. к. ўлчов асбоблар шкаласидаги чизиқлар ва рақамлар билан белгиланган бўлимлар. *Сув 100 даражада қайнайди. Бугун совуқ 20 даражага етган. Касалнинг иситмаси 38 даражадан ошибди.*

3 *мат.* Тенг кўпайтувчиларнинг кўпайтмаси, бир соннинг ўзини ўзига кўпайтиришдан олинган натижа. *Ўннинг иккинчи даражаси юз.*

4 Нисбий катта-кичиклик, оз-кўплик, ўлчам, чегара ва ш. к.ни билдиради, кўпинча аниқловчилар билан ишлатилади. *Пахтанинг кўп ёки оз тола бериш даражаси. Етарли даражада. Белгили даражада. Қулоқни кар қилар даражада. Ғоят даражада.* ▪ *Чоллар кутилмаган даражада активлашиб кетдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Баъзи кезларда сўкиб юбориш даражасига бориб қайтар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Тадрижий ёки нисбий тараққиёт, ривожланиш поғонаси, савия, юксаклик. *Билим даражаси. Турмуш даражаси. Техникани ҳозирги замон талаблари даражасига кўтармоқ. Совет адабиёти янги-янги асарлар билан бойиди, унинг ғоявийлик ва бадиийлик даражаси янада ўсди.*

6 *эск.* Мансаб поғонаси, рутба, мартаба. *Анвар бош муншийлик даражасини олгандан кейин, махдум илгариги «сиёсат»ни давом эттириш ва эттирмаслик тўғрисида иккиланиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

7 Илм-фан соҳасидаги ишлари учун маълум тартибда бериладиган унвон. *Илмий даража. Фан кандидатлиги даражаси. Фан докторлиги даражаси.* | Ўз ихтисоси бўйича эришилган малака поғонаси. *Ўрта даражадаги медицина ходимлари.*

8 Жамиятда, кишилар ўртасида тутган ўрин, мартаба, эътибор. *Даражалари баланд бўлсин! (дуо, яхши тилак).* ▪ *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди.* Ойбек, Навоий. *Ҳовли юзига тўшалган шолча ва кигизларда иккинчи даражадаги одамлар ўтириши керак эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 *грам.* Белги-хусусиятнинг ортиқ-камлигини ифодаловчи грамматик категория, форма. *Сифат даражалари. Қиёсий даража.*

ДАРАЖА-БАДАРАЖА *рвш* Тадрижий равишда, бир даражадан иккинчи даражага кўтарилиб, аста-секин. *Улар [ухлаган меҳмонлар] бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАРАЖАЛАМОҚ Даражаларга бўлмоқ, даражаларга ажратмоқ. *Термометрни даражаламоқ.*

ДАРАЖАЛАНМОҚ **даражаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ДАРАЖАЛИ 1 Маълум миқдордаги градусга эга бўлган; градусли. *Қирқ даражали иссиқ.*

2 Бирор даражага эга бўлган, эришган, бирор даража олган. *Биринчи даражали шофёр. Даражали олим. Иккинчи даражали Ватан уруши ордени. Қишлоқ хўжалик выставкасининг учинчи даражали дипломи.* | *мед.* Ҳавфлилик даражаси жиҳатидан маълум ўрин олган. *Биринчи даражали куйиш.*

3 *(аниқлаб келувчи сўзлар билан)* Маълум аҳамиятга эга бўлган. *Иккинчи даражали ишлар.* ▪ *Қичкинагина, кўримсиз дўкон очиб, бошқа паст даражали патент олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Иккинчи даражали бўлаклар** *грам.* гапнинг бош бўлакларидан бошқа бўлаклари.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА *с. т.* Даража-бадаража.

ДАРАК [*а*] 1 Бирор ердан, бирор кимса, нарса ҳақида олинган хабар. *Дарак қилмоқ. Дарак келмоқ. Тоққа кетганлардан дарак борми? У экспедицияга кетганлар ҳақида дарак берди.* ▪ *[Қиз] мендан дарак бўлмагач, ё мен билан учрашувга ва бир умр топишувга умиди узилгач, Мирзакаримбойга тегишдан ўлимни афзал билган.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Дарак солмоқ** хабарини билиш, маълумот олиш учун ҳар тарафни суриштирмоқ; хабар тарқатмоқ. **Дарак (ёки дарагини) топмоқ** бирор тўғрида хабар, маълумот эшитмоқ. *Отам шу куни .. хурсанд эди. Марғилонлик ҳожилардан дарак топибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор нарсадан далолат берувчи аломат, нишона, белги. *Ёшлик — ҳаёт, келажак. Ёшлик — қудратдан дарак.* Ё. Мирза. *Унинг ёниб турган кўзлари ҳаяжонланганидан дарак берарди.* ▪ *Ўрмонжоннинг уйига Абдусаматқори келди ва эшикдан туриб, жуда зўр мусибатдан дарак берадиган товуш билан чақирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Дарак гап** *грам.* хабар мазмунини билдирадиган гап.

ДАРАҚЛАМОҚ Дарак солмоқ, дарагини суриштирмоқ, дарак солиб қидирмоқ. *Дарақламаган жойим қолмади. Бир ёқда онаси «боламни топ!» деб.. еган-ичганимни ичимга туширимайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *[Равшанбек] Ширвон юртини сўроқлаб, Зуҳуморойни дараклаб .. бораётир.* «Равшан».

ДАРАҚЛАТМОҚ **дарақламоқ** *фл. орт. н. Йўқолган нарсани дараклатиб топмоқ.*

ДАРАҚЛАШМОҚ **дарақламоқ** *фл. бирг. н.*

ДАРАҚНОМА [*а+ф-т*] *кам қўлл.* Ёзма хабар, ёзма маълумот.

ДАРАКСИЗ *рвш* Дарак бермай, хат-хабар қилмай, бедарак. *Дараксиз йўқолмоқ. Дараксиз кетмоқ.* ▪ *[Ҳасанали] ухламай кутиб ўтирди. Аммо у [Отабек] тунги соат.. ўн иккида ҳам дараксиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРАҚЧИ 1 Дарак, хабар олиб келувчи, етказувчи. *Мухбирлар совет матбуотининг даракчиларидирлар. Қалдирғоч — баҳор даракчиси.*

2 *тар.* Айғоқчи, жосус.

ДАРАНҒ-ДУРУНҒ *тақл. с.* 1 Металл нарсаларни урганда ёки торли асбобларни бетартиб чалганда чиқадиган овоз ҳақида [*Бобом*] *дарров сандиқни даранғ-дурунғ қулфлайди.* Ой-

www.ziyouz.com kutubxonasi

бек, Болалик. || *Энг сўнгги нортуянинг бўйнига осилган катта қўнғироқнинг даранғ-дурунғи Чингизхон элчиларининг етиб келганини ҳаммага эълон қилгудай бўлди.* М. Осим, Ўтрор.

2 *кўчма* Ортиқ шовқин-сурон, шов-шув, овоза, дабдаба. *Даранғ-дурунғ тўй.*

ДАРАНҒЛАГАН 1 Даранғ-дурунғ овозли.

2 Ҳашаматли, данғиллама. *Даранғлаган уй.*

3 *кўчма* Дабдабали, овозали. *Мен даранғлаган номимга яраша иш кўрсатганим йўқ ҳали.* Ойбек, О. в. ша-бадалар.

ДАРАНҒЛАМОҚ Даранғ-дурунғ овоз бермоқ. *Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун даранғлади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Деворий соат даранғлаб, ўн бирга жом урганда, Саидий ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРАНҒЛАТМОҚ даранғламоқ *фл. орт. н. Биринчи жарчи зарда билан яна ноғорасини даранғлатди.* Т. Тошматов, Эрк қуши.

ДАРАХТ [*ф-т*] Тана қўйиб, шох ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик. *Мевали дарахт. Мевасиз дарахт. Олма дарахти.* ▪ *Бу дарахтлар бир неча аср умр кўрган, зўр даҳшатли воқеалар гувоҳидир.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРАХТЗОР [*ф-т*] Дарахтлар билан банд ер, майдон. *Сидиқжон Баҳрободга кечки пайт.. қалин дарахтзор ва адир ораларидан.. шом қоронғиси борлиққа тарқала бошлаганда кириб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДАРАХТЗОРЛИК Дарахтлар кўп ер; дарахтзор.

ДАРАХТСИМОН Дарахтга ўхшаган, дарахтга ўхшаб тармоқланган. *Дарахтсимон ўсимта.*

ДАРБАДАР [*ф-т*] Эшикма-эшик юрувчи; ўзга элларда ғурбатда кезувчи (муҳтожлик ёки мажбурият орқасида ёки жаҳонгашталик мақсади билан). *Дарбадар одам. Дарбадар кезмоқ (юрмоқ).* ▪ *Сўрасанг отамни, асли бепадар — Бепадар ўғлиман, ўзим дарбадар.* «Рустамхон». *Менинг дарбадар бўлиб қолишимга ҳам ўша* [*Ғози*] *сабабчи.* И. Раҳим, Ихлос. *Ахир, полвон шу одам касридан неча йил дарбадар кезди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДАРБАДАРЛИК 1 дарбадар *с. мавҳ. от.*

2 Ўзга элларда ғурбатда кезувчи одамнинг аҳволи, ғурбатдаги ҳаёт. *У, йигитлигини дарбадарликда ўтказиб, Андижондан Бухорогача пиёда кезган, тарашадай қотма.. Юсвали чол эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРБАНД [*ф-т*] Тоғ орасидаги тор йўл. *Неча дарбанддан ошганман. Ўтдай бўлиб туташганман. Шакарбекдан адашганман. Кўрган борми, билган борми, ёронлар?* «Ширин билан Шакар».

ДАРБОЗА [*ф-т*] *юқ. усл. айн.* **дарвоза.** *Бу икки дарбоға орасида икки хил ҳолат ҳукм сурадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБОН [*ф-т*] *юқ. усл. айн.* **дарвозабон.**

ДАРБОН [*ф-т*] *тар.* Сарой дарвозаси посбони. *Амирнинг иккинчи салтанатида ҳудайчи, шиғовул, маҳрам, ясовул, мунший, дафтардор, дарбон,.. чироғчиларгача тайин бўлиб, Душанбе қишлоғи Бухоро аркининг тусига кирди.* Айний, Дохунда.

ДАРБОР [*ф-т*] *эск.* Хон ва беклар саройи; боргоҳ.

ДАРВЕШ [*ф-т*] 1 *дин.* Тарки дунё қилган, гўшанишинликка берилган одам; сўфий. *Дамашқ шаҳрида бир карвонсаройнинг дарвозахонасида соҳлари оқарган баланд бўйли бир дарвеш ўтирар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 *кўчма* Ҳеч нарса билан иши йўқ, ўтакетган содда ва сифо одам.

ДАРВЕШНАМО [*ф-т*] Дарвешларга ўхшаган, дарвешларча иш тутувчи; дарвешсифат. *Дарвешнамо киши.*

ДАРВЕШОНА [*ф-т*] Дарвешларга хос бўлган, дарвешларникига ўхшаган. *Унинг бурушқоқ маҳсисидан бошлаб, оддий салласига қадар дарвешона эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШСИФАТ [*ф-т+а*] *айн.* **дарвешнамо.** *Дарвешсифат одам.*

ДАРВИНИЗМ [*р<инг л*] Дарвин таълимоти (жонли табиатнинг тарихий ривожланиши, ҳайвонот турлари ва ўсимликлар организмларининг табиий танланиш йўли билан пайдо бўлиши ҳақидаги таълимот).

ДАРВИНЧИ Дарвинизм тарафдори.

ДАРВОЗА [*ф-т*] 1 Ҳовли, қўрғон, қалъа, завод ва ш. к.га кириладиган, очилиб ёпиладиган катта эшик, қопқа. *Тахта дарвоза. Темир дарвоза.* ▪ *Дарвозанинг бир табақаси очиқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ҳасанали*] *ўрнини.. ёзиб, дарвозани занжирлаб келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Шаҳар дарвозаси** 1) *тар.* атрофи мустаҳкам қилиб ўралган шаҳар қопқаси. *У Хивага бориб етгунча, шаҳар дарвозаси ҳам беркилиб қолган.* Ойдин, Гулсанам. *Қипчоқлар бизнинг томондан отилган милтиқ ўқларига чидолмай, Самарқанд дарвозасини ташлаб, Қамолон дарвозасига юзландилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шаҳарнинг она шундай қопқасига ёпишган маҳалла ёки маҳаллалар.

2 Қаналларда сувни тўсиш ёки қўйиб юбориш учун ишланган махсус қурилма; қопқа.

3 *спорт.* Футбол, хоккей ва ш. к. ўйинларда майдоннинг рақиб юборган тўпни киритмаслик учун ҳимоя қилинадиган чекли қисми.

◆ **Бахт дарвозаси** бахт йўли, бахтга эришиш имконияти. *У сени севмайди. Бахтинг очилишига овора бўлма, бу уйда сенга бахт дарвозаси берк.* И. Раҳим, Ихлос. **Билим дарвозаси** билим олиш йўли, билим ўчоғи. *Мактаб—билим дарвозаси, яъни фақат билим олиш йўлини кўрсатиб беради, холос.* П.Турсун, Ўқитувчи. **Дарвозаси кенг** (*ёки очиқ*) **одам** меҳмондўст одам. *Э, Ҳабибий, ёру дўстларга очиқ дарвозамиз. Халқпарвар, бағри кенг, ҳиммат да беандозамиз.* Ҳабибий.

ДАРВОЗАБЕГИ *тар.* Шаҳар дарвозаларини идора этувчи мансабдор. *Азизбек қаршисида қўл боғлаб турган дарвозабегига бақирди: — Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРВОЗАБОН [*ф-т*] 1 *тар.* Дарвоза қоровули ёки соқчиси. *Қўлларига берданка ушлаган дарвозабонлар шаҳарга кирувчи ҳар кимсани бошидан оёғигача тикилиб қарардилар.* Ғ. Расул, Адолат. *Кечаси, маълум, Марғилон дарвозалари ёпиқ бўладир, .. бирорта дарвозабонни қўлга олиб қўймоғимиз албатта керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *спорт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи. *Дарвозабонни алдаб ўтиб тўпни дарвозага киритмоқ.*

ДАРВОЗАХОНА [*ф-т*] Дарвозага ёпишган усти ёпиқ жой. *Мингбоши дарвозахонада ҳовучларини бир-бирига ишқаб, у ёқ-бу ёққа юра бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАРВОҚЕ [*ф-т+а*] *рвш* 1 Ҳақиқатан, чиндан, чиндан ҳам. *Дарвоқе қишлоқ ҳаётида катта ўзгаришлар қилишга пайт келмадими?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кирш с. вазифасида* Айтмоқчи, айтгандай.— *Ҳа, дарвоқе,— деди Қудрат, бир нарса эсига тушгандай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Бой Ғофура:*] *Дарвоқе, Ғофур, келинга айт, хизмат-пизмат қилиб турсин.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАРГОҲ [*ф-т*] 1 Қимсага тегишли уй-жой, ҳовли-жой, маскан. [*Қози Мулладўстга:*] *Мана, Мулладўст! Сизга сабр қилинг десам, хафа бўласиз. Бизнинг даргоҳимиздан ҳеч ким қуруқ қайтмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | Хонадон; оила. *Қизим Гулнор, шундай улуғ даргоҳга тушса ёмонми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Хизмат, фаолият ўрни, макони. *Маориф даргоҳи.* ▪ *ЗАГС — қанчалар кишининг ҳаёт йўлига нурли поёндоз тўшаган даргоҳ.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Нажот олинадиган жой, паноҳ бўладиган жой. *Ер юзида шуҳратли, машҳур даргоҳ ўзингсан. Элу юртга қудратли, мангу паноҳ ўзингсан.* Я. Қурбон.

4 *дин.* Сиғиниладиган муқаддас жой. *Асқар ота.. иккала қўлини кўтарди: Илоҳи омин! .. Худоё худовандо, шу ёшга кириб, даргоҳингдан ҳеч нарса сўраган эмас эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Даргоҳида қабул қилсин** *ёки* **худо** (*ёки* **олло**) **ўз даргоҳида қабул қилсин** худо қабул этсин, ижобат қилсин.

ДАРГУМОН [*ф-т*] *рвш* Гумонли, шубҳали. *Бу гапларнинг амалга оши-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

иш узоқ ва даргумон бўлса ҳам, .. нимадир, келажакка умид туғдирди. П. Турсун, Ўқитувчи. | *кесим вазифасида* Қийин, мушкул. *Унинг келиши даргумон.*

ДАРД I [*ф-т*] **1** Оғриқ, касаллик. *Оғир дард. Дард кўрмоқ. Дард тортмоқ. Дардга чалинмоқ. Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади.* Мақол. *Танаси бошқа дард билмас.* Мақол. ▬ *Унинг ҳалқумини дард қисиб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Илгари ҳам тез-тез касал бўлиб турадиган Иброҳим отанинг дарди устига дард қўшилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Онахон, юрагини бир нарса санчгандай, кўзини юмиб, бошини орқага ташлади. Кўз тагида дард белгилари.. кўринди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Дард кўрма ёки кўлинг дард кўрмасин** қўли гул ижрочига яхшилик тилаб айтиладиган ибора. *Ишни қойил қилган киши ҳамма жойда мақталади, «қўлинг дард кўрмасин!» деб, тилларда достон бўлади.*

2 *кўчма* Руҳий азоб, ғам-ғусса, алам-ҳасрат. *Айрилиқ дарди. Дардига малҳам (дармон) бўлмоқ. Дардида ёнмоқ (куймоқ). Дардини ичига ютмоқ.* ▬ [*Фотима домлага:*] *Менинг ҳеч жойим оғримайди, фақат ишқ дардим бор, уф!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Сувонжон Ойсулувнинг юзида илиқ, дардига малҳам бўлувчи чин юрак меҳрини ҳис этди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Дадаси Гулнорга:*] *Ман, ман! Дардингда куйган дадангман!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Албатта у ўз юрагини ҳеч кимга оча олмаган. Дардини ўз ичига ютган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Қишининг борлиғини, бутун фикри-ёдини банд этган нарса, иш, ташвиш, орзу ва ш. к. *Унинг дарди ўйин. Менинг шундан бошқа дардим йўқми? Бирор нарса дардида юрмоқ. Дардини очмоқ. Ишқи йўқ—эшак, дарди йўқ — кесак.* Мақол. *Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлайди.* Мақол. ▬ *Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек Зайнабнинг шу қадар юрак дарди борлигини биринчи марта билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен кимга йиғлайман, дардимни ёриб.* «Ширин билан Шакар». *У* [*Гулсум*] *бундай одамга ўз дардини очиб ҳасрат қилиш, ундан ёрдам сўрашни истар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Дарди бедаво** *қ.* **бедаво. Дарди ичида** дардини айтай деса тили қисиқ. **Дард устига чипқон (чиққандек)** буниси етмагандай, устига устак. *Бола беш ёшида қаттиқ касалга учраб, икки кўзи кўр бўлиб қолди. Дард устига чипқон чиққандек, кўп вақт ўтмай у ота-онасидан ҳам жудо бўлди.* Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан. **Дард қолмоқ** ноилож қолмоқ, доғда қолмоқ. *Бир оз ақлга ён бериб иш қилган киши ҳеч бир вақт дард қолмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРД II [*ф-т*] Қойиш сўзи. *Али десанг, бали дейди ўл десанг дард дейди.* ▬ *Баҳри, ранги бўзариб, қўлидан пичоқ тушиб кетди. — Нима бўлди, опажон? — Дард!* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ДАРДАРАК Варракнинг дариллаб овоз чиқариши учун эгма чўпи ичига ёпиштирилган қоғоз. *Шабада варракнинг дардарагидан чиқаётган овозни олиб келади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Чиллакдай-чиллакдай ниҳолчалар бўронда варрак дардаракчалари каби дириллашар.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташтанда.

ДАРДДОШ [*ф-т*] Бировнинг дардига шерик бўлувчи; ҳамдард. *Навоий минбарда туриб, бир туйғу, бир ҳаяжон билан жим қотган халққа дарддош кўзларини югуртириб чиқди.* Ойбек, Навоий.

ДАРДИ-ДУНЁ: дарди-дунёси қоронғилашмоқ (*ёки* **қороғи бўлмоқ**) дунёдан, ҳамма нарсадан воз кечгудай хафа бўлмоқ. *Дарди-дунёси қоронғи бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган йигит* [*Олимжон*] *қишлоқдан бош олиб кетмоқчи бўлиб юрганда яна* [*раис Солижон*] *жонига ора кирди.* Ҳ. Назир, Қанотлар. [*Зуҳранинг*] *дарди-дунёси шундай қоронғи эдики, кулги ҳам ёқмасди.* Р. Файзий, Балли она қизим.

ДАРДИСАК [*ф-т*] Сакта касаллиги. *Буви Ҳилолнинг дардисак касали бор экан.* «Гўрўғли».

ДАРДИСАР [*ф-т*] Ортиқча ташвиш, дахмаза. [*Нор Мастурага:*] *Паранжиси қурсин, қайданам шу песни ёпиниб, Суқмозорга бордим-у, ўзимга дардисар орттирдим, келдим!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Буларинг менга дардисар бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Бош қотирадиган, машаққатли иш. *Аҳмад Ҳусайн адабиётни мақтаб кетди.* «Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман,— деди,— лекин дардисар тирикчилик тўсқин». Ойбек, Нур қидириб.

ДАРДҚАШ [*ф-т*] **1** Дард тортган, узоқ вақт касалланиб ётган; дардманд. *Унинг* [*Нигоранинг*] *қаршисида .. ҳафталаб, ойлаб касалхона каравотида қўзғалмай ётган, .. бир дардкаш инсон турар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дард-алам тортган, дард-алам кўрган; аламли. *Унинг қўшиғи, йиғи каби, юрагининг бир парчасини узиб кетган, ғариб, дардкаш одамнинг йўқлаши каби туюлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қимсанинг дарди, ғам-қайғусини енгиллаштирувчи ёки бирга тортувчи; ҳамдард, дарддош. *Юраги қайғуга тўлган Йўлчи, энди сира тортинмасдан, дардига дардкаш бир она каби, у* [*Саодат*] *кампир билан сўзлаша бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Холисхон Тожибойга:*] *Мен кимлигимни шу ғурбат дардкашим бўлган бир сиқим ёғочнинг* [*дуторнинг*] *тили билан сўзлайин.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДАРДЛАШМОҚ Бир-бирига кўнглидаги дардини, ҳасратини изҳор қилмоқ, ҳасратлашиб кўнгил ёзмоқ. *Қошки у ҳам Йўлчига ҳамроҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб, овутиб, юпатиб, у билан бирга тепалар, жарлар ошса.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу зайлда гурунг қизигандан қизиди. Хотинлар дардлашиб, қувнашдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДАРДЛИ 1 Дарди, касали бор; хаста, касал. *Оғир дардли бемор.* | Дард, касаллик аломати бор. *Унинг* [*Гулнорнинг онасининг*] *ранги касал одам каби дардли.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Дард-алам чеккан. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман.* «Рустамхон». | Дард, алам билан тўлиб тошган; ғамли, аламли. *Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг сингелиси Унсин бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Дард-аламни ифодаловчи; мунгли. *Гулнор .. секин, майин, дардли овоз билан ашула бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 *кўчма* Дарди-фикри бирор кимса ёки нарса билан банд бўлган, бир иш, нарса ёки кимсанинг дардига, ташвишига тушиб қолган. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман, Ҳасратидан элдан эл ахтараман.* «Рустамхон».

ДАРДМАНД [*ф-т*] *айн.* **дардли.** *Дардманд киши.* ▬ *Дардманд бўлгандан кейин, дард устига дард келаверар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРДМАНДЛИҚ дардманд *с. белги оти. Зиё ака ажабланиб деди — қандай дардмандлик. Отабек соғ-ку?!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРДНОК [*ф-т*] Дардли, хаста; қайғули; мунгли. *Паранжи балосидан дарднок меҳнатингизни пажмурда кўрмоқ биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДАРДСИНМОҚ Андак дард тортиб синиқмоқ. *Шу чоқ аёл юзига боқдим, Турар эди маъюс дардсиниб.* Сайёр.

ДАРД-ФАЛОКАТ, дарду фалокат дард ва фалокатлар, кулфатлар, мусибатлар. *Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай ҳамма шод-хуррам эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДАРДЧИЛ Тез-тез касал бўлиб турадиган, салга касал бўлаверадиган; дард тортиб заифлашиб қолган, дардга чалинган. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалари ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун эвсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Дўл урди, жала ёғаверди, ер без бўлиб кетди, ғўза дардчил бўлиб қолди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ДАРДЧИЛЛИҚ дардчил *с. белги оти.*

ДАРЁ [*ф-т*] **1** Манбаидан қуйилиш жойи томон доимий равишда оқиб турадиган катта сув. *Волга дарёси. Зарафшон дарёси. Азим дарё. Дарё суви. Дарё бўйи. Дарё флоти. Ўтирган бўйра, юрган дарё.* Мақол. ▬ *Дарё тўл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қин, сувлар тошқин, ўтолмайман. «Фольклор». *Сенинг режанг билан саркаш дарёлар, Иродамиз олдида эгди бошини.* Ғайратий. [*Ҳакимбойвачча*] *бу ишдан фойда дарёдай тошиб келишига яна чуқурроқ ишонгач, завқланиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Кўп миқдордаги нарсалар ҳақида. *Хаёл дарёси. Колхоз — барака дарёси.* ▪ *Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мендан чуқурроқ ботдингиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Элмурод тобора фикр дарёсига ғарқ бўлиб борарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамлар дарёси.. янги шаҳар томонга оқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Турмуш дарёси истаган томонга оқизади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Дарё бўлмоқ** 1) оз-оздан кўпайиб дарёга айланмоқ. *Оз-оздан ўрганиб доно бўлур, қатрадан кўпайиб дарё бўлур.* Мақол; 2) *кўчма* жўшмоқ; тўлиб-тошиб оқмоқ. *Кўз ёши дарё бўлиб оқди.* ▪ *Юрагим дарё бўлиб Тошди севинч қирғоғидан.* Ё. Мирза.

3 *кўчма* Битмас-туганмас билимга эга бўлган; бой.— *Маркс, Энгельс, Ленин .. ҳар бири бир дунё, ҳар бири бир дарё, — деди ғурур ва завқ билан мудир.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Битмас-туганмас; кенг. *Тақсиримнинг илмлари жуда дарё, ўзлари Бухорода хатми китоб қилганлар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 *эск. айн.* **денгиз. Шўр дарё** *ёки* **Дарёйи шўр** Каспий денгизи; Ҳазар денгизи *(эск.). Бу арғумоғингиз билан Дарёйи Шўргача етасиз.* Ойбек, Навоий.

♦ **Юраги дарё** *айн.* **юраги кенг** *қ.* **кенг.** *Ҳамманинг юраги сеникига ўхшаган дарёми?* Ойдин, Фарҳодлар. **Дарёдан бир томчи** *қ.* **томчи.**

ДАРЁ-ДАРЁ Жуда кўп, беҳад кўп. *Бу жангда дарё-дарё қон бараварига олинган социалистик давлатнинг келгуси истиқболи ҳал қилиниши лозим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўз тарихий байрамини тантана қилган халқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб, янги шаҳарга томон денгиз бўлиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРЁЧИ Дарё транспортида ишловчи ишчи ёки хизматчи.

ДАРЗ [*ф-т*] 1 Ёриқ, ёрилган. *Дарз ойна.* ▪ *У* [*чойхоначи*] *зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз пиёлани Алижоннинг олдига дўқ этиб қўйиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. | Ёрилган жой; ёриқ. *Дарз бўлмоқ.* ▪ *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан.. қинғир чироқ ёруғи тушиб турар эди.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл. [*Тошнинг*] *пахса девор каби ҳар еридан дарз кетган,.. дарзларидан сув отилиб чиқмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Асосига путур етказувчи зарба, рахна. *Совуқ уруш музларида биринчи дарз пайдо бўлди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 257. *Оббо, оёғимнинг тагидаги заминда шунчалик дарз борлигини билмабман-да.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Кутбиниса холанинг:*] *«Қўқонбой салтанатига дарз тушди» деган гапида жон бор экан-да,— деди ичида Машариф ака.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ДАРИЧА *юқ. усл. айн.* **дарча.** *Биз булар билан танишишни шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРИҒ [*ф-т*] *айн.* **дариғо.** *Дорга қараб, Эралихон йиғлаб: «Э дариғ, шунинг тагига қоним тўкилар экан-да»,— деб афғон қилиб сўзлагани.* «Эрали ва Шерали».

♦ **Дариғ тутмоқ** (*ёки* **этмоқ**) аямоқ, ҳайф деб билмоқ. *Бой шундай хасис эдики, хизматкорларидан ҳатто чойни ҳам дариғ тутар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бизни дариғ тутмайсиз** биздан аямайсиз, бизни четда қолдирмайсиз.

ДАРИҒО [*ф-т*] *унд.* Эй дариғ, ҳай аттанг, афсус. *Дариғо, айрилиб қолдим, ул ой юзли нигоримдан.* Хуршид. *Во дариғо, қани энди ўша бола-чақа.* Уйғун, Қотил.

ДАРКОР [*ф-т*] *модал с.* Керак, зарур. *Минг ишчига бир бошчи даркор.* Мақол. ▪ *Ҳар муроду мақсадингга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм!* Ҳамза. *Дунё, моли даркор эмас ҳеч бизга.* «Ширин билан Шакар». *Менинг эски кийимларим сенга нима даркор!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДАРМАНА [*ф-т*] Мураккабгуллиларга мансуб доривор ўсимлик ва ундан олинадиган гижжа дори.

ДАРМОН [*ф-т*] 1 Қувват, мадор, куч. *Ахир, дармоним йўқ, бод касалим бор, оёғим ши.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини кўтаришга дармони йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Дармони келмади** дармони, мадори етмади. *Бозор имомнинг ҳурмати учун ёстиқдан бош кўтармоқчи бўлди, бироқ дармони келмади.* Айний, Дохунда. **Дармони** (*ёки* **дармондан**) **кетмоқ** кучсизланмоқ, бемадор бўлмоқ. *Дард келганда — дармон кетар.* Мақол. ▪ *Погодин дармондан кетиб, кўзини юмди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Дармон** (*ёки* **дармонга**) **кирмоқ** аҳволи, соғлиғи яхшиланиб куч-қувватга кирмоқ, тетиклашмоқ. *Сал дармонга кирсангиз яхши бўларди. Узликиб қолмасангиз?* С. Зуннунова, Гулхан. **Дармон олмоқ** куч йиғмоқ, дам олиб аҳволи яхшиланмоқ. *Эҳе.. кўркам лагернинг, Кучоғида кўп-жонлар. Янги ўқув йилигача, Кувнаб олур дармонлар.* Т. Тўла. **Дармони қуриди** куч-қуввати, мадори қолмади, мадорсизланди. *Кеч кирди. Дармонлар қуриди. Қоринлар оч. Қани энди иссиқ овқат бўлса?* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Мадад, кўмак. *Августда ғўзага қуйилган сув ҳосилга дармондир.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 177. *Икки оғиз илиқ сўзинг уларга бир йил дармон бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Чора, илож; даво. *Бу ер* [*Кисловодск*]*дан чиқадиган шифобахш минерал сув кўп дардларга дармон бўлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 281.

ДАРМОНСИЗ Дармони, куч-қуввати йўқ, кучсиз, мажоли, ҳоли қуриган. *Уларнинг* [*очларнинг*] *кўпчилиги озғин, юзлари сўлғин, кўзлари косасига чўккан, дармонсиз кишилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРМОНСИЗЛАНМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, ҳолдан тоймоқ, мажолсизланмоқ.

ДАРМОНСИЗЛАНТИРМОҚ **дармонсизланмоқ** *фл. орт. н.*

ДАРМОНСИЗЛАШМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, тобора бўшашмоқ. *Баъзи хотинлар икки қат бўлганда дармонсизлашади, бошлари оғрийди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАРМОНСИЗЛИК **дармонсиз** *с. белги оти. Гулнор ўрнидан қўзғалди, дармонсизликдан оёқлари титраб пастга тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАРОЗ [*ф-т*] 1 Бўйи баланд, новча, бўйчан, бўйдор. *Дароз одам. Дароз терак.* ▪ *Куёв томондан ориқ, дароз, чайир бир хотин бел боғлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тожимат ака.. дароз бўй, кўнглида кири йўқ.. одам эди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Дароздан келган** новча, бўйдор. *Дароздан келган, яғриндор Тимофей узун ва бақувват қўллари билан Шералини қучоқлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Узундан-узоқ, узун. *Айта берса барча нутқин Бўлажак сўзи дароз.* Шайхзода.

ДАРОЙИ [*ф-т*] Узум навларидан бирининг номи.

ДАРОМАД [*ф-т*] 1 Давлат, савдо-саноат муассасалари, корхоналар, колхоз, совхоз, ижтимоий ташкилот ёки айрим шахс ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа маблағлар. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Саноат корхоналаридан келган даромад. Даромадга қараб буромад.* Мақол. ▪ *Колхоз боғи ўтган йили.. бир юз ўн икки минг сўм даромад берди.* А. Қаҳҳор, Картина. **Даромад солиғи** ҳамма турдаги даромаддан олинадиган давлат солиғи. **Даромад тақсимоти** колхозларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиш.

2 Муқаддима, кириш. *Гапнинг даромади. «Ушшоқ» даромади. Даромад қилмоқ.* ▪ *Кенжанинг қисқача даромадидан кейин залда шундай кайфият туғилдики, Аббосхоннинг бу ишораси Саидийга тасалли бермай қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.| Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап.— *Шунақа қилиб, Нарзини ҳам юбормоқчимисиз? — деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Бу йил совуқ эрта тушадиганга ўхшайди деб, бизнинг томонлардаги одам-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларнинг одати бўйича даромад қила бошлади, Шокиржон. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, йўлак. *Уйларнинг даромади ва дераза лари кўчадан кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронғи бир қабр, яна ҳам тўғриси дахма ҳолига киради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАРПАРДА [*ф-т*] 1 *тар.* Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг қўлидаги алифбе китобларини тортиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2. Дераза ёки эшик пардаси. *Шкафнинг ўрнида каравот турар, дераза ларга янги дарпардалар тутилган.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

ДАРРА [*ф-т*] 1 *тар.* Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган махсус қамчи. *Унинг қўлтиғида тўрт қават қайишни устма-уст тикиб, қисқагина сопга ўтказилган бир нарса бор эди, бу раисларнинг яроғи бўлган дарра эди.* Айний, Қуллар. *Эртасига муфаттиш комиссияси уни ўн дарра уришга ҳукм қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Зах-зиндонларда дарра еб, баданлари қаварган.. бегуноҳ кишилар, пок дийдалар ётар эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Даррага ётқизмоқ** дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, диёнат бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Халқ ўйинларидан бирининг номи. |Шу ўйинда ютқазган кишини уриш учун рўмол ёки белбоғдан эшиб қилинган қамчи.

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАНМОҚ **дарраламоқ** *фл. мажҳ. н. Темирчи Абдукарим.. дарраланиб, умрбод зиндонга ташланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДАРРАЛАТМОҚ **дарраламоқ** *фл. орт. н. Мингбоши.. ҳоким кетгандан кейин Ғуломжонни дарралатмоқчи ҳам бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАРРАНДА [*ф-т*] Сутэмизувчи ҳайвонлар.

ДАРРОВ [*ф-т*] *рвш* Тез, тезлик билан; кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай. *Дарров келинг.*

ДАРС [*а*] 1 Ўқув юртларида илм, маълумот олиш ёки бериш мақсадида ўтказиладиган машғулот, сабоқ. *Дарс олмоқ. Дарс бермоқ. Дарс қилмоқ (тайёрламоқ). Ҳозир дарс бошланади.* ▬ *Насиба дарсда экан, айтдим, ҳозир дарс тамом бўлиши билан келади.* А. Қаҳҳор, Саодатнинг қиссаси. *Бўтабой.. ўқишга жуда астойдил бўлиб, баъзи кечалари Ўрмонжоннинг уйига чиб, қўшимча дарс ола бошлади.* Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қўйинг, хола, алақситманг,* [*Сидиқжон акам*] *дарсларини қилсинлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мен дарсимни тайёрлай, Сен ашула қилиб тур.* Уйғун.

2 *кўчма* Тажрибадан келажак учун чиқарилган фойдали натижа, ибрат, сабоқ. *Бу унга яхши дарс бўлди.*

♦ **Шайтонга дарс беради** *қ.* **шайтон** 2.

ДАРСЛИҚ Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар учун мўлжалланган китоб. *Она тили дарслиги. Тарих дарслиги.*

ДАРСХОНА [*а+ф-т*] *эск.* Дарс ўтиладиган хона; аудитория.

ДАРХОН 1 *тар.* Ўрта асрларда солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабила, уруғ, зот ёки мансабдор).

2 Солиқ ва тўловлардан ёки бошқа мажбуриятлардан озод этилган, енгиллик берилган. *Солиқдан дархон бўлмоқ.* ▬ [*Ўктам:*] *Қийинчиликлар йўқотилган сайин кексаларни ишдан дархон қилиш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРЧА 1 Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки қўш табақали эшик. *Дарчаси берк бўлганидан уй ичи қоронғироқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дарвоза.. ёнида кичкина дарчасига сарғимтил қоғоз ёпиштирилган ҳужра бор.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза. *Кўпинча ёпиқ бўладиган касса дарчасидан ёқимли зарҳал нур тушиб туради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *кўчма* Фойдаланиш, кириш имкони; йўл. *Дастурхон устида қизиди суҳбат. Онди гўё бирдан фан дарчасини.* М. Икром. *Бахт — ўзимман. Ҳаёт дарчаларини қадоқ қўлларим-ла шошиб очаман.* С. Акбарий.

♦ **Биқинингдан** (*ёки* **қулоғингнинг тагидан**) **дарча очиб қўяйми** қулоғингнинг тагига туширайми (дўқ, пўписа ибораси).

ДАРҒА 1 *эск.* Кема бошқарувчиси; капитан.

2 *кўчма* Машинани бошқарувчи, юргизувчи. *Зангори кема дарғалари.*

3 *кўчма* Йўлбошчи, раҳбар. *Буюк совет халқига ва унинг доно дарғаси.. Ленинчи Коммунистик партияга шон-шарафлар бўлсин.* «С. Ўзбекистони», 1965, 24 март.

ДАРҒАЗАБ [*ф-т+а*] Ғазаби келган, ортиқ даражада ғазабланган. *Дарғазаб Аширмат унинг орқасидан сўкиб, қарғаб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Хотин ҳеч қандай жавоб ололмасдан дарғазаб бўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРҲАҚИҚАТ [*ф-т+а*] *рвш* Ҳақиқатан, чиндан ҳам.— *Мулла Абдураҳмоннинг илми дарҳақиқат яхши бўлган деб эшитаман!*— деди махдум. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | *кирш с.* вазифасида Ҳақиқатан ҳам, ҳақиқатда. *Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАРҲОЛ [*ф-т+а*] *рвш* Тездан, тез, дарров, бир онда. *Ҳушёр, зийрак Саидий, қизнинг ҳолатини дарҳол англаб, сўзни.. қизнинг йиғлаб чиқишидан бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Тез вақт ичида, кечиктирмай.— *Агар шундай асос топилар экан, сизга дарҳол маълум қиламан,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСИСА [*а*] *эск. кт.* Ҳийла, найранг, алдов, макр. *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оилани тамом ишдан чиқараёзганки*[*м*], *бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАСТ [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **қўл** 1. *Қарамади булар баланд-пастига. Ўқловли милтиқни олди дастига.* «Очилдов». *Ўқ солинган тўппонча, тайёр эди дастида.* Уйғун.

♦ **Дасти баланд** *айн.* **қўли баланд** *қ.* **қўл** 9. **Даст кўтармоқ** бир зўр билан ердан узиб тик кўтармоқ, азот кўтармоқ. *Мели полвон Элмуродни тўсатдан ўзига тортди ва даст кўтариб гир айлантирди-да, гўё йиқитолмагандек ерга қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дастидан** 1) сабабли, туфайли.— *Биз у кишининг дастидан ўз юртимиздан бегона бўлиб, жуда кўп кулфатлар тортганмиз,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) жабридан, ёмонлигидан, зулмидан. *Босмачилар дастидан ҳатто, чумолига, қушларга кун йўқ.* Ҳ. Пўлат, Қишлоқдагилар.

ДАСТА I [*ф-т*] 1 Турли асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп. *Болта дастаси. Пичоқ дастаси.* ▬ *Бу вақт аллаким дарвозанинг ташқи ҳалқасига қамчи дастаси билан уч-тўрт уриб тарақлатди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Тутқа, қабза. *Эшикнинг дастаси.* ▬ [*Гулнор*] *бир қўли билан дераза нинг дастасини ушлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бекнинг чайир қўли бегона чамадоннинг дастасини ушлаганича тинчиди.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 Музика асбобининг тор (ип, сим) тортилган ва қўл суриб парда босиладиган қисми. *Дуторнинг дастаси.*

♦ **Дастасини ўзидан чиқармоқ** *айн.* **сопини ўзидан чиқармоқ** *қ.* **соп** I.

ДАСТА II [*ф-т*] *диал.* Чиллак.

ДАСТА III [*ф-т*] 1 Бир тутам қилиб терилган ёки боғланган нарса; боғ, боғлам. *Бир даста пиёз.* ▬ *Бир даста гул тақдим қилдинг-да, Яна дилга яқин туюлдинг.* Ҳ. Пўлат. *У ердан чиптага ўроғлиқ бир даста кўчатни олиб чиқиб менга тутқазди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

2 Устма-уст терилган ёки тахлаб боғланган нарса; пачка. *Бир даста китоб. Бир даста пул.* ▬ *У ўрнидан туриб, каравот остидан бир даста журнал олди-да, Эҳсоннинг олдига қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *махс.* Ипак қурти пилла ўраши учун сўкчакка бостириладиган ғў-

www.ziyouz.com kutubxonasi

запоя ва ш. к. боғлама; ғана. *Курт уруғдан чиққач, даста қўйилади.*

4 Гуруҳ, тўда. *Созандалар дастаси.. бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққоса ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* Айний, Эсдаликлар. | Тўп, отряд. *Минг даста тузсин, амирнинг куни саноқли.* Айний, Қуллар. *Баъзан ҳар икки томоннинг илғор дасталари тўсатдан учрашиб, катта сурон билан ўқ узишадилар.* Ойбек, Навоий.

ДАСТАВВАЛ [*ф-т+а*] *рвш* 1 Аввало, энг аввал, биринчи навбатда, биринчи галда. *Даставвал ер ҳайдалди, сўнгра чигит экилди.*

2 Энг олдин, ҳаммадан олдин, ҳаммадан илгари. *Даставвал мен келдим.*

3 Бошда, дастлаб. *Даставвал мен бу гапга ишонмадим.*

ДАСТА-ДАСТА 1 Бир неча даста, бир неча боғ. *Даста-даста гул.* ▪ *Даста-даста гулдаста. Бизга ҳамма ҳавасда.* «Қўшиқлар».

2 Тўда-тўда, тўп-тўп. *Қўшин келди даста-даста, Ясов тортди баланд-пастда.* «Хушкелди».

3 Бир неча пачка, пачка-пачка. *Даста-даста хат.*

ДАСТАК I [*ф-т*] 1 Турли қурилмаларнинг ричаг асосига қурилган қисми; ричаг. *Тегирмон қулоғининг дастаги.*

2 *кам қўлл.* Даста, соп, тутқа.

3 *кўчма* Бирор ҳаракат учун таянч қилиб олинган ёки таянч бўлиб хизмат қилувчи нарса (далил, асос, восита, ҳужжат ва ш. к.). *Ҳомиднинг бу гапи унга катта дастак бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳар ҳолда делегатликни дастак қилмасанг бўлар эди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Бу [балиқ овлаш] отанинг яна бир тирикчилик дастагидир.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДАСТАК II [*ф-т*] Оёқ кийимнинг товонни айлантириб олган ва бошлиққа бириктириладиган орқа қисми. *Этикнинг дастаги. Қавушнинг дастаги.* ▪ *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАСТАКИ [*ф-т*] Қўлда ясалган, хонаки; сўкма. *Дастаки самовар. Дастаки қулф.*

2 Қўлда бажариладиган, қўл билан ишлатиладиган. *Дастаки пуркагич.*

ДАСТАЛАМОҚ I Даста ўрнатмоқ, сопламоқ. *Кетмонни дасталамоқ.*

ДАСТАЛАМОҚ II 1 Даста-даста қилиб термоқ ёки боғламоқ. *Гул дасталамоқ.*

2 Устма-уст, қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ. *Нон дасталамоқ. Китоб дасталамоқ.* ▪ *Қоғозларни дасталаб турган Саидийнинг ёнида ўлтирган Йўлчибой секин Саидийни... имлади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Келин ювиб артилган пиёлаларни дасталай туриб, чолнинг гапини яхши англамади чоғи, сўзни бўлди.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАСТАЛАНМОҚ I **дасталамоқ** I *фл. мажҳ. н. Дасталанмаган кетмонлар.*

ДАСТАЛАНМОҚ II **дасталамоқ** II *фл. мажҳ. н. Дасталанган гуллар.* ▪ *Хонтахтада.. тандирдан янги узилган қип-қизил патирлар дасталаниб турарди.* О. Ёқубов, Ларза.

ДАСТАЛАТМОҚ I **дасталамоқ** I *фл. орт. н. Тешани дасталатмоқ.*

ДАСТАЛАТМОҚ II **дасталамоқ** II *фл. орт. н. Гул дасталатмоқ. Китобларни дасталатмоқ.*

ДАСТАЛИ Дастаси, сопи, тутқаси бор; сопли, тутқали. *Дастали кетмон.* ▪ *Тол новдадан тўқилган, узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ДАСТАЛИК Даста бўладиган, даста қилишга ярайдиган; дастабоп. *Дасталик тол ёғоч.*

ДАСТАРРА [*ф-т*] Бир қўл билан ушлаб ишлатиладиган арра, қўл арра. *Отам онамга болта, дастарра.. тайёрлашни буюрди.* Айний, Эсдаликлар.

ДАСТГИР [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Ёрдамчи, мадад берувчи. *Сағири бўлсин ул ҳоҳи кабири, Чуқур фикри ҳамиша дастгири.* Ҳабибий.

2 *диал.* Даста, соп. *Дўстлар қилди бир тарафга юришни. От гардон[и]га тақиб олтин, кумушни. Белга осиб тилла дастгир қилични.* «Орзигул».

ДАСТГОҲ [*ф-т*] 1 Ҳунармандларнинг, косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаки станоги; дўкон. *Мен ҳам тўқувчи косиблар артелига аъзо бўлиб, шоҳи тўқиш дастгоҳида ишлаб турибман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *эск. айн.* **станок.** *Комбинат янги хил тўқув дастгоҳлари билан таъминланган.* ▪ *Автомат дастгоҳлардан мавжланиб оқаётган ранг-баранг шойи газламалар, шу зўр тўлқин билан тўхтовсиз кўпайиб бормоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 59.

ДАСТГОҲСОЗЛИК *эск. айн.* **станоксозлик.** *Дастгоҳсозлик заводи. Бизда илгари дастгоҳсозлик қўл меҳнатига асосланар эди.*

ДАСТЁР [*ф-т*] 1 Оилада қўлдан келган ишни бажариб, катталарнинг оғирини енгил қилувчи, ёрдамчи. *Мен ўн бир ёшларга киранимда ота-онамга яхши дастёр бўлиб қолдим.* Айний, Эсдаликлар. *Эси кириб, дастёр бўлиб қолган Элмурод укасининг.. ингичка оёқларига қараб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировнинг енгил-елпи ишларини бажариш учун ёлланган хизматкор бола. *Тўртинчи куни [Қудрат] керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Канал бўйидаги сўрига ўтириб, дастёр болага кўк чой буюрдик.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

3 *кўчма* Ёрдамчи, кўмакчи. *Совет халқи ўз матбуотини муносиб ёрдамчи ва дастёр деб билади.*

ДАСТЁРЛИК 1 **дастёр** *с. мавҳ. от.* 2 Енгил-елпи ишларда ёрдамлашиш; дастёрчилик. *Бўш вақтида.. далага келиб Ғайбуллага дастёрлик қилиб турар, машинанинг қисмларини ўрганар эди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ДАСТЁРЧИЛИК *айн.* **дастёрлик** 2. *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб оёғим қаварди.* Ойдин, Дўниқдан, ҳам ёш экан.

ДАСТКАЛЛАК [*ф-т*] *с. т.* Дастқола.

ДАСТҚОЛА [*ф-т*] Дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб. *Отам онамга болта, дастгеша, дастарра, дастқола каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* Айний, Эсдаликлар.

ДАСТЛАБ *рвш* Энг аввал, даставвал, бошда. *Эс-ҳушини йўқотиб, гаранглаган деҳқон дастлаб индамади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кечқурун қишлоққа терговчи келди. Дастлаб Мели полвонни чақириб маълумот олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСТЛАБКИ 1 Бошланишдаги, бошланғич, биринчи. *Дастлабки кезлар. Дастлабки кунлар.* ▪ *Ахир у [Тожибой] совет ҳукуматининг дастлабки йилларида.. нималар демади?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳаммадан олдин юз берган, энг аввалги. *У.. дастлабки қийинчиликлардан қўрқмасликка чақирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Узоқ адирнинг орқасидан кўтарилган.. ойнинг дастлабки шуъласи тўғоннинг тепасида пирпираб турган байроққа тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Биринчи галдаги. *Дастлабки вазифалар.*

4 Бирламчи; хомаки. *Дастлабки текшириш. Дастлабки ишлаш.* ▪ *Техникумда толали экинлар маҳсулотини дастлабки ишлаш учун технолог-техниклар тайёрланди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 32.

ДАСТМОЛ [*ф-т*] *диал.* Қозон сочиқ.

ДАСТМОЯ [*ф-т+а*] 1 Савдо-сотиқ ишларида айлантириб туриладиган, фойда келтирадиган дастлабки асосий маблағ. [*Ҳасанали*] *узун кун уйида бекор зерикканликдан, ҳожига айтиб, бирмунча дастмоя билан баққоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дастмоясидан айрилмоқ** синмоқ, банкротликка учрамоқ. *Ҳисобини билмаган дастмоясидан айрилар.* Мақол.

2 *с. т.* Бисотдаги, пешанадаги бор-йўқ нарса. *Унинг дастмояси — шу битта кетмони.* ▪ [*Рафиқ Мидҳатга:*] *Ёзавер.. Занг босиб қолмасин. Дастмояни ишга сол.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 *кўчма с. т.* Бирор иш-ҳаракат учун дастак бўлган нарса; рўкач. *Бултур ишимнинг ўнгидан келмагани бу йил сизга дастмоя бўлиб қолдими!* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Ғиёсиддин.. иккита мешни дастмоя қилиб, расталарда «оби худойи» деб, мешкобчилик қилиб юрди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДАСТОР [*ф-т*] *эск. айн.* **салла** I. *Ҳирот чапанилари.. дасторни бошларига наридан-бери чулғаб, жомега келган эдилар.* Ойбек, Навоий.

♦ **Дастор олма** анжирсимон ялпоқ олма.

ДАСТОРГУЛ [*ф-т*] Мураккабгуллиларга мансуб чечак.

ДАСТПАНЖА [*ф-т*] *с. т.* Қўл; кафт ва панжалар. *Улар қўпол этикли бақувват оёқлари билан асфальтни гумбурлатиб тепадилар, дастпанжалари билан тиззаларини уриб, чўккалаб айланадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

♦ **Дастпанжаси йўқ одам** *кест.* ҳеч балода йўқ, қўлидан ҳеч иш келмайдиган ношуд одам.

ДАСТРЎМОЛ [*ф-т*] Ёнда олиб юриладиган кичкина рўмолча. *Чўнтагимдан дастрўмол олиб, кўзини артмоқчи бўлдим.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Нури қип-қизил ва семиз юзидан оққан терни юпқа шоҳи дастрўмол билан артиб, паранжисининг чангини қоқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАСТТЕША Қўл теша. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра,.. каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* Айний, Эсдаликлар.

ДАСТУР [*ф-т*] 1 Иш-ҳаракат учун қўлланма, йўл-йўриқ, низом. *Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси янги кишини вояга етказиш учун кураш дастуридир.* ▪ *Унинг саккиз-тўққиз йиллик тажрибаси колхоз учун бир дастур.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Дастур тутмоқ** қўлланма сифатида амал қилмоқ.

2 Бирор ишда қабул қилинган қонун-қоида, тартиб. *Меҳнатга ҳурмат— ахлоқнинг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб. *Бектемир шу пайт, «қимирлаш—ҳалокат» деган синалган дастурдан воз кечди-да, окопдан ирғиб чиқди ва гоҳ эмаклаб, гоҳ сакраб чопди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ДАСТУРИЛАМАЛ [*ф-т+а*] 1 *эск. айн.* **дастур** 1.

2 Низомнома, устав.

ДАСТУРХОН [*ф-т*] 1 Ўртага ёзиб устига овқат қўйиладиган махсус мата, рўзғор буюми. *Тик дастурхон. Қатак дастурхон.* ▪ *Қумри кулранг бўз дастурхонни ёзди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Ўртага ёзилган шундай буюм ва унинг устига қўйилган таомлар. *Тўкин дастурхон. Дастурхон тузамоқ. Дастурхонга боққан дўст эмас.* Мақол. ▪ *Афсуски меҳмон бўлсанг ҳам, дастурхон ёзолмайман, қуруқ аскиядан бошқа ҳеч нимам йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Зиё шоҳичи билан ўғли Раҳматқулнинг ҳар замон меҳмонларни дастурхонга қисташлари бошқаларнинг иштаҳаларини очишга сабаб бўлса ҳам,.. бизнинг Отабекка сира таъсир қилмас, ҳаёлланиб ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Дастурхон қилмоқ** бир гапни ҳар қаерларда ҳар кимларга гапириб, достон қилиб юрмоқ, **дастмоя қилиб олмоқ**. *Сиз кимга яхши қўриниомоқчи эдингиз, ёлғон гапни дастурхон қилиб юрибсиз?* П. Қодиров, Қадрим. **Нонини еб, дастурхонига оёқ артмоқ** яхшиликка ёмонлик қайтармоқ.

ДАСТУРХОНЛИ 1 Дастурхони бор, дастурхон ёзилган. *Дастурхонли стол.*

2 *кўчма* Меҳмондўст, саховатли. *Дастурхонли одам.*

ДАСТУРХОНЛИК Дастурхон бўладиган; дастурхонбоп. *Дастурхонлик мата.*

ДАСТУРХОНЧИ 1 Тўй, зиёфат ва бошқа маросимларда дастурхон тайёрлаш ва келган-кетганларни кутиш учун белгиланган аёл киши. *Дастурхончи ва бошқа.. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *тар.* Амир, хон ва беклар саройида сарой аҳлларига бериладиган овқатларни тайёрлатиш ва меҳмон кутиш билан шуғулланган лавозимли киши.

3 *с. т. манф.* Воситачи, даллол.

ДАСТУРХОНЧИЛИК дастурхончи 1, 2 *с. касб оти.*— *Ўзинг биласан, тўйларда, маъракаларда дастурхончилик қиламан,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАСТХАТ [*ф-т+а*] Қишининг ўз қўли билан ёзилган хат. *Мулла Мухсиннинг ўз дастхати ва таҳрири билан ёзилган «ариза» мажлисда яхшигина кулги берди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАСТШЎ(Й) [*ф-т*] Қўл-бет ювганда ювинди сув оқиб тушадиган металл идиш. *Анвар ўрнидан туриб даҳлизга чиқди. Қўлига обдаста, дастшўй кўтариб, Раънонинг ёнига келди: — Юв юзингни.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДАФ I [*ф-т*] Чертиб чалинадиган, ёғоч гардишга хом тери қоплаб ясалган музика асбоби; чилдирма, доира. *Ойбодоқ югуриб [бориб] ғижжак, танбур ва даф келтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Даф чалиниб, базм бошланди.* Мирмуҳсин, Ойна.

ДАФ II [*а* дафъ] Қайтариш; йўқотиш. *Мана у [Отабек] шу мудҳиш, бошга тушмоғи аниқ турган ҳалокатнинг дафи учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Золимлар лаҳадга даф бўлсин!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Даф бўл, фалокат шўртумшуқ.* Ҳамза. **Дафи савдо** 1) бошга тушган савдони қайтариш; 2) бошга тушган савдони қайтарадиган. **Даф қилмоқ** 1) қайтармоқ; йўқотмоқ. *Душман самолётларини даф қиладиган тўп ва самолётларни ким ясаб бериб туради? Яна ўша ота-оналар, ака-укаларми?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) ҳужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ. *Бегуноҳларга ножўя даф қиладиганларни сал фаҳмласанг, шипшитиб қўй: нақ белини синдирамиз.* «Муштум», 1961, № 8.

ДАФИНА [*а*] Ерга кўмилган бойлик, хазина. *Ота-бобонгиз ва ўзингиз жамғариб қўйган хазина, дафиналарни бир-бир очиб,.. бизга топширинг.* Айний, Дохунда. *Искандар нечун теран ғорларда Ахтармиш дафина ва оби ҳаёт!* Миртемир.

ДАФН [*а*] Ўликни кўмиш, қабрга қўйиш маросими. *Дафн этмоқ (қилмоқ). Дафндан сўнг тўй бир йилсиз бўлмаслигини эшитиб, қари куёв тарвузи қўлтиғидан тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дафн маросими тушдан кейин тугаб, одамлар тартибсиз равишда.. тарқала бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАФНА [*турк-усм* < *грек*] Доим яшил хушбўй дарахт; лавр.

ДАФТАР [*турк-усм* < *грек*] 1 Хат ёзиш учун китобча шаклида тикилган қоғозлар. *Бир чизиқли дафтар. Катак дафтар. Расм дафтари.* ▪ *Ўрта ёшлардаги бир киши минбарга чиқди, белига қистириб қўйган қизил муқовали қалин дафтарини олиб.. «ўртоқлар!» деди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон. *Ҳамраев қўйин дафтарини олиб, нималарнидир ўчирди, яна нималарнидир ёзди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда?

2 Кундалик иш, воқеа-ҳодиса, тассурот ва ш.к. ёзиб бориш учун белгиланган шундай нарса. *Бухгалтерия дафтари. Уй дафтари. Шикоят дафтари.* ▪ *Ҳисобга олиш дафтарингизнинг бир чеккасига «гувоҳ фалончилар» деб, бизни тиркаб қўйинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги саргузашт ҳикоя. *Унинг дафтари узун. Дафтар қилмоқ.*

♦ **Кўнгил дафтари** дилдаги дард-ҳасратлар. **Темир дафтар** қ. **темир. (Ҳасрат) дафтари очилди** ҳасрати бошланди. *Шу баҳона билан унинг дафтари очилиб кетди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ДАФТАРДОР [*грек+ф-т*] 1 *тар.* Давлатнинг кирим-чиқимлари ҳисобини олиб борувчи лавозимли киши.

2 Идорага келган-кетган хат-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзув-чизув ишларини бажарувчи ходим, секретарь. *Унинг ўзига ўхшаган Ҳомид номли бир ўртоғи бор. У Округ ижроқўмида дафтардор-журналист.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАФТАРНАВИС [*грек+ф-т*] *тар.* Қозихонада ҳукм, васиқа ва ш.к. ҳужжатларни дафтарга ёзиб борувчи, иш юритувчи.

ДАФТАРЧА 1 **дафтар** *с. кичр.* [*Зокир ота*].. *унинг [Сидиқжоннинг] отини дафтарчасига ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Босмахонада китобча шаклида босилган ва графалари зарур вақтда тўлдириладиган ҳужжат. **Меҳнат дафтарчаси** меҳнат стажи қайд этиладиган дафтар. *Қолхозчилар меҳнат дафтарчаларини кассаларидан чиқариб унга қараб, .. ҳисоблаша бошладилар.* Айний, Қуллар. **Омонат (касса) дафтарчаси** омонат кассага қўйилган ва олинган пуллар ёзиб бориладиган китобча.

ДАФЪА [*а*] Марта, карра. *Илк дафъа. Сўнг дафъа.* ▪ *Бу кун Йўлчи бу уйга биринчи дафъа кирган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДАФЪАТАН [*а*] *рвш* 1 Кутилмаганда, бирдан, тўсатдан, қўққисдан. *Елиб, йўрғалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшуғини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дастлаб, бошда, аввалига. *Берди татар дафъатан мақсадга тушунмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАХЛ [*а*] Тегишлилик, тааллуқлилик, алоқа, муносабат. *Бу ишга менинг дахлим йўқ.* ▪ *Мавлон билан Наврўз ўз иссиқ жойларини ташлаб шундай совуқ ҳавода ўзларига ҳеч дахли бўлмаган колхознинг пахтасини ғайрат билан тераётган ёшларнинг ишларидан ҳайрон қолмоқда.* Айний, Қуллар.

◆ **Дахл этмоқ** (*ёки қилмоқ*) тегмоқ, ҳамла қилмоқ. *Бу Ватанга душманлар дахл этолмас.* Ҳабибий.

ДАХЛДОР [*а*+*ф-т*] Алоқадор бўлган, алоқаси, дахли бор, тегишли, тааллуқли. *Қишлоқ хўжалиги.. экономикамизнинг ҳаётий муҳим тармоғи бўлиб, ҳар бир совет кишисининг манфаатларига дахлдордир.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 59.

ДАХЛЛИ *айн.* **дахлдор.** *Бу гаплар сенга дахлли эмас.*

ДАХЛСИЗ 1 Алоқадор бўлмаган, дахли, алоқаси йўқ, тааллуқсиз. *Бу сенга дахлсиз гаплар.*

2 Ҳеч ким дахл қила олмайдиган, қўл тегиза олмайдиган, ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя қилинган ёки қилинадиган. *Советлар ўлкаси дахлсиз, бутун, Миллион йил оламда барқарор бўлсин.* F. Гулом.

3 *дип.* Ўзга элларда қонун йўли билан жазолаб бўлмайдиган.

ДАХЛСИЗЛИК 1 Дахли, алоқаси йўқлик, тааллуқсизлик.

2 Ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя этилганлик. *Совет мамлакатининг дахлсизлиги. Жамоат мулкининг дахлсизлиги. Дипломатик дахлсизлик.*

ДАХМА [*ф-т*] *кт.* Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара. *Биз дахмага кирган чоғимизда зиёратхонада одам кўп эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАХМАЗА [*ф-т*] Ортиқча ташвиш, дардисар, бош оғриғи. *Мен аввал анча дахмаза бўлармикин деб ўйлаган эдим, йўқ, қийин эмас экан.* А. Каҳҳор, Қўшчинор. *Э-э! Сотинг бу туяларни, қиши билан боқасизми!? Хашак-хушак, деб дахмаза қилиб юрасизми?!* Ойбек, Болалик.

ДАШНОМ [*ф-т*] Қилмиши учун уялтириш, қаттиқ койиш, сўкиш, таъзир. *Дашном бермоқ. Раиснинг дашномидан бошини эгиб, ер чизиб ўтирган Ҳиммат истеҳзо билан кулди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Етар, дашномлардан тирик ўлганим!* С. Акбарий. *Жувоннинг.. берган дашноми ҳам бир бўлдию, ҳозир бодринг узатгани ҳам бир бўлди.* А. Каҳҳор, Қўшчинор. **Дашном емоқ** қаттиқ гап, койиш эшитмоқ. *У ҳеч кимдан бундай дашном емаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАШТ [*ф-т*] 1 Экилмай ётган сувсиз ер; чўл. *Бепоён дашт. Қақроқ дашт. Дашт ҳавоси. Канал суви ўтиши билан дашт чекинаверади.* ▪ *Офтоб ғарбга ёнбошлаганда икки йўловчи даштдан чиқиб, тепаликка йўл олди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 Кенг, очиқ майдон; дала. *Бировлар бир парча жой тополмай саргардон, чодирсиз, чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАШТ-БИЁБОН, дашту биёбон дашт ва биёбон(лар), чўл ва биёбон(лар).

ДАШТЛИК 1 Дашт жойлар, экилмай ётган сувсиз ерлар; чўллар.

2 Даштда яшовчи киши.

ДАШТПИЁЗ [*ф-т*] Бир нав ёввойи пиёз.

ДАШША *диал.* Дастшўй(й).

ДАШҚОЛ Рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишасимон ёки тошсимон модда; шлак.

ДАЪВАТ [*а*] 1 Бирор ишга ёки бирор йўл, маслак ва ш.к.га ундаш, чақириқ. *Тинчликни ҳимоя қилиш учун, янги жаҳон уруши хавфига қарши ёппасига курашайлик, деган даъват ер юзидаги ҳамма тилларда ғоят зўр куч билан янгради.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 287. *Икки йигит ҳам ичдаги қандайдир муқаддас бурчнинг даъвати билан курашга шўнғиди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўзбекистон комсомолининг XII съезди «Мирзачўлга ҳужум бошлайлик!» деб даъват этган эди.* «С. Ўзбекистони», 1965, 2 июль.

2 *эск.* Таклиф, чақирув. **Даъват хати** чақирув хати, таклифнома. *Абдураҳмон.. Мударрис амакиларидан Бухоройи шарифга келиб таҳсил қилишга даъват хати олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қўнғироқ чалинди.. Лекин тўрт ўқитувчининг ҳар бири бизни ўз синфига самимият билан даъват қилар эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1947, № 78.

ДАЪВАТНОМА [*а*+*ф-т*] 1 Бирор ишга ёки бирор йўл, маслак ва ш.к.га даъват этувчи, ундовчи хат, варақа, ҳужжат.

2 Ёзма таклиф, таклифнома. *Тошкентлик Мирсоат заргар олтмиш-етмиш маҳалланинг ҳар биридан йигирма-ўттиз кишини сайлаб ёздириб, даъватномалар тарқатибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАЪВО [*а*] 1 *юр.* Ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида суд орқали ёки бошқа йўллар билан қўйилган талаб, арз. *Пул даъвоси. Мерос даъвоси. Чегара даъвоси.* ▪ *Бир одам Афандига илтимос қилди:— Фалончида менинг бугдой даъвом бор, қозига бориб гувоҳлик берингиз!* «Латифалар». *Ҳозир кўп шаҳарларда, кент, қишлоқларда камбағал халқ ўз ҳақини даъво қилиш учун шайланмоқда.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Хун даъвоси** *тар.* ўлдирилган кимсасининг қонига қон олиш ёки қонун йўли билан жазо талаб этиш.

2 Бировни айблаш, туҳмат. *У «мени урди» деб, даъво қилялти.* ▪ *У Араббойга даъво қилмоқда эди: — Мана энди сенинг гапингга кириб нима бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзида йўқ ҳақ-ҳуқуқ ёки хислат-фазилатларнинг эътироф этилиши йўлидаги талаб, уриниш, иддао. *Биринчилик даъвоси.* ▪ *Нусратбек бўлса, кўчага чиққанда, беклик даъвосини қилиб, уйига кирганда — Хушрўйбекка мутеъ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бегим, азроиллик даъво қилибсан, Ҳайбат билан жон олмоқчи бўлибсан.* «Мурод-хон». *Узум узсам, узумзордан бир шингил. Асалман дер, ширинликда даъвоси.* С. Абдулла.

4 Назарий мулоҳаза, фикр. *Реформист назариячиларнинг, ҳозирги замон капитализми бекризис ривожланиш босқичига кирди, деган даъволари нақадар асоссиз эканлиги.. ҳозирги кунда айниқса яққол кўриниб қолди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 30.

5 *эск. айн.* **теорема.**

ДАЪВОГАР [*а*+*ф-т*] 1 *юр.* Ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида расмий ёки ғайрирасмий арз қилган, талаб қўйган шахс. *Тангриқулхожи водокачкаларга даъвогар бўлипти: «Князь водокачкаларни менга сотиб кетди», деб ҳужжат кўрсатипти.* А. Каҳҳор, Қўшчинор.

2 Ўзида йўқ ҳақ-ҳуқуқ ёки хислат-фазилатларнинг эътироф этилиши йўлида уринувчи. *Биринчиликка даъвогарлар.*

ДАЪВОГАРЛИҚ даъвогар *с. мавҳ. от.*

ДАЪВОЛАШМОҚ Ўзаро ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, бир-биридан ҳақ талаб этиб, жанжаллашиб юрмоқ.

ДАЮС [*а*] Қўшмачи, далла. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди.. Мен даюс эмасман! Бунақа қўшмачилик сизлардан келади.* А. Каҳҳор, Қўшчинор. | Қаттиқ сўкиш ибораси. *Ўҳ, даюс!.. Бу пичоқ неча гуноҳсизнинг ёстиғини қуритган экан!* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАҚЁНУС [*а* < *лат*]: **дақёнусдан қолган** 1) қадимдан, алмисоқдан қолган, жуда эски, қадимий. *Мен болаларни Қудратилла қори сингари янги усулда ўқитишни билмаганим учун дақёнусдан қолган усул билан ўқитар эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) жуда ҳам эскириб кетган. *Гулнор дақёнусдан қолган кафшини кийиб, чирик паранжига ўралиб, Йўлчи билан жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАҚИҚА [*а*] 1 Соатнинг олтмишдан бир бўлаги; минут. *Турдиев бу воқеанинг бир неча дақиқада ўтганини кўриб, шошиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Жуда оз вақт, он, пайт. *Кумушнинг бу дақиқадаги ҳолини қалам билан чизиб кўрсатиш, албатта, мумкин эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гоҳ-гоҳда нафас ростлаш дақиқаларида ерга урилган кетмон товушлари эшитилади.* И. Раҳим, Ихлос.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДАҚИҚАЛИ 1 Дақиқадан иборат, дақиқа ўлчовидаги. *Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашди, илгариги кучанишлардан қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Жуда қисқа, бир онли. *Бир дақиқали иш.*

ДАҚЯНУС *с. т.* Дақёнус.

ДАҚҚИ Ишлатилавериб ҳорган, ҳолдан тойган, шарти кетиб, парти қолган. *Даққи от.* | Кўп иш кўриб ёки дакки еяберіб чарчаган, лоқайд бўлиб қолган (одам ҳақида).

ДАҚҚИЮНУС *с. т.* Дақёнус. *Яна тағин шу даққиюнусдан қолган йўлда ғафлат босиб юраверамизми, ёки.. билакни шимариб колхоз тузамизми?* П. Турсин, Ўқитувчи.

ДАҒАЛ 1 Ташқи кўриниши, тузилиши беўхшов; қўпол, хунук. *Дағал бармоқлар.* ▪ *Унинг дағал, мардона қўли, Аста силар ипак сочини.* Уйғун. | Қаттиқ; майин, силлиқ эмас. *Дағал соч. Дағал жун.* ▪ *Мулла Икром баланд бўйли, дағал соқол.. бир киши эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Кечирасиз, колхоз ҳеч нарса йўқотмайди,— деди Шербек..,— фақат дағал япоғи ўрнига майин жун олади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Қўпол ишланган, жўн. *Дағал мовут. Дағал қоғоз.* ▪ *Дағал сахтиёндан этик кийган оёқларини кериб,.. пичан юкларини аравага ортарди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Ҳазм қилиниши оғир, бадҳазм. *Дағал овқат.* ▪ *Маккажўхори ва дағал хашак ўрадиган агрегатларнинг ҳаммасини тўла ишга солиш керак.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 7 август. *Мол гўштида эса бирлашма тўқима кўп ва дағал бўлгани учун қаттиқ ва ҳазм бўлиши қийин.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, қаттиқ ботадиган; совуқ, қўпол. *Дағал гап. Дағал одам.* ▪ *Туғилиб эркаликдағина ўсган, ҳаётнинг дағал муомаласидан бегона.. Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҒАЛЛАШМОҚ Тобора дағал, қўпол бўлиб бормоқ. *Гапи дағаллашиб қолибди.*

ДАҒАЛЛАШТИРМОҚ **дағаллашмоқ** *фл. орт. н.*

ДАҒАЛЛИК 1 **дағал** *с. белги оти. Қўлнинг дағаллиги.*

2 Дағал муомала, қўпол гап. *Ишонмасангиз кириб ахтаринг деди, дағаллик билан қора Аҳмад.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кўпол муомалали одамларга хос хатти-ҳаракат. *Жуман ўзининг дағаллик қилиб қўйганини пайқади-ю, лекин энди кеч эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ойсулувнинг дағаллиги Сувонжонга қаттиқ тегди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАҒ-ДАҒ: дағ-дағ титрамоқ (*ёки* **қалтирамоқ**) иягн иягига тегмай қалт-қалт титрамоқ (безгакдан, совуқдан ёки қаттиқ қўрқувдан). [*Касал*] *сигир ўзини ерга кўтариб урди, кўзлари олайиб кетган, оғзидан кўпик чиқариб дағ-дағ титраб, оёқларини силкитар эди.* F. Гулом, Шум бола. *Аҳмад Ҳусайн ғазабидан ранги қув ўчиб, дағ-дағ титрарди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАҒДАҒА [*а*] 1 Ваҳима ёки шовқин солиб қилинган дўқ, пўписа, қўрқитиш. *Дағдағалар.. бақириқлар, дўқлар, атом бомбаси, Қўрқитолмас бизни, ишонч порлар кўзларда.* Уйғун. *Отни-ойимнинг аччиғи келди.. ва дағдаға қилди. Ҳай бола, тилингни тий!* П. Турсун, Ўқитувчи. | Қўрқитиш учун кўтарилган жанжал, низо. *Биз бу дағдағаларни ўртадан кўтаришга ҳаракат қилурмиз.* Ойбек, Навоий.

2 *кам қўлл.* Ташвиш, безовталик, уриниш. *Шаҳарнинг шоирлари.. қофия дағдағаси билан оғрийдилар.* Ойбек, Навоий.

ДАҲА I [*ф-т*] *тар.* 1 Шаҳарнинг ёки волостнинг маъмурий территориал бўлими; район. *Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси билади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уста Баҳром Оқёр даҳасининг Бақақуруллоқ маҳалласида турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бухоро амирлигида: ўнта пиёда аскардан иборат бўлган ҳарбий бўлинма.

ДАҲА II [*ф-т*] *дин.* Рамазон ойида ўтказиладиган ўн кунлик ибодат ва у билан боғлиқ маросим. *Рамазон ойининг сўнгги ўн куни қолганда эшон домланинг муридларидан олтмиш-етмиш киши мадрасага йиғилиб, ҳужра-ҳужраларга бўлиниб, «даҳа» номидаги ибодатга ўтирар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАҲА III *махс.* Ипак қуртининг уйқуга кириш палласи, ёши. **Кичик даҳа** ипак қуртининг биринчи, иккинчи ва учинчи уйқуси. **Катта даҳа** ипак қуртининг тўртинчи ва бешинчи уйқуси. **Даҳага кирмоқ** уйқуга кирмоқ (ипак қурти ҳақида).

ДАҲАБОШИ *тар.* Бухоро хонлигида: даҳани (*қ.* **даҳа** I 2) бошқариш учун сайлаб қўйилган маъмур, амин.

ДАҲАН [*ф-т*] 1 *с. т. айн.* **оғиз** I 2, 3. *Лоладан пояндоз ҳар бир қадамда, Узлуксиз кулгилар доим даҳанда.* F. Гулом.

2 *кўчма* Сўзамоллик рамзи. [*Турдимат*] *лафзида турмайдиган йигит. Шу даҳани билан шунча йил раислик қилганига доғман.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Бирор нарсанинг очиқ томони, оғзи, лаби. *Холиқ ака айвон даҳанига келиб ўтириши билан Ўринжон ичкари уйдан чиқди.* Ойдин, Ўзи монанд.

ДАҲАНА [*ф-т*] 1 *қ. х.* Экинга сув қўйиш учун қилинган жой. *Сафарбаров беихтиёр, гўё пахтазорга ўт кетгандек, даҳанадан даҳанага, уватдан уватга югурди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

2 Сув ўтадиган қисқа ўзан. *Қўшчинордан бир ярим километр юқорида бири юз эллик, иккинчиси яқин юз қадам келадиган иккита даҳана бўлиб, тошқин суви шу ерлардан ўтар экан.* А. Қаххор, Мирзо.

3 *айн.* **даҳан** 3. *Айвон даҳанаси.* ▪ *Чойхона кўчанинг шундай даҳанасида, катта ҳовузнинг бўйида эди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

ДАҲАНАК [*ф-т*] *диал.* Қиннинг металл учлиги; пойнак.

ДАҲАНАКИ [*ф-т*]: **даҳанаки жанг** оғзаки дўқ, қаттиқ айтишиш, сўкишиш. *Шу куни кечаси яна уйимизда даҳанаки жанг бўлди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ДАҲБОШИ *тар.* 1 Ўнбоши, даҳа командири (*қ.* **даҳа** I 2). *Йўлнинг бўшалишини кутиб турган миршаб даҳбошиси зерикиб, жаллодларга қараб: «Бошланг!» деди.* Айний, Қуллар. *Бу янглиғ ҳукмимизни.. барча бекларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошларимизга билдириб қўюрмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **даҳабоши.**

ДАҲЛИЗ [*ф-т*] Уйнинг кираверишидаги биринчи хона. *Отабек кавушини даҳлизга ечди-да.. энтикиб нафас олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳужранинг даҳлизга қараган эшиги очиқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДАҲМАРДА [*ф-т*] *диал.* Қўй-мол боқувчи хизматкор. *Бу майдонда қўйни боққан даҳмарда, биёбонда бир номардни кўрдингми?* «Нигор ва Замон». *Бойсари кўчса, биз ҳам кўчамиз деб, ҳаммаси чўпонларига, йилқичиларига, туячиларига, ҳамма даҳмардаларига одам юборди.* «Алпомиш».

ДАҲО [*а*] 1 Фавқулодда зеҳн ва заковат, энг юқори ижодий истеъдод. *Партиянинг даҳосидан Илҳом олдик, куч олдик.* Уйғун.

2 Шундай фазилатга эга бўлган кимса; гений. [*Мансур:*] *Бу шеър даҳосига минг йил умр бер! Бу элнинг фахридур, шоир Алишер.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ДАҲР [*а*] *эск. кт.* 1 Замон, давр.

2 *кўчма* Олам, дунё, жаҳон. *Даҳр ишидин силккан этак, Икки қўлда икки суяк.* Миртемир.

ДАҲРИЙ [*а*] 1 Дунё ҳодисаларини табиат қонунларидан деб билувчи, охиратга инонмовчи киши; материалист. *Мен ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмасдан бу «даҳрий» мулла билан суҳбатдош бўлиб, ундан кўп нарса ўргандим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Худога инонмовчи; худосиз, атеист. *Кутмайди энди диндан. Ҳар ёш юрак бир даҳрий.* Ҳ. Олимжон.

ДАҲРИЙЛИК **даҳрий** *с. белги оти.*

ДАҲСАР [*ф-т*] Баъзи районларда ўттиз икки килограммга, баъзи районларда тўртдан бир ботмонга тенг оғирлик ўлчови. *Боғни боқсанг, боғ бўлади, ботмон даҳсар ёғ бўлади.* Мақол. *Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор.* Мақол.

ДАҲШАТ [*а*] 1 Ортиқ даражадаги қўрқинч, хавф, ваҳима. *Тун даҳшати.. Уруш даҳшати.* ▪ *Юсуфбек ҳожи.. сўзлар экан юраги машъум бир эҳти-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

молнинг даҳшатидан титрар, тили ҳам осонлик билан ҳаракатланмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мингбоши қалтиради, уни ҳокимнинг даҳшати зил кетказиб юборган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қўрқинчли, ваҳимали ёки аянчли, азоб-изтиробга солувчи мудҳиш аҳвол, воқеа-ҳодиса, манзара. *Биз яна эллик-олтмиш одим юриб.. борсак, қўрғон ташқарисида кўрган даҳшатларимизни ўзининг кўланкасида қолдиратурғон яна «даҳшатлар тепаси» га кўзимиз тушадир-да, қўрқувимиздан соатлаб ҳушимизни йўқотиб қўйишга мажбур бўламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гуломжоннинг гурзиси олов тош устига даҳшат билан урилганда бутун тоғ титрар, унгур ичи гумбурлаб кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Шундай мудҳиш аҳволдан таъсирланиб, ортиқ даражада қўрққан, ваҳимага ёки азоб-изтиробга тушган кишининг руҳий ҳолати. *Даҳшат солмоқ. Даҳшатга келмоқ (тушмоқ).* ▪ *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Нусратилла бу жойларга кўз тикиб, алланималарни даҳшат билан ўйлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳаммалари.. Мелиполвонни қуршаб олдилар. Шилиниб, тимдаланиб, қон доғлари билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда барчани даҳшат босди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек масалага тушунгандек бўлди ва даҳшат ичида Али билан йўлга тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизингизга эр отидан сўзламанг-да, япроқ каби титрайдиган юрагига даҳшат ҳам солманг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табиб Отабекнинг ҳозирги ҳолатидан даҳшатга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу гапларни эшитиб даҳшатга тушган Ёдгор, бошқа сўроқлар беришга журъат этмади.* Айний, Дохунда.

ДАҲШАТЛАНМОҚ Даҳшатга келмоқ, ортиқ даражада қўрқмоқ, ваҳимага тушмоқ. *Отабек даҳшатланиб, ёнидаги Алига қаради, Али эса ётган жонсиз гавдаларга қараб, лабини тишлаб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛАНТИРМОҚ даҳшатланмоқ *фл. орт. н.*

ДАҲШАТЛИ 1 Даҳшатга солувчи, даҳшатга келтирувчи; қўрқинчли, мудҳиш. *Даҳшатли зилзила. Даҳшатли фожиа.* ▪ *Бу — улуғ халқ исёни,.. Никодай салтанатига қарши мустамлака қамбағалларининг, капитал қулларининг қўзғолони, даҳшатли зарбаси эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ваҳимали, кишини ваҳимага ёки азоб-изтиробга солувчи, ҳанг-манг қилувчи. *Даҳшатли хабар. Даҳшатли шовқин.* ▪ *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳукм сурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Ўтир! — деди Мамасаид, даҳшатли товуш билан.* А. Қодирий, Обид кетмон. || *Қош қорайиши билан ҳувиллаб қолади*ган *Марғилон аллақандай хунук нарсани кутаётгандек яна ҳам даҳшатлироқ кўринарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Қаттиқ азоб берадиган, чидаб бўлмайдиган. [*Йўлчи*] *бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДАҲЯК I [*ф-т*] *тар.* Қўқон ва Бухоро хонликларида: деҳқонлардан ҳосилнинг ўндан бир қисми миқдорида солиқ тариқасида олинган ҳақ. *У* [*бувим*] *айтарди: — Вақф даҳягини уйлари куйгур, амлокдор билан ижарадор икки баравар қилиб олдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ДАҲЯК II [*ф-т*] *тар.* Ўрта Осиёда: ер ислоҳотига қадар ер, улов, уруғлик, овқат ва бошқа ҳамма харажатларни хўжайинлардан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгасига, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарти билан ер экиш тартиби. *Ҳув оқ ерни қирқ йил эқдим даҳякка. Анови ерга қуриб олдим чайламни.* Ғ. Ғулом.

ДАҲЯКЧИ I *тар.* Даҳяк йиғувчи амалдор (*қ.* **даҳяк** 1). *Даҳякчининг ҳаракатидан ботирланган мулла Наврўз.. қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди.* Айний, Қуллар.

ДАҲЯКЧИ II *тар.* Ўндан бирга ер экувчи деҳқон (*қ.* **даҳяк** II).

ДВИГАТЕЛЬ [*р*] Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирувчи ва бошқа машинани ҳаракатга соладиган машина. *Ички ёниш двигатели. Поршенли двигатель. Реактив двигателлар.*

ДВИЖОК [*р*] Ички ёнишли двигателдан ёки бошқа бирор манбадан энергия олиб ишловчи кўчма электр станция. *Олимжон қўлини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийпонида чақнаб турган чироқларни кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ДВОРЯН [*р* дворянин] Дворянлар табақасига мансуб киши; оқсуяк, зодагон.

ДВОРЯНЛАР Россияда феодализм ва капитализм даврларида помешчик ва мулкдорлардан, уларнинг авлодларидан ҳамда подшоҳга хизмат кўрсатиб мартаба орттирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа; оқсуяклар, зодагонлар.

ДЕ «Д» ҳарфининг номи.

-де *юкл., с. т. айн.* **-да**. *Кампир ўзича: «Барака топкур жуда бардошли бола-де, ўзини қувноқликка соляпти», деб ўйлади.* Ойдин, Фонарь тагида.

ДЕБ 1 демоқ *фл. рвшдш. Ўнг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида.. «Маърифатхон жаннат макон» деб ёзилган.* А. Қаххор, Хотинлар. *Гулнор эшитилар-эшитилмас,.. бир нима деб жавоб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қўшма гап таркибида келиб, боғловчи вазифасида қўлланади. *Абдушукурни дунёдан хабардор, ўқимишли одам деб билгани учун у маъноли бир кенгаш берар.. деб ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу дор бек Равшан деб қурилган чиқар.* «Равшан». *Латофатхон бу хатга ҳам жавоб қайтармаганидан кейин, Мирзаев «унақа гаплар мижозига тўғри келмади шекилли» деб, қаттиқ хижолат тортди.* А. Қаххор, Кўк конверт.

ДЕБЕТ [*р* < *лат*] *бухг.* Қирим-чиқим дафтарининг кирим, ундирилган қарз, даромад ёзиб бориладиган чап томони; *акси* **кредит**.

ДЕБИТОР [*р* < *лат*] *бухг.* Бирор идора, ташкилот ва ш.к.дан қарздор бўлган киши ёки бошқа ташкилот; *акси* **кредитор**. *Дебиторлардан қарзни ундирмоқ. Дебитор бўлмоқ.* || *Дебитор қарз.* ▪ [*Фазилат:*] *Мирбадалнинг ҳам эллик минг сўмли дебитор қарзи бор. Уч ойдан бери отчётни чўзиб келади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ДЕБОН *поэт. айн.* **деб** 1. *Изза қилди дебон зинҳор койиманг, Мендайин гадонинг ёлғиз ўғлони.* «Рустам».

ДЕБОЧА 1 Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган бош саҳифалари.

2 Қириш,муқаддима. *Пахтакор яратган улуғ комбинат. Ҳар одам ҳаёти бунда бир китоб. Булар достонимга дебоча фақат.* Шукрулло. *Озод шаҳар, қишлоқлар уфқида балқиб қуёш, Ёзди эрк дебочасин, инқилоб шоҳномасин.* Ғ. Ғулом. | *кўчма* Бошлама; биринчи қадам. *Дўстлик сўзи учрашувларимизнинг дебочаси, адабий кечаларимизнинг эпиграфи, ҳафталигимизнинг лейтмотивидир.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 275.

3 Музика асарининг кириш қисми.

ДЕВ [*ф-т*] 1 *миф.* Эртак ва халқ достонларида шохли, думли, бениҳоят улкан одам қиёфасида тасаввур этиладиган хаёлий махлуқ. *Овчининг қармоғига бир кўза илиниб чиқди. .. Овчи кўзани очган эди, ичидан вишиллаб булут бўйи тутун кўтарилиб чиқди. Тутуннинг ичидан чинордай дев пайдо бўлди.* «Эртаклар». *Кампир ўзини ундай шум болалар қўлидан қутқариш учун «дев, пари ва жин» лар тўғрисидаги ҳикояларни айтишга киришар эди.* Айний, Эсдаликлар. *Ойноқ қараса, бир девона ўтирибди, дев сифат, аждардай, ҳеч нарсани кўзига илмаган эмас.* «Равшан». **Сулаймон ўлди — девлар қутулди** қаттиқ қўлли киши кетиб, ҳамма истаган ишини қила олишига, ўзбошимчаликка йўл очилган ҳолларда ишлатилади (мифга кўра, Сулаймон пайғамбар ўзбошимча девларни бандга солиб қўйган, Сулаймоннинг вафотидан сўнг улар эркин нафас олганлар).

2 *кўчма* Давангирдай, беўхшов одам ҳақида. [*Қизингизни*] *эрга бермай, девга бердингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Дев қадам** катта қадам, улкан қадам. *Ўзбек халқи қисқа тарихий давр ичида зулматдан ёруғликка, қолоқликдан тараққиётга дев қадам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ташлади. «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 122. **Дев қомат** 1) қомати баланд, норғил, барваста. *Зайниддин Султонмуроднинг тирсагини туртди: — Анави дев қомат, — деди у бирини кўрсатиб,— Ҳайдар паҳлавон.* Ойбек, Навоий; 2) улкан, азамат. *Бу дев қомат, қудратли механизмлар бўлажак нур булоғи — Тошкент ГРЭСи барпо этиладиган жойни кафтдек текисламоқда* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 264.

ДЕВАЛЬВА́ЦИЯ [*р* < *фр*] Муомаладаги қадри кетган пулларни бекор қилиб, мустаҳкам кредит билетлари билан айрибошлаш (очиқ девальвация) ёки расмий қоғоз пулларнинг баҳосини тушириш (яширин девальвация) йўли билан ўтказиладиган пул ислоҳоти.

ДЕВЗИРА [*ф-т*] Маҳаллий гуручнинг йирик, сув кўтарадиган нави. *Ота.. сопол товоқдаги девзира гуручнинг курмагини тера бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДЕВКОР [*ф-т*] Тезкор, чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам. *Ҳеч эринмай куч тўкибди Кўкан девкор. Ўйламабди шунча пиёз кимга даркор.* Ғ. Ғулом. *Шодибой чарчашни билмайдиган фавқулодда девкорлардан эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Девкор деҳқон** *тар.* улгуржи ер экувчи катта деҳқон. **Девкор уста** 1) тез ва улгуржи иш қилувчи уста; ҳунарманд. *У фабриканинг зарбдори, Девкор уста бошчиси, басма-басда ҳам.* Ғ. Ғулом; 2) *тар.* бир қанча уста, халфа ва шогирд ишлатувчи корхона эгаси.

◆ **Девкор ишлар** тез суръатлар билан қилинган улкан ишлар. *Бугунги девкор ишларимизни ҳеч қандай мезон билан ўлчаб бўлмайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 110. **Девкор одим** тез ва улкан қадам; тез суръатлар. *СССРхалқ хўжалигининг барча соҳаларида, шунингдек фан, маданият, меҳнат соҳасида девкор одимлар билан илгарилаб кетганини виставка экспонатлари жонли тарзда ҳикоя қилиб беради.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 162.

ДЕВКОРОНА [*ф-т*] *рвш* Девкорларга хос йўсинда, ниҳоятда тез. *Бинокорлик девкорона бир суръат.. билан бормоқда эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДЕВОЛ *с. т.* Девор.

ДЕВОЛЗАН *с. т.* Деворзан.

ДЕВОН I [*ф-т*] Шоирнинг радиф ва қофияларига риоя этган ҳолда алифбе сираси билан тартиб этилган тўлиқ шеърлар тўплами. *Навоий девони. Ходира девони.* ▪ *Мен мактабда Ҳофиз девонидан сабоқ ўқидим.* Айний, Эсдаликлар.

ДЕВОН II [*ф-т*] *тар.* 1 Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан Ўрта Осиё хонликларида олий давлат амалдорларининг мажлиси. **Девон қурмоқ** олий давлат амалдорлари мажлисини ўтказмоқ.

2 Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари. *У [Маждиддин] Абусаид Мирзо даврида девонда ишловчи майда вазирлардан эди.* Ойбек, Навоий.

3 Давлат бош идораси ёки вазирлик маҳкамаси ўрнашган бино. *Девоннинг даричаси ёнига келган тунқотор Султоналига «чиқ!» ишорасини қилиб, ўзи нарироққа кетди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Давлат бош идорасида баъзи мансабдорларнинг унвони. **Мирзойи девон** давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирза.

ДЕВОН III [*ф-т*] *с. т.* Диван. *Девонда ёнбошлаб ётган Аббосхон Саидийнинг ҳурматига қимирлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЕВОНА [*ф-т*] 1 Эси паст, телба, тентак, савдойи. *Девона эрмакчилар қўлидан қутулиб чиқди, аммо уларнинг ичидаги кўзини боғлаган бир киши нима учундир, девонанинг орқасидан эргашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одамларга аралашмай юрганига, баъзи бировлар буни [Худойқулни] «девона феъл» дейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Бошига бирор савдо тушган, эс-ҳушдан ажралган. *Ҳар дилнинг ўзини севдиги жононаси яхши. Жонона ўзин севдиги девонаси яхши.* Ҳамза. *Эй, дилрабо, ишқинг била девона бўлдим соғиниб. Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

3 *дин.* Худонинг васлига етишиш умидида эс-ҳушини йўқотган, зикру самога берилиб кетган сўфий. | Шу куйда дунё ишларидан воз кечган дарвешсифат одам. *Охирида Машраб девона ўз эшагидан тушиб, сағрисига бир шапалоқ уриб: — Бор, сен ҳам Хўжа Аҳрорники бўл! — деб ҳайдаб юборган.* Айний, Қуллар.

4 Гадо, тиланчи. *Девона ҳам хуржунини бир йўқотади.* Мақол. ▪ *Дўстлар, бечора, қашшоқ, камбағал девоналаман. Най чалиб, ҳар ерда ўқийман ғазал девоналаман.* Муқимий.

5 *с. т.* Ўзини яқин олиб ёки эркалатиб гапирганда ёки ҳазил тариқасида «жиннивой», «тентаквой» каби маъноларда ишлатилади. *Э, девона, ўзи нарсага муҳтож бўлса, сенга нарса олиб келармиди?* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ДЕВОНАВАШ [*ф-т*] *кт.* Девона сифат, девоналарга ўхшаган. *Чун шаҳрдин чиқдим Қудаш, Кўнгил бўлиб, маҳзуну ғаш. Мажнунсифат, девоначаш, Серчашмаю кам чанг экан.* Муқимий.

ДЕВОНАВОР [*ф-т*] *рвш* Девоналар каби, девоналардек, телбаларча. *Девонавор йиғламоқ.* ▪ *У [Саидхон] девонавор одимлайди, бирдан сесканади, негадир тўхтаб олади, бошини пастроқ эгади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ДЕВОНАЛИК 1 **девона** 1, 2, 3 *с. белги оти.* [*Мулла Обид Хатиб домуллага:*] *Колхоз қандай бўлишини мен ўзим яхши билмагандан кейин, кишига ўзим билмаган нарсалар тўғрисида маслаҳат беришим девоналик бўлади, тақсир,— деди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Гадойлик, тиланчилик.

ДЕВОНБЕГИ *тар.* Бухоро ва Хива хонликларида девоннинг ёки айрим вазирлик маҳкамаларининг бошлиқлари. | Хон саройида пул ва озиқ-овқат ҳисобини олиб борувчи амалдор. *Девонбеги билан Петров меҳмонхонага киргандa.. бутун меҳмонхонадагилар оёққа турдилар.* Айний, Қуллар.

ДЕВОНБЕК *айн.* **девонбеги.** *Хазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОНХОНА [*ф-т*] *тар.* 1 *айн.* **девон** II 3. *Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги каттадан кичик мирзо, муншийлар янги бошлиқларини муборакбод қилғали ўринларидан қўзғалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бухоро хонлигида: суд, суд маҳкамаси, қозихона.

ДЕВОР [*ф-т*] 1 Бинонинг, уйнинг томни кўтариб турувчи ёки хоналарга ажратувчи тик кўтарилган қисми. *Уй девори. Ҳужра девори.* ▪ *Шипти паст, деворлари юпқа, торгина дўконхона ҳар вақтдагидай ивирсиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Уйнинг*] *икки ён деворига ҳам қизил гиламчалар қоқилган эди.* Айний, Қуллар.

2 Бирор ерни, территорияни ўраб олган ёки қисмларга ажратиб турадиган ғов, тўсиқ. *Чий девор. Тахта девор.* ▪ [*Анзират холанинг*] *ҳовлиси одам бўйи келар-келмас гувалак девор билан ўралган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кўчанинг икки томони бузуқ-ёриқ паxса девор, фақат кўчанинг бошида кичкина бир эшик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор нарсанинг атрофини ўраб олган ёки бўлимларга ажратган қисми. *Ошқозон девори. Цилиндр девори.*

◆ **Девори қиёмат** ҳеч нарса эшитмайдиган, қулоғи том битган, гаранг, кар. **Хитой девори** қ. **хитой. Тўрт девор ичида яшамоқ** ташқи оламдан, жамоатчиликдан ажралган ҳолда ичкарида қулларча ҳаёт кечирмоқ (паранжи ичидаги, озодликка чиқмаган хотин-қизлар ҳақида).— *Бизнинг Қамишкапада кўпчилик аёллар ҳали ҳам.. тўрт девор ичида эрларга қул бўлиб келмоқдалар,— деди Гулсум.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Деворга гапиряпманми** гап уқмас ёки бировнинг гапини эътиборсизлик билан эшитиб англамаган кишиларга қаратиб айтилади.

ДЕВОР-ДАРМИЁН [*ф-т*] 1 Ҳовли-жойлари битта девор билан ажралган, ёнма-ён турувчи. *У менинг девор-дармиён қўшним.* ▪ *Роҳатбиби «Манави ер юткурлар» деганда девор-дармиён қўшниси Бадриддин маҳдум хонадонини назарда тутади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Амакимнинг ҳовлиси бизга девор-дармиён бўлгани сабабли, отам мени шу Темирвой устага дам босиш учун шо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

пирд қилиб бердилар. М. Муҳаммадхонов, Турмуш уринишлари.

2 Чегарадош, ёнма-ён. *Бухоро области Самарқанд области билан деворма-девор ерда қўшни.*

ДЕВОРЗАН [*ф-т*] Пахса девор урувчи уста.

ДЕВОРИЙ [*ф-т*] **1** Деворга ишланган, деворда кўрсатилган. *Деворий нақшлар.*

2 Деворга ўрнатиш ёки осиш учун мослаб ишланган. *Деворий соат.* ▪ *Қизил чойхонанинг деворий газетасида «Сўнгги саводсиз» сарлавҳаси билан бир мақола босилган.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ДЕВОРТАГИ Ёввойи гиёҳнинг бир тури.

ДЕВОР-ТОШ Девор ва девор вазифасидаги тўсиқлар; мустаҳкам девор. *Девор-тош ҳамин! Ошиб тушишнинг сира ўнқови йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВПЕЧАК [*ф-т*] Ўсимликларга, дарахтларга чирмашиб ўсадиган зарарли ёввойи ўт; чирмовиқ. *Девпечак орасидан «парт» этиб бедана кўтарилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДЕГАЗАТОР [*р*] **1** Дегазация аппарати.

2 Дегазация қилувчи киши.

3 Заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи модда.

ДЕГАЗАЦИЯ [*р*] Заҳарланган жой, кийим-кечак, қурол-аслаҳа ва ш.к.ни заҳарли моддадан тозалаш.

ДЕГАН 1 демоқ *фл. сфтдш.* «*Илм — ишна билан қудуқ қазиш*» *деган қадимдан қолган мақол бор.*

2 Номли, исмли; фамилияли. *Қишлоғимизда.. Умринисо деган бир хотин бор эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Турсумбетов деган қирғизни полкда ҳамма билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Номи билан юритиладиган, аталадиган. *Лена деган дарё. «Октябрь 50 йиллиги» деган колхоз. Совет ўқитувчиси деган улуғ ном.* ▪ *Мана, банка деган сўз чиқди. Қўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр; вексель деган сўз чиқди. Уни кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Қутлуғ қон. | ...деб аталадиган нарса, ҳодиса ёки шахс. *Аҳмад полвон дегани ким ўзи.* ▪ *Кетмон деганни бир қиёмда чопади-да!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қаршида қаердан бошланиб қаерда тугаганлиги маълум бўлмаган бир парда турар эди. Уста «пардайи асрор» дегани шу бўлса керак деб ўйлади.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Бола-чақага совға-салом деган нарсалар ҳам бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Кўчирма гапни автор гапи билан боғлаш учун хизмат қилади. *Қадимгилар «сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар» деган.* ▪ [*Қурбон ота*] «*бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан*» *деган ўйга борди.* А. Қаҳҳор, Тўй. **...деган гап** (*ёки сўз*) ... билан баравар, бошқа нарса эмас. *Орқага қайтиш — ўлим деган гап.* ▪ *Колхозга аъзо бўлиш — колхозга хўжайин бўлиш деган гап.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Бирор кимсага аталган, белгиланган. *Қампир ўзи келтирган сарполарни уйнинг юзига ёзди. Ичидан Сафаралига деган дўппи чиқди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

◆ **Айтгани айтган, дегани деган** *қ.* **айтмоқ.**

ДЕГЕНЕРАЦИЯ [*р* < *лат*] **1** Организмдаги биологик ва психик белгиларнинг ёмонлашуви; насли, зоти айниш.

2 *биол.* Ҳужайраларнинг ёки жонли организмларнинг бузилиш жараёни. *Томирни ушлаб кўрилганда унинг девори қаттиқ эканлигини сезиш мумкин: бу каби томир деворида дегенерация ҳодисаси бор.* И. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕГИЗМОҚ демоқ 1, 2 *фл. орт. н. Насриддин афанди подшоҳга: «Ихтиёрни сенга бердим!» дегизган.* «Латифалар».

ДЕГРЕЗ [*ф-т*] Қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи уста. *Бундагилар олов тан-у, касби дегрез.* С. Абдулла. *Дегрезларнинг кўмирини, чўянини ташийди, қолипини қуяди.* Ойдин, Бечора.

ДЕГРЕЗЛИК 1 дегрез *с. касб оти.*

2 Дегрезлар жойлашган маҳалла, жой. *Аҳолиси дегрезлик билан шуғулланадиган жой.*

ДЕГУНЧА *рвш* Айтилиши, дейилиши билан, айтилган, дейилган оннинг ўзида, ҳеч вақт ўтмай. *Ҳаш-паш дегунча никоҳ ҳам бўлиб ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЕГУСТАТОР [*р*] *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш.к.нинг таъми ва ҳидига қараб сифатини аниқловчи мутахассис; чашначи. *Қўшнимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи — дегустатор вазифасида ишлашини билдим.* «Муштум», 1962, № 3.

ДЕГУСТАЦИЯ [*р* < *фр*] *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш.к. таъми ва ҳидига қараб сифатини аниқлаш.

ДЕДИРМОҚ демоқ 1 *фл. орт. н.*

ДЕДУКТИВ [*р* дедуктивный] Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган; *акси* **индуктив.** *Дедуктив хулоса. Дедуктив метод.*

ДЕДУКЦИЯ [*р* < *лат*] *лог.* Умумий ҳолатдан хусусий ҳолатга ўтиб муҳокама юритиш; умумий ҳолатдан жузъий натижа чиқариш; *акси* **индукция.**

ДЕЖУР [*р* дежурный] **1** Бирор хизмат ёки жамоат топшириғини навбат билан бажарувчи киши; навбатчи. *Дежур врач. Дежур бўлмоқ. Дежур турмоқ.* || *Кичкинагина дежур ҳарбийларга хос жиддият билан рапорт берди.*

2 Дам олиш кунларида ёки тунда ҳам ишлайдиган муассаса. *Дежур аптека.*

ДЕЖУРЛИК Дежур туриш, навбатчилик. *Дежурлик қилмоқ.*

ДЕЗЕРТИР [*р* < *фр*] Ўзининг гражданлик вазифасини, давлат ёки жамоатчилик олдидаги бурчини бажаришдан қочган, дезертирлик қилган киши; қочоқ. *Тилингни тий, дезертир!* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕЗЕРТИРЛИК дезертир *с. мавҳ. от.*

ДЕЗИНСЕКТОР [*р*] Дезинсекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ [*р* < *фр* + *лат*] Зарарли ҳашаротларни махсус йўллар билан йўқотиш, қириш. *Ғалла омборини дезинсекция қилиш.*

ДЕЗИНФЕКТОР [*р*] Дезинфекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ [*р* < *фр* + *лат*] Юқумли касалликларни тарқатувчи микробларни махсус йўллар билан йўқ қилиш, битириш. *Дезинфекция қилмоқ.*

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАМОҚ Дезинфекция қилмоқ, зарарсизлантирмоқ.

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАНМОҚ дезинфекцияламоқ *фл. мажҳ. н. Қурт боқиладиган хоналарнинг ҳаммаси дезинфекцияланиб, сўкчаклар билан жиҳозланган.*

ДЕЙИЛМОҚ демоқ 1, 3, 5, 6 *фл. мажҳ. н. Белги англатувчи сўз сифат дейилади.*

ДЕЙИШМОҚ 1 демоқ *фл. бирг. н. Жаннат, жаннат дейишади-ю жаннат деганлари Қорабулоғимиздан яхшимикан?!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кам қўлл.* Бир-бири билан айтишмоқ, сану-манга бормоқ.

ДЕКАБРИСТЛАР [*р* декабристы] 1825 йилнинг декабрида крепостной ҳуқуқ ва самодержавиега қарши Россияда биринчи бўлиб қўзғолон кўтарган дворянлар группаси.

ДЕКАБРЬ [*р* < *лат*] Янги стильдаги календарь йилининг ўн иккинчи ойи. *Декабрь ойи. Декабрь пленуми.*

ДЕКАДА [*р* < *фр*] **1** Ўн кун, ўн кунлик давр. *Январь ойининг биринчи декадаси.*

2 Ўн кун давомида ўтказиладиган бирор тадбир. *Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси.*

ДЕКАДЕНТ [*р* < *лат*] Декадентлик оқимига мансуб киши, декадентлик тарафдори. *Декадент шоир.*

ДЕКАДЕНТЛИК 19 аср охири ва 20 асрнинг бошларидаги адабиёт ва санъатда инқирозга юз тутган, тушкунликка учраган антиреалистик буржуа оқимининг умумий номи.

ДЕКАН [*р* < *лат*] Олий ўқув юртида факультет раҳбари, бошлиғи. *Тилшунослик факультетининг декани.*

ДЕКАНАТ [*р*] **1** Олий ўқув юртлари факультетининг декан бошчилигидаги маъмурий-илмий бошқармаси, идораси. *Деканат фармойиши. Деканат қарори.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Шундай маъмурият ўрнашган хоналар. *Бугунги лекция факультет деканатида бўлади.*

ДЕКЛАМА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Бадиий асарни чиройли, таъсирчан қилиб ёдаки ўқиш санъати ва шундай ўқишнинг ўзи. *У товушини гурилатиб, нотиқона ҳаракатлар билан декламация қилди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕКЛАРА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Бирор муҳим сиёсий масала юзасидан расмий суратда эълон қилинган баённома, ҳукумат ёки партия тантанали суратда эълон қилган асосий принциплар, қонун-қоидалар. *Россия халқларининг ҳуқуқи тўғрисида декларация.* ■ *Декларация ва манифестда чиқарилган хулосалар тажрибада синаб кўрилди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 175.

ДЕКОРАТИВ [*р* декоративный] Зийнат учун хизмат қиладиган, зийнат берадиган. *Декоратив ўсимликлар.*

ДЕКОРА́ТОР [*р*] Декорациялар ишловчи рассом.

ДЕКОРА́ЦИЯ [*р* < *фр*] Саҳнада тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ўрни ва шароитини акс эттирувчи расм, архитектура иншоотлари, безак ва ш. к. мажмуи. *Спектакль декорациялари.* ■ *—Саҳна декорациясини бутун труппамиз билан муҳокама қилдик,— деди Ҳалима.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДЕКРЕ́Т [*р* < *фр*] Олий ҳокимият органларининг, ҳукуматнинг қонун кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони. *В. И. Ленин 1920 йили «Тошкентда Туркистон Давлат университети таъсис этилсин» деган декретга имзо чеккан эди.*

♦ **Декрет отпускаси** ҳомиладорлик отпускаси.

ДЕКЧА [*ф-т*] 1 Қичкина қозон, қозонча. *Қудрат... янги ўчоқда осиғлиқ декча қопқоғини очиб кўрди: декча бўш эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Декчада пиширилган таом. *Хўжайиннинг қозонидан унда-мунда бир тотмасак.. йўқ, мойсиз бўлса ҳам ўз декчамиз яхши.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Декча қайнатмоқ** эплаб-сеплаб қозон қайнатмоқ, кун ўтказмоқ. *Давлатлари соясида декчамиз қайнаб турипти.* Айний, Дохунда.

ДЕЛЕГА́Т [*р* < *лат*] Бирор ташкилот, коллектив томонидан сайлаб юборилган вакил. *Съезд делегатлари. Делегат сайламоқ.*

ДЕЛЕГАТЛИ́К делегат *с. мавҳ. от.* *Делегатлик гувоҳномаси. Делегатликка сайланмоқ.*

ДЕЛЕГА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Бирор ташкилот ёки давлат томонидан белгиланган делегатлар, вакиллар. *Савдо делегацияси. Чет эл ишчилар делегацияси. Хотин-қизларнинг жаҳон конгрессида ўзбек аёллари делегацияси.*

ДЕ́ЛО [*р*] Бирор масала ёки шахсга оид ҳужжатлар тўплами, иш. *Каримов ўзининг оперативлигини кўрсатмоқчи бўлди-да, протоколни дарҳол Маҳкамнинг делосига тикиб, партбюрога олиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Шундай ҳужжатларни сақлаш учун ясалган махсус папка. *Шербекнинг делосида Назаров билан қизи тўғрисида ҳам гап бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Дело очмоқ** 1) бирор масала ёки соҳага оид ҳужжатларни тўплаб сақлаш учун алоҳида папка тутмоқ; 2) суд ва тергов органларида бирор судли иш юзасидан ҳужжатлар йиға бошламоқ.

ДЕ́ЛЬТА I [*р* < *грек*] Грек алфавитининг тўртинчи ҳарфининг номи.

ДЕ́ЛЬТА II [*р* < *грек*] *геогр.* Дарёнинг тармоқланиб кўлга ёки денгизга қуйиладиган жойи. *Волга дельтаси.*

ДЕЛЬФИ́Н [*р* < *грек*] Қитсимонлар туркумидан бир тури; денгиз ва океанларда яшайдиган сутэмизувчи ҳайвон.

ДЕМАГО́Г [*р*] Демагогия билан шуғулланувчи, демагоглик қилувчи одам.

ДЕМАГОГИ́К [*р* демагогический] Демагогияга асосланган, демагогия билан суғорилган. *Демагогик ваъда.*

ДЕМАГО́ГИЯ [*р* < *грек*] Қуруқ ваъдалар, ёлғон-яшиқ гаплар билан алдаб маълум бир ғаразли мақсадга интилиш, оммани алдаш.

ДЕМАГОГЛИ́К 1 **демагог** *с. белги оти.*

2 Демагогларга хос хатти-ҳаракат, иш, гап. *Демагоглик қилманг! Мен коллективимизнинг ўзига хос хусусиятини айтяпман сизга.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕМА́К 1 Демоқ, айтмоқ. *Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. ■ *Сеники [Ултонники] маъқул демакка бизнинг тилимиз келмас, бу сўзинг ноўрин десак, ўлдирмай қўймас.* «Ёдгор».

2 *кирш с.* Яъни, бундан чиқдики, бинобарин. *Шодиев бақириб берди: «Демак, тушунтирмабсизлар! Демак, тушунтириш керак!..»* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Вақт ўз ишини қилди — ойдин ғарб уфқидан тортиб кириб кетди. Демак, тонг отди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кесим вазифасида* Билан баробар, тенг. *Йўлчи учун Мирзакаримбойдан силжиш — Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЕМАККИ *айн.* **демак** 2.

ДЕМАРКАЦИО́Н [*р* демаркационный]: **демаркацион линия** *ҳарб., сиёс.* 1) сулҳ вақтида урушувчи томонларнинг қўшинларини бир-биридан ажратиб турган муваққат чегара; 2) урушда енгилган мамлакат территориясини оккупация зоналарига бўлувчи чизиқ, доира.

ДЕМАРКА́ЦИЯ [*р* < *фр*] Қўшни давлатлар ўртасида тузилган шартномага, битимга асосан мамлакатлар орасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

ДЕМИЛИТАРИЗА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Бирор давлатга армия сақлашни, қурол-яроғ ишлаб чиқаришни, истеҳкомлар қуришни ман этиш; қуролсизлантириш. *Демилитаризация қилмоқ.*

ДЕМИСЕЗО́Н [*р* демисезонный]: **демисезон пальто** баҳорда ёки кузда кийиладиган енгил пальто. *Лола янги демисезон пальто, кумуш ранг қоракўл телпак кийиб, бўйнига гўзал шарф ўраб чиққанди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДЕМОБИЛИЗА́ЦИЯ [*р* < *фр*] 1 Уруш тамом бўлгандан ёки хизмат муддати ўталгандан кейин ҳарбий хизматдагиларни бўшатиш ёки запасга ўтказиш. *Командирлар составини демобилизация қилиш.*

2 Қуролли кучларни ва халқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳарбий ҳолатдан тинч ҳолатга кўчириш. *Қуролли кучларни демобилизация қилиш.*

ДЕМОКРА́Т [*р*] 1 Демократия тарафдори, демократия учун, халқнинг сиёсий озодлиги ва ҳуқуқи учун курашувчи; халқпарвар. *Муқимий, Фурқат ва Аваз Ўтарлар ўзбек халқининг демократ шоирлари эдилар. Рус революцион демократлари.*

2 Буржуа демократик партиясининг аъзоси.

ДЕМОКРАТИ́ЗМ [*р*] Демократияни эътироф этиш ва уни амалга ошириш. *Социалистик демократизм.* ■ *У [онгли ишчи] социализм сари демократизм орқали, сиёсий озодлик орқали борадиган йўлдан бошқа йўл йўқлигини билади.* В. И. Ленин, Майда буржуа социализми ва пролетар социализми.

ДЕМОКРАТИ́К [*р* демократический] 1 Демократия принципларига асосланган, демократияни амалга оширувчи. *Демократик ҳаракат. Демократик тузум.*

2 Демократия принципларини ҳимоя қилувчи. *Демократик ёзувчилар.*

ДЕМОКРА́ТИЯ [*р* < *грек*] 1 Ҳокимият халқнинг қўлида бўлган идора усули, сиёсий тузум. *Социалистик демократия.*

2 Барча коллектив аъзоларининг актив иштирокида раҳбарлик қилиш усули. *Партиянинг ички демократияси.*

ДЕМОКРАТЛАШМОҚ Демократия изига тушмоқ, демократия асосида қурилмоқ (давлат, жамият, союз ва ш.к. ҳақида).

ДЕМОКРАТЛАШТИРИЛМОҚ **демократлаштирмоқ** *фл. ўзл. н.*

ДЕМОКРАТЛАШТИРМОҚ **демократлашмоқ** *фл. орт. н. Сайлов системасини демократлаштирмоқ.*

ДЕМОҚ 1 Оғзаки ёки ёзма равишда бирор фикр билдирмоқ, айтмоқ; гапирмоқ. *Мен сенга нима деган эдим. Бу ҳақда китобларда нима дейилган? Ўғлингиз сизга салом деди.* ■ *Нури ўз ичида хўрсинди ва: — У яхши йигит-а. Санга ёқадими? — деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўрмонжон унинг бир нима демоқчи бўлганини пайқаб: — Ҳа, нима демоқчисан? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор овоз, товуш, ун чиқармоқ. *Мушук миёв деди.* ■ *Тепаликдаги бақатеракдан гур этиб кўтарилган бир тўп қарға «қа-қуғ» деганича ҳар томонга учиб кетди.* А. Қаҳҳор, Каравот. *Шунча тош текканда «вой» демаган бояги одам укаси*

www.ziyouz.com kutubxonasi

отган увада текканда «дод» деган экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Хотинга узатар экан илжайиб: — Ҳи-ҳи...,— деди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. **Гинг демоқ** қ. **ғинг. Лом-мим демай** қ. **лом-мим.**

2 Атамоқ, номламоқ. *Мени «кимсан — Аҳмад полвон» дейдилар. Қўнғиз ҳам ўз боласини оппоғим дер, кирпи ҳам ўз боласини юмшоғим дер.* Мақол. ■ *Қани, хўш, масалан, чойнакнинг қопқоғини русча нима дейди? Самоварнинг жўмрагини нима дейди?* А. Қаҳҳор, Айб кимда.

3 Ҳисобламоқ, санамоқ. *Сизни тажрибакор боғбон дейдилар.* ■ *Абдушукурни.. баъзилар «даҳрий» дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Фазлиддин:*] *Сакқиз юз сўмни сиз билан биз пул демаймиз. Чиндан ҳам пул эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 ...деб ўйламоқ, фараз, мулоҳаза, андиша қилмоқ. *Шундай ҳам деяйлик. Боринг, эртага самолёт учмайди деяйлик. Хайр, шундай ҳам денг.* ■ *Шовқин солманг, биров эшитса нима дейди!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Хўжайин ўртага тушса, у вақт иш силлиқ дўлиб чиқса керак, дейман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Нима дейсиз?** 1) қандай маслаҳат берасиз?, қандай фикр билдирасиз?, қандай деб ўйлайсиз? *Балки ғами, ҳасрати озаяр, нима дейсиз?* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) нима ҳам қилар эдингиз, қўлингиздан нима ҳам келар эди. *Шариат ўзи йўл топиб беради. Йўлни хотинингизнинг ўзи топиб келиб, сизни опқочиб кетса, нима дейсиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Истамоқ, хоҳламоқ. *Нима десанг, албатта муҳайё қиламан. Душман нима демайди, тушга нималар кирмайди.* Мақол. ■ *Колхозчилар нима деса, шу бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Уй ажратамиз дединг изу, мен йўқ дедимми?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Танламоқ, танлаб, сайлаб олмоқ. *Ё мени де, ё уни де.* ■ *Мен сенинг тенгинг эмасман, Омоним бор, сени демасман.* Ҳ. Олимжон. *Ўзингиз йўлинг очиқ, кета бер, мен ота-онамни дейман деган эдингизку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 *(шарт майли ф-да)* Бирор иш-ҳаракатни бажармоқ ёки бажаришга уринмоқ. *Гиламни кўтарай десам, жуда оғир экан. Кўпчилик пуф деса, бўрон кўтарилади.* Мақол. ■ *Илгарилари уриб енгар эдим, энди урай десам, қочиб томга чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Айб кимда. *Қанадан ҳам кўра сигир унинг аччиғини келтирди: канани терай деса, қўймайди —бошини силкийди, пишқиради.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

♦ **Бир (ҳеч) нима демай** индамай, қаршилик кўрсатмай, сўзсиз. *Каромат ундоқ, бўлиб кетди, индамадим; майли, бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар. **...деганда ...** бўлганда, бўлгач, ўтгач. *Соат ўн икки деганда етиб келасан.*... **дегандай** 1) ...дейилгандек, дейилгани каби. *Ўз уйим, ўлан тўшагим дегандай, сиз ҳам қайтиб келибсиз-да;* 2) деган каби, ишора қилиб. *У хўп дегандай, бош иргатди.* ... **дегунча ...** биланоқ; ҳамоно. *Келди дегунча, менга хабар бер.* ... **демай ёки ... демасдан** суриштирмай, ҳисоблашмай. *Боши-кўзи демай ураверди. Ёз демасдан, қиш демасдан ишламоқ.* ■ *Қистаб кетиб боради, Кеча демайди,— кундуз.* «Равшан». **Кўп деганда** кўпи билан, ортиғи билан, кўп бўлса. *Бу ишга кўп деганда ўн кун керак.* **Кўрдим демайди** 1) унча-мунчага тўймайди, қонмайди. *Бир-икки коса овқатни кўрдим демайди;* 2) назар-писанд қилмайди. *Унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу йигит ҳам толиқар.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Менга деса** мен учун барибир, нима бўлса, бўлар. *Майли, менга деса бу йил меҳнат кунимиз бир миридан тушсин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Нимага десангиз** *с. т.* сабаб шуки. *Ўша йиллари механизацияга қарши чиққан одамлар бўлса бўлгандир, нимага десангиз, механизациянинг нималигини билишмаган.* А. Қаҳҳор, Қартина. **Шундай денг** 1) баракалла, ана энди ўзингизга келдингиз; 2) ҳали гап шундайми! **Ҳаш-паш дегунча** қ. **ҳаш-паш.**

ДЕ́МПИНГ [*р* < *инг л*] *эк.* Чет эл бозорини эгаллаш ва ундан рақобатчиларни сиқиб чиқариш мақсадида молни ўз мамлакатидаги нархидан анча арзонга сотиш.

ДЕНАТУРА́Т [*р* < *лат*] Заҳарли ёки бадхўр модда аралаштириб, ичиб бўлмайдиган қилинган спирт.

ДЕНГИЗ 1 Океаннинг қуруқликка туташган ёки қуруқликка ёриб кирган, суви шўр бўладиган, бир бўлаги. *Ўрта денгиз. Болтиқ денгизи. Қизил денгиз. Орол денгизи. Денгиз ҳавоси. Денгиз флоти.* ■ *Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **2** Кенг майдонни эгаллаган сунъий сув ҳавзаси. *Тошкент денгизи.*

3 *кўчма* Бирор нарса билан қопланган кенг майдон. *Кўм-кўк пахта денгизида қизғин иш борар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Зангори** (*ёки* **само, кўк**) **денгиз** кенг осмон, само, фалак ҳақида. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кўм-кўк ой юзланиб, кулиб боқади.* Уйғун. *Баҳор қуёшининг нурлари кўк денгизига сиғмай тошади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Жуда катта уюм, тўда, оқим ҳақида. *Қон денгизи.* ■ *Улар Тошкент кўчаларини тўлдирган одамлар денгизида, қўлларида ҳилпираган қизил байроқ билан суздилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қимларнинг орқасида қамчи излари. Ҳали ҳам тўлқинланар қон денгизлари.* Ғайратий. | Оғуш, қучоқ. *У хаёл денгизига чўмиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Тоғлар ва қирлар қоронғилик денгизига тобора чўкмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хатни ёзган чоғингизда тамом бир ўт ичида, ғазаб денгизида сузганлигингиз гавдаланиб, кўз ўнгимдан ўтди[лар].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕНГИЗЧИ Денгиз флотида хизмат қилувчи киши. *Ҳарбий денгизчи.*

ДЕПАРТА́МЕНТ [*р* < *фр*] **1** Францияда: энг йирик маъмурий-территориал бўлинма.

2 Баъзи буржуа мамлакатларида ва чор Россиясида: юқори давлат органларининг, министрликларнинг айрим бўлими.

3 Америка Қўшма Штатларида ва Швейцарияда: министрлик. *Давлат департаменти.*

ДЕПЕ́ША [*р* < *фр*] Расмий (дипломатик ёки ҳарбий) шошилинч хабар, шошилинч маълумот. *Бисмарк уруш чиқаришни кўзлаб, ўз королининг француз элчиси билан суҳбат қилганлиги ҳақидаги депешани.. матбуотда эълон қилди.* «Янги тарих».

ДЕПО́ [*р* < *фр*] Паровоз ва вагонлар турадиган ва ремонт қилинадиган махсус бино. *Паровоз депоси.* ■ *Ҳатто унинг [Мавлоновнинг] қачон, қайси темир йўл депосидан кўтарилгани, ундан Москвада неча йил ўқиб келгани тўғрисида қамишкапаликлар ҳам сўзлайдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўт ўчириш депоси** ўт ўчириш машиналари турадиган бино.

ДЕПСИМОҚ 1 Ер тепмоқ, ер тепиб турмоқ (дўқ уриб, инжиқлик қилиб ёки бетоқатлик билан).

2 Босиб-янчиб ташламоқ, оёқ ости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, топтамоқ. *Қайсиям колхоз яйловга катта пода ҳайдаб ўтаётганида чанқоқ пода булоққа ёпирилиб уни депсиб ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 От ёки эшакни оёқ билан ниқтаб тезлатмоқ. *Сой тарафга от бошини қаратди. Узмаси милтиғин отиб шу замон, Сой ичига отин депсиб жўнатди.* «Очилдов».

4 Тепмоқ, урмоқ (қон томири ҳақида).

ДЕПСИНМОҚ 1 депсимоқ 1, 3, 4 *фл. ўзл. н.* [*Қорабайир*] *узун бўйинни гажак қилиб, депсинарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Болалари бўйнига осилиб, уни ерга чўктирдилар, «от» қилиб устига миндилар, «чўҳ, чўҳ!» деб депсиндилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Раис ўрнидан депсиниб турди-да, чопонининг бир этагини елкасига ташлаб, жаҳл билан юриб кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Чўчимоқ, сесканмоқ, чўчиб тушмоқ. *Юрак депсиниб тушар даҳшатли ҳар хабардан.* Ғ. Ғулом.

♦ **Бир жойда депсиниб турмоқ** олдинга жилмай бир даражада тура бермоқ. *Янги ер ўзлаштиришни давом эттиришимиз,.. лозим. Бир жойда депсиниб туриш — қолоқликка юз тутиш демакдир.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

ДЕПУТА́Т [*р* < *лат*] Маълум тартибда бирор коллектив томонидан давлат органига вакил қилиб сайланган киши. *Олий Совет депутати. Халқ де-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

путатлари Совети. Депутат сайламоқ.

ДЕПУТАТЛИК депутат *с. белги оти. Депутатлик ўрни. Депутатлик мандати. Депутатликка сайламоқ.*

ДЕРАЗА Бинонинг очилиб-ёпиладиган ойнали роми; ром. *Сатторқул аканг уйини.. оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди, печка олиб кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Чойхона рўпарасидаги ёлғиз иморат болохонасининг дераза сидан нур йилт этди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДЕРИВАЦИОН [*р* деривационный] Деривацияга оид. *Деривацион канал.*

ДЕРИВАЦИЯ [*р* < *лат*] Сувни дарёдан бошқа ёққа (қазилган ариққа, каналга) солиб юбориш. *Деривация ишлари. Деривация иншоотлари.*

ДЕСАНТ [*р* < *фр*] Душман территориясига кема ёки самолётдан туширилган қўшин. *Ҳаво десанти.* ▪ *Улар қураётган кўприкка немис десант ташлаганини ҳикоя қилиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДЕСАНТЧИ Десант қўшини жангчиси.

ДЕСАТ(ИНА) [*р* десятина] *с. т. эск. айн.* **десятина.** *Бутун олинадиган ерлар: Фарғона вилоятида қирқ десатинадан ортиқ .. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЕСЕРТ [*р*<*фр*] Овқатдан кейин еўиладиган ширин таом, конфет ва ш. к. ‖ *Десерт вино.*

ДЕСПОТИЗМ [*р*] 1 Ҳуқуқи чекланмаган мустабид подшоҳ бошлиқ идора усули.

2 Золимлик, зўравонлик, истибдод.

ДЕСЯТИНА [*р*] Метрик система қабул этилганга қадар Россияда қўлланилган 2400 кв. саржинга ёки 1,09 гектарга тенг ер ўлчови. [*19 асрда*] *70-йилларнинг охирида хусусий кишиларга қарашли 91,5 миллион десятина ердан 73 миллион десятинадан ошиқроғи дворян помешчиклар қўлида бўлган.* «ҚПСС тарихи».

ДЕСЯТНИК [*р*] Қурилишда бир группа ишчиларнинг бошлиғи, ишбоши.

ДЕТАЛЬ 1 Машина, механизм ва ш. к.нинг қисми, бўлаги. *Машина детали. Деталь ишлаш.*

2 Бирор иш, ҳодиса ва ш. к.нинг кичик узвий қисми, тафсилоти. *Ҳикоянинг автори ҳатто ҳаётдаги оддий деталларни ҳам тўғри кўрсата билмаган.* «Қ. Ўзбекистон», 1947, № 98.

ДЕТЕКТОР [*р*<*лат*] *радио* Радиоприёмникда қабул қилинган юқори частотали тўлқинларни қулоққа эшитиладиган паст частотали тўлқинларга айлантириб берувчи қурилма.

ДЕТЕКТОРЛАШ *физ.* Мураккаб тебранишлардан товуш частотасига эга бўлган тебранишларни ажратиб олиш процесси, ҳодисаси.

ДЕТЕКТОРЛИ Детектори бор, детектори бўлган. *Чойхонада дутор, чанг, детекторли радиоприёмник, шаҳмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДЕТЕРМИНИЗМ [*р*<*лат*] *филос.* Табиат ва жамиятдаги ҳамма ҳодисаларнинг, шу жумладан, кишиларнинг ирода ва хулқларининг умумий объектив қонунияти борлигини ва улар бир-бирига боғлиқ бўлиб, бир-бирини тақозо этишини эътироф этувчи назария.

ДЕТЕРМИНИСТ [*р*] Детерминизм тарафдори.

ДЕТОНАТОР [*р*] *махс.* 1 Ўзи портлаб, бошқа портловчи моддани ҳам портлатувчи модда.

2 Портлатувчи капсюль, пистон.

ДЕТОНАЦИЯ [*р*<*лат*] *махс.* Портловчи модданинг бирор ташқи сабаб билан жуда тез портлаши.

ДЕФИС [*р*<*лат*] Сатр охирига сиғмай қолган сўзнинг иккинчи йўлга кўчирилган бўғини ўрнига ёки жуфт ва такрорий сўзлар орасига қўйиладиган чизиқча (-).

ДЕФИЦИТ [*р*<*лат*] 1 *фин.* Даромаддан буромаднинг ошиб кетиши. *Бюджет дефицити.*

2 Етишмаслик, камоблик, камчиллик, озлик. *Товар дефицити. Ёқилғи дефицити.* ‖ *Дефицит мол.*

ДЕФОЛИАЦИЯ [*р*<*лат*] *қ. х.* Ғўзаларга дори сепиб, баргини тўкиш.

ДЕФОРМАЦИЯ [*р*<*лат*] Жисм шаклининг ёки ҳажмининг ўзгариши, бузилиши.

ДЕЦИМЕТР [*р*<*лат*+*грек*] Метрнинг ўндан бирига тенг узунлик ўлчов бирлиги.

ДЕЯЙЛИК *кам қўлл. айн.* **айтайлик.**

ДЕЯРЛИ *рвш* Айтарли, ... деса, ... деб айтса, ҳисобласа бўладиган. *У — ердан бичиб олгандек пак-пакана, бурни юзи билан деярли теп-текис.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Нури*] *деярли ҳар куни бошини ювар, пардоз қилар, ҳар куни янги кўйлак кияр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўқондан деярли ҳар куни хабар келиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ Қарийб; тахминан; яқин. *Совет аъзоларининг деярли ҳаммаси йиғилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДЕҲҚОН [*ф-т*] Асосий касби экин экишдан, деҳқончиликдан иборат бўлган киши. *Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулло бўлсанг, такрор қил.* Мақол. ▪ *Мен сизга экинларимни кўрсатай. Деҳқон кўзи билан қараб, мени яхшилаб танқид қилинг.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Колхозчи деҳқон** 1) *тар.* коллективлаштириш даврида ўз хусусий ери, от-улови ва қишлоқ хўжалик асбоблари билан бирга колхозга аъзо бўлиб кирган деҳқон; 2) колхоз аъзоси. **Якка деҳқон** *тар.* колхозга кирмай, ўз олдига деҳқончилик қилган деҳқон. **Ўрта** (*ёки* **ўрта ҳол**) **деҳқон** *тар.* ўз ерларини ўзи, оила аъзолари кучи билан экувчи деҳқон.

ДЕҲҚОНБОП Деҳқонлар учун қулай, муносиб. *Деҳқонбоп этик.*

ДЕҲҚОНЛИК деҳқон *с. касб оти.*

ДЕҲҚОНЧАСИГА *рвш* Деҳқонлар сингари, деҳқонлардек, деҳқонларга хос бир йўсинда. *Йўлчи .. пешанасида мўл-мўл оққан терни енг учи билан деҳқончасига артиб, ерга қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЕҲҚОНЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг ерга экин экиб озиқ-овқат ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси, зироатчилик. *Деҳқончиликдаги капитализмнинг асосий аломати ва белгиси—ёлланма меҳнатдир.* В. И. Ленин, Деҳқончиликда капитализмнинг ривожланиш қонунлари.

2 Деҳқон иши, касби, машғулоти. *Деҳқончилик қилмоқ.* ▪ *Ўзимнинг деҳқончиликдан топганим битта қорнимга баҳузур етади, ортиб ҳам қолади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ерга экилган экин; зироат экинлари. *Анови пастликда деҳқончилигимиз бор. Бемалол, ҳамма нарса ўзимиздан чиқади.* Ойдин, Келин ўғил туғибди.

ДЕҲҚОНЧУМЧУҚ Чумчуқнинг бир тури.

ДИАБЕТ [*р*<*грек*] *мед.* Қўп сийдирадиган бир қатор касалликларнинг умумий номи. **Шакарли диабет** сийдикда шакар моддаси айрилиши ва қонда шакар моддаси миқдорининг кўпайишидан иборат касаллик.

ДИАГНОЗ [*р*<*грек*] Беморни ҳар томонлама текшириб, унинг касаллигини аниқлаш. *Диагноз қўймоқ (белгиламоқ).*

ДИАГНОСТИКА [*р*<*грек*] Медицинанинг касаллик белгиларини, диагноз қўйиш усуллари ва принципларини ўрганадиган бўлими. | Диагноз белгилаш.

ДИАГОНАЛЬ [*р*<*лат*] 1 *геом.* Кўпбурчакнинг қўшни бўлмаган икки бурчагини ёки кўпбурчакнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизиқ.

2 Қия йўлли қилиб тўқилган газлама. ‖ *Диагональ шим.*

ДИАГРАММА [*р*<*грек*] Турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни тасвирловчи чизма, график тасвир. *Пахта ҳосилининг йилма-йил ўсиш диаграммаси.*

ДИАЛЕКТ [*р*<*грек*] Умумий адабий тилдан маълум хусусиятлари билан фарқ қилувчи маҳаллий шева.

ДИАЛЕКТАЛ [*р* диалектальный] Диалектга, шевага оид. *Диалектал сўз.*

ДИАЛЕКТИЗМ [*р*] Умумий адабий тилга диалектлардан кирган сўз.

ДИАЛЕКТИК [*р*] Диалектик фалсафа тарафдори.

ДИАЛЕКТИК [*р* диалектический] Диалектикага асосланган. *Диалектик фалсафа. Диалектик тафаккур. Диалектик материализм.*

ДИАЛЕКТИКА [*р*<*грек*] 1 Табиат, кишилик жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан; абадий ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи табиат ва жамият ҳодисаларини уларнинг ички зиддиятлари ва қарама-қаршиликларини очиш, бу зиддият ва қарама-қаршиликлар ўр-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тасидаги қарашни ойдинлаштириш асосида билишнинг умумий методи. *Материалистик диалектика.*

2 Бирор нарсанинг ҳаракат, ривожланиш, тараққиёт процесси. *Тарих диалектикаси.* ▪ *Энди билсам, диалектика фақат китобда эмас, модда бор жойнинг ҳаммасида бор экан.* П.Қодиров, Уч илдиз.

ДИАЛЕКТОЛОГ [*р*] Тилнинг лаҳжа ва шеваларини ўрганувчи мутахассис; шевашунос.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Тилнинг лаҳжа ва шеваларини ўрганувчи фан; шевашунослик.

ДИАЛОГ [*р*<*грек*] **1** Адабий асарда икки ёки бир неча персонаж ўртасидаги суҳбат. | Икки киши ўртасидаги суҳбат.

2 Икки ёки бир неча киши ўртасидаги суҳбат шаклида ёзилган адабий асар.

ДИАМАТ [*р*<диалектический материализм] Диалектик материализм (ўқув курси ҳақида).

ДИАМЕТР [*р*<*грек*] Айлана ёки шарнинг марказидан ўтиб, унинг икки нуқтасини бирлаштирувчи тўғри чизиқ. | Умуман юмалоқ нарсанинг ва тўғарак юзанинг кўндаланг кесувчиси.

ДИАПАЗОН [*р*<*грек*] **1** *муз.* Бирор чолғу асбоби ёки ашулачи овозининг энг паст ва энг юқори чегараси орасидаги товушлар мажмуи.

2 *кўчма* Қўлам, доира, кенглик. *Билим диапазони.*

ДИАПОЗИТИВ [*р*<*грек*+*лат*] Проекцион фонарь орқали кўрсатиш учун шиша ёки бошқа шаффоф пластинкага, плёнкага олинган фотосурат.

ДИАФРАГМА [*р*<*грек*] **1** *анат.* Кўкрак қафасини қорин бўшлиқидан ажратиб турувчи тўсиқ парда.

2 *опт.* Фотоаппарат ва бошқа оптика асбобларида шуълаларнинг ўтишини камайтирувчи ёки кўпайтирувчи мослама.

ДИВАН [*р*<*ф-т*] Ўтириш ва ётиш учун белгиланган суянчиқли юмшоқ мебель. *Шербек диванга ўтирди ва бошидан қулоқчинини олиб, аёлнинг диққатини тортиш учун бир-икки марта ўгталиб қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДИВЕРСАНТ [*р*] *айн.* **диверсиячи.**

ДИВЕРСИЯ [*р*<*лат*] Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини вайрон қилиш мақсадида чет эл давлатлари ёки душман синф агентураси томонидан қилинган қўпорувчилик. *Ватанимиз душманлари очиқдан-очиқ диверсиялар қилишгача бориб етмоқдалар.*

ДИВЕРСИЯЧИ Диверсия билан шуғулланувчи, қўпорувчи; диверсант.

ДИВЕРСИЯЧИЛИК Диверсия актлари; қўпорувчилик.

ДИВИЗИОН [*р*<*фр*<*лат*] **1** Артиллерияда, отлиқ аскар ва бронетанк қисмларида: ҳарбий бўлинма.

2 Ҳарбий флотда: бир типдаги бир неча кемадан иборат қўшилма.

ДИВИЗИЯ [*р*<*лат*] Бир неча полк ёки бир неча бригададан таркиб топган ҳарбий қўшилма. *Танк дивизияси.* ▪ *«Марказ», «Шимол», «Жануб» группаларининг армиялари бугун эрталаб саксон дивизия билан ҳужумга ўтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДИГАР [*ф-т*] *эск. кт.* Бошқа, ўзга; бошқача, ўзгача. *Юз очиб ҳар эрталаб бир ўзгача пардоз ила, Дам-бадам элга бағишлар завқи дигар пахтамиз.* Ҳабибий.

◆ **Намози дигар** *айн.* **намозгар** 2.

ДИД [*ф-т*] **1** Гўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти. *Дидига жавоб бермоқ. Дидига тўғри (мос) келмоқ. Халқимизнинг турмуши, маданияти кун сайин ўсмоқда. Шунинг учун ҳам унинг диди, санъатга бўлган талаби тобора юксалмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 218. *Партия .. барча меҳнаткашларни эстетик тарбиялаш ҳамда юксак бадиий диднинг ва маданий малаканинг шаклланиши тўғрисида тинмай ғамхўрлик қилади.* «КПСС Программаси». *Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дидига келган ишларни мақтаб, колхозчиларнинг кўнглини кўтаради.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Дидига ўтирмоқ** маъқул келмоқ.

2 Ақл-фаросат, фаҳм, идрок.

◆ **Дидини бермоқ** ўхшаб кетмоқ, ўхшаб кўринмоқ, ўхшамоқ. *Ўзи ёш бўлса ҳам олтмиш яшар чолнинг дидини беради.*

ДИДАКТИК [*р*] Дидактика мутахассиси, дидактика ўқитувчиси.

ДИДАКТИК [*р* дидактический] **1** Дидактикага оид, дидактика принципларига асосланган.

2 *кт.* Ибрат бўладиган, ўгит-насиҳат берадиган. *Дидактик асар.*

ДИДАКТИКА [*р*<*лат*] Педагогиканинг таълим ва унинг мазмуни, умумий метод ва шакллари ҳақидаги бўлими.

ДИДЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чамалаб, тахминлаб кўрмоқ. *Шу қопдаги гуручни дидлаб кўр-чи, қанча келар экан!*

ДИДЛИ **1** Диди бор, гўзалликни, нафосатни ҳис этадиган, ундан эстетик завқ ола биладиган. *Дидли одам. Юксак дидли санъаткор.* ▪ *Нозик дидли рассомларни ҳам ҳайратда қолдирадиган ойнадаги нақш [Элмуроднинг] хаёлини банд этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ақл-фаросатли, фаҳмли, идрокли. *Ҳамма ёқда дидли, меҳрибон хотиннинг қўли сезилиб турар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДИД-ФАРОСАТ Ақл-фаросат, фаҳм, идрок.

ДИЕТА [*р*<*грек*] Овқатланишда, айниқса касаллик ва ундан кейин белгиланган даврда маълум бир тартиб сақлаш, белгиланган овқатларнигина истеъмол этиш; парҳез. *Диета сақламоқ.*

ДИЕТИК [*р* диетический] Диетага, парҳезга оид. *Диетик овқатлар. Диетик ошхона.*

ДИЁНАТ [*а*] **1** Виждон, виждонлилик, инсоф. *Диёнати йўқ одам.* **Диёнатини ютмоқ** виждонини сотмоқ, виждонсизларча иш тутмоқ.

2 Диний қонун-қоидаларга қаттиқ риоя этиш; диндорлик, тақводорлик. *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, дин бор, диёнат бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энг мутаассиб, энг рашкли эркаклар ҳам буни дин ва диёнатга зарарли деб қарайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДИЁНАТЛИ **1** Диёнати бор, виждонли, инсофли. *Аслида [биз] ана шу саҳроларда шаҳарлар бино қилиб, чаманлар яратган, меҳнатсевар, диёнатли кишилармиз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қиладиган, тақводор.

ДИЁНАТСИЗ **1** Инсофи йўқ, инсофсиз, виждонсиз.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган; бетавфиқ. *Диёнатсиз одам.*

ДИЁР [*а*] **1** Мамлакат, ватан, юрт. *Социалистик диёр. Ҳур диёр.* ▪ *Советлар юрти бахтлиларнинг диёри, Яшнайди колхознинг кўп пахтакори.* Фозил шоир.

2 Диёр *(эркаклар исми).*

ДИЗЕЛЛИ Дизель ўрнатилган, дизель кучи билан юрадиган. *Дизелли трактор.*

ДИЗЕЛЬ [*р*<*нем*] Суюқ ёнилғининг оғир хиллари билан ишлайдиган ички ёнишли двигатель. *Нигора касалхонага етиб келганида колхоз дизели гуриллаб ишлай бошлаган, инеичка симлардан оқиб келган қувват касалхона чироғларини ёндирган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДИЗЕЛЬ-МОТОР [*р*] *айн.* **дизель** 1.

ДИЗЕНТЕРИЯ [*р*<*грек*] *мед.* Йўғон ичакнинг яллиғланиши ва қон аралаш ич кетишидан иборат оғир юқумли касаллик. *Дизентерияга қарши кураш. Дизентерия бактерияси.*

ДИЙДА [*ф-т*] *айн.* **кўз** 1.—*Дийдам ҳалибу қардошлик бўстонининг шарофатли ҳусну камолига тўйиб-тўйиб боқмаган эди,—деди автор.* Ш. Руломов, Ёрқин йўллар. **Нури дийда** 1) кўз нури; 2) *кўчма* севикли фарзанд. *Она нури дийдаси ва жигар пораси Нормат-ни жуда соғинганини .. ёзган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Дийдам устига** марҳамат, бош устига, хуш келибсиз. *Сизнинг билан бўлсин энди давроним Дийдамнинг устига, азиз меҳмоним.* «Ширин билан Шакар». **Дийдаси бўш** кўнгли бўш, раҳмдил; йиғлоқи. *Тўғри, биз хотинларнинг дийдамиз бўшроқ бўлади, баъзан йиғи юракни бўшатади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дийдаси қаттиқ** кўнгли қаттиқ, бераҳм; кўзига ёш келмайдиган. *Мен эркакларни дийдаси қаттиқ бўлади деб эшитар, ўзим ҳам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шунга ишонар эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Дийдаси қотиб қолган** кўраверіб кўникиб, қўрқмайдиган бўлиб қолган; йиғлайверіб кўз ёши қуриб қолган.— *Акамни отдилар, отам сургунда ўлди.. Ўшанда ўлимни кўраверіб, дийдам қотиб қолган эканми,— деди София.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДИЙДАГИРЁН [*ф-т*] Йиғили, йиғлаган, кўз ёши тўккан. *Дийдагирён бўлмоқ.* ▪ *Кўзнинг ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди. Дийдагирён бўлиб, бағрим эзилди.* «Ширин билан Шакар».

ДИЙДИЁ 1 Хотинлар ўртасида ўқиладиган «дийдиё» радифли шеър.

2 *кўчма с. т.* Дард-ҳасрат. — *Э, Салтанат отин, кўчада ҳам дийдиё ўқиб қолибсиз? — деди Башорат.* Б. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш.

ДИЙДИРАМОҚ Совуқ қотиб титрамоқ.

ДИЙДОР [*ф-т*] Қишининг юзи, афт, башара, рухсор. *Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор.* «Ширин билан Шакар». *Сенинг совуқ дийдорингни кўришга унча ҳам зор эмас эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Дийдор ғанимат!** бу ўткинчи дунёда тез-тез кўришиб, учрашиб турайлик, деган маънода ишлатиладиган ибора. **Бола баҳона, дийдор ғанимат** *қ.* **баҳона. Қиёмат дийдор бўлмоқ** юз кўришмайдиган бўлиб кетмоқ. *Нуралиман, қон йиғлайман зор-зор, Отам қолди ушбу ишдан бехабар. Шу сабабдан қилдим қиёмат дийдор.* «Зулфизар билан Авазхон». **Дийдор кўришмоқ** учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Дийдор кўришар кун яқин. Аммо ҳужум қилаётир дилимга фироқ.* Т. Тўла. **Дийдор кўришгунча** хайр, яна кўришгунча (хайрлашув ибораси). **Дийдор кўрсатмоқ** ўзини кўрсатмоқ, кўриниш бермоқ, кўринмоқ. *Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор ўзинг, Лутфу карам қилиб изҳор ўзинг.* Ҳабибий. **Дийдор очмоқ** юзини очиб кўрсатмоқ. *Тўйлар муборак, э севгили ёр! Келдим йироқдин, оч менга дийдор.* С. Абдулла. **Дийдори ўчсин** *қарғ.* афти қурсин, қуриб кетсин. **Дийдорига муяссар этмоқ** (*ёки қилмоқ*) дийдор кўрсатмоқ, юз кўрсатмоқ. *Охири ўз дийдорига муяссар қилган қутлуғ ва шарофатли кун келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дийдорига тўймоқ** соғинган ёки севган кишисини кўриб, васлига тўймоқ. *Ой бўлсаму тун бўйи уйғоқ. Дийдорингга тўймай ботсам.* С. Акбарий.

ДИҚ *тасв. с.* Жуда тез содир бўладиган бир онли ҳаракат ҳақида. *Бурга дик этиб сакради. Бола дик (этиб) ўрнидан турди.* ▪ *Бир эшикдан дик этиб чиққан жажжигина қизча: «Ассалом алайкум!» деб юборди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДИҚАНГ-ДИҚАНГ *айн.* **дик-дик.** [*Болалар*] *бир пасда диканг-диканг сакраб келиб, қўлларидаги тутам-тутам бойчечакни ўқитувчига тақдим қила бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИҚАНГЛАМОҚ Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дик-дик сакраб юрмоқ, ирғишламоқ. *Мурод Хўжараҳмоннинг диканглаб кетаётганини завқ билан кузатди-да, кейин ашуласини баланд қўйди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДИҚАНГЛАТМОҚ **диканглamoқ** *фл. орт. н.* Қўғирчоқни диканглатиб ўйнатмоқ.

ДИҚ-ДИҚ **дик** *с. такр.* Дик-дик сакрамоқ. Дик-дик юрмоқ. ▪ *Ёқут-ойим худди коптокдай дик-дик этиб, эрига яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДИҚДИҚҚА *диал.* Диккак. *Отга солди дикдикка, Қойил бўлинг эрликка. Сувсиз чўлда бедов от, Гоҳи чиққа, гоҳ пукка.* «Равшан».

ДИҚИЛЛАМОҚ 1 Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дикир-дикир сакраб юрмоқ. *Қуён дикиллаб югуриб кетди.*

2. Шошиб-пишиб, ўйноқилаб юрмоқ. *Анна Ивановнанинг майда қадам билан дикиллаб орқага қайтишидан унинг бу учрашувдан хурсанд эканлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДИҚИЛЛАТМОҚ **дикилламоқ** *фл. орт. н. Элликбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИҚИР *тасв. с.* Дик-дик ҳаракат ҳақида.

ДИҚИР-ДИҚИР **дикир** *с. такр. Дикир-дикир сакрамоқ.* ▪ *Эшаклар дикир-дикир йўрғалаб Косондан чиқди ва темир йўл бекатига қараб бурилган йўл бўйлаб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИҚИРЛАМОҚ Дикир-дикир ҳаракат қилмоқ, дикилламоқ. *Майна эшагини хихлади ва шу захотиёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИҚИРЛАТМОҚ **дикирламоқ** *фл. орт. н.*

ДИҚҚАЙМОҚ Тикка кўтарилиб турмоқ, тиккаймоқ. *Башоратнинг сақичдай қора сочи .. ўрганида диккайиб турар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қулоғи диккайди** 1) қулоғи тик кўтарилди, чимирилди. *Кўчадаги шарпани эшитган жийрон қашқанинг қулоқлари диккайди;* 2) диққати тортилди. *Шу вақт ичкаридан хотинларнинг фавқулодда қий-чув товушлари эшитилиб, иккисининг* [*Хожи ва Ҳасаналининг*] *ҳам қулоқлари диккайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИҚҚАЙТИРМОҚ **диккаймоқ** *фл. орт. н. Гулсум ҳар куни.. қора пальтосининг ёқасини диккайтирган Элмуроднинг мактабга кетаётганини кўриб қолар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *От ҳуркиб қулоқларини диккайтириб, орқага қочмоқчи бўлди.* Айний, Эсдаликлар.

ДИҚҚАК От устига ташланадиган бежакли, попукли ёпиқ.

ДИКТАНТ [*р<лат*] Машқ учун айтиб туриб ёздириладиган иш, ёд ёзув. *Диктант ўтказмоқ. Диктант олмоқ.*

ДИКТАТОР [*р<лат*] Чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган ҳоким, якка ҳукмдор, ҳокими мутлақ. | Бирор соҳада ўз ҳукмини юргизувчи шахс.

ДИКТАТОРЛИК **диктатор** *с. мавҳ. от.*

ДИКТАТУ́РА [*р<лат*] Ҳукмрон синфнинг кучига таянувчи чекланмаган ҳокимият.

ДИКТО́ВКА [*р*] Айтиб, ўқиб, ёд ёздириш. *Сиз диктовка қилинг, мен ёзиб олай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДИКТОР [*р<лат*] Радио ёки телевизор орқали эшиттириладиган текст, мақола, хабар ва ш. к.ни микрофон олдида ўқиб турувчи ходим. *Радиоузел диктори. Диктор бўлиб ишламоқ.* ▪ *Марказий кўчаларга ўрнатилган радио карнайларидан дикторнинг овози узоқ-узоқларга эшитилмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 81.

ДИКЦИЯ [*р<лат*] Сўз, бўғин ва товушларни талаффуз этиш хусусиятлари. *Унинг дикцияси яхши.* ▪ *Юмористик образ яратишда ижрочилар мимика, диалог, дикция, грим, костюм, бутафория каби театр элементларидан усталик билан фойдаланадилар.* М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ДИЛ [*ф-т*] 1 *айн.* **юрак** 1. *Дил уриши. Дил ўйноғи.*

2 *кўчма* Кишининг ички руҳий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; кўнгил, қалб. *Дилимиз шод. Бу гаплар дилимга сиғадими? Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.* Мақол. ▪ *Булбул сайрайди гулда, Ҳавас қайнайди дилда.* «Фольклор». **Дили оқ** кўнглида кири йўқ, софдил, оқ кўнгил. *Онанинг кўкраги битмас булоқдир. Дили оқ бўлгандан сути ҳам оқдир.* Ё. Мирза. **Дили сиёҳ** *қ.* **сиёҳ** I. **Дил яраси** кўнгилдаги алам-аччиқ, ғам-ҳасрат. [*Давронов*] *боланинг дил ярасини ситишни истамас, унинг кўз ёшини аяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дили қон** *қ.* **қон. Дили қора** кўнгли қора, нияти, мақсади бузуқ. **Дил қуввати** кишининг руҳини кўтарувчи, кишига мадад, дадиллик берувчи нарса. *Кетиб тандан мадорим гул юзим чун заъфарон ўлди. Дилимнинг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **(Сидқи) дилдан** жону дил билан, самимий. *Мен сизни чин дилдан севаман. Бизга ёзган хатида дилдан салом айтибди. Дилдан табрик этмоқ.* **Сидқи дил** 1) дил тўғрилиги, самимият, ростлик; 2) содиқ, садоқатли. **Дили бузилди** (*ёки вайрон бўлди*) *айн.* **кўнгли бузилди** *қ.* **кўнгил** 1. **Дил овламоқ** *айн.* **кўнгил овламоқ** *қ.* **кўнгил. Дили оғриди** *айн.* **кўнгли оғриди** *қ.* **кўнгил** 1. **Дили ғаш** *қ.* **ғаш.**

3 *кўчма* Кўнгилдаги нарса (тилак, мақсад, ният, ўй, фикр ва ш. к.). *Тилни билиш дилни билишга йўл очади. Одамнинг тили билан дили бир бўлсин. Кўзи кўрга жўр бўлсанг ҳам, дили кўрга жўр бўлма.* Мақол. *Дили қинғирнинг тили қинғир.* Мақол. ▪ *Қандай қилиб сиз билан менинг дилим бир бўлсин? Ҳеч қачон бўлолмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Синглинг қизнинг ди-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лини билиб чиқсин. Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ўзбекистонда*] *ўзбек, қозоқ, рус, тожик .. ҳаммасидан ҳам бор. Буларнинг дили бир.* Ойдин, Асл ёр. **Рамзи дил** кўнгил ишораси, кўнгилдаги муддао. *Ҳали ҳам кўнгли аро борми деб ишқим асари. Рамзи дил олмоқ учун билгани мастон келадур.* Ҳамза. **Шарҳи дил** қ. **шарҳ.** *Шарҳи дил этмоқ.* **Қулфи дил** қ. **қулф. Қулфи дили очилди** қ. **қулф. Дилга тугмоқ** кўнгилда, ичда, юракда сақламоқ, ичга солмоқ. *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Аммо ҳар нарсани ўйлаб дилингга тугма, хафақон бўлиб қоласан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма* Кишининг хотири, эс, ёд, хаёл; кўнгил. *Тўртни ёзамиз, икки дилда. Дилимга бир гап келди. У гапларни дилимдан чиқариб юборганман.* ■ [*Ғуломжон*] *қизнинг ўзини ҳам бир кўриб, суратини дилига чизиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Аҳли дил** 1) *дин.* тасаввуф кишиси, сўфий; 2) ҳасратқаш, кимсанинг ҳасратига шерик бўла олувчи киши.

ДИЛАБГОР [*ф-т*] Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб дили вайрон бўлган, дилпора. *Биров азиз — биров хор эмас, Эл бахтиёр — дилабгор эмас.* Ғ. Ғулом.

ДИЛАБГОРЛИК 1 **дилабгор** *с. мавҳ. от.*

2 Дилабгор кишининг кайфияти. *Дилабгорлик тортмоқ.*

ДИЛАФГОР [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **дилабгор.**

ДИЛАФРУЗ [*ф-т*] 1 *поэт.* Дилни ёритувчи, кўнгилни шод этувчи; дилбар.

2 Нокнинг бир тури.

3 Дилафруз (*хотин-қизлар исми*).

ДИЛБАНД [*ф-т*] 1 *сфт* Дилни ўзига тортувчи, мафтун этувчи. *Бу қўшиқлар умрга пайванд, Нақадар шод, ёқимли, дилбанд.* Х. Расул. *Тожикларнинг тоғлари аро, Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ.* Шайхзода.

2 *от* Севикли бола, азиз фарзанд. *Мушфиқ она кўз олдида Ўсиб борар дилбанди. Минг хил ният хаёлида, Ким бўларкин фарзанди!* Э. Раҳимов.

ДИЛБАР [*ф-т*] 1 *сфт* Дилни мафтун этадиган, ўзига тортадиган, ёқимли, гўзал; дилрабо. *Дилбар манзара. Дилбар боғлар.* ■ *Бирлашдик шу дилбар соҳилда ёлғиз, Дардлашдик, суқланиб боқар ой ёлғиз.* Ғайратий.

2 *от* Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Ғуломжоннинг юраги ўйнар, ўтган йили кўрган дилбарини яна бир кўрармиканман деб ўйлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гўзалларнинг сардори, қизлар сарвари. Нодира сен, сўзла кимнинг дилбари.* Қ. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Хастасин кўргали ул дилбари жонон келадир.* Ҳамза.

3 *сфт* Гўзаллиги, хушмуомалалиги ва назокати билан эс-хушни оладиган; жонон, жонона. *Дилбар йигит.* ■ *Бирбирларидан дилкашу дилбар қизлар.* Ҳабибий.

4 Дилбар (*хотин-қизлар исми*).

ДИЛБАРЛИК **дилбар** 1—3 *с. белги оти.*

ДИЛГИР [*ф-т*] Нохуш, хафа; ғамгин. *Бектемир Полвоннинг баъзан зарда билан пишқириб қўйишидан унинг шу тобда дилгир .. эканини пайқади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ота-онадан айрилиб, укаларимдан узоқ қолганим учун юрагим дилгир эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қулмуҳаммад Ниёзмурод навкарликка олинди деган хабарни эшитиб дилгир бўлди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ДИЛГИРЛИК 1 **дилгир** *с. белги оти.*

2 Дилгир кишининг кайфияти; ғамгинлик. [*Султонмурод*] *бугун ҳам эрталабдан бери дилгирликдан ўзини овутиш учун бир неча марта китобларга мурожаат этди.* Ойбек, Навоий. [*Олимжон*] *Анорхонга учрашиб, юрагидаги дилгирлигини ёзмаса, туни билан ухлаёлмайди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

ДИЛДИРАМОҚ Совуқдан қалтирамоқ, титрамоқ. *Ғариб, сокин бир қиш оқшоми ... Эгни юпун одамлар дилдираб, бошларини икки елка орасига сиқиб чопадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДИЛДИРАТМОҚ **дилдирамоқ** *фл. орт. н.*

ДИЛДИРАШМОҚ **дилдирамоқ** *фл. бирг. н. Оппоқ қор .. Қош қорайганда юпун кийинган одамлар қунушиб, дилдирашиб, қизил чойхонага томон кела бошлади.* А. Қаххор, Кўшчинор.

ДИЛДОР [*ф-т*] 1 *от* Гўзал ёр, ошиқ, маъшуқа, севгили. *Дилдорима дарди дилим изҳорини айлаб, Жоним аламин лутф ила жононима айтинг.* Ҳ. Ғулом. *Ғуломжон .. тўймаган кўзлари билан дилдорига тикилиб: «Хайр, яхши қолинг»,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *сфт* Дилни ўзига тортувчи, дилга хуш келадиган; ёқимли, меҳрибон. *Умр гулшанида, Жонон ҳаётда, Онанинг сўзлари Муборак, дилдор.* Х. Расул.

3 Дилдор (*хотин-қизлар исми*).

ДИЛДОРЛИК 1 **дилдор** 1, 2 *с. белги оти.*

2 Меҳрибонлик, дилнавозлик. [*Жувон:*] «*Бизникига хоҳлаган вақтингизда кираверинг, уялманг» — деб, дилдорлик қилди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўз чодирида нимадир ёзиб ўтирган чол дилдорлик билан* [*Арслонқулни*] *қаршилади.* Ойбек, Навоий.

ДИЛ-ЖИГАР: дил-жигаридан урмоқ *айн.* **жигаридан** (*ёки* **юрагидан**) **урмоқ** қ. **урмоқ.**

ДИЛИЖОН [*р* дилижанс <*фр*] Темир йўл ва автомобиль транспорти тараққий этмаган вақтларда почта, йўловчи ва уларнинг юкларини ташиш учун хизмат қилган тўрт ғилдиракли катта соябон арава.

ДИЛИ-ЖОН *айн.* **жон-дил.** *Сен менинг дили-жонимсан. Жўхори чорванинг дили-жони.* ■ [*Ҳожи она бойга:*] *Хонзода.. сени дили-жонидан яхши кўрар экан.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДИЛИҚАПТАР [*ф-т*] Узумнинг бир нави. *Куз кунлари. Ишкомларда ҳусайни, авак, диликаптар, кишмиш, шивирғонларнинг боши ерга тегай деб энгашган.* С. Абдулла, Бир шингил томоқни ёради.

ДИЛКАШ [*ф-т*] 1 Киши суҳбатлашса, завқ, лаззат оладиган, суҳбати ширин, хушсуҳбат. *Дилкаш қиз. Дилкаш йигит.* ■ *Бер қўлингни, дилкаш сафдошим, Бўлур ойга етқудай бошим!* Ҳ. Пўлат. *Орзигул жуссаси келишган, қорачагина, дилкаш жувон эди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар. || *Нафас олса жонбахшидан, дилкашидан айрилиб қоладигандек жим эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кўнгилни, баҳр-дилни очадиган, дил баҳра оладиган. *Дилкаш сабзазор. Дилкаш тоғ манзараси.* ■ *Шу дилкаш дамларда мен яйраб, Лаззатга ғарқ бўлиб кетаман.* Ҳ. Олимжон.

ДИЛКАШЛИК **дилкаш** *с. белги оти. Дилкашлик қилмоқ.* ■ [*Йигитнинг*] *дилкашлиги Шербекка ёқиб тушди. Ёнига ўтира қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Зайнаб колхозчилар билан эски қадрдонлардек дилкашлик қила бошлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДИЛКУШО [*ф-т*] *кт.* Баҳр-дилни очадиган, кўнгилни хушнуд қиладиган; оромбахш. *Бу водийда сиз айтган ажаддаҳо нафасидай гармселлар ўрнига дилкушо шабадалар эсади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДИЛНАВОЗ [*ф-т*] *кт.* 1 *сфт* Кўнгилни овловчи, хушнуд этувчи; дилрабо, ёқимли. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг* [*йўлчининг*] *бутун томирларидан ҳордиғини сугургандай бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Иқлими дилнавоз, бойликлари беқиёс.. бизнинг бу серқуёш ўлкамизда олтин куз барқ урмоқда.* Уйғун, Мирмуҳсин, Ҳирмонга барака.

2 *от* Гўзал ёр, маъшуқ, маъшуқа, маҳбуб, маҳбуба. *Менинг дилнавозим, нигорим келур.* Ҳабибий.

ДИЛНАВОЗЛИК **дилнавоз** 1 *с. белги оти.*

ДИЛОВАР [*ф-т*] 1 Юракли, қўрқмас, ботир. *Меҳнатда баҳодиру диловар. Зар ҳосил олурда кимёгар.* Ҳабибий. || *Эркак-аёл баравар: Еринг учун ғайрат қилгин, диловар.* Ислом шоир.

2 Диловар (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ДИЛОВАРЛИК 1 **диловар** 1 *с. белги оти.*

2 Диловар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қаҳрамонлик, ботирлик.

ДИЛОЗОР [*ф-т*] Кишининг дилига озор берувчи, кишини ранжитувчи, муомаласи совуқ. *Дилозор одам.* ■ *Раис ака, унақа дилозор бўлманг.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. || *Мени қақшатма. Ҳой дилозор, ғазабимни келтирма.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. | Дилни эзувчи, оғир, машаққатли. *Уларни ночор, дилозор қора кунлари*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мажбур қиларди! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛОЗОРЛИК 1 **дилозор** *с. белги оти.*

2 Кишининг дилига озор етказиш, ранжитиш. *Дилозорлик қилмоқ.* ▪ *Дилбар бу гапларнинг ноўрин ва дилозорлик эканини била туриб гапирар эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДИЛОРО [*ф-т*] 1 *кт.* Кўнгилни хуш, кишини мафтун этувчи; дилдор, дилрабо. *Дилоро бир манзара.* ▪ *Тожикларнинг тоғлари аро, Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Дарахтзори кўм-кўк, дилоро, Аталаркан у «Баланд қишлоқ».* Шайхзода.

2 Дилоро (*хотин-қизлар исми*).

ДИЛОРОМ [*ф-т*] 1 *сфт* Дилга ором берувчи; оромбахш, роҳатбахш. *Нав ниҳоллар, кўм-кўк япроқлар.. Яшнади-да, бўлди дилором.* Х. Расул.

2 *от* Дилбар, ширин сўз ва меҳрибон ёр; маҳбуба, маъшуқа. [*Мулларўзи:*] *Келмайсизми, эй дилором! Юрак беором бўлдику!* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Тўйиб шимирса ёрим, Ёзиладу хуморим, Чечак очар гулзорим, Кўрсам дилоромим.* Ё. Мирза.

3 Дилором (*хотин-қизлар исми*).

ДИЛПАЗИР [*ф-т*] *кт.* Кўнгилга ёқадиган, ёқимли; дилрабо. *Шайх қайда дилпазир бир мақомни ғоят гўзал чалибди.* Ойбек, Навоий.— *Меҳмонлар кўп мулойим, дилпазир кишилар экан,— деди Абдулла.* Й. Шамшаров, Биз тўқайбузарлармиз.

ДИЛПЮРА [*ф-т*] Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб дили вайрон бўлган; дилабгор. *Мана, иззат тўшагида пийрона чеҳрадан бахт нурларини тўкиб ўтириш ўрнига мусибат кўрпасида дилпора бўлиб ётибди!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛРАБО [*ф-т*] 1 *сфт* Дилни мафтун этадиган, ўзига тортадиган; ёқимли, гўзал. *Дилрабо куй Дилрабо манзара.* ▪ *Бойсун . мевазор ва токзорлар макони бўлган дилрабо жойдир.* З. Акрамов, Бойсун бойликлари.

2 *от* Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Э дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Кетдим бериб кўнгил у дилрабога вафо билан, Тўлдирди кетди кўнглимни ишқий наво билан.* М. Бобоев.

ДИЛРАБОЛИК **дилрабо** *с. белги оти.*

ДИЛРОЗ [*ф-т*] Юрак сири, кўнгилдаги ҳасрат ёки тилак, истак. *Дилроз айтмоқ.* ▪ *Ғуломжон тоғда бўзлаб, дилрозини сўзлаб ётган ойдин кечада бахтнинг шу қадар яқин эканлигини билибмиди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛСИЁҲ [*ф-т*] (*тўғриси* **дили сиёҳ**) *қ.* **сиёҳ.**

ДИЛСИЁҲЛИК Қаттиқ ранжиш ёки ранжитиш, хафагарчилик. *Бу эр-хотин ўртасидаги самимийликни, оралларида дилсиёҳлик туғдирадиган бирон қўполликка йўл бермасликларини кўрсатарди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ДИЛСЎЗ [*ф-т*] *кт.* Дилни куйдирадиган, ўткир, таъсирли. *Номаи дилсўз. Ошиқи дилсўз.* ▪ *Чиқарди жонидин бир оҳи дилсўз, Қиёмат бўлди гўёки ўшал рўз.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДИЛСЎЗЛИК 1 **дилсўз** *с. белги оти.*

2 Юракдан берилганлик, ачинганлик, жонкуярлик. *Қамбарали Мирҳомидхўжанинг сўзига жон-дили билан қулоқ солар экан.. Мирҳомидхўжага дилсўзлик важҳидан чуқур уф тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДИЛТАНГ [*ф-т*] 1 Юраги сиқилган, ғоят хафа. *Аваз отасидан дилтанг бўлиб, «мени йўлдан урди», деб, гина қилди.* «Балогардон».

2 Юраги тор, тажанг. *Дилтанг одам.*

ДИЛТАНГЛИК 1 **дилтанг** *с. белги оти.*

2 Юрак сиқилиш, хафагарчилик.

ДИЛТОРТАР 1 Дилга, бир-бирига яқин, кўнглига хуш келадиган; дилхоҳ. *Дилтортар дўст.* ▪ *Чол дилтортар кишиси олдида ечилди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

2 Кишига ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. *Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам .. уни оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан .. танийдиганлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛХАСТА Дилабгор, дилпора. *Бошинг чўзиб яна қарадинг, Бир кўлингда қизил гулдаста. Кетдинг — поезд чопиб борарди, Қараб қолдим гўё дилхаста.* Ҳ. Пўлат.

ДИЛХАСТАЛИК 1 **дилхаста** *с. белги оти.*

2 Дилхаста кишининг кайфияти.

ДИЛХИРОЖ [*ф-т*] Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи. *Бирдан уйни бошга кўтаргудек бўлиб, дилхирож куйи янгради.* С. Зуннунова, Узилган ип.

ДИЛХОНА [*ф-т*] *поэт.* Кишининг ички дунёси; кўнгил, дил. *Рангим бўлди-ку заъфарон Дилхонаси сенсиз вайрон.* «Нигор ва Замон».

ДИЛХОҲ [*ф-т*] 1 Кўнгил истаган, дил хоҳлаган, кўнгил суйган. *Ширвон элнинг барнолари, Сулувларнинг пошшолари, Йигитларнинг дилхоҳлари.. Туринглар, Чамбил кетамиз.* «Равшан».

2. *айн.* **дилтортар.**

ДИЛХУН [*ф-т*] Қаттиқ алам тортиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, хун бўлган. [*Онаси*] *уни юпатгули.. сўз тополмай дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Болаларда дафтару қалам, синфда тахта-ю бўр бўлса ҳам, ўқиш китобларининг йўқлиги Ғуломжонни ёмон дилхун қилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИЛХУНЛИК 1 **дилхун** *с. мавҳ. от.*

2 Дилхун кишининг кайфияти.

ДИЛХУШ [*ф-т*] 1 Кўнгли шод, хурсанд. *Дилхуш бўлмоқ. Дилхуш қилмоқ.*

2 Дилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган. *Дилхуш оҳанг.* ▪ *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган, хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат.* И. Раҳим, Ихлос.

ДИЛХУШЛИК 1 **дилхуш** *с. белги оти. Назирхон .. дилхушлик билан кулиб гапира бошлади..* Р. Файзий, Гўзал.

2 Кўнгил очиш, хурсандлик, хурсандчилик. *Турдиевнинг шу важоҳатини кўрган киши уни бир умр дилхушлик қилмаган .. дейди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДИЛШИКАСТ(А) [*ф-т*] Кўнгли синиқ, кўнгли вайрон; дилабгор. *Энг ноёб соатлар, Шўрли мужикнинг Аянч тақдиридан Дилшикаста, қон.* С. Зуннунова.

ДИЛШИКАСТ(А)ЛИК 1 **дилшикаст(а)** *с. белги оти.*

2 Дилшикаст кишининг кайфияти.

ДИЛШОД [*ф-т*] 1 Дили шод, хушнуд, хурсанд. *Ҳар ким ўз севгани бирла дилшод. Тутқун эмас, эркин, ҳамда озод.* Ҳабибий. *Обод уйимни у дилшод қилди.* Ғ. Ғулом.

2 Дилшод (*эркаклар исми*).

ДИЛШОДЛИК 1 **дилшод** 1 *с. мазҳ. от.*

2 Хурсандлик, хурсандчилик. *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДИМ I 1 Шамолсиз ва нафасни қайтарадиган даражада иссиқ. *Ёзнинг жазирама иссиқ кунлари, шамолдан асар йўқ, дим.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Ҳаво шу қадар иссиқ, дим эдики, эрталаб ўрилган пичан кечгача шақирлаб қуриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳавоси етишмайдиган ёки оғир, нафасни бўғадиган; бўғиқ. *Чодир ичи жим ва дим эди.* Жўрабоев, Мулла Б. м. *Ўтов дим бўлгани учун Юсуфжон анча вақтгача ухлай олмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 Ичи ҳаво билан тўлган, ичига ҳаво дамланган. *Ошнам, тошдек оғир, пуфланган мешдек димсан. Бир кун паққа ёрилиб, ўлигингга эга бўлмасалар, шу.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИМ II 1 *айн.* **жим.** [*Мулларўзи Мулладўстга:*] *Дим! Оғзингизни паришон қилмай сабр қилиб турсангиз, шу ҳафта ичида бўлади — қолади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Ё. оғизга мўм солгандай қолмадим дим.* Ғ. Ғулом, Кўкан.

2 Овоз чиқармай, гапирмай жим ўтириш ўйини. *Дим ўйнамоқ.*

ДИМ III *диал.* 1 Сира, асло. *Ичкари кир, ёта бергин жойингга, Дим уларга қарай кўрма, чироғим.* «Равшан».

2 *айн* **жуда.**— *Аваз оға, сизга дим жабр бўлди,— деди* [*Шерозий*]. Ж. Шарипов, Хоразм.

ДИМИҚМОҚ 1 Ҳаво бузуқлиги ёки етишмаслиги натижасида қийналиб нафас олмоқ, нафаси қайтмоқ; бўғилмоқ. *Куртхонани вақт-вақт шамоллатмаса, қуртлар димиқади.* ▪ *Ёғоч уйнинг шифтини, деворларини аланга ялаётган вақтда тутунда димиққан, ғудак*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қандай чирқиради экан? А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Нафас қайтарадиган даражада бузилмоқ, оғирлашмоқ (берк жойнинг ҳавоси ҳақида). *Папирос, консерва, яна аллақандай қўланса ҳидлар билан димиққан ҳаво шошиб келган Ульяновнинг ўпкасига оғир ботди.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 Ўралиб ётиб бўрсиб қолмоқ, айнимоқ, бузилмоқ. *Овқат димиқиб қолибди. Гўшт димиқибди.* ▪ *Ёз бўйи ғўзаларни тўйдираган серунум тупроқ кул ранг ўгит билан аралашиб, пастга тушар, остки қатламнинг димиқиб ётган қора тупроғи юзага чиқиб товланарди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ДИМИҚТИРИЛМОҚ димиқтирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ДИМИҚТИРМОҚ димиқмоқ *фл. орт. н.* Ҳаммом кишини димиқтирадиган даражада иссиқ эди.

ДИМЛАМА 1 Димлаб, буғ билан пиширилган. *Димлама сомса. Димлама котлет.*

2 Хом узиб, қалин нарсага ўраб, иссиқ тутиб етилтирилган. *Димлама помидор. Димлама нок.*

3 *от* Сув ўрнига кўп помидор ва сабзавотлар солиб, димлаб пиширилган жаркоп.

ДИМЛАМОҚ 1 Ҳовури чиқмайдиган қилиб ўраб қўймоқ. *Сомсани димлаб пиширмоқ.*

2 Бўғмоқ, тўсмоқ (сувни).

3 Ўраб иссиқда етилтирмоқ (хом узилган мева ёки сабзавотни).

♦ **Сигирни димламоқ** *салб.* ўз вақтида соғмасдан елинини шиширмоқ (баъзилар сигирни бозорга солиш учун шундай қиладилар).

ДИМЛАНМОҚ димламоқ *фл. мажҳ. н. Қизлар шу куни кечаси билан ухламадилар. Чунки, сув димланиб, тўғон тупроқларини ювиб, ялаб турибди, хавф зўр.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДИМЛАТМОҚ димламоқ *фл. орт. н.*

ДИМОҒ [*ф-т*] 1 *анат.* Бурун бўшлиғи билан оғиз бўшлиғининг туташадиган ери. *Тутун димоғимни ачиштирди. Димоғни ёрадиган ҳид.* ▪ [*Хотин*] *димоғи билан «қиҳ» этиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Умаркул*] .. *ора-сира қандайдир бир қўшиқни димоғи билан хиргойи қилар эди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи. [*Отабек*] *ўтириши ҳамоно димоғига ичкилик билан шўрва иси келиб урди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Аҳволи руҳия, кайфият. *Димоғингиз чоғми?* ▪ *Димоғлар чоғ, кайфлар тарақ, ҳамма шод.. Берди чолни қилар эди Эргаш ёд.* М. Алавия. *Оёноқ белини маҳкам боғлади, кампирни сийлади, димоғини чоғлади.* «Равшан».

3 *кўчма* Кибр-ҳаво, ўзини баланд тутиш, кеккайиш, такаббурлик. *Димоғи баланд. Калон димоғ. Димоғи кўтарилди (шишди).* ▪ *Такаббур, олифта хонимлар димоғ билан кеккайиб, индамай ўтирарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Икки қарич сурпа экан қулоғи. Чу десанг, тоғларни чоғлар димоғи.* «Равшан». *У кишининг олдида ўн соат турсангиз ҳам, индамайди, шунақа димоғи баланд.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит. *Оббо! Раис бўлиб димоғи кўтарилиб қопти-ку!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Димоғига қурт тушди** *ёки* **димоғидан эшак қурт ёғилади** жуда ҳам кеккайиб, ҳеч кимни менсимай қўйди. *Аввал уни муллаваччалар судради, кейин имонсиз мударрис ўзига маҳрам қилиб олди. Ана шундан кейин Мамарайим афандининг димоғига қурт тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аминжонбойнинг қизига уйланган Неъматилла хотинига теккан меросдан жуда бойиб, димоғидан эшак қурти ёғадиган бўлиб қолди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

♦ **Димоғи куймоқ** фириб емоқ, панд емоқ. *Икки йил бўлди куйган эди димоғим.* «Нигор ва Замон». **Димоғ қилмоқ** арзимаган нарсага аразламоқ, жаҳли чиқмоқ, зарда қилмоқ.

ДИМОҒДОР [*ф-т*] Димоғи шишган, кеккайган, бошқалардан ўзини баланд тутувчи; кибрли, мутакаббир. *Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қилдими, дарров димоғдор бўлиб кетади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Баланд парвоз, катта. *Ҳар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синовдан қўли баланд ўтганлиги ҳақида димоғдор гаплар қиларди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДИМОҒДОРЛИК 1 димоғдор *с. белги оти.*

2 Димоғдор кишиларга хос хатти-ҳаракат; кибр.

ДИМОҒЛАНМОҚ Димоғи кўтарилиб, кеккайиб кетмоқ, кибр пайдо этмоқ. *Мунча димоғланиб кетибсан?*

ДИМОҒЛИ *айн.* димоғдор. *Ойболтадек салмоғли, Эшон ойимдек димоғли. Эшон поччамга салом!* Ҳамза.

ДИМОҒ-ФИРОҚ Ноз-истиғно ёки зарда. *Димоғ-фироқ қилмоқ.* ▪ *Ҳай, сенинг димоғ-фироғинг кимга!* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ДИН [*а*] Илоҳий кучга ишонишга асосланган дунёқараш ва тасаввурлар. *Ислом дини. Христиан дини. Будда дини.* ▪ *Дин ҳар ерда ва ҳамма жойда умр бўйи бошқаларга ишлаб, муҳтожлик ва ғарибликда яшаб келган халқ оммасини эзадиган руҳий зулм шаклларидан биридир.* В. И. Ленин, Социализм ва дин. *Бир ғояда иш кўрди бой, эшонлар, Дин номидан бериб турли фармонлар. Меҳнат аҳлин эзиб, тўкдилар қонлар.* Ғайратий. **Диндан чиқмоқ** (*ёки* **қайтмоқ**) 1) диннинг илмга, ҳақиқатга хилоф эканини англаб унга амал қилмай қўймоқ. *Диндан чиқсанг, чиқ, элдан чиқма.* Мақол. *Яхши гап билан илон индан чиқади, ёмон гап билан мусулмон диндан чиқади.* Мақол.

ДИНАМИК [*р* динамический] 1 Динамикага оид (қ. динамика 1); ҳаракат ва куч таъсири билан боғланган. *Динамик куч.*

2 *кўчма* Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой; жўшқин. *Ғафур Ғулом «Кўкан батрак» асарида Кўканнинг динамик образини яратган.*

ДИНАМИКА [*р*<*грек*] 1 Механиканинг жисмлар ҳаракатини ва ҳаракат билан уни юзага келтирувчи куч ўртасидаги боғланишларни ўрганадиган бўлими.

2 Ҳаракат ҳолати; ўсиш, ривожланиш. *Меҳнат унумдорлиги динамикаси.* | *кўчма* Воқеа, ҳодиса, процесс ва ш. к.даги жўшқинлик. *Музика асаридаги динамика.*

ДИНАМИТ [*р*<*грек*] Асосий таркибий қисми нитроглицериндан иборат бўлган кучли портловчи модда (ҳарбий ва тоғ ишларида қўлланади). *Тўхтасин полвон тик .. қоялар, тепалар тагидан ўйиб кириб, унинг остига динамит қўйиб портлатиб, дарё устига ағдарар экан.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

ДИНАМИТЧИ Динамит ёрдамида портлатиш ишлари билан шуғулланувчи ишчи.

ДИНАМО [*р*] *с. т.* Динамомашина.

ДИНАМОМАШИНА [*р*] Электр токи ишлаб чиқарадиган машина, электр генератори.

ДИНАМОМЕТР [*р*<*грек*] Куч ўлчайдиган асбоб.

ДИНАСТИЯ [*р*<*грек*] *айн.* сулола 1. *Романовлар династияси.*

ДИНГ: **қулоғи динг** бирор шарпа, товуш ёки гапни эшитиб ҳушёр ва бирор нарса пайидан бўлиб турган киши ёки ҳайвон ҳақида. *Иқбол деганда ўша қишлоқ йигитларининг қулоқлари динг бўлиб, оғиз боғичлари бир қарич қочади.* С. Абдулла, Иқбол. *Оғилхонадаги сигир танаш овозга қулоқларини динг қилиб, калта-калта мўлашга тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДИНГИЛЛАМОҚ *с. т.* Иккала орқа оёқни кўтариб ирғишламоқ, шаталоқ отмоқ, дирингламоқ. *Той дингиллади. Бузоқ дингиллаб чопди.* ▪ [*Абу*] *тойчаларга ўхшаб, дингиллаб чопадиган ҳам бўлди.* Мирмуҳсин, Она.

ДИНГИЛЛАТМОҚ дингилламоқ *фл. орт. н. Узоқдан Қўзибой, қўлтиғида папкаси, «Оқтой»ни дингиллатганча келаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДИН-ДИЁНАТ Дин ва диёнат, динга амал қилиш, диндорлик.

ДИНДОР [*а*+*ф-т*] Динга амал қилувчи, худога, динга ишонувчи. *Мулла Обид ҳар қанча диндор бўлса ҳам, Хатиб домланинг ғаразсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИНДОРЛИК диндор *с. белги оти.*

ДИНДОШ [*а*+*ф-т*] Бир диндаги кишилар (бир-бирига нисбатан). [*Салоҳиддин:*] *Қаердаки мусулмон дунёсига дуч келсам, одамлар беш вақт намозларида дуога қўл очиб, сиз туркистонлик диндошларига нажот тилаганини кўрдим.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДИНИЙ [*а*] Динга оид, динга алоқадор бўлган, динга, руҳониятга тегишли. *Диний ақидалар.* ▪ *Гражданлар учун виждон эркинлигини таъминлаш мақсадида ЎзССРда диний муассасалар давлатдан .. ажратилгандир.* «ЎзССР Конституцияси».

ДИНИЯ [*а*]: **диния назорати** *эск.* диний назорат. **Мадрасаи диния** мусулмон шарқида олий диний ўқув юрти.

ДИНЛИ *айн.* **диндор.**

ДИНОР Ливия, Тунис, Ироқ, Югославия, Яман, Жазоирда пул бирлиги.

ДИНСИЗ 1 Динга амал қилмовчи, динга, худога ишонмовчи; атеист, даҳрий.

2 Диндорлар назарида: худодан, диндан қайтган, кофир, шаккок. *Бу динсиз ғойибдан хабар беришни даъво қилиб, ўзини худога шерик қилибди-да!* Айний, Эсдаликлар.

ДИНЧИ *айн.* **диндор.** *Динчи одам.*

ДИНҒ *тақл. с.* Торни чертганда чиқадиган товуш ҳақида. *Дутор динғ этди.*

ДИНҒ-ДИНҒ **динғ** *с. такр. Дуторим динғ-динғ этади, Ичида мош бормикин!* «Фольклор».

ДИНҒИЛЛАМОҚ *с. т.* Динғирламоқ.

ДИНҒИЛЛАТМОҚ **динғилламоқ** *фл. орт. н. Дуторни динғиллатмоқ.*

ДИНҒИР *тақл. с.* «Динғ» тарзида эшитилган узлуксиз овоз ҳақида.

ДИНҒИР-ДИНҒИР **динғир** *с. такр. Динғир-динғир қилмоқ. Дуторнинг динғир-динғири эшитилмоқда эди.*

ДИНҒИРЛАМОҚ «Динғ-динғ» тарзида овоз чиқармоқ. *Қаердандир дуторнинг динғирлаган овози келяпти.*

ДИНҒИРЛАТМОҚ **динғирламоқ** *фл. орт. н.— Мана, шамол ҳам ғивиллаб қолди,— деди чойхоначи челакни бармоқлари билан динғирлатиб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДИПЛО́М [*р<фр*] 1 Олий ёки махсус ўрта билим юртини битирганлик ёки бирор илмий унвон, илмий даража берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома. *Имтиёзли диплом. Техника фанлари кандидати дипломи. Диплом олмоқ.*

2 Университет, институт ва ш. к.ни битириб, шундай ҳужжат олиш мақсадида бажарилган иш, тадқиқот ёки проект. *Диплом иши. Диплом (иши) ёзмоқ. Дипломни ҳимоя қилмоқ.*

3 Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома. *Қишлоқ хўжалик виставкасининг дипломи. Боксдан жаҳон чемпиони дипломи.*

ДИПЛОМА́НТ [*р*] 1 Олий ёки махсус ўрта ўқув юртини битириш дипломи устида ишлаётган студент.

2 Диплом билан мукофотланган киши. *Конкурс дипломанти.*

ДИПЛОМА́Т [*р<фр*] 1 Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокаралар олиб бориш учун ўз ҳукумати томонидан вакил қилиб тайин этилган лавозимли киши. *Совет дипломати. Дипломат бўлиб ишламоқ.*

2 *с. т.* Иш, гап, муомалада уста киши ҳақида. *Жуда дипломат бўлиб кетибсиз-ку.*

ДИПЛОМА́ТИК [*р* дипломатический] 1 Дипломатияга, давлатнинг чет мамлакатлар билан бўладиган муносабатларига ва дипломатларга оид. *Дипломатик ваколат.* **Дипломатик корпус** бирор мамлакат ҳукумати ҳузуридаги чет эл дипломатлари.

2 *кўчма* Чуқур ва нозик ўйлаб, эҳтиётлик, усталик билан айтилган, қилинган. *Дипломатик жавоб.* ▪ *Шундай бўлса ҳам.., деган маънони ўзи, дипломатик равишда, хотини ва қизи орқали очиқдан-очиқ Саидийга билдирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДИПЛОМА́ТИЯ [*р*] 1 Давлатнинг ташқи халқаро сиёсатини амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти. *Совет дипломатияси. Дипломатия каналлари.* ▪ *Ўрта аср ўзбек дипломатиясининг йирик намояндаларидан бири Абдураззоқ Самарқандий .. атоқли тарихчи олим ҳамдир.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 247.

2 *с. т.* Бирор мақсадга эришиш йўлида усталик билан олиб борилган муомала.

ДИПЛОМЧИ *айн.* **дипломант** 1.

ДИР *қ.* **дир(р).**

ДИРАМ [*ф-т<а* дирҳам] 1 *тар.* Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқда оғирлик ўлчов бирлиги.

2 *тар.* Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги.

3 Марокашда пул бирлиги.

4 *эск.* Умуман танга, пул. *Қиссангда дираминг йўқ, киссавурдан ғаминг йўқ.* Мақол.

ДИР-ДИР **дир** *с. такр. Дир-дир титрамоқ (қалтирамоқ).* [*Жамила ўз-ўзига:*] *Ғофиржонни кечадан бери ахтараман. Пешанам қурсин, пешанам! Юрагим ўйнайди .. Дир-дир титрайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ҳатам тўра дир-дир қалтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИРДОВ Озғин, қирчанги (асосан уй ҳайвонлари ҳақида). *Дирдов от. Дирдов қўй. Бунақа дирдов сигирларнинг ўнтасидан битта говмиш афзал.*

ДИРЕКТИВ [*р* директивный] 1 Директива бўладиган, йўл-йўриқ кўрсатиб берадиган, дастур бўлиб хизмат қиладиган. *Партиямиз Марказий Комитетининг директив хати. Директив план.*

2 *с. т.* Директива.

ДИРЕКТИ́ВА [*р<фр*] Юқори раҳбар органлар томонидан берилган ва бажарилиши мажбурий саналган йўл-йўриқ, дастур, кўрсатма. *Партия директивалари. Ҳукуматнинг колхоз қурилиши ҳақида чиқарган директивалари. Директива олмоқ.*

ДИРЕ́КТОР [*р<лат*] Корхона, муассаса ёки ўқув юртининг раҳбари; мудир. *Совхоз директори. Завод директори. Мактаб директори.*

ДИРЕКТОРЛИК **директор** *с. мавҳ. от. Директорлик вазифаси. Директорлик қилмоқ.*

ДИРЕ́КЦИЯ [*р*] 1 Корхона, муассаса, ўқув юртининг директор бошчилигидаги раҳбарлик аппарати. *Дирекция состави. Дирекциянинг қарори. Дирекциянинг топшириғи.*

2 Шу аппарат ўрнашган хона, бино. *Дирекцияга кирмоқ.*

ДИРИЖА́БЛЬ [*р<фр*] Ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтарилиб, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан енгил учиш аппарати.

ДИРИЖЁР [*р<фр*] Оркестр ёки хорни, опера ёки балет спектаклида эса оркестрни, хорни ва барча ижрочиларни бошқариб борувчи раҳбар. *Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрнинг дирижёри.* ▪ *Дирижёр тескари қараб, ҳа деб таёқчасини ўйнатарди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

ДИРИЛЛАМОҚ 1 Титраш, тебраниш натижасида дир-дир овоз чиқармоқ. *Салют зарбидан дераза ларнинг ойнаси дириллаб кетди.*

2 Силкинмоқ, тебранмоқ, зириллламоқ. *Бадани дириллайди. Юрагим дириллаб кетди.*

ДИРИЛЛАТМОҚ **дирилламоқ** *фл. орт. н. Паровоз гудоги эшитилди. Унинг узундан-узоқ чўзиқ қичқириши вокзални дириллатиб юборди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ДИРИНГ-ДИРИНГ *тасв. с.:* **диринг-диринг сакрамоқ** (*ёки* **ўйнамоқ**) дик-дик сакрамоқ, диканглаб ўйнамоқ, ўйноқламоқ. *Қуйилиб турган шароб, там-тамларнинг қора қошлари .. меҳмонларни дириng-дириng ўйната бошлади.* F. Fулом, Қон ҳиди келади.

ДИРИНГЛАМОҚ Дик-дик сакрамоқ, диканглamоқ, ирғишламоқ, ўйноқламоқ. *Отам бир йил эшак сотиб олди .. уни ҳар ким миналмас эди, минган одамни дириnглаб, устидан отиб ташларди.* Айний, Эсдаликлар.

ДИРИНГЛАТМОҚ **дирингламоқ** *фл. орт. н.*

ДИРҚ *тасв. с.* Силкиниб, тебраниб турувчи нарса, ҳаракат ҳақида.

ДИРК-ДИРК **дирк** *с. такр. Думба ёғи дирк-дирк қилиб турибди.*

ДИРҚИЛЛАМА Диркиллаб турадиган; лорсиллаган. *Диркиллама бадан.*

ДИРҚИЛЛАМОҚ «Дирк-дирк» ҳаракат қилмоқ, лорсиллаб турмоқ. *Майин жун деб, юқори сифатли қўй ғўшти, диркиллаган думба ёғидан айриламиз денг,— Шербек ёлғиз ўзи кетаётиб ўйга чўмди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДИРҚИЛЛАТМОҚ **диркилламоқ** *фл. орт. н. Бедовимни диркиллатиб, Туғ байроқни селкиллатиб. Ҳар кўчганда тўплар отиб, Элима кеткали келдим.* «Гўрўғли».

ДИР(Р) 1 *тақл. ва тасв. с.* Тебраниш натижасида ҳосил бўладиган ҳаракат ва товуш ҳақида. *Учиб ўтган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

самолёт зарбидан деразалар дир этиб кетди.

2 Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундов сўз.

ДИРҲАМ [*а*] *айн.* **дирам.**

ДИСГАРМО́НИЯ [*р*<*лат*+*грек*] *муз.* Гармониянинг, уйғунликнинг йўқлиги ёки бузилиши, гармониясизлик, оҳангдош эмаслик.

ДИСК [*р*<*грек*] 1 Машина, механизм ва ш. к.нинг тўғарак қисми. *Пахта териш машинасининг диски. Борона диски. Телефон диски.*

2 *спорт.* Қўл билан узоққа отиладиган ялпоқ металл гимнастика асбоби.

3 *ҳарб.* Пулемёт, автомат, милтиқ ва ш. к.нинг тўғарак шаклдаги ўқдони.— *Дискда ўқ тўла эди. Майли, пайти келганда биронтасини ҳам бекор кетказмаймиз,— деди майор.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кўприкка икки томондан ўқ ёғилди. Чернецов автоматнинг дискини янгилаб олгач, сакраб баландликка чиқди-да, ўқ уза бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДИСКА *с. т.* Диск.

ДИСКУССИОН [*р* дискуссионный] Дискуссияга, мунозарага оид; мунозарали, тортишувли. *Дискуссион масала.*

ДИСКУ́ССИЯ [*р*<*лат*] Бирор масалани тўғри ҳал қилиш учун матбуотда ёки йиғилишда ўтказиладиган эркин, оммавий муҳокама, мунозара. *Орфография масалаларига бағишланган дискуссия. Илмий дискуссия.*

ДИСЛОКА́ЦИЯ [*р*<*фр*] 1 *ҳарб.* Ҳарбий қисмларнинг мамлакат бўйлаб жойлашуви ёки жойлаштирилиши, флот кемаларининг портларга бўлиб бириктирилиши. *Погодин Чайка дарёси бўйидаги ўз қисмига ўрмон ичи, пана йўллар билан қайтди ва машинадан тушиши биланоқ, янги дислокация ҳақида дивизияларга хабар юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *геол.* Ер қобиғи қатламлари дастлабки жойланишининг бузилиши, ўзгариши.

3 *мед.* Синган ёки чиққан суякнинг жойидан силжиши.

ДИСПАНСЕ́Р [*р*<*фр*] Касалларни даволаш, касалликнинг олдини олиш, уларнинг тарқалиши ва улғайишига йўл қўймаслик учун доимий кузатиш олиб бориш билан шуғулланувчи тиббий муассаса. *Тери ва таносил касаллари диспансери. Онкологик диспансер.*

ДИСПЕПСИ́Я [*р*<*лат*+*грек*] *мед.* Кўпинча болаларда бўладиган ҳазм органлари касаллиги, ҳазм органлари ишининг бузилиши.

ДИСПЕ́ТЧЕР [*р*<*инг*л] *махс.* Транспорт воситалари ҳаракатини ёки корхонадаги иш жараёнини телефон, сигнализация, телевизор ва ш. к. орқали марказий бир жойдан туриб тартибга солиб, бошқариб турувчи ходим. *Темир йўл диспетчери. Диспетчер бўлиб ишламоқ.* ■ *Республикамиз саноат корхоналарида айрим тармоқлар ва иш жараёнлари .. автоматлашган ҳамда диспетчер ёрдами билан идора қилинмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 11 июль.

ДИСПЕТЧЕРЛИК **диспетчер** *с. мавҳ.* *от. Барча нефть қудуқлари битта диспетчерлик пунктидан бошқарилмоқда.* «ЎзССР иқтисодий географияси».

ДИСПРОПО́РЦИЯ [*р*<*лат*] Пропорционалликнинг йўқлиги, бутун нарса қисмларининг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги, номутаносиблик. *Планларни бажариш жараёнида қарама-қаршилик ва айрим диспропорциялар борлиги аниқланди.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 64.

ДИ́СПУТ [*р*<*лат*] Илмий, адабий ва ш. к. темаларда ўтказиладиган оммавий мунозара, дискуссия. *Меҳнаткашларни ғоявий жиҳатдан тарбиялашда диспутлардан .. муттасил фойдаланиш керак.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 5 сентябрь.

ДИССЕРТА́НТ [*р*] Илмий даража олиш мақсадида ўз илмий ишини, диссертациясини илм-фан аҳллари ўртасида ҳимоя этувчи киши. *Диссертантга сўз берилди.*

ДИССЕРТА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Илмий даража олиш мақсадида ёзиладиган ва илм-фан аҳллари орасида ҳимоя қилиш учун тақдим этиладиган илмий-текшириш иши. *Кандидатлик диссертацияси. Докторлик диссертацияси.* ■ *Истасанг, қишлоқдан аямни олдириб келай, истасанг, сингилим келиб турсин, диссертациямни битказиб олай.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДИССИМИЛЯ́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 *биол.* Организм фаолияти жараёнида қабул қилинган мураккаб органик моддаларнинг ажралиши, ўзгариши; *акси* **ассимиляция.**

2 *лингв.* Сўзларни талаффуз этганда артикуляция ўрни ёки усули жиҳатдан ўхшаш товушлардан бирининг ўзгариши, бошқа ноўхшаш товуш билан алмашинуви.

ДИССОНА́НС [*р*<*фр*] *муз.* Товушлар уйғунсизлиги, ҳамоҳангликнинг, уйғунликнинг йўқлиги ёки бузилиши; *акси* **консонанс.**

ДИССОЦИА́ЦИЯ [*р*<*лат*] 1 *хим.* Молекулаларнинг таркибий қисмларга ажралиши.

2 *психол.* Психик жараёнлардаги боғланишнинг бузилиши.

ДИСТАНЦИОН [*р* дистанционный] Масофадан таъсир этадиган, бошқарадиган. *Дистанцион найча. Дистанцион бошқарув.*

ДИСТА́НЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Масофа, оралиқ. *Колоннадаги машиналар ўртасида дистанция 50 метр бўлмоғи керак.*

2 *спорт.* Старт ва финиш оралиғидаги масофа.

3 Темир йўлларнинг ва шунингдек оддий сув йўлларининг маъмурий-техникавий участкаси.

ДИСТИЛЛАМОҚ Дистилляция йўли билан тозаламоқ, соф суюқлик ҳосил қилмоқ.

ДИСТИЛЛАНМОҚ **дистилламоқ** *фл. мажх. н. Дистилланган сув.*

ДИСТИЛЛЯ́ЦИЯ [*р*<*лат*] Суюқликни буғга айлантириб яна совутиш йўли билан тозалаш, шу йўл билан соф суюқлик ҳосил қилиш.

ДИСТРО́ФИК [*р*] Дистрофия билан касалланган киши.

ДИСТРОФИ́К [*р* дистрофический] Дистрофияга оид. *Дистрофик ўзгариш.*

ДИСТРОФИ́Я *мед.* Аъзо, тўқима ва умуман организмнинг озиқланиш функцияси бузилишидан иборат касаллик. *Жигар дистрофияси. Юрак мушаги дистрофияси.*

ДИФТЕРИ́Т [*р*<*грек*] *айн.* **дифтерия.**

ДИФТЕРИ́Я [*р*<*грек*] *мед.* Кўпинча болаларда бўладиган, томоқнинг ва бурун шилиқ пардаларининг яллиғланиши билан кечадиган оғир юқумли касаллик; бўғма. *Дифтерия касали. Дифтерия билан оғримоқ.*

ДИФТО́НГ [*р*<*грек*] *лингв.* Икки унли товушнинг бир бўғинда бирикиб келиши ва шундай бириккан товушлар (мас., немис тилидаги «au» *каби*).

ДИФФЕРЕНЦИА́Л I [*р*<*лат*] 1 *мат.* Эркин ўзгарувчан миқдорнинг чексиз кичик ихтиёрий ортмаси.

2 *тех.* Машина ва механизмларнинг турли қисмларига турлича айланиш имконини берадиган механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ II [*р* дифференциальный] 1 Турли шароитда турлича бўладиган, бир хилда бўлмайдиган, тафовутли. *Дифференциал тариф. Дифференциал рента. Дифференциал ёндашиш.* ■ *Дифференциал рента ишлаб чиқаришнинг индивидуал қиймати билан ишлаб чиқаришнинг юқори қиймати ўртасидаги тафовутдан иборатдир.* В. И. Ленин, Биринчи рус революциясида социал-демократиянинг аграр программаси.

2 *мат.* Дифференциалга оид. *Дифференциал геометрия.*

ДИФФЕРЕНЦИА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Бир-биридан фарқлаш ёки фарқланиш, бирор фарқига қараб ажратиш ёки ажралиш.

ДИФФЕРЕНЦИЯЛАМОҚ 1 Бир-биридан фарқламоқ; табақаларга, таркибий элементларга ажратмоқ.

2 *мат.* Дифференциални топмоқ, дифференциални ҳисоблаб чиқмоқ (қ. **дифференциал** I 1).

ДИФФЕРЕНЦИЯЛАНМОҚ **дифференцияламоқ** *фл. мажх. ва ўзл. н. Дифференцияланган иш ҳақи.*

ДИФФЕРЕНЦИЯЛАШ 1 **дифференцияламоқ** *фл. иш оти.*

2 *айн.* **дифференциация.**

ДИФФУЗ [*р* диффузный]: **диффуз товушлар** *лингв.* қоришиқ товушлар.

ДИФФУ́ЗИЯ [*р*<*лат*] *физ.* Бирор модда зарраларининг бошқа модда орасига секин-аста ўтиб, кириб бориши. *Газлар диффузияси. Суюқликлар диффузияси.*

ДИЭЛЕ́КТРИК [*р*] Электр токини ўтказмайдиган модда; изолятор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДИЭЛЕКТРИК [*р* диэлектрический] Электр токини ўтказмайдиган. *Диэлектрик моддалар..*

ДИҚҚАТ [*а*] 1 *от* Фикр, эътибор, фикр-зикр, фикр-ёд. *Акрамжон, бутун диққати хотинида бўлгани учун, мени пайқамади.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. | Назар-эътибор, илтифот. [*Кумуш*] *сочлари орасидаги чигилларни диққат билан тараб, жом ёнига ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қудрат чолларнинг гапларини жуда диққат билан эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Диққатга сазовор** (*ёки* **лойиқ**) *ёки* **шоёни диққат** эътибор этишга арзийдиган, эътиборни ўзига тортадиган. *Диққатга сазовор гап.* ▪ [*Наби қори:*] *Хўжаев афандининг фикри-зикри шоёни диққат.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Диққатни жалб этмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) 1) эътиборни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ, эътиборни бирор нарсага қаратмоқ. *Лектор тингловчиларнинг диққатини шу масалага тортди*; 2) бошқаларнинг эътиборини ўзига қаратмоқ. *Тебраниб ёнаётган шам зўр муъжизадай ҳамманинг диққатини жалб қилган эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. 2 *сфт* Зўр эътибор талаб этадиган, юракни сиқиб юборадиган, оғир, машаққатли. *Диққат иш.* | Зериктирадиган, зерикарли, мароқсиз. *Диққат гап.* **Диққат бўлмоқ** *ёки* **диққати ошмоқ** бўғилмоқ, сиқилмоқ; зериқмоқ. *Унинг* [*Раънонинг*] *диққати ошиб кетган, тиқ этса эшикка қараб қўймоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Диққат қилмоқ** 1) эътибор бермоқ; илтифот қилмоқ; 2) бўғмоқ, юракни сиқмоқ; зериктирмоқ. 3 *кесим вазифасида* Бўғилган, юраги сиқилган. *Ўзи диққат, хуноб, лекин тез-тез хаёлга кетарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳозир диққатман, кулмайман. Борар юртимни билмайман.* «Муродхон».

ДИҚҚАТВОЗЛИК Диққати ошган, юраги сиқилган, бўғилган кишининг ҳолати; хунобгарчилик. | Шундай аҳволни юзага келтирадиган ҳолат, шароит. *Муқимий .. тариқ ўраётган бир тўда деҳқонларни кўрищи билан табиатидаги бир дамли равшанлик ўрнини яна диққатвозлик эгаллаб олди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ДИҚҚАТЛАНМОҚ Диққат бўлмоқ, юраги сиқилиб асабийланмоқ, бўғилмоқ. *Отабек диққатланди. — Қипчоқлар эканини билдим, аммо гуноҳлари нима деб сиздан сўрайман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИҚҚАТСИЗ Диққат этмайдиган, эътибор бермайдиган, бепарво, эътиборсиз.

ДИҚҚАТСИЗЛИК 1 **диққатсиз** *с. белги оти.* 2 Ишга бепарво қараш, бепарволик.

ДИҚҚАТЧИЛИК *айн.* **диққатвозлик.** *Ҳасан овчи очлигини ҳам унутган, диққатчилик унинг иштаҳасини бўғиб қўйганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИҚҚАТ-ЭЪТИБОР Диққат ва эътибор. *Диққат-эътиборини тортмоқ.*

ДИҚҚИНАФАС 1 Нафас сиқилишлик; нафаси сиқиладиган. | *кўчма* Юраги сиқилиб асабийланган; хуноб. *Диққинафас одам.* ▪ *Саёҳат қилиб дайдиб юришга одатланган бир киши бўлганим учун қопқонга ўхшаган бу дўконда диққинафас бўлиб ўлаёздим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Нафасни сиқадиган, бўғадиган; оғир, бўғиқ. *Яна ўша атир ҳидига тўлган диққинафас хона, деворда яна ўша оққуш суратли арзон гилам.* А. Мухтор, Туғилиш. *Уйнинг диққинафас ҳавоси менга тўғри келмади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДИҚҚИНАФАСЛИК **диққинафас** *с. белги оти.* [*Зебо:*] .. *мени севадими? Чиндан севадими, ёки мусофирликнинг диққинафаслигидан ўзини менга яқин тутиб юрадими?* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДО [*р<итал*] Музика гаммасининг биринчи товуши ва шу товушни билдирувчи нота.

ДОВ I [*ф-т*] 1 Қадди баланд, йўғон ва бақувват. [*Йўлчи*] *серсоқол, дов аскар билан олишиб, икки мушт билан уни гарангсатдида, чапдастлик билан қиличини суғуриб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дўриллади рашс — дов қомат. Зўр қўлларин белига тираб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Дадил, журъатли. **Кўнгли** (*ёки* **юраги**) **дов бермади** ботина олмади, журъат қила олмади. [*Ҳожия*] *анчагача юраги дов бермай юрди-да, Қумрининг қистови билан охири бугун журъат қилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДОВ II [*а*] Ҳақ-ҳуқуқини тасдиқлаш ёки қондириш ҳақидаги талаб, даъво. *Ботир ёвда билинар, сўзи довда.* Мақол. *Камбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам дови юрмас.* Мақол. ▪ *Йигитлардан бири .. йўғон товуш билан атрофга бонг урди: «Юравер! Йигитлар, юравер! Майдонга рўй-рост чиқиб, ҳақимизни дов қиламиз!».* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДОВ III [*ф-т*] Қиморда ўртага тикилган пул ёки бошқа қимматли нарса. *Қиморда мени дов тикмасайди, яна бировга ютқизмасайди, деб қўрқар эдим, деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДОВ-ДАРАК *айн.* **дом-дарак.** *Дўстининг дов-дарагини суришгириш учун Қоратой темирчи елиб югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДОВ-ДАРАХТ *с. т.* Ҳар қандай дарахт, ҳар хил дарахтлар.

ДОВ-ДАСТАК *айн.* **дов-дастгоҳ. Дов-дастакни йиғиштирмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) *айн.* **дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ** *қ.* **дов-дастгоҳ.**

ДОВ-ДАСТГОҲ *с. т.* Дўкон-дастгоҳ. **Дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) бор-йўғини йиғиштириб жўнамоқ. *Ҳамроқул наридан-бери дов-дастгоҳини йиғиштириб жўнади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

ДОВДИР Телба-тескари иш қиладиган, телбанамо, думбул. *Э, тавба, звеномда биттагина эркак-у, у ҳам бўлса хаёлпараст .. Бу довдирни нима қилсам экан энди?* З. Фатхуллин, Оби ҳаёт. ‖ **Довдир гап** телба-тескари, бетайин гап. *Унинг* [*Зайнабнинг*] *бу довдир гаплари ғалаба қозонмоқчи бўлган Кумушни довдиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВДИРАМОҚ 1 Гандиракламоқ, алпон-талпон ҳаракат қилмоқ. [*Холжон хола*] *боши айланиб, довдираб, кўзини очса, тепасида Салим ака бошини ушлаб, буришган бетларини силамоқда эди.* Ғайратий, Довдираш. [*Муҳаммад Жамол*] *эшикдан кириб келган Аҳмад Хусайнни ва қизни кўрган, довдираб, гавдасини кўтарди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Телба-тескари, чалкаш-пулкаш гаплар гапирмоқ, валдирамоқ. *Вой довдир, нима деб довдираяпсан ўзинг? Қиз ўзини қайнанага осонлик билан кўрсатадими?* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзини йўқотмоқ, саросимага тушиб, гангиб қолмоқ. *Муаллимнинг тўсатдан берган саволи қаршисида довдираган бола каби, тараддудланиб, жавоб беришга уринди Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДОВДИРАТМОҚ **довдирамоқ** *фл. орт. н. Қийинчиликлар* [*кишини*] *гоҳо довдиратиб қўяди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДОВЛАМОҚ *с. т.* Ҳақ-ҳуқуқ талаб қилмоқ, дов, даъво қилмоқ. *Бу қилган ишингга кўнглим тўлмайди. Сенинг қилган ишинг ишдай бўлмайди. Хун довлайман, нима жавоб берасан?* «Алпомиш».

ДОВЛАШМОҚ **довламоқ** *фл. бирг. н. Кучли билан курашма, молли билан довлашма.* Мақол.

ДОВОЛ *диал.* Девор.

ДОВОН I 1 Тоғ ёки тепаликнинг ошиб ўтса бўладиган қулай жойи; ошув. *Қашқар довони.* ▪ *Машина довон тепасига кўтарилар экан, дераза-дан салқин шамол урилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ўроқчилар Қайнарга довон ошиб тушганларида офтоб найза бўйига келганди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Кейинги ишларга йўл очиб берадиган катта, улкан иш; қийин марра. *Оила қуриш нақадар юксак довон эканини Маҳкам энди биринчи марта.. ҳис қилмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Меҳнат фронтида довонлар ошиб, Ёзилсак шу турмуш дафтарига ҳам.* Ғайратий.

ДОВОН II Тўқувчиларнинг ишхонасида икки устуннинг тепа оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч ғалтак.

ДОВОТ [*а*] *эск. айн.* **сиёҳдон.** [*Аваз токчадаги лос солинган довот, қамиш қалам ва қоғозни олиб, хонтахта устига қўйди.* Ж. Шарипов, Ҳоразм.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДОВРУҚ 1 Донг, шуҳрат, машҳурлик. *Пахта, ипак, қоракўл, Бойликларинг мунча мўл. Довруғинг зўр дунёда эй, Бухоро!* Ё. Мирза. *Келинг ўртоқ, борайлик, Оқ олтинлар терайлик. Планларни ошириб, Юртга довруқ солайлик.* «Қўшиқлар».

2 Миш-миш гап, хабар, шов-шув. *Ўттиз икки танга [солиқ] довруғи гузар аҳлининг юракларини уюштириб, буни эшитиш биланоқ исёнга қўл қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [Тожибойнинг] юмуш билан Тошкентга бориб келгани Қамишкапада хийла довруқ бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма вақт шамол-тўпалондай довруқ солиб юрадиган Погодин жимгина ўтирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ДОВРУҚЛИ Довруғи кетган; донг, шуҳрат чиқарган. *Довруқли пахтакор.*

ДОВУЛ I Кучли, емирувчи бўрон. *Довул турди. Довулда қолмоқ.*

ДОВУЛ II *эск.* Овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун белгиланган махсус ноғора. *Довул ҳар вақт миршабнинг ўзи ёки унинг ўринбосари шаҳарни айланиб юрганда чалинарди.* Айний, Дохунда.

♦ **Довул қоқмоқ** (*ёки чалмоқ*) 1) қаттиқ овоз чиқармоқ, гумбурламоқ. *Момақалдироқ ваҳимали довулини қоқиб, гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда чақмоқ чақар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) бонг урмоқ. *Сиз деб қоқдим, яна балким қоқарман, Исён довулини, қаттиқ қоқарман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ДОВУР *кўм.* (*ж. к. билан*) Қадар, -гача. *Соат иккига довур. Қишга довур. Кечга довур.*

ДОВУЧЧА *диал.* Ҳали пишмаган ўрик, ғўра. *Нарироқда кўринган бир неча туп ўрик остида бир нечта бола.. қамиш қармоқ кўтариб, довучча узиб овора бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВУШ *с. т.* Товуш, овоз.

ДОВЮРАҚ Қўрқмас, ботир, юракли. *Довюрак одам. Довюрак солдат.* ▪ *Эй, қаҳрамон довюрак, жасур, улуғ халқ, Кудратингдан йўқ бўлди хўрлик, асорат.* Ғайратий.

ДОГМА [*р*<*грек*] Танқидий текширмай, кўр-кўрона қабул қилинган қонун-қоида, фикр; ақида. *Бизнинг таълимотимиз догма эмас, балки ҳаракат учун қўлланмадир.* В. И. Ленин, Муваққат ҳукуматга муносабат ҳақида.

ДОГМАТИЗМ [*р*] Догмаларга, ақидаларга асосланган тафаккур; эскирган, қотиб қолган назария ва қонун-қоидаларга танқидий қарамай кўр-кўрона ишониш; ақидапарастлик. *Догматизм ва формализмга қарши кураш.*

ДОГМАТИК [*р*] Догматизм тарафдори; ақидапараст. *Догматикларни ва қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз.* «Қ. Ўзбекистон», 1962, 23 ноябрь.

ДОГМАТИК [*р* догматический] Догматизмга, догма ва ақидаларга асосланган. *Догматик қарашлар.*

ДОД [*ф-т*] 1 *унд. с.* Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай чиқарилган қаттиқ товуш; бақириқ, фарёд. *Оғриқдан дод демоқ.* ▪ *Шунча одам тош отганда «вой!» демаган бояги одам укаси отган увада текканда «дод!» деган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Хадича буви:*] *Дод, золимларнинг дастидан, дод!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Хавф-хатардан ёки қўрқувдан ёрдамга чақириб чиқарилган қаттиқ овоз; бақириқ. *Дод солмоқ.* ▪ — *Дод! Вой дод! Қароқчилар босди! — довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ойшабону, эрини биров бўғиб ўлдираётгандек, дод сола бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Адолатсизлик ёки азоб-уқубатдан нолиб қилинган арз, шикоят, афғон. [*Домла:*] *Қани, додингни айт, нима дединг бор?* [*Гофир:*] *Зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз?* Ҳамза, **Бой ила хизматчи. Додига етмоқ** *ёки* **додига қулоқ солмоқ** шикоятини, арзини **тингламоқ. Додингни худога айт!** *эск.* **арзингни**, шикоятингни ҳечким **тингламайди, дод** дейишнинг фойдаси йўқ.

♦ **Додини бермоқ** 1) **таъзирини, адабини** бериб қўймоқ, қилмишига яраша чора кўрмоқ. *Зарқиилоқликларнинг таъбири билан айтганда [Бўтабой] «Исломхотда муштумзўрларнинг додини берган» йигит эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тўхтаб тур, ҳали, уйга борар-ку, бир додини берай!* **Ойдин, Ўзи** монанд; 2) ўлдирмоқ, **қирмоқ.** *Ов овладим тоғу тошларда юриб, Неча душманларнинг додини бериб.* **«Ёдгор».**

ДОДА *диал.* Дада, ота.

ДОД-БЕДОД [*ф-т*] Нола, **арз-дод,** фиғон, афғон. *Сафарқул ... дарёдан ўтиб Ширинилар қишлоғига яқинлашганда.. қишлоқдан чиқаётган «дод-бедод!» ва «вой дод!» садолари уни жуда ҳайратга солди.* Айний, Қуллар.

ДОД-ВОЙ 1 Дод солиш, **додлаш;** бақириқ, фарёд. *Қоронғи уйда ур-йиқит тўполон, муштлаш, отишма, дод-вой бошланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Нола, афғон. *Улуғ Октябрнинг тонгидаёқ Ватанимизнинг душманлари пролетариат революциясидан шикоят қилиб дод-вой кўтардилар.* С. Қосимов, Партия ва адабиёт.

ДОДЛАМОҚ Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирмоқ. | Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, фарёд солмоқ. *Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ари боланинг қулоғини чақиб олди, бола додлаб юборди.* «Эртаклар». | Ёрдамга чақириб дод солмоқ. *Уйлардан додлаш, ўқ овозлари эшитилди: — Шаҳарни босмачилар босган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ДОДЛАТМОҚ **додламоқ** *фл. орт. н.*

ДОДЛАШМОҚ **додламоқ.** *фл. бирг. н.*

ДОД-ФАРЁД Дод ва фарёд, дод-вой. *Дод-фарёд қилмоқ.* ▪ *Аёллар дод-фарёд кўтариб, муштлашганларни ажратишга чақира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОД-ФИҒОН Дод ва фиғон, дод-вой. *Дод-фиғон кўтармоқ. Дод-фиғон қилмоқ.*

ДОДХОҲ [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Адолат талаб этувчи, адолат истовчи.

2 *тар.* Бухоро хонлигида адолат истовчилардан амир номига ариза қабул қилувчи лавозимли киши.

3 Октябрдан илгари Фарғона водийси ва Ташкентда мингбоши ва бошқа баъзи амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз. *Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос. Порасиз ўтмас сенга юз илтимос.* Муқимий. *«Кимсан — минебоши додхоҳининг қизи, кимсан — Азимбойваччанинг хотини» бўлармиш-у, ёлғон гапирармиш!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДОЗА [*р*<*грек*] Беморга бир бор ёки бир кеча-кундузда қабул қилиш учун белгиланган дори миқдори. *Болалар дорисининг дозаси. Катталар дорисининг дозаси.* | Умуман ўлчовли миқдор. *Намакоб тайёрлаш учун туз билан сув турли дозаларда олиниши мумкин.* ▪ *Ўсимликка радиоактив нур берилса, берилган нурнинг дозасига қараб ё яхши ўсади, ёки секин ўсади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 4.

ДОЗАЛАМОҚ Дозаларга бўлмоқ; дозасини белгиламоқ.

ДОЗАТОР [*р*] *тех.* Қоришмага кирадиган таркибий қисмлар дозасини ўзи ўлчаб ёки тортиб берадиган мослама, асбоб. *Ҳозирги вақтда бетон қилиб қориладиган шағал, майдаланган тош, қум, цемент махсус тарозилар — дозаторларда тортилади.* «Совет мактаби», 1963, № 10.

ДОИМ [*а*] *равш* Ҳамма вақт, ҳамиша. *Қизи бор уй доим саришта.* Мақол.

ДОИМИЙ [*а*] Ҳамма вақт бўлиб, давом этиб турадиган, муттасил. *Доимий ғамхўрлик.* || *Ёрмат бу ерда доимий яшамас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Абадий, мангу. *Доимий дўст.* || *Касалхона, меҳрибон ҳамшира Эльмуроднинг эсида доимий сақланиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ҳамма вақт бир жойда бўладиган, турадиган. *Доимий адрес.*

ДОИМО [*а*] *айн.* **доим.** *Доимо кулумсираб гапирадиган хушмуомала комиссар ҳозир дағал ва шиддатли кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДОИР [*а*] *кўм. (ж. к. билан)* Алоқаси, муносабати, дахли бўлган, алоқадор, дахлдор, **тегишли;** оид, мансуб. *У [Сидиқжон] .. ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар ўз фикрини айтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДОИРА I [*а*] 1 *геом.* Айлана **билан** ўраларган юза; тўғарак. *Ярим доира. Доиранинг юзи.* **Доира чизмоқ** 1) тўғарак чизиқ чизмоқ; 2) *кўчма* доира шаклида айланмоқ, давра олиб юр-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ ёки учмоқ. *Жуда баландда, худди кўк гумбазининг остида, қандайдир каттакон бир қуш қанотларини борича ёзиб, аста доира чизмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Белгили бир жой теварагидаги ёки белгили чегара ичидаги жой. *Шаҳар доирасида.*

3 *кўчма* Бирор иш-ҳаракат, фаолият, қонун-қоида ва ш. к. давом этиши, жорий бўлиши, тарқалиши мумкин бўлган белгили территория, зона. *Фронт доираси.* ■ *Юрьев оператив картага қараб: «Тек ўтирганимиз-у йўқ, аммо ҳаракат доирамиз тор»,— деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *кўчма* Чегара, рамка. *Инсоф доираси. Фикр доираси. Таъсир доираси. Тематика доираси.* ■ *Камина адаб доирасидан заррача чиқмаган бўлса керак.* Ойбек, Навоий.

5 *кўчма* Белгили бир соҳа, касб ёки табақа ва ш. к. аҳли. *Юқори доиралар. Хабардор доиралар. Журналистлар доираси.* ■ *Гуландом бундай турмушга нафрат қилар, бу ифлос доирадан, фаҳш уясидан қутулишни истар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДОИРА II [*а*] Чилдирма, даф. *Доира чалмоқ.* ■ *Болохонанинг токчасида доира, танбур, дутор ва рубоб каби мусиқий асбоблар бор эди.* Айний, Эсдаликлар.

ДОИРАВИЙ [*а*] Доира шаклидаги, тўгарак, айланма. *Доиравий йўл.* ■ *Тепанинг ўртасидан катта доиравий.. бир супа қилиб, устига бир шийпон солди.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Асоси доира шаклида бўлган. *Доиравий конус (мат.).*

ДОИРАСИМОН Доирага ўхшаш, тўгараксимон. *Сергей .. иккови ҳовлининг доирасимон гулзори билан кичкинагина фонтанча орасига қўйилган скамейкага бориб ўтиришди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДОИРАЧИ Доира чалувчи, чилдирмачи. *Доирачи раққоснинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамбли бошқариб, усуллар йўлини кўрсатиб берувчилардандир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ДОЙИ *диал.* Тоға. *Рўмолимнинг учи шойи, Ўртасида бордур ойи. Олиб беринг, жоним дойи.* «Қўшиқлар».

ДОК [*р* < *голл*] Кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисмини кўздан кечириш ва ремонт қилиш учун қурилган корхона.

ДОКА Юпқа ҳарир ип газлама. [*Отабек*] *ўзининг сўл қўлини дока билан ўраб боғлаган ва кўкрагига кўтариб ўраб олган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ■ *Тўхта холанинг ўзи ҳам оҳорлик кўйлагини кийиб, оқ дока рўмолини ўраб олган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДОКАФАРАНГ Ингичка ипакдан тўқилган юпқа ҳарир газлама, ипакли дока. *Бир рўмолли докафаранг.* || *Докафаранг рўмол.* ■ *Докафаранг кўйлагинг кийсанг бўлар, ёр-ёр.* «Фольклор».

ДОКЛАД [*р*] 1. Бирор мавзуда кўпчилик олдида сўзланган нутқ; маъруза. *Ҳисобот доклади.* ■ *Биринчи масала.. қурилиш плани ҳақида Бўтабойнинг доклади.. докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Шундай маърузанинг ёзма тексти. *Доклад ёзмоқ.*

2 Раҳбар органларга ёки бошлиққа оғзаки ёки ёзма равишда берилган расмий маълумот, ахборот. *Сержант Лобов отделениесини бошлаб бориб, жангчиларнинг машққа тайёр эканини доклад қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДОКЛАДНОМА [*р* + *ф-т*] Бирор тўғрида раҳбар органларга ёки бошлиққа ёзма равишда топширилган расмий доклад, ёзма ахборот. *Докладнома ёзмоқ. Докладнома топширмоқ.*

ДОКЛАДЧИ Мажлисда, йиғилишда бирор мавзуда доклад қилувчи ёки доклад қилган киши; маърузачи. *У [Ойимхон] мажлисни очгач, докладчига сўз берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОКТОР [*р* < *лат*] 1 *с. т.* Врач. *Шаҳарда касал кўп, доктор бўлса, икки-учтагина.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Олий илмий даража ва шу даражани олган олим. *Филология фанлари доктори.*

ДОКТОРАНТ [*р*] Докторлик диссертациясини ёзиш учун илмий муассасага боғлаб, бириктириб қўйилган ва шу йўл билан докторлик илмий даражасини олиш учун тайёрланаётган олим.

ДОКТОРАНТУРА [*р*] СССР Фанлар академиясининг илмий-текшириш институтлари ҳузурида олий малакали илмий ходимлар — фан докторлари тайёрлаш системаси.

ДОКТОРЛИК **доктор** *с. мавҳ. от.* *Қорабўтанинг қизи докторликка ўқийди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Орадан йиллар ўтиб, Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

ДОКТОРХОНА [*р*+*ф-т*] *с. т. эск.* Амбулатория, касалхона. *Шаҳарда битта докторхона бор. Бу докторхона тўғрисида Сотиболдининг билгани шу: салқин, тинч паркда, дарахтлар ичига кўмилган баланд ва чиройли оқ иморат.* А. Қаҳҳор, Бемор.

ДОКТРИНА [*р* < *лат*] *кт.* Илмий ёки фалсафий назария, система. *Ҳарбий доктрина.*

ДОКТРИНЁР [*р*] *кт.* Бирор доктринага, догмага қаттиқ ёпишиб олган ва кўр-кўрона эргашувчи, ҳарфхўр; ақидапараст. *Социализм тўғрисидаги масалага биздаги эсер ва меньшевиклар доктринёрларча, ўзлари ёдлаб олган, лекин яхши тушунмаган доктрина нуқтаи назаридан қарайдилар.* В. И. Ленин, Хавф туғдираётган ҳалокат ва унга қарши кураш.

ДОЛ I *фольк* 1 *сфт* Тик, тикка, адил. *Дол қомат.* ■ *Дол бўйингдан мендай моманг ўргилсин, Эр йигит суйгани нозли губ бўлсин.* «Нигор ва Замон».

2 *рвш* Худди, нақ, қоқ, айни. *Нишоннинг дол ўртасига урмоқ.* ■ *Олмакўзнинг [отнинг] дол белига минайин, Чиқиб, саҳроларда сайр қилайин.* «Орзигул».

3 *кесим вазифасида* Ёнғоқ, данак ўйинларида соққанинг ганга энг яқин турган ҳолати ҳақида (бундай соққа эгаси биринчи бўлиб отиш ҳуқуқига эга бўлади).— *Сен долми, мен долми? — Мен дол!*

ДОЛ II [*а*] Араб алфавитида «д» ҳарфининг номи. *Алифдек қоматинг долдек эгилмиш.* **Дол бўлмоқ** эгилмоқ, букилмоқ. *Қаддимиз дол бўлиб, ёнди юраклар.* Қ. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. [*Гофир:*] *Отамнинг бели шу бойнинг хонадонида дол бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДОЛЗАРБ Ишнинг энг қизғин ёки қисталанг келган пайти. *Саодатга шундай долзарбда яхшилик қилмай, қачон яхшилик қиласан?* И. Раҳим, Ихлос. **Долзарб кунлар** ишлар қизиган ёки тиқилинч келиб қолган кунлар. *Иш қисталанг келиб, долзарб кунлар ҳам бошланди.*

ДОЛИ-ГУЛИ 1 *айн.* **долзарб.** *Ишлар доли-гулига келганда.* ■ *Гармончи: ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйин айни доли-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бирор нарсанинг етилган пайти ёки ҳолати. *Агар биз ернинг доли-гулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

ДОЛЛАР [*р* < *инг л*] АҚШ, Канада, Австралия, Малайзия, Сингапур, Янги Зеландия, Эфиопия ва баъзи бошқа мамлакатларда пул бирлиги. *Америка доллари.*

ДОЛЛАШМОҚ 1 Ким доллигини аниқлаш учун кимнинг соққаси ганга яқинлигини ўлчашмоқ.— *Ким дол? — Мен дол.— Йўқ, мен дол.— Бўлмаса, доллашамиз.*

2 *кўчма* Куч синашмоқ, беллашмоқ.

ДОЛОН [*ф-т*] *диал.* Дарвозадан то ҳовлигача қурилган усти ёпиқ икки томони девор кенг йўлак. *У [Матчон тўра] қандил ёқилган долондан ўтиб, даҳлизга кирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДОЛЧИН [*ф-т*] Бир турли тропик ўсимликнинг қуритилган жигар ранг пўстлоғи (зиравор ва доривор сифатида ишлатилади). *Қанисан, болам? Манави чойни ич. Долчин солиб дамлаганман.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДОЛҒА *поэт.* Қаттиқ тўлқин, пўртана. *Бу қудратнинг олдида таъзим қилиб чўкар тиз Дарёларнинг тўлқини, денгизларнинг долғаси.* Х. Расул.

ДОЛҒАЛАНМОҚ *поэт. айн.* **тўлқинланмоқ.**

ДОЛҒАЛИ *поэт.* Қаттиқ тўлқинланган, пўртанали. *Эртанги хаёллар — долғали денгиз. Ғафлат кечасининг сукутига зид.* Р. Бобожон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДОМ I [*ф-т*] *кт.* 1 Тузоқ, сиртмоқ; қопқон. *Сайдинг қўябер сайёд, сайёра экан мендек, Ол домини бўйнидан, бечора экан мендек.* Фурқат.| *кўчма* Асорат, тутқунлик. *Мен у саҳро гўзалининг бўйнидаги зулм домини узиб олиб ташламоққа қодир эдим.* Ойбек, Навоий. *Қафасдан бўшар Эрк истаган қуш, Оҳу холос бўлди йиртқич домидан.* Уйғун.

2 *кўчма* Қимсани илинтириш, қўлга тушириш ёки ўз измига солиш мақсадида қилинган ҳийла, найранг; шу мақсадда қўйилган тузоқ, қопқон. [*Эркин:*] *Аҳмоқ бўлмасам шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинармидим.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *Йўқ, эси-ҳуши сизда, муҳаббатингизнинг домига тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДОМ II: **доми ҳам йўқ, дараги ҳам йўқ** дом-дараги йўқ. *Ўшандан бери доми ҳам йўқ, дараги ҳам йўқ.* У. Исмоилов, Рустам.

ДОМАНГИР [*ф-т*] Қимсадан гинаси, хафалик жойи бўлган, ўпка-гина қилувчи; даъвогар. *Домангир бўлмоқ.*

ДОМ-ДАРАК, дому дарак Хабар, дарак; ном-нишон. *Икки ойдан буён у қозиодадан дом-дарак йўқ.* Ойбек, Навоий.

ДОМ-ДАРАКСИЗ Дом-дараги, ном-нишони йўқ. *Катта акаси дом-даракси-из.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тиллабой шу бўйи дом-даракси кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОМИНИО́Н [*р* < *инглҳ*] Британия империяси таркибига кирган, формал жиҳатдан ўз-ўзини идора қилувчи, лекин ички ва ташқи сиёсатда унга қарам бўлган давлат.

ДОМИНО́ [*р* < *фр*] Йигирма саккизта холдор ясси соққалар билан ўйналадиган ўйин ва шундай соққаларнинг ўзи. *Домино ўйнамоқ.* ■ *Йигитларнинг баъзилари шаҳмат ўйинига, баъзилари доминога берилди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ДОМҚРА́Т [*р* < *нем*] Машина, вагон каби оғир нарсаларнинг остига қўйиб уларни кўтарадиган махсус асбоб. [*Шофёр*] *уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, ғилдиракни кўтарди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

ДО́МЛА *с. т.* 1 Домулла.

2 Ҳар қандай илмли кишига ҳурмат билан мурожаат этиш формаси.

ДО́МНА [*р*] Темир рудасидан чўян эритиб олинадиган махсус печь.

ДОМНАЧИ 1 Домна печини қурувчи.

2 Домна печида руда эритувчи мутахассис, ишчи.

ДОМОВО́Й [*р* домовая (книга)] *с. т.* Уй дафтари. *У фамилиясидан «Хўжа»-ни олиб ташлаган, домовойга «Тошхўжаев» эмас, «Тошев» деб ёзилган.* А. Қаҳҳор, Қизлар.

ДОМОД [*ф-т*] *кт. айн* **куёв.**

ДОМУЛЛА [*а*] 1 *тар.* Диний мактаб муаллими. *Сайфулла мачитга бориб домулласидан сабоқ олиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Мадрасани битирган мулла киши. *Хон мулла Ниёз домуллага қаради.. Домулла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Домулла имом** масжид имоми. **Домулла почча** имом домуллага мурожаат формаси.

2 *этн.* Дуохонлик, иссиқ-совуқ қилиш билан шуғулланувчи шахс. [*Юсуфбек ҳожи Ўзбек ойимнинг*] *доимо иссиқ-совуқчи домулла, хўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Ўрта ва олий мактаб ўқитувчиси. *Кудрат уни Ольга Петровна билан таништириб: — Мана сизга домулла, шу кишида ўқийсиз,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Иброҳимов домулласи Иван Петровичнинг уруғчилик совхозига келганини эшитиши биланоқ, бутун материалларини олиб жўнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДОН 1 Бошоқли ва дуккакли ўсимликлар маҳсулининг бир донаси. *Буғдой дони. Маккажўхори дони.* ■ [*Махдум*] *дастурхондаги донларни териб, оғзига солди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Улар хирмондан дон ташиган чумолидек тизилиб,.. ғўнг ташимоқдалар.* Айний, Қуллар.| Шундай маҳсул мажмуи; ғалла.— *Сизнинг.. ўроғингизни ўрган, хирмонингизни янчган, донингизни омборингизга ташиб берган инсонни биламан, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Паррандаларга бериладиган шундай овқат, озуқа. ♦ **На дон, на сомон** ҳеч нарсага ярамайдиган нарса ёки кимса ҳақида. **Дон олишмоқ** бирор кимса билан яқинлик қилмоқ, ўйнаш бўлмоқ, донлашмоқ. *Бу тўғрида баъзилар: «Нисо буви илгари уста Абдураҳмон билан дон олишиб юрар экан..» деган гапни қилишди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ДОНА [*ф-т*] 1 Саноқ сонлар билан келиб, миқдор билдиради. *Бир дона гугурт чўпи. Беш дона тухум.* ■ *Кисловодскга бир дона путёвка олган экансиз, шуни бизга берсангиз.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ҳужранинг тўридаги токчасига беш-олти дона.. китоб терилган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Дон, уруғ. *Анор донаси. Маккажўхори доналари. Қорамуғ донаси бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл.* Мақол. *Боламнинг боласи, қандак ўрикнинг донаси.* Мақол.

3 Сочилувчан нарсаларнинг ҳар бир бўлаги, зарраси. *Кум доналари. Мунчоқдек тер доналари. Марварид доналари.* ■ *Сулув сочлари тўзғиган ҳолатда югуриб кириб, ёмғир доналари юмалаб турган юзини отасининг майин елкасига босди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

4 Зарралардан тузилган нарсанинг ҳар бир зарраси. *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади.* «Қизиқарли геометрия».

5 Шаҳмат, шашка ва ш.к. ўйинларда ҳар бир сипоҳ, пиёда ёки тўғаракча. *Столнинг устида доналари сочилган шаҳмат тахтаси, бир четда патефон.* А. Қаҳҳор, Мирзо. [*Шайхулислом Мажиддинга:*] *Сатранж тахтасида дона суришга хийла устасиз-у, аммо сиёсат тахтасида дона суриб, доим адашасиз!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

6 Чўтнинг тугмасимон қисми. *Чўт доналари.*

ДОНАБАЙ [*ф-т*+*а*] Доналаб байлашишга асосланган (олди-сотди муомалаларида ёки иш ҳақи белгилашда). *Улгуржи олиб донабай сотмоқ. Донабай ҳақ тўламоқ. Кунбай ишлашдан донабайга кўчиш натижасида иш ҳақи ошди.*

ДОНА-ДОНА 1 *сфт* Доналарга ажралиб турадиган, ҳар бир донаси алоҳида-алоҳида бўлиб турадиган. *Дона-дона тишлар.* | *рвш вазифасида* Якка-якка, битта-битта. *Гул уздим дона-дона.* «Фольклор». *У, оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *рвш, кўчма* Аниқ, равшан, тушунарли. *Поччаевнинг тўғри, силлиқ гаплари узоқдан дона-дона янграб эшитиларди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Михайлов тушунмай қолмасин деб [Элмурод] сўзларини дона-дона қилиб, чўзиб гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғуломжон ҳар сўзини дона-дона қилиб ўқиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДОНАДОР [*ф-т*] Қисмлари ёки зарралари дона-дона бўлиб турадиган, доналардан таркиб топган. *Донадор тупроқ.*

ДОНАЛАБ *рвш* 1 Ҳар бир донасини алоҳида, дона-дона қилиб; битталаб. *Доналаб санамоқ. Доналаб сотмоқ.*

2 *кўчма* Аниқ, равшан, тушунарли қилиб. *Доналаб гапирмоқ. Доналаб ўқимоқ.*

ДОНАЛИ 1 Белгили доналардан ташкил топган. *Эллик икки донали карта.*

2 *айн.* **донадор.** *Майда донали чўян (тех.).*

3 Доналаб сотиладиган. *Донали моллар.*

ДОНАЧА Майда дона, заррача. *Кум доначалари.*

ДОНАШЎР [*ф-т*] Мол ейдиган бир турли ёввойи ўсимлик. *Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, донашўр, жуссан, сита, бузолиқ сингари донли ўтларни жуда севиб ейди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ДОНГ I (*3-ш. бирл.* **донғи**) Шуҳрат, довруқ, машҳурлик. *Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам донғи чиқмас.* Мақол. ■ *Хоразмга донғи кетган шофёр Олимжон Орифжоновнинг машинаси она шу бўлади.* К. Раҳим, Ўз касбини севган йигит. *Гулраънонинг бўйи етиб, донғи бутун қишлоққа тарқалди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Бу ерда уни ҳамма билади. Тупроқ*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қазишда азаматлиги билан донг чиқарган. Ойдин, Юрагида ўти бор.

ДОНГ II: **донг қотиб ухламоқ** жуда қаттиқ ухламоқ. *Йўл азоби хийла толиқтирган экан, донг қотиб ухлаб ётса, ўғли кириб уйғотибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Донг (қотиб) қолмоқ** эс-ҳуши қочиб, серрайиб қолмоқ (ҳайрат ёки қўрқувдан). *Мунисхон нима қилишини билмай, донг қотиб қолди.* А. Қаххор, Сароб.

ДОНГ III Вьетнам Социалистик Республикасида пул бирлиги.

ДОНГДОР Донг чиқарган, довруғи кетган; шуҳратли, машҳур. *Донгдор механизатор. Донгдор врач.*

ДОНГЛИ *айн.* **донгдор.** *Совет шунқорларининг мамлакат самосидаги донгли ишлари ҳақида ҳар куни фронт бўйлаб учган хабарларда у* [Бектемир] *пича муболағa қўришга мойил эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ДОН-ДУККАКЛИ; дон-дуккакли экинлар дони учун экиладиган дуккакли ўсимликлар.

ДОН-ДУН Ҳар хил дон, ғалла.— *Тўй учун дон-дун тайёр. Фақат кийимларни тиктирсак бас,— деди Ўтбосар.* Ғайратий, Довдираш.

ДОНИШ [*ф-т*] *кт.* Билим, маълумот. *Ишқ чораси бор, у сабрү бардош. Дониш беради бу ишни кенгаш.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. **Аҳли дониш** илм аҳллари, билимдон кишилар. *Соялларда сарғайган юзларинг қилиб гулгун, Сен ҳам аҳли донишлар базмини гулистон қил.* Ҳамза.

ДОНИШМАНД [*ф-т*] Кўп нарса биладиган, билимдон; олим; доно. *Донишманд одам.* ▪ *Бир донишманд «Соли нек аз баҳор маълумаст» яъни «йилнинг яхши келиши баҳордан маълум» деб айтган экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДОНЛАМОҚ Дон териб емоқ (қушлар ҳақида). *Йўлда донлаб юрган сўфитўрғайлар отлардан ҳуркиб, нарироққа бориб қўнар, отлар етай-етай деганда ҳуркиб, дув этиб учиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДОНЛАШМОҚ 1 донламоқ *фл. бирг. н. Қушларнинг ҳаммаси Олимнинг оёқлари остида бемалол донлашар, ундан сира қўрқишмасди.* Ғайратий, Қар қулоқ.

2 *кўчма* Дон олишмоқ. *Ҳайдар акам билан қачондан бери донлашасан? Яширмай, тўғрисини айтавер.* В. Ғафуров, Вафодор.

ДОНЛИ 1 Дон билан банд, дон солинган (идиш ҳақида). *Донли қоп.*

2 Ғалла берадиган, дон етиштирадиган. *Донли ўсимликлар.*

ДОНО [*ф-т*] 1 Ақл-заковатли, донишманд, оқил. *Доно қиз. Доно раҳбар. Айтувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно бўлиши керак.* Мақол. *Нодон сўзлар — доно ибрат олар.* Мақол. ▪ — *Улуғ Октябрь революцияси, доно Ленин партияси эзилган халқларга озодлик берди,—деди мудир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ақл-заковат билан айтилган, қилинган; ақл-заковатдан далолат берадиган; оқилона. *Доно маслаҳат.* ▪ *Вакилнинг қисқа ва доно гапларидан таъсирланиб ўтирган Элмурод қўлини кўтарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОНОЛИК 1 доно *с. белги оти. Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Доноларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Донолик қилмоқ.*

ДОНОР [*р* < *лат*] *махс.* Яродор ва беморларга қуйиш учун ўз қонини берувчи киши. *Донор аёл.*

ДОНХОНА Дон-дун сақланадиган махсус хона, дон омбори; ғаллахона. *Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб хотинлар орасидан кимнидир ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОНХЎР Асосан дон еб яшовчи. *Донхўр паррандалар.*

ДОНХЎРАҚ Қафасда сақланадиган паррандаларга дон солиб қўйиладиган махсус идиш.

ДОР [*ф-т*] 1 Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун орасига кўндаланг ўрнатилган ходача ёки тортилган арқон. *Келинлар тушурилган уйнинг ҳар томонига ёғоч дор қурилиб, устига гул тикилган ипак рўмоллар .. осиб қўйилган бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Ўлимга маҳкум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган қурилма. *Дорга осмоқ (тортмоқ). Осилсанг баланд дорга осил.* Мақол. ▪ *Отабек бу ҳолга тушунмади, чунки аҳёнда бир осиладиган гуноҳкор эски Намозгоҳ дорига элтилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Она,— бошини кўтармай деди Йўлчи,— ман қамалишдан қўрқмайман, дордан ҳам қўрқмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Ноҳақлиқ, адолатсизлик рамзи. [*Навоий:*] *Замон донога дор, жоҳил учун ёр.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

4 Тик ўрнатилган ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чиғириқлардан иборат дорбозлик қурилмаси. *Болалар, гўё дор ўйинини томоша қилишаётгандай, завқланиб қичқиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

♦ **Дор тагидан** (*ёки* **дордан**) **қочган** ўтакетган муттаҳам, фирибгар одам ҳақида.

ДОРБОЗ [*ф-т*] Дорда ўйновчи киши. *Дорбоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДОРБОЗЛИК дорбоз *с. касб оти. Дорбозлик инсоннинг диди ва ақл-идроки яратган қадим санъатлардан биридир.* М. Қодиров, Асака дорбозлари.

ДОР-ДУНЁ Дунё, олам; кўз ўнги. *Бечора қиз, шундай хафа, шундай хафа! Дор-дунёси қоп-қоронғи!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОРИ 1 [*ф-т*] Касални даволаш ёки касалликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган модда. *Безгак дори. Малҳам дори. Кўз оғриқ дориси. Дори ҳиди. Дори қўймоқ (суртмоқ). Дори тайёрламоқ.* ▪ *Ёшлигимда кўп касал бўлганман. Ўшанда ичган, суртган дориларим эсимда қолган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ўмуман шифобахш нарса, восита. *Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди! Кигиз ҳар нарсага ҳам дори, тиш заҳарини сўради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Дардга дармон бўладиган, ғам-ғуссани тарқатадиган нарса, даво. *Сизнинг гапингиз менинг кўнглимга дори бўлди.*

3 *с. т.* Паразит ёки касал тарқатувчи ҳашаротларга қарши ишлатиладиган химиявий модда. *Бурга дори. Қуя дори.* ▪ *Самолёт дала қирғоғига сўнгги марта дори сепиб ўтди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Заҳар. [*Мастура Гулжонга:*] *Кундошларнинг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

4 *с. т.* Турли технологик процессларда ишлатиладиган доривор моддалар.

5 *кўчма с. т.* Спиртли ичимлик. *Қори .. (кулиб) ё томоқларингдан қуруқ ўтмаётибдими? Пича дори олиб келайми?* Уйғун, Дўстлар.

6 *с. т.* Портловчи модда, порох. *Туячиларнинг ҳаммасида дориси оғзидан тиқиб отиладиган милтиқ бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Дорига ҳам йўқ** *ёки* **дорига ҳам топилмайди** сира ҳам йўқ, сира ҳам топилмайди.

ДОРИВОР [*ф-т*] 1 Дори бўладиган ёки дори олинадиган. *Доривор ўсимликлар. Доривор моддалар.*

2 Овқатни хушхўр қиладиган моддалар (зира, зирк, зарчўва, қалампир ва ш. к.). *Супанинг бир томонини қоғозга ўралган мурч, зарчўва, қалампир, зира сингари дориворлар, кашнич, кўк пиёз, жамбил сингари кўкатлар банд қилган.* А. Қаххор, Сароб.

3 *с. т.* Турли технологик процессларда ишлатиладиган моддалар. *Қўнчилик дориворлари.*

ДОРИГАР [*ф-т*] Дорилар тайёрловчи мутахассис; фармацевт.

ДОРИ-ДАРМОН [*ф-т*] Ҳар хил дорилар, медикаментлар.

ДОРИЛАМОН [*а*] Тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой, осойишта жой. *Самарқандда инқилоб бўлганмиш. Дориламон дейишади, шу ростми?* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДОРИЛАМОҚ Дори сепмоқ, дори пуркамоқ; тегишли дорилар билан ишлов бермоқ. *Агрономлар чигитни саралаб, дорилаб бердилар.* Айний, Қуллар.

ДОРИЛАТМОҚ дориламоқ *фл. орт. н. Уруғлик чигитни дорилатмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДОРИЛБАҚО [*а*] *дин.* Нариги дунё, охират; *акси* **дорилфано.**

ДОРИЛМУАЛЛИМИН [*а*] *эск.* Ўқитувчилар тайёрлаш билим юрти, педагогика институти.

ДОРИЛФАНО [*а*] *дин.* Бу дунё; *акси* **дорилбақо.**

ДОРИЛФУНУН [*а*] *эск.* 1 *айн.* **университет.** *Москва Давлат дорилфунунининг медицина факультетига икки кита ўрин бор.* А. Қаххор, Сароб.

2 *кўчма* Ҳаёт мактаби. *Ленин партиясининг ўзи ҳаётнинг улуғ мактаби, дорилфунунидир.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 197.

ДОРИЛХАЛОФАТ [*а*] *эск. кт. айн.* **пойтахт.** *Дорилхалофат фуқароси қошига етгач, фақир [мен] уларни қуюнтирмоқдан ожиз қолгаймен.* Ойбек, Навоий.

ДОРИЛҲАРБ [*а*] Ғайри мусулмон, душман мамлакат. *Бухоро амири қочиб кетиб, мамлакат большевиклар қўлига ўтгандан кейин, Ҳисор ва Душанба томонлар мусулмонободликдан чиқиб, дорилҳарб бўлди.* Айний, Дохунда.

ДОРИМОҚ *диал.* 1 Қадам босмоқ, келмоқ, ораламоқ. *Қадам босмади инсон, Доримади ҳеч ҳайвон.* Ҳ. Олимжон.

2 Ёпирилиб келмоқ, босмоқ. *Ўн азамат, Холдорхон, Оч бўридай дориди, Душманларнинг қонини, Бўз тупроққа қориди.* «Хушкелди».

3 *кўчма* Таъсир этмоқ, сингимоқ; тарқалмоқ. *Шоир деб шуни айтинг, сўзи халқига дориса.* М. Алавия.

4 *кўчма* Йўл олмоқ, жўнамоқ. *Қизим, мен ҳам қаридим, Гўрга томон доридим.* Ҳ. Олимжон.

ДОРИССАЛТАНА(Т) [*а*] Султон пойтахти, қароргоҳ.

ДОРИХОНА [*ф-т*] Дори тайёрлайдиган ва сотиладиган жой; аптека. *Сотиболдининг хотини дорихонада ишлайди, ҳар куни мингта одам билан жавоб-муомала қилади.* А. Қаххор, Майиз емаган хотин.

ДОРОЙИ I [*ф-т*] Ўриши хом ипак, арқоғи ишқорланган ипакдан тўқилган сербар, ҳарир тўқима. || *Доройи кўйлак.* ▪ *Ҳосият биби оқ доройи рўмолининг учларини икки елкасига ташлаб, .. гурунгга аралашмай ўтирибди.* И. Раҳим, Ихлос.

ДОРОЙИ II [*ф-т*] Узум навларидан бири.

ДОРПЕЧ [*ф-т*] Дорга осилган кийим-кечакнинг устига ёпиладиган безакли буюм. *Уч-тўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар .. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДОРУ [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **дори.** *Ёру биродарлик — умр доруси; дўстсиз кимнинг бағри бутун бўлади.* С. Акбарий.

ДОРУҒА [*мўғ*] *тар.* Шаҳар хокими. *Аноу қашқа йўрғада жилпанглаган амалдор шаҳар доруғасининг амакиваччаси Шоди бедоддир.* Ойбек, Навоий. **Доруға ҳақи** *айн.* **доруғона.** *Бу хирмондан.. сизга.. ўндан уч тегади. Бунинг устига.. доруға ҳақини ҳам сизга ўтказаман.* Айний, Қуллар.

ДОРУҒОНА [*мўғ+ф-т*] *тар.* Шаҳар ҳокими фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға ҳақи. [*Жалолиддин:*] *Хазинани бойитаман деб, халқни гадо қилдингиз. Улоғ деб оласиз, .. доруғона деб оласиз.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ДОРЧИ *тар.* Осиб ўлдиришга ҳукм этилганларни дорга тортувчи жаллод.

ДОРЧИН [*ф-т*] *айн.* **долчин.**

ДОСКА [*р*] Хат ёзиш учун мослаб ясалган, одатда қора ёки жигар ранг силлиқ тахта (мас. **мактабда**). *Синф доскаси. Доскага ёзмоқ. Доскага чиқмоқ.* ▪ *Дераза билан доска орасида қўлини орқасига қилиб юриб, лекция ўқиётган.. барваста киши тўхтади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДОСТОН [*ф-т*] 1 *ад.* Назм ёки наср билан ёзилган ҳикоя, поэма. *Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони.* ▪ *Ўртоқ Ленинниинг ҳар бир сўзин, Бир достон қилмоқ керак. Сидқи дилдан таърифин, Мадҳин баён қилмоқ керак.* Эргаш шоир.

2 *ад.* Халқ қаҳрамонлари ҳақидаги эпик асар. *Ўзбек халқ достонлари. Фозил Йўлдошнинг «Алпомиш» достони.*

3 *кўчма* Кечмиш воқеалар; саргузашт. *Қўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли-мунгли чалиб ўтдилар.* Ғ. Ғулом, Соялар. | **Оғиздан оғизга** ўтиб юрган маълум, машҳур саргузашт ҳикоялар, гап-сўзлар, таъриф-тавсифлар.— *Келиннинг сулувлиги Марғилонда маълум эканми? — Маълум экан, тилларда достон экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим ва мустабид саналган бекларининг бири ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага достон.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Достон бўлмоқ** эл орасида гапирилмоқ, куйланмоқ; оғизга тушмоқ. *Қадим Хива — минг-минг йилларга достон бўлган, қўшиқ бўлган шаҳар.* Э. Раҳим.

ДОСТОНЧИ Достон айтувчи, баҳши. *Ўзбек халқ достончилари.*

ДОСТОНЧИЛИҚ 1 *ад.* Достон жанри.

2 **достончи** *с. касб оти.*

ДОТАЦИЯ [*р* < *лат*] *фин.* Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к.нинг ортиқча харажатларини қоплаш ва бошқа эҳтиёжлари учун давлат томонидан ёрдам тариқасида берилган пул, маблағ. *Дотация бермоқ. Заводимиз давлатдан дотация олмай ишламоқда.*

ДОХИЛ [*а*]: **дохил бўлмоқ** *эск.* 1) кирмоқ, бир нарсанинг ичига кирган бўлмоқ; 2) *бухг.* кирим ҳиссбига ўтмоқ, ёзилмоқ, келмоқ; 3) дахлдор, тегишли бўлмоқ. *Ҳар ким ўз ҳолига яраша бирор нарса ҳудойи қилиб, савобга дохил бўлишига илтимос қиламан.* Айний, Дохунда.

ДОХИЛИЙ [*а*] *эск. кт. айн.* **ички.** *Дохилий ишлар.*

ДОЦЕНТ [*р* < *лат*] Олий ўқув юртларида профессордан қуйи, ассистентдан юқори унвон ва шундай унвон олган киши.

ДОШ I [*ф-т*] *кам қўлл. айн.* **дошқозон.** *Анави бойлардан ҳам домлага нисбатан кўпроқ жонли-жонсиз моллар олиниб, орада тегирмон-обжувозлар ҳам колхознинг умумий дошига тушса керак.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Дошда қайнаган** ҳаёт тажрибаларини бошдан кечирган, пишган. *Бегзода — подшолик дошида қайнаган, ёт эллар пулига ёлланган бир сотқин.* Ғ. Ғулом.

ДОШ II: **дош бермоқ** (*ёки* **келтирмоқ**) туруш бермоқ, бардош бермоқ, чидамоқ. *Шундай жазирамада чопишига фил ҳам дош беролмайди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ДОШҚОЗОН 1 Катта йиғинларда, тўйларда кўпчиликка овқат пиширилади-ган катта қозон. *Мактаб саҳнидан четроққа ўчоқлар қазилиб, икки дошқозон осилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ўртадаги, умумлашган мол-мулк. *Биз коллектив дошқозонига ўз ҳиссамизни қўшаётирмиз.*

ДОЯ [*ф-т*] 1 Тўлғоқдаги аёлларни туғдирувчи хотин; энага, акушерка. *Унсин келгандан буён.. хотинларга доя бўлиш учун кампир бемалороқ юра бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Гўдакларни тарбияловчи аёл. *Ҳарам дарвозасида юрувчилар хонимнинг ёлғиз ўғли — шаҳзодага қаровчи канизлар, доя хотинлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдон чаён.

ДОЯЛИК доя *с. касб оти. Доялик қилмоқ.*

ДОЯЧА Ёш доя, ёш энага. *Чойдан кейин дояча Кумуш ёнидан бир оз вақтга чиқиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОЯЧИ *айн.* **доя** 1.

ДОЯЧИЛИК доячи *с. касб оти. Доячилик қилмоқ.*

ДОҒ I [*ф-т*] Ўта қизитилган, қиздириб етилтирилган (ёр, мой ҳақида) *Қайдандир доғ бўлган ёғнинг ҳиди келиб димоққа урди.* ▪ *Минг марта айтаманки, чой ҳамавақт доғ бўлиб турсин деб.* М. Муҳамедов, Юрак сўзлари.

◆ **Доғ сув** *диал.* қайноқ сув.

ДОҒ II [*ф-т*] Оғир мусибатдан, қайғу-қулфатдан кўнгилда қолган алам. *Хотин ўлди, қиз дардида, доғида.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Булбул ошно бўлар эрам боғига. Курсин ўлим, ким чидайди доғига!* «Равшан». Армон, ҳасрат. *Нега эски доғларни очдинг? Доғ устига оғулар сочдинг?* Ҳ. Олимжон. [*Гули:*] *Унут бахт сўзин, оғзингга олма! Ҳаёл у биз учун, қўй, доғда қолма!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Фарзанд доғи** фарзанддан жудо бўл-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ганлик сабабли юракда қолган алам. *Хотин кишининг юрагидан фарзанд доғи кетса кетадики, бундай гапнинг алами кетмайди.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Доғман** *ёки* **доғдаман** 1) куяман, бўғиламан, тажанг бўламан. *Яна шунисига доғманки, баъзи бойларимиз.. уларнинг сўзига ишонади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бутун хаёлим боя Зулайҳо айтган гап билан банд. Даврон билан унинг муносабатини тушуна олмай доғдаман.* П. Қодиров, Қадрим; 2) армондаман. *Қўзибой кетди. Раҳим ундан тузукроқ маълумот ололмай доғда қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДОҒ III [*ф-т*] 1 Нарсаларнинг бетидаги бошқа рангда, бошқа тусда айрилиб турган кичикроқ жой. *Бадандаги қизил доғлар. Қуёш доғлари.* ▪ *Эъзозхон юзини нафис доғлар қоплаган бу қорача жувонни севиб юраркан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Қурбон ота*] қоғоз юзидаги турли шакл ва рангдаги катта-кичик доғларга.. мароқ билан тикилса ҳам, кўз олдига ҳеч нарса келмади. А. Қаххор, Қўшчинор. *Тунсиз кун йўқ, доғсиз лола йўқ.* Ойбек, Навоий.

2 Нарсаларнинг бошқа бирор модда тегиб булғаган жойи. *Сиёҳ доғи. Дастурхонда ёғнинг доғи қолибди.* ▪ *Шилиниб, тимдаланиб, қон доғи билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда барчани даҳшат босди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойимхон доғ босган дастурхонни сандалга ёзиб, патнисда тўртта сингиб пишган нон келтириб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Иснод келтирувчи, ёмон асар қолдирувчи, булғовчи нарса; иснод, гард, ғубор. *Ёмондан доғ қолади, яхшидан боғ қолади.* Мақол. ▪ *Севгига тушган доғни дарё қадар кўз ёши тўкиш билан тозалаб бўлармишми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Эгрилик, қалблик, кир. *Тоза қалбда доғ бўлмас.* Мақол. **Доғ туширмоқ** 1) иснод келтирмоқ, бадном қилмоқ, булғамоқ. *Номига доғ туширмоқ*; 2) кўринишини бузмоқ. *Хуснига доғ туширмоқ.*

ДОҒДОР [*ф-т*] Бирор жойида доғи бор, доғ теккан, доғли. *Доғдор юз. Доғдор пилла.*

ДОҒ-ДОҒ: доғ-доғ ўртамоқ ортиқ даражада куйдирмоқ, эзмоқ, яраламоқ. *Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар.* F. Ғулом.

ДОҒ-ДУҒ Ҳар хил доғлар. *Юзида доғ-дуғи бор хотин.* ▪ *Нечун Ойнинг юзи доғ-дуғ, оппоқ эмас? Гўё биров юмдаб-тирнаб олгандай.* Қ. Муҳаммадий.

ДОҒЛАМОҚ 1 Қиздириб етилтирмоқ, доғ қилмоқ (мой, ёғ ҳақида). *Ишдан кейин дил чоғлаб, Капгирни белга боғлаб, Қўй ёғини хўп доғлаб, Пиширдим жонон палов.* «Муштум», 1962, № 1.

2 Газаклаган ярага думба ёғи, пиёз ва ш.к. қиздириб босмоқ. *Ярани доғламоқ.*

◆ **Юракни** (*ёки* **бағрини**) **доғламоқ** алам ўтказиб ёки бошга кулфат солиб, дилда қаттиқ асар қолдирмоқ, дилни яраламоқ. [*Рафиқ:*] *Шундай қилиб, белимизни маҳкам боғлаб, душман юрагини доғлаб, Ғаффор қўрбошини сўроқлаб, йўлга равона бўлдик.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб, Мен юрибман Шакарбекни сўроқлаб.* «Ширин билан Шакар».

ДОҒЛАНМОҚ доғламоқ *фл. ўзл. ва мажх. н.* Яхши доғланган мойга пиёз, гўшт тушиши билан бутун қирни алла қандай ёқимли ҳид тутиб кетди. Ойдин, Ширин келди.

ДОҒЛАТМОҚ доғламоқ *фл. орт. н.* Қалмоққа ишни кўрсатди, Юрак-бағрини доғлатди. «Алпомиш».

ДОҒЛИ I Юрагида доғи, алами, яраси бўлган, алам чеккан, куйган. *Токайлар биз юрамиз, Қўлу оёқ боғли?! Бир парча қолган нонга Юрак-бағри доғли!* Ҳамза.

ДОҒЛИ II Доғи бор, доғ теккан; доғдор. *Доғли юз.* ▪ *Дераза тагида ўтирган аёл қўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди.* М. Файзий, Уч қиз.

ДОҒУЛИ Айёр, муғомбир, алдоқчи. *Доғули одам.* ▪ *Минг бошиси сўфинамо, Тасбеҳу бўйнида ридо,.. Бир доғули айёр экан.* Муқимий.

ДОҒУЛИЛИК доғули *с. белги оти. Турғуновнинг авзойи ўзгара бошлагани Бўрибойни чўчитди. У доғулиликка ўтди: — Кечир ука, хатога кетган бўлсам.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ДОҲИЁНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Доҳийларча, доҳийларга хос донолик билан, оқилона. *Доҳиёна иш тутмоқ. Доҳиёна йўл-йўриқ кўрсатмоқ.* || *Доҳиёна фикр.*

ДОҲИЙ [*а*] Фавқулодда ақл-заковатга эга бўлган доно, оқил йўлбошчи. *Маркс, Энгельс ва Ленин жаҳон пролетариатининг доҳийларидир.* ▪ *Сен жаҳонга Лениндек доҳийни бердинг.* Файратий. «Ўқи, ўқи, ўқи!» — деб, *Ленин бобомиз айтган. Доҳиймизнинг бу сўзи, Нодонликни тугатган.* «Фольклор».

ДОҲИЙЛАРЧА *айн.* **доҳиёна.** *Доҳийларча иш тутмоқ.*

ДРАМА [*р* < *грек*] Диалог шаклида, автор нутқи аралаштирилмай ёзилган саҳна асари. *Ҳамза драмалари. Драма театри.*

ДРАМАЛАШТИРМОҚ Бирор асарни, мас. романни, қайта ишлаб драма шаклига солмоқ, саҳнага мосламоқ.

ДРАМАТИЗМ [*р*] Драма асарида воқеа ва ҳолатларнинг ўзига хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлилиги.

ДРАМАТИК [*р* драматический] 1 Драмага, саҳна асарига оид. *Драматик асар. Драматик театр. Драматик актёр.*

2 Драматизм билан суғорилган. *Драматик финал.*

3 Кучли (ашулачи овози ҳақида). *Драматик тенор.*

ДРАМАТУРГ [*р*] Драма асарлар ёзувчи адиб.

ДРАМАТУРГИЯ [*р*] 1 Драматик санъат; драматик асарларнинг тузилиш принциплари ва усуллари ҳақидаги назария. *Драматургия курси.*

2 Бирор ёзувчининг, халқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи. *Ҳамза драматургияси. Ўзбек совет драматургияси.*

ДРАП [*р* < *фр*] Устки кийимлар қилинадиган қалин, жун газлама, қалин мовут. *Қора драп.* ▪ [*Шербек*] *бошига қорақўл қулоқчинини, эгнига қора драп пальтосини кийди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДРАХМА Грецияда пул бирлиги.

ДРЕЗИНА [*р* < *нем*] *т. й.* Темир йўл изларида қўл кучи ёки мотор билан юргизиладиган тўрт ғилдиракли арава.

ДРЕНАЖ [*р* < *инг л*] 1 Захоб ерларни зовурлар қазиб ёки қувурлар кўмиб қуритиш ҳамда шундай зовур ва қувурларнинг ўзи.

2 *мед.* Яранинг йиринг ва зардобини махсус найча ёки дока пилта билан тортиб олиш.

3 *мед.* Шу мақсад учун ишлатиладиган махсус резина ёки шиша найча.

ДРЕНАЖЛАШ Дренаж йўли билан ернинг захини қочириш, қуритиш. *Бўлмалар ҳавосининг нам бўлмаслиги учун бинони қуруқ жойга солиш, фундаментини нам ўтмайдиган қилиб ишлаш, ерни дренажлаш керак.* И. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДРОЖЖИ [*р*] Ачитиш, ошириш учун солинадиган модда; ачитқи, туруш; хамиртуруш. *Пиво дрожжиси. Хамир дрожжиси.*

ДРУЖИНА [*р*] Бирор иш олиб бориш мақсадида тузилган кўнгиллилар отряди, тўдаси. *Пионерлар дружинаси. Дружинага ёзилмоқ. Дружина тузмоқ. Жамоат тартибини муҳофаза қилувчи кўнгилли халқ дружиналари.*

ДРУЖИНАЧИ Дружина аъзоси. *Тўполон бошланди. Шу пайт «чурр» этиб ҳуштак чалинди-ю, билагига қизил боғлаган учта дружиначи етиб келди.* М. Худойқулов, Дўстлар.

ДУАЛИЗМ [*р* < *лат*] *филос.* Дунёнинг негизида бир-бирига боғлиқ бўлмаган икки нарса, яъни модда ва руҳ бор деб билувчи, материализм билан идеализмни келиштиришга уринувчи фалсафий оқим; *акси* **монизм.**

ДУАЛИСТ [*р*] Дуализм тарафдори.

ДУАЛИСТИК [*р* дуалистический] Дуализмга оид, дуализм принципларига асосланган. *Дуалистик дунёқараш.*

ДУББ [*а*]: **дубби Акбар** Етти қароқчи юлдузлар туркуми.

ДУБ-ДУРУСТ *с. ф.* Дуппа-дуруст, туппа-тузук.

ДУБЛЁР [*р* < *фр*] Бирор ишни навбатлашиб бажарувчи икки кишидан бири. *Космонавтнинг дублёри.*| Театр-

www.ziyouz.com kutubxonasi

да бир ролни навбатлашиб бажарувчи икки актёрдан бири. | Дубляж қилинган фильмда овоз берган актёр.

ДУБЛИКАТ [*р* < *лат*] Бирор ҳужжатнинг асл нусхаси билан баб-баравар юридик кучга эга бўлган бошқа ёзилган нусхаси, копияси.

ДУБЛЯЖ [*р* < *фр*] Бир тилдаги овозли фильм сўзларини бошқа бир тилга кўчириш.

ДУБУЛҒА *тар. ҳарб.* Тиғ ёки ўқдан сақланиш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим; шлем. *Қаршидаги боғлар устида кўтарилиб келаётган офтоб суворийларнинг бошларидаги ялтироқ дубулғаларда, ёғниларидаги.. совутларда акс этиб, кўзларни қамаштирар эди.* М. Осим, Ўтрор.

ДУВ *рвш* Тез, бирдан, бараварига; дувуллаб. *Дув тўпланмоқ. Дув этиб учмоқ. Ҳовли ўртасидаги бир туп тут дув пишипти. Боланинг кўзларидан дув ёш тўкилди.* ▪ *Кумушбиби ўз устига дув йиғилган қизларга кўзини қаратди-да.. чўнтагидан рўмолчасини олиб, кўз ёшини қуритди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жанғчилар.. кечки йўқламага дув кўтарилдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Дув гап** ҳамма ёққа тез тарқалган, ҳамманинг оғзига тушган миш-миш гап. *Янги шаҳарда аллақайси бир маҳкамага неча юз киши таёқ кўтариб, эшигу ойналарини синдирибди, шу одамлардан нечтаси қамалибди, деган хабар ҳамма ерда дув гап эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДУВАРАК [*ф-т*] 1 Мевали дарахтнинг бир йилда иккинчи бор берган меваси. *Дуварак олма. Олманинг дувараги.*

2 *кўчма* Бўйи паст, пачоқ (одам ҳақида). *Дуварак одамлар. Одамнинг дувараги.* | *кўчма* Хом, ғўр, етилмаган. *Келганига бир йил, ярим йил бўлиб қолганлар бор.. дуварак бўлса ҳам пулни пуфлаб тугадиганлар — буларни оз-моз пул билан рағбатлантириш мумкин.* А. Мухтор, Туғилиш. | Умуман ҳар нарсанинг кичкинаси, етилмагани. *Поезд мени кичкинагина, номи ҳали темир йўл хариталарига кирмаган дуварак бир разъездга ташлаб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДУВВА *рвш, диал.* Дув. *Олма дувва тўкилди. Толдаги чумчуқлар дувва учиб кетди.*

ДУВДОҚ *с. т.* Тувадоқ.

ДУВ-ДУВ дув *с. такр. Дув-дув тўкмоқ. Кўз ёшларини дув-дув тўкди. Мевалар шамолда дув-дув тўкилди.*

♦ **Дув-дув гап** *айн.* **дув гап** *қ.* **дув.** *Кунларнинг бирида маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: «Мухторхон домулла уйланармиш!..».* А. Мухтор, Тўйда аза.

ДУВУЛЛАБ *рвш* Тез, бирдан, бараварига, дув. *Чигитлар ердан дувуллаб униб чиқди.* ▪ *Мастура холанинг кўзларидан дувуллаб ёш оқарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДУГ *с. т. айн.* **дуғ** I.

ДУГОНА [*ф-т*] Ўртоқ, дўст (хотин-қизлар ҳақида). *Салом менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим қизлар.* Зулфия. | Шерик, жуфт. *Кўксув билан Оқсув икки дугона дилбар, Икки ёқдан тоғ бағридан ўйноқлаб келар.* Шайхзода.

ДУГОҲ [*ф-т*] (Д — *катта*) Шашмақом системасидаги учинчи мақом номи (*қ.* **шашмақом**).

ДУГЧИ *с. т.* Дукчи. *Менинг отам бўлса дугчи; Қашшоққи, у ёғи йўқ.* Ойбек, Зумрад.

ДУД I [*ф-т*] Тутун, ис. *Порох дуди.* ▪ *Мамажоннинг димоғига қорачироқ дуди гуп этиб урилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Жанг тингандан сўнг, тилка-пора бўлган ер ҳам, дуд босган осмон ҳам гўё ҳорғин, маъюс нафас оларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Деворлари ва шипини қоп-қора дуд босган бу уйга қуёш нурлари кичик бир туйнукдан тушарди, холос.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қампир.. ошхона дудида қоқланган гўштдек қовжираб ётган лабларини тили билан номлаб, хириллаган овоз билан гапирди.* Ойдин, Гулсанам.

2 *кўчма* Ғубор, доғ. *Кўзимда ғурбатнинг заҳарли дуди.* Ғ. Ғулом. *Гулнорнинг кўнглини қоплагин ҳасрат дуди тарала бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДУД II *тақл. с.* Болалар сурнайининг овозига ўхшаш товушлар ҳақида.

ДУДА [*ф-т*] Оқ бўзнинг сийрак тўқилган тури. *Дуда пашшахона.* ▪ *Бизда ҳам газламаларнинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами.. ва ҳоказолар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДУДАМА [*ф-т*] 1 *сфт* Икки томонида дами, тиғи бор. *Дудама пичоқ.* ▪ *Пичоқ унча катта эмас,.. ингичка ва дудама эди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *от* Икки тиғли пичоқ ёки ханжар. *Зулайҳо орқасига қайтади. Бир неча қадам юради-ю, дудамани эслайди.* П. Қодиров, Қадрим.

ДУДБУРОН [*ф-т*] Шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўркон.

ДУД-ДУД дуд II *с. такр. Дуд-дуд сурнай чалинди.*

ДУДЛАМОҚ 1 Дуд билан ишлов бериб қоқламоқ, сурламоқ (гўшт, қази ва шу кабиларни).

2 Дуд билан қопламоқ, исламоқ.

ДУДЛАНМОҚ дудламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* Дудланган қази. ▪ *Порох иси билан дудланган Қишки сарой тиз чўккан маҳал, Ўқ ялаган юзлал юпун Рус, Тақдирини қилган эди ҳал.* С. Акбарий.

ДУДЛАТМОҚ дудламоқ *фл. орт. н. Гўшт дудлатмоқ.*

ДУДМОЛ Ҳар хил тушунса бўладиган; мужмал, муҳмал. *Дудмол гап. Дудмол қарор.* ▪ *Тожибой одатига мувофиқ қисқа, дудмол жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУДМОЛЛИК дудмол *с. белги оти. Жавобнинг дудмоллиги.*

ДУДОҚ *кт.* 1 *айн.* **лаб.** [*Гулнор*] *Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Оғиз; тил. *Шараф сизга, ёғар миллион дудоқдан кучли олқишлар.* Ғ. Ғулом.

ДУДУЛАМОҚ *с. т.* «Дуд-дуд» овоз чиқармоқ. *Машина дудулаганича кўздан ғойиб бўлди.*

ДУДУҚ Баъзи товушларни қийналиб талаффуз этувчи ёки тутилиб гапирувчи. *Дудуқ одам.*

ДУДУҚЛАНМОҚ Баъзи товушларни қийинлик билан талаффуз этмоқ ёки тутилиб гапирмоқ. *Мирзакаримбойнинг ранги ўчди, кўз оқлари даҳшатли равишда ўйнаб кетди, жаҳлдан дудуқланиб, Гулнорга бақирди: — Сан — санга нима? Аб-аблаҳ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У* [*Худойқул*] *Элмуроднинг сўроқларига дудуқланиб тўмтоқ-тўмтоқ жавоблар бера бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУДУҚЛИК дудуқ *с. белги оти. Унинг* [*Худойқулнинг*] *дудуқлигини ва ҳовлиқиб гапиролмай қолишини Давлатёр шундай деб таърифлади: — Бу худо қилган соқов эмас, ўртоқ Дўсматов! Мадаминов шундай қилиб қўйган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУДХОНА [*ф-т*] Гўшт, қази дудланадиган хона.

ДУК I [*ф-т*] Чархнинг йигирилаётган ип ўралиб борадиган қисми. *Ҳар қизнинг олдида. ип ўралган семиз дуклар қаланиб ётипти.* Ойбек, Навоий.

ДУК II *тақл. с.* Урилганда чиқадиган бўғиқ овоз ҳақида. *Эшик дук этди. Дук этган товуш эшитилди.* ▪ [*Латиф*] *челакдан иккинчи шишани олиб, тагига бир урди-да, Султоннинг олдига «дук» этказиб қўйди.* О. Ёқубов, Ларза.

ДУК-ДУК дук II *с. такр. Эшикни дук-дук қоқмоқ.* ▪ *Ҳасан сўфи тошга қулоғини босиб тинглади. Анча тинглаб ётди.— Дук-дук бор-у,.. жуда олис.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юраги дук-дук урди** юраги ўйнади, юраги қаттиқ урди. *Эшик очилиши биланоқ Ҳасаннинг юраги дук-дук уриб, ранги оқариб кетди.* Ибохон, Улуғ кун.

ДУҚИЛЛАМОҚ 1 «Дук-дук» этган овоз чиқармоқ. *Эшик дукиллаяпти.*

2 Ўйнамоқ, тез урмоқ, тепмоқ (юрак ҳақида). *Қиз ётиб, ухлай олмади. Ён-верида хуррак товушлари эшитилгач, у секингина ўрнидан турди, юраги дукиллаб, нафаси тиқилганича ташқарига чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУҚИЛЛАТМОҚ дукилламоқ *фл. орт. н. Эшикни биров дукиллатаяпти.*

ДУККАК Ловия, мош каби ўсимликларнинг донни ўраб турувчи икки паллали пўчоғи; қўзоқ. *Ловия дуккак чиқарибди. Мош дуккаклари.*

ДУККАКЛАМОҚ Дуккак чиқар-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ, дуккак пайдо этмоқ. *Мош дуккаклабди.*

ДУККАКЛИ Дони дуккакларда пишиб етишадиган. *Бошоқли ва дуккакли экинлар.*

ДУККИПЕШАНА Дўнг пешана. | Шундай пешанали одам.

ДУКУР *тақл. с.* Дукурлаган овоз ҳақида. *Ҳовлида бир нарса дукур этиб кетди. Дукур этган овоз эшитилди.* ■ *Бошқалар ҳам ётиб қулоқ солдилар. Аммо ҳеч ким дукурнинг, қаёқдан келаётганини аниқлай олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дастурхон йиғиштирилиб, Султонмурод кетмоққа қистаркан, дарвозада отларнинг дукури эшитилди.* Ойбек, Навоий.

ДУКУР-ДУКУР дукур *с. такр. Дукур-дукур от келди, Чиқиб қаранг, ким келди?* «Фольклор». *Турсуной ҳеч нарсани кўрмас, юрагининг дукур-дукуридан бошқасини эшитмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДУКУРЛАМОҚ 1 «Дук-дук» овоз чиқармоқ. *От оёғининг дукурлаган товуши эшитилди.*

2 Ўйнамоқ, тез урмоқ, тепмоқ (юрак ҳақида). *Дарчага яқинлашганида юраги бирдан дукурлаб, эшик олдида тўхтаб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДУКУРЛАТМОҚ дукурламоқ *фл. орт. н.*

ДУКУРМА: дукурма пилла иккита ипак қурти бир кафанга ўраган пилла, қўшалоқ пилла; барака.

ДУКЧИ Дук ясовчи уста.

ДУКЧИЛИК 1 **дукчи** *с. касб оти.*

2 Бозорда дукчилар дўкони жойлашган раста.

ДУЛДУЛ [*а*] Диний афсоналарга кўра: Муҳаммад пайғамбар Ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг лақаби. *Той ўссин, нақ дулдулдай бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *кўчма* Келишган учқур от. *Солибой.. ориқ-тўриқ отларни арзон баҳода сотиб олиб, бир оз боқиб, дулдул баҳосида пуллар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ДУМ [*ф-т*] 1 Ҳайвон танасининг чиқарув тешиги тепасидан бошланадиган энг охирги қисми; қуйруқ. *От думи. Итнинг думи. Қаламушнинг думи. Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига.* Мақол. ■ *У* [*ит*] *думини ликиллатди-да Нигоранинг оёғи остига ёта қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Думини хода қилиб** 1) думини тикка, юқори кўтариб. — *Сигир бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб бир қочиб берди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола; 2) *кўчма* орқасига қарамай, тумтарақай бўлиб. *Қаршисига биринчи қизил аскар чиққанда, ўғри думини хода қилиб қочган.* Айний, Дохунда.| Баъзи ҳашаротлар танасининг кет томонидаги ингичкалашган қисми. *Илоннинг думи.*| Қушлар танасининг кет томонидаги узун патлар. *Хўрознинг думи. Қалдирғочнинг думи.* ■ *Шошган ўрдак ҳам боши билан шўнғийди, ҳам думи билан.* Мақол. **Думи юлинган мусичадай** (*ёки товуқдай*) бир ери ёки бир нарсаси етишмагандай, беўхшов. *Бердибой гарчи шаҳардан думи юлинган мусичадай бўлиб келган бўлса ҳам, фаэлсиз эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Мева, барг ва ш.к.нинг банди. *Дум берган қовун.* ■ *Бир кун пахта чопиб юрсам, битта қовун жуда ҳам тўри келган, «мени ел» деб дум бериб турибди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.| Сабзавот ўсимликларининг ўсиб турган барги. *Сабзининг думини кесмоқ.*

3 Учиш аппаратларининг кет томони. *Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. | Умуман бирор нарсанинг кети, охири. *Юлдузнинг думи. Қанча машиналар қаторлашиб ўтди, ҳали думи кўринмайди.*

4 *кўчма* Доим бировга эргашиб юрадиган; шотир. *Абдурасул Тожибойнинг мажлисда ўз тарафини оладиган думлар тўплай бошлаганини гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пролетариат революцияда либерал буржуазиянинг.. думи эмас, балки, илғор курашчидир.* В. И. Ленин, Ким кадетлар билан иттифоқ тарафдори?

5 *кўчма с. т.* Қарз, топширилмаган имтиҳон. *Унинг математикадан думи бор.*

♦ **Думи хуржун** (*ёки хуржунда*) нотайин, таги-туги йўқ, чатоқ ёки чала-чулпа. *Думи хуржун гап. Думи хуржун иш.* **Думи тугилди** ишдан бўшатилди, ҳайдалди. [*Розиқ сўфи*] *бир магазинга кечки қоровул бўлиб олган эди. Ундан ҳам ишкал чиқариб, думи тугилди.* С. Абдулла, Соялар. **Думини босмоқ** ғашига тегмоқ. *Идорада, иш устида, иш юзасидан гапираётирман. Думингизни босганим йўқ.* А. Қаххор, Сароб. **Думини тугмоқ** бўшатиб, ҳайдаб юбормоқ. **Думини тутқазмаслик** (*ёки* **ушлатмаслик**) ҳеч кўринмай, йўлиқмай қочиб юрмоқ. *Ғаффор қўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқизмасга уринади.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

ДЎМА [*р*] *тар.* Чор Россиясида турли марказий ва маҳаллий органлар номи. *Давлат думаси. Шаҳар думаси.*

ДУМАЛАМОҚ *с. т.* Юмаламоқ.

ДУМАЛОҚ *с. т.* Юмалоқ.

ДУМАЛОҚЛАМОҚ *с. т.* Юмалоқламоқ.

ДУМАХОНА [*р+ф-т*] *тар.* Дума идораси, дума маҳкамаси. — *Ҳали, — деди Ўрмон полвон,— Россияда подшоҳ йўқ, ҳукумат ишини думахонадан қўйилган Милюков билан Керенскийдай бир неча киши бажармоқда.* Айний, Қуллар.

ДУМБА [*ф-т*] 1 Баъзи қўйларнинг кет томонида сон билан бел ўртасида ўсган ёғ қисми. *Раъно томоқда думбаси серкиллаган, жингалак юнгли қўзичоқларга майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Қўйнинг шундай қисмидан чиққан ёғ. *Думба тўғрамоқ. Думба эритмоқ. Эртаги думбадан бугунги шалҳак яхши.* Мақол. ■ *Қайнанангнинг маслаҳати билан дўкага думба ўраб, чақалоққа сўрдиришди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

2 Одам танасининг сон билан бел ўртасидаги юмшоқ орқа қисми. *Думбага укол қилмоқ.*

ДУМБАДОР [*ф-т*] Думбаси ўсган, думбаси катта. *Думбадор қўй.*

ДУМБА-ЖИГАР Думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат. *Заргаров яқин бир ой бўлади, чоракам бир литр хушбўй винони думба-жигар билан ичгани асраб юрар эди.* А. Қаххор, Ўжар.

ДУМБАЛИ 1 Думбаси бор. *Думбали қўй.* ■ *Шербекнинг вазифаси ҳам майин жунли, ҳам думбали дурагайлар уруғитишдан иборат.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *айн.* **думбадор.**

3 Думба тўғраб солинган. *Думбали сомса.*

ДУМБАЛОҚ: думбалоқ ошмоқ *айн.* **умбалоқ ошмоқ** *қ.* **умбалоқ.** *Ўртага қилтирик бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қилади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ДУМБУЛ [*ф-т*] 1 Таъм кириб қолган, лекин етилиб пишмаган (мева ҳақида). *Ҳали думбул шафтолиларнинг шохлари ерда.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ҳали қотмаган, сутми-қатиқ бўлиб қолган (дон ҳақида). *Думбул жўхори.* ■ *Бир танобча ерга жўхори экилса, думбул бўлмасдан тамом бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Ақли камроқ, тентакнамо, девонасифат. *Думбул одам. Думбул табиат киши.*

4 Ҳаёт тажрибаси бўлмаган; хом, ғўр.— *Ўқишга ҳафсала қолмадими? — Ҳафсала-ку бор-а,— деди Холдор нималарнидир эслаб, — аммо ўйлаб қарасам, думбул эканман, пишгунимча шоширманг.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДУМДОР [*ф-т*] 1 Думи бор, думли. *Равшанбек қараса, бир одам ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳа деб йўрғалатади.* «Равшан».

2 *кўчма* Муҳмал, нотайин (гап ҳақида). *Думдор гап. Думдор қилиб гапирмоқ.*

ДУМ-ДУМАЛОҚ *с. т.* Юм-юмалоқ.

ДУМЛИ Думи бор. *Узун думли от.* **Думли юлдуз** *с. т.* Қомета.

ДУМЧА I **дум** 1—4 *с. кичр. Наби полвон қиздирилган тамғанинг думчасидан омбир билан қисиб туриб, уни Некқадамнинг билагига босди.* Айний, Қуллар.

ДУМЧА II *диал.* Хумчасимон дастасиз кичкина идиш. *Қўзани чиғирнинг думчаларига тутиб тўлатди ва қизга узатди.* Ойдин, Гулсанам.

ДУМЧИЛИК *нафр.* Принципсизлик билан бирор маслак, йўл, оқим ва ш.к.-

www.ziyouz.com kutubxonasi

га эргашиш, *ғоявий думчилик.* ■ *Ўзини партия аъзоси деб ҳис қилган пролетар тактика масалаларидаги думчиликни қандай нафрат билан рад қилган бўлса, ташкилий масалалардаги думчиликни ҳам шундай нафрат билан рад қилади.* В. И. Ленин, Бир қадам олға, икки қадам орқага.

ДУМҒАЗА 1 Қушларнинг дум патлари ўсиб чиқадиган бўғим-бўғим суяги. | Одам ва ҳайвонларнинг умуртқа охиридаги бўғим-бўғим думчага ўхшаш суяги.

2 Қўйнинг шундай суягига ёпишган гўшти. ‖ *Думғаза шўрва.*

ДУНЁ I [*а*] 1 Коинот, олам.

2 Борлиқнинг, мавжудотнинг айрим бўлаклари. *Юлдузлар дунёси.*

3 Жонли табиатнинг айрим қисми, улар яшайдиган муҳит. *Ҳайвонот дунёси. Ўсимликлар дунёси.*

4 Атрофимизни ўраб турган бутун мавжудот, олам, жаҳон. *Торга — тор дунё, кенгга — кенг дунё.* Мақол. ■ [*Отабек*] *туш кўрар эди:* [*у*].. *дармонсизланган ва ҳанжари қўлидан тушган эди.. Дунёни қоронғилик босган эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ер юзи ва ундаги барча одамлар. *Ўзбек пахтакорининг довруғи дунёга таралди. Космонавтларимиз жасоратига дунё таҳсин ўқимоқда.* | Ер юзи ва ундаги барча қитъалар, мамлакатлар. *Сайр этиб, қидириб, дунёни кезиб, Сўз айтиб Москвада юрган Жамбулдир.* Фозил шоир. [*Ҳайдар ота:*] *Агар биров менга «қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми?» деса, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан шу супани берақол дер эдим.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

6 Ҳаёт, тириклик. *Дунё ишлари. Бу дунё ўтар-кетар, юзи қоралик қолар.* Мақол. ■ [*Тўлахон ўз-ўзига:*] *Ҳар ким бу дунёда ўзига ўзи бек, ўзига жафокор.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бу дунёда ўйнаб олганинг қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Ғофир ҳокимга:*] *Наинки дунёда, адалат, ҳақиқат деган нарса шунчалар оёқ ости қилинса?!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Мен сенга боя ҳам айтдим: кишининг дунёда дўсти йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Беш кунлик дунё** ўткинчи дунё, қисқа умр. *Умр қисқа, бешкунлик дунёда завқ суриш ғанимат.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Дунёйи қўтир** *ёки* **қўтир дунё** ҳар хил ҳодисалар (яхшилик, ёмонлик, мўлчилик, камчилик ва ш.к.) билан тўлган олам. *Тавба ҳўп аломат одамда. Бу қўтир дунёда шунақа одамҳўрлар борлигига ҳеч ақлим етмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ёруғ дунё** қ. **ёруғ. Икки дунё** *айн.* **у дунё** — **бу дунё. Одамларнинг** *«ҳар икки дунёси» учун ҳам гўё жонкуярлик қилган бу худо вакили* [*Захчакўз*] *хуржунини тўлдириб шаҳарга борганда асл башарасини кўрсатар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **У (нариги) дунё** *дин.* гўё кишилар ўлгач, яна тирилиб, абадий яшайдиган, илоҳий дунё. *У дунёда* ***шунча нарса бўлса ҳам, ҳеч ким бу дунёдан кетксиси келмайди-я.*** П. Турсун, Ўқитувчи. **У дунё — бу дунё** 1) ҳар икки дунё, ҳозирги мавжуд дунё ва нариги —илоҳий дунё. [*Волидамиз:*] *У дунё — бу дунё мени рози қиламан десанг, шу хотинни рози қил!.. дедилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) асло, сира ҳам, ҳеч қачон. *Вася Тюминга «хайр энди, ука, бу қилган яхшилигинг у дунёю бу дунё эсимдан чиқмайди»,— дедим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Дунё юзини кўрмоқ** туғилмоқ, дунёга келмоқ. *Сен дунё юзини кўриб, чақалоқ овозинг жаранглаган кун содда қишлоқ хотинлари билан уйимизда кичкина бир тўй ясар эдик.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Дунёдан ўтмоқ** ўлмоқ, вафот этмоқ.— [*Азизбой:*] *Нима гап.*— [*Мақсуд:*] *Ялангтўшнинг отаси дунёдан ўтди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

7 *кўчма* Қишининг **маънавий** ҳаёти, бойлиги. *Болалар дунёси.* ■ *Шу йўсин, қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шербекнинг дунёси бўм-бўш, ҳувиллаб қолгандек туюлди. Нигорасиз турмушида* ***ҳаловат бўлармиди!*** С. Анорбоев, Оқсой. ***Шу биргина*** *сўз унинг* [*Мадумарнинг*] ***бутун ички*** *ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Диний тушунчадаги нариги оламга нисбатан бу, яшаб турганимиз олам. *Дунёга келмоқ. Дунёга киши бир келади.* ■ *Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи — Азимбек, ундан кейингиси — Хушрўй, учинчиси — Каримбек ва тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Маълум бир **ижтимоий** тузум, маданият ва социал-тарихий белгилари билан бирлашган кишилик жамияти. *Қадимги дунё. Капитализм дунёси. Социалистик дунё. Янги дунё.* ■ *Мен янги дунёда туғилиб, янги дунёда таълим олдим. Шунинг учун тилим ҳам, дилим ҳам бир.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Бир дунё** жуда кўп, беадад кўп. *Оҳ, дадажон, мен шўрли қариган чоғингизда сизга бир дунё ташвиш бўлдим,— деди Эъзозхон.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Дунё кўрган** турмуш тажрибаларига эга, ҳаётнинг борди-келдисини кўрган. **Дунёга устун бўлармидинг** «умр қисқа, абадий яшамайсанку» деган маънони ифодалайдиган ибора. **Дунё тургунча туринг** (*ёки* **турсинлар**) узоқ умр кўринг. **Икки дунё бир қадам** писанд эмас, ҳеч гап эмас (кўпинча масофа ҳақида). *Саёқ учун икки дунё бир қадам.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Икки дунёда** сира ҳам, асло, ҳеч.— *Мен у билан икки дунёда чиқиша олмайман.. деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дунёни сув босса, тўпиғидан келмайди** (*ёки* **тўпиғига чиқмайди**) беғам, парвойи фалак, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ киши ҳақида. *Бу одамлар* ***тўрт ишкали бут, дунёни сув босса, тўпиғига чиқмайдиган.. кишилардай бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишарди.*** А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Дунёни таниган** *ёки* **дунёдан хабардор** кўпни кўрган, кўп биладиган, билимли.

ДУНЁ II [*а*] Бойлик, давлат. [*Жамила Хонзодага:*] *Йўқ, аяжон, йўқ. Кўнглингизни тўқ тутинг. Ҳеч қандай мерос, мол* [*таъкидлаб*] *дунё менга керак эмас.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДУНЁВИЙ [*а*] Дунёга, ҳаётга оид, ҳаётий. *Дунёвий ишлар.* **Дунёвий илмлар** илоҳий бўлмаган (дунёга, борлиққа оид) илмлар.

ДУНЁДОР [*а*+*ф-т*] Дунёси, мол-мулки кўп, бой, бадавлат. *Баъзи ёрпул — катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДУНЁ-ДУНЁ Жуда кўп, беҳад, беадад. *Сизга биздан дунё-дунё салом. Дунё-дунё умидлар.* ■ *Ер узра тушиб Бунёд, Бўлиб дунё-дунё шод.* Ҳ. Олимжон

ДУНЁЛАРЧА *рвш* Бениҳоят кўп, беадад; дунё-дунё. *Албатта Юсуфбек ҳожига бу ваъдаларнинг ҳеч аҳамияти йўқ, фақат у ўғлининг соғлигини билса...— унинг учун дунёларча мартаба ва ҳурмат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁПАРАСТ [*ф-т*] Дунёни, давлатни, бойликни жуда ҳам яхши кўрадиган, дунё йиғишга, бойишга ўч, очкўз. *Дунёпараст одам.* ■ *Иттифоқнинг нима эканини билмаган дунёпараст ва шуҳратпараст муттаҳамлар Туркистон тупроғидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁҚАРАШ Объектив воқеликка, ҳаётга, уларнинг айрим воқеа-ҳодисаларига бўлган қарашлар системаси. *Марксистик дунёқараш.* ■ *Диалектик материализм коммунистик партиянинг дунёқараши, коммунистик жамият барпо этувчи ишчи ҳамда деҳқонларнинг, барча халқларнинг ўткир назарий қуролидир.* Диалектик материализм масалалари.

ДУО [*а*] 1 *дин.* Худога ёлвориб, унга илтижо қилиб, ўзи ёки бошқалар учун тилак, тилаш. *Кўпчиликнинг дуоси кўл бўлур.* Мақол. ■ *Дуодан сўнг Отабек тўрик йўрғасини чиқариб, кутидорга тутди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дуода бўл, омон-эсон келаман ва соғ-саломат эл-юртимни кўраман.* «Муродхон». [*Адолат:*] *Худоё худованд-до, қизларимни ўз паноҳингда асрагин! — деб дуо қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Дуойи бад** *ёки* **бад дуо** кимсага ёмонлик тилаб қилинган дуо, қарғиш. **Дуойи хайр** кимсага яхшилик тилаб қилинган дуо. **Дуойи жон** кимсага умр ва яхшилик тилаб қилинган дуо. *Доим сизнинг дуойи жонингиздамиз.*

2 *дин.* Фотиҳада ўқиладиган қуръон сураси. *Марияга дарров .. мусул-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

монча кийим кийдирдилар, намозни, ҳар хил дуоларни ўқишга ўргатдилар. Ойбек, Қутлуғ қон. | Инс-жинсларни қайтариш, кимсани кимсага иситиш ва ш.к. учун азайимхонлар, дуохонлар томонидан ўқиладиган ёки тумор ва ш.к.га ёзиб бериладиган хат. *Ўзбек ойимнинг мияси айнадими, ёки.. сеҳрчи ҳиндунинг дуоси асар қилдими, ҳар нучук уч йиллик адоватлар ва гина-кудуратлар барчаси ҳам аллақаёққа қараб учиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Умуман кимсага тиланадиган яхшиликлар, яхши ниятлар. *Олтин олма, дуо ол.* Мақол. **Дуойи салом** салом ва яхши тилаклар ёзилган хат, мактуб. *Ўғлингиз сизга бир дуойи салом юборган эди.* **Дуо демоқ** (*ёки* **айтмоқ**) салом демоқ, салом айтиб қўймоқ. *Холамга дуо деб қўй, қизим,..— деди Тўхта хола.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДУОГЎЙ [*а*+*ф-т*] 1 Дуо ўқувчи, бирор тилак билан худога ёлворувчи.

2 *кўчма* Кимсага яхшиликлар тиловчи; меҳрибон. *Яшасин дуогўй оналаримиз, Уруш қайирмасин оталар белин.* С. Акбарий.

ДУОХОН [*а*+*ф-т*] 1 *айн.* **дуогўй** 1.

2 Дуолар ўқиб ёки ёзиб гўё инс-жинсларни қайтарувчи, шу йўл билан касалларни тузатишни даъво этувчи домла. | Иссиқ-совуқчи, азайимхон. *— Мен шу вақтгача дуохондан ҳеч нимфо топмаганман..— деди Қаландар деган банди.* Айний, Дохунда.

ДУП *тақл. с.* Бирор нарсанинг ерга ёки ичи пўк нарсага урилишидан чиқадиган товушлар ҳақида. *Бир нарса дуп этди. Дуп этган овоз эшитилди.*

ДУП-ДУП дуп *с. такр. Ойша хола зарда билан дуп-дуп юриб бораркан, бирдан эшик олдида турган, икки кўзи тўла.. қизил жун хуржунни кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУПОЯ [*ф-т*] Ямоқчи усталарнинг учи қайрилган темир асбоби.

ДУППА-ДУРУСТ дуруст *с. инт. Дуппа-дуруст тўппи.* || *Дуппа-дуруст ёзаяпти.* ▪ *Мен шу машинада дуппа-дуруст пахта териб берган механик-ҳайдовчиларни биламан.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДУПУР *тақл. с.* Дупурлаган товуш ҳақида. *Осойишта ширин суҳбатни от дупури бузди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ғуломжон юрак дупурини, ҳаяжонини босишга тиришар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДУПУР-ДУПУР дупур *с. такр. Адолат аризани тўрт буклаб Иннага узатаётган эди, югуриб келаётган кишининг дупур-дупур оёқ товушлари эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Дупур-дупур оёқ бос, Ерлар титратиб, Душман сари йўлга бос Отлар ўйнатиб!* Ҳамза.

ДУПУРЛАМОҚ «Дупур-дупур» овоз бермоқ; дукурламоқ. *Дупурлаб юрмоқ. Юрагим дупурлаб ураяпти.*

ДУПУРЛАТМОҚ дупурламоқ *фл. орт. н.*

ДУР [*а*] 1 Инжунинг, гавҳарнинг йирик тури. *Қамбаржон.. шаҳзодалик либосларини ташлаб, бир қаландарга бир дона дур бериб, унинг жандасини олиб кийди.* «Орзи билан Қамбар». *Унинг [Лаълининг] бўйнидаги қатор-қатор дурлар, марваридлар тизмаси кўзгуга тушиб турган қизғиш шуълада ярқ-ярқ товланади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Дев шоҳнинг қизига.. «Сенга даркор бўлар» деб, дурри жавҳарлар, қимматбаҳо тошлардан берди.* «Муродхон». **Дурри маржон** дурдан тизилган маржон.

2 *кўчма* Бебаҳо ёки энг яхши, аъло, сара нарсалар ҳақида. | *поэт.* Қийматли, сермазмун, маъноси чуқур (сўз, шеър ҳақида). *Мен.. Навоий «Хамса»сининг сарғиш саҳифаларига қараб олиб йиғлардим, кўз ёшларим тўкилиб, Навоий терган дурларга қоришарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олтин пиёлада боллар ичилар, Сўз сўзласа, дурри гавҳар сочилар.* «Ёдгор».

ДУРАГАЙ Дурагайлаш йўли билан вужудга келган, чатишган; гибрид (ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). *Дурагай қўй. Дурагай олма. Дурагай ипак қурт уруғи.* ▪ *Шербек дурагай қўзининг орқа томонидан сездирмасдан борди-да, маҳкам ушлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДУРАГАЙЛАМОҚ Зоти, тури бошқа-бошқа икки хил ҳайвон ёки ўсимликни бир-бирига чатиштирмоқ, улардан янги бир нав етиштирмоқ.

ДУРАГАЙЛАНМОҚ дурагайламоқ *фл. мажҳ. н.*

ДУРАДГОР [*ф-т*] Ёғочдан иморат ва бошқа ҳар хил буюмлар ясовчи ҳунарманд, уста. *Ромсоз дурадгор. Сандиқсоз дурадгор.*

ДУРАДГОРЛИК дурадгор *с. касб оти. Дурадгорлик ишлари. Дурадгорлик қилмоқ.* ▪ *У [Саидумархўжа], ери кам бўлгани учун қариндошлари каби тўқимачилик ва дурадгорлик ҳунарлари билан ҳам машғул бўлган.* Айний, Эсдаликлар.

ДУРАДГОРЧИЛИК *с. т.* Дурадгорлик.

ДУРАЛЮМИН [*р* дюралюминий] Алюминий, мис магнийнинг енгил ва қаттиқ қоришмаси. *Дуралюмин идиш.*

ДУРАНГ I [*ф-т*] Шаҳмат, шашка, футбол, карта ва ш.к. нарсаларнинг икки томон тенг келиб ғалабасиз тугалланиши. *Ўйин дуранг бўлди.— Майли, — деди Ойша хола,— бу гал дуранг бўлибмиз, кузда ажрим қиламиз. Мўлжал ҳар қутидан [қурт уруғидан] 120 [килограммдан].* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ДУРАНГ II [*ф-т*] Маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил ранг, ип ёки ипак билан тикилган гулли ҳошия, уқа. *Ҳаккам дуранг этик, Олифта, сатанг, тетик, Яғрин ташлаб, ҳайқириб, Ўтганларга кўрсатиб.* Ғ. Ғулом.

ДУРАФШОН [*ф-т*] *поэт.* Дурдек ялтираб турадиган. *Ўрта Осиёнинг қайрилма қоши, Бири — Амударё, бири— Сирдарё. Ялт-ялт тебранади тубида тоши, Ёқут янглиғ ёки дурафшон гўё.* Т. Тўла.

ДУРАЯ *с. т.* Дуруғ. *Дурая рўмол.*

ДУРБИН [*ф-т*] Узоқни яқин ва катта қилиб кўрсатадиган асбоб; бинокль. *Командир дурбинни кўзга тутиб, ҳар томонга қаради.* Айний, Қуллар. *Қарасам, қайнатамизнинг боққа чиқадиган даричалари ишком ичидан менга рўпара экан — худди дурбиндан қарагандай тўппа-тўғри кўриниб турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУРДА [*ф-т*] 1 Мураббо, қиём, шинни ва ш.к.нинг бетида ҳосил бўладиган қумоқ-қумоқ парда. *Мураббо дурда боғлабди.*

2 Қуйқум, қуйқа, лойқа. *Шинни дурдаси.*

ДУР-ДАРОЗ [*ф-т*], **дуру дароз** Узундан узоқ, чўзиқ. *Дур-дароз гаплар. Дур-дароз музокаралар.*

ДУРДОНА [*ф-т*] 1 Дурнинг сараси; йирик ва тоза инжу.| *кўчма поэт.* Дур каби тоза, оппоқ. *Лаби лаълу, тиши дурдона эрди, Ки, кўрсанг турфа бир жонона эрди.* Сайёдий.

2 *кўчма* Бебаҳо, қийматли, қадрли нарса ҳақида. *Бизнинг Ватан — чин онамиз. Кўз нуримиз — дурдонамиз.* С. Абдулла.

3 *сфт, кўчма* Чуқур мазмунли, қимматли. *Дурдона асар. Дурдона сўзлар.* ▪ *Куйла созим, юрагим, шеърим. Бахт китобин қилгин тарона. Замирида ҳуқуқ, эрк, номус, Ҳар бир сатри олмос, дурдона.* Ғайратий.

ДУРҚУН Бўлиқ, тўла, гавдали. *Тансиқ юзи кенг, лўппи, бодомқовоқ ва ёшига нисбатан дуркун қиз — Дилшодни мақтади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДУРРА(ЧА) [*ф-т*] Аёллар ўрайдиган кичик рўмол. *Ипак дурра(ча).* ▪ *Аёлнинг эгнида чит кўйлак,.. бошида чит дурра.* С. Зуннунова, Гулхан. [*Жувон*] *уйга яқинлашганда бошидаги дуррачасини тузатди, қўлидаги тугунчани ерга қўйди ..* Ойдин, Эр юрак.

ДУРУСТ [*ф-т*] 1 Яхши, тузук. *Дуруст одам.* ▪ *Ҳар қанча бой бўлмасин, олди-кети тўла набира бўлган чолга дуруст оила қиз берадими?* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Сидиқжон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.|| *Хотинингг бунақа феъли тез экан, [болани] олиб кетмагани ҳам дуруст.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Соғ, соғ-саломат. *Қанизакни кўрдингми, дурустми, кўзига зиён қилмаптими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қасалхонада даволаниб, дуруст бўлиб қолдим.*| Мўл, кўп. *Бу йил олинган ҳосил дуруст. У дуруст ойлик олади.*

2 Муносабати яқин, жойида, қалин, иттифоқ. *Уста Турдиали худо билан дуруст эди, уч ярим яшар қизчаси ўлди-ю, ораси бузилди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 *кесим вазифасида* Хўп, майли. — *Эртага кел, тузукми? — Дуруст.* 4 *кирш с.* Тўғри, фараз қилайлик, шундай ҳам деяйлик. *Дуруст, сен самолёт ясолмайсан, кетмон чополмайсан.. Лекин қиламан десанг, қўлингдан иш келади.* А. Қаххор, Асрор бобо. *Қудрат вазмин гапирди: — Дуруст, мен гапингизга ишонаман, лекин ановларни ишонтириш учун кучли далил керак.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДУРУСТЛАМОҚ Дуруст ҳолга келтирмоқ, яхшиламоқ, тузатмоқ. *Мен бу гапга дурустлаб ўйламасдан жавоб беролмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУРУСТЛАНМОҚ **дурустламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Бемор анча дурастланиб қолди.*

ДУРУСТЛАШМОҚ 1 **дурустламоқ** *фл. бирг. н.*

2 Дуруст бўлиб қолмоқ, яхшиланмоқ. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДУРУСТЛИК **дуруст** *с. белги отн. Дурустлиги шуки, ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам чаққонгина доктор экан.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

ДУРУҒ [*ф-т*] *кт. айн.* **ёлғон.** *Дуруғ гап.*‖ **Дуруғ айтмоқ** 1) алдамоқ, ёлғон гапирмоқ; 2) янглиш айтмоқ. *Мен дуруғ айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминни битиштириш учун сўзладим-да!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён

ДУРФИШОН [*ф-т*] *айн.* **дурафшон.**

ДУРЎЯ [*ф-т*] Маҳаллий ипак маталарининг икки томони бир хил қилиб тўқилган тури.‖ *Дурўя рўмол.*

ДУТО [*ф-т*] *поэт.* Эгилган, букилган, ҳам бўлган. *Дуто қад.* ■ *Мусибат остида рост қомати дуто кўринур.* С. Абдулла. *Хотин-қиз элига дарду бало паранжи, Шамшод қадларини қилди дуто паранжи.* F. Ғулом.

ДУТОР [*ф-т*] Дастаси узун, икки торли, чертиб чалинадиган музика асбоби. *Дутор чалмоқ. Дутор ипи.* ■ *Дутор товуши қандайдир ўзининг бир ҳасратини сўзлагандек, ҳикоя қилгандек бўлиб эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУТОРБЎЙИН Бўйни узун ва хушбичим (асосан от ҳақида). *Дуторбўйин араби отлар, «Чу», деса бир қирдан ҳатлар.* «Равшан».

ДУТОРЧИ 1 Дутор чалувчи созанда. *Дуторчи дуторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаххор, Қанотсиз читтак.

2 Дутор ясовчи уста.

ДУХОБА Орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туклар билан қопланган мато; бахмал, бархит. *Қизил духоба. Қора духоба.*‖ *Духоба кўрпа.* ■ *Мошранг духоба дўппили, тўққиз-ўн яшар чиройликкина бола — болаларнинг каттаси эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Чий духоба қ. чий. Ғижим духоба қ. ғижим I.**

ДУХОВКА [*р*] Ошхона плитаси ичига ўрнатилган, қиздириб турли таомлар пиширилади-ган махсус тунука қути. *Духовкада пирог пиширмоқ.*

ДУХОВОЙ [*р*]: **духовой оркестр** пуфлаб чалинадиган музика асбоблари оркестри. *Пешинга яқин духовой оркестр ҳам келди, мактаб саҳнасида ўйноқи машқларини дам-бадам гумбурлата бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУЧ: дуч келмоқ (*ёки бўлмоқ*) 1) учрашмоқ, тўқнашмоқ. *Поездимиз Туркистонда Москва поезди билан дуч келди;* 2) учрамоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз келмоқ. *Жажжи қиз Мамлакатни кўтариб келаётган Боисжон ҳовлида онасига дуч келди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши; 3) учрамоқ, йўлиқмоқ; гирифтор бўлмоқ. *Ботирали бу ерда катта қийинчиликларга дуч келди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Дуч келган одам** учраган ҳар қандай одам. **Дуч келган жойда** тўғри келган жойда, ҳар ерда. *Дуч келган жойда тўхтамоқ* (*тўхтаб қолмоқ*).

ДУЧОР [*ф-т*]: **дучор бўлмоқ** 1) учрамоқ, учрашмоқ, юзма-юз келмоқ. *Шўри қуриган сенга дучор бўлади.* «Алпомиш»; 2) гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Бош оғриғига дучор бўлдим. Балога дучор бўл!* (*қарғ*). ■ *Сен билмай узоқ элдан келибсан; Келиб, ёнган ўтга дучор бўлибсан.* «Ширин билан Шакар».

ДУШ [*р* < *фр*] 1 Ювиниш ёки даволаниш учун сувни майда тешиклардан ёмғирдай ёғдириб берадиган қурилма. *Душ остида ювинмоқ. Врач унга ўн душ буюрди.*

2 Шундай қурилма ўрнатилган хона. *Душга кирмоқ.*

ДУШАНБА [*ф-т*] Ҳафтанинг биринчи куни, якшанбадан кейинги, сешанбадан олдинги кун. [*Отабек*] *душанба куни кечаси бир эмас, уч душман билан кураш тўғрисидагина ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУШВОР [*ф-т*] Қийин, мушкул, оғир. *Душвор иш.* ■ *Нечоғлик бу курашлар бўлса душвор, Бажаргаймиз зафар бизлар билан ёр.* Ҳабибий.

ДУШМАН [*ф-т*] 1 Дунёқараши, манфаатлари, ғоялари бир-бирига қарама-қарши бўлган, зид. *Ғоявий душман. Синфий душман.* ■ [*Шарофат Сидиқжонга:*] *Озодлик душмани!.. Мени хотин қилмайдиган бўлсанг, жавобимни бер!* А. Қаххор, Қўшчинор. | Бир-бирига ёмонлик истовчи, ёмонлик қилувчи, бири-бирини кўролмовчи; ғаним, ағёр, рақиб. *Дўст ачитиб гапиради, душман — куллириб.* Мақол. *Душманнинг кулгани, сиригини билгани.* Мақол. *Тикон заҳри учида, душман заҳри ичида.* Мақол. ■ *Рақибларга, душманларга йўл очиб берган шу онанинг орзуси эмасмиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оббо.. Душманларим ташқарида десам, ичимда ҳам бор экан-ку.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *ҳарб.* Урушда ўзаро жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти қайта-қайта пайдо бўлиб, беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Кишига ва умуман бирор нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса. *Ёввойи ўт — ҳосилнинг душмани. Жаҳл — душман, ақл — дўст.* Мақол. *Сўнгги пушмон — ўзингга душман.* Мақол. ■ *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Наҳот киши ўз мулкига ўзи душман бўлса!* А. Қаххор, Қўшчинор.

ДУШМАНЛАШМОҚ Бир-бирига ғаним, душман бўлиб қолмоқ.

ДУШМАНЛИК 1 **душман** *с. белги отн. Нури бу оилага тушгач, уч кун ўтар-ўтмас икки қайнана — кундошлар орасидаги душманликни сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Душманларча иш, хатти-ҳаракат. *Душманлик кўрсатмоқ. Душманлик қилмоқ.*

ДУШМАНЧИЛИК *айн.* **душманлик** 2. *Ораларида душманчилик пайдо бўлди.*

ДУШХОНА [*р*+*ф-т*] Душ ўрнатилган хона. *Душхона қурмоқ.*

ДУЭЛЬ [*р* < *фр*] Икки шахснинг ор-номус талашиб маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки отишуви. *Дуэлга чиқмоқ.*

ДУЭТ [*р* < *итал*] *муз.* 1 Икки музика асбоби ёки икки хил овоз билан ижро этиладиган музика асари.

2 Шундай асарни ижро этувчи икки созанда ёки навозанда.

ДЮЖИНА [*р*] Ўн икки дона (бир хилдаги нарсалар ҳақида). *Бир дюжина қошиқ.* ■ *Майхонанинг панароқ бир бурчагига ўлтириб, Саидий бир дюжина пиво буюрди.* А. Қаххор, Сароб.

ДЮЙМ [*р* < *голл*] Эски Россияда ва ҳозир Англияда: 25,4 миллиметрга тенг узунлик ўлчови.

ДЮЙМЛИК Дюйм узунлигидаги, дюймга тенг. *Бир дюймлик тахта* (*қалинлиги бир дюйм тахта*).

ДЎЖНА *с. т.* Дюжина.

ДЎЗАНДА [*ф-т*] Игна билан тикувчи (машиначи, пойафзалдўз ва ш.к.) [*Унинг*] *йиғирматадан кўпроқ дўзандаси бор эди. Уларга ҳар бир этик учун бир сўм.. бергани ҳолда, ўзи ҳар бир этикдан ўн-ўн беш сўм фойда қилар эди.* Айний, Қуллар.

ДЎЗАНДАЛИК **дўзанда** *с. касб отн. Касби дўзандалик. Дўзандалик қилмоқ.*

ДЎЗАХ [*ф-т*] 1 Диний тасаввурларда: ўлган «гуноҳкор» бандалар «нариги дунё»да абадий азобланадиган жой; жаҳаннам. *Насриддин Афандидан Амир Темур сўрапти: одамларнинг туғилиш ва ўлиши қачонгача давом қилади?.. Афанди жавоб берипти: — Дўзах билан жаннат тўлгунча.* «Латифалар».

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ишқ ўти тушса юракка, Дўзах ўтидин ёмон. «Фольклор».

2 *кўчма* Кишини ортиқ азоб-уқубат ва мушкул аҳволга солувчи оғир шароит, муҳит, ҳол. *Яхши рўзғор — жаннат, ёмон рўзғор — дўзах.* Мақол. ▪ *Эси бўлса, гулдек ёшлигини шу дўзахда зое қиладими одам боласи: чанг, чивин, офат, иллат, касал.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЎЗАХИ [*ф-т*] **1** *дин.* Дўзахга маҳкум, дўзахга тушадиган гуноҳкор. **2** *кўчма* Ёмон, бадфеъл киши ҳақида.— *Ие, яхши таниймиз у кишини. — Бўлмаса, уста Баҳром ўша дўзахининг божаси бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Куриб кеткур анови дўзахи кампир қилган бу ишни,— деди Гулнор жиғибийрон бўлиб.* С. Зуннунова, Гулхан.

ДЎҚАЙ *с. т.* Бирор жой, ташкилот ва ш.к.нинг катталаридан, казоларидан ҳисобланадиган; кузир. *Маҳалла дўқайлари.*

ДЎҚОН [*а*] **1** Бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо корхонаси; магазинча. *Баққол дўкони. Китоб дўкони. Кооператив дўкони. Дўкон мудири.* ▪ *Амакингизнинг дўконига яхши шоҳилар, бахмаллар келибди, олмайсизми?* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

2 Ҳунармандларнинг ишхонаси. *Темирчи дўкони. Бўёқчи дўкони.* ▪ [*Мулла Обид*] *тинчимайди: гузарда ямоқчилик дўкони очиб, ҳам ўзининг, ҳам қишлоқнинг эҳтиёжини ўтаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бўтабой ҳам икки кунда тақачилик дўконини тиклади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Ҳунармандларнинг иш қиладиган дастгоҳи; станок. *Тўқув дўкони.* ▪ *Илгариги мусиқамиз билан ҳозиргиси орасида бўз дўкони билан чит фабрикаси орасидагича фарқ бор.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЎҚОН-ДАСТГОҲ Косибларнинг дўкон ва дастгоҳлари (дўкон ва унда буюм ишлаб чиқариш учун зарур бўлган дастгоҳ ва бошқа иш асбоблар мажмуи). *Ота ўлиб боласига дўкон-дастгоҳ мерос қолмаса, одамлар: «гадо бўлар экан, шўрлик» деб, бош чайқашарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

◆ **Дўкон-дастгоҳни йиғиштирмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) *айн.* **дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ** (*ёки* **кўтармоқ**) *қ.* **дов-дастгоҳ.**

ДЎҚОНДОР [*а*+*ф-т*] Хусусий дўконида мол сотувчи савдогар. *Бунақа ишни бир-биридан харидорини қизғанадиган, бирининг дўкони бирпас ёпилса, бошқаси кўпроқ фойда кўрадиган, шунинг учун бир-бирини ғажиб ташлашга тайёр турган дўкондорлар қилса бўлади!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДЎҚОНДОРЛИҚ **дўкондор** *с. касб оти.*

ДЎҚОНХОНА Ҳунармандлар дўкони, ишхонаси. *Бўзчининг дўконхонаси. Машиначининг дўконхонаси.* ▪ *Шоналар, ҳар хил синиқ-миниқ қўлиплар, чарм резгиси, ширач коса, маҳси ичига ёпиштирадиган эски латталар ва ҳоказо дўконхона юзини тутган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎҚОНЧА Қичкина **дўкон,** савдо будкаси. *Дадам синди, дўкончасини йиғиштириб, уй ичига қамалиб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎЛ I Юмалоқ муз ҳолида ёғадиган ёғин. *Унинг [Қудратнинг] бетига дўл аралаш ёмғир уриб берди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кўрғон ҳимоячилари дўлдек ёғаётган тошлар ва ўқлардан сақланиш учун юзларини панага олган.* М. Осим, Ўтрор. **Дўлда қолгандай** юзи чўтир **кимса** ёки нарса ҳақида.

ДЎЛ II [*ф-т*] Тегирмон тоши тепасига ўрнатилган пирамида шаклидаги идиш, хампа (тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади). *Саҳар пайтларида.. икки дўлни янги буғдойлар билан тўлғазгач, бир оз кўз илинтириб олиш учун Эгамберди ака ухлашга ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЎЛАЙМОҚ *диал.* **1** Кўзини чақчайтирмоқ, ўқраймоқ.

2 Кимсага калтак, мушт кўрсатиб, дўқ урмоқ. *Раҳим ҳали шаҳтидан тушмаган, ҳамон жангга хезланган хўроздай бўйнини чўзиб мушт дўлайиб, гоҳ Аҳмадга, гоҳ Қўзибойга пишқирмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДЎЛАНА [*ф-т*] **1** Кўпинча тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган сариқ ёки қизғиш мевали дарахт ва унинг ейишли меваси. *Жондан кечмасанг — жонона қайда, тоққа чиқмасанг — дўлана қайда?* Мақол. ▪ *Тўп-тўп ўсган ёввойи дўлана, наъматак шохларида чумчуқлар чуғурлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *У[амаки] йўғон калта бармоқлари билан айвонда дўлана тасбеҳ ўгириб ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шу дарахт ёғочидан ишланган мунчоқ. *Эшакка дўлана таққандек, сенга фартуқни ким илиб қўйди?* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎЛВАР [*ф-т*] *диал.* **1** Гавдаси катта, йўғон, барваста (одам ҳақида). *Дўлвар йигит.* ▪ *Бу дўлвар гавдали ҳушчақчақ йигит [Иван Ильич] биз билан кўришаркан, яна деди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.| Кенг, тўкис. *Дўлвар кўйлак.*

2 Содда, гўл. *Бир дўлваргина болага шақилдоқ ёқиб қолди. Деҳқон бола экан. Қўярда-қўймай бир қовун, икки тарвузга алишиб олди.* F. Гулом, Шум бола.

ДЎЛМА Қиймани ток, карам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва ш.к.нинг ичига солиб пиширилган овқат. *Гулсун опа ҳам ҳар бир овқатни — шўрвадан тортиб дўлмагача, маставадан тортиб паловгача — мазали ва хушхўр қилиб тайёрлайди.* Я. Саъдуллаева, Пазанда.

ДЎЛТА I *диал.* Юмалоққина, семизгина, лўппи, дўмбоқ. *Дўлта бола.* ▪ *Арслонқул унинг юмшоқ дўлта юзини бармоқлари билан аста қисиб, қалъага чопди.* Ойбек, Навоий.

ДЎЛТА II *диал.* Қаймоқни қиздириб ёғини олгандан кейин қозонда қоладиган жиззасимон ейишли қисми.

ДЎМБАЙМОҚ Қаппайиб, туртиб чиқиб турмоқ. *Чўнтагим дўмбайиб қолди.* ▪ *Қабр ёнига тизланган Отабек ва юқори-қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЎМБАЙТИРМОҚ **дўмбаймоқ** *фл. орт. н.*

ДЎМБАЛОҚ: дўмбалоқ ошмоқ *айн.* **умбалоқ ошмоқ** *қ.* **умбалоқ.**

ДЎМБИЛЛАМОҚ Селкиллаб чаққон-чаққон ҳаракат қилмоқ (лўппи, дўмбоқ болаларнинг ўзига ярашган ҳаракати ҳақида). *Эшик ёнида уч-тўрт ёшли қизча дўмбиллаб юрибди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

ДЎМБИРА [*ф-т*] *муз.* **1** Икки торли, пардасиз, чертиб чалинадиган чалғу асбоби. *Ўроз дарахтга суяниб, дўмбирасини чертар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлчи ҳаммадан кўра бу қирғизни кўпроқ севарди, унинг дўмбирасини завқ билан тинглар, аксар кечалари у билан суҳбатлашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Барабан.

◆ **Дўмбира қилмоқ** 1) дўмбира сингари шириллаб юбормоқ. *Француз солдатлари бўлса, халоскоримиз сенсан деб ўпишаверибди, икки бетимни дўмбира қилиб юборишди.* К. Яшин, Номус ва муҳаббат; 2) қаттиқ танқид қилмоқ, афт-башарасини, кирдикорларини очиб ташламоқ; 3) шов-шув кўтармоқ, миш-миш гап қилиб юрмоқ. [*Саидов*] *лалайган десам, гапдон чиқиб қолди-ку, мана шунақалар кишининг сирини дўмбира қилади-да.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ДЎМБИРАЧИ **1** Дўмбира чалувчи, дўмбира билан куйловчи.

2 *с. т.* Барабанчи.

ДЎМБОҚ **1** Дўмбайган, дўмбайиб, кўтарилиб чиққан. *Дўмбоқ пешана. Дўмбоқ жой.* ▪ *Ҳар чиқиқ тошни ушлаб, тирмашишдан аввал уни бир-икки тортиб, силтаб кўрар, баъзиси кўчиб қўлидан тушиб кетар, йўл-йўлакай бошқа дўмбоқ тошларга урилар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.| Дўмбайиб, кўтарилиб турган жой ёки нарса. *Пешанасида дўмбоғи бор.* ▪ *Учларида ботаётган қуёшнинг шуъласи ўйнаган иккита адил оқ қайин орасида дўмбоқ пайдо бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Семиз, тўладан келган, лўппи. *Дўмбоқ бола.* ▪ *Орифнинг бахти ва давлати — гўзал хотини-ю, дўмбоқ қизи.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати.

ДЎМПАЙМОҚ *айн.* **дўмбаймоқ.** *Муроднинг қўйнида бир нима дўмпайиб турибди.* ▪ *Катта тут ёғоч кўланкасида дўмпайган янги қабрни қучиб, тупроқларига юзларини суртиб, соат-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларча йиғлаб кўзлари шишгандан, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди. Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Дўмпайиб ётмоқ** мукка тушиб ётмоқ.

ДЎМПАЙТИРМОҚ дўмпаймоқ *фл. орт. н. Қўйнини дўмпайтириб олибди.* ▬ *Нусратулло итнинг ўлганини эслаб «Йўқол!» дейиш учун жуфтлаган ёғзини дўмпайтирганича қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДЎНГ 1 *сфт* Кўтарилган, дўмпайган, қаппайган. *Асад полвон ёполдош, кўкраги кенг, Тўши дўнг кучи арслон билан тенг.* Ҳабибий.

2 *от* Бирор нарсанинг дўнг жойи, дўнг ери. | Ернинг бирмунча баланд кўтарилган жойи; тепалик. *Равшанбек отини ҳайдаб, йўртиб, дўнгнинг устига чиқиб қаради.*

♦ **Дўнг олмоқ** энгаштириб думбасига тизза билан тепмоқ (турли ўйинларда).

ДЎНГАЛАК *диал.* 1 Ғилдирак (арава, вагон, паровоз ва ш. к.). *Поезднинг юргизган Ўтхонаси билан дўнгалаги.* «Қўшиқлар».

2 Дўнг ер, тепалик..

ДЎНГЛИК 1 дўнг *с. белги оти.*

2 Дўнг ер, тепалик. *Икки жангчи, милтиқларини елкаларига осганча, командир билан политрук турган дўнгликка чиқдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДЎНГПЕШАНА *айн.* **дуккипешана.** *Дўнгпешана йигит.* ▬ *Бўтабойнинг олдига арзга борган аёллардан бири дўнгпешана жувон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ДЎНГСА Кичкина дўнг, пастак тепалик.

ДЎНГСАЛИК Дўнгса жой, дўнглик, тепалик.

ДЎНДИРМА *с. т.* Жойига келтириб, боплаб, кўнгилдагидек қилиб ишланган, тайёрланган. *Дўндирма каноб. Дўндирма иш.* ▬ *Анорхон, чойни дўндирма қилиб дамлайсиз, иккаламиз шу ерда ичамиз, дурустми?* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДЎНДИРМОҚ 1 дўнмоқ *фл. орт. н.*

2 *с. т.* Боплаб, жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, ўринлатмоқ. *Гапни дўндиради. Шўрвани дўндирибсиз-ку!* ▬ *Ҳозирги раис ёшроқ бўлса ҳам, пишиқ. Ишини дўндираяпти.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ДЎНДИҚ Бўйи-басти келишган, истараси иссиқ, ёқимли. *Дўндиқ келинчак. Дўндиқ қизча.* ▬ — *Мен ўша вақтда сенга ўхшаган оппоққина, дўндиққина жувон эдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Анвар келишган, дўндиқ бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. ‖ *Атиргул, лаблари гилос, Бир дўндиққа суқланиб боқдим.* Ё. Мирза. *Йўрғаларди созга бир ғўзал дўндиқ.* М. Алавия.

ДЎНДИҚЧА 1 дўндиқ *с. кичр.-эркл. Ана, кўрмайсанми, бу қандай оппоқ дўндиқча! Мана шу менинг бирдан-бир арзандам, келажакда сенинг хотининг бўлади.* Айний, Эсдаликлар. *Ҳа, буни яхши қилгансиз, айланай сиздан, дўндиқчам!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *диал.* Бир турли ип ёки ипак газлама. *Дўндиқча рўмол.*

ДЎНМОҚ *эск.* 1 Айланмоқ, бир томондан иккинчи томонга ўгирилмоқ. *Соға дўн! Сўла дўн!* | Чарх урмоқ, айланиб юрмоқ; **жавлон урмоқ.** «*Да!*» *деганда доим майдонда дўниб, Неча бадзод мининг қўлимда ўлиб.* «Равшан».

2 Қайтмоқ; ўзгармоқ. *Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин. Хасмингнинг сўзига болам, кўнмагин.* «Хушкелди».

ДЎНОН Уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки туя. | **Икки ёшга тўлиб,** уч ёшга қадам қўйган **қўй ёки** эчки.

ДЎНҒ *тақл. с.* Йўғон **тор,** сим ва ш. к. чертилганда чиқадиган дағал овоз ҳақида. *Дўнғ этган овоз эшитилди.*

ДЎНҒИЛЛАМОҚ 1 «Дўнғ» этган овоз чиқармоқ.

2 Тўнғилламоқ, ноаниқ **ёки** қўпол гап қилмоқ. *Дераза тагида қовоқ-тумшуғини осилтириб ўтирган Муса кўса дўнғиллади.* С. Аҳмад. Ҳукм.

ДЎНҒИЛЛАТМОҚ дўнғилламоқ *фл. орт. н.*

ДЎП *тақл. с.* Жарангсиз **нарсаларнинг** урилишидан ҳосил **бўлган товуш** ҳақида. *Дўп этмоқ. Тўп ерга дўп этиб тушди.*

ДЎП-ДЎП дўп *с. такр.*

ДЎПИЛЛАМОҚ «Дўп-дўп» **этган овоз** бермоқ.

ДЎПИЛЛАТМОҚ 1 дўпилламоқ *фл. орт. н. Тўпни дўпиллатиб ўйнамоқ.* ▬ *Улар.. оёқларини дўпиллатиб, .. елкаларини дам-бадам қимирлатиб, «жуда яхши совуқ бўлаяпти-да!» деб қувонишди.* О. Ёқубов, Янги йил.

2 *кўчма* Қаттиқ **танқид қилмоқ,** хато ва камчиликларини **айтиб** қоймоқ. *Сабохон минбарга чиқди. Собирвой биров чимдиб олгандай чўчиб тушди: «Мени дўпиллатиб қолса-я.. деб, кўнглидан ўтказди.* А. Муҳиддин, Кўнгиллар.

ДЎПИР *тақл. с.* Дўпиллаган **овоз** ҳақида.

ДЎПИР-ДЎПИР дўпир *с. такр. Уларнинг қий-чувлари карнай овозларига ва дўмбираларнинг дўпир-дўпирларига қўшилиб, дунёни кўтарар эди.* Жўрабоев, Мулла Б. м. [*Шербек*] *бир вақт дўпир-дўпирдан уйғониб кетди. Қараса, ҳамма перронга интилаяпти.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДЎПИРЛАМОҚ *айн.* **дўпилламоқ.**

ДЎППАЙМОҚ *с. т.* Дўмбаймоқ. [*Ҳокимнинг*] *қўллари дўппайган қорни устида қовушиқли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аудиторияда бошқа ҳеч ким йўқ эди. Фақат столлар устида дўппайиб ётган китоб-дафтарлар, портфеллар... турар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДЎППАЙТИРМОҚ дўппаймоқ *фл. орт. н.*

ДЎППИ Авра-астарли, кўпинча қавима, пилта урилган, тепа, кизак ва жияқдан иборат гулдор ёки гулсиз тўғарак бош кийими. *Бахмал дўппи. Гилам дўппи. Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. *Дўппи тагида одам бор.* Мақол. ▬ *Сидиқжон .. нима дейишини билмай, бошидан дўпписини олиб у ёқ-бу ёғига чертди, тиззасига қўйиб жиянини тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Тақдўзи дўппи қ. тақдўзи. Тус** (*ёки* **чуст**) **дўппи қ. тус** II.

♦ **Дўппи тор келганда** 1) иш қисталанг бўлган ёки ноилож қолган вақтда; 2) камчилик, етишмовчилик юз берганда. **Дўпписи яримта** иши жойида, чор ишкали бут, ғам-ташвиши йўқ. *Бизнинг «сартия» жуда беғам, .. ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Халқумигача қарзга ботганини ўзи ғезмай қолади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Дўппини осмонга отмоқ** (*ёки* **иргитмоқ, ташламоқ**) ортиқ қувонмоқ, хурсанд бўлмоқ. *Шу билан иш битса дўппимни осмонга отаман.* **Дўпписини ол деса, калласини** (*ёки* **бошини**) **олади** ҳаддан ортиқ иш қиладиган одам ҳақида. [*Холмат Хонзодага:*] *Тасаддуғингиз кетай, дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод, .. бошини кесиб келтирамизда.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Дўппини ерга қўйиб** хотиржамлик билан, бамайлихотир, диққатни бир жойга тўплаб. *Кетидан пачаваси чиқмаслиги учун, дўппини ерга қўйиб .. ўйлаб кўринг олдин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎППИДЎЗ Дўппи тикувчи уста, чевар.

ДЎППИДЎЗЛИК 1 дўппидўз *с. касб оти.*

2 Дўппидўзлар жойлашган ер (бозорда, шаҳарда). *Биз дўппидўзликда турамиз. Қайтишда дўппидўзлик билан келдик.*

ДЎППИЛИК Дўппи бўладиган, дўппибоп. *Дўппилик сатин. Бир дўппилик духоба.* ▬ *Вой, мана бу парча сатин меники, дўппилигим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДЎППИФУРУШ Дўппи сотувчи савдогар. *Аммамнинг қизи Абдураззоқ дўппифурушга тушган эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Бозори шабда дўппифурушдан олган дўппиларни кўтариб, арава тагидаги қовун уюмлари олдида тўпланишган одамларга кўрсатиб ёлборар эди Усмонжон.* С. Зуннунова, Гулхан.

ДЎППИЧИ *с. т.* 1 Дўппи тикувчи, дўппидўз.

2 Дўппи **сотувчи,** дўппифуруш.

ДЎППИҚАЙТАҚИ *с. т.* Парвойи фалак, ҳеч нарсадан ғами йўқ. *Соясалқин ерларда шўрва шопириб, дўппиқайтақи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқийдилар, эшитадилар.* Ғ. Ғулом, Мард майдонга чиқсин.

ДЎППОСДАЙ Дўппайиб чиққан, кў-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тарилиб турган. *Меҳмонлар қорнини дўппосдай қилиб,.. димоғини чоғлаб,.. икки меҳмон бир сўз айтаяпти.* «Ҳасан батрак».

ДЎППОСЛАМОҚ 1 Дўппиллатиб урмоқ, роса муштламоқ. *Бой старшинага чопди... Полициялар келиб деҳқонларни дўппослай кетди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Қудрат ўзидан катта бўласини тагига босиб олиб, роса дўппослади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Қаттиқ танқид қилмоқ, бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, уриб чиқмоқ. *Бир оз бетарафона сўзлаб, яна.. йигитни дўппослаб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЎППОСЛАНМОҚ дўппосламоқ *фл. мажҳ. н. Баззоз ўғлининг кучук боласидек дўппосланаётганига чидаб туролмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ДЎРДАЙМОҚ 1 Шишиб, кўтарилиб чиқмоқ. *Ари чаққан лаблари дўрдайган эди.* **Дўрдайган лаб** чўччайган қалин лаб. *Болалигидаги дўрдайган лаблари энди қуёш тафтида, дашту далада, тоғу тош шамолида пишибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Кимсага лабини бурмоқ, лабини чўччайтириб, қовоқ солиб қарамоқ. *Мунча дўрдаясан?!*

ДЎРДАЙТИРМОҚ дўрдаймоқ *фл. орт. н. Азалдан хушфеъл одам нос элитган кишидай қовоғини осилтириб, лунжини дўрдайтириб ўтирибди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДЎРДОҚ Қалин, кўтарилиб чиққан, чўччайган, дўрдайган. *Дўрдоқ лаб.* ▪ [*Хонзода Гулбаҳорга:*] *Сен нимангга бино қўясан? Ҳуснингами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг ғилай, ажина қошиқдек юзларинг бор!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДЎРИЛДОҚ Дўриллаган, йўғон. *Софиянинг қулоқлари остида отасининг дўрилдоқ, аммо эркаловчи овози янграгандек бўлди.* Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ДЎРИЛЛАМОҚ Йўғон титроқ овоз чиқармоқ. | Шундай овоз билан гапирмоқ.— *Кўрқма, чироғ, Полвоннинг қўлидан мол боласи қочиб қутулган эмас! — деган овози дўриллади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДЎРИЛЛАТМОҚ дўрилламоқ *фл. орт. н. Овозини дўриллатмоқ.*

ДЎСТ [*ф-т*] 1 Иноқлик, аҳиллик, тотувлик муносабатлари билан боғланган, кўнгли, дили яқин; муҳиб. *Қадрдон дўст. Чин дўст. Улар ёшликдан дўст эдилар. Меҳнатдан дўст ортар.* Мақол. *Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингнинг ҳам дўсти бор.* Мақол. ‖ *Дўст халқлар.* ▪ *Ишимизга дўст одамлар суюниб, Душман кетсин ўтдай бўлиб куюниб.* «Рустамхон». | Яқин, таниш, ошно. *Дўсти нодондан душмани зийрак афзал.* Мақол. ▪ *Мана бу дўстим билан мен дарёдан ўтолмай қолдик. Шу яқиндаги қишлоққа нон сўраб бордик.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Жон дўсти** жонини ҳам аямайдиган, самимий, беғараз дўст. **Иш дўсти** бирга ишлаб орттирилган дўст. *Иш дўстинг — жон дўстинг.* Мақол. **Мол дўсти** олди-берди қилиб орттирилган дўст, бирор нарсадан илинжи бўлган юзаки дўст. *Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмайди.* Мақол. **Пирига ҳам дўст бўлмайди ҳеч** кимсага дўст бўлмайдиган ёмон одам ҳақида. *Эрининг юз хотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Дўстингдан топ** ўз дўсти, яқин киши**си бирор** ёмонлик қилганда айтилади.

2 Тарафдор, ҳомий. *Бир куни Зумрад менга қараб: «Ўртоқжон, ҳукуматимиз хотин-қизларга дўст эмиш, улар ҳам ўз ихтиёри, ўз эрки билан одамдек яшасин, деяр эмиш..» — деган эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 (*1-ш. эг. ф-да*) Мурожаат формаси. *Камол топинг, дўстим!* ▪ — *Хўш, тақсир нега хомушсиз? — Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Диний тасаввуфда: худо. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эшитилади: «Ҳей дўст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, бақавли расули худо».* А. Қаҳҳор, Бемор. **Дўст тортмоқ** 1) «дўст!» деб худога ёлвормоқ; 2) *кўчма* қичқирмоқ, сайрамоқ. *Кумрилар дўст тортиб, ғазалойлар сайраб, боққа оройиш бериб, наъмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.* «Равшан».

ДЎСТ [*ф-т*] (*ў — чўзиқ*) *унд. с.* Тасанно, офарин билдиради. *Дўст, кам бўлманг!* ▪ «*Роҳат*»*ни эшитиб, Тантибойвачча «эзиб юборди**нгиз**, жонидан!» — деб қичқирди ва бангилар каби бир «дўст!» тортди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎСТ-ДУШМАН Дўст(лар) ва душман(лар). *Сен дўст-душманни ажратиб муомала қилгин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДЎСТ-ЁР Дўст(лар) **ва ёр**(лар), ҳамдам(лар). *Дўст-ёрлар йиғилиб чағир ичиб, мусиқи ва рақслар билан тонг оттирадилар.* Ойбек, Навоий.

ДЎСТЛАРЧА *рвш* Дўстлик билан, дўстона, дўстлар каби. *Салимхон.. қўл бериб дўстларча кўришди.* А. Қаҳҳор, Сароб. ‖ *Дўстларча муомала. Дўстларча кўришиш.*

ДЎСТЛАШМОҚ Дўст бўлмоқ, дўстона муносабатлар боғлаб яқинлашмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Биз сизлар билан дўстлашмоққа келдик.*

ДЎСТЛАШТИРМОҚ дўстлашмоқ *фл. орт. н.*

ДЎСТЛИҚ дўст 1, 2 *с. белги оти. Совет халқларининг қардошларча дўстлиги. Дўстлик муносабатлари. Мамлакатимиз халқларининг бузилмас дўстлиги.*

ДЎСТОНА [*ф-т*] *рвш* Дўстларча, дўстлардек, дўстлик билан. *Дўстона кўмагингиз учун ташаккур билдиришдан бошқа сўзим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. ‖ *Дўстона муомала. Дўстона салом. Дўстона суҳбат.*

ДЎСТПАРВАР [*ф-т*] Дўстларни ва дўстликни севувчи, дўстларча меҳрибон, ғамхўр. *Ваъдага вафоли, ахлоқда муттоз, Дўстпарвар, ўз сўзли, ёрига содиқ.* F. Fулом.

ДЎХТ [*ф-т*] 1 *диал.* 1 Тана тузилиши, бичими; қомат. *Дўхти келишган йигит.*

2 Юз тузилиши, бичими; афт-ангор.

3 Кийимнинг бичими. *Дўхти келишган костюм.*

ДЎҚ I Қўрқитиш учун айтилган гап, қилинган ҳаракат; пўписа, сиёсат. *Дўқ урмоқ (қилмоқ).* ▪ *Бир дўққа шунчалик юрак олдирибсиз, яшанг-е, раис ака!* С. Анорбоев, Оқсой. *Миршаб одамларининг «нарироқдан ҳайда, аравангни бир чеккага ол!» деб дўқ уришлари йўловчиларга таъсир қилмади.* Айний, Қуллар.— *Қочишнинг йўлини мўлжаллаб қўйдингми, ростингни айт! — деди Жуман дўқ қилиб.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЎҚ II *тақл. с.* Жарангсиз нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўлган овоз ҳақида. *Чойнакни дўқ этиб ерга қўйди.* ▪ *Шокир ота ўтирган жойида ҳассасини ерга дўқ этиб урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎҚ-ДЎҚ 1 дўқ II *с. такр.. Чармни кува билан дўқ-дўқ уриб текисламоқ.*

2 Дўқиллаган овоз бериб юрадиган, шалоқ. *Ғилдираб ҳар қадамда минг дўқ-дўқ, Мунча нотинч онағар аравангг.* Муқимий.

ДЎҚИЛЛАМОҚ «Дўқ» этган овоз бермоқ. *Эшик дўқиллади.*

ДЎҚИЛЛАТМОҚ дўқилламоқ *фл. орт. н. Опа қўлтиқтаёғини дўқиллатиб ичкарига кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Погодин катта этигини дўқиллатиб айвонга ҳаммадан кейин чиқди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ДЎҚИР *тақл. с.* «Дўқ» тарзидаги узлуксиз овоз ҳақида. *Дўқир этмоқ.* ‖ *Дўқир арава.* ▪ — *Кўқон аравангнинг дўқири қурсин! — вайсади Лутфинисо.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎҚИР-ДЎҚИР дўқир *с. такр. Дўқир-дўқир этмоқ.* ‖ *Араваларнинг дўқир-дўқири.*

ДЎҚОЛ *диал.* Зиқна, феъли тор.

ДЎҚ-ПЎПИСА Дўқ ва пўписа(лар). *Дўқ-пўписа қилмоқ. Дўқ-пўписасидан қўрқма.*

ДЎҚ-ТАҲДИД Дўқ ва таҳдид(лар), қўрқитиш, сиёсат. *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид* ' *билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ДЎҒА [*р* дуга] *с. т.* Эгма хомит.

ДЎҒОВ *диал.* Сут-қатиқ зардоби.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Е

Е Ўзбек алфавитининг олтинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

-е *юкл.* Ҳайрат, таажжуб, мамнуният, таъкид каби маъноларни ифодалайди. *Йўғ-е! Қўйинг-е! Оббо азамат-е!* ▪ [*Масъуда:*] *Қўйинг-е! Оч қолиб келибдими сизникига?* С. Зуннунова, Қўзлар.

ЕБТЎЙМАС Овқатни кўп ейдиган, егани билан тўймайдиган; очофат, мечкай. *Ебтўймас бола.*

ЕБҚОЧАР Бировнинг ҳақини, пул, мол ва ш. к.ни еб кетадиган одам; юлғич. *Халқ мулкини ебқочарлардан ҳимоя қилиш керак.* || *Ебқочар одам.*

ЕВРЕЙ *айн.* **яҳудий.**

ЕВРОПАЧА Европага оид, Европага хос. *Европача кийим.* ▪ *Дераза-лари кўчага, айвони ғарбга қараган бу европача уйнинг саҳни унча катта бўлмаса ҳам, ҳар хил гуллар экиб ташлаганиданми, поёни йўқ гулзорга ўхшаб кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Исломхўжа.. Тозабоғда ҳашаматли европача иморатлар қурдирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЕГИЗМОҚ *диал.* Едирмоқ.

ЕГИЛИҚ *с. т.* Егулик.

ЕГУЛИҚ 1 Ейиладиган, овқат учун истеъмол қилинадиган нарса; овқатлик, озиқ-овқат. *Мен тезда отландим. Халтамга егулик нарса солдим-да, иккимиз йўлга тушдик.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

2 Ўз эҳтиёжи учун экилган ёки ажратилган нарса, озиқ-овқат ҳақида. *Егулик қовун. Егулик ун.* ▪ *Қолгани — бола-чақамга егулик. Жамоа текшириб кўрган. Ботиралидан сўранг!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЕГУЛИҚ-ИЧГУЛИҚ Ейиладиган-ичиладиган нарса; озиқ-овқат.— *Бу касб* [*қаландарбаччалик*] *менга кўп маъқул тушди. Егулик-ичгулик истагандан мўл, ёмғирдек ёғилиб келиб туради,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЕДИРИЛМОҚ едирмоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ошиқ-мошиқлари едирилиб кетган эшик. Беморга овқат едирилди.*

ЕДИРМОҚ 1 емоқ 1-3, 5 *фл. орт. н. Овқат едирмоқ. Яхши — қанд едирар, ёмон — панд едирар.* Мақол. ▪ *Нигор ойим Мансурга қолган ошни едириб қўйиш билан, ора-чора гапга ҳам қулоқ солгандай бўлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу замонда ким-кимга ҳақини едиради. Қўйинг шунақа гапларни.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсани бошқа қаттиқроқ нарсага ишқаб текисламоқ, ишқалаб сийқаламоқ. *Ошиқни ғиштга едирмоқ.*

3 Суюқликни (мой, дори ва ш. к.ни) бирор нарсага ишқаб сингдирмоқ.

4 *кўчма* Сингитиб, йўқотиб юбормоқ. *Султонмурод .. дўстининг шеърларида унга аввалдан белгили бўлган баъзи умумий нуқсонларни едириб кетиш учун кўпроқ завқ ва руҳ билан ўқишга тиришди.* Ойбек, Навоий.

5 *тех.* Бир-бирига ишқалаб масламоқ.

ЕЗНА *диал.* Почта.— *Ўҳ ноинсоф! Пирнафас езнанг, опанг, жиянинг аҳволи не кечар экан,— деди маъюс оҳангда Ўтар бува.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЕЙИЛМОҚ 1 емоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Ош ейилди.* ▪ *Таом иштаҳа билан ейилгандан сўнг, .. [Ҳакимбойвачча] аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ишқаланавериб едирилмоқ, сийқаланмоқ. *Этикнинг пошнаси ейилиб кетибди.* ▪ *Уйда битта ёғоч чўмич бору, битта учи ейилиб кетган қора ёғоч қошиқ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЕЙИМЛИ Иштаҳа билан ейиладиган, хушхўр (мол овқати ҳақида).

ЕЙИМЛИҚ Овқат учун истеъмол қилинадиган нарса; егулик. *Балиқ ва балиқдан қилинган ейимликлар.* ▪ *Ейимлигу ичимлик тўла, Нозу неъмат дастурхонида.* Э. Раҳим.

ЕЙИШЛИ 1 Иштаҳа билан, севиб ейиладиган, хушхўр. *Ейишли нон.*

2 Еса бўладиган, еб бўладиган. *Ейишли мева.*

ЕЙИШМОҚ емоқ *фл. бирг. н.*

ЕЛ I 1 *айн.* **шамол.** *Тоғдан совуқ-қина ел эсарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тун аёз, изғириқ ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Алижон Тошкентга елдек етиб келди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бўтабой эпчиллик билан эгарсиз отга минди-да, бир-икки аччиқ қамчи босди: от жон-жаҳди билан пастга қараб елдек учиб кетди.* Є. Аҳмад, Ҳукм.

2 Бирор нарса ичига **дамланган** ҳаво, газ. *Баллоннинг ели чиқиб кетибди.* ▪ [*Отабек*] *ўн беш дақиқалардан сўнг, ичига ел қамалган пуфакдек, «уфф» этиб юборгач, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ичакда ҳосил бўладиган ҳаво, газ.

♦ **Ел ўпмаган** соф; тоза, қўл тегмаган. *У киши ел ўпмаган гулни узмоқчилар, нима дейсиз?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ел қувмоқ** елдек тез югурмоқ, учмоқ. *Тулпор отлар ел қувиб илгарилади-да, .. ўрмон ичига кириб кетди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. **Оғзининг ели билан** осон, меҳнатсиз, фақат гап билан битириладиган иш ҳақида.— *Хўжамнинг даргоҳи кенг, оғзининг ели билан тумонат элни пуфлагандай боқади,— деди бири, қопини қўлтиқлаб ўрнидан тураркан.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Пўконидан ел ўтмаган** қ. **пўкон. Елга совурмоқ** бекорга сарф қилмоқ, йўқ қилмоқ (пул, маблағ ва ш. к.ни). **Елга учмоқ** бекорга сарф бўлмоқ, нобуд бўлмоқ. *Ниҳоят кутилган кун келди: бутун вужуди билан қилинган ғайрат, ҳаракат елга учмади.* Н. Ориф-жонов, Ҳаловат.

ЕЛ II Киши организмидан бирор қисмининг чириши, бузилишидан иборат оғир касаллик. *Унинг бурнини ел еди.*

ЕЛВАГАЙ *рвш* Киймай елкага ташланган ҳолда (мас., пальто, тўн). *Нусратулло кўйлакчан ҳолича чопонини елвагай ташлаб ўтирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЕЛВИЗАК I Қарама-қарши эшик-деразалар очиқ бўлган вақтда ёки тор оралиқдан ўтиб турадиган ҳаво оқими, ўткинчи шамол. *Бола елвизакдан шамоллади.*

ЕЛВИЗАК II Таъқиб остига олувчи, кузатувчи. *Энди унинг кўзи елвизак кўзлардан нари, қулоғи фисқ-фасоддан ҳоли.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЕЛДИРИМ *кт.* Яшин, чақмоқ. *Зиёдилла ўрин-кўрпасини шошиб йиғиштираркан, мияси елдирим тезлигида ишлаб, ҳар хил мулоҳазаларга борди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЕЛДИРМОҚ 1 елмоқ *фл. орт. н.*

2 Тез юргизмоқ, йўрттирмоқ (отни). *Орқадан отларини елдириб, отлиқ аскарлар келиб қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўлчи отини елдириб, тепаликда кетаркан, орқада қолган пастликдаги боққа беихтиёр қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЕЛИБ-ЮГУРМОҚ Бирор иш ташвишида тез ҳаракат қилмоқ, у ёқ-бу ёққа югурмоқ. *Дўстининг дом-дарагини суриштириш учун Қоратой темирчи елиб-югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Курбон ота елиб-югуриб, сал кунда қишки ва ёзги қизил чойхонанинг кам-кўстини тўғрилаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЕЛИҚИШ 1 еликмоқ *фл. иш оти.*

2 *мед.* Оғиз шилиқ пардаларининг яллиғланиши.

ЕЛИКМОҚ Еликиш касали билан оғримоқ. *Боланинг милки еликибди.*

ЕЛИМ [*ф-т*] 1 Дарахт танасидан силқиб чиқиб қотиб қолган ёпишқоқ шира. *Ўрик елими.*

2 Улаш, бириктириш учун ишлатиладиган ёпишқоқ модда. *Дурадгорлик елими. Елим пиширмоқ.*

3 *кўчма салб.* Ёпишқоқ, шилқим, хира (одам ҳақида). *Каримовга ўхшаганлар илиб кетиши ҳам мумкин. Ўзи ўтакетган елим одам дейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЕЛИМБАЛИҚ Чучук сувда яшайдиган, карплар оиласига мансуб бир турли балиқ.

ЕЛИМЛАМОҚ 1 Елим суртмоқ; елим билан ёпиштирмоқ.

2 *махс.* Елим суртиб қотирмоқ. *Дўппини елимламоқ.*

ЕЛИМЛАНМОҚ елимламоқ *фл. мажҳ. н.*

ЕЛИМЛАТМОҚ елимламоқ *фл. орт. н.*

ЕЛИМЛИК елим 3 *с. белги оти. Елимлик қилмоқ.*

ЕЛИМШАК 1 Елимга ўхшаш ёпишқоқ. *Елимшак модда.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма диал.* Ёпишқоқ, шилқим, хира. *Елимшак пашша.*

ЕЛИН 1 Сутэмизувчи ҳайвонларнинг урғочисида сут ажратиш органи, сут бези ва эмчак.— *Югуриб бориб, сигирнинг елинини ушласам, жуда пучайиб қолибди .. Ким соғиб кетдийкин-а, ака? — деди Раъно.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Елин солмоқ** туғиш олдидан елини тўлишмоқ.

2 Овқат сифатида ишлатиладиган шу орган.

ЕЛИНДОР Елини катта. *Елиндор сигир.*

ЕЛКА 1 Тананинг бўйиндан қўлгача бўлган қисми. *Аҳмаджон уни дарҳол тортиб олиб қараса, ўнг қўли елкасидан узилган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Аравакаш елкасини гупчакка тираб итарса ҳам, от тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бири ҳокимнинг чап елкасига, иккинчиси ўнг елкасига қимматбаҳо оғир тўнларни илди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Кийимнинг елка устида турадиган қисми. *Тўннинг елкаси.*

2 Курак усти, кифт. *Олаҳакка бир сакраб қизил говмишнинг елкасига қўнди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Анвар ҳиринглаб кулди ва Раънонинг елкасига қоқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *анат.* Қўлнинг тирсак суставигача бўлган юқори қисми. *Елка суяги.*

4 *тех.* Ричагнинг таянч нуқтасидан куч қўйилган нуқтасигача бўлган масофа.

♦ **Елкаси ерга тегмаган** қ. **тегмоқ** 1. **Елкага миниб олмоқ** *айн.* **бўйинга миниб олмоқ** қ. **бўйин** I 1. *Мусулмонқул эл елкасига минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Елка(си)га ортмоқ** (*ёки* **юкламоқ**) иш ёки вазифани бирор кимса ёки нарса зиммасига ўтказмоқ. *Ҳамма ишни ўринбосари елкасига юклабди.* **Елкасини қисмоқ** 1) совуқдан ёки руҳий азобдан сиқилмоқ. *Ёрмат кўчадан келди, елкасини қисиб танчага ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) инкор ёки таажжуб аломати; «йўқ», «билмайман» каби маъноларни ифодаловчи ҳаракат.— *Аканг уйга кетдимикин? — деб сўрашди Давлатёрдан. У елкасини қисди, чунки билмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Елкамнинг чуқури кўрсин** бундан кейин умрбод кўрмай. *Зунунхўжанинг уйини елкамнинг чуқури кўрсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЕЛКАДОР Елкаси одатдагидан кенг, кенг елкали. *Елкадор одам.*

ЕЛКАДОШ Ишда, меҳнатда ёнма-ён турувчи, бир ғоя-мақсад учун биргалашиб курашувчи.

ЕЛКАЛАМОҚ Елкага кўтариб қўймоқ; елкада кўтармоқ. *Ўқ-дориларни отларга ортиб, қолганларини ўзимиз елкалаб олдик.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Етиб ҳам келди у, жангчининг бирин елкалаб Олди тез, силаб, авайлаб.* Ҳ. Пўлат.

ЕЛКАЛИ *айн.* **елкадор.**

ЕЛКАМА-ЕЛКА *рвш* 1 Елкадан елкага ўтказиб, навбатма-навбат елкалашиб.

2 Бир сафда, ёнма-ён туриб; тенг. *Мелиқўзи билан елкама-елка бўлиб ишлаётган Жўра Солиев, Мадали ва Раҳимжон Йўлдошевлар озгина тер тўкмадилар.* Н. Сафаров, Қарвонбоши Мелиқўзи.

ЕЛКАН 1 Кема мачтасига ўрнатилган, шамол кучи билан кемани юргизадиган катта кенг чодир. *Елканни кўтармоқ.* ▪ *Баъзилари елкан ямайди.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Турли-туман капалаклар елкан қанотларини ёйиб, эгатлар устида учади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Шундай чодир ёрдамида ҳаракат қиладиган, елканли кема. *Очиқ денгиз устидан енгил шамол елмоқда, Ҳув .. оқариб узоқдан ёлғиз елкан келмоқда.* З. Диёр. *Сен кўрган елкан аллақачонлар ғарқ бўлган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЕЛМОЯ Тез юрадиган туя.

ЕЛМОҚ 1 Ҳаракатга келмоқ, эсмоқ. *Шамол ўйнаб, шамол елади.* Э. Раҳим. *Қир устида шабада Бир текисда елмоқда.* З. Диёр.

2 Шамолда, шамол кучи билан юрмоқ, учмоқ. *Ҳайдар ота унинг кетида қолиб, аста-секин елиб юрган сарғимтир чангга қараганича хомуш қолган эди.* А. Қаҳҳор, Аср обо.

3 Тез юрмоқ, югурмоқ, шамолдек учмоқ. *Аскарлар турнадай тизилиб, елиб кетишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Поезд шу қадар елмоқдаки, Норматнинг назарида поёнсиз дашт чир айланиб, телеграф столбалари унга қараб чопиб кетаётгандай.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЕЛПИЛЛАМОҚ Шамолда силкиниб ўйнамоқ, тебранмоқ, ҳилпирамоқ. *Байроқ елпиллар эди.*

ЕЛПИЛЛАТМОҚ **елпилламоқ** *фл. орт. н.*

ЕЛПИМОҚ 1 Елпиғич ёки бошқа бирор нарса воситаси билан шабада ҳосил қилмоқ. *Зайнаб шу ҳолда узоқ фурсат эрини елпиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёрмат .. қаттиқ «уҳ» тортди ва чопонининг ёқаси билан кўкрагини елпиди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳилпиратмоқ, тебратмоқ. *Тоғдан эсган шабада .. аёлларнинг чекка сочлари ва бошларидаги рўмолларини бетимни елпийди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Шамол воситасида донни чиқинди ва чангдан тозаламоқ, совурмоқ. *Мошни елпимоқ.*

ЕЛПИНМОҚ **елпимоқ** 1 *фл. ўзл. н. Чойфурушнинг бир ўзи мағор лунгиси билан елпиниб ўтирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЕЛПИТМОҚ **елпимоқ** *фл. орт. н.*

ЕЛПИШТОВОҚ Дон елпиш учун ишлатиладиган ясси, юза ёғоч идиш.

ЕЛПИҒИЧ Елпиш-елпиниш учун ишлатиладиган ярим доира ёки доира шаклидаги дастали буюм. *Мирзо Баҳром .. хитойи елпиғич билан ўзини елпиди.* А. Қаҳҳор, Мирзо. *Афанди товуқ патидан ранг-баранг елпиғич ясаб, бозорга олиб чиқди.* «Латифалар». *Товуслар кўркам думларини елпиғич каби ёйиб, аста мағрур юришади.* Ойбек, Навоий.

ЕЛҚАНОТ Ниҳоятда тез юрадиган, югурик, учар. *Елқанот отлар.*

ЕМ I 1 Ҳайвонларга бериладиган дон. *Ем еган отлар бақувват оёқларини кериб ташлаб, қўш косилкани эркин судрай кетдилар.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ем тўрва** отга ем бериладиган тўрва. *Жуман ота отининг ем тўрвасига икки ҳовуч арпа солиб турганида, кимдир «пўшт..» деб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Қўлда боқиладиган қушларга бериладиган гўшт.

3 Қармоққа ёки тузоққа илинадиган гўшт, чуволчанг ва ш. к.

♦ **Тўп еми** қ. **тўп** I. **Эшак еми** қ. **эшак. Ем бўлмоқ** нарсага ёки кимсага емиш бўлмоқ, йиртқичлар оғзига тушиб ҳалок бўлмоқ. *Икки шунқор талашса, бир қарғага ем бўлар.* Мақол. ▪ — *Турғуной,— деди Мастон,— шу ерда қоладиган бўлсак, бўрига ем бўламиз.* А. Қаҳҳор, Мастон. **Оқ ем бўлмоқ** сувда кўп туриб ёки чайналаверид оқариб кетмоқ (эт ёки тери ҳақида). *Оғзидаги оқ ем бўлиб кетган чандирни олиб намат тагига қистирган .. кампир .. йиғлаб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЕМ II От оёқларида ҳосил бўладиган чиқиқ, шиш касаллиги.

♦ **Оёғингга ем тушганми?!** секин ва судраб қадам ташлайдиган одамга нисбатан қўлланадиган ибора.

ЕМАК I Егулик нарса; егулик, овқатлик, овқат. *Кечки емакка чақа топиш учун зарурият сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЕМАК II *эск. айн.* **емоқ.**

ЕМАКХОНА *эск. айн.* **ошхона.** *Мадрасамиз уч қаватли бўлиб, биринчи қаватида ошхона, емакхона жойлашган .. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЕМИРИЛМОҚ **емирмоқ** *фл. мажҳ. н. Амирликнинг емирилиши.* ▪ *Натурал хўжалик ва ўрта деҳқонлар хўжалиги қанчалик кўп емирилиб борса, ишлаб бериш усулини капитализм мунчалик кўпроқ сиқиб чиқариши лозим.* В. И. Ленин, Русияда капитализмнинг тараққийси.

ЕМИРМОҚ 1 Қўпориб, ағдариб тушимоқ, нуратмоқ. *Сув соҳилни емирар, алам — дилни.* Мақол. ▪ *Қирғоқларни емирган Аму, Тоғу тошни кемирган Аму.* Э. Раҳим.

2 *кўчма* Харобага, вайронага айлантирмоқ, бузмоқ; тор-мор қилмоқ. *Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанча кўп емириб ташланса, ҳужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Йўқ қилмоқ, барбод қилмоқ, тугатмоқ. *Умрни меҳнат эмас, ғам емиради.* Ойбек, О. в. шабадалар.— *Биз бутун мамлакатда эски ҳаётни емириб, янги ҳаётга — социализмга кўчаётимбиз,— деди Мавлонов.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЕМИШ Озиқ-овқат бўладиган нарса; овқатлик. *Молга берсанг соз емиш, боқар сени ёзу қиш.* Мақол. ▪ — *Емиш олиб келдим,— деди Баҳри эридан қўрқа-писа,— шавла билан нон.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Емиш бўлмоқ** *айн.* **ем бўлмоқ** *қ.* **ем** I.

ЕМЛАМОҚ Ем бермоқ, ем билан боқмоқ. *Ғиркўкни емлаб, эртаги урушнинг ғамини ғамлаб, хотирини жамлаб ўтираверди.* «Равшан».

ЕМОҚ 1 Таом истеъмол қилмоқ, овқатланмоқ, тановул қилмоқ. *Қовун есанг — сақар е, саҳар емасанг — заҳар е.* Мақол. *Дарахтнинг мўртини қурт ейди.* Мақол. *Берсанг ейман, урсанг ўламан.* Мақол. ▪ *У [Бектемир] окопда қаттиқ нонни кусирлатиб чайнаб, консерва билан қўшиб, маза қилиб еди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Тирикчилик ёки маишат учун сарф қилмоқ. *Пул емоқ.* ▪ *У [мирзо] бир кунлик даромадини ўн кун ер эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

3 Ўзиники қилмоқ, ўзлаштириб олмоқ. *Уезд ҳокими «аканғни мингбоши қиламан» деб уч минг йигирма етти сўм пулини еб, сайловда дегрезлик Исомиддин деган жаллобни сайлаган экан.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Акам бировнинг томини тешиб қамалган эмас, ё бировнинг ҳақини еган эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пора емоқ** пора олмоқ. **Еб кетмоқ** қарз ёки қайтарилиши лозим бўлган бирор буюмни қайтармай ўзлаштириб юбормоқ. *Унинг ҳам бир оғайниси йигирма жуфт шериклик туфлини «қўлга тушди», деб еб кетган экан.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. **Еб қўймоқ** 1) еб тугатмоқ; 2) сарф қилиб юбормоқ; кириштириб, кеткизиб қўймоқ. *Пулни тутиш қийин, еб қўйиш жуда осон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *кўчма* Ишдан, сафдан чиқармоқ; шикастлантирмоқ, майиб қилмоқ; ўлдирмоқ. *«Отни единг» дедим ичимда.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Шундай дўстим. Энди унинг ўзини йўқ қилмасак, сени ҳам, мени ҳам ейди ..— деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Баъзи отлар билан қўшма феъл ясайди, мас. *ўқ емоқ, лат емоқ, шикаст емоқ, зарба емоқ, калтак емоқ, туртки емоқ, ғам емоқ, адабини (таъзирини) емоқ.*

◆ **Баланд охурдан ем еган** *қ.* **охур. Бошини емоқ** *қ.* **бош. Еб юборгудек** (*ёки* **қўйгудек**) ғазабли, ғазаб билан; ўқрайиб. *Адолат Бегимхонга еб юборгудек ёв қараш қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Егани олдида, емагани кетида** (*ёки* **ортида, орқасида**) тўқ ҳаёт кечирувчи, мўл-кўлчиликда яшовчи киши ҳақида. *Нусратуллонинг йўли бошқа, унинг таппа-тайёр ота мулки бор — егани олдида, емагани кетида.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Миясини (*ёки* эсини) еб қўймоқ** *қ.* **мия. Нина еган итдек** жуда озғин, касалманд киши ҳақида. **Этини (*ёки* ич-этини) емоқ** руҳий азобланмоқ, куюнмоқ, ўртанмоқ. *У [Исмоил] Сайёранинг олдида тиз чўкиб, сир бой бериб қўйгани учун, ич-этини еб юрди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. **Қулоқ-миясини емоқ** жонига тегмоқ, безор қилмоқ. *Э, қўйинг, афандим, шу гап билан ўн йилдан бери қулоқ-миямни еймсиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЕМ-ХАШАК Ҳайвонларга бериладиган овқатлар, озуқалар, ем ва хашаклар.

ЕНАМОҚ *айн.* **энамоқ.**

ЕНГ Кийимнинг қўлга кийиладиган қисми. *Калта енг.* ▪ *Кенг енгларидан чиқиб турган қўллари деҳқон қизларининг қўлларидек катта-катта.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ёрмат уч тортиб, енг учи билан пешана терини артди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Енг ичида** яширинча, махфий равишда. *Енг ичида иш битирмоқ.* **Енг шимариб** *қ.* **шимармоқ. Енгидан кириб ёқасидан чиқмоқ ширин** сўз билан кишини ўзига **ром қилмоқ**, аврамоқ.

ЕНГИЛ 1 Оғирлиги, **вазни кам**, вазмин эмас. *Енгил юк.* ***Енгил тош.*** *Юки енгил эшак ётағон бўлади.* Мақол. ▪ *Йўлчи енгил эшикчани очиб кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ихчам қуролли, **ихчам қурол** билан қуролланган, **ҳаракатчан.** *Енгил артиллерия.* ▪ *Бир оздан кейин учта енгил танк пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Тез ҳазм бўладиган; **оқсил ва жир** моддалари кам; кучсиз. ***Енгил овқат.***

4 Қалин ва иссиқ бўлмаган, **яланг** қават; юпқа, юпун. *Енгил пальто.* ‖ *Енгил кийинмоқ.* ▪ *Мезбонлар енгил кийимда баланд айвоннинг баҳаво ерига қўйилган столнинг икки ёғида хомуш ўтиришар эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

5 *кўчма* Унча чуқур **ва жиддий бўлмаган**; ўйноқи, шўх. ***Енгил куй.*** ▪ *Марямхон .. бир қанча енгил, жиноий-можаровий романларни яширин ўқиб чиққан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Давлатбеков радиодан айтилаётган енгил куйдан, хусусан, унинг сўзларидан завқланиб тебранади.* П. Қодиров, Қора кўзлар. | Чуқур ақл юритилмаган; саёз, юзаки. *Енгил муҳокама. Енгил фикр. Енгил асар.* ‖ *Енгил ўйламоқ.* ▪ *[Хожи:] Баъзи енгил муҳокамаларинг онангникидан қолишмайди, Отабек!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Чуқур мулоҳазасиз; енгилтак. *Енгил табиат. Енгил йигит.* ▪ *Бу сирни эримдан бошқа ҳеч кимга билдирма, қайин онанг ҳам енгил хотин .. сеза кўрмасин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Гулсумбиби:] Эс-ҳушингни йиғ, унақа енгил бўлма!* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *кўчма* Кучсиз, зўр эмас, бўш. *Енгил шабада елкандай сузиб юрган булутларни тоғ орқасига қува бошлаган .. эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. ‖ *Валихон енгил йўталиб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Рузвон хола гапирганда зал дам енгил кулиб, дам қаттиқ ҳаяжонда, доим ҳаракатга келиб турди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Билинар-билинмас даражада; оҳистагина, нозик. *Йигирма минут қадар вақт ўтгандан кейин енгил таъзим билан Гуландом кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Унча хатарли бўлмаган, даволаниши осон. *Енгил тумов. Енгил жароҳат.* ‖ *Сафар чўтирнинг бир бармоғи енгил ярадор бўлган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

7 *кўчма* Ҳеч қандай қийинчиликсиз; эпчил, чаққон (ҳаракат ҳақида). *Саҳна узра енгил ҳаракат, Рақс тушар гўзал раққоса.* У. Носир. *Қуёш селида мириқиб чўмилган бўйдор тераклар қучоғида торая-торая ғойиб бўлган текис йўлда аскар енгил одим отади.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Енгил кўчмоқ** 1) чаққон ҳаракат қилмоқ. *Бугун механика цехи ишчиларининг оёқлари одатдагидан кўра ҳам енгил кўчмоқда.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) осон ҳал бўлмоқ. *Иш енгил кўчди.*

8 *кўчма* Осон ўзлаштириладиган, тушунилиши осон. *Енгил дарс. Енгил машғулот.* | Бажарилиши, ҳал этилиши осон, мураккаб эмас. *Енгил масала. Енгил меҳнат.* ▪ *Яхшиси енгил иш берайлик. Сизларни қариялар бригадаси деб атаймиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Меҳнат машаққати йўқ, осон. *Енгил пул топиш. Енгил ғалаба.* | Меҳнати кам, кам ташвиш, оғир иши йўқ. *Енгил кун.*

◆ **Енгил машина** (*ёки* **автомобиль**) одам ташийдиган, пассажирлар учун мўлжалланган машина. **Енгил оёқ** *ёки* **оёғи енгил** *қ.* **оёқ. Енгил саноат** кенг истеъмол буюмлари ишлаб чиқарадиган саноат тармоғи. **Оёқ-қўли енгил** чаққон, эпчил, ҳаракатчан. *[Ҳожи хола:] Оёқ-қўли енгил, эпчилгина эмасманми, шунга алам қилиб, ёлғон Ҳожи дейишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тупроғи енгил** бирор жойда ёки бирор иш-вазифада узоқ тура олмайдиган; қўнимсиз. **Юки енгил** қарамоғидаги кишилар сони кам, оиласи кичик. *[Элмурод:] Менинг юким енгил, .. ота-она бўлса йўқ — ўлиб кетган.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўли енгил** қўл урган нарсаси, иши осон ҳал бўладиган. *Докторнинг қўли жуда енгил экан,— дейишади беморлар.* С. Нуров, Дурдона. **Оғири енгил бўлди** оғир ишдан қутулди. *[Ўрмонжон:] Рауф Иброҳимов боргандан бери оғирингиз анча енгил бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Енгил кўтармоқ** осон, азобсиз ўтказмоқ, кечирмоқ. *[Ўзбек ойим:] Ўғил туғасан, Кумуш, мен ҳам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Отабекни, сенга ўхшаш, енгил кўтарган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзини енгил сезмоқ** (*ёки* **ҳис қилмоқ**) *айн.* **енгил тортмоқ** 2. *Султонов билан сўзлашиб бўлгач, раис ўзини анча енгил сезди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Енгил тортмоқ** 1) тетиклашмоқ, тузалмоқ. [*Сидиқжон:*] *Эртага ўрнимдан туриб кетадиганга ўхшайман, ҳозир ҳам анча енгил тортдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) руҳий азоб ёки ташвишдан қутилиб ўзини яхши ҳис этмоқ. *Зокир бир гуноҳдан соқит бўлгандай енгил тортмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЕНГИЛ-ЕЛПИ 1 Унча оғир эмас, енгил, майда-чуйда. *Енгил-елпи ишлар. Енгил-елпи топшириқ.* ▪ *Болалар орасида Остап билан Сарсенбой ҳам енгил-елпи нарсаларни ташишда ёрдамлашишмоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. ‖ *Ҳамма оғир ишларни барака топкур йигитларнинг ўзлари қилишарди, биз чолларга эса енгил-елписи қоларди.* В. Fофуров, Вафодор.

2 *кўчма* Унча жиддий эмас; кичик, енгил. *Енгил-елпи жазо.* ▪ *Халқ ишига енгил-елпи қарашга, ҳавойи ваъдалар билан кўз бўяшга асло тоқат қилолмаймиз.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли. [*Дилором:*] *Енгил-елпи тўй ўтказишга маҳалла-кўй олдида номус қиламан.* Б. Раҳмон, Юрак сирлари.

ЕНГИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **енгиллашмоқ**. *Юки енгиллади.*

2 *кўчма* Енгил тортмоқ, тузалиб, соғайиб, ўзини яхши ҳис қилмоқ.— *Худога шукур! — деди Ҳасанали,— боягидан бир оз енгилладим. Мазмуни ис теккан экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЕНГИЛЛАНМОҚ 1 *айн.* **енгиллашмоқ** 1. *Баҳор, қизлар енгилланиб, кўчага чиқишган.*

2 *кўчма* Енгил тортмоқ, ўзини енгил ҳис этмоқ. *Полвоннинг юраги аста ёришиб, ўзи енгилланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЕНГИЛЛАТМОҚ **енгилламоқ** *фл. орт. н. Юкни енгиллатмоқ.* ▪ *Унсин унинг ишини енгиллатмоқ истайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Танини** (*ёки* **бўйнини**) **бошидан енгиллатмоқ** бошини олмоқ, ўлдирмоқ. *Шоҳим, бошини қулоҳидан енгиллатдингиз, Энди бўйнини бошидан енгиллатинг.* И. Султон ва Уйғун, Навоий.

ЕНГИЛЛАШМОҚ 1 Оғирлиги камайиб енгил бўлиб қолмоқ, енгилламоқ. *Юк енгиллашди.*

2 Енгил кўчмоқ, осонлашмоқ. *Бир иш кўнгилдагидек адо этилса, иккинчисини бажариш анча енгиллашади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Руҳий азобдан ёки ташвишдан қутулиб енгил тортмоқ. *Ботиралининг устидаги оғир юк кўтарилиб, бутунлай енгиллашиб кетди.* С. Исмоилзода, Темур.

4 *кўчма* Енгил тортмоқ, соғайиб ўзини яхши ҳис этмоқ. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЕНГИЛЛАШТИРМОҚ **енгиллашмоқ** *фл. орт. н. Юкини енгиллаштирди.* ▪ *Ахир, чап қанотидаги душман кучларининг кетиши батальоннинг операциясини енгиллаштирмайдими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЕНГИЛЛИК 1 **енгил** *с. белги оти. Юкнинг енгиллиги. Овқатнинг енгиллиги. Масаланинг енгиллиги.*

2 Бирор ташвишдан қутилгандан кейинги хотиржамлик, руҳий тетиклик, бардамлик ҳолати. *«Наво»нинг сеҳрли савти Отабекнинг кўз ёшларини қуритди, бир енгиллик бағишлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Поезд қўзғалгандан кейин, Замира ажойиб бир енгиллик ҳис қилди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *кўчма* Оқибатини ўйламай қилинган ҳаракат, енгилтаклик. *Уйини ташлаб кетиб, енгиллик қилиб қўйдими-а!* С. Зуннунова, Гулхан. *Мирзакаримбойнинг қизи Нуринисонинг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *айн.* **имтиёз**.

ЕНГИЛМАС Қурашда сира енгилмайдиган, доимо ғолиб чиқадиган. *Бирлашган куч — енгилмас.* Мақол. ▪ *У* [*Морозов*] *Қизил Армияни дунёда энг қудратли, енгилмас армия деб билади ва унга ишонади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЕНГИЛМОҚ Ожизлик қилмоқ, мағлубиятга учрамоқ. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз енгилар.* Мақол. ▪ *Амир енгилди, аскарлари бузилиб уруш майдонидан қочдилар.* Айний, Қуллар. *Бўтабой аскиядан енгилиб, таслим бўлдим дегандек, икки қўлини кўтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЕНГИЛТАК 1 Оқибатини ўйламай иш қиладиган, енгил табиат. *Енгилтак киши.*

2 Одобсиз, ахлоқсиз. *У* [*Фуод афанди*] *Ҳожи хола сингари енгилтак қиз-жувонларни ахтарар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЕНГИЛТАКЛИК **енгилтак** *с. белги оти. Енгилтаклик .. мана қандай балоларга дучор қилар экан.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Енгилтаклик қилмоқ** 1) оқибатини ўйламай иш қилмоқ; 2) одоб доирасидан чиқмоқ, одобсизлик қилмоқ. *Баъзи аёллар гўзалларнинг шўх рақслари ва кучли май таъсири остида енгилтаклик .. қила бошладилар.* Ойбек, Навоий.

ЕНГЛИК 1 Нон ёпиш ва нонни узиб олиш пайтида қўлни ўтдан сақлаш учун тирсаккача кийиб олинадиган қалин енг. [*Шербекнинг*] *онаси енгликда тандирдан янги узилган патир, икки қўлида косада совуқ сув кўтариб кирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Енг учун кесилган мата бўлаги.

ЕНГМОҚ 1 Ғолиб чиқмоқ, ғалаба қозонмоқ, рақибини мағлубиятга учратмоқ, устун чиқмоқ. *Мусобақада бизнинг командамиз енгди.* ▪ *Биз енгамиз, Партия бош армиям, Сира қайтмас, ёвга тайёр, армиям.* Фозил шоир. *Йўлчи ҳам, Қора Аҳмад ҳам мушт билан бир-бирларини енга олмасликларига ишонч ҳосил қилишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мулла Абдураҳмон яна оғиз очолмайди, чунки Сафар бўзчи «китоб сўзи» билан уни енгиб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Заифлаштирмоқ, ҳолдан тойдирмоқ. *Элгелдининг кўзларидаги ғазабни бахтсиз бир маъюслик енган эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Дардни бардош енгади.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ЕНГСАК *диал.* Енглик. *Ошхонада Бунисо хола бўз енгсак билан тандирдан жазиллаган зоғора нонни узиб олар эди.* Ойбек, Зумрад.

ЕПИСКОП [*р<грек*] Христианлар черковида олий диний унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс; архиерей.

ЕР 1 (Е — *катта*) Қуёшдан кейинги учинчи планета. *Ер шари. Ер айланаси. Ер қуёш атрофида айланади. Ернинг сунъий йўлдоши.*

2 Шу планетанинг қуруқлик қисми (сув билан қопланган қисмига қарама-қарши қўйилганда). *Ер планетамизнинг олтидан бир қисмини ташкил этади.*

3 Планетамиз қобиғининг сиртқи қатлами. *Ер бағри. Ер ости бойликлари. Қора (қаро) ерга киргур! (қарғ.). Ер ютгур! (қарғ.). Осмон узоқ, ер қаттиқ.* Мақол. ▪ *Бир вақт ер ости дукиллагандек бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Ер ўчоқ** вақтинча фойдаланиш учун ердан қазиб ясалган ўчоқ. *Ҳар ер — ҳар ерда қумғон осилган ер ўчоқлардан кўм-кўк тутун кўтарилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Нарсалар турган, тирик организмлар ҳаёт кечираётган юза, сатҳ. *Ерга палос солмоқ. Ерга тушган — етимники.* Мақол. *Уларнинг* [*қушларнинг*] *турмуш қонунлари жуда енгил: икков-икков севган-севганини оладилар-да, тоғларда, ерларда, кўкларда учиб юра берадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган тупроқ қатлами, экин экиладиган жой, экин майдони. *Бўз ер. Қўриқ ер. Ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг — юз ҳайда.* Мақол. ▪ *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ер очмоқ** экилмай ётган ерларни маданий экинлар экиш учун мосламоқ. *Бригада тўқайликдан йигирма гектар ер очди.* | Бирор шахс ёки коллектив тасарруфида бўлган унумдор майдон, ер-мулк. *Еридан айрилган — етти йил йиғлар, элидан айрилган — ўлгунча йиғлар.* Мақол. ▪ [*Йўлчи:*] *Еринг бўлса, меҳнати ҳам, роҳати ҳам ўзингники бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ер исломоти қ. исломот.**

6 Бирор нарса банд қилиб турган, эгаллаган ўрин, жой; макон. *Дарахт бир ерда кўкаради.* Мақол. ▪ *Ҳоким чўзилиб ётган еридан туриб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ташқари чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 Бирор мамлакат, давлат ёки халққа қарашли территория. *Совет ери. Рус ери.* ▪ *Етти йиллик охирида ўзбек ерида тўрт миллион тонна пахта етиштирилиши керак.* А. Мухтор, Дўстлигимиз барқ урсин. | Аҳоли яшайдиган жой, территория (шаҳар, мавзе, жой). *Бизнинг ерларда қиш қисқа бўлади.* ▪ *Қўқон, Марғилон, Андижон, Ўш ва бошқа ерлардаги оғайнилар ҳам бу гапдан бош тўлғамаслар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Бирор пунктдан наридаги жой; масофа. *От автомобилдан ҳуркиб хийла ергача суриб кетди.* А. Қаҳҳор, Қаравот. *Ўттиз чақирим ердан ариқ чиқараман деб, ўттиз ой саргардон бўлайми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 Бирор нарсанинг ёки аъзонинг айрим қисми, бўлаги, жойи. *Гиламнинг бир ерида доғи бор.* ▪ *Икки еридан яраланган баҳодир командир Курчев .. жангга раҳбарлик қилар эди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. | Воқеа, нутқ, асар, ҳикоя ва ш. к.нинг маълум парчаси, жойи. *Ҳожи хола ўз таржимаи ҳолининг жуда кўп ерларини ташлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

10 Иш жойи, муассаса, ташкилот. *Ишлаган еридан справка келтирмоқ. Бирор ерга арз қилмоқ.* ▪ [*Бадрий:*] *Сизлар билан бошқа ерда гаплашаман!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

11 Кўрсатиш олмошлари билан келиб, шу олмошдан англашилган томондаги жойни ифодалайди. *Шу ер. Ўша ер. Бу ер. У ер.* ▪ *Ҳалимхона у ерда, зикирхона бу ерда.* Мақол.

◆ **Ер ёнғоқ** мағизидан мой олинадиган ўтсимон дуккакли ўсимлик ва унинг меваси; хитой ёнғоқ, арахис. **Ер остидан** (*ёки* **тагидан**) яширинча, зимдан. *Раҳим «хап сеними» дегандай ер остидан Аҳмадга ёмон ўқрайди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Ер тути** *с. т.* қулупнай. **Ер чой** *бот.* атр гуллилар оиласига мансуб доривор бута. **Ер қалампир** *с. т.* хрен. **Қора** (*ёки* **қаро**) **ер** ер қаъри, қабр. *Бизни ким писанд қилмай, яъни қилса жаллодлик. Тор-мор этиб охир, Қора ерга пинҳон қил.* Ғайратий. **Ер билан яксон бўлмоқ** *қ.* **яксон. Ер бўлмоқ** *айн.* **ерга кирмоқ. Ер тишламоқ** *қ.* **тишламоқ. Ер чизиб қолмоқ** *қ.* **чизмоқ. Ер ўпмоқ** икки букилиб энгашмоқ, таъзим қилмоқ; сажда қилмоқ. **(Қаро) ер қилмоқ** шарманда қилмоқ, қаттиқ беобрў қилмоқ. *Ер қилдинг-ку менинг ўзимни, Оёқ ости қилиб сўзимни.* Э. Раҳим. **Бурнини ерга ишқамоқ** роса таъзирини, адабини бермоқ. **Ерга кирмоқ** *қ.* **кирмоқ. Ерга урмоқ** камситмоқ, жуда ҳам ёмонламоқ. *Гоҳ Умурзоқовани мақтайсиз, гоҳ ерга урасиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ерга урса, осмонга сапчийди** ниҳоятда шўх, тўполончи. **Юзини ерга қаратмоқ** уят ва номусга қолдирмоқ, шарманда қилмоқ. *Ватаннинг амри шу, бурчингни бажар, Охири юзимни ерга қаратма!* Ғайратий. **Ерга қўймоқ** кўммоқ, дафн этмоқ. **Гапни бир ерга қўймоқ** *қ.* **гап** I. **На ерга ва на кўкка ишонади** ортиқ даражада иззат-ҳурмат қилади, ардоқлайди. *Қудангиз мени на ерга ва на кўкка ишонади: ўн беш кундан бери қўлимни совуқ сувга ҳам урдирмай қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Йўқ ердаги** аслида содир бўлмаган, ёлғон; ортиқча, кераксиз. *Бойваччалар «йўқ ердаги ғавғони бошимизга сотиб олдик», деб қилган ишига пушаймон бўлиб ётди.* «Ёдгор». **Ердан бичиб олгандек** ниҳоятда паст бўйли, пакана. *У ердан бичиб олгандек пак-пакана ... бир хотин эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЕРДОР Ер эгаси, мулкдор. *Арслонқул .. болаликдан пода боққан, ердорларнинг хирмонини кўтарган, қўш ҳайдаган.* Ойбек, Навоий.

ЕР-КЎК Бутун атроф, ҳамма ёқ; коинот. *Ер-кўкка шафқатсиз аланга сочаётган қуёш қандайдир рангсиз бўғиқ ҳаводан соябон ясаб, коинотни тўсиб қўйгандай.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Юсуфбек ҳожи бошлиқ ер-кўкка сиғмаган музаффар халқ ўрда теварагини қуршаб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Ер-кўкка ишонмайди ортиқ** даражада иззат-ҳурмат қилади, ардоқлайди. *Бориб шуларнинг* [*пионерларнинг*] *хизматини қиламан, ўтинини ёраман, қоровуллигини қиламан, ота-ота деб, мени ер-кўкка ишонмайдилар.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ?

ЕРЛИ 1 Ерга эга, ери бор. [*Йўлчи*] *мироблар билан оғиз-бурун ўпишган катта ерлилар, бой деҳқонлар зўравонлигидан, экини қуриб қақраган камбағал деҳқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Ўртоқ Очилди .. Тиктепанинг ўзидан чиққан, кам ерли камбағал деҳқон боласи.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Шу ернинг ўзида туғилиб ўсган, туб жойли; маҳаллий. *Ерли халқ.* ▪ *Биз, ерли меҳнаткаш ишчи-деҳқонлар, большевиклар партиясининг қарорини қувватлаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Сафимизда ерлиларнинг ҳам кўпайиши отряд олдига қўйилган вазифанинг тезроқ бажарилишига ҳам хизмат қилади.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЕРЛИК 1 **ер** *с. мавҳ. от. У ер сизларга ерлик қилармиди!* Туйғун, Зулфизар.

2 «У», «бу», «шу», «қай» каби олмошлар билан келиб, шахснинг ўрин-жойга (туғилган, истиқомат қиладиган жойга) муносабатини билдиради. *Мен ҳозир у ерлик саналсам ҳам она юртим қаерда эканлигини билмайман.* Айний, Қуллар.

ЕРЛИЛАШТИРИШ ерлилаштирмоқ *фл. иш оти. Давлат аппаратини ерлилаштириш.*

ЕРЛИЛАШТИРМОҚ Идора, муассаса ва ш. к.да ишловчи маҳаллий аҳоли вакиллари сонини кўпайтирмоқ. *Ўзларинг ерлилаштир дейсизларда, яна чек қўясизлар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЕРЛИ-СУВЛИ Ер-мулкка эга бўлган, ер-суви бор. *Икки гапнинг бирида* [*Ёрмат қизини*] *хотин устига бўлса ҳам бойга, ерли-сувлига бераман, дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ҳар бир камбағал, эҳтимол, ерли-суели бўлади,— дейди Алим бува.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЕР-СУВ Деҳқончилик қилса бўладиган ҳосилдор ер, мулк. *Хўп, уларнинг ер-суви бўлса, нега дондуни йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЕРТЎЛА 1 Бино остидаги хона; подвал. *У подшо саройидан анча олисда, дарёнинг нариёғидаги баланд уйлардан бирининг ертўласида турарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Ердан ўйиб қилинган турар жой; землянка. *Ана ҳозир қамиш капалар, брезент палаткалар, ертўлалар кўриниб қолар, деб келяпман.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЕСИР [*а*] Эри ўлган, эрсиз қолган хотин; бева, тул. *Бу етим ўғил бўлиб, есир онанинг қўлида қолаверди.* «Муродхон».

ЕТАК 1 Етаклаб, эргаштириб бориш, етаклаш. *Ҳақиқатан қўшним кўрдир .. ўзи илгарига бир одим боса олмагандек, етакка ҳам юрмайдилар.* Жулқунбой, Ўжар кўр. *Биттадан отни етакка олиб, икки отлиқ орқасига қайтди.* Й. Шамшаров, Довруғ.

2 *кўчма* Йўл, йўл-йўриқ. *Берган оқ сутимга рози бўлмайман, Энанг бўлиб етагингга юрмайман.* «Рустамхон».

ЕТАҚЛАМОҚ 1 Қўлидан ушлаб, кўмаклашиб олиб юрмоқ; бошлаб юрмоқ. *Кўзга олиб чакалакзорни, Қиз етаклаб борди беморни.* Э. Раҳим. *Юлдузлар хираланиб жимгина сўнаркан, Шокир ота унинг* [*Унсиннинг*] *қўлидан тутиб, куч билан етаклади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёлғиз фарзандидан умид узолмаган ота дўконини, ҳовли-жойини сотиб, хотинини етаклаб Зор қишлоққа келди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Жиловидан, бошвоғидан тутиб эргаштирмоқ. *Мол етакламоқ. Қўй етакламоқ.* ▪ *Мамарайим афанди мингбошининг отини етаклаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* **Йўл бошламоқ**, йўлбошчилик қилмоқ. *Курашларга етакладинг бўлиб сен бош.* Ғайратий. *Ўзига янги билим, янги руҳ бериб олға етаклайдиган одамлар борлигига* [*Элмурод*] *ишонди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЕТАҚЛАНМОҚ етакламоқ *фл. мажҳ. н. Мол етаклади.*

ЕТАҚЛАТМОҚ етакламоқ *фл. орт. н.*

ЕТАҚЛАШМОҚ 1 **етакламоқ** *фл. бирг. н. Шундан сўнг отларини етак-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лашиб ичкарига кардилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қўл ушлашиб юрмоқ. *Опа-сингил етаклашиб темир йўлчилар посёлкасидан чиққанда, қуёш ботган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЕТАКЧИ 1 Бошлаб, етаклаб, эргаштириб борувчи; бошқарувчи. *Кечгача биз колхознинг у ёқ-бу ёғини кўриб, танишиб чиқишимиз керак. Бизга ҳозир битта етакчи берсаларинг, бас.* А. Қаҳҳор, Картина. *Доирачи раққосанинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамблни бошқариб, усуллар йўлларини кўрсатиб берувчилардандир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма* Йўлбошчи, раҳбар. [*Гофур ака:*] *Кўпчиликка етакчи, катта-кичикка баравар, қандини есин!* Н. Мақсудий, Умидли бола.

3 *кўчма* Асосий, бош. *Саноатнинг етакчи тармоқлари.*

♦ **Етакчи феъл** *грам.* қўшма феъл таркибида асосий маънони англатувчи компонент.

ЕТАКЧИЛИК Бошчилик, раҳбарлик. *Ленинча партиянинг етакчилиги, рус халқининг беғараз ёрдами туфайли Шарқдаги совет республикаларининг ҳамма халқлари бахтиёр ва озод ҳаётга эришдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 27 май, 1959.

ЕТАР 1 **етмоқ** *фл. рвшдш.*

2 *унд. с.* Бўлди, тўхта, бас. *Кўкарди майса, сочилди ерга дон ҳалигача қиш ... «Бас энди, бўлди, етар!» деб қилай садо шекиллик.* Ғ. Ғулом.

ЕТАР-ЕТМАС *рвш* 1 Маълум мўлжал, меъёрдан бир оз камроқ, сал кам. *Ўтган йили меҳнат кунига ярим килога етар-етмас буғдой, йигирма уч тийиндан пул олган капсанчилар бу йилги даромадни кўриб, бутун орзулари ушалгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бирор жой-мазгилга ҳали етмасдан, яқинлашиб қолганда. *Уйга етар-етмас орқамдан ўғлим бориб қолди.*

ЕТАРЛИ 1 Маълум бир ерга ёки даража-меъёрга қарийб етадиган. *Икки дераза ўртасида шипга етарли катта тош ойнак .. бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор эҳтиёж ёки мақсад учун кифоя қиладиган, етадиган. *Етарли пул. Етарли ёрдам.* ▪ *Ғўза қўшимча кўсакларни етиштириш учун ердан етарли озиқ ололмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Юқоридан етарли вакиллар келиб туришига қарамай, қишлоқ активлари ҳам районга тинмай қатнар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ўзига яраша. *Ким билади, балки унинг [аравакашнинг] ҳам ўзига етарли қайғу-аламлари бордир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЕТИЛМОҚ 1 Пишиб етмоқ, пишмоқ.— *Жонивор хўб етилибди-да,— деди Мадаминхўжа қовунни коса қилаётиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўсиб, ривожланиб етук шакл олмоқ. *Уруғланган тухум бачадонга тушади ва бу ерда эмбрион ўсади, етилади.* «Анатомия». | Ўсиб, улғайиб вояга етмоқ, балоғатга эришмоқ. *Яқинда ёш қиз эди, тез етилиб қолибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Раъно бу ўн йил ичида яна етилган бўлса керак деб, тўйни кутмаёқ унинг хаёлий сиймосини қучоқлай бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Тобга келмоқ, обдан тайёр бўлмоқ. *Ғўза чеканка қилишга етилди.* ▪ *Кунлар исиб кўтарилган нам, Ерлар исиб етилган тупроқ.* Ғайратий.

ЕТИЛТИРМОҚ *етилмоқ фл. орт. н.* Мевани етилтирмоқ. *Етилтириб пиширмоқ.* ▪ *Томирингга қон-жон берди ва етилтирди, Қайта бошдан куйиб-пишдинг ўт-ўчоғида.* Ғ. Ғулом.

ЕТИМ [*ф-т*] Отадан, онадан ёки ҳар икковидан ажралган. *Етим бола. Етим қўзи. Ҳолвани ҳоким ер — калтакни етим ер.* Мақол. **Етим ҳақи** ота ёки онадан болага қолган мерос; умуман етимларга тегишли нарса. *Ҳалигача сўрамасдан бир дона қовунни ҳам олган эмас, ҳатто мендан ўз етим ҳақини ҳам талаб қилмайди.* Айний, Жаллодлар. **Тирик етим** отаси ёки онаси ёки ҳар иккови томонидан ташлаб кетилган қаровсиз бола. *Ўғлингни тирик етим қилма. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса устингга ол.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Чин етим** ҳам онадан, ҳам отадан ажралган бола.

♦ **Етим қовурға** *анат.* энг пастки жуфт қовурға. **Ерга тушган етимники** *ҳазил* топиб олинган нарсани ўзлаштириш учун баҳона қилиб айтиладиган ибора.

ЕТИМВАЧЧА [*ф-т*] *эск.* Етим бола. *— Бу ота-бобоси мактаб кўрмаган етимваччаларингизга шундай муаллимни қаёқдан топасиз? — деди Бобохўжа домла.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЕТИМ-ЕСИР Етим ва есир, етим ва есирлар. *Сизлар суриштирмай, қўлларимизни боғлаб, зиндонга юборасиз, мол-ашёмизни талайсиз, хотин-болаларимизни етим-есир қиласиз.* Айний, Дохунда.— *Мен ҳовлини ўзим учун қурганман, етим-есирларинг билан нима ишим бор,— дея тўнғиллади бой.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ЕТИМЛИК 1 **етим** *с. мавҳ. от.* От ориқликда, қиз етимликда кўримсиз. Мақол. ▪ *Ундан битта ёдгорлигим ... етимлиги билинмасин, ўксинмасин дейман. Қарғасам тилим куяди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Етимларга хос ҳаёт, ота-онасизлик. *Етимликда ўсганми, жуда синиқ йигит кўринади.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЕТИМОНА *рвш* Етимга ўхшаб, етимлар сингари. *Болалар ҳам гўё отадан абадий айрилгандек, бошларини етимона буккан эдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ЕТИМПАРВАР [*ф-т*] Етимларга меҳрибонлик, ғамхўрлик қиладиган. *Етимпарвар одам.*

ЕТИМХОНА [*ф-т*] 1 *тар.* Етимлар ва қаровсиз қолган болаларни тарбиялайдиган ва ўқитадиган муассаса. [*Холмурод*] *одамлардан етимхона қарердалигини ва у ердаги болаларнинг ҳол-аҳволи қандайлигини суриштирмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *эск. айн.* **интернат.**

ЕТИМЧА Ота-онасиз қолган бола, етим бола, гўдак. *Саид Жамолхон қизининг рўзғорини «нотинч» қилаётган етимчадан осонгина қутулди. Саломатни эшонга назир қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Уни босмачилар отиб ўлдирди, Мана шу кичкина болалар етимча бўлиб қолишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЕТИШМОВЧИЛИК 1 Камчилик, нуқсон.

2 Камчилик, танқислик. *Сув етишмовчилиги.*

ЕТИШМОҚ 1 **етмоқ** 1, 2, 7, 8 *фл. бирг. н.* Йигитлар ярим соат йўл юриб, гузарга етишди. Ойбек, Нур қидириб. [*Ширин ва Шакар*] *гоҳ вақтларда сувсиз чўлларга тушиб, қистаб юрар бир-бирига етишиб,* «Ширин билан Шакар».

2 Етмоқ, эришмоқ. *Мақсадга етишмоқ. Ер васлига етишмоқ.* ▪ *Мулла Бурхон Ғиждувон бегига қирқ йил солиқ йиғувчилик қилиб, қоровулбегилик мансабига етишди.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

3 (*фақат бўлишсиз ф-да*) Кифоя қилмоқ, етарли бўлмоқ. *Болаларга жой етишмаяпти.*

ЕТИШТИРМОҚ 1 **етишмоқ** *фл. орт. н.*

2 Экиб ёки боқиб маҳсулот етказиб бермоқ. *Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини мўл-кўл етиштирайлик.*

3 *кўчма* Вояга етказмоқ. *Кадрлар етиштирмоқ.* ▪ *Шундай вақт келадики, домла ўзининг куёви билан мақтанади ва яна «мен етиштирдим» деб керилади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЕТКАЗИЛМОҚ **етказмоқ** *фл. мажҳ. н.* Иш охирига етказилди. *Ҳаммага хабар етказилди.* ▪ *Ранг-баранг қимматбаҳо мева-чевалар билан лим тўлган патнуслар кетма-кет етказилиб турилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЕТКАЗМОҚ **етмоқ** 1—4, 5—7 *фл. орт. н.* Манзилга етказмоқ. *Хабар етказмоқ.* ▪ *Ўн йил соғинтирган она қишлоғимга етказдинг, миннатдорман.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Интизордир чилвир соч, Етказгил саломимни.* Ё. Мирза.

ЕТКАРМОҚ *эск. айн.* **етказмоқ.**

ЕТКИЗМОҚ *айн.* **етказмоқ.**

ЕТМАК I *эск. айн.* **етмоқ.**

ЕТМАК II Қўпикланувчи моддага бой илдиз (тўқимачилик саноати ҳамда медицинада қўлланади).

ЕТМИШ *сон сон* 70 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Етмиш кун. Етти карра ўн —*

www.ziyouz.com kutubxonasi

етмиш. Эр йигитга етмиш ҳунар оз. Мақол. ▪ *Жами бўлиб бир сўм етмиш тийин ишлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЕТМИШИНЧИ *тартб сон* Тартиб ўрни 70 рақами билан белгиланган, 70 номерли. *Етмишинчи уй. Етмишинчи кун.*

ЕТМИШТА *дона сон* Етмиш дона, етмиш нафар. *Етмишта китоб. Етмишта одам.*

ЕТМИШТАДАН *тақс. сон* Ҳар бирига етмишта; етмиш донадан, етмишта-етмишта. *Ҳар вагонда етмиштадан той.*

ЕТМОҚ 1 Юриб, маълум бир ерга, бирор манзилга бориб олмоқ. *Ҳайдар ота Кўтармага хуфтондан кейин етди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Шу йўсин ошиқлар ёр васлига ошиққандек, мулла Абдураҳмон ҳам ўз шаҳрига елиб-югуриб етди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Қувиб тенглашиб олмоқ. *Ошиқмаган қўнга етибди.* Мақол.

3 Жўнатилган, тарқатилган жойидан, манбаидан наридаги бирор жойга бормоқ (овоза, гап, хат-хабар ва ш. к. ҳақида). *Бу хабар бизгача етиб келди. Бу гап унинг қулоғига етмасин.*

4 Бўй, ҳажм, миқдор жиҳатидан бошқа бирор нарса билан тенглашмоқ, баробар келмоқ. *Девор ўлгудай баланд-да, бўйи етмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Сони, миқдори, катталиги жиҳатидан бирор чегарага эришмоқ. *Қўйларнинг сони мингга етди. Температура қирққа етди.*

5 Таъмин этадиган, кифоя қиладиган миқдорда бўлмоқ. *Жой ҳаммага етади. Оз бўлса етар, кўп бўлса кетар.* Мақол. ▪ *Қандоқ қилай, ўртоқжон, бошқа ишларни йиғиштирай десам ойлик етмайди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. | Кифоя қилмоқ. *Онанг бечорага отангдан иккита сағир билан қолиб, кўрган кунлари ҳам етади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қўй энди, ўзимнинг қийналаётганим ҳам етади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

6 Маълум бир ёшгача яшаб бормоқ, умр кўрмоқ. *Отам саксонга етди.* ▪ *Олтмиш тўрт ёшга етдим, ўғлим-қизим бўлмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Бирор мақсадга эришмоқ, муваффақ бўлмоқ. *Яхши билан юрдим — етдим муродга, ёмон билан юрдим — қолдим уятга.* Мақол. ▪ *Қани энди, дунёда вафо бўлса, ҳар ким тилагига етса.* А. Қаҳҳор, Шоҳи сўзана.

8 Келмоқ; бошланмоқ. *Вақти етди. Куни етди.*

9 Қўшма феъллар таркибига киради, мас. *зарар етди, шикаст етди, озор етди.*

10 Етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. *Зайнаб.. ўз уйига бориб етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўқ, ҳали англаб етганингизча йўқ.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ота-онасига ўз сўзини етказишга Саидий шошиб етмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Боши кўкка (ёки осмонга) етди** қ. **бош. Нима етсин ҳеч** нарса тенг келолмайдиган иш, нарса ва ш. к. ҳақида айтиладиган ибора. *Эҳе, китоб ўқишга нима етсин.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оғзи қулоғига етди** қ. **оғиз. Пичоқ суякка етди** қ. **суяк. Тагига етмоқ** қ. **таг. Қўли етмоқ** қ. **қўл.**

ЕТОВ Жиловидан тутиб эргаштирилган, етакланган, етакдаги. *Етов от.* ▪ *Етовдаги отни танимаган одам оз эди.* Ойбек, Навоий.

ЕТТИ *снқ сон* 1 7 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Етти киши. Етти сўм. Етти метр. Етти меҳнат куни. Етти ўлчаб, бир кес.* Мақол. *Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар.* Мақол. 2 *этн.* Вафотнинг тўртинчи куни ўтказиладиган маросим, **маърака.** *Кеча одатга мувофиқ нари-бери етти қилинди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Етти букилмоқ** ортиқ даражада иззат-ҳурмат қилмоқ, ўта сийнмоқ. **Етти ёт бегона** қ. **ёт** 1. **Етти иқлим** қ. **иқлим. Етти пушт** қ. **пушт** 2. **Етти хуфтонгача** қ. **хуфтон** 2. **Етти қовун пишиғи бор** қ. **пишиқ. Етти оғайни** яққол кўриниб турадиган, чўмичсимон ўрнашган, етти юлдуздан иборат шимолий бурж (юлдузлар туркуми); Етти қароқчи, Катта айиқ. **Кичик етти оғайни** қутбга яқин, чўмичсимон жойлашган, етти юлдуздан иборат шимолий бурж (юлдузлар туркуми); Кичик етти қароқчи, Кичик айиқ.

ЕТТИЛИК 1 Етти нарса ёки кишидан иборат. *Еттилик комиссия.*

2 Еттита холи бўлган карта. *Еттилик ғишт.*

ЕТТИНЧИ *тартб сон* Тартиб ўрни 7 рақами билан белгиланган, 7 номерли. *Еттинчи синф. Еттинчи бригада.*

ЕТТИТА *дона сон* Етти дона, етти нафар. *Еттита қалам. Еттита бола.* ▪ *Каттакон кекса қайин дарахти атрофидан дафъатан пайқаб бўлмайдиган еттита ертўла топилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЕТТОВ *жамл. сон* Етти нафар, етти киши. *Еттов бордик. Еттови келди.*

ЕТТОВЛОН *бирг. сон* Етти киши, етти киши биргаликда. *Еттовлон ўринларидан туришди. Еттовлон ҳужумга ўтди.*

ЕТУК 1 Жисмоний жиҳатдан тўла ривожланган, камолотга эришган. *Тирқишдан мўраладим: Йўлчи, ҳам етук бир қиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қирқ ҳа дегунча ўтиб ҳам кетди, ўғлингнинг кўрсайдинг етук камолин.* F. Ғулом.

2 Билимли, илмли. *Етук олим.* | Ўз ишида катта тажриба, билим, маҳорат орттирган; тажрибали. *Етук актёр.* ▪ *Мулла Муҳсин ақча ҳисобларига ҳам унчалик етук эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Юқори савияда ишланган; пишиқ, пухта. *Етук асар.*

ЕТУКЛИК етук *с. белги оти.*

◆ **Етуклик аттестати** қ. **аттестат.**

ЕФРЕЙТОР [*р<нем*] Оддий солдатга бериладиган бошланғич ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ЕЧИЛМОҚ 1 **ечмоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* Унинг калта сочлари ҳа деб ечилиб кетаверарди. ▪ *Ҳисоб-китоб бор ерда ечилмайдиган чигил йўқ.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ҳасанали учун биринчидан англашилмай қолган маънолар бу кейинги гап билан ечилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Ҳиммати ошиб ортиқ сахийлик қилмоқ. *Ҳаловатхон ечилиб кетиб, эҳёфат дастурхонини тўкин қилиб тузади,.. хозиргина кириб келган дадасини очилиб-сочилиб дастурхонга ўтқазди.* Ҳ. Назир, Ўтлар тутаганда. | Кўнгилдагиларни ёзилиб гапирмоқ.

ЕЧИМ 1 Ечиш; ечилиш. *Боғлашда курмак солсанг, осон бўлар ечими. Бир ногаҳон гуноҳнинг осон бўлар кечими.* «Қўшиқлар».

2 Масала, муаммо ва ш. к. нинг жавоби. *Масаланинг ечими.*

3 *ад.* Асарда воқеаларнинг ҳал бўлиши, тамомланиши. *Романнинг ечими.* ▪ *Зотан, ҳар бир асарнинг тугуни билан бирга ечими ҳам бор-ку!* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЕЧИНИШМОҚ ечинмоқ *фл. бирг. н.*

ЕЧИНМОҚ ечмоқ 3 *фл. ўзл. н. Муҳаррам ечинаётиб, каравот тепасидаги суратларга беихтиёр кўз ташлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЕЧИНТИРИЛМОҚ ечинтирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЕЧИНТИРМОҚ 1 **ечинмоқ** *фл. орт. н.* [Ҳасанали] *Отабекни ечинтирар экан, ризосиз бир оҳангда деди: «Ўғлим, сизга шу шайтоний ишнинг нима зарурати бор!».* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бировнинг кийим-кечакларини зўрлаб ечиб олмоқ, тўнамоқ.

ЕЧИШМОҚ ечмоқ *фл. бирг. н.*

ЕЧИҚ Боғланмаган, ечилган, боғдан бўшатилган. *Ечиқ мол. Ечиқ қоп.* ▪ *Қўл-оёқлари ечиқ бандилар боғланиб кўраға қамалдилар.* Айний, Қуллар. *Бўйни боғлиқ ҳам эмас, ечиқ ҳам эмас: қамоқ бўлмаса ҳам қамоққа ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЕЧМОҚ 1 Боғичини, боғини ёзмоқ, бўшатмоқ. *Белбоғни ечмоқ.* ▪ *Чий эшикнинг боғичини ечиб қўтарганида, инграш яна эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хом семиз ҳоким формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, елпинишга тутинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аҳмаджон немисни шохнинг тагидан тортиб олди ва оёқ-қўлини ечиб, турғизиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Ўримини ёзмоқ, хомитмоқ. *У [Кумуш] бу кечаси кўрган баъзи тушларини Отабекнинг бу кун келишига йўйди-да, эрталабдан туриб сочларини ечди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Кийимни ташламоқ, ечинмоқ. *Тўнни ечмоқ. Кўйлакни ечмоқ.* | Чиқармоқ, бўшатмоқ (оёқ кийими ҳақида). *Сувни кўрмай, этик ечма.* Мақол. ▪ *Малла киши янги бузи кавушини даҳлизда ечиб, чап ёқдаги каттакон хонага кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Насиба унинг носкисини еча бошлади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

4 *кўчма* Маъносини очиб бермоқ; ҳал қилмоқ. *Масалани ечмоқ.* ▪ *Ёшлар бу жумбоқни еча олмай, ҳайрон бўлиб қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу муаммони кекса бир жангчи ечиб берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЕЧТИРМОҚ ечмоқ *фл. орт. н. Гулсумбиби қизини ўтқазди, маҳсисини ечтирди, бир оз дам олиб, кейин ишга чиқишга буюрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сочларимни ечтирай кўклам елига, ҳам уни мен ювдирай тошқин селига.* «Қўшиқлар».

ЕШИНМОҚ *с. т.* Ечинмоқ.

ЕШИНТИРМОҚ *с. т.* Ечинтирмоқ.

ЕШИҚ *с. т.* Ечиқ. *Пальтонинг тугмаси ешиқ.*

ЕШМОҚ *с. т.* Ечмоқ.

Ё

Ё I Ўзбек алфавитининг еттинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

Ё II [*а*] Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида «й» ҳарфининг номи.

Ё III *эск. кт. айн.* **ёй** I 2.

Ё IV [*а*] *унд.* Кучли эмоция билан боғли бўлган мурожаатни билдиради. *Парпихўжа ёғчи ичкари ҳовлидан чиқиб, «Ё олло! Ё қозиул ҳожат! Яккасан, ягонасан!» каби сўзларни аралаштириб, ҳовлида юра бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ё амир ал муслимин, тағин кўзингизга зарар етказмасин.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. | Қойил қолиш, ажабланиш маъноларини билдиради.— *Ё қудратингдан! — деди Туробжон, келтирган нарсаларини титкилаб.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Раҳбар деган ҳали шунақа қўпол бўладими? Ё тавба!..* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ё, пирим** 1) ажабланиш ифодалайди; 2) пирга сиғинишни, ундан мадад тилашни ифодалайди.— *Ё, пирим! — деб юкни елкасига олди.*

Ё V [*ф-т*] *боғл.* **1** *айир.* Тенг ҳуқуқли икки гап ёки айрим гап бўлаги олдида такрор келиб, фикрнинг қиёсланувчи бўлаклардан бирига тааллуқли эканлигини билдиради. *Иллат ё ошда, ё мошда.* Матал. ▪ *У ё уялиб, ё қўрқиб остонада турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қаердадир биров ё симга қоқилди, ё уни бир нима қилаётир.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *айир.* Гап ёки айрим гап бўлаклари олдида такрор келиб, уларни санаб кўрсатиш, умумлаштириш учун қўлланади. [*Бувим:*] *Ким бўлмагин бу кун сен, ишчими, ё токарми, ё колхозчи, ё уста, Ҳамма ҳам бир текисда. Қ. Муҳаммадий.*

3 *зидл.* Сўроқ гап олдида келиб, унинг ўзидан аввалги гап маъносига нисбатан зид эканлигини билдиради. [*Жонфиғон:*] *Шу гап гап бўлдими, ё тағин жиннилиги тутармикин?* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. [*Ойимхон:*] *«Сен ўйнамасанг ким ўйнайди. Ё қариган чоғимда мен ўйнайми!»* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁБИ *фолк.* Насли паст от. *Бу сўзларинг, Айноқ, бекор экандир. Ёби дема, шу от тулпор экандир.* «Равшан».

ЁБОН [*ф-т*] *эск. айн.* **ёвон.**

ЁВ 1 Уруш, жанг ҳолатидаги қарши томон, душман. *Ёв қочса, ботир кўпаяр.* Мақол. *Ёвни аяган яра ер, калтагини сара ер.* Мақол. *Ёвга чиқсанг, яроқли чиқ,— ёлғиз чиқмай, ҳамраҳли чиқ.* Мақол. ▪ *Бир соат чамаси отишгандан сўнг, ёв бизнинг ўқимизга чидолмай, икки дарвоза орасида уч-тўрт юз ўлик қолдириб, қочишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ёв чопди** душман бостириб кириб, қирғин қилди. *Бобоқулнинг отаси қишлоққа ёв чопганда, Оқсой кўпригининг остига бекиниб, жонини асраб қолган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Қарама-қарши мақсаддаги киши; душман, ғаним; рақиб. *Ёмон йўлдош ёв бўлади, охир иши дов бўлади.* Мақол. ▪ *Қимор қизиб, ҳар кимса бир-бирига ёв.* Байратий.

◆ **Ёв юрак** *айн.* **довюрак. Ёв ейдими** нимадан қўрқасан; қўрқма. **Ёв келдими** нега бунча шошасан, шошма.

ЁВАР [*ф-т*] *эск. кт.* Ёрдам берувчи киши; ёрдамчи, мададкор; ҳомий.

ЁББОЙИ 1 Инсон қўлига ўрганмаган, хонакилашмаган, табиат қучоғида эркин ҳаёт кечирувчи (ҳайвон ва паррандалар ҳақида). *Ёввойи мушук. Ёввойи қуён. Ёввойи каптар.* | Инсон меҳнатисиз, табиий ҳолатда ўсадиган, маданийлаштирилмаган (ўсимликлар ҳақида). *Ёввойи олма. Ёввойи пиёз.* ▪ *Дарҳақиқат, салгина хотиржам бўлдингми, ёввойи ўтлар ўсиб кетади-ю, ғўзаларни сиқиб ташлайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Инсон оёқ босмаган, эгалланмаган, ўзлаштирилмаган, ишланмаган (ер-жой ҳақида). *Ёввойи чўл, бўз саҳрони ўз измига қаратиб, Янги жаҳон қураётган .. Азиз дўстлар, ўртоқлар.* С. Абдулла. *Бу заминсиз ёввойи йўлларнинг ўзига хос ажойиб ҳаёти бор.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 *кўчма* Қўрқинчли, ваҳимали, даҳшатли. *Ёввойи овоз.* ▪ *Бўрон ёввойи бир куч билан ўкирарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Яқиндагина Мўттихонга ҳам ёввойи қараш қилган бу кўзлар, энди унга талаб билан тикилиб турибди.* С. Зуннунова, Гулхан.

3 Маданиятнинг ибтидоий босқичига хос; ваҳший, қолоқ. *Саҳрода арабларнинг бадавий деган ёввойи тоифаси бор экан...* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Бу европалик донишманд эски, йиртиқ кийимда,.. Муҳтожликда қолиб келаётган Осиё «ёввойилари»да ҳам ақл ва идрок борлигига ажабланар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Одамга аралашмайдиган; бегона, одамови, ёт. *Жияним ўқишни битириб келса, фойдаси тегиб қолар, деб севинади. Сиз бўлсангиз ёввойи бўлиб кетибсиз.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ЁББОЙИЛАШМОҚ Ёввойи бўла бормоқ, ёввойи бўлиб кетмоқ; бегоналашмоқ. *Ёввойилашган ит.*

ЁББОЙИЛИК 1 **ёввойи** *с. мавҳ. от.*

2 *кўчма* Ёвузлик, ваҳшийлик.

ЁББОШ *диал.* Ювош. *От жониворнинг, чиройли сариқ бошини ёввош чўзиб, чол кетидан эргашди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЁВГАРЧИЛИҚ *с. т.* Жанг, уруш ҳолати. *Ёвгарчилик бўлди энди, ёронлар! Ғайрат қилинг, Чамбилга ёв йўлатманг!* «Гўрўғли».

ЁВ-ЁВ *с. т.* Ёв ҳужуми; уруш, жанг. *Ёв-ёв бўлди.* ▪ *Қадимги замонда ёв-ёв бўларкан. Юртни бирдан ёв босиб келар экан, ҳамманинг иши ишда, оши ошда қолиб, жанг майдонига қараб югурар экан.* Ойдин, Ўн беш газли арқон.

ЁВЛАМОҚ *фолк.* Ҳужум қилмоқ, бостириб бормоқ. *Одилхон подшоҳ Қовуштирхоннинг юртига ёвлаб борди ва уни ўлдирди.* «Гўрўғли».

ЁВЛАШМОҚ 1 **ёвламоқ** *фл. бирг. н.*

2 Ёв, душман бўлмоқ. *Қаранг, оқсоқол, кеча ҳокимни ғажиб ташлагудай бўлиб, ёвлашиб ўтирган халқ, мана бугун уни бошига кўтаряпти.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁВОН [*ф-т* ёбон] Дала, дашт, шаҳардан ташқари ер. *Қоқо ёвонида ўз арпасини ўриб янчиб, энди уни совураётган эди.* Айний, Қуллар. *Сўнгсиз ёвон, совуқ ёвон, тиззадан қор.* Миртемир. *Матчон тўра ёвон ҳовлисига кирмасдан шаҳар ҳовлисига от солди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁВУЗ Ўтакетган баттол, йиртқич, ашаддий. *Ёвуз душман. Ёвуз ниятли одам.* ▪ *Энди ёвуз аждар бизларни ютар.* «Нигор ва Замон». *Ҳали сизни биров ўлдирмоқчи ҳам бўлганми? Қандай ёвуз экан у?* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Етиб келди ёвузлар, одамларни осдилар.* Уйғун.

ЁВУЗЛАНМОҚ *айн.* **ёвузлашмоқ.**

ЁВУЗЛАРЧА *рвш* Ёвузларга ўхшаб, ёвузлар каби. *Ёвузларча қийнамоқ.*

ЁВУЗЛАШМОҚ Ёвуз бўла бормоқ, ёвузлиги ортмоқ. *Душман ёвузлашди.*

ЁВУЗЛИҚ 1 **ёвуз** *с. белги оти.*

2 Ёвузларга хос хатти-ҳаракат, жоҳиллик. *Бу ёвузлик уларни ҳатто одам қиёфасидан чиқарган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сиз Мадаминнинг илгари ким бўлганини, халққа қарши қандай ёвуз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ликлар қилганини билармидингиз? П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁВУҚ *эск. айн.* **яқин.** *Ёвуқ қариндош.* ▪ *Бу вақтда ёвуқдан милтиқ овози эшитилиб унинг тутуни бандилар ва соқиларни қоплаб олди.* Айний, Қуллар.

ЁВУҚЛАШМОҚ *эск.* Яқин келмоқ, яқинлашмоқ.— *Келинг энди, барчанинг хаёлини машғул этган ишлар борасида, яъни кун сайин ёвуқлашаётган ғанимни даф этмоқ чоралари тўғрисида сўйлашиб олайик,— деди оқсоқол.* М. Осим, Ўтрор.

ЁВШАН Мураккабгуллиларга мансуб ем-хашак бўладиган кўп йиллик ўсимлик.

ЁВ-ЯРОҚ *фольк.* Қурол-аслаҳа, қуроллар. *Узоқдан ёв-яроқ таққан кишиларнинг қораси кўриниб қолди.* «Ёдгор». *Ҳасанхон Ғиркўкнинг устига миниб, ёв-яроғини чоғ қилиб.. келиб туриб эди.* «Равшан».

ЁВҚУР Ҳеч нарсадан қўрқмайдиган; жасур, ботир, мард. *Кўрдингизми, бургутнинг боласига ўхшайди — ёвқур, забардаст йигит.* Яшин, Номус ва муҳаббат. *Бир даста ёвқур, чаққон йигитларни саралади.* Ойбек, Навоий.

ЁВҚУРЛИҚ **ёвқур** *с. белги оти. Жангчиларимизнинг ёвқурлиги.*

ЁВҒОН Гўштсиз, ёғсиз тайёрланган суюқ овқат. *Миннатли паловдан, миннатсиз ёвғон яхши.* Мақол. ▪ *Бир қошиқ ёвғон учун бойлар эшигига бош қўйган бу собиқ батрак, чоракор ҳозир ким бўлиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар. ‖ *Бу ерда ёвғон шўрва ичадиган парҳезлилар йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Фақирона суюқ ош, суюқ овқат. *Ойим ўчоқ бошига бориб олов ёқади, озгина пиёздоғ қилиб ёвғон мошхўрдасига урина бошлайди.* Ойбек, Болалик.

ЁВҒОНСИРАМОҚ Ёвғон истеъмол қилавериб заифлашмоқ, ёғли овқат талаб бўлмоқ. *Бечора қушлар жуда ҳам ёвғонсираб кетди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Шўрвага йиқилинг, домла, изза талаб бўлиб ўзи чақиришини кутиб юрсангиз, ёвғонсираб ўласиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЁД [*ф-т*] Хотирада, эсда сақлаш; хотира, эс. *Ёдга олмоқ. Ёдимга тушди. Ёддан чиқармоқ. Ёддан ўқимоқ.* ▪ *Мана шу юришимизнинг ҳар бир қадами, сиздан эшитган гапларимнинг ҳар бир сўзи менинг ёдимда абадий қолади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сени кўрдим, ёдимга тушди Ёшлигимда кўрган бир жувон.* Уйғун. *Қайси кўтарилиб қолган Абдушукур Умар Ҳайёмнинг мана шу рубоийсини ёддан ўқиб кетди.* Ойбек. Кутлуғ қон. [*Йўлчи*] *Гулнорнинг ёди, қайғуси билан атрофда тентираш учун кетди.* Ойбек, Кутлуғ қон. **Ёд қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, олмоқ**) *айн.* **ёдламоқ.**

♦ **Ёд ёзув** *эск. айн.* **диктант.**

ЁДАҚАЙ *с. т.* Ёдаки.

ЁДАҚАСИГА *с. т.* Ёдаки.

ЁДАҚИ [*ф-т*] *рвш* Хатга қарамасдан, ёддан. *Шеърни ёдаки ўқимоқ.* ▪ [*Лектор*] *бу орада ёдаки яна икки марта «Ўртоқлар!» деди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ЁДГОР [*ф-т*] 1 Бирор шахс ёки воқеа-ҳодисани эслатиб турувчи нарса, нишона, эсдалик. *Унсин онасидан ёдгор қолган .. кумуш билакузукни айлантириб гапирди.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Марҳума онасининг ёдгорлари бўлган бу уч болани бегоналар қўлида хор қилиб қўйишни Нодира истамаса ҳам, эрининг фақирлиги бунга моне эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Эсдалик учун бериладиган нарса; ҳадя. *Мен нимани айлайман ёдгор, бошим қотди .. қисилди нафас.* Ё. Мирза.

2 Ёдгор (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ЁДГОРЛИК 1 *айн.* **ёдгор** 1. *Бу соат отамдан қолган ёдгорлик.*

2 Ёдгор бўладиган, эсдалик сифатида сақланадиган нарса; обида. *Азим дарахтлар қучоғидаги ҳашаматли Кўкгумбаз мачити — кечмиш аср меъморчилигининг нодир ёдгорлиги.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЁДЛАМОҚ 1 Эсга олмоқ, хотирага келтирмоқ. *Йўлчини ёдларкан, унинг юрагида энди ғазаб қўзғалар эди.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Ўртоқларим, қўлга олсам торимни, беихтиёр ёдлайдирман ёримни.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хотирда сақлаб қолмоқ, эслаб олмоқ. *Бола шеърни икки-уч ўқиб чиқишдаёқ ёдлаб олди.*

ЁДЛАНМОҚ **ёдламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЁДЛАТМОҚ **ёдламоқ** *фл. орт. н. Шеър ёдлатмоқ.* ▪ *Махдум Анварга.. «Гулистон» Саъдийдан бир неча банд ўқитиб, маъноси билан ёдлатар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Йўлчи биринчи боқишдаёқ у қизнинг чеҳрасида Гулнорнинг руҳини кўрди: юз бичими, айниқса, кўзларининг ички маъноси ва жилваси Гулнорни ёдлатди.* Ойбек, Кутлуғ қон.

ЁДЛАШМОҚ **ёдламоқ** *фл. бирг. н.*

ЁДНОМА [*ф-т*] *айн.* **адрес** 3.

ЁЗ 1 Йилнинг баҳор **билан куз** орасидаги энг иссиқ фасли. *Лайлак келди — ёз бўлди. Дангасанинг иши битмас, ёз келса ҳам қиши битмас.* Мақол. ▪ *Йўлчи ёзда ёниб, чанг-тупроқ ялаб, қишда қор-муз кечиб, .. бутун оғирликларга қарамасдан, жонкашлик билан ишлади.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Куз келди-ю, кетди ёз: гул, майса ўт сарғайди.* Ҳ. Пўлат.

2 *кўчма* Умрнинг энг гуллаган, яхши даври. *Ёзим ўтди, чиройингизга тўймай асло бу қувноқ кўнгил.* Ғайратий.

♦ **Кўнгли ёз бўлди** ортиқ севиниб, баҳри дили очилди. *Назир отанинг кўнгли ёз бўлиб кетди.* Ў. Умарбеков, Чарос.

ЁЗГИ Ёзга оид, ёзда бўладиган; ёздаги. *Ёзги ёмғир. Ёзги тун. Ёзги иссиқ. Ёзги меҳнат — қишки роҳат.* Мақол. ▪ *Баҳор кезларида майсаларга ястаниб, дарахт тагларида бирга дарс тайёрлаганимиз, ёзги каникулда тоғларга саёҳат қилганимиз .. менинг эсимдан чиқмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ёз учун белгиланган, ёзда фойдаланиладиган; ёзлик. *Ёзги кинотеатр.* ▪ *Қурбон ота елиб-югуриб, сал кунда қишки ва ёзги қизил чойхонанинг кам-кўстини тўғрилаб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЁЗДИРИЛМОҚ I **ёздирмоқ** I *фл. мажҳ. н.*

ЁЗДИРИЛМОҚ II **ёздирмоқ** II *фл. мажҳ. н.*

ЁЗДИРМОҚ I **ёзмоқ** I 1—4 *фл. орт. н. Дастурхон ёздирмоқ. Оёқ чигилини ёздирмоқ.*

ЁЗДИРМОҚ II **ёзмоқ** II 1, 2 *фл. орт. н. Хат ёздирмоқ.* ▪ *Қримдан номингизни ёздириб келган пиёламда ўзингиз чой ичинг!* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЁЗДИРМОҚ III **ёзмоқ** III 1 *фл. орт. н. Ақлдан ёздирмоқ. Тўғри йўлдан ёздирмоқ.*

ЁЗИЛИШМОҚ I **ёзилмоқ** I 2 *фл. бирг. н. Меҳмонлар нафасларини ростладилар, ёзилишдилар.* Ғ. Расул, Адолат. *Келинг, яккама-якка бир ёзилишиб гаплашиб олайлик!* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЁЗИЛИШМОҚ II **ёзилмоқ** II *фл. ўзл. ва бирг. н. Улар қўрқ ерга кетиш учун рўйхатга биринчи бўлиб ёзилишди.*

ЁЗИЛМОҚ I 1 **ёзмоқ** I 1, 2 *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Дастурхон ёзилиб, тушлик чой келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оёғинг .. йўлга тушсак ёзилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Пешанамни ҳам ғурра қилди-я, эртагача ғурра ёзилиб кетса гўрга эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Гулсапсар, жамбилларинг ёзилган қат-қат.* Ғайратий. *Роҳатбиби кўнглидаги ғаш ёзилмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Кун ботиш томондан осмонга пушти қизил шуъла ёзилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Чарчоқни тарқатмоқ, ташвишни, дилгирликни йўқотмоқ, яйрамоқ. *Кўча юзини кўрасан, ёзилиб қайтасан.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Суҳбатда одам ёзилади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Айтмабмидим, қайнонангни олиб келганингда, анча ёзилиб, баҳри очиларди.* Р. Файзий, Янги йил оқшомида.

3 *с. т.* Бўшалмоқ, таҳорат ушатмоқ.

ЁЗИЛМОҚ II **ёзмоқ** II *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Хат ёзилди. Акт ёзилди. Ҳикоя ёзилди.* ▪ *Бўлди мажлис сон-саноқсиз, ёзилди қарор.* А. Пўлат. *Уни яна бир кўриш пешанамга ёзилганмикин?* Ойбек, Кутлуғ қон. *Бўтабой партизан отрядига кўнгилли бўлиб ёзилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁЗИН-ҚИШИН *рвш* Йил бўйи; йилнинг тўрт фасли давомида. *Ишчилар сезондагина ишлашдан қутилиб, ёзин-қишин ишлайдилар.* «Гулистон».

ЁЗИШМА Ўзаро ёзилган хатлар, ёзма алоқа. *Идоралар ўртасидаги ёзишма.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ёзишмоқ I ёзмоқ I *фл. бирг. н.*
Ёзишмоқ II ёзмоқ II *фл. бирг. н.*
Ёзиқ I *эск. кт. айн.* гуноҳ. *Ажалингнинг етиши қилган ёзиғингдан эмас, бек аканғнинг қонсираши!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг худога нима ёзиғимиз бор экан.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

Ёзиқ II 1 Ёйилган, очилган. *Ёзиқ палос, Ёзиқ чойшаб. Ёзиқ гулкўрпа. Ёзиқ дастурхонли уй — куни доим тўй.* Мақол.

2 Кенг, энли. *Келиб кўрдим: кенг иш, ёзиқ кўчалар, кундуздай равшандир юрсак кечалар.* Жуманбулбул. *Равшанхон сўзлайди алвон-алвон, яғрини ёзиқ полвон, юзлари олмадай пишган, кўрганнинг ақли шошган.* «Равшан».

3 *айн.* **ёйиқ** 3. *Ёзиқ лиқопча. Ёзиқ сават.*

Ёзиқли I Тўшаб қўйилган, ёзилган. *Ерга ёзиқли шоҳи гилам, тахмондаги кўрпа-кўрпачалар .. унинг кўзларига кўриниб кетаётгандай бўлди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

Ёзиқли II Ёзилган, битилган. *Буларнинг ҳаммаси унинг бўйнига қарз бўлиб ётарди. Булардан ташқари, отасининг дафн харажатлари ҳам темир дафтарда ёзиқли эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дафтарнинг ҳар бетига число ва сарлавҳа ёзиқли эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Ёзиқли III *эск.* Ёзиғи, гуноҳи бор; гуноҳкор. *Пешанамиз тор экан, ёзиқли жон бор экан, энди билсак бу ишда «жоҳил» жавобгар экан.* Ҳамза.

Ёзиқсиз *эск.* Ёзиғи, гуноҳи йўқ; бегуноҳ, гуноҳсиз. *Ҳеч ёзиқсиз мазлумларча инграган, жафо тортган қора кунлар кетмишдир.* Ғайратий.

Ёзламоқ Ёз фаслини бирор жойда яшаб ўтказмоқ. *Ишламаган тишламасин, Уйимизда қишламасин, Боғимизда ёзламасин, Кўнгил торин созламасин.* С. Акбарий.

Ёзлиқ Ёзга хос, ёз учун белгиланган, ёзга мувофиқлаштирилган; ёзги. *Ёзлик чойхона. Ёзлик кўйлак.* ▪ *Гулнор бу кун ювилиб, офтобда қуриган бир қулоч ёзлиқ кийимларни аллақаёқдан йиғиштириб келар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || **Ёзлиги йўқ** ёз иссиғига бардош беролмайдиган. *Сизнинг ҳам менга ўхшаш ёзлигингиз йўқ экан,— деди у, Сорахоннинг қўлини ушлаб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Ёзлоқ Ёз фаслида яшайдиган жой; ёйлоқ, яйлов. *Ёзлоққа кўчиб кетмоқ.*

Ёзма Ҳат, ёзув воситасида ифодаланган, ёзилган. *Ёзма маълумот. Ёзма иш. Ёзма савол-жавоб. Ёзма ахборот бермоқ.*

Ёзмиш *эск.* 1 Тақдир, қисмат.

2 Гуноҳ, ёзиқ. *Айбдор ўз ёзмишларига яраша жазо олди.*

Ёзмоқ I 1 Ўроғлиқ, тахлоғлиқ нарсани очмоқ, ёймоқ. *Гиламни ёзиб кўрмоқ.* ▪ *Қодир рўйжани ёзиб, синчиклаб қаради.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун элаб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ғижимланиб, бужмайиб қолган нарсани текисламоқ. *Солиев холи қолгач, ғаладондан сарғайиб кетган аллақандай қоғозларни олиб, кафти билан ғижимини ёзди.* «Муштум», 1959, № 9. | Тўшамоқ, солмоқ. *Бошорат ўзини қаёққа қўйишини билмас, опаларига кўрпача ёзиб, яхшилаб ўтиришларини илтимос қилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Она-бола бир ўрин ёзиб ётдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Очмоқ, узатмоқ; кермоқ. *Панжасини ёзмоқ. Қанот ёзмоқ.* ▪ *Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчқини отди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Тўпланиб, уюлиб турган нарсани ёймоқ, тарқатмоқ. *Хирмондаги пахталарни ёзмоқ.* ▪ *Беш танобга солинган тупроқни ёзиб, очилган ерни ҳам чопиб шудгор қилиб қўяди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўримини ечмоқ, ёймоқ. *Сочингни ёзма, дедим-ку! Қулоғингга тош биткур!* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Пастроқда заррин попукларини ёзиб, хотин-қизлар артелининг байроғи ҳилпирайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Чиқармоқ, очмоқ. *Гуллар ҳам яп-роқ ёзди.* ▪ *Қанча сувлар оқиб ўтди, тез қайта-қайта барг ёзди дарахт.* Ё. Мирза, *Чиқдим дала бағрига толлар барғак ёзганда.* З. Диёр.

4 *кўчма* Айтмоқ, баён қилмоқ. *Ҳар кима асрор ёзма, мунису ҳамдам билиб.* Ҳамза. *У доим уйда .. товуш чиқариб, ўз ҳасратини ёза олмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шарҳи дилим кимга ёзсам, Шакар деб дунёни кезсам.* «Ширин билан Шакар».

5 *кўчма* Тарк этмоқ, тарқатмоқ, йўқотмоқ (дард, алам ва ш. к.ни). *Хафалигини ёзмоқ. Дил ғуборини ёзмоқ, Ҳуморни ёзмоқ.* ▪ *Бизни койиб-койиб таптини ёзиб кетади.* С. Аҳмад, Онажонларим. *Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Оёқнинг чигилини ёзмоқ** бироз юриб, оёқ увушганини тарқатмоқ. *Иброҳимов оёғининг чигилини ёзгани ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қулоч ёзмоқ** қ. **қулоч** 1.

Ёзмоқ II 1 Қоғоз ёки бошқа материал юзига бирор белги (ҳарф, рақам ва ш. к.) туширмоқ; битмоқ. *Нота ёзмоқ. Сиёҳ билан ёзмоқ.* ▪ *Ёзганда ҳам, тез-тез, китобга кўз ташлаб, чапдан ўнгга қараб ёзарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам билан .. махорка қоғозларига ёзиб, Йўлчига русча ҳарфларни танитди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Хатга туширмоқ, ёзув орқали ифодаламоқ. *Ариза ёзмоқ. Мактуб ёзмоқ.* ▪ *Сафаровнинг чеҳраси очилиб кетди; — Э, сизми? Аризани кім ёзиб берди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ёзма нутқни эгалламоқ. *У француза ёза билади.* | Ёзма равишда ёки матбуот орқали хабар бермоқ, маълумот бермоқ. *Султонбекдек бир давлатманд ўз ўғлини мавлуд тўйи билан кесди, деб газетага ёзаман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен шу тўғрида газетага бир мақола ёзсамми, деб ўйлаган эдим.* А. Қаҳҳор, Ўзар. | Хат билан мурожаат қилмоқ, хат юбормоқ. *Ҳа, кимга ёзсин бўлмаса, Охунбобоевга ёки Қалининга ёзса бўлармиди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Рўйхатга киритмоқ, рўйхатда қайд этмоқ. *Шанбаликка ҳаммани ёзди, мени ёзмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бўш қозиқлар кўнгли учун осилган биттагина кир дастурхонни тилга олиш билан бу ҳовлининг жиҳоз-амлоқини — рўзғорини ёзиб чиқилган бўлинур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёзма асар яратмоқ; ижод қилмоқ. *Ҳикоя ёзмоқ. Поэма ёзмоқ. Диссертация ёзмоқ.* ▪ [*Абдищукур*] *шоирлик истеъдодидан тамом маҳрум бўлишига қаримай, у.. вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Музика асари яратмоқ. *Балет ёзмоқ. Опера ёзмоқ.*

◆ **Пешанага ёзган** гўё тақдирда белгиланган нарса; тақдир, қисмат, ёзмиш. *Худо бандасини яратганда, пешанасига «чоракор бўласан» деб ёзмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ёзмоқ III 1 *эск. айн.* **адашмоқ** 2. *Йўлдан ёзмоқ.*

2 Гуноҳ қилмоқ. *Мен унга нима ёзибманки, бошимга бу кулфатларни солмаса.*

3 Қўмакчи феъл вазифасида **-а** билан ясалган равишдош билан келиб, етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг тўла рўёбга чиқмаганлигини, бажарилишига сал қолганлигини билдиради. *Эҳтимол, [Олимжон] ана шу меҳнат шавқига кўмилиб, Ойқизни ҳам унута ёзгандир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳикоя битгач, [имом] заҳарханда билан Самад буқоққа қаради, дами кесила ёзган буқоқ бундан руҳланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

◆ **Ақлдан ёзмоқ** эсини йўқотмоқ, девона бўлиб қолмоқ. *Дарҳақиқат ақлдан ёзиб, кўчаларда очиқ кезиш ва кишанга тушишнинг ўзи ҳам Зайнаб учун кичкина жазо ҳисобланмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ёзув 1 **ёзмоқ** II 1 *фл. иш оти. Ёзувда хато қилмаслик. Ёзув столи. Ёзув машинкаси.* ▪ [*Йўлчи*] .. *ҳар кун терлаб-пишиб соатларча ёзув машқ қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Котиб .. ёзув ашёлари турган пастгина курси олдида тиз чўкди.* Ойбек, Навоий.

2 Ёзиш учун қўлланадиган график белгилар системаси. *Араб ёзуви. Славян ёзуви. Руник ёзув.*

3 График белгиларнинг тасвири, ёзилиш услуби. *Чиройли ёзув. Йирик ёзув. Насх ёзуви.* ▪ *Биринчи гал Отабек тилидан ёзган сохта хатини унинг қўл ёзувини мулоҳаза қилмасдан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

юборган .. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ёзилган нарса, мас. текст, хат. *Асад қори тахтадаги ёзувни тартиби билан ўқий бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мирзакаримбой соқолини селкиллатиб кулди ва бу ёзувдан рози бўлганини билдирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мана шундай ёзувлар тошга ўйиб ёзилган.* З. Диёр.

ЁЗУВЛИ Ёзуви бор, ёзилган. *Ёзувли қоғоз.* ▪ *У ниҳоят «ойхона» деган ёзувли баракка етиб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁЗУВЧИ 1 ёзмоқ 1 *фл. сфтдш.* 2 *от* Бадиий асар ёзиш иши билан шуғулланадиган шахс; адиб. *Талантли ёзувчи. Ўзбек совет ёзувчилари союзи.* ▪ *Эр-хотин айтаберса, бу жанжалнинг тарихи бирон ёзувчининг қўлига тушса, каттакон бир китоб бўладиган.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ЁЗУВ-ЧИЗУВ Ёзув ва чизув, умуман ёзув билан бўладиган ишлар. *Секретарь доимо ёзув-чизув билан банд.* ▪ *Инженерлар ҳам ёзувчиларга ўхшаб доим ёзув-чизув қилиб юради.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ЁЗУВЧИЛИҚ ёзувчи *с. касб оти. Саидий — жўн студент, ёзувчиликка урнаб, ҳамиша муваффақиятсизликка учраб юрган бир йигит.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЁЗҒИРМОҚ 1 Хафа бўлиб гапирмоқ, гина қилмоқ, шикоятланмоқ. *Ахир, опам эшитса, ёзғирмайдими? Унинг ҳурмати йўқми.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 *эск.* Гуноҳ қилмоқ, ёзмоқ. *Мен нима ёзғирдим сизга?*

ЁИНКИ *эск. айн.* ёки.

ЁЙ I 1 Қуёш нурининг ёмғир томчиларида синиши натижасида осмонда ярим доира шаклида ранг-баранг тусда кўринадиган йўл; камалак.

2 *айн.* камалак 1. *Ҳакимбек ўн тўрт ботмон ёйни қўлига ушлаб кўтариб тортди.* «Алпомиш».

3 *эск. айн.* қавс I. *Катта ёй. Ёй ичига олмоқ.*

4 *мат.* Айлананинг бўлаги. *Параллел ватарлар орасидаги ёйлар бир-бирига тенгдир.* «Геометрия».

5 Камалак шаклидаги, эгик нарса. ‖ *Тоҳир болатой бўпти .. Зуҳра қадди ёй бўпти.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

◆ **Электр ёйи** икки электрод оралиғида ёниб турган ёй.

ЁЙ II [*а*] *айн.* ё II.

ЁЙДИРМОҚ ёймоқ *фл. орт. н. Кир ёйдирмоқ. Ҳўл пахтани ёйдирмоқ. Сочини ёйдирмоқ.*

ЁЙИЛМА 1 Дарёнинг суви ёйилиб оқадиган кенг жойи. *Шеробод дарё водийсининг этагида дарёнинг кенг ёйилмаси бор.* «Ўзбекистон географияси».

2 *мат.* Геометрик жисмнинг ёйиқ ҳолга келтирилган устки сирти. *Кубнинг ёйилмаси.*

ЁЙИЛМОҚ 1 ёймоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Илдиз ёйилди. Нур ёйилди.* ▪ *Майда ўрилган қора, узун кокиллар белига тушади, енгил йўрғалаган сари ёйилиб силкинади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тутун ҳар ёнга учқун сочиб, қишлоқ устига ёйилмоқда.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бир чеккада суҳбат кетади, ўрта ерда ёйилган китоб.* И. Раҳим. *Қобилиятли боланинг овозаси кун сайин кенгроқ ёйила бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳовли саҳнига, айвонларга сеп ёйилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўзини эркин қўймоқ, бемалол ҳис қилмоқ. *Семиз одам салқин супада чордона қуриб ёйилиб ўтирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Абдурасул бутунлай ёйилиб илжайганича келиб янги раҳбарга қўлини чўзди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёғоч полвон ёйилиб кулди.* С. Аҳмад.

3 *айн.* ёзилмоқ I 2. *Бу куюнчак қиз ёйилиб келсин учун, қўшниларникига чиқишга буюрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кун ёйилди** қуёш кўтарилиб, атрофга тўла нур сочди.

ЁЙИЛТИРМОҚ ёйилмоқ *фл. орт. н. Сочларини ёйилтирмоқ.*

ЁЙИҚ 1 Ёйилган, ёйиб осиб қўйилган. *Ёйиқ кирларни йиғиштирмоқ.*

2 Ёзиқ, тўшалган, солинган. *Ёйиқ дастурхон.*

3 Чуқур бўлмаган; ясси, юза. *Ёйиқ тарелка. Ёйиқ идиш.* ▪ *Буғи кўтарилиб турган ширмойи тўла ёйиқ сават кўтарган нонвой кириб келди.* «Гулистон».

4 Ўрилмаган, сочиқ (соч ҳақида). *Сочи ёйиқ қизчанинг кўзига боқ ёр-ёр, қандай ғусса кўнглини эзди шу чоғ, ёр-ёр.* «Қўшиқлар».

◆ **Ёйиқ гап** *лингв.* бош ва иккинчи даражали бўлаклардан тузилган гап.

ЁЙИҚЛИ *айн.* ёйиқ.

ЁЙЛАМОҚ *фольк.* Яйрамоқ. *Менинг тўшим сенинг доим яйловинг, ёйлай кўргин, ёрим, даврон сеники.* «Равшан».

ЁЙЛОҚ *с. т.* Яйлов.

ЁЙМА Ёйиладиган, ёйиқ; ёйиб, ёзиб тўшаладиган. *Ёйма тўр.* ▪ *Ёйма саватлар тўла маржон каби қулупнай.* Шайхзода. *Ит искатиб, ёйма матраб билан бедана овлашнинг ғаштини сурадиган мавсум ҳам келди.* «Гулистон».

ЁЙМАЧИ Бозор кунлари молларини ерга ёйиб сотадиган майда савдогар.

ЁЙМОҚ 1 *айн.* ёзмоқ I 1, 2. *Қалтираган қўллари билан дастрўмолини ёйиб кўрди: иккаласи ҳам оқ шойидан.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Очиб, ёзиб осмоқ (дор, шох ва ш. к.га). *Кир ёймоқ. Кийимларни дорга ёймоқ. Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр.* Мақол.

3 Уриб, эзиб юпқаламоқ, яссиламоқ; чўзмоқ. *Хамир ёймоқ.*

4 Бир-биридан ажратиб тарқатиб, сочиб қўймоқ; таратмоқ, тарқатмоқ. *Ёнғоқни офтобга ёймоқ. Қўйларни қирга ёймоқ.* ▪ *Жилва қилар хандон уриб ой, кўз-кўз қилар сочини ёйиб.* Гайратий. **Томир ёймоқ** *қ.* **томир** Б. | Сочмоқ. *Кўклам осмонига ёнбошлаб ёяр қуёш алвон-алвон нур.* Т. Тўла.

5 *кўчма* Маълум қилмоқ, оммалаштирмоқ. *Кудрат .. у ерда [тўгаракда] ўрганганларини маҳаллий ишчилар орасида ёйиб юрган кунларининг бирида уни жандарма исковичлари тутиб қамадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу нарсани сир сақлаш ярамайди, Ҳаммага ёйиб намуна қилиш керак.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Овоза қилмоқ, тарқатмоқ. *Миш-миш гапларни ёймоқ.*

◆ **Қулоч ёймоқ** *айн.* **қулоч ёзмоқ** *қ.* **қулоч** 1.

ЁКИ [*ф-т*] *айр. боғл.* Икки гап ёки айрим гап бўлаги орасида келиб, фикр улардан бирига қаратилганлигини билдиради. *Мен борайми ёки ўзинг келасанми?* ▪ *Бирон одамнинг ўзидан паст ё баландлигини .. унинг уйида нечта гилами борлиги ёки неча кишига сўзи ўтиши билан ўлчар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁЛ I [*ф-т*] Баъзи ҳайвонлар гарданида бўладиган узун соч. *Шер ёли. Ёли қуюқ эшакдан яғир бўлган от яхши.* Мақол. ▪ *Отнинг .. ёлига кумуш тангалар, қуюшқонига эса садафлар тақилган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Кўкрагида ёли бор** ҳақиқий эркак, мард.

ЁЛ II *диал.* Сайр, истироҳат. *Яшил ўрмон бўлур ҳали кўл айланаси, ёз кунлари ёл эткали қушлар панаси.* Миртемир. *Ҳали ишга руҳсат йўқ! Уч кун аввал келдингиз, ҳозирча ёл этингиз.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

ЁЛВОРИШМОҚ ёлвормоқ *фл. бирг. н.*

ЁЛВОРМОҚ Ўтиниб, илтимос қилмоқ; илтижо қилмоқ, ялинмоқ,— *Менц ёлғиз ташлаб кетманг,— деди Қумри Қамчига ёлвориб.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Бирам ялинди, бирам ёлворди, урманг, тавба қилдим, деб йиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁЛДОР [*ф-т*] 1 Қалин ва узун ёлли; серёл. *Равшанбек қараса, бир одам, ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳа деб йўрғалатади.* «Равшан». *Мартен печининг ҳайбат билан ўт сочиб, вағиллаб ёниши ром қилинган ёлдор шерни эслатади.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

2 Жунли, сержун. *[Тўламатнинг] ҳамон кенг, ёлдор кўкраги қишин-ёзин очиқ.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Ёлдор бўри** *айн.* **сиртлон.**

ЁЛЛАМОҚ Маълум шарт билан бирор ишни бажаришга қабул қилмоқ, пул бериб ишлатмоқ. *Одам ёлламоқ. Мардикор ёлламоқ.* ▪ — *Мен,— деди бой,— шўро ҳукумати қонунининг чегарасидан чиқмадим. Пахта экини учун битта-иккита одам ёллаб ишлатишга шўро ҳукумати рухсат берган.* Айний, Қуллар. | Қирага, ижарага олмоқ, кира қилмоқ. *Такси ёлламоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЁЛЛАНМА Ёлланиб ишлайдиган, ёлланган. *Ёлланма ишчи.* ▪ *Тўранинг ўнга яқин ёлланма навкари бўлиб, ҳаммаси қилич, милтиқ билан қуролланган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁЛЛАНМОҚ ёлламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* [*Ёрмат:*] *Кейин самарқандли бир бойга қарол бўлиб ёлландим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қайиқ .. аёллар томонидан соат бешда икки соатга ёлланган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЁЛЛАТМОҚ ёлламоқ *фл. орт. н.*— *Поччанг келса,— деди Нури Гулнорга,— бир «оқ соч» ҳам бир эркак хизматкор ёллатаман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁЛЛАШМОҚ ёлламоқ *фл. бирг. н.*

ЁЛЛИ *айн.* **ёлдор** 1. *Махсум бирданига кўк ёлли оч бўрига айланиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЁЛПЕЧ *айн.* **ёлпўш.**

ЁЛПЎШ [*ф-т*] Отнинг ёлини ўраб қўйиладиган мата, ёпиқ. [*Шокир*] *ағнаб эгарини ағдарган отнинг устини очиб, .. ёлпўш билан ёпиб, айил тортди.* Айний, Қуллар.

ЁЛЧИМОҚ Етарли даражада таъминланмоқ, қониқмоқ. *Умрида ёлчиб овқат емаган, иззат кўрмаган Назиркул учун бундан ортиқ бахт йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Кўпинча оч-наҳор қолардик, ҳатто зоғора нонни ҳам ёлчиб емаган кунларимиз кўп бўларди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. | Қонмоқ, мириқмоқ, барака топмоқ. *Ичкарига кириб ётинг, пича дам олинг, уч кун бўлди ёлчиб ухлаганингиз йўқ ..* Уйғун, Ҳуррият. | *(ж. к. ёки ч. к. билан)* Яхшисига етишиб, хурсанд бўлмоқ, мамнун бўлмоқ. *Шошган қиз эрга ёлчимас.* Мақол. *Бўзчи белбоққа ёлчимас.* Мақол.

ЁЛЧИТМОҚ ёлчимоқ *фл. орт. н. Ёлчитиб ишламоқ. Кийим-кечакка ёлчитмоқ.*

ЁЛҚАМСИҚ *айн.* **ялқамсиқ.** *Бир рўзғорга айланганлар ичида яхши ишлайдиганлари бор, ёлқамсиқ, муғомбир кишилари ҳам бор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЁЛҚИН 1 Ёнаётган нарсадан кўтарилувчи ўт; аланга. *Шох ўтиннинг ўчоқни тўлдириб ловиллатаётган ёлқини қорайган кўчага шуъла сочмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Бектемир*] *соф, лола ранг ёлқинга термилиб, .. узоқ ўйлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Шуъла. *Қуёш нури том тунукаларида, оппоқ оқланган деворларда кўзни тиндирувчи ёлқин билан жимирлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саҳнага берилган қип-қизил нур ёлқини залнинг ғира-шира қоронғилигида Маҳкамнинг юз чизиқларини .. бўрттириб, мардонавор қилиб кўрсатарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ёлқин *(эркаклар исми).*

ЁЛҚИНЛАНМОҚ 1 Алангаланиб, ёлқин таратиб ёнмоқ. *Хонанинг ўртасида манғал тўла қип-қизил чўғ ёлқинланади.* Ойбек, Навоий.

2 Қуёш нуридан ялтираб кўринмоқ, товланмоқ. *Кум тепалар ёлқинланади, Жимирлайди уйилган зардай.* Э. Раҳим.

3 *кўчма* Ёнмоқ, алангаланмоқ. *Минбарнинг икки томонида барча колонналарнинг байроқлари тўпланган кичкина майдончалар ёлқинланар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁЛҚИНЛАТМОҚ ёлқинланмоқ 3 *фл. орт. н. Юрагимда чўғ бўлиб ёнган оловни, Ёлқинлатиб қулф уриб кўкка кўтариб, Лавасин жаҳонга сочиб солдилар.* У. Исмоилов.

ЁЛҚИНЛИ Нурли; алангали; иссиқ. [*Сулув*] *яқин келган сари унинг ёлқинли юзи, тик ўқталган кўзлари Жапаққа ғалати кўриниб кетди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.— *Яна виждондан, иффатдан даъво юритадилар! Ёлқинли кўзларида яна ғазаб тошиб,— деди Искандаро.* Ойбек, Нур қидириб. *Барқ урар ёшлигим юрт баҳорида. Дилимда элимга ёлқинли бир ишқ.* Э. Охунова.

ЁЛҒИЗ 1 Бирорта ҳам шериги йўқ, бир ўзи; якка, танҳо. *Ёлғиз уй. Ёлғиз дарахт. Ёлғиз ўзи келди. Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас.* Мақол. ▪ *Шубҳали ёлғиз йўловчи кетганича кўринмади-қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || *Ёлғиз чой ичишдек хунук нарса йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Ака-ука ва опа-сингиллари, жигари йўқ; ягона. *Ёлғиз ўғил.* ▪ *Жиназа — Хамрохоннинг ёлғиз бир эркак қизи.* Ғайратий. [*Ёрмат:*] *Эл орасида мени шарманда қилма, ёлғиз қизимсан, аяб турибман.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Кўзларингга тикилиб ўстирдим сени қўзим. Ғарибликка ўзингни Чоғладингми, ёлғизим?* Ғайратий.

3 Эри ёки хотини йўқ; сўққабош, тоқ. *Ёлғиз аёл. Ёлғиз чол.* || *Дунёда тоқ ўтган яхшироқ, ёлғиз юрган тинчроқдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *юкл. вазифасида* Ўзи бирикиб келган бўлакдан англашилган маънони таъкидлаш, ажратиб, айириб кўрсатиш учун хизмат қилади; фақат, биргина. *Олий мактаб орзуси мен учун ёлғиз пуч хаёл бўлса ҳам ундан воз кеча олмадим.* Ойбек, Нур қидириб. [*Адолат*] *ёлғиз ўз тақдирини эмас, ўзига ўхшаган юзлаб хотин-қизларнинг тақдирини ўйлайди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Аҳмад Ҳусайн бир неча кун уйдан қўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.— *Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир махлуқда ҳам бор..,— деди Анвар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

◆ **Ёлғиз оёқ йўл** пиёдалар юриши мумкин бўлган тор йўл; сўқмоқ. *Баланд қияликдаги ёлғиз оёқ йўлдан бошқа кўчаси бўлмаганидан, атрофда ҳеч ким кўринмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ёлғиз қўл** ишда кўмаклашувчи кишиси йўқ. *Ёлғиз қўл одам.* ▪ *Абдулқодир ёлғиз қўллиги туфайли кўпдан бери бажаролмай юрган ўзга юмушлар билан шуғулланмоққа имкон топган эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЁЛҒИЗЛАМОҚ Ёлғиз қўймоқ, танҳо қолдирмоқ, яккалаб қўймоқ.

ЁЛҒИЗЛАНМОҚ ёлғизламоқ *фл. мажҳ. ва ўзл. н.*

ЁЛҒИЗЛАТМОҚ ёлғизламоқ *фл. орт. н.* [*Қудрат*] *кўп тентираб чарчагани устига, синглисини узоқ ёлғизлатиб қўйганидан хижолатда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. [*Шокир ота:*] *Ўйла, Қоратой, иш қилиб йўлчи боламга таянч бўл, ёлғизлатма, йигитнинг кўнгли бузилмасин, боши букилмасин!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁЛҒИЗЛИК ёлғиз *с. мавҳ. от. Хоним афанди, ёлғизлик ҳам одамни жуда диққинафас қилиб юборади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁЛҒОН 1 *сфт* Ҳақиқатга зид, нотўғри. *Ёлғон сўз. Ёлғон хабар.* ▪ [*Отабек*] *илгари .. ўзининг ёлғон жавобларидан жуда хавотирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Қайси ноинсоф топиб келди сизга бу ёлғон гапни? — деди Алим бува хуноб бўлиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || — *Нимасини суриштирасиз, мўмин-маъқул йигит. Ўлақолай ёлғон гапирсам,— деди Нури эрига.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳақиқатда бўлмаган; уйдирма. [*Фотима ўз-ўзига:*] *Ўз нафсларига берилган зотлар бировнинг ҳалол хотинига кўз тикиб, ҳаётда ҳеч бўлмаган ёлғон сўзларни қилиб ширингина бир турмушни бузмоқчи бўладилар* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.— *Мухбир Нуриддинов тўғрисида энди, ёлғон материал бермайди демоқчимисиз? — дейди Аҳмедов.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 *от* Ҳақиқатга тўғри келмайдиган, нотўғри гап, нарса; уйдирма. *Ширин ёлғондан аччиқ ҳақиқат яхши.* Мақол. *Ёв макрини ёлғон яширар.* Мақол. ▪ *Ҳаёт ҳақиқатини куйласанг, халқ учун ёзсанг, таёқ ейсан, ёлғонни ёзсанг-бошингни силайдилар.* Ойбек, Нур қидириб. *Ёлғонни сал киши ишонадиган қилиб гапириш керак, Сафар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *сфт* Ҳақиқий эмас, сохта, ясама, қалбаки. *Ёлғон йиғи. Ёлғон қулги.*

◆ **Ёлғон арафа** *қ.* **арафа** 1. **Ёлғон барг** уруғдан униб чиққан дастлабки қўш барг. *Ғўза ёлғон барг чиқариши билан дарҳол ягона қилиниши шарт.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ёлғон тонг** тонготардан анча олдин, тонг ёришгандек туйиладиган пайт; субҳи козиб. *Тонг бўзариб ёришди. Ёлғон тонгда адашиб йўлга чиққан булутлар таралди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЁЛҒОНДАКА *айн.* **ёлғондакам.**

ЁЛҒОНДАКАМ 1 Чин эмас, сохта; қалбаки. *Ёлғондакам тўппонча. Ёлғондакам ҳужжат.*

2 Ғайритабиий, сохта. *Ёлғондакам кулги.* ▪ *У .. ўзини ёлғондакам уйқуга солиб, мудрагандай ўтирган экан.* Ойбек, Болалик. *Мўғуллар қўрғон мудофаачиларини чалғитиш учун дарвозалар олдида сурон кўтариб, ёлғон-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дакам ҳужумга ўтар .. эдилар. М. Осим, Ўтрор. || *— Бир куни,— деди у ёлғондакам кулиб, Афанди уйига келгач меҳмонларнинг олдига бир ғужумдан узум қўйибди.* «Муштум», 1959, № 3.

ЁЛҒОНДАН Ёлғондакамига, қалбаки равишда. *Ёлғондан гапирмоқ. Ёлғондан дўқ қилмоқ.* ▪ *Шарофат ёлғондан қийқириб кулди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Командирни қайтариб келинг- дейман,— дедим, ёлғондан ўринмдан ҳам турдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЁЛҒОНЛАМОҚ Ёлғон гапирмоқ; алдамоқ. *Отабек оғир ҳолга тушди .. шундай бўлса ҳам ёлғонламай чораси бўлмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мурзиннинг ёдига [Элмуроднинг] ёлғонлагани тушди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЁЛҒОНЛИК ёлғон *с. мавҳ. от. Муродхонга синглиси қараб, гапининг ёлғонлигини сезиб, акасининг сўзига ишонмай бир сўз айтибди.* «Муродхон».

ЁЛҒОНЧИ Ёлғон гапирадиган одам; алдамчи. *Ёлғончига қўшилма, рост сўзингни яширма.* Мақол. || *Ёлғончи бола.*

ЁЛҒОН-ЯШИҚ Ёлғон ва уйдирмалар. *Ёлғон-яшиқ гап.* ▪ [*Отабек*] *Зайнабнинг ёлғон-яшиқ гаплар билан Кумуш юрагига ўт ёққанини пайқади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁМ Катта, улкан хум.— *Ошпазнинг ўчоғида, кўнчининг ёмида, нонвойнинг томида сиғиниб юрган калтакзада бир ит эдим,— дейди Бердибой.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЁМБИ Қуйма олтин ёки кумуш. *Икки юз граммлик ёмби.* ▪ *Боёнлардан ёмбилар .. лаъли-гавҳарлар ҳадя олди.* Ойбек, Навоий.

ЁМОН 1 Сифати, нави паст, яхши эмас. *Ёмон қоғоз. Ёмон чит. Ёмон бўёқ. Ёмон арава йўл бузар.* Мақол. | Зоти паст, хашаки. *Ёмон товуқ. Ёмон отга ёл битмас, ўлармонга мол битмас.* Мақол. | Тажрибасиз, нўноқ. *Ёмон сувоқчи. Ёмон ташкилотчи. Ёмон ходим.*

2 Ахлоқи, феъли-атвори бузуқ; ярамас. *Яхши ўғил юрт тузар, ёмон ўғил юрт бузар.* Мақол. *Ёмон йўлдошдан таёқ яхши.* Мақол. || *Ёмонга таёқ бўл, яхшига — ямоқ.* Мақол. ▪ [*Зиёдахон:*] *Ёмон одам бўлсангиз мени ҳар нима қилиш қўлингиздан келар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

3 Ноҳуш, ёқимсиз, кўнгилсиз. *Ёмон кайфият. Ёмон туш. Ёмон оби-ҳаво.* ▪ *Орамизга совуқлик тушади, мана бу ёмон нарса.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ҳожи хола:*] *Истамбулда менинг бошимга ёмон балолар ёғилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қишига хуш келмайдиган; дағал, тўнг. *Ёмон характер. Ёмон муомала.*

4 Зарарли, разил. *Ёмон мақсад. Ёмон ният.* ▪ *Катта кўчага чиққач, мусулмонларнинг ёмон фикрларига замин бермаслик учун, Йўлчи ўзини бешқ-ўн қадам олдинроқ олиб юрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Оғир, хатарли; қаттиқ. *Ёмон дард. Ёмон шикаст. Ёмон касал.* || *Яраси ёмон, ҳушсиз ҳолда ҳиқиллаб ётибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Ўқув юртларида: ўқувчининг билим даражасини кўрсатувчи энг паст баҳо.

♦ **Ёмон гап** (*ёки сўз*) адаб доирасига сиғмайдиган ибора. [*Гулсумбиби:*] *Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ёмон гапирмоқ** уришмоқ, койимоқ. [*Ўрмонжон*] *тушунтирди, яхши гапириб, ҳам ёмон гапириб кўрди, фойдаси бўлмади.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Ёмон кўз билан қарамоқ** бузуқ ният билан суқланиб қарамоқ. [*Аскар ота:*] *Ўз қадрини билган хотинга эркак киши ёмон кўз билан қарагани ботинолмайди.* А. Қаххор, Хотинлар. **Ёмон кўрмоқ** ёқтирмаслик, хуш кўрмаслик, севмаслик. *Мен ичишни ёмон кўраман.* **Ёмон отли бўлмоқ** қ. **отли** II.

ЁМОНЛАМОҚ I Қоралаб, ёмонга чиқариб гапирмоқ. *Овқат вақтида Ҳожи ҳеч кимга сўз навбати бермай, бурунги замонни ёмонлай кетди.* А. Қаххор, Йиллар. *Уни келиб менга ёмонладилар, лекин унга ҳам бориб, албатта, мени ёмонлаганлар, дадажон!* И. Акрам, Адолат. *Овқат маҳалида «булбули гўё» одатдагича яна талай одамларни ёмонлади.* А. Қаххор, Сароб.

ЁМОНЛАМОҚ II Бирдан пайдо бўладиган дард-касалликдан қаттиқ безовталанмоқ, ёмон аҳволга тушмоқ (от, мол ҳақида). *Махдум меҳмонхонасидан юриб келган оёқ товушини эшитиб, ёмонлаган отдек типирчилади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁМОНЛАНМОҚ ёмонламоқ I *фл. мажҳ. н.*

ЁМОНЛАШМОҚ 1 ёмонламоқ I *фл. бирг. н.*

2 ёмонламоқ I *фл. ўзл. н. Ҳаво ёмонлашди.* ▪ *Марямхон .. эрининг кўнгли иккига бўлинса, турмуш ёмонлашажагини тушунтиришга тиришган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Оғирлашмоқ, улғайиб, кучайиб кетмоқ (касаллик ҳақида). *Касал ёмонлашди. Соғлиғи ёмонлашди.* ▪ *Тун яримга борганда Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЁМОНЛИК ёмон *с. белги оти. Яхшининг яхшилиги тегар тор ерда, ёмоннинг ёмонлиги тегар ҳар ерда.* Мақол. ▪ *— Бизнинг мақсадимиз — кишиларга оне, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу-қорани ўзи ажрата оладиган бўлсин .— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁМҒИР Булутдан томчи ҳолида тушадиган сув, томчи ҳолидаги ёғин. *Ёмғир суви. Ёмғир ёғди. Ўтган булутдан ёмғир кутма.* Мақол. ▪ *Ёмғирхудди жонга игна санчгандай, эзиб муттасил саваларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ёмғир томчилари билан ювилган ҳавонинг покиза еллари баданни чимчилаб ўтади, гоҳ сескантиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Уқ ёмғири** ёмғирдай ёғилаётган кўп ўқ. *Уч томондан ёғилаётган ўқ ёмғири уларнинг бошини кўтаргизмай қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁМҒИРГАРЛИК *айн.* **ёмғиргарчилик.**

ЁМҒИРГАРЧИЛИҚ Ёмғир кўп ёққан вақт; ёмғирли об-ҳаво. *Апрелда ёмғиргарчилик бўлади.*

ЁМҒИРЛИ Ёмғир ёғдирадиган. *Ёмғирли булут.* | Ёмғир кўп бўладиган; серёмғир. *Ёмғирли фасл.*

ЁМҒИРСИЗ Ёмғир ёғдирмайдиган, ёмғири бўлмаган; қуруқ. *Ёмғирсиз булут. Ёмғирсиз кун.* ▪ *— Ёмғирсиз булутга ўхшаб хўмрайиб юраверганинг билан иш битадими? — деди Холмат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁН 1 Тананинг елкадан сонгача бўлган ўнг ёки чап қисми. [*Отабек*] *ўнг ёнини босиб, кўрпага бурканди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мингбоши қўлини ёнига туширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Нарсаларнинг ўнг ёки чап қисми. *Ёни бўялган шкаф.* ▪ *Канизак енги билан бурнининг икки ёнини тез-тез артар экан, Самандаровга кўз қири билан қаради.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Ўнг ёки чап томон; тараф. *Худоёр ҳузурига кирадиган эшикнинг икки ёнида ойболта кўтарган икки жаллод сурат каби қотганлар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мадамин сафарга чиқар бўлса, ўнта милтиқли йигит икки ёнида юради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Асад қори ёнидаги эллик бошини туртди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ён қўшни** ёнма-ён хонадон, ўнг ёки чап томондаги ҳовлида яшовчи. *Бирдан ён қўшнимизникидан ўқ товуши келди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

3 Ёқа, чет; қирғоқ. *Ариқ ёнц.* ▪ *Деворнинг ёни билан келгани учун ҳам Ойқиз кўрмай қолган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Чўнтак, кисса. *Ёнимда пулим йўқ. Ёнини ковламоқ. Ёнини тўлдирмоқ.* || *Ён дафтар.* ▪ *Бир сўмни ёнга солиб, бошқа пулларни ҳам бунинг устига жамлаб, эндиги катта сафар учун йўл анжомларини олишга киришдик.* Ғ. Гулом, Шум бола.

5 З-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **ёнига, ёнида, ёнидан**).

♦ **Ён бағир** қиялик ер. *Тоғ ён бағри.* **Ён бермоқ** енгилмоқ, паст келмоқ. *Илгари Ашурдақаларга дарров ён берар эдим.* П. Қодиров, Қадрим. **Ён босмоқ** ҳомийлик қилмоқ, ёқламоқ. *Бир тараф Соҳиб қорига, иккинчи тараф Адолатга ён босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ёнига кирмоқ** кўмаклашмоқ. [*Ўктам:*] *Ачинсанг, ёнимга кир, қизчаларга ёрдамлашайлик.* **Ой-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

бек, О. в. шабадалар. **Ёнига тушмоқ** тарафини олмоқ. *Ғиди-биди авжига чиқди. Она ўғил ёнига тушди.* «Муштум», 1959, № 9. **Ёнини олмоқ** ҳимоя қилмоқ, қувватламоқ. *Холиқ ёнимни олармикан десам, у ҳам бошқаларга қўшилиб, мени калака қиляпти.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЁНАР ёнмоқ *фл. сфтдш* Ёниб турадиган, ёнувчи. *Менинг нафсим балодур, ёнар ўтга соладур.* Мақол. **Ёнар тоғ** *эск. айн.* **вулкан.**

ЁН-АТРОФ Ҳамма томон; тўрт томон. *Киришим билан: «Қасал қаерда экан?» — деб ён-атрофга қарадим.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ЁНАШМОҚ *айн.* **ёндашмоқ.**

ЁНАШТИРМОҚ ёнашмоқ *фл. орт. н.*

ЁНБОШ 1 *айн.* ён 1. *Ёнбошим оғрийди. Илгарилар [Қамишкапага] елкасига милтиқ тақиб, ёнбошига чарм халта осган отлиқлар келарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ёнбошга олмоқ** курашда кўтариб олиб ёнбошига қўймоқ. *Али полвон .. мени бир неча вақт айлантириб юрди, сўнгра чамага келтириб, ёнбошига олмоқчи ва ерга урмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ёнбоши ерга тегмаган** курашда йиқилмаган, зўр полвон. *Ёнбоши ерга тегмаган паҳлавон.* ▪ *Чет эллардан паҳлавонлик дағдағаси билан келиб турадиган зўрлардан биронтаси ҳали унинг ёнбошини ерга тегизган эмас.* Ойбек, Навоий.

2 Ён, ён томон. *Дарвозанинг ички тарафида долоннинг ҳар икки ёнбошига кўтариб супачалар ишлатилган экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

3 3-ш. эгалик ва ж. к., ўр-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **ёнбошига, ёнбошида, ёнбошидан**).

ЁНБОШИГА *кўм. вазифасида* Ёнига, ён томонига, тарафига.

ЁНБОШИДА *кўм. вазифасида* Ёнида, ён томонида; яқин. *Мактабнинг ёнбошида болалар боғчаси бор.*

ЁНБОШИДАН *кўм. вазифасида* Ёнидан, ён томонидан; яқинидан.

ЁНБОШЛАМОҚ 1 Бир ёнбош билан тирсакка таяниб ётмоқ. *Ёрмат бошини кўтарди, бир қўлини ерга тираб ёнбошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кумуш Отабек яқинига сурилди ва тирсаклари билан унинг тиззасига ёнбошлаб эркаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир томонга оғмоқ; эгилмоқ, қийшаймоқ. *Девор ёнбошлади.* ▪ *Машина жойидан силжиши ҳамон, ғарбга хиёл ёнбошлаб турган анорлар носқовоққа ўхшаш гулларини баланд кўтариб, гўё унинг орқасидан югураётгандек туюлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *поэт.* Бота бошламоқ (қуёш, ой ҳақида). *Ой ғарбга томон ёнбошлади.* Ж. Шарипов, Саодат. *Мутал райондан чиққанда, қуёш ғарбга ёнбошлаганди.* О. Ёқубов, Ларза.

ЁНБОШЛАТМОҚ ёнбошламоқ 1, 2 *фл. орт. н. Хотин талпинган сайин терговчи уни ўзига тортар эди. Ахир уни ёстиққа ёнбошлатиб, қўлини елкасининг устидан оширди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЁНБОШЛАШМОҚ ёнбошламоқ 1, 2 *фл. бирг. н.*

ЁНДАМА *айн.* **ёндамасига.** *Раъно йўлда ярмисини кўрсатиб ёндама турган хотиннинг олдига борди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁНДАМАЛАМОҚ Ёнлаб ўтмоқ. [*Тантибойвачанинг*] *айтишига қараганда, пайғамбарларимизнинг қабрлари устидан каптарлар учиб ўтишига журъат қилолмас эмиш, шундай учиб келиб, зиёрат қилиб, ёндамалар, яна қайтар эмиш.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁНДАМАЛАТМОҚ ёндамаламоқ *фл. орт. н. Норбукаев жуда озиб қолибсан «дедим», сўнгра мен уни ёндамалатиб эшикдан уйига киритиб қўйдим.* Шодиқул, Табаррук майдонида уч ўйин.

ЁНДАМАСИГА *рвш* Ёнлаб, ёни билан; кўндалангига. [*Хатиб домла*] *қорни бўғоз сигирларникидек ўбдан эшилганликдан ёнидаги ёстиққа .. ёндамасига чўкиб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон. «*Универсал*» *эгатларни ёндамасига кеса кетди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

ЁНДАМОҚ Яқин бормоқ; яқин келмоқ, яқинлашмоқ.

ЁНДАТМОҚ ёндамоқ *фл. орт. н. Босмачиларни қишлоғимизга сира ёндатмай қўйдик.* Яшин, Тор-мор.

ЁНДАШМОҚ 1 Ёнма-ён келмоқ; яқинлашмоқ. *Яхшига ёндаш, ёмондан қоч.* Мақол. ▪ *Бўтабой .. Самандаровга ёндашиб ундан секин: — Тинчликми? — деб сўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гулсум сандалнинг четига, Ойимхонга ёндашиброқ ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Мойил бўлмоқ, оғмоқ (фикр, қараш ҳақида). *Каминага хоннинг эътимоди ёндашмоқда .. А. Қаҳҳор, Меҳробдан чаён. Баъзилар иккиланиб, бир-бирларига имо қилиб, секин-секин (қўзғолончиларга) ёндаша бошладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Масалага, ишга маълум бир нуқтаи-назардан қарамоқ. *Масалага тўғри ёндашмоқ.*

ЁНДИРИЛМОҚ ёндирмоқ *фл. мажҳ. н. Қоғозлар ёндирилди.*

ЁНДИРИШМОҚ ёндирмоқ *фл. бирг. н. Айни тунда сайр этиб узоқ, Ёндиришиб ранго-ранг чироқ.* Ғайратий.

ЁНДИРМОҚ ёнмоқ *фл. орт. н. Аввал, бек афанди, сиз уйингизга ўт қўйиб ёндириб кетасиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Кун баланд кўтарилиб, дарахтсиз, сувсиз кўчаларни, ўтгувчи-кетгувчиларни оташида ёндириб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бутун гавдасини қандайдир иситма қоплаб, суякларигача ёндиргандай бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Ғофир:*] *Аллақандай гумонлар юрагимни ёндирмоқда.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Эрининг вазмин туриб айтган гапи хотининг тутай бошлаган ўтини баралла ёндириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Май Қомиланинг кўзларини ёндириб юборди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мудҳиш хабар ёш-қарининг юрагида ғазаб ва қасос алангасини ёндириб юборди.* Н. Сафаров, Севги.

ЁНДОШ 1 Ёнма-ён турган, ёнма-ён ўрнашган. *Ёндош қишлоқ. Ёндош бино.* ▪. *Йўлга ёндош анҳор шовиллаб оқиб ётарди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Самарқанд билан ёндош Бухорода халқнинг амирликка қарши қудратли ҳаракати янада ривожланди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

2 *эск. айн.* **параллел** 1. *Ёндош чизиқлар.*

ЁНДОШМОҚ *айн.* **ёндашмоқ.**

ЁН-ЁҚ *диал.* Ени-вер, атроф, теварак. *Тоғай шундай ён-ёғига қарайди, Бу бошига шолдан салла ўрайди.* Фозил шоир.

ЁНИ-ВЕР Атроф, теварак. *Ёни-веримга қарасам бизникилар йўқ, ҳамма кетиб бўлибди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Наимий*] *ўйлаб қараса, ёни-верида унга дўст, хайрихоҳ бўлган биронта тирик жон қолмабди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁНИГА *кўм. вазифасида* 1 Яқинига, ён томонига, ён тарафига. *Уй ёнига бормоқ.* ▪ *Ғуломжон ўчоқ ёнига ўтириб, қўлларини исита бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Бир гап аввало бегонанинг қулоғига етмасин. Етдими, ёнига ўзидан тўртта гапни улаб, варрак қилади ..— деди оқсоқол.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўзи билан бирга, етаклаб, бошлаб. *Сидиқжон ўн бир гувоҳни ёнига олиб, районга жўнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЁНИДА *кўм. вазифасида* 1 Яқинида, яқин жойда, яқин томонда, ён томонда. *Уйимиз мактаб ёнида.*

2 Ҳузурида, қошида; қарамоғида. *Дирекция ёнида тузилган комиссия.* ▪ *Азизбек ёнида [Юсуфбек ҳожи] қандай мавқе тутган бўлса, Нурмуҳаммад қушбеги олдида ундан ҳам юқорироқ ва маънолироқ эътибор қозонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁНИДАН *кўм. вазифасида.* Ён томондан ўтиб, ёни билан; олдидан. *Катта йўл кечаси душман ўт қўйиб кетган қишлоқнинг ёнидан ўтар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Девоннинг бериги этагидаги ваҳимали жар ёнидан эсон-омон ўтиб олармикан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁНИЛҒИ Ёнадиган суюқ модда, суюқ ёқилғи (бензин, нефть ва ш. к.). *Ёнилғи тўла бочкалар, трактор-ларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма қум тагидан чиқарилади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дмитрий душманнинг иккита ёнилғи базасини портлатган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЁНИҚ 1 Ёниб, нур сочиб турган. *Ёниқ гулхан. Ёниқ чироқ.*

2 *кўчма* Чақнаб, ялтираб турган. *Келин жавоб бермайди. Унинг кўзлари*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёнади. *Лекин шу ёниқ кўзларида ҳамма жавоб аён.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Жўшқин, ҳис-ҳаяжонли; оташин. *Нуринінг кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу хаёллар тезда йигитликнинг кучли интилишлари билан қўшилиб, ёниқ орзу-ҳавасга айланди.* Ҳ. Назир Ўтлар туташганда.

ЁНЛАМОҚ Ёнда қолдириб, четлаб ўтмоқ, юрмоқ. *Немис орқасига қарамай бир граната ирғитди. Турдиев уни ёнлаб ўтди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Отабек*] *боқчанинг кун ботари билан харобазор иморатларни ёнлаб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁНМА-ЁН *рвш* 1 Бир-бирига яқин, ёндош. *Меҳмонхонада эру-хотин ёнма-ён ўтиришдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз ўзиб кетмоқчи бўлди. Гулсум ундан қолишмади, баравар, ёнма-ён чопишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир қаторда, бир сафда. *Қизлар жангларда йигитлар билан ёнма-ён туриб олишадилар.* Ойдин, Ўзида кўрсин.

ЁНМОҚ 1 Ўт олмоқ; ўтда куймоқ. *Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади.* Мақол. *Қаловини топса, қор ёнар.* Мақол. ▪ *Қуруқ ўтин бир зумда ловуллаб ёниб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ёлқинланиб, нур бериб турмоқ. *Саройнинг тўрида бошқаларга қараганда кўркамроқ бир ҳужра .. бу ҳужрада шам ёнади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўринарди узоқдан Ёниб бир чироқ.* Ғайратий. | Нур сочмоқ. *Кўкда дарахтлар устида ғужғуж юлдузлар ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Арча турар ўртада ёниб, Оқмоқдадир ҳарён шуъла-нур.* Ғайратий.

2 Нурда товланмоқ, нур қайтармоқ. *Шам нурида товланар, ёнар, Бир чеккада турган мис чилим.* Э. Раҳим. *Қорда юлдузчалар ёнар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Ортиқ даражада иссиғи, ҳарорати ошгандек сезмоқ, қизимоқ.— *Уҳ .. баданим ёниб боради ..*— деди Гулнор. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У ёноғини онасининг ёниб турган ўтли ёноғига суртиб, синиқ товуш билан пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Қайғурмоқ, куймоқ; ачинмоқ. *Вали ака Ғуломжоннинг ёниб куйлаганига, кўзларининг ғўзалар ичида нигорон бўзлашига ҳайрон бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Муҳаббат:*] *Сендан яширадиган сирим йўқ! Илгарилари бундай эмас эди .. Кўрмасам юрагим ёнади, кўзи кўзимга тушса, аъзойи баданимга қалтироқ киради.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Қиз нима ўйлайди, унинг қалби ҳам ишқ алангасида ёнадими, йўқми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Қизишиб, асабийлашиб кетмоқ, тутоқмоқ; алангаланмоқ. *Исмоилжон бир нима десам, лов этиб ёниб кетадиган турқи бор.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема. *Сиз онамдан хафа бўлманг, азизим, унинг одатини биласиз-ку, бир ёниб, бир ўчаверади.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 *кўчма* Алангаланмоқ, ўт олмоқ. *Бегубор тонг каби қалбингда Ватан ишқи, халқ меҳри ёнар.* Ғайратий. *Ҳозир Халиловнинг нафрати ёниб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

7 *кўчма* Ошиқмоқ, сабрсизлик билан кутмоқ. *Навоий Хиротга кириши билан, унинг махсус фармон олиб келганлиги бутун шаҳарга яшиндек тарқалди. Ҳамма уни тезроқ эшитиш орзуси билан ёнди.* Ойбек, Навоий.

ЁНОҚ Юзнинг, бетнинг бўртиқ қисми. *Ёноқлари чиқиқ юз. Ёноқ суяги.* ▪ [*Башоратнинг*] *юз-кўзи отасига тортган эди: қошлари қуюқ, қалин; юм-юмалоқ ёноқлари ҳамиша қизил.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁНЧИҚ 1 Чўнтак; чўнтакча.— *Ҳа демай элга қаҳатчилик бўлғай,*— *деди Бугроҳожи қаламтарошини ёнчиғига солар экан.* М. Осим, Ўтрор.

2 Пул солиш учун ёнда олиб юриладиган халтача; ҳамён. *Ҳомид ёнчиғини чиқариб бир қўлидан иккинчи қўлига олтинларни санаб туширa берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёнчиғимни шартта чиқардим-да, ҳавода муаллақ қўлнинг кафтига олтин зарраларидек тўкиб юбордим.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ЁНҒИН Бино, ўрмон, ғарам ва ш. к.га ўт тушиши натижасида ҳосил бўладиган зўр аланга. *Ҳамманинг кўзи узоқдаги осмонни ютмоқчидек қутуриб юксалган даҳшатли ёнғинда эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ёнғиннинг аждаҳодай узун тили чўзилиб кўкларга чиқар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мадрасанинг ғарб томонида ёнғиндан чиқаётгандек тутун аралаш бир ёруғлик кўринарди.* Айний, Эсдаликлар.

ЁНҒОҚ 1 Мағзи қаттиқ пўчоқ қобиққа ўралган кўп йиллик дарахт. *Адолат чироқларни ёқиб юбориб, ёнғоқ тагидаги супага жой қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шу дарахтнинг меваси. *Ёнғоқ чақмоқ.* ▪ *Улар боққа чиқиб тўкилган ёнғоқларни териб турганда, Жонизоқ оқсоқол қайтиб келди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ер ёнғоқ** *айн.* **арахис.**

◆ **Бир қоп ёнғоқ** ичида кири йўқ, хушчақчақ одам ҳақида. *Семиз йигит бир қоп ёнғоқ(дай) шалдир-шулдир, очиққина эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Бошида ёнғоқ чақмоқ** қ. **бош. Қўйнини пуч ёнғоққа тўлдирмоқ** амалга ошмайдиган, қуруқ ваъдалар билан алдамоқ.

ЁНҒОҚЗОР Ёнғоқ дарахтлари билан банд ер, майдон. *Писта, бодом, ёнғоқзор, Етиб бўлмас бурчига.* Қ. Муҳаммадий.

ЁП *диал.* Суғориш канали, катта ариқ. *Амударё ва ундан чиқадиган ёпларнинг ер сатҳидан анча паст бўлгани туфайли Хоразмда қадимдан сув чиқарадиган техника ишлатилган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Сирчали ёпи бўйлаб бир қанча бинолар солиниши керак эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁПИЛМОҚ I 1 ёпмоқ I *фл. мажҳ. н. Эшик ёпилди. Китоб ёпилди. Айби ёпилди.* ▪ *Ойдинли қиш кечаси .. деворларига кимнингдир томонидан ёпилиб, йиғиштирилмай қолган таппилар ҳам, аллақандай бежирим манзара ясайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Булут билан қопланмоқ. *Ҳаво гоҳ очиларди, гоҳ ёпиларди.*

ЁПИЛМОҚ II ёпмоқ II *фл. мажҳ. н. Тандирга нон ёпилди.* ▪ *Ҳар кун икки юз қозон ош дамланар, саккиз юз тандир нон ёпилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁПИНИШМОҚ ёпинмоқ *фл. бирг. н.*

ЁПИНМОҚ ёпмоқ I 1 *фл. ўзл. н.* [*Гулнор билан Унсин*] *паранжи чачвонларини ёпиниб кўчага чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қор чойшаблар ёпиниб, Кекса тоғлар ухларди.* Ҳ. Олимжон.

◆ **Ойқора ёпинмоқ** чопоннинг бир пешини бошга, бир пешини оёққа тортиб ёпиниб ётмоқ.

ЁПИНТИРИЛМОҚ ёпинтирмоқ *фл. мажҳ. н. Ҳар икки янга, Ёқутой учовлари «остонаси хил-олтин» уйдан паранжиларини қийшиқ ёпинтирилиб ҳайдалдилар.* Ғ. Ғулом, Соялар.

ЁПИНТИРМОҚ ёпинмоқ *фл. орт. н. Чопон ёпинтирмоқ.*

ЁПИНЧИ *айн.* ёпинчиқ.

ЁПИНЧИҚ Ёпиниб юриладиган нарса (паранжи, тўн ва ш. к.). *Ёз ёпинчиғингни қўйма, қиш ўзинг биласан.* Мақол. ▪ *Қолхозчилар: «Бошидаги ёпинчиғига бало бормиди-а» деган сўзлар билан холага тега бошладилар.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Тездан ота-онангизга ёрдам қилинг: суянса суянчиқ, ёпинса ёпинчиқ бўлинг.* М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи.

ЁПИРАЙ *унд. с.* Ҳайратланиш, ажабланиш маъноларини билдиради.— *Ёпирай, [Бургут] қурултойдан келди-ю, бошқа одам бўлди-қўйди,*— *деди чол.* С. Аҳмад, Чўл бургути. [*Мусо:*] *Шу жонивордаям орзу-ҳавас, ишқ бор денг? Ёпирай!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁПИРИЛИШМОҚ ёпирилмоқ *фл. бирг. н. Қушлар узумга ёпирилишди.* ▪ *Қолхозчилар ёпирилишиб силос бостиришаётган экан, роса томоша қилдик.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

ЁПИРИЛМОҚ Қўплашиб, галаси билан келиб босмоқ. *Чигирткалар ёпирилди.* ▪ *Тоғда дон тополмай оч қолган какликлар гала-галаси билан дарага ёпирилиб тушган.* С. Анорбоев, Оқсой. | Қўплашиб келиб тушмоқ, ёйилиб қопламоқ. *Болалар қулупнайга ёпирилди.*

ЁПИРИМ (*тўғриси* **ё пирим**) қ. **ё IV.** [*Шокир ота*] *катта ҳассасини авайлаб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қўя-қўя, ҳар қадамда «ёпирим» деб базўр гузарга чиқди. Ойбек, Қутлуғ қон. *Қани, бир «ёпирим» деб ўрнингиздан туринг, хўжайин, остингизни супуриб қўяй.* F. Гулом, Тирилган мурда.

ЁПИШМОҚ I **ёпмоқ** I *фл. бирг. н.*

ЁПИШМОҚ II **ёпмоқ** II *фл. бирг. н.*

ЁПИШМОҚ III **1** Бирикиб, туташиб кетмоқ, жипслашмоқ; қапишмоқ. *Марка конвертга яхши ёпишди.* ▪ *Дўппи калнинг бошига ширачлагандек ёпишиб қолган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бир нафасдан кейин Ҳаёт унинг қайноқ бағрида, Гуломжон лаблари эса Ҳаётнинг ўт бўлиб ёнган лола бетига ёпишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йигит бирдан илон чаққан сингари сапчиб туриб, орқаси билан деворга ёпишди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. | Жипс тақалмоқ, ёндашмоқ. *Уйимиз боққа ёпишган.*

2 Маҳкам ушламоқ, тирмашиб олмоқ. *Эшон ая Бўтанинг ёқасига ёпишди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Жангчилар кўзларини роса очмасдан, милтиқларига ёпишдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. | *кўчма* Қўлдан чиқармаслик, ажралмаслик учун тиришмоқ. *Ёлғиз киччина бир тепаликка фашистлар тиш-тирноғи билан ёпишиб олишди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | *кўчма* Астойдил берилмоқ, жон-жаҳд билан киришмоқ. *Китобга ёпишмоқ.* ▪ *Ҳар бири бир янгилик келтираётган бу кунларнинг шавқидан маст бўлган халойиқ ҳар қандай ишга мўр-малахдай ёпишар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Зайнаб бу ёлғонлаш натижасидан қўрқиб, ўнгу терс ишга ёпишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *кўчма* Айб қўйишга ҳаракат қилмоқ. *Менга ёпишма.* ▪ — *Айб ўзингда экан-ку, культивацияга ёпишиб юрибсан,— деди Халилов.* И. Раҳим, Ихлос. | Илашмоқ. *Қийимга пахта ёпишди.*

3 Мос тушмоқ, ярашмоқ. *Ҳарбий форма унга жуда ёпишди.*

◆ **Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишсин!** *қ.* ёқа II. **Тилинг танглайингга ёпишгур!** *қарғ.* ўлгур!

ЁПИШОҚ *айн.* **ёпишқоқ.**

ЁПИШТИРИЛМОҚ ёпиштирмоқ *фл. мажҳ. н. Деразасининг икки кўзида ойна бор, қолганларига қоғоз ёпиштирилган, тахта қоқилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЁПИШТИРМОҚ ёпишмоқ III 1—3 *фл. орт. н. Конвертга марка ёпиштирмоқ. Деворга афиша ёпиштирмоқ.* ▪ *Бир альбом бор, секрётарим қаерда докладбоп нарса кўрса, қирқиб шунга ёпиштириб юради.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. [*Мастура*] *пахса деворга ёпиштириб қурилган тандирдан .. патир узаётир эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

◆ **Оғзидан олиб ёқасига ёпиштирмоқ** *салб.* гап қайтармоқ; дарҳол жавоб қилмоқ. *Барно .. ўзи ҳақидаги заррача гапни дарҳол оғзидан олиб ёқасига ёпиштирадиган бўлди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ЁПИШҚОҚ 1 Ёпишадиган, ёпишувчан. *Ёпишқоқ модда. Ёпишқоқ лой.* ▪ *Ёмғир на тинар, на ёғар дегандай, йўлларнинг сарғиш ёпишқоқ балчиғи этикларни оёқдан суғурар эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун мумли, ёпишқоқ ипни ҳар қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Тутган кишисини қўймайдиган; шилқим, хира. *Ёпишқоқ бола.*

◆ **Ёпишқоқ ёнғоқ** мағзи пўчоғига қаттиқ ўрнашиб қолган ёнғоқ.

ЁПИШҚОҚЛИК ёпишқоқ *с. белги оти. Тупроқнинг ёпишқоқлиги.* ▪ — *Қўлингизда турибди-ку, нега қизғанасиз? — деди Эрали ёпишқоқлигини қўймай.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁПИҚ I **1** Ўтиш ёки кириш-чиқиш жойи тўсиб, бекитиб қўйилган; берк. *Ёпиқ эшик. Ёпиқ йўл.* || *Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кечаси .. Марғилон дарвозалари ёпиқ бўлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ёпилди, ёпилган, берк. *Идора ёпиқ. Мажлис ёпиқ.* ▪ *Қатор кетган аудиториялар ёпиқ, ичкаридан босиқ говур эшитилади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Тўсилган; бекитилган. *Нури қуёшда кумушдай ялтировчи банорас паранжида; юзи қат-қат шойи рўмоллар билан ёпиқ, хонанинг остонаси ёнида сал эгилиб туради.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Паранжи ташламаган, очилмаган. [*Азизов:*] *Хотини ҳам ёпиқ дейман.* Тошматов, Тонгдаги кўланка.

3 Усти бекитилган, ёпилган. *Ёпиқ қозон.* ▪ *Отабек хуржунини кўтариб эшикка кирди, усти ёпиқ қоп-қоронғи йўлакдан ўтиб каттагина бир ҳовлига чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўшалган йўлда .. усти ёпиқ бир фаэтун пайдо бўлди.* Айний, Қуллар.

4 Маълум шахслар учун хос, маълум шахсларнинг иштироки билан бўладиган. *Ёпиқ мажлис. Ёпиқ маслаҳат йиғилиши.*

◆ **Ёпиқ овоз бермоқ** *қ.* **овоз** 7.

ЁПИҚ II От устига ёпиладиган мата. *Той устига ёпиқ ташламоқ.* ▪ *Сайслар .. отлар устидаги ёпиқларни ва тўқимларни олиб, ҳалиги тол дарахти остига ёзганлар.* Айний, Эсдаликлар.

ЁПИҚЛИ I *айн.* **ёпиқ** I. *Ёпиқли эшик.* **Ёпиқли қозон ёпиқли** сир сақланиши, бости-бости қилиниши лозим бўлган бирор воқеа-ҳодиса ҳақида айтиладиган ибора.

ЁПИҚЛИ II Ёпиғи бор, устига ёпиқ ташланган. *Ёпиқли от.*

ЁПМОҚ I **1** Эшик, дераза ва ш. к.ни бекитмоқ. *Нури вақт тиғизлигидан хавфланиб деразасини оҳиста ёпди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қутидор*] *дарбозани ёпиб, шилдир-шилдир занжирини боғлай бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор нарса билан тўсмоқ, паналамоқ. *Ойни этак билан ёпиб бўлмас.* Мақол. ▪ *Гулнор.. кўрпани тортиб, кўкрагини ёпди ва Йўлчига тикилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Устини қопламоқ, бекитмоқ. *Чол тўнининг бари билан чойнакни ёпди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Уни шох-шаббага ётқизиб, устига Бектемирнинг шинелини ёпдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоқламоқ. *Қозоннинг тувоғини ёпмоқ.* | Қўммоқ. *Токни ёпмоқ.*

3 Иш-ҳаракат, ҳодиса, жараён ва ш. к.ни тўхатмоқ, тамомламоқ. *Мажлисни ёпмоқ.* ▪ [*Отабек*] *дўконни ёпиб, Ҳасанали билан бирга кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Абдусамад қори самоварини ёпиб, менга жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Фаолиятини тўхатмоқ, бекитмоқ. *Мактабни ёпмоқ.*

4 Очиқ, ёзиқ нарсани йиғмоқ, йиғиштирмоқ, бекитмоқ. *Дафтарни ёпмоқ.* ▪ *Раъно китобни секингина ёпиб, Анварга узатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Букмоқ, йиғмоқ. *Бойвачча зонтигини ёпиб, Йўлчига ағрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Иморат устини бекитмоқ. *Уй ёпмоқ.*

6 *диал.* Қурмоқ. [*Худоёрхон*] *меҳнаткашни раҳмсиз ишлатиб.. сарой ва расталар, қаландархона ва ўрдалар ёпмоқда эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

7 *кўчма* Яширмоқ, махфий тутмоқ. *Сирингни ёпмоқчи бўлдингми? Ёполмайсан! Безбет!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Эсинг борида этагингни ёп** вақт-ғаниматни қўлдан берма, хатонинг ўз вақтида олдини ол.— *Эсинг борида этагингни ёп. Менга йигит бўл! — деди Холхўжа Бўтага.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁПМОҚ II **1** Тандирга ёпиштириб пиширмоқ. *Нон ёпмоқ.* ▪ *Нон ясаб бўлгунча тандир қизиди. Кейин бир чекадан ёпдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аноргул.. қолган нонни ёпиш учун ошхонага кетди.* Ойдин, Ширин келди. *У қайроқ буғдой унидан ёғлиқ патир, сомса ёпди, қатлама пиширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Босиб, чаплаб ёпиштирмоқ, чапламоқ. *Деворга таппи ёпмоқ.*

ЁППА *айн.* **ёппасига.** *Барча қиз ёппа сафарбар, Шарафла етмакка шу бахтли дамга!* Зулфия. *Закотчининг томоғи тақилладими, ҳарчи, фалокат, қўлтиғимдаги бўзни ёппа олди-қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁППАСИГА *рвш* Ҳаммаси бир йўла, ҳаммаси бирдан; бутунлай.— *Болаларимизнигина эмас, катталарни, шу жумладан хотинларни ҳам, ёппасига саводли қилишимиз лозим,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чуст қишлоғи ёппасига колхозлашган.* F. Гулом. [*Норвой ака:*] *Қани, қўлинг шу топда машина бўлиб қолса, бир тола-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

син қолдирмай, ёппасига йиғиб олсанг. Қ. Муҳаммадий.

ЁПТИРИЛМОҚ ёптирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ЁПТИРМОҚ I ёпмоқ I *фл. орт. н. Эшикни ёптирмоқ. Дўконни ёптирмоқ. Иморат ёптирмоқ.*

ЁПТИРМОҚ II ёпмоқ II *фл. орт. н. Сомса ёптирмоқ.* ▪ [*Оқилжон*] *йўл учун дарров патир нон ёптирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁПҚИЧ Ёпиш, қоплаш учун хизмат қиладиган буюм. *Шоҳи ёпқич.* **От ёпқичи** *айн.* **ёпиқ** II.

ЁР [*ф-т*] 1 Дилдан яқин киши; дўст, муҳиб. *Зиёфатга ўртоқлар, ёр ва биродарлар келишди.* ▪ *Массагетлар бирдек жонбозлик кўрсатиб ёв билан мардларча олишди, ниҳоят, зафар уларга ёр бўлиб, душманни орқага сура бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. [*Гулжон:*] *Арвоҳлар ёр, пирлар мададкор бўлиб, овимиз бароридан келсин.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Кўп замонлар кутган замонни Мана энди бизга ёр этди.* Э. Раҳим.

2 Севгили, маъшуқ, маъшуқа. *Вафодор ёр. Ёлғизликда ёр яхши.* Мақол. ▪ *Менинг ёрим келдими жангдан?! Айтинг, кимдан топдингиз хабар.* Т. Тўла. [*Йўлчи*] *Гулнорга боқаркан, кўкрагини йигитлик ғурури ва можаро орқасида ёрига етишган ошиқнинг бахти қавартирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бўйни ёр бермайди** бирор ишни бажаришга ғурури йўл қўймайди, истамайди. *Эргаш уни, меҳнатга бўйнинг ёр бермаса, ҳозироқ бўшатиб қўяман, деб қаттиқ огоҳлантирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁР-БИРОДАР Дўстлар, ошна-оғайнилар, ўртоқлар. *Бўта қишлоқни, ёр-биродарларини эслади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁРДАМ 1 Бирор ишни бажаришда кўмаклашиш, қарашиш; кўмак, мадад.— *Отам ёрдамга югурган эди, қолган иккитаси отамга ёпишди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эртасига .. қўшни бригададан кетмончилар ҳам ёрдамга келишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Бас, сиз билан мен фақат у ёрдам сўрагандагина кетмон кўтарамиз, бошқа даҳлимиз йўқ! — дедим.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Маънавий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқлаш; кўмак. [*Фофир:*] *Бу қандай зулм, бу қандай бедодликки, севган хотинимни золим бой тортиб олмоқчи бўлса-ю, менга ёрдам бериш ўрнига бойнинг ёнини оласиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. [*Абдишукур*] .. *амакисининг ёрдами билан, ниҳоят, бир бойга мирза бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кўма: тариқасида бериладиган нарса, мае. пул, маблағ. *Очилнинг уйдан оладиган ёрдами катта эмас эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Фойдали таъсир, наф. *Дорининг ёрдами бўлмади.*

ЁРДАМЛАШМОҚ Ёрдам, кўмак бермоқ, қарашмоқ. [*Хотин*] *касални ётқизишга ёрдамлашгани келди.* Айний, Қуллар. [*Ёрмат*] *катта тугунларни хотинларнинг қўлларидан, бошларидан олиб, ичкарига олиб киришга ёрдамлашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қорнидан яраланган жангчини шинелга ётқизиб, судраб кетаётган ҳамширага ёрдамлашди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЁРДАМЧИ 1 Ёрдам қилувчи; кўмакчи, мададкор. *Қиз онага ёрдамчи.* ▪ *ВЛКСМ бутун давлат ва хўжалик қурилишида партиянинг актив ёрдамчисидир.* «КПСС Устави».

2 Раҳбар ходим ўринбосари. *Директор ёрдамчиси. Раис ёрдамчиси.* ▪ *Салтанат бунга ёрдамчи бўлиб ишлайди, сўрасам, албатта айтиб беради.* Ойдин, Ҳикоялар.

3 *сфт* Қўшимча равишда фойдаланиш учун мўлжалланган; қўшимча. *Касалхонада ётиб тузалгандан кейин, [Ашир] лагернинг ёрдамчи хўжалигида чўчқа боқди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Электр қувватини кўпайтирувчи ёрдамчи станцияни монтаж қилишда ҳам наманганлик азаматлар ишлашди.* Ойдин, Болали уйда ғийбат йўқ.

◆ **Ёрдамчи сўз** *грам.* мустақил маънога эга бўлмаган, грамматик муносабатларни билдирадиган сўз. **Ёрдамчи феъл** *айн.* **кўмакчи феъл** қ. **кўмакчи.**

ЁРДИРМОҚ ёрмоқ 1, 2, *фл. орт. н.*

ЁР-ДЎСТ *айн.* **ёр-биродар.** *Унинг кўп ёр-дўстлари, таниш-билишлари орасида Саидийнинг эътибори кетди.* А. Қаххор, Сароб. *У киши ҳали ишдан қўл узганлари йўқ, хушчақчақ суҳбатни яхши кўрадилар, ёр-дўстларникига борадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁР-ЁР *этн.* Келин узатишда ижро этиладиган, ҳар байти «ёр-ёр» ибораси билан тугайдиган қўшиқ. *Бир арава қиз-жувон чилдирма чалиб, ёр-ёр айтиб ўтишди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Неча қиз-жувон .. ўлан ва ёр-ёрлар айтиб, келинойимни тилла жабдуқли отнинг олдига олиб келишди.* «Эртаклар».

ЁР-ЖЎРА *айн.* **ёр-биродар.** *Пахта байрамини ёр-жўралар билан Гулистон районида ўтказдик.* А. Қаххор, Минг бир жон.

ЁРИ(Й) [*ф-т*] *эск. кт.* Кўмак, ёрдам. *Ёрий бермоқ.* ▪ — *Давлатлари ёри берса, албатта бизнинг муддао ҳам шунда ..— деди қўрғон беги Азизбекка.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кумушбибининг тоғаси Аҳмадбек бўлиб, у ҳам умрининг кўпини Қўқондами, Хўжанддами ўтказар, шунинг учун ундан ёрий кутиш ҳам узоқ гап эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁРИЛМОҚ 1 ёрмоқ 1, 2 *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бош ёрилса, бўрк ичида — қўл синса, енг ичида.* Мақол. *Тўнкаларни ковлаб бир чеккадан ёрилса, талай ўтин беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **портламоқ.** *Бомба ёрилди.* ▪ *Ҳавода пулемётлар тариллади, снарядлар ёрилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Дардини айтмоқ, очилмоқ. *Ҳаёт булоқ бошидаги рози дилдан кейин онасига ёрилган, йиғлаб туриб истакларини айтган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁРИМОҚ 1 Ёруғ, равшан бўлмоқ; чароғон бўлмоқ. *Шам нуридан хона ичи ёриди.* ▪ *Сепояларга ўрнатиб ёқилган кунжараларнинг сарғимтил-қизғич алангаси шабадада бир томонга салгина қийшайиб гуркирар, буларнинг ёруғи бир-бирига қўшилиб, ҳамма ёқ ёриган эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Ёришмоқ (тонг ҳақида). *Субҳ азони айтилиб, секин-секин тонг ёриб борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Яшнамоқ, гулламоқ, обод бўлмоқ. *Ҳар биринғиз тушган ер нурингиздан ёрийди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Кўзи ёриди** 1) таниди, билди, англади. *Кўзимиз ёриди — кўрдик оламни, Шунчалар жамоли бор экан ернинг.* Ғ. Ғулом; 2) туғди. *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонг отарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ичига чироқ ёқса ёримайди** дард-дунёси қоронғи, хафа.— *Шу чоқда ичимга чироқ ёқсалар ҳам ёримайди-да! — деди ва кўзига жиқ ёш олди* [*Офтоб ойим*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁРИТИЛМОҚ ёритмоқ *фл. мажҳ. н. Йўл электр чироқлари билан ёритилган.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЁРИТМОҚ 1 ёримоқ *фл. орт. н. Баланд осилган қирқинчи чироғининг ёруғи чоғроқ уйнинг бурчакларигача ёритган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ленинизм машъали уларнинг* [*одамларнинг*] *йўлларини ёритмоқда.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

2 *кўчма* Ёзиб баён қилмоқ, тасвирламоқ, моҳиятини очиб бермоқ (матбуотда, асарда). *Колхоз ҳаётини ёритмоқ. Автор асарда коммунистнинг ролини яхши ёритган.*

ЁРИТҚИЧ *астр.* Ёруғлик берувчи, ёритувчи (осмон жисмлари ҳақида). *Осмон ёритқичлари.*

ЁРИШМОҚ I 1 Ёруғ бўла бормоқ, ёримоқ. *Кун ёришди.* ▪ *Ҳаммаёқ сутдек ёришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тонг аллақачон ёришиб, кўчалар одамга тўлган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Офтоб яна ёришди.* А. Қаххор, Минг бир жон.

2 *кўчма* Хурсандлик, шодлик аломати пайдо бўлмоқ (юзда ва кўзда). *Мурзин худди шу сўроқни кутиб тургандек ёришиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Чолнинг нурсиз кўзлари қизга тушиши билан ёришди. Ҳожи Аҳмар, Ким ҳақ? Қодиров от устида .. бораркан, бирдан юзи ёришиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Енгил тортмоқ; очилмоқ. *Дили ёришди.* ▪ [*Қутидор:*] *Ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, тер-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ласанг ёришасан, қизим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁРИШМОҚ II **ёрмоқ** *фл. бирг. н. Ўтин ёришмоқ.*

ЁРИҚ 1 *сфт* Ёрилган, дарз кетган. *Ёриқ қовун.*

2 *от* Дарз кетган, ёрилган жой; тирқиш, оралиқ. *Девор ёриғи.* ▪ *Қозонга ёпилган тувоқнинг ёриқларидан буғ кўтарилади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЁРЛАШМОҚ *фольк.* Ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ. *Эркак-аёл рабочийлар баробар, Ёрлашар колхоздан бўлиб хабардор.* Фозил шоир. *Қомил бўлиб, элга кўп аралашди, Иш ўрганиб, бир нечага ёрлашди.* Эргаш шоир.

ЁРЛАҚАМОҚ 1 Афв этмоқ, кечирмоқ; гуноҳини ўтмоқ. *Отигагина хон бўлиб ўтирувчи Худоёрхон ҳам, остириш, кестириш ва ёрлақаш ўз ихтиёрида бўлган Мусулмонқул майдондан олинмагунча ўзининг қўғирчоқ сифат юра беришини тушунди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афв этмоқ, кечмоқ, ўтмоқ. *Сиз менинг бу хатимни ўқиб, гуноҳларимни ёрлақаб турган кезларингизда, албатта, мен Марғилон йўлида бўлсам керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худо ёрлақади** *дин.* худо дилига солди, марҳамат кўрсатди.— *Хайрият, хайрият, Абдурасул! — деди Олахўжа, сенинг ҳам қадаминг биз томонга тушар кун бор экан. Нечук худо ёрлақади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁРЛИҚ 1 *тар.* Бирор амал, унвон, суюрғол ва ш. к. берилганлиги ҳақидаги расмий ҳужжат; фармон. *Тўраниng хондан икки юз таноб ерга ёрлиқ олгани бежиз эмас.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кўк салла ўраган йигит, Чингизнинг тожик тилида ёздирган ёрлиғини ўқиб эшиттирди.* М. Осим, Ўтрор.

2 Бирор саноат маҳсулотига, унинг номи, миқдори, ишлаб чиқарилган жойи ва ш. к. маълумотлар ёзиб, бириктириб қўйилган қоғоз парчаси. *Фабрика ёрлиғи. Багаж ёрлиғи.*

◆ **Фахрий ёрлиқ** *қ.* **фахрий** 2.

ЁРМА 1 Оқлаб туйилган бутун дон, оқланган ғалла маҳсулоти. *Буғдой ёрмаси.* ▪ *— Янгамга айтсангиз, буғдой бошоқларидан бироз синдириб олиб, тўқмоқлаб, ёрғучоқда ёрма тортса бўлмайдими? — деди Сафар.* Айний, Қуллар. ‖ *Суюм оға ёғоч чораларга икки оворадан ёрма ғўжа қуя бошлади.* Н. Фозилов, Оқим.

2 Шундай маҳсулотдан тайёрланган овқат. *Сурхонбой .. мусофирларга атаб оқшомда чиқарилган бирор коса ёвғон увра ёки ёрма билан кун ўтказади.* И. Раҳим, Тақдир.

ЁРМОҚ 1 Чопиб, кесиб бўлакларга ажратмоқ, бўлмоқ. *Тўнка ёрмоқ.* ▪ *Кимдир қарс-қарс ўтин ёради.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Уриб парчаламоқ, синдирмоқ, ўймоқ, тешмоқ. *Музни ёриб сув олмоқ.* ▪ *Йўлчи ернинг тош бағрини ёриб тўнка қўпоради.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Чақа қилмоқ; дарз қилмоқ. *Тухумни ёрмоқ. Қовоқни ёриб қўймоқ. Кичкина тош бош ёрар.* Мақол. ▪ *Отам, ўйин қизиғида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешанасини ёрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кесмоқ, тилмоқ. *Ойи, нима қилай, сўзимга ишонмасангиз, пичоқ билан кўксимни ёриб кўрсатайми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *У қўлини бўшатган чоқдаёқ Отабек .. Ҳомиднинг қорнини шир эттириб ёриб юборган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 **-иб** аффиксли равишдош ф-да «ўтмоқ», «кирмоқ», «чиқмоқ» феъллари билан келиб қаршилик, тўсиқ, ғов ва ш. к.ни енгиш маъносини ифодалайди. *Фронт линиясини ёриб ўтмоқ. Тўдани ёриб кирмоқ. Қуршовни ёриб чиқмоқ.* ▪ *Миршаблар орасидан учта ёш бола ёриб ўтиб, мингбошининг кимхоб тўнига, оёғига осилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Норжон билан Элмурод у ёқдан-бу ёққа типирчилаб, олдинга ёриб ўтмоқчи бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Пих(ини) ёрган** *қ.* **пих** I. **Тилни ёради** таъми ниҳоятда ширин. **Тиш ёрибди** тиши чиқибди. **Юракни ёрмоқ** қаттиқ қўрқитмоқ, чўчитмоқ. **Қилни қирқ(қа) ёрадиган** *қ.* **қил. Қорнини ёрса алиф чиқмайди** *қ.* **алиф.**

ЁРОН [*ф-т*] *кт.* Яқин кишилар, дўстлар. *Фурсатни ўтказмай, ёронлари ёнига югурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁР-ОҒАЙНИ *айн.* **ёр-биродар.** *Дадамнинг ёр-оғайнилари, .. бечора чолнинг бошини айлантиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁРТИ *эск.* Ярим, яримта. *Икки ёрти — бир бутун.* Мақол. *Ёмондан ёрти қошиқ.* Мақол. *Яхши ният — ёрти мол.* Мақол. | Бут эмас, чала. *Тўғонбек пўнғиллади: — Иш ёрти қолмасин, қари шайтон.* Ойбек, Навоий.

ЁРУҒ 1 Ёниб, қизиб турган нарсадан тарқалиб, мавжудотни кўриш учун имкон берадиган ёғдули энергия; нур. *Қуёш ёруғи. Шам ёруғи.* ▪ *Гуломжон ўчоқдаги ўт ёруғида қомати хирагина кўриниб турган дўстини бориб қучоқлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Максим чироқ ёруғида китобнинг муқовасини очиши билан эсанкираб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Нур, ёғду тушиб турган. *Ёруғ уй.* ‖ *Хона ёруғ. Кўчалар ёруғ. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ.* Мақол. ▪ *Уй ёруғ эди. Сергей стол лампасини ўчирмай ухлаб қолганди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *кўчма* Аниқ, равшан, ёркин. *Фотима дунёга келиб, ўзи билан шу қадар меҳрибон, хушмуомала гаплашадиган одамлар борлигини, уларнинг бирдан-бир мақсадлари уни озод қилиб, ёруғ йўлга бошлаш эканини англади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу кўз ёшларини ғам ва ҳасрат эмас, аксинча, ўша ёруғ ҳислар туғдирган эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. [*Тантибойвачча*] *юрагида очилган бу ёруғ фикрни бир зумда бошқа орзу-тама қораси босди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Ёруғ дунё** 1) ер юзи, олам, тириклик дунёси, бу дунё. *Ёруғ дунёнинг лаззати — рўзғор билан фарзанд.* И. Раҳим, Ихлос. [*Гофир:*] .. *Бу ёруғ дунёга нима учун келдик?* Ҳамза, Бой ила хизматчи; 2) озод, бахтли ҳаёт, рўшнолик. *Ленин доҳиймизнинг меҳнаткашларни мана шундай ёруғ дунёга чиқарганига миннатдорчилик билдириши учун кундузи эмас, кечаси ҳам ишлашга ҳақ сўзимни бераман.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўзига** (*ёки* **унга**) **ёруғ дунё қоронғи (бўлди)** кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди; кўнгли ғаш, қаттиқ хафа. *Азизбек кўзига ҳозир ёруғ дунё қоронғилик ичида боғлаги ширин хаёллар .. кўринмай қоладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ёруғ кун** бахтли кун. *Сен ҳам келадиган ёруғ кунлар бор экан, айланай болам!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ёруғ юлдуз** катта, кучли нур сочувчи юлдуз. *Ҳали ўйноқи кўзларини юммаган ёруғ юлдузларни ҳисобга олинмаганда, Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қолмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юзи ёруғ** *қ.* **юз.**

ЁРУҒЛАШМОҚ Ёруғроқ бўлмоқ. *Қуёш ҳозир бизнинг мана шу ўлкамиз осмонига келиб тўхтаб, тўлишди, ёруғлашди.* М. Файзий, Уч қиз.

ЁРУҒЛИҚ 1 **ёруғ** *с. мавҳ. от.* 2 Ёғду, нур. *Ёруғлик тезлиги (физ.)* ▪ *Ҳужранинг ичи оқшом каби қоронғи, даҳлиз орқали тушган ёруғлик, ҳужрани ёритишга кифоя қилмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ой ёруғлиги учбурчак равишда йўлакка тушиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Озод, бахтли ҳаёт; рўшнолик; бахт. *Сув — ёруғлик.* Мақол. *Сендан ёруғлик — итдан чориғлик.* Мақол. ▪ *Оқ работега кетадиган катта йўл яқинида, умрбод ёруғлик учун курашувчилар ўтирибди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Берди Октябрь ёруғлик, биз етармиз қадрига.* Ҳабибий. ‖ [*Нодира:*] *Қандайин ёруғлик кунларга етдим.* Ҳамза, Майсарани иши.

ЁРҚАНОТ *диал.* Кўршапалак. *Хўроздан, «тонг отишини нимадан биласан?» деб сўралса, «ёрканотнинг чийиллаганидан биламан», деган экан.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ЁРҚИН 1 Ёруғ, ёғдули; тиниқ. *Ёркин майдон. Ёркин кун.* ▪ *Қуёш чиқиб анҳор ёқасидаги толларни олтинлатган, тоза, ёркин ҳаво кўзни қамаштиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Тозагулнинг*] *бағри эзилиб, кўзларига тўлиб келган ёши қорача юзига икки ёркин ирмоқча бўлиб оқиб тушди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Эгнида узун қизил шоҳи кўйлак, кимхоб нимча, бошида шафтоли ранг ёркин товланган ипак дуррача.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма* Аниқ, равшан, яққол. *Аҳмад Ҳусайн узоқ сўзлади, деҳқонларнинг ҳаётини ёркин, чуқур тафсилли ҳикоя қилди.* Ойбек, Нур қидириб. *Бу байроқ ҳар бир жангчи учун шон-шараф белгиси. У ғалабанинг ёркин нишони.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Бахтиёр, бахтли. *Ёркин ҳаёт.* ▪ *Шундай ёркин, шундай ойдин замони ҳам бўлармикин бу жафокаш кекса дунёнинг?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У тотув ва соғлом ишчи оиласида ўсиб, кўп ёркин дамларни бошдан кечирди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Ёркин *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ЁРҒИ I *диал.* Жарима. *Олиб бориб хон Даллининг отаси, Беш юз тилла мени ёрғи айлади.* «Равшан».

ЁРҒИ II *диал.* Арра.

ЁРҒУЧОҚ Дон янчиш, ун тортиш учун ишлатиладиган хонаки асбоб; қўл тегирмони. *У [Ниёзмурод] .. куни бўйи ёрғучоқ айлантирди.* Мирмуҳсин, Чўри.— *Янгамга айтсангиз, буғдой бошоқларидан бироз синдириб олиб, .. ёрғучоқда ёрма тортса бўлмайдими? — деди Сафар.* Айний, Қуллар.

ЁСТИҚ 1 Бош остига қўйиб ётиш, ёнбошлаш, суялиш учун ишлатиладиган юмшоқ буюм; болиш. *Пар ёстиқ. Духоба ёстиқ.* ▪ *Адолат бошини кўтараман деди-ю, кўкрагини ғижимлаб, бошини қайта ёстиққа қўйди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Чол индамади. У ёстиққа суянганича, анча вақт сукунатга кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *махс.* Бинокорликда: хари, тўсин ёки сарров остига қўйиладиган ғўлача, ёғоч.

◆ **Бир ёстиққа бош қўймоқ** бирор киши билан турмуш қурмоқ; эр-хотин бўлмоқ. *Икки жинс бир ёстиққа бош қўйиши билан .. ўтмиш ва келажак насли бир-бирига боғлайдиган ҳалқа вужудга келтиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бошингга ёстиқ қиласанми?!** бўйи етиб вақтида узатилмаётган қиз ҳақида айтиладиган ибора. *Қиз етилгач, уни эгасига топшириш керак! Бошингга ёстиқ қиласанми уни?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ёстиғини қуритмоқ** ўлдирмоқ. *Андижон зилзиласи минг-минглаб одамларнинг ёстиғини қуритди, томини қулатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЁСТИҚДОШ Бир ёстиққа бош қўйган, бирга турмуш қурган киши; эр ёки хотин. *Маманиёз ёстиқдоши ўлиб кетиб, бир ўғилча қолган экан бўйи етиб.* Ғ. Ғулом, Қўқан. *Қулфат изларини .. ёстиқдошидан айрилиб, ҳали ҳам ҳижрон алангасида қовурилаётган жувонларнинг юзидагина кўрди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

ЁСТИҚЧА 1 ёстиқ *с. қичр.*

2 *махс.* Штамп ва печатга сиёҳ юқтириш учун ишлатиладиган, сиёҳ шимдирилган буюм. *Рўйхатни имзолашда одамлар бош бармоқларини сиёҳ шимдирилган духоба ёстиқчага ишқалаб олиб, сўнгра босиб из туширар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁСУМАН [*ф-т*] **1** Хушбўй, оқ тўп гулли декоратив бута. *Саидий .. боғда ёсуман гуллари, хурмо ва апельсин дарахтлари ўстирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Ҳийлагар, маккор аёл (Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» асаридаги Фарҳодни ҳийла билан қўлга туширган аёл номидан).

ЁТ 1 Қариндошлиги йўқ; бегона. *Ёт одам. Қадр билмас қариндошдан, қадр қилган ёт яхши.* Мақол. *Туққан туққан топишар, ётга бало ёпишар.* Мақол. **Етти ёт бегона** мутлақо қариндошлиги йўқ, нотаниш. *Етти ёт бегона, аммо шу маҳаллалик Маҳмуд тақачининг бу гаплари ёш Ҳакимжонни ўйлантириб қўйди.* Р. Файзий, Раянинг арчаси.

2 Танишлиги йўқ; нотаниш, чет, бегона. *Отабек ўзи билан кўришган бундаги иккита ёт кишини танимаганликдан бир-бир қайта қараб уларни кўз остидан кечирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бошқаларга тегишли; чет, бегона; ўзга. *Ёт ўлка. Ёт нарса. Ёт сигир.* | Бирор нарса ёки кимсага хос бўлмаган; чет, бегона. *Организмдаги ёт жисм. Ёт унсур.*

3 *қ. х.* Ёввойи, бегона. *Хотин-қизлар .. пахта ораларидаги ёт ўтларни термоқда эдилар.* Айний, Қуллар.

ЁТАҒОН Ҳа деб ётаверадиган, кўп ётадиган. *Ётағон эшак.*

ЁТИНҚИРАМОҚ Бироз қийшайиб, эгилиб қолмоқ. *Буғдой поялари ётинқираб қолди. Девор ётинқираб қолди.*

ЁТИШМОҚ I **ётмоқ** *фл. бирг. н. Болалар жойларига ётишди.*

ЁТИШМОҚ II Маъқул тушмоқ, қовушмоқ.— *Билмадим ..,— деди ниҳоят Ҳожи,— сизларнинг муддаоларга тушунмадимми ёки тушунсам ҳам ўзимга ётишиб келмадими, ҳайронман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЁТИҚ 1 *айн.* **горизонтал.** *Ётиқ чизиқ.*

2 Бирор томонга қийшайган; қия. *Ётиқ соҳил.* || *Ётиқ ўсган дарахт.* ▪ *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини ушлаб зўрға қадам босарди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Навоий қилични ҳасса каби тутиб, ётиқ тепадан илдам пастга тушди.* Ойбек, Навоий.

◆ **Ётиғи билан** кишининг асабини қўзғамайдиган даражада, мулойимлик ва оҳисталик билан (муомала ҳақида). *Ётиғи билан тушунтирмоқ.* ▪ *Асалбиби, қизим енгиллик қилиб, қариндош олдида яна шовқин кўтармасин, кейинча ётиғи билан сўзлашиб кўрарман, деб воқеани яширган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЁТИҚЛИК 1 ётиқ *с. белги оти. Ернинг ётиқлиги.*

2 Ётиқ жой, ён бағир. *Тоғ ётиқлиги.*

ЁТЛАШМОҚ Ёт, бегона бўла бормоқ, бегоналашмоқ. *Бола ётлашди.*

ЁТЛИҚ ёт *с. мавҳ. от. Илон изи бурилма, Сувларидир чизилма, Ўзни мусофир билма, Қалбга ётлиқ солмайман.* Ҳамза.

ЁТМОҚ 1 Танани ерга (қаравот, тўшак ва ш. к.га) бериб чўзилмоқ, узала тушмоқ. *Ерга ётмоқ. Ўт устига ётмоқ.* ▪ *Йўлчи қуруқ наматга ётиб, устига кўрпача ёпди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳасанали секингина дарича остига ётиб, ҳужра ичига қулоқ солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У келганда Қурбон ота ўрнида ёнбошлаб ётар, махсум ухлаб қолган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кимдир чалқанча ётиб ингарди, ёрдам сўрарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Ўринни банд қилмоқ; жойлашмоқ. *Қўйлак сандиқда ётибди. Китоб стол устида ётибди.* ▪ *Енгларининг тахидан бу кўйлакнинг нафталин ҳидини сингдириб аллақаерда узоқ вақт ётгани билиниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Сақланмоқ, турмоқ. *Пулим кассада ётибди. Мақола редакцияда ётибди.*

3 Турмоқ, яшамоқ. [*Зайнаб:*] *Бу ҳол ташқарида ётиб юришингиз учун катта сабаб бўлолмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Норқўзи ташқарида — меҳмонхонада ётиб юради.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

4 Тунамоқ, ухламоқ. *Бола бешикда ётади.*

5 Қасал бўлиб, туролмай қолмоқ. *Қампир оғир ётибди. Бемор узоқ ётди.* ▪ *Эшитдингизми, улуғ афандимнинг тоби қочиб қолибди. Боякиш қаттиқ ётган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолибдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Ҳибсда бўлмоқ, қамалмоқ. *Ётиб чиқмоқ.* ▪ *Қани у [Йўлчи] севикли ака, қаерда, қайси зиндонда ётади?!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мирза Муҳиддин томонидан эҳтиёт чораси кўрилганича бир йилдан ортиқроқ сўроқсиз ётди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 *с. т.* Тўхтамоқ, тўхтаб қолмоқ, ёпилмоқ. *Соат ётди. Трамвай-тролейбуслар ётган.* ▪ *Самовар ётган, бир чол чойнак-пиёла артар, ҳовуз бўйидаги супада кимдир хуррак отиб ухлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Равиш ва равишдошлар билан бирикиб, иш-ҳаракат ёки ҳолатнинг доимий, давомий эканлигини билдиради, *мас. бекор ётмоқ, осилиб ётмоқ, ишлаб ётмоқ, қаровсиз ётмоқ.* ▪ *Уч хонали уй бўм-бўш, ҳувиллаб ётарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Бу эълонлар олдида турли касбдаги одамлар уймаланиб ётади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Биласанми, ер-сувдан ажраган унсурлар ҳали-бери тинч ётмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Зазванов: Мана ўртоқлар, душман тек ётмайди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Ётиб емоқ** бирор жойда ишламай, ишлаб пул топмай ўз жамғармасини харжлаб яшамоқ. *Ётиб ейишга тоғ ҳам чидамайди.* Мақол. **Ётиб қолгунча, отиб қол!** охирги кучингни ҳам ишга сол, фурсатни қўлдан бермай, ҳаракатингни қил маъносида ишлатиладиган ибора. *Безори ўз манфаати йўлида ҳамма нарсадан кечадиган йигит бўлгани учун, ётиб қолгунча, отиб қол, қабилида иш кўрмоқчи бўлди.* И. Қаландаров, Шоҳидамас, баргида.

ЁТОҚ 1 Ётадиган жой, ўрин, хона. *Ётоғинг бўлсин гулдек, Ўзинг тур ёруғ кундек.* Қ. Муҳаммадий. *Қулди гўзал тонгнинг юзи, Қушлар турди ётоғидан.* Гайратий.

2 *айн.* **ётоқхона.** *Мактабнинг ётоғи бордир, ахир.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўлмас ихтиёрсиз қулоғини ушлаб, секин ётоққа томон бурилган эди, Мурод тўхтатди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ЁТОҚДОШ Бир ётоқда бирга яшовчи ёки яшаган. *Мулла Бозор сирларни ўзининг ётоқдоши ва бирдан-бир яқин дўсти бўлган мулла Туробга айтган бўлса-чи?* Айний, Эсдаликлар. *Ўз фикрларини ётоқдош дўстлари билан ўртоқлашган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁТОҚИ *айн.* **ётағон.**

ЁТОҚИЛАМОҚ *айн.* **ётоқчиламоқ.**

ЁТОҚХОНА Бир жойда ишлайдиган ёки ўқийдиган кишилар учун ажратилган махсус бино, хона; ётоқ. *Элмурод ётоқхонада ёлғиз қолиб, .. ҳаммадан кейин ташқарига чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уларнинг ётоқхоналари ўша корпуснинг ҳовлисида қизил ғиштдан солинган икки қаватли кичик иморатда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЁТОҚЧИЛАМОҚ Ҳа деб ётавермоқ, тез-тез ётмоқ. *От ётоқчилади.*

ЁТСИНМОҚ *айн.* **ётсирамоқ.** *Болалар уйдаги меҳмон болани кўриб, унга бир оз ётсиниб тикилиб туришди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁТСИРАМОҚ Ўзини ёт тутиб, тортиниб, аралашмай турмоқ. *Қизча ётсираб, қовоғини солиб, тескари бурилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бек ётсираб қараб қўйди ва йиғилганларни кабинетига таклиф қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЁТСИРАШМОҚ ётсирамоқ *фл. бирг. н. Болалар аввалига ётсирашиб туришди-ку, кейин дарров қадрдон бўлиб кетишди.*

ЁТҚИЗИЛМОҚ ётқизмоқ *фл. мажҳ. н. Тўрга Кумуш ётқизилган, унинг оёғи томонида Ўзбек ойим чақалоқни кўтариб ўтирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қор қуралди, ерга тахта ётқизилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Атрофига ғишт ётқизилиб йўлка қилинган теп-текис, чорбурчак ҳовли қуёшда қизиб жимгина ухлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁТҚИЗИШМОҚ ётқизмоқ *фл. бирг. н. Кўчага асфальт ётқизишди.* ▪ *Бир томони босиб қолган кулбага Йўлчини оҳиста ётқизишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁТҚИЗИҚ *геол.* Сув ёки шамол кучи билан ҳосил бўлган тоғ жинслари қатлами. *Қумли ётқизиқлар.*

ЁТҚИЗМОҚ ётмоқ 1—7 *фл. орт. н. Беморни ётқизмоқ. Кўчага асфальт ётқизмоқ.* ▪ *Қодир уйга кирди. Хотини боласини аллалаб ётқизмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. [*Бектемир*] *қорнидан яраланган жангчини шинелга ётқизиб, судраб кетаётган ҳамширага ёрдамлашди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЁХУД [*ф-т*] *кт.* Ёки, ё. *Ирқий ёки миллий ортиқликни ёхуд душманликни тарғиб қилувчи шахслар қонунга мувофиқ жазоланади.* «ЎзССР Конституцияси».

ЁШ I 1 Қаттиқ оғриқ, қайғу ёки кучли севинч-шодлик ва ш. к. натижасида кўз безларидан ажралиб чиқадиган тиниқ суюқлик. *Чин кўнгилдан йиғласанг, сўқир кўздан ёш келар.* Мақол. ▪ *Ҳаётнинг ўнг ёноғига бир томчи иссиқ ёш тўкилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун,— Йўлчи юм-юм ёш тўкиб ачиша кўзларини ишқалаб, туртина-туртина эшикни тепиб очди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Келар йўлинг супурай, сочим билан, Чанги чиқса, сув сепай ёшим билан.* Ё. Мирза, Ўғил меҳри. **Кўз ёши** *айн.* **ёш I 1.** *Кўз ёши қилмоқ.* ▪ *Онаси енгининг учи билан кўз ёшларини артди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўзига ёш олмоқ** йиғламсирамоқ. *Офтоб ойим уни қучоқлаб юзидан ўпди ва кўзига ёш олди...* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Йиғи. *Золим бойлар мазах қилиб куларди, Раҳми келмай муҳтожларнинг ёшига.* Эргаш шоир.

ЁШ II 1 *от* Туғилган вақтдан бошлаб яшаб ўтказилган йиллар жами; умр узоқлиги. *Ўғлим ўн беш ёшда. Мен йигирма беш ёшда уйландим.* ▪ *Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходимларидан Гулшанбону эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Биз шу ёшга келиб, ҳали ўзимизнинг каттароқ шаҳарларимизни ҳам кўра олмадик,— деди Кутидор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ёшини яшаб, ошини ошаган** узоқ умр кўрган, қари (одам ҳақида). | Инсон ёки ҳайвон ҳаётидаги босқич, давр, умр. *Мактаб ёши. Боғча ёшидаги бола. Ўрта ёш. Катта ёш.* ▪ *Учинчи дарсда .. ўрта ёшлардаги бир қўли чўлоқ, қирра бурун, ияги чўзиқроқ ўқитувчи уй расмини солишни ўргатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ёши ўтган (ёки қайтган, ўзган)** ўртача умридан ортиқ яшай бошлаган умрининг иккинчи ярмига қадам қўйган. *Хожи аканинг ёши қайтиб, кўнгли жуда ҳам бўшашиб кетибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастлаб ёши ўзганлар, сўнгра ёшу ёланғлар четланишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кишилар умр узоқлигини қиёслашда — йил. *Энди ўзим ҳам юз ёш умр кўришни истайман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ольга Петровна Ғуломжондан бир неча ёш катта.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Етти ёшдан етмиш ёшгача** ёшу-қари, ҳамма.— *Тўқсонбой гиламфуруш десалар, етти ёшдан етмиш ёшгача — барча жамоат танир эди,— деди домла.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сфт* Қари эмас, навқирон. *Ёш одам. Ёш жувон.* || *Ёш келса ишга, қари келса ошга.* Мақол. *Ёшдан хато, каттадан узр.* Мақол. ▪ *Ҳудайчи Азизбекдан илгарироқда қўриқчиларни огоҳлантириб борар, милтиқ, шашвар тутган ёш ва кекса муҳофизлар уни саломлаб қарши олар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш икки отлиқ чиқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Балоғатга етмаган, ҳали ўсиб етилмаган. *Ёш бола. Ёш қиз. Ёш новда.* ▪ *Миршаблар орасидан учта ёш бола ёриб ўтиб мингбошининг кимхоб тўнига, оёғига осилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хон сайлагувчилар орасида ёш йигитлар бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Бу ерга колхоз ёшларининг ҳаракати билан Паст ариқдан чиғир билан сув оқизилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *сфт* Ёшликка, ёшлик даврига хос. *Ёш куч.* ▪ *Тонгги гудок чалмасдан мен ҳам тураман. Ёш кўнгилнинг майлини ишга бураман.* Гайратий. *Йигит чаноқлардан тошиб чиққан оппоқ пахталарни кўрди-ю, ўзининг ҳам ёш чеҳраси шу чаноқлардай очилиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *сфт, кўчма* Етарли тажрибага эга бўлмаган, тажрибасиз. *Ёш ёзувчи. Ёш санъаткор.* ▪ [*Абдураҳмоннинг*] *фикрича, Қўқондаги қариндош-уруғлари ҳам ёш олимнинг истиқболига ҳозирлик кўргандек эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. || [*Сафар:*] *Тақсирим бўлсангиз ҳам ҳали ёшсиз-да.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 *сфт, кўчма* Янги ташкил этилган, ҳали мустаҳкамланиб етмаган. *Ёш колхоз. Ёш ташкилот.* || *Колхозда партия ташкилоти ҳали ёш .. Лекин бу ёш партия ташкилоти тез вояга етаётибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Янги турмуш қурган. *Ёш оила.*

ЁШАРМОҚ Ёш кўринмоқ, ёш тус олмоқ. *Жуда ёшариб кетибсиз.* | Ўзини ёш ҳис қилмоқ, ёшлардек сезмоқ. *Оғзингдан айланай, .. қиз дедингизми? Яна ўн йил ёшарар эканмиз-да!?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁШАРТИРМОҚ ёшармоқ *фл. орт. н. Меҳнат кишини ёшартиради.*

ЁШАРТМОҚ ёшармоқ *фл. орт. н. Саксон ёш эмасман, ўттиз икки ёш, Ёшимни ёшартган Октябрь қуёш.* Фозил шоир.

ЁШДОШ Бир йилда туғилган; тенгқур. *Ёшдош ўртоқ: Хотини ўзи билан ёшдош.*

ЁШЛАЙ *рвш* Ёш ҳолатда. *Бу элда гўдаклар ёшлай ўлмайди.* Ғ. Ғулом.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЁШЛАМОҚ Кўзига ёш олмоқ, йиғламоқ.— *Болам, мен ҳам сени бахтли бўлсин дейман-да,— деди Ҳайдар ота кўзларини ёшлаб.* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари.

ЁШЛАНМОҚ Бирор таъсир (тутун, шамол, касаллик ва ш. к.) сабабли кўзга ёш келмоқ; ёш оқмоқ. [*Адолатнинг*] *.. кекса кўзлари беихтиёр ёшланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЁШЛАНТИРМОҚ ёшланмоқ *фл. орт. н. Аччиқ тутун кўзларини ёшлантирди.*

ЁШЛАТМОҚ ёшламоқ *фл. орт. н. Тутун кўзни ёшлатди.*

ЁШЛИ I Ёш билан тўлган; ёши оқиб турган. *Ёшли кўзлар.* ■ *Эъзозхон Кумрига ёшли кўзлари билан тикилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЁШЛИ II Ёшга кирган; ёшда бўлган; яшар. *Ўрта ёшли. Йигирма ёшли йигит. Икки ёшли бузоқ.* ■ [*Бой*] *йигирма уч ёшли йигитнинг ақлида сира нуқсон кўрмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁШЛИК 1 ёш II *с. белги оти. Ёшлик чоғлари. Ёшлик — бебошлик.* Матал. ■ *Улар ёшлик, тажрибасизлик орқасида олган ҳадялари. босган қадамлари учун умрларининг гулбаҳорлари билан, ҳатто ўзлари билан ҳақ тўлар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёшларга хос хатти-ҳаракат, хусусият. *Ёшлик ғурури.* ■ *Ўрта бўйли, хушқомат вужудидан ёшлик кучи ва ғайрати ёғилиб турган қоп-қора жувон отда, .. йўл бўйида турар эди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Ёшлик қилмоқ** ёшларча иш тутмоқ, тажрибасизлик қилмоқ. *Оҳ, сиздан ўргилай, боласи тушкур ёшлик қиляпти. Қаерда эканини унутиб қўйдик.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

ЁШУЛЛИ *диал.* Катта ёшли, ёши улуғ, мўътабар киши. | Шундай кишиларга нисбатан мурожаат формаси. *Келинг, ёшулли. Ёшулли, сиз қаерлик бўласиз?*

ЁШ-ЯЛАНГ Ёш одамлар. *Василич тўпланганларни кўздан кечирди — қари-картанг, ёш-яланглар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Соғ-саломатман .. Меҳрибон она! Менга ўхшаган қизлар, ёш-яланг бу ерда жуда кўп.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

ЁШ-ҚАРИ Ҳамма ёшдаги одамлар. *Колхозда ёш-қари, эркак-аёл ҳамма катта олимни кутар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ғўзага ҳуснбўлиб, меҳнат қилар ёш-қари.* И. Муслим.

ЁҚ 1 Томон, тараф. *Ўнг ёқ. Сўл ёқ. Бу ёқ. У ёқда. Шу ёқда. Нариги ёқдан. У ёғида. Икки ёғидан.* ■ — *Сой томонидаги унгур эски ариқдан бир қулоқ чамаси паст, бу ёқ бўлса, эски ариқдан бир ярим қулоч баланд,— деди Ҳасан сўфи куюниб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уй бу ёқда қолиб, энди қаёққа кетяпсиз, тақсир?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Майин тонг шабадаси ранг-баранг гуларни секин тебратиб, атирларини ҳар ёққа сепади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 (*ч. к. ёки ў.-п. к.-да* «бир» *сўзи билан*): 1) ишнинг бир пайтда — кетма-кет, пешма-пеш бажарилишини билдиради. *Кунлар ғанимат. Бир ёқдан ғишт қуйиб, бир ёқдан сойдан тош ташишга киришга берайлик.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бир томондан, ... иккинчи томондан. [*Мамат:*] *.. бир ёқда пул, бир ёқда ишқ алами, бир кун оёғимдан тортмай қолмас.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Нурига ўхшаш қизларнинг ишқи баҳорда ёққан қордай: бир ёқдан ёғиб, бир ёқдан эриб кетади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *мат.* Геометрик жисмни ўровчи ҳар бир текислик. *Куб ёқлари.*

-ёқ *айн.* **-оқ.** *Ҳакимбойвачча Фарғонадан қайтган куниёқ, бир юмуш буюришга Йўлчини сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁҚА I **1** Сув ҳавзаси ёки чуқурлик бўйлаб кетган ер; соҳил, қирғоқ; бўй, лаб. *Ариқ ёқаси. Сув ёқаси. Жар ёқаси. Дарё ёқаси.* ■ *Элгелди қамишзорни оралаб кўл ёқасига чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркам, шу қадар чиройлики; металлурглар шаҳарчасига ҳуснбўлиб тушган эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Чет, чекка, ҳад. *Кўча ёқаси.* ■ *Йўлнинг икки ёқасида тераклар шовиллайди, булбуллар сайрайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сўнг беш-олти одам тизилди Қирғоқдаги қир ёқасида.* Э. Раҳим. *Шу куни у бориб бир тепалик ёқасига етгандагина шамол бир оз пасайди.* Ғ. Расул, Адолат.

3 *кўчма* Бирор хавфли, ҳалокатли воқеа-ҳодисанинг бошланишига, содир бўлишига яқин қолган **пайт, ҳолат.** *Содиқ ҳам ўлим ёқасида. Энди сиз билан иккимизгина қолдик!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Жар (ёки чоҳ) ёқасида** қ. **жар** I.

ЁҚА II Қийимнинг бўйин ўрни учун очилган қисми ва унга бириктириб тикилган мата. *Ёқа очмоқ. Кенг ёқа. Тор ёқа. Қайтарма ёқа. Очиқ ёқа. Тик ёқа.* ■ [*Қори*] *ёқасини катта очиб кўкрагига уч марта туфлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Саман отлиқ қамчисини буклаб .. чакмонининг ёқаси билан гардани орасига қистирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Очил ўрнидан туриб кийина бошлади. Лекин анчагача ёқасининг тугмасини ўтказа олмади.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Уст кийимнинг шундай қисми устига тикиб ёки илиб қўйиладиган иссиқ жунли тери парчаси. *Қоракўл ёқа. Савсар ёқа.* | Ёқани кирланишдан сақлаш учун, унга вақтинча чатиб қўйиладиган оқ сурп тасма. *Дам олиш кунлари киядиган гимнастёркасига ёқа тикиб кийди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Ёқа бўғишмоқ** бир-бирини ёқасидан бўғиб ўришмоқ, муштлашмоқ. [*Йўлчи*] *Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни ўзига ор билди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишсин!** *қарғ.* айтганинг ўзингга урсин, тилаганинг ўзинг дучор бўл (совуқ хабар, ёмон ният ва ш. к. ҳақида). [*Зуҳра:*] *Охиратга бунчалик хирс қўйган экансан, боравер.* [*Фотима:*] *Оғзингдан чиқиб, ёқангга ёпишсин!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Оғзидан олиб ёқасига ёпиштирмоқ** қ. **ёпиштирмоқ. Бир ёқадан бош чиқариб** қ. **бош. Енгидан кириб ёқасидан чиқмоқ** қ. **енг. Ёқасини ушламоқ** (*ёки* **тутмоқ**) ҳайратда қолмоқ, тонг қолмоқ. **Ёқасини ушлатмоқ** ҳайратда қолдирмоқ, тонг қолдирмоқ. *Бугунги янгилик ҳамманинг ёқасини ушлатиб қўйди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁҚАВАЙРОН Ёқа тугмалари солинмаган; очиқ. *Остонада юзи докадек оппоқ, кўзлари олайган, .. ёқавайрон Нусратиллахўжа турар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Уни ёш, каттар, ёқавайрон йигит қаршилади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЁҚАВАЛАНГАР *диал.* Ёқавайрон. *Остонада сочлари чеккаларига ёпиштирган ёқаваланғар Виктор тураради.* Ш. Гуломов, Чўл белида.

ЁҚАЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Ёқасидан тутмоқ, ёқасидан бўғиб ушламоқ.

2 Йўл, соҳил ва ш. к. ёқаси бўйлаб юрмоқ, бормоқ. *У жинниларча ўз-ўзи билан гаплашиб анҳор ёқалаб анча вақт тентираби.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сафаргалди атрофига бир назар ташлагач, зиндон девори ёқалаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЁҚАЛАШМОҚ Ёқа бўғишиб уришмоқ, муштлашмоқ. *Бу ер шундай ғужанак жойки, баъзан болалар бир-бирларининг гўштларини егудек ёқалашалар ҳам ҳеч ким билмайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ЁҚИЛМОҚ ёқмоқ I *фл. мажҳ. н. Ўт ёқилди. Ўтда ёқилди. Электр ёқилди.* ■ *Тўртинчи куни кечқурун вагонларга шам берилмади. Станция ҳарбий коменданти «чироқ ёқилмасин» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЁҚИЛҒИ Иссиқлик энергияси олиш учун ёқиладиган ашё. *Шу сувнинг қувватидан Уйимиз ёруғлиги. Сув, кўмир, ўтин — асл, мамлакатга ёқилғи.* Қ. Муҳаммадий.— *Биз материалларни, ёқилғини, вақтни тежаш билан жуда кўп маблағ тўплашимиз мумкин...— деди Ефим Данилович.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЁҚИМЛИ 1 Истараси иссиқ, ёқимтой, кишини ўзига тортадиган, кўзга яқин. *Ёқимли бола. Ёқимли жувон.*

2 Қишига ёқадиган, завқ берадиган, ҳузур бағишлайдиган, мулойим, ҳузурли. *Ёқимли куй., Ёқимли кулги. Ёқимли шабада.* ■ *Узоқдан, радиодан майин, ёқимли музика оқар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ёқимли нигоҳ отди Кўкда тўлин ой.* Ғайратий.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЁҚИМЛИЛИК ёқимли *с. белги оти.* *Қуйининг ёқимлилиги.*

ЁҚИМСИЗ 1 Сўхтаси совуқ, беўхшов, кишини ўзига тортмайдиган. *Ёқимсиз бола.*

2 Кишига ёқмайдиган, завқ ёки ҳузур бермайдиган, ҳузурини бузадиган; ёмон. *Ёқимсиз куй.* ▪ *Узоқ-узоқларда ёқимсиз сароб кўринар, сарғиш тўзон ойнадай мусаффо осмонга қараб сузиб борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЁҚИМСИЗЛИҚ ёқимсиз *с. белги оти.* *Совуқнинг ёқимсизлиги.*

ЁҚИМТОЙ Истараси иссиққина, ёқимли, жозибали. *Мансур суратни қўлига олиб, унга меҳр билан қараб қолди .. бир-биридан ёқимтой уч бола бегубор кулиб турарди.* Ё. Шукуров, Уч савол.

ЁҚИНҚИРАМОҚ Бироз ёқмоқ, хуш келмоқ (кўпинча бўлишсиз ф-да). *Назокатхоннинг тез-тез тутилиб, гапдан адашиб кетиши ва шошиб-шошиб ўзини-ўзи тузатиб туриши Ойқизга ёқинқирамади, албатта.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шарифжон [Манзурага] ёқинқирамай қолди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ЁҚИҚ *айн.* **ёқиқли.**

ЁҚИҚЛИ Ёқиб қўйилган, ёқилган, ёқиқ. *Қирқинчи лампалар ёқиқли, қизил чойхона колхозчилар билан тўлган эди.* Айний, Қуллар.

ЁҚЛАМА *рви* Тарафдан, жиҳатдан, томондан, томонлама. *Масалага бир ёқлама ёндашмоқ.* **Икки ёқлама** 1) икки томондан, икки томонлама. *Ғўза қатор ораларига икки ёқлама ишлов бермоқ;* 2) икки томоннинг хоҳишини ҳисобга олган ҳолда. *Икки ёқлама битим тузмоқ.* **Ҳар ёқлама** ҳамма томонини ҳисобга олиб, атрофлича. *Лекин биринчи куёвнинг феъли-атвори [Мирзакаримбойга] маъқул тушмагани учун, куёв бўлажак йигитни ҳар ёқлама текширишни, синашни истар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁҚЛАМОҚ 1 Тарафини олмоқ, қувватламоқ. *Директорнинг фикрини ёқлаб гапирмоқ.* ▪ *Кўнглингизга келмасин, мен Болтабойни ёқламоқчи эмасман, правлениенинг, колхозчиларнинг раъйи шу бўлса, бунга на сиз қарши чиқа оласиз, на мен.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ватан ишқи, янги давр талабини ёқлайман.* Гайратий.

2 *юр.* Судда судланувчини ҳимоя қилмоқ; оқламоқ.

3 Махсус йиғилишда муҳокамага қўйилган ишни (проект, диссертация, диплом иши ва ш. к.ни) маъқуллатиб, муносиб даража ёки унвон олмоқ, ҳимоя қилмоқ. *Диссертация ёқламоқ. Диплом ёқламоқ.*

ЁҚЛАНМОҚ ёқламоқ *фл. мажҳ. н.* *Қарор ёқланди. Диссертация ёқланди.*

ЁҚЛИ: **бир ёқли бўлмоқ** ҳал бўлмоқ, ечилмоқ; ажрим бўлмоқ. *Низомиддинов иш бир ёқли бўлгунча, вақтинча, раислик вазифасини бажариб турадиган бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бир ёқли қилмоқ** масалани ҳал қилмоқ, ечмоқ; ажрим қилмоқ. *Ғаффор отанинг ишини бир ёқли қилиш .. йўлини ахтармоқ лозим.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЁҚМОҚ I 1 Ёндириб, ўт, аланга ҳосил қилмоқ, чақмоқ, ёндирмоқ. *Қоғоз ёқмоқ.* ▪ *Ҳовлига олов ёқиб чилдирмангни қизит.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Совуғингга чидамай душман Атрофингга ёқарди гулхан.* Т. Тўла. *Салимбойвачча аравага ўтирмасдан бурун гугурт ёқиб папирос тутатар экан, Ёрматга кўзи тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нур, ёлқин ҳосил қилмоқ, ёритмоқ. *Электрни ёқмоқ. Шам ёқмоқ.* ▪ *Николин қўл фонарини ёқиб, ягона ҳамшира билан бирга, ярадор командирга ёрдам кўрсатишга киришди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳожи болани пастдан тополмай оёғининг учида юриб иккинчи қаватга чиқаётган эди, кимдир зинанинг устидаги чироқларни ёқиб юборди.* А. Қаҳҳор, Йиллар | Ўтда куйдириб юбормоқ, куйдириб йўқ қилмоқ. *Ахлатни ёқиб юбормоқ.* ▪ *Синдир ҳаммасини! Ташқарига чиқар! Ёқ, ўт қўй!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Олов, ўт воситасида қиздирмоқ; иситмоқ. *Плита ёқмоқ.* ▪ *Обиджонинг печка қураман деди, майли дедим. Курдик.. Қиши билан бекор турди, икки марта овқат пиширдик, холос, бошқа ёққанимиз йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Уруш оловини ёқмоқ** *қ.* **олов. Юрагига ўт ёқмоқ** бировни қизиқтирмоқ, ҳаяжонга солмоқ.

ЁҚМОҚ II 1 Дидга, хоҳишга мос тушмоқ; маъқул бўлмоқ. *Ашуланинг куйи менга ёқди. Қилиғи ёқмади. Берган худога ёқибди.* Мақол. *Қуруқ гап қулоққа ёқмас.* Мақол. ▪ *Бектемирга .. командирнинг фикри ғоят ёқди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *[Зебо:] Элмурод .. ўқимишли, камтар йигит, менга ёқади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *[Дўмбира] Халқ кўнглини овлаган, Улфатда доим, Овози жонга ёқар, Нозик мулойим.* Қ. Муҳаммадий.

2 Мижозга тўғри келмоқ, маром келмоқ; даво бўлмоқ. *Менга хамир овқат ёқмайди. Бу дардга минерал сув ёқади.* ▪ *[Кумуш] ёқмайдиган ҳеч нарса егани йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Жинига ёқмайди** ёмон кўради, ҳушламайди. *Сатторқул аканг уйни тузаттириб бермоқчи. Майли, ўшанда .. токча жинига ёқмаса шуватиб ташлайқолсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғзига ёқмади** иштаҳа билан емади, хуш кўрмади. *Сидиқжон бир пиёла чойни, худди угра ош ичгандай, узун-узун ҳўплаб ичди-да, чой оғзига ёқмаса ҳам, бир оз таъби очилгандай бўлди..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Хуш ёқмоқ** *қ.* **хуш** 2. **Қадами ёқмади** келиши шарофатли бўлиб чиқмади.

ЁҚТИ *диал.* Ёруғ. *Неча шоҳлар ўтди фоний дунёда, Баъзиси отли, баъзиси пиёда. Хўп кайфингни сургин ёқти дунёда.* Ислом шоир.

ЁҚТИРМОҚ I ёқмоқ I *фл. орт. н.* *Олов ёқтирмоқ. Ўтда ёқтирмоқ.* ▪ *Орадан ярим соат ўтгандан кейин полвон .. деворнинг устидаги шамни ёқтирди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЁҚТИРМОҚ II Яхши кўрмоқ, севмоқ; хуш кўрмоқ.— *Ҳали Шакархон мени ёқтирди қўйдими? Бу оналарнинг тузган режаси,— деди ва тезгина меҳмонхонадан чиқиб кетди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *У одатда шўх, енгил, тез бориб етадиган куйларни ёқтирарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қампир яхши биладики Наврўз — калла шўрвани ёқтирмайди.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил.

ЁҚУВЧИ ёқмоқ *фл. ш. оти.* *Ўт ёқувчи. Печь ёқувчи.*

♦ **Уруш оловини ёқувчилар** зўр бериб уруш чиқаришга уринувчилар, гиж-гижловчилар.

ЁҚУТ I [*а*] 1 *от* Турли рангда бўладиган тиниқ қимматбаҳо минерал, тош. *Ёқут кўзли олтин узук.* **Ёқути алвоҳий** табиий ҳолатдаги, ишланмаган ёқут. **Ёқути баҳрий** мовий рангли ёқут. **Ёқути занжорий** сарғиш-яшил рангли ёқут. **Ёқути зулмоний** кўкимтир-қора рангли ёқут. **Ёқути осий** тиниқ-яшил, нок япроғи рангидаги ёқут. **Ёқути райҳоний** тўқ-қизил рангли ёқут. **Ёқути сақлий** сақл ёқути. **Ёқути собуний** юмшоқ ёқут. **Ёқути қарросий** тўқ яшил рангли ёқут.

2 *сфт* Жилва бериб товланиб турадиган, қизил ёқутдай. *Бири чучук анор ёқут ёноқли, Асабга шифобахш, ҳар донадандир.* Х. Расул. *[Одилбиканинг] сарв қомати, ой каби юзи, қора қалам қоши, шаҳло кўзлари, юпқа ёқут лаблари ҳар бир кишини ўзига беихтиёр жалб қиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Ёқут *(хотин-қизлар исми).*

ЁҚУТ II *қ.* **ёқутлар.** *Ёқут халқи. Ёқут тили. Ёқут адабиёти.* || *Ёқут аёл.*

ЁҚУТЛАР Ёқутстон АССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган турк тилида сўзлашувчи халқ.

ЁҒ Чорва моллари, умуман жониворлар организмида, сутида, баъзи ўсимликларнинг уруғи, дони, гулида бўладиган ёки ундан ажратиб олинадиган мой модда. *Қўй ёғи. Мол ёғи. От ёғи. Сар(иғ) ёғ. Қунжут ёғи. Эритилган ёғ. Ёғни қиздирмоқ. Ёғни эритмоқ. Эчкига жон қайғуси — қассобга ёғ қайғуси.* Мақол. *Ёмонга ёғ ярашмас, хиёбонликка — боғ.* Мақол. || *Ёғ идиш.* ▪ *[Қози домла] қозонда ёғ доғ қилинаётган бўлса, ўт олиб кетди, шекилли деб қўрқади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Даранинг аҳолиси ўз иши билан машғул: хотин-қизлар кув пиширib, ёғ ажратмоқда.* С. Айний, Дохунда. **Оқ ёғ** 1) қўй ёғи; 2) *диал.* **чигит ёғи.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Нонни ёғ билан емоқ** тўқ, фаровон ҳаёт кечирмоқ. **Ёғ тушса** (*ёки* **томса**) **ялагу(н)дай** супуриб-сидирилган, ниҳоят даражада тоза, озода. *Ҳамма нарса саранжом. Ҳовли-жой ёғ тушса ялагудек.* С. Анорбоев, Пушаймон. **Ёғи чиқадими** айни бир ишни ҳа деб такрорлай берилганда айтиладиган ибора. *Текшираверган билан ёғи чиқадими.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Ёғи чиқди** ниҳоятда кир бўлиб, йилтираб кетди. *Дўппининг ёғи чиқди.* **Ўз ёғига (ўзи) қовурилмоқ** ўз қийинчилигини ўзи тортмоқ. *Уч кундирки, Бўтбой ўз ёғига ўзи қовурилиб ўтирибди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Илоннинг ёғини ялаган** айёр, муғомбир, қув. *Кўп ишни кўрган бу Зуннунов. Илоннинг ёғини ялаган. Жуда нозик жойини топибди.* И. Раҳим, Ихлос. **Кўзининг ёғини емоқ** ўзини кимгадир яқин кўрсатиб, унинг хайрихоҳлигидан ортиқ даражада фойдаланмоқ. *Сизда виждон деган нарса йўқ! Кўзимнинг ёғини еб, бошимга иш тушганда қочдингиз.* С. Аҳмад, Дадамнинг ўртоғи.

ЁҒАЛОҚ: **ёмғир ёғалоқ** ёмғир ёғаверади. *Ёмғир ёғалоқ, эчки туғалоқ, бойнинг қизинцнг қорни юмалоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁҒДАЙ, **ёдек** Ёғ сингари. **Ёғдай ёқади** жуда ёқади. **Зиғир ёғдай кўнгилга урди** қ. **зиғир.** *Меҳри зиғир ёғдай кўнгилга урган насиҳатни .. чидам билан эшитди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЁҒДИРИЛМОҚ **ёғдирмоқ** *фл. мажҳ. н. Сунъий ёмғир ёғдирилди. Ўқ ёғдирилди.*

ЁҒДИРМОҚ 1 **ёғмоқ** *фл. орт. н. Сунъий ёмғир ёғдирмоқ.*

2 Ёмғирдай, дўлдай кўп туширмоқ; тўкмоқ. *Жангчилар траншеяларга яқинлашиб келганда, яна душман бирдан пулемётдан ўқ ёғдирди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

ЁҒДУ Ёритувчи манбадан таралувчи ёруғлик, нур, ёрқин. *Ой ёғдуси. Электр ёғдуси. Ёғду сочмоқ.* ▪ *Кўтарилиб келаётган қуёшнинг ёғдуси дарахтлар тепасида қанот қоқа-қоқа, зумрад водийни зарга кўма бошлайди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Виқор билан қалб қўшиғин куйлар эканман, Бу ерларга ёғду сочар Ильич чироғи.* Туйғун. *Тўлин ой сутдек ёғдусини мактаб саҳни ва том тунукаларига аёвсиз тўкар, булбул эса ҳамон сайрар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Шимол ёғдуси** Қутб доирасида атмосферанинг юқори қатламларида кузатиладиган ёғду.

ЁҒИЛМОҚ 1 Ёмғирдай, дўлдай тушиб, ёғиб турмоқ; тўкилмоқ. *Тош ёғилди. Пул ёғилди. Ёнғоқ дўлдек ёғилди.* ▪ *Тўрт тарафдан ўқ ёғилади.* Ойдин, Суҳбати жонон.— *Бахтсизлик фақат халқ бошига ёғилди,— деди Муҳаммад Жамол.* Ойбек, Нур қидириб. | Кетма-кет келиб турмоқ. *Хабар ёғилди. Хат ёғилди. Олқиш ёғилди. Саволлар ёғилиб кетди.* ▪ *Сизнинг устингиздан бизга, бошқа идораларга имзосиз аризалар ёғилаётипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Уҳар куни бадан тарбия қилишни истарди-ю, иш кўплигидан бу истагига эриша олмасди, чунки турли-туман иш ёғилиб келаберади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *кўчма* Акс этмоқ; таралмоқ. *Зиё ёғилди. Нур ёғилди.* ▪ *Юзларидан нур ёғилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЁҒИН Қор, ёмғир, дўл тарзида булутдан тушадиган атмосфера намлиги.— *Ҳали вақт яхши! — деди Обид кетмон,— ёғин бўлмай турса, тўққизга етолмасак ҳам, беш-олтини ҳайдаб ташлармиз!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сўри остидаги супанинг четлари ёғин билан нураб, устидан бир неча жойи узун-узун ёрилган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЁҒИНГАРЧИЛИҚ Ёғин кўп бўлган пайт, мавсум ва шундай ёғиннинг ўзи. *Бу йил ёз ёғингарчилик билан ўтди.* ▪ *Куз келиб ёғингарчилик бошланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ёғингарчиликдан пайкалга кириб бўлмай қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Дўкон айвонларидаги устунларга суянган азаматлар дам-бадам эснашиб, шундай ёғингарчилик кунлари ҳам қишлоқ марказида авж оладиган келди-кетди, савдо-сотиқни томоша қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЁҒИН-СОЧИН Серёғин пайт; ёғингарчилик.— *Пахтани илиқ-иссиқда ёғин-сочинга қолмай, териб олсак яхши бўларди,— деди Алижон.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ЁҒИН-ЧОЧИН *с. т.* Ёғин-сочин, ёғингарчилик.

ЁҒЛАМОҚ Ёғ суртмоқ, ёғ қўймоқ. *Ғилдиракни ёгламоқ. Машинкани ёгламоқ.* ▪ — *Мана қулоқ солинглар,— у пулемёт қисмларини бирма-бир қўлга олиб, .. уларни Эмин Ражабовга узатди: — Ол тузатиб, ёглаб қўй.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Оғзини** (*ёки* **томоғини**) **ёғламоқ** *айн.* **оғзини мойламоқ** қ. **мойламоқ. Қозонининг қулоғини ёғламоқ** иссиқ овқат қилмоқ. [*Хожар:*] *У ҳам хотин олгунча чоршанба, пайшанба қозонининг қулоғини ёгласин!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЁҒЛИ 1 Ёғи кўп, серёғ; ёғ солиб пиширилган. *Ёғли шўрва. Ёғли патир. Ёғли сомса.* ▪ *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қази пишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Унумли, яхши даромад берадиган. *Ёғли иш. Ёғли жой. Боғли колхоз — ёғли колхоз.* Мақол.

ЁҒЛОҒИ Идишдан идишга суюқлик олиб солиш учун ишлатиладиган уй-рўзғор буюми; катта чўмич.— *Вой, дазмолим эсимдан чиқибди! — деди югурилаб кирган Раъно ва ўртаси хинадай сарғайиб кетган галстукни ёғлоғидаги сувга тиқиб, акасига айбдорча термулди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЁҒМОҚ 1 Томчи, зарра ёки дона-дона ҳолида кетма-кет, бир текисда, ҳаводан тушиб турмоқ. *Ёмғир ёғди. Дўл ёғди. Қум ёғди.* ▪ *Қор кучли ёғарди. Кўчалар, томлар, деворлар, дарахтлар оппоқ ...* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Кетма-кет кўплаб келиб турмоқ. *Тош ёғди. Ўқ ёғди. Пул ёғди.*

♦ **Қовоғидан қор ёғади** қ. **қовоқ** II.

ЁҒОЧ Дарахт, оғоч. *Отабек ҳовлининг ўртасида, тут ёғочининг ёнига келиб тўхтаган ва жанубда киши йўқми, деб аланглар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Кесилган дарахтнинг танаси; ҳода. *Сарровлик ёғоч. Харибоп ёғоч. Ёғочнинг бўшини қурт ер.* Мақол. || *Ёғоч қошиқ.* ▪ *Оқсоқолга уйнинг ёғочлари керак эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эсимда Анҳорнинг ёғоч кўприги, Бу ерни азалдан дейишган Ўрда.* Шайхзода. *Қосимов маст эмасмиди,— деди Солибек қизиқиб. Унинг ҳам кайфи бор-у, аммо Ғуломжонга ўхшаб ёғоч кавуш кийган эмас.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Ёғоч уйга ердан бир қанча баланд кўтариб тахта терилган, унинг устига қатор қоплардан палос тўшалган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Ёғоч оёқ** 1) *этн.* оёққа боғлаб, бўйини узун қилиб кўрсатиш учун мослаштирилган ёғоч.— *Баланд пошнада худди ёғоч оёқ кийгандай қилтиллайман,— деди Комила сал оқсоқланиб юриб, шикоятли товуш билан.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) ёғочдан қилинган ясама оёқ, протез. **Сим ёғоч** *с. т.* электр, радио ва телефон симларини тортиб улаш учун ерга қадалган узун, тўғри ёғоч; столба.

ЁҒОЧЛИ: **тўққиз ёғочли** томи тўққиз тўсин солиб ёпилган. *Қоратой оч қорнини бемаза мошхўрдага тўлдириб, тўққиз ёғочли совуқ уйда танчада, кўзларини хира чироққа тикиб, хомуш ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЁҒОЧСОЗ Ёғоч буюмлар ишловчи уста.

ЁҒОЧСОЗЛИК **ёғочсоз** *с. касб оти. Ёғочсозлик цехи. Ёғочсозлик комбинати.*

ЁҒСИРАМОҚ Ёғ талаб бўлмоқ. *Холиқдан .. ёғсираган арава ўқидай овоз чиқар эди.* Ш. Ризо, Қор ёғди — излар босилди.

ЁҒУПА Косметик пардоз мойи; крем.

ЁҒЧИ 1 Жувоз ҳайдаб ёғ чиқарувчи, жувозкаш.

2 Ёғ сотувчи.

ЁҲУ [*ф-т*] *унд.* Худога қарата, кучли эмоция билан айтиладиган, илтижо маъносини ифодалайди. *Шоқосим чиқди, кўкка боқиб, бўғиқ товуш билан «ёҳу!» деб қичқирди-да, ўтин келтириш учун қаёққадир ғойиб бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ж

Ж Ўзбек алфавитининг саккизинчи ҳарфи, портловчи «дж» (мас., «жамият», «жамоа» сўзларидаги) ва сирғалувчи «ж» (мас., «журнал», «гижда» сўзларидаги) ундош товушларини ифодалайди; *қ.* **же.**

ЖА *с. т.* Жуда. [*Тўла:*] *Жа савдогар бўлиб кетибсизми, ўтиринг энди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЖАБАЗАК *диал.* Жавпазак.

ЖАББОР [*а*] 1 *дин.* Худонинг номларидан бири. *Жаббор олсин (қарғ.).*

♦ **Жонни жабборга бериб** жон-жаҳди билан, куч-қувватини аямай. *Махсум, тузингизни ичган бўлсак, текинга ичмадик, жонимизни жабборга бериб ишладик.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Жаббор (*эркаклар исми*).

ЖАБДУҚ 1 От абзали. *Арава ҳам эртаси куни келтирилиб, Холмирза ака отга жабдуқлар олиш .. учун шаҳарга тушиб кетди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Жабдуқ урмоқ** отни эгарламоқ, жабдуқламоқ. *Жабдуқ урдириб берсам, ўзлари миниб кетсалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Керак-яроғ, анжом. *Уй жабдуғи. Сафар жабдуғи. Сафар жабдуғини тузмоқ (ҳозирламоқ).* ▬ *Итоатдан бош тортган Тошкентга қарши, Мусулмонқулнинг тепа сочи тик туриб, адаб бериш ниятида сафар жабдуғини тузди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАБДУҚЛАМОҚ Отга эгар-жабдуқ урмоқ.

ЖАБДУҚЛАНМОҚ **жабдуқламоқ** *фл. мажҳ. н. Эгарланган, жабдуқланган от.*

ЖАБДУҚЛАТМОҚ **жабдуқламоқ** *фл. орт. н.*

ЖАБР I [*а*] Жисмоний ёки руҳий азоб; зулм, адолатсизлик. *Полиция маҳкамаси олдидан ўтар экан, ҳар кимни титроқ босар, унинг жабрини, даҳшатини халқ ҳар куни, ҳар соат, ҳар минут тотиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кимга бориб дод этай, золим фалакнинг жабридан.* Муаззамхон. **Жабр кўрмоқ** (*ёки* **чекмоқ, тортмоқ**) 1) азоб чекмоқ, азоб тортмоқ, зулм кўрмоқ; зулм остида эзилмоқ, қийинчилик кўрмоқ. *Ёшлигимда қайнананинг жабрини торта-торта танимда жон қолган эмас.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар; 2) моддий зарар кўрмоқ, зиён тортмоқ. *Завод эгаси бўлишига қарамай, у ҳам жабр кўрган экан.* А. Қаҳҳор, Йиллар. **Жабр қилмоқ** 1) азоб бермоқ, зулм ўтказмоқ, қийнамоқ. *Сиз икки келин ушлашни билмабсиз, Зайнабга жабр қилган кўринасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) моддий зарар етказмоқ, зиён бермоқ. | *кесим вазифасида* Қийин, оғир; азоб. *Ахир, ўзингиз кечагина мен ҳамир қилай десам койидингиз .. Биз-кў, майли, куни бўйи ишлаб келган Анварга жабр.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖАБР II [*а*] *эск. айн.* **алгебра.**

ЖАБРАН [*а*] *рвш, эск. кт.* Жабр қилиб, жабр кўрсатиб, зўрлик билан. *Бой, .. сизда одамгарчилик бўлганда эди, Қудратни жабран Сибирга ҳайдатиб, ҳовлисини ўзингизники қилиб олмасдингиз.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЖАБРДИЙДА *айн.* **аламдийда.** *Ота-онадан ажралган жабрдийда Абу шундан сўнг ризқ излаб, .. дайдиб кетди.* Мирмуҳсин, Она.

ЖАБР-ЖАФО, жабру жафо Ортиқ даражадаги жабр, қаттиқ жафо, зулм. *Феодалларнинг ўзаро урушларидан жабр-жафо чеккан ўрта Осиё халқлари Россияга қўшилишдан манфаатдор эдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 122.

ЖАБР-ЗУЛМ, жабру зулм *айн.* **жабр-жафо.** *У* [*Йўлчи*], *энди танҳо эмас, у ўзини дўстлар ичида, ўзи каби эзилган, жабр-зулмга қарши кураш учун шайланабошлаган одамлар орасида сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАБРИЙ [*а*] *эск. айн.* **алгебраик.**

ЖАБРЛАМОҚ Жабр қилмоқ, зулм қилмоқ, жабр-зулм ўтказмоқ, қийнамоқ. *Табиат чиндан ҳам бевақт йўлга чиққан бу йўловчини сувга пишган паррандадек жабрлаган эди. Ботинкасининг қўнжидан тортиб то шимининг почасигача лой, пальтосининг этагидан мунчоқ-мунчоқ сув томчиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАБРЛАНМОҚ 1 **жабрламоқ** *фл. мажҳ. н.*

2 Моддий зарар кўрмоқ, зиён тортмоқ.

ЖАБРЛАНУВЧИ 1 **жабрланмоқ** *фл. ш. оти.*

2 *юр.* Жиноят натижасида маънавий, жисмоний ёки моддий зарар тортган шахс. *Янги кодекс лойиҳасининг амалдаги жиноят процессуал кодексдан фарқи шуки, у жабрланувчининг ҳуқуқларини анча кенгайтиради.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 119.

ЖАБР-СИТАМ, жабру ситам *айн.* **жабр-жафо.**

ЖАБҲА [*а*] 1 *эск.* Фронт; фронт линияси. *Жабҳаларда ҳушёр тур, топмасин омон душман.* Ғайратий.

2 Соҳа, бора. *Ҳар жабҳада биз бўлдик Ленин йўлида ғолиб.* Ғайратий.

ЖАБҲАСИДА *кўм. вазифасида* Борасида, соҳасида. *Меҳнат жабҳасида. Илм-фан жабҳасида.*

ЖАВГАЗА [*ф-т*] *айн.* **жавгазим.**

ЖАВГАЗИМ *бот.* Фарғона лоласи.

ЖАВДАР(И) [*ф-т*] 1 Маҳаллий буғдой (ўсимлик ва ғалласи, дони). *Жавдар ун.*

2 *диал.* Жайдари.

ЖАВДИРАМОҚ (*«кўз» сўзи билан ёки ёлғиз*) Нажот изламоқ илтижо билан қарамоқ, термилмоқ. *Қўл-оёғи боғланиб зиндонга ташланган бахтсиз нажот излаб, ёруғ кўзлаб жавдирагандек, мен сизни излаб, сизни кўзлаб, жавдирайман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Болаларнинг жавдираган кўзлари отада. Ота эса, нима қиларини билмай гаранг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАВДИРАТМОҚ **жавдирамоқ** *фл. орт. н. Бувинисо .. бошига тушган мусибатларни ҳикоя қилганда одамларнинг раҳми келди, унинг қора кўзларини жавдиратиб турган ўғлига .. кўп хонадонлар бир коса иссиқ овқатларини, кийишга яраркли эски-тускиларини аямадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАВДИРАШМОҚ **жавдирамоқ** *фл. бирг. н.*

ЖАВДИР-ЖАВДИР: жавдир-жавдир қарамоқ (*ёки* **боқмоқ**) кўзларини жавдиратмоқ. *Гап тугар-тугамас Почаев иргиб туриб, қўл кўтарди. Атрофга жавдир-жавдир боқиб, қаердан туриб гапиришни мўлжалларкан, шовқин-сурон авж олди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЖАВДИРОҚ Жавдираган, термилган. *Жавдироқ кўзлар.*

ЖАВЗО [*а*] 1 (Ж — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Савр буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида учинчи ойнинг арабча номи (22 май — 21 июнь даврига тўғри келади).

ЖАВЛОН [*а*] 1: **жавлон урмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) 1) жилва билан ўйноқлаб, чопиб юрмоқ. *Бунёд жаҳонни жавлон уриб, яна йўл кетди, Саҳро билан чўл кетди.* Ҳ. Олимжон. *Мана бу от-арава сизники, сизга бердим, қани ўтириб бир жавлон қилиб келинг.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бирор жабҳада, ишда ўзини кўрсатмоқ, мана мен деб турмоқ. [*Қудрат*] *ўзини эзилган, хўрланган халқнинг бир зарраси деб билар, мана шу шўрлик халқ саодати учун курашда жавлон уриб келарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) рўёбга чиқмоқ, намоён бўлмоқ. *Ғуломжоннинг кўнглида яйраган қувонч баҳори кўзларида жавлон урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Жавлон (*эркаклар исми*).

♦ **Жавлон кўзлар** шўх, ёниб турган кўзлар.

ЖАВОБ [*а*] 1 Сўроққа, мурожаатга жавобан қайтарилган гап, хат, имо-ишора ва ш. к. *Қониқарли жавоб. Қатъий жавоб. Мужмал жавоб. Ўқувчининг саволларга жавоби. Жавоб қайтармоқ. Жавоб қилмоқ. Жавоб ёзмоқ. Аччиқ савол бериб, ширин жавоб кутма.* Мақол. *Аҳмоққа жавоб — сукут.* Мақол. ▬ [*Ҳасанали*] *қоронғида занжирни тимирскилар экан, «ким» деб сўрада ва жавобига «ммман» деган .. товушни эшитди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Азизбек уларга қарши олтин сопли қамчисини кўкрагига кўндаланг қўйиб, боши билан жавоб ишораси бериб олдинлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отабек .. ҳуштак берди, ҳуштак жавоби эшитилгач, тешик ичига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Кумуш*] *совчиларга ўзингиз билган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жавобни бераверинг. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Партия ва комсомолга бугун Ленин чақириғи эълон қилинди. Бугун минглаб кишилар бу чақириққа ариза билан жавоб беради.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Масаланинг, муаммонинг ечими. *Икки чол .. ўзларини ташвишга солган муҳим масалага ҳали жавоб топмаганлар, жавоб излар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. — *Йигирманчи аср талабларига жавоб берадиган мукаммал мактабларни бу усулда ташкил қилиш маҳол,— деди Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аскарий интизомга мухолиф ўзбошимчалик қилиб, бир одамни ўлдирганим учун оқсоқолларнинг ўрнига пролетариат суди олдида мен жавоб бераман,— деди уни отган киши.* Айний, Қуллар.

2 Қетиш, чиқиш, бўшаш ва умуман бирор иш учун берилган рухсат, ижозат; розилик. *Менга бошқа сўзингиз бўлмаса, сизга жавоб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ожизамиз билан Мирза Анварнинг тўйларини қилмоқ ниятимиз бор эди. Шу тўғрида жанобингиз Мирза Анвардан тўйга уринишимиз учун бир калима жавоб олиб берсангиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Далада ишнинг тиғиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун илгари жавоб берилган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Хотинини қўйиш, хотинидан ажралиш ҳақидаги розилик; талоқ.— *Жавоб сўрасанг,— деди кулиб Хушрўй,— сени талоқ қилиш учун эрингнинг кўзи қиядими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Агар Зайнаб менга кундошлик қила берса, куёвингиз унинг жавобини бермоқчи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАВОБАН [*а*] *рвш* Жавоб бериб, жавоб тариқасида. *Суднинг саволига жавобан Сидиқжон ўн бир гувоҳнинг номини айтганида, Шарофат рўмолининг учини тишлаб донг қотиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖАВОБГАР [*а+ф-т*] **1** Зиммасига бирор ишнинг, соҳанинг масъулияти юклатилган; масъул. *Жавобгар ходим. Жавобгар редактор.* || *Чигит экиш учун сиз ҳам Қодиров билан баббаравар жавобгарсиз.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

2 *юр.* Қилмиши, хатти-ҳаракати учун жавоб берувчи, жавобгарликка тортилувчи. *Жиноий иш бўйича гувоҳлар ва жавобгарлар.* ▪ *Бундай фисқ-фужур учун ўзингиз жавобгар бўлиб қолманг, яна.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖАВОБГАРЛИ Жавобгарлик билан боғланган; масъулиятли. *Жавобгарли иш.* ▪ — *Жанобнинг амрлари билан,— деди Анвар уларга хитобан,— оғир ва жавобгарли бир хизматни ўз устимга олишга мажбур бўлдим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖАВОБГАРЛИК **1** **жавобгар** *с. мавҳ. от. Жавобгарликка тортмоқ.*

2 Ўз зиммасидаги вазифанинг бажарилиши фаолияти, хатти-ҳаракати оқибатлари учун ҳисоб беришни ёки масъулиятга тортишни талаб қиладиган ҳолат. *Маънавий жавобгарлик. Моддий жавобгарлик. Суд жавобгарлиги. Жавобгарликни ҳис этиш. Жавобгарликка тортилиш. Жавобгарлик ҳиссини кучайтириш. Ишга жавобгарлик (ҳисси) билан қараш.* ▪ *Дабдаба камроқ бўлсин-у, жавобгарликни сезиш ҳисси кўпроқ бўлсин.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. [*Аҳмад*] *бутун жавобгарлик ўз елкасига ағдарилгандай ҳанг-манг бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЖАВОБ-МУОМАЛА Сўроқ, муомала ёки мурожаатга яраша жавоб; муомала, муносабат. *Абдусаматқори эртадан кечгача идорада ўтирар, иш билан келган колхозчиларга кўпинча раис, баъзан правление номидан жавоб-муомала қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖАВОБНОМА [*а+ф-т*] *расм.* Жавоб хати.

ЖАВОБСИЗ **1** Жавоб қайтарилмаган, жавоб берилмаган. || *Жавобсиз кетмоқ. Редакцияга келган хат жавобсиз қолдирилмайди.* ▪ *«Хўп, нон олдираман» дейишга ҳам мажолни қолмаган ҳолда, бошини қуйи солиб, жавобсиз ташқарига жўнади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Рухсатсиз, ижозатсиз, берухсат. *Жавобсиз чиқиб кетдим.*

ЖАВОН *айн.* **шкаф.** *Китоб жавони. Кийим жавони.* ▪ *Сихларда кабоб келгач, Бозоров жавоннинг пастки тортмасини очиб, бир шиша беш юлдузли коньяк олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖАВОНИБ [*а*] *эск. кт.* Тарафлар, томонлар.

ЖАВОҲИР [*а*] **1** Қимматбаҳо тош; қимматбаҳо тошлар. *Азизбек бўлса жавоҳир қадалган тожлар, олтин тахтлар, нозанин паривашлар .. ҳақидагина ўйлайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Қимматбаҳо нарса. *У билади эккани, чигит эмас жавоҳир.* Уйғун.

ЖАВОҲИРОТ [*а*] Қимматбаҳо тошлар. *Мирзакаримбой .. жавоҳиротни қайгадир яширди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАВПАЗАК [*ф-т*] Эртапишар, чиллаки. *Афандининг бир туп жавпазак ўриги бор эди «Латифалар».*

ЖАВР *с. т. айн.* **жабр** I. *Қизлар оғир бўлади, отга жавр, деди ўспирин аравакаш ҳазиллашиб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖАВРАМОҚ I Ҳа деб гапиравермоқ, зериктирарли даражада кўп гапирмоқ, вайсамоқ. *«Буни еганлар нон емайди, шинавандага сотаман», деб жавраб мақтаб, пешинда аранг сотиб тугатдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Курсига ўлтиргандан сўнг комиссия аъзоларига .. бир-бир қаради-да, ҳеч ким сўроқ бермасдан, ўзидан-ўзи жавраб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖАВРАМОҚ II *диал.* Совуққа қотмоқ, совуқ емоқ, дийдирамоқ. *Туни билан жавраб чиқдим.*

ЖАВРАТМОҚ I **жаврамоқ** I *фл. орт. н. Хайр ишни бошлайлик, жон қизим, бир соатдан бери мени жаврататсан.* Ҳамза, Холисхон.

ЖАВРАТМОҚ II **жаврамоқ** II *фл. орт. н.*

ЖАВРАҚИ *с. т.* Ҳа деб гапиравераднган; вайсақи.

ЖАВҲАР [*а*] **1** Қимматбаҳо тошларнинг умумий номи.

2 *кўчма* Энг қимматли, бебаҳо нарса. *Муҳаббат жуда оз йигитларга муяссар бўладиган юрак жавҳаридир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ерга тош ташласангиз, жавҳар қилиб чиқариб беради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Куч, ғайрат, энергия. *Эркакнинг жисмидаги жавҳар тугамайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *эск. айн.* **Кислота. Жавҳари лимў** *айн.* **жавҳарлиму** 1.

5 Жавҳар *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ЖАВҲАРЛИМУ [*а*] **1** *эск.* Лимон кислотаси.

2 *кўчма* Тили аччиқ, заҳар одам ҳақида.

ЖАД *қ.* **жад(д).**

ЖАДАЛ [*а*] **1** *рвш* Тезлик билан, тез суръатлар билан, тез. *Жадал қилмоқ. Техникани жадал тараққий эттириш. Жадал усул билан. Жадал суръат(лар) билан ишлаш.* ▪ *Юкнинг оғирлигидан ёки гупчакларининг ёғсираганидан аравалар ғирчиллаб, .. жадал бормоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бу қудратли овозда улкан корхонанинг ўзига хос салобати, ҳароратли нафаси ва жадал суръати сезилмоқда.* Ҳ. Назир, Янги саҳифа. *Ёрмат бир йилдан буён қизини муносиб жойга узатишга тиришади. Лекин, бу масалани ҳал қилишда у масъулиятни .. Мирзакаримбойга топширгани учун бу тўғрида жадал қилмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жадалига олмоқ** жадаллашмоқ, тезлашмоқ. *Дўл бир зумда шундай жадалига олдики, ер оппоқ бўлди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

2 *сфт* Кечиктириб бўлмайдиган; ошиғич, шошилинч. *Элмурод жадал иши бордай чиқиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЖАДАЛЛАМОҚ Жадалига олмоқ, ўз тезлигини, суръатини оширмоқ; тезлашмоқ. *Шарофат болани олиб дарвозадан кириб кетгач, Сидиқжоннинг юраги «жиз» этди, .. секин бурилиб анча ергача бошини қуйи солгани ҳолда битта-битта қадам ташлаб борди, кейин жадаллади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖАДАЛЛАТМОҚ **жадалламоқ** *фл. орт. н.*

ЖАДАЛЛАШМОҚ **жадалламоқ** *фл. ўзл. н. Иш жадаллашди.*

ЖАДАЛЛАШТИРМОҚ **жадаллашмоқ** *фл. орт. н. Ишни жадаллаштирмоқ.*

ЖАДАЛЛИК **жадал** *с. белги оти. Инобат эрталаб туриб далага чиқиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кетди ва жадаллик билан пахта тера бошлади. Ж. Шарипов, Саодат. *Ҳасанов .. етти жангчи ва бир пулемётчини олиб, плацдармда ўрнашган штабга жадаллик билан етиб келди.* Н. Сафаров, Ўқ ўтмас ботир.

ЖАДВАЛ [*а*] 1 Маълум тартибда сатр, катак ва устунларга, графаларга жойлаштириб берилган маълумотлар; таблица. *Кўпайтириш жадвали (мат.) Отларнинг турланиш жадвали (грам).*

2 Машғулот, дарс, иш, ҳаракат, тадбир-чора ва ш. к.нинг ўрни ва пайти кўрсатилган график. *Дарс жадвали. Лекциялар жадвали. Поездларнинг ҳаракати жадвалини тузмоқ. Жадвал билан иш олиб бормоқ.*

ЖАД(Д) [*а*] *эск. айн.* **бобо** 1. *Бу хусусда шоир билан улуғ жаддингиз хоқон Темур .. ораларида бўлган ҳикояни ҳам эшитганман.* Ойбек, Навоий.

ЖАДИД [*а*] *тар.* Жадидчилик тарафдори, жадидчилик ҳаракатининг қатнашчиси. **Усули жадид** эски мактабдаги тартиб ва ўқитиш усуллари ўрнига жадидлар жорий қилган янги тартиб ва таълим-тарбия усули; бу усул, жумладан, хат-савод чиқаришда ҳижо системаси ўрнига товуш системасини киритган.

ЖАДИДИЗМ [*р* джадидизм] Жадидчилик.

ЖАДИДЧИЛИҚ *тар.* 19 асрнинг иккинчи ярми, 20 аср бошларида туркий халқлар ва тожиклар орасида юзага келган, Туркистон халқларининг турли-туман социал табақалари манфаатларини ифодалаган, бошда маърифат учун курашган, ўқиш-ўқитиш ишларини ислоҳ қилишга, диний мактабларнинг программасига айрим дунёвий фанларни киритишга интилган, бироқ, кейинчалик миллий буржуазиянинг тор синфий манфаатларига бўйсундирилган сиёсий оқим.

ЖАДИЙ [*а*] 1 (Ж — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири; Далв ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўнинчи ойнинг арабча номи (22 декабрь — 21 январь даврига тўғри келади).

ЖАЖЖИ Қичкина ва бежирим, келишган (кўпроқ болаларга, қизларга нисбатан ишлатилади). *Олти-етти ёшлар чамаси дўндиққина, оққа мойил юзчаси иссиққина бу жажжи қиз .. қўғирчоққа ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қичкинагина (нарса ҳақида). *Сенга қурдим жажжи уй, Кириб ётгин бемалол.* И. Муслим.

ЖАЖМАН *диал.* Жажжи. [*Бола*] *ўзи ҳам жажман, ўткир қиличини, ханжарини, кичик лекин ростакам ўқ-ёйини тақиб олди.* Ойбек, Навоий.

ЖАЗ I Тўғралган, тўғрамча гўшт.

ЖАЗ II *тақл. с.* Қизиб турган нарсага совуқ нарса текканда, сувли нарса қизитилганда ёки қовурилганда ва **ш. к.** ҳолларда, чиқадиган товуш ҳақида.— *Менимча,— Қоратой темирни сувга «жаз» босиб гапирди,— Мирзакаримбой .. сенга ён босар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАЗ III *айн.* **жиз** I.

ЖАЗ IV [*р* джаз < *инглз*] Турли музика асбобларидан, кўпинча уриб ва пуфлаб чалинадиган асбоблардан тузилган оркестр.

ЖАЗАВА [*а*] 1 Ўзини йўқотиш даражасидаги асабийлик ҳолати. *Ҳалқа ўртасида беш-олти киши бақириб, фиғон қилиб гоҳ кўкка сакрайди, .. гоҳ жазаваси тутиб йиқилиб қолади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Ўзини йўқотиш даражасида завқланиш, жўш-хуруж. *Жангчиларнинг жазаваси пасайгандан кейин эшон ҳассасини қўлга олиб, қайрағоч тагига келди.* Н. Юсуфий, Саидон достони.

ЖАЗБ [*а*]: **жазб қилмоқ** (*ёки этмоқ*) ўзига тортмоқ, мафтун қилмоқ. *Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилингандек Анварнинг яқинига бориб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖАЗ-БУЗ жаз II *с. такр. Қозонда гўшт жаз-буз қовурилмоқда.*

ЖАЗВАЛ [*а*] *эск.* 1 Чизғич, линейка. *Дераза тагида ўтирган аёл қўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн* **Чизиқ** 2. *Жазвал тортмоқ.*

ЖАЗ-ЖАЗ *айн.* **жаз-буз.**

ЖАЗ-ЖУЗ *айн.* **жаз-буз.**

ЖАЗЗА *с. т.* Жазо. *Жаззасини есин. Жаззасини тортсин.* ▪ *Сен билан мен бўлсак, қаттиқ нонни ҳам ея берамиз, жаззаси чойга бўктиришда.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЖАЗИЛЛАМА Қизиб турган, куйдирадиган даражада иссиқ; қизиқ. *Жазиллама тупроқ.*

ЖАЗИЛЛАМОҚ «Жаз» этган товуш чиқармоқ. *Шийпондан нарида жазиллаб кабоб пишар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Юрагим жазиллаяпти** 1) кўнглим чопяпти; кўнглимга ёқаяпти. *Бу қурилиш тўғрисида юрагим жазиллаяпти, ҳақиқатан ажойиб иш.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) юрагим ачияпти, ачинаяпман.

ЖАЗИЛЛАТМОҚ 1 жазилламоқ *фл. орт. н.*

2 Қуйдирмоқ, узиб олаётгандек таъсир кўрсатмоқ. *Офтоб жазиллатмоқда. Изғирин қулоқларимни жазиллатяпти.*

ЖАЗИЛЛАШМОҚ Жон ачитиб, ловуллатиб оғритмоқ. *Ярам жазиллашиб кетди.*

ЖАЗИРА(МА) 1 *сфт* Жуда иссиқ, куйдирадиган даражада қизиган. *Жазирама офтоб.* ▪ *Июнь охирламай, жазирама кунлар бошланди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. ‖ *Эрта баҳордан буён саратон жазирамаси.*

2 *от* Жуда иссиқ, офтоби куйдирадиган жой.

ЖАЗЛИҚ Эгар қоптоли остига қўйиладиган бир жуфт юмшоқ от абзали.

ЖАЗМ [*а*] Қатъий қарор. *Жазм қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Майор Семёнов, танк жанги билан борищга жазм қилган мухбир ким экан, деган маънода .. бошимдан оёғимгача тикилиб чиқди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЖАЗМАН [*а*] 1 Қатъий қарор қилган, қарор берган. *Жазман харидор.*

2 *с. т.* Ўйнаш, хуштор. ‖ *Жазман йигит.* ▪ *Туппа тузук ўтирган одам бирдан айниб, энди ундоқ бўласан, бундоқ бўласан, жазман ҳам чиқиб қолади, деб жаҳлимни чиқардилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖАЗМЛАНМОҚ Жазм қилмоқ, астойдил, қатъий қарор қилмоқ, қарор бермоқ. *Бек ошиқ,— деди кўнглида ва жазмланиб ҳужра эшигига юриб келди* [*Ҳасанали*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАЗО [*а*] 1 Айб ёки жинояти учун кўриладиган чора. *Оғир жазо. Ўлим жазоси. Жазо чоралари. Жазо бермоқ. Жазога тортмоқ.* ▪ *Кўряпсизку, ҳақ жойига қарор топади, ноҳақ жазосини олади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Жазо отряди** (*ёки экспедицияси*) меҳнаткашларнинг норозилик ғалаёнларини ёки қўзғолонларини бостириш учун ҳарбий-полиция отряди.

2 Қилмишига яраша кўриладиган оқибат. *Қўй, қизим, Нури туҳмат қилган бўлса, худога солдим. Ўзи ир кун жазосини тортар, изза бўлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Зап қилгансиз, Отабек,— деди уста, ёмонларнинг жазоси шундай бўлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Илож, чора. *Бунинг* [*тоғ қазишининг*] *жазоси бир қулоч-бир ярим қулочлик беш-олтита таёқ. Уёғи осон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Нима жазо** *с. т.* нима азоб. *Нима жазо, кунниг иссиғида кетмасангиз.*

ЖАЗОЛАМОҚ Жазо бермоқ; адабини бермоқ. *Ҳеч кимни қамамади ҳам, ҳеч кимни жазоламади ҳам, шундайми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖАЗОЛАНМОҚ жазоламоқ *фл. мажҳ. н.*

ЖАЗОЛАТМОҚ жазоламоқ *фл. орт. н.*

ЖАЗОЛОВЧИ 1 жазоламоқ *фл. ш. оти.*

2 Жазо отрядининг аъзоси (*қ.* **жазо** 1: **жазо отряди**).

ЖАЙБ [*а*] *эск.* Чўнтак, ҳамён. *Ахир уч десат(ина) жойдаги сойнинг тошидек қовунлари қани, кимнинг жайбига кетди?* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЖАЙДАРИ 1 Маҳаллий зотга мансуб, маҳаллий (уй ҳайвонлари ва ўсимликлар ҳақида). *Жайдари олма. Жайдари пахта. Жайдари сигир.*

2 Қўлбола, хонаки. *Ўзимизнинг жайдари кетмонлар ҳам кифоя қилар эди-ку?* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *кўчма с. т.* Оддий, содда, дўлвар. *Жайдари одам.*

ЖАЙНАМОҚ *диал.* Яшнамоқ. *Саҳар вақти майна гулдай жайнадинг,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

осойишта танда жоним қийнадинг. «Равшан».

ЖАЙРА Териси дук шаклли игналар билан қопланган, кемирувчи, сутэмизувчи ҳайвон.

ЖАЙРАН Оҳуларнинг Сурияда, Эронда, Афғонистонда, Закавказьеда ва Ўрта Осиёда тарқалган бир тури; қорақулоқ.

ЖАЙХУН [*ф-т*] [Ж — *катта*] *тар.* Амударёнинг қадимги номи.

ЖАКЕТ [*р* < *фр*] Хотин-қизларнинг калта уст кийими.

ЖАКЕТКА [*р*] *с. т.* Жакет.

ЖАЛА 1 Шиддатли ёмғир. *Томчилаб турган ёмғир бирпасда жалага айланди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

2 *физ.* Элементар заррачаларнинг шиддатли оқими. *Электронлар жаласи.*

ЖАЛАЛАМОҚ Қўпайиб, улғайиб кетмоқ. *Яраси жалалаб кетибди. Қўзиқорин жалалаб чиқди.*

ЖАЛАНГЛАМОҚ *диал.* Алангламоқ.

ЖАЛБ [*а*]: **жалб этмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) 1) тортмоқ, ўзига тортмоқ. *Диққатни жалб қилмоқ.* ▪ *Ажойиб суҳбатда Юсуфжон қизиқ шоирларни ҳам ўзига жалб қила олар эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ; 2) (*ж. к. билан*) тортмоқ, қатнаштирмоқ, иштирок эттирмоқ. *Жамоат ишларига жалб этмоқ. Қурилишга жалб этмоқ.*

ЖАЛЛОБ [*а*] 1 Туёқли мол олиб сотувчи. *Жаллоб — турган-битгани қаллоб.* Мақол. **Аспи жаллоб** от олиб сотувчи. **Қўй жаллоб** қўй олиб сотувчи.

2 *кам қўлл.* Умуман олиб сотар, чайқовчи.

♦ **Хотин жаллоб** хотин олиб, хотин қўювчи.

ЖАЛЛОБЛИК жаллоб 1 *с. касб оти. У бир умрини жаллоблик, қаллоблик билан ўтказган одам.* Айний, Қуллар.

ЖАЛЛОД [*а*] 1 Ўрта Осиё хонликларида: ўлим жазосига ҳукм қилинганларнинг бошини олувчи, ўлим жазоси ҳақидаги ҳукмни ижро этувчи одам. *Калла олиб ўрганиб қолган жаллод янги каллани олаётганида кўз юммаганидек, ҳоким ҳам одамларни отиб, уйларига ўт қўйиб одатланиб қолган киши совуққонлиги билан ўшқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йигитлар тутиб келтириб турадир, жаллод бош кесиб борадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Қаллакесар, қотил. *Тасаддуғингиз кетай. Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод, .. кимнинг ажали етса, пойқадамингизда офтобни сояга етказмай, бошини кесиб келтирамиз-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Золим, ёвуз; эзувчи. *Чор жаллодлари.* ▪ *Билъакс, сиз ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод, уятсиз бир йигит.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАЛЛОДЛИК 1 **жаллод** *с. касб оти.*

2 *кўчма* Золимлик, ёвузлик. *Бизни ким писанд қилмай, яъни қилса жаллодлик, Тор-мор этиб охир, қора ерга пинҳон қил.* Ғайратий.

ЖАЛОЙИР *қ.* **жалойирлар.**

♦ **Жалойирга жар солмоқ** *айн.* **жар солмоқ** 2 *қ.* **жар** II.

ЖАЛОЙИРЛАР Ўзбек халқининг генетик составига кирган қабилалардан бири.

ЖАЛЮЗА [*р* жалюзи < *фр*] *тех.* Очилиб ёпиладиган параллел пластиналардан тузилган парда, тўсиқ (ҳаво ва ёруғлик оқимини ростлаб туриш учун хизмат қилади).

ЖАМ [*а*] 1 Йиғилган, тўпланган. *Жамоат жам. Жам бўлмоқ.* ▪ *Эрталаб қуёш қум девонларидан кўтарилган пайтда Мастура хола чой олиб келди, ҳамма жам эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Жами** 1) ҳаммаси, барчаси. *Йўлчи биринчи куни бозорни айлана-айлана кечга қадар .. юк орқалади .. Жами бўлиб, бир сўм етмиш тийин ишлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ҳамма, барча. *Ҳаммаларинг ўз дардларингни айтасизлар. Бундай ҳол жами халқнинг бошида бор.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Хотирингиз жам бўлсин** хотиржам бўлинг, ташвиш қилманг, хавотир бўлманг. *Хотирингиз жам бўлсин, айтганларидан зиёда бўлади.*

2 *эск. айн.* **кўшув 2. Жам қилмоқ** 1) тўпламоқ, йиғмоқ; 2) *мат.* қўшув амалини бажармоқ, қўшмоқ.

ЖАМАЛАК [*ф-т* < *а*] 1 Қиз болаларнинг ҳали ўсиб етмаган, ечилиб кетмаслиги учун, одатда пахта пилик қўшиб ўрилган сочлари. [*Раъно*] *қулоқлари устидаги жамалак сочларини ликиллатиб, апил-тапил оқ пақирчадаги сутни товоқларга қуяётибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *диал.* Сохта кокил. *Кал қиз ҳам, қирқта қизни ўзига ёллаб олиб, қора иплардан орқасига жамалак қилиб, бу ҳам мис патнисларга солиб, кўтартириб жўнади.* «Муродхон».

3 *диал.* Сочга тақиладиган зийнат асбоби; сочпопук.

ЖАМАРҒА 1 *айн.* **жамғарма.**

2 Бисот, мол, бойлик. *Тўй белгилангандан бир кун кейин жамарғаси ҳам келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖАМБИЛ *айн.* **жанбил.**

ЖАМИ(Й) [*а*] *айн.* **жами(й)ки.** *Одамлар тўлқини Тошкентнинг жамий кўчаларидан дарё-дарё бўлиб оқиб бир-бирига қўшилар, сўнгра ҳаммаси қадимги Шайхантаҳур бўйлаб янги шаҳар томонга денгиздай тўлқинланар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАМИ(Й)КИ *белг. олмш* Барча, ҳамма, бутун. *Жамики меҳнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши турган гап.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАМИЛА [*а*] 1 *эск. кт.* Соҳибжамол, ҳусндор, чиройли, гўзал. *Мирзо Анвар каби донишманд етиштирган киши оқила ва жамила қиз тарбия қилмаганмикин, деган андишага борибдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Жамила (*хотин-қизлар исми*).

ЖАМИЯТ [*а*] 1 Тарихий тараққиётнинг маълум босқичида моддий бойликлар яратишнинг муайян усуллари ва муайян ишлаб чиқариш муносабатлари билан характерланадиган ижтимоий муносабатлар мажмуи. *Феодал жамият. Капиталистик жамият. Синфий жамият. Коммунистик жамият — синфсиз жамиятдир.*

2 Бирор мақсадда тузилган ихтиёрий бирлашма, ижтимоий ташкилот. *Сиёсий ва илмий билимларни тарқатувчи жамият. «Пахтакор» спорт жамияти. Матлубот жамияти. Кўрлар жамияти.*

3 Маълум доира кишилари, аҳллари.— *Албатта, терифуруш савдогарларга, билимнинг нима ҳожати бор? Биз, албатта, у жамиятнинг кишилари эмасмиз. Бизда билим ҳаёт билан қўшилиши керак,— деди Даврон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАМЛАМОҚ 1 Тўпламоқ, йиғмоқ.— *Талабингиз ўринли,— деди қушбеги,— аммо .. бириси куни бешовингизни бир ерга жамлаб ўз ҳукмимизни берармиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *эск. мат.* Жам қилмоқ, қўшув амалини бажармоқ, қўшмоқ.

ЖАМЛАНМОҚ 1 **жамламоқ** *фл. мажҳ. н.*

2 **жамламоқ** 1 *фл. ўзл. н. Уларнинг қисқа мазмундор сўзларида олам-олам маъно жамланган.*

ЖАМЛОВЧИ: жамловчи сон *грам.* шахс ёки предметнинг тўдасини билдирувчи сон, мас. *икков, учаласи, тўртовимиз, бешовлон.*

ЖАМОА [*а*] 1 *диал.* Қишлоқ ва унинг аҳолиси. *Дўстмат пулни санаб чўнтакка солмасданоқ, жамоада ҳар бир оиланинг туйнугидан чиқадиган тутунга қараб, элликбоши етиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *диал.* Қишлоқ совети. *Дадамни икки марта жамоа чақиртирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *эск.* Бир тўда, гуруҳ **кишилар.** *Деҳнавнинг ўзида «чўжалар» деган бир жамоа борки, булар ҳам ўша эски қулларнинг авлоди дейдилар.* Айний, Қуллар. *Икки-уч йилдан бери уйларига кун сайин совчилар жамоаси ёғилиб ётганлигидан, бу совчилар ҳам ўшаларнинг бирисидир, деб ўйлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *айн.* **обшчина.** *Марҳамат қилиб айтинг-чи: «Жамоа ва чек ерга тарафдор бўлиш» билан социализмнинг нима алоқаси бор?* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари» нима ва улар социал-демократларга қарши қандай курашадилар?

ЖАМОАТ [*а*] Бир тўда кишилар, халойиқ, кўпчилик. *Жамоат мулки. Жамоат корхоналари. Жамоат хўжалиги. Жамоат фикри. Жамоат қораловчиси. Жамоат ишлари.* ▪ *Юсуфбек .. Эскижўвада азим бир жамоат йиғиб, Азизбек билан бўлган можаросини сўзлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қамишкапада паранжини гул-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ханга биринчи ирғитиб, жамоат ишига биринчи аралашган аёл [Ойимхон-опа] қуллик билан озодлик ўртасидаги тафовутни тўла ҳис қилиб, кўзларидан мўлт-мўлт ёш оқизмай қолмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Жамоат жам** ҳамма йиғилган, ҳамма ҳозир. *Овқатни Комилжон келганда сузасан, жамоат жам бўлиб ичамиз.* И. Раҳим, Ихлос.

ЖАМОАТЧИ Жамоат ишларида жонбозлик кўрсатувчи; активист. *Актив жамоатчи.* || *Жамоатчи ёшлар.*

ЖАМОАТЧИЛИК 1 Жамоат, жамият ва унинг илғор қисми. *Совет жамоатчилиги. Илмий жамоатчилик. Социалистик тартибни мустаҳкамлашда жамоатчилик ҳал қилувчи куч бўлиб қолди.*

2 Жамоат ишларида актив қатнашиш; активлик. *Совет тузуми миллион-миллион кишиларни юксак жамоатчилик бурчни ҳис қилиш руҳида тарбиялади.* **Жамоатчилик асосида** *ёки* **жамоатчилик йўли билан** жамоат кучи, фаолияти билан; пулсиз. *Жамоатчилик асосида қурилган стадион.*

ЖАМОЛ [*а*] 1 Чиройли юз, гўзал чеҳра. *Ғуломжон унинг жамолини кўриб сурат бўлиб қолди. Ўн беш-ўн олти ёшларда, юзлари ширмондай чиройли қиз эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳусн, кўрк, чирой, гўзаллик. *Бу баҳорнинг хазони йўқдир. Кун сайин тўлишар жамоли.* Уйғун. *Элимизнинг баҳоридек камоли пахтадан, юртнинг қиздек етилиши, жамоли пахтадан.* Ё. Мирза.

3 Жамол (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ЖАМУЛЖАМ [*а*] Ҳаммаси бўлиб, бор йўғи, йиғиндиси, жами. *Харидорнинг жамулжам пули бир сўм етти тийин чиқиб, уч тийин етмай қолди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Мен оддий граждан, менинг овозим, Асрлар овозин жамулжамидир.* Шуҳрат. **Жамулжам бўлиб** 1) ҳаммаси бўлиб; 2) тўпланиб, йиғилиб, жамоат жам бўлиб.

ЖАМҒАРИЛМОҚ **жамғармоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Жамғарилган пул. Жамғарилган ем-хашак. Капиталнинг жамғарилиши.*

ЖАМҒАРМА Харажатлардан, чиқимдан орттириб, тежаб-тергаб тўпланган пул; маблағ. *Меҳнат жамғармаси. Пландан ташқари жамғарма. Жамғармаларни кўпайтириш. Иш кучини елга берма, ерга бер, жамғармани селга берма, элга бер.* Мақол.

◆ **Жамғарма капитал** *ёки* **капитал жамғармаси** *эк.* капиталистик тузумда: қўшимча қийматнинг капиталга айланган қисми ва унинг кенгайтирилган капиталистик такрор ишлаб чиқаришда фойдаланилиши. **Социалистик жамғарма** *эк.* социалистик тузумда: миллий даромаддан бир қисмининг кенгайтирилган социалистик такрор ишлаб чиқаришда фойдаланиш.

ЖАМҒАРМОҚ Харажатлардан, чиқимдан орттириб, тежаб-тергаб тўпламоқ, оз-оздан йиғмоқ. *Мен таҳсил учун пул жамғариш мақсадида Лохурда катта бир складда юк ташувчи бўлиб ишладим.* Ойбек, Нур қидириб. *Гражданларнинг ўз меҳнатлари билан топган даромадлари ва жамғарган мол-мулкларига шахсий эгалик ҳуқуқини қонун қўриқлайди.* «ЎзССР Конституцияси». | Гамламоқ, йиғмоқ. *Дон уруғларини жамғариш. Қиш учун ем-хашак жамғармоқ.*

ЖАНБИЛ 1 Бир йиллик хушбўй кўкат; ошкўк.

2 Жанбил (*эркаклар исми*).

ЖАНГ [*ф-т*] 1 Қуролли кучларнинг, ҳарбий қисмларнинг қонли тўқнашуви. *Қўл (найзабозлик) жанглари. Ҳаво жанги. Жанг майдони. Жанг аслаҳалари. Жанг қилмоқ.* ▪ *Мадад учун юборилган немис танкларининг йўлини бизнинг танкларимиз тўсган, сойликда танклар жанги бўлмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қишлоқ ярим кечагача бўлган кўча жангларидан сўнг душмандан батамом тозаланди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Қарама-қарши ижтимоий группаларнинг, синфларнинг қаттиқ тўқнашуви, кескин кураши. *Кўкракдан оққан қонга беланиб ётса ҳам [Йўлчи] фикран, руҳан жангда — курашда эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қийинчиликларни, тўсқинликларни енгиб мақсадга эришиш учун қилинаётган иш, ҳаракат, кураш. *Ўзбек халқи тинчлик кунларида катта меҳнат жангларини кўрди ва ғалаба қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Меҳнат жабҳасида солдатман, Ер остида борар жангларим.* Ё. Мирза.

3 Спорт ўйинларида томонларнинг кураши; мусобақа.

4 *кўчма* Зўр тортишув, баҳс, мунозара. *Очилгач келиб эртаси ҳужраси, Қилур жангу жанжал ҳар эртаси.* Муқимий.

◆ **Даҳанаки жанг** *қ.* **даҳанаки.**

ЖАНГГАРИ [*ф-т*] Жанжалкаш; уришқоқ. *Жанггари бола.* ▪ — *Муҳаббатнинг ўзи шунақа жанггарироқ,— деди боласидан меҳр тўла кўзларини узмай Турсуной.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ЖАНГГОҲ [*ф-т*] Жанг майдони. *Бир кўришга зорман, тунда бедорман, Қайси жанггоҳдасан марди майдоним?* Т. Тўла.

ЖАНГ-ЖАДАЛ Шиддатли жанглар, қизғин курашлар. *Унинг баданидан она тупроқ интизорлиги, жанг-жадал суронлари ҳордиғини суғуриб олаётгандек эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЖАНГИЛЛАМОҚ Жаранглаган овоз чиқармоқ. *Ҳужранинг деворларидан чанг ёғди, токчадаги мис лаган жангиллаб кетди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

ЖАНГИЛЛАТМОҚ **жангилламоқ** *фл. орт. н.*

ЖАНГИР-ЖУНГУР *тақл. с.* Жарангдор нарсаларнинг, мас. қўнғироқнинг узлуксиз урилишидан чиқадиган товушлар ҳақида. *Эшик ёнидаги сув тўла тунука бакнинг қулоғига занжир билан боғланган .. кружка қўлдан қўлга ўтиб жангир-жунгур қилади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЖАНГНОМА [*ф-т*] Уруш ва жанглар солномаси, ҳикояси; уруш ва жанглар ҳақидаги бадиий асар. *Раҳматлик уста Мўминга кечалари жангнома ўқитиб, эшитганларимиз эсингда борми? Ўша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф уриб ёзилган жангномаларга шунча қизиқар эдик.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ЖАНГОВАР [*ф-т*] 1 *эск. айн.* **жангчи.** *Катта майдон жанговарлар билан тўла.* Ойбек, Навоий.

2 Уруш-жанга оид, уруш-жанг олиб бориш учун белгиланган; ҳарбий. *Петька унинг сўзига диққат билан қулоқ солди-да, мийиғида кулди ва жанговар бир эпизодни айтиб берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Юрьев учинчи рота командирига ўнг томондаги душман ротасининг жанговар позициясини аниқлашни буюрди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Шинели белигача тушган Али тажанг ҳам, бел, милтиқ ва бошқа жанговар буюмларини эплай олмасдан қийналувчи баҳайбат Асқар полвон ҳам келиб ўзбекча чўққайишди* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Урушда бўлган, жангларда қатнашган ва чиниққан, уруш-жангларда ўзини кўрсатган; шижоатли. *Жанговар халқ. Жанговар полк.* ▪ *Асриян қанча кўп зерикса, шунча кўп батальонини, ундаги жанговар дўстларини эслайдиган бўлд.ı.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 *кўчма* Кескин кураш олиб борувчи, курашга астойдил бел боғлаган; оташин. *Жанговар меҳнат.*

5 *кўчма* Курашчан, фаол. *Жанговар атеизм. Жанговар шоир.* ▪ *Адолатнинг «Ўзимизни ишда ҳам кўрсатайлик» деган сўзлари бригада қизларининг жанговар шиори бўлиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 *кўчма* Жуда муҳим, кечиктириб бўлмайдиган, тез фурсатда бажарилиши зарур бўлган, зарурий. *Жанговар вазифа.*

ЖАНГОВАРЛИК **жанговар** 3—6 *с. белги оти. Коммунистларнинг партия қарорларига пассив ва формал муносабатда бўлиши партиянинг жанговарлик қобилиятини сусайтиради.* «КПСС Устави».

ЖАНГСИЗ Жанг бўлмасдан; жанг қилмасдан. *Бўлинма кечагина душман батареяси турган тепаликни айланиб ўтди ва жангсиз илгари қараб юрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЖАНГЧИ 1 Уруш қатнашчиси, урушда, жангларда қатнашаётган киши. *Жангчиларнинг қудратли овози ер-кўкни ларзага келтирди, замбарак овозидан ҳам даҳшатлироқ бўлиб, душман окопларини устига ёғилди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Оддий аскар, солдат. *Пиёда аскарларнинг жанговар уставида командирнинг буйруғи — қонун, командир нотўғри буйруқ берса ҳам, жангчи аввал буйруқни бажариб, ундан кейин шикоят қилиши керак* дейилган. А. Қаххор, Олтин юлдуз.

ЖАНДА 1 Дарвеш ва қаландарларнинг улоқ-қуроқ тўни. *Ишла, ишлов вақти келди, Ётма ғофил бандалар. Битсин энди эски турмуш, Ул кулоҳу жандалар.* Ҳамза. | Умуман улоқ-қуроқ ёки жулдур кийим.

2 Болалар ўйинида: ўйинни яхши билмайдиган болага икки марта ўйнаш учун берилган ҳуқуқ.

ЖАНДАПЎШ *эск.* 1 Дарвеш, қаландар.

2 Улоқ-қуроқ ёки жулдур кийган киши.

ЖАНДА́РМ [*р* < *фр*] қ. **жандарм(а)**.

ЖАНДАРМ(А) Жандармерия ва унинг хизматчиси, ходими. *Уни [Қудратни] жандарма исковичлари тутиб қамадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖАНДАРМЕ́РИЯ [*р*] Буржуа мамлакатларида: сиёсий муҳофаза, тинтув ишлари олиб бориш, революцион ҳаракатларга қарши кураш учун хизмат қиладиган махсус полиция қўшинлари. *Чор жандармерияси. Жандармерия офицери.*

ЖАНЖАЛ 1 Бир-бири билан айтишиш, сану-манга бориш; уришиш. *Ҳар куни жанжал бўлмаганда ҳам, ҳафтада, ўн кунда бир тўполон чиқмаса, албатта, кундошни кундош деб бўлмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали ош вақтида ошнинг тузини паст қилиб қўйибсан ёки шўр қилиб қўйибсан, деб баҳона қиламан-да, катта жанжал чиқараман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Бир-бири билан даъволашиш, ҳақ талашиш; даъво. *Жанжал комиссияси.*

ЖАНЖАЛҚАШ Жанжални яхши кўрадиган, бўлар-бўлмасга жанжал чиқарадиган; жанжалчи. *Жанжалкаш одам.*

ЖАНЖАЛЛАШМОҚ 1 Жанжал қилмоқ, айтишмоқ, сану-манга бормоқ. *Зайнаб билан жанжаллашишнинг ўзи бир ҳузур ва жанжалдан бўшагач, қайин отанинг қаршисига ўтириб насиҳат эшитиш ундан ҳам ҳузур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Даъволашмоқ, ҳақ талашмоқ. *Хўжайин билан уришиб, жанжаллашиб, жуволдизни ундириб олдим.* «Эртаклар».

ЖАНЖАЛЛИ 1 Жанжаллардан, можаролардан ҳоли бўлмаган. *Жанжалли уйда барака бўлмас.* Мақол.

2 Даъволашувга, баҳслашув-тортишувларга сабаб бўлган. *Жанжалли масала.*

ЖАНЖАЛСИЗ 1 Можаросиз, бежанжал. *Қасам ич! Мен билан кетиб, қочмай, жанжилсиз турасанми, йўқ?!* Ҳамза, Холисхон.

2 Даъволашиб юрмай, битишув билан.— *Мана бу ишинг жойида, Бегим,— деди Бозоров кулиб.— Ахир шу ишни жанжалсиз қилсак бўлмасмиди?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖАНЖАЛ-СУРО́Н Зўр жанжаллар, можаролар. *Бола-чақали одам хотин устига хотин олса, уйда ҳар кун жанжал-сурон бўлиши шубҳасиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАНЖАЛЧИ *айн.* **жанжалкаш.**

ЖАННАТ [*а*] 1 Диний-мистик тасаввурларда: диндор бегуноҳ кишиларнинг руҳи у дунёда роҳат-фароғатда яшайдиган жой; биҳишт. *Уста Турдиали у дунёдаги жаннат роҳатидан кўра ҳозир юрагини бўшатиб олишни афзалроқ кўриб, худога хитоб қилди: «.. бу қилмишинг аҳмоқлик!»* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш. *Амир Темур афандидан сўради: — Одамлар қачонгача туғилиб ўлаверади? — Дўзах билан жаннат тўлгунча.* «Латифалар».

2 *кўчма* Ҳамма нарса муҳайё бўлган, роҳатбахш, хушманзара, обод жой. *Яхши рўзғор — жаннат, ёмон рўзғор — дўзах.* Мақол. ▪ *Бўлсин деймиз жаҳон бўйлаб Инсонлар ери жаннат, Яшасинлар бахтни куйлаб Худованддан беминнат.* Шайхзода. *Жаннат, жаннат дейишади-ю, жаннат деганлари Қорабулоғимиздан яхшимикан?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Жаннат *(хотин-қизлар исми).*

ЖАННАТИ [*ф-т* < *а*] *дин.* Жаннатга тушадиган бегуноҳ одам.

ЖАНОБ [*а*] *(кўпинча «жаноблари», «жанобингиз» ф-да)* 1 Революциядан илгариги даврларда: амалдорлар унвони ёки уларни улуғлаш формаси. [*Шайхулислом:*] *Демак, жаноблари-нинг ҳукми жиддий?* [*Навоий:*] *Тақсир, салтанат ишларида ҳазил бўлмайди.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Жаноби олийлари** қ. **олий** 1.

2 Буржуа ва феодал жамиятларида: юқори табақаларга мансуб кишилар, улуғ шахслар исми ёки мансабига қўшилиб ҳурмат ифодалайди. *Бу замонда Навоий жаноблари-дек пок одам ҳаргиз топилмас.* Ойбек, Навоий. *Қози домла муҳтарам Тешабой жаноблари-нинг илтифотларидан мамнун бўлиб дилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Мудир жаноблари,— ётиғи билан мурожаат этди Аҳмад Ҳусайн,— мен тарбия бобида ҳеч қандай хато қилганим йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Чет эл арбобларига нисбатан ҳурмат, расмият билдиради. *Элчи жаноблари. Премьер-министр жаноблари.*

ЖАНОЗА [*а*] *дин.* Ўлган киши ҳақига бағишлаб дафн олдидан ўқиладиган намоз.

♦ **Жаноза ўқилди** *с. т.* адойи тамом бўлди.

ЖАНР [*р* < *фр*] Бадиий асарларнинг сюжет ва услуб жиҳатдан ўзига хос хусусиятларга эга бўлган ҳар бир тури. *Лирика жанри. Ҳажв жанри. Қўшиқ жанри.*

ЖАНУБ [*а*] 1 Дунёнинг тўрт асосий тарафларидан бири, шимолнинг акси; кун чиқиш томонга қараб турганда — ўнг қўл томон, шимолга тескари йўналиш. *Деразалари жанубга қараган уй. Самолёт жануб(га) томон йўл олди.* ▪ *Кунгайда, қишлоқнинг жанубида чўккалаган ва этагига қазувчилар манзил қурган бу пастак тоғ Музлоқ тоғ деб аталарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шу тарафда жойлашган ерлар, ўлкалар; иссиқ мамлакатлар. *Жанубда ўсадиган ўсимликлар.* ▪ *Бизни меҳмон қилди деб, Қадримизни билди деб, Сенга раҳмат айтамиз, Сўнг жанубга қайтамиз.* Уйғун.

ЖАНУБИЙ [*а*] Жанубга оид; жанубга хос бўлган; жануб томондаги. *Жанубий қутб. Мамлакатнинг жанубий чегаралари. Қримнинг жанубий соҳили. Жанубий районлар. Жанубий мамлакатлар.*

ЖАНУБИ-ШАРҚ [*а*] 1 Жануб билан шарқ ўртасидаги тараф; жануб билан шарқ ўртасидаги йўналиш. *Ўзбекистоннинг жануби-шарқида. Самолёт жануби-шарққа йўл олди.*

2 Шу тарафдаги ерлар, ўлкалар.

ЖАНУБИ-ШАРҚИЙ [*а*] Жанубий-шарққа оид, жануби-шарққа хос бўлган; жануби-шарқ томондаги.

ЖАНУБИ-ҒАРБ [*а*] 1 Жануб билан ғарб ўртасидаги тараф; жануб билан ғарб ўртасидаги йўналиш. *Тошкентнинг жануби-ғарбида: Жануби-ғарбга йўл олмоқ.*

2 Шу тарафдаги ерлар, ўлкалар.

ЖАНУБИ-ҒАРБИЙ [*а*] Жанубий-ғарбга оид, жануби-ғарбга хос бўлган.

ЖАПС Бир-бири билан зич боғланган; жипс, зич. *Жапс бўлиб.* ▪ *Икковинг ҳам бир-бирингга интизор, Ошиқларнинг сўзи шундай жапс келар.* «Алпомиш».

ЖАПСАК Кесакининг деворга ўрнатилган еридаги тирқишни бекитиш ва ҳусн бериш учун эшик, дераза атрофига қоқиладиган энсиз жимжимадор тахта.

ЖАР I [*ф-т*] Четлари ўпирилган чуқур сойлик; чуқурлик. *Чуқур жар. Паст жар. Ёв йўқ дема — жар остида, бўри йўқ дема — бўрк остида.* Мақол. ▪ *Азизбек сипоҳлари ила жарга тушди ва сув кечиб ҳалиги тепага юзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У ўрик шохидан эмас, жар ёқасидан жуда пастга, тагсиз чоҳга қулаб тушаётгандек жуда ёмон қўрқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Жар ёқасида** ҳалокат олдида, ҳалокат ёқасида. *Ахир, жар ёқасида турибсиз-ку, Қомилжон.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЖАР II [*а* < жаҳр]: **жар солмоқ** 1) жарчи қўйиб ҳаммага хабар бермоқ, эълон қилмоқ. *Эрта билан Хўжа-ориф бозорида бир жарчи юқоридаги мазмунда жар солмоқда эди. Аммо .. қочган қуллардан бирон из-асар тополмадилар.* Айний, Қуллар; 2) *кўчма* овоза қилмоқ, гап **тарқатмоқ**,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳаммага билдирмоқ. *Гузарда гап кутиб ётган Мирвали бангига ўхшаш «достончилар» мулла Обиднинг қўлида кўрилган кетмон ҳақида Тиктепа қишлоғига жар солиб юбордилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Жалойирга жар солмоқ** *айн.* **жар солмоқ** 2.

ЖАРАЁН [*а*] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг бориши, ривожи, оқими; процесс. *Тарихий тараққиётнинг объектив жараёни.* ▪ *Дарёни янги изга солувчи, шаҳарни тамоман янги бир қиёфага киргизувчи одамлар бу иш жараёнида ўзларини ва ўз турмушларини ҳам ўзгартадилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖАРАНГ *тақл. с.* Металл, чинни, шиша буюмларнинг урилишидан чиқадиган оҳангдор товуш ҳақида; *тақ.* **жиринг.** *Расталарда оломоннинг шовқини, олтин-кумушнинг жаранги.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг [келинчакнинг] кулгиси жонон пиёланинг жарангидай тиниқ эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖАРАНГДОР Металл тембридаги оҳангдор товуш чиқарадиган; жаранглама, жарангли. *Жарангдор қўбиз.* ▪ *Анна Ивановна ўзининг жарангдор товуши билан қаҳ-қаҳ уриб кулди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЖАРАНГ-ЖУРУНГ *айн.* **жангир-жунгур.** *Бостирма устунига осилган рельс парчасининг таниш жаранг-журунги бутун қурилиш майдонини тўлатиб янгради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЖАРАНГЛАМА 1 *айн.* **жарангдор.** *Жаранглама дутор.*

2 *кўчма салб.* Дабдабали, ҳашамдор; қуруқ. *Социализм даврида эркинлик жаранглама қуруқ сўз эмас, балки жамиятнинг моҳиятидир.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 159.

ЖАРАНГЛАМОҚ 1 Металл тембри каби оҳангдор товуш чиқармоқ; *тақ.* **жирингламоқ.** *Токчадаги чинниlар жаранглаб кетди. Соат жаранглади. Қўнғироқ жаранглади. Дутор жаранглади.* ▪ *Афанди пулни олиб .. юқорига ташлайди ва тахтага тушиб жаранглашини кутади.* «Латифалар». *Тўхтахоннинг қўнғироқдай жаранглаган овози қизларнинг кулгиси ичидан алоҳида эшитилиб турар эди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

2 *кўчма* Янграмоқ, баралла эшитилмоқ. *Газета саҳифаларида жаранглаган бу сўзларда халқнинг ўз фарзанди Юсуфжон қизиққа бўлган муҳаббати, иззат-ҳурмат туйғулари ифодаланган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

◆ **Қулоқлари жаранглади** қулоқларига жаранглаган овоз эшитилаётгандек туюлди.

ЖАРАНГЛАТМОҚ **жарангламоқ** *фл. орт. н. Қўнғироқдай овозини жаранглатиб гапирмоқ.* ▪ *Бўйинларига осилган қўнғироқларни оғир жаранглатиб туялар ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАРАНГЛИ 1 *айн.* **жарангдор.** — *Нигоранинг кулиши бундан ҳам жарангли»,— деди ўзига-ўзи Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *лингв.* Товуш пайчаларининг иштироки билан ҳосил этиладиган. *Жарангли ундош.*

ЖАРАНГЛИЛАШМОҚ *лингв.* Жаранглилик хусусиятини олмоқ (ундош товушлар ҳақида).

ЖАРАНГСИЗ 1 Жарангламайдиган. *Жарангсиз пиёла.*

2 *лингв.* Товуш пайчаларининг иштирокисиз ҳосил этиладиган. *Жарангсиз ундош (товуш).*

ЖАРАНГСИЗЛАНМОҚ *лингв.* Жаранглилик хусусиятини йўқотмоқ (ундошлар ҳақида).

ЖАРАҚ-ЖАРАҚ *тасв. с.* Асосан олтин-кумуш пулларнинг ялтираши ҳақида. *Ер сотганларнинг кўпини кўрдик, охири гадой бўлади. Тўғри, ерни пулга сотадилар, нақд пулни жарақ-жарақ санаб оладилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАРАҚЛАМОҚ Ярақламоқ, ярқирамоқ, ялт-ялт этмоқ (асли олтин-кумуш пул ҳақида).

ЖАРАҚЛАТМОҚ **жарақламоқ** *фл. орт. н. Пулни жарақлатиб санаб олди.*

ЖАРГОН [*р* < *фр*] Бирор социал ёки профессионал группанинг шу группа диди ва талабларига мос сўз ва иборалар билан адабий тилдан фарқ қиладиган специфик тили. | Фақат маълум группа кишилари тушунадиган шартли тил; арго.

ЖАР-ЖУЛҒА Турган-битгани жар ерлар; жарликлар.

ЖАР-ЖУР *айн.* **жар-жулға.**

ЖАРИДА [*а*] *эск.* тўплам, альманах, журнал.— *Бу, отажон, мажмуа, жарида, деди Абдушукур,— ойда икки дафъа .. босилиб, аҳли илм орасида тарқалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАРИМА [*а*] 1 Қонун-қоидани бузганлик, қонун-қоидага хилоф хатти-ҳаракат учун тўланадиган пул; штраф. *Жарима олмоқ. Жарима солмоқ.* ▪ *Бефарзандлик аламин фуқародан оларкан, Ким фарзанд кўрса, унга хон жарима соларкан.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

2 Зарарни қоплаш учун белгиланган тўлов, товон. *Ўтган етти ой мобайнида .. завод сифатсиз маҳсулот ишлаб чиқарганлиги учун 150 минг сўм жарима тўлади.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 208.

ЖАРИМАДОР [*а* + *ф-т*] *эск.* Жарима, штраф солинган киши ёки ташкилот.

ЖАРКОП [*р* жаркóе] Гўшт ва картошкадан тайёрланган қовурма овқат; қовурдоқ.

ЖАРЛИҚ Жар жой, жар ер, жар. *Чуқур жарлик. Тубсиз жарлик.* ▪ *Олтинсой жарлиги қанча чуқур бўлмасин, жуда тор ва тўғон қуришга ўнғай.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. *Жарликда кезиб юрган тоғ шамоли .. шалола тепасида доим осилиб турган .. сув зарраларини атрофдаги ўтлоқлар, дарахтларга пуркайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖАРОҲАТ [*а*] 1 Шикастланган, синган, чиққан, яраланган жой; яра-чақа. *Оғир жароҳат. Енгил жароҳат.* **Ёмон жароҳат** *с. т.* куйдирги.

2 *кўчма* Катта зарар, зиён-заҳмат. *Совет халқи ҳаммаси бўлиб беш-олти йил ичида .. уруш жароҳатларини тузатди.*

3 *кўчма* Юракдаги алам, яра, доғ. *Бошимда турли савдо, Кўксимда минг жароҳат.* Файзибиби. *Мактуб унинг [Кумушнинг] юрак жароҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАРОҲАТЛАМОҚ 1 Яродор қилмоқ, шикаст етказмоқ.

2 *кўчма* Алам ўткизмоқ, юракни доғламоқ, дилга озор бермоқ. *Ҳамма иш жойида, лекин бир нарсагина кўнгилнинг ингичка ерини жароҳатлайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАРОҲАТЛАНМОҚ **жароҳатламоқ** *фл. мажҳ. н. Унинг оёғи жароҳатланди.* ▪ *Дарахт устимизга ағдарилиб, .. беш киши оғир жароҳатландик.* Х. Худойбердиев, Халқ манфаати учун курашда.

ЖАРОҲАТЛИ 1 Яродор, яраланган, шикаст еган.

2 *кўчма* Алам ўтган, доғланган, озор топган; аламдийда.

ЖАРРОҲ [*а*] *эск. айн.* **хирург.** *Оғриқ азобидан тўлғанаётган Пўлатжоннинг хаёлидан жанг тўфонлари, .. госпиталь жарроҳининг йилтироқ асбоблари бирма-бир ўтаверди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЖАРРОҲИЯ [*а*] *эск. айн.* **хирургия.**

ЖАРЧИ 1 *тар.* Одамлар кўп тўпланадиган жойларда расмий эълонлар эшиттириб юрувчи киши. *Эртасига жарчилар шаҳар ва қишлоқларда халқни ҳашарга чорлаб, жар чақирдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Хабар-дарак берувчи. *Йўлдан салгина нарида бўрон жарчиси пайдо бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бизнинг мамлакатимиз халқлар улуғ дўстлигининг жарчиси ва ижодкоридир.*

ЖАРҚАЛДИРҒОЧ Узунқанотлилар туркумига мансуб, ерда юролмайдиган, лекин тез учадиган қуш.

ЖАРҚАНОТ Чумчуқсимонларга мансуб, қояларда, тик жарликларда яшайдиган қуш.

ЖАСАД [*а*] 1 Ўлик, мурда. *Бизлар .. қаҳрамоннинг жасади устида жим туриб қолдик.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Гавда, жусса. *Энкайиб кўлга қаради, сувнинг ичида ўзини кўрди: худди .. жасади .. Қултойнинг ўзи бўлди.* «Алпомиш». [*Ғофир Жамилага:*] *Бу золимлар юрагимни сугуриб олдилар, қуруқ жасадимни сибир қиладилар, холос.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЖАСОРАТ [*а*] Мардонавор иш, ҳаракат; мардлик, ботирлик, довюрак-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лик. *Совет жангчиларининг фидокорона жасорати. Жасорат қилмоқ. Жасорат кўрсатмоқ.* ▪ *Ойқизнинг барча ҳаракатларини диққат билан кузатган Лола унинг жасорат ва мардлигига, чидам ва садоқатига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўктам янги ёш колхозни оёққа қўймоққа азм ва жасорат билан киришди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *«Мен сизни танидим .. танидим» .. дегиси келди-ю, лекин жасорат қилолмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖАСОРАТЛАНМОҚ *айн.* **жасурланмоқ.** *Паҳлавонларча жасоратланиб кетган Омон шартта кўйлак-иштонини ечиб, ўзини ҳовузга ташлади.* F. Ғулом, Шум бола.

ЖАСОРАТЛИ *айн.* **жасур.** *Жасоратли йигит.*

ЖАСОРАТСИЗ Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқадиган, журъатсиз, қўрқоқ. *Жасоратсиз одам.*

ЖАСОРАТСИЗЛИК Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқиш; журъатсизлик, қўрқоқлик. *Гулнор гўё ўзини жасоратсизликда айбланган ва ўз аҳволидан умидсизланган, ўксинган каби, кўзлари ёш билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАСУР [*а*] Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқмайдиган; мард, довюрак. *Жасур жангдан қўрқмайди, ёвдан сира ҳуркмайди.* Мақол. ▪ *Мардлик майдонида бел синаш учун Жасур ўзбек халқининг ўғли отланди.* F. Ғулом. ‖ *Халқ дадил боради. Айниқса, хотинлар — оналар жасур. Улар Николайдан тортиб элликбошиларга қадар ҳаммани қарғашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ [*Унсин*] *қаддини кўтариб, жасур боқди Шарофатхонга.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖАСУРЛАНМОҚ Жасорат қилмоқ; журъат қилмоқ, ботинмоқ, дадилланмоқ. [*Бектемир*] *кейин бир қадар жасурланиб .. бошини бир икки марта кўтариб қўйган эди, каскасининг ёнидан визиллаб ўқ учди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЖАСУРЛИК 1 жасур *с. белги оти. Табиат стихиясини енга оладиган бирдан-бир куч — одамлар, совет кишилари, улардаги жасурлик.*

2 *айн.* **жасорат.** *Тепалик учун бўлган жангда жасурлик кўрсатиб, душманнинг жонли кучларига, техникасига талафот етказгани учун қўмондонлик миномёт расчётининг командири Бегижон Қурбоновни «Жасурлик учун» медали билан мукофотлади.* Н. Сафаров, Севги.

ЖАСУРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Жасурлик билан, қўрқмасдан; мардона. *Жасурона курашмоқ.* ‖ *Жасурона кураш.* ▪ *Чиндан ҳам бу жасурона исён хотин-қизлар томонидан Худоёрнинг ҳайвоний истагига қарши биринчи кўтарилиши эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЖАТ: жатига қолди *с. т.* бошқаларнинг қилмиши учун жавобгар бўлиб қолди, касрига, балосига қолди. *Қилғиликни у қилди-ю, жатига мен қолдим.*

ЖАФО [*а*] Маънавий, руҳий ва жисмоний эзилиш, азоб-уқубат, кулфат. *Айрилиқ жафоси. Жафо тортмоқ (чекмоқ). Жафо қилмоқ. Яхшидан — вафо, ёмондан — жафо.* Мақол. ▪ [*Фофир:*] *Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яшириниган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бечора маълумлар учун Сонсиз жафолар чеккан ул. Хизмат қилиб, унинг руҳин Кўп шодмон қилмоқ керак.* Эргаш шоир.

ЖАФОГАР [*а* + *ф-т*] *айн.* **жафокор.**

ЖАФОКАШ [*а* + *ф-т*] **1** Жафо чеккан, азоб-уқубатлар тортган, бошидан кулфатлар, оғирчиликлар кечирган, эзилган. *Истар эди жафокаш инсон: Баҳор каби гулласа олам. Баҳор каби кулса озодлик, Барҳам топса: қуллик, кишан, ғам.* Уйғун.

2 *кўчма* Меҳнаткаш, меҳнатсевар. *Ўлма, эй қўли қанд, жафокаш боғбон, Яшай бер, боғларга чулғанган Ватан.* F. Ғулом.

ЖАФОКАШЛИК 1 Жафо тортиш, азоб-уқубатлар кўриш, бошдан кулфатлар, оғирчиликлар кечириш, эзилиш. *Унинг [Саодатнинг] кичик, кўкишироқ кўзлари оғир меҳнат, жафокашлик, сабр ва қаноат билан тўлган ҳаётининг .. қийинчиликларга қарамай, ўз ғурурини йўқотмаган узун умрнинг тарихини жонли ифода қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Меҳнаткашлик, меҳнатсеварлик.

ЖАФОКОР [*а* + *ф-т*] Жафо қилувчи, эзувчи.

ЖАФОЛАНМОҚ Жафо тортмоқ, азоб-уқубатлар чекмоқ, бошдан кулфат, оғирчиликлар кечирмоқ.

ЖАФОЛИ Жафо, азоб-уқубат, кулфат ва оғирчиликлар билан тўлиб тошган, машаққатли. *Ўқиш — жафоли, кети — вафоли.* Мақол. ▪ *Шоир ўзбек халқининг тарихий кишилари образини, бой ва гўзал табиатини, жафоли ўтмишини, бугунги фаровон турмушини тасвирлайди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 234.

ЖАЯ *махс.* Отнинг сон гўшти.

ЖАҒ 1 Қалланинг тишлар ўрнашган суяги. *Устки (тепа) жағ. Пастки жағ. Жағ суяги.* ▪ *Мунча юрагингиз дарё бўлмаса, жаврайвериб жағим толди, ё ҳа, ё йўқ демайсиз.* «Муштум», 1961, № 23.

2 Оёқ кийимининг юзи билан дастаги бирлашган ери, ёни. *Аксарининг уст-боши юпун, маҳсиларининг йиртиқларидан кир пайтавалари осилиб туради, кимларда похол тиқилган эски калиш, кимларда жағи йиртиқ кавуш, лекин улар шод.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *махс.* Баъзи асбобларнинг қисадиган, кесадиган қисми. *Омбир жағи. Қайчи жағи.*

◆ **Жағи очиқ** 1) кўп гапирадиган, **вайсайверадиган, вайсақи, жаврақи.** *Э, бўлди, кўп чўзма! Бир жағинг очилса, қайтиб ёпилиши қийин.* Уйғун Навбаҳор; 2) кўп йиғлайдиган, йиғлоқ. *Жағи очиқ бола.* **Жағ тиш** *айн.* **озиқ тиш** қ. **озиқ. Жағи тинмайдиган** 1) *айн.* **жағи очиқ**; 2) доим овқат чайнайдиган, овқатдан оғзи бўшамайдиган, еймсак. **Жағ урмоқ** ҳа деб гапиравермоқ, **вайсамоқ, жаврамоқ. Жағига суяниб (ёки таяниб) қолган** *айн.* **жағи очиқ 1.**

ЖАҒ-ЖАҒ Крестгуллиларга мансуб, майда, оқ гулли ва халтача шаклида қўзоқли бир хил ўт.

ЖАҒИЛЛАМОҚ Чўзиқ **«жа-а-ағ»** товуши чиқариб қайнамоқ. *Нозик, дўндиқ Мис лаганда жағиллайди Рух самовар.* F. Ғулом, Кўкан.

ЖАҒИЛЛАТМОҚ жағилламоқ *фл. орт. н. Бирпасда самоварни жағиллатиб қайнатиб келди.*

ЖАҒЛИ Жағи бўлган, жағи бор (қ. жағ 3). *Ясси жағли омбир.*

ЖАҲАННАМ [*а*] **1** *дин.* Диний-мистик тасаввурларда: гуноҳкорларнинг руҳи нариги дунёда доимий азобда яшайдиган жой; дўзах.

2 *кўчма* Чидаб бўлмайдиган шароит, оғир муҳит. *Октябрнинг охири эди. Кун иссиқ бўлса ҳам, лекин ёз ойларининг жаҳаннамига нисбатан бу фаслнинг ҳавоси покистонликлар учун жуда мулойим, ҳатто салқиндек сезилар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Нега она тўнғич қизини жаҳаннамга ташламоқчи? Остин-устин бўлиб кетдими бу дунё?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гулнор уч кунни жаҳаннам азобида ўтказди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Немислар тепаликни ярим соат тўпга тутгандан кейин, Юрьев батареялари .. ёв устига жаҳаннам оташи ёғдирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Жуда чуқур **жарлик,** тубсиз ер. *Нима қиларди дейсиз, ҳамма гап сувда-да. Мана шу жаҳаннамда оқаётган сувни баланд кўтариб, чўлларни обод қилмоқчи бўлган, дейдилар.* Ойдин, Ширин келди.

ЖАҲД [*а*] Зўр бериш, ғайрат. *Жаҳд билан ишламоқ. Жаҳд қилмоқ.*

ЖАҲД-ЖАДАЛ, жаҳду жадал Зўр ғайрат, ғайрат-шижоат. *Сафарингиз учун камина қўлдан келгани қадар жаҳду жадал кўрсатгусидир.* Ойбек, Навоий.

ЖАҲЛ [*а*] **1** Ножўя хатти-ҳаракатдан, гапдан ёки воқеа-ҳодисадан ранжиш, аччиғланиш, ғазабланиш туйғуси; аччиқ, ғазаб. *Жаҳл—душман, ақл — дўст.* Мақол. *Ақлингга ақл қўш, жаҳлингга — сабр.* Мақол. *Жаҳл келганда ақл кетади.* Мақол. ▪ — *Дунёси бор — улар одам! Аслида ҳаммаси бир чақага арзимайди! — дедида Йўлчи жаҳли билан ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Адолат неча кунгача бу хил ҳазилларга кўниколмади, ғаши келди ва ҳатто жаҳли чиқиб, баъзи солдатларга ўшқириб берди ҳам.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Жаҳл устида ач-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

чиғи, ғазаби келиб турган пайтда. *Жаҳл устида оғзимдан бирор ёмон сўз чиқиб кетади. У вақтда кўнглингиз оғрийди, қўйинг эрталарга сўзлашармиз.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 *айн.* **жаҳолат** 1. *Мактаб анжуман борғил, унда фикр очиб гоҳи, Илму фан тиғи билан жаҳл бағрини қон қил.* Ҳамза.

ЖАҲЛДОР [*а* + *ф-т*] Салга жаҳли чиқаверадиган, ҳа деб жаҳл қилаверадиган; сержаҳл, аччиғи тез. *Жаҳлдор одам.*

ЖАҲЛЛАНМОҚ Аччиғланмоқ, ғазабланмоқ. *Қози жаҳлланиб, афандини чақиртирди.* «Латифалар».

ЖАҲЛЛИ 1 *айн.* **жаҳлдор**. *Жаҳлли одам.*

2 Жаҳл, ғазаб билан тўлган; жаҳлни, ғазабни ифодаловчи.— *Ҳа, бу ёққа қаранг! — чақирди Мастура жаҳлли овоз билан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖАҲОЛАТ [*а*] 1 Илм-маърифатдан маҳрумлик, қолоқлик, маданиятсизлик, нодонлик, зулмат. *Одамларнинг миясини ўргимчак уясидай чулғаб, кўзларини ҳақиқатни кўришдан тўсиб келган жаҳолатни синдириб ташлайдиган билим, куч ва ғайрат бердингиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уйғониш шамоли тебранган чоқда, Жаҳолат тумани таралган дамда, Юксалиш қўшиғин куйлашиб келдик.* Уйғун.

2 *айн.* **жаҳл** 1. *Кутидор: .. Жаҳолат келса, ақл қочадир, қизим! — деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖАҲОЛАТЛИ 1 Жаҳолатда қолган; қолоқ, маданиятсиз, нодон, жоҳил.

2 Жаҳлли, жаҳлдор, сержаҳл. *Жаҳолатли одам.*

ЖАҲОЛАТПАРАСТ [*а* + *ф-т*] Эскиликка ёпишиб олган, эскилик, қолоқлик тарафдори, илм-маърифат, маданият душмани.

ЖАҲОН [*ф-т*] 1 Ер юзи ва ундаги бутун борлиқ; дунё, олам. *Бутун жаҳон. Кенг жаҳон. Жаҳон касаба союзлари федерацияси.* ▪ *Гапингиз тўғри, ўғлим. Бу жаҳонда Лениндай улуғ зот бўлган эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *поэт.* Дунёдаги ҳамма халқлар, бутун инсоният. *Сен ҳайқирдинг, жаҳон ҳайқирди, йигит-қизлар интиқом учун. Оталар ва оналар ўзни Чоғладилар шараф, шон учун.* Ғайратий.

3 *кўчма поэт.* Ўзига хос бир олам, бошқалардан фарқ қиладиган бир дунё. *Жаҳонда гўзал бир жаҳон Москва, Жаҳон жисмига жон Москва.* Ҳабибий. *Хуш келибсиз, ажаб меҳмон экансиз, Хушрўйликда сиз бир жаҳон экансиз.* С. Абдулла.

4 Жаҳон (хотин-қизлар исми).

♦ **Бир жаҳон** жуда кўп, сон-саноқсиз, беҳисоб. *Унинг жаҳли чиққан, ранги ўчган, лабларини пириллатиб, бир зумда бир жаҳон гапни гапириб ташлади.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. **Икки жаҳон оваси** қ. **овора** I. **Ой(и)наи жаҳон** қ. **ойна.**

ЖАҲОНБАҲШ [*ф-т*] *поэт.* Сахий, қўли очиқ.

ЖАҲОНГАШТА [*ф-т*] 1 Дунёни кезган, кўп ерларни кўрган, кўп саёҳат қилган. *Жаҳонгашта сайёҳ.*

2 *кўчма* Кўпни кўрган. *Жаҳонгашта одам.*

ЖАҲОНГИР [*ф-т*] 1 *тар.* Жаҳонни забт этган; жаҳонни забт этувчи (кўп ўзга ерларни босиб олган шоҳ, амир ва хонларнинг эпитети).

2 *эск. айн.* **империалист.**

3 Жаҳонгир *(эркаклар исми).*

ЖАҲОНГИРЛИК **жаҳонгир** 2 *с. белги оти. Жаҳонгирлик сиёсати.*

ЖАҲОНДИЙДА [*ф-т*] Кўпни кўрган, катта турмуш тажрибасига эга бўлган.

ЖАҲОНДОР [*ф-т*] *тар.* Жаҳон ҳокими, бутун дунёга ҳукмронлик қилувчи.

ЖАҲОН-ЖАҲОН Жуда кўп, сон-саноқсиз, беҳисоб. *Оддий бир уй, ёруғ, бепардоз, Ўлтиради Ленин жонажон. Қаршисида қанддек оқ қоғоз, Қаршисида иш жаҳон-жаҳон.* Ҳ. Пўлат.

ЖАҲОНИЙ [*ф-т*] *поэт. айн.* **оламшумул.** *Бу кучли иродани, бу жаҳоний қудратни Ҳар кимки менсимаса, ўзи-ўзига золим.* Ғ. Ғулом.

ЖАҲОННАМО [*ф-т*] *фольк.* Жаҳоннинг истаган ерини кўрсатувчи кўзгу; ойинаи жаҳон.

ЖАҲОНШУМУЛ [*ф-т*] *айн.* **оламшумул.**

ЖАҲР [*а*] 1 *эск.* Эълон, хабар; *тақ.* **жар** II.

2 *дин.* Овоз чиқариб қилинадиган зикр. *Жаҳр, зикр-самони .. томоша қилмоқ баҳонаси билан .. масжидга кирдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Кундузи кўчада ҳангараб, Кечаси хонақода Бақироқ эшакдек, Жаҳру пушаймон қиладир.* Ҳамза.

ЖАҲРИЯ [*а*] *дин.* Ошкор, овоз чиқариб зикр қилувчи. *Занги бобо мозори ёнидаги масжидда шайхлардан чиққан жаҳрия эшонлар ўз муридлари билан зикр тушишмоқда эди — буни ҳам кўрайлик, деб кирдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЖАҲРЧИ 1 *эск. айн.* **жарчи** 1.

2 *айн.* **жаҳрия.**

же «Ж» ҳарфининг номи.

ЖЕВАК 1 *этн.* Хотин-қизларнинг бўйинга тақиладиган зийнат буюми. *Келиннинг олтин-кумуш, мис жеваклари қозиқларга илиб қўйилган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Дераза, эшик ва мебелларга зийнат бериш учун ишлатилган металл қубба. *Деразалари ҳовлига қараган бинонинг ялтироқ мис жевaклар қоқилган қалин дарвозаси олдида усти жилд билан ёпилган бир неча тўп турарди.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

ЖЕЗ Мис, руҳ ва қалай қотишмаси. *Тахталанган жез.* || *Жез тўқа.* ▪ *Хожимат пичоғини жез пойнакли қинига сола туриб жавоб берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЖЕЗЛ [*р*] 1 *т. й.* Поездлар ҳаракатини тартибга солиш учун қўлланиладиган металл таёқча (бу таёқча машинист қўлига берилгач, келгуси станциягача йўл очилади).

2 Кўча ҳаракатини тартибга солувчи милиционернинг ола-була таёқчаси.

ЖЕЗНА *диал.* Почча.

ЖЕК: **жек кўрмоқ** *с. т.* ёмон кўрмоқ. *Ўзингиз жек кўрганингиз учун мени ҳам ўзингиздек фаҳмлаб кирмайсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖЕКИРИШМОҚ **жекирмоқ** *фл. бирг. н. Бир-бирига жекиришмоқ.*

ЖЕКИРМОҚ Дўқ уриб гапирмоқ, ўдағайламоқ, дўқ қилмоқ, ўшқирмоқ. *Менга жекираверма!*

ЖЕЛ Эски вақтларда: маҳбусларнинг бўйнига ва оёқ-қўлларига солинган кишанларга боғлаб қўйиладиган занжир. *Бу миршабхонанинг тор қамоқхонасини тўлдириб оёқларига кунда, қўлларига қўлкунда, бўйинларига жел урилган бир неча банди ётмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ЖЕЛА *диал.* Тузоқ.

ЖЕЛАК *диал.* Хотин-қизлар бошга ташлаб юрадиган рўмол; ёпинчиқ. *Базмда пир-пирлар шолдан желагим. Қарчиғай чангалли, йўлбарс билагим.* «Муродхон».

ЖЕЛАТИ́Н (*техникада* **желати́на**) [*р* < *фр*] Ёш мол суягидан ва терисидан тайёрланадиган бир нав елимшак модда (техника, фотография, кулинария ва медицинада қўлланилади).

ЖЕЛАТКА [*р* жилетка] *с. т.* Жилетка.

ЖЕМ [*р* джем] Қуюқ шинни. *Олма жем.*

ЖЕМПЕР [*р* джемпер] Жундан, ип ёки ипакдан тўқилган, ёқасиз ва тугмасиз фуфайка.

ЖЕНЬШЕ́НЬ [*хит*] Узоқ Шарқда ва Хитойда ўсадиган доривор ўсимлик.

ЖЕРКМОҚ *айн.* **жекирмоқ.** *Мавлон мингбоши бозорда тарвуз сотаётганларни сўкиб, .. жеркиб тураида, тасодифан лойга сирғаниб йиқилади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Олим полвоннинг гапига Қудратнинг энсаси қотди шекилли, уни жеркиб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЖЕТО́Н [*р* < *фр*] Бирор нарса, мас. пул ўрнига ўтадиган ёки бирор нарса олиш учун ҳуқуқ берадиган металл нишон.

ЖИБЛАЖИБОН 1 Чумчуқсимонлар туркумига мансуб, ингичка ва узун думли кичкина қуш.

2 *с. т.* Майда қадам ташлаб, ноз-карашма қилиб юрадиган нозик, хипча аёл ҳақида.

ЖИВИЛЛАМОҚ *айн.* **живирламоқ.**

ЖИВИР-ЖИВИР *тақл. с.* Кўзни қамаштирадиган даражада нозик, майда ва кўп нарса ҳақида. *Живир-живир хат.* ▪ *Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига аллақандай живир-живир гул нақшланган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Живир-живир товланмоқ** ранг-баранг тусда кўринмоқ, жилва қилмоқ. *Унинг [бойнинг] .. шоҳи яктаги қуёшда живир-живир товланиб, учқунланиб ялтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Живир-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

-живир қилмоқ 1) *айн.* **живир-живир товланмоқ**; 2) чаплашиб кўринмоқ, бир-бирига чаплашиб кўзни чарчатмоқ (жуда майда, нозик хат, нақш, гул ва ш. к. ҳақида).

ЖИВИРЛАМОҚ 1 Ранг-баранг тусда товланмоқ, жилва қилмоқ. *Қия очиқ дарчадан тушган ойдин .. гиламларнинг гуллари устида живирлаб, хаёлий, майин манзаралар, ўйинлар ясар.* Ойбек, Навоий.

2 Чаплашиб кўринмоқ, бир-бирига чаплашиб кўзни толитмоқ (жуда майда, нозик хат, нақш, гул ва ш. к. ҳақида).

ЖИВИРЛАШМОҚ **живирламоқ** 2 *с. бирг. н. Бегимхон узоқ тикилиб қолди. Унинг кўзлари живирлашиб, қаршисида қора мунчоқлар пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖИГАР [*ф-т*] 1 *анат.* Одам ва ҳайвонларнинг ўт (сафро) ишлаб чиқарадиган органи. *Жигарим оғрияпти. Жигар касалликлари.*

2 Ҳайвонларнинг овқат сифатида ишлатиладиган шу органи. *Қовурма жигар.* || *Жигар кабоб.*

3 *кўчма* Яқин қариндош (ота-бола, ака-ука, опа-сингил, тоға-жиян ва ш. к.). *Оломоннинг ичида ўша одамнинг укаси ҳам бор экан. Ука — жигар, тош отай деса жигарчилик, отмай деса хон турибди, ниҳоят тўнидан увада юлиб отибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мадамин буни кутмаган бўлса керак, шовқин солди «Хизматкорим эмас! Худойқул менинг ўз жигарим, аммамдан қолган сағир».* П. Турсун, Ўқитувчи. | *кўчма.* Туғишгандек, фарзанддек яқин киши. [*Темир йўлчи:*] *Вой жиннии-ей .. Сен ҳали Федямисан (қулоч ёзиб юборади). Жияним, жигарим!* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ўзбекнинг иниси, азиз жигари, Диёринг кундан-кун борар илгари, Тепангда балқийди бахтлар ҳулкари.* Шайхзода. *Сен етим эмассан, Тинчлан, жигарим!* F. Ғулом.

♦ **Жигари хун бўлди** қ. **хун** 1. **Жигар ранг** долчин ранг, долчин рангидаги. *Жигар ранг костюм.*

ЖИГАРБАНД [*ф-т*] Энг яқин, бир туғишган қариндош (фарзанд, ака-ука, опа-сингил). [*Ойша:*] .. *Акажонлаб атрофида парвона бўлиб учанингда қанотимни ўз жигарбандим қирқади, деб ўйлаганмидинг, болам?* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. | *кўчма* Фарзанддек, туғишгандек яқин киши. *Заковатли озод халқимнинг Жигарбанди юксакка учиб, Эл қудратин қилди намойиш.* Қ. Ҳикмат.

ЖИГАР-БАҒР: жигар-бағридан урди мафтун қилди, шайдо қилди, юрагидан урди. **Жигар-бағри эзилди** *айн.* **юрак-бағри эзилди** қ. **эзилмоқ** 2. .. *Бувинисо .. фарзандининг жасади устида жигар-бағри эзилиб, кўзларидан сел-сел ёш тўкди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИГАРГОҲ [*ф-т*]: **жигаргоҳи эзилди** *айн.* **юрак-бағри эзилди** қ. **эзилмоқ** 2.

ЖИГАРГЎША [*ф-т*] *айн.* **жигарбанд**. [*Ҳусайн:*] *Мўмин, жигаргўшам, саломат келдингми?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ЖИГАРПОРА [*ф-т*] 1 *айн.* **жигарбанд**. *Одилбика уни бағрига босиб: «Укажоним, жигарпорам, меҳрибоним, сени кўрар кун ҳам бор экан-а», деб йиғларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Фарзанд, бола.

ЖИГАРСЎХТА [*ф-т*] 1 Оғир мусибат чекиб эзилган, кўнгли ярим бўлиб қолган; хаста дил.

2 Мафтун бўлган, юрак-бағридан урган, ошиқи беқарор.

ЖИГАРЧИЛИК Яқин қариндошлик, яқин қариндошлик муносабатлари. *Оломоннинг ичида ўша одамнинг укаси ҳам бор экан. Ука — жигар, тош отай деса жигарчилик. Отмай деса хон турибди; ниҳоят тўнидан увада юлиб отибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖИГИ-ЖИГИ 1 *с. т.* Жик-жик.

2 *унд. с.* Эчкиларни чақиришда қўлланилади.

ЖИГИЛЛАМОҚ *айн.* **жикилламоқ**.

ЖИДД [*а*]: **жидду жаҳд қилмоқ** зўр ғайрат қилмоқ, жон-жаҳд билан ишламоқ.

ЖИДДИЙ [*а*] 1 Пухта ўйлаб, чуқур мулоҳазаларга суяниб иш кўрадиган; мулоҳазали. *Жиддий йигит. Жиддий олим.* ▪ *Анвар ёш бўлса ҳам жиддий, кичкина мияси муҳокамага қобил эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Улар жуда жиддий ва бир умр ҳазил-мутойиба қилмаган кишиларга ўхшайдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Пухта ўйлаб, чуқур мулоҳазаларга суяниб, катта аҳамият, зўр эътибор бериб қилинган; асосли, пухта. *Жиддий асар.* ▪ — *Романлар бизда йўқ,— дона-дона гапирди Мустафо Содиқ,— жиддий ва ижтимоий аҳамияти зўр бўлган қиссалар ҳам йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Катта аҳамиятга эга бўлган, муҳим; зўр диққат-эътибор талаб қиладиган; шундай диққат-эътиборга сазоворликни ифодалайдиган. *Жиддий масала. Жиддий проблема. Жиддий сабаб.* ▪ *Биринчи рус революцияси .. Туркистоннинг туб аҳолисини сиёсий тарбиялашнинг жиддий мактаби бўлди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 122.

4 Ўй-фикрга чўмган, ўйчан; жиддият ифодалайдиган, ҳазил-мутойибага йўл қўймайдиган; сипо, салобатли (киши қиёфаси, авзойи, ташқи кўриниши ҳақида). *Уларнинг кўз ёшларини маъюс эгилган бошлари, жиддий юзлари, кўзларидаги ғам, кўнгил фарёдларини эса музикаларнинг мунгли садоси .. ифода қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Ҳозир ҳосил учун курашнинг авжи вақти,— деди Ўктам жиддий тус билан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Саидийнинг жилмайиб толмаган башараси бирдан жиддий тус олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Ҳазил-мутойибасиз айтилган, чин, рост; тайинли. *Жиддий ваъда. Жиддий гап.* ▪ *Заводда уни Набигул эмас, «прогул» дейишади. Аммо бунга ўзи ранжимайди, чунки бу лақаб ўз зарарига қўзғалган жиддий гапни баъзан кулгига, ҳазилга айлантириш омили бўлади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. || *Бундай аччиқ пичингга жавоб қайтариш йўлини тополмаган Ҳасан бориб унинг рўпарасига ўтириб: Кел бўлмаса, жиддий сўзлашайлик,— деди.* Айний, Қуллар.

6 Ёмон оқибатларга олиб бориши мумкин бўлган; оғир, мушкул. *Жиддий касаллик. Жиддий вазият туғилди. Уруш жиддий тус олди.* || — *Аҳвол оғир ва жиддий,— деди капитан Стеклов.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ҳисоблашишни талаб қиладиган, хавфли. [*Хўжабеков:*] «*Шербек жиддий, хавфли рақиб», деган тўхтамга келди.* «*Ўйқиган, чорванинг тилини билади .. колхозчилар ўртасида ҳам обрўси ортиб боряпти» деб кўнглидан ўтказди ҳасад билан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИДДИЙЛАШМОҚ 1 Жиддий, кескин тус олмоқ; оғирлашмоқ, мушкуллашмоқ, кескинлашмоқ. *Вазият жиддийлашди. Кураш жиддийлашди. Касалнинг аҳволи жиддийлашди.*

2 Жиддий кўриниш олмоқ, жиддий тусга кирмоқ, ўзини жиддий қилиб кўрсатмоқ. *Фазлиддин йирик тишларини кўрсатиб, хахолади. Кейин жиддийлашди.* Ойбек, Кутлуғ қон.

ЖИДДИЙЛАШТИРМОҚ **жиддийлашмоқ** *фл. орт. н.*

ЖИДДИЙЛИК **жиддий** *с. белги оти. Масаланинг жиддийлиги. Ишнинг жиддийлиги. Вазифанинг жиддийлиги.* ▪ *Аҳволнинг жиддийлиги, ҳар бир солдатнинг, офицернинг бурчи ҳақида генерал қисқа равишда гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳасрат тугагандан сўнг Отабекнинг юзидаги бояги ярим жиддийлик кетиб, унинг ўрнини ўйчанлик олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *— Онанинг қадрига етиш керак. Она қайда! — деди Ўктам қариларча жиддийлик билан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖИДДИЯТ [*а*] Жиддий тус, жиддий кўриниш, жиддийлик, сиполик. *Жиддият билан.* ▪ *Унинг кўзларида, юзида ва бутун ҳаракатларида сокинлик, .. жиддият ва куч яққол сезилиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИЗ I *тасв. с.* Жон ачитадиган, ловуллатадиган бехос оғриқ ҳақида. *Ари жиз этиб чақиб олди. Қўлимга жиз этиб игна кириб кетди. Чўғ оёғимни жиз этиб узиб олди.*

♦ **Юраги жиз этди** юраги жизиллади, тўлқинланди; юрагида қизиқиш пайдо бўлди. [*Рокия Муҳаббатга:*] *Югурмайсанми? ..* [*Ўзига:*] *Бу йигитгинанинг юраги жиз этганга ўхшаб қолди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЖИЗ II *айн.* **жаз** II.

ЖИЗ-БИЗ 1 *айн.* **жаз-буз**.

2 *кўчма* Овқат, қовурма ҳақида. *Қани-қани ўтиринглар. Ўнта сиз-биздан битта жиз-биз яхши, дегандай амалий гапга кўчиб қўяқолай.* «**Муштум**», 1959, № 9.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЖИЗ-ЖИЗ I жиз I *с. такр. Асал ари ҳамма ёғимни жиз-жиз чақиб ташлади. Қизиган тошлар оёқларни жиз-жиз узиб олар эди.* ■ *Бу ерда папирос чекиб ҳам ҳузур қилиб бўлмайди. Изғирин бир зумда тамакини ялаб кетади, қулоқларни жиз-жиз узади.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Рўпарадан уриб турган қор [Сувонжоннинг] юзини аридай жиз-жиз чақади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИЗ-ЖИЗ II *айн.* **жаз-буз.**

ЖИЗЗА Ўз ёғида қовурилган тўғрамча думба, чарви. **Жизза нон** жиззали нон. *Онаси ҳам шод бениҳоя, Нонуштага ёпди жизза нон.* Ё. Мирза.

ЖИЗЗАКИ Салга аччиғи, жаҳли чиқаверадиган, гап кўтара олмайдиган, жиртаки. *Жиззаки одам.*

ЖИЗЗАЛИ Жизза солинган. *Жиззали нон.* ■ *Дастурхон ёзиб, топган-тутганларини тўкиб ташлади: дастурхонда тут майиздан тортиб қанд-курсгача, жиззали патирдан тортиб, сап-сариқ пишлоққача бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИЗИЛЛАМОҚ I 1 Жон ачитиб оғримоқ, ловулламоқ. *Ярам жизиллаб оғрияпти.*

2 *кўчма* Ачитиб гапирмоқ. — *Ўзинг хато қилгандирсан! — дея жизиллай бошлади Дўндиқ.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

◆ **Юраги жизиллади** *айн.* **юраги жиз этди** *қ.* **жиз** I.— *Яхши кўрасанми ўзи? — Ҳа. Бир кун кўрмасам юрагим жизиллаб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИЗИЛЛАМОҚ II *айн.* **жазилламоқ.** *Кабобпаз баррадай нон бетига жизиллаган аллақанча сихларни қалаб, пиёз ва гармдори билан қўйиб кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖИЗИЛЛАТМОҚ I 1 **жизилламоқ** I 1 *фл. орт. н. Совуқ жизиллатиб турибди.* ■ *Шудгор қизиган мисдай оёқни жизиллатиб узиб олади.* F. Fулом, Тирилган мурда. *Қўзибой қизиқиб кетиб, яқинроқ бориб қолган эди, бирдан арилар ғувиллашиб унга ҳужум қилди, ҳаш-паш дегунча Қўзибойнинг кичкина қулоғини жизиллатиб чақиб ҳам олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма айн.* **жизилламоқ** I 2.

◆ **Юракни жизиллатмоқ** юракни тўлқинлантирмоқ, юракда қизиқиш пайдо қилмоқ. *Унинг [Шерозийнинг] овози жозибали, қўшиқлари юракни жизиллатади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖИЗИЛЛАТМОҚ II **жизилламоқ** II *фл. орт. н.*

ЖИЗИЛЛАШМОҚ Жизиллаб оғримоқ. *Ярам жизиллашиб кетяпти.*

ЖИЗИЛЛАШТИРМОҚ **жизиллашмоқ** *фл. орт. н. Дори ярамни жизиллаштириб юборди.*

ЖИЗҒИН *айн.* **жизғинак.** *Жизғин ҳиди.* **Жизғин бўлмоқ** *айн.* **жизғинак бўлмоқ** *қ.* **жизғинак.**

ЖИЗҒИНАК Сал куйган, куябошлаган юнг, жизғин. **Жизғинак бўлмоқ** 1) сал куйиб, жингалак бўлмоқ. *Юнг жизғинак бўлди;* 2) *кўчма* жазирама офтобда ёки ўт тиғида қовжирамоқ, қақрамоқ, куймоқ. *Бу ерларда эрта баҳорда ўт кўкарса ҳам, сал ўтмай, қуёшнинг ўткир тиғида жизғинак бўлиб қолар экан.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 134; 3) *кўчма* ортиқ даражада куйинмоқ, хуноб бўлмоқ. *Нафратдан жизғинак бўлмоқ.*

ЖИЙДА Барги узун, гули хушбўй мевали дарахт. *Сидиқжон .. ёввойи жийда тагида тўхтаб Шарофатни кутди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Шу дарахтнинг ейишли, медицинада дори сифатида ишлатиладиган ширин меваси. *Хашаки жийда. Нон жийда. Жилон жийда.* ■ *Жийда қайнатиб ичибди, қалампир мунчоқ қайнатиб ичибди, хуллас ҳеч бири кор қилмабди, охири илгари куни ишдан келибди-ю, йиқилибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Жийда қоқмоқ** обдан совқотмоқ, совуқдан дағ-дағ титрамоқ. *Кечаси билан жийда қоқиб чиқдим.*

ЖИЙДАЗОР Нуқул жийда дарахти билан банд ер, майдон.

ЖИЙДАЗОРЛИҚ *айн.* **жийдазор.**

ЖИЙДА-МАЙИЗ Турли қуруқ мевалар (жийда, майиз, туршак ва ш. к.). *Латофат ишда кезларида қўшни болаларини чақириб, аллақайси тўйдан олиб келган жийда-майизни бериб, яна ўқитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЖИЙДИРМОҚ **жиймоқ** *фл. орт. н.*

ЖИЙИРИЛМОҚ **жийирмоқ** *фл. ўзл. н. Бирдан Остонақулнинг ранги ўзгарди, .. бурни жийирилиб тўсатдан .. йиғлаб юборди.* С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас.

ЖИЙИРМОҚ Буриштирмоқ, тиришитирмоқ, чимирмоқ. *Мунисхон «йўқ» дейиш ўрнига «қўй ўшани, гапирма» дегандай қилиб, бурнини жийирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖИЙМОҚ 1 Кир босиб, тўкилиб тушмоқ, кирлаб чириб кетмоқ (кийим-кечак ҳақида).

2 Сасиб, бижғиб кетмоқ. *Муштумзўрнинг жийган ўлакса тани Аллақайси илдиз, чирик бутоққа илинади, Сассиғин сочиб ҳар ёққа.* F. Fулом.

ЖИЙРОН Қизғиш малла (от туси). *Жийрон от.* | Шу тусдаги от. *Саманни сан мин .. Мен жийронни ғарлатаман.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Жийрон қарқара** *айн.* **жийронқуш.**

ЖИЙРОНҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига мансуб, оёқлари, бўйни ва тумшуғи узун қуш.

ЖИК-ЖИК Чумчуқсимонлар туркумининг сариқ мойқутлар уруғига мансуб қушча.

ЖИҚИЛДОҚ *с. т. манф.* Ҳа деб маҳмадоналик қилаверадиган, маҳмадона, билармон. *Жиқилдоқ одам.*

ЖИҚИЛЛАМОҚ *с. т. манф.* Ҳа деб маҳмадоналик қилавермоқ, бидирламоқ, билармон бўлиб гапирмоқ. — *Ия, тақсир, менинг қайси гапим ҳақ эмас! — жиқиллади домла.* Ҳ. Fулом, Машъал.

ЖИҚИЛЛАШМОҚ *с. т.* Айтишмоқ, баҳслашмоқ.

ЖИҚҚАК Жуссаси кичик, ихчам. *Самоварчи чувак юзли, эти суягига ёпишган, жиккак ва ғирт кўса одам эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИҚТОҚ Балиқчилар туркумига мансуб қуш (чигирткаларни кўплаб қириб, қишлоқ хўжалигига фойда етказади).

ЖИЛВА [*а*] 1 Гўзал, назокатли ҳаракат, муқом (рақсда). *Жилва қилмоқ.*

2 Ноз-карашма, ноз-истиғно, ишва. *У кўзларини сузиб жилва қилди.* ■ *— Хўп, майли, мен кетай,— деди Ҳаёт, жилва билан қайрилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Ранг-баранг тусланиш, товланиш; латиф, кўркам кўриниш. *Олтин қуёш шуъласи, Ўйнар булоқ сувида. Кўринар ранг-баранг тош Жилва билан тубида.* Гайратий. *Коммунизм жилва қилди, Бизни бахтиёр этиб, Жаҳонларга шуъла берган Октябрнинг тонгида.* Уйғун. *Хўжабеков Шербекнинг рўпарасида тўхтади. Унинг чўзинчоқ юзларида, чуқур тушган кўзларида киноя жилва қиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИЛВАГАР [*а* + *ф-т*] *айн.* **жилвали.** *Жилвагар кўзлар.*

ЖИЛВАДОР [*а* + *ф-т*] *айн.* **жилвали.** *Сув оқади эгатлар бўйлаб Оқ ипакдай кўркам, жилвадор.* Гайратий.

ЖИЛВАЛАНМОҚ 1 Ўзининг бутун латофати, назокати, гўзаллиги билан кўзга ташланмоқ.

2 Ранг-баранг тусланмоқ, товланмоқ. *Ой нурлари анҳор сувида жилваланиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Саодат. *Кўм-кўк тоқ барглари эрталабки қуёшда жилваланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИЛВАЛАНТИРМОҚ **жилваланмоқ** *фл. орт. н.*

ЖИЛВАЛИ 1 Ноз-карашмали, ноз-истиғноли; ишвали, ишвагар. *Жилвали қараш. Жилвали кўзлар.*

2 Ранг-баранг тусланувчи, товланувчи. *Шоҳи япроғи марварид тақкан, Жилвали меваси бизга ёққан.* Миртемир.

ЖИЛВИР, жилвир қоғоз Қайроқ қум қоплаган қоғоз ёки мата (буюмларнинг сиртини силлиқлаш, сайқаллаш, жилолаш учун ишлатилади).

ЖИЛВИРЛАМОҚ Жилвир қоғоз билан силлиқламоқ, сайқалламоқ, жилоламоқ.

ЖИЛВИРЛАНМОҚ **жилвирламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н.*

ЖИЛД I [*а*] 1 Бирор нарса устидан кийдириладиган, қоплаб қўйиладиган ғилоф. *Ёстиқ жилди. Тўшак жилди. Китобни жилдга солиб қўймоқ.*

2 Илгариги вақтларда мактаб болалари портфель ўрнида ишлатган халта. *Эсингизда борми, бўйнимизга жилд осиб «Урфон» мактабига қатнаган кунларимиз?* А. Қаҳҳор, Сароб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **Сомсанинг жилди** сомсанинг қиймани ўраб турган қисми.

ЖИЛД II [a] *айн.* **том** III. *Қиши билан бир неча жилд китоб ёзиш мумкин.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖИЛДИРАМОҚ Оз миқдорда оқмоқ. *Самовар жўмрагидан сув жилдираб оқмоқда.* ▪ *Ариқчалардан жилдираб оқиб келган сув узун тарнов орқали ҳовузга тушади.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

ЖИЛДИРАТМОҚ **жилдирамоқ** *фл. орт. н. Чойхоначи гулзорга ҳам жилдиратиб сув оқизди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖИЛДИРМОҚ **жилмоқ** *фл. орт. н. Хўжайиннинг феълига тушуниб қолган кучер извошни беозоргина, секин жилдирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сув ҳам чиқар-у, лекин ўша мингбоши билан Содиқ аминлар муштумдай тошни бир ердан иккинчи ерга жилдириб қўймас.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ташқаридан хабар олинг. Миршабларни маҳкама атрофидан жилдирманг.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЖИЛДЛАМОҚ *кам қўлл.* Жилд билан қопламоқ, жилд кийдирмоқ, жилдга солмоқ. *Ёстиқларни жилдламоқ.*

ЖИЛДЛИ Жилд билан қопланган, жилд кийдирилган, жилдга солинган. *Чиройли гиламлар, жилдли креслолар, тувакли гуллар билан безатилган кабинет.* ▪ *Жувон эпчиллик билан тахмонда қават-қават тахланиб ётган ипак кўрпалар устидан иккита духоба жилдли пар ёстиқ олиб, меҳмоннинг орқасига қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЖИЛДЛИК 1 Жилд қилиш учун белгиланган; жилдбоп. *Жилдлик газлама.*

2 Маълум миқдордаги жилд учун етарли. *Бир жилдлик сурп.*

ЖИЛЁТКА [р] Енгсиз калта камзул; нимча. *Эгнидаги тўқ қизил кўйлаги, унинг устидан кийиб олган қора жилеткаси .. ўзига хўп ярашган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖИЛИТМОҚ **жилмоқ** *фл. орт. н.*

ЖИЛЛА *(фақат бўлишсиз феъл ф. билан) рвш* Унча, у қадар; бир оз. *Собир ортиқча куюнчаклик ва ғамхўрлик кўрсаткиси келса, Анорхонга жилла ёқмас эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

♦ **Жилла қурса** (*ёки* **бўлмаса, бўлмаганда**) жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Жилла қурса жувоздиз билан қарашай.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Жилла бўлмаса менинг келишимни кутсанг бўлмасмиди!* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЖИЛМАЙИШ 1 **жилмаймоқ** *фл. иш оти.*

2 Қулимсираш, табассум. *Юздаги жилмайиш..*

ЖИЛМАЙИШМОҚ **жилмаймоқ** *фл. бирг. н.*

ЖИЛМАЙМОҚ 1 Қулимсирамоқ, табассум қилмоқ. *Ўтеган Шомуроднинг уддабуронлигига қойил қолиб жилмайди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

2 *кўчма поэт.* Кўринмоқ, юз кўрсатмоқ (ой, қуёш ҳақида). *Булутлар орасидан ой жилмайди. Шу чоқда дераза олдига келиб, Жилмайиб боқадир қуёш — олтин қиз.* Ғайратий.

ЖИЛМОҚ 1 Жойидан қўзғалмоқ, силжимоқ, сурилмоқ, нари кетмоқ. *Бир неча бола дафтар-қаламини ташлаб ташқарига югурди. Қолганлари жойларидан жилмай тураверишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бошқа ерга кўчмоқ, кетмоқ. *Дарахт бир ерда кўкаради .. Отанг раҳматлик умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Жўнамоқ, юрмоқ, **йўлга тушмоқ**. *Поезд секин жилди. Биз у ер-бу ерда тўхтаб, Тошкентга етиб келдик;* М. Мирҳодиев, Унутилмас лавҳалар.

4 *кўчма* Жўнашмоқ, **юришмоқ**, олға босмоқ. *Шу курс билан ишим оз-оз олдин жилди.* Ғ. Ғулом.

ЖИЛО [a] 1 Силлиқ ёки **сайқалланган**, пардозланган сиртнинг ялтираши. *Атрофингга қара, лолаларни кўр! Кумуш ирмоқларнинг жилосига боқ.* Уйғун. *Муҳташам саройларнинг жилоси кетган.* Ғайратий.

2 *кўчма* Ҳусн, кўрк. *Қадимий шаҳар ҳақида гап кетса, «Самарқанд сайқали рўйи заминаст» («Самарқанд-ер юзининг жилосидир, кўркидир») дейишарди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 144. **Жило бермоқ** 1) жилоламоқ, **сайқаллаб**, пардоз бериб ялтиратмоқ. *Тайёр буюмларга жило бермоқ;* 2) *кўчма* ҳусн, кўрк бермоқ. *Бу нур — эрк, озодлик, тинчлик, бахт, виқор. Бунга жило берар қирқ йиллик умр.* Х. Расул; 3) ялтирамоқ, ярқирамоқ, **жилва қилмоқ**, товланмоқ. *Ранго-ранг мармарлардан ишланган бу мақбара ҳозир ҳам ёрқин жило бериб турибди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари; 4) *кўчма* намоён бўлмоқ, кўринмоқ, акс этмоқ. *Мирзачўл даштини эгалланг дея, Тарихий декретга чекканди имзо. Бу имзо мазмунин олтин сатрида Эртаги кунимиз бермоқда жило.* Ғайратий.

ЖИЛОВ 1 Юганнинг чарм тизгини. *Отнинг жилови.* ▪ *Катта тош йўлда елиб келаётган отлиқ «тисс» деб отнинг жиловини тортди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 *кўчма* Бошқариш, идора қилиш механизми, тизгини; ўз ҳукмини, амрини, сўзини ўтказиш йўллари, воситалари. *Совхоз, колхозларга давлат бераётган техниканинг жилови моҳир қўлларда.* | Ҳокимият; ҳукмронлик. *Ўзимиз инглиздан зўрға қутулдик; лекин у ҳамон жиловимизни бергиси келмайди.* Ойбек, Нур қидириб. **Жиловини қўлга олмоқ** бошқариш, идора қилиш аппаратини, эркини қўлга олмоқ. **Жиловини қўлдан бериб қўймоқ** бошқариш, идора қилиш аппаратини, эркни қўлдан бермоқ.

♦ **Жилов урмоқ** жиловламоқ, тийморқ, тартибга солиб қўймоқ, бўйсундирмоқ, ром қилмоқ. *Тинмай-талашиб, Дарёга жилов урди. Ўктам инсонлар, Улуғ бир тўғон қурди.* Миртемир. **Жиловини бўш қўймоқ** бўш қарамоқ, ўз ҳолига, ихтиёрига қўйиб юбормоқ. *Жиловини бўш қўйганингиздан кейин шундай бўлади раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Жиловини тортиб қўймоқ** тартибга чақириб қўймоқ, рамкага солиб қўймоқ.

ЖИЛОВБАРДОР 1 *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: мансабдорларнинг отларига қаровчи ва уларга йўлга чиқишда отни ростлаб бериб, йўлдан қайтганда кутиб олувчи хизматкор.

2 *кўчма* Лаганбардор, хушомадгўй.

ЖИЛОВДОР 1 *айн.* **жиловбардор** 1. *Тонг билан амир саломига келган дарбор аҳлининг отларини жиловдорлари миниб, жиловхонада, Дорушшифо мадрасасининг остида ясов тортиб .. қатор бўлиб турар эдилар.* Айний, Қуллар.

2 *ҳарб.* Отларга қараш учун ажратилган аскар.

ЖИЛОВЛАМОҚ 1 Жилов урмоқ, от-улов бошига нўхта ёки юган солмоқ. *Ҳамроҳи .. саманни жиловлаб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Тиймоқ, тартибга солиб қўймоқ; бўйсундирмоқ, ром қилмоқ. *Агрессорларни жиловлаб қўймоқ* ▪ *Амударёни жиловласак, Ўзбекистон бутун-бутун янги пахта водийлари яратади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖИЛОВЛАНМОҚ **жиловламоқ** *фл. мажҳ. н. Жиловланган от.* ▪ *Пишқириб оққан Олтинсой суви энди жиловланди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

ЖИЛОВХОНА Шоҳ, хон саройларига ёки масжид ҳовлисига кираверишдаги махсус хона ёки бостирма. *Жиловхонадаги намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукур сўфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖИЛОЛАМОҚ Жило бермоқ, сайқаллаб, пардозлаб ялтиратмоқ. *Мебелларни жилоламоқ.*

ЖИЛОЛАНМОҚ 1 **жилоламоқ** *фл. мажҳ. н. Жилоланган мебель.*

2 Ялтирамоқ, ярқирамоқ, жилва қилмоқ, товланмоқ.— *Йўл-йўлакай шилдираб Сен ёқимли куйлайсан, Жилоланиб, жилдираб Не хусусда сўйлайсан?* З. Диёр.

ЖИЛОЛАНТИРМОҚ **жилоланмоқ** *фл. орт. н. айн.* **жилоламоқ.** *Қалбларни кўзгудек жилолантириб, Кўнгиллар зангини сиз кетказдингиз.* Ғ. Ғулом.

ЖИЛОЛИ Жило берилган, жилоланган; товланадиган, силлиқ ва ялтироқ.

ЖИЛПАНГ-ЖИЛПАНГ: жилпанг-жилпанг қилмоқ *айн.* **жилпангламоқ.**

ЖИЛПАНГЛАМОҚ 1 Тўлқинсимон илон изи каби ҳаракат қилмоқ, тўлғанмоқ. *Қонхўр оқ подшонинг қора довруғини, унинг мазлум халқлар бо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

шида жилпанглаган илон қамчисини синдириш куни! Ойбек, Қутлуғ қон.

2' *дағл.* Илондек тўлғаниб, буралиб юрмоқ, қийшангламоқ. *Домла ер остидан паранжи тагида жилпанглаб турган шўх аяга бир боқди-да, никоҳ хутбасини бошлаб юборди.* «Муштум», 1959, № 14.

ЖИЛПАНГЛАНМОҚ жилпангламоқ *фл. ўзл. н. Нури жилпанғланиб жавоб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИЛПАНГЛАТМОҚ жилпангламоқ *фл. орт. н. Болтабойнинг оёғи остида уймалашиб, думини жилпанглатиб юрадиган Бўрининг [итнинг] ҳам шашти йўқ.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЖИЛПАНГЛАШМОҚ жилпангламоқ *фл. бирг. н.*

ЖИЛҒА Тоғдан оқиб тушаётган кичкина сув; дарёча, йилға.

ЖИМ *рвш* **1** Овоз, товуш чиқармай, индамай, овозсиз, товушсиз, сукут сақлаб, сукунатда. *Мўм тишлагандек жим ўтирмоқ. Писмиқ телба фарқ қилар, жим оққан сув ғарқ қилар.* Мақол. ▬ *Саид ғози, сен гапирганда Шербек жим ўтирган эди,— кимдир луқма ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Сафаров сўзга чиқди .. Ҳамма жим туриб қулоқ осди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ота-бола анчагина жим борди. Ўртага оғир сукунат тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *кесим вазифасида* Овозсиз, товушсиз, тинч. *Ҳамма ёқ жим. Фақат пашша ғинғиллайди, бемор инграйди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 Қимирламай, қимир этмай, ҳаракатсиз, тек. *Унинг кўзини юмиб жим ётганини кўрган Бобоқул ота ўрнидан қўзғалди. Сен тинчгина ухлайвер, чироқ. Мен .. бир айланиб келай.* С. Анорбоев, Оқсой. *Омон бўлинг-э, раис ака, .. тийинигача тўғрилаб дафтардан ўтказдик-ку? Бироқ, ўзингиз жим ётган илоннинг бошини қўзғаб яхши қилмадингиз.* С. Анорбоев, Оқсой. **Жим бўлмоқ** 1) тўхтамоқ (гап, сўздан); сукутга кетмоқ, сукутга ботмоқ. *Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиришади, .. ман яқинлашсам жим бўлишади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) тўхтамоқ, тинчимоқ, босилмоқ (овоз, товуш, шовқин ва ш. к. ҳақида). *Фақат болғаларнинг тарақа-туруғи жим бўлганда Йўлчи жиддий суҳбатга ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аҳмаджон бир сидра ўқ ёғдиргандаёқ немис пулемёти жим бўлиб қолган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *унд. с. вазифасида* Овозингни ўчир, товушингни чиқарма; тек тур, тинчлан.— *Жим! — муштини кўтарди Ёрмат.— Товушингни ўчир.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Жим, жим! — деди ярим товуш билан Қумри.— Гулшан бизникига ухлагани келган экан.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

◆ **Жим турмоқ** (*ёки* **ўтирмоқ**) гапирмай, эътироз билдирмай, қаршилик кўрсатмай туравермоқ.— *Тўғри,— деди Ўрмон полвон, агар жим турсак, улар ҳар бир иш қиладир.* Айний, Қуллар. *Бир бечорага туҳмат қилишса-ю, била туриб, кўра туриб жим ўтирсам, гуноҳ бўлмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жим бўлиб кетмоқ** хат-хабар қилмай, дарак бермай, кўринмай кетмоқ. *Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз? .. Мен сизни жуда соғиндим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИМЖИЛОҚ Қўл ёки оёқнинг бешинчи энг кичик бармоғи.

ЖИМЖИМА Серҳашам ўйма нақш, гул, кунгура. *Панжараларнинг жимжимаси.* || *Жимжима гулли пиёла. Жимжима хат.*

ЖИМЖИМАДОР Серҳашам ўйма нақшли, кунгирали. *Жимжимадор, нақшин панжара.*

ЖИМЖИМАЛИ *айн.* **жимжимадор.**

ЖИМЖИТ жим 1, 2 *с. инт. Кичик укам ухлайди Жимжит ўрнида.* З. Диёр. *Айвонларда оёқ учларини таҳчага зўр-базўр тиқиб, жимжит ўтирган хотинлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Йўлчи жимжит кўчада таҳқо айланиб юриб, бойникига қайтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Қишлоқ жимжит, ҳамма маст уйқуда.* П. Турсун, Ўқитувчи. ◆ **Жимжит бўлиб кетмоқ** *айн.* **жим бўлиб кетмоқ** *қ.* **жим.** *Хайр, Зуҳрахон, жимжит бўлиб кетманг. Тез-тез хат ёзиб туринг.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ЖИМЖИТЛИК Чурқ этган товуш, шовқин йўқлиги; тинчлик, жимлик, сукунат. *Бу ҳикояни эшитган командир фикрга чўмиб кетди, мажлисни жимжитлик босди.* Айний, Қуллар. *Ҳар ким ўз вазифасига берилиб, орага жимжитлик кирди, фақат бу тинчликни савағич қаламларнинг қоғоз устида қириллаши .. бузар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | *кесим вазифасида* Ҳеч гап йўқ, ҳеч хабар йўқ. *Хат ёзилганига уч-тўрт ой бўлди. Ҳалигача жимжитлик.*

ЖИМИЛЛАМОҚ *айн.* **жимирламоқ.**

ЖИМИМОҚ Жим бўлмоқ, сукутга кетмоқ, ботмоқ; тўхтамоқ (сўз, гап, шовқин ва ш. к.дан). *Кулгилар билан гуркираб турган гузар бирдан жимиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ойқиз билан Олимжон қўшиқ айтиб оқаётган ариқ ёқалаб, аллақачон жимиб қолган қишлоқ кўчасига бурилдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шу чоқ узоқдан чинни пиёла жарангидай кулги эшитилди-ю тезда жимиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖИМИР: эти (*ёки* **бадани) жимир этиб кетди** *айн.* **эти** (*ёки* **бадани) жимирлашди** *қ.* **жимирлашмоқ. Сув бети жимир этди** сув бети майда тўлқинлар билан қопланди, мавж урди.

ЖИМИР-ЖИМИР: жимир-жимир тўлқинлар майда тўлқинлар. *Гавҳар кўлнинг жимир-жимир тўлқинларига тикилиб бир лаҳза жим қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Жимир-жимир қилмоқ** *айн.* **жимирламоқ.** *Сув юзи жимир-жимир қилар, .. сувда ой акси ўйнарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖИМИРЛАМОҚ 1 Майда тўлқинлар билан қопланмоқ, мавж урмоқ. *Ёвариқ суви жимирлаб, ниманидир шивирлаб оқмоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Милтиллаб кўринмоқ, жилва қилмоқ. *Қуёш нури том тунукалари, оппоқ оқланган деворларда кўзни тиндирувчи ёлқин билан жимирлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўзим** (*ёки* **кўзларим) жимирлаб кетди** кўз ўнгим қоронғилашди, кўзим тинди. **Эти** (*ёки* **бадани) жимирлаб кетди** *айн.* **эти** (*ёки* **бадани) жимирлашди** *қ.* **жимирлашмоқ.** *У [Эъзозхон] Ботиралини Хумсонда кўргандаёқ бадани жимирлаб, қалби жиз этган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЖИМИРЛАТМОҚ жимирламоқ *фл. орт. н. Узоқда, сувни ҳатто жимирлатмасдан, секин ва майин сирпаниб сузган оқ .. ўрдаклар .. ғағиллашиб, ҳар томонга илдам қочишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мастура қиқирлаб кулиб юборди .. Бу ҳазил ва айниқса кулги аввал хунук, одамнинг этини жимирлатадиган даражада хунук эшитилди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ЖИМИРЛАШМОҚ: кўзи жимирлашди 1) кўз ўнги қоронғилашди, кўзи тинди. *Боқди ҳар ён шошиб-пишиб, Тўймас қараган сари. Бирданига жимирлашиб, тиниб кетди кўзлари.* Т. Тўла; 2) кўзи қамашди. *Офтобда қорга қарасам, кўзим жимирлашади.* **Эти** (*ёки* **бадани) жимирлашди** баданида титроқ югургандай бўлди; сесканди. *Қизнинг ҳар бир гапи унинг [Элмуроднинг] баданига муздек сув томчилари томаётгандек таъсир қилди, аъзойи бадани жимирлашиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИМИРЛАШТИРМОҚ жимирлашмоқ *фл. орт. н.*

ЖИМИТ Жуда кичкина, кичкинтой, жажжи, митти. *Жимит китобча. Жимит ошиқ.*

ЖИМИҚМОҚ *айн.* **жимимоқ. Жимиқиб кетмоқ** жим бўлиб кетмоқ, дарак бермай, кўринмай кетмоқ. *Жимиқиб кетма, тез-тез келиб тур.*

ЖИМЛИК Чурқ этган товуш, шовқин йўқлиги; тинчлик, жимжитлик, сукунат. *Ғовур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг кулги кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Тун жимлигини самолёт моторининг узоқдан келаётган бўғиқ товуши бузмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖИН I [*а*] **1** Шарқ мифологиясида ва диний-хурофий тасаввурларга кўра: пастқам жойларда киши кўзига одам образида кўриниб, гўё уни бирор дард-иллатга чалинтириб (мас., оғзини қийшайтириб) кетадиган афсонавий маҳлуқ. *Энди бу ерда илгаригидай бойўғли сайрамайди. Ҳеч кимнинг кўзига жин ҳам кўринмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Азизбекнинг*] *орқасидан жин ялаган деганларидек, қошсиз, қораптир юзли, .. кўримсиз қора соқолли бир киши келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *кўчма с. т.* Кишининг табиати, таъб. *Шунақанги гапларни жиним суймайди.* ▬ *Саттороул аканг уйни тузаттириб бермоқчи. Майли, ўшанда .. токча жинига ёқмаса суватиб ташлай қолсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Жин кўча** пастқам тор кўча. *Халқ Астроболнинг кичик йўлларидан «жин кўчаларидан» оқиб .. далага ёйилган.* Ойбек, Навоий. **Жин чироқ** пахтадан эшилган пилик ва бутилкадан иборат, шишасиз чироқ, лип-лип чироқ. *Уйдаги нарсаларни бир-биридан ғира-шира айиришга имкон берувчи «жин чироқ» ҳам энди кўринмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жини тутди** (*ёки* **қўзиди, қўзғади**) табиатига тўғри келмайдиган иш, ҳаракат ёки гапдан ғазабга келди, жаҳли чиқди, асаби қўзғади, тутди. [*Зарғаров Насибага зеҳн солиб:*] *Ҳм. .. Формада олиб бора кўрма, формани кўриб ЗАГС мудирининг жини қўзғамасин тағин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Жинига тегмоқ** *ёки* **жинини қўзғатмоқ** табиатига тўғри келмайдиган иш, ҳаракат ёки гап билан асабини қўзғатмоқ. *Жинимга тегмаган сен бормидинг.* **Сени** (*ёки* **сенга**) **нима жин урди?** сенга нима бўлди?; эсингни едингми?; ақлдан оздингми? [*Қози Мулладўстга:*] *Сенга нима жин урди?* [*Мулладўст:*] *Сизни урган жин! Жим туринг, бу кун ҳам озлик қилмасин!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЖИН II: **жин чақа** *айн.* **жиринг чақа қ.** **жиринг.** *Жин чақа ҳамманинг кармонига тупуриб, бойларнинг ҳамёнига ўзини уради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИН III [*р* джин < *инглн*], **жин машина** Пахта тозалайдиган, чигитдан толаларни ажратиб оладиган машина. *Завод ичкарисида «жин»лар пахта тозалаб чиқармоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖИНГ: **(ғ)инг йўқ, жинг йўқ** *с. т.* ҳеч нарса демай, эътирозсиз, гап-сўзсиз; сабр-қаноат билан. *Қорни тўқ, эгни бутун бўлса, бас. «Инг» йўқ, «жинг» йуқ ишлайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИНГАК: **жингак бўлмоқ** 1) буришиб-тиришиб қолмоқ, қуришиб қолмоқ, бужмаймоқ. *Офтобда тери жингак бўлиб қолибди*; 2) муз-кесак бўлиб қимирламай қолмоқ, увушмоқ. *Совуқда қўлларим жингак бўлиб қолди.* **Жингаги чиқмоқ** *айн.* **жингак бўлмоқ.**

ЖИНГАЛА(К) 1 *сфт* Табиий ёки сунъий равишда халқа ёки ярим халқа шаклида буралган, қўнғироқ (соч, жун ҳақида). *Жингала(к) соч. Сочлари жингала(к) бола.* ▬ *Жингала киприкли шаҳло кўзлари.* М. Алавия. *Сочларининг учи қўнғироқ боғлангандай жингала.* F. Ғулом, Тирилган мурда. *Раъно томорқада .. жингалак юнгли қўзичоғига майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *от* Шундай буралган қўнғироқ сочнинг бир бурами. *Сочларининг жингалакларида шуълалар мавжланиб ёнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *от* Баъзи ўсимликларнинг, мас., токнинг чирмашадиган новдачаси.

ЖИНГАЛАКЛАНМОҚ Жингалак бўлмоқ. *Сочлари ўзидан-ўзи жингалакланиб туради.*

ЖИНГИЛА *айн.* **жингала(к).**

ЖИНГИЛЛАМОҚ *айн.* **жиринглаМоқ.** *Танга жингиллаб тошга тушди.*

ЖИНГИР-ЖИНГИР *айн.* **жангир-жунгир.**

ЖИНГИРЛАМОҚ *айн.* **жиринглаМоқ.**

ЖИНГИРЛАТМОҚ жингирламоқ *фл. орт. н.*

ЖИНГИРТОБ [*ф-т*] Жазирама офтобда ёки ўтда обдан қизиган, қақраган, қовжираган; қайишган, майишган. *Ўктам ранг-баранг майда тошлар билан тўла сойликдан жингиртоб тепага кўтарилди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Жингиртоб бўлмоқ** 1) обдан қизимоқ, қақрамоқ, қовжирамоқ; қайишмоқ, майишмоқ. *Катта омборлар, ҳар нав юк ортилган юзлаб вагонлар жингиртоб бўлиб ёнарди.* Ойбек, Қуёш қораймас; 2) *кўчма* ёнмоқ, қовурилмоқ. *Лекин қуролсизланиш ўрнига жаҳон .. қуроллаииш талвасасида жингиртоб бўлмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1955, № 221.

ЖИНГУЛ Итбурунниинг майда гулли тури.

ЖИНДАЙ, *эдек рвш* Бир оз, озгина, қиттак. *Жиндак ухлаб ол! Жиндай сабр қил.* ▬ *Эшикни жиндак очиб қарасам уришмайдими?* А. Мухтор, Опа-сингиллар. ‖ *Олимжон Бойчиборга яна жиндек беда ташлаб, аста Ойқиз ёнига келди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

ЖИНЖАК Дуккакли ўсимликларнинг бир тури.

ЖИНЖАЛОҚ *диал.* Жимжилоқ.

ЖИННИ [*а*] 1 Ақлдан озган, руҳий касалликка йўлиққан; телба, савдойи. *Индамас жинни. Чала жинни. Жиннини «жинни» десанг, арпа бўйи қўшилар.* Мақол. ▬ [*Йўлчининг*] *фикри .. бутун борлиғи Гулнор хаёли билан банд; танҳо қолган чоқларида, жинни каби, ўз-ўзи билан гаплашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Фожианинг ўнинчи кунларида Зайнабнинг жинни бўлиб, очиқ қўйи кўчада юрган хабари эшитилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма с. т.* Қўнглига келган ножўя, аҳмоқона ишлар, келишмаган қилиқлар қиладиган; думбул. *Жинни бўлманг! Олинг қўлингизни! Бу нимаси?!* А. Қаҳҳор, Қайғулар. *Маслаҳатингиз учун раҳмат, раис. Мен бўлсам, жинни бўлиб сизга мақтанибман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Ўзини яқин олиб, эркалатиб гапирганда ёки ҳазил тариқасида «девонахон», «тентаквой» каби маънода ишлатилади. *Девона севикли қовоғини сўрида кўриб қувона кетди: Вой .. жиннилар, вой эси йўқ ҳуварилар! Қовоғимни бер, жиннилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Жинни шамол** гоҳ у томондан, гоҳ бу томондан эсадиган шамол, уюрма шамол. **Жинни қўйнинг калласини едингми?** эсингни едингми?, жинни бўлдингми? **Нарса жинниси** бирор нарсага берилган; ўч, ишқивоз.— *Латта жиннисн! — деб бақирди Бўтабой бутун аламини хотинидан олмоқчи бўлиб,— латтанинг учини кўрсатса ўзингни томдан ташлайсан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Жиннисини чиқармоқ** *с. т.* 1) калака қилмоқ. *Қорбўрон қилиб, унинг жиннисини чиқаришди*; 2) расвосини чиқармоқ. *Болалар қўғирчоқнинг жиннисини чиқаришти.*

ЖИННИВАЧЧА [*а* + *ф-т*] *сўк.* Жиннидан тугилган, жиннидан тарқаган.

ЖИННИВОЙ *с. т.* Ўзини яқин олиб, эркалатиб гапирганда ёки ҳазил тариқасида «девонахон», «тентаквой» каби маънода ишлатилади.

ЖИННИЛИК 1 жинни 1 *с. белги оти. Унда жиннилик асари бор.*

2 *кўчма с. т.* Ножўя, аҳмоқона иш, бемаъни одамларга хос келишмаган қилиқ, бемаънигарчилик, тентаклик, аҳмоқлик. *«Латифий ўзи хўп келишган йигит-у, лекин шўхлик қиламан деб жиннилик қилгани ёмон, бемаза гапни кўп айтади», дебди* [*Фотима*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИННИНАМО [*а* + *ф-т*] Жиннига ўхшаш, жинни табиат. *Жиннинамо чол.*

ЖИННИСАНҒИ Ножўя, аҳмоқона ишлар, келишмаган қилиқлар қилиб юрадиган. *Жиннисанғи одам.*

ЖИННИХОНА [*а* + *ф-т*] Жинни-лар, ақлдан озганлар шифохонаси.

ЖИНОИЙ [*а*] *юр.* Жиноятга оид, жиноят билан боғланган, жиноят деб қараладиган, жиноятдан иборат бўлган. *Жиноий иш. Жиноий ҳаракат. Жиноий жавобгарлик.*

ЖИНОИЙ-ПРОЦЕССУАЛ *юр.* Жиноий ишларни судда кўриш тартибига, процессига оид. *Жиноий-процессуал кодекс.*

ЖИНОЯТ [*а*] 1 *юр.* Давлат қонунлари билан белгиланган тартибга хилоф ва шу қонунларга асосан жавобгарликка тортишни талаб қиладиган, жамоат учун хавфли хатти-ҳаракат. *Оғир жиноят. Амалдан фойдаланиб қилинган жиноят. Жиноят устида ушламоқ.* ▬ *Ватанга хиёнат қилиш энг оғир жиноят ҳисобланиб, бундай жиноят қилувчилар қонунга мувофиқ жуда қаттиқ жазоланади.* «ЎзССР Конституцияси».

2 *кўчма* Ёмон оқибатларга олиб борадиган нотўғри, зарарли хатти-ҳаракат, иш. *Бас, сиз билан биз, Тожибой ака, бу ишга раҳбарлик қилиш ўрнига қўл силтар эканмиз, жиноят қилган бўламиз ва бунинг учун халқ олдида жавобгар бўламиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У* [*Ракитин*] *ўлимга қаршиликсиз таслим бўлишни жиноят деб билди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЖИНОЯТКОР [*а* + *ф-т*] *айн.* **жиноятчи.** [*Қози Мулладўстга:*] *Мулладўст, ишимиз хароб!* [*Майсара:*] *Бўлди ўйин ҳам .. Қани обчиқинг, бу жинояткорларни!* Ҳордиқ чиқсин. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЖИНОЯТКОРЛИК 1 **жиноякор** *с. белги оти. Улар жинояткорлик қилиб юрган вақтларида, одам ўлдиришда тажриба орттирганлари учун бу ишда қўллари титрамас ва юраклари ҳуркмасди.* Айний, Бухоро жаллодлари.

2 Жиноий ишлар, жиноятлар. *Капиталистик мамлакатлар а жиноякорликнинг ўсиб бориши.*

ЖИНОЯТКОРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Жинояткорларча, жиноий йўл билан. || *Жинояткорона ҳаракат.*

ЖИНОЯТЧИ Жиноят қилган киши. *Хавфли жиноятчи. Ҳарбий жиноятчи.* ▪ *Ғазаб тиғин чиқарса подшоҳлар, Жиноятчи бўлурлар бегуноҳлар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Элмурод аччиқ истеҳзо билан кулди.— Гапини қаранг-а. Жиноятчига жазо талаб қилиш уят бўлар эмиш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИНОЯТЧИЛИК **жиноятчи** *с. белги оти.*

ЖИНС [*а*] 1 *биол.* Жонли организмларнинг биологик ва жисмоний хусусиятларига кўра икки (эркак ва урғочи) туридан бири. *Эркак жинси. Хотин жинси.*

2 Тур, нав, хил.

3 Ижтимоий группа, табақа; уруғ, зот. *Жинсига тортмоқ.* ▪ — *Ота, бу синглим,— табассум билан деди Йўлчи .. — Бойникида яшашини маъқул кўрмадим.— Яхши қилибсан: Қабутар бо кабутар, жинс бо жинс .. Тўғри, улар қариндошинг, лекин улар сени ўз жинсига қўшмайди. Улар пул жинсидан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *геол.* Ер қобиғининг маълум қатламини ҳосил қилган минерал. *Тоғ жинслари.*

ЖИНСДОШ [*а* + *ф-т*] 1 Бир биологик жинсга мансуб бўлган, жинси бир. *Онам зотан хотин, ёрим ҳам хотин, Синглим ҳам, қизим ҳам уларга жинсдош.* Ғ. Ғулом.

2 Бир ижтимоий группага, табақага мансуб бўлган; зоти бир. *Сен ҳали ҳам ўз чўрилигингни эсингдан чиқармаган, ҳали ҳам менинг ҳолимни ўз жинсдошларинг бўлган батрак — қулларни семиртириш йўлида исроф қилар экансан.* Айний, Қуллар.

ЖИНСИЙ [*а*] Биологик жинсга оид. *Жинсий белгилар. Жинсий айирмалар.*

ЖИНЧИ Жинда, жин машинада ишловчи (қ. **жин** III).

ЖИНҚАРЧА *диал.* 1 Читтак.

2 *кўчма* Тирранча, тирмизак. *Шунча ёшга кириб, шунча йил эл бошида туриб обрў орттирган Умарни жинқарчалар отдан ағдариб ташлагани яхшими?* И. Раҳим, Ихлос.

ЖИНҒИЛ *диал.* Юлғун.

ЖИНҒИРЛАМОҚ Қўнғироқ товуши чиқармоқ. *Соат жинғирлади. Телефон жинғирлади.*

ЖИНҒИРЛАТМОҚ **жинғирламоқ** *фл. орт. н. Қўнғироқлар жинғирлатиб ўтар карвон.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

ЖИПС *рвш* 1 Орасида жой, тирқиш бўлмаган, тирқишсиз, зич. *Жипс пол.* || *Полнинг тахталари жипс қоқилган. Жипс ёпилмайдиган эшик.* ▪ — *Ман, Йўлчи, — йигит тўхтади .— Қачон кетдинг! Бу қандай гап? Ҳаяжон билан сўзлади Ёрмат ва Йўлчига жипс тўқнашиб, шубҳали қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Мустаҳкам бирлашган, бир жон-бир тан, бирдам. *Тинчлик ишини ҳимоя қилаётган давлатларнинг жипс сафи ўсмоқда.* || *Коллектив билан жипс боғланмоқ.*

ЖИПСЛАМОҚ Орасида жой, тирқиш қолдирмай тақамоқ, зичламоқ. *Пол тахталарини жипсламоқ.*

ЖИПСЛАШМОҚ 1 **жипсламоқ** *фл. ўзл. н. Чолнинг юзида табассум пайдо бўлди, қовоқ усти, кўз ости ажинлари жипслашди.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

2 *кўчма* Жипс, мустаҳкам бирлашмоқ, бир жон-бир тан бўлиб метиндек мустаҳкам бирлик ташкил этмоқ. *Тинчлик ва демократия лагери Совет Иттифоқи теварагида жипслашди.*

ЖИПСЛАШТИРИЛМОҚ **жипслаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЖИПСЛАШТИРМОҚ **жипслашмоқ** *фл. орт. н.*

ЖИПСЛИК **жипс** *с. белги оти. Социалистик мамлакатлар халқларининг бирлиги ва жипслиги.*

ЖИР [*р*] I *с. т.* Мой, ёғ.— *Етмиш икки ҳунаринг бор, лекин хумчангда беш пайса жиринг йўқ! — деб Мирвали банги бир кун Бердибойни койиган эди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Жири йўқ** ёғи йўқ, ёғсиз (овқат ҳақида).

◆ **Жир битди** 1) семирди, эт, ёр битди. *Қўйга ҳеч жир битмаётир.* ▪ ▪ *Сидиқжон қайнанасидан .. таъналарни кўп эшитган, лекин сира гап қайтармаган эди, бу сафар заҳарханда қилиб: Ўзи тўймаганнинг салқити қорин оғритади, онажон, сиздан ортди-ю бизга жир битдими! — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) *кўчма* бойиди, давлати ортди. *Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Жири бор** қўр-қути бор, давлатманд. *Жири бор оилаларнинг болаларига мактаб ҳам, мадраса ҳам ярашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИР II *диал.* Қўшиқ. *Ўтовлардан чўпонларнинг ўланлари, оқинларнинг жирлари янграб, узоқ-узоқларга акс садо беради.* «Қ. Ўзбекистон», 1956, № 36.

ЖИРАФА [*р* < *фр* < *а*] Тропик мамлакатларда яшайдиган, бўйни ва оёқлари жуда узун кавш қайтарувчи ҳайвон.

ЖИРДОН [*р* + *ф-т*]: **жири йўқ, жирдони йўқ** *с. т.* ёғи йўқ, ёғсиз (овқат ҳақида).

ЖИРИЛЛАМОҚ *салб.* Аламига чидай олмай гапирмоқ; гап, танқид ва ш. к.ни кўтара олмай қизишмоқ. *Камчиликларингизни кўрсатса, нега жириллайсиз.* ▪ *Бирданига қирқ етти боғ ютқизган Ниёзмат Ҳожи жириллаб, яна тўқсон тўрт боғ тикди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу гап юрагига наштардай санчилган Тихонов жириллади.* «Муштум», 1959, № 14.

ЖИРИЛЛАШМОҚ **жирилламоқ** *фл. бирг. н.*

ЖИРИНГ *тақл. с.* Металл, чинни, шиша буюмларнинг урилишидан чиқадиган нозик товуш ҳақида; *тақ.* **жаранг.** *Телефон жиринг этди.*

◆ **Мулла жиринг** *ёки* **жиринг чақа** *с. т.* пул, танга-чақа.— *Ҳукуматчилик,— деб ҳамсуҳбатларига тасалли берди Махсум,— менга ўхшаш, сенга ўхшаш мойжувози борлар солиқ тўламай қўйса, советнинг ҳамёнига мулла жиринг қаёқдан тушади?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИРИНГЛАМОҚ Металл тембри каби бўғиқроқ товуш чиқармоқ; *тақ.* **жаранглamoқ.** *Телефон жиринглаб, Муродованинг хаёлини бузди.* И. Раҳим, Ихлос.

ЖИРИНГЛАТМОҚ **жирингламоқ** *фл. орт. н. Сўлкавойини жиринглатиб Назокат ҳам яқинлашди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЖИРИШ Чала эланган, серкепак ун.

ЖИРКАНМОҚ Ҳазар қилмоқ, йирганмоқ. *Қизлик вақтида Нури уларнинг кулбасига жуда оз чиқар эди, мабодо кириб қолса, уларнинг кўрпа-ёстиғидан жирканар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг [Умрининг] кирдикорини мен биламан, ундан мен жирканаман деб юрсам, бутун қишлоқ билар экан, бутун қишлоқ жирканар экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЖИРКАНТИРМОҚ **жирканмоқ** *фл. орт. н.*

ЖИРКАНУВЧАН Ҳар нарсадан жирканаверадиган, ҳар нарсани кўнгли тортавермайдиган, кўнгли нозик; ҳазарчи. *Жирканувчан одам.*

ЖИРКАНЧ Одам ҳазар қиладиган, жирканадиган; кишини жиркантирадиган; разил, қабиҳ, ифлос. *Жирканч манзара. Жирканч башара. Жирканч муҳит. Ўтмишнинг жирканч сарқитлари.*

ЖИРЛАМОҚ *диал.* Қўшиқ айтмоқ, куйламоқ.

◆ **[Бировнинг] жирини жирламоқ** бошқаларнинг фикр-ғояларини тарғиб қилмоқ.

ЖИРОВ *диал.* Бахши. *Қозоқлар орасида бахшилар, жирозлар, охунлар элни оралаб тентираб юриб, тирикчилик ўтказадилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЖИРОНҒОР *эск. ҳарб.* Қўшиннинг сўл қаноти, сўл фланг. *Ҳусайн Бойқаро .. бу ерда .. қўшин тартибини кузатиб турди. Жиронғорга Вали-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бекни .. сардор белгилади. Ойбек, Навоий.

ЖИРТАК: жиртак отмоқ (*ёки чалмоқ*) 1) ҳуштакбозликка олмоқ, майна қилиб гапирмоқ. «*Қизил йўл*»*ликлар ҳали-ҳали орқамиздан жиртак чалиб юришибди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 2) ичи қоралик қилмоқ, биров-нинг бошига тушган бахтсизлигидан ҳурсанд бўлмоқ, чапак чалмоқ.

ЖИРТАКИ *айн.* **жиззаки.**

ЖИРТИЛЛАМОҚ *с. т.* Жириллamоқ.

ЖИСМ [*а*] 1 *физ.* Маълум жойни эгаллаб, ишғол қилиб турган материя, модда. *Қаттиқ жисмлар. Суюқ жисмлар. Газсимон жисмлар.* | Фазода мавжуд бўлган нарса.

2 *мат.* Фазонинг ҳамма томондан берк сирт билан ўралган бир қисми. *Геометрик жисмлар.*

3 Тан, тана; вужуд. [*Навоий:*] *Эшит, Мансур!* [*Мансур:*] *Бутун жисмим қулоқдир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

♦ **Исми бор-у, жисми йўқ** *қ.* **исм. Исми жисмига мос** (*ёки монанд, муносиб, ярашган*) исмига, номига, унвонига мос фазилатларга эга бўлган. «*Намуна*» *исми жисмига мос колхоз. Раъно исми жисмига мос қиз экан.*

ЖИСМАН [*а*] *рвш* Жисмоний жиҳатдан, жисмоний. [*Ойсара*] *жисман заифлигига қарамай, юмушни кўп қилар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Маънан ва жисман эзилган .. Анвар .. бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖИСМОНИЙ [*а*] Жонли организмларнинг жисмига оид; мускул ҳаракатлари билан боғланган, мускул ишига асосланган. *Жисмоний куч. Жисмоний тарбия. Физкультура кишини жисмоний томондан мустаҳкам қилади.* ▪ *Унинг* [*Аҳмаджоннинг*] *суяги жисмоний меҳнат билан қотди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЖИЧЧА *диал.* Жиндек, озгина.— *Ўртоқ Рўзиев, жиччагина илтимосимиз бор эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЖИШ I *бол. айн.* **гўшт.**

ЖИШ II Қушларнинг ҳали пат чиқармаган боласи.

ЖИЯК [*ф-т*] 1 Дўппи, тўн ва ш. к.-нинг четига тутиладиган махсус лента, тасма. *Қўлда тўқилган жияк. Духоба жияк. Гул тикилган жияк. Бир дўппилик жияк.* ▪ *Унинг .. оппоқ соқоли, ёқаси очиқ оппоқ яктаги, дўпписининг оппоқ жияклари .. ҳаммаси чангга ботган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Очил .. ёқаси ва енгларига қўнғир клеёнкадан жияк қўйиб тикилган эски пахталик фуфайкада.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Бирор нарсанинг гир атрофи, чети, гардиши. *Мурод унинг жияклари қизарган кўзларига термилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЖИЯН 1 Ака-укаларнинг, опа-сингилларнинг фарзанди (тоғага, амакига, холага, аммага нисбатан). *Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳамид .. ер остидан жиянига қаради. Тоғасининг ҳолидан хабарсиз Раҳмат сўзида давом этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзидан кичик яқин кишиларга мурожаат формаси. — *Чаққон жўнайлик, жиянлар,— деди Олимов.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

♦ **Анқога жиян** *с. т. ҳазил айн.* **анқога шафе** *қ.* **анқо.**

ЖИҚ *қ.* **жиқ(қа).** *Этигим жиқ ҳўл бўлди. Кўзи жиқ ёшга тўлди.* ▪ *Офтобойим .. кўзига жиқ ёш олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖИҚ-ЖИҚ *қ.* **жиқ(қа)-жиқ(қа). Жиқ-жиқ ҳўл** сиқиб олгудай ҳўл, шилта ҳўл.

ЖИҚИЛЛАШМОҚ 1 Қаттиқ айтишмоқ, тортишмоқ. [*Юсуп Қомилга:*] *Гап тамом! Сен билан кўп жиқиллашиб ўтиришга фурсат йўқ.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

2 Муштлашмоқ, жиққамушт бўлмоқ.

ЖИҚ(ҚА): кўзи жиқ(қа) ёшга тўлди кўзига кўп ёш келди. *Оппоқ қизнинг кўкиш кўзлари жиққа ёшга тўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Жиқ(қа) ҳўл** шилта ҳўл, сиқиб олгудай ҳўл, шалаббо. *Жиққа ҳўл ўтин.* ▪ *Унинг .. олача яктаги сувга пишгандай жиққа ҳўл бўлган.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жиқ(қа) мой** турган-битгани мой, жуда ҳам ёғли. *Ош жиққа мой бўлибди.*

ЖИҚ(ҚА)-ЖИҚ(ҚА) жиқ(қа) *с. инт.*: **кўзларига жиқ(қа)-жиққа ёш келди** *ёки* **кўзлари жиққа-жиққа ёшга тўлди** кўзларига кўп ёш келди. *У ўйлаб-ўйлаб Назокатга раҳми келди:— Бечоранинг кўзлари жиққа-жиққа ёш, эҳтимол турмушида бирор бахтсизлик учрагандир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Жиққа-жиққа муштлашмоқ** қаттиқ муштлашмоқ, жиққамушт бўлмоқ.

ЖИҚҚАМУШ(Т): жиққамуш(т) бўлмоқ қаттиқ муштлашмоқ, урушмоқ. *Ёрли-сувли, пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққамушт қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖИҒ I: **жиғига тегмоқ** тегишиб ёки бирор ёқмайдиган иш, гап билан жаҳлини чиқармоқ, ғашини келтирмоқ. *Баъзан Анорхоннинг жиғига тегиш учун, йигитни улар ўзаро «Собир почча» дейишар эди.* Ойбек, О. в.шабадалар. *Бошқа овоз раиснинг жиғига қаттиқроқ тегди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. **Жиғини эзмоқ** уриб абжақ қилмоқ, кунини кўзига кўрсатмоқ. [*Марасул:*] *Ҳа, ўша сени .. [урмоқчи бўлади]. Жиғингни эзаман!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЖИҒ II *тақл. с.* Қайнай деб турган самовар, қумғон в. ш. к.дан чиқадиган товуш ҳақида. *Самовар жиғ этди — қайнади.*

♦ **Юраги жиғ этди юраги жиғиллади,** юраги (шув) этди, юраги орқасига тортиб кетди.

ЖИҒА [*ф-т*] 1 *этн.* Бош кийимига тақиладиган, укпар ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган зийнат буюми (асосан, қиз тўйида куёвнинг, хатна тўйида тўйболанинг бош кийимига тақилар эди). *Куёв узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига кўркам олтин жиға қўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **тож** 3. *Узоқдаги Чотқол қўнғёшдан Олтин жиға тақмиш бошига.* С. Акбарий.

ЖИҒАДОР [*ф-т*] 1 Жиға тақкан, жиғали.

2 *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: жиғаларни сақловчи лавозимли киши. *Шундан сўнг бари амалдор, туғдор, жиғадор бекларини чақириб, .. ўтган воқеаларни сўради.* «Муродхон».

ЖИҒИБИЙРОН [*ф-т*]: **жиғибийрон бўлмоқ** ортиқ даражада куйинмоқ, куйиб-пишмоқ, ўртанмоқ; ачинганидан ёки ғазабидан ўзини тутолмай қолмоқ, тутақиб кетмоқ.— *Худо кўрсатмасин, қамаб қўйсалар яхшими? — жиғибийрон бўлиб деди она.* Ойбек, Нур қидириб. **Жиғибийрони чиқди** *айн.* **жиғибийрон бўлди.** [*Штаммер*], *ғазаби қайнаб тошаётганини, .. жиғибийрони чиқаётганини зўр билан билдирмай турарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЖИҒИЛДОН 1 Қушларнинг қизил ўнгачидаги овқат тўпланадиган ва юмшатиладиган бўқоқсимон кенг жойи.

2 *кўчма с. т.* Томоқ, қурсоқ (нафс ҳақида). **Жиғилдон ovораси** (*ёки* **бандаси**) томоқ, нафс ovораси. *Фармонқул кўп бамаъни эди-ю, икки-учта жиғилдон ovоралар уни йўлдан урищди-да.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Жиғилдонга урмоқ** *ёки* **жиғилдондан ўтказмоқ** *дағл.* емоқ, еб юбормоқ, томоқдан ўтказмоқ, ҳазм қилиб юбормоқ. *Қиз бўйга етгандан кейин Мамасаид «тайёр ошга баковул» бўлди. Қалинини енг учида олиб жиғилдонга урди-да, қизни узатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Жиғилдон қайнаш** баъзи ошқозон-ичак касалликлари орқасида меъда қайнаб ачишуви. *Ҳамир овқат есам жиғилдоним қайнайди.*

ЖИҒИЛЛАМОҚ 1 «Жиғ» этган товуш чиқармоқ, мас., қайнай деб турган самовар ҳақида. *Самовар жиғиллаётир.*

2 *кўчма с. т.* Куйиб-пишиб гапирмоқ, жаврамоқ. [*Ғуломжон*] *ўзининг ҳали-ҳали уйланмаганини .. бошингни иккита қилиб қўйсак, деб жиғиллаб ўтаётган ота-онасини бахтиёр қилиши мумкинлигини ўйлаб очинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Юраги жиғиллади** юраги **шиғиллади,** юраги шув этди, юраги орқасига тортиб кетди. *Қодир .. ўрнидан туриб, соатига қаради. Соат тўрт. Юраги жиғиллаб кетди. Бир жойга бориб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сира бундай кеч қолган эмас эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ЖИҒОЛТОЙ Йиртқич қушларнинг лочинсимонлар оиласига мансуб бир тури.

ЖИҲАТ [*а*] 1 *эск.* Тараф, томон. *Майдон икки таноб кенгликда бўлиб, жануби Қутидор ва қўшнисининг иморатлари ... ва бошқа уч жиҳати ҳам шунга ўхшаш бинолардан иборат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бирор иш, масала ва ш. к.-нинг таркибий қисми, элементи, томони ёки аспекти. [*Фотима*] *ўзига кимларнинг кўнгил қўйганини билар ва муомалада бу жиҳатни ҳисобга олар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИҲАТДАН *кўм.* Тарафдан, томондан. *Шу даврда уни ҳам, ўзини ҳам ҳар жиҳатдан текшириб кўрди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. *Ёш совет ўқитувчисининг ҳар бир иши заҳматкўз домлага маънавий жиҳатдан ҳам зарба эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖИҲОД [*а*] *дин.* Мусулмонларнинг «ғайридинлар»га қарши «муқаддас» уруши; ғазават. *Аҳолининг ғашига тегадиган турли миш-мишлар тарқатишда, .. «жиҳоди акбар» кунида иш берадиган одамларни таниб олишда, .. Раҳматилла катта иш қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖИҲОЗ [*а*] 1 Асбоб-ускуна; ишлаб чиқариш қуроли. *Кема жиҳозлари. Цех жиҳозлари. Лаборатория жиҳозлари.*

2 Асбоб-анжом, уй-рўзғор асбоблари, буюмлари. *Уй жиҳозлари. Меҳмонхона жиҳозлари.*

ЖИҲОЗЛАМОҚ 1 Асбоб-ускуна, ишлаб чиқариш қуроллари билан таъминламоқ, ускуналамоқ. *Кемани жиҳозламоқ. Заводни энг янги ишлаб чиқариш қуроллари билан жиҳозламоқ.*

2 Асбоб-анжом билан таъминламоқ, анжомламоқ. *Клубни жиҳозламоқ. Меҳмонхонани жиҳозламоқ.*

ЖИҲОЗЛАНМОҚ **жиҳозламоқ** *фл. мажҳ. н.* Техниканинг энг янги ютуқлари асосида жиҳозланган завод. ▬ *Ойқизнинг кабинети оддий ва камтарингина жиҳозланган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЖИҲОЗЛАНТИРМОҚ **жиҳозланмоқ** *фл. орт. н. айн.* **жиҳозламоқ.**

«Ж»ЛОВЧИЛАР *лингв.* Ўзбек тилининг «й» ўрнида «ж» ишлатувчи диалектига мансуб ўзбеклар.

ЖО [*ф-т*]: **жо бўлмоқ** жойлашмоқ, мустаҳкам ўрнашмоқ; сиғмоқ. *Ҳамма кийимлар бир чамадонга жо бўлди.* ▬ *Ойқиз қалбига жо бўлган фикрларнинг ҳаммасини бирма-бир айтди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. **Жо қилмоқ** жойламоқ, жойлаштирмоқ; мустаҳкам ўрнаштирмоқ.— *Наказингиз жо қилдим Барини дилга,— деди,— Бутун кучим, қудратим Куч берган элга,— деди.* Зулфия.

ЖОБАЖО [*ф-т*]: **жобажо бўлмоқ** жой-жойига, тартибга тушмоқ, жой-жойига келмоқ, саранжом-сариштa бўлмоқ. *Ҳамма нарса жобажо бўлди.* **Жобажо қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) жой-жойига, тартибга келтирмоқ, саранжом-саришта қилмоқ. *Ҳалолу дилкаш эрур боғбону деҳқони, Ҳар ишни қойил этар жобажо, омон бўлсин.* Ҳабибий.

ЖОВЛИ(К) *рвш, диал.* 1 Ёппасига, ялписига, бари, ҳаммаси бирдан. *Оломон қилични яланғоч қилди. Саккиз юзи бирдан жовлик от қўйди.* «Очилдов». *Оқсой Созоғонга бориб қолади, Созоғонда булар жовлик қўнади.*«Очилдов».

2 Батамом, тамомила, бутунлай. *Жамбил сенга, жовлик ўзингга қолди.* «Равшан».

3 Кўтара, кўтарасига. *Молни жовлик олмоқ (сотмоқ).*

ЖОДИ *қ. ҳ.* Беда, пичан, хашак қирқадиган дастаки асбоб. *Бола .. супурар, ахлат ташир, кечқурун қароллар даладан келганларида отларга жодида беда қирқишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖОДУ Диний-хурофий тасаввурларга кўра, гўё қандайдир ғайритабиий кучларни бўйсундириб, улар ёрдамида муъжизали ўзгаришлар вужудга келтира оладиган сеҳрли ҳаракат ва дуолар. *Ўғлингизнинг бу иши бежиз эмас: Марғилонлик сеҳр қилдими, жоду қилдими, ҳайтовур сиз ту йўсинда юра берсангиз, эрта-индин ўғилдан ажраласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Жоду кўзлар** сеҳрли, жозибали, мафтун қиладиган кўзлар. *Қийғани гулгун қирмизи, Ақлим олар жоду кўзи.* «Муродхон».

ЖОДУГАР [*ф-т*] 1 Жоду қилувчи; сеҳргар, афсунгар. *Нима бало жодугармисиз, ота? Бизнинг ичимиздаги гапларни қаёқдан биласиз-а?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ўтакетган айёр, маккор, ҳийлагар. *Матқовул жодугар турмушга ташлаган биринчи қадамидаёқ қулоғидан қарзга ботди-ю, шу-шу ўнгланолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Жодугар кўзлар** *айн.* **жоду кўзлар** *қ.* **жоду.**

ЖОЗИБ [*а*] *эск.* Жазб этувчи, тортувчи; жозибали, жозибадор. *Қай дил чамани бой, жозиб нафаси.* Зулфия.

ЖОЗИБА [*а*] 1 Тортиш кучи, тортувчи куч; тортув. **Ер жозибаси** *эск.* Ернинг тортиш кучи.

2 *кўчма* Тортувчи, жазб этувчи, мафтун қилувчи куч. *Унинг учишида, ўйинида кишини мафтун этувчи жозиба, ажойиб санъат бор эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЖОЗИБАДОР [*а* + *ф-т*] 1 Тортиш кучига эга бўлган, тортувчи. *Жозибадор куч.*

2 *кўчма* Тортувчи, жазб этувчи, мафтун қилувчи. *Жозибадор табассум. Жозибадор манзаралар. Жозибадор мусиқа.* ▬ *Холжонбиканинг .. ҳусни Ёқутбиканикича бўлмаса ҳам, истараси иссиқ, юзидаги холи тим қора, кўзи жозибадор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖОЗИБАЛИ *айн.* **жозибадор.** *Жозибали шеърлар. Жозибали куйлар.* ▬ *Комила келишган, кўзлари жозибали, ақлли, латофатли, шўх эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЖОЗИБАСИЗ 1 Тортиш кучига эга бўлмаган, ўзига тортмайдиган.

2 *кўчма* Қизиқтирмайдиган, жазб этмайдиган.

ЖОИЗ [*а*] Ижозат этилган, рухсат қилинган, йўл қўйилиши мумкин бўлган, ўринли. *Агар шундай дейиши жоиз бўлса. Агар савол жоиз бўлса.* ▬ *Эътибор ёзди ўқирсан, сўзлари жоизми, кўр.* Э. Охунова.

ЖОЙ I [*ф-т*] 1 Бирор кимса ёки нарса ишғол қилиб турган ёки ишғол қилиши мумкин бўлган ер, нуқта, юза, фазо; ўрин, макон. *Каравот турган жой. Парк эгаллаган жой. Туя чўкса, жой топади.* Матал. *Золимнинг жойи— жаҳаннам.* Мақол. ▬ *Бозор куни бўлганига қарамай бозор жойи бутунлай бўш эди.* Айний, Қуллар. *Милтиғини жойига қўйди-ю; .. китоб мутолаа қилиб ўтирган Элмурод олдига келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Отабек раҳмат айтиб, жойидан қўзғалмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор воқеа, ҳодиса юз берган ер; иш-ҳаракат, процесс ва ш. к. ўрни. *Хизмат жойи. Кузатиш жойи. Трамвай тўхтайдиган жой. Қаҳрамоннинг туғилган жойи.* ▬ *Учта транспортёр иш жойига жўнатилди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. *Сидиқжон болалиги ўтган .. тор кўчаларни, қишлоқ, анҳор бўйларини, сигир боққан жойларини бориб кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор нарса ёки иш-ҳаракат учун энг мувофиқ, мос ер, ўрин. *Мутахассисларни танлаш ва жой-жойига қўйиш. Оғриқ жойини топса, олти ой қишлайди.* Мақол. *Жавдар жойига тушса буғдой бўлади, буғдой жойига тушмаса жавдар бўлади.* Мақол. ▬ *Бу ер ҳазилнинг жойи эмас.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. [*Мулладўст Майсарага:*] *Э, худо демай ўлгур! Худо дейишининг ҳам жойи бор-да!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Бирор хусусияти билан ажралиб турадиган ер. *Ҳоли жой. Пастқам жой. Яланг жой. Паст-баланд жойлар.* ▬ *Асрорқул самоварни жуда баҳаво жойга қилган эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Ер юзининг, фазонинг белгили ери, пункти, нуқтаси. *Сўқмоқ катта йўлга туташтан жойдан бепоён дала бошланар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бу жойдан бойнинг бутун пахта даласи кўзга ташланиб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Географик ёки маъмурий район; тараф, томон, ўлка; юрт. *Бизнинг жойларда анор кўп.* ▬ *Йўқ, у* [*Элмурод*] *бу жойларни тушида ҳам, ўнгида ҳам кўрган эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу жойни халқ қадим замонлардан бери Қултепа деб атар эди.* Ш. Рашидов

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ғолиблар. *Морозов Смоленскда туғилиб, Смоленскда ўсган. Унинг ота-оналари ўша жойда қолган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 *(фақат кўпл. ф-да)* Мамлакатнинг марказдан йироқ, чекка ерлари, маҳаллар. *Жойлардан келган вакиллар. Жойлардан олинган хабарлар.* ▪ *Маориф бўлимида иш қизғин.— Янги ўқитувчиларни жойларга тақсимловчи комиссия аъзоларидан ташқари яна бир қанча одамлар эшикдан-этикка кириб-чиқиб юрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Бирор нарсанинг айрим қисми, ери, бўлаги. *Гўштнинг ёғли жойи. Косанинг дарз кетган жойи. Ипнинг тугилган жойи.* ▪ *Мана шу четидан тангадай жойини сичқон емаганда беш юз сўмлик мато экан.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бирор жойинг оғрийдими, Кумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бадиий асар, музика ва ш. к.нинг айрим ери, қисми, парчаси. *Абдушукур .. бойваччанинг қўлидан китобни .. олиб, керакли жойини топди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Баъзан севган қизларидан келган хатнинг қалбга бориб теккан жойларини бир-бирларига ўқиб берардилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Гап, иш, хатти-ҳаракат ёки белгиларнинг субъектив баҳолаш учун дастак, асос бўладиган ери, ўрни. *Бунинг ҳеч қийин жойи йўқ. Ундан камчилик жойим йўқ. Менинг қўрқадиган жойим йўқ.* ▪ *Мен сизга айтсам қиёматлик ўртоқмиз-у, мендан хафа бўлган жойи бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Бу тўғрида мендан ҳам ўтган жойлари бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Яшаш, ҳаёт кечириш, ётиш-туриш учун хизмат қиладиган ер; маскан, ватан, уй-жой, ҳовли-жой. *Жой олма, қўшни ол* Мақол. *Тор жойда томоша.* Мақол. ▪ *Йўлчи бизникига ишлагани келган, ишласин. Пули йўқ, жойи йўқ, ҳам ўзи ёш ҳали, хотинни нима қилади?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳукуматимизнинг даврида яхшилик ерда қолмас экан, шу одамлар бизга кейинчалик қарашиб, шунчалик жой бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қишлоқ советининг раиси Борисов шу ерда айланиб юрибди. У жой сўраганларга жавоб қилаяпти: — Ҳамма уйлар солдат билан банд.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

8 Ўтириш ёки ётиш учун қилинган, солинган, тўшалган ўрин; ўриндиқ. *Вагонда бешта бўш жой қолди. Бугунги сеансларга жой йўқ.* ▪ *Ҳожимирсироқ автобусда жой талашиб, болали бир хотин билан айтишиб қолди.* А. Қаҳҳор, Йиллар. [*Асрорқул*] *атрофга сув сепиб, супага жой қилди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Холида кичик қизи Раънони уйга ётқизиб, эрига жой солгани айвонга чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *У кийимларини ечмай, жойига чўзилди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

9 Ер-сув, ер-мулк. «*Ракат*» *мавзуида отадан қолган уч таноб жой бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мана шу жойлар бурун Абдуваққос деган бир эшонга қарашли экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

10 Иш, хизмат, вазифа, ўрин. *У яхши жойда ишлайди.* ▪ *Жонфиғон .. хотинига неча-неча тавба-тазаррулар қилиб, энди бирон жойга кириб ишлашга .. сўз берибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

11 Оила, хонадон. *Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом.* Мақол. ▪ *Иқболингга кўп яхши жойдан қаллиғ чиқди, болам. Ҳаммалари бирам сипо, бирам салобатли одамлар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Нозик** (*ёки* **ингичка**) **жой** бирор иш, масала, муҳокама ва ш. к.нинг қалтис, нозик ери. **Кўнглидан** (*ёки* **юрагидан, қалбидан**) **жой олмоқ** кўнглида қолмоқ, юрагидан, қалбидан ўрин олмоқ; кўнглида чуқур из, асар қолдирмоқ. *Мен хотиним билан анча йилдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўрганман, бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Ўтиргани** (*ёки* **ўзини кўйгани**) **жой тополмай қолмоқ** типирчилаб, нима қиларини билмай қолмоқ, гангимоқ, саросимага тушмоқ. *Ғуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўтқизгани жой тополмай қолмоқ** жуда катта ҳурмат билан кутиб олмоқ. *Офтоб ойимни бўлса Ўзбек ойим ўтқизгани жой тополмас, «куда» сўзи ўрнига «синглим» деб хитоб қилар, ошни ҳам унинг раъйини сўрамасдан буюрмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Жойига келтирмоқ** (*ёки* **қўймоқ**) ўринлатмоқ, ўрнига қўймоқ, тегишлича адо этмоқ, бажо келтирмоқ. *Ҳурматини жойига келтирмоқ.* ▪ [*Мухлис:*] *Дуруст, ҳамма ишни жойига қўйдим. Қадрли меҳмонларимизнинг кўнгилларига путур етмаса, бас.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Ҳушини жойига келтирмоқ** кеккайиб, ўзига ишониб, ҳаддидан ошиб кетган кишини тартибга чақириб қўймоқ. **Гапни** (*ёки* **сўзни**) **бир жойга қўймоқ** *қ.* **гап** I. **Кўнгил жойига тушди** *қ.* **кўнгил. Кутмаган** (*ёки* **кутилмаган**) **жойда** кутмаганда, кутилмаганда. *Бошланишда анчайин ҳазилга ўхшаб кўринган бу гинахонлик кутилмаган жойда жиддий бир тус олиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Гап** (*ёки* **сўз, фикр**) **бир жойдан чиқди** *қ.* **гап** I. **Жойини топди** *с. т.* 1) жойига тушди; 2) ишлатиб, ҳазм қилиб юборилди, эгалик бўлиб кетди.

ЖОЙ II [*ф-т*] *рвш, диал.* Бафуржа, кечроқ, кейинроқ, бамайлихотир. *Бугун ишга жойроқ бораман. Дам олиш куни эрталаб жойроқ туришади.*

ЖОЙИДА *рвш* Чакки эмас, ёмон эмас, тузук, дуруст, соз; саранжом-саришта. *Иш жойида. Аҳволингиз жойидами?* ▪ *Эс-ҳуши жойида, қадди-қомати келишган, тан-жони соғ, куч десангиз битта ман-ман деган йигитнинг ишини баҳузур қиладиган хотин эди-да.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Дастурхон жойида, қанд-қурс, мева-чева саноғи йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОЙЛАМОҚ 1 Батартиб териб, тахлаб қўймоқ; сиғдирмоқ, қўймоқ. *Яшикларга олма жойламоқ. Вагонларга юк жойламоқ. Китобларни токчаларга жойламоқ.* ▪ [*Гулнор*] *саноқсиз асбоблар, идишларни пала-партиш йиғиштириб, сандиқларга жойлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Солмоқ, солиб қўймоқ; жойлаштирмоқ. *Милтиққа ўқ жойламоқ.* ▪ *Икки тахта оқ қоғоз олди, орасига қора қоғоз қўйди, машинкага жойлади.* «Муштум», 1959, № 8.

3 Бирор иш ёки ўқишга жойлаштириб қўймоқ. *Ўқишга жойламоқ.* ▪ *Никанор ота уни ўғлига қўшиб, устахонага ишга жойлаб қўйди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

◆ **Кўнгилга** (*ёки* **дилга**) **жойламоқ** кўнгилга, дилга тугмоқ, жо қилмоқ.

ЖОЙЛАНМОҚ I **1 жойламоқ** 1, 2 *фл. мажҳ. н. Ҳамма нарса бир чамадонга жойланди.* ▪ *Меҳнатсевар аёллар фабрикага жойланди.* «Қўшиқлар».

2 жойламоқ 3 *фл. ўзл. н. Ишга жойланмоқ.*

ЖОЙЛАНМОҚ II Текислик ёки фазода маълум вазият, жой олмоқ, жойлашмоқ. *Осмон жисмларининг жойланиши. Расмда ички аъзоларнинг жойланиши кўриниб турибди.*

ЖОЙЛАТМОҚ **жойламоқ** 1, 2 *фл. орт. н. Колхозимиз вагонларга олма жойлатмоқда.*

ЖОЙЛАШИШ **жойлашмоқ** I *фл. иш оти. Ишга жойлашиш. Ўқишга жойлашиш.*

ЖОЙЛАШМОҚ I 1 Жой олмоқ, эгалламоқ, жой олиб ўтирмоқ; сиғмоқ, сиғишмоқ, жо бўлмоқ. *Хотинлар қий-чув билан етти аравага жойлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамма жойлашгач, взвод командири сержант Тургенев отув қуроллари ҳақида .. машғулот бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Яшаш, истиқомат қилиш, ётиш-туриш ёки иш юритиш учун жой, хона, бино ва ш. к.га ўрнашмоқ. *Туристлар палаткаларга жойлашдилар.* ▪ *Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Текислик ёки фазода маълум вазият, жой олмоқ, жойланмоқ. *Шифохона колхознинг энг гўзал ва баҳаво ерига жойлашган.*

2 Қирмоқ, ўрнашмоқ. *Ўқишга жойлашмоқ. Ишга жойлашмоқ.* ▪ *Мактабда домланинг .. тарафдорлари ҳам бор эди. Буларнинг кўплари мактабга домла воситаси билан жойлашган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖОЙЛАШМОҚ II **жойламоқ** *фл. бирг. н. Олмаларни яшикларга жойлашди. Делегатларни меҳмонхоналарга*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жойлашди. Битирувчиларни ишга жойлашди.

ЖОЙЛАШТИРИЛМОҚ *жойлаштирмоқ фл. мажҳ. н. Умумлаштирилган жониворлар Нуъмонҳожининг каттакон қўрасига жойлаштирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖОЙЛАШТИРМОҚ 1 *жойлашмоқ* I *фл. орт. н.* [*Домла*] *Абдураҳмонни ўз меҳмонхонасига жойлаштирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Жойламоқ, қўймоқ. *Гулнор ўз уйига кириб, қутилардан бирини очиб, кийимлари орасига ҳалиги дўппини жойлаштирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОЙЛИ I Жойи, ери бўлган; оилали. *Жон қизим! Сенга нима бўлди, сендан ёш, ёшгина қизлар, уйли, жойли бўлишиб кетди.* Ҳамза, Холисхон.

♦ **Туб жойли** шу жойда туғилиб ўсган, асли шу ерли.

ЖОЙЛИ II Диний-хурофий эътиқодларга кўра: «муқаддас» жойларда ножўя иш қилганлиги сабабли вужудга келган. *Касалингиз жойли экан,— дебди фолбин.*

ЖОЙНАМОЗ [*ф-т*] Намоз ўқиш учун солинадиган палос, мато ва ш. к. *Тожибой ака қозиқдан жойнамозни олиб, бомдод намозини ўқишга ўтирди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЖОЙРАВО [*ф-т*] *диал.* Кўчалик кийим. *Ҳасан овчи ягона жойравоси — оқ гулли авра-астар қизил чит чопонини ечиб хотинига узатаркан, опаси Саном отинга кўзи тушиб, у билан саломлашди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЖОЙСИЗ 1 Жойи, ери бўлмаган, уйсиз. *Қишлоқ ўсиб-унган юртим. Албатта, жойсиз қолмасмиз, соғ бўлсак тирикчиликни ҳам йўлга солармиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОЙСИЗ II *рвш, кам қўлл.* Ўринсиз, ноўрин. *Қўқонга боргач биринчи ишим ўғлингизни қутқазиш бўлсин, жойсиз қайғурманғиз, ҳожи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Қутидор ўзининг жойсиз саволидан ўкиниб ерга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖОЛИБ [*а*] *эск. кт.* Жалб этувчи, ўзига тортувчи. *Эски мадрасалар, .. миноралар, .. кўшклар .. буларнинг кўпларини Арслонқул яқиндан кўрган бўлса ҳам, .. орадаги масофа уларга алдақандай илиқ ҳусн бағишлаб, яна кўпроқ жолиби диққат қилган эди.* Ойбек, Навоий.

ЖОМ [*ф-т*] 1 Мис тос. *Тўхта хола .. Славикни жомдаги илиқ сувда чўмилтирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шароб ичиладиган идиш; қадаҳ. *Россияда унинг жомига Галабанинг майи қуйилди. Россияда унинг номига Бутун бошлиқ қишлоқ қўйилди.* Уйғун. *Муҳаббат жомидан нўш айлаган аҳли зако бўлмиш, Фунуни тибда мажнундир, кишининг куйса сафроси.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *поэт* Қўнғироқ, занг. **Жом урмоқ** [*ёки* **чалмоқ**) жиринглamoқ, занг урмоқ (мас., соат ҳақида). *Девор соат жаранглаб беш марта жом урди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Кремль жом урса, бир урар юрак.* С. Абдулла.

ЖОМА [*ф-т*] Кийим, либос. *Ипак галстукка энди ижозат, Йигитга муносиб йигит жомаси.* Ғ. Ғулом. *Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдур, Эҳнида яшил жомаси, зебо безанибдур.* Ҳабибий.

ЖОМАДЎЗ [*ф-т*] *эск.* Машиначи, тикувчи. *Холаси чевар — жомадўз эди.* Ойбек, Навоий.

ЖОМАКОР Иш кийими, коржома. *Қизлар жомакор кийиш ўрнига, ясанишган эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Умурзоқ ота юпқа жомакори устидан белини маҳкам боғлаган ҳолда совуқни писанд қилмай ишларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЖОМАШОВ [*ф-т*] Кир ювадиган сопол тоғора. Ў [*Латофат*] *кирни бувилардан қолган расм билан жомашовда, чўққайиб ўтириб ювмайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

♦ **Нотавон кўнгилга қўтир жомашов** қ. **нотавон.**

ЖОМЕ [*а*]: **масжиди жоме** шаҳар ёки маълум районнинг жума намози ўқиладиган энг катта, марказий масжиди. *Йўлчи «Поякилик» орқали ун бозорига, «Масжиди жоме» томонига чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОМИУЛ-УЛУМ [*а*] *эск. кт.* Илмнинг кони (жуда ҳам илмли, ўқимишли кишилар ҳақида). *Саводсиз бекни «жомиул-улум» деб юксалтиради.* Ойбек, Навоий.

ЖОН[*ф-т*] 1 Диний-мистик тасаввурларда ва идеалистик фалсафада: жониворлар барҳаётлигининг ўлганда гўё тандан жудо бўладиган, одамда эса руҳга айланиб абадий яшайдиган ғайритабиий (илоҳий) омили. *Иссиқ жон иситмасиз бўлмас.* Мақол. *Жон бор жойда қазо бор.* Мақол. ▪ *Одамнинг лойдан ясалишини, унга жон бағишланишини, .. шундай қизиқ қилиб ўқиб бердики, ўтирганлар кула бериб қотиб қолишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Жони бор** 1) тирик, жонли. *Жони борнинг умиди бор.* Мақол. ▪ *Танимда жоним бор экан, пахта беришга тиришаман.* Ш. Рашидов, Ғолиблар; 2) *кўчма* асоси бор, асосли. *Гапингизнинг жони бор.* **Жон бермоқ** 1) вафот этмоқ, ўлмоқ. *Вафот қилди жонкашим, дардкашим. Ҳозир қўлимда жон берди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* таслим бўлмоқ, курашни, қаршиликни тўхтатмоқ. *Йўқ Хўжабековга ўхшаганлар осонликча жон бермайди. Ётиб қолгунча отиб қолади.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) *кўчма* фидокорлик қилмоқ. *Мусулмонлар! Яхши деб йўлида жон берганинг Азизбек бу кун сизларга яхшилигингизни ўттиз икки танга солиқ билан қайтармоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Жон кирди** 1) тирилди. *Балиққа жон кирди;* 2) *кўчма* жонланди, руҳланди; қизиди. *Қутидор қайтиб йўлакка кириши билан .. Офтоб ойим ила Кумушга қайтиб жон киргандек бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табиатга жон кирди, толлар барг чиқарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Маърифатхон номи айтилиши билан суҳбатга яна жон кирди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Жон олмоқ** 1) ўлдирмоқ. *Мен ўзимнинг ашаддий душманим билан танҳо курашиб, ё жон бермоққа ва ё жон олмоққа қарор берган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* қийнамоқ, сиқмоқ; безор қилмоқ. *Ямоқчини бўлса Исматҳожи ҳар куни масжидга чақириб, одамлар ўртасида ҳақорат қила бериб жонини олди.* Ойдин, Ямоқчи кўчди. **Жони узилди** вафот этди, ўлди. **Жони чиқди** 1) *айн.* **жони узилди.** *Жонинг чиққур!* (*қарғ*). *Тер чиққандан жон чиқмас.* Мақол. ▪ *Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* қўрқди, эси чиқиб кетди. *Туф-э, қуриб кетсин, жоним чиқиб кетди-я.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) *кўчма* жаҳли чиқди, аччиғи қистади, ғазаби келди, дарғазаб бўлди. *Оларда кирар жоним, берарда чиқар жоним.* Мақол. ▪ *Полвон келганда темирчи шундай қилган эди унинг жони чиқиб, тишини ғижирлатди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Жони ҳалқумига** (*ёки* **бўғизига, ҳиқилдоғига) келди** (*ёки* **тиқилди, етди**) 1) ўлар ҳолатга келди, ҳолати разм бўлди; 2) *кўчма айн.* **жони чиқди** 2. *Боя нималарни сўзладингиз, сир очиладими, деб жоним бўғизимга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) *кўчма* безор бўлди, тоқати тоқ бўлди, тоқати қолмади. [*Соли совуқдан*] *жабр кўраётган жони ҳалқумига етган аҳоли уни қирқ олти йилдан бери эмас, қирқ олти минг йилдан бери яшаб келади, деб билар эди* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жонни жабборга бериб** қ. **жаббор.**

2 Сезувчи, ҳис этувчи тан, бадан. *Бутун жоним қақшаб оғрияпти. Тиш олдирган эдим, худди жонимни суғуриб олгандай бўлди. Оғриқ босилиб, жоним ором олди. Газ жоннинг ҳузури экан. Бетимнинг қалини, жонимнинг ҳузури.* Мақол. ▪ *Тим қоронғи, изғиринли кеча. Ёмғир худди жонга игна санчгандай, эзиб муттасил саваларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ғуломжон айвонда отаси билан тўрар, столларнинг қарсиллатиб синдирилаётганини эшитиб, худди ўз қовурғалари синдирилаётгандек, жони оғрир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жон(и) ачиди** ачиниб, дилидан хайрихоҳлик билдирди; ачинди. *Унга жоним ачиди.* **Жондан ўтди** 1) баданни, аъзони оғритди, қақшатди, зирқиратди. *Оғриқ жондан ўтди;* 2) *кўчма* қаттиқ таъсир қилди, кор қилди. *Айниқса бугунги сўзлар жон-жонимдан ўтиб кетди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. **Жонини койитмоқ** қийналиб, машаққат чекиб бирор иш қилмоқ, қаттиқ уринмоқ. *Қўшчинорлик ёки қўғазорликлар у ёқда турсин, сувнинг бошида бўладиган бақақуруллоқликлар ҳам ўзи ёки уловининг жонини койитгиси келмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Ҳаёт; ҳаёт-мамот. *Кемага тушганинг жони бир.* Мақол. *Эчкига жон қайғу, қассобга ёғ қайғу.* Мақол. *Жондан кечмасанг иш битмас.* Мақол. *Текинхўрларники — тарала бедод, жон ғанимат.* Матал. ▪ *Чечан Жамбул, сен Ватанни севасан, Керак бўлса, жонингни ҳам берасан.* Фозил шоир. *Отам мени жонидан ортиқ кўрар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жон сақламоқ** ўзини маънавий ёки жисмоний ҳалокатдан ёки оғир, мушкул аҳволдан сақлаб қолмоқ. *Офтобдан дарахтларнинг тагида жон сақладик.* ▪ *У ҳануз кавакда жон сақлаб келмоқда. Бефаросат, лақма одамни кўрса, кавакдан секин чиқади, аллакимдан эшитган янгиликларини айтади, яна кириб кетади.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. **Жон ҳовучлаб** ўз ҳаётидан хавотир бўлиб, қўрқа-писа. *Мирзо Ёдгорнинг боши кесилди. Унинг тарафдорлари жонларини ҳовучлаб, ин-инига кирди.* Ойбек, Навоий. **Жон(и)га ора кирди** 1) ҳалокатдан ёки бирор кўнгилсиз воқеадан, танг ҳолатдан сақлаб қолди. *Булар [Григорий К., Дмитрий М., Владимир Ж.] ўз жонларини фидо қилиб, мингларча совет кишиларининг жонига ора кирдилар.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) қийин, мушкул аҳволдан қутқазди, оғир пайтда ёрдамга келди, ёрдам қилди. *Шундай дўппи тор келган пайтда Азим бойвачча Холхўжанинг жонига ора кирди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Жондан безор қилмоқ** (*ёки тўйдирмоқ*) 1) ўлимига рози қилмоқ; 2) жуда ҳам зериктирмоқ, кўнгилга урмоқ, безор қилмоқ. *[Оқила:] Ўзингиз қачон борасиз? Болалар дада деб жонимдан безор қилишяпти* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Жондан тўймоқ** 1) ўлимига рози бўлмоқ; 2) жуда ҳам зерикмоқ. безор бўлмоқ.

4 Киши, одам. *Жон бошига. Биз тўққиз жон эдик.* ▪ *Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қолмаган эди.* М. Исмоилий. Фарғона т. о. *Ҳамма ишни тўхтатиб, қимирлаган жонни теримга солар эканмиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Тепаликда жон асари кўринмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳеч бир жон йўққи, они бўлмаса жононаси.* Ҳамза.

5 Кўпинча аниқловчилар билан қўлланиб «бош», «жусса» маъноларини ифодалайди. *Қиз жонинг билан қаергача боролардинг.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. — *Ёш жонинг бор қизим,— деди [Офтобойим],— бировга ёмонлик соғинма.* А. Қодирий Ўтган кунлар. — *Вой шўрим,— деди Мастура.— Жиндаккина жонингизга-я. Шу жуссангизга учта дард сиғадими?* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

6 *кўчма* Куч, қувват, мадор. *Тезрок қимирласангчи, жонинг борми? Жон борича ҳаракат, ғайрат қилмоқ.* ▪ *Ҳожи .. секингина қўлини узатиб, қулоғини ушлади ва уч буклаб туриб каттиқ қисди, жон борича қисди.* А. Қаҳҳор, Йиллар. **Жони йўқ** 1) ўлик. *Сойга қарасак, учта балиқ ётибди, иккитаси ўлик, биттасининг жони йўқ.* «Эртаклар»; 2) *кўчма* кучи йўқ, кучсиз, мадорсиз. *Бир қўлимнинг жони йўқроқ. Сенинг муштингни ея бериб жонимда жон қолган эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) бўш, чидамсиз. *Жони йўқ ип. Жони йўқ мата.* **Жон олиб, жон бермоқ** бирор ишда астойдил ғайрат кўрсатмоқ; жонбозлик, фидокорлик қилмоқ. *Бўтабой кечани-кеча, кундузни-кундуз демай, колхоз учун жон олиб, жон беради.* С. Аҳмад, Ҳукм.

7 *кўчма* Яхши кўрадиган, севимли, ёқимли киши ёки нарса ҳақида. *Олма — унинг жони. Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмас.* Мақол. ▪ *Талъатхон они, Оқ бугдойнинг нони, Ҳамма ёмон кўрганда, Адасининг жони.* «Фольклор». *Ҳой-ҳой, менинг ёримсан, Танимдаги жонимсан.* А. Қаҳҳор, Қаравот. *Шўро тузган жон Октябрь, Юртга меҳрибон Октябрь.* Эргаш шоир. *Аммо, лекин Мухторхон домла нафсамбрига одамнинг жони эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *[Жамила Фофирга:] Агар ўтиргани жойингизга хас-хашаклар тўкилса, сочларим билан супурай, чанги чиқса, кўз ёшларим билан сув сепай, жонгинам.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | «Опаси», «акаси», «отаси» ва ш. к. сўзлар билан, баъзан ёлғиз «жонидан» ф-да сўзловчининг тингловчига яқин муносабатини, эркалаш ёки хушомад маъноларини ифодалайди.— *Опаси жонидан, дуторингизни чалинг тузукроқ,— деди у [Маликахон] Адолатга қараб,— уйин-кулгига ташна бўлиб ётганмиз.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мунча курт-курт қилиб чайнайсиз! — Туруп деган шунақа бўлади, жонидан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. | Энг яқин, севикли кишиларга мурожаатда сўзловчининг уларга яқин муносабатини ифодалайди; бегоналарга нисбатан эса ҳурмат ёки хушомад билдиради. *Гулнорнинг кўзлари очилиб кетди, .. Йўлчига тикилди. — Нима қилди, жоним,— сўради Йўлчи, лекин бетобмисиз дейишга тили бормади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

8 *кўчма* Бирор иш, соҳа ёки доирада: илҳомлантирувчи, ташкил этувчи, ташкилотчи шахс, марказий сиймо. *Жамиятнинг жони. Жўраларининг жони.* ▪ *Василий Степанов ишчи-комсомоллардан бўлиб, уни ҳам Давронов билан бирликда шу мактабни ташкил қилишга юборилган эди. Энди у мактабнинг жони бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 *кўчма* Ҳаёт манбаи, ҳаёт бағишловчи нарса ҳақида. *Ёмғир — экиннинг жони.* Мақол. ▪ *«Иссиқ — пахтанинг жони» деган мақол ҳам бежиз айтилмагандир.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. *Ҳозирги вақтда механизация колхознинг жони эканини ҳар бир колхозчи кўриб, билиб турганда механизацияга қарши одам бўлиши .. билмадим.* А. Қаҳҳор, Картина.

10 Мурожаат қилинаётган шахсни билдирувчи сўздан олдин мурожаатдаги илтимос, илтижо маъносини кучайтиради. *Ниёз мен билан хайрлашар чоғида: жон Ҳожи ака! Энди гап шу ерда қолсин .. деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Урманг отамни! Жон амаки, урманг! — деб зор йиғлай бошлади болалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Шу позицияда эркалаш маъносини билдиради. *Эй жон болам!*

11 *кесим визифасида* Шукур. *Офицернинг шу кетиши бўлса, штабга етиб борса ҳам жон.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 Шахс билдирувчи сўзларга кичрайтиш-эркалаш маъносини беради, мас. *холажон, бувижон, ойижон, домлажон.* | Эркалаш ёки ҳурмат билдириш учун кишилар отига қўшиб ишлатилади, мас. *Каримжон, Аҳмаджон.* | Атоқли отларнинг таркибий қисмини ташкил этади, мас. *Қўшжон, Мамажон.*

13 Турдош отлардан кейин келганда предметнинг жўда яхши, соз эканлигини ифодалайди. *Бугунги ош паловжон бўлибди-да.* ▪ *Аммо бу отжон экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бир жон, бир тан бўлиб** бир ёқадан бош чиқариб, баҳамжиҳат бўлиб. **Жон акага жон борми** *айн.* **жон деб.**— *Москвага борасанми? — Жон акага жон борми.* **Жон аччиғида** (*ёки ҳолатда*) 1) ўлим талвасасида. *Офицернинг ўзи ҳам талвасада ҳолдан тойган эди, бунинг устига хотини полда юмалаб жон аччиғида хирилларди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси; 2) ғайриихтиёрий равишда, беихтиёр. *Чеккасини зах ерга бериб йиқилган ва кесак каби ҳиссиз қизини [қутидор] жон ҳолатда қучоғига олди. «Қизим .. Кумуш .. Кўзингни оч!»* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Жоним билан** бош устига; жон деб, бажону дил.— *Агар шаҳарда зарур ишларингиз бўлмаса, мен билан бир ерга бориб келсангиз.— Жоним билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аскарликка жоним билан бораман, Ватанни сўнгги томчи қоним қолгунча қўриқлайман.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Жон деб** хурсандлик билан, мамнуният билан, бажону дил. *Агар лозим келса, тошкўмир конига бориб кўмир қазиб келтиришга ҳам жон-жон деб кетар эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Жон кошки** кошкийди, қани эди-я. **Жон талвасаси** *қ.* **талваса. Жоним тасаддуқ** *қ.* **тасаддуқ. Жўжабирдек жон** *қ.* **жўжабирдек. Ўлмаган менинг жоним** *қ.* **ўлмоқ. Жони кирди** 1) ҳузур қилди, маза қилди, ором олди. *Уйига водопровод, газ ўрнатиб, жони кирди. Тиш олдириб, жони кирди;* 2) жуда хурсанд бўлди, қувонди, севинчи ичига сиғмай кетди. *Кино деса, жони киради.* ▪ *Аёллар: — Бўлмасачи! Ҳамманинг жони кирди. Қамишкапада ҳеч бунақа томоша бўлган эмас, дейишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Жон куйдирмоқ** *қ.* **куйдирмоқ. Жон(и)га тегди** безор қилди, кўнглига урди; кўнглига тегди. *Мусофирчилик жонга тегди.* **Ойбек,**

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қутлуғ қон. *Бир иш буюрсанг, сўрай бериб жонга тегади.* Ойдин, Уялди шекилли ерга қаради.

ЖОНАЖОН [*ф-т*] 1 Энг севимли, қадрли, қадрдон. *Жонажон дўст. Жонажон ўртоқ. Жонажон Ватан.* ▪ *Жонажон Партия элга бош бўлди.* Фозил шоир.

2 Энг муҳим, энг зарур ва фахрли. *Тинчликни ҳимоя қилиш — жаҳон халқларининг жонажон ишидир.*

ЖОНБАХШ [*ф-т*] Жон бахш этувчи, жон бағишловчи, мардонавор ишларга чорловчи, отлантирувчи, куч-ғайрат, далда берувчи. *Сир ва Аму дарёнинг жонбахш сувлари.* ▪ *Нафас олса жонбахшидан, дилкашидан айрилиб қолаётгандек жим эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖОНБОЗ [*ф-т*] Бирор ишда жон олиб, жон берувчи, астойдил ғайрат кўрсатувчи, фидокор. *Жонбоз пахтакорлар. Жонбоз жангчи.*

ЖОНБОЗЛИК **жонбоз** *с. белги оти.* *Жонбозлик қилмоқ. Жонбозлик кўрсатмоқ. Совет халқлари жаҳонда тинчлик учун жонбозлик билан курашмоқдалар.* ▪ *Урушга кирганлар ҳам оғир участкаларда жонбозлик қилишни бўйнига олиб кирарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЖОН-ДИЛ, жону дил Энг яхши кўрадиган, энг севимли киши ёки нарса ҳақида. *Жон-дили киттоб. Унинг жони-дили — шаҳмат. Улар сизга жон-дил билан ёрдам беришга тайёр.*

ЖОНДОР [*ф-т*] *айн.* **жонзод.** *Бир турли жондорлар пайдо бўлибди, У жондорлар Муроджонни кўрибди.* «Муродхон».

ЖОНДОШ [*ф-т*] *поэт.* Бутун ҳаётий манфаатлари, фикри-зикри бир бўлган; якдил, ҳамнафас. *Бу баҳор байрами, гуллар байрами, .. Бу қондош ва жондош эллар байрами!* Шуҳрат.

ЖОН-ЖАҲД, жону жаҳд: жон-жаҳд билан жон борича, бор куч билан; зўр бериб, ғайрат қилиб, астойдил, енг шимариб. *Жон-жаҳд билан ишламоқ.* ▪ *Ўша куни у ҳам .. жон-жаҳди билан (пахта) терди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *У мотоциклнинг рулини жон-жаҳди билан ушлаб, бошини кўтарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЖОНЗОД [*ф-т*] Жон эгаси, тирик жон, жонивор. *Қўрада бандилардан бошқа жонзод қолмаган, қўйлар ўтловга ҳайдалган эдилар.* Айний, Қуллар.

ЖОНИБ [*а*] *эск. кт.* Тараф, томон, ер. *Ул жонибдаги сиз ҳурматли ва иззатлиларнинг ҳам.. сиҳатларингизни .. сўраб турмоқдамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖОНИВОР [*ф-т*] 1 Жон эгаси, тирик жон, тирик организм (ўсимликлардан бошқаси). *Ўзимни кўрсатиб, ер юзидаги жониворлар ва уларнинг кўпайишини тушунтирмоқчи бўлдим.* «Латифалар». [*Мулладўст қозига:*] *Шуҳратларидан ўргилай, у жанобни, билмайдиган жонивор борми тақсир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Нарса, ўсимлик, ҳайвон ва ш. к.га нисбатан эркалаш маъносида ёки «бечора», «бояқиш», «шўрлик» каби маъноларда ишлатилади. *От сағрисидан лойга ботган, жонивор бор кучи билан пишқириб олдинга интиларди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Ишком четида бир шафтоли бор экан, жонивор, мевасини кўтароломай шохлари ерга қайрилиб ётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғайни, бу ош деган жонивор куйиб кетмадими!* Ш. Рашидов, Фолиблар.

3 *кўчма* Одам, махлуқ.— *Қори ибод деганинг аҳмоқ бир жонивор экан,— деди Қурбон девона.* Айний, Ҳаллодлар.

ЖОНИҚМОҚ *с. т.* Бир нарсадан қуруқ қолаётгандек шошмоқ, ошиқмоқ, шошқалоқлик қилмоқ. *Шошма, мунча жониқмасанг?*

ЖОНКАШ [*ф-т*] Меҳнатни жонидан ҳам ортиқ кўрадиган; меҳнаткаш, жафокаш. *Жонкаш аёл.* ▪ *Вафот қилди жонкашим, дардкашим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОНКАШЛИК **жонкаш** *с. белги оти.* *Жонкашлик қилмоқ. Жонкашлик кўрсатмоқ.* ▪ *Йўлчи ёзда ёниб, чанг-тупроқ ялаб, қишда қор .. муз кечиб, .. бутун оғирликларга қарамасдан, жонкашлик билан ишлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОНҚУЯР Бирор иш, соҳа ёки кишни учун жон куйдирувчи, астойдил ғайрат кўрсатувчи; ғамхўр. *Менинг жонкуярларим бор. Механизация жонкуялари.* ▪ || *Қурмагур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам иши пишиқ, жонкуяр универсалчи.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

ЖОНҚУЯРЛИК **жонкуяр** *с. белги оти.* *Жонкуярлик қилмоқ. Жонкуярлик кўрсатмоқ. Жонкуярлик билан ишламоқ.* ▪ *Қодир ака ўн йилдан бери раис бўлса ҳам, колхозчиларнинг бу йилгидек жонкуярлигини ҳеч қачон кўрмаган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЖОНЛАНИШ 1 **жонланмоқ** *фл. иш оти.*

2 Ҳаракатга, жўшга келиш; юксалиш; кўтаринки руҳ. *Залда жонланиш. Ишдаги жонланиш.* ▪ *Машиқлар ашула бошлаб юбордилар. Одамлар ўртасида шивир-шивир, жонланиш бошланди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Жонланиш, гап, кулги бир-бирига қўшилиб, зал шов-шув бўлиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЖОНЛАНМОҚ 1 Ҳаёт белгиларини кўрсатмоқ, тетикланмоқ, тетик, бардам бўлиб қолмоқ, кучга кирмоқ; тирилмоқ. *Дам олиб, анча жонландим. Шаҳарда рамақижон бўлиб қолган моллар яйловда жонланиб қолибди. Баҳор — табиат жонланадиган фасл.* ▪ *Оқсоч Саидийнинг ёрдами билан бошини бир оз кўтариб, сувни шимирди-да, .. бир оз жонлангандек бўлиб пичирлади.* А. Қаххор, Сароб. *Эрталаб қишлоқ аҳолиси, баҳор қуёшининг дастлабки илиқ нуридан жонланган жониворлар сингари, ўрмалаб кўчага чиқа бошлади.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

2 Руҳи кўтарилиб, енгил тортиб, жонли тус олмоқ, руҳланмоқ, ҳаракатга, жўшга келмоқ. *Кумуш .. сесканиб ўзига келди. Ҳушдан ажралаёзган бечоралар [қутидор, Офтобойим] бу ҳолдан сўнг бир оз жонлангандек бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У севгилиси қўлидан ўзига оби ҳаёт оқиб ўтгандек жонланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тожибой кириб келди. .. Энди, мажлис бошланади, деган фикрда ҳамма жонланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Гавжум, обод бўлмоқ. *Кундуз соат бирлардан кейин тўйхона жонланиб қолди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

4 Равнақ, ривож топмоқ, юксалмоқ, олға босмоқ. *Ишлар жонланиб кетди.* ▪ *Солиҳ махдумнинг мактаб иши ҳам учинчи йилдан бошлаб бир оз жонланган, болалар ҳам ўттиз-қирққа етган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Қизғин тус олмоқ, қизимоқ. *Суҳбат жонланди.* ▪ *Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин базм тағин ҳам жонланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Жонли бўлиб кўринмоқ, гавдаланмоқ. *Йўлчининг онгида ўтмиш манзаралари жонланар экан, қайғу кўкракни яна чуқурроқ эзади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОНЛАНТИРИЛМОҚ **жонлантирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЖОНЛАНТИРМОҚ **жонланмоқ** *фл. орт. н.* *Ишни жонлантирмоқ. Суҳбатни жонлантирмоқ.* ▪ *Бир зум қараш билан юракка нақшланган унинг чеҳрасини яна кўз олдида жонлантиришга тиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОНЛИ 1 Жони бор, тирик. *Жонли тўқима (биол.).* ▪ *Ўша сатин тўғрисида Хўжаназар: «унда от, одам каби жонли нарсаларнинг сурати бор, .. сурат бўлган жойда намоз ўқиш ҳам тузук эмас» деб тарқатган.* Айний, Қуллар. | Тирик организмлардан, одамлардан, жониворлардан ташкил топган. *Жонли табиат.* ▪ *Жамоат корхоналари ва уларнинг жонли ва жонсиз мол-мулклари колхозларнинг ва кооператив ташкилотларининг жамоат, социалистик мулкидир.* «ЎзССР Конституцияси». *Тепалик учун бўлган жангда жасурлик кўрсатиб, душманнинг жонли кучларига, техникасига талафот етказгани учун қўмондонлик .. Бегижон Қурбоновни «Жасурлик учун» медали билан мукофотлади.* Н. Сафаров, Севги. | Тирик организмга, хусусан одамга хос бўлган. [*Гулнор*] *Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Яшаб турган, барҳаёт, тирик. *Ўтмишнинг жонли шоҳиди.* ▪ *Жонли гувоҳни ишга тикиб бўлмайди.* А. Қаххор, Сароб.

3 *кўчма* Тийрак, серҳаракат; шўх,

www.ziyouz.com kutubxonasi

шўхчанг. *Тахтапуллик Собиржонни Танир эдим мен Бокудан, Зап чавандоз, миқти, жонли, Хосиятли улфат жуда.* Шайхзода. *У ҳозир болаларнинг шўх, жонли, қайноқ ўйинларини томоша қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Тетиклик, ғайрат, хушчақчақлик ифода этувчи; шўх, ўйноқи (кўз қараши, кўз, чеҳра ҳақида). *Йўлчининг чиройли кенг юзида, .. жонли, теран маъноли кўзларида қандайдир илиқ, самимий табассум тошган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Руҳли, қизғин. *Жонли суҳбат.* ▪ *Бу узатиш мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун барча қизлар ўзларининг энг асл, энг нафис кийимларини кийиб, .. ҳусн оламини .. яна бир қайта бежабдирлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *кўчма* Худди ҳақиқатдагидек, чин, ҳақиқий; воқеликдан олинган, воқеликни акс эттирадиган. *Жонли портрет. Адабиётнинг энг муҳим вазифаларидан бири даврнинг жонли материаллари асосида янги киши типини яратишдир.* ▪ *Жилин билан Костилиннинг саргузашти уларнинг кўз олдиларида жонли воқеадай ўта берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ифодали, ёрқин. [*Сайрамов*] *ҳар масалани жонли мисоллар билан баён қилди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Атоқли халқ санъаткори [Юсуфжон қизиқ] ҳаётнинг энг чигал, мураккаб томонларини жонли тил билан содда қилиб тушунтира оларди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. || *Эски адабиётни яхши ўқийди, айниқса Шоҳнома, Аҳмадзанжи, Абомуслим достонларини .. ўқиганда жуда ҳам жонли чиқаради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 *кўчма* Ҳаёт қайнаган, жўш урган, жўшқин. *Кундузгига қараганда сарой жонли: кишиларнинг шақиллашиб сўзлашишлари, хахолаб кулишишлари саройни кўкка кўтаргудек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Жонли газета** *қ.* **газета. Жонли тилда** сўзлашув тилида, халқ тилида.

ЖОНЛИЛИК жонли *с. белги оти. Рақснинг жонлилиги. Суҳбатнинг жонлилиги. Жозибали декорация «Буюк канал» операсига жонлилик киритган.*

ЖОНЛИК *дин.* Худо йўлига, азиз-авлиёларга қурбонлик учун аталган уй ҳайвони ёки товуқ, хўроз. *Жонликларнинг калла-почалари ҳар доим шу ерда кўзларини лўқ қилиб, пойлаб ётувчи мозор шайхларига улашиларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЖОНОН [*ф-т*] 1 *от* Жуда гўзал, барно, зебо, қадди-қомати келишган аёл; нозанин. *Кўзим нури, латофати на хуш озода жононсан, Нечук ҳам яхши жононсан, менинг жисмим аро жонсан.* Ҳабибий.

2 *сфт* Жуда яхши, гўзал, ширин, соз, олижаноб; аъло. *Жонон йигит. Жонон палов.* ▪ *Шаҳримиз кўркидир жонон болалар.* Ғ. Ғулом. *Айтсам дўстлар, шу туни Бўлиб ўтди жонон тўй.* З. Диёр, *Ҳой қушлар, жонон қушлар, Келинг чертай бирга тор.* Ғайратий. *Кулгиси чиройли экан, жонон чинни чертилгандай бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Яқин кишиларга мурожаатда ҳурмат ёки кесатиқ маъносини, бегоналарга нисбатан эса хушомадни билдиради.— *Жонон,— деди у, хотинининг бошини силаб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Жонон (*хотин-қизлар исми*).

ЖОНОНА [*ф-т*] Маҳбуба, маъшуқа, севгили ёр. *Жондан кечмасанг, жонона қайда, тоққа чиқмасанг, дўлана қайда.* Мақол. ▪ *Ҳеч бир жон йўққи, они бўлмаса жононаси.* Ҳамза.

ЖОНОҚИ, жоноқи олма Эртапишар, хушбўй, ширин қизил олма. *Олдин пишар жоноқи олмалар оловдай ёнади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖОНСАРАК [*ф-т*] 1 Саросимага тушган, эсанкираган, гангиб қолган; безовта. [*Мансур:*] *Мағрур Алишернинг сувдан чиқариб ташланган балиқдай жонсарак, ини бузилган қушдай безовта бўлиши қасос билан тўлган юрагимга тасалли беради.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Олдинги позицияга илк қадам қўйиб, ҳар нарсадан ҳадиксирагандай тевараккa жонсарак ва ожиз қарайдиган янги жангчилар орасида [Бектемир] ўзини пихини ёрган хўроздай сезар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Ярим соат чамаси жонсаракка учраб учиб юришга мажбур бўлган қарғалар елнинг босилганини бир-бирларига хабар бергандек ға-ғу билан эски ўринларига қўна бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Сира бекор ўтирмайдиган, доим ўзига иш топиб ғимирлаб юрадиган, тинчимайдиган; серҳаракат. *Ҳозир ўша жонсарак тана жим, ўша чевар қўллар бедармон.* И. Раҳим, Ихлос.

ЖОНСАРАКЛИК жонсарак *с. белги оти. Жонсараклик билан.*

ЖОНСИЗ 1 Жони йўқ, ўлик. *Колхозчилар югуришиб келганларида, Умурзоқ ота жонсиз эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Жони йўқ нарсалардан ташкил топган. *Жонсиз табиат. Жонсиз материя.* ▪ *Жамоат корхоналари ва уларнинг жонли ва жонсиз мол-мулклари колхозларнинг ва кооператив ташкилотларининг жамоат социалистик мулкидир.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Ҳаракатсиз қотган, ҳеч нарса ифода этмайдиган, серрайган, ўлик-тириклигининг нишонаси йўқ; беҳуш, карахт. *Жонсиз чеҳра.* ▪ *Силкиниш орқасида унинг юзини тўзғиган соч толалари ўраб олиб жонсиз бир суратга киргизди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отабек ота-она орзусига, ўз таъбирича, жонсиз ҳайкал бўлиб ризолик берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кучи йўқ, кучсиз; бўш, чидамсиз; нимжон. *Нимжон ва жонсиз одам. Жонсиз ип.* ▪ *Мурзин унинг паришон сочларини, ноғик бўйнига ёпишган майин, жонсизгина оёқ толларини томоша қиларди.* Ш. Рашидов, Шинелли йиллар.

4 *кўчма* Ифодасиз, руҳсиз, таъсирсиз; суст. *Жонсиз спектакль. Жонсиз услуб.* || *Мажлис жуда жонсиз ўтди.*

5 Ҳаёт сўнган, суқутга чўмган, жимжит. *Жонсиз кўчалар. Жонсиз ҳаёт.* ▪ *Узоқларда жонсиз кўринган, Овуллар ҳам йиғлаб ухлаган. Саҳар туриб шўрли хотинлар «Тангрим» деган тўлиб йиғлаган.* Ҳ. Олимжон.

ЖОНСИЗЛАНМОҚ 1 Ҳаракатсиз қотмоқ; тириклик нишонасини йўқотмоқ, серраймоқ. *Салимбойвачанинг ранги оқариб, кўзлари қўрқувдан бир лаҳзада жонсизланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Жонсиз бўлиб қолмоқ, увушмоқ. *Совуққа чидамли йўлчи ҳам, эгни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг бужмайганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖОНСИЗЛАНТИРМОҚ 1 **жонсизланмоқ** *фл. орт. н.*

2 *мед.* Этини ўлдирмоқ, аъзонинг бирор ерини оғриқ сезмайдиган қилмоқ. *Укол билан баданни жонсизлантирмоқ.*

ЖОНСИЗЛИК жонсиз *с. белги оти.*

ЖОН-ТАН, жону тан *айн.* **жон-дил.** *У сени жон-тан билан яхши кўради.* ▪ *Ҳар янги ишга қучоқ очиб, жону тан билан киришадилар.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Номим Али, касби-рўзим сартарош, Жону таним санъат, ўзим сартарош.* Т. Тўла.

ЖОН-ҲОЛ: жон-ҳолига қўймай ҳол-аҳволига ва эркига қарамай, мажбуран. *Бормасангиз сира иложи йўқ деб жон-ҳолига қўймай, эўрлаб розилик олиб кетди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ЖОРИЙ [*а*] Ҳозирги кунда, ҳозирги пайтда юз бераётган, содир бўлаётган, давом этаётган, олиб борилаётган; амалдаги, кундалик. *Жорий сиёсат. Жорий ремонт.* ▪ *Перспектив планлар ҳам, жорий планлар ҳам ҳар бир иқтисодий-маъмурий районнинг барча имкониятларини ҳисобга олиш асосида тузилиши зарур.* «Қ. Ўзбекистон», 1957, 31 март. **Жорий қилмоқ** 1) амалга оширмоқ, кучга киргизмоқ. *Умумий мажбурий таълимнинг жорий қилиниши. Янги қонун биринчи апрелдан жорий қилинади;* 2) татбиқ этмоқ, қўлламоқ, ёймоқ, расм қилмоқ. *Фан-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш.*

ЖОРИЯ [*а*] *эск. кт.* Чўри, оқсоч — *Мен .. отам томонидан эски кийим-кечаклари қаторида ютқизилган, қиморбознинг мулкига айланган жория эдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖОСУС [*а*] Бирор давлат ҳақида маълумот тўплаш, хусусан унинг ҳарбий сирларини билиш учун бошқа давлат томонидан қўйилган шахс; айғоқчи, шпион.

ЖОҲИЛ [*а*] 1 Жаҳолатда қолган, илм-маърифатдан маҳрум; қолоқ, ма-

www.ziyouz.com kutubxonasi

даниятсиз, нодон. *Жаҳл — жоҳилнинг қуроли.* Мақол. || *Жоҳил уламолар;* ▪ [*Қози элликбошига:*] *Сиз аралашмай туринг, элликбоши, жоҳилсиз. Тўмтоқ гапириб ишнинг пачавасини чиқардингиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ўжар , қайсар; қийиқ.

ЖОҲИЛЛИҚ жоҳил *с. белги оти. Жоҳилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар.* Мақол.

ЖОҲИЛОНА [*а+ф-т*] *рвш* Жоҳил одамлардек, нодонларча. *Жоҳилона илжайиш.* || *Жоҳилона ҳаракат.*

ЖУББА [*а*] *диал.* Қўйлак бичимида тикилган пахтали иссиқ кийим. *Кишилар қишнинг оғир юклари: пўстин, пахталик, чопон, жуббаларни ташлаб, ўзларини эркин ҳис эта бошладилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЖУВОЗ [*ф-т*] 1 Ўсимликлар уруғидан, хусусан, чигитдан мой чиқарадиган қурилма; мойжувоз. *Жувоз ҳайдамоқ. Отни жувозга қўшмоқ.* ▪ *Қўшни ҳовлидан чучитилган жувоз мойининг иси келади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шоли оқлайдиган қурилма; обжувоз.

ЖУВОЗКАШ [*ф-т*] 1 Жувоз ҳайдовчи, жувозхонада (обжувоз ёки мойжувозда) ишловчи ишчи. || Жувозга қўшиладиган. *Жувозкаш от.*

2 Тирикчилиги, даромади асосан мойжувоз устида бўлган шахс, мойжувоз эгаси. *Йўлчи уни* [*Шоқосимни*] *бир жувозкаш майда бойга хизматкорликка — унинг жувозини ҳайдовчи сифатида ўрнаштирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖУВОЗХОНА [*ф-т*] Обжувоз ёки мойжувоз ўрнатилган жой, бино. *Жувозкашнинг ташқарисида жувозхона, .. отхонадан бошқа бир бурчакда кичкина ҳужра бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖУВОЛДИЗ [*ф-т*] Қоп тикиш учун ишлатиладиган йўғон, эгик игна. *Ўктам .. супачада ўтириб, жуволдиз билан йиртиқ қоп-қанорларни тикаётган кампир қошига келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖУВОН [*ф-т*] 1 Эрга чиққаш, ҳали ёш, етук аёл. *Ёш жувон. Ўрта ёшлардаги жувон. Жувон йигирл* (*қарғ.*) ▪ *Ёши ортиб бораётган ҳар бир .. жувон синагари, Тўрахон ҳам бола кўришни хоҳлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эрдан чиққан ёки тул қолган хотин. [*Кутидорнинг*] .. *битта жувон қизи бор-ку, мунча, тўйини бошқа, никоҳни бошқа қиламиз деганига ҳайронман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Иффатини йўқотган қиз. *Қизми, жувонми, Гулнорми барибир, мен дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖУВОНА [*ф-т*] *диал.* Икки-уч яшар қора мол; новвос.

ЖУВОНБАХТ [*ф-т*] *эск. кт.* Бахтли, бахтиёр; толеи баланд, омадли.

ЖУВОНМАРГ [*ф-т*] Ёш ўлган, авжи етилган пайтида ҳалок, нобуд бўлган. [*Гули:*] *Жувонмарг ғунчани ҳам эсла, ёд эт. Унутма доимо рўҳимни шод эт.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Жувонмарг бўлмоқ** 1) ёш ўлмоқ, ҳалок, нобуд бўлмоқ. *Мени бу балодан халос қилинг. Ёшман, бемаҳал жувонмарг бўлиб кетмай.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) *кўчма* барбод бўлмоқ, бекор кетмоқ, зое бўлмоқ. *Ёшлик умрим жувонмарг бўлмади.* О. Юнус. [*Назира:*] *Хузуржонов Насибанинг ўқишини жувонмарг қилди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. [*Ҳожар Тўлахонга:*] *Ҳа, жувонмарг, холангга нима дединг?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЖУВОНМАРД [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Мард, ботир, довюрак.

2 Олийжаноб, олиҳиммат, хотам.

ЖУВОНСЎХТА [*ф-т*] *сўк.* Жувонмарг. [*Гулнор Мастурага:*] *Жувонсўхта Норбойваччанинг мунчаям иқболи баланд экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЖУДА [*ф-т* жудо] *рвш* Ортиқ, ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари ғоят; ниҳоятда, бениҳоя. *Мен сиздан жуда хурсандман.— Чарчаганга ўхшайсиз? — Жуда.* ▪ *Ўқимаганимга жуда армон қиламан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сени жуда-жуда кўргим келади.* Ш. Рашидов, Ғолиблар. | Сифат ва равишларнинг орттирма даражасини ясайди. *Жуда яхши. Жуда ёмон. Жуда чиройли.* ▪ *Сиз жуда қийиқ, жуда ўжар йигит экансиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида қўйилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Жуда бўлмаганда** (*ёки бўлмаса*) *айн.* **ҳеч бўлмаганда** *қ.* **ҳеч** 1. **Жуда бўлса** (*ёки деганда*) ортиғи билан, нари борса. *Самарқандгача жуда бўлса 400 километр.*

ЖУДАЯМ [*асли* **жуда ҳам**] *рвш, с. т.* Жуда ҳам, ортиқ даражада. *Қўйбулоқни ҳам тозаласак, жудаям соз бўларди, нима дейсиз?* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

ЖУДО [*ф-т*]: **жудо бўлмоқ** 1) бирор кимса ёки нарсадан айрилмоқ, маҳрум бўлмоқ; жудоликка учрамоқ. *Азиз дўстлар нетай, бахти қаро бўлганга йиғлайман, Азизимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман.* Ҳамза. *Мен бир оёғимдан жудо бўлдим-у, аммо юзлаб ғўдакнинг жони саломат қолди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи; 2) халос бўлмоқ, айрилмоқ. *Боши танидан жудо бўлди.* **Жудо қилмоқ** (*ёки этмоқ, айламоқ*) 1) бирор кимса ёки нарсасидан айирмоқ, маҳрум қилмоқ; жудолик солмоқ. *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи .. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Рангини заъфар этди, бағрида доғ бўлди, Илму ҳунар олишдан қилди жудо паранжи.* F. Ғулом; 2) халос қилмоқ, айирмоқ. *Боснинг қиличи душман солдатининг чап қулоғи тагига бориб тушди ва унинг калласини танидан жудо қилди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ЖУДОЛИҚ Яқин кишилардан йироқдаги ҳаёт; **яқин кишилардан жудо бўлиш; айрилиқ, ҳижрон.** *Оғир жудолик. Жудолик алами. Жудоликда яшамоқ.* ▪ [*Офтоб ойим*] *Кумушни кўрган сайин юраги ачир, жудолик кунларини асло тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖУЖУН(ЧА) [*хит*] Уст кийим учун ишлатиладиган қалин ипак газлама. *Бир костюмлик жужунча.* || *Жужунча шим.*

ЖУЖУР [*р* дежурный] *с. т.* Навбатчи, дежур. [*Зуҳра:*] *Ҳа, жужурман. Эл-юртга ҳар ким қўлидан келган хизматини қилади. Сиз жужур ҳам эмассиз-да, хоним, .. хотинсиз!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЖУЖУҚ *диал.* Бола; гўдак.

ЖУЗ [*а*] 1 *эск.* Қисм, улуш. *Инсон ҳаётдан қилган талабнинг бир жузинигина олади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ёзув қоғозининг метрик системада эллик тахтага тенг ўлчов бирлиги. *Гилам устида жуз-жуз.. қоғозлар ётарди.* Ойбек, Навоий.

3 Тикилган дафтар, китобча ёки китобнинг бир бўлаги. *Дафтарнинг варақлари жузидан чиқиб кетган, йиртилиб тушган, .. чалкашган бўлса керак, лектор лекциянинг бош-кетини тополмай, хила овора бўлди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ЖУЗГИР [*а+ф-т*] *эск. айн.* **жуздон.** [*Ноиб*] *ўз жузгиридан қоғоз ва қаламдонидан қалам чиқариб, Ҳамро рафиққа қараб сўради.* Айний, Судхўрнинг ўлими.

ЖУЗДОН [*а+ф-т*] *айн.* **папка.** *Бу қоғозни алоҳида жуздонга солиб қўйди.* Ойбек, Навоий.

ЖУЗЛАМОҚ *эск.* Қоғоз, китоб варақларини жуз-жуз қилиб тахламоқ ёки тикмоқ.

ЖУЗЪИЙ [*а*] Унчалик катта, муҳим, жиддий бўлмаган; анчаки, арзимаган, аҳамиятсиз. *Жузъий хато. Жузъий камчиликлар. Жузъий масала.*

ЖУЗЪЯ [*а*] *тар.* Ўрта Осиё хонликларида ерли яҳудийлар мулкидан маълум улуш миқдорида олинган солиқ.

ЖУЙРУК *диал.* Чопқир, учқур, югурик (от ҳақида).

ЖУЛ 1 Қўлда тўқилган дағал жун мата. *Бир чакмонлик жул.* || *Жул чакмон. Жул қоп. Жул арқон.* ▪ *Омон бояги жул арқонни ўликнинг ҳар икки оёғига тўпиғидан маҳкам сиртмоқ солиб боғлади.* F. Ғулом, Шум бола.

2 *диал.* От ёпиғи, ёпиқ. *Бизнинг қўлда тулпор отлар боқилсин, Сулувланса, бахмал жуллар ёпилсин.* «Нигор ва Замон».

ЖУЛДУР Қийилавериб ёки тутилавериб дабдаласи чиққан, увадага айланган, увада. *Жулдур қоп.* ▪ [*Деҳқон*] *жулдур чопоннинг этаги билан бурушиқ пешананинг терини артди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бойнинг қўрасига келган .. жулдур кийим деҳқонларни кўриб юрагим эзилар, гирдиғум бойни кўриб ғазабнок бўлар эдим.* М.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. || *Алиохун ҳам кўрпаси, ҳам чопони бўлган бир жулдурни жийда бутоқлари орасидан олиб, пичан устига солди ва .. қўлини ёстиқ қилиб чўзилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖУЛДУРВОҚИ *с. т.* Жулдур.

ЖУМА [*а*] 1 Ҳафтанинг, душанбадан ҳисоблаганда, бешинчи куни номи. *Бугун жума.* || *Жума бозор.* ▪ *Урушдан ярадор бўлиб келган Содиқжон деган йигит ўтган жума куни самоварга келиб, урушда кўрганларидан анча гапириб берди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Октябрь революциясидан илгари: мусулмонлар ҳисобида ҳафтанинг охирги, дам олиш куни, шунингдек шу куни ўқиладиган намоз. [*Йўлчи*] *вақт-соат, жума, байрам, ҳайит нима эканини билмасдан ишлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ошни еб бўлганларида у ёқ-бу ёқдан жума товуши кела бошлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Жума (*эркаклар исми*).

ЖУМАК [*ф-т*] *диал.* Жўмрак.

ЖУМАЛИК *тар.* Жума куни муносабати билан ўтказиладиган маросим, мас. гап, сайил. *Бу кун жумалик қилиб чиққан эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тошкентдаги жумалик гап мажлисларидан бирида бир киши Азизбекни мақтар ва бу мақтовга қарши иккинчиси: «Нега мунча мақтайсан, Азизбекнинг асли бир бачча-да!» дер.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖУМАРД *диал.* Жувонмард. *Йўқчилик жумарднинг кўзин ўяма? Қўлингдан келганин қилгин аямай* «Равшан».

ЖУМАХШАНБА [*ф-т*] *с. т.* Пайшанба.

ЖУМБИШ *с. т.* Жунбиш.

ЖУМБОҚ *айн.* **топишмоқ.** *Жумбоқ айтишини биласанми? Айтсам топасанми? ..— Билсанг менга очиб берчи: пакпакана бўйи бор, етти қават тўни бор. Нима у?* П. Турсун, Ўқитувчи. | *кўчма* Ечилиши, ҳал қилиниши керак бўлган, бош қотириладиган масала; тушуниб бўлмайдиган сирли иш, гап ва ш. к.; муаммо. *Минг йилларни қийнаган жумбоқ Унинг* [*Ленинниинг*] *ақли билан топилди. Чирик, қонхўр тузумнинг шу чоқ Эшиклари тақ-тақ ёпилди.* Ҳ. Олимжон.

ЖУМЛА [*а*] 1 Тугал маъно ифодалайдиган сўз ёки сўзлар бирикмаси; гап. *Узун жумла. Содда жумла.* ▪ *Элмурод .. русчадан «вот», «нет», «есть» каби бир талай сўзларни билади, лекин буларни бир-бирига улаб жумла туза олмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўнинг* [*Суннатнинг*] *хати ўзидай шўх, ҳар жумладан ҳазил-мутойиба барқ уриб турар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *эск. айн.* **гап** I 2. *Сўроқ жумла.*

3 Бир турдаги, маълум жиҳатдан бир хил нарса, ҳодиса ёки кишилар йиғиндиси, мажмуи. *Тил ижтимоий ҳодисалар жумласига киради.*

♦ **Жумла(и) мўмин** *дин.* мусулмонлар. **Жумла(и) жаҳон** жаҳондаги барча кишилар; ҳамма, барча. *Қойил қолган жумла жаҳон, биз Рейхстагга тикканда байроқ.* Уйғун.

ЖУМЛАДАН *кириш с.* Айтилганлар ёки кўзда тутилганлар жумласидан. *Химиявий элементларга, жумладан, бром, йод, водород ва ш. к. киради.*

ЖУМОДИЛАВВАЛ [*а*] Қамария йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи.

ЖУМОДИЛОХИР [*а*] *айн.* **жумодиссони(й).**

ЖУМОДИССОНИ(Й) [*а*] Қамария йил ҳисобида олтинчи ойнинг арабча номи.

ЖУМРУШҚА Дуккакликларга мансуб, молга ем-хашак бўладиган, асалга бой бир йиллик ва баъзи турлари икки йиллик ўсимлик.

ЖУМУР *диал.* Учи найза кигиз қалпоқ. *Бошида жумури, танида жанда.* «Нигор ва Замон».

ЖУМЪА [*а*] *эск. айн.* **жума.**

ЖУМҲУРИЯТ [*а*] *эск. айн.* **республика.** *Мен ўша саҳролардан бир-бир ўтаман, Пахта жумҳуриятига тўғри кетаман.* Миртемир.

ЖУН 1 Ҳайвон ёки кимса баданини қоплаган қалин тук, **мўй,** юнг. *Жуни майин қўй. От ағнаган ерда жун қолар.* Мақол. *Қўйларнинг жунини олмоқ.* ▪ *Сидиқжон .. ўша одамни тасаввур қилмоқчи бўлган эди, кўз олдига жуда новча, йўғон, билак ва кўкракларини қоп-қопа жун босган .. бир киши келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ҳайвонлардан (асосан қўй, эчки ва туядан) қирқиб олинган шундай мўй, юнг. *Титилган, савалган жун.* ▪ *Профессорнинг ҳар бир сўзи унинг учун тилладай қимматбаҳо ... Йўқ, ипакдай майин ғарам-ғарам жун олиш тилсимининг калити эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Бола-чақа пўстагининг жунини ейдими** *дағл.* «оила аъзолари таъминотини ҳам ўйлаш керак» деган маънода ишлатиладиган ибора. *Қасал бўлиб қолсам нима бўлади? Бирон офат келиб қолса нима бўлади? Бола-чақа пўстагининг жунини ейдими? .. Акам бўлмаса, укам бўлмаса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖУНБИШ [*ф-т*]: **жунбишга келмоқ** (ёки **кирмоқ**) 1) ҳаракатга келмоқ, тўлқинланмоқ, тебранмоқ, мавж урмоқ. *Бу азамат иш бошланиши билан бутун води янги бир жунбишга киради.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) *кўчма* қўзғамоқ, қайнамоқ, жўш урмоқ. *Муфтиларни кўриши ҳамоно нафрати жунбишга кирган Султоналининг бу ҳолдан тааж-жуби ортиб, Анварга қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУНЖАЙМОҚ *айн.* **жунжимоқ.** *Ҳасанали .. жунжайиб дарича остида, изғирик қучоғида ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖУНЖИҚМОҚ *диал.* Жунжимоқ. *Мақсадимиз «хонақоҳ»нинг бир бурчагида жунжикиб ўтириб, кўзларимизни илинтириб олмоқ эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЖУНЖИМОҚ Совуқдан ёки касалликдан букчаймоқ. *Лейтенант чарчоқ, очиққан ва совуқдан жунжиган жангчиларга мурожаат этган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Айвонларда оёқ учларини танчага зўр-бузўр тиқиб жунжиб ўтирган хотинлар ..* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖУНЖИТМОҚ жунжимоқ *фл. орт. н. Тун совуғи вужудини жунжита бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЖУНУН [*а*] *кт.* 1 Жинни; жиннилар. *Тоғи-тошда жунунлардек чопмасдан Гўзал қизлар ё келинлар меҳнатда, Эркин яшаш тузуми-ла роҳатда.* Ғайратий.

2 Жиннилик, ақлдан озганлик. *Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖУРНАЛ [*р<фр*] 1 Китобча ёки мажмуа шаклида белгили вақтда чиқиб турадиган даврий нашр. *Ойлик журнал. «Тил ва адабиёт масалалари» журнали. «Муштум» журнали. Журнал мақоласи.*

2 Кундалик иш, воқеа, ҳодиса ва ш. к. ёзиб бориладиган қайд дафтари. *Кирган, чиққан хатлар журнали. Синф журнали. Кема журнали. Бухгалтерия журнали.*

ЖУРНАЛИСТ [*р*] Даврий матбуотда адабий-публицистик мақолалар билан қатнашувчи адиб, матбуот ходими. *Совет журналистлари. Журналистлар союзи.*

ЖУРНАЛИСТИКА [*р*] 1 Журналист фаолияти, журналистлик. *Журналистикани яхши эгаллаймоқ.*

2 Газета ва журнал адабиёти; газета ва журналлар мажмуи. *Совет журналистикаси.*

ЖУРНАЛИСТКА [*р*] Журналист аёл.

ЖУРЪАТ [*а*] 1 Хавф-хатар, қийинчиликлардан ҳайиқмай қилинган шиддат; жасорат. *Азим ишга катта журъат керак. Журъат қилмоқ (этмоқ, кўрсатмоқ).* ▪ *Қалбингизда бўлсин журъат, ирода, Кундан-кунга ғайратингиз зиёда.* Ҳабибий. *Бувиниso кўнглидагини очиқ айтишга журъат қилолмай:— Мен .. мен, бир илож қилар эдим-да,— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Журъат (*эркаклар исми*).

ЖУРЪАТЛАНМОҚ Журъат қилмоқ, ботинмоқ.

ЖУРЪАТЛИ Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқмайдиган; шиддатли, жасур. *Журъатли йигит.*

ЖУРЪАТСИЗ Хавф-хатардан, қийинчиликлардан қўрқадиган; шиддатсиз, жасоратсиз. *Журъатсиз одам.*

ЖУССА [*а*] Тананинг ташқи бичими, умумий кўриниши; гавда, сумбат, қадди-қомат. *Жуссаси келишган йигит.* ▪ *Кумушбиби энди ўн еттини қўйиб, ўн саккизга қадам босганликдан, бўйи ҳам онасига етаёзган, аммо*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жуссаси онасига кўра тўлароқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖУССАДОР [*а+ф-т*] *айн.* **жуссали** 1. *Менинг набирам ҳам сенга ўхшаб, Аскарликда хизмат қилади. Сенга ўхшаш жуссадор, норғул, Омон деса, ҳамма билади.* Уйғун.

ЖУССАЛИ 1 Жуссаси катта, йўғон, гавдали, барваста, норғул. *Жуссали йигит.* ▪ *Дилдор баланд бўйли, жуссаликкина, бутун андоми ўзига келишган .. қиз эди.* Ойбек, Навоий.

2 Аниқловчи орқали ифодаланган жуссага эга бўлган. *Йўғон жуссали одам.* ▪ *Янги командир .. нозик юзли, кўзлари сузук, кичкина жуссали, ўттиздан ошмаган йигит.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЖУТ [*р* джут] Толасидан дағал мата, арқон тўқиладиган бир йиллик ўсимлик.

ЖУФАЙ *рвш* Жуфт бўлиб, жуфт-жуфти билан. *Тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУФТ [*ф-т*] 1 Иккига қолдиқсиз бўлинадиган (бутун сонлар ҳақида); *акси* **тоқ.** *Жуфт сонлар. Жуфт номерли уйлар.* | Икки дона, иккита (оғзаки саноқда). *Бир жуфт тухум. Ўн жуфт данак.*

2 Бир бутун, комплект ҳосил қиладиган иккита бир турдаги нарса. *Бир жуфт маҳси. Бир жуфт билагузук.* ▪ [*Қора Аҳмад*] *.. эски-тускилар орасидан бир жуфт кавуш топиб чиқиб, Йўлчининг оёқлари остига ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *айн.* **жўра** II. *У киши келинингизга икки жуфт атлас олиб келган эканлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Бир-бирига мос, жўр, доим бирга бўладиган ёки бир иш учун бирлашган икки киши, нарса ёки жонивор. *Бобокул .. кунига яраб турган бир жуфт эчкиси-ю, кафтдай келадиган еридан ҳам айрилиб, бутунлай хонавайрон бўлиб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳамманинг диққати ўртадаги бир жуфт курашчида эди.* Й. Раҳим, Ихлос. [*Бой ўз-ўзига:*] *Бу ким бўлди? Чўримми ёки бир офати жон фариштами? Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Юлдузи жуфт тушган** бир-бирига мос, бир-бирига ёққан (икки одам ҳақида).

5 Рафиқ ёки рафиқа; эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). *Жуфтингни қанотинг остига олиб, уча кет, лочин!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жуфти пок** (*ёки* **ҳалол**) *эск.* қонуний эр-хотин.

♦ **Жуфт бўлсин** ижро этилган мусиқа, ашула, рақс маъқул тушганда «яна бўлсин», деган маънодаги ундалма ибора. **Жуфт кучлар** *физ.* бир жисмга қўйилган, қиймат жиҳатидан бир-бирига тенг, аммо қарама-қарши йўналган икки куч. **Жуфт сўзлар** *лингв.* бир лексик маънони ифода этадиган, дефис орқали ёзиладиган икки компонентли сўзлар. **Жуфт тушган** хил тушган, **иккови бир хил; бирини-олиб,** бирига урадиган (иккита феъли-атвори, юриш-туриши бир хил одам ҳақида). **Номини** (*ёки* **отини**) **жуфт айтмоқ номини** ҳамма элементлари, титуллари билан тўла айтмоқ. *Тўй, шундай улуғ айём кунда ҳам Остон дедилар-а! Шунча йилдан бери бир мартаба отимни жуфт айтганларини эшитмабман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖУФТАК: жуфтакни ростламоқ (*ёки* **урмоқ, отмоқ**) *с. т.* қочиб қолмоқ, ура қочмоқ. *Омон менга қаради, мен «тағин бир бало бўлиб қолди шекилли» деб, аллақачон жуфтакни ростлаган эдим.* F. Ғулом, Шум бола.

ЖУФТЛАМОҚ Жуфт-жуфт қилмоқ, жуфти, шериги билан бир қилиб қўймоқ. *Қалишларни жуфтламоқ.*

♦ **Бошини жуфтламоқ** уйлантирмоқ.

ЖУФТЛАНМОҚ **жуфтламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Сен эшитдингми, йўқми, билмадим, улар иккимизни жуфтлаштирмоқчи бўлиб, бу кун мендан киши орқали тўй вақтини белгилашни сўраган эдилар.* Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУФТЛИК 1 **жуфт** *с. белги оти.*

2 Жуфт-жуфт бўлиб яшаш. *Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир махлуқда ҳам бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЖУҒРОФИЙ [*а*] *эск. айн.* **географик.**

ЖУҒРОФИЯ [*а<грек*] *эск. айн.* **география.**

ЖУҲУД *с. т. эск. айн.* **яҳудий.**

ЖЮРИ [*р<фр*] Мусобақа, виставка ва ш. к.да мукофот белгиловчи мутахассислар, ҳакамлар комиссияси.

ЖЎВА 1 Хамир ёядиган, ўрта қисми йўғон асбоб. *Жўва билан хамир ёймоқ.*

2 *тех.* Турли материалларни сиқиб ўтказиб юпқалаштирувчи, ёювчи асбобларнинг ғўла қисми. *Блюминг жўвалари. Чиғириқ жўвалари.*

ЖЎВАЛАМОҚ 1 Жўва билан хамир ёймоқ.

2 *тех.* Ёймоқ, прокатка қилмоқ.

ЖЎЖА [*ф-т*] 1 Товуқнинг ва баъзи қушларнинг боласи. *Жўжани кузда санайдилар.* Мақол. ‖ **Жўжа хўроз** 1) ёш, вояга етмаган хўроз; 2) *с. т. кест.* ёш, ғурурли йигитча ҳақида. *Ориқ косиб йигитча жўжа хўроздай бўйинини чўзиб қичқирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Фарзанд, бола. [*Содиқ:*] *Бир ўзимга саккиз жон қарайди. Бева опам, унинг учта сағири, .. ўзимнинг учта жўжам.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ЖЎЖАБИРДАЙ, *эдек:* **жўжабирдай жон** кўп болали, аёлманд киши ҳақида. *Жўжабирдек жонман, болам, улуғ биладилар, бир бева қизим уч боласи билан, куёвини босмачи отиб ташлаган, ўзимда тўрт бола.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЖЎЖАЛАМОҚ Жўжа очмоқ, бола очмоқ.

ЖЎКА Иқлими мўътадил мамлакатларда ўсадиган, барги юраксимон, хушбўй гулли дарахт.

ЖЎЛАҚ Қўй канаси.

ЖЎМРАК [*ф-т*] 1 Турли асбобларнинг сув тушадиган қисми. *Чойнак жўмраги. Обдаста жўмраги.* ▪ *Супа четидаги ўчоқда қоп-қорайиб, жўмраги кемтик қумғон қопқоқни кўтариб биқир-биқир қайнарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Турли асбобларнинг сув тушадиган йўлини очиб-беркитиб турадиган қисми; кран. *Самовар жўмраги. Водопровод жўмраги. Жўмракни бурамоқ.*

ЖЎН 1 Паст навли, сифати паст, сифатсиз. *Жўн мол.* ▪ *Махдум йўланиб қолди: — Бўлмаса,— деди иккиланиб — жўнроқ адрасдан ол-чи!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма с. т. эск.* Имтиёзли табақаларга мансуб бўлмаган; оддий, содда. [*Юсуфбек хожи:*] *Жўн одамлар қаторида одам ўлдириб юрдим, дегин?!* — *Жўн одамлар қаторида эмас,*— деди [*Отабек*],— *мажбурлар қаторида, зўрланганлар қаторида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Юқори савияда бўлмаган, бўш, заиф. *Жўн асар.* ‖ *Охирги саҳифа жўнроқ ёзилган экан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Унча мураккаб ва қийин бўлмаган, осон, енгил. *Жўн масала. Жўн иш.* ‖ [*Бой ўз-ўзига:*] *Бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

5 *рвш вазифасида* Бекор, шунчаки; бекорчиликка эрмак қилиб. *Қишлоқда жўн юрмай, бир балони бошимизга сотиб олган эканмиз.* «Очилдов». *Саидий бундай қилолмади, чунки ўқиш эмас, китобни жўн варақлаш ҳам уни толиқтирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

6 З ш. эгалик ва ж. к., ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **жўнига, жўнидан**).

ЖЎНАЛИШ: жўналиш келишиги *грам.* «кимга», «нимага» сўроқларига жавоб бўладиган келишик.

ЖЎНАМОҚ 1 Йўлга чиқмоқ, йўлга тушмоқ. *Поезд соат бешда жўнайди.* ▪ [*Йўлчи*] *отга миниб, аравани гумбирлатиб жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ (*ж. к. билан*) Йўл олмоқ, кетмоқ. *Уйга жўнамоқ. Шаҳарга жўнамоқ.* ▪ *Саҳар туриб, қишлоққа жўнайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *(буйруқ майл ф-да) унд. с. вазифасида.* Йўқол, кет; кетсин. *Жўна, Шокосим, чайлангга! Ҳозир атрофдан аёлларни топиб бораман. Уларсиз иш битмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бойваччалар жўнасин мардикорликка, бизга тинчлик керак!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЖЎНАТИЛМОҚ **жўнамоқ** *фл. мажҳ. н. Қишлоққа керакли моллар жўнатилди.* ▪ *Азизбек Тошкентдан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жўнатилди. Унинг ўрнига Қўқондан Нормуҳаммад қушбеги белгиланиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЖЎНАТМОҚ 1 **жўнамоқ** *фл. орт. н. Поездни ўз вақтида жўнатмоқ.* ■ *Ўзим очиқ қўл йигитман. Бир оғайним уйга борса, юз сўм сарф қилмай жўнатмайман.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 *(ж. к. билан)* Юбормоқ; кузатмоқ. *Болани мактабга жўнатмоқ. Колхозга машина жўнатмоқ.* ■ *Холбуви.. ўғилларини фронтга жўнатганда бақувват ва тетик эди.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

3 Юриштирмоқ, жўнаштирмоқ. *Қиз чиқарадиган, ўғил уйлантирадиган .. хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойим кенгашидан ташқари жўната олмас эдилар.* А. Қдирий, Ўтган кунлар.

ЖЎНАШМОҚ I **жўнамоқ** *фл. бирг. н. Қайната-куёв апқ-чапоқ бўлиб, извошда нотариус гжўнашди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЖЎНАШМОҚ II Ривожланиб кетмоқ, юришиб кетмоқ, юришмоқ; гурилламоқ. *Гулхан жўнашди.* ■ *Иш жўнашиб кетди. «Ҳа-ҳу» дегунча кафанни ҳам кўкладик.* F. Ғулом, Шум бола.

ЖЎНАШТИРМОҚ **жўнашмоқ** II *фл. орт. н. Отанинг [Асрорқулнинг] ўзи самоварни жўнаштириб юборганидан кейин кўп иш қилди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ЖЎНАҒАР *диал.* Тоғда ёлғиз оёқ оғир йўл. *Юрган йўлинг адир эмас, жўнағар.* «Алпомиш».

ЖЎНИГА *кўм. вазифасида* Ҳақида, тўғрисида, жиҳатдан.— *Энди тўй жўнига келсак, ҳамма гап вақт-соатга боғлиқ, дўстим,— деди Собир.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖЎНИДАН *кўм. вазифасида айн.* **жўнига.** — *Ер жўнидан сиқиқроқмиз,— деди бошини аста қимирлатиб Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЖЎНЛИКЧА *рвш* Осонлик билан, осонликча.

ЖЎПЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чоғламоқ; мувофиқ кўрмоқ. *Хуфтон асқосида Сафар бўзчи етиб келди, воқеани эшитиб, дафъатан Мирзони яшириш учун шаҳарнинг четроғида бўлган яснасининг уйини жўплади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

◆ **Оғиз жўпламоқ** бирор гап айтмоқчи, гапирмоқчи бўлмоқ.

ЖЎР I Тўрғайлар оиласига мансуб сайроқи қуш.

ЖЎР II *[ф-т]* Мос тушган, мос, оҳангдош, ҳамоҳанг, уйғун. *Уларнинг овози жуда бир-бирига жўр.* ■ *Деҳқонбой ҳам қўшилишди, бироқ унинг овози жўр тушмагач: .. тамом! — деб пилоткасини қўлига урди Камолжон.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Дилга дил, тилга кўнгил албатта жўр овоз экан.* F. Ғулом. **Жўр бўлмоқ** 1) бир-бирига мос, уйғун овоз билан бирга, баравар айтмоқ, куйламоқ; қўшилмоқ. *Қизлар чилдирмага жўр бўлиб, Ҳамза Ҳакимзода ёзган қўшиқни айтиб келишарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Куй Ойқиз юрагига жуда ёқиб тушди шекилли, ичида унга жўр бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қўшилмоқ, жўра, шерик бўлмоқ. *Кўзи кўрга жўр бўлсанг ҳам, дили кўрга жўр бўлма.* Мақол. **Жўр қилмоқ** 1) ашула ёки рақс ижро этилаётганда бирор музика асбобини чалиб ёки оркестр билан йўлга солиб турмоқ; 2) қўшмоқ. *Тариллаётган пулемётга Аҳмаджон ўлжа пулемётини жўр қилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЖЎРА I *[ф-т]* 1 Ошна-оғайни, ўртоқ. *Буни ҳайданг, буни ҳайданг, Тез орадан, жўралар! Яна ёлғонлар ила кўп Сизни сарсон қилалар.* Ҳамза. *Биз ҳам бир жўрамиз билан нима иш бўлса қиламиз деб, Тошкентга келган эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 «Гап», «тўкма» қатнашчилари, улфатлар (бир-бирига нисбатан). *Мана, нега шу вақтгача — жўраларнинг сони ҳамон ўша тўққиздан ортмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 «Ўртоқ» маъносидаги мурожаат формаси. *Аҳмаджон ундан секин: — Жўрам, қаёққа кетаётибмиз? — деб сўради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Жўра *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ЖЎРА II *[ф-т]* Бир кийимли икки бўлакдан иборат ипакли мол (беқасам, атлас, шойи ва ш. к.). *Мен келтирган атласни Ёрим солмас сандиққа. Минг жўраси арзийди, Шу ударник дўндиққа.* «Қўшиқлар». *Сенга бир жўра беқасам олиб қўйдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЖЎРАБОШИ 1 «Гап», «тўкма» қатнашчиларининг (жўраларнинг) бошлиғи. *Ҳар бир жўранинг жўрабошиси, йигит оғаси бўларди.* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

2 *кўчма* Ишбоши, саркор.

ЖЎРАБОШИЛИҚ **жўрабоши** *с. белги оти.*

ЖЎРЛАШМОҚ 1 Бир-бирига товуш беришиб турмоқ.

2 Ҳамоҳанг, оҳангдош бўлмоқ, уйғунлашмоқ, жўр бўлмоқ.

ЖЎРТТАҒА *рвш* Онгли равишда, атайин, атайлаб, қасддан. *Мен жўрттага баъзи гапларни тескариликка олиб кўрсам ҳам, у [Зайнаб] чурқ этмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Улар эшитмадиларми, ё эшитсалар ҳам жўрттага шундай қилдиларми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖЎРЧИ Йиртқич қушларнинг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб бир тури.

ЖЎХОРИ Бир йиллик ғалла ўсимликларидан бир группасининг (сўтали маккажўхори ва бошоқли қўқон жўхорининг) умумий номи ва унинг дони, ғалласи. *Жўхори экмоқ. Жўхори туймоқ.* ■ *Отингизга озроқ жўхори бериб қўйдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Ўғлим, қани, жўхори гўжадан қуйиб ич, чанқоқни босади.* Ш. Рашидов, Ғолиблар.

ЖЎХОРИЗОР Жўхори экилган ер, майдон.

ЖЎХОРИҚОР Жўхори экувчи, жўхори етиштирувчи. *Жўхорикор районлар.*

ЖЎХОРИКОРЛИК 1 Жўхори экиш, жўхори етиштириш.

2 Жўхори экилган ёки экиладиган ерлар; жўхоризор.

ЖЎХОРИПОЯ Жўхори пояси. *Чойракор билан хизматкор Остонақул эса, даладан олиб келинган сўнгги икки арава ғўзапоя ва жўхорипояларни дарвозанинг томига босишар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЖЎШ *[ф-т]*: **жўш урмоқ** *поэт.* 1) қаттиқ тўлқинланмоқ, мавж урмоқ. *Денгиз жўш урмоқда.* ■ *Бизнинг ҳаёт жуда кенг, Жўш урган денгиз.* Ғайратий; 2) *кўчма* қайнамоқ, тўлиб тошмоқ. *Зебихон ҳам, Адолат ҳам буни яхши ҳис қилишар, лекин жабру жафолар исканжасида фарёдга келган қалбларида одам бўлиб яшаш истаги жўш урарди.* С. Зуннунова, Ғулхан. **Жўшга келмоқ** 1) *айн.* **жўш урмоқ**; 2) жазаваси тутмоқ.

ЖЎШМОҚ *поэт.* 1 Жўш урмоқ, қаттиқ тўлқинланмоқ, мавж урмоқ. *Ҳаммасин биласан эй, сирли дарё, Оқасан узоққа жўшиб бепарво.* Ғайратий.

2 *кўчма* Жўш урмоқ, қайнамоқ, тўлиб тошмоқ. *Юракларда жўш урган Ҳаваслардан сўйладик.* З. Диёр.

ЖЎШҚИН *поэт.* 1 Жўш урган, қаттиқ тўлқинланган, мавж урган. *Эй, телба, ховлиқма, эй жўшқин дарё, Ястанди йўлингда поёнсиз саҳро.* Ғайратий.

2 *кўчма* Жўш урган, қайноқ; оташин. *Ғалабанинг жўшқин куйлари Жаранглайди қалбингда ҳар чоқ.* Ғайратий. *Ҳолмурод унинг жўшқин овозини эшитди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЖЎШҚИНЛИК **жўшқин** *с. белги оти. Ҳаётнинг жўшқинлиги. Шоир ижодиётининг жўшқинлиги. «Кўча боғи» унинг овозига қовушиб, ажойиб қувноқлиқ, жозибали бир жўшқинлик билан янграрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЖЎЯ *[ф-т]*: **жўяси билан** тушунтириб, тартиби, ётиғи билан, гапни ўрнига қўйиб. *Жўяси билан гапиринг.*

ЖЎЯК *[ф-т] қ. х.* Экин арифи, икки пушта ўртасидаги ариқ. *Жўяк олмоқ.* ■ *Мана шу бепоён далаларда, .. жўякларда шилдираган сувлардан сенинг биринчи бор айтган сўзларингни тинглардим.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЖЎЯЛИ Ўринли, бамаъни, маъқул. *Жўяли маслаҳат.* ■ *Авваламбор ташлаб келганинг жўяли иш бўлмаган эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЖЎЯСИЗ Ўринсиз, бемаъни, ножўя, номаълум. *Жўясиз танбеҳ. Жўясиз ҳаракат.*

ЖЎҚЧИЛАР *эск. айн.* **«ж»ловчилар.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

З

З Ўзбек алфавитининг тўққизинчи ҳарфи; *қ.* **зе.**

ЗАБ 1 *сфт* Ниҳоятда яхши, хўб; ажойиб. *Бу ер заб жой экан-да.* ▪ *Қори тугунчани очиб ўрикдан иккитасини Сидиққожига узатди. — Заб ўрик экан-да.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Дадавой Қаландаровга:*] *Заб милтиқ эканми? Ош пишгунча лип этиб сойга тушиб, жиндак ов қилиб келмайликми?* Уйғун, Навбаҳор.

2 *рвш* Ниҳоятда, жуда ҳам. *Қизлар кулишди: «Салимахон, ўзингизга ҳам келинлик заб ярашар экан-да».* Н. Фозилов, Оқим. | Нақ, айни. — *Хошимжон, заб вақтида келдингиз-да,— деди бир кун Фармонқул ака Қобиловга.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ЗАБАР [*ф-т*] Араб графикаси системасида қисқа «а» унлиси ўрнида ҳарф устига қўйиладиган қия дефис шаклидаги диакритик белги.

ЗАБАРДАСТ [*ф-т*] 1 Жисмоний жиҳатдан бақувват, кучли. *Забардаст йигит. Забардаст қўллар.* ▪ *Икки забардаст паҳлавон ўртада бел тутишиб кетдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. | Ҳар ишга қодир, қудратли. *Забардаст халқ.*

2 *кўчма* Етук, ўткир, зўр. *Забардаст олим. Забардаст шоир.*

3 *кўчма* Улкан, катта. *Забардаст куч.*

ЗАБАРДАСТЛИҚ забардаст *с. белги отн.*

ЗАБАРЖАД [*а*] *мин.* Шаффоф оч-яшил қимматбаҳо тош. || *Забаржад зирак.* ▪ [*Хадичабегимнинг*] *бошидаги даканага қийматбаҳо тошлар: ёқут, лаъли-забаржадлар.. жуда моҳирона қадалган эди.* Ойбек, Навоий.

ЗАБАСТОВКА [*р*] Ташкилий равишда ялписига ишни тўхтатиш, иш ташлаш. *Забастовка ҳаракати. Забастовка қилмоқ.* ▪ [*Петров*] *ишчилар орасида урушга қарши ташвиқот юргизгани ва забастовка ташкил қилгани учун қамалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАБАСТОВКАЧИ Забастовка қатнашчиси.

ЗАБОЙ [*р*] *кон.* Қоннинг фойдали қазилмалар кавлаб олиш процессида сурилиб борадиган ва кончининг иш ўрни бўлган жойи.

ЗАБОЙЧИ *айн.* **забойщик.**

ЗАБОЙЩИК [*р* забойщик] Забойда ишловчи кон ишчиси.

ЗАБОН [*ф-т*] *кам қўлл.* 1 *айн.* **тил.** *Мундай гапирсангиз-чи, забон борми?!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Сўзлаш қобилияти; нутқ. *Сигирнинг-ку забони йўқ, олдига нима ташласанг, чайнайверади* [*деди раис Комилжонга*]. «Муштум», 1959, № 10.

♦ **Оташ забон** оташин нутқ сўзловчи; гапга чечан; сўзамол. *Оташ забон нотиқ. Оташ забон шоир.* ▪ *Хотинларнинг баъзилари .. йўлчига яширинча мўралашди. Кимдир биров «оташ забон йигит экан» деб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ширин забон** сўзи ширин, ёқимли. *Дарёйи сўзи равон Муқимий, Халқ ичра ширин забон Муқимий.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. **Забони қисқа** *айн.* **тили қисқа** *қ.* **тил.**

ЗАБТ [*а*] Босиб олиш, эгаллаш; истило. **Забт этмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) 1) ҳарбий куч билан босиб олмоқ, истило қилмоқ. *Бутун Европани забт этганда, уларнинг жимжилоғи ҳам қонамаган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас; 2) ўз ҳукмига бўйсундирмоқ, жиловламоқ. *Қиз* [*Нафиса*] *минбарда гапираётган Умиднинг ҳаракатлари ва интилишларида асрий чўлни забт этиш учун бел боғлаган эл фарзандларидан бирининг ифодаси, жасорати, матонатини кўрарди.* Ш. Гуломов, Ёр-қин уфқлар; 3) *кўчма* эгалламоқ, маф-тун, банд қилмоқ. *Фойда келтирадиган бу ўйин ёш юракни тобора зўр куч билан забт этарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Забт билан** куч билан, шиддат билан. *Муҳаррам ўша тотли муҳаббат кунлари, ойлари ўз оғушига забт билан тортаётгандек кўзларини беихтиёр юмди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Забти тез** тез аччиғи чиқадиган, серзарда, сержаҳл. *Забти тез одам.* **Забти кўтармайди** жини хоҳламайди, ёқтирмайди. *Ҳазилни унинг забти кўтармайди.* **Забтига олмоқ** тобора кучаймоқ, авжига минмоқ, зўраймоқ. *Ёмғир забтига олаётир. Совуқ забтига олди.*

ЗАБТКОР [*а*+*ф-т*] Забт этувчи, ўз ҳукмига бўйсундирувчи.

ЗАБУН [*ф-т*] *кт.* 1 Нимжон, заиф. *Ҳатто эрта кеч танчанинг бир томонини банд этишдан ўзга ишга ярамаган забун кампирлар ҳам .. бу «хон-тақлид тўйни» томоша қилишдан ўзларини тия олмадилар.* **Ойбек,** Қутлуғ қон. | Ночор, иложсиз. *Мардликни севган, мағрур йигит ўзини ожиз, забун, ихтиёрсиз сезди.* **Ойбек,** Қуёш қораймас.

2 Оғир, мушкул, танг. || *Тортарди омоч деҳқон Кўкси тўла доғ-армон, Ўз юрти унга зиндон, Аҳволи забунлардир.* С. Абдулла. **Забун бўлмоқ** 1) ночор, танг аҳволга тушиб қолмоқ. *Ҳаялласанг тангдир энангнинг ҳоли, эгса олса, забун бўлар аҳволи.* «Ёдгор»; 2) заволга юз тутмоқ. [*Маждиддин:*] *Алишер тахтингиз атрофида айланиб юрган илон.* [*Ҳусайн:*] *Йғво! Ҳасад! Алишер ҳеч қачон менинг забун бўлишимни истаган эмас.* Уйғун ва И. Султон, Навоий; 3) мағлубиятга учрамоқ, енгилмоқ. *Илоҳи, душманлар забун, дўстлар музаффар, давлати шўромизнинг обрўси бундан ҳам зиёда бўлсин.* Ҳ. Гулом, Машъал.

ЗАБУР [*а*] *дин.* Гўё худо томонидан Довуд пайғамбарга юборилган муқаддас китоб.

ЗАВЖ [*а*] *эск. юқ. усл.* Эр; қайлиқ. *Кумушбиби бинти Мирзакаримбойга— завжи тошкентлик Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАВЖА [*а*] *эск. юқ. усл.* Рафиқа; қайлиқ. *Завжаи муҳтарамамиз.*

ЗАВҚОМ [*р*], **завқ комитети** Завод касаба союз ташкилоти комитети. *Завком мажлиси. Завком раиси.*

ЗАВОД [*р*] Йирик саноат ёки ҳунармандлик корхонаси. *Ёғ заводи. Кўн заводи. Металлургия заводи. Нон заводи. Пахта (тозалаш) заводи. Ғишт заводи. Вино заводи.*

♦ **От заводи** *қ.* **от** 1. **Қурт уруғи заводи** ипак қурти уруғи тайёрлайдиган корхона.

ЗАВОДЧИ Завод эгаси, хўжайини. *Ўртада заводчи бойнинг ўғли Миркомилбойвачча икки ёш хотинни ёнига олиб, тўпписини столга қўйиб ўтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАВОЛ [*а*] 1 *эск. кт.* Куннинг иккинчи ярми, кун оққан пайт билан кун ботар пайт оралиғи. **Завол пайти** кун оққан пайт.

2 *кўчма* Йўқ, маҳв бўлиш, ҳалокат. *Ростга завол йўқ.* Мақол. ▪ *Қариган чоғларинг қора шомида Хуросон ўлкасин заволин кўрдим.* Ғ. Ғулом. [*Мўмин:*] *Азобларни енгиб, халқ учун, ижод учун яшанг! Санъат осмонида нур сочувчи улуғ юлдузга асло завол йўқ!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Завол бўлмоқ** бирор нарса ёки кимсанинг йўқ (ҳалок) бўлишига сабаб бўлмоқ.— *Гулдай умримизга завол бўлган киши сиз эмасмисиз? — деди Роҳат Темирга.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Завол топмоқ** (*ёки* **кўрмоқ**) йўқ, маҳв бўлмоқ, ҳалокатга юз тутмоқ, талафот кўрмоқ, йитмоқ. *Бу ўлканинг завол топмас бахти бор, Москвадек улуғвор пойтахти бор.* Шуҳрат.

3 *кўчма* Офат, кушанда. *Чигирткалар экин-тикинниинг заволи. Вилт — ғўзанинг заволи.* ▪ *Тожиддин Қосим овқатни секин ошай берди, уламолар овқатнинг заволи-ку, менга нима, жиғилдоним тўлгунча ошай, дерди ичида.* Ойбек, Нур қидириб. | Бирор нарсани бекорга исроф, увол қилувчи. *У қоғознинг заволи.*

ЗАВОЛИЖОН [*а*+*ф-т*] Жоннинг заволи, жон офати. *Бошингга бир қисмат тушмасин, тушгач заволижон экан, .. деди чол.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЗАВОЛЛИ Заволга, ҳалокатга юз тутган, хароблашган. *Заволли Туркистон учун бойлар керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАВҚ [*а*] 1 Эстетик лаззат бағишловчи нарсалардан кишида юзага келадиган кайфият; шавқ. *Завқ олмоқ. Завқ қилмоқ. Музикадан завқ олмоқ.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн бир неча минут кўзларини юмиб, завққа берилди, кейин ҳаяжон билан ўрнидан турди.* Ойбек, Нур қидириб. *Нури.. қўшиқларни завқ билан тинглар, баъзан яллачиларга яширинча мўралаб қўяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳузур, нашъа, гашт. *Яшаш завқин билмоқ бўлсанг, фан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тоғига интилган. Ё. Мирза. *Самандаров завқ қилиб кулди ва болани қўлидан тортиб олиб бағрига босди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Катталар билан машғулот Элмуродга алоҳида завқ берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мароқ, зўр хоҳиш, қизиқиш, руҳий кўтаринкилик, иштиёқ. *Докладчи завқ билан сўзламоқда.* ▪ *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Нафосатни, гўзалликни сезиш қобилияти, эстетик дид. *Ўзи катта шоир, нозик завқ эгаси.* Ойбек, Навоий.

ЗАВҚБАХШ [*а+ф-т*] Завқ бағишлайдиган, кишининг завқини келтирадиган; нашъали. *Завқбахш музика.* ▪ *Дунёда китоб ўқимоқдан, тафаккурдан, шеър айтмоқдан ўзга завқбахш машғулот йўқ.* Ойбек, Навоий.

ЗАВҚЛАНМОҚ Лаззат, завқ олмоқ. *Анвар жавобни ўқиб завқланди: — Офарин, Раъно, лекин бировнинг устида ортиқчароқ муболағa қилибсан!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Элмурод Тожибойнинг бу қадар содда ва беғубор мулоҳазасидан завқланиб кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ҳузур, гашт қилмоқ, мароқланмоқ. *Киши ҳаёт йўлида бошдан кечирган воқеалар орасида бахтли деб ўйлаган замонларини ёдлашдан ҳарчоқ завқланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАВҚЛАНТИРМОҚ завқланмоқ *фл. орт. н. Завқлантирувчи асар.*

ЗАВҚЛИ 1 Эстетик лаззат, завқ бағишлайдиган, кишининг завқини келтирадиган. *Завқли музика. Завқли томоша.* ▪ *Созандалар ўзлари чалган мунгли ва завқли куйларга гавдаларини тебратиб ўтирадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Кишига ҳузур бағишлайдиган; мароқли, нашъали. *Завқли иш. Завқли ҳаёт.* ▪ *Овчилик қамишкапаликлар ҳаётида завқли машғулот эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эстетик лаззат, завқ ола биладиган. *Завқли одам.*

ЗАВҚ-САФО *айн.* **кайф-сафо.**

ЗАВҚ-ШАВҚ Ўта даражадаги завқ, ҳузур, нашъа. *Унинг [Лаълининг] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил буткул маҳлиё бўлиб термилиб қолди, кўкраги завқ-шавққа тўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЗАГОТОВКА [*р*] *махс.* Бирор буюм ясаш учун мўлжаллаб тайёрланган хомаки маҳсулот, танавор. *Этик заготовкаси. Заготовка тайёрламоқ.* ▪ *Заготовкалар тайёрлаш ишларининг тўла-тўкис механизациялаштирилганлиги кўплаб чарм тежашда муҳим роль ўйнади.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 61.

ЗАГОТОВҚАЧИ *махс.* Хомаки маҳсулот тайёрловчи, заготовка ясовчи.

ЗАГС [*р*] Туғилганлик, ўлганлик, никоҳ, ажрим, фарзанд асраш каби ҳолатларни қайд қилувчи орган. *Загсдан ўтмоқ.*

ЗАДА [*ф-т*]: **зада бўлмоқ** бирор кимса ёки нарсадан юрак олдириб, безиллаб қолмоқ, безор бўлмоқ: безмоқ. [*Хондамир:*] *Дўстлар зада бўлган қушлар сингари ҳар тарафга питраб кетдилар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Тўламатмўйлов паст эшикларга бошини уриб зада бўлиб қолган кабинетга эгилиб.. кирди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Зада қилмоқ** бездирмоқ. *Кучукни ураверіб зада қилмоқ.*

ЗАЁМ [*р*], **давлат заёми** Қарз асосида давлат бюджетига маблағ тўплаш формаси. *Давлат ички ютуқ заёми. Заём облигациялари.*

ЗАЖИГАЛКА [*р*] Ўт чиқарадиган (одатда папирос тутатадиган) чўнтак асбоби. *У папиросни ғалати зажигалка билан ёндириб, .. қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЗАЗОР [*р*] *тех.* Бириктирилган икки қисм орасида қолган оралиқ, жуда тор тирқиш.

ЗАИФ [*а*] 1 Қуввати кам, кучсиз, беқувват, нимжон. *Заиф бола.* || *Унинг юраги заиф.*

2 Иқтисодий ёки ҳарбий жиҳатдан кучсиз, камқувват. *Заиф хўжалик. Заиф армия.*

3 Унчалик баланд, кучли бўлмаган; кучсиз, паст. *Заиф шуъла. Заиф овоз.* ▪ *Сариқ, мойли қоғоздан зўрға ўтган заиф нур тўқувчи аёлларнинг танда устидаги қўлларигагина тушади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Қўрқманг, мен...— деди Ғуломжон, куз япроғидай титраб турган заиф товуш билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Етарли даражада етук эмас, пухта ишланмаган; бўш. *Заиф асар. Заиф фильм.* || *Унинг билими заиф.*

5 Унчалик саботли, иродали эмас, ўзини унчалик тия олмайдиган; бўш. *Заиф одам.* ▪ *Генрихнинг бир заиф томони шу эдики, ёшлигидан, ичкиликка муккасидан кетган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 *от вазифасида, с. т.* Хотин, рафиқа.

ЗАИФА [*а*] *эск. кт.* 1 Хотин киши, аёл. *Харам дарвозасидан юрувчилар ёлғиз хоннинг ўғли — шаҳзода, .. канизлар, доя хотинлар, яна баъзи «махсус» юмушларга хон томонидан белгиланган заифаларгина эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Эркак никоҳидаги аёл, хотин; рафиқа. [*Фосиҳ афанди:*] *Ашур мирзонинг эшиги шуми? — деб овоз қилди. Ичкаридан Жамилахоннинг пастгина овози эшитилди: — Шу... Заифалари бўласизми, хоним афанди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗАИФЛАНМОҚ Куч-қувватни йўқотмоқ, кучсизланмоқ, бўшашмоқ. [*Отабек:*] *Мен ўша кун кечаси душманлардан бирини ўлдирдим-да, сўнг даражада заифландим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАИФЛАНТИРМОҚ заифланмоқ *фл. орт. н. Дард беморни заифлантириб қўйибди.*

ЗАИФЛАШМОҚ 1 Тобора заифланмоқ, куч-қувватини йўқотиб бормоқ. *Бемор кундан-кунга заифлашмоқда.*

2 Иқтисодий ёки ҳарбий жиҳатдан кучсизланмоқ. *Уруш натижасида кўп давлатнинг экономикаси заифлашди.*

ЗАИФЛАШТИРМОҚ заифлашмоқ *фл. орт. н.*

ЗАЙФЛИК заиф 1—5 *с. белги отн. Шербекнинг вазифаси ҳам шу заифликлардан холи бўлган, ҳам майин жунли, ҳам думбали дурагайлар урчитишдан иборат.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗАИФОНА [*а+ф-т*] *эск.* 1 Хотин-қизларга хос бўлган. *Заифона нозик қўллар.* ▪ *Қилтириқ маҳсум юмшоқ маҳси кийган заифона оёқлари билан.. дастурхонни гиламдай юмалатиб чиқиб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Хотин-қизлар учун белгиланган (оёқ кийими ҳақида). *Заифона маҳси.* ▪ *Қафшининг бири «заифона», бири «мардона» бирининг пошнаси бутунлай йўқ, бириники яримта.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАЙЛ [*а*] Иш-ҳаракат тарзи, таҳлити ёки ҳолати. *Элмуроднинг машғулотц бир зайлда давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шу зайлда орадан бир ойча вақт ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Замона(нинг) зайли (билан)** 1) вақтнинг тақозоси (билан).— *Ота-оналар замоннинг зайли, деб қизларини ўқитиш зарурлигини тан олсалар ҳам, ўқимишли қизларнинг ўзига хос хоҳишларини тан олмайдилар,— деди Кумуш.* Т. Жалолов, Олтин қафас; 2) тақдир амри билан, фалакнинг гардиши билан. *Ана, замона зайли билан бу ерларга келдим. Роза билан қайта танишдим.* Б. Абдуллаев, Тўй бўлади.

ЗАЙЛИДА *рвш* Қабилида, тарзида. «*Сиз қўрққан олдин мушт кўтарар*» *зайлида иш тутяпсиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗАЙТУН [*а*] 1 Доим яшил субтропик дарахт.

2 Шу дарахтнинг олхўри шаклидаги меваси (ундан одатда мой олинади). *Зайтун мойи.*

ЗАК *диал.* Зах.

ЗАКАЗ [*р*] *с. т.* Буюртма. *Заказ олмоқ. Заказ бермоқ. Билет заказ қилмоқ.*

ЗАКАЗНОЙ [*р*] Қўшимча ҳақ тўлаб юбориладиган ва адресатнинг қўлига етказиб берилиши шарт бўлган (хат, бандероль ҳақида).

ЗАКАЗЧИ Заказ берувчи, заказ қилувчи; буюртмачи. *Заводнинг заказчилари. Заказчиларга хизмат кўрсатмоқ.*

ЗАКАЛАТ [*р* заклад] *с. т.* Сотиб олинадиган ёки заказ қилинадиган нарса учун олдиндан тўланадиган ҳақ. *Закалат бермоқ. Закалат олмоқ.*

ЗАКАН Намлик ёки захни қочириш учун ер, пайкал ўртасидан қазилган ариқ; зовур. *От ботқоқликдаги закан сувига тумшуғини ботириб ичмоқчи бўлди-ю, шўрлигидан яна тумшуғини тортди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЗАКИЙ [*а*] *кт. айн.* **заковатли.** *Закий одам. Закий йигит.*

ЗАКИЙЛИК закий *с. белги отш.*

ЗАККИ *с. т.* 1 Закий. *Ўзи яхши мулла бўлган кўринади, закки таъб йигит.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Қийим-бошга зеб берадиган; олифта, башанг.

ЗАКО [*а*] *айн.* **заковат. Аҳли зако** ўткир ақл-идрок, заковат эгалари, донишмандлар.

ЗАКОВАТ [*а*] Ўткир ақл-идрок, зеҳн, зако; донишмандлик.— *Унинг* [*Зокиржоннинг*] *нозик ҳаракатлари, шоирона муомалалари, заковати, малоҳати, жозибали фасоҳати мени ўзига мафтун қилди,— деди Муқимий.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Унинг* [*Ибн Синонинг*] *қотмадан келган тиниқ юзида, катта-катта кўзларида заковат нури порлайди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ЗАКОВАТЛИ Ақли, зеҳни ўткир, ақлли, идрокли, донишманд. *Заковатли олим.* ▪ *Бу заковатли ва меҳрибон киши ҳақида Абдуваҳоб хотинига кўп марта ҳикоя қилиб берган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЗАҚОН [*р*] *с. т.* Қонун. *Ҳар қалай закон биладиган кишисиз, бир йўл кўрсатинг.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. [*Аҳмаджон*] *дам-бадам ўзига ўзи «Э, уруш деганнинг закони борми, йўқми» деб хитоб қилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

♦ **Закон сўқмоқ** қонунни рўкач қилиб баҳслашмоқ ёки дўқ урмоқ. *Бобохўжа домла билан Рамазон Қори унга «закончи», закон сўқадиган бўлиб кетган бу бола.. «деган айбни» тўнкашибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗАҚОНЛАШМОҚ *с. т.* Қонун талашмоқ, қонун талашиб баҳслашмоқ.

ЗАҚОНЧИ *с. т.* 1 Қонунни яхши биладиган киши; адвокат, юрист. *Ўзи закончи. Суд — жанжал ишига аралашса ҳар қандай мушкул иш бўлса ҳам эплаб чиқади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Қонунни рўкач қилишни яхши кўрадиган, қонунни рўкач қилиб баҳслашувчи ёки дўқ урувчи. *Кампири тушмагурнинг дарров закончи бўлиб қолганини қаранг.*

ЗАҚОНЧИЛИҚ *с. т.* 1 **закончи** *с. мавҳ. от.*

2 Қонунни рўкач қилиб баҳслашиш ёки дўқ уриш. *Кўп закончилик қилаверма! Закончилигингизни менга қилманг.*

ЗАҚОТ [*а*] 1 *дин.* Шариат ҳукми бўйича пулдор, молдор мусулмоннинг ўзига қарашли мол ва пулининг қирқдан бир улуши миқдорида рўза вақтида бева-бечораларга, камбағал-қашшоқларга берадиган хайр-садақаси. *Закот олмоқ. Закот бермоқ.*

2 *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: чорва ва мол-мулкнинг қирқдан бир улуши миқдорида ҳар йили хазина фойдасига олинган солиқ. *Солиқларнинг учинчи тури — закот — мол-мулкдан олинадиган давлат солиғи эди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар.

ЗАҚОТЧИ *тар.* Закот йиғувчи мансабдор шахс. *Закотни бек ёки хон томонидан тайинланадиган закотчи йиғар эди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан очерклар.

ЗАҚУСКА [*р*] *с. т.* Спиртли ичимликлар истеъмол қилинганда ейиладиган енгил овқат; газак. *Столда Тошкент суви, коньяк ва закускалар пайдо бўлди, янги бодрингнинг ҳиди анқиди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЗАЛ [*р* < *нем*] 1 Катта йиғилиш, машғулот қатнашчилари ёки томошобинлар ўрнашадиган кенг хона. *Концерт зали. Мактаб зали. Операция зали. Суд зали.* ▪ *Шоабдуфаттоҳ Ҳўжаев ўч оғайниси билан залнинг ўртасида турар, бўш стол излаб бўлса керак, у ёқ бу ёққа кўз ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

2 Хусусий хонадондаги энг катта уй; меҳмонхона.

ЗАЛВАР Салмоқдор ёки қурч нарсаларнинг оғирлиги; салмоқ. *Залвар билан урилмоқ. Залвар билан йиқилмоқ.* ▪ *Залвари, қадри-қиммати тилладан кам бўлмаган оқ пиллаларни пунктда ҳам қўлма-қўл олиб кўришди.* М. Қўшоқов, Қатта хирмон жилғаси.

ЗАЛВАРДОР *айн.* **залварли.**

ЗАЛВАРЛИ Салмоқли оғирликка, кучга эга бўлган; салмоқдор, оғир, чўнг, залвардор. *Залварли мушт. Залварли тўқмоқ.* ▪ *Ота залварли таёғини қорга ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳавонинг қовоғи солиқ. Адир орқасида залварли қўрғошиндек булут кўтарилиб келарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЗАЛДИВОР *с. т.* Зардевор.

ЗАЛИЛ [*а*] *эск. кт.* Хўрланган, таҳқир қилинган; ҳақир.

ЗАЛОЛАТ [*а*] *эск. кт.* Йўлдан озиш, гумроҳлик. [*Хатиб домла мулла Муҳсинга:*] *Гўё сиз ҳам домласиз-да! Ҳам ўзингиз осий, ҳам қавмларингиз залолатда.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЗАЛП [*р*] Отиш қуролларидан бараварига узилган бир неча ўқ. *Тўплар залпи.* ▪ [*Партизанлар*] *ёвни бир залп билан қириб ташлашлари мумкин эди.* В. Ғафуров, Вафодор.

ЗАМ [*а*]: **зам қилмоқ** (*ёки* **айламоқ**) *кт.* бор нарса устига қўшмоқ, замламоқ. *Евга раҳм этманг, уринг, ҳайданг, суринг, берманг омон. Зарбалик даҳшатни айланг зам уза зам, жангчилар.* Ҳабибий.

ЗАМАЗКА [*р*] Бўр, алиф ва елимдан тайёрланадиган ва тирқиш, ёриқ ва ш. к. ни беркитиш учун қўлланадиган хамирсимон қоришма. *Дераза замазкаси. Эшик чокларини замазка билан беркитиш.*

ЗАМАЗКАЛАМОҚ Замазка суртмоқ, замазка билан тешик-ёриқларни беркитмоқ. *Дераза ойналарини замазкаламоқ.*

ЗАМАЗКАЛАТМОҚ **замазкаламоқ**

ЗАМБАР *диал.* Замбил. *Тўрт нафар қиморбоз қўлларида икки замбар билан чиқиб келдилар.* Айний, Қуллар.

ЗАМБАРАК [*ф-т*] Узун стволли артиллерия қуроли; тўп. *Ёв бошида найза, қилич ўйнатишни ўргандим, Мардчасига замбаракдан ўқ отишни ўргандим.* Ҳ. Пўлат.

ЗАМБАРАКЧИ Замбарак отувчи; тўпчи.

ЗАМБИЛ [*ф-т*] 1 Икки параллел дастага одатда тол ёки тут новдаларидан ўртасини чуқурроқ қилиб тўқилган ва ғишт, тош, гўнг ва ш. к. юкларни ташиш учун қўлланадиган иш қуроли; замбар. *Матқовул билан яна бир киши нарироқда замбил, кетмон, болға билан қуролланиб, тош-шағал таширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Зилдай оғир, зил.

♦ **Бир** (*ёки* **кўш**) **замбил икки** (*ёки* **тўрт**) **ҳаммол керак бўлиб қолди** жуда ўсал ёки хижолат бўлган кишига нисбатан айтиладиган ибора. *Мен Садирдан хижолат бўлдим,.. шу тобда иккаламизга қўш замбил-у, тўртта ҳаммол керак бўлиб қолди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. **Замбил бел** бели, ўртаси замбилга ўхшаш букик, эгилган. *Замбил бел от. Замбил бел тоғ.* **Замбил эшик** новдалардан тўқилган эшик. [*Салимбойвачча билан куёви*] *кичкина замбил эшик олдида аравадан тушишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАМБИЛҚАШ [*ф-т*] Замбилда юк ташувчи; замбилчи.

ЗАМБИЛЧИ 1 Замбил тўқувчи уста.

2 *айн.* **замбилкаш.**

ЗАМБИЛҒАЛТАК [*ф-т*] Замбилга ўхшатиб ясалган ва юк ташишда фойдаланиладиган бир ғилдиракли қўл арава. *От-арава ва замбилғалтакларда тош ташишга ўн беш киши ажратилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗАМБУРУҒ Таркибида хлорофилл бўлмайдиган, споралари билан кўпаядиган илдизсиз ва уруғсиз тубан ўсимликларнинг умумий номи (уларнинг еб бўлмайдиган баъзи турлари «қурбақа салла» номи билан машҳур). *Ейишли замбуруғлар. Оқ замбуруғ.*

ЗАМЗАМ [*а*] (З — *катта*) Макка шаҳрида Қаъба яқинидаги, мусулмонлар муқаддас ҳисоблайдиган қудуқнинг номи. *Замзам суви. Оби замзам.* ▪ *Қози Афандидан сўради: — Агар ҳажга борган бўлсангиз, айтинг-чи, Замзам Каъбанинг қайси томонида?* «Латифалар».

ЗАМЗАМА [*а*] 1 Музика асарининг кириш қисми; даромад.

2 Секин овоз билан бошланган қўшиқ; хиргойи.

3 *кўчма* Имо, ишора, шама. *Қосимов Рамазон аканинг замзамасига тушуниб қақиллаб кулди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. **Замзама қилмоқ** 1) секин овоз билан ашула айтмоқ, хиргойи қилмоқ. *Зебо пари енгил халқ қўшиқларини замзама*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилар эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий; 2) *кўчма* шама қилмоқ.

ЗАМИН [*ф-т*] 1 *эск.* Ер шари, Ер. **Рўйи замин қ. рўй.**

2 Экин экиладиган ер. *Бу қишлоқнинг суви тоза, замини унумли, ҳавоси ёқимли, деҳқонларининг қўли баракали экан.* Ғ. Ғулом, Т. мурда. | Умуман ер.

3 *кўчма* Қулай шарт-шароит, имкон. *У Бўтабойга ҳозир бундай талаб қўйиб бўлмаслигини, бунинг учун аввал замин тайёрлаш кераклигини тушунтирмоқчи бўлган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *кўчма* Асос, негиз, база. *Моддий замин яратмоқ.* ▪ *Ҳарбий куч заминида эмас, балки умумий қуролсизланиш асосидагина халқаро хавфсизликнинг ишончли системасини юзага келтириш мумкин.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 247.

5 *кўчма* Таянч, таянчиқ. *Охири Абдураҳмон чойхонанишин тавкаргир ва бобойи банглар орасидан ўзига замин топди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Муҳит, ора. *Ўзини билган бошлиққа битта машина ҳам кифоя. Ўзи кўкарган заминни унутганларга тўққизтаси ҳам камлик қилади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗАМИНДОР [*ф-т*] *кт.* Қатта ер-сув эгаси. *Коллежларимизда фақат бойлар, заминдорларнинг болалари ўқийди.* Ойбек, Нур қидириб.

ЗАМИН-ЗАМОН, замину замон *поэт.* Осмон ва ер; дунё, коинот, олам.

ЗАМИР [*а*] 1 Туб моҳият, маъно, мағиз. *Сидиққон бу гапнинг замирига тушунди-да, билинар-билинмас қизариб: — Шундоқ бўлса ҳам тўғриликча гаплашиб юрган бўлса ажаб эмас,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ҳозир Зайнабнинг чеҳраси очиқдек кўринса ҳам, аммо бу очиқ чеҳранинг замирида уни жиддийроқ машғул қилган яна бир гап бордек .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *эск. айн.* **олмош.**

3 Замир (*эркаклар исми*).

ЗАМЛАМА *эск. кт.* Устига қўшилган, орттирилган; устама. *Замлама нарх.*

ЗАМЛАМОҚ 1 Устига қўшмоқ, орттирмоқ, йиғмоқ. *Бу гуноҳингизнинг устига танқидни ўзингизга юқтирмаслик касалингизни замласак, биласизми, а, кимга ўхшайсиз!* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

2 Бирга қўшмоқ, уйғунлаштирмоқ. *Тажрибани назария билан замламоқ.*

ЗАМЛАНМОҚ замламоқ *фл. мажҳ. н. Иш замланиб қолди.*

ЗАММА [*а*] Араб графикаси системасида: «у» ва «ў» унлиси ўрнида ҳарф устига қўйиладиган вергул шаклидаги диакритик белги.

ЗАМОН [*а*] 1 *филос.* Объектив борлиқнинг, материянинг ҳаракат билан узвий боғланган ҳолда узлуксиз ва изчил давом этадиган формаси; вақт. *Макон ва замон материянинг объектив яшаш формаларидир.*

2 Бирор характерли ҳодиса, тарихий воқеа юз берган ёки бирор ҳоким синф, табақа ҳукмронлик қилган даврни ўз ичига олган муайян вақт; давр. *Тинчлик замони. Уруш замони. Амир замони.* ▪ *Элимга, юртимга қилдим хизматни, Совет замонида кўрдим иззатни.* Фозил шоир.

3 Сўз бораётган пайтда кечирилаётган давр ва унинг тартиб-қоидалари. *Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ.* Мақол. ▪ *Сан замонни тушунасанми, ўйлаб қара.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умуман вақт, давр, пайт, кез, маҳал. *Бурунги замон. Ҳозирги замон.* ▪ *Ҳасаналининг Отабеклар оиласида бўлганига эллик йиллар чамаси замон ўтиб, энди Отабеклар оиласининг чин бир аъзоси бўлиб кетган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эсини таниганидан бошлаб онаси билан кечирган замонлар масъуд, лекин қайтарилмас бир туш каби, Йўлчининг кўз олдидан бир-бир ўтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир замон** 1) бир вақт, бир маҳал, ўтмишда, аллақайси бир пайт. *Туробжон қизарди, у бир замон бетоб ўртоғини йўқлаб элтган тарвузини, бемаза чиққан бўлса керак, сигирнинг охурида кўриб шундай хижолат бўлган эди.* А. Қаҳҳор, Анор; 2) бир вақтлар, ўтмишда. *Бу кенг кўкрак бир замон Қақраб ётарди. Ваҳшат азоб, ўлим, қон Тўлиб ётарди.* Ғайратий. **Бир замонлар** *айн.* **бир замон** 2. *Уйининг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузилгандан кейин олди деворни олиб ташлаб айвон қилинибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Охир замон** *дин.* қиёмат яқинлашган вақт.— *Билмадим, буёқчининг нили бузилганми ё, охир замон яқинлашиб яъжуж-маъжуж хуруж қилганми? — Султонбек атрофидагиларга кўз югуртди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шу замон** 1) ҳозирги замон; ҳозирги пайт. *Шу замоннинг ёшлари;* 2) шу он. *Шитир этса тушган барг, Эшитилар шу замон, Қанча айёр бўлмасин, Ёвга бермайман омон.* Уйғун. **Ҳали замон** ҳа демай, тез фурсатда, ҳаш-паш дегунча. *Сержант ўшқириб «нима дейсан? Ётиб ухласангчи, ҳали замон постга борасан» деди-да, ўқишда давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳар замон(да)** вақти-вақти билан, аҳён-аҳёнда. *Отишма тўхтади. Узоқдан ҳар замон тўп овози эшитилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Айни замонда** бир вақтнинг ўзида. *Ҳозир унинг* [*Абдушукурнинг*] *қулоғи қўшни стулда икки руснинг муҳокамасида: уларнинг бири кексароқ одам, у ё чиновник, ё катта савдогар ёки айни замонда ҳар иккиси.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир замонда** 1) *айн.* **бир замон** 2. — *Бир замонда,— деди дадам,— Афлотун деган бир ҳаким ўтган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бир пайтда. [*Анвар*] *шунчалик зўр харидорлари турган бир замонда бу вазифанинг менга келиб тўхтаганига ҳануз ақлим бовар қилмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бобомнинг замонида** узоқ ўтмишда, аллақачонлар. **Ҳеч замонда** ҳеч қачон, ҳеч вақт, асло. *Ҳеч замонда бундай нарсани кўрганмисиз?*

4 **Давр, даврон.** *Умрларинг узун бўлсин. Замонларинг келибди: уйнанглар, кулинглар.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Қодир сувоқчи Йўлчига:*] *Эҳтиёт бўл. Замон кимники — бойники! Одам отиш ҳам бularга ҳеч гап эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *грам.* **Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг нутқ моментига** муносабатини **ифодаловчи форма.** *Ҳозирги замон. Келаси замон. Ўтган замон.*

6 Замон (*эркаклар исми*).

ЗАМОНА [*а*] *айн.* **замон** 2, 3, 5. *Замона талаблари. Замонамиз олимлари.* ▪ *Элмурод .. жиддий гапирди: — Албатта, Афлотун ҳам Арасту ҳам замонасининг кўп доно, кўп ақлли олимлари бўлгани шубҳасиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болтабой омоч замонида орттирилган тажриба трактор замонасида камлик қилишини айтиб Зокир отанинг қайсарлигини жоҳиллик деб атади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Замонанинг зайли билан қ. зайл.**

ЗАМОНАВИЙ [*а*] Ҳозирги замонга хос, ҳозирги замон талабига жавоб берадиган; ҳозирги. *Замонавий аппаратлар ва машиналар. Замонавий асарлар. Замонавий талаблар.*

ЗАМОНАСОЗ [*а* + *ф-т*] *салб.* Замоннинг, даврнинг оқимига қараб иш тутувчи, замонга мослашувчи; принципсиз шахс.

ЗАМОНАСОЗЛАШМОҚ Замон, давр оқимига қараб иш тутмоқ, шароитга мослашмоқ. [*Кўрқмас:*] *Сиз ҳам комсомолмисиз. Анча замонасозлашиб қолибсиз-а, бойвачча!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ЗАМОНАСОЗЛИК *салб.* Замон, давр оқимига қараб иш тутиш, шароитга мослашиш; принципсизлик. *Муллалардан ҳам ҳукуматларга салом берганлар, ҳатто замонасозлик қилиб хушомад қилганлар .. кўп.* Айний, Қуллар.

ЗАМОНДОШ [*а* + *ф-т*] Бирор кимса билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган киши. *Алишер Навоий замондошлари. А. С. Пушкин замондошлари. Адабиётда замондошларимиз образи.* ▪ *Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош.* С. Абдулла.

ЗАМЧА Қовуннинг бир нави.

ЗАМШ(А) [*р* замша] Буғу, қўй ва ш. к.нинг терисини алоҳида усулда ошлаш йўли билан тайёрланадиган бархитсимон майин чарм. ‖ *Замш(а) туфли.*

ЗАМҲАРИР [*ф-т*] *эск. кт.* Қаттиқ совуқ; қаҳратон қиш, аёз. *Замҳарир қиш мавсумида офтобни излаймиз.* Шайхзода.

ЗАНБАР *диал.* Замбил.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЗАНБИЛ *диал.* Замбил.

ЗАНГ I [*ф-т*] Қўнғироқ ва умуман товушли сигнал бериш учун белгиланган металл предмет, мас. темир ёки рельс парчаси. *Инвалид ошпаз оқсоқланиб юриб тут бутоғига осилган зангни қўлидаги таёғи билан ура бошлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. | Шундай қўнғироқ, сигнал ёки соат товуши. *Бобоқул отанинг занги эшитилмайдиган бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Занг урмоқ** (*ёки чалмоқ*) 1) металл парчасини жаранглатиб, товушли сигнал бермоқ. *Овқатга занг урмоқ*; 2) жирингламоқ (соат ҳақида). *Девор соат олти марта занг дриб, Пўлатжоннинг сўзини бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЗАНГ II [*ф-т*] 1 Металлнинг сув ёки ҳавода оксидланиши туфайли унинг сиртида ҳосил бўладиган оксид қатлами. *Темирчилар занглаган темирни ўтга солсанг, занги тўкилади, дейишади.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 *кўчма* Доғ, ғубор. *Артиб кўнгиллар зангини Қишни баҳор айлаб келинг.* С. Абдулла. *Давлат арбоблари ақл ва адолатни шиор қилсалар, халқни парвариш этсалар, ҳаётнинг зангини олтинга айлантирмоқ мумкин.* Ойбек, Навоий. **Занг босган** (*ёки олган*) 1) занг билан қопланган, занглаган. *Занг босган арра*; 2) *кўчма* ишлатилмай ётган ёки бир чеккада қолиб, унутилиб кетган. *Қишлоқда Аҳмаджон билан қучоқлашиб хайрлашган бир йигит хатида; «Кўмондонлик бизни тамом эсидан чиқарди, шекилли: ҳали ҳам занг босиб ётибмиз» деб ёзибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 3) *кўчма* доғ, ғубор билан қопланган. *Занг босган дил.*

ЗАНГ III Ток танасининг илдизга яқин қари қисми. [*Мирзакамолиддиннинг*] *башараси токнинг зангидек бужмайиб, қовоқлари ёнғоқ палласидек бўртиб кетибди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЗАНГИ [*ф-т*] *айн.* **занжи.**

ЗАНГИЛА I *мед.* Организмда витамин етишмаслиги натижасида организмнинг бўшашуви ва милкларнинг еликишидан иборат касаллик; цинга.

ЗАНГИЛА II [*ф-т*] Қўл ва оёқларга қўнғироқчалар тақиб ўйналадиган ўйин, рақс.

ЗАНГЛАМОҚ 1 Занг билан қопламоқ, занг босмоқ. *Занглаган мих. Занглаган арра. Кетмон занглаб кетибди.* ▪ *Тепаликларда қор остидан занглаган тунука ва темир, қора ва сариқ ғишт, бетон парчалари чиқиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Ишлатилмай ётмоқ, бир **чеккада қолиб, унутилиб кетмоқ**; ғубор босмоқ. *Ўртоқлар, ёшлик нима учун берилган бизга? Токай занглаб ётамиз? Бирор иш қилиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЗАНГЛАТМОҚ **занглamoқ** *фл. орт. н. Буни занглатиб қўйгунча, илгари роқ, айтсанг бўлмасмиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЗАНГОР(И) [*ф-т*] Яшил билан кўк ўртасидаги рангга эга бўлган; оч ҳаворанг, мовий. *Зангори бўёқ. Зангори духоба.* ▪ *Оғажоннинг сой ва қирларига зангор гилам тўшалди.* Н. Сафаров, Дон. *Қатор-қатор турналар зангори осмонда ғирқиллашиб, шимолга учиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Зангори кема** *қ.* **кема. Юрагимни зангор босиб** (*ёки боғлаб*) **кетди** диққатим ошиб кетди, диққинафас бўлиб кетдим, жуда сиқилиб кетдим.

ЗАНЖАБИЛ [*а*] Илдизидан эфир мойи олинадиган ўтсимон тропик ўсимлик (иштаҳа очиш учун овқатга ҳам қўшилади). *Занжабил парварда.*

ЗАНЖИ [*ф-т*] *эск.* Қора танлилар ирқига мансуб бўлган ва тропик Африканинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ вакили; негр.

ЗАНЖИР [*ф-т*] 1 Тартиб билан бир-бирига ўтказилган металл ҳалқалар тизмаси. *Темир занжир. Соат занжири.* ▪ *Боғлаб қўйилган шердай ит бор томонга қараб ириллар, занжирни узиб юборгудай ўзини отарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Трактор кесилган катта дарахтларнинг тўнкасига занжир боғлаб тортар.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Эшик ёки дарвозаларни занжирлаб қўйишда зулфинга илинадиган илгак.— *Хайрли кеч, Собиржон ака! — деди Насиба эшикнинг занжирини иларкан.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. [*Ҳасанали*] *занжирни тушириб дарвозанинг бир табақасини очиши ҳамоно шу табақага суялиб турган Отабек Ҳасаналининг оёғи остига йиқилиб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | *кесим вазифасида* Занжирланган, занжирли. [*Отабек*] *Жаннат опанинг «эшик занжир» деган товушини эшитгач, роҳат тин олди ва дарича ёнига чўнқайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Маҳбусларнинг қўли ёки оёғига боғланадиган темир ҳалқа; кишан; бўғов. *Шоир Аваз хоннинг ғазабига дучор бўлади ва занжирда азоб-уқубат билан вафот этади.* «Ўзбек совет адабиёти тарихи».

3 *кўчма* Асорат, қуллик. *Бу ерда ота-боболардан қолиб келаётган эски урф-одатлар занжири ҳамон Гулсумнинг эркини бўғиб, тақдирига хавф солиб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Халқнинг энг яқин севгили ўртоғи ўзингсан, Сен Партия, асрлар кишанин, занжирин узган.* С. Абдулла.

4 *с. т.* Гусеница. *Шу вақт ўрта кўчада занжири узилиб, йўлга кўндаланг бўлиб қолган танкдан якка милтиқ овози эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 *кўчма* Бирор нарсанинг узлуксиз, чамбарчас боғланиб кетган тизмаси. *Ғуломжон миршаблар занжирини узиб олдинга ўтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кўчма* Икки нарсани, кимсани ўзаро **мустаҳкам боғловчи** нарса; ришта, ип. [*Анвар*] *журфтланишнинг, менимча, энг муҳим бир шарти бор, ул ҳам икки тарафнинг муҳаббат занжири билан бир-бирларига қаттиқ боғланишларидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

7 *физ., тех.* Узлуксиз система ёки линия ҳосил қилувчи элементлар бирикмаси. *Электр занжири. Ток занжири.*

◆ **Занжирдай хамир** узилмайдиган, пишиқ хамир.

ЗАНЖИРБАНД [*ф-т*] 1 Занжирга боғланган, кишанланган; занжирдаги. *Занжирбанд шер.* ▪ — *Мен дарров айвон олдида офтобда мудраб ётган занжирбанд ит олдига яқинлашамак,— дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

2 *кўчма Асоратга, қулликка солинган.*

ЗАНЖИРЛАМОҚ Занжирни зулфинига илиб беркитмоқ (эшикни, дарвозани). [*Ҳасанали*] *ўрнини меҳмонхонага ёзиб дарвозани занжирлаб келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАНЖИРЛАНМОҚ **занжирламоқ** *фл. мажх. н. Эшик занжирланди.* ▪ *Мен ҳам кирдим, орқамдан эшик шақирлаб занжирланди.* Айний, Қуллар.

ЗАНЖИРЛИ 1 Занжири бор; занжир тақилган. *Занжирли соат. Занжирли дарвоза.*

2 *с. т.* Гусеницали. *Занжирли трактор.*

ЗАНЖИРЛИК Занжирлаб қўйилган; берк. *Ойдинда эшикнинг занжирлиги аниқ кўриниб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАНЖОРИЙ [*а*<*ф-т*]: **ёқути занжорий** *қ.* **ёқут** I.

ЗАНТАЛОҚ [*ф-т*+*а*] *сўк. айн.* **хотини талоқ** *қ.* **талоқ.** *Занталоқ носни чекканингдан кейин чўллатади, бир нарса ичмасанг, кишини абгор қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ғани ота кулди. Сенга* [*қора йўрға*] *насиб бўпти, ол, Абдураҳмон занталоқнинг мероскўри.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЗАНҒАР [*ф-т*] *сўк.* Баччағар, лаънати. *Ўтапнинг ёнида ўтирган пақанагина, қотма йигит — Қамчи қувончига сиғмай қичқирди: — Амир занғар тўнғиз купибди-да!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Гап билан бўлиб занғар кайф ҳам тарқаб кетди, қани, қуй-чи, бир-иккини!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАП *с. т.* Заб.

ЗАПАС [*р*] 1 Келажакда фойдаланиш учун ғамлаб, кўр қилиб қуйилган ёки ажратилган нарса. *Ёқилғи запаси. Озиқ-овқат запаслари. Ғалла запаси.* | Эҳтиёт шарт тайёрлаб қўйилган кимса ёки нарса. *Машинанинг запас қисмлари.* || *Запас йўлчи.* ▪ *Милтиқ овозлари хандақларнинг ичкарисидагга запас пистирмаларгача етиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Қазилма бойликларининг ер остидаги миқдори. *Руда запаслари. Нефть запаслари.* | *кўчма* Қишининг маънавий бисотидаги бойлиги, хазинаси. *Сўз запаси. Билим запаси.*

3 *с. т.* **Матанинг кийим чоки остида**

www.ziyouz.com kutubxonasi

эҳтиёт учун қолдирилган ортиқча қисми.

4 *ҳарб.* Зарур вақтда ҳарбий хизматга чақириш учун рўйхатга олиб қўйилган гражданлар категорияси. *Запасдаги лейтенант. Запасга чиқмоқ.*

ЗАПОВЕ́ДНИК [*р*] Турли жонивор ва ўсимликларни сақлаш ва кўпайтириш учун махсус ажратилган территория (бундай жойларда ов қилиш, дарахтларни кесиш ман қилинади); қўриқхона. *Кавказ давлат заповедниги.*

ЗАПО́НКА [*р*] Эркаклар, шунингдек аёллар кўйлагининг ёқасига ва енгига тақиладиган махсус илма тугма. *Кумуш запонка.*

ЗАПРА́ВКА [*р*] *с. т. махс.* Машина, трактор, самолёт ва ш. к.га ёнилғи, мой сув қуйиш. *Трактор заправка қилинди.*

ЗАПТ *с. т.* Забт.

ЗАР [*ф-т*] 1 *айн.* **олтин** 1. *Зар қадрини заргар билади.* Мақол. ▪ *Кўйлаклари яшил, заңгори, сирғалари олтин билан зар.* Т. Тўла. | *кўчма* Олтин билан тенг нарса ҳақида. *Тошлар устига дўланадай-дўланадай йирик томчилар тушиб атрофга зар кукунлари сочилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Қора зар** нефть ёки тошкўмир ҳақида. *Қоратоғ қўйнига қўл солди одам, ўлка учун қора зар олди одам.* Миртемир.

2 Олтин, пул, бойлик. *Қари бор уйнинг зари бор.* Мақол. *Тер тўкиб меҳнат қилсанг, ердан ҳатто зар унар.* Мақол. ▪ *Саройга бордиму пул олганим йўқ, Шаҳаншоҳнинг деди, олтин зари йўқ.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Зарга кўммоқ** (*ёки* **ботирмоқ**) *ёки* **бошидан зар қуймоқ** олтинга, бойликка кўммоқ. [*Жамила бойга:*] *Ўша қаролингизни яхши кўриб текканман, бошимдан зар қуйсангиз ҳам ундан айрилмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 Зардўзликда ишлатиладиган, олтин ёки кумуш билан қопланган ипак ёки сим. *Зар билан тикилган дўппи.* || *Зар камар.* ▪ *У . . зар ёқа кимхоб тўн ичида йўғон гавдаси билан одамлар ўртасида савлат тўкиб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *кўчма* Ёрқин нур ҳақида. *Қуёш бошлар қизил майдонга, бошларимга сочиб олтин зар.* Ғайратий.

4 Безак ёки ўров учун ишлатиладиган юпқа металл варағи. *Зар қоғоз. Зарга ўралган попуклар.*

ЗАРАНГ I [*ф-т*] 1 Кунгурадор япалоқ баргли, ёғочи қаттиқ дарахт. || *Заранг товоқ.*

2 Шу дарахтдан ясалган коса. *Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки заранги ичгандан кейин, ясланиб кўкка қараб ётиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАРАНГ II [*ф-т*] Зичланиб кетган, қаттиқ (ер ҳақида). *Улкан экскаваторлар одам қадами тегмай ётган ёввойи заранг ерлар тўшини тилка қилмоқда.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЗАРАНГЛИК заранг II *с. белги оти. Ернинг заранглиги. Кетмон билан чопишга ер заранглик қиляпти.*

ЗАРАР [*а*] 1 Савдо-сотиқдан кўрилган зиён, ҳаён, ютқизиқ. *Мол юз сўм зарар қилди.* ▪ [*Кампир*] *баъзи вақт нуқул зарар: нонни сотаман, бозорга борсам, ун баҳоси ошиб кетибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | **Умуман** моддий ёки маънавий зиён, йўқотиқ. *Биздан Мирзакаримбой ҳеч вақт зарар кўргани йўқ. Пахта йилдан йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зиёфат асносида иттифоқнинг фойдалари, тарқоқликнинг зарарлари сўзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёмон таъсир ёки зиён; шикаст, заҳмат. *Папиросниng зарари.* ▪ *Кумуш отасининг олдига қанот ёзган каби югуриб, унинг соқолини силар экан сўради: — Сизга зарар бермадиларми, отажон?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Зарари йўқ** ҳеч нарса эмас, зарарсиз.

ЗАРАР-БУРД [*а*+*ф-т*] *айн.* **зарар** 1.

ЗАРАР-ЗАҲМАТ *айн.* **зарар** 2.

ЗАРАРКУНАНДА [*а*+*ф-т*] 1 Қишлоқ хўжалик экинларига, ўрмон ва омбор хўжаликларига зарар етказувчи ҳайвон ёки ҳашарот. *Қишлоқ хўжалик зараркунандалари. Ғўза зараркунандалари. Ғалла зараркунандалари.*

2 Жамиятга, халққа зарар келтирувчи шахс. [*Набигул рўйхат қилувчига:*] *Ёлғон гапирма!.. Зараркунанда экансан ўзинг. Шанбаликка кўп киши келишига қаршисан.* А. Қаҳҳор, Читтак.

ЗАРАРКУНАНДАЛИК 1 **зараркунанда** *с. белги оти.*

2 Жамият, халқ учун зарарли иш, хатти-ҳаракат. [*Муҳаббат:*] *Мен ўйлайманки, Ҳасанжон кўра била туриб бирор зараркунандалик.. қилмаган.* Айний, Қуллар.

ЗАРАРКУНАНДАЧИЛИК *айн.* **зараркунандалик** 2.— *Бу тўйлар нуқул зараркунандачилик,— Азизов яна гап бошлади,— буни алоҳида масала қилиб юрт олдига қўйиш керак.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ЗАРАРЛАНМОҚ Ёмон таъсир кўрмоқ ёки шикастланмоқ, шикаст емоқ, зарар топмоқ. *Ёз! Биринчи: ҳозир назорат остида бўлган ғўзаларни текшириб, буларнинг асосий шохи қачон зарарланганини белгила.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЗАРАРЛАНТИРМОҚ **зарарланмоқ** *фл. орт. н.*

ЗАРАРЛИ 1 Моддий зиён келтирадиган; бефойда. *Зарарли иш.*

2 Ёмон таъсир қиладиган; зиёнли. *Зарарли фикрлар.* ▪ *Хурофотларнинг пуч, бемаъни ва зарарли эканини содда тилда тушунтириш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Зарар, шикаст етказадиган; *Зарарли ҳашаротлар.* || *Чекиш зарарли.*

ЗАРАРСИЗ 1 Моддий зиён келтирмайдиган; фойдали.

2 Зарар-заҳмат етказмайдиган, шикаст бермайдиган; безиён, безарар. *Зарарсиз дори. Зарарсиз ҳашарот.* || *У ҳарбий инженерлик санъатининг янг сўнгги янгиликларини эгаллади, айниқса дарё ва ботқоқлик ерлардан қўшинларни тез ва зарарсиз олиб ўтиш усуллари билан танишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | *кесим вазифасида* Зарари йўқ, ҳечкиси йўқ.— *Ўзига жароҳат олганми?— деб сўради қутидор.— Бўксаси билан қўлидан яраланган бўлса ҳам, зарарсиздир* [*деди Уста Олим*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗАРАРСИЗЛАНТИРИЛМОҚ **зарарсизлантирмоқ** *фл. мажҳ. н. Касаллик ўчоғи зарарсизлантирилди.*

ЗАРАРСИЗЛАНТИРМОҚ Зарар бермайдиган, шикаст етказмайдиган қилмоқ. *Минани зарарсизлантирмоқ.*

ЗАРАРСИЗЛИК **зарарсиз** *с. белги оти.*

ЗАРАФШОН [*ф-т*] Зар сочуви; олтиндай товланувчи, ярқировчи. *Юртинг қаер, қайси элдан келасан? Зулфи зарафшоним, қайдан бўласан?* «Равшан».

ЗАРБ [*а*] 1 Қаттиқ урилиш, кучли, шиддатли, залварли туртки, зарба; шашт. *Эшикни зарб билан ёпмоқ. Зарб билан отмоқ.* ▪ *Яқин орадаги обжувоз пойкўпининг зарби ерни силкитиб-силкитиб тўлқин берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Абдурасул] дастлабки икки-уч муштнинг очиқ зарбини татиб кўрган, қоча бошлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор нарсанинг ритмик ҳаракати, бир текисда уриб туриши, тепиши. *Мария Николаевна Лаълини диванга ёпиқлаб, кўзларини очиб кўрди, юрагини зарблари билагидан ушлаб, томир зарбларини санади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Сув*] *ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб, чақмоқ чақкандай қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Зарб емоқ** қаттиқ урилиш, туртки натижасида шикаст тортмоқ. *Йиқилиб қаттиқ зарб едим.*

2 *кўчма* Маҳв этувчи, йўқ қилувчи кескин ҳужум, қақшатғич зарба.

3 *кўчма* Қаттиққўллик сиёсати, қаттиққўллик. *Менинг зарбим қаттиқ, йил — ўн икки ой колхозчига тинчлик бермайман.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Танга-чақа пул, орден, медал ва ш. к. босиш, чекиш. *Танга зарб қилмоқ.*

5 *эск. мат.* Кўпайтириш амали. *Иккини учга зарб қилмоқ.* ▪ *Механизм иш унумини юзга, мингга зарб уриб юборади, деган гап рост экан.* У. Саримсоқов, Олтин калит қўлимда.

6 *муз.* Чолғу асбобини чалишда қўлнинг маълум куч ва ритм билан урилиши. *Дуторчининг зарби яхши.*

ЗАРБА [*а*] 1 Қаттиқ зарб, кучли, шиддатли, залварли туртки. *Ер бора-бора кучга бўйсунади. Йўлчининг зарбаси остида тўнкалар яланғочлана, ўзининг кўпол, баҳайбат гавдасини кўрсата бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Маҳв этувчи, йўқ қилувчи кескин ҳаракат, ҳужум. *Мустамлакачилик системаси миллий озодлик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳаракатининг кучли зарбалари остида барбод бўлмоқда. ▪ *Душман кечгача тўққиз марта атака қилди ва ҳар сафар қақшатғич зарбага учрар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Қаттиқ шикаст ёки зиён, зарар-заҳмат. *Ёш совет ўқитувчисининг ҳар бир иши Заҳчакўз домлага маънавий жиҳатдан ҳам, моддий жиҳатдан ҳам зарба эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғуломжон сўнгги зарбанинг [отаси вафотининг] оғир жароҳатидан узоқ вақтгача тузала олмай юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗАРБАЛИ Қатта зарб кучига эга бўлган, зарба берадиган; зарбли, зарбдор. *Зарбали куч. Зарбали тўлқин.*

ЗАРБДОР [*а*+*ф-т*] 1 Техникани яхши эгаллаган, нормаларни ошириб бажарадиган ва башқаларга ҳар жиҳатдан ўрнак бўладиган илғор ходим. *Қурилиш зарбдорлари. Пахта далаларининг зарбдорлари.* || *Зарбдор бригада.* | Тез суръатлар билан ва илғор техникага асосланиб олиб бориладиган. *Зарбдор қурилиш.*

2 Кескин зарба бериш учун белгиланган. *Зарбдор армия. Зарбдор батальон.*

3 *айн.* **зарбали.** *Зарбдор куч.*

ЗАРБДОРЛИК зарбдор *с. мавҳ. от.* [*Матқовул:*] *Ҳой болалар ҳамма гап ғайратда, зарбдорликда.* К. Яшин, Тор-мор.

ЗАРБЛИ *айн.* **зарбали.**

ЗАРБОФ [*ф-т*] Зардан ёки зар қўшиб тўқилган мата; кимхоб. *Бир кийимлик зарбоф.* || *Зарбоф тўн. Зарбоф нимча. Зарбоф дўппи.* ▪ *Нури . . зарбоф паранжини ёпиниб, ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАРБУЛМАСАЛ [*а*] *кт.* Рамзли ҳикоя, масал. *Мулла Муҳсин гоҳ ўзининг баъзи ҳаракат ва сўзлари билан кўрувчи ва эшитувчиларни кулдириб, кўп вақт оғизларида зарбулмасал ҳам бўлиб юрийди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЗАРБХОНА [*а*+*ф-т*] Танга, чақа, орден, медал ва ш. к. зарб қилинадиган корхона. *Унда [кўҳна аркда] зарбхона.. ва элчиларни қабул қиладиган жойлар бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗАРВАРАҚ [*ф-т*+*а*] 1 *айн.* **зарбоф.** *Зарварақ тўн.*

2 *кўчма* Зардек нурафшон; ёрқин, зарҳал. *Тўда олдида қор кечиб бораётган Сергей Шарққа зарварақ уфқини ёяётган қуёш шуъласини кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Миллион тоннамиз зарварақ дафтарда бўлсин.* Р. Норжигитов, Республика тенгдоши.

ЗАРГАР [*ф-т*] Олтин, кумуш ва турли қимматбаҳо тошлардан зийнат буюмлари, безаклар ясайдиган уста. *Ювиниб, тараниб тоза кийинган қиз заргар қўлидан эндигина чиққан узукка ўхшайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЗАРГАРЛИК 1 **заргар** *с. касб оти.*

2 *тар.* Бозорда заргарлар жойлашган раста, қатор.

ЗАРДА [*ф-т*] 1 Ўт, сафро.

2 Қизилўнгачнинг ачишиб оғриши, жиғилдон қайнаши. [*Боқижон Бақоев:*] *Ҳимм.. Яхши қилибсан. Рабфакка ўт деб мен айтиб эдим шекилли? Ҳимм.. Ауфф, зарда бўлибман.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 *кўчма* Жаҳл, ғазаб, **зўғим.** *Зардангиз қурсин, ҳарвақт дўқ билан гапирасиз!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гумонсираганларини пайқагач, йигитлар гоҳ мулойимлик, гоҳ зарда аралаш ўзларини танитишга тиришдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Оқсоқол опа зарда билан эшикни ёпди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Зардаси қайнади** 1) меъдаси, жиғилдони **қайнади.**— *Худди қўрғошин ютгандайман, кўкрагим оғир.. Зардам қайнаб турибди,— деди Саидий.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) *кўчма* жаҳли чиқди, ғазаби келди. *Мўйсафидлар қаторига қўшилиб қолганига қарамай, ҳамон йигитлик ғайрати сўнмаган Тўламат полвон тракторчининг бу гапидан зардаси қайнади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Зарда қилди** 1) меъдани, жиғилдонни қайнатди. *Еган овқатим зарда қилади;* 2) *кўчма* жаҳл қилди, ғазаби келди. [*Қодир:*] *Дадавой ака, оғир бўлинг. Мажлисга ҳурмат керак! Саволларга зарда қилмай, пичинг қилмай тўғри жавоб беринг!* Уйғун, Навбаҳор.

ЗАРДАБОЗЛИК Ҳа деб зарда, жаҳл қилавериш.

ЗАРДАЛИ 1 Жаҳли тез, серзарда. *Зардали одам.*

2 Жаҳл ёки ғазабни **ифодалайдиган,** зарда аралаш. *Зардали қиёфа. Зардали пичинг. Зардали товуш.* || — *Даставвал Бўтавой деган балони оёқдан йиқиш керак,— деди Азимбойвачча зардали.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЗАРДЕВОР [*ф-т*] Ип ёки ипак газламага ҳар хил гуллар тикиб уйнинг деворларига, шифтга тақаб гир айлана осиладиган безак **буюм.**— *Кенной-им.. ҳа деб қизга атласлардан кўрпаю, тўшагу, гулкўрпалар, зардеворлар, хилма-хил молларни йиғади,— дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

ЗАРДОБ [*ф-т*] 1 Қатиқдан ёки ивиган сутдан ажралиб чиқадиган сарғиш суюқлик. *Ҳа, айтгандай, . . кейинрок, хурмачанинг устини очиб қўйгин, ўзинг биласанку, болам, яна зардоб йиғиб ивимай қолмасин.* С. Анорбоев, Шерали.

2 *кўчма* Жароҳатланган ёки касалланган органдан ажралиб чиқадиган ёки унда йиғилиб қоладиган суюқлик. *Беморнинг ярасидан зардоб олинди.*

3 *мед.* Қон ва лимфанинг ивишидан ҳосил бўладиган суюқлик ва ундан тайёрланадиган суюқ дори. *Дифтерия бўғмасида дифтерияга қарши зардоб эмланади.* ♦ **Юрак зардоби** кўнгилда тўпланган дард-алам. *Энди йиғламайман. Олти ойдан бери йиғилиб ётган юрак зардоби бўлади [деди Муҳаббат].* В. Ғафуров, Вафодор. **Зардоб ютмоқ** (*ёки* **бўлиб кетмоқ**) руҳан қаттиқ алам чекмоқ, дард-аламга тўлмоқ. *Бас, йиғлама; етмасми беш йил ҳажрида зардоб ютганинг.* Уйғун. **Юраги** (*ёки* **ичи**) **зардобга тўлди** (*ёки* **айланди**) руҳан сиқилишдан тоқати тоқ бўлди, юраги дард-аламга тўлди. *Подшоҳзода ҳушига келиб паризодга қараб, уни севиб, саҳроларда кезиб юрганларини, юраги зардобга айланганини айтиб байт ўқиди.* «Эртаклар». [*Мадамин:*] *Қани, қани, мистер Рейли. Бундай ширин гаплардан бўлсин. Зардобга тўлган юраклар ёзилсин.* К. Яшин, Тор-мор.

ЗАРДОЛИ [*ф-т*] *диал.* Ўрик ва унинг меваси.

ЗАРДЎЗ [*ф-т*] Зардан гул тикувчи чевар. *Бухоро зардўзлари тайёрлаган маҳсулотлар жаҳонга машҳур.*

ЗАРДЎЗИ [*ф-т*] Зар (билан) тикилган. *Зардўзи дўппи. Зардўзи кавуш.*

ЗАРДЎЗЛИК зардўз *с. касб оти. Зардўзлик буюмлари.*

ЗАРИФ [*а*] 1 Ақли теран, ғоят ақлли, идрокли. *Бозорчилар тожикчани яхши биладиган бу мулойим зариф кишидан [Муқимийдан] жуда миннатдор эдилар.* С. Абдулла, Қувғинда.

2 Ғоят гўзал, зебо, нозик, нафис. *Электр маржони нури қўйнида Чимилдиқ тўсмаган суратинг зариф.* Зулфия.

3 Зариф (*эркаклар исми*).

ЗАРКОКИЛ *этн.* Хотин-қизларнинг бир-бирига занжирбанд қилиб уланган кумуш тангалардан қилинган соч ўримларига тақадиган безак буюми. *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби.. буюмлардан қути-қути йиққан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАРЛИ *фольк.* Зар тикилган, зар гулли. *Равшанбек айни ўн уч ёшида, Зарли қалпоқ бошида.* «Равшан».

ЗАРНИГОР [*ф-т*] Зар билан қопланган; заррин. *Шамсаси эл моли била зарнигор.* Ойбек, Навоий.

ЗАРПЕЧАК [*ф-т*] Бошқа ўсимликлар танасига чирмашиб, уларнинг ҳисобига яшайдиган баргсиз, ингичка ёввойи сариқ ўсимлик.

ЗАРРА [*а*] 1 Моддаларнинг кўзга кўринар-кўринмас кичик, майда бўлаги. *Металл заррали. Чанг заррали. Ҳаводаги сув заррали.* ▪ *Кум заррали қуёш нурида товланиб ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *рвш* Озгинагина, заррача. *Яксон бўлғай душманинг Зарра қолмасин армонинг.* «Алпомиш». || *Кўк юзида зарра булут йўқ.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

ЗАРРАБИН [*а*+*ф-т*] *эск. айн.* **микроскоп.**

ЗАРРАЧА 1 Энг кичик зарра, энг майда бўлакча. *Атомлар шу қадар майда заррачалардирки, уларни ҳатто микроскоп орқали ҳам кўриш қийин.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

2 *рвш вазифасида* Озгинагина, қиттак. *Саидий шу кунги лекциялардан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

заррача ҳам баҳра алмади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗАРРИН [*ф-т*] 1 *кт.* Зар тикилган, зар гул билан қопланган; зарнигор. *Ҳасанали илжайган кўйи қўлтиғидаги заррин чопонни олиб сандал устига қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Олтин билан безатилган; олтин югуртирилган, зарҳалланган. *Заррин милтиқ.* ▪ *Мана, қуёш нурларида товланиб турган заррин гумбазли Полвон Муҳаммад мақбараси.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У* [*асир*] *шароб тўла мешларга ва заррин косаларга, овқат сузилган товоқларга ишора қилди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 *кўчма* Олтиндай товланиб, жилоланиб турадиган; ярқироқ. *Заррин шафақ.*

ЗАРУР [*а*] Бирор эҳтиёж ёки иш учун керак бўлган; керакли, даркор. *Зарур ашё. Зарур китоб.* ▪ [*Марасул Фотимага:*] *Пулингиз борми? Аҳаджон акамга яна уч минг сўм зарур бўлиб қолибди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. | Тез бажарилиши, қилиниши шарт бўлган, кечиктириб бўлмайдиган; муҳим. *Зарур масала.* ▪ *Бир зарур иш билан Шаҳар советига бордим.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. | *кесим вазифасида* Керак, даркор, лозим. *Менинг ҳозир боришим зарур.* ▪ *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб. **Зарур келибдими** *ёки* **нима зарур** нима кераги бор, ҳеч кераги йўқ. *У кишига ёпишиб менга зарур кептими.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бизнинг кўнглимизга қўл солиш сенга нима зарур. Ўз ишингни билсанг-чи, жўнасанг-чи.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗАРУРАТ [*а*] 1 Бирор иш ёки нарсага бўлган эҳтиёж; кераклик, зарурлик. *Зарурат туғилди. Зарурати йўқ.* ▪ *Эрта-кеч гузарни обод қилиб турадиган одамлар, бир зарурат билан кооперативга югуриб келиб-кетмасалар, энди уйларидан чиқмас эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир, одамлар қор, лой демай тонгдан ишга тушиб, зарурат учун зар тўкса-ю, биз сувга тушган нондек бўкиб ўтирсак яхшими?* Ойдин, Ширин келди. *Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Табиий эҳтиёж, ҳожат. *Бектемиров Низомиддиновни зарурат учун ташқари чиққан гумон қилиб, келгунча чиройни ёқиб қўймоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЗАРУРИЙ [*а*] *кт.* Энг керакли, жуда ҳам зарур. *Ижтимоий зарурий меҳнат.*

ЗАРУРИЯТ [*а*] *айн.* **зарурат** 1.

ЗАРУРЛИҚ 1 **зарур** *с. бегли оти. Ишнинг зарурлиги.*

2 *айн.* **зарурат** 1.

ЗАРХАРИД [*ф-т*] Пулга сотиб олинган, олтин баробарига келган. *Зархарид ер. Зархарид мол.*

ЗАРЧЎВА [*ф-т*] Тропик ўсимлик ва унинг илдизидан тайёрланадиган зиравор (овқатга сарғиш тус беради ва уни хушбўй қилади).

ЗАРШУНОС [*ф-т*] 1 Бирор нарсанинг қадри-қимматига ета биладиган, унга нозик дид билан баҳо бера оладиган киши. *Биз ўз асарларимизни халқ учун яратамиз. Шу асарларнинг асосий заршуноси бўлган халқ ҳаёт ҳақиқатига зид келган ҳамма нарсани қатъиян рад этади.* М. Жалолов, Ҳаёт илҳом манбаи.

2 Бирор соҳада мукаммал билимга эга бўлган, ўз касбини пухта эгаллаган киши. *Пахта заршунослари.*

ЗАРШУНОСЛИК **заршунос** *с. бегли оти. Бойлик эгаси бўлиш бошқа-ю заршунослик бошқа.*

ЗАРЯД [*а*] 1 Патрон, снаряд ва ш.к.-даги портловчи модданинг муайян миқдори. *Портловчи заряд. Порох заряди.*

2 *физ.* Электрланган жисмдаги электр миқдори. *Мусбат заряд. Манфий заряд. Электр заряди.*

ЗАРЯДКА [*р*] 1 Организмни чиниқтириш учун қилинадиган жисмоний машқ. *Зарядка қилмоқ.* ▪ *Элмурод билан командир ташқарига чиққанда, рота энди эрталабки зарядкага сафланмоқда эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *физ.* Бирор жисмга электр заряди бериш; зарядлаш. *Аккумуляторни зарядка қилмоқ. Зарядка токи.*

ЗАРЯДЛАМОҚ *физ.* Бирор жисм, асбоб ва ш. к.га электр заряди бермоқ. *Батареяни зарядламоқ.*

ЗАРЯДЛАНМОҚ **зарядламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н. Зарядланган батарея. Аккумулятор зарядланди.*

ЗАРЯДСИЗЛАНМОҚ Зарядини йўқотмоқ. *Аккумулятор зарядсизланиб қолибди.*

ЗАРҒАЛДОҚ 1 *от* Чумчуқсимон қушларнинг бир тури, қанотлари қорамтир, ўзи сариқ сайроқи қуш.

2 *сфт* Тўқ сариқ ранг, тўқ сариқ рангли. *Зарғалдоқ ипак.*

◆ **Зарғалдоқ шафтоли меваси сариқ** ва йирик бўладиган шафтолининг бир нави.

ЗАРҲАЛ 1 *от* Бронза порошогидан тайёрланган бўёқ. *Зарҳал билан ёзилган шиор.*

2 *сфт* Шундай бўёқ билан ёзилган, чизилган ёки олтин суви югуртирилган; заррин. *Зарҳал пиёла. Зарҳал нақш. Зарҳал рамка.* ▪ *Яшаш дарвозаси остонасидан зарҳал китоб каби очилур олам.* Ғ. Ғулом. | *кўчма* Зардек нурафшон, зарварақ. *Мана олтин куз янги ерларга ҳам зарҳал чодирини ёзди.* Ш. Ғуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар.

ЗАРҲАЛЛАМОҚ Зарҳал билан қопламоқ ёки нақшламоқ. *Пиёлаларни зарҳалламоқ. Безакни зарҳалламоқ.*

ЗАРҲАЛЛАНМОҚ **зарҳалламоқ** *фл. мажҳ. н. Зарҳалланган пиёла.*

ЗАРҲАЛЛИ Зарҳал билан қопланган ёки безалган; зарҳалланган. *Гуландом кичкина чойнакдан очиқ чойни ичи зарҳалли пиёлага оз-оз қуйиб, назокат билан сўзлаб, «ширин» ўтириш ясади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАСТАВА [*р*] 1 *ҳарб.* Чегарада соқчилик қилувчи ҳарбий қисм ва шу қисм жойлашган территория. *Застава начальниги ўрнашган хонага шамол тезлигида учиб келган Эркин начальник қаршисида энтикиб-энтикиб гапира бошлади.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

2 *тар.* Россия шаҳарларига кирувчиларни текшириб, улардан бож олиб турувчи соқчилар ва улар турадиган пункт.

ЗАТВОР [*р*] *махс.* Турли машина, аппарат, иншоот ва ш. к.да бирор йўлни, тешикни бекитадиган, шунингдек отиш қуролларида ствол каналини очиб-ёпишга хизмат қиладиган қисми. *Трубопровод затвори. Винтовка затвори. Фотоаппарат затвори.* ▪ *У* [*Аҳмаджон*] *эшик ёнига чўнқайиб ўтирди-да милтиғининг затворини бир неча мартаба очиб ёпди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЗАФАР [*а*] *кт.* 1 Қўлга киритилган ютуқ, ғалаба, муваффақият. *Меҳнат зафари. Зафар байроғи.* ▪ *Қалбларда партия бахш этган шодлик, Мардона борамиз зафарлар томон.* Ҳ. Салоҳ. **Зафар топмоқ** (*ёки* **қучмоқ**) *ёки* **зафарга эришмоқ** муваффақиятга эришмоқ, ғалаба қозонмоқ.

2 Зафар (*эркаклар исми*).

ЗАФАРЛИ Зафар қозонган ёки зафарга элтувчи; ғолибона. *Зафарли одим. Пахтакорларнинг зафарли юриши.*

ЗАФАРНОМА [*а*+*ф-т*] Қўлга киритилган зафарлар, ғалабалар қиссаси. *Беш йилликлар зафарномаси.* ▪ *Хоразм тўғрисидаги дастлабки маълумотлар.. қоя ва қабр тошларига ўйиб ёзилган зафарномаларда учрайди.* И. Жабборов, Кўхна харобалар сири.

ЗАХ 1 *сфт* Суви кўп, сернам, захкаш (асосан ер, тупроқ ҳақида). *Зах ер. Зах уй.* ▪ *Ертўла атрофидан зах тупроқ шувиллаб тўкилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Йўлчи қайтиб, зах уйга — хизматкорхонага кирди. Уйнинг деворларидан нам, моғор ҳиди ва совуқ эсарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *от* Сернам, захкаш жой; намлик. *Кеча захда ётавериб менинг белим оғриб қопти.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Қодирнинг қиздан умиди узилиб, кўкрагини захга бериб ётибди.* «Эртаклар».

ЗАХА Полиз экинлари ёки хўл меванинг урилиб, эзилиб шикастланган ери. *Нокнинг захаси. Қовуннинг заха еган жойи. Заха бўлмоқ (емоқ).* ‖ *Заха олма.*

ЗАХАЛАНМОҚ Заха бўлмоқ, заха емоқ, эзилмоқ, шикастланмоқ (полиз экинлари, хўл мева ҳақида). *Захаланган қовун. Захаланган шафтоли.*

ЗАХИРА [*а*] *эск. кт.* Келажакда фойдаланиш учун ғамлаб қўйилган нарса; запас. *Ҳар бир нарсани тежаш, бу-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

гунгини эртага захира қўйиш яхши фазилат. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЗАХҚАШ Таркибида сизот сувлари кўп бўлган, суви юзага тепиб турадиган; зах, сернам (ер ҳақида). *Ер захкаш, зовур қазимай туриб бу ернинг захини аритиб бўлмас эди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

ЗАХЛАМОҚ 1 Зах бўлиб кетмоқ, зах босмоқ; намиқмоқ. *Ёғингарчиликлар натижасида ер захлаб кетди. Захлаган девор. Захлаган ертўла.* ▪ *Муштумзўрлардан олинган ғалланинг ярмидан кўпи Шокиржон бойваччанинг отхонасида захлаб ётибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Совуққа қотмоқ. *Оёғим захлаб кетди.*

ЗАХЛАНМОҚ *айн.* **захламоқ** 1. *Ернинг захланиши ва шўрланишига қарши кураш.*

ЗАХЛАТМОҚ **захламоқ** *фл. орт. н. Экинни захлатиб суғормоқ.*

ЗАХЛИК **зах** *с. белги оти. Бу уй менга захлик қилади.*

ЗАХМ I [*ф-т*] 1 Тиғ, найза каби ўткир нарсалардан баданга етган жароҳат.— *Ўқ ва қилич захми ва зарбини кўрмаган йигитнинг мақтанишини қаранг,— деди Темиртош Ҳожибга истеҳзо билан.* М. Осим, Ўтрор.

2 *кўчма* Кишига ўтказилаган алам. *Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақрир, Кел бугун захмингга маърифатни дармон қил.* Ҳамза.

ЗАХМ II [*ф-т*] *мед.* Оғир оқибатларга олиб борадиган юқумли таносил касаллиги; сифилис.

ЗАХОБ 1 Зах ерларда сиртга оқиб чиқадиган; сизот (сув ҳақида). *Захоб сувлар.*

2 Ер ости суви юзада бўлган; зах, захкаш. *Захоб ерларни қуритиш.*

ЗАЧЁТ [*р*] Олий ва махсус ўқув юртларида студентларнинг амалий билимларини синаш тури. *Зачётга тайёрланмоқ. Зачёт топширмоқ.* ▪ *Орадан бир неча кун ўтгандан кейин коридорда ёзги имтиҳон ва зачётлар жадвали пайдо бўлди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Зачёт дафтарчаси** студентларнинг қайси фандан қандай баҳо билан имтиҳон ва зачёт топширганликлари қайд этиладиган дафтарча.

ЗАЪФАР [*а*] 1 *от* Заъфарон ўсимлиги гулидан тайёрланадиган ва овқатни хуштаъм ва рангдор қиладиган тўқ сариқ зиравор.

2 *сфт* Сапсариқ, сомон ранг. *Бечоралар қуёш нури кўрмаган Ранги заъфар, ўйнаб кулиб юрмаган.* Ҳабибий.

ЗАЪФАРОН [*а*] 1 *от* Ингичка узун баргли, тўқ сариқ гулли, пиёзсимон илдизли ўсимлик (гулидан бўёқ ва зиравор тайёрлаш учун фойдаланилади).

2 *айн.* **заъфар** 2. *Ёр йўлида.. ранглари заъфарон бўлган Ғуломжон сўнгги кунларда нотаниш ҳислар азобини чека бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗАЯВКА [*р*] *с. т.* Бирор нарса олиш учун олдидан бериладиган талабнома. *Билетга заявка. Заявка бермоқ. Заявка қабул қилмоқ.*

ЗАҚҚУМ [*а*] 1 *бот.* Сутсимон ширасида ўткир заҳарли модда бўлган дарахт; анчар.

2 *дин.* Дўзах дарахти (худо ғазаб қилган бандалар гўё дўзахда шу дарахт меваси билан овқатланармиш).

3 *кўчма* Татимайдиган, миннатли ёки заҳардай аччиқ овқат. *Узоқдан келаётган Гулфом билан Некқадамни кўрган Фарҳод чала қолган сўзини туғатди: Ана булар келтираётган заҳри заққумни ичиб, йўлга чиқиш керак.* Айний, Қуллар. ‖ *Қалампир кўп солинганидан шўрва заққум бўлиб кетибди.*

◆ **Заққум ютмоқ** беиҳтиёт қайғурмоқ, руҳан эзилмоқ. *Ёлғиз бир мен онасиз ўтдим, Ёлғиз бир мен заққумлар ютдим.* Ҳ. Олимжон. **Заққум қилмоқ** заҳарга айлантирмоқ, татимайдиган қилмоқ. *Бежиз маскан «ўқийман» дея Заққум қилганинг еган ошимни.* С. Жўра.

ЗАҒИЗҒОН Қарғасимонлар оиласига мансуб, ола-була қанотли, думи узун қуш; ҳакка. *Бор экан-да йўқ экан, битта зағизғон бўлган экан.* «Эртаклар».

ЗАҒЧА *с. т.* Зоғча.

ЗАҲАР [*ф-т*, 3-*ш. бирл.* заҳри] 1 Тирик организмни оғулаб емирадиган ёки ўлдирадиган модда, оғу. *Илоннинг заҳари. Заҳар суртилган ўқ.* ▪ [*Салимбойвачча*] *ички чўнтагидан қоғозга ўралган заҳарни олиб, титроқ қўллари билан ошга сепди ва қошиқ билан илдам аралаштирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Заҳар ичибди* [*деди табиб*]. *Отабек сапчиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Оғу сингари аччиқ, кишининг ҳаётини оғулайдиган, кишига татимайдиган нарса. [*Элмурод*] *Сайфуллага «ховлингизда еган-ичганим заҳар эди, энди мактабда рангим чиқиб қолди» деб таъна қилармиш.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Заҳар бўлди** заҳарга, оғуга айланди; татитмади. *Яна дардга кўмилди Нисохон боши. Заҳар бўлди бир коса Совуғи оши.* Ғайратий. **Заҳар қилмоқ** заҳарга, оғуга айлантирмоқ, татитмаслик. *Янги йилни ҳам заҳар қилдинг.* **Заҳар ютмоқ** аччиқ-алам чекмоқ, жафо чекмоқ, аччиқ-алам ютмоқ. *Дўстинг учун заҳар ют.* Мақол. ▪ *Сув ўрнида заҳар, қон ютсак, Яна ундан яхшилик кутсак, Йиғиштиринг бўлмагур гапни.* Э. Раҳим. | Кишига найзадек ботадиган, дилига озор берадиган нарса, аччиқ-тирсиқ ва ш.к. *Раис устага ғазаб билан тикилди-ю, заҳар тўла киноя қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Жаҳл, ғазаб. *Миршабнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган заҳарини кўриб, Матқовул аллақандай бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳовлида ошқовоқ пўчоқ судраб ўйнаб юрган бола ва кўришганни кучоқ ёзиб келаётган кампирнинг устбошини кўриб* [*Шарофатнинг*] *заҳри бир оз тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор **Заҳри келди** аччиғи келди, жаҳли чиқди. *Бунёднинг қаҳри келди Девнинг ҳам заҳри келди.* Ҳ. Олимжон. **Заҳар солмоқ** қаҳр-ғазаб қилиб кишининг дилига озор бермоқ, турмушини оғуламоқ.— *Ота,— деди Йўлчи чолга бориб,— раҳмат сизга, лекин заҳрини солган илонга ялиниш ярамайди!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Заҳар (ёки заҳрини) сочмоқ** ғазаб қилмоқ, ғазабини тўкиб солмоқ, жаҳл-ғазаб қилиб аламдан тарқамоқ. *Қилғилиқни Ўктам қилади-ю, заҳарини менга сочасизми?* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нега ёнган юрагимга яна сен ҳам заҳар сочасан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Заҳрини ютмоқ** аччиғини ичига ютмоқ, ғазабини билдирмаслик. *Ҳожи бирпас заҳарини ютиб турди-да, бола автобусдан тушиб кетаётганида, секин қўлини узатиб, қулоғини ушлади ва уч буклаб туриб қаттиқ қисди, жонининг борича қисди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

4 *кўчма* Аччиқ *зарб*, аччиқ оғриқ. *Тикан заҳри учида, душман заҳри ичида.* Мақол. ▪ *От чидамас аччиқ қамчи заҳрига.* «Гўрўғли». **Совуқнинг заҳри** совуқнинг жонни ачитувчи таъсири.

5 *сфт, кўчма* Жуда ҳам аччиқ. *Заҳар овқат. Заҳар тутун.* **Заҳри қотил** 1) ўлдирадиган заҳар; 2) ўлгудай аччиқ. *Заҳри қотил дори.* | Кишига найзадек ботадиган, дилга озор берадиган, аччиқ. *Заҳар пичинг. Заҳар тил.* ▪ *Отинойининг аччиғи келди.— Вой, тилингинанг узилгур, мунча тилинг заҳар!* П. Турсун, Ўқитувчи. | Тили аччиқ ва жиззаки. *Заҳар одам.* ▪ *Холнисага иш буюрадиганларнинг бири тентак, кекса сатанг, бири эса ғирт заҳар бўлиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Исфандиёрнинг заҳар башарасини кўришдан қутилибсан,— деди* [*Казак Авазга*]. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗАҲАР-ЗАҚҚУМ Жуда ҳам заҳар, аччиқ, оғу. *Заҳар-заққум овқат.* ‖ *Халқ молини егандан кўра заҳар-заққум е!* Ойбек, О. в. шабадалар. **Заҳар-заққум бўлди** *айн.* **заҳар бўлди** *қ.* **заҳар** 2. **Заҳар-заққум қилмоқ** *айн.* **заҳар қилмоқ** *қ.* **заҳар** 2.

ЗАҲАРЛАМОҚ 1 Заҳар бермоқ, заҳар бериб ўлдирмоқ. *Каламушларни заҳарламоқ. Бўғувчи газ билан заҳарламоқ.* ▪ *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб,* [*бой*] *лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди. Билмадим, биров заҳарлаганми, ҳайтовур вақти-соати етган экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Заҳар қўшмоқ, заҳар сепмоқ, солмоқ, оғуламоқ. *Сувни заҳарламоқ. Спиртли ичимликлар организмни заҳарлайди.*

2 *кўчма* Руҳий азоб бериб, дилини сиёҳ қилмоқ, турмушини оғуга айлантирмоқ, оғуламоқ. [*Ёрмат:*] *Юрагимни заҳарладинг, юрагингни қий-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

малайман. Ойбек, Қутлуғ қон. *Бойларнинг сўзига сира учиш керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи, бари юртимизни заҳарлайди, бари ифлос!* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ёмон таъсир кўрсатмоқ, ёмон таъсир кўрсатиб бузмоқ, йўлдан чиқармоқ. *Хурофотлар кишининг онгини заҳарлайди.*

ЗАҲАРЛАНМОҚ заҳарламоқ *фл. мажх. ва ўзл. н.* Овқатдан заҳарланмоқ. ■ *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбонинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗАҲАРЛИ 1 Заҳардан иборат бўлган; заҳарлайдиган. *Заҳарли модда. Заҳарли газлар.* | Заҳари бор; таркибида заҳари бўлган. *Заҳарли илон. Заҳарли ўсимлик.* ■ *Қора илон тутган ўлжасини махсус заҳарли тишлари билан ўлдиради.* «Зоология».

2 Заҳар суртилган. *Заҳарли найза. Заҳарли ўқ.*

3 *кўчма* Қишига найзадек ботадиган, аччиқ (гап-сўз ҳақида). *Заҳарли киноя. Заҳарли мактуб.* ■ — *Онажон,— деди Отабек, сизнинг заҳарли сўзларингизга нима дейишга ҳам ҳайронман..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ *Ғуломжон заҳарли кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗАҲАРЛОВЧИ Заҳарлайдиган, заҳарли. *Заҳарловчи моддалар.*

ЗАҲАРХАНДА [*ф-т*] Аччиқ киноя, пичинг, истеҳзо. *Йигитнинг юзида заҳархандадан нишона ҳам йўқ, аксинча, жиддий.* С. Анорбоев, Оқсой.— *Ўртоқ Йўлдошев,— деди бой у йигитга қараб заҳарханда билан,— сизнинг отангиз раҳматлик Йўлдош ака жуда бечора, мулойим, ҳеч кимга озор бермайдиган яхши одам эди.* Айний, Қуллар. *Кўзини китобдан олмай ўтирган Элмурод бошини кўтариб унга [Заркўзга] қараб заҳарханда қилди: Нима бўлди сизга тақсир! Менинг кимлигимни шу вақтгача билмайсизми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗАҲИЛ [*ф-т* заҳир] Рангида қони йўқ, ранги сариқ, сарғайган, касал башара. *Комилнинг заҳил юзи ҳам оқариб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Катя ичкари кириб, ранги заҳил, сап-сариқ офицерни кўрди.* В. Ғафуров, Вафодор.

ЗАҲМАТ [*а*] 1 Оғир, машаққатли меҳнат. *Кўкламги заҳмат — қишки роҳат.* Мақол. *Заҳмат қадрини заҳматкаш билади.* Мақол. ■ *Кезар эдим нон излаб саҳро, Салдов тортиб, сузардим дарё, Арқон зарби елкам узарди, Бу заҳматлар тинчим бузарди.* Ғайратий.

2 *кўчма* Азоб-уқубат, кулфат, машаққат. *Машаққат, сафардан безиб, толиқиб, Не-не заҳматларга йўлда йўлиқиб, Судралиб борарди одамлар хомуш.* Шайхзода. **Заҳмат чекмоқ** 1) машаққатли меҳнат қилмоқ. *Шонани кўсак қилгунча қанча-қанча заҳмат чекилмади;* 2) азоб-уқубат чекмоқ, кулфат тортмоқ, машаққатланмоқ. *Бу харобани кўриб, Курбон отанинг кўзи олдига Фармонқул ва ўшанга ўхшаган дунёга надомат билан келиб, заҳмат чекиб, ҳасрат билан ўтган кишилар келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЗАҲМАТКАШ [*а+ф-т*] Меҳнат қилувчи, меҳнаткаш, жафокаш. *У умрининг ярмидан кўпи азобда ўтган бу заҳматкаш чолга юрагида чуқур меҳр ва ачиниш билан уйқуга кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗАҲОТИ *рвш, с. т.* Дарҳол, биланоқ. *Кўзи юмилган заҳоти хаёлида Розия гавдаланар, .. бутун вужуди ловиллаб кетарди.* О. Ёқубов, Тилла узук. **Шу (ёки ўша) заҳоти** шу онда, дарҳол, ўша оннинг ўзида. *Қиз менинг овозимни таниб, шу заҳотиёқ чопиб келди. Нигора қор сувига қўлини тиқди-ю, ўша заҳоти тортиб олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗАҲР *айн.* **Заҳар.**

ЗАҲРА [*ф-т*] 1 *эск. айн.* **зарда** 1. 2 *фольк.* Журъат, шижоат, жасорат. *Буни кўриб халқда заҳра қолмади, ҳар тарафга энди қоча бошлади.* «Фольклор».

◆ **Заҳраси учди** аччиғи келди, жаҳли чиқди; кайфи учиб кетди. *Болам-бўтам қилиб юрган Бўрихўжа амаки «Алҳамду»ни ўргатмоқчи бўлганида Валижоннинг заҳраси учган эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ЗВЕНО́ [*р*] 1 Колхоз ва совхозларда энг кичик ташкилий группа, қисм ва унинг ихтиёридаги ер-сув, хўжалик. *Пахтачилик звеноси. Далачилик звеноси. Бригадамизда бешта звено бор.* ■ *Сидиққжон.. бу звено қаерда ва нима иш қилишини ҳам сўрамасдан эртасига азонда Қанизак билан бирга ишга борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | **Шундай ташкилий группа аъзолари.** *Дашт бригадаси фронтга совға юборяпти, деган гап звеноларга, бригадаларга, бутун қишлоққа ёйилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *с. т.* Шундай ташкилий группа, қисм бошлиғи. *Қанизак звено бўлар эмиш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Умуман айрим ташкилотларнинг энг кичик ташкилий қисми, группаси. *Пионерлар звеноси. Қирувчи самолётлар звеноси.*

4 *кўчма* Бирор иш, ҳодиса, процесс ва ш. к.нинг узвий қисми. *Марксизм-ленинизмни пропаганда қилиш бутун идеология ишининг ҳал қилувчи звеносидир.* Ш. Рашидов, Агитация-пропаганда иши савиясини оширайлик.

ЗВЕНОВОЙ [*р* звеньевой] *с. т.* Звено бошлиғи.

ЗВЕНОВОЙЛИК *с. т.* Звенолик.

ЗВЕНОЛИК Звено бошлиғининг иши, вазифаси. *Бу қизнинг авжи ўқийдиган вақти. Ўқийман деб звеноликни ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

зе «З» ҳарфининг номи.

ЗЕБ [*ф-т*] Безак, зийнат; кўрк, ҳусн. *Одоб — кишининг зеби.* Мақол. **Зеб бермоқ** 1) безамоқ, ясатмоқ. *Кийимга зеб бермоқ.* ■ [*Ёрмат*] *отга чиғаноқли асбобларни тақиб, ёлини қизил латталар билан ўриб, отнинг атрофида айланиб, унга жуда зеб берди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) пардоз-андоз қилмоқ, оро бермоқ. *Ўзига зеб бермоқ.* ■ [*Жабборнинг*] *қуюқ мўйловига ортиқча зеб бериб,.. уни тез-тез силаб турганиданми, «мўйлов» лақаби унга ҳатто исм бўлиб кетган.* Б. Даминов, Одамдан яхши ном қолсин.

ЗЕБ-ЗИЙНАТ, зеби зийнат [*ф-т+а*] 1 Турли хил безаклар, зийнат буюмлари. *Кийим-бош, зеби-зийнат ишлаганга ярашади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бор, кўйлагини кийдириб, зеби-зийнатини тақиб қўй!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Гўзаллик, кўрк, ҳусн. *Соғинган кунлар ва айрилиқ ойларида дилларга тугилган ноёб ва ширин ҳаяжонли ва самимий сўзлар севги суҳбатининг мундарижаси ва зеб-зийнати эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЗЕБИГАРДОН [*ф-т*] *этн.* Олтин ёки кумушдан ясалиб, бўйинга осиладиган зийнат буюми. *Қанизларнинг.. бармоқларида ёқут, гавҳар кўзли узуклар, .. бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗЕБО [*ф-т*] 1 Ғоят гўзал, барно, келишган. *Фарғона! . . О, қайси юракка ўт солмас экан Чўғдай атлас кийган зебо қизларинг.* Ж. Жабборов.

2 Хушманзара, кўркам. *Зебо ўлка.* ■ *Томоша қилгали Тошкентнинг эли, Шу вақтда бўлибди шаҳарлар гули, Бир-биридан зиёд зебо манзили, Бу гулшанда мен ҳам тургали келдим.* Э. Жуманбулбул. ‖ *Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдир, Эгнида яшил жомаси зебо безанибдир!* Ҳабибий.

ЗЕБОЛИҚ зебо *с. белги оти. Зеболикда тенги йўқ қиз.*

ЗЕБОҚАД [*ф-т+а*] *айн.* **зебоқомат.**

ЗЕБОҚОМАТ [*ф-т+а*] Қад-қомати келишган, хушқомат; зебоқад. *Зебоқомат йигит.*

ЗЕ́БРА [*р<фр*] Отсимонлар оиласига мансуб, Африкада яшайдиган тарғил ёввойи от.

ЗЕ́БУ [*р<фр*] Жанубий Осиё ва Шарқий Африкада яшайдиган ўркачли ҳўкиз.

ЗЕМЛЕМЕ́Р [*р*] Ер ўлчовчи мутахассис.

ЗЕМЛЕСО́С [*р*] Тупроқни лойқатиб, кучли насос ёрдамида чиқариб ташлайдиган машина.

ЗЕМЛЯ́НКА [*р*] Ертўла уй. *Чодирларда, баракларда, землянкаларда ҳаёт қайнар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЗЕМСНАРЯ́Д [*р*] Землесос ўрнатилган махсус кема, мас. дарёни чуқурлаш учун хизмат қилади.

ЗЕ́МСТВО [*р*] *тар.* Революциядан илгариги Россияда ҳуқуқи ғоят чеклаб қўйилган маҳаллий идора, бошқарма.

ЗЕНИ́Т [*р<фр<а*] 1 *от, астр.* Осмоннинг кузатувчи тепасидаги энг

www.ziyouz.com kutubxonasi

баланд нуқтаси. *Қуёш зенитда турибди.*

2 *сфт, ҳарб.* Осмондаги нишонларни ўққа тутиш учун хизмат қиладиган. *Зенит тўпи. Зенит артиллерияси.*

ЗЕНИТКА [*р*] *с. т.* Зенит қуроли. *Автоматик зенитка.* ▪ *Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зенитка-лар туради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЗЕНИТЧИ Зенит қуролидан отувчи.

ЗЕР [*ф-т*] Араб графикаси системасида, қисқа «и» унлиси ўрнида ҳарф остига қўйиладиган қия дефис шаклидаги диакритик белги.

ЗЕР-ЗАБАР, зеру забар: зер-забар қилмоқ остин-устин қилмоқ; ер билан яксон қилмоқ, тор-мор этмоқ, емирмоқ. *Босмачилар қишлоқларни зер-забар қилган эдилар. Фан ва техникадаги улуғ кашфиётлар диний ақидаларни зер-забар қилмоқда.*

ЗЕРИКАРЛИ Кишини зериктирадиган, юракни қизитадиган, қизиғи йўқ, мароқсиз. *Зерикарли китоб. Зерикарли доклад.* ▪ *У* [*ўқитувчи*] *ҳозирги шарқ тарихидан жуда зерикарли лекция ўқирди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЗЕРИҚИШМОҚ зерикмоқ *фл. бирг. н. Сизни кутиб-кутиб зерикишди.*

ЗЕРИҚМОҚ 1 Бекорчиликдан ёки лоқайдликдан сиқилмоқ, зиқ, диққинафас бўлмоқ, юраги, ичи қизимоқ. *У*[*Рафиқжон*] *жуда зерикиб, нима ўйин ўйнашни, ким билан ўйнашни билмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдими? Зерикаётганингиз йўқми, ишқилиб?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Безор бўлмоқ, хуноб бўлмоқ. *Доридан зерикдим.* ▪ *Сочларини қирқ коқил қилиб ўришларини айтинг. Ўргунча зерикиб кетишар?* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Маҳдум, муборакбодчи камбағаллар у ёқда турсин, ҳатто уламо ва бойлардан ҳам ҳозир зериккан эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЗЕРИКТИРМОҚ зерикмоқ *фл. орт. н. Умрзоқ ота: — Ҳа Ғани самоварчи эски қадрдоним. Қурмағур бир қоп ёнғоқ: борсам сира зериктирмайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЗЕРО(КИ) *эргш. боғл., эск.* Чунки, негаки, сабаб шуки; шундай бўлганидан. [*Абулмалик:*] *Ҳеч ким ишқни бунчалик таъриф қила олмаган.* [*Навоий:*] *Зеро, ҳеч ким ишқ жабрини менчалик тортмаган.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Мен, Кумуш! — деди яна Зайнаб аммо кетмай иложи қолмади. Зероки, дунёдаги энг яқин кишиси унга «кет!» амрини берган эди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар.

ЗЕФИР [*р*<*грек*] Бир турли юпқа ва нафис ип газлама. *Оқ зефир.* ‖ *Зефир кўйлак.*

ЗЕҲН [*а*] Идрок этиш, билиб олиш, тушуниш қобилияти; идрок, фаҳм, уқув. *Анвар.. зеҳнининг тиниқлигидан бўлса керак, ўн бир ёшида саводи чиқаёзди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Унинг зеҳни жуда ўткир, ўзи тиришқоқ эди, мактабда энг кучли ўқувчилардан ҳисобланарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Уч-тўрт кундаёқ Тожибойнинг ўқишга қунти йўқ, зеҳни тўмтоқ ўқувчилардан экани билиниб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Зеҳн солмоқ** (*ёки қўймоқ*) диққат билан кузатмоқ, қарамоқ, кўздан кечирмоқ. *Бектемир ҳар вақт турли қуролларга зеҳн соларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ишни олиб ҳар кун ёнингга, Зеҳн қўйиб кашта тикасан!* И. Муслим. **Зеҳни паст** тез тушуна олмайдиган, ўзлаштира олмайдиган; уқувсиз.

ЗЕҲНИЯТ [*а*] *кам қўлл. кт. айн.* **зеҳн.** *Ҳар қатим, ҳар чокда катта маҳорат — Акс этган сиздаги ипакдек нозик Ҳунарга муҳаббат санъат, зеҳният.* Ғайратий.

ЗЕҲНЛИ Тез идрок этадиган, зеҳни ўткир; идрокли, уқувли. *Тиллахон ёшлигиданоқ чаққон, зиҳнли, зийрак қиз эди.* Ж. Сейтназаров, Тиллахоннинг қувончи.

ЗИГЗАГ [*р*<*фр*] Синиқ чизиқ. ‖ *Зигзаг борона.*

ЗИД(Д) [*а*] 1 Бир-бирига хилоф бўлган; тескари, акс. *Зид фикрлар. Ҳақиқатга зид маълумотлар.* ▪ *Бундан бирор ҳафта илгари бахт бўйини анқитган маҳалла ҳозир шунинг зидди билан ҳувиллар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Халқ тажрибаси билан илм бир-бирига зид келиб қолган пайтларда илмни қўллаш, илмга йўл очиб бериш керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бир-бирига душман бўлган, ўзаро келиштириб, битиштириб бўлмайдиган, муросага келмайдиган; қарама-қарши. *Қандай қилиб сиз билан менинг дилим бир бўлсин! Ҳеч қачон бир бўлолмайди. Аксинча ўт билан сувдек зид.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жамиятда бойлар ва ишчи-меҳнаткашлар синфи борлигини, бойларнинг манфаатлари билан меҳнаткашларнинг манфаатлари бир-бирига зид эканини тушунтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бировнинг зиддига иш қилмоқ** бировга қарши иш қилмоқ. *Воқеадан хабарим бор, Тоҳиржон зиддингга иш қилмоқда.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

◆ **Зидди заҳар** *эск.* заҳарга қарши дори. *Заҳарланганда сут, қатиқ зидди заҳар ҳисобланади.*

ЗИДДИЯТ [*а*] *кт.* 1 Бир-бирига хилофлик, акслик. *Домла гапининг учини йўқотиб қўйдими, ё фикридаги ошкор виддиятдан хижолат тортдими, ямланиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Муросага келтириб бўлмайдиган қарама-қаршилик. *Давлат — синфий зиддиятлар муросасизлигининг маҳсулидир.* В. И. Ленин, Давлат ва революция. | Душманлик, адоват.— *Мен сизни ёки уни* [*Аҳмад маҳдумни*] *йўлдан озган демайман,— деди мулла Муҳиддин,— бироқ шуни биламанки, сизлар билан унинг ораларингизда сув билан ўт орасидаги каби зиддият бор.* Айний, Эсдаликлар.

ЗИДЛАШМОҚ 1 Бир-бирига қарама-қарши иш қилмоқ, бир-бирининг аксини олмоқ, ўчакишмоқ.

2 Бир-бирига душман бўлиб қолмоқ, душманлик қилмоқ, адоват талашмоқ.

ЗИДЛИК *айн.* **зиддият.**

ЗИДЛОВЧИ: зидловчи боғловчилар *грам.* тенг ҳуқуқли гап бўлакларини ёки гапларни бир-бирига зидлаб боғлайдиган ёрдамчи сўзлар (**мас.**, аммо, лекин, бироқ).

ЗИДЛОВЧИЛАР *айн.* **зидловчи боғловчилар** *қ.* **зидловчи.**

ЗИЁ [*а*] 1 *кт.* Ёғду, ёруғлик, нур. *Қардандир отилган мушакнинг кўз қамаштирувчи ёркин зиёси тунни гўё кундузга айлантириб юборди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

2 *кўчма* Жило, ярқироқлик. *Муҳташам саройларнинг Жилоси кетган. Ўлаётган синфдек Зиёси кетган.* Ғайратий.

3 *кўчма* Билим, маърифат. *На қуръони шариф, на инжил, таврот, На пайғамбар ва на азиз авлиё, На осмондан олов олиб тушган у — Прометей менга беролди зиё.* С. Акбарий. | Онгни ёритувчи ҳар қандай нарса. [*Гули:*] *Ғазал эрмас бу бир меҳри гиёдур, Мунаввар айлаган дилни зиёдур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

4 Зиё (*эркаклар исми*).

ЗИЁД [*а*] 1 *рвш* Ортиқ, кўп, кўпроқ. *Ҳаддан зиёд қувонч. Юздан зиёд китоб. Кутилгандан ҳам зиёд самараларга эришдик.* ▪ [*Хосият:*] *Мен сени ўз боламдан зиёд қилиб, елкамда кўтариб катта қилганман. Онанг бўламан-а,* қизим! Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Зиёд (*эркаклар исми*).

ЗИЁДА [*а*] 1 Ортиқ, аъло, аълороқ. *Майор Абдураҳмонов билан туғишган ака-укалардан ҳам зиёда бўлиб қолган эдик.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Дўсмат билан Бувинисо хўжайинга эгилиб қуллуқ қилишди: — Қуллуқ, қуллуқ! — деди Дўсмат.— Илоҳим давлатингиз зиёда бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зиёда (*хотин-қизлар исми*).

ЗИЁДАЛИК зиёда *с. белги ота.*

ЗИЁДОН [*а*+*ф-т*] *фольк.* Қандил; шамдон. *Унда ҳам кўшку айвон,.. Зиёдонлар алвон-алвон.* «Равшан».

ЗИЁЛИ Билим-маърифатли киши; интеллигент. *Қишлоқ зиёлилари. Совет зиёлилари.* ▪ *— Инженерлар ҳам зиёли ҳисобланадими? — деди Ёқубжон Саидийга қараб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗИЁН [*ф-т*] *айн.* **зарар.** *Чекишнинг турган-битгани зиён. Зиён бермоқ. Зиён келтирмоқ. Зиён кўрмоқ.* ▪ *Қилтириқмахсумнинг гапига қараганда дўконларда кечанинг ўзидаёқ 29 минг зиён кўрилипти.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сен чурвақаларнинг қўлидан келадигани шу-да! Ишга зиён етказишдан бўлакни билмайсанлар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. [*Марасул:*] *Мутла-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳа эсимдан чиқипти! Майли, зиёни йўқ, тўғрилаймиз. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Бир мири ҳаён, уч мири зиён** фойдасидан кўра зиёни кўп.

ЗИЁН-ЗАҲМАТ *айн.* **зарар** 2.

ЗИЁНКУНАНДА [*ф-т*] *айн.* **зараркунанда.**

ЗИЁНЛИ *айн.* **зарарли.** *Зиёнли иш. Зиёнли ҳашарот.* ‖ *Чекиш зиёнли.*

ЗИЁНЧИ Зиён етказувчи, зиёнкунанда, зараркунанда. *Зиёнчи унсурлар.* ‖ *Сизга бошқа одамлар тўсқинлик қилди, бўлмаса бундай зиёнчилар, хушомадгўйларни уриб патини тўзитиб юборар эдингиз!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

ЗИЁНЧИЛИК 1 **зиёнчи** *с. белги оти.*

2 Зараркунандалик, зарар етказиш. *Зиёнчилик қилмоқ.*

ЗИЁРАТ [*а*] 1 *дин.* Муқаддас ҳисобланган жойга бориб сиғиниш. *Кувада тоғнинг чўққисида «Қоровул ота»нинг гўри бор. Зиёратга келган авом халқ қабрнинг деворларига бошларини уриб йиғлар.. эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Элга танилган арбоб ёки ўзига яқин кишининг қабрига бориб кўриш, эслаш. *Биз Шоҳимардонда Ҳамза Ҳакимзода қабрини зиёрат қилиб, қайтишда Водилга қўнишни лозим топдик.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

3 Ҳурмат ёки расмият юзасидан бирор шахсни бориб кўриш.— *Ўтираверинглар, зиёратларига келдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Мирзо Анвар инимга худо мартаба ато қилган эмиш деб эшитдим,— деди Сафар бўзчи,— пиримни зиёрат қилай, деб келяпман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

◆ **Ҳам тижорат, ҳам зиёрат** сафар баҳонасида бошқа ишни ҳам битиришни кўзлаган кишига нисбатан айтилади. *Эшон сўзини тамом қилгач, мулла Муҳаммад Салим унга: Демак, сизнинг сафарингиз ҳам зиёрат, ҳам тижорат экан-да,— деди.* Айний, Дохунда.

ЗИЁРАТГОҲ [*а+ф-т*] 1 *дин.* Зиёрат қилинадиган муқаддас ер, қадамжо. *«Занги бобо» зиёратгоҳи бир мақбарадир.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Қишлар кўп борадиган, йиғиладиган муътабар жой.

ЗИЁРАТХОНА [*а+ф-т*] *дин.* Зиёратгоҳнинг зиёратчилар сиғинадиган, тавоф қиладиган биноси, хонаси. *Бойқушлар уяси бўлган икки туп чинорнинг қаршисида гумбазга рўбарў-рўбарў қилиб солинган айвон — зиёратхона бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИЁРАТЧИ *дин.* Муқаддас ҳисобланган жойга зиёрат учун келган киши. *У мозорга теварак атрофдан зиёратчилар.. турли-туман назр-ниёзлар ва шу жумладан егулик нарсалар кўп келтирар эканлар.* Айний, Эсдаликлар.

ЗИЁФАТ [*а*] 1 Тантанали катта меҳмондорчилик. *Қишлоқ тарихида киринчи қурилган кўркам мактабнинг батта байрамга айланган тантанаси ўйин-кулги ва зиёфат билан тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ Умуман меҳмондорчилик, **меҳмон қилиш.** *Ҳаким-бойвачча.. бир катта хитой лаганда, уйилган қирғовул, каклик гўшти қовурмаси билан [элликбошини] зиёфат қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор расмий шахс шарафига ёки расмий маросим муносабати билан уюштирилган тантанали ўлтириш, меҳмондорчилик; банкет. *Элчи шарафига зиёфат берилди.*

ЗИЙНАТ [*а*] 1 Гўзаллик, зеб бериш учун хизмат қилувчи буюм; безак. *Зийнат асбоблари.* ▪ *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски билагузукни айлантириб гапирди.— Мен ҳам қолмайман, ака.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Нодира Майсарага:*] *Аммажон, қўрққанимдан қиммат-қиммат олтин, кумуш, маржон, сирға — мана шундай зийнатларимни олдим,— холос.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Нақш, безак. *Меҳмонхона зийнати.*

3 *кўчма* Ҳусн, кўрк берувчи нарса; ҳусн, кўрк. *Камтарлик — инсон зийнати.* Мақол. ▪ *Эрнинг зийнатидир ваъдага вафо.* F. Ғулом. *Дастурхон одамнинг зийнати, болам. Одам олдига дастурхон ёйиш бизнинг ота-бобомиздан қолган расм.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Зийнат (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ЗИЙНАТЛАМОҚ Безак ёки нақшлар билан ҳашам бермоқ; безамоқ, безатмоқ. *Бинони зийнатламоқ.*

ЗИЙНАТЛАНМОҚ зийнатламоқ *фл. мажҳ. н.* Ўрда қўрғонининг ташқари айланаси ажойиб гулзорлар, анвои мевали дарахтлар билан зийнатланган. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЗИЙНАТЛИ 1 Зийнат берилган, зийнатланган. *Зийнатли камар.*

2 *кўчма* Гўзал, кўркам. *Зийнатли ҳаёт.*

ЗИЙРАК [*ф-т*] 1 Тез фаҳмлайдиган, фаҳми ўткир, уқувли. *Кексалик тоши, ғам юки остида қадди букчайган бу зийрак чол аёлларнинг аҳвол руҳиясини сезди, англади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тиллахон ёшлигиданоқ чаққон, зеҳнли, зийрак қиз эди.* Ж. Сейтназаров, Тиллахоннинг қувончи.

2 Тез сезадиган, сезгир, сергак, ҳушёр. *Зийрак соқчи. Зийрак қуш.* ▪ *Қийиклар жуда зийрак бўлади. Уларга сал шарпа кифоя.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЗИЙРАКЛИК **зийрак** *с. белги оти. Элмурод саволларнинг мазмунини дарров англаб, раҳбарнинг бунчалик одампарварлиги ва зийраклигига жуда қойил бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Санаев дарахт устида туриб, кўринган ҳар бир нуқтани зийраклик билан кўздан кечирди.* Н. Сафаров, Мардлар.

ЗИКР [*а*] 1 *кт.* Эслаш, хотирлаш, сўзлаш, тилга олиш. *Зикр қилмоқ.* ▪ *Нодирабегим номи зикр қилиниши билан Муқимийнинг ёдига китоб тушиб кетиб, жим тўриб қолди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 *дин.* Мусулмонларнинг бирор руҳоний етакчилигида давра қуриб, худо ва азиз авлиёларнинг номларини баланд овоз билан тилга олиб, ғайритабиий ҳаракатлар ва жазава билан ўтказадиган **маросими: Зикр тушмоқ** шундай **маросимда қатнашмоқ.** *Занги бобо мозори ёнидаги масжидда шаҳардан чиққан Жаҳрия эшонлар ўз муридлари билан зикр тушмоқда эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЗИКР-САМО, зикру само *айн.* **зикр** 2. *Мачитларда жар, зикр-само.. оҳ-воҳ.. Ҳеч қўяверинг!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ЗИКРХОНА [*а+ф-т*] *дин.* Зикр тушадиган ёки зикр тушилаётган жой.

◆ **Зикрхона у ерда, ҳалимхона бу ерда** хизматни бирор ерда қилиб, муздини бошқа ерда талаб қилинганда айтиладиган ибора.

ЗИКРЧИ Зикр тушувчи одам, зикр қатнашчиси. *Бобом «ҳу!» деб дарров ўртадаги зикрчиларга қўшилиб, зикр тушиб кетди.* Ойбек, Болалик.

ЗИЛ I 1 Ердан узиб бўлмайдиган даражада оғир (нарса, юк ҳақида). *Зил юк.* ▪ *Лойга тушди югуриб шу чоғ, Зил шотини кўтарди азот.* Мирмуҳсин. *Руҳи сўниқ Валижон биттта-битта қадам ташлар, оёқлари зил эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Йўл азоби, бунинг устига ёмғир эмиб зил бўлиб кетган пальтосининг оғирлигиданми унинг қотма, чувакқина юзлари.. қизарган, кенг пешанасини майда тер босган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Кишига оғир тегадиган, оғир ботадиган, оғир. *Ҳазил, ҳазилнинг таги зил.* Мақол. **[Ичдан] зил кетмоқ** 1) қаттиқ мулзам бўлмоқ, хижолат тортмоқ; 2) хавотирликка тушмоқ, қўрқмоқ. *Майор ичидан зил кетиб, чурқ этишга ҳам мадори қолмади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 3) рашкига ёки аламига чидолмай ич-ичдан куймоқ, ёнмоқ. *Ботирга бўлган ҳурматни кўриб Аҳмад ич-ичидан зил кетди.*

ЗИЛ II Бир-бирига уриб чалинадиган металл тарелка шаклидаги музика асбоби. *Зил чалмоқ.*

ЗИЛДАЙ, =дек Жуда оғир, зил. *Зилдек чемодан.* ▪ *Ғойибдан келган бу ҳуржунни Ойша хола салмоқлаб кўрди. У ниқлаб тўлдирилган, зилдай оғир эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЗИЛ-ЗАМБИЛ Кўтариб бўлмас даражада оғир. *Зил-замбил гилам. Зил-замбил шкаф.* ▪ *[Қодиркулнинг] гавдаси, айниқса, боши зил-замбил, уни кўтариб одамларга тик қарашга мадори йўқ.* А. Муҳаддин, Чап чўнтак.

◆ **Зил-замбил бўлмоқ** хижолатдан ўзини жуда йўқотиб қўйиш қилмоқ, изза бўлмоқ. *Мен зил-замбил бўлиб, ерга кириб кетай дедим.* Ойдин, Садаганг бўлай, командир.

ЗИЛЗИЛА [*а*] 1 Бирор табиий сабаб билан ер қобиғининг ларзага келиши,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ер қимирлаши. *Андижон вилояти минг минглаб одамларнинг ёстиғини қуритди, томини қулатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Даҳшатли тўлқин, ларза.

ЗИЛЛАТ [*а*] *айн.* **залолат.** *Биз зорликдан, зиллатдан қутилурмиз, тинч бўлурмиз, ватанимиз тинч бўлсин.. деди оломон.* Ойбек, Нур қидириб.

ЗИЛОЛ [*а*] *кт.* Ниҳоят даражада тиниқ, шаффоф, мусаффо. *Зилол осмон. Зилол сув.* ▪ *Ёмғир эса, зўр шиддат билан ер юзини ювар, шамол қучоғида чайқалаётган дарахтларни зилол томчилар-ла чўмилтиради.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ЗИМ: зим бўлмоқ бедарак кетмоқ, йўқолмоқ, ғойиб бўлмоқ, зимзиё бўлмоқ. *Бир ҳафтадан бери қаёққа зим бўлдинг.* З. Фатхуллин, Оби ҳаёт.

ЗИМДАН [*а*] *рвш, с. т.* Махфий суратда, яширинча, билдирмасдан. *Зимдан кузатмоқ.* ▪ *Исфандиёр отасидан кейин тахтга ўтиришни истар ва бу мақсадга эришмоқ учун зимдан ҳаракат қилар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Жўрахон Назокат ҳақида кўп эшитган, унинг ҳаракат ва гапларига зимдан разм солиб турди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЗИМЗИЁ [*ф-т* сим-сиёҳ] *с. т.* Ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган даражада қоронғи; қоп-қоронғи, тим қоронғи. *Зимзиё тун. Зимзиё ғор.* ▪ *Бир текис ўсган сершох, сербарг дарахтлар ойни қора девордай тўсиб турар, сўқмоқ зимзиё эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Зимзиё бўлмоқ** *айн.* **зим бўлмоқ** *қ.* **зим.** *Раҳимбой дейман, қаёққа зимзиё бўлиб кетдинг десак, у ёқда қаҳрамонлик қилиб юрган экансан-да!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Зимзиё қилмоқ** йўқ қилиб юбормоқ, ғойиб қилмоқ.

ЗИМИСТОН [*ф-т*] 1 *эск. кт. айн.* **қиш.** *Зимистон чекмаган одам баҳорнинг қадрини билмас.* Мақол.

2 *кўчма* Рўшноликдан, зиёдан маҳрум ҳаёт; қоронғилик. *Ёруғ дунё шу экан, деб зимистонга кўникиб қолганмиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.— *Қандай нодон одамлар эканмиз-а! Қора чироқдан бошқа нарсани билмас эдик. Илмсизлик зимистон экан* [*деди кампир*]. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. | Номаълум, қоронғи нарса, **номаълумлик.**— *У одамнинг ўтмиши зимистон. Ана шу ўтмишини яшириб юради,— деди Сартаков.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

3 *кўчма* Қоронғи, қоронғилик. *Осмонда қора булутлар пайдо бўлиб, ўрмон ичини зимистонга айлантирди.* А. **Раҳмат, Эллик бир** баходир. *Шу лаҳза бирдан саёҳатчилар кўз олдидаги зимистонни қиличдай кесиб нур чарақлаб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 *сфт, кўчма* Қоп-қоронғи, тим қоронғи, зимзиё. *Қуёш нурлари Бухоро амирининг эҳи, зимистон зиндонига сира ҳам тушмаган.* ‖ *Долон — кундуз кунлари ҳам қоронғи — зимистон бўлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗИММА [*а*] (*фақат ж. к., ў.-п.к. ва ч. к. ф-да* ғ*алик қўшимчалари билан*) Кимсанинг гарданидаги, устидаги, бўйнидаги иш, вазифа, бурч ва ш.к.ни билдиради. *Зиммасига олмоқ. Зиммасига тушди.Бинокорларимиз зиммасига ғоят зўр масъулият юкланган.* ▪ *Милтиқларни ремонт қилдириш ҳам* [*сарбозларнинг*] *ўз зиммаларида эди.* Айний, Эсдаликлар. *Агар сен бу ёқни ўз зиммангга оладиган бўлсанг, бу томондан ҳам хотиржам бўламан.* А. Қодирий, Обид кетмон. [*Муҳаммадрасул*] *кўп чиқимларни мен ўз зиммамга олдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗИМНАН [*а*] *эск. айн.* **зимдан.** *Зимнан кузатмоқ.*

ЗИМ-ҒОЙИБ: зим-ғойиб бўлмоқ *айн.* **зим бўлмоқ** *қ.* **зим.** *Хотин бошқа нарсаларни ҳам сотиб тап-тайёр бўлиб турган экан, волидамиз билан қизини олиб-ю бир кечада зим-ғойиб бўлибди қолибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЗИНА [*ф-т*] 1 Юқорига чиқиш ёки пастга тушиш учун белгиланган поғонали қурилма; зинапоя. *Ғиштин зина. Зинадан чиқмоқ. Зинадан тушмоқ.* ▪ *Гулнор шошиб-пишиб уйдан чиқди, Унсинни зинада қарши олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Шундай қурилманинг ҳар бир поғонаси; босқич. *Сафарали бир зина пастга тушган эди, орқада рус қизи бир нима деди.* Ойдин, Келин ўғил туғибди.

3 *кўчма* Босқич, поғона. *Хоннинг йўлбошчиси бўлган кишининг ўзи зулмда Азизбекдан неча зина баланд ўринни ишғол этгувчи кимса бўлса, биз қандоғ қилайлик!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИНАПОЧА [*ф-т*] *айн.* **зина** 2.

ЗИНАПОЯ [*ф-т*] *айн.* **зина** 1.

ЗИНДА [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Тирик, барҳаёт. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*]*Бир аканг борки, мурдани зинда, зиндани газанда қилади.* Ҳамза, Холисхон.

2 *сўк.* Шум, шумтака; бадбахт (асосан болаларга нисбатан ишлатилади). [*Хожар:*] *Остонада ўлгинг қолсин, зинда!* Ҳамза, Холисхон.

ЗИНДОН [*ф-т*] 1 *тар.* Ер остидаги зах ва қоронғи қамоқхона. *Зулм зиндондан ёмон.* Мақол. ▪ *Маҳбусларга тўлиб зиндонлар, Адолат деб тўкилди қонлар.* Э. Раҳим. *Қўл-оёғи боғланиб зиндонга ташланган бахтсиз нажот излаб, ёруғ кўзлаб жовдираганидек, мен сизни излаб, сизни кўзлаб жовдирайман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Зиндон қилмоқ** *с. т.* зиндонга солмоқ, ташламоқ.

2 *кўчма* Кишининг **боши** азоб-уқубатлардан чиқмайдиган жой; азобхона, ғурбатхона. *Кўча(да) — хандон, уй(да) — зиндон.* Мақол. ▪ *Бойнинг уйи сарой бўлсин, барибир Гулнорга зиндон бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗИНДОНБОН [*ф-т*] *тар.* Зиндон соққиси, қоровули. *Зиндонбоннинг даромади қамалганларга азоб бериш воситаси билан улардан олинадиган 4-5 танга пулдир.* Айний, Дохунда.

ЗИНДОНИ [*ф-т*] *с. т.* Баданга чиққан катта ёмон яра.

◆ **Пулига зиндони чиқибдими** ўз пулини қизғаниб, бировдан тама қилувчиларга нисбатан айтиладиган ибора.

ЗИНДОНЧИ *с. т.* Зиндонбон.

ЗИННИХ *с. т.* Зирних.

◆ **Зиннихи куйибдими?** «ундан нима кетди?», «унга нима?» каби маъноларда ишлатиладиган ибора.

ЗИНО [*ф-т*] *кт.* Ниқоҳсиз эркак билан аёлнинг жинсий алоқаси; бузуқлик, фаҳш. *Зино қилмоқ.* **Валади зино** *қ.* **валад** 1.

ЗИНОГАР *айн.* **зинокор.**

ЗИНОГАРЛИК *айн.* **зинокорлик.**

ЗИНОКОР [*ф-т*] Зино қилувчи, бузуқ.

ЗИНОКОРЛИК Бузуқлик, фаҳш.

ЗИНҒИЛЛАМОҚ 1 Жуда тез юрмоқ, елдай учмоқ, зипилламоқ, ғирилламоқ. *Чопиб бораётган кийик ғоҳ қайрилиб, орқасида зинғиллаб келаётган кийикчани кўриб қўярди ва яна олға интиларди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

2 Ғувиллаган товуш чиқармоқ, визилламоқ. *Қулоғим зинғиллаб кетди.* ▪ *Тепада зинғиллаб учган снарядлар.. олов ва тутун аралаш ер уюмларини кўкка ирғитиб тўкилади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЗИНҒИЛЛАТМОҚ зинғилламоқ *фл. орт. н.*

ЗИНҒИЛЛАШМОҚ зинғилламоқ *фл. бирг. н.*

ЗИНҒИРЧА *с. т.* Зиғирдай, жуда оз, озгина.

ЗИНҲОР [*ф-т*] *рвш. (фақат бўлишсиз феъллар билан)* Асло, сира, мутлақо, ҳеч. *Бировнинг айбига кулмагин зинҳор, сенинг ҳам айбингга кулувчилар бор.* Мақол. ▪ *Яхшиликдир, ёмонликдир, ҳар нимаики ўзлари қилсинлар, зинҳор сен аралашма!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИНҲОР-БАЗИНҲОР *рвш (фақат бўлишсиз феъллар билан)* Сира ҳам, ҳеч-ҳеч, асло-асло. *Маждиддин.. жаҳлли товуш билан гапирди: — .. Сиз бу сўзни иккинчи дафъа зинҳор-базинҳор оғзингиздан чиқарманг.* Ойбек, Навоий.

ЗИП: зип этиб жуда тез, елдай учиб. *Зип этиб ёнимга келди. Зип этиб трамвайга чиқиб олди.*

ЗИПИЛЛАМОҚ *с. т.* Жуда тез юрмоқ, елмоқ, ғизилламоқ. *Бир оздан сўнг амакиси ҳовлига чиқди ва зипиллаб ошхонага кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗИПИЛЛАШМОҚ зипилламоқ *фл. бирг. н. Болалар зипиллашиб кўчага чиқиб кетишди.*

ЗИР 1 *юкл.* Иш-ҳаракатнинг тезлиги ёки такрорийлигини билдиради. *Турсуной билан Султонжон тўрт томонга зир югуриб бригадирни қидирдилар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Ҳаётки икки йилдан бери бир бечорани зир қатнатиб овора қилсалар,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тошкент қишлоғи билан Марғилоннинг ораси озгина йўлми, ахир? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗИР II *тақл. с.* Ларзадан тебранувчи нарсаларнинг ҳаракати ва товуши ҳақида. *Портлаш зарбидан ойналар зир этиб кетди.* ▬ *Руҳли, кучли кўкракдан чиққан бу ашула тевараклни зир эттириб юборгудек, Отабекка ҳам бошқача бир таъсир берадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Зир титрамоқ** 1) қаттиқ қалтирамоқ (совуқдан, қўрқувдан ёки ҳаяжондан). *Зир титрадим, бир қўрқдимки, нафасларим бўғилиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) *кўчма* жуда ҳам қўрқмоқ, ҳайиқмоқ. *У мендан зир титрайди.* **Юраги зир этди** юраги шув этди, юраги гуп-гуп уриб кетди. *Тантибойваччанинг юраги зир этиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗИРА [*ф-т*] Бир нав ўтсимон ўсимлик ва унинг сабзи уруғига ўхшаш уруғи (овқатни хушхўр қилувчи зиравор сифатида ишлатилади).

ЗИРАВА [*ф-т*] *диал.* Зирапча.

ЗИРАВОР [*ф-т*] Овқатни хушбўй ва хушхўр қилувчи ўсимликлар ёки уларнинг уруғи, барги, илдизи ва ш. к. (мас. зира, зирк, қорақанд, зарчўва, қалампир, мурч).

ЗИРАК Қулоққа тақиладиган безак; исирға. *Тилла зирак. Ёқут кўзли зирак.* ▬ *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби.. буюмлардан қути-қути йиққан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗИРАЛАМОҚ Зира сепиб қўймоқ. *Гўштни зираламоқ.*

ЗИРА-ПИЁЗ Майда тўғраб, устига зира сепилган пиёз. **Зира-пиёз қилмоқ** 1) пиёзни майда тўғраб, устига зира сепмоқ. *Бўри: Ҳой, хўроз, сени ейман!— дебди. Хўроз унга: Бўлмаса олдин бир зира-пиёз қилайлик,— дебди.* «Эртаклар»; 2) зираланган пиёзга босиб ўлдирмоқ (гўштни). *Афанди беданадан элликтасини сотиб олиб, ҳафсала билан тозалаб, зира-пиёз қилиб, қозон кабоб қилди.* «Латифалар».

ЗИРАПЧА Терига санчилиб қолган жуда ингичка чўп; тиканак. *Сенга зирапчани раво кўрмайдиган онанг сенга ножўя насиҳат қилармиди, болам?* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ЗИРБАК Палов учун қовурилган гўшт, пиёз, сабзи. *Саидий ҳовлининг саҳнига бурилди, димоғига зирбак ҳиди келди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЗИРВАК *с. т.* Зирбак. *Бир қозонда макарон шўрва қайнаяпти. Иккинчисида ошнинг зирвагини қиляпман.* П. Қодиров, Қадрим.

ЗИР-ЗИР зир II *с. такр. Зир-зир титрамоқ.*

ЗИРИЛЛАМОҚ 1 Ларзага келмоқ, дирилламоқ, титрамоқ. *Момақалдироқдан деразалар зириллади.* ▬ *Узоқдаги самолётларнинг гувиллаши эшитилди. Ер ва ҳаво зириллади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *кўчма* Жудо қўрқмоқ, ҳайиқмоқ. 3 *айн.* **безангламоқ.**

ЗИРИЛЛАТМОҚ зирилламоқ *фл. орт. н. Зириллатиб қувламоқ.* ▬ *Зириллатиб дала-тошни автомобиль, қўрғончанинг ёнбошига чўкди бир фил.* Ғ. Ғулом, Кўкан.

ЗИРИЛЛАШМОҚ зирилламоқ 1,2 *фл. бирг. н. Мажлисларда кимнинг камчилиги бўлса [Асрора] шартта юзига айтаверарди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди. Қизлар-ку зириллашарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЗИРИҚТИРМОҚ Тумтарақай қилиб қочирмоқ, тириқтирмоқ, тирақайлатмоқ. [*Ёрмат*] *чағир-чуғур қилиб, ошиқ ўйновчи маҳалла болаларини зириқтириб қувлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗИРК [*ф-т*] 1 Тоғда ўсадиган тиканли бута.

2 Шу бутанинг қарағатга ўхшаш меваси.

◆ **Зирк дарахти** оқ қайинлар оиласига мансуб шаналоқ баргли дарахт ёки бута.

ЗИРНИХ [*а*] 1 Бадандаги тукни тўкиш ва шунингдек майда яра-чақаларни даволаш учун ишлатиладиган олтингугуртли қоришма.

2 Дўппига гул босиш учун ишлатиладиган сарғиш бўёқ.

ЗИРОАТ [*а*] *эск.* 1 *айн.* **деҳқончилик** 3. *Зироат мамлакати.* ▬ *Кучимиз кам, ҳукумат ўзининг трактори, машиналари, . . зироат илмини биладиган муллалари билан бизга кўп ёрдам берсин дейман.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қишлоқ хўжалик экинлари. *Ўтган йил қўшни колхозлар бирлашгандан кейин кучга куч, ерга ер қўшилиб, пахта ва бошқа зироатлардан улгуржи ҳосил кўтарган эдилар.* С. Абдулла, Соялар.

ЗИРОАТЧИ *эск.* 1 *айн.* **деҳқон.** 2 *айн.* **агроном.** *Жадид мактабларни кўплаб очиб.. аслзодаларнинг ўғилларидан зироатчи, доктор, техник тайёрлаб чиқаришимиз лозим.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗИРОАТЧИЛИК *эск. айн.* **деҳқончилик** 3. *Зироатчилик мамлакати.*

ЗИРҚ-ЗИРҚ: зирқ-зирқ қилмоқ (*ёки* **оғримоқ**) зирқираб, қақшаб оғримоқ. *Оёқларим зирқ-зирқ оғрияпти.* **Юраги зирқ-зирқ қилади** юраги безиллайди. *Дори деса юрагим зирқ-зирқ қилади.*

ЗИРҚИЛЛАМОҚ *с. т.* Зирқирамоқ.

ЗИРҚИРАМОҚ 1 Томир тепкиси сингари узуқ-узуқ, лекин тўхтовсиз оғриб турмоқ, зирқ-зирқ қилиб қақшаб оғримоқ, сирқирамоқ. *Оёқларим зирқираяпти, Хўкизнинг шохига урсанг туёғи зирқирайди.* Мақол. ▬ *Ота.. бошим оғриб, танам зирқираб турибди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Юраги зирқираб кетди** 1) *айн.* **юраги зирқ-зирқ қилди** қ. **зирқ-зирқ**; 2) юраги шувуллаб кетди. *Ўктам хабарга кўз тикди: «Аямнинг ҳоли жуда оғир, тез етиб келинг,— Латифжон». Ўктамнинг ҳам юраги зирқираб кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *диал.* Тирақайлаб қочмоқ. *Қўшин қочди тирқираб, Пиёдаси зирқираб; Ўлдик дейишиб, йиғлайди, Қўрқоқлари чирқираб.* «Равшан».

ЗИРҚИРАТМОҚ зирқирамоқ *фл. орт. н.* [*Йўлчи*] *бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона, т. о.

ЗИРҚИРОҚ Зирқираган, қаттиқ оғриқ, сирқироқ. [*Элмуроднинг*] *баданига зирқироқ югурди, кўз ўнгини туман қоплади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЗИРҲ [*а*] Ҳарбий кема, танк ва ш. к.нинг ўқ ўтмайдиган пўлат қопламаси; бронь.

ЗИРҲЛАМОҚ Зирҳ билан қопламоқ; бронламоқ.

ЗИРҲЛАНМОҚ зирҳламоқ *фл. мажҳ. н. Зирҳланган автомобиль.*

ЗИРҲЛИ Зирҳ билан қопланган; бронли. *Зирҳли автомобиль. Зирҳли поезд. Зирҳли пароход.*

ЗИЧ 1 Орасида бўш жой, тирқиш қолдирмай бир-бирига тақаб қўйилган, ёпиштирилган; жипс. *Зич пол.* || *Тахталарни зич қилиб қоқмоқ. Эшикни зич ёпмоқ.*

2 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; тиғиз, қалин. *Зич ўрмон.* ▬ *Унинг қоши қоп-қора бўлса ҳам, қорача юзида унча кўзга ташланмайди. Фақат зич оқ тишлари майин йилтираб, чеҳрасини очиб туради.* П. Қодиров, Уч илдиз. || *Аравалар да, ерларда одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ЗИЧЛАМОҚ 1 Орасида жой, тирқиш қолдирмай бир-бирига тақаб қўймоқ, жипслаб жипслаб маҳкамламоқ. *Пол тахталарини зичламоқ.* ▬ *Мунисхон эшикни зичлаб Саидийнинг қаршисига ўлтирди-да, унга томон энгашиб пичирлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Тиғиз қилиб жойлаштирмоқ, тиқмоқ, тиғизламоқ. *Зичлаб похол тиқилган қоп.*

ЗИЧЛАШМОҚ зичламоқ *фл. ўзл. н. Зичлашган тупроқ.*

ЗИЧЛИК 1 **зич** *с. белги оти. Аҳолининг зичлиги. Экинларнинг зичлиги.*

2 *физ.* Модданинг ҳажм бирлиги ичида жойлашган миқдори. *Сувнинг зичлиги. Зичлик бирлиги.*

ЗИҚ [*а*] 1 *рвш* (*фақат кесим вазифасида*) Ғоят чекланган, тиғиз, қистовли. *Вақт зиқ, тонг ёриши яқин, тез ҳаракат қилиш керак эди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Йигит чигит экади, Диққат билан ерига. Иши зиқ, парво қилмас юздан оққан терига.* Уйғун.

2 *кўчма* Бекорга диққат бўлаверадиган, юраги тор, тажанг. *Зиқ одам.* ▬ *Шу қадар зиқ, нозиқ табиат бўлиб қолгани учун Бегимхон кўп дакки эшитди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *кўчма* Юракни сиқадиган, диқ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

қатни оширадиган. *Зиқ иш.* **Юраги зиқ бўлиб кетди** сиқилиб кетди, диққати ошиб кетди. *Ҳа деб ишга тўғри бориб, тўғри қайтаверса ҳам зиқ бўлиб кетаркан киши.* Ф. Мусажонов, Сабоқ.

ЗИҚЛИК зиқ *с. белги оти. Вақтнинг зиқлиги.* ▪ *Булутли қиш кунининг юракка зиқлик берувчи хира тонги эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗИҚНА Бировга ҳеч нарсасини ҳам раво кўрмайдиган, ўтакетган хасис; қизғанчик, мумсик. *Зиқнанинг пир ургани . . Кимсан терифуруш фалончи бой! Лекин кўрган одам ямоқчими, бўзчими деб ўйлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзи кўп зиқна, кўп пухта одам. Бир тийинни кўрса, ўн юмалайди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЗИҚНАЛИҚ зиқна *с. белги оти.* [*Куёв*] *ўта зиқналиқдан, торликдан дамлаб ичадиган чойларини ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларини пуфлаб тугди.* Ш. Ғуломов, Саҳрода.

ЗИҚНАФАС [*а*] *мед.* Нафас қисиш касаллиги; астма.

ЗИҒИР 1 Поясидан тола, уруғидан ёғ олинадиган бир йиллик ўсимлик. *Узун толали зиғир. Зиғир экмоқ.* ▪ [*Амлокдор*] *зиғир, тариқ, кунжут каби экинларнинг ораларидан от ўрттириб поймол қилиб.. уватга келиб тўхтади.* Айний, Қуллар.

2 Шу ўсимликнинг уруғи, ҳосили. *Зиғир мой (ёғ).*

♦ **Зиғир ёғдек кўнгилга (ёки меъдага) урди (ёки тегди)** жонга тегди, жондан безор қилди. [*Мулларўзи Мулладўстга:*] *Ҳозир бу бойваччангиз ҳам меъдага зиғир ёғдек тегиб турибди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЗИҒИРДАЙ, =дек 1 Жуда кичкина, зиғир уруғича. *Зиғирдай бола.* ▪ [*Юлиахон:*] *Вой, куртни нега ўрайсиз.. Зиғирдай нарса диққинафас бўлиб ўлмайдими?* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

2 Жуда оз, озгина. *Унда зиғирдай ҳам айб йўқ.*

ЗИҒИРҚОР Зиғир экиш ва етиштириш билан шуғулланувчи. *Зиғиркор колхоз.*

ЗИҒИРҚОРЛИҚ зиғиркор *с. касб сти. Зиғиркорлик районлари. Зиғиркорлик хўжалиги.*

ЗИҒИРПОЯ 1 Зиғир ўсимлигининг пояси, танаси.

2 Зиғир экилган дала, майдон.

ЗИҒИРЧА *айн.* **зиғирдай.** *Ёғни — ёққа, гўштни—гўштга энди ажратиб бўлай деганимизда, Жўрапошша келиб қолди. Рангида зиғирча қон йўқ, оп-оқариб кетибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗИҲ 1 Икки сатҳ кесишган чизиқ; кирра. *Тахтанинг зиҳи. Деворнинг зиҳини чиқармоқ.*

2 Чет, қирғоқ. *Косанинг зиҳи.* ▪ *Қор учқунлар, том ва девор зиҳлари оқариб қолган эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЗЛОТИЙ [*р<поляк*] Польшада пул бирлиги.

ЗМЕЕВИК [*р*] *тех.* Спираль шаклида буралган найча, бурама труба.

ЗНАЧОК [*р*] Бирор ташкилотга мансубликни билдирувчи, бирор хизматни тақдирлаб берилган, зийнат ёки эсдалик учун чиқарилган нишон. *Комсомол значоги. Университет значоги. «Соғлиқни сақлаш аълочиси» значоги.*

ЗОБИТ [*а*] *эск. кт.* **1** *айн.* **офицер.** *Буни менга бир турк зобити ўргатган эди.* А. Қаххор, Сароб.

2 Забт этувчи, босқинчи, оккупант.— *Бу ночору ғариблик етмагандай, инглиз зобитларининг қамчини ҳам елкамизга тушади,— деди* ***Абдуваҳоб Шомий.*** Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ЗОВУР Захоб ерларни қуритиш, захни қочириш учун қазилган чуқур ариқ; закан. *Қамчи унга.. шудгор чеккасидаги зовур бўйида дуч келди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Зовурни қанча чуқур олсангиз, сизот сув шунча тез йўқолади.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамон пахтакор.

ЗОДАГОН [*ф-т*] *эск.* Феодал ёки капиталистик жамиятда оқсуякларга, имтиёзли табақага мансуб шахс, аслзода. *Саройга яқин турган зодагонлар ва амалдорларнинг хонадонларидан келган.. димоғдор, кибр-ҳаволи хотинлар.. Биби отиннинг диний афсоналарини тинглашар эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЗОДИАК [*а<грек*] *астр.* Қуёш ўзининг йиллик ҳаракати йўлида босиб ўтадиган ва ўн икки бурж (**Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жадий, Далв, Ҳут**) жойлашган айлана.

ЗОЕ [*а*] *рвш* Фойдасиз, бекор, беҳуда. *Зое бўлмоқ (кетмоқ). Зое қилмоқ (этмоқ). Меҳнатим зое кетди. Шамолли кун қичқирма, товушинг зое кетади.* Мақол. ▪ *Бечора Нодира оғир ҳолда, Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЗОЕЛИК: зоелик тортмоқ (*ёки кўрмоқ*) (*кўпинча бўлишсиз феъллар билан*) зиён кўрмоқ, зарар қилмоқ. *Мен сиздан зоелик тортмадим.* ▪ *Ҳар қалай дашта тер тўкиб зоелик кўрмади. Нимаики тикса олтин бўлиб уняпти.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ЗОЙИЛ [*а*]: **зойил бўлмоқ** *эск. кт.* йўқ бўлиб кетмоқ, тарқамоқ. [*Хатиб домла:*] *Луқмондан ҳам зиёда экансиз, Холмирза ака, алҳамдулиллоҳ, оғриқлар зойил бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЗОК *хим.* Темир купороси, темир сульфат, сувда осон эрийдиган оч яшил кристаллик модда.

ЗОЛ I [*ф-т*] Кўп иш кўрган, кўп иш қўлидан келадиган, тадбирли. *Зол одам.* ▪ [*Мулларўзи:*] *Энди хат масаласи бўлса, барибир, у зол хотин бир алдандими, энди ҳушёрроқ бўлди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ЗОЛ II [*а*] Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувида ўн биринчи ҳарфнинг номи.

ЗОЛДИР Шар соққа, волдир. *Темир золдир.* ▪ *Одамгарчилик ўлсин, золдирга ўхшаб нукул нишабга думаласа!* Шуҳрат, Олтин зангламас.

ЗОЛИМ [*а*] **1** Шафқатсиз жабр-зулм қилувчи, эзувчи. *Золим бой. Золим подшо.* ▪ *Мен сизга айтсам, ўғлим, Мадамин бу қишлоқ халқи бошида қирқ йил данак чаққан золим Салимбой оқсоқолнинг ўғли бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Раҳм-шафқатни билмайдиган, бераҳм, шафқатсиз. *Золим эр.* ‖ *Фосиқдан ҳаё кутма, золимдан — вафо.* Мақол. ▪ *Бориб айтинг ўшал золим йигитга, Унинг ишқи бу бағримга тутташди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Бераҳмликни, шафқатсизликни ифодаловчи. *Гулсумбиби индамади, ёлғиз золим кўзлари билан ўқрайдида, айвоннинг бир чеккасида, касал каби, чўзилиб ётди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Жабр-зулм билан тўлиб тошган. *У [Йўлчи] ўз синглисини Гулнордан айириб, уни золим танҳолик қучоғига отишни истаганидан, яна бир неча вақт Унсинни бу ерда қолдиришга.. мойил эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗОЛИМЛИК золим *с. белги оти. Золимлик қилмоқ.* ▪ *Сизлар шўх йигитлар ҳақидами, оқсоқ Темурнинг золимлиги ҳақидами, бемалол гаплашиб ўтиринглар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЗОЛИМОНА [*а+ф-т*] *рвш* Золимларга хос бир равишда; золимларча, золимлик билан. *Золимона сиёсат юргизмоқ.* ▪ [*Зайнаб*] *Хушрўйнинг юзида золимона бир истеҳзо кўрди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЗОМИН [*а*] Юз берган кўнгилсиз иш учун сабабчи ёки айбдор бўлган; жавобгар. *Зомин бўлмоқ.* ▪ *Бахтимга зомин бўлдингиз?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Паризодим, сенга вафо қилмайман, ўлдириб қонингга зомин бўлмайман.* «Муродхон». [*Ҳикоят*] *икки йил отаси зомин бўлиб ўқишдан қолган бўлса ҳам, ҳозир яхши ўқийди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ЗОНА [*р*] Қандайдир умумий белгиси билан ажралиб турадиган ва муайян чегаралар билан ўралган фазо, ер; минтақа; район. *Муз ва тундра зоналари. Чегара зонаси. Иқтисодий зоналар.* ▪ *Нейтрал зонадан ўтиб сойга тушдим. Атрофга кўз ташласам, нарирокда шерикларим кўринди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Табиат хусусиятларига қараб, Ер шарини табиат поясларига ёки, бошқача қилиб айтганда, табиат зоналарига бўлиш мумкин.* «География».

ЗОНАЛ [*р* зональный] Бирор зонага оид ёки хос бўлган. *Ўсимликларнинг зонал туркуми.* | Бирор зона чегарасида ўтказилган. *Зонал конференция.*

ЗОНД [*р<фр*] **1** *мед.* Ички органларни текшириш ёки даволаш учун ишлатиладиган най шаклидаги асбоб.

2 Ер ости қатламларини текширишда қўлланадиган металл бурғи, парма.

www.ziyouz.com kutubxonasi

8 Метеорологик кузатишлар олиб бориш учун ўзи ёзадиган асбоблар ўрнатиб учириладиган ҳаво шари.

ЗОНТ [*р*] *айн.* **зонтик.**

ЗОНТИК [*р*<*голл*] Кун тиғи ёки ёмғирдан сақланиш учун тутиладиган дастали йиғма чодир; шамсия, соябон. *Аёллар зонтиги. Зонтик тутмоқ.* ▪ *Бойвачча зонтигини ёпиб, йўлчига ўқрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗООЛОГ [*р*] Зоология олими, мутахассиси.

ЗООЛОГИК [*р* зоологический] Зоологияга, ҳайвонот оламига оид. *Зоологик музей. Зоологик карта.*

ЗООЛОГИЯ [*р*<*грек*] Ҳайвонот оламини ўрганадиган фан. *Зоология фани. Зоология дарси.*

ЗООПАРК [*р*] *айн.* **ҳайвонот боғи** қ. **боғ** 1.

ЗООТЕХНИК [*р*] Зоотехника мутахассиси.

ЗООТЕХНИК [*р* зоотехнический] Зоотехникага оид. *Зоотехник лаборатория.*

ЗООТЕХНИКА [*р*<*грек*] Чорвачиликни ривожлантириш, чорва моллари асраш, парвариш қилиш, урчитиш ва улардан тўғри фойдаланиш ҳақидаги фан.

ЗОР [*ф-т*] 1 Ҳасратли йиғи, нола, фиғон, афғон. *Зор йиғламоқ (қақшамоқ).* ▪ *Чирқираб йиғлаётган ҳалиги боланинг зорига яна икки боланинг фарёди қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Букун бозорга ўхшайди. Етимлар зор қақшайди.* F. Ғулом, Шум бола.

2 Ўтинчли илтимос, илтижо. *Ахир, нима ҳам қила оларди бечора солдат, зори бор, зўри йўқ.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

3 *кесим вазифасида* Муҳтож. *Нимани қилсанг хор, шунга бўласан зор.* Мақол. *Ҳунарли эр хор бўлмас, дўст душманга зор бўлмас.* Мақол. ▪ *Биров чақага зор, биров пулининг ҳидига ётолмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Муштоқ, интизор. *Сенинг совуқ дийдорингни кўришга унча ҳам зор эмас эдим.* F. Ғулом, Шум бола. *Бир кўришга зорман, тунда бедорман, қайси жангоҳдасан, марди майдоним?* Т. Тўла.

◆ **Зор қолгур** *қарғ.* қуриб кетгур, ўлгур, сабил қолгур. **Онаи зор қ. она** 1. **Худонинг зорини қилмоқ** кўп ялиниб ёлвормоқ, ўтинчли илтимос, илтижо қилмоқ. *Ҳожи хола.. худонинг зорини қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЗОРА(ИКИ) [*ф-т*] *юкл.* Қани энди, кошки, кошки эди. — *Зора ўғлимизнинг артист бўлиши баҳонаси билан мени ҳам томошага олиб борсангиз!— деб қочирик қилди эрига.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Зора Сонобар* [*механизаторлик курсини*] *битириб чиққунча терим машиналарининг мукаммалроғи чиқса.* F. Ғулом, Миллион тоннамиз зарварақ дафтарда бўлсин.

ЗОРА-МОРА *с. т.* Зора, қани энди. *Зора-мора келиб қолса.*

ЗОР-ЗОР зор *с. инт. Зор-зор йиғламоқ (қақшамоқ).* ▪ *Етимликдан мен йиғлайман зор-зор.* «Гўрўғли».

ЗОРИЛЛАМОҚ *с. т.* Ачиниб, куйиб-пишиб гапирмоқ, жоврамоқ. [*Азизахон Муродга:*] *Қийимни ҳам кийимдай қилиб киймайсизда, эркатой, Туҳфанинг зориллаганича бор.* Ҳ. Назир, Чиранма ғоз, ҳунаринг оз.

ЗОРИҚИШМОҚ зориқмоқ *фл. бирг. н.*

ЗОРИҚМОҚ 1 Зор бўлмоқ, бирор нарсага муҳтожлик сезмоқ, муҳтожликдан қийналмоқ. *Пулга зориқмоқ.* ▪ *Мен сизни бирон нарсага муҳтож қилиб қўйдимми? Ёки болаларингиз бирон нарсага зориқдими?* И. Аҳмедов, Ким айбдор? *Зориққанимиз йўқ, болам. Беш-ўн танга ҳам орттириб қўйдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Сабрсизлик билан кутмоқ, интизор, муштоқ бўлмоқ. *Ёр васлига зориқмоқ.* ▪ *Фурсат танг, қирғоқнинг у томонидаги жанговар дўстлари Санаевнинг сигналини зориқиб кутиб турибдилар.* Н. Сафаров, Тилсимчилар.

ЗОРИҚТИРМОҚ зориқмоқ *фл. орт. н. Назарида Турдиев «зориқтириб қўйганим учун узр, Мастура!», деб эшикдан кириб келаётганга ўхшарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Уларнинг интизор кўзлари фронт йўлида, қўллари меҳнатда, фронтни зориқтирмаслик, душманни тезроқ яксон қилиш учун тинимсиз ишлар эдилар.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЗОРЛАНИШ 1 **зорланмоқ** *фл. иш оти. Зорланишдан, ични ейишдан бошқа ҳеч нима қўлидан келмагач, нима қилсин?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шикоят, ҳасрат, нолиш. *Унинг сўз оҳангида зорланиш асари ҳам йўқ.*

ЗОРЛАНИШМОҚ зорланмоқ *фл. бирг. н. Улар ҳеч қачон зорланишмайди.*

ЗОРЛАНМОҚ 1 Бирор нарсадан, вазиятдан нолимоқ, шикоят қилмоқ, ҳасрат қилмоқ. *Хотин киши паранжи ичида йиғлаб, қақшаб туриб зорланди: Ҳоким тўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб ўзи сўрасин!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Одилбика.. фалакнинг гардишидан зорланар, ўз бахти қоралигидан нолир эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кам қўлл.* Ачинмоқ. *Сиз неча пулга олдингиз? Бир юз йигирма сўмга.. Хотин бошини чайқади ва зорланиб деди: — Ахир мен буни тўқсон сўмга олмаган эдим-ку?* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ЗОРЛИҚ 1 **зор** 3 *с. мавҳ. от. Бахт, иқбол, фаровонлик орзулари кўнгилда тўла, аммо бу дамда бир парча чапатига зорлик қандай мусибат!* Ойбек, Нур қидириб.

2 Моддий жиҳатдан қийналиш, танглик, муҳтожлик. *Ҳаққинг ол ишчилар, яшов давринг сенинг, Басдур шунча хўрлик, зорликлар кўрганинг.* Ҳамза. *Қутқардинг элимни зулму кулфатдан, Хорликдан, зорликдан ҳам уқубатдан.* Фозил шоир.

ЗОРМОНДА [*ф-т*] Зор қолгур, қуриб кетгур, сабил қолгур маъноларида қўлланиб, қарғишни ифодалайди. *Вой, белим, бу зормонда тоғора ўлгур белимни нақ узиб юборди.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук. || *Бой шундай қутурганки, у кунига битта хотин олгиси келади. — Эшитдим ҳаммасини. Икки хотини бор эмиш у зормонданинг,— деди Зумрад ойисига.* Ойбек, Зумрад.

ЗОТ [*а*] 1 Бир бобокалондан, аждоддан тарқалган насл, авлод. *Қишилик зоти. Камбағал зоти. Яхшидан зот қолади, ёмондан дод қолади.* Мақол. | **Келиб чиқиши.** *Зоти паст. Зоти баланд.* ▪ *Ҳа, Гулнорнинг таги пастда.. чўри .. зотига тортади, зоти паст.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зинҳор манманликнинг йўлини тутма! Асли зотим баланд дема, чирофим.* «Равшан».

2 Бирор фазилати билан ажралиб турувчи киши; **шахс.** *Улуғ зот.* ▪ *Бу — Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар вақт кўпчиликка том устидан қарайдиган бу зотлар бундай пайтларда «мансабдан тушиб» кўпчилик орасига суқилишга мажбур бўладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Зоти олий олий зот, улуғ** инсон. | Умуман **ҳар қандай шахс,** одам, киши. *Мажлис Зиё шоҳичинингг уйида Отабекнинг меҳмондорчилиги учун йиғилган. Юқорида исмлари ўтган зотлардан бошқа Ҳомид, Раҳмат ҳам Ҳасанали бор эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бердибойнинг зое кетган ўн беш йиллик меҳнатини ҳимоя қиладиган бир зот кўринмади.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Бирор табақа **кишиси,** аҳли. *Қарвонбоши Акромбойни ўз олдига чақириб: Бугун, — деди, — харидор зотининг саройга киришига йўл берманг, кул ва чўриларни ҳеч бир кишига кўрсатманг.* Айний, Қуллар.

3 Жинс, нав. *Қорамол зоти.* ▪ *Кун тартибида бир масала: мушук билан алоқа боғлаб, сичқонлар зоти учун тинчлик ўрнатиш.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

◆ **Эр(как) зоти** *с. т.* эркаклар. *Доя келгандан сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хотин (ёки қиз) зоти** *с. т.* хотинлар, қизлар. *Унга бу вадаванг: «Билмайман, асти қиз зоти билан гаплашган эмасман»,— дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗОТАН [*а*] 1 *рви* Зоти, жинси, насли-насаби эътибори билан; аслан. *Онам зотан хотин, ёрим ҳам хотин, сингилим ҳам, қизим ҳам уларга жинсдош.* F. Ғулом.

2 *кирш с.* Аслини олганда, аслида, ҳақиқатда. *Мажлис тайинли бир фикрга келмасдан тарқалди. Зотан Иброҳимовнинг бу масалани қўйишидан мақсади бирон қарорга келиш эмас, одамларнинг фикр-мулоҳазаларини эшитиш эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЗОТДОР [*а*+*ф-т*] Яхши зотга мансуб; наслдор, зотли. *Зотдор қўй. Зотдор товуқлар.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЗОТИЛЖАМ [*а*] *мед.* Ўпканинг яллиғланиш касаллиги. *Зотилжам бўлмоқ. Зотилжам билан оғримоқ.*

ЗОТИРРИЯ [*а*] *эск. айн.* **зотилжам.**

ЗОТЛИ *айн.* **зотдор.** *Зотли қўйлар. Молинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлар.* Мақол.

ЗОТСИЗ Зоти паст, хашаки, наслсиз. *Зотсиз сигирлар.*

ЗОҒ [*ф-т*] *айн.* **қарға.** *Меҳнат аҳли қилди обод, Фарҳод даштини гулбоғлар, Гулистон бўлди саҳролар, Учолмас энди ҳеч зоғлар.* А. Пўлат.

◆ **(Ҳеч) зоғ йўқ** *ёки* **зоғ учмайди** ҳеч ким йўқ, бирорта одам кўринмайди. *Қудрат кўча айланиб келиб уйига кирса, ҳеч зоғ йўқ.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳувиллаган далада зоғ учмайди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

ЗОҒ-ЗОҒАН Қарғалар, қузғунлар.

ЗОҒОРА Маккажўхори ёки оқ жўхори унидан ёпилган нон. *Қариндош хотинлардан бири .. бизга зоғора ёпиб берарди.* Айний, Эсдаликлар. *Ҳамроқул аллақаёққа бориб, рўмолга зоғора нон билан туршак тугиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Зоғора нон** *айн.* **зоғора.**

◆ **Зоғора балиқ** чучук сувда яшайдиган балиқнинг бир тури. *Ўрта Осиёнинг дарё, кўл ҳамда сув омборларида энг кўп тарқалган балиқлардан бири зоғора балиқдир.* А. Омонов, Сурхон балиқлари.

ЗОҒЧА Қарғасимонлар оиласига мансуб, патлари қорамтир қуш. *Қарға ва зоғчалар айни уйқу замонида .. ғағу билан чакалак устидан айлана бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Зоғча кўз** 1) оч ҳаворанг кўз; 2) шундай кўзли одам.

ЗОҲИД [*а*] 1 *дин.* Тарки дунё қилиб, тоат-ибодатга берилган одам; аскет, сўфий. *Маллапўш, пурмакр* [*маккор*], *Зоҳид, домига бўлма асир.* Ҳамза. 2 Зоҳид (*эркаклар исми*).

ЗОҲИДЛИК зоҳид 1 *с. мавҳ. от. Энди у* [*Онахон*] *бу қора сояларнинг зоҳидлик ридоси ёпинган қабиҳ одамлар экани аниқ билди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЗОҲИР [*а*] *кт.* 1 Сирт, сиртқи томон, сиртқи кўриниш. *Жомийнинг зоҳири соддалик ва камтаринлигида буюк маънавий куч равшан сезиларди.* Ойбек, Навоий.

2 *кесим вазифасида* Очиқ-ойдин, равшан. *Зоҳир бўлмоқ. Зоҳир қилмоқ.* ▪ *Посбоннинг яроғида, Садоқат зоҳир; Ўлкамиз байроғида Садоқат зоҳир.* Ё. Мирза. [*Зайнабнинг*] *кўз ҳаракатида ҳам бир бесаранжомлик зоҳир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг* [*Нусхаойнинг*] *бежирим юзида аллақандай менсимаслик ифодаси зоҳир бўлди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай сакиз дема.

ЗОҲИРАН [*а*] *рвш, кт.* Сиртдан қараганда, юзаки қараганда, ташқи кўринишича. *Ҳўжабеков фикрини ўтказолмагач, зоҳиран осойишта кўринса-да, ичида Шербекни еб қўйгудек эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗОҲИРИЙ [*а*] *эск. кт.* Сиртқи, ташқи. *Зоҳирий кўриниш.*

ЗУБР [*р*] Ўрмонда яшайдиган ёввойи ҳўкиз.

ЗУБТУРУМ *айн.* **баргизуб.**

ЗУВАЛА Битта нон ясаш ёки бир марта угра кесиш учун лойиқ қилиб юмалоқланган хамир. *У онаси келганга қадар супрадаги унни қоқиб-суқиб, бир зувала хамир қилиб қўйган эди.* Ойдин, Гулсанам. *Олдингизга келдим, қўлингизда бир зувала хамирман, истасангиз қулча, истасангиз патир қилинг* [*деди Ҳожимат*]. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

◆ **Зуваласи бир жойдан** (*ёки* **ердан**) **олинган** ҳар жиҳатдан бир-бирига ўхшаш одамлар ҳақида. *Сизга гапириб овоздан ажраш ҳеч нарса эмас. Ботиров билан сизнинг зувалангиз бир жойдан олинганга ўхшайди.* Б. Раҳимов, Олтин одамлар. **Зуваласи пишиқ** жисмоний жиҳатдан пишиқ-пухта, ёши улғайган билан қариб кучдан қолмаган. *Лолахон — зуваласи пишиқ, йигитларча абжир қиз — алланималар дея унга йиғламсираб сўзлапти.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЗУВАЛАЛАМОҚ Зувала қилмоқ, зувала ясамоқ. *Хулкар ҳамирни зувалалаб бўлди-ю, ўчоқдаги чўғ устига қозонни тўнтариб қиздира бошлади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЗУВ-ЗУВ *тақл. с.* Қуш ёки ҳашаротларнинг қанот қоққанда чиқадиган товуши ҳақида.

ЗУВИЛЛАМОҚ «Зув-зув» овоз чиқармоқ, «зув-зув» қилмоқ. *Шохли қўнғиз зувиллаб учиб кетди.*

ЗУД [*ф-т*] *рвш, кт.* Тезлик билан, ҳаёлламай, тез. *Зуд бориб, зуд қайтмоқ.* || *Қулмуҳаммад алик олгач, ишнинг зуд эканлиги, икки оғиз гап айтиб жўнаяжагини маълум қилишди* [*Матёқуб билан Нақиб*]. Мирмуҳсин, Чўри.

ЗУДЛИК зуд *с. белги оти. Ишнинг зудлиги. Зудлик билан етиб кел.* ▪ *Автомобиллар зудлик билан посёлканинг чор атрофига таралишди ва ҳа демай Қизилқумга сингиб, кўздан ғойиб бўлишди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЗУККО [*а*] 1 *айн.* **заковатли.** *Онам ажойиб зукко, зийрак аёл, мендаги ўзгаришнинг тагига аллақачон етиб олган.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

2 *с. т.* Олифтагарчиликка зеб берган; олифта. *Қариб қуйилмаган кўкси ғалвир ошиқ «куёв» билан зукко «келин» гулдаста ушлаб ЗАГС остонасида пайдо бўлишди.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

ЗУККОЛИК зукко *с. белги оти.* — *Баракалла сизга! — деб юборди Умурзоқ ота, кўнгилдаги гапни топган ошнасининг зукколигига тан бериб.* Ҳ. Гулом, Машъал.

ЗУЛЛИСОНАЙН [*а*] *эск. кт.* Икки тил эгаси, икки тилни билувчи.

ЗУЛМ [*а*] **Ҳокимларнинг тобеларга,** золимларнинг мазлумларга зўравонлик билан қилган ёки қиладиган жабри; шафқатсиз эзиш, истибдод. *Миллий зулм. Мустамлака зулми. Капитализм зулми. Зулм зиндондан ёмон.* Мақол. ▪ *Аҳоли ғалаёнга келди, қўрқ-қанидан эмас, зулмга, эҳтиёжга, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У* [*Йўлчи*] *бўйнини чўзиб, қайноқ, асабий, ғазабли оммани, зулм ўчоғини портлатишга тайёр ботир халқни кўздан кечирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умуман жабр-ситам, эзиш, шафқатсизлик. *Кундошлик зулми. Зулм қилмоқ* (*этмоқ, ўтказмоқ*). ▪ *Маъшуқ аҳлига ярашмас доимо зулму жафо.* Ҳамза. *Биров зулм қилса, биров раҳм қиларкан, биров ош берса, биров нон берар экан.* Ойдин, Қандолатнинг ҳикояси. *Фалак жабри сенга зулм қилганди, Шум фалак бошингга савдо солганди.* «Ширин билан Шакар». *Одамларга ўтказган зулми учун Олахўжа халқ олдида жавоб бермай ҳеч қаёққа кетмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Зулм кўрмоқ** (*ёки* **тортмоқ, чекмоқ**) ноҳақ жабрланмоқ, эзилмоқ. *Аёллар ўтмишда ҳаммадан кўп зулм кўрган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗУЛМАТ [*а*] *кт.* 1 Тим қоронғулик, зимзиё. *Теварак жим.. қора кеча .. зулмат, Қоқмайди ҳаттоки чайқалар қанот.* Ғ. Ғулом. *Ҳамма ёқни зулмат қоплаган, кенг даланинг ақалли бирор бурчида милт этган нур кўринмайди.* Ғ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Нодонлик, жаҳолат. *Зулматдан ёруғликка чиқмоқ.* ▪ *Элмурод ўзича: «Демак, мен .. ўтмиш зулматидан эзилганларнинг ёруғ келажаги учун фидокор бўлишим керак!» деб қўяди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗУЛМКОР [*а+ф-т*] Бировга жабр-зулм қилувчи, азоб берувчи; жафокор, золим. *Иншоолло, ҳақиқат душманларини, зулмкорларни мағлуб қилурсиз.* Ойбек, Навоий.

ЗУЛМОНИЙ [*ф-т<а*]: **ёқут зулмоний** қ. **ёқут** 1.

ЗУЛУК 1 Ҳайвонлар қонини сўриб овқатланишга мослашган, чучук сувларда яшайдиган чувалчангларнинг бир тури. *Зулук солмоқ* (*мед.*). ▪ *Айрилиқни зулукка ўхшатса бўлади: одамнинг қонини, дармонини сўриб, жуда бўшаштириб қўяди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма нафр.* Қишилар ҳисобига яшовчи, одамларнинг қонини сўрувчи; текинхўр. *Хон — жаллод, қозикалон — ўргимчак, ясовулбошилар эса зулук эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗУЛУКДАЙ, ~дек 1 Зулукка ўхшаш, зулук сингари. *Менга қанча азоб берган, шу деб қанча юртларда яланг оёқ, саргардон кезганман. Йигитлик кучимни зулукдек сўрган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Қоп-қора, тим қора. *Зулукдай от.* ▪ *Тошхон ерга қараган ҳолда олдига тушиб турган узун ва*

www.ziyouz.com kutubxonasi

зулукдай қора сочларини ўйнаб аста тапирди. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ЗЎЛУМОТ [*а*] *юк. усл. айн.* зулмат.

ЗУЛФ [*ф-т*] *кт.* Аёлларнинг икки чаккасидаги жамалаги, кокили. *Ғуломжон қизнинг чап қулоғини тўсиб турган жингалак зулфига тикилиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Умуман соч, кокил. *Унинг [қизнинг] қора зулфи пар ёстиқнинг турли томонига тартибсиз суратда тўзғиб, .. кўзлари бир нуқтага тикилган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЗУЛФАК [*ф-т*] *фольк.* Зулф, гажак, жамалак. *Келин ой, Келин дейишади, Зулфагин шамоллар ечади.* «Фольклор».

ЗУЛФАКДОР *фольк.* Гажакдор. *Зулфакдор қиз.* ▪ *Бу сўзларни айтма, Ғулғун зулфакдор, мен ҳам ўз юртимда даврон сураман.* «Ширин билан Шакар».

ЗУЛФИН [*ф-т*] Қулф осиш учун эшикка ўрнатилган кичкина ҳалқасимон темир. *Туробжон эшикдан ҳовлиқиб кирар экан, яктагининг енги зулфинга илиниб тирсаккача йиртилди.* А. Қаҳҳор, Анор. *Дарвозанинг ҳар тавақасида биттадан қуйма ҳалқа, дарвоза қулфланган вақтда бу ҳалқалар зулфин ўрнида ишлатилади.* Айний, Дохунда.

ЗУЛФИҚОР [*а*] 1 Муҳаммаднинг куёви бўлмиш тўртинчи халифа Алининг афсонавий қиличи. *Бошимга ҳазрати Алининг муборак зулфиқорлари келганда ҳам ҳаққу-ҳақиқатдан юз ўгирмоқ одатим йўқ.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

2 Зулфиқор (*эркаклар исми*).

ЗУЛҚАЪДА [*а*] Қамария йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи.

ЗУЛҲИЖЖА [*а*] Қамария йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи.

ЗУМ 1 Чиллак ўйиннида: нафас олмай югуриб бораётганда чиқариб бориладиган товуш (бу товушнинг узилиши нафас тугаганини ва ўйинчи ўйиндан чиққанини билдиради).

2 Жуда оз фурсат, лаҳза, он. *Орқада от туёқларининг тақир-туқири эшитилди. Зум ўтмай Иван Василичнинг ёнида от ўйнаётган Майна пайдо бўлди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ғулнор ҳамма нарсани бир зумда тайёрлаб, дадасига кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗУМИЛЛАТАР Ютқизган томон нафас етган жойгача зумлаб югуртириладиган чиллак ўйини.

ЗУМЛАМОҚ Чиллак ўйинида: нафаси етганча «зум» деб югурмоқ. *Юз қадам жойга зумлаб боради.*

ЗУМЛАТМОҚ зумламоқ *фл. орт. н.*

ЗУМЛАШМОҚ зумламоқ *фл. бирг. н.*

ЗУМРАД 1 Оч яшил тусли қимматбаҳо тош. || *Зумрад кўзли узук.*

2 Зумрад (*хотин-қизлар исми*).

ЗУМРАША *с. т.* Қўлидан ҳар қандай ёмонлик келадиган бола; шумтака, тирранча, тирмизак. — *Кеча бўлса завхоз Нормат зумраша укасига келин туширди,— деди кампир.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. — *Бир зумраша шофёрингиз бор-а? — Бор,— кулиб жавоб берди Ўктам.— У боланинг таъзирини бериб қўйинг.* Ойбек, О. в. шабадалар. | *сўк.* Шум, шумтака.— *Ҳой жувонмарг, зумраша, тағин кўчагами? Бу ёққа кел, ўтинни тутатиб кет, тутай бериб кўзимни кўр қилаёзди,— деди Шум болага онаси.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЗУМУРРАД *айн.* зумрад.

ЗУННОР [*а*] 1 *тар.* Маълум тусдаги жундан эшилган чизимча-белбоғ (мусулмон давлати қўл остидаги христианлар, яҳудийлар шу чизимчани устки кийим устидан боғлаб юришга мажбур эдилар).

2 *с. т.* Христианларнинг бўйнига осиб юрадиган кресги, хочи. *Бўйнимга таъналарни зуннор қилмасанг-чи!* Шўхий.

3 *тар.* Ҳукмдорларнинг иш вақтида бўйнига тақадиган амалдорлик белгиси.

ЗУРРИЁТ [*а*] *кт.* 1 Бир бобокалондан тарқалган авлод, насл-насаб, зот. *Баён айла зурриётинг, Қайси шаҳар мамлакатинг?* «Муродхон».

2 Бола, фарзанд.— *У дилу жигаримнинг бир парчаси, орзуларимнинг ғунчаси, табиатнинг нозик ерларидан сўраб олган зурриётим,— деди Қамчи.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЗУҲАЛ [*а*] (з — *катта*) *астр. айн.* Сатурн.

ЗУҲРА [*а*] 1 (з — *катта*) *астр.* Қуёш системасидаги тўққизинчи катта планетадан бири, Ерга энг яқин, Қуёшдан ҳисобланганда иккинчи планета; Венера.

2 Зуҳра (*хотин-қизлар исми*).

ЗУҲУР [*а*] *кт.* Намоён бўлиш, кўриниш, пайдо бўлиш. **Зуҳур этмоқ** намоён бўлмоқ, кўринмоқ. *Шербекнинг юзида ачиниш зуҳур этди. Қошлари чимирилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЗЎР [*ф-т*] 1 *от* Куч, қувват. *Ишончим бор қувватима-зўрима, Осдираман сени тилла дорима!* «Зулфизар билан Авазхон». [*Санаев*] *кесакдек қотиб қолган қўл-оёғини зўр билан қимирлатиб эмаклай бошлади.* Н. Сафаров, Тилсимчилар. | Уриниш, ҳаракат. *Зўри беҳуда белни синдиради.* Мақол. | Зарб, шиддат. — *Ў-ў..,— деди Элмурод бош чайқаб,— калтакнинг зўрини менгина ейманми десам, сен ҳам ер экансан, боёқиш.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Зўрлик, зўравонлик. [*Мансур жаҳл билан:*] *Хайр, майли, ихтиёринг. Зоримиз бор, зўримиз йўқ.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Зўр бермоқ** 1) куч етганча уринмоқ, астойдил ҳаракат, ғайрат қилмоқ. *Зўр бериб мутолаа қилмоқ.* ▪ *Сидиқжон шу қадар берилиб, шу қадар зўр бериб ишлар эдики, битта одамнинг қўлидан шунча иш келишига баъзан ўзи ҳайрон қолар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) бутун диққат-эътиборни, кучни бир нарсага қаратмоқ, куч бермоқ.— *Чўлда одамлар етишмайди. Машинага зўр бераверсин,— деди Шерали Асалхонга.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан; 3) ҳа деб бирор ишни такрорлайвермоқ. *Саодатхон онасини зўр бериб ўпар, Қиммат холанинг юзига юзини қўйиб, бағрига босар эди.* Н. Сафаров, Саодат.

2 *сфт* Қатта жисмоний кучга эга бўлган; **кучли, бақувват**, қудратли, забардаст. *Зўр йигит. Зўр от. Зўр агрегат. Зўр армия.* || *Зўрга ҳам зўрдек бало бордир.* Мақол. || *Одамнинг қўлидан келмайдиган ҳеч бир иш йўқ,— деди болаларга бир-бир қараб Саодатхон,— одам ҳамма нарсадан зўр.* С. Зуннунова, Янги директор. | Қатта иқтисодий кучга эга бўлган; қудратли, бақувват.— *Шунчалик зўр харидорлари турган бир замонда бу вазифанинг менга келиб тўхтаганига ҳануз ақлим бовар қилмайдир,— деди Анвар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. || *Нажмиддинбойнинг давлати зўр.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *сфт* Қатта, **улкан, буюк**. *Зўр тоғ. Зўр ишонч.* | **Кучли, шиддатли**; кескин. *Зўр шамол. Зўр зилзила. Зўр жанг.* | Оғир, **қаттиқ**. *Зўр оғриқ. Зўр қайғу.* ▪ *Бу зўр меҳнат Ойқиз юрагида бир-бирига қарама-қарши бўлган икки хил туйғу яратди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамманинг юзидан, ҳаракатидан зўр бир мусибат акс этар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Кучли, букилмас. *Зўр ирода.*

4 *сфт* Қатта маҳоратга эга бўлган, моҳир, кучли; забардаст. *Зўр шоир. Зўр педагог. Зўр олим.* ▪ *Илғор бригадаларнинг район слётида райкомнинг секретари отага катта баҳо берди, Асрорқул ота районимизда энг зўр агитатор.* А. Қаҳҳор, Асрорбобо.

♦ **Зўр келади** зўриқади, **оғир кўчади**, оғирлик тушади. *Кўз учиман кўзлама, кўзингга зўр келар.* Мақол. ▪ *Буларни билмасак, ҳар қайсисини ўзига лойиқ, ўзига муносиб жойга қўя олмаймиз, ўстира олмаймиз, кўтара олмаймиз. Унда ўзимизга зўр келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Зўр келса қаттиқ зарурат**, эҳтиёж туғилса; бошқа **иложи бўлмаса**. *Зўр келса, хўжайин берадиган тўққиз танга ҳақни бермай қўяқоларда.* С. Аҳмад, Оқпадар.

ЗЎРАВОН [*ф-т*] *нафр.* Кучга таянувчи, ҳеч қандай қонунга бўйсунмай, бировларга зўрлик қилувчи, зулм ўтказувчи; золим. *Қаҳқаҳа тинар-тинмас, Ғуломжоннинг орқасидан фарёд кўтарилди.— Вой-дод! Зўравоннинг дастидан дод!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ер ҳам, сув ҳам, кўёш ҳам, оби ҳаво ҳам Қамбағал нонин бутун қилмади. Нега? Зўравонлар ҳукмида қул эди одам.* Шайхзода, Тошкентнома.

ЗЎРАВОНЛИК 1 зўравон *с. белги оти.*

2 Зўравонларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Зўравонлик қилмоқ.* ▪ *У ўз кучига жуда ишонар экан, зўравонлик билан яшаяпман, зўравонлик билан саёҳат ҳам қиламан; деб ўйлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЗЎРАВОР *диал.* Зўравон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЗЎРАЙМОҚ 1 Қучлироқ бўлиб бормоқ, кучаймоқ. *Ёмғир зўрайди. Иш ҳам зўрайиб кетди.* ▪ *Шерназарбойнинг шиддати зўрайиб, қалъани бадтарроқ тўпга тутдирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Оғирлашмоқ, ёмонлашмоқ. *Беморнинг дарди зўрайди.*

ЗЎРАЙТИРМОҚ *зўраймоқ фл. орт. н. Ишни зўрайтирмоқ.*

ЗЎРАҚИ [*ф-т*] Ўз хоҳишидан ташқари қилинган, ғайриихтиёрий; сохта. *Зўраки илжайиш. Зўраки таъзим.* ▪ *— Балли! — деди зўраки кулги билан Насимжон.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЗЎР-БАЗЎР [*ф-т*] *рвш* Зўрға, базўр, аранг. *Зўр-базўр ўрнидан туриб ариқ бўйига келди ва юзини ювиб, хотинини чақирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Камбағаллар пушти-пушти билан саводсиз, оғир ва машаққатли ҳаётдан зўр-базўр тебраниб тирикчилик қилар.* Н. Сафаров, Олтинкўллилар.

ЗЎРИҚМОҚ Оғир кўтариш ёки қаттиқ уриниш оқибатида шикаст топмоқ. *Кўзим зўриқди. Унинг касали зўриқишдан бошланди.* ▪ *Ёқутжонбикадан шум хабарни эшитгач, Полвоннинг қони қайнаб, асаблари зўриқиб, тўрани «золим, жаллод» деб сўкди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЗЎРИҚТИРМОҚ *зўриқмоқ фл. орт. н. Белни зўриқтирмоқ.*

ЗЎРЛАМОҚ 1 Зўр билан бирор ишга ундамоқ, хоҳишдан ташқари иш қилдирмоқ, мажбур қилмоқ. *Беморга зўрлаб дори ичирмоқ.* ▪ *Уста Олим ошга сабзи босиш билан овора эди: — Мен сизни зўрламайман, лекин йўл устида қорнингиз очиб қолса, ўзингиздан ўпкаланг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Элмурод:*] *Сиз шу ернинг биринчи активларидансиз. Қани, менга айтингчи, бу ярамас ваҳшиёна одатлар: қалин олишлар, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳам ейди?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Ёмғир яна зўрлади. Шамол зўрлаб бораётир.*

3 Бировнинг номусига тегмоқ, тажовуз қилмоқ.

ЗЎРЛАНМОҚ *зўрламоқ* 3 *фл. мажҳ. н.*

ЗЎРЛАШМОҚ *зўрламоқ* 1, 3 *фл. бирг. н.*

ЗЎРЛИК 1 *зўр с. белги оти. Ақлнинг зўрлиги. Шамолнинг зўрлиги.* ▪ *Қизил аскар зўрлигини билдирди, Четдан отишганини отиб ўлдирди.* «Очилдов».

2 *айн.* **зўравонлик** 2. *Бу нима зўрлик, бек? Мавлон ака ғазабдан титраб сўради.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Эртасига онаси қуда томонга одам юбориб: «Қизимиз хоҳламади, ўзининг хоҳлагани бор, зўрлик билан иш қилишни замона кўтармайди,» — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЗЎРМА-ЗЎРАКИ *с. т.* Хоҳишдан ташқари, зўраки, зўрлик билан қилинган. *Зўрма-зўраки иш.*

ЗЎРҒА *рвш* Зўр-базўр, бир амаллаб, аранг. *Мели полвоннинг лаблари зўрға пичирлади.. «Сув .. сув».* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЗЎРҒАТДАН *с. т.* Зўрға, аранг.

ЗЎҒИМ Қаҳр, ғазаб, ситам. *Зўғим қилмоқ. Зўғими ортди.* ▪ *Миршаблар йўлчига зўғим билан ўқрайиб ўтишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЗЎҒОТА 1 Кетмон, теша ёки болтанинг соп ўрнатиладиган тешиги. *Рўзимат кетмонни зўғотасигача ботириб урди-ю Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Маккажўхорининг донсиз ўзаги; сўта.

И

И Ўзбек алфавитининг ўнинчи ҳарфи.

ИБИ *унд. с. диал.* Ие. *Суҳбатдошим бу гапларни .. эшитгач, унинг юзида бирдан қувонч нури пайдо бўлиб, ҳаяжонланиб: — Иби! ..— деди.* Айний, Эсдаликлар.

ИБЛИС [*а*] 1 *дин.* Одамларни йўлдан оздирувчи, ёмон йўлга бошловчи мифик махлуқ; шайтон. *У, Саидғозининг .. юрагига иблис ин қурган туҳматчи, бутун бадани заҳар боғлаб кетган ғаразгўйлигини билмаган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Ёмон одам ҳақида; малъун, шайтон. *Эъзозхон одам суратидаги иблис ҳикоясига қўрқув ичида қулоқ солиб ўтираркан, унинг [Зиёдилланинг] мақсадига тушуна олмади.* Ҳ. Гулом, Машъал. | *сўк.* Лаънати, малъун, шайтон. *Қутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди: — Виждонсиз, иблис! — деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИБЛИСЛИК 1 **иблис** 2 *с. белги оти. Сенинг иблислигингни энди билдим.*

2 Иблисона хатти-ҳаракат, малъунлик, шайтонлик. [*Шавкатий*] *иблислик қилиб Мунисни йўлдан оздирган маккор.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ИБЛИСОНА [*а+ф-т*] *рвш* Иблисларга, малъунларга хос равишда; разилона, иблисларча. *Мен бу иблисона алдовга учиб, бу тўғрида на сенга ва на Нормуҳаммад қушбегига оғиз очмадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИБН [*а*] *эск. кт.* Эркак кишини ўз отасига нисбат этиб кўрсатувчи, «ўғли», «зода» маъноларини билдирувчи сўз; киши номи таркибида келиб улуғлаш, ҳурматлашни ҳам ифодалайди, мас. *Ибн Сино, Ибн Батута, Ибн Аҳмад Мирзо.* **Хоқон ибн хоқон** хоқон ўғли хоқон (ота-боболари хоқон ўтган киши ҳақида). *Мен ким, Марғилон ҳокими Уттабой қушбеги ўз ҳукмимни хоқон ибн хоқон жаноби олий Худоёрхон исми шарифларидан эшиттираман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИБО [*а*] 1 Бирор андиша билан тортиниш, уялиш; уят, шарм, ҳаё. *Дилора кулиб чарақлаб қайтиб келганда, Ғуломжон ҳар қандай ибога парво қилмай, бўласи ёнига борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кравцова бу «шалоқ» йигитнинг бунчалик ибо билан қилаётган ҳаракатидан кулгиси қистади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибо қилмай, .. сандал устига энгашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўзини, нафсини тийиш, қаноат.

3 Ибо (*хотин-қизлар исми*).

ИБОДАТ [*а*] *дин.* 1 Худога қуллуқ қилиш, сиғиниш ва шу муносабат билан бажариладиган маросим; намоз. *Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун даранғлади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Ибодат қилмоқ** 1) худога сиғинмоқ; намоз ўқимоқ; 2) кеча-кундуз тоат қилмоқ. [*Навоий:*] *Менингча, олтмиш йил қуруқ тоат, ибодат қилгандан кўра, бир соат одил бўлмоқ савоблироқдир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий; 3) *кўчма* бирор нарсага ортиқ даражада берилиб кетмоқ, чўқинмоқ. *У пулга ибодат қиладиган одам.* ▪ *Агар одамлар сенга қиладиган ибодати ўрнига бир-бири учун меҳнат қилса, сенга қўйган кўнглини бир-бирига қўйса.. ер юзининг ўзи жаннат бўлади.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

2 Ибодат (*хотин-қизлар исми*).

ИБОДАТГОҲ [*а+ф-т*] *дин.* Ибодат қилинадиган жой.

ИБОДАТХОНА [*а+ф-т*] *дин.* Ибодат қилинадиган жой ёки уй, бино (мачит, хонақоҳ ва ш. к.). *У [Очил] Байжунинг кўл бўйида, эски ибодатхона олдида айтган ашулаларини .. юм-юм йиғлаб эшитди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИБОЛИ Ибоси бор, андишали, тортинчоқ, ҳаёли. *Иболи қиз. Иболи йигит.*

ИБОРА [*а*] 1 Бирор тушунча ёки фикр ифодаловчи сўзлар бирикмаси; таъбир. *Образли ибора.* ▪ *Чернецов «вақтинча тантана», «вақтинча чекиниш», «қайта ҳужумга ўтиш» деган ибораларни қийналиб айтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [Тўқсоновнинг] оғзидан чиққан иборалари таълим кўрган одамнинг гапига ўхшамасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Фразеологик ибора** маъно жиҳатдан яхлит бир бутунликни ташкил этувчи бир неча сўзлардан иборат бирикма.

2 *айн.* **сўз** 2.

ИБОРАТ I [*а*] Ташкил топган, таркиб топган, тузилган. *Сув водород ва кислороддан иборат. Беш кишидан иборат комиссия.* | *Феъл-боғлама вазифасида. Асосий вазифа — мавжуд барча моддий ресурслардан фойдалана билишдан иборат.*

ИБОРАТ II [*а*] *эск.* Ибора; сўз. *Хат ўқилди завқ бирлан сар-басар, Бир иборат чиқди мазмуни итоб.* Муқимий. **Иборат аро** гўзал маъноли, ифодали. *Дўстмуҳаммад .. Зебо парининг ласи терилган ипакдек иборат аро сўзларидан ўз савияси етганча гавҳар териб, завқлана бошлаган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИБОСИЗ Ибоси йўқ, андишани, тортинишни билмайдиган; бешарм, беҳаё. *Ибосиз киши. Ибосиз йигит.* ▪ *Мунисхон гўё олдида гўдак ёки ўз эри ўтиргандай, ҳеч ибосиз устки кўйлагини еча бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИБОСИЗЛИК **ибосиз** *с. белги оти. Қизининг ибосизлигидан койиди.*

ИБРАТ [*а*] Одамлар учун намуна, ўрнак бўладиган иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса. *Ибрат бўлмоқ. Ибрат кўрсатмоқ. Ибрат олмоқ. Нодон сўзлар, доно ибрат олар.* Мақол. ▪ — *Мен кўрдим театрни .. Мен боганимда бир илмсиз боланинг безори бўлиб кетганини кўрсатишди, холос.— Мактаб эмас, ибрат денг!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Умрингда самоварнинг жўмрагини ушламаган бўлсанг ҳам, кўп тўқим табиат самоварчиларга ибрат бўладиган иш қилибсан!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Янгиликни тарқатишда дадил бўлиш керак халқ ўзимиздан ибрат олгани яхши.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ИБРАТЛИ Ибрат бўладиган, намуна, ўрнак олса арзийдиган; ўрнакли. *Ибратли тажриба. Кейинги вақтларда сиёсий ва илмий билимларни кенг пропаганда қилиш соҳасида ибратли ишлар қилинди.*

ИБРАТОМУЗ [*а*+*ф-т*] Ибрат бўларли, намуна, ўрнак бўларли. *Ибратомуз иш. Ибратомуз сиймо.* ‖ *«Мушук ва сичқон» ҳикояси бирам ажойибки, тўқ одамлар билан фақир одамларни мушук билан сичқонлар орқали ҳикоя қилади бу китобда. Мақсади жуда ибратомуз.* Ойбек, Болалик.

ИБРИЙ *айн.* **иброний.**

ИБРОНИЙ *эск.* 1 *айн.* **яҳудий.** 2 Яҳудийларга, уларнинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Иброний тили. Иброний ёзуви.*

ИБТИДО [*а*] *кт.* Бирор нарса, иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг боши, аввали, бошланиш даври, бошланғичи. *Воқеанинг ибтидоси ва интиҳоси.* ▪ *Миллиард йиллар сари йўл олган Авлодларнинг ибтидосиман.* З. Обидов.

ИБТИДОИЙ [*а*] *кт.* 1 Қишилик тарихининг энг қадимги, дастлабки даврига оид, синфий жамиятдан олдинги. *Ибтидоий одам. Ибтидоий жамият.* **Ибтидоий коммунизм** *қ.* **коммунизм.** 2 Бошланғич, дастлабки. *Ибтидоий мактаб (эск.).* ▪ *Шу оддий бир киши(ни), ибтидоий мактабнинг муаллимини, Аббосхондан тортиб Муҳаммаджон домлагача иззат қиладилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. 3 Оддий, элементар. *Мулла Шоҳнинг адабиёт билан машғулоти жуда содда ва ибтидоий эди.* Айний, Эсдаликлар. | Бурунги замондан қолган; оддий, содда. *Бир неча мусиқа асбоблари ҳам бор. Ғоят ибтидоий.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИВИМОҚ I Сув ёки бирор бошқа суюқликни эмиб, шимиб, ҳўл бўлмоқ, нам тортиб юмшамоқ, бўкмоқ. *Сувда ивиган нон. Қийимларим ёмғирда ивиб кетди.* ▪ *Султон товоқда қаймоқни шимиб ивиб қолган нон бурдаларини лунжига тўлдириб чайнай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сафаров, папирос найчасининг ивиган жойини тиши билан узиб, пуфлаб ташлади-да, ўйчан жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИВИМОҚ II 1 Қуюлиб қолмоқ, қуюқлашмоқ, қуюқ тортмоқ (қон ҳақида). 2 Қатиққа айланмоқ (сут ҳақида). *Оч уйда қатиқ ивимас.* Мақол. 3 Бузилиб, айниб қолмоқ, чириб тушмоқ. *Сут ивиб қолибди.*

ИВИНДИ Ўз-ўзидан ивиб қолган нарса (асосан сут ҳақида).

ИВИРСИЛАМОҚ *айн.* **ивирсимоқ** 1. *Ҳой, мунча ивирсиладиларинг. Бўла қолсаларинг-чи!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ИВИРСИМОҚ 1 Майда-чуйда ишлар билан овора бўлмоқ, имиллаб иш қилмоқ, ғимиллаб юрмоқ. *Анзират хола.. ўз-ўзидан жавраб, қоронғида ивирсиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. 2 Супурилмай-сидирилмай, йиғиштирилмай бетартиб ҳолга келмоқ, кир, тўзон ва ш. к. билан қопланмоқ. *Уй ивирсиб ётибди. Ивирсиган уйга меҳмон келар.* Мақол.

ИВИРСИРАМОҚ *диал.* Ивирсимоқ. *Нима қилиб ивирсираб ўтирибман, тезроқ яранинг олдини олиш керак.* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.

ИВИРСИТМОҚ **ивирсимоқ** 2 *фл. орт. н. Қудрат кўча айланиб келиб уйига кирса ҳеч зоғ йўқ, фақат товуқлар ҳовли билан битта бўлиб экинларни пайҳон қилиб, ҳамма ёқни ивирситиб юрибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ИВИРСИҚ 1 Супуриб-сидирилмаган, йиғиштирилмаган, бетартиб ҳолдаги; тўзғин-сочқин. *Ивирсиқ уй.* ▪ *Шипи паст, деворлари юпқа торгина дўконхона ҳар вақтдагидай ивирсиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. 2 Саранжом-сариштали эмас, уй-рўзғорни бетартиб тутадиган; пала-партиш. *Ивирсиқ хотин.*

ИВИР-ШИВИР *тақл. с.* Шивирлашувчиларнинг ўзгаларга аниқ эшитилмайдиган суҳбати ва шу суҳбат товуши; шивир-шивир. *Ивир-шивир гаплар.* ‖ *Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИВИТИЛМОҚ I **ивитмоқ** I *фл. мажҳ. н. Ивитилган ем.*

ИВИТИЛМОҚ II **ивитмоқ** II *фл. мажҳ. н. Бошларида қатиқ ивитилган.. хурма билан яланг оёқ, кир, жулдур кийимли болалар шипиллаб ўтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИВИТМА Ивитиб тайёрланган. **Ивитма палов** олдиндан ивитилган гуручдан тайёрланган палов.

ИВИТМОҚ I **ивимоқ** I *фл. орт. н. Ошга нўхатни ивитиб солмоқ. Молга емни ивитиб бермоқ.* ▪ *Улар.. тилхатларни чўнтакларидан чиқариб кўрсатдилар .. Улардан бири,— биз бу тилхатларни ивитиб ичамизми?* Айний, Қуллар.

ИВИТМОҚ II **ивимоқ** II *фл. орт. н. Қатиқ ивитмоқ.*

ИВИТҚИ *с. т.* Қатиқ ивитиш учун сутга солинадиган озғина қатиқ, томизғи, оқлиқ. *Сутга ивитқи солмоқ.*

ИГНА 1 Тешигидан ип ўтказиб, нарса тикиладиган, учи найза, ингичка металл асбоб. *Машина игна. Тепчик игна. Қавиқ игна. Игнага ип ўтказмоқ.* **Игнадек (ёки игна каби, игна бўлиб) санчилмоқ (ёки қадалмоқ)** қаттиқ ботмоқ (гап ҳақида). *Бекмуродга қолнинг деганлари гўё игнадек санчилди.* И. Ўктамов, Изза. 2 Турли асбобларнинг учи ўткир, ингичка қисми. *Патефон игнаси. Примус игнаси.* 3 Баъзи ўсимлик ва жониворларнинг игнасимон аъзоси, найзаси, тикани. *Дарахт игнаси. Кирпи игнаси.* ▪ *Бирдан шамол елди, баланд чўққиларда кўкариб турган игна барглари шитирлатди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

◆ **Игна билан қудуқ қазимоқ** қийин, майда, машаққатли ва узоқ муддатли ишни қунт, бардош, матонат билан бажармоқ. *Илм (олиш) — игна билан қудуқ қазиш билан баравар.* Мақол. **Игнадай нарсани туядай қилмоқ** кичик нарсани катта қилиб кўрсатмоқ, муболаға қилмоқ, орттириб, бўрттириб юбормоқ. *Кўзибойнинг .. игнадай нарсани туядай қилиб гапириши одати бор.* Ҳ. Назир, Кўкорол чироғлари. **Игна санчмоқ** 1) аччиқ, қаттиқ, айил ботадиган гап қотмоқ, қаттиқ тегадиган гап гапирмоқ; 2) санчилган игнадек оғритмоқ, санчилмоқ. *Ёмғир жонга игна санчгандай эзиб муттасил савалар эди.* **Игна тешигидан ўтадиган** ихчам ва чаққон, абжир. *Разведкага игна тешигидан ўтадиган эпчил .. кишилар керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Игна устида ўтирмоқ** бетоқат, безовта бўлмоқ. *У [Одилжон] игна устида ўтиргандай, жуда бетоқат эди, дам-бадам томоғини қириб йўталиб, соатига қарарди.* И. Раҳмонов, Қўшнилар.

ИГНАБАРГ Баъзи бир доим яшил дарахт, мас. қарағайнинг игна шаклидаги барги, япроғи.

ИГНАБАРГЛИЛАР Игнасимон баргли, яланғоч уруғли ўсимликлар (мас., қарағай, қора қарағай, оқ қарағай ва ш. к.).

ИГНАЛИ 1 Игнаси бўлган, игна билан ишлайдиган. 2 Игнасимон тиканлари, найзалари бўлган. *Игнали дарахт.*

ИГНАСИМОН Игнага ўхшаш ўткир, найзали. *Игнасимон барг.*

ИГНАСОЗ Игна ясовчи уста.

ИГНАЧИ *диал.* Ниначи. *Унинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, игначилар қанот қоқар, асалариларғўнғиллар .. эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЙГРЕК [*р*<*лат*] 1 Латин алфавитида охирги ҳарфдан олдинги «у» ҳарфининг номи.

2 *мат.* Шу ҳарф билан ифодаланган номаълум.

ИДДА [*а*] *дин.* Эрдан ажраган ёки эри ўлган хотинга ҳомиладорлиги аниқланғунча шариат бўйича эрга тегиш ман қилинган юз кунлик муддат. *Менинг бу хатимни албатта шариат пешволари шаръий ҳисоблаб, идданғиз битиши билан сизга бошқа эр қилишга ихтиёр берсалар керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Идда сақламоқ** идданинг охиригача эрга тегмаслик.

ИДДАО [*а*] 1 Ноўрин ёки ноҳақ талаб, даъво.— *Сиз фронтда юрганда, бошқага кўнгил қўйсам, сизни ҳақоратлаган бўлардим. У ҳолда сизни бу ерга чақиришга, бирор иддао қилишга ҳақ-ҳуқуқим қолмасди,— деди Кумуш Камолиддинга.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

2 Ўзини улуғ, билимдон деб фаҳмлаш. *Унинг иддаоси баланд-ку!* ▪ *Амалин пеш қилиб, ҳар кимга ҳар хил иддао этган. Баланд тумшуқ, бўйин ғоз, бадҳаволарни кўролмасман.* «Муштум», 1962, № 2.

ИДДАОЧИ Иддао қилувчи, ўзини улуғ, билимдон деб фаҳмловчи. *Иддаочи одам.*

ИДЕАЛ I [*р*<*фр*] Энг юксак ва олижаноб мақсад, энг юксак орзу ва тилак, ғоя. *Бизларни мақсаднинг бирлиги, идеалларнинг бирлиги, ягона марксча-ленинча таълимот бирлаштиради.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 166. *Меҳнаткашларни юксак коммунистик идеаллар руҳида тарбиялашнинг муҳим ва таъсирчан воситаларидан бири лекция пропагандасидир.* «С. Ўзбекистони», 1964, 9 октябрь. | Ҳар жиҳатдан баркамол, намуна бўладиган, кўнгилдагидек нарса, ҳодиса ёки одат. *Унинг идеали — ёқтирган қизини ўз таъсирига олиб, ўз қадрини ерга урмай севилмоқ эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИДЕАЛ II [*р* идеальный] Ҳар жиҳатдан яхши, беками-кўст, соз. *Идеал образ.*

ИДЕАЛИЗМ [*р*<*фр*] *филос.* Бутун борлиқнинг негизи материя эмас, балки онг, идея, руҳ деб билувчи; онгнинг, идеянинг материя маҳсули эканини, иккиламчилигини инкор этувчи реакцион фалсафий оқим. *Объектив идеализм. Субъектив идеализм.*

ИДЕАЛИСТ [*р*<*фр*] 1 Идеализм тарафдори, идеалистик фалсафа издоши. *Идеалист назарида «ҳақиқатда бор бўлган» нарса сезгидир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

2 Хаёлпараст; ҳақиқатни идеаллаштирувчи, бўяб кўрсатувчи киши.

ИДЕАЛИСТИК [*р* идеалистический] Идеализмга доир, идеализмга хос ёки унга асосланган. *Идеалистик фалсафа. Идеалистик дунёқараш. Тарихга идеалистик қараш.*

ИДЕАЛЛАШТИРИЛМОҚ идеаллаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ИДЕАЛЛАШТИРМОҚ Бирор нарса, воқеа, ҳодиса ёки одамни юқори кўтариб, беками-кўст, яхши, бенуқсон қилиб кўрсатмоқ. *Ўтмишни идеаллаштирмоқ.*

ИДЕОГРАММА [*р*<*грек*] *лингв.* Тилнинг айрим товушларини эмас, балки тўлиқ тушунчаларни ифодалашга асосланган шартли ёзув белгилари (рақамлар, математик шакллар ва ш. к.).

ИДЕОГРАФИК [*р* идеографический] Идеографияга оид. *Идеографик ёзув.*

ИДЕОГРАФИЯ [*р*<*грек*] *лингв.* Идеограммага асосланган ёзув системаси.

ИДЕОЛОГ [*р*<*грек*] Бирор синф, ижтимоий-сиёсий тузум ёки оқим идеологиясининг, мафкурасининг ифодачиси, ҳимоячиси ёки раҳнамоси. *Революцион пролетариатнинг идеологлари.*

ИДЕОЛОГИК [*р.* идеологический] Идеологияга оид; идеологияга хос ёки бирор идеологияни ифодаловчи, унга хизмат қилувчи; мафкуравий. *Идеологик масалалар. Идеологик кураш. Марксистик партиянинг идеологик асослари.*

ИДЕОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Идеаллар мажмуи, муайян синфнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий, диний, ахлоқий қарашлар системаси; мафкура. *Марксча-ленинча идеология. Буржуа идеологияси. Идеология ишлари.*

ИДЕЯ [*р*<*грек*] 1 Объектив борлиқни, воқеликни киши онгида акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи тушунча, тасаввур.

2 Ният, мақсад, фикр. *Тинчликни сақлаш ва мустаҳкамлаш идеяси.*

3 Бирор бадиий, илмий ёки сиёсий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгиловчи асосий фикр; ғоя. *Асарнинг идеяси. Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романининг идеяси.*

ИДЕЯВИЙ *айн.* ғоявий.

ИДЕЯВИЙЛИК идеявий *с. мавҳ. от.* *Совет адабиётининг идеявийлиги.*

ИДЕЯСИЗ *айн.* ғоясиз.

ИДИОМА [*р*<*грек*] *лингв.* Маъноси ўз таркибидаги сўзларнинг маъноларига боғлиқ бўлмаган, яхлит ҳолда бир маъно берувчи, ихчам ибора, мас. *томдан тараша тушгандай, оғзингга қараб гапир.*

ИДИОМАТИЗМ [*р*] *айн.* идиома.

ИДИОМАТИК [*р* идиоматический] Идиомага, идиоматикага оид. *Идиоматик ибора. Тилнинг идиоматик бойлиги.*

ИДИОМАТИКА [*р*] *лингв.* 1 Идиомалар ҳақидаги таълимот.

2 Бирор тилдаги идиомалар мажмуи.

ИДИШ Турли нарсалар солиб қўйиладиган уй-рўзғор ёки хўжалик буюми. *Дон идиш. Сув идиш. Тунука идиш. Чинни идиш.* ▪ *Унинг икки кўзи бир дўкондаги катта идишларга солинган қандларда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полвон битта тухум, иккита хурмо, ярим мисқол седана, беш дона бўтакўз, бир қошиқ асални топиб бир пиёла сув билан мис идишда қайнатишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ИДИШ-ОЁҚ Овқат тайёрлаш ва ейиш-ичиш учун керакли асбоблар, уй-рўзғор буюмлари. *Идиш-оёқ магазини.* ▪ *Маҳалла болалари эшикма-эшик юриб: «Барот келди билдингизми; Идиш-оёқ ювдингизми?» ашуласини айтар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИДИШ-ТОВОҚ *айн.* идиш-оёқ. *Тўхта хола ҳовлида идиш-товоқ ювиб юрган экан, Олимжонни кўриб юраги ёрилиб кетгудек бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИДИШҚАЙТТИ *этн.* Қиз унаштиришда куёв томондан юборилган дастурхонга қайтарилган дастурхон ва уни кутиб олиш маросими.

ИДОРА [*а*] 1 Белгили тартибда бошқариб, йўлга солиб бориш; бошқариш. *Идора усули.* ▪ *Отабек айтди: — Энди бизнинг Тошкент халқи қипчоқларнинг жабру зулми ва тадбирсиз идораси остида ётиб жуда тўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Идора этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) бошқармоқ, раҳбарлик қилмоқ. *Давлатни идора қилмоқ. У катта бир ташкилотни идора қилиб турибди;* 2) бош бўлиб белгили тартибда олиб бормоқ, ўтказмоқ. *Ҳар бир мажлиснинг жонлантирувчи, идора қилувчи, бир-икки қаҳрамони бор бўлганидек, бу қизлар мажлиси ҳам шундай қаҳрамонлардан холи эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) белгили бир тартибга бўйсундирмоқ, бошқармоқ. *Ўзини идора қилмоқ. Ўз иродасини идора қилмоқ.*

2 Маълум бир ижтимоий давлат, хўжалик, савдо ва ш. к. тармоқларини бошқариш учун штатли ходимлари ва маъмурияти бўлган ташкилот, муассаса, бошқарма ва улар ўрнашган бино. *Ижроком идораси. Маориф бўлими идораси. Идорада ишламоқ.* ▪ *Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шербекнинг ёдига раиснинг бултур идорада ўтириб айтган бошқа сўзлари тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИДОРАВИЙ [*а*] Идора ишлари билан боғлиқ бўлган; идора томонидан қилинадиган; маъмурий. *Идоравий ишлар.*

ИДОРАЧИЛИК Ўз идораси манфаатлари билан чегараланиш, ўз идораси манфаатларига берилиб кетиш. *Идорачилик тўсиқлари .. саноат ва қурилишга раҳбарлик қилиш практикасидаги катта камчиликдир.* «Қ. Ўзбекистон», 1957, 31 март.

ИДРОК [*а*] 1 Билиш, тушуниш қобилияти; зеҳн, фаҳм, фаросат. *Сенинг идрокинг зўр экан. Идрок билан иш қилмоқ керак. Ақлнинг ўлчови — идрок.* Мақол.

2 *филос.* Айни пайтда сезги орган-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларига таъсир этаётган объектив мавжудот, предмет ва ҳодисаларнинг киши онгидаги инъикоси; идрок инъикос этилаётган предмет ва ҳодисаларнинг аввалги тажрибалар асосида тушунилишини ҳам ўз ичига олади. *Материя — биз сезгиларимиз билан идрок қиладиган объектив реалликдир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм. **Идрок этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) тушуниб етмоқ, фаҳмламоқ. *Сизга узоқдан кўзим тушган ҳамон ботир, диловар йигитлардан эканлигингизни идрок қилган эдим.* Ойбек, Навоий; 2) *филос.* онгда инъикос этган воқеа-ҳодисани тушунмоқ, билиб олмоқ.

ИДРОКЛИ Идроки бор, тез тушуниб оладиган, зеҳни ўткир, фаҳмли, фаросатли. *Идрокли бола.* ■ *Идрокли, иродали .. Чернецов ҳарбий киши бўлмаса ҳам тадбирли киши бўлганидан, Юрьев унинг қудратига ишонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИДРОКСИЗ Идроки йўқ, зеҳни паст, бефаҳм. *Идроксиз одам.* || *Домла қўққисдан уйқудан уйғотилган кишидай идроксиз ҳаракат қилар, аммо ичкарига кирмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИЕ *унд. с.* Ажабланишни, ҳайронликни ёки норозиликни билдиради; ийи, ийе, ийя. *Ие, нима деганинг у?* ■ *Ие, ҳали хабаринг йўқми? Хотининг азонда жўнабди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИЕРОГЛИФ [*р*<*грек*] Қадимги мисрликлар ва баъзи бир халқлар ёзувида бутун бир тушунча, ибора, сўз, бўғин ёки товушни ифодалаган ҳайвон, одам, ҳар хил буюм, асбоб ва ш. к. тасвиридан иборат белги; ҳозир хитой, япон ва корейс ёзувларидаги белгилар ҳам иероглифлар деб аталади.

ИЖАРА [*а*] 1 Бирор кимса ёки ташкилотга тегишли нарсадан маълум ҳақ тўлаб вақтинча фойдаланиш; кира. *Уй ижараси. Ерни ижарага олмоқ. Уйни ижарага қўймоқ.* ■ *Кейинги йилларда капсанчилар ерни ташлаб кета берган экан, бойлар ерларини арзон-арзон ижарага беришипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Шу тартибда вақтинча фойдаланиш учун олинган нарса эвазига тўланадиган ҳақ. *Бу уй учун ҳар ойда ўн сўм ижара олинади. Ижарани вақтида тўламоқ.*

ИЖАРАДОР [*а*+*ф-т*] *диал. айн.* **ижарачи** 1. *Бир чопар келиб, .. унда ўтиргаи ижарадорга энгашиб салом берди.* Айний, Қуллар.

ИЖАРАХЎР [*а*+*ф-т*] Уй-жойини ёки нарсасини ижарага қўйиб, ундан келган даромад билан кун кўрувчи, бойлик орттирувчи киши.

ИЖАРАЧИ 1 Уй-жойини, ерини ёки нарсаларини ижарага берувчи киши; ижарадор.

2 Бировнинг уйида ижарага ўтирувчи киши.— *Аслда ҳужра уники, мен эсам бир ижарачи эдим, — деди* [*Ҳожи хола*]. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЖИРҒАНМОҚ Ножўя ёки ёқимсиз иш, гап, қилиқ, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан ғаши келиб ғижинмоқ; шундай ички кайфиятни ташқи белгилар (юз буруштириш, безовталик ва ш.к.) билан ифодаламоқ. *Нега ижирғаняпсиз?* ■ *Шербек у қандай даромад тўғрисида гапираётганини пайқаб, ижирғанди.* С. Анорбоев. Оқсой.— *Яна бизда ярамас бир одат бор,— деди Сайрамов ижирғаниб, — эркаклар теримни мансимайдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ИЖОБАТ [*а*]: **ижобат бўлмоқ** *дин.* қабул этилмоқ, эътиборга олинмоқ (худога қилинган илтижо, талаб ҳақида). *Бегуноҳ гўдакнинг саҳарда қилган дуоси ижобат бўлади.* А. Қаҳҳор, Бемор. **Ижобат олмоқ** розилик олмоқ. *Ижобатни олгандан сўнг .. Тошкент ашрафлари бир мажлис қуриб, ўтиришга Нормуҳаммад қушбегини ҳам чақирдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Ижобат эшигини очмоқ** киришга рухсат қилмоқ, қабул этмоқ.

ИЖОБИЙ [*а*] 1 Маъқул, мақбул деб топилганлигини ифодаловчи; маъқулловчи, ёқловчи, мақтовли. *Ижобий баҳо. Ижобий фикр. Ижобий муносабат.* || *Масалага ижобий қарамоқ. Масала ижобий ҳал бўлди.*

2 Маъқуллашга, ёқлашга, мақтовга сазовор бўлган; яхши, фойдали. *Ижобий таъсир.* ■ *Лекин шуни билингки, бошлаган ишингизнинг ижобий томони билан бирга салбий, жуда катта салбий томони ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Яхши фазилатларга, хислатларга эга бўлган; ибратли. *Ижобий образ. Ижобий қаҳрамон.*

ИЖОД [*а*] 1 Бадиий, илмий асар ёки моддий бойлик яратиш, вужудга келтириш; яратувчилик, ижодиёт. *Ёш шоирларнинг ижоди жўш урмоқда.* ■ *Шу қирқ йил давомида мен ижодимни халқ тақдири билан боғлашга ҳаракат қилдим.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт. *Қай томонга қарасанг, ижод булоғи бор.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Ижод этмоқ** (*ёки қилмоқ*) 1) бадиий, илмий-техник асар ёки моддий бойлик яратмоқ, вужудга келтирмоқ; янгилик кашф этмоқ; 2) ўйлаб чиқармоқ, кашф этмоқ.— *Буларни,— деди Элмурод Мели полвоннинг дуторига имо қилиб,— ўз халқимизнинг усталари ижод қилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Яратилган асар, ижодий маҳсулот. *Навоийнинг ижодини ўрганиш. Мақоллар халқ поэтик ижодининг муҳим жанридир.*

ИЖОДБАХШ [*а*+*ф-т*] Ижодий куч бағишловчи, илҳом берувчи; илҳомбахш. *Унинг* [*Ҳамзанинг*] *порлоқ ва ижодбахш ҳаёти, унинг ёркин хотираси узоқ йиллар қолажак.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 77.

ИЖОДИЁТ [*а*] 1 Ижодий иш билан боғлиқ бўлган фаолият; ижод.

2 Бирор жанр ёки шаҳсга тегишли асарлар мажмуи. *Бадиий ижодиёт. Навоий ижодиёти.*

ИЖОДИЙ [*а*] Ижод этиш ва ижодиёт билан боғлиқ бўлган, яратувчилик учун хизмат қиладиган. *Ижодий иш. Ижодий меҳнат.* ■ *Юсуфжон қизиқнинг ижодий йўли жуда мураккаб, ранг-барангдир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Ижодий кеча** бирор санъаткорнинг ижодий иш ва фаолиятини кўрсатишга бағишланган кеча, йиғилиш.

ИЖОДКОР [*а*+*ф-т*] Ижод этувчи, яратувчи, бунёдга, вужудга келтирувчи; бунёдкор, **ижодчи**. *Ижодкор халқ.* ■ *Кўз илғамас водийларинг оқ олтинга кон, .. Халқинг зафар ижодкори, тинчликка посбон.* Ғайратий. *Менинг Ватанимда туғилган инсон Табиий ижодкор бўлур бегумон.* Қ. Муҳаммадий.

ИЖОДКОРЛИК **ижодкор** *с. маҳ. от. Ўзбекистонда замонавий бадиий ижодкорликнинг барча турлари ва жанрлари ривожланди.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 25 октябрь.

ИЖОДКОРОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Ижодкорлик билан, яратувчилик намуналарини кўрсатиб. *Ижодкорона иш тутмоқ.*

ИЖОДЧИ *айн.* **ижодкор**. *Бу қўшиқа қудрат берган Сенинг буюк юнгингдир. Бу ҳаётнинг ижодчиси, Посбони сен, партиям!* Уйғун.

ИЖОДЧИЛИК **ижодчи** *с. маҳ. от.*

ИЖОЗАТ [*а*] Бирор иш учун берилган ҳуқуқ ёки изн, рухсат. [*Марям Холматга:*] *Ҳай! Сен бу ерга кимнинг ижозати билан кириб ётдинг!?* Ҳамза, Қим ўғри? *Гуломжон жўраларига айтиб, кейин Содиқ, аминдан ижозат олди-да, Эрбўта билан қишлоққа жўнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўртоқ командир, ижозат этинг!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. || *Менда бошқа юмушингиз бўлмаса, сизга ижозат.*

ИЖОЗАТНОМА [*а*+*ф-т*] Ижозат этилганлиги, рухсат берилганлиги ҳақидаги ҳужжат; рухсатнома.

ИЖРО [*а*] 1 Қарор, **ҳукм, топшириқ**, талаб ва ш. к.нинг бажарилиши, амалга оширилиши. *Ижрони текшириш.* ■ *Уставнинг.. ижроси қаттиқ қўлик билан талаб этилар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ниёз қипбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмномани ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ижро варақаси** *юр.* суд ҳукмини мажбурий амалга ошириш учун ёзилган ҳужжат. **Ижро қилувчи бажарувчи**, амалга оширувчи. *ЎзССР давлат ҳокимиятининг ижро қилувчи ва бошқарувчи олий органи ЎзССР Министрлар Советидир.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Куй, рақс, музика асари, роль ва ш. к.нинг бажарилиши. *Чоргоҳ куйи мақомчилар ижросида янгради. Мактабнинг хор коллективи ҳар бир қўшиқни зўр маҳорат билан ижро этди.*

ИЖРОИЯ [*а*]: **ижроия комитети** Халқ депутатлари советларининг ҳокимият

www.ziyouz.com kutubxonasi

органлари қарорларини бажарувчи, амалга оширувчи органи. *Район ижроия комитети.*

ИЖРОҚОМ [*а*+*р*], **ижроия комитети** *қ.* **ижроия.**

ИЖРОЧИ 1 Қарор, қонун, фармон, буйруқ, ҳукм ва ш. к.ни ижро этувчи, амалга оширувчи, бажарувчи шахс ёки ташкилот. **Суд ижрочиси** суд қарорини ижро варақасига асосан амалга оширувчи лавозимли шахс.

2 Куй, рақс, музика асари, роль ва ш. к.ни бажарувчи санъаткор, артист. *Ижрочи ўз ролини маҳорат билан бажарди.* **Якка ижрочи** чолғуни якка ўзи чалувчи созанда ёки ашулани якка ўзи айтувчи хонанда; солист, яккахон. *Якка ижрочиларнинг ижрочилик савиясини ошириш.*

ИЖРОҚЎМ *эск. айн.* **ижроком.**

ИЖТИМОИЁТ [*а*] *эск.* 1 Социалистик жамият, социализм.

2 Жамият, унинг ҳаёти ва қонуниятлари ҳақидаги фан; жамиятшунослик. *Ижтимоиёт фани. Ижтимоиётдан дарс бермоқ.*

ИЖТИМОИЙ [*а*] 1 Кишилик жамиятига, унинг ҳаёти ва қонуниятларига оид; социал. *Ижтимоий тузум. Ижтимоий тараққиёт. Ижтимоий ишлаб чиқариш. Ижтимоий муносабатлар. Ижтимоий формациялар. Ижтимоий фанлар.*

2 Бирор социал табақага, синфга мансуб. *Ижтимоий группалар. Аҳолининг ижтимоий состави.* **Ижтимоий аҳвол** муайян бир социал табақага, синфга мансублик. *Ижтимоий аҳволи — деҳқон.* **Ижтимоий чиқиш** (**ёки келиб чиқиш**) ота-онанинг қандай социал табақага мансублиги. *ЎзССРнинг 18га етган барча гражданлари.., ижтимоий чиқишидан қатъий назар, депутатлар сайлашга қатнашиш ҳуқуқига эгадир.* «ЎзССР Конституцияси». **Ижтимоий тарбия** муайян синф идеологияси руҳида бериладиган тарбия.

3 Кишиларнинг жамиятдаги фаолияти билан боғланган, жамиятга, жамоатчиликка оид. *Ижтимоий ҳаракат. Ижтимоий фикрнинг ривожи. Ижтимоий меҳнат.* ▪ *Ижтимоий ҳаётда рўй берган воқеа ва ҳодисалар халқ қўшиқларида ўз ифодасини топади.* «Фольклор».

4 Жамиятнинг, омманинг сиёсий, маданий ва бошқа эҳтиёжлари учун ихтиёрий равишда хизмат этиш билан боғланган. *Ижтимоий ташкилот. Ижтимоий таъминот.* | Жамоатчилик ўртасида, жамоат кучи билан ёки жамоатчилик топшириғи билан бажариладиган. *Ижтимоий топшириқ. Ижтимоий ишлар.*

5 Оммага, умумга тегишли, умумий. *Ижтимоий мулк.* | Биргаликда, кўпчилик кучи билан бажариладиган, умумлашган.

6 *эск.* **айн. социалистик.** *Ўзбекистон Ижтимоий Шўролар Жумҳурияти. Ижтимоий жамият.*

ИЖТИМОИЙЛАШМОҚ Ижтимоий тус олмоқ, умумлашмоқ.

ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ [*а*] Жамият ва сиёсатга, ижтимоий ва сиёсий ҳаётга, жамоатчилик ўртасида олиб бориладиган ижтимоий ва сиёсий ишларга оид. *Ижтимоий-сиёсий ишлар. Ижтимоий-сиёсий фанлар.* ▪ *ЎзССРда хотин-қизларга .. маданий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг барча соҳаларида эркаклар билан тенг ҳуқуқ берилади.* «ЎзССР Конституцияси».

ИЖТИҲОД [*а*] *эск. кт.* Зўр ғайрат, чалишиш, уриниш, тиришиш; саъй-ҳаракат. *Ижтиҳод этмоқ (қилмоқ).* ▪ *Ўқиш, ўрганиш, ҳормай зўр ижтиҳод билан ишлаш, шубҳасиз ғалабаларга етказар.* Ойбек, Нур қидириб.

ИЖТИҲОДЛИ *эск. кт.* Сергайрат, ҳаракатчан, уринчоқ, тиришқоқ. *Ижтиҳодли студент.*

ИЗ 1 Ерни босганда ёки бирор нарсани ушлаганда оёқ ёки қўлдан тушиб қолган асар, белги, нишона. *Оёқ изи. Ойна юзида қўлнинг изи кўринади.* ▪ *Бу ерда гиёҳ ҳам қолмабди. Фақат мол туёқларининг тартибсиз излари кўринади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Сидиқ:*] *Бўйнидан бўғилган.* [*Нодир:*] *Панжа излари бор.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Илон изи** *қ.* **илон.** | Бир нарсанинг иккинчи бир нарса юзида қолдирган асари, белгиси. *Машина игнасининг изи. Дазмол изи.* | Бирор таъсирдан қолган асар, белги, нишона. *Яранинг изи. Қамчининг изи.* | Бирор белгидан, хусусиятдан қолган асар, нишона. *Из қолдирмоқ.* ▪ *Юзида эски гўзалликнинг излари ҳали сақланган, қирқ ёшли .. хотин меҳрибонлик билан қизига қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёдгорлик, асар, нишона. *Холохундек зотлардан қолмаганми из.* Гайратий.

3 Қатнов йўли. *Кенг из. Тор из.* | Рельс, рельслар. *Трамвай изи.* | Умуман йўл. *Арслон изидан, йигит — сўзидан қайтмас.* Мақол. ▪ *Кўзим изингга, қулоғим товушингга зор бўлиб кутиб ўтирибман.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Ўзан. *Дарёнинг изи.*

4 *кўчма* Хатти-ҳаракат, фаолият йўналиши; йўл. **Из қувмоқ** 1) кимса ёки нарсани босган изи билан ахтариб бормоқ; 2) бирор ҳодиса, воқеанинг тагига етиш учун тинмай суриштирмоқ. **Изга солмоқ** (*ёки* **туширмоқ**) 1) белгили бир издан йўналтирмоқ. *Дарёни янги изга солмоқ;* 2) *кўчма* тартибга киритмоқ, йўлга солмоқ. *Ишни изга солмоқ.* **Изга тушмоқ** 1) ўз йўлига тушмоқ (мас. дарё ҳақида); 2) *кўчма* тартибли йўлга тушмоқ, тартибга келмоқ. *Адолат, хафа бўлма, ойнинг ярми қорон-ғи бўлса, ярми ёруғ. Ҳаммаси изга тушиб кетади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Изига тушмоқ** 1) *айн.* **изга тушмоқ;** 2) бедарак кетган кимса ёки нарсанинг изини топмоқ. **Изига қайтмоқ** 1) борган йўли билан қайтмоқ. *Боргин-у, тез изингга қайт;* 2) олдинги ҳолига, аслига келмоқ. *Ишлар яна изига қайтди.* **Изидан бормоқ** йўлидан бормоқ, эргашмоқ. *Ленин изидан бормоқ.* **Издан** (*ёки* **изидан**) **чиқмоқ** 1) йўлидан четга чиқмоқ, чиқиб кетмоқ. *Вагон изидан чиқиб кетди;* 2) тартибли йўлдан чиқиб кетмоқ, бузилмоқ, айнимоқ.

♦ **Изи битди** изи, асари ҳам қолмади, йўқолди, битди. *Пул топмасанг қамаласан, битади изинг.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

ИЗА *с. т.* Юза. *Изада оқадиган дарё.* **Иза сув** ернинг юзига сизиб чиқиб қолган сув, зах сув.

ИЗВОШ [*р* извозчик] *с. т.* Резина ғилдиракли енгил от арава; фаэтон, файтон. *Колхозга янгича илм керак. Кўнглингизга келмасин-ку, извошга эшак қўшиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИЗВОШЧИ *с. т.* Извош ҳайдовчи ёки унинг эгаси. *Ярим кечада эшик тақиллади. Чиқиб очдим, қари извошчи, .. мен билан жуда ҳазилкаш.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЗДАҲОМ [*а*] *кт.* Суҳбатлашиш, чақчақлашиш мақсадида тўпланган йиғин, йиғилиш, давра. *Тожибой, агар Муқимий «хўп» дегудек бўлса, шу нотаниш издаҳомнинг ўртасига тушиб чилдирмани қарс уриб, Муқимийнинг бошига одам тўплашга тайёр эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ИЗДОШ Бирор кимса бошлаган йўлдан, унинг изидан борувчи; унинг ишини, йўлини давом эттирувчи; маслакдош. *Навоий издошлари. Маяковский издошлари.* ▪ *Маркс, Энгельс ва Ленинниинг содиқ шогирдлари ва издошлари уларнинг буюк таълимотини қаттиқ туриб ҳимоя қилиб келдилар.* «КПСС тарихи». | Бирор кимса бошлаган ишда унга эргашувчи. *Чинозлик Турсунойнинг сафдош ва издошларини энди .. қардош республикаларнинг пахта далаларида ҳам учратиш мумкин.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ИЗЗА [*а*] Уялиш туйғуси; уят, хижолат. *Унинг иззаси ичига тушди.* **Изза бўлмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) уялмоқ, хижолат тортмоқ. *Эргаш қизарган юзини кафти билан сидириб қўйди, ортиқча қизишганидан изза бўлди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Араббой кўпчилик кулгисидан бир оз изза тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Изза қилмоқ** (*ёки* **бермоқ**) уялтирмоқ. *Изза қилманг, жоним, келар йил легковой олиб бераман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ИЗЗАТ [*а*] 1 Кимсага кўрсатилган ёки кимса сазовор бўлган ҳурмат; эҳтиром. *Келин ойилари Нури учун эмас, балки қайнана иззати учун айланиб-ўргилиб кўришди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Иззати битди** иззатини билмади, кўрсатилган иззат-ҳурмат қадрига етмади. **Иззат сақламоқ** 1) *айн.* **иззат қилмоқ;** 2) обрў сақламоқ. *Ғуломжон тутган табуреткага* [*Матқовул ака*] *ўтирди, қўлларини қовуштириб, иззат сақлади.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Иззат қилмоқ** кимсага ҳурмат-эҳтиром кўрсатмоқ; сийламоқ. *Йигитлар .. уни шунчалик иззат қилишар эдики, Асқар ота бу жувоннинг оддий тракторчигина эканига шубҳаланиб қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Иззат *(эркаклар исми)*.

ИЗЗАТ-ИКРОМ Баланд ҳурмат ва иззат, икром, эҳтиром. *Иззат-икром билан.*

ИЗЗАТЛАМОҚ Иззат қилмоқ, иззат-ҳурмат кўрсатмоқ, сийламоқ.

ИЗЗАТЛАНМОҚ **иззатламоқ** *фл. мажҳ. н. Улар [меҳмонлар] суюқ ошлар, ҳалва, нишолдалар билан иззатландилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЗЗАТЛИ Иззати бўлган, иззат-ҳурматга сазовор; муҳтарам, ҳурматли. *Иззатли меҳмон.* ▪ *Отабекнинг бу ҳолига қарши чиқувчи ва Зайнабни йўл-йўриққа солувчи яна фақат Ўзбек ойим эдики, бунинг сабаби ҳам иззатли ўқувчиларимизга бир даража маълум бўлса керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЗЗАТМАНД [*а+ф-т*] *кт. айн.* **иззатли**. *Иззатманд меҳмон.*

ИЗЗАТ-НАФС, иззати нафс Кишининг ўз қадр-қимматини, ўз фазилатларини сезиш ва уни қадрлаш ҳисси, нафсоният. **Иззати нафсига тегмоқ** *қ.* **тегмоқ.**

ИЗЗАТТАЛАБ [*а*] *салб.* Ўзининг иззат-ҳурмат қилинишини яхши кўрадиган, нафсонияти зўр. *Иззатталаб одам.*

ИЗЗАТ-ҲУРМАТ *айн.* **иззат-икром.** *Иззат-ҳурмат қилмоқ. Иззат-ҳурмат билан кутиб олмоқ.*

ИЗИЛЛАМОҚ *диал.* Бир турли чўзиқ чинқироқ овоз чиқариб елмоқ; визилламоқ, изғирмоқ. *Шамол изиллаб эсмоқда.* ‖ Елдай учмоқ, ғизилламоқ. *Ғайратинг бор экан, шунда синадим. Йўлиққа изиллаб қочади девлар.* «Рустам».

ИЗИЛЛАТМОҚ **изилламоқ** *фл. орт. н. Совуқ шамол изиллатмоқда.*

ИЗИЛЛАШМОҚ **изилламоқ** *фл. бирг. н.*

ИЗЛАГИЧ Бирор нарсани излаб топиш учун хизмат қиладиган асбоб. *Мина излагич.* ‖ *Излагич дурбин.*

ИЗЛАМОҚ 1 Йўқолган ёки дараксиз кетган кимсани, нарсани изидан, кетидан юриб ёки сўроқлаб ахтармоқ, қидирмоқ. *Чўпон йўқолган қўйларни изламоқда эди.* ▪ *Бошим эсон, ўтиб кетди кўп йиллар. Шакарбекни излаб, топмадим хабар.* «Ширин билан Шакар». *Индинига эрталаб она-бола йўлга чиқиб, бедарак кетган отани излаб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Керакли кимса ёки нарсани ахтармоқ, қидирмоқ. *Иш изламоқ. Она ўғлига қиз излар эди.* ▪ [*Қудрат*] *бозорда уч кунгача овқат кўзлаб, бошпана излаб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кўз югуртириб ёки атрофга кўз ташлаб керакли кимсани қидирмоқ. *Хунолуд қуюқ қошлари остидаги ярим очиқ кўзлари кимнидир излагандек қараётгандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У кимнидир излаётгандек, у ёқ-бу ёғига пича аланглаб қараб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Тимирскилаб керакли нарсани ахтармоқ. *Кампир игнасини излади.*

3 Фикран чора, тадбир, йўл ва ш. к. ахтармоқ. *Баҳона изламоқ. Далил изламоқ.* ▪ *Матчон тўра Жумагулга эришишга кўзи етмагач, уни Исфандиёрхонга инъом қилиб, унга яхши кўриниш йўлларини излади.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Масаланинг ечилиш йўлини илмий муҳокама ва текшириш йўли билан қидирмоқ, тадқиқ этмоқ. *Янгилик изламоқ. Космосни забт этиш йўлларини изламоқ. Атомнинг ички сирларини изламоқ.*

◆ **Тирноқ орасидан кир изламоқ** *қ.* **тирноқ.**

ИЗЛАНИШ 1 **изланмоқ** *фл. иш оти.*

2 *кт.* Янгилик топиш учун ҳаракат қилиш; янгилик излаш, қидириш, ахтариш. *Ижодий изланиш. Янгилик изланишсиз бўлмайди.* ▪ *Оппоқ қоғоз, кичик бир қалам, Изланишда ўтиб кетар тун.* Зулфия. *Жазирама ёзда ҳам, қаҳратон қишда ҳам геологларнинг қиладиган иши асосан битта — муттасил изланиш.* «Фан ва турмуш», 1963, № 8.

ИЗЛАНМОҚ 1 **изламоқ** *фл. мажҳ. н. Изланган нарса.*

2 Ён-верини, чўнтакларини кавлаб бирор нарса қидирмоқ, тимирскиланмоқ. *Кампир бирор нарса йўқотгандай изланар эди.*

3 Янгилик топиш учун ҳаракат қилмоқ, янгилик изламоқ, қидирмоқ, ахтармоқ. *Чинакам санъаткор доимо изланади.*

ИЗЛАНУВЧИ Янгилик изловчи, ахтарувчи, қидирувчи.

ИЗЛАТМОҚ **изламоқ** *фл. орт. н. Кеча ўзингиз .. кўзойнагингизни излатдингиз.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ИЗЛАШМОҚ **изламоқ** *фл. бирг. н.*

ИЗЛИ Изда юрадиган. *Изли транспорт.*

ИЗЛОВЧИ 1 **изламоқ** *фл. ш. оти. Халқ бахтини изловчи, марксизмни пишиқ ўрганган, маълумотли курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Тадқиқот йўли билан қидирувчи, изланувчи. *Янгилик изловчилар. Изловчи олимлар.*

ИЗМ [*а* азм] Ихтиёр, эрк. — *Якшанба куни тўй — деди у биркесарлик қилиб.— Қизнинг изми отада.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Бошқариш, идора қилиш ёки фойдаланиш ҳуқуқи; ихтиёр. *Бу ерлар колхоз измида.* ▪ *Қурилишда мен бошлиқман, Бўриев. Маблағ ҳам, одамлар ҳам, жумладан, сиз ҳам менинг изимдасиз.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳожи бобо дўконнинг измини менга топшириб, ичкарига кириб кетди.* F. Ғулом, Шум бола. | *эск.* Амр, фармон; ижозат. *Жаноблари ҳам келдилар, элликбоши ўтиган жойидан эълон қилди ва мирзонинг измини кутди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Изм бермоқ** рухсат ёки ихтиёр бермоқ. *Хиёл қўзғалмоқчи эди, Дадашев изм бермади.* И. Раҳим, Тақдир. **Измига кирмоқ** кимсанинг ихтиёрига бўйсунмоқ. *Шонли комсомолнинг измига кириб, Тарк этмоқда чўллар уйқуни.* Зулфия. **Ўз измига солмоқ** ўз йўлига юргизиб, ўзига, ўз ихтиёрига бўйсундирмоқ. *Механизаторлар машиналарни ўз измига солиб, пахтадан юқори ҳосил олмоқдалар.*

ИЗМА Қийим, ёстиқ жилди ва ш. к.нинг тугма ўтказадиган тешиги. *Изма очмоқ. Измасини тикмоқ.* ▪ *Фотима занглаб, кўкариб кетган мис тугмани измадан чиқариб олиб, чўнтагига қадабди.* С. Аҳмад, Онажонлар.

ИЗМА-ИЗ *рвш* Кимса ёки нарсанинг изидан қолмасдан, из қувиб, кетма-кет. *Жангчилар билан изма-из етиб келган шафқат ҳамшираси Эргашни кўтариб, окопга олиб тушди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача. *Изма-из чопиб кетаётган икки қиз кўринди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИЗМАЛАМОҚ Изма ўрнини очиб, атрофини йўрмаб қўймоқ.

ИЗН [*а*] Рухсат, ижозат. *Изн бермоқ. Изн олмоқ.* ▪ *Сигирсизлар .. бирор ҳафта мардикор ишлаб, беш-ўн сўм топиб қайтиш учун изн истайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У менинг воситамда тўйни бошлаш учун изн олгани келган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу вақтгача ўзини босиб индамай турган Ғуломжон мингбошидан бир-икки саволга изн сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЗО [*а*] *кт. айн.* **изза.** *Изо бермоқ. Изо тортмоқ.*

ИЗОЛЯ́ТОР [*р<фр*] 1 Электр токини ўтказмайдиган модда (мас., чинни, шиша, каучук, резина).

2 Электр симларини изоляциялаш ва маҳкамлаб тортиб қўйиш учун шундай моддалардан ясалган чиғаноқ.

3 Касалхона, казарма, лагерь, болалар уйи ва ш. к.да касали аниқланмаган ёки юқумли касал билан оғриган беморларни бошқалардан вақтинча ажратиб қўйиладиган алоҳида хона, жой. *Беморни изоляторга ётқизмоқ.*

ИЗОЛЯ́ТОРЧИ Изоляция қилувчи ишчи. *Пайвандчиларнинг қўли қўлига тегмайди. Ротор кетидан изоляторчилар, сўнгра қувур ётқизувчилар .. бормоқда.* И. Раҳим, Тақдир.

ИЗОЛЯ́ЦИОН [*р* изоляционный] Изоляция қиладиган, ўтказмайдиган. *Изоляцион лента. Изоляцион ипак радио саноатида симларга ўраш учун ишлатилади.*

ИЗОЛЯ́ЦИОНИЗМ [*р*] *сиёс.* Дастлаб АҚШда Европа ишларига аралашмаслик шиори остида майдонга келган, амалда эса Америка монополистик капиталининг агрессив сиёсатини ниқоблаш формаларидан бирига айланган реакцион буржуа сиёсий оқими.

ИЗОЛЯ́ЦИЯ [*р<фр*] 1 Энергия манбаини, энергия ўтказувчи сим, труба ва ш. к.ни ёки хона, асбоб ва ш. к.ни (мас., холодильникни) электр, иссиқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

нам, сув ва ш. к. ўтказмайдиган материал билан ўраб, қоплаб қўйиш.

2 Шундай ўрама, қоплама қатламнинг, материалнинг ўзи. *Изоляция куйиб қолибди.*

3. Бошқа беморлардан ажратиб, бўлаклаб қўйиш. | Бошқа кишиларга аралаштирмай қўйиш, эркин алоқа қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш.

ИЗОЛЯЦИЯЛАМОҚ 1 *тех.* Энергия манбаини, энергия ўтказадиган сим, труба ёки хона, асбоб ва ш. к.ни электр, иссиқ, совуқ, нам, сув ва ш. к.ўтказмайдиган материал билан қопламоқ. *Қувурларни изоляцияламоқ. Симларни изоляцияламоқ.*

2 Бошқа беморлардан ажратиб, алоҳидалаб қўймоқ. | Бошқа кишиларга аралаштирмаслик, эркин алоқа қилиш ҳуқуқидан маҳрум этмоқ.

ИЗОЛЯЦИЯЛАНМОҚ изоляциялаш*моқ фл. мажҳ. н.*

ИЗОМЕРИЯ [*р*<*грек*] *хим.* Изомерларнинг мавжудлигидан иборат ҳодиса.

ИЗОМЕРЛАР [*р* изомеры] *хим.* Химиявий таркиби ва молекуляр оғирлиги бир хил, аммо тузилиши, физик ва химик хусусиятлари бошқа-бошқа бўлган моддалар.

ИЗОМОРФ [*р* изоморфный] Изоморфизм хусусиятига эга бўлган. *Изоморф моддалар.*

ИЗОМОРФИЗМ [*р*<*грек*] *хим.* Химиявий таркибига кўра бир хил, кристалик хусусияти бир-бирига ўхшаш моддаларнинг эритмадан биргаликда кристалланиб, ажралиб қолиш хусусияти.

ИЗОТЕРМАЛАР [*р*<*грек*] 1 *геогр.* География хариталарда температураси ўртача бир хил бўлган жойларни бирлаштириб турган чизиқлар.

2 *физ.* Иссиқлик ҳодисалари диаграммаларида доимий температура остида содир бўладиган боғланишларни тасвирловчи чизиқлар.

ИЗОТЕРМИК [*р* изотермический] *махс.* 1 Изотермаларга оид, изотермалар билан боғлиқ бўлган. *Изотермик чизиқлар.*

2 Температураси ўзгармай, бир хилда турадиган. *Изотермик вагон.*

ИЗОТОПЛАР [*р*<*грек*] *хим.* Бирор химиявий элемент атомларининг бир-биридан атом оғирлиги ва радиоактивлиги билан фарқ қиладиган турлари.

ИЗОФА *қ.* изофа(т).

ИЗОФАЛИ *қ.* изофа(т)ли.

ИЗОФА(Т) [*а*] 1 *эск. кт.* Қўшиш, боғлаш, тиркаш. *Яна ўз фикри босавобларини изофа қилиб, қусур ва хатоларимизни танбеҳ этсалар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *лингв.* Форс, араб ва баъзи туркий тиллар грамматикасида: аниқланмиш билан ундан кейин жойлашган аниқловчини боғлайдиган урғусиз боғловчи элемент; ўзбекчада ундошлардан кейин «и», унлилардан кейин «й», мас. *ошиқи беқарор, шаҳри азим, боди сабо, ойнайи жаҳон, балойи нафс.*

ИЗОФА(Т)ЛИ Изофа(т) воситасида боғланган. *Изофали бирикма.*

ИЗОХРОМАТИК [*р* изохроматический] *физ.* Бир рангли, ранг-туси бир хил, бир рангдаги; бир хил ранг-тусни сезадиган. *Изохроматик фотоматериаллар.*

ИЗОХРОН [*р* изохронный] *физ.* Давомлилиги жиҳатидан тенг, бир хил вақтда содир бўладиган, баравар давом этадиган. *Изохрон тебранишлар.*

ИЗОХРОНЛИК Баравар содир бўлиш, баравар давом этиш. *Тебранишларнинг изохронлиги.*

ИЗОЧИЗИҚЛАР *махс.* Харита ёки диаграммаларда сон кўрсаткичлари, мас. температура, босим, намлик даражалари ва ш. к. бирдай бўлган жойларни бирлаштирувчи чизиқлар.

ИЗОҲ [*а*] 1 Сўз, ибора ёки воқеа-ҳодиса ва ш. к.га тушунтириш; шарҳ. *Изоҳ бермоқ.* ▪ *Зайнаб кейинги сўзларга тушуна олмаган, .. Кумушдан изоҳлар олмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Менингча, савол равшан, изоҳга эҳтиёж йўқ!* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. — *Бизнинг театр ҳали янги-да. Уста ўйновчилар йўқ,— деб изоҳ бера бошлади Абдушукур.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Текстнинг айрим ерига киритилган ёки айрим масалага берилган қўшимча маълумот, тушунтириш, эслатма, уқдириш.

ИЗОҲЛАМОҚ Сўз, ибора ёки воқеа-ҳодиса ва ш. к. маъносини тушунтирмоқ, унинг моҳиятини очмоқ, шарҳламоқ. *Сўз маъносини изоҳламоқ. Қонуннинг айрим моддаларини изоҳламоқ.* ▪ *Унинг [Отабекнинг] сўзига қараганда, сиз уни оғирроқ тарика билан дарбозангиз ёнидан жўнатган экансиз, деб изоҳлади уста.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гапда эга ёки кесимга эргашиб, уни изоҳлаб, аниқлаб, тўлдириб келадиган бўлаклар иккинчи даражали бўлак дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ИЗОҲЛАНМОҚ изоҳламоқ *фл. мажҳ. н.*

ИЗОҲЛИ Изоҳи бор, маъноси, моҳияти тушунтирилган. **Изоҳли луғат** сўзнинг маъноларини шарҳлаб, тушунтириб берувчи луғат.

ИЗОҲЛОВЧИ 1 изоҳламоқ *фл. ш. оти.*

2 *грам.* Шахс ёки предметни бошқа бир ном бериш йўли билан аниқлаб келадиган бўлак.

ИЗОҲОТ [*а*] *эск. кт.* Изоҳ; изоҳлар, тушунтиришлар, шарҳлар.

ИЗОҲТАЛАБ [*а*] Изоҳланиши, маъно ва моҳияти тушунтирилиши керак бўлган, изоҳсиз тушунилмайдиган, изоҳга муҳтож. *Изоҳталаб сўз. Изоҳталаб ибора.*

ИЗСИЗ 1 Изи йўқ, беиз. *Изсиз транспорт.*

2 Асарсиз, беасар. *Изсиз йўқолмоқ.*

ИЗТИРОБ [*а*] Қаттиқ ҳаяжон; руҳан эзилиш, сиқилиш. *Изтироб чекмоқ (тортмоқ).* ▪ *Сен шу кунларда жуда қаттиқ алам, изтиробдасан, асабинг бузуқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Уни танҳолик, ғариблик, йўқсизлик изтироби кемиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Изтиробга солмоқ** қаттиқ ҳаяжонга солмоқ; руҳан эзмоқ, сиқмоқ; бетоқат қилмоқ.

ИЗТИРОБЛАНМОҚ Изтироб чекмоқ, қаттиқ ҳаяжонга келмоқ; руҳан эзилмоқ, сиқилмоқ; бетоқат бўлмоқ.

ИЗТИРОБЛИ Изтиробга солувчи, руҳан эзувчи, сиқувчи; изтироб билан тўлиб тошган. *Изтиробли сўзлар. Изтиробли чеҳра.* ▪ *Изтиробли айрилиқда жафо чека-чека севгилиси ёнига олам тўла қувонч билан қайтган шўрлик ошиқ ёрини вафосизликда .. кўриб қандай ҳолатга тушса .. Ғуломжон ҳам ҳозир шундай ҳолатда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЗЧИ Изига тушиб, из қувиб топувчи, изни яхши биладиган; изқувар. *Тажрибали изчи овчилар.* | *тар.* Йўқолган ёки яшириниган шахсни қидирувчи, уни таъқиб этиб борувчи. *Изчиларнинг сўзига кўра булар сизнинг қишлоққача келган ва шу ерда изи йўқолган.* Айний, Бухоро жаллодлари.

ИЗЧИЛ 1 Бир меъёрда, бир тахлитда, бир йўналишда; мунтазам, тадрижий давом этадиган. *Изчил тадбирлар.* || *Бу ишларни изчил равишда давом эттириш керак.*

2 Ўзаро узвий ва мантиқий боғланган қонуниятларга асосланган, ички зиддиятлардан холи. *Марксча-ленинча революцион изчил таълимот.* | Бирор йўлдан оғишмай борувчи, оғишмай унга амал қилувчи. *Изчил марксистлар. Изчил революционерлар.*

ИЗЧИЛЛИК изчил *с. белги оти. Партиянинг ленинча бош йўлини изчиллик билан амалга оширмоқ.*

ИЗҚУВАР *айн.* изчи. *Полиция изқуварлари менинг ҳам кетимга тушди.* И. Қаландаров, Шохида эмас, баргида.

ИЗҒИМОҚ 1 Ҳамма ёқни босиб дайдиб юрмоқ, санқимоқ. *Даштда бўрилар изғийди.* ▪ *Қани, бўлинглар! Ҳозир жўнанглар! Агентлар, жосуслар изғиб юришибди.* Ойбек, Нур қидириб. | Умуман дайдимоқ, кезмоқ. *Болалар кўчада изғиб юришибди.* ▪ *Бир куни «аскар чиқади» ваҳимасида бутун қишлоқ чувиллаб тоққа чиқиб кетди. Кун бўйи тоғларда изғиб юриб, қоронғи тушганда элга қайтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Бўраламоқ, изғирмоқ (изғирин, шамол ҳақида). *Шамол(лар) сарвзорда изғийди.* Ойбек, Навоий.

ИЗҒИН Изиллаган, чийилдоқ овоз. **Изғин тортмоқ** изиллаган овоз чиқармоқ. *Оҳ урганда неча сўзи, Чиқди тўпларнинг овози. Изғин тортиб йиғлади, Алимхоннинг сарвози.* Х. Абдукарим.

ИЗҒИРИН Қаттиқ совуқ бўралаган шамол; изғирик; қорли уюрма. *Тоғ томондан қор изғирини эсмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Боягина бир нав ёғиб турган қор энди дала ёқдан эса-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ётган оччиқ изғирин билан бўралаб ураб берди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

ИЗҒИРИНЛИ Изғирин билан келган, қорли уюрма шамол эсиб турган; **аёзли.** *Қишнинг изғиринли кунига қарамай, ҳамма томлар бошларида паранжи ё чопонни нари-бери ёпган хотинлар, қизлар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЗҒИРИҚ *айн.* **изғирин.** *Ҳасанали ярим яланғоч ҳолда жунжайиб дарча остида, изғириқ қучоғида ўтирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЗҒИРМОҚ Бўралаб эсмоқ (изғириқ ҳақида).

ИЗҒИТМОҚ **изғимоқ** *фл. орт. н.*

ИЗҒИШМОҚ **изғимоқ** *фл. бирг. н. Дастурхончилар тўйма-тўй изғишарди.* ▪ *Қирларда майсалар ўсма қўйган қизларнинг қошидек терилди, подалар изғишиб қолди.* Ойдин, Ширинга мактуб.

ИЗҲОР [*а*] Баён этиш, айтиш, билдириш. *Дўстлик изҳори. Миннатдорлик изҳори. Изҳор этмоқ (айламоқ, қилмоқ).* ▪ *Мен ҳар нима бўлса ҳам, ўқишга боришимни изҳор қилдим.* Айний, Эсдаликлар. *Севишганлар ўз кўнгилларини тил билан изҳор этмайдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У шу жилмайишида ишқини менга изҳор айлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЙ *унд. с.* 1 *с. т.* Ие, ийе, ийи, ийя. *—Ий, ий,— деди мулозим,— тандир ичида нима қилиб ўтирибсиз?* «Латифалар».

2 Хавфсирашни ифодалайди. *Ий, қоч, от тепиб олади! Ий, йиқилиб тушасан.*

ИЙД [*а*] Диний байрам; ҳайит. *Ийдлари муборак! Ийд кунлари.* **Ийд намози** рамазон ва қурбон ҳайитларининг биринчи куни эрта билан ўқиладиган намоз. *Бунда [бу масжидда] ийд ва жума намозлари ўқилмайди. Имоми — «домла шалҳақ» деб от чиқарган мулла Муҳсин домла.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Ийди рамазон** рўза тугаши билан уч кун давом этадиган диний байрам, рамазон ҳайити, катта ҳайит. **Ийди қурбон** катта ҳайитдан 70-72 кун кейин ўтказиладиган диний байрам.

ИЙДИРМОҚ **иймоқ** *фл. орт. н. Кампир сигир елинини бузоққа эмизиб ийдирди.* ▪ *Нури .. онасини ёлғиз учратиб, уни ийдириш учун эркаланиб, секингина мақсадини айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЙДЛИК *тар.* Диний байрам муносабати билан домлага олиб борадиган ҳадя; байрамлик. *Эски мактабларимизда болалар ҳар пайшанба нон ё ноннинг пулини олиб борадилар. Бундан бошқа бўйра пули, кўмир пули, ийдлик пули ҳам бор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЙЕ *айн.* **ие.** *Ийе, ҳали танимас экансиз-да, бу киши оқсоқолимизнинг аёллари бўладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЙИ *айн.* **ие.** *— Ийи! — деди афанди, қўрқмай бораверинглар.* «Латифалар».

ИЙИНДИ Сигир соғилгандан сўнг елинда қолган ва иккинчи марта ийдириб соғиб олинган сут. *Паттихон сигирларни оғилда боқди. Соғиш олдидан .. ийиндиларини ҳам соғиб оладиган бўлди .* М. Тожиҳалилова, Бирн биридан ўткир.

ИЙИНМОҚ **иймоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ИЙИҚ От, эшак каби иш ҳайвонларининг елкасида пайдо бўладиган оқма яра. ‖ *Ийиқ от.*

◆ **Ийиғи чиққан** абжағи чиққан, абжақ бўлган. *Билсанг, оғайни, мен ураллик бўламан. Урал темир йўлида ишлайвериб ийиғим чиққанини билсанг эди.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Ийиғини чиқармоқ** (*ёки* **бермоқ**) абжағини чиқармоқ, абжақ қилмоқ.

ИЙЛАМОҚ Эзиб ёки муштлаб юмшатмоқ, маромига етказмоқ. *Малҳамни ийламоқ.* ▪ *Шербек .. кўнгли ғаш бўлиб уйига келганда, онаси ўчоқ бошида хамир ийлаётган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Тери ийламоқ** ошланган терини, кўнни ғижимлаб эзиб юмшатмоқ. *Хом терини ийласанг, ултон бўлур.* Мақол.

ИЙЛАНМОҚ **ийламоқ** *фл. мажҳ. н. Ийланган тери.*

ИЙЛАТМОҚ **ийламоқ** *фл. орт. н. Терини ийлатмоқ.*

ИЙЛАШМОҚ **ийламоқ** *фл. бирг. н.*

ИЙМАНМОҚ Уялиб, бирор андишага бориб ўзини тортиб турмоқ, мулоҳаза қилмоқ, тортинмоқ. *Эргаш бир оз ийманиб турди-ю, ростини айтди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Йўлчи [нонинг] бир бурдасини оғзига тиқса, лунжининг бир чеккасида йўқолиб кетар, патнисга кетма-кет қўл чўзаверишга ийманар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЙМОҚ 1 Елини юмшаб равон сут берадиган ҳолга келмоқ (соғин **сигир,** қўй, эчки ва ш. к. ҳақида).

2 *кўчма* Кўнгли юмшаб, эриб **мойил** бўлмоқ, ҳиммати ошмоқ. *Ҳимматни баланд қилинг, она! — шовқин кўтаришди йигитлар. Лутфинисо ийиб, икки дўппи ва ўн сўм пул узатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *«Энди сенинг этагингдан маҳкам тутдим, қайси йўлдан бошласанг ўзинг биласан» дегандан кейин Қодир жуда ийиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ИЙЯ *айн.* **ие.** *Ийя! Аблаҳ, бошқа гап қуриб қолдими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИК *диал.* Йиқ, дук.

ИҚИР-ЧИҚИР 1 Катта бир нарсанинг кичик бир қисми, **майда-чуйда** элементлари ёки тафсилоти. *Икир-чикиригача ўрганмоқ.* ‖ **Икир-чикир гап** майда-чуйда, арзимаган гап. **Икир-чикир иш** майда-чуйда, арзимаган ишлар. *Анзират хола йиртиқ-ямоқ ва ҳар хил икир-чикир ишлар билан машғул бўлиб, кечгача Сидиқжоннинг олдидан жилмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Майда-чуйда нарсалар. *Турмуш икир-чикирлари.* ▪ *Ўйлаб қараса, .. йўлга чиққанида кўзига жуда катта кўринган бу ташвиш ҳозир кундалик икир-чикирлар қаторига кириб қолибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИККАЛА *жамл. сон* Икки киши ёки икки нарса бирдан, ҳар иккиси бараварига. *Иккала томон келишди. Иккаламиз бордик. Ҳар иккаласи ҳам келди.* ▪ *Қори бирдан иккала қўли билан бошига урди-ю, ҳўнграб, ўзини Ўрмонжоннинг оёғига ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИККАМ [*асли* **икки кам**] *с. т.* Саноқда йигирмадан юқориги ўнли сонлар олдидан қўшилиб миқдорга икита етмаслигини англатади, мас. *иккам ўттиз (яъни йигирма саккиз), иккам олтмиш (яъни эллик саккиз).*

ИККИ *сон* 1 2 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Икки киши. Икки уй. Ўн иккидан иккини олмоқ. Саккизга иккини қўшмоқ. Иккимиз ҳам борамиз.* ▪ *Чол ғазабланди, кампир иккиси уришди.* «Эртаклар». **Бири икки бўлмайди** қ. **бир.**

2 Беш балли баҳо системасида қониқарсиз, ёмон баҳо. *Иншодан икки олибди. Икки баҳо қўйибди.*

◆ **Икки гапнинг бирида** гап орасида, ҳа деб, тез-тез. *Режиссёримиз .. икки гапнинг бирида «таъбир жойиз кўрилса» деб туради!* А. Қаҳҳор, Санъаткор. **Икки дунё бир қадам** қ. дунё I. **Икки оғиз гап** (*ёки сўз*) қ. **оғиз. Икки эллик** қисқа, кичик (хат ҳақида). **Икки қўлни бурнига суқиб** (*ёки тиқиб*) қ. **бурун** I.

ИККИЁҚЛАМА (*тўғриси* **икки ёқлама**) қ. **ёқлама.**

ИККИЛАМЧИ 1 *диал.* Иккинчи. *Иккиламчи гапим шуки, ...* ‖ Иккинчи бор, иккинчи марта. *— Бор синфингга, иккиламчи беэътибор қилма,— деди директор [Тўлага].* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

2 Бирор процесс ёки ҳодиса жараёнида иккинчи ўрин тутадиган, иккинчи даражали.

3 *филос.* Материядан кейин унинг ҳосиласи сифатида юзага келган. *Материализм табиийтга тамоман мувофиқ ҳолда материяни бирламчи деб билади, онг, тафаккур, сезгини эса иккиламчи деб ҳисоблайди.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

◆ **Иккиламчи ўрама** *физ.* электр машина ёки трансформаторнинг индукцияланган ток ҳосил қилувчи иккинчи ўрамаси.

ИККИЛАНМОҚ Қатъий бир фикрда турмай айнийвермоқ, ҳардамхаёл бўлмоқ, тараддудланмоқ. *У «гуруч солсаммикан, солмасаммикан», деб иккиланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қоровул чол идорада мажлис бўлаётганини айтган эди, остонада бирдан тўхтаб, кириш-кирмаслигини билмай иккиланди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ИККИЛАНТИРМОҚ **иккиланмоқ** *фл. орт. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИККИЛИК I Ё у ёқлик,ё бу ёқлик бўладиган, яхши томонга ҳал бўлиши гумон.

ИККИЛИК II 1 Икки дона холи, сурати бўлган (карта ҳақида). *Таппонинг иккилиги.*

2 Икки мисрали (шеър банди, байт ҳақида).

ИККИНЧИ *тартб сон* 1 Тартиб ўрни 2 рақами билан белгиланган; 2 номерли. *Иккинчи том. Иккинчи уй. Иккинчи қатор.*

2 Маълум тартибдаги предмет, воқеа-ҳодиса ва ш. к.қаторида энг олдингидан кейинги ўринда турган, биринчидан кейинги. *Иккинчи синф. Ўтган асрнинг иккинчи ярмида.* ▪ *Далага биринчи куни 52, иккинчи куни 79 .. одам чиқди.* А.Қаҳҳор, Қўшчинор.] Санаб ўтилган, зикр қилинган, кўрсатилган ёки кўзда тутилган предмет, воқеа-ҳодисаларнинг кейингиси. *Уларнинг иккаласи ҳам яхши ўқийди, лекин иккинчиси шўхроқ.* ▪ *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришади: бирисиники авжга минганда, иккинчиси бошлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қайта, қайтадан, бошқа марта. *Бас, уятсиз махлуқ! .. Ким уни заҳарлайди? Бу гапни ман иккинчи эшитмай.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИККИНЧИДАН *кириш с.* Гапда санаб ўтиладиган предмет, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг иккинчисини кўрсатишда «иккинчиси шуки», «яна бири шуки» каби маъноларни билдиради. — *Бойвачча,— [деди] .. элликбоши, — биринчидан, халққа нуқул фойдали иш, .. иккинчидан юрт тинчийди, учинчидан номингиз кўтарилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИККИТА *дона сон* 1 Икки (саноқда). *Битта, иккита, учта ...*

2 Икки дона, икки нафар. *Иккита одам. Иккита уй.* ▪ *Мирзаев шошиб қолиб, бир кунниинг ўзида Латофатхонга иккита хат ёзди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ИККИТАДАН *тақс. сон* Икки донадан, икки нафардан, иккита-иккита. *Иккитадан бермоқ. Иккитадан олинглар.* | Икки кишидан бўлиб. *Иккитадан сафга турмоқ.*

ИККИТАЛИК Ҳар бири икки донадан иборат бўлган.

ИККИЮЗЛАМА 1 Ўнг-териси бир, икки томони ҳам бир хил. *Иккиюзлама шойи.*

2 *кўчма* Унга бошқа, бунга бошқача сўзлайдиган; икки томонга икки хил муомала қиладиган; мунофиқ, риёкор. *Иккиюзлама одам.*

ИККИЮЗЛАМАЛИК иккиюзлама 2 *с. белги оти.*

ИККИЮЗЛАМАЧИ *с. т. айн.* иккиюзлама 2.

ИККИЮЗЛАМАЧИЛИК иккиюзламачи *с. белги оти.*

ИККИҚАТ *с. т.* Ҳомиладор; бўғоз. *Иккиқат аёл.*

ИККОВ *жамл. сон* Икки киши ёки иккита нарса. *Иккови ҳам келди.* ▪ *Икки танқидчи ялт этиб бир-бирига қаради ва бу қарашда икковининг ҳам кўнглидан бир гап ўтди: «бола ҳам шундай ўжар бўладими?»* А. Қаҳҳор, Ўжар. *Хўрозни уялтирди бу сўзим, жанжал босилди, ярашиб олди.. Икковиаҳил бўлишиб қолди.* И. Муслим.

ИККОВЛАШМОҚ Икки киши бир бўлиб баравар ҳаракат қилмоқ. *Ярим кечадан ўтганда Омон уйғотди. Икковлашиб оёқ учи билан оғилхонага кирдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Орадан кўп ўтмай, икки фаррош арк дарвозасидан югуриб чиқиб, икковлашиб ҳалиги занжирни кўтариб, йиғиштириб, бир томонга элтиб қўйдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ИККОВЛОН *бирг. сон* Икки киши бўлиб, икки киши биргаликда. *Қайтадан қўл ушлашиб, Семурғ билан хушлашиб, Ажралдилар икковлон.* Ҳ. Олимжон, Семурғ.

ИККОВОРА Икки кишига битта, икки кишига бир лагандан (тўй, зиёфат ва ш. к.да меҳмонларга тортилган ош-таом ҳақида). *Ош икковорадан тортилди. Икковора-икковора бўлиб олаверинглар.*

ИКРА [*р*] 1 Балиқ уруғи.

2 Шу уруғдан тайёрланган яхна овқат. *Тухум, икра, ёғлиқ шўрва, қази ва мол ёғини кўп истеъмол қилиш атеросклероз касаллигининг ривожланишига сабаб бўлади.* Ғ. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

3 Тўғралган бақлажон, пиёз, помидор ва ш. к.лардан тайёрланган қовурма овқат.

ИКРОМ [*а*] 1 *кт.* Ҳурмат, иззат. *Қилган иззат ва икромларингиз учун раҳмат!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Икром (*эркаклар исми*).

ИКС [*р<лат*] 1 Латин алфавитида охиридан учинчи «Х» ҳарфининг номи.

2 *мат.* Шу ҳарф билан ифодаланган номаълум сон, миқдор. *Иксни топмоқ.*

ИКСИР [*а*] Ўрта аср кимёгарлари тасаввурида ҳамма нарсани олтинга айлантира оладиган афсонавий тош.

ИЛА *кт.* 1 *биркт. боғл.* Билан, бирлан. *Бой ила хизматчи.* ▪ [*Кумуш*] .. *мактубни ўқиб тамом қилди-да, жонсиз бир товуш ила «уятсиз» деб қичқирди ва ерга йиқилиб ўзидан кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўм.* Бирга, билан бирга.

ИЛАҚМОҚ *диал.* Илашмоқ.

ИЛАЛАБАД [*а*] *рвш, кт.* Абадий, бир умрга. *Мен аркони давлат ва амирлар билан ҳазиллашмоқни илалабад тарк этдим.* Ойбек, Навоий.

ИЛАНГ-БИЛАНГ Эгри-бугри, у ёқ-бу ёққа эгилган, бурилган. *Мастон иланг-биланг йўлни қолдириб мўлжаллаган тепаликка қараб тикка йўл солди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ИЛАС-ИЛАС *рвш* Ғира-шира, эс-эс. *Бу воқеа илас-илас ёдимда.*

ИЛАШМОҚ 1 Илиниб ёпишиб олмоқ, ёпишмоқ, илакмоқ. *Унинг этагига пахта илашибди. Яхшига ёпак илашур, ёмонга тикан.* Мақол. | Ёпишиб тушмоқ, мос келмоқ, қовушмоқ. *— Гаплашсам ҳам, худди биров оёғим учини босиб тургандек бўлади. Сўзим— сўзимга илашмайди,— деди Комилжон.* У. Назаров, Биринчи учрашув.

2 Хира бўлиб эргашиб юрмоқ, эргашмоқ. *— Пулимни олдириб қўйдим. Ёнимда мана шу шум йигит илашиб юрган эди..,— деди Султон, бир косиб йигитни кўрсатиб.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

◆ Кўзга илашмоқ кўринмоқ.

ИЛАШТИРМОҚ илашмоқ *фл. орт. н.* *Ғиёсиддин ёшлигида оёгига илаштирган лойни ҳали ҳам судраб юрибди. Қайга борса, қаерга кирса ифлос қилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ИЛВАСИН Овланган ёки овланадиган парранда. *Илвасин ови. Илвасин гўшти.*

ИЛВИРАМОҚ Йиринг олиб, ириб кетмоқ. *Яраси илвираб кетибди.*

ИЛВИРАТМОҚ илвирамоқ *фл. орт. н.*

ИЛВИРС 1 *зоол .* Ёввойи мушукларнинг бир тури, баланд тоғларда яшайди.

2 *кўчма* Сездирмай пайт пойлаб келадиган одам ҳақида.

ИЛГАК 1 Илиб, осиб қўйиш ёки илиб беркитиб қўйиш учун хизмат қиладиган, бир учи қайрилган металл мослама, илмоқ. *Эшикнинг илгаги. Гўштни илгакка осиб қўймоқ.* ▪ *Пўлатжон ўртадаги сепояда туриб, симга илгак солиб, тортди-да, ходага маҳкам боғлаб кейин қўйиб юборди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Тугмалаш, қадаш, беркитиб қўйиш учун хизмат қиладиган мослама. *Пальтонинг илгаги.*

3 Учида илмоғи, чангаги бор асбоб: чангак. *Челакни илгак билан тортиб олмоқ.*

ИЛГАҚЛАМОҚ Илгакни илиб беркитмоқ, маҳкамламоқ. *Эшикни илгаклаб кел.*

ИЛГАРИ 1 Ўтган вақтлар(да), ҳозирги вақтдан олдин; аввал, бурун; бошда, дастлаб *Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Олға томон; илгарига, олд томонга. *Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, қўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, тош бўронни кучайтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қудрат билан Ғуломжон ҳам бир неча одим илгари юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўм. (ч. к. билан)* Олдин, бурун, аввал. *Байрамдан илгари. Бундан икки ой илгари.* ▪ *Хадича хола одатдагичча, кеча ва ундан илгари қандоқ тушлар кўргани .. тўғрисида тинмай жавраб, супага қизил шолча ва янги лас кўрпача солди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИЛГАРИГИ 1 Ўтмиш вақтдаги, ўтмишда бўлиб ўтган, яшаган; аввалги, бурунги, қадимги. *Илгариги вақтлар. Илгариги одамлар.*

2 Яқин ўтмишдаги, яқинда бўлиб ўтган; бошдаги, дастлабки. *Уч дақиқали курашдан сўнг, Мутал бўшашди, илгариги кучанишларидан қолди ва бир-икки дафъа тўлғаниб жимгина жон берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Илгариги кун** кечаги кундан олдинги кун, ўтган кун.

3 *айн.* **собиқ.** *Колхознинг илгариги раиси.*

ИЛГАРИГИДАЙ, *эдек рвш* Аввал бошда қандай бўлса шундай, ўзгаришсиз. *Аҳвол илгаригидай. Улар илгаригидек иноқ бўлиб кетишган.*

ИЛГАРИГИЛАР Илгари ўтган кишилар, аждодлар, ота-боболар, қадимгилар. *Бу илгаригилардан қолган гап. Илгаригилар шундай деган экан.*

ИЛГАРИГИЧА *айн.* **илгаригидай.**

ИЛГАРИДАН *рвш* 1 Ўтган вақтлардан; аввалдан, азалдан. *Акам ёшлик қилгандир, ҳам ўзи унча-мунча гапни кўтармайдиган йигит, илгаридан феълн шундоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **олдиндан.** *Илгаридан тайёрлаб қўймоқ.*

ИЛГАРИЛАМОҚ 1 Илгари қараб юрмоқ, олға томон ҳаракат қилмоқ, силжимоқ. *Сувонжон ҳамон олдинда қоматини букиб, боши билан бўронни сузиб, елкалари билан ёриб илгарилади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Олдинга ўтиб кетмоқ, ўзмоқ. *У биздан анча илгарилаб кетди.*

ИЛГАРИЛАР(И) Илгариги вақтларда; бурун, қадим. *Илгарилари одамзод оёғи етмаган ерлар энди боғ-бўстон бўлди.*

ИЛГАРИЛАШМОҚ 1 **илгариламоқ** *фл. бирг. н. Овчилар хийла илгарилашди.*

2 *айн.* **илгариламоқ.** *Жуда яқин тушган базмга етиш учун хийла йўл юришди. Илгарилашган сари базмнинг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қилаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЛГАРИЛАШТИРМОҚ **илгарилашмоқ** *фл. орт. н.*

ИЛГАРИТДАН Илгаридан, азалдан, бурундан.

ИЛГИЧ Илиб олиш учун ишланган асбоб; илмоқ.

ИЛДАМ Тез ҳаракат қиладиган, бошқалардан тезроқ юрадиган; чаққон. *Илдам йигит. Қўли суст косибдан оёғи илдам гадой яхши.* Мақол. ▪ *Карим читтак — кичкина, лекин ҳаракатлари чаққон ва илдам бўлганидан, ёшликда шундай лақаби бор эди — ҳозир кимсан — Мирзакаримбой.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Рўпарадаги кўркам уйлардан яхши кийинган, ранглари тоза, сергайрат ва илдам аёллар қўлларида идишлари билан қозон бошига қатнаб турибдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Умрзоқ аканинг сабри чидамади, гўё шу офатнинг йўлини тўсишга отлангандай, илдам қадам босиб чиқиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ИЛДАМ-ЖИЛДАМ Тез ҳаракат қиладиган, тез юрадиган, чаққон. *У илдам-жилдам йигит.* ‖ *Илдам-жилдам иш қилмоқ.*

ИЛДАМЛАМОҚ Тез олға босмоқ, илгари юрмоқ, илгарилаб кетмоқ; тезлашмоқ. *Илдамлаб олдинга бормоқ.*

ИЛДАМЛАТМОҚ **илдамламоқ** *фл. орт. н. Элмурод .. гурур билан қадамларини илдамлатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЛДАМЛАШМОҚ 1 **илдамламоқ** *фл. бирг. н. Улар пахтазор томон илдамлашди.*

2 *айн.* **илдамламоқ.** *Қишлоқ кўчаси товонларини куйдиргандек жангчиларнинг одимлари ўз-ўзидан илдамлашди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ИЛДАМЛАШТИРМОҚ **илдамлашмоқ** *фл. орт. н. Ишни илдамлаштирмоқ. Қадамларни илдамлаштирмоқ.*

ИЛДИЗ 1 Ўсимликнинг ердан сув ва ўғит моддалар олиб берадиган ер ости қисми; томир. *Илдиздан кўкарган дарахт.* ▪ *Қайрагоч, теракларнинг илдизи ер бағрига қаттиқ сингган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тиш, соч, тирноқ кабиларнинг тери ёки эт орасида жойлашган қисми, томири. *Тишнинг илдизи.*

3 *кўчма* Бирор нарсанинг асоси, негизи. — *Колхознинг кучи қалай, довруғи қалай? — Колхознинг илдизи жойида.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Келиб чиқиш жойи, манбаи, замини. [*Элмурод:*] *Менингча,* [*бойларнинг*] *ҳаммасининг илдизи бир. Ҳаммаси кишиларни бир-бирига қариш қўйишга қаратилган!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг .. ism аъмолидан маълумки, илдизи қадимги годагонларга бориб уланади.* Ҳ. Ғулом, Куба ҳақида ҳикоялар. **Илдиз отмоқ** (*ёки* **ёймоқ**) 1) илдизи ҳар томонга ўсиб, бақувват тортмоқ (ўсимлик ҳақида); 2) *кўчма* томир ёйиб кенг тарқалмоқ, ҳамма ёқни эгалламоқ. *Бу ҳол ҳамма ёққа илдиз ёйган.* **Илдизига болта урмоқ** *қ.* **болта. Илдизини қуритмоқ** таг-томири билан йўқотмоқ.

4 *мат.* Маълум бир даражага кўтарилганда, ўз-ўзига кўпайтирилганда берилган сонни ҳосил қиладиган сон; радикал. *Тўққизнинг квадрат илдизи — уч. Илдизини топмоқ.*

◆ **Илдиз қувмоқ** 1) томирини, келиб чиқиш манбаини ахтармоқ; 2) наслдан-наслга ўтмоқ, суяк сурмоқ.

ИЛДИЗЛАМОҚ Илдиз ёймоқ, илдиз қўйиб ўсмоқ.

ИЛДИЗМЕВА Баъзи ўсимликларнинг озиқ-овқат сифатида ишлатиладиган ер остки қисми.

ИЛДИЗМЕВАЛИ Илдизмева берадиган. *Илдизмевали ўсимликлар.*

ИЛДИМ-ЖИЛДИМ *с. т. кам қўлл.* Илдам, илдам-жилдам, чаққон. *Ҳасанча ёмон йигит эмас, илдим-жилдим, билмадим, нима сабабдан ўртоқ Қобиловга ёқмаётган экан.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ИЛДИРИЛМОҚ **илдирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ИЛДИРМОҚ **илмоқ** I *фл. орт. н.*

ИЛЖАЙИШМОҚ **илжаймоқ** *фл. бирг. н. Улар бир-бирларига қарашиб илжайишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИЛЖАЙМОҚ Овоз чиқармай лаб ва кўз ҳаракати билан кулги ифода қилмоқ, мийиғида кулмоқ. *Обиджон акасининг ёнида ўтириб нима қилишини, нима дейишини билмас, дам-бадам унинг елкасини ушлар ва илжаяр эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИЛИГУЗИЛДИ Қўр-қут тугаган, ҳали ҳеч нарса пишмаган пайт. *Айёрбой* [*Солибой*] *қиш ва илигузилди — баҳор кезларда ўн бордон ғаллани деҳқонларга бўлиб бериб, кузда яна йигирма бордон қилиб йиғиб олар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ИЛИК 1 Суяк ичидаги ёғсимон модда. *Қўйнинг илиги. Илик мойи. Илик қоқмоқ.* ▪ *Хотин ишласа-ку, сатта иликка палов қилар эдикку-я.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Болдир суяги. *Ҳа, кўчага чиқмайсан, эшитдингми? Ҳой бола! Илигингни синдираман-у, касалингни боқиб ўтираверамаи.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. | Мол оёқларининг суяги. *Махсум еб тозаланган иликни аста дастурхонга қўйди-да, ҳаяжон ичида бақрайиб ўтирган Бобоқулга тикилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Илиги тўқ** бақувват, ҳол-қудратли. *Устим бутун, илигим тўқ.* **Илиги қуримоқ** (*ёки* **пучаймоқ**) ҳол-қудратдан кетмоқ, тинка-мадори қуримоқ. *Шунақа, эшон, деҳқон қишин-ёзин ишлайди-ю, кузга бориб илиги қурийди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Гофир:*] *Очликдан силлам қуриб, илигим пучайган чоғимда ҳам сизларга ялинмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ИЛИ-МИЛИҚ Бир оз иссиқ, илиқ-милиқ. *Бирданига чўлнинг ҳавоси ўзгарди, эрта куз бўлишига қарамай, эсиб турган или-милиқ шабада ўрнига қандайдир димоққа хуш ёқадиган, бошлардан эсаётган ёқимли шамол кела бошлади.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ИЛИМОҚ 1 Бир оз исимоқ. *Сув илиди.* ▪ *Осмонимиздаги булутлар тарқалиши билан, танамиз илийди, жонимиз тинчийди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Сал қуйилиб пишмоқ (тухум ҳақида).

◆ **Ичи илимади** кўнгли тўлмади; хотири жам бўлмади. *Сира кўнглим чопмас бу юришингга. Сира ичим илимайди қилган ишингга.* «Ёдгор».

ИЛИНАРЛИ Қўлга киритгудай; қўлга олса, яратса бўладиган; яровли. *Этикнинг оёққа илинарли жойи қолмабди. Қўлга илинарли ҳеч нарса йўқ.*

ИЛИНЖ Умид боғланган нарса, кимса. *Бунда менинг ҳеч илинжим йўқ. Унинг шу қизда илинжи бор экан.* ▪ *Кунлардан бир куни Зокирхўжа қассоб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Абдурасулдан от сўрайди. Абдурасул ундан гўшт қарз олиш илинжи бўлганидан «йўқ» деёлмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Қиз умид билан кўтарган бошчасини яна ёстиққа қўйди. Нон илинжида чақнаган йирик кўзлари маъюс юмилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЛИНМОҚ 1 илмоқ I *фл. ўзл. ва мажх. н. Кўчада кетаётган бир хотиннинг юпқа хитойи зонти қўлидан учиб кетиб, парашютдай лапанглаб борди-да, бир дарахтга илинди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Деворий газеталарнинг имтиҳонга бағишланган янги сонлари илинди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Қўлга тушмоқ, тўғри, дуч келмоқ. *Қўлига илинган бир каскани кийиб олди, қўлини бўш сезиб, милтиқни эслади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Домга, тузоққа тушмоқ, тутилмоқ. *Тузоққа бедана илинди. Қармоққа балиқ илинди. Қопқонга тулки илинди.* ▪ [*Тулки:*] *Балойи нафс учун охир сурундим. Келиб сайёд домига мен илиндим.* «Масал». | *кўчма* Қўлга тушмоқ. *Муғомбир тумшуғидан илинар.* Мақол.

4 Бир нарсани (мас., овқат ёки кийимни) ўзи ишлатмай энг яқин кишисига бермоқ ёки атаб сақлаб қўймоқ. *Майна дастурхондаги паловни Верага, комбат билан комиссарга илинди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

5 Сиғмоқ, кирмоқ. *Узук бармоққа зўрға илинди. Этик оёғимнинг учига ҳам илинмади.* **Оёққа илинадиган** оёққа кийса бўладиган.— *Мен пул берай, шу атрофдан оз-моз дуруст, оёққа илинадиган бир нарса топиб беринг,— йўлчи мурожаат қилди Қора Аҳмадга.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Муҳтожлик сезмоқ, муҳтож бўлмоқ. *Бир оз пулга илиниб турибман.*

7 Аранг етиб олмоқ, етиб келмоқ. *Кечки поездга илиндим.*

◆ **Кўзга илинмоқ** 1) кўзга ташланмоқ, кўринмоқ, илғанмоқ. *Ёмғир бетиним ёғар, лекин унинг томчилари чанг зарраларидек кўзга илинмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўтарилиб, обрў орттириб, маълум, машҳур бўлиб қолмоқ. *Ишда ҳам Назаров тез кўтарилди. Саидғози бўлса чеккада кўзга илинмай қолиб кетаверди.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) эътиборни ўзига тортмоқ. *Қизалоқ кўзга илинадиган бўлиб қолибди.* **Кўзи илинди** кўзи уйқуга кетди. *Кўзи энди илинганда сапчиб ўрнидан туриб кетар, болалари устини ёпиб қўяр, кейин девордаги соатга қарарди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Пичоққа илинадиган** бирор нарса учун маъқул бўладиган, ярайдиган, яроқли. *Пичоққа илинадиган ҳеч нарса йўқ.* **Тилидан** (*ёки* **гапидан, оғзидан, сўзидан**) **илинмоқ** ғайришуурий равишда гапириб, айтиб қўйиб, қўлга тушмоқ, сирни очмоқ. [*Мирзақул:*] *Бой ота, .. мен Суярни терговчи тўранинг олдига олиб борай. Бир умрида терговчига сўров бермай юрган одам ўз талидан илиниб ўлтирмасин.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ИЛИНТИРМОҚ илинмоқ 1, 2, 3, 6 *фл. орт. н. Тузоққа бедана илинтирмоқ. Қармоққа балиқ илинтирмоқ. Пулга илинтирмоқ.* ▪ *Саидғози Хўжабековни тузоққа илинтирган бўлиши ҳам мумкин.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Кўз илинтирмоқ** бир оз ухлаб, мизғиб олмоқ.

ИЛИНЧОҚ Кишини тутиб, боғлаб турадиган нарса ёки кимса. *Менинг бу жойда ҳеч илинчоғим йўқ.*

ИЛИТИЛМОҚ илитмоқ *фл. мажх. н. Илитилган сув. Илитилган тухум.*

ИЛИТМОҚ 1 Бир оз иситмоқ, илиқ-милиқ қилмоқ. *Сувни илитмоқ.*

2 Иситиб сал пиширмоқ (тухумни).

◆ **Кўнглини** (*ёки* **қалбини**) **илитмоқ** бировнинг кўнглини иситмоқ. «*Фақат мени кутади*», *деб юрибди Норматинг. Эҳтимол шу шоир унинг қалбини илитиб юргандир.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИЛИҚ 1 Бир оз иссиқ, илиқ-милиқ. *Илиқ сув. Илиқ шабада.* ▪ *Тантана куни ҳам етиб келди. Бу — Улуғ Октябрь революциясининг 12 йиллиги арафаси — кузнинг очиқ ва илиқ бир куни эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Ёқимли, хуш келадиган. *Илиқ сўз. Илиқ суҳбат. Илиқ муомала.* ▪ *Ошиқ йигитларнинг кўзлари ва илиқ табассумлари ҳақида зимдан ўйлаб яна ўзидан-ўзи уялиб кетарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ИЛИҚ-ИССИҚ 1 Унча иссиқ ҳам эмас, совуқ ҳам эмас, бир оз иссиқ, аммо ёқимли. *Эрта баҳорнинг илиқ-иссиқ кунлари бошланди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма айн.* **илиқ 2.** *Ҳаяжондан, бедорликдан мадори қуриган аёлни юпатадиган юмшоқ муомала, илиқ-иссиқ сўз керак эди.* Н. Шаламова, Ҳурматга лойиқ.

◆ **Илиқ-иссиғида** вақти ғаниматда, қулай фурсатда; ўз вақтидан ўтказмай, фурсатни қўлдан бермай.

ИЛИҚЛИК илиқ *с. белги оти. Чолнинг қиёфасида кишини ўзига тортувчи аллақандай илиқлик бор эди.* Ф. Мусажонов, Пушаймон.

ИЛИҚ-МИЛИҚ *с. т.* Бир оз илиқ, или-милиқ.

ИЛИҚМОҚ 1 Шаҳвоний нафсни қондириш иштиёқида эргашмоқ (ит ҳақида).

2 *дағл.* Бирор хотинга ҳирс қўймоқ. *Бойнинг бошқарувчилари орасида оймисан ой, кунмисан кундай Бибиқатча деган қиз бўлар эди. Аллонбийнинг шунга илиққан йиллари икки хотини бирдан ўлди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ИЛК 1 Энг аввалги, дастлабки, биринчи. *Қуёшнинг илк нурлари. Шоирнинг илк шеърлари.* | Бошланғич. *Кишилик тарихининг илк даври.* ▪ *Шербек студентлик ҳаётининг илк дамларида ўзини худди қафасдаги қушга ўхшаш ҳис этди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Эрта; эртаги. *Илк баҳор.* ▪ *Илк саҳардан то қора кечгача одамлар тиним билмаган ана шу кунларнинг бирида қуёш энди тиғ ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш икки отлиқ чиқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЛКИС(ДАН) *рвш, диал.* Қутилмаганда, тўсатдан, беҳосдан. *Тонгга яқин Дилбархон ўрнидан илкис турди-да, шошиб эрини уйғотди.* Х. Тўхтабоев, Садоқат. *Э ёронлар, қизи қурсин, .. илкисдан бировга кўнгил бериб, бўзариб турган кўзи қурсин.* «Равшан».

ИЛЛАТ [*а*] **1** Тандаги дард, касаллик, хасталик. *Дала ҳавоси .. бутун иллатни ҳамирдан қил суғургандай тортиб олади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Докторга ҳам қаратдик, қизим, дори-дармон ҳам қилдик. Иллат суякда.* П. Қодиров, Қадрим. | Жисмоний ёки руҳий камчилик, нуқсон, айб. *Қизнинг оёғида бир иллати бор.*

2 *кўчма* Бирор ишга, ҳолга сабаб бўлган бузуқлик, бало, офат. *Мана, иллат қаерда: айб оби-ҳавода эмас, айб меҳнат интизомининг йўқлигида!* Уйғун, Навбаҳор. | Умуман камчилик, нуқсон. *Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Гуноҳ, айб. *Бўйнида иллати борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. ▪ *Такаббурлик кишининг юзига чиққан бир иллат .. Уни кесиб ташлаш керак.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ИЛЛАТЛИ Иллати, дарди ёки айби, камчилиги бор; нуқсонли. *Ёмон иллатли одам.*

ИЛЛАТСИЗ Иллати, дарди ёки айби, камчилиги йўқ; бенуқсон.

ИЛЛО [*а*] *боғл., кт.* Бироқ, аммо. *Келганингиз маъқул, илло ўзи жуда чарчаб қолган-да, четдан дуо қилиб турсангиз ҳам кифоя, ука.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИЛЛО-БИЛЛО [*а*] Ҳеч, сира, асло; худо ҳаққи. *Илло-билло бу гапни мен гапирганим йўқ.*

ИЛЛЮЗИОНИЗМ [*р*<*фр*] *филос.* Моддий дунё фақат зоҳирий кўринишдан, иллюзиядан иборат деб ҳисобловчи ғайриилмий, субъектив-идеалистик дунёқараш.

ИЛЛЮЗИЯ [*р*<*фр*] **1** Сезгиларнинг алданиши натижасида борлиқни, воқеликни нотўғри идрок қилиш; зоҳирий, хаёлий нарса-ҳодисани тўғри деб қабул қилиш.

2 Амалга ошириб бўлмайдиган режа, пуч, хом хаёл.

ИЛЛЮМИНАТОР [*р*<*лат*] Кема ва самолётларнинг маҳкам бекиладиган, сув ўтказмайдиган тўғарак дарчаси.

ИЛЛЮМИНАЦИЯ [*р*<*лат*] Катта байрам ва тантаналарда бино ва кў-

www.ziyouz.com kutubxonasi

таларни, майдонларни ранг-баранг чизиқлар, ёниб турадиган ёзувлар билан безатиш.

ИЛЛЮСТРАТИВ [*р* иллюстративный] Иллюстрация учун хизмат қиладиган. *Иллюстратив мисоллар.*

ИЛЛЮСТРА́ТОР [*р*] Китоб, журнал ва ш. к. текстига мослаб расм чизувчи рассом.

ИЛЛЮСТРА́ЦИЯ [*р*<*лат*] **1** Китоб, журнал, газета ва ш. к.даги текстни, асар мазмунини тушунишга хизмат қиладиган расм, сурат.

2 Намунали мисол, далил.

ИЛМ [*а*] **1** Қишининг ўқиш, ўрганиш ва ҳаётий тажриба орқасида орттирган билими; маълумот, дониш. *Илм даражаси. Илм олиш ҳуқуқи.* ▪ *Иброҳимов .. тўхтаб қолган гапини давом этдирди: — Шунақа, Урмонжон ака, мақсадим — илмим етганча, қўлимдан келганча сизларга хизмат қилиш, ундан кейин Тошкентга бориб яна ўқиш,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Зокир ота нима дейишини билмай, бир оз туриб қолгач, давом этди: — Илми болаларни ўқитишга етса етар, лекин катталарни ўқитишга етмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *айн.* **фан.** *Илм аҳли. Илм — игна билан қудуқ қазиш.* Мақол. ▪ *Янги мактаблар очиб .. тарих, ҳисоб каби илмлардан ҳам таълим берайлик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЛМА Ипни чатиштириб, илиб тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса. *Илма чок. Илма тикиш.*

ИЛМ-АМАЛ *с. т. этн.* Қишини бировдан «совутиш» ёки бировга «ситиш» учун қилинадиган амал. *Э, энди билдим:* [*Сидиқжоннинг*] *онаси ўлгур ҳам бир илм-амал қилган, уни мендан совутган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИЛМА-ТЕШИК Тешик-ёриғи кўп, ҳамма ёғи тешик-ёриқ. *Илма-тешик челак. Ўқ ёмғири деворни илма-тешик қилибди.* | Йиртилиб, титилиб кетган, ҳамма ёғи йиртиқ, жулдур. *Илма-тешик қоп.* ▪ *Илма-тешик бир паранжинц келтириб, Йўлчига тутқазди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЛМИЙ [*а*] **1** Илм-фанга оид, илм-фанга асосланган. *Илмий асар. Илмий хулоса.* | Илм-фан билан шуғулланувчи, тадқиқот ишлари олиб борувчи. *Илмий текшириш институти.* **Илмий даража** илм-фан соҳасида мустақил ишлай олишни кўрсатувчи фан доктори ёки фан кандидати даражаси.

2 Ўқишга, ўқиш-ўқитиш ишларига оид. *Илмий бўлим. Илмий мудир.*

ИЛМИЙ-ОММАВИЙ Фан ва техника ютуқлари билан оммавий формада таништирувчи. *Илмий-оммавий лекциялар.*

ИЛМИЙ-ТЕХНИКАВИЙ Техникавий фанларга оид. *Илмий-техникавий адабиёт. Илмий-техникавий терминология.*

ИЛМЛИ Илми бор, ўқиган, маълумотли. *Илмсиз бир яшар, илмли минг яшар.* Мақол.

ИЛМ-МАЪРИФАТ, илму маърифат Илм ва маърифат, онг-билим. *Илм-маърифат олмоқ.* ▪ *Не бахтдир бу илму маърифат билан Тошкентни Москвача қайтадан қуриш.* Ғ. Ғулом.

ИЛМОҚ I **1** Мих, қозиқ, илгак ва ш. к.га осмоқ, осиб қўймоқ. *Йигит .. бошидан қалпоғини олиб қозиққа илди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Отилган ёки юқоридан тушаётган нарсани ерга туширмай қўл билан ушламоқ, тутмоқ. *Тўпни илмоқ. Олмани илиб олмоқ.* ▪ [*Қудрат*] *Қўзибойнинг бемўлжал отган тошини сакраб иламан деган ерида шақ этиб тушириб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Илиб кетмоқ** олиб кетмоқ, олиб қочиб кетмоқ. *Бургут қўзичоқни илиб кетди.* **Илиб олмоқ** 1) ушлаб, тутиб олмоқ (ҳаводаги нарсани). *Тўпни илиб олмоқ;* 2) *кўчма* дарҳол тушуниб олмоқ, фаҳмламоқ. *Ишдан ҳориб-толиб чиққан Шоқосим чала-чулпа эшитса-да, маънони тез илиб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сўзни илиб кетмоқ** бировнинг оғзидан гапни олиб давом эттирмоқ. *Тўғонбек бир ҳикояни битириб, бошқасини ўйларкан, Биноий сўзни илиб кетди.* Ойбек, Навоий.

3 *айн.* **киймоқ** 1. *Чопонни елкага илмоқ.* ▪ *Ғуломжон апил-тапил кийимларини кийди,оёқларига кавушларини илди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Кўзга** (*ёки* **назар(и)га**) **илмайди** *қ.* **назар** 1.

ИЛМОҚ II **1** Илиб олиш, илиб кўтариш учун ишлатиладиган темирдан ёки дарахтнинг бутоғидан ясалган хонаки айри асбоб; илгак.

2 *кўчма* Гапнинг замиридаги киноя, шама ёки ғараз.— *Мингбоши бу қочиримдан ҳеч бир илмоқ сезмади, балки бу қочириқ уни яна ҳам очиб юборди,— деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 *кўчма* Тўғоноқ, ғов. *Ишга илмоқ солмоқ.* | Тузоқ, дом. *Илмоқ солмоқ.*

ИЛМОҚДОР *айн.* **илмоқли.** *Унинг илмоқдор шўх сўзлари юракларни тўлқинлантирар, гур-гур кулги кўтарар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИЛМОҚЛИ **1** Илмоғи, илгаги бор. *Илмоқли занжир.*

2 *кўчма* Замирида киноя, шама ёки ғараз бўлган. *Илмоқли гап.* ▪ *У ҳар қалай ўз фикрини айтиб қўйишни лозим топиб, ҳамроҳига илмоқли савол ташлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Тузоқли, тузоғи, доми бўлган. *Қаршибоев тингалар мажлис фикрини. Ўзича илмоқли бир режа қурар.* Ж. Жабборов, Тоғлар садоси.

ИЛМОҚСИЗ **1** Илмоғи, илгаги йўқ.

2 *кўчма* Беғараз, тўғри. *У йигитнинг илмоқсиз гапи йўқ.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

ИЛМПАРВАР [*а*+*ф-т*] Илмни севадиган, илм-фаннинг ривожи учун курашувчи; маърифатпарвар. *Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари ҳам шоир, ҳам илмпарвар эмишлар.* Ойбек, Навоий.

ИЛМСИЗ Илми, маълумоти йўқ; ўқимаган, нодон. *Илмсизга иш йўқ, билимсизга иш. Мақол.* ▪ *Гарчи Анварга холис қиймат бермоқчи бўлганида ҳам, буни Сафар каби илмсиз, нодон бир кишига тушунтирмоқ учун қандай ҳажат бор эди?* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | Илм-фан ёрдамисиз, илм-маърифатга эришмаган, таянмаган. *Илмсиз тажриба — бошга берк кўча.* Мақол. ▪ *Илмсиз, маърифатсиз янги турмуш қуриб бўлмайди, албатта.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ИЛМСИЗЛАРЧА *рвш* Илмсиз кишиларга хос бир равишда; нодонларча. *Илмсизларча ҳаракат. Илмсизларча иш тутмоқ.*

ИЛМСИЗЛИК илмсиз *с. белги оти. Илмсизлик қоронғилик эканини билсангиз, ўқинг деганда, менинг олдимга ёғоч от миниб келармидингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИЛМ-ФАН, илму фан Илм ва фан(лар).

ИЛМ-ҲУНАР, илму ҳунар Илм ва ҳунар(лар).

ИЛОВА [*а*] Айтилган гапга, изҳор қилинган фикрга ёки бирор асарга қўшимча тарзида айтилган ёки берилган нарса, қўшимча изоҳ. *Қарорнинг иловаси. Китобнинг иловаси. Асарнинг охирида иловаси бор.* ▪ *Эшик олдига чиқиб турган Сайфулла отасининг гапига илова қилди: — Буни одам қилиб бўлмайди!* П. Турсун, Ўқитувчи. | Китоб, газета, журналга қўшиб чиқарилган алоҳида китоб ёки китобча. *«Огонёк» журналининг иловасига обуна бўлмоқ. Китобга адабиётлар рўйхатини илова этмоқ.*

ИЛОВАЛИ Иловаси, қўшимчаси бор. *Иловали журнал.*

ИЛОЁ [*а*] *унд. с. с. т.* Истакни кучайтириш учун ишлатилади.— *Илоё эрим ўлсин, шу ерда ҳам мени ёлғиз ташлаб кетибди-да! — деди.. Холжон хола.* Ғайратий, Довдираш.

ИЛОЖ [*а*] **1** *кт.* Даво чораси, муолажа, даво. *Касалликнинг иложини топмоқ.*

2 Тадбир, чора; имкон. *Бунинг иложи борми? Келмасанг, иложи йўқ. Бир илож топмоқ. Илож борича ҳаракат қилмоқ.* ▪ *— Ойимни бориб кўриб, иложи бўлса, ўзимиз билан бирга бу ерга олиб келамиз,— деди Ботирали.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Элмурод Гулсум билан жуда кўп гаплашгиси келар, лекин ҳеч иложини тополмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Иложим қанча?** нима ҳам қила олар эдим?, қўлимдан нима ҳам келар эди, на чора?

ИЛОЖСИЗ Иложи, чораси, имкони йўқ; чора, тадбир топиб бўлмайдиган; ноилож,чорасиз. *Иложсиз аҳвол. Иложсиз қолмоқ.* ▪ *Инсон иложсиз бир қийинчиликка дуч келганда ҳар томондан ўзини юпатиш йўлини ахтаради.* Айний, Эсдаликлар. *У аҳоли яшайдиган қай бир пунктни, қай бир шаҳарчани мўлжаллаб уйга тўғри йўл бошламасин, бир оздан кейин иложсиз тўхтарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИЛОЙИМ *унд. с., с. т.* Илоё, илоҳим. *Эшон кўзларини пириллатиб, тасдиқлади: — Ҳа, ҳа, бор эди.. Кейин.. қочиб кетди. Кўр бўлсин, илойим!* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Холисхон:*] *Илойим паранжи қурсин, мени шундай қора кунларга солди.* Ҳамза, Холисхон.

ИЛОН 1 Судралиб юрувчи, оёқсиз, кўзларида қовоқлари бўлмайдиган жонивор. *Бўғма илон. Заҳарли илон. Заҳарсиз илон. Кўзойнакли илон. Оқ илон. Сув илон(и). Қора илон.*

2 Мучал йил ҳисобида олтинчи йил номи; мор. **илон йили** мучал йил ҳисобида олтинчи йил (қ. **мучал**).

◆ **Илон изи** эгри-бугри, иланг-биланг. *Илон изи йўллар. Илон изи чизиқ.* ▪ *Қизлар ичида ҳали тўғри чокни илон изи қилиб тиқувчилар йўқ эмасди.* У. Назаров, Замон. **Илон пўст ташлайди** ҳеч чидаб бўлмайди (ноўрин, ножўя гап, иш ҳақида). *Бу гапларга илон пўст ташлайди.* **Ер тагида илон қимирласа биладиган** ҳамма нарсани дарҳол фаҳмлаб оладиган, жуда ҳам зийрак. *Ер тагида илон қимирласа биладиган баззоз шаҳардаги ҳамма воқеалардан хабардор эди.* М. Осим, Ўтрор. **Илондан — илон, чаёндан — чаён** ёмондан ёмон туғилади маъносида ишлатиладиган мақол. **Илоннинг ёғини ялаган** қ. **ёғ.**

ИЛОНБАЛИҚ 1 Бир турли узун балиқ.

2 Шу балиққа ўхшаш денгиз жонивори.

ИЛОҲ [*а*] Худо, оллоҳ.

ИЛОҲА [*а*] Хотин қиёфасидаги худо, санам; маъбуда. *Диана — қадимги Рим мифологиясида ов илоҳаси.*

ИЛОҲИ [*а*] *унд. с.* Илоё, худоё. *Ўғлим бўлса шундоғ бўлар эди-да, мендан кейин ҳамма давлатим шуники, илоҳи омон бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЛОҲИЁТ [*а*] Худо ва дин ақидалари ҳақидаги диний таълимотлар мажмуи; теология.

ИЛОҲИЙ [*а*] *дин.* Худога, илоҳиётга оид, худонинг қудратига боғлиқ, деб тасаввур қилинадиган. *Илоҳий куч.* ▪ *Сиз билан биз дину шариатнинг илоҳий қувватига ҳеч шак келтирмайлик, бу гапни, қўйинг, тақсир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЛОҲИМ *унд. с. с. т.* Илоё, илоҳи, худоё. *Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан. Илоҳим, бахтли бўл.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЛТИЖО [*а*] Худога, илоҳий кучга сиғиниб паноҳ тилаш. | Умуман ялиниб-ёлвориб, ўтиниб сўраш; ўтинчли илтимос. *Илтижо этмоқ (қилмоқ).* ▪ *Шунча кишининг илтижосини ерда қолдириш ўзи ярамаслик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кўзингни тикма об-ҳавога, У қулоқ солмас юз илтижога.* М. Раҳмон. *Мард қилмайди нолиш, илтижо! — Ватан меҳри дилга бўлса жо.* Ё. Мирза.

ИЛТИМОС [*а*] Бирор муддаони қондириш ҳақида кимсага қилинган мурожаат, сўров. *Сиздан илтимос шуки, қишлоқдаги воқеаларга кўз-қулоқ бўлиб туринг.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Петька Уховнинг илтимосига кўра, ..«Галя тўғрисида қўшиқ»ни айтиб берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ИЛТИМОСНОМА [*а+ф-т*] Илтимос хати. *Франция ва бошқа мамлакатлардан.. юз минглаб ампула дори сўралган илтимосномалар келиб турибди.* М. Яхёев, Оламга машҳур кимёгар.

ИЛТИМОСЧИ Илтимос билан мурожаат қилган киши, илтимоси бор шахс. *Анвар бу кейинги илтимосчилардан гоҳ аччиғланиб, гоҳ кулар, ҳар ҳолда, бир неча дақиқали ваъдалар билан уларни жўнат-унча эси кетар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИЛТИФОТ [*а*] Кишига қилинган марҳамат, ҳиммат, диққат-эътибор, яхши муносабат. *Илтифот этмоқ (кўрсатмоқ). Бизга ҳам бир илтифот этинг!* ▪ *Шунча эътибор, шунча илтифотга қарамай, Нури зериккан каби хомуш ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЛТИФОТЛИ Кишига илтифот этадиган, марҳаматли, ҳимматли. *Илтифотли одам.*

ИЛТИФОТСИЗ Кишига илтифот қилмайдиган, ҳиммати йўқ; ҳимматсиз. *Илтифотсиз одам.* ▪ *Илтифотсиз қушбеги маҳкамасига кирдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЛТИФОТСИЗЛИК **илтифотсиз** *с. белги оти. Тўтибу қизига илтифотсизлик билан бир қараб қўйди-ю, жавоб бермади.* С. Зуннунова, Гулхан.

ИЛҒАМОҚ (*фақат бўлишсиз ф-да ва «кўз» сўзи билан*) Кўра олмоқ, кўрмоқ (узоқдаги ва майда нарсаларни). *Бу нима, менинг кўзим илғамаяпти? Кўз илғамас (илғамайдиган).* ▪ *Унинг кўзлари теварак-атрофда нима содир бўлаётганини илғашдан ожиз.* И. Раҳим, Ихлос.

ИЛҒОР 1 *тар.* Қўшиннинг олдинги қисми, авангарди.

2 *кўчма* Ишда, сафда олдинда борувчи, пешқадам. *Пахтачилик илғорлари.*

ИЛҒОРЛИК **илғор** *с. белги оти. Илғорлик роли. Илғорликни сақлаб қолмоқ.*

ИЛҲАҚ [*а*] Умидворлик билан кўз тутиб кутувчи; муштоқ, мунтазир, интизор.— *Муҳаррамни олиб чиқ! Бегимиз илҳақлар,— деди юзбоши.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. **Илҳақ бўлмоқ** бирор нарса ёки кимса илинжида ҳақ деб турмоқ, муштоқлик билан кутмоқ. *Касаллик, ўлим тўғрисидаги гап тугаб, хушчақчақ суҳбат бошланишига илҳақ бўлиб турган Акрамжон Мастура бошлаган аскияни илиб кетди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ИЛҲОМ [*а*] 1 Ижодий ғайрат ва завқ жўш урган ҳолат, кўтаринки ижодий руҳ. *Менга илҳом келиб турибди. Илҳом билан ёзмоқ. Шеърни зўр илҳом билан ўқимоқ. Илҳом бермоқ (бағишламоқ).* ▪ *Табиатни яшнатиб, гўё ҳаммани янгидан тирилтирган баҳор унинг танига ҳам янги ғайрат ва илҳом бағишлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Илҳом олмоқ** *айн.* **илҳомланмоқ.** *Табиатдан илҳом олмоқ. Илиқ табрик сўзлардан илҳом олмоқ.*

2 Илҳом *(эркаклар исми).*

ИЛҲОМБАХШ [*а+ф-т*] Кўтаринки ижодий руҳ бағишловчи, илҳом берувчи. *Илҳомбахш сўзлар.*

ИЛҲОМКОР [*а+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **илҳомбахш.** *Илҳомкор сўзлар.* ▪ *Мустафо Содиқ узоқ тарихий даврларда.. шеър бобида донг чиқарган илҳомкор шоирлар устида сўзлади.* Ойбек, Нур қидириб.

ИЛҲОМЛАНМОҚ Кўтаринки ижодий руҳ касб этмоқ, илҳом олмоқ. *Табиат манзараларидан илҳомланмоқ.* ▪ [*Режиссёр:*] *Биз колхоз тўғрисида асосий маълумотларни олдик, лекин буларнинг ҳаммасини кўзимиз билан кўришимиз керак, токи илҳомланайлик.* А. Қаҳҳор, Картина.

ИЛҲОМЛАНТИРМОҚ **илҳомланмоқ** *фл. орт. н. Янги ғалабалар сари илҳомлантирмоқ.* ▪ *Мавлонов билан бўлган суҳбат Элмуродни илҳомлантирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЛҲОМЧИ Кўтаринки ижодий руҳ, илҳом бағишловчи, илҳом берувчи. *Сен халқларнинг халоскори, Илҳомчиси, раҳбари. Октябрь, халқимизни Етиштирдинг зафарга.* Уйғун.

ИМ Бош ирғатиб ёки юз, кўз, қош, қўл ҳаракати билан қилинган ишора, имо. *Им қоқмоқ.* ▪ *«Алиф» ўтиб, «лом» ёзилар «мим» билан, Бир-бирингга гап қотасан им билан.* «Равшан». *Навбатнинг олдида турган машина шофёри кабинадан бош чиқарди-да,.. Тургунбой Дадажоновга тарозибон йигитни кўрсатиб им қоқди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Отасининг юзида аччиғланиш сезган Раъно Анварга «нима гап?» деган каби им қилган эди, Анвар кўз қисиб, арзимаганлик ишорасини берди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИМДОД [*а*] *кт.* Мадад етказиш; кўмак, ёрдам. *Имдод сўрамоқ. Имдод этмоқ.* ▪ *У [Отабек].. умрликка Марғилон билан видолашмоқчи эса-да, бошқа бир кимса унинг кўз ўнгида кўринганидек ва бегона, раҳмсиз бир йигитнинг қучоғидан қутулиш учун ундан имдод сўрагандек бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИМЗО [*а*] Қишининг ўз қўли билан ёзилган фамилияси; қўл. *Буйруқда директорнинг имзоси бор эди. Имзо чекмоқ (қўймоқ).* ▪ *Мулла Обид ва партия ячейкаси Берди Шодиев имзоси билан район партия қўмитасига рапорт йўллайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Низомиддинов аризанинг имзо чекадиган жойини кўрсатди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ИМЗОЛАМОҚ Имзо қўймоқ, ўз имзоси билан тасдиқламоқ. *Буйруқни имзоламоқ. Шартномани имзоламоқ.*

ИМЗОЛАНМОҚ **имзоламоқ** *фл. мажҳ. н. Шартнома имзоланди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИМЗОЛАТМОҚ имзоламоқ *фл. орт. н. Ҳужжатларни имзолатмоқ.*

ИМЗОСИЗ Имзоси йўқ, имзо қўйилмаган, имзо қўйиб тасдиқ этилмаган. *Буйруқнинг имзосиз нусхаси. Сизнинг устингиздан бизга, бошқа идораларга имзосиз аризалар ёғилаётипти* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Имзосиз хат** имзо қўйилмаган, автори кўрсатилмаган хат; аноним хат.

ИМИ-ДИМИ Наридан-бери, қўл учида қилинган. *Ими-дими иш.*

ИМИ-ДИМИДА *рвш* **1** Наридан-бери, қўл учида, «мендан кетгунча, эгасига етгунча» зайлида. *Ими-димида иш қилмоқ.*

2 Илиқ-иссиғида, фурсатни қўлдан бермай. *Ишни ими-димида қилмоқ.*

ИМИ-ЖИМИДА *рвш* **1** *айн.* **ими-димида.** *Ими-жимида кийиниб ҳовлига чиқди-ю, полиз ичида пиёз юлаётган дадасини кўрди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Довруқ солмасдан, ҳаммага кўз-кўз қилмасдан, енг ичида. *Бу қиз нима иш қилмасин, ими-жимида бажарар, бўлар-бўлмас нарса учун дунёга довруқ солиб юришни ёқтирмас эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ИМИЛЛАМОҚ Сустлик билан иш, ҳаракат қилмоқ, иш-ҳаракатда суст бўлмоқ, судралмоқ. *Мунча имиллайсан? Имилламай тезроқ бўлсанг-чи!*

ИМИЛЛАШМОҚ имилламоқ *фл. бирг. н.*

ИМИРСИЛАМОҚ *айн.* **имилламоқ.**

ИМКОН [*а*] Бирор иш, мақсад, талаб ва ш.к.ни амалга ошириш, юзага чиқариш, бажариш учун зарур ёки қулай шарт-шароит; имконият. *Элмурод.. Эргашни.. қидирса, сўраб суриштирса топарди, аммо бунга имкон қани.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳозир тўппа-тўғри жўнаш учун ҳеч қандай имкон йўқ. Гулнор ҳориган, кийими йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Имконим қанча!** на чора, илож қанча. **Имкондан ташқари** имкон етмайдиган, имкони, имконияти йўқ. *Имкондан ташқари иш. Имкондан ташқари талаб.* **Имкон бермоқ** бирор иш, мақсад, талаб ва ш. к.ни амалга ошириш, юзага чиқариш учун йўл бермоқ, шарт-шароит яратмоқ.

ИМКОНИЯТ [*а*] Зарур ёки қулай шарт-шароит; имкон. *Бизда инсоннинг ҳар томонлама ўсиши учун ҳамма имкониятлар яратилган.* ▪ *Колхозда мавжуд бўлган имкониятлардан тўла фойдаланишга ва йўқ имкониятларни яратишга нималар тўсқинчилик қилаётгани тўғрисида гапириб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Амалга оширилиши мумкин бўлган. *Имкониятни ҳақиқатга айлантирмоқ.*

ИМКОНСИЗ Имкони йўқ; имкондан ташқари, амалга ошириб, юзага чиқариб бўлмайдиган. *Янги командир — капитаннинг боши нодир бош экан. Бўлмаса, бу ерни эсэчилардан бир ҳафтада ҳам тозалаш имконсиз эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ИМЛАМОҚ Имо билан чақирмоқ. *Бектемиров.. одамлар орасидан чолни топиб, кўз уриштириб олди, кейин имлаб ёнидан жой кўрсатди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Олимов.. қўли билан болаларни имлади-да, чўққининг остида ғор каби ўйилган бир ерни кўрсатди.* Қ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.| Им қоқиб имо-ишора қилмоқ, кўрсатмоқ. *Кампир жой солаётиб Ҳайдар отага яна «айтинг, хатни берсин» деб имлади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Ёввойи каптардан каттароқ тўқ кул ранг каклик уларнинг ёнидан ўтиб кетди. Шербек Нигорага имлаб кўрсатди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИМЛАШМОҚ имламоқ *фл. бирг. н. Йўлчи билан Ўроз кўзлари билан имлашиб, унинг кўнгли учун, суҳбатни қизитишга тиришадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИМЛИҚ *грам. эск.* Ундов сўз, ундалма.

ИМЛО [*а*] *айн.* **орфография.** *Ўзбек тили имлоси. Имло қоидалари. Имло хатоси.* | *эск.* Ёзув, графика. *Гапга чечан, эски имлода.. ҳар қандай хат ишларини бошқарадиган қишлоқ советининг котиби бўлмиш бу кишини одамлар анча ҳурмат билан мулла Алимқул деб аташарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИМЛОВИЙ [*а*] Имлога, орфографияга оид. *Имловий хато. Имловий тузатишлар.*

ИММАНЕНТ [*р* имманентный] *филос.* Бирор ҳодисанинг ички хусусиятларига хос, унинг ички табиатидан келиб чиқадиган. *Капиталистик ишлаб чиқаришнинг имманент қонунлари.*

ИММУНИТЕТ [*р* < *лат*] **1** *биол., мед.* Организмнинг юқумли касаллик билан оғримаслик, касал юқтирмаслик хоссаси. *Табиий иммунитет. Сунъий иммунитет.*

2 *юр.* Давлат учун алоҳида мавқега эга бўлган айрим шахсларга нисбатан қонуннинг баъзи бир моддаларини истисно қилиш. *Дипломатик иммунитет.*

ИМО Бош иргатиб ёки юз-кўз, қош, қўл ҳаракати билан қилинган ишора, им. *Имо билан чақирмоқ. Имо билан билдирмоқ. Имо қилмоқ.* ▪ *Михаил Иванович унинг сўзларидаги ёки кўзларининг имосидаги ва қўлларининг ҳаракатидаги маъно ва оҳанг бойлигига гўё завқлангандек разм солар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ғуломжон кутилмаган ташрифнинг маъносига тушунса ҳам, болаларни қўл имоси билан турғизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гуландом «сиз биласиз» деган каби, қоши билан чиройли имо қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИМО-ИШОРА Имо ва ишора(лар). **Имо-ишора тили** *лингв.* нутқ товушларисиз, имо-ишора билан фикр англатиш.

ИМОМ [*а*] **1** Намозда жамоатнинг олдида туриб намозни бошқарувчи, уларни ўзига иқтидо эттирувчи шахс; руҳоний, домла. *Масжид имоми. Маҳалла имоми.*

2 Ислом пешволарининг унвони.

3 Имом (*эркаклар исми*).

ИМОМАТ [*а*] Имом иши, машғулоти; имомлик.

ИМОМАТЧИЛИК *с. т.* Имом иши, имомлик, имомат.— *Сиз имом эмасмидингиз? — деб сўради у одамдан.— Мен,— деди у,— инқилобнинг бошидан бери имоматчиликни ташлаганман.* Айний, Қуллар.

ИМОМГАРЧИЛИК *айн.* **имоматчилик.** *Мening бу гапим кўпларга маъқул тушди ва мени имомгарчиликдан озод қилдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ИМОМЛИК имом *с. мавҳ. от. Имомлик қилмоқ.* **Имомликка ўтмоқ** жамоат олдига ўтиб, намозни бошқармоқ.

ИМОМЧА Мадрасада имомликка тайёрланаётган муллавачча.

ИМОН [*а*] **1** *дин.* Ҳудога бўлган ишонч, эътиқод. *Имонига, динига мустаҳкам покиза одам бор жойдан ажина юз чақирим нарига қочармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. — *Ҳазилингиз қурсин! — деди* [*Норқўзининг хотини*] *чироқни пастлатаётиб,— кишининг имонини қочиради.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Имон келтирмоқ «Лоилоҳа»** оятини ўқиб, ҳудога ишонч-эътиқод билдирмоқ. *Эшон .. бўғилиброқ давом этди.— Йўқ, бандангнинг иши ҳақ таолога имон келтирмоқ!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу одамлар ҳудога эртаю кеч ибодат қилар, ҳар бир сўзда унга имон келтирар.. эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Имонини ютмоқ** (*ёки йўқотмоқ, сотмоқ*) 1) ҳудога ишончни йўқотмоқ, диндан қайтмоқ; 2) *кўчма* виждонини сотмоқ, виждонсизлик қилмоқ.

2 Умуман ишонч, эътиқод. *Николин душманни улоқтириб ташлашга энди имони комил эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ИМОНЛИ 1 *дин.* Имони бор, ҳудога, динга ишонадиган, эътиқодли, ҳудожўй.

2 *кўчма* Ҳалол, виждонли.

ИМОНСИЗ 1 *дин.* Ҳудога ишонч-эътиқоди йўқ, ҳудодан, диндан қайтган; даҳрий.

2 Виждонфуруш, ярамас, разил. |*сўк.* Виждонсиз, диёнатсиз.— *Ҳой имонсиз чол, Мирзаҳайдар акани нега қўшасан? — деди кимдир орқадан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИМОРАТ [*а*] Катта уй, бино. *Ғишт иморат. Темир-бетон иморат.* ▪ *Зебихон Адолатни айлана қилиб солинган катта оқ иморатнинг бир хонасига бошлаб кирди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Биронта иморат йўқ. Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ИМОРАТСОЗ [*а*+*ф-т*] Иморат қурувчи ишчи, уста. *Иморатсоз уста.*

ИМОРАТЧИ *айн.* **иморатсоз.** *Иморатчи уста.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИМПЕРА́ТОР [*р* < *лат*] Монархия давлатларида монархнинг, империя подшоҳининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Хитой императорлари. Россия императори.* ▪ — *Бу тўғрида императори аъзамнинг катта амалдорларидан бўлиб,.. жаноби олийнинг хизматларига кирган бу меҳмонлар,— Петров тўра ва Искандар тўра гапириб берадилар.* Айний, Қуллар.

ИМПЕРИАЛИ́ЗМ [*р* < *лат*] Капитализмнинг энг юқори ва охирги босқичи (бу босқичда йирик капиталистик монополиялар ҳукмронлик қилади, капитализмнинг барча зиддиятлари сўнг даражага етади, бозор ва хомашё манбалари учун ўзга мамлакатларни босиб олиб эксплуатация қилиш ниятида кураш авжига миниб, капитализмнинг ҳалокати тезлашади). *Биз Ғарбий Европада империализмнинг чиримоқда эканини кўриб турибмиз.* В. И. Ленин, Шарқ халқларининг II Бутунроссия съездидаги доклад.

ИМПЕРИАЛИ́СТ [*р*] Империализм сиёсатини юргизадиган йирик капиталист. *Иблис империалистлар уруш оловини ёқиб, халқларни қон ва ўлимга ғарқ қилмоқчилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ИМПЕРИАЛИСТИК [*р* империалистический] Империализмга оид. *Империалистик қарама-қаршиликлар. Империалистик давлатлар. Империалистик урушлар.*

ИМПЕ́РИЯ [*р* < *лат*] **1** Мустабид ҳоким, император бошчилик қиладиган йирик монархияли давлат. *Улуғ Карл империяси.*

2 Мустамлакаларга эга бўлган йирик империалистик давлат. *Буюк Британия империяси.* ▪ *Большевикларнинг қўлига тушган ҳар бир ўқ герман империясини яралаши мумкин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИМПО́РТ [*р* < *англ*] Бирор мамлакатга чет эллардан мол ва капитал келтириш ва шундай молнинг, капиталнинг ўзи; *акси* **экспорт.** || *Импорт моллар.* ▪ *Машиналар ҳамда бошқа мураккаб асбоб-ускуналарга бўлган бироз эҳтиёжнинг ҳам қарийб ярмиси импорт ҳисобига қондирилар эди.* «СССР иқтисодий географияси».

ИМПРОВИЗА́ТОР [*р*] Олдиндан тайёрланмасдан, лозим келган вақтнинг ўзида шеър айтиб юборувчи, куй яратувчи ёки нутқ сўзловчи киши; бадиҳагўй.

ИМПРОВИЗА́ЦИЯ [*р* < *итал*] Олдиндан ҳозирланмасдан, лозим келган пайтнинг ўзида шеър, куй, музикали пьеса ижод этиш. | Шундай асарнинг ўзи; бадиҳа.

ИМПУ́ЛЬС [*р* < *лат*] **1** Бирор иш, ҳаракатга туртки берувчи ички сабаб. *Минерал сув таркибида бўлган турли қўзғатувчиларнинг терига таъсири марказий нерв системасига борувчи импульсларни пайдо қилади.* Фан ва турмуш, 1962, № 10.

2 *физ.* Ҳаракат миқдори (жисм массаси ва тезлиги кўпайтмасига тенг бўлган миқдор).

ИМТИЁ́З [*а*] Ҳамма учун белгиланган ортиқ ҳақ-ҳуқуқ, шароит, енгиллик. *Қишлоқ ўқитувчилари учун белгиланган имтиёзлар.*

ИМТИЁ́ЗЛИ [*а*] Ҳамма учун белгиланганидан ортиқ ҳақ-ҳуқуққа, имтиёзларга эга бўлган, енгиллик берилган. *Имтиёзли темир йўл билети.* **Имтиёзли диплом** ўқув юртини аъло битирганларга бериладиган диплом. *Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ИМТИЁ́ЗСИЗ Имтиёзи йўқ, енгиллик берилмаган.

ИМТИҲО́Н [*а*] **1** Ўқув юртларида ўқувчиларнинг ўқув программаларида белгиланган билимни қанчалик ўзлаштирганлигини текшириш, сўраб, синаб кўриш. *Давлат имтиҳонц. Институтга кириш имтиҳони. Имтиҳон комиссияси. Имтиҳон бермоқ (топширмоқ). Имтиҳон олмоқ.* ▪ *Бир томонда ёзги имтиҳонлар ҳам яқинлашиб қолибди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Умуман синов, текшириш. *Бу савол ўзига ишонарли жавоб талаб қилиш билан бирга, асрлар бўйи тарғиб ва татбиқ қилиб келинаётган бир асос мантиқига имтиҳон ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Имтиҳон қилмоқ** синаб кўрмоқ. *Сергей Қобилни яна бир бор синаб кўришга, унинг виждонини.. сўнгги марта имтиҳон қилишга қарор берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ИМТИҲО́НСИЗ Имтиҳон олмай ёки топширмай; беимтиҳон. *Институтга имтиҳонсиз кирмоқ.*

ИН Қуш, ҳашарот ва ҳайвонларнинг яшаш, бола очиш учун қурган жойи; уя. *Арининг ини. Тулкининг ини. Яхши сўз билан илон индан чиқар.* Мақол.

♦ **Инига** (*ёки* **ин-инига**) **кириб кетди** қўрққанидан ўзини панага тортди, ҳеч ким тополмайдиган жойга бекинди. *Полиция маҳкамасининг мирзаси Тожихон Турсунхўжа ўғлининг.. келиши билан одамлар ин-инига кириб кетар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Сичқоннинг ини минг танга** *қ.* **сичқон. Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига** *қ.* **сичқон.**

ИНВАЛИ́Д [*р* < *лат*] Касаллик, кексалик ёки бирор шикаст орқасида меҳнат қобилиятини йўқотган киши, майиб; мажруҳ. *Меҳнат инвалиди. Улуғ Ватан уруши инвалиди.*

ИНВАЛИДЛИ́К **инвалид** *с. белги оти. Вақтинча инвалидлик. Инвалидлик пенсияси.*

ИНВЕНТАРИЗА́ЦИЯ [*р*] Корхона, муассаса, хўжалик ва ш. к.нинг мол-мулкини, ускуна ва ашёларини ҳисоблаб, санаб кўздан кечириб рўйхатга олиб чиқиш. *Инвентаризация акти. Инвентаризация қилмоқ.*

ИНВЕНТА́РЬ [*р* < *лат*] **1** Корхона, муассаса, хўжалик ва ш. к.га қарашли мол-мулк, асбоб-ускуна, ашё-анжомлар. *Қишлоқ хўжалик инвентари.* **Жонли инвентарь** от-улов, қорамол, парранда ва ш. к.

2 Шу хилдаги мол-мулкнинг тўла рўйхати. *Инвентарь тузмоқ. Инвентарга олмоқ.*

ИНВЕ́РСИЯ [*р* < *лат*] *лингв.* Гапда сўзларнинг одатдаги тартибини бузиб, ўринларини алмаштириш.

ИНГ *тақл. с.* Чақалоқнинг йиғисига ўхшаш овоз ҳақида. *Инг демоқ. Инг деган овози чиқмади.* **«Инг» йўқ, «жинг» йўқ** индамасдан, жимгина, сўзсиз. [*Нури:*] *Дадамда бир малай бор .. Қорни тўқ, эгни бутун бўлса бас. «Инг» йўқ, «жинг» йўқ ишлайверади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИНГА *тақл. с.* Чақалоқ йиғиси ҳақида. *Темир йўл ишчилари турадиган тунука томли умумий ётоқхонанинг чеккадаги хонасидан гўдак ингаси, Ҳадянинг алласи эшитиларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ИНГА-ИНГА инга *с. такр.*

ИНГАЛАМОҚ Инга-инга тарзида овоз чиқариб йиғламоқ (чақалоқ ҳақида). *Бирдан бошқа бир овоз эшитилди: кимдир тез-тез гапиради; дам эркакча, дам хотинча сўзлайди, дам чақалоқ бўлиб ингалайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИНГАЛАТМОҚ **ингаламоқ** *фл. орт. н.*

ИНГАЛЯ́ТОР [*р*] **1** Ингаляция учун қўлланиладиган асбоб, қурилма.

2 Ингаляция йўли билан даволаш хонаси, кабинети.

ИНГАЛЯ́ЦИЯ [*р* < *лат*] Буғ ёки газга айлантирилган дорилардан нафас олиб даволаниш усули.

ИНГИЛЛАМОҚ *айн.* **ангилламоқ.**

ИНГИЧКА **1** Кўндаланг кесими жуда кичик. *Ингичка ип. Ингичка сим. Ингичка толали пахта. Ингичка толали жун. Ип ингичка еридан узилади.* Мақол. | Хипча, нозик. *Ингичка қўллар. Бели ингичка аёл.* || *Йўғон — чўзилади, ингичка — узилади.* Мақол.

2 Чийилдоқ, ўткир (товуш ҳақида). *Унинг ингичка товуши менга таниш-дай туюлди.* ▪ *Қизиқчи ингичка, қулоқни тешадиган даражада каттиқ додлаганидан ҳамма кулиб юборди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *кўчма* Нозиклик билан иш тутадиган, нозик. [*Ёрмат*] *қўлини аллақандай чуқур, ингичка маъно билан бўшанг силкиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу чучмал адоват билан ингичка табиатли Анварнинг не кайфиятда тушишини тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

♦ **Ингичка касал** *с. т.* сил касаллиги.

ИНГИЧҚАЛАМОҚ Йўниб ёки чўзиб ингичка қилмоқ. *Қаламнинг учини ингичқаламоқ.*

ИНГИЧҚАЛАНМОҚ **ингичқаламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ип чўзилиб ингичқаланди. Бола ўсиб ингичқаланди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИНГИЧКАЛАШМОҚ **ингичкаламоқ** *фл. ўзл. н.* *Болаларча кулимсираган ва юқоридан пастга майин ингичкалашган оқ, тиниқ юзи, қалам билан чизилгандек ингичка, маънодор қошлари, узун, қуюқ киприклари орқасида ёнган йирик қора кўзлари бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИНГИЧКАЛАШТИРМОҚ **ингичкалашмоқ** *фл. орт. н.*

ИНГЛИЗ *қ.* **инглизлар.** *Инглиз тили.* || *Инглиз аёл.*

ИНГЛИЗЛАР Англиянинг туб аҳолиси, асосий халқи.

ИНГЛИЗЧА 1 Инглиз халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Инглизча ёзув. Инглизча кийим.*

2 Инглиз тили. *Сен инглизчани биласанми?* || *Инглизча гапирмоқ.*

ИНГРАМОҚ 1 Оғриқ-алам таъсирида мунгли товуш чиқармоқ, дард билан йиғламоқ, ихрамоқ. *Бир кечаси бемор жуда азоб тортди. У ҳар инграганда Сотиболди, чаккасига буров солинган кишидай талвасага тушар эди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 *кўчма* Нола-фиғон қилмоқ, фарёд чекмоқ. *Мустамлака халқлари империализм зулми остида асрлар бўйи ингирар эди.* ▪ *Тўрт ўғлим, хотиним Иванов отли бир бойнинг отхонаси ёнидаги кичкина, қоронғи зах уйда инграб кун кечирардик.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ИНГРАТМОҚ **инграмоқ** *фл. орт. н.* *Оғриқ уни кечаси билан ингратди.*

ИНГРАШМОҚ **инграмоқ** *фл. бирг. н.*

ИНГРОҚ Йиғига ўхшаш, ҳазин, йиғлоқи овоз. *Узоқдан кимнингдир ингроғи эшитилди.* || *Ингроқ куй.*

ИНДАМАС 1 **индамоқ** *фл. бўлишсизлик ва келаси замон гумон ф-си. Томега чиқсак, ҳеч ким индамасмикин.*

2 Жуда кам гапирадиган; камгап, дамдуз. *Индамас одам.* ▪ — *Ҳамма гап пулда экан Охун,— тошкентлик бир индамас мардикор сўзга аралашди,— мен ўттиз қироннинг юртини кўрмадим, лекин оқпошоҳнинг ўттиз шаҳрини кездим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИНДАМОҚ (*фақат бўлишсиз ф-да*) Бирор нарса демоқ; овоз чиқармоқ. *Индамай иш қилмоқ. У индамай ўтиб кетаверди.* ▪ *Мастура эса менга бир қаради-ю, танимади шекилли, индамади.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Биламан, Қосимжон бойваччанинг итлари.. Кўп ёмон ит, индамасдан иликдан олади.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ИНДАТМОҚ **индамоқ** *фл. орт. н.*

ИНДАШМОҚ **индамоқ** *фл. бирг. н.*

ИНДЕЕЦ *қ.* **индеецлар.** *Индеецларнинг тиллари.* || *Индеец аёл.*

ИНДЕЕЦЛАР Америка қитъасида европаликлар пайдо бўлмасдан у ерда яшаган, ҳозир фақат Шимолий ва Жанубий Американинг айрим районларида сақланиб қолган қадимги ерли қабила ва элатларнинг умумий номи.

ИНДЕКС [*р* < *лат*] 1 Бирор нарсанинг ном, баҳо ва ш. к. кўрсаткичи, рўйхати. *Чиқарилаётган китоблар индекси. Товарлар индекси.*

2 Иқтисодий ҳодисаларнинг тадрижий ўзгаришларини процентлар ҳисобида ифодаловчи рақам кўрсаткичлари. *Меҳнат унумдорлиги индекси.*

3 *мат.* Асосан белги остига қўйиладиган ҳарфий ёки сон кўрсаткич.

ИНДИВИД [*р*] *айн.* **индивидуум.**

ИНДИВИДУАЛ [*р* индивидуальный] Бирор шахсга хос, шахсий, хусусий. *Индивидуал хусусиятлар.*

ИНДИВИДУАЛИЗМ [*р*] Шахсий манфаатларни жамият манфаатларидан юқори қўйиш; худбинлик (хусусий мулкчилик идеологиясининг асосий принципларидан бири). *Индивидуализмга қарши кураш.* ▪ *Партия ходимлари кенг оммасининг мустақил фикр қилувига кўпроқ ишонч билдирмоқ керак, чунки шулар, фақат шулар.. анархистларча индивидуализм ўтини сўндира оладилар.* В. И. Ленин, «Искра» редакциясига хат.

ИНДИВИДУАЛИСТ [*р*] Индивидуализм тарафдори, ўз манфаатларини жамият манфаатларидан юқори қўювчи шахс; худбин. *Киши қайси даражаларда индивидуалист бўлмасин, на даражаларда ўзини кўпчиликдан четга олмасин, баҳарҳол кўпчиликнинг.. тарбияси ҳазил гапга ўхшамайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ИНДИВИДУАЛИСТИК Индивидуалистларга хос, худбинларча. *Социализм эски жамиятнинг инерция кучини ва индивидуалистик хулқларини бартараф қилолмайди, деб умид қилган буржуа идеологларининг умидлари чилпарчин бўлди.* «С. Ўзбекистони», 1967, 8 январь.

ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ Бирор кимса ёки нарсанинг индивидуал белги-хусусиятларини эътиборга олиш, шу томонларига қараб фикрлаш.

ИНДИВИДУАЛЛИК **индивидуал** *с.* *белги оти.*

ИНДИВИДУУМ [*р* < *лат*] Ўзига мустақил ҳар бир тирик нарса (организм, жонивор ёки ўсимлик). | *кт.* Якка шахс, одам. *Бир қадам олға, икки қадам орқага... Бу ҳол индивидуумлар ҳаётида ҳам, миллатлар тарихида ҳам, партияларнинг ўсишида ҳам бўлиб туради.* В. И. Ленин, Бир қадам олға, икки қадам орқага.

ИНДИКАТОР [*р* < *лат*] 1 *тех.* Физик миқдорнинг, мас. босим, нагрузка ва ш. к.нинг катта-кичиклиги, ўлчовини аниқлайдиган асбобларнинг умумий номи.

2 *хим.* Химиявий процессларнинг хусусиятларини, боришини кўрсатиш учун эритмага оз миқдорда қўшиладиган модда.

ИНДИН(ГА) Эртадан кейинги кун, бириси куни. *Эртамас, индин.* ▪ *Эртага аввал бу масалани правлениеда бир гаплашиб олсагу, индинга умумий мажлис чақира қолсак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Эрта кел, индин кел** галга солиш ҳолларида айтиладиган ибора.

ИНДИНГИ Эртадан кейинги кунда бўладиган.

ИНДИРИЛМОҚ **индирмоқ** *фл. мажх. н.* *Чор аркининг қулатилди семруғи,.. Темир парда индирилди бу қарра.* Шайхзода.

ИНДИРМОҚ **иннмоқ** *фл. орт. н.* *Қобил ўғил от миндирар, нақобил ўғил отдан индирар.* Мақол.

ИНДОВЧИ *с. т.* Ундовчи.

ИНДОНЕЗ *қ.* **индонезлар.** *Индонез тили.* || *Индонез аёл.*

ИНДОНЕЗЛАР Индонезиянинг туб аҳолиси, халқи.

ИНДУКТИВ [*р* индуктивный] 1 *лог.* Индукцияга оид; индукцияга асосланган. *Индуктив метод. Индуктив хулоса.*

2 *физ.* Индукцияга оид, индукция орқали содир бўладиган, вужудга келадиган. *Индуктив алоқа.*

ИНДУКТОР [*р* < *лат*] 1 Қўл билан ҳаракатга келтириладиган, ўзгарувчан электр токи ҳосил қиладиган асбоб.

2 Электрогенератор ёки динамомашиналарда магнит майдони ҳосил қиладиган магнит ёки электромагнит.

ИНДУКЦИОН [*р* индукционный] *физ., эл.* Индукцияга оид; индукция натижасида пайдо бўлган. *Индукцион ток. Индукцион ғалтак.*

ИНДУКЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *лог.* Жузъий ҳодисалардан умумий натижа чиқариш, айрим фактлардан умумий хулосага келиш; *акси* **дедукция.**

2 *физ., эл.* Электр ўтказгичнинг магнит майдонидаги ҳаракати натижасида ёки ўтказгич атрофидаги магнит майдонининг ўзгариши натижасида ўтказгичда электр ток ҳосил бўлиши.

ИНДУСТРИАЛ [*р* индустриальный] Оғир ва енгил саноатга оид; индустрияга ва унинг тараққиётига боғлиқ бўлган. *Индустриал ва аграр мамлакатлар. Қишлоқ хўжалигининг индустриал базаси.*

ИНДУСТРИЯ [*р* < *лат*] Машина техникасига асосланган саноат. **Оғир индустрия** ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари ишлаб чиқарадиган саноат тармоғи (мас. машинасозлик, металлургия). **Енгил индустрия** енгил саноат, кенг истеъмол моллари ишлаб чиқарадиган саноат тармоғи.

ИНДУСТР(ИЯ)ЛАШ Мамлакатда машина техникасига асосланган саноат, ишлаб чиқаришини юксалтириш; ишлаб чиқариш тармоқларини машина техникаси асосига ўтказиш. *Қишлоқ хўжалигини индустриялаш.* ▪ *Ҳозир биз мамлакатни индустрлаш планини амалга ошираётибмиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИНДУСТР(ИЯ)ЛАШМОҚ Машина техникасига асосланмоқ, шу асосда ривожланмоқ. *Индустр(ия)лашган қишлоқ хўжалиги. Индустр(ия)лашган мамлакат.*

ИНДУСТР(ИЯ)ЛАШТИРМОҚ **индустр(ия)лашмоқ** *фл. орт. н. Мамлакатни индустриялаштирмоқ.*

ИНДУСТРЛАШ *қ.* **индустр(ия)лаш**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИНДУСТРЛАШМОҚ *қ.* **индустр(ия)лашмоқ.**

ИНДУСТРЛАШТИРМОҚ *қ.* **индустр(ия)лаштирмоқ.**

ИНЕРТ: инерт газлар Менделеев даврий системасининг нолинчи группасидаги элементларнинг умумий номи.

ИНЕ́РЦИЯ [*р* < *лат*] *физ.* Жисмларнинг, бирор ташқи куч мажбур этмагунча, тинч ҳолатини ёки ҳаракатини сақлаш хусусияти.

ИНЕ́РЦИЯЛИ Инерцияга асосланган. *Инерцияли ҳаракат. Инерцияли аккумулятор.*

ИНЖЕНЕ́Р [*р* < *фр*] Техниканинг бирор соҳаси бўйича олий маълумотга эга бўлган мутахассис. *Тоғ инженери. Ҳарбий инженер.* ▪ *«Электрстанцияни тезроқ битириш учун ўртоқ Мавлонбеков катта инженер олиб келибдилар», деган ҳабар бутун қишлоққа тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИНЖЕНЕРЛИК инженер *с. касб оти. Инженерликка ўқимоқ.* ▪ *Уч-тўрт километрга чўзилган тепалик ҳарбий инженерлик санъати билан узоқ йиллар давомида қурилган мустаҳкам қалъага ўхшарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИНЖИЛ [*а* < *грек*] Христиан дининг афсонавий асосчиси Исонинг «ердаги ҳаёти» ҳақидаги ҳикоялардан тузилган тўрт диний китоб.

ИНЖИЛМОҚ *диал.* Ижирғанмоқ. *Бу сўз айтиб мешни энди тилади, Бойбўри инжилиб базўр кўнади.* «Алпомиш».

ИНЖИМОҚ *диал.* Ранжимоқ.

ИНЖИРҒА: инжирғаси чиқди (*ёки* **ўйнади**) мажағи, абжағи чиқди, абжағ бўлди.

ИНЖИТМОҚ инжимоқ *фл. орт. н. Гул кўлкаси гулхан каби қизғин, Қизғин... яна сайрайди дуторлар. Сайрайди... тубанларда баҳорлар... Инжитмади кўнглимни-да бир кун.* Ҳ. Олимжон.

ИНЖИҚ 1 Унча-мунчани ёқтирмайдиган, унча-мунчага кўнмайдиган, табиати нозик, мижғов. *Инжиқ одам. Инжиқ харидор.* ▪ *Ижод қилувчи кишининг хаёлидай ўйноқи, ширин ва инжиқ хаёл бўлмаса керак.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

2 *кўчма* Терс, акс, бир хилда турмайдиган. *Инжиқ дарё. Инжиқ об-ҳаво.* ▪ *Сал ўтмай Маҳкам аканинг юраги сиқила бошлади. Ишлаб юрган вақтида бундай инжиқ дардларнинг гарди ҳам йўқ эди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

3 Серхархаша, йиғлоқ. *Инжиқ бола.*

ИНЖИҚЛАНМОҚ 1 Инжиқлик, мижғовлиқ қилмоқ.

2 Хархаша қилмоқ, ҳа деб йиғлайвермоқ.

ИНЖУ I Марварид, дур. *Тўй оқшоми инжу таққан етим қиз; Мажнунтолнинг маржонида булдурик.* Ғ. Ғулом. *Кўзларидан оққан томчилар қуёшда инжудай ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Инжу тишин кўрсатади пахталар Мўл ҳосилни кўриб қувнаб қоламиз.* Ғ. Ғулом.

ИНЖУ II *тар.* Чингизхон хонадони аъзоларига тегишли ер-сув; кейинчалик шоҳлар, амирлар, хонлар хонадони аъзоларига тегишли ер-сув.

ИНИ 1 *айн.* **ука.** *Йиғим-терим вақтида бир фалокат юз бериб, Ҳасан ўз инилари ва уларнинг болаларидан ажралди.* Айний, Қуллар.

2 Ўзидан ёш эр кишига, уни ўзига яқин тутиб мурожаат этиш формаси. *— Иним Содиқбой, ишимиз жуда хом ҳали!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *— Биз бу гапларнинг тариқасига тушунолмаймиз, иним, — деди Олаҳўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИНКАССА́ТОР [*р* < *итал*] Асосан муассасалардан ташқарида юриб пул йиғиш ва пул тўлашга вакил қилинган мансабдор шахс.

ИНКВИЗИ́ТОР [*р*] Инквизиция судининг аъзоси.

ИНКВИЗИ́ЦИЯ [*р* < *лат*] *тар.* Феодал зулмига ва католик черковининг асоратига қарши чиққан кишиларни таъқиб ва суд қилиш учун 13 асрда католик черкови қошида таъсис этилган, бевосита Рим папасига бўйсунган, суд-полиция ташкилоти.

ИНҚИШОФ [*а*] *кт.* Очилиш; очиш, кашф этиш. *Инкишоф қилмоқ.* ▪ *Дўстим, орқадошим, Ғафур! Олтмиш ёш шоирларнинг авжи етуклик ёши. Бу сенинг ижодинг ва талантингнинг инкишофидир.* Ойбек, Ижод булоғинг ҳамиша қайнасин.

ИНҚОР [*а*] Тан олмаслик, қабул ёки тасдиқ этмаслик; рад. *Материалистик диалектиканинг инкорни инкор қонуни. Инкор юкламаси (грам.).* **Инкор этмоқ** (*ёки* **қилмоқ, рад этмоқ**) тан олмаслик, бўйинга олмаслик. *Келинингиз мендан яхшилик кўрмас, демаганми эдим? Сиз билан отам бунга кўнмаган эдингиз, сиз буни инкор қиласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИНҚУБА́ТОР [*р* < *лат*] Тухумдан сунъий йўл билан жўжа очириладиган аппарат.

ИНҚУБАТО́РИЙ [*р* < *лат*] Тухумдан сунъий йўл билан жўжа ёки пилла қурти очириладиган махсус жой. *Қурт уруғини инкубаторийда очириш.*

ИНҚУБАТОРХОНА *айн.* **инкубаторий.** *Инкубаторхонада очтирилган жўжа.*

ИНҚУБА́ЦИЯ *махс.* Тухумдан жўжа ёки пилла қурти очтириш. *Инкубация қилмоқ.* **Инкубация даври** 1) тухумдан жўжанинг очилиши даври; 2) *мед.* касал юққандан унинг биринчи белгилари пайдо бўлгунча ўтадиган давр, касалликнинг яширин даври.

ИНЛАМОҚ *кам қўлл.* Инига кирмоқ.

ИНЛАТМОҚ инламоқ *фл. орт. н. Беклигимда суриб қилдим миннатим, Бир тулкини қувиб келиб инлатдим.* «Малика Айёр».

ИНМОҚ 1 Ўтирмоқ, қўнмоқ. *Ясная Полянада ҳамма нарса оппоқ: далалар ҳам, кумуш қиров инган ўрмонлар ҳам, қўшқаватли дарвозанинг қуббали устунлари ҳам, қўрадаги ҳовузлар, уйлар ҳам.* А. Мухтор, Чинор.

2 *диал.* Юқоридан пастга тушмоқ. *Пода қирдан инди.*

ИННАЙКЕЙИН [*асли* ундан кейин] *с. т.* **1** Ундан кейин; сўнгра. [*Ҳасан қозига:*] *Иннайкейин, бой акам билан икковларининг ойнаклари бир оз хира бўлиб қолган.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 *кирш с.* Бундан ташқари; шу билан бирга. *Шаҳар ҳам, қишлоқ ҳам бир гўру, лекин шаҳарда унча-мунча иш топилиб туради. Иннайкейин, шаҳарда турсанг, одамнинг кўзи ҳам очилар экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИННАНА Узун ёғоч ёки тахтанинг ўртасини бирор ғўла устига ўрнатиб, икки бошига икки киши ўтириб олиб, навбат билан кўтарилиб-тушиб ўйналадиган болалар ўйини ва шундай мосламанинг ўзи. *Уни бир чеккага қўйиб, ўзи узала тушиб ётган терак устида кўндаланг турган узун ходанинг бир бошига миниб, «иннана» ўйнай бошлади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ИНОБАТ [*а*] **1** Ишонч; ишониш. *Инобат қилмоқ.* ▪ *Юсуфбек ҳожи ва домла Солиҳбек охундлар қушбегининг пир деб инобат қилган одамлари бўлганлиги учун, элнинг осойиши ва мамлакатнинг ободлиги номига бу таклифни.. бўйнига олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Назар-эътибор. **Инобатга олмоқ** эътиборга, назарга олмоқ, назарда тутмоқ; ҳисоблашмоқ. *Ўйлаб иш қилинг. Ҳукуматимиз ҳам ўша нораси-даларнинг кўз ёшини инобатга олади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Энди ўша одамлар унинг гапини хоҳласа инобатга олади, хоҳламаса йўқ.* О. Ёқубов, Ларза.

3 Инобат *(хотин-қизлар исми).*

ИНОБАТЛИ 1 Ишончли, бирор кимса ёки кишилар назарида ишонч қозонган. *Ҳожи бўлса ишнинг кўзини билади. Ундан кейин амалдорларга инобатли.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Эътиборга олса, ишонса бўладиган; мўътабар. *Инобатли гап.*

ИНОБАТСИЗ 1 Ишончсиз, бирор кимса ёки кишилар назарида ишонч қозонмаган.

2 Назар-эътиборга олиб бўлмайдиган ёки олинмаган; эътиборсиз. *Ариза-ни инобатсиз қолдирмоқ.*

ИНОД [*а*] Бўйин товлаш, ўжарлик, қийиқлик. *Инод қилмоқ.* ▪ *Ҳозир инодннг ўрни эмаслигини ҳарчанд уқтирмоқчи бўлдим, кўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИНОН [*а*] Идора, бошқариш, бошқарув.

ИНОН-ИХТИЁР, и́нони ихтиёр Хоҳиш, ихтиёр. *Хотинимнинг инон-ихтиёри ўзида. Бойга тегмоқчи экан, тегаверади.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИНОНМОҚ Ишонч ҳосил этмоқ, ишонмоқ. *Биринчи қарашдаёқ кутган ишнинг тўғрилигига инонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИНОНТИРМОҚ инонмоқ *фл. орт. н.*

ИНОНУВЧАН Ҳар нарсага инониб кета берадиган.

ИНОЯТ [*а*] 1 Марҳамат, лутф, илтифот. *Иноят қилмоқ.* ■ *Ленин ўғли ота юртга қилмас хиёнат! Алданмайди, каззоблардан кутмас иноят!* Ё. Мирза.— *Майли,— деди, — бунда қолинг, Қилдим сизга иноят. Бошингизни шарт узаман Гар қилсангиз хиёнат!* Шуҳрат.

2 Иноят (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

ИНОҚ [*мўғ*] 1 Ўзаро дўстона муносабатда бўлган; аҳил. *Биз у билан тушган опа-сингилдек иноқмиз. Иноқ бўлмоқ.*‖ *Иноқ яшамоқ.* ■ *Маза қилиб куламан мен ҳам, Элим иноқ битта аймоқдай. Турмуш тотли ширин қаймоқдай.* С. Акбарий.

2 *тар.* Бухоро амирлигида: амир буйруғини етказиш, амир номига келган хатларни ўқиб эшиттириш билан шуғулланган лавозимли шахс. **Иноқи калон** катта иноқ, амир буйруғини етказувчи иноқ. **Иноқи хурд** кичик иноқ, амир буйруқларини ўқиб эшиттирувчи иноқ.

3 Иноқ (*эркаклар исми*).

ИНОҚЛАШМОҚ Бир-бири билан яқин, дўстона муносабат боғламоқ, аҳиллашиб кетмоқ. *Полвон бу ерда бошқа шаҳар-қишлоқлардан келган кишилар билан танишди ва улар билан иноқлашиб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИНОҚЛИК иноқ *с. белги оти. Қайнана-келин ўртасидаги кишининг ҳавасини келтирадиган иноқлик, меҳр-муҳаббат Рисолат холанинг қалбини жизиллатиб ўтди.* Р. Файзий, Қайнана.

ИНС-ЖИНС [*а*] Жин-ажина(лар). *Зардўшт динига биноан.. ўтга сиғиниш турли фалокат ва инс-жинслардан сақлар, турмушда бахт келтирар эмиш.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ИНСОН [*а*] 1 Одам. башар. *Инсон боласи. Инсон ўзининг ҳаётга муҳаббати билан кучли. Инсон ақли — олмос.* Мақол. ■ *Мавлоно Туробий инсони комил одам.* Ойбек, Навоий. *Нигора бекам-кўст гўзал. У табиат гўзаллигининг такомили, инсон латофатининг айни мужассами эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Кимсага мурожаат қилишда қўлланади. *Ҳў, инсон, бу нима номаъқулчилик!*

ИНСОНИЙ [*а*] 1 Инсонга, одамга хос; одамий. *Юксак инсоний фазилатлар.* ■ *Сизнинг молларингизга қараган, ҳеч қачон инсоний ҳурмат кўрмаган, балки сўкишингизни эшитиб, калтагингизни еган, чексиз хўрланган бир инсонни биламан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Инсонпарвар, одампарвар. *Бизнинг қонунларимиз жаҳонда энг одил ва инсонийдир.*

ИНСОНИЯТ [*а*] 1 Инсонлар, одамлар, инсон насли, башарият. *Инсоният тарихи. Инсониятнинг келажаги.*

2 Юксак инсоний фазилатлар; инсонийлик, одамийлик.

ИНСОНЛИҚ 1 Инсон наслига мансублик, чин одамлик. «*Паранжи ичида қул бўлиб келган аёлларни жамоат ишига кўплаб тортинглар. Уларда инсонлик ҳуқуқи, инсонлик тушунчасини уйғотинглар!!!*» — *деб ёзибди улар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Умидсизлик сени инсонликдан чиқармоқчи. Кимга керак сенинг ўлиминг?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Инсонга хос юксак фазилатга эгалик. *Кўп офарин! Инсонликни кўрсатдинг, Ёвни янчди нафратинг.* Ё. Мирза.

ИНСОНПАРВАР [*а*+*ф-т*] Одамларга ғамхўр, одамларни севувчи; одампарвар, гуманист.

ИНСОНПАРВАРЛИК инсонпарвар *с. белги оти. Жамият ишига биринчи аралашган баланд бўйли, қотма аёл ўз ўтмиши билан совет ҳукумати кўрсатган инсонпарварликни бир-бирига таққослаганда кўзларидан мўлт-мўлт ёш оқизмай қолмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИНСОФ [*а*] Адолат ва виждон амри билан иш тутиш туйғуси ва қобилияти, ишда, кишиларга муносабатда ҳалоллик, тўғрилик, виждон. *Одобли одамнинг ҳаёси ҳам, инсофи ҳам бўлади.* ■ *Ман кучимни, теримни тўкай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин, ман икки қўлимни бурнимга тиқиб қолаверай! Қани инсоф.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нима қиламан бўлмаса,* [*болани*] *Анзират холага ташлаб қўйиш ҳам инсофдан эмас. Мен у кишидан жуда хижолатда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Инсоф қилмоқ** адолат ва виждон юзасидан иш тутмоқ, инсофан иш қилмоқ.— *Саксонта қовунга-я? Уч сўм? — деҳқон тескари бурилди.— Инсоф қилинг, бақкол ака!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Инсофга келмоқ** виждони азобида инсофан иш тута бошламоқ. *Жонфиғон охири инсофга келиб, шу бу йил қишда нон заводига ишга кирибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ИНСОФАН [*а*] *рвш* Адолат ва инсоф юзасидан, виждон амри билан; виждонан. *Инсофан иш қилмоқ.*

ИНСОФЛИ Инсоф эгаси, адолат ва инсоф билан иш қилувчи, ҳалол, тўғри, виждонли. *Инсофли одам.* ■ *Боёқиш кўп яхши одам эди; инсофли, ҳамиятли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИНСОФСИЗ Инсофи йўқ, виждонсиз. — *У жуда инсофсиз бой,— деди темирчи,— аммо суриштирсанг, ҳамма бой бир текисда инсофсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИНСОФСИЗЛИК 1 инсофсиз *с. белги оти. Инсофсизлигингни билмас эканмиз.*

2 Инсофсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат.— *Бу қандай инсофсизлик? — деб Эргаш бақириб югурди, от устида қаламни қоғозга чизаман деб турган мирзанинг қўлидан тутди.* Айний, Қуллар.

ИНСПЕКТОР [*р* < *лат*] Ишнинг тўғри боришини, қонун-қоидаларга тўғри амал қилинишини назорат этиб, йўл-йўриқлар кўрсатиб турувчи лавозимли киши. *Маориф инспектори. Соғлиқни сақлаш бўлими инспектори. Савдо инспектори.*

ИНСПЕКЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Текширув, назорат. *Инспекция ўтказмоқ.*

2 Белгиланган қонун-қоидаларнинг тўғри бажарилишини назорат қилиб, йўл-йўриқлар кўрсатиб борувчи муассаса. *Санитария инспекцияси. Район қишлоқ хўжалик инспекцияси.*

ИНСТАНЦИЯ [*р* < *лат*] Бир-бирига бўйсунган давлат, партия ва жамоат ташкилотлари системасидаги босқичлардан ҳар бири. *Партия аъзоси қуйидаги ҳуқуқларга эга:.. Совет Иттифоқи Коммунистлар партияси Марказий Комитетигача партиянинг ҳамма инстанцияларига ҳар қандай масала ва ариза билан мурожаат қилиш.* «КПСС Устави».

ИНСТИНКТ [*р* < *лат*] Тирик организмнинг ташқи ва ички муҳитдаги ўзгаришларга қараб, онгсиз равишда, аммо мақсадли ҳаракат қилишидан иборат табиий майл, туйғу; бир-бирига боғлиқ бўлган тугма рефлекслар.

ИНСТИНКТИВ [*р* инстинктивный] Инстинктга хос, инстинкт равишида юз берадиган; ғайришуурий. *Баъзан ҳайвонлар организмида озиқ моддалари етишмаётганлигини сезади ва инстинктив равишда унинг ўрнини тўлдиришга интилади.* Ғ. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

ИНСТИТУТ [*р* < *лат*] Баъзи олий ўқув юрти ва илмий текшириш муассасаларининг номи. *Илмий-текшириш институти. Педагогика институти.*

ИНСТРУКТАЖ [*р*] 1 Йўл-йўриқлар, кўрсатмалар бериш ва йўл-йўриқ кўрсатиш. *Ғуломов агитаторларнинг навбатдаги суҳбати юзасидан инструктаж ўтказишга тайёрланиб ўтирган эди.* И. Раҳимов, Ҳаёт булоқлари.

2 Бош қўлланма, инструкция.

ИНСТРУКТИВ [*р* инструктивный] Йўл-йўриқ, қўлланма бўладиган, берадиган. *Инструктив кенгаш. Инструктив суҳбат.*

ИНСТРУКТОР [*р* < *лат*] Инструкция берувчи, ўргатиб, кўрсатма бериб турувчи, амалий машғулотлар ўтказувчи ходим, раҳбар. *Район партия комитетининг инструктори. Мактабнинг политехник таълим бўйича инструктори.*

ИНСТРУКЦИЯ [*р* < *лат*] Бирор ишни олиб бориш, амалга ошириш тартиби ҳақидаги йўл-йўриқ, қўлланма, кўрсатма. *Газдан фойдаланиш ҳақида-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ги инструкция. *Сайловларни ўтказиш тартиби ҳақидаги инструкция.* ▪ *Сиёсий бўлимлар Марказий Комитет томонидан тасдиқланадиган махсус инструкциялар асосида ишлайдилар.* «КПСС Устави».

ИНСТРУМЕНТАЛ [*р* инструментальный] Музика асбоблари воситасида ижро этиладиган ёки музика асбоблари билан ижро этиш учун белгиланган. *Инструментал музика.*

ИНСУЛИН [*р* < *лат*] Организмда углевод алмашинувини тартибга солишда иштирок этадиган меъда ости бези гормони ва ундан тайёрланадиган дори.

ИНСУЛЬТ [*р* < *лат*] Бош мия қон томирларининг ёрилиши ёки тўсилиши натижасида рўй берадиган оғир касаллик, фалаж бўлиб қолиш.

ИНСЦЕНИРОВКА [*р* < *лат*] Бирор асарни саҳнабоп қилиб ўзгартириш, саҳнада қўйиш ва саҳналаштирилган асарнинг ўзи.

ИНТЕГРАЛ [*р* < *лат*] *мат.* Олий математикада: чексиз кичик сонлар йиғиндиси сифатида қараладиган бутун миқдор.

ИНТЕГРАЛЛАШ *мат.* Берилган функциянинг, математик ифоданинг интегралини топиш, аниқлаш.

ИНТЕГРАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *айн.* **интеграллаш.**

2 Айрим бўлакларнинг ёки элементларнинг бир-бирига қўшилиши, бир бутунга айланиши, яхлитланиши. *Социалистик интеграция.*

ИНТЕЛЛЕКТ [*р*] Ақл, идрок, заковат; ақлий, маънавий жиҳатдан етуклик даражаси.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ [*р* интеллектуальный] Ақл, заковат эгасига оид; ақлий. *Интеллектуал қобилият. Интеллектуал меҳнат.*

ИНТЕЛЛИГЕНТ [*р*] Ақлий меҳнат билан шуғулланувчи, ўқимишли, заковатли киши; зиёли. *Қишлоқ интеллигентлари.* ▪ *Кўпчилик ишчилар, ёш шоирлар, ёзувчилар прогрессив интеллигентлар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ [*р* < *лат*] Ақлий меҳнат билан шуғулланувчи кишилар; интеллигентлар, зиёлилар. *Қишлоқ интеллигенцияси.* ▪ *Меҳнаткаш интеллигенция сафидаги энг актив ва энг онгли гражданлар.. Совет Иттифоқи Коммунистик партиясига бирлашдилар.* «ЎзССР Конституцияси». *Пассивлик — революцияга эмас, балки майда буржуа интеллигенциясига хос хусусиятдир.* В. И. Ленин, Меньшевизм кризиси.

ИНТЕНДАНТ [*р* < *фр*] Армияда интендантлик хизматини бажарувчи ҳарбий хизматчи.

ИНТЕНСИВ [*р* интенсивный] 1 Ортиқ даражада тиғиз, қизғин, жадал, тез. *Интенсив ҳаракат. Интенсив тебранишлар.*

2 Энг кўп маҳсул берадиган, серунум. *Деҳқончиликнинг интенсив системаси.*

ИНТЕНСИВЛАШ Қўшимча тадбирлар кўриб, маҳсулдорликни, ҳосилдорликни ошириш. *Меҳнатни интенсивлаш. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаш.*

ИНТЕРВАЛ [*р* < *лат*] 1 Бир нарса билан иккинчи бир нарса оралиғидаги масофа, бўшлиқ, оралиқ. *Колоннада машиналар 50 метр интервал билан борар эди.*

2 Бир ҳодиса билан иккинчи ҳодиса ўртасидаги оралиқ, ўтган ёки ўтадиган вақт; танаффус. *Артиллерия залплари* орасидаги интервал бир неча секунддан ошмас эди.

ИНТЕРВЕНТ [*р*] Интервенция уюштирувчи ёки унда қатнашувчи; интервенциячи, босқинчи.

ИНТЕРВЕНЦИЯ [*р* < *лат*] Ўзга территорияни босиб олиш ёки тобе қилиш мақсадида ўзга давлат ерига қурол, куч билан бостириб кириш, унинг ички ишларига зўравонлик билан аралашиш; босқинчилик. *Куролли интервенция.* ▪ *Антанта интервенция* ва *блокадани тўхтатишга мажбур бўлди.* В. И. Ленин, Янги замонлар, янги шаклдаги эски хатолар.

ИНТЕРВЕНЦИЯЧИ *айн.* **интервент.**

ИНТЕРВЬЮ [*р* < *инглг*] Матбуотда эълон қилиш, радиода эшиттириш ёки телевидениеда кўрсатиш учун мухбирнинг бирор арбоб билан ўтказган суҳбати ва шу суҳбатнинг эълон қилинган тексти. *Конференция қатнашчиларидан олинган интервью.*

ИНТЕРМЕДИЯ [*р* < *лат*] Асосан драма асари орасида бажариладиган, одатда ҳажвий мазмундаги, қўшимча кичик саҳна асари ёки пьеса.

ИНТЕРНАТ [*р* < *лат*] 1 Ўқув юрти қошидаги ўқувчилар ётоғи. *Шаҳар чеккасига янги типовой мактаб, унинг ёнига қурилган шаҳар пионерлар уйи, ётоқ-интернат биноларининг қизғиш ғиштлари кун тиғида жимирлайди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин йўллар.

2 Ўқувчиларни давлат томонидан овқат ва кийим-кечак билан таъминланадиган ўқув юрти. *Интернатга берилди Етим қиз Кумри. Ўтди унинг шу ерда Уч-тўрт йил умри.* Ғайратий.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ I [*р* < *лат*] 1 Халқаро сиёсий бирлашма. **Биринчи Интернационал** 1864 йил 28 сентябрда Лондонда таъсис этилган биринчи халқаро пролетариат ташкилоти. **Коммунистик Интернационал** 1919 йилдан то 1943 йилга қадар жаҳон коммунистларини бирлаштирган халқаро ташкилот.

2 (И — *катта*) Халқаро пролетариат гимни; Совет Иттифоқи Коммунистик партияси ва бошқа коммунистик партиялар гимни. «*Интернационал» садолари.* ▪ «*Интернационал» Элмурроднинг.. энг севикли ашуласи эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ II [*р* интернациональный] 1 Интернационализм принципларига асосланган, ундан келиб чиқадиган; интернационализм руҳидаги. *Интернационал тарбия.*

2 Ҳамма миллатлар учун умумий, муштарак, миллатлар ўртасидаги; миллатлараро, халқаро. *Интернационал алоқалар.*

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ [*р*] Капиталистик тузумни ағдариб, коммунизм қуриш учун курашда ишчилар ва барча меҳнаткашларнинг халқаро бирлик ва бирдамлиги; барча халқлар, миллатларнинг озодлиги, мустақиллиги ва тенглигини ҳимоя қилиш, улар ўртасида дўстлик, ҳамкорлик учун шовинизмга, ирқчилик ва миллатчиликка қарши кураш. *Пролетар интернационализми. Ёш авлодни интернационализм руҳида тарбиялаш.*

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТ [*р*] Интернационализм тарафдори.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТИК [*р* интернационалистический] Интернационализмга асосланган, интернационализм ғоялари билан суғорилган, интернационализм руҳидаги.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЛАШТИРИШ Интернационал деб ҳисоблаш, ҳамма халқлар учун умумий, муштарак деб эълон этиш, тенг ҳуқуқ билан фойдаланиладиган қилиш.

ИНТИБОҲ [*а*] Уйғоқлик, бедорлик. *Бузма кўнглинг, боқ бу шўро Берди мангу интибоҳ.* Ҳамза.

ИНТИЗОМ [*а*] Бирор коллективнинг барча аъзолари амал қилиши, бўйсуниши лозим бўлган қатъий тартиб, қоида. *Ҳарбий интизом. Меҳнат интизоми.* ▪ *Қаердаки интизом маҳкам, у ерда иш йирик. Қаердаки интизом бузилди, у ерда иш расво.* Уйғун, Навбаҳор.

ИНТИЗОМЛИ Интизомни маҳкам тутувчи, унга амал қилувчи, бўйсунувчи, тартибли. *Интизомли лашкар енгилмас.* Мақол. ▪ *Мактабдошлари орасида Бегижон интизомли ва сергак бўлганидан, ўқитувчилари бошқа болаларни у билан тенглашишга чақирар эди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.

ИНТИЗОМСИЗ Интизоми йўқ, интизомга амал қилмайдиган, бўйсунмайдиган; тартибсиз.

ИНТИЗОМСИЗЛИК **интизомсиз** *с. белги отн.* — *Мен бундай интизомсизликка чидаб туролмайман,— бошлиқ тиқмачоқдай мушти билан столни урди,— мен ҳалоллик билан, виждон билан ишлайдиган одамни яхши кўраман.* Ойбек, Нур қидириб.

ИНТИЗОР [*а*] Сабрсизлик, муштоқлик билан кутувчи; мунтазир. *Интизор бўлмоқ. Интизор қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Балки интизордир онаси, ёри, Балки соғингандир экинзор қирлар.* Уйғун. *Фақат она, дард ва жафога тўлган она, тиқ этса эшикка қараб йўлига интизор ўтирар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Булардан эллик қадамча нарида, ўқ ариқ ичида, юзини ўсиқ ғўзалар билан тўсиб турарди уни интизор этган қиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИНТИЛИШ 1 **интилмоқ** *фл. иш оти. Ҳаётни билиш ва ундан ўзининг лойиқ ўрнини топишга интилиш ҳар бир кишининг умиди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Майл, қизиқиш. *Қиз Сирожни севадими, йўқми — ўзи ҳам билмас эди. Аммо кўнглида Сирожга интилиш сезиб юрарди.* Ф., Мусажонов, Ҳури. *Адолат ўзига нариги маҳалладаги Султон ҳожи бойнинг совчи қўйдираётганини сезиб қолганди. Бу нарса Адолатга Усмонжонга бўлган интилишини кучайтириб юборди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ИНТИЛМА: марказга интилма куч *физ.* айлана бўйлаб ҳаракат қилаётган жисмни айланада тутиб турувчи, шу айлана марказига йўналган куч.

ИНТИЛМОҚ 1 Бирор нарсага, кимсага ёки томонга жон-жаҳд билан ҳаракат қилмоқ ёки ҳаракат қилишга, етишга уринмоқ. [*Жувон*].. *шохни ушлагани икки-уч интилиб, ушлай олмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Асқар ота кўзига ювошроқ кўринган бир отни синамоқчи бўлиб минган эди, от анҳорга интилди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Бирор мақсад учун, унга эришиш, етишиш йўлида ҳаракат қилмоқ. *Илм-маърифатга интилмоқ.* ▪ *У худди синглисининг қотилини энди топгандай титраб-қақшаб қасосга интиларди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ИНТИЛТИРМОҚ **интилмоқ** *фл. орт. н.*

ИНТИМ [*р* интимный] Юракдаги сир, ҳис-туйғу ва ш. к.га оид; юракдаги, сирли. *Интим муносабатлар. Интим суҳбат. Интим лирика.*

ИНТИХОБ [*а*] *эск. кт.* Танлаш, сайлаб олиш. **Интихоб этмоқ** (**ёки қилмоқ**) танлаб, сайлаб олмоқ.

ИНТИҚ *диал.* Сабрсизлик билан кутувчи; интизор. *Мен зиндонга арқон солай, Белга боғла, тортиб олай; Бирга йўлга равон бўлай, Йўлингга интиқ Барчиной.* «Алпомиш».

ИНТИҚМОҚ *диал.* Шошмоқ, ошиқмоқ.

ИНТИҚОМ [*а*] Ўч, қасос. *Интиқом олмоқ.* ▪ *Интиқом ҳисси-ла кўзга қон тўлган, Довюрак эрларнинг намойиши бу.* Ғ. Ғулом.

ИНТИҲО [*а*] Охир, кет, сўнг, поён. *Ишни интиҳосига етказмоқ.* ▪ *Қаҳрамонлардан ҳар бирининг ўй-фикрини, босган қадамини.. ҳамма, ҳаммасини ибтидосидан интиҳосигача яхши билади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ИНТИҲОСИЗ Охири, интиҳоси йўқ, туганмас, бепоён. *Мирзакамолиддиннинг узоқ интиҳосиз гапидан шундай мазмун чиқар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Очил китоб ўқишга ихлос қўйган эди, китоблар унинг интиҳосиз хаёлларига қанот боғлар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИНТОНАЦИОН [*р* интонационный] Интонацияга оид. *Нутқнинг интонацион воситалари.*

ИНТОНАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Сўзловчининг нутқ мавзуига муносабатини, ҳис-туйғусини ифодаловчи талаффуз услуби; тон.

2 *лингв.* Товушнинг ўзгаришидан, паст-баланд бўлиб туришидан иборат бўлган ритмик-мелодик нутқ тузилиши; оҳанг. *Хитоб интонацияси. Сўроқ интонацияси.*

3 *муз.* Ашулада ёки музикада оҳангнинг тўғри олиниши.

ИНТРИГА [*р* < *фр* < *лат*] 1 Бирор ғаразли мақсадга эришиш учун қилинган яширин ҳаракат, фитна, ҳийла-найранг. *Интригага уюштирмоқ.*

2 *ад.* Роман ёки драма асарида воқеаларнинг кескинлиги ва чигаллиги билан ажралиб турадиган сюжет йўли.

ИНТРИГАЧИ Интрига уюштирувчи; фитначи, ғаламис.

ИНТУИЦИЯ [*р* < *лат*] *кт.* 1 Тажрибага асосланган ғайриихтиёрий ҳис, зийраклик. *Интуиция билан йўл топмоқ.*

2 *филос.* Илмий тажриба ва мантиқий мулоҳаза ёрдамисиз «ҳақиқат»ни билиш мумкин, деб қаровчи идеалистик тушунча.

ИНФАРКТ [*р* < *лат*] Қон томирининг сиқилиши ёки тўсилиб қолиши натижасида қоннинг тўхташи.

ИНФЕКЦИОН [*р* инфекционный] Инфекцияга, юқумли касалликларга оид, инфекциядан келиб чиққан; юқумли, юқадиган. *Грипп инфекцион касаллик. Инфекцион касалхона.*

ИНФЕКЦИЯ [*р* < *лат*] *мед.* Касаллик пайдо этадиган микроорганизмлар туфайли касалликнинг юқиши; юқтиришлик. *Инфекциянинг олдини олиш чоралари.*

ИНФИНИТИВ [*р* < *лат*] *грам.* Феълнинг ноаниқ формаси; масдар.

ИНФЛЯЦИЯ [*р* < *лат*] Муомаладаги қоғоз пулларнинг керагидан ортиқ кўпайиб кетиши ва қадрсизланиши.

ИНФОРМАЦИОН [*р* информационный] Информацияга, ахборотга оид. *Информацион билдириш.* | Информация тўплаш ва керакли маълумотлар бериб туриш билан шуғулланадиган. *Информацион бюро.*

ИНФОРМАЦИЯ [*р* < *лат*] Ахборот, маълумот. *Илмий информация. Информация бермоқ. Информация олмоқ.*

ИНФРАТОВУШЛАР *физ.* Инсон қулоғи эшитмайдиган паст частотали товушлар.

ИНФРАҚИЗИЛ: инфрақизил нурлар *физ.* спектрнинг қизил тусли қисмига ёндош, кўзга кўринмайдиган нурлар.

ИНФУЗОРИЯ Сувларда яшайдиган микроскопик бир ҳужайрали жонивор.

ИНЧУНИН [*ф-т*] *кирш с.* Шундай, худди шунинг каби; шунингдек. *Инчунин, Қулматқорани бир кун эмас бир кун шип-шийдам қилиб, гўлаххонада тиз чўктириш орзуси қанчалик лаззатли!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ИНШО [*а*] Ўқув юртларида она тили ёки адабиётдан ёзма иш. *Иншо олмоқ. Иншо ёзмоқ.*

◆ **Иншо қилмоқ** *эск.* қурмоқ, барпо қилмоқ.

ИНШООЛЛО(Ҳ) [*а*] *эск.* 1 Худо хоҳласа. *Боя аччиққина хўрда қилиб қўювдим, ичиб олди. Иншооллоҳ, эртага туриб кетар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У зулм илдизига болта урди. Иншоолло, зулм дарахти қурийди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Яхши истак билдириш учун қўлланилган ва худоё, илоҳим каби маъноларда келадиган дуо ибораси. [*Мунажжим:*] *Самовий мавжудотлар шаҳаншоҳнинг бахт ва саодатидан башорат бердилар.* [*Ҳусайн:*] *Иншоолло, айтганингиз келсин!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ИНШООТ [*а*] Турли мақсадлар учун қурилган бинолар ва уларнинг ускуна жиҳозлари. *Гидротехник иншоотлар.*

ИНЪЕКЦИЯ [*р* < *лат*] Тери орасига дори юбориш; укол. *Инъекция усули билан қўлланилган дори организмга жуда тез таъсир қилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ИНЪИКОС [*а*] 1 Ойнада, сувда ва умуман ялтироқ нарса бетида акс этган тасвир; акс.

2 Объектив мавжудотнинг, воқеликнинг киши онгида акс этиши, акси. *Драматургнинг ифода қилиб берган типлари турмушимизда ҳали ҳам учраб келаётган эскилик сарқитларидан қутила олмаган кишиларнинг бадиий инъикосидир.* «Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки».

ИНЪОМ [*а*] 1 Тортиқ қилиб берилган нарса; ҳадя, совға. *Инъом қилмоқ. Инъом бермоқ.* ▪ *Шомуродга мени таъриф қиласан,.. қизини кўндирасан, келиб менинг инъомларимни оласан.* «Ёдгор».

2 Инъом (*эркаклар исми*).

ИНҚИЛЛАМОҚ Оғриқ, дард зўридан ихрамоқ.— *Ёмон билан тенглашиб бўлмайди, жоним,— деди Насимжон касалдай инқиллаб.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Оғир юк зўридан «иҳ-иҳ!» деган овоз чиқармоқ. *Шофёр ҳар бири қўйдек келадиган иккита чўл қовунини инқиллаб кўтариб келди-да,.. думалатиб юборди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ИНҚИЛЛАТМОҚ **инқилламоқ** *фл. орт. н.*

ИНҚИЛОБ [*а*] 1 *эск. айн.* **революция.** *Маданий инқилоб.* ▪ *Маҳкам ота ўтирган ерида: «агар Октябрь инқилоби бўлмаганда, қизим мана шу ўзини бенаво, ғариб деб атаётган ишқиртга оқсоч бўлар эди»,— деб дилидан ўтказди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Инқилоб (*эркаклар исми*).

ИНҚИЛОБИЙ [*а*] *эск. айн.* **революцион.** *Инқилобий ҳаракат. Инқилобий шиор.* ▪ [*Темир:*] *Йўқ, инқилобий қонун бундай ишга йўл қўймайди, Ғаффорбой халқ олдида, халқ суди олдида қилмишларидан ҳисоб беради.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ИНҚИЛОБЧИ *эск. айн.* **революционер.**— *Ойим мени деб, элни деб, инқилобчи бўлиб ўлиб кетди,— деди Раззоқ, қўзғолонда отилган онасини эслаб.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ИНҚИРОЗ [*а*] 1 Тараққиётда орқага кетиш, пасайиш; таназзул, регресс, тушкунлик. *Капиталистик жамиятнинг инқирози. Буржуа маданиятининг инқирози.*

2 Тугаш, охир бўлиш, битиш. *Мўминмирзонинг ўлими Темурийлар хонадонининг инқирозидан нишонадир.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Инқирозга учрамоқ** (*ёки* **юз тутмоқ**) 1) орқага кетмоқ, пасаймоқ, таназзулга, тушкунликка учрамоқ; 2) тугамоқ, битмоқ.

ИОН [*р* < *грек*] *физ.* Электр заряди бўлган атом ёки атомлар группаси.

ИОНА [*а*] *эск.* 1 Моддий ёрдам, нафақа.— *Бу юртнинг бойлари қани? — диққати ошиб қизиша бошлади Валихон.— Қани савдогарлари? Қани амалдорлари? Сийлов қани? Иона қани?* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Бирор кори хайр учун тўпланган пул. *Паспортимни қўлимга осонгина тутқизиб қўя қолмади,.. иона баҳонаси билан аллақандай бир қутига пул ташлаттириб, сўнгра қўл қўйдириб, паспортимни қўлимга тутқазди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Мен боёнларимиздан элликтасини «кўмак» рўйхатига олиб қўйдим. Улар бугун-эрта иона тўплаб келтирадилар.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ИОНИЗАЦИЯ [*р*] *физ.* Ионларга айланиш ёки айлантириш; ионларнинг ҳосил бўлиши, ионлашув.

ИОНЛАШМОҚ *физ.* Ионларга айланмоқ, ион ҳосил қилмоқ. *Ионлашган ҳаво.*

ИОНЛАШТИРМОҚ **ионлашмоқ** *фл. орт. н. Ҳавони ионлаштирмоқ.*

ИОНЛАШУВ *физ.* Ионларга айланиш; ионларнинг ҳосил бўлиши; ионизация. *Ионлашув процесси. Ҳавонинг ионлашуви.*

ИОНОСФЕ́РА [*р*] *физ.* Атмосферанинг ион ёки эркин электронларга бой бўлган юқори қатлами.

ИП 1 Пахта, ипак, зиғир, жун ва ш. к. толасидан ингичка қилиб йигирилган ёки йигирилмаган тикув материали. *Пишиқ ип. Хом ип. Машинага ип солмоқ.*‖ *Ип газлама.* ▪ [*Алиохун*] *бир неча минутдан сўнг туриб.. игнани олди, қаердандир ип топиб, эски, серямоқ кўйлагининг йиртиғини тикишга ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Буни сотиб чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёларни олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Умуман боғлаш, ўраш ва ш. к. мақсадлар учун қўлланиладиган нарса,мас. шнур, каноп, чилвир. *Ботинка ипи. Мард йигит қўлида аждар ўлади, номард одам ипни аждар билади.* Мақол. ▪ *Тоғаси сўйилган қўйнинг ипини олди-ю, шошиб ташқарига чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Пай, ичак ва ш. к.дан чолғу асбоблари учун ясалган тор. *Мели полвон.. дуторга аччиқ қилиб сўзлади: — Сени ўйлаб топган Афлотунни кўп ақлли одам ўтган дейдилар-у, фақат ипингни узилмайдиган қилиб ясашга ақли етмапти-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма айн.* **ришта** 3. *Дўстлик ипи. Муҳаббат ипи.* ▪ *Доирачи, рақоса ва созандалар ўртасида томошабин сезмайдиган нозик алоқа ипи мавжуд.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 *кўчма* Йўл, чизиқ, хат. *Узоқда, кечанинг қора чодирига бурканган дарахтлар устидан.. ўқлар.. ҳавода олов ип чизиб учардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 *кўчма* Мазмуний боғланиш. [*Умурзоқ Ҳожарга:*] *Шўринг қурсин-да, хотин! Ғуринг-ғуринг қиласан, на гапингнинг ипи бор, на боғичи.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

♦ **Ип эшолмайди** тенг ёки бас кела олмайди. *Сизнинг сарполарингизни кийгандан кейин бирам очилиб кетдики,.. жаннатдаги ҳури-ғулмонлар ҳам унинг олдида ип эшолмайдиган бўлиб қолдилар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. **Ипидан игнасигача** бутун тафсилоти билан, тўла-тўкис, майда-чуйдасигача, батафсил. *Сиз айтинг, ахир, сиёсатни ипидан игнасигача биласиз, мен нима қилсам бўлади энди?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ипни узиб ерга ташламоқ** узил-кесил ҳал қилмоқ, бир ёқлик, бартараф қилмоқ.

ИПАК 1 Пилла қурти чиқарган жуда ингичка пишиқ тола ва ундан йигирилган ип. *Хом ипак. Пишитилган ипак.* ▪ *Адолат қопчиғини очди. Унда ангишвонадан тортиб, ип, ипакларгача бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шундай иплардан тўқилган мато, шойи ва ундан тикилган кийим ёки буюм.‖ *Ипак рўмол.* ▪ *Зайнаб ҳам тамом ипакларга кўмилиб ясанган, кеча эрга теккан янги келинлар суратига кирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Мулойим, нозик. *Ботирали хотинининг қалин ипак сочини силаб гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

♦ **Ипак ойим** *қ.* **ойим** 3.

ИПАКДАЙ, *дек* 1 Ипак сингари мулойим, нозик. *Ипакдай майин пахта.*

2 *кўчма* Жуда ҳам хушмуомала, ширин сўз; мулойим. *Ипакдай аёл. Танқиддан кейин ипакдай бўлиб қолди.*

ИПАКЛИ Ипаги бор, ипакдан тўқилган. *Нигора.. чамадонини очди.. ичини тита бошлади. Янги гулдор дастурхон, бир-икки жўра ипакли, яна жилдли, жилдсиз китоблар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИПАҚЛИҚ Ипакли газламадан, шойидан қилинган, тикилган кийим. *Ипаклик киймоқ.*

ИПАКФУРУШ Инак ёки ипакли газлама сотувчи савдогар. *Поякиликдан носвойни оламан-да, таниш ипакфуруш яҳудийдан онам буюрган ипакларни харид қилгани жўнайман.* Ойбек, Болалик.

ИПАКЧИ 1 *айн.* **ипакфуруш.**

2 Пилла ва ипак тайёрлаш билан шуғулланувчи.

ИПАКЧИЛИҚ Қишлоқ хўжалигининг пилла етиштириш иши билан шуғулланадиган тармоғи. *Ипакчилик хўжалиги. Ипакчилик бошқармаси.*

ИПИЛТИРИҚ Жуда ориқ, нимжон, қилтириқ. *Ипилтириқ бола.* ▪ *Ер ориқчун ипилтириқ Бўлиб сабзи, Эл олдида Кўканнинг ҳеч Қолмай лафзи.* Ғ. Ғулом, Кўкан.

ИПИР-ИПИР Бурда-бурда, бўлак-бўлак, ипга ўхшаш паға-паға (сут, ис кабилар ҳақида). *Сут чириб ипир-ипир бўлиб қолди.* ▪ [*Қорхонанинг*] *деворлари, шиплари ўргимчак инлари, ипир-ипир қора ислар билан қопланган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИПОР 1 Баъзи ҳайвонларнинг, асосан Сибирда яшайдиган бир хил кийикнинг жинсий безидан олинадиган хушбўй модда; мушк.

2 Шу модданинг ва умуман хушбўй нарсаларнинг ҳиди. *Тарқатар шингилларинг райҳон ипорнинг бўйини, Чорласа ширин чаросла — бормайин қолғайми мен!* Ғ. Ғулом.

ИПОРГУЛ Ипор каби хушбўй гул, атир гул.

ИППОДРО́М [*р* < грек] От чоптириб, улоқ ва пойгалар ўтказиладиган кенг майдон; отчопар.

ИПСИЗ Ипи йўқ, беип. **Ипсиз боғламоқ** *қ.* **боғламоқ.**— *Бизни ҳоким Тешабойга ипсиз боғлаб бериб кетди,— деди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИРВАЙМОҚ Эгри бўлиб қолмоқ, қийшаймоқ (уй, девор ҳақида). *Деворнинг ирвайган ерлари.* | Иржаймоқ (оғиз ҳақида).

ИРВАЙТИРМОҚ **ирваймоқ** *фл. орт. н. Нимага қийшиқ оғзингни ирвайтириб куляпсан?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ИРГАМЧИҚ *с. т.* Қишини жиркантирадиган; йиргамчик, жирканч.

ИРГАНМОҚ *с. т.* Йирганмоқ, жирканмоқ.

ИРГАНЧ *с. т.* Жирканч.

ИРЖАЙМОҚ Овоз чиқармай лабларни ёйиб қимсиз кулимсирамоқ, иршаймоқ, тиржаймоқ. *Мунча иржаясан?* ▪ *Фосиҳ афанди бўлса.. қора дулдул устида куйдирган калладай иржайиб ўтирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИРЖАЙТИРМОҚ **иржаймоқ** *фл. орт. н. айн.* **иржаймоқ.** *Бола .. унинг жиғига тегар, йўлбарс эса ўткир тишларини иржайтириб, кўзларини қисиб ирилларди.* М. Осим, Ўтрор. *Тишларини иржайтириб ўлакса қидирган оч бўриларнинг овози эшитила бошлади.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИРЖАЙТМОҚ иржаймоқ *фл. орт. н. айн.* **иржайтирмоқ.**

ИРИЛЛАМОҚ 1 «Ир-р-р» деган овоз чиқариб хурмоқ (ит ҳақида). *Узала тушиб оғзи билан пашша тутиб ётган каттакон сариқ ит бошини кўтариб ириллади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма салб.* Уришгандек гапирмоқ, итдек қопмоқ. *Сиз бўлмасангиз, булар билан бир ерда ўтириб, гаплашиб бўладими. Халфа билан Махсумнинг дарров ириллаганини кўрдингизми?!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИРИЛЛАТМОҚ ирилламоқ *фл. орт. н.*

ИРИЛЛАШМОҚ ирилламоқ *фл. бирг. н.*

ИРИМ *этн.* Бирор мақсад, ният билан қилинган хурофий тадбир, мас. тўйдан яхши ният билан бирор нарса олиб кетиш, дард-балони қайтариш, зиён-заҳматдан, кўз тегишдан сақлаш учун бирор нарсани бошдан ўгириб ташлаш. *Ирим қилмоқ.* ▪ *Хола тирсаги билан Каримани секин туртди: «Келин, ирими учун отангизга уч-тўрт сўм пул беришингиз керак».* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Эски иримлардан қутулиб етмаган баъзи бўлтаклар, .. ходанинг устига исириқ боғлаб қўядилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ИРИМИГА *рвш* Йўли учун, номига, хўжа кўрсинга. *Қонцертда биринчи рақсни жуда ҳам ёмон ўйнадим. Бир-икки одам иримига чапак чалгандай бўлди.* С. Аҳмад, Зумрад. *Муродова ҳамроҳлари билан уришгирди-ю, иримига бир хўплаб, рюмкасини шиша орқасига яшириб қўйди.* И. Раҳим, Ихлос.

ИРИМОҚ Микроорганизмлар таъсирида бузилмоқ, сасиб-бижғиб яроқсиз ҳолга келмоқ, айнимоқ, чиримоқ. *Гўшт ирибди. Олма ириб кетибди. Сут ириб тушибди.* | Йиринг олиб, фасод боғлаб илвираб кетмоқ. *Яраси ириб кетибди.*

ИРИМ-СИРИМ *айн.* **ирим-чирим.**

ИРИМЧИ Иримга ишонувчи; ирим-чиримга берилган. *Иримчи одам.* ▪ *Унинг [сигирнинг] бўйнидаги бир парча эски чарм саланғлаб, яғринига уриларди. Эгаси иримчи бўлса керак, кўз тегмасин, деб тақиб қўйган-ку.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИРИМ-ЧИРИМ Ҳар хил иримлар. *Шу қорда домлага бориш нимаси! Ҳар бало ойимдан чиқади. Ирим-чирим бўлса бас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИРИН *эск.* Лаб, дудоқ. *Ярим очиқ иринлари ичидаги оқ тишлари билан тилини ғарчча тишлаган-да, гўё шу турмушда, шу замонда туғилгани учун «аттанг» ўқийдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИРИС [*р*] Одатда тўртбурчак шаклидаги бир хил ширинлик, конфетнинг бир тури.

ИРИТМОҚ иримоқ *фл. орт. н.*

ИРҚИЛМОҚ *диал.* Ўзини тортмоқ, тортинмоқ. *Чол чарвоққа келиб юрадиган йўлга бурилди. Шунда Ёдгор иркилиб, отининг жиловини тортиб, бовага қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турибди.* «Ёдгор».

ИРҚИТ Қиши йиргападиган даражада кир, ифлос. *Иркит бола. Иркит пиёла.* ▪ *Бир ёнда судралган қиш увадаси: иркит қор уюми.* Р. Бобожон, Янги китобдан.

ИРМОҚ 1 Бирлашиб катта дарё ҳосил қилувчи ҳар бир айрим кичик дарё. *Сирдарё ирмоқлари.* ▪ *Елғиз оқкан ирмоқ ҳам фойда келтиради, қизим, ахир оқиб-оқиб дарёга қўшилади-ку!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Умуман дарёча, кичик дарё, сув. *Бу водийнинг қуёши ҳам бизники, Баҳмал қир, зумрад ирмоқлари ҳам.* Ғ. Ғулом.

ИРОДА [*а*] 1 Мақсадни, вазифани ва умуман ҳар қандай ишни бажариш, юзага чиқариш учун кишида бўлган матонат ва қатъият. *Кучли ирода. Темир ирода. Иродаси йўқ одам.* ▪ *Улар қуроллари синса — қўллари билан, қўллари синса — тишлари билан, тишлари синса — иродалари билан қазиш қасдида келган сув ташналари эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Турғунбойнинг*] *кўнглини қандайдир шубҳа ва норозилик таталаб турган бўлса ҳам, бирон қарши фикр айтишга иродаси етмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ихтиёр, хоҳиш. *Ўз иродасига қарши иш қилмоқ.*

ИРОДАЛИ Иродаси кучли, бирор мақсад учун матонат ва қатъият билан курашадиган. *Муҳиддинқори Ёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ИРОДАСИЗ Иродаси йўқ, иродаси суст, бардошсиз. *Иродасиз одам.* ▪ *Ҳалво — иродасиз кишиларни аврабалдаб, уларни сотиб олиш ва йўлдан оздириш; қамчи — ишчиларнинг ва халқнинг иши учун курашувчи сидқидил ва онгли кишиларни қўрқитиш ва «зарарсизлантириш» учун хизмат қилади.* В. И. Ленин, Партиямиз программасининг лойиҳаси.

ИРОДАСИЗЛИК иродасиз *с. белги оти.*

ИРОҚ I Узоқ, олис, йироқ. *Шаҳар бизга анча ироқ. Осмон ироқ — ер қаттиқ.* Мақол. || *Камбағаллик қолган ироқда, Яшар, яшнар ҳис, тилак, хаёл.* Ҳ. Пўлат.

ИРОҚ II (И — *катта*) Шашмақом системасидаги олтинчи мақом номи (қ. **шашмақом**). *«Ироқ»ни ироқдаги ёрига эшитилсин деб куйлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИРОҚИ I Ип ёки ипакларни кесиштириб, крест шаклида гул тикиш усули ва шу усулда тикилган нарса. *Ироқи тикмоқ.* || *Ироқи жияк.* ▪ *Бошидаги ироқи дўпписи ҳуснига ҳусн қўшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИРОҚИ II: **ироқи совун** юз-қўл ювиш учун қўлланиладиган ҳидли совун, атир совун. *Темиртош ҳам кеча қаллиғи Менглиойнинг янгасига иккита ироқи совун, упа-элик олиб, янги рўмолчага тугиб, қош қорайганда борган эди.* М. Осим, Ўтрор.

ИРРАЦИОНАЛ [*р* иррациональный] 1 *филос.* Қонуниятга эга бўлмаган ва шу сабабли тушуниб, ақл билан билиб, мантиқий йўл билан тушуниб бўлмайдиган; ақлдан ташқари. *Иррационал қараш.*

2 *мат.* Бутун сон билан ўлчаб, ифодалаб ёки ҳисоблаб бўлмайдиган. | Арифметик амалдан ташқари илдиз топиш амалини талаб қиладиган. *Иррационал тенглама.*

ИРРИГАТОР [*р*] Ирригация, сув чиқариш ишлари мутахассиси.

ИРРИГАЦИОН [*р* ирригационный] Ирригацияга, суғориш ишларига оид. *Ирригацион иншоотлар.*

ИРРИГАЦИЯ [*р* < *лат*] Сувсиз ерларга сув чиқариш ишлари. *Ирригация иншоотлари.*

ИРСИЙ [*а*] *биол.* Наслга оид, наслдан наслга ўтадиган; наслий. *Ирсий белгилар.*

ИРСИЯТ [*а*] *биол.* Тирик организмларнинг жисмоний ва психик хусусиятларни сақлаш ва наслдан наслга ўтказиш қобилияти.

ИРШАЙМОҚ Овоз чиқармай, лабларни ёйиб кўримсиз кулимсирамоқ; иржаймоқ, тиржаймоқ. *Иршайиб кулмоқ.* ▪ *— Ер ютгурлар, нима қилиб иршайиб турибсизлар, ҳув, кўзларинг тешилсин! — деди хотинлардан бири.* М. Осим, Ўтрор.

ИРШАЙТИРМОҚ иршаймоқ *фл. орт. н.*

ИРШОД [*а*] Тўғри йўл кўрсатиш, тўғри йўлга солиш, таълим бериш. **Иршод қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) тўғри йўл кўрсатмоқ, тўғри йўлга солмоқ; 2) эътиқод қилмоқ.

ИРҚ I [*а*] 1 *эск.* Насл, зот.

2 Инсоннинг бадан ва ранги, юз-бош тузилиши ва ш. к. наслий белгилари бир хил бўлган, тарихан шаклланган ҳар бир группаси. *Оқ ирқ. Қора ирқ. Сариқ ирқ.* ▪ *ЎзССР граждапларининг миллати ва ирқидан қатъий назар .. ҳаётнинг ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқли бўлишлари ўзгармас қатъий қонундир.* «ЎзССР Конституцияси».

ИРҚ II *диал.* Юз; ёноқ. *Аваз қараса, Оққиз дуруст қизга ўхшайди, ирқи олмадай пишган, зулфлари белига тушган.* «Балогардон».

ИРҚИЙ [*а*] Ирққа хос; ирққа оид (қ. **ирқ** I). *Ирқий белгилар. Ирқий назария.* ▪ *Ирқий ёки миллий ортиқликни ёхуд душманликни ва камситишни тарғиб қилувчи шахслар қонунга мувофиқ жазоланади.* «ЎзССР Конституцияси».

ИРҚЧИ Ирқчилик тарафдори, ирқчилик сиёсатини юргизувчи. *У тошкентлик Собир — Сардор фашистларни қилди хароб, Гўрсиз ётган ирқчи — мурдор Осиёдан олди жавоб.* **Шайхзода.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИРҚЧИЛИК Ирқлар тенг эмас, шунинг учун гўё «олий», «сара» ирқларнинг «паст» ирқлар устидан ҳукмрон бўлиши тарихий заруратдир деб даъво қилувчи буржуача реакцион назария ва сиёсат.

ИРҒАЙ Ёғочи қаттиқ, пўсти қизғиш бута.

ИРҒАЙЗОР Нуқул ирғайлар билан банд ер, майдон.

ИРҒАЛМОҚ *диал.* У ёқ-бу ёққа чайқалмоқ, қалқимоқ; силкинмоқ. *Қараса, ўша ўзини алдаган паризод тўқмоқ ёлли тўриқ отни миниб, .. мункиб, қалқиб, минган оти .. бир-бир босиб, ирғалиб бораётган экан.* «Муродхон».

ИРҒАМОҚ Бошни тебратмоқ чайқамоқ; силкитмоқ. *Машинада алланарсани кўчираётган аёлга салом берди. Аёл машинадан кўзини олмай бош ирғаб қўя қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Абдураззоқ ота қўлидаги бўшаган пиёлани ерга қўйиб, бош ирғаб қудуқ томонни кўрсатди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ИРҒАТМОҚ ирғамоқ *фл. орт. н. У* [*Самандаров*].., *кампирнинг ёғдираётган саволларига гоҳ бош ирғатиб ва гоҳ сўз билан жавоб бериб супага томон келар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИРҒИМОҚ *айн.* **сакрамоқ.** *Ариқдан ирғиб ўтмоқ.* **Ирғиб (ўрнидан) турмоқ** чаққонлик билан тез, қалқиб (ўрнидан) турмоқ. **Ирғиб тушмоқ** беҳосдан юқорига кўтарилиб тушмоқ, сапчиб кетмоқ. *Оёғимга бир нарса тегиб ирғиб тушдим.* ▪ *Шарофат ирғиб деразадан тушди; худди Сидиқжон унга ҳамла қилгандай, эшикка томон қочди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ирғиб чиқмоқ** ташқарига бўртиб, туртиб чиқмоқ (кўз соққаси, томир ва ш. к. ҳақида). *Ирғиб чиққан кўзлар. Ирғиб чиққан томирлар.* ▪ *Унинг* [*Қўчқорнинг*] *офтобда қорайган орик, пайлари ирғиб чиққан оёғи .. тарашага ўхшарди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ИРҒИТИЛМОҚ ирғитмоқ *фл. мажҳ. н. Чуқурликлардан ирғитилаётган тупроқ окопларнинг чап қирғоқларида тоғ бўлиб кўтарилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИРҒИТИШМОҚ ирғитмоқ *фл. бирг. н.*

ИРҒИТМАЧОҚ Бирор нарсани бир-бирига ирғитиб ўйналадиган ўйин. *Ирғитмачоқ ўйнамоқ.*

ИРҒИТМОҚ 1 ирғимоқ *фл. орт. н. Илон юрган қийин йўлдан, «Чу» деб отини ирғитди.* «Нигор ва Замон».

2 Отмоқ, улоқтирмоқ. *Елкадаги юкни ирғитмоқ. Қўлга тушган нарсани ирғитмоқ.* ▪ *Ғуломжон .. қамчини мингбошининг қўлидан юлиб олиб супага ирғитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўзибой ҳар тошни ирғитганда гимнастикачилардай енгил гавдаси билан бир ирғиб тушар ва бу қилиғидан ўзи завқланиб қуларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Қамчи ирғитмоқ** қамчи солмоқ, қамчиламоқ. *Арава оҳиста йўл босарди, қўтослар секин, ялқов қадам ташлар ва ўқтин-ўқтин аравакаш «хўш-хўш!» деб қуруқ суяк қўтосларга қамчи ирғитиб қўярди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Юқорига томон силкимоқ, кўтариб ташламоқ. *Ер худди от олиб қочган аравадай кишини ирғитиб-ирғитиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ИРҒИШЛАМОҚ Бир ерда туриб бир неча бор ёки тинимсиз ирғимоқ, сакрайвермоқ.— *Ака! — деди Дилбар ва суюнганидан ёш боладай ирғишлай бошлади.* Ж. Абдуллаҳонов, Тонг ёришган соҳилда. *Яқинда борсам, қизчалар мени қуршаб олиб, ирғишлаб чапак чалишди: «Суюнчи, суюнчи!» деб.* А. Мухтор, Туғилиш.

ИРҒИШЛАТМОҚ ирғишламоқ *фл. орт. н.*

ИРҒИШМОҚ ирғимоқ *фл. бирг. н.*

ИС I Ҳид, бўй. *Гул иси. Хандалакнинг иси.* ▪ *Богма-боғ ошиб, шамол димоққа аллақандай хушбўй исларни олиб келади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

◆ **Исини чиқармай** ҳеч кимга билдирмай, маълум қилмай; махфий, яширин. *Бизга нимани буюрган эдинглар? Қизни олиб қочиш, ҳам бир қанча вақт исини чиқармай сақлаш, шундайми? — Шундай.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Одам иси ёқмаган** одамни ёмон кўрадиган, ҳеч кимни ёқтирмайдиган.

ИС II 1 Тутун, дуд. *Самовардан бурқираб ис чиқяпти.* **Ис чиқармоқ** *эт н.* арвоҳларга атаб ёки инс-жинсларни қайтариш учун иссиқ овқат пиширибхудойи қилмоқ. [*Кампир:*] *Ўғлимнинг қўлини ҳалоллатсам, сўйиб жиндак ис чиқарарман, деб умид билан боқиб юрган бир улоғим бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *с. т.* Ёнишдан ҳосил бўлган зарарли газ, кўмир оксиди. *Сандалли уйдагиларга ис тегибди.*

2 Тутун ёки чангдан шип ёки деворларда ҳосил бўладиган ипир-ипир нарсалар. [*Хизматкорхонанинг*] *деворлари, шиплари ўргимчак инлари, ипир-ипир қора ислар билан қопланган.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ис босган** 1) ис билан қопланган. *Ис босган деворлар;* 2) *кўчма* аллақачонлардан бери ётган, қолиб кетган; эски. *Ис босган одам.*

ИСБОТ [*а*] 1 Фикр, даъво, фараз ва ш. к.нинг тўғрилигини ёки юз берган ҳодисанинг чинлигини тасдиқловчи факт, ҳужжат, далил.— *Гапингизнинг ҳақлиги учун қандай исботингиз бор? Эгриликка олманг, Зайнаб,— деди Кумуш.— Мен бу гапни ёнимда эрим бор бўлганда кирма, деб айтмадим, балки, бояги сўзимнинг исботи учун айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тилим билан кўнглимнинг бошқалигини исбот қилингиз. Ҳасанали гинали қиёфада қошларини чимирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор қоида ёки даъвонинг тўғрилигини бошқа маълум қоидалар асосида мантиқий мулоҳаза ва далиллар билан тасдиқлаш усули, системаси. *Пифагор теоремасининг исботи. Учбурчакларнинг ўхшашлиги ҳақидаги теоремаларни исбот қилиб беринг.*

ИСБОТЛАМОҚ 1 Фикр, даъво, фараз ва ш.к.нинг тўғрилигини ёки бўлиб ўтган воқеа-ҳодисанинг чинлигини далил, ҳужжат, факт билан тасдиқламоқ. *Ўз гапининг тўғрилигини исботламоқ.* ▪ *Энди у солдатларга бутунлай бошқа гапни айтиши керак. Айтишга айтади-ю, лекин исботлай оладими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор қоида ёки даъвонинг тўғрилигини бошқа маълум қоидалар асосида мантиқий мулоҳаза ва далиллар билан тасдиқламоқ, исбот қилмоқ. *Теоремани исботламоқ.*

ИСБОТЛАНМОҚ исботламоқ *фл. мажҳ. н. Пахта териш машинаси беқиёс фойдали экани амалда исботланди. Даъво исботланди.*

ИСЁН [*а*] 1 Синфий, миллий, ҳуқуқий манфаатларни ҳимоя қилиб кўтариладиган қўзғолон; ғалаён, туғён. *Лена дарёсидаги ишчилар исёни.* ▪ *Бу — улуғ халқ исёни, бу — асрлардан буён давом этган жабрга, қулликка қарши мустамлака камбағалларининг, капитал қулларининг қўзғолони, даҳшатли зарбаси эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *дин.* Худонинг амрини бажаришдан бош тортиш, диндан қайтиш.

ИСЁНКОР [*а*+*ф-т*] 1 Исён кўтарувчи ёки исён кўтарган; исёнчи, қўзғолончи. *Эллик йил илгари исёнкор русснинг Биринчи қадамда тўкилган қони Бу кун байроқларга жилвасин солиб, Нурларига чўммишдир яксар жаҳонни.* Ғ. Ғулом.

2 Исёнга чорловчи, исёнга даъват этувчи. *Ҳамза — бой ва амалдорларнинг муртад башараларини очиб шармандаи шармисор этган исёнкор шоир.*

ИСЁНКОРЛИК исёнкор *с. белги оти.*

ИСЁНКОРОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Исёнкорлик билан.

ИСЁНЧИ *айн.* **исёнкор.** *Тошкентнинг Кўқонга қарши исён қилган бир замонида, исёнчилардан бири .. Юсуфҳожидек бир кимсанинг ўз ўғлини Маргилонга юбориб, бунда ҳам исён чиқариш қасдида бўлмоғи унингча* [*қушбегича*] *ҳақиқатга жуда яқин ва шубҳасиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСЁНЧИЛИК *кам қўлл.* **исёнчи** *с. белги оти.*

ИСИМОҚ 1 Ўзига иссиқлик олиб ҳарорати кўтарилмоқ. *Сув исиди. Печка қизиб, уй яхши исиди.* | Қуёш ҳароратидан қизимоқ. *Кун исиди. Ҳаво жуда исиб кетди.* ▪ *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хомсемиз ҳоким формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб елпинишга тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Кўнгли тортмоқ, рағбати, муҳаббати ошиб яқинлик сезмоқ; кўнгли илимоқ. *Энди хотинига исиб, меҳмонхонада ётишни ҳам барҳам*

www.ziyouz.com kutubxonasi

берса. А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Йўлдошнинг олдига кириб ўтсам, Жамилахоннинг боши кўкка етар. Зора-мора менга кўнгли исиб қолса, .. ўғлимнинг ҳам бахти очиларди-қўярди,— деди Салтанат.* Б. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш.

ИСИНМОҚ Ўзини иссиққа товлаб ёки иссиқ жойда ўтириб баданни иситмоқ. *Гуломжон челакни ўчоқ ёнига келтириб қўйди, сувнинг эришини кутиб, ўзи ҳам шу ерда исиниб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИСИНТИРМОҚ исинмоқ *фл. орт. н.*

ИСИРИҚ Кўп йиллик ўтсимон заҳарли ёввойи ўсимлик. *Лутфинисо дам ўтмасдан келиб, «ёмон кўздан сақласин» учун исириқ тутаттирар, гоҳ қизини қучиб йиғлар.. эди..* Ойбек, Қутлуғ қон. **Исириқ солмоқ** исириқ тутатиб кишиларга тутмоқ.

ИСИРИҚДОН Исириқчининг исириқ солиб тутатиладиган мис идиши.

ИСИРИҚЗОР Исириқ ўсган ер, майдон.

ИСИРИҚЧИ Кишиларга исириқ солиб шундан тушган садақа билан кун кўрувчи киши. *Йўлчи қараб, киноя билан қошларини чимирди. — Мен хўжайинларнинг бўйинтуруғига каллами тиқай, ишлай, улар обдон мойимни шилсин, кейин мени «ҳушт!» деб ҳайдасин, мен гадой бўлай, исириқчи бўлай!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИСИРИҚЧИЛИК исириқчи *с. касб оти.*

ИСИРҒА 1 Қулоққа тақиладиган олтин, кумуш каби металлардан ясаладиган зийнат буюми; зирак. *Тилла исирға.* ▪ *У [Турсуной] маржон, исирға, узук тақишни бировлардан кўриб ҳавас қилар .. эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Баъзи ҳайвонлар, чунончи эчкининг томоғи остидан осилиб турадиган солинчақ эти.

ИСИТИЛМОҚ иситмоқ *фл. мажҳ. н.*

ИСИТМА 1 Қасаллик натижасида кўтарилган ҳарорат. *Иситмани ўлчамоқ. Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади.* Мақол. ▪ — *Ҳайрият, онангизнинг аҳволи анча тузук бўлиб қолди, иситмаси ҳам қайтди,— деди отаси.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *с. т.* Баланд ҳарорат билан ўтадиган баъзи касалликларга (мас. безгак, тифга) берилган нотўғри ном. *Кумқишлоқ деҳқонларини қадимдан қийнаб келган ботқоқларни, .. иситма, безгак ўчоқларини қуритиш учун бир неча чақирим узунликда зовур қазиш керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *этн.* Кишининг дилини ўзига ёки бошқага мойил этиш мақсадида қилинган амал. *Иссиқ сўзим — иситма, совуқ сўзим — совутма.* Мақол.

4 *сфт* Иситилган. *Иситма ош.*

ИСИТМАЛАМОҚ Дарддан иситмаси кўтарилмоқ, иситмаси кўтарилиб оғир дард чекмоқ. *Матхолиқ ака, қанча ерни суғориб, қанча ерда дарахт кўкартиргандан кейин, .. куз пайтида Қамишкапанинг чорбоқ даласидаги ертўлада иситмалаб ётиб, ўлиб кетади.* II. Турсун, Ўқитувчи.

ИСИТМА-СОВУТМА *этн.* Кишининг дилини ўзига ёки бирор кимсага мойил қилиш ёки ундан «совутиш» мақсадида қилинган амал. [*Фотима:*] *Йўқ, тақсир бўлмайди, сиз иситма-совутмани қилиб бериб кетасиз, ўзим чиқариб юбораман.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

ИСИТМОҚ 1 **исимоқ** 2 *фл. орт. н. — Мен кўрқаманки,— деди у [Ҳамдамформа], .. Бухоронинг асл шойисидан тикилган ҳилпиллама кўйлаклар, .. амиркони ботинкалар сенинг кўнглингни унга иситган бўлмасин.* Айний, Қуллар. *Мана ман асл дуохон ... Иситиб, совутиб қўяман.* Ҳамза, Қузғунлар.

2 Ўз тапти, ҳарорати билан бошқа нарсанинг, кимсанинг иссиқлигини оширмоқ, кўтармоқ, иссиқ қилмоқ; ҳарорат бермоқ. *Бектемир унинг совуқ қотган жажжи қўлларини пуфлаб-пуфлаб иситди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Оловга қўйиб, тоблаб ёки бошқа бирор йўл билан иссиқ қилмоқ. *Ошни иситмоқ. Сув иситмоқ.*

ИСКАБТОПАР 1 Чивинга ўхшаб одамни қаттиқ чақадиган майда ҳашарот.

2 *с. т.* Чивин. *У [кечалари] ҳам гармселлари билан, ҳам қайнашган искабтопарлари билан одамлар бошига қора қийноқ келтиради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИСКАМОҚ 1 Ҳидни бурунга тортмоқ; ҳидламоқ. *Ҳайдар ота бир туп сада райҳонга қўл уриб искади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Искаб кўрсам тоза боғнинг гулисан, Қай шаҳарда қандай бекнинг ўғлисан?* «Ширин билан Шакар».

2 Ҳидлаб чиқмоқ. *Раҳим елкасида халта бедазор ёнида турар, «Тарзан» эса тизза бўйи ўсиб гуллаган кўм-кўк беда ичида бир нимани искаб юрарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кўчма* Пайқамоқ; сезмоқ. *«Ҳа айёр чўлоқ, искабсан дарров! Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш ... Дамингни чиқарма!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Елкаси ер искамаган** курашда йиқилмаган. *Уни Ҳакимполвон деб аташлари ҳам бежиз эмас. У, катта курашларда полвонлар билан беллашган, аммо елкаси ер искамаган.* А. Шермуҳамедов, Пискентлик паҳлавон.

ИСКАНА [*ф-т*] Ёғоч-тахтани ўйиш, тешиш учун қўлланиладиган, учи ялпоқ ўткир пўлат асбоб. *У [отам] .. чархнинг парраги ўтказиладиган тешикларини искана билан кавламоқда эди.* Айний, Эсдаликлар.

◆ **Искана пайванд** *қ. х.* пайвандтагни искана билан ёриб, новда суқиш йўли билан қилинадиган пайванд.

ИСКАНЖА [*ф-т*] 1 Нарсаларни сиқадиган, пресслайдиган асбоб; пресс.

2 *кўчма* Сиқиқлик, сиқув. *Бикжонбика кундошлар исканжасида қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Берлин исканжада, 1-Украина, 1-ва 2-Белоруссия фронтларининг қўшинлари уни ҳамма томондан қуршаб, темир халқа ичига сиқиб олган.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, 9 май. *Олга борсангиз ҳам, орқага қайтсангиз ҳам очлик, сувсизлик исканжасидасиз.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. **Исканжага олмоқ** 1) исканжа орасига олиб сиқмоқ; пресслаймоқ; 2) *кўчма* сиқувга олмоқ, сиқиб қўймоқ. *Энди нолиш ҳам гуноҳ бўлади, ўртоқ Умурзоқова, сиз Қодировни исканжага олиб эзибсиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИСКАРТ Белгили меъёр, ўлчов; норма. *Искартга келмоқ.* ▪ *Энди ташвишнинг кўплигини айтинг: искартдан ортиқроқ ёмғир ёғса «экиндан айрилиб қоламанми» деб жонимни ҳовучлаб, нуқул қурбақа ўлдираман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИСКАТМОҚ искамоқ *фл. орт. н. Дори искатмоқ. Атир искатмоқ.* ▪ *Поёнсиз қирларнинг .. димоғларга мажбурий искатган даво ислари, ёқимли ҳидлари ҳар қандай ишдан чиқаёзган ҳаёт эгасини озгина бўлса ҳам эпга ола биладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСКАШМОҚ искамоқ *фл. бирг. н.*

ИСКОВУЧ 1 Ис, ҳид биладиган; йўқолган, қочган нарсани, кимсани изидан ҳидлаб бориб топадиган. **Исковуч ит** 1) ис, ҳид биладиган ит; 2) *с. т.* овчи ит.

2 *кўчма* Полиция айғоқчиси. *Қудрат .. у ерда ўрганганларини маҳаллий ишчилар орасида кенг ёйиб юрган кунларининг бирида уни жандарма исковучлари тутиб қамадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИСКРАЧИ 1900 йили Ленин томонидан ташкил этилган «Искра» газетаси атрофида уюшган революцион ташкилот қатнашчиси.

ИСЛАМОҚ *айн.* **дудламоқ.**

ИСЛАНМОҚ 1 **исламоқ** *фл. ўзл. н.*

2 Айниб, бузилиб ёмон ҳид олмоқ, сасимоқ (гўшт, балиқ ва ш. к. ҳақида).

3 Ис-қурум босмоқ.

ИСЛАТМОҚ исламоқ *фл. орт. н. Балиқ ислатмоқ.*

ИСЛИ Иси бор, ҳидли. *Исли райҳон. Исли ҳандалак.* ▪ *Қаладан қалампир юклар қалачи. Ҳар хил исли бўлар тоғнинг оғочи.* «Равшан». *Сенга кунда ўн марта хуш исли совун билан ювилиб ҳеч бир нарсага теккизилмайдиган нозик қўллар керак.* Айний, Қуллар.

ИСЛИҚ Ўтовнинг тепа тўйнугини бекитиб турадиган қисми.

ИСЛИҚИ Ифлос, иқирт.— *Қазисан, қартасан, ахир аслингга тортасан! — деди кампир омборни қулфлаётиб .. Увада, ислиқи тўн, чилвир белбоғнинг хумориси тутгандир!* А. Қаҳ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳор, Қўшчинор. *У [ўғай она] ..мурдашўйлардан чиққан ислиқи кийимларни билмадим қаердан топиб келтириб, мени уларни кийишга мажбур қиларди.* Айний, Эсдаликлар.

ИСЛОВОТ [*р* слободка] *с. т. эск.* Исловотхона, фоҳишахона. *Некалайнинг [Николайнинг] замонида қайнатам Искобилдаги исловотда етти йил қоровуллик қилган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ИСЛОВОТХОНА [*р+ф-т*] *эск. айн.* **фоҳишахона.** *Исловотхоналари тараққий топган мамлакатларда адашган қизлар, озган жувонлар кўпинча Фуод афанди тутган йўллар билан қўлга туширилар.. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИСЛОВОТЧИ *эск.* Исловотхона эгаси.

ИСЛОМ [*а*] **1** Муҳаммад пайғамбар асос солган дин; мусулмон дини. *Ислом дини. Ислом қонунлари.* ▪ *Бутун ислом дунёсида, айниқса Туркистонда, эшонпарастлик жуда авж олган бўлиб, мусулмонларнинг кўпчилиги эшонга қўл бермаса, имонсиз кетишдан қўрқар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Ислом *(эркаклар исми).*

ИСЛОМИЯ [*а*] Исломга алоқадор, исломга мансуб бўлган. **Миллати исломия** ислом динидаги кишилар. *Мақсади диний, дунёвий ҳар нав фойдали ёзувлар билан миллати исломиянинг кўзини очиш, ҳақиқат йўлини кўрсатишдир.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шўройи исломия** *тар.* Ўрта Осиёда Октябрь социалистик революциясидан кейинги дастлабки йилларда пайдо бўлган реакцион сиёсий ташкилот.

ИСЛОМИЯТ [*а*] Ислом дини ва ислом олами. [*Мутавалли:*] *Ажаб эмаски, уларнинг насаби исломиятдан илгариги Бухоро оташпарастларига бориб етса.* Айний, Эсдаликлар.

ИСЛОҲ [*а*] **1** Тузатиш, тузатиб яхшилаш. *Ислоҳ қилинган араб алифбоси.*

2 Бирор соҳада тубли равишда ўтказилган ўзгартиш; реформа. *Биз деймизки, турмушимизда бир қадар ислоҳ юзага чиқсин, бемаъни ишларни йўқотайлик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИСЛОҲОТ [*а*] Тубли равишда ўтказилган ўзгартиш; ислоҳ, реформа. *Пул ислоҳоти. Иқтисодий ислоҳот. Алифбо ислоҳоти.* ▪ *Бу мушарраф пок мамлакатимизда турли тадбирлар ва ислоҳотлар ила жамият ишларини тартибга солмоғимиз лозим.* Ойбек, Нур қидириб. **Ер ислоҳоти** *тар.* 1921—25 йилларда Ўрта Осиёда ерларни ўзи ишламай, ёлланма кучдан фойдаланиб эктирувчи бойлар ва қулоқлар қўлидан тортиб олиб, ерсиз, кам ер деҳқонларга бўлиб бериш мақсадида ўтказилган ислоҳот ва шу ислоҳот билан боғлиқ бўлган тадбир-чоралар.

ИСЛОҲОТЧИ Ислоҳот тарафдори; реформатор.

ИСЛОҲОТЧИЛИҚ *айн.* **реформизм.**

ИСМ [*а*] *айн.* **от** I. *Исмингиз нима? Исм қўймоқ. Исм бермоқ.* ▪ *Бу ёқимтой боланинг исми Қўзибой!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Исми хос** *грам. эск.* атоқли от. **Исми ом** *грам. эск.* турдош от.

♦ **Исми бору, жисми йўқ** номи бору, ўзи йўқ. **Исми жисмига мос** *қ.* **жисм.**

ИСМАЛОҚ Барги овқатга (мас., сомсага) солинадиган ўсимлик, кўкат, ўт. *Исмалоқ сомса.*

ИСМАТ [*а*] **1** Номус, иффат, поклик. [*Гули:*] *Тириклик битди-ю, сақланди исмат. Алишер, найлайин, шул бўлди қисмат.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Исмат *(эркаклар исми).*

ИСМДОШ [*а+ф-т*] *кам қўлл. айн.* **адаш** I. *Биз иккимиз исмдош эканмиз.*

ИСМЛАМОҚ Исм бермоқ, от қўймоқ.

ИСМЛАНМОҚ **исмламок** *фл. мажҳ. н.*

ИСМЛИ Исмга эга бўлган, исм билан аталган; номли. *Лола исмли қиз.* ▪ *Анварнинг айниқса хуш кўрган кишиларидан биринчиси Раъно ва иккинчиси сабоқдош шериги Насим исмли бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИСНОД [*а*] Уятга ёки таънага қолдирадиган, номига доғ тушрадиган иш, номус. *Ҳа, бу исноднинг бир чеккаси ўқитувчиларга ҳам тегади, бутун мактабга тегади!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мастонбибининг келини бу йил ҳам планини бажаролмабди, деган исноднн кўтароласанми?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Иснод келтирмоқ** уятга, таънага қолдирмоқ, номига доғ туширмоқ. **Иснодга қолмоқ** уятга ёки таънага қолмоқ, ёмон отли бўлмоқ.

ИСПАН *қ.* **испанлар.** *Испан тили.* ‖ *Испан аёл.*

ИСПАНЛАР Испаниянинг туб аҳолиси; испан халқи.

ИСПАНЧА **1** Испанларга, испан халқи, тили ва маданиятига оид. *Испанча рақс.*

2 Испан тили. *Испанча(ни) биласизми?* ‖ *Испанча гапирмоқ.*

ИСПИХОН *с. т.* Исфихон.

ИСПОЛКОМ [*р*] *айн.* **ижроком.** *Исполком раиси.*

ИСРОФ [*а*] Беҳудага хор, нобуд қилиш; ўринсиз ёки ортиқча сарф. *Исрофга йўл қўймаслик.* ▪ *Бу гавдаи бесўнақай устидан хум калла, Булар учун исроф бўлмиш, эсиз, афсус, Бир дока салла-ю, ўттиз қари малла.* Ҳамза. *Челагимиз тўлдими, Дарров бураб қўямиз. Керак бўлса ҳар қачон — Исроф этмай қуямиз.* Қ. Муҳаммадий.

ИСРОФГАР [*а+ф-т*] Ўринсиз ёки ортиқча сарф қилувчи, беҳудага, хор, нобуд қилувчи. *Тантибойвачча каби исрофгар, бекорчи, қиморбоз куёвни Мирзакаримбой ҳар қанча ёқтирмаса-да, бир вақтлар катта қизининг ундан айрилиш тилагига тўсиқ бўлган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИСРОФГАРЛИК *айн.* **исрофгарчилик.**

ИСРОФГАРЧИЛИК Ўринсиз ёки ортиқча сарф қилиш, беҳудага хор, нобуд қилиш, нобудгарчилик. *Бу харажат, бу исрофгарчиликка тоғ ҳам чидамайди, дўстим Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИСРОФЛАМОҚ Ўринсиз ёки ортиқча сарфламоқ, исроф қилмоқ, хор, нобуд қилмоқ.

ИСРОФЧИ *айн.* **исрофгар.**

ИСРОФЧИЛИК *айн.* **исрофгарчилик.**

ИССИҚ **1** *от* Жисм таркибидаги молекулалар ҳаракати (ёниш, химиявий реакция ва ш. к.) натижасида юзага келадиган ва жисмларни иситадиган, қиздирадиган кинетик энергия, иссиқлик, ҳарорат. *Печканинг иссиғи. Ўтнинг иссиғи.* ▪ *Қовоқ девона деганимиз.. кун иссиғига қарши ўчакишгандек бошига эски телпак, эгнига пахтасидан бошқаси тўзиб кетган гуппи чопон кийган .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Қасалликдан кўтарилган ҳарорат, иситма. *Офтоб ойим эрининг сўзини кучлаб тушди: — Иссиғи бор, юзи ҳам қизариб, бўртиб турибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиғим ортиқлигидан сув устига сув ичардим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *сфт* Бирор манба ҳарорати билан исиган, илиган, қизиган. *Иссиқ кун. Иссиқ сув.* ‖ *Бугун кун иссиқ.* ‖ *Қаҳратон қишда ялангоёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб, иссиқда, совуқда обдан пишган бизнинг йигитни ҳам, .. кун хила бетоқат қилган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *сфт* Иссиқликни сақлайдиган, иссиқ тутадиган. *Иссиқ кийим.*

4 *от* Қозон овқати, пиширилган овқат. *Энди мен кета қолай, болагинам йўлдан оч келиб, бир қошиқ иссиққа зориқиб ўтиргандир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *сфт, кўчма* Кишига хуш келадиган, ёқимли. *Иссиқ йигит. Иссиқ муомала.* ▪ *Лукмонча, худди юмалагандек, югуриб медпунктга кириб бораркан, Элчибек уни чақириб, бир иссиқ гап айтгиси келди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Улар ишини навбатчига топшириб келган тракторчилар билан иссиқ саломлашгач, Погодиннинг кичик кабинетига кирдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Истараси иссиқ** *қ.* **истара. Кўзга иссиқ кўринмоқ** 1) ёқимли кўринмоқ, хуш келмоқ. *Дадаси дейман, дўстингиз Олимжонни жудаям мақтаб юборди-ю, .. қизингиз бир нарсани билар экан-да, ҳайтовур, шу йигит кўзимга иссиқ кўринган эди.* О. Ёқубов, Чин муҳаббат; 2) таниш-га ўхшаб кўринмоқ. *Ҳой, менга қаранг! .. Кўзимга иссиқ кўринасиз .. Епирай! .. Карим ака .. мени танидингизми?* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

♦ **Иссиқ жон** тирик организм, хусусан киши, одам. *Иссиқ жон. Мен оғриб ётарман, бир қошиқ сувга муҳтож бўларман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Иссиғида** қулай фурсатда, вақти ғаниматда. *Иссиғида жўнаб қолинг.* ▪ *Боринг, Насибани мактабидан айтиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

келинг, иссиғида бора қолайлик! А.Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ИССИҚЛАМОҚ 1 Иссиқдан ҳаллослаб қолмоқ, иссиқ ўтиб кетмоқ. *Иссиқлаб келдинг, совуқ сув ичма.*

2 Иссиққа бардош беролмай қийналмоқ. *Қалмоқи сигирлар ёзда иссиқлаб қолади.*

ИССИҚЛАТМОҚ **иссиқламоқ** *фл. орт. н. Бу минғбошини ташвишга солди. Хўжайинни иссиқлатиб қўйиш ярамаслигини додхоҳ яхши билар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИССИҚЛИК 1 **иссиқ** 2,5 *с. белги оти.*

2 *айн.* **иссиқ** 1. *Химиявий энергиянинг иссиқликка айланиши. Иссиқликни ўлчаш асбоби.*

3 Ўзбек халқ медицинасида: юқори калорияли озиқ-овқатлар (қази, ёғ, палов, ширинлик ва ш. к.); *тақ.* **совуқлик 5.**

4 *с. т.* Касаллик ёки бошқа бирор сабаб билан баданда пайдо бўладиган майда-майда бўртмачалар; тошма. *Боланинг баданига иссиқлик тошибди.*

5 *кўчма* Яхшилик, фойда. *Деҳқон бундан иссиқлик чиқишига ишончини йўқотгач, асабийлашган ҳолда қичқирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ИССИҚСЕВАР Иссиқни севадиган, иссиқда яхши ривожланадиган (дарахт, экин ва ш. к. ҳақида). *Ўзбекистоннинг жанубида иссиқсевар субтропик экинлардан шакарқамиш, шарқ хурмоси .. хандақларда — цитрус мевалар етиштирилади.* «ЎзССР иқтисодий географияси».

ИССИҚСИРАМОҚ Бир неча вақт иссиқ овқатсиз қолиб иссиқ овқат ёки иссиқ чойга талаб сезмоқ, иссиқ овқатни соғинмоқ, қўмсамоқ.

ИССИҚ-СОВУҚ 1 Иссиқ ва совуқ овқатлар. [*Раис ошпазга:*] *Меҳмонларнинг иссиқ-совуғидан хабардор бўлиб тур. Булар шаҳар кишилари, табиатларига яраша овқат қил.* М. Муҳамедов, Ҳайбаракаллачилар.

2 Ҳаётнинг оғир-енгил, яхши-ёмон кунлари, икир-чикир ташвишлари, ҳар хил шароитлари. *Начальник Каримов қирқ бешлар чамасида, анча пихи қайрилган, иссиқ-совуқни бошидан кечирган.* С. Абдулла, Куёвлар, келинлар.

3 *этн.* Кишини гўё бирор кимсага «иситадиган» ёки ундан «совутадиган» амал, дуо ва ш. к. нарсалар. *Кейинги қилдирган иссиқ-совуғи кор қилди, шекилли, бира тўласига Марғилонни тилига олмаёқ қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИССИҚ-СОВУҚЧИ *этн.* Иссиқ-совуқ қилувчи дуохон.

ИССИҚХОНА 1 Ҳаммомнинг терлатадиган даражада иситиладиган алоҳида хонаси. *Яқингинада юз ва сочларини силаб эсган шабада ҳозир сусайиб, ҳаво ҳаммомнинг иссиқхонасидагидай дим бўлиб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларни совуқ вақтда парваришлаш учун қуёш нури билан иситиладиган махсус ойнавон қурилма, бино. *Парниклар ва иссиқхоналарда етиштирилган эртанги сабзавот.*

ИСТАК I Кишида бирор нарсага бўлган интилиш; тилак, хоҳиш. *Бунга истаги йўқ. Истаги бор. Истак билдирмоқ. Ўз истаги билан иш қилмоқ. Истагига қарши чиқмоқ.* ▪ *Жоду кўзларни яна бир кўриш, ҳеч бўлмаганда у кўзлар эгасининг кимлигини билиш истаги билан юраги тепарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Истак феъли** *грам.* истак-хоҳиш маъносини ифодалайдиган феъл формаси.

ИСТАК II Ток пояларини боғлаш учун ишлатиладиган тол новдаси. *Боғ очилганига бир ҳафта бўлди, боғбоннинг қўлида истак.* С. Аҳмад, Қолхозда баҳор.

ИСТАКЛИК Истак бўладиган новда.

ИСТАЛМОҚ **истамоқ** *фл. мажҳ. н. Исталган натижага эришилди.*

ИСТАМОҚ 1 Истак-талаб ҳис этмоқ; хоҳламоқ. *Кўнглингиз нима истайди? Истаган нарсангиз топилади. Мен сизни ранжитишни истамайман.* ▪ *У ўзини юрт оғасидек эркин, сарбаст тутаётган Тешабойнинг мингбоши бўлиб келганми-йўқлигини билишни истар, лекин билолмай таажанг бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ахтармоқ, изламоқ, қидирмоқ. *Сиз кимни истаб эдингиз?* ▪ *Зар қадрини билади заргар, Қошки заргар бўлса жононим; Зўр машаққат бўлса ҳам агар, Истаб келса мени меҳмоним.* Ё. Мирза.

ИСТАРА [*ф-т*]: **истараси иссиқ** чеҳраси, кўриниши, юзи иссиқ, ёқимли. *Истараси иссиқ йигит.* ▪ *Ҳалил жажжигина, истараси иссиқ, сочлари қўнғироқ, бўйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан танишди.* Туйғун, Дўстлик севинчлари.

ИСТАРАПИЛ [*р* стропила] *с. т.* Томга ёпилган тунука, шифер ва ш.к.-ни кўтариб турувчи қия тўсинлар. *Истарапил қурмоқ.*

ИСТАР-ИСТАМАС *рвш* Унчалик истаги бўлмагани ҳолда, унчалик истамаса ҳам. *Истар-истамас рози бўлмоқ.*

ИСТАШМОҚ **истамоқ** *фл. бирг. н. Улар кимни исташяпти?*

ИСТЕЪДОД [*а*] Ижодий қобилият, лаёқат, талант. *Шоирлик истеъдоди. Истеъдод эгалари.* ▪ *Биласиз, бутун истеъдодини халқ учун сарфлаган улуғ одамлар ўзларини граждании деб атаганлар.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳар кимса ўз истеъдодига қараб ўзидан кейин бирор из қолдириб кетиши керак.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИСТЕЪДОДЛИ Истеъдодга эга бўлган; қобилиятли, лаёқатли, талантли. *Истеъдодли бола.*

ИСТЕЪДОДСИЗ Истеъдоди йўқ, қобилиятсиз, лаёқатсиз, талантсиз.

ИСТЕЪМОЛ [*а*] 1 Ишлатиш, қўллаш, фойдаланиш, истифода. *Кенг истеъмол моллари. Истеъмолдаги сўзлар.* ▪ *Тилимиздаги баъзи бир сўзлар даврнинг ўтиши билан эскириб истеъмолдан чиқиб кетади.* «Ўзбек тили дарслиги». *Буюмнинг фойдали бўлиши унинг истеъмол қимматидир.* В. И. Ленин, Карл Маркс.

2 Ейиш-ичиш; қабул қилиш. *Гўшт истеъмол қилмоқ. Дори истеъмол қилмоқ.* ▪ *Аъзоларнинг ўз истеъмоллари учун экилган майда экинлар ҳам чакки эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ИСТЕЪМОЛЧИ Истеъмол қилувчи, ишлатувчи, фойдаланувчи. *Истеъмолчиларнинг талабини эътиборга олмоқ. Электр истеъмолчилари.*

ИСТЕЪФО [*а*] Ўз мансаб ёки хизматидан ўз ихтиёри билан воз кечиш, кетиш. **Истеъфо бермоқ** ўз мансаб ёки хизматидан воз кечмоқ, кетмоқ. **Истеъфога чиқмоқ** мансаб ёки хизматдан бўшаб кетмоқ.

ИСТЕҲЗО [*а*] Кимсанинг устидан кулиш, масхара қилиш; масхара, мазах, киноя. *Истеҳзо этмоқ (қилмоқ).* — *Балки бегингизнинг тамалари хон қизидадир,— деди истеҳзо билан Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСТЕҲЗОЛАНМОҚ Кимсани масхаралаган каби кулимсирамоқ. [*Кумуш*] *Зайнабнинг бир ярим қарич осилиб кетган қовоқ-дудоғига истеҳзоланиб томоша қилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСТЕҲЗОЛИ Истеҳзо аралаш, кинояли. *Унинг лўппи, юмалоқ юзларида истеҳзоли кулги пайдо бўлди.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди. *Муҳаммаджонга доим илиқ муомала қиладиган Зуфар Ҳакимович бугун нега қўл бериб кўришмагани мана шу истеҳзоли саволидан билиниб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИСТЕҲЗОСИЗ Истеҳзодан холи, киноясиз, тўғри. *Унинг кулгиси истеҳзосиз, самимий эди; ҳазиллари пичингсиз, қочириқлари аччиқ эмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ИСТЕҲКОМ [*а*] 1 *ҳарб.* Мудофаа учун қурилган мустаҳкам тўсиқ, ғов, девор, қалъа ва ш. к. *Ҳарбий истеҳком. Мудофаа истеҳкоми. Дала истеҳкомлари. Истеҳком қурмоқ.* ▪ *Сиз мардлар авлоди, сиздаги ғурур Пўлат найза каби ўткир, букилмас. Шунқор кўкрагингиз истеҳкомдан зўр, Чунки пок ҳавода олмишдир нафас.* Ғ. Ғулом.

2 Мустаҳкам таянч, суянчиқ; қўрғон. *Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи халқлар дўстлигининг истеҳкомидир.*

ИСТЕҲСОЛ [*а*] *кт.* Ҳосил этиш; унумдорлик.

ИСТЕҲСОЛОТ [*а*] *эск. кт.* Ишлаб чиқариш, саноат.

ИСТИБДОД [*а*] Мустабидларнинг маҳкумлар, мазлумлар устидан чекланмаган ҳуқуқига асосланган жабр-зулм, эзиш; шу асосга қурилган идора усули. *Тошкент халқи Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўрашни ҳам билмайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИСТИБДОДЧИ Истибдодга асосланган; мустабид, золим. **Истибдодчи ҳукумат** золим подшоҳ ҳукумати.

ИСТИЛО [*а*] Қурол кучи билан ўзга мамлакатни босиб олиш, забт этиш. *Араб истилоси. Мўғуллар истилоси. Ватанни ажнабийлар истилосидан ҳимоя қилмоқ.*

ИСТИЛОЧИ Истило, забт этувчи ёки этган; ўзгаларнинг ерини, мамлакатини қурол кучи билан босиб олган; тажовузкор.

ИСТИЛОЧИЛИК Ўзгалар мамлакатини қурол кучи билан босиб олиш, шундай мақсад йўлидаги хатти-ҳаракат, сиёсат; тажовузкорлик. *Истилочилик сиёсати.*

ИСТИЛОҲ [*а*] *эск. кт.* Термин, атама. *Фалсафа истилоҳлари.*

ИСТИЛОҲОТ [*а*] *эск. кт.* Терминология, терминлар, атамалар.

ИСТИНОД [*а*] *эск. кт.* Таяниш, орқа қилиш, суяниш; таянч, суянчиқ. *Давлатнинг истиноди. Истинод этмоқ.*

ИСТИНОДГОҲ [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Таяниладиган, беркиниладиган жой; таянч, орқа.

ИСТИОРА [*а*] 1 *ад.* Бадиий ўхшатма, метафора.

2 *эск. лингв.* Бошқа тилдан ўзлаштирилган сўз, ўзлаштирма.

ИСТИРОҲАТ [*а*] Роҳат қилиб дам олиш, ҳордиқ чиқариш. *У [Сидиқжон] .. истироҳат чоқларида рўпара келган тўпга қўшилиб хурсандчилик қилар .. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИСТИРОҲАТГОҲ [*а*+*ф-т*] Дам олиш жойи, роҳат қилиб дам олинадиган жой. *Гоҳ одамлар .. велосипедга миниб, шаҳардан ташқаридаги истироҳатгоҳ — булоқ бўйига жўнайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИСТИСНО [*а*] *рвш* Қонун-қоидадан, умумий тартибдан ёки қатордан, ҳисобдан ташқари; мустасно. *Истисно қилмоқ (этмоқ). Бир-иккита бола истисно қилинса, қолганлари яхши ўқийди. Умумий қоидалар ҳаммавақт истиснога йўл қўяди. Экскурсияга ҳамма боради, бундан фақат дежурликка қолдирилган болалар истисно.* ■ *Саройдаги бир-икки ҳужрани истисно қилиш билан бошқалари мусофирлар ила тўла.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *ЎзССРнинг ҳамма судларида ишлар, агар қонунда истисно қилинмаган бўлса, очиқ кўрилиб, айбланувчига ўзини ҳимоя қилиш ҳуқуқи таъмин этилади.* «ЎзССР Конституцияси».

ИСТИСНОСИЗ *рвш* Истисно қилмасдан; мустасносиз, беистисно.

ИСТИСҚО [*а*] *мед.* Юрак, буйрак ва ш. к. нинг касалланиши натижасида тана тўқимасида сув тўпланиш касаллиги. *Мен фалон бойваччанинг хотини бўлар эдим. У киши яқинда истисқо касали билан ўлди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ИСТИФОДА [*а*] Фойдаланиш, ишлатиш. *Истифода қилмоқ (этмоқ).* ■ *Улар оммада диний, миллий адоват қўзғаб, уни ўз мақсадлари йўлида истифода қилмоқчилар, бу орада сен ва мен ҳаром ўлиб кетамиз.* Айний, Дохунда.

ИСТИФОДАЛАНМОҚ Фойдаланмоқ, истифода қилмоқ.

ИСТИҚБОЛ [*а*] 1 Келгуси замон, келгусидаги ҳаёт; келажак. *На ҳозирги ҳолати, на истиқболи унга ҳеч нарса ваъда қилмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Бирор ишнинг, нарсанинг келажакдаги тақдири; перспектива. *Колхозимизнинг истиқболи. Шаҳримизнинг истиқболи.*

2 Муҳаббат изҳор этиш учун кимсанинг йўлига пешвоз чиқиш, уни қаршилаб, кутиб олиш. **Истиқболига чиқмоқ** қаршилаб, кутиб олмоқ, пешвоз чиқмоқ.

ИСТИҚБОЛЛИ Истиқболи порлоқ, келажаги яхши, умидли, келажагидан яхши умид кутса бўладиган. *Истиқболли ёш олим. Истиқболли иш.*

ИСТИҚБОЛСИЗ Истиқболи, келажаги йўқ, келажагидан яхши умид кутиб бўлмайдиган.

ИСТИҚЛОЛ [*а*] Бошқаларга тобе бўлмай ўз эрки билан яшаш, ўзини-ўзи идора этиш; мустақиллик, эркинлик. *Миллий истиқлол.*

ИСТИҚОМАТ [*а*]: **истиқомат қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) бирор жойда яшамоқ, турмоқ, ҳаёт кечирмоқ. *Шўралисойда истиқомат қилувчи аҳоли колхозга уюшиб, чўл қувлашга тушди.* И. Раҳим, Хислат. **Истиқомат жойи** яшаш жойи, турар жойи.

ИСТИҚОМАТГОҲ [*а*+*ф-т*] Истиқомат қилинадиган жой, турар жой. *Воҳадаги истиқоматгоҳларнинг мустаҳкамланганлиги .. Хоразмнинг сиёсий ҳамда иқтисодий жиҳатдан Ўрта Осиёнинг бошқа областларидан ажралиб қолганлигини кўрсатади.* И. Жабборов, Қўҳна харобалар сири.

ИСТИҒНО [*а*] 1 Эътиборсизлик билан қараш, рўйхуш бермаслик; беилтифотлик. *Эгасининг одамгарчилиги ҳар қанча катта бўлганда ҳам меҳмонларнинг .. истиғно ва виждон доирасидан чиқмаслиги лозим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўз қийматини ошириш учун ўзини кимсага нисбатан бепарво қилиб кўрсатиш, ноз қилиш; ноз, карашма. *Ёр истиғносидан ўлмасману Куйдим ва лек — Лобарим олдида назмим Бу қадар беҳол учун.* Э. Воҳидов.

ИСТИҒНОЧИ Истиғно қилувчи, нозли, карашмали.

ИСТИҒФОР [*а*] *дин.* Худодан гуноҳни кечиришни сўраш, қилган гуноҳларига тавба изҳор этиб, «астағфируллоҳ!» дейиш. *Истиғфор келтирмоқ.* ■ *У [аттор] из қидириб, эшоннинг дарвозасигача келса ҳам, эшондан шубҳа қилиш гуноҳ бўлганидан истиғфор айтиб қайтиб кетган.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ИСТИҲОЛА [*а*] Андиша, мулоҳаза, тортиниш. *Истиҳола қилмоқ (тортмоқ).* ■ *Муса зарда билан бурилиб, Бўтага еворгудек бўлиб тикилди, .. айтадиган гапи уятлироқ экан шекилли, аёллардан истиҳола қилиб айтолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Жуда истиҳола тортиб, пешанамдан тер чиқиб кетди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ИСФИҲОН, исфиҳон қилич Исфиҳонда ясалган қилич. *Белда кескир исфиҳон.* «Равшан».

ИСҚИРТ Жуда ҳам кир, яғир, ифлос (одам ва унинг кийим-боши ҳақида). *Бекнинг кўзига бўйнига тўрва осган юпун аёл кўринди. Кўйлаги йиртиқ. Оппоқ билаклари исқирт.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У [Жоламбой] бошига ёғи чиқиб кетган исқирт дўппи, эгнига юз ямоқ тушган чопон, оёғига хом теридан тикилган эски этик кийиб олганди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ИСҚОТ [*а*] *дин.* Қилинган гуноҳни ювиш ёки бало-офатни даф этиш ниятида ажратилган пул, нарса. *Ҳожи эшонга тортиқ қилиш учун бир тўп дока, исқот бериш учун юз танга нақд пулни оқсоқол қўлига топширди.* Айний, Дохунда. | Ўлган кишини нариги дунёда тортадиган азобдан қутқариш учун бериладиган хайр-садақа, нарса; шу муносабат билан ўтказиладиган маросим. *Абдураҳаб қассоб деган бир ваҳоҳатли чол қазо қилиб, исқот кўтарилганида пир-эшон ҳазратлари ҳузурида шу чолнинг «гуноҳларини сотиб олиб», бандаи эзгуликдан эътиборли мулкдорлар доирасига аралаша бошлаган экан.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Исқотингга кўй** *қарғ.* ўлганингда исқот қилиб берилсин (бирор кимса бирор нарсасини бировдан қизганда айтилади).

ИСҚОТИ [*ф-т* < *а*] 1 Исқот қилинган, исқотга берилган, қўйилган нарса.

2 *сўк.* Ярамас, нокас, паст. *Аттор нинг эшаги, шундай ўйлаб қараса,.. аттор ҳар куни азонда оғир юк ортади, ўзи ҳам минади, «хи, исқоти!» деб икки биқинига тепади.* А. Қаҳҳор, Барон фон Ринг. *Исқоти, оти нима эди? — Абдулла бир лаҳза ўйлаб, отини эслолмади шекилли, сўзини давом эттирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ИТ 1 Уй-рўзғорни қўриқлаш, ов овлаш ва ш. к. мақсадлар учун сақланадиган тўрт оёқли сутэмизувчи уй ҳайвони. *Кўппак ит. Ов ити.* ■ *Катта темир дарвоза остида чўзилиб ётган хирсдай ит бошини кўтариб ириллади.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.| *сўк.* Ҳайвон, махлуқ. *Азизбек қаршисида қўл боғлаб турган дарвозабегига бақирди: — Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит?!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ит эмган** итвачча, итдан тарқаган.— *Бу ёққа кел, ит эмган! — деди мингбоши, қизил кўзларини ола-була қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Бировнинг манфаатларини ҳимоя қилиб, бошқаларга зулм ўтказувчи одам; малай. *Мусулмонқул-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг ити бўлмаса, ўзимиздан мингбоши бўларлик одам қуриб қолувдими, дейман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Мучал йил ҳисобида ўн биринчи йил номи; сак. *Унинг йили ит.* **Ит йили** мучал йил ҳисобида ўн биринчи йил (қ. **мучал**).

♦ **Ит азобида** *ёки* **ит ҳасратда** жуда оғир машаққат, қийинчилик билан. [*Ҳожар:*] *Ит азобида кечани кундузга улаб меҳнат қила-қила энди юрт орасида шер қилдим деганда, обрўни тўкиб қўйсам қандай кўргилик!* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Бошига ит кунини солмоқ** роса қийнамоқ, азоб-қийноққа солмоқ. *Улар қишлоқдагиларнинг бошига ит кунини солибди — деҳқонларни қийнабди, ўлдирибди; пахта эксаларинг ўлдирамиз деб дўқ урибди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Бўйнидан боғланган ит овга ярамас** хоҳиши бўлмаган кишини зўрлаганинг билан иш бермайди, деган маънода ишлатиладиган мақол. **Ит тегди** нопок, ҳаром бўлди. *Қай юз билан боқаман унга? Мени кечирармикан? Кечирмас! Ахир менга ит теккан!* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қамбағални туянинг устида ит қопади** иши юришмаган киши ҳақида айтиладиган ибора. **Ит ҳасратда** *айн.* **ит азобида. Итдан бир суяк қарз** қарзи жуда кўп, ҳаммадан қарз. **Итининг туваги олтиндан** жуда ҳам бой, ошиб-тошиб кетган, бой.

ИТАЛГУ *айн.* **итолғи.**

ИТАЛЬЯН *қ.* **итальянлар.** *Итальян тили.* | *Итальян аёл.*

ИТАЛЬЯНЛАР Италиянинг туб аҳолиси, итальян халқи.

ИТАЛЬЯНЧА 1 Итальянларга, Италия халқи, тили ва маданиятига оид. *Итальянча қўшиқ.*

2 Итальян тили. *Сиз итальянча(ни) биласизми?* || *Итальянча гапирмоқ.*

ИТАРИЛМОҚ итармоқ *фл. мажҳ. н.* *Йўлчи .. ўйларга берилгани чоқда, кўча эшик қаттиқ итарилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИТАРИШМОҚ итармоқ *фл. бирг. н.*

ИТАРМОҚ Куч билан ўзидан нари томон сурмоқ ёки суришга ҳаракат қилмоқ. *Столни девор томонга итармоқ. Пиёлани столнинг ўртасига итариб қўймоқ.* ■ [*Йўлчи*] *ички бир жасорат билан эшикни итариб, уй ичига кирганини сезмай қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одамлар бир-бирларини итариб, қоқилиб зўр бўрон билан олдинга югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИТАРТИРМОҚ итармоқ *фл. орт. н.* [*Содиқ*] *ўн-ўн беш одимдан сўнг, ўртоқларига итартириб ўтирмасдан, ўз ихтиёрича юра бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИТБАЛИҚ Сувда ва қуруқда яшовчиларнинг тухумдан чиққан муртаги.

ИТБУРУН Майда қизил нордон мевали бута ва унинг меваси; наъматакнинг бир тури.

ИТВАЧЧА *сўк.* Итдан туғилган, ит боласи. *Шотмай тур, ҳали у иззатини билмаган итваччани тутиб адабини бердирмасам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бой мени олдига чақириб: — Итвачча, нега буларнинг айтганларини қилмадинг? — деди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ИТИРҚИН(И) *с. т.* Жуда ҳам бетартиб, остин-устин; ифлос. *Уй итирқини бўлиб кетибди.*

ИТМОМ [*а*] *эск. кт.* Сўнг, охир. *Итмомига етмоқ.* ■ *Бундан сўнг маросим итмомига етиб, Анвар секин-секин орқаси билан юриб биринчи хонага ва.. даҳлизга чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ИТОАТ [*а*] Кимсанинг айтганини қилиш, амрини бажариш, бўйсуниш; тобелик. *Итоат қилмоқ.* ■ *Юзидан мулойимлик, эрига итоат, тўғрилик маъноларини томиб турган бу хотин қутидорнинг рафиқаси — Офтоб ойим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Араббойнинг ёши ўн еттида, гавдаси ҳам каттароқ бўлгани учун ҳамма болалар унга итоат қиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бугундан эътиборан Исфандиёр тўра Хева хонидир. Ҳамма янги хонга сўзсиз итоат қилишга мажбур.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИТОАТГЎЙ [*а+ф-т*] *айн.* **итоаткор.**

ИТОАТГЎЙЛИҚ итоатгўй *с. белги оти.*

ИТОАТҚОР [*а+ф-т*] Бировга бўйсунувчи, итоат қилувчи, итоатли. *Аҳмад Ҳусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу деҳқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ИТОАТҚОРЛИҚ итоаткор *с. белги оти.— Совуқ қотдингми? — Сувонжон унинг елкасига қўл ташлаб ўзига тортди. Ойсулув итоаткорлик билан Сувонжоннинг кўкрагига бош қўйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ИТОАТҚОРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Итоаткорлик билан, бўйсуниб.

ИТОАТЛИ Итоат қиладиган, бўйсунадиган. *Итоатли бола.*

ИТОАТСИЗ Итоат қилмайдиган, бўйсунмайдиган. *Итоатсиз бола.*

ИТОБ I [*а*] Таъна, танбеҳ. *Итоб этмоқ (қилмоқ).* ■ *У Кумушдан итобмуз сўзлар, аччиқ хитоблар кутар, биринчи итобдаёқ ота-она гуноҳига тавба қилишга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИТОБ II [*р* этап] *с. т.* Сургун. *Итоб қилмоқ.*

ИТОЛҒИ Лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқич қуш.

ИТОҒИЗ Гули итнинг оғзига ўхшаш бир йиллик ўсимлик ва унинг гули.

ИТПАШША Уй ҳайвонларида бўладиган қонхўр ҳашарот. [*Жўра*] *отнинг яғринига ёпишган битта итпашшани тутиб, сўка-сўка этик пошнаси билан эзди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИТСИГЕК *айн.* **болтирик.**

ИТТИФОҚ [*а*] **1** *от* Группа, жамият, синф ёки давлатларнинг бирликда иш олиб бориш учун тузган бирлашмаси; бирлашма, уюшма. *Совет Иттифоқи. Иттифоқ тузмоқ.* ■ *ЎзССР тенг ҳуқуқли Совет Социалистик Республикалари .. билан ихтиёрий равишда иттифоқ давлатига бирлашган. «ЎзССР Конституцияси».*

2 *сфт* Иноқ, аҳил. *Иттифоқ оила. Улар бир-бири билан иттифоқ. Иттифоқ бўлмоқ.* ■ *Кўнгиллари доим ёш бўлсин. Ўзаро дўст, иттифоқ, ҳамдам, оилага биздек бош бўлсин.* Ҳ. Гулом, Байрам кечида.

ИТТИФОҚАН [*а*] *айн.* **иттифоқо.**

ИТТИФОҚДОШ [*а+ф-т*] *айн.* **иттифоқчи.** *Барча иттифоқдош республикаларнинг гражданлари ЎзССР граждан лари билан баравар ҳуқуққа эгадирлар.* «ЎзССР Конституцияси».

ИТТИФОҚЛАШМОҚ Иттифоқ бўла бормоқ; аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Октябрь революциясидан кейин мамлакатимиздаги барча миллатлар ўзаро иттифоқлашиб кетдилар.*

ИТТИФОҚЛИҚ иттифоқ 2 *с. белги оти.* Оқсоқол .. *насиҳатгўйликка ўтди. Иттифоқ бўлинглар. Ҳар бир ишда иттифоқлик яхши.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб.

ИТТИФОҚО [*а*] *рвш* Қутилмаганда, тасодифан, тўсатдан. *Иттифоқо учрашиб қолдик.* ■ *Иттифоқо, бошқармада иш авж олиб кетган кунларда Қандолатхон ҳафталаб ишга келмади.* Мирмуҳсин, Феълан кучсизлик.

ИТТИФОҚСИЗЛИҚ Иттифоқнинг йўқлиги; ноиттифоқлик, ноаҳиллик.

ИТТИФОҚЧИ 1 Ҳамкорлик қилувчи, ўзаро иттифоқликда бирга ҳаракат қилувчи; ҳамкор. *Раис учун бўрон яна битта иттифоқчи топилганлиги билан баравар эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Деҳқонларни биз озодлик учун курашни охирига етказиш ишида пролетариатнинг эҳтимол тутилган иттифоқчилари ичида асосий иттифоқчиси деб биламиз.* В. И. Ленин, Думадаги фракциямизнинг декларацияси тўғрисида.

2 Бир иттифоққа, бир бирлашмага кирган. *Иттифоқчи республикалар.*

ИТТИҲОД [*а*] *эск. кт.* Иттифоқ, бирлашма, уюшма.

ИТУЗУМ Оқ гулли, майда қора ёки қизил мевали бир йиллик ёввойи ўсимлик.

ИТФЕЪЛ Феъли жуда ёмон, жуда ҳам бадфеъл. *Вақфда ҳали ер кўп, .. лекин ҳаммаси итфеъл уламоларнинг чангалида.* Ойбек, Улуғ йўл.

ИТФЕЪЛЛИҚ итфеъл *с. белги оти.*

ИТХОНА Ит турадиган жой, ит учун қурилган хона.

ИТЯЛОҚ *диал.* (*тўғриси* ит ялоқ) 1 Итга овқат бериладиган идиш, **итнинг туваги. Итялоғи олтиндан** *айн.* **итининг туваги олтиндан** *қ.* **ит.**

2 *сўк.* Паст, пасткаш, аблаҳ. *Кампир уйда жаврар, қизини қарғар эди: — Э, ўл, итялоқ! Дайди итнинг тумшуғини ёғ қилмай ўл!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИТҚИТМОҚ Ирғитмоқ, улоқтирмоқ, отмоқ. [*Бухгалтер*] *елкасидаги оғир юкни итқитган одамдек, атрофга енгил назар ташлади.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

ИТҚОВУН 1 Палаги ва меваси қовунга ўхшаш ўсимлик, ёввойи қовун.

2 *с. т.* Қавар. *Гишт кўприк ёнбошидаги ҳаммомнинг гумбазларини пўпанак босиб кетган, масжид пештоқидан то ергача осилиб тушган итқовуннинг палаги қуриб қолган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ИФЛОС [*а*] 1 Нопок нарсалар билан булғанган, булғанч. *Ифлос ҳовли. Ифлос ариқ.* ▪ *Отхона ичидан ифлос курак ва супурги кўтариб Жўра чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кир босган, кир, исқирт. [*Ҳаммолларнинг*] *белида, елкасида .. узуқ-юлуқ арқон, кийимлари жулдур, ифлос.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ҳар қандай ёмон, қалб ишга юрадиган, нопок, разил, қабиҳ. *Ифлос одам.* ‖ *Йўқол дедим, йўқол тулки! Колхозимизда сендек ифлосларга нон йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Ярамас, ёмон; одобдан ташқари. *У уйнинг у ёғидан-бу ёғига бетоқат юриб, ифлос гапларни оғзига тўлдириб сўкинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | *сўк.* Ярамас, разил, палид. [*Чўпон қозига:*] *Туфу, ифлос! Ҳали сенми шунча хотин билан тағин бировларнинг ҳарамига кўз соладиган.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ИФЛОСЛАМОҚ Ифлос қилмоқ, булғатмоқ. *Қор эриб расталарни жуда ифлослаган, ҳамма ёқ пилч-пилч лой, балчиқ, сув.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИФЛОСЛАНМОҚ **ифлосламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ИФЛОСЛАШМОҚ 1 **ифлосламоқ** *фл. бирг. н.*

2 Тобора ифлос бўлиб бормоқ.

ИФЛОСЛИК 1 **ифлос** *с. белги оти. Уйнинг ифослигидан бош суқиб бўлмайди.*

2 Ифлос кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Унинг қўлидан ҳар қандай ифослик келади.*

ИФО [*а*] *эск. кт.* Бурч ва ваъдани бажариш; адо этиш. *Ифо этмоқ.* ▪ *Фосиҳ афанди .. туллаган қошларини ғурур билан чимириб, ўз зиммасига тушган шарафли вазифанинг ифосига бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИФОДА [*а*] 1 Ўй-фикр, ички кечинма, ҳолат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.ни ўзида акс эттирувчи ёки мужассамлантирувчи белги, ҳолат, рамз. *Қардош республикалар адабиёти ва санъати декадалари — халқлар дўстлигининг ифодасидир.* ▪ — *Ўзингиз биласиз,— деди Сидиқжон унга маъюс назар ташлаб,— унинг бу қарашида чексиз миннатдорчилик ифодаси бор эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мен коммунистман! Ажиб бир ҳис билан дейман бу сўзни! Бу сўз борлиғимнинг, бутун қалбимнинг Ифодаси бўлиб қуйилар тилга.* Зулфия.

2 Нутқ обороти, ибора, таъбир, гап. *Тожиддин Қосим бу даргоҳга келар кан, алланима бало гаплар, ажойиб ўхшатишлар, энг гўзал ифодалар ва таъбирлар ўйлаган эди, ҳозир ҳеч бири эсида йўқ.* Ойбек, Нур қидириб. **Ифода қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) баён, изҳор қилмоқ, билдирмоқ. *Унинг [Гулнорнинг] хаёлида ёлғиз Йўлчигина учади, фикран у билан сўзлашади, .. ёлқинли муҳаббатни сўз билан ифода қилолмай, боқишлари билан баён қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор математик боғланишни билдирувчи формула. *Алгебраик ифода. Пифагор теоремасининг математик ифодаси. Ифодани ечмоқ.*

ИФОДАЛАМОҚ 1 Ўзида акс эттирмоқ, мужассамлантирмоқ, англатмоқ, билдирмоқ. *Унинг мардона очиқ пешанаси, қуюқ эгилмас қошлари чуқур ўйини ифодалар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Сўз билан баён қилмоқ, англатмоқ, таъбирламоқ. *Элмурод мактабга етгач, ўз дардини икки оғиз сўз билан ифодалаб, кейин хайрлашмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Математик формула орқали таъбирламоқ.

ИФОДАЛАНМОҚ **ифодаламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* [*Қора Аҳмад*] *бир зум ўтмай бирдан Йўлчига қаради. Унинг бу қарашида чуқур таажжуб билан ҳурмат ифодаланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИФОДАЛИ Дона-дона ва таъсирли (бадиий ўқиш ҳақида). *Ифодали ўқиш.*

ИФОДАЛОВЧИ 1 **ифодаламоқ** *фл. шахс оти.*

2 *айн.* **ифодачи.**

ИФОДАЧИ Ифода этувчи, билдирувчи, англатувчи. *Пролетариат синфий курашининг онгли ифодачиси бўлган социал-демократия ўз постида бир жон-бир тан бўлиб маҳкам туради ва ўз бурчини охиригача бажаради.* В. И. Ленин, Арафада.

ИФРОТ [*а*] *эск. кт.* Ортиқ даражада, ҳаддан зиёд. *Тожиддин Қосим ифрот одоб билан, уялиб-тортиниб, гўё тўйган қўзидай, овқатни суст ея бошлади.* Ойбек, Нур қидириб.

ИФТИРО [*а*] *эск. кт.* Бўхтон, туҳмат. [*Гулнор*] *ота-онадан, атрофдаги кўзлардан қўрқар эди .. Ҳар хил ғийбат ва ифтиролар тарқалса, одамларнинг бетига қандай қарайди?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИФТИХОР [*а*] 1 Шон-шараф ҳисси; фахр. *Чол ўғлига, унинг тез-тез қимирлаётган қаламига қараб-қараб жим ўтирар, кўзларида оталик меҳри ва ифтихор сезиларди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Шон-шараф келтирувчи, фахрланса арзийдиган иш, кимса ёки нарса. *Ёшлар бизнинг ифтихоримиз. Алишер Навоий маданиятимизнинг ифтихори. Пахта ўзбек халқининг миллий ифтихоридир. Ифтихор қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Сени бахтим, ифтихорим, Шарафим, деб партиям, Бутун меҳрим, севгим билан Улуғлашга ҳақлиман.* Уйғун. *Сиздай ўғлонларни улғайтирган халқ, Отанинг ҳаққи бор қилса ифтихор.* Ғ. Ғулом.

ИФТИХОРЛИ Ифтихор қилса арзийдиган, фахрли; ифтихор ифода этадиган.

ИФТОР [*а*] *дин.* 1 Рўза кунлари шом пайтида ўтказиладиган оғиз очиш маросими. *Ифтор қилмоқ. Ифторга ўтирмоқ.* ▪ *Афанди узун кун рўза тутиб толиққан эди, ифтордан кейин мачитга .. чиқмади.* «Латифалар».

2 Хайр-худойи учун ифтор вақтида бериладиган зиёфат, меҳмондорчилик. *Рўза тутдим ор учун, Ҳар куни ифтор учун, Чунки ҳар ифторчининг Бир чопони бор учун.* Ҳамза.

ИФТОРЛИК *айн.* **ифтор** 1. *Ифторлик вақтида биз ҳар кун шиннига нонни ботириб уриб, унинг устига майиз ва бошқа мева-чеваларни ер эдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ИФТОРЧИ *с. т.* Ифторлик ўтказувчи киши.

ИФФАТ [*а*] Виждоний поклик; номус, ҳаё. *У [Азиза] муҳаббатдек соф, қизлик иффатидек беғубор кишилар сафига қўшилади.* С. Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. *Уй бурчагида шоҳи сўзана ёнида иффат юзасидан юзини яшириб Майна ўтиради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ИФФАТЛИ Иффати бор; номусли, ҳаёли. *Ёқутбика тўранинг хотинлари ичида ор-номусли, ақлли, шарм-ҳаёни билган иффатли хотин эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. — *Нима муборак бўлсин?!* [*деб сўради Отабек*]. — *Сизга иффатли ва севимли рафиқа билан қутидордек қайната, Ҳасаналига — келин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИФФАТСИЗ Иффати йўқ; ҳаёсиз, номуссиз.

ИФШО [*а*] *эск. кт.* Ошкор, фош этиш, очиш. *Ифшо қилмоқ (этмоқ).*

ИХВАТ [*а*] *эск. кт.* Биродарлик, қардошлик. *Маорифсиз ҳеч бир халқ Дунёда яшай олурми!? Ихват ҳисси кўз очмасдан Чин ўртоқлаша олурми?!* Ҳамза.

ИХ *айн.* **қих.**

ИХ-ИХ **их** *с. такр. Ҳакимбойвачча диққат билан ичда ўқир экан, юзига табассум ёйилди. Ўқиб бўлиб их-их деб кулди-да, дадасига қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИХЛАМОҚ «Их-их» деган товуш чиқармоқ.

ИХЛОС [*а*] Чин юракдан ишонч билан берилиш; астойдил муҳаббат, меҳр. *Одамларнинг сизга ихлоси баланд. Қорабойга ҳеч кимнинг ихлоси йўқ. Ихлос билан.* ▪ *Қутидорнинг жавобидан самимият ва ихлос ҳеч ҳолари томиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ихлоси қайтди** кўнгли қолди, ҳафсаласи пир бўлди. *Хўжабеков билан касалхонада тўқнашган куни бу кўзларда қўрқоқликни кўриб Акрамдан ихлоси қайтди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ихлос қўймоқ** чин юракдан муҳаббат боғламоқ, мухлис бўлмоқ. *Бобоқул отани бузоқнинг ҳақи бор, деб сут ич-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

майдиган аелиё санъб, ихлос қўйган эди-ю? Шербек хафа бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. | Астойдил ғайрат, ҳавас, ҳафсала. *Бизнинг замонамизда меҳнатга бўлган ихлос муқаддас туйғуга айланмоқда.*

ИХЛОСЛИ Чин юракдан ишонч билан муҳаббат боғлаган; ихлосманд, мухлис. *Хўжасига ихлосли Ҳасаналининг тажрибали кузатишидан беқнинг махфий дарди узоққа қочолмай, натижада сир очилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Астойдил ғайрат қилувчи, меҳр қўйган, ҳафсалали. *Ихлосли ўқувчи.*

ИХЛОСМАНД [*а+ф-т*] *айн.* **ихлосли.** *Ўз касбига ихлосманд чорвадорлар.* || *Санъат ихлосмандлари.* ▪ — *Кўпчилик қишлоқилар менга ихлосманд: баъзилари эшонпочча дейди, баъзилари қори ака дейди, баъзилари мулла ака дейди,— деди домла.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ИХРОЖ 1 *бот.* Заҳарли, сутсимон шира чиқарадиган ўт.

2 *айн.* **сурги** I.

3 Одатда баҳор пайтида ични тозалаш мақсадида турли кўкатлардан сомса, чучвара каби овқатлар қилиб ейиш.

ИХТИЁР [*а*] 1 Хоҳиш-истак эркси; эрк, хоҳиш. *Келмоқ ихтиёр билан, кетмоқ ижозат билан.* Мақол. ▪ *Сендан ҳеч сиримни яширмайман. Дастлаб кирган заводимдан ўз ихтиёрим билан кетганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Ихтиёр этмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) хоҳламоқ. — *Соғ бўлинг, бек ака; боradиган кунингизни тайин қила оласизми? — Маълумингиз, кечалари бўш бўламан, шунинг билан бирга отангиз қайси вақтни ихтиёр қилсалар, ижобат этишдан ўзга чорам бўлмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Фойдаланиш, тасарруф ёки идора қилиш ҳуқуқи; изм. *Бу ерлар колхоз ихтиёрида. Директор ихтиёридаги мукофот фонди. Завод ихтиёрида бўлган машиналар.*

ИХТИЁРИЙ [*а*] Хоҳиш-истак эркига боғлиқ бўлган, кишининг ўз хоҳиши билан қилинадиган ёки қилинган; эркин, кўнгилли. *Ихтиёрий ёрдам.* ▪ *ЎзССР тенг ҳуқуқли Совет социалистик республикалари .. билан ихтиёрий равишда Иттифоқ давлатига .. бирлашган.* «ЎзССР Конституцияси».

ИХТИЁРИЙЛИК **ихтиёрий** *с. белги оти. Деҳқонларнинг кооперативларга киришида ихтиёрийлик принципини бузиш ҳоллари йўқотилди.* «С. Ўзбекистон», 1967, 25 июнь.

ИХТИЁРЛИ Ихтиёрий, кўнгилли. *Ихтиёрли жамият.*

ИХТИЁРЛИ-ИХТИЁРСИЗ Истар-истамас. *Кумушбиби ҳам ихтиёрли-ихтиёрсиз бу кулгиликка тортилиб, унинг ювошгина илжайишидан ёқутдек лаблари остидаги садаф каби оқ тишлари бир оз кўриниб қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИХТИЁРСИЗ Хоҳиш-ихтиёрдан ташқари; беихтиёр, ғайриихтиёрий. *Ихтиёрсиз ҳаракат.* ▪ *У* [*Собирахон*] *нима тўғридадир ўйлар, ихтиёрсиз бўлса керак, аллақандай ҳазин куйни бурни билан куйлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. || *Ихтиёрсиз қуюлиб келган қайноқ кўз ёшларини Гулнор баъзан зўрға яширар, баъзан яширишдан ожиз қоларди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИХТИЁРСИЗЛИК **ихтиёрсиз** *с. белги оти.*

ИХТИЛОЛ [*а*] *кт.* Исён, қўзғолон, ғалаён.

ИХТИЛОЛЧИ *кт.* Ихтилол қатнашчиси, исёнчи, қўзғолончи, ғалаёнчи.

ИХТИЛОФ [*а*] Қарама-қаршилик, келишмовчилик, зиддият, низо. *Халқаро ихтилофларни тинч музокаралар йўли билан ҳал этиш.* ▪ *Революция давомида большевиклар билан меньшевиклар ўртасида ихтилоф чуқурлашди.* «КПСС тарихи».

ИХТИЛОФЛИ Моҳиятида, мазмунида қарама-қаршиликлар, зиддиятлар бўлган; жанжалли, низоли. *Ихтилофли масалалар.*

ИХТИЛОФЧИ Ихтилоф чиқарувчи, ихтилоф, низо уруғини сепувчи.

ИХТИОЛ [*р<грек+лат*] Таркибида қазилма балиқ қолдиқлари бўлган сланецдан ҳосил қилинадиган ёғсимон малҳам дори.

ИХТИОЛОГ [*р*] Ихтиология мутахассиси.

ИХТИОЛОГИЯ [*р<грек*] Зоологиянинг балиқлар ҳақидаги бўлими.

ИХТИРО [*а* ихтироъ, *3-ш. бирл.* **ихтироъ**] 1 Фан-техника соҳасида кашф этилган янгилик, кашфиёт. *Янги машина ихтиро қилмоқ.*

2 *с. т. ҳазил* Уйдирма; янгилик. *Бу гал энди Омон ўз ихтироидан мағрур бўлгани учун дадилланиб қолган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ИХТИРОИ *қ.* **ихтиро.**

ИХТИРОЧИ Янгилик кашф этган, ихтиро қилган киши; кашфиётчи. *Ёш рационализаторлар ва ихтирочилар.*

ИХТИРОЧИЛИК Ихтиро қилиш, янгилик очиш, кашф этиш. *Ихтирочиликни ривожлантириш. Ихтирочилик таклифлари.* ▪ *Коммунистик меҳнат коллективи номини олиш учун курашаётган Андижон паровоз депосида рационализаторлик ва ихтирочилик ҳаракати кенгаймоқда.* И. Аҳмедов, Янгилик яратувчилар.

ИХТИСОС [*а*] Илм-фан, техника, санъат соҳаларида ҳар бир мустақил касб; мутахассислик. *Сизнинг ихтисосингиз нима? Ҳар турли ихтисосдаги кишилар.* ▪ *Совет Армияси сафида хизмат қила бошлаган йилнинг дастлабки ойидаёқ янги ихтисос орттириб олди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *Қичкина Каримов оддий маъмурий ходимликдан ўз ихтисосини ошириш орқасида яқинда терговчиликка кўтарилди.* С. Абдулла, Қуёвлар, келинлар.

ИХТИСОСЛАШМОҚ Бирор ихтисосга мансуб бўлиб қолмоқ, мослашмоқ. *Ихтисослашган саноат тармоқлари.*

ИХТИСОСЛАШТИРИЛМОҚ **ихтисослаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ихтисослаштирилган заводлар. Ихтисослаштирилган меҳнат бригадалари. Совхоз ғалла етиштириш учун ихтисослаштирилмоқда.*

ИХТИСОСЛАШТИРМОҚ **ихтисослашмоқ** *фл. орт. н.*

ИХТИСОСЛИ Илм-фан, техника ёки саноатнинг маълум бир соҳаси бўйича ихтисос олган, билим-малака ҳосил этган. *Ихтисосли кадрлар.*

ИХЧАМ 1 Тузилиши, бичими келишган, бежирим, йиғноқ ва қулай. *Ихчам машина.* ▪ *Унинг ихчам кетмони офтобда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Саодат. [*Мирзакаримбой*] *супадан тушиб, кечагина сотиб олингандай, ярқираган, чиройли, ихчам «содиқий кавуш»ни оёқларига илди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Олимхон .. ҳар вақт яхшигина, ихчамгина кийинади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Жуссаси келишган ва кичик, хипча. *Ихчам одам.*

2 Сиқиқ ва ифодали. *Ихчам хат.* || *Фикрни ихчам баён қилмоқ.*

ИХЧАМЛАМОҚ Ихчам қилмоқ, сиқиқ, йиғноқ ва қулай ҳолга келтирмоқ. *Аппаратни ихчамламоқ.*

ИХЧАМЛАШМОҚ 1 Ихчам бўлмоқ, сиқиқ, йиғноқ ва қулай ҳолга келмоқ.

2 Қичрайиб хипчалашмоқ (гавда, жусса ҳақида).

ИХЧАМЛАШТИРИЛМОҚ **ихчамлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ИХЧАМЛАШТИРМОҚ **ихчамлашмоқ** *фл. орт. н. Машинани ихчамлаштирмоқ. Аппаратни ихчамлаштирмоқ.*

ИЧ 1 Ички бўшлиқ. *Чодирнинг ичи. Оғизнинг ичи. Кўзанинг ичи.* ▪ *Офтоб билан тўлган кенг деразали уйнинг ичи ойдин.* Айний, Қуллар. | Нарсаларнинг ички буюм элтадиган қисми. *Бош ёрилса, бўрк ичида.* Мақол. ▪ *Сумкасини титкилаб ичидан икки-уч хил дори олди, уларни уста Баҳромга бериб, қачон, қандай ичишни тайинлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Нарсанинг ички қисми, ораси. *Нонниинг ичи. Хамирнинг ичи. Тарвузнинг ичи.* **Ичи тушган қовун** пишиб ўтиб кетган, пўла қовун. | Нарсаларнинг тескари, орқа томони, тескариси, ичкариси. *Сидиқжон этикни чироққа солиб устини, ичини кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ошқозон, қорин, меъда. *Қўзинг оғриса қўлингни тий, ичинг оғриса нафсингни тий.* Мақол. ▪ *Жонфиғон бюллетень олгани докторнинг олдига чилимнинг сувини ичиб, лоҳас бўлиб кирган экан, доктор ичини чайқабди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Беморнинг ичи бузилибди.*

3 *кўчма* Кишининг ички, руҳий дунёси; кўнгил, юрак, дил, қалб. *Ота ичидан ўтганини ўзи билади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. — *Тўғри, Ўктам менга ёқади. Бироқ ҳаммадан бурун одамнинг ичи керак,— деди Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Элмурод унинг ҳаракатларига беихтиёр раъм солиб ўтирди. Назарида, соқоли хийла оқариб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолган бу одамнинг важоҳати заҳарли, ичини қандайдир алам ўртаган кўринди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ичи қора** дили бузуқ, бировнинг бахт-қувончини кўролмайдиган, хасадгўй. — *Яхши, ўша Ҳомидни сен қандай одам, деб ўйлайсан?* [*деб сўради Юсуфбек ҳожи*]. — *Қўланса сўзли, ичи қорароқ бир йигит эди, — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ич-ичидан** юракдан, қалбдан, чин дилдан. *Ич-ичидан севинмоқ. Ич-ичидан таҳсин ўқимоқ.* **Ичи ачиди** қ. **ачимоқ. Ичи пишди (ёки қизиди)** 1) зерикди. *Уйда ўтираверіб, ичим пишди;* 2) тоқати тоқ бўлди. *Баъзи бировлар ичи пишиб, гоҳ йўлга қарашади, гоҳ тоққа чиқиб қилинадиган ишларни ўзларича чўтлашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ичидан пишган** сирини ҳеч кимга билдирмайдиган, ўз ишига пишиқ, қув. *Унинг ҳаракати ва товланишидан ичидан пишган уддабуро экани дарров сезилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Ичини бўшатмоқ** кўнглидагини айтиб, руҳан енгилланиб олмоқ. *Унинг гапирмаганига Жуман аламда қолди .. Аччиқ ҳақиқатни юзига солиб, рўй-рост сўка қолмайдими? Қизиғида Жуман ҳам ичини бўшатиб оларди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Ичини ит (ёки мушук) тирнаяпти (ёки таталаяпти)** кўнгли нотинч, ғаш, безовта. *Бу пайт Саидғозида ҳам Хўжабековга ачингудек ҳол қолмаганди: ичини мушук таталарди. Аммо сирини бой бермади.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 3-ш. эгалик ва ўр-п. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **ичида** 2, 3, 4).

ИЧАК 1 *анат.* Овқат ҳазм қилиш органларининг эластик найсимон қисми. *Ингичка ичак. Йўғон ичак. Аччиқ ичак. Тўғри ичак. Ичак касали.* **Чап ичакка ҳам юқ бўлмайди** қ. **чап. Ичакдай чўзилган** жуда узун.

2 *с. т.* Резинка ёки брезентдан ясалган трубка, шланг. *Икки эпчил йигит бочкани салқинга олиб, резинка ичак билан косаларга пиво қуя бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Ишчилар узун резинка ичакни у ёқдан-бу ёққа судраб, чанқаб қолган гулларга, чанг ўтира бошлаган дарахт барглариға сув сепишарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ИЧАК-ЧОВОҚ Одам, ҳайвон ва қушларнинг қорнида жойлашган ички қисмлари, мас. ошқозон, ичак. *Бомбардимонда ичак-човоғи чиқиб кетган бир гўдак унинг қўлида жон берган экан.* А. Мухтор, Туғилиш. *Арава бўлса пастликлардан чиқиб, тушиб, одамнинг ичак-човоқларини чайқаб юборди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ИЧБУРУҒ *с. т.* Йўғон ичакнинг яллигланишидан иборат оғир юқумли касаллик; юракбуруғ, дизентерия.

ИЧГУЛИК Ичса бўладиган, ичиш учун зарур бўлган, ичиш учун белгиланган. *Уйда ичгулик сув ҳам йўқ.*

ИЧИДА 1 *рвш* Товуш чиқармай, дилда, кўнгилда. *Ҳакимбойвачча диққат билан ичида ўқир экан, юзига табассум ёйилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ичимда «тилинг бошингни есин!» десам ҳам, ташимда ҳурмат билан кутар эдим,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўм. вазифасида* Қуршовида, орасида.— *Сен аҳмоқсан, Гулшан опа! — дер эди Кумри,— эрингни ёлғиз ташлаб, биз бўйдоқлар ичида нима маъно топасан?!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Пастқам уйларнинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, баҳайбат кўринарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўм. вазифасида* Шароитида, оғушида. *Уйқу ичида. Оғир шароит ичида.*

4 *кўм. вазифасида* Маълум вақт оралиғида, мобайнида, давомида. *Элмурод .. шу бир ҳафта ичида қилган барча ишларини бир-бир хаёлидан ўтказди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЧИҚИШ 1 **ичиқмоқ** *фл. иш оти.*

2 *с. т.* Ота-онани соғиниш натижасида болаларда рўй берадиган касаллик ҳолати.

ИЧИҚМОҚ 1 Жуда ҳам соғинмоқ, дийдорига муштоқ бўлмоқ. [*Мулладжўст:*] *Ҳеч ўзимда йўқман-а. Бошимнинг тукидан тирноғимгача ичиқиб кетаётибди-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Ойимнинг ишлари шунақа. Жўжалардан бирпас ажралсалар, ичиқиб қоладилар.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. | Сабрсизлик билан кутмоқ.— *Кўп ичиқмай тур, хотин. Ҳали — замон чўзилиб кириб ҳам келар ..,— деди Холмирза.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Ота-онани соғиниб касал бўлмоқ (болалар ҳақида). *Туйнукка қараб чақирсак, отамиз келар экан деб, ўчоқнинг мўрисига бош суқиб чақиришадиган бўлишипти. Қўйинг-чи, иккови ҳам ичиқиб, озиб-тўзиб ҳалок бўлипти-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИЧИЛМОҚ **ичмоқ** *фл. мажҳ. н. Ўроз дўмбирани четга қўйди. Гунгур-гунгур суҳбат билан чой ичилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЧИМЛИ Ичиладиган, ичишга яроқли. *Ичимли сув.*

ИЧИМЛИК Ичиладиган нарсалар (мас. шарбат, сув). *Ейимлигу ичимлик тўла Нозу неъмат дастурхонида.* Э. Раҳим.

ИЧИН-ТАШИН 1 Ичкари ва ташқаридан иборат. *Ичин-ташин ҳовли.*

2 Ички ва устки. *Ичин-ташин кийим.*

ИЧИРИЛМОҚ **ичирмоқ** *фл. мажҳ. н. Беморга дори ичирилди.*

ИЧИРМОҚ **ичмоқ** *фл. орт. н. Мен дори юборай, дарров ичиринг, тузукми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЧИШЛИ Ичишга боп, маза қилиб ичиладиган. *Ичишли шўрва.*

ИЧИШМОҚ **ичмоқ** *фл. бирг. н.*

ИЧҚАРИ 1 Ички қисм, ички томон. *Мамлакат ичкариси.* ▪ *Ҳамдамформа, маълум бир ҳовлининг орқасига ўтиб, ўзига таниш бўлган бир деразадан ичкарига қаради.* Айний, Қуллар.

2 *этн.* Ҳовлининг ташқи ҳовлидан девор билан ажратилган, аёллар ва болалар турадиган қисми; ички ҳовли; *тақ.* **ташқари** 2. *Марямхон ўн тўққиз ёшида, бундан саккиз-тўққиз йил илгари бу уйга, мусулмон «ичкарисига» қамалган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Доя келгандан сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИЧҚАРИГИ Ички, ичкаридаги. *Ичкариги хона.*

ИЧҚАРИЛАМОҚ Ичкари томон йўналмоқ, кирмоқ. *Қисм ҳам, батальон ҳам душман мудофаасини ёриб ичкарилаб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ИЧҚАРИЛИҚ Марказга, катта кўчага нисбатан анча ичкарида бўлган ер, жой. *Анчагина ичкариликда бўлган ҳовлидан хотинларнинг шовқин-сурони, .. қий-чув товушлар янграйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кўча шовқинларидан узоқроқ, ичкарироқ; тинч. *Арава сиғмайдиган ичкарилик кўчага бугун жон кирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЧҚИ 1 Ич қисмда, ичкарида жойлашган; ичкариги, ичкаридаги. *Ички ҳовли. Ички эшик.* ▪ *Ойқиз Олимжондан келган хатни .. нимчасининг ички чўнтагига яширди-да, дарров ўрнидан турди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Устки кийим остидан кийиладиган. *Ички кўйлак.*

2 Мамлакат, давлат, ташкилот ва ш. к.нинг ўз ичида ва ўз иши билан боғлиқ бўлган. *Ички ишлар. Ички имкониятлар.*

3 Кишининг руҳий дунёсига, кечинмаларига оид. *Унинг .. оқиш юзи ички кечинмаларини узлуксиз акс эттирарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Исломхўжа қизидаги алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИЧҚИЗМОҚ **ичмоқ** *фл. орт. н.*

ИЧҚИЛИК 1 Қайф берадиган ичимлик; май. *Тантибойвачча кечаги базм ва ичкилик кайфини бутун кун чўзилган уйқу билан тиниқтириб, қўрғон эшигидан боғ ташқарисига чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қайф-сафо, майхўрлик, ичкиликбозлик. *Ҳар куни меҳмонлар, ҳар куни ичкилик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИЧҚИЛИҚБОЗ Доим ичиб юрадиган, ичкиликка берилган, майхўр. *Орамизда ичкиликбозларга, безориларга ўрин йўқ.*

ИЧҚИЛИҚБОЗЛИК 1 **ичкиликбоз** *с. мавҳ. от.*

2 Қайф-сафо, майхўрлик. *Ичкиликбозлик қилмоқ.*

ИЧҚИЛИҚХОНА Ичкилик ичиладиган жой; майхона.

ИЧҚИЛИҚХЎРЛИК *кам қўлл. айн.* **ичкиликбозлик** 2.

ИЧКИ-ТАШҚИ *айн.* **ичин-ташин.** *Ички-ташқи ҳовлилик .. икковимиз ҳувиллаб ўтирсак,— еганим татийди-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ми? — Йўқ татимайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИЧКУЁВ *этн.* Келиннинг ота-онасига тегишли ҳовлида бирга яшовчи куёв. *Агар худо Гулнорнинг бахтини очса, бирор қобил йигит топиб, ичкуёв қилиш ниятидаман.* Айний, Дохунда.

ИЧКУЯР *кам қўлл.* Жонкуяр, ғамхўр. *Ёшлигимда етимлик билан ўсдим, Менда ҳеч йўқ эди ичкуяр дўстим.* «Элат ботир».

ИЧМОҚ 1 Суюқликни хўплаб ёки шимириб ичга ютмоқ, тановул қилмоқ. *Айрон ичмоқ. Сут ичмоқ. Ош ичмоқ.* ▪ *Ғуломжон ҳам алам, ҳам қувонч билан булоққа қайтиб келди, сув ичмоқчи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пахта теримига ҳашарчи бўлиб келган мактаб ўқувчилари зўр иштаҳа билан хўрдани ичдилар.* Ж. Шарипов, Саодат. | Қабул, истеъмол қилмоқ. *Дори ичмоқ.*

2 Спиртли ичимлик истеъмол қилмоқ. *У ичмаса юролмайди.* | Ичкиликхўрликка сарф қилмоқ. *Топганини ичади.*

◆ **Онт ичмоқ** *айн.* **қасам ичмоқ** *қ.* **қасам** 3. **Сув қилиб** (*ёки* **сувдек**) **ичмоқ** (*ёки* **ичиб юбормоқ**) *айн.* **сув қилмоқ** 2 *қ.* **сув. Эзиб ичмоқ** *қ.* **эзмоқ** 1.

ИЧРА *кўм. (б. к. билан) поэт.* Орасида, ичида. *Курамиз янги дунёни жаҳон ичра.* Ҳамза. *Ёвни кўрсанг, шер сингари юриш қил, Чапаевдай майдон ичра уруш қил.* Фозил шоир.

ИШ 1 Инсоннинг яратувчилик ёки ижодий фаолияти; меҳнат. *Ақлий иш. Жисмоний иш. Амалий иш. Илмий иш. Иш куни. Иш ҳақи. Гапни кам сўзла, ишни кўп кўзла.* Мақол. *Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. ▪ *Далаларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Панама ва Сувайш каналлари қурувчиларининг 34 йиллик ишини ўзбек халқи Фарғонада олтмиш кунда бажарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Юмуш, машғулот. *Ишдан қолдирмоқ.* ▪ *Йўлчи ишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Фотиҳадан сўнг ҳар ким ўз ишига ўтирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. | Топшириқ, вазифа. *Иш буюрмоқ.* **Уй иши** ўқувчиларга уйда бажариш учун берилган вазифа. **Иш ёқмас** ишга ҳуши йўқ, дангаса, ялқов. *Иш ёқмасга иш буюрсанг, сенга ақл ўргатар.* Мақол.

2 Хизмат вазифаси, хизмат; лавозим. *Ишга кирмоқ. Ишга жойлашмоқ. Ишдан бўшамоқ. Ишдан бўшатмоқ.* ▪ *Марасул акамни Москвага ишга чақиришяпти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 Меҳнат натижасида яратилган нарса, маҳсулот ва ш. к. *Иш намуналарини виставкага қўймоқ.*

4 Меҳнат натижасида эришилган маҳорат, ҳунар. *Ёрмат Йўлчининг ишидан камчилик топиб, ўз маҳоратини унга кўрсатиш умидида бир муддат кузатиб турди. Лекин Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик кўра олмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Фаолият, меҳнат, машғулот ва ш. к.нинг бирор соҳаси; касб, ҳунар. *Инженерлик ишлари. Луғатчилик — қийин иш.* ▪ *Анов ерда уста Тошпўлат бор, биларсиз. Арава ишида фаранг!* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Фаолият, меҳнат, машғулот объекти. *Бундан сўнг улар ўртасида иш тақсим қилинади: чол дўконхонада ўтириб, иш бичиб беради, Унсин ичкари уйда тикади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кумуш ишини ёнига қўйиб энди онасига қарайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Зарурият, эҳтиёж. *Сизда бир ишим бор. Минг қўйининг иши, бир қуйлига тушади.* Мақол. ▪ *Бир жойдаги одаммиз, яна бир-биримизга ишимиз тушади, отахон!* Ойбек, Қутлуғ қон. | Дахл, муносабат. *Сенинг нима ишинг бор.* ▪ *Булар шунақанги феъли тор одамлар экан. Сизларни кўролмас экан. Бўлмаса буларнинг иши нима?* П. Турсун, Ўқитувчи.

8 Қутилмаган ташвиш, қийинчилик. *Кишининг бошига бир иш тушганда дарров бировдан кенгаш ва ёрдам сўрайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Бурч, вазифа. [*Элликбоши:*] *Маҳалладаги йигитларнинг бари менга маълум .. Билиш менинг ишим-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 Масала, муаммо. *Айниқса кундошлик иши қийин, коса-косага текканда гиди-гиди гаплар кўпайса, бизга эмас, ўглингга ҳам татимай қолади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 *юр.* Суд ёки маъмурий органларда кўрилаётган, текширилаётган процесс. *Жанжалли иш. Жиноий иш.* ▪ *Отабек иш бир тарафли бўлгунча ўзининг қочмаслиги учун кафил беришга мажбурдир!* А. Қодирий, Ўтган куплар. *Ҳе, бечоранинг бошига мушкул тушиб турибди: иши прокурорда.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. | Шундай процессга тегишли ҳужжатлар мажмуи: дело. *Судланувчининг иши билан танишмоқ.*

12 Содир бўлган воқеа, ҳодиса. *Ўз уйида ўтирган қиз бир кечада ғойиб бўлсин, тавба! Жуда хунук иш, Олимхон ака?* Ойбек, Қутлуғ қон.

13 Ҳолат, ахвол. *Иш чатоқ.* ▪ *Ўтирар-ўтирмас Ҳомид ундан сўрай бошлади: Хўш, Содиқ полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Иш бермоқ** хизмат қилмоқ, бирор корига ярамоқ (кийим-кечак, қурол, асбоб ва ш. к. ҳақида). [*Йўлчи*] *Ёрматгами ё бошқа бир собиқ қаролга узоқ иш бериб, ийиғи чиққан .., этикни кийди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Иш катта** бирор нарсанинг кутилмагандан ортиқлиги, юқори даражада эканлигини ифодалайди. *Уста Фарфи тўқув дўконларига ишорат қилиб деди: — Ишлар катта-ку, уста! Дўконларни ҳам қуриб юборибсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Иш кўрган** турмуш тажрибасига эга; тажрибали. **Иш кўрсатмоқ** 1) *айн.* **иш бермоқ**; 2) қилиқ кўрсатмоқ, қилиқ қилмоқ. **Иш ташлаш** сиёсий ёки иқтисодий мақсадлар билан уюштирилган оммавий ҳаракат — оммавий равишда ишни тўхтатиш. **Иш чиқармоқ** яхши натижага эришмоқ. *Бу боришдан [Отабек] бирор иш чиқара олдими, йўқми, бу тўғрида биз келаси фасларнинг бирида ўрганамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ишдан чиқмоқ** 1) яроқсиз ҳолга келмоқ. *Қурол яроқ ишдан чиққан.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) меҳнат қобилиятини йўқотмоқ. *Неккадам қариган, ишдан чиққан эди.* Айний, Қуллар.

ИШБАЙ Бажарган ишга қараб, иш ўлчовида ҳақ тўлаш усули. *Меҳнатни ишбай асосида ташкил этиш.*

ИШБИЛАРМОН Ишни, ишнинг кўзини яхши биладиган; уста. *Ишбилармон ташкилотчи кадрлар.*

ИШБОП Ишга муносиб, иш учун қулай, иш вақтида фойдаланса бўладиган. *Ишбоп қийим.*

ИШБОШИ Бирор ишнинг боришини кузатиб, раҳбарлик қилиб турувчи киши; саркор. *Хон тарафидан улар устига ишбоши қилиб белгиланган саркорлар, .. қулоқ эшитмаган сўкишлар билан бечораларни таҳқир этар .. эдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ИШБОШҚАРУВЧИ Идора, бошқарма ва ш. к.да расмий ёзишма ишларини олиб борувчи ходим.

ИШБУЗАР *айн.* **ишбузуқи.**

ИШБУЗУҚИ Битиб турган ишни бузувчи, келишилган масалада қаршилик кўрсатувчи одам; бузуқи, галамис. — *Мадрайим қора, ишларнинг мазаси йўқ-ку! ..— деди тўра. — Тўрам, ишбузуқилар бор,— деб пўнғиллади Мадрайим навкар Полвонга қараб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИШВА [*а*] Юз, кўз, қош жилваси; ноз, адо. *Бир ишва билан жонон девона қилиб кетди, Ақлимни сочиб ҳар ён, мастона қилиб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *У .. йирик, кўкчил кўзларига шўхлик ва ишва беришга тириша бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШВАКОР [*а+ф-т*] *айн.* **ишвали.** *Ишвакор аёл.*

ИШВАЛИ Ишваси бор, ишвакор, серишва, ноз-ли. *Хадичабегим ҳали ҳусни сўлмаган ноз-ишвали аёл эди.* Ойбек, Навоий.

ИШВА-НОЗ Ноз ва ишва(лар). *Тинглай,— дея, ҳуш овозингни, Ўзинг тутдинг садаф созингни. Черта кетдим зўр ихлос билан, Қараб турдинг ишва-ноз билан.* Шуҳрат.

ИШГИР *диал.* Абжир, эпчил, чақкон. *Ишгир саллот бари босиб келарди.* «Очилдов».

ИШКАЛ I [*а*] Ишдаги чатоқлик, чалкашлик, бузуқлик. — *Тағин ёмон! Ҳар нарсадан ишкал топадиган бўлибсиз,— деди Нафиса.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қоровул ўлгур ишни ишкал қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Тўрт ишкал** *айн.* **чор ишкал** *қ.* **чор** I.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИШКАЛ II *диал.* Похол ёки қўғадан эшилган боғлиқ, арқон.

ИШКАЛЛИҚ Ишкал қилса бўладиган; ишкалбоп (қ. **ишкал** II).

ИШКОМ Токларни кўтариб қўйиш учун поя ва бағазлардан қурилган арксимон сўри; валиш. *Гулнор очилган токларни ишкомга кўтариб, тол пўстлоғи билан маҳкамлаб боғлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШЛАМОҚ 1 Иш билан машғул бўлмоқ; меҳнат қилмоқ. *Заводда ишламоқ. Лабораторияда ишламоқ. Унумли ишламоқ.*

2 Бирор лавозимни ўтамоқ, адо этмоқ, бажармоқ, хизмат қилмоқ. *Директор бўлиб ишламоқ.* ▬ *Петров .. Ростов шаҳрига келиб заводга киради, мастерларнинг қўлида шогирд бўлиб ишлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ишлов бермоқ. *Терини ишламоқ.* | Ишлов бериб бирор нарса ҳозирламоқ, чиқармоқ. *Қоғоз ишламоқ.*

4 Яратмоқ, ижод этмоқ. *Расм ишламоқ. Ҳайкал ишламоқ. Фильм яхши ишланибди.*

5 Ҳаракатда бўлмоқ, юрмоқ, юриб турмоқ; амал қилмоқ. *Тегирмон ишлаяпти. Станок ишлаяпти.* ▬ *У, дала шийпонига етиб келганда, телефон ишлаётгани тўғрисида хабар қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Ўз вазифасини бажариш учун очиқ бўлмоқ. *Музейлар ҳар куни ишлайди.*

6 *физиол.* Ўз функциясини, вазифасини нормал бажармоқ. *Чап қўлим ишламайди.* ▬ *— Бектемирдан кўнглим тўқ,— деди Али тажанг,— калласи ишлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

7 *с. т.* Меҳнат қилиб топмоқ. *Пул ишламоқ. Бир ойда юз сўм ишладим.*

♦ **Ишлаб чиқариш** муайян ижтимоий муносабатлар шароитида киши меҳнати туфайли моддий бойликлар яратиш процесси. *Социалистик ишлаб чиқариш. Капиталистик ишлаб чиқариш. Ишлаб чиқариш қуроллари. Ишлаб чиқариш муносабатлари.* **Ишлаб чиқармоқ** маҳсулот тайёрламоқ. **Ишлаб чиқмоқ** 1) ўрганиб чиқмоқ. *Мажлисда қарорни ишлаб чиқдик;* 2) тайёрламоқ. *Пахта териш машинасининг янги моделини ишлаб чиқдик.*

ИШЛАНМОҚ **ишламоқ** 3, 4 *фл. мажҳ. н. Токча ичига ясалган қизил ёғочдан ишланган шкафларни .. яхшилаб артди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШЛАТИЛМОҚ **ишлатмоқ** *фл. мажҳ. н. Печкага ишлатиладиган кўмир.* ▬ *«Гулистон» колхози .. неча замонлардан бери ишлатилмай ётган бўзда янги ер очди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИШЛАТМОҚ 1 **ишламоқ** *фл. орт. н. Одам ишлатмоқ. Ақл ишлатмоқ. Расм ишлатмоқ.*

2 Қўлланмоқ, фойдаланмоқ, ишга солмоқ. *Асбоб ишлатмоқ. Сўз ишлатмоқ.* ▬ *Улар гоҳ қамчин билан, гоҳ қилич, гоҳ тўппонча ва милтиқни аямай ишлатиб, халқни босиб туришибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Сарфламоқ; истеъмол учун қўлланмоқ. *Гуручни кам ишлатмоқ. Маблағларни тежаб-тергаб ишлатмоқ.*

ИШЛАТТИРМОҚ **ишлатмоқ** *фл. орт. н.*

ИШЛАШМОҚ **ишламоқ** *фл. бирг. н. Дадаси, онаси билан бирга Гулнор ҳам эрта-кеч ишлашар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШЛИ Иши, юмуши бор; иш-хизматли. *Ишли йигит.* || *Ишлининг иши битар, ишсизнинг куни ўтар.* Мақол. ▬ *Яна бир оз кут, келиб қолар. Ишли одам эмасми, ахир!* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ИШЛОВ 1 **ишламоқ** *фл. иш оти.*

2 Хомашёдан маҳсулот тайёрлаш учун қилинган меҳнат жараёни ва унинг натижаси. *Ишловини келтирибсиз. Ишлови яхши.* ▬ *«Қаловини топсанг, қор ёнар» деганларидек, ишлови етилса, шўр ерларда ҳам пахтадан мўл ҳосил олиш мумкин.* Ш. Мусаев, 55 центнердан. *Кечикиб экилган ғалла ҳам, чигит ҳам Матқовулнинг кейин берган ишловларига қарамай, яхши унум қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИШОНАРЛИ Ишониш мумкин бўлган; ишончли. *Ишонарли гап. Ишонарли далил.* ▬ *Бу савол ўзига ишонарли жавоб талаб қилиш билан бирга, асрлар бўйи тарғиб ва татбиқ қилиб келинаётган бир асос мантиқига имтиҳон ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИШОНИЛМОҚ **ишонмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ИШОНИНҚИРАМОҚ *айн.* **ишонқирамоқ.**

ИШОНМОҚ 1 Ҳақиқат, чин деб билмоқ. *Сўзига ишонмоқ. Ваъдасига ишонмоқ.* ▬ *Бундай яхшиликни ҳар ким ҳам қила олади, Сафар ака,— .. шунинг учун мирзабошининг қилган яхшилигига мен ишондим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Эътиқод қилмоқ. *Худога ишонмоқ. Динга ишонмоқ.*

2 Ишонч билдирмоқ, ишонч билдириб топширмоқ. *Уйимни сизга ишондим.* ▬ *Ҳаёт Ғуломжонга ишонса ҳам, .. чоҳ олдида турган кишидай қўрқиб, сўради: — Қаёққа?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Умид боғламоқ, ортиқ даражада берилмоқ, эътимод қилмоқ. *Қоматига ишонган, қаддини букиб кетади, кўпчиликка ишонган, мақсадига етади.* Мақол. | Паноҳ тортмоқ, орқа қилмоқ; суянмоқ. *Кумуш ва онасининг бирдан-бир ишонганлари яна Ҳасаналининг ўзи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШОНТИРАРЛИ Ишонтира оладиган; ишонарли. *Ишонтирарли далиллар.*

ИШОНТИРМОҚ **ишонмоқ** *фл. орт. н. Бораман деб ишонтирмоқ.* ▬ *Яхши гаплар билан уларни ишонтириб, болани олиб чиқдим ва Хонкелдига топшириб кетдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШОНЧ 1 Ҳақиқат, чин деб билиш, ишониш; эътиқод. *Унинг ваъдасига сира ишонч йўқ.* ▬ *Йўлчи чакки одамларни топмади, Ёрматнинг ҳақсиз эканига ишончи кундан-кун ортди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ишончим комил** тўлиқ аминман. *Пахта тайёрлаш планининг бажарилишига ишончим комил.* | Ҳеч шубҳасиз ишониш, эътимод. *Унинг ўзига ишончи катта. Ишонч билан гапирмоқ.* **Ишонч ҳосил қилмоқ** 1) ишонмоқ, амин бўлмоқ. *Ўз кўзи билан кўргандан кейингина ишонч ҳосил қилди;* 2) ишонтирмоқ, амин қилмоқ. *Душманни бу жойдан ўтказмаймиз. Кечаги жанглар менда ана шундай ишонч ҳосил қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Эътиқод этилган, суянилган, умид боғланган шахс ёки нарса. *Модомики, иккимизнинг ёлғиз ишончимиз шу ўғлимиз экан .. бизга лозими, унинг хурсандлиги нима билан бўлса, шуни ахтаришдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШОНЧЛИ 1 Ишонса бўладиган. *Ишончли вакил. Ишончли одам.* ▬ *Сиз суянчиқларга ишониб бўпмиз, жаноблар! .. Бошқа ишончли суянчиқларни топамиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Эътиборли, муътабар. *Ишончли манбалардан олинган хабар.*

ИШОНЧСИЗ 1 Ишониб бўлмайдиган; бетайин. *Ишончсиз киши билан ишлама, ажабланиб бир кун тилинг тишлама.* Мақол.

2 Умид-ишончи йўқ, ишонмовчи; ишончсизлик ифодаловчи. *Дўстининг ташвишини ишончсиз кулги билан йўқотишга тиришди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || *Отабек бу қарши олинишларга жуда ишончсиз қарор .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШОНЧСИЗЛИҚ **ишончсиз** *с. белги оти. Ишончсизлик билан гапирмоқ.* ▬ *Широқ шоҳнинг ишончсизлик кўзи билан қараётганини фаҳмлаб, ўз сўзининг тўғрилигини исбот қилишга киришди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ИШОНҚИРАМОҚ Бир оз ишонмоқ, ишонгандай бўлмоқ. *— Билмадим, директор мени шунчаки ҳовуримни босиш учун ёлғондан айтдими, дейман,— деди ишонқирамай Алимжон.* К. Раҳим, Ўз касбини севган йигит.

ИШОРА [*а*] 1 Кўз, қош, қўл, бош ҳаракати билан берилган белги, имо; шама. *Ҳўкизга туртки, донога ишора кифоя.* Мақол. ▬ *Сафаров кўз ва қош ишораси билан Самандаровга: «Эвида! Бу гаплар, бу муомала ортиқча» дегандай қилди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Мингбоши томдаги карнайчиларга «бас» ишорасини қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ибодилла пакана йигит қўли билан ишора қилган тарафга қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Белги, аломат. *Математик ишора.*

ИШОРАЛАМОҚ *кам.* қўл. Белги қўймоқ, белгиламоқ. *Буюмларни рақамлар билан ишораламоқ.*

ИШОРАЛАНМОҚ **ишораламоқ** *фл. мажҳ. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИШОРАТ *айн.* **ишора.**

ИШПЕЧ Чеварларнинг ип, ипак, игна ва бошқа керакли нарсалари сақланадиган ва тиззага қўйиб иш тикадиган халтаси. *Мукаррамой чевар қиз, Ишпечи тўла ипак.* Л. Абдуллаева. *Кампир ишпечи билан шойи кўйлакчани олдига олиб ўтирди.* Ҳ. Назир, Яхши исм.

ИШРАТ [*а*] Кайф-сафо, айш-ишрат, айш. *Ишрат қилмоқ.* ▪ *Яна янги овқатлар, ичимликлар, лаганчаларда анор ва олмалар келди. Ишрат қизиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишрат кечаларининг бирида Ҳожи хола хўжасига сўнги қадаҳни тутди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ИШРАТГОҲ [*а*+*ф-т*] *айн.* **ишратхона.**

ИШРАТПАРАСТ [*а*+*ф-т*] Айш-ишратга, кайф-сафога берилган, ишратни севувчи.

ИШРАТХОНА [*а*+*ф-т*] Ишрат қилинадиган жой; ишратгоҳ. *Аандиёрхон ишратхонадан ўтиб, ҳарамхонанинг ҳовлисига чиқди ва катта ҳовуз ёнидан ўтди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ИШСИЗ 1 Иш-юмуши, қиладиган иши йўқ; бекорчи. *Ишлининг иши битар, ишсизнинг куни ўтар.* Мақол.

2 Иш, хизмат билан таъминланмаган. *Қаҳратон қиш. Нима кўп — ишсиз кўп. Иш топиш қийин. Мардикорлик, дала ишлари йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шаҳарлар, қишлоқлар бир-биридан афзал эмас, ҳамма оч, ҳамма ишсиз.* Ойбек, Нур қидириб.

ИШСИЗЛИК **ишсиз** *с. белги оти. Капитализм вақтида кўмир қазишда банд бўлган миллионларча кон ишчиларининг меҳнатини «озод қилиш» муқаррар равишда оммавий ишсизликка олиб боради.* В. И. Ленин, Техниканинг катта ғалабаларидан бири.

ИШТАҲА [*а*] 1 Овқатга майл, овқатни кўнгил тусаб ейиш. *Ёдгор соғайиб, иштаҳаси охирги даҳадан турган пилла қуртиникидай бўлган эди.* Айний, Дохунда. **Иштаҳа очмоқ** овқатга майл уйғотмоқ. *Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол.

2 *кўчма* Иштиёқ, майл, ҳафсала. *Ўҳ-ҳў, балли иштаҳангга, шошма бу ҳам бўлур тез. Ойга бориб, ўзинг ойни ола қолгин яхши қиз.* М. Шайхзода. **Иштаҳани бўғмоқ** (*ёки* **ўлдирмоқ, кесмоқ**) 1) овқат тусамайдиган қилиб қўймоқ. *Ҳаёт эса боягидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулнорнинг ҳам иштаҳаси кесилди, икки-уч қошиқ шўрва ҳалқумидан базўр ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ҳафсалани ўлдирмоқ.

◆ **Иштаҳаси карнай** *дагл.* 1) иштаҳаси баланд. — *Иштаҳа карнайга ўхшайди,— деди кулиб Ғози, кейин икки бармоғи билан томоғини силади.* И. Раҳим, Ихлос; 2) хоҳиши зўр.

ИШТАҲАЛИ Иштаҳаси яхши, овқатни севиб, кўнгли тусаб ейдиган; сертомоқ.

ИШТАҲАСИЗ Иштаҳаси йўқ, овқатни севиб, кўнгли тусаб емайдиган, камтомоқ. *Гулсумбиби бетоб, иштаҳасиз қизи учун ўз ҳовлисида, ўз декчасида тайёрлаган бир коса серқатиқ хўрда ошни авайлаб кўтариб, эшикдан кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШТИБОҲ [*а*] Шак-шубҳа, гумон. *Кўпчиликка айтадиган гап эмас ўзи. Майли, иштибоҳ қолмасин сизларда, айтаман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ИШТИЁҚ [*а*] Зўр истак, хоҳиш. *Иштиёқ билан ишламоқ.* ▪ *Журналнинг номи «Маориф ва ўқитувчи» эди. Адолатнинг кўнглида уни ўқишга иштиёқ туғилди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Элмурод бояги ажойиб ёгдули хатларни яна бир кўриш иштиёқида алангларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИШТИЁҚЛИ Иштиёқи, истаги бор, зўр истак, иштиёқ билан ёнувчи. *Иштиёқли ўқувчи.*

ИШТИЁҚМАНД [*а*+*ф-т*] *айн.* **иштиёқли.** *У ҳунар ўрганишга иштиёқманд.*

ИШТИЁҚСИЗ Иштиёқи, майли, хоҳиши йўқ.

ИШТИРОК [*а*] Бир ишда, маросимда, мажлис ва ш. к.да ҳозир бўлиш, қатнашиш. *Дирекция вакили иштирокида бўлган мажлис. Иштирок этмоқ (қилмоқ).* ▪ *Хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойим иштироки билан ўтказиб олсалар, ўзларини шаҳарнинг энг бахтли хотинларидан санаб .. юрар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Ҳомид:*] *Ҳатто, поччам ила жиянимнинг ҳам менинг бу ишда иштироким борлигини билмасликлари керакдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Алексейнинг мажлисга иштирок этиши меҳнаткашларнинг кўнглини кўтариб, уларнинг куч ва қувватларини оширгандай бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ИШТИРОКИЮН [*а*] *эск. айн.* **коммунист. Иштирокиюн фирқаси** коммунистлар партияси. *Ўртоқ Кенжа айтгандай, биз зиёлилар иштирокиюн фирқасининг бошлаган бу ишини олқишлаб ёрдам беришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИШТИРОКЧИ Иштирок этган ёки этувчи; қатнашувчи. *Мажлис иштирокчилари.*

ИШТОН [*р* штаны] Тананинг белдан пастки қисмига кийиладиган, узун икки почали ички кийим, лозим. *Камолон дарвозаси билан Самарқанд дарвозасигача бўлган кўргон остлари бошсиз ва иштондан бошқаси тўналган инсон гавдалари билан тўлибди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ИШТОНБОҒ Иштоннинг липпасига ўтказилган боғ.

ИШТОНСИЗ Иштони йўқ; беиштон. *Иштонсизнинг тушига икки қарич бўз кирибди.* Мақол.

ИШТОНЧАНГ 1 Иштоннинг устидан шим киймаган ҳолда, фақат иштон билан. *Саидий қайтиб келганида ҳам ҳужраси Эҳсон тор ва дим уйда иштончанг, димиқиб ўлтириб мутолаа қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *диал.* Иштонсиз, беиштон.

ИШХОНА 1 Иш, хизмат қилинадиган жой; корхона, идора.

2 *айн.* **устахона.** *Қоратой .. ишхонада .. қизил чўғ бўлган темир парчасини болға билан гурс-гурс урар, жсилар, чўзар, қайирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШЧАН Ишлаб чарчамайдиган, сергайрат. *Ишчан одам.* ▪ *Ишчан педагог Салима Бердиева порлоқ келажакнинг меҳнатсевар, ғайратли қурувчиларини тарбиялаб етиштирмоқда.* Ж. Саъдуллаев, Қамолот. *Бригада чиндан ҳам аҳил ва ишчан коллектив.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ИШЧАНЛИК **ишчан** *с. белги оти. Ишчанлиги билан обрў қозонмоқ. Ишчанлик кўрсатмоқ.*

ИШЧИ 1 Меҳнат билан шуғулланувчи, ўз қўл кучи билан ҳаёт кечирувчи киши; меҳнаткаш. *Шу йўсин ариқ қазила бошланди. Лекин ишчи кўп, озиқ-овқат йўқ эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Биз ишчимиз, меҳнатчимиз, Биз ҳам инсон ўғлимиз.* Ҳамза.

2 Корхоналарда жисмоний меҳнат билан машғул бўлган шахс (социалистик жамиятда: бутун халқ билан тенг ҳуқуқда ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилувчи киши; капиталистик жамиятда: ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум бўлган, ўз кучини сотиш билан кун кўрувчи ёлланган шахс). *Темир йўл ишчиси. Завод ишчиси. Қишлоқ хўжалик ишчиси.* ▪ *Россия ишчилари оғир ва даҳшатли курашларда капиталистлар ва помешчикларни тор-мор этиб озодлик байроғини қўлга олганлар.* Ойбек, Нур қидириб. **Ишчилар синфи** ижтимоий ишлаб чиқаришда моддий бойлик яратувчи синф.

ИШШ *унд. с.* Эшакни тўхтатиш учун ишлатилади. *Дангаса салқинга қочгай иш десанг, Тўхтамоқ одат эшакка «ишш» десанг.* Ҳабибий.

ИШШАЙМОҚ Тишларнинг оқини кўрсатиб товушсиз илжаймоқ. *Мурзин ҳайрон қолиб «у эмас-ку!» деган эди, комендант «Адашманг, айнан ўзи», деди, сурбетларча ишшайиб.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ИШҚ [*а*] 1 Ёрга бўлган муҳаббат, севги. *Мажнуннинг Лайлига ишқи. Ишқ савдоси. Ёр ишқида ёнмоқ. Ишқи йўқ — эшак, дарди йўқ — кесак.* Мақол. ▪ *Бир вақтлар ишқ можароларини ёлғиз эртаклардан тинглаган Гулнор, .. энди ўзи ишқнинг олов кўйлагида яшар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Зўр эҳтирос, майл; иштиёқ. *Ишга ишқ қўймоқ. У китобни ишқ билан ўқийди. Ҳар ишга ҳам ишқ керак.*

ИШҚАЛАМОҚ Икки нарсани бир-бирига суркамоқ. *Гиштни гиштга ишқалаб силлиқламоқ.* ▪ — *Биров ишдан келса, сиз ошдан келасиз,— деди Мели полвон жаҳли чиқиб ва қўлларини ишқалаб кетмон сопини ушлади.* П. Тур

www.ziyouz.com kutubxonasi

сун, Ўқитувчи.] Қўл билан қаттиқ босиб силамоқ, эзмоқ. *Оёқни ишқаламоқ.* ▪ *Мўйсафид сартарош унинг [Йўлчининг] бақувват .. бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШҚАЛАНИШ 1 **ишқаланмоқ** *фл. иш отн.*

2 *физ.* Жисмларнинг бири иккинчисининг силжишига қаршилик кўрсатувчи физик ҳодиса. *Қуруқ ишқаланиш. Ишқаланиш кучи.*

ИШҚАЛАНМОҚ 1 **ишқаламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Унинг юзи қаттиқ серқирра тошларга узоқ вақт ишқаланган, ёки қандайдир ўтмас теша билан йўнилганга ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Хира бўлиб ёпишмоқ, сурканмоқ.

ИШҚАЛАТМОҚ **ишқаламоқ** *фл. орт. н.*

ИШҚАЛАШМОҚ **ишқаламоқ** *фл. бирг. н.*

ИШҚАЛМОҚ **ишқамоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.*

ИШҚАМОҚ *айн.* **ишқаламоқ.** *Ёрмат севинганидан кафтини ишқаб, кулиб танчадан бир қадам нарига чўкка тушди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Бурнини ерга ишқамоқ** *қ.* **ер.**

ИШҚИБОЗ [*а*+*ф-т*] Меҳр-ҳавас қўйган, муҳаббат боғлаган, берилган; ҳавасманд. *Музикага ишқибоз одам.* ▪ *Ҳамро аканинг қизи Обида қишлоқ мактабида ўқиб юрган кезларидан машинага ишқибоз эди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ИШҚИБОЗЛИК **ишқибоз** *с. мавҳ. от. Санъатга ишқибозлик.*

ИШҚИЙ [*а*] Ишқ-муҳаббатга оид; ишқни ифодаловчи. *Ишқий шеър. Ишқий драма.* ▪ *Гулнор ишқий кечинмалар, белгисиз хаёллар ичида ўртаниб ёлғиз ётаркан, ҳовлида отасининг овозини, қўй маърашини эшитди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИШҚИЛИБ *кириш с.* Нима қилиб бўлса-да, ҳар қалай, ҳар ҳолда. *Бобохўжа домла ҳамма вақт бир хилда ўқитар, бир хилда ёздирар, ишқилиб, бир амаллаб вақтни ўтказар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб, гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИШҚИРМОҚ *диал.* Пишқирмоқ. *Бу майдонда бедов отлар, Ишқирар майдон ичинда.* «Алпомиш».

ИШҚОР 1 *хим.* Металларнинг аралашувидан ҳосил бўлган, сувда эрийдиган гидрооксидлар, мас. ўювчи натрий, ўювчи калий.

2 Шундай моддали эритма.

ИШҚОРИЙ *хим.* 1 Ишқор ҳосил қилувчи. *Ишқорий металлар.*

6 Ишқор хусусиятига эга бўлган. *Ишқорий эритма.*

ИШҚОРЛАМОҚ Ишқор билан ишлов бермоқ, ишқор солмоқ. *Сувни ишқорламоқ.*

ИШҚОРЛИ 1 Ишқори бор, ишқор аралаштирилган. *Ишқорли сув.*

2 Ишқор воситасида **ишлайдиган.** *Ишқорли аккумулятор.*

ИШҒОЛ [*а*]: **ишғол қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) эгалламоқ, қўлга олмоқ; банд қилмоқ. *Пиёда аскарларимиз .. ҳамла қилиш учун қулай позицияларни ишғол қилган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Улар пича юриб, тўрт-беш таноб жойни ишғол этган бедазорга чиқишди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) банд қилмоқ, чулғамоқ. *Унинг фикрини ўз ишлари ишғол қилган эди.*

ИЮЛЬ [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобида еттинчи ой номи.

ИЮНЬ [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобида олтинчи ой номи.

ИЯ *с. т.* Ие.

ИЯК 1 Пастки жағнинг ҳар икки томони қуйилиб келиб бирлашган жойи. *Ияги чўзинчоқ одам.* ▪ [*Бозорбой*] *пойгакка чўккалаб, сўнг бир қўли билан соқоли майса бўлиб қолган иягини силаб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Пастки жағ. *Дадаси бўлса, урушда .. Ҳадича аянинг ияги қалтиради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

♦ **Ияк ташламоқ** (*ёки қоқмоқ*) ўлим талвасасида ётмоқ.

ИЯРМОҚ *диал.* Эргашмоқ. *Ҳайронлик устига бағрин доғлади, Туяга ияриб бўзлаб йиғлади.* «Алпомиш». *Тўғонбек кўп ичди. Унга ияриб Алоиддин ҳам .. қадаҳни ортиғроқ кўтариб, ниҳоят, чўзилиб қотиб қолди.* Ойбек, Навоий.

ИЯРТМОҚ **иярмоқ** *фл. орт. н.*

ИҚБОЛ [*а*] 1 Бахтли тақдир, порлоқ келажак; бахт, омад. — *Гулшаннинг иқболи баланд. Жуда пишиқ, жуда тиришқоқ у,— деди Зайнаб.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Умуман тақдир, қисмат. [*Мулладўст ўз-ўзига:*] *Бу дунё ҳамма ёғидан бизни сафар қочди қилган, ўшанинг учун эллик тўртга кирибманки, иқболим наҳс-фалокатдан сира ажралмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Иқбол (*хотин-қизлар исми*).

ИҚЛИМ [*а*] Бирор жойнинг ўзига хос об-ҳаво шароити. *Тоғ иқлими. Денгиз иқлими.*

♦ **Етти иқлим** қадимги араб географларининг қарашларига кўра ернинг етти минтақасидан ҳар бири. *Етти иқлим подшоси етти нома ёзиб, ўз элчиси орқали Корасоч парининг отасига юборибди.* «Эртаклар». *Қамбар чўлоқдек исковуч етти иқлимда йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИҚЛИМИЙ [*а*] *кт.* Иқлимга оид. *Иқлимий шароит.*

ИҚЛИМЛАШМОҚ Бирор ернинг иқлимига мослашмоқ, иқлимга ўрганмоқ (ўсимлик, ҳайвон ҳақида).

ИҚЛИМЛАШТИРМОҚ **иқлимлашмоқ** *фл. орт. н.*

ИҚРОР [*а*] Тан олиш, бўйнига олиш; эътироф этиш. [*Унинг*] *тенги йўқ, куш рўйлигига ҳамма иқрор.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Иқрор бўлмоқ** (*ж. к. билан*) тан олмоқ, бўйнига олмоқ, эътироф этмоқ. *Қиз аммасининг оёғига йиқилди ва ўз қилмишига иқрор бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Иқрор қилмоқ** (*т. к. билан*) *айн.* **иқрор бўлмоқ.** *Тўғриси у, Меҳрининг чаққонлигига қойил бўлган эди-ку, буни иқрор қилгиси йўқ эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ИҚТИДО [*а*] *эск.* Эргашиш, тақлид қилиш. **Иқтидо қилмоқ** намозда имомга тақлидан ҳаракат қилмоқ. [*Домла:*] *Халқ ичида қандай ташвиқот қила оламан, зероки маҳалладаги менга иқтидо қиладиган қавмдан ниҳоят уч-тўрт кишигина қолди, холос.* К. Яшин, Ёндирамиз.

ИҚТИДОР [*а*] Куч, қудрат, қодирлик. *Мулла Муҳиннинг аҳволи маълум, ўзидан бир гап чиқариб мажлисни хурсанд қилишга иқтидор ва маҳорати йўқ.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ИҚТИДОРЛИ Куч-қудратга молик, қудратли, қодир. *Иқтидорли санъаткор.*

ИҚТИДОРСИЗ Иқтидори йўқ, куч-қудрати йўқ. *Эшикдан кириб стол устидаги қоғозларга кўзи тушиши билан ўзини ҳаддан ташқари чарчаган, ҳар қандай фикрий ишга иқтидорсиз сезиб бўшашди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ИҚТИСОД [*а*] 1 Сарф-харажатда эҳтиёткорлик, тежамкорлик. *Маблағини иқтисод қилмоқ.*

2 *айн.* **экономика.** *Ўрмонжон колхоз ва колхозчининг иқтисодини кўтариш чораларига кўпроқ аҳамият берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ИҚТИСОДИЙ [*а*] Иқтисодга, экономикага оид; иқтисодга боғлиқ бўлган. *Иқтисодий масалалар. Иқтисодий шароит.* ▪ *Иқтисодий ва сиёсий соҳада ўзаро ёрдамни амалга ошириш мақсадида ЎзССР тенг ҳуқуқли совет социалистик республикалари .. билан ихтиёрий равишда Иттифоқ давлатига .. бирлашган.* «ЎзССР Конституцияси». — *Бизнинг муҳим иқтисодий районларимизни босиб олишига қарамай, душман мадордан кетаяпти,— деди майор.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ИҚТИСОДИЯТ [*а*] *эск. кт. айн.* **экономика.**

ИҚТИСОДЧИ 1 Тежаб-тергаб сарф этувчи; сарф-харажатни тежаб-тергаб бажарувчи; тежамкор. *Иқтисодчи киши.*

2 Иқтисод фанлари ва иқтисодий масалалар бўйича мутахассис. *Иқтисодчи олимлар.*

ИҒВО [*а*] Орага низо, нифоқ солишга, иттифоқни бузишга, бузғунчиликка қаратилган хатти-ҳаракат, ёлғон-яшиқ, уйдирма, бўҳтон ва ш. к. *Бойнинг иғвосига алданган бечоралар икки жаҳон ораси бўлди.* Айний, Қуллар. — *Хўш,— деди Бўтабой,— сен ҳам ёт унсурларнинг иғвосини тарқатадиган бўлиб қолдингми!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Сарҳадда қон, сарҳадда қурбон, Нечун иғво, не учун нифоқ.* З. Обидов.

ИҒВОГАР [*а*+*ф-т*] Иғво билан шуғулланувчи, иғво тарқатувчи, орага нифоқ солувчи. *Иғвогар одам.* || [*Музаффар:*] *Ҳақиқатни гапирсак, ёмон*

www.ziyouz.com kutubxonasi

отлиқ қилдингиз. Иғвогар, юрт бузуқи, ҳасадгўй дединғиз. Уйғун, Навбаҳор.

ИҒВОЧИ *айн.* **иғвогар.**

ИҲ *унд. с.* Норозилик ифодалайди. — *Сен ёлғиз эмассан,— пичинг қилди Салим,— Гулнордай онанг бор .. Нурининг ғазаби тутақиб .. «иҳ!» деб, тескари бурилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ИҲОНАТ *кт.* Бепарволик, писанд қилмаслик, беҳурмат қилиш, таҳқирлаш, хўрлаш. *Иҳонат қилмоқ.*

ИҲОТА [*а*] Атрофини тўсиш, ўраш ва шу мақсад учун қилинган тўсиқнинг ўзи. *Иҳота қилмоқ.* **Иҳота дарахтлари** қаттиқ шамол, бўрон, гармсел ва ш. к.дан сақлаш мақсадида экилган дарахтлар. *Нукус атрофида шамол ва қумга қарши иҳота дарахтлари вужудга келтирилмоқда.* «Ўзбекистон ССР иқтисодий географияси».

ИҲОТАЛАМОҚ Маълум бир территорияни чегаралаб ўраб, тўсиб қўймоқ; иҳота қилмоқ.

ИҲОТАЛАНМОҚ **иҳоталамоқ** *фл. ўзл. н.*

ИҲРАМОҚ Оғриқ, алам ифодаловчи овоз чиқармоқ. *Икки йигит ўқ еди шекилли, иҳраб қулади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ИҲРОМ [*а*] *айн.* **эҳром.** *Миср иҳромлари.*

ИҲТИЛОМ [*а*] *физиол.* Эркакларда ғайриихтиёрий булғаниш.

Й

Й Ўзбек алфавитининг ўн биринчи ҳарфи; қисқа **и.**

ЙИҒ *айн.* **дук.** *Ип йигда пишитилади. Ипни йикка ўрамоқ.*

ЙИГДАЙ, **-дек** Йикка ўхшаш; тнк, адил. *Кўчалари йигдай, хиёбонлар мўл, Сувлари шарқирар кечаю кундуз.* Миртемир.

ЙИГИРИЛМОҚ **йигирмоқ** *фл. мажҳ. н. Йигирилган ип.*

ЙИГИРМА **1** *снқ сон* 20 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Йигирма киши. Йигирма кун. Йигирма литр сут. Йигирма сўм. Йигирма туп кўчат.* ▪ *У кўринишда уятчанг, йигирма яшар йигитча эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *этн.* Киши вафотидан сўнг ўн еттинчи ёки ўн тўққизинчи куни ўтказиладиган маросим. *Йўлдош мотамсаро. Онасининг жанозаси, йигирмаси, қирқи, хатм қуръон деб анча чиқимдор бўлганга ўхшайди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Одатга мувофиқ онамнинг йигирмасини ўтказаман деб, бор-йўқ пулларимдан ажралдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш ҳрйнишлари.

ЙИГИРМАЛАБ *чама сон* Йигирмага яқин, йигирматача; йигирмата-йигирмата қилиб. *Мажлисга йигирмалаб одам қатнашди.* ▪ — *Азаматлардан йигирмалаб чопиқчини туширилса, бу бошқа гап,— деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЙИГИРМАНЧИ *тартб сон* Тартиб ўрни 20 рақами билан белгиланган, 20 номерли. *Йигирманчи уй. Йигирманчи мактаб. Йигирманчи аср. Йигирманчи йиллар.* | Баъзи нарсаларнинг (мас. болалар кийимининг) ўн тўққиздан катта, йигирма бирдан кичик ўлчам номери. *Йигирманчи туфли. Йигирманчи пайпоқ.*

ЙИГИРМАТА *дона сон* Йигирма дона, йигирма нафар. *Йигирмата китоб. Йигирмата қалам.*

ЙИГИРМАТАДАН *тақс. сон* Ҳар бир бўлакка ёки кишига йигирма донадан ёки йигирма нафардан. *Ҳар бир болага йигирматадан дафтар берилди. Ҳашарчилар йигирматадан бўлиб тўрт бригадага бўлиндилар.*

ЙИГИРМАТАЛАБ *тақс. сон* Йигирмата-йигирмата қилиб, йигирматасини бирдан. *Гиштни йигирматалаб ташимоқ.*

ЙИГИРМОҚ Толаларни эшиб, пишитиб ип қилмоқ. *Ип йигирмоқ. Юнг йигирмоқ. У ҳар сменада беш тонна ипак йигиради.* **Чарх йигирмоқ** чархда толани пишитиб ип қилмоқ. *Найманча — азалдан косиблар маҳалласи .. Аёли чарх йигирса, эркаги бўз тўқирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЙИГИРУВ **йигирмоқ** *фл. иш оти. Йигирув фабрикаси. Ип йигирув цехи.* ▪ *Йигирув, тўқув, читга гул босиш фабрикаларида янги, .. дастгоҳлар гумбурлаб юриб турибди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ЙИГИРУВ-ТЎҚУВ: йигирув-тўқув фабрикаси ип йигирадиган ва ундан газлама тўқийдиган фабрика.

ЙИГИРУВЧИ **йигирмоқ** *фл. ш. оти. Йигирувчи қиз. Йигирувчилар бригадаси.*

ЙИГИТ **1** Жинсий ва жисмоний жиҳатдан вояга етган эркак киши. *Уларнинг бири йигирма ёшлардаги қотма, хипча йигит эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Умуман ёш эркак, ёш киши. *Мана шу ерда МТС ташкил қилинди-ю, бунга ўша пахта заводида ишлайдиган бир йигит каттакон бўлиб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ [*Ёрмат:*] *Ишнинг пир ургани шу. Кишини чақиб қўяди. — Тўғри, аммо йигит одамга ҳеч нарса эмас,— бепарво жавоб берди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Эр киши, жасур одам, мард. *Йигит сўзидан қайтмас, арслон изидан.* Мақол. *Эр йигит бошига иш тушганда синалар.* Мақол. *Йигит(нинг) моли ерда.* Мақол.

3 *с. т.* Қизнинг кўнгил қўйган киши, севгилиси. *Ҳой, менга қара, сенингча йигити бор қиз биров билан гаплашмайдими?* Шухрат, Шинелли йиллар.

4 Бирор ҳарбий тўдага, группага мансуб бўлган эркак киши. *Холхўжага йигит булганинг эсингдан чиқдими? Ҳукумат гуноҳингдан ўтди-я.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Орадан уч-тўрт дақиқа ўтгандан кейин, Камолон тарафидан бир юз чамалик саркарда ва йигитлари билан Азизбек кўринди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Ўзига нисбатан ёши кичик кишига мурожаат қилишда қўлланади. *Йигит, бу йўл қаёққа олиб боради?*

ЙИГИТБОШИ *эск.* Бирор ҳарбий тўда ёки группага (йигитларга) бош киши, бошлиқ. *Кўршермат жанобларн Раҳмонқул қўшинини ўз ҳимоясн ва идорасига олади. Энди унга сиз каби, Комил афанди каби йигитбошилар керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЙИГИТЛАРЧА *рвш* Йигитларга хос, мардона, мардонавор. *Йигитларча ишламоқ.*

ЙИГИТЛАРЧАСИГА *айн.* **йигитчасига.**

ЙИГИТЛИК **1** **йигит** **1** *с. белги оти. Йигитлик гурури.* ▪ *Сиздай йигитлик чоғимда бошимга бир кулфат тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Хонзода:*] *Тур-ей! Йигитликка иснод келтирдинг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Мардлик, довюраклик, жасурлик. — *Жуда яхши, жуда соз бўпти, асл йигитлик қилибсиз! — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг йигитлигига тилда таҳсин ўқиб.. келаётганим-да, бек ака!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 *айн.* **йигитчилик.** *Сен ҳали ёшлик қиласан. Йигитлик эмиш. Шу ҳам гап бўпти-ю.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИГИТЧА *рвш* Йигит сингари, йигитга хос, йигитдек; мардона. *Бир йигитча иш қилмоқ. Қиз тўн, дўппи кийиб, белбоғ боғлаб, йигитча ўйинга тушди.*

ЙИГИТЧА **1** **йигит** **1** *с. кичр.-эркл.*

2 Ёш йигит, ўсмир, ўспирин. *Шу баҳорда ўзи ўлиб кетди. Қўлидан иш келадиган битта йигитча ўғли бор, қолганлари чурвақа.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йигитча уни [элмуродни] лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзига нисбатан ёши кичик йигитга, ўсмирга мурожаат қилишда қўлланади. *Э, э йигитча! Қани бу ёққа келингчи!* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ЙИГИТЧАСИГА *рвш* Йигитларга ўхшаб, йигитлардек. *Йигитчасига ишламоқ. Йигитчасига қадам ташламоқ.*

ЙИГИТЧИЛИК Йигитликда бўладиган хатти-ҳаракат, юриш-туриш; йигитларга хос ғурур. — *Бўлғуси қайнатамизнинг кичкина боғлари бор эди. Йигитчилик экан-да, бозор куни гира-шира маҳалида уч пахса девордан ошиб тушдим,— деди чол.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙИГИТ-ЯЛАНГ Эркак жинсидаги ёшлар, ёш кишилар, йигитлар. *Самоварга келувчи йигит-яланғнинг чаккасида лола гулларни кўриб қолдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Кейинги кунларда маҳалла йигит-яланглари ўртасида янги гап тарқалди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЙИГНА *с. т.* Игна.

ЙИК *с. т.* Дук.

ЙИҚЧИ *с. т.* Дукчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЙИЛ 1 Ернинг Қуёш атрофида бир марта айланиб чиқиш муддати; ўн икки календарь ойига тенг вақт. *Минг тўққиз юз етмишинчи йил. Йил бўйи. Йил сайин. Йилнинг тўрт фасли.* | Бирор воқеа, ҳодиса юз берган кундан бошлаб ўтган ўн икки ойлик вақт. *Унинг ишга кирганига беш йил бўлди.* ▪ *Бўлмаса нима қил дейсиз: Яна икки йил кут дейсизми? — деди тутоқиб хотини.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ўн икки ойлик вақт билан ҳисобланадиган календарь системаси. *Янги йил. Милодий йил. Ҳижрий йил. Кабиса йили. Қуёш йили. Ой йили. Қамария йил ҳисоби.* **Йил ўн икки ой** *с. т.* йил бўйи. *Йил ўн икки ой бекорга ишлабман!* **Ўқув йили** ёзги каникул охиридан бошлаб келгуси ёзги каникул бошланишигача бўлган ўқиш муддати.

2 *астр.* Бирор планетанинг Қуёш атрофидан бир марта айланишида ўтадиган муддат. *Марс йили 687 суткага тенг. Зуҳра йили 225 суткага тенг.*

3 *тар.* Мучал йил ҳисобида ўн икки мучалнинг бири (қ. **мучал**). *У қўй йилида туғилган. — Йилинг нима? — Йилим — сичқон.* ▪ *Бу йил ит йили эканми, билмайман. Кулолликда ҳам мени итлар тинчитмади.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Йил ағдариш** ёшни мучал ҳисоби билан белгилаш.

4 *(фақат кўплик ф-да)* Муайян тартиб сонлардан кейин келиб, ўн йиллик муддатни ифодалаш учун ишлатилади. *Йигирманчи йиллар адабиёти. Ўттизинчи йиллар давомида саноат ва қишлоқ хўжалигимизда катта бурилиш юз берди.*

◆ **Йил оши** *этн.* киши вафотига бир йил тўлиши муносабати билан (одатда тўққизинчи ёки ўн биринчи ойда) халойиққа ош бериб ўтказиладиган маросим. *У вазифа ота-онамиз учун йил оши бериш ва икки укамизни тўй қилиш эди.* Айний, Эсдаликлар.

ЙИЛБАЙ Йилига байлашилган, йиллик қилиб шартлашилган, бир йил давомида ёки бир йилда бир марта ҳақ тўланадиган. *Йилбай иш. Йилбай ҳақ.*

ЙИЛГИ Аниқловчи сўзлар билан келиб, нарса ёки ҳодисанинг қайси йилга оидлигини билдиради. *Бу йилги пахта терим кампанияси. Ўтган йилги хатолар такрорланмасин.* ▪ *Аравакаш: .. Бу — ўтган йилги, узоқ йилги пахталар,— деб жавоб қиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб нарса ёки ҳодисанинг қанча вақтдан буён мавжудлигини ёки давом этиб келаётганини билдиради. *Уч кун ичида уч йилги касалдай бўлиб қолибсан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Юз йилги гап** қадимги, эски гап.

ЙИЛДАН-ЙИЛ(ГА) Йил ўтган сари, йил сайин. *Қишлоғимиз йилдан-йилга ободлашмоқда. Унинг иши йилдан-йилга ривожлана борди.* ▪ *Пахта йилдан-йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Анвар .. ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЙИЛДИРИМ *эск. кт.* Чақмоқ, яшин. **Йилдирим соқчиси** *эск.* яшин қайтаргич. *Оёқ остидаги сомон парчасидан тортиб томдаги йилдирим соқчисигача Саидийга қарайди.* А. Қаххор, Сароб.

ЙИЛИГА Ҳар бир йил учун, ҳар йил ҳисобига, бир йил давомида. *[Ўрозни] бир қўйчи бой, йилига саккиз сўмдан ёллаб, Тошкентга келтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳар йили. *Биз йилига Арслонбобда дам оламиз.*

ЙИЛЛАБ *рвш* Бир неча йил мобайнида, бир неча йиллар давомида. *Илгари бировларнинг ишини қилиб қорин тўйдиролмасдик. Йиллаб ҳақимизни ололмасдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙИЛЛАРЧА *рвш* Бир неча йил мобайнида, йиллаб. *Ҳозир иккиси [Йўлчи билан Гулнор] қалбларида йилларча сақлаган муқаддас орзуларга етишганликларидан .. маст каби эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИЛЛИҚ 1 Бир йилга мўлжалланган; бир йил ичида содир бўладиган. *Йиллик мажбурият. Йиллик пахта топшириш плани. Йиллик ёғин миқдори. Йиллик температура.* | Йилига байлашилган, бир йил муддат билан ёлланган. *Йўқ бечора тинмай меҳнат қилгандир, Ҳарна фойда бўлса бойлар олгандир. Ё ойликми, ё йилликми, камбағал, Меҳнат ҳосилидан қуруқ қолгандир.* Эргаш шоир. | Миқдор-сон билдирувчи сўзлар билан келиб, қанча йилга мўлжалланганликни, неча йил давом этишлигини билдиради. *Беш йиллик план. Уч йиллик мажбурият. Саккиз йиллик мактаб. Бир йиллик экин. Кўп йиллик ўсимлик.* ▪ *Боғдорчилик ҳам бўлмади, икки йиллик қаҳатчилик, очлик халқни ҳар бир нарсадан ажратди.* Айний, Қуллар. *Иккиси, неча йиллик қадрдонлар каби, самимий кўришдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бирор тарихий воқеа ёки ҳодиса нишонланадиган йил. *Октябрь социалистик революциясининг эллик йиллиги.*

ЙИЛМА-ЙИЛ 1 Ҳар бир йилни алоҳида ҳисоблаганда; йилларни тартиби билан бирин-кетин ҳисоблаганда. *Ёзувчи Артамоновлар оиласининг ҳаётини йилма-йил кўрсатиб беради.* «Адабиёт назарияси».

2 Йилдан-йилга, йил сайин. *Хосилдорлик йилма-йил ошиб борди.*

ЙИЛНОМА Йилма-йил ёзиб бориладиган воқеа, ҳодисалар тарихи; солнома. *Йилнома ёзмоқ.* ▪ *Ёшларимизнинг меҳнат зафарлари тўғрисида ажойиб йилномалар ёзиш мумкин.* С. Йўлдошев, Шонли йўл.

ЙИЛНОМАЧИ Солнома тузувчи, тарихни ёзиб борувчи; солномачи.

ЙИЛТ: йилт этмоқ йилтиллаб кўринмоқ; йилтираб кўриниб қолмоқ. *Тун қоронғи эди. Осмонда йилт этган юлдуз кўринмасди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Синган эшикдан уч яроғли киши босиб кирди. Буларнинг бириси қўлида йилт этиб бир шам ёқилди.* Айний, Қуллар.

ЙИЛТИЛЛАМОҚ Ўзидан нур сочиб турмоқ, ўқтин-ўқтин нур таратмоқ, йилт-йилт қилмоқ; йилтирамоқ, милтилламоқ. *Қоронғи тунда юлдузлар йилтиларди. Узоқдан йилтиллаб ўт кўринади.* ▪ *Лабларда махорка чўғи йилтиллайди, чекка-чеккада маъноси англашилмаган қандайдир гурунг.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ора-сира пур қайтариб, нур сочаётгандай бўлиб кўринмоқ, йилтирамоқ. *Унинг [Ўтаннинг] белбоғидаги пичоқ сопи нурда йилтиллайди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Фақат жимирлаб оқаётган дарё сувлари йилтилламоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЙИЛТИЛЛАТМОҚ *йилтилламоқ фл. орт. н. Хиралатилган чироғи билан йўлнинг қора, лой бетини йилтиллатиб, катта машина келди-ю, хийла тўхтади, мотор бир гуриллаб жим бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЙИЛТИРАМОҚ Йилтилламоқ, милтилламоқ. *Хира сахтиён маҳсилар пардоздан сўнг йилтирайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИЛТИРАТМОҚ *йилтирамоқ фл. орт. н. Супа лабида турган қурбақа оч кўкчил терисини йилтиратиб, тап этиб ариқча лабига сакраб тушди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ЙИЛТИРОҚ Нур қайтариб ёки пур сочиб турадиган, жилоланиб кўринадиган; йилтирайдиган; ялтироқ. *Ҳовуз бетига кумушдай йилтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Саид афанди йилтироқ кўзларини ўйнатиб, қўл учида чапак чалиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЙИЛТ-ЙИЛТ: йилт-йилт қилмоқ (*ёки этмоқ*) ўқтин-ўқтин нур қайтариб ёки нур сочиб турмоқ, товланмоқ, жилоланмоқ. *Ой ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан кўрқкандек .. йилт-йилт этиб кетади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЙИЛҚИ 1 Отлар подаси; отлар. *Барчин .. отасининг тўқсон тўқай йилқисидан ўн отни сайлаб олди.* «Алпомиш». *Анҳорнинг икки томони Матчон тўра ерлари эди.. тўранинг йилқилари, сигир-қўйлари ўтлашиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Подада боқиладиган от. *Колхознинг беш юз йилқиси бор.*

ЙИЛҚИБОН Йилқи боқувчи одам; йилқибоқар. *Аллонбийнинг йилқибони бўлган Элгелди.. Сулувини отга мингаштириб яйловдан-яйловга кезарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЙИЛҚИБОҚАР *айн.* **йилқибон.**

ЙИЛҚИЧИ I 1 *сфт* Йилқичилик билан шуғулланувчи, йилқи етиштирувчи. *Йилқичи колхоз.* || *Тажрибакор йилқичилар.*

2 *от эск.* Йилқичилик билан шуғулланган бой.

ЙИЛҚИЧИ II Балиқчиларга мансуб, ҳашаротлар билан овқатланадиган, саҳрода яшовчи тунги қуш. *Аҳён-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

-аҳёнда йилқичи қушнинг «ғақ-қу»лаган товуши эшитилди. Ф. Мусажонов, Колхоздан келган қиз.

ЙИЛҚИЧИЛИК Йилқи етиштириш билан шуғулланадиган хўжалик тармоғи. *Йилқичилик хўжалиги. Йилқичиликни янада ривожлантирамиз.*

ЙИЛҒА *айн.* **жилға.** [*Ўктам*] *фронтда.. ўқ дўллари орасида дарёларни, неча-неча йилғаларни сузиб ўтган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЙИПРАНМОҚ *кам қўлл.* Эскириб титилмоқ, йиртилмоқ. *Баъзи қоғозларнинг четлари йипранган, доғ-дуғ тушган.* Ойбек, Навоий.

ЙИРГАМЧИҚ Киши йирганадиган, кишининг кўнгли тортмайдиган; жирканч, ифлос. *Йиргамчик овқат.*

ЙИРГАНМОҚ Ҳазар қилмоқ, жирканмоқ. *Шу овқатдан йирганади.* ▪ — *Бойларнинг дарди олтину кумуш, мисоли итпашшадай ёпишасиз унга, йирганаман бойларнинг нафсидан, хасислигидан! — деди Зумрад бойга.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЙИРИҚ 1 Ҳажми, ўлчамлари жиҳатидан нисбатан катта. *Йирик марварид. Йирик гуруч. Йирик томчи. Йирик олма.* **Йирик пул** 1) майдаланмаган, ушатилмаган пул; 2) кўп пул, катта маблағ.| Тузилиши жиҳатидан катта; гавдали. *Йирик одам. Йирик қўллар.* ▪ *Қиз умид билан кўтарган бошчасини яна ёстиққа қўйди. Нон илинжида чақнаган йирик кўзлари маъюс юмилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Кенг, катта (қадам, одим ҳақида). *Пулемёт станогини орқалаган Асқар полвон бошини қуйи солиб, одати бўйича, оғир ва йирик одим отарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Кўп кишидан иборат, кўп сонли. *Йирик қўшин. Йирик қўшилма.*

3 Катта моддий куч ва имкониятларга эга бўлган, кўлами кенг; катта. *Йирик саноат. Йирик хўжалик. Йирик колхоз. Машиналаштирилган йирик кишлоқ хўжалиги.* ▪ *Йирик заминдорлар, сармоядорлар учун.. ўз фойдасидан юқори нарса йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Ўз иши, фаолияти ёки таъсири билан кўзга кўринган, шуҳрат-обрў қозонган; атоқли; нуфузли. *Йирик мутахассис. Йирик олим. Йирик адиб.* ▪ *Тинчлик ва халқлар озодлиги йўлида тинмай курашаётган йирик давлат арбоби бўлмиш М. Турсунзода.. тинчлик учун курашга муносиб ҳисса қўшяпти.* Қ. Яшин, Атоқли адиб.

◆ **Иши йирик** омади келган, ҳар жиҳатдан муваффақиятга эришаётган, ошиғи олчи. — *Ҳозир унинг [Омоннинг] иши йирик. Абдулла қорақошга шогирд тушган, уйига сув ташиб, от боқиб юрибди,— деди Туроббой Шум болага.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЙИРИҚЛАМОҚ Майдаларни қўшиб яхлитлаштирмоқ, йириклаштирмоқ; йирик қилмоқ. *Пулни йирикламоқ.*

ЙИРИҚЛАШМОҚ Йирик бўлмоқ, катталашмоқ. *Йириклашган хўжалик. Йириклашган колхоз.* ▪ [*Баҳри:*] *Колхоз йириклашиб кетди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

◆ **Иши йириклашди** омади келди, иши юришиб кетди, ошиғи олчи бўлди.

ЙИРИҚЛАШТИРМОҚ **йириклашмоқ** *фл. орт. н. Корхоналарни йириклаштирмоқ.*

ЙИРИЛМОҚ **йирмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Лайлакнинг юришини қиламан деб, чумчуқнинг чатаноғи йирилибди.* Мақол. ▪ *Эркабой ўтган жойдан сакрайман, деб бутимиз йирилмасин [деди Фозилжон Саидга].* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ЙИРИНГ Тўқималарнинг яллиғланишидан ҳосил бўладиган сарғиш-кўк рангли ва ёмон ҳид тарқатадиган қуюқ, модда; фасод. **Йиринг бойлади** 1) газак олиб, йиринг ҳосил қилди, йиринглади. *Яра йиринг бойлади*; 2) *кўчма* авж олди, зўрайди. [*Усмонжоннинг*] *болалигида қалбида бўртган алам яраси йилдан-йилга йиринг бойлаб, фасод йиға бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЙИРИНГЛАМОҚ Йиринг олмоқ, йиринг бойламоқ. *Оёқларидаги занжирнинг сиқувини ҳам, елкасидаги йиринглаб кетган чуқур яранинг оғриғини ҳам унутган темирчи.. энтикиб «озод» деган сўзини такрорлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЙИРИНГЛИ Йиринг бойлаган, йирингли бор. *Йирингли яра.*

ЙИРИҚ Йирилган, ёриқ жой, ёриқ. *Тахта деворнинг йириғи.*

ЙИРМОҚ Куч билан орасини очмоқ, кермоқ, икки ёққа ажратмоқ. *Бола қушнинг тумшуғини йириб оғзига дон солди.* ▪ *Фашист бўғзига тобора чуқурроқ ботаётган Алижоннинг темир панжаларини йириб ташламоқчи бўлиб уринар эди.* С. Анорбоев, Дўстлар. *Дўстим Сардор жуда чарчаган бўлса-да, бирмунча вақтгача кўзларини йириб очиб ётди.* М. Осим, Элчилар.

ЙИРОҚ *айн.* **узоқ.** *Йироқ жой. Осмон йироқ, ер қаттиқ.* Мақол. || *Олма тагидан йироққа тушмас.* Мақол. *Кўринган тоғнинг йироғи йўқ.* Мақол. ▪ *Йироқ кетмай ёнингдан, Парваришлаб қарайман.* И. Муслим.

ЙИРОҚ-ЁВУҚ *айн.* **узоқ-яқин.** *Бир соатдан сўнг, йироқ-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар келабошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИРОҚЛАШМОҚ *айн.* **узоқлашмоқ.** *Машина кўздан йироқлашди.*

ЙИРОҚЛАШТИРМОҚ **йироқлашмоқ** *фл. орт. н. Бунинг ҳаммаси Саидийни Кенжадан кундан-кун йироқлаштирар эди.* А. Қаххор, Сароб.

ЙИРОҚЛИК *айн.* **узоқлик.** *Йўлнинг йироқлиги.*

ЙИРОҚ-ЯҚИН *айн.* **узоқ-яқин.** *Йироқ-яқин қариндошлар.* ||*Йироқ-яқиндан келган меҳмонлар.*

ЙИРТИЛМОҚ **йиртмоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Кенг кенгашиб йиртилар, тор тортишиб.* Мақол. ▪ *Туробжон эшикдан ҳовликиб кирар экан, қалами яктагининг енги зулфинга илиниб тирсаккача йиртилди.* А. Қаххор, Анор.

ЙИРТИШ 1 **йиртмоқ** *фл. иш оти.*

2 *этн.* Марҳумни кўмиш маросимида қатнашган кишиларга ва унинг яқинларига бериладиган бир бўлак рўмолчабоп газмол; оқлик. *Жаноза намози ўқилиб, йиртиш ва исқотлар бўлинди.* Айний, Дохунда. *Маросимга етиб келган .. оддий фақирларга йиртиш улашилмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЙИРТИШМОҚ **йиртмоқ** *фл. бирг. н.*

ЙИРТИҚ Йиртилиб кетган, йиртилган. *Иштонсиз тиззаси йиртиққа кулар.* Мақол. ▪ *Аксарининг усти-боши юпун, маҳсиларининг йиртиқларидан кир пайтавалари осилиб туради.. кимларда жағи йиртиқ кафш, лекин улар шод.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИРТИҚ-ЯМОҚ Кўп ямоқ солинган, кўп йиртилган; жулдур. *Ҳовлида, қор устида болта билан ўтин ёраётган йиртиқ-ямоқ тўнли бир йигит Элмуродни имлаб чақирди.* П. Турсун, Ўкитувчи.

2 Йиртилган кийим-кечак, кўрпа-ёстиқ ва ш. к. ҳамда уларни тикиш, ямаш ишлари. *Кўндан бери ип-игна ушламас эди, йиртиқ-ямоқ тикишни хушламас эди.* З. Диёр. *Анзират хола йиртиқ-ямоқ ва ҳар хил икир-чикир ишлар билан машғул бўлиб кечгача Сидиқжоннинг олдидан жилмади.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ЙИРТМОҚ Газмол, қоғоз ва ш. к.-ни узмоқ, узиб бўлакларга ажратмоқ. *Латтани йиртмоқ. Қоғозни йиртмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар.* Мақол. ▪ *У [жангчи] бинтнинг учини йиртар экан, офицерга қараб бир нима деди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

◆ **Бағрини (ёки кўксини) йиртмоқ** қаттиқ азобламоқ, қийнамоқ, эзмоқ. *Айрилиқ савдоси бағрин йиртади.* «Ширин билан Шакар». *Пора-пора йиртди кўксимни ситам, сўрғувчи борми кўнгилнинг зорини.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИРТҚИЧ 1 Жонивор гўшти билан овқатланадиган (ҳайвонлар ҳақида). *Йиртқич ҳайвон. Миққий — йиртқич қуш.* || *Қуён йиртқичларга ем бўлди.* | *кўчма* Ўта ёвуз, шафқатсиз, золим. *Ваҳший, йиртқич қўлларда Сочинг юлинди.* Ғайратий. *Тоғнинг баланд чўққисида ўтирган қушлар.. одамларга йиртқич кўзлари билан хўмрайиб қарайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Мен бу уятсиз йиртқич билан ярашмоқ учун умид тутмайман..* [*деди Кумуш*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Шафқатсиз эксплуатация, босқинчилик ҳисобига бойлик орттирадиган одам. *Давлатёр оғзи-бурни қонга беланган Худойқулнинг ҳолини кўриб: — Йиртқич қулоқ. Кучи сен бечорага етибди-да! — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙИРТҚИЧЛАРЧА *рвш* Йиртқичларга хос равишда, йўсинда, йиртқичлар сингари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЙИТИРМОҚ йитмоқ *фл. орт. н. Яхши иш битирар, Ёмон иш йитирар.* Мақол. ▪ *Орзигулинг ташқарида йиғлайди, ..Йитирибди ўғлингизнинг ўғлини, Кўчаларда боласини излайди.* «Орзигул».

ЙИТМОҚ Ғойиб бўлиб кетмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ, йўқолмоқ. *Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар, бесабрлар ўз оёғидан йитар.* Мақол.

ЙИҚИЛИШМОҚ йиқилмоқ *фл. бирг. н.*

ЙИҚИЛМОҚ 1 Қуламоқ, ағнаб тушмоқ. *Кўкка боққан йиқилар.* Мақол. ▪ *Саид Жалолхон ўрнидан турган эди, гандираклаб йиқилди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Ғуломжон.. ҳовузнинг қоқ лабига тиззаси билан гурсиллаб йиқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ётиб қолмоқ, қуламоқ (тик турган нарса ҳақида). *Терак йиқилди.* ▪ *Кўчада.. гурсиллаб деворлар йиқилади, шарақлаб дарахтлар қулайди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Косилкаларнинг ўткир тиғлари тинмай шатирлаб, умри қирқилган бўлиқ ўтлар даста-даста бўлиб йиқиларди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Баландликдан пастликка, тубанликка бехосдан тушиб кетмоқ; қуламоқ. *Бола дарахтдан йиқилди. Бировга чоҳ қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол.

2 Курашда енгилмоқ, мағлубиятга учрамоқ. *Йиқитган мард эмас, йиқилганни турғизиб қўйган мард.* Мақол.

3 *кўчма* Ҳокимиятдан маҳрум бўлмоқ, ағдарилмоқ; йўқ, қилинмоқ. *Подшо ҳукумати йиқилди.*

4 *кўчма* Имтиҳонда ёмон баҳо олмоқ, синовдан ўтолмай қолмоқ. *Студент фалсафадан йиқилди.*

◆ **Оёғига йиқилмоқ** қ. оёқ.

ЙИҚИТИЛМОҚ йиқитмоқ *фл. мажҳ. н. Тераклар йиқитилди.* ▪ *У [Фотима] подшо йиқитилгани, камбағалларнинг иши юришиб кетгани тўғрисидаги гапларни эшитган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙИҚИТМОҚ 1 Куч билан қулатмоқ; ағдармоқ, ағнатмоқ. *Шамол дарахтларни йиқитди. Уйқу арслонни ҳам йиқитади.* Мақол. ▪ *Чакалакзордан катта-кичик дарахтларни йиқитиб, мажақлаб чиққан танк.. Аҳмаджон пулемёти расчётига томон кела бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Бузмоқ; қулатмоқ. *Деворни йиқитмоқ. Уйни йиқитмоқ.* | Баландликдан пастликка, тубанга тушириб юбормоқ; қулатмоқ.

2 Куч билан ерга ётқизмоқ, курашда енгмоқ, зўр чиқмоқ, устун чиқмоқ. *Хонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Қўчқор паҳлавонни йиқитди.* Ж. Шарипов, Хоразм. — *Йиқитган полвон йиқилганни кўтариб қўяди,— деди Ўрмонжон Қурбон отага кўз қисиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма* Куч билан ҳокимиятдан маҳрум қилмоқ; ағдармоқ; йўқ қилмоқ. [*Першин:*] *Съезд империалистик буржуазия диктатурасини йиқитмоқ кераклигини айтди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Раҳматхоннинг овози йиғин тепасида янграб кетди: «Халқ подшони йиқитди. Лекин халқнинг аҳволи ўзгармади».* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Имтиҳонда ёмон баҳо қўймоқ; синовда ўтказмай қўймоқ. *Имтиҳонда йиқитмоқ.*

ЙИҚИШМОҚ йиқмоқ *фл. бирг. н. Шуни билиб қўйинглар, Бўтага туҳмат қилиб, колхозни оёқдан йиқишмоқчи.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЙИҚИҚ Йиқилган, бузилган, вайрон. *Мастон хола билан Турсуной йиқиқ деворлардан ўтиб ҳовлига қадам босганларида, қаршидаги айвонда .. шайхнинг катта гавдаси кўринди.* Уйғун, Турсуной.

ЙИҚМОҚ *айн.* **йиқитмоқ.** *Билагн зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар.* Мақол. ▪ *Ўроқ ўткир эди. Ўралиб-чаплашиб ўсган қалин майсани [Йўлчи] «шар-шар» йиқиб борар экан, ўзи ҳам завқланди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эскини йиқамиз, янгини қурамиз!* Уйғун, Навбаҳор. *Чор тахтини йиққан ишчилар, Деҳқон қўлин сиққан ишчилар.* Ё. Мирза.

ЙИҒДИРМОҚ йиғмоқ *фл. орт. н. Дастурхонни йиғдирмоқ.*

ЙИҒИ 1 Кўз ёши тўкиш; йиғлаш. *Кампир йиғидан ўзини тиёлмади.* | Овоз чиқариб йиғлаш; инграш, ҳўнграш. *Гўдак йиғиси.* ▪ *Ғуломжон йиғлаб юборди. Унинг йиғиси устига болалар югуриб киришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳовлидан чиқаётган йиғи овозини эшитиб [мўйсафид] сесканиб кетди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

2 *этн.* Мархумни хотирлаб ўтказиладиган аза маросими. *Йиғи бошламоқ.* **Йиғи чиқармоқ** киши вафоти муносабати билан кўпчилик бўлиб овоз чиқариб, айтиб йиғламоқ.

◆ **Шайтон йиғиси** ёлғон йиғи, мунофиқона кўз ёши. *У буни узатиладиган қизларнинг «шайтон йиғиси» деб тушунади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИҒИЛИШ 1 **йиғилмоқ** *фл. иш оти. Пионерлар соат ўнда йиғилиши керак эди. Йиғилиш пункти — мактаб.*

2 Бирор ташкилот ёки коллектив аъзоларининг маълум масалани ҳал қилмоқ учун тўпланиши; йиғин, мажлис. *Йиғилиш қарори. Комсомол активининг йиғилиши. Сайлов олди йиғилишлари.*

ЙИҒИЛИШМОҚ йиғилмоқ *фл. бирг. н. Колхозчилар мажлисга йиғилишди.*

ЙИҒИЛМОҚ йиғмоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Ҳовлига болалар йиғилди. Ҳосил йиғилди. ▪ *Савдогарлар хоннинг қошига йиғилиб борди.* «Ёдгор». *Одамлар тамом йиғилган бўлсалар ҳам, ҳали катталардан дарак йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўхта хола кўрпаси йиғилмаган сўрига дастурхон ёзиб, қумғонда чой келтирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЙИҒИМ Бирор мақсад учун халқдан (хонадон бошига ёки жон бошига) олинадиган ҳақ, пул ёки буюм; солиқ [*Мингбоши:*] *Беш йилдан бери ўлпонни бермайсан, солиқни тўламайсан, йиғим деса жонинг бўғзингга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЙИҒИМ-ТЕРИМ Ҳосилни йиғиб-териб олиш. *Йиғим-терим кампанияси. Пахта йиғим-терими. Ҳозир колхозда йиғим-теримнинг айни қизғин пайти.* | Йиғим-терим мавсуми, пайти.

ЙИҒИН 1 Қишиларнинг ўзаро фикр олишиш ёки бирор масалани ҳал қилиш учун тўпланиши; йиғилиш, мажлис. *Колхоз клубида катта йиғин бўлди.* ▪ *Ниёз Қушбеги сўзлаб йиғининг мақсади билан аҳли мажлисни таништира борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қишиларнинг бирор маросим, зиёфат муносабати билан ёки ўзаро суҳбатлашиш, кўнгил очиш учун тўпланиши; йиғилиш. *Билдимки, бугун уйимизда бир йиғин бўлади.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. *Энди гузар ва йиғинларда мулла Обидиннинг кучи ҳақида муболаға бошлайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЙИҒИНДИ 1 Бир турли нарсаларнинг бир жойга тўпланган ҳолати, тўплами, мажмуи. *Қонунлар йиғиндиси. Қарорлар йиғиндиси.* ▪ *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади.* «Қизиқарли геохимия».

2 *мат.* Икки ёки бир неча соннинг қўшилиш натижаси, ўзаро қўшилган сонлар мажмуи. *Уч, олти ва ўн бир сонларининг йиғиндиси йигирма бўлади.*

ЙИҒИНМОҚ йиғмоқ 1, 2 *фл. ўзл. н. Йиғиниб ўтирмоқ.*

ЙИҒИНЧОҚ 1 Саранжом-саришталн, тартибли; ихчам. *Йиғинчоққина уй. Йиғинчоқ бир ҳовли.*

2 Сочилмаган, тўпланган; йиғиқ, йиғноқ. *Йиғинчоқ фикр.*

ЙИҒИНЧОҚЛИК 1 **йиғинчоқ** *с. белги оти.*

2 *кам қўлл. айн.* **йиғинчоқ** 1. *Бола-чақалари бўлмаганидан, уйлари бизникига ўхшаш тўс-тўполон эмас — йиғинчоқлик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ЙИҒИ-СИҒИ Бир қанча кишининг йиғлаши; йиғи овозлари; йиғи ва нолишлар.— *Кундуз кунлари қишлоқ бир оз тинч бўлса ҳам, кечалари аллақаёқдан йиғи-сиғи овози келиб, тонгга қадар қўрқиб ухлолмай чиқар эдим,— деди Пўлат.* Ғайратий, Унутилмас кунлар. *Ола-ғовур, йиғи-сиғи, портлаш, гумбурлаш бир нафас тинмасди.* С. Абдуқаҳҳор, Дала гвардиячилари.

ЙИҒИЧИ *этн.* Азада айтиб йиғловчи аёл. **Бош йиғичи** азада йиғи бошловчи, бошқаларни эргаштирувчи аёл. *Турсуной ва Шарофатхон қайнананинг ўлимига ичидан ғоят севинган бўлсалар ҳам .. овозларига чўзиқ, қалбаки мотам оҳанги бериб, бош йиғичига жўр бўлишар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИҒИШ 1 **йиғмоқ** *фл. иш оти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *тех.* Қисмларни йиғиб бутунлаш, ясаш. *Йиғиш цехи. Йиғиш ишлари.*

ЙИҒИШМОҚ йиғмоқ *фл. бирг. н.* *Бригадирлар .. одамларни баланд овоз билан чақириб йиғишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЙИҒИШТИРИЛМОҚ йиғиштирмоқ *фл. мажҳ. н.* *Дастурхон йиғиштирилди.*

ЙИҒИШТИРМОҚ **1** Ёйиқ, чочиқ нарсаларни бир жойга тўпламоқ; йиғмоқ. *Сочилган қоғозларни йиғиштирмоқ.* ▪ *Гулнор .. офтобда қуриган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақаёқдан йиғиштириб келар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жувон асабий бир ҳаракат билан рўмолини олиб ўради, этакларини йиғиштириб ўрнашиб ўтирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Йиғиб олмоқ, йиғиб бошқа ерга олиб қўймоқ; тахлаб қўймоқ. *Дастурхонни йиғиштирмоқ.* ▪ *Марасул ашула айтиб асбобларини йиғиштиради ва кийинади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *У супадаги кўрпа-тўшакни наридан-бери йиғиштирди-ю, кўчага қараб югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Супуриб-сидириб олмоқ, тозаламоқ, тартибга солмоқ. *Стол устини йиғиштирмоқ.* ▪ [*Унсин*] *уларнинг уй-жойларини йиғиштиради ва ҳар қандай юмушни сўзсиз бажаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ойбодоқ ташқарини йиғиштириб кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *кўчма* Бирор ҳаракат ёки ишга барҳам бермоқ; тўхтатмоқ. *Ишингни йиғиштир! Улфатчиликни йиғиштирмоқ.* ▪ *Бегимхон чокини йиғиштириб, дугонасини кўрпачага ўтказди-да, патнис тузаб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ** *қ.* **дов-дастгоҳ. Лабини** (*ёки* **лаб-лунжини**) **йиғиштирмоқ** кулгидан ёки йиғидан тўхтаб, лабларни жойига келтирмоқ. *Тўпанисо кулгидан лабини йиғиштиролмай, ерга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Эсини** (*ёки* **эс-хушини**) **йиғиштириб олмоқ** ақлни жойига келтирмоқ, ўйлаб кўриб нотўғри йўлдан, фикрдан ва ш. к.дан қайтмоқ. [*Шариф*] *ҳали эсини йиғиштириб ҳам ололмаган эди.* В. Маҳкамов, Ҳам айланиб, ҳам ўргилиб.

ЙИҒИҚ **1** Йиғиб, тўплаб қўйилган, тўпловлик. *Йиғиқ соч. Йиғиқ баргlар.*

2 Йиғинчоқ, йиғноқ; ихчам. *Йиғиқ фикр.*

♦ **Йиғиқ гап** *грам.* Бош бўлаклардан тузилган гап.

ЙИҒЛАМОҚ **1** Кўз ёши тўкмоқ (ғам, алам, оғриқ ва ш. к. сабабли). *Ачиниб йиғламоқ. Хўрликдан йиғламоқ. Пиқ-пиқ йиғламоқ. Ув тортиб йиғламоқ. Ўкириб йиғламоқ. Ҳўнграб (ҳўнг-ҳўнг) йиғламоқ.* ▪ *Бола ҳануз чирқираб йиғлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Айтиб йиғламоқ** *этн.* марҳумга куйиниб, юрак сўзларини айтиб йиғламоқ, уни мадҳ этиб йиғламоқ. **Қон йиғламоқ** алам-изтироб билан қақшаб йиғламоқ. *Холанинг оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайғули куни ёдига тушар .. эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма* Нолимоқ, нолиш қилмоқ. *Ўз ҳолидан йиғлаб гапирмоқ.* ▪ *Узоқ-узоқларда музика йиғларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Йиғлаб кўриш(а)ди** *с. т. кест.* жуда монанд, мос келди, жуда ҳам ярашди. *Тўн йиғлаб кўришди.* ▪ [*Ҳотам:*] *Қани совимасин* [*рюмкага қўйиб*]. *Бу жонивор кабоб билан йиғлаб кўришади. Қитдай-қитдай ютайлик.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ҳолига маймунлар йиғлайди** *қ.* **маймун.**

ЙИҒЛАМСИРАМОҚ Йиғлаш даражасига етмоқ; йиғлагандай бўлмоқ. *Жўрахон йиғламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган .. қизнинг аразига ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Мен ўзбошимчалик қилганим йўқ,— жавоб берди бола йиғламсираб.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

ЙИҒЛАТМОҚ йиғламоқ *фл. орт. н.*— *Илгари оқсоқол бўлиб кўп одамларни қон йиғлатган экан бу!— деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Раҳима хола:*] *Мени кўп йиғлатма. Қандай қиласан? Болангга эҳтиёт бўл!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЙИҒЛАШМОҚ йиғламоқ *фл. бирг. н.* *Она-бола узоқ йиғлашдилар. Кўз ёшлари битгунча бўзлашдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙИҒЛОҚ Бўлар-бўлмасга йиғлай берадиган; йиғлоқи. *Йиғлоқ одам жанчи бўла олмайди-а, дада?* А. Умар, Мухтор.

ЙИҒЛОҚИ **1** *айн.* **йиғлоқ.** *Йиғлоқи бола.* ▪ *Улар* [*болалар*] *ялқов, йиғлоқи ва серуйқу эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Қишини эзадиган; мунгли (куй, оҳанг ва ш. к. ҳақида). *Мунгли булбулдай Ингради тинмай, Бағрим эзарди, Борлиқни ёқиб Йиғлоқи сурнай.* Ғ. Ғулом. | Йиғига ўхшаш, ингроқ, ҳазин. *Тўқсоновнинг руҳни сўндирадиган йиғлоқи овози жуда кўп одамларга бошдаёқ ёқмай қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙИҒЛОҚИЛИК йиғлоқи *с. белги оти.* *Йиғлоқилик сизга ярашмайди.* И. Раҳим, Тақдир.

ЙИҒМА **1** Айрим қисмларини суриб-қўзғатиб тахланадиган, йиғиладиган. *Йиғма курси.* ▪ *Бу ерда* [*палаткада*] *уч йиғма койка бир-бирига тақаб қўйилган эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Турли қисм ёки элементлардан йиғилиб, бир бутунни ташкил қиладиган. *Йиғма уй. Йиғма темир-бетон ишлаб чиқариш корхоналари.*

ЙИҒМОҚ **1** Маълум бир жойга тўпламоқ, тўп қилмоқ, уймоқ; йиғиштирмоқ. *Ўқувчиларни йиғмоқ. Дафтарларни йиғмоқ.* ▪ *Мана, Назира хола ҳам, Шаҳодат хола ҳам келишди. Яхши бўлди. Ўзим ҳам сизларни йиғиб, икки оғиз гаплашмоқни эдим.* А. Қаҳҳор, Қампирлар сим қоқди. | Битталаб термоқ, териб кўпайтирмоқ. *Болалар гулхан учун ўтин йиғдилар.* ▪ *Раъно ўз ёнидаги ғужумларни йиғиб, Анварга берди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Таплаб, сайлаб, сараlаб олмоқ. *Қомандага кучли ўйинчиларни йиғиб олмоқ.* ▪ *Очадиган синфимизга, иложи борича, камбағал болаларини йиғмоқчимиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тўпламоқ, жамғармоқ, тўплаб кўпайтирмоқ, орттирмоқ. *Пул йиғмоқ.* ▪ *Хўжайиннинг дадаси катта бой эди, мол-мулкни беҳад йиққан эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Саранжом-саришта қилмоқ, тартибга келтирмоқ; йиғиштирмоқ. *Китоб-дафтарларни йиғмоқ. Дастурхонни йиғмоқ.* ▪ *Эски сандиқ устига йиғиб қўйилган бир тўда пахтаси чиққан увадалар кўрпа-ёстиқ, отини ўз устларига олур эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Йиғма, буклама нарсаларни йиғиқ ҳолга келтирмоқ. *Палаткани йиғмоқ. Зонтикни йиғмоқ. Самолёт шассисини йиғиб олди.* ▪ **Оёқни йиғмоқ** оёқларни тортиб, остга босиб ўтирмоқ. *Чолнинг ҳурмати учун меҳмонлар оёқларини йиғиб ўтиришга уриндилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *тех.* Қисмларни ўзаро бириктириб бутун ҳолга келтирмоқ. *Тракторни йиғмоқ.*

6 *кўчма* Маълум бир нуқтага қаратмоқ, тўпламоқ, марказлаштирмоқ (ҳаёл, ақл, куч ва ш. к.ни). *Степан эсини йиғиб ўрнидан турди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Чувалашиб кетган фикрларни йиғиб .. қатъий қарорга келиш мумкин эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 Иш, ҳаракат, фаолият ва ш. к.ни тўхтатмоқ, йиғиштириб қўймоқ. *Шоқир ота ишни йиғди, кўзойнагини олиб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙИҒНАЛМОҚ йиғнамоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* *Бу хабарни Муродхоннинг онаси, сингlиси эшитиб, қаттиқ хафа бўлди, дарров йиғналиб йўлга чиқди.* «Муродхон».

ЙИҒНАМОҚ *диал.* Йиғмоқ, тўпламоқ. *Эртасига ўроқчилар қуруқ пичанларни тўп-тўп йиғнай бошладилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЙИҒНОҚ Йиғинчоқ, ихчам.

ЙИҒУВ *айн.* **йиғиш.** *Йиғув цехи. Трактор-йиғув заводи.*

ЙИҒУВЧИ **1** йиғмоқ *фл. ш. оти.* [*Отабек ва Али*] *дастурхонни йиғувчи келинчакка ўғил тилаб дуо қилганларидан кейин, қўлига ўттиз чақа сурма пули бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *тех.* Деталь ёки қисмлардан яхлит машина ясовчи. *Трактор заводининг йиғувчилари.* || *Йиғувчи слесарь.*

ЙОД [*р* < *грек*] Химиявий элемент, асосан денгиз ўсимликларидан олинадиган тўқ кул ранг кристалл модда ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

унинг медицинада қўлланадиган спиртдаги жигар ранг эритмаси.

ЙЎЙДИРМОҚ *йўймоқ* I *фл. орт. н.* **ЙЎЙИЛМОҚ** *йўймоқ* I *фл. мажҳ. н.* **ЙЎЙМОҚ** I (*кўпинча ж. к. билан*) Бирор нарсага (мас. гап ёки иш-ҳаракатга) ўзича бир маъно бермоқ, ... деб тушунмоқ ёки тушунтирмоқ; ... деб ўйламоқ ёки ҳисобламоқ. *Тушни яхшиликка йўймоқ.* ▪ *Сувонжон чолнинг жим бўлиб қолганини жаҳлдан тушдига йўйиб: — Ўтоғаси, қўчқорларни ҳайдаб кетаверайми? — деб сўради секин.* С. Анорбоев, Оқсой. *Суяк-суягига бориб етган бу терс жавобни полвон Холмирзанинг ўжарлигига йўйиб кўрди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. | Гап ёки иш-ҳаракат мазмунини бошқа ёққа бурмоқ, айлантирмоқ, бошқача маъно бермоқ. *Гапни ҳазилга йўйиш учун Сидиқжон ҳам кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЙЎЙМОҚ II *кам қўлл.* Маҳв этмоқ, йўқ қилмоқ. [*Хазина*] .. *фуқаронинг жон отиб қипчоқларни қириб йўйганлари учун инъомларга, эҳсонларга ва озиқ-овқатларга қурбон қилинган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙЎЛ 1 Кишилар ёки транспорт қатнаши учун белгиланган узун ер бўлаги. *Автомашина қатнайдиган йўл. Темир йўл. Сўқмоқ йўл. Тош йўл. Узоқ йўл. Қишлоқ йўли.* ▪ [*Кампир*] *ёлғиз оёқ йўлдан битта-битта юриб кетди.* Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди. *Ўрмон бўйлаб чўзилган катта йўлда, жиққа ҳўл бўлган батальон .. оғир одим отарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Кема ва самолётлар қатнаши учун махсус белгилаб қўйилган линия, трасса. *Сув йўли. Ҳаво йўли.*

3 Ҳаракат йўналган томон, йўналиш; маршрут. *Машина ўз йўлида давом этди.* **Йўл бошламоқ** йўлни кўрсатиб бошлаб бормоқ; эргаштирмоқ. *Вожатий дарё томон йўл бошлади.* **Йўл бўлсин?** 1) қаёққа кетяпсан (кетяпсиз)? *Ойжамол қизим, йўл бўлсин? Айтгил эрка қўзим, йўл бўлсин? Қайга бунча шошиб борасан, Шаҳду-шакар сўзим, йўл бўлсин?* Ё. Мирза; 2) (*ж. к. билан*) *кўчма* бирор ишни бажариш кимсанинг қўлидан келмасликни ифодалаш учун ишлатилади. *Шеър ёзишга сенга йўл бўлсин.* ▪ *Элмурод* [*курсантларнинг*] .. *машқдан келаётганини кўриб «буларга етишга бизга йўл бўлсин» деб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Йўл олмоқ** маълум манзил томон жўнамоқ, кетмоқ. *Биз шаҳарга йўл олдик.* ▪ *У* [*Эргаш*] *баракдан ишчилар билан бирга чиқиб, шу посёлкада донғи чиққан «ўзбек самовари»га йўл олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Йўл солмоқ** кутилмаганда, қўққисдан бирор томонга қараб жўнаб қолмоқ. *Улар биров келаётганини пайқаб, тепаликка қараб йўл солишди.* Ойдин, Фарҳодлар. **Йўлим тушди** тасодифан ёки йўл-йўлакай бориб (келиб) қолдим. *Орадан бир қанча вақт ўтгандан кейин шу томонга йўлим тушди-ю, касалхонани босиб ўтолмадим.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Қишда Паркентга яна йўлим тушди.* С. Анорбоев, Муаммо. **Йўлга тушмоқ** жўнаб кетмоқ, йўлга равона бўлмоқ. *Азонлаб йўлга тушишди.* ▪ *Она-бола яна йўлга тушишди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. **Йўлдан қайтармоқ** 1) орқага қайтишга мажбур қилмоқ; 2) *кўчма* кишини ёмон хулқ ёки ножўя хатти-ҳаракатдан тиймоқ. *Ёмон йўлдан қайтармоқ.* ▪ *Маҳаммадражаб .. хотини орқали уни шу йўлдан қайтаришга уринди.* А. Қаҳҳор, Сарсб.

4 Бирор ҳаётий функция бажарувчи найчасимон орган.

5 Сафар қилиш, бирор ёққа бориш; сафар; саёҳат. *Йўл анжомлари. Йўл харажати. Йўлга ҳозирланмоқ. Оқ йўл бўлсин! Йўл азоби — гўр азоби.* Мақол. *Йўлга чиқсанг, йўлдошинг бўлсин.* Мақол. ▪ *Отам суюниб кетди. «Бир ҳафтадан кейин йўлга чиқадиган бўлдик,» — деди* [*Ҳожи хола*]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Оқилжон*] *йўл учун дарров патир нон ёптирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Босиб ўтиладиган масофа. *Уч кунлик йўл.* ▪ *Ҳайдар, бирга бориб келамизми? Бир ярим соатлик йўл.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Тошкент.. Марғилоннинг ораси озгина йўлми, ахир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Йўл кира** бирор транспорт воситасида босиб ўтилган йўл учун тўланадиган ҳақ. *Фестивалга борадиганлардан йўл кира олинмайди, тушундингми, болакай?* Н. Фозилов, Ирмоқ. **Йўл босмоқ** 1) маълум масофани босиб ўтмоқ; орқада қолдирмоқ, юрмоқ. *Рота .. бир неча километр йўл босганидан кейин, сойликка тушди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) *кўчма* маълум тарихий ёки ҳаётий йўлни ўтмоқ, бошдан кечирмоқ. *Келажак бахт йўлимни сиз билан бирга босмоқни орзу қиламан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Сатҳга туширилган ёки тортилган чизиқ, из. *Бир йўли оқ, бир йўли қизил шойи.* ▪ *ЎзССРнинг давлат байроғи қизил алвондан иборат бўлиб, унинг ўртасида бутун бўйига ҳаво ранг йўл тортилган.* «ЎзССР Конституцияси». **Йўл-йўл** узун, тўғри чизиқлар, излар туширилган, тўғри чизиқли. *Йўл-йўл бекасам.*

8 Қатор, сатр. *Бир неча йўл хат.* ▪ [*Анвар Раънога:*] *Менинг ёзганимни сен уят қилмасанг, мен ҳам сенинг ёзганингни уят қилмайман. Лекин шарт шуки, менинг икки йўлимга жавоб бўлсин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | *с. т.* Мисра. *Тўрт йўл шеър.*

9 *қ. х.* Эгат, жўяк, қатор. *Бир йўл ғўза.* ▪ *Пахта экинг йўл билан, Агроном усул билан, Колхозларни яшнатинг, Безанг гул, сунбул билан.* «Қўшиқлар».

10 *кўчма* Ғоявий йўналиш; дунёқараш, маслак. *Партия .. марксизм-ленинизм таълимотига асосланган сиёсий йўлни ишлаб чиқди.* «КПСС тарихи». *Энди билсам, ҳақ йўл — шўро йўли экан.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

11 Қиши ҳаётида, иши, фаолияти ва. ш. к.да босиб ўтилган босқичлар мажмуи. *Шоирнинг ҳаёт йўли.* ▪ *Юсуфжон қизиқнинг ижодий йўли жуда мураккаб, ранг-барангдир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳаққоний жангларда қозондик зафар, Энг оғир йўлларни босиб ўтдик биз.* И. Муслим.

12 Иш-ҳаракат воситаси, тарзи, усули; чора, тадбир. *Бу масалани икки йўл билан ҳал қилиш мумкин. Англашилмовчиликларни музокара йўли билан ҳал қилмоқ. Оммавий-сиёсий ишни ривожлантириш йўллари.* ▪ *Биз фақат тушунтириш, одамларнинг кўзини очиш йўли билан эскиликка, хурофотга зарба беришимиз мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Йўл(ини) қилмоқ** бир амалламоқ, бирор чорасини топмоқ. *Унинг қўрққанини пайқаб, сестра дарров йўл қилди: — Ие, Ҳожи ака, сизга дори бериш эсимдан чиқибди-ку, юринг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Иш-ҳаракат режаси, плани. *Мен бир вақт сенга йўл чизиб берган эдим-ку, шундан чиқма, пахтани биринчи қўлдан ол.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Йўлига тушмоқ** бирор нарсага эришиш учун интилмоқ, пайига тушмоқ, ҳаракат қилмоқ. *У дунё орттириш йўлига тушди.* | Бирор иш-ҳаракат қилиш имконияти; имкон, илож. *Йўл изламоқ. Йўл топмоқ.* ▪ *Шунинг ила сизни-да, ўзимни-да Ҳомид қўлида ўйин бўлмоғимизга катта йўл очган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Йўл қўймоқ** (*ёки* **бермоқ**) имкон бермоқ, имконият яратмоқ. *Ўзбошимчаликка йўл қўймасин! Хатога йўл қўймоқ.* ▪ *Бу иш қўлимдан келмайди, деб ташлаб кетиш номарднинг иши. Номус-ор бунга йўл қўймайди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

13 Хатти-ҳаракат, юриш-туриш тарзи; юриш-туриш. *Ёмон йўлга кирмоқ.* **Эгри йўл** ёмон ният билан қилинадиган хатти-ҳаракат, ярамас иш; ёмон хулқ. *Эгри йўлга кирмоқ. Эгри йўлдан қайтмоқ.* **Йўлдан чиқармоқ** (*ёки* **урмоқ, оздирмоқ**) бировни ярамас ишга ундамоқ, нопокликка бошламоқ. [*Мастура:*] *Шундоғ-у, хола, бир бошимга шу ер юткурни деб беҳисоб ёш келинчакларни йўлдан чиқардим.* Ҳамза, Паранжи сирлари. [*Нури:*] *Биламан, жувонмарг Гулнор ўзи қошини қоққан, кўзини учирган, шундай қилиб дадамни йўлдан оздирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

14 Миқдор, сон билан бирга қўлланганда «марта», «карра», «бор» каби маъноларни ифодалайди. [*Ҳожи она:*] *Мен икки йўл ҳаж қилган, художўй, батавфиқ хотинман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бир йўл кўринди кўзгуда юздан олиб ниқоб.* Хуршид.

15 *с. т.* Бирор куй, музика асари ёки ашулани ижро этиш усули. *Дутор уфор куйини чалиб, чилдирма ҳам но-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

зик йўл билан унга қўшилиша борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хавода у куйнинг сўнгги мавжлари тинаркан, Йўлчи деди: — Роса овози бор экан-да, йўлини ҳам қияр экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

16 *(эгалик ва ў.-п. к. қўшимчалари билан)* «Учун» кўмакчиси маъносида қўлланиб, нарса ёки иш-ҳаракатнинг бирор нарсага қаратилганини, бағишланганлигини билдиради. *Ватан йўлида жонни фидо қилмоқ.* ■ *Мен нима қилсам илм учун, илм йўлида қиламан.* А. Қаххор, Огриқ тишлар. *Фарҳодми, Баҳромми ҳаёт даштида, Ер васли йўлида қазганмиш тоғлар.* Ғайратий.

◆ **Йўл(инг) очиқ** қаёққа хохласанг кетавер, тўрт томонинг қибла. *Ўзингиз «йўлинг очиқ, кетавер, ..» деган эдингиз-ку.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Сомон йўли** *қ.* **сомон. Йўли очилди** бахти очилди; иши юришиб кетди. *Йўли очилган йигитнинг янгаси олдидан чиқар.* Мақол. **Йўлга кирмоқ** юра бошламоқ *(эндигина юришни машқ қилаётган бола ҳақида). Зебихон .. келса, поччаси қўлига ҳали йўлга кирмаган болани кўтариб, ҳовлида алла айтиб юрибди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Йўлга солмоқ** яхши гапириб кўндирмоқ, розилигини олмоқ. *Бўтабой уни [Содиқни] алдаб-сулдаб йўлга солмоқчи бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Йўлга қўймоқ** ривожлантирмоқ, ривожлантириб юбормоқ, тартибга солмоқ. *Оммавий-сиёсий ишларни йўлга қўймоқ.* **Ора йўлда қолмоқ** *айн.* **арасотда қолмоқ** *қ.* **арасот. Йўлингдан қолма!** тўхтама, кетавер! *Келган бўлсанг индамайгина кетавер, йўлингдан қолма!* «Равшан».

ЙЎЛА: бир йўла бирдан, биратўла, бир вақтнинг ўзида. *Бир йўла тўланадиган ҳақ.* ■ *У [Соттихон] бир йўла тўрт станокда одми шойи тўқишга ўтди.* Туйғун, Станоклар ёнида.

ЙЎЛАҚ Кўча эшигидан ҳовлига олиб борадиган тор йўл; коридор. *Узун йўлак. Қоронғи йўлак.* ■ *У эшикдан йўлакка киргани ҳам йўқ эди, ичкаридан чақалоққа чакмонча.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

ЙЎЛАКАЙ *рвш* Йўлда кетатуриб, ўтатуриб, йўл-йўлакай. *[Аҳмад] йўлакай кулгихонага кирди. Унда бир тўда бола ойналарга қараб .. қотиб кулишар эди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз. *[Ҳамшира] Кудратга қуллуқ қилиб ташқари юраркан, йўлакай радио қулоғини бураб қўйди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ЙЎЛАМОҚ **1** Яқин келмоқ, яқинлашмоқ. *Қани энди на трамвай, на троллейбусга йўлаб бўлса: зинасигача одам.* Ў. Юсуфжонова, Жўнатилмаган хат. *Низомжон қизлар звеносига йўламай қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *диал.* Суямоқ, суяб кўтармоқ; қўлтиқламоқ. *Мамарайим пилдираб бориб отни келтирди-да, хўжайинини қўлтиғидан йўлаб миндирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЙЎЛАТМОҚ **йўламоқ** **1** *фл. орт. н.* *[Алексей:] Кўприк яқинига ҳеч кимни йўлатма!* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Ҳа, асов сигирнинг феълини билмасанг, олдига йўлатмайди — сузади, тепади, сут бермайди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ЙЎЛБАРС **1** Мушуксимонлар оиласига мансуб йирик ва кучли йиртқич ҳайвон. *Йўлбарс териси. Йўлбарс боласини тутмоқ учун йўлбарс уясига кирмоқ керак.* Мақол.

2 *айн.* **барс** 2.

ЙЎЛБОСАР *айн.* **йўлтўсар.**

ЙЎЛБОСАРЛИК **йўлбосар** *с. мавҳ. от.*— *Бу ўғирликкина эмас, қароқчилик — кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик,— деди Ҳайдар.* Айний, Қуллар. *Кемам билан денгизга кетиб йўлбосарлик қилишдан бўлак чорам қолмади [деди Эримбет].* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ЙЎЛБОШЧИ Бирор синф, партия ёки ижтимоий ҳаракатнинг ғоявий ва сиёсий раҳбари; йирик раҳбар, бошлиқ. *К. Маркс бутун дунё пролетарларининг йўлбошчисидир.* ■ *Исломхўжа ёш миллий буржуа вакилларининг йўлбошчиси эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЙЎЛБОШЧИЛИК **йўлбошчи** *с. мавҳ. от. Ақл йўлбошчилик қилолган ерда, чўлоқ чумолидек ожиз Геракл.* Ғ. Ғулом.

ЙЎЛДОШ **1** Йўлда, сафарда бирга бўлган киши; ҳамроҳ. *Ёмонга бош бўлгунча, яхшига йўлдош бўл.* Мақол. ■ *Маддоҳ тўрга ўтиб, .. ўз йўлдошлари билан ўтирди.* Айний, Қуллар.

2 *астр.* Бирор планета ёки юлдуз атрофида ҳаракат қилувчи осмон жисми. *Ой — Ернинг йўлдоши. Ернинг сунъий йўлдоши.*

3 *анат.* Ҳомиладорлик пайтида ҳомила билан бирга пайдо бўладиган ва ҳомилани озуқа моддалари билан таъминлаб турадиган орган. *Агар унинг ёнида йўргакда ётган чақалоқ бўлмаганида, жувон кўзи ёриган одамга ўхшамас, қорни боягидай эди. Бу йўлдошнинг шиша бошлаганидан далолат.* С. Анорбоев, Мехр.

4 Йўлдош *(эркаклар исми).*

◆ **Умр йўлдоши** бирга турмуш қурган икки кишидан бири; эр ёки хотин. *Саломат бўлишингизни тилаб қолувчи бўлажак умр йўлдошингиз Эътиборхон.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

ЙЎЛИҚИШМОҚ **йўлиқмоқ** *фл. бирг. н. Улар дўстлари билан йўлиқишди.*

ЙЎЛИҚМОҚ **1** Дуч келмоқ, учрамоқ, учрашмоқ. *Ишдан сўнг директорга йўлиқдим.* ■ *Отабек ва Али дарвозадан ўн одим нарида боши танидан олинган уч кишининг гавдасига йўлиқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Мирзакаримбойнинг боғи қаерда, билмайсизми? — деди [йигит].— Нима ишинг бор? — Йўлиқмоқчи эдим-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙЎЛЛАНМА **2** Дучор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, чалинмоқ. *Қисилга йўлиқмоқ. Йўл қувлаган хазинага йўлиқар, гап қувлаган бир балога йўлиқар.* Мақол. ■ *Бечора турмуш қилганига бир йил бўлар-бўлмас шу дардга . йўлиққан экан.* А. Қаххор, Минг бир жон. *Натижада юрак фалажига йўлиққани маълум бўлиб, шу кун кечаси .. вафот этди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЙЎЛИҚТИРМОҚ **йўлиқмоқ** *фл. орт. н.*

ЙЎЛ-ЙЎЛ Узун-узун, баъзан ранг-баранг йўллари бўлган, узун-узун йўлли. *Йўл-йўл чит.*

ЙЎЛ-ЙЎЛАКАЙ *рвш* **1** Йўл бўйи, йўл давомида, йўлда кетаётиб. *Эрталабки нонуштадан лабимда қолган битта увоқни кўтариб кетмоқчи бўлган сариқ ари йўл-йўлакай чақа кетган эди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 Бир вақтнинг ўзида, бир пайтда; гап орасида. *Йўл-йўлакай Камолжон 1941 йилда Львов шаҳрида рўй берган бир воқеани айтиб берди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

ЙЎЛ-ЙЎРИҚ **1** Тартиб-қоида, қонун-қоида. *Кимни колхозга олиш, кимни колхоздан чиқариш колхозчиларнинг ўз ихтиёрида. Бунинг ўз йўл-йўриғи бор. Ўртоқ Самандаров ана шу йўл-йўриқни бузманглар дейдилар, холос.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Маслаҳат, кўрсатма, йўлланма. *Ҳамқишлоқ бўлгандан кейин йўл-йўриқ кўрсатмайдими, ахир?* П. Қодиров, Уч илдиз. *[В. И. Ленин] НЭПнинг аҳамиятини ҳар тарафлама асослаб зарур йўл-йўриқлар берган эди.* М. Ўрунхўжаев, Унутилмас кунлар.

ЙЎЛКА **1** Одатда кўча четидаги тош, ғишт ёки асфальт ётқизиб кўтарилган, пиёдалар юрадиган тор йўл; тротуар. *Катта йўлга тош ётқизилиб, .. йўлкалар асфальт қилинган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Домла кўчанинг ўртасидан юрмай, йўлка билан, бошини кўтариб, жиддий важоҳат билан ўтаётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Парк, боғ ва ш. к. жойларда юриб сайр қилиш учун ажратилган махсус йўл; хиёбон.

ЙЎЛЛАМОҚ **1** Йўл кўрсатмоқ, йўл бошламоқ, йўналтирмоқ. *Партиямиз бизни қўллар, Зафарларга ўзи йўллар.* Ё. Мирза. *Турдимат .. сел сувини саккиз ариқ, икки каналга йўллади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Жўнатмоқ, юбормоқ. *Салом йўлламоқ. Дўстимга бир мактуб йўлладим. Тўпни дарвозага йўллади.* ■ *Йўлларимга тоғе не йўллар.* Шайхзода.

ЙЎЛЛАНМА **1** Бирор жойга (ишга, ўқишга, даволаниш ва ш. к.ларга) юборилувчи кишига бериладиган расмий гувоҳнома, ҳужжат; путёвка. *Комсомол йўлланмаси билан қурилишга бормоқ.* ■ *Йигит ҳам институтни тамомлаган экан. Қишлоққа йўлланма берилган экан, бормабди.* С. Анорбоев,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Оқсой. *Эртаси куни ёш ўқитувчилар маориф бўлимининг йўлланмаси билан бирин-кетин ҳар томонга тарқала бошлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *махс.* Транспорт ҳайдовчиларнинг маршрути ва қилаётган иши ёзиб қўйилган алоҳида варақа; путёвка. *Шофёрнинг йўлланмасини текширмоқ.*

3 *кўчма.* Йўл-йўриқ, кўрсатма; раҳнамо. *Ўз ватанига ва халқига қизғин муҳаббат ҳисси унга умрбод йўлланма бўлди.* | Даъват, чақириқ. *Бизлар учун ҳар бир партиявий анжуман замонанинг ўлчови, .. эртанги куннинг йўлланмасидай жаранглаб турди.* Шайхзода, Вақтлар меъёри.

◆ **Ҳаётга йўлланма** *кт.* мустақил иш қилиш учун имкон берувчи билим, малака ва ш. к.

ЙЎЛЛАНМОҚ **йўлламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* *Ёш муллавачча таъзим билан ўрнидан туриб, Ғуломжон хужрасига йўлланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Марғилон ва ўзга шаҳарларнинг ишончли уламо ва бекларига мурожаатномалар йўлланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙЎЛМА-ЙЎЛ 1 Ҳар бир сатри алоҳида, сатрма-сатр, сўзма-сўз. *Йўлма-йўл таржима.*

2 *айн.* **йўл-йўлакай** 1.

ЙЎЛОВЧИ 1 Йўлда кетаётган, ўтиб бораётган одам. *Кўчаларда йўловчилар сийраклашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тоққа қараб кетган худди шу сим ёғочли йўлда бир пиёда йўловчи бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор транспортда кетаётган киши; пассажир. *Автобус йўловчилар билан лиқ тўла эди.*

ЙЎЛОЁҚ *эск.* 1 Узоқ сафарга чиқиш муносабати билан бериладиган зиёфат, ҳадя. *Йўлоёқ улашмоқ.*

2 Кузатиш маросими, хайрлашув маросими.

ЙЎЛПАШША Халқ эътиқодига кўра, уйга меҳмон келишидан дарак берувчи катта кул ранг пашша.

ЙЎЛТЎСАР Йўловчиларни тўсиб, уларни талайдиган босмачи; қароқчи. *Тоғ. Бу ерда йўлтўсарлар бор.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЙЎЛТЎСАРЛИҚ **йўлтўсар** *с. касб оти.* *Қани энди кўзимга ўша номард кўринса-ю, йўлтўсарлик қилиб мой чайнайдиган тишларини битта-битта суғуриб олсам, эҳ!* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ЙЎЛЧИ 1 *айн.* **йўловчи.** *Якка йўлчи мазгилга етолмайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Йўл қурилиши ишларини бажарувчи ишчи, мутахассис. *Айланма магистралнинг барпо қилинишида тажрибали йўлчилар меҳнат қилдилар.*

3 Йўлчи (эркаклар исми).

◆ **Йўлчи юлдуз** йўл кўрсатувчи, раҳнамо. [*Ботирали*] *менга янги ҳаёт йўлини кўрсатган йўлчи юлдузим эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЙЎНАЛИШ 1 **йўналмоқ** *фл. иш оти.* 2 *махс.* Бирор нарсанинг ҳаракатдаги йўли; траектория. *Тик йўналиш. Снаряднинг йўналиши.*

3 *кўчма* Йўл, оқим. *Санъатдаги реалистик йўналиш. Илмий тадқиқотнинг йўналиши.* | Муайян мақсад йўлидаги интилиш. *Ёшларнинг фикрини қатъий бир йўналишга солиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЙЎНАЛМОҚ Бирор томонга қараб йўл олмоқ; юрмоқ, жўнамоқ, бормоқ. *Йигит гапини айтолмай, бўшашиб эшик томонга йўналди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЙЎНАЛТИРИЛМОҚ **йўналтирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ЙЎНАЛТИРМОҚ **йўналмоқ** *фл. орт. н.* *Домла .. қизини Саидийга томон йўналтирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЙЎНДИРМОҚ **йўнмоқ** *фл. орт. н.*

◆ **Йўқни йўндириб** йўқдан бор қилиб, амал-тақал қилиб. *Йўқни йўндириб бўлмас.* Мақол. ▪ *Борни тежаб, йўқни йўндириб, дам оч, дам чала қурсоқ бўлиб яшадик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙЎНИЛМОҚ **йўнмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Айтилмаган ерга йўнилмаган таёқ.* Мақол. ▪ *Унинг [Сотволдининг] юзи қаттиқ серқирра тошларга узоқ вақт ишқаланган, ёки қандайдир ўтмас теша билан йўнилганга ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙЎНИҚ Йўниб маълум шаклга киритилган; йўнилган. *Йўниқ тош.*

ЙЎНМОҚ Йўниб маълум шаклга киритмоқ; тарашламоқ. *Полвон .. бир тошни танлаб олди-да яхшилаб артишга ва бир томонини йўнишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЙЎНҒИЧҚА Дуккакли ўсимликлар оиласига кирадиган, ем-хашак бўладиган ўтсимон ўсимлик; беданинг бир тури. *Йўнғичқа ўрмоқ.* ▪ *Яна шўр ерни чопдик. Йўнғичқанинг илдизини суғурдик.* Ойдин, Гулсанам.

ЙЎНҒИЧҚАЗОР Йўнғичқа экилган майдон.— *Ҳув анави сой бўйидаги йўнғичқазорга [отни] олиб бор,— деди Зиёбек Кенжага.* Н. Фозилов, Оқим

ЙЎНҒИЧҚАПОЯ *диал.* Йўнғичқазор.

ЙЎРГАК Чақалоқни ўрайдиган кичик чойшаб. *Болани доим озода, йўргакларини қуруқ тутиш керак.*

◆ **Йўргакда теккан касал** ёшликдан ўрганган, туғма одат.— *Бу [амални суиистеъмол қилиш] Тожибойнинг йўргакда теккан касали,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙЎРГАКБОҒ Йўргак устидан боғланадиган боғ, лента.

ЙЎРГАКЛАМОҚ Йўргакка ўрамоқ. *Чақалоқни йўргакламоқ.* ▪ *Раъно қўғирчоғини рўмол билан йўргаклаб, қўлига кўтарди-да, .. онасининг олдига кирди.* Ойдин, Қўнгил тўлдими, яхши йигит.

ЙЎРГАКЛАНМОҚ **йўргакламоқ** *фл. мажҳ. н.* *Мунавварнинг кабинетига ҳамшира кириб келди. Унинг қўлида йўргакланган чақалоқ бор эди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ЙЎРИҚ Иш-ҳаракат тарзи, усули; чора, тадбир, йўл. *Ҳар ишнинг ўз йўриғи бор.* ▪ *Мени десанг, бир йўриғи бўлар-да, Алпомишнинг ўғли ўша Ёдгор-да.* «Ёдгор».

ЙЎРМА Каштачиликда қўлланадиган чок турларидан бири. *Йўрма қилиб тикмоқ.* ▪ *Тикиши силлиқ эмас: Ўгирмаси — чакмага, Санамаси йўрмага Кундош бўлиб тушгандай.* Ғ. Ғулом.

ЙЎРМАДЎЗ Йўрма тикувчи мутахассис.

ЙЎРМАДЎЗИ Йўрма усули билан тикилган ёки гул солинган буюм. *Анорхоннинг устида қизил атлас кўйлак, бошида йўрмадўзи дўппи.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ЙЎРМАДЎЗЛИҚ **йўрмадўз** *с. касб оти.* *Йўрмадўзлик ҳунари. Йўрмадўзлик билан шуғулланмоқ.*

ЙЎРМАМОҚ *айн.* **кўкламоқ** II.

ЙЎРТМАЧОҚ Йўртиб, сакраб юрадиган.

◆ **Йўртмачоқ бола** эндигина йўлга кирган, юра бошлаган бола.

ЙЎРТМОҚ Йирик қадам билан тез юрмоқ, елмоқ; лўкилламоқ (от ва эшак юриши ҳақида). *От бош силкиб .. йўртиб кетмоқда.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЙЎРТОҚ(И) Йирик қадам ташлаб, елиб юрадиган; лўкиллайдиган. [*Қорасоч*] .. *ҳар қалай, йўрға тугул, йўртоқ бўлса ҳам, от миниб дала кезишни ор этмас эди.* С. Сулаймон, Қорасоч.

ЙЎРТОҚИЛАМОҚ Йўртиб, елиб юрмоқ, йўртмоқ.

ЙЎРТТИРМОҚ **йўртмоқ** *фл. орт. н.* *Икки чавандоз ёнма-ён от йўрттириб келарди.* Ҳ. Ғулом. *Эрталаб дарға отини йўрттириб жўнаб кетди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЙЎРҒА I 1 Майда қадам ташлаб тез юрадиган (от, эшак ҳақида). *Бурдой денгизида сузиб юраман. Мен минган йўрға от гўёки қайиқ.* Ҳ. Пўлат. | Йўрғалаб юрадиган от ёки эшак. *Қобил қора йўрғани эгарлаб, бойваччани эшик олдида кутиб турарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Зеби хола ҳар куни туш кўради. Тушида Пўлатжон .. саман йўрға миниб сув кечаётган бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | Майда қадам ташлаб юриш, йўрғалаш. *Майна эшагини хихлади ва шу заҳотиёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг ҳам дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Якка отнинг йўрғасидан чиқармі чанг.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма дағл.* Енгил табиатли, ёмон йўлга кирган; бузуқ.

◆ **Йўрға чиқармоқ** қилиқ чиқармоқ; енгил сёқлик қила бошламоқ. [*Ҳожар:*] *Бу қора ер юткурнинг йўрға чиқаришини етти ухлаб тушида ким кўрибди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЙЎРҒА II Бешикнинг бир текисда осон тебраниши учун, унинг орқа ва олд оёқлари остига кўндаланг ўрнатилган ёйсимон ёғоч мослама.

ЙЎРҒАЛАМОҚ 1 Майда қадам ташлаб тез юрмоқ; югурмоқ, пилдирамоқ. *От йўрғалади. Бедана йўрғалади. Бола онасига томон йўрғалаб кетди.* ▪ *Эшик тагида турган хотин айвонга йўрғалаб, хотинларга алланима деб пичирлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тилладай, кумушдай товланиб, эрта Йўрғалаб қолишар қўзилар ўтлаб.* Зулфия. *Юки оғирлашган эшак бўлса, таёқ тегмаса ҳам, дикир-дикир қилиб йўрғаларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *кўчма* Тез ва текис ҳаракат қилмоқ; юрмоқ, югурмоқ. [*МунисниНг*] *оқ бармоқлари, клавишлар устида йўрғалаб, унинг юрак сўзларини куйга кўчирар эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

3 *с. т.* Ўйинга тушмоқ, рақс қилмоқ. *Ўйинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма қўйган .. бир жувон ўртага чиқиб йўрғалай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Холмат:*] *Гўзалларнинг гўзали! Энди иккитагина хурсандчилик қиламиз-да. Бир йўрғалаб берасиз-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

♦ **Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар** бирор касбни тутмаган, мустаҳкам эгалламаган киши ҳар қандай ишга уринаверади, деган маънода ишлатиладиган мақол.

ЙЎРҒАЛАТМОҚ *йўрғаламоқ фл. орт. н. Маъмуржон иш осон битганлигини қавми-қариндошларига етказиш учун отини йўрғалатиб олдин жўнади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЙЎРҒАЛАШ 1 *йўрғаламоқ фл. иш оти. Отнинг йўрғалаши.*

2 *кўчма* Беҳуда қилинган ҳаракат, югур-югур, оворагарчилик. *Бўзчининг мокисидек, Авлиё-ота* [*билан*] *Тошкент орасида йўрғалашдан нима фойда.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЙЎСИН I Бирор нарса ёки иш-ҳаракатнинг юзага келиш, амалга ошиш тарзи; тариқа. *Автоматик йўсинда ишлайдиган эътвор.* ▪ *Бой .. аввалги йўсинда, лекин оҳистароқ гапира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У .. якка хўжалик йўсинида олинган ҳосилнинг ўзигагина қаноатланмоқчига ўхшайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Бирор ишнинг бажарилишидаги усул, йўл; чора. *Гарчи унинг* [*Ҳасаналининг*] *қарори бир нуқта устида тўхтаган бўлса ҳам ... Яна юз турли бошқача йўсинларни ўйлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Шу йўсин(да)** шундай қилиб, шу тарзда, шу усулда. *Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб мажлисдан тарқалишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙЎСИН II Зах ерларда, тош, дарахтлар устида ўсадиган илдизсиз майда ўсимлик. *Тош устини йўсин қоплабди.*

ЙЎТАЛ Нафас йўлининг касалланиши, қичиши туфайли хирилдоқ ва шовқин аралаш ўқтин-ўқтин кучли зарб билан нафас чиқариш. *Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб йўтални қистатар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Домла йўталди ва йўталнинг зўридан қизариб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *с. т.* Шундай ҳодиса билан кечадиган касаллик. *Қуруқ йўтал. Йўтални даволамоқ.* || *Йўтал дори (с. т.).*

ЙЎТАЛМОҚ Нафас йўлининг касалланиши туфайли хирилдоқ ва шовқин аралаш ўқтин-ўқтин кучли зарб билан нафас чиқармоқ. *Бола йўталди.*

ЙЎТАЛТИРМОҚ *йўталмоқ фл. орт. н.*

ЙЎҚ 1 Мавжуд эмас; *акси* **бор** I. *Ўзингда йўқ—оламда йўқ.* Мақол. *Ўзи йўқнинг кўзи йўқ.* Мақол. *Ҳунари йўқ кишининг мазаси йўқ ишининг.* Мақол.

2 Жавоб ичида келиб, инкор маъносини ифодалайди; *акси* **ҳа** II. *Сидиқжон бир сонини эгарга қўйиб жувонга томон ўгирилиб ўтирди.— Бу ерлар ҳам Қўшчинорга қарашлими? — Йўқ.* А. Қаххор, Қўшчинор.— *Сиз ҳам қизиқсиз-да, Ҳожи хола.— Йўқ, қизиқ эмасман, тўғри гапни қиляпман, Тўрахон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | **Мумкин эмас.**— *Бу ерда чекиш мумкинми? — Йўқ.*

3 **Гап олдидан келиб,** олдинги гапда баён этилган фикрга эътирозни билдиради. [*Фотима:*] .. *Мендан ўзингизни ажратиб олинг, дейсизми? Йўқ, бу хилда хаёлларни ўйламанг.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Йўқ, колхознинг иши бу йил яхши бўлди.* А. Қаххор, Қўшчинор.— *Бўйра пули ҳам олмаса керак. Ё олармикан-а? — Йўғ-е, ўлибдими,— деди Матқовул.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *от вазифасида* Камбағал, қашшоқ; ночор. *Бор бўлсанг кўролмайди, йўқ бўлсанг беролмайди.* Мақол. *Борнинг иши фармон билан, йўқнинг иши армон билан.* Мақол. *Йўқнинг кўнгли йўрға тилар.* Мақол.

♦ **Йўқ деганда** ҳеч бўлмаганда, ақалли, жилла қурса. **Ўзида йўқ шод** (*ёки* **хурсанд**) жуда хурсанд, ниҳоятда хурсанд.

ЙЎҚЛАМА 1 Кишиларнинг бор ёки йўқлигини билиш учун рўйхат бўйича уларнинг исм ва фамилиясини айтиб чақириш. *Йўқлама қилмоқ.* ▪ *Бир кун, жангдан чиқиб дам олаётган бир бўлинмага бориб қолдим, шу вақт роталарнинг бирида кечки йўқлама бўлаётган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Жангчилар шу ҳақда анча тортишгач, кечки йўқламага дув кўтарилдилар.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 *эск.* Мактабда синф журнали. *Бунда* [*дарсда*] *6—8 бола баҳоланиб, уларнинг баҳоси йўқламага ва кундаликка қўйилади.* Й. Абдуллаев, Дарс юзасидан баҳони қандай қўйиш керак?

ЙЎҚЛАМАЧИ *с. т.* Йўқлама қилаётган одам.

ЙЎҚЛАМОҚ 1 Ҳол-аҳвол сўраган бормоқ ёки келмоқ. *Касални йўқлаб бормоқ.* ▪ *Қосимжон катта бошни кичик қилиб, йўқлаб боролмади, синглиси .. ўзи эшик қоқиб келди.* С. Аҳмад, Қатайса.

2 *этн.* Бирор муносабат билан муборакбод қилиб, совға олиб бормоқ. *Чақалоқни йўқлаб бормоқ.*

3 Бирор нарса ёки кимсани истаб суриштирмоқ, ахтармоқ, сўрамоқ. *Мирзакаримбой шубҳа билан боқиб сўради: — Келинг, кимни йўқлаб келдингиз бу ерга?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бек инқилоб бўлган йили Раҳим домлани йўқлаб мачитга келганини .. эслади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 Эсламоқ; хурмат изҳор қилмоқ, қадрламоқ. *Наманган шаҳридин кетсам, Мени йўқлар кишим борму?* Машраб. *Биз уларни йўқласак, улар бизни эслайдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Келар охир сени ҳам йўқлагудек бир замон яхши.* **Муқимий.**

ЙЎҚЛАНМОҚ *йўқламоқ фл. мажҳ. н.* **Унинг ўрни йўқланди** унинг йўқлиги билиниб, сезилиб турди. *Элмурод Рашиднинг олдидан қайтгач, ортиқча қайғурмаса ҳам, нима учундир уч-тўрт кундан кейин унинг ўрни йўқланди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЙЎҚЛАТМОҚ *йўқламоқ фл. орт. н.* [*Пўлат:*] *Қори афанди мени йўқлатган эканлар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ЙЎҚЛАШМОҚ *йўқламоқ фл. бирг. н. Бир-биримизни йўқлашамиз .. деб аҳд қилишибмидик?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЙЎҚЛИҚ 1 *йўқ* 1 *с. белги оти. Шошма, даданг йўқлигида сен .. билан гаплашиб олай.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **йўқчилик.** *Борлиқ — ярашиш, йўқлиқ — уришиш.* Мақол. ▪ *Олижаноб Қудратиллахўжабой йўқлик ботқоғига қўл қовуштириб чўкяпти, халақит берманг, ойимпошша.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *филос.* Мавжуд **эмаслик; акси борлиқ** 1.

ЙЎҚЛОВ 1 *йўқламоқ фл. иш оти.*

2 *этн.* Тўй-ҳашам ва ш. к. муносабат билан йўқлаш **маросими.**

ЙЎҚОЛМОҚ Кўздан ғойиб бўлмоқ, йўқ бўлиб қолмоқ. *От йўқолди. Пул йўқолди.* ▪ *Фолбин уй бурчагида оқариб кўринган чодир ичида йўқолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саломат шахт юриб аёлларга етиб олди-да, арчазор орасига кириб йўқолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЙЎҚОТИЛМОҚ *йўқотмоқ фл. мажҳ. н. Модомики, ўз ғарази йўлида истибдод орқали эл устига ҳукмрон бўлғувчилар йўқотилмас эканлар — бизга нажот йўқдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЙЎҚОТИШ 1 *йўқотмоқ фл. иш оти. Пул йўқотиш. Кўйлакнинг доғини йўқотиш. Меҳнат қобилиятини йўқотиш.* ▪ *Уламоларимизда ҳам айб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўп, .. бидъат ишларни йўқотиш ўрнига, уларни ҳимоя қиладилар. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Айрилиқ, жудолик. *Унинг вафоти биз учун катта йўқотиш бўлди.*

ЙЎҚОТИШМОҚ йўқотмоқ 1—3 *фл. бирг. н.*

ЙЎҚОТМОҚ 1 Эҳтиётсизликдан бирор нарсанинг қаердалигини билмай қолмоқ; тушириб қўймоқ. *Калитни йўқотмоқ. Паспортни йўқотди.* ▪ [*Йўлчи*] *этикни турмада йўқотган. Устида увада чопон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Йўқ қилмоқ, тугатмоқ; барҳам бермоқ. *Саводсизликни йўқотмоқ.* ▪ *— Подшони, бойларни йўқотсак, ана унда замон яхши бўлади, — дейди* [*Йўлчи*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Ажралмоқ, маҳрум бўлмоқ. *Эс-ҳушини йўқотмоқ. Меҳнат қобилиятини йўқотмоқ.* ▪ *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гуландом ёлғиз ғўзалгина эмас, балки ақли ва инсоний ғурурини ҳали жилла йўқотмаган хотин каби туюлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Айрилмоқ, жудо бўлмоқ. *Жангда ўз сафдошларидан бир нечасини йўқотди.*

4 Кучдан қолмоқ, йўққа чиқмоқ. *Буйруқ ўз кучини йўқотди.*

◆ **Ўзини йўқотмоқ** нима дейишни, нима қилишни билмай қолмоқ, гангиб қолмоқ. *Мингбошининг буйруғи, эрининг ғазабли ҳайқириғи билан қадди букилиб, оёқлари қайиша бошлаган Жўрахон бир неча зум ўзини йўқотиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЙЎҚСА *зидл. боғл. с. т.* Акс ҳолда, бўлмаса. *Тезроқ юринг, йўқса кечикиб қоламиз.* ▪ *Ўқиб бераман, рози бўлсангиз шундай, йўқса, аслича босилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЙЎҚСИЛ Камбағал, қашшоқ. *Аммо жафо чекар бахт деб ғарбдаги Ишсизлар, гадолар, йўқсиллар, хорлар. Уйғун. Никитин ҳам Иванга ўхшаб, биз йўқсиллар ва оддий халқ учун жонини фидо қилишга тайёр экан.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. | *эск.* Пролетар. *Бутун дунё йўқсиллари, бирлашингиз!*

ЙЎҚСИЛЛИК *эск.* Қашшоқлиқ.

ЙЎҚЧА *диал.* Ниҳоятда кам, жуда оз, йўқ даражада. *Йўқча гуруч ош бўлур, меҳмон кўнгли хуш бўлур.* Мақол.

ЙЎҚЧИЛИК Иқтисодий танқислик, етишмовчилик; камбағаллик. *У йўқчиликда ўсган.* ▪ *Ўша вақтларда қишлоғимизда .. йўқчилик азобини тортиб, бамисоли қул кун кечирардик.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЙЎҒИРМОҚ *диал.* Аралаштирмоқ, қориштирмоқ; йиғмоқ; тўпламоқ. *Кулмурод чойжўшни оловга осгандан кейин, қора уйга кириб бир оз сув ва сут қўйиб, устига халтадаги ундан тўрт-беш қўш ҳовуч солиб йўғира бошлади.* Айний, Қуллар.

ЙЎҒОН 1 Кўндаланг кесими катта; семиз. *Йўғон ип. Йўғон терак. Йўғон гавда.* || *Йўғон чўзилади, ингичка узилади.* Мақол ▪ *Ражаббой колхоз правлениеси олдида турганда йўғон, хушчақчақ бир одам келди.* Й. Шамшаров, Довруғ. *Данильченко асабий эди. Гарчанд кучаниб гапирмаса ҳам, ориқ юзидаги йўғон томирлари бўртиб чиқар, кўзи пирпирар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Шербек, йўғон бир жуфт қамчидай сочи тақимга тушган Нигора .. кўздан ғойиб бўлгунча, алам ичида тикилиб турди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма дағл.* Миқдор жиҳатидан катта; салмоқли. *Ўликни кўмиб келиш қийин эмас, лекин йўғон чиқимлари кейин келади, биласанлар. Ҳали Шоқосим кўп қарз сўрайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қийин, оғир, катта. || [*Комил:*] *Э, ҳали кўп беллашамиз. Ишнинг йўғонлари энди чиқадиганга ўхшайди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

3 Дўриллаган; дағал (овоз ҳақида). *Уйнинг эгаси Маликахон баланд бўйли, овози ҳам эркакларнинг овозидек йўғон, сатангнамо хотин эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Буни билмаган, балки билгиси ҳам келмаган Қулмат қора эса, гўр ичидан гапиргандай, паст ва йўғон овоз билан давом этди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 *кўчма дағл.* Қатта, каттакон; дўкай. *Йўғон одам.*

ЙЎҒОНЛАШМОҚ 1 Йўғон бўла бормоқ, энига ўсмоқ, катталашмоқ; семирмоқ. *Ниҳолнинг танаси йўғонлашди.* ▪ *Муҳаммадражаб семирган, йўғонлашган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Дағал бўлмоқ, дўриллamоқ (овоз ҳақида). *Унинг овози йўғонлашиб қолди.*

ЙЎҒОНЛИК йўғон *с. белги оти. Йўғонлиги бир метр келадиган чинор.* ▪ [*Йўлчининг*] *икки қоши ўртасидан бош томонга кетган томир ўрта бармоқ йўғонлигида бўртиб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу вақт нарироқдаги беш қулочча йўғонликда бўлган азим қайрағочда чумчуқлар қулоқни битиргудай қаттиқ чирқиллашиб қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЙЎҒРИЛМОҚ 1 **йўғирмоқ** *фл. мажҳ. н. Хамир сутга йўғрилди.* ▪ *Қамбағал толиби илмларнинг солган дастурхонида қишлоқда қуритилган ўрик, майиз, сутга йўғрилган, аммо андак суви қочган кулчалар .. қўйилган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Қўшилиб, аралашиб, бирикиб кетмоқ, қорилмоқ; мужассамланмоқ. *Уларнинг* [*Аброр билан Чиннихоннинг*] *муҳаббати соф дўстона ҳурмат туйғулари билан йўғрилган эди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. *Руҳинг билан йўғрилдим, Меҳринг билан йўғрилдим.* Т. Тўла.

К

К Ўзбек алфавитининг ўн иккинчи ҳарфи; *қ.* **ка.**

КА «к» ҳарфининг номи.

ҚАБАРДИН *қ.* **кабардинлар.** *Кабардин тили.* || *Кабардин аёл.*

ҚАБАРДИНЛАР Қабарда-Балкария АССРнинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

ҚАБЕЛЧИ Кабель ишлаб чиқарувчи ёки кабель ўтказувчи ишчи.

ҚАБЕЛЬ [*р* < *голл*] Алоқа, сигнал бериш ва ш. к. учун хизмат қиладиган электр энергиясини ер ва сув остидан ўтказиб берувчи герметик ғилоф билан ўралган бир ёки бир неча ўтказгич (сим). *Кабель ишлаб чиқариш. Электр кабели. Телефон кабели. Кабель заводи.*

ҚАБИ *кўм.* (*б. к. билан*) Ўхшатиш, мослик ёки қиёсни билдиради; сингари. *У ҳам сен каби серзавқ.* ▪ *Бахтли онлар умр тунида юлдузлар каби чақнайди, улар юракка тотли ҳасрат ва юпатиш бағишлаб имлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Эшик очилиб, шоп мўйлов, гўштдор юзидан заҳар томчилаган Мочалов билан бирга, унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАБИНА [*р* < *фр*] Бирор ишни бажариш учун махсус жиҳозланган кичкина хона, бўлма. *Автобус кабинаси. Учувчи кабинаси. Сайлов кабинаси. Лифт кабинаси.* ▪ *Машина кабинасида ўтирган шофёр сигнал берди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚАБИНЕТ [*р* < *фр*] 1 Бирор иш қилиш учун ажратилган хона. *Олимнинг кабинети.* ▪ [*Хуморхон:*] *Тоға!.. катта сандиқни олиб чиқинг. Устидаги нарсаларни Аҳмаджон акамнинг кабинетларига олиб кириб қўйинг!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. | Муассасаларда масъул раҳбар ходимларнинг ўз вазифасини адо этадиган алоҳида хонаси. *Директор кабинети.* ▪ *Раис стол орқасидан чиқди, кабинет эшиги олдидаги бўш жойда қўлларини орқасига қилиб, у ёққа-бу ёққа юра бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Илмий тадқиқот муассасалари, ўқув юртлари, поликлиника ва ҳоказоларда махсус машғулот учун мўлжалланиб, тегишли асбоб-ускуналар билан жиҳозланган хона. *Методика кабинети. Рентген кабинети. Физика кабинети.*

3 Баъзи давлатларда министрлар ҳайъати, ҳукумат состави; ҳукумат. *Министрлар кабинети. Кабинетни тарқатиб юбормоқ.*

ҚАБИР [*а*] 1 *эск. кт.* Қатта, улуғ. *Ёлғон гапирмоқлик гуноҳи кабир!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Саҳройи Кабир** *геогр.* Шимолий Африкадаги қуруқ иқлимли жуда катта ер, дашти биёбон, гиёҳсиз чўл, бепоён саҳро.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Етимлик ёшидан ўтган, балоғатга етган, улғайган. *Сағир ва кабир.*

3 Қабир *(эркаклар исми).*

ҚАБИСА [*а*]: **кабиса йили** тўрт йилда бир келадиган 366 кунлик йил (бундай йилда февраль ойи 28 эмас, 29 кун бўлади).

ҚАБҚ [*ф-т*] *эск. поэт. айн.* **каклик.**

ҚАБОБ [*а*] Гўштни сихга тортиб, чўққа тутиб пириладиган таом. *Жигар кабоб. Лўла кабоб. Қийма кабоб. Тандир кабоб. Қозон кабоб.* ▪ *Йўлчи ичмади, овқатга ҳам иштаҳаси бўғилган эди. Совиб қолган кабобдан бир сих олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Рашид икки кулча нон орасига олинган кабобнинг сихи бандини Муҳаррамга тўғрилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Бағри (ёки юраги, дили, жигари, кўкси) кабоб бўлди** қаттиқ куйинди, руҳий азоб тортди. *Дили кабоб бўлган Полвон бу йигит воқеасини тўлароқ билмоқчи эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кабоб бўлмоқ** 1) иссиқлик таъсирида куймоқ. *Офтобда кабоб бўлмоқ;* 2) *кўчма* ўртанмоқ, куймоқ. **Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам** *қ.* **сих.**

ҚАБОБПАЗ [*а* + *ф-т*] Кабоб пиширувчи ва кабоб сотувчи. *Кабобпазнинг елпиғичи мовий дудлар билан ёқимли ҳид таратади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚАБОБПАЗЛИК 1 **кабобпаз** *с. касб оти. Кабобпазлик қилмоқ.*

2 Кабоблар тайёрлаб сотиладиган жой; кабобхона. *Кабобпазликда ишламоқ. Кабобпазликка бормоқ.*

ҚАБОБХОНА [*а* + *ф-т*] Кабоб пиширириб сотиладиган жой, дўкон.

ҚАБОБЧИ *с. т.* Кабобпаз.

ҚАБУТАР [*ф-т*] *кт. айн.* **каптар.** *Қабутарлар дам учиб, дам сирпаниб қўниб, .. ўйнашар эди.* Ойбек, Навоий. *Менинг дилим кабутар бўлди, Йўлларига сен қўйдинг тузоқ.* Уйғун.

ҚАВАҚ [*ф-т*] 1 Чириш, нураш натижасида бирор нарса ичида ҳосил бўлган чуқурча, бўшлиқ. *Дарахт каваги. Девор каваги. Тиш каваги. Қоядаги кавакlар.* ‖ *Кавак тиш. Кавак тош. Ичи кавак дарахт.* ▪ *Ҳа, беш-олтита каллакесар босмачи хом хаёл қилмасин, биз уларни, қайси тоғ-тош кавагига беркинса ҳам топиб, Сотиболдининг ўчини олмай қўймаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Умурзоқ ота кавак толга қоқилган михларга осиғлиқ қармоқларни олиб кўздан кечирарkан .. мийиғида жилмайиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Бирор нарса ичидаги табиий бўшлиқ. *Қамиш каваги. Суяк каваги.* | Бир-бирига ёнма-ён ёки тегиб турган нарсалар (мас. тошлар, кесаклар) орасидаги тор бўшлиқ.

2 *с. т.* Ин, уя. *Сичқон каваги. Чумчуқ каваги.*

3 *кўчма* Хилват жой, ўрин. [*Заргаров:*] *Сен нима қиласан нолиб! Омбуринг қўлингда, бир кавакдан ҳайдаса, бошқа кавакда тиш суғуриб айшингни қилаверасан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. [*Розиқ:*] *Қизимни шу ерда бир клиникага жойлаштириб қўйишнинг иложи бормикан, деб бошимни урмаган кавак қолмади.* И. Ўктамов, Ҳикоялар. [*Шокир ота:*] *Тавба, ажойиб замона. Ёшим шунчага келиб бундайларни энди эшитдим. Бутун умрим кавакда ўтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кавак ичлилар** *зоол.* чувалчанг каби кўп ҳужайрали жониворларнинг энг содда бир типининг номи.

ҚАВАҚЛАМОҚ Кавак ҳосил қилмоқ, ўймоқ.

ҚАВАЛЕ́Р I [*р* < *итал*] Орден билан мукофотланган киши; нишондор. *Улуғ Ватан уруши ордени кавалери. Икки Шуҳрат орденининг кавалери.*

ҚАВАЛЕ́Р II [*р* < *фр*] *с. т.* Бирор аёл билан бирга бўлиб, суҳбатлашиб юрувчи, кузатиб борувчи ёки бирга танца қилувчи эркак. [*Қиз:*] *Сиз маданиятсиз кавалер экансиз-ку, деб ҳазиллашди-да, қўлтиқлаб олмоқчи бўлди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

ҚАВАЛЕ́РИСТ [*р*] Кавалерияда хизмат қилувчи ҳарбий; отлиқ аскар. *Армияда кавалерист бўлиб хизмат қилмоқ.*

ҚАВАЛЕ́РИЯ [*р* < *фр*] Отлиқ қўшин. *Кавалерия полки.*

ҚАВАР Ер бағирлаб ўсадиган жануб ўсимлиги ва унинг қовунга ўхшаш чўзинчоқ майда меваси.

ҚАВЕ́РНА [*р* < *лат*] *мед.* Бирор органнинг, хусусан ўпка тўқимасининг бузилиши, ўлиши натижасида пайдо бўлган кавак. *Ўпка кавернаси.*

ҚАВҚАБ [*а*] *эск. поэт. айн.* **юлдуз** 1.

ҚАВОБ *с. т.* Кабоб.

ҚАВОБЧИ *с. т.* Кабобчи.

ҚАВСАР [*а*] Ислом дини эътиқодига кўра жаннатдаги ховузнинг оти. *Баъзи ривоятларга қараганда, фаришталар жаннатдаги кавсар сувидан .. қумғонларимизга қуйиб кетар эмиш.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳиротликлар ўз шаҳарлари билан фахрланар, унинг тупроғини олтинга, боғларини жаннатга, сувларини кавсарга ўхшатар эдилар.* Ойбек, Навоий. **Ҳовзи кавсар** *айн.* **кавсар.** | Тоза, мулдек, зилол (сув ҳақида). *Чорбоғ .. атрофларида мусаффо тоғ ҳавоси, кавсардек муздай суви, гўзал боғ-роғлари ва дарахтзорлари бўлган кўркам жойлар бор.* «ЎзССР иқтисодий географияси».

ҚАВУШ [*ф-т* кафш] Чармдан тикилган ва одатда маҳси билан кийиладиган оёқ кийими. *Заифона кавуш. Бачкана кавуш.* ▪ *Отабек кавушини даҳлизга ечди-да, уй бўйига бир-икки қайта юрди ва энтикиб нафас олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Кавушим кўчада қолгани йўқ** *айн.* **оёғим кўчада қолгани йўқ** *қ.* **кўча. Кавушинг тўғри** жўнай бер, йўқол. **Кавуши тўғри бўлмоқ** қувилмоқ, ҳайдалмоқ. **Кавушини тўғрилаб қўймоқ** бировни ҳайдаб юбормоқ, қувиб юбормоқ.

ҚАВУШАНДОЗ [*ф-т*] Уйнинг оёқ кийимини ечиб қўйиладиган ери; даҳлиз. *Домла гулдураб бир нави дуо қилди-да, кавушандозга тушиб, .. калишини аввал пойма-пой кийиб, букчайиб, бошқатдан тўғрилаб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ҚАВУШДЎЗ [*ф-т*] Қавуш тикадиган косиб. *Қавушдўзга шогирд тушмоқ. Қавушдўзга кавуш тиктирмоқ.* ‖ *.. Калиш кавушдўз косибларнинг ва вофурушларнинг бозорини касод қилган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАВУШДЎЗЛИК **кавушдўз** *с. касб оти. Кавушдўзлик қилмоқ. Кавушдўзликни ўрганмоқ.* ▪ *Бирон касб-ҳунар билан .. кулолчилик ёки.. кавушдўзлик билан машғул бўлувчилар ҳам анчагина.* Ойбек, Навоий.

ҚАВУШЧАН Яланг оёққа фақат кавушнинг ўзини кийган. *Кавушчан киши. Кавушчан юрмоқ.*

ҚАВШ: кавш қайтарувчилар чайнаб ютилган овқатни оғзига қайтариб чиқариб, қайта кавшовчи ҳайвонлар отрядининг номи. **Кавш қайтармоқ** чайнаб ютилганни оғизга қайтариб чиқариб, қайта кавшамоқ. *Тирсиллаган қўй-қўзилар куни билан қоринларига йиққан овқатларини, бамайлихотир ётиб, кавш қайтараётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАВШАМОҚ 1 Овоз чиқариб чайнамоқ, емоқ (ҳайвон ҳақида). *Фақат .. отларнинг беда кавшаб, депсингани эшитилади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *дағ.* Чайнамоқ, емоқ (одам ҳақида). *Матқовул .. нонинг катта бир бўлагини синдириб оғзига солди-да, суҳбат охиригача шуни кавшади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Элмурод ўйчан бир ҳолда нон кавшаб, чой ҳўпар экан, Ойимхон .. янгиликлар тўғрисида унга маълумот берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАВШАНМОҚ **кавшамоқ** *фл. ўзл. н. Меҳмонхона эшиги олдидаги супада синиқ чойнак-пиёла, кенг айвонда эса, ўқ теккан икки от кавшаниб ётарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мадамин патнисдан нон олиб кавшанаркан, қовоғини қаттиқроқ чимиб, ҳурпайган қошларини паст-баланд қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАВШАР 1 *тех.* Металл буюм, деталь ва ш. к.ни бир-бирига улаш учун ишлатиладиган металл ёки қотишма. *Кавшар қилмоқ.*

2 *кўчма* Гап, суҳбатни бир-бирига улаш, уни давом эттириш учун сабаб, восита. *Мақол — гапнинг кавшари.* ▪ *Ҳаммамиз ўтирибмиз, қани энди бирортамиздан садо чиқса! .. Ҳайрият, ҳалиги қиз бор экан — гапга кавшар бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАВШАРЛАГИЧ Кавшарлайдиган асбоб. *Кавшарлагични қиздирмоқ. Электр кавшарлагич.*

ҚАВШАРЛАМОҚ Металл қисмларини бир-бирига уламоқ, кавшар қилмоқ. *Самоварнинг ўтхонасини кавшарламоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАВШАРЛАТМОҚ кавшарламоқ *фл. орт. н. Чойдиш дастасини кавшарлатмоқ.*

ҚАВШАТМОҚ кавшамоқ *фл. орт. н. кам қўлл. Нон кавшатмоқ.* ▪ *Қўзи, қўйларни кавшатар экан, ҳам қотган нонини ушатар экан.* Миртемир.

ҚАВШАШМОҚ кавшамоқ *фл. бирг. н.*

ҚАВШОВЧИ 1 кавшамоқ *фл. сфтдш.* 2 Кавш қайтарувчи (ҳайвонлар ҳақида).

ҚАДАР [*а*] *эск. кт.* Мунг, маҳзунлик; ҳафалик, ғашлик. *Оти шароб, ўзи заҳар, Менда йўқдир ҳеч бир кадар.* Ислом шоир.

ҚАДЕТ I [*р* < *фр*] *тар.* Революцияга қадар Россияда кадет корпусининг ўқувчиси. **Кадет(лар) корпуси** дворян болаларини офицерликка тайёрлайдиган ҳарбий ўрта ўқув юрти.

ҚАДЕТ II [*р*] 1905 йилда ташкил топган, конституцион-демократик партия деб аталувчи партиянинг аъзоси. *Кадетлар Россияда империалистик буржуазиянинг асосий партияси сифатида 1917 йилдан бошлаб контрреволюцион ҳаракатга бошчилик қилган. Кадетлар — собиқ демократдирлар, деҳқонлар эса — бўлғуси демократдирлар.* В. И. Ленин, Биздаги тугатувчилар.

ҚАДИ [*ф-т*] *диал.* Қовоқ, ошқовоқ. *Сув кади.*

ҚАДМИЙ [*р* < *лат*] Химиявий элемент, кумушсимон оқ юмшоқ металл.

ҚАДР I [*р* < *фр*] 1 Киноплёнка ёки фотоплёнкага алоҳида-алоҳида туширилган суратлардан бири, битта сурат, якка расм. *Кунлар кино лентасининг кадрлари сингари бир-биридан фарқсиз, аммо ҳаётда янгидан-янги манзаралар вужудга келтириб ўтар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кинофильмнинг айрим кўриниши, битта эпизоди. *Бадиий фильм кадрлари.*

ҚАДР II [*р* < *фр*] 1 Ҳарбий қисмнинг доимий состави. *Кадрлар состави.* ‖ *Кадр офицер.* ▪ *Армиямизнинг кадрларини кўпайтирмоқ керак, уларни тинч контингентлардан ҳарбий контингентларга кўчирмоқ керак.* В. И. Ленин, Янги вазифалар ва янги кучлар.

2 Бирор корхона, муассаса, партия ёки касаба союз ташкилотининг тажрибакор хизматчи, ишчи ва ходимлари. *Кадр етказиб бермоқ. Кадр тайёрламоқ. Ҳамма нарсани кадрлар ҳал қилади.* ▪ *Область партия ташкилоти .. колхозларни малакали, уддабуро ташкилотчи кадрлар билан мустаҳкамлашга жиддий эътибор берди.* Б. Раҳимов, Янги ғалабалар сари.— *Бу киши шунақа, ўртоқ Тўқсонов, — деб тўнғиллади Тожибой, — «Илмим бор кадрман» деб бизниям назарга илмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кадрлар бўлими** корхона ёки муассасанинг ишга қабул қилиш, ишдан сўшатиш ишларини бошқарувчи бўлими.

ҚАЖ [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Тескари, чапа. *Менга худо ғолиб қилди золимни, Золим фалак кажга урди фолимни.* «Равшан».

2 Қийшиқ, эгри. *Сулувнинг ёнида турган қовоқ косадаги тиниқ сув, кўзгудай йилтиллаб, Бибиқатчанинг оқариб кетган юзини каж қилиб кўрсатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАЖАВА [*ф-т*] Одатда иш ҳайвонларига ортиб, юк ташиш учун махсус ясалган катта чорқирра идиш. *Сават кажава. Тери кажава.* ▪ *Келаётган сарбозларнинг бири бир қоп арпа, бири бир кажава узум, яна бири бир қоп қовун .. кўтариб келарди.* Айний, Дохунда. [*Носир:*] *Кажавага юкланган кўзачалардаги сув ҳам тугабди.* Туйғун, Йиллар ва кишилар. | Уй ҳайвонлари устида одам олиб юриш учун мосланган махсус ўтиргич. *Кажавада сафар қилмоқ.*

♦ **Кажава қорин** 1) қорни катта, катта қоринли; 2) *кўчма* тўймайдиган, очкўз, юхо.

ҚАЖБАҲС [*ф-т* + *а*] Ўжар, тихир. *Кажбаҳс одам.* ▪ *Дарвеш Ҳожи ҳеч кимнинг фикри билан келишолмайдиган ўжар, кажбаҳс эди.* Ойбек, Навоий.

ҚАЖБАҲСЛИК кажбаҳс *с. белгн оти. Кажбаҳслик қилмоқ.*

ҚАЖРАВ [*ф-т*] *эск. кт.* Эгри юрувчи, тескари, нотўғри иш қилувчи. *Сен билан бўлмоқни ҳар дам кўнглим айлар ихтиёр, Қилмагай деб кўрқаман кажрав фалак рашку ҳасад.* Ҳабибий.

ҚАЖРАФТОР [*ф-т*] *айн.* **кажрав.** *Бироқ кажрафтор фалак уни ҳам бағрида қора доғи билан ўрда томонга судрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Чархи кажрафтор** тескари, нотўғри иш қиладиган дунё (замона ёки тақдирдан шикоят қилиб айтиладиган ибора).

ҚАЗАК [*р* < *туркий*] 1 Рус давлатида 15—17 асрларда крепостной деҳқон ва шаҳар камбағаллари орасидан Дон, Ёйиқ, Запорожье каби чекка жойларга қочиб борган эркин киши, рус қозоғи. *Запорожье казаклари.* ‖ *Казак аёл.*

2 Революциядан олдин Россияда 18 асрдан бошлаб ердан имтиёзли фойдаланиш эвазига ҳарбий хизматни адо этишга мажбур бўлган ҳарбий табақа вакили; Кубань, Оренбург, Дон ва шунингдек аскар олинадиган бошқа областларда яшовчи киши. *Дон казаги.* | Шу табақа вакилларидан иборат қўшинлардаги аскар. *Баланд бўйли, пахмоқ сочли, дов казак аскарлар халқни уриб, ниқтаб орқага суришга тиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Совет Иттифоқидаги айрим (илгари аскар олинадиган) областларнинг туб аҳолисига мансуб киши.

ҚАЗАРМА [*р* < *итал*] 1 Ҳарбий қисм жойлаштириладиган махсус бино. *Буларнинг [Кавказ отлиқларининг] казармалари амир турадиган жойларнинг ҳар бирига яқинроқ ерларда бино қилинган эди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Чор Россиясида ва ҳозирги капиталистик мамлакатларда ишчиларнинг фабрика ва корхона қошидаги умумий ётоқхонаси.

ҚАЗЕЙН [*р* < *лат*] Сутда бўладиган оқсил модда (бўёқ, елим, лак ва ш. к. тайёрлашда ишлатилади). *Казеин заводи. Казеин олмоқ.*

ҚАЗЕМАТ [*р* < *фр*] 1 *ҳарб.* Артиллерия ўқлари ва кичикроқ бомбалардан сақланиш учун (ер ости ёки устига) қурилган мудофаа иншооти. *Казамат қурмоқ.*

2 *ҳарб. денг.* Кемада ўрта калибрли тўплар ўрнатилган бронланган хона. *Кема казамати. Тўп ўрнатилган казамат.*

3 Революциядан илгари Россияда сиёсий маҳбуслар якка-якка қамаб қўйиладиган турма-қалъа камераси. *Петропавловск қалъасининг казематлари.*

ҚАЗЗОБ [*а*] Ёлғончи, алдоқчи; фирибгар, мунофиқ.— *У уйинг куйгур, ёлғонни чин қиладиган каззоб .. экан да.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ўтакетган каззоб, ўғри. Холхўжа босмачи бўлса, ўзини эшон деб юритди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚАЗЗОБЛИК каззоб *с. белги оти. Каззоблик қилмоқ.*

ҚАЗО-ҚАЗО [*а*], **казо-казолар** Илм, амал, бойлик, донолик каби хислатлари билан танилган юқори мартабали кишилар. *Маҳалланинг балохўри афандини чақириб: — Уйингизга ош буюринг, казо-казолар келишган, кириб чиқамиз,— деди.* «Латифалар». *Ғиёсиддин тилмочлик қилиб юрган кезларда, шаҳарнинг казо-казолари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚАЙВОН [*ф-т*] 1 (Қ — *катта*) *астр. эск.* Зуҳал, Сатурн.

2 *фольк.* Баланд айвон. *Унда ҳам кўшку айвон, Зарварақли олтин кайвон, Зиёдонлар алвон-алвон.* «Равшан».

ҚАЙВОНИ [*ф-т*] 1 *айн.* **дастурхончи.**

2 Уй бекаси.

3 Кўп нарса биладиган, билимдон. *Қайвони бола.*

ҚАЙНОЗОЙ [*р* < *грек*] Ернинг геологик тарихининг икки даврга, яъни учламчи даврга бўлинадиган энг сўнгги даври. *Кайнозой эраси.*

ҚАЙФ [*а*] 1 Руҳий ҳолат, кайфият; авзо. *Кайфи яхши. Кайфи чоғ. Кайфи бузуқ.* ▪ *Махдум айвонга чиқиб ўтирар чоғида, яна бир «астағфирулло» деб қўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сорахоннинг кайфи ҳам Саидийникидан яхши эмас эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мингбошининг кайфи жойида эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кайфи учди** 1) кайфияти бузилди; 2) қўрқди, чўчиди.— *Кайфим, учиб кетди-я! — деди қори ва ёқасини катта очиб, кўкрагига уч марта туфлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Кишининг завқланган, роҳатланган руҳий ҳолати, завқ-шавқ; гашт. *Ола-чалпак қор пағаларини босишдан вужудга келган оёқ остидаги «ғарч-ғурч» товушлари кишига бир турли кайф, мусиқавий енгиллик берар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янги ерни обод қилишда ўзгача кайф бор.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кайфини сурмоқ** бирор нарсанинг яхши таъсиридан роҳатланмоқ, гашт қилмоқ. *Меҳнат кайфини сурмоқ.*

3 Ичкилик ва бошқа маст қилувчи нарсаларни истеъмол қилиб, таъсирланган ҳолат; мастлик. *Кайфи бор.* ▪ *Ҳайит ва Исомиддиннинг кайфи бироз тарқалган бўлса ҳам, бош оғриғи тинч ухлашга қўймади.* Айний, Дохунда. *Афюннинг кайфи қурсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Кайфи баланд** (*ёки* **тарақ**) қаттиқ маст. *Ҳамманинг кайфи тарақ бўлса ҳам, Маждиддин ҳушёр эди.* Ойбек, Навоий. **Шира кайф** енгил мастлик. [*Ўктам*] *гулзорлар, дарахтлар орасида ҳар ёққа тармоқланган топ-тоза йўлларда папирос чекиб, винонинг шира кайфи билан аста юрди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Шира кайф бўлмоқ** енгил маст бўлмоқ. **Кайфи ошмоқ** қаттиқ маст бўлмоқ. **Кайф қилмоқ** 1) таъсирланмоқ, роҳатланмоқ, завқланмоқ. [*Элмурод*].. .. *вагондаги йўловчи қизларнинг русча айтган қўшиқларидан кайф қилиб, .. Гулсумни хийлагача йўлдаб ётди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ичкилик ёки бошқа маст қилувчи нарсалардан истеъмол қилиб таъсирланмоқ, маст бўлмоқ. *Тўлқинхўжа аламидан бир оз ичиб кайф қилди.* Ф. Мусажонов, Ҳурри; 3) маст қилмоқ. *Пиво ҳам кайф қилади.* **Кайфни кесмоқ** мастликни тарқатмоқ.

ҚАЙФИЁТ [*а*] *кт.* Маст қилувчи ва наркотик моддалар (мас. афюн, наша, кўкнор).

ҚАЙФИЯТ [*а*] 1 *айн.* **кайф** 1. *Фосиқ афанди устанинг кайфияти бузилганини кўриб, гап оҳангини ўзгартирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Умумий вазият, аҳвол, ҳолат. *Иш шу хилда борса, кайфият шу бўлса, ҳа демай капсанчиларда биронта ҳам якка хўжалик қолмаслиги муқаррар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Кишининг руҳий ҳолати. *Бобоқул ота ўғлининг кайфиятини сезди чамаси, ўзини беғамликка солди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ишчилар билан солдатлар ўртасида қандайдир бирдамлик кайфияти сезиларди.* О. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси.

4 *поэт. айн.* **кайф** 3. *Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона, Кайфият ўлди зоҳир жому шароб кўрмай.* Фазлий.

ҚАЙФЛАНМОҚ *кам қўлл.* 1 Таъсирланмоқ, роҳатланмоқ, завқланмоқ. *Хотинининг тирноқ остидан кир излаб ва даъвосининг исботи учун ғўлдирашидан ортиқча кайфланган Юсуфбек ҳожи кўзига чиққан ёшларини артар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Маст бўлмоқ, кайф қилмоқ.

ҚАЙФЛАНТИРМОҚ *кам қўлл.* 1 **кайфланмоқ** *фл. орт. н.*

2 Ақлу ҳушини олмоқ, маст қилмоқ. *Кўзгу ичидан кўринган малак ўз эгасини ҳам кайфлантириб, секингина илжайиб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙФЛИ 1 Кайфи бор, маст. *Олма шохида осиғлиқ турган чироқ енгил эсган шабадада тилини чўзиб оларди. Бу кайфли Валихонга халқ исёнини эслатди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Кайф берадиган, маст қиладиган, ақлу ҳушини оладиган. *Кайфли ичимлик.*

3 *кўчма* Кишининг баҳри дилини очадиган, завқ-шавқ бағишлайдиган, завқли. *Кайфли манзара.*

ҚАЙФ-САФО [*а*], **кайфу сафо** Майхўрлик, зиёфат, ўйин-кулги ва ш. к. билан кўнгил очиш; айш-ишрат. *Кайф-сафо сурмоқ (қилмоқ). Кайф-сафога берилмоқ.* ▪ *Кечга бориб хон «Ғолиблар шарафига.. зиёфат берилсин» деб фармон берди. Тонг отар базм бўлиб, кайф-сафо сурилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Енгил-елпи ҳавас, кайф-сафо учун Қурбон қилинади вафо ва ихлос.* Ж. Жабборов.

ҚАЙФСИЗ Кайфи бузуқ, кўнгли ғаш, таъби хира, хафа. *Бектемир, Полвоннинг баъзан зарда билан пишқириб қўйишидан ёки оғир хўрсинишидан унинг шу тобда дилгир ва кайфсиз эканини пайқайди..* Ойбек, Қуёш қораймас. [*Абдураҳмон*] *бир неча ойлар ниҳоятда руҳсиз, кайфсиз ва дарсига ҳам ҳафсаласиз давом этиб юрди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЙФСИЗЛАНМОҚ Кўнгли ғаш бўлмоқ, таъби хира бўлмоқ; хафа бўлмоқ; авзои бузилмоқ. *Домла Саидийнинг шундай кайфсизланганини билмай, «жеркиганимга хафа бўлди» деб кўнглини олмоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЙФСИЗЛАНТИРМОҚ **кайфсизланмоқ** *фл. орт. н. Бу Мунисхонни бир қадар кайфсизлантирса ҳам, Саидий ёлғиз Мунисхоннинг кайфсизланганлиги учун хафа бўлар, йўқса бу гаплар камдан-кам ғашини келтирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАКА *бол. айн.* **ширинлик** 2. **Қумалоқни кака демоқ** (*ёки* **ҳисобламоқ**) аслида ёмон нарсани, тушунмасдан ёки бирор мажбурият остида яхши демоқ. *Қишининг дўпписи тор келганда қумалоқни кака ҳисоблаб қолар эмиш.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАКАО [*р*] 1 Уруғидан шоколад тайёрланадиган тропик дарахт; шоколад дарахти. *Какао плантацияси. Какао ўстирмоқ.*

2 Шу дарахтнинг уруғи ва ундан тайёрланган порошок. *Бир банка какао.*

3 Шундай порошокдан қўшиб тайёрланган ичимлик. *Какао ичмоқ.*

ҚАҚИЛЛАМОҚ *айн.* **какирламоқ.**

ҚАҚИР-ҚАҚИР *тақл. с.* Какликнинг сайрашига ўхшаш узуқ-узуқ овоз ҳақида.

ҚАҚИРЛАМОҚ 1 Қакир-какир деган овоз чиқармоқ; какилламоқ (баъзи қушлар ҳақида). *Каклик какирлайди.* ▪ *Ола қанотли лайлакнинг какирлаб баҳордан хабар берганига .. анчагина бўлди.* «Қаҳрамонлар».

2 *диал.* Тақирламоқ.

ҚАҚИРЛАТМОҚ **какирламоқ** 2 *фл. орт. н. Совуқдан тишларини какирлатди.*

ҚАҚҚУ, какку қуш Ўзи ин қурмасдан бошқа қушларнинг уясига тухум қўядиган ўрмон қуши.

ҚАҚЛИҚ Товуқсимонлар оиласига мансуб сайроқи тоғ қуши. *Каклик овози. Қаклик боқмоқ. Какликдек йўрғаламоқ.* ▪ *Элмурод овга чиқиб.. тоғ жилғаларининг катта тошлари панасида писиб ётиб, каклик пойлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳакимбойвачча.. [эллиқбошини] бир катта хитой лаганда уйилган қирғовул, каклик гўшти қовурмаси билан зиёфат қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАҚРА 1 *от* Кўпинча ғалла экинлари орасида ўсадиган кўп йиллик тахир, талха ўсимлик. *Ариқнинг нариги ёнида какра, супурги, шўра.. яна аллақандай ёввойи ўтлар ғовлаб ётар.. эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *сфт* Тахир, аччиқ. *Кўк чой какра бўлиб кетибди. Ўғизим какра бўлиб кетяпти.*

ҚАКТУС [*р* < *лат*] Америка чўлларида ўсадиган, тикан билан қопланган, баргсиз, этдор танали ўсимлик. *Экинзорларнинг атрофи 2,5 метр баландликдаги хушбичим кактуслар билан қуршалган.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

ҚАЛ [*ф-т*] 1 Соч остида фасодли қасмоқ пайдо бўладиган ва сочни тўкиб юборадиган юқимли тери касаллиги. *Кал юқтирмоқ. Кални даволамоқ.* | Шу касалга йўлиққан киши.

2 Бошнинг сочи тўкилган ери. *Бошнинг калини бекитиб юрмоқ.* ‖ — *Ҳайр, майли,— деди бошқа бир ишчи,— уларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан даволаймиз.* Айний, Қуллар. **Бошим кал, кўнглим нозик** қ. **кўнгил** 1.

3 Сочи бутунлай ёки қисман тўкилиб кетган киши. *Қалинроқ ўртоғим Аъзам кал ҳамма каллар сингари гапга чечан, қочириқ гапларни гапириб муллаваччаларни ва ҳаттоки пешқадамларни кулдирар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Тепа кал** 1) бош тепасидаги сочи тўкилиб кетган жой. *Саидғози.. Хўжабековнинг тепа калига боқиб, хушомадгўйлик билан илжайди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бошининг тепасида сочи йўқ киши.

4 *кўчма* Ернинг ўт-ўлан чиқмай қолган бўлаги, тақир. *Ернинг кали.*

5 *кўчма* Жун-пати тўкилиб тақир бўлиб қолган жой. *Пўстакнинг кали. Гиламнинг кали.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

♦ **— Калнинг нимаси бор? — Темир тароғи бор!** бор нарсасини қизғанадиган хасис одам ҳақида айтиладиган матал.

ҚАЛАВА [*ф-т*] Чархга бир неча марта текис қилиб ўралган ва чархдан чиқариб олиб таҳланган бир ўрам ип, ипак. *Уч калава ипак.* ▪ *Устахонага эшик олдидаги арқонга илинган қизил, сариқ, сур ранг, бинафша ранг ип калавалари тагидан бош эгиб кирилади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Калава нон** калавага ўхшатиб пиширилган, ўртаси тешик нон. **Чигал калава** аниқлаш қийин бўлган иш, чалкаш масала. *Устага энди кўп нарса равшан бўлди. Бироқ унга аён бўлган сир бошқалар учун ҳалиям чигал бир калава эканини тушунарди.* О. Ёқубов, Ларза. **Гапнинг (ёки сўзнинг) калаваси чувалди** гап-сўз, суҳбат мавзуидан четга чиқиб кетди, гаплар бир-бирига қовушмай қолди. *Стаканлар бўшаган сари, юзлар қизариб, гапнинг калаваси чувала бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қалаванинг учини йўқотмоқ** ишни ёки гапни нимадан, қандай бошлашни билмай қолмоқ, нима қилишни билмай қолмоқ.

ҚАЛАВАЛАМОҚ Калава ҳолига келтирмоқ, ўраб калава қилмоқ. *Ипни калаваламоқ.*

ҚАЛАВАЛАНМОҚ **калаваламоқ** *фл. мажҳ. н. Бу станокда бир соатда юз килограмм ип калаваланади.*

ҚАЛАВАХОНА [*ф-т*] Тўқимачилик саноатида: ип ёки ипак калава қилинадиган бўлим, цех.

ҚАЛАВАЧИ Цехда калава тайёрловчи ишчи. *Калавачилар устози, комбинат ишчилар комитетининг раиси Галина Александровна бизни кенг, озода цехда гумбурлаб юриб турган дастгоҳлар ёнига олиб борди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

ҚАЛАҚА [*ф-т*]: **калака бўлмоқ** масхара, мазах бўлмоқ, майна бўлмоқ. *Баротнинг калака бўлиши, бурдсизланиши учун Ёқубжоннинг.. гапларидан бир жуфти кифоя эди.* А. Қаххор, Сароб. **Калака қилмоқ** бировни масхара, мазах қилмоқ, майна қилмоқ. *Муса кўп вақт унинг [Рамазон қорининг] «а, лаббай»! деган гапини кўп такрорлаб, бўйнини бириб туришини ва баъзи бировларга дўқ уришини калака қилиб, болаларни кулдирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЛАМЕНКА [*р* каламянка] Зиғир толасидан зич қилиб тўқилган газмол. *Уларнинг [йигитларнинг] ҳар иккаласи каламенкадан китель кийган.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. ‖ *Район газетасининг редактори хипчадан келган.. эгнига каламенка костюм, оёғига брезент туфли кийган Усмонов эди.* Н. Назаров, Замон.

ҚАЛАМУШ [*ф-т*] 1 Кемирувчи сутэмизувчиларга мансуб зараркунанда ҳайвон. *Оқ каламуш.* ▪ *Сизникининг айби йўқ, сичқон бор, каламуш бор, кам чиқса айб ўшаларнинг бўйнига илинаверади.— Завхоз Қобиловнинг бу киноясига тушунмади.* С. Маҳкамов, Шогирд.

2 *кўчма* Ўғри (ишлаб турган жойидан, мас. омбор ёки магазиндан унн-буни ўғирлаб ташийдиган киши ҳақида). *Ҳар каламушларимиз борки, буғдойни шолига, арпани маккажўхорига аралаштириб тортгани-тортган.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ҚАЛАПАТРА [*ф-т*] *диал.* Ишни тартибсиз, чала-чулпа, пала-партиш қиладиган. *Калапатра одам.* ‖ Чала-чулпа қилинган, пала-партиш. *Калапатра иш.*

ҚАЛВАК [*ф-т*] Бефаросат, бефаҳм. *Калвак одам.* ▪ [*Ўзбек ойим:*] *Бу калвак ўғлингиз марғилоликнинг эшигида қул бўлиб ётиб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЛВАРС *диал.* Қалвак.

ҚАЛДИРАМОҚ *айн.* **галдирамоқ.** *У [Аҳрор] атрофига бир аланглаб, тили калдираб, ўрнига ўтирди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ҚАЛЕНДАРЬ [*р* < *лат*] 1 Йилнинг барча ой-кунлари тартиби билан кўрсатилиб, бошқа маълумотлар ҳам берилган жадвал ёки китобча. *Стол календари. Йиртма календарь.* ‖ Ҳаёт ёки илмнинг бирор соҳасидан маълумот берувчи шундай жадвал ёки китобча. *Астрономия календари. Табиат календари. Хотин-қизлар календари.*

2 Йилнинг ой-кунларини ҳисоблаш системаси. *Календарни ислоҳ қилиш. Григориан календари. Юлий Цезарь календари.*

3 Қилинадиган иш ёки машғулотларнинг бажарилиш муддатлари (ой, кунлари) кўрсатилган маълумот, жадвал. *Иш календари. Машғулот календари. Мусобақа календари.* ‖ *Календарь план.*

ҚАЛЖЎРЧИ *айн.* **ўлаксахўр.**

ҚАЛИБР [*р* < *фр*] *махс.* 1 Милтиқ, тўп каби ўқ отар қуроллари стволининг диаметри. *Милтиқ калибри. Миномёт калибри. Замбарак калибри.* ‖ Ўқ ёки снаряднинг диаметри. *Ўқ калибри. Бомба калибри.*

2 *тех.* Саноат буюмларининг аниқ ўлчови, размери.

3 Буюмларнинг, мас. машина қисмларининг катта-кичиклигини ўлчайдиган асбоб.

ҚАЛИБРЛАМОҚ 1 Аниқ ўлчамда тайёрламоқ, аниқ ўлчамга келтирмоқ. *Замбарак стволини калибрламоқ.*

2 Аниқ ўлчамли нарсаларнинг катта-кичиклигини текширмоқ, ўлчамоқ.

3 Нарсаларни йўғон-ингичкалигига, майда-йириклигига қараб группалаштирмоқ, хилларга ажратмоқ, сараламоқ. *Деталларни калибрламоқ. Чигитни калибрламоқ.*

ҚАЛИБРЛАНМОҚ **калибрламоқ** *фл. мажҳ. н. Стволлар калибрланди.*

ҚАЛИБРЛИ Қандайдир калибрга эга бўлган. *Кичик калибрли милтиқ. Йирик калибрли тўп.*

ҚАЛИБРЛОВЧИ Буюмларнинг йўғон-ингичкалигини, катта-кичиклигини, калибрини ўлчаб аниқловчи, аниқ ўлчамга келтирувчи; нарсаларни катта-кичиклигига қараб хилларга ажратувчи, сараловчи. *Калибрловчи ишчи.*

ҚАЛИД [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **калит.**

ҚАЛИЙ [*р* < *а*] Химиявий элемент, кумуш ранг юмшоқ оқ металл.

ҚАЛИМА [*а*] 1 *кт. айн.* **сўз** 1. *Сидиқжон «унсур» калимасини «ҳукуматга қарши» деган маънода ишлатар, бу ердагилар ҳам шу маънода англар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. ‖ Ибора, гап. *Ҳожи .. бундан бошқа сўз айтмайдир ва айтса ҳам, уч-тўрт калимадан ошмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Икки калима сўз** икки оғиз сўз, қисқа хабар, маълумот. *Булар бу ерда тураверсин, энди икки калима сўзни Қўқтемир подшоҳдан эшитинг!* «Эртаклар».

2: **калимайи шаҳодат** *дин.* мусулмонликка иқрор бўлиш учун ёки мусулмонлик далили сифатида айтиладиган арабча ибора. **Калима келтирмоқ** калимайи шаҳодатни айнан айтмоқ; мусулмон бўлмоқ. *Бобоқулнинг кўзига Махсум таърифлаган дўзах кўриниб кетгандай бўлди. Қалима келтирди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Тили калимага келмай қолди** 1) *дин.* калимайи шаҳодатни айтолмади; 2) *кўчма* қўрқиш, изтиробга тушиш, аччиқланиш туфайли гапиролмай қолди. *Отангизнинг ҳам тиллари бурро эди. Лекин моддасини моддасига тўғрилаб қўйганимда, тили калимага ҳам келмай қолган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛИМАГЎЙ [*а* + *ф-т*] *дин.* Калимайи шаҳодатни доим такрорлаб турувчи мусулмон.

ҚАЛИТ 1 Қулфни очиш ва беркитиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Уйнинг калити. Сандиқнинг калити. Эшикнинг калити.* ▪ *Мамарайим афанди Тешабойдан омборларнинг калитларини олгандан кейин у ердаги молларни яхшилаб кўздан кечириб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор механизмни бураб юргизиш, ишга тушириш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Девор соатнинг калити. Ўйинчоқнинг калити.*

3 *кўчма* Бирор нарсага эришиш ёки уни тушунтириш (англаш), топиш, эгаллаш йўли, воситаси, имконияти. *Бахт калити. Ғалаба калити.* ▪ *«Мағрур овоз берар одам деган сўз!» Тилсимлар калити унинг қўлида.* Т. Тўла. *Ҳаётда шундай кишилар ҳам бўладики, қалб калити уларнинг қўлида.* Ё. Шукуров, Халқ билан ҳамнафас.

ҚАЛИШ [*р* калоша] Нам ўтказмайдиган, одатда маҳси, ботинка каби пойафзаллар устидан кийиладиган резина оёқ кийим. *Болалар калиши. Катталар калиши.* ▪ *Қиз паранжи ўрнига чурук бир яктак ёпинган эди. Эгнида .. чит кўйлак. Оёқларида жуда эски калиш.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Этик (ёки пучуқ) калиш** этик, ботинка ёки пийма устидан кийиладиган учи тўмтоқ европача калиш. **Ўзбекча калиш**

www.ziyouz.com kutubxonasi

одатда маҳси устидан кийиладиган енгил, учлик калиш.

ҚАЛЛА [*ф-т*] 1 Жониворларнинг боши (одатда чорва молларининг боши ҳақида). *Отнинг калласи. Ҳўкизнинг калласи. Филнинг калласи.* | Сўйилган чорванинг боши (хом ёки пиширилган). *Калла гўшти. Калла куйдирмоқ.* || *Калла шўрва.* ▪ *Ҳеч бир тўй-томоша .. оқсоқолсиз ўтмасди. Биронтаси эчки сўйгудек бўлса, калласини энг аввал оқсоқол олдига қўймай иложи йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Калла солмоқ** чорванинг калла-поча ва ичини пиширмоқ.

2 *с. т.* Одам боши. *У* [*амир*] *кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олдинга, дам орқасига оғиб кетарди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Ғофир қозига:*] *Бу қўланса қоринларингизни ёрса, шу қовоқ калларингизни кавласа, .. ишқу муҳаббатдан қилча нишон топилмаса-ю, яна сизлар ишқ-муҳаббат деб лоп-қоп урасиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Қози калласи эзилган илондай тўлғаниб, элликбошига қичқирди: — Синдир ҳаммасини! Ташқарига чиқар! Ёқ, ўт қўй!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Боши катта кишига лақаб сифатида ишлатилади, мас. *Аҳмад калла, Карим калла.*

3 *с. т. кўчма* Ақл, мия. *Калласи бор одам кўп чекмайди. Боланинг калласи жойида. Калланғни ишлат!*

4 *с. т. кўчма* «Нодон», «ахмоқ», «каллаварам» каби маъноларда ишлатиладиган ундалма. **Хом (ёки қовоқ) калла** *айн.* **калла** 4. *Билмасанг, нега урди, деб қўл қўясан, мажбур қилди деб гувоҳликка ўтасан, қовоқ калла?!* О. Ёқубов, Ларза.

◆ **Калла қанд** *қ.* **қанд. Куйдирган калла** тиржайган киши ҳақида. **Калла пишдими?** *с. т.* уйқуга тўйдинг(из)ми? **Қаллайи саҳарлаб** (*ёки* **саҳардан**) эрта тонгда, эрта саҳарлаб. **Калла ташламоқ** боши билан сувга шўнғимоқ. **Калла қилмоқ** (*ёки* **урмоқ**) боши билан урмоқ.

ҚАЛЛАВАРАМ [*ф-т*] Ўйламасдан, тартибсиз, ахмоқона ҳаракат қиладиган. [*Қодиров:*] *Сен мени каллаварам деб ўйлама, ҳа. Қодиров ўз ақли билан ишлайдиган раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || *Сен кимга қарши қўл қўйиб, кимга чоҳ қазиганингни биласанми ўзи, каллаварам?* О. Ёқубов, Ларза.

ҚАЛЛАВАРАМЛИК **каллаварам** *с. белги оти.* **Каллаварамлик қилмоқ** 1) ўйламасдан, ножўя ҳаракат қилмоқ; 2) қулай фурсатдан фойдаланмай фурсатни бой бермоқ.

ҚАЛЛАДОР [*ф-т*] Калласи, боши катта. *Калладор, чўтирсимон, юмшоқ раис катта қорнини силкиб кулди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАЛЛАК [*ф-т*] Дарахт танасининг шох-бутоқлари кесиб ташланган юқори қисми. *Сидиқжон супага чўзилар экан, тутнинг каллагига қистириб қўйилган тунука печкани кўриб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Дарахтнинг шох-бутоқлари кесилган ост қисми; каллакланган дарахт. || *Каллак тол.* ▪ *Подшонинг дори шу Гулистон шаҳрининг бир чеккасида, каллак тутга яқин жойда эди.* «Муродхон». **Каллак урмоқ** *айн.* **каллакламоқ.** *Янги каллак урилган тут остида қўлига болтасини ушлаб Собиржон ўтирибди.* С. Зуннунова, Олов.

ҚАЛЛАКДОР [*ф-т*] 1 Кўп йиллардан бери каллакланавериб сершох бўлиб кетган, каллакланган жойи йириклашиб кетган. [*Йўлнинг*] *икки четида эса, ҳар хил дарахтлар, самбит толлар, каллакдор тутлар қад кўтарган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *с. т.* Калладор.

ҚАЛЛАКЕСАР Одам ўлдирувчи ўғри, босмачи, босқинчи; ҳеч нарсадан хайиқмайдиган ашаддий жиноятчи. *Азим тажанг қиморбозлар, ўғрилар, каллакесарлар орасида кўп бўлган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Революциядан кейин Мадамин ўттиз чоқли каллакесарни тўплаб, Советга қарши бош кўтарган Раҳмонқул босмачига қўшилиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЛЛАҚЛАМОҚ Янгитдан шохлатиш мақсадида тут, тол **каби** дарахтлар танасининг юқори қисмини эски шох-бутоқларини кесиб ташламоқ; каллак урмоқ. *Толларни каллакламоқ.* ▪ *Биров пешанасини танғиб олиб, ҳа деб тут каллаклаяпти.* Ж. Шарипов, Саодат.

ҚАЛЛАҚЛАНМОҚ **каллакламоқ** *фл. мажҳ. н.* *Дераза яқинидаги бир туп каллакланган тутнинг майда, барра барглар билан қопланган бутоқларида қоринлари қаппайган қора тумшуқ чумчуқлар уймаланишган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЛЛАҚЛАТМОҚ **каллакламоқ** *фл. орт. н.*

ҚАЛЛАПАЗ [*ф-т*] Калла-поча ва ичларни пиширib сотувчи киши. *Узум бозорининг атрофида .. нохотиўракчи ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-тавсифини қилиб, овозлари борича бақирадилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚАЛЛАПАЗЛИК 1 **каллапаз** *с. касб оти. Каллапазлик қилмоқ.*

2 Калла гўшти сотиладиган жой.

ҚАЛЛА-ПОЧА [*ф-т*] Сўйилган чорванинг (хом ва пиширилган) калласи ва сёқлари. *Калла-поча тозаламоқ.* ▪ *Маллавой ака бир ўтирганида битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўяди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚАЛЛАПЎШ [*ф-т*] *диал.* Бош кийими; дўппи.

ҚАЛЛАХОМ [*ф-т*] 1 Териси шилиб олинган мол калласи.

2 Қора молнинг калла териси. *Каллахом чарм.*

ҚАЛЛАХУМ [*ф-т*] Боши жуда катта, катта бошли. *Эшикдан қамчинини елкасига қистирган, баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАЛЛИГРАФ [*р*] Хуснихат қоидаларига риоя қилиб чиройли ёзадиган киши; хаттот.

ҚАЛЛИГРАФИК [*р* каллиграфический] Каллиграфияга оид; чиройли (ёзув ҳақида). *Каллиграфик хат.*

ҚАЛЛИГРАФИЯ [*р* < *грек*] Чиройли ёзиш санъати, хаттотлик; хуснихат.

ҚАЛОВЛАМОҚ 1 У ён-бу ёнга оғиб, нотекис юрмоқ, гандиракламоқ. *Бу салобатли одамлар орасида хизмат қилган Йўлчи ғоят сиқилди. Юрса каловлагандай, бировни туртгандай туюлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Эсанкирамоқ, довдирамоқ.

ҚАЛОВЛАНМОҚ **каловламоқ** *фл. ўзл. н. айн.* **каловламоқ.** *У* [*Йўлчи*] *оёқларида мадор қолмаган каби каловланиб, ўзидан йигирма қадамча нарида ишком бошида турган қизнинг ёнига келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАЛОВЛАТМОҚ **каловламоқ** *фл. орт. н.* *Қор ва қум бўрони кўз очтирмас,* [*кишини*] *каловлатар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАЛОМ [*а*] Сўз; нутқ, гап-сўз; сўзлаш, гапириш. *Аввал таом, баъдаз калом.* Матал. ▪ *Сўзни, Муқимий, керак этмак тамом, Мазаси қолмас узун ўлса калом.* Муқимий. *Менга боқиб, салом этиб, Ҳар бири бир калом этиб, Сўзлади эҳтиром этиб, Топди баҳона қизларим.* Ҳабибий.

◆ **Каломи шариф** *дин.* қуръон, каломулло. **Хуллас(и) калом** гапнинг лўндаси, хулосаси.

ҚАЛОМУЛЛО [*а*] *дин. айн.* **қуръон.** [*Маждиддин:*] *Агар ҳийла қилсам, каломулло урсин!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ҚАЛОН [*ф-т*] 1 *диал.* Катта. **Қози калон** *эск.* бош қози.

2 Калон (*эркаклар исми*).

◆ **Калон димоғ** *қ.* **димоғ** 3.

ҚАЛОРИЙМЕТР [*р* < *лат* + *грек*] Жисмнинг ўзига оладиган ёки ўзидан чиқарадиган иссиқлик миқдорини (калория ҳисобида) ўлчайдиган асбоб.

ҚАЛОРИМЕТРИЯ [*р* < *лат* + *грек*] Физиканинг жисмлардаги иссиқлик сиғимини ўлчаш иши билан шуғулланадиган бўлими.

ҚАЛОРИФЕР [*р* < *фр*] Ичидан иссиқ сув, буғ ёки тутун юргизиладиган трубалар системасидан иборат иситиш, вентиляция ва қуритиш мақсадида ишлатиладиган қурилма. *Буғ калорифери.*

ҚАЛОРИЯ [*р* < *лат*] Иссиқлик миқдорини ўлчаш бирлиги. **Катта калория** 1000 **кичик калорияга** тенг иссиқлик **миқдори. Кичик калория** бир грамм тоза сувни бир градусга кўтариш учун сарфланадиган иссиқлик миқдори.

ҚАЛОРИЯЛИ Калорияси кўп. *Калорияли овқат.*

ҚАЛОРИЯЛИЛИК **калорияли** *с. мавҳ. от.* *Овқатнинг калориялилиги. Кўмирнинг калориялилиги.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

КАЛТА [*ф-т*] 1 Бўйи узун бўлмаган; қисқа. *Калта соч. Калта шим. Калта қалам. Калта ип боғловга етмас.* Мақол. || *Симни калта кесмоқ.* ▪ *Юк машинасидан калта пўстинли бир солдат тушиб, Адолатнинг қўлидаги автоматга ёпишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Узунлиги кетадиган кам. *Калта пальто.* || *Бу кўйлак сизга калта.* || *Кўйлакни калта бичмоқ.*

2 Вақт нуқтаи назаридан қисқа, тез тугайдиган, узоқ давом этмайдиган. *Калта кун.* || *Калта нафас олмоқ. Калта йўталмоқ.* ▪ *Соат кетидан соат ўта берди. Калта куз куни оғди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Троллейбуслар, енгил машиналар калта-калта сигнал бериб ўтмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Кетадиган кам давом этган, қисқа. *Шу қадар калтамиди сенинг умринг? Йўқ .. Авжи яшайдиган вақтинг.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Ақли калта** *қ.* **ақл** 2. **Гапни** (*ёки сўзни*) **калта қилди** қисқа сўзлади, чўзмади. **Калта ўйламоқ** яхшилаб, пишиқ қилиб ўйламаслик, юзаки ўйламоқ. **Қўли калта** *қ.* **қўл** 9.

КАЛТАБАҚАЙ Паст бўйли, аммо йўғон ва пишиқ, бақалоқ (одам, ҳайвон ва уларнинг аъзолари ҳақида). *Калтабақай одам. Калтабақай от.* ▪ [*Матқовул*] *бесўнақай битган картошкадай калтабақай бармоқларини яктак ёқасига олиб бориб, сержун кўкрагига туфлаб қўйди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КАЛТАБИН [*ф-т*] Ҳозир кўзига кўриниб турган нарсалар асосида ҳукм чиқариб, унинг оқибатига фаҳми етмайдиган, келгусини, узоқни кўрмайдиган, қисқа ўйлайдиган. *Калтабин одам.*

КАЛТАБИНЛИК **калтабин** *с. белги оти. Сиёсий калтабинлик.* ▪ *Улар .. калтабинликлари, бепарволиклари орқасида, баъзан қандай қилиб Совет Ҳукуматининг зарарига иш қилиб қўйганликларини ўзлари ҳам сезмай қоладилар.* Уйғун, Навбаҳор.

КАЛТАДУМ [*ф-т*] 1 Думи калта, думи кесилган; чўлтоқ. *Калтадум эшак. Калтадум ит.*

2 *кўчма с. т.* Европача кийинган, калта кийим кийган. *У* [*хотин*] *шаҳардан келган бир калтадум домлага тегиб олди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

КАЛТАК [*ф-т*] 1 Асосан уриш, саваш, ҳайдаш учун ишлатиладиган таёқ, таврон. [*Жаллод*] .. *бандининг тиззасидан қуйисига — оёқлари суянгининг қиррасига калтак билан қаттиқ бир урди.* Айний, Эсдаликлар. [*Шербек*] .. *қўлига калтак олиб, мол боққани қирга чиққанида .. қувончини ичига сиғдира олмай дўмбалоқ ошган .. эди.* С. Анорбоев, Оқсой. | *фольк.* Тўқмоқ, чўқмор; гурзи. *Тўқсон ботмон чўян калтак қўлимда.* «Ширин билан Шакар». [*Кўкалдошнинг*] *тақимида беш юз ботмон калтаги.* «Алпомиш».

2 Таёқ, мушт ва ш. к. зарби; уриш. *Соҳиб қорининг ҳозирги чимчилаши бир оздан кейинги катта калтакнинг шабадаси эди. Шунинг учун Холида .. шамдек қотиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сувонжоннинг калтакка тоқат қилиши Ойсулувга баттар алам қилди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Калтак емоқ** калтакка дучор бўлмоқ, калтакланмоқ. *Эчкининг калтак егиси келса, чўпоннинг таёғига сурканади.* Мақол. **Калтак остида қолмоқ** кўп калтак емоқ, дўппосланмоқ, саваланмоқ. *Бирдан ўнларча мушт ҳавога кўтарилди. Элликбоши ва унинг шериклари калтак остида қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Маънавий, руҳий зарба; дакки. *Чолнинг ҳар бир мақтов сўзи полвонга калтак бўлиб тушмоқда эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. [*Аваз:*] *Менинг шеърим улар учун умрбод калтак бўлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

◆ **Алифни калтак деёлмайди** *қ.* **алиф** I. **Бошида калтак синди** қаттиқ гап (койиш, сўкиш) эшитди, балога қолди, жазоланди. *Ҳамма иллат Салоҳиддинда! Калтак шу одамнинг бошида синиши керак.* А. Қаҳҳор, Сарсб. **Оқ калтак, қора калтак** ҳужум қилиш учун таёқ, теша ва ш.к.лар билан қуролланган оломон ҳақида. **Қора калтак билан** қуролсиз, оддий таёқ билан. [*Абдураҳмонбой:*] *Мирзақул, Николай полвон зўр. Хом хаёлларга бориб юрманг, қора калтак билан подшоҳликни йиқитиб бўлармишми!* Н. Сафаров, Уйғониш.

КАЛТАКЕСАК Судралиб юрувчилар синфига мансуб, думи узун ва усти майда тангачалар билан қопланган жонивор.

КАЛТАКЗАДА [*ф-т*] Кўп марта калтакланган, калтак зарби ўтган, калтак зарбидан безиллаб қолган. *Ошпазнинг ўғоғида, кўнчининг ёмида, нонвойнинг томида сиғиниб юрган калтакзада бир ит эдим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КАЛТАКЛАМОҚ 1 Калтак билан урмоқ; саваламоқ. *Ҳўкизни калтакламоқ.* ▪ *Тўлқинни яна калтаклайди. Бу маҳал калтак Эъзозхонга ҳам тегиб, у муккасидан йиқилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма с. т.* Қаттиқ танқид қилмоқ; қаттиқ қоймоқ.

КАЛТАКЛАНМОҚ **калтакламоқ** *фл. мажҳ. н. Пирнафас аканинг калтакланиши сабабини Полвон аниқ билмаса ҳам, лекин ақли етар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАЛТАКЛАТМОҚ **калтакламоқ** *фл. орт. н. Мачитга қатнамайди, намоз ўқимайди, деб тўранинг буйруғи билан Пирнафас акани оқсоқол хўп калтаклатди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАЛТАКЛАШМОҚ **калтакламоқ** *фл. бирг. н.— Мажлисда уни роса калтаклашди. Яхши, лекин бунинг учун яна сизни калтаклашар, оға,— деди укаси секингина.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАЛТА-КУЛТА Қалта ва арзирлик бўлмаган (нарсалар ҳақида). *Калта-култа тахталар.* | Чала, тўлиқ бўлмаган ҳолда, узуқ-юлуқ. *Аҳволни калта-култа қилиб тушунтирмоқ.*

КАЛТАЛИК **калта** *с. белги оти. Нарсанинг калталиги. Ақлнинг калталиги.*

КАЛТАФАҲМ [*ф-т + а*] Дарров тушуниб, уқиб ололмайдиган, ақли, фаҳми етмайдиган; фаҳми калта. *Калтафаҳм киши.* || *Шунақа калтафаҳмлар ҳам бор экан-да, а?* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

КАЛТАФАҲМЛИК **калтафаҳм** *с. белги оти. Қишининг калтафаҳмлиги. Калтафаҳмлик қилмоқ.*

КАЛХАМАЖ Гўнг сидиган ва гўнгни соққа қилиб, ичига тухумини қўядиган бир хил қўнғиз.

КАЛХАТ Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, катта йиртқич қуш; сор. *Султонмурод Султонхўжаев жўжа устига ташланган калхатдек газетага ташланди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

КАЛЬКА [*р < фр*] 1 Чизма ёки расм нусхасини тушириш учун махсус ишланган шаффоф қоғоз ёки мато. *Калька билан расм олмоқ.*

2 Чизма ёки расмнинг шундай қоғоз ёки матога туширилган нусхаси.

3 *лингв.* Бошқа тилдан сўзма-сўз таржима қилиш йўли билан ясалган сўз ёки ибора. *«Дунёқараш» сўзи русча «мировоззрение» сўзининг, «ишчи кучи» эса «рабочая сила» иборасининг калькасидир.*

КАЛЬКАЛАМОҚ 1 *тех.* Калькага кўчирмоқ. *Чизмани калькаламоқ.*

2 *лингв.* Калька йўли билан ҳосил қилмоқ. *Калькалаб термин ясамоқ.*

КАЛЬКУЛЯТОР [*р < лат*] Калькуляция мутахассиси, калькуляция тузувчи ҳисобчи ходим.

КАЛЬКУЛЯЦИЯ [*р < лат*] Товар, маҳсулот ва ш. к.нинг таннархини ҳамда харид ва сотиш баҳосини ҳисоблаш. | Нарсаларнинг таннархи ва сотиш нархи аниқ кўрсатилган маълумот.

КАЛЬЦИЙ [*р < лат*] Химиявий элемент, оҳактош, мармар ва ш. к. таркибида бўладиган кумушсимон ялтироқ металл.

КАМ [*ф-т*] 1 Кетадиган оз, етишмайдиган, озлик қиладиган. *Суви кам дарё. Кам ерли деҳқон (тар.). Ақли кам одам. Бу йил ёғингарчилик кам бўлди.* ▪ *Чоршанба куни далага қўш чиқиши керак. Лекин, ҳақиқатга қараганда, уловимиз кам.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Бўтабой Ўрмонжонга*] *узр айтишни кам билиб, бирон иш билан ўзини оқлашни кўнглига тугиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Кўп эмас, оз. *Гапни кам сўзла, ишни кўп кўзла!* Мақол. ▪ *Капсанчиларда чакка ўтмаган уй кам қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Етишмай турган, керак бўлиб турган.— *Келинг, келинг, Шоражаб,— деди қаландарга қараб Са-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

фар,— бир сиз кам эдингиз. Айний, Қуллар.

2 Бирор хислат жиҳатидан бошқаларга тенг келолмайдиган, паст даражали; ёмон. [*Кимсаной*] *ғайратли, ориятли жувон эди. Мана, Канизак звено бўлар эмиш, Кимсанойнинг Канизакдан нимаси кам.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Барчин Алпомишдан кам эмас.* «Алпомиш».

3 *от вазифасида* Етишмовчилик, етишмаган нарса. *Камини тўғрилamoқ.* ■ *Сизнинг давлатингизда ейиш-ичишдан, айш-ишратдан камим йўқ.* «Эртаклар».

4 *с. т.* Сонлар билан бирга келиб, миқдорнинг тўлиши учун қанча етишмаганлигини билдиради. *Бир кам қирқ. Бобом икки кам тўқсонга кирди.* ■ *«Ишчи» колхозида Аширмат деган йигит ҳар куни сал кам тўрт меҳнат ишлайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Баъзи сўзларга бирикиб, қўшма сўз ясайди, мас. *камгап, камғўшт, камҳосил.*

◆ **Кам бўлманг** яшанг, камол топинг. *Кенг бўлсанг, кам бўлмайсан.* Мақол. **Кам деганда** *кириш с.* камида, ҳеч бўлмаганда, ақалли.

КАМАЙМОҚ 1 Миқдор ёки ҳажм жиҳатидан оз, кам бўлмоқ, озаймоқ. *Маҳсулот таннархи камайди. Касаллар сони камайди. Каналда сув камаймади. Камайиб кетган қўйларнинг ўрни тўлдирилди.*

2 Куч, таъсир даражаси жиҳатидан озаймоқ, йўқола бошламоқ. *Оғриқ камайди. Хавф камайди.*

◆ **Камайиб қолмайди** *ёки* **бирор жойи камаймайди** ҳеч қандай зарар етмайди.

КАМАЙТИРИЛМОҚ **камайтирмоқ** *фл. мажҳ. н. Қурол-яроғнинг камайтирилиши. Қўл меҳнати анча камайтирилди.*

КАМАЙТИРМОҚ **камаймоқ** *фл. орт. н. Маҳсулот таннархини камайтирмоқ. Харажатни камайтирмоқ. Ўт чиқиш хавфини камайтирдик.* ■ *Ҳавонинг сал бўлса-да салқинланиши қишлоқ йўлида қуюндай кўтарилиб турган чанг-тўзонни камайтира борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАМАЙТМОҚ **камаймоқ** *фл. орт. н.*

КАМАЛАК [*ф-т*] 1 Қаттиқ ёғочнинг икки учидан ип тортиб эгиб, ярим доира шаклида ясалган, найза-ўқ солиб отиладиган қадимий қурол; ёй, камон. *Афанди елкасига камалакни осиб .. узоқ бир кўлга гоз оелагани кетди.* «Латифалар». | Шу қурол шаклидаги (асбоблар ҳақида). *Камалак арра. Камалак парма.* **Камалак қилмоқ** камалакка ўхшатиб эгмоқ. *Раис .. бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Камалак бўлмоқ** камалак шаклини олмоқ, эгилмоқ. *Қошлар учади, кўзлар кулади, гоҳ чап қўл орқа белга ўтиб, ўнг қўл қош устида камалак бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **ёй** I 1. *Дарахтларнинг орқасида қизил, кўк, пушти ва зангор чизиқлар билан товланиб турган камалак кўринди.* И. Раҳим, Ихлос.

КАМАНД [*ф-т*] *эск. кт.* Бирор ҳайвонни тутиш, банди қилиш, боғлаш ёки бирор нарсага илинтириб баландликка чиқиш учун ишлатиладиган сиртмоқли арқон. *Тўғрибой камандни ростлаб туриб, йўлбарснинг бўйнига солибди.* «Эртаклар». **Каманд қилмоқ** боғламоқ, сиртмоқ солмоқ. [*Навоий:*] *Мени девонани занжирбанд қил. Қаро зулфингни бўйнимга каманд қил.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

КАМАР I [*ф-т*] 1 Кийим устидан белга боғланадиган, одатда кўндан қилинадиган энли тасма; қайиш. *Солдатча камар. Камар боғламоқ.* ■ *Мингбоши кимхоб тўнининг чап барини қайириб, бошмалдоғини кумуш камарига ўтказди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Пиёда аскарлар*] .. *белларини қайиш камар билан боғладилар.* Айний, Эсдаликлар. *Поччаев ўрнидан туриб, сербар камарини тузатди-да, томоқ қириб ўзидан хабар берди.* А. Мухтор, Туғилиш. | **Шим, юбка белига боғлаб қўйиш учун унинг юқори қисмига матодан тикилган тасма.**

2 *кўчма эск. кт. айн.* **бел** I 1, 2.

◆ **Хизмат камарини боғламоқ** *кт.* сидқи дилдан берилиб хизмат қилмоқ. **Ҳиммат камарини боғламоқ** *кт.* сахийлик қилмоқ, аямасдан сарф қилмоқ. *Бойвачча, ота орзусига ҳиммат камарини боғлайверинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАМАР II [*ф -т*] 1 Сув қирғоғида, жар четида, тепалик ёки тоғ бағрида ювилиш, ўпирилиш ва ш. к. натижасида ҳосил бўлган ғорсимон ўйиқ жой. *Сувонжон тол тагидаги камарга шўнғиб кириб кетарди-да, анчадан кейин қўлида балиқ билан чиқиб келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир кийик бор экан, у кийикнинг тоғ камарида уяси бор экан.* «Эртаклар».

2 *анат.* Умуртқали ҳайвон ва одамнинг айрим бўғинларида, ўзаро туташ икки суякнинг бирида бўладиган ярим шар шаклидаги ўйиқ жой, кўз. *Елка (қўл) камари.*

КАМАРБАНД [*ф-т*] 1 Камар боғлаган; бели боғли. *Камарбанд одам.*

2 Икки учи елка оша камарнинг икки ерига бириктирилган, камарни белда тутиб турадиган боғ, тасма. *Сарой дарвозасидан .. камарбандига қаламдондек .. бир чўп қистирғани ҳолда амир маҳрамларидан бири кириб келди.* Айний, Қуллар.

КАМАРБАСТА [*ф-т*] 1 *кт.* Хизматга тайёр, шай. *Қўлгина кишилар унинг [Ёқубжоннинг] хизматида камарбаста эдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Мукимий.

2 *тар.* Уста деб маълум қилинган шогирд, уста сифатида мустақил ишлашга **рухсат олган косиб.** *Шогирд узоқ йиллар ишлаб кўз нури, куч-қувватини сарфлагани ҳолда корхона эгаси билан халифасини рози қилмагунча, фотиҳа олиб камарбаста .. бўлолмасди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ҚАМАЮВЧИ 1 **камаймоқ** *фл. ш. оти.* 2 *мат.* Айириш амалида ичидан бошқа сон айириб олинадиган сон.

КАМБАЛА [*р < фин*] Икки кўзи бир томонда бўлган ялпоқ денгиз балиғи.

КАМБАР [*ф-т*] Эни қисқа, энсиз. *Камбар лента. Камбар чит. Камбар қайиш.* ■ *Камбар тахталардан нари-бери ясалган скамейкалар қинғир-қийшиқ, синиб кетгудай нимжон эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

КАМБАРГ [*ф-т*] Барги кам, сийрак баргли. *Баланд сўритокларда чумак урган чиллакилар, камбарғ дарахтлардаги олма ва нашватилар у [Норматжон] билан хайр-хўшлашмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КАМБАҒАЛ [*ф-т*] 1 Муҳтожликда яшовчи, тирикчилик учун кераклi нарсаси етарли бўлмаган; қашшоқ; фақир, бечора. *Камбағал деҳқон. Камбағал оила.* || *Бой кийса, «қутлуғ бўлсин!», камбағал кийса, «қайдан олдинг?».* Мақол. ■ *Камбағал йигит энди ёруғда ҳамма отларни айрим-айрим кўздан кечирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўқувчиларнинг қарийб ҳаммаси камбағалларнинг болалари бўлгани учун, Ғуломжон ота-оналар билан маслаҳатлашиб, уларга ҳар кун иссиқ овқат қилдириб бериб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 (*ж. к. билан*) Бирор нарсаси кам, етарли бўлмаган, етишмайдиган. *Сувга камбағал ер. Сўзга камбағал одам.*

3 *кўчма с. т.* Мушкул ёки аянчли аҳволга тушиб қолган киши; шўрлик, бояқиш, бечора.

КАМБАҒАЛЛАШМОҚ Камбағал бўла бормоқ, камбағал бўлиб қолмоқ.

КАМБАҒАЛЛИК **камбағал** *с. белги оти. Маллавой ака камбағалликдан қутулиш йўлига тушган кишилар ҳозир қай ҳолда ишлаётганликлари ҳақида гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КАМБАҒАЛПАРВАР [*ф-т*] Камбағалларга ёрдам кўрсатувчи, шафқат қилувчи. *Камбағалпарвар одам.* ■ *Бойлардан биттаси жуда камбағалпарвар ўтган экан, чакалакзорига дошқозон остириб, оч қолганларга хўрда, атала улашиб турар экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. | **Камбағалларнинг ҳуқуқини ҳимоя қиладиган, уларнинг камситилишига, эксплуатация қилинишига йўл қўймайдиган.**

КАМБАҒАЛПАРВАРЛИК **камбағалпарвар** *с. белги оти.*

КАМБАҒАЛЧИЛИК *с. т.* Камбағаллик, қашшоқлик.— *Ҳозир ҳам камбағалмиз,— деди Сатторқул давом этиб,— лекин бу камбағалчилик ёруғ дунёдан бўлган умидимизни эмас, ёруғ дунёдан бўлган умидимиз бу камба-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғалчиликни еб, кемириб ташлаётибди. А. Қаххор, Қўшчинор.

ҚАМГАК Атрофи ёки икки-уч томони девор ёки бошқа бирор нарса билан ўралган пана жой. [*Йўлчи*] *катта ҳовлига терс бўлган камгак — панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ботиқ, ўйиқ пана жой. *— Йўл ёқасидан ўзимни четга олиб қарасам, бўз адирнинг камгакроқ бир ерида босмачилар пистирмаси турибди,— деди Пўлат.* Ғайратий, Ёшлигимиз.

ҚАМГАП [*ф-т*] Кўп гапиришни ёқтирмайдиган, кам гапирувчи. *Камгап одам.* ▪ *Насиба қанчалик сергап, сермулозамат бўлса, Маҳбуба шунчалик камгап ва камсуқум эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *У* [*Смирнов*] *камгап, аммо бошқаларнинг ҳар қанча узоқдан-узоқ гапларини ҳам диққат билан тинглайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАМГЎШТ [*ф-т*] 1 Гўшти оз, оз гўшт солинган (овқат ҳақида). *Камгўшт ош. Камгўшт сомса.* || *Ош камгўшт бўлибди.*

2 Танасида, гавдасида гўшти кам; озғин, ориқ. *Камгўшт одам.* ▪ *Катта укам Сирожиддиннинг аҳволи ҳам яхши эмас, у аслида, ориқ, камгўшт ва касалсимон, ранги ўчган эди.* Айний, Эсдаликлар.

3 *с. т.* Ейиладиган жойи, эти кам. *Камгўшт мева.*

ҚАМДАН-ҚАМ *рвш* Жуда кам. *Бунақа концерт камдан-кам бўлади.* ▪ *Ҳайдар қурчоқбозни камдан-кам одам танимаса, ҳамма танир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мажлис анча қизиқ бўлди. Совет аъзоларининг бу қадар кўп иштирок этган мажлислари камдан-кам бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАМДАРОМАД [*ф-т*] Даромадни кам берадиган. *Камдаромад хўжалик. Камдаромад иш.*

ҚАМДИЙДОР [*ф-т*] *с. т.* Кам кўришадиган, кам учрашадиган. *Камдийдор бўлиб кетмоқ.*

ҚАМЕР [*р* камерный] Солист, созандалар ёки бир неча кишидан иборат ансамблнинг ижро этиши учун мўлжалланган. *Камер музика. Камер асарлардан концерт.*

ҚАМЕРА [*р* < *лат*] 1 Баъзи муассасаларда бирор нарса учун мўлжалланган махсус хона, бўлма. *Юк сақлаш камераси. Дезинфекция камераси.* | Қамоқхонада маҳбусларни қамаб қўйиладиган хона. *Турма камераси. Бир кишилик камера.*

2 Асбоб, машина, иншоот ичидаги атрофи берк бўшлиқ. *Сиқилган ҳаво камераси. Шлюз камераси. Торпеда камераси.*

3 Велосипед ва машина ғилдираги, тўп ва ш. к.нинг ҳаво дамланадиган резина ғилофи. *Велосипед камераси. Машина камераси. Футбол тўпининг камераси.*

4 Фотография аппаратининг пластинка ёки плёнка қўйиладиган ички қисми.

ҚАМЕРТО́Н [*р* < *нем*] Қаттиқ жисм билан урганда маълум бир баландликда овоз чиқарадиган айри шаклидаги махсус пўлат асбоб (музика асбобларини созлаш учун ишлатилади).

ҚАМЁБ [*ф-т*] Кам топиладиган, сийрак учрайдиган; етишмайдиган, камоб. *Илгари гугурт ҳам камёб нарса эди.* ▪ *Сув тилладай азиз, камёб эди.* Ш. Рашидов, Сув йўли.

ҚАМЗУЛ [*р* < *фр*] 1 Илгари ёзлик пальто ўрнида кийиладиган енгил узун уст кийим. *Унинг* [*Салимбойваччанинг*] *бошида яп-янги тагдўзи дўппи, устида чўнтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужун камзул..* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бежирим, келишган нозик ниҳолинг, Беқасам камзулинг ярашибди ҳўб.* Х. Расул.

2 Желаткага ўхшаш калта, одатда енгсиз, ёқасиз хотин-қизлар кийими. *Духоба камзул. Заррин камзул.* ▪ *Балки ўртача бўйи, бахмал камзули маҳкам қучоқлаб олган нозик бели билан таниш кўринган дир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАМИДА *рвш* Кам деганда, энг ози; минимум. *Бу иш учун камида уч ой вақт керак. Бу пайкал камида беш гектар келади.* ▪ *Колхозга саводли одам кўп керак. Ўқигани имконияти бўлган йигитлардан камида беш-олти кишини ўқишга юбориш чорасини кўриш тўғрисида ўйлайлик.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ҚАМИМОҚ *с. т.* Қамаймоқ.

ҚАМИНА [*ф-т*] *юқ. усл.* 1 Қамтарлик ёки одоб юзасидан «мен» сўзи ўрнида ишлатилади. *Бу мақола каминаники. Каминанинг сизга бўлган ҳурмати ғоят самимий.* ▪ *Каминанинг номлари — мулло Али.* Т. Тўла. **Каминайи камтарин қ. камтарин.**

2 *эск.* Содиқ хизматкор, қул. [*Салимхўжа:*] *Каминангиз бир ўзимман, қийинчиликларнинг қурбониман, хоним, ҳа, қурбониман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Элликбоши:*] *Камина сизнинг илтимосингизни ерда қолдиришдан кўра ҳар қандай машаққатни ўз зиммасига олишни афзал кўради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАМИТИЛМОҚ **камитмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ҚАМИТМОҚ *с. т.* Камайтирмоқ.

ҚАМ-ҚАМ *рвш* Секин-аста; бирдан эмас, оз-оздан. *Қарзни кам-кам узмоқ. Қимизни бирданига кўп ичиб бўлмайди, кам-кам ичиб ўрганиш керак.* ▪ *Муҳиддин ака, «фақат сиз билдингиз» деган гап хуш ёқиб, илжайди: «Кам-кам ўрганамиз-да, мулла, кам-кам».* А. Қаххор, Қўшчинор.

ҚАМ-КЕТИК *айн.* **кам-кўст.** *Рўзғорнинг кам-кетиклари.*

ҚАМ-ҚЎСТ Етишмай, камлик қилиб турган нарсалар, етишмовчилик. *Рўзғорнинг кам-кўсти.* ▪ *— Тўйнинг кам-кўсти битгандир? Раис мўйловини силаб, Саидхонга мурожаат қилди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Курбон ота елиб-югуриб сал кунда қишки ва ёзги қизил чойхонанинг кам-кўстини тўғрилаб олди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Иш ёки нарсанинг камчиликлари; нуқсон. *Машинанинг кам-кўсти. Кам-кўстини тузатмоқ.*

ҚАМЛИК 1 **кам** *с. белги оти. Аҳолининг камлиги. Ёғин-сочиннинг камлиги.* ▪ *Йўқ, отахон, домла бу гапларни илми камлигидан айтган эмасдир. Илмда ҳам илм бор.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Камлик қилади** кифоя қилмайди, етмайди, озлик қилади. *Болтабой омоч замонида орттирилган тажриба трактор замонасида камлик қилишини айтиб, Зокир отанинг қайсарлигини жоҳиллик деб атади.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Етишмовчилик, камчилик; моддий қийинчилик, муҳтожлик. *Унинг ҳеч нарсадан камлиги йўқ.* ▪ *Сендаги дўстлик меҳри Дўстларингга зиёда, Сен билан бирга бўлган Камлик кўрмас дунёда.* Ғайратий.

3 (*ч. к. билан*) Нуқсон, камчилик, кам-кўст. *Унинг сендан нима камлиги бор? Бу шкафнинг наригисидан сира камлиги йўқ. Унинг бир камлиги — мақтанчоқлиги.*

ҚАМНАМО [*ф-т*] Кам кўринувчи (узоқ вақт кўринмай кетган, кам учрашадиган киши ҳақида). *Илгари ҳа деганда рўпарангдан чиқиб қоладиган бу Холдор тушмагурга нима бўлди-я? Энди камнамо бўлиб қолди,— деб ўйлади Малика.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

ҚАМОБ [*ф-т*] 1 *айн.* **камёб.** *Камоб мол. Камоб нусха.* ▪ *Шу йили, айниқса, қиш қуруқ келиб сув камоб бўлган, пахта ҳосили хавф остида қолган.* Ҳ Назир, Сув гадоси оқпадар.

2 *эск. айн.* **камсув** 1. *Камоб ер.*

ҚАМОБЛИК **камоб** *с. белги оти. Сувнинг камоблиги. Молнинг камоблиги.* ▪ *Колхоз агрономи чўлга келиб, сув камоблиги ва уни енгиш тадбирлари ҳақида лекция ўқиди.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

ҚАМОЛ [*а*] 1 Ҳар жиҳатдан тўкислик; мукаммаллик, етуклик. *Манманга — завол, камтарга — камол.* Мақол. ▪ *Етимлик айб эмас, инсон учун фазлу камол лозим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Камол топмоқ** тараққий этмоқ, ривожланмоқ, камолга эришмоқ. *Ўзбек санъати ва адабиёти айниқса кейинги йилларда камол топди.* ▪ *Гарчанд сочга қўнди бемаҳал қиров, Чиройинг, ироданг тополди камол.* Зулфия. **Камол топинг** *ёки* **камолга етинг** кўпинча хонанда, созандаларга мамнуният билан янада камол тилаб айтиладиган ундалма.

2 Қамол (*эркаклар исми*).

ҚАМОЛИ [*а* + *ф-т*] *рвш* Гоят, ниҳоят даражада, жуда; азбаройи. *Отабек камоли бўғилганидан сукут қилишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу қишлоқ камоли кичкиналигидан тегишқоқ ўртоқлари*

www.ziyouz.com kutubxonasi

[йигитни] қишлоқ олий советининг секретари деб кулишар эди. А. Қаххор, Олтин юлдуз. **Камоли эҳтиром билан** тўлиқ эҳтиром билан. *Саҳна ёнидан чиқиб келган Ризамат чой қуйиб, камоли эҳтиром билан минбарга қўяди.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

КАМОЛОТ [*а*] *айн.* **камол** 1. *Камолотга эришмоқ.* ▪ *Ҳар бир ёш ўзининг камолотга етиш йўлида мудирнинг ҳар бир гапидан .. баҳра олиб ўсганини, мана энди айрилиш кунлари келганини жуда аниқ ҳис қилмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАМОМАД [*ф-т*] Мол, пул ва ш. к.нинг тегишли миқдордан кам чиққан қисми. *Камомадни аниқламоқ. Камомадни қопламоқ.* ▪ *Яраш режаси тузилди: камомадлар ҳисоб қилиниб, ҳар ким ўз ҳиссасига яраша бойдан қарздор бўлиб, тилхат берди.* Айний, Қуллар.

КАМОН [*ф-т*] 1 *айн.* **камалак** 1. *Афанди дарров камондан [кийикка] ўқ узган эди, ўқ хато кетди.* «Латифалар».

2 Ғижжак, скрипка каби чолғу асбобларини чалиш учун ишлатиладиган бир учидан иккинчисига қил тутами тортилган таёқча; камонча. *Салоҳов чолғучиларга қаради: фақат ғижжакчигина камон тортар, .. қарнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

3 *поэт.* Камалакка ўхшаш, эгилган, қайрилма (қош ва қомат ҳақида). *Исми жисмига хўп мос, Номи унинг Жиназа. Анор юзли, қора соч, Камон қошлар пайваста.* Ғайратий. **Қоши камон** қоши қайрилма (гўзал ҳақида). *Хабаринг йўқ: кўпдандир Мафтун бўлдим сенга қошлари камон.* Ҳ. Салоҳ.

КАМОНКАШ [*ф-т*] Камондан ўқ отувчи киши, жангчи.

КАМОНЧА 1 Қичкина камон, камалак. *Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **камон** 2. *Қўлингда ўйнасин шўх-шўх камонча, Қулоқларга ёқимли андижонча.* Ҳабибий.

3 Чегачилик, қадоқчилик, дурадгорлик каби касбларда пармани айлантириш учун хизмат қиладиган камалак асбоб. *Унинг [қадоқчининг] аъзойи бадани қақшаб, камонча тутгани мадори қолмади.* А. Қаххор, Томошабоғ.

4 *поэт.* Камончага ўхшаш, эгилган, қайрилма. [*Лобарнинг*] *камонча қошлари остидаги кўзларида ўйчанлик ва сабот акс этарди.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

КАМОНЧИ Ғижжакчи, скрипкачи. *Тўхтасин ака кейинча яхши камончи бўлиб танилди.* С. Абдулла, Халқ бастакори.

КАМПА́НИЯ [*р* < *фр*] 1 Муҳим ижтимоий, сиёсий ёки хўжалик аҳамиятига эга бўлган бирор вазифани бажариш учун маълум бир даврда сафарбарлик йўли билан ўтказиладиган ишлар, кўриладиган тадбир-чоралар системаси. *Сайлов кампанияси. Кўчат экиш кампанияси.* ▪ *Йиғим-терим—деҳқончиликда энг масъулиятли, ҳал қилувчи кампания.* Б. Раҳимов, Янги ғалабалар сари.

2 *ҳарб.* Маълум вақт ўтказилган ва муайян стратегик мақсадни кўзда тутган ҳарбий операциялар, уруш-жанглар мажмуи.

КАМПАНИЯБОЗЛИК *салб.* Ишни гоҳ бўшаштириб, гоҳ яхшилаш учун бутун кучни сафарбар қилиш; плансиз, тартибсиз ноизчил иш олиб бориш.

КАМПАНИЯЧИЛИК *айн.* **кампаниябозлик.** *Ишимизда кампаниячиликка йўл қўйилмасин.*

КАМПИР 1 Ёши улғайган, кекса, қари хотин. *Кичик, хароб, фақир бир уй, кампир ва ёшроқ бир хотин жўхори тозалар эдилар.* Ойбек, Нур қидириб. *У [Анзират хола] олтмишларга бориб қолган, нимжон.. бир кампир эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. [*Элмурод:*].. *Юртингизда кимларингиз бор, Ғани ака? — Биттагина кампир онам бор.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Шундай хотинларнинг исмига қўшиб ишлатилади. *Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| Ёши улғайган она ҳақида. [*Ғани Мардонов:*] *Сизга кампирдан кўпдан-кўп дуо!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёши улғайган кишининг хотини ва унга мурожаат формаси. [*Шокир ота:*] *Кампирга йўлдош, етим ғўдакларимга бош бўлади бу қизим..* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАМПИРАК [*р* конфорка < *голл*] Чойнак қўйиб чойни дам едириш ёки иситиш учун самовар ўтхонаси устига ўрнатиладиган мослама. [*Матлуба*] *дам есин, деб чойнакни кампирак устига қўйди.* Н. Назаров, Замон.

КАМПИРДАҲАН Оғзи ва ияги кампирларникига ўхшаган. *Эшикдан тишлари тушиб, лаблари ичига кириб кетган кампирдаҳан, заҳчакўз бир чол кириб таъзим қилди.* М. Осим, Ўтрор.

КАМПИРЛИК Қарилик (хотин кишига нисбатан). *Кампирлик даври.*

КАМПИРЧОПОН Бир турли заҳарли ўт. *Самарқанд ва Бухоро атрофларида кўп ўсадиган кампирчопон ўсимлигининг қай даражада заҳарли эканини ким билмайди дейсиз!* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

КАМСИТИЛМОҚ **камситмоқ** *фл. мажҳ. н. Совет Иттифоқида ҳеч қайси миллат ирқий жиҳатдан камситилмайди.* ▪ *Ўғли учун тортган хўрлиги, камситилиш аламини тортганлари [Болтабой отанинг] эсига тушиб кетди.* С. Зуннунова, Олов.

КАМСИТИШМОҚ **камситмоқ** *фл. бирг. н.*

КАМСИТМОҚ 1 Қадр-қийматини пастга туширмоқ; паст, арзимас, айбли қилиб кўрсатмоқ, ерга урмоқ. *Бировни иккинчи бир одам олдида ҳар хил мазах гаплар билан камситиш, унинг [Араббойнинг] энг яхши кўрган одатларидан эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Юсуфбек ҳожи:*] *Мендан сўрасанг, Маргилондаги на кудамиз ва на келинимизни ҳеч бир важ билан камсита олмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Камайтирмоқ, бузмоқ. *Бу ўзгаришлар унинг [Кумушнинг] ҳуснини, латофатини бир зарра ҳам камситмади, балки ўн қайта оширган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳуқуқини чекламоқ, тенг ҳуқуқлиликдан маҳрум қилмоқ.

КАМСОҚОЛ Соқоли кам, сийрак. [*Шокир ота*] *эти суякка ёпишган, чувак юзи ва пешанаси чуқур чизиқлар-буришиқлар билан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАМСУВ 1 Суви оз, суви кам, суви камайган. *Камсув ер. Камсув дарё.*

2 Шираси оз, ширасси қочган. *Камсув олма. Мева ёмон сақланса, камсув бўлиб қолади.*

КАМСУВЛИК **камсув** *с. белги оти. Ернинг камсувлиги. Дарёнинг камсувлиги. Меванинг камсувлиги.*

КАМСУТ Сути кам, сутни кам берадиган. *Камсут сигир.*

КАМСУТЛИК **камсут** *с. белги оти. Биянинг камсутлиги.* ▪ *Отам сигирнинг серсут ёки камсутлигини маърашидан билар эди.* А. Қаххор, Икки ёрти бир бутун.

КАМСУҲАН [*ф-т*] *айн.* **камгап.** *Камсуҳан йигит.* ▪ *Камтар ва камсуҳан гўзал Искандаро қулоқ солиб, жиддий ва оғир ўтирарди.* Ойбек, Нур қидириб.

КАМСУҲАНЛИК **камсуҳан** *с. белги оти. Унинг камсуҳанлиги ҳаммага маълум.* ▪ *— Менда нима бор дейсиз? —дейди камсуҳанлик билан тегирмончи,— ўша сизникига ўхшаш бордию-келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАМСУҚУМ Иззат ва ҳашамат талаб қилмайдиган; содда, камтар. *Насиба канчалик сергап ва сермулозамат бўлса, Маҳбуба шунчалик камгап ва камсуқум эди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

КАМСУҚУМЛИК **камсуқум** *с. белги оти. Камсуқумлик қилмоқ.*

КАМТАР [*ф-т*] Мақтанишни истамайдиган, ўзини бошқалардан паст оладиган, мағрурланмайдиган. *Камтар олим.* ▪ *Ҳақиқатда у [Аҳмад Маҳмуд] жуда камтар бўлиб, саводсиз, оддий одамлар билан улфатлик қилади.* Айний, Эсдаликлар. *Камтар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг, Бир кун хижолатдан сиз қилманг аттанг.* Ҳабибий.

КАМТАРИН [*ф-т*] Жуда камтар ва итоаткор. [*Фаррош*] *дарвешнамо, камтарин, хаёлчан киши эди.* Ойбек, Навоий. *Сенга мен камтарин фарзанд эрурман. Жигарбанду яқин пайванд эрурман.* Ҳабибий.‖ *Қабулга келган қиз ўзини камтарин тутарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Камтарин аск.** ўта камтаринлик юзаси-

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан мактубларда «мен» олмоши ўрнида ишлатилган ибора.

КАМТАРИНЛИК **камтарин** *с. белги оти. Кишининг камтаринлиги. Камтаринлик билан муомала қилмоқ.* ▪ *— Ҳа, айтгандай, менинг муовиним камтаринлик қилиб, бир нарсани айтмай кетди, — деди Хўжабеков.* С. Анорбоев, Оқсой.

КАМТАРЛИК **камтар** *с. белги оти. Камтарлик қилмоқ.* ▪ *Алексейнинг одамлар билан муомалага усталиги, камтарлиги.. Элмуродни қойил қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАМТАРОНА [*ф-т*] *рвш кт.* Камтарлик билан, камтарлик қилиб, мақтанмасдан, мағрурланмасдан. *Муҳаммад Жамол кучли, самимий олқишларга камтарона таъзим этиб, жойига ўтиргач, Шариф Сулаймон ўз нутқини бошлаб юборди.* Ойбек, Нур қидириб.

КАМФАРА [*р* < *грек*] Ўткир хидли рангсиз кристалл модда (медицина ва техникада фойдаланилади).

КАМФАҲМ [*ф-т+а*] Фаҳми кам, тезда тушунмайдиган, англаб олиши қийин; фаросатсиз. *Камфаҳм киши.*

КАМХАРАЖАТ [*ф-т+а*] Харажати кам бўладиган; харажатни кўп талаб қилмайдиган; камчиқим. [*Фотиманинг амакиси*].. *топиш-тутиши ўлчоқлик бўлганидан камхаражат етим қизга уйланиб қўя қолиш фикрида экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАМХАРЖ [*ф-т+а*] Пулни кам сарфлайдиган (пули кам ёки хасис одам ҳақида). *Камхарж одам.* ▪ [*Юсуф:*].. *ҳозир камхаржроқ бўлиб турибман,.. бир нима обормасам, ишдан ҳайдайди-да!* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

КАМХАРЖЛИК **камхарж** *с. белги оти. У* [*Аброр*] *ўзининг камхаржлигини Чиннихондан яширмас, уни қимматга томошаларга олиб тушаман, деб чиранмас эди.* П. Қодиров, Юракдаги қуёш.

КАМХАСТАК [*ф-т*] Паст бўйли бир хил ёввойи дарахт. *Ўзбекистоннинг табиий ўсимликлари орасида камхастак номли мевали дарахт кўп учрайди.* М. Тўйчиев, Табиатшунос.

КАМЧИЛ Кам топиладиган, кам учрайдиган, етишмайдиган; камоб, оз. *Камчил мол.*‖ *Бу ерларда ҳўл мева камчил.* ▪ *Бултур сув камчил бўлишига қарамай, гектаридан 30,1 центнердан ҳосил кўтардик.* У. Саримсоқов, Олтин калит қўлимизда. *Мана, айланай, ҳеч нарсадан камчил жойимиз йўқ* [*деди Рисолат буви*]. А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.

КАМЧИЛИК 1 Нуқсон, айб. *Жисмоний камчилик. Ишдаги камчиликлар.* ▪ *Ёрмат Йўлчининг ишидан камчилик топиб, ўз маҳоратини унга кўрсатиш умидида, бир муддат кузатиб турди. Лекин унинг тажрибали кўзи Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик кўролмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чўлоқ одам учун хизматкорлик қийин; боёқиш Қамбар бу камчиликни билдирмаслик учун югура-югура югурик бўлиб қолган-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Етишмовчилик, камлик, кам-кўст. *У камчилик кўрмасдан ўсди. Ҳеч нарсадан камчилигимиз йўқ.*

3 Кам одам, кам одам иштирокида; озчилик билан. *Камчилик овоз билан.*

КАМЧИЛИКСИЗ Камчилиги йўқ, тўла-тўкис, беками-кўст. *Камчиликсиз иш.*‖ *Ўзбек ойим аралашган тўйли хотинларнинг кўнгилларидаги орзу-ҳаваслари ҳам эрлари томонидан камчиликсиз бажарилар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАМЧИЛЛИК **камчил** *с. белги оти. Сув камчиллиги. Молнинг камчиллиги.*

КАМЧИҚИМ Чиқими, харажати кам; сарф-харажатни кам талаб қиладиган; камхаражат. *Камчиқим иш.*

КАМШИК 1 Чети, лаби учган, синган, ўйиқ бўлиб қолган. *Камшик пиёлада дамба-дам чой ичарди.* Ш. Ғуломов, Бочка. [*Мадамин*] *деворнинг камшик еридан кўчага ошиб тушгач, отини тўхтатиб, қўлига милтиғини олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **кемшик.**

ҚАМҚАТНОВ Одам, улов ва транспорт воситалари кам юрадиган *Шаҳарнинг камқатнов кўчалари.*‖ *Чилонзор йўли қишлоқ марказига ва далага чап бўлганидан камқатнов.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

КАМҚОН Қони камайган, қони қочган; оқарган, рангпар. *Камқон бола.*

КАМҚОНЛИК 1 **камқон** *с. белги оти. Боланинг камқонлиги.*

2 *мед.* Қон миқдори, қизил қон таначалари ва гемоглобин моддасининг камайиши билан характерланадиган касаллик. *Қизил қон таначаларининг сони ва унда бўлган гемоглобин моддаси камайганда ҳарсиллаш пайдо бўлади. Бу каби касалликка камқонлик касаллиги дейилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КАМҚУВВАТ [*ф-т+а*] Куч-қуввати нормал даражадан кам, қуввати оз. *Камқувват одам. Камқувват хўжалик.*

КАМҚУВВАТЛИК **камқувват** *с. белги оти.*

КАМҲАФСАЛА [*ф-т+а*] Бирор ишга астойдил ёпишиб ҳаракат қилмайдиган; ҳафсаласи йўқ. *Камҳафсала одам.*

КАМҲОСИЛ [*ф-т+а*] Оз ҳосил берадиган, ҳосили кам. *Камҳосил ер.*| Оз ҳосил етиштирадиган, ҳосилни кам оладиган. *Камҳосил хўжалик.*

КАНА [*ф-т*] Ҳайвон ёки одам танасига ёпишиб, қонини сўриб ҳаёт кечирувчи паразит жонивор. **Тахта кана** *айн.* **қандала. Ўргимчак кана** *қ.* **ўргимчак.**

КАНАКУНЖУТ [*ф-т*] Уруғидан кастор мойи олинадиган, баланд бўйли бир йиллик ўсимлик.| Шу ўсимликнинг кул ранг, ялтироқ уруғи.

КАНАЛ [*р* < *лат*] Дарё, кўл ёки денгизлар ўртасида кема қатновини ўрнатиш, шунингдек экин майдонларини сув билан таъминлаш ва ортиқча сувларни йиғиб-оқизиб юбориш учун махсус қазилган сув йўли. *Волга-Дон канали. Катта Фарғона канали.* ▪ *Майли, мана бу канал битса, янги ер очилса, пахта ҳам кўпаяди. Ўшанда ҳамманинг гани олдида, емагани кетида бўлиб қолади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КАНАЛИЗАТОР [*р*] Канализация ишлари мутахассиси.

КАНАЛИЗАЦИОН [*р* канализационный] Канализацияга оид. *Канализацион қувурлар. Канализацион тармоқ.*

КАНАЛИЗАЦИЯ [*р*] Ахлатларни, ифлос ва ёғин сувларини аҳоли яшайдиган жойлардан оқизиб чиқариб ташлаш учун ер тагидан ўтказилган қувурлар системаси. *Шаҳар канализацияси. Канализация ишлари.*

КАНАЛИЗАЦИЯЧИ *айн.* **канализатор.**

КАНАЛЧИ *с. т.* Канал қурилишида ишловчи. *Каналчилар, таниш колхозчилар Жумақул отани кулиб қарши олдилар.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил.

КАНАРЕЙКА [*р*] Қафасда сақланадиган сайроқи қушча.

КАНАХОНА [*ф-т*] 1 Қана босган жой, канаси кўп хона.

2 *тар.* Ичида канаси кўп зиндон, қамоқхона. *Амирнинг дори бор, микори бор, ноғорахонаси бор, бу зиндондан бошқа яна «обхона», «канахона» номли дўзахлари бор.* Айний, Дохунда.

КАНДА [*ф-т*]: **канда қилмоқ** доим қиладиган машғулот, иш-ҳаракат ёки одатини бажармай қўймоқ, тарк этмоқ. *Муаллимнинг кўрганда, Саломинг қилма канда.* Қ. Мухаммадий. [*Муҳаррам:*] *Хатни бўлса.. ака-сингилларча самимият билан канда қилмадим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КАНДИДАТ [*р* < *лат*] 1 Сайланиш, тайинланиш ёки бирор ташкилотга қабул қилиниш ва ш. к. учун белгиланган киши. *СССР Олий Совети депутатлигига кандидат. Партия аъзолигига кандидат.* ▪ *Сайловда кандидатлар сайлов округларидан кўрсатилади.* «ЎзССР Конституцияси».

2 СССРда бирор фан бўйича диссертация ёқлаш асосида бериладиган кичик илмий даража ва шу илмий даражани олган шахс. *Техника фанлари кандидати. Фалсафа фанлари кандидати.* ▪ *У киши ишлайди, мен ўқийман. Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

КАНДИДАТЛИК 1 Кандидат деган илмий даража ва шундай даражага эгалик. *Кандидатлик даражаси. Кандидатлик диссертацияси. Кандидатликка имтиҳон бермоқ.* **Кандидатлик минимуми** фан кандидати деган илмий даражани олиш учун эгалланиши лозим бўлган билим ҳажми ва шу ҳажмда топшириладиган имтиҳонлар.

2 Аъзоликка қабул қилиниш учун синов муддатини ўтайдиган босқич.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кандидатликка қабул қилмоқ. Кандидатлик карточкаси. **Кандидатлик стажи** Совет Иттифоқи Коммунистик партияси сафига киришда ўтиладиган синов муддати.

КАНДИДАТУРА [*р*] Бирор лавозимга тайинлаш, бирор органга сайлаш ёки ташкилотга қабул қилиш учун номзоди кўрсатилган одам; номзод. *Депутатликка ўқитувчимизнинг кандидатураси кўрсатилди.*

КАНДИЛ [*р* < *грек*] *айн.* **қандил** 2.

КАНИЗ [*ф-т*] 1 Тутқин аёл; чўри. [*Афанди:*] *Энди менга бирмунча ходим, каниз, машшат анжомлари берасиз.* «Латифалар».

2 Хон, амир ва бошқа ҳукмдорлар саройидаги хизматчи аёл. *Шоир ҳарамдаги канизлардан бири билан алоқа боғлаган экан.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

КАНИЗАК [*ф-т*] *тар.* Ёш каниз. [*Маждиддиннинг*] *хотини маликани, бутун канизаклари билан.., ўз уйига чорлайди.* Ойбек, Навоий.

КАНИКУЛ [*р* каникулы < *лат*] Ўқув юртларида ўқувчиларнинг дам олишлари учун махсус ажратилган машғулотлар тўхтатилган вақт. *Ёзги каникул. Қишқи каникул. Каникул кунлари.* ▪ *Шундай қилиб, бизни соғинтирган баҳор каникули келди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

КАНИФОЛЬ [*р* < *грек*] Игна баргли дарахтлар ширасидан олинадиган шишасимон мўрт модда (саноатда елимлаш, изоляция қилиш ашёси сифатида, камончага суртиш учун ишлатилади).

КАНОП 1 Поясидан тола олинадиган, баланд ўтсимон ўсимлик. *Каноп экилган майдон. Каноп фабрикаси.*| Шу ўсимликнинг толаси.‖ *Каноп ип. Каноп арқон.*

2 Шу толадан эшилган ип. *Қоп оғзини каноп билан боғламоқ. Қоп-қанорни каноп билан тикадилар.* ▪ *Канопнинг бир учи катта ходага, иккинчи учи қамишларга боғланган, буларга ҳамма вақт катта балиқлар илинади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАНОПЗОР Каноп экилган майдон.

КАНОР(А) [*ф-т*] *эск.* Қирғоқ; чет. *Бир дафъа сарғардон йўл канорида, Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор.* Миртемир. **Тоғ канораси** ён бағир. *Уч қиз йўл юрса ҳам мўл юриб, неча шаҳар, дарё, саҳролар ошиб ниҳоят бир тоғнинг канорасига етиб борибдилар.* «Эртаклар».

КАНТАТА [*р* < *итал*] Кўпинча оркестр жўрлигида хор ижро этадиган тантанали йирик музика асари.

КАНТЧИ Кантчилик тарафдори, Кант фалсафаси тарафдори.

КАНТЧИЛИК Немис философи Кант ва унинг издошлари томонидан яратилган идеалистик фалсафий оқим.

КАНЦЕЛЯРИЯ [*р* < *лат*] Корхона ва муассасаларнинг идора ишларини олиб борадиган бўлими ва шу бўлим жойлашган хона. *Канцелярия хизматчилари.*

КАНЦЛЕР [*р* < *нем*] Баъзи мамлакатларда олий давлат лавозими ва шу лавозимдаги амалдор.

КАОЛИН [*р* < *хит*] Чинни ишлаб чиқариш ва бошқа саноат тармоқларида ишлатиладиган ўтга чидамли чўзилувчан оқ лой.

КАПА [*ф-т*] Вақтинча яшаш учун дарахт шохлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўраб қилинган хона, ёзлик уй; чайла. *Ҳамма ўзига қамишдан капа қилиб олган.* С. Аҳмад, Одамнинг изи. *Баҳор ва ёз кунлари капада кун ўтказиш мумкин-а, аммо қаҳратон қишда, айниқса кечалари, сира чидаб туриб бўлмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАПАКИ I 1 Пойафзалнинг тагчарми.

2 Эскирган, тешилган тагчарм устидан қопланадиган чарм, резина ва ш. к. *Чарм капаки. Резина капаки.* ▪ *Унинг* [*Омонтойнинг*] *капаки солинавериб тагчарми қалинлашиб кетган этигининг қўнжлари букланиб чанг йиғилиб қолган.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

КАПАКИ II [*ф-т* < *а*]: **капаки (қилиб) отмоқ** кафтга солиб оғзига отиб киргизмоқ (нос, толқон ва ш. к. ҳақида).

КАПАЛАК Икки жуфт ранг-баранг қанотли нозик ҳашарот. *Капалак гулни соғинар, булбул куйини.* Мақол. ▪ *Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди, бирин-кетин очилган ранг-баранг гуллар устида капалаклар қанот қоқа бошлади.* А. Қаххор, Қўшчинор.

◆ **Капалаги учди** *ҳазил* 1) жуда қўрқиб кетди. *Эртасига от оғриб қолса бўладими! Капалагим учиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) аччиғланди, ғазабланди. *Эркалиги ҳам майлига-я, буйруқни ёмон кўришади, сал гапга капалаклари учади.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

КАПГИР [*ф-т*] 1 Қуюқ овқатларни кавлаш ва сузиш учун ишлатиладиган, тешик-тешик ялоқ кафтли рўзғор буюми.

2 *с. т.* Соат маятниги. *Узун сариқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соати узиб-узиб данғиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАПЕЛЛА [*р* < *лат*] Созсиз ижро этиладиган ашула ва шундай ашулаларни ижро этувчи хор. *Хор капелласи.*

КАПИЛЛЯР [*р* < *лат*] *махс.* 1 Тешиги жуда ингичка найча. | Қилдан ингичка тешик, майда канал. *Тола капиллари. Тупроқ капиллари.*‖ *Капилляр кавaклар.* **Капилляр намлик** тупроқдаги қилсимон ингичка тешикларга тўпланган намлик, сув.

2 Энг майда қон томири.

КАПИТАЛ I [*р* < *лат*] 1 *эк.* Капиталистлар қўлида марказлашган ва ёлланма меҳнатни, асосан ишчиларни эксплуатация қилиш йўли билан қўшимча қиймат ҳосил қилиш ва уни ўзлаштириш қуроли бўлиб хизмат қиладиган воситалар мажмуи. *Саноат капитали. Молия капитали.*

2 Капиталистлар, буржуа синфи; капитализм.

3 *с. т.* Катта маблағ, кўп пул, бойлик.

КАПИТАЛ II [*р* капитальный]: **капитал ремонт** тўла, бошдан-оёқ ремонт (қилиш). **Капитал қурилиш** халқ хўжалигининг кенгайишида, ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлган қурилиш (мас., турар жой қурилиши, саноат қурилиши).

КАПИТАЛИЗАЦИЯ [*р*] *эк.* 1 Қўшимча қийматни капиталга айлантириш; қўшимча қийматнинг капиталга айланиши.

2 Капиталистик жамиятда мулкнинг қийматини ундан олинадиган даромадга қараб белгилаш.

КАПИТАЛИЗМ [*р*] Ҳамма ишлаб чиқариш воситалари ёлланган ишчиларни эксплуатация қилувчи капиталистлар синфининг хусусий мулки ҳисобланадиган ижтимоий тузум.

КАПИТАЛИСТ [*р*] Буржуазия жамиятида ҳоким синфнинг вакили, ёлланма ишчиларни эксплуатация қилувчи капитал эгаси. *Бу бир мамлакатки, унда ирқ, синф, капиталист, судхўр йўқдир, ҳаммаси тор-мор бўлди ва одамлар у ерда социализм боғида бахт гулини узадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

КАПИТАЛИСТИК [*р* капиталистический] 1 Капитализмга ва капиталистларга оид ва уларга хос бўлган. *Капиталистик ахлоқ. Капиталистик ишлаб чиқариш усули. Капиталистик ишлаб чиқариш муносабатлари.*

2 Капитализм принципларига асосланган. *Капиталистик давлат. Капиталистик эксплуатация.*

КАПИТАН [*р* < *фр*] 1 СССР Қуролли Кучларида старший лейтенантдан юқори, майордан кичик офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган офицер. *Гвардия капитани.*

2 Кема командири, кема бошлиғи.

3 Спорт командасидаги йўлбошчи.

◆ **Зангори кема капитани** пахта териш машиналарини ҳайдовчи механизатор.

ҚАП-ҚАТТА **катта** 2,3 *с. инт.* — *Ие,— деди Абдурасул ажабланиб.— кап-катта одам ёш боланинг гапини гапирасиз-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАПЛАМОҚ *с. т.* Қафтлаб олмоқ. *Толқонни каплаб емоқ.*

КАПОТ [*р* < *фр*] Турли механизмларнинг маълум қисмларини чанг, нам ва ш. к.дан сақлаш учун ишланган, очилиб-ёпиладиган темир қопқоғи. *Самолёт капоти.* ▪ [*Азизов*] *капотни ёпиб, чаққонлик билан кабинага чиқди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

КАППА-КАППА: оғзини каппа-каппа очмоқ оғзини энтикиб-энтикиб катта-катта очмоқ. *Иссиқ бугун чакана эмас. Шундай салқинда ўтириб, худди сувдан чиққан балиқдай, оғзимни каппа-каппа очаман.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Каппа-каппа емоқ** (*ёки отмоқ*)

www.ziyouz.com kutubxonasi

каппалаб емоқ, отмоқ. *Том устида пашмак-толқон, каппа-каппа есамми. Тарновлардан чак-чак оққан сувни шарбат десамми.* Ҳ. Ёқубов.

КАППАЛАБ Оғзини катта-катта очиб ва оғзига кўп-кўп солиб. *То ҳай-ҳайлаб бормагунча [сигир] бир туп ғўзани кўсак-пўсаги билан каппалаб жиғилдонига урди-қўйди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

КАППОН [*ф-т*] Дон, ғалла бозори. *Ҳаммолликнинг ўнинчи-ўн биринчи куни бир мўйсафид киши [Йўлчига] каппондан буғдой кўтартирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кимлар Чархипалак, каппон томонга, кимлар беда бозори, хода бозорига шошади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАПРОН [*р*] Сунъий толанинг бир тури ва шу толадан тўқилган газлама.‖ *Капрон кўйлак. Капрон пайпоқ.*

КАПСАН 1 *тар.* Қишлоқ маъмурлари, руҳонийлари, шунингдек қишлоққа хизмат қилувчиларга (мас. сартарош, тегирмончи ва ш. к.га) маҳсулот, дон билан тўланадиган ҳақ.

2 *эск.* Хирмон кўтарилганда камбағалларга бериладиган садақа-сийлов. *Эшак миниб чўлма-чўл капсан йиққан чол, ҳозирги замон «Победа»сига тушиб юрипти.* И. Раҳим, Оловкор.

3 *тар.* Бозорда сотилган ғалладан олинган ҳақ.

КАПСАНЧИ *тар.* Капсан олувчи.

КАПСУЛА [*р* < *лат*] 1 Ютиладиган дориларнинг крахмал, желатин ёки қоғоз каби юпқа материалдан қилинган қобиғи, ғилофчаси.

2 *анат.* Турли органларни ёки уларнинг айрим қисмларини ўраб олган парда.

◆ **Космик кема капсуласи** космик кеманинг ундан ажраладиган ва ерга ёки сувга қўниш учун мосланган бўлмаси.

КАПСЮЛЬ [*р* < *фр* < *лат*] Бирор нарсага урилиши билан тез ўт олиб, снарядни портлатиб юборадиган махсус найча. *Граната капсюли. Мина капсюли. Снаряд капсюли.*

КАПТАР [*ф-т*] Ранг-баранг тусли ва турли шаклли хонаки ёки ёввойи қушларнинг умумий номи. *Оқ каптар. Кўк каптар. Чин каптар.* ▬ *Яна қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз каптарларимдан ажралдим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Тинчлик каптари** тинчлик символи бўлмиш оқ каптар.

КАПТАРБОЗ [*ф-т*] Каптар ишқибози, каптар боқувчи. *Бобоқул ота Қўзибойни тўхтатди: — Сен, болакай, қайтишда анави каптарбоз болани ҳам олдингга солиб келгин.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КАПТАРХОНА [*ф-т*] 1 Каптарлар турадиган ин, уй. *Сўққабош маҳалла қоровули томига атайин каптархона қуриб, эллик-олтмиштача каптар боқарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 *с. т. кўчма* Кирди-чиқди кўп бўладиган (ҳар ким кириб-чиқиб кетаверадиган) жой.

КАР [*ф-т*] Эшитиш қобилиятини йўқотган, эшитмайдиган ёки яхши эшитмайдиган; карқулоқ. *Ҳа, менга нима бўпти, эшитмай қулоғим карми?* Ойдин, Ҳикоялар.‖ *Кўр тутганини қўймас, кар эшитганини.* Мақол.

КАРАБИН [*р* < *фр*] Қисқа стволли милтиқ.

КАРАВОТ [*р* кровать] 1 Тўрт оёқли, устига кўрпа-тўшак солиб ётиладиган уй-рўзғор анжоми. *Шербек ҳовли ўртасидаги япасқи балх тут тагидаги каравотга ечинмасдан чалқанча ётди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг [Зебонинг] каравоти ғирч-ғирчидан онанинг уйқуси ўчиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Устида кўпчилик бўлиб ўтириш (баъзан ётиш) учун махсус ишланган, ёз кунлари ҳовли, чойхона ва ш. к. жойларга қўйиладиган махсус қурилма; сўри, кат. *Нури гилослар остига қўйилган панжаралари кўк бўёқ билан сирланган катта ёғоч каравотга қалин кўрпача ёйиб, ёстиққа ёнбошлаб ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАРАИМ қ. **караимлар.** *Караим тили.‖ Караим аёл.*

КАРАИМЛАР Украинада, Литвада ва Польшада яшовчи, туркий тилда сўзлашувчи кичик бир элат.

КАРАМ I [*ф-т*] Полиз экини, резаворнинг бир тури ва шу экиннинг барглари ўрамидан ҳосил бўлган боши, ҳосили. *Карам кўчати. Карам тузламоқ.‖ Карам шўрва. Карам дўлма.* ▬ *Бутун оиласи бу ерга помидор, пиёз, редиска, карам ва ҳоказо резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб «пул» қилишга тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАРАМ II [*а*] *кт.* Марҳамат, мурувват, ҳиммат. [*Шоҳмурод:*] *Тангрининг карамига сиғиниб, уларни Астробод томонига жўнатдим. Худойим лутф қилса, бирон иш қилиб келарлар.* Айний, Қуллар. *Меҳнатда бўлур аҳли замоннинг карами, Ҳам дабдабали тўю иморат, ҳашами.* Ҳабибий. **Карам қилмоқ** (*ёки* **айламоқ, этмоқ**) раҳм-шафқат, мурувват қилмоқ, сийламоқ. *Эй кўзлари, хуморим, Карам қил, бунча куйдирма, Куйди сабру қарорим, Дилим куйгунча куйдирма.* Т. Тўла.

КАРАМЕЛЬ [*р* < *фр*] 1 Конфетнинг шакар ва қиёмдан, хушбўй ҳидли ва рангдор модда қўшиб тайёрланадиган қаттиқ бир тури. *Нордон карамель. Карамель цехи.*

2 *махс.* Кондитер молларни рангдор қилиш учун ишлатиладиган қовурилган шакар.

КАРАМЗОР [*ф-т*] Карам экилган майдон, дала. *Йигитлар, гўё карамзор бошидаги дарахтларда тинмай сайраётган булбулга қулоқ солаётгандек, жим қолишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАРАНТИН [*р* < *фр*] 1 Юқумли касалларнинг тарқалишига йўл қўймаслик учун шундай касал билан оғриган ва улар билан алоқада бўлган кишиларни вақтинча бошқалардан ажратиб, медицина назорати остига олиш. *Карантинга қўймоқ. Карантин эълон қилмоқ.*

2 Юқумли касал тарқаган жойдан келган одам, транспорт воситалари ва молларни медицина кўригидан ўтказиш пункти.

КАРАХТ [*ф-т*] 1 Ҳис-сезгиси ўлик; ҳаракатсиз, қотиб қолган. *Назокатнинг.. карахт вужудида томирларга қон югургандек бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. ‖ — *Кўл майиброқ, ўғлим, . .* — *деди чол Сидиқжонни хижолатдан чиқариб,— мана шу ўнг қўл карахт.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қалби дод, дод, деб фарёд солар, аммо йиғлай деса, кўзига ёш келмади, сўзлай деса, тилига сўз келмади — вужуди карахт бўлиб қолган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.‖ Эс-ҳушини йўқотган, ҳушсиз. *Шарофат Анзират холанинг остонасидан ичкарига қадам босганда, заҳарга тўлган чаёндек, ўз заҳаридан ўзи карахт эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қиш уйқусидаги. *Карахт пашша.*

КАРАХТЛАНМОҚ *кам қўлл.* Карахт бўлмоқ.

КАРАШ *мед.* Касалликдан тил устида пайдо бўладиган оқ қатлам. *Тил караш боғлаб қолган бўлса, яхшилаб артиш зарур.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КАРАШМА [*ф-т*] Бировга ёқиш учун гавда, айниқса юз-кўз билан қилинган нозли ҳаракат; қичиқ. *Карашма қилмоқ.*

КАРАШМАЛИ Ноз-карашма қиладиган; нозли; ноз-карашма билан ижро этилган. *Карашмали қиз. Карашмали ҳаракат.* ▬ [*Қиз:*] *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг! — деди-да, йигитларнинг кўнглини ларзага соладиган шўх, карашмали кулги билан кулди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАРБИД [*р* < *лат* + *грек*] *хим.* Углероднинг баъзи металлар ёки металлоидлар билан бирикишидан иборат жуда қаттиқ, кристалл модда. *Кальций карбиди.*

КАРБОЛ [*р* карболовый]: **карбол кислота** дезинфекцияловчи заҳарли суюқлик.

КАРБОЛКА [*р*] *с. т.* Карбол кислота.

КАРБОНАТ [*р* < *лат*] 1 *хим.* Кўмир кислотаси тузлари (мас. сода).

2 *хим., геол.* Таркибида углерод оксиди бўлган минерал.

3 *махс.* Бурғилаш ва жилвирлашда ишлатиладиган қора олмос.

КАРБОРУНД [*р* < *лат* + *ҳинди*] *махс.* Кремнийнинг углерод билан бирикмасидан иборат жуда қаттиқ модда, кремний карбиди.

КАРБЮРАТОР [*р* < *фр*] Ички ёнишли двигателларда ёнилғи буғлари билан ҳаво аралашмасини тайёрлаб берадиган асбоб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚАРВОН [*ф-т*] 1 Узоқ жойларга юк ва одам ташувчи ҳайвонлар, аравалар ва уларни бошқарувчи шахслар тўдаси, қатори. *Савдогарлар карвони. Туялар карвони. Ит ҳуради, карвон ўтади.* Мақол. ▪ *Биз ҳам, отам иккимиз, иккита нор туяни кира қилиб карвонга уландик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Ўзаро ёрдам ва хавфсизликни таъминлаш учун бирга қўшилиб йўлга чиққан йўловчилар, саёҳатчилар тўдаси. *Кўчманчилар карвони.* ▪ [*Арабистон саҳроларида*] *ҳожилар якка-дукка юришдан қўрқиб, карвон бўлиб юришар экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.| Ҳар қандай транспорт воситаларининг тўдаси, қатори. *Автомашиналар карвони. Кемалар карвони.* ▪ *Даланг қирғоғидан уқадай ўтар Пахталар юклаган чексиз карвон.* F. Ғулом. «*Арава пойга*»*нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бораркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қизил карвон** пахта ва умуман қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилини биринчи бўлиб давлатга топшириш учун йўлга чиққан, алвонлар, шиорлар билан безатилган, тантана билан йўлга чиққан карвон.

2 *эск.* Карвонни бошқарувчи шахс; карвонбоши. *Кўпчилик лозим кўрса, карвон туясини сўяр.* Мақол.

3 *с. т.* Араваларда йўловчи ёки юк, мол ташиш билан шуғулланувчи шахс; аравакаш. *Шоюнус карвонда епти ўғил бор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Оғир карвон** *қ.* **оғир.**

ҚАРВОНБОШИ 1 Карвон бошлиғи, карвонга бошчилик қилувчи. *Савдогарлар туяларини йиғиб, юкларини ортиб карвонбошига «тайёр бўлдик» дейишибди.* «Эртаклар».

2 *тар.* Амирга қарашли туя, от, арава ва ш. к. турадиган саройнинг бошлиғи.

3 *тар.* Бухоро савдогарларининг бошлиғи.

4 *тар.* Юк ҳайвонлари ва араваларни кира қилиш ишларида воситачилик қилувчи даллол.

5 *кўчма* Биринчи ўринда борувчи, бошида борувчи; етакчи, йўлбошчи; раҳбар.

ҚАРВОНСАРОЙ [*ф-т*] Карвонлар қўниши, тунаши учун махсус мосланган жой; сарой. *Карвонлар олиб келганини сотиб, оладиганини олиб ётди. Шу вақтда бир неча амалдор бож олмоқчи бўлиб, карвонсаройга келиб қолди.* «Ёдгор».

ҚАРВОНҚУШ Ёз кунлари ярим кечада шарқ томондан кўринадиган кичикроқ юлдузлар тўдаси.

ҚАРДИОГРАММА [*р* < *грек*] Юрак уришининг кардиографда ёзиб олинган график тасвири.

ҚАРДИОГРАФ [*р* < *грек*] Юрак уришини ёзиб олувчи асбоб.

ҚАРДИОГРАФИЯ [*р* < *грек*] Кардиограф ёрдамида юрак уришини ёзиб олиш.

ҚАРДИОЛОГ [*р* < *грек*] Юрак касалликлари бўйича мутахассис, врач.

ҚАРДИОЛОГИЯ [*р* < *грек*] Медицинанинг юрак касалликларини ўрганадиган соҳаси.

ҚАРЕТА [*р*] Усти ва ёнлари ёпиқ тўрт ғилдиракли енгил арава.

ҚАРЖ [*ф-т*] 1 Қовун ёки тарвуз тилимидан кўндалангига кесилган бўлаклар. *Эпчил баковул дарҳол дастурхон ёзиб, энг олдин бир даста нон, кейин анжир, узум, карж қилинган қовун келтириб қўйди.* М. Осим,Элчилар. *Алижон қўлида бир карж тарвуз ушлаган ҳолда бошини сарак-сарак қилди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 Дўппи тахининг тўрт қисмга ажраладиган бўлакларидан бири.

ҚАРЖЛАМОҚ 1 Карж қилиб кесмоқ (*қ.* **карж** 1). *Мен ва бувим чайлада, Ўлтириб шу паллада, Сўйиб қилдик коса ҳам, Каржлаб едик роса ҳам.* Қ. Ҳикмат.

2 *махс.* Каржларга, тенг тўрт қисмга ажратмоқ, тах урмоқ (кўпинча дўппи ҳақида).

ҚАРЖЛИ Карж чиқарилган, каржларга бўлинган. *Пастликдан, энг аввал, солдатча этигини судраб, тўрт каржли янги дўппи кийган Эргаш кўринди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАРИҚАТУРА [*р* < *итал*] Киши ёки бирор нарсанинг салбий томонларини, характерли хусусиятларини атайлаб бўрттириб, кулгили ёки мазах қилиб ишланган хажвий расм. *Тагига эса пашша қўриб ўтирган Садри ва Шоазимнинг ваҳимали карикатураси чизилганди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚАРИҚАТУРАЧИ Карикатура ишловчи рассом.

ҚАРИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **қарилламоқ.**

2 *кўчма.* Ортиқ даражада мақтанчоқлик қилмоқ, ортиқ даражада мақтанмоқ. [*Саркор:*] *Менинг ҳаммадан ҳам укам Маматхонга раҳмим келади. Кариллаб юрган йигитнинг ёру оғайнилари орасида шохи қайрилди-я.* Яшин, Нурхон.

ҚАРИҲ [*а*] *эск. кт.* Кўнгил айнитадиган; жирканч, ёқимсиз. *Тунқотарнинг кариҳ бу муқобаласидан кишилар сиқилиб қолдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАРК [*ф-т*] *с. т.* Каркидон. *Чорҳоким эмасман, Чамбилгадир хон, Азаматга бердим карк тери қалқон.* «Равшан».

ҚАРКАС [*р* < *итал*] *махс.* Иншоот ёки қурилманинг металл ёки ёғоч синчлари, скелети. *Темир-бетон каркаси.* || *Каркас бино.*

ҚАРҚИ [*ф-т*] Каркидоннинг шохи, суяги ёки терисидан қилинган. *От думига солаберди бек Равшан, Ўн икки узмали карки қуюшқон.* «Равшан». **Қарки қалқон** каркидоннинг терисидан қилинган қалқон. **Қарки пичоқ** 1) сопи, дастаси каркидоннинг суягидан ёки шохидан қилинган пичоқ; 2) умуман суяк сопли пичоқ. *Усмонали ака.. қўлидаги тол новдасини карки пичоқ билан йўниб, унинг гапларига диққат билан қулоқ солар эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ҚАРҚИДОН [*ф-т*] Тоқ тўёқли сутэмизувчиларга мансуб,битта ёки иккита шохи бор, териси қалин, баҳайбат катта ҳайвон; ўсимликлар билан овқатланади.

ҚАРМАК Терини ошлаш учун ишлатиладиган таннин моддали илдиз.

ҚАРМОН [*р* карман] 1 Пул солиш учун махсус (одатда чармдан) ишланган халтача; ҳамён. [*Мирзакаримбой*] *кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Чўнтак; пул. *Ҳар кимнинг кармони ўзига маълум.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кармон кўтармайди** пул кам, пул етмайди.

ҚАРНАВАЛ [*р* < *итал*] Маскарад кийимларида, турли томошалар, ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган оммавий сайил. *Шаҳар боғларида қувноқ карнаваллар бўлиб ўтди.*

ҚАРНАЙ [*ф-т*] 1 Мисдан ясалган, узун, оғзи кенг пуфлаб чалинадиган қаттиқ овозли музика асбоби (одатда тўй ва катта тантаналарда чалинади). *Куёв узун ва кенг зарбоф тўн кийиб, катта салласига кўркам олтин жиға қўндириб, ҳавони титратган карнайлар, сурнайлар садоси билан ўзиникига кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Шу асбобга бирор жиҳатдан ўхшаш бўлган нарса. *Самовар карнайи.*

◆ **Иштаҳаси карнай** *с. т.* истеъмол қилиш, ўзлаштириш ёки фойдаланиш учун истаги, майли жуда зўр. *Унинг* [*Муроднинг*] *дастурхонни ҳам еб қўйгудай иштаҳаси карнай бўлса ҳам, овқат аралаш гапини канда қилмас эди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚАРНАЙГУЛ [*ф-т*] Чирмашиб ўсадиган ўсимлик ва унинг карнай шаклида очиладиган гули.

ҚАРНАЙЧИ Карнай чалувчи. *Фақат ғижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб қўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа. **Карнайчидан бир пуф** ҳеч оғирлик қилмайди, оғзининг ели билан битади каби маъноларда ишлатиладиган матал.

ҚАРНИЗ [*р* < *грек*] 1 Бино деворининг устки қисмида ёки эшик, дераза устида горизонтал ҳолдаги чиқиқ қисм.

2 Шип, бўғот сстидаги тахта, ёғоч ёки ганчдан қилинган узун горизонтал безак; пирамон.

3 Дераза ёки эшик тепасида парда осиш учун ёғоч ёки металлдан қилинган дор.

ҚАРОМАТ [*а*] 1 *дин.* Бирор воқеа-ҳодисанинг қачон ва қандай бўлишини олдиндан билиш, олдиндан айтиб бериш, хабар қилиш; башорат. *Қаромат ноғорачиларда бўлади. Қўшининнинг хотини туғса, эрталаб ноғора*

www.ziyouz.com kutubxonasi

овозидан биласан. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *эск.* Олдиндан айтилган хабар, фикр-мулоҳаза. *Кароматингиз жуда тўғри.* **Каромат қилмоқ** 1) олдиндан айтмоқ, олдиндан билиб башорат қилиб айтиб бермоқ. *Агар шаҳардаги қўл берган донишманд пирим келиб: «Ҳой Мадамин, бир кун эмас, бир кун амалдан ажраб, халқ олдида бўйин эгасан»,— деб каромат қилса, пир бўлишига қарамай, қамчи билан роса савалардим.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) олдиндан хабар бермоқ, фикр билдирмоқ.

3 Каромат (*эркаклар ва хотин-қизлар исми*).

◆ **Каромат кўрсатмоқ** *с. т.* ажабланадиган ёки қойил қоладиган иш қилмоқ, муъжиза кўрсатмоқ. *Ўқиб нима каромат кўрсатардингиз, болам? Жуда шаҳар олиб берармидингиз?* М. Жалолиддинова, Журъат.

КАРОМАТЛИ *дин.* Ғойибдан хабар берувчи, олдиндан айтувчи, каромат қилувчи. *Махсум асл эшонзодалардан-ку, кимсан кароматли Эшонбобонинг фарзанди! Тил тегизиб бўлар эканми унга!* С. Анорбоев, Оқсой.

КАРОТИН [*р* < *лат*] Кўпроқ сабзи, тухум сариғи, сут ва ш. к.да бўладиган, деярли ҳамма ўсимлик таркибида учрайдиган сариқ-зарғалдоқ рангли модда.

КАРП Тангали балиқларнинг бир тури, зоғора балиқ.

КАРРА [*а*] Саноқ сонлар билан бирга қўлланиб, ҳаракатнинг такрорланиш даражасини билдиради; марта. *Етилмоғи учун у сингари зот.. Баҳор юз карра гул очмоғи лозим.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Саидғози, сўзим маъқулми, дегандек яна бир карра кабинетдагиларни кўзи билан сузиб чиқди.* Анорбоев, Оқсой.

КАРРАЛИ: каррали сон *мат.* маълум бир сонга қолдиқсиз бўлинадиган сон.

КАРСИЛЛАМА Тишлаганда карсиллайдиган; куврак. *Карсиллама олма.*

КАРСИЛЛАМОҚ Тишлаганда карс-курс товуш чиқармоқ (куврак нарсалар ҳақида).

КАРСИЛЛАТМОҚ карсилламоқ *фл. орт. н.— Бир оз ковлагандан кейин битта-иккитадан сабзини этакка артиб, тозалаб карсиллатиб маза қилиб еб олдик,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КАРС-КУРС *тақл. с.* Куврак нарсаларни чайнаганда чиқадиган товуш ҳақида.

КАРТ: карт думба *тақл. с.* думбанинг (думба ёғининг) ўзи.

КАРТА [*р*] **1** Ер сатҳининг қоғоз, тахта каби текисликка чизилган шартли тасвири. *Географик карта. Маъмурий-сиёсий карта. СССРнинг физик картаси.* ▪ *Кабинетнинг бирдан-бир безаги деразаларнинг ўртасидаги ён деворга осилган қишлоқ совети ерларининг картаси эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *қ. х.* Ернинг, даланинг алоҳида яхлит бўлаги, бир бўлак дала. *Трактор бригадаси бугун Ширинбулоқ участкасидаги сўнгги карталарнинг шудгорини тамомлайди.* Й. Шамшаров, Орзигул Тўрабоева.

КАРТЕЛЬ [*р* < *фр*] *эк.* Капиталистик монополиянинг бир формаси: йирик корхона эгаларининг бозорда танҳо ҳукмдорлик қилиш, кўп фойда олиш мақсадида тузган бирлашмаси.

КАРТЕР [*р* < *инг л*] *тех.* Механизмни тутиб турадиган, чанг-тупроқ ва шикастдан сақлайдиган металл коробка.

КАРТЕЧЬ [*р* < *поляк*] **1** Ичи юмалоқ питра билан тўлдирилган, яқин масофадаги душманни қириш учун мўлжалланган артиллерия снаряди. *Тўпга картечь солиб отмоқ.*

2 Ов милтиғи учун йирик сочма ўқ, йирик питра.

КАРТИНА [*р*] *с. т.* Кинофильм, кинокартина. *Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

КАРТОГРАММА [*р*+*грек*] Муайян ҳодисаларга оид статистик маълумотлар график равишда тасвирланган карта. *Аҳолининг зичлиги картограммаси.*

КАРТОГРАФ [*р*+*грек*] Картография мутахассиси, географик карталар тузувчи, чизувчи мутахассис.

КАРТОГРАФИЯ [*р*+*грек*] Географик карталар тузиш ҳақидаги фан ва шундай карталар тузишнинг ўзи.

КАРТОН [*р* < *итал*] Махсус ишланган қалин, қаттиқ қоғоз.‖ *Картон муқова. Картон папка.* ▪ *Уячани фанердан, картондан икковимиз ясардик-у, аммо инни дарахтга ўзим осиб тушардим.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

КАРТОТЕКА [*р*+*грек*] **1** Маълум бир нарсага, соҳага оид маълумотлар ёзилган ва системага солинган карточкалар мажмуи. *Кутубхона картотекаси. Луғат картотекаси.*

2 Шундай карточкалар солинган яшиклар, жой, бўлим. *Картотека фонди.*

КАРТОЧКА [*р*] **1** Қалин қоғоз ёки картондан тўрт бурчак қилиб кесилган, бирор маълумот, хабар ва ш. к. ёзиб қўйиладиган варақача. *Карточкага мисол олмоқ.*

2 Қичкина картон қоғоз, билет шаклидаги гувоҳнома, ҳужжат. *Визит карточкаси.* ▪ *Муродова ёш коммунистларга партия билети ва кандидатлик карточкаларини топшираётган эди.* И. Раҳим, Ихлос. | Озиқ-овқат ёки бошқа нарсалар тақсимоти нормалаштирилган вақтда шу нарсаларни олиш ҳуқуқини берадиган, кесиб олинадиган талони бор бланка. *Кирк учинчи йилда озиқ-овқат карточкалари тарқатадиган идорада унинг бир тоғаси ишлар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Кичик размерли фотосурат, кичик фотокарточка.

КАРТОШКА [*р*] Сабзавот ўсимликлардан бири ва унинг илдизида пайдо бўладиган овқат учун ишлатиладиган ҳосили. *Картошка пояси. Картошка экмоқ.* ▪ *Экинлар жуда соз. Айниқса картошка билан сабзи мўл ҳосил беради.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Мастура:*] *Хай, Тожи! Шўрванг нима бўлди?* — [*Тожи:*] *Картошкани солдим.* Ҳамза, Яллачилар иши.

КАРТОШКАГУЛ [*р*+*ф-т*] Илдизида картошкасимон тугунаги бўладиган узун пояли, йирик ранг-баранг гулли декоратив ўсимлик.

КАРУСЕЛЬ [*р* < *фр*] Ўтирадиган жойлари от, айиқ, шер, қайиқ ва ш. к. шаклларида бўлиб, доира бўйлаб айланадиган қурилма. *Пастликда.. катта карусель.. Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КАРЧ [*ф-т*] *айн.* **карж.** *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КАРЧЛАМОҚ *айн.* **каржламоқ.**

КАРҚУЛОҚ Эшитиш қобилияти йўқ; кар. *Мен ундан [бойдан] тўғри ҳисоблашни илтимос қилиб ялинардим, у карқулоқ ва соқовдек ғўдайиб тураверарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

КАРҚУР Товуқсимонларга мансуб катта ўрмон қуши.

КАС [*ф-т*] *диал.* Одам, киши. *Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма. Бу сиримни ҳеч бир касга билдирма.* «Зулфизар билан Авазхон».

КАСАБА [*а*]: **касаба союзи** ишчи ва хизматчиларни меҳнат соҳалари бўйича бирлаштирувчи ва улар манфаатини ҳимоя қилувчи оммавий ташкилот.

КАСАЛ [*а*] **1** *сўт* Организмнинг нормал фаолияти бузилган, касалликка йўлиққан, оғриган; бетоб. *Касал киши. Касал от.* ▪ *У ҳаддан ташқари хомуш, касал товуқдай қанотлари осилган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Шарофат яна кўзига ёш олди.. Нукул «қанотим синди» деб йиғлайди.. Ўшандан бери бир кун соғ бўлсалар, уч кун касал.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Организмининг нормал ҳолати бузилган киши, касалликка йўлиққан, оғриган киши; хаста, бемор. *Касални парвариш қилмоқ. Касални кўргани бормоқ.* ▪ *Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Сотиболди касални ўқитди — бўлмади, табибга кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Нигора.. энига оқ халат кийди, термометр билан эшитиш трубкасини чўнтагига солиб, касаллар олдига кириб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Организм нормал фаолиятининг, саломатликнинг бузилган ҳолати; касаллик. *Юрак касали. Касалга учрамоқ. Касалнинг олдини олмоқ.* ▪ *[Тоҳиржон] яна ў касали ҳақида табиблар, дорилар тўғрисида сўзламоққа*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бошлади. Ойбек, Қутлуғ қон. **Касалдан турмоқ** қ. **турмоқ** 4.

4 *кўчма* Тарк этиб бўлмайдиган, суякка сингган одат.— *Саъвани хали кўрасизми? — сўради Ўктам қизиқиб. — Отадан қолган касал бу,— кулиб жавоб берди Йўлдошев.* Ойбек, О. в. шабадалар.— *Бу [амални сустеъмол қилиш] Тожибойнинг йўрғакда теккан касали,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Қамчилик, иллат.

6 *кўчма* Орзу-истак, иштиёқ, дард-илинж. *Ўзинг айт, агар менга шу касалингни бир оғиз билдирсанг, мен қайин отангга хат ёзмасми эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| *дағал* Иш, ташвиш, ғам. *Кўриб олганингиз менми ҳаммангизнинг, сизларнинг мендан бўлак касалларинг йўқми?* Н. Сафаров, Хадича Ахорова.

7 *кўчма* Бахтсизлик, муваффақиятсизлик сабаби; касофат. *Ҳамма касал шундаки, сиз халқ кучига ишонмайсиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

♦ **Чўнтак** (*ёки* **хамён**) **касал** чўнтакда пул йўқ, ҳамён қуруқ.

КАСАЛВАНД [*а*+*ф-т*] *с. т.* Касалманд. [*Наби:*] *Гапиринг тақсир, менинг ўғлим нима гуноҳ қилди? Ўзи мардикорликдан яқинда келди, унинг устига касалванд.* А. Раҳмат, Абдулла Набиев.

КАСАЛЛАНМОҚ Бирор касал билан оғримоқ, касалга чалинмоқ.

КАСАЛЛИК 1 касал 1—5 *с. белги оти.* [*У*] *аҳёнда қизил,чойхонага чиқиб қолса, рўпара келган одамга касаллигидан, умри оз қолганидан ҳасрат қилар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Организм нормал фаолиятининг, саломатликнинг бузилиши; дард, оғриқ, хасталик. *Юқумли касаллик. Ўпка касаллиги. Ўсимлик касаллиги. Вилт касаллиги.* ■ *Шўро медицинасининг асоси — касални тузатиш эмас, касалликни тузатиш, яъни унинг сабабларини йўқотиш-ку!* А. Қаххор, Сароб. *Мариянинг бахтига қарши амаки сил касаллигига учраб ишдан қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАСАЛМАНД [*а*+*ф-т*] Тез-тез касал бўлиб турадиган; дардчил. *Азалдан касалманд Башорат хола эрининг ўлимидан кейин яна ҳам қийналиб қолди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.— *Поччам элликдан ошган, новча, касалманд, рангпар,— дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

КАСАЛНАМО [*а*+*ф-т*] Касалга ўхшаш кўринадиган. *Ўрта бўйли, тўла, лекин кенг юзининг ғўштлари сарғайиб, солқиб тушган эллик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-аста юриб келаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАСАЛХОНА [*а*+*ф-т*] Касалларни мунтазам кузатиш ва даволаш учун жойлаштириладиган муассаса; шифохона. *Мастура Алиева саккиз ойдан бери палатасидан чиқмай ётган оғир хаста, уни касалхонада ҳамма билар, кўп киши кириб кўрган экан.* А. Қаххор, Минг бир жон.

КАСАНА [*ф-т*] *эск.* Ёлланган хунарманд — косиб томонидан уйда тайёрланадиган нарса ва шу тартибда ишлаш.

КАСАНАЧИ *эск.* Ёлланиб уйида ишлайдиган хунарманд-косиб.

КАСБ [*а*] Иш-фаолиятнинг маълум тажриба, тайёргарлик талаб этадиган бирор тури, соҳаси; хунар. *Бу киши ўзлари ҳосилот, касблари агроном, кечки мактабда муаллимлик ҳам қиладилар.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Касбим тўқувчилик, Шокирбек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.| *салб.* Умуман одат қилинган иш; одат. *Фойдахўрлик — тан-суягингизга сингиб кетган касбингиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Хотинини қўшиб амал олиш у сизнинг касбингиз, мингбоши!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Касб этмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) 1) эга бўлмоқ, эгалламоқ. *Аҳамият касб этмоқ.* ■ *Фавқулодда даҳшат касб этган унинг [Отабекнинг] кўзлари қаршисида қўрбошининг гуноҳкор кўзлари чидай олмадилар-да, ерга боқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ифодаламоқ. *Дарахтлар оддинда ажойиб бир манзара касб этмоқда.* ■ *Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсунбиби йўрғалай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАСБДОШ [*а*+*ф-т*] Бир хил касбли, бир касбдаги; шерик. *Хат уни [Михайловни] ўз ораларидан ишга юборган.. ишчилар коллективидан, касбдош дўстларидан экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАСБИЙ [*а*] Касб-хунарга оид. *Касбий манфаат. Касбий касаллик.*

КАСБ-КОР [*а*+*ф-т*] Умуман касб, хунар; машғулот, иш. *Эндиликда.. бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишига, касб-корига сабаби тирикчилик, деб қарамайди.* А. Қаххор, Хотинлар.

КАСИР-КАСИР *айн.* **касир-кусур.**

КАСИР-КУСУР *тақл. с.* Қуруқ ва мўрт нарсаларнинг синишидан чиқадиган товушни билдиради. *Касир-кусур чайнамоқ.*

КАСИРЛАМОҚ Касир-кусур овоз чиқармоқ.

КАСИРЛАТМОҚ касирламоқ *фл.орт. н. Бектемир бақувват тишлари билан қандни касирлатиб, устидан нонни тушира бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

КАСКА [*р* < *фр*] Ҳарбий хизматчи, ўт ўчирувчилар ва ш. к.нинг металлдан ишланган бош кийими. *Кейин. каскасининг ёнидан визиллаб ўқ учди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

КАСКАД [*р* < *фр*] *тех.* Ўзаро боғланган бир қанча иншоотлар, механизмлар, қурилмалар туркуми. **Гидроэлектростанция каскади** бир дарё оқимида бир-биридан маълум масофада жойлашган, умумий сув режими билан ўзаро боғланган бир неча гидроэлектростанция. *Чирчиқ ва Бўзсув гидроэлектростанциялари каскади бир дарёдаги 16та электростанциядан иборат.* «Ўзбекистон ССР иқтисодий географияси».

КАСОД [*а*] **1 Талаб ёки харидор** йўқлиги туфайли сотилмай туриб қолган. *Шу ойда [рамазон ойида] барча дўкондорлар то саҳаргача савдо-сотиқ қилар,.. касод молларни кечалари пуллар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Бозор касод молга харидор йўқ, мол ўтмаяпти.**— *Хурмача тузук ўтяпти-ю, тоғораларнинг бозори касод,— деб жавоб берди Қулмуҳаммад.* Мирмуҳсин, Касод.

2 *фольк.* Касофат, зарар. *Уйқунинг касоди кўндир кишига Бувушим, ғафлатдан кўтар бошингни!* «Равшан».

КАСОФАТ [*а*] **1** *сфт* Ёмон оқибатга олиб борадиган, бахтсизлик (**знён, зиҳмат**) келтирадиган. *Касофат иш.* ■ *Шира кўп касофат нарса, ғўзанинг ёш баргларига ёпишдими — уни бужмайтириб қўяди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *от* Ёмон оқибат, бахтсизлик, фалокат. *Яхшининг — шарофати, ёмоннинг — касофати.* Матал. *Очлик касофатидан она-бола дунёдан кетди.* С. Исмоилзода, Темур. *Ҳамма касофат Шербекда.* С. Анорбоев, Оқсой. **Бировнинг касофатига қолмоқ** бирсвнинг айби туфайли фалокатга йўлиқмоқ, бахтсиз бўлмоқ. *Бу орада қизим шўрлик унинг касофатига қолди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | *сўк.* Ёмонликка етакловчи, ёмон оқибатларга сабаб бўладиган киши, ёмон киши. *Нима дейсан? Ана, бир зумда касофатларнинг дамига илиндинг? Чиқ уйга! Чиқ деймаи сенга.* С. Зуннунова, Гулхан. *Сен замонни тушунасанми, ўйлаб қара, агар шу хом қовоқда миянг бўлса, йиғлама, касофат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚАСОФАТЛИ Бахтсизлик, фалокат келтирадиган. *Касофатли қора ўтмишда Сожида хола тўнғич ўғлидан ана шундай қилиб ажралган эди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ҚАСР I [*а*] *мат.* **1 Бирликнинг қисмларидан ташкил топган сон.** *Оддий каср. Ўнли каср. Узлуксиз каср. Тўғри каср. Аралаш каср.*‖ *Каср сон.* **Каср қолдиқ** бирга **етмайдиган**, бирдан оз бўлган қолдиқ.

2 *эск. айн.* **қолдиқ 4.** *Ўн олтини учга бўлсак, битта каср қолади.*

ҚАСР II [*а*] Ўзганинг айби билан бўладиган **ёмон таъсир**, ярамас оқибат; касофат. *Фарҳоднинг тоғ қазишини Алишер Навоий тасвирлаб байт ёзган эди, шуни келтира олмадим. Ўқимаганликнинг касри шу-да.* Ойдин, Ширин келди. **Менга касринг тегди** сен туфайли мен зиён-зиҳмат кўрдим. [**Бировнинг**] **касрига қолмоқ** бирровнинг касофатига қолмоқ.

ҚАСРЛИ *мат.* Бирга етмаган миқдорли (қолдиқли), ёнида **касри бор.** *Касрли сон.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

КА́ССА [*р* < итал] 1 Пул, қимматбаҳо қоғозлар сақланадиган пўлат сандиқ, қути, шкаф.

2 Муассаса, корхоналарнинг пул қабул қилиш, пул бериш, билет сотиш ва ш. к. билан шуғулланувчи бўлими.

3 Пул билан иш юритувчи, муомала қилувчи айрим муассаса ёки ташкилотларнинг номи. *Омонат касса. Ўзаро ёрдам кассаси.*

4 Муассаса, корхона ва ш. к.даги бор пул. *Кассани топширмоқ. Кассани қабул қилмоқ.*

КАССА́ЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *юр.* Суд ҳукмидан норози бўлиб, ишни қайта кўриш тўғрисида юқори суд органларига шикоят қилиш усули.| Суд ҳукмини қайта кўриш ҳақидаги ариза. *Кассация муддати. Кассация аризаси бермоқ.*

2 Конституция ёки сайлов қонунига хилоф равишда бузиб ўтказилган сайловни бекор қилиш.

КАССЕ́ТА [*р* < *фр*] Фотопластинка ёки фотоплёнка солинадиган, ёруғлик ўтказмайдиган сурма қопқоқли махсус қутича.

КАССИ́Р [*р*] Пул ва қимматбаҳо қоғозларни қабул қилиш, бериш, билетлар сотиш ва ш. к. ишларни бажарувчи ходим.

КАССИРЛИК кассир *с. касб оти. Салоҳиддин кассирлик ишига Ёқубжоннинг ёрдами билан киради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КА́СТА [*р* < *порт*] Ҳиндистон ва баъзи шарқ мамлакатларида ўз аъзоларининг насаби, ҳуқуқи, урф-одатлари ва касбига қараб алоҳида табақага ажралган ижтимоий гуруҳ, табақа, тоифа. *Коҳинлар кастаси. Каста урф-одатлари.* ▪ *Ҳиндистонда турли тоифалар, касталар, чунончи, коҳинлар, аскарлар ва деҳқон касталари бор эди.* «Янги тарих».

КАСТОР [*р* касторовый]: **кастор мой** *айн.* **касторка.**

КАСТО́РКА [*р*] Канакунжутдан олинадиган мой, канакунжут мойи (сурги дорисн сифатида ишлатилади).

КАСТРЮ́ЛЬКА [*р*] Одатда цилиндр шаклида бўладиган, икки банди, қулоғи ва қопқоғи бор, асосан, овқат пиширнладиган металл идиш.

КАТ [*ф-т*] *диал.* Кенг ёғоч каравот.— *Келинг, келинг, Тўрғай, катга чиқинг,— деди кампир мулозамат қилиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАТАК [*ф-т*] 1 Парранда ёки айрим жониворлар туриши учун махсус ишланган уйча, бўлма. — *Товуқларга..— деди Ўринжон секингина,— катак солдим-да. Товуқларингиз кўк пиёзларни каллаклаб ташлабди.* Ойдин, Ўзи монанд.

2 Нарса юзасига ишланган, туширилган тўртбурчак; шундай тўртбурчакларнинг бири. *Шаҳмат катаги.*‖ *Катак кўйлак. Катак дафтар.* ▪ *Азимов қора фарзинни қўлида бир оз ушлаб туриб, шаҳматнинг оқ катагига таққиллатиб урди-да, «шаҳ» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қичик-кичик бўлимлар, уялар, тешикларнинг бири. *Ари уясининг катаги.* ▪ *У вестибюлга кириб ранг-баранг эълонлар осиғлик доска ёнидан ўтаётганда чапга, ари уясидай сертокча почта катагига қаради.* П. Қодиров, Уч илдиз.| Бурун катаги, бурунниинг ташқи тешиги. [*Шокир отанинг*].. *қайрилиб тушган, катаклари кенг, бесўнақай қайроқ бурни учида тер томчилари ялтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КАТАҚЧА Кичик катак. *Шипи шарқча нақшдор уй.. Токчалар қадимча — ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир нав қилиб поезд томига чиқасиз ва юк қўятурган катакчаларнинг бирида жойлашасиз.* «Муштум», 1924, № 12

КАТАЛАК Катакдай кичик, кўримсиз уй, хона. *Бору йўқ уйларини банда баён гар қилсам: Бир катак, икки капа, уч олачуқ, тўрт каталак.* Махмур. *Каталак дўкончада бобом, икки тоғам, тўртта халфа маҳси тикар эди.* Ойбек, Болалик.

КАТА́ЛИЗ [*р* < *грек*] *хим.* Катализатор таъсирида химик реакциянинг тезланиши ёки сусайиши.

КАТАЛИЗА́ТОР [*р*] *хим.* Химик реакцияни тезлатадиган ёки секинлатадиган, аммо ўзи ўзгармай қоладиган модда.

КАТАЛО́Г [*р* < *грек*] Бир турдаги нарсаларнинг (китоб, қўл ёзма, музей экспонатлари ва ш.к.нинг) маълум алфавит тартибида тузилган рўйхати. *Кутубхона каталоги. Техникага доир адабиётлар каталоги. Юлдузлар каталоги.*

КАТАПУ́ЛЬТА [*р* < *грек*] 1 Самолёт ва космик кема авариярга учраганда ундан учувчи ёки космонавтни ажратиб, чиқариб юборадиган мослама.

2 Кемадан самолёт учириш учун қурилган мослама.

КАТЕГО́РИЯ [*р* < *грек*] 1 *филос.* Моддий дунё ҳодисаларининг умумий хусусияти ва алоқаларини ифодаловчи тушунча. *Замон категорияси. Сабабият категорияси.*

2 Илмий терминологияда: предмет турларини ёки уларнинг умумий белгиларини билдирувчи тушунча. *Грамматик категориялар. От категорияси. Эгалик категорияси.*

3 Бир хил нарса, ҳодиса, шахслар тури, туркуми, гуруҳи; даража, разряд.

КАТЕГОРИЯЛИ Бирор категория, даража, разрядга эга. *Биринчи категорияли шаҳматчи.*

КА́ТЕР [*р* < *инг*л] Катта пароходларнинг қирғоқ билан алоқа қилиб туриши учун хизмат қиладиган эшкакли ёки моторли кичик кема. | *ҳарб.* Ҳарбий-денгиз флотида ёрдамчи вазифаларни (десант тушириш, миналарни қидириб топиш) бажарувчи жанговар кема. *Соқчи катер. Торпедалар ташувчи катер.*

КА́ТЕТ [*р* < *грек*] *мат.* Тўғри бурчакли уч бурчакнинг тўғри бурчак ҳосил қилган томонларидан бири.

КАТО́Д [*р* < *грек*] *физ.* Манфий зарядланган электрод; *акси* **анод.**

КАТО́ЛИК [*р* < *грек*] Католицизм мазҳабидаги киши, католицизмга эътиқод қилувчи киши.

КАТОЛИ́Й [*р* католический] Католицизмга оид; католицизм мазҳабидаги. *Католик аёл.*

КАТОЛИЦИ́ЗМ [*р* < *грек*] Христиан динининг Рим папаси бошчилигидаги мазҳаби.

КА́ТОРГА [*р* < *грек*] Чор Россиясида ва буржуа мамлакатларида сургун қилиш, жуда оғир шароитда ишлатиш ва қамашдан иборат жазо чораси ва шундай жазо жойининг ўзи. *Каторгага юбормоқ.* ▪ *Тўққиз кишини йигирма йилдан каторгага — оғир ишга ҳукм қилибдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. | Умуман оғир мехнат ва чидаб бўлмайдиган даражадаги оғир ҳаёт ҳақида.

КАТТА 1 Ҳажми, ўлчами нисбатан ортиқ; улкан. *Катта шаҳар. Катта ҳовли. Катта дарё.* ▪ *Трактор кесилган катта дарахтларнинг тўнкасига занжир боғлаб тортар, арра, болта кўтарган одамлар буларни кесиб, кирқиб араваларга юклашар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ўроз қаердандир катта тарвуз келтириб ўртага қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Сон, миқдор жиҳатдан ортиқ миқдорли. *Катта қўшин. Катта оила. Катта коллектив.*

2 Ёш жиҳатдан улуғ, ёши ортиқ. *Катта ўғил. У мендан катта.* ▪ [*Юсуфбек ҳожи:*] *Ойим, ҳар нима, сиз каттасиз, Зайнаб ёш, каттадан кичикка шафқат лозим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Катта хотин** *этн.* биринчи, бош хотин. | Улғайган, балоғатга етган, ақли кирган, ақлли. *Катта қиз. Катта ёшдаги болалар.* **Катта қилмоқ** боқиб ёки парвариш қилиб ўстирмоқ, вояга етказмоқ.

3 *от* Ёши катта киши; қари, кекса. *Каттани ҳурмат қил. Каттаклар гапига қулоқ сол.* **Каттани кесиб кичкина килган** кекса кишиларнинг гапини гапирадиган ёш бола ҳақида.

4 Даражаси, кучи юқори; буюк, зўр. *Катта ғалаба. Катта маҳорат. Катта тортишув.* ▪ *Бу китобни ўша кечаси катта қизиқиш билан қўлга оларкан, эри Абдуллабой келиб қолиб, [китобни] қўлидан йириб олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Аҳамияти юқори, муҳим аҳамиятли, жиддий. *Катта масала. Катта вазифа.* ▪ *Болтабой кечки овқатдан кейин келди. У жуда катта ишни битириб келгандай оғзи қулоғида бўлиб, нуқул цемент тўғрисида.. цементлаб қилинган тўғон қанчалик пишиқ бўлиши ва ҳоказолар тўғрисида гапирар.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

5 Хизматдаги мартабаси, унвони, даражаси жиҳатдан (бошқага нисбатан) юқори. *Катта илмий ходим. Катта лаборант.*| *кўчма* Кўзга кўринган, атоқли, машҳур. *Катта олим. Катта артист.* ■ *Абдураҳмоннинг амакилари.. Бухородa катта мударрислардан саналар эдилар.* А. Қодирий, Мехрсбдан чаён.

6 *от* Юқори лавозимдаги амалдор, раҳбар, бошлиқ. *Шаҳарнинг каттала-ри.* ■ [*Тожибой:*] — *Э, нодон.. Менга тегсанг жон-жон демайсанми? Бир юртнинг каттаси бўлсам.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамлар тамом йиғилган бўлсалар ҳам, катталардан дарак йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ўзини катта олмоқ** (*ёки* **тутмоқ**) амал, даража ёки билим жиҳатдан ўзини бошқалардан устун қўймоқ, мағрурланмоқ, кеккаймоқ.

♦ **Катта арава қаёққа юрса кичиги ҳам шу ёққа юради** ёшлар, тажрибасизлар катталардан, тажрибали, обрўли кишилардан ўрнак олади деган маънода ишлатиладиган ибора. **Катта бошини** (*ёки* **ўзини**) **кичик қилиб** ёшининг катталиги, амали-мартабаси ёки давлатига қарамай, ўзини катта олмай; камтарлик билан. *Марғилон деган шаҳардан катта ўзини кичик қилиб қизи ила келаётган Мирзакарим акага ўғлининг хўрлик келтиришидан чўчиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Катта оғиз** *ёки* **оғзи катта** *қ.* **оғиз. Катта кетмоқ** *айн.* **катта гапирмоқ** *қ.* **гапирмоқ.**

КАТТА-КАТТА 1 *айн.* **катта** 1, 2, 4, 5 (одатда кўпл. ф-даги отлар олдида) келиб, белгини ва кўплик маъносини кучайтириш учун қўлланади. *Катта-катта қизлар. Катта-катта уйлар. Катта-катта қовунлар. Катта-катта вазифалар. Катта-катта ишлар. Катта-катта ёзувчилар.* ■ *Катта уйда, даҳлизда катта-катта пўлат сандиқлар, қутилар, уюм-уюм гиламлар, кўрпа-ёстиқлар, ҳар хил асбоб-идишлар тартибсиз қалашиб ётар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *рвш* Кўп, кўп-кўп. *Катта-катта емоқ. Катта-катта сарфламоқ. Ошни катта-катта ошамоқ.* ■ [*Собиражон:*] *Ўртоғим катта-катта топиб келганига, мен яхши-яхши тикканимга, пиширганимга хурсанд бўлиб юра беришмиз.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

КАТТА-КИЧИК 1 Катталиги ҳар хил, ҳар хил катталикдаги, турлича. *Ўрмонжон айвонга чиқиб, стол ва караватда турган бир неча катта-кичик тугунларни кўриб ҳайрон бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Аҳамияти, даражаси, кучи жиҳатидан ҳар хил, турли даражадаги. *Катта-кичик муваффақиятлар. Катта-кичик амалдорлар.* || *Аҳмоқнинг катта-кичиги йўқ.* Мақол.

3 *от, с. т.* Турли ёшдаги кишилар; барча, ҳамма, каттаю кичик. *Майдонга катта-кичик йиғилди.* ■ *Менинг ёшим олтида, Катта-кичик олдида.. Кўзни қилиб шамғалат, олмайман ҳеч шоколад.* Қ. Муҳаммадий.

КАТТАКОН *с. т.* 1 Одатдагидан анча катта; жуда катта. *Каттакон бўри. Каттакон қовун.* ■ *Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, киракашларнинг деворга каттакон қора тахта қоқилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарё бўйида князнинг каттакон боғи бўлиб, князь ҳар йили баҳорда.. келиб, кузакда кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *айн.* **катта** 2, 3, 5, 6. *Каттакон қизим — врач. Каттакон шоир.*|| *Демак, сув чиқади. Қандай қилиб чиқариш эса одамларнинг ихтиёрида. Фақат каттаконлар йўл қўйиб берса бўлгани.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАТТАЛАШМОҚ Ҳажми, ўлчами ортмоқ, катта бўла бормоқ, йириклашмоқ. *Энди у ўғли, соқоллари ўсди, юзи қорайди, шаҳло кўзлари яна каттала-шди, қадди чўзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАТТАЛАШТИРМОҚ **катталашмоқ** *фл. орт. н.*

КАТТАЛИК 1 **катта** 1—4, 6 *с. белги оти. Ҳовузнинг катталиги. Ютуқнинг катталиги. Вазифанинг катталиги. Ёш жиҳатдан катталик.* ■ *Кетмоннинг вазнидан қатъи назар, кетмоннинг бет катталигини ерга чизиб кўрсатди.* А. Қодирий, Обид кетмон.— *Нима қилди, ҳақиқат олдида менинг кичиклигим, сизнинг катталигингиз барибир эмасми? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўзини ўзгадан юқори тутиш; манманлик. *Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди Хотам.* Фозил шоир. **Катталик қилмоқ** ўзини ҳаммадан катта олмоқ, ҳаммани ишга буюрмоқ, хўжайинлик қилмоқ.

КАТТАҚЎРҒОН Оқ узумнинг доналари йирик, боши катта бўладиган бир хили. *Нимранг тоифи, пуштиранг ҳусайни, тилла ранг қирмиска, қаҳрабо ҳусайни, ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттақўрғон — ҳаммаси шиғил пишган.* С. Анорбоев, Меҳр.

КАТЮША [*р*] Автомобилга ўрнатилган реактив миномётга ҳазил-эркалаш тариқасида берилган ном.

КАУЧУК [*р* < *инглз*] Баъзи ўсимликларнинг, мас. кўксағизнинг, ширасидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган эластик модда (резина тайёрлаш учун ишлатилади). *Табиий каучук. Синтетик каучук.*

КАФАН [*а*] Кўмиш олдидан мурдани ўрайдиган оқ мато; қабр либоси. *Уни* [*ўлган болани*] *эски дока кафанга ўраган вақтда бўйни ва оёқлари чўзилиб кетганини кўриб, уч ёшга кирганини эсладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАФАНГАДО [*а*+*ф-т*] Бор-йўғидан ажралган, ҳеч нарсаси йўқ. **Кафангадо бўлмоқ** бор-йўғидан ажралмоқ, ҳеч нарсасиз қолмоқ. [*Деҳқонбой:*] *Халқнинг рўзғори бузилди, юрт вайрон бўлди, таландик, кафангадо бўлдик.* Яшин, Тор-мор.

КАФАНДЎЗ [*а*+*ф-т*] Кафан тикувчи.

КАФАНЛАМОҚ Кафан ўрамоқ. *Фассол мурдани кафанлади.*

КАФАНЛАНМОҚ **кафанламоқ** *фл. мажҳ. н. Жасад ювилиб, кафанланган-дан кейин, пешинга яқин тобутни кўчага олиб чиқдилар ва уни елкадан елкага кўтаришиб қабристонга борадиган йўл четидаги майсага олиб бориб ерга қўйдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАФАНЛИК Кафан қилинадиган мато; кафан учун белгиланган мато. *Хўжайин.. мурдашуни чақиртириб кафанлик учун тўрт қари бўз ва икки танга хизмат ҳақи инъом қилди.* Айний, Дохунда.

КАФЕ [*р* < *фр*] Чой, кофе, енгил таом ва ш. к. сотиладиган кичик ресторан.

КАФЕДРА [*р* < *грек*] 1 Лекция ўқиш, доклад, ахборот қилиш ва ш. к. ишлар учун махсус баланд қурилма; минбар.

2 Олий ўқув юртларида бир ёки бир неча ўзаро яқин фанлар бўйича иш олиб борувчи профессорлар, ўқитувчилар ва илмий ходимларнинг ташкилий бирлашмаси ва шу бирлашма жойлашган хона. *Марксизм-ленинизм кафедраси. Органик химия кафедраси. Кафедра мажлиси. Кафедра мудири.*

КАФИЛ [*а*] Бирор нарсага ёки бирор кимса ҳақида бошқаларни ишонтириб масъулиятни ўз устига олувчи, гарантия берувчи шахс. *Мен Эргашнинг яхши дўст бўла олишига кафилман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сўрасангиз, Ҳожихон, бермаганда ҳам олиб беришга мен кафил.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кафил бўлмоқ** (*ёки* **турмоқ**) ишонтириб, масъулиятни, жавобгарликни ўз устига олмоқ. *Ҳамма мол ва мулки билан қутидор Отабекка кафил бўлди ва қушбегининг ҳақига дуо қилиб, ҳовлари маҳкамадан биргалашиб чиқишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кафилга бермоқ** бировга ишониб, айбланувчини унинг жавобгарлигига, зиммасига топширмоқ. *Волостной Муҳаммадкарим билан Аҳмад соқовни кафилга бериб бўшатинглар деди-ю, тарвузи қўлтиғидан тушган кишидай бўшашиб.. кўздан ғойиб бўлди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. **Кафилга олмоқ** жавобгарликни ўз устига олиб айбланувчини қутқармоқ, ажратиб олмоқ. **Кафилини олмоқ** масъулиятини, жавобгарлигини ўз устига олмоқ. *Бу ишнинг кафилини олганим йўқ.*

КАФИЛЛИК **кафил** *с. белги оти. Кафиллик хати.* ■ *Оқсоқол ўзининг кафиллиги билан самоварчи Қудратдан Ёдгорнинг номига, ҳар азонда бит-танга фойда бериш шарти билан, 25 танга қарз олди.* Айний, Дохунда.

КАФОЛАТ [*а*] Масъулиятни, жавобгарликни ўз устига олган ҳолда ишонтириш; кафиллик; гарантия.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КАФОЛАТНОМА [*а* + *ф-т*] Кафиллик хати. *Фотима ўзимизнинг колхозга бош бухгалтер бўлди. Партияга ўтди. Ўзим кафолатнома ёзиб бердим.* С. Аҳмад, Онажонлар.

КАФТ [*а*] Қўлнинг билак учидан бармоқларгача бўлган ички яхлит қисми. [*Тожибой*] *кафтига икки чимдим нос ташлади-да, оғзини осмонга қилиб туриб чекди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| Қўлнинг билак учидан бармоқларнинг охиригача бўлган қисми; панжа, шапалоқ. *Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс-чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Бир кафт** кафтга сиғарлик, озгина; бир сиқим (ун, дон ва ш. к. ҳақида). *Тўйдан шу болага атаб бир кафт ширинлик ҳам келтирмабсан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Кафтда кўтармоқ** эъзоз-икром билан муносабатда бўлмоқ, жуда ҳурмат қилмоқ. *Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КАФШ [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **кавуш.** *Анвар бир оз ёнбошлагандан кейин яна ўрнидан турди, кафшини кийиб келиб эшикни очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КАФШДЎЗ [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **кавушдўз.** *Сўз тери эмаски, кафшдўздек, сув пуркаб чайнаб тортаверсанг.* Ойбек, Навоий.

КАЧҚИЛ [*ф-т*] 1 Бели сиқиқ қопқоқли, ўйма нақшли челаксимон мис идиш.— *Меҳнат ҳам мўъжиза! — деди Робия, качкилга латтага ўраб солинган чинни асбобларни кўтарар экан.* «Қаҳрамоннома».

2 *айн.* **кашкул.**

КАШАК [*ф-т*] Иморат ёки бошқа қурилишда қисмларни қимирламайдиган қилиб мустаҳкамлаш учун қоқиб қўйиладиган ёғоч; тирагич, тирак.

КАШАЛ I *диал.* Интизор. *Тезроқ боринг шу чодирга, Кашал онам сиздай зўрга.* Ислом шоир. **Кашал бўлмоқ** 1) интизор бўлмоқ; 2) хавотир олмоқ. *Кашал бўлманг, бир кун кириб бораман, Бек отамга дарак берманг, бобожон!* Ислом шоир.

КАШАЛ II *диал.* Узоқ. *Жавоб беринг, қалмоқ элга борайин, Кашал элдан бийни олиб келайин.* «Алпомиш». *Кашал кетган менинг болам ўлдими? Мен бебахтнинг куни охир бўлдими?* «Равшан».

КАШАЛОТ [*р* < *фр*] Китсимонларнинг бир тури, юз тоннача бўладиган улкан денгиз ҳайвони.

КАШАНДА [*ф-т*] Чекишга одатланган; чекувчи. *Мен чекмайдиган одамман, лекин сизлар чекишларинг мумкин. Чекмаса суҳбат юришмайди, дейишади кашандалар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КАШАР Чорва қишлайдиган жойларда чорвачилик ходимлари (чўпон, зоотехник, ветврач кабилар)нинг яшаши ва ишлаши учун мосланган бино.

КАШКУЛ [*ф-т*] *тар.* Қаландарларнинг хайр-садақа йиғадиган махсус идиши. *Абдувоҳоб ғазалга қулоқ солиб ўтирмади, қўлидаги тангани қаландарнинг белида осиғлиқ қора кашкулга ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КАШМИР *айн.* **кашмири.** *Не ишларни кампир бунга солади, Гулгун бу айёрдан ўчин олади. Бу дунёдан кашмир фано бўлади. Шундай бўлиб энди айёр ўлади.* Фозил шоир.

КАШМИРИ [*ф-т* < *Кашмир вилояти номидан*] 1 *фольк.* Айёр, ҳийлакор; сехргар.— *Сен жодугарми, ё бир кашмирими, фириб билан боғлабсан укамнинг қўлини,— деди.* «Нигор ва Замон».

2 Жундан ёки жунга ип ёки ипак аралаштириб тўқилган майин мато. *Кашмири чопон. Кашмири шоҳи.* ■ *Ҳовлида, ҳинд кимхобидан тўн кийган, печи зарҳал кашмири саллани бошига қўйган амир ўзига яқин бўлган амалдорлари билан борардилар.* Жўрабоев, Мулла Б. м.

КАШНЕ [*р* < *фр*] Бўйинга ўрайдиган камбар рўмол; шарф. *Жун кашне.* ■ *Гулсум ҳар кун дарвоза тирқишидан кўчага мўралар,.. иякларини оқ йўлли кашне билан ўраб Элмуроднинг мактабга кетаётганини кўриб қолар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАШНИЧ [*ф-т*] Овқатни хушхўр қилиш учун солинадиган сербарг хушбўй ўсимлик.

КАШТА [*ф-т*] 1 Тикиб туширилган гул, расм, чизиқ ва ш. к. *У* [*Фотима*] *енгларига чиройли қизил каштапар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Гул, расм, чизиқ ва ш. к. тикилган мато. *Деворларда Тамара.. ўз қули билан тиккан каштапар.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

КАШТАДЎЗ [*ф-т*] *айн.* **каштачи.** *Ҳар хонага зеб беради каштадўзлари, Меҳнатидай оромбахшдир ширин сўзлари.* Н. Назруллаев.

КАШТАДЎЗЛИК **каштадўз** *с. касб оти.*

КАШТАЛИ Тикиб гул солинган, кашта тикилган. *Бойлар устларига ипак чопон, чиройли каштали чакмонлар кийиб олеанлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

КАШТАН [*р* < *лат*] 1 Қора қайинларга мансуб дарахт.

2 Шу дарахтнинг меваси, ёнғоғи.

КАШТАЧИ Кашта тикувчи; каштадўз.

КАШТАЧИЛИК **каштачи** *с. касб. оти. Бадиий каштачилик фабрикаси.*

КАШФ [*а*] *айн.* **кашфиёт.** *Кашф этмоқ (қилмоқ).* ■ [*Йўлдош*] *айниқса бу кашф ҳарбий истеҳкомда қўлланилса, зўр фойда келтиришини алоҳида таъкидлари.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ернинг қуёш атрофида айланишини дастлаб Коперник деган олим кашф қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.| *с. т.* Ўйланган, фараз қилинган нарса, ўйлаб ҳаёлга келтирилган нарса; фараз.— *Ҳали шунақа сиздан яширин сирим борми? — Бор! — Бўлмаса марҳамат қилиб кашфингизни сўзлангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КАШФИЁТ [*а*] Текшириш, илмий тадқиқот натижасида топилган, яратилган нарса; ихтиро. *Олимларимиз фанни янги кашфиётлар билан бойитмоқдалар.*

КАШФИЁТЧИ Кашф этувчи; ихтирочи.

КАШШОФ [*а*] 1 *эск. айн.* **пионер** 1. 2 *кт.* Биринчи бўлиб янгиликка қадам босувчи, бирор ҳаракатни бошлаб берувчи. *Мўттихон мулойимлик билан давом этди: — Сизга ўхшаган кишиларнинг хотинлари озодликнинг кашшофлари бўлиши керак.* С. Зуннунова, Гулхан.

КАЪБА [*а*] (К — *катта*) 1 *дин.* Мусулмонларнинг Маккадаги зиёрат қиладиган, ибодат қиладиган муқаддас жойи. *Қози Афандидан сўради: Агар ҳажга борган бўлсангиз, айтинг-чи, замзам қудуғи Каъбанинг қайси томонида?* «Латифалар».

2 Ҳар қандай азиз ва муқаддас ҳисобланган жой. *Бу ер* [*Эшон бозор*] *Тошкент ва Сайрам музофотларининг чорраккам бир Каъбаси ҳисобланар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КАЪБАТУЛЛО(Ҳ) [*а*] *айн.* **каъба** 1. *Шу каъбатуллонинг ичида ўтириб ёлғон гапирган одам мусулмон эмас, кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўъмин эмас!* [*деди Сафар бўзчи*]. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КАЮТА [*р* < *голл*] Пароход ва кемада экипаж ва пассажирлар учун белгиланган ҳар бир алоҳида бўлма, хона.

КАҲРАБО [*ф-т*] 1 Сариқ рангли, шаффоф, ялтироқ, тош қотган елим — смола; зийнат буюмлари учун ишлатилади. *Каҳрабодан ясалган муштук.*‖ *Каҳрабо маржон. Каҳрабо мунчоқ.* ■ *Домла ҳеч нарса демай, каҳрабо тасбеҳини ўгириб, аллақайси бир сурани пичирлай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Каҳрабо рангига ўхшаш, сарғайган, заъфарон. *Қишнинг элчиси етиб келди. Қаердадир ҳазонрез изғирин кезиб юрибди. Каҳрабо далалар намиққан.* А. Мухтор, Мўъжизали аланга. *Хон жуда золим экан, оти Хонбобо экан, зулм остида бу элнинг юзи каҳрабо экан.* С. Абдулла.

КВАДРАНТ [*р* < *лат*] 1 *мат.* Доиранинг тўртдан бир қисми, чораги.

2 *эск. астр.* Қуёш ва умуман юлдузларнинг баландлигини ўлчаш учун қўлланган қадимий асбоб.

КВАДРАТ [*р* < *лат*] *мат.* 1 Тенг томонли тўғри тўртбурчак. *Квадрат метр.* | Шундай шаклдаги нарса. *Бодомхон харитага ёпишиб олиб, гўё ундан севикли эрини қидириб топиб оладигандек, нуқталар, чизиқлар, квадратларни бармоғи билан санаб чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 **Бир сонни ўз-ўзига кўпайтириш-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан ҳосил бўлган сон. *Тўртнинг квадрати ўн олти бўлади.*

КВАДРАТУРА [*р*] Юзанинг квадрат бирлиги билан ифодаланган катталиги. *Уйнинг квадратураси.*

КВАДРАТ-УЯЛАБ: квадрат-уялаб экиш *қ. х.* уруғни даланинг узунасига ҳам, кўндаланг йўналишида ҳам бир хил, тенг ораликда жойлаштириб экиш.

КВАЛИФИКАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Даражасини аниқлаш, белгилаш. **Жиноятни квалификация қилмоқ** *юр.* жиноят даражасини ва унга мувофиқ келадиган жазо чораларини белгиламоқ.

2 Малака, маҳорат даражаси. *Квалификацияни оширмоқ.*

3 Ихтисос, касб, ҳунар.

КВАНТ [*р* < *лат*] *физ.* Бирор энергиянинг энг кичик миқдори. **Квант механикаси** физиканинг атом, электрон, протон сингари зарралар ҳаракати қонунларини ўрганадиган бўлими.

КВАРТАЛ [*р* < *лат*] 1 Йилнинг тўртдан бири, чораги (уч ой). *Йилнинг учинчи квартали. Тўртинчи квартал ҳисоботи. Иккинчи квартал плани.*

2 Шаҳарнинг бир-бирини кесиб ўтган катта кўчалар билан ёки кўча ва майдонлар билан чегараланган ҳар бир қисми; ўрам. *Шаҳардаги эски маҳаллалар ўрнида кўркам кварталлар.. барпо этиляпти.* С. Солиев, Фахр. *Бу атроф кўчалар бўм-бўш эди. Лекин бир-икки квартал ўтгандан кейин.. Одамлар учради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *махс.* Ўрмон, токзор ва ш.к.нинг маълум оралиқ билан ажратилган ҳар бир участкаси (одатда чор бурчак бўлади).

КВАРТЕТ [*р* < *итал*] *муз.* 1 Тўрт овоз ёки тўрт соз учун ёзилган асар.

2 Шундай асарни ижро этадиган тўрт ашулачи ёки созандадан ташкил топган ансамбль.

КВАРТИРА [*р* < *нем*] 1 Катта бинонинг кўпинча бир оилага мўлжалланган бир ёки бир неча хона, ошхона ва ш.к.дан иборат бўладиган алоҳида яшаш жойи. *Квартирамиз бинонинг тўртинчи қаватида. Янги квартирага кўчиб кирмоқ.* ▪ *Пўлат қуювчи Тургеневнинг квартираси заводнинг орқасидаги икки қаватли уйнинг биринчи қаватида эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.| Вақтинча яшаш учун ижарага олинган турар жой. *Квартира олмоқ. Квартира ҳақи.*

2 *ҳарб.* Қўшинларнинг қароргоҳи. *Полкнинг қишқи квартиралари.*

КВАРТИРАНТ [*р*] *с. т.* Квартирани ёки умуман яшаш жойини ижарага олиб турган киши.

КВАРЦ [*р* < *нем*] *геол.* Тиниқ, рангсиз, оқ, баъзан бошқа ранглардаги кристаллик ёки аморф минерал.

КВАРЦИТ [*р* < *нем*] *геол.* Асосан кварц ва жуда оз миқдорда бошқа минераллардан иборат тоғ жинси (бинокорликда, металлургия саноати ва ш.к.да ишлатилади).

КВАС [*р*] Сули нонидан, унидан ёки ундириб янчилган сулига ун қўшиб тайёрланадиган нордонроқ ичимлик. [*Мутавалли*] *бир коса муздек квас ичиб, юрагининг ўтини сўндирди-да, тўнини елкасига ташлаб, гандираклаб ташқари чиқди.* М. Осим, Элчилар.

КВИНТА [*р* < *лат*] *муз.* 1 Диатоник гаммaнинг бешинчи пардаси ва биринчи парда билан бешинчи парда оралиғи.

2 Скрипка ва бошқа баъзи музика асбобларининг энг ингичка (овози, энг юқори) тори.

КВИНТЕТ [*р* < *итал*] *муз.* 1 Беш овоз ёки беш соз учун ёзилган асар.

2 Беш ижрочидан иборат ансамбль.

КВИТАНЦИЯ [*р* < *итал*] Пул, қимматбаҳо нарса ва ш. к.ни қабул қилиб олганлик ҳақидаги расмий ҳужжат. *Почта квитанцияси. Квитанция олмоқ.*

КВОРУМ [*р* < *лат*] Мажлис қарорларини қонуний деб топиш ёки мажлисни очиш учун унда қатнашиши шарт бўлган аъзолар сони.

КЕГАЙ Ғилдиракнинг тўғини билан гупчагини қўшиб, тутиб турувчи таёқсимон қисмлардан бири. *Арава ҳам кўҳна, ямоқ-ясқоқ, ғилдирак темиридан унда-мунда парча-пурча қолган; кегайлари шалоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕДР [*р* < *грек*] Доим яшил игна баргли дарахт.

КЕЗ Вақтнинг маълум қисми; пайт, давр. *Баҳор кезлари. Ёшлик кезлари.* ▪ *— Бултур ана шу кезда,— деди Сафар энгашиңқираб,— бозорга саккизта бўз олиб тушган эдим.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Йўлчи ҳам бошқа бир кезни мўлжал қилди-да, Шокир ота билан хайрлашиб, эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кези келганда** фурсатдан фойдаланиб, имконият туғилганда; зарур бўлганда. *Ҳар бир қизнинг айтса адо бўлмайдиган қиссаси бор, кези келганда, ёрилиб олмаса, қачон ёрилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КЕЗАК *диал.* Кез.

КЕЗДИРМОҚ кезмоқ *фл. орт. н.*

КЕЗИШМОҚ кезмоқ *фл. бирг. н.* *Оқшом қучоғида кезишиб танҳо Боркан навқирон икки ёш юрак.* Ғайратий.

КЕЗМОҚ Юриб, айланиб кўрмоқ; сайр қилмоқ; саёҳат қилмоқ. *Чўлларда кезмоқ. Шаҳарни кезиб чиқмоқ. Денгиз соҳилида кезмоқ.* ▪ *Шукуржон қишлоқда бир кун турди, пахтазорларни кезди, онаси билан бувисининг қабрини зиёрат қилди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Ўктам ариқ бўйида аста кезиб, Комилани ўйлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КЕЙИН 1 *рвш* Шу ёки ўша тобда эмас, маълум вақт ўтгач; сўнг. *Шу китобни кейинроқ ўқийман.* ▪ *Хўп, ҳозир тақмасанг чўнтакка сол, уйингга яшир, кейин тақасан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қалтис йиқилиб бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билгандек. Сидиқжон бу можаронинг бутун даҳшатини шу кечаси кўрпага кирганидан кейин билди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Аввалгисининг кетидан; сўнг, сўнгра. *Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскеттини келтириб пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ерга тушган чироқ, бир-икки липиллади-ю аввал кўк, кейин қизғиш аланга кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кейин(га) сурмоқ** (*ёки силтамоқ*) ишнинг бажарилишига, амалга ошувига монелик қилмоқ, фурсатини чўзмоқ, кечиктирмоқ, орқага сурмоқ. **Кейин(да) қолмоқ** бошқалардан орқада қолмоқ, кечикмоқ. *Соатим кейин қолибди.*

2 *кирш с.* Бундан ташқари, шунинг билан бирга, шунингдек; яна. *Агар [қовун] яхши бўлса, халқ еб, сизни дуо қилади, мен ўзим емайман. Кейин, ким билади, бир палакдан ҳар хил қовун етишади.. Уч сўлкавой бераман, хўп денг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўм. (ч. к. билан)* Сўнг, кетидан, тугагач, ўтгач. *Ҳаммадан кейин. Ишдан кейин. Овқатдан кейин. Кун botгандан кейин.* ▪ *Ҳаммага зеҳн солиб ўтирган Сафаров.. Бўтабой акадан кейин ўшанга [Рўзиматга] сўз берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Сидиқжон овқатдан кейин қўлига газета олган эди, бир мақолани яримлатмасдан кўзи сузилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Кетгач; ўлгач. *Отаси вафот этди.: отадан кейин шўрлик бола кўп қийинчиликларни бошдан кечирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *(ч. к. билан) боғл. вазифасида* Сабаб эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Қўл калта бўлгандан кейин, қаёққа узатасан?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёруғ дунёдан умидинг бўлмагандан кейин, дарчанг қийшиқ турди нима бўлдию, тўғри турди нима бўлди. Бунақа нарсалар.. орзу-ҳавасга боғлиқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.| Пайт эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Сизга шу гапни ўргатиб юборган одамга бориб айтинг: — Совет ҳукумати ерни сиздан тортиб олгандан кейин, асл эгаларига топширар экан..* денг. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕЙИНГИ 1 **Кетма-кетликда** олдингидан **кейин турувчи**, навбатдаги. *Раъно кейинги мисрани ўқиб ўйланиб қолди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *У.. кўзлаган жойига тезроқ етишга ошиқиб ўтқинчилардан сўрар эди: — «Тўп қайрағочга яқин қолдими? — Ҳали бор. Кўприкдан кейинги гузар.* Ойбек, Қутлуғ қон.| Кетма-кетликда энг сўнгги ўриндаги; охирги, сўнгги. [*Ҳасанали:*] *Қайғурма бегим! Бу кеча сенинг қайғули кечаларингнинг энг кейингиси ва ойдинли ҳам шеъриятли тунларингнинг арафасидир, бегим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кет томондаги, орқадаги. *Аравaнинг кейинги ғилдираги. Отнинг кейин-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ги оёқлари. ▪ *Шоҳ [пашша] кейинги оёқлари билан қанотининг устини силади.* А. Қаҳҳор, Башорат.

3 Охирги, сўнгги. *Ғуломжон кейинги вақтларда танҳоликка майл боғлаб, муллаваччалар суҳбатидан ўзини тортадиган бўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўртоқ Аҳмедов бу қишлоқнинг тарихини, кейинги бир йил ичида қилинган ишларни, «Қўшчинор»нинг келажагини гапириб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Яқинда пайдо бўлган, янги. *Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида энг кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чалинмаган латифалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Итнинг кейинги оёғи** ҳурматини йўқотган, обрўсизланган одам ҳақида.

КЕЙИНДА *рвш* Кетма-кетликда, қаторда кейинги ўринда; орқада. *Кейинда келаётган киши. Кейинда турган бола.*

КЕЙИНЧА *айн.* **кейинчалик.** *Ҳозирча бошини қайириб олса, кейинча қуйруғини букиш осон.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КЕЙИНЧАЛИК *рвш* Маълум вақт ўтгач, кейинги вақтларда, келгусида. *Кейинчалик бир гап бўлар.* ▪ *Сидиқжон кейинчалик ҳарчанд уринса ҳам бу тўғрида қоридан бошқа гап ололмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Элмурод собиқ хўжайин билан кўчада дуч келиб қолса, ноилож саломлашарди. Кейинчалик уни писанд қилмай қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕК Уч олиш истаги, душманлик туйғуси, ҳисси; адоват; гина. *Кек сақламоқ.* ▪ *Болангизнинг бир мартаба «дада» деганини эшитсангиз, ҳар қанақа кек эсдан чиқади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Салим.. Гулнорга қарши синглисида бўлган зўр кекдан фойдаланиш керакми, йўқми, кўзини юмиб ўйлай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзим айтганча, унинг кўнгли юмшоқ, тезгина шахтидан тушади. Унақа кек сақлашни яхши кўрмайди.* Ойдин, Икки кўзи шунда.

КЕКИРДАК 1 Нафас йўлининг юқориги қисми. *Ингичка ва йўғон, калта ва чўзиқ товушлар.. кекирдаклари узилиб кетмайдими бу хўрозларнинг?* И. Раҳим, Ихлос.

2 *с. т.* Бўйиннинг олд қисми; томоқ. *Бўйинни чўзиб, кўлларини арра қилиб гапираркан, лаблари дўрдайиб, кўзлари ола-кула бўлиб, кекирдагидаги томирлари бўртиб чиқиб кетган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Кекирдак олмаси** *айн.* **қуштомоқ. Кекирдак чўзмоқ** *дағл.* жеркимоқ; бақирмоқ. *Янги ер очиш тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КЕКИРИК Ошқозонда тўпланган ҳавонинг оғиз орқали шовқин билан чиқиши.

КЕКИРМОҚ Ошқозонда тўпланган ҳавони оғиз орқали шовқин билан чиқармоқ. *Тўлаган энгашиб дастурхоннинг бир четига соқолини артди, дон тиқилган товуқдай бўйнини чўзиб кекирди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

КЕККАЙИШМОҚ кеккаймоқ *фл. бирг. н.*

КЕККАЙМА *нафр.* Доим кеккайиб-кериладиган. *Халқ кураш «илмини» яхши билувчи чинакам танти ва баҳодир полвонларни ҳурмат қилган, қадрлаган. Кеккайма, мақтанчоқ, қуруқ полвонлардан кулган.* М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

КЕККАЙМАЖОН *айн.* **кеккайма.** *Ўз иззатини билмаган кеккаймажонларга ялинишнинг нима кераги бор.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КЕККАЙМОҚ 1 Гавдани тик, ғоз тутмоқ. *Баланд бўйли, қирра бурун, келишган ва ҳар доим яхши кийиниб, кеккайиброқ юрадиган бу чиройли қоратўри йигит ўша Фотимага ошиқ бўлиб юрган бўйдоқ ўқитувчи Каримов эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма салб.* Ўзини ҳаммадан юқори тутмоқ, гердаймоқ, мағрурланмоқ. *Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етгунча.* Матал. ▪ *Қаттар бўлинг, мағрур бўлманг, кеккайманг, Бир кун хижолатдан сиз қилманг аттанг.* Ҳабибий.

КЕККАЙТИРМОҚ кеккаймоқ *фл. орт. н. Эҳтимол юз центнерчини қувонтириб юборгандир, аммо кеккайтиргани йўқ.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

КЕКСА 1 Узоқ яшаб катта ёшга етган, қариган; қари. *Кекса одам. Кекса аёл.*‖ *Кексалар уйи.* ▪ *Қуёш энди тиғ ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабулоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш икки отлиқ чиқиб келаверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Узоқ вақтдан бери, кўп йиллар давомида ишлаб келган; эски. *Кекса ходим. Кекса матбуотчи.*

3 *кўчма* Узоқ йиллардан бери мавжуд, кўп йилларни кўрган; қадимий, эски. *Бу жуда кекса машқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эй, кекса булоқлар, эски қадрдон, Ўйноқи умримдай жўшиб оқдингиз.* Ғайратий.

КЕКСАЙМОҚ Кексалик даврига ўтмоқ; қаримоқ. *Дунё можаросидан қўл ювмоқчи бўлган бир отага кексайган кунларида фарзанд доғини кўрмасликнинг ўзи ҳам улуғ мукофотдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕКСАЛИК Умрнинг етукликдан сўнгги, организм фаолияти аста-секин заифлаша борадиган даври; қарилик. *Кексалик даври.* ▪ *Юзини кексаликдан кўра кўпроқ кўргиликлар ғижимлаб ташлаган бу чол билан у ўтган йил баҳорда.. танишган эди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

КЕКСАРМОҚ *с. т.* Кексаймоқ.

КЕКЧИ Кек сақлайдиган, ўч олиш пайига тушган; адоватчи. *Кекчи одам. Ўтакетган кекчи.*

КЕКЧИЛИК *кам. қўлл.* Кек сақлаш; адоват.

КЕЛАЖАК 1 *сфт* Ҳозирги пайтдан кейин келадиган, келгусидаги. *Йўлчи унинг [Гулнорнинг] сўзларини тингларкан, келажак умри, орзулари, умид ва хаёллари бир парча доғсиз, туташ нур ичида кўриниб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гўзалим, бахтимиз олдинда, Келажак кунларга назар сол.* Т. Тўла.

2 *от* Ҳозирги пайтдан кейин келадиган замон, давр; келгуси. *Ким ҳақлигини келажак кўрсатади.* ▪ *У мактабда ҳамма фанлардан «аъло» олиб ўқир, ҳар фаннинг ўз фазилати борлигини билар, лекин келажакда ўзини қайси бирига бағишлашни билмасди.* П. Қодиров, Уч илдиз.| Келгусидаги ҳаёт; тақдир, истиқбол. *Илгари ҳам баъзан ўз келажагини ўйлаган вақтларда, бахтли ҳаёт манзарасида Йўлчининг онасини ҳам кўрар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу гапларнинг амалга ошиши узоқ ва даргумон бўлса ҳам, нимадир кўнгилни овутди, нимадир келажакка умид туғдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Келгусида қандай бўлишлиги, тақдири. *Ўртоқ Аҳмедов бу қишлоқнинг тарихини, кейинги бир йил ичида қилинган ишларни, «Қўшчинор»нинг келажагини гапириб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕЛАСИ Ҳозиргидан кейинги, бундан кейин келадиган (асосан вақт ҳақида). *Келаси ҳафта. Келаси ой.* ▪ *Биринчи масала.. колхознинг келаси йилги хўжалик ва қурилиш планн ҳақида Бўтабойнинг доклади.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Келаси замон** *грам.* ҳаракатнинг нутқ моментидан кейин бажарилишини билдирувчи феъл категорияси.

КЕЛБАТ [*ф-т*] *диал.* Қомат, бичим.— *Тўламат ака, бутун бошлиқ тўнғизни битта ўзингиз еб қўймагандирсиз, ярим-ёртиси тургандир? — деди келбати Тўламатга ўхшаброқ кетадиган бир йигит.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЕЛБАТЛИ *диал.* Қоматли, бичимли. *Авазхон билан Ҳасанхон ҳам шер ҳайбатли, йўлбарс келбатли, қоплон юракли, арслон билакли йигитлар бўлди.* «Равшан».

КЕЛГИНДИ Шу ерли эмас; ўзга жойдан, бошқа юртдан келган.— *Ҳиндистоннинг озодлиги учун келгинди хўжайинлар, очкўз бўриларга қарши сўнгги томчи қоним, сўнгги нафасимгача жанг қилишни улуғ бахт деб билар эдим,— деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб. ‖ *Бош суқма элнинг эзгу ишига, келгинди!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

КЕЛГУСИ 1 *айн.* **келаси.** *Келгуси йил. Келгуси ҳафта.*

2 *айн.* **келажак** 2. *Сизлар келгусида маданиятли, билимдон кишилар бўласиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕЛДИ-КЕТДИ Келиб кетувчилар, меҳмонлар ва меҳмондорчилик (бирор йиғин, тўй, маърака ва ш. к.да). *Зиёфат ва келди-кетди кечаси алла-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

паллагача давом этди. Ойбек, О. в. шабадалар. *Келди-кетди бўлиб Низомжон уч-тўрт кун Дилдор билан бафуржа учраша олмади.* С. Аҳмад, Уфқ.

КЕЛИ *диал.* Ўғир. *Хотин жўхорини туйиб бўлди, уни келидан тоғорачага солаётиб дўнғиллади: — Ҳавасга анор ейди дейсиз, шекилли.* А. Қаххор, Анор.

КЕЛИБ-КЕЛИБ Охири келиб, охири (анчадан бери ўзгармай ёки амалга ошмай давом этаётган иш-ҳаракат, воқеа, ҳодиса ҳақида). *Келиб-келиб тўй куни қор ёғди.* ▪ *— Мана, бекачим,— деди кулиб Тўйбека.. Анови кунги ёш меҳмонни сенга мақтасам аччиғландинг, аммо келиб-келиб букун сени ўшанга бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Фофир:*] *Мен ҳали ҳасратимни, дардимни келиб-келиб сизларга айтдимми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КЕЛИМ *кам қўлл.* Фойда, даромад, кирим. *Келим топмоқ (кўрмоқ). Келим қилмоқ.*

КЕЛИН 1 Янги турмушга чиққан ёки чиқаётган қиз. [*Заргаров:*] *Менга қаранг, ука.. Қуёв билан келин менинг олдимда, ҳозир боради. Регистрация қилинг, бўлак гап йўқ..* А. Қаххор, Оғриқ тишлар. **Келин кўрмоқ** 1) *этн.* ҳайит-байрам кунлари янги тушган келинни кўриш учун бормоқ (ёш қизлар ҳақида); 2) келинли бўлмоқ, ўғлини уйлантирмоқ. *Вой, оғзингизга ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин!* А. Қаххор, Қўшчинор. **Келин қилмоқ** *с. т.* ўғлига хотин олиб бермоқ.— *Келин қилгани бисотда ҳеч нарса борми? — .. Бисот дейсиз, менинг бисотим сизлар-да, ўғлим!* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Ўғилнинг хотини (қайната ёки қайнанага нисбатан). *Фотима .. мана шу Марасулни туққанимда «Шу ўғлим катта бўлса, хотин олса, келинимнинг ҳеч ишига аралашмайман» деб ният қилганман. Худо ниятимга етказди.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

3 Уканинг хотини (ака ёки опага нисбатан). *Зиёдилланинг ўз оиласида шу вақтгача содир бўлган кўнгилсиз ҳодисаларни ҳам, ўз келинини бебош бўлиб кетганини ҳам ҳазм қила олмаслиги турган гап эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 Ўзидан ёш бўлган қариндош ёки яқин кишининг хотини ва шу хотинга мурожаат. [*Гапга*] *Ҳайдар ота аралашди: — Келин рост айтадилар. Менга қаранг, келин, ўртоғингиз менга сизни олиб келишни жуда тайинлаган.* А. Қаххор, Асрор бобо.

◆ **Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр** кўрмасдан, билмасдан олдиндан ҳукм чиқарма, деган маънода ишлатиладиган мақол.

КЕЛИНБАРОН *айн.* **келинтушди.**

КЕЛИНЛИ Келини бор; ўғлини уйлантирган. *Ахир ўғил уйлантириб, келинли бўлдингиз, янги келинингиз қўлини кўрсатай ҳам демайсиз!* А. Қодирий, Обид кетмон.

КЕЛИНЛИК 1 келин *с. мавҳ. от.* **2** Янги турмушга чиққан вақт, давр (қиз-жувонлар ҳақида). *Келинлик даври. Келинлигида жуда гўзал эди.* ▪ *Офтоб ойимнинг: «Нега қирқ кокил қилмайсан?» деб сўрашига: «Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди..» деб кулди* [*Кумуш*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕЛИНОЙИ 1 Аканинг хотини (ука ёки сингилга нисбатан). [*Нури*] *тағин дадамга, акаларимга гапирманг бу сирни. Келинойиларим ҳам зинҳор эшитмасин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ёши ўзидан катта бўлган қариндош ёки яқин кишининг хотини ва шу хотинга мурожаатни билдиради. *Агар шу гапларга қаттиқ ишонсанглар, Кумри келинойи, мен ҳовлингизда қололмайман* [*деди Онахон*]. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Унсин*] *қаддини кўтариб, жасур боқди Шарофатхонга: — Келинойи, акам бировнинг томини тешиб қамалган эмас, ё бировнинг ҳақини еган эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЛИНСАЛОМ *этн.* Келин тушган куннинг эртасига эрталаб келинни куёвнинг қариндошларига кўрсатиш, таништириш ва саломлашиш маросими. *Келинни келинсаломга олиб чиқмоқ.*

КЕЛИНТУШДИ *этн.* Келиннинг келиши ёки уни олиб келиш муносабати билан куёвнинг уйида бўладиган тўй, тантана, зиёфат маросими.

КЕЛИНЧАК келин 1 *с. кичр-эркл.* *Элмурод билан Алексей йўл четида, чилдирмага мунгли қўшиқни жўр қилиб келинчакни узатиб бораётган аёлларга қараб туришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бир қаришликдан дуторни севаман. Бир қўшни келинчакдан ўрганган эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЛИНЧАКЛИК 1 келинчак *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **келинлик 2.** *Келинчаклик даври.*

КЕЛИСОП *диал.* Ўғир.

КЕЛИШГАН 1 келишмоқ *фл. сфтдш.* **2** Қадди-қомати чиройли, хушбичим. *Келишган йигит. Қомати келишган қиз.* ▪ [*Муаттар:*] *Сен у йигитни кўрмабсан, дунёга келмабсан. Қалам қош, қуралай кўз, бир келишган, бир келишган эди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

КЕЛИШИК *грам.* Отнинг бошқа гап бўлакларига муносабатини кўрсатувчи сўз турловчи грамматик категория. *Бош келишик. Тушум келишиги. Келишик формалари.*

КЕЛИШИЛМОҚ келишмоқ 2 *фл. мажҳ. н.* [*Абдурасул:*] *Колхозни меҳнаткаш камбағаллар ўзлари хоҳлаб тузишди. Райком билан келишилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕЛИШИМЛИ *айн.* **келишган 2.** *Розиқжоннинг жўралари ҳам ўзига ўхшаш келишимли кишилар экан. Роса ҳангамалашдик.* И. Ўктамов, Ҳикоялар.

КЕЛИШМАГАН 1 келишмоқ *фл. бўлишсиз сфтдш.*

2 Ўринсиз, ножўя. *Келишмаган савол. Келишмаган ҳаракат. Келишмаган гап.*

3 Ярашмайдиган, беўхшов, ҳунук. *Бичими келишмаган кийим.*

КЕЛИШМОВЧИЛИК Фикр, тушуниш, дунёқараш ва ш. к.да бир-бирига мос эмаслик, қарама-қаршилик. *Зимдан бўлса ҳам бу икки босмачи бошлиқлари орасида жиддий келишмовчилик давом этарди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

КЕЛИШМОҚ 1 келмоқ 1, 8, 13 *фл. бирг. н. Улар овдан кеча қайтиб келишди.*

2 Ўзаро маслаҳатлашиб, маълум бир фикрга (хулоса, битим ёки қарорга) келмоқ. *Молнинг нархини келишиб қўймоқ. Шартлашувчи томонлар ўзаро келишдилар.* ▪ *Правление аъзолари билан келишиб, асосий кучни бешинчи, саккизинчи бригадага бердик.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. | Ўзаро муроса қилмоқ, ҳамжиҳатликка эришмоқ, қўшилмоқ. *Бу масалада сиз билан келиша олмайман.* ▪ *Бўтабой бир вақтлар қори хусусида Ўрмонжон билан келиша олмаганини, .. хаёлига ҳам келтирмас эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

3 Муносиб тушмоқ; ярашмоқ. *Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ташлаб қўйганингиздан айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ильич бобом чироғи Нур сепади уйига. Стол, стул келишар Солижоннинг бўйига.* Қ. Муҳаммадий.

◆ **Тили келишмайди** яхши, равон талаффуз қила олмайди. **Тоби келишмай турибди** бироз бетоб, мазаси йўқроқ. **Қўли келишади** бирор ишни қўл билан бажариш қобилиятига эга, билади. *Зийрак қизнинг қўли* [*бигиз санчишга*] *дарров келиша қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЛИШТИРМОҚ 1 келишмоқ 1, 2 *фл. орт. н.*

2 Ўрнига қўймоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, ўхшатмоқ.— *Мен шу тўғрида газетага бир мақола ёзсамми, деб ҳам йўлаган эдим,— деди Заргаров, лекин келиштиролмасман деб қунт қилмадим.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

КЕЛИШУВ 1 келишмоқ 2 *фл. иш оти.*

2 Ўзаро маслаҳатлашиб баён этилган фикр, хулоса, қарор, битим, шартнома. *Оғзаки келишув. Келишув тузмоқ.*

КЕЛИШУВЧИЛИК Ўз манфаатини кўзлаб муросага келиш, рози бўлиш, қўшилиш; муросасозлик. | *сиёс.* Синфий душманга хайрихоҳлик билан қараш, унга ён бериш; либераллик.

КЕЛМОҚ 1 Юриш, учиш ёки транспорт воситалари билан сўзловчи турган томонга, жойга ёки сўзловчи кўрсатган, айтган жойга яқинлашмоқ, етмоқ. *Поезд келяпти. Яқинда қалдирғоч келади. Чўлга сув келди. Биз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

никига меҳмонлар келяпти. Делегатлар Самарқандга келди. ▪ *Бугун МТСга [Ўрмонжон] келган бўлиши керак. Келмаган бўлса, энди келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ёрмат қоронғида йиқилиб, сурилиб элликбошининг уйига келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Чиққан жойига қайтиб етмоқ, қайтмоқ. *Ёз фасллари деҳқончилик қилади, саҳар кетиб кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Йўқ,— деди Ўзбек ойим,— иш эгаси билан ширин. Ҳа, айтгандек, қуданғизникига юборган кишингиз келдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Белгиланган жойга етиб бормоқ, адресатга топширилмоқ (бирор ёққа юборилган нарса ҳақида). *Ундан телеграмма келди. Унга уйидан посилка келди. Ҳали хат келгани йўқ.* | Эшитилмоқ (овоз, товуш ҳақида). *Оёқ товуши тўхтаб, нариги ёқдан уста Олимнинг товуши келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ундан кейин қаердадир пулемёт тариллади; якка милтиқ товушлари, «ура!» садолари келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бошланмоқ, етишмоқ (вақт, фасл, мавсум ҳақида). *Баҳор келди. Қиш келди. Пахта терими мавсуми келди.* ▪ *Сен кўпроқ ўзинг тўғрингда, ўғлинг тўғрисида ўйла, болам. Сизлар яшайдиган замон келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Дунёдан умидимиз бор, биз дайдимайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин! — дейди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Пайдо бўлмоқ, насиб бўлмоқ, қисматига, бошига тушмоқ. *Қайғу кетиб шодлик келди. Унга бахт келди. Бизга омад келди.* ▪ [*Йўлчи:*] *Менингча, Қоратой ака, Шокир ота, бутун кулфатлар турмушнинг ёмон тузилганидан келади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Истак қўшимчалари **-ғи (-ки, -қи), -ғу (-ку, -гу)** ва эгалик қўшимчасини олган феъл формаси билан бирикканда шу феъл билдирган ҳаракатни бажариш истагини билдиради, мас. *кўргим келди, кулгиси келди, чеккилари келмаяпти.* ▪ *Сидиқжон унинг [жувоннинг] бўйнига қаради, қулоғи билан бўйни орасидаги сийрак сочи назарига жуда чиройли кўриниб, шу ердан ўпкиси келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Эгалик қўшимчасини олган айрим мавҳум сўзлар билан келганда, шу сўз билдирган ҳис, туйғу ёки ҳолат пайдо бўлиши, ўйғониши маъносини билдиради, мас. *қаҳри келди, аччиғинг келмасин, раҳмим келди, хўрлиги келади, қитиғингиз келадими?, уйқимиз келмади.* ▪ *Болтабой Сидиқжоннинг унга ҳаваси келаётганини билиб: — Шогирд тушасизми? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Канизак Сидиқжоннинг юзидаги зўр ташвиш ифодасини кўриб, унга раҳми, атлас кўйлак кийган олифта жувонга ғазаби келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинср.

5 Эвазига тушмоқ, слинмоқ, тўғри келмоқ. *Бу пулга кўп нарса келади.* ▪ *Косибнинг бир ҳафталик ишига бир халта дон келмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Ҳажм, ўлчов, миқдор билдирувчи сўзлар билан бирикканда, шахс ёки предметнинг шу сўзлар билдирган ўлчов ёки миқдор даражасида эканлигини билдиради, мас. *ғоз беш кило келади, теракнинг баландлиги 15—16 метр келади, ҳар бир олма коптокдек келади.* ▪ *Оёғини ёруққа тутган эди, худди бош бармоғининг тагида гугурт чўпидай келадиган тикан ёнланмасига санчилиб турганини кўрди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шарофат.. паранжисини .. тиззасидан келадиган қуруқ ўт-ўлан устига ташлади ..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

7 Ж. к. ф-даги айрим сўзлар билан бирикканда шу сўз билдирган нарсанинг баёнига, изоҳига, муҳокамасига ўтиш маъносини билдиради. *Энди Бўтанинг устидаги анови гапга келсак, бу туҳмат гап.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди пахтани нимага кузда сотмай, ёзда сотаётганига келсак, бунинг тагида гап кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тўпанисо, ўзи ҳақидаги мақтовга келганда, оғзининг таноби қочиб: — Мен нима қилибман? .. Менда нима гап? .. Ҳеч-да, деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Ж. к. ф-даги **айрим** мавҳум сўзлар билан бирикиб, шу сўз билдирган тушунчага эришишни, уни тўғри деб билишни ифодалайди, мас. *қандай фикрга келдингиз? Мен шундай хулосага келдим.* ▪ [*Ҳасанали*] *кўп йўласа ҳам бир қарорга кела олмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Ч. к. ф-даги **шахс** билдирувчи сўзлар билан бирикканда, бирор хатти-ҳаракатнинг шу сўз билдирган шахс бажаришини билдиради, мас. *бу иш сендан келган.* ▪ *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди .. Мен даюс эмасман! Бунақа қўшмачилик сизлардан келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни, тавозени талаб қилишади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қўлидан келади қ. қўл** 9.

10 *с. т.* Ч. к. ф-даги сўзлар билан бирикиб, шу сўз билдирган нарса ҳақида гап боришини ёки гапириш кераклигини билдиради, мас. *қани чойдан келинг; қуруқ гапни қўйинг, ишдан келинг. Бири боғдан келса, бири тоғдан келади.* Матал. ▪ *Ёмоннинг жанозасидан яхшининг ҳикояси фойдали кўринадир.. Қани, сўздан келинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 *с. т.* Белги, хусусият билдирувчи айрим сўзлар билан бирикканда «бўлмоқ» маъносини билдиради. *Сутсиз сигир сузоғон келади.* Мақол. ▪ *От жонивор жуда эслик келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

12 2-ш. буйруқ ф-да (кел, келинг) даъват, чақириқ, ундаш, қисташ каби маъноларни билдиради. *Кел, гапингни қўйчи, свқат-повқатинг борми?* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Келинг, ҳазилингизни қўйинг, тиллани чиқариб беринг.* «Латифалар».

13 -(и)б равишдош формасидаги етакчи феъл билан бирикиб, кўмакчи феъл вазифасида қўлланади ва ҳаракатнинг анча илгаридан давом этаётганлигини билдиради. *Нурининг буйруқларига сўзсиз бўйсуниб келган Гулнор, ҳеч нима ўйламасдан ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қори:*] *Мен бу сирни шу чоққача ичимда сақлаб келаётган эдим, энди айтмасам бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

14 Отлар ва баъзи бошқа сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ясайди, мас. *дуч келмоқ, эўр келмоқ, яқин келмоқ, тенг келмоқ.* ▪ [*Бўтабой ака:*] *Бу ҳам майли, бир эви бўлар, эўр келса, бу ёғи ҳукуматчилик — район ёрдам берар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Подадан адашган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тиқаверасанми? Кимсан ўзинг?* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бас келмоқ** *қ.* бас II. **Хуш келибсиз** *қ.* хуш. **Ўзига келмоқ** *қ.* ўз.

КЕЛТИРИЛМОҚ **келтирмоқ** *фл. мажҳ. н.* *Заводга янги машиналар келтирилди. Далил келтирилмоқ.*

КЕЛТИРИШМОҚ **келтирмоқ** *фл. бирг. н.* *Аччиғини келтиришди. Далил келтиришди.*

КЕЛТИРМОҚ **1 келмоқ** 1, 3, 4, 5 *фл. орт. н.* *Уйга келтирмоқ. Чеккисини келтирмоқ. Ғазабини келтирмоқ. Ғашини келтирмоқ.* ▪ *Ҳокимнинг зўғмили буйруғи халқни ғалаёнга келтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фикрини қувватлаш, исботлаш учун қўшимча фикр айтмоқ ёки бошқа кишининг фикрини қўшиб айтмоқ. *Мисол келтирмоқ. Цитата келтирмоқ. Далил келтирмоқ.*

◆ **Ўрнига келтирмоқ** *айн.* **жойига келтирмоқ** (*ёки* **қўймоқ**) *қ.* **жой**. [*Қилтириқмахсум*] *гумашталикни жуда ўрнига келтирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КЕМА [*ф-т*] Сувда сузадиган, юк ташиш, балиқ ови ёки ҳарбий мақсадлар учун белгиланган қурилма. *Балиқчилар кемаси. Юк ташиш кемалари. Ҳарбий кема.*

◆ **Зангори кема** пахта териш машинаси. **Космик кема** космосда учиш учун махсус ишланган қурилма. **Кемага тушганнинг жони бир** бир мақсадда бирга ҳаракат қилувчилар қийинчиликни ҳам, хурсандчиликни ҳам, бирга баҳам кўрадилар, деган маънони билдирадиган мақол. *Эмин Ражабов ўзини яна полка тагига олмоқчи эди, Нормат ушлаб қолди: — Дадил бўл, ўртоқ, кемага тушганнинг жони бир!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ҳаво кемаси** дирижабль ёки оғир самолёт.

КЕМАСОЗ [*ф-т*] Кема қурувчи мутахассис.

КЕМАСОЗЛИК Кема қуриш, шунингдек кема қуриш ҳақидаги фан. *Кемасозлик институти.*

КЕМАЧИ Кемани бошқарувчи киши; кема билан дарёдан кищи ва юк

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўтказиш ёки ташиш иши билан шуғулланувчи киши. *Дарё бўйида кемачи йигитлар Муқимийга хушхабар етказдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

КЕМИРИЛМОҚ кемирмоқ *фл. мажҳ. н.*

КЕМИРМОҚ 1 Қаттиқ нарсани тиш билан қириб, ушатиб майдаламоқ; ғажимоқ. *Суяк кемирмоқ.* ▪ *Уч-тўрт яшар сап-сариқ қизча пўсти арчилган сабзи кемириб турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Таталаб қийнамоқ, азоб бермоқ (руҳий кечинмалар ҳақида). *У минут сайин юрагини кемириб кетаётган бу дардни ҳеч кимга айта олмас.. эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Нигоранинг илк бор «Шер ака» деганини эшитганида, баданини кемираётган оғриқни ҳам унутиб, аллақандай ширин, қайноқ бир ҳиснинг зўридан маст бўлган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЕМИРУВЧИЛАР Сутэмизувчиларнинг ўсимликлар билан овқатланадиган бир туркуми, курак тишлари яхши ривожланиб овқатни кемиришга мосланган бўлади (мас. қуён, каламуш, сичқон).

КЕМИРЧАК *анат.* Одам ва ҳайвон организмидаги эгилувчан ва қаттиқ бириктирувчи тўқима; тоғай. *Бурун кемирчаги.*

КЕМТИК 1 Предметнинг учган, синган, кертилган жойи. *Санам боғ адоғидаги кемтикдан ошиб, эгаси кўчиб кетиб, ҳувиллаб қолган кўшни боққа тушди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. ‖ *Дарҳақиқат унинг чап қулоғи кемтик. Ўқ олиб кетган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Супа четидаги ўчоқда, қоп-қорайиб, жўмраги кемтик қумғон қопқоқни кўтариб бақир-бақир қайнарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Етишмайдиган, тўлмай қолган жой; камчилик, нуқсон. *Бу проектнинг кемтиги кўп.* ▪ *— Аҳ, тезроқ «юз»га ета қолсайди,— деди Дилшод.— Жиндай кемтик бўлса, кишига алам қилади-да.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КЕМШИК Бир-икки олд тиши тушган ва ўрни очиқ қолган. *Кемшик бола.* ▪ [*Кампир*] *Холдор билан Кимсанинг уйғоқлигини кўриб, ерга чўккa тушди, кир рўмолининг учини кемшик оғзига солди.* А. Мухтор, Туғилиш.

КЕНАС 1 *с. т. эск.* Князь.

2 *кўчма* Ўзини катта фахмлайдиган, кеккайган одам ҳақида.

КЕНГ 1 Эни, кўндаланг ўлчами катта бўлган; энли, сербар. *Кенг кўприк. Кенг йўлка. Кенг барғли ўсимликлар.* ▪ *Орасидан қўқонарава бемалол юрадиган кенг, узун ишкомлар икки танобдан кўпроқ ерни ишғол этган.* Ойбек, Кутлуғ қон.

2 Ҳажми, сиғими ёки сатҳи катта бўлган; катта. *Кенг уй. Кенг гор. Кенг саҳро.* ▪ *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуёшнинг зар кокили билан Ясанибди кенг пахтазоринг.* Ғайратий. *Одамлар .. саҳнга кенг даврa қуриб ўтирдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўлчами катта, катта келадиган, бемалол сиғадиган; тўкис (кийим ҳақида). *Кенг енг. Кенг пальто.* ▪ *Мингбоши куйиб-пишиб ўрнидан турди. Кенг, оппоқ суруп яктагининг барларини .. икки ёққа ёйиб, секин-секин лапанглаб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Ҳаммани ёки кўпчиликни, ҳамма нарсани ёки кўпчилик қисмини ўз ичига олувчи, ҳаммага, кўпчиликка тааллуқли бўлган. *Кенг ишчилар оммаси. Кенг истеъмол моллари.* ‖ *Кенг тарқатмоқ (ёймоқ).* ▪ [*Фрунзе:*] *Кенг деҳқонлар оммасига Совет ҳокимиятининг ҳақиқий қиёфасини кўрсатиш керак. Ана шунда душман ифвосига учганларнинг кўзи очилади.* И. Султон, Бургутнинг парвози. *Абдураҳмон .. жума куни амри-маъруфини кенгроқ доирада юритиб, кўпларнинг кўнглини эритишга муваффақ ҳам бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қудрат.. у ерда [тўгаракда] ўрганганларини маҳаллий ишчилар орасида кенг ёйиб юрган кунларининг бирида уни жандарма исковучлари тутиб қамадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Ҳар тарафлама; катта. *Кенг муҳокама. Кенг имкониятлар. Кенг билим.*

6 *кўчма* Ҳимматли, мурувватли одам ҳақида. *Кенг бўлсанг, кам бўлмайсан.* Мақол. ▪ *Холам қўли очиқ, кенг. Овқатни улашар тенг.* Қ. Муҳаммадий. **Феъли (ёки кўнгли) кенг** ҳимматли, сахий. *Уйинг тор бўлса ҳам, кўнглинг кенг бўлсин.* Мақол.

◆ **Юраги кенг** унча-мунчага ғам емайдиган; қайғурмайдиган, беғам. *Юрагингиз мунча ҳам кенг бўлмаса, кўзингизга уйқу келганига ҳайронман.* А. Қаххор, Қўшчинор.

КЕНГАЙМОҚ 1 Ичи ёки сатҳи ортмоқ, кенг бўлмоқ. *Кўча кенгайди. Уй кенгайди. Пахта майдони кенгайди.* ▪ *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очиқ лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Кўпчиликни ўз ичига олмоқ, кўпчиликка тарқалмоқ; кўпчиликка тааллуқли бўлиб қолмоқ, қулоч ёймоқ. *Тинчлик тарафдорларининг қудратли ҳаракати тобора ўсмоқда ва кенгаймоқда.*

КЕНГАЙТИРИЛМОҚ кенгайтирмоқ *фл. мажҳ. н. Уй-жой қурилиши тобора кенгайтирилмоқда.*

КЕНГАЙТИРМОҚ кенгаймоқ *фл. орт. н. Кўчани кенгайтирмоқ. Сафни кенгайтирмоқ.* ▪ *Мухторхон .. ана шу ердаги кўримсизгина чойхонани арзон-гаров харид қилиб, уни кенгайтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

КЕНГАШ 1 Нима қилиш, қандай қилиш ҳақидаги фикр-мулоҳаза, йўл-йўриқ; маслаҳат. *Кишининг бошига бир иш тушганда, дарров бировдан кенгаш ва ёрдам сурайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Майор рухсат этди, баъзи кенгашлар бериб.. хасталардек кўзларини юмди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Ўзаро, биргаликда муҳокама; шундай муҳокама мажлиси; йиғилиш. *Ишлаб чиқариш кенгаши.* ▪ *Агитаторлар кенгашига келаётган йигит-қизларнинг телпак, дўппи, шляпа ва рўмоллари устида эриб бораётган қор йилтиради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Бирор корхона, муассаса, жамиятнинг фармойиш ёки маслаҳат берувчи органи. *Оқсоқоллар кенгаши. Ўзаро Иқтисодий ёрдам Кенгаши. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Хавфсизлик Кенгаши.*

КЕНГАШЛИ *с. т.* Кенгаш билан бўлган, кенгаш билан қилинган. *Кенгашли тўй тарқамас.* Мақол. | Кенгашиб, маслаҳатлашиб қилинадиган, маслаҳат билан амалга ошириладиган; маслаҳатлашишни талаб қиладиган. *Кенгашли бир иш бор.*

КЕНГАШМА *эск.* Кенгаш, бошқарма.

КЕНГАШМОҚ 1 Биргаликда муҳокама қилмоқ, ўзаро маслаҳатлашмоқ. [*Ўрмонжон:*] *Агар шу станциядан уч колхоз баҳра оладиган бўлса, улар билан гаплашамиз, кенгашамиз.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Бир неча кундан кейин дам-бадам манфаатдор бўлган колхозларнинг вакиллари кенгашиб амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Маслаҳат олмоқ, маслаҳат сўрамоқ. **Кенг кенгашиб йиртилади кийим** кенг бўлса тез йиртила қолмайди, узоққа чидайди маъносидаги мақол.

КЕНГАШЧИ Маслаҳат берувчи, маслаҳатчи. *Қушбеги Отабекнинг бу гапларидан яхшигина тараддудга тушган эди, аммо Азизбекнинг оталиги ва кенгашчиси бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли бўлиши унинг миясини қотирган,.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕНГЛИК 1 **кенг** *с. белги отн. Шаҳарнинг кенглиги. Уйнинг кенглиги. Имкониятнинг кенглиги.* **Кенглик қилмоқ** 1) кенг қелмоқ. *Бу пальто менга кенглик қилади;* 2) *кўчма* ҳиммат ёки мурувват қилмоқ; 3) *кўчма* бепарволик, совуққонлик **билан қарамоқ**.

2 Кўндаланг ўлчам, эн. *Кўчанинг кенглигини ўлчамоқ.* ▪ *Бу жой тепалик ўртасида бўлиб, кенглиги ярим гектардач ортиқ эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *геогр.* Экватордан меридиан бўйлаб кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа (ердаги пунктлар ўрнини белгилаш учун хизмат қилади). **Жанубий кенглик** экватордан жануб томонга кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа. **Шимолий кенглик** экватордан шимол томонга кетган ва градуслар билан ифодаланган масофа.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КЕНГУРУ́ [*р<инг.л*] Австралияда тарқалган қопчиқли сутэмизувчи ҳайвон.

КЕНГЧИЛИК *с. т.* Мўлчилик, маъмурчилик.

КЕНДИР Толаси тўқимачиликда хомашё сифатида ишлатиладиган ўсимлик ва шу ўсимликнинг толаси.

КЕНЖА 1 Энг охирги фарзанд, энг кейин туғилган ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ қўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Кенжа ўғил Сайфулла билан кенжа қиз Мастурабиби айвон олдига келган уст-боши ниҳоят(да) кир Элмуродга жирканч билан тикилиб турардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *махс.* Бошқаларига нисбатан кейин пайдо бўлган, янги; маълум белгилари билан шу оиладаги бошқа ўсимликлардан фарқ қиладиган. *Ғўзанинг кенжа авлоди.*

3 Кенжа *(эркаклар исми)*.

КЕНЖАТОЙ 1 **кенжа** 1 *с. кичр.-эркл. Кенжатойимиз ҳар куни йиғлаб қайтади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Бола, гўдак, кичкинтой.

КЕННОЙИ *с. т.* Келинойи. *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшнининг боласи югуриб кириб қолди.— Севинчи беринг, бек буви, кеннойим келдила!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕНТ *эск.* Маълум хусусияти билан шаҳар ва қишлоқдан фарқланиб турувчи аҳоли яшайдиган жой, кичик ва тарқоқ шаҳар. [*Йўлчи:*] *Эшитган бўлсангиз керак, ҳозир кўп шаҳарларда, кент, қишлоқларда камбағал халқ ўз ҳақини даъво қилиш учун шайланмоқда.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕПАК 1 Буғдой, жўҳори каби донларнинг тортганда (ун қилинганда) чиқадиган пўсти ва ун бўлмаган дон чиқитлари.— *Нонларингиз ичида нега сомон кўп? — деди Шокир ака.— Сомон эмас, арпа унининг кепаги, қилтиғи,— деди Қулмурод.* Айний, Қуллар. *Ойимхон.. очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Қазғоқ.

КЕПАТА *диал.* Ачинарли ҳолат, аянч аҳвол. *У.. нажот йўлини бутунлай йўқотган киши кепатасида ўтирарди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Паранжили хотин ўғлининг заҳил юзини, озиб кетганини кўриб, йиғлаб юборди.— Вой, айланай болам-ей! Жон болам-ей! Сени қандай кепатага солибди-я бу золим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЕ́ПКА [*р*] Эркак кишиларнинг гардишсиз, козирёкли бош кийими.

КЕПЧИК Ёғоч гардишга хом тери қопланган, ғаллани елпиш, совириш учун ишлатиладиган рўзғор буюми.

КЕРАГА Ўтовнинг четанга ўхшатиб ишланган девори. *Шамол кучайиб ўкирмоқда, Шерали ўтирган ўтов ёрдам сўраб ялинаётгандай титраб-тебранар, керагалари зорланаётгандай ғижирлар эди.* С. Анорбоев, Шерали. *Сувонжон.. милтиғини чайланинг керагасига осдида, отаси ёнбошлаб ётган кўрпачанинг чеккасига ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЕРАГИЧА *рвш* Талаб этилган миқдорда, талаб этилган даражада. [*Ўзбек ойим:*] *Кам бўлса, дарров омбордан керагича олиб чиқ, ундан кейин хамирингга ўзинг қара.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕРАК 1 Талаб-эҳтиёж бор, даркор. *Жой керак. Қитоб керак.* ▪ [*Нури:*] *Пул керакми сизга, Йўлчи ака, айтаверинг, уялманг.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Талаб этилади. [*Элликбоши:*] *Бундай ишга бениҳоят уқув, чапдастлик, ҳўш, яна муҳокама ва моҳирлик керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Эгалик қўшимчасини олган иш оти билан бирикканда, у билдирган ҳаракатни бажариш лозимлигини билдиради. *Эртага меҳмонлар келиши керак. Хат ёзишим керак.* ▪ *Аҳмаджон ўзининг пулемёти билан уларни [пиёда аскарларни] сўл томондан ҳимоя қилиши керак.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Феълнинг шарт **майли** формаси билан бирикканда, гумон, тахмин, эҳтимоллик маъносини билдиради, мас. *келса керак, билса керак, айтса керак, чиройли бўлса керак, ширин бўлса керак.* ▪ — *Ўрмонжон акамга яқин одам экансиз,— деди хотин бодрингни карсиллатиб тишлаб,— ёмон одам бўлмасангиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕРАКЛИ Керак бўладиган, талаб этиладиган; зарур. *Керакли китоб. Керакли асбоб.* ▪ *Улар буни варақлаб, керакли газламаларнинг парча-парча нусхаларини кўриб танлайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Хўжаликка керакли бинолар .. муддатидан анча бурун битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕРАКСИЗ Кераги йўқ, талаб этилмайдиган; ортиқча. *Кераксиз идиш. Кераксиз нарсалар.* ▪ [*Тантибойвачча*] *кераксиз бўлса ҳам тантилик учун ҳар хил овқатлар, ичимликлар буюрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕРА́МИКА [*р<грек*] 1 Табиий лойлардан сопол, чинни идишлар, нақшли нафис буюмлар ишлаб чиқариш ва шундай иш санъати. *Мамлакатимизда графитдан асосан керамика ва бўёқ саноатида фойдаланилади.*

2 Табиий лойдан ясалган буюмлар. *Керамика цехи. Керамика буюмлари.* ▪ *Қурилиш материаллари саноати цемент, оҳак, ғишт, алебастр, трубалар, шифер, керамика.. кабиларни ишлаб чиқаради.* «Ўзбекистон ССР иқтисодий географияси».

КЕРГИ 1 Каштачилик асбоби; чамбар, чамбарак.

2 Нарсалар орасини очиб, кериб қўйиш учун ишлатиладиган икки томонлама тиргак.

КЕРИК 1 Ораси очиқ, керилган; тешиклари катта.

2 *кўчма* Ўзига бино қўйган, талтайган, керилган. *Мана бугун ҳам мингбошининг керик хотини .. «Итваччаларини эргаштириб чиқмасин, бирам суқ, бирам ифлоски болалари», деганини эшитиб бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЕРИЛМАЖОН *айн.* **керилмачоқ.**

КЕРИЛМАЧОҚ *с. т. салб.* Доим керилиб мақтанадиган, ўзига бино қўйган. *Керилмачоқ одам.*

КЕРИЛМОҚ 1 **кермоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Абдулвоҳид, гўё бошидан совуқ сув қуйгандек, сесканиб кетди, қирра бурнининг катаклари керилди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Мақтанмоқ, ғурурланмоқ, талтаймоқ.

3 *айн.* **керишмоқ** 2.

КЕРИШМОҚ 1 **кермоқ** *фл. бирг. н.*

2 Увишиб қолган аъзони ўз ҳолига келтириш учун гавда ва қўл-оёқни ҳаракатлантирмоқ, кермоқ. *Уйғонгандан кейин ҳузур қилиб бир керишди.* ▪ *Оқшом салқинидан увишган танасини ҳаракатга келтириш учун керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: — Кетдикми, Деҳқонбой!— деди .. бир жангчи.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Алиохун ўрнидан туриб кенг сертук кўйлагини қавартиб керишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *диал. айн.* **керилмоқ** 2. *Бекор керишганлар аҳмоқ бўлади.* «Алпомиш».

КЕРКМОҚ Бир оз кўпчиб кўтарилмоқ (юз, қовоқ ҳақида). *Қовоғи керкибди.*

КЕРМОҚ Икки томонга тортиб орасини очмоқ, йирмоқ. *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастасини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. [*Чол*] *ҳатто бесўнақай қўлининг панжаларини кериб, ҳарбийча салом ҳам бериб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Кўкрагини кермоқ** *қ.* **кўкрак. Қошини кермоқ** 1) қошини кўтармоқ; 2) тааж-жубланиб қарамоқ. *Кудратнинг дами ичига тушиб кетди, қошини кериб жавоб кутиб турган Қолянинг афтига тик боқолмади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 3) *кўчма* менсимай қарамоқ; мақтанмоқ. *Керма, манманлик билан, ўрнида турган қошни.* Чустий.

КЕРОГА́З [*р*] Иситиш, қайнатиш, овқат пириширш учун белгиланган, керосин буғи билан ёнадиган асбоб.

КЕРОСИ́Н [*р<инг.л*] Нефтдан ҳайдаш йўли билан олинадиган ўткир ҳидли суюқ ёқилғи. || *Керосин лампа.*

КЕРОСИ́НКА [*р*] Иситиш, қайнатиш, овқат пириширш учун белгиланган, керосин билан ёнадиган пиликли асбоб.

КЕРТИК 1 *айн.* **кемтик.** *Пиёланинг кертиги.* **Кертик қилмоқ** синдириб, учириб олмоқ. *Домлани кўз қирлари билан кузатган ҳолда бўйрачўпнинг бир ёнидан жиндек кертик қилиб, «қўчқор» ясадилар, сўнг иккови «қўчқор*

www.ziyouz.com kutubxonasi

уриштира бошлади». П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Арра тиши каби ўсиб, чиқиб турган икки аъзо ўртасидаги кемтик жой. *Барг кертиги.*

КЕРТИЛМОҚ кертмоқ *фл. мажҳ. н. Мард қўлида пўлат ханжар Кертилди майдон ичинда.* «Равшан».

КЕРТМОҚ Қирқиб, чопиб майдаламоқ. *Укроп кертмоқ. Отга беда кертиб солмоқ.*

КЕСАҚ 1 Қотган, қуриган лой бўлаги. *Ичкаридан ҳам чертиш товуши эшитилгандан кейин ердан бир кесак олиб, деразага катта ҳарф билан «мен» сўзини тескари ёзди.* Айний, Қуллар. *Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб мулла Норқўзига ўхталди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Текканга тегиб, тегмаганга кесак отади** дуч келганни хафа қилаверадиган, ҳеч кимга тинчлик бермайди, урушқоқ, безори.

2 *диал.* Гувала. *Кесак қаламоқ.* || *Кесак девор.*

3 *кўчма* Ҳис-туйғуси йўқ, ҳушсиз; ҳеч нарсадан таъсирланмайдиган; лоқайд.— *Қиз билан бошлашиб [Қосимовнинг] уйига кираман, жиғига тегаман, қани, рашк ўти бормикан вужудида. Агар ғирт кесак бўлса, ўзидан кўрсин,— деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.— *Ёрмат, одаммисан, отамисан! — деб бақирди элликбоши,— ўл, кесак!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кесак бўлиб қолмоқ** ҳис-сезгиси, ҳуши йўқолиб қолмоқ; қотиб қолмоқ. «*Отиб ўлдириш*» *сўзини эшитган Азизий курсига суялганча кесак бўлиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Кесакдан олов чиққандек** қ. **олов.**

♦ **Қоронғи уйга кесак отгандек** фойдасиз, бехуда. *Бунга [меҳмонга] гап уқтириш, қоронғи уйга кесак отгандек гап эди.* А. Қаҳҳор, Думли одамлар.

КЕСАКИ [*р* косак] Эшик ёки дераза ўрнатиладиган чорчўп. *Болтабой кўзларида жиққа ёш билан эшикнинг кесакисига беҳол суяниб қолган Саодатни кўриб, юрак-бағри эзилди.* Ж. Шарипов, Саодат.

КЕСАТИШМОҚ кесатмоқ *фл. бирг. н.*

КЕСАТИҚ Қочирим билан, пардалаб масхаралаш, кулиш ёки камситиш; истеҳзо, пичинг. *Элмуродга қизнинг сўнгги «сиз ҳали хафа бўлдингизми шунга?» дегани нечукдир кесатиқдай туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕСАТМОҚ Қочирим сўз, гап, оҳанг билан масхараламоқ, истеҳзо, пичинг қилмоқ, кулмоқ. [*Хонзода:*] *Ғофиржоннинг ошиғи олчи! Хотини орқасида бой бўляпти!* [*Ғофир:*] *Аяжон, кесатманг! Ўртанган юракка сиз ҳам туз сепманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КЕСИК 1 Кесилган жой. *Илдиз учининг тик кесиги.* || *Азизбек мудофиъларнинг саломларига жавоб қайтаришни ҳам унутиб, кўзини кесик бошларга тикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кесилиб, узилиб чиқувчи (товуш ҳақида).— *Қани менинг меҳрибоним?— Йўлчи ичида ўйларкан, ҳар ёқдан қизғин, кесик товушлар эшитди.— Ана полицмистр! .. Ана аскарлар ..* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕСИЛМОҚ кесмоқ 1, 3—7 *фл. мажҳ. н. Кесилган нон. Кесилган дарахт. Суҳбати кесилди. Молнинг нархи ҳали кесилгани йўқ. Безори уч йилга кесилди. Ҳарорати кесилмоқ.*

КЕСИМ 1 Кесилган бўлак (карж, бурда ва ш. к.) *Бир кесим нон.* ▪ *Ҳаёт эса қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна коса четига қайтариб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тех.* Бирор жисмни текислик билан кесиш натижасида ҳосил бўладиган юза. *Цилиндрнинг кўндаланг кесими доирадир.*

3 *грам.* Гапнинг бош бўлакларидан бири; эга ифодалаган предметнинг ҳаракатини, ҳолати ёки белгисини билдирувчи бўлак.

КЕСИШМОҚ 1 кесмоқ *фл. бирг. н.*

2 Йўналишда бир-бирига дуч келиб ўтмоқ (йўл, чизиқ ва ш. к. ҳақида). *Параллел чизиқлар кесишмайди.* ▪ *Йўллар кесишган жойда ногоҳ катта машина тўхтади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

КЕСҚИН 1 Узил-кесил тарздаги, қатъий. *Кескин мулоҳаза. Кескин гап.* || *Кескин жавоб бермоқ.* ▪ *Бу кескин фикр унинг фикрини қамраб, жасоратга даъват қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ер ишлаганга бу кескин қонун.* Ғайратий. *Жуман жуда кескин гапирмасдан, фикрларини эҳтиёт билан, мулоҳаза шаклида айтишга қарор қилди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Ҳал этилиши оғир, катта куч ва эҳтиётлик талаб этувчи; жиддий; ҳал қилувчи. *Абдурасул кескин курашга тайёрланиш кераклигини тушунди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Тез юз берувчи ва кучли, шиддатли, қаттиқ (овоз, шамол ва ш. к. ҳақида). *Йўлчи кўчага чиқиши билан кескин совуқ шамол қулоқларида ғувиллаб, игнадай ўткир, майда қор парчаларини унинг юзига урди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *рвш* Жуда тез; шартта. *Ўктам ўзини чўл хўжайини сезиб, тевараккa қарчиғай боқиш билан аланглаб, отини истаган ёққа кескин бурар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Аҳмад бирдан бошини кескин силкитди.* О. Ёқубов, Дастлабки қадамлар. | Бирдан ва бутунлай; тез. *Ҳавонинг кескин ўзгариши. Нархнинг кескин кўтарилиши.* ▪ *Йўлчидаги бу кескин ўзгариш унинг аввалги фикрини таъкидлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕСҚИНЛАШМОҚ Ҳал этилиши қийинлашмоқ, оғирлашмоқ, мураккаблашмоқ, ёмон тус олмоқ; жиддийлашмоқ. *Вазият кескинлашди. Кураш кескинлашмоқда.* | Зўраймоқ, кучаймоқ. *Зиддият кескинлашди. Совуқ кескинлашди.* ▪ [*Кумуш*] *ўн беш кун ичидаёқ бунча кескинлашган Зайнабнинг ички адоватининг бир ойда қайси даражаларга бориб етишини ўйлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕСҚИНЛАШТИРМОҚ кескинлашмоқ *фл. орт. н. Рақиби ўйинни яна кескинлаштирди.* ▪ *Империализм капитализмнинг барча зиддиятларини ниҳоят даражада кескинлаштириб юборди.* «КПСС тарихи».

КЕСҚИНЛИК 1 кескин *с. белги оти.*

2 Оғир оқибатларга, тўқнашувга олиб келиши мумкин бўлган мураккаб, оғир ҳолат, зиддият. *Халқаро муносабатлардаги кескинлик анча юмшади.*

КЕСҚИР Яхши кесадиган, тиғи ўткир. *Сарғиш суяк сопли кескир пичоқ унинг кўз ўнгидан ўтди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Остингда юз алвон ўйнайди отинг, Белингда ярқирар кескир пўлатинг.* «Алпомиш».

КЕСҚИЧ *тех.* Қаттиқ нарсаларни, мас. тош ёки металл буюмларни, кесадиган, қирқадиган асбоб. *Токарь кескичи.* || *Кескич асбоб.*

КЕСМА 1 Кесиб, қирқиб, ажратиб олинган бўлак. *Газета кесмаси.* || *Кесма ҳарф.*

2 *мат.* Тўғри чизиқнинг иккала томонидан чегараланган қисми.

КЕСМОҚ 1 Тиғ билан бўлакларга ажратмоқ, бўлакламоқ; қирқмоқ. *Нонни кесмоқ. Дарахт кесмоқ. Етти ўлчаб, бир кес.* Мақол. *Ёғоч кессанг, узун кес, темир кессанг, қисқа кес.* Мақол. ▪ *Йўлчи уни [Рафиқжонни] овутиш учун толдан бир новда кесиб олиб, кичкина ҳуштак ясади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зиёдахон шитоб билан уғра кесар экан, унга [Сидиқжонга] бир қараб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ток кесмоқ** токдаги ортиқча новдаларни қирқиб олиб ташламоқ, бутамоқ. | Канал, йўл ва ш. к. қуриш учун ёки ер очиш мақсадида баландликни кавлаб, қазиб, ёриб, чопиб текисламоқ. *Адирни кесиб йўл қурмоқ.* ▪ *Оқбўра олислик қилса, тоғни тешиб ўтирмай, кесиб ўтказардик [сувни].* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Бирор жойнинг ўртароқ қисмидан, орасидан **тикалаб йўл** олмоқ, йўналмоқ. *Ҳуши ўзига келган Бўта бировнинг қўрғонига бемаҳал мўралаб турганидан хижолат бўлиб, толзорни кесиб орқасига қайтди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Булар [жангчилар] шафақ тўкилган катта йўлни кесиб ўтиб, адирга томон чиқиб кетаётганда, ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорли тоғ чўққисини .. бир лаҳза қизартирди-да, сўнди.* А. Қаҳҳор, **Олтин юлдуз. Йўлни кесмоқ** йўлни тўсмоқ. *Нарироқда чойхонадан йигитлар чиқиб, белбоғларидан нари-бери арқон ясаб, йўлни кесдилар. Шовқин-сурон яна кучайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Орага луқма ташлаб гапни бўлмоқ, тўхтатмоқ. *Йўлчи ҳали гапини битирмаган эди, Мирзакаримбой уни кесди.* «*Бир теринниг ичида қўй*

www.ziyouz.com kutubxonasi

неча ойда, неча марта семиради»,— деди қалмоқланиб бой. Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *с. т.* Белгиламоқ (мас., нархни). *Улгуржи савдогарларга сотиладиган молларнинг нархини Ҳожи Ҳамдам кесиб берарди.* М. Осим, Элчилар.

5 *с. т.* Жазога ҳукм қилмоқ. *Суд ўғрини беш йилга кесди.* ▬ *[Амаки Фотимага:] Энди эшикдан бир қадам нари жилма, пичоқни тўрт жойингга ураман .. Кейин майли, ҳукуматинг мени кесадими, осадими, нима қилса қилаверсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *кўчма* Пасайтирмоқ, қайтармоқ, йўқ қилмоқ. *Кун мисдай қизиб кетган, фақат адир ва сойлардан келган шабада кунниng тафтини кесиб, одамларга ором бериб турмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аччиқни аччиқ кесади, дегандек дадасининг бу сўзлари ташқаридаги совуқни кесди шекилли, Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг қучоғига отди.* С. Анорбоев, Оқсой.

7 *этн.* Хатна қилмоқ. *Лекин маҳалламизда газет ўқийдиган бир «шумтака» бор, у ҳароми ..: «Султонбекдек бир давлатманд ўз ўғлини мавлуд тўйи билан кесди, деб газетага ёзаман» дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бир кесар** бир марта айтадиган, айтганини қиладиган ёки қилдирадиган, бир сўзли.— *Жуда бир кесар экансиз-ку! — Қобиловнинг сўзини бўлди Фармонқул ака.* С. Маҳкамов, Дала тонги. **Тутган ерини кесадиган** ўтакетган ўжар, қайсар, терс. **Тутган жойидан ёки тутганини кесади** *қ.* **тутмоқ. Чўрт кесар** *қ.* **чўрт.**

КЕСТИРМОҚ **кесмоқ** 2—4, 5, 7 *фл. орт. н. Чол ёш дарахтни кестирмади. Гулни кестирмоқ. Нархни кестирмоқ.* ▬ *Акам ўғлини кестирди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Отам билан онам: «Тоза шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса сени, қандай қилиб қутқариб оламиз. Пораға мол-дунёмиз бўлмаса» дейишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕТ **1** Орқа қисм, орқа томон; орқа. *Машинанинг кети.* | Ҳайвонларнинг бошга қарама-қарши бўлган қисми. | Одам танасининг белдан пастки қисми. *Отолмаган сопқон ҳам бошга тегар, ҳам кетга.* Мақол.

2 (*3-ш. ф-да*) Чўзиқ нарсаларнинг тугайдиган жойи, поёни, охири. *Комила Ўктамни дастлаб катта боққа олиб кирди. Кети кўринмаган мевали дарахтлар қатори таажжубланарли гўзал эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 (*3-ш. ф-да*) Охири, оқибати, натижаси. *Ўқиш — жафоли, кети — вафоли.* Мақол. ▬ *Уч-тўрт кундан буён булут аримайди. Кети ёмон бўлади, шекилли.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Нарса ёки кимсанинг юз, бет, олд томонига қарши томон; орт, орқа. *Кетга сурмоқ.* ▬ *— Ота ..,— деди Майна ўзини кетга ташлаб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

5 *3-ш. эгалик* **ва** *ж. к.*, *ўш.-п. к.* ва *ч. к. аффикслари билан қўмакчи вазифасида ишлатилади (қ.* **кетига, кетида, кетидан**). **Кетда қолмоқ** *айн.* **орқада қолмоқ** *қ.* **қолмоқ** 9. *Аввал шаҳарни, сўнгра дарахтлар билан чипорланган далани кетда қолдириб, даштга чиққанидан сўнг ростдан ҳам йўли кўпаймади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Болаларим, кетимда қолинглар** қариялар ўз фарзандларига узоқ умр тилаб айтадиган ибора. **Иш кетга (қараб) кетди** иш юришмади, ўнгидан келмади, орқага қараб кетди. *[Қосимжон:] Уф, нима иш қилсам кетга қараб кетади, холос, менинг бахтим қурсин.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. **Кетидан кулмоқ** *айн.* **орқасидан кулмоқ** *қ.* **орқа. Олдидан келса тишлайди, кетидан келса тепади** баджаҳл, жангари одам ҳақида. *Мулла Норқўзи ўша гапни ҳазиллашиб айтганини арз қилиш учун олдидан келса тишлар, кетидан келса тепар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

КЕТВОРГАН *с. т.* Ҳар томонлама келишган, жуда чиройли; жуда яхши. *Кетворган қиз. Кетворган йигит.* ▬ *— Ярашибдими?— Майна жилмайганича, ўзини тик тутганча ундан сўради.— Кетворган,— деди Мадёров ва энгашиб Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли қизил белгичаларни текширди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КЕТИГА *кўм. вазифасида* **1** Орқа томонига; ортига. *Машина кетига прицеп тиркамоқ.*

2 Орқасига, изига. *Полиция изқувварлари менинг ҳам кетимга тушди.* М. Мирҳодиев, Унутилмас лавҳалар.

КЕТИДА *кўм. вазифасида.* Бирор кимса ёки нарсанинг орқа томонида, нариги томонида; орқасида. *Бу ўрмоннинг кетида қишлоқ бор.* ▬ *Самандаров боядан бери Қанизакнинг кетида .. тикка турган болага қарарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕТИДАН *кўм. вазифасида.*

1 Тамом бўлгач, =дан **кейин**, кейинидан, орқасидан; **кейин**, сўнг. *Кунлар кетидан ойлар ўтадилар.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил. *Ҳаял ўтмай Аҳмедов, унинг кетидан Ўрмонжон билан Иброҳимов, Зокир ота кириб келишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Орқасидан, изидан, изма-из. *Бировнинг кетидан пойлаб бормоқ.*

3 Бирор иш, нарса, кимса учун, унинг ҳаракатида. *Шуҳрат кетидан қувмоқ.*

КЕТИРМОҚ *с. т.* Келтирмоқ.

КЕТҚАЗМОҚ **кетмоқ** 1—4, 6, 7, 10, 11, 13, 15 *фл. орт. н. Уйдан кетказмоқ. Ишга кетказмоқ. Вақтни кетказмоқ. Дорни кетказмоқ. Пул кетказмоқ. Молини кетказмоқ. Шуҳратини кетказмоқ. Чокидан кетказмоқ.*

КЕТҚИЗМОҚ *айн.* **кетказмоқ.**

КЕТМА-КЕТ *рвш* **1** Бир-бирининг давомидан, узлуксиз. *Имтиҳон бошланади. Ҳар томондан кетма-кет саволлар туша бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.— *Тавба қилмайман!— деди Тошмат кетма-кет тушаётган калтак зарбларидан инграб.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Изма-из, орқама-орқа, кетидан. *Отабек Ойбодоқ билан кетма-кет ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕТМОН Юзи катта, орқа томонида даста суқиб қўядиган зўғатаси бор, ер чопиш учун ишлатиладиган асбоб. *[Йўлчи] катта кундаларнинг теварагини кетмон билан чопишга бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕТМОНЧИ Кетмонда, кетмон билан ишловчи, кетмонда қилинадиган ишни бажарувчи.

КЕТМОҚ **1** Ўз турган жойини тарк этмоқ; бошқа ёққа, бошқа жойга жўнамоқ, жилмоқ. *Бу ердан ҳеч ёққа кетмайман.* ▬ *[Йўлчи сўради:] Унсин, бу оила қандай? Кетасанми, ё бу ерда қола турасанми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар ораларингизга совуқчилик тушадиган бўлса, сен ўчакишиб юрма, яхшиси .. бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўз турган жойидан бошқа томонга йўл олмоқ, юрмоқ, бормоқ. *Далада кетаётган ким? Поезд эрталаб кетади. Ленинградга самолётда кетамиз.* ▬ *Шундан кейин у [Ҳасанали] ўзича нимагадир кулимсираб хотинлар олдига кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бирор мақсад билан бирор жойга йўл олмоқ, жўнамоқ, бормоқ. *Ўқишга кетмоқ. Овга кетмоқ.* ▬ *Бири «Норматакам аскарликка кетяпти» деса, иккинчиси «катта командир бўлгани боряпти» дейди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор машғулот, хизмат ёки вазифани тарк этмоқ, ташламоқ. *Ишдан кетмоқ. Ўқишдан кетмоқ.* ▬ *Сендай, ақли расо, тушунадиган одам бўлса, заводдан кетмас эдим.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

3 Тамом бўлмоқ, тугамоқ, ўтмоқ (вақт ҳақида). *Бўлинглар, вақт кетяпти. Вақтинг кетди — бахтинг кетди.* Мақол. ▬ *Шундай роҳат турмушимиздан, шундай ширин умримиздан дарров бир йили кетдими! Оҳ, дод дейман.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

4 Йўқ бўлмоқ, йуқолмоқ, аримоқ. *Далалардан қор кетди. Кийимнинг доғи кетмади.* ▬ *Ҳасрат туғагандан сўнг Отабекнинг юзидаги бояги ярим жиддийлик кетиб, унинг ўрнини ўйчанлик олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қадаҳ тўхтаб қолди. Суҳбатдан нечукдир файз кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

5 *кўчма* Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. *Мен ўн бешга кирганда аям ўлди. Ҳали қирққа бормаганди. Ёш кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.,

6 Сарф бўлмоқ. *Йўл харажатига ҳаммаси бўлиб эллик сўм кетди. Бу ишни бажаришга кўп вақт кетади.* ▬ *Куч кўп кетади, лекин акиндар ичида бун-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан [*пахтадан*] *сердаромади йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ишлатилмоқ. *Рўзғорга кетадиган нарсалар.*

7 *с. т.* Ўтмоқ; сотилмоқ, пулланмоқ. *Тез кетадиган мол.* ▪ *Хуллас, ер жуда арзонга кетди.* Ойбек,. Қутлуғ қон.

8 Давом этмоқ; бормоқ, бўлмоқ. *Экзамен кетаяпти. Мажлис кетаяпти.* ▪ *Ўрмонжон, одатда, иш сустроқ ёки ёмонроқ кетаётган участкаларга борар .. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Агар, биз, ернинг доли-гулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз, ҳаво шундай кетавермас* [*деди бригадир*]. Н. Сафаров, Хадича Ахророва.

9 *кўчма* Иш-фаолиятнинг бирор соҳаси, йўналиши билан бормоқ, давом этмоқ. *Акаси учувчи эди, укаси ҳам унинг орқасидан кетди. Бола отаси изидан кетиб, ўқитувчи бўлди.* ▪ *Бутун оиласи бу ерга резавор экиб, мумкин қадар эълан бурунроқ бозорга чиқариб, «пул» қилишга тиришар эди. Абдушукур бу йўлдан кетмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 Тарқамоқ, бориб етмоқ (овоза, довруқ ва ш. к. ҳақида). *Шуҳрати бутун дунёга кетди.* ▪ *Аммо номи тилдан-тилга ўтиб, бутун фронтга довруғи кетган бу қизнинг ўйида фақат Нормат кечарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

11 *с. т.* Ишдан чиқмоқ, мас. синмоқ, ёрилмоқ, йиртилмоқ каби маъноларни ифодалайди. *Девор ўртасидан дарз кетибди. Шимим тиззасидан кетди.* ▪ *Аравaнинг тагидан деҳқоннинг аянчли товуши эшитилди: — Ўқи кетипти, иш пачава.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қийшаймоқ, оғмоқ, йиқилмоқ. *Бинонинг тепа қисми ариқ томонга анча кетибди.*

12 *с. т.* Ярашиб тушмоқ (кийим ҳақида). *Бу костюм сенга жуда кетибди.*

13 Истеъмол қилинмоқ, ейилмоқ ёки ичилмоқ; ўтмоқ. *Иссиқ кунда палов унча кетмайди.* ▪ — *Чучварадан кейин чой жуда яхши кетади-да,— деди Боқижон Бақоев, юзидаги терни артиб.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

14 *с. т.* (*асосан бўлишсиз ф-да*) Маъқулланмоқ, йўл қўйилмоқ.— *Ҳим, оқсоқол мажлисни қадимги замон усулида — тарафкашликка айлантирмоқчи экан-да. Кетмайди,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

15 Сиғмоқ, жойланмоқ. *Бу самоварга уч литр сув кетади. Залга икки юз киши кетади.*

16 Қўмакчи фл. вазифасида равишдошнинг **-(н)б** аффиксли формасига бирикканда: 1) ҳаракат, ҳолатнинг юқори даражада юз беришини билдиради, мас. *қизариб кетмоқ, ғовлаб кетмоқ, чарчаб кетмоқ*; 2) ҳаракатнинг тўсатдан, кутилмаганда ва тез юз беришини билдиради, мас. *туртиниб кетди, кўрқиб кетди, машина бирдан гувиллаб юриб кетди.* ▪ *Қиз Йўлчининг ёнидан ўтиб, бойнинг дарвозасига кираркан, паранжиси унинг тиззасига тегиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 3) ҳаракатнинг давомийлигини билдиради. *Отабек .. янги ва эшитилмаган фикрларни сўзлаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

17 Қўмакчи фл. вазифасида, равишдошнинг **-а/-й** аффиксли формасига бирикканда, ҳаракатнинг тез ва кучли равишда бошланиши ва давом этишини билдиради. *Самандаров .. қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимани тушунтира кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Беш кетмоқ** қ. **беш. Сув текин кетди** жуда арзонга сотилди. **Ўзидан (ёки ҳушидан) кетмоқ** ҳушини йўқотмоқ, ҳушсизланмоқ.— *Ҳушимдан кетиб қолдим, кейин нима бўлганини билмайман,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЕФИР [*р*] Махсус томизғи билан ивитилган чучук қатиқ.

КЕЧ 1 Сутканинг кундуз қисми тугаб, тун қисми бошланадиган пайти, кундуз билан тун оралиғи. *Кеч кирди. Кечга яқин.* ▪ *Кеч қоронғисига чўлганаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Кеч бўлиб қолди, бугун келмайди,— деди у.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *рвш* Белгили ёки керак вақтдан кейин; белгили ёки керак вақт ўтгач. *Ҳеч бўлмаганида кўра, кеч бўлгани яхши.* Мақол. ▪ *Онаси унинг бутун ҳаракатини таъқиб қилиб турарди... Сал кеч келса, чироқ ўчирмай кутиб ўтиради, неча марта кўчага чиқиб келади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Кеч деганда** ёки **кечи билан** бажариш муддати жуда чўзилиб кетган тақдирда, жуда узоққа чўзилса, узоғи билан. *Бу топшириқни кечи билан биринчи майгача бажариш керак.* ▪ *Кеч деганда, мартнинг биринчи ярмида чигитни экиб олсак, марра бизники.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. **Кеч қолмоқ** кечикмоқ. [*Фотима:*] *Келинг, мунча кеч қолдингиз!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. | *кесим вазифасида* Вақт ўтди, қулай фурсат кетди.— *Бўлар иш бўлди, овора бўлманг, энди кеч.— Ҳали ҳам кеч эмас! — деди Адолат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Кеч куз** кузнинг сўнгги пайти, куз охири. *Вақт кеч куз бўлишига қарамай, кун совуқ эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КЕЧА 1 Сутканинг қоронғи тушгандан тонг отгунча ўтадиган қисми; тун. *Ойдин кеча. Қоронғи кеча.* ▪— *Ойимни бир ойдан бери кўрганим йўқ. Бир кеча ёнида ётишни орзу қиламан,— деди енгилланиб Нури.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сидиқжон йўлга тушиш нияти борлигини айтмаса ҳам, чол .. бу кеча шу ерда қолишни, эрта саҳар йўлга чиқишни маслаҳат берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бирор нарсага бағишланган, одатда расмий ва бадиий қисмдан иборат бўлган кечки умумий йиғилиш. *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *рвш* Бугундан олдинги кун. *Кеча сизни кутган эдим.* ▪ *Кеча эрталаб шаҳарни бир айланиб келайин деб чиқиб кетган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЕЧАГИ Бугундан олдинги кунда юз берган, маълум бўлган; кеча бўлган. *Газетанинг кечаги сони. Кечаги воқеа.* ▪ *Бугун эрталабки чойдан сўнг Ҳасанали кечаги фикрни чинлаб амалга оширмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Яқин ўтган вақтдаги, ҳозирдан олдинги. *Ҳар бирининг кечаги ўтмишини эслаб кўрайликчи: бири бойнинг подачиси, бири руҳонийнинг .. Ҳаммалари, кулфатга дучор бўлган .. болалар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕЧА-КУНДУЗ, кечаю кундуз *рвш* кечаси ва кундузи, кечаси ҳам, кундузи ҳам. *Кеча-кундуз ишламоқ.* | Ҳамиша, доим, узлуксиз равишда; тинмай. *Кечаю кундуз хаёлим сизда.* ▪— *Ҳеч хавотир олманг,— деди Давлатёр пешанасини тиришитириб,— кеча-кундуз ўйлаб гаранг эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Гулнор:*] *Ёлғизман, ғариб-бенавоман, лекин кўнглим сизда, .. Кеча-кундуз ёдингиз билан яшайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шу кеча-кундузда** шу кунларда, ҳозир ўтаётган кунларда; ҳозирги вақтнинг ўзида.

КЕЧАЛИК Кечаси бўладиган; кечасига, тунга оид. *Тўғри, дада! Қўйни эртароқ сўйиб саранжом қилганингиз яхши. Кечалик иш қурсин.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Тожибой:*] .. *Ундан кейин шунча машаққатларнинг устига бир кечалик бир машаққатни ҳам устингизга оласиз.* Ҳамза, Яллачилар иши.

КЕЧАСИ 1 Сутканинг қоронғи тушгандан тонг отгунча бўлган қисми; кеча, тун. *Янги йилга ўтар кечаси. Кечаси билан қор ёғди.* ▪ *Байрон тилдан сўз оқар равон: «Ада, нега кечаси узоқ?»* Ё. Мирза.

2 *рвш* Сутканинг кеча, қоронғи қисмида; тунда. [*Ўрмонжон:*] .. *яхши ухлаб турдингми, кечаси келсам, ухлаб қолган эканман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕЧИК Дарё, кўл кабиларнинг кечиб ўтиладиган жойи. *Биров сув тополмайди ичани, биров кечик тополмайди кечани.* Мақол.

КЕЧИҚМОҚ 1 Керакли ёки белгиланган вақтдан кейин келмоқ, кейин бормоқ, кеч қолмоқ. *Ишга кечикмадингизми?* ▪ *У ҳозир хотинининг .. нега бунча кечикдингиз деган сўроғини кутар* [*эди*]. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Севикли куёвни йўлакда кўрган Офтоб ойим, .. кечиккани учун нечоғлик ташвишлар тортиб ва қандоғ тушлар кўрганини* [*Отабекка*] *лаби-лабига тегмай сўзлай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Белгили муддатдан кейинга қолмоқ, ўз вақтида бажарилмаслик. *Ремонт ишлари бу йил бироз кечикди.* ▪ *Кечикиб экилган ғалла ҳам, чигит ҳам Матқовулнинг кейин берган ишловларига қарамай яхши унум қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *с. т. кам қўлл.* Кеч бўлмоқ, кеч кирмоқ.— *Беда ўриб қўйиш керак эди-ку,— бошини қашиди Ёрмат.— А, кун ҳам кечикиб қолибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЧИҚТИРИЛМОҚ кечиктирмоқ *фл. мажҳ. н. Экспедицияга жўнаш кечиктирилди.*

КЕЧИҚТИРМОҚ кечикмоқ *фл. орт. н. Ишни ўз вақтида бажар, кечиктирма.* ▪ *Ёқубжон ҳамма вақт бир нарса демоқчи бўлса, аввал шундай бир нотайин ва, кўпинча, совуқ гапни айтиб, изоҳни кечиктиради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КЕЧИНМА *(асосан кўпл. ф-да)* Кишининг руҳий ҳолатига таъсир қиладиган ҳис-туйғулар, ўй-хаёллар. *Ёқимли кечинмалар. Қайғули кечинмалар.* ▪ *Гулнор кўркам сочларини тузатиб, .. чиройли туш каби енгил ва тотли кечинмаларга, ўйларга берилиб ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЧИРИЛМОҚ кечирмоқ *фл. мажҳ. н. Кечирилган кунлар. Гуноҳи кечирилди. Қўйлар сойдан кечирилди.* ▪ *Холмурод у кечирилган лаззатли ҳаётни эслашдан қизнинг юраги ўйнай бошлашини сезди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги. *Куёвникидан келган сарполар .. унинг [Нуринине] кўзидан ҳам алоҳида кечирилган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЧИРИМ Афв этиш; узр. *У эрининг юзига кечирим сўрагандек тикилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КЕЧИРМОҚ кечмоқ 1, 3, 4 *фл. орт. н. Сув кечирмоқ. Хаёлидан кечирмоқ. Гуноҳини кечирмоқ.* **Бошдан кечирмоқ** ўз ҳаётида синаб кўрмоқ, татимоқ, билмоқ. *Саид Жалолхон бошдан кечирганларини инқиллай-инқиллай ҳикоя қилиб берди.* А. Қаҳҳор, Башорат.

КЕЧКИ 1 Кечга оид; кечқурун бўладиган. *Кечки пайт. Кечки университет.* ▪ *— Унинчини кечки мактабда битираман!..— деди Насиба.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Эшелон ошпазлари кечаси овқат пиширмаслик ва кечки овқатни ҳам кундузи пиширишда қўйиш ҳақида буйруқ олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кеч пишадиган. *Кечки узум. Кечки ўрик.* | Кеч экиладиган. *Кечки бодринг. Кечки картошка. Кечки экиннинг хатари бор.* Мақол.

КЕЧҚИРМОҚ Кеч бўлмоқ, кечга яқинлашмоқ. *Қиш кунлари қисқа бўлади — бирпасда кечкиради.* ▪ *— Бугун қолинг, кун кечкирди, эртага ўзим арава тайёб жўнатаман,— деди [Сидиқжон].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КЕЧЛАТИБ Кеч киритиб; кечқурун. *Азимжонга айт, кечлатиб бораман.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КЕЧЛИК Кечки овқат. *Улар масжиддан шомни ўқиб киргач, ичкаридан Ойбодоқ кечлик олиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меҳри опа кечликка барвақт уннади.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

КЕЧМИШ 1 Ўтган, бўлиб ўтган (асосан пайт, замон ҳақида). *Шамолдек кечмиш йиллар унинг [Гулчеҳранинг] чиройига чирой қўшган.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *У ҳозир болаларнинг шўх, жонли, қайноқ ўйинларини томоша қилади. Ўзининг кечмиш болалиги, қишлоғи, ўртоқлари ёдига тушади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўтган ҳаёт, ўтмиш. *Октябрь инқилоби асрий лаънати кечмишга хотима берди.* ▪ *У ўз кечмиши билан болаларнинг муҳаббатига сазовор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЕЧМОҚ 1 Бирор нарса устидан ботиб ўтмоқ, юрмоқ. *Қор кечмоқ. Лой кечмоқ.* ▪ *Қаҳратон қишда яланг оёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб, иссиқда, совуқда, обдан пишган бизнинг йигитни [Йўлчини] ҳам, катта масофани пиёда босгани учинми, кун хила бетоқат қилган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Уч артиллерия разведкачиси куппа-кундуз куни қамишзор оралаб, чуқур сувдан кечиб боради.* Н. Сафаров, Тилсимчилар.

2 Юз бермоқ; содир бўлмоқ. *У [Қоратой] бойнинг уйида кечган воқеалардан хабардор бўлиб туриш учун Шокир отанинг кампирини тайинлаган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У [Қодиров] сўзлаш учун ўрнидан тургандаёқ, юрагида нималар кечаётганини пайқадим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ҳоли нима (ёки не) кечди** ҳоли нима (не) бўлди, қандай аҳволга тушди. *[Жайноқ:] Ўтир .. Нафасингни ростлаб ол. Болаларнинг ҳоли нима кечди?* Н. Сафаров, Уйғониш. | Ўтмоқ. *Кўнглидан қандай гаплар кечди экан?* ▪ *Йилларимдан хафа эмасман, Меҳнат, жангда кечди онларим.* Ё. Мирза. *Гулнорни севган ва у билан тил бириктирган бир йигитнинг мавжудлигини [Салимбойвачча] ўша вақтларда билган бўлса ҳам, унинг хотирадан Йўлчи сира кечмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Афв этмоқ, кечирмоқ, кечмоқ. *[Мирзақул:] Бой ота, Суярнинг гуноҳини мен сиздан сўрадим. Кечинг.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Бир кошиқ қонидан кечмоқ** *фольк.* афв этмоқ, афв этиб омон қолдирмоқ, ўлдирмаслик, жазоламаслик.

4 Баҳридан ўтмоқ; бағишламоқ. *Ҳамма нарсасидан кечмоқ. Мол-мулкдан кечмоқ. Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмас.* Мақол. ▪ *[Бек:] Хон-жонимдан кечаман, .. аммо бу ишни очмасдан қўймайман.* А. Қаҳҳор, Бек. | Юз ўгирмоқ, алоқа, муносабатни узмоқ, бегона бўлмоқ. *Норози бўлишдан нима фойда. Дадангдан кечасанми?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қайтмоқ; рад этмоқ. *[Нури] .. кейин бу фикрдан кечган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЕЧПИШАР Кеч пишадиган, кейин етиладиган; кечки. *Кечпишар қовун.*

КЕЧҚУРУН *рвш* Кундуз тугаб, тун бошланаётган пайт, кеч пайти; оқшом. *Адолат ҳар куни кечқурун Усмонжонни кўриш орзусида уйига ошиқар, уни соғинар, лекин буни тан олишга ўз-ўзидан уяларди.* С. Зуннунова, Гулхан. *[Аҳмаджон] кечқурун ҳамма кинога кетганда бирпас мизғигани казарма ёнидаги майсага чўзилган эди, рўпарадаги адир ён бағирлигидан ашула товуши эшитилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

КЕЧҚУРУНГИ Кечқурун бўладиган; кечки. *Муродхўжа домла кечқурунги зиёфатда яхши «Маданий» закускалар ҳам бўлсин, деб шу яқиндаги бир ресторанга буюртмалар берган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Қадоқчи Ҳамроқулнинг тоби қочди. Ким билади, кеча кечқурунги худойи ош ёқмадими, ё эрталаб чойнак қадоқлатиб кетган кишининг носида бир гап бор эканми.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

-ки *[ф-т]* 1 *боғл.* Эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Бир ойча бўлдики, шу фабрикада ишлаётибман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Оқибат шундай бўлдики, Саидийнинг ички ҳаёти билан ташқи ҳаёти орасидаги кундан-кунга ўсиб бораётган қарама-қаршилик унинг жонига қасд қиларлик даражасига етди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *юкл.* Таъкид ва кучайтириш маъносини ифодалайди. *Полвонлардай йигит экан, кўкси тўла орденки, бир-биридан чиройли.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚИБЕРНЕ́ТИКА *[р<грек]* Турли (механик, электрик, физиологик ва ш. к.) процессларни автоматик равишда бошқариш системалари, формалари, методлари ва воситалари ҳақидаги фан.

ҚИБОР *[а] эск. кт.* 1 Жамиятнинг олий табақасига оид киши; оқсуяк, аслзода. *Қиборлар жамияти.* ▪ *Европа киборлари расмича муомала қилишга мажбурман.* А. Қаҳҳор, Бос тепкини.

2 *айн.* **кибрли.** *Атай излаб келдим оқ қоя, Сен нақадар мағрур ва кибор.* Миртемир. ‖ *Қулаҳмад ўзини кибор тутар, .. одам юзига боқмай, терс қараб гапирарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ҚИБР *[а]* Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этиш; манманлик, кибрлик. *Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона ғурур ила креслода талтайганча қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚИБРЛАНМОҚ Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этмоқ; манманлик қилмоқ, кеккаймоқ. *Рихсибой ака кейинги пайтда жуда кибрланиб кетди: колхозда эришилган ютуқларнинг ҳаммаси мен туфайли дейдиган бўлиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КИБРЛИ Ўзини ҳаммадан юқори ҳис этадиган; кеккайган; кибор. [*Қизлар*] *Қутбияни «кибрли, мағрур ва ота-онасига катталик қилади» деб айблардилар.* Айний, Эсдаликлар.

КИБРЛИК 1 кибр *с. белги оти. Унинг нақадар кибрлигини билсангиз эди!*

2 *айн.* **кибр.** *Араббой овқат вақтида бошқалар олдида ўзига хос кибрлик билан Элмуродга таъна қилди: «Ҳа, қоровулхонада мактаб очибсиз деб эшитдик» .. Ойлик қанча?* П. Турсун, Ўқитувчи.

КИБР-ҲАВО, кибру ҳаво Ўзига ортиқча баҳо бериш, манманлик. *Ҳабибий қош кериб, мағрур боқма элга, камтар бўл, Назардан қолма, бадахлоқ ила кибру ҳаводан кеч.* Ҳабибий.

КИГИЗ Юнгдан босиб тайёрланадиган қалин пишиқ палос; намат. *Ўчоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачада, кичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёладан чой ҳўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кигиз этик** *с. т.* валенка, пийма.

КИЗАК [*ф-т*] Дўппининг тепа ва жияги ўртасидаги қисми, гардиши. *Назиркул нима дейишини билмай .. дўпписининг кизагини тортиб ўйнар, гоҳ-гоҳ ёлворгандек кўзларини пирпиратиб Низомиддиновга қараб қўярди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КИЙ [*р<поляк*] Бильярд ўйинида қўлланадиган, учи ингичка узун таёқ.

КИЙГИЗМОҚ киймоқ *фл. орт. н. Табиат чўл эгнига кўм-кўк шоҳи кўйлак кийгизди.* ▪ *Ҳаётхон ўрнидан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйган .. қашқари қундуз телпакни кийгизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИЙДИРМОҚ киймоқ *фл. орт. н. Кийган тўнинг эскийди, кийдирганинг эскимас.* Мақол. ▪ *Марияга дарров бошдан-оёқ мусулмонча кийим кийдирадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кулоҳ кийдирмоқ** *с. т.* лақиллатмоқ; алдамоқ.

КИЙИК Қувур шохли сутэмизувчилар оиласининг оху, буғу ва хоказолар каби катта бир группасининг умумий номи. *Тоғ чўққисида ўтлаб юрган кийик шарпани эшитиб, бош иргатгандай бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИЙИЛМОҚ киймоқ *фл. мажҳ. н. Кийилган этик. Кийилмаган пальто.*

КИЙИМ Баданни ва тан аъзоларини беркитиш, ёпиш учун кийиладиган, асосан мато ва теридан тикиб тайёрланадиган нарсаларнинг умумий номи. *Ички кийим. Устки кийим. Бош кийими. Оёқ кийими.* ▪ *Тор кўчанинг юқори бурчагида отининг тизгинини ушлагани ҳолда бир йигит кийимига ўтирган чанг-тўзонларни қоқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор .. кутилардан бирини очиб, кийимлари орасига ҳалиги дўппини жойлаштирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КИЙИМ-БОШ Кийиладиган нарсалар, кийим; уст-бош. *Булар [йигитлар] бир шаҳарга тушиб, эртасига кийим-бош олишди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Элмурод .. ўзини улар олдида дадасининг кийим-бошини кийиб юрган боладай қўпол, уқувсиз сезарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КИЙИМ-КЕЧАК *айн.* **кийим-бош.** *Арава-арава кийим-кечак келтирилиб, ҳамма болаларга бир сидра янги ички ва устки кийим-бош берилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мирбадал тўкиб қўйилган пахта устида кийим-кечаги билан донг қотиб ухлаб ётибди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

КИЙИМЛИК Кийим қилинадиган, кийимбоп газлама. *Бир кийимлик духоба. Икки кийимлик атлас. Кийимлик харид қилмоқ.* ▪ [*Деҳқон:*] *Қовуним пишиб чириб кетди .. битта четанда олиб тушай-да, сотиб болаларга кийимлик олай, деб хаёл қилган эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КИЙИНМОҚ киймоқ *фл. ўзл. н. Кийинаётиб столдаги графиннинг тагига қистирилган бир парча қоғозга кўзим тушди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Ҳар доим яхши кийиниб, кеккайиброқ юрадиган бу чиройли, қоратўри йигит ўша Фотимага ошиқ бўлиб юрган бўйдоқ ўқитувчи Каримов эди.* Т. Турсун, Ўқитувчи.

КИЙИНТИРМОҚ кийинмоқ *фл. орт. н. Фуод афанди бир ярим йилдан бери уни [Ҳожи қизни] боқар, ичирар, кийинтирар .. лекин пул олмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИЙМОҚ 1 Кийим билан баданни ёки бирор аъзосини ёпмоқ, беркитмоқ. *Кўйлак киймоқ. Дўппи киймоқ. Этик киймоқ. Пальто киймоқ.* ▪ *Қиз тўгунини қўлтиқлаб ҳовлига тушди. Кавушини киймади. Ялангоёқ «шип-шип» юриб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғуломжон апил-тапил кийимларини кийди, оёқларига кавушларини илди .. шарпасиз қадамлар билан дарча олдига келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бирор кийимга етишмоқ, кийимли бўлмоқ. *Йўлчи Мирзакаримбойга томон гавдасини чўзиб қичқирди: .. этик, чопон ва бошқаларни қўяверай, бирорта янги дўппи кийганим йўқ бу остонада!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *этн.* Ҳадя кийими олмоқ. *Шармсиздир юзлари, Ошга тўймас кўзлари, Тўйга бориб, тўн киймоқ Ҳамон фикру сўзлари.* Ҳамза.

3 *кўчма* Ўранмоқ, қопланмоқ, бурканмоқ (ўт-ўлан, гул ва ш. к. билан). *Баҳорнинг дастлабки кунлари: колхоз қишлоғи яшил либос кийган.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

КИЛО [*р*] *с. т.* Килограмм.

КИЛОВАТТ [*р<грек+инг*] Электр токи қувватининг 1000 ваттга тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОВАТТ-СОАТ [*р+а*] Электр токининг ток қуввати бир киловатт бўлганда, бир соатда бажарган ишига тенг ўлчов бирлиги.

КИЛОГРАММ [*р<фр<грек*] Метрик системада 1000 граммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

КИЛОГРАММЛИ Килограмм оғирликдаги; килограмм келадиган. *Беш килограммли тош.*

КИЛОМЕТР [*р<фр*] Метрик системада 1000 метрга тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Канал ўн етти километр узунликда бўлиб, Яккабоғдан чиқарилиши ва Шўртепанинг пастроғидан яна дарёга ташланиши керак эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КИМ 1 *сўр. олмш* Шахс ҳақида сўроқни билдиради; қайси одам? *— Менинг бу ерда эканлигимни ким айтди? — деди Сидиқжон бирпас жимликдан сўнг, ўзингиз сўроқлаб билдингизми? Кимдан сўрадингиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса, .. ўша ударник бўлаверади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қатор келган бир неча гаплар бошида қўлланиб, **бири, баъзиси** деган маънони билдиради: *Уларнинг бари жароҳатланган: кими бошини ушлайди, кими белини кўтара олмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аксарининг уст-боши юпун, .. кимларда похол тиқилган эски калиш, кимларда жағи йиртиқ кавуш, лекин улар шод.* Ойбек, Қутлуғ қон.

=ким *эск. айн.* **=ки.**

КИМАРСА *эск. айн.* **кимса.**

КИМДИР *гум. олмш* **1** Кимлиги номаълум одам; биров. *Ташқаридан кимдир «Ўрмонжон ака» деб чақирди, ҳаял ўтмай эшикдан илжайган калла намоён бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Атиргул тўсатдан силкинди-да, кимдир энгашиб анорзорга қочди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ким бўлса ҳам бир одам, бирор киши, ким бўлмасин. *Кимдир шу ишни бажариши керак.*

КИМЁ [*а*] **1** *айн.* **химия.**

2 Кимё (*хотин-қизлар исми*).

КИМЁВИЙ [*а*] *айн.* **химиявий.**

КИМЁГАР [*а+ф-т*] *айн.* **химик.**

КИМСА Умуман одам, шахс, зот. *Қисқаси, илгаридан оддий бир тенгдошдек бўлиб келган бир қиз энди Элмурод учун сирли бир кимсага айланиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу номаълум кимса оёқ учи билан юриб келди-да, мўралаб айвонга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КИМСАН 1 Назарда тутилган шахснинг даражаси (амали, унвони, бойлиги ва ш. к.) юқорилигини таъкидлаш учун ишлатилади. [*Тантибойваччанинг дадаси*] *зиқнанинг пир урғани эди .. Кимсан — терифуруш фалончи бой! Лекин кўрган одам ямоқчими, бўзчими деб ўйлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Хотинлари ҳам, кимсан — оқсоқолнинг хотинимиз деб, кеккайишиб, ўзларига хон, ўзларига бек бўлиб, роса зуғумини ўтказишди,— деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кимсан (*хотин-қизлар исми*).

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚИМСАСИЗ 1 Ҳеч кими йўқ, ёлғиз. [*Элмурод:*] .. *Ахир, бир кимсасиз етимдан бугун шундай одам бўлсам-у, бошим кўкка етмасинми?!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одам зоти йўқ, одамсиз; бўм-бўш. *Онахон .. Найманчанинг кўчаларига яна бир тикилиб қаради: ҳамма ёқ боягидай жим-жит, кимсасиз эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИМХОБ [*ф-т*] Ўриши ипак, арқоғи зардан тўқилган мато. *Бир тўнлик кимхоб.* || *Кимхоб тўн. Кимхоб нимча.* ▪ *Бу туяларнинг бир нечтасига .. духоба, кимхоб, зарбоф, атлас, адрас ва шойи кийимликлар .. юкланган экан.* Айний, Эсдаликлар.

ҚИН [*ф-т*] *кт.* Гина; кек. *Қўзғолончи халқнинг кин, қаҳри ҳар лаҳза кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИНДАҚ I *с. т. айн.* **киндик** I.

ҚИНДАҚ II *с. т. айн.* **киндик** II.

ҚИНДИҚ I 1 *анат.* Қориндаги болани она танаси билан бирлаштирувчи, болани озиқ моддалари билан таъминлаш учун хизмат қилувчи ичак-най. *Учқуннинг киндигини кесганда, Тозагул кўзларини юмиб, қалт-қалт титраб турди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Бола туғилгач шу ичак-найни кесиб ташлаш натижасида қорин ўртасида ҳосил бўлган кичик чуқурча. | Қориннинг ўрта қисми. *У* [*Соли совуқ*] *шошиб-пишиб Азимбойвачани кўкрагидан итарган эди, Азим унинг киндигига ўхшатиб тепди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Киндик қони тўкилган ер** (*ёки жой, тупроқ*) туғилган ер, туғилган, ўсган жой; ватан. *Сафарга ёлдига бу қумлар чақалоқ вақтидан ошна. Қорақумда унинг киндик қони тўкилган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қиши қаригандан кейин киндик қони тўкилган жойини қўмсаб қоларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

3 *кўчма* Марказ, ўрта.— *Даштнинг киндиги мана шу ер, ..— деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚИНДИҚ II Дорбоз юрадиган арқонни ўртароқ жойидан кўтариб турувчи икки ёғоч учларининг бир-бири билан, шунингдек арқон билан тутташган, кесишган жойи.

ҚИНДОР [*ф-т*] Гинадор, кеки бўлган. *Лекин шу кунлари бутун совет солдатлари, бутун совет халқи, ғазабнок, киндор эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. || [*Мўмин Мирзо*] *таажжуб билан Тўғонбекка тикилди. Ингичка қошларини киндор чимирди.* Ойбек, Навоий.

ҚИНЕМАТОГРАФ [*р*<*грек*] 1 *эск.* Кинотеатр, кино.

2 Кино санъати.

ҚИНЕМАТОГРАФИСТ [*р*] Кинематография ходими.

ҚИНЕМАТОГРАФИЯ [*р*] Кино фильмлар ишлаб чиқариш ва уларни намойиш қилиш санъати ва саноати. *Совет кинематографияси. Кинематография ходимлари.*

ҚИНЕСКОП [*р*<*грек*] Телевидениеда тасвирни қабул қилиб олувчи электрон-нур трубка.

ҚИНЕТИК [*р* кинетический] 1 Кинетикага оид. *Кинетик назария.*

2 Ҳаракатга оид. *Кинетик энергия.*

ҚИНЕТИКА [*р*<*грек*] Назарий механиканинг динамика ва статикани ўз ичига олган бўлими.

ҚИНЛИ *айн.* **киндор.** *Йўлчи лабини маҳкам тишлаб, кинли кўзларини бир нуқтага тикди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИННА *этн.* Хурофий тушунчага кўра, гўё суқланиб қараш таъсирида «киradиган» касаллик, оғриқ. **Қинна солмоқ** афсун айтиб, силаш, уқалаш билан «киннани ҳайдамоқ», касалликни йўқотмоқ. *Унсин келгандан буён касалларга кинна солиш, туққан хотинларга доя бўлиш учун кампир бемалолроқ юра бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қинна солдирмоқ** кинна солдириб «даволатмоқ».

ҚИННАҚАШ *айн.* **кинначи.**

ҚИННАЧИ Кинна солувчи, кинна солиш билан шуғулланувчи шахс; киннакаш.— *Тунов куни бошим оғриб кинначини чақирсам,* [*қайнанам*] *ҳайдаб юборди,— деди Савлатхон ўртоғига.* Ғайратий, Савлатхон.

ҚИННАЧИЛИК Кинначининг касби, кинна солиш билан шуғулланиш. *Анорбибига ўхшаш тул хотинларнинг қиладиган иши ҳар кимга ҳам маълум: маҳаллада дастурхончилик, бойлар эшигида оқсочлик, кинначилик ва ҳоказо.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Биласан-ку, кампирим баъзи вақтда кинначилик қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИНО [*р*] 1 *айн.* **кинематография.**

2 *с. т.* Кинофильм. *Овозли кино. Овозсиз кино.* ▪ *Ўлмас .. ётоққа томон бурилган эди, Мурод тўхтатди: — Хўш, ўртоқ командир, қанақа кино кўрдингиз?* А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 *с. т.* Кинотеатр. *Кинога бормоқ.*

ҚИНОАКТЁР [*р*] Кино артисти, киноартист.

ҚИНОАКТРИСА [*р*] Кино артисткаси.

ҚИНОАППАРАТ [*р*] Ҳаракатдаги объектларни киноплёнкага тушириб оладиган, шунингдек, кинофильмлар намойиш қилинадиган аппарат.

ҚИНОАППАРАТУРА [*р*] Кинематографияда ишлатиладиган расм олувчи, овозни ёзиб олувчи, проекцион ва ш. к. машина ҳамда станоклар мажмуи.

ҚИНОАРТИСТ [*р*] *айн.* **киноактёр.**

ҚИНОБУДКА [*р*] Киноаппарат жойлаштирилган ва шу ердан туриб кинофильм намойиш қилинадиган махсус хона.

ҚИНОДРАМАТУРГИЯ [*р*] 1 Киносценарийлар мажмуи.

2 Киносценарийлар тузиш, яратиш назарияси.

ҚИНОЖУРНАЛ [*р*] Кундалик ҳаётий муҳим воқеаларни намойиш қиладиган қисқа метражли фильм.

ҚИНОКАРТИНА [*р*] *айн.* **кинофильм.**

ҚИНОЛАШТИРМОҚ Бирор территорияда кинотеатрлар қурмоқ. *Қишлоқларни кинолаштирмоқ.*

ҚИНОЛЕНТА [*р*] Кинофильмнинг бир нусхаси; кино лентаси.

ҚИНОМЕХАНИК [*р*] Киноустановкани ишлата билувчи ишчи, кинофильм кўрсатувчи механик.

ҚИНООПЕРАТОР [*р*] Кинофильмларни суратга олувчи мутахассис.

ҚИНОПЛЁНКА [*р*] Кинофильмларни суратга олиш учун ишлатиладиган лента; кино плёнкаси.

ҚИНОПРОКАТ [*р*] Кинофильмларни намойиш қилиш учун чиқариш ва уларни маълум вақтда фойдаланиш мақсадида кинотеатр, клуб ва ш. к. жойларга бериш. | Шу иш билан шуғулланадиган муассаса.

ҚИНОРЕЖИССЁР [*р*] Кинофильмни қўювчи режиссёр, кинокартина режиссёри.

ҚИНОСТУДИЯ [*р*] Кинофильмлар ишлаб чиқарадиган корхона.

ҚИНОСЦЕНАРИЙ [*р*] Кинофильм яратиш учун асос бўладиган бадиий асар.

ҚИНОТЕАТР [*р*] Кинофильмлар намойиш қилинадиган махсус бино.

ҚИНОУСТАНОВКА [*р*] Кинофильмлар намойиш қилинадиган аппарат, асбоб-ускуналар.

ҚИНОФЕСТИВАЛЬ [*р*] Вақти-вақти билан ўтказиладиган бир умумий темага бағишланган кинофильмлар ёки бирор мамлакатнинг энг яхши кинофильмлари кўриги. *Халқаро кинофестиваль.*

ҚИНОФИЛЬМ [*р*] Экранда намойиш қилиш учун яратилган кинематография асари; кинокартина. *Рангли кинофильм. Илмий-оммабоп кинофильм.*

ҚИНОХРОНИКА [*р*] Кундалик ҳаётдаги воқеаларни кўрсатиб берадиган қисқа метражли фильм ёки киножурнал.

ҚИНОЯ [*а*] Масхаралаш, кулиш учун айтилган пардали гап; қочирим, истеҳзо, пичинг, кесатиқ.— *Хўш, сизча нима қилиш керак, ўқимишли акам! — деди киноя билан Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚИНОЯЛИ Пичинг билан айтилган; пичинг, киноя ифодалайдиган. *Ўктамнинг кўзларида эса қандайдир кинояли маъно, лабларида ғалати табассум сезгандек бўлди Собир.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Лейтенант .. товушини ортиқча баланд чиқариб қўймасдан, салмоқлаб, кинояли сўзлар билан етмиш икки томирга игна тиққандан бадтар жонини ҳалқумига келтирар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИНОЯОМИЗ [*а*+*ф-т*] Киноя тарзидаги.

ҚИОСҚА [*р* киоск] Савдо-сотиқ ёки бошқа мақсадлар учун мўлжалланган павильон; кичик дўкон. *Гул киоскаси.* ▪ *Газета киоскаси олдида сочига оқ оралаган, ўрта ёшлардаги бир хотин*

www.ziyouz.com kutubxonasi

унга қараб турарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

КИПРИК Кўз қовоқлари четида қатор жойлашган туклар. *Кучли кулгидан Раънонинг кўзи ёшланиб ўсиқ киприги жуфтланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қозининг туссиз кўзлари атрофидаги сийрак киприклари пилпиллади, лаблари пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Киприк қоқмай** (*ёки* **қоқмасдан**) бутунлай ухламасдан; дам олмасдан. *Мастон унинг ёнида ўтириб, киприк қоқмай тонг отдирди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

КИР 1 Бадан, кийим ва ш. к.га чанг-тўзон ўтиришидан ҳосил бўлган ифлослик. *Кир босган кўйлак.* || *Кир дастрўмол.* ▪ *Чанг ва тердан ҳосил бўлган кирни яктак этаги билан юзидан сидириб ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ювиладиган ёки ювилган кийим, сочиқ, дастурхон ва ш. к. буюмлар. *Гулнор титроқ лаблари билан базўргина: — Яхши, .. аммангизни севинтиринг, ман нима? — деди-да, кир ёйишни баҳона қилиб, узоқлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Ойимхон*] *очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кир тоғора** кир ювиш учун белгиланган катта тоғора; жомашов. **Кир ўра** кир ювилган ифлос сув ташланадиган ўра. *У* [*Сидиқжон*] *тўғон бошига боришни эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди, лекин куни бўйи тинмади, .. тўлиб қолган кир ўрани кўмиб ташлаб бошқа ўра қазиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Кир ювди** *этн.* киши дафн қилингандан кейин учинчи куни бўладиган биринчи маросим (бунда марҳумнинг кийимлари **ювилиб, ювғучига** берилади). **Кўнглида кири йўқ** дарров хафа бўлавермайдиган, бировга гина-адоват сақламайдиган, бировга ёмонликни истамайдиган; очиқ кўнгилли. **Тирноқ остидан** (*ёки* **орасидан, тагидан**) **кир қидирмоқ** *қ.* **тирноқ.**

КИРА [*а*] 1 Бирор жойга бериш ёки бирор юкни олиб бориб бериш учун арава, машина ва ш. к.ни ёллаш. *Кира ҳақи неча пул бўлади?* **Кира қилмоқ** 1) ҳақ тўлаш шарти билан бошқанинг от, арава, машина ва ш. к.дан фойдаланмоқ, ёлламоқ.— *Биз ҳам, отам иккимиз, иккита нор туяни кира қилиб карвонга уландик,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) киракашлик билан пул топмоқ.

2 *с. т.* Бадал, эваз. *Ҳолбекани мен кўрсатсам, тўражон, Кирасига не берасан ўзима?* «Кунтуғмиш».

КИРАВЕРИШ Ҳовли, уй ва ш.к.нинг ичига кириш бошланадиган жойи; *тақ.* **чиқавериш.**— *Қани, мин! — деди Ўрмонжон ҳайрон бўлиб турган Сидиқжонга,— мана шу тепалик орқасида бизнинг Бақақуруллоқ деган маҳалламиз бор, шунинг кираверишида сени бир хотин кутиб турипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Растага*] *кираверишдаги якка-ягона атлас дўконида Назокат деган хушбичим жувон ишларди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КИРАКАШ [*а*+*ф-т*] Улов билан ёлланиб юк ёки одам ташиш иши билан шуғулланадиган шахс.

КИРАКАШЛИК Киракашнинг машғулоти, касби. *У* [*Насим*] .. *Бухоро — Баҳовиддин оралари киракашлик қиларди.* Айний, Эсдаликлар.

КИРГИЗИЛМОҚ киргизмоқ *фл. мажҳ. н.*

КИРГИЗМОҚ кирмоқ *фл. орт. н. Молни оғилга киргизмоқ. Михни тахтага киргизмоқ. Болани ўқишга киргизмоқ.*

КИРДИКОР [*ф-т*] Ёмон, ярамас ишлар, қилмиш, хатти-ҳаракат. *Ойимхон Тожибойнинг ҳамма кирдикорини билар, буларни жамоат ҳам билиб қўйишини истар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг* [*Умрининг*] *кирдикорини мен биламан, ундан мен жирканаман деб юрсам, бутун қишлоқ билар экан, бутун қишлоқ жирканар экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

КИРДИ-ЧИҚДИ 1 Кириш-чиқиш, кириш-чиқиш ҳаракати.

2 Кирган-чиққан, нотекис. *Кирди-чиқди ер. Деворнинг кирди-чиқди жойларини тузатмоқ.*

КИРЗА [*р*] Оёқ кийими ва бошқа нарсалар учун тери ўрнида ишлатиладиган пишиқ сунъий материал. || *Кирза этик.*

КИРИЛМОҚ кирмоқ 1 *фл. мажҳ. н. Залга ҳовлидан кирилади.*

КИРИМ 1 *бухг.* Турли манбалардан келиб тушадиган пул, моддий бойлик маблағ. *Кирим ва чиқим. Кирим дафтари.*

2 *айн.* **даромад.** *Мен эсимни таниган вақтларда бу чолнинг ҳеч бир кирими йўқ ва унинг кундалик овқатини қариндошлар бериб турардилар.* Айний, Эсдаликлар.

КИРИМ-ЧИҚИМ Ҳисобга олинадиган ёки ҳисобдан чиқариладиган пул ва моддий бойликлар. *Кирим-чиқимни ҳисобга олмоқ. Кирим-чиқим дафтари.*

КИРИТИЛМОҚ киритмоқ *фл. мажҳ. н.*

КИРИТМОҚ кирмоқ 1—4, 7, 8 *фл. орт. н. Уйга киритмоқ. Қозиқни ерга киритмоқ. Рўйхатга киритмоқ. Ишга киритмоқ. Ҳосилга киритмоқ.* ▪ [*Ғуломжон*] *бир ёқдан ўзи билан ҳаёти ўртасидаги ишкал, иккинчи ёқдан, мактабининг ғорат қилиниши уни боши берк кўчага киритиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Колхоз правлениеси Ўрмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тасдиқлади, уни правление составига киритди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КИРИШ 1 **кирмоқ** *фл. иш оти. Уйга киришга ошиқди. Аспирантурага киришни орзу қиларди. Кириш имтиҳони.*

2 **Бирор асарнинг асосий қисмидан** олдинги, бошланғич қисми; дебоча. *Китобнинг кириши.*

3 Бирор фаннинг асосий тушунчаларини баён этувчи, шу фандан дастлабки маълумотлар берувчи қисм. *Философияга кириш. Тилшуносликка кириш.*

◆ **Кириш сўз** (*ёки* **гап**) *қ.* **сўз** 1.

КИРИШИЛМОҚ киришмоқ 2 *фл. мажҳ. н. Ҳайдашга киришилди. Ишга яна зўр ғайрат билан киришилди.*

КИРИШИМЛИ Ҳар ким билан суҳбатлашиб, аралашиб, дўстлашиб кетаверадиган, одамлардан ўзини четга олмайдиган, ётсирамайдиган. *Малика киришимлигина бўлгани учун ҳам қайнанасининг кўнглини топиб, ундан ширингина гапини аямади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

КИРИШМОҚ 1 **кирмоқ** 1, 4, 5, 7 *фл. бирг. н. Ўқувчилар синфга киришди.* ▪ *Булар талай ерагача эмаклаб, талай ерагача бағирлаб боргандан сўнг бутазорга киришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор иш-ҳаракатни бажаришга бошламоқ. *Бу ишга яқинда киришдик. Ўқишга астойдил киришди.* ▪ *Отабек ортиқ чидаб туролмади-да, рўмоли билан кўзини яшириб, йиғламоққа киришди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қишилар билан яқин муносабатда бўлмоқ, аралашиб, қўшилиб кетмоқ. *У* [*Саидий*] *бир мунча Шариф сингари танишлар ортдирди, аммо булар билан киришиб кетолмас, бу янги доирада ўзини мусофирдай сезар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Иссиқ, совуқ ёки нам таъсирида қисқармоқ (мато ҳақида). *Бу мато ювилганда ҳам киришмайди.*

5 Белгиланган мақсаддан бошқа нарсага сарф бўлмоқ (пул, маблағ ҳақида). *Саёҳатга аталган пул уй ремонтига киришиб кетди. Сенинг ўн сўминг менга киришди.*

КИРИШТИРМОҚ киришмоқ 2, 5 *фл. орт. н.*

КИРКА [*р*] *айн.* **метин** 1. *Дарё ёқасида уймалашиб, лом ва киркалар билан тош кўчираётган одамларнинг кийимларини* [*шамол*] *юлқийди.* Ш. Ғуломов, Бўз ерга баҳор элтганлар.

КИРКИК Беданани чақириш (тўрга илинтириб тутиш) учун махсус ишланган ҳуштак. *Содиқвой, ҳатто киркикни ҳам синдириб ташлади, сайратмаларини бировга бергани йўқ, ҳаммасини учириб юборди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

КИРЛАМОҚ Кир бўлмоқ, кир билан қопланмоқ. *Уст-боши кирлаб кетибди. Бола кирлаган бетини юва бошлади.*

КИРЛАНМОҚ Кир олмоқ, кир бўлмоқ. *Кўйлак кирланди.* ▪ *Чолнинг эгнида кирланиб, мойланиб йилтиллаган қора камзул, оёқларида эскириб ола-песланган амиркон маҳси, йиртиқ калиш.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КИРМОҚ *(асосан ж. к. билан)* 1 Юриб ёки силжиб бирор нарсанинг ичига, ички қисмига ўтмоқ, ўзини ичкари қисмга олмоқ. *Уйга кирмоқ. Горга кирмоқ.* ▬ *Аҳмаджон бўш лаганни дастурхони билан кўтариб қушбеги кирган эшикдан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бектемир тездан ўзини пастликка ташлади, югура-югура ўрмонга кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йўл устидан чиқиб қолган чаққон калтакесаклар ўқдай отилиб кавакларга, тош ораларига кириб кетади.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Бирор нарсанинг орқасига ўтмоқ, яширинмоқ. *Парда орқасига кирмоқ.* ▬ *Шу пайт офтоб яна булут остига кирди-ю, палатани шом қоронғилиги босди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Нарсанинг орасига, ички қисмига ёриб, тешиб ўтмоқ, суқулмоқ; санчилмоқ. *Қўлига тикан кирди. Ер шундай қаттиққи, қозиқ қоқсанг ҳам кирмайди.* ▬ *Тош учланган қирраси билан бекнинг бошига тушиб, ярмигача ўйиб кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. | Ботмоқ, чўкмоқ, ғарқ бўлмоқ. *Сувга кирмоқ. Арава ғилдираклари балчиққа кириб кетибди.*

3 Орқасига, қаторига қўшиб ёзилмоқ, қўшилмоқ. *Бу гаплар мақоланинг учинчи бетига киради.* ▬ *Иккитасида Азимбойваччанинг оти ёзилиб, кейин ўчирилган, охиргисида мутлақо рўйхатга кирмаган.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Қаторига қўшилмоқ, ҳисобланмоқ. ▬ *Ҳа, ҳа бундан маълум бўлдики, ибодат қилмаслик гуноҳга кирмайди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

4 Иш, хизмат, ўқиш ва ш. к.га қабул қилинмоқ; жойлашмоқ. *У даставвал институтга лаборант бўлиб кирди. Ишга кирмоқ. Заводга слесарь бўлиб кирмоқ.* ▬ *[Петров] Ростов шаҳрига келиб заводга киради, мастерларнинг қўлида шогирд бўлиб ишлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бирор жамият ёки ташкилот сафига аъзо сифатида қабул қилинмоқ, ўтмоқ. *Комсомолга кирмоқ.* **Қаторга кирмоқ** *қ.* **қатор** 2.

5 Саноқ сон, баъзан «ёш» сўзи билан бирга қўлланганда, шу сон билдирган йилча умр кўрганликни билдиради, мас. *отам олтмишга кирди, қиз ўн етти ёшга кирди.* ▬ *Раҳмат, юзга кир, ували-жували бўл, ўғлим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Шу ёшга кириб** шунча йил яшаб. *Мен шу ёшга кириб кўпчилик ичида «самоварчи, чой» деёлган одам эмасман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Пайт ёки фасл билдирувчи айрим сўзлар билан бирикканда, шу пайт ёки фаслнинг бошланишини билдиради. *Кечикиб кирган қиш энди кун сайин совуғини кучайтира бошлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кеч кирди. Товуқлар ғира-шира қоронғида пир-пир учиб, бостирма шипидаги қўноққа чиқа бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Айрим отлар билан бирикиб, шу от ифодалаган нарсанинг пайдо бўлиши ёки вужудга кела бошлаганлигини билдиради, мас. *кўчатлар мевага кирди, ток ҳосилга кирди, товуқ тухумга кирди.* ▬ *Июнь ойининг охири. Ғўзалар айни гулга кирган вақт.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. | Ўзи бирикиб келган сўз ифодаланган ҳол-хусусиятга ўтганликни билдиради, мас. *касал уйқуга кирди, кўм-кўк осмон бирпасда кулранг тусга кирди.* ▬ *Уй бекаси ўзининг асл руҳига кирди, жанғчиларни қиём ва печенье билан меҳмон қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бутун юзи қулоқларигача қўкариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлик тусига кириб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Айрим отлар билан бирикиб шу от ифодалаган нарса ёки хусусият пайдо бўлганлигини, эришганлик ёки касб этилганликни билдиради, мас. *кучага (қувватга) кирмоқ, иштаҳага кирмоқ, сочига оқ кирди, узумга ранг кирди.* ▬ *Ўрмонжон .. вужудига титроқ кириб, секин курсига ўтирар экан, унинг [Тўпанисонинг] юзига тикилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бир куни икки орадаги бу муносабатга тўсатдан ўзгача бир маъно кириб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Гапга** *(ёки сўзга)* **кирмоқ** бировнинг айтганига **кўнмоқ**, унамоқ; рози бўлмоқ. **Гўрга кирмоқ ўлмоқ**, ерга кўмилмоқ. **Ерга кирмоқ 1)** *айн.* **гўрга кирмоқ.** *Сиздай одамга бундай бўҳтон қилгандан кўра ерга кирганим яхши эмасми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) ҳаддан ташқари **уялмоқ**, мулзам бўлмоқ. *Мен чақирсам, баттар уялади, ерга киради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Етти ухлаб тушига кирмаган** *қ.* **туш. Ёнига** *(ёки* **қўлтиғига) кирмоқ** қўллаб-қўлтиқламоқ; ёрдам бермоқ. *Қурбон ота шу ишни бошлаган вақтда унинг ёнига кирадиган одамлар пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Жонига ора кирмоқ** *қ.* **жон.** 3. **Жони кирди** *қ.* **жон. Жон кирди** *қ.* **жон** 1. **Оғзидан боди кириб, шоди чиқади** *қ.* **боди. Паранжига кирмоқ** паранжи ёпинмоқ (вояга етган қиз ёки паранжи ташлаб қайта паранжи ёпинган **хотин** ҳақида). **Пинжига кирмоқ** *қ.* **пинж** 2. **Тилга кирмоқ** *қ.* **тил** 2. **Тушига кирмоқ** тушида кўринмоқ. *Товуқнинг тушига дон киради. Нафақа керак бўлса даромадимнинг ярмини олинг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **У қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқди** шу оннинг ўзидаёқ унутилди, жуда тез эсидан чиқди. *Бу гаплар унинг у қулоғидан кириб бу қулоғидан чиқиб кетаверди.* **Қулоғига кирмоқ** эшитилмоқ, етиб бормоқ (гап, сўз, овоз ҳақида). *Қандайдир, инграшми, алаҳлашми Йўлчининг қулоғига кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қўлга кирмоқ** тасарруфига, ихтиёрига ўтмоқ. *Ёни-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга киради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КИРОВКА *эск.* Кўпинча совут остидан кийиладиган, қаттиқ нарсадан ёки металлдан ишланган нимча. *Оқ кировка, олтин совут кияман.* «Алпомиш».

КИРОЙИ [*а+ф-т*] 1 Айтишга арзийдиган, гапирса, мақтаса бўладиган. *Мана бу кироий иш бўлибди.* ▬ *Рақиб деганнинг кироий айтишга сўзи, муштлашишга мушти бўлса.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Ўтакетган, жуда, ғоят. *Энди орада чақир тиканак бўлишим — кироий номардлик!* Ойбек, О. в. шабадалар.

КИРОМ [*а*] *эск. кт.* Муҳтарам, азиз.

КИРПЕЧ Кир тахланган токча олдини тўсиб, беркитиб қўйиш учун ишлатиладиган безак буюми.

КИРПИ *диал.* Типратикан.

КИРПИТИКАН *диал.* Типратикан.

ҚИРПЎШ *с. т.* Қирпеч.

КИРТАЙМОҚ Уйқусизлик, ҳорғинлик, чарчоқлик ва ш. к. натижасида кичрайиб, ичига тушмоқ (фақат «кўз» сўзи билан). *Қудратнинг афтидан қаттиқ ҳаяжон ва чарчоқ сезилар, лекин киртайган кўзлари жилмайиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Жуда ҳам ориғлаб кетибди, кўзлари киртайиб қолибди. Ё иши жуда оғирмикин?* А. Мухтор, Туғилиш.

КИРТИЛЛАМОҚ «Кирт-кирт» деган товуш чиқармоқ.

КИРТИЛЛАТМОҚ киртилламоқ *фл. орт. н.*

КИРТ-КИРТ *тақл. с.* Ўт, хашак ва ш. к.ни узиш ёки чайнашда чиқадиган товуш ҳақида. *Пастда, ўтлоққа ёйилган пода эринибгина кирт-кирт ўт кемиради.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

КИРХОНА Кир ювиш, дазмоллаш каби ишларни бажарувчи муассаса, ишхона.

КИРЧИ Кир ювувчи ишчи. *Кирчи аёл.*

КИР-ЧИР Ҳар хил ювиладиган ёки ювилган кийим, сочиқ ва ш. к.

КИСЁЛЬ [*р*] Мева шарбати ёки сутга крахмал қўшиб пиширилади ган енгил овқат, қуюқроқ ичимлик. *Клюквенный кисель.*

КИСЛОРОД [*р*] Ҳаво таркибига кирувчи, нафас олиш, ёниш учун зарур бўлган, водород билан бирикиб сув ҳосил қиладиган химиявий элемент; рангсиз, ҳидсиз газ.

КИСЛОТА [*р*] Таркибида водород бўлган ва шу водород ўрнини бирор металл эгаллаганда туз ҳосил қиладиган, нордон химиявий бирикма. *Азот кислотаси.*

КИСЛОТАЛИ Таркибида кислотаси бор. *Кислотали бирикмалар.*

КИССА [*ф-т*] 1 *эск.* Оғзини бўғиш учун махсус ип ўтказилган, мато ёки чармдан ишланган кичик халтача.

2 *диал.* Чўнтак. *Шерали киссасидан блокнотини олиб, чироқ шуъласига яқин борди-да, унга бир нималарни ёзиб қўйди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КИССАВУР [*ф-т*] Чўнтак ўғриси. *Каромат киссавурларда бўлади .. Пулчинг борини билиб орқангдан илашади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

КИССАДЎЗ [*ф-т*] *эск.* Кисса тикувчи уста.

КИТ [*р<грек*] Кўриниши балиққа ўхшаган жуда катта, сутэмизувчи денгиз ҳайвони.

КИТЕЛЬ [*р<нем*] Бир ёқлама тугмаланадиган, тик ёқали расмий кийим. *Унинг эгнида келишган, ёқаси бўғиқ китель; бошида паррак ва қанот белгиси тақилган, гардиши таранг фуражка.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КИТОБ [*а*] **1** Бирор текст ёзилган варақлардан иборат, жузлаб тикилган, муқоваланган босма (қадим қўл ёзма ҳам) асар. *Китоб магазини. Китоб савдоси. Китоб ёзмоқ.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн .. китобларни саралаб чемоданга жойлади.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳозир отага қарашиб турибман: чойхўрларга газета, китоб ўқиб бераман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Йирик адабий асарнинг (одатда романнинг) катта бир бўлими.

КИТОБИЙ [*а*] Китоб тили ёки ёзма нутққа оид; оддий сўзлашувда қўлланмайдиган. *Китобий сўз. Китобий ибора.* ▪ *Салимхўжа муллавачча бу оилага тез-тез келиб турар ва Нусратилланинг иқболи ҳақида кўп чиройли китобий сўзлар билан гапирар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

КИТОБФУРУШ [*а+ф-т*] Китоб сотувчи, китоб савдоси билан шуғулланувчи.

КИТОБХОН [*а+ф-т*] Китоб ўқувчи. *Китобхонлар конференцияси.* ▪ *Тоғ каби .. уй, ичи лиқ тўла китоб. Ўқиш залида жим, Китобхонлар беҳисоб.* Қ. Муҳаммадий.

КИТОБХОНА [*а+ф-т*] *с. т.* Кутубхона.

КИТОБХОНЛИК Китоб ўқиш. *Гап-аштакларда, ўтиришларда китобхонлик қилган жўралари орасида «ширин суханлик билан танилган Олимхон сайрайверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КИТОБШУНОС [*а+ф-т*] Китобшунослик мутахассиси.

КИТОБШУНОСЛИК Китоб ҳақидаги фан (маданият ва саноат маҳсули сифатида).

КИФОЯ [*а*] *рвш* Қаноатланса бўладиган даражада, қаноатланарли; етарли. *Ҳўкизга туртки, донога ишора кифоя.* Мақол. ▪ *Биз сизларнинг ўқиб юрганингизни кўриб хурсанд бўлиб юрсак ҳам кифоя [деди Ғани ака].* П. Турсун, Ўқитувчи. *Рангнинг ўчиши, юракнинг уриши учун ғуломжонга шу бир сўз кифоя қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИФОЯЛАНМОҚ Қониқмоқ, қаноатланмоқ. *Бойвачча чилимни бир марта енгил тортиш билан кифояланади, лекин бир зум ўтмасдан, яна талаб қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КИФТ [*а* китф] Гавданинг бўйиндан қўлгача бўлган қисми; елка. *Отам келиб хуржунни кифтига олди, мен унга эргашдим.* Айний, Эсдаликлар.— *Тирноғимиз орасига бот-бот кирадиган кирдан бошқа оғирлигимиз йўқ,— кулди Элмурод Дубенконинг кифтига қўлини ташлаб.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Қийимнинг елкада турадиган қисми. *Тешабойнинг таънаси бояги кифти ямоқ қотма чолнинг жаҳлини чиқарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Якка кифт бўлиб** қ. **якка** 1.

◆ **Кифтини келтирмоқ** *с. т.* жуда яхши ижро қилмоқ, бажармоқ; қойил қилмоқ, бопламоқ. *Мақоланинг кифтини келтирмоқ.* ▪ — *Аканг айлангур, ҳазиллиям кифтини келтирасан,— Тўламат мўйлов йирик-йирик тишларини кўрсатиб илжайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КИЧИК [*ф-т*] **1** Ҳажми, ўлчами нисбатан катта бўлмаган. *Кичик шаҳар. Кичик уй. Кичик ҳикоя.* ▪ *Сўнгги масофани поезд шошилмай ўтди. Кичик-кичик станцияларда ҳам унинг йўлига қизил фонарь кўндаланг бўлаверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аксар шаҳар уйларидек, уста Баҳромники ҳам икки хона, бир айвондан ва кичик саҳндан иборат эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Бўйи, гавдаси нормал даражадан паст. *Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Анави кичик жангчича ҳам йўқманми.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Сон, миқдор жиҳатдан кам. *Кичик отряд. Кичик коллектив. Қатта карвон қай йўлдан кўчса, кичик карвон ҳам шу йўлдан кўчар.* Мақол.

2 Ёш жиҳатдан паст; ёш. ‖ *Кичикларга муруввват қил, катталарни ҳурмат қил.* ▪ *Ўзидан кичик бу йигитнинг сенсирагани Аҳмаджонга малол келди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Улар [Мирзакаримбой, Йўлчи] боғдан чиқиш олдида бир йигитга дуч келди. Йўлчи уни тоғасининг кичик ўғли Салимбойвачча эканини пайқади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кичик келинойи** кичик аканинг хотини. **Кичик ойи** қ. **ойи.**

3 Вазифа жиҳатдан даражаси қуйи. *Кичик илмий ходим. Кичик лаборант.* ▪ *Яхши йигитлар — армиянинг ҳусни. Кузга бориб буларни кичик командир қилиб чиқарамиз-а.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Қатта аҳамиятга эга бўлмаган, унча арзимайдиган. *Кичик бир айб. Кичик хато.* | Кўлами, шуҳрати у қадар катта бўлмаган. *Кичик бир тўй.*

КИЧИҚЛАШМОҚ Кичик ҳолга келмоқ, кичраймоқ.

КИЧИҚЛАШТИРМОҚ **кичиклашмоқ** *фл. орт. н.*

КИЧИҚЛИК **кичик** *с. белги оти. Унга энг кичиклигидан шундай деб уқтиришганлар.* Ғ. Ғулом, Соялар. **Кичиклик қилмоқ** 1) ёшлик қилмоқ; 2) торлик қилмоқ. *Этик кичиклик қилди.*

КИЧИРИ *айн.* **мошкичири.** *Дарвозахона ёнидаги қоронғи бир қўшхонада жулдур кийимли қуллар ва қароллар кичири еб ўтирар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

КИЧҚИНА Нисбатан кичик. *Кичкина ҳовли.* ‖ *Бу бола кичкина.* ▪ *Уй кичкина, лекин ёруғ ва тоза эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўлинма командири .. кичкина бир совға берди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

КИЧҚИНТОЙ **1** **кичкина** *с. кичр.-эркл.*

2 Гўдак бола; гўдак. *Кичкинтойлар кийими.* ▪ *Дала шийпони шинам қилиб безатилиб .. кичкинтойларнинг яйраб-яшнаши учун барча шарт-шароит яратиб берилган эди.* Б. Эрқоров, Мусобақадошлар.

КИЧРАЙМОҚ Кичик бўлмоқ, кичиклашмоқ, **ўлчам** жиҳатидан қисқармоқ; **майдалашмоқ.** *Шар кичрайди.* ▪ *[Мингбошининг] .. ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортуядек новча бўйи пасайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИЧРАЙТИРМОҚ **кичраймоқ** *фл. орт. н. Портретни кичрайтирмоқ. Макетни кичрайтирмоқ.*

КИЧРАЙТМОҚ **кичраймоқ** *фл. орт. н.*

КИШ *унд. с.* Товуқ ва бошқа қушларни ҳайдашни ифодалайди.

КИШАН **1** Отнинг икки олдинги оёғига солинадиган бўғов, занжир.

2 Оёқ, қўл, бўйинга солиб қулфлаб банд қилиб қўйиладиган темир ҳалқалардан ишланган **махсус** асбоб; занжир. *Наби Фарҳоднинг қўл-оёғига боғланган оддий кишанни очди ва бўғовли кишанлардан бирини олиб, унинг бути ва бўйнига урди.* Айний, Қуллар. *Солдат калитни берди. Бояги эркак маҳбусларнинг қўлларидаги кишанларни очди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Умуман эркин ҳаракатга йўл қўймайдиган **нарса,** тўсиқ, ғов. *Аммо Соҳиб қори билан Бозсровлар унга кишан бўлмасалар бас эди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Келди очилур чоғинг ўзлигинг намоён қил, Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.* Ҳамза.

КИШАНБАНД Кишан урилган, кишанланган (қ. **кишан** 2). *Уч маҳбус бошига бало осмони ағдарилгандек, кишанбанд қўлларини қоринлари устида жуфтлаб гангиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИШАНЛАМОҚ Кишан урмоқ, кишан солмоқ (қ. **кишан** 1, 2). *Отни кишанламоқ.*

КИШАНЛАНМОҚ **кишанламоқ** *фл. мажҳ. н. Қул ва чўрилар ертўлаларга қамалдилар, айёрроқ қулларнинг оёқларига кунда урилди, баъзилари кишанланиб темир қозиқларга боғланди.* Айний, Қуллар.

КИШАНЛАТМОҚ **кишанламоқ** *фл. орт. н.*

КИШАНЛИ *айн.* **кишанбанд.** *Кишанли оёқларини бир тарафга осилтириб олган темирчи Ражаб полвон-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг белидан қучоқлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚИШВАР [*ф-т*] *эск. кт.* Вилоят, ўлка, мамлакат. *Етишди бу гўзал кишварда Бобир, Бўлиб сўз устаси, санъатли шоир.* Ҳабибий.

КИШИ 1 Фикрлаш, сўзлаш ҳамда ижтимоий меҳнат жараёнида қурол ясаб, ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлган жонли мавжудот; одам, инсон. *Эркак киши. Аёл киши. Катта киши. Тил кишиларнинг ўзаро алоқа қуролидир. Одоб — кишининг зеби.* Мақол. ▪ *Ҳозир қоронғи ҳам ўбдан тушганликдан киши кишини танимаслик даражада эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзга, бегона шахс; биров. *Киши юртида хон бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл.* Мақол. ▪ *Жиян, ақлинг бўлса кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Тийин ҳам пул, юз минг сўм ҳам пул.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Умуман ҳар қандай одам (одатда «мен» маъносида қўлланиб, ҳар учала грамматик шахсни билдириши мумкин).— *Ёрмат ака, мендан нимани яширасиз? Қийнаманг кишини,— Йўлчи ялинди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Кишининг юрагини қон қилиб юборасан! — деди [Туробжон] анчадан кейин,— наҳки жен асал олсам!* А. Қаҳҳор, Анор.

4 *с. т. эск.* Шариатга биноан, балоғатга етган хотин-қизлар юзини, ўзини кўрсатмаслиги лозим бўлган бегона эркак киши. *Қўрғон эшигидан аёл овози эшитилди: — Нима керак? — Мунда кел! — чол қўли билан имлади. — Киши борку...— Қариндош, Хушрўйнинг ўғли,— деб тушунтирди чол.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кишидан қочмоқ** бегона эркакка ўзини, юзини кўрсатмаслик, паранжи-чачвон ёпинмоқ.

◆ **Киши билмас** яширин ҳолда, ҳеч кимга билдирмай; зимдан. *Жуда ҳаяллаб кетишдику. Киши билмас бориб келмайсанми, ука?* [*деди Мансур*]. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҚИШИЛИҚ 1 **киши** *с. белги оти.* 2 Инсоният, одамзод, инсонлар жамияти. *Кишилик тарихи. Кишилик жамияти.*

3 Саноқ сон ёки миқдор билдирувчи сўзлар билан қўлланганда қуйидаги маъноларни билдиради: 1) кишидан иборат, кишидан ташкил топган. *Беш кишилик комиссия. Уч юз кишилик коллектив. Халқ маорифи ходимларининг кўп минг кишилик армияси;* 2) кишига, одамга мўлжалланган. *Ўн кишилик палов. Колхознинг минг кишилик данғиллама клуби бор.*

◆ **Кишилик олмоши** *грам.* шахс билдирувчи олмош.

ҚИШИСИЗ *кам қўлл.* 1 Ҳеч ким бўлмаган, одам яшамайдиган. *Кишисиз жой. Кишисиз орол.*

2 Қаровчи одами йўқ; қаровчисиз, кимсасиз, ёлғиз.

ҚИШ-ҚИШ киш *с. такр.*

ҚИШҚИШЛАМОҚ «Қиш-киш» демоқ, «киш-киш» деб ҳайдамоқ (мас., товуқларни).

КИШМИШ Меваси майдароқ бўладиган уруғсиз узум. *Ишкомларда ҳусайни, .. диликаптар, кишмиш, шивиргониларнинг боши ерга тегай деб энгашган.* С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради. | Шу узумнинг майизи. *Патнусдаги кишмишдан бир қисм олиб, уни тозаламасданоқ оғзига солди, кейин жавобсиз қолган гапни улаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИШНАМОҚ Қишнов товуши чиқармоқ (от ҳақида). *Елиб-йўрғалаб кетаётган тўрик дафъатан тумшуғини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИШНАТМОҚ кишнамоқ *фл. орт. н.*

ҚИШНАШМОҚ кишнамоқ *фл. бирг. н. От кишнашиб топишар, одам — эслашиб.* Мақол. *Узоқдаги кишнашар, яқиндаги тишлашар.* Мақол.

КИШНОВ От кишнаганда чиқадиган ўзига хос товуш.

КИШТ I Шаҳмат ўйинида: бирор дона билан шоҳга ҳужум ҳақида огоҳлантириш. [*Шайхулислом:*] *Балли! Кишт!* [*Мунажжим:*] *Э, аст кетди, тақсир!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Кишт бермоқ** шоҳга ҳужум қилмоқ ва шу ҳужумни эълон қилмоқ.

ҚИШТ II *айн.* **киш.**

КИЯ *с. т.* Бирор нарсани қадрламаслик натижасида юз берадиган ёмон оқибат; жазо. *Қиясига учрамоқ. Қиясига қолмоқ.* ▪ — *Шунақа бебурд, пасткашмидинг, Неъматжон. Илон бўлиб авраган экансан-ку мени, муҳаббат киясига учрагур! — деди Зуҳрахон.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҚЛАВИАТУ́РА [*р* < *нем*] 1 Клавишли музика асбобларининг хамма клавишлар қатори. *Рояль клавиатураси. Баян клавиатураси.*

2 Турли хил механизмлардаги клавишларнинг жами. *Ёзув машинкасининг клавиатураси.*

ҚЛА́ВИШ [*р* < *поляк*] 1 Музика асбобларида (фортепьяно, аккордеон ва ш. к. да) овоз чиқариш учун уриладиган тугма ёки тахтача. [*Мунис*] *гоҳ хаёлчан тебраниб, пианинонинг клавишларига тикилиб қолар ва гоҳо илҳоми зўр келиб, яна ашуласини давом эттирар эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 Ёзув машинкаси, телефон аппарати ва ш. к. механизмларнинг ишлатиш учун бармоқ билан босиладиган қисми, тугмаси. [*Машинка*] *чиқир-чиқир, шўх-шўх куйлаб, клавиши дик-дик ўйнаб, Оқ қоғозга ҳарф қўнар, Ҳарф йиғилиб жумла бўлар.* Қ. Муҳаммадий.

ҚЛАВИШЛИ Клавиши бор, клавишга эга. *Клавишли музика асбоби.*

ҚЛА́ПАН [*р* < *нем*] 1 *тех.* Турли машина ёки механизмларнинг ҳаво, суюқлиқ, бўғ ёки газ йўлини очиб-ёпиб турадиган қисми, қопқоқчаси. *Гудок клапани.*

2 Пуфлаб чалинадиган музика асбобларининг очилиб-ёпилиб, овоз тонини ўзгартирадиган пардаси, тили.

3 *анат.* Юракнинг қон йўлини очиб-ёпиб, фақат бир томонга қон ўтказиб турадиган қисми.

ҚЛАРНЕ́Т [*р* < *фр*] Сурнайга ўхшаш музика асбоби.

ҚЛАРНЕТЧИ Кларнет чалувчи музикачи.

ҚЛАСС [*р* < *лат*] Бирор даража ёки разрядга эга бўлган. *Иккинчи класс шофёр. Биринчи класс ҳарбий кема.*

ҚЛА́ССИК [*р* < *лат*] 1 Фан, санъат, адабиётнинг машҳур, шу соҳада бошқаларга намуна бўладиган, эътироф этилган арбоби. *Марксизм-ленинизм классиклари. Ўзбек адабиёти классиклари.*

2 Классицизм вакили, издоши, тарафдори (қ. **классицизм** 1).

ҚЛА́ССИК [*р* классический] 1 Классиклар томонидан яратилган, халқларнинг ифтихорига айланган, намуна бўладиган. *Классик асар.*

2 Классицизмга оид (қ. **классицизм** 1). *Классик трагедия.*

ҚЛАССИФИКА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Нарса ва ҳодисаларни уларнинг ўзига ва хусусиятларига қараб тур, хил, туркум ва ш. к.га ажратиш, тасниф қилиш, туркумлаш, классификация қилиш. *Дунё тилларининг классификацияси. Ўсимликлар классификацияси.*

ҚЛАССИЦИ́ЗМ [*р* < *лат*] 1 17 ва 19 аср бошларида адабиёт ва санъатда антик дунё (қадимги Юнон ва Рим) сюжетлари ва формаларига тақлид қилувчи оқим.

2 Қадимги Юнон ва латин тиллари ҳамда маданиятини ўрганишга асосланган ўқитиш системаси.

ҚЛЕЁНКА [*р*] Бир ёки ҳар икки томони сув ўтказмайдиган модда билан қопланган мато.

ҚЛЕРИКАЛИ́ЗМ [*р* < *лат*] Буржуа мамлакатларида мамлакатнинг сиёсий ва маданий ҳаётида черковнинг таъсирини кучайтиришга уринувчи реакцион сиёсий оқим.

ҚЛЕТЧА́ТКА [*р*] Ўсимлик ҳужайралари пардасини ташкил қиладиган модда (саноатда хомашё сифатида ишлатилади).

ҚЛЁШ [*р* < *фр*] Юбка этаги ёки шим почасининг паст томони кенг бичими. [*Гавҳар*] *қизил шерсть кофта ва клёш этакли қора юбка кийган, битта қилиб ўрилган узун сочи бош орқасида лента билан буғиб қўйилган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚЛИ́ЗМА [*р* < *грек*] 1 Ични тозалаш ёки даволаш учун орқа йўлдан сув ёки бирор суюқлик юбориш. *Клизма қилмоқ.*

2 Шу ишни бажариш учун қўлланадиган асбоб.

ҚЛИНИКА [*р* < *грек*] Беморларни даволаш билан бирга ўқитув-тажриба ва илмий текшириш ишлари олиб борадиган махсус шифохона. *Хирургия клиникаси.* ▪ *Одатда, юқори медицина*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мактаби ўқувчиларининг ўқийдиган ва тажриба оладиган жойлари клиника деб аталади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КЛИШЁ [*р* < *фр*] *полигр.* Қоғозга босиш учун металл, ёғоч ёки тошга туширилган сурат, расм, план ва ш. к. *Рух клише.*

КЛУБ [*р* < *инг*л] 1 Меҳнаткашларнинг сиёсий онгини, маданиятини ва умумий савиясини ошириш, уларнинг дам олишини ташкил этиш билан шуғулланувчи маданий-маърифий, сиёсий ёки бошқа характердаги ижтимоий ташкилот, муассаса.

2 Шу муассаса жойлашган бино. *Завод клуби. Колхоз клуби. Тўқимачилар клуби.*

КЛЮКВА [*р*] 1 Ботқоқликларда ерга ёйилиб ўсадиган майда мевали бутача.

2 Шу бутачанинг қизил нордон меваси.

КЛЮЧ [*р*] 1 Механизмни ишлатиб юбориш — мурватни бурашда ишлатиладиган темир асбоб. *Сайфи ключни олди. Ғаш билан айлантирди. Мотор уҳ тортиб, дуд берди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

2 *тех.* Механизмнинг бирор қисмини, мас. гайка, қопқоқча ва ш. к. ни бураб маҳкамлаш ёки бўшатиш учун ишлатиладиган асбоб. *Гайка ключ билан маҳкамланади.*

КНОПКА [*р* < *голл*] 1 Қоғоз, мато ва ш. к.ни қаттиқ нарсага қадаб қўйиш учун ишлатиладиган кенг қалпоқчали, босма михча. *Кўзцбой газетанинг тўрт бурчагини кнопка билан столга маҳкамлади.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

2 Турли механизмларда, мас. электр қўнғироқда, токни улаш учун бармоқ билан босиладиган тугмача. *Холмат электр қўнғироқ кнопкасини босиши билан, хона ичкарисидан ёқимли овоз эшитилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КНЯЗЛИК *тар.* 1 Князь қўл остидаги ўлка. *19 аср бошида Германияда 300га яқин майда феодал князликлар бўлган.* «Диалектик материализм масалалари».

2 Князнинг амали, унвони.

КНЯЗЬ [*р*] *тар* 1 Феодал-князлик давридаги Русда аскар бошлиғи ва вилоят ҳокими.

2 Революциягача Россияда: мерос тариқасида ёки чор ҳукумати олдидаги хизматлари учун берилган фахрий унвон ҳамда шу унвонга эга бўлган шахс.

КОАЛИЦИОН [*р* коалиционный] 1 Коалицияга оид, коалиция аъзолари ўртасида тузилган. *Коалицион шартнома.*

2 Коалицияга асосланган. *Коалицион ҳукумат.*

КОАЛИЦИЯ [*р* < *лат*] Давлат, партия ва ш. к.нинг бирор умумий мақсадга эришиш учун тузган иттифоқи, бирлашмаси.

КОБАЛЬТ [*р* < *нем*] 1 Химиявий элемент, кумушсимон оқ қаттиқ қизғиш товланадиган металл.

2 Шу металл бирикмаларидан олинган тўқ кўк бўёқ.

КОБИЛИ: кобили шўрва гўшт, тухум ва турли резаворлар солиб жуда лаззатли қилиб тайёрланган қовурма шўрва. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозон кабобини иштаҳа билан еб, устидан бир косадан кобили шўрвани ичиб, оғир нафас олишар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КОВАТОК Ток баргига қийма ва гуруч (ёки фақат қийма) ўраб пиширилади-ган таом; токбарг дўлма.

КОВЕРКОТ [*р* < *инг*л] Юнгдан ёки юнг аралаштириб тўқилган ва асосан устки кийим (мас., костюм) тикиш учун ишлатиладиган мато.

КОВ-КОВ: ков-ков қилмоқ обдан текширмоқ, миридан-сиригача текширмоқ, текшириб остин-устин қилмоқ.

КОВЛАГИЧ Бирор нарсани ковлаш, ўйиш ёки қазиб чиқариб олиш учун ишлатиладиган асбоб. **Тиш ковлагич** тиш орасига кириб қолган овқатлардан тишни тозалаш учун ишлатиладиган учи чиқарилган пат ёки чўп.

КОВЛАМОҚ 1 Ичига қараб ўймоқ, ўйиб чуқур қилмоқ, қазимоқ. *Ариқ ковламоқ. Ўра ковламоқ. Кудуқ ковламоқ.* ▪ *Ғуломжонлар шу бир неча кун ичида унгурни уч қулоқдан ортиқ ковлаб қўйдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўзинг ковлаган ғўрга, ўзинг кир!* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 Ковлаш асбоби воситасида ёки бошқа йўл билан ердан, тупроқ ичидан чиқариб олмоқ, қазиб олмоқ. *Картошка ковламоқ. Кўмирни ковлаганга ёқтир, молни миришкорга боқтир.* Мақол. ▪ *Тўнкаларни ковлаб, бир чеккадан ёрилса, талай ўтин беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бармоқ ёки бирор нарса тиқиб тозаламоқ. *Самовар тагини ковламоқ.*

4 Бирор нарса билан остин-устин қилиб ағдармоқ, айлантирмоқ. *Ўтни ковламоқ. Қозондаги овқатни ковламоқ.* ▪ *Бир девона .. гулхан теварагидан айланиб, қўлидаги косови билан тўрт томондан ковлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *с. т. айн.* **ковлаштирмоқ** 2. *Ўтни ковласанг ўчар, қўшнини ковласанг кўчар.* Мақол.

6 Қўл солиб қидирмоқ, ахтармоқ, титкиламоқ. *Ғуломжон гадойнинг бўш, очиқ қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтакларини ковлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 *кўчма* Миридан сиригача текширмоқ, суриштирмоқ, кофтуков қилмоқ. *Ота-бувамни ковлаб, газетага уриб чиқишди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.— *Ҳамма нарсага разм солиб, ковлаб юрган-а, писмиқ! — жеркиб ташлади* [*Гулнорни*] *Нури.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Гап ковламоқ** қ. гап I.

КОВЛАНМОҚ ковламоқ 1, 2, 6 *фл. мажх. н. Кудуқ ковланди. Юз тонна лавлаги ковланди.* ▪ *Ўчоқ ковланиб, қозонлар осилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

КОВЛАТИЛМОҚ ковлатмоқ *фл. мажх. н.*

КОВЛАТМОҚ ковламоқ *фл. орт. н. Картошка ковлатмоқ.*

КОВЛАШМОҚ ковламоқ *фл. бирг. н.*

КОВЛАШТИРМОҚ 1 Ковлаб, титкилаб қарамоқ, қидирмоқ, ахтармоқ; титкиламоқ. *Сандиқни ковлаштирмоқ.* ▪ *Қани юринг-чи, лабораторияни ковлаштириб кўрайлик, гормонли сивороткадан бир оз бўлса керак.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Сир олиш мақсадида суриштирмоқ, кофтуков қилмоқ. *Гап ковлаштирмоқ. Ковлаштириб билмоқ.* | Ғараз билан текшириб суриштириб юрмоқ, чатоғини чиқаришга уринмоқ.

КОВУЛ *айн.* **кавар.**

КОВЯ *махс.* Қалайлаш, кавшарлаш асбоби.

КОД [*р* < *фр*] Телеграф, телефон, радио ва ш. к. орқали турли маълумотлар беришда қўлланадиган шартли белги ёки сигналлар системаси. *Телеграф коди.*

КОДЕКС [*р* < *лат*] Ҳуқуқнинг бирор соҳасига оид тартибга солинган қонунлар тўплами. *Жиноий кодекс. Гражданлик кодекси. Меҳнат тўғрисидаги қонунлар кодекси.* **Ахлоқ кодекси** маълум тузум ёки жамиятга оид одоб-ахлоқ қоидалари мажмуи. *Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодекси.*

КОЖУХ [*р*] *тех.* Машина, механизм, асбоб ва ш. к.нинг устки ҳимоя қопламаси. *Эргашев пулемётидан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув, самовардагидек варақлаб қайнар эди.* Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши.

КОЗЁЛ [*р*] *спорт.* Гимнастика машқлари учун белгиланган тўрт оёқли, усти чарм билан қопланган асбоб.

КОЗИРЁК [*р* козырёк] Шапка, кепка, фуражка каби бош кийимининг олдинга чиққан ярим доира қисми, соябони. *Козирёги бир қарич келадиган чипор шапкасини бошидан ўлиб қозиққа илди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

КОЙНОТ [*а*] Бутун борлиқ, ер-осмон, олам. *Коинотнинг келиб чиқиши ва тузилиши.*

КОЙИМОҚ 1 Танбеҳловчи гап, сўз айтмоқ, танбеҳ бермоқ, уришиб қўймоқ. *Она бўлгандан кейин вақти келса койийди, вақти келса эркалайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.— *Нормурод ака,— деди у,— сиз ишни бузdинг, деб мени койидингиз, эҳтимол билмасдан, тажрибасизликдан бузган бўлсам.* Айний, Қуллар.

2 Хафа бўлмоқ, койинмоқ. *Мулла Норқўзи бу одамнинг оддий ҳақиқатни англамаслигидан койиди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Раҳимнинг ўзбошимчалигидан* [*Умурзоқ аканинг*] *бун-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чалик қойиб гапириши Қудратни янада ҳушёр қилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кам қўлл.* Бирор нарса тайёрлаш учун уринмоқ, овора бўлмоқ. *Йўлчи қишлоқдан келтирган халтани кампирга узатди.— Аям бериб юборди, қурут...— Садағаси кетай,— кампир халтани ушлагиси ҳам келмай, қўл учи билан тутиб гапирди,— қойиб нима қилар эди бечора.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚОЙИНМОҚ Бирор нарсадан шикоят қилмоқ, зорланмоқ, хафа бўлмоқ.— *Эҳ, одамнинг гўли қурсин-да,— эллик-боши Ҳасан овчидан койинади.— Бошида бахт қуши билан бу одам от бозорида нима қиларкан-а?* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Солмоқдор оғир шудринг Олча шохларин эзди. Қариликдан койиниб, Мичурин боққа кирди.* Қ. Муҳаммадий.

ҚОЙИТМОҚ койимоқ 3 *фл. орт. н. Арзимаган нарсага ўзингизни койитаверманг.*

♦ **Жонни койитмоқ** қ. жон 2.

ҚОЙКА [*р* < *голл*] Бир кишилик каравот, жой (больница, ётоқхона ва ш. к.да). *Қасалхонада койкалар сони оширилди.*

ҚОЙКАЛИ Койкаси бор, койкага эга бўлган; ўринли. *Қишлоқнинг энг хушманзара жойига юзта койкали янги типдаги болалар боғчаси қурмоқчимиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОКАЙН [*р* < *исп*] Тропик ўсимликдан олинадиган алкалоид, наркотик модда (медицинада баданни оғриқ сезмайдиган қилиш учун ишлатилади).

ҚОКИЛ [*ф-т*] **1** Соч ўрими. *Майда ўрилган қора, узун кокиллари белига тушади.* ▪ [*Бой ўз-ўзига:*] *...Ана ҳусн, ана малоҳат! Ҳисобсиз кокил, қўнғир сочларига нима дейсан? Тақимини ўпади-я, тақимини!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Ясама узун соч. *Худди мана шу меҳмонхонада тонг отгунча қартабозлик бўлар, ёш-ёш йигитларга кокил солиб ўйнатишарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *этн.* Назр қилиб ёш болалар бошида қўйиладиган бир ўрим соч. *Назирқулнинг кокилига эшоннинг ўзи тиғ урди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 *с. т.* Баъзи нарсаларга ёпиштириб, қадаб қўйиладиган узун лента. *Болалар дўпписининг кокили.*

ҚОКОС [*р* < *исп*] Танаси ҳалқа-ҳалқа, барги патсимон бўладиган баланд бўйли пальма дарахти ҳамда унинг жуда катта ёнғоққа ўхшаш меваси. *Кокос мойи. Кокос ёнғоғи.* ▪ *Кокос пальмасининг бўйи кўпинча 20—30 метр бўлади, баъзилари эса 50 метр бўлади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

КОКС [*р* < *нем*] Ҳавосиз қиздириш йўли билан тошкўмир, торф, нефть қолдиқлари ва ш. к.дан ҳосил қилинадиган ёқилғи.

ҚОКСЛАМОҚ Тошкўмир, торф ва ш. к.ни махсус печларда ҳавосиз қиздириш йўли билан коксга айлантирмоқ.

ҚОКСЛАНМОҚ кокслamoқ *фл. ўзл. н. Донбасс кўмири яхши кокслanади.*

ҚОЛБА [*р* < *нем*] Химиявий тажрибаларда ишлатиладиган бўғизи узун, шар ёки конус шаклдаги шиша идиш.

ҚОЛБАСА [*р*] Ичакка ёки сунъий плёнкага қийма, гўшт тиқиб тайёрланган маҳсулот. *Дудланган колбаса. Колбаса цехи.*

ҚОЛЕНКОР [*р* < *фр*] Қрахмаллаб ёки елимлаб қотирилган оқ ёки рангли пишиқ сурп. ‖ *Коленкор муқова.*

ҚОЛЛЕГИАЛ [*р* коллегиальный] Коллегия томонидан бамаслаҳат, биргалашиб, кенгашиб қилинадиган. *Коллегиал раҳбарлик. Коллегиал қарор.* ‖ *Масалани коллегиал ҳал қилмоқ.*

ҚОЛЛЕГИАЛЛИК коллегиал *с. белги оти. Хўжалик ишларига раҳбарлик қилишда коллегиаллик принципига амал қилиш керак.*

ҚОЛЛЕГИЯ [*р* < *лат*] **1** Бирга, бамаслаҳат иш кўрувчи, маъмурий органни ташкил этувчи раҳбар ходимлар группаси. *Пахтачилик министрлиги коллегияси. Редакцион коллегия.*

2 Айрим касб аҳллари уюшмаси. *Ҳимоячилар коллегияси (юр.).*

3 *тар.* 18 асрда Россиядаги марказий ҳукумат муассасаларининг номи. *Ташқи ишлар коллегияси.*

ҚОЛЛЕДЖ [*р* < *инг*] Англия ва Америкадаги олий ёки ўрта ўқув юрти.

ҚОЛЛЕЖ [*р* < *фр*] Франция, Бельгия ва Швейцариядаги ўрта ўқув юрти.

ҚОЛЛЕКТИВ I [*р* < *лат*] Мақсад, фаолият ва манфаатнинг умумийлиги билан бирлашган кишилар группаси. *Бадиий ҳаваскорлик коллективи.* | Бирор ташкилот, муассаса ёки корхонада бирга ишлайдиган кишилар мажмуи. *Завод коллективи. Колхоз коллективи.*

ҚОЛЛЕКТИВ II [*р* коллективный] Коллективчилик принципларига асосланган. *Коллектив хўжалик. Коллектив меҳнат.*

ҚОЛЛЕКТИВЙЗМ [*р*] Меҳнаткашларнинг шахсий манфаатини кўпчилик манфаатига онгли равишда бўйсундиришга асосланган дўстларча ҳамкорлик принципи; коллективчилик. *Коллективизм руҳида тарбия қилмоқ.*

ҚОЛЛЕКТИВЛАШМОҚ Майда деҳқон хўжалигидан йирик социалистик хўжаликка (колхозга) айланмоқ.

ҚОЛЛЕКТИВЛАШТИРИЛМОҚ коллективлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚОЛЛЕКТИВЛАШТИРМОҚ коллективлашмоқ *фл. орт. н. У [Сафаров] коллективлаштиришда йўл қўйилган хатоларни эътироф қилди, бундан кейин колхозга кириш кирмаслик ҳар кимнинг ўз ихтиёрида эканини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚОЛЛЕКТИВЛИҚ *айн.* коллективизм. *Коллективлик принципи.*

ҚОЛЛЕКТИВЧИ Коллективизм тарафдори; жамоатчи.

ҚОЛЛЕКТИВЧИЛИҚ *айн.* коллективизм.

ҚОЛЛЕКТОР [*р* < *лат*] **1** *тех.* Турли канал ва қувурлардан оқиб келувчи газ ёки суюқликларни тўплаб бошқа томонга оқизиб, чиқазиб юбориш учун хизмат қиладиган катта қувур ёки канал.

2 Бирор нарсани тўплаш ва тарқатиш билан шуғулланувчи муассаса. *Библиотека коллектори.*

3 Бирор нарса намуналарини (мас., тоғ жинслари намуналари, тупроқ намуналари ва ш. к.ни) тўпловчи, рўйхатга олувчи ва сақловчи шахс.

4 *тех.* Динамомашинанинг ўзгарувчан токни доимий токка айлантирувчи қисми.

ҚОЛЛЕКЦИОНЕР [*р*] *айн.* коллекционер.

ҚОЛЛЕКЦИЯ [*р* < *лат*] Айрим нарсаларнинг (мас., танга, марка, китоб ва ш. к.нинг) тартибга солинган тур ва хиллари тўплами. *Капалаклар коллекцияси. Минераллар коллекцияси.*

ҚОЛЛЕКЦИЯЧИ Коллекция тўпловчи.

ҚОЛЛОДИЙ [*р* < *грек*] Клетчатканинг спирт билан эфир аралашмасидаги эритмасидан иборат қуюқ ёпишқоқ модда (медицина ва фотографияда ишлатилади).

ҚОЛЛОИД [*р* < *грек*] *хим.* Кристалланмайдиган, сувда эритилганда лойсимон қуюқ эритма ҳосил қиладиган модда, мас. елим, крахмал, оқсил.

ҚОЛЛОКВИУМ [*р* < *лат*] Ўқувчиларнинг билим даражасини аниқлаш ва ошириш мақсадида улар билан ўтказиладиган суҳбат, имтиҳоннинг бир тури.

ҚОЛОНИСТ [*р*] Ўзга мамлакатдан кўчиб келиб колонияда (қ. колония 2, 3) яшовчи киши.

ҚОЛОНИЯ [*р* < *лат*] **1** Империалистик давлат томонидан зўрлик билан босиб олиниб эксплуатация қилинувчи мамлакат; мустамлака. *Англия колонияси.*

2 Бирор мамлакат ёки шаҳарга бошқа мамлакатдан кўчиб келиб ўрнашган жамоа. *Чор Россияда немислар колонияси.*

3 Қишиларни бирор мақсадда тўплаб ўрнаштириладиган жой. *Ахлоқ тузатиш меҳнат колонияси.*

4 *биол.* Бир-бирига ёпишиб яшовчи жониворлар туркуми, тўдаси. *Маржонлар колонияси.*

ҚОЛОНКА [*р*] **1** Устун шаклидаги турли асбоб, идишларнинг номи. *Бензин колонкаси. Водопровод колонкаси.*

2 *айн.* **сутун** 2.

ҚОЛОННА [*р* < *фр*] **1** *архит.* Иморатнинг пештоқи, ички қисмлари ва ш. к.нинг таянчи бўлган баланд қисми; устун. *Деразалари кенг ва эшик олди оппоқ чиройли колоннalar билан безалган клуб биноси.* Ойбек, О. в. шабадалар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ҳарбий хизматчилар ёки ҳарбий бўлинмаларнинг бирин-кетин тизилган сафи. *Тревога эълон қилиниши билан солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Кетма-кет тизилиб борадиган одамлар, машиналар ва ш. к. группаси. *Намойишчилар колоннаси. Танклар колоннаси.* ▪ *Шу чоқ танклар колоннаси етиб келди-да, йўлда туриб олиб тепаликка тўп ота бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КОЛОНТИ́ТУЛ [*р* < *нем*] *полигр.* Ҳар бетнинг устки ҳошиясига ёзилган сарлавҳа, автор номи (журнал, тўплам ва ш. к.да) ёки ҳар бетнинг устки ҳошиясига босилган биринчи ёки охирги сўз (луғатда).

КОЛОНЦИФР [*р* колонцифра < *нем*] *полигр.* Китоб, журнал ва ш. к. бетларига қўйилган рақамлар.

КОЛХО́З [*р*] Асосий ишлаб чиқариш қуролларини умумлаштиришга ва биргалашиб ишлашга асосланган қишлоқ хўжалик меҳнаткашлари уюшмасининг социалистик формаси; коллектив хўжалик. *Колхоз ерлари. Колхоз фермаси.*

КОЛХОЗЛАШМОҚ Коллектив хўжаликка (колхозга) бирлашмоқ.

КОЛХОЗЛАШТИРМОҚ колхозлашмоқ *фл. орт. н.*

КОЛХОЗЧИ Колхоз аъзоси. *Комиссия .. ҳамма звено бошлиқлари, бригадирлар ва бирмунча колхозчилар билан суҳбат қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КОЛХОЗЧИЛИК *с. т.* 1 колхозчи *с. мавҳ. от. Ўн йил колхозчилик қилди.*

2 Колхоз ҳаёти унда кишиларнинг ўзига хос ўзаро муносабатлари. *Бировга оғирлигинг тушмайди. Колхозчилик — битта одамнинг оғирлиги шунча одамга бир мисқолдан ҳам тушмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КОЛЧЕДА́Н [*р*] Металларнинг олтингугурт, маргимуш ёки селен билан бирикмасидан юзага келган минералларнинг умумий номи. *Мис колчедан.*

КОЛЯ́СКА [*р*] 1 *эск.* Тўрт ғилдиракли извош. *Коляскани қўшмоқ. Коляскада сайр қилмоқ.* ▪ *Ўн-ўн бешлаб арғумоқ отлар дейсизми, коляска аравалару, қўш хотин дейсизми, ишқилиб ундаги мулк-амлокнинг ҳисобига чўт билмаган содда деҳқон етолмас экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 Чақалоқ болалар солиб юриладиган кичик аравача.

3 Махсус қўшимча аравача. *Мотоцикл коляскаси.*

КОМ I [*ф-т*] *эск. кт.* Оғиз (кўпинча аждар, дев каби афсонавий маҳлуқларнинг оғзи ҳақида). *Энди амирингиз шарманда бўлиб қочгандан кейин ҳам .. халқнинг қолган-кутган мол-мулкини ҳам талаб у аждарҳонинг комига солмоқчисиз?* Айний, Қуллар. **Комига тортмоқ** ичига, дамига тортмоқ, ютмоқ. *Аждар чўпонни комига тортди.* «Эртаклар».

КОМ II [*ф-т*]: **ком олмоқ** *эск. кт.* мақсадга эришмоқ, комрон бўлмоқ. *Бахту давлатдин бутун ўртоқларинг ком олдилар, Соати дунёда бўлмам комрон қандоқ қилай.* Ҳадия биби.

КОМА́НДА [*р* < *фр*] 1 *ҳарб.* Командирнинг расмий, қисқа буйруғи.— *Ўраб олинглар! — деб Сафарқул ўз йўлдошларига команда берди.* Айний, Қуллар. *Сўнгра полкка «Смирно!» командасини бериб, Элмуродга ташаккур эълон қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ўзига алоҳида кичик ҳарбий қисм, маълум мақсад учун вақтинча тузилган қисм ёки группа. *Разведкачилар командаси. Снайперлар командаси.* | Маълум вазифани бирга бажарувчи кишилар группаси. *Ўт ўчирувчилар командаси.*

3 Спортнинг алоҳида тури бўйича бирга ҳаракат қилиш учун тузилган спортчилар коллективи. *Волейбол командаси. Совет шаҳматчилар командаси. Иккинчи группада ўйновчи футбол командалари.*

4 Кемадаги матрос ва командирлар состави. *Крейсер командаси. Теплоход командаси.*

КОМАНДА́РМ [*р*] Армия қўмондони.

КОМАНДИ́Р [*р*] Ҳарбий қисм, бўлинма, кема ва ш. к.нинг бошлиғи. *Взвод командири. Дивизия командири. Сув ости кемаси командири.*

КОМАНДИРО́ВКА [*р*] 1 Хизмат топшириғи билан иш жойидан бошқа жойга юбориш ёки бориш. *Илмий командировка. Командировка муддати. Командировкага бормоқ.* ▪ *Давронов партия топшириғи билан Хоразмга командировка қилинди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Шундай ишга юборилганлик тўғрисидаги расмий ҳужжат, гувоҳнома. *Командировка ёзмоқ. Командировкани кўрсатмоқ.*

КОМБА́ЙН [*р* < *инг л*] Бир неча машинанинг ишини бир йўла бажарадиган мураккаб машина. *Ғалла комбайни. Кўмир комбайни.*

КОМБАЙНЧИ Комбайн ҳайдовчи, комбайнда ишловчи.

КОМБИНА́Т [*р* < *лат*] 1 Бир-бирига узвий боғланган бир неча муассаса, корхона ва ш. к.ни бирлаштирувчи йирик ташкилот. *Целлюлоза-қоғоз комбинати. Гўшт-сут комбинати. Тўқимачилик комбинати.*

2 Бирор муассаса қошида бўладиган турли босқичдаги ўқув юртлари бирлашмаси.

КОМБИНА́ЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Бир турдаги нарсаларнинг ёки бирор нарса турларининг уйғунлашган ёки мослашиб қўшилган бирикмаси, мажмуи. *Ракамлар комбинацияси. Бўёқлар комбинацияси.*

2 Бир мақсадни кўзлаб қилинган бир неча хил ҳаракатлар мажмуи, бирлиги. *Шаҳмат комбинацияси.*

3 Хотин-қизларнинг ич кўйлаги.

КОМБИНЕЗО́Н [*р* < *фр*] Шими билан кўйлаги бирга қўшиб тикилган иш кийими.

КОМЕ́ДИЯ [*р* < *грек*] Кулгили саҳна асари. *Сатирик комедия.*

КОМЕНДА́НТ [*р* < *фр*] 1 Қалъа ёки мустаҳкамланган райондаги барча қўшиннинг бошлиғи. *Шаҳар коменданти. Округ коменданти.*

2 Гарнизон ва қоровул хизматининг тўғри бориши, жамоат ичида ҳарбий хизматчиларнинг интизоми устидан назоратни бошқарувчи ҳарбий бошлиқ.

3 Темир йўл станцияларида ва сув йўлларида (порт ва пристанларда) ҳарбийлар ва ҳарбий юкларнинг тўғри боришини кузатиб турувчи ҳарбий хизматчи. *Тўртинчи куни кечқурун вагонларга шам берилмади, станция ҳарбий коменданти «Чироқ ёқилмасин» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Айрим муассасаларга қарашли жамоат уйларининг бошқарувчиси. *Ётоқ коменданти.*

КОМЕНДАТУ́РА [*р* < *нем*] Ҳарбий комендантнинг идораси ва бу идора жойлашган бино.

КОМЕ́ТА [*р* < *грек*] *астр.* Марказида анча ёруғ қуюқ массаси, ядроси ва дум шаклида ёруғ йўли бўлган туманликдан иборат осмон жисми; думли юлдуз.

КО́МИ Коми АССРнинг туб аҳолиси. *Коми тили.* || *Коми йигит.*

КОМИЛ [*а*] 1 Камолатга эришган, беками-кўст, тўла даражада. *Муҳаммад Жамол энди сўзни Искандародан бошлади: — Гўзал, келишган ва ақли комил қиз,— деди.* Ойбек, Нур қидириб. *Аммо, Ойқизнинг ишончи комил эдики, эрта-индин бу ерлар ҳам чамандек яшнайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Имони комил тўла**, қаттиқ ишонади, ишончи комил.

2 Комил *(эркаклар исми).*

КОМИНТЕ́РН [*р*], **Коммунистик Интернационал 1919—1943 йилларда**: жаҳон коммунистик партиялар ва коммунистик ташкилотларнинг халқаро революцион ташкилоти.

КОМИССА́Р [*р* < *фр*] 1 СССРда: 1) ҳарбий комиссарлик бошлиғи; 2): **халқ комиссари 1917—1946 йилларда**— Халқ Комиссарликларига бошчилик қилувчи ҳукумат аъзоси. *Ички ишлар Халқ Комиссари. Халқ Маорифи Комиссари*; 3) 1918—1942 йилларда: партия ва ҳукуматнинг армияда, ҳуқуқи ва масъулияти командир билан баравар бўлган алоҳида вакили; 4) 1935—1942 йилларда: армия снёсий ходимларининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Батальон комиссари. Полк комиссари.*

2 Чет элларда ва 18—19 асрларда Россияда: полициячилик вазифаларини бажарувчи амалдор.

КОМИССАРИА́Т [*р*] *айн.* комиссарлик.

КОМИССА́РЛИК Комиссар томонидан бошқарилувчи бир қатор давлат муассасалари ва маъмурий муассасаларнинг номи. Халқ комиссарлиги

www.ziyouz.com kutubxonasi

халқ хўжалиги ёки давлат ҳаётининг бирор тармоғига раҳбарлик қиладиган давлат органи (СССРда: 1946 йилда министрликка айлантирилган). *Ташқи ишлар халқ комиссарлиги.* **Ҳарбий комиссарлик** ҳарбий хизмат ўташи лозим бўлган кишиларни ҳисоб олиш, армияга чақириш ва ш. к. ишларни бажарадиган давлат ташкилоти. *Область ҳарбий комиссарлиги.* ▪ *Элмурод уйга келиб, столи устида ҳарбий комиссарликнинг повесткасини кўрди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КОМИССИОН [*р* комиссионный] Воситачилик (битиштирувчилик) ролини ўйновчи; молни комиссияга қабул қилувчи. | Комиссияга берилган, комиссион магазин орқали сотиладиган. *Комиссион моллар.* **Комиссион магазин** аҳолининг ортиқча, кераксиз нарсаларини қабул қилиб олиб, сотиб берадиган махсус магазин.

КОМИССИЯ [*р* < *лат*] 1 Махсус ваколатга эга бўлган шахслар группаси ёки шундай шахслар группаларидан ташкил топган орган. *Ревизия комиссияси. Ҳисоб комиссияси.* ▪ *Пахталаримиз ҳолини кўриб баҳо бериш учун комиссия чиқаринглар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Маълум вазифани бажарадиган давлат бошқармаси. *ЎзССР Давлат план комиссияси.*

3 Бировнинг молини, нарсасини сотиб бериш учун қабул қилиши ва сотиши эвазига ҳақ тўланадиган воситачилик. *Молни комиссияга топширмоқ.*

КОМИТЕТ [*р* < *фр*] 1 Бирор ишни бошқарадиган, сайлаш йўли билан тайинланадиган орган. *Область партия комитети. Район ижроия комитети. Касаба союзининг маҳаллий комитети.*

2 Хўжалик, маданий ва мудофаа ишлари бўйича Министрлар Совети томонидан ташкил этиладиган махсус давлат органи. *Давлат радио комитети. Давлат кинематография комитети.* ▪ *Қўқонда революцион комитет ҳузурида миллий санъат труппаси ташкил қилинган йили ёш Абдулла бу труппага қоровул ва хат ташувчи бўлиб кирди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

КОММЕРСАНТ [*р* < *фр*] Савдо-сотиқ ишлари билан хусусий равишда шуғулланувчи шахс; савдогар.

КОММУНА [*р* < *фр*] 1 Мулк ва меҳнатни умумлаштириш асосида бирликда яшаш учун бирлашган кишилар коллективи, жамоаси.

2 Франция ва бошқа айрим мамлакатларда қуйи маъмурий-территориал бўлинма.

♦ **Париж коммунаси** 1871 йилда қўзғолон кўтарган француз меҳнаткашларининг 18 мартдан 28 майгача ҳукм сурган ва биринчи бўлиб пролетариат диктатурасини ўрнатишга ҳаракат қилган революцион ҳукумати. **Қишлоқ хўжалик коммунаси** *тар.* колхозлаштирилган қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш, истеъмол ва маиший хизмат воситалари умумлаштирилган юқори формаси.

КОММУНАЛ [*р* коммунальный < *фр*] Шаҳар хўжалигига оид, шаҳар хўжалигига боғлиқ. *Коммунал банк. Коммунал қурилиш.* **Коммунал хўжалик бўлими** маҳаллий ҳукумат органларининг шаҳар ҳаёти билан боғлиқ хўжалик тармоқлари, мас. уй-жой, транспорт, электр, водопровод, ҳаммом ҳамда ободонлик ишлари билан шуғулланувчи бўлими.

КОММУНАР [*р* < *фр*] 1 Париж коммунаси қатнашчиси.

2 Коммуна аъзоси (қ. **коммуна** 1).

КОММУНИЗМ [*р* < *фр*] 1 Социалистик революция, пролетариат диктатурасини ўрнатиш ва эксплуататор синфларни тугатиш йўли билан юзага келадиган ишлаб чиқариш воситаларини умумлаштиришга асосланган энг юқори ижтимоий-иқтисодий формация. | Коммунистик жамиятнинг социализмдан кейинги «ҳар кимдан қобилиятига яраша, ҳар кимга эҳтиёжига яраша» принципига асосланган юқори босқичи. *Коммунизм ғоялари. Коммунизм қурувчилар. Коммунизмнинг моддий техника базасини вужудга келтириш.*

2 Коммунистик жамият қуришнинг Маркс — Энгельс — Ленин томонидан яратилган илмий назарияси ва тактикаси. **Илмий коммунизм** *айн.* **коммунизм** 2.

♦ **Ибтидоий коммунизм** ижтимоий синфлар келиб чиққунга қадар ишлаб чиқариш воситалари ва маҳсулотлари умумий бўлган ибтидоий уруғчилик жамоасининг ижтимоий тузуми. **Утопик** (*ёки ҳаёлий*) **коммунизм** қ. **утопик** 1. **Ҳарбий коммунизм** совет ҳокимиятининг 1918—1920 йил граждан урушн даврида хўжаликдаги ҳароблик ва ҳарбий даврнинг қийинчиликлари юзага келтирган иқтисодий сиёсати.

КОММУНИКАТИВ [*р* коммуникативный] *лингв.* Коммуникацияга, фикр алмашувга оид. *Тилнинг коммуникатив вазифаси.*

КОММУНИКАЦИОН [*р* коммуникационный] Коммуникацияга, алоқа йўлларига оид. *Коммуникацион линия.*

КОММУНИКАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *махс.* Алоқа йўллари, армиянинг ўз базалари билан боғлайдиган алоқа йўллари ва ундаги иншоотлар. *Коммуникация линияси. Сув коммуникацияси. Душман коммуникациясини ишдан чиқариш.*

2 *лингв.* Фикр алмашув, алоқа.

КОММУНИСТ [*р*] Коммунистик партия аъзоси. *Мен бу ерга очиқ кўз билан келдим. Мен аввал коммунист, ундан кейин агрономман.* А. Қаххор, Қўшчинор.

КОММУНИСТИК [*р* коммунистический] 1 Коммунизмга оид. *Коммунистик қурилиш.*

2 Коммунизм принципларига асосланган. *Коммунистик жамият.*

3 Коммунизм ғоялари билан суғорилган, коммунизм ғояларига амал қиладиган. *Коммунистик партия. Коммунистик ахлоқ. Кишиларни коммунистик руҳда тарбиялаш.*

КОММУТАТОР [*р* < *лат*] 1 *физ.* Электр занжирини узиш ва улаш ёки ток йўлини ўзгартириш учун хизмат қиладиган асбоб.

2 Телефон аппаратларини узиб-улаб туриш учун хизмат қиладиган қурилма, ускуна.

КОМПАНИЯ [*р* < *фр*] 1 Вақтини бирга ўтказувчи ёки бошқа бирор нарса билан уюшган шахслар гуруҳи; улфат, улфатчилик.

2 Капиталистик савдо ёки саноат бирлашмаларининг бир тури. *Савдо компанияси. Акционерлар компанияси.*

КОМПАРТИЯ [*р*] Коммунистик партия.

КОМПАС [*р* < *лат*] Уфқ (дунё) томонларини аниқлайдиган, магнитланган стрелкаси доим шимолни кўрсатиб турадиган асбоб; қибланома. *У [Ноира] рюкзагидан компасни олиб, турган ерини аниқлади.* М. Худойқулов, Оҳанрабо ахтариб.

КОМПЛЕКС [*р* < *лат*] Бир бутунни ташкил қилган нарсалар, ҳодисалар, белги-хусусиятлар мажмуи. *Архитектура комплекси. Гимнастика машқлари комплекси. Агротехника ишлари комплекси.* || *Пахтачиликни комплекс механизациялаштириш. Хўжаликнинг комплекс равишда ривожланиши.*

КОМПЛЕКТ [*р* < *лат*] Бирор нарсанинг бир бутунликни ташкил этувчи тўла мажмуи. *Машина запас қисмлари комплекти.*

КОМПОЗИТОР [*р* < *лат*] Музика асарлари ёзувчи киши; бастакор.

КОМПОЗИЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Адабий асар, санъат асари қисмларининг тузилиши, жойлашиши ва ўзаро муносабати. *Романнинг композицияси. Операнинг композицияси.*

2 Таркибий қисмлари маъно жиҳатдан ўзаро боғланиб бирлик ташкил этган бадиий асар, музика ёки рассомлик асари.

3 *муз.* Музика асари яратиш назарияси. *Композиция классининг студенти.*

КОМПОНЕНТ [*р* < *лат*] Бирор нарсанинг таркибий қисми. *Қўшма сўзнинг биринчи компоненти.*

КОМПОСТ [*р* < *инг л*] қ. *х.* Ўт, пўчоқ, ахлат каби чиқинди ва чириндилар билан тупроқ ёки торф аралашмасидан тайёрланган органик ўғит. *Компост билан ўғитлаш. Компост ўраси.*

КОМПОСТЕР [*р* < *фр*] Темир йўл билети, банк чеки ва ш. к. ҳужжатларга тешиб контрол тамға босадиган асбоб. **Компостер қилмоқ** *айн.* **компостерламоқ.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

КОМПОСТЕРЛАМОҚ Компостер билан бирор белги босмоқ (регистрация қилинганлиги ёки ҳисобга олинганлиги ҳақида). *Поезд билетини компостерламоқ.*

КОМПОСТЕРЛАНМОҚ **компостерламоқ** *фл. мажх. н.*

КОМПОТ [*р* < *фр*] Қуруқ ёки ҳўл мевадан қайнатиб тайёрланган ширин ичимлик. *Олча компоти.*

КОМПРЕ́СС [*р* < *фр*] Оғриган, шикастланган жойга бирор дорили сувга ботириб ёки қуруқ ҳолда боғланадиган (ўраладиган) латта, пахта ва ш. к. *Компресс қўймоқ.*

КОМПРЕ́ССОР [*р* < *лат*] Дам берадиган, босим остида ҳаво, газ, буғ юборадиган машина.

КОМРОН [*ф-т*] *эск. кт.* Ўз мақсадига эришган; бахтли. *Комрон бўлмоқ.*

КОМРОНЛИК 1 **комрон** *с. белги оти. Ошиқнинг комронлиги.*

2 Бахт; бахтиёр дамлар.

КОМСОМО́Л [*р*] 1 Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзи. *Комсомол аъзоси. Комсомол билети. Комсомол сафига кирмоқ.*

2 *с. т.* Шу Союзнинг аъзоси. *Ўнинчи синфда ўттизта комсомол бор.* ▬ *Раҳматилланинг ўрнига келган ёш ўқитувчи Салим Собиров мактаб комсомолларидан бир неча кишини қизил бурчакка навбатчи қилиб қўйди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

КОН [*ф-т*] 1 Фойдали қазилмаларни олиш учун қурилган ер ости иншоотлари, шунингдек бундай қазилмаларни олишни амалга оширувчи тоғ саноати корхонаси. *Кўмир кони. Конда ишламоқ.* ▬ *Конлар инженерни, тоғлар Фарҳодни, Устасин чақирар тонгги гудоклар.* Ғ. Ғулом.

2 Фойдали қазилмалар тўпланган жой ва шу қазилмалар тўплами. *Туғилган ватаним шу Ўзбекистон, Ерлари ҳосилдор, тоғларидир кон.* Фозил шоир. *Еру кўкни қопласин мевазор боғ, ўрмонлар; Ер остида ётмасдан юзага чиқсин конлар.* Қ. Муҳаммадий.

3 *кўчма* Бирор нарсага жуда мўл, сероб жой. *Оқ олтин конига айлантирилган қўриқ ва бўз ерлар.* ▬ *Кўз илғамас водийларинг оқ олтинга кон, Меҳнат билан ҳур Ватанда топдинг шуҳрат-шон.* Ғайратий.

◆ **Кони зарар** жуда зарарли, турган-битгани зарардан иборат. *Мураккаб бу механизмнинг бекор туриши кони зарардир.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

КОНВЕ́ЙЕР [*р* < *инг*] Юк ташиш ёки ишланаётган нарсаларни бир иш жойидан иккинчи иш жойига кетма-кет етказиб бериш учун тўхтовсиз айланиб турадиган лентасимон махсус қурилма. *Конвейер усулида ишламоқ.* ▬ *Катта дарвоза ёнига қурилган гаражда эндигина конвейердан чиққандек, янги ҳаворанг «Победа» ялтираб турибди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

КОНВЕ́РТ [*р* < *фр*] Ичига хат, ҳужжат ва ш. к. солиб бирор жойга юбориш учун ишлатиладиган тўрт бурчак шаклида ясалган қоғоз пакет. *У госпиталга келиб, шу куни кечгача ўтириб хат ёзди. Хатни Латофатхоннинг конвертига ўхшаган кўк конвертга солиб адрес ёзди.* А. Қаххор, Кўк конверт.

КОНВЕ́РТЕР [*р* < *инг*] Эриган чўян орқали ҳаво ўтказиб пўлат олиш учун қўлланадиган махсус аппарат.

КОНВОЙ́Р [*р*] 1 Қўриқлаб, кузатиб борувчи қуролли соқчи.

2 Қўриқлаб, кузатиб борувчи кема ёки самолёт.

КОНВО́Й [*р* < *голл*] 1 Қўриқлаб, кузатиб борувчи қуролли соқчилар отряди. *Жиноятчилар конвой остида қишлоқ шўросига ҳайдалдилар.* Айний, Қуллар.

2 Қўриқлаб, кузатиб борувчи кемалар ёки самолётлар группаси.

КОНГЛОМЕРА́Т [*р* < *лат*] 1 *геол.* Турли тош ва тош парчаларининг лой, оҳак ва ш. к. воситаси билан бир-бирига маҳкам ёпишувидан ҳосил бўлган тоғ чўкинди жинси. *Қадимги дельта ётқизиқлари конгломератлар ва қум қатламларидан иборат.* П. Ғуломов, Зарафшон этаклари.

2 Турли-туман жинс, предмет ва қисмларнинг тасодифий механик қўшилмасидан иборат нарса; қурама.

КОНГРЕ́СС [*р* < *лат*] 1 Муҳим сиёсий, илмий ва бошқа масалалар юзасидан ўтказиладиган халқаро съезд, кенгаш. *Тинчлик тарафдорларининг жаҳон конгресси. Физиологларнинг халқаро конгресси.*

2 АҚШ ва Латин Америкасидаги кўпчилик мамлакатларда қонун чиқарувчи органнинг (парламентнинг) номи.

КОНДЕНСА́ТОР [*р* < *лат*] 1 Электр токи тўплайдиган асбоб.

2 Буғни совутиб, сувга айлантирувчи асбоб.

КОНДЕНСА́ЦИЯ [*р* < *лат*] *махс.* 1 Тўплаш, тўпланиш (мас. электр энергияси).

2 Буғ ёки газнинг суюқ ҳолга айланиши.

КОНДЕНСАЦИЯЛАМОҚ 1 Тўпламоқ, йиғмоқ (мас., электр энергиясини).

2 Газ ёки буғ ҳолидаги жисмларни суюлтирмоқ, суюқ ҳолга келтирмоқ. *Буғни конденсацияламоқ. Газни конденсацияламоқ.*

КОНДЕНСАЦИЯЛАНМОҚ **конденсацияламоқ** *фл. мажх. ва ўзл. н.*

КОНДИ́ТЕР I [*р* < *лат*] Кондитер маҳсулотлари тайёрловчи пазанда, шакарпаз; қандолатчи. *Кондитерлар тайёрлаш курси.*

КОНДИТЕ́Р II [*р* кондитерский] Кондитер маҳсулотлари (пирожний, торт ва ш. к. ширинликлар) тайёрлаш ёки улар билан савдо қилишга оид. *Кондитер моллар.* || *Магазиннинг кондитер бўлими. Кондитер цехи.*

КОНДУ́КТОР [*р* < *лат*] 1 Поездни кузатиб борувчи, унинг хавфсизлиги, ундаги юкларнинг сақланиши устидан назорат қилиб борувчи темир йўл ходими.

2 Трамвай, троллейбус, автобусларда пассажирларга билет сотувчи, уларнинг чиқиш-тушишини кузатиб борувчи ходим. *Меликўзининг хотини — автобусда кондуктор, баъзан ярим кечада келади.* А. Қаххор, Майиз емаган хотин.

КОНКРЕ́Т [*р* конкретный < *лат*] Реал мавжуд бўлган, аниқ, равшан, белгили. *Конкрет кўрсатмалар. Конкрет топшириқ. Конкрет таклиф.*

КОНКРЕТЛАШМОҚ Аниқ, белгили бўлмоқ. *Ўшандагина образ конкретлашади, кишини ишонтирадиган, таъсирли бўлади.* «Адабиёт назарияси».

КОНКРЕТЛАШТИРИЛМОҚ **конкретлаштирмоқ** *фл. мажх. н.*

КОНКРЕТЛАШТИРМОҚ **конкретлашмоқ** *фл. орт. н.* Аниқлаб, белгилаб бермоқ; аниқлаб, белгилаб олмоқ.

КОНКУРЕ́НЦИЯ [*р* < *лат*] Энг кўп фойда олиш, бозорларни, хомашё манбаларини эгаллаш ва ш. к. учун капиталистлар ва капиталистик мамлакатлар ўртасида олиб бориладиган ўзаро кураш; рақобат.

КО́НКУРС [*р* < *лат*] Тақдим этилган асарлар ёки қатнашчилардан энг яхшиларини ажратиб, танлаб олиш мақсадида ўтказиладиган мусобақа. *Конкурс эълон қилмоқ. Конкурсга қатнашмоқ. Конкурсдан ўтмоқ. Ўқишга конкурс билан қабул қилмоқ.*

КОНСЕРВА [*р* консервы < *лат*] Бузилмайдиган қилиб ишлаб, герметик ёпиладиган (ҳаво ўтказмайдиган) банкаларга солиб қўйилган озиқ-овқат маҳсулоти. *Балиқ консерва. Гўшт консерва. Консерва банкаси. Консерва заводи.* ▬ *Жангчиларга қаттиқ нон ва консерва улашдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

КОНСЕРВАТИВ [*р* консервативный] Тараққиётга қарши (душман), эскиликни ҳимоя қилувчи. *Консерватив партиялар.* ▬ *Муътадил консерватив буржуазиянинг халқаро иттифоқига фақат биргина куч :революцион пролетариатнинг халқаро иттифоқигина қарши тура олади.* В. И. Ленин, Европа капитали ва самодержавие.

КОНСЕРВАТИВЛИК **консерватив** *с. белги оти. Табиийки, буржуа апологети айбни «табиат кучларининг консерватив-лиги устига» ва «ҳосилнинг камайиб бориш қонуни» устига қўйиб, деҳончиликдаги қолоқликнинг ижтимоий ва тарихий сабабларини инкор этишга ҳаракат қилади.* В. И. Ленин, Аграр масала ва «Маркснинг танқид қилувчилар».

КОНСЕРВАТИЗМ [*р* < *фр*] Тараққиётга, янгилик, илғор ғояларга душманлик; эскиликни сақлаб қолишга, тиклашга интилиш; консерваторлик, мутаасиблик.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КОНСЕРВА́ТОР [*р* <*лат*] 1 Консерватизм тарафдори, эски, қолиб кетган тартибларни сақлашга интилувчи одам; мутаасиб.

2 Реакцион консерватив сиёсий партиянинг аъзоси.

КОНСЕРВАТО́РИЯ [*р* < *итал*] Олий музика ўқув юрти.

КОНСЕРВАТОРЛИК **консерватор** *с. белги оти айн.* **консерватизм.**

КОНСЕРВАЧИ Консерва тайёрловчи, консерва саноатининг ишчи-ходими.

КОНСИЛИУМ [*р* < *лат*] Айрим ҳолларда касаллик характерини аниқлаш ҳамда даволаш йўлларини белгилаш учун чақириладиган врачлар кенгаши. *Консилиум ўтказмоқ.*

КОНСОЛИДА́ЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *кт.* Бирлаштириш, жипслаштириш, бирга тўплаш, мустаҳкамлаш. | Бирлашиш, жипслашиш, мустаҳкамлашиш. *КПСС социалистик дўстлик давлатларининг сиёсий консолидациясини мустаҳкамлашни ўзининг асосий вазифалари деб ҳисоблайди.* «КПСС программаси».

2 *фин.* Давлатнинг қисқа муддатли қарзларини узоқ муддатли қарзга айлантириш.

КОНСОНА́НС [*р* < *фр* < *лат*] *муз.* Бир неча товушларнинг гармоник уйғунлиги; оҳангдорлик; *акси* **диссонанс.**

КОНСОНАНТИ́ЗМ [*р* < *лат*] *лингв.* Бирор тилнинг ундош товушлар системаси.

КОНСПЕ́КТ [*р* < *лат*] Китоб, мақола, лекция ва ш. к.нинг қисқа ёзиб олинган мазмуни, баёни. *Конспект тузмоқ.* ▪ *Қудрат уни* [*Тешавойни*] *янги келтирган ўқув қуроллари ва ўзича тутган дарс бериш методикаси планлари билан мукаммал таништирди. Ҳатто қисқача конспект олиш йўлларини ҳам тушунтирди.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл.

КОНСПЕКТИ́В [*р* конспективный] Конспект характеридаги, асосий мазмунни қисқача баён этадиган. *Конспектив обзор.*

КОНСПИРА́ТИВ [*р* конспиративный] Конспирация билан боғлиқ бўлган; яширин, махфий. *Конспиратив ташкилот. Конспиратив учрашув.*

КОНСПИРА́ТОР [*р*] Конспирацияни уюштирувчи, конспирация иштирокчиси.

КОНСПИРА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Нолегал, яширин ташкилотларнинг ўз ишини сир тутиш ва аъзоларини яшириш учун қўллаган усуллари, чора-тадбирлари. *Конспирация чоралари.*

КОНСТИТУЦИОН [*р* конституционный] Конституцияга оид. *Конституцион партия. Конституцион қонун.* | Конституцияга асосланган. *Конституцион тузум.*

КОНСТИТУ́ЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Давлатнинг ижтимоий ва давлат тузумини, сайлов системасини, давлат органларининг ташкил этилиши ва фаолияти**ни**, гражданларнинг ҳуқуқлари ва бурчларини белгилаб берувчи асосий қонуни. *СССР Конституцияси. Ўзбекистон ССР Конституцияси.*

2 *физиол.* Организмнинг тузилиши, тахлити. *Одам конституцияси.*

КОНСТРУКТИВ [*р* конструктивный] 1 Конструкцияга, тузилишга оид. *Иморатнинг конструктив камчиликлари.*

2 Асос қилиб олса, амал қилса бўладиган; амалий. *Конструктив таклиф.*

КОНСТРУ́КТОР [*р*] 1 Машина, механизм, иншоот ва уларнинг айрим қисмлари конструкциясини, лойиҳасини тузувчи мутахассис, инженер. *Самолёт конструктори.*

2 Болалар турли машина ва иншоотлар ясаши учун белгиланган деталлар тўплами.

КОНСТРУ́КЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Иншоот, механизм, асар ва ш. к.нинг тузилиши, қисмларнинг ўзаро жойлашуви. *Эски конструкция. Янги конструкциядаги самолёт. Кўприкнинг конструкцияси.* | Мураккаб тузилишли иншоот, механизм ва ш. к.нинг ўзи. *Темир-бетон конструкция. Мураккаб конструкция.*

2 *лингв.* Грамматик жиҳатдан ўзаро боғланиб, бир синтактик бирикмани ташкил этадиган икки ва ундан ортиқ сўз, умуман сўзлар бирикмаси.

КО́НСУЛ [*р* < *лат*] 1 *дип.* Бирор давлатнинг бошқа бир давлат территориясида туриб, ўз давлати ва ўз мамлакати гражданларининг манфаатларини ҳимоя қиладиган доимий расмий вакили.

2 *тар.* Қадимги Римда ҳамда 19 аср бошида Францияда: олий ҳукумат амалдорларининг унвони ва шу унвонга эга бўлган шахслар.

КОНСУЛЛИК 1 Консулга оид; консулнинг лавозими, иши, вазифаси. *Консуллик вазифаси. Консуллик қилмоқ.*

2 Бир давлатнинг бошқа давлат территориясидаги консул томонидан бошқариладиган ваколатхонаси. *Совет консуллиги.*

3 *тар.* Қадимги Римда консул ҳукм сурган (идора этган) давр.

КОНСУЛХОНА [*р* < *лат* + *ф-т*] Консул идораси жойлашган бино. *Совет консулхонаси. Бош консулхона.*

КОНСУЛЬТА́НТ [*р*] Ўз ихтисоси бўйича кенгаш, маслаҳат, консультация берувчи, йўл-йўриқ кўрсатувчи мутахассис.

КОНСУЛЬТАТИВ [*р* консультативный] Кенгаш, маслаҳат берадиган, маслаҳат бериш ҳуқуқига эга бўлган. *Консультатив совет. Консультатив орган.*

КОНСУЛЬТА́ЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Мутахассиснинг ёки билимдон, омил кишининг бирор масала бўйича маслаҳати. *Консультация бюроси. Консультация олмоқ.*

2 Ўқитувчиларнинг фанни ўзлаштириш учун ўқувчиларга берадиган ёрдами; шундай ёрдам бериш машғулоти. *Институтда ҳар бир имтиҳон олдидан консультациялар ўтказилади.* | Бирор ишни амалга оширувчи ёки машғулот ўтказувчиларга йўл-йўриқ кўрсатиш мақсадида ўтказиладиган суҳбат, машғулот. *Семинарлар раҳбарлари учун консультация ва лекциялар уюштирмоқ.*

3 Мутахассислар маслаҳати орқали аҳолига ёрдам кўрсатувчи муассаса. *Юридик консультация. Болалар консультацияси.* ▪ *Уни* [*Сидиқжонни*] *узил-кесил тинчитиш учун Зиёдахон юридик консультацияга бориб, энг яхши юристга учрашишни маслаҳат берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КОНТА́КТ [*р* < *лат*] 1 *тех.* Электр занжирида икки ўтказгичнинг бир-бирига тегиши, бирикиши, шунингдек шу бириккан жой. | Умуман икки жисмнинг бир-бирига тегиши ва тегиб турган жойи.

2 Бевосита алоқа, боғланиш. *Бирор кимса билан контакт боғламоқ.*

КОНТЕ́ЙНЕР [*р* < *инг л*] Ичига юк жойланадиган махсус яшик. *Темир йўл контейнери. Контейнерда юк жўнатмоқ. Контейнерга юк жойламоқ.* ▪ *Қўтариш крани раствор ва ғишт тўла контейнерларнинг тўрттасини бир йўла кўтариб, иккинчи қаватда ишлаётганларга узатди.* А. Муҳиддин, Янги шаҳар.

КОНТЕ́КСТ [*р* < *лат*] Ёзма нутқнинг ўз ичига кирган сўз ёки иборалар маъносини белгилашга имкон берадиган, тугал фикрни ифодалай оладиган парчаси.

КОНТИНГЕ́НТ [*р* < *лат*] Бирор коллектив, корхона, ташкилот, армия ва ш. к. составидаги кишилар мажмуи. *Курилишдаги ишчилар контингенти. Ўқувчилар контингенти.*

КОНТИНЕ́НТ [*р* < *лат*] Ер юзини ташкил қилган қуруқликнинг океанлар билан ўралган катта бўлакларидан ҳар бири; қитъа. *Евросиё (Европа ва Осиё) континенти. Австралия континенти.*

КОНТИНЕНТАЛ [*р* континентальный] Континентга, қитъага оид. *Континентал мамлакатлар.* | Континентда жойлашган, бўладиган. *Континентал Европа.* **Континентал иқлим** денгиздан узоқда жойлашган қиши совуқ, ёзи иссиқ бўладиган жойлар иқлими. *Кескин континентал иқлимга эга бўлган Нурота тоғ тизмасида ёз ўзининг иссиқ ва қуруқлиги билан ажралиб туради.* «Фан ва турмуш», 1962, № 11.

КОНТО́РА [*р* < *нем*] Корхона, муассасаларнинг маъмурий-идора бўлими ёки айрим мустақил муассасаларнинг умумий номи. *Завод конторасн. Алоқа конторасн. Нотариал контора.* ▪ *Бўтабой Бектемиров билан тушдан кейин учрашишни ваъдалашиб, заготзерно конторасн олдида ажрашди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

КОНТРАБА́НДА [*р* < *итал*] 1 Тақиқланган мол-товар ва бошқа қим-

www.ziyouz.com kutubxonasi

матбаҳо нарсаларни давлат чегарасидан ғайриқонуний равишда, яширинча, бож тўламай ўтказиш.

2 Шундай йўл билан ўтказилган мол-товар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларнинг ўзи.

КОНТРАБАНДИСТ [*р* контрабанда билан шуғулланувчи киши.

КОНТРАБАС [*р* < *итал*] Тикка туриб камонча билан чалинадиган скрипка шаклидаги овози энг паст, катта музика асбоби.

КОНТРАГЕНТ [*р* < *лат*] Шартнома билан ўз зиммасига бирор мажбурият олган киши ёки ташкилот.

КОНТР-АДМИРАЛ [*р* < *фр*] Ҳарбий денгиз флотида энг қуйи (биринчи) адмираллик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

КОНТРАКТ [*р* < *лат*] Томонларнинг келишуви асосида тузилган шартнома, битим.

КОНТРАКТАЦИЯ [*р*] 1 Бирор нарсани маълум муддатга олиш ва маълум шароитда фойдаланиш учун тузилган шартнома.

2 Тайёрлаш ташкилотлари билан колхоз, колхозчи ёки якка хўжаликлар ўртасида деҳқончилик маҳсулотлари тайёрлаш юзасидан ҳар йили тузиладиган шартнома. *Пахта контрактацияси. Пилла контрактацияси. Ғалла контрактацияси.*

КОНТРАМАРКА [*р* < *фр*] Томоша жойларига бепул кириш учун ҳуқуқ берадиган талон.

КОНТРАСТ [*р* < *фр*] 1 Кўзга ташланадиган кескин фарқ, айирма. || *Контраст ранглар.*

2 Рассомлик ва фотографияда: предметнинг бир-биридан кескин фарқ қиладиган қоронғи ва ёруғ жойлари. || *Контраст сурат.*

КОНТРИБУЦИЯ [*р* < *лат*] Урушда енгилган давлат томонидан ғолиб давлатга тўланадиган пул; товон. | Чет эл қўшинлари томонидан босиб олинган территория аҳолисига солинадиган мажбурий солиқ.

КОНТРОЛ [*р* контрольный] Текширишга, назорат қилишга оид, назорат қиладиган. *Контрол органлари.* | Назорат учун хизмат қиладиган, назорат учун қилинган. *Контрол аппарат. Контрол иш. Контрол рақамлар.*

КОНТРОЛЁР [*р* < *фр*] Контроллик, назорат қилувчи, текширувчи, назоратчи. *Темир йўл контролёри.*

КОНТРОЛЬ [*р* < *фр*] 1 Текшириш мақсадидаги кузатиш; назорат. *Ишнинг сифати устидан контроль. Ишлаб чиқариш устидан контроль. Контролни сусайтирмаслик керак.*

2 Ташкилот ва корхоналарнинг иш фаолиятини текшириб, тафтиш қилиб турувчи муассаса. *Давлат контроли. Халқ контроли комитети.*

КОНТРРЕВОЛЮЦИОН [*р* контрреволюционный] Революцияга қарши қаратилган, революцияга душман; аксилинқилобий. *Контрреволюцион ташкилотлар. Контрреволюцион партиялар.* ■ *Буржуазия .. халққа қарши чинакам контрреволюцион фитналар уюштиради.* В. И. Ленин, Ўн саккизинчи июнь.

КОНТРРЕВОЛЮЦИОНЕР [*р* < *фр*] Контрреволюция тарафдори ёки қатнашчиси; аксилинқилобчи.

КОНТРРЕВОЛЮЦИЯ [*р* < *фр*] Эксплуататорлар синфининг революцион ҳаракатни бостиришга, революция самараларини йўқ қилишга, революциядан илгариги тузум ва тартибни тиклашга қаратилган ҳаракати; аксилинқилоб. *Контрреволюцияга қарши курашмоқ.* ■ *Контрреволюция ишчилар ҳаракатини ўзининг асосий душмани деб билиб, бу ҳаракатнинг бутун формаларини ҳукумат ва III Дума орқали таъқиб қилмоқда.* В. И. Ленин, РСДРП VI Бутунроссия («Прага») конференцияси.

КОНТУЗИЯ [*р* < *лат*] Тўсатдан етган зарбдан, мас. снаряд ёки бомба портлашидан, организмнинг жароҳатланмай лат ейиши, карахт бўлиши. *Узоқов .. жанг вақтида контузия бўлиб бир неча кун медсанбатда даволанди.* А. Раҳмат, Шонли йиллар солдати.

КОНТУР [*р* < *фр*] 1 Нарса-предметнинг ташқи, сиртқи шакли, кўриниши. | Нарсаларнинг чизиқлар билан тасвирланган ташқи кўриниши. *Бинонинг контурини чизмоқ.* ■ *Рассом безакнинг контурини погона-погона бўлиб тушувчи чизиқлар билан давом эттиради.* «Фан ва турмуш», 1963, № 5.

2 *эл., радио* Ёпиқ электр занжири.

КОНТУРЛИ Контурдан иборат, контурдан ташкил топган. *Контурли расм.*

◆ **Контурли карта** қуруқлик, шунингдек сув ҳавзаларининг номи кўрсатилмай, фақат шакли кўрсатилган географик карта. **Контурли чизиқ** қатор нуқталардан иборат чизиқ.

КОНУС [*р* < *лат*] *геом.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг катет атрофида айланишидан ҳосил бўладиган геометрик шакл ва шу шаклдаги нарса.

КОНФЕРАНСЬЕ [*р* < *фр*] Эстрада томошаларида, концертларда программани эълон қилувчи ва ўйинлар орасида ўзи ҳам бирор номерни ижро этиб, томошабинларни машғул қилиб турувчи артист. *Конферансье навбатдаги номерни эълон қилгани чиққанда ҳам қарсаклар гулдуроси тинмаган эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ [*р* < *нем*] Тантанали мажлислар, конференциялар, кенгашлар ўтказиладиган зал.

КОНФЕРЕНЦИЯ [*р* < *лат*] Давлатлар, партия, ижтимоий, илмий ва ш. к. ташкилотлар вакилларининг бирор масалани муҳокама қилиш, ҳал этиш учун чақирган мажлиси, кенгаши. *Тинчлик тарафдорларининг халқаро конференцияси. Ўқитувчилар конференцияси. Партия конференцияси.*

КОНФЕТ [*р* конфета] Турли шарбатлардан, шакар қўшиб қайнатиб тайёрланган ҳар хил шаклдаги шакарпазлик маҳсулоти. *Нордон конфет. Шоколадли конфетлар.*

КОНФИСКАЦИЯ [*р* < *лат*] Хусусий кишиларга қарашли мол-мулкларни батамом ёки қисман давлат ихтиёрига ўтказиш, мусодара қилиш.

КОНФЛИКТ [*р* < *лат*] Қарама-қарши томонлар, фикр, куч ва ш. к.нинг тўқнашуви; жиддий келишмовчилик, кескин низо. *Драматик конфликт.* | Халқаро муносабатларда баъзан қуролли тўқнашувларгача олиб келадиган жанжал, можаро. *Чегара конфликти.*

КОНЦЕНТРАТ [*р* < *лат*] 1 Махсус ишловдан ўтказилган ва пиширишга тайёр қилиб қўйилган қуруқ масаллиқ. *Каша концентрати. Шўрва концентрати.* ■ *Самолёт яна бир нечта қоп ташлади. Бу қопларда концентрат, сухари ва шакар бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *қ. х.* Кучли ем-хашак, озуқа. || *Концентрат ем.*

3 *кон.* Фойдали қазилмаларни бойитиш (тош, тупроқ каби кераксиз нарсаларни чиқариб ташлаш) йўли билан ҳосил бўлган маҳсулот. *Вольфрам концентрати. Мис концентрати.*

КОНЦЕНТРАЦИОН [*р* концентрационный]: **концентрацион лагерь** фашист режими ҳукмрон бўлган мамлакатларда: сиёсий маҳбуслар қамаладиган махсус лагерь.

КОНЦЕНТРАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Бир жойга тўплаш, йиғиш; тўпланиш, йиғилиш. *Конкуренция қилувчи капиталист билан конкуренция қилувчи миллатнинг синишидан капитал ютиб чиқади, у янада кучлироқ концентрация қилинади.* В. И. Ленин, II Интернационалнинг ҳалокати.

2 *хим.* Суюқликда эритилган ёки ҳавога тарқалган модданинг шу суюқлик ёки ҳаво ҳажмига нисбатан миқдори, кўп-озлиги, қуюқ-суюқлиги. *Ҳавода заҳарловчи модданинг концентрацияси.*

КОНЦЕНТРАЦИЯЛАШМОҚ Бир ерга тўпланмоқ, жамланмоқ. *Капитализм тараққий қилиб бориши билан ишлаб чиқариш воситалари концентрациялашади.* «КПСС тарихи».

КОНЦЕНТРИК [*р* концентрический < *лат*] *мат.* Умумий марказга эга бўлган. *Концентрик айланалар.*

КОНЦЕПЦИЯ [*р* < *лат*] Қарашлар, фикрлар системаси; фикр юритиш, дунёни тушуниш, англаш усули. *Социал-демократия ичидаги экономистлар, бир томондан, соф ишчилар ҳаракати деган ярим анархиячи концепцияга берилиб кетдилар.* В. И. Ленин, Ишчилар демократияси ва буржуа демократияси.

КОНЦЕРН [*р* < *инг л*] Капиталистик корхоналарнинг бир ёки бир тўда йирик капиталист қўл остидаги монополистик бирлашмаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КОНЦЕ́РТ [*р* < *итал*] 1 Музика асарлари, ашула, рақс ва ш. к. номерларнинг маълум программа асосида омма олдида ижро этилиши, оммага кўрсатилиши. *Учинчи куни райондан артистлар келиб, дарё бўйида катта концерт берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Оркестр жўрлигида бир чолғу асбоби учун ёзилган музика асари.

КОНЦЕРТМЕЙСТЕР [*р* < *нем*] 1 Оркестрда ижрочилар группасининг бошлиғи (биринчи скрипкачи, биринчи альтчи ва ш. к.).

2 Ашулачиларни тайёрловчи, машқ қилдирувчи пианист.

КОНЦЕ́ССИЯ [*р* < *лат*] 1 Бирор давлат томонидан айрим капиталистларга кон, саноат корхоналари ва ш. к.ни ишга солиш ёки янги корхона қуриш учун ижозат бериш ва шу ҳақдаги шартнома.

2 Шундай шартнома асосида қурилган корхона. *Чоризм Узоқ Шарқда босқинчилик сиёсатини амалга оширмоқда эди. Унда подшонинг ва унинг яқинларининг таъмагирлик манфаатлари учун концессиялар тузилган эди.* «КПСС тарихи».

КОНЦЛА́ГЕРЬ [*р*] *айн.* **концентрацион лагерь** *қ.* **концентрацион.**

КОНЧИ Конда ишловчи, кон ишчиси. *Ҳа, нима бўпти боқса кончи йигит, Юрагингни ёқса, кончи йигит? Меҳмон бўлгин, кондан қайтганингда, Қайсиси сенга ёқса, кончи йигит.* Т. Тўла.

КОНЧИЛИК 1 **кончи** *с. мавҳ. от.*

2 Кон қуриш ва кондан фойдаланиш соҳаси.

КОНЬ [*р*] Гимнастика машқлари учун белгиланган, козёлдан узун, тўрт оёқли асбоб.

КОНЬКИ́ [*р*] Оёқ кийимига боғлаб музда учиш учун ишлатиладиган, энсиз узун тиғли мослама. *Конькида учмоқ.* ▪ *Юзларидаги қизили нофармон бўлиб кетган тинмас шўх болалар оёқларига коньки, тахтакач боғлаб, .. шаҳар айланадилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

КОНЬКИЧИ Конькида учиш билан шуғулланувчи спортчи.

КОНЬЯ́К [*р* < *фр*] Узум виносини ҳайдаш ва узоқ муддат сақлаш йўли билан олинадиган кучли спиртли ичимлик.

КООПЕРАТИ́В [*р* < *лат*] 1 *айн.* **кооперация** 2. *Матлубот кооперативи.* || *Кооператив савдо.* ▪ *Биз, кооператив ташкилотлари қатнашчиларининг кўпчилиги бизни қувватлайди, деб ишонамиз.* В. И. Ленин, Бутунроссия МИК ва Халқ Комиссарлари Советининг иши тўғрисида.

2 *с. т.* Кооперация магазини. *Мол топиш ҳам жўн. Кооперативдан мижозлар кўп.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КООПЕРАТИВЛАШМОҚ Кооперация асосида бирлашмоқ.

КООПЕРАТИВЛАШТИРИЛМОҚ **кооперативлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

КООПЕРАТИВЛАШТИРМОҚ **кооперативлашмоқ** *фл. орт. н.*

КООПЕРАТИВЧИ *с. т.* Кооперацияга қарашли магазин сотувчиси.

КООПЕРА́ТОР [*р*] *айн.* **кооперативчи.**

КООПЕРА́ЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Ўзаро боғланган ишлаб чиқариш процессида ёки саноат тармоқларида кишиларнинг ёки ташкилотларнинг ҳамкорлик асосида ишлашини ташкил этиш формаси.

2 Пайчилардан тушган маблағ асосида тузилган савдо-сотиқ ёки ишлаб чиқариш корхонаси, жамияти. *Ҳунармандчилик кооперацияси. Уй-жой кооперацияси.* ▪ *Қишлоқ аҳолисининг талаб ва эҳтиёжларини сезгирлик билан ҳисобга олиб бормаётган матлубот кооперациялари ҳам бор.* «С. Ўзбекистони», 1964, 26 июль.

КООРДИНАТ [*р* координаты < *лат*] Нуқтанинг текислик ёки фазодаги турган жойини белгилайдиган миқдор.— *Координатини айт! — Юрьев телефон трубкасига қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КООРДИНА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Иш, фаолият ва ш. к.ни бир-бирига мувофиқлаш, тўғрилаш, уйғунлаш.

КЎПАР: копар иссиқлик ўта иссиқлик (*қ.* **иссиқлик** 3). *Қази — копар иссиқлик.* **Копар совуқлик** ўта совуқлик (*қ.* **совуқлик** 5). *Қарам шўрва — копар совуқлик.*

КЎПТОК 1 Чўзилувчан ёки эластик материалдан ишланган, қаттиқ сатҳга урилганда ирғиб отиладиган шар; тўп. *Футбол кўптоги. Волейбол кўптоги. Резинка кўпток. Болалар кўпток ўйнашмоқда.*

2 Кўптокка ўхшатиб ўралган, думалоқ ўрам (ип, каноп ва ш. к. ҳақида). *Бир кўпток ип. Уч кўпток ипак.* ▪ *Ранг-баранг ипакларни калавасидан чиқариб, чархда бир-икки товлаб олади-да, кўпток қилиб ўраб қўяди.* Ойдин, Бечора.

КЎР [*ф-т*] *кам қўлл.* 1 Бирор мақсадда қилинадиган фаолият, харакат, иш. *Сиз «қаторда норим бўлса юким ерда қолмайди», деб юрибсиз. Гап норда эмас, корда!* С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас. **Кори хайр** хайрли, яхши иш. *Бир-биримизга қанот-қуйруқ бўлиб, вақт-соат етганда кори хайрга киришамиз.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кори бад** ёмон иш, ярамас хатти-ҳаракат. *Сиз менинг мактабимни ёндирмадингиз, йўқ, болаларнинг дилларида ўз кори бадингиз билан ўзингизга нафрат ўтларини ёндирдингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳожат-эҳтиёж. *Бирор корига ишлатмоқ. — Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг корига ярайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Тўғрилаш йўли; илож.

◆ **Кор қилмоқ** таъсир қилмоқ. *Сув ўтга кор қила бошлади ва орадан бирор соат ўтар-ўтмас аланга пасайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

КОРАНДА [*ф-т*] *тар.* Ҳосилнинг бир қисмини ($^1/_4$ дан $^1/_2$ гача қисмини) олишга байлашиб ишловчи деҳқон. *Мен мингбошининг корандасиман. Қаллайи саҳардан қоронғи кечгача қўш ҳайдаб, бир маҳал хўкизларимни қайтариб келаётсам, ҳаром ўлгурлардан биттасининг оёғи бузуқ кўприкка тиқилиб, синиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КОРАФТА [*ф-т*] *с. т.* Кўпни кўрган, ўз бошидан кечириб тажриба орттирган; тажрибали. *Ўзи ўн йил муттасил машина ҳайдагандан кейин корафта бўлиб кетаркан, керак бўлса чироқсиз ҳам ишлайверади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

КОРГОҲ [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Ўзаро тортишувлар, олишувлар бўлиб турадиган жой, кураш майдони. *Аввало шуни айтай: бу олам, дарҳақиқат, ғоят мураккаб сиргоҳ ва коргоҳдир. Лекин энг мураккаб нарса — одамдир, одам бўлмоқдир.* В. Зоҳидов, Гўзаллик нимада.

2 *айн.* **ишхона.**

КОРДОН [*ф-т*] *кт. кам қўлл. айн.* **ишбилармон.** *Сиз каби кордон пойтахтимизда осойишталикни .. барпо қилур.* Ойбек, Навоий.

КОРЕЕЦ [*р*] *қ.* **кореецлар.** *Кореец халқи. Кореец тили.* || *Кореец қиз.*

КОРЕЕЦЛА́Р Кореянинг асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

КОРЕЙС *с. т.* Кореец.

КОРЖОМА [*ф-т*] Иш кийими. *Шийпон четидаги трактор ғилдираклари остида коржома кийган ёш йигит тимискиланиб, ўзича гоҳ у, гоҳ бу ерни тиқирлатиб қўярди.* Р. Бўлатов, Олтин калит.

КОРЗИ́НКА [*р*] Дастали сават. *Бир корзинка олма.*

КОРИДО́Р [*р*] Хоналарга кириш ва хоналарнинг ўзаро алоқаси учун хизмат қилувчи бинонинг ичидаги йўлак. *Улар коридордан ўтаётганларида Вася Степанов мудирнинг кабинетидан чиқди.* П. Турсун Ўқитувчи.

КОРИЗ [*ф-т*] *қ. х.* Бир неча қудуқларни бирлаштирувчи ер ости канали, бир-бири билан бирлаштирилган қудуқлар системаси.— *Ғўза қуриб қоляпти. Сув керак, сув! Коризлар бўлса кўмилиб кетяпти! — деди раис.* С. Анорбоев, Меҳр.

КОРО́БКА [*р*] Картон, тахта ёки металлдан ясалган қопқоқли кичкина идиш; қутича. *Бирор коробка шоколад. Компас коробкаси.* | Пачка. *Бир коробка папирос.*

◆ **Тезликлар коробкаси** *тех.* автомашина, трактор ва ш. к.да тезликларни ўзгартириш учун хизмат қиладиган механизм.

КОРОЛЛИК *айн.* **қироллик.**

КОРО́ЛЬ 1 *айн.* **қирол.**

2 *с. т.* Шоҳ (шаҳмат ва карта ўйинида). *Ғиштин король.*

КОРО́НКА [*р*] Тишни сақлаш учун унга кийдириб қўйиладиган металл ёки пластмассадан қилинган қоплама.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КО́РПУС [*р* < *лат*] 1 Механизм, аппарат ва ш. к.нинг таянчини ёки қобиғини ташкил этувчи қисми. *Соат корпуси. Станок корпуси.*

2 Бир умумий участкадаги бинолардан бири, алоҳида бино. *Асосий корпус. Ўқув корпуси.*

3 Бир неча дивизия ёки бригададан иборат йирик ҳарбий қўшилма. *Кавалерия корпуси. Танк корпуси.*

4 Махсус иш билан машғул бўлган мутахассислар группаси. *Дипломатлар корпуси. Офицерлар корпуси.*

КОРРЕ́КТОР [*р* < *лат*] Корректура ўқиш ва тузатиш ишини бажарувчи типография ёки нашриёт ходими. *Машиналар ғириллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради.* Қ. Муҳаммадий.

КОРРЕКТУ́РА [*р* < *лат*] 1 Босилган текстдаги хатоларни тузатиш.

2 Текстнинг хатоларини тузатиш учун бостириб олинган нусха. *Бир куни муҳаррир корректура ўқиб ўтирган эди, кабинет эшиги яқиллаб қолди.* С. Абдуқаҳҳор, Рецензент.

КОРРЕСПОНДЕ́НТ [*р* < *нем*] *айн.* **мухбир.**

КОРРО́ЗИЯ [*р* < *лат*] 1 *тех.* Металларнинг химиявий таъсир остида емирилиши, занглаши.

2 *геол.* Тоғ жинсларининг шамол ва сув таъсирида ўзгариши.

КОРСОЗ [*ф-т*] *айн.* **кордон.** *Корсоз йигитга ўхшаб кетади.* Ойбек, Навоий.

КОРСОН [*ф-т*] 1 Ёғочдан ишланган катта товоқ. *Корсонда қимиз келди. Бек бир-икки заранги ичгандан кейин, ясланиб кўкка қараб ётиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастурхон устига бир корсон ширқовоқ қўйилган.* Айний, Дохунда.

2 Айрим музика асбобларининг товушни кучайтирадиган ковак қисми, қорни. *Дастанг зардолидан, корсонинг арча, Бордир оҳангларинг ёқимтой анча, Куйласанг, қўлингга маҳлиё барча, Суҳбатнинг машъали бўлган дўмбирам.* Ёдгор бахши.

3 *диал.* Эгарнинг орқа қисми. *От белига ташлайберди чол Соқи, Корсони кумуш, қоши олтин эгарни.* Эргаш шоир.

КОРХОНА [*ф-т*] 1 Ишлаб чиқариш ёки савдо бўлими ҳамда шундай бўлимлардан бир нечасининг бирлашмаси. *Давлат корхоналари. Савдо корхонаси. Хусусий корхона.* ▪ *Механик заводлари қурилганга қадар эски тартибда дегрезлик корхонаси ишларди.* Ойдин, Бечора.

2 *с. т.* Иш жойи, ишхона. *Малоҳат суриштиргани корхонага борибди; суриштириб қараса, Жонфиғон фақат ўн етти кун ишлабди, холос.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

КОРХОНАЧИ *тар.* Корхона эгаси.

КОРЧАЛЛОН *с. т.* Корчалон.

КОРЧАЛО́Н 1 Ўзини ҳаммадан билимдон деб ҳисобловчи, билармон; маҳмадона. *Санамай саккиз деб юрган экансиз, корчалон кекса!* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ишбилармон, эпчил. *У [Алимардон] қай даражада корчалон ва уддабуролигини, бекнинг олдида катта обрўга эгалигини хўжайинга уқдириш фикрида эди.* Айний, Дохунда.

КОРЧАЛОНЛИК **корчалон** *с белги оти. Мен ундан [Мўминжондан] Холиқнинг қандай қилиб «инженер» бўлиб қолганини сўрасам, унинг энсаси қотиб: «Инженер қаёқда! Ўзларича корчалонлик қилаверадилар»,— деди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

КОСА [*ф-т*] 1 Пиёладан каттароқ, асосан суюқлик ва суюқ овқат солиб ичиш учун ишлатиладиган идиш. *Бир коса сут. Икки коса қатиқ.* ▪ [*Йўлчи*] *.. меҳмонлар учун дам ясоғлик, патнуслар, дам чой, .. дам косаларда шўрвалар ташишди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жувон бўшаган чинни косаларни йиғиштириб ошхонага чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргиза олмади. Туробжан икки коса ичди, хотин эса ҳануз бир косани яримлата олмас эди.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Ўз пўчоғи устида (пўчоғидан айириб) кўндалангига кесиб қўйилган қовун, тарвуз ёки ҳандалак бўлаги (одатда ярим ёки чорак палла бўлади). *Қовунни коса қилиб сўймоқ.* ▪ *Патнус кўкча ва шакарпалак косалари билан тўлиқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Бош косаси** *анат.* калланинг мия жойлашган қисми, мия қопқоғи. **Кўз косаси** бош суягининг юз қисмидаги кўз жойлашган чуқурлик. *Унинг [Сотволдининг] .. чап кўзи ўйилган ва кўз косасига қуюқ қора қон тўлиб қотиб қолган, маҳкам юмилган лаблари тимдаланган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Косаси оқармайди** ҳаёти, турмуши яхшиланмайди, ўнгланмайди. *Дангасанинг косаси оқармайди.* ▪ — *Дадам раҳматликнинг қўли ҳар ҳунарга эпчил эди,— деди Йўлдошев,— .. аммо ҳеч вақт бечоранинг косаси оқармади.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Сабр косаси тўлиб тошди** қ. **сабр** 2.

КОСАГУЛ [*ф-т*] Ўтиришда ичкилик қуювчи ва ўтиришни бошқариб турувчи шахс; соқий. *Косагул бўлгандир энанг, алла-ёр, алла-ёр!* «Ширин билан Шакар».

КОСАЧА 1 **коса** 1 *с. кичр.*

2 *бот.* Гулнинг гултожи остидаги косачабарглардан ташкил топган пиёласимон қисми.

КОСАЧАБАРГ *бот.* Гулнинг косачасини ташкил қилувчи яшил баргчалардан бири.

КОСЕ́КАНС [*р* < *лат*] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда гипотенузанинг тор бурчак қаршисидаги катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг секанси.

КОСИ́Б [*а*] 1 Қўл иши билан шуғулланувчи ҳунарманд. *Қўли суст косибдан оёғи илдам ғадой яхши.* Мақол. ▪ *Уста Мўмин ёлғиз қўл бир косиб эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Найманча — азалдан косиблар маҳалласи .. Бўзчилик — бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Оёқ кийими (этик, маҳси ва ш. к.) тикиш билан шуғулланувчи ҳунарманд.

КОСИ́ЛКА [*р*] Ўт, беда ва ш. к. экинларни ўрадиган машина; ўроқ машина. *Пичан ўришга кимлар бориши, қанча от косилка, қанча трактор косилка ажратишни белгилашиб, қарор қабул қилишгунча, ўйинқароқ болалар икки уйқуни олишган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КОСИНУС [*р* < *лат*] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда тор бурчакка ёпишган катетнинг гипотенузага нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг синуси.

КОСМЕТИ́К [*р* косметический] Косметикага оид. *Косметик моллар.*

КОСМЕ́ТИКА [*р* < *грек*] 1 Қишининг ташқи кўринишини яхшилаш мақсадида терини парваришлаш ва дорилаш чора-тадбирлари; пардоз.

2 Пардозга, пардоз қилишга оид воситалар (упа-элик ва ш. к.).

КОСМИ́К [*р* космический] Космосга, коинотга, олам фазосига оид, уни ўрганиш учун хизмат қиладиган. *Космик кема. Космик станция.* ▪ *Физик олимлар яқин вақтларга қадар космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10. **Космик нурлар** коинот фазосидан бизнинг планетамизга тушадиган, катта энергияга эга бўлган алоҳида нурлар.

КОСМОГО́НИЯ [*р* < *грек*] Астрономиянинг осмон жисмларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши тўғрисидаги масалалар билан шуғулланадиган бўлими.

КОСМОДРО́М [*р* < *грек*] Сунъий йўлдош, космик кема ва ш. к. космосга учиш аппаратларини учириш учун махсус жиҳозланган жой.

КОСМОНА́ВТ [*р* < *грек*] Космик кемада космосга учувчи, космосга парвоз қилувчи киши. *Космонавт учувчи.*

КОСМОНА́ВТИКА [*р* < *грек*] Космик аппаратларни планеталараро фазода учириш ҳақидаги фан; астронавтика.

КОСМОПОЛИ́Т [*р* < *грек*] Космополитизм тарафдори; ватанпарварлик ҳиссини йўқотган киши.

КОСМОПОЛИТИ́ЗМ [*р*] «Киши дунё гражданидир» деган сохта шиор остида ватанпарварликни, миллий маданият традицияларини, халқларнинг миллий мустақиллигини инкор этувчи реакцион буржуа идеологияси.

КО́СМОС [*р* < *грек*] Ягона бир системани ташкил этган бутун жаҳон, олам, коинот. *Ойга томон учирилган иккинчи совет ракетаси космос сирларини билишга доир қимматли маълумотлар берди.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КОСОВ Ўт, оловни тўғрилаш, тортиш ва ш. к. учун ишлатиладиган ёғоч ёки темир таёқ. *Косов узун бўлса, қўл куймас.* Мақол. ■ *Тоир ака қўлида косов билан олов тўғрилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КОСТЮМ [*р* < *фр*] 1 Пиджак ва шим ёки жакет ва юбкадан иборат устки кийим.

2 *с. т.* Ёқаси қайтарилган, кўкрак олди очиқ, тугмали калта устки кийим; пиджак ёки жакет.

3 Маскарад ёки театр кийими.

КОСТЮМБОП Костюм қилишга яраидиган, арзийдиган. *Костюмбоп мато.*

КОСТЮМЁР [*р*] Спектакль учун костюмлар, кийим-бошлар тайёрловчи театр хизматчиси.— *Театримизда-чи, режиссёр, костюмер, суфлёр .. ҳаммаси бор. Фақат раҳбар йўқ,— деди Собиржон Машрабга.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

КОСТЮМЛИК Костюм қилишга етадиган. *Бир костюмлик коверкот.*

КОТАНГЕНС [*р* < *лат*] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакда бурчакка ёпишган катетнинг қаршидаги катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция; қўшимча бурчакнинг тангенси.

КОТИБ 1 *тар.* Рўйхат тузиш, қўлёзмаларни кўчириш билан шуғулланган шахс; мирза.

2 *айн.* **секретарь** 1—3.

3 *эск. айн.* **секретарь** 4.

КОТЛЕТ [*р* котлета < *фр*] Қиймаланган ёки туйилган гўштдан тайёрланган ясси, кулча шаклидаги овқат.

КОТЛОВАН [*р*] Пойдевор қуриш учун қазилган чуқур. *Иморатларнинг пойдеворини қуриш учун котлован қазимоқдамиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўтган якшанба эрталаб Самадийлар турган тўғоннинг пастидаги котловаида сув пайдо бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш.

КОФЕ [*р* < *голл* < *а*] 1 Уруғидан махсус ичимлик тайёрланадиган тропик ўсимлик, қаҳва дарахти.

2 Шу дарахтнинг уруғи ва ундан тайёрланган порошок; қаҳва толқони. *Чой, кофе, какао, гармдори, қора мурч ва тамаки таркибида алкалоидлар бор.* «Фан ва турмуш», 1964, № 2.

3 Шундай порошокдан қўшиб тайёрланган ичимлик; қаҳва. *Бир стакан қора кофе.*

КОФЕЙН [*р* < *голл* < *а*] Кофе дони, чой барги ва бошқа баъзи ўсимликлар таркибида бўладиган алкалоид (қўзғатувчи, тетиклантирувчи дори сифатида қўлланади). *Кофеин моддаси чойни хушхўр қилади, кишини тетиклаштириб, унинг чеҳрасини очади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 7.

КОФИ [*а*] *эск. кт.* Қифоя қиларли, етарли. *Бу хизматга унинг илми кофими?* [*деди Имом*]. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КОФИР [*а*] *дин.* 1 *айн.* **ғайридин.** *Ҳамма мусулмонлар баб-баравар, деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми? Майли, кофирми, мусулмонми, биз бўриларнинг жазосини берамиз. Улар кофирда ҳам бор, мусулмонда ҳам.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Шаҳар фаранг, инглиз деган кофирлар билан тўлиб ётибди. Араблар ундабунда кўринади, холос,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Дин йўлидан қайтган, худосиз. *Бир зум чўзилган сукутни Салимбойвачча бузди .. Уламоларимиз газета ўқиган одамларни ҳам «кофир» деб ҳисоблайдиларки, бу жаҳолатдан бошқа нарса эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎФТА [*р*] Аёлларнинг калта кўйлаксимон, одатда белгача тушадиган кийими. *У [Фотима] енгларига чиройли қизил каштаклар тикилган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КОФТУКОВ [*ф-т*] Синчиклаб текширув, тафтиш. *Қофтуков қилмоқ.*

КОЧЕГАР [*р*] Буғ қозонларининг ўтхонасига ўт ёқувчи ишчи. *Пароход кочегари.*

КОЧЕГАРКА [*р*] Буғ қозонининг ўтхонаси жойлашган, шунингдек ёқилғи турадиган хона, жой.

КОШИН [*ф-т*] 1 Чиннига ўхшатиб ишланган, ялтироқ, нақшли ғишт плиткаси. *Деҳлида масжид ва мезаналар керагидан ортиқча. Ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўргандаймиз.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалалари.

2 Бир-бирига зич қилиб ёпиштирилган ранг-баранг шиша, мармар, тош, ёғоч ва ш. к.дан ясалган сурат ёки нақш. *У мадрасалар ички-ташқи кенг саҳнга, баланд ва мустаҳкам деворга, ҳашаматли тоқ-равоқ ва гулдасталарга эга бўлиб, баъзиларининг пештоқлари, гумбазлари ва деворлари ранг-баранг кошинлар билан безатилган бўлар эди.* Айний, Эсдаликлар.

КОШИНКОР [*ф-т*] 1 Кошин ишловчи, биноларни кошин билан безатувчи уста. *Машҳур кошинкор.*

2 Кошин ишланган, кошин билан безатилган. *Шу икки уйнинг орасига ўтирган кошинкор ва нақшин чорхари айвон бу ҳовлининг биринчи мартаба кўзга чалинадиган ортиқликларидандир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КОШИНЛИ *айн.* **кошинкор** 2.

КОШКИ [*ф-т*] *модал с.* Сўзловчининг айтилаётган фикрга тарафдорлигини, шуни хоҳлашини билдиради, «қани энди», «қандай яхши бўлар эди» каби маъноларни ифодалайди. *Кошки у ҳам Йўлчига ҳамроҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб, овутиб, юпатиб, у билан бирга тепалар, жарлар ошса.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кошки эди, ..** -са яхши бўлур эди. *Кошки эди, ўзингиз шу ерда бўлсангиз.*

КОШКИЙДИ *с. т.* (*тўғриси* **кошки эди**) *қ.* **кошки.**— *Кошкийди, қизим, даданг сўзимга қулоқ соладиган эркак бўлса* [*деди онаси Гулнорга*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

КОШОНА [*ф-т*] *кт.* Ҳашаматли, кўркам бино. *Сиз ишсиз, қашшоқ йигит, лекин саройларда, кошоналарда яшовчиларнинг, қорни тўқ ва ҳамёни тўлиқларнинг фикрига жўр бўляпсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КОЭФФИЦИЕНТ [*р* < *лат*] 1 *мат.* Бирор математик ифоданинг ўзгармас ёки маълум кўпайтувчиси.

2 *физ.* Бирор физик хоссани миқдор жиҳатдан белгилайдиган кўпайтувчи. *Кенгайиш коэффициенти. Фойдали иш коэффициенти.*

КОҲИН [*а*] *кт.* 1 Дин аҳли, руҳоний. *Бобил ва Миср коҳинлари илм-фандан ўз манфаатлари учун фойдаланганлар.* «Астрономия».

2 Бирор воқеа-ҳодисани олдиндан билиб хабар берувчи; ромчи; фолбин. *Ғойибдан хабар берувчилар икки турли бўладилар: биринчиси — вали, иккинчиси — коҳин.* Айний, Эсдаликлар.

КРАБ [*р* < *голл*] Ўн оёқли денгиз қисқичбақаси.

КРАН [*р* < *нем*] *тех.* Оғир юкларни кўтарадиган ва бир жойдан иккинчи жойга кўчирадиган механизм. *Кўтарма кран. Кўчма кран.*

КРАНЧИ Кранда ишловчи.

КРАСКА [*р*] *айн.* **бўёқ** 1.

КРАТЕР [*р* < *грек*] *геол.* Вулканнинг лава отилиб чиқадиган воронкасимон оғзи.

КРАХМАЛ [*р* < *нем*] Кўпчилик ўсимликларда фотосинтез натижасида ҳосил бўладиган углевод; баъзи ўсимликлардан олинадиган тамсиз оқ порошок; оҳор (озиқ-овқат, химия, текстил саноатларида ишлатилади). *Чит тўқилгандан кейин оҳор берилади. Бунинг учун кўп миқдорда крахмал керак.* Ойдин, Суҳбати жонон.

КРЕДИТ [*р* < *лат*] *бухг.* Киримчиқим дафтарларининг чиқимлар, унадиган пуллар ёзиладиган ўнг томони; *акси* **дебет.**

КРЕДИТ [*р* < *лат*] 1 Қарзга мол бериш, шунингдек қарзга берилган мол; қарз. *Узоқ муддатли кредит. Кредитга мол олмоқ.*

2 Маълум харажатлар учун чиқарилган пул, маблағ. *Халқ маорифи учун ажратилган кредит.*

КРЕДИТОР [*р* < *лат*] Мол ёки пулни насияга, қарзга берган муассаса ёки шахс; *акси* **дебитор.**

КРЕЙСЕР [*р* < *голл*] Кучли артиллерия, ракета, торпеда ва миналар билан қуроллантирилган тез юрар, катта ҳарбий кема.

КРЕМ [*р* < *фр*] 1 Қанд, қаймоқ, мева шираси ва ш. к. қўшиб тайёрланган нишолдасимон ширинлик (кўпинча торт, пирожний каби кондитер маҳсулотларини безаш учун ишлатилади).

2 Чарм оёқ кийимларига суркаб пардозлаш учун ишлатиладиган махсус мой; этик мойи. *Қора крем. Жигар ранг крем.*

3 Косметик пардоз мойи; ёғупа.

КРЕМАТОРИЯ [*р* крематорий] Кремация қилинадиган бино ёки печь.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КРЕМА́ЦИЯ [*р* < *лат*]Жасадни юқори температурали махсус печда куйдириш.

КРЕМЛЬ [*р*] Қадимги Русь шаҳарларида: шаҳарнинг ички қалъаси. *Москва Кремли. Қозон шаҳри кремли.*

КРЕ́МНИЙ [*р* < *грек*] Кварц, чақмоқтош каби тоғ жинслари составига кирувчи химиявий элемент.

КРЕПДЕШИ́Н [*р* < *фр*] Пишиқ юпқа шоҳи газлама.

КРЕПОСТНИ́К [*р*] Крепостной ҳуқуқ тарафдори, крепостной ҳуқуқни ҳимоя қилувчи реакционер, помешчик; крепостнойчи.

КРЕПОСТНО́Й [*р*] 1 *сфт* Помешчикларнинг ўзига қарашли деҳқонларга, уларнинг меҳнати ва мол-мулкига чексиз эгалик қилишга асосланган. *Крепостной тузум. Крепостной ҳўжалик.* **Крепостной ҳуқуқ** помешчикларнинг ўзларига қарашли деҳқонларга, уларнинг мол-мулкига, меҳнатига чексиз эгалик қилиш ҳуқуқи.

2 *от* Крепостнойлик тузуми асосида помешчикка қарам бўлган шахс. *Крепостнойлар қўзғолони.*

КРЕПОСТНОЙЛИК 1 Крепостной ҳуқуқига асосланган тузум. *Крепостнойлик даври.*

2 Шу тузумга хос ижтимоий муносабатлар. *Крепостнойлик ҳўжалиги. Крепостнойлик меҳнати.*

КРЕПОСТНОЙЧИ *айн.* **крепостник.**

КРЕ́СЛО [*р*] Тирсакларни қўйиб, суяниб ўтириладиган кенг курси. *Смирнов Погодинни креслога таклиф қилди-ю, ўзи ҳам унинг ёнига стул келтириб ўтиргач, гапнинг олдини олиб сўз қотди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КРЕСТ [*р*] Христиан динида топиниш символи ва предмети; бут, хоч.

2 Бир-бирини кесиб ўтган икки нарса, мас. икки чизиқ.

3 Шу шаклдаги орден. *Революциягача Россияда мардлик учун Георгий крести берилар эди.*

♦ **Қизил Крест ва Қизил Ярим ой жамияти** уруш ёки табиий офатлардан зарар кўрган аҳолига ёрдам кўрсатиш учун тузилган кўнгилли жамият.

КРЕСТГУЛЛИЛАР Уруғи икки паллали, гулбарглари крест шаклида жойлашган ўсимликлар (мас. карам, турп, хантал).

КРИ́ЗИС [*р* < *грек*] 1 Бирдан, тўсатдан юз берган ўзгариш, танг ва мушкул аҳвол; танглик. **Сиёсий кризис** халқ оммасининг умумий аҳвол ва ҳукумат сиёсатидан қатъий норозилиги орқасида мамлакатда вужудга келган танг сиёсий ҳолат. **Ҳукумат кризиси** эски ҳукуматнинг истеъфо бериши ҳал этилган, аммо ҳали янги ҳукумат тузилмаган давр.

2 *мед.* Қасалликнинг кескин ўзгариши, касалнинг энг оғир аҳволдан тузалишига томон ўзгариш пайти.

3 *эк.* Капиталистик хўжаликда аҳоли харид қобилиятига нисбатан ортиқча мол ишлаб чиқарилиши натижасида майда ишлаб чиқарувчиларнинг синишига, ишлаб чиқаришнинг қисқаришига, ишсизликнинг кўпайишига олиб борадиган танглик; буҳрон. *Саноат кризиси. Аграр кризис.*

КРИМИНАЛИ́СТ [*р*] Криминалистика мутахассиси. *Оқилов ҳодиса рўй берган жойнинг фотосхемасини олишга уринаётган криминалист ходим ёнига келди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

КРИМИНАЛИСТИ́К [*р* криминалистический] Криминалистикага оид. *Криминалистик текшириш. Криминалистик экспертиза.*

КРИМИНАЛИ́СТИКА [*р* < *лат*] Ҳуқуқ илмининг жиноий ишларни текшириш методларини ўрганадиган бўлими.

КРИПТО́Н [*р* < *грек*] Химиявий элемент, инерт газлардан бири.

КРИСТАЛИ́К [*р* кристаллический] Кристаллардан иборат, кристаллардан таркиб топган, кристалл тузилишга эга бўлган. *Кристалик жинслар. Кристалик формалар.*

КРИСТА́ЛЛ [*р* < *грек*] Табиий равишда кўп қиррали шаклга эга бўлган қаттиқ жисм. *Муз кристаллари. Туз кристаллари.*

КРИСТАЛЛАНМОҚ Кристаллга айланмоқ, кристалл шаклига кирмоқ. *Кристалланган модда.*

КРИСТАЛЛАШМОҚ Кристаллга айланмоқ, кристалл шаклига келмоқ.

КРИСТАЛЛАШТИРМОҚ кристаллашмоқ *фл. орт. н.*

КРИСТАЛЛИЗА́ЦИЯ [*р*] Кристаллга айланиш ёки айлантириш.

КРИСТАЛЛИК кристалл *с. белги оти*

КРИТЕ́РИЙ [*р* < *грек*] Бирор нарсага баҳо бериш, бирор нарса ҳақида фикр юритиш ва ш. к. ҳолларда асос қилиб олинадиган ўлчов, мезон; белги.

КРИТИ́К [*р* критический < *грек*]: **критик текст** бирор тарихий асар ёки текстнинг турли вариантларини ўрганиш, таққослаш асосида тузилган энг тўғри, аслига энг яқин нусхаси. *Навоий асарларининг илмий-критик тексти.*

КРОВА́ТЬ [*р*] *айн.* **каравот.**

КРО́НА Чехословакия, Швеция, Норвегия каби баъзи Ғарбий Европа мамлакатларида пул бирлиги.

КРОСС [*р* < *инг*л] *спорт.* Паст-баланд, йўлсиз жойда бўладиган пойга, югуриш ёки бирор нарсани тез югизиш мусобақаси. *Мотоциклистлар кросси. Чанғичилар кросси. Беш километрга югуриш кросси.*

КРОССВО́РД [*р* < *инг*л] Катакларни ҳарфлар билан тўлдириб, ўйланган, катакларга яширилган сўзни топиш ўйини.

КРУ́ЖКА [*р*] Стакан шаклидаги дастали идиш. *Алюминий кружка. Бир кружка сув.* ▬ *Биринчисига қўзиқорин солинган картошка шўрва, иккинчисига эзилган картошка билан бир бурдадан гўшт, учинчисига бир кружкадан сут тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КРУПА́ [*р*] Пўсти тозаланган, оқланган дон; ёрма. *Сўк (тариқ) крупаси. Манний крупа. Арпа крупаси.*

КСЕНО́Н [*р* < *грек*] Химиявий элемент, инерт газ (нурланувчи лампаларда ишлатилади).

КУБ [*р* < *грек*] 1 Ҳамма томони тенг **квадратдан** иборат олти ёқли геометрик шакл. | Шундай шаклдаги нарса.

2 *мат.* **Бирор** соннинг ёки алгебраик ифоданинг **учинчи** даражаси, ўз-ўзига уч марта **кўпайтмаси.** *3 сонининг куби 27 бўлади.*

3 *с. т.* Бир **куб метр**га баравар ҳажм ўлчови; **кубометр.** *Икки куб тахта.*

4 Суюқликни **қайнатиш** ёки сақлаш учун ишлатиладиган цилиндр шаклидаги катта ёпиқ идиш.

КУБА́НКА [*р*] **Тепаси** ясси, қулоқчинсиз, одатда **қоракўлдан** қилинадиган пастак **телпак.** .. *Ўтаётган колонналар, солдатлар, командирлар кул ранг шинель, кубанка кийиб олган қизил юзли, қора кўзли, ўрта бўйли қиздан кўз узолмас .. эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КУБАТУ́РА [*р*] **Бирор нарсанинг** кубометр ҳисобидаги **ҳажми.** *Хонанинг кубатураси.*

КУБИ́ЗМ [*р* < *фр*] **Ғарбий** Европа санъатида, хусусан **рассомликда,** нарсаларни содда **геометрик шакллар** комбинацияси тарзида **тасвирлашдан** иборат тушкун, **формалистик оқим.**

КУБИ́К [*р*] 1 Ҳар **бир ёғнига** расм, ҳарф ва ш. к. **туширилган,** маълум тартибда терилганда **бир бутун тасвир,** сўз ва ш. к. ҳосил **бўладиган куб** шаклидаги ёғочлардан **иборат** болалар ўйини.

2 *с. т.* Бир **куб сантиметрга** тенг ҳажм ўлчов бирлиги. *Уч кубик глюкоза.*

3 *с. т.* 1943 йилгача **Совет Армиясида** ўрта командирлар **составининг** тўртбурчак шаклидаги **унвон белгиси.** *Гимнастёрка ёқасида учтадан кубик тикқадан қуйилаётган иссиқ қуёш нурида ёқутдек қизариб товланади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КУБОМЕ́ТР [*р*] **Бир куб метр** ҳажмидаги. *Бир кубометр тахта. Ўн кубометр цемент. Юз кубометр сув.*

КУВ Сутни **чайқатиб** ёғини олиш учун ишланган **цилиндр** шаклидаги узун ёғоч идиш **ва унинг учи** йўғонлашган таёқсимон **сопи.** *Терар жирини кув ҳам сепара, Бринзам бозорга бўлур рўпара.* С. **Абдулла. Кув пишмоқ** кувда ишлаб **сутнинг ёғини** олмоқ.

КУВА I **Бўғзи** сиқиқроқ узун сопол идиш (**сув, сут ва ш. к.** суюқликлар солиш **учун ишлатилади**).

КУВА II **Косибчилик**да чармни уриб **текислаш, чўзиш ва** ш. к. учун ишлатиладиган **оғир, темир** асбоб. *Буришган эски чармларни ҳўллаб кунда устига қўйиб, кува билан текислашни жуда севар эдим.* Ойбек, Болалик.

КУВАЛАМОҚ Кува билан уриб текисламоқ, чўзмоқ. *Чармни кувалamоқ.*

КУВАЧА Кичик кува (қ. **кува** I). *Қудуқ олдида турган сопол кувачани*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қудуққа туширib сув тортдим, кувачани отамга узатдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ҚУВЛАМОҚ *айн.* **кув пишмоқ** қ. **кув.**

ҚУВЛАНМОҚ кувламоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚУВРАҚ Чайнаганда касир-кусур қиладиган (бодринг, сапча ва ш. к. ҳақида). *Қуврақ олма.* || *Қомилжоннинг қовуни ҳам ширин, ҳам хушхўр чиқди. У шакарпалакнинг сал қуврақроғини танлабди.* Ҳ. Иброҳимов, Ойдин кечада.

ҚУДУНГ *махс.* Тўқилган матони уриб текислаш, силлиқлаш ва унга жило бериш учун ишлатиладиган тўқмоқсимон ёғоч асбоб.

ҚУДУНГГАР Қудунгловчи уста. *Қудунггарнинг минг урғани — босқончининг бир урғани.* Мақол.

ҚУДУНГЛАМОҚ *махс.* Кудунг билан пардозламоқ, жило бермоқ.

ҚУДУНГЧИ *айн.* **кудунггар.** *У [Искандаровнинг отаси] ҳали гула қўяр, ҳали кудунгчиларга қарашар, ҳали дўконга ўтириб моки отарди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ҚУДУРАТ [*а*] *кт.* **1** Кўнгил ғашлик, хафалик, ғам. *Келинг энди, бирпас тотув бўлиб, маҳрам гаплардан гапиришиб, кўнгилдаги кудуратларни ёзайлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Шубҳа, гумон.— *Бу тўғридан муборак хотираларига ҳеч бир кудурат йўл топмасин,— деди Имомқул [амирга],— мен қуллари бу камчиликни тўлдириш учун бир чора ўйлаганман.* Айний, Дохунда.

КУЁВ 1 Қизнинг эри (қизнинг ота-онасига нисбатан).— *Йўқ, ойи, ҳеч нима керак эмас,— яна мулойим гапирди қизи,— куёвингизни жўнатаман деб чарчадим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Иҷ куёв** қайнота-қайнонанинг уйида яшаб қолувчи куёв. | Сингилнинг эри (ака ва опага нисбатан). *Салимбойвачча илдамлик билан уларга югурди. Синглисидан аҳвол сўраб, куёвнинг қўлини сиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Энди уйланаётган ёки янги уйланган йигит (ўз қайлиғига, хотинига нисбатан). *Сен ҳали денгизни кўрганинг йўқ, қизим! Худо хоҳласа, куёвинг билан бирга кўрасан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚУЗ 1 Ёз билан қиш ўртасидаги фасл. *Кеч куз. Кузга яқин.* ▪ *Шу орада яшаркан Бир бадавлат — бой хўроз, Роҳат умр кўраркан Кузу, қишу, баҳор, ёз.* З. Диёр.

2 *кўчма* Даврнинг, мас. киши ҳаётининг, умрнинг охирги дамлари. *Қимдир шошилиб жавоб қайтарди: — Бу гал унинг [душманнинг] кузи келади.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев. *Ахир ёшимиз кетяпти, умр баҳоримиз ўтиб, кузимиз яқинлашиб келяпти, Ҳаётхон!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЗАК *с. т. айн.* **куз** 1.

ҚУЗАЛМОҚ кузамоқ *фл. мажҳ. н.*

Ота [Охунбобоев] унинг [Мустақимнинг] гапларини гоҳ панжалари билан чиройли кузалган соқолини тараб, гоҳ келишган мўйловининг учини ҳимариб, юзи-кўзи кулиб эшитди. Й. Шамшаров, Улғайиш.

ҚУЗАМОҚ Текис қилиб кесмоқ, қирқиб текисламоқ (ёлни, соқолни, мўйловни). *Тойнинг ёлини кузамоқ.*

ҚУЗАТИЛМОҚ кузатмоқ *фл. мажҳ. н.*

ҚУЗАТМОҚ 1 Кетаётган киши билан хайрлашиш учун бирор ергача бирга бормоқ, бирор ергача олиб бориб қўймоқ; узатмоқ. *Меҳмонларни вокзалгача кузатиб чиқмоқ.* ▪ *Қомил билан Бўронбек Зиёдиллани кузатиб қўйиш учун далага чиқишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Кетаётган киши билан хайрлашмоқ, хайр-хўшлашиб қолмоқ, жўнатмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Қумуш билан онасидан ҳўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баланд теракларда қушлар чуғуллаб, Файзли бу оқшомни йўлга кузатар.* Ғайратий.

2 Билиш, аниқлаш мақсадида синчиклаб қарамоқ, кўздан кечирмоқ. *Қуёш тутилишини кузатмоқ.* ▪ *Эргаш минбарнинг панжарасини бармоқлари билан қисиб, кўзлари чақнаб, халқни кузатарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Краснов .. ҳарсиллаб-гурсиллаб дарахтга чирмашди-да, теваракни кузатди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Зимдан қараб текшириб турмоқ, таъқиб қилмоқ.

4 Бирор нарсани (мақсадни) назарда тутмоқ. *Агар Мусулмонқул бу ишларни бир яхши мақсадни кузатиб қилганда, золимларни ўртадан кўтарiб, юртга осойиш бергандa, унга ким нима дея олар эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кейиндан маълум бўлдики, бу Боқимирзанинг бу ерга келишдан кузатган муддаосига дахлдор экан.* А. Қаҳҳор, Мирза.

ҚУЗГИ Кузга хос, кузда бўладиган. *Кузги ёмғир. Кузги мева. Кузги йиғим-терим. Кузги экинлар. Кузги шудгор.*

ҚУЗИР [*р* козырь] **1** Қарта ўйинида бошқа ранг-тусдаги қарталардан кучли ва уларни боса оладиган қарта. *Кузирни юрмоқ. Кузир билан босмоқ.*

2 *кўчма* Кучига, бойлигига ишонган одам; зўравон, дўкай.

ҚУЗЛИК Кузга мўлжалланган, кузга хос. *Кузлик кийим.*

ҚЎЗОВ [*р*] Автомашинанинг одам ёки юк жойлашадиган қисми. *«ЗИС»нинг кузовида ўтирган раис ҳаммани кулдириб, тўсатдан Комила холани қучоқлаб олди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЙ I Маълум музика асари, ашула, қўшиқ ҳосил қилувчи мусиқий товушлар бирлиги; оҳанг. *Қувноқ куй. Мунгли куй. Янги куй яратмоқ.* ▪ *Йўлчи бир нафас тараддудланиб, бошқа бир куйни чалди-да, кейин найни болага берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

Шеърни куйга солмоқ шеърнинг вазнига мос келадиган мусиқий асар яратмоқ.

ҚУЙ II *айн.* **кўй** 2, 3.

ҚУЙДИ-ПИШДИ Ҳар бир ишга астойдил киришувчи, астойдил ҳаракат қилувчи; ғамхўрлик қилувчи. *Қуйди-пишди одам.*

ҚУЙДИРГИ Қора мол, от, қўйларда бўладиган, баъзан одамларга ҳам зарар келтирадиган юқумли касаллик. *«Ҳа сени .. Тилингга куйдирги чиққур!!» Сувонжон нақ елкасига тушай деган ўрма қамчига чап берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Ақлингга куйдирги чиққанми** ақлинг йўқми. *Шунга шунча йил чидаганимга ҳайронман. Вой-бўй, ақлимга куйдирги чиққан эканми дейман-а!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Пулингга куйдирги чиққанми** *айн.* **пулингга чечак чиққанми** қ. **чечак** II.

ҚУЙДИРИЛМОҚ куйдирмоқ *фл. мажҳ. н. Адолат кўзларини бир нуқтага тикканича қимирламай ўтирар эди. Кигизга ўраб куйдирилган аёлнинг таниб бўлмас башараси унинг кўз олдига келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚУЙДИРМОҚ куймоқ *фл. орт. н. Ер — тўдирар, ўт — куйдирар.* Мақол. *Бола печкани ушлаб қўлини куйдириб олибди.* ▪ *Ҳамма ўзини соя-салқинга урганда, Матқовул офтоб куйдириб турган оловдек кўча билан уйига югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди. Обиджоннинг шуларга таъсир қиламан деб мени хўп куйдирди-да.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Жон куйдирмоқ** 1) бор куч-имконини аямай астойдил ҳаракат қилмоқ. *Бутун коллектив Октябрь байрами шарафига рапорт бериш учун жон куйдириб ишламоқда.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) ачинмоқ, илтифот қилмоқ. *Беш болали бир аёлнинг Элмуродга жон куйдириб, уни ўз паноҳига олмоқчи бўлгани тўғрисидаги гаплар Бувинисога жуда хуш келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Куйдирган калладай** *нафр.* хунук илжайган, тиржайган одамга нисбатан қўлланади.— *Гап унда эмас, буғдойда! — бирдан куйдирган калладек тиржайди Пардаев.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ҚУЙИҚМОҚ *биол.* Жинсий активлик даврига кирмоқ, «эрсирамоқ» (урғочи ҳайвонлар ҳақида).

ҚУЙИНДИ Куйган нарса, куйиш натижасида ҳосил бўлган қолдиқ, куюк. *Қудрат .. Шу ёқимли ҳид ичида қирмочнинг куйинди исини пайқамади ҳам.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Йўлнинг икки бетида илдизи билан қўпорилиб ташланган .. дарахтлар, куйинди ҳиди анқиб турган чакалакзор-бутазорлар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚУЙИНМОҚ 1 Қаттиқ ачинмоқ; ташвиш тортмоқ; хафа бўлмоқ. *Элмурод бадиий асарлар одамларнинг таш-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

па дилларига нақадар роҳат бағишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда камлигидан куйинар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Аяш, ачиниш билан қайғурмоқ, ғамхўрлик қилмоқ.— *Вой ўлмасам, чиқ-а, чиқ вагонингга, юрагимни ёрдинг,— деди онаси куйиниб.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

КУЙИНЧАК Ҳар нарсага ҳам ачинаверадиган, қайғураверадиган, куйиб ташвишланаверадиган; астойдил ғамхўрлик қиладиган. *Содда, болалари учун куйинчак, қўни-қўшнилар, ақраболар билан ҳамиша хушмуомала аёл.* Ойбек, Навоий.

КУЙИНЧАКЛИК куйинчак *с.* белги оти. *Халқ тўпланган вақтларда у аксари шундай куйинчаклик кўрсатар, қўлдан келганича, меҳмондўстлик қилишга тиришар эди.* Ойбек, Навоий.

КУЙКА I Лочинсимонлар оиласига мансуб йиртқич қуш. *Дон ўғриси — юмронқозиқнинг шу қадар динг қулоғи ҳам уни ўткир кўз куйканинг ҳужумидан сақлаб қололмаган.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

КУЙКА II *с. т.* Исқирт, ифлос.

КУЙЛАМОҚ *кт.* **1** Қўшиқ ёки ашула айтмоқ. *Улуғ Ватан қўйнида яйраб ўсамиз. Қатор-қатор кўчадан куйлаб ўтамиз.* И. Муслим. *Баъзи вақт унинг қўшиғи Унсин қулоғига етади. Чол хаста овоз билан куйлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *поэт.* Мадҳ этмоқ; тараннум қилмоқ. *У севги ҳақида ўйлар экан ё сўйлар экан, .. севгини куйлаб ўтган эътлар сиймоси кўз олдидан кетмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУЙЛАНМОҚ куйламоқ *фл. мажх. н. Куйланса қувноқ ялла Андижоннинг бошида, Ҳамза тинглар баралла Шоҳимардон тоғида.* Ё. Мирза.

КУЙМАЛАНМОҚ Майда-чуйда ишлар билан ўралашмоқ, машғул бўлмоқ; ивирсимоқ. *Ҳар икки ҳафтада Бибисешанба онанинг дастурхонини ёзиб «мушкулкушод», чилтонларга атаб шавла қилади, ис-чироқ билан куймаланади.* Ғайратий, Довдираш.

КУЙМАНМОҚ *айн.* куймаланмоқ. *Турсун хола уйда .. беташвиш, майда-чуйда иш билан куйманиб ўтирарди.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

КУЙМОҚ **1** Аланга чиқармай ёнмоқ. *Тутаб куяётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Умуман ўт-олов олмоқ; ёнмоқ; ёниб ишдан чиқмоқ. *Ҳали совет халқи азиз фарзандларининг хунини ундан талаб қилади; бурнини ерга ишқаб вайрон бўлган шаҳарларини, куйиб кул бўлган қишлоқларини тиклаб беришга мажбур қилади.* А. Қаҳҳор, Икки-нинг бири. | Эриб кетмоқ, қаттиқ қизиб ишдан чиқмоқ (электр асбоблар ҳақида). *Лампочка куйиб қолди. Дазмол куйиб қолибди.*

3 Ортиқ даражада исиб-қизимоқ.— *О-о, офтобда қолибсизлар-ку? — деди у, халқнинг офтобда куйиб турганлигини энди кўргандай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Август ойи жазирамаси — куйиб ёнар эди ҳамма ёқ.* Э. Раҳим. | Ҳарорати ортиқ даражада кўтарилмоқ. *Бемор куйиб ётибди.*

4 Ўт-олов ёки куйдирадиган нарса таъсирида зарарланмоқ, жароҳатланмоқ (тирик организм ҳақида).

5 Қуёш иссиғи таъсирида қуриб-қовжираб кетмоқ, нобуд бўлмоқ (ўсимликлар ҳақида). *Яна бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 *кўчма* Бекор бўлмоқ, беҳуда кетмоқ, фойдасиз йўқ бўлмоқ. *Меҳнатингиз куймайди. Унмайди ҳам, куймайди ҳам.* Матал. ▪ *Болтабой, икки кун ишлаб, дарров табелчидан шикоят қилаётипти, деб ўйлади шекилли, унга [Сидиқжонга] тик қараб: — Нима қилди? Ҳеч кимнинг ҳақи куймайди! — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Қоидани бузиш туфайли бекор бўлмоқ, ҳисобга олинмайдиган ҳолга келмоқ (мас. қарта ўйинида, ютуқ ҳисоби ҳақида). | Маҳрум бўлмоқ, ажраб қолмоқ. *Бечора хотинлар бўлса эрларидан бекитиб юрган пулларини даъво қилолмай, дамлари ичларига тушиб, куйиб қола берадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу йил ҳам донга куядиганга ўхшаймиз, жиян.* Н. Сафаров, Уйғониш.

7 *кўчма* Зарар-зиён кўрмоқ, пушаймон бўлмоқ. *Бу одамга қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг куймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Бирор нарсадан, кимсадан ёлчимай азият тортмоқ. *Тўлаган ҳам кўп оғайниларидан куйган, кўпларидан аламзада экан.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Кўнгли очиқ, содда йигит экансиз, мен ҳам эрдан куйганман.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат. *Фосиҳ афанди бежо даромадидан ўтдай куяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 *с. т.* Харж бўлмоқ, сарфланмоқ. *Бунга сизнинг пулингиз куйибдими? Пули куйган қалампир чайнабди.* Мақол.

9 *кўчма* Алам қилмоқ, алам қилиб бўғилмоқ; қаттиқ хафа бўлмоқ, ғам-алам чекмоқ. *Ўзи билмайди-ю, менга ўргатганига куяман!* А. Қаҳҳор, Санъаткор. *Қўйинглар, чироқларим, сўраманглар. Бизнинг кўрганларимиз қурсин — эшитманглар ҳам, куйманглар ҳам.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Йўлчи ўғлимнинг қони қутлуғ, уни юзга, кўзга суртиш керак,— чуқур хўрсиниб давом этди чол,— куйма, қизим [деди Унсинга].* Ойбек, Қутлуғ қон. | Қаттиқ азоб-алам чекмоқ, эзилиб адо бўлмоқ.— *Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди. Бизни ўлдиришга қасд қилганмисан? Гапир!— йиғи аралаш сўзлади Ёрмат.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Севган кишисининг васлига етиш йўлида қийналмоқ, етишолмай азоб чекмоқ; қаттиқ севиб соғинмоқ. *Қошинг асли қорадир — ўсма қўйганинг ёлғон, Сенинг учун мен куйган, Сенинг куйганинг ёлғон.* «Қўшиқлар».

10 *кўчма* Ғамхўрлик қилмоқ, қайғурмоқ; ачинмоқ. *Мен кетдим, энди сенга ким куяди.. Она шундоқ бўлар экан!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эшон туни билан ухламай қуръон ўқийди. Ўз тақдири учун куяди, худосига нола қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Ичи куймоқ** бахиллик ёки рашк ҳисси билан хафа бўлмоқ, алам қилмоқ. *Яккахўжаликлар, ёш-яланг, аёллар ва болалар иш бошланган ерга бордилар. Қизиққанлар ҳам, ҳайрон бўлганлар ҳам, ваҳимага тушган ва ичи куйганлар ҳам эргашди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оёғи куйган товукдай** қ. оёқ. **Охирати куяди** *дин.* гуноҳкор бўлади, дўзахга тушади. **Оғзи куймоқ** қ. оғиз. **Сих ҳам куймасин кабоб ҳам** қ. сих. **Уйи куймоқ** катта, жиддий зарар кўрмоқ, хонавайрон бўлмоқ. *Мусулмонлар! Азизбек бу кун сизларга яхшилигингизни ўттиз икки танга солиқ билан қайтармоқчи бўлди .. Уйинг куйди, мусулмонлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги куймоқ** 1) кучли даражада чанқамоқ. *Оқсоқол парво қилмай гапирди: — Бай-бай .. Юрак куйиб кетди. Қани бир пиёла муздек сув олиб чиқинг-чи!* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ишқ ўтида ўртанмоқ. [*Тожибой Гулсумга:*] *Сени парвардигорим менинг учун яратган. Сенинг ишқингда юрагимнинг ярмиси куйиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КУЙЧИ *кт.* **1** Ашула, қўшиқ айтиш билан шуғулланувчи киши; ашулачи.

2 *кўчма* Санъатнинг бирор соҳасида шахс ёки нарсани улуғлаб тасвирловчи; ташвиқ қилувчи (шоир, ёзувчи, рассом). *Революция куйчиси.*

КУК-КУ *тақл. с.* Қакку қушнинг сайрашидан чиқадиган товуш ҳақида.

КУККУЛАМОҚ «Кук-ку, кук-ку» деган овоз чиқармоқ (какку ҳақида). *Белимда пул, бошимда саватчидан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт қумри.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КУККУЛАШМОҚ куккуламоқ *фл. бирг. н.*

КУКУЛАМОҚ *айн.* куккуламоқ.— *Кимга бўларди дейсиз, Ширинга-да,— деди ва ўзи қумри сингари кукулаб кулди.* Ойдин, Ширинга мактуб.

КУКУН Қаттиқ жисмнинг майдаланган заррачалари; порошок. *Раҳмонқулов оҳак кукуни ачитган ялтироқ бошини тинмай артиб, ким биландир гаплашиб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

КУКУНЛАМОҚ Кукун ҳолига келтирмоқ.

КУКУНЛАНМОҚ кукунламоқ *фл. ўзл. н.*

КУЛ Бирор нарсанинг ёниб-куйишидан ҳосил бўладиган оқиш-қора ёки кўкиш чангсимон минерал қолдиқ. *Тошкўмирнинг кули.* ▪ *Осмонни кизғиш,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кул ранг туман қоплаб, куннинг юзини гира-шира ва таъсирсиз қилиб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Кул тепа** 1) кул ва бошқа ахлатлардан ҳосил бўлган тепалик.— *Тфу, иккинчи бу ҳовлини елкамнинг чуқури кўрсин,— деди* [*Фотима*] *ва бир-бирига туташган қўшни томлар билан югуриб бориб, бир бостирма орқасидаги кул тепага сакраб тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* куйиб хароб бўлган, қулаган бино қолдиғи, вайрона. *У* [*Аҳмаджон*] *Красно-Сергеевск қишлоғида бир кул тепада одамларнинг қорайган панжалари, оёқ ва бош суяклари чиқиб ётганини кўрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

♦ **Кулини кўкка совурмоқ** қ. совурмоқ 3.

ҚУЛАҚ [*р*] *айн.* **қулоқ** III.

ҚУЛАЛА [*ф-т*]: **кулала бўлиб ётмоқ** оёқ-қўлини йиғиштириб, ғужанак бўлиб ётмоқ. *Иккинчи супада бўлса, бағрини бир умр ёнбошдан кўтармасдан бир тўда латта-путталар орасида кулала бўлиб, ҳикоямизнинг қаҳрамони Мамажон ётар экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚУЛАНҚИР Товуқ-хўрознинг йирик ва зотли бир тури. *Куланкир хўроз.*

ҚУЛАҒОН Жуда кўп куладиган. *Кулағон бола.*

ҚУЛБА Қичик, кўримсиз, бечора ҳол уй; бошпана. *Камбағал деҳқонларнинг кулбасидан фарқ қилмайдиган бу уй, ана, рўпарада шумшайиб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ойдинли қиш кечаси шундай гўзал, шундай улуғворки, ҳатто хизматкорларнинг хароб кулбаси ҳам .. аллақандай бежирим манзара ясайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛГИ 1 Хурсандлик, вақтичоғлик ва завқланишни ифодаловчи, бўлиниб-бўлиниб чиқадиган товушлар ёки овозлар. *Самимий кулги. Залда кулги кўтарилди.* ▪ *Сидиқжон кимнингдир қаттиқ кулгисидан уйғониб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Мазах ёки калака қилинадиган нарса, масхара. *Бу ўринсиз ишдан Офтоб ойим аччиғланди: — Маним ҳолим сенга кулгими, қизим?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. «*Биронтасини чақирсам, кейин, албатта, масхара қилишади, кулги, мазах учун уларга баҳона топилади*» *деб ўйлади Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚУЛГИЛИ 1 Кулги қўзғатадиган, кулдирадиган; қизиқ. *Гўё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирза терак.

2 Масхара ёки калака бўладиган. *Уларнинг* [*Элмурод билан Гулсумнинг*] *усти-бошлари батамом ивиди. Шундай кулгили бир ҳолда гузарга кириб бормаслик учун қишлоқ четидаги эски бир эгасиз уйнинг айвонида ёмғирнинг тўхташини кутдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУЛГИЛИҚ: кулгиликка олмоқ жиддий гапни ҳазилга бурмоқ, айлантирмоқ. *Иккиланиб берилган бу жавобдан Ҳомид билан Раҳмат бир-бирларига қарашиб олдилар. Отабек бу ҳолатни сезди ва ўзининг сўзини кулгиликка олиб изоҳ берди.* А: Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЛГИЧ *айн.* **кулдиргич.** *Қулча юзларида кулгичи бор, нозиккина бир қиз тортинибгина сўз сўради.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

ҚУЛДИРГИЧ Киши юзида бўладиган, кулганда аниқ кўринадиган чуқурчалар. *Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиргичлар ҳуснига ҳусн қўшди, кўзлари чарақлаб кетди.* Ойдин, Асл ёр. *Назокат уялганидан ерга қаради, ўнг юзидаги кулдиргичини шамол тўзғитган сочлари тўсди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚУЛДИРМОҚ кулмоқ *фл. орт. н.* *У* [*Сидиқжон*] .. *бутун звенони гулламтиб ашула айтар, одамларга тегишар, кулар, кулдирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Олгил-у, ҳеч олдирма, Ёвни омон қолдирма; Душманингни кулдирма, Ой бориб, омон келгил.* Т. Тўла.

ҚУЛДОН Чекилаётган папирос ёки махорканинг кулини ва қолдиғини ташлаш учун ишланган махсус идиш. [*Генерал*] *стол ёнига келиб, папирос қолдиғини кулдонга ташлади.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚУЛИМСИМОҚ *айн.* **кулимсирамоқ.** *Моҳлар ойим кулимсиди: — Агар ўлмасам, шу дўндиқ қизимни бериб, Анварни ўзимга куёв қиламан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУЛИМСИРАМОҚ Мийиғида кулмоқ, илжаймоқ. «*Келинг, уста Қудрат*»,— *деди Тешабой, ўтирган ерида мулойимгина кулимсираб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛИШМОҚ кулмоқ *фл. бирг. н.* *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Бу қишлоқда туғилиб ўсадиган болалар бир вақти келиб, эҳтимол бизнинг ишларимиздан кулишар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУЛ-ҚУЛ *рвш* Майда-майда, чил-чил, чилпарчин. *Кул-кул қилмоқ. Кул-кул бўлмоқ.*

ҚУЛМОҚ 1 Хурсандлигини ёки завқи-шавқини кулги билан ифодаламоқ. *Хахолаб кулмоқ. Қаҳқаҳа уриб кулмоқ.* ▪ *Олдин Камолиддин махдум, унга эргашиб Асад қори ҳи-ҳилаб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Кулги билан масхараламоқ, мазах қилмоқ. *Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиришади, пичинг, кесатиқ-месатиқ .. ман яқинлашсам, жим бўлишади* [*деди Гулнор*]. Ойбек, Қутлуғ қон. *Сафаров ичида кулдию, Мирҳомидхўжадан: — Бу иморат отангиздан қолган бўлса керак? — деб сўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Мийиғида кулмоқ** қ. **мийиқ.**

♦ **Бахти кулди** омади юришди, бахти келди.— *Қўрқма, қизим, бахтинг кулди, ..— деди Маъсумаой севинчини ичига сиғдира олмасдан.* Н. Сафаров, Дон.

ҚУЛОЛ Лойдан турли сопол идишлар тайёрлайдиган ҳунарманд. *Бўзчи белбоққа ёлчимас, кулол мўндига.* Мақол.

ҚУЛОЛЛИҚ 1 кулол *с. касб оти.* 2 Кулоллар ишлайдиган жой. *Кулоллик орқали каппонга йўл солдим.* «Муштум», 1941, № 5.

ҚУЛОЛЧИЛИК *с. т. айн.* **кулоллик** 1.

ҚУЛОНҒИЧ *с. т.* Қулағон.

ҚУЛОҚ [*ф-т*] Қаландар, дарвешлар киядиган учли қалпоқ. *Дўкон оғзида бошига кулоҳ кийган, .. сурбет қаландар ҳа деб айланишиб, исириқдонини уёқдан-буёққа силкитаверди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУЛФАТ [*а*] Қийнайдиган, азоб берадиган ҳолат; қийноқ, азоб-уқубат. *Бировга кулфат бермоқ. Бировнинг бошига кулфат солмоқ. Кулфат тортмоқ. Ҳамжиҳатлик — давлат, ёлғизлик — кулфат.* Мақол. *Донога иш— шону шуҳрат, нодонга иш — ғаму кулфат.* Мақол. ▪ *— Биз у кишининг дастидан ўз юртимиздан бегона бўлиб, жуда кўп кулфатлар тортганмиз,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУЛФАТЛИ Ғам-аламли, азоб-уқубатли.

ҚУЛЧА Тандирда ёпилган кичкина думалоқ нон. *Эъзозхон эрини қўярдақўймай кўрпачага ўтказиб, дастурхон ёзди ва унга тўрттагина кулча билан бир-икки қисим қанд-курс ташлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Кулча юз** кулчага ўхшаш думалоқ юз. *Хатни ўқиб Абдураҳмоновнинг кулча юзига қон югурди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. **Кулча бўлмоқ** кулчага ўхшаб думалоқ бўлиб олмоқ. *Илон кулча бўлиб ётади.* ▪ *Сидиқжон шундай қаттиқ кулдики, бурчакда кулча бўлиб ётган мушук шошиб ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚУЛЧАТОЙ Шапалоқ-шапалоқ қилиб кесиб, гўшт қайнатилган шўрвада пиширилган хамир овқат. *Қозоқлар мени меҳмонга чақирган куни гўштни қозонда қайнатиб пиширишиб, кулчатойга аралаштириб, катта ёғоч тоғорада ўртага қўйиб хўб туширдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. | Норин учун шапалоқ-шапалоқ қилиб кесиб пиширилган хамир. *Кулчатой тўғрамоқ.*

ҚУЛЬМИНАЦИОН [*р* кульминационный] Энг юқори нуқтасига етган, авжига чиққан; долзарб. *Кульминацион нуқта.*

ҚУЛЬМИНАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *астр.* Ёритқичларнинг осмон меридианидан ўтиш пайти, ер сатҳига нисбатан энг тик, энг юқори нуқтага келиши.

2 Бирор нарсанинг ривожида энг юқори нуқта, энг юқори нуқтага кў-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тарилиш; авж. *Ишнинг кульминацияси. Ҳикоянинг кульминацияси.*

КУЛЬТИВА́ТОР [*р*] Ҳайдалган ерни юмшатиш, бегона ўтларни йўқотиш ва экин қатор ораларини ишлаш учун хизмат қиладиган қишлоқ хўжалик машинаси. *Осма культиватор. Тиркама культиватор. Трактор культиватори. Ғўза қатор ораларига культиватор билан ишлов бермоқ.*

КУЛЬТИВА́ЦИЯ [*р < лат*] Ерни, экин қатор ораларини культиватор билан ишлаш. *Культивация қилмоқ. Ғўзаларга культивация билан бир вақтда ўғит солинади.*

КУМУШ 1 Химиявий элемент, оқ-кўкиш рангли ялтироқ асл металл. || *Кумуш танга. Кумуш қошиқ.*

2 Кумуш (*хотин-қизлар исми*).

КУМУШЛАНМОҚ Кумуш тусида ялтираб товланмоқ. *Тоғ ёнбағрига тикилган оқ ўтов ой шуъласида кумушланиб, кўкаламзор адирларга яна ҳусн қўшган.* «Адабиёт хрестоматияси».

КУМУШСИМОН Кумушга ўхшаш, кумуш рангли. *Кумушсимон оқ металл.*

КУН 1 Сутканинг қуёш чиқишидан қуёш ботгунча бўлган қисми. *Ҳасаналн кунларини томоқсиз, тунларини уйқусиз кечира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир кеча-кундузга — 24 соатга тенг вақт; сутка. *Бир йил — 365 кун.* ▪ — *Шунча замбарак .. бир кунда қанча ўқ чиқаради, деб ўйлайсан? Шунча ўқни ким етказиб бериб туради?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

3 Ой ёки ҳафтанинг маълум бир календарь числоси, санаси. *Шанба куни сиз келинг, якшанба куни мен борай. Қайси кунларда уйда бўласиз?* | Ойнинг маълум бир ҳодисага бағишланган числоси, санаси. *Курувчилар куни. Артиллерия куни.*

4 Умуман вақт, пайт, кез, давр. *Болалик кунларимда, Уйқусиз тунларимда, Кўп эртак эшитгандим.* Ҳ. Олимжон. *Эркин кунлар келур, истиқболимиз ёрқин, толеимиз баланд бўлур, албатта.* Ойбек, Нур қидириб.

5 Турмуш, тирикчилик, ҳаёт. **Қора кун** машаққатли турмуш, азоб-уқубатли ҳаёт ёки шароит. *Илойим паранжи қурсин, мени шундай қора кунларга солди!* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Кун бермайди** тинч яшашга қўймайди, доим куткилайди, азоб беради. *Ўгай ота .. етимга кун бермади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Куни битди** (*ёки етди*) ўлиш ёки йўқ бўлиш, тугаш вақти келди. *Мен муштипар на иш келсин қўлимдан? Куним битса юз қайтармай ўлимдан.* «Рустам». *Бир вақт келиб, дадамнинг куни етса, Гулнорнинг чурвақалари бош кўтаради.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кун кўрмоқ** (*ёки кечирмоқ, ўтказмоқ*) яшамоқ, тирикчилик ўтказмоқ. [*Бой:*] *Еганинг олдингда, емаганинг кетингда. Хоннинг хотинидай кун кўрасан, тушундингми энди, Жамилахон?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бу одам [Асрорқул] ўзи ўттиз бешларга бориб қолган бўлса ҳам, бола-чақа қилолмаган, отасидан қолган мерос-тегирмонини айлантириб, кунини ўтказиб юрган экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. | **Тинчлик**, осойишталик, тинч-тотув ҳаёт. *Шуни бир билиб қўйингки, Хонзода тирик экан, сенларга кун йўқ!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

6 *с. т.* Қуёш, офтоб. *Кун ботиб, қоронғу туша бошлади.* ▪ *Куннинг қизитиб, ёндириб турганига қарамай, [Ҳасан сўфи билан Алим бува] қишлоққа қайтишди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ой чиқса ҳам унга, кун чиқса ҳам унга** *кест.* ҳамма нарса, диққат-эътибор унга (кимсанинг **эрка-арзандаси** бўлиб қолган **кишига нисбатан** айтилади).

♦ **Иш куни** иш, хизмат **учун** белгиланган маълум муддатли **вақт.** *Иш куни тугади.* **Меҳнат куни қ. меҳнат. Кун тартиби** мажлис муҳокамасига қўйиладиган масалалар. **Туну кун қ. тун-кун. Қулоғидан кун кўринади** жуда озиб кетган. **Кун(и) туғди қ. туғмоқ.**— *Ўзинг ҳам колхозга кир, .. мен сенга ариза ёзиб берай. Энди сенинг ҳам кунинг туғди. Одам бўл! — деди Давлатёр ва молларни қайтара бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кундан-кун(га)** борган сари, кун сайин. *Бемор кундан-кунга бери қарамай бошлади* **Ўлган(и)-нинг кунидан қ. ўлмоқ.**

КУНБАЙ Кун ҳисоби **билан** ҳақ тўланадиган. *Кунбай иш. Кунбай ишламоқ.*

КУНБОТАР *айн.* **ғарб.** *«Б» қишлоғининг кунботар томонидаги пастгина кулбадан .. бир чол чиқди.* **А. Раҳмат,** Варракчи чол.

КУНГАБОҚАР Пояси **учида** тарелкасимон сариқ тўпгули **бор, уруғидан** мой олиш учун **экиладиган йирик** баргли ўсимлик.

КУНГАЙ Қуёшга **юзланган,** қуёш тик тушадиган. *Кўчаларнинг кунгай томонида лой қуриб, ҳавасга юрадиган юмшоқ қайроқдай йилтироқ сўқмоқ йўл тушди.* А Мухтор, **Опа-сингиллар.**— *Ҳар қанақа тоғнинг кунгай ёғи терскай ёғидан шунақа паст бўлади,— деди Алимбува.* **М. Исмоилий,** Фарғона т. о.

КУНГУРА [*ф-т*] Қалъа деворлари ёки иморат айланасига **тишга** ўхшатиб ишланган архитектура **безаги; дандана.** *Фақат шаҳар атрофини ўраб олган пахса деворлар устида соқчиларгина у ёқдан-буёққа юриб турар, девор кунгураси орқали қараб, шаҳарни ташқи ҳужумдан қўриқлар эди.* Ойдин, Гулсанам. *Бу очиқ мозористонни қўрғон кунгуралари устида .. Тошкент мудофеъчилари минг турли шодликлар ичида томоша қиладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КУНГУРАДОР [*ф-т*] Кунгураси бор, кунгурали. *Ўрданинг ғиштин, кунгурадор қўрғонлари ости билан махсус муҳофиз йигитлар айланиб, бегона кишини қўрғон яқинига йўлатмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КУНГУРАЛИ *айн.* **кунгурадор.**

КУНДА I [*ф-т*] 1 Кесилган ёки синган дарахтнинг илдизи томонида қолган остки қисми; тўнка. *Кунда кавламоқ.* ▪ *Исматҳожи қора мовут чакмонининг бир барини қайириб, яқиндагина кесилган бир терак кундасига келиб ўтирди.* **Ойдин,** Ямоқчи кўчди.

2 Устида бирор нарсани чопиш, қирқиш ва ш. к. учун қилинган махсус ғўла. *Кудунчининг кундаси. Кундага қўйиб чопмоқ. Болта тушгунча кунда дам олади.* Мақол. ▪ *Қассоблик қилмоқчи бўлган одам аввало бир қўлини кундага қўяди-ю, болта билан чопади. Агар чопилмаса, қассоблик қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *махс.* Мой жувозининг ўғирсимон таянч ёғочи, ичи ўйилган йўғон ғўла. *Тангадек соя тушмайдиган дарахтсиз ташқари ҳовли .. ўртасида жувоз кундага ўхшаш қозиқ.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

4 *тар.* Бандиларнинг оёғига уриладиган махсус ёғоч асбоб, тахта кишан. *Хатирчилик бандининг «бизни озод қиладилар» деган сўзига ҳалигача ишонмай турган бандилар ҳам, кишан ва кундаларининг очилабошлаганини кўриб, қувонмоқда эдилар.* Айний, Қуллар.

КУНДА II *рвш* Ҳар куни. *Кунда хабар олиб турмоқ.* ▪ *Боринг, Ўрмонжон акамга ростини айтинг .. шундай бўлган эди, билмабман денг. Кунда-кунда ўлгандан бир кунда ўлган яхшироқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КУНДАК [*ф-т*] Дарахтнинг остки қисмидан-тўнкадан ўсиб чиққан қисми. *Кундак тут. Кундак қайрағоч.* ▪ *Ҳовузнинг .. лабида бир-икки кундак тол ҳам бор эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КУНДАКОВ [*ф-т*]: **кундаков қилмоқ** тўнкани ердан кавлаб чиқармоқ.— *Кўрдингми бу тўнкаларни? — Йўлчига қараб гапирди у [Мирзакарим-бой].— Боплаб кундаков қил, илдизи қолмасин, уқдингми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУНДАЛ *эск.* 1 Зар иплар билан тўқилган қимматбаҳо мато. *Кундал тўн.*

2 Шундай матодан тикилган камзул ёки авра тўн. *Иккита яхши кундал бериб юборсин, ҳокимтўра билан приставга кийдирамиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

КУНДАЛИК 1 Ҳар кунги, ҳар бир кунга хос. *Газеталардан кундалик ахборотни зўр ташвиш билан кузатиб турган кишиларга ҳали ўзи ҳам тушуна олмаган бу ердаги осойишталик тўғрисида нима деб ёзади?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Кунда бўлиб турадиган; одатдаги. *Лекин ўйлаб қараса, районга деб йўлга чиққанида, кўзига жуда катта кўринган бу ташвиш ҳозир кундалик ишлар-чикирлар қаторига кириб қолибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Ҳодисалар, кузатишлар ва ш. к. ёзиб бориладиган журнал, дафтар. *Экспедиция кундалиги.* ▪ *Йўлдош, кундаликка ёзиб қўйинг. Битта ош ҳам қарз қилиб қўйдик.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Ўқувчиларнинг уйга берилган вазифаси ва олган баҳолари ёзиб қўйиладиган дафтари. *Уларнинг [ўқувчиларнинг] баҳоси йўқлама ва кундаликка қўйилади.* Й. Абдуллаев, Дарс юзасидан баҳони қандай қўйиш керак. ‖ **Кундалик дафтар** *айн.* **кундалик** 3, 4.

КУНДОШ *эск.* Бир эр никоҳидаги бир неча хотин (бир-бирига нисбатан). *Сабаби, икки хотиним бор, икки кундошнинг устига куёв кўрмаган қизни анча-мунча одам, албатта, бермайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

КУНДОШЛИҚ Кундош хотинлар орасидаги ҳолат, муносабат. *Айниқса кундошлик иши қийин, коса-косага текканда ғиди-ғиди гаплар кўпайса, бизга эмас, ўғлингга ҳам татимай қоладир.* А Қодирий, Ўтган кунлар.

КУНДУЗ Сутканинг қуёш чиққандан қуёш ботгунча бўлган қисми. *Булар — булутлар, Эъзозхон. Шу булутлар тунда йиғилиб, кундуз тарқалиб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

КУНДУЗГИ Кундузга хос, кундузи бўладиган. *Сарой аҳли кундузги иш-кучларидан бўшаб ҳужраларига қайтганлар, .. шунинг учун кундузгига қараганда сарой жонли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КУНДУЗИ *рвш* Сутканинг қуёш кўринадиган қисмида, ёруғ пайтда.— *Қўйинглар,— деди Рўзимат жанжалнинг олдини олмоқчи бўлиб,— бу гапни кундузи гаплашинглар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КУНЖАРА Уруғ ёки мағизларнинг ёғи сиқиб олингандан кейинги қолдиғи (кўпинча чорва озуқаси сифатида ишлатилади). *Пахтадан турли-туман газлама, ёғ, кунжара, совун ва бошқа маҳсулотлар олинади. Кунжара молни семиртиради.*

КУНЖУТ [*ф-т*] Жанубда ўсадиган, уруғидан ёғ олинадиган ўсимлик ва шу ўсимликнинг уруғи.

КУНЖУТЛИ Кунжут сепилган. *Сих кабоб, кунжутли нон, пешноб, сомсалардан еб қолинг!* И. Раҳим, Ихлос.

КУНЖУТПОЯ [*ф-т*] **1** Кунжут ўсимлигининг асосий танаси, пояси.

2 Кунжут экилган ер майдони.

КУНИГА *рвш* Ҳар куни, бир кун давомида. *Кунига уч маҳал дори ичмоқ.*

КУНЛАШМОҚ Ҳасад, рашк қилмоқ. *Жуда ҳам Омоннинг бахтидан кунлашар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КУНЛИК Бир кунга мўлжалланган, бир кунда бўладиган, бир кунга оид. *Кунлик норма.* | Сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб қанча кунга мўлжалланганликни ёки неча кун давомида юз беришини, неча кунга оидликни билдиради. *Ўн кунлик норма. Уч кунлик пойга. Ўн беш кунлик озиқ-овқат.*

◆ **Беш кунлик дунё** тез ўтиб кетадиган, қисқа ҳаёт ҳақида.— *Ичинг, Салимжон, ичинг Абдушукур! — хитоб қилди Жамолбой.— Беш кунлик дунёни кайф чоғлик билан ширингина ўтказиш керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУНПАЯҚУН: кунпаякун бўлмоқ бузилиб, янчилиб, йўқ бўлиб кетмоқ. *Шаҳар ўртасидаги икки катта бино ҳам кунпаякун бўлди.* Мирмуҳсин, Она.

Кунпаякун қилмоқ бузиб, янчиб, йўқ қилиб юбормоқ. *Яна бир неча кундан кейин Туркистонда жаҳолат ва зулмнинг сўнгги таянчи кунпаякун қилинади, Регистонга озодлик байроғи тикилади.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

КУНУН *диал.* Ҳар куни, кунда.

КУНЧИ 1 Ҳасад, кўролмаслик ҳисси кучли; ҳасадчи. *Кунчи одам.*

2 Рашк, қизғаниш ҳисси кучли; рашкчи. *Маждиддин кунчи эрлардан бўлса ҳам, лекин бу хабар уни жуда қувонтирди: унинг номи ва рутбаси сарой хонимларининг ҳам олий диққатини жалб этди.* Ойбек, Навоий.

КУНЧИЛИК кунчи *с. белги оти.*— *Бачкана бўлманг, Асад ака. Кунчилик ҳам ўлсин шунақа бўлса. Воҳид Зокировичнинг лойиҳаси ёлғиз тожик халқининг эмас, ўзбек халқининг ҳам манфаатини кўзлайди — деди Адолат.* З. Фатхуллин, Оби ҳаёт.

КУНЧИҚАР *айн.* **шарқ I.** *Итларнинг қишлоқнинг кунчиқар томонидан бошланган акиллашлари секин-секин қишлоқнинг кунботар томонига келмоқда эди.* Айний, Қуллар.

КУНЧУВОҚ *айн.* **офтобчувоқ.** *Қиз-келинчаклар қалин усти-бошларини ташлаб, енгил кийиниб олишган .. қизлар кунчувоққа ўтириб кашта тикади.* Н. Фозилов, Оқим.

КУПЕ́ [*р<фр*] Вагоннинг бир неча пассажир учун ажратилган алоҳида бўлмаси. *Шербек вагонга чиқиб, билетда кўрсатилган купе эшигини очди-ю, тўхтаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КУПЛЕ́Т [*р<фр*] **1** Шеър ёки қўшиқнинг икки ёхуд тўрт мисрадан иборат бўлган алоҳида банди.

2 Эстрадада ижро этиладиган, актуал темадаги ҳажвий қўшиқ.

КУПО́Н [*р<фр*] Қимматбаҳо қоғозларнинг процентини тўлашда кесиб олинадиган қисми, талони. *Облигация купони.*

КУПОРО́С [*р*] Баъзи сульфат кислота тузларининг техникада қабул қилинган номи. *Мис купороси. Темир купороси.*

КУППА-КУНДУЗ Кундуз куни, куннинг ёруғида.

КУРАК 1 Сочилган нарсаларни сидириш, кураш, тўплаб бирор нарсага солиш учун ишлатиладиган ёғочдан ясалган узун сопли асбоб. *Йўлчи .. курак ва супургн олиб отхонани тозалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *анат.* Елканинг юқори қисмидаги уч бурчак шаклли ялпоқ суяк. *Секинроқ юрсанг бўлмайдими, қизим! — деди она қўли билан Зебонинг икки кураги ўртасига ёпишган кўйлагини кўчирар экан.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Курак тиш** юқори қатордаги олдинги икки ялпоқ тиш. **Куракда турмайдиган** 1) тилга олиб бўлмайдиган, ярамас, уятли (гап-сўз ҳақида). *Норматҳожининг жони чиқиб, томдагиларни куракда турмайдиган сўзлар билан сўкиб, ҳайдаб юборди.* Ойдин, Бечора; 2) ақлга тўғри келмайдиган; бемаъни. *Эсон яна ўтириб қолишга мажбур эди. Чунки у, акасининг ичганда қиладиган ўжарлиги ҳеч куракда турмайдиган даражада бўлишини биларди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

КУРАҚЧА 1 курак 1 *с. кичр.-эркл.*; кичкина курак.

2 Кул ёки ўт олиш, кўмир солиш учун ишлатиладиган икки чети қайрилган дастали асбоб. *Қудрат куракча билан оловга кул сепди-да, ўйга кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КУРАЛМОҚ курамоқ *фл. мажҳ. н. Қор куралди, ерга тахта ётқизилди, устига чодир капалар, қора уйлар қўндирилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

КУРАМОҚ Курак билан сидирмоқ, сурмоқ; тўпламоқ. *Баҳорни кутманг. Қор куранг, самоварчиларга сув ташинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. От-молга қарайди, ғўнг курайди, жоди билан пичанпоя қирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КУРАНТ [*р* куранты<*фр*] Минора ёки деворга ўрнатилган музика жўрлигида занг урадиган соат ва шундай соатларнинг музика механизми. *Кремль куранти.*

КУРАТМОҚ курамоқ *фл. орт. н.*

КУРАШ I 1 Йиқитиш, ғолиб чиқиш учун икки киши ўртасидаги, маълум қоидага асосланган олишув, ўзаро беллашув. *Ўзбекча кураш. Французча кураш.* ▪ *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди. Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кураш(га) тушмоқ** йиқитиш ёки ғолиб чиқиш учун ўзаро беллашмоқ, курашмоқ.— *Ҳа, сен гитлерчилар билан кураш тушгани келганмидинг? — кулди Бектемир.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Спортнинг бирор тури бўйича куч, маҳорат, устунлик кўрсатиш учун бўлган мусобақа. *Хозир шаҳмат тожи учун кураш бормоқда.* ▪ *Тренер менга қўлқоп бераётиб: .. «Машғулот вақтида ҳам, ҳақиқий кураш вақтида ҳам юрагингни сақла»,— дер эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Йиқилган курашга тўймас** ўзаро мусобақада ёки олишувда бир неча бор ютқазганда ёки мағлубиятга учраганда ҳам яна мусобақалашишни ёки олишувни талаб этаверадиган шахс ҳақида айтилган матал.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Йиқилган курашга тўймас, деганларидек у дўстидан яна бир партия шаҳмат ўйнашни талаб қилар эди.

2 Бирор нарсага эришишга, бирор мақсадни амалга оширишга қаратилган фаолият, хатти-ҳаракат. *Тинчлик учун кураш.* | Қарама-қарши бўлган ижтимоий гуруҳлар, қарама-қарши оқимлар, дунёқарашлар ва ш. к.нинг ҳукмронликни, устунликни қўлга киритиш учун ўзаро тўқнашуви, олишуви. *Синфий кураш. Мафкуравий кураш.* | Бирор кимса ёки нарсага кўрсатилган актив қаршилик; уни енгиш ёки йўқ қилиш учун бўлган ҳаракат, олишув. *Эскилик сарқитларига қарши кураш. Қишлоқ хўжалиги зараркунандаларига қарши кураш.* ▪ *— Покистонда ободон ва фаровон ҳаётга етмоқ учун бирдан-бир чора фақат курашдир,— дейди секин Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб. [*Абдурасул*] *қамишкапада биринчи мартаба батрак-камбағалларни уюштиради. Босмачиларга қарши курашда Қизил Армияга ёрдам беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Қарама-қарши ҳис-туйғулар тўқнашуви. *Чоллар одамлар даврасида анча жим ўтиришди. Ичларида айтиш ва айтмаслик кураши кетаётгани равшан эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУРАШ II курамоқ *фл. иш оти. Шундай кезларда қор ҳам ёғиб қоладиган бўлса, дарҳол болта куракка айирбошланиб, қор курашга тушилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КУРАШМОҚ I 1 Бир-бирини йиқитиш, ғолиб чиқиш учун маълум қоида бўйича олишмоқ, ўзаро беллашмоқ, кураш(га) тушмоқ. *Улар бир-бирларининг белбоғларидан маҳкам ушлаб узоқ курашдилар.* | Спортнинг бирор тури бўйича устун, ғолиб чиқиш учун мусобақалашмоқ. *Футбол командалари ўзаро астойдил курашмоқда. Эртага энг зўр шаҳматчилар курашадилар.* ▪ *Сурон эйрайди, [тортишувчилар] яна туриб, ҳансираб, тортишувни давом эттирадилар. Куч синашда ҳар икки томон астойдил курашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсага эришиш, бирор мақсадни рўёбга чиқариш учун ҳаракат қилмоқ, куч сарфламоқ, уринмоқ. *Коммунистик бригада номини олиш учун курашмоқ. Юқори ҳосил етиштириш учун курашамиз.*

3 Бирор кимса ёки нарсага актив қаршилик кўрсатмоқ, уни енгиш ёки йўқ қилиш учун чора кўрмоқ, ҳаракат қилмоқ, тиришмоқ, олишмоқ. *Жабр-зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб. *Бўрон вақтида ҳам, бўрон тўхтаганда ҳам, битмас-туганмас ғайрат ва жасорат намуналарини кўрсатиб, табиат офатига қарши курашдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КУРАШМОҚ II **курамоқ** *фл. бирг. н. Болалар кун бўйи томлардаги ва ҳовлидаги қорларни курашди.*

КУРАШТИРМОҚ курашмоқ I *фл. орт. н.*

КУРАШЧАН 1 Курашга қобилиятли, кураш олиб боришга қобилияти зўр.

2 Муросасиз кураш олиб борувчи. *Курашчан материализм. Курашчан атеизм.*

КУРАШЧИ 1 Кучи ва эпчиллигини намойиш қилиш мақсадида кураш билан шуғулланувчи, кураш тушадиган шахс, спортчи. *Иккови гўё уста курашчилардай белларини эгиб, бўйинларини бир-бирининг елкасига қўйганлари ҳолда айиқдай тебранишиб давра ни айландилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўз мақсади, ғояси йўлида актив ҳаракат қиладиган, бунга монелик қилувчи ғовларни енгиш учун олишувга, ҳатто душманга қарши жанг қилишга ҳам тайёр бўлган шахс.— *Ҳаммаларингизни ўқишга, билим олишга, коммунизм қуриш йўлида онгли курашчилар бўлишга чақираман,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Петров*] *«ҳамёни зўрлар»нинг ҳокимиятини парчалашга бел боғлаган курашчиларга табиий бир ички интилиш билан яқинлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУРК: курк товуқ тухум қилишдан чиқиб, тухум босишга — бола очишга етилган товуқ (бунда товуқ хурпайиб, «курк-курк» деган товуш чиқариб юради). **Курк бўлмоқ** тухум қилишдан чиқиб, тухум босиш — бола очиш даврига ўтмоқ (асосан товуқ ҳақида).

КУРКА Қирғовуллар оиласига мансуб, товуқсимон йирик уй қуши. *Курка гўшти. Курка тухуми.*

КУРКИНАК Яшил патли бигиз тумшуқли жарларга уя соладиган ҳашаротхўр қуш.

КУРМАК Одатда шолипояда кўп ўсадиган ёввойи ўт ва унинг қорамтир тариққа ўхшаш дони. *Шолининг орқасидан курмак сув ичади.* Мақол. ▪ *Баҳона билан, шоли орқасидан курмак сув ичиб, янги уйлик ҳам бўлиб қолдим.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бас, тишингиз ғирчиллаб, тош-пош чайнамасин деб, Гуручларни тозалаб курмагин тергандарим.* С. Акбарий.

КУРОРТ [*р<нем*] Табиий шароити жиҳатидан дам олиш ва даволаниш учун қулай жой ва шундай жойдаги даволаниш муассасаси. *Курорт мавсуми. Курортда даволанмоқ.*

КУРРА I [*а*] *кт.* Шар шаклидаги нарса; шар. **Ер курраси** Ер шари.

КУРРА II *диал.* Хўтик.

КУРС I [*р<лат*] 1 Ўқув юртларида бирор фан ёки унинг бирор қисмининг маълум ҳажмдаги систематик баёни; шундай баёндан иборат бўлган дарслик. *Партия тарихи курси. Ҳозирги замон ўзбек тили курси.*

2 Тугал таълим, ихтисос берадиган махсус ўқув юрти. *Бухгалтерлар курси. Машинисткалар курси. Стенография курси. Шофёрлар курси.* ▪ *[Жонфиғон] .. бир вақт қарасаки, Малоҳат, курсни битириб, грузовой миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Қори пастки синфларни ўқитар ва ҳар ёз ўқитувчилар қайта тайёрлов курсида ўқиб билимини ошириб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Олий ва махсус ўрта ўқув юртларининг ҳар бир йили, бир йиллик босқичи, поғонаси. *Бу йил у институтнинг иккинчи курсини тамомлайди. Нечанчи курсда ўқияпсиз?* ▪ *Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб кетиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Бир давра даволаниш; даволаниш тадбирларининг тугал бир даврази. *Электр билан даволаниш курси.*

КУРС II [*р<лат*] 1 Кема, самолёт ва ш. к.нинг олган ёки тутган йўли, йўналиши.— *Жаноб капитан, кемани Бектош курсидан адаштирмасанг, елкангдан ўқ ейсан.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 *кўчма* Маълум бир масалани ҳал қилишда тутилган йўл, снёсат, установка. *Ҳозирги асосий курс қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришдир.*

3 СССРда: пул ва қимматбаҳо қоғозларнинг давлат томонидан белгиланадиган барқарор қиймати. *Совет сўмининг барқарор курси.* | Капиталистик мамлакатларда: пул ва қимматбаҳо қоғозларнинг биржада сотиладиган ёки сотиб олинадиган нархи, қиймати.

КУРСАНТ [*р*] 1 Махсус таълим, ихтисос берадиган курсда ўқувчи, курс ўқувчиси. *Илгари совхозда механик-ҳайдовчилар курси ташкил қилинган бўлса ҳам унда ўқиётган курсантлар асосан овул йигитлари эди.* Э. Носиров, Ташаккур сизга, ҳолажон.

2 Ҳарбий мактаб ўқувчиси. *Баъзи курсантлар командирларни тутиб ўқиш муддати, қандай унвонли командир бўлиб чиқишини сўрар, улар ҳам ё кулиб қўя қолишар, ёки «ҳарбий сир» деб ўтиб кетишар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КУРСИ [*а*] Бир киши ўтириши учун мўлжалланган, одатда, тўрт оёқли оддий мебель; суянчиқсиз стул. *Унсин .. курсида ўтириб маҳси тикади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Қора курси** судда айбдор ўтирадиган жой, стул ёки скамейка. *Қора курсида эри билан ўғлининг ўртасида ўтирган Ширмонхон ғужанак бўлиб олган, қимирламасди.* С. Зуннунова, Гулхан.

КУРСИВ [*р<лат*] *полигр.* Ёзма ҳарфга ўхшаш босма ҳарф. *Сўзни курсив билан ажратмоқ.* || *Курсив ҳарфлар.*

КУРСИЛЛАМОҚ «Курс-курс» деган товуш чиқармоқ.

КУРСИЛЛАТМОҚ курсилламоқ *фл. орт. н. У [Шерали] аввал Қирғийга, кейин Қорабайирга икки чақмоқдан қанд берди. Отлар қандни курсилдатиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чайнай бошлади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

КУРС-КУРС *тақл. с.* Қаттиқ ёки қуврак нарсаларни чайнаганда чиқадиган товуш ҳақида.

КУРСО́ВКА [*р*] Курортда ётоқ олмасдан даволаниш ва овқатланишгагина ҳуқуқ берадиган ҳужжат.

КУРТ Учи тўмтоқ, ўтмас (игна ҳақида). *Курт игна.*

КУРТАК 1 Ўсимликнинг тана ва новдаларида бўртиб пайдо бўладиган, ривожланиб, барг, гул, шох каби қисмларга айланадиган аъзоси, бошланғич органи. *Барг куртаги. Гул куртаги. Поя куртаги. Новда куртаги.* ▪ *Эрта баҳор, дарахтлар энди куртак чиқара бошлаган пайт.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Баҳор новдасида бўртган ҳар куртак Соғинган кўнгилга берар тасалли.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг ўсиб, ривожланадиган дастлабки намунаси, ривожланишидан дарак берувчи нишонаси. *Янгилик куртаклари. Коммунизм куртаклари.* ▪ *Сенинг ўйларингда, ҳисларингда, келажакнинг куртаклари бор.* Уйғун.

КУРТАҚЛАМОҚ Куртак пайдо қилмоқ, куртак чиқармоқ. *Дарахтлар куртаклади.*

КУРТИЛЛАМОҚ «Курт-курт» деган овоз чиқармоқ.

КУРТИЛЛАТМОҚ куртилламоқ *фл. орт. н. Катта ўрик тагида куртиллаб беда чайнаётган отлар Аҳмадни кўриб, ердан бош кўтарди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

КЎРТКА [*р*] Олди бошдан-оёқ тугмалаб қўйиладиган қисқа устки кийим. *У* [*Ботир*] *.. камарини маҳкам тортди-да, устидан кийган оч-кўк курткасининг тугмаларини солиб олди.* И. Раҳим, Ихлос.

КУРТ-КУРТ *тақл. с.* От ёки мол ўт чайнаганда чиқадиган товуш ҳақида.

КУСАМОҚ *с. т.* Тусамоқ. *Мунисхон одатдагича гапни бошқа ёққа бурди: эркаланиб ҳозир кўнгли ғўра кусаётганини айтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КУСТАРЛИК 1 **кустарь** *с. касб оти. Кустарлик билан шуғулланмоқ.*

2 *айн.* **кустарчилик** 2.

КУСТАРЧИЛИК 1 **кустарь** *с. касб оти. Кустарчилик саноати.*

2 *кўчма* Қолоқ усуллар билан, ҳар ким ўзича иш олиб бориш; шундай иш усулининг ўзи. *Кустарчиликка йўл қўймаслик.*

КУСТА́РЬ [*р*] Ўз уйида бирор маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи шахс, ҳунарманд, косиб.

КУТИЛМАГАНДА *рвш* Ҳеч ўйламаган, кутмаган бир вақтда; тўсатдан, тасодифан. *Кичкина жарликдан ўтилгач, батальон кутилмаганда қаттиқ оловга тутилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

КУТИЛМОҚ кутмоқ 1 *фл. мажҳ. н. Кутилмаган воқеа.* ▪ *Мирҳомидхўжа уларни кўпдан кутилган азиз меҳмонлардай таъзим-тавозе билан .. чап томондаги уйга бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

КУТИШМОҚ кутмоқ 1 *фл. бирг. н. Икки йўловчи муйилишда тепаликнинг соясида тошнинг устида ўтириб, дашт томондан келаётган аравани кутишар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.— *Бе.. — қўзғолмасдан гапира бошлади Ёрмат,— ҳар қанча меҳмон бўлса, ўзлари кутишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУТҚИЛАМОҚ Жонга тегар даражада узлуксиз танбеҳ бериб, тергаб турмоқ. *Қабристондаги пайғамбарларга меросхўр шайхлар уни кутқилай бериб тинчитишмагандан кейин, қори бошқа йўл, муслимларга хизмат қилишга киришади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

КУТМОҚ 1 Мўлжалланган нарса ёки шахснинг пайдо бўлишини, келишини ёки учрашини умид қилган, унга кўз тиккан ҳолда маълум вақт бирор жойда турмоқ; пойламоқ; мунтазир бўлмоқ. *Самолёт келишини кутмоқ. Сени кўп кутдим.* ▪ *Юсуфбек ҳожи сипоҳлардан бирининг қўлтиқлаши билан отига миниб, нарида кутиб турган Ҳасаналига қараб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмаджон пулемётни .. дарҳол окоп бўйига ўрнатди ва немис пиёда аскарларининг яқинроқ келишини кутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Келувчини ҳурматлаб йўлига, истиқболига чиқмоқ. *Ғуломжон ҳокимни кутгани бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Э-э, келинг, Оқилахон опа .. . Қайси автобусда келишингизни билмаганим учун кутиб олгани чиқолмадим. Яхши келдингизми?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 Бировнинг, мас. меҳмонларнинг, кўнглини олиш учун хизматида бўлмоқ, хурсанд қилиш учун унга хизмат қилмоқ, кўнглини олмоқ. *Мезбон меҳмонларни яхши кутди.* ▪ — *Печак гулдек бўлиб эрига чирмашганини кўрамиз, ҳали худо кўрсатса; бор, ўйнаб-кулиб меҳмонларингни кут!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор нарсанинг бўлишини умид қилмоқ, шундай бўлади деб ўйламоқ. *Нодондан ақл кутма, бебурддан — номус.* Мақол. ▪ *Котиб хатни олди-ю, Элмурод кутгандек, ўқиб ўтирмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Ножўя ҳаракатлари учун қойимоқ; қойиб, уришиб ёмон йўлдан қайтариб турмоқ; тергамоқ.

КУТТИРМОҚ кутмоқ 1 *фл. орт. н. Афанди шунча одамларни куттириб қўйганига қози аччиғланиб ўтирган эди.* «Латифалар».

КУТУБХОНА [*а+ф-т*] 1 Китоб, журнал ва ш. к.ни тўплаш, сақлаш ва уларни ташвиқот қилиш, ўқувчиларга фойдаланиш учун бериш билан шуғулланувчи муассаса. *Ўзбекистон Фанлар академиясининг кутубхонаси. Колхоз кутубхонаси.*

2 Тури, типи жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган ва маълум бир туркумга оид китобхонларга мўлжалланган китоблар сериясининг номи. «*Муштум*» *кутубхонаси.*

КУТУБХОНАЧИ Кутубхонада китобларни сақлаш ва ўқувчиларга бериш ва қабул қилиш вазифаларини бажарувчи шахс.

КУФ *этн.* Дам солганда, дуо ўқиганда беморга ёки унга бериладиган нарсага нафас уриб чиқариладиган товуш; суф-куф. *Куф демоқ. Куф урмоқ.*

КУФР [*а*] *дин.* Худони, динни таҳқирлаш. **Куфр кетмоқ** дин ва худога қарши сўзламоқ, диндан тоймоқ. *Гоҳи маҳаллар куфр кетишдан ҳам тоймас эди шўрлик она.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Куфр бўлмоқ** хуноб бўлмоқ, хит бўлмоқ, ортиқ даражада асабийлашмоқ. **Куфри неъмат** *айн.* **куфрони неъмат** *қ.* **куфрон.**

КУФРОН [*а*]: **куфрони неъмат** *эск.* неъмат қадрини билмаслик; кўрнамаклик. *Худой таоло нури покидан яратган сиздай фаришгани қўйиб, фисқ-фужур йўлига юрмоқ куфрони неъмат бўлур эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

КУФ-СУФ Дуо ўқиб, беморга ёки унга бериладиган нарсага дам солганда чиқадиган товушлар. | Даволаш учун дуо ўқиб, беморга ёки унга бериладиган нарсага дам солиш ва шу йўл билан даволаш. *Биргина кампир энам бор, ука. Энам кинна солишга, куф-суфга чаққон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУЧ 1 Одам ва жониворларнинг ўз мускулларини ишлатиб жисмоний ҳаракат қилиш қобилияти; жисмоний энергия, қувват. *Жисмоний куч. Мускул кучи. Эсинг борида эл тани, кучинг борида ер тани.* Мақол. ▪ *Бола кучи етса челак судраб, етмаса кўра кўтариб саҳнга сув сепар .. эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса .. ўша ударник бўлаверади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кучдан қолмоқ** куч-мадори кетиб заифлашмоқ. | Меҳнат қилиш, яратиш, юзага келтириш қобилияти, иш-меҳнат. *Бир парча куйган қора нон учун Ёшлик чоғингдан ўз кучинг сотиб.* Ҳамза. [*Бойлар*] *.. кўкламгача ювинди билан боқади, олти ой ёз текинга ишлатади. Одамнинг кучи эшак кучидан паст баҳога тушади уларга!* Ойбек, Қутлуғ қон. | Маънавий, ақлий ва руҳий қувват. *Ақлий куч.* ▪ *Ҳайдар ота кампирнинг ирода кучига ишонмас, шунинг учун ҳозир Асрорқулнинг унга рўпара бўлишини истамас эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 *физ.* Жисмларнинг ўзаро механик таъсир этиш қобилияти ва унинг ўлчови. *Марказдан қочма куч. Куч бирлиги.* | Қувват, энергия. *Шамол кучи.* ▪ [*Улар*] *Фарҳод ГЭС мамлакатга нур беришини, фабрика-заводларга куч беришини, фаровон, ҳаёт шуларники эканини яхши биладилар.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

3 Таъсир қилиш даражаси; таъсир. *Дорининг кучи.* ▪ *Бу кунги қора со-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

вуқ қуёш кучини-да кесган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор ишни амалга ошира билиш имкони, имконият, ҳол-қудрат, қурб. *Унинг автомашина сотиб олишга ҳам кучи етади.* ▪ — *Қамбарали акани сотиб олгани кучингиз етмаса керак. Милтиқ билан бўлмади, энди пул билан раҳна солмоқчимисизлар?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Бирор соҳада ва умуман ишлаб чиқаришда ишловчи кишилар. *Хотин-қизлар — колхозда катта куч.* ▪ *Бугун Ўзбекистонда биринчи марта қурилаётган металл заводига ФЗОни битирган ёш кучлар келди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Кўчиб келган заводларга қизларни юбордик: кучимиз озайиб қолди, вазифамиз катта, юкимиз оғир.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Область ва район театрларининг бирлашган кучи томонидан бериладиган концерт бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Иш кучи** ишчилар.

6 Бирор ишни амалга оширишга қаратилган, унга ёрдам берадиган ҳаракат, ғайрат. *Уч коммунист уч участкада туриб олиб чолларнинг кучи билан кечалари маҳаллий ўғит тўплатиб, далага ташиб турдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Биз*] .. *келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан ўз кучимиз билан, ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик.* А. Қаҳҳор, Нутқ.

7 (*асосан кўпл. ф-да*) Ҳарбий қўшилмалар; қўшин. *Қуролли кучлар.* ▪ *Танк ва мотодивизиялардан йигирма иккитаси катта ҳаво кучларининг ёрдами билан Калинин, Орёл, Тулага қараб бормоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

8 (*асосан кўпл. ф-да*) Жамиятнинг бирор белги-хусусияти, дунёқараши ва ш. к. билан фарқланувчи қисми. *Реакцион кучлар. Синфий кучлар муносабати.*

9 *юр.* Қарор, қонун ва ш. к. нинг қўлланиши, жорийлиги. *Қонун кучга кирди. Ҳукм кучда қолди. Қарор кучини йўқотди.*

♦ **Ёмоннинг кучи япалоққа етар** қ. **япалоқ. От кучи** *физ.* двигатель қувватининг ўлчов бирлиги. **Оғзига кучи етмаган** қ. **оғиз.**

КУЧАЙМОҚ Таъсир даражаси юқорилашмоқ, кучли тус олмоқ, авж олмоқ, зўраймоқ. *Оғриқ кучайди. Совуқ кучайди.* ▪ *Қўрғонда хотинларнинг, болаларнинг шовқини кучайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Деҳқонларнинг антифеодал ҳаракатлари кучайди.* Г. Тўхтаметов, Бухоро халқ революцияси.

КУЧАЙТИРИЛМОҚ *кучайтирмоқ фл. мажҳ. н. Тарбиявий ишлар янада кучайтирилмоқда.*

КУЧАЙТИРМОҚ *кучаймоқ фл. орт. н. Назоратни кучайтирмоқ. Тинчлик учун курашни кучайтирмоқ.* ▪ *Қўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, «тош бўрон»ни кучайтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУЧАЛА 1 Гули сариқ, кўк, сафсар ўтсимон ўсимлик ҳамда унинг медицинада ишлатиладиган заҳарли тугмасимон меваси.

2 Терак, тол каби дарахтларнинг тўпгули. *Улар* [*дарахтлар*] *ҳам бўртиб, кучала чиқара бошлашибди.* Т. Тўла, Тошкент ўйлари.

КУЧАН *диал.* Бўйинча.

КУЧАНМОҚ 1 Бутун кучи билан кескин ҳаракат қилмоқ; тиришиб, чираниб зўр бермоқ. *Юкни кучаниб кўтармоқ.* ▪ *Ҳомид ҳануз қўлини бўшатишга кучанар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машина орқасидан аччиқ ҳидли қоратутун чиқариб, бир кучанди-да, елиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Ўта муболаға билан мақтанмоқ, чиранмоқ. *Бу муваффақиятдан чатнаёзган мулла Абдураҳмон кучанганидан кучанар .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КУЧЕР [*р<нем*] Извош ҳайдовчи. *Хўжайинининг феълига тушуниб қолган кучер извошини беозоргина, секин жилдирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

КУЧЛАНИШ 1 *физ.* Электр зарядларининг силжишида, кўчишида электр кучининг ишини кўрсатувчи миқдор. *Юқори кучланиш. Паст кучланиш.*

2 *тех.* Қаттиқ жисмда ташқи таъсир натижасида юзага келадиган сиқилиш ёки кенгайиш ҳодисаси ва унинг катталиги.

КУЧЛАНИШЛИ Кучланишга эга (қ. **кучланиш** 1). *Юқори кучланишли ток.*

КУЧЛИ 1 Жисмоний қобилияти, куч-қуввати бошқаларга нисбатан ортиқ; бақувват. *Кучли йигит.* ▪ *Мутал кучли эди, аммо Отабек ундан ҳам кучли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сен мана шу олтинни ол, .. бир кунлик нари қишлоқдан икки от ол, кучли, қочқир зотлардан бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | Соғлом ва яхши тараққий этган. *Юраги кучли.* ▪ *Унинг* [*Гулнорнинг*] *хаёлида ёлғиз Йўлчигина учади, фикран у билан сўзлашади, гўё йигит унинг сочларини силайди, кучли, кенг кўкрагига унинг бошини олиб эркалайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кучи, зарби сезиларли, қаттиқ, зўр. *Кучли зарб. Кучли туртки.*

2 *физ., тех.* Катта қувватга эга бўлган; қувватли. *Кучли мотор. Кучли станок. Кучли трактор.*

3 Иқтисодий, моддий ва бошқа жиҳатдан бақувват, зўр, қудратли. *Кучли давлат. Кучли армия.*

4 Таъсир кучи юқори, тез таъсир қиладиган. *Кучли дори.* || — *Энди шуни ичасиз, Ҳомид ака!* — *Йўқ, Содиқбой иним, мен жуда ҳам бўлиб қолдим, ўзи ҳам жуда кучли чиққан экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Зўхур этиш даражаси юқори; қаттиқ; шиддатли. *Кучли шамол. Кучли фарёд.* ▪ *Музлоқ тоғ бино бўлиб бундай кучли гулдуросни эшитмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эргашев пулемётидан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнар эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

6 Ўз иш-ҳунарини яхши билувчи, қобилияти зўр; талантли. *Кучли ўқувчи. Кучли спортчи.* ▪ — *Ҳевада кучли табиблардан шу киши қолди ...— дея Иброҳим ота Ўтар бувани мақтаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

7 *с. т.* Таркибида ўғит моддалари кўп, унумдор; семиз. *Сен ҳам пахта берасан, .. аммо еринг кучли, янги ер. Азот керак эмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

8 Ўсиш, ривожланишни тезлаштирадиган; кўп куч-қувват бағишлайдиган; тўйимли, тўқ тутадиган. *Кучли ем. Кучли овқат. Кучли ўғит.*

9 Бузиш, чекиниш ёки бажармасликка йўл қўймайдиган, мустаҳкам, қатъий. *Кучли назорат. Кучли талаб.* ▪ *Интизом қисмдагидан кучли; уставнинг моддаси эмас, ҳатто вергулигача назарда тутилар, ижроси қаттиқ қўллик билан талаб этилар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КУЧЛИЛИК кучли *с. белги оти. Марямхоннинг бундай ботирлигининг сабаби унинг қутилишига бўлган умидининг кучлилигидир.* Ҳамза, Ялла чилар иши. **Кучлилик қилади** *с. т.* ҳазм қилиб бўлмайди, оғирлик қилади. *Палов беморга кучлилик қилади.*

КУЧСИЗ 1 Жисмоний қобилияти паст, куч-қуввати бошқаларга нисбатан оз; заиф.— «*Бурнидан тортса йиқиладиган*», *кучсиз, ҳунаккина киши — баззоз Абдулхолиқбой қошини чимириб, ингичка, хотинчалиш овози билан гапга аралашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор иш қилиш ёки ишлаб чиқариш қобилияти, қуввати бошқалардан паст, оз; қувватсиз. *Кучсиз мотор.*

3 Иқтисодий жиҳатдан камқувват, ҳол-қудрати бошқаларига нисбатан паст, оз. *Ҳукуматга чап бериб, кучсиз хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиш керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Таъсир кучи паст; бўш. *Кучсиз дори.*

5 Зўхур этиш даражаси паст, оз; секин ёки суст юз берадиган; заиф. *Кучсиз овоз. Кучсиз шамол. Кучсиз портлаш.* ▪ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб турарди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

6 Ўз иш-ҳунарини яхши билмайдиган, қобилияти паст; бўш. *Тўртинчи синфнинг ҳаммаси энг яхши ўқийдиган болалар бўлса ҳам, ўқишда ... ҳамма дарслардан кучсиз, русчадан эса ҳеч тайёрламайдиган Мирзажон Латифий деган ҳам бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

www.ziyouz.com kutubxonasi

7 *с. т.* Таркибида ўғит моддалари кам; унумсиз, ориқ. *Кучсиз ер.*

8 Кам калорияли, енгил. *Кучсиз овқат.*

КУЧСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати одатдагидан озаймоқ, пасаймоқ, заифлашмоқ. *Ўғли Тоҳиржон сил касалидан ўлгандан кейин Шокир отанинг бели яна кўпроқ букилган, кўзлари йиғи билан яна кўпроқ кучсизланган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУЧСИЗЛАНТИРМОҚ **кучсизланмоқ** *фл. орт. н.*

КУЧСИЗЛИК **кучсиз** *с. белги оти.*— *Сиз кучсизлик қилибсиз-да, ойингиз сизни енгиб қўйибди. Аксинча сиз ойингизга ўз таъсирингизни ўтказишингиз керак эди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

КУЧУК [*ф-т*] **1** Итнинг боласи; етилмаган ёш ит. *Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, бўлмаслар асло одами!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *с. т.* Умуман ит. *Нури .. айвонга яқинлашгач, тупроққа қоришиб ётган катта, пахмоқ кучук занжирини шалдиратиб ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КУЧУҚБАЧЧА [*ф-т*] *айн.* **итвачча.**

КУШАНДА [*ф-т*] **1** Еб йўқ қилувчи, ўлдирувчи. *Мушук — сичқонларнинг кушандаси.*

2 Зарар-зиён етказувчи, зараркунанда. *Ўргимчаккана — ғўзанинг кушандаси.*

3 *кўчма* Умуман йўқ қилувчи; тамоман ўзгартириб юборувчи омил. *Ҳар бало, ҳар иллатнинг ўз кушандаси бор. Чўлники — сув.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КУШЕТКА [*р<фр*] Диваннинг орқа суянчиғи йўқ бир тури.

КУШОД [*ф-т*] *рви, кам қўлл.* Роса, тўла-тўкис; ортиғи билан. *Мен уни кўрмаганимга кушод уч ой бўлди.* ▪ *Ўйнатиб остида отни, зўрлиғин кушод билдирди.* «Зулфизар билан Авазхон».

◆ **Кушод кўтармоқ** даст кўтармоқ.

КУШОЙИШ [*ф-т*] *кт.* Бирор қийин ишнинг осон ҳал бўлиши, муваффақият. *Сизга кушойиш, бизга барака билан сабр берсин.* Ҳамза, Яллачилар иши.

КУШХОНА [*ф-т*] Чорва молларини сўйиш, гўшт-ёғ тайёрлаш билан шуғулланувчи корхона. *Бибигул кушхонага судраб олиб кетилаётган эчкидек аъзойи бадани титраб, аранг қадам ташларди.* Мирмуҳсин, Чўри.

КУЮҚ **1** Пиширилган, қовурилган нарсанинг куйган жойи, куйган қисми. ‖ *Куюк кулча.* ▪ *Кеча кечқурун Грасиано .. пўчоқ ва нон куюклари билан қорнини тўйғазди.* Ё. Шукуров, Грасиано.

2 Куйиш натижасида хосил бўлган яра, жароҳат; тирик организмдаги куйган жой. *Унинг куюк сочсиз боши, яримта юзи жизғанак бўлиб, шилвираб турар .. эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма с. т.* Доғ-алам, дард-ғам. *Ҳар куюкка кўнар одамнинг боши.* «Гўрўғли».

КУЯ I Қурти юнгли матолар, дон ёки ўсимликларни нобуд қилувчи кичкина капалак. *Йигит .. Муҳаммад Жамолнинг куя еган эски қоракўл папахини қозиқдан олиб, бинт устидан бошига бостириб кийди.* Ойбек, Нур қидириб.

КУЯ II Нарсаларнинг куйишидан, ёнишидан ҳосил бўладиган майда қора зарралар; қоракуя; қурум. *Қозонга яқин юрсанг куяси юқар.* Мақол. ▪ — *Қўлимга тушганда, юзига куя суриб, эшакка тескари миндирар эдим-ку, бозорнинг ўртаси билан ҳайдаб, тўппа-тўғри қозининг ҳузурига олиб борар эдим,— деди Халфа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КУҲ *тақл. с.* Бирор нарсани, мас. қўлни иситиш учун унга қаттиқ пуфлаганда чиқадиган товуш.

КУҲЛАМОҚ «Куҳ» деб нафас чиқармоқ (одатда қўлни иситиш учун шундай қилинади).— *Бугун совуқ ҳам аччиққина,— деди қўлларини куҳлаб Анзират.* Ойбек, О. в. шабадалар.

КЬЯТ Бирмада пул бирлиги.

КЎЗ **1** Тирик мавжудотнинг кўриш органи. *Кўз косаси. Кўз оқи. Кўз қорачиғи. Қора кўз. Кўк кўз. Хумор кўз. Аягн кўзга чўп тушар.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди.* Мақол. *Кўз қўрқоқ, қўл ботир.* Мақол. ▪ *Мастон, унга эътибор қилмай, отнинг тумшуғидан кўтариб унинг очиқ қолган кўзларига қаради.* А. Қаҳҳор, Мастон. **Кўз гавҳари** *анат.* кўз қорачиғи остида икки томони қавариқ линза шаклидаги тиниқ танача. **Кўз олди** *ёки* **кўз ўнги** кўз кўриб турган, кўриниб турган майдон, фазо. *Ҳаммасининг кўз(и) олдида.* **Кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган жойлар** жуда узоқ, номаълум жойлар. **Кўз олди қорайди** (*ёки* **коронғулашди**) *ёки* **кўз ўнги хираланди** қаттиқ чарчаш ёки асабийлашиш туфайли нарсаларни фарқлаёлмайдиган, аниқ тасаввур қилолмайдиган бўлиб қолди; боши айланиб гангиб қолди. *Бошида бутун ғайрати, сахийлиги билан порлаган қадрдон қуёш гўё бир зумда сўнди-ю, унинг кўз олди қорайиб кетгандек бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ғуломжон Ҳаётни кўрди-ю, юраги шиғиллаб, кўз ўнги хираланди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўз(ни) сузмоқ** *қ.* **сузмоқ** I. **Кўз нурини тўкмоқ** кўзи толиққанига ҳам қарамай, астойдил ишламоқ (ўқиш, ёзиш, тикиш каби ишлар ҳақида).— *Мен .. йигирма йил халифа учун кўз нури тўкиб ишлабман,— деди Чорғул биби.* Айний, Қуллар. **Кўз қисмоқ** *қ.* **қисмоқ** 4.

2 Назар, нигоҳ; қараш. [*Кумушнинг*] *кўзлари ўйнагувчи қизларда бўлса ҳам, ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулнор бузуқ қиз бўлса, кўзимиздан узоқроқ жойга йўқолгани яхши.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўз ташламоқ** назар солмоқ, қарамоқ, бир қараб қўймоқ. **Кўз тикмоқ** 1) давомли равишда қарамоқ, қараб, тикилиб турмоқ. [*Кумуш*] *бир ҳовуч сув олиб юзидан тўкиб туширди ва оҳистагина йўлак томонга қараб олгандан кейин, сувнинг оқишига кўз тикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* умид боғламоқ. *У ёлғиз ўғлига кўз тиккан.* **Кўзи тушмоқ** бехосдан кўриб қолмоқ. *Менинг китобимга кўзингиз тушмадими?* **Кўз югуртирмоқ** тезгина қараб (*ёки* кўриб) чиқмоқ. *Йўлчи атрофига кўз югуртириб, қизга томон икки-уч қадам босди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўздан кечирмоқ** (*ёки* **ўтказмоқ**) бир чеккадан қараб, кўриб чиқмоқ. *Қўл ёзмани кўздан кечирмоқ.* **Кўздан қочирмоқ** 1) қаёққа кетганини билмай қолмоқ, қорасини йўқотмоқ; йўқотиб қўймоқ. *Кимда гумонинг бўлса, кўздан қочирма, изига туш.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) назардан четга олмоқ; яширмоқ, беркитмоқ. *Бу жанжаллар бир ёқли бўлгунча, уни кўздан қочириб туриш керак.* **Кўзини олмади** (*ёки* **узмади**) тикилиб қараб турди, қарашда давом этди. *Ҳаёт то уйга кириб кетгунча, Ғуломжон кўзларини олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Кўриш қобилияти. *Кўзи ўткир. Кўзи хира. Кўзи ожиз.* ▪ *Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрпа қавидим .. энди ундай ишларга кўзим ўтмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўздан қолмоқ** 1) кўриш қобилиятини йўқотмоқ, кўрмайдиган бўлиб қолмоқ; 2) кўзни ишлатаверив, қарайвериб толиқтирмоқ. *Кечалари кўздан қолиб тиккан дўппингни ўзинг киёлмайсан.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўзни олади** кўзга қаттиқ таъсир қилади, кўзни қамаштиради (нур ҳақида). *Кўзинг олур — ипаклари тиллодан.* Т. Тўла. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай бегуборки, кўзни олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Нарсаларнинг бирор белги билан ажралиб турадиган маълум қисми, бўлаги. *Деразанинг кўзи. Ёғочнинг кўзи. Булоқнинг кўзи.* **Узукнинг кўзи** узукка қўйилган ялтироқ тош. **Хуржуннинг кўзи** хуржуннинг нарса солинадиган ҳар бир бўлаги.

◆ **Ёмон кўз** 1) хурофий тушунчага кўра, зарар-заҳмат, мусибат келтирувчи назар, қараш. *Лутфинисо дам ўтмасдан келиб «ёмон кўздан сақласин» учун, исириқ тутаттирар, гоҳ қизини қучиб йиғлар» эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ёмон, бузуқ ният. *Ўз қадрини билган хотинга эркак киши ёмон кўз билан қарагани ботинолмайди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Қора кўз** бола, фарзанд, ёш бола. *Бу қора кўзлар — бизнинг келажагимиз.* **Кўзи оч** борига қаноатланмайдиган, суқ; қизғанчиқ; очкўз. **Кўзи очиқ** 1) ишнинг моҳиятига тушунадиган; фойда-зиённи ажрата биладиган. *Яраларимизга, дардларимизга малҳам қидирган ва оламдан хабардор, кўзи очиқ*

www.ziyouz.com kutubxonasi

одамларимиз бор. Юрт қайғусига улар чора кўради. Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ўлмаган, ҳаёт. *Қизингни кўндир: кўзинг очиқлигида эрга тегсин.* И. Раҳим, Ихлос. **Кўз таниш** қ. **таниш** 3. **Кўзи тирик** *с. т. айн.* **кўзи очиқ** 2.— *Бе, Салимжон кимуй? Ўғлимми? У нимани билади? Кўзим тирик — мен билан муомала қиласиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўзи тор** ўзгага ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; зиқна, бахил.— *Ўзлариям ўлгунча кўзи тор, зиқна,— деди Латип.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Кўзи қаттиқ** *с. т.* кишига тикилиб қарайдиган, уялмайдиган; ҳаёсиз. [*Ашират:*] *Бироқ, қиз қургур ота-онасига ўхшамайди-да, кўзи қаттиқ, тили тез, димоғдор қиз бўлибди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўз бўямоқ** ўз фойдаси учун фактларни бузиб, тотўғри кўрсатмоқ, бошқаларни алдамоқ. *Меҳмонлардан бири, ёш болаларни тўплаб шеър ўқиб бераётган бир жувонга таъна қилди: — Мусобақада кўз бўяш билан ютган экансиз-да, Тўтихон!* А. Қаҳҳор, Мирзо. **Кўзи етмоқ** ишонч ҳосил қилмоқ, ишончи комил бўлмоқ. *Ҳайдар ота ундан жавоб ололмаслигига кўзи етиб, шошганича ичкарига кирди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўзи ёриди** қ. **ёримоқ. Кўзи илинмоқ** (*ёки* **кетмоқ**) *с. т.* ухлай бошламоқ, мудрамоқ; мизғимоқ. *Ҳожи хола кўзи илиниб, энди хуррак ота бошлаган эди, Тўрахон гап қотиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўз олдига** (*ёки* **ўнгига**) **келмоқ** тасаввурда гавдаланмоқ, хаёлан кўринмоқ: **Кўз олдига** (*ёки* **ўнгига**) **келтирмоқ** тасаввур қилмоқ, хаёлан кўрмоқ; хаёл қилмоқ. *Ўзи қатнашган даҳшатли жангларни кўз олдига келтирди.* Кўз **очиб кўрган** биринчи эр ёки хотин. *Иккаласига бир пардан кўйлаклик ол! Бирини паст, бирини баланд қилма, бу хотининг бўлганда, ул ҳам кўз очиб кўрганинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўз очиб юмгунча** қ. **юммоқ. Кўзи очилди** моҳиятига тушунди; оқ-қорани танийдиган бўлди. *Энди бас! Кўзим очилди, Гулнор. Лекин бу кўз қургур жуда кеч очилди. Юрагимга заҳар югуранда очилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўз очирмайди** қ. **очирмоқ. Кўзи очиқ кетмоқ** *с. т.* дунёдан армон билан, мақсадига етолмасдан ўтмоқ. **Кўзи пишмоқ** (*ёки* **пишмоқ**) ўз ишида маълум тажриба орттирмоқ. **Кўз тагига** (*ёки* **остига**) **олмоқ** назорат қилмоқ, таъқиб қилмоқ. *Жайноқни кўзингиз тагига олинг.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Кўз ташламоқ** бир рав қарамоқ; назар солмоқ. **Кўз тегди** хурофий кишилар тушунчасига кўра: бировнинг суқланиб, ҳасад билан қараши туфайли зиён етди, шикастланди, бетоб бўлиб қолди. *Тўққиз қанотли, гўлдор керагали оқ уйнинг тепасида қўчқор шохи осиғлиқ .. Аллонхўжа уни хонадонимга кўз тегмасин деб ирим қилиб осган экан.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Кўз тикмоқ** 1) умид билан кутмоқ, умид боғламоқ.— *Кўз тикиб турган ерларимиз эски ариқданки сув ичолмабди, янги ариқдан тақир ичолмайди, яна азалгидай қақраб ётаверади,— деди Ҳасан сўфи.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *айн.* **кўз(ни) олайтирмоқ.** [*Фотима ўз-ўзича:*] *Бундай ўз нафсларига берилган зотлар бировнинг ҳалол хотинига кўз тикиб, ҳаётида ҳеч бўлмаган ёлғон сўзларни қилиб ширингина бир турмушни бузмоқчи бўладилар.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. **Кўзи тинмоқ** қ. **тинмоқ. Кўз тутмоқ** умид қилмоқ, умид боғламоқ; интизор бўлиб кутмоқ, зор бўлмоқ. *Капсанчилар бир вақтлар шундай азим дарё бўйида осмондан тушадиган томчига кўз тутиб ўтиришар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўзи тўрт бўлди** ниҳоятда интизорлик билан кутди.— *Шукур, ўғлим, шукур, келдингми? — .. Сени келади деб ойинг иккаламизнинг бир ойдан бери кўзимиз тўрт.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? **Кўз уриштирмоқ** қ. **уриштирмоқ. Кўз юммоқ** қ. **юммоқ** 1. **Кўзи ўйнамоқ** ҳаваси келмоқ; ҳасад қилмоқ. *Хушрўйнинг кўзи ўйнаб, ҳар секундда ўн ёққа аланглар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўзи қиймайди** қ. **қиймоқ. Кўз ёши қилмоқ** 1) **йиғламоқ**; 2) йиғлагудек бўлиб, **нолиб** шикоят қилмоқ. **Қош қўяман деб, кўз чиқармоқ** қ. **қош** 1. **Кўргани — кўзи, отгани ўқи йўқ** жуда ёмон кўради. *Ҳозир Ҳолмирзанинг ўз божасини кўргани — кўзи, отгани ўқи йўқ эди, шуни сезиб қолди полвон.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Тўрт кўз тугал** *айн.* **тўрт кўз тугаллиқ** қ. **тугаллик.** *Омин, қасд қилганлар паст бўлсин, бало-қазо йўқ бўлсин. Тўрт кўз тугал, тинчлик-хотиржамлик бўлсин.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Юзингда кўзинг борми демай** қ. **юз** I. **Ўзи йўқнинг кўзи йўқ** кўз олдида бўлмаган **одам** билан ҳисоблашмай, унинг **ҳақига** хиёнат қилинганда чоқда ишлатиладиган матал. *Ўзи йўқнинг кўзи йўқ, норози бўлиб гапирди бойвачча, уч кун кўринмасам, бошқасига кўндирибсан-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўзга дори** жуда қадрли бўлиб кетган **камёб** нарса ҳақида қўлланадиган **ибора.** [*Ёрмат:*] *Тирикчилик қийин .. Қумалоқ ҳам кўзга дори. Пон тополмай, кўчада гадойлик қилиб юрганлар озми, ука?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўзга илмоқ** писанд қилмоқ, назарга олмоқ, ҳурмат қилмоқ. *Аё тўрам, айтмагунча билмадинг, Ё билмайман, бизни кўзга илмадинг.* Эргаш Шеир. **Кўзга иссиқ кўринмоқ** қ. **иссиқ. Кўзига ишонмаслик** кўраётган нарсаси ҳақиқатда бор ва шундай эканига шубҳа қилмоқ, ўта ҳайрон бўлмоқ. *У* [*Ўрмонжон*] *икки қўлида учтадан олтита чойнак кўтариб, ҳовуз бўйидаги чойхўрлар олдига кетаётган Сидиқжонни кўриб, худди кўзига ишонмагандай, туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўзга кўринган** маълум ва машҳур, таниқли, донгдор. *Кўзга кўринган олим.* **Кўзга суртмоқ** ортиқ даражада қадрламоқ, эъзозламоқ. **Кўзга ургандек** у ёқ-бу ёғига қарамасдан, суриштирмасдан, савдолашмасдан. *Бу ноўхшов костюмни кўзга ургандек олиб, пушаймон бўлиб юрдим.* **Кўзига чўп солмоқ** билдирмай ёмонлик қилмоқ; таҳқирламоқ.— *Ҳазилингни қўй, болам, кўзга чўп солиб бўладими! — деди мулойим Зеби хола ва Содиқни етаклаб кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Кўзингга қара** «ҳушёр бўл», «эҳтиёт бўл», «бошқа ёққа чалғима», «алаҳсима» маъноларида ишлатилади. **Кўзда тутмоқ** мўлжал қилмоқ, ўйламоқ, назарда тутмоқ. **Ишнинг кўзини билмоқ** ишнинг сирини, моҳиятини осон бажариш, кўпроқ манфаатли бўлиш йўлини билмоқ. **Кўзини лўқ қилиб** қ. **лўқ. Кўз(ни) олайтирмоқ** қ. **олайтирмоқ. Кўзини (мошдай) очиб қўймоқ** 1) ҳушёр қилиб қўймоқ, ўзига келтирмоқ. *Кечагина бўлиб ўтган гап Содиқнинг кўзини мошдай очиб қўйди.* С. Анорбоев, Кўзлар; 2) *кўчма* таъзирини бермоқ, боплашмоқ.— *Ҳамма ўлиб-тирилиб ишлаб юрса-ю, бир тиррақи подани булғатса, ҳали кўрасан, бунинг исноди бутун бригадага тегади, кўзини очиб қўйиш керак бундақаларни,— деди Сибғатуллин.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди. **Кўзини шамғалат қилиб** қ. **шамғалат. Қулогини кар, кўзини кўр қилиб олмоқ** гўё ўзини ҳеч нарсани эшитмаган, кўрмаган ва билмаган қилиб кўрсатмоқ. **Қўшнинг кўр бўлса — кўзингни қис** «Ён-атрофингдагиларга қараб, ўшаларга хуш келадиган қилиб иш тут» маъносидаги мақол. **Кўзининг оқу қораси** энг яқин кишиси, суянган тоғи, яккаю ёлғизи. *Отамнинг ҳам, онамнинг ҳам битта-ю битта кўзининг оқу қораси мен эдим.* Ғ. Расул, Адолат. **Кўзининг пахтасини чиқармоқ** ғазаб ёки ҳаяжондан кўзини катта очмоқ, кўзини ола-кула қилмоқ. *Кўзининг пахтасини чиқариб, дам бошмалдоғидан оқаётган қонга, дам Бобоқулга қараб бақирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КЎЗА I [*ф-т*] Сув солиш, ташиш учун ишлатиладиган қорни кенг, бўғзи ингичка, бир томонида дастаси бор идиш. *Сув келтирган хор-зору, кўза синдирган азиз.* Мақол. ▪ *Сопол кўза бир зумда синиб, сувлари ерга сингди, мис кўза дса терлаган қўлэан чиқиб кетди-ю, тошдан тошга урилиб, пастга юмалади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

КЎЗА II *с. т. дин.* Рўза тутмаган киши.

КЎЗАНАК *кам қўлл.* Кўзга ўхшаш тешик. *Асалари ининнинг кўзанаклари.* ▪ — *Мен бечораниинг тилим ғулдираб, арз-ҳол қилдимки, мени ҳам шу ҳалқаи илоҳийга* [*қаландарликка*] *бир кўзанак занжирдай тиркаб, қаландарбаччаликка қабул қилсалар экан,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КЎЗБОЙЛОҒИЧ *с. т.* Ҳар хил фокуслар, найрангбозликлар кўрсатувчи; найрангбоз, фокусчи. *Бу ерда,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

[Ҳиндистонда] *масхарабозларни, кўзбойлоғичларни, илон ўйнатувчиларни кўрасиз.* З. Акбаров, Ҳиндистон лавҳалари.

КЎЗБОҒЛОВЧИ *айн.* **кўзбойлоғич.**

КЎЗБОҒЧИ *диал.* Кўзбойлоғич.

КЎЗБЎЯМАЧИ Ўз фойдаси учун фактларни бузиб, нотўғри кўрсатувчи, бошқаларни алдовчи, алдоқчи.

КЎЗБЎЯМАЧИЛИК 1 **кўзбўямачи** *с. белги оти.*

2 Кўзбўямачи одамларга хос **иш**, хатти-ҳаракат; алдовчилик. *Кўзбўямачилик қилмоқ.*

КЎЗГУ *кт. айн.* **ойна** 3, 4. [*Секретарь*] *ўрнидан туриб кўк шойи парда тутилган дераза ёнидаги бўй баравар келадиган кўзгу олдига келди.* С. Абдуқаҳҳор, Нусхаой.

КЎЗДАЙ, -дек Жуда яқин. *Кўздек қўшнилар.* ■ — *Кўздек оғайнисиз, Омон. Бундай бир-биримизни алдаб юришимиз яхши эмас,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КЎЗИҚМОҚ Хурсфий кишилар тушунчасига кўра кўз тегиши натижасида бирор фалокатга йўлиқмоқ, зарар кўрмоқ, шикастланмоқ, касалланмоқ ва ш. к. *Бола кўзикибди.*

КЎЗ-КЎЗ: кўз-кўз қилмоқ бошқаларни қизиқтириш, ҳавасини келтириш учун мақтаниб кўрсатмоқ; намойиш қилмоқ. *Аҳмад дафтарини, Меҳри гулдастасини, Қўзибой расмларини кўз-кўз қилмоқда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сенинг жиндек ишингни ҳам кўкка кўтариб мақтасалар, кўз-кўз қилсалар .. газетада суратларинг чиқса.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КЎЗ-КЎЗЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **кўз-кўз қилмоқ** *қ.* **кўз-кўз.**

КЎЗЛАМОҚ 1 Бирор нарса ёки мақсадни кўзда тутмоқ, мўлжалламоқ ва ўшанга эришиш учун ҳаракат қилмоқ. *Тинчини кўзламоқ. Давлат манфаатини кўзламоқ. Маҳсулот чиқаришни кўпайтиришни кўзламоқ.* **Олисни (ёки узоқни) кўзламоқ** кейин келадиган натижани, оқибатини ўйлаб, шу нуқтаи назардан иш тутмоқ. *Эшон олисни кўзлайди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Мўлжалга, нишонга олмоқ, мўлжалламоқ, пойламоқ.

КЎЗЛИ 1 Кўзи бор. *Қора кўзли. Катта кўзли. Қисиқ кўзли. Шиша кўзли одам.*

2 Кўзга ўхшаш **тешиги, изи** ёки ўрни бор. *Майда кўзли тўр. Олти кўзли дераза. Кўп кўзли тахта. Бриллиант кўзли узук.*

3 *кўчма* Нарсаларнинг моҳиятига тушунадиган, биладиган; кўзи ўткир. *Шокиржон ака бирда бу бозорга иши тушмаган одам бўлганлиги учун алданиб қолмайин деб, бозордан «кўзли»роқ таниш одам қидирди.* С. Абдулла, Дами чиқиб кетди.- *Кейин* [*академик*] *Меликўзига қаради: кўзли деҳқон экансан, укам. Тан бердим.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

КЎЗМУНЧОҚ *айн.* **мунчоқ.** *Бола ёмиб тўйиб, сочвон тагидан чиқди, унинг тумор ва кўзмунчоқ тақилган қизил дўпписи тагидан кокили диккайиб чиқиб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шу замоннинг қизлари ҳаммани қўйиб кўзмунчоқ тақармиди?* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

КЎЗОЙНАК Нормал кўриш ёки кўзни ҳимоя қилиш учун тақиладиган, иккита шиша кўз ўрнатилган махсус асбоб; ойнак. *Сақлагич кўзойнак. Кўзойнак тутмоқ.* ■ *Кўзойнак тутиб олиб сандалнинг бир четида алланарса ямаб ўтирган Хосият буви Адолатни кўриб ҳайрон бўлди.* С. Зуннунова, Гулхан.

КЎЗОЙНАКЛИ Кўзойнак таққан, кўзойнаги бор. *Кўзойнакли киши.* ■ *Абдушукур манглайи тиришган, кўзойнакли .. ориққина киши.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Кўзойнакли илон** *зоол.* бўйнида кўзойнакка ўхшаш ҳалқасимон доғи бор йирик заҳарли илон.

КЎЗСИЗ 1 Кўзи йўқ, кўрмайдиган; кўр. *Кўзсиз одам. Тузсизни кўзсиз ҳам билади.* Мақол.

2 Кўзи, тешиги, бирор нарсанинг ўрни, изи йўқ. *Кўзсиз тахта.*

КЎЗ-ҚУЛОҚ: кўз-қулоқ бўлиб турмоқ кўриб, эшитиб, кузатиб турмоқ; пойлаб турмоқ. *Ўрмонжон тўсатдан келиб қолди. Унинг келганини на Курбон ота пайқади, на кўз-қулоқ бўлиб турган Сидиқжон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Акам Қобил карвонни: «дарвозага кўз-қулоқ бўлиб туринг», деб эшикка чиқариб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

КЎЙ 1 *эск.* Кўча; **йўл.** *Юсуфбек ҳожи то Эскижўвага етгунча ўзининг юқоридаги сўзини кўй, гузар халқига такрорлаб келмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (*ў.-п. ёки ж. к. ф-да*) Бирор нарса дарди, савдоси, ҳаракати. *Нимаинг кўйида юрибсиз?* ■ *Дўстмат тирикчилик кўйига тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ишқ, муҳаббат. *Ғуломжонни шу кўйга, шу савдога солган .. танноз кулиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу ухлагувчи менинг ҳалол рафиқам бўлиб икки йилдан бери мен ҳам унинг кўйида саргардонман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 (*бирор аниқловчи сўз билан*) Аҳвол, ҳолат. *Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач тўхтади-да, йўл четидаги бир тошга ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎЙЛАК Тананинг юқори қисмига мослаб тикилган яланг қават юпқа кийим. *Атлас кўйлак. Чит кўйлак. Шойи кўйлак. Ич кўйлак. Эркаклар кўйлаги.*

♦ **Битта кўйлаги иккита бўлди** моддий аҳволи яхшиланди, бойиб қолди. *Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўйлагига сиғмай кетди** *айн.* **терисига сиғмай кетди** *қ.* **тери. Кўйлакни ортиқ** (*ёки* **кўпроқ**) **йиртган** ёши катта; турмуш тажрибаси кўп, **кўпроқ** биладиган. *Исроилдан сўраймикин? У, уруш кўрган, мендан кўра кўпроқ кўйлак йиртган ..* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КЎЙЛАКБОП Кўйлак қилса бўладиган, кўйлакка мувофиқ. *Кўйлакбоп чит.*

КЎЙЛАКЛИ Кўйлак кийган; кўйлаги бор. *Қора кўйлакли қиз.* ■ *Ўртада ўтирган қизғиш сатин кўйлакли Маърифатой, қўлидаги қаламнинг учсиз томонини иягига тираб, .. ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎЙЛАКЛИК Кўйлак қилинадиган; кўйлакбоп. *Адолат юпангандан кейин Усмонжон стол устига — қоғозда ўроғлик турган нарсага ишора қилиб деди: «Сизга қўйлаклик олиб келдим».* С. Зуннунова, Гулхан. | Кўйлак тиктирса бўладиган, кўйлакка етарли. *Бир кўйлаклик шоҳи. Уч кўйлаклик мато.*

КЎЙЛАКЧАН Фақат кўйлакнинг ўзида, бошқа устки кийимсиз. *Мактаб олдидаги майдончада кўйлакчан, яланг оёқ, яланг бош лапта ўйнашаётган болаларнинг шўх кулгилари .. тинди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Ҳасанали*] *кўйлакчан эгнига чопонини ёпиниб ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎК 1 Тиниқ осмон рангидаги; мовий, зангори. *Кўк кўз. Кўк бўёқ.* ■ *Қўлимизда товланар жажжи-жажжи байроқлар, Осмонда кўк, қизил шар енгил учиб ўйноқлар.* И. Муслим. | Кул рангидаги, кул ранг. *Кўк бўри. Кўк каптар.* ■ *Қамчи кўк от билан саман тойни етаклаб дарё томонга кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | *с. т.* Яшил, сабза. *Кўк ўт.*

2 Ер устида гумбаз шаклида кўриниб турадиган ҳаво қатлами; осмон. *Энкайганга энкайгин, бошинг ерга теккунча, кеккайганга кеккайгин, бошинг кўкка етгунча.* Мақол. ■ *Мартнинг охирги кунлари. Кўк юзида сузиб юрган булут парчалари офтобни бир зумда юз куйга солаяпти.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

3 Ўсаётган ўт-ўсимлик, ўт-ўлан; майса, кўкат. *Ёмғирлар ёғиб, ерда ўт-ўланлар кўрина бошлади, ҳайвонларнинг оғзи кўкка тегди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Менинг бригадамга қарашли ердан уч гектарига миср пахта экдим. Кўки жуда яхши.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. **Кўк сомса** ичига янги ўсиб чиққан жағ-жағ, йўнғичка, ялпиз каби ўт-ўланлар барги солинган сомса.

4 Қашнич, жанбил, укроп каби овқатга қўшиб ейиладиган резавор ўсимликлар, кўкат. *Кўк солиб қатиқланган маставанинг лаззатли ҳиди келди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Боши кўкка етди** *қ.* **бош. Кулини кўкка совурмоқ** *қ.* **совурмоқ** 3. **Кўкка кўтармоқ** таъриф, тавсифини жуда оширмоқ, ўта мақтамоқ.— *Муштоқман, аммо бир оз сабр эт,— деди лабларидан мева ширасини артиб Аҳмад*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хусайн.— Қани, сен ҳали кўкка кўтарган таълимот қайси? Ойбек, Нур қидириб. **Тутуни кўкка чиқди** ўта даражада хафа бўлди, хуноб бўлди. *Ўзбек ойим ўғлининг «ўлгани устига чиқиб тепиш» қабилидан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўкади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎКА, кўка гули Йирик баргли, баргининг усти силлиқ, ости қалин оқ тукли, гули сариқ кўп йиллик ўсимлик.

КЎКАЛАМ *с. т.* Кўкаламзор. *Болалар тоғни саёҳат қилиб, булоқлар, кўкалам ерларни томоша қилиб юрган эдилар.* «Гўрўғли».

КЎКАЛАМЗОР Ўсиб, кўкариб турган ўт-ўсимлик, дарахтлар билан қопланган жой. *Булоқ атрофидаги кўкаламзор эса жазирама иссиқларда ҳам сўлмайди, қишин-ёзин ўлмайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, қақир-бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎКАЛАМЗОРЛАШМОҚ Кўкаламзор бўлмоқ, кўкаламзорга айланмоқ. *Шаҳар кўчалари кўкаламзорлашди.*

КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИЛМОҚ кўкаламзорлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Янги кўчалар кўкаламзорлаштирилмоқда.*

КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРМОҚ кўкаламзорлашмоқ *фл. орт. н. Шаҳарни кўкаламзорлаштирамиз.*

КЎКАНАК: кўзга — кўканак, оёққа—тиканак ҳаммага халал берувчи, урушқоқ киши ҳақида айтиладиган матал.

КЎКАНТОЙ Лочинлар оиласига кирувчи йиртқич қуш.

КЎКАРМОҚ 1 Тиниқ осмон рангига кирмоқ, кўк, мовий тусга бўялмоқ. *Сиёҳдан қўли кўкарди. Мис намда кўкариб қолади.* | Ўт-ўсимлик ёки барглар билан қопланиб кўк, яшил тусга кирмоқ. *Баҳор келди — далалар кўкара бошлади.* ▪ *Гиёҳ унмаган чўллар меҳнаткашлар қони бараварига ям-яшил кўкарган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Қаттиқ зарб, совуқ ёки бошқа бирор сабаб таъсирида кўк қорамтир тусга кирмоқ (бадан, юз ранги ҳақида). *Боланинг қўллари совуқдан кўкариб кетибди.* ▪ *Кўкариб кетган оёқни кўриб Полвоннинг раҳми келди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бўтавой жаҳлдан кўкариб сўкинар, паранжиси елкасига тушиб кетган Эшон ая овозининг борича дод солиб уни қарғарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Айниб, бузилиб қолмоқ (гўшт ҳақида).

4 Униб-ўсмоқ, кўкламоқ (ўт-ўсимликлар ҳақида). *Экин яхши кўкарди. Сепилган уруғ кўкариб чиқади.* ▪ *Чурук бўғотлари осилган .. эски уйларнинг томлари четида майсалар кўкаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *кўчма* Ривож топмоқ; ўсиб-унмоқ, ўсмоқ. *Дарахт бир жойда (ерда) кўкаради.* Мақол. ▪ *Ер олган кўкаради, ер сотган қурийди. Мана бу гапнинг мағзини чақ, жиян!* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎКАРТИРМОҚ кўкармоқ *фл. орт. н. Сиёҳ билан қўлини кўкартирмоқ.* ▪ *Уфққа ёнбошлаган кўз илғамас семиз далаларда у очган қўриқ, кўкартирган мева бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КЎКАТ 1 Ўсиб турган ўт-ўлан; ўт-ўсимлик. *Қўйларнинг барра кўкатларни ўткир тишлари билан жодидай қирқиб пишиллашлари, қўзиларнинг оналарини қидириб маърашлари атрофни босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Овқатга қўшиб ейиладиган (кашнич, укроп каби резавор) ўсимликлар; ошкўк. *Хушбўй мевалар, айниқса кўкатлар, турли нав сабзавотлар жуда мўл ёғилди.* Ойбек, Нур қидириб.

КЎКАТЗОР Кўкатлар билан қопланган жой, майдон.

КЎКИМТИЛ *айн.* **кўкимтир.**

КЎКИМТИР 1 Кўк рангга яқин, кўкка мойил, кўкиш, оч кўк. [*Турсуной*] *маржон, исирға, узук тақишни бировлардан кўриб ҳавас қилар, лекин ингичка кўкимтир томирлари билиниб турган бўйни ва қўлларига бу зийнатлар ярашиб тушмас эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Атрофдаги ҳовлилардан кўтарилган тутунлар кўкимтир, майин мавж билан тиниқ, совуқ ҳавода сузади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Яшил ёки зангор рангга яқин, оч яшил. *Кўкимтир шоҳи рўмол.* ▪ *У* [*Салимбой*] *кўзларини ҳовуздаги турғун кўкимтир сувга тиқиб ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎКИШ *айн.* **кўкимтир.** *Ўртадаги ўчоқда ҳўл тўнка биқсимоқда. Ундан чиққан кўкиш тутун юқори кўтарилиб, ис босган қопқора шиплардан жой қидиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎКЙЎТАЛ *мед.* Ўқтин-ўқтин тутиб узлуксиз йўталтирадиган, одатда болаларда бўладиган юқумли касаллик. *Йўталнинг кечаси, шунингдек дам-бадам тутиши кўкйўталнинг алоҳида хусусиятларидандир.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

КЎКЛАМ Йилнинг қиш билан ёз оралиғидаги фасли; баҳор. *Кўклам келиши билан дала ишлари қизиб кетди.* ▪ *Илк кўклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорини равшанлаштириб юборган, қишда кундузи ҳам ёқиб қўйиладиган чироқлар энди ўчирилган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

КЎКЛАМГИ Кўклам фаслидаги, кўклам фаслида бўладиган; кўкламга оид. *Кўкламги дала ишлари. Кўкламги дон экиш.*

КЎКЛАМОҚ I *с. т.* Амал олмоқ, ўсиб ривожланмоқ (ўсимлик ҳақида).

КЎКЛАМОҚ II Вақтинча, йирик-йирик қилиб, наридан-бери тикиб қўймоқ. *Машиначи кўйлакни кўклаб қўйди.* ▪ — *Иш жўнашиб кетди. Хаш-паш дегунча кафанни ҳам кўкладик. Ўликнинг очиқ бадани мумкин қадар кўздан яширинган эди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КЎКМАҚ *с. т.* Кўм-кўк. *Қарағайларнинг орасидан пастликдаги кўкмак водийга жойлашган Қисловодскийнинг чироқлари қозонга ёпишган учқунлардай милтиллаб кўринмоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

КЎКНОР 1 Кўсаксимон ҳосили ичида майда кўкиш уруғи бор, танасида сут шира етишадиган ўсимлик.

2 Шу ўсимликнинг ҳосилидан ивитиб, эзиб тайёрланган, кайф берадиган ичкилик. [*Марайим*] *кирмаган кўча қолмади: наякини ўрганди, қора дори еди, такяларга кириб кўкнор ичди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎКНОРИ Кўкнор ичувчи банги. *Ғуломжон пинаги бузилган кўкнори сингари сесканиб ёнига қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Кўкнори хаёл** ақлга тўғри келмайдиган, рўёбга чиқиши мумкин бўлмайдиган пуч хаёл. *Кўкнори хаёл қилмоқ.*

КЎКНОРИХОНА Кўкнор ичимлиги тайёрланадиган ва кўкнор ичувчи бангилар йиғиладиган **жой; такя.**

◆ **Нафасинг кўкнорихонага урсин** совуқ хабар билдирган кишига эътироз сифатида айтиладиган ибора. [*Сайфи:*] *Ҳаким акамлар ваъдангнинг устидан чиқмасалар ҳаммамизнинг асфалософилин бўлишимиз ҳеч гап эмас-а? — Э, нафасинг кўкнорихонага урсин! Суф сенга! — деди Эгамберди.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

КЎКРАК 1 Тананинг бўйиндан қорингача бўлган **олд қисми; кўкс.** [*Элмурод*] *қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, бўйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тепдирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар *Шаҳодат муфти қарийб бутун кўкрагини ёпган баҳайбат мош-гуруч соқолини қалам билан тарарди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Аёллар кўксидаги **бир жуфт** сут бези, эмизиш органи; **эмчак.** *Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўкрак бермоқ эмизмоқ.**

3 Кийимнинг юқори олд қисми. || *Кўкрак чўнтак.* ▪ *Унинг эгнидаги якка бортли шевиот костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилади, кўкраги бироз халта бўлиб ёқаси кўчиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Кўкрак кермоқ** 1) ғурур, кибр билан гавдани тик тутмоқ; кеккаймоқ. *Ўша пул бўлганда Нусратилла Қулматқоранинг олдига кўкрак кериб кириб борарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) фахрланмоқ. *Кўкрак кериб постда тураман, Ватан ёви кул бўлсин дорда.* Сабо. **Кўкрагида ёли бор** қ. **ёл** I. **Кўкрагига шамол тегди** қ. **шамол.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

КЎҚРАҚБУРМА: **кўкракбурма кўйлак** кўкраги қат-қат тах қилиб, буриб тикилган кўйлак. *Кўйлак тиктирдим форма, Янгича кўкракбурма.* С. Абдулла.

КЎҚРАКДОР 1 Кўкраги кенг, яғриндор. *Кўкракдор йигит.*

2 Кўкраги, эмчаги бўлиқ, катта. *Қиз ўн етти-ўн саккизга кирган, ўрта бўйли, .. кўкракдор, тўлагина, лўппигина қиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎКРАКЛИ 1 Кўкракка эга, кўкраги бор. *Муҳаммадкаримнинг қадди-қомати келишган, кўркам, кенг кўкракли, елкасига тегирмон тоши қўйса бўладиган йигит деганларича бор эди.* М. Ўрунхўжаев, Унутилмас кунлар.

2 *айн.* **кўкракдор** 2. [*Гуландом*] *баланд бўйли, кўкракли, тўла эмас, лекин миқти, диркиллама танга эга.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Баланд, баҳаво; кенг. *Кўкракли ер.*

КЎКС 1 *айн.* **кўкрак.** *Қўлини кўксига қўйиб таъзим қилмоқ.* ▪ *Хонанинг тўридаги пўстак устида оппоқ соқоли кўксига тушган катта саллали, ола чапонли домла ўтиради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жингалак сочлари кўзларини тўсиб турган Раиса икки қўли билан онасининг кўксини ушлаб йиғлаб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Юрак, қалб. [*Йўлчи*] *гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб, кўксидаги чексиз шодлик билан қаноатланган, ширин ўйларга ботган ҳолда кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг ўртаси, ичи, **бағри.** *Ёшлар чўл кўксини ёриб, тобора илгарилаб борарди.* Ш. Ғуломов, Шонли авлод. *Ғуломжон қизларни кўм-кўк кўксига олган ғўзага бир неча зум суқланиб қараб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎКСОВ Кўп ва қаттиқ йўталадиган (чорва моллари ҳақида). *Чанг орасида битта-яримта кўксов қўйларнинг йўталгани эшитилар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Бўриларнинг этни жимирлаштирадиган улиши, тўнғизларнинг кўксов йўталишидек ёқимсиз товуши .. бу танҳо йўлчининг юрагига ваҳим сололмасди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

КЎКСУЛТОН 1 Думалоқ нордон мевали дарахт. *Бир туп кўксултон.*

2 Шу дарахтнинг меваси. *Кўксултон — витаминларга бой қимматли мева.*

КЎҚЧА Қовуннинг бир тури (сертўр, кўкиш, чўзиқ қовун). *Қаттақишлоқнинг эртапишар қовунлари, амири, кўкча, оқуруғлари қадим замонлардан бери машҳур.* И. Раҳим, Ихлос.

КЎҚЧИ Кашнич, кўк пиёз, укроп каби резаворлар етиштирувчи ва шундай кўкатлар билан савдо қилувчи шахс.

КЎҚЧИЛ *кам қўлл. айн.* **кўкимтир** 1. *У, аввал Салимбойвачча, кейин бошқалар билан чўқиштириб шампанскийни ичди-да, йирик, кўкчил кўзларига шўхлик ва ишва беришга тириша бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎҚҚАРҒА Яшил-кўк патли, кўкламда келадиган қуш.

КЎҚҚЎТОН Узун оёқлилар туркумининг қарқаралар оиласига мансуб, пати кўк, бўйини ва тумшуғи узун ўлаксахўр йиртқич қуш.

КЎЛ Кенг чуқурликда йиғилиб қолган сув, табиий сув ҳавзаси. *Катта кўл. Чўлда юрган қўнғир ғоз, кўл қадрини не билур.* Мақол. *Тома-тома кўл бўлар.* Мақол. ▪ [*Ғуломжон*] *ой ёруғида кумуш товлаб турган кўлнинг чап қирғоғи билан пастга тушиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎЛАГА *эск. айн.* **кўланка.** *Майдон эшиги очилди. Бири орқасидан бири юриб икки кўлага майдонга кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎЛАМ Бирор иш-фаолиятнинг ёйилиш; қамраш доираси, ҳажми, миқёси; ривожланиш, авж олиш даражаси. *Ишлаб чиқариш кўлами. Революцион ҳаракатлар кўлами.*

КЎЛАНКА 1 Офтоб нуридан тўсилган жой; соя. *Абдуваҳоб айвондаги кўланкага ўтирди, ўғилчасини тиззасига олиб пешанасидан ўпди.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Машина тераклар нинг қуюқ кўланкаси остида учиб бораркан, Қудратнинг дўстлари кўм-кўк ва бўлиқ пахтазор далаларни унга кўрсатиб, фахрланар эдилар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. | Киши ва нарсаларнинг ёруғликка қарама-қарши томонга тушадиган сояси. *Аравани от тортар, кўланкасини ит тортар.* Мақол.

2 Узоқда, қоронғиликда, туманда ғира-шира кўринган нарса; қора, шарпа. *Уй ичидан дераза орқали Гулнорнинг кўланкаси кўринга ч, [Унсин] ҳовлининг четидан чаққон югурди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғорда Жавҳарид билан тегирмончи чолнинг кўланкалари пайдо бўлди.* О. Акрамхўжаев, Қониютнинг сири. *Қарағайларнинг кўланкаси тунги сокин ҳавода қимир этмай турарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

3 *кўчма* Бирор ички руҳий ҳолатнинг (мас. ташвиш, ғам, азоб) юздаги ифодаси, акси. **Кўланка солмоқ** (*ёки ташламоқ*) из қолдирмоқ, акс этмоқ, билинмоқ. *Нигора қайрилиб қараб жилмайди. Унинг бу табассуми зўрма-зўраки эканини, қандайдир ғусса юзига кўланка солиб турганини Шербек бир боқишдаёқ пайқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Уруш барча қатори Мақсуда опанинг ҳам бошига кўланкасини солди.* К. Шукурова, Толашунос олима.

4 *кўчма (3-ш. ясалиш ва ў.-п. к. ф-да)* Бирор кимсанинг ҳимояси; паноҳ, ҳомийлик. *Бировнинг кўланкасида яшамоқ.* ▪ — *Қалай, Хомидбек, юртларингиз тинчликми? — Худога шукур, давлатлари кўланкасида.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кам қўлл.* Нарсаларнинг бошланғич шакли, ҳали тўла шаклланмаган умумий кўриниши. *Чигит экиш бошлангунча янги қишлоқнинг кўланкаси кўриниб қолди: .. ҳали очилмаган кўчаларнинг икки юзига саксон беш мингдан ортиқ кўчат ўтқазилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Кўланкаси қолибди** жуда озиб кетибди, рамақижон бўлиб қолибди. *Сўрила-сўрила кўланкаси қолган совлиқ нимага ярайди?* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўзи хон, кўланкаси майдон** қ. **хон.**

КЎЛБУҚА Қамишзорларда яшайдиган балиқхўр тунги қуш.

КЎЛКА *кам қўлл. айн.* **кўланка.** *Жимжит, қоронғи кўчалардан отни қаттиқ ҳайдаб кетди. Хуштак, шақилдоқ чалган танҳо қоровул кўлкалари унда-бунда учраб қолар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎЛЛАМОҚ Оқмай бир жойга тўпланиб, йиғилиб қолмоқ, кўл бўлиб қолмоқ (сув ҳақида). *Сайфи тол соясига ётиб хуррак отаяпти. Сув эса эгатларнинг бир жойидан югуриб ўтаяпти, бир жойида кўллаб қолаяпти.* Ф. Нуруллаев, Агитатор. *Сквер томондан оқиб тушган баҳор суви тротуарнинг зеҳида кўллаб ётар, .. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

КЎЛЛАТМОҚ кўлламоқ *фл. орт. н. Кўллатиб суғормоқ. Бу ерда ғўзалар кўллатиб суғориларди.*

КЎЛМАК Чуқурроқ жойга тўпланиб қолган ёмғир суви, халқоб сув. *Кун исиб кетди. Ҳар қадамда халқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. ‖ *Кўлмак сувлар устида чивинлар галаси уймалашмоқда.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

КЎЛОБ *айн.* **кўлмак.** *Кўлоб ҳозиргина сепилган сувдан ҳосил бўлган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КЎЛОБЛАТМОҚ: кўлоблатиб сув сепмоқ сувни жуда кўп, қалин сепмоқ. **Кўлоблатиб суғормоқ** *айн.* **кўллатиб суғормоқ** кўп сув қўйиб суғормоқ, бостириб, тўйдириб суғормоқ. *Кўлоблатиб суғорилган ғўзалар, қаранг, Кўринади сув остидан барглари аранг.* А. Пўлат.

КЎМА *диал.* 1 Уюм, тўплам. *Қовун кўмаси.* ▪ *Икки қум кўмаси орасидан бораётган отлиқ отини тўхтатиб, ундан тушди.* Айний, Қуллар.

2 *айн.* **паға.** *Тутун кўмаси.*

КЎМАК [*ф-т*] Моддий ёки маънавий мадад; ёрдам. *Катта кўмак. Кўмак олмоқ. Дўстлар кўмагида қийинчиликларни енгмоқ.* ▪ *Кетаман, қизим, шаҳарда аллақанча ишим бор. Ботиралининг кўмаги билан битказиб олай.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Оғир дақиқаларда бир-бирларини қўллаб, кўмак берардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚЎМАҚДОШ [*ф-т*] *кт.* Кўмак берувчи; ёрдамчи, кўмакчи.

ҚЎМАҚЛАШМОҚ Ёрдам, кўмак бермоқ, ёрдамлашмоқ. [*Унсин:*] *Тоға, сизга ялиниб келдим, Йўлчи акамни қамоқдан чиқаришга кўмаклашинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёзги каникулда тоғларга саёҳат қилганимиз, бир-биримизга кўмаклашиб, Чимён чўққиларига чиққанимиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎМАҚЧИ 1 Ёрдам, кўмак берувчи, ёрдамчи. *Пахта теримига чиққан шаҳарли кўмакчилар.* ▪ *Бу гаплар етмагандай, унинг ягона кўмакчиси бўлган шогирдини яқинда бошқа бир уста айнитиб олиб, бечора чолнинг қўлини кесди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *грам.* Отлардан кейин келиб, уларнинг бошқарув йўли билан тобеланишини кўрсатувчи ёрдамчи сўз, мас. *учун, билан, томон.* **Кўмакчи феъл** асосий феълнинг маъносига қўшимча маъно берувчи ёрдамчи феъл.

ҚЎМАЧ Иссиқ кулга кўмиб пиширилади-ган нон. *Кўчиб кетар вақтида Зебо Ёзи келса ер деб, бир оз унни кўмач қилиб, қўрга кўмиб кетган экан.* «Ёзи билан Зебо».

◆ **Ўз кўмачига кул тортмоқ** ўз манфаати учун ишламоқ; ўзига ўзи қайғурмоқ. *Ҳар ким ўз кўмачига ўзи кул тортадиган .. бир замонда инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎМДИРМОҚ кўммоқ *фл. орт. н. Ўрани кўмдирмоқ. Картошка кўмдирмоқ.*

ҚЎМИҚ Суякнинг говак қисми; говак суяк.

ҚЎМИЛМОҚ кўммоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ёшлигингда одат қилсанг, қариғунча кўникасан; қариганда одат қилсанг, кўниккунча кўмиласан.* Мақол. ▪ *Зайнаб ҳам тамом ипакларга кўмилиб ясанган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Шаталоқ отиб юргунча, уйда кўмилиб ўтирсаларинг бўлмайдими? — деди Фотима опа* [*болаларга*]. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ҚЎМИР 1 Куйиб қорайган, лекин ҳали кулга айланмаган ёғоч қолдиғи. **Писта кўмир** махсус кўрада ёғочни куйдириб тайёрланган кўмир. *Очиқ танчага писта кўмир солиб .. икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ердан қазиб олинадиган, асли ўсимлик қолдиғидан ҳосил бўлган қаттиқ ёқилғи; тошкўмир. *Кўмир саноати. Кўмир кони.* ▪ *Шахталарда шахтёр шиддаткор .. Кўмирларни қулатар яхлит.* Ё. Мирза. **Кўмир пули** *тар.* эски мактабда мактаб биносини ремонт қилдириш учун ўқувчилардан олинадиган солиқ.

ҚЎМИРХОНА Кўмир қўйиладиган, сақланадиган жой.

ҚЎМИРЧАҚ 1 *диал.* Пиширилган, қовурилган овқатнинг бир оз куйиб, қотиб пишган жойи; қирмоч.

2 *айн.* **кемирчак.**

ҚЎМИРЧИ Кўмир тайёрлаш ёки кўмир сотиш билан шуғулланувчи киши. *Кўмирчи бўлсин, темирчи бўлсин, тўрт деворнинг ичида севганинг бўлсин.* Ҳамза, Яллачилар иши.

ҚЎМИРЧИЛИҚ Кўмирчи касби.

ҚЎМИШ 1 **кўммоқ** *фл. иш оти. Боғларда узум, олма, ноклар йиғиштириб олинган, токлар кўмиши учун тайёрланмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Дафн маросими. *У* [*Адолат*] *Зумраднинг ўлимига сира-сира чидаёлмасди. Уни кўмиш учун тўпланган одамлар билан маҳалласи томонга кетар экан, кўз ёшини тиёлмас, секин-секин хўрсиниб борар эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚЎМИШМОҚ кўммоқ *фл. бирг. н. Улар анор кўмишди.*

ҚЎМ-ҚЎҚ кўк *с. инт.* Жуда кўк, кучли даражада кўк; тиниқ кўк. *Кўм-кўк майса. Кўм-кўк сув.* ▪ *Тонг аллақачон ёришган. Осмон ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎММА 1 *диал.* Ханжувар. *Қўмма қилиб экмоқ.* ▪ [*Ғўза кўчатини*] *болалар лой-пойи билан кўчириб, .. ва бўлтак ерга қатор кўммалар очиб ўтқаздилар.* Н. Сафаров, Замон.

2 Ерга кўмиб ўрнатилган. *Кўмма устунлар.* ▪ *Саҳнини янтоқ босган яланг ҳовлида иккита ёғоч қаравот, ўртага кўмма стол ясалган, унинг атрофига қўлбола табуреткалар қўйилган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 Одатда кўмиладиган, кузда кўмиб совуқдан сақланадиган (мевали дарахтлар ҳақида). *Кўмма анор. Кўмма ток. Кўмма қилмоқ.*

ҚЎММОҚ 1 Қавланган ерга (чуқурча, ўра ва ш. к.га) жойлаб, устини беркитмоқ. *Сабзини кўммоқ. Картошкани кўммоқ.* ▪ *Шолини кечаси отхонадан олиб, бошқа ерга кўминг.* Ҳ. Гулом, Машъал.

2 Тупроқ, шағал, қум, тош, кесак каби нарсалар билан қоплаб беркитмоқ, кўринмайдиган қилиб қўймоқ. *Оёқни кумга кўммоқ.* ▪ *Пахомов картошкаларни ҳавас билан бир-бир ушлаб, ўтга кўма бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Совуқдан сақлаш учун устини тупроқ, хас-хашак кабилар билан беркитмоқ. *Токни кўммоқ. Бу жойларда анжир билан анорни ҳам кузда кўмадилар.*

3 Ўликни гўрга қўймоқ; дафн этмоқ. *Сизнинг ўжарлигингизни деб гулдек қизимни бегона шаҳарга икки қўллаб кўмиб келдим.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

4 Чуқур жойни тўлдирмоқ, ер билан текисламоқ. [*Сидиқжон*] .. *тўлиб қолган кир ўрани кўмиб ташлаб, бошқа ўра қазиди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Бултур пахта экқан бригада ернинг намини сақлаш учун зовурни кўмган экан.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

5 ***кўчма*** Жуда ортиқ даражада таъмин этмоқ; тўкиб, ёғдириб ташламоқ. *Ишга кўмиб юбормоқ. Пулга кўмиб ташламоқ.* ▪ *Ҳайитмат аканинг назарида Ҳикмат домла ўз қавмларини ҳаш-паш дегунча олтинга кўмиб юборайтгандек бўлиб кўринди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

◆ **Ўлганнинг устига кўмган** *қ. уст.*

ҚЎН Ишланган, пиширилган тери; чарм. *Кўн заводи.* ▪ — *Бой акамнинг дардлари деҳқончилик устида эмас, бошқа жойда,— деди эски бир этикнинг остига янги кўндан таг қўйиб тикаётган бир киши.* **Айний, Қуллар.** *Умурзоқ ака баланд қоматини эгиб, кўн этигининг учини аста-секин босиб болалар тепасига кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚЎНАҚ *диал.* Қимиз солиб қўйиш учун теридан ясалган идиш; катта саноч. *Қимиз дори деган неча таккон-лар, Чайиб бергин сава билан кўнакни.* «Алпомиш».

ҚЎНГИЛ (*3-ш. бирл.* **кўнгли**) 1 Қишининг ҳис-туйғу ва кечинмалари манбаи; юрак, қалб, дил. *Кўнглида яхши ниятлари кўп. Кўнглим қувончларга тўлди.* ▪ *Бахт, иқбол, фаровонлик орзулари кўнгилда тўла, аммо бу дамда бир парча чапатига зорлик қандай мусибат.* Ойбек, Нур қидириб. [*Зайнаб:*] *Кўнглимда тариқдек ёмонлик бўлса, эртагача етмайин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нигоранинг кўнглини қандайдир ғамгин ҳис-туйғулар эгаллаб олди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Кўнгли бор** 1) хоҳиши, **майли** бор; мойил. *Шу ерда қолиб ишлашга кўнгли борлигини бирдан айтишга бўйни ёр бермай ўйланди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри; 2) яхши кўради, севади. *Ундай деса, Солиянинг пичингида ҳам жон бор. Ахир илгарилари «ака» демас эди-ку? Кўнгли бормикин-а?* С. Анорбоев, Шерали **севиб қолди. Кўнгли бузуқ** 1) фикри, **нияти ёмон**, ёмонлик қилишни ўйловчи; 2) ғамгин, руҳан эзилган, **кўнгли яримта.** *Кўнгли бузуқ бўлса, болам, шод айла, Йиқилганни, болам, сен босиб ўтма.* «Равшан». **Кўнгли жойига** (*ёки ўрнига*) **тушди** хотиржам **бўлди, тинчланди;** таскин топди. *Ғуломжон .. ҳали қўшниси терим бошламаганини кўриб, кўнгли анча жойига тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли йўқ** 1) майли, хоҳиши **йўқ; мойил** эмас, истамайди. *Аслида Шодмон отанинг бешикка кўнгли йўқ эди.* Ҳ. Назир, Кўрмана; 2) яхши кўрмайди, севмайди. **Кўнгли очиқ** (*ёки* **очиқ кўнгил** 1) истагини, **хафа** ёки хурсандлигини яширмайдиган; тортинмай гаплашаверадиган. *Унинг* [*Йўлчининг*] *кўнгли очиқ, содда йигит эканини билиб болалар бирин-сирин яқинлаша бошлайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ҳар нарсага хафа бўлавермайдиган, гина сақламайдиган; беғараз. **Кўнгли оқ** (*ёки* **оқ кўнгил** бировга ёмонликни истамайдиган; беғараз, **юраги тоза,**

www.ziyouz.com kutubxonasi

софдил. *Оқ кўнгил одам.* ▪ *Салим-бойваччадан қилча шубҳаланманг,— қатъий деди Тантибойвачча,— унинг кўнгли оқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўнгли соф** (*ёки* **тоза**), **соф** (*ёки* **тоза**) **кўнгил** *айн.* **кўнгли оқ.** [*Гулнор:*] *Ўзимдан ортиқ сизга ишонаман. Сиз кўнгли тоза йигит, биламан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўнгли тош** *ёки* **тош кўнгил** раҳм-шафқати йўқ, бераҳм, шафқатсиз; бемурувват. [*Фотима:*] *Золим, раҳмсиз, тош кўнгил!* Айний, Қуллар. **Кўнгли хира** *айн.* **таъби хира** *қ.* **хира.** *У смена охирида .. бироз енгил тортди-ю, лекин кўнгли ҳамон хира эди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўнгил хуши** ўзининг хурсандлиги, вақти чоғлиги учун хизмат қиладиган иш-ҳаракат ёки нарса; хурсандлик, вақти чоғлик воситаси. *Қиз бўлса ҳам кўнгил хуши, Фарзанд керакдур йигитга.* «Қўшиқлар». **Кўнгли юмшоқ** *ёки* **юмшоқ кўнгил** *қ.* **юмшоқ** 4. **Кўнгли қаттиқ** *ёки* **қаттиқ кўнгил** *айн.* **кўнгли тош.** *Шу ёшга келиб оталик меҳрини жуда кам кўрсатган қаттиқ кўнгил отанинг юраги бирдан эриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли қора** *айн.* **ичи қора** *қ.* **ич** 3. *Қайси кўнгли қорадан чиқди бу гаплар?* А. Муҳиддин, Кўнгиллар. **Кўнгли ғаш** таъби хира, бирор нарсадан ташвишли, безовта, нотинч. *Кўнгли ғаш, бояги қувончли, ширин, аммо таги йўқ хаёллардан асар ҳам қолмаган эди.* О. Ёқубов, Муқаддас. **Кўнгил бермоқ** (*ёки* **қўймоқ**) меҳр-муҳаббат боғламоқ, севмоқ. *Йигит шу қизга кўнгил қўйди.* ▪ *Кўнгил берганимни, яхши кўрганимни ўлганидан кейин яна ҳам аниқ билдим. Ҳеч кимдан уялмай бағримга босиб йиғладим, деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли бузилди кайфияти бузилди**; қаттиқ хафа бўлди, қайғуга чўмди. *Дутор чалиб ўтирсам, Ипи узилиб кетди, Ёр сени ўйлаб турсам, Кўнглим бузилиб кетди.* «Қўшиқлар». **Кўнгил ёзмоқ** (*ёки* **очмоқ**) ғам-ғуссани тарқатмоқ, унутмоқ, хурсандчилик қилмоқ, ўйин-кулги, сайр ва ш. к. билан дилгирликни тарқатмоқ. *Бамаъни одам билан гаплашиб, кўнглини ёзмоқ.* ▪ [*Шумилов:*] *Қўшиқ кишининг кўнглини очади .. Ленининг қўшиқни севиши ҳам шундан бўлса керак.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Кўнгли кўтарилди** (*ёки* **ўсди**) руҳланди, руҳи, кайфияти кўтарилди, руҳи енгил тортди; хурсанд бўлди. *Сидиқжон .. иситмаси тушганиданми ёки кампирнинг меҳрибончилигиданми, кўнгли кўтарилиб, таъби очилганданми, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўнгли кўтармайди** 1) хоҳламайди, ёқтирмайди, табиатига тўғри келмайди. *Қариндошлар, қўшнилар — ҳеч ким ёқмас, ҳеч нарсани кўнгли кўтармас, ҳеч нарсани истамас эди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) ҳазм қилолмайди; еб-ичолмайди. *Ёғли овқатни кўнглим кўтармай қўйди.* **Кўнгил сўрамоқ** бошига бирор мусибат ёки ташвиш тушган кишидан ҳол-аҳвол сўраб, ҳамдард бўлмоқ, кўнгил кўтарувчи сўзлар айтмоқ. *Ёдгорбойнинг .. нобуд бўлганидан булар бехабар экан, тўғри келиб кампирдан кўнгил сўрабман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўнгли тинчиди** *қ.* **тинчимоқ** 1. **Кўнгли чопмоқ** 1) табиатига, дидига мос келмоқ, мувофиқ деб билмоқ, ёқтирмоқ. [*Гулсумбиби:*] *Дурадгор йигитнинг онаси қатнай-қатнай тинка мадори қуриди. Айниқса ўшанга кўнгилим чопган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) бирор нарсанинг рўёбга чиқишига, амалга ошишига ишонмоқ.— *Қайғурма, Офтоб, .. куёвинг бунчалик сулув бўлса, .. чимилдиқда печак гулдек бўлиб эрига чирмашганини кўрармиз! — Оҳ, опажон,— деди умидсизча ойим,— менинг бунга кўнглим чопмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўнгли чўкди** руҳи тушиб кетди, умидсизликка берилди; ўксиди, афсусланди. *Боланинг кўнгли чўкди.* ▪ *Ҳаётнинг кўнгли чўкиб кетди, лекин .. умид ипини узгиси келмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли юмшади** ачиниб раҳми келди; аччиғидан, қаҳридан тушди. *Меҳри юрак-юрагидан эзилиб, дадасининг кўнглини юмшатиш йўлларини қидирарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўнгли оғриди** хафа бўлди, ранжиди. **Кўнгли совиди** (*ёки* **қолди, қайтди**) аввалги яхши муносабати, майли йўқ бўлди, ихлоси қайтди, севмайдиган бўлиб қолди. *Дўстидан кўнгли совиди.* ▪ [*Абдушукурнинг*] *кейин мадраса илмларидан кўнгли совий бошлади, чунки имом бўлиш уни сира қизиқтирмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўнгли ўксиди** хафа бўлди, маъюсланди. *Қизнинг атрофга жовдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди. Қиз кўнгли ўксиди.* С. Аҳмад, Меҳрибон. **Кўнглига келмоқ** 1) ўзича ўйламоқ, хаёлидан ўтмоқ. *Зўрликни кўнгилга келтирманг.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ўзинг биласан. Ахир шундай бўлади, деб кўнглимга келтирибманми?!* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) хафа бўлмоқ. *Бу гапингиз нотўғри, қори, сизнинг илмингиз эскича илм ... Кўнглингизга келмасин-у, извошга эшак қўшиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўнглига қарамоқ** раъйига, хоҳиш-истагига мувофиқ иш тутмоқ. *Мана шунақа-да, боланинг кўнглига қарайверсангиз, ҳаддидан ошиб кетади.* Ойдин, Ўзи монанд. **Кўнглида кири йўқ** 1) *айн.* **кўнгли оқ**; 2) *айн.* **кўнгли очиқ.** *Юрагида бори юзига тепиб турадиган бундай кишиларни кўнглида кири йўқ деб мақтайдилар.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Кўнглидан кечирмоқ** (*ёки* **ўтказмоқ**) хаёлидан ўтказмоқ, ўйламоқ. «*Энди бу ҳаёт нимага керак?*» *деган фикрни кўнглидан кечирганди.* О. Ёқубов, Тилла узук. «*Тегирмонга тушса, тирик чиқадиган одам*» *— дея кўнгилдан ўтказардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўнглидан чиқармоқ** 1) буткул унутиб юбормоқ; ўйламай, эсламай қўймоқ. *Аслида эса Холмурод севган қизидан ҳали-вери жудо бўлишни ҳам, уни кўнглидан чиқариб юборишни ҳам истамасди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) илгари хафа қилган кишисини узр тарзида хурсанд қилмоқ, хафалигини, гина-кудуратни тарқатмоқ. *Бола бечораниng дилини оғритган эдим .. Ўлмасам бир яхши иш қилиб, кўнглидан чиқариб юбораман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Кўнглини бузмоқ** хафа, ғамгин қилмоқ, ғамга ботирмоқ. *Бир ёш аёлнинг ғам ва ҳасрат билан тўла «ёр-ёр»и алоҳида эшитилар, одамнинг кўнглини бузар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўнглини кўтармоқ** (*ёки* **ўстирмоқ**) руҳлантирмоқ; хурсанд қилмоқ.— *Хафа бўлманг, Тўхта хола, кўпга келган тўй,— деди Бозоров, унинг кўнглини кўтариш учун.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бу гап Жуманнинг кўнглини ўстириб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўнглини олмоқ** 1) хурсанд қилмоқ. *Мен биров билан ошначилик қилсам, ундан жонимни ҳам аямай, кўнглини олмоққа тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бировнинг севгисини қозонмоқ, ўзига меҳр-муҳаббат уйғотмоқ, ром қилмоқ. [*Сидиқжон:*] *Бунақа қўшмачилик сизлардан келади. Инъомжонга «Қизимнинг кўнглини ол, эридан чиқариб сенга бераман» деган кишидан келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўнглини оғритмоқ** хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Ука, мен уч-тўрт кундан кейин Фарғонага жўнайман. Лекин, сан чолнинг кўнглини заррача оғритма, дурустми.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўнглини эритмоқ** дилини, қалбини эритмоқ, юмшатмоқ.

2 Феъл-атвор; характер, хулқ. *Кўнгли бўш одам.* ▪ *Жаҳлдан тушганингиздан кейин, яна юмшаб қоласиз, раис, кўнглингиз бўш.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. [*Бурхон ота:*] *Қариганда кейин шунақа кўнгли бўш бўлиб қолар экан кишининг.* О. Ёқубов, Ота изидан. **Кўнгли кенг** 1) ҳар нарсага сиқилавермайдиган, ташвиш тортавермайдиган. *У кўнгли кенг, вазмин бўлишни, анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб юришни ҳавас қилади.* П. Қодиров, Уч илдиз; 2) олий ҳиммат, саховатли. **Кўнгли тор** 1) ҳар нарсага сиқилаверадиган, ташвишланаверадиган; сержаҳл; 2) хасис, зиқна.

◆ **Бир кўнгли** бир қур тахмин қилиб, ичида гумонсираб. *Бир кўнгли бу гапни қози топиб келгандир, деб ўйлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Борган еригача куйдириб борди. Бир кўнглим, «Заҳар бериб қўйдими?» деб қўрқдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгли тўқ** ғам-ташвишдан холи, хотиржам. *Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ, элдан ажралганнинг бети йўқ.* Мақол. ▪ — *Бектемирдан кўнглим тўқ,— деди Али ·тажанг,— калласи ишлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ишончларингизни оқлайман, кўнгилларингиз тўқ бўлсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўнгил учун** ҳурмат юза-

www.ziyouz.com kutubxonasi

сидан; хеч бўлмаса, шунчаки, тил учида. *Шаҳидбек гўё кўнгил учун яна:— Кўп яхши экан! — деб қўйди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Кўнгли яримта** ғам-ташвиш билан руҳан эзилган, дилхираст.— *Қўй энди, озор берма, кўнгли яримта,— деган эди, Асрорқул қайта авж олди: — Кўнгли яримта бўлса, мияси ҳам яримтами?* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Кўнгли айнимоқ** бехузур бўлмоқ, ўзини ёмон хис қилмоқ. **Кўнгли бўлмади** бирор ишни бажаришга ботина олмади, раъйи бўлмади. *Ҳалигача қизлар билан мусобақалашиб кўрган эмас эдим, қандай бўлар экан, қизларни хафа қилиб қўйишга кўнгил бўлмайди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. **Кўнгил овламоқ** 1) ўзига мойил, ром қилишга интилмоқ. *Кўзингни сузиб овлоқда Пўлатжоннинг кўнглини овлаб юрган эмишсан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар; 2) бировни хурсанд қилишга, кайфини чоғ қилишга ҳаракат қилмоқ. **Кўнгли суст кетди** жуда ҳам ҳаваси келди, тотиб кўргиси, егиси ёки ичгиси келди. *Анорга кўнглим суст кетди.* **Кўнгли тўлди** мамнун бўлди; қаноат ҳосил қилди, тинчиди. *Муҳиддин ака .. алланимадан хурсанд бўлиб, кўнгли тўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўнгил узмоқ** бахридан ўтмоқ, кечмоқ, ажралмоқ, ташлаб кетмоқ. *Бир ёғи булар, қолаверса волидамизнинг қабрларидан кўнгил узолмай, капсанчиларда қолиб кетдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас** киши бирор нарсага ўрганиб, одатланиб қолса, гарчи у зиён бўлса ҳам, уни тарк этолмайди, маъносида ишлатиладиган матал (асосан ярамас одатлар ҳақида). **Кўнглига оғир олмоқ** *с. т.* арзимаган нарсага хафа бўлмоқ; ўзига таҳқир деб тушунмоқ. *Қўйингчи .. ўзингиз ҳар бир нарсани кўнглингизга ола берар экансиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қалмоқларнинг кўзича сен мендан зўр бўлгин, қандай сиёсат қилиб гапирсанг ҳам мен кўнглимга оғир олмайман.* «Алпомиш». **Кўнглига тегмоқ** (*ёки урмоқ*) *айн.* **чаккага тегмоқ** *қ.* **чакка** I. *Булар ҳаммаси ҳам кўнгилга урди шекилли, гулзорлар бўйлаб, боғни айлана бошлади.* Ойдин, Фонарь тагида. **Кўнгилга тугмоқ** *қ.* **тугмоқ. Кўнглига қўл солиб кўрмоқ** *қ.* **қўл. Кўнглига қил (ҳам) сиғмайди** *айн.* **юрагига қил (ҳам) сиғмайди** *қ.* **юрак. Кўнглини топмоқ** истак-хохишига мос тушадиган иш ёки ҳаракат билан ўзига мойил қилмоқ, ўзидан хурсанд қилмоқ. *Каттароғини ака де — қўлтиғига кир, кичикроғини ука де — қўлтиққа ол, кўнглини топ.* П Турсун, Ўқитувчи.

КЎНГИЛЛИ 1 Кўнгилга ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. *Кўнгилли манзара.* ▪ *Бу ерда мева-чева кўп, дарахтма-дарахт тирмашиб ёввойи узум ейишдан ҳам кўнгилли нарса борми?* Ҳ. Аҳмар, Ким хақ? *У [Нури] .. Марьямхонни ўзига яқинроқ тутди. Чунки бу очиқ кўнгилли, самимий хотин эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қишиларнинг ўз истаги, хоҳиши билан қилинган, тузилган. *Кўнгилли армия. Кўнгилли аскарлар.* || *Бўтабой партизан отрядига кўнгилли бўлиб ёзилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. | *от вазифасида кўпл. ф-да* **кўнгиллилар** бирор ишга ёки гуруҳга ўзи истаб, ўз хоҳиши билан кирган ёки уюшган кишилар.

КЎНГИЛСИЗ 1 Кўнгилга хуш келмайдиган; ёқимсиз, хунук. *Кўнгилсиз воқеа.* ▪ *Чекиниш, албатта, жуда кўнгилсиз ҳол. Лекин урушда бўладиган гап бу.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Севги-муҳаббати йўқ, севмайдиган. [*Мастура Гулжонга:*] *Ҳаммаси зўрлик билан эрга тегиб, кўнгилсиз бўлганлар, яхши кўргани билан ўйнаганлар.* Ҳамза, Яллачилар иши.

КЎНГИЛСИЗЛИК кўнгилсиз *с. белги оти. Шундай кўнгилсизликка сабаб бўлгани учун Саидий кўп хижолат тортар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Саидий, унинг Мухторхонга кўнгилсизлигини ўзи ҳам билади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КЎНГИЛЧАН 1 Раҳмли, раҳмдил. [*Гулнор*] .. *Йўлчининг онасини меҳрибон, кўнгилчан, ғоят самимий бир қайнона каби тасаввур қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қаттиқ талаб қила олмайдиган; бўш. [*Мазкур*] *ўртоқ жуда кўнгилчан одам, бу масъул постга эса қаттиқ қўл киши керак.* М. Бақоев, Ибрат.

КЎНГИЛЧАНЛИК кўнгилчан *с. белги оти.* [*Ботир:*] *Мана кўнгилчанлик кишини қаерга олиб боради! Қани партия мажлисига, кечикмайлик.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

КЎНДАЛАНГ Узунасига қараб эмас, балки энига қараб жойлашган, эни бўйлаб кетган. *Кўндаланг тўсин. Кўндаланг кесим.* || *Қоғозни кўндаланг кесмоқ. Туғиши қийин бўлди — бола кўндаланг келди.* ▪ *Вагон ўртасида кўндаланг қўйилган тахтада тўрт киши домино ўйнамоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Масалани кўндаланг қилиб қўймоқ** бирор иш-мақсадни ошкора, дангал ўртага ташламоқ. **[Бировнинг] йўлига кўндаланг тушмоқ** (*ёки турмоқ*) бирор иш қилишига йўл қўймаслик, қаршилик кўрсатмоқ. *Дангал айтишим керак, ўртоқлар, машинага ўгай кўз билан қаровчилар йўлимизга кўндаланг тушиб олдилар.* А. Шермуҳамедов, Пискентлик паҳлавон.

КЎНДАЛАНГИГА *рвш* Нарсанинг энига, эни бўйлаб. *Тахтани кўндаланигига арраламоқ. Ғўза қатор оралариии кўндаланигига культивация қилмоқ.*

КЎНДИРМОҚ I **кўнмоқ** 1 *фл. орт. н. Мен сизга айтиб эдим-а,— деди [қўрбоши] — ҳожини ҳар нарсага кўндирсангиз ҳам, бу гапга кўндира олмассиз, деб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎНДИРМОҚ II *эск. кт.* Юбормоқ, йўлламоқ. *Ва лекин ул тождор қулларига махфий номалар кўндириб .. амри олийларни дариғ тутмагайлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎНИКМА Бирор ишда орттирилган маҳорат, малака. *Меҳнат кўникмалари. Кўникма ҳосил қилмоқ.*

КЎНИКМОҚ 1 Кўниб, ўрганиб қолмоқ. *Шароитга кўникмоқ.* ▪ *Қизим тўрт-беш кун йиғлаб-сиқтаб кўникибам [кўникиб ҳам] қолади.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Қаноат қилмоқ, кўнмоқ. *Борига кўникмоқ.*

2 Тан бермоқ, рози бўлиб қолмоқ. *Эрининг раъйига қариш боришдан фойда йўқлигини билди ҳам кўникди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎНИКТИРМОҚ кўнмоқ *фл. орт. н.*

КЎНИШМОҚ кўнмоқ *фл. бирг. н.*

КЎНМОҚ 1 Бирор иш, илтимос, талаб ва ш. к.га рози бўлмоқ; хўп демоқ, унамоқ. *Маслаҳатга кўнмоқ. Гапга кўнмоқ.* ▪ *Уни ташлаб бир туя билан кетишга туячилар кўнмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қаноат қилмоқ, кўникмоқ. *Озга кўнмоқ. Борига кўнмоқ. Қийинчиликларга кўнмоқ.*

КЎНЧИ Терини пиширии, пардозлаш, чарм тайёрлаш иши билан шуғулланувчи мутахассис, тери пиширувчи. *Ошпазнинг ўчоғида, кўнчининг ёнида, новвойнинг томида .. сиғиниш жонимга теккан эди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

КЎНЧИЛИК 1 **кўнчи** *с. касб оти. Кўнчилик қилмоқ.*

2 *тар.* Тери пиширии корхонаси. *Мирза ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган «Ҳикоят»нинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди. Маълум бўлишича, у [Мирза Баҳром] яқинда, бойвачча билан унга қарашли кўнчиликка борган экан.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

КЎП 1 Сон ёки миқдор жиҳатидан катта, бир қанча. *Кўп китоб. Кўп одам. Кўп йиллик ўсимлик. Кўп бир бўлса, бир йўқ бўлади.* Мақол. *Кўпдан қуён қочиб қутулмас.* Мақол. ▪ *Болалик кунларимда, уйқусиз тунларимда, Кўп эртак эшитгандим, Сўзлаб берарди бувим.* Ҳ. Олимжон. *Қичкина чуғурчуқлар шунча кўп қўндиларки, дарахтларнинг шохлари қишда қалин қор босгандаги сингари ерга салом бериб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Зокир ота кўп йиллик тажрибасини пеш қилиб, Болтабойга ботадиган пичинглар қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | *кесим вазифасида. Ариқда сув кўп. Гап кўп — кўмир оз.* Мақол. ▪ *Чойхонада одам кўп эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *рвш* Узоқ вақт давомида, узоқ. *Кўп кутмоқ.* ▪ .. *Узинг биласан, болам. Кўп ўтирма.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У [Отабек] Марғилонда кўп тўхтамас, бир кун, узоққа тортилса иккі-уч кун туриб қайтар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *рвш* Орадан узоқ вақт ўтмасдан, тез-тез, дам-бадам. *Мен уни кўп кўраман. Улар бизникига кўп келишади.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 Ортиқ даражада, ортиқ; жуда, ғоятда. *Боёқиш кўп яхши одам эди, инсофли, ҳамиятли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Кози бойга:*] *Мингбоши додҳо сизга қилган беадаблигидан кўп пушаймон.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

◆ **Худо кўп кўрди** *с. т.* бирор одам ёки нарсадан айрилганда ишлатиладиган ибора. [*Иқбол:*] *Биргина кўнгил чироғим сиз эдингиз. Худойим сизни ҳам манга кўп кўрса ...* Н. Сафаров, Уйғониш. **Кўпи билан** *ёки* **кўп деганда** кўп бўлса, энг узоғи билан. *Кўп десангиз .. кўпи билан ўч-тўрт кечада саранжомлаб ташлайман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўпга келган тўй қ. тўй. Кўпни кўрган** кўп воқеа-ҳодисаларни бошидан кечирган, кўп турмуш тажрибасига эга. *Сиз кўпни кўргансиз. Сизни эшитсак, ақлимизга ақл қўшилади, отахон, сўзлайверинг.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎПАЙИШ 1 **кўпаймоқ** *фл. иш оти.* 2 *биол.* Ўзидан кўп насл қолдириш; урчиш. *Жинсий кўпайиш. Жинсиз кўпайиш. Куртакланиш йўли билан кўпайиш. Бўлиниш йўли билан кўпайиш. Кўпайиш органлари.*

ҚЎПАЙМОҚ 1 Сон ёки миқдор жиҳатдан ортмоқ; ошмоқ. *Чорва молларининг сони кўпайди.* ▪ *Келди-кетди, меҳмонлар, томошабинлар кўпайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *биол.* Ўзидан кўп насл қолдирмоқ; урчимоқ.

ҚЎПАЙТИРМОҚ 1 **кўпаймоқ** *фл. орт. н. Мевали дарахтларни янада кўпайтирамиз.* ▪ *Мудир гапни кўпайтириб, харидорнинг қонини қайнатмаслик учун оқсоқланиб ичкари кириб кетди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *мат.* Бирор сонни бошқа бир сон ифодалаган миқдор ҳиссасида орттирмоқ, зарб қилмоқ. *Учни иккига кўпайтирмоқ.*

ҚЎПАЙТИРУВЧИ *мат.* Кўпайтириш амалида бошқа сонни кўпайтирадиган сон.

ҚЎПАЙТМА *мат.* Кўпайтириш амалида икки сонни кўпайтиришдан чиққан натижа.

ҚЎПАС [*р* купец] *с. т. эск.* Савдогар, бой. *Ҳамма ер Болта кўпаснинг мероҳўри Тешабойники.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎПАЮВЧИ *мат.* Кўпайтириш амалида бошқа сонга кўпайтириладиган сон.

ҚЎПБУРЧАК *мат.* Синиқ чизиқлар билан ўралган, тўртдан ортиқ бурчакли геометрик шакл.

ҚЎПДАН-КЎП *рвш* Жуда кўп, беҳад. *Кўпдан-кўп салом.* ▪ — *Баракалла, ўғлим, баракалла,— деди Ҳожи курсига эҳтиёт билан ўтираётиб,— Умрингиз узоқ бўлсин. Кўпдан-кўп хурсанд бўлдим.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚЎПИК 1 Маълум сабабларга кўра суюқликларда ҳосил бўладиган майда пуфакчалардан иборат масса. *Сув кўпиги. Пиво кўпиги.* ▪ [*Сой*] *ўз йўлида учраган ҳайбатли тошларга зарб билан урилиб, чақмоқ чаққандай, қирғоққа ҳалқа-ҳалқа кўпик сочмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Элмуроднинг: «Шояд Йўлдош билан бир қисмга тушсам, дардлашиб юрар эдик»,— деган умиди ҳам совун кўпигидай тез ўчди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Одам ёки ҳайвоннинг майда-майда пуфакчали сўлаги. *Комиссар оғзидан кўпик келиб, пол устида чўзилиб ётарди.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон. [*Ҳўкиз*] *ўрнидан қўзғала олмай, оғзидан оқ кўпик оқизиб, кўзлари олайиб, бўкириб ётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎПИКЛАМОҚ 1 Кўпик ҳосил қилмоқ, кўпирмоқ. *Шўрва кўпиклади.*

2 Терлаб кўпик чиқармоқ, кўпик билан қопланмоқ. *Улар кўпиклаб кетган отларини ўйнатиб, вокзал рўпарасидаги яланг жойга етганларида, Мирохўр от бошини тортди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚЎПИКЛАНМОҚ *кам қўлл. айн.* **кўпикламоқ.**

ҚЎПИКЛАТМОҚ **кўпикламоқ** *фл. орт. н. Ҳамма қувноқ. Татьяна кўпиклатиб шампанское қуймоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚЎПИНЧА *рвш* 1 Кўп ҳолларда, кўп вақт. [*Йўлчи*] *кўпинча икки марта қатнар, оқшом вақтида, баъзан ундан кечроқ далага қайтар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *У* [*Элмурод*] *овга кўпинча Давлатёр билан борарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кўп ўтмай, тез-тез. *Ёдингизда борми, кўпинча чақчайган кўзли бир йигит ишхонамизга уни сўраб борар эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎПИРМОҚ 1 *айн.* **кўпикламоқ.** *Ўктам эса кўпирган, ўкиреган сувда бўйнигача ботиб, ҳансираб ишлар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *От чопавериб кўпириб кетган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма салб.* Ўта мақтанмоқ, мақтанчоқлик қилмоқ. [*Тожибой*] *баъзан «Мадамингов ўттиз йил аминлик қилган бўлса, мен эллик йил советга раислик қиламан» дея кўпириб қўярди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎПИРТИРМОҚ 1 **кўпирмоқ** 1 *фл. орт. н. Сувни кўпиртирмоқ.*

2 *кўчма* Бўрттириб, ошириб гапирмоқ, муболаға қилмоқ. *Аслида бўлиб ўтган воқеа аҳамиятсиз бир гап эди. Бироқ уни шиширib, кўпиртириб юбориш мумкин.* С. Аҳмад, Ҳукм. Оғиз **кўпиртирмоқ** 1) бўрттириб, муболаға қилиб гапирмоқ. *Унинг хушмуомалалиги, дилкашлиги тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги; 2) мақтанчоқлик қилмоқ, мақтанмоқ. *Механизация тарафдори бўлиб, мажлисларда оғиз кўпиртирадиган акамларни мендан кўра, яхшироқ биласизлар.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ҚЎПҚАРИ *диал. айн.* **улоқ** III 1.

ҚЎПЛАБ *рвш* Кўп миқдорда. *Бу ҳақда редакция кўплаб хат олди.* ▪ *Мақсад давлатга кўплаб оқ олтин пахта бериш эканини* [*деҳқонларга*] *уқтиринглар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎПЛАШМОҚ Кўпчилик бўлмоқ; кўпчилик бўлиб, биргалашиб ҳаракат қилмоқ. *Кўплашиб ишламоқ. Юк машинасини кўплашиб ариқдан чиқариб олдик. Кўплашган ёвни қайтарар.* Мақол. ▪ — *Чивин кўплашса, филни йиқитади,* деган гап бор,— деди Эрваш салмоқлаб.— *Чумоли бирлашса, чиённинг пўстини титади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎПЛИК 1 **кўп** 1 *с. белги оти. Ишнинг кўплиги.* ▪ *Кўпларига тиреовучлар қўйилган бўлса ҳам, меванинг кўплигидан шохлари синиб ерга тегиб ётади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *лингв.* Предметнинг бирдан ортиқлигини кўрсатувчи форма. *Кўплик сон. Кўплик қўшимчаси.*

ҚЎПМОҚ *диал.* Ошмоқ, кўпчимоқ. *Хамир кўпиб қолипти.*

ҚЎППАК Итларнинг қўриқловчи хашаки бир зоти. *Ўтовда каттакон бир олакўз кўппак ялоқдан бошини кўтармай, тилини чалпиллатиб атала ичяпти.* «Шарқ юлдузи», 1958, № 4.| *сўк.* Ит, итвачча.— *Ҳа, ноинсоф, ҳа кўппак!* — *Қоратой бойни сўка бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎПРИК У қирғоқдан бу қирғоққа ўтиш учун сув, чуқурлик ва ш. к. устига қурилган йўл, иншоот. *Ғишт кўприк.* ▪ *Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб* [*полвон*] *қайиқчини чақирибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Қил кўприк** диний ақидага кўра у дунёда жаннатга ўтиладиган ягона йўл, қилдек ингичка кўприк; пули сирот. *Тожибой оқсоқол унинг узилиб қолган гапини эсига солди: — Хўш, тақсир, ана энди, боринги, оқ қўчқорга миниб эсон-омон қил кўприкдан ҳам ўтиб олдик. Хўш, ундан у ёғи жаннатми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎПТИРМА *диал.* Оширма. *Кўптирма нон.* ▪ *Агар шу кўптирма нон-дай ерлар чоракорнинг ўзиники бўлса-чи!* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚЎПТИРМОҚ *диал. айн.* **оширмоқ** II. *Ойим саҳарда туриб, Талай хамир кўптирган. Оқ олтин — пахталарни Нормасидан кўп терган.* «Қўшиқлар».

ҚЎПЧИЛИК 1 Маълум сон ёки миқдордаги киши ёки нарсаларнинг катта қисми, кўп қисми, аксари; аксарият. *Ўқувчиларнинг кўпчилиги. Кўпчилик овоз билан сайланмоқ.* ▪ *Йўлчи дўппи бозоридан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотинлар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, суҳбатлашиб, дўстлашиб кетганингдан кейин очилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Кўп одам, халойиқ; омма. *Озчилик кўпчиликка бўйсунди. Кўпчилик ўртасида. Кўпчилик бир муштдан урса — йўлдиради, бир бурдадан берса — тўйдиради.* Мақол.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚЎПЧИМОҚ 1 Шишмоқ, бўртмоқ, шишиб кўтарилмоқ (юз, қовоқ ва ш. к. ҳақида). *Кўришаётганда кўзлари ҳам қизариб қолганини, қовоғи одатдагидан кўпчиброқ турганини кўрди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Башорат етиб келди. .. юм-юмалоқ юзи терлаб, қизариб, кўпчиб кетган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Етилиб, шишиб кўтарилмоқ; етилмоқ; гов-гов бўлиб турмоқ. *Ағдариб, ҳайдалган тупроқ худди кўпчиган хамирдай кўтарилиб турибди.* Й. Шамшаров, Орзигул Тўрабоева.

ҚЎПЧИТМОҚ кўпчимоқ *фл. орт. н.* *Ўғит ернинг хамиртуруши, уни кўпчитади, семиртиради.*

ҚЎР [*ф-т*] 1 Кўриш қобилияти йўқ; сўқир. *Кўр одам.* || *Кўрлар мактаби. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. *Кўр кўрни қоронғида танийди.* Мақол. ▪ *Бектемир қоронғида кўр сингари тусмол билан юриб, дарахтга бошини қаттиқ уриб олди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг моҳиятига тушуна олмайдиган; онги етилмаган, онгсиз, билимсиз. *Сиёсий кўр.* ▪ *Кўзим илгари очилган бўлса эди, мен ўз юрагимни бўриларга едирармидим?.. қизим, кечир, бу адашган кўр дадангни кечир!* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кўр ойдин** қ. **ойдин.**

ҚЎРА I 1 **кўрмоқ** *фл. рвшдш.* *Мени кўра солиб ўрнидан турди.* ▪ — *Ўз роҳатимни кўзлаб сизнинг ошингизни кутиб қолсам, беш кишини кўра-била туриб, оч қўйган бўламан,— деди Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўм.* (*ж. к. билан*) Мувофиқ, биноан. *Комиссия чиқарган хулосага кўра.* ▪ *Аҳмаджон .. Петька Уковнинг илтимосига кўра, у билан бирликда «Галя тўғрисида қўшиқ»ни айтиб берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўм.* (*ч. к. билан*) Нисбатан, қараганда. *Сиз буни мендан кўра яхшироқ биласиз. Ундан кўра бу яхшироқ.* ▪ *Раис бошқалардан кўра Бақақуруллоқдаги водокачкани тиклаш мувофиқроқ ва қулайроқ эканини тушунтиришга кўп овора бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎРА II 1 Тунука-темирдан тарнов шаклида ясалган кабоб пиширладиган асбоб.

2 Писта кўмир тайёрланадиган чуқур.

3 Гул қўйиладиган зийнатли чинни идиш; ваза. [*Зумрад*] *деворларнинг нақшини томоша қилди, кўралар ва ипак гиламларни бир-бир кўздан кечириб, ажабланди.* Ойбек, Улуғ йўл.

4 *диал.* Тунукадан ишланган оғзи каттароқ жўмраксиз обдаста. *Бола кучи етса челак судраб, етмаса кўра кўтариб саҳнга сув сепар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎРАК Ҳали етилмаган пайтида совуқ урган, очилмай қолган кўсак. *Кўрак чувиш машинаси.* ▪ *Далада пахта тугади, энди кўрак узилаяпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРГАЗМА 1 Кўриш, томоша қилиш учун қўйилган нарсалар ва шу нарсалар қўйилган жой; виставка. *Халқ хўжалиги ютуқлари кўргазмаси. Кўргазма экспонатлари.*

2 *айн.* **кўрсатма.**

ҚЎРГАЗМАЛИ Ўргатишда, тушунтиришда намуна тарзида кўрсатиш учун хизмат қиладиган. *Кўргазмали қуроллар.* | Ўрганиладиган нарса, унинг модели ва ш. к.ни кўрсатишга асосланган. *Кўргазмали дарс.*

ҚЎРГАЗМОҚ *айн.* **кўрсатмоқ.**

ҚЎРГИЛИК 1 Эрк-ихтиёрдан ташқари ҳолда киши ҳаётида юз берган кўнгилсиз воқеа, ҳодиса; ҳолат.— *Тирик калланинг бу дунёда кўрадигани кўп экан, ўртоқ Дўсматов, бу ҳам кўргилик-да! — деб оҳ чекиб, куйиниб қўйди Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Революциядан илгари, айниқса хотинларнинг кўргилиги қаттиқ, кўплари ёшлигида ҳазон бўлар эди.* М. Алавия, Севинчларим.

2 *дин.* Пешанага ёзилган **нарса; тақдир**, қисмат. *Дўсмат унга қишлоқдаги аҳвол ҳақида ҳасрат қилди .. ва ҳар сафаргидай: — Ҳай, худо ёзган кўргилик шу экан-да! — деб ҳасратини тугатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎРИК 1 Ижтимоий текшириш, синов. *Механизаторлар барча машиналарни техника кўригидан ўтказдилар.* ▪ *Баҳодир мактабга етиб келди. Клубда ёш ҳаваскорлар кўриги энди бошланган эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

2 Ҳаммага кўрсатиш, **намойиш** қилиш; намойиш. *Бу китоблар кўрикка қўйилганми?*

КЎРИЛМОҚ кўрмоқ 2—8, 10, 13, 14. *фл. мажҳ. н. Бу масала келаси мажлисда кўрилади. Хат чироққа солиб кўрилди. Муолажадан яхши фойда кўрилди. Бемор профессор томонидан уч марта кўрилди.*

КЎРИМЛИ *айн.* **кўркам.** *Кўримли бино. Кўримли манзара.*

КЎРИМСИЗ Кўриниши ёқимли эмас; савлати, **кўрки йўқ**; хунук. *Кўримсиз киши.* ▪ *Тишдан қарағанда эски, кўримсиз, лекин катта, сермол дўконда Мирзакаримбой билан Салимбойвачча турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

КЎРИНАРЛИ Кўриш мумкин бўладиган, кўринадиган, кўриниб турадиган. *Эълонни кўринарли ерга осиш керак.* Кўзга **кўринарли** маълум аҳамиятга эга; мақташга арзийдиган, арзирли. *Кўзга кўринарли ишимиз ҳам бор. Унга яратиш қадр-қийматимиз ҳам бор.* Ойдин, Ширинга мактуб.

КЎРИНИШ 1 **кўринмоқ** *с. иш оти.* *Маҳкам ҳозир унинг яна нимадир демоқчи эканини сезди, лекин унга кўринишни ҳам, гапиришни ҳам истамагани учун бош иргаб эшикдан чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ташқи қиёфа, қиёфа. *Қиз, кўринишидан озарбайжон бўлса керак, русча гапирар, гап-сўзларидан анчагина саводли эканлиги кўриниб турар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Қишининг ўзини тутиши; юриш-туриш. *Кундошингнинг кўриниши боёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кўзга кўриниб турган нарса, манзара. *Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф кўринишига мафтун бўлиб бир оз ётгандан кейин, .. узоқ тин олиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *театр.* Драматик асарда пардаларнинг махсус декорация талаб этувчи бир қисми. *Иккинчи пардаларнинг бешинчи кўриниши.*

КЎРИНМОҚ 1 кўрмоқ 1, 2, 10 *фл. ўзл. н.* *Шаҳар узоқдан кўриниб турибди. Шу кунларда нега кам кўринасиз?* ▪ *Боягги совчилар бу фавқулодда муомалани кўрингач бировга достон қилиб ўқийдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу Канизакнинг унга қиладиган ҳар бир муомаласидан очиқ-ойдин кўриниб турса ҳам, .. бунга ҳеч ким аҳамият бермас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Кўз олдида намоён бўлмоқ, **пайдо бўлмоқ**. *Остонада Қора Аҳмад кўринди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кўзга кўринмоқ** 1) тасаввурда гавдаланмоқ, хаёлда кўринмоқ. *Шу савол бошига келганда кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) *кўчма* эл-юртга танилмоқ; шуҳрат қозонмоқ. *Кўзга кўринган олим.* ▪ *Менинг ҳам болам одам бўлди, кўзга кўринди. «Ёдгор». Бу касаба союзларига ўзбек меҳнаткашларининг кўзга кўринган намоёндалари бошчилик қилдилар.* С. Қосимхўжаев, Рус ишчилари.

3 Тасаввур қилинмоқ, туюлмоқ; ўхшаб кетмоқ. *Она Норматнинг бўйига тикилиб қарадн. Кечагина мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аввалари бу иш [самоварчилик] ҳаммага бирам эриш кўринди, бирам ғалати туюлдики, болам бечора Аброр номусларга ўлди.* А. Қаҳҳор, Аброр бобо.

◆ **Кўзига ҳеч нарса кўринмайди** асабийлашиш, ғазабланиш ва ш.к. натижасида ҳеч нарсага эътибор қилмайди; ҳамма нарсадан кечди. *Раҳимбердининг асаблари ўт бўлиб ёнди, кўзларига ҳеч нарса кўринмади.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ҚЎРИШИШМОҚ кўришмоқ 2 *фл. бирг. н.* *Икки дўст [Йўлчи билан темирчи] полвонлардек қучоқлашиб, салмоқли кўришишди.* Ойбек, Қутлуғ қон *Божамиз сиз билан кўришишни орзу қилган эдилар-у фурсатлари бўлмади. Кўпдан-кўп салом айтдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎРИШМОҚ 1 кўрмоқ 1—11, 13, 14 *фл. бирг. н.* *Сиз билан анчадан бери кўришганимиз йўқ. Болалар кино кўришди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Салом-алик қилишмоқ, саломлашмоқ. *Исроил, Эминлар ҳам у билан бошқатдан қучоқлашиб кўришдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРҚ Ҳусн, чирой, гўзаллик. *Тоғларнинг беткай томонларида, энди гуллаган жийдалар боғларнинг кўркига кўрк қўшарди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ҚЎРҚАМ Кўриниши ёқимли, чиройли, гўзал. *Кўркам йигит. Қаддию-қомати кўркам. Тошкент — республикамизнинг обод ва кўркам шаҳарларидан бири.*

ҚЎРҚАМЛАШМОҚ Ёқимли, чиройли тусга кирмоқ; гўзаллашмоқ. *Кеч кирди, электр чироқлари ёнди. Колхоз қишлоғи кундузгидан ҳам кўркамлашиб, кўча колхозчи ёшлар билан гавжум бўлди.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди.

ҚЎРҚАМЛАШТИРМОҚ кўркамлашмоқ *фл. орт. н. Шаҳримизни янада кўркамлаштирамиз.*

ҚЎРҚЛИ *кам қўлл. айн.* **кўркам.** *Тошкент Осиёнинг кўркли ўрнида, Мақталса арзийди, оз эмас, анча.* Ғ. Ғулом.

ҚЎРҚСИЗ Кўриниши ёқимсиз, чиройли эмас; хунук. *Хотин Офтоб ойимнинг бу гапидан ҳайрон бўлди ва ўйлаб сўради: — Нима бало, куёвинг кўрксизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎР-ҚЎРОНА *рвш* Мулоҳаза юритмасдан, яхши ўйлаб кўрмасдан.— *Бу гаплар бошқа бировни эслаб туриб, менга айтилган экан. Мен уни кўр-кўрона, қабул қилибман,— деди Маҳбуба Маҳмудга.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *У устозларидан кўр-кўрона таълимни олиб, ўзига тегадиган гапни сира ҳам ўйлаб қарамаган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚЎРЛАРЧА *айн.* **кўр-кўрона.** *Ҳар номаъқулчиликка кўрларча отиладиган баъзи йигитлар муштларга тупуриб бир-бирларига кўз олайтираркан, кексалар пайқаб қолишди-да, оталарча койиш билан босди-босди қилиб қўйишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎРЛИҚ кўр *с. белги оти. Сиёсий кўрлик.* ▪ *Лекин [Йўлчи] ўз саводсизлигидан энди жуда чуқур ўкинди. «Мана, бу ўрис китоб билан дардлашиб ётибди, лаби қимирламаса ҳам гаплаша ётибди... Эҳ, кўрлик қурсин!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎРМАНА Келинни ёки янги туғилган болани кўришда бериладиган совға. *Кўрмана бермоқ.* ▪ *— Тойчоғимнинг кўрманасини чиқар, дадаси,— деди [Ўзбек ойим].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎРМОҚ 1 Кўриш, қобилиятига эга бўлмоқ, киши ва нарсаларнинг, борлиқнинг кўриниши қандайлигини фарқлай билмоқ. *Бемор ҳамма нарсани аниқ кўрадиган бўлиб қолди. Шофёр туманда йўлни яхши кўролмади.* ▪ *Жувон .. чимматн остидан чиқиб кетган калтакесакни кўриб, дод деб юборди.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Кўз воситасида аниқ фарқламоқ, сезмоқ, билмоқ. *Лекин рашк қитиқлаган кезларда чеҳранг ўзгаради. Мен буни ўз кўзим билан кўрганман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Танишиш, билиш, аниқлаш ва ш.к. мақсадда кўздан, назардан кечирмоқ; назар солиб текширмоқ; қарамоқ. *Врач касални кўрди. Китобни кўрмоқ.* ▪ *Маллавой ака .. чориғини чироққа солиб кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Уйда яхши найим бор,— гапирди Рафиқ.— Ростми? — Олиб чиқ, кўраман [деди Йўлчи].* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бирор тўхтамга келиш, чора белгилаш учун муҳокама қилмоқ. *Бировнинг аризасини кўрмоқ. Бу масалани мажлисда кўрамиз.*

4 Дуч келтирмоқ, учратмоқ. *Сал кеч қолганингда кўролмай, армонда кетардим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Вой, ҳароми ноинсоф! Мен бундай мўлтонини сира кўрганим йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Ҳол-аҳвол сўраб йўқламоқ. *Беморни кўрмоқ.* ▪ *[Унсин:] Гулнор опани унутмайман сира, уни кўргани тез-тез келиб тураман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *[Қурбон ота:] МТСга келганида [Ўрмонжон] мени кўрмасдан кетмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Бошдан кечирмоқ; тажрибадан ўтказмоқ. *У кўп қийинчиликларни кўрган киши.* ▪ *— Ҳар қанча дарбадарлик бўлса мен кўрганман, ўғлимга қолгани йўқ,— деди Сидиқжон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Йигитликда бизнинг бошимиздан ўтган саргузашт шундоқ бўлган, ўғилларим. Бизнинг кўрганларимиз қурсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Бирор кимса ёки нарсага эга бўлмоқ, эришмоқ, етишмоқ. *Давлат кўрмоқ.* ▪ *Яқин тўрт ойча умр қилдик. Умримда хотин кўрганим ҳам шу.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Кампир .. эшикка қаради.— Вой оғзингизга ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мен-ку йилда беш газ чит кўрмайман, келишингизда шу бечорага бир нарса олиб келсангиз-чи сиз ҳам одам бўлиб!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. | Баҳраманд бўлмоқ, нималигини билмоқ. *Бу чўл неча йиллардан бери сув кўргани йўқ.* ▪ *Отлар бўлса, колхоз отхонасига киргандан бери, қашлағич кўргани йўқ, таги камдан-кам тозаланади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бош бўлинг, сув чиқарайлик, экин қилайлик, оз бўлсаям оғзимиз ош кўрсин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 ... деб ҳисобламоқ, билмоқ; ... деб қарамоқ, тушунмоқ. *Лойиқ кўрмоқ. Мувофиқ кўрмоқ. Раво кўрмоқ. Оз бўлса ҳам кўп ўрнида кўринг. У йигитни ўзига тенг кўрмади. Барчани баравар кўрмоқ. Мен сени ўз укамдай кўраман.* ▪ *[Йўлчи:] Синглим, ўз уйингдай кўр, тортинма. Кампирнинг юмушларига қараш.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Эп кўрмоқ** *қ.* **эп.**

9 Юз берган воқеага бошқа киши ёки нарсани сабаб қилиб кўрсатмоқ. *Китобни ўзи йўқотиб мендан кўраётир. Ўзинг қилиб, бировдан кўрма! Келмаса ўзидан кўрсин.*

10 Томоша қилмоқ, томошабин сифатида кузатмоқ. *Болалар телевизор кўрмоқда. Кеча янги кино кўрдик.* ▪ *Эсингда борми, райондан театр кўриб келаётган кечамиз аравада Сотиболди ашула айтамиз деб Канизакни қистади, кўнмагандан кейин сочидан тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

11 Тажрибада синамоқ, синаб билмоқ. *Ер сотганларнинг кўпини кўрдик, охири гадой бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Вексель деган сўз чиқди. Уни ҳам кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Пайқаб билмоқ; сезмоқ. *Катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи биргалашиб, қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

12 Бирор нарсани таъкидлаш ва унга диққат-эътиборни жалб этиш учун қўлланилади. *Ширинлигини кўр!* ▪ *Набигулнинг акаси: — .. Дидни кўринг-а, трафаретнинг рангига мос абажур!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Болтабой «кўрдингми, яширмайди» деган мазмунда Сидиқжоннинг тиззасини босиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

13 *кўм. фл. вазифасида:* 1) равишдошнинг **=(и)б** аффикси формаси билан бирикиб, синаш, билиш учун қилинган иш-ҳаракатни билдиради, мас. *еб кўрмоқ, ҳидлаб кўрмоқ, чамалаб кўрмоқ, овқатнинг тузини татиб кўр*; 2) равишдошнинг **=а/=й** аффикси формаси билан бирикиб, бирор иш-ҳаракатни бажармаслик ҳақида қатъий огоҳлантиришни билдиради, мас. *бора кўрма, ича кўрма, сўрай кўрма.*

14 Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўз маъносига боғли кўшма феъл ҳосил қилади, мас. *зарар кўрмоқ, фойда кўрмоқ, баҳам кўрмоқ, ёмон кўрмоқ, яхши кўрмоқ, таҳсил кўрмоқ, умр кўрмоқ.*

◆ **Елкамнинг чуқури кўрсин** *қ.* **елка. Иш кўрган** *қ.* **иш. Кўпни кўрган** *қ.* **кўп. Кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ** ҳаддан ташқари ёмон кўради.— *Ўзимнинг ҳам тўрани кўрарга кўзим, отарга ўқим йўқ,— деди чилим тортиб туриб Рустам ака.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Туя кўрдингми, йўқ** ўзини ҳеч нарса кўрмаган, билмаган қилиб кўрсатиш лозимлигини таъкидлаш учун ишлатиладиган матал. *[Баққол:] .. Иложи бўлса яматганингизни айтманг, койиб-нетиб юрмасин тағин. Туя кўрдингми — йўқ, вассалом.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Узоқни кўрмоқ** *қ.* **узоқ. Хўжа кўрсинга** *қ.* **хўжа. Юз кўрмас бўлиб кетмоқ** *қ.* **юз 1**

ҚЎРНАМАК *[ф-т]* Яхшиликни қадрламайдиган; яхшиликка ёмонлик қиладиган; тузингни ичиб, тузлуғингга тупурадиган; нонкўр. *Кўрнамак одам.*

ҚЎРНАМАҚЛИК кўрнамак *с. белги оти. Нон ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини беҳуда исроф этиш кўр-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

намаклик, қолаберса жиноятдир. С. Маҳкамов, Ноз-неъматни қадрланг.

ҚЎРОЛМАСЛИҚ Бошқанинг муваффақиятидан, яхши яшашидан рашк қилиш, унга ҳасад, ғараз туйғуси билан қараш; ҳасад. *Шундай одамлар борки, ўзларида ҳеч нима йўқ, бошқанинг мулкига ҳасад қилади, кўроломайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎРПА Ётганда, ухлаганда совуқдан сақланиш учун устга ёпиладиган, чорбурчак ғилоф ичига пахта солиб қавилган буюм. *Духоба кўрпа. Шоҳи кўрпа. Кўрпа қавимоқ. Кўрпага бурканмоқ.* ▪ *— Устимга кўрпа ташла! — деди хотинига у, титроқ товуш билан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Кўрпа кўтарди** *диал.* малай, югурдак. *Ўринбой қалъачининг .. гумаштаси ва кўрпа кўтардиси бўлган бир киши фаол колхозчи бўлмас.* Айний, Қуллар. **Кўрпага қараб оёқ узатмоқ** ҳол-қудратига қараб, ўз имкониятини ҳисобга олган ҳолда иш тутмоқ. *Сиз учун хижолат чекишни истамайман. Ҳаммамиз ҳам кўрпага қараб оёқ узатганимиз яхши.* С. Абдулла, Соялар. **Бир кўрпада катта бўлмоқ** бир оила ёки хонадонда ўсмоқ, ёшликдан бирга яшаб ўсмоқ. *Шундай пайтда Коля — Қудратнинг бир кўрпада катта бўлган оғайниси — жонига ора кирарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Кўрпа-ёстиқни кўтармоқ** кетмоқ, кўчиб кетмоқ; бадарға бўлмоқ. *Учар бу ердан ҳам кўрпа-ёстиғини кўтарди.* ▪ *Орамизга совуқлик тушади, мана бу ёмон нарса. Кейин мен кўрпа-ёстиғимни кўтариб, қай эшикка бораман?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎРПАБОП *айн.* **кўрпалик** 1.

ҚЎРПАЛИК 1 Кўрпа қилинадиган, кўрпабоп. *Кўрпалик чит.*

2 Кўрпага етадиган. *Икки кўрпалик атлас.*

ҚЎРПАЧА Ўтирганда остга тўшаладиган, узун ғилоф ичига пахта солиб қавилган қалин ва юмшоқ тўшак. *Ўчоққа яқинроқ ерда кигиз устига солинган кўрпачада, қичкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёладан чой хўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Соясига кўрпача солмоқ** қ. соя.

ҚЎРСАТИЛМОҚ **кўрсатмоқ** 1—3, 5, 7, 8 *фл. мажҳ. н. Фильм кўрсатилди. Қаршилик кўрсатилмади.* ▪ *Бола кўрсатилган иккинчи сўзни ўқийман деб турганда, синф эшиги қаттиқ тепкидан ланг очилиб, ичкарига совуқ ёпирилиб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сайловда кандидатлар сайлов округидан кўрсатилади.* «ЎзССР Конституцияси». *Иброҳимов кўрсатилган далилларни ўлчаб, салмоқлаб кўрди, сарагини саракка, пучагини пучакка ажратиб ёзиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ҚЎРСАТИШ **кўрсатмоқ** *фл. иш оти.* **Кўрсатиш олмоши** *грам.* шахс ёки нарсаларни кўрсатиш, унга ишора қилиш учун қўлланувчи олмош, мас. *бу, шу, у.*

ҚЎРСАТИШМОҚ **кўрсатмоқ** *фл. бирг н.*

ҚЎРСАТҚИЧ 1 Кўрсатиш учун хизмат қилувчи ёзув, стрелка ва ш. к. *Йўл кўрсаткичи.*

2 Бирор нарсанинг ривожи, даражаси, ишнинг бориши, бажарилиши ва ш. к. билдирувчи белги ёки нарса. *Халқ хўжалиги тараққиётининг кўрсаткичлари. Студентлар экзаменларда юқори кўрсаткичларга эришди.* ▪ *Албатта, ишимизга баҳо берар эканлар, энг олдин кўрсаткичларимиз ва сўнгра, аҳволимизни ҳисобга оладилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *грам.* Бирор категорияга тааллуқлиликни кўрсатиб турувчи белги; қўшимча. *Грамматик кўрсаткич. Эгалик кўрсаткичи.*

◆ **Кўрсаткич бармоқ** бошмалдоқдан кейинги бармоқ; қорамалдоқ.

ҚЎРСАТМА Қандай ҳаракат қилиш, ишлаш лозимлигини кўрсатувчи йўл-йўриқ; қўлланма. *Алексей, партия ва ҳукуматнинг кўрсатмаларига мувофиқ, ёппасига коллективлаштириш шароитга қараб, турли ерда турлича суръат билан амалга оширилишини тушунтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎРСАТМОҚ 1 **кўрмоқ** 1—3, 5, 6, 8—10 *фл. орт. н.*

2 Намойиш қилмоқ; **амалда исботламоқ**; билдирмоқ. *Билимдонлигини кўрсатди. Дўстлигини кўрсатди.* ▪ *У [Аҳмаджон] меҳнатга бўлган қобилиятини айниқса колхозда кўрсатди.* А. Қаҳҳор, **Олтин юлдуз**. *Бу йигит бошқа ҳеч ишда ўзини кўрсатмаган эди, шу ишга қўйдик, бунда ўзини кўрсатди.* А. Қаҳҳор, **Картина**.

3 Далил келтирмоқ, **айтиб ёки** намойиш қилиб исботламоқ. *Баҳона кўрсатмоқ. Далил кўрсатмоқ. Сабаб кўрсатмоқ.* ▪ *Бунга нима важ кўрсатасиз? Кўрдингизми, кўрсатаётган важингизнинг ўзи важга муҳтож.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Нишон бермоқ; **далолат, ишора** қилмоқ, билдирмоқ. *Бу нарса кўрсатадики, Мирзакарим отам дунё лаззатини яхши тушунадилар, яна кўп вақт бу лаззатдан баҳраманд бўлишни истайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Лекин кечаси кўринган бутун аломатлар душман шитоб билан чекинаётганини кўрсатар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 Бирор иш ёки вазифани бажариш учун бировнинг мувофиқлигини, муносиблигини айтмоқ, номзодини таклиф этмоқ. *Аравакаш ..Йўлчини чақирди:— Катта ойимнинг юмушлари бор экан. Менга буюрган эдилар. Ишим зарурлигидан сизни кўрсатдим. Сиз учрашинг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 *с. т.* Адабини, таъзирини бермоқ; ўч олмоқ. *Қачонгача овозимни бўғадилар; тирикман — тинчимайман. Кўрсатаман уларга!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Халойиқ олдида мени беобрў қилишнинг оқибатини сен ит қорига бир кўрсатиб қўяй ҳали!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 «Қилиб», «этиб» равишдошлари билан бирикиб, улар бошқарган сўздан англашилган белги ёки хусусиятга эга эканликни исботлашга, бунга бошқаларни ишонтиришга уринмоқ маъносида ишлатилади, мас. *бировни ёмон қилиб кўрсатмоқ, ўзини билармон қилиб кўрсатмоқ.*

8 Айрим отлар билан бирикиб, шу отлар маъносига боғли қўшма феъл ҳосил қилади, мас. *жасорат кўрсатмоқ, матонат кўрсатмоқ, таъсир кўрсатмоқ, қаршилик кўрсатмоқ, ғамхўрлик кўрсатмоқ, ҳурмат кўрсатмоқ.* ▪ *Гулнорнинг ғойиб бўлиши Йўлчига яшин урган каби таъсир кўрсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Азизбек:*] *Бунчалик ғайрат кўрсатган фуқароларга раҳмат; дунё тургунча турсинлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Қорасини кўрсатмайди** бутунлай кўринмайди, кўриниш бермайди, учрашмайди. *Бу нима гап, қизим? Ақлли, ҳушли кап-катта йигит бирдан қорасини кўрсатмай кетсин!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ҚЎРСИЧҚОН Ер остида яшашга ва оёқлари ер кавлашга мосланган, кўзи кўр, ўсимликхўр кемирувчи сутэмизувчи ҳайвон.

ҚЎРФАЗ *геогр.* Океан, денгиз ёки кўлнинг қуруқлик ичкарисига кирган қисми.

ҚЎРШАПАЛАК [*ф-т* кўршабпарак] Олдинги оёқлари қанотга айланган тунги сутэмизувчи ҳайвон. *Қоронғи сомонхона, молхоналарнинг шифтида яшириниб ётган кўршапалакларгина энди яйрашар, учишар, пашша овлашар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎСА [*ф-т*] 1 Соқол-мўйлови жуда сийрак ёки бутунлай йўқ, чиқмайдиган. *Кўса одам.* || *Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса — қариганини.* Мақол. ▪ *Аравакаш камсоқол, кўсароқ мулойимгина киши.* Ойбек, Болалик. *Сен кўсанинг мендан ўлгинг келдими? Ё, билмайман, кунинг охир бўлдими.* «Равшан». **Алдар кўса** кўпгина шарқ эртакларининг асосий қаҳрамони — тадбирли ва айёр киши образи.

2 *кўчма* Ўт-ўлани кам, гиёҳ кам чиққан ёки мутлақо унмайдиган. *Эҳе, бу кўса ерлар ҳам шундай гуллаб кетсинки, одамлар бир сайр қилишни орзу қилсин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚЎСАК [*ф-т*] Ғўзанинг гулдан сўнг тугадиган, ичида пахта етиладиган чаноқлардан иборат меваси. *Кўсаклар очилди.*

ҚЎСАКЛАМОҚ Кўсак ҳосил қилмоқ, кўсак боғламоқ. *МТС ёнидаги пайкалда ўтган йили ғўза кўкрак бўйи ўсибди, тепасигача кўсаклаб, қарийб ҳаммаси очилди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ҚЎСАНАМО Кўсага ўхшаш, соқол-мўйлови сийракроқ. *Кўсанамо бир киши ўтирганларни ғазига қаратиб,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нимадир ҳикоя қиларди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚЎСТ *кам қўлл.* Бирор нарсанинг ортиқча, ошиқча қисми. *Кўстини қирқиб ташламоқ.*

ҚЎТАК: кўтак арава ғилдираклари кичик, пастак арава; дўнгалак арава.

ҚЎТАЛАНГ Ётса туролмайдиган; бедармон. *Кўталанг бузоқ.*

ҚЎТАРА Бутун борича, яхлитича ёки катта, кўп миқдорда амалга ошириладиган; улгуржи (олди-сотди, савдо ҳақида). *Кўтара савдо.* || *Кўтара олмоқ. Кўтара сотмоқ.* ▪ *Шу вақтларда Муҳаммадражаб у билан кўтара мол оладиган харидорига қилгандай муомалада бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Кўтара савдо қилмоқ** 1) улгуржисига сотмоқ ёки олмоқ; 2) *кўчма* айб бўлса-да, бор гапни очиқ-ойдин лўнда қилиб айтиб қўя қолмоқ.— *Номаъқул бузоқнинг гўштини ебсан! Билдингми? — деди Очилдов кўтара савдо қилиб.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ҚЎТАРАМ *диал.* Қўталанг. *Ҳожи хола зўғум бошлади: — Ҳай, латта бой, кўтарам бўлганмисиз? Мунча ёнингиз ердан узилмайди?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎТАРАСИГА *рвш* Бутун борича, яхлитича; улгуржи. *Кўтарасига сотмоқ.*

ҚЎТАРГИЧ Кўтариш учун ишлатиладиган, кўтарадиган. *Кўтаргич механизм. Кўтаргич машина.*

ҚЎТАРИЛМОҚ 1 **кўтармоқ** 1—7, 10—16 *фл. мажҳ. н. Парда кўтарилди. Меҳнат унумдорлиги кўтарилди. Кўнглим тоғдек кўтарилди. Кўп ҳосил кўтарилди.* ▪ *Парда ёпилиши билан залда қарсак кўтарилди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *Кейинги йилларда батрачкомдан партия ячейкасининг котиблигига кўтарилган Абдурасул камбағаллар ўртасида тобора обрў ортдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Рашид ҳақидаги мудҳиш ўйлар хаёлидан кўтарилиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 **кўтармоқ** 3, 5, 6, 7, 10, 12, 16 *фл. ўзл. н. Ернинг унумдорлиги кўтарилди. Беморнинг ҳарорати кўтарилди.*

3 Юқорига, баландга, **осмонга** чиқмоқ. *Қуёш анча кўтарилиб қолибди.* ▪ *Омоч ағдарган ерлардан ҳовур кўтарилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тутун ва кукун кўкка кўтарилиб, қишлоқ ҳавосини бўғиб қўйган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Учмоқ, парвоз қилмоқ. *Бургут жуда баландга кўтарилади.* ▪ *Тепаликдаги бақатеракдан гурр этиб кўтарилган бир тўп қарға «қа-қуғ» деганича ҳар томонга учиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қаравот.

ҚЎТАРИНКИ Зўр хурсандчилик ва фахрланиш ҳисси билан жонланган; жонли. *Бу оқшом идорада ҳаёт ҳамма вақтдагидан кўра шовқинли ва кўтаринки эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Деҳқонлар кўтаринки руҳ билан деҳқончилик ишини бошлаб юбордилар.* Айний, Эсдаликлар.— *Қани жўнадик! — у кўтаринки бир вазиятда қўлларини қовуштирди.* С. Анорбсев, Оқсой.

ҚЎТАРИНКИЛИК **кўтаринки** *с. белги оти. Раис шундай тўлиб-тошиб гапирар эдики, ундаги бу кўтаринкилик кайфияти даррова Шавкатга ҳам юқди.* Ш. Пўлат, Хижолат.

ҚЎТАРИШМОҚ **кўтармоқ** *фл. бирг. н. Юк кўтаришмоқ. Қўл кўтаришмоқ.*

ҚЎТАРМА 1 Кўтариладиган, кўтариб қўйиладиган қилиб қурилган. *Кўтарма кўприк. Кўтарма тўғон.*

2 Тупроқдан баланд қилиб, кўтариб ишланган тепалик. *Темир йўл кўтармаси.* | Тупроқдан ишланган ғов, тўсиқ. *Сув кўтармани ювиб кетди.* ▪ *Кўтарма бошига қайтиб келган йигитлар унга ярим соатда тупроқ босиб, оёқлари билан шиббалаб, сув бузолмайдиган қилиб қўйдилар.* Айний, Қуллар.

ҚЎТАРМАЧИ *эск.* Газлама, атторлик моллари ва ш. к. ни қишлоқма-қишлоқ кўтариб юриб сотадиган майда савдогар.— *Лахтакларни катта читфуруш газламачилар арзонроқ баҳо билан кўтармачиларга сотадилар,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚЎТАРМОҚ 1 Ердан ёки ётган жойидан узиб, ажратиб олмоқ. *Замбар кўтармоқ.* ▪ *Эргаш у билан кучоқлашиб кўришмоқчи бўлган эди, Нормат унинг белидан маҳкам қучоқлади-да, даст кўтариб, уни айвон супасига чиқариб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ердан узилган, ажралган ҳолда тутмоқ, қўлда тутмоқ. *Сумка кўтариб бозорга бормоқ. Колонна бошида байроқ кўтарган қизлар бормоқда.* ▪ [*Отабек*] *отини ахтахонага боғлаб, совға тўлдириб келган ипак хуржунни кўтариб ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маҳдум шу сўз билан ичкарига кириб, ҳовли саҳнида чақалоқ кўтариб турган Раъно ёнидан айвонга ўтди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Ўз устида тутган ҳолда юришитортиш, элтиш қудратига эга бўлмоқ. *Туя кўп юк кўтаради.* ▪ *Тошхўжа эшон ҳазилакам эшон ўтган эмас, ббқиб қўйилган ўн бешта отдан уни фақат иккитасигина кўтара олар эди, холос.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Юқори, баланд ҳолатда тутмоқ, юқорига чиқармоқ. [*Сидиқжон*] .. *бирдан бошини кўтарди ва Канизакка қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Обиджон.. чирофининг пилигини кўтариброқ қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қўл кўтармоқ** 1) қўлни юқори ҳолатда (бошдан юқори) тутмоқ; 2) бировни уришга шайланмоқ; 3) мажлисда бирор масала юзасидан ўз розилигини билдирмоқ, овоз бермоқ. *Митинг қатнашчилари большевиклар тақдим этган резолюцияга қўл кўтардилар.* С. Қосимхўжаев, Рус ишчилари.

4 Бирор нарсани уйиб, устма-уст қилиб, устига қўйиб баланд қилмоқ. *Дамбани кўтармоқ. Йўлни кўтармоқ. Марзани кўтармоқ.* ▪ — *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб кўтариб келиш лозим бўлади,— деди Алим бува.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *кўчма* Оширмоқ, **кўпайтирмоқ** (куч, даража, нарх-наво ва ш. к. ҳақида). *Нархни кўтармоқ. Температурани кўтармоқ.* ▪ *Кейин овозини пардама-парда кўтариб дўқ ура кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кўчма* Мавқеини, **ҳол-қудратини**, моддий аҳволи ва ш. к.ни яхшиламоқ. *Обрўйини кўтармоқ.* ▪ [*Қодир:*] *Яхши қилибсиз .. колхознинг аҳволи ёмонга ўхшайди, кўтариш керак.* Уйғун, Навбаҳор.

7 Юқори мансаб ёки **лавозимга** тайинламоқ, белгиламоқ. *Пастдан юқорига кўтармоқ. Хотин-қизларни раҳбарлик лавозимларга дадил кўтариш керак.* ▪ [*Акром ҳожи:*] *Агарда хон кўтариш маним қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 *кўчма* Бардош қилмоқ, **бермоқ**; чидамоқ. *Боланинг инжиқлигини онаси кўтаради.* ▪ *Қампирга айтма, кўтаролмайди.* [*Ёдгорбойдан*] *қора хат келган!* А. Қаҳҳор, Аср бобо. *Энди у* [*Софья*] *бу икки мусибатни биратўла қандай кўтаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

9 *кўчма* Ҳазм қилмоқ, **сингдирмоқ**. *Ҳар қанча овқат бўлса ҳам кўтаради— кучи кўп. Бемор паловни кўтаролмади.* ▪ *Томоғи тақиллаб ўтирган дуторчи «кўтармасалар — ичмасинлар» деса ҳам Набигул унамади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. | Ёқтирмоқ, суймоқ; тоқат қилмоқ. *Бундан кейин .. ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

10 *кўчма* Бирор иш-ҳаракат қилишга илҳомлантирмоқ, қўзғаб отлантирмоқ, сафарбар қилмоқ. [*Алексей:*] *Мустамлакачи золимларга, бойларга қарши яна халқни кўтараилик! Қудратнинг ишини охирига етказайлик!* Н. Сафаров, Уйғониш.

11 *кўчма* Ўз устига олмоқ, ўз ҳисобидан тўламоқ (сарф-харажат ҳақида). *Умурзоқ ака: — Болалар бизга шунча ёрдам беришди. Энди .. саёҳат қилиб келишсин. Бутун йўл харажатини колхоз кўтаради,— деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Энди Шоабдуфаттоҳ Хўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайлик?* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

12 *кўчма с. т.* Йўқ қилмоқ, йўқотмоқ, битирмоқ. *Адоватни орадан кўтармоқ. Худо кўтарсин! (қарғ.).* ▪ *Мусулмонқул .. золимларни ўртадан кўтариб юртга осойиш берганда, унга ким нима дея олар эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғам ема, бегижон, ўғлинг топилар. Кўтар юрагингдан қайғу ваҳимни.* Фозил шоир. *Муаттаринг билан бирга худо кўтарсин сени!* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

www.ziyouz.com kutubxonasi

13 *кўчма с. т.* Ичмоқ, урмоқ (май ҳақида). *Қадаҳ кўтармоқ.* ▪ [*Равшан полвон*] «*хоним*» *олиб келган коньякдан кўзларини чирт юмиб, бир рюмкасини кўтариб ташлади.* О. Ёқубов, Ларза.

14 *кам қўлл.* Қарзга олмоқ. *Бир пуд ғаллани, топилса уч пуд ғаллага бўлсаям, жон деб кўтарамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Матқовул келаси йил ҳосили ҳисобига Ҳакимжон бойваччанинг отаси Латифжонбойдан пул кўтариб от олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

15 *с. т.* Етиштирмоқ, олмоқ. *Гектар бошига ўн тоннадан ҳосил кўтардик.* **Хирмон кўтармоқ** йиғим-терим ишларини тугатиб, ҳосилни йиғиштириб олмоқ. *Улуғ етти йилликнинг биринчи кузини мўл-кўл хирмон кўтариб муборакбод этдилар.* А. Мухтор, Дўстлигимиз барқ урсин.

16 Айрим отлар билан бирикиб, шу от билдирган нарсани юзага келтиришни ифодалайди, мас. *жанжал кўтармоқ, исён кўтармоқ, шовқин-сурон кўтармоқ.*

◆ **Бош кўтармоқ** қ. **бош. Бошига кўтармоқ** қ. **бош. Бурнини кўтармоқ** манманлик қилмоқ; гердаймоқ. *Улар* [*Ёрматни*] *сўкишар эди: «Хўжайинниng лайчасику, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз».* Ойбек, Кутлуғ қон. **Гап кўтармайдиган** сал гапга жаҳл қиладиган, жиззаки. **Гула кўтармоқ** қ. **гула II. Замон(а) кўтармайди** замонга, қонун-қоидага тўғри келмайди. *Эртасига онаси қуда томонга одам юбориб: «Қизимиз хоҳламади, ўзининг хоҳлагани бор, зўрлик билан иш қилишни замона кўтармайди»,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўкка кўтармоқ** қ. **кўк. Кўнглини кўтармоқ** қ. **кўнгил** 1. *Кўнгилни дўст кўтарар.* Мақол. **Сиркаси сув кўтармайдиган одам** қ. **сирка. Уй кўтармоқ** *с. т.* ҳамма нарсани ташқарига олиб чиқиб, уйларни тозаламоқ, тартибга солмоқ. *Кампир эгила-букила, терлаб-пишиб уй кўтараётган эди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. **Қаддини** (*ёки* **белини**) **кўтармоқ** *айн.* **қаддини** (*ёки* **белини**) **ростламоқ** қ. **ростламоқ 2.**

КЎТАРТИРМОҚ кўтармоқ *фл. орт. н. Бировга юк кўтартирмоқ.*

КЎТОҲ [*ф-т*] *кам қўлл.* Калта, қисқа. *Қўли кўтоҳ. Ақли кўтоҳ. Ариқни калтаи кўтоҳ қилиб қирқмоқ.*

КЎТОҲЛИК 1 кўтоҳ *с. белги отн. Қўли кўтоҳлик. Ақли кўтоҳлик.*

2 *диал.* Айбли иш, гуноҳ иш. *Аччиғланиб, полвон неча сўз айтди, Сўраган кишилар уялиб қайтди, Биз билмаймиз нима кўтоҳлик ўтди.* «Ёдгор».

КЎЧ Кўчиш пайтида ташиладиган уй-рўзғор буюмларидан иборат юк. *Бир машина кўч.* ▪ *Кўч ортган араваларимиз билчиллаган лой йўлдан чуқур из қолдириб боради.* С. Абдуқаҳҳор, Янги беш йиллик тўнғичи.

Кўч кўтармоқ рўзғори билан бошқа жойга кўчмоқ.

КЎЧА I [*ф-т*] **1** Аҳоли яшайдиган жойларда йўловчилар ўтиб турадиган, транспорт қатнайдиган йўл. *Навоий кўчаси. Собир Раҳимов кўчаси. Ошинг ҳалол бўлса, кўчада ич.* Мақол. ▪ *Тўхта хола кўчада узоқдан бирин-кетин келаётган икки кишининг қорасини кўрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ёр юрган кўчаларни супурай сочим билан.* «Қўшиқлар». **Гадой топмас кўча** топиш қийин, пастқам кўча.

2 Яшаш, туриш жойидан ташқари бўлган жой, очиқ майдон. *Уйида роҳати йўқнинг кўчада фароғати йўқ.* Мақол. ▪ *Қишнинг охирги кунлари, кўчада қора совуқ билан изғирин юрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

◆ **Кўча боласи** умумий таълим-тарбиядан четда қолган бола. *Ўтир бу ёққа! Хўш сен нима учун кўча болаларига ўхшаб ахлоқсизлик қиласан!* А. Қаҳҳор, Айб кимда? **Хоҳламасанг** (*ёки* **истамасанг**) **— катта кўча** хоҳламасанг, истамасанг билганингни қил, хоҳлаган ерингга кетавер; тўрт томонинг қибла. **Кўчасига кирмоқ** бирор нарса қилиш пайига тушмоқ, уринмоқ. *Аблаҳ Тиллабойга энди ишонч қолмади. Чамамда феъли айнаб, хиёнат кўчасига кирганга ўхшайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўчада қолган** ташлаб қўйилган, кераксиз. [*Муаттар:*] *Бугундан қолмай кўчингни кўтар! Олти ойдан бери касал боқамиз. Кўчада қолган нонимиз йўқ.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Оёғим** (*ёки* **кавушим**) **кўчада қолгани йўқ** *ёки* **оёғим кўчада қолибдими** ҳар қанақа жойга боравермасликни, унча-мунча жойни назар-писанд қилмасликни ифодалаш учун айтиладиган ибора. *Давранинг тўрида эдим, оёғим кўчада қоптими, деб унча-мунча тўйга бормасдим.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ўзбек ойим унча-мунча тўю азаларга «кавушим кўчада қолган эмас» деб бормас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўчасидан ўтмоқ** бирор иш ёки ҳаракат билан шуғулланмоқ; билмоқ. [*Муҳаббат:*] *Турғунжон ака, қўйинг, мен бир умримда савдо кўчасидан ўтган бўлмасам, мени мажбур қилманг.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

КЎЧА II *диал:* **кўча оши** *айн.* **гўжа.**

КЎЧА-КЎЙ [*ф-т*] Кўча ва умуман уй-ҳовлидан ташқари бўлган жойлар. [*Йўлчининг*] *ҳақимни еб кетди бой, деб кўча-кўйда бойни қоралаб юргинлигини* [*Салимбойваччага*] *айтди.* Ойбек, Кутлуғ қон.

КЎЧАЛИК Кўчага чиқилганда, меҳмондорчиликка борилганда кийиладиган. *Кўчалик кийим.*

КЎЧАТ 1 Ўруғ ёки қаламчадан ўсиб чиққан ва бошқа жойга олиб ўтқазиладиган ёш дарахт; ниҳол. *Олма кўчати. Тут кўчати. Кўчат ўтқазмоқ.* ▪ *Мана шу анжирнинг кўчатини* [*Раисимиз*] *Оққўрғондан олдириб келди.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Парник ёки бошқа иссиқ жойда етиштирилган ҳамда кўчириб экишга мўлжалланган ёш ўсимлик. *Анвар .. ҳам кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Умуман энди ўсаётган ёш ўсимлик ёки **дарахт.** *Ўзинг ўстирган кўчат меваси ширин бўлади.*

КЎЧАТЗОР Кўчат ўтқазиб қўйилган, кўчат **етиштириладиган** жой, майдон.

КЎЧАТХОНА. Кўчат етиштириладиган хона; **парник.**

КЎЧИРИЛМОҚ кўчирмоқ *фл. мажҳ. н. Текст машинкада кўчирилади. Шеър оққа кўчирилди.* ▪ *Пулеметчилар бошқа казармага кўчирилди.* А. Қаҳҳор, **Олтин юлдуз.**

КЎЧИРИҚ *этн.* Қасалдан инс-жинсларни «ҳайдаш» **учун қилинадиган** ирим-сирим. *Баҳшилар қўбизни чалиб, касалларни кўчириқ қиладилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш урфишлари.

КЎЧИРМА 1 Асл нусхадан ёзиб, чизиб, кўчириб **олинган** нусха. *Буйруқнинг кўчирмаси. Қарордан кўчирма олмоқ.*

2 Бошқанинг **ишидан айнан** ёки қисман кўчирилган, **ўгирланган.** *Кўчирма асар.*

◆ **Кўчирма гап** *грам.* **ўзганинг** ҳеч ўзгаришсиз, айнан **берилган гапи.**

КЎЧИРМАКАШ *айн.* **кўчирмачи.**

КЎЧИРМАКАШЛИК *айн.* **кўчирмачилик.** — *Йўлдош кўчирмакашлик қилиб она тилидан «икки» олди. Алгебрадан кузги имтиҳонга қолди,— деди Муродов.* Б. Раҳмонов, Қалмиш — қидирмиш.

КЎЧИРМАЧИ Ўзганинг ишини кўчириб олиб, ўзиники **қилиб** кўрсатувчи киши. *Кўчирмачи шоир.*

КЎЧИРМАЧИЛИК Ўзганинг ишини кўчириб олиш **билан шуғулланиш.**

КЎЧИРМОҚ 1 кўчмоқ *фл. орт. н. Қишлоқни шу ерга, янги ариқнинг икки юзига кўчирмоқчимиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Ярангдан эски докани кўчирар эканман, бутун баданим зирқираб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Текстни **бошқа қоғозга** қайта ёзмоқ ёки **қайта чизмоқ,** ундан нусха, кўчирма **олмоқ.** *Элмурод .. ҳар жумлани неча қайта ўйлаб, ҳар ёзганини кун сайин яна бошдан кўчириб, республика газетасига мақола тайёрлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гапларда шоирлар ўз янги шеърларидан ўқир, саводли кишилар эса уларни қўлда кўчириб тарқатардилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *этн.* Турли ирим-сирим қилиб бемордан инс-жинсни, касалликни **«ҳайдамоқ»,** шу йўл билан «даволамоқ»; кўчириқ қилмоқ.

КЎЧИРТИРМОҚ кўчирмоқ *фл. орт. н. Дипломни уч нусха кўчиртирдим.*

КЎЧКИ Тош, тупроқ, қор ва ш. к.нинг тогдан кўчиб, нураб тушадиган

www.ziyouz.com kutubxonasi

уюми. *Муз кўчкиси. Тоғ кўчкиси. Қор кўчкиси.* ▬ *Мирзакамолиддин*] *ўш довонида кўчки тагида қолиб ўлган эмиш.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *У* [*Холхўжа*] *мақсадига эриша олмайди,— йўлда кўчки остида босилиб ҳалок бўлади.* Ё. Шукуров, Қасос.

ҚЎЧ-ҚЎРОН Умуман кўч нарсалари, бошқа жойга кўчганда бирга олиб бориладиган рўзғор буюмлари.— [*Раҳмат ҳожи*] *бир неча кун Марғилонда турғандан кейин хотинини кўч-кўрони билан Тошкентга олиб келибди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

КЎЧМА 1 Бир жойда турмай, жойдан жойга кўчиб юриб ишлайдиган. *Кўчма устахона. Кўчма кино. Кўчма кутубхона.*

2 Мусобақада кейинги ғолибга олиб бериладиган. *Кўчма қизил байроқ. Кўчма кубок.*

3 Ўз ўрнидан силжиб, сузиб ёки учиб, бошқа жойга кўчиб юрадиган. *Кўчма муз тоғлари.* ▬ *Орқага қайтиш учун кўчма қумлар орасидан юриш керак.* А. Қаҳҳор, Мастон.

4 *лингв.* Ўз, асл маъносидан бошқача маънода ишлатилган. *Сўзнинг кўчма маъноси. Кўчма маъноли сўзлар.*

КЎЧМАНЧИ Ўтроқ бўлмаган ҳолда, кўчиб юриб ҳаёт кечирадиган. *Кўчманчи қабила. Кўчманчи қушлар. Кўчманчи ҳаёт.*‖ *Бир вақтлар кўчманчилар яшаган ерлар.*

КЎЧМАНЧИЛИҚ 1 **кўчманчи** *с. белги от.*

2 Ўтроқ бўлмаган ҳолда, кўчиб юриб яшаш.

КЎЧМОҚ 1 Яшаш ёки ишлаш жойини ўзгартирмоқ, бир жойдан бошқасига ўтмоқ. *У* [*Нури*].. *Ёрмат оиласининг боққа кўчиб кетганини эшитиб афсус қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу ердан ҳеч қачон кўчмайман, сен ҳам кўчмайсан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Умуман ўрнини, манзилни ўзгартирмоқ; бошқа жойга ўтмоқ, жилмоқ, кетмоқ. *Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга. Шохдан-шохга кўчади нуқул, Куйи роҳат берар кўнгилга* И. Муслим.

3 Ўқишнинг юқори босқичига: синфдан синфга, курсдан курсга ўтмоқ. *Ҳаммамиз тўққизинчи синфга кўчдик. Бу йил қизим учинчи курсга кўчади.*

4 Ёпишган, бириккан жойидан ажрамоқ. *Унинг* [*масжиднинг*] *баланд ва сири кўчиб кетган эски устунлик айвонида уч-тўртта намозхон бужмайиб ўтиришибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ғишт қолипдан кўчди** *қ.* **ғишт.**

5 *кўчма* Темани, ҳаракатни, ишлаш ёки яшаш йўсинини ўзгартирмоқ, бошқасига ўтмоқ, киришмоқ. *Суҳбат саёҳат темасига кўчди. Конвейер усулида ишлашга кўчмоқ. Беш кунлик иш ҳафтасига кўчдик.* ▬ *Гап айланиб бригадалар ишига кўчди.* Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва. *Тезроқ мақсадга кўчмоқ керак.* И. Раҳим, Ихлос.

◆ **Енгил** (*ёки* **осон**) **кўчмоқ** *қ.* **енгил** 7. **Оғир** (*ёки* **қийин**) **кўчмоқ** қийинчилик билан содир бўлмоқ; қийин ҳал бўлмоқ; оғир шароитда ўтмоқ. *Бу йил иш яна анча оғир кўчадиганга ўхшайди-а.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси. *Айниқса қиш билан олишиш жуда-жуда қийин кўчибди.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

ҚЎШҚ [*ф-т*] Баланд, баҳаво қилиб солинган енгил иморат. *Хоразмбоғ ёдгорлиги Хоразм ҳокимининг шаҳар четидаги ёзги кўшки бўлганлигини кўрсатди.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. [*Қорабек*] .. *Ўзи учун бир кўшк ва бир чорбоғ бино қилдирди.* Айний, Эсдаликлар.

ҚЎҲ [*ф-т*] *эск. айн.* **тоғ** 1 **Кўҳи Қоф** афсонавий тоғлар, афсонага кўра ер атрофини ўраб олган буюк тоғлар.

◆ **Кўҳи ғам** оғир ғам.

ҚЎҲЛИ(Қ) Кўриниши ёқимли; чиройли, гўзал.— *Бизнинг Марғилонда бир қиз бор,— деди* [*Раҳмат*],— *шундоқ кўҳликки, бу ўртада унинг ўхшаши бўлмас, деб ўйлайман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КЎҲНА [*ф-т*] 1 Узоқ ўтмишдан давом этиб келаётган; қадимий. *Кўҳна қардошлик муносабатлари. Кўҳна одат.*

2 Эскириб путурдан кетган; эски. *Арава ҳам кўҳна, ямоқ-ясқоқ ғилдирак темиридан унда-бунда парча-парча қолган; кегайлари шалоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дераза олдида кўҳна стол. Нариги дераза ёнида диван.* М. Муҳамедов, Қичик гарнизон.

ҚЎҲНАЛИК **кўҳна** *с. белги оти.*

Л

Л Ўзбек алфавитининг ўн учинчи ҳарфи.

-ла *поэт.* «Билан» кўмакчисининг қисқа шакли. *Тонг салқинин эмган сувни жим, Тавозе-ла тутар лавозим.* Ойбек.

ЛАБ [*ф-т*] 1 Оғиз атрофининг юқори ва қуйи томонидаги эт-мушакдан иборат ҳаракатчан қисми; дудоқ, ирин. *Устки лаб. Пастки лаб. Қалин лаб. Юпқа лаб.* ▬ *Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Намиқиб, кўкариб турган нафис лабларига нозик табассум югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Идиш оғзининг айлана чети; зиҳ. *Кумғоннинг лаби. Қозон лаби. Лаби учган пиёла. Халтанинг лаби.* **Лаб урмоқ** лабини қайтариб ҳимармоқ (қоп, халта ва ш. к. ҳақида).

3 Қирғоқ, ёқа, чет. *Дарё лаби. Ҳовуз лаби. Кўлнинг лаби. Йўлнинг лаби.* ▬ *Булоқ лабига ўтириб, ҳовучини очганда, кафтида ғижимланиб ётган ҳўл рўмолчага кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ердан баланд ясси сатҳнинг чети, чекаси. *Томнинг лаби. Супанинг лаби.* ▬ [*Йўлчи*] *айвон лабига ўтириб, бошини қўллари остига олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Лаб товушлари** *лингв.* лабларнинг иштироки билан ҳосил этиладиган товушлар.

ЛАББАЙ [*а*] 1 *унд. с.* Чақириққа бериладиган жавоб; ҳа. *Элмурод собиқ хўжайини билан кўришишга мажбур бўлди. Лекин эшон унинг юзига қанча тикилиб қарамасин, ҳовлисида «ҳа!» деса «лаббай!» деб югурадиган етимчани .. танимади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Хуморхон:*] *Лаббай! Аҳаджон ака! Қайси гўрда юрибсиз? Телефон қилмаган жойим қолмади!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Шошганда лаббай топилмас** кутилмаган иш, сўроқ ва ш. к.дан шошилиб қолган ҳолларда айтиладиган мақол. **«Лаббай» деб жавоб бермоқ** *ёки* **«лаббай» демоқ** бирор даъватга ёки чақириққа дарҳол жавоб бермоқ, унда кўрсатилган вазифани бажаришга дарҳол киришмоқ.— *Бас, шундай экан,— деди Абдурасул,— яна тағин ғафлат босиб юраверамизми, ёки Ленин партиясининг чақириғига «лаббай!» деб, колхоз тузамизми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сўроқ юкламаси вазифасида* «Нима дейсиз?», «нима дединг?» каби маънолардаги сўроқни англатади. [*Қанизак:*] *Шунақа, Сидиқжон ака, одам ўзини-ўзи танимай қоладиган вақт ҳам бўлар экан.— Лаббай? — деди Сидиқжон.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЛАББАЙГЎЙ [*а*+*ф-т*] *салб.* Бировнинг гапини, топшириғини доим «лаббай!» деб бажарувчи; итоаткор, итоатгўй, лаганбардор. *Лаббайгўй одам.*

ЛАБ-БАЛАБ [*ф-т*] *айн.* **лаболаб.** *Лаб-балаб тўла.*

ЛАБ-ДАҲАН [*ф-т*] 1 Лаб ва оғиз. *Мавлавий Йўлдош кулгидан лаб-даҳанини йиғиштиролмай қолди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 *кўчма с. т.* Тил, гапириш қобилияти; кимсага гапириб бирор ишни битириш, ўз гапини маъқул қилиш қобилияти. *Гапирсанг-чи, лаб-даҳанинг борми?!* ▬ *Хўжайин бўлгандан кейин киши ўз хўжалигининг кам-кетиги, унинг ривожи тўғрисида ўйлайди, жон куйдиради, маслаҳат солади, .. шуларнинг ҳаммасига лаб-даҳан керакми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЛАБ-ДАҲАНЛИ Кимсага гапириб бирор ишни битказишга қобил, ўз гапини, фикрини маъқуллата оладиган. *Лаб-даҳанли йигит.*

ЛАБДИР *айн.* **лаванд.**

ЛАБДИРЛИҚ **лабдир** *с. белги оти. Бу тариқа лавандлик ва лабдирлик билан хотин ушлаб бўлурму?* А. Қодирий, Қалвак маҳзум.

ЛАБЗ *с. т.* Лафз.

ЛАБИАЛ [*р* **лабиальный**]: **лабиал товушлар** *айн.* **лаб товушлари** *қ.* **лаб.**

ЛАБИРИНТ [*р*<*грек*] 1 Бир-бирига ўхшаш, киши юрса адашиб қоладиган чалкаш йўллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *анат.* Қулоқ ичидаги чиғаноқсимон қисм.

ЛАБЛАНГАН *лингв.* Лабларнинг чўччайиши билан юзага келадиган (товуш ҳақида). *Лабланган унлилар.*

ЛАБ-ЛУНЖ Лаб ва лунж.— *Қишлоқи бўлсанг ҳам, бир маҳмадонасанки ..— деди-да Шарофатхон лаб-лунжини буриб, ортиқча кибрли юриш билан чиқиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Лаб-лунжи осилди** хафа бўлди, қовоғи солинди. *Бугун у ваҳим бўлган кишидай ҳар нарсадан чўчиб, қўрқиб, ҳадиксираб, лаб-лунжи осилиб юрган кечаги Мадумар мингбошига сира ўхшамас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛАБОЛАБ [*ф-т*] *рвш, кт.* Лабигача тўла, лиқ тўла, лиммо-лим. *Дарвешали, кўнглингиз ҳар чоғ эл муҳаббати билан лаболаб тўлсин.* Ойбек, Навоий.

ЛАБОРАНТ [*р*<*лат*] 1 Лаборатория ёки илмий муассасада илмий техника ишларни бажарувчи ходим.

2 Лаборатория машғулотлари вақтида профессор ёки ўқитувчига керакли асбоб, препарат ва ш. к.ни тайёрлаб берувчи ёрдамчи ходим. *Химия кафедрасининг лаборанти.*

ЛАБОРАНТЛИҚ лаборант *с. касб оти. Лаборантлик қилмоқ.*

ЛАБОРАТОРИЯ [*р*<*лат*] 1 Илмий текширишлар, тажрибалар, амалий машғулотлар ўтказиш учун керакли аппарат ва асбоблар билан жиҳозланган илмий муассаса ёки унинг бўлими ва улар жойлашган бино. *Химия лабораторияси. Физика лабораторияси. Лаборатория машғулоти.*

2 *кўчма* Ёзувчи, рассом ва ш.к.нинг ижодий фаолият соҳаси. *Ёзувчининг ижодий лабораторияси.*

ЛАВА I [*р*<*итал*] Вулкандан отилиб чиқадиган эриган тоғ жинси.

ЛАВА II [*р*] Шахтада кўмир қатлами ёппасига қазиладиган жой. *Қайноқ лавада транспортёр лентасига бетўхтов кўмир ташлашга, смена тугагунча уни ўн икки-ўн уч тоннага етказишга ҳар кимнинг ҳам бардоши ўтавермайди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ЛАВАНГ *с. т.* Лаванд.

ЛАВАНД [*ф-т*] Ўзини-ўзи удда қилолмайдиган, қўлидан бирор иш келмайдиган; шалвираган, бўшанг, ношуд. *Тарбиятсиз ота-она фарзанди, Бориб-бориб бўлур лаванди.* Чархий.

ЛАВЛАГИ Сабзавот ўсимликларидан бири ва унинг овқат учун ишлатиладиган илдиз меваси, ҳосили. *Оқ лавлаги. Қизил лавлаги. Лавлаги чопиғи. Лавлаги суғориш.* ▪ *Ошни ўзларингга айтиб кетсам, қилаверар экансизлар. Лекин сабзи йўқ, ўрнига лавлаги соласиз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Қанд лавлаги** лавлагининг қанд, шакар тайёрлаш учун ишлатиладиган оқ ширин нави.

◆ **Лавлаги бўлиб кетмоқ** *ёки* **лавлагиси чиқиб кетмоқ** уятдан ёки ҳароратдан юзларига қизиллик ёйилмоқ, қизариб кетмоқ. *Мен уялиб, қип-қизил лавлаги бўлиб кетган эдим.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЛАВЛАГИҚАВЛАГИЧ *қ. х.* Лавлаги ҳосилини кавлаб оладиган махсус машина.

ЛАВЛАГИҚОР Лавлаги экиш, лавлаги ҳосили етиштириш иши билан шуғулланувчи деҳқон ёки хўжалик.

ЛАВЛАГИҚОРЛИҚ **лавлагикор** *с. касб оти.*

ЛАВЛАГИЧИ *кам қўлл. айн.* **лавлагикор.**

ЛАВЛАГИЧИЛИК *кам қўлл.* **лавлагичи** *с. касб оти.*

ЛАВОЗИМ [*а*] *кт.* Муассаса, идора ташкилот ва ш. к.да бирор расмий хизматни бажариш билан боғли бўлган доимий вазифа; амал, мансаб. *Раислик лавозими. Раҳбарлик лавозими. Президентлик лавозими.*

ЛАВОЗИМСИЗ: **лавозимсиз министр** баъзи капиталистик мамлакатларда: махсус топшириқларни бажарувчи, муайян тармоққа тайинланмаган министр.

ЛАВР [*р*<*лат*] 1 *айн.* **дафна**. *Лавр барги.*

2 Шу дарахтнинг шох-шаббаларидан қилинган ва шуҳрат, ғалаба белгиси ёки олий мукофот сифатида ғолиб кишининг бўйнига солинадиган чамбарак.

ЛАВҲ [*а*] *эск.* Китобни қўйиб ўқиш учун ясалган махсус мослама. *Кичик Алишер лавҳ устига Фаридиддин Атторнинг «Мантиқут-тайр» [Қушлар тили] номли китобини қўйиб ўқимоқда эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 14.

ЛАВҲА [*а*] 1 Силлиқланган тош ёки металл тахта. *Оппоқ мармар лавҳа устига қўйилган сиёҳдон жуда ярашиғлиқ эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Хотира ёки қисқача **тарихий** маълумот ёзиб, бирор жойга ўрнатиб қўйилган тош ёки металл тахта ва унга ёзилган текст, **хат**. *Қаҳрамон хотирасига ўрнатилган лавҳа.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қутидор лавҳа қаршисида эди. Лавҳани ўқиб чиққандан кейин у ҳам пиқ-пиқ йиғлаб юборди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Воқеа, ҳодиса ва **ш. к.** ҳақидаги кичик асар ёки парча. *Кино лавҳа. Пахтакорлар ҳаёти ҳақида лавҳалар.* ▪ *Хаёлимнинг олтин қайиғи Сузар экан бағрингда мағрур, Жилва билан кекса тарихнинг Лавҳалари бир-бир кўринур.* Уйғун. *У отасининг суҳбатини севар, гражданлар урушига доир лавҳаларни севиб тинглар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 *полигр.* Китобнинг бошига, боб ва фаслларининг аввалига саҳифанинг эни бўйлаб солинган нақш.

5 Кўриниш, **манзара**. *«Тезгузарда бўлдим. Ўтмиш асрларнинг харобазор, ваҳима, чўл лавҳаларидан из ҳам қолмаган.* Туйғун, Йиллар ва кишилар. *Навоий .. ҳаёт лавҳалари ва табиат манзараларини тасвирлашда ҳам моҳир санъаткордир.* «Ватан адабиёти».

ЛАГАН 1 Қуюқ овқатлар солинадиган, тарелкадан катта ясси идиш. *Мис лаган. Сопол лаган. Чинни лаган.* ▪ *Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Хитой лаган** сергул катта чинни лаган. *Эшон ая хитой лаганда қовурма олиб кирди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *диал.* Қосадан катта ичи чуқур сопол идиш; товоқ. *Бошларида қатиқ ивитиладиган лаган .. билан яланғоёқ, кир, жулдур кийимли болалар шипиллаб ўтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛАГАНБАРДОР *салб.* Ўз манфаати учун мансабдор олдида ўзини жуда тубан тутиб, унга хушомад қилишга тиришадиган пасткаш одам; хушомадгўй. *«Ҳа!» деса «лаббай!» дейдиган, сўз қайтармас, лаганбардорлари, унинг [Тўқсоновнинг] парвоз қилишини таъминлайдиган қанот бўлиб кўринадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛАГАНБАРДОРЛАРЧА *рвш* Лаганбардорлик билан, лаганбардор кишиларга хос ҳолда. *Лаганбардорларча муомала қилмоқ.* ▪ *Бошқалар бойвачанинг гапини лаганбардорларча бош қимирлатиб маъқулладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛАГАНБАРДОРЛИҚ **лаганбардор** *с. белги оти. Лаганбардорликка қарши кураш.*

ЛАГЕРЬ [*р*<*нем*] 1 Қўшиннинг аҳоли яшайдиган ердан ташқаридаги вақтинча қароргоҳи. *Бу ердаги ҳаёт фронтдан мингларча километр узоқда, мамлакат ичкарисида бўлган ўша лагерь ҳаётидан ҳам осойишторок эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Вақтинча туриш учун қурилган жой, вақтинча қароргоҳ. *Туристлар лагери. Альпинистлар лагери. Пионерлар лагери.*

3 Маҳбуслар ва ҳарбий асирлар сақланадиган жой. *Ахлоқ тузатиш меҳнат лагери. Ҳарбий асирлар лагери.* **Концентрацион лагерь** *қ.* **концентрацион.**

4 *кўчма* Муайян бир маслакдаги ижтимоий-сиёсий гуруҳ; ҳаммаслак кишилар тўдаси. *Тинчлик тарафдорлари лагери. Социализм ва демократия лагери.* ▪ *Маҳкум синф—беклар курашдан толди, Бизнинг лагерь устунлик маршин чалди.* Ғайратий.

ЛАЁҚАТ [*а*] 1 Бирор ишга яроқлилик, қобиллик; бирор ишни бажариш, уддалаш қобилияти. *Ўқишга лаёқат. Ишга лаёқати йўқ одам.* ▪ *Бой тоғанинг ҳамма юмушларини яхши бажаргани ва меҳнатга лаёқатини, уқувини яққол кўрсатгани учун бой унга [Йўлчига] катта ерга чиқиб пахтада ишлашга буйруқ берган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **истеъдод.**

ЛАЁҚАТЛИ 1 Бирор ишга яроқли, қобил, лаёқати бўлган. *ЎзССРда меҳ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нат қилиш, «ишламаган тишламас» деган принципга биноан, меҳнатга лаёқатли ҳар бир граждannинг бурчи ва шарафли ишидир. «ЎзССР Конституцияси».

2 *айн.* **истеъдодли.** *Лаёқатли бола.*

3 Фойдаланишга, ишлатишга яраиди-ган, яроқли. *Болтадан бошқа лаёқатли асбоб йўқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛАЁҚАТСИЗ 1 Бирор ишга яроқсиз, бирор ишни бажариш қўлидан келмайдиган; қобилиятсиз. *Меҳнатга лаёқатсиз киши.*

2 *айн.* **истеъдодсиз.**

ЛАЗАРЕ́Т [*р*<*фр*] *эск.* Ҳарбий қисм қошидаги кичкина касалхона.

ЛАЗГИ Хоразмнинг шўх куйларидан бири ва шу куйга ижро этиладиган рақс. *Бир оздан сўнг Хоразмнинг ўйноқи куйлари чалиниб, шўх лазги бошланди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛАЗГИН *қ.* **лазгинлар** *Лазгин тили. Лазгин халқи.* || *Лазгин аёл.*

ЛАЗГИНЛАР Дағистонда яшайдиган Қавказ халқларидан бири.

ЛАЗГИНЧА 1 Лазгинларга, лазгин тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Лазгинча қийим. Лазгинча рақс.*

2 Лазгин тили. *Лазгинча(ни) биласизми?* || *Лазгинча гапирмоқ.*

ЛАЗЗАТ [*а*] 1 Нарсаларнинг маза-таъм билиш аъзолари орқали сезиладиган хусусияти; маза, таъм. *Овқатнинг лаззати. Анжирнинг лаззати.*

2 *кўчма* Ҳузур-ҳаловат ҳисси; маза, нашъа, завқ. *Меҳнат лаззати. Дунё лаззатлари. Уйқу лаззати. Осон ишда лаззат бўлмайди.* ▪ *Соҳилларни айланиб, Ўтирамиз оқшомлар. Кеч лаззатига қониб, Роҳатланади танлар.* Т. Тўла.

3 Лаззат (*хотин-қизлар исми*).

ЛАЗЗАТЛАНМОҚ Лаззат олмоқ, маза қилмоқ, роҳатланмоқ. *Қомилнинг бундай парвосиз ўтиришини, бунинг устига, шеър ўқиб лаззатланаётганини кўрган Бўронбекнинг оғзи очилиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЛАЗЗАТЛИ 1 Мазаси яхши, ёқимли; ширин, тотли. *Лаззатли шўрва. Лаззатли мева.* ▪ *Меҳмонлар лаззатли овқатларни хўп ейишди, ичишди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Димоққа ёқимли, хушбўй. *Кўк солиб қатиқланган маставанинг лаззатли ҳиди келди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма* Ҳузур-ҳаловат бағишлайдиган; нашъали, завқли. *Лаззатли ҳаёт. Лаззатли суҳбат. Лаззатли онлар.*

ЛАЗЗАТСИЗ 1 Бемаза, тамсиз, ёқимсиз. *Лаззатсиз овқат.*

2 *кўчма* Ҳузур-ҳаловатсиз, завқсиз. *Лаззатсиз турмуш.*

ЛАЗИЗ [*а*] 1 *кт.* Мазаси ёқимли; ширин, лаззатли. *Уламолар эса, гўё уч кундан бери туз тотмагандай, лазиз овқатларга чиқиртқадай ёпирилиб ура бошладилар.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Лазиз (*эркаклар исми*).

ЛАИН [*а*] *кт.* Лаънатланган, қарғиш олган; лаънати. **Шайтони лаин** 1) *дин.* лаънатланган (худонинг даргоҳидан қувилган) шайтон; 2) *кўчма* ўтакетган фирибгар, хийлагар, қаллоб.— *Сен шайтони лаинсан, энди билдим, хонлар билан ҳамтовоқ бўлгансан,— деди Абдулвоҳид.* Ойбек, Нур қидириб.

ЛАЙЛАҚ [*ф-т*<*а*] 1 Узун оёқ қушлар туркумига мансуб, тумшуғи узун, парлари оқ ва қора аралаш катта қуш. *Лайлак уяси. Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ.* Мақол.

2 Баландга юк чиқариш учун қурилган, таянчиғи ўртасида бўлган ричаг шаклидаги мослама. **Лайлак бўлмоқ** *с. т.* олди осмонга, кети ерга бўлиб қолмоқ (мас., арава ҳақида). *Тўзон босилганда қарашса, машина кузови кўтарилганча, .. қияликнинг энг четида шундоқ лайлак бўлганича омонат туриб қолибди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Лайлак қилиб қўймоқ** *с. т.* олдини осмонга, орқасини ерга қилиб қўймоқ. *Лайлак қилиб қўйилган четан аравaнинг тагида икки киши хандалак еб ўтиришарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

♦ **Лайлак варрак** ромб шаклидаги бир турли варрак. **Лайлак қор** йирик, пилта-пилта бўлиб ёғадиган қор. *Ўрик қийғоч гуллаган кунлари бирдан ҳаво совиб, лайлак қор ёғиб юборди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЛАЙЛАТУЛҚАДР [*а*] *дин.* Рамазон ойининг муқаддас саналувчи йигирма еттинчи туни.

ЛАЙНЕ́Р [*р*<*инг*л] Муайян бир йўлдан қатнаб юк ёки пассажир ташийдиган катта тез юрар кема.

♦ **Ҳаво лайнери** катта тез учар самолёт.

ЛАЙЧА 1 Кичкина, пастак уй ити. *Қора лайча.* || *Булардан ташқари, фақат уйининг зийнати учун боқиладиган .. битта лайча қучук, .. битта бароқ мушук.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма салб.* Бировнинг ҳар қандай топшириғини кўр-кўрона сўзсиз бажаришга тайёр киши; югурдак, малай. *Ҳўжайинининг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛАК [*ф-т*<*хинд*] *эск.* Юз минг. *Ғози Абдулкарим подшо Араб вилоятида .. худо йўлида жанг қилувчи йкки лак аскар пайдо қилди ..* Айний, Дохунда.

ЛАҚАЛОВ *с. т.* Анқов, меров; лақма. *Лақалов одам.*

ЛАК-ЛАК Юз мингларча, беадад, кўп, сон-саноқсиз, беҳисоб. *Лак-лак одам. Лак-лак пул.* ▪ *Сен лак-лак қўшинга саркарда бўладиган бўлимли йигитсан.* Ойбек, Навоий.

ЛАҚЛУҚ *с. т. айн.* **тилча** 2.

ЛАКМУС [*р*<*голл*] *хим.* Баъзи ўсимликлардан олинадиган, кислотада қизил, ишқорда кўк тусга кирадиган модда. **Лакмус қоғоз** лакмус эритмаси шимдирилган қоғоз (кислота ва ишқорни аниқлаш учун ишлатилади).

ЛАҚОТ: лақот бўлмоқ бўшашмоқ, ланж бўлмоқ.

ЛАЛЛАЙИШМОҚ **лаллаймоқ** *фл. бирг. н.*

ЛАЛЛАЙМОҚ Бўшашмоқ, шалвирамоқ; анқаймоқ. *Ҳожимат бува зарда билан ўрнидан тураркан,— мана шу лаллайган, ландовурни айтяпман!— деб бурчакда ўтирган трактарчи Турсунбойни кўрсатди.* М. Муҳамедов, Ҳамқишлоқлар.

ЛАЛМИ Суғорилмайдиган, ёғиндан сув ичадиган; баҳори. *Лалми ер. Лалми бугдой.* ▪ *Аммо улар .. лалми экинларни томоша қилишни бошқа вақтга қолдирдилар.* Айний, Дохунда.

ЛАЛМИКОР 1 Ёғин сувидан фойдаланиб деҳқончилик қилинадиган; ёғин суви билан унадиган, суғорилмайдиган *«Ҳақ йўл» деб ном берилган колхоз .. шарқдаги бўзлиққа ва лалмикор адирга қўш чиқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Лалмикор бугдойнинг яшил гиламига [кўёш] олтин нурини тўкмоқда.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

2 Лалми экинлар экиш билан шуғулланувчи деҳқон. *Лалмикорлар мўл бугдой ҳосили олдилар.*

ЛАЛМИКОРЛИҚ 1 Лалми экинлар экиладиган ерлар.

2 Лалми экинлар экиш иши.

ЛА́МА [*р*<*тибетча*] Тибет ва Мўғулистонда будда дини руҳонийси.

ЛА́МПА [*р*<*фр*] Ёритиш учун ишлатиладиган шишали асбоб; чироқ. *Лампа шиша. Лампа пилиги. Ўнинчи лампа. Электр лампа.* ▪ *Раъно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўртадаги тахта полли қўвонга осма лампа осиб қўйилибди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Лампа ёғ** (*ёқи* **мой**) *эск. айн.* **керосин.**

ЛА́МПА Ганч ёки алебастр сувоқ қилинган шип. **Чий лампа** *қ.* **чий** 2.

ЛА́МПОЧКА [*р*] Электр токи билан нур тарқатадиган, шарсимон шишадан иборат ёритиш асбоби; электр чироқ. *Шербек қоронғи боғ кўчадан ўтиб, ҳар жой-ҳар жойда симёғочларда электр лампочкалар қизариб турган кенг .. кўчага етганида, .. таниш ҳамқишлоқларига дуч келди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛАНГ I [*ф-т*] *эск.* Чўлоқ, оқсоқ.

ЛАНГ II: **ланг очиқ** кенг очиқ, катта очиқ. *Қизлар етаклашиб, ланг очиқ дарвозадан тўғри кириб бордилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кун дим. Колхоз клубининг ҳамма дераза-лари ланг очиқ.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Огзи ланг очилиб қолди** ҳайратдан аңграйиб қолди, ҳайрон бўлиб қолди.

ЛАНГАР I [*ф-т*] Кемани бир жойда тўхтатиб туриш учун занжирга бириктириб сув остига ташланадиган чангаксимон оғир темир. *Лангар ташламоқ. Лангарни кўтармоқ.*

ЛАНГАР II [*ф-т*], **ланғар чўп** Дорда мувозанатни сақлаш учун дорвоз қўлда тутадиган узун хода. *Дорвоз узун лангарини ушлаб, орқондан юқорига ўр-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

малаб бормоқда. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛАНДАВУР Ҳеч бир ишни уддалай олмайдиган; лапашанг, ношуд.

ЛАНДАВУРЛИК ландавур *с. белги оти.*

ЛАНДАҲУР *эск. кт. айн.* ландавур.

ЛАНДИШ [*р* ландыш] Япроқлари баргизуб барги сингари чўзиқ, қўнғироқчасимон майда оқ хушбўй гулли ўсимлик.

ЛАНДШАФТ [*р*<*нем*] *геогр.* Кўриниши, манзараси бир хил бўлган ер, жой. *Тоғлик ландшафт.*

ЛАНЖ 1 Тоби айниган, бўшашган; лоҳас. *Ланж бўлмоқ. Ланж қилмоқ (этмоқ). Ўзимни ланж сездим.* ▪ *Мингбошининг майи мени анча ланж қилди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. ‖ *Эртасига оғиз тахир, ўзимиз ўлгудек ланж.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Ортиқ дам еб тобидан ўтган ёки суви кўплигидан узоқ қайнаб бўшашган. *Ланж ош. Палов ланж бўлибди.*

3 *кўчма* Аниқ ва қатъий фикр билдира олмайдиган; фикридан қайтиб, айниб турадиган; мижғов. *У ўзи ланж одам эди.* ▪ *Бригадирнинг ўзи ҳамон ланжу, бригада аъзолари виждон озодида.* Н. Сафаров, Мардлар майдонда. [*Мулладўст:*] *Таёр ошга баковул бўлмай ўл! Пок бўлмаса, бузиб қўювдингку, ланж.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | На у ёқли эмас, на бу ёқли эмас; ноаниқ, муҳмал. *Ланж жавоб. Ланж ҳаво.* ▪ «*Ўқишларини тамомлашаверсин-чи, бир гап бўлар*»,— деб ланжроқ жавоб қайтарган эди *Ғуламат.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳасанов «ўзингиз биласиз» дегандек ланжроқ гап қилди.* И. Раҳим, Ихлос. | Шахти паст; руҳсизланган, бўшашган. *Ҳамиша шўх табиатли, чаққон ва дадил ҳаракатли Юсуф Мадёров негадир хафа, ланж кўринади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Низомиддин район активидан ланж бўлиб қайтди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ЛАНЖЛИК ланж *с. белги оти. Паловнинг ланжлиги.* ▪ *Қадоқчи Ҳамроқулнинг тоби қочди, .. кеча эрталаб ҳам ланжлиги бор эди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Ланжлик қилмоқ** суст ҳаракат қилмоқ; иккиланмоқ.

ЛАНКА [*хит*] 1 Орқасига оғир металл парчаси, танга, чақа ва ш. к. ёпиштирилган узун юнгли тўғарак тери парчасидан иборат, тепиб ўйналадиган болалар ўйини. *Ланка ясамоқ.*

2 Шу ўйиннинг ўзи. *Ланка ўйнамоқ. Ланка тепмоқ.*

ЛАНТАН Химиявий элемент, оқ металл.

ЛАНҒИЛЛАМОҚ Яллиғланиб, қип-қизил алангаланиб ёнмоқ; аланғаланмоқ. *Ўчоқда ўт ланғиллаб турарди. Гулхан ланғиллаб ёнар эди.* ▪ *Низомжон .. иссиққина ҳужрада, ланғиллаб ёнаётган печь олдида ўтирибди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ўртадаги катта манқалда яхши алдирилган иссиз саксовул кўмир ланғиллаб ёниб турарди.* М. Осим, Ўтрор.

ЛАПАНГЛАМОҚ У ёққа, бу ёққа ўрдаксимон чайқалиб, ташланиб юрмоқ. *Лопанглаб юрмоқ. Лайлак лапанглаб учди.* ▪ *Асқар полвон бесўнақай лапанглаб, шаппа йиқилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Чайқалиб турмоқ, лопилламоқ. *Кўприк лапанглаб турибди.* ▪ *От оёқларини зўрға кўтариб ташлар, устидаги оғир юки секин-секин лапанглар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛАПАНГ-ЛАПАНГ *тақл. с.* У ёқбу ёққа оғир, бесўнақай чайқалган ҳаракатни билдиради. **Лапанг-лапанг қилмоқ** *айн.* лапангламоқ.

ЛАПАНГЛАТМОҚ лапангламоқ *фл. орт. н. Ойимхон катта ва йўғон гавдасини лапанглатиб йўл бошлади.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ЛАПАР Тўй ва йиғинларда йигитлар билан қизлар орасида тарафма-тараф бўлиб айтиладиган терма қўшиқ. [*Кумуш жуда хафа эди*]. *Шунинг учун бошқа ўйинларни қўя туриб мажлиснинг энг қизиқ тарафи бўлиб саналган лапар айтишга кўчдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАПАРЧИ Лапар айтувчи, лапар айтишга уста киши.

ЛАПАШАНГ Бирор ишни эплай олмайдиган, бўшашган, шалвираган; ландавур. *У вақтда бошқача эди-ку: усти-боши майга беланган, лапашангроқ бола кўринган эди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ЛАППАК *диал.* Ялпоқ, ясси. *Полвон .. учинчи дафъа келтирган тошлар ичидан лаппак, етти-саккиз қадоқ келадиган бир тошни танлаб олди-да, яхшилаб артишга ва бир томонини ўйнишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЛАППОС *с. т.* Тўладан келган; қўпол. *Зайнаб лаппос ва ўнта сўзга аранг битта жавоб қайтарадиган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАРЁК [*р*] Савдо дўкончаси. *Китоб ларёги. Газлама ларёги.*

ЛАРЗА [*ф-т*] 1 Кучли таъсир натижасида юз берадиган қаттиқ титраш, қаттиқ силкиниш; титроқ. *Тўхтовсиз ва қаттиқ отишмалардан ер ва осмон ларзада.* ▪ *Артиллерия ер-кўкни ларзага келтириб, ўт сочмоқда.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *Тўпларнинг садосидан .. ҳамма ёқ ларзага тушди.* Ойбек, Қуёш қорайғмас.

2 *кўчма* Бирор ижтимоий-сиёсий ҳаракат, тузум ва ш.к.га берилган қаттиқ зарба. *Октябрь ғалабасидан капитал дунёси ларзага келди.* ▪ *1905—1907 йиллардаги рус революцияси янги давр ниҳоятда чуқур сиёсий ларзалар ва революцион жанглар даврини очиб берди.* «КПСС тарихи». [*Қиз*] *йигитларнинг кўнглини ларзага соладиган шўх, карашмали кулги билан кулди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛАРЗОН [*ф-т*] Оғирлигидан осилиб, лапанглаб, тебраниб турадиган. **Ларзон урмоқ** силкинмоқ, чайқалмоқ, у томон-бу томонга ташланмоқ. *Бир қатор турна келади Гул шохига қўнгани. Гул шохи ларзон уради Турнани қўндиргани.* «Фольклор».

ЛАРИНГИТ [*р*<*грек*] *мед.* Ҳиқилдоқ шиллиқ пардасининг яллиғланиши.

ЛАРИНГОЛОГ [*р*] Томоқ-бўғиз касалликлари мутахассиси, врачи.

ЛАРИНГОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Медицинанинг томоқ ва ҳалқум касалликларини ўрганадиган бўлими.

ЛАС [*ф-т*] Читга нисбатан зич тўқилган, юзи силлиқ ип газлама; сатин. *Кўрпалик лас. Қора лас.*

ЛАТ [*ф-т*]: **лат емоқ** йиқилиш ёки бошқа таъсирдан шикастланмоқ (эти узилмоқ, кўкармоқ, шишмоқ ва ш. к.). *Оғир юк кўтариб, белим лат еди.* ▪ *Шербек лат еган чап қўлига тегишга ўзи ҳам безиллар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. | Зарарланмоқ, шикастланмоқ, бузилмоқ (синмоқ, учмоқ, пачақ бўлмоқ ва ш. к.). *Бўронда лат еган томлар, тахта деворлар ремонт қилинди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Ҳайдарбой*] *жўмраги ёки қорнидан лат еб чегалатилган кўримсиз чойнакларга чой дамлайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Лат бермоқ** (*ёки* етказмоқ) *кам қўлл.* зарар келтирмоқ, зиён бермоқ. *Аммо .. фойда қиламан деб .. колхознинг юз минг сўмлик ҳосилига лат беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛАТИН [*лат*] Қадимги Римга, қадимги римликларга оид. *Латин тили. Латин алфавити.*

♦ **Латин Америкаси** Ўрта ва Жанубий Американинг умумий номи бўлиб, халқлари асосан испан ёки португал тилларида сўзлашади.

ЛАТИНЛАШТИРИЛМОҚ латинлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Латинлаштирилган ўзбек алфавити.*

ЛАТИНЛАШТИРМОҚ 1 Латин тили ва латин маданиятини ўрнатмоқ, жорий қилмоқ.

2 Алфавитни латин графикаси асосида қайтадан тузмоқ.

ЛАТИНЧА 1 Қадимги Рим тарихи ва маданиятига оид.

2 Латин тилига, қадимги римликлар тилига оид. ‖ *Латинча сўзлашмоқ.* ▪ [*Боқижон Бақоев:*] *Практикум, минимум, максимум булар ҳаммаси латинча ёки латинчага яқин сўзлар. Мен шахсан шундай деб биламан.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Латин графикаси асосида ишланган, латинлаштирилган (ёзув ҳақида). *Латинча алфавит. Латинча ёзув.*

ЛАТИФ [*а*] 1 Гўзал, чиройли ва нозик. *Латиф лаб.* ▪ [*Қиз*] *оқ қўллари билан латиф бурнининг ўнг томонида, табиатнинг ниҳоятда уста қўли билан қўндирилган қора холини қашиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёқимли, майин, нозик. *Гулнинг латиф ҳиди. Латиф тонг ели.* ▪ *Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф кўринишига мафтун бўлиб*

www.ziyouz.com kutubxonasi

узоқ тин олиб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Мулойим, хушмуомала, ёқимли. *Латиф йигит.*

4 Латиф *(эркаклар исми).*

ЛАТИФА [*а*] 1 Кулгили воқеа-ҳодиса ҳақидаги кичик ҳикоя. *Бир оз чарчагандан сўнг, ўтириб турли латифалар, .. қизиқ-қизиқ ҳикояларни эсладик.* О. Ёқубов, Янги йил кечасида. *Тошкентлик машҳур бойнинг хасислиги ҳақида ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чалинмаган латифалар суҳбатга ранг бериб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Афанди латифалари** афсонавий халқ қаҳрамони Хўжа Насриддин афандининг саргузаштлари билан боғлаб, халқ томонидан яратилган қисқа-қисқа кулгили ҳикоялар.

2 Латифа *(хотин-қизлар исми).*

ЛАТИФАБОЗ [*а*+*ф-т*] *айн.* **латифачи.**

ЛАТИФАБОЗЛИҚ Латифа айтиш. *Кулгили ўйинлар қизиқчилик, аския, латифабозлик билан бир қаторда, меҳнаткаш халқ оммасининг қувноқ оптимистик руҳини ифодалайди.* М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ЛАТИФАГЎЙ [*а*+*ф-т*] *айн.* **латифачи.**

ЛАТИФАГЎЙЛИҚ *айн.* **латифабозлик.**

ЛАТИФАЧИ Латифа айтувчи, латифалар ижод этувчи, латифага уста одам; латифагўй, латифабоз. *Мавлоно Абулвоси деган машҳур ҳажвчи — латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳаммаҳонинг ичагини узди.* Ойбек, Навоий.

ЛАТИФЛИҚ латиф 1—3 *с. белги оти.*

ЛАТИШ *қ.* **латишлар.** *Латиш тили. Латиш халқи.* ‖ *Латиш аёл.*

ЛАТИШЛАР Латвия ССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ, латиш халқи.

ЛАТИШЧА 1 Латишларга, латиш тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Латишча рақс.*

2 Латиш тили. *Сиз латишча(ни) биласизми?* ‖ *Латишча гапирмоқ.*

ЛАТОФАТ [*а*] 1 Латиф кўриниш, чирой; латифлик, нозиклик, гўзаллик. *Бир қиз бўлса, шунчалик бўлар-да! Ана латофат, ана назокат!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Нарса, ҳодиса, манзара ва ш.к.нинг нозик ҳис уйғотувчи гўзаллиги, ёқимлиги. *Қўришгунча хайр, соҳиллар! Хайр, шимол латофатлари!* С. Акбарий. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат: ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Латофат *(хотин-қизлар исми).*

ЛАТОФАТЛИ Ёқимли, гўзал, латиф. *Кўзим нури латофатли на хуш озода жононсан.* Ҳабибий. ‖ *Турғун унинг ҳуснини зимдан томоша қилар-ди. Ўша куни Саодат бурунгидан ҳам латофатли кўринди унга.* О. Ёқубов, Тоғ қизи.

ЛАТТА 1 Газлама парчаси; ишлатилган, эски газлама бўлаги. *Катта-кичик хитой вазаларни латта билан яхшилаб артди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Икки қадам борди-ю, латтага ўралган бир нимани [Самандарнинг] қўлига берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Умуман ип газлама. *Янги ёр топганда дўстлар, эскидан кечмоқ керак, эскини ўлган санаб, латта кафан бичмоқ керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ип газламадан тикилган нарсалар, кийимлар.

3 *диал.* Ипак мата. *Хитойи латта. Латта рўмол.* ▪ *[Қумушнинг] паранжиси қўлида, қора атлас кўйлак эгнида, зангор латта мурсак устида .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *кўчма дағл.* Ўтакетган бўш, ношуд; шалвираган. *Эркакнинг зуғми бўлмаса, хотинлар уни латта дейди.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор.

◆ **Латта жинниси** *с. т. салб.* газлама ёки кийим йиғишга ўч.— *Латта жинниси! — деб бақирди Бўтабой, бутун аламини хотинидан олмоқчи бўлиб,— латтанинг учини кўрсатса, ўзингни томдан ташлайсан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Гапидан латта ҳиди (ёки иси) келади** бемаъни, мужмал ёки ғаразли фикр-мулоҳаза ҳақида айтиладиган ибора.— *Ҳодивой, аччиғинг чиқмасин-ку, .. гапингдан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган,— деди уста.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ЛАТТАЛИҚ латта 4 *с. белги оти. Ўртада [Холдор] пайдо бўлганда мен бачкана араз билан ўзимни четга олдим, латталик қилдим.* А.. Мухтор, Туғилиш.

ЛАТТА-ЛУТТА *айн.* **латта-путта.** *Дарахтларга боғланган ҳар хил латта-лутталар баъзан эсган кечки шабадада тебранар ва мозорга қўрқинчли тус бағишларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ЛАТТА-ПУТТА Эски-туски латталар; газлама бўлакларидан қилинган эски-туски буюмлар. *Иккинчи супада бўлса, .. бир тўда латта-путталар орасида кулала бўлиб, ҳикоямизнинг қаҳрамони Мамажон ётар экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. | *с. т.* Газлама ва улардан қилинган бисот буюмлар. *Лаъли билан Баҳри ҳовлининг у ёғидан-бу ёғига югуриб, мусодара қилинаётган мол-мулклар орасидан аллақандай латта-путта, идиш-товоқларни ажратиб олиш ҳаракатида юрибдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЛАТТАФУРУШ Эски-туски кийим-кечаклар олиб сотувчи киши; эскифуруш, эскичи.

ЛАТТАЧАЙНАР *салб.* Гапининг тутуриғи йўқ; бир гапни ҳа деб такрорлай берадиган; эзма. *Мана шундай латтачайнар одамни кўрса, Назар ота ғиппа бўғилади-ю, кўзи тиниб, оғзидан нима чиққанини билмай қолади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЛАТЧА Сувсарлар оиласига мансуб танаси чўзиқ, серҳаракат йиртқич ҳайвон.

ЛАУРЕАТ [*р*<*лат*] Фан, санъат ва ш. к. соҳаларда кўрсатган жуда катта хизматлар учун бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. *Ленин мукофоти лауреати. Тинчлик мукофоти лауреати. Халқаро ёшлар фестивали лауреати.*

ЛАФЕТ [*р*<*фр*] Тўп, замбарак ўрнатилган дастгоҳ; замбаракнинг шоти ва ғилдираклардан иборат ост қисми.

ЛАФЗ [*а*] 1 *кт.* Сўз, калима; тил. **Лафзи тез** оғзига келган сўзни қайтармайдиган, салга жаҳли чиқиб гапириб юбораверадиган. *Кумушингизнинг феъли-автори ўзимга маълум: эрка ўсган, лафзи тез.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Лафзи ширин** гап-сўзи ёқимли.

2 *кўчма* Берилган ваъда, аҳд, сўз. *Ҳозир Нодирнинг юрагида номус ўти, йигитлик лафзи, ориятидан кўра худбинлик, ўжарлик устун турарди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. *Пахтакорнинг одатича шундай: сўз бердингми, лафзингда тур!* Шермуҳамедов, Пискентлик паҳлавон. **Лафзи йўқ** *ёки* **лафзида турмайдиган** сўзида, аҳдида турмайдиган, ваъдасини бажармайдиган. **Лафзи ҳалол** чин сўзли,аҳдида турадиган, ваъдасининг устидан чиқадиган. *Лафзи ҳалол қуролдош дўстлар, Ўрин лайди аҳду паймонни.* Ё. Мирза. **Лафзини ютмоқ** *ёки* **лафзидан қайтмоқ** аҳдидан қайтмоқ, тонмоқ.

ЛАФЗАН [*а*] *рвш, кт.* Сўз орқали, сўзда ифодаланган; ошкора айтилган. *Унинг [Отабекнинг] шу йўсин мулоҳаза ва фикрлари мажлисга чувалган ипнинг учини топиб бергандек бўлиб, лафзан бўлмаса ҳам, маънан уларнинг таҳсин ва олқишларини олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАФЗСИЗ Лафзида, сўзида, аҳдида турмайдиган, субутсиз. *Лафзсиз одам.*

ЛАФЗСИЗЛИҚ лафзсиз *с. белги оти. Бизнинг оиладан лафзсизлик чиқиши менга маъқул кўринмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАХТА [*ф-т*]: **лахта қон** ивиб қолган қон парчаси. *Илоё оғзингдан лахта қонинг келгурлар, уни ҳам «сен асир бўлдинг» деб олиб кетишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қолхозчи эрлар .. Зарбли байроқ қўлларингда баландга кўтар, Уни кўриб ёвуз душман лахта қон ютар.* Туйғун.

ЛАХТАК [*ф-т*] Газлама ёки терининг қолдиғи, парчаси.

ЛАХТАК-ЛУХТАК Қолдиқ лахтаклар; парча-пурча. *Терскайда лахтак-лухтак қор уюмлари.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛАХТА-ЛАХТА:, лахта-лахта қон бўлак-бўлак, парча-парча ивиб қолган қон. *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, лахта-лахта қон қусди, азонга яқин жон берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛАХЧА: лахча чўғ (ёки ўт, олов) қизариб, яллиғланиб, ловиллаб турган чўғ, ўт. *Гул киприги оппоқ. Бир дуру садафдек, Лолалар қизарди Бир лахча оловдек.* Ҳ. Олимжон. [*Гофир:*] *Нечук ўртанган, лахча чўғ бўлиб ёнган юрагимни тирнайсиз?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЛАЧАҚ Кекса хотинлар бошга ўрайдиган оқ дока ёки сурп; дакана. *Мақбаранинг панасида бошига оқ лачак ёпинган аёл киши кўринди-ю, ғойиб бўлди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ЛАЧАҚЛИК Лачак бўладиган, лачак қилишга мўлжалланган мато. *Энабувининг хаёли аллақаёқларга бориб келди. Пилта саватдан тортиб, эри марҳум Шониёзгача, ипидан тортиб, лачаклик бир ярим қарич докагача .. ўйлай-ўйлай мадорсиз кўзлари толди ва уйқуга кетди.* Ғ. Ғулом, Соялар.

ЛАШҚАР [*ф-т*] *эск.* Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки унинг бир қисми; қўшин, армия. *Интизомли лашкар енгилмас.* Мақол. **Халқ лашкари** халқдан кўнгилли суратда тузилган ёрдамчи қўшин. *Морозов ротаси халқ лашкарлари кавлаб қўйган окопларга икки взводни жойлаб, қолган взвод билан танкка қарши мудофаа чораларини кўра бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Лашкар тортмоқ** қўшин билан ҳужумга бормоқ.

ЛАШКАРБОШИ Қўшин ёки унинг бирор қисмининг қўмондони; ҳарбий бошлиқ, саркарда. *Лашкарбоши уста бўлса, душман оёғи осмонда.* Мақол.

ЛАШҚАРГОҲ [*ф-т*] *кт.* Лашкар келиб қўнадиган жой, ҳарбий қароргоҳ, лагерь. *Бу кеча лашкаргоҳда иш қайнади.* Ойбек, Навоий.

ЛАШ-ЛУШ 1 Ҳар хил майда-чуйда нарса ва кийимлар. [*Мен*] *лаш-лушларимни кўтариб Мадалихон мадрасасидан бир ҳужра олиб, шунда тура бошладим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *с. т.* Сўйилган қўй ёки молнинг калла-почалари, ичак-чавоқлари ва ш. к.

ЛАЪЛ [*а*] **1** Қизил қимматбаҳо тош; қизил ёқут. *Тошкент ва Самарқандда қадимги замонларда .. феруза, лаъл ва бошқа тошлар сотиладиган бозорлар бўлган.* «С. Ўзбекистони», 1969, 14 май. **Лаъл жавоҳирот** қимматбаҳо тошлар. **Лаъли Бадахшон** 1) Бадахшон лаъли; тоза ва қимматбаҳо лаъл; 2) куй, ашула номи. *У* [*Турсуной*] «*Олмача анор*», «*Лаъли Бадахшон*» *сингари ашулаларни жуда келишгириб айтар.. эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма*: **лаъли лаб** тиниқ қизил лаб, гўзал лаб.— *Сизга Ҳаёт бўлса!..— деди жувон, попукли кўкқарға шоҳи рўмолчасини лаъли лаблари орасида ярқираб турган садаф тишлари билан қирчиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛАЪЛИ [*ф-т*<*а*] *диал.* Патнис. *Бойнинг буйруғи дарров ижро қилинди, кўк чой-дамланган чойнаклар, лаъли ва пиёлалар .. олиб келиб қўйилди.* Айний, Қуллар.

ЛАЪНАТ [*а*] **1** Кечириб бўлмайдиган айби, хатти-ҳаракати, оғир жинояти учун билдирилган қаттиқ қарғиш.— *Бўлар иш бўлди, мени қиморбоз никоҳлаб олган эди. Отам эл лаънатидан, юрт надоматидан кўчага чиқолмай қолди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қаттиқ ғазаб ва нафратли қарғашни ифодалайди. *Хароб ўл золим, эй, бахтингга лаънат! Зулм шоҳи разил тахтингга лаънат!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Лаънат айтмоқ** (*ёки ўқимоқ*) *айн.* **лаънатламоқ.**

ЛАЪНАТИ [*ф-т*<*а*] Қимсанинг лаънатига, қарғишига дучор бўлган, лаънатланган. *У* [*Ойбек*] *лаънати кечмишни қоралади, одамзод тарихида янги давр бошлаб берган Буюк Октябрни .. улуғлади.* В. Зоҳидов, Мўъжизакор. *Ҳўжайинларнинг остонаси шундай лаънати бўлар экан, ҳатлайман десанг оёғингдан чалар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *сўк.* Бадбахт, малъун.— *Оббо, лаънати-ей! Сотмоқчи денг, ҳали! — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Лаънатининг хотин олишга ихлоси баланд-у, катта чиқимга тоби йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛАЪНАТЛАМОҚ Нафрат, ғазаб билан қораламоқ, лаънат айтиб қарғамоқ. *Хотинларнинг .. ҳақни талаб қилган, зулмни, золимларни лаънатлаган овозлари дадилроқ* [*эшитилади*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛАЪНАТЛАНМОҚ лаънатламоқ *фл. мажҳ. н.* Қимсанинг нафратига, лаънатига, қарғишига дучор бўлмоқ.

ЛАҚ *айн.* **лаққа II.** *Лақ этиб тушмоқ. Лақ этиб ишонмоқ.* ▬ — *Гапнинг сираси шу, хотин. Сен ҳар ким ҳар нима деса лақ тушиб, ишониб кетаверма,— деди Мамасодиқ.* С. Абдуқаххор, Санамай саккиз дема.

ЛАҚАБ [*а*] **1** Бирор хусусиятига кўра, кишига ҳазил қилиб ёки масхаралаб берилган қўшимча ном. *Унга «Митти» .. лақабини қайси ҳазилвон қўйган бўлсаям топиб қўйибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Бирор мақсад, зарурият билан ўзгартириб олинган бошқа ном. *Мен амир одамлари қўлидан қочиб, йигирма беш йилдан бери ўз жойимни ўзгартириб, «хатирчилик» лақаби билан юрмоқда эдим, шунинг учун сенлар мени ўлган деб ўйлагансизлар.* Айний, Қуллар.

2 *эск. айн.* **таҳаллус.**— *Муҳаммад Аминхўжани энди халқ Муқимий деб таний бошлади. Сени ҳам халққа бир лақаб билан танитишни истайман! Сенинг лақабинг Мавлавий бўлсин! — деди устоз.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 *эск. айн.* **фамилия.**

ЛАҚАБЛАНМОҚ Лақаб олмоқ; қўшимча ном билан атанмоқ. *Ҳар кун .. дўкон олдида кичкина декча қайнатиб, бир товоқ ҳўрда ошга қаноатланганидан, дўкондорлар орасида у сал кундаёқ «ҳўрда махсум» деб лақабланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛАҚАЙ Ўзбек уруғларидан бирининг номи (асосан, Тожикистон ССР территориясида ва Афғонистонда яшайдилар). | Шу уруққа мансуб киши.

ЛАҚИЛЛАМОҚ 1 Вақтни бекорга ўтказмоқ, сандироқламоқ.

2 Алданмоқ, гўллик қилмоқ.

ЛАҚИЛЛАТМОҚ лақилламоқ *фл. орт. н. Э, ҳали сен ошпазмидинг? .. Давронни паққос лақиллатибсан-да! Аттестатим бор деб-а.* П. Қодиров, Қадрим.

ЛАҚИЛЛАШМОҚ лақилламоқ *фл. бирг. н. Бу ерга Луқмончанинг нодир хотирасига қойил бўлганлар ва анчайин лақиллашиб ўтириш ҳаваскорлари тўпланар эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЛАҚИМ *с. т.* Лаҳм.

ЛАҚ-ЛУҚ *кам қўлл. айн.* **лаш-луш.**

ЛАҚМА 1 Ҳар нарсага дарров ишонаверадиган, осон алданадиган. *Танийдиган хотинлар бу ҳолни ҳийла ва шайтонлик эканини яхши англасалар ҳам, ҳовлиқма, лақма, енгил Лутфинисо бунга чиндан ишонар, .. ким кўринса шунга кўз ёши қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қалтафаҳм, гўл. *Лақма одам.*

ЛАҚМАЛИК лақма *с. белги отл. Қишлоқдан чиққандан кейин Боқижон аччиқ-тиззиқ гапириб дадасига ёпишди, уни лақмаликда, овсарликда айблади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЛАҚҚА I 1 Чучук сувларда яшайдиган, тангачасиз, мўйловли йиртқич балиқ. *Эрталабдан ташланган қармоқларга тўрттагина бир қаричлик лаққа илинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Лаққа балиқ** *айн.* **лаққа 1.**

2 *с. т.* Лаҳм. [*Нор:*] *Хола, мени кўп чархламанг-у, ювранизни кеса беринг! Оғзингизга сиққанини уч кунда лаққа жигардек қанорангизга илиб қўяман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЛАҚҚА II *рвш* Суриштирмасдан, ўйлаб кўрмасдан; осонгина; паққос. [*Эркин Раънога:*] *Йўқ, рости билан ҳам аҳмоқман! Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинармидим?* О. Ёқубов, **Айтсам тилим куяди,** айтмасам — **дилим.**

ЛАҚҚА III *с. т.*: **лаққа чўғ** (*ёки ўт*) *айн.* **лахча чўғ** (*ёки ўт*) *қ.* **лахча.**

ЛАҚҚИ *с. т.* Лақма. *Лаққи одам.*

ЛАҒМОН Хамирни чўзиб ёки узун ингичка **кесиб тайёрланадиган**, юзига қайла **солиб ейиладиган** махсус овқат. *Кумуш опам ҳам шу ерда эдилар .. Лағмонни унча хушламас эканлар, шекилли, яхши емадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛАҒМОНХОНА Лағмон пиширириб сотиладиган ошхона.

ЛАҲАД [*а*] Қабрнинг ички, жасад қўйиладиган хонаси; гўр. *Бўйинг лаҳадда чиригур!* (*қарғ.*). ▬ *Бу — вақф. Бу — пошшолик ер. Ҳайриятки, ўлганингда лаҳаддан жой беришади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛАҲЖА [*a*] *лингв.* Тилнинг бир неча шева ва диалектларни ўз ичига олган, умумий хусусиятлари жиҳатидан маҳаллий группаси. *«Ж» ловчи лаҳжа. Ўзбек тилининг қипчоқ лаҳжаси.*

ЛАҲЗА [*a*] Кўз очиб юмгунча ўтган вақт; он. *Лаҳза ичида. Лаҳза ўтмасдан. Бир лаҳзада.* ▪ *Кўз очиб юмгунча ўтган дам — қиммат, Бир лаҳза мазмуни бир бутун баҳор.* Ғ. Ғулом. *Йўлчи ишдан бир лаҳза бўлсин тўхтамади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛАҲЗАЛИК: бир лаҳзалик жуда тез, бир онда бўлиб ўтадиган. *Ўзинг кетдинг, қолди хаёлда, Ҳумор кўзлар, иссиқ боқишинг. Бир лаҳзалик дил айёмидан, Сира сўнмас ширин ёқишинг.* Зулфия.

ЛАҲИМ [*a*] Ер остидан, уй ёки қалъа остидан қазиб ўтказилган тор йўл. *Маймун: Мен шу ердан лаҳим қазиб беш кечаю беш кундузда чиқаман,— дебди.* «Эртаклар».

ЛАҲИМЧИ Лаҳим қазувчи киши.

ЛАҲМ [*a*] Суяксиз, юмшоқ (гўшт ҳақида). *Гўшт сўраб келганда:.. «пулинг қани?» деб суриштирмай, гўштнинг сатта юмшоқ лаҳм жойидан кесиб берганман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛЕВ Болгария Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЛЕГАЛ [*р.* легальный] *сиёс.* Қонун бўйича рухсат этилган, расман танилган; ошкора, очиқча. *Легал партия. Легал матбуот.*

♦ **Легал марксизм** 19 асрнинг 90 йилларида рус буржуа интеллигенцияси ичида пайдо бўлган, марксизм ниқоби остида буржуа либерализми манфаатларини ҳимоя қилувчи пролетариатга қарши оқим.

ЛЕДЕРИН [*р*<*нем*] Китоб муқоваси учун ишлатиладиган сунъий тери.

ЛЕЙБОРИСТ [*р*<*инг*л] Англияда ўзини ишчилар синфининг вакили қилиб кўрсатадиган, сиёсатда реформа йўлини тутувчи партия аъзоси. *Лейбористлар партияси. Лейбористлар ҳукумати.*

ЛЕЙКА I [*р*] Ўсимлик ва гулларга сув сепиш учун ишлатиладиган, жўмрагининг учи тешик-тешик идиш. *Муҳаббат ҳовлида гулларга лейкада сув бериб юрар эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат.

ЛЕЙКА II [*р*<*нем*] Камбар лентасимон плёнкали фотоаппаратнинг бир тури.

ЛЕЙКОЦИТЛАР [*р*<*грек*] *физиол.* Оқ қон таначалари — қоннинг таркибий қисми.

ЛЕЙКОЦИТО́З [*р*] *мед.* Қонда оқ қон таначаларининг (лейкоцитларнинг) кўпайиш касаллиги.

ЛЕЙТЕНА́НТ [*р*<*фр*] Армия ва флотда старший ва младший лейтенантлар оралиғидаги унвон ва шу унвонга эга бўлган офицер.

ЛЕК I [*ф-т*] *эск. поэт. айн.* **лекин.**

ЛЕК II Албания Халқ Республикасида пул бирлиги.

ЛЕКИН [*ф-т*<*a*] *зидл. боғл.* 1 Мазмунан бир-бирига зид бўлган содда гапларни боғлайди. *Сидиқжон билан Қанизак келганда залга одам тўлган, лекин президиум атрофида ҳеч ким йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Мазмунан бир-бирига зид бўлса-да, бири иккинчисини инкор этмайдиган гапларни боғлайди ҳамда «шундай бўлсада», «шунга қарамай» каби маъноларни билдиради. *Уй кичкина, лекин ёруғ.* ▪ *Тўғри, ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдан тез учади, ҳайронман .. Ишни пухта қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Вирор фикр ёки теманинг баёнидан бошқасига ўтишда қўлланади, шу билан бирга маънони кучайтириш, таъкидлаш учун ҳизмат қилади. *Энди эҳтиёт бўл, сени қидиришади .. Лекин, хафа бўлма, иним.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Гап бошида суҳбатдошга ёки ўзига эътироз маъносида қўлланади. *Лекин ким билади, ота-она сиқиғи остида балки кўникқандир.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 *от вазифасида* Қилинаётган иш-ҳаракатдан бошқа мақсад кўзда тутилишини ифодалаш учун ишлатилади. [*Фазлиддин:*] *Пулни ундириш -учун акам шошмас эди, бир парча боғ бизга унчалик керак эмас. Унинг лекини бор, йиғитча яқинда мардикор бўлиб урушга жўнаши мумкин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛЕКСЕ́МА [*р*<*грек*] *лингв.* Тилшуносликда: шакя ва маъно жиҳатидан бир бутун ҳолда текшириладиган мустақил маъноли сўз.

ЛЕКСИ́К [*р* лексический] Лексикага, тилнинг луғат составига оид; луғавий. *Сўзнинг лексик маъноси. Ўзбек тилининг лексик бойлиги.*

ЛЕ́КСИКА [*р*<*грек*] Вирор тил ёки шевадаги сўзлар мажмуи. *Ўзбек тили лексикаси. Тошкент шевасининг лексикаси.* | Вирор иш, фаолият, касб-ҳунар соҳасида қўлланиладиган сўз ва терминлар. *Касб-ҳунар лексикаси. Чорвадорлар лексикаси.* | Вирор автор асарининг сўз бойлиги. *Навоий лексикаси.*

ЛЕКСИКО́ГРАФ [*р*] Лексикография мутахассиси; луғатшунос.

ЛЕКСИКОГРАФИ́К [*р* лексикографический] Лексикографияга, луғатчиликка оид. *Лексикографик ишлар.*

ЛЕКСИКОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] Луғат тузиш назарияси ва луғат тузиш иши; луғатшунослик. *Ўзбек лексикографияси.*

ЛЕКСИКО́ЛОГ [*р*] Лексикология мутахассиси.

ЛЕКСИКОЛОГИ́К [*р* лексикологический] Лексикологияга оид. *Лексикологик тадқиқот.*

ЛЕКСИКОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] Тил билимининг лексикани ўрганувчи бўлими. *Ўзбек тилининг лексикологияси.*

ЛЕКСИКО́Н [*р*<*грек*] Сўз ва иборалар мажмуи, луғат бойлиги.

ЛЕ́КТОР [*р*<*лат*] Лекция ўқувчи киши.

ЛЕКТО́РИЙ [*р*<*лат*] Омма учун лекциялар уюштирадиган муассаса ва шундай лекциялар ўқиладиган бино.

ЛЕКЦИОН Лекцияга оид, лекция иши билан боғлиқ. *Лекцион курс.*

ЛЕ́КЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Олий ўқув юртида ёки омма орасида бирор тема юзасидан оғзаки баён тарзида ўтказилган машғулот. *Мазмунли лекция. Лекция залн. Лекция тинглamoқ.* ▪ *Бир куни райондан доктор келиб, кундалик турмушда гигиена мавзуида лекция ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Шундай баёнотнинг ёзма ёки босма тексти.

ЛЕНИНИЗМ [*р*] Империализм ва пролетар революциялари даврида, пролетариат диктатураси, социализм ва коммунизм кураш даврида марксизмни янада ривожлантириш ва конкретлаштиришдан иборат бўлган ленинча таълимот.

ЛЕНИНЧА 1 В. И. Ленинга, В. И. Ленин таълимотига хос; В. И. Лениндек. *Ленинча иш услуби.* || *Ленинча ишламоқ.*

2 В. И. Ленин яратган, В. И. Ленин томонидан рўёбга келтирилган. *Пролетариат диктатурасининг ленинча назарияси.* **Ленинча таълимот** *айн.* **ленинизм.** | Ленинизм принципларига мувофиқ келадиган. *Партия ахлоқининг ленинча нормалари. Ленинча миллий сиёсат.*

ЛЕНИНЧИ Ленинизм тарафдори; В. И. Ленин йўлидан борувчи ва унинг ишларини давом эттирувчи, В. И. Ленин ишига содиқ. *Ленинчи партия.*

ЛЕ́НТА [*р*] 1 Безак учун ишлатиладиган энсиз узун мата; тасма. *Шойи лента. Қизил лента, Орден лентаси. Лента тақмоқ.* ▪ *Гавҳарнинг битта қилиб ўрилган узун сочи орқасида лента билан бўғиб қўйилган.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Рўзиев тўғон олдида тортилган қизил лентани кесиб юборди,* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Техника ва бошқа соҳаларда ишлатиладиган узун энсиз тасма. *Изоляция лентаси. Ёзув машинасининг лентаси. Телеграф лентаси.*

3 Баъзи бир механизмларнинг ёки транспорт мосламаларининг тўхтовсиз ҳаракат қилиб туришини таъминлайдиган ёки юк ташишга ҳизмат қиладиган сербар тасмаси. *Конвейер лентаси. Транспортёр лентаси.* **Пулемёт лентаси** пулемёт патронлари солиш учун икки қават матадан оралиғини хона-хона қилиб тикилган буюм. *Филатовнинг бир қўли қон оқаётган елкасида, иккинчи қўли пулемёт лентасида, боши қўйи солинган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЛЕТАРГИЯ [*р*<*лат*] *мед.* Узоқ уйқуга ўхшаш қасаллик, сақта қасаллиги.

ЛЕТУ́ЧКА [*р*] *с. т.* Зарурий масала юзасидан ўтказиладиган қисқа мажлис.

ЛЕЯ Руминия Социалистик Республикасида пул бирлиги.

ЛИБЕРА́Л I [*р*] 1 Либерализм тарафдори; либераллар партиясининг аъзоси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *с. т.* Қелишувчи, муросасоз; ўринсиз раҳмдиллик кўрсатувчи; масалага бепарво қаровчи.

ЛИБЕРАЛ II [*р* либеральный] 1 Либерализмга оид; либерализм ғояларини ёқловчи, ифодаловчи. *Либерал партия. Либерал буржуазия.*

2 *с. т.* Либерализмга оид, муросасозликдан, келишувчиликдан иборат бўлган; муросасоз. *Либерал муносабат.*

ЛИБЕРАЛИЗМ [*р*<*лат*] 1 Феодал-крепостнойлик ва буржуа революциялари даврида буржуазиянинг озодлиги ва ҳуқуқларини ёқлаган, буржуа ҳукмронлиги ўрнатилгандан ва пролетариатнинг революцион кураши бошлангандан кейин эса реакцион тус олган сиёсий йўналиш.

2 *с. т.* Муросасозлик, келишувчилик, ортиқ даражада раҳмдиллик, бировга ўринсиз ён босишлик.

ЛИБЕРАЛЛИК 1 **либерал** II *с. белги оти.*

2 *айн.* **либерализм** 2. *Ёшлигини эътиборга олиб кечирдик. Ҳа, либераллик қилдик.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛИБОС [*а*] *кт.* 1 Кийим, уст-бош. *Янги либос. Байрам либоси.* ▪ *Мана кўрдингизми? .. Отга жабдуқ, одамга либос, деганларича бор-да. Кийиниб, туппа-тузук одам бўлди-қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўп ўтмай куёв либосини кийдириш учун уни* [*Муқимийни*] *ичкарига таклиф қилдилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 *кўчма поэт.* Ҳусн, чирой берувчи нарса, безак. *Табиат баҳор либосини кийди. Шаҳар байрам либосига безанди.* ▪ *Чап томонда эса, куз либосини кийган Олтинсой қишлоғи равшан кўринарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Наврўз эди табиат гулгун, Кийиб олган ям-яшил либос.* Ё. Мирза.

ЛИБРЕ́ТТО [*р*<*итал*] *театр.* 1 Опера, оперетта, оратория каби музикали асарнинг сўз тексти. | Опера, балет мазмунининг қисқа баёни.

2 Сценарий плани.

ЛИБРЕТТОЧИ Либретто автори.

ЛИВИТ *тўқм.* Қалавадан, шунингдек тўқув дастгоҳига солинган тандадан эллликта-эллликта қилиб ажратилган ип ёки ипак дастаси. *Бир ливит ип. Қалавани ливитга ажратиш. Танданинг ливитлари.*

ЛИВИТЧИ *тўқм.* Пишитилган ип ёки ипакни ливитларга айлантирувчи ишчи.

ЛИ́ДЕР [*р*<*инг*л] 1 Бирор сиёсий партия ёки ташкилотнинг раҳбари, йўлбошчиси.

2 Спорт мусобақаларида олдинда борувчи киши; етакчи, пешқадам. *Турнир лидери. Мотоцикл пойгаси лидери.*

ЛИҚ *айн.* **лип.** **Лик этиб** 1) енгил ҳаракат қилиб, тезлик билан. *Бола, соат капгиридай лик этиб у ёққа ўтади, лик этиб бу ёққа ўтади;* 2) ҳеч ким кутмаганда; дарров. *У лик этиб вапга аралашди.*

ЛИҚАНГЛАМОҚ 1 Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга ташланмоқ; қимирлаб, ликиллаб турмоқ. *Кўприк тахтаси киши юрганда ликанглаб турар эди.*

2 *салб.* Буралиб юрмоқ, кийшангламоқ, жилпангламоқ.

ЛИҚАНГЛАТМОҚ **ликангламоқ** *фл. орт. н. Ит думини ликанглатиб турибди.*

ЛИҚАНГ-ЛИҚАНГ *такр.-тақл. с.* Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга ташланиб, қимирлаб, ликиллаб туришни ифодалайди. **Ликанг-ликанг қилмоқ** *айн.* **ликангламоқ.**

ЛИҚВИДА́ТОР [*р*<*лат*] Ликвидаторлик тарафдори.

ЛИҚВИДАТО́РЛИК 1908-1912 йилларда РСДРП ичида пайдо бўлган, пролетариатнинг революцион синфий курашини ва революциядаги етакчилик ролини инкор этган, яширин ишловчи революцион партияни тугатишга уринган сиёсий оқим.

ЛИКЁР [*р*<*фр*] Спирт, шакар шарбати ва мева ёки резавор шираси аралашмасидан тайёрланган ширин ва ўткир ичимлик.

ЛИҚИЛДОҚ Ликиллаб турадиган.

ЛИҚИЛЛАМОҚ 1 Тез ҳаракат қилиб, қимирлаб, тебраниб турмоқ. *Иккинчисининг устки лаби тиртиқ. Гапирганда ликиллаб, ғалати кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *айн.* **ликангламоқ** 2.

ЛИҚИЛЛАТМОҚ **ликилламоқ** *фл. орт. н. Мен берган нонни у* [*ит*] *еди ва қуйруғини ликиллатиб, яна нон сўрагандай бўлиб турди.* Айний, Эсдаликлар.

ЛИҚ-ЛИҚ лик *с. такр. Лик-лик қилмоқ.* ▪ *Чумчуқми, читтакми, бетиним лик-лик қилади, яна ўрқ бўлиб қолади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЛИҚОП Тўғарак шаклида, ясси, қирғоғи кўтарилган майда чинни идиш; тарелка. *Хонтахтага терилган ликопларда ранг-баранг қанд-қурс, конфетлар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛИҚОПЧА Ликопнинг майда тури. *У, токчалардаги чойнак-пиёла, патнис, ликопчаларни тартиб билан терди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ашулачилар ликопчаларни юзларига тутиб, дўпписини қўлига олиб, чўзиқ оҳангда халқ ашулаларини айтишмоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

ЛИЛИПУ́Т [*р*<*инг*л] Нонормал пакана, жуда кичик одам; митти.

ЛИМ: лим тўла жуда тўла, оғзигача, лабигача тўла (асосан суюқлик ҳақида). *Қаймоқ билан лим тўла коса. Ҳовуз сув билан лим тўлди.*

ЛИМА́Н [*р*<*грек*] *геогр.* Дарёнинг денгизга қуйилиш жойида сувнинг кўпайиши, тошиши натижасида пайдо бўлган кўрфаз. *Қишки саровй қурилишига ҳар томондан материаллар кела бошлади. Тошсоқа лиманига пароход қалин тахталар келтирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛИМИЛЛАМОҚ Лабигача етиб тўлмоқ (сув ёки дон-дун билан). *Кўл лимиллайди.*

ЛИМИ́Т [*р*<*лат*] Бирор нарсанинг чекланган нормаси, фойдаланиш учун белгиланган муайян миқдор. *Баҳо лимити. Кредит лимити. Электр энергия лимити. Лимит белгиламоқ.*

ЛИМ-ЛИМ лим *с. такр.* Ниҳоятда тўла; оғзигача, лабигача тўлдирилган. *Сувга лим-лим ҳовуз. Сутга лим-лим тўлган челак.* ▪ *Лим-лим сувдан узолмайди кўз.* Зулфия.

ЛИММО-ЛИМ *айн.* **лим-лим.** *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бозоров лиммо-лим рюмкани Соҳиб қорига узатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЛИМО́Н [*р*] 1 Асосан жанубий мамлакатларда ўсадиган доим яшил субтропик ўсимлик. *Лимон дарахти.*

2 Шу ўсимликнинг сариқ нордон хушбўй меваси. *Лимон ҳиди. Лимон солингай чой.*

♦ **Лимон кислотаси** шу ўсимлик меваси ва бошқа баъзи ўсимликлар таркибида бўладиган кислота, жавҳари лиму (озиқ-овқат, медицина ва бўёқчилик ишларида қўлланилади).

ЛИМОНА́Д [*р*<*фр*] Лимон ёки бошқа хил мева шарбатидан тайёрланган ширин ичимлик.

ЛИМОНЗО́Р [*р*+*ф-т*] Лимон дарахтлари экилган майдон. *Балқи жанубдаги денгизининг лабида Уни қутар яшил гулли лимонзор.* Шайхзода.

ЛИМОНЛИ Лимон солинган, лимон шарбати қўшилган. *Лимонли чой.*

ЛИМУ [*ф-т*] *эск. айн.* **лимон.** *Аҳли дардга суҳбатинг бўлсин даво, Нок, анор, олма, беҳи, лиму каби.* Ҳабибий.

ЛИ́МФА [*р*<*лат*] *физиол.* Одам ва ҳайвон гавдасидаги тўқима ва ҳужайралар орасидаги бўшлиқни тўлдириб турувчи ва тўқима билан қон ўртасида модда алмашинувини таъминлаб турувчи шаффоф суюқлик.

ЛИМФАТИ́К [*р* лимфатический] Лимфага оид, лимфага тегишли. *Лимфатик система. Лимфатик безлар.*

ЛИНГВИ́СТ [*р*] Лингвистика мутахассиси; тилшунос.

ЛИНГВИСТИ́К [*р* лингвистический] Лингвистикага, тилшуносликка оид. *Лингвистик тадқиқот. Лингвистик адабиёт.*

ЛИНГВИ́СТИКА [*р*<*фр*] Тил ҳақидаги фан, тил билими; тилшунослик.

ЛИНЃЧА *диал.* Кичикроқ қоп, халта. *Бир лингча гуруч.*

ЛИНЕ́ЙКА [*р*] 1 Тўғри чизиқ чизиш учун ишлатиладиган силлиқ асбоб; чизғич. *Линейка билан чизмоқ.* | Ўлчаш ёки ҳисоблаш учун ишлатиладиган сантиметр ва миллиметрларга бўлинган шундай асбоб. *Масштаб линейкаси. Логарифмик линейка.*

2 Рапорт бериш, ёки бирор топшириқни қабул қилиб олиш учун ёнма-ён бир қатор бўлиб тизилиш; саф. *Тантанали линейка саф чеккан. Мактаб директори .. ўқувчиларни яп-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ги ўқув йили билан табриклайди. М. Худойқулов, Биринчи тонг.

ЛИ́НЗА [*р*<*нем*] Ўзидан ўтказадиган нурнинг йўналишини ўзгартирувчи, юзи қаварик ёки ботиқ, шаффоф шиша (фотоаппарат, дурбин, телескоп кабиларга ишлатилади).

ЛИ́НИЯ [*р*] 1 Телеграф, телефон алоқаси учун ёки электр қуввати ўтказиш учун тортилган сим, кабель ва ш. к. системаси. *Тошкент—Москва телеграф линияси. Юқори вольтли электр линияси.*

2 Мудофаа ёки ўт очиш нуқталаридан иборат система. *Мудофаа линияси. Фронт линияси.* **Олдинги линия** жанг майдонининг душманга яқин, бевосита жанг бўлиб турадиган қисми. *Полк май ойининг охирларида яна олдинги линияга чиқди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Темир йўл, трамвай йўли; из. *Трамвай линияси.*

♦ **Демаркацион линия** қ. **демаркацион.**

ЛИНКО́Р [*р*] Йирик тўплар билан қуролланган, қалин зирҳли катта ҳарбий кема.

ЛИНО́ЛЕУМ [*р*<*лат*] Нам ўтказмайдиган, пол ва деворга қопланадиган қалин материал. *Линолеум тўшалган пол.*

ЛИНОТИ́П [*р*<*лат*+*грек*] *полигр.* Ҳарфларни сатр-сатр қилиб териб қуйиб берадиган машина. *Линотип набори. Линотипда терилган текст.*

ЛИНОТИ́ПЧИ Линотипда ҳарф теручи.

ЛИНТ [*р*<*инг*л] Пахтанинг чигитда қоладиган туки ва ундан ҳосил қилинадиган хомашёнинг бир тури.

ЛИ́НТЕР [*р*<инг*л*] 1 Пахтаси айириб олинган чигитларнинг юзида қолган қисқа толаларни, тукларни ажратиб, чигитни тозалаб, туксизлантириб берадиган машина.

2 Шундай машинада чигитдан ажратиб олинган тола-туклардан иборат пахта. || *Линтер пахта.*

ЛИНТЕРЧИ Линтер машинада ишловчи ишчи.

ЛИП *тасв. с.* Тез ва енгил ҳаракатни билдиради. *Очиқ эшикдан Нигора халатининг этаги охирги марта лип этди-ю, муюлишда кўздан ғойиб бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Лип этиб** 1) тезлик билан, бир он ичида. *Давлатёр лип этиб отга минди-ю, бир нафасда кўздан ғойиб бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* усталик билан, ҳийла билан, бир иложини қилиб. *Бунчалик тадбир.. натижасиз қолмади, лип этиб Хатиб домулла шўрога [сайлов ва сайланишга] ҳақли ҳам бўлиб қолди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛИПИЛЛАМОҚ 1 Тез ва енгил ҳаракат қилмоқ, юрмоқ; лип-лип қилмоқ. *Раззоқ ўзини четроққа олиб турди, хотинлар оёқ учида липиллаб ўтиб кетдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Тез-тез такрорланувчи кучсиз оний ҳаракат қилмоқ, пирпирамоқ (аланга ҳаракати ҳақида). *Эшик очилганда шам бир липиллади-ю, ўчди.*

ЛИПИЛЛАТМОҚ липилламоқ *фл. орт. н.*

ЛИП-ЛИП лип *с. такр. Отларнинг ёлига тегай-тегай деб синчалаклар лип-лип учиб ўтарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўқтин-ўқтин шамол қутуриб дарахт шохларини симларга ураркан, чироқлар лип-лип ўчиб ёнарди.* Ҳ. Назир, Эътиқод. **Лип-лип қилмоқ** *айн.* **липилламоқ.**

ЛИППА Иштоннинг иштонбоғ ўтказиш учун қайтариб тикилган жойи. *Бўтабой носковоғини липпасига қистирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Липпа урмоқ** иштоннинг юқори қисмини кўтариб липпага қистириб олмоқ. *Узоқ-узоқда .. иштонларини липпа уриб, қўлларига кетмон ушлаган йигитлар пахта суғориб юрибдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Аҳли липпа** *кам қўлл. нафр.* фикри-ёди пул топиш (пул топиб липпага қистириш) бўлган кишилар.

ЛИ́РА I [*р*<*грек*] 1 Торли, чертиб чаладиган қадимги грек чолғу асбоби.

2 Украин ва белорусларнинг камонча билан чалинадиган чолғу асбоби.

ЛИ́РА II [*р*<*итал*] Италия ва Туркияда пул бирлиги.

ЛИРИ́ЗМ [*р*<*грек*] 1 Бадиий асардаги лириклик, ҳис-ҳаяжон, туйғу элементлари, лирик хусусиятлар.

2 Лирик руҳий ҳолат, лирик кайфият, ҳиссиёт.

ЛИ́РИК [*р*] Лирик асар ёзадиган, ҳис-ҳаяжонли шеърлар ёзадиган шоир.

ЛИРИ́Қ [*р* лирический) Лирикага оид, лирикага хос хусусиятларни, ҳис-туйғуларни, кечинмаларни ифодаловчи. *Лирик шеър. Лирик асар.*

ЛИРИ́КА [*р*<*грек*] 1 Поэзиянинг ҳис-туйғу, кечинмаларни тўлқинли ва жўшқин суратда ифодаловчи бир тури. *Гўзал шеърим, эрка лирикам. Учиб боргил окоп ёнига. Дил боғига қўндирмагил ғам, Оро киргил дўстлар жонига.* Уйғун.

2 Шу турдаги асарлар мажмуи. *Навоий лирикаси. Пушкин лирикаси.*

ЛИРИ́КЛИК 1 *лирик с. белги оти. Шеърнинг лириклиги.*

2 *айн.* **лиризм** 1. *Халқ достонларидаги лириклик ва эпиклик уларнинг шаклига ҳам таъсир қилади.* «Адабиёт назарияси».

ЛИСО́Н [*а*] *эск. кт. айн.* **тил** 1.— *Русия халқи хат ва лисон ўрганмоққа бизни таклиф қилса, муроди ёмон эмасдир,— деди Фурқат.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 182.

ЛИСТ [*р*] 1 Полиграфияда: босиладиган, нашр этиладиган асар ёки текстнинг ўлчов бирлиги; табақ. **Автор листи** текстнинг 40 минг типографик белгидан иборат миқдори, ўлчови. **Босма лист** 16 бетдан иборат босилган текст, босилган асарнинг ҳар 16 бети.

2 Тахталанган юпқа материалнинг ҳар бир бўлаги, тахтаси.

ЛИСТА́Ж [*р*] *полигр.* Текстнинг варақлар ёки листлар (автор листи, босма лист) миқдори билан белгиланадиган ҳажм ўлчови. *Китоб листажи.*

ЛИТВАЛИК қ. **литваликлар.** || *Литвалик аёл.*

ЛИТВАЛИКЛАР Литва ССРнинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ, Литва халқи.

ЛИТВАЧА 1 Литваликларга, шу халқнинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Литвача рақс.*

2 Литва тили. *Сиз литвача(ни) биласизми?* || *Литвача гапирмоқ.*

ЛИ́ТЕР [*р*<*лат*] Поезд, пароход ва бошқа транспортларда бепул ёки арзон билет олиб юриш учун бериладиган ва маълум ҳарфлар билан белгиланган гувоҳнома. *Темир йўл литери.*

ЛИ́ТИЙ [*р*<*грек*] Юмшоқ ва жуда енгил химиявий элемент; кумуш ранг ишқорий металл.

ЛИТО́ГРАФ [*р*] Литография мутахассиси; литография корхонасининг ишчиси.

ЛИТОГРА́Ф [*р* литографический] *айн.* **литографик.** *Журналларнинг муқовасидаги литограф бўёқларининг ҳиди, нечукдир, димоғига хуш келар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЛИТОГРА́ФИК Литографияга оид. *Литографик портрет.*

ЛИТОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] 1 Тошга ўйиб туширилган босма қолип; тошбосма; шундай тошбосмада текст босиш, чоп этиш усули.

2 Шу усулда босилган текст ёки асар.

3 Шундай усулда текст нашр этадиган корхона ёки цех; тошбосмахона.

ЛИТР [*р*<*фр*] 1000 кубик сантиметрга тенг келадиган суюқлик ўлчов бирлиги. *Бир литр сут. Уч литр элтадиган идиш.*

ЛИТРЛИ Литр ҳажмидаги, литр элтадиган. *Беш литрли идиш.*

ЛИФТ [*р*<*инг*л] Кўп қаватли бинолларда ва шахталарда одамлар ёки юкларни юқорига олиб чиқадиган ва пастга олиб тушадиган машина.

ЛИФТЧИ Лифтни юргизиб турувчи ишчи.

ЛЙФЧИҚ [*р*<*голл*] Хотин-қизлар кўкракларига тақадиган тортқи; кўкракпеч.

ЛИЦЕ́Й [*р*<*грек*] 1 *тар.* Чор Россиясида: имтиёзли эрлар ўрта ёки олий ўқув юрти.

2 Ғарбий Европада: ўрта билим юрти.

ЛИҚ I, **лиқ тўла** Бошқа сиғмайдиган даражада, тирбанд, бутунлай тўлган. *Залда лиқ одам. Хона одамлар билан лиқ тўла.* ▪ *Иккинчи отдаги катта хуржуннинг икки кўзи лиқ тўла танга эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛИҚ II *тақл. с.:* **лиқ этиб ютмоқ** бирдан ютиб юбормоқ. *Ичида биттаси бор, энди қўяверасиз, лиқ этиб ютиб юборгинг келади киши!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЛИҚАНГ-ЛИҚАНГ *айн.* **ликанг-ликанг.** *Сабил қолган шалоқ аравамиз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қинг қўқон араваларидек лиқанг-лиқанг юришга ҳам қанча шодланамиз. «Машраб», 1924, № 12.

ЛИҚИЛДОҚ Лиқиллаб, қимирлаб турадиган, лиқиллайдиган. *Аёл дастлаб «ортиқча дахмаза» дегандек елкасини қисиб қўйди-да, лиқилдоқ табуреткага ўтириб, манглайини ушлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЛИҚИЛЛАМОҚ 1 Қаттиқ ўрнашмай қимирлаб, тебраниб турмоқ. *Лампанинг пилиги ичига тушиб кетган, бурайдигани сийқаланиб, лиқиллаб қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Оғзида қолган иккитагина тиши сўзлаганида лиқиллаб туради.* Ойбек, Болалик.

2 *кўчма* Бўшашиб, заифланиб, омонат бўлиб қолмоқ.— *Оламда нима гаплар бор, Қори? — деб сўради эшон. Қори лабини дўрдайтириб жавоб берди: — Оқ подшонгиздан ҳам путур кетиб, тахти лиқиллаб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛИҚИЛЛАТМОҚ лиқилламоқ *фл. орт. н. Ҳамшира Гулнор «суюнчи керак эмас» дегандек, бошини лиқиллатди.* М. Муҳамедов, Машқ.

ЛИҚ-ЛИҚ I лиқ I *с. такр.* Ниҳоят тўла, тўлган; тирбанд. *Қурант занг уради.. Соат нақ олти. Лиқ-лиқ автобуслар қаерга шошар?* Ж. Жабборов.

ЛИҚ-ЛИҚ II лиқ II *с. такр. Лиқ-лиқ ютмоқ.*

ЛИҚҚА-ЛИҚҚА *айн.* **лиқ-лиқ** II. *Узумни лиққа-лиққа ютмоқ.*

ЛИҚҚОҚ Ичи бўшашган; сувли (узум ҳақида).

ЛОАҚАЛ [*а*] *рвш* Ҳеч бўлмаса, жуда бўлмаганда; ақалли. *Бечора катта хотин.. эридан лоақал иккита гўдаклари юзи учун бўлсин марҳамат кўрмай азобланади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лоақал ўн беш сўм турадиган қовунни тўрт ярим сўмга сотсин, буни ҳам бировнинг аравасини тузатишга тўласин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛОБАР [*ф-т*] Хушрўй, ёқимли, дилбар. *Лобар йигит. Лобар жувон.*

ЛОБИД [*а*]: **лозим ва лобид** *эск. кт.* бирор ишнинг албатта бўлиши, бажарилиши зарурлигини таъкидлаш учун қўлланади. *Қутидорга ҳам бу мулоҳаза жуда маъқул тушиб — «..албатта мунда бирор йил туриши лозим ва лобид!» — деб жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жаноб олийларига айтиб ўтиш лозим ва лобид бўлган.. шарт-шароитлар бу мактубни ёзишни тақозо қилди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЛОВ *тасв. с.* Кучли аланга ҳамда шу алангадан чиқаётган товушни билдиради. **Лов этиб** 1) бирдан аланга олиб. *Лов этиб ёнмоқ;* 2) *кўчма* бирдан қизишиб, қизариб. *Шербек кўзларида фақат қалб биланигина ҳис этиш мумкин бўлган аллақандай эҳтирос, ҳаяжон бор эканини пайқади-ю, юзлари лов* [*этиб*] *ёнди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОВА *с. т.* Лава.

ЛОВДАН *диал.* Юпқа ипак тўқима; ҳарир. *Ўн тўрт яшар экан унинг камоли, Бошида пирпирар ловдан рўмоли.* «Алпомиш».

ЛОВИЯ [*ф-т*] Дуккаклиларга мансуб ўтсимон ўсимлик ва унинг овқат учун ишлатиладиган дони. *Ловия пояси. Ловия уруғи.*

ЛОВ-ЛОВ лов *с. такр. Ўт қўйилган уйлар биров титаётган гулхандек, лов-лов этиб осмонга дам уради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Лов-лов ёнмоқ** 1) шиддатли ловуллаб, аланга бериб ёнмоқ; 2) *кўчма* қизариб жило бериб турмоқ; товланмоқ, ярқирамоқ. *Эшик очилиб, жувон кириб келди.. Табассуми бирам ёқимтой, юзлари лов-лов ёнади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОВУЛЛАМОҚ 1 Кучли алангаланмоқ. *Элмурод печкада ловуллаб ёнаётган ўтга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қуруқ ўтин бир зумда ловуллаб ёниб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Кучли ёғду сочмоқ. *Кўкда қуёш ловулламоқда.*

2 *кўчма* Қаттиқ қизимоқ. *Қуёш тик келган. Ҳаво ловуллаб ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизнинг юраги худди тузоққа тушган қушдек питирлаб урар, юзи ловуллаб ёнарди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

3 *кўчма* Бирдан қизишиб кетмоқ, тутақишмоқ. *Лутфинисо: «Вой жувон ўлгур!» деб, лабини тишлади. У.. шамол теккан оловдек, ловуллаб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кучаймоқ, авжга чиқмоқ. *Эҳсон у вақтда бирданига ловуллаган муҳаббатнинг оқибатини сўраганда гапиргани гап топилиб андак ҳижолатликдан чиқди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЛОВУЛЛАТМОҚ ловулламоқ *фл. орт. н. Бўта.. ловуллатиб дам босар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Унинг* [*Элмуроднинг*] *юзини қулоқларигача ловуллатган қизил қон ҳам тарқалди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЛОГАРИФМ [*р<грек*] *мат.* Асос деб аталадиган муайян сонни даражага кўтарганда берилган сонни ҳосил қиладиган даража кўрсаткичи. *Логарифмлар жадвали.*

ЛОГАРИФМИК [*р* логарифмический] Логарифмга оид. *Логарифмик жадвал. Логарифмик линейка.*

ЛОГИК [*р*] Логика бўйича мутахассис; мантиқчи.

ЛОГИК [*р* логический] **1** Логикага оид; логика қонунларига асосланган; мантиқий. *Логик категория. Логик қонун. Логик хулоса.*

2 Бирор нарсанинг ўз хислатидан, характеридан, ўз ички қонунларидан келиб чиқадиган; зарурий, қонуний. *Логик боғланиш.*

ЛОГИКА [*р<грек*] **1** Тафаккур қонунлари ва фикрлаш формалари ҳақидаги фан; мантиқ илми. *Формал логика. Диалектик логика.*

2 Муҳокаманинг бориши, хулосага келиш, натижа чиқариш. *Фикр логикаси.*

3 Ички қонуният, мантиқийлик, қонун-қоидага мувофиқлик. *Революцион даврлардаги оммавий стачкаларнинг ўз табиий логикаси бор.* В. И. Ленин, Революцион кўтарилиш.

ЛОДОН [*а+ф-т*] *с. т.* Нодон, билимсиз. *Мен лодон кампирнинг гапини айбга буюрманг, қизим!* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЛОЖА [*р<фр*] Томоша залида бир неча киши ўтириши учун ажратиб ясалган махсус жой.

ЛОЖУВАРД [*ф-т*] **1** Тўқ кўк, тўқ ҳаво ранг тусли минерал (безак буюмлари учун **ишлатилади**). *Тоза ложувард устига олтиндан бўртма нақшлар.. солинган.* Ойбек, Навоий.

2 *сфт* Тиниқ кўк, тиниқ кўк тусли. *Ложувард кўкда сайрашиб учаётган қушлар дарахтларга қўниб, .. сахий қуёшга мадҳия айтаётгандек, басма-басга чугурлашадилар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Юлдузлар ложувард чодирдан осилган электр чироқларидай ёруглашиб, кўзларни қамаштирмоқда эди.* Айний, Қуллар.

ЛОЗИМ I [*а*] *модал с.* Бажарилиши зарур бўлган; зарур, керак.— *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёгига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади,— деди* [*Амин бува*]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унга* [*Увсинга*] *дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош лозим эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛОЗИМ II [*а*] Аёлларнинг белдан пастга кийиладиган юпқа ички иштони. *Атлас лозим. Чит лозим.* ▪ *Хотин валдиради: — Нуриой, ойингиздан тўрт газгина чит олиб берасиз.. Лозим қилиб кияман, унутманг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Почасига жияк тикилган лозими товонигача тушиб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЛОЗИМАНДА *с. т.* Лозимомада. *Лозимандани яхшилаб берсангиз, бормасим борми?* Т. Алимов, Совға.

ЛОЗИМЛИК I лозим I *с. мавҳ. от.* [*Қоратой*] *бу маҳаллада туриш унга* [*Йўлчига*] *хавфли эканини, ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаш лозимлигини айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛОЗИМЛИК II Лозим, иштон бўладиган, иштон қилишга яроқли газлама. *Лозимлик сотиб олмоқ. Бир лозимлик атлас.*

ЛОЗИМОМАДА [*а+ф-т*] Тўй, туғруқ, меҳмондорчилик **каби** маросимларга олиб бориладиган кийим-кечак, овқатлик **каби совғалар**. *Лозимомада қилмоқ. Лозимомада тайёрламоқ.* ▪ *Бу гап ҳамроҳ бўлган беш аёлга ҳам маъқул тушиб, дастурхон тузаб, ҳар қайсиси ўз лозимомадасини ғамлаб жўнади.* «Ёдгор».

ЛОЙ [*ф-т.*] **1** Нам таъсирида ёки **сув билан қоришиб** юмшоқ ва ёпишқоқ **ҳолга келган** тупроқ; ботқоқ. *Ёмғир ёгди — кўча лой бўлди. Машина лой сачратди.* ▪ *Бола сувни кўп сепиб, ерни лой қилиб юборган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Деярлик ҳар қадамда бир пой кавуши оёқдан тушиб лойга ботар, қиз энгашиб олар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлчи лой этиги*

www.ziyouz.com kutubxonasi

билан гиламга оёқ босишдан тортиниб, гиламни қайириб, эшик олдида тиз чўкди. Ойбек, Қутлуғ қон. **Лой бўлмоқ** 1) лой тегиб ифлосланмоқ. *Адолат ажириқ кавлаган эди, бармоғи лой бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) хижолатдан, уятдан қизариб ерга қарамоқ, ноқулай аҳволда қолмоқ.

2 Сув остига ўтириб қолган тоғ жинсларидан, қум, тупроқ заррачаларидан ҳосил бўлган чўкинди; балчиқ. *Ариқнинг лойини тозаламоқ.* | Даволаш учун ишлатиладиган шифобахш балчиқ.

3 Тупроқни сувга қориб, баъзан сомон, жун каби нарсалар аралаштириб тайёрланган махсус қурилиш материали. *Сомонли лой. Кулол лойи. Лой қилмоқ. Лой пишитмоқ.* || *Лой сувоқ. Лой тувоқ.* **Мис қозонга лой тувоқ** бир-бирига мос келмаган, ярашмаган нарса ҳақида айтиладиган матал.

♦ **Ишнинг таги лой** ишнинг оқибати ёмон, чатоқ. **Сув бошидан лой** иш юқоридан бузилган, ишни аввал бошлиқ бузган.— *Агар комиссия раиси,— деди Шукур,— тузук одам бўлса эди, Ўрмон полвоннинг гапига кириб суриштирмасдан, текширмасдан шунча урардими? — Сув бошидан лой,— деди Ғойиб.* Айний, Қуллар. **Лойга буламоқ** (*ёки беламоқ*) қораламоқ, ерга урмоқ; доғ туширмоқ, иснод келтирмоқ. *Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимни лойга беладинг, доғ ўлгунча кетмайдиган бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Иши битди — эшаги лойдан ўтди** иши битди, энди кимсага эҳтиёжи тушмайдиган бўлиб қолди (ёрдам қилган кишини унутадиган киши ҳақида).

ЛОЙГАРЛИҚ *айн.* **лойгарчилик.**

ЛОЙГАРЧИЛИК Ёғиндан ернинг лой бўлиб кетиши. *Куз лойгарчилиги.* ▪ *Тўламат.. лойгарчилик бўлгани учун минерал ўғит трактор да ташиб келтирилганидан хабардор эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОЙИҚ [*а*] **1** Тўғри келадиган, мос тушадиган; арзийдиган; мувофиқ, муносиб; сазовор. *Мақтовга лойиқ иш. У ҳурматга лойиқ одам. Сизга лойиқ бир иш топдим.* ▪ *Отабек хон қизига лойиқ бир йигит экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тетик, зийрак, ақлуғ, доно халойиқ, Баҳо бергай билиб ҳар кимга лойиқ.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Олий мукофотга мен бўлдим лойиқ.* Фозил шоир.

2 Ўлчамига тўғри келадиган. *Бу этик оёғингизга лойиқ экан. Бўйи бўйимга лойиқ.* | Талабига етадиган, етарли. *Уч кишига лойиқ ош қолди.* ▪ *Анварга жабр бўлади, деб ўйласанг, бундан кейин ўзига лойиқ, оз-оз нон ёпиб тур.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЛОЙИҚИЧА *равш* Лойиқ бир ҳолда, муносиб суратда; тегишлича; кўнгилдагидай. *Оғаси буюрган ишни лойиқича адо қилувчи бир фармонбардор йигит.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛОЙИҲА [*а*] **1** Вино, иншоот, машина ва ш.к.ни қуриш ёки тиклаш учун ишланган чизма, режа; проект. *Бинонинг лойиҳаси. Лойиҳа автори. Лойиҳа тузмоқ.* ▪ *Район* [*райижроком*] *қурилиш лойиҳасини тасдиқлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қарор, фармон, қонун ва ш. к. ҳужжатларнинг дастлабки хомаки тексти; проект. *Қарор лойиҳаси.*

ЛОЙИҲАЛАМОҚ Лойиҳа, проект тузмоқ, лойиҳа ишламоқ.

ЛОЙИҲАЛАНМОҚ лойиҳаламоқ *фл. мажх. н.*

ЛОЙИҲАЛАШТИРИЛМОҚ лойиҳалаштирмоқ *фл. орт. н.*

ЛОЙИҲАЛАШТИРМОҚ Лойиҳасини тузмоқ, лойиҳаламоқ. *Қурилишни лойиҳалаштирмоқ.*

ЛОЙИҲАЛОВЧИ *айн.* **лойиҳачи.**

ЛОЙИҲАЧИ Лойиҳа, проект тузувчи. *Лойиҳачилар бригадаси.*

ЛОЙҚАШ [*ф-т*] **1** Лой тайёрлаш, лой ташиш ишини бажарувчи шахс. *Ражабали дастлаб, икки ой заводнинг бинокорлик ишида лойқаш .. бўлиб ишлади.* Ғ. Ғулом, Очилган сирлар.

2 Сувоқчиликда: лой, ганч олиш учун ишлатиладиган металл асбоб; кураква.

ЛОЙҚАШЛИҚ лойқаш *с. касб оти*

ЛОЙЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **лойқатмоқ** 1. *Сувни лойламоқ.*

ЛОЙЛАНМОҚ лойламоқ *фл. мажх. н. Қийим лойланди.*

ЛОЙЛАТМОҚ лойламоқ *фл. орт. н.*

ЛОЙЛИ Лой теккан, лой билан ифлосланган, лой чапланган. *Мадамин қўлидаги лойли кетмонни .. кўлмак сувга ташлаб қўйди.* С. Аҳмад, Мастура. *Ёрмат, узр сўраган каби, лойли қўлларини қовуштириб, бирдан йиғлаб юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛОЙХОНА [*ф-т*] Лой тайёрланган ёки лойи олинган чуқур ер. *Иморатларнинг кўланкаси ва кечанинг ўртача қоронғиси орқасида лойхонада киши бўлганлигини пайқаш қийин эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛОЙХЎРАК [*ф-т*] Тўқай, ботқоқ ерларда яшайдиган, балчиқчилар туркумига мансуб узун тумшуқли қуш. *Ўрдак йўқ кўлда — лойхўрак хон.* Мақол.

ЛОЙЧАҚИР *диал.* Қийимга илашган лой парчалари. *Яланг оёқларини товлайдилар, ҳўл лойчақирларини қуритадилар.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ЛОЙҚА 1 Лой, тупроқ, чанг ва ш. к. зарраси аралашиб булғанган, лойқаланган. *Лойқа сув. Лойқа бўза.* ▪ *Март ўзи билан ёмғир бошлаб келди.. Жилғалардан шариллаб лойқа сел оқди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пастда жуда катта лойқа кўл тўлқинланиб ётар.. эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. || *Кун исиб кетди. Ҳар қадамда халқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Сувда ёки суюқликда сузиб юрган лой ва ш. к.лар зарраси ва уларнинг чўкиндиси, қуйқаси. *Ҳовуз лойқага тўлиб қолибди. Челак тагига лойқа ўтирибди. Мусаллас лойқаси тиниб қолибди.*

3 *кўчма* Ноаниқ, аралаш-қуралаш. *Лойқа хаёлотлар чашмадай тинди. Пок-покиза юрак бир қатра симоб.* Ғ. Ғулом.

4. *кўчма* Бирор ишнинг ёмон оқибати, қолдиғи; оқова. *Ишнинг лойқаси чиқди.* ▪ *Шахсга сиғинишнинг лойқаси тинди. Ленинча ҳақиқат абадий тинди.* Ғ. Ғулом. *Ишнинг оқибати лойқа бўлишига ақли етган Қорасоч Норйигит билан маслаҳатни бир жойга қўйди.* Т. Сулаймон, Қорасоч.

ЛОЙҚАЛАНМОҚ *айн.* **лойқамоқ,** *У* [*Оқсой*] *гоҳ лойқаланади, гоҳ тинийди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОЙҚАЛАНТИРМОҚ лойқаланмоқ *фл. орт. н.*

ЛОЙҚАЛАТМОҚ *айн.* **лойқатмоқ.** *Чуқур сувни лойқалатиб бўлмас.* Мақол. *Саидғози уҳ тортганида кўксидан тутун бурқсигандек бўлди. Энди унинг осуда турмушини ҳеч ким лойқалата олмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОЙҚАМОҚ Чўкинди моддалар аралашиб лойқа ҳолга келмоқ, ифлосланмоқ (сув, умуман суюқлик ҳақида). *Сув лойқаб кетди.*

ЛОЙҚАТМОҚ 1 Суюқликни **лойқа** ҳолга келтирмоқ, чўкиндиларини қўзғаб аралаштирмоқ, лойламоқ. *Сувни лойқатмоқ.*

2 *кўчма* Лойқасини чиқармоқ, пачава, расво қилмоқ, бузмоқ.

ЛОК [*ф-т*] Смолани спиртда эритиб ҳосил қилинадиган, буюмларни ялтиратиш, пардозлаш учун ишлатиладиган суюқлик. *Қора лок. Лок суртмоқ. Лок бериб пардозламоқ.* ▪ [*Унсин*] *ичкари уйда ўтириб, маҳсиларга.. лок суркайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛОКАУТ [*р<инглз*] *сиёс.* Ишчиларни ёппасига ишдан бўшатиш ёки корхонани ёпиб қўйиш — буржуазиянинг ишчилар синфига қарши кураш усулларидан бири.

ЛОКИН [*а*] *с. т.* Лекин.

ЛОКЛАМОҚ Нарсанинг юзига лок суртмоқ, лок бермоқ. *Туфлини локламоқ.*

ЛОҚЛАНМОҚ локламоқ *фл. мажх. н. Лоқланган туфли.* ▪ *Баланд шифтнинг лоқланган кўзгусида барчаларнинг хирагина шарпалари ўйнайди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЛОҚЛАТМОҚ локламоқ *фл. орт. н. Маҳсини локлатмоқ.*

ЛОКОМОТИВ [*р<фр*] Темир йўлда ўзига тиркалган вагонларни тортиб борадиган паровоз, электровоз, тепловоз ва ш. к.ларнинг умумий номи.

ЛОЛ [*а*] Иззат бўлиб, хижолатда қолиб ёки мағлубиятдан гапиролмай қолган, тили тутилган, мулзам; соқов. *Сарбасар ҳасратларинг шарҳ этмали лолдур тилим.* Хислат. *Зайнаб тамом, тамом лол эди. Сўз қотишга у беҳол эди.* Ҳ. Олимжон. **(Тили) лол бўлди** 1) тили тутилиб, гапиролмай қолди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тили лол бўлди-ю қолди сўзидан. М. Алавия; 2) ҳайрон бўлиб қолмоқ. *Очил бу гапларни эшитиб лол бўлиб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Лол қилмоқ (ёки этмоқ, қолдирмоқ, қилиб қўймоқ)** гапиролмайдиган қилиб қўймоқ; ҳайрон қолдирмоқ, ақл-ҳушини қочирмоқ. *Бунёд уйғонди дарҳол. Уни лол этди бу ҳол.* Ҳ. Олимжон.

ЛОЛА [*ф-т*] 1 *бот.* Йирик чиройли гулли баҳорги ўсимлик ва унинг қизил, сариқ ёки тарғил гули. *Тоғда очилиб лола, ҳам сабза баҳор ўлса.* Муқимий.

2 *кўчма поэт.* Лола рангли, қизил, қирмизи. *Очилмоқ истаркан лола дудоқлар, Жовдираб кўзларинг нечун ўйноқлар,* Уйғун. *Лола янглиғ оразингни мен кўриб тасвирда, Мубтало бўлмоқлигим ёзмиш экан тақдирда.* Ҳамза.

3 Лола (*хотин-қизлар исми*).

ЛОЛАГУЛ [*ф-т*] *айн.* **лола** 1.

ЛОЛАГУН [*ф-т*] *поэт. айн.* **лоларанг.**

ЛОЛАЗОР [*ф-т*] Лоласи кўп, лола очилиб ётган жой.

ЛОЛАРАНГ [*ф-т*] Лола рангидаги, қизил, қирмизи. *Ҳўжабеков пиёлага лоларанг вино қуйиб, жувонга тутди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Бектемир*] *соф, лоларанг ёлқинга термилиб, .. узоқ ўйлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЛОЛАҚИЗҒАЛДОҚ Баҳорда очиладиган лоласимон гулли ёввойи ўт ва унинг гули. *Мол боқиб юрган болалар, онда-сонда кўринган лолақизғалдоқ ва чучмомаларни ўзлариники қилишга талашиб юрардилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛОМ I [*а*] Араб алфавитида «Л» ҳарфининг номи.

♦ **Лом демай** *айн.* **лом-мим демай қ. лом-мим.** *Ишнинг енгил кўчишига севинган она, Отабекнинг бу шартига лом демасдан кўнди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Лом дея олмай қолмоқ** жавоб қайтара олмай, гапиролмай, индамай қолмоқ. [*Ҳасаналининг*] *бу охирги жумласи Ҳомидни ерга қаратиб, лом дейишга мажоли қолмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛОМ II [*р*] Бир ёки ҳар иккала учи ҳам ўткир металл асбоб; мисранг. *Лом билан ер ўймоқ.* ▪ *Балта, арра ва лом кўтариб моҳир дурадгор Ефим тоға, уста Шоҳосимлар ҳам келишган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЛОМАКОН [*а*] Макони, турадиган муқим жойи йўқ. [*Хатинда*] *қаерда туришинг кўрсатилмаган ёки ломакон-мисан.* «Муштум», 1925, № 9.

ЛОМБАРД [*р*] Қимматбаҳо буюмларни гаровга олиб қарз пул берадиган муассаса. *Ломбардга қўймоқ. Ломбардан пул олмоқ.*

ЛОМ-МИМ [*а*]: **лом-мим демай** ҳеч нарса демай, бирор сўз айтмай, чурқ этмай; қаршиликсиз, эътирозсиз. *Мударрис домла ҳам менинг кетишимга лом-мим демай рози бўлибдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЛОП *тақл. с.* Бирдан, бир онда, ..маганда юз берган ҳаракатни ифодалайди. *Хашак лоп этиб ёниб кетди. Керосинка лоп этиб ўчди. Унинг миясига лоп этиб бир гап келди.* ▪ [*Кумушнинг*] *кўйлагининг чиқарган енгилгина шамоли билан ёниб турган шам лоп этди-да, кўришгандек, ўйнашгандек бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йссиқ жон, лоп этиб дунёдан ўтиб қолса нима бўлади?* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ЛОПИЛЛАМОҚ 1 Кўпол, бесўнақай чайқалиб юрмоқ, лапангламоқ. *Кўчадан бироз лопиллаб ўтиб кетди.* ▪ *Ойшабиби юзини рўмол билан ёпиб, лопиллаб кириб келди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Чайқалиб, тебраниб турмоқ. *Девор лопиллайди. Кўприк лопиллаб турибди.*

2 Кетма-кет кўтарилиб-пасайиб турмоқ, лоп-лоп қилмоқ (аланга, ёлқин ҳақида). *Ўт лопиллаб ёнмоқда,* ▪ *Энди бояги аждаҳо йўқ, унинг ўрнида шафаққа ўхшаб бир нарса лопиллаб товланаётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЛОПИЛЛАТМОҚ лопилламоқ *фл. орт. н.*

ЛОП-ЛОЙИҚ Жуда лойиқ, қуйиб қўйгандек лойиқ. *Этик оёғимга лоп-лоп лойиқ экан.*

ЛОП-ЛОП лоп *с. такр. Аланга лоп-лоп кўтарилиб турибди.*

ЛОППА-ЛОЙИҚ *айн.* **лоп-лойиқ.**

ЛОРД [*р<инг*л] 1 Англияда: юқори табақа дворянларнинг наслдан-наслга ўтиб бораверадиган унвони ва шундай унвон эгаси.

2 Баъзи бир инглиз давлат лавозимидаги олий мансаб эгаларига бериладиган унвон.

ЛОРСИЛДОҚ 1 Кўпчиб пишган, иссиқ ва юмшоқ. *Лорсилдоқ нон.*

2 Лорсиллаб турадиган, дирқиллама (эт, бадан ҳақида).

ЛОРСИЛЛАМОҚ Лорс-лорс қилиб, дирқиллаб турмоқ, дирқилламоқ, билқилламоқ. *Ҳайдаб қўйилган ерлар лорсиллаб ётибди.* ▪ *Лаъли чақалоқни кўлига олиб, бағрига босди-да, лорсиллаб турган оппоқ сийнасини тутди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | **Тўлишиб** қизармоқ. *Ойсулув ўзи ёпган нонлардай лорсиллаб, қалмиғига қаради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЛОРС-ЛОРС *тақл. с.* **Силкиниб,** дирқиллаб турувчи ҳаракатни ифодалайди. *Бадани лорс-лорс қилади.*

ЛОС [*ф-т*] Пилла тортганда чиқадиган қалта-қулта ипак толалари. | Чувоқ, чиқинди ипак. [*Отам*] *бозордан бир қаламдон, қамиш қалам, .. бир сиёҳдон, бир бандча лос ва қоғоз олиб берди.* Айний, Эсдаликлар. [*Аваз*] *тақчадан лос солинган довот, қамиш* [*қалам*] *ва қоғоз олиб, хонтахта устига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЛОСОСЬ [*р*] Гўшти юмшоқ, пушти ранг йирик балиқ.

ЛОТ [*а*] *дин.* Арабларнинг исломдан илгариги маъбудалари; бут. *Э бола, .. Қорахон пошшонинг динига кирсанг, лотга иқрор бўлсанг, .. Зулхуморни сенга берамиз.* «Равшан»

ЛОТЕРЕЯ [*р<фр*] Билет билан пул ёки буюмлар ютиш ўйини. *Пул-буюм лотереяси. Лотерея билети.*

ЛОТИН *айн.* **латин.**

ЛОТ-МАНОТ [*а*] *дин.* Лот(лар), манот(лар).

ЛОТО [*р<фр*] Махсус картага қараб, эълон қилинган номер ёки расмларнинг юзини беркитиш йўли билан ўйналадиган ўйин. *Лото ўйини. Лото ўйнамоқ.* | Шу ўйинда ишлатиладиган карталар ва номерланган соққалар.

ЛОТОҚ [*р*] Чакана савдо кўчма дўкончаси.

ЛОФ [*ф-т*] 1 Ҳақиқатга тўғри келмайдиган, ҳаддан ташқари бўрттирилган ёлғон гап; муболаға. *Абдували ўзи тўқиб чиқарган лофларига ҳаммадан кўп ўзи ишонарди.* Ф. Мусажонов, Лофчи.

2 Ортиқ кўпиртириб мақтаниш. *Ишни асбоб қилади, эгаси лоф уради.* Мақол. **Лоф урмоқ (ёки қилмоқ)** 1) ҳақиқатга тўғри келмайдиган гапларни айтмоқ, ортиқ даражада бўрттириб гапирмоқ; муболаға қилмоқ. *Арабвой .. эпласа лоф уриб бировни ганғитар, бирор манфаат чиқадиган жойдан .. қолмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ортиқ кўпиртириб, бўрттириб мақтамоқ. *Йўлда чаён тошбақага лоф уриб, Дедики: «Боқсам агар ўйлаб туриб, Менча сенга суйгули йўқ меҳрибон, Сен тану, гўё, анга мен мисли жон!».* Ҳамза.

♦ **Лоф деса олақопни олиб югуради** ортиқ даражада ҳовлиқадиган, лоф қиладиган кишига нисбатан қўлланадиган ибора.

ЛОФЧИ Лоф гапирувчи, лоф урувчи.

ЛОФЧИЛИК 1 **лофчи** *с. белгц оти.* 2 Муболаға гаплар гапириш, лоф уриш.

ЛОФ-ҚОФ: лоф-қоф урмоқ ортиқ лоф урмоқ; қуруқ мақтанмоқ. [*Ғофир қози, цмом, элликбошиларга:*] *Сизлар цшқ-муҳаббат деб лоф-қоф урасиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ЛОЦМАН [*р<голл*] Маълум участка доирасида кема ва пароходларга йўл кўрсатувчи, уларни шу участкадан олиб ўтувчи, жойнинг шароитини яхши билувчи мутахассис.

ЛОЧИН 1 Йиртқич қушлар туркумининг бир тури; овчилар уни қўлга ўргатиб қуш ов қиладилар.

2 *кўчма* Эпчил, чаққон; жасур, ғоят ғайратли, шижоатли. *Мамажон лочин йигит, Серҳаракат, бетиним.* Қ. Муҳаммадий.

ЛОЧИРА Оширилмаган ҳамирдан юпқа қилиб ёйиб, тандирда сингга қилиб пиширилган нон. *Тандирдан лочира сингари юпқа, лекин элакдай-элакдай катта нонларни узди-да, саватга солиб, айвонга келтирди.* Ҳ. Назир, Энг муҳими.

ЛОШ *диал.* Жонсиз гавда; мурда; ўлакса. *Қўлансойда қолди аждарҳо лоши.* «Нигор ва Замон». *Қарға, қизғун еяр гўшинг, Муродхон, сенга айтаман, Сасиб қолар сенинг лошинг. Қайтгин, одамзод, ўласан!* «Муродхон».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛОЯМУТ [*а*] *эск. кт.* Ўлмас, абадий яшайдиган. *Ҳақиқат лоямутдир.*

◆ **Кути лоямут** *айн.* **кут-лоямут.**

ЛОҚАЙД [*а*] *рвш* Аҳамият, эътибор бермай; бепарволик билан, қизиқмай, бефарқ. *Қизининг ички мақсадидан бехабар она лоқайд жавоб беради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўнглинг сезган нарсага лоқайд қарама, ўғлим, тағига ет.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЛОҚАЙДЛИК лоқайд *с. белги оти. Лоқайдлик билан.* ▪ *Сафарбойнинг табиатида андак бепоклик ва лоқайдлик бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЛОҒАР [*ф-т*] *кт.* Жуда ориқ, озиб-тўзиб кетган.

ЛОҲАС [*а*] Тоби айниган; бўшашган, ланж. *Лоҳас бўлмоқ. Лоҳас қилмоқ.* ▪ *Турсуной негадир ўзини лоҳас ҳис қила бошлади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. [*Элмурод*] *эрталаб касални писанд қилмай ўрнидан турди-да, дарсга кирди, лекин лоҳас бўлиб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўча томондан яна исириқ ҳиди келиб, Наимийнинг ҳозиргина хушбўй чойдан очилган кўнглини лоҳас қилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЛОҲАСЛАНМОҚ Бўшашмоқ, лоҳас бўлмоқ, ланж бўлмоқ.

ЛУБ [*р*] Қаноп, жут, зиғирпоя каби тола берадиган ўсимлик пўстлоғининг умумий номи.

ЛУБКОР [*р+ф-т*] Луб экинлари экувчи. *Лубкор колхозлар.*

ЛЎЗА [*р<поляк*] Бильярд столининг бурчак ва қирғоғидаги бильярд шарлари уриб тушириладиган тўр халтача осиб қўйилган тешиклар. *Шарни лузага туширмоқ.*

ЛУЗУМ [*а*] *кт.* Зарурат, ҳожат. *Оворагарчиликнинг лузуми йўқ.* ▪ *Тўғриси, заҳаролуд мактубингизга одамларча тушуна олмадим ва тушунишга ҳам лузум кўрмадим, чунки ғазаб устида айтилган сўзлар ақлли кишиларга лойиқ муҳокама ва мутолаа бўлолмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЛУЗУМСИЗ Лозим бўлмаган, зарурати йўқ; кераксиз. *Лузумсиз ҳаракат.*

ЛУНГИ [*ф-т*] **1** Ҳаммомга кирганда белдан пастни беркитиш учун боғланадиган мато. *Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай эски тос, йиртиқ лунги берди.* «Латифалар».

2 *эск.* Сартарошликда соч-соқол олдирувчи кишининг кўксига тутиладиган мато; фартук. *Мўйсафид сартарош уни [Йўлчини] . . курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялтираган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *диал.* Сочиқ, пиёла сочиқ. *Самоварда чойфурушнинг бир ўзи мағор лунгиси билан елпиниб ўтирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Қозиқ лунги** *қ.* **қозиқ.**

ЛУНЖ [*ф-т*] **1** Бетнинг пастки жағ билан туташ қисми. *Лунжи осилган.* ▪ *Болалар.. лунжларини шишириб қамиш сурнай чалишар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Хахолашиб турган болалар орқасида чап лунжи қизарган Раҳим пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бетнинг ич томонидаги бўшлиқ; оғиз. *Тўлқин лунжини тўлдириб нон чайнаб туриб, жавоб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Лунжи осилди таъби хира** бўлди, хафа бўлиб тумшайиб қолди. *Шу дақиқадан бошлаб Шодихўжанинг таъби хира ва лунжи осилишга бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЛУНОХОД [*р*] Ойга қўндирилган ўзиюрар автоматик аппарат.

ЛЎПА [*р<фр*] Қичкина нарсани катта қилиб кўрсатадиган, икки томони гардишли қаварик шиша; заррабин.

ЛУТФ [*а*] **1** Илтифот, марҳамат; олижаноблик. *Лутфинг унутиб, кўксини сен пора қилибсан!* С. Абдулла. *Ҳаст эшон меҳрибонлик билан лутф қилиб, мени ҳужрайи хосларига чақирдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Сўз ёки гапни бир неча маънода ишлатишга асосланган сўз ўйини; қочирим. *Ёшларнинг бу самимий, чиройли лутфлари Муқимийнинг завқини келтирди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЛУТФАН [*а*] *рвш, кт.* Олижаноблик билан, лутф, марҳамат қилиб; хайрихоҳлик юзасидан. *Орёлликлар.. 1959 йилнинг 5 августида Совет Иттифоқи Қаҳрамони Муҳиддин Умриддиновни лутфан таклиф этдилар.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

ЛУТФ-ҚАРАМ, лутфу карам *кт.* Кўрсатилган марҳамат, яхшилик, олижаноблик. *Лутф-карам қилмоқ (айламоқ).* ▪ *Қайси бир лутфу карамларни таманно айлайин!* С. Абдулла.— *Зоти олий лутф-карам айлаб жанобларига совға-инъом этадурлар,— деди у [фаррош] билинар-билинмас жилмайиб.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ЛУТФКОРЛИК Яхшилик ва марҳамат кўрсатиш; хушмуомалалик, олижаноблик. *Подшо уни [Навоийни] лутфкорлик билан қабул қилди.* Ойбек, Навоий.

ЛУТФКОРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Лутфкорлик билан, марҳамат этиб; хушмуомалалик билан; лутфан.

ЛУХ Қўға ўсимлиги ва унинг тўзғоғи.

ЛУЧЧАК [*ф-т*] **1: луччак шафтоли** туксиз, силлиқ шафтоли. *Ойдинда чиройли йилтираган чиллаки луччак шафтолилар дув-дув тўкилди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Кўкраги очиқ, чапани. *Луччак аробакашлар кўкка боқиб ғўдайган, Босқай юролмаганда ҳушёр, ароба қурсин.* Муқимий.

ЛУҚМА I [*а*] Бир чайнам, бир ютум, бир оғиз овқат. *Ўзининг жавоб бериши лозим бўлганлигини сезган Усмон полвон оғзидаги луқмани тез-тез ютиб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Озгина, жиндаккина, бир ошам. *Ошдан бир луқма олинг.* ▪ *Элмурод қаёққа қарамасин овқатни кўрар, ҳиди димоғига урар, лекин улардан ўзига қачон бир луқма тегишини билмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Луқмайи ҳалол** меҳнат билан, ишлаб топилган пул, нарса, овқат.

◆ **Оғзидаги луқмани ютолмайди** шудсиз, эпсиз, лапашанг. *Гўрсўхта домла.. оғзидаги луқмани ҳам эплаб ютолмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛУҚМА II [*а*] Биров гапираётганда унинг гапига жавоб, изоҳ, сўроқ тариқасида бошқа киши томонидан қўшиладиган ибора, сўз. **Луқма ташламоқ** (*ёки* **солмоқ**) кимсанинг гапи орасига жавоб, сўроқ, изоҳ тариқасида ибора, сўз киритмоқ.— *Сен гапирганда Шербек жим ўтирган эди! — кимдир луқма ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўрмонжон луқма солди: — Нима жиҳатдан ярамайди, илми етмайдими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ЛУҚМОН [*а*] **1: Луқмони ҳаким** шарқ халқлари орасида тенги йўқ ҳаким ва донолик тимсоли ҳисобланган афсонавий шахс. [*Раҳима хола:*] *Менинг қўлим эмас, Луқмони ҳакимнинг қўли! Чиқ! Чиқ!.. Кўзлаганнинг кўзига бор,.. қорни катта бойларга бор!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 *кўчма* Доно, билармон одам ҳақида. *Халқ учун соғлиқни сақлаш хизматида эрта-кеч бўлса, бемор аҳлига дармон бири, луқмон бири.* Ҳабибий.

3 Луқмон *(эркаклар исми).*

ЛУҒАВИЙ [*а*] **1** Луғатга, сўзга оид; лексик; асл, туб. *Сўзнинг луғавий маъноси.*

2 Текстдан четга чиқмай, сўзма-сўз. *Луғавий таржима.*

ЛУҒАТ [*а*] **1** Бирор тилдаги сўзларни маълум тартибда (одатда алфавит тартибида) жамлаб, изоҳлаб ёки бошқа тилга таржима қилиб берилган китоб. *Изоҳли луғат. Ўзбекча-русча луғат. Имло луғати.*

2 Сўз; тилдаги барча сўзлар мажмуи. *Луғат состави.* | Сўз запаси, сўз бойлиги. *Шу гўзал, шу қутлуғ янги йил туни, Қалбим ҳаяжонга, севинчга тўлиб, Луғат бисотидан расо ахтардим, Бир оғиз ширин сўз айтмоқчи бўлиб.* Уйғун.

ЛУҒАТЧИ Луғат тузувчи киши; лексикограф.

ЛУҒАТЧИЛИК 1 луғат *с. касб оти.* **2** *айн.* **лексикография.**

ЛЮКС [*р<фр*] Юқори сифатли буюм, қимматбаҳо нарсалар билан безатилган магазин, меҳмонхона номери, поезд, пароход купеси ва ш. к.ни ифодаловчи сўз.

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРИАТ [*р<нем.*] Капиталистик жамиятда ўз синфий қиёфасини йўқотган, разиллашган яланг оёқлар, саёқлар, қашшоқлар.

ЛЮСТРА [*р<фр*] Бир неча лампочкали осма чироқ; чилчироғ. *У уйқу босганини яширишга тиришиб, гоҳ шипдаги люстрага, гоҳ янги олинган хоразм гиламига.. қараб қўярди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЛЯ [*р<итал*] Музика гаммасининг олтинчи товуши ва унинг нота белгиси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛЯПИС [*р<лат*] Кумуш нитрат, оқ кристалл модда (медицинада куйдириш учун ишлатилади). *Сўгални ляпис билан куйдирмоқ.*

ЛЎҚ [*ф-т*] Боши кичикроқ, бўйни узун, бир ўркачли катта туя, етакчи туя. *Қаторга тиркалган лўқ билан норча, Устига юкланган қирмизи парча.* «Алпомиш».

ЛЎҚИДОН [*ф-т*] *с. т.* Эшикни беркитиш учун ишлатиладиган жуда содда ёғоч қулф. *Кишан қулф синдирилиб, занбал эшик ҳам очилди, ҳужрадаги лўқидоннинг «тили»га тушунадиган ўғри бўлса, уни ҳам очди деяйлик.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЛЎҚИЛЛАМОҚ 1 Елиб юрмоқ. *Туя лўқиллайди. От лўқиллайди.*

2 Чопиб юрмоқ. *У елкасидаги юкі билан лўқиллаб бир чордевор панасига бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Овора, сарсон бўлмоқ; бекорга уринмоқ. *Қўйсангчи хархашангни. Шу вақтда лўқиллашга кимнинг ҳафсаласи бор?* О. Ёқубов, Оқ йўл.

ЛЎҚИЛЛАТМОҚ **лўқилламоқ** *фл. орт. н. Отни лўқиллатмоқ.*

ЛЎҚҚИ [*ф-т*] Лўқиллаб юрадиган (от, туя, эшак ҳақида). *Эшак бозоридан олган куррам.. арвоҳ урган даванг, лўкки чиқиб қолди.* «Машраб», 1924, № 6.

ЛЎҚ-ЛЎҚ: лўк-лўк қилмоқ лўқиллаб юрмоқ.

ЛЎҚЧА Ёш туя. *Мунa тоғда бўктарилган қормисан, Қаторга тиркалган лўкча нормисан.* «Алпомиш».

ЛЎЛА [*ф-т*]: **лўла болиш** ғўла шаклидаги ёстиқ. *Қарасам, лўла болишдек баҳайбат бир махлуқ.. хунук тумшуғини нам тупроққа тираб, ҳансираб ётибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. **Лўла кабоб** қийма кабоб.

ЛЎЛИ [*ф-т*] 1 қ. **лўлилар.** *Лўли тили.* || *Лўли аёл.*

2 *кўчма* Уришқоқ, жанжалкаш, шаллақи (кўпинча аёлларга нисбатан ишлатилади).

ЛЎЛИВАШ [*ф-т*] *поэт.* Қишини сеҳрлаб ўзига мафтун қилувчи, шўх ва гўзал (севгили маҳбуба ҳақида). *Лўливаш ул дилрабонинг ошиқи зори бўлиб, Телба мажнундек юруб, вайронадур маконимиз.* Сайёдий, Тоҳир ва Зуҳра.

ЛЎЛИЛАР Асли ҳиндлардан тарқалган ва дунёнинг кўп жойларида (Осиё, Африка ва Европада) тўдалашиб, кўчманчи ва ярим кўчманчи ҳаёт кечирувчи халқ.

ЛЎЛИЛИК Уришқоқлик, жанжалкашлик. *Лўлилик қилмоқ.* ▪ *Арзанда қиз мактабга борди. Мактабда ҳам у лўлилиги, уришқоқлиги, бебошлиги билан ном чиқарди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб. *Қокила лўлилик қилиб, бировга гап бермай бидирлар, Қўзибой эса, тўнғиллар эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ЛЎМБОЗ [*ф-т*] Том ёки пахсага босиш учун юмалоқланган бир бўлак қаттиқ лой. *Лўмбоз қилмоқ. Томга лўмбоз босмоқ.*

ЛЎМБОЗДАЙ, -дек *с. т.* Бесўнақай, катта, қўпол. *Шалоқ дарвозага лўмбоздай қулф осиғлиқ эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЛЎНДА 1 Бўлак, бир бўлак, юмалоқ. *Бир лўнда қанд.* **Лўнда гўшт** яхлит, суяксиз гўшт, лаҳм гўшт.

2 *кўчма* Қисқа, аниқ-ихчам. *Лўнда гап.* || *— Лўнда қилиб айтганда менга ҳам, сизга ҳам ўқиш, ўрганиш зарур,— деди Комила.* Ойбек, О. в. шабадалар. || *Мавлон ака гапнинг лўндасини айтди-қўйди: «Бойнинг шолини қаерга яширганини Қобил билади».* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ЛЎНДА-ЛЎНДА 1 Бўлак-бўлак, катта-катта, юмалоқ-юмалоқ. *Гўштни лўнда-лўнда қилиб тўғрамоқ. Нонни лўнда-лўнда қилиб емоқ.*

2 *кўчма* Аниқ-аниқ, ихчам-ихчам; конкрет. *Лўнда-лўнда қилиб гапирмоқ.* ▪ *Хўжа Аҳрорнинг кирдикорларини лўнда-лўнда айтиб бераман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЛЎП *тасв. с.* «Бирдан», «томдан тараша тушгандай», «қўққисдан» каби маъноларни ифодалайди. **Лўп этиб** бирдан; дарров. *Биз уларни келтириб, суриштириб кўрамиз, орадан ўғри лўп этиб чиқиб қолади.* Айний, Жаллодлар.

ЛЎППАК Етилган, тўлишган, бўлиқ (кўпинча пахта ҳақида). *Ғўза жуда бўлиқ эди, қирққа яқин чаноқдаги пахта лўппак бўлиб турипти.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ЛЎППАК-ЛЎППАҚ лўппак *с. такр. Чуғурчуқлар қалин дарахт шохлари ва бутоқларга қўйган лўппак-лўппак похол уяларидаги болаларининг тепасида пириллаб қолишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Лўппак-лўппак очилган пахтага қараб, кўз қамашади.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ЛЎППИ 1 Дўмбоқ, семиз. *Лўппигина бола.* ▪ *Юзи ширмой нондек лўппи, гавдаси юм-юмалоқ, кўкракдор ёш аёл [Мастура] том лабига келиб.. чўққайди.* Ойбек О. в. шабадалар. *Кўм-кўк кўзли латта қўғирчоқнинг лўппи юзи олмадек қип-қизил эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Лўппидан келган** семиз, тўлагина. *Лўппидан келган дўндиқ — Бир қизча расм солар.* Қ. Муҳаммадий.

2 *айн.* **лўппак.**

ЛЎПЧИҚ Учига пахта ўралган чўп (сиқилган ўсма, йод каби суюқ нарсага тегизиб бир нарсага суртиш учун ишлатилади). *Лўпчик билан ўсма қўймоқ.*

ЛЎТТИБОЗ [*ф-т*] 1 *эск.* Қўғирчоқлар ўйнатиб, ўйин кўрсатувчи; фокусчи.

2 *кўчма* Фирибгар, ҳийлагар, алдоқчи, найрангбоз. *Лўттибоз одам.*

ЛЎТТИБОЗЛИК лўттибоз *с. мавҳ. от. Бу ерда лўттибозлик кетмайди. Ё аттестат бировники, ё паспорт.* «Муштум», 1957, № 9.

ЛЎЯ *диал.* Ловия.

ЛЎҚ: кўзини лўқ қилиб кўзни бир нуқтага тикиб, индамай, без бўлиб. *Ҳамма кўзини лўқ қилиб, отга қарайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ЛЎҚИЛЛАМОҚ Қаттиқ-қаттиқ урмоқ, тепмоқ; санчиб-санчиб оғримоқ (томирнинг уриши, қаттиқ оғриқ ҳақида). *Томирим лўқиллаяпти. Бошим лўқиллаб оғрияпти.* ▪ *Қия ўтирган Ҳаётнинг чекка томирлари лўқиллар, беқасам камзулга тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЛЎҚИЛЛАТМОҚ **лўқилламоқ** *фл. орт. н. Йод ярани лўқиллатди.*

ЛЎҚ-ЛЎҚ *тасв. с.* Қон томирининг қаттиқ уришини, оғриқ зарбини билдиради. *Зўр бериб малҳам сурганига ҳам қарамай, [жароҳат] хасмолдек лўқ-лўқ алам берарди.* Мирмуҳсин, Чўри. **Лўқ-лўқ қилмоқ** *айн.* **лўқилламоқ.** *Уч коса қимиздан сўнг Шербекка бутун бадани қизиб, чакка томирлари лўқ-лўқ қилаётгандай туюлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

М

М Ўзбек алфавитининг ўн тўртинчи ҳарфи; қ. **эм.**

МА *унд. с.* Бирор нарсани узатиб, уни олишга ундашни билдиради; ол. *Ма, бир пиёла чой ич.*

МААЛМАМНУНИЯТ [*а*] *эск. кт.* Мамнуният билан, миннатдорлик, хурсандлик билан; қаноатланиб; бажонудил.

МАБЛАҒ [*а*] Маълум бир миқдордаги пул; сармоя. *Қурилиш учун маблағ ажратмоқ.* ▪ *Ҳалил Жалиловнинг таклифлари давлат учун неча юз минглаб маблағни тежайди.* Туйғун, Дўстлик севинчлари.

МАБОДО [*ф-т*] 1 *шарт боғл.* Шарт эргаш гапни бош гапга боғлайди ва эҳтимоллик, аниқ эмасликни билдиради, маъно ва функцияси жиҳатидан «агарда», «бордию» сўзларига тўғри келади.— *Мабодо ўзим боролмаганимда ҳам, бувимга айтиб, отамни юбортираман,— деди Ғуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *модал с.* Сўзловчининг айтаётгани бўлиши мумкинлигини, лекин аниқ эмаслигини билдиради. *Мабодо келмадими?* ▪ *[Тожибой:] Хатни тушган жойига қолдириб кедимки, мабодо қўлга тушмасин деб.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

МАВЖ [*а*] 1 Сув юзининг жимир-жимир ҳаракати. *Рави дарёси узоқда, кўм-кўк мавж билан, секин оқади.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Товланиш, жилва. *Арчаларнинг тоза, яшил мавжи нур билан ярқираб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кам қўлл. айн.* **тўлқин.** *Ҳавода одамлар, қушлар ва машиналар садосидан бириккан қандайдир ёқимли бир мавж сузар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мавж урмоқ 1) мавж қилмоқ, жимирламоқ, мавжланмоқ. *Денгиз мавж урмоқда*; 2) тўлқинланмоқ, тебранмоқ. *Дарё томондан ғириллаб эсиб турган шабада йўл бўйидаги ўт-ўланларни эгар, тебратар, сарғайиб бораётган арпалар мавж урар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 3) *кўчма* тўлқинланмоқ, ғулу қилмоқ. *Шикоятли нидолар ёш йигит қалбидан ёлқинли ва дардли туйғулар мавж уреанидан хабар берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАВЖЛАНМОҚ 1 Мавж ҳосил бўлмоқ, жимирламоқ, тўлқинланмоқ. *Ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби . . мавжланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Товланмоқ, жилваланмоқ. *Шонага кирган ғўзалар қуёш нурида мавжланади.* ▪ *Пешана ва чаккасида салқиган сочларининг жингалакларида шуълалар мавжланиб ёнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Акс этмоқ, барқ урмоқ. *Охуннинг шафқатига ҳамма чуқур сезги билан қаради, бу ҳис уларнинг кўзларида, юзларида равшан мавжланди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАВЖЛАНТИРМОҚ мавжланмоқ *фл. орт. н.*

МАВЖУД [*а*] 1 Ихтиёрда ёки умуман воқеликда бор бўлган; бор. [*Тўлаган:*] *Колхозда мавжуд бўлган имкониятлардан тўла фойдаланишга.. нималар тўсқинлик қилаётгани тўғрисида гапириб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кесим вазифасида* Бор, муҳайё. *Ўқиш учун барча имкониятлар мавжуд.* ▪ *Доирачи, раққос ва созандалар ўртасида томошабин сезмайдиган нозик алоқа ипи мавжуд.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ

МАВЖУДИЯТ [*а*] *эск. кт.* 1 *айн.* **мавжудот.**

2 Борлик, мавжудлик. *Менга асрдош бўлган бир киши . . ўз мавжудиятидан, . . инсон бўлганидан хафа.* Ғ. Ғулом, Афсона.

МАВЖУДЛИК **мавжуд** 1 *с. белги оти айн.* **мавжудият** 2. [*Мирзакаримбой:*] *Гулнорни севган ва у билан тил бириктирган бир йигитнинг мавжудлигини ўша вақтларда билган бўлса ҳам унинг хотиридан Йўлчи сира кечмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАВЖУДОТ [*а*] *кт.* Олам, табиатда бор нарсалар мажмуи, дунёда мавжуд нарсалар, бутун борлиқ. *Мавжудотнинг яратилиши ҳақидаги афсоналар.* ▪ *Мавжудотнинг жони — сув.* Х. Расул, Бахт нашъаси.

МАВЗЕ [*а* мавзеъ, *3-ш. бирл.* **мавзеи**] Шаҳар атрофидаги аҳоли яшайдиган дала-боғ жойларнинг кичик райони, маҳалласи. *Тошкентнинг Аския мавзеи.* ▪ *Ракат мавзеида отамдан қолган жой бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

мавзеи қ. мавзе.

МАВЗОЛЕЙ [*р<лат*] Қабр устига ишланган монументал ёдгорлик; мақбара. *В. И. Ленин мавзолейи.*

МАВЗУ [*а* мавзуъ, *3-ш. бирл. мавзуи*] *айн.* **тема.** *Мақола мавзуи. Суҳбат мавзуи.* ▪ *Турли мавзуларда . . дилкаш суҳбат қилишди.* Ойбек, Навоий.

мавзуи қ. мавзу.

МАВЗУН [*а*] *кт.* Келишган, хушбичим, хушқомат. *Қадди мавзун.* ▪ *Саҳнада гул-гул ёниб, бир қадди мавзун ўйнади.* Ҳабибий.

МАВЛОНО [*а*] Мусулмон шарқида: олим ва фозил кишиларни, устозларни улуғлаб, уларнинг номларига қўшиб ишлатиладиган сўз. [*Навоий:*] *Келинг пирим! Келинг, мавлоно Жомий.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МАВЛУД [*а*] 1 Туғилган кун ва шу муносабат билан бериладиган зиёфат. *Мавлуд тўйи.*

2 *дин.* Муҳаммад пайғамбарнинг туғилган куни ва унинг шарафига бериладиган зиёфат; пайғамбарнинг шундай зиёфатда ўқиладиган таржимаи ҳоли. *Эшон . . имомликдан ташқари . . мавлуд ўқир эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *эск. айн.* **таваллуд** 1.

4 Мавлуд (*эркаклар исми*).

МАВОЗА [*а*] *эск.* Айирбошлаш, ўрнига ўрин олиш, алмаштириш. *Мавоза қилмоқ.*

МАВР [*р<грек*] *қ.* **маврлар.**

МАВРИД [*а*] Бирор ишнинг амалга оширилиши учун қулай вақт, пайт, фурсат. *Шу мавридда. Мавриди келганда. Мавриди билан.* ▪ *Ҳозир томошанинг мавриди эмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

МАВРЛАР Антик давр ва ўрта асрларда: Шимолий Африканинг Мисрдан ташқари қисмида яшаган туб аҳолисига, шунингдек Испанияни забт этган арабларга европалилар томонидан берилган ном.

МАВСУМ [*а*] 1 Йилнинг маълум фасли ёки вақтида бўладиган ёки амалга ошириладиган иш даври; сезон. *Пахта мавсуми. Йиғим-терим мавсуми. Қурт тутиш мавсуми.* ▪ *Боғ мавсуми тамом бўлиб, Шакархонлар ҳам шаҳар ҳовлиларига кўчиб келдилар.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

2 *с. т.* Фасл. *Куз мавсуми. Ёз мавсуми.*

МАВСУМИЙ [*а*] Маълум мавсумда бўладиган; сезонли. *Мавсумий иш.*

МАВСУМЛИ *айн.* **мавсумий.** *Йиғим-терим мавсумли иш, кечиксанг, ютқизасан.* И. Раҳим, Ихлос.

МАВҚЕ [*а* мавқеъ, *3-ш. бирл.* **мавқеи**] 1 Инсоннинг ёки бирор ижтимоий группа, ташкилот, воқеа-ҳодисанинг ҳаётда, жамиятда тутган ўрни, аҳамият; нуфуз, даража. *Раҳбарнинг мавқеи. Социалистик система давлатларининг халқаро муносабатлардаги мавқеи.* ▪ [*Отабек Ҳасаналига:*] *. . бизнинг оиламизга оталик мавқеидан туриб, яхшиликдан бошқани соғинмай келасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қўшиннинг жанг вақтида тутган ўрни; позиция. *Душман ўз ҳолатини англаб фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

мавқеи қ. мавқе.

МАВҲУМ [*а*] 1 Ақл билан, фикрлаш орқали тасаввур этиладиган; ақлий, фикрий, абстракт. *Мавҳум тушунчалар. Мавҳум сонлар (мат.). Мавҳум от (грам.).*

2 Конкрет эмас, ноаниқ, мужмал. *Мавҳум жавоб.* ▪ *Тарбиявий ишда қуруқ шиорбозлик ва мавҳум чақириқдан қочмоқ керак.* Ш. Рашидов, «Қ. Ўзбекистон», 1962, № 149.

МАВҲУМОТ [*а*] *эск. кт.* 1 Мавҳум нарса, хаёлий тушунча.

2 Фантазия, хаёлот.

МАГАЗИН [*р<а*] 1 Турли буюмлар сотиладиган савдо дўкони ва унинг биноси. *Озиқ-овқат магазини. Саноат моллари магазини. Китоб магазини.*

2 *тех.* Қурол, аппарат ва асбобларнинг бирор нарса жойлаштириб қўйиладиган қисми (коробка, трубка ва ш. к.). *Милтиқ магазини. Фотоаппарат магазини.*

МАГАЗИНЛИ *тех.* Магазини бўлган, магазин билан таъминланган. *Магазинли автомат.*

МАГАЗИНЧИ 1 Магазин эгаси, магазини бўлган савдогар.

2 Магазинда ишловчи **кишн; сотувчи.**

МАГАР [*ф-т*] *богл., эск. кт.* 1 Сўроқ, таажжуб, тасдиқ билдиради. *Магар истиқбол шу экан, келин, биз ҳам кирайлик, қизнинг тилини, дилини, тилак — истакларини билайлик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фақат, ёлғиз. *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Мусулмонқул даккисини еб келган, магар уламо халқи ундан жуда рози.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *айн.* **агар.** *Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлғаниб, Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур.* Ҳабибий.

МАГИСТРАЛ [*р* магистральный] Асосий, бош (канал, йўл ва ш. к.да бош ўрин тутган, асосий). *Магистрал канал.*

МАГИСТРАЛЬ [*р<лат*] 1 Қатнов йўли ва умуман тармоқланган системаларнинг асосий қисми. *Темир йўл магистрали. Сув магистрали.* | Катта шаҳарларда серқатнов кенг йўл, кўча.

2 Электр, телеграф, телефон, канализация ёки водопровод тармоқлари системасида асосий кабель ёки труба. *Газ магистрали.*

МАГМА [*р<грек*] *геол.* Ернинг чуқур қатлами ичида ҳосил бўладиган чўғсимон суюқ модда.

МАГМАТИК [*р* магматический] Магмадан ҳосил бўлган, магма ҳолидаги. *Магматик модда.*

МАГНАТ [*р<лат*] Европанинг баъзи мамлакатларида, хусусан крепостнойлик тузуми вақтидаги Польша ва Венгрияда, йирик феодал, катта ер эгаси, помешчик. | Йирик капиталист. *Капитал магнатлари. Финанс магнати. Нефть магнатлари.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАГНЕЗИ́Т [*р*] Магний билан карбонат кислотадан ҳосил бўлган ўтга чидамли оқ ёки сарғиш минерал.

МАГНЕ́ЗИЯ [*р*] Магний оксиди ёки тузидан иборат оқ порошок модда, медицинада ва техникада қўлланилади.

МАГНЕТИ́ЗМ [*р*] 1 Магнит, электр токи ўтказгичлари ва электр зарядларининг баъзи жисмларни ўзига тортиш ёки ўзидан итариш хусусияти.

2 Магнит ҳодисалари ва жисмларнинг магнит хоссалари ҳақидаги таълимот. **Ер магнетизми** 1) Ер шарининг ўз атрофида магнит майдони ҳосил қилиш хусусияти; 2) геофизиканинг Ер шари магнит майдонини текширадиган бўлими.

МАГНЕ́ТО [*р*<*инг*л] Ички ёнишли двигателларнинг цилиндридаги ёнилғи аралашмасини ўт олдириш учун хизмат қиладиган электромагнитли асбоб.

МА́ГНИЙ [*р*] Химиявий элемент, оппоқ ёруғ аланга бериб ёнадиган кумуш рангли, ялтироқ, енгил металл.

МАГНИ́Т [*р*<*грек*] Темир ва пўлат буюмларни ўзига тортиш ёки ўзидан итариш хусусиятига эга бўлган жисм. *Табиий магнит. Сунъий магнит.*

◆ **Магнит аномалияси** ер магнетизмининг темир рудаларига бой ерларда ҳамма жойдагидан кўра ўзгача ҳолати. **Магнит бўрони** *физ.* Қуёшда қора доғлар пайдо бўлиши натижасида ернинг магнит майдонида аҳён-аҳёнда юзага келадиган қисқа муддатли ўзгариш. **Магнит меридиани** *физ.* ер магнит майдони куч чизиғининг ер сатҳига шу куч чизиғи ўтган нуқта орқали туширилган фаразий проекцияси. **Магнит стрелкаси** тик ўқ устида бемалол айланадиган, бир учи доим шимолга қараб турадиган чўзиқ ромб шаклидаги нозик магнит; компаснинг асосий қисми

МАГНИТЛАМОҚ Магнит хусусиятини бермоқ. *Компас стрелкасини магнитламоқ.*

МАГНИТЛАНМОҚ **магнитламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Магнитланган темир.*

МАГНИТЛИ Магнит хусусиятига эга бўлган.

МАГНИТОФО́Н [*р*] Овозни электромагнит усули билан ёзиб оладиган ва эшиттирадиган аппарат. *Овозни магнитофонда ёзиб олмоқ. Магнитофон ёзуви.*

МАГНО́ЛИЯ [*р*<*лат*] Иссиқ иқлимда ўсадиган, барглари доим яшил дарахт ёки бута ва унинг йирик гули.

МАДАД [*а*] Моддий ёки маънавий ёрдам, кўмак, далда. *Мадад бермоқ. «Ҳа» деган — туяга мадад.* Мақол. ▪ *Жумаднинг шу ерда ўтириши унга [Адолатга] жуда катта мадад.* А. Мухтор, Туғилиш. *Гуломжоннинг тўкилиб турган юрагига қиз илтифоти мадад берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАДАДКО́Р [*а*+*ф-т*] Мадад қилувчи, мадад берувчи; ёрдам, кўмак кўрсатувчи. *Москвадир улуғ пойтахт, мададкоримиз.* Ғайратий.

МАДА́НГ *эск.* 1 Эшик зулфинига тиқиб қўйиладиган калта ёғоч, ёғоч калит (тут, қайрағоч каби қаттиқ ёғочлардан қилинади). *Тол ёғоч маданг бўлмас, бегона даданг бўлмас.* Мақол.

2 Эски, қари ток занги. *Ёрилқларни қаттиқ сим билан ёш занг ва маданглларга боғлаш керак.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл ҳосил етиштиришдаги тажрибаларим.

МАДА́НИЙ [*а*] 1 Маданиятга оид, маданият соҳасидаги. *Маданий инқилоб. Маданий эҳтиёжлар.* | Маданият, илм-маърифат билан боғлиқ бўлган. *Маданий савия.*

2 Маданиятли, маданиятни эгаллаган; ўқиган; ўқимишли. *Маданий одам. Маданий оила.* | Маданиятли, маданиятга эришган. *Маданий қишлоқ.* | Маданият талабларига жавоб берадиган. *Маданий ҳаёт.*

3 *қ. х.* Қиши қўли, меҳнати билан экиладиган, етиштириладиган. *Маданий экинлар.*

МАДАНИЙЛАШМОҚ Маданият касб этмоқ, маданиятли бўла бормоқ.

МАДАНИЙЛАШТИРМОҚ **маданийлашмоқ** *фл. орт. н.*

МАДАНИЙ-МАИШИЙ Турмуш маданиятига оид. *Маданий-маиший хизмат.*

МАДАНИЙ-МАОРИФ *айн.* **маданий-оқартув.**

МАДАНИЙ-ОММАВИЙ Омманинг маданий эҳтиёжларига оид, шундай эҳтиёжларга қаратилган. *Маданий-оммавий ишлар.*

МАДАНИЙ-ОҚАРТУВ Маданият, маориф тарқатиш ишларига оид. *Маданий-оқартув муассасалари.*

МАДАНИЙ-ТАРБИЯВИЙ *айн.* **маданий-оқартув.**

МАДАНИ́ЯТ [*а*] 1 Жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий ва маънавий ҳаётида қўлга киритган ютуқлари мажмуи. *Совет Иттифоқи илғор маданиятга эга бўлган мамлакатдир. Ўзбекистоннинг маданияти йилдан-йилга юксалмоқда.*

2 Бирор ижтимоий группа, синф ёки халқнинг маълум даврда қўлга киритган шундай ютуқлари даражаси. *Социалистик маданият. Пролетар маданияти. Буржуа маданияти.* | Бирор хўжалик ёки ақлий меҳнат соҳасининг ривожланганлик даражаси. *Деҳқончилик маданияти. Нутқ маданияти. Музика маданияти.*

3 Ўқимишлилик, таълим-тарбия кўрганлик, зиёлилик, маърифат. *Маданиятдан орқада қолмоқ. Маданиятга эришмоқ.* | Турмушнинг маърифатли киши эҳтиёжларига мос келадиган шароитлари йиғиндиси. *Турмуш маданияти. Маиший маданият.*

МАДАНИЯТЛИ Маданиятга эришган, маданиятни эгаллаган; маърифатли. *Маданиятли одам. Маданиятли оила.*

МАДАНИЯТСИЗ Маданияти йўқ, маданиятдан орқада қолган; маърифатсиз.

МА́ДДА [*а*] 1 *айн.* **йиринг.**

2 *кўчма* Юракдаги ғубор.

МАДДАЛАМОҚ *айн.* **йирингламоқ.**

МАДДО́Ҳ [*а*] 1 *дин.* Бозор ва кўча-кўйларда одам тўплаб диний мазмунда ваъз, панд-насиҳат **айтиб тирикчилик** қилувчи киши.

2 *кўчма салб.* Мақтовчи, мадҳ қилувчи. *Совуқ уруш маддоҳлари.* ▪ *Душман фирибин ема ва маддоҳ хушомадин чин дема.* Навоий.

МА́ДОР I [*а*] Кишининг куч-қуввати; мажол. *Очлик ва ҳорғинликдан [Бектемирнинг] ҳатто сўзлашга ҳам мадори йўқ эди.* Ойбек, Қуёш қорайлмас.

МАДО́Р II [*а*] *эск. айн.* **тро́пик** 1. *Саратон мадори. Жад мадори.*

МА́ДОРСИЗ Мадори йўқ, қувватсиз, кучсиз, бемажол. *Баъзилари сўзлашга ҳам мадорсиз каби, жимгина мудради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАДОРСИЗЛАНМОҚ Мадорсиз бўлиб қолмоқ, мадори қуриб, ҳаракатга кучи етмай қолмоқ. *Мадорсизланиб йиғи аралаш сўзлади Гулнор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАДРА́СА [*а*] 1 *тар.* Яқин ва Ўрта шарқ мамлакатларида, шунингдек революциягача бўлган Россиянинг кўпчилик ҳалқи ислом динига амал қилувчи районларида диний олий ўқув юрти. *Нодира Анварни ўқитмоқчи, ҳатто мадрасаларга юбормоқчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўрта Осиё ва Қозоғистон диний бошқармаси қошидаги диний мактаб.

МАДҲ [*а*] *кт. айн.* **мадҳия** 1. *Тилимда мадҳу дилимда муҳаббату меҳринг.* Ҳабибий. **Мадҳ қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**), **мадҳини ўқимоқ** (*ёки* **куйламоқ**) ортиқ мақтамоқ, мақтаб шеър айтмоқ, куй куйламоқ. *Чаманлар мадҳини куйлаб булбуллар, Тутмишдир лолалар ёқут пиёла.* Ғайратий.

МАДҲИ́Я [*а*] *кт.* 1 Киши, нарса, шунингдек бирор воқеани мақтаб ёзилган, айтилган шеър ёки нутқ; мадҳ, мақтов. [*Комил Нурматга:*] *Фалабага марсия эмас, мадҳия муносиб.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

2 Мадҳия *(хотин-қизлар исми).*

МАДҲИЯЧИ Мадҳия айтувчи, мақтовчи.

МАЁВКА [*р*] 1 Революциядан илгари Россияда ишчиларнинг 1 Май куни муносабати билан ўтказиладиган махфий йиғилиши.

2 Баҳорги дала сайили. *Раис правление номидан, Султонпошша комсомоллар номидан, мана бу кўприкни қурган ёшларни маёвкага таклиф қилиб келишган экан.* А. Мухтор, Туғилиш.

МАЁҚ [*р* маяк] 1 Кемаларга йўл кўрсатиш учун денгиз қирғоғи ёки оролларга қурилган ва сигнал воситалари билан жиҳозланган минора.

2 *кўчма* Йўл кўрсатиб турадиган, ўрнак, намуна, ибрат бўладиган нарса; машъал. *Кенг, бепоён шарққа маёқ Гул-гул ёнган Ўзбекистон.* Х. Расул.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАЖАҚ: мажақ бўлди *ёки* **мажағи чиқди** ортиқ даражада эзилиб пачағи чиқиб кетди, абжағи чиқди, мажақланди. **Мажақ қилмоқ** *ёки* **мажағини чиқармоқ** *айн.* **мажақламоқ.**

МАЖАҚЛАМОҚ Ортиқ даражада пачақламоқ, абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ. *Танк бу ердан омон ўтса, албатта, тўпни мажақлаб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

МАЖАҚЛАНМОҚ мажақламоқ *фл. мажҳ. н. Али тажанг бирдан ерга чўккалаб қолмаса, мажақланарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

МАЖБУР [*а*] Бировнинг амри, зўри билан ёки бирор нарсанинг тақозоси туфайли қандайдир бир ишни қилиш шарт бўлган. *Мажбур бўлмоқ. Мажбур қилмоқ. Мен кетишга мажбурман.* ▪ [*Отабек*] *Кумушга кулиб қараса Зайнабга ҳам шундай қилмоққа .. мажбур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. ‖ — *Жўн одамлар қаторида эмас,— деди* [*Отабек*],— *мажбурлар қаторида, зўрланганлар қаторида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЖБУРАН [*а*] *рвш* Мажбур бўлиб ёки мажбур қилиб; мажбурият орқасида. *Араббой кўпчилик кулгисидан бироз изза тортди. Лекин у баъзи бировлардай умум кулгисига мажбуран таслим бўлиб илжаймади.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Фараз қилайлик, мен сени мажбуран куёвга бердим,— деди Салимхон.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАЖБУРИЙ [*а*] Хоҳ ихтиёрий, хоҳ ихтиёрсиз бажарилиши, амалга оширилиши шарт бўлган. *Мажбурий таълим. Мажбурий хизмат.* ▪ *СССР қонунлари ЎзССР территориясида мажбуриидир.* «ЎзССР Конституцияси».

МАЖБУРИЯТ [*а*] **1** Ғайриихтиёрий вазифа, бурч ёки бирор мажбурий иш, ҳолат, эҳтиёж. **Мажбурият остида** мажбур бўлиб, мажбуран. *Анварнинг мажбурият остида Раъно билан келиши Султоналини ҳам шошириб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Меҳнат аҳлларининг бирор ишни бажариш учун берган қатъий ваъдаси. *Социалистик мажбурият.* ▪ *Звено бўйича мажбурият ҳар гектаридан ўн бир центнер эди, ҳозир ўн тўрт бердик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МАЖЛИС [*а*] **1** Ташкилот, корхона ёки идора аъзоларининг бирор масала муҳокамасига бағишланган йиғилиши ва унинг иштирокчилари. *Очиқ мажлис. Ёпиқ мажлис. Партия мажлиси. Колхоз мажлиси. Мажлис ўтказмоқ. Мажлис қилмоқ.*

2 *эск.* Тўй, зиёфат ёки бошқа муносабат билан уюштирилган ўтириш ва шу ўтириш қатнашчилари. *Мажлис Зиё шоҳичининг уйида Отабекнинг меҳмондорчилиги учун йиғилган. Юсуфбек ҳожи кўтарилиб Қамбар шарбатдорга қаради ва мажлисни ер остидан кузатиб чиқиб, яна жим қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қиз(лар) мажлиси** *этн.* келиннинг тўй муносабати билан ўз ўртоқларига берадиган зиёфати. *Уйда, Кумушбибининг тоғасининг уйида, қизлар мажлиси, гуллар мажлиси.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Баъзи шарқ давлатларида (*мас.*, Туркия ва Эронда) парламент, ҳукумат ҳайъати.

МАЖЛИСБОЗ [*а*+*ф-т*] Мажлисбозликни яхши кўрадиган, мажлисбозликка берилган одам.

МАЖЛИСБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга мажлис қилавериш.

МАЖЛИСГОҲ [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Мажлис ўтказиладиган ёки мажлис бўлаётган жой.

МАЖМАҒИЛ 1 Ўсиши, ривожи орқада қолган, яхши ўсмаган; нимжон, нимчилиқ. *Мажмағил ўсимлик. Мажмағил бола.*

2 *кўчма с. т.* Муҳмал, мужмал, дудмол, ноаниқ. *Мажмағил жавоб.*

МАЖМУ [*а* мажмуъ, *3-ш. бирл.* **мажмуи**] *кт.* Йиғинди, жами. *Ишлаб чиқариш муносабатларининг мажмуи жамиятнинг иқтисодий тузилишини, ҳақиқий негизини ташкил этади.* В. И. Ленин, «Халқ дўстлари» нима ва улар социал-демократларга қарши қандай курашадилар.

МАЖМУА [*а*] **1** Маълум тартибда тўпланган текстлар, маълумот ва ш. к. йиғиндиси; тўплам. *Қонунлар мажмуаси* ▪ *У жиноят қонунлари мажмуасининг ҳамма моддалари билан айбланади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *эск.* Тўплам шаклида чиқариладиган нашр.— *Бу, отажон, мажмуа, жарийда,— деди Абдушукур,— ойда икки дафъа Самарқандда босилиб, аҳли илм орасида тарқалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЖМУИ *қ.* **мажму.**

МАЖНУН [*а*] Ишқ савдоси натижасида девона бўлган кимса; савдои. *Бу девона шаҳарнинг катта-кичигидан ўзига ихлосмандлар орттирган бир мажнун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЖНУНТОЛ Толнинг новдалари ерга эгилиб ўсадиган бир тури.

МАЖНУНТУТ Тутнинг новдалари ерга эгилиб ўсадиган бир тури.

МАЖОЗ [*а*] *ад.* Сўз ёки иборанинг кўчма маънода ишлатилиши ва шундай маънода ишлатилган сўз, ибора; истиора, метафора.

МАЖОЗИЙ [*а*] Мажозга оид, мажозли, кўчма, метафорик. *Мажозий маъно.*

МАЖОЛ [*а*] Тирик организмнинг куч-қуввати; мадор. *Ўрмонжон кечга яқин шу қадар чарчадики, отлиқ юришга ҳам мажоли қолмай, уйига қайтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МАЖОЛИС [*а, бирл.* мажлис] *кт.* Мажлис; мажлислар. **«Мажолис-ун-нафоис»** Алишер Навоий тазкирасининг номи.

МАЖОЛСИЗ Мажоли йўқ, кучсиз, қувватсиз, бемадор. *У мажолсиз оёқлари билан базўр юриб, эшикнинг занжирини туширди.* **Ойбек, Қутлуғ қон.**

МАЖОЛСИЗЛАНМОҚ Бемажол бўлмоқ, тинка-мадори қуриб, ҳолдан тойиб қолмоқ. *Кўзи тиниб, . . оёғи қалтираб мажолсизланди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МАЖОЛСИЗЛАНТИРМОҚ мажолсизланмоқ *фл. орт. н.*

МАЖОР *эск.* Венгр; венгрлар.

МАЖРУҲ [*а*] **1** Яралган, жароҳатли.

2 Ногирон, майиб. *Сирож даҳбоши .. икки мажруҳни кўздан кечирди.* С. Айний, Жаллодлар.

МАЖРУҲЛАНМОҚ Мажруҳ бўлмоқ, жароҳат олмоқ; шикаст топиб майиб, ногирон бўлиб қолмоқ. *Ичкилик заҳри билан нозик юрак топгай зарар Ошқозон мажруҳланиб, ишдан чиқар соғлом жигар.* Ж. Абдулла.

МАЖУС [*а*] [а — *чўзиқ*] Оташпараст, ўтга топинувчи.

МАЖУСИЙ [*а*] [а — чўзиқ] Оташпарастлик динига мансуб киши.

МАЖҲУЛ [*а*] *эск.* **1** *кт.* Номаълум, ноаниқ. *Йўлакдаги мажҳул кимса ўзини майдон ичига олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *мат.* Номаълум. *Мажҳул сон.*

♦**Мажҳул феъл** (*ёки* **даража**) *грам.* ҳаракат объектини гапнинг эгасига айлантирувчи ёки бажарувчи номаълум бўлган феъл формаси.

МАЗА [*ф-т*<[*а*] **1** Нарсаларнинг таъм-лаззат билиш органларига таъсир этиб сезги уйғотиш хусусияти; таъм, лаззат. *Пордон маза. Олманинг мазаси. Мазасини тотиб кўрмоқ.*

2 Қаноат ҳисси, руҳий завқ, лаззат, роҳат. *Мунчалик мазани топа олмайди, Уйқуда тамшанган чақалоқлар ҳам.* Ғ. Ғулом. **Маза қилмоқ** лаззат олмоқ, роҳатланмоқ. *Рузвон хола ўзи ҳам маза қилиб кулди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Мазаси йўқ** *с. т.* 1) таъми йўқ, лаззатсиз, тамсиз, бемаза. *Мазаси йўқ овқат;* 2) ярамас. *Мазаси йўқ одам;* 3) қониқарсиз, ёмон. *Ҳунари йўқ кишининг, мазаси йўқ ишининг.* Мақол ▪ *Ҳали ҳам аёлларнинг ишга чиқишининг мазаси йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм; 4) соғлиғи ёмон. **Мазаси кетди** (*ёки қочди*) 1) ёмонлашди. *Ишинг мазаси кетди;* 2) соғлиги ёмонлашди. *Кўлмак сувни ичган жангчилар бўшашиб қолган, Искандарнинг ҳам мазаси қочган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

МАЗА-БЕМАЗА Бўлар-бўлмас, бемаъни, бўлмағур. *Маза-бемаза гап.*

МАЗАЛИ Тами яхши, ширин; тотли, лаззатли. *Мазали шўрва.*

МАЗА-МАТРА (*асосан инкор билдирувчи «йўқ» сўзи билан*) **1** Маза, лаззат, таъм. *Бу овқатда маза-матра йўқ.*

2 *кўчма* Маъно; мантиқ. *Маза-матраси йўқ гап.*

МАЗАММАТ [*а*] *эск. кт.* Бировни ҳақ-ноҳақ ёмонлаб айтилган гап, маломат, таъна. *Мазаммат қилмоқ (юкламоқ).* ▪ *Биз кишининг шаънига бўҳтон қилиш, мазаммат юклатишдан ҳазар қиламиз.* **А. Мухтор, Лаббай, чойми?**

МАЗАСИЗ Тами ёмон, мазаси йўқ; лаззатсиз, бемаза.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАЗАХ [*а*] Масхара, кулги; истеҳзо. *Мазах бўлмоқ.* ▪ *Тожибой.. мазах билан жилмайиб турган одамларга қаради.* Ш. Турсун, Ўқитувчи. *Бойни мазах қилиб, нуқул унинг ғазабини оширишга уриниб ўтирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МАЗАХЛАМОҚ Мазах, масхара қилмоқ, бировнинг устидан кулмоқ. *Боядан бери индамай ўтирган эшон бошини кўтарди ва бировни ичдан мазахлаётгандай секингина кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЗАХОМУЗ [*а*+*ф-т*] Мазах аралаш, мазах билан; истеҳзоли. *Эшон лабларини бир томонга мазахомуз буришгириб кулимсиради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЗАХЧИ *кам қўлл.* Бировни мазах қилувчи, мазах қилишни яхши кўрадиган. *Мазахчи одам.*

МАЗАХЎРАҚ [*ф-т*] *кест.* Бирор нарсанинг мазасига тушуниб қолиб, унга берилган, ўрганиб қолган. **Мазахўрак бўлмоқ** *ёки* **мазахўракка ўрганмоқ** мазасига тушуниб ўрганиб қолмоқ; берилмоқ. ▪ *Қатновчилар . . Маҳмуд аканинг мантисига мазахўрак бўлиб қолган эдилар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

МАЗГИЛ *с. т.* Манзил. *Қанча оғир довонлар ошиб, Мазгилига етган йўлчидай, Ҳаёт гирдобида талашиб, Гул ўстирган кекса гулчидай Енгил нафас олди отахон.* С. Акбарий.

МАЗДАКЧИЛИК *дин.* 5—6 асрларда Эронда оқсуякларга ва руҳонийларга қарши бош кўтарган халқ ҳаракати; бу ҳаракат тарафдорлари мулкий тенгсизликни йўқотишга, хотин-қизларни озод этишга даъват қилган.

МАЗДУР [*ф-т*] *эск. кт.* Ёлланиб иш қилувчи киши; батрак.— *Қошкийди, . . замон ўзгарса-ю маздурлар сийнасига шамол тегса,— деди ишчи.* Ойбек, Нур қидириб.

МАЗИЯТ [*а*] *эск. кт.* Ортиқлик, афзаллик. *Қизини ер-кўкка ишонмаган, унинг бутун нуқсонларини бир мазият билган онаси, Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ кўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар . . эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЗКУР [*а*] Зикр этилган, эслаб ўтилган, айтиб ўтилган. *Мазкур шахс. Мазкур воқеа.*

МАЗЛУМ [*а*] Зулм остида қолган, эзилган. *Мазлум халқлар.*

МАЗЛУМА [*а*] 1 Мазлум аёл.

2 Мазлума *(хотин-қизлар исми).*

МАЗМУН [*а*] 1 Гап ёки асарнинг умумий маъноси. *Хатнинг мазмуни. Китобнинг мазмуни.* ▪ *Қайин отанг менга бир хат ёзибдир, ўқиб-ўқиб мазмунига тушунолмай ҳайрон бўламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш.к.нинг моҳияти. *Ҳаёт мазмуни.*

3 *филос.* Бирор ҳодисанинг моҳиятини белгиловчи асоси. *Шакл ва мазмун бирлиги.*

МАЗМУНАН [*а*] 1 *рвш* Мазмунига кўра, мазмун нуқтал назаридан, мазмун жиҳатидан. *Шаклан миллий, мазмунан социалистик маданият.*

2 *кирш с.* Афтидан, чамаси. [*Тожибой Холисхонга:*] *Акангиз бир-икки марта бир ой, ярим ой йўқ бўлиб, мазмунан, ахтарди шекилли, тополмай келди.* Ҳамза, Холисхон.

МАЗМУНДОР [*а*+*ф-т*] Мазмунли, мазмуни яхши; сермазмун. *Мазмундор шеър. Мазмундор лекция.*

МАЗМУНИ *с. т. айн.* **мазмунан** 1. *Мазмуни пулини ишлатасизлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЗМУНЛИ *айн.* **мазмундор.**

МАЗЎТ [*р*] Нефтни қайта ишлаб бензин, газолин ва керосин олингандан кейин қолгани, қора мой.

МАЗҲАБ [*а*] 1 Диннинг ўзига хос қонун-қоидалари билан умумий йўналишидан фарқ қилувчи. *Исломнинг ўша мазҳаби.* ▪ *— Илгари билиш керак,— деди Хатиб домла..,— Сиз имоми Аъзам Абуҳанифа мазҳабларидамисиз? Ёки имоми Молик?* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Расм, одат. *Ишқ мазҳабида куфр эрур жаҳл ила тақво.* Ҳамза.

3 *кўчма сиёс.* Ўз қарашлари ва ақидалари билан бошқалардан ажралиб қолган гуруҳ.

МАЗҲАБЧИ *дин.* Бирор мазҳабга мансуб бўлган ва шу мазҳабга амал қилувчи шахс.

МАЗҲАБЧИЛИК *дин.* Бир мазҳаб тарафдорларининг иккинчи мазҳаб тарафдорларига қарши хатти-ҳаракати, мазҳаб ажратиш.

МАИШАТ [*а*] 1 Кундалик тирикчилик; яшаш. [*Бой:*] *Мендан қолган давлат сизларнинг маишатингиз учун кифоя қилмайди.* «Эртаклар». *Отам ўлиб, маишатим тангликда қолди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 *с. т.* Қайф-сафо, айш-ишрат. *Ҳожихонни айш-ишратлар, шоҳонд маишатлар чарчатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳалол меҳнат билан қилган маишат нораво бўлмас.* Ҳабибий.

МАИШАТБОЗ [*а*+*ф-т*] Маишатга, айш-ишратга берилган, доим маишат билан машғул одам.

МАИШАТБОЗЛИК 1 **маишатбоз** *с. белги оти.*

2 Маишат, айш-ишрат, ичкиликбозлик. *Маишатбозлик қилмоқ.*

МАИШАТГОҲ [*а*+*ф-т*] Маишат қилинадиган жой; ишратгоҳ. *Ҳар йил ёзда пристав билан бўлиснинг бу ердан изғошда тоғдаги махсус маишатгоҳларига, қимизхўрликка ўтишлари тўғрисида чопар келар . . эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАИШАТПАРАСТ [*а*+*ф-т*] Маишатга берилган, маишатни яхши кўрадиган одам.

МАИШИЙ [*а*] Маишатга, тирикчиликка оид. *Маиший хизмат. Маиший шароит.* ▪ *Комиссия аъзоларининг бири.. колхозчиларнинг маиший аҳволини суриштиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МАИЯТ [*а*] *эск.* Ҳукмдорларга ҳамроҳлик қилувчи кишилар; мулозимлар. *Подшо маияти.*

МАЙ I [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобида бешинчи ой номи. **Биринчи май байрами** жаҳон меҳнаткашларининг халқаро бирдамлик куни (1889 йилда II Интернационал конгресси томонидан таъсис этилган).

МАЙ II [*ф-т*] Узумдан тайёрланган ичкилик; мусаллас, вино. *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман кўриб келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Жондорбой ҳовлиқиб, шкаф ичидан коньяк олар экан, унинг меҳмонлари кириб келишди. Кўришмасдан илгари Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қуйиб тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЙГУН [*ф-т*] *поэт.* Май рангидаги; қизил. *Ўйласам майгун лабингни, фикри маст қилар мени.* Ҳабибий.

МАЙДА [*ф-т*] 1 Бир турдаги кичик бўлаклардан иборат бўлган. *Майда тош. Майда қор. Майда қум.* ▪ *Ташландиқ тегирмоннинг чирик новидан сув майда қумуш томчиларни сачратиб, гувуллаб отилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *Мирзакаримбой, савдогар назокатиданми ёки одатланганиданми, нонни жуда майда ушатган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Унчалик катта бўлмаган; кичик. *Майда жониворлар. Майда болалар.* ▪ *Тракторлар гуриллаб-вариллаб.. майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Мавқеи, ижтимоий, иқтисодий аҳамияти жиҳатдан катта ўрин тутмайдиган. *Майда буржуазия. Майда савдогар.*

4 Миқдор, сон жиҳатдан кам бўлган; бир неча нарса ёки кишидан иборат бўлган; кичик. *Майда отрядлар. Майда миллатлар.*

5 *кўчма* Аҳамиятсиз, қиймат жиҳатидан арзимас. *Майда гаплар. Майда ишлар.* ▪ *Орада бирмунча майда сўзлар сўзлангач, кимнингдир «уф» деб юборгани эшитилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу яроғларнинг бир қисми . . майда ўғрилар қўлига ўтган.* Айний, Қуллар.

6 Танга-чақа ва умуман йирик пулга нисбатан кичик пул. *Майда пул.* ‖ *Беш сўмга майдангиз йўқми?*

♦ **Майда қадам** ораси унча катта бўлмаган, лекин тез-тез ташланган қадам. *Анна Ивановна . . ёш қизлардек майда қадам билан дикиллаб келарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

МАЙДАГАП [*ф-т*] Арзимас, бачкана гапларни гапириб, гапни чувалаштириб юрадиган. *Майдагап одам.*

МАЙДАЛАМОҚ 1 Қичик-кичик бўлакларга бўлмоқ, майда қилмоқ, ушатмоқ. *Ўтин майдаламоқ. Қанд майдаламоқ.* ▪ *Шербек бошини кўтармай*

www.ziyouz.com kutubxonasi

стол устидаги газета четини йиртиб, майдалаб ўтирарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Йирик пулни майда пулга алиштирмоқ, ушатмоқ. *Беш сўмни майдаламоқ.*

3 *с. т.* Ичимлик ёки ичкиликни оз-оздан қуймоқ, оз-оздан қуйиб ичмоқ. *Эр-хотин чойни майдалаб шу бир-икки йил ичида бўлиб ўтган воқеаларни гаплашиб ўтиришди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Майда-майда ёғмоқ. *Ёмғир майдалаб, эзиб ёғаяпти.* И. Раҳим, Ихлос.

МАЙДАЛАНМОҚ майдаламоқ *фл. мажх. н. Аёлар тош ва ғишт парчаларини кўтариб, эшик ва дераза-ларга ҳужум қила кетди. Дераза ойналари майдаланиб, қум каби тўкилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЙДАЛАТМОҚ майдаламоқ *фл. орт. н. Пул майдалатмоқ.*

МАЙДАЛАШМОҚ майдаламоқ 1—3 *фл. бирг. ва ўзл. н. Улар тош майдалашяпти. Ёмғир майдалашди.*

МАЙДАЛАШТИРМОҚ майдалашмоқ *фл. орт. н. Мингбоши супага яқинлашганда қадамини майдалаштириб, тезлаштириб, бутун гавдаси билан букилиб олдинга югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАЙДА-ЧУЙДА 1 Турли-туман ва майда. *Майда-чуйда болалар.*

2 Арзимас, аҳамиятсиз. *Майда-чуйда гаплар. Майда-чуйда ишлар. Майда-чуйда нарсалар.*

3 *от, с. т.* Майда буюмлар, у-бу нарсалар. *Майда-чуйда олмоқ. Майда-чуйдага пул сарф қилмоқ.* ▪ *Эрта билан Ҳасанали аравани қўшиб тайёрланган, майда-чуйда аравага ташилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Кичик тафсилот, деталь. *Майда-чуйдасигача гапириб бермоқ.*

МАЙДОН [*ф-т*] **1** Ҳовли-жойга яқин очиқ ер, сайҳон ёки боғча; томорқа. *Майдон икки таноб кенгликда бўлиб, жануби Қутидор ва қўшнисининг иморатлари орқасидан ва бошқа уч жиҳати ҳам шунга ўхшаш бинолардан иборат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман очиқ ер, сайҳон ёки экинзор. *Пахта майдони. Экин майдони.*

3 Бирор иш-ҳаракат учун мўлжалланган ёки шундай иш-ҳаракат юз берадиган жой. *Спорт майдони. Машқ майдони. Кураш майдони. Жанг майдони. Мард майдонда билинар.* Мақол. ▪ *Амир енгилди, аскарлари бузилиб уруш майдонидан қочдилар.* Айний, Қуллар. | Шаҳар кўчалари кесишган ердаги обод жой. *Тошкент шаҳрининг Охунбобоев майдони. Ленин майдони.*

4 *кўчма* Жабҳа, соҳа, доира. *Иш майдони. Мафкура майдони.* ▪ *Мен қирқ йилдан буён адабиёт майдонида қалам тебратиб келяпман.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

5 *физ.* Бирор физик ҳодиса рўй берадиган ёки унинг таъсири сезиладиган фазо. *Электр майдони. Магнит майдони.*

◆ **Қиз майдон** *эркл.* маҳмадона ва шўх қиз ҳақида. **Майдонга келмоқ** юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ, туғилмоқ. **Майдонга ташламоқ** (*ёки* **отмоқ**) шиор, фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни ўртага ташламоқ. **Майдонга чиқмоқ** 1) *айн.* **майдонга келмоқ**; 2) юзага чиқмоқ, амалга ошмоқ; 3) босилиб чиқмоқ, нашр этилмоқ (мақола, китоб ва ш. к. ҳақида). **Майдондан кўтармоқ** (*ёки* **олмоқ**) ўртадан олиб ташламоқ. *Отигагина хон бўлиб ўтирувчи Худоёр . . Мусулмонқул майдондан олинмагунча ўзининг қўғирчоқсифат юра беришини тушунди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЙИБ [*а*] **1** Жисмоний шикаст натижасида ногирон бўлиб қолган; мажруҳ. *Ерларда юмалаб ётган болаларнинг чинқириғи . . ярадорлар ва майибларнинг инграши тинмайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Маънавий, руҳий шикаст натижасида эзилган, асаблари бузилган. [*Акбархўжа бойвачча:*] *Етим бўлсаям қаттиқ дакки еб руҳий майиб қилинмаган эканда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *«Революция» гўдакларнинг қалбини майиб қилувчи мактабларни негизигача йўқ қилиб ташлади.* А. Ҳамидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

МАЙИБЛАНМОҚ Майиб бўлмоқ, мажруҳ, ногирон бўлиб қолмоқ.

МАЙИЗ Қуритилган узум. *Қора майиз.*

◆ **Тут майиз** *қ.* **тут** 2.

МАЙИЗДАЙ, *эдек с. т.* Мулойим, юмшоқ, хушмуомала. *Майиздай одам.*

МАЙИН 1 Ипакдек юмшоқ ва нозик, қўлга мулойим уринадиган. *Майин жун. Майин соч. Майин газмол. Майин кўн.*

2 *кўчма* Ёқимли, мулойим. *Майин шабада. Майин куй.* ▪ [*Дўндиқнинг*] *. . хаёлчанг юзларида майин табассум пайдо бўлди.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. *Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, гўё кечанинг ўзи куйлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Мулойим, юмшоқ, хушмуомала. *Майин одам.*

МАЙИНЛАШМОҚ Майин бўлмоқ; юмшамоқ. *Лой майинлашди.*

МАЙИШМОҚ Букилмоқ, эгилмоқ (асосан қомат ёки оёқ-қўл ҳақида). *Амакиси унинг елкасидан маҳкам тутди, Фотима елкасига тош тушгандай майишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЙЙИТ [*а*] *кт.* Ўлик, жасад, мурда. *Маййитни дафн этмоқ.*

МАЙКА [*р*] Енгсиз, трикотаж ич кийим.

МАЙЛ [*а*] **1** Қишидаги нарса ёки ишга бўлган иштиёқ, қизиқиш, интилиш, ҳавас; мойиллик. *Унинг музикага майли зўр. Ўқишга майл қўймоқ.* ▪ *У йигитга нисбатан менинг қалбимдаги муҳаббат ҳам бошда кўнгилнинг оддий бир майли эди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Истак, хоҳиш, рағбат. *Етим болаларни ўқитишга унинг майли бўлмаса ҳам, бормай иложи йўқ экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Эрк, ихтиёр. *Ўз майлига қўймоқ. Майл бермоқ.* ▪ — *Ҳар кимнинг майли ўзида,— деди Шарофат ва лабини буриб четга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 *грам.* Ҳаракатнинг воқеликка бўлган муносабатини англатувчи феъл категорияси. *Шарт майли. Буйруқ майли. Феъл майллари.*

МАЙЛИ *юкл.* **1** Маъқул, розиман, хўп бўлади.— *Кинога борсам майлими? — Майли.* ▪ [*Майсара:*] *Энди тақсирим,* [*куёв*] *ўзи мўмин мусулмон бўлса, бечора бўлса ҳам майли.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Нима бўлса бўлар, нима бўлса бўлди. *Энди, майли, ўтган ишга салавот.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЙЛИГА *с. т.* Майли. *Ҳеч пул бермасанг-из ҳам майлига, онажон.* С. Аҳмад, Оқпадар.

МАЙМОҚ Оёғи ёки оёқ кафти эгри. *Маймоқ одам. Маймоқ айиқ.* ▪ *Ерни шу маймоқ оёғим гуллатиб турибди, хўжайин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЙМУН 1 Тана тузилиши ва қиёфаси одамга ўхшаш, сутэмизувчиларнинг юқори туркумига мансуб ҳайвон. *Одамсимон маймун.* ▪ *Эшон ойимнинг . . юзи.. маймуннинг юзига ўхшаган тириш, бадбуруш экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма с. т.* Бадбашара ёки серпардоз одам ҳақида.

3 Мучал йил ҳисобида тўққизинчи йил номи. *Унинг йили — маймун.* **Маймун йили** мучал йил ҳисобида тўққизинчи йил (*қ.* **мучал**).

◆ **Маймун бозор** ҳаддан ортиқ бетартиблик, тўс-тўполон. **Маймун емайди** жуда кўп, ачиб ётипти. **Ҳолига маймунлар йиғлайди** жуда аянч, оғир аҳволга тушди. *Ўғлингни Мирзакарим аканинг илгариги Тошкентлик куёви ўлдирди, мен ўз кўзим билан кўрдим, дейман. Ана ундан сўнг хумсанинг ҳолига маймунлар йиғласин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЙМУНЖОН Танаси тиканак билан қопланган, ерда чўзилиб ўсадиган нордон, қорамтир ғуж мевали ўсимлик.

МАЙМУНЧАК *диал.* Хўжағат.

МАЙНА 1 Чуғурчуқлар оиласига мансуб сайроқи қуш.

2 *кўчма* Масхара бўлган кимса, кулги, масхара объекти. *Майна қилмоқ. Майна бўлмоқ.* ▪ *Ёшим етмишдан ошганда сенларга майна бўлиб қолдимми энди!* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

МАЙНАБОЗ 1 Майна боқувчи, майнага ишқивоз киши.

2 *кўчма* Қизиқчи, масхарабоз.

3 Найрангбоз; ҳийлакор.

МАЙНАБОЗЛИК 1 **майнабоз** *с.* белги оти.

2 Майна боқиш ва ўйнатиш.

3 *кўчма* Енгилтаклик, қизиқчилик ёки юзакичилик билан қилинган иш-ҳаракат.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАЙНАБОЗЧИЛИК *айн.* **майнабозлик** 3, 4.

МАЙОР [*р*<*лат*] Капитандан бир даража юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

МАЙПАРАСТ [*ф-т*] *эск. кт.* Ичкиликка берилган киши; майхўр. *Мен сизнинг пулпараст, молпарастлигингизга чидаб келдим, аммо майпараст, машшатпарастлигингизга чидаёлмайман.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

МАЙРИЛМОҚ *диал.* Эгилмоқ, букилмоқ, мункаймоқ. *Энди сўзни Равшанхоннинг энасидан . . юраги куйиб, майрилиб қолган кампирдан эшитинг.* «Равшан».

МАЙРИҚ *диал.* Майрилган, мункайган. *Майриқ чол.*

МАЙСА Ўт ва экинларнинг янги униб чиққани. *Ариқ бўйларида, қир этакларида ўтган йилги ўтларнинг томиридан нозик майсалар униб чиқа бошлаган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кузда экилган буғдой ва арпаларнинг майсалари қора ернинг юзини қоплаб, зангори духоба ёпилгандай эди.* Айний, Эсдаликлар.

МАЙСАЗОР Майсалар ўсиб ётган ер. *У беихтиёр тўшакдай юмшоқ майсазорга ўтириб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МАЙТА *диал.* Қўриқ, бўз ер.

МАЙТАРМОҚ *диал.* Дилга озор бермоқ, дилни ранжитмоқ. *Бу сўзни айтиб оломонни қайтарди, Нечаларнинг юрагини майтарди.* «Равшан».

МАЙХОНА [*ф-т*] Ичкилик қуйиб сотиладиган, ичкилик ичиладиган жой. *[Саидий] қоматини ростлади, велосипедни етаклаб кўчанинг у юзига — майхона томонга ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАЙХЎР [*ф-т*] Майга берилган, ичкиликхўр, ичкиликбоз. *Майхўр одам.*

МАЙХЎРЛИК Май ичиб кайф-сафо суриш, ичкиликбозлик.

МАЙЯ [*р*<*грек*] Юпқа ип газлама.

МАЙҚУТ Қичкина кул ранг сайроқи қуш.

МАКАРОН [*р* макароны<*итал*] Найча шаклида қуритилган угра ва шундан тайёрланган овқат. || *Макарон шўрва.*

МАКЕТ [*р*<*фр*] Бирор нарсанинг, одатда, кичрайтириб ишланган нусхаси, модели. *Кема макети.* | *полигр.* Босилиб чиқадиган китоб, газета, журнал ва ш. к.нинг хомаки нусхаси.

МАКИЁН [*ф-т*] 1 Урғочи қуш, парранда. *Бедананинг макиёни. Қирғовулнинг макиёни.*

2 *сўк.* Номард, хотинчалиш (кўпинча эркакларга нисбатан ишлатилади).— *Сўзга қулоқ сол, шаллақи макиён! — Ёрмат кўзларини найзадай қадади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАКИНТОШ [*р*<*инглз*] Нам ўтмайдиган матодан тикилган енгил пальто.

МАККА *диал.* Маккажўхори.

МАККАЖЎХОРИ Пояси баланд, дони сўтасида бўладиган ғалла ўсимлиги ва унинг дони. *Маккажўхори пояси. Маккажўхори сўтаси.* ▪ *Қассоб отнинг белига ўн беш пуд маккажўхори қўйиб, бозорга олиб боради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАККАЙСАНО *айн.* **санойи макка** қ. **сано** II.

МАККАЙИ *диал.* Маккажўхори.

МАККАСОЧИҚ Қовоқсимон палак отиб ўсадиган, ҳосили тарракка ўхшаш экин ва унинг қозонсочиқ ва мочалка сифатида ишлатиладиган ҳосили.

МАККАСУПУРГИ Поясидан супурги ясаладиган бошоқли ўсимлик. *Остонада ётган маккасупургини олиб, табуретка устига чиқди-да, бўй чўзиб, ўргимчак уясини супуриб ташлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МАККОР [*а*] 1 Макр-ҳийлага уста, айёр, доғули. *Маккор одам. Маккор душман.* ▪ *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оилани тамом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Макр-ҳийлага асосланган, макрли. *Душманнинг маккор ва қўрқинчли ниятини ойнадай равшан кўрсатган харитадан хўрсиниб бошини кўтарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

МАККОРА [*а*] Маккор аёл. *Гулжон маҳрам . . кўпни кўрган, қанча тўраларнинг сирли ишларини биткизган маккора эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАККОРЛИК 1 **маккор** *с. белги отн.* 2 Маккорларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Маккорлик қилмоқ.*

МАККОРОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Маккорларча, маккорлик билан. *Маккорона илжаймоқ.* || *Маккорона хатти-ҳаракат.* ▪ *Мастура кўзларини маккорона ўйнатиб жавоб берди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МАКОН [*а*] 1 *филос.* Материянинг масофа ва ҳажм билан белгиланадиган асосий объектив яшаш формаларидан бири. *Макон ва вақт ҳодисаларнинг оддий формаларидан иборат бўлмай, балки борлиқнинг объектив реал формаларидир.* В. И. Ленин, Эмпириокритицизмнинг ва диалектик материализмнинг билиш назарияси.

2 Турар жой, маскан, ватан. *Бирга-бирга маконима борайик, Сендайин мискиннинг кўнглин олайик.* «Ширин билан Шакар». *Умрим бино бўлди Озарбайжонда, Кечди болалигим у гул маконда.* Шайхзода. | Уй, ин, уя. *Улар [Уч оғайни ботирлар] тушган тўқайнинг нариги томонида бир шернинг макони бор эди.* «Эртаклар».

3 Бирор нарса тўпланган ёки кўп жой; кон. *Кампирларнинг миш-мишларига кўра, ажина ва албастилар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бағринг кенг, еринг олтин, оромбахш, гўзал, обод, Бағрингни, орзуйим бор, Куйларга макон этсам.* Т. Тўла.

МАКОНСИЗ Макони, ватани йўқ, беватан.

МАКР [*а*] Ҳийла-найранг асосига қурилган иш, хатти-ҳаракат; ҳийла, дасиса. *Ёв макрини ёлғон яширар.* Мақол. ▪ *Бас бу ҳийлалар, бу макрлар сиздан бошқа кимдан топилсин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАКРЛИ 1 Макрдан иборат бўлган, ҳийла-найранг асосига қурилган; доғули. *Макрли ниятлар.*

2 Маккор, айёр.

МАКРУҲ [*а*] Мусулмонлар наздида нопок, ҳаром. *Саодат опага кекса хотинлардан бири . . тўнғиз ҳаром, ғўшти макруҳ . . деб жирканибди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

МАКРЧИ *с. т.* Маккор, айёр, доғули.

МАКСИМАЛ [*р* максимальный] Энг катта, энг кўп, тўлиқ, мукаммал; *акси* **минимал.** *Машинанинг максимал тезлиги. Иш унумини максимал ошириш.*

МАКСИМАЛИЗМ [*р*<*лат*] Энг катта, ҳаддан ташқари талаблар қўйиш.

МАКСИМУМ [*р*<*лат*] 1 Энг кўп миқдор, энг катта даража; *акси* **минимум** 1. *Тезлик максимуми. Ёғин максимуми.*

2 *рвш* Имкони борича, мумкин қадар тўлиқ. *Резервлардан максимум фойдаланиш.* | Ортиги билан, кўп деганда. *Бу ишга максимум икки кун керак.*

МАКТАБ [*а*] 1 Ёш авлодга савод ўргатиб уни маълумотли қилувчи таълим-тарбия муассасаси. *Бошланғич мактаб. Интернат мактаб. Ўрта мактаб. Мактабга кирмоқ. Болани мактабга бермоқ.* **Олий мактаб** олий ўқув юртларининг умумий номи.

2 Касб, ҳунар, ихтисос ўргатиладиган ўқув юрти. *Музика мактаби. Шофёрлар мактаби. Ҳунар мактаби.*

3 Илм-фан, санъат, адабиёт, ижтимоий-сиёсий фаолият соҳасида бирор оқим, йўналиш. *Мактаб яратмоқ. Мактаб яратган олим.*

4 Ўрганиш, тажриба орттириш, ўрнак олиш манбаи. *Касаба союзлари коммунизм мактабидир.* ▪ *Ҳаёт зўр мактаб экан, ҳақиқий фикрлар вужудга келаётир.* Ойбек, Нур қидириб.

МАКТАБДОР [*а*+*ф-т*] *тар.* Революциядан олдин хусусий мактаби бўлган муаллим. || *Солиҳ махдум, ўз қаторидаги мактабдор домлаларни асло кўролмас, уларга қарши юрагида умрлик кек сақлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАКТАБДОРЛИК *тар.* Хусусий мактаб очиб, бола ўқитиш. *Солиҳ махдум ўттиз ёшларга борганда мактабдорлиги ҳам яхшигина шуҳрат топади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАКТАБДОШ [*а*+*ф-т*] Бир мактабда бирга ўқиган ёки ўқиётган болалар (бир-бирига нисбатан).

МАКТАБХОНА [*а*+*ф-т*] Мактаб ўрнашган жой, бино. *Шу онда Моҳлар ойим мактабхонадаги болалар ичидан Анварни чақиртириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАКТУБ [*а*] 1 *кт.* Қимсага ёзиб юборилган хат, нома. *Мактуб юбор-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

моқ. Мактуб ёзмоқ. ▪ *Қушбеги ер остидан хотинни кузатдида, қўлидаги мактубнинг орқа — ўнгини текшириб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёзма равишда баён қилинган мурожаат; мурожаатнома. *КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг меҳнаткашларга мактуби.*

3 Мурожаат тарзида ёзилган бадиий асар. *Мактуб жанри.*

МАЛАЙ I 1 Хўжайин ёки бошқа бировнинг хизматларини бажарувчи киши; хизматкор. *Ҳакимбойвачча учун Йўлчи синалган, азамат бир малай ва бир чеккаси қариндош эди ҳам.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ким эдинг? Кимсасиз бир етим, бировнинг эшигида малай эдинг,— деди Элмурод ўз-ўзига.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма салб.* Бировнинг манфаати учун кўр-кўрона хизмат қилувчи одам; хизматкор. *Империализм малайлари.*

МАЛАЙ II қ. **малайлар.** *Малай халқи. Малай тили.* ‖ *Малай аёл.*

МАЛАЙЛАР Малайя архипелагида ва Малакка ярим оролида яшовчи элат ва қабилалар номи.

МАЛАЙЛИҚ малай I *с. мавҳ. от.* *Йигитлик бўсағасига қадам қўйган ўсмирларга янада оғирроқ меҳнат юкланар, ўзларида иш бўлмаса бирон мулкдорга малайликка топшириб, унинг ҳомийси, эгаси сифатида ҳақ олиб ердилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЛАҚ [*а*] 1 *дин. айн.* **фаришта.** [*Навоий:*] *Нечук безовтасан! Барвақт турибсан? Малак янглиғ ўзинг танҳо юрибсан.* Уйғун ва И: Султон, Навоий.

2 *кўчма* Гўзал аёл, нозанин.

МАЛАҚА [*а*] Қасбни, ишни яхши ўзлаштириш натижасида орттирилган маҳорат. *Малака ҳосил қилиш. Малака ошириш.* ▪ *Қамбар келиб, ўзининг малака орттирган хизматини бажара бошлагач, Йўлчи қоронғи супадаги тақир намат устига чўзилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЛАҚАЛИ Малакага эга бўлган, катта малака орттирган. *Малакали кадрлар. Ўрта малакали ишчи. Юқори малакали мутахассис.*

МАЛАХ [*а*] Булутдек ёпирилиб, келиб, экинларни еб ташлайдиган чигиртка.

МАЛАХИТ [*р<грек*] Турли зийнат буюмлари тайёрлашда шунингдек мис олишда хомашё сифатида фойдаланиладиган тўқ яшил минерал.

МАЛИК [*а*] 1 *эск. кт. айн.* **подшо(ҳ).**

2 Малик (эркаклар исми).

◆ **Чўли малик** катта чўл.

МАЛИКА [*а*] 1 Аёл подшоҳ. *Маликасининг ғазабига учраган қул қай даражада эс-ҳушидан айрилса.. менинг-да ҳозирги ҳолим бунинг юз даража юқорисига етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Подшоҳ оиласига мансуб аёл. [*Маждиддин Қулмуҳаммадга:*] *Шаҳаншоҳ ўзингни падар, қизингни малика қилмоқчи . .* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 Малика (*хотин-қизлар исми*).

МАЛИҚУШШУАРО [*а*] *эск. кт.* Ўтмишда энг ўткир шоирларга берилган унвон ва саройда шундай шоирга берилган амал.

МАЛИНА [*р*] *айн.* **хўжагат.**

МАЛЛА 1 *сфт* Жигар рангга мойилроқ оч сариқ ранг.

2 *от* Бўзнинг малла ранг бир тури. ‖ *Малла тўн. Малла белбоғ.* ▪ *Булар учун исроф бўлмиш, эсиз, афсус, Бир дока салла-ю, ўттиз қарич малла.* Ҳамза.

3 Малла (эркаклар исми).

МАЛЛАПЎШ Малла бўздан қилинган ёпинғич, чойшаб.

МАЛОИҚ [*а*] *эск. кт.* Малаклар, фаришталар.

МАЛОИҚА [*а*] *эск. кт.* Малика; маликалар, фаришталар.

МАЛОЛ [*а*] 1 Оғир кўриш, оғирсиниш ҳисси ёки ҳолати; малоллик. **Малол келмаса** (*ёки* **бўлмаса**) агар бемалол бўлса. *Малол келмаса, бир келиб кетинг.* ▪ *Ҳозир ишлаш эмас, қўлини кўтариб папироснинг кулини қоқиш ҳам малол келар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. | *кесим вазифасида* Оғир, қийин. *Ҳозир унга гапириш ҳам малол.*

2 Ташвиш, ғам-ғусса. *Кундузи ҳам, ҳатто тунлар ҳам узоқ мендан ғам, андуҳ малол.* Ғайратий.

МАЛОЛАТ [*а*] *кт.* Қўнгил ғашлиги, дилтанглик. *Амир Душанбега келгач.. унинг* [*Абдулҳофизнинг*] *ёш қизини олдириб келди, Темуршоҳ қизининг ўлгани сабабли кўнглида пайдо бўлган малолатни бартараф қилди.* Айний, Дохунда.

МАЛОЛЛИК Кимсага малол келадиган иш-ҳаракат ёки ҳолат, ортиқча ташвиш. *Малоллик келтирмоқ.*

МАЛОМАТ [*а*] Бировни ҳақ-ноҳақ ёмонлаб айтилган гап; мазаммат, таъна. *Маломат қилмоқ. Маломатда қолмоқ. Маломатга қўймоқ.* ▪ *Тегмасин ногоҳ маломат ўқлари, Сезгиру ҳушёр бўл оҳу каби.* Ҳабибий.

МАЛОҲАТ [*а*] 1 Гўзалларга хос ёқимлилик. [*Анвар Раънога:*] *Шу ҳусниинг, шу малоҳатинг ва шу латофатинг билан тамом меники бўларсан, шундайми?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Малоҳат (*хотин-қизлар исми*).

МАЛОҲАТЛИ Малоҳати бўлган, ёқимли.

МАЛУЛ [*а*] *эск. кт.* Хафа, дилтанг.

МАЛЪУН [*а*] *кт.* Лаънати, лаънатланган. [*Гулнор*] *қайси бир раҳмсиз, ноинсоф малъун биз турган жойни етказганлигини билмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *сўк.* Лаънати, падар лаънати.

МАЛҲАМ [*а* марҳам] 1 Ярага қўйиладиган хамирсимон юмшоқ, ёпишқоқ дори. *Ярага малҳам қўймоқ.* ▪ *У* [*Ёдгор*] *дарднинг зўридан гавдани ҳар томонга урар ва Раҳим ёғчига ялинар жароҳатни очиб, ундан малҳамни сидириб олишни сўрарди.* Айний, Дохунда.

2 *кўчма* Даво ёки дармон бўладиган ҳар бир нарса. *Сен ҳам онасиз ўсган ёвсан, болам «Она» дегин, менинг ҳам тилка-тилка бўлган юрагимга малҳам бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

МАМЛАКАТ [*а*] 1 Бирор давлатни ташкил қилган территория. *Советлар мамлакати. Социалистик мамлакат. Шарқ мамлакатлари.*

2 Мамлакат (*хотин-қизлар исми*).

МАММА *бол.* Она эмчаги.

МАМНУ [*а* мамнуъ] *эск. кт.* Ман этилган, тақиқланган, қатағон.

МАМНУН [*а*] Кўнгли тўлган, қаноатланган, хурсанд, миннатдор. *Қутидор ҳар куни Юсуфбек ҳожининг мухлисларидан бирининг уйида меҳмон ва ҳожининг суҳбатидан мамнун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрғаш мамнун жилмайиб, Соттининг елкасига қўлини ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАМНУНИЯТ [*а*] Кўнгил тўлган, хурсанд, мамнун бўлган ҳолат; мамнунлик, хурсандлик. *Муҳаммаджаб домла бу топшириқни мамнуният билан қабул қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАМНУНЛИК 1 **мамнун** *с. белги оти.*

2 *айн.* **мамнуният.** *Томошабинлар янги спектаклни мамнунлик билан қабул қилдилар.* ▪ *Раиснинг юзида мамнунлик белгилари кўринди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МАМОНТ [*р*] Ер геологик тарихининг музлик даврида яшаган, ҳозир насли қуриб кетган филсимон катта ҳайвон.

МАМОТ [*а*] *кт. айн.* **ўлим.** *Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамот масалаларини ўзининг қора қучоғига олган қоронғу бир тун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАН I *диал.* Мен.

МАН II [*а*]: **ман қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, айламоқ**) тўхтатиб қўймоқ, тақиқламоқ, қатағон қилмоқ.

МАН III [*а*] *эск.* Жойига қараб турли қийматга эга бўлган оғирлик ўлчови.

МАНА 1 *олмш* Сўзловчининг қўлида ёки яқинида турган нарсани, бўлаётган ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодисани кўрсатишда ишлатилади.— *Китобинг қани? — Мана. Мана кечаги айтган ўртоғим.* ▪ — *Мана, бекачим,— деди кулиб Тўйбека, .. Анови кунги ёш меҳмонни сенга мақтасам аччиғландинг, аммо келиб-келиб сени ўшанга бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўрсатиш олмошлари олдида келиб, кучайтирув ва таъкид билдиради. *Урушга орзумандмисиз, мана бу бойвачча укангизни олиб жўнай беринг, йўл очиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ундов гапда ҳайрат, киноя, таажжуб каби маъноларни билдиради. *Ана ҳусну, мана малоҳат! Мана бамаънилик!*

МАНАВИ *с. т.* [*асли* мана бу] *олмш* Мана бу, ушбу. *Манави бола. Манави китобни ўқинг.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАНАП *тар.* Революциядан илгариги қирғизларда олий феодаллар табақасига мансуб киши.

МАНБА [*а* манбаъ, *3-ш. бирл.* **манбаи**] 1 *геогр.* Дарёларнинг бошланиш жойи.

2 Бирор нарса олинадиган, чиқадиган ёки ишлаб чиқариладиган жой, қурилма ва ш. к. *Хомашё манбаи. Газ манбалари. Электр манбаи.* | Бирор нарса ҳосил этиш учун асос бўлган омил. *Юқори ҳосил манбаи. Даромад манбаи.* | Бирор нарса, иш-ҳаракат ва ш. к.нинг юзага келиши учун асос бўлган омил; сабаб, нарса. *Ижод манбаи. Илҳом манбаи.* ▪ *Унинг ташвиқотчилигига лозим бўлган ижодни ёки илҳомни шу манба, яъни инқилобий самимият манбаи ҳадя қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Маълумот, хабар ва ш. к. олинган жой. *Мўътабар манбалардан олинган маълумот.*

3 *махс.* Илмий тадқиқот ишлари учун асос бўлган асар, ҳужжат ва ш. к.

МАНБАИ *қ.* **манба.**

МАНГ «Ма» сўзининг ҳурмат ва кўплик формаси.

МАНГЛАЙ [*мўғ*] *айн.* **пешана** 1. *Унинг [Ғани отанинг] қошлари чимирилиб, серажин манглайи тағин ҳам тиришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

МАНГУ [*мўғ*] *рвш, кт.* Абадий, умрбод. *У [Гулнор] то сўнгги нафасигача меҳнат, машаққат, азоб ичида кечирган бу дунёдан кўзларини мангу юмгунча уни, Йўлчини эслагандир.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Сенсан менинг жонажон, азиз Ватаним, Гўзал умрим баҳори, мангу ҳаманим.* Ғайратий.

МАНГУЛИК *кт.* 1 **мангу** *с. белги отй.*

2 Абадийлик, абадият.

3 *сфт, айн.* **абадий.** *Муталнинг боши шилқ этиб лойхонага тушди-да, мангулик уйқуга кетганлиги маълум бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНГУС [*р* мангуста] *айн.* **мангуста.** *Майдонда найрангбоз кобра билан мангуснинг жангини кўрсатмоқда.* Ойбек, Нур қидириб.

МАНГУСТА [*р<фр*] Жанубий Осиё ва Африкада яшайдиган, кичкина йиртқич ҳайвон.

МАНДАРИН I [*р<исп*] 1 Жанубда ўсадиган бир турли цитрус ўсимлиги.

2 Шу ўсимликнинг териси юпқа, хушбўй меваси.

МАНДАРИН II [*р<португ*] Хитойнинг феодализм давридаги давлат арбобларига европаликлар томонидан берилган ном.

МАНДАТ [*р<лат*] Кўрсатувчининг ваколатини тасдиқловчи расмий ҳужжат, гувоҳнома. *Депутатлик мандати. Ҳўлга мандат бермоқ.* **Мандат комиссияси** съезд, қурултой, конгресс, конференция, сессия ва ш. к.да иштирокчиларнинг ваколатини текширувчи ҳайъат.

МАНДОЛИНА [*р<итал*] Тўрт жуфт сим тори бўлган чолғу асбоби. *Мандолина чалмоқ.*

МАНЕВАЛА [*а*] *эск. айн.* **ричаг** 1.

МАНЁВР [*р<фр*] 1 *ҳарб.* Қўшин ёки флотнинг душманга зарба бериш мақсадида энг қулай вазиятни эгаллаш учун қиладиган ҳаракати. | Қўшин ёки флотнинг тактик машғулоти, машқлари. *Манёвр ўтказиш тактикаси.*

2 *т. й.* Станцияда поезд улаш учун паровоз ва вагонларни у йўлдан бу йўлга кўчириш. *Далага ёйилган тракторлар темир йўл станцияларида манёвр қилаётган паровозлардай гурулашиб ҳаракат қилмоқда.* Айний, Қуллар.

3 Самолёт, кема ва ш. к.нинг тўсиққа ёки душманга чап бериш учун ўз йўналишини ўзгартиб қиладиган ҳаракатлари. *Бутун батальон самолётнинг тепаликни қидираётганини билди, душман зенитига чап бериб манёвр қилаётганини тушунди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАНЖАЛАҚИ Ҳеч кимга сўз бермайдиган, жанжалкаш, шаллақи (асосан аёллар ҳақида). *Манжалақи хотин.* ▪ *Мен унга манжалақи парихон отининг гапини гапириб юрибман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МАНЖАНИҚ [*а*] *тар.* Тош отадиган қадимий уруш қуроли.

МАНЗАРА [*а*] Кўзга ташланиб турган ёки тасаввур этиладиган кўриниш, тасвир. *Табиатнинг гўзал манзаралари.* ▪ [*Отабек*] *ўзининг очиқ кўзи, ўткир зеҳни орқали бундай ўзбошимчалик орқасидан мудҳиш фалокатли манзаралар кўрар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНЗАРАЛИ Манзараси гўзал, кишини мафтун этадиган. *Табиатнинг манзарали ерлари. Манзарали дарахт.*

МАНЗИЛ [*а*] 1 Сафарда, йўлда тўхтаб ўтиладиган, қўниб туриладиган ёки етиб бориш мўлжалланган жой; мазгил. *Бир неча минутдан кейин қиз билан йигит манзилга яқинлашдилар.* Айний, Дохунда.

2 *кўчма* Қураш, ҳаракат натижасида эришилиши мўлжалланган марра. *Коммунизмнинг шуълалари кўриниб қолди. Манзилга яқинлашган сари, сезгимиз ўткир, қиличимиз ўткир бўлиши лозим.* Уйғун, Навбаҳор.

3 Йўлнинг бир тўхташ жойидан иккинчи бир тўхташ жойигача бўлган масофа. *Бир манзил, икки манзил йўл юриб бораётир эди, олдидан бир кампир чиқди.* «Равшан»

4 1. ар жой, истиқоматгоҳ, ватан. *Бирдан пастдан, тоғ қазувчилар манзилидан шодиёна қичқириқлар кўтарилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАНЗИЛАТ [*а*] *эск. кт.* Мавқе; қадр-қиммат. [*Тўлахон:*] *Эй худо, учиб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Ичкари, ташқари .. ҳовлида ўсган Ўринбой қалъачи қизининг кўзида русча уйларнинг нима манзилати бор.* Айний, Қуллар.

МАНЗИЛГОҲ [*а+ф-т*] *айн.* **манзил** 1, 4. *Жонажон партиянинг муборак номи билан .. янги қадам ташладик улуғ манзилгоҳ сари.* Э. Раҳим.

МАНЗИЛХОНА [*а+ф-т*] *диал.* Меҳмонхона, мусофирхона.

МАНЗИРАТ [*а*] Такаллуф, мулозамат. *Қуруқ (қўқон) манзират.* ▪ — *Раҳмат, Олимжон ака. Ман уйга борай,— Ҳакимбойвачча таклифни оддий манзират деб билгани учун кетмоқчи бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Олахўжа ҳовлида юриб одамларига уни-буни буюрар, келган кетганларнинг усти-бошига қараб манзират қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАНЗУМ [*а*] *эск. кт.* Назм билан ёзилган, шеърий. *Манзум китоб.*

МАНЗУМА [*а*] *эск. кт.* Назм билан ёзилган асар; поэма. *Эшитмадим унинг сасини, на Қўқоннинг дарсхонасида, на ўзининг таронасида, на ўқирқан манзумасини.* Шайхзода.

МАНЗУР [*а*] Қишиларга маъқул бўладиган, ёқадиган, ёқиб тушадиган. *Манзур бўлмоқ (тушмоқ). Одобли бола элга манзур.* Мақол. **Манзур қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) ёқтирмоқ, маъқул топмоқ, маъқул қилмоқ. *Ёзиб манзур асарлар халқ учун, сен борлигинг билдир, Агар халқ қилса манзур, халққа миннатдорлигинг билдир.* С. Абдулла; 2) маъқуллатмоқ, маъқул қилмоқ. *Совғани хонга манзур қилиб [Афанди] қуюқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди.* «Латифалар».

МАНИЙ [*а*] *биол.* Эркакларнинг жинсий безидан ажралиб чиқадиган суюқлик; сперма.

МАНИКЮР [*р<фр*] Қўл тирноқларини қирқиб текислаб ва бўяб безатиш.

МАНИЛОВЧИЛИК Қуруқ хаёлпарастлик, ҳаётга лоқайд қараш, лоқайдлик (Гогольнинг «Ўлик жонлар» асаридаги қаҳрамонлардан бири — Манилов номидан).

МАНИФЕСТ [*р<лат*] 1 Ҳукуматнинг жуда муҳим воқеа муносабати билан халққа қилган ёзма мурожаати.

2 Бирор партия ёки ижтимоий ташкилотнинг программа характеридаги ёзма мурожаати. *«Коммунистик партия манифести». Тинчлик манифести.*

МАНҚУҲА [*а*] *эск. кт.* Никоҳдаги хотин, шаръий хотин, жуфти ҳалол.

МАНМАН Ўзини катта тутадиган, босар-тусарини билмай қолган; такаббур. *Манман одам. Манманга — завол, каттарга — камол.* Мақол.

◆ **Манман деган ном** қозонган, донғи кетган. *Манман деган паҳлавон.*

МАНМАНЛИК 1 **манман** *с. белги оти. Мақтанчоқлиги, манманлиги туфайли кўплар ёқтирмайдиган енгил табиатли Мурзин келиб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Манман одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Манманлик қилмоқ.*

МАННИЙ [*р<а*]: **манний ёрмаси** буғдой мағзидан тайёрланган майда ёрма. **Манний бўтқа** манний ёрмасидан тайёрланган бўтқа.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАНОЛ [*а*] *кт.* Туҳфа қилиб олинган ёки берилган нарса; туҳфа.

МАНОМЕТР [*р<грек*] Дамланган буғ, газ ёки суюқлик босимини ўлчайдиган асбоб.

МАНОР [*а*] *кт.* Манора, минора. *Ўртада подадай сурилди халқ, Фуқаро бошидан ясалди манор.* Туйғун.

МАНОРА [*а*] *эск. айн.* **минор(а).** *Масжид манорасида мунгли азон товуши эшитилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНОТ I *с. т., диал.* Сўм. *Бир манот.*

МАНОТ II [*а*] *дин.* Араблар исломдан илгари топинган маъбудалардан бири.

МАНПАСИ [*р* монпансье] Қоғозга ўралмаган майда шаффоф ранг-баранг конфета; обаки.

МАНСАБ I [*а*] 1 Масъул вазифа, амал, лавозим. *Ўз мансабидан фойдаланмоқ. Мансабдан тушмоқ.* ▬ *Мулла Абдураҳмон Қўқон сафарига ҳозирланаркан, кўнгли Қўқонда ўзини кутиб турган уламолик шуҳратига муфтилик, қози ва аъламлик мансабига ошиқар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 *с. т.* Ўзини кўрсатиш учун қилинадиган ёки ўзига маъқул иш, ҳаракат. *Манманлик у кишига бир мансаб.*

◆ **Мансабга минмоқ** (*ёки* **ўтирмоқ**) амалга тайинланмоқ, бирор амални, вазифани эгалламоқ.

МАНСАБ II *геогр.* Дарёнинг кўл, денгиз ёки бошқа дарёга қуйиладиган жойи.

МАНСАБДОР [*а+ф-т*] Бирор мансабга, лавозимга эга бўлган; амалдор. *Мансабдор шахс.* ▬ *Ушбу ҳукмимизни ерига етказишда сустлик қилган мансабдор бизга итоатдан бош тортган ҳисобланиб, энг қаттиқ жазомизга маҳкум қилинур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНСАБЛИ *айн.* **мансабдор.**

МАНСАБПАРАСТ [*а+ф-т*] Мансабга интиладиган, мансабни яхши кўрадиган. *Мансабпараст одам.* ▬ *Ёлғиз ўз манфаати йўлида, бир-бирини еб, ичган мансабпараст.. йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНСАБСИЗ Мансаби йўқ, амали йўқ.

МАНСУБ [*а*] Қарашли, тегишли, тааллуқли, оид, кирадиган. *Умуртқалилар синфига мансуб жонивор. Галогенларга мансуб элемент. Юқори табақага мансуб одам.* ▬ *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган .. Шерназарбой Исломхўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адоваги бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАНСУБИЯТ [*а*] *кт.* Мансублик, оидлик, тааллуқдорлик. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, Мусулмонқулни ҳайдашда бизга унутмаслик хайрихоҳликлар ва хизматлар кўрсатдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАНСУБЛИҚ мансуб *с. белги отн. Синфий мансублик.*

МАНТИ Гўшт ва пиёз қиймасини хамирга тугиб қасқонда пиширилади-ган овқат.

МАНТИПАЗ Касби манти пиширишбўлган ёки манти пиширишни яхши биладиган киши.

МАНТИҚ [*а*] 1 Тафаккур шакли ва қонунлари ҳақидаги фан; логика.

2 Гап, фикр, ҳаракат ва ш. к.нинг ақлга мувофиқлиги, асослилиги. *Хотинининг бу гапи Бўтабой аканинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин бундаги кучли мантиқ тилини боғладию, ҳеч нарса деёлмади.* А. Қаххор, Қўшчинор.

МАНТИҚАН [*а*] *рвш* Мантиқ нуқтаи назаридан, мантиқ жиҳатидан. *Мантиқан тўғри фикр.*

МАНТИҚИЙ [*а*] 1 Мантиққа оид.

2 Мантиққа асосланган. *Мантиқий хулоса.* ▬ *Мантиқий фикрларим, йўларим хурофий-диний масалалардан устун келди.* Ойбек, Нур қидириб.

МАНТИҚЛИ Мантиққа эга бўлган, мантиққа асосланган, лузуми бор. *Мантиқли гап. Мантиқли ҳаракат.*

МАНТИҚСИЗ Мантиқи, лузуми йўқ, бемаъни. *Мантиқсиз гап. Мантиқсиз савол.*

МАНТИҚСИЗЛИК 1 **мантиқсиз** *с. белги отн.*

2 Мантиқсиз иш, ҳаракат, гап ва ш. к. *Мен ўзимча шундай мулоҳазалар қилиб, муллаларнинг у гапларини ғаразгўйлик, мантиқсизлик ва кулгили деб билар эдим.* Айний, Эсдаликлар.

МАНУФАКТУРА [*р<лат*] 1 Капиталистик ишлаб чиқаришнинг йирик индустрия асосига қурилган ҳозирги формасидан олдинги ҳунармандчилик техникасига асосланган формаси.

2 Газлама, газмол, мато.

МАНФААТ [*а*] Моддий ёки маънавий, жисмоний ёки руҳий фойда, наф. *Манфаат топмоқ. Манфаат кўрмоқ. Бу ишдан ҳеч манфаат кўрмадим. Доридан яхши манфаат топдим.* ▬ [*Дадавой:*] *Халқ йўлида жонни аямаслик даркор. Ўз манфаатимиздан халқ манфаатини юқори қўяйлик.* Уйғун, Навбаҳор.

МАНФААТДОР [*а+ф-т*] Бирор ишдан манфаати бор, манфаати бўлган. *Бизда маҳсулот чиқаришни кўпайтиришдан ҳамма манфаатдордир.* ▬ *Ғуломжон ҳақиқатни аниқлашда ўзидан кам манфаатдор бўлмаган бойваччага ер остидан разм солиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАНФААТЛИ Манфаати, фойдаси бор; фойдали. *Манфаатли иш.*

МАНФААТПАРАСТ [*а+ф-т*] Шахсий манфаатинигина кўзловчи.

МАНФААТСИЗ Манфаати, фойдаси йўқ; бефойда, фойдасиз.

МАНФИЙ [*а*] 1 *мат.* Нолдан кичик. *Манфий сон.*

2 *физ.* Заррачалари электрондан иборат бўлган. *Манфий заряд. Манфий электрод.*

МАНФУР [*а*] *кт.* Кишини нафратга келтирувчи, нафратга лойиқ; жирканч. *Манфур душман.* ▬ *Бутун дунё хотин-қизлари учун «уруш» деган ғўздан манфурроқ сўз йўқ.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 114.

МАНҚА I 1 Димоғида гапирувчи. *Манқа одам.*

2 *диал:* Мишиқ.

МАНҚА II От ва бошқа якка туёқли ҳайвонларда бўладиган, баъзан одамга ҳам ўтадиган юқумли касаллик.

МАНҚАЛ [*а*] Кўмир билан ёқиладиган кўчма ўчоқ. *Манқалга кўмир солмоқ. Манқалда овқат пиширмоқ.* ▬ *Самоварчи бўшаган чойнакларга чой дамлаб яна манқал устига қўйди.* Айний, Дохунда.

МАНҚАЛАНМОҚ Димоғ билан гапирмоқ, пинғиллаб гапирмоқ.

МАНҚАЛДОН [*а+ф-т*] *айн.* **манқал.**

МАНҒИТ *тар.* Ўзбек қабилаларидан бирининг номи. | Шу қабилага мансуб киши.

МАНҲУС [*а*] *эск. кт.* 1 Бахтсизлик келтирувчи; шум, шумоёқ.

2 Манфур, жирканч. *Хўжа, эшон, манҳус бойдан зулм кўрган, Тоғ эгаси сар бургутдек йиғитлар.* Ғайратий.

МАОРИФ [*а*] 1 Кишининг билим ва онгини ошириш, умумий савиясини кўтариш учун қаратилган таълим-тарбия, илм-урфон; маърифат. *Маориф ишлари. Маориф тарқатмоқ.* ▬ *Эр-қизлардан етишиб ходимлар, Элга ҳақиқий моариф тарқатамиз.* Ҳамза.

2 Таълим-тарбия, мактаб ишларини бошқарувчи идора. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

МАОРИФПАРВАР [*а+ф-т*] Маориф тарафдори, маърифат учун хизмат қилувчи, курашувчи.

МАОРИФЧИ 1 Маориф соҳасида ишловчи киши, маориф ходими.

2 Маориф тарқатувчи киши, маърифатпарвар.

МАОФА [*а*] *тар.* Отга ўрнатиладиган бир хил кажава. *Унинг [Навоийнинг] аҳволи оғирлашади. Юришга мажоли қолмай, йиқилади. Навоийни маофага солиб, Ҳиротга жўнатдилар.* Ойбек, Навоий.

МАОШ [*а*] Хизмат, иш учун бериладиган пул; иш ҳақи, ойлик. *Маош олмоқ. Маош бермоқ. Маош тайинламоқ.*

МАРАЗ [*а*] *эск. кт.* 1 *с. т.* Йиринг олган, фасод боғлаган яра. *Ҳар мурод-нинг бошидир,, ҳар муддаонинг гавҳари, ҳар маразларнинг шифоси яъни Луқмондир китоб.* Ҳамза.

2 *кўчма* Ярамас, зарарли нуқсон, иллат.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАРАЛ Буғуларнинг катта шохли йирик бир тури.

МАРАЛҚУЛОҚ Пояси йўғон, барги йирик заҳарли ўт (ветеринарияда дори сифатида паразитларга қарши ишлатилади).

МАРВАРАК *айн.* **салбия.**

МАРВАРИД [*ф-т*] Баъзи моллюскларнинг чиғаноғидан олинадиган оқ, сарғиш, қизғиш, баъзан қора қимматбаҳо садаф; мунчоқ. *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди, баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид .. тўла эди.* Айний, Дохунда.

◆ **Марварид гул** барги узун, хушбуй, майда-майда карнай гулли ўсимлик. **Марварид тут** тутнинг майда донали кечпишар ширин бир нави.

МАРВАРТАК [*ф-т*]: **марвартак тут** *с. т. айн.* **марварид тут** қ. **марварид.** *Болалар ердан жой тополмай марвартак тутларга чиқиб олганлар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАРГ [*ф-т*] *кт.* Ўлим, вафот. *Маргнинг қори ёғиб, сабзанг оқармасдан бурун, Гашти оламдур ғаниматфасли сайринг соз топ.* Ҳамза.

МАРГАНЕЦ [*р<нем*] Химиявий элемент, эриши қийин бўлган мўрт кумуш ранг металл.

МАРГАРИН [*р<грек*] Мол ёғи, ўсимлик мойи ва бошқа моддалар аралашмасидан тайёрланган омихта ёғ.

МАРГИМУШ [*ф-т*] 1 Химиявий элемент, кўпгина моддалар таркибида учрайдиган заҳарли, қаттиқ модда.

2 Шу моддадан тайёрланган препарат (медицина ва техникада ишлатилади).

МАРД [*ф-т*] 1 Қўрқишни билмайдиган; қўрқмас, ботир. *Мард номардга тиз чўкмас.* Мақол. | Катта ишларга қодир, азамат. *Мард майдонда билинади.* Мақол.

2 Айтганининг устидан чиқадиган, танти, ҳотам. *Ваъдага вафо қилмоқ мардларга хос фазилат.* Ғайратий. *Сув келтирган мард киши, экин экар ҳар киши.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Буларга ўз вақтида иссиқ-иссиқ чой бериб турадиган марднинг ўзи йўқ.* Ойдин, Бечора.

◆ **Марди майдон** жанг қаҳрамони ёки кураш қаҳрамони. *Ташлагил қадам олға, ўзни марди майдон қил. Қон талаб фашистларнинг икки дийдасин қон қил.* Ғайратий.

МАРДИКОР [*ф-т*] 1 Вақтинча ёки кундалик ёлланиб ишловчи ишчи. *Далада ишнинг тиғиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун илгари жавоб берилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *тар.* 1914—1918 йиллардаги биринчи жаҳон уруши даврида чор ҳукумати томонидан мамлакат ичкарисидаги қора ишларга Ўрта Осиё халқларидан сафарбар этилган киши.

МАРДИКОРЛИК 1 **мардикор** 1 *с. касб оти. Биз бойларда етимлик, чоракорлик, мардикорлик, чорвадорларда чўпонлик қилиб кун кечирамиз.* Айний, Қуллар.

2 **мардикор** 2 *с. мавҳ. от. Мардикорликка олинган кишилар.*

МАРДИКОРЧИЛИК *айн.* **мардикорлик** 1. *Мен Авлиётага кетмасимдан бурун шу атрофда мардикорчилик қилган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МАРДЛАРДАЙ, *эдек айн.* **мардларча.**

МАРДЛАРЧА *рвш айн.* **мардона** 1. *Қийинчиликларни мардларча енгмоқ.*

МАРДЛИК 1 **мард** *с. белги оти. Мардлик жангда билинади.* ▬ *Сенинг элга садоқатингни, Мардлигингни билар эдим мен.* Уйғун.

2 Мард кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Мардлик қилмоқ. Мардлик кўрсатмоқ.*

МАРДОН [*ф-т*] 1: **саҳари мардон** эрта тонг. *Саҳари мардондан туриб олмоқ. Саҳари мардонда ишга тушмоқ.*

2 Мардон *(эркаклар исми).*

МАРДОНА [*ф-т*] 1 *рвш* Мардларча, мардлар сингари. *Табиий қийинчиликлар билан мардона олишган ва ўз мақсадига етган азаматларни ҳар қанча табриклаганг оз.* «Қ. Ўзбекистон», 1958, № 298.

2 Эркакча, эркакларга тегишли (оёқ кийими ҳақида). *Чин арафа кечаси бутун дўконлар тонг маҳалигача очиқ бўлар, ҳайитга нарса олишга улгура олмаганлар шу кечаси мардона, заифона ва бачкана кавуш-маҳси .. сотиб олар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МАРДОНАВОР [*ф-т*] *поэт.* Мардлардек, мардларча, мардона. *Она Ватан, истиқболинг, саодатинг деб, Курашади мардонавор қарилар, ёшлар.* Ғайратий. || *Ахир, сиз ҳам улуғвор ишнинг жонкуярисиз-ку, ахир, сиз ҳам шу ишнинг рўёбга чиқиши учун мардонавор курашгансиз-ку.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

МАРДОНАЛИК *кам қўлл. айн.* **мардлик** 2.

МАРДУД [*а*] *эск. кт.* Қувилган, рад этилган. *Чиқ орадан кета қол, мардуди даврон қиламан.* Ҳамза.

МАРДУМ I [*ф-т*] *кт.* Эл, халқ; кишилар. *Фақат сизнинг тинчисизланишингиз ва мардумнинг юқори-қуйи сўзи бўлмаса, сизга бошқа зарар бўлур, деб ўйлай олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАРДУМ II [*ф-т*] Кўз қорачиғи, гавҳари. *Ёмон кўзлар, мабодо фитна кўзғаб боқмасинлар деб, Кўзни мардумлари шўхона тиғ ўйнар дема, қоши.* Ҳабибий.

МАРДУМХЎР [*ф-т*] *эск. кт.* Халқ молини, бировнинг ҳақини еювчи; текинхўр, молимардумхўр.

МАРДУМХЎРЛИК 1 **мардумхўр** *с. белги оти.*

2 Халқ мулкини талаш, бировларнинг ҳақини ейиш; текинхўрлик, молимардумхўрлик.

МАРДЧАСИГА *айн.* **мардларча.** *Чорлади Ватан шиқи мардчасига от сурдинг, Қайда бўлса мазлумлар, дил уйига меҳмон қил!* Ғайратий.

МАРЖОН [*ф-т*] 1 Сув остидаги қояларга тўда-тўда бўлиб ёпишиб олиб бир жойда яшайдиган денгиз жониворн.

2 Шу жониворларнинг оҳакли скелет қолдиқларидан ҳосил бўлган, мунчоқ ва бошқа безак буюмлари ясаш учун ишлатиладиган тош.

3 Мунчоқ ва ш. к.ни ипга тизиб ясалган, бўйинга тақиладиган безак буюми. *Бўйнида шода-шода маржон.*

◆ **Кўз ёшлари маржон бўлиб оқди** кўз ёшлари дув-дув оқди.

МАРЗА [*а*] қ. *х.* 1 Экинзор ёки унинг бир бўлагини бошқа бўлакдан ажратиш учун маълум баландликда тупроқ уйиб олинган чегара, йўл. **Марза олмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) шундай чегара, йўл ҳосил қилмоқ.

2 Ариқ сирти, пушта. *Кенг марза.*

МАРИ(Й) қ. **мари(й)лар.** *Марий тили.* || *Марий аёл.*

МАРИ(Й)ЛАР Марий АССРнинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

МАРИНАД [*р<фр*] 1 Мева ва сабзавотларни сақлаш учун сирка ва турли дориворлардан тайёрланган сув.

2 Шу маринадга (сувга) солиб қўйилган мева ва сабзавотлар.

МАРИНАДЛАМОҚ Мева ва сабзавотларни маринадга солиб қўймоқ, маринад қилмоқ.

МАРИНАДЛАНМОҚ **маринадламоқ** *фл. мажҳ. н. Маринадланган помидор.*

МАРКА I [*р<нем*] 1 Почта ҳақи ва бошқа хил давлат йиғимларини тўлаганлигини кўрсатувчи, нархи ёзилган, одатда бирор тасвир туширилган тўртбурчак қоғозча. *Почта маркаси. Гербли марка. Беш тийинлик марка. Марка йиғмоқ.*

2 *эск.* Тўланадиган ҳақнинг белгиси, нишони. *Меҳнат маркаси.*

3 Мол, товарга қўйилган тамға. *Фабрика маркаси.*

4 Мол, товарнинг нави, хили. *Пўлатнинг янги маркаси.*

МАРКА II [*р<нем*] Германия ва Финляндияда пул бирлиги.

МАРКАЗ [*а*] 1 *мат., физ.* Геометрик шаклнинг ўқ чизиқлари кесишадиган нуқта, геометрик ёки физик нисбатларнинг ўрта нуқтаси. *Эллипс маркази. Линза маркази. Симметрия маркази. Оғирлик маркази.* **Марказга интилган куч** айланма ҳаракат марказига йўналган куч. **Марказдан қочма куч** айланма ҳаракат марказидан йўналган куч.

2 Аҳоли яшайдиган жойнинг маъмурий бинолар, савдо ва бошқа муассасалар ўрнашган асосий қисми. *Шаҳар маркази. Қишлоқ маркази.* | Ўрта қисми, ўртаси; умуман ҳар қандай нарсанинг ўрта нуқтаси. *Ҳовлининг марказида бир туп терак. Чўлнинг марказида шаҳар пайдо бўлди.*

3 Бирор фаолият соҳасида асосий иш олиб бориладиган жой. *Яқинда Ўзбекистон атом марказининг тўнғич иншооти — республика Фанлар академияси ядро физикаси институтининг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

илмий тадқиқот реактори ишга тушди. «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

4 *айн.* **пойтахт.** *Унинг [Мусулмонқулнинг] истибдоди ўзга шаҳарларда унча сезилмаса ҳам, марказ — Қўқон одамларини жуда тўйдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Мамлакат ёки ўлканинг саноат, маданият ёки бошқа бирор соҳасида асосий ўрин тутган шаҳар, аҳоли яшайдиган йирик жой. *Саноат маркази. Тошкент — республикамизнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий маркази.*

5 Олий бошқарув, раҳбарлик органи. *Марказ кўрсатмаларига амал қилмоқ. Марказга тобе бўлмоқ. Марказда ишламоқ.*

6 *физиол.* Нерв ҳужайраларининг организмнинг бирор фаолиятини бошқарувчи бир группаси. *Ҳаракат маркази. Нафас маркази. Мия пўстлоғи марказлари.*

◆ **Диққат марказидаги** *ёки* **диққат марказида турган** асосий диққат-эътиборни ўзига тортиб турган. *Диққат марказидаги масала.*

МАРКАЗИЙ [*а*] **1** *мат., физ.* Марказга оид, марказда жойлашган. *Марказий нуқта.* **Марказий бурчак** айлананинг икки радиуси ўртасидаги бурчак.

2 Марказда, ўртада жойлашган. *Марказий кўча. Шаҳарнинг марказий райони.*

3 Асосий, муҳим. *Марказий масала. Марказий ўринни эгалламоқ.*

4 Қуйи ташкилотларга раҳбарлик қилувчи, *Марказий комитет. Марказий орган.* | Бирор иш, фаолият соҳасидаги кичик маҳаллий бўлимларни бирлаштириб, бошқариб турувчи; бош. *Марказий сайлов комиссияси. Марказий статистика бошқармаси.* | Марказга, раҳбар ташкилотларга кишилар томонидан чиқариладиган. *Марказий матбуот.* ▪ *Эркакларнинг бири марказий газетанинг мухбири, иккинчиси инженер, қиз эса Москвада институтни битириб, ҳозир шу инженернинг қўлида тажриба кўриб юрган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Марказий нерв системаси** *физиол.* нерв системасининг бош ва орқа миядан иборат асосий қисми.

МАРКАЗКОМ (М — *катта*), **Марказий Комитет** Давлат ёки жамоат ташкилотларининг қуйи ёки маҳаллий органларига раҳбарлик қилувчи марказий органи. *КПСС Марказкоми.*

МАРКАЗЛАШМОҚ Бир марказга бирлашмоқ, бир жойда тўпланмоқ. *Марказлашган таъминот.*

МАРКАЗЛАШТИРИЛМОҚ **марказлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

МАРКАЗЛАШТИРМОҚ **марказлашмоқ** *фл. орт. н. Раҳбарликни марказлаштирмоқ.*

МАРКАЗЧИЛИК *айн.* **центризм.**

МАРКАЛИ **1** Маркаси бўлган, марка ёпиштирилган. *Маркали конверт.*

2 Бирор маркага, навга тааллуқли. *ДТ—54 маркали трактор. Олий маркали чой.*

МАРКАЛИҚ Бир маркага арзирли; бир марка турадиган. *Агар шу каллахом чопиққа уста бўлса, бир кунда икки маркалик иш қила беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МАРКИЗЕТ [*р<фр*] Жуда ингичка ип ёки ипакдан тўқилган юпқа, нафис ва пишиқ газлама. *Оқ маркизетдан тикилган кўйлак.*

МАРКСИЗМ [*р*] Маркс-Энгельс таълимоти, табиат ва жамият тараққиёти қонунлари ҳақидаги, мазлум ва эксплуатация қилинувчи омманинг революцияси ҳақидаги, барча мамлакатларда социализмнинг ғалабаси ва коммунистик жамият қуриш ҳақидаги таълимот.

МАРКСИЗМ-ЛЕНИНИЗМ [*р*] Маркс — Энгельс — Ленин таълимоти (қ. **марксизм** ва **ленинизм**).

МАРКСИСТ [*р*] Марксизм тарафдори.

МАРКСИСТИК [*р* марксистский] Марксизмга ва марксистга оид. *Марксистик партия. Марксистик диалектика. Марксистик фалсафа.* | Марксизм принципларига асосланган ва уларни ифодалайдиган. *Жамият ҳодисаларига марксистик ёндошиш.*

МАРКСЧА-ЛЕНИНЧА Марксизм-ленинизм принципларига асосланган ва уларни ифода қиладиган. *Марксча-ленинча дунёқараш.*

МАРКСЧИ-ЛЕНИНЧИ Марксизм-ленинизм тарафдори, марксизм-ленинизм ғояларини қувватловчи, марксизм-ленинизм принципларига асосланувчи. *Марксчи-ленинчи партиялар.*

МАРЛИ [*р* марля] Сийрак тўқилган юпқа ип-газлама, сийрак дока.

МАРМАР [*а*] Асосан ҳайкалтарошликда ва бинокорликда, шунингдек баъзи бир хил зийнат буюмлари тайёрлашда ишлатиладиган, ҳар хил рангда учрайдиган кристаллик тоғ жинси. *Оқ мармар. Кўк мармар. Ғазғон мармари. Мармардан ишланган ҳайкал.* || *Мармар лавҳа.*

МАРМАРАҚ [*ф-т<а*] Йирик хушбўй гулли ўт ёки бутасимон бир хил ўсимлик.

МАРМЕЛАД [*р<португ*] Эзилган мева ва шакардан тайёрланадиган бир хил кондитер маҳсулоти.

МАРОМ [*а*] Бирор иш, фаолият ёки процесснинг нормал ўлчови, меъёри. *Иш маромга келди.* ▪ *Неъматжон хушгабиат, уятчанг бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Кўпгина колхозлар, совхозлар июнь ва июлда .. ривожланишдан кечиккан ғўзаларни маромига етказиб олдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 174.

МАРОСИМ [*а*] **1** Диний ёки анъанавий урф-одатлар муносабати билан ўтказиладиган маърака, йиғин. *Диний маросимлар. Тўй маросими. Дафн маросими.* ▪ *Келаси жума махдумнинг уйида тўй ижро қилиниб, маросимдан сўнг Раъно ўрдага юборилади-ган бўлди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Тантаналар билан ўтказиладиган расмий йиғин. *Каналнинг очилиш маросими. Мукофот бериш маросими.* ▪ *Колхоз клубининг очилиш маросими бешинчи ноябрь кеч соат саккизга белгиланган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МАРОТАБА [*а*] *юқ. усл.* Мартаба, дафъа, бор, карра. *Бир маротаба. Кўп маротаба.*

МАРОҚ [*а*] *кт.* Ортиқ шавқ-завқ; ҳузур. *Мароқ билан қулоқ солмоқ. Мароқ билан гапирмоқ.* ▪ *Мажлис Отабекнинг Шамай таассуротини мароқ билан эшитгач, шу кунгача ҳеч кимдан эшитилмаган унинг фикрларига ажабланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАРОҚЛАНМОҚ Ортиқ завқ олмоқ, завқланмоқ. *Китобни ўқиб мароқландим.*

МАРОҚЛАНТИРМОҚ **мароқланмоқ** *фл. орт. н. Унинг ҳикояси бизни мароқлантирди.*

МАРОҚЛИ Мароқ бағишловчи, завқ берувчи, мароқлантирувчи, завқли. *Мароқли лекция. Мароқли ҳикоя.*

МАРРА [*а*] **1** Югуриш мусобақаларида, пойгада босиб ўтиладиган йўлнинг охирги нуқтаси; финиш. *Маррага биринчи бўлиб бормоқ.* ▪ *Ҳамма пойгада маррага етай деб қолган чавандознинг ҳаяжони билан яшайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Сафарнинг охирги ери; манзил, мазгил. *Қарвон саҳар чоғида маррага етиб келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Бирор ишнинг охири ёки олдиндан мўлжаллаб қўйилган ҳажми. *Колхоз планни маррага етказди.*

4 *ҳарб.* Қўшин эгаллаб турган чегара, чизиқ, позиция. [*Мурзин*] *баъзан ўзини ростлаш учун марраларга жониҳажди билан ёпишар, .. эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

◆ **Марра бизники** (*ёки* **сизники** *ва ш. к.*) ютуқ, ғалаба бизники (сизники ва ш. к.). *Ихтиёримизда мавжуд бўлган далиллардан юз процент фойдалансак — марра бизники.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

МАРС (М — *катта*) *астр.* Қуёш системасидаги тўққизта катта планеталардан бири, Қуёшдан тўртинчиси; Миррих.

МАРСАЛА [*р<итал*] Узумдан қилинадиган ширин винонинг бир тури. *Бир шиша коньяк, бир шиша марсала ва чиройли вазага қубба шаклида терилган апельсин келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАРСЕЛЬЕЗА [*р<фр*] (М — *катта*) Француз буржуа революцияси даврида 1792 йилда ёзилган, кейинчалик Франциянинг миллий гимнига айланган революцион қўшиқ. *Марселликларнинг қуролли отрядлари янгц революцион қўшиқни — «Марсельеза»ни айтиб борардилар.* «Янги тарих».

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАРСИЯ [*а*] Бирор шахснинг вафоти муносабати билан унинг хотирасига багишлаб ёзилган мотам шеъри.

МАРТ [*р<лат*] Янгича йил ҳисобида учинчи ой.

МАРТА [*а*] Саноқ сонлар ва сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, такрор билдиради. *Ойда бир марта чиқадиган газета. Хатни бир неча марта ўқидим. Шу гапни бир-икки марта эшитдим.* ▪ *Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми, ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди.* А. Қаххор, Қўшчинор.— *Гадойликдан ўлим яхши, минг марта яхши,— йиғлаб деди Шоқосим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қушбеги мактубни иккинчи марта ўқиб чиқиб, хотинга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАРТАБА I [*а*] *айн.* **марта.**

МАРТАБА II [*а*] **1** Жамият ўртасида эришилган обрў, эътибор, нуфуз.— *Ким эдинг? Кимсасиз бир етим, ..— деди Элмурод ўз-ўзига, — бугун сени буюк бир халқ, улуғ рус халқининг вакили, ўртоқ деб ҳурматлаб ўтирибди. Инсон учун бундан ортиқ яна қандай улуғ мартаба бор бу дунёда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мансаб, лавозим, амал. *Олий мартаба. Мартабага эришмоқ. Мартабага минмоқ.*

МАРТАБАЛИ Мартаба эгаси бўлган; мансабдор, амалдор. *Соддадил овчининг ёлғон сўзлашга тили бормади. Ёлғон айтгани бухоролик баланд мартабали жанобдан қўрқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МАРТАЛАБ *рвш* Саноқ сонлар ва сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, ҳаракатнинг шу сўз билдирган сон-миқдорда бажарилганини билдиради. *Бир гапни минг марталаб қайтармоқ.*

МАРТЕН [*р<фр*]: **мартен печи** чўян ва темир-терсакдан пўлат эритиб олинадиган печнинг бир тури. **Мартен пўлат** мартен печида тайёрланган пўлат. **Мартен цехи** мартен печларида пўлат тайёрланадиган цех.

МАРШ I [*р<фр*] **1** Сафда баравар қадам ташлаб юриш. *Поход марши. Тантана марши. Марш қилмоқ.*

2 Қўшиннинг юриш қилиб бир жойдан иккинчи жойга кўчиши; поход. *Икки кунлик марш. Узоқ марш.*

3 Сафда баравар қадам ташлаб бориш учун мослаб ёзилган музика асари. *Жанговар марш. Зафар марши. Марш чалмоқ.*

МАРШ II [*р<фр*] *унд. с.* **1** Сафнинг юриш бошлаши учун бериладиган буйруқ, команда. *Олға марш!*

2 *с. т.* Йўқол, жўна. *Ҳозир уй-уйларингга марш!* Ойбек, О. в. шабадалар.

МАРШАЛ [*р<фр*] **1** СССР Олий Совети Президиуми томонидан алоҳида хизматлари учун олий қўмондонлик составидаги кишиларга бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. *Совет Иттифоқи Маршали. Авиация маршали. Артиллерия маршали.*

2 Баъзи давлатларда олий ҳарбий унвон ёки даража ва шу унвон ёки даражага эга бўлган киши.

МАРШАЛЛИК **маршал** *с. мавҳ. от. Маршаллик унвони.*

МАРШРУТ [*р<фр*] Автобус, поезд, самолёт, қўшин ва кишиларнинг белгиланган ва қўниш, тўхташ жойлари тайин бўлган қатнов ёки сафар йўли. *Биринчи трамвай маршрути. Автобус маршрути. Туристик маршрутлар. Янги маршрут очмоқ. Тошкент — Москва маршрути.*

МАРШРУТЛИ Маршрут билан юрадиган, маршрути бўлган. *Маршрутли такси.*

МАРҒУБ [*а*] *кт.* Қишига маъқул бўладиган, кўнгилга ёқадиган; матлуб, ёқимли. [*У*] *вазифасини ишчи тили, ишчи ифодаси билан қишлоқиларга содда, марғуб, қизиқарли қилиб сўзлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МАРҲАБО [*а*] **1** *унд. с., кт.* Хуш келибсиз, марҳамат.— *Марҳабо, марҳабо,— деди домла, чуқур самимият билан сўрашиб.* А. Қаххор, Сароб.

2 Марҳабо (*хотин-қизлар исми*).

МАРҲАМАТ [*а*] **1** Раҳм-шафқат юздан кўрсатиладиган илтифот, ҳиммат, яхшилик. *Дўстларнинг марҳамати. Марҳамат кўрмоқ.* ▪ — *Агар менинг бу хизматим хон жанобининг марҳаматига лойиқ кўрилур экан,— деди Ҳожи,— менга энг манзур бўлган мукофот ўғлимнинг озод қилинишидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *унд. с.* Таклиф ёки розилик билдиради.— *Чексам майлими? — Марҳамат!* ▪ [*Майсара:*] *Қани тақсирим, тўрга марҳамат!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Марҳамат (*хотин-қизлар исми*).

МАРҲАМАТЛИ Марҳамат қилувчи, марҳамат эгаси бўлган; ҳимматли; шафқатли. *Ёшлик қилибсан, марҳаматли подшоҳим ҳақини унутибсан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАРҲАМАТСИЗ Марҳамат қилмайдиган, марҳамат қилишни билмайдиган; ҳимматсиз; шафқатсиз. *Марҳаматсиз султон. Марҳаматсиз табиат. Марҳаматсиз жазо бермоқ.*

МАРҲАМАТСИЗЛИК **1** **марҳаматсиз** *с. белги оти.*

2 Марҳаматсиз одамларга хос иш, хатти-ҳаракат; шафқатсизлик.

МАРҲУМ [*а*] Вафот этган, ўлган киши. *Белбоғ олиб келган одам ўлим олдидан марҳумнинг нималар дегани .. бировни кўп тилга олганини сўзлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАРҲУМА [*а*] Марҳум аёл. [*Анвар:*] *Сен уял, уялма барибир улар бизни жуфтлаштирадилар. Марҳума Моҳлар бибининг фотиҳаси ерда қолмас!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАСАЛ [*а*] **1** Кишиларга ўгит бўладиган, хулосали, кичик мажозий ҳикоя. *Крилов масаллари. Ўзбек халқ масаллари.*

2 *эск. кт.* Матал; мақол.

МАСАЛА [*а*] **1** Ҳал этилиши лозим бўлган нарса, иш, вазифа, муаммо, проблема. *Уй-жой масаласи. Иқтисодий масала. Ҳаёт-мамот масаласи. Масалани ҳал қилмоқ. Бирор масала юзасидан гапирмоқ.* ▪ [*Зокир ота:*] *Яхшилар! Мен боя музокарага чиқиб.. Мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам бўлар эди, лекин бу масала алоҳида қўйилганлиги учун қистирмадим.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Баҳс, муҳокама, мунозара ва ш. к. мавзуи. *Масала яна хат устига ўтиб, Отабек Қушбегидан сўради: — Қўлингиздаги мактуб билан эҳтимол биз оқланган чиқармиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *мат.* Маълум сонлар ва тегишли муносабатлар асосида номаълум сонларни топиш ҳақидаги математик вазифа. *Масалалар тўплами. Масала ечмоқ.*

4 Диний мавзудаги тортишув, мунозара ёки ваъз. *Масала айтишмоқ.*

МАСАЛАН [*а*] *кирш с.* Мисол учун, чунончи, жумладан. [*Раҳмат:*] *Ўтиришга бегона кишилар ҳам айтилса мумкинми, озор чекмасмисиз? Чақирилганда ҳам ўзимизга яқин ва аҳил кишилар бўлур. Масалан, Мирзакарим қутидор каби.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАСАЛАХОНЛИК *дин.* Масала айтишув, тортишув. [*Уламо, мударрис, аъламлар*] *арзимаган нарса устида масалахонлик қилиб, бир-бирлари билан талашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАСАЛЛИҚ Овқат пиширишга учун зарур бўлган маҳсулот. *Бир ошлик масаллиқ. Янгамнинг ошини ширин қилган акамнинг масаллиғи.* Мақол. ▪ — *Масаллиқ яхши: ўша гўшт, ўша гуруч,— деди Элчибек,— лекин овқатни оғизга олиб бўлмайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

МАСАЛНАВИС [*а+ф-т*] Масал ёзувчи адиб, масалчи.

МАСАЛЧИ *айн.* **масалнавис.**

МАСДАР [*а*] **1** *грам.* Феълларнинг араб тилига хос инфинитив шакли.

2 *эск. кт.* Бирор **нарсанинг** содир бўлиш, келиб чиқиш ўрни, бошланиши, боши.

МАСЖИД [*а*] Мусулмонларнинг жам бўлиб, намоз ўқийдиган ибодатхонаси. *Маҳалла масжидида хуфтон азони айтилди, шундан бир оз кейин Раънолар дарвозаси ҳам ғиқиллаб очилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАСКА [*р<лат*] **1** Юзга тутиладиган, одам ёки ҳайвон қиёфаси тасвирланган ниқоб. | Ўзини танитмаслик учун юзнинг юқори қисмини беркитадиган, кўз учун икки тешик очилган махсус парда. *Қора маска. Маска киймоқ.*

2 Ҳимоя учун юзга тутиладиган махсус мослама. *Противогаз маскаси.*

МАСКА *диал.* Сариёғ.— *Гулнор, сув келтир! Маскани айрондан ўзим аж-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ратаман — ..деди хотин. Айний, Дохунда.

МАСҚАН [*а*] *кт.* Турар жой, яшайдиган жой, макон. *Қозикалон:] Мадрасадан асар ҳам йўқ, динсизлар масқани бу.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАСҚАРАД [*р*] Маска, ниқоб ва махсус кийимлар кийиб ўтказиладиган сайил.

МАСҚИРОВКА [*р*] *ҳарб.* Душман кўзидан паналаш, кўрилмайдиган, билинмайдиган қилиш. *Тўпларни маскировка қилмоқ. Маскировка ишлари.*

МАСКОВЧИ *с. т. тар.* Революциядан илгари Москва билан савдо алоқасида бўлган йирик савдогар. *Нури гўё ўз-ўзига сўзлаган каби минғирлади: — Бойликларингга ишонгим келмайди. Номларинг масковчи бой бўлиб тарқалганига ҳайронман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАСҚУН [*а*]: **рубъи маскун** қ. **рубъ.**

МАСЛАҚ [*а*] 1 Ўзига хос ақидалари билан бошқалардан ажралиб турувчи ижтимоий, сиёсий, илмий ёки диний йўл, оқим.

2 *кўчма* Ғоя; мақсад. *Большевик халқ деб жонини ҳам аямайди, қийинчиликлардан, машаққатлардан қўрқмайди, маслагидан қайтмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАСЛАҚДОШ [*а*+*ф-т*] Маслаги бир бўлган, бир маслакдаги; ҳаммаслак. *Жомбойдаги реакцион гуруҳ Самарқанддаги маслакдошлари билан дарҳол тил топди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

МАСЛАҚСИЗ 1 Муайян маслаги, ақидаси бўлмаган.

2 Муайян ғоя-мақсади бўлмаган; мақсадсиз, ғоясиз. *Маслаксиз одам.*

МАСЛАҲАТ [*а*] 1 Бирор ишни қандай қилиш ёки умуман нима қилиш кераклиги ҳақида билдирилган фикр, мулоҳаза; тавсия. *Яхши маслаҳат. Маслаҳат бермоқ (қилмоқ). Маслаҳат сўрамоқ (қилмоқ).*

2 *кесим вазифасида* Тўғри, маъқул. [*Юсуфбек ҳожи Отабекка:*] *Шуни ҳам айтиб қўяйки, бу тинчсизлик босилмагунча Тошкентга келмаслигинг маслаҳатдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Кенгаш, фикр олишиш. *Маслаҳат билан бўлган иш бузилмас.* Мақол. **Маслаҳат оши** *этн.* тўй ва бошқа маросимларни ўтказиш учун маслаҳатга чақирилган кишиларга бериладиган ош, зиёфат. **Маслаҳатни бир ерга қўймоқ** бир маслаҳатга келмоқ, маслаҳат қилиб келишиб олмоқ, бир фикрга келмоқ.

МАСЛАҲАТГЎЙ [*а*+*ф-т*] Маслаҳат берувчи киши. *Энг етуги Назмихон опам Ингичка қош, бўта кўз бўйдор .. Маслаҳатгўй ғамхўр ва туйғун.* Ойбек, Қизлар. *Агитатор оддий суҳбатдош ёки хабарчи бўлиб қолмасдан, одамларнинг .. самимий маслаҳатгўйи бўлмоғи керак.* «С. Ўзбекистони», 1964, 20 декабрь.

МАСЛАҲАТЛАШМОҚ Ўзаро ёки кимса билан маслаҳат қилмоқ; кенгашмоқ. *Ўқувчиларнинг қарийб ҳаммаси камбағалларнинг болалари бўлгани учун, Ғуломжон ота-онаси билан маслаҳатлашиб, уларга ҳар кун иссиқ овқат қилдириб бериб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

МАСЛАҲАТЛИ Маслаҳат, кенгаш билан қилинган, маслаҳатлашиб, кенгашиб қилинган. *Маслаҳатли тўй бузилмас.* Мақол. *Маслаҳатли ош ачимас* Мақол. *Маслаҳатли тўн тор келмас.* Мақол. | Маслаҳат билан битадиган, маслаҳатлашиш зарур бўлган. *Қолхозда бирор маслаҳатли иш чиқиб қолгудай бўлса, раис энг олдин Шербекка одам югуртиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

МАСЛАҲАТЧИ 1 Маслаҳат берувчи. *Чойхонада учраган маслаҳатчилардан бири жуда ғалати одам чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор идорада, муассасада ёки бирор лавозимли шахс ҳузурида маслаҳат, консультация бериш вазифасида ишловчи ходим. *Элчихона маслаҳатчиси. Ҳарбий маслаҳатчи.* **Халқ маслаҳатчиси** *юр.* халқ судларида кўриладиган ишларда қатнашиш учун сайланган жамоат вакили. *Ҳамма судларда ишлар халқ маслаҳатчиларининг иштироки билан кўрилади.* «ЎзССР Конституцияси». *Ҳозир у [Жўрахон] «Женотдел», лекин ҳали қайсидир суд бўлимида хотин-қизлар ва оила ишлари бўйича халқ маслаҳатчиси, жамоат қораловчиси бўлиб ишлайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МАСНАВИЙ [*а*] Жуфт қофияли байтлардан иборат бўлган шеър формаси.

МАСНАД [*а*] *эск. кт.* 1 Юқори мартаба, ўрин, амал. *Нодон Анвар Ўрдадан қувланиш ерида сармуншийлик маснадига минмоқчи!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Таянч; асос. *Архимед «Менга маснад нуқтаси беринглиз, ўз маневралам билан ерни кўтараман» деган.* А. Қаххор, Сароб.

МАСОФА [*а*] Икки нарса, икки нуқта оралиғи, бир ердан иккинчи ергача бўлган оралиқ. *Шаҳарлар орасидаги масофа.* — *Ўрдагача бир ярим чақирим чамаси йўл бўлиб, Султонали бу масофани ўн беш дақиқа ичида босди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАСОҲА [*а*] *эск. кт.* Ер, майдон.

МАСРУР [*а*] *эск. кт.* Шод, севинган. *Хоразм эли темир йўл бирла масрур.* Ҳабибий. *Уйи уйимизга қарама-қарши, Қўшним балконига масрур боқаман.* Ҳ. Пўлат.

МАССА [*р*<*лат*] 1 *физ.* Механиканинг энг муҳим физикавий хоссаларидан бири, материяга хос вазминликни, инерцияни характерлайдиган миқдор.

2 *махс.* Яхлит ёки бўтқасимон жисм ёки модда. *Қоғоз массаси. Муз массаси.*

МАССАЖ [*р*<*фр*] Даволаш, оғриқни ёзиш ва ш. к. мақсадда аъзонинг бирор ерини уқалаш, силаш, ишқаш. *Массаж қилмоқ.*

МАССИВ [*р*<*фр*] 1 Тоғлик ерларнинг баланд жойларидаги текис яхлит қисмлари.

2 Географик хусусиятлари ўхшаш, манзараси бир хил бўлган яхлит жой. *Сув массивлари. Ўрмон массивлари. Тоғ массивлари.*

3 Турар жой бинолари қуриш учун ажратилган ва шундай бинолар қурилган ер. *Тошкент шаҳрининг Чилонзор массиви.*

МАСТ [*ф-т*] 1 Ичкилик ёки наша, қорадори ва ш. к. таъсирида кайф қилган, кайфи бор. *Маст одам. Бир мастга тегма, бир жиннига.* Мақол. — *Тантибойвачча анчагина маст бўлиб, оғзига келганини валдирашга бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Жинс жиҳатидан уйғонган; қуйиккан. *Девсифат киши .. маст бўлган туядай оғиз кўпиртиб келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Қаттиқ таъсирланиб, завқланиб кайф қилган, нашъага чўмган. *Йигит шифтга қараб ётганича ширин орзуларга маст бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | *салб.* Мағрурланиб ўзини йўқотган, босар-тусарини билмай қолган. *Ютуқларга маст бўлмоқ.*

♦ **Маст уйқу** қ. **уйқу** 1.

МАСТАВА [*ф-т*] Гуруч, гўшт ва сабзавотлардан пириладиган суюқ ош (одатда қатиқлаб ичилади).

МАСТАК I [*ф-т*] Ғалла экинлари орасида ўсадиган дони заҳарли ёввойи ўт.

МАСТАК II [*ф-т*] Қакликнинг модаси. *Сувонжоннинг қўлида қафас .. . Ичида типирчилаётган нарса мастак каклик.* С. Анорбоев, Оқсой.

МАСТ-АЛАСТ Ўзини билмас даражада маст, қаттиқ маст. *Бир гал Мадамин райондан маст-аласт ва авзойи бузуқ бир ҳолда ярим тунда қайтади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАСТЕР [*р*<*нем*] 1 Корхоналарда цех, смена, участка ва ш. к.га маъмурий ёки техник жиҳатдан бошчилик қилувчи киши; уста, устакор. *Цех мастери. Смена мастери. Мастер ёрдамчиси. Мастер бўлиб ишламоқ.*

2 Белгили ютуқларга эришган спортчи ва шаҳматчиларга бериладиган унвон ва шу унвонга эга бўлган киши. *Спорт мастери.*

МАСТЕРОВОЙ [*р*] *тар.* Революциядан олдинги рус ҳунарманд ишчиси. *Ҳокимнинг боғида икки мастеровой битта миршабни ўлдириб кетибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. [*Қоратой:*] *Агар ўрис мастеровойлари шу фикрда бўлса, биз ҳам шунга қўшиламиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАСТЕРСКОЙ [*р* мастерская] Кичик ишлаб чиқариш ёки ремонт корхонаси; устахона. [*Петров*] *икки йил илгари Тошкентга келиб, темир йўл мастерскойларида ишлайбошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАСТОН I [*ф-т*] 1 Мастона, хумор. *Ё енгарман, ёки кетар бу жоним,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Боқмаса ҳам майли кўзи мастоним. «Қўшиқлар».

2 Мастон *(хотин-қизлар исми)*.

МАСТОН II [*ф-т*] *фольк.* Айёр, жодугар (хотинлар ҳақида). *Хабардор бўл. Ширвоннинг кўп мастони, Мастонлардан хабардор бўл, Равшанжон!* «Равшан».

МАСТОНА [*ф-т*] *поэт.* 1 *рвш* Мастларча, мастлар каби. *Бир ишва билан жонон девона қилиб кетди, Ақлимни сочиб ҳарён мастона қилиб кетди.* Ҳамза.

2 *сфт* Ақлни оладиган даражада гўзал, чиройли, хумор. *Мастона кўзлар.*

МАСТУРА [*а*] 1 Иффатли, соф, покиза, маъсума.

2 Мастура *(хотин-қизлар исми)*.

МАСХАРА [*а*] Мазах, эрмак, кулги. *Қайнанали келин — қарқара келин, қайнанасиз келин — масхара келин.* Мақол. ▪ *Йўлчи буларга масхара бўлмаслик учун стаканни қўлига олди-да, икки қултумда бўшатди.* Ойбек, Кутлуғ қон. *Ҳамшира шишни битиргач, Дубовнинг мўйловини масхара қилиб, ҳазиллашиб жўнади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

МАСХАРАБОЗ [*а+ф-т*] 1 Томошахоналарда, сайилларда ва умуман халқ кўп тўпланган жойларда томошабинларни кулдирадиган, ўйинлар кўрсатувчи қизиқчи, артист. *Цирк масхарабози.* ▪ *Бошқа бир жойда масхарабоз қизиқчилар ўйин кўрсатмоқдалар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *айн.* **найрангбоз.**

МАСХАРАБОЗЛИК 1 масхарабоз 1 *с. касб. оти. Дор остида қизиқчилар масхарабозлик қилмоқда.*

2 *айн.* **найрангбозлик.** *Бир неча минутдан кейин Ғуломжон мингбоши олдида турар, бу масхарабозликка ҳали-ҳали тушунолмай тажанг бўлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАСХАРАЛАМОҚ Масхара, мазах қилмоқ, кулмоқ. *Кечаси подшо афандини масхаралаш учун унинг отининг пастки жағини кесиб қўйди.* «Латифалар».

МАСХАРАЛАНМОҚ масхараламоқ *фл. мажҳ. н. У* [*Элмурод*] *ҳўжайинлар томонидан масхараланганини эсдан чиқармас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАСХАРАЛИ Масхара ифодалайдиган; истеҳзоли. *Афғон чойфурушнинг бундай масхарали пичинглари ярим соатдан бери давом этарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МАСХАРАОМИЗ [*а+ф-т*] Масхара аралаш, масхара билан, истеҳзоли. *Масхараомиз кулги.* ‖ *— Ҳа, қаёққа бормоқчисиз яна? — деди Тожибой масхараомиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАСХУР [*а*] *кт. кам қўлл.* Масхара қилинган, масхара бўлган, хўрланган. *Сиздек хоин даҳжоллардан масхур халқ қутулурми!* Ҳамза.

МАСШТАБ [*р<нем*] Жойнинг, нарсанинг ҳақиқий ўлчами билан унинг картадаги, плондаги, чизмадаги кичрайтирилган ёки катталаштирилган ўлчами ўртасидаги нисбат. *Масштаб 1 : 10. Кичрайтирувчи масштаб. Масштаб линейкаси.*

МАСЪУД [*а*] 1 *кт.* Бахтли, саодатли. *Эсини танигандан бошлаб онаси билан кечирган замонлар масъуд, лекин қайтарилмас бир туш каби Йўлчининг кўз олдидан бир-бир ўтади.* Ойбек, Кутлуғ қон.

2 Масъуд *(эркаклар исми)*.

МАСЪУЛ [*а*] 1 Масъулият юклатилган, ўз зиммасидаги вазифа учун жавобгар. *Масъул ходим. Масъул муҳаррир.* ▪ *Йиғинда шаҳардан махсус белгиланиб чиққан масъул шахслар, қишлоқ комсомоллари .. шитирок қиладилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Масъулияти бор, масъулиятли. *Билмаски, кўп масъул хизмат инсонлик. Яхшилик қилмаслик ўзи ёмонлик.* Шайхзода.

МАСЪУЛИЯТ [*а*] Бирор иш, хатти-ҳаракат оқибати, натижаси учун бўлган жавобгарлик. *Масъулият юкламоқ. Масъулиятни ўз устига олмоқ. Масъулият сезмоқ. Масъулиятга тортмоқ.*

МАСЪУЛИЯТЛИ Масъулияти бор, масъулият талаб қиладиган; жавобгарли. *Масъулиятли вазифа. Масъулиятли пайт.*

МАСЪУЛИЯТСИЗ 1 Масъулияти йўқ, масъулият талаб қилмайдиган. *Масъулиятсиз иш.*

2 Масъулиятни, жавобгарликни сезмайдиган, ишга масъулият билан қарамайдиган; бепарво. *Масъулиятсиз киши. Масъулиятсиз бўлмоқ.*

МАСЪУЛИЯТСИЗЛИК 1 масъулиятсиз *с. белги оти.*

2 Ишга масъулиятсиз қараш; бепарволик.

МАСЪУЛЛИК 1 масъул *с. белги оти.*

2 *айн.* масъулият.

МАТА *с. т.* Мато, газлама. *Ип мата.*

МАТАЛ [*а*] 1 Тугал маъно ифодаламайдиган образли ибора, ҳикматли сўз (мас., «қизил қор ёққанда», «туянинг думи ерга тегканда»).

2 Қисса, масал. *Қулмуроднинг маталдек бўлиб эшитилаётган дард-аламли ҳикояси остида Шокир қачонлар уйқу дарёсида ғарқ бўлган эди.* Айний, Қуллар.

МАТАШМОҚ Бир бирига ўралашиб, боғланиб қолмоқ.

МАТАШТИРМОҚ маташмоқ *фл. орт. н.*

МАТБАА [*а*] *эск. айн.* босмахона. *Тошкент матбааси. Матбаа хатоси.*

МАТБААЧИ *эск.* 1 Босмахона ходими, ишчиси; босмахонада ишловчи киши.

2 Босмахона эгаси.

МАТБААЧИЛИК 1 матбаачи *с. касб оти.*

2 Босмахона, матбаа иши.

МАТБУОТ [*а*] 1 Саноатнинг босма асарлар чиқарадиган тармоғи, нашриёт ва босмахона ишлари.

2 Босма асарлар; газета, журнал, китоб ва ш. к. мажмуи. *Чет эл матбуоти. Совет матбуоти.* ▪ *Матбуот мамлакат янги даврга, муттасил зўр курашлар даврига киргани тўғрисида ёзаётипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Вақтли матбуот қ. вақтли. Матбуот бюроси** 1) съезд, конференция, кенгаш, халқаро музокара ва ш. к. вақтида матбуотга материал, хабар бериб туриш учун тузилган муҳаррирлар ва мухбирлар ҳайъати; 2) матбуот, телеграф, информация агентликлари ва бошқа ташкилотлар қошидаги матбуотни тайёр мақола, хабар ва бошқа материаллар билан таъминлаб турувчи доимий бўлим. **Матбуот конференцияси** давлат, илм-фан, маданият арбобларининг бирор ахборот бериш мақсадида вақтли матбуот ходимлари билан учрашуви.

МАТЕМАТИК [*р*] Математика олими, мутахассиси.

МАТЕМАТИК [*р* математический] Математикага оид, математика қоидаларига асосланган. *Математик формула.*

МАТЕМАТИКА [*р<грек*] Объектив борликдаги миқдорий нисбат ва фазовий шаклларни ўрганадиган фан. *Олий математика. Амалий математика. Математика муаллими.*

МАТЕРИАЛ [*р<лат*] 1 Бирор мақсад учун керакли хомашё, модда. *Қурилиш материаллари.* ▪ *У томонларда тегирмон чархининг хом материали бўлган сада кўп ва арзон эди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Асос ёки далил вазифасини ўтайдиган маълумот, манба ва ш. к. *Илмий иш учун материал тўпламоқ.*

3 Газлама, мато. *Костюмбоп материал. Шимлик материал.*

МАТЕРИАЛИЗМ [*р<лат*] 1 *филос.* Идеализмга қарама-қарши ўлароқ руҳ, онг ва тафаккурга нисбатан материянинг, табиатнинг ва умуман объектив воқеликнинг бирламчилигини, объектив воқеликнинг киши онги ва тафаккурига боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжудлигини, шунингдек объектив борлиқ ва унинг қонуниятларини билиш мумкинлигини тан олувчи илмий-фалсафий йўналиш. *Материализм ва идеализм. Материализм тарихи.* **Диалектик материализм** марксизм-ленинизмнинг табиат ва жамият ҳодисаларини ўрганиш ва талқин қилишда материалистик методга ва изчил материалистик дунёқараш принципларига таянувчи фалсафий асоси. **Тарихий материализм** жамият тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги марксча-ленинча фан.

2 *с. т.* Борлиққа, ҳаётга фақат моддий нуқтаи назардан ёндошиш; ўзининг моддий манфаатини кўзлаб иш тутиш.

МАТЕРИАЛИСТ [*р*] 1 *филос.* Материализм тарафдори, материализм йўлидан борувчи киши.

2 *с. т.* Ҳаётга фақат ўзининг мод-

www.ziyouz.com kutubxonasi

дий манфаати нуқтаи назаридан ёндошувчи киши.

МАТЕРИАЛИСТИК [р материалистический] Материализмга оид, материализм принципларига асосланган. *Материалистик фалсафа. Материалистик дунёқараш.*

МАТЕРИК [р] Ер юзини ташкил этган қуруқликнинг океан ва денгизлар билан ўралган катта бўлакларидан ҳар бири; қитъа, континент.

МАТЕРИЯ [р<лат] 1 *филос.* Киши онгидан ташқарида ва унга боғлиқ бўлмаган ҳолда яшайдиган объектив борлиқ. *Материя фалсафий категориядир. Материя бирламчи, онг иккиламчидир.*

2 *айн.* **модда.** *Материянинг тузилиши.*

3 *с. т.* Газлама, мато, материал. *Йўл-йўл материя.*

МАТИН *диал.* Метин.

МАТҚАТАҚ *диал.* Чўпонларнинг тошдан қурилган кулбаси.

МАТЛА [а матлаъ, 3-*ш. бирл.* **матлаи**] 1 *ад.* Ғазал, қасиданинг биринчи байти, биринчи икки мисраи, бошланмаси.

2 *эск. кт.* Осмон ёритқичларининг чиқиш ўрни, чиқиши.

МАТЛАБ [а] 1 Талаб этилган, исталган нарса; мақсад. *Кимки бир матлаб била тутса ани бешубҳа, ул истамиш орзуга ошно қилди қалам.* Ҳамза. *Еру ҳовли асли бойнинг матлаби.* Эргаш шоир.

2 Матлаб *(эркаклар исми).*

матлаи *қ.* **матла.**

МАТЛУБ [а] *кт.* Талабга мос бўлган, исталган, кўнгилдаги, зарур. *Китобнинг кенг тарқалиши ҳар жиҳатдан жуда ҳам матлубдир.* В. И. Ленин, А. Богданов китобига рецензия.

МАТЛУБОТ [а]: **матлубот кооперацияси** аҳоли эҳтиёжларини таъминлаш учун тузилган кооперация.

МАТЛУБОТЧИ Матлубот кооперациясида ишловчи киши.

МАТН [а] *эск. кт. айн.* **текст.**

МАТО [а матоъ, 3-*ш. бирл.* **матои**] 1 Газлама, материал, материя. *Пахта-ипдан тўқилган мато.*

2 Мол, буюм.— *Ё қудратингдан, ишонмайди-я! — деди Туробжон [хотинига] келтиреган матоини титкилаб,— мана чайнаб кўр!* А. Қаҳҳор, Анор. **Ўтмас мато** кераксиз, эҳтиёжи бўлмаган нарса.

матои *қ.* **мато.**

МАТОНАТ [а] *кт.* Қаттиқ бардош, сабот, чидам. *Жангларда матонат кўрсатмоқ. Матонат билан курашмоқ.*

МАТОНАТЛИ *кт.* Матонатга эга бўлган; саботли, чидамли. *Матонатли совет халқи. Матонатли жангчилар.*

МАТОҲ [а] *с. т.* Мол, мато, буюм.

МАТРАП [а] Бедана, каптар каби паррандаларни ушлаш учун узун таёқ учига тўр халтали чамбарак ўрнатилган асбоб.— *Бир тарафи ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, деган ният билан ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матрап кўтариб уч-тўрт кун далага чиқиб кетди, ..— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

МАТРАС [р<а] 1 Ичига пахта, жун ва ш. к. солинган қалин тўшак.

2 Қаравот ёки диваннинг пружинали ўриндиғи.

МАТРИАРХАЛ [р матриархальный] Матриархатга, оналик даврига оид. *Матриархал муносабатлар.*

МАТРИАРХАТ [р<лат+грек] Уруғчилик жамиятининг оилада ва жамиятда она бошчилик қилган, қардошликда она асос ҳисобланган ибтидоий формаси; оналик даври.

МАТРИЦА [р<лат] 1 *тех.* Штамплаб ёки зарб билан металл буюм ясаш, босмахона ҳарфларини қуйиш ва ш. к.да ишлатилган ўйма металл қолип. *Линотип матрицаси. Монотип матрицаси.*

2 *полигр.* Терилган ҳарфларнинг акси бўлган ва босма қолиб қўйиб олиш учун белгиланган картон форма. *Китобни матрицадан босиш.*

МАТРОС [р<голл] Ҳарбий денгиз флотида оддий аскар; граждан денгиз флотида кема командасининг аъзоси.

МАТРОСКА [р] Матросларнинг кенг қайтарма ёқали махсус устки кўйлаги. | Хотинлар ёки болаларнинг шу хилда тикилган кўйлаги.

МАТЧ [р<инг.] Шаҳмат ёки спортнинг бирор тури бўйича икки рақиб ёки икки команда ўртасидаги мусобақа. *Футбол матчи. Дунё биринчилиги учун шаҳмат матчи.*

МАУЗЕР [р<нем] Автомат тўппончанинг бир тури.

МАФКУРА [а] Муайян бир синфнинг манфаатларига қаратилган фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, бадиий қарашлари системаси; идеология. *Пролетариат мафкураси. Буржуа мафкураси.*

МАФКУРАВИЙ [а] Мафкурага, идеологияга оид; бирор идеологияни ифодаловчи, унга хизмат қилувчи; идеологик. *Мафкуравий кураш.*

МАФТУН [а] Бировга ёки бирор нарсага ишқи тушиб эс-хушини йўқотган, юракдан берилган; шайдо. *Мафтун бўлмоқ. Мафтун қилмоқ.* ▪ *Гулнор бутун юраги билан Йўлчига мафтун.* Ойбек, Қутлуғ қон. *«Шабадалар саройи» ўзининг нақшдорлиги, чиройлилиги билан бизни ўзига мафтун этди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

МАФТУНКОР [а+ф-т] Қишини мафтун қиладиган, шайдо қиладиган, ёқимли. *Унинг шинам овози гўё «Кўчабоғи» учун, «Кўчабоғи»нинг мафтункор оҳанги эса Ғуломжон учун яратилгандай янграр эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАФҲУМ [а] *эск. кт.* 1 *айн.* **тушунча.** *Ваъда, сўз деган мафҳумларнинг қиммати борми?* Ойбек, Навоий.

2 Маъно, мазмун. *Унинг «Э, бор!» деганидаги юз ва тан ҳаракати «Кел қаршимда тиз чўк!» мафҳумидаги чексиз маъноларни ифода қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАҲДУМ [а] *тар.* Уламо ва руҳонийлар унвони ва шу унвонга эга бўлган киши. *Солиҳ маҳдум.* ▪ *«Ҳўп, нон олдираман» дейишга ҳам маҳдумнинг мажоли қолмаган ҳолда бошини қуйи солиб, жавобсиз ташқарига жўнади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАҲЗАН [а] *кт. айн.* **хазина.** *Ҳикмату фан маҳзани бўлдинг жасорат кўрсатиб, лекин ул золимлар ичра лаҳза роҳат кўрмадинг.* Ҳабибий.

МАҲЗУМ *с. т.* Маҳдум.

МАҲИЗМ [р<нем] Фалсафа ва назарий физикада 19 аср охирларида пайдо бўлган субъектив-идеалистик реакцион оқим. *Идеализмнинг бир хили бўлган махизм объектив жиҳатдан реакциянинг қуролидир, реакциянинг йўл кўрсатувчисидир.* Ленин, Биздаги тугатувчилар.

МАҲИСТ [р] Махизм йўлидан борувчи, махизм тарафдори.

МАҲЛУҚ [а] 1 Инсон ва бутун жониворларнинг, тирик мавжудотнинг умумий номи. [*Абдужамил бой:*] *Ўлдирган бўлсангиз садқайи сар, .. ит деган маҳлуқ топилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир маҳлуқда ҳам бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Ўхшовсиз, хунук ёки ахлоқсиз киши ҳақида. *Бу йигит сариқ танли, уккининг кўзидек чақчайиб ўйнаб ва ёниб турган қизил кўзли, юзи парчинлангандек юза (пучуқ) бурунли, манглайи қанча ўсиб чиққан бўлса, юзи ўшанча ичкарига кетган, қисқаси вақтсиз яратилиб қолган бир маҳлуқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фуод афанди танфурушлар гумаштаси бўлиб, қора умрини қора ишлар билан ўтказган қабиҳ бир маҳлуқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *сўк.* Нокас, ҳайвон.

МАҲЛУҚОТ [а] Маҳлуқлар, жониворлар.

МАҲМУР [а] *эск. кт.* 1 Маст, кайф қилган, кайфи бор.

2 *кўчма* Сузук, хумор. *Давлатбахш маҳмур кўзларини.. бир нуқтага тиккан ҳолда сайраб кетди.* Ойбек, Навоий.

МАХОВИҚ [р] *тех.* Ўз салмоғи билан валнинг бир текисда айланишини таъмин этувчи ғилдирак.

МАХОРКА [р] Тамаки ўсимлигининг дағал барги ва новдаларидан тайёрланган паст навли чекимлик.

МАХРАЖ [а] 1 *мат.* Оддий касрда бутуннинг нечага бўлинганлигини кўрсатувчи, каср чизиғи остига ёзилган рақам. *Касрларни умумий махражга келтириш.*

2 *эск. грам.* Артикуляция ўрни. *«Б»нинг махражи.*

МАХСАР [а] Уруғидан мой, гулидан бўёқ олинадиган тўпгулли бир йиллик ўсимлик.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАХСИМЧА *с. т.* Қилиқлари, юриш-туриши хотинларга ўхшаган эркак; хотинчалиш. *Менинг қўл остимдаги йигитлар орасига иш кўрмаган, махсимча бир йигит аралашиб қолди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

МАХСУМ *с. т.* Махдум.

◆ **Атала махсум** қ. **атала.**

МАХСУС [*а*] 1 Бирор иш ёки нарсага хос бўлган, бирор иш ёки мақсад учун белгиланган. *Махсус кўрсатма. Махсус топшириқ. Махсус комиссия.* ▪ *Бўзагар Отабекни .. оддий бўзахўрлар ёнига ўтқазмай, ўзининг махсус ҳужрасига олиб кирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Атайлаб, алоҳида мақсад билан қилинган. *Мунисхон, албатта, бу гапларни махсус Саидийни хурсанд қилиш учун етказмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Бирор ихтисосга мансуб бўлган, ихтисослаштирилган. *Махсус ўқув юртлари.* | Бирор ихтисос билан боғлиқ бўлган; тегишли. *Махсус луғатлар.*

МАХСУСЛАШМОҚ *кам қўлл.* Бирор кимса, соҳа, мақсад ва ш. к.га хос бўлиб қолмоқ; ихтисослашмоқ.

МАХСУСЛАШТИРИЛМОҚ махсуслаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Махсуслаштирилган доимий ипакчилик бригадалари.*

МАХСУСЛАШТИРМОҚ махсуслашмоқ *фл. орт. н.*

МАХФИЙ [*а*] Ўзгага, бегонага билдирилмайдиган, бошқалардан сир тутиладиган; хуфия, яширин. *Махфий хат. Махфий учрашув. Махфий сир. Махфий ташкилот.* || *Махфий иш олиб бормоқ.* ▪ *Меҳмонхонада учта қора соя мукка тушиб, ариқ устида махфий режа туза бошладилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МАХҲИ *айн.* **махист.**

МАХҲИЛИК *айн.* **махизм.**

МАЧИТ *с. т.* Масжид.

МАЧТА [*р<нем*] 1 Қеманинг елкан осиш, кузатиш, сигнал бериш учун хизмат қиладиган металл ёки ёғоч устуни, дори.

2 *тех.* Электр симларини осиш, сигнализация, антенналар ўрнатиш ва ш. к. мақсад учун қурилган баланд минорасимон қурилма.

МАЧЧОЙИ [*ф-т*] Тожикистоннинг Матчо райони аҳолисига мансуб киши.

◆ **Маччойи сайил** *с. т.* бекорчиликдан у ёқ-бу ёқни айланиб кезиб юриш.

МАШАК Ботқоқликларда, тўқайларда яшайдиган, оёқлари ва тумшуғи узун қуш.

МАШАЛА *с. т.* Машъал.

МАШАҚҚАТ [*а*] Қаттиқ қийинчилик, оғирчилик, заҳмат. *Машаққатларни енгмоқ. Машаққат тортмоқ. Машаққат чекмоқ. Машаққат кўрмоқ. Машаққатга солмоқ. Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз — ҳунар.* Мақол. ▪ *Етти яшарлигидан бери бошидан ўтган фалокатлар, машаққатлар уни [Неккадамни] қаритган эди.* Айний, Қуллар.

МАШАҚҚАТЛАНМОҚ *кам. қўлл.* Машаққат кўрмоқ, машаққат чекмоқ, қийналмоқ. *Эшикнинг қулф ва занжири бўлмай юзига ёпиқ ҳолда турган бўлса ҳам, у [йигит] эшикка тақилмади, машаққатланиб деворга минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАШАҚҚАТЛАНТИРМОҚ машаққатланмоқ *фл. орт. н.*

МАШАҚҚАТЛИ Машаққати бўлган, оғир, қийин, сермашаққат. *Машаққатли ҳаёт. Машаққатли меҳнат. Машаққатли йўл.* ▪ *Ҳарбий машқ ва таълимнинг барча машаққатли чиғириғидан ўтиши, янги касб, кутилмаган жанг ҳаракатлари уни албатта ўзгартириб юборган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

МАШВАРАТ [*а*] *эск. кт.* Кенгаш, маслаҳатлашиш.

МАШИНА [*р<фр*] 1 Энергиянинг бир турини бошқа турдаги энергияга айлантирувчи ёки фойдали иш бажарувчи механизм ёки механизмлар мажмуи. *Буғ машинаси. Тикув машинаси. Қишлоқ хўжалик машиналари. Кир ювадиган машина.*

2 *с. т.* Автомобиль, автомашина. *Енгил машина. Юк машинаси.* ▪ *Станцияга олиб борадиган бу йўл серқатнов! Арава, машинадан кўпи йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАШИНАЛАШМОҚ Машина билан таъмин этилмоқ, машина асосига қурилмоқ. *Машиналашган саноат. Машиналашган дивизия.*

МАШИНАЛАШТИРИЛМОҚ машиналаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Машиналаштирилган йирик қишлоқ хўжалиги.*

МАШИНАЛАШТИРМОҚ машиналашмоқ *фл. орт. н. Қишлоқ хўжалигини машиналаштирмоқ.*

МАШИНАСОЗ [*р+ф-т*] Машинасозлик саноатининг ходими, ишчиси, машинасозлик саноатининг мутахассиси. *Машиналарнинг конструкциясини яхшилаш машинасозларнинг муҳим вазифасидир.*

МАШИНАСОЗЛИК Машиналар ва машина асбоб-ускуналари ишлаб чиқариш. *Машинасозлик саноати. Машинасозлик корхоналари.*

МАШИНАЧИ Тикув машинасида кийим-кечак тикувчи уста, чевар. *Бу кўйлакни машиначидан келтиреган куни кийганда Қосимжон «Жуда ярашди, фасони ҳам ўзига мос бўлипти» деган эди.* Ойдин, Қўнгли тўлдими, яхши йигит.

МАШИНАЧИЛИК машиначи *с. касб. оти. Машиначилик қилмоқ. Машиначиликни ўрганмоқ.*

МАШИНАШУНОС [*р+ф-т*] Машинашунослик мутахассиси.

МАШИНАШУНОСЛИК Машина ва механизмлар тавсифи ва назарияси.

МАШИНИСТ [*р*] Локомотивни бошқариб, поезд ҳайдовчи киши. *Паровоз машинисти.* | Кран ва ш. к. машинани бошқарувчи киши. *Кран машинисти.*

МАШИНИСТКА [*р*] Ёзув машинкасида ишловчи аёл. *Машинистка опам Ҳожар, қўл бармоғи ўйнаб чопар. Гўзал жажжи машинкаси — худди рояль кичкинаси.* Қ. Муҳаммадий.

МАШИНКА [*р*] Ҳар бирига ҳарф ёзилган тугмачаларини бармоқ билан уриб хат ёзадиган мослама. *Ғарбий фронт ҳарбий Совети Номидан оқ қогозга машинкада ёзилган хатни Чернецов овозини чиқариб ўқиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МАШҚОБ *диал.* Мешкоб.

МАШМАША Келишмовчилик ёки англашилмовчилик орқасида юзага келган жанжал-сурон, можаро, ғавғо, тўполон. *Замира чимирилганича турар, кампир эса қизалоқлар ўртасидаги машмашани англаёлмай саросимада эди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

МАШОЙИХ *с. т.* Ҳикматли сўзларни айтиб ўтган улуғ ота-боболар. *Ахир қиши қишлигини қилмаса ер тўярмиди, ер тўймаса — эл тўймас.. Қаранг машойихлар қандай топиб айтганлар.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. *Эри минг яхши бўлсин, барибир кундош кундошлигини қила беради. Машойихлар билмасдан кундош демаганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАШОҚ Буғдойни ўриб-йиғиб олгандан кейин ерга тўкилиб қолган бошоқлар. *Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир.* Мақол. ▪ [*Йўлчи:*] *Мен ёшликдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАШОҚЧИ Машоқ терувчи.

МАШРИҚ [*а*] *эск. кт.* Шарқ, кун чиқиш. *Ҳар тонг кўзим машриқда, Кун балқиди сен ёқдан.* Т. Тўла.

МАШРУ [*а*] *эск. кт.* Шариат қонунлари йўл қўядиган, шаръий. *У [Мусулмонқул] уламо орқали ўз зулмини машру бир тусга қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар

МАШШОҚ [*а*] Халқ чолғу асбобларида музика чалувчи созанда. *Барот полвон «додхоҳ келибди шекилли» деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машшоқларга кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАШЪАЛ [*а*] 1 **Учига латта ёки** бирор бошқа ёнувчи нарса ўралган, ёритиш ёки ўт ёқиш учун ишлатиладиган таёқ. ***Машъал ёқмоқ. Машъал кўтариб олмоқ.*** ▪ ***Ҳокимнинг одамлари машъалларни ёндириб, қўрғоннинг ичини ва теварагини ёруғлантириб, бир қисмлари қўрғонга бостириб кирдилар.*** **Айний, Эсдаликлар.**

2 ***кўчма*** **Йўл кўрсатиб турадиган, намуна бўлган нарса; маёқ.** *Социализм машъали, Совет Тошкенти!* Шайхзода. | Меҳнатда, ишлаб чиқаришда ўрнак бўлган илғор одам, ҳўжалик ва ш. к. *Машъаллар тажрибаси мўл ҳосил олишда намуна бўлиб хизмат қила олади.* «С. Ўзбекистони», 1967, 20 июнь. || *Машъал бригадалар ғўзани*

www.ziyouz.com kutubxonasi

парвариш қилишни уюшқоқлик билан ўтказмоқдалар. «Қ. Ўзбекистон», 1963, 8 август.

МАШЪАЛА [*а*] *с. т.* Ёқилган машъал. *Аёллар машъала кўтариб, чилдирма чалиб, гуж бўлиб келар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАШЪУМ [*а*] *кт.* Бахтсизлик, фалокат келтирувчи, бахтсизликдан дарак берувчи; шум; кўнгилсиз, нохуш. *Машъум хабар. Машъум воқеа.* ▪ *Булутлар орасидан душман самолётларининг таниш ва машъум садоси эшитилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

МАШҚ I [*а*] Ўрганиш, малака ҳосил қилиш учун қилинадиган иш, тайёргарлик машғулоти. *Ҳарбий машқ. Машқ қилмоқ.* ▪ *Сидиқжон кўкрагини сандалга бериб хат машқ қилар, Канизак унинг рўпарасида китоб ўқиб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Иш ёмон,— деди келган милиционер,— кўпи машқ кўрмаган, ҳали милтиқ отишни билмайдиган милиционерлар қўлидан нима келар эди.* Айний, Қуллар. | Малака ошириш машғулотлари учун белгиланган вазифа. *Имло машқлари тўплами.*

♦ **Машқини олмоқ** яхши малака ҳосил қилмоқ, ҳавосини олмоқ, обдан эгалламоқ.

МАШҚ II [*а*] 1 Чолғу куйи ва унинг ижроси. *Созандалар узоқ машқдан кейин танаффус қилдилар ва чолғуларини қўйиб чой ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Созандалар бир жуфт машқ чалгандан кейин, қўлларига ликопча олиб «Пахтакорлар, ҳормангиз!» дея катта ашула бошладилар.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *кўчма* Кишининг кайфияти, шаҳди. *Ҳожиматнинг сал машқи пастроқ эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МАШҒУЛ [*а*] Бирор иш билан банд бўлган, шуғулланаётган, ишли. *У ўз иши билан машғул.* ▪ [*Йўлчи*] .. *самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қудрат*] *чолларни дастурхон билан машғул қилиб қўйиб, ўзи дўкон орқасидан ошқовоқнинг палласига ўхшаган бир нарса олиб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАШҒУЛОТ [*а*] 1 Иш, юмуш, касб. *Мен бу ерда отам ва онамнинг машғулотлари .. тўғрисида бир оз гапириб ўтишни лозим биламан.* Айний, Эсдаликлар.

2 Ўқим, ўрганиш, дарс. *Навбатдаги машғулот. Амалий машғулот. Машғулот ўтказмоқ.* ▪ *Эртаси кун Рамазон қори келиб, ўз синфида машғулот бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАШҲУР [*а*] Шуҳрат қозонган, донғи кетган, ном чиқарган; атоқли, таниқли, танилган. *Машҳур олим. Машҳур механизатор.* ▪ *Қампир паранжини бошига илиб, Нурини машҳур «қўнғироқ» фолбинга сургади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзбек ойим .. чала думбул табиатли бир хотин бўлса ҳам, .. эрига ўткирлиги билан машҳур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪБАД [*а*] *эск. кт. айн.* **ибодатхона.**

МАЪБУДА [*а*] Аёл образида тасаввур қилинган худо. *Афродита — муҳаббат ва гўзаллик маъбудаси.*

МАЪВО [*а*] *эск. кт.* Турар жой, бошпана; манзил. *Меҳнаткаш азиз элни кутиб боғу чаманлар, Гулдаста тутиб, манзилу маъво безанибдир.* Ҳабибий.

МАЪДАН [*а*] *эск.* 1 *айн.* **минерал** I, II. *Нодир маъданлар.* || *Маъдан сув. Маъдан ўғитлар.*

2 *айн.* **металл.** *Жило берар маъданга зўр уста токарь.* Ғайратий.

3 *айн.* **руда.** *Бир олим тоғ қазиб маъданлар излар, Бири тилсим очиб, ердан топар кон.* С. Абдулла.

МАЪДАНЧИ *эск. айн.* **кончи.**

МАЪЖУН [*а*] *эск.* Турли зираворларга афюн қўшиб тайёрланган қувват дори. *Табиб: «бу кофар иссиқ дори, буни бир ривоятда маъжун, яна бир ривоятда чордори деб атайдилар» деди.* Н. Мақсудий, Юксалиш.

МАЪЗИРАТ [*а*] *эск. кт.* Узр, кечирим. *Маъзират сўрамоқ.*

МАЪЗУЛ [*а*] *эск. кт.* Амалидан, вазифасидан четлатилган. [*Қози:*] .. *Маъзул қозикалон Бурхониддин, ҳам муллалар вакили домулла Қутбиддин ва домулла Холмуроддан хат олдим.* Айний, Қуллар.

МАЪЗУР [*а*] Узрли, кечирса бўладиган. *Маъзур санамоқ. Маъзур кўрмоқ.* ▪ *Мактубни иситма орасида ёзганингизга тамоман қаноат ҳосил қилдим. Шунинг учун сизни айблашга ҳаққим йўқ, сиз маъзурсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪЛУМ [*а*] 1 Ҳамма ёки тегишли кишилар биладиган, ошкор, аён. *Маълум нарса. Маълум жой. Маълум қилмоқ. Ҳар қутидан етмиш саккиз килодан пилла чиқса бўладими. Сатторқул дарров районга маълум қилипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Фанда ўрганилган, кашф этилган, очилган. *Маълум ҳодиса.*

2 *мат.* Олдиндан берилган, мавжуд. *Маълум сонларни номаълумлардан ажратиш.*

3 Белгили, ўлчовли. *Орадан маълум муддат ўтиб дарвозанинг сўнақайсиз тақиллашидан [Ҳасанали] чўчиб уйғонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Машҳур, ном чиқарган. *Маълум одам.*

5 2-ш. ф-да **маълумингиз** 1) камина, каминангиз. [*Отабек:*] *Маълумингиз кечалари бўш бўламан, шунинг билан бирга отангиз қайси вақтни ихтиёр қилсалар ижобат этишдан ўзга чорам бўлмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) сизга маълумки. *Маълумингиз, кеча мажлис бўлган эди.*

МАЪЛУМКИ [*а+ф-т*] *кирш с.* Ҳаммага маълум нарса устида сўз борганда ишлатилади. *Бизга маълумки, ...*

МАЪЛУМОТ [*а*] 1 Ўқиш-ўрганиш натижасида олинган билим; билим даражаси. *Бошланғич маълумот. Ўрта маълумот. Олий маълумот. Сиёсий маълумот.* ▪ *«Агар Совет ҳукумати менга маълумот бермаса, мен ким бўлар эдим?!» деган фикр унинг [Элмуроднинг] миясида такрорланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор соҳага оид бўлган билим. *Қиз ўн олти ёшгача бу оилада музика муаллими бўлган камбағал амакининг тарбиясида ўсади, ибтидоий таҳсил кўради, музикадан ҳам бироз маълумот олади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Хабар, ахборот. *Ўз аҳволи ҳақида маълумот бермоқ.* | Далил бўладиган ҳужжат, рақам ва ш. к. материаллар. *Кечқурун қишлоққа терговчи келди. Дастлаб Мели полвонни чақириб маълумот олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЪЛУМОТЛИ Маълумот олган, маълумоти бор; ўқимишли. *Маълумотли одам. Ўрта маълумотли бола. Олий маълумотли педагог.*

МАЪЛУМОТНОМА [*а+ф-т*] Бирор соҳа ёки масала бўйича маълумот берадиган китоб, қўлланма.

МАЪЛУМОТСИЗ Маълумоти, билими йўқ; ўқимаган, билимсиз.

МАЪМУР I [*а*] 1 Бошқариш ва ижро ҳуқуқига эга бўлган мансабдор, бошлиқ. *Чор маъмурлари.* ▪ *Маҳаллий маъмурлар унга [муфтига] Машҳаддан чиқиб кетишга руҳсатнома беришдан бош тортди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Маъмур (*эркаклар исми*).

МАЪМУР II [*а*] Обод ва фаровон, бекаму-кўст; тўкин. *Юртимиз маъмур.* ▪ [*Навоий:*] *Қишлоқ аҳлларига ариқлар чиқариб, халқни сувга маъмур қилмоқчи бўлганимизни айтдим.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МАЪМУРИЙ [*а*] 1 Маъмуриятга доир, бошқариш ва ижро билан шуғулланадиган. *Маъмурий бўлим. Маъмурий ш.. Маъмурий ҳуқуқ.*

2 Маъмурият йўли билан амалга ошириладиган. *Маъмурий чора.*

МАЪМУРИЯТ [*а*] Муассаса, ташкилот, корхона ва ш. к.нинг бошқармаси. *Завод маъмурияти.*

МАЪМУРИЯТЧИЛИК Маъмурий ҳуқуқларни суиистеъмол қилиш, қуруқ буйруқбозлик.

МАЪМУРЛИК I **маъмур** I *с. мавҳ. от.*

МАЪМУРЛИК II **маъмур** II *с. белги оти.*

МАЪМУРЧИЛИК Мўл-кўлчилик, тўкинчилик, фаровонлик, маъмурлик.

МАЪНАВИЙ [*а*] 1 Кишининг ички, руҳий ҳаётига оид. *Маънавий эҳтиёжлар. Маънавий ёрдам.* ▪ *Ёш совет ўқитувчисининг ҳар бир иши заҳматкўш домлага маънавий жиҳатдан ҳам, моддий жиҳатдан ҳам зарба эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **ахлоқий** *Кишининг маънавий қиёфаси.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАЪНАН [*а*] *рвш* 1 Маънавий жиҳатдан, руҳан. *Унинг [Юсуфбек ҳожининг] ҳар бир раъйига Нормуҳаммад қушбеги қонунан мажбур бўлмаса-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маънан ва жисман эзилган .. Анвар .. гўё ҳушсиз каби бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Маъно жиҳатдан, маъносига кўра. *Маънан бир хил сўзлар.*

МАЪНИ [*а*] *с. т.* 1 Маъно.— *Гап-сўзда ҳам бир маъни бўлиши керак,— деди Гулшан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ақл, эс-ҳуш.— *Соли ака, сизга қачон маъни киради? — жаҳл билан деди Ёрмат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЪНО [*а*] Сўз билан ифодаланган тушунча. *Сўзнинг тўғри маъноси. Сўзнинг кўчма маъноси.* | Иш-ҳаракат, гап, мактуб, асар ва ш. к. замиридаги мазмун. *Гапнинг маъноси. Хатнинг маъноси. Фильмнинг маъноси.* ▪ *Бу сўзсизлик маъносига Ўзбек ойим тушуна олмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Самандаров ер остидан Сафаровга қаради. Сафаров бу қарашнинг маъносига дарров тушунди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Моҳият; аҳамият. *Самандаров заҳарханда қилди .. Бу қанақа мусобақа бўлди? Мусобақанинг маъносини биласанми ўзинг?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Соҳибой ўзи айтган гапларига ўсал бўлиб, ортиқча ўтиришнинг маъноси йўқлигини билиб ўрнидан турди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

♦ **Бундан маъно чиқмайди** бундан фойда, натижа чиқмайди. **Маъно бермоқ** тушунмоқ, талқин қилмоқ. **Маъно чиқармоқ** хулосага келмоқ, натижа чиқармоқ.

МАЪНОДОР [*а+ф-т*] *айн.* **маъноли.** *Унинг [Тоҳиржоннинг] катталашган қора кўзлари чироқда аллақандай умидсиз, лекин маънодор ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЪНОДОШ [*а+ф-т*] Маъноси бир, маъно жиҳатидан тенг ёки яқин; синонимик. *Маънодош сўзлар.*

МАЪНОЛИ 1 Маъноси бўлган, бирор маъно билдирадиган. *Маъноли гап. Чуқур маъноли ибора. Кўп маъноли сўз.*

2 Чуқур мазмунга эга бўлган, сермазмун. *Қисқа маъноли асар.*

3 Бирор маъно ифодалайдиган, бирор нарсага ишора қилувчи, шамали. *Маъноли нигоҳ.* || *Ҳакимбойвачча лабини тишлаб, укасига маъноли қараб қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Мантиқи бўлган, мантиқли, бамаъни. *Маъноли таклиф.*

4 Ақл-идрок, мулоҳаза билан иш қиладиган, жиддий, бамаъни. *Маъноли одам.*

МАЪНОСИЗ Маъноси йўқ, маъно чиқмайдиган; бемаъни. *Маъносиз гап.* | Мантиқи, маъноси йўқ, беҳуда. *Маъносиз иш.* ▪ *Йўлчи қаёққа бош уришини, кимнинг ёқасидан тутишни билмай, .. тентиб юрди ... Энди унинг хаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЪНОСИЗЛИК маъносиз *с. белги оти. Бу эътиборсизлик гапнинг маъносизлигидан эмас, бу ердаги бир паришон хотирликдан эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАЪРАКА [*а*] 1 *дин.* Мотам маросимларининг йиғиндиси ва ҳар бири. *Гулсумбиби .. қизининг бутун маъракасини ўтказгандан кейин, қабрга ҳайдасалар ҳам дадил боришга тайёрлигини сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Тўй, томоша ва ш. к. муносабати билан бўладиган йиғин, маросим. ▪ *Дастурхон йиғиштирилди .. оқ тангалар қора пулдан ажратилди. Тилlaларни бўлса маъраканинг ўзида мадоҳ ўз чўнтагига солган эди.* Айний, Қуллар.

3 Жанг майдони; жанг. *Маърака — мардники.* Мақол.

4 *кўчма* Сиёсий ёки хўжалик аҳамиятига эга бўлган бирор ишни амалга ошириш учун ўтказиладиган ялпи ҳаракат; кампания. *Терим маъракаси бошланган кунларданоқ Олимжон оғизга тушиб қолди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

МАЪРАМОҚ «Ма-а» деган овоз чиқармоқ (моллар ҳақида). *Қўй маъради.* ▪ *Подачининг товушини эшитиб, далага ошиққан онасига эргашиб қашқа бузоқ ҳам маъраб юборди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Еб туриб маърайди** тўла-тўкис таъминлангани ҳолда нолувчи одам ҳақида.

МАЪРАШМОҚ маърамоқ *фл. бирг. н.*

МАЪРИФАТ [*а*] 1 Қишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган таълим-тарбия; маориф. *Маърифат яхши нарса, Матқовул ака, у одамни кўзингина очиб қолмай, бахтини ҳам очади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Маърифат (*хотин-қизлар исми*).

МАЪРИФАТПАРВАР [*а+ф-т*] Маърифат учун курашувчи; маърифат ҳомийси ва тарафдори. *Маърифатпарвар шоирлар. Француз маърифатпарварлари. Рус маърифатпарварлари.*

МАЪРИФАТЧИ Маърифат учун курашувчи, маърифатпарвар одам.

МАЪРУЗА [*а*] *эск. айн.* **доклад.** *Камбағаллар билан ўрталарнинг қўшма умумий мажлисида Рафиқов кенг маъруза қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МАЪРУЗАЧИ *эск. айн.* **докладчи.** *Музокарачи зиёлиларнинг ер ислоҳотидаги вазифалари ҳақида маърузачи томонидан эслатилмаган масалалар тўғрисида сўзлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАЪРУФ [*а*] 1 *эск. кт.* Таниқли, машҳур. *Маълум ва маъруф одамлар.*

2 Маъруф (*эркаклар исми*).

♦ **Амри маъруф** қ. **амр** II.

МАЪЮС [*а*] *кт.* Бегуноҳ, пок, тоза.— *Тақсир, сиз менинг мактабимни бузмадингиз, бу ерга одам бўлармиқанман, илм олармиқанман, деб инсоний ният билан келган маъсумларнинг кўнглини буздингиз,— деди Гуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Номусли, иффатли. *Ўша кечада шундай пок ва маъсум кўринган бу қиз бунчалик беҳаё бўлиб чиқишини, унинг энг азиз туйғуларини шунчалик ҳақорат қилишини ўйлаганмиди?* О. Ёқубов, Тилла узук.

3 Маъсум (*эркаклар исми*).

МАЪСУМА [*а*] 1 Маъсум аёл. *Ўқиб бер ўзинг каби мазлумаларга. Кўчаларда совирилган маъсумаларга.* Ғайратий.

2 Маъсума (*хотин-қизлар исми*).

МАЪСУМОНА [*а+ф-т*] *рвш* Маъсумларча, поклик билан, пок. *Маъсумона табассум қилмоқ.*

МАЪТАЛ [*а*] Кутиб қараб қолган, мунтазир. *Маътал бўлмоқ. Маътал қилмоқ.* ▪ *Сафаров .. Самандаров ҳануз жавобга маътал турганини кўриб: — Колхозчиларнинг ўзларидан яхшироқ маслаҳат чиқади,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МАЪШУҚ [*а*] *кт.* Икки севишганнинг бири; севикли ёр, севгили. *Парво қилма ўлиб кетди аждаҳор, Келиб маъшуқини топгандир Шакар.* «Ширин билан Шакар».

МАЪШУҚА [*а*] Маъшуқ аёл. [*Отабек:*] *Ой юзли рафиқам, қундуз қошли маъшуқам Қумушхонимга!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪЮБ [*а*] *эск. кт. айн* **айбдор.**

МАЪЮС [*а*] *кт.* Умидсизланган, ноумид; тушкун. [*Отабек:*] *Бу ерда сўзимни эшитувчи биров ҳам бўлмади, бўлсалар ҳам, «сенинг арзингни шу хонлар ижро қиладими?» деб, мени маъюс қилдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз умид билан кўтарган бошчасини яна ёстиққа қўйди. Нон илинжида чақнаган йирик кўзлари маъюс юмилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ғамгин, хафанамо. *Маъюс қараш* ▪ *У [Шарофат] .. бир елкаси билан деворга суяниб, оёқларини осилтириб, маъюс бир қиёфада ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. || *Қатта-кичик ёш-қари эркак-аёллар оқими кўнглидан йиғлар, уларнинг кўз ёшларини маъюс эзилган бошлари ифода қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАЪЮСЛАНМОҚ Маъюс бўлмоқ, маъюсликка тушмоқ.— *Кечкурун далада олисдан ўт кўрсам, овулим эсимга тушади,— маъюсланиб деди Ўроз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қизлар нимани ўйлайдилар ва нима тўғрисида маъюсланадилар, бу эса қизларнинг бизга номаълум ички сирларидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪЮСЛАНТИРМОҚ маъюсланмоқ *фл. орт. н.*

МАЪЮСЛИК маъюс *с. белги оти. Отабек Зайнабнинг юзидаги маъюсликни биринчи кўришдаёқ сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАЪЮСОНА [*а+ф-т*] *рвш* Маъюс бўлиб, маъюслик билан, ғамгин. *Бир оз жим қолдилар .. Офтоб ойим энтикиб оғир нафас олди ва маъюсона Қумушга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪҚУЛ [*а*] 1 Қабул қилса бўладиган, мақбул. *Маъқул иш. Маъқул гап. Маъқул фикр. Маъқул бўлмоқ (келмоқ, тушмоқ).* ▪ *Мирзакаримбойнинг насиҳати Йўлчига сира маъқул тушмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Тузук, яхши. *Маъқул кўрмоқ (топмоқ, .. деб билмоқ).* ▪ [*Отабек:*] *Агар мен сизнинг талабингизни маъқул қиладиган бўлсам, айниқса қизингизнинг кўнглига шубҳа келадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Абдураҳмон каби кишиларнинг табиатига тушуниш, албатта, қийин ва тушунмаган маъқул.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аҳмадим маъқул, мўминтой, соддадил бир йигит.* Ойбек, Нур қидириб. *Фазлиддин .. ўз ичида хотиннинг сўзини маъқул кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу хат Худоёрнинг қўлига тегкандан кейин хатда кўрсатилган тадбирни жуда маъқул топди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Маъқул қилмоқ** бировни мақбул деб топишга ундамоқ, мажбур этмоқ. [*Мулларўзи:*] *.. Агар шу шартимни бажо қилсангиз, .. бир хотин бор. Дарров қози домлага маъқул қиламану оламан-бераман.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Ўзиникини маъқул қилмоқ** ўз сўзини, фикрини тўғри деб ўтказишга ҳаракат қилмоқ, ўзиникини маъқуллламоқ.

2 *кесим вазифасида* Майли, дуруст, хўп бўлади. [*Отабек:*] *Кутидор билан ишингизни тугатиб қайтишингизда унинг хатини берарсиз, тузукми?* [*Уста Олим:*] *Маъқул.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАЪҚУЛЛАМОҚ Маъқул деб билмоқ, мақбул топмоқ; қувватлатмоқ. *Докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди. Музокарага чиққан одамларнинг ҳаммаси правлениенинг тадбирларини маъқуллаб гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Гулсумбиби яширинча кўз қисиб, қизининг сўзини маъқуллади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ўзиникини маъқулламоқ** *айн.* **ўзиникини маъқул қилмоқ** *қ.* **маъқул** 1.

МАЪҚУЛЛАНМОҚ **маъқулламоқ** *фл. мажҳ. н. Қарор маъқулланди. Иш маъқулланди.*

МАЪҚУЛЛАТМОҚ **маъқулламоқ** *фл. орт. н.* [*Салимбойваччанинг хотини*] *.. сўзини эрига маъқуллатгани учун ғурурланиб, семиз, катта оёқларини дадил босиб, кўрган томонга жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАЪҚУЛЛАШМОҚ **маъқулламоқ** *фл. бирг. н.*

МАЪҚУЛЛИК **маъқул** 1, 3 *с. белги оти.*

МАЯК [*р*] *айн.* **маёқ.**

МАЯТНИК [*р*] 1 Юқори учи қўзғалмас нуқтага осиб қўйилган, пастки учига оғир юк ўрнатилган тебранувчи стержень. *Фуко маятниги.*

2 Қўл ва ён соатларининг юришини мунтазамлаштириб турувчи, ўз ўқи атрофида гоҳ чап, гоҳ ўнг томонга бир тартибда тебраниб турадиган деталь.

МАҚБАРА [*а*] Қабр устига қурилган бино. *Исмоил Сомоний мақбараси. Шоҳи Зинда мақбараси.* ▪ *Қушбеги ўтирадиган жойнинг шарқ томонида бир мақбара бўлиб, унда кечалар чироқ ёқилади.* Айний, Дохунда.

МАҚБУЛ [*а*] *кт.* Қабул қилса, маъқулласа бўладиган, маъқул келадиган; маъқул. *Мақбул гап. Мақбул асар. Мақбул бўлмоқ.*

МАҚОЛ [*а*] Ҳаётий тажриба асосида халқ томонидан яратилган, одатда панд-насиҳат мазмунига эга бўлган ихчам, образли ва ҳикматли ибора, гап. *Ўзбек халқ мақоллари.* ▪ *Маҳдум .. Анварнинг бирор камбағал билан «эзилишиб» ўтирганини кўрса, .. «сут билан кирган, жон билан чиқар» мақоли кўп тўғри сўз, деб ўйлар ва энсаси қотиб, четга кетар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАҚОЛА [*а*] Тўплам, журнал, газета ва ш. к. учун ёзилган ёки уларда босилган, ҳажми унча катта бўлмаган илмий ёки публицистик асар. *Газетанинг бош мақоласи. Мақола ёзмоқ.* ▪ *Сидиқжон овқатдан кейин қўлига газета олган эди, бир мақолани яримлатмасдан кўзи сузилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Луғат мақоласи** луғатларда ҳар бир сўзнинг тавсифига оид тугал материал.

МАҚОЛАНАВИС [*а+ф-т*] *эск. айн.* **журналист.**

МАҚОМ I [*а*] 1 Мусиқий оҳанг, куй йўли, тартиби. *Саидий ўлтиран ерида машқ мақомига тебранар эди.* А. Қаҳҳор. Сароб. *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин, яна айни товуш парвоз қилди. Аммо ўзга мақомда.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 «Шашмақом» деб аталган олти қисмдан иборат ўзбек классик музика асарининг ҳар бир қисми. *Наво мақоми. Мақомлардан парчалар.* ▪ *Шерозийнинг қўлларида соз, гуркирайди мақом куйлари.* Э. Раҳим.

3 Тартиб, ўлчов. *Узун сариқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соати узиб-узиб данғиллай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ўйинда усулга, ритмга мос қўл, оёқ, бадан ва юз ҳаракати; муқом. *Шўх йигитлар ўйинчининг мақомига қийқириқ билан жавоб берардилар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

5 *кўчма с. т.* Хатти-ҳаракат, усул; йўл. *Уста кўрмаган шогирд Ҳар мақомга йўрғалар.* Мақол. ▪ *Носирхон тўра жуда мунофиқ .. иғвогар одам экан. Бизга қарши курашмоқ учун ўзини ҳар мақомга солди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МАҚОМ II [*а*] *кт.* 1 Ўрин, жой. 2 *кам қўлл.* Мартаба, мавқе. *Олий мақомга эришмоқ.* ▪ *Бу учинчи оилага кўчишда Анварни энг хурсанд қилган нарса мактабдаги болаларнинг озор беришларидан қутулиши ва домланинг асранди ўғли мақомини олиши бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАҚОМЧИ «Шашмақом»ни биладиган, мақом куйларини ижро этадиган созанда, хонанда. *Мақомчилар ансамбли.*

МАҚСАД [*а*] 1 Эришиш, амалга ошириш учун кўзда тутилган нарса, мурод, муддао. *Мақсадимиз жаҳонда коммунизм қуришдир. Ўқишни ўз олдига мақсад қилиб қўймоқ. Мақсадга етмоқ. Мақсадга эришмоқ.* ▪ *Холжонбеканинг шаҳарга тушишидан мақсади Шерназарбойни бир кўриш эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 3-ш. эгалик, ў.-п. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **мақсадида**).

МАҚСАДИДА *кўм. вазифасида* Учун, ниятида. [*Ҳасанали*] *Отабек билан бирга чой ичиш мақсадида, эрталаб Ойбодоқнинг дамлаган чойига бормай, Отабекнинг уйғонишини кутиб юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҚСУД [*а*] 1 Мақсад, мурод. *Бунда келмоғликдан яна бир мақсудимиз шулким, .. жаноблари ижозат буюрсалар, Вали аканинг ўғлини олиб кетсам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Мақсуд (*эркаклар исми*).

МАҚТАЛМОҚ **мақтамоқ** *фл. мажҳ. н.*

МАҚТАМОҚ Яхши томонларини, фазилатларини кўрсатиб гапирмоқ, яхши қилиб кўрсатмоқ. *Ўзини мақтамоқ. Ўқувчини мақтамоқ.* ▪ [*Офтоб ойим*] *сўради: — Чиройли йигит, ақлли йигит деб мақтай-мақтай Тўйбеканинг ичаги узилди, у ким эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нонвойлар .. гоҳида саватларини бурнингизнинг тагига келтириб нонларини сўлқиллатиб мақтайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАҚТАНАРЛИ Мақтанса арзийдиган, мақтовга сазовор, лойиқ. *Мақтанарли ишлар. Мақтанарли натижалар.*

МАҚТАНМОҚ **мақтамоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н.* [*Тожибой*] *районда ва бошқа раислар олдида «Мактаб қураётибман» деб мақтанди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МАҚТАНЧОҚ Ўзини ўзи мақтайдиган, мақтанишни яхши кўрадиган. *Мақтанчоқ одам.*

МАҚТАРЛИ Мақтаса арзийдиган, мақтовга сазовор, лойиқ. *Ҳовлининг кун чиқаридан кун ботишга қаратиб солинган, унча мақтарли бўлмаса ҳам, замонасининг олдинги биноларидан ҳисобланган бир айвон билан бир уйга кўз тушади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҚТАШМОҚ **мақтамоқ** *фл. бирг. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МАҚТОВ Мақтаб айтилган ёки ёзилган сўз, гап. *Мақтовга сазовор бўлмоқ. Мақтовни оширмоқ.* ▪ *Раисниг охирги якунловчи сўзи ҳам .. мақтовдан нари ўтмади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Мақтов қоғози** ўрнак бўларли ишлари, ютуқлари, хулқи учун бериладиган расмий ҳужжат.

МАҚТОВЛИ Мақтовга сазовор бўлган, мақталган. *Мақтовли йигит.* ▪ *Қизини мақтовли куёвга бериб, кўйлагига сиғмай юрган Офтоб ойим учун куёвигина эмас, ҳатто эрининг ҳам бу вартага [гирдобга] тушмоғи чидай оларлик бир ҳол эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҚТУЛ [*а*] *эск. кт.* Қатл этилган, ўлдирилган. ‖ *Мақтулларнинг эгалари ҳеч ишни текширмай қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҚТУЛА [*а*] *эск. кт.* Қатл этилган (аёл ҳақида).

МАҒЗАВА 1 Кир ювилган совунли сув. [*Мулларўзи Майсарага:*] *Эй, худо демай ўлгур! Худо дейишинг ҳам жойи бор-да! бўлсанг-чи! Мағзава тўкадиган жой ҳам йўқми? Бўл!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 *кўчма салб.* Эзма ва шалвираган, ланж одам ҳақида.

МАҒИЗ I [*ф-т*] (*3-ш. бирл.* **мағзи**) 1 Данак, ёнғоқ каби қаттиқ пўчоқли меваларнинг ички қисми. *Данак мағзи. Писта мағзи. Ёнғоқ мағзи.*

2 Бирор нарсанинг ички қисми. *Миришкорлик билан таралган сув ернинг мағиз-мағзига сингиб, ғўза тупларининг ҳусни-жамолини очиб юборди.* А. Шермуҳамедов, Пискентлик паҳлавон.

3 *кўчма* Асосий моҳият, мазмун. *Масаланинг мағзи. Гапнинг мағзи. Шоир ижодининг мағзи.* **Мағзини чақмоқ** моҳиятини, мазмунини англаб етмоқ. [*Мирзакаримбой:*] *Ер олган кўкаради, ер сотган қурийди. Мана бу гапнинг мағзини чақ, жиян!* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Сариқ мағиз буғдой** буғдойнинг тоза сарғиш рангли бир тури. **Ҳаром мағиз** *с. т.* орқа мия.

МАҒИЗ II (*3-ш. бирл.* **мағзи**) Қийим, кўрпа кабиларнинг четига икки қават қилиб тикилган, ранги шу нарсалардан бошқача бўлган тасма; адип, паровуз. *Кўрпа мағзи. Икки ёнига қизил мағиз тутилган шим.*

МАҒЛУБ [*а*] *кт.* Енгилган, мағлубиятга учраган. *Мағлуб қилмоқ. Мағлуб бўлмоқ.* ▪ [*Элликбоши:*] *Адолатли подшо ҳеч вақт мағлуб бўлмайди. Адолат шундай зўр бир нарса.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАҒЛУБИЯТ [*а*] Жангда, мусобақа, баҳс ва ш. к.да ютқазиш; енгилиш. *Футбол командасининг мағлубияти. Мағлубиятга учрамоқ.*

МАҒОРА *эск. кт.* Ғор; ғорлар. [*Жамила:*] *Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам ишқимни куйлаб сизни аллалай!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

МАҒРАМОҚ *с. т.* Маърамоқ.

МАҒРИБ [*а*] *эск. кт.* Ғарб, кун ботар.

МАҒРУР [*а*] Кибр-ҳавоси баланд, кеккайган, ғурурли. *Тожибой илгариги мағрур ва «ман-ман» Тожибой эмас, хийлагина ҳовуридан тушган ва анча мулойимлашиб қолган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Элмурод айниқса бугун ўғлини уйлантираётган отадек мағрур ва серташвиш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ — *Бу кунгача иккитасини жойлаштирдим, учинчисига ўтса, нима қилади? — деди Содиқ ва мағрур кулиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҒРУРЛАНМОҚ Мағрур бўлмоқ, ғурурланмоқ. *Ютуқлар билан мағрурланмоқ.* ▪ *Кимдир отган ўқининг қирувчи самолётга теккани билан мағрурланади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

МАҒРУРЛАНТИРМОҚ **мағрурланмоқ** *фл. орт. н.*

МАҒРУРЛИК **мағрур** *с. белги отн.* *Мирохўр очилиб, мағрурлик билан .. қуюқ мўйловини гоҳ ўнга, гоҳ чапга бураб қадам ташларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МАҒРУРОНА [*а+ф-т*] *рвш* Мағрурлик билан, ғурур билан, ғурурланиб. — *Мен ..— деди Шокир мағрурона бир оҳанг билан,— «ҳурриятдан кейин Эроннинг қандай обод бўлганини газеталардан ўқиб, билиб айтаётирман.* Айний, Қуллар.

МАҲАЛ I [*а*] 1 Пайт, вақт. *Тонг маҳали. Чопиқ маҳали. Тушлик маҳали.* ▪ [*Ойимхон:*] *Эртага ўқиш маҳалида қўлингиз тегса, бир келиб хабар олинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шу йўсин икки шўр пешана узоқ маҳалгача бир-биридан айрилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Марта, бор (пайт эътибори билан). *Ҳар куни икки маҳал овқатланмоқ. Уч маҳал дори ичмоқ.*

МАҲАЛ II [*а*] Чекка, атроф жой (марказга нисбатан). *Маҳаллардан келган вакиллар. Маҳаллардан олинган хабарлар.*

МАҲАЛКОМ, **маҳаллий комитет** [*а+р*] *айн.* **местком.**

МАҲАЛЛА [*а*] Шаҳарнинг бир неча кўчани ўз ичига олган бир бўлаги ва унинг аҳолиси. *Тошкентнинг Янгиобод маҳалласи. Маҳалла комиссияси. Маҳалла активи. Маҳаллага ош бермоқ.* ▪ *Кўмир тўла хумни кўтариб, Бухоронинг серқатнов тор раста бозорларидан ўтиш мумкин бўлмаганидан, биз хилватроқ бўлган маҳаллалар орқали бормоқчи бўлдик.* Айний, Эсдаликлар.

МАҲАЛЛАЛИК Бирор маҳаллада яшовчи киши. *Шу маҳаллалик йигит. Бир маҳаллалик болалар.*

МАҲАЛЛАЧИЛИК Маҳаллага хос тартиб, борди-келди муомалалари.

МАҲАЛЛИЙ [*а*] Маҳалларга, атроф-жойларга сид. *Маҳаллий вақт. Маҳаллий саноат..* ▪ *Элмурод ўйчан бир ҳолда нон кавшаб, чой ичар экан, Ойимхон икир-чикир маҳаллий янгиликлар тўғрисида унга маълумот берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ерли. *Маҳаллий халқ. Маҳаллий комитет.*

МАҲАЛЛИЙЛАШТИРМОҚ Маҳаллий шароитда қўлланмоқ, маҳаллий шароитга мослаштирмоқ. *Экинни маҳаллийлаштирмоқ.*

МАҲАЛЛИЙЧИЛИК Тор маҳаллий манфаатларнигина кўзлаб иш тутиш. *Жойларда маҳаллийчилик кўринишларига ҳали ҳам қатъий зарба берилган эмас.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 28 июль.

МАҲБУБ [*а*] *кт.* Севимли киши; ёр. *Ўз меҳнат меванг бу [пахта] — ёрдек маҳбубдир.* Ғ. Ғулом. [*Ҳусайн Бойқаро:*] *Юрак дардларини фақат май ва маҳбубларгина юпатади.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МАҲБУБА [*а*] 1 *кт.* Маҳбуб аёл; маъшуқа. *Йигит маҳбубасининг нозик қўлларидан тутиб, ўзига тортарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Маҳбуба (*хотин-қизлар исми*).

МАҲБУС [*а*] Зиндонга солинган, қамоққа олинган, озодликдан маҳрум этилган киши. *Орадан беш кунлар ўтди, маҳбуслар зиндон балосидан қутила олмаганларидек, уларнинг қамалиш сирлари ҳам ҳеч кимга билинмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МАҲВ [*а*]: **маҳв бўлмоқ** *кт.* йўқ бўлмоқ, битмоқ. **Маҳв қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) йўқ қилмоқ, битирмоқ, орадан кўтармоқ. *Босмачилар бутунлай маҳв қилиниб, от ва қуроллари ўлжага олинди.* Айний, Дохунда.

МАҲВАШ [*ф-т*] *поэт.* Жамоли ойга ўхшаш, ойдек гўзал, ой жамол; маҳпора. *Маҳваш жонон.*

МАҲДУД [*а*] *эск. кт.* Чегара билан ўралган, чегараланган, чекланган; чегарали.

МАҲЗУН [*а*] *эск. кт.* Ҳазин, мунгли, ғамгин. *Унинг [Солиҳ аканинг] соч-соқолларида биронта қора қолмаган, дард эзган, маҳзун юзи сарғайган.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

МАҲКАМ [*а*] 1 Тезда бузилмайдиган, синмайдиган; чидамли, мустаҳкам, пухта. *Маҳкам иморат.* | Тезда узилмайдиган; пишиқ, пухта, мустаҳкам. *Маҳкам тугун.* ‖ *Маҳкам боғламоқ.* | Зич, жипс. ‖ *Маҳкам беркитмоқ.*

2 *кўчма* Турғун, ўзгармас, саботли. *Маҳкам ирода.* ▪ *Ғуломжон фикрида, қарорида маҳкам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Пишиқ, эҳтиёткор. *Ўзига маҳкам одам.*

4 *рвш* **Зўр куч билан**, қаттиқ. *Қўлни маҳкам қисмоқ. Маҳкам ушламоқ.*

5 **Маҳкам** (*эркаклар исми*).

МАҲКАМА [*а*] 1 *тар.* Ҳукм қилувчи, **ҳукм чиқарувчи** идора; суд. *Ҳоким маҳкамаси. Полиция маҳкамаси.* ▪ *Ҳамма мол ва мулки билан қутидор Отабекка кафил бўлди ва қушбегининг ҳақига дуо қилиб, учовлари маҳкамадан биргалашиб чиқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Умуман бошқарма, идора. *Маҳалла фуқаролари у муттаҳамдан шикоятланиб, қозихона ва бошқа маҳкамаларга аризалар топшириширларига қарамай, ҳар сайловдан Олимхон сип-силлиқ чиқади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАҲКАМАЧИЛИК Ўз маҳкамасининг, идора ёки ташкилотининг манфаатинигина кўзлаб иш тутиш.

МАҲКАМЛАМОҚ Маҳкам қилмоқ, мустаҳкамламоқ. *Гулнор очилган токларни ишкомга кўтариб тол пўстлоғи билан маҳкамлаб боғлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАҲКАМЛАНМОҚ маҳкамламоқ *фл. мажҳ. н.*

МАҲКАМЛАТМОҚ маҳкамламоқ *фл. орт. н.*

МАҲКУМ [*а*] 1 Бирор жазога ҳукм қилинган. *Қиз кечгача болохонадаги қоронғи қазноқда тешикдан мўралаб, дор ёғочи остида жаллоднинг сиртмоқ солишини кутган маҳкумдай, тақдирга тан бериб, отасини кутди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Умуман бирор қисмат кутаётган, шундай қисматдан қочиб қутулолмайдиган.

2 Бировнинг амрида, ҳукмида бўлган, қарам, тобе. *Менингча бу—мустамлаканинг метрополияга, маҳкум миллатнинг ҳоким миллатга, мазлумнинг золимга қарши қўзғалиши.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МАҲКУМЛИК маҳкум 1 *с. белги оти.*

МАҲЛИЁ Ҳайрат ёки завқдан эс-ҳуши оғиб, англайиб қолган. *Низомжон унга [Дилдорга] маҳлиё бўлиб, қимирламай жавоб кутарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бу манзарага маҳлиё бўлган Қўзибой, камарига қистиришлик китобни олиб, олдига қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

МАҲЛИҚО [*ф-т+а*] Ой юзли, маҳваш, маҳпора, гўзал. *Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кундир келмадинг ҳайрона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

МАҲМАДОНА [*ф-т*] 1 Ўзини билағон ҳисоблаб, билар-билмас ҳар қандай гапга аралашаверадиган. *Султоновгина тили бийрон маҳмадоналарнинг адабини бериб, жойига ўтқизади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Ёшига нисбатан кўп гап биладиган; гапдон, қақилдоқ. *Маҳмадона бола.* ▪ *«Бу ҳам маҳмадона чиқади чоғи», деб ўйлади у.* А. Мухтор, Туғилиш.

МАҲМАДОНАЛИК маҳмадона *с. белги оти. Ёрмат .. қизининг бундай маҳмадоналигига ғазабланиб, қош-қовоғини солди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Э, бор-е, маҳмадоналигингни ўз вахтангда қил! — деди Ражаб ака.* П. Қодиров, Қадрим.

МАҲОБАТ [*а*] *кт.* 1 Ҳайбат, салобат, улуғворлик. *Зўр металл заводи барпо этилди. Маҳобат гурлади унинг сасида.* Ҳ. Расул.

2 Ваҳима, ваҳм. *Баъзи муллалар жинни тўранинг телба-тескари сўзларини илиб олиб, маҳобат қилишганди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

МАҲОБАТЛИ *кт.* 1 Маҳобати, салобати бор; ҳайбатли, улуғвор. *Аҳён-аҳёнда маҳобатли .. тепалар ўркачини бир-бирига ўгириб ётибди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

2 Ваҳимали, ваҳимага тушган.

МАҲОЛ [*ф-т<а*] Амалга оширилиши мумкин бўлмаган; қийин, мушкул. *Майсаранинг айтгани тўғри. Қиз иккови бир-бирини ўлгудай яхши кўргандан кейин айириш маҳол!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

◆ **Амри маҳол** *қ.* амр II.

МАҲОРАТ [*а*] Бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат; моҳирлик. *Ижодий маҳорат. Ёзувчилик маҳорати. Маҳорат орттирмоқ. Маҳорат кўрсатмоқ. Маҳоратга эришмоқ.* ▪ *Унинг асосий касби дурадгорлик бўлиб, бу ҳунарда маҳорати катта эди.* Айний, Эсдаликлар.

МАҲОРАТЛИ Қатта маҳоратга эга бўлган; моҳир, уста. *Маҳоратли шоир.*

МАҲПОРА [*ф-т*] *поэт.* Ой юзли, ойдек гўзал; маҳваш.

МАҲР [*а*] *тар.* Ниқох вақтида куёв томонидан келинга ажратиладиган доимий ва шахсий мулк. *Маҳр бермоқ.* ▪ *Уйимга нимага кирасан, уйим эканг маҳрига тушганми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

МАҲРАМ [*а*] 1 *тар.* Бухоро ва Хева хонлигида: сарой амалдорларининг ёзишма ишларини бошқарган лавозимли киши ва унинг мансаби. *Қарвонбоши амир ҳақига узун дуо қилгандан кейин ёнини очиб маҳрамга йигирма танга хизматона .. берди.* Айний, Қуллар.

2 *эск.* Ишончли хизматкор, чўри.

3 *эск.* Сирдош дўст, ҳамдам. *Ҳасанали .. Отабекка маҳрам бўлишга лойиқ бир меҳрибонликка эга бўлганликдан бек билан очиқ сўзлашиш фикрига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *дин.* Эр ёки хотиннинг шариат бўйича бир-бирини кўриши мумкин бўлган, аммо никоҳ нораво бўлган яқин қариндоши; *акси* **номаҳрам.**

5 *этн. айн.* **бачча.** *Аввал уни [Мамарайимни] муллаваччалар судради, кейин имонсиз мударрис ўзига маҳрам қилиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАҲРУМ [*а*] Муяссар, баҳраманд ёки эга бўлиш ёки фойдаланиш учун имкони, ҳуқуқи бўлмаган; бебаҳра, бенасиб. *Маҳрум бўлмоқ. Маҳрум қилмоқ. Ҳуқуқдан маҳрум бўлмоқ. Якин дўстидан маҳрум бўлмоқ.* ▪ *Қудрат олдида ё Сибирни қабул қилиш-у, бир неча давр революцион ҳаракатдан маҳрум бўлиш, ёки ўзини четга олиб, хавф босилгунча яшириниб туриш масаласи кўндаланг бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАҲРУМЛИК маҳрум *с. мавҳ. от Биз синамаган йўллардан бориб, кийинчиликлар ва маҳрумликларни енгиб, тарихан қисқа муддат ичида социализм қуриб олдик.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 218.

МАҲСИ Узун қўнжли, пошнасиз, таг чарми юмшоқ, кавуш ёки калиш билан кийиладиган миллий оёқ кийими. *Амиркон маҳси. Заифона маҳси. Маҳсисини ечмоқ.*

МАҲСИДЎЗ Маҳси тикувчи косиб. *Афандини отаси маҳсидўзга шогирд берди.* «Латифалар».

МАҲСИЧАН Фақат маҳси билан, маҳси устидан кавуш ёки калиш киймасдан. *Тунқотар маҳсичан оёғини ерга босиб Султоналининг ёнига келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МАҲСУЛ [*а*] 1 Иш, фаолият, меҳнат самараси, меваси. *Ижодий меҳнатнинг маҳсули.* | Ишлаб чиқарилган нарса, маҳсулот. *Оғир саноат маҳсули.*

2 Ҳосил, унум. *Деҳқон осмонга қараб яхши ҳаводан қувонса, ерга қараб мўл маҳсулидан суюнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МАҲСУЛДОР [*а+ф-т*] Кўп, яхши маҳсул берадиган; сермаҳсул, серунум. *Маҳсулдор ер. Маҳсулдор қора моллар. Маҳсулдор меҳнат.*

МАҲСУЛЛИ *кам қўлл. айн.* **маҳсулдор.**

МАҲСУЛОТ [*а*] Ишлаб чиқарилган нарса; маҳсул(лар). *Ялпи маҳсулот. Чорвачилик маҳсулотлари. Саноат маҳсулоти. Ҳимия маҳсулотлари. Нефть маҳсулотлари.*

МАҲТАЛ *с. т.* Маътал, кутиб қолган, мунтазир, интизор. *Маҳтал бўлмоқ.*

МАҲФИЛ [*а*] *эск. кт.* Мажлис давраси, ўтириш, мажлис.

МАҲШАР [*а*] Диний эътиқодга кўра дунё тамом бўлгандан кейин бутун ўлган кишилар тирилиб, сўроққа тўпланиш куни; қиёмат. *Маҳшар куни.*

МАҲШАРГОҲ [*а+ф-т*] *дин.* Маҳшар содир бўладиган ер.

МЕБЕЛЬ [*р<фр*] Диван, стол, стул, шифоньер ва ш. к. уй жиҳозлари.

МЕВА [*ф-т*] 1 Баъзи дарахт ва буталарнинг ҳосили. *Ейишли мева. Еб бўлмайдиган мева. Ҳўл мева. Қуруқ мева. Мева шарбати.* ▪ *Маржон каби қизарган меваларини кўтара олмай, турли томонга бош эккан жийда дарахтлари узоқдан кумуш каби оқариб кўринадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Самара, натижа, маҳсул. *Илоҳи бўлгайсан, болам баркамол. Умримнинг меваси — бир тоза ниҳол.* «Равшан».— *Октябрь меваларини,— деди Тургенев, сўзида давом этиб,— тортиб олмоқчи, бизни яна зулм зиндонига ташламоқчи.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Шакарпазлик маҳсулотлари, ширинлик. [*Ҳакимбойвачча*] *ранг-баранг қимматбаҳо мевалар, қаймоққа қорилган нонлар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МЕВАДОР [*ф-т*] *айн.* **мевазор.**

МЕВАЗОР [*ф-т* Мевали дарахтлар билан банд жой; мевали боғ. *Ўрда дарвозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган мевазор бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хийлагина бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЕВАЛИ Мева берадиган; мева қиладиган. *Мевали дарахтга тош тегади.* Мақол.

МЕВАСИЗ Меваси йўқ, мева бермайдиган, қилмайдиган. *Мевасиз дарахт.*

МЕВАФУРУШ [*ф-т*] Мева сотувчи киши.

МЕВА-ЧЕВА Ҳар хил мевалар, турли-туман ширинликлар. *Меҳмонлар учун мева-чева, қуюқ-суюқ тортилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЕВАЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг мева етиштириш билан шуғулланадиган тармоғи. *Мевачиликни ривожлантириш. Мевачилик совхозлари.*

2 Мева сотиш, мевафурушлик.

МЕГАЖИН [*мўғ*] Ўрғочи чўчқа. | *сўк.* Хотин-қизларга нисбатан ишлатиладиган қаттиқ ҳақорат сўзи. [*Шарофат:*] *Мен у ёқда итдек ювиб ўтирибману, бу кишиларни* [*Сидиқжон*] *бу ерда мегажинларнинг этагини ўпиб юрадилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МЕДАЛЛИ Медали бор, медаль билан мукофотланган. *Медалли йигит. Кўш медалли киши.*

МЕДА́ЛЬ [*р<фр*] Алоҳида хизматлари ёки муваффақиятлари учун бериладиган, бирор тасвир ва ёзуви бўлган нишон. *«Жасурлик учун» медали. Мактабни олтин медаль билан битирмоқ. Мусобақада бронза медаль олмоқ.* | Бирор тарихий воқеа ёки шахс ёдгорлиги учун тайёрланган шу хилдаги нишон. *Москванинг 800 йиллиги медали.*

МЕДАЛЬО́Н [*р<фр*] Ичига расм ёки бошқа нарса солинадиган одатда доира ёки эллипс шаклидаги, бўйинга тақиладиган безак буюми. *Норматбинтни противогаз халтасининг устки чўнтагига солиб кўйди ва медальонни кўриб, «Номайи аъмолимнинг ҳаммаси шунда» деди-да, уни шимининг соат чўнтагига бекитди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МЕДИА́НА [*р<лат*] *мат.* Учбурчакнинг учидан қарши томоннинг ўртасига ўтказилган кесма.

МЕДИА́ТОР [*р<лат*] *муз.* Торли музика асбобларини чалиш учун суяк, целлулоид ва ш. к.дан қилинган бир учи ўткир юпқа пластинка; нохин.

МЕДИКАМЕ́НТ [*р<лат*] Даволаш учун қўлланиладиган дори-дармонлар.

МЕДИЦИ́НА [*р<лат*] Касалликлар, уларни даволаш ва олдини олиш ҳақидаги фанлар мажмуи. *Совет медицинаси. Медицина хизмати. Медицина ёрдами. Медицина пункти. Медицина ҳамшираси.*

МЕДПУ́НКТ [*р*], медицина пункти Медицина хизматини адо этувчи пункт.

МЕДСЕСТРА́ [*р*], медицина ҳамшираси Ўрта ихтисосли медицина хизматчиси бўлган аёл. *Навбатдаги чопиққа одам кетишидан уч кун бурун кечки пайт иккита медсестра келиб алланимага қарши ҳаммага укол қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МЕДУ́ЗА [*р<грек*] Сезувчи, қисувчи ва овқат қамраб оладиган чангали бор, дирилдоқ танли денгиз жонивори (Юнон афсоналаридаги илон сочли хотин қиёфасидаги махлуқ номидан).

МЕЗАНА [*а*] Масжиднинг азон айтиладиган жойи. *Афанди . . бир катта шаҳарга бориб қараса, сўфи мезанада икки қулоғини ушлаб бақирмоқда.* «Латифалар».

МЕЗБО́Н [*ф-т*] Меҳмон кутувчи, зиёфат, тўй эгаси. [*Абдурасул:*] *. . Кутилмаган меҳмон мезбоннинг иззати дейдилар, хўжа!* П. Турсун, Ўқитувчи.

МЕЗОЗО́Й [*р<грек*] Ернинг геологик тарихида палеозой билан кайнозой эралари оралиғидаги давр. *Мезозой эраси.*

МЕЗО́Н [*а*] 1 *эск.* Тарози, ўлчов. *Мезон тошлари.*

2 *кўчма* Таққослаш ёки баҳолаш учун ўлчов, андоза. *Меҳнат — киши қадр-қийматининг мезонидир.* ▪ *Дарвешали, . . ҳар ишга бел боғлар экансиз, элнинг манфаат ва зарурияти ни ўзингиз учун бир мезон деб билинг.* Ойбек, Навоий.

3 (М — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Савр ва Саратон буржлари ўртасида жойлашган (қ. **бурж**).

4 Шамсия йил ҳисобида еттинчи ойнинг арабча номи (22 сентябрь — 21 октябрь даврига тўғри келади). *Наврўздан сўнг қиш бўлмас, мезондан сўнг ёз бўлмас.* Мақол.

5 Баъзи ўсимликларнинг кузда ҳавода сузиб юрадиган ўргимчак уясига ўхшаш спора ташувчилари. *Куз келди. Сувлар ариқда ойнадек тиниқ шилдиради, кўкда мезонлар сузди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

6 Узоқ чўзилган ёз, иссиқ куз.

МЕЛИОРАТИВ [*р* мелиоративный] Мелиорацияга оид. *Мелиоратив ишлар. Мелиоратив тадбирлар.*

МЕЛИОРА́ЦИЯ [*р<лат*] Ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилаб деҳқончиликка мослаш ва ҳосилдорлигини оширишга қаратилган тадбирлар системаси.

МЕЛОДИ́К [*р* мелодичный] Оҳангдор, хушоҳанг, ёқимли. *Мелодик овоз. Мелодик музика.*

МЕЛО́ДИЯ [*р<грек*] Куй, оҳанг.

МЕЛОДРА́МА [*р<грек*] Воқеаларни ниҳоятда бўрттириб таъсирчан қилиб тасвирлайдиган, насиҳатомуз драма жанри ва шу жанрдаги асар.

МЕЛОДРАМАТИ́К [*р* мелодраматический] Мелодрамага оид. *Мелодраматик асар.*

МЕМБРА́НА [*р<лат*] *физ., тех.* Тебранма ҳаракат қила оладиган парда ёки юпқа пластинка. *Телефон мембранаси.*

МЕМОРА́НДУМ [*р<лат*] Халқаро муносабатларда бирор ҳукуматнинг дипломатик масалалар юзасидан ўз фикрини баён этиб ёзган номаси. *Совет ҳукуматининг меморандуми. Меморандум юбормоқ.*

МЕМОРИА́Л [*р<мемориальный<лат*] Бирор шахс ёки воқеа хотирасини нишонлаш ёки абадийлаштириш учун хизмат қилувчи. *Мемориал лавҳа. Мемориал қурилиш.*

МЕМУА́Р [*р* мемуары<*фр*] Ўтмиш ҳақида, эсдаликлар формасида ёзилган адабий асар. *Бобир мемуарлари.* || *Мемуар асар.*

МЕН (*қ. к.* менинг, *т. к.* мени) *кш. олмш* 1-*ш. бирл.* Сўзловчининг ўзини билдиради. *Мен ва сен. Мен билан ким боради? Менга сендан эсдалик. Мендан сенга насиҳат.*

♦ **Менга қара** менинг гапимга қулоқ сол. **Менга қолса** менимча, менинг фикримча. *Менга қолса, ишлаб туриб ўқишнинг яхши.*

МЕНЗУ́РКА [*р<лат*] Суюқликларнинг ҳажмини аниқлаш учун ишлатиладиган, чизиқ билан бўлимларга бўлинган шаффоф идиш.

МЕНИКИ *эгалик олмш* 1-*ш. бирл.* Менга тегишли, менга қарашли. *Бу китоб меники.*

МЕНИКИ-СЕНИКИ: меники-сеники йўқ *айн.* **сеники-меники йўқ** қ. **сеники-меники.**

МЕНИМЧА *кирш с.* Менинг фикримча, ўйлашимача. *Самандаров луқма ташлади: — Шу ерда ўтирганлар ҳам колхозчи! Менимча, булардан ҳеч бири бундай фикрда эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МЕНИНГИТ [*р<грек*] *мед.* Мия қобиғининг яллиғланиши.

МЕНИНГЧА *айн.* **менимча.**

МЕНМАН: менман деган *айн.* **манман деган** қ. **манман.**

МЕНМАНЛИК *айн.* **манманлик.**

МЕНСИМАСЛИК Эътиборсизлик ва паст назар билан қараш, назарписанд қилмаслик. *У* [*Луқмонча*] *яқинлашишига юрак қилолмай узоқроқ ўтириб қолди. Сад бор буни менсимаслик деб билди шекилли, бирдан туриб эшикка отилди.* А. Мухтор, Туғилиш.

МЕНСИМОҚ (*фақат бўлишсиз ф-да*) Эътиборсизлик ва паст назар билан қарамоқ. *Нега ҳеч кимни менсимайсиз?* ▪ *Ҳокимлар олдида тилнинг узун бўлганига тўла ишонган элликбоши фуқарони сира менсимайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МЕНТО́Л [*р<лат*] Кучли ялпиз ҳидига эга бўлган шаффоф кристалл модда (медицинада, атторлик ва қандолатчиликда ишлатилади).

МЕНЬШЕВИ́ЗМ [*р*] Россия социал-демократик ишчилар партиясининг II съездида РСДРПнинг большевиклар ва меньшевикларга ажралиши натижасида юзага келган оппортунистик майда буржуа оқими, реформизмнинг бир кўриниши.

МЕНЬШЕВИ́К [*р*] Меньшевизм тарафдори, меньшевизм йўлидан борувчи

www.ziyouz.com kutubxonasi

кишн, антимарксистик, оппортунистик партия аъзоси.

МЕНЬШЕВИСТИ́К [*р* меньшевистский] Меньшевизмга доир; меньшевикларга хос бўлган. *Меньшевистик партия. Меньшевистик қарашлар.*

МЕНЮ [*р*<*фр*] Ресторан, ошхона ва кафеларда бериладиган овқатлар рўйхати ёзилган қоғоз.

МЕРГАН [*мўғ*] 1 Ўқни бехато урадиган, пойлоқчи. *Кўп отган билан мерган бўлмас, кўп айтган билан чечан бўлмас.* Мақол. ▪ *Бир ўқ билан айни муддаога урадиган мерган, бу — Муродова.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Ўқчи аскар, жангчи. *Merганлар ўн беш дақиқа арқасини узмай милтиққа ўт бериб турдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЕРГАНЛИ́К 1 **мерган** 1 *с. белги оти.*

2 **мерган** 2 *с. мавҳ. от.*

МЕРГАНЧИЛИК *с. т.* Merганлик, пойлоқчилик.

МЕРИДИА́Н [*р*<*лат*] *геогр.* Ер шарининг қутблари орқали экваторни тўғри бурчак кесиб ўтган фаразий чизиқ.

♦ **Осмон меридиани** *астр.* коинот қутблари ва зенит орқали ўтган фаразий чизиқ.

МЕРИНО́С [*р*<*исп*] Қўйнинг нозик ва оқ юнгли бир зоти.

МЕРКАНТИЛИ́ЗМ [*р*<*итал*] 15—18 асрларда савдо буржуазиясининг ижтимоий бойлик асоси, ишлаб чиқаришни ривожлантиришда эмас, балки пул жамғариш ва четга кўпроқ мол чиқариб сотишда, деган иқтисодий таълимоти ва сиёсати.

МЕРКАНТИЛИ́СТ [*р*] Меркантилизмга эргашувчи.

МЕРКУ́РИЙ [*р*<*лат*] (М — *катта*) Қуёш системасидаги тўққизта катта планеталардан бири, Қуёшга энг яқини.

МЕРОВ Ҳушёр, зийрак бўлмаган; ангров, анқов. *Меров одам.* ▪ *Унинг* [*Федорнинг*] *хаёлпараст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар эди.* М. Осим, Элчилар.

МЕРО́С [*а*] 1 Марҳумдан ворисларга қолган мулк. *Отадан қолган мерос.* ▪ *Хотинимга тегадиган меросдан мани қуруқ қилишга уринишади, улар. Лекин бўш келмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Аждодлардан авлодларга қолиб келаётган нарса, ўтмиш қолдиғи. *Чиғир Хоразм деҳқонларига асрлардан мерос қолган, неча юз йилларнинг касофатидир.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Аждодлардан авлодларга қолган илмий, адабий, маданий бойлик. *Адабий мерос. Ёзувчининг мероси.*

МЕРОСХЎР [*а*+*ф-т*] 1 Мерос олишга ҳақи бўлган киши; ворис. *Чол-кампирнинг шу боладан бошқа меросхўри йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма с. т.* Давом эттирувчи, ворис. *Биз совет халқлари меросхўримиз Улуғ аждодларнинг ҳар бир нафасин.* Ғ. Ғулом. *Акрамхон ўз отасининг бирдан-бир маънавий меросхўри эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

МЕРТИК Чети синиб тушган, учган. *Нусратилла болишни отиб ташлаб, кўрпадан четроққа, мертик коса турган бурчакка эмаклади.* А. Мухтор, Она-сингиллар.

МЕСТКО́М [*р*], **маҳаллий комитет** Қасаба союзининг сайлов йўли билан ташкил этиладиган бошланғич ташкилоти.

МЕТА́ЛЛ [*р*<*грек*] Ўзига хос жилога эга бўлган, иссиқлик ва электрни яхши ўтказадиган, болғаланувчан, содда химик элемент ёки қотишма. *Рангли металлар. Қора металл.* || *Металл идиш.*

МЕТАЛЛИЗА́ЦИЯ [*р*] *тех.* Бирор буюмнинг юзини кукунлатиб сочилган металл билан қоплаш.

МЕТАЛЛИ́СТ [*р*] Металл саноати ходими, ишчиси.

МЕТАЛЛМАСЛАР Металл бўлмаган химик элементлар, мас. азот, фосфор, йод.

МЕТАЛЛОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] Металл ва қотишмаларнинг ички тузилиши ва физик хусусиятларини ўрганувчи фан.

МЕТАЛЛОИДЛАР *айн.* **металлмаслар.**

МЕТАЛЛУ́РГ [*р*] Металлургия мутахассиси.

МЕТАЛЛУРГИ́Я [*р*<*грек*] 1 Оғир саноатнинг рудадан металл олиб, унга дастлабки ишлов бериш билан шуғулланадиган тармоғи. *Қора металлургия. Рангли металлургия саноати.*

2 Саноат йўли билан металл ишлаб чиқариш ва унга дастлабки ишлов бериш усуллари ҳақидаги фан. *Металлургия курси. Металлургиядан имтиҳон бермоқ.*

МЕТАЛЛЧИ́ *айн.* **металлист.**

МЕТАЛЛШУНОС [*р*+*ф-т*] Металлшунослик мутахассиси.

МЕТАЛЛШУНОСЛИК Металларнинг тузилиши, хоссалари ва уларнинг ўзгариш қонунларини ўрганувчи фан.

МЕТАМОРФИ́ЗМ [*р*<*грек*] *геол.* Химик ва физик сабаблар таъсирида тоғ жинслари тузилиши ва таркибида юз берадиган ўзгаришлар. *Минераллар метаморфизми.*

МЕТАМОРФИ́К [*р* метаморфический] *геол.* Метаморфизм натижасида вужудга келган. *Метаморфик тоғ жинслари.*

МЕТА́Н [*р*<*грек*] Углерод билан водород бирикмасидан иборат рангсиз ёнувчи газ.

МЕТАРА *айн.* **меҳтара.**

МЕТАСТА́З [*р*<*грек*] *мед.* Қасал қўзғовчи омилнинг қон ёки лимфа безлари орқали дастлабки жойидан бошқа жойларга кўчиб жойлашиши, шу йўсинда пайдо бўлган янги касаллик ўрни. *Рак метастаз бера бошлади.*

МЕТАТЕ́ЗА [*р*<*грек*] *лингв.* Сўз ичида товушларнинг ўрин алмашинуви.

МЕТАФИ́ЗИК [*р*] Метафизика тарафдори, метафизика принципларига амал қилувчи, метафизика методларини қўлловчи; *акси* **диале́ктик.**

МЕТАФИЗИ́К [*р* метафизический] Метафизикага, метафизика принципларига асосланган. *Метафизик материализм.*

МЕТАФИ́ЗИКА [*р*<*грек*] Диалектикага қарама-қарши ўлароқ табиат ва жамият ҳодисаларини ривожланишда ва бир-бирига боғлиқ ҳолда олиб қарамасдан бир-биридан узилган ҳолда, турғун ва ўзгармас ҳолда олиб текширадиган, ҳодисаларнинг ички қарама-қаршиликларини инкор этувчи билим методи.

МЕТА́ФОРА [*р*<*грек*] *ад.* Сўз ёки иборани ўхшашлик ёки ўхшатишга асосланган кўчма маънода ишлатиш ва шундай маънода ишлатилган сўз ёки ибора; истиора, мажоз.

МЕТАФОРИ́К [*р* метафорический] Метафора асосида ишлатилган, метафорага асосланган; мажозий. *Метафорик ибора. Метафорик маъно.*

МЕТЕО́Р [*р*<*грек*] Космик фазодан ер атмосферасига чўғ бўлиб, тез учиб келадиган жисм; учар юлдуз.

МЕТЕОРИ́Т [*р*<*грек*] Космик фазодан ерга тушган жисм, космик жисм.

МЕТЕОРО́ЛОГ [*р*] Метеорология олими, мутахассиси.

МЕТЕОРОЛОГИ́К [*р* метеорологический] Метеорологияга оид. *Метеорологик кузатишлар.*

МЕТЕОРОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] 1 Ер атмосфераси, унинг тузилиши, хусусиятлари ва унда бўладиган физик процесслар ҳақидаги фан.

2 Об-ҳаво ва уни олдиндан билиш методлари ҳақидаги фан.

МЕТИЗА́ЦИЯ [*р*<*исп*] *биол.* Зотини ва навини яхшилаш мақсадида турли зотдаги ҳайвонларни ва турли навдаги ўсимликларни чатиштириш; дурагайлаш.

МЕТИ́Л [*р*<*грек*] *хим.* Кўпгина органик бирикмалар таркибида бўладиган, бир атом углерод ва уч атом водороддан иборат группа.

МЕТИЛЕ́Н [*р*<*грек*] *хим.* Кўпгина органик бирикмалар таркибида бўладиган, бир атом углерод ва икки атом водороддан иборат группа.

МЕТИН [*а*] 1 *от* Тошлоқ ва қатиқ ерларни қазиш, тош кесиш учун ишлатиладиган учли чўкич ёки теша. *Фарҳодлар тер тўкар туну кун бунда, Метинлар зарбига чидай олмас тош.* Уйғун.

2 *сфт* Қаттиқ, заранг. *У* [*Йўлчи*] *бу ерга олдин сув қўйиб, ер юмшагандан сўнг кавлаш кераклигини англаса ҳам.. тоғанинг амридан чиқмаслик учун метин жойни кавлайверди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *кўчма* Мустаҳкам, бузилмас. *Метин сафлар.* || *Сафларимиз метин.*

МЕТИ́С [*р*<*исп*] 1 Метизация йўли билан вужудга келтирилган ҳайвон ёки ўсимлик.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Турли ирққа — европаликлар билан индеецларга мансуб эр-хотиндан бунёдга келган авлод; дурагай.

МЕ́ТОД [*р<грек*] 1 Табиат ва жамият ҳодисаларини билиш, тадқиқ қилиш усули. *Диалектик метод. Қиёсий метод.*

2 Бирор ишни бажариш, адо этиш, амалга ошириш усули ёки усуллари системаси. *Дарс бериш методи.* ▪ *Бутуниттифоқ миқёсида соғин сигирларни.. қўлда боқишга ўтилган бўлса-ю, биз.. бу илғор прогрессив методни қўлламай орқада қолган бўлсак!* С. Анорбоев, Оқсой.

МЕТОДИ́К [*р* методический] Метод ва методикага оид. *Методик маслаҳатлар. Методик қўлланма.*

МЕТО́ДИКА [*р*] 1 Бирор ишни бажариш, амалга ошириш, адо эдиш методларининг, усулларининг йиғиндиси. *Илмий-тадқиқот методикаси.*

2 Ўқитиш усуллари ҳақидаги таълимот. *Ўзбек тили методикаси. Рус адабиёти методикаси.*

МЕТОДИ́СТ [*р*] Методика мутахассиси.

МЕТОДО́ЛОГ [*р*] Методология мутахассиси.

МЕТОДОЛОГИ́К [*р* методологический] Методологияга оид. *Методологик тадқиқотлар. Методологик масала. Илмий текширишнинг методологик асослари.*

МЕТОДОЛО́ГИЯ [*р*] Умуман илмий метод ҳақидаги, хусусан, айрим фанларнинг методлари ҳақидаги таълимот. *Марксча-ленинча методология. Тарих методологияси.*

МЕТОНИМИ́К [*р* метонимический] *ад.* Метонимиядан иборат бўлган. *Метонимик ибора.*

МЕТОНИ́МИЯ [*р<грек*] *ад.* Бирор предмет ёки ҳодиса номини шу предмет билан бир ўрин олган бошқа предмет номи билан алмаштириш; шу хилда ишлатилган сўз ёки ибора. *«Чойхона» маъносида ишлатилган «самовар» — метонимияга мисол бўла олади.*

МЕТР [*р<грек*] 1 Метрик ўлчовлар системасида: 100 сантиметрга тенг узунлик ўлчов бирлиги.

2 Сантиметрларга бўлинган шу узунликдаги ўлчов асбоби; газчўп.

МЕТРА́Ж [*р*] 1 Бирор нарсани метрлар билан ифодаланган узунлиги. *Кинолента метражи.*

2 Бинонинг, уйнинг квадрат метрлар билан ифодаланган сахни. *Хонанинг метражи.*

МЕТРИ́К I [*р* метрический] Метрга оид, асосини метр ташкил қилган. *Метрик ўлчов системаси.*

МЕТРИ́К II [*р* метрический] Метрикага, вазнга оид. **Метрик вазн** қисқа ва чўзиқ бўғинларнинг бир тартибда такрорланишига асосланган шеърий вазн.

МЕ́ТРИКА I [*р<поляк*] Туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома. *Қичик гражданга метрика керак, қайд қилишар расмий ҳужжатда отин.* С. Акбарий.

МЕ́ТРИКА II [*р<грек*] *ад.* Шеър вазни, ўлчови ҳақидаги таълимот ва шеърий вазннинг ўзи.

МЕТРЛАМОҚ Метр билан ўлчамоқ.

МЕТРЛИ Метр узунлигидаги. *Уч метрли тахта.*

МЕТРО́ [*р<фр*] Ер остига қурилган шаҳар электр темир йўли. *Москва метроси. Метро қурмоқ.*

МЕТРО́ЛОГ [*р*] Метрология олими, мутахассиси.

МЕТРОЛОГИ́К [*р* метрологический] Метрологияга оид. *Метрологик текширишлар.*

МЕТРОЛО́ГИЯ [*р<грек*] Ўлчов ва тарозилар ҳақидаги фан.

МЕТРОПОЛИТЕ́Н [*р<фр*] *айн.* **метро.**

МЕТРОПО́ЛИЯ [*р<грек*] Ўзга мамлакатларни босиб олиб, ўз мустамлакасига айлантирган империалистик давлат.

МЕХАНИЗА́ТОР [*р*] 1 Механизация мутахассиси.

2 Машина ва механизмларни бирор соҳага жорий этувчи мутахассис. *Қишлоқ хўжалик механизаторлари.*

МЕХАНИЗА́ЦИЯ [*р<грек*] Ишлаб чиқаришни машина ва механизмлар билан қуроллантириш; қўл меҳнати воситаларини тўлиқ ёки қисман машина ва механизмлар билан алмаштириш. *Механизация халқ хўжалигининг ҳамма соҳаларига жадал кириб бормоқда.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛАШ *с. т.* Механизация, механизациялаштириш. *Қишлоқ хўжалигини механизациялаш. Халқ хўжалигининг ҳамма тармоқларида ишлаб чиқариш процессларини комплекс механизациялаш.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛАШМОҚ Машина, механизмлар билан қуролланмоқ. *Механизациялашган хўжалик тармоғи.*

МЕХАНИЗАЦИЯЛА ШТИРИЛМОҚ механизациялаштирмоқ *фл. мажҳ. н.* *Механизациялаштирилган корхона.* ▪ *Республикамиз далаларида барча қишлоқ хўжалик ишлари механизациялаштирилган.* С. Абдуқаххор, Қувондиқ.

МЕХАНИЗАЦИЯЛАШТИРИШ 1 механизациялаштирмоқ *фл. иш оти.*

2 *айн.* механизация.

МЕХАНИЗАЦИЯЛАШТИРМОҚ механизациялашмоқ *фл. орт. н.*

МЕХАНИ́ЗМ [*р<грек*] 1 Машина, асбоб, аппарат ва ш. к.нинг ички, ишга солувчи қисмлари, ички тузилиши. *Соат механизми. Станок механизми.* | Бирор ишни бажарувчи мураккаб машина. *Қурилиш механизмлари.*

2 *кўчма* Ички тузилиш, система. *Давлат механизми.*

3 Химик, физик, физиологик ва бошқа процесслар давомида юз берадиган ички ҳодисалар мажмуи. *Химик механизм.*

МЕХА́НИК [*р*] 1 Механика мутахассиси. *Механикларнинг назарий тадқиқотлари.*

2 Машиналарни назорат қилувчи ва ишга солувчи лавозимли киши, мутахассис. *Трактор бригада механиги.*

МЕХАНИ́К [*р* механический] 1 Механикага оид, механика фанини ўрганадиган. *Механик ҳаракат.*

2 Механизм ёрдами билан ишлайдиган. *Механик асбоб.*

3 *кўчма* Ғайриихтиёрий равишда содир бўлган, йўл қўйилган. *Механик хато.*

МЕХА́НИКА [*р<грек*] 1 Физиканинг жисмлар ҳаракати ва уларнинг қонуниятларини ўрганувчи бўлими. *Назарий механика. Механика қонунлари.* | Техниканинг ҳаракат ва кучлар ҳақидаги билимларини амалий вазифаларга татбиқ этиш билан шуғулланувчи тармоғи. *Бинокорлик механикаси.*

2 Машина ва механизмлар тайёрлаш ва уларни тузатишга оид. *Механика цехи. Механика заводи.*

МЕХАНИК-ҲАЙДОВЧИ Пахта териш машинасини ҳайдовчи трактрчи.

МЕХАНИ́СТ [*р*] Механицизм йўлидан борувчи.

МЕХАНИСТИ́К [*р* механистический] Механицизм принципларига асосланган. *Механистик материализм. Механистик назария.*

МЕХАНИЦИ́ЗМ [*р*] Оламдаги турли-туман ҳодисаларни материянинг бир турдаги оддий заррачаларнинг механик ҳаракатидангина иборат деб билувчи, тараққиётнинг мураккаб қонуниятларини эса механиканинг оддий қонунлари билан тенглаштирувчи ғайри диалектик фалсафий оқим.

МЕЧАЛ *с. т.* Рахит касали. | Шу касалга йўлиққан киши.

МЕЧКАЙ 1 Ёб тўймас, юҳо. *Тавба, шунча одамнинг ҳақини еяётганига ҳайронмиз, ёки мечкай бўлиб қолганмикин?* «Муштум», 1960, № 4.

2 *с. т.* Рахит. *У мечкай касалига учраган болалардай инжиқ эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

МЕШ [*ф-т*] 1 Сув, қимиз ва ш. к. суюқ нарсалар солиб қўйиладиган, ташиладиган тери; саноч. *Бир меш қимиз. Мешда сув ташимоқ.*

2 Оёқ кийими астари, супра ва ш. к. нарсалар учун ишлатиладиган жўн қўй тери. *Хотин қорилган хамирни меш супрага ўраб, устига серпахта кўрпани ёпгандан кейин, ерда турган чўян обдастадан қўлини ювмоқчи бўлди.* Айний, Дохунда.

МЕШКОБ [*ф-т*] *тар.* Мешда сув ташувчи, кўча ва бозорларда меш кўтариб юриб сув сотувчи киши. *Елкасида сув тўла меш, қўлида сопол коса билан қичқираётган мешкобни кўрган Майна чанқаб сув ичкиси келди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МЕШКОБЧИ *с. т.* Мешкоб.

МЕШКОБҚУШ Курак оёқлилар туркумига мансуб тумшуғи остида мешкоби бўлган катта сув қуши; бирқозон, сақоқуш.

МЕШЧАН [*р* мещанин] 1 Революциядан илгариги Россияда шаҳар буржуазиясига мансуб майда савдогар,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳунарманд ва қуйи ҳизматчилар табақасига мансуб киши.

2 *кўчма* Тушунчаси тор, ўз шахсий манфаатлари, хусусий мулкчилик дарди билан яшовчи шахс; манфаатпараст.

МЕШЧАНЛИК 1 **мешчан** 1 *с. мавҳ. от.*

2 **Мешчан** 2 *с. белги оти. Мана орамизда сизга ўхшаган,— йирик социалистик объектни эмас, ўзининг мешчанлик уясини қурмоққа келган шахслар ҳам бор.* А. Мухтор, Туғилиш.

МЕЪДА I [*а*] Кишининг овқат ҳазм қилиш аъзоларидан бири; ошқозон. *Саккиз-тўққиз ойлаб қовун кўрмаган меъдага одатдан ташқари кўп тиқилган янгилик ўз ишини қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

♦ **Меъдага (зиғир ёғдек) тегмоқ** обдан ёқмай қолмоқ, жонга тегмоқ. [*Мулларўзи:*] *Ҳозир бу бойваччангиз ҳам меъдага зиғир ёғдек тегиб турибди.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Меъдага ўтирмаслик** дидига ёқмаслик, маъқул бўлмаслик. *Мени пахта тортадиган катта тарозига қўйдилар. Бу иш менинг меъдамга ўтирмади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МЕЪДА II [*а*] Терида оқ ёки рангли доғлар ҳосил қиладиган касаллик.

МЕЪЁР [*а*] Ўлчовли миқдор, даража; норма. *Ҳар нарса ҳам ўз меъёрида яхши. Меъёрини билмоқ. Бир меъёрда ишламоқ.* ▪ *Бизда деҳқончиликнинг.. бир кунга кесилган иш меъёри бор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МЕЪМОР [*а*] *кт.* Бинокор, архитектор.

МЕЪМОРЛИК 1 **меъмор** *с. касб оти. Меъморлик қилмоқ.*

2 *айн.* **архитектура.**

МЕЪМОРЧИЛИК *айн.* **архитектура.** *Азим дарахтлар қучоғида ҳашаматли Кўкгумбаз мачити — кечмиш аср меъморчилигининг нодир ёдгорлиги.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МЕЪРОЖ [*а*] *дин.* Осмонга, арш-аълога, худонинг олдига чиқиш.

МЕҲВАР [*а*] *эск. кт.* Ўқ, айланиш маркази. *Ер меҳвари.*

МЕҲМОН [*ф-т*] 1 Тўй, зиёфат ёки ва ш. к. муносабат билан йўқлаб келган (борган) киши. *Меҳмон бўлмоқ. Меҳмон қилмоқ. Меҳмон(га) айтмоқ.* ▪ *Кутидор меҳмонларни ихлос ва самимият билан кутар, зиёфат қуюқ-суюқлари билан тўла-тўкис давом этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Мажлис, йиғилиш, кенгаш ва ш.к.га четдан чақирилган киши. *Сессияга чақирилган депутат ва меҳмонлар. Курултойда меҳмон сифатида қатнашмоқ.*

♦ **Янги меҳмон** *қ.* **янги** 4.

МЕҲМОНДОР [*ф-т*] Меҳмони бўлган, меҳмон кутаётган киши; мезбон.

МЕҲМОНДОРЛИК 1 **меҳмон** *с. белги оти.*

2 *кам қўлл. айн.* **меҳмондорчилик.**

МЕҲМОНДОРЧИЛИК Меҳмон кутиш, зиёфат. *Меҳмондорчиликка бормоқ.* ▪ *Мажлис Зиё шоҳичининга уйида Отабекнинг меҳмондорчилиги учун йиғилган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЕҲМОНДЎСТ [*ф-т*] Меҳмонни, меҳмон кутишни, меҳмон чақиришни яхши кўрадиган; меҳмонсевар. *Меҳмондўст ўзбек халқи.*

МЕҲМОНДЎСТЛИК **меҳмондўст** *с. белги оти.*

МЕҲМОНХОНА [*ф-т*] 1 Меҳмон кутиладиган уй. [*Сафар бўзчи*] *бир неча марта келиб, Анварнинг меҳмонхонасига ўрганиб қолган.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Мусофирларнинг вақтинча туриши учун жиҳозланган хоналардан иборат бино; мусофирхона. *Шаҳар меҳмонхонаси. Меҳмонхонада турмоқ.*

МЕҲНАТ [*а*] 1 Қишининг ақл ёки куч билан амалга ошадиган мақсадли фаолияти; иш. *Ақлий меҳнат. Жисмоний меҳнат. Меҳнат интизоми. Меҳнатда чиниқмоқ. Меҳнат — меҳнатнинг таги роҳат.* Мақол. ▪ *Меҳнатга ўрганган киши меҳнатсиз қолса, меҳнат хумор қилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор мақсад учун сарфланадиган куч, ғайрат, ҳаракат. *Бир томондан раиснинг обрўсини сақлаш, иккинчи томондан бу тадбирдан қаттиқ норози бўлган одамларга бунинг моҳиятини тушунтириш керак бўлиб қолди. Ўрмонжон бунга ҳийлагина вақт ва меҳнат сарф қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Меҳнат куни** *ёки* **меҳнат** *с. т.* колхозчининг колхоз **даромадидаги** ҳиссасини белгиловчи, **меҳнатини** ҳисобга олиш бирлиги.

МЕҲНАТКАШ [*а*+*ф-т*] 1 Меҳнат қилиб кун кўрувчи *Меҳнаткашлар оммаси.* || *Меҳнаткаш халқ.* ▪ [*Петров*] *бойларнинг манфаатлари билан меҳнаткашларнинг манфаатлари бир-бирига зид эканини..* [*Йўлчига*] *тушунтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Меҳнат қилиб **чарчамайдиган**; меҳнатсевар. [*Заргаров:*] *Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

МЕҲНАТСЕВАР Меҳнатни севадиган, меҳнат қилиб чарчамайдиган; меҳнаткаш. *Меҳнатсевар колхозчи. Меҳнатсевар халқ.*

МЕҲНАТСЕВАРЛИК **меҳнатсевар** *с. белги оти. Юсуфжон қизиқ Шакаржоновни ҳаётий ва ижодий йўли камтарлик, меҳнатсеварлик ва халққа садқидил хизмат қилишнинг ёрқин намунасидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

МЕҲНАТЧАН *с. т.* Меҳнатсевар.

МЕҲНАТЧИ *эск.* Меҳнаткаш, ишчи, хизматчи. *Ҳой ишчилар, эзилган меҳнатчилар... Эркингни қўлдан берма.* Ҳамза. *Ниёзҳожи бўлса қув одам, Собиржондай меҳнатчи бир қаролни қўлдан чиқаришни у сира-сира истамас эди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

МЕҲР [*ф-т*] 1 Инсоннинг ўз туғишганларига, яқин **кишиларига** ва умуман одамга бўлган самимий муҳаббати. *Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри гўлиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Сидқидилдан севиш, муҳаббат. *Ватанга бўлган меҳр ва муҳаббат. Меҳр билан ўқимоқ. Ишга меҳр қўймоқ.*

2 Шафқат, раҳмдиллик. *Одамнинг юрагида меҳр бўлиши керак. Керакли вақтда кўмаклашиш керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Меҳри тош** (*ёки* **қаттиқ**) *ёки* **тош меҳр** бераҳм, шафқатсиз.

♦ **Меҳрига тўймоқ** (*ёки* **қонмоқ**) дийдорига тўймоқ, кўришга бўлган хуморини ёзмоқ.

МЕҲРИБОН [*ф-т*] 1 Меҳр-шафқат кўрсатувчи, сидқидилдан севувчи. *Моҳлар ойимнинг Анвар билан муомаласи холис ва самимий бўлиб, у Анварга ўз боласидай меҳрибон эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *айн.* **ғамхўр.** *Бу ерда бир меҳрибоним йўққи, менга кўмаклашса.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МЕҲРИБОНЛИК 1 **меҳрибон** *с. белги оти.*

2 *айн.* **меҳрибончилик.** [*Ноdира:*] *Ота-оналаримдан, опа-сингил, оға-ини, қариндош-уруғларимдан кўрмаган бу меҳрибонликларни ўлсам қора тупроғим унутмасдир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

МЕҲРИБОНЧИЛИК Меҳрибон кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; ғамхўрлик; меҳрибонлик. *Сувонжон сувни ичиб, ақли-ҳуши ўзига келиб, нозли дилбарнинг меҳрибончилигини билди.* «Орзигул».

МЕҲРИГИЁ(Ҳ) [*ф-т*] 1 Итузум гуллилар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик (халқда шу ўсимлик донини ёнида сақлаб юрган кишига одамлар меҳр қўяди, деган афсона бор).

2 *кўчма* Меҳрни тортувчи кимса ёки нарса. [*Хотин*] *битта ўғил туғиб берди-ю, эр-хотин орасига меҳригиё тушди-қўйди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

МЕҲРЛИ Меҳр-шафқатли, меҳрибон. *Бир зумда болалигим дейсизми, уй, меҳрли. . оналар кўз ўнгимдан бирма-бир ўтди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган.

МЕҲР-МУҲАББАТ, **меҳру муҳаббат** Меҳр ва муҳаббат, меҳр-шафқат.

МЕҲРОБ [*а*] Масжид ичида унинг қибла томонидаги тахмонга ўхшаш жойи (намоз шу томонга қараб ўқилади).

МЕҲТАРА [*ф-т*] *диал.* Меш, сано. *Меҳтарага сув олиб, Бек Муродхон жўнади.* «Муродхон».

МИ [*р*<*итал*] Музика гаммасининг учинчи товуши ва унинг нота белгиси

МИГРЕ́НЬ [*р*<*фр*] Одатда бошнинг ярмисида қаттиқ тутиб оғрийдиган нерв касаллиги.

МИЁВ 1 *тақл. с.* Мушукнинг овози ҳақида. *Сидиқжон шундай қаттиқ кулдики, бурчакда кулча бўлиб ётган мушук шошиб ўрнидан турди ва Сидиқ-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

жонга қараб «миёв» деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *бот. айн.* **мушук.**

МИЁВЛАМОҚ «Миёв-миёв» демоқ. *Мушук гўшт атрофида миёвлаб юрибди.*

МИЁВЛАШМОҚ **миёвламоқ** *фл. бирг. н.*

МИЁВ-МИЁВ **миёв** 1 *с. такр.*

МИЁН [*ф-т*] **1** *кам қўлл.* Ўртаси, ўрта. *Бухоро шаҳрида Мираараб мадрасасининг миён саройида кўп мулламлар тўпланишиб, мадрасанинг вақфи тўғрисида гапиришмоқда эдилар.* Айний, Қуллар.

2 *айн.* **бел I. Мўрча миён** хипча бел, бели ингичка.

МИЁНА [*ф-т*] **1** *кам қўлл.* Ўртача, ўрта. *Миёна ҳол деққон.* ▪ *Темирчи йигитнинг чақаси миёнагина тўйга етарли бўлиб қолганида Холхўжа қўрбоши йигитларининг хуружи бошланди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Фурқат.. тўлароқ, қора соқол миёна қад, Завқий сингари хушчақчақ одам эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Ўрта миёна** *айн.* **миёна 1. Миёна астар** кийимнинг ичига солинадиган пахта, ватин ва ш. к.ни тутиб туриш учун уларнинг устидан қопланадиган ички астар.

2 3-ш. эгалик ва ў.-п.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **миёнасида**).

МИЁНАСИДА *кўм. вазифасида* **1** Орасида, мобайнида, давомида. *Бир-икки ой миёнасида. Уч-тўрт кун миёнасида.*

2 Чамасида, тахминан. *Бир ойлик маош миёнасида мукофот олдим.*

МИЁНЧА *этн.* Хотинларнинг тўй дастурхонлари ичида патнисда олиб бориладиган мева, қанд-қурс. [*Ҳадича хола:*] *Миёнча тайёр энди бир саватда кулча бўлса бўлгани.* Т. Азимов, Хосият буви ажабланди.

МИЖҒОН [*ф-т*] *кт. айн.* **киприк.** *Кўрса ҳар кимда Ҳабибийдек муҳаббат шавқини, Ғамза бирла эгма қош остида мижғон қўзғалур.* Ҳабибий.

МИЖЖА [*ф-т*] *айн.* **киприк.** *Буни ҳайданг, қўя кўрманг! Бу чатоқ бир шумки, Қошу мижжангни териб, Кўсаю таллон қиладир.* Ҳамза. | Киприк ости. *Саодат дарҳол ювиниб, артиниб, ойнага қаради. Кўзлари киртайиб, мижжалари кўпчиб қолибди.* И. Раҳим, Ихлос.

◆ **Мижжа қоқмаслик** ухламай, бедор ётиш. *Воҳид кечаси мижжа қоқмасдан вагоннинг тамбурида папирос чекиб тонг отдирган эди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

МИЖИҒ Ғижимланган, ғижим. *Мижиғ қоғоз.*

МИЖИҒЛАМОҚ *айн.* **мижғиламоқ.**

МИЖИҒЛАНМОҚ **мижғламоқ** *фл. мажҳ. ва ўзл. н.*

МИЖОЗ I Сотувчига нисбатан доимий харидор ва шу харидорга нисбатан сотувчи. *У[қизга] ҳар кун эрталаб қаймоқ олиб келадиган мижоз эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Доимий ҳўранда, заказчи, қатновчи. *Бу ким деб ҳамширадан сўрасам, «Эй, бу одам бизнинг тез-тез келиб турадиган мижозимиз» деб қўл силтади.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. *Ғози чойхонага қараб ачинди: шинавандалар, мижозлар ортирган эдим.* И. Раҳим, Ихлос.

МИЖОЗ II *с. т.* Мизож. *Кенжа бу антиқа мижоз одамни ўзига яқин кўриб қолди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

МИЖҒАЛАМОҚ *диал.* Мижғиламоқ.

МИЖҒИЛАМОҚ Эзиб мижиғ қилиб қўймоқ, ғижимламоқ.

МИЖҒИЛАНМОҚ **мижғиламоқ** *фл. мажҳ. н.*

МИЖҒОВ **1** Бир ишни дадиллик билан қила олмайдиган; ланж, мағзава. *Чол болаларни яхши кўради.. Астойдил ишласанг, мижғов бўлмасанг, сени ҳам яхши кўриб қолади.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. | Муҳмал, мужмал. [*Мулла Мадраҳим:*] *Мижғов гапни ёқтирмайдиган бир сўзли бу заҳар полковникка муддаосини очиқ айтишга мажбур бўлди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Хархашаси кўп; инжиқ.

МИЖҒОВЛАНМОҚ Мижғовлик, инжиқлик қилмоқ, хархаша қилмоқ.— *Справканинг ўша ерига,— деди [Маъмуржон] мижғовланиб,— қўл қўйсангиз.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

МИЗАНСЦЕ́НА [*р<фр*] Спектакль давомида актёрларнинг спектаклнинг айрим пайтларига мос жойлашуви.

МИЗОЖ [*а*] **1** Кишининг ўзига хос табиати, хулқ-атвори. *Савдойи мизож одам.*

2 Киши организмининг ўзига хос талаби. [*Отабек:*] *Марғилон ҳавоси мизожимга тўғри келмаганга ўхшайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Мизожи иссиқ** *ёки* **иссиқ мизож** организмига, соғлиғига иссиқлик ёқадиган. **Мизожи совуқ** *ёки* **совуқ мизож** организмига, соғлиғига совуқлик ёқадиган.

МИЗҒИМОҚ Озгина ухламоқ, кўз илинтирмоқ. *Кечаси билан мижжа қоқмай чиққан Шодмон ота тонгга яқин мизғиб олди.* Ж. Шарипов, Саодат.

МИЙИҚ *диал.* Мўйлов. *Қашанда Тожиддин Қосим .. қоп-қора, йилтираган мийиғини силаб .. сўради.* Ойбек, Нур қидириб.

◆ **Мийиғида кулмоқ** илжаймасдан билинар-билинмас кулмоқ.

МИКРО́Б [*р<грек*] Микроскоп орқалигина кўриш мумкин бўлган жуда майда жонивор ёки ўсимлик организми. *Касал қўзғовчи микроблар. Ачитувчи микроблар.*

МИКРОБИО́ЛОГ [*р*] Микробиология олими, мутахассиси.

МИКРОБИОЛО́ГИК [*р* микробиологический] Микробиологияга оид. *Микробиологик тадқиқотлар.*

МИКРОБИОЛО́ГИЯ [*р<грек*] Биологиянинг микроорганизмларни ўрганувчи бўлими.

МИКРОҚЛИ́МАТ [*р<грек*] Ўрмон, дала, ботқоқлик каби кичик чегарадаги жойларнинг ўзига хос иқлим хусусиятлари, об-ҳаво шароити.

МИКРОҚЛИМАТИ́К [*р* микроклиматический] Микроклиматга, кичик район иқлимига оид. *Микроклиматик текширишлар.*

МИКРО́МЕТР [*р<грек*] Миллиметрнинг юздан бири қадар аниқлик билан ўлчайдиган асбоб.

МИКРОМЕТРИ́К [*р* микрометрический] Микрометрга ва микрометрияга оид. *Микрометрик ўлчашлар. Микрометрик винт.*

МИКРОМЕ́ТРИЯ [*р<грек*] Физиканинг масофаларни аниқ ўлчаш ҳақидаги бўлими.

МИКРО́Н [*р<грек*] Метрнинг миллионидан бир улуши.

МИКРООРГАНИ́ЗМ [*р*] Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган жуда майда ўсимлик ёки жонивор.

МИКРОРАЙО́Н [*р*] Шаҳарнинг ўзига мустақил кичик райони.

МИКРОСКО́П [*р<грек*] Оддий кўз билан кўриб ўрганиладиган нарсаларни текшириш учун қўлланиладиган, катта қилиб кўрсатадиган оптик асбоб.

МИКРОСКОПИ́К [*р* микроскопический] **1** Микроскоп билан қилинадиган, микроскопда бўладиган. *Микроскопик анализ. Микроскопик текширишлар.*

2 Жуда майда, фақат микроскоп билан кўриш мумкин бўлган. *Микроскопик жониворлар. Микроскопик сув ўтлари.*

МИКРОФИ́ЛЬМ [*р<грек+инг*л] Нодир ҳужжат, қўлёзма, китоб ва ш. к.нинг кинолентага олинган нусхаси. *Китоб микрофильми.*

МИКРОФО́Н [*р<грек*] Товушни узоқ масофага узатиш ёки кучайтириш учун ишлатиладиган асбоб. *Микрофонга гапирмоқ.*

МИКРОЭЛЕМЕНТЛАР [*р* микроэлементы<*грек+лат*] Ўсимлик ва ҳайвон организмида жуда кам миқдорда (юздан, мингдан ва ҳатто ундан ҳам кам улушда) бўладиган химик элементлар.

МИКСТУ́РА [*р<лат*] Бир неча хил модда аралашмасидан тайёрланган суюқ дори.

МИЛ I [*а*] *эск. айн.* **ствол 1.** *Милтиқнинг мили.*

МИЛ II [*а*] *эск. айн.* **стрелка 1.** *Соат мили. Компас мили.*

МИЛ III [*р миля<инг*л] Турли давлатларда турли қийматларга эга бўлган узунлик ўлчови. *Денгиз мили* (1852 *метр*). *Географик мил* (7420 *метр*).

МИЛДИРАМОҚ Оз миқдорда секин оқмоқ, жилдирамоқ. *Майда тошлар устидан милдираб оққан илиқ сув билан челак тўлдиргандан кейин.. дам олгани катта тошга ўтиришди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МИЛИТАРИЗА́ЦИЯ [*р*] Империалистик давлатларнинг ўзга мамлакатларни босиб олиш мақсадида тинчлик даврида бутун иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳаётни босқинчилик уру-

www.ziyouz.com kutubxonasi

шига тайёргарлик кўришга бўйсундириши; ҳарбий ташкилот методларини кундалик ишларга татбиқ қилиш. *Милитаризация сиёсати.*

МИЛИТАРИЗМ [*р<лат*] 1 Империалистик давлатларнинг қуролланиб урушга тайёрланишга, милитаризацияга қаратилган реакцион сиёсати.

2 Капиталистик давлатларда ҳарбийлар ҳукмронлиги.

МИЛИТАРИСТ [*р*] Милитаризм тарафдори, милитаризм сиёсатини юритувчи.

МИЛИТАРИСТИК [*р* милитаристический] Милитаризмга оид. *Милитаристик сиёсат. Милитаристик ҳаракат.*

МИЛИЦИОНЕР [*р*] Милиция ходими. *Милиционерларга кўзи тушган Кутбия.. Ҳамдамформанинг қулоғига. — уни шу ердан тўппа-тўғри қамоқхонага узатадилар, афтидан,— деди қувониб.* Айний, Қуллар.

МИЛИЦИЯ [*р<лат*] 1 СССРда: жамоат тартибини, гражданлар ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ижтимоий мулкни қўриқлаш каби вазифаларни бажарувчи маъмурий орган. | *с. т.* Шу органнинг маҳаллий бўлими, бошқармаси.

2 *с. т.* Милиционер. [*Фотима:*] *Бориб милиция олиб келинг. Мен ҳар иккала туҳматчини бу ерга қамаб қўйдим.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

МИЛИЦИЯХОНА [*р+ф-т*] *с. т.* Милиция бўлими, бошқармаси жойлашган бино. *Милиционер милтиғини олиб.. милицияхона дарвозасининг бериги бурчагида қоровул бўлиб турди.* Айний, Қуллар.

МИЛК I [*ф-т*] Тиш ўзакларини қоплаб турган эт, мушак тўқима.

◆ **Кўз милки** кўз қовоқларининг киприк ўсиб чиққан ери. *Низомиддин юзини тескари ўгириб дастрўмол олиб, кўз милкларини артди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тирноқ милки** бармоқнинг тирноқ ўсиб чиққан ери.

МИЛК II [*ф-т*] Матонинг икки ёнидан узунасига чиқарилган қирғоқ. *Милкини кўр, бўзини ол, онасини кўр, қизини ол.* Мақол.

МИЛКАК [*ф-т*] Тирноқ милкининг йирингланиши. *Қўлимга милкак чиқди.*

МИЛЛАТ [*а*] 1 Тарихан ташкил топган, маданияти, тили, территорияси, иқтисодий ҳаёти ва руҳий хусусиятларининг умумийлиги асосида вужудга келган кишилар группаси. *Рус миллати. Ўзбек миллати. Социалистик миллатларнинг шаклланиши.* ▪ *Ёшлар, кексалар .. қизлар, жувонлар орасида турли миллат вакиллари — қозоқ, қирғиз, арман ва яҳудийлар ҳам кўринар .. эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Давлат, мамлакат. *Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.*

МИЛЛАТДОШ [*а+ф-т*] *кам қўлл.* Бир миллатга мансуб бўлган, миллати бир.

МИЛЛАТЧИ Миллатчилик тарафдори, миллатчилик йўлидан борувчи. *Буржуа миллатчилари.* ▪ *Тўқсонов ўз ўтмишини ва ижтимоий чиқишини яшириб совет аппаратига кириб олган миллатчилардан экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИЛЛАТЧИЛИК Миллат айириш, бир миллатни улуғлаб, иккинчисини ерга уришдан иборат бўлган реакцион буржуа идеологияси. *Миллатчиликка қарши кураш. Буржуа миллатчилиги. Миллатчилик сиёсати.* ▪ *Энди бу лаънати «миллатчилик» дегани ҳам ўша ўтмишнинг ярамас одатларини янги замон этагига ёпиштириб келаётган чақир тиканак эмасми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИЛЛИАРД [*р<фр*] 1 *снқ сон* 1 000 000 000 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Икки миллиард сўм. Миллиардни миллионга бўлмоқ.*

2 Сон-саноқсиз, жуда кўп. *Миллиард юлдуз билан боқади осмон.* Ж. Жабборов.

МИЛЛИАРДЕР [*р<фр*] Миллиардлар билан ҳисобланадиган бойликка эга бўлган киши. *Америка миллиардерлари.*

МИЛЛИГРАММ [*р<лат+грек*] Граммнинг мингдан бир бўлагига тенг оғирлик ўлчови.

МИЛЛИЙ [*а*] 1 Миллатга оид; бир миллатдаги кишиларга хос бўлган. *Миллий масала. Миллий ҳаракат. Миллий тиллар.*

2 Бирор миллатнинг, халқнинг ўзига хос бўлган, унинг хусусиятларини ифодаловчи. *Миллий маданият. Миллий музика. Миллий кийим.*

3 Бирор мамлакатга, давлат ва унинг аҳолисига оид. *СССРнинг миллий байроғи. Миллий даромад. Миллий гимн.*

МИЛЛИЙЛАШТИРИЛМОҚ **миллийлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

МИЛЛИЙЛАШТИРМОҚ *айн.* **ерлилаштирмоқ.**

МИЛЛИМЕТР [*р<лат+грек*] Метрнинг мингдан бирига тенг узунлик ўлчови.

МИЛЛИОН [*р<фр*] 1 *снқ сон* 1 000 000 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Республикамиз Ватанга 5 миллион тонна пахта етказиб берди.*

2 Сон-саноқсиз, жуда кўп. *Миллион йиллар ўтганда ҳам, тошга йўнилган хатлар ўчиб кетганда ҳам, Ленин кишиларнинг қалбидан ўчмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИЛЛИОНЕР [*р<фр*] 1 Миллионлар билан ҳисобланадиган бойликка эга бўлган киши. *Инглиз миллионерлари. Миллионер бойлар.*

2 Бойлиги, даромади миллионлаб ҳисобланадиган (колхоз ҳақида). *У [Болтабой] орадан уч кун ўтказиб, тоғаси раис бўлган миллионер колхозга борди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МИЛЛИОНЛАБ *чама сон.* Миллион ҳисобида, миллион билан ҳисобланадиган миқдорда. *Миллионлаб даромад олмоқ.*

МИЛЛИЯТ [*а*] *эск. кт. айн.* **миллат.**

МИЛОД [*а*] 1 *дин.* Исо пайғамбарнинг туғилган куни. *Милоддан бурун. Милоддан кейин.*

2 Милодий йил ҳисоби. *Милоднинг бешинчи асри.*

МИЛОДИЙ [*а*] Милоддан бошланган (йил ҳисоби ҳақида). *Милодий йил ҳисоби.* || *Ҳижрийни милодийга айлантирмоқ.*

МИЛТ *тасв. с.* Кучсиз нур, ялтираш ҳақида. *Милт этган чироқ йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қаро эди ўша тун. На милт этган юлдуз бор, На йилт этган бир учқун* Э. Воҳидов.

МИЛТИЛЛАМОҚ *айн.* **милтирамоқ.**

МИЛТИРАМОҚ 1 Пирпираб кучсиз ёниб ёки ёруғ бериб турмоқ. [*Элмурод*] *кооператив чироғи милтираб турган ердан узоқлашиб қишлоқ четига чиқиб қолганини пайқагач, орқага қайтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унда-мунда юлдузлар хира милтирар, совуқ аччиққина.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Кўзга аранг ташланмоқ, зўрға кўринмоқ. *Қоражонбек шундай бўйлаб қаради, Милтираган бир қорани кўради.* «Алпомиш».

МИЛТИРАТМОҚ **милтирамоқ** *фл. орт. н.*

МИЛТИҚ Ўқ отадиган узун стволли қўл қуроли. *Ов милтиқ. Қўшоғиз милтиқ. Бешотар милтиқ.* ▪ *Додхоҳ дағаллик қилган эди, оломондан битгаси милтиқ отиб икки сипоҳни йиқиб ҳам қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИЛТИҚБОЗЛИК Милтиқ билан отишиш, отишув. *Милтиқбозлик қилмоқ.*

МИЛТИҚСОЗ Милтиқ ясовчи уста.

МИЛТИҚСОЗЛИК 1 **милтиқсоз** *с. касб оти. Милтиқсозлик қилмоқ.*

2 Милтиқ ишлаб чиқариш, милтиқ ясаш иши.

МИЛТ-МИЛТ **милт** *с. такр. Нариги уйда ёниб ётган шам нури дарича тирқишидан милт-милт кўзга илинар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Милт-милт қилмоқ** (**ёки этмоқ**) *айн.* **милтирамоқ.** *Милт-милт этиб ёниб турган чироқ.* ▪ *Қудрат кўчага чиқиб қараса,.. офтобда сигир-бузоқлар узоқдан худди энди туғилган қўзичоқлардай милт-милт қилиб кўзга ташланарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

МИМ [*а*] Араб алфавитининг йигирма тўртинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

МИМИКА [*р<грек*] 1 Юз мускулларининг ҳис-туйғу, ички кайфиятни ифодаловчи ҳаракатлари. *Фикрни мимика орқали ифодалаш.*

2 Ҳис-туйғу ва кайфиятларни юз мускуллари ҳаракати билан ифода этиш санъати. *Мимикага уста артист.*

МИМИКРИЯ [*р<инел*] *биол.* Баъзи ҳайвон ва ўсимликларнинг атрофидаги табиий шароит рангига ёки бошқа

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳайвонлар, ўсимликлар турига мослашуви. *Мимикрия — ҳайвон ва ўсимликларнинг табиий ҳимоя воситасидир.*

МИМИТ *бол.* Кичкинагина, жимит; митти. *Мимит қошиқ.*

МИМО́ЗА [*р<грек*] Жануб томонларда ўсадиган ўт, бута ёки дарахт (баъзи турлари қўл текизилса баргини осилтириб олади).

МИН *диал.* Нуқсон, айб. [*Ойдона:*] *Опа, ёрим бўлса ўша кишидек, Асло мини йўқ топган ёримни.* «Хушкелди».

МИ́НА [*р<фр*] 1 Ер, сув остига қўйиладиган портловчи снаряд. *Танкка қарши мина. Сув ости минаси. Мина қўймоқ.*

2 Миномётдан отиладиган снаряд.

3 *айн.* **торпеда.**

МИНАЛАШТИРМОҚ Мина қўйиб чиқмоқ, мина қўйиб ташламоқ.

МИНБА́Р [*а*] 1 *дин.* Масжидда имом ваъз айтадиган баланд жой. *Ҳазрат минбардан тушиб, бетига фотиҳа торганидан кейин масжид муаззини билан дарвозанинг ёнига бориб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Лекция, доклад қилинадиган, ахборот бериладиган баланд курси; трибуна. *Минбарга чиқмоқ. Минбарда туриб гапирмоқ.* ▪ *Умрида минбарга чиқмаган Мирвали банги ҳам, ўзича айтганда, меҳробга сўзга чиқиб, сўзининг охирида ҳаммани кулдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ҳали институт минбаридан Ўнларча олимдан тинглайсан хитоб.* Ғ. Ғулом.

♦ **Адабий минбар** газета, журнал ва ш. к. ҳақида.

МИНБАЪД [*а*] *эск. кт.* 1 Бундан кейин. *Бир кун оқсоч хотин «Раҳимжон ака» дегани учун домладан бир тарсаки еди. Домла: «минбаъд бегим дегин» — деди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳеч, сира, асло. *Мен энди қилмайман, минбаъд қилмайман.* А. Мухтор, Туғилиш.

МИНГ *снқ сон* 1 1000 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Мингни мингга қўшмоқ. Минг сўм пул. Минг киши.*

2 *рвш вазифасида* Кўп, жуда. *Мингдан-минг рози бўлмоқ. Минг яшамоқ.* ▪ *Фотима амакисининг авзойини кўриб, келганига минг тушаймон қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи | Ҳар қанча. *Сен минг чиройли бўлма — етимсан.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Шарофат:*] *Сизга қолса дадамни ёт унсур ҳам дейсиз.. Сизнинг ўрнингизда бўлак одам бўлганда минг ёмон кўрса ҳам, .. бир бориб ўша бечорани юпатиб .. келар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МИНГАШМОҚ 1 От, велосипед кабиларга минган кишининг орқасига минмоқ. *Давлатёр Элмуродни эгарга миндириб, ўзи мингашган ҳолда жўнамоқчи бўлиб туришган эди, туёқ товушлари эшитилиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бири иккинчисининг устига чиқиб олмоқ, шундай ҳолда айқашиб кетмоқ. *Электр симлари бир-бирига мингашиб қолибди. Бир-бирига мингашган ўркач-ўркач тоғлар.*

МИНГАШТИРМОҚ **мингашмоқ** *фл. орт. н.* [*Отам*] *қишлоқдан бир от топиб, мени ўзи билан мингаштириб Ғиждувонга .. олиб борди.* Айний, Эсдаликлар.

МИНГБО́ШИ I *тар.* 1 Даҳа ёки қишлоқ оқсоқоли, ҳокими. *Бир гувоҳнома олиш учун Кўкча даҳамизнинг мингбошиси Нормуҳаммаднинг маҳкамасига югурдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Тешабойнинг*] *катта хотини .. Ўктамхон.., кичиги эса Қорабулоқ мингбошиси Мадумар додхоҳнинг кичик қизи Тўрахон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тар.* Қўшин бошлиғи. *Қушбеги ва Юсуфбек ҳожиларнинг таклифи билан Мусулмонқул ўрнига Ўтаббой қушбеги* [*Марғилон ҳокими*] *мингбоши белгиланиб, тўртинчи кун Худоёрхон қўшини билан Кўқонга қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИНГБО́ШИ II Пилла қурти пилла ўраш даврида дастак қилиб қўйиладиган бир турли ўт, хашак.

МИНГБО́ШИЛИК **мингбоши** I *с. мавҳ. от. Мингбошилик қилмоқ. Мингбошиликка сайланмоқ.*

МИНГДЕВОНА Ҳиди одамни гангитадиган бир хил заҳарли ўт (медицинада ишлатилади).

МИНГИЗМОҚ *диал.* Миндирмоқ.

МИНГЛАБ *чама сон* Минг ҳисобида, минг билан ҳисобланадиган миқдорда. *Заводимизда илғорлар минглаб саналади.* ▪ *Азизбек тезда берилмагани (таслим бўлмагани) учун минглаб халқ ўрда атрофида силжимай ётиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИНГЛИК 1 *мат.* Катта сонларнинг минглар хонаси.

2 Пул, облигация ва бошқа қимматли қоғозларнинг минг сўмлиги.

МИНГОЁҚ Бўғимоёқлиларга мансуб, танаси бўйлаб икки қатор оёқлари бўлган бир хил ҳашарот.

МИНГЧИ Мавсумда бир неча минг килограмм пахта терадиган илғор теримчи.

МИНДИ-МИНДИ 1 Болаларнинг бир-бирини миниб ўйнайдиган бир хил ўйини. *Минди-минди ўйнамоқ.*

2 *кўчма* Тумонат одам йиғилган, тиқилинч, тирбанд ҳолат ҳақида. [*Колхоз саройида*].. *фильм кўрсатилаётган эди, одам демаганингиз минди-минди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

МИНДИРИЛМОҚ **миндирмоқ** *фл. мажҳ. н.* [*Отабек:*] *Бу киноя ва заҳарли мактубни ёзишга сизни мажбур этган.. ва тағин аллақанча мартабаларга миндирилишларингиз бош омили орзу-ҳавас.. шумлигидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИНДИРМОҚ **минмоқ** *фл. орт. н. Отга миндирмоқ.* ▪ [*Мирзакарим-бой:*] *Шоқосимга айт, жойини топсин, иложи бўлса эртага юк устига миндириб, шаҳарга олиб тушиб қўй.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МИНЕРА́Л I [*р<фр*] Ер қобиғи таркибида учрайдиган табиий ҳимик бирикма ёки элемент.

МИНЕРА́Л II [*р* минеральный] Табиий ҳимик бирикма ёки элементларга оид, шундай элемент ёки бирикмалардан иборат бўлган, таркибида шундай элемент ёки бирикмалар бор. *Минерал тузлар. Минерал ўғит. Минерал сув.*

МИНЕРАЛИЗА́ЦИЯ [*р*] 1 Органик моддаларнинг минералга айланиши, минерал бирикмалар ҳосил қилиши. *Ўсимликларнинг минерализацияси.*

2 Минерал тузларга тўйиниш, тўйинтириш ёки тўйинганлик. *Ернинг минерализация процесси. Сувнинг минерализация даражаси.*

МИНЕРАЛО́Г [*р*] Минералогия олими, мутахассиси.

МИНЕРАЛОГИ́К [*р* минералогический] Минералогияга оид. *Минералогик тадқиқотлар.*

МИНЕРАЛО́ГИЯ [*р*] Мине аллар ҳақидаги фан.

МИНИАТЮ́РА [*р<итал*] 1 Ўрта аср қўлёз а асарлари ва китобларда бўёқлар билан чизилган нафис расм, сурат, безакли бош ҳарф ёки лавҳа. *Навоий лирикаси ва «Ҳамса»сига Беҳзод ишлаган миниатюралар ўрта аср тасвирий санъатининг қимматбаҳо дурдоналаридандир.* Ф. Ҳусаннова, Қўқон адабиёт музейида.

2 Нозик ва чиройли қилиб ишланган кичкина расм, сурат. | Шундай сурат ва расмлар солиш санъати. *Миниатюра намунаси. Шарқ миниатюраси.*

3 Кичик адабий ёки музика асари.

МИНИМА́Л [*р* минимальный] Энг оз, энг кам, энг кичик; *акси* **максимал.** *Минимал қиймат. Минимал тафовут.*

МИ́НИМУМ [*р<лат*] 1 Энг оз, энг кичик миқдор; *акси* **максимум** 1.

2 Бирор соҳа учун лозим бўлган энг зарурий билим ёки тадбирлар йиғиндиси. *Техника минимуми. Кандидатлик минимуми.*

3 *айн.* **минимал.** *Минимум программа.* || *Минимум юз килограммдан пахта териш.*

МИНИ́СТР [*р<фр*] Министрликка бошчилик қилувчи ҳукумат аъзоси. *Мудофаа министри. Маориф министри. Молия министри. Министрлар Совети.*

МИНИСТРЛИК 1 Давлатни бошқаришнинг бирор соҳасига министр бошчилигида раҳбарлик қилувчи марказий ҳукумат органи ва шу орган жойлашган бино. *Қишлоқ хўжалик министрлиги. Савдо министрлиги. Маданият министрлиги.*

2 Буржуа парламентаризмида министрлар ҳайъати.

3 Министр вазифаси ва иши.

МИНМОҚ 1 Бирор нарсанинг устига (одатда от-уловга) оёқларни икки ёққа солинтириб ўтириб олмоқ. *Туяга минмоқ. Мотоциклга минмоқ. От кимни-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ки — минганники. Мақол. ▪ *Ёрмат аравани ҳар қисмига разм солиб, кейин чаққонлик билан отга минди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўтабой азим туп ёнғоққа тирмашиб, боғ деворига минди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *диал.* Транспорт воситаларига чиқмоқ, ўтирмоқ. *Аравага минмоқ. Трамвайга минмоқ. Машинага минмоқ.*

3 *диал.* Транспорт воситаларининг бирор турини бошқармоқ, ҳайдамоқ. *Машина минмоқ. Арава минмоқ.* ▪ *Жонфиғон бундан беш-олти йил бурун қайси бир идоранинг извошини минар экан, киракашлик қилиб қўлга тушгандан кейин ҳайдашибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

4 *эск.* Кўтарилмоқ, бирор нарсанинг устига чиқмоқ. *Хон супанинг зинасига етиб, юқори минди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

♦ **Амалга минмоқ** қ. **амал** 2. **Авжига минмоқ** қ. **авж** 1. **Бўйинга (ёки елкага, бошга) миниб олмоқ** қ. **бўйин** I

МИННАТ [*а*] **1** Қилинган хизмат, яхшилик учун бўлган қарздорлик. [*Юсуфбек ҳожи:*] *Агар бу хизматни ўз зиммангизга олур экансиз, устимга катта миннат қўйган бўласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қилинган яхшиликни юзга солиш ёки бошқаларга гапириб юриш. *Текиннинг миннати кўп, меҳнатнинг зийнати кўп.* Мақол. ▪ [*Элмурод:*] *Эшон менга берган бир увада чопони билан бир эски чориғини миннат қилган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИННАТДОР [*а+ф-т*] Бировнинг қилган яхшилигидан, хизматидан мамнун ва қарздор. [*Мулла Обид:*] *Бугдойни тайёр унга алмаштирдингиз, миннатдорман.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МИННАТДОРЛИК 1 миннатдор *с. мавҳ. от. Элмурод уларнинг ўқишдан миннатдорликларини кўриб хурсанд бўларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мамнунлик, хурсандлик ифодаси. *Миннатдорлик билдирмоқ. Миннатдорлик изҳор қилмоқ.* ▪ *Йўлчи бу қашшоқ, бу аламдийда чолнинг олижаноблиги қаршисида ўз миннатдорлигини қандай ифода қилишини билмай қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МИННАТДОРЧИЛИК *айн.* **миннатдорлик** 2. [*Нормуҳаммад қушбеги*] *золим душманни қўлга туширишнинг бош омили бўлган Юсуфбек ҳожига ўз миннатдорчилигини айтиб тугата олмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИННАТЛИ Миннатга сабаб бўлган ёки бўладиган. *Миннатли ошдан миннатсиз ёвғон яхши.* Мақол.

МИННАТСИЗ Миннати йўқ, миннатга сабаб бўлмайдиган; беминнат. *Бу оила аъзолари бир умр шодлик: кўрмади, ҳатто миннатсиз нон ейиш нималигини билмади.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

МИНОМЁТ [*р*] Мина отадиган қурол.

МИНОМЁТЧИ Миномётдан ўқ отувчи ҳарбий хизматчи, аскар. *Миномётчилар ротаси.*

МИНОНОСЕЦ [*р*] Торпеда билан қуролланган ҳарбий кема.

МИНОР(А) [*а*] Бирор бинога қўшиб ёки алоҳида қурилган мезана шаклидаги баланд иншоот. *Масжид минораси. Кремль миноралари. Бухоро миноралари. Минора қуббаси.* ▪ *Амирнинг дори бор, минори бор, ноғорахонаси бор.* Айний, Дохунда.

МИНТАҚА [*а*] **1** *геогр.* Ер юзининг икки қўшни параллел оралиғидаги, бир-биридан иқлими билан фарқ қиладиган ҳар бир бўлаги. *Иссиқ минтақа. Совуқ минтақа. Ўртача минтақа.*

2 Ер юзининг бирор хусусияти билан ажралиб турадиган бўлаги, зонаси.

МИНУС [*р<лат*] **1** *мат.* Айириш амалини ёки манфий миқдорни билдирувчи (—) белги.

2 *мат.* Айирув, олув. *Беш минус тўрт баравар бирга.*

3 *мат.* Миқдорнинг манфийлигини, ҳароратнинг нолдан пастлигини билдирувчи сўз ёки белги. *Бугун ҳарорат минус йигирма.*

4 Ўқувчига қўйилган баҳонинг тўлиқ эмаслигини, унинг билими шу баҳога етарли эмаслигини билдирувчи сўз ёки белги. *Минус уч баҳо қўймоқ.*

МИНУТ [*р* минута<*лат*] **1** Соатнинг олтмишдан бир улушига тенг вақт ўлчови; дақиқа. *Ўн минут. Соат беш минути кам саккиз.* ▪ *Соат тўққиздан ўн беш минут ўтганда дарё тепасида қоп-қора булутдек самолётлар пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Қисқа бир муддат; лаҳза, он, зум. *Йўлчи ерга қараб бир минут сукут қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Йўлчи:*] *Баъзи минутларда эси оққан каби кўча ўртасида қаққайиб қолар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *мат.* Градуснинг олтмишдан бир улушига, айлананинг йигирма бир минг олти юздан бир улушига тенг бурчак ва ёй ўлчови бирлиги (ёзувда рақамнинг ўнг томонига, устига қўйилади, мас., 80°30′ — 80 даража, 30 минут).

МИНУТЛАБ *рвш* Минут билан, минутига қараб, ҳар минутни ҳисобга олиб. *Вақтни минутлаб ҳисобламоқ.*

МИНУТЛИ 1 Минутдан иборат, минут ўлчовидаги. *Ўн минутли иш. Беш минутли танаффус.*

2 Жуда қисқа, бир онли. *Минутли иш.*

МИНҒАЙМАС Дардини, юрагидагини ёрилиб гапирмайдиган; индамас. *Моҳира ойим қизининг бирорта ишдан норозилигини пайқаб, «Минғаймас, писмиқ ўлгур, тағин нима жин урди сенга?» — деб сўраганида, Зайнаб қовоқ-дудоғини солиб бир оғиз ҳам жавоб бермас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИНҒАЙМОҚ Қовоқ-димоғини солмоқ, лаб-лунжини осилтирмоқ, араз қилмоқ. *Гуломжоннинг.. бир неча минутгина аввал томирларида .. қайнаган йигитлик қонининг тиниши учун Наргиснинг .. чеккада минғайиб кўриниши кифоя қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МИНҒИЛЛАМОҚ *с. т.* Минғирламоқ.

МИНҒИРЛАМОҚ 1 Димоғда секин ва ноаниқ гапирмоқ; пинғилламоқ. [*Бой*] *Йўлчининг саломига минғирлаб жавоб қайтарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Норози оҳангда нолиб гапирмоқ; нолимоқ. *Кўп минғирлама.*

МИНҒИР-МИНҒИР *тақл. с.* **1** Димоғда айтилган паст ва ноаниқ товуш ёки гап ҳақида. *Минғир-минғир ашула.* ▪ [*Тожибой:*] *Ўзиям хотинчалиш одамда. Гапи оғзидан тушиб кетади. Минғир-минғир қилади. Гоҳо гапини одам ҳам тушуниб бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Норозилик нолиш ҳақида.

МИОКАРД [*р<грек*] *анат.* Юракнинг мушак девори. *Миокард инфаркти.*

МИОКАРДИТ [*р*] *мед.* Юрак мушагининг, миокарднинг яллиғланиши.

МИР [*а*] **1** «Амир» сўзининг қисқарган формаси. *Мир Алишер.*

2 Баъзи эркаклар исмининг таркибига киради, мас. *Миртемир, Мирали, Мирғиёс.*

МИРЗА [*а+ф-т*] **1** *тар.* Ёзув-чизув ишларини олиб борган лавозимли киши; котиб. *Амлокдорнинг мирзаси белига суқилган қаламдонини очиб, қаламини қўлига олди.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Саводли, ўқимишли одам. **Мирза йигит** саводли, ўқимишли ёш кишиларга ҳурмат билан мурожаат этиш формаси.

3 *эск.* Юқори. табақаларга мансуб киши; жаноб. *Мен чўриман, сиз мирзасиз, бекавчча!* «Гўрўғли».

4 Мирза (*эркаклар исми*).

МИРЗАБОШИ *тар.* Ўзбек хонликларида мирзахона бошлиғи. [*Сафар бўзчи:*] *Шаҳардаги бирорта мударрис домлани мирзабоши кўтарсалар йўқ дерми?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МИРЗАЛИҚ мирза 1,3 *с. касб оти. Мирзалик қилмоқ.*

МИРЗАТЕРАК Теракнинг тик ва текис ўсадиган бир тури.

МИРЗАХОНА [*а+ф-т*] *тар.* Амир ва хонларнинг мирзалар ёзув ишлари олиб борадиган идораси.

МИРЗО [*а+ф-т*] **1** Мирзода, амир ўғли.

2 *кт. айн.* **мирза.** *Анвар.. нома ва аризаларнинг.. баъзиларини биринчи хонада олдига давот қалам қўйиб дафтар устида ўтирган мирзо, муфтиларга ҳавола қилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МИРЗОЙИ [*а+ф-т*]: **мирзойи кавуш** *эск.* баланд ингичка пошнали кавуш. **Мирзойи сабзи** сабзининг учи ингичка узун бир хили. **Мирзойи этик** *эск.* баланд ингичка пошнали этик.

МИРИ [*ф-т<а*] *тар.* Беш тийинли чақа, беш тийин. *Бир мири ҳаён, уч*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мири зиён. Мақол. *Дунёники мири кам икки.* Мақол. ■ *Домла уч мири пул ё битта қатлама келтириб қўйганга сира индамайдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Миридан сирини айирмоқ** (*ёки* **ажратмоқ**) муфассал равишда, майда-чуйдасигача текширмоқ. **Миридан-сиригача** муфассал равишда, майда-чуйдасигача, батафсил. *Зиёдиллага бу ҳунар ёқиб тушган, уни миридан-сиригача эгаллаб олиш учун бутун кучи, зеҳнини ишга солган эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

МИРИЛИҚ Мири қийматига эга бўлган, миригa арзийдиган, миридан иборат. *Бир қулоғига уч мирилик танга қистириб олган самоварчи йигит қўш чойнаклаб чой ташийди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бир мирилик носни баҳона қилиб бозорга тушиб, бутун бир кунини беҳуда ўтказадиганлар кўп.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

МИРИШКОР [*а*+*ф-т*] 1 Ўз ишининг тажрибали, моҳир устаси; тажрибакор, омилкор. *Миришкор сувчи. Миришкор боғбон.* ■ *Султон бўзчи .. ўз ҳунарининг миришкори ҳисобланар.. эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *с. т.* Саранжом-сариштa. *Миришкор хотин.*

МИРИҚМОҚ Ниҳоят даражада қонмоқ, қониқмоқ, тўймоқ. *Чойга мириқмоқ. Ҳикояни мириқиб эшитмоқ. Мириқиб ухламоқ.* ■ *Парвариши етган ғўзалар она сутига мириққан боладек гуркираб ўсарди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

МИРИҚТИРМОҚ **мириқмоқ** *фл. орт. н. Миришкор сувчилар ғўзани кеча-кундуз сувга мириқтирмоқдалар.*

МИРОБ [*а*+*ф-т*] Катта ариқдан, анҳордан сув тақсимлаш вазифасини бажарувчи киши.

МИРОБЛИК **мироб** *с. касб. оти.*

МИРОХЎР [*а*+*ф-т*] 1 *тар.* Хонликларда сарой отхоналарига бошчилик қилган мансабдор. *Мен мирохўрдан ўн беш сўм олиб, мана шу остимдаги эшакни сизга бериб кетаман.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *эск. айн.* **отбоқар.**

МИРРИХ [*а*] (М — *катта*) *эск. кт. айн.* **Марс.**

МИРСАНЖАЛИ [*а*+*ф-т*]: **мирсанжали ўрик** ўрикнинг йирик ва узунчоқроқ бир нави.

МИРШАБ [*а*+*ф-т*] 1 *тар.* Хонликларда тунги шаҳар соқчиси ва уларнинг бошлиғи.— *Бизни кимнинг ҳукми билан ўлдирмоқчи бўлаётирсиз,— деди .. хатирчилик банди, миршаб одамига.* Айний, Қуллар. *Миршаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб йўлакка кириши билан, .. Офтоб ойим ила Кумушга .. жон кирган каби бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Милиционер.

МИРШАБХОНА [*а*+*ф-т*] Миршаб маҳкамаси ва қамоқхонаси. *Икки миршаб Уста кулол билан Ҳамроқулни.. бутхонанинг нариги томонидаги миршабхонага томон олиб кетди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

МИРҚУРУҚ *с. т. ҳазл* Ёнида ҳеч пули бўлмайдиган кишни ҳақида. [*Рўзипаранг:*] *Ўзингиз тушунган одам-у, доим мирқуруқсиз, қачонгача сизни кечириб юрамиз, хўжайин.* А. Муҳиддин, Кечирасиз.

МИРҒАЗАБ [*а*] *тар.* Маҳбус ва бандиларни жазолайдиган, калтаклаб тергов қиладиган зиндон назоратчиси. *Миргазаблар кунда келиб, уларнинг [бандиларнинг] ҳар бирини ўлгудай уриб сўроқ қилардилар.* Айний, Дохунда.

МИРҒАҚ *диал.* Мурғак.

МИС [*ф-т*] Химиявий элемент, қайишқоқ ва чўкичланувчан қизғиш рангли металл. *Соф мис. Қизил мис. Сариқ мис.* || *Қамбар ихчам, ярқироқ мис чилимни олиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Миси чиқди** нопок, қалб иши фош бўлди, сири очилди.

МИСВОҚ [*ф-т*] *эск.* Арча ва ш. к. хушбўй дарахт ёғочидан қилинган тиш тозалагич.

МИСҚАР [*ф-т*] Мис буюмлар ясаш ва уларни тузатиш иши билан шуғулланувчи ҳунарманд. *Гулнор .. мискарлар томонидан самовар тахлитида ясалган қумғондан чой қуяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МИСҚАРЛИҚ 1 **мискар** *с. касб оти. Мискарликни ўрганмоқ. Мискарлик қилмоқ.*

2 *тар.* Мискарлар растаси. *Мискарликдан ўтмоқ.*

МИСҚИН [*а*] 1 Фақирликдан оғир аҳволга тушиб қолган, аҳволи танг, бечораҳол одам. [*Буғроҳожи:*] *Ҳа демай элга қаҳатчилик бўлғай .. фақир ва мискинлар ит, эшак гўштини егайлар.* М. Осим, Ўтрор.

2 *сўф* Мунгли, ҳазин.— *Отанг боя қиши чарчаб, бўлганича бўлди,— деди она мискин товуш билан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

МИСҚИНЛИК **мискин** 1,2 *с. белги оти.*

МИСЛ [*а*] Мисол, тимсол, ўхшаш. *Мисли йўқ оламшумул воқеа. Мисли топилмайдиган киши.* ■ *Тошкент тарихида мисли кўрилмаган Азизбек каби ваҳшийни фақат шу Мусулмонқул қўлидан олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИСЛИ [*ф-т*<*а*] Каби, сингари, бамисоли. *Қалбини бир оғир ғам ўртарди мисли оташ.* Ҳ. Олимжон.

МИСЛСИЗ Мисли, ўхшаши йўқ; беқиёс. *Мислсиз қаҳрамонлик.* ■ *Бу ҳаёт оқимида мислсиз гирдоблар учрайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. || *Эндиги ривожланиш мислсиз бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МИСОЛ [*а*] 1 Тушунтириш учун ёки далил, исбот ва ш. к. тариқасида бир турли нарса, ҳодиса ва ш. к.дан олинган айрим намуна; ўрнак. *Мисол келтирмоқ. Мисолга олмоқ. Мисол учун гапирмоқ.* ■ [*Ҳакимбойвачча:*] *Ёмонларнинг кўпайгани ҳақида шикоят қилди. Мисол учун Йўлчини олди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ечиш, машқ қилиш учун бериладиган математик ифода. *Мисол ишламоқ. Ечилиши осон мисол.*

3 *кам қўлл.* Каби, сингари, бамисоли, мисли. *Оқ пахтамиз таронаси ёйилсин тонг мисол!* Т. Тўла.

МИСОЛИ [*ф-т*<*а*] *кўм.*(*б. к. билан*) Худди, гўё, каби, сингари.— *Ҳалиги гапимни сир деб бил! — давом этди чол.— Пахта бозори мисоли қайнаб тошган бир дарё.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мунчалар шунчалик кўркам шоҳингни. Қуёшга кўтармай пастга эгибсан? Соябон мисоли ерга тегибсан.* Шуҳрат.

МИСРА [*а* мисраъ, *3-ш. бирл.* **мисраи**] Шеърий асарнинг, байтнинг бир сатри, бир қатори. *Байтнинг биринчи мисраи. Шеърнинг охирги мисраи.*

МИСРАИ *қ.* **мисра.**

МИСРАНГ [*ф-т*] Қаттиқ нарсаларни кўчириш, бузиш, тешиш ва ш. к. учун ишлатиладиган бир ёки иккала томони учли темир асбоб; лом. *Мисранг билан муз кўчирмоқ.*

МИССИОНЕР [*р*<*лат*] Черков томонидан, одатда ҳукумат ёрдамида бошқа диндаги кишиларни ташвиқот қилиб христиан динига киритиш учун қарам ва мустамлака мамлакатларга юборилган тарғиботчи. *Америка қитъаси янги очилган вақтларда миссионерлар ундаги занжиларни христиан динига киргизиш учун турли йўлларни тутганлар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МИССИОНЕРЛИК **миссионер** *с. мавҳ. от.*

МИССИЯ [*р*<*лат*] 1 Юксак бурч, масъулиятли вазифа. *Армиямизнинг буюк қудрати, инсонпарварлик миссияси айниқса Улуғ Ватан уруши даврида янада яққол намоён бўлди.* «С. Ўзбекистони», 1970, 22 февраль.

2 Бир давлатнинг иккинчи давлатдаги элчи ёки ишончли вакил бошчилик қилувчи ваколатхонаси.

3 Бир давлатнинг иккинчи давлатга махсус топшириқ билан юборган вакиллари. *Савдо миссияси. Ҳарбий миссия.*

4 Миссионерлар ташкилоти.

МИСТЕР [*р*<*инг*л] Англия ва Америкада эрларга нисбатан, одатда исм ёки фамилия олдига қўшиб «жаноб» маъносида қўлланадиган сўз.

МИСТИК [*р*] Мистикага, тасаввуфга берилган киши; тасаввуфчи. *Ўрта аср мистиклари.*

МИСТИК [*р* мистический] Мистикага, мистицизмга оид, мистикадан, тасаввуфдан иборат бўлган, мистицизм руҳидаги. *Мистик тушунча. Мистик асар.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МИСТИКА [р<грек] Ғайритабиий оламга, илоҳлар ва илоҳий кучларга, инсоннинг илоҳият олами билан алоқа қила олишига ишонишдан иборат диний эътиқод, тасаввуф. *Ўрта аср мистикаси. Мистикага берилиш.*

МИСТИЦИЗМ [р<грек] Мистикага, тасаввуфга асосланган идеалистик диний дунёқараш; мистикага мойиллик. *Мистицизм руҳидаги асар.*

МИСҚОЛ [а] 1 эск. 4,26 граммга тенг оғирлик ўлчови. *Полвон битта тухум, иккита хурмо, ярим мисқол седана, беш дона бўтакўз . . топиб бир пиёла сув билан идишда қайнатишга буюрди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 *кўчма* Озгина, жуда оз, жиндак. *Ўзганинг ҳимматини дарё, ўзингникини мисқол. бил.* Мақол.

МИСҚОЛИ [ф-т<а]: **мисқоли дока** юқори сифатли нафис дока. *Буларнинг [отлиқларнинг] бошларида мисқоли докадан салла шолғом шаклида силлиқ қилиб ўралган эди.* Айний, Дохунда.

МИСҚОЛЛАБ *рвш* Бир мисқолдан, мисқол билан. *Оқ олтин тонналарини мисқоллаб ғарамлаётган.. «Ўн беш минг-чи»ларни одамлар ашула қилиб куйламоқда.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

МИТА 1 *бот.* Ғалла экинларининг донини қорайтириб юборадиган касаллик; кул.

2 *зоол.* Донга тушадиган зараркунанда қурт. *Омбор митаси.*

МИТИНГ [р<инглз] Бирор муҳим воқеага, кўпинча сиёсий масалаларга бағишланган оммавий йиғин. *Тинчлик тарафдорларининг митинги.* ▪ *Революция қурбонлари митинг бўлган боққа кўмилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИТИНГБОЗЛИК *салб.* Бўлар-бўлмасга митинг ўтказавериш, иш ўрнига митингларга берилиб кетиш. *Шовқин-сурон кўтармай ва жар солмай, митингбозлик қилмай .. ташкилотчилик ишларини кучайтириб юборишингиз керак.* «Қ. Ўзбекистон», 1961, № 279.

МИТРОПОЛИТ [р<грек] Православ ва католикларда епископларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

МИТТИ Жуда кичкина; жимит. *Митти соққа. Митти китобча.*

МИФ [р<грек] Худолар, афсонавий қаҳрамонлар, дунёнинг яратилиши ва ер юзида ҳаётнинг пайдо бўлиши ҳақидаги қадимги халқ ривоятлари; афсона. *Юнон мифлари.*

МИФИК [р мифический] Мифга оид, мифдан иборат бўлган, мифга асосланган. *Мифик тушунча ва тасаввурлар.*

МИФОЛОГИК [р мифологический] Мифологияга оид. *Мифологик ишлар.*

МИФОЛОГИЯ [р<грек] 1 Мифлар ҳақидаги фан.

2 Бирор халқнинг мифлари, афсоналари мажмуи. *Грек мифологияси. Шарқ мифологияси.*

МИХ [ф-т] Икки нарсани бир-бирига маҳкамлаш, бириктириш учун қоқиладиган бир томони учли, иккинчи томони қалпоқли деталь. *Арава михи. Мих қоқмоқ. Мих урмоқ. Михни суғуриб олмоқ.*

◆ **Ишлар мих** *с. т.* жуда яхши, жойида, михдай. *Ҳамма чапак чалди, демак ишларим мих экан-да.* «Муштум», 1959, № 5.

МИХДАЙ, ~дек 1 Мих каби. *Михдай қадалмоқ.*

2 *кўчма с. т.* Жуда яхши, жойида. *Ишлар михдай.*

МИХЛАМОҚ 1 Икки нарсани бир-бирига мих билан маҳкамламоқ, бириктирмоқ. *Улар [колхозчилар] тўғонларни тахта ва қозиқларни йўниб, михлаб сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним оталар «ҳа-ҳа»лаб кўмаклашмоқдалар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма с. т.* Қишини гап ёки бошқа йўл билан ерида қотирмоқ, мулзам қилмоқ. *Қўлимдан келса, мен ҳозир Ашурни бир сўз билан михлар эдим-у, Ғуломовнинг мушкулини осон қилар эдим.* П. Қодиров, Қадрим.

МИХЛАНМОҚ 1 **михламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Михланган қопқоқ. ▪ *Отабек эсини бошига йиғиб михланган еридан қўзғолганда.. кишилар уйларига қайта бошлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *От тўрт оёғи ерга михлангандай қимир этмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Қимирламасдан, кўзни узмасдан тикилиб қолмоқ. *Штабдагиларнинг кўзлари кўк ва қизил чизиқлар билан бўялган харитага михланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Халойиқ кўзи билангина эмас, бутун фикру зикри билан ҳам мингбошига михланган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МИХЧЎП [ф-т] 1 Этикдўзликда ишлатиладиган махсус ёғоч михча.

2 *бот.* Узун баргли зубтуруҳ.

МИШИҚ Бурундан оқадиган шилимшиқ суюқлик. *Эрмакчиларнинг кутгани ҳам фақат унинг [қовоқ девонанинг] ёши мишиғига, мишиғи тупугига қўшилиб йиғлаши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Мишиғи оққан** *кест.* ҳали турмуш тажрибасига эга бўлмаган; ёш, гўдак, ғўр.

МИШИҚИ 1 Бурнидан мишиғи оқиб турадиган. *Мишиқи бола.*

2 *айн.* **мишиғи оққан** қ. **мишиқ.**

МИШ-МИШ Эл оғзига тушган, тўғри-нотўғрилиги номаълум хабар, гап-сўз. *Миш-миш тарқатмоқ. Миш-мишларга ишонмоқ.* ▪ *Эрталаб яна турли гаплар эшитила бошлади .. Мадамин воқеасидан ҳам ваҳималироқ миш-мишлар тоғлар, девонларни бир кечада ошиб келиб, қишлоқнинг тор кўчаларига кирган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Колхозлаштириш ҳақида миш-миш гаплар кўпайгандан кейин бунга ҳамма қизиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МИЯ 1 Одам ва баъзи ҳайвонлар нерв системасининг марказий қисмини ташкил қилувчи, бош косасида ва умуртқа поғонасида жойлашган модда. *Бош мия. Орқа мия. Мия қобиғи. Мия касалликлари.* | Кишининг фикр қилиш органи. *Унинг [Жапақнинг] миясида гўё ҳеч қандай ўй, фикр йўқ эди.* А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 *кўчма* Ақл, онг. *Мияси бор киши. Мияси бутун одам.* ▪ *[Зуннунхўжа:] Миянг борми ўзи, Сидиқжон колхозга киргани билан ер колхозга ўтиб кетмайди, ўртада бўлади!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *с. т.* Бошнинг қоқ тепаси; бош, калла. *Миясига муштламоқ.* **Миясида ёнғоқ чақмоқ** қ. **ёнғоқ.**

◆ **Мияси жойига келди** эс-ҳушини йиғиштириб олди, ақли ўзига келди. **Мияси тўлди** ақли кўпайди, вояга етди, етилди. **Миясига сиғдиролмаслик** тасаввур қилолмаслик, кўз ўнгига келтиролмаслик. **Миясини еб қўймоқ** жинни бўлмоқ; ақлдан озмоқ. **Миясини чулғади** хаёлини бутунлай банд қилди. **Мияни қоқиб қўлга бермоқ** қ. **қоқмоқ.**

МИЯЛИ Ақли бор, ақли ўткир, ақлли. *Мияли киши.*

МИЯСИЗ Ақли йўқ, ақлсиз, беақл. *Миясиз одам.*

МИҚ: миқ этмаслик 1) қимир этмай, қимирламай туриш. *Чойнак тош бойладими, миқ этмай туриб қолди;* 2) ҳеч гапирмаслик, бутунлай индамаслик, овоз чиқармаслик. *Тиллабой тепса-тебранмас бир одам бўлиб . . биров гап сўрамаса, ўзи миқ этмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МИҚДОР [а] 1 Ўлчаш, санаш мумкин бўлган нарсаларнинг оз-кўплиги, сони, чамаси. *Иссиқлик миқдори. Сув бир миқдорда оқиб турибди.* ▪ *Кўп миқдордаги сув. Ота-онамдан қолган кўрпа-ёстиқлардан ўзим учун ва укаларим учун керакли миқдорда олдим.* Айний, Эсдаликлар. | Улуш, ҳисса. *Бир миқдор кислотага уч миқдор сув қўшмоқ.*

2 *филос.* Воқеликдаги предмет ва ҳодисаларнинг ҳажм, сон, тараққиёт даражаси жиҳатидан характерловчи категория. *Миқдор ва сифат. Миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига ўтиши.*

МИҚДОРИЙ [а] Миқдорга оид, миқдор билан боғлиқ бўлган. *Миқдорий фарқ. Миқдорий ўзгаришлар.* **Миқдорий анализ** *хим.* модданинг таркибий қисмлари миқдорини белгилаш учун қилинадиган анализ.

МИҚЁС [а] Қўлам, масштаб. *Иш миқёси. Жаҳон миқёсида аҳамиятга эга бўлган масала. Кенг миқёсда текшириш олиб бормоқ.*

МИҚНОТИС [а<грек] *эск. кт. айн.* **магнит.**

МИҚРОЗ [а] *эск.* Шам сўхтасини кесадиган кичкина қайчи. *Отабек миқрози билан шам сўхтасини кесиб тузатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МИҚТИ Сергўшт, аммо пишиқ. *Миқти йигит.* ▪ *Ҳусайн Бойқаро белидан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

юқориси кенгайиб борган қабариқ кўкракли миқти гавдали эди. Ойбек, Навоий.

МИҚТИЛАМОҚ Уриб, босиб тиғизламоқ, тиқиб жойламоқ. *Жуда кўп хазон супуриб, қанорларга миқтилаб жойладик.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МИҚҚИ *с. т.* Миқти, пишиқ.

МИҚҚИЙ *айн.* **куйка** I.

МОБАЙНИДА *кўм. (б. к. билан)* Бирор вақт давомида, икки муддат оралиғида, орасида. *Ўтган вақт мобайнида.* ▪ *Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми, ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

МОБИЛИЗА́ЦИЯ [*р<лат*] 1 Уруш эълон қилиниши муносабати билан запасдаги ҳарбийларни ёки уларнинг бир группасини ҳақиқий хизматга чақириш. *Мобилизация эълон қилмоқ.*

2 Қуролли кучларни ва халқ хўжалигининг барча тармоқларини тинч ҳолатдагидан уруш давридаги даража ва ҳолатга келтириш; сафарбар. *Умумий мобилизация.*

3 *кўчма* Муҳим топшириқни бажариш учун аҳолини, саноатни сафарбар қилиш. *Йиғим-терим ишига мобилизация қилмоқ.*

МОВ: мов бўлмоқ куйикмоқ (мушук ҳақида). *Ҳамма ёқ жимжит. Аллақаерда мов бўлган мушуклар вағиллаб бутун қишлоқни бошига кўтармоқда.* А. Қаххор, Қўшчинор.

МОВИЙ [*а*] *поэт.* Тиниқ кўк, ҳаво ранг. *Мовий осмон. Мовий денгиз. Мовий кўл. Мовий кўзлар.*

МОВЛИЯТ [*а*] *с. т.* 1 Тўй, маърака ва бошқа маросимларнинг умумий номи. [*Гулнора:*] *Ойим Ҳофиза холаникига кетганлари учун қўзғололмадим.— Нега, бирор мовлияти бор эканми?* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 Маврид, пайт, вақт.

МОВУТ Ўнг томони силлиқ, жун ёки ярми жун мато; сукно. *Бир пальтолик мовут.* ‖ *Мовут шим.* ▪ *У* [*Хўжабеков*] *яшил мовут ёпилган, оғир оқ мармар сиёҳдон қўйилган ҳашаматли стол орқасида улуғвор бир вазиятда ўтирарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МОДА [*ф-т*] Товуқ ва беданадан бошқа қушларнинг урғочиси. *Модасига тегишгани учун томдаги каптар ҳам буқоғини чиқариб рақибининг теварагида яғрин бера бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МО́ДА [*р<фр*] Маълум бир даврда, маълум муҳитда кишиларнинг таъбига, дидига мос бўлган ва кенг тарқалган расм-одат, кийим-кечак ва ш. к. *Ҳозир бу мода эмас. Мода бўлмоқ. Модадан чиқмоқ. Мода бўйича кийинмоқ. Модага қараб соч қўймоқ.*

МОДАЛ [*р* модальный<*лат*] *лингв.* Модаллик ифодаловчи. *Модал сўзлар.*

МОДАЛЛИК *лингв.* Фикрнинг воқеликка бўлган муносабатини кўрсатувчи грамматик категория.

МОДДА I [*а*] Жисмларни ташкил қилган нарса. *Органик модда. Портловчи моддалар. Заҳарли моддалар.*

МОДДА II [*а*] 1 Расмий ҳужжат, мажмуа, текст, қонун ва ш. к.нинг рақам ёки ҳарф билан ажратиладиган мустақил бўлими. *Уставнинг биринчи моддаси.* ▪ [*Жонфиғон*].. *жиноят қонунлари мажмуасининг алланечанчи моддаси тўғрисида гапирди.* А. Қаххор, Жонфиғон.

2 Бюджет ёки бирор молиявий ҳужжатнинг даромад манбаи ва харажат қисмларини кўрсатувчи бўлими. *Даромад моддалари.*

МОДДИЙ [*а*] 1 Моддадан иборат бўлган, моддадан тузилган. *Моддий олам. Моддий зарра.*

2 Мол ва пулдан иборат. *Моддий ёрдам. Моддий бойлик.* ▪ *Ҳаёт ёлғиз моддий жиҳатдан эмас, маънавий жиҳатдан ҳам мисли̇сиз бой.* Ойбек, О. в. шабадалар.

♦ **Моддий далил** *айн.* **ашёвий далил** *қ.* **далил** 2.

МОДДИЙЛИК **моддий** *с. белги оти.*

МОДДИЮН [*а*] *эск. айн.* **материалист** 1.

МОДДИЮНЛИК *эск. айн.* **материализм.**

МОДДИЮНЧИЛИК *эск. айн.* **материализм.**

МОДДИЯТ [*а*] *эск. кт.* Моддийлик.

МОДЕЛЧИ Модель ясовчи уста, ишчи.

МОДЕ́ЛЬ [*р<фр*] 1 Бирор нарсанинг худди ўзидек ёки кичрайтириб, катталаштириб олинган нусхаси. *Трактор модели. Станок модели.* ▪ *Асад кўйди моделин, унди модель ҳаволаб.* Т. Тўла. | Андаза, нусха. *Кўйлакнинг янги модели.*

2 Тасвирий асар учун хомаки мза тернал бўладиган нарса. *Рассом аў асарини бошлар экан, энг аввало мъълум эстетик кечинмаларни уйғотадиган, ўй суришга мажбур қиладиган, завқ бахш этадиган модель танлаши керак.* А. Умаров, Портрет — даврнинг ёрқин ифодаси.

3 Қуювчиликда қолип тайёрлаш учун ёғоч ёки металлдан ясалган нусха. *Модель цехи.*

МОДЕРНИЗА́ЦИЯ [*р<фр*] Замонавий талаб ва дидга мослаб ўзгартириш; замонавийлаштириш. *Ускуналарни модернизация қилиш.*

МОДЕРНИЗАЦИЯЛАМОҚ Модернизация қилмоқ, замонавийлаштирмоқ. *Ускуналарни модернизациялаш ва ялпи ўзлаштириш йўли билан ишлаб чиқариш қувватини оширмоқ.*

МОДЕРНИ́ЗМ [*р<фр*] Империализм даври буржуа санъати ва адабиётида реализмга қарши бўлган оқимларнинг умумий номи.

МОДЕРНИ́СТ [*р*] Модернизм йўлидан борувчи, модернизмга амал қилувчи.

МОДЕРНИСТИ́К [*р* модернистский] Модернизмга ва модернистга оид; модернизм талабларига асосланган. *Модернистик музика.*

МОДИФИКА́ЦИЯ [*р<лат*] 1 Предмет ёки ҳодисанинг асли моҳияти сақланган ҳолда шаклан ўзгариши ёки ўзгартирилиши.

2 Шундай ўзгаришга учраган предмет ёки ҳодиса, кўриниш.

МОДОМИКИ [*а+ф-т*] *юкл.* Эргаш гаплар бошида келиб, шу гап билдирган маънони таъкидлайди. *Модомики сиз рози экансиз, менинг қаршилигим йўқ.*

МОЖАРО [*а*] 1 Ҳодиса, воқеа. *Даҳшатли можаролар.* ▪ *Зайнабнинг.. оғаси томонидан ушланиб кишанга солинган можароси эшитилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хатарли иш, хавфли тадбир. [*Йўлчининг*] *кин ва алам билан суғорилган фикрлари энг кескин чораларга, энг даҳшатли можароларга ундади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қишининг бошидан кечирганлари, саргузаштлар. *Ишқий можаро. Кечирган можароларни гапирмоқ.*

4 *с. т.* Жанжал, тортишув, ғалва. *Шарофат .. Сидиқжоннинг ғашига тегмоқчи, шу ерда бирон можаро бошлаб дод солмоқчи эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Тўқнашув, тўқиниш. *Чегара можаролари.*

МОЖАРОЛАШМОҚ *с. т.* Келишмовчилик орқасида айтишиб қолмоқ, жанжаллашмоқ. *Қўни-қўшнилар билан можаролашиб қолди.*

МОЗИ Болут дарахтининг баргида баъзи паразитлар таъсирида ҳосил бўладиган ёнғоқсимон ўсимта (халқ медицинасида дори сифатида ишлатилади).— [*Бозордаги*] *моллар ичида жаҳондаги атторликнинг ҳамма жиҳози топилади: .. мози, занжабил, саноий макка, кучала, кўз мунчоқ, .. қўйингчи, ҳамма нарса бор,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

МОЗИЙ [*а*] *эск. кт. айн.* **ўтмиш.** *Чилдухторон — ўша, қора мозийнинг Энг қора варағи, энг қора боби.* Уйғун.

♦ **Феъли мозий** *грам.* ўтган замон феъли..

МОЗОР [*ф-т*] 1 Ўлган кишилар дафн этиладиган жой; қабристон. *Қишлоқ мозори. Болалик уй — бозор, боласиз уй — мозор.* Мақол. ▪ *Қишлоқ олдида пайдо бўлган ўртоқлар мозорига жафокаш кампирнинг ҳам жасади қўйилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Гўр, қабр. [*Ёрмат*] *қаёққадир, балки Гулнорнинг мозорига, илдам жўнаркан, лаблари муттасил пичирларди: — Нима иш қилдим? Гуноҳми? Савобми?* **Ойбек, Қутлуғ қон.**

♦ **Мозор босган ёки мозор босиб келган** *с. т.* **узоқдан,** бошқа жойдан келган, **табаррук** (егулик ҳақида). *Вали полвон бурчакда турган қопидан «мозор босиб келган» патир билан туршак, анор олиб қўйди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Очиқ мозорда** 1) ҳеч қачон, ўлганда ҳам; 2) ҳеч қаерда.

МОЗОРИСТОН [*ф-т*] Қабристон, мозор. *Нурини нақ мозористонда ёл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғиз қолган каби бир ваҳима босди. Ойбек, Қутлуғ қон.

МОЗОРОТ [ф-т] *диал.* Мозористон. [Ҳакимбек:] *Кеч қолган одам мозоротда ётади дегувчи эди.* «Алпомиш».

МОЙ 1 Чорва молларидан, баъзи жониворлардан, айрим экин ва ўсимликларнинг уруғ, гул ва меваларидан ёки минераллардан олинадиган, сувда эримайдиган модда. *Думба мойи. Балиқ мойи. Пахта мойи. Эфир мойи. Минерал мойлар.*

2 Сурков ёки пардоз материали. *Машина мойи. Этик мойи.*

◆ **Мойдек ёқмоқ** жуда ёқиб тушмоқ. **Мой тўкилса ялагудек** *айн.* **ёғ тушса** (*ёки* **томса**) **ялагудай** қ. **ёғ. Оғзингга мой** бирор янги хабар келтирган ёки яхши ният, гап айтган кишига жавоб тариқасида айтиладиган ибора. **Оғзидан мой томади** *айн.* **оғзидан бол томади** қ. **бол. Пичоғи мой устида** маишати зўр, иши йирик. **Қозонни мой қилмоқ** маиший аҳволни яхшилаб юбормоқ.— *Шошма ҳали Камбар қозонингни мой қиларман бир кун..— кибрланиб деди Обиджон.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қозон ҳам мой, чўмич ҳам мой** маиший камчилиги йўқ, ҳамма нарса тўкин.

МОЙЖУВОЗ Ўсимлик уруғидан мой олинадиган жувоз ва шу жувоз жойлашган жой.

МОЙИЛ [а] 1 Майли, кўнгли бор, кўнгил қўйган. *Илмга мойил одам.* ▪ *Ҳакимбойвачча кўнгли билан бўлмаса-да, эркак орзуси, ҳирси билан Гулнорга мойил эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ён босувчи, тарафдор. *У менинг фикримга мойил. Ўзига мойил одамларни тўпламоқ.*

2 Яқинлашиб борувчи, яқин. *Олти-етти ёшлар чамаси дўндиққина, оққа мойил юзчаси иссиққина . . бу жажжи қиз .. қўғирчоққа ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Тез берилувчан. *Касалликларга мойил одам.* ▪ *Раъно табассумга мойил жоду кўзлари билан Анварга оҳиста бош кўтариб қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МОЙИЛЛАНМОҚ *кам қўлл.* 1 Мойил бўлмоқ, кўнгил қўймоқ.

2 Ён босмоқ, тарафини олмоқ. *Масаланинг бу янглиғ бошланишига ва бунинг устига эрининг* [Отабекка] *мойилланишига Офтоб ойим нима дейишини билмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МОЙЛАМОҚ Мой суркамоқ, мой бермоқ. *Машинани мойламоқ. Этик мойламоқ.*

◆ **Оғзини** (*ёки* **томоғини**) **мойламоқ** пора тариқасида меҳмон қилмоқ ёки пора бермоқ.— *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб, қўлга олиб бўлмасмикин? Доридан ичар? — деди Олахўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МОЙЛАНМОҚ 1 **мойламоқ** *фл. мажҳ. н. Мойланган арава. Мойланган этик.* ▪ *Ҳоким соқоли тоза қирилиб, қора мўйлови мойлангандай йилтираб турган.. ўзбекка юзланиб бош иради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кам қўлл.* Мой босмоқ, кирланиб мойи чиқмоқ. *Эгнида кирланиб, мойланиб йилтиллаган, доғ-дуғли . . қора камзул.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МОЙЛАТМОҚ **мойламоқ** *фл. орт. н. Этик мойлатмоқ.*

МОЙЛИ 1 Мойи бор, мой олиш мумкин бўлган. *Мойли ўсимликлар.*

2 Мойланган, мой берилган. *Мойли қоғоз.*

3 Сермой, ёғли. *Турсуной тухум билан қовурилган мойли қўй гўштини бир хитой лаганда келтириб, сандал устига қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МОЙХЎРАК Отнинг ёлида ва одамнинг бошида бўладиган тери касаллиги.

МОЙЧЕЧАК Мураккабгуллиларга мансуб, ўртаси карнайча шаклидаги сариқ ва чети косагул шаклидаги оқ гуллардан иборат тўпгулли ўсимлик ва унинг гули.

МОЙЧИРОҚ *диал.* Қора чироқ, лампа. *У [Жапақ] яна мойчироққа тикилди, яна ўзини унутди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

МОКИ [ф-т] 1 Тўқув дўкони ёки станогининг, газмолнинг ўришига арқоғини ўтказиш учун хизмат қиладиган ғалтаги.

2 Тикув машинасининг пастки ипини бериб турадиган ғалтакчаси.

◆ **Бўзчининг мокисидай югурмоқ** (*ёки* **қатнамоқ**) тўхтовсиз, тез бориб-келиб турмоқ, қатнамоқ.

МОЛ [а] 1 Йирик шохли уй ҳайвонлари (сигир, хўкиз, қўтос ва ш. к.); қора мол. *Мол оласи ташида, одам оласи ичида.* Мақол. | **Умуман** тўрт оёқли чорва.

2 *кўчма с. т.* Қўпол, тарбиясиз одам ҳақида. | *сўк.* Ҳайвон.— *Гапир, мол!— деди мингбоши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бисотдаги буюм, бойлик. *Йигит моли ерда.* Мақол. ▪ *Бу кун кечаси Тошкент қон ичида,.. ҳукумат кишилари халқ томонидан ўлдириладирлар, уйларига ўт қўйилиб моллари талонга тушади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Келиннинг кийим-кечаклари; сеп. *Гапнинг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман деб, отангиз бир оз қоқилиб қолдилар.* «Муштум», 1959, № 15. **Мол ёяр** *этн.* келин туширилган кунининг эртасига келин тушган уйда унинг сепини ёйиш ва хотинларга зиёфат бериш маросими. **Мол йиғар** *этн.* тўйдан тахминан 20—30 кун ўтгандан кейин келиннинг ёйилган сепини йиғиш муносабати билан ўтказиладиган хотинлар маросими.

4 Сотиладиган нарса, буюм; товар. *Баъзи дўконларда, ердан шипга қадар қаланган моллар орасида ўн икки-ўн уч яшар жажжи болалар ўтиради, савдо қилади, чўт қоқади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МОЛА Ҳайдалган ернинг кесакларини майдалаб текислаш ва зичлаш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалик асбоби, боронанинг ёғочдан ясалган жайдари тури. *Матқовул қишда ҳам тинмади. Ўзига омоч йўнди, мола ясади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МОЛАЛАМОҚ Мола билан шудгорнинг кесакларини майдалаб текисламоқ. *Мола босмоқ.*

МОЛАЛАНМОҚ **молаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

МОЛАЛАТМОҚ **молаламоқ** *фл. орт. н.*

МОЛБОҚАР Молларга қаровчи, мол боқувчи. *Сувчилар ариқларни тозалашда, молбоқарлар йўнғичқа ўрмоқда.* Айний, Қуллар.

МОЛДОР [а+ф-т] Моли, чорваси бор. *Молдор колхозчи.*

МОЛ-ДУНЁ, молу дунё кишининг бутун бойлиги, давлати; мулк. *Юзбошининг мол-дунёси бениҳоя кўп, кечалари уйини ўн иккита мерган қўриқлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МОЛЕКУЛА [р<лат] Модданинг асосий химик хоссаларига эга бўлган энг майда зарраси.

МОЛЕКУЛЯР [р молекулярный] Молекулага оид. *Молекуляр оғирлик.* | Молекулаларни ўрганишга оид, молекулаларни ўрганиш билан шуғулланадиган. *Молекуляр назария. Молекуляр физика.*

МОЛИБДЕН [р<грек] Химиявий элемент, қаттиқ, ялтироқ кумушсимон оқ металл.

МОЛИҚ [а] *кт. айн.* **эга.** *Катта аҳамиятга молик масала.* ▪ *Отабекнинг . . ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қийматга молик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МОЛИМАРДУМХЎР [а+ф-т] *айн.* **мардумхўр.**

МОЛИМАРДУМХЎРЛИК 1 **молимардумхўр** *с. белги оти*

2 *айн.* **мардумхўрлик** 2.

МОЛИЯ [а] 1 Халқ хўжалигида айланиб турган пул маблағлари. *Молия ишлари. Молия министрлиги. Молия бўлими.*

2 *с. т.* Пул маблағлари тўплаш, тақсимлаш каби ишлар билан шуғулланувчи давлат органи. *Молияга бормоқ. Молия системасида ишламоқ.*

МОЛИЯВИЙ [а] Молияга оид; пул маблағлари ва уларни тўплаш, тақсимлаш билан боғлиқ бўлган. *Молиявий масала. Молиявий план. Молиявий ишлар.*

МОЛИЯТ [а] *эск. кт. айн.* **солиқ** I. *Қиши билан чўлдан ўтин ташиб сотиб шу молият пулини зўрға тўладим.* Айний, Қуллар.

МОЛЛЮСКА [р моллюск<лат] Чиғаноқ ичида бўладиган умуртқасиз юмшоқ танли жонивор. *Денгиз моллюскалари.*

МОЛ-МАНОЛ, молу манол *эск. айн.* **мол-дунё.**

МОЛ-МУЛК, молу мулк *айн.* **мол-дунё.** *Мол-мулкини мусодара қилмоқ.*

МОЛОТИЛКА [р] Ғалла янчадиган машина. *Ҳозир трактор ҳайдаётган жойларда у пайтга бориб комбайнлар сузади, пастда, кўчма уй турган ерда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эса молотилкалар тақиллайди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

МОЛПАРАСТ [*а+ф-т*] Молга, дунёга берилган, фикри-зикри мол бўлган одам; дунёпараст.

МОЛХОНА [*а+ф-т*] Мол турадиган бино; оғилхона, оғил. *Колхоз молхоналари.*

МОЛҚЎРА *айн.* **қўра** 2.

МОЛ-ҲОЛ Қишининг бисотидаги бор нарсалари. «*Колхозга кирмаганларнинг мол-ҳоли, бутун рўзғори тортиб олинар эмиш», деган гаплар тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МОМА *диал.* 1 Ота ёки онанинг онаси; буви.

2 Қампир. *Равшанбек, моманинг сўзларига ишонмай, ҳуркиб-ҳуркиб борди.* «Равшан».

3 Қампирларга мурожаат формаси. *Чўлларда йиғлайсан бундай минғайиб, не сабабдан, мома, сочингни ёйиб?* «Алпомиш».

◆ **Мома Ҳаво** диний афсоналарга кўра, ер юзида биринчи яратилган хотин, Одам отанинг жуфти.

МОМАГУЛДУРАҚ *диал.* Момақалдироқ.

МОМАСИРҚА Момақаймоққа ўхшаш тўзғоқли бир хил ўт.

МОМАТАЛОҚ Қаттиқ калтак зарбидан танада қон талашиб кўкариб кетган жойлар. *Уни [Аҳмадбекни] худодан қайтган деб таёқ билан саваладилар, баданларини моматалоқ қилиб қонга буладилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

МОМАҚАЙМОҚ Сариқ тўпгулли, шамолда учиб кетадиган тўзғоқ уруғли ўт; қоқи ўт.

МОМАҚАЛДИРОҚ Осмонда чақмоқ чақилиши вақтида вужудга келадиган гулдурос, гумбирлаш. *Олисда, ғарб томондан, осмонни икки бўлиб чақмоқ чақади, анчадан кейин момақалдироқ гулдирайди.* Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

МОМИҚ 1 Тоза оқ пахта.

2 Юмшоқ юнг, тивит. *Назокат қоракўл ёқали пальто, момиқ рўмол ўраб олган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Пахтадай оппоқ, юмшоқ, лўппи, момиқдай. *Момиқ қўллар.* ▪ *Гуппа-гуппа ёғар эди момиқ қор.* Ж. Жабборов.

МОМО *юқ. усл.* Мома, она.

МОНАНД [*ф-т*] *кт.* 1 *айн.* **ўхшаш.** *Ўлкамиз жаннатга монанд.* Ғ. Ғулом. *Мисоли йўқ латофатда мулойим гул баданларда, Такаллум қилсалар монанди йўқ ширин суханларда.* Ҳабибий.

2 Мос, мувофиқ. *Бригада аъзоларидан яна бири исми жисмига монанд Барно Ҳожиевадир.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

МОНАРХ [*р<грек*] Монархия давлатининг якка ҳукмрони; мустабид ҳоким, подшо, қирол.

МОНАРХИЗМ [*р*] 1 Монархияни давлат тузумининг энг маъқул формаси деб ҳисобловчи реакцион сиёсий йўналиш.

2 *айн.* **монархия.**

МОНАРХИСТ [*р*] Монархизм тарафдори.

МОНАРХИЯ [*р<грек*] Якка ҳокимиятчилик, давлат тепасида монарх, қирол, подшо турадиган ҳокимият формаси ва ҳокимиятнинг шу формасига эга бўлган давлат. **Абсолют монархия** ҳокимият бус-бутун монарх қўлида бўлган тузум. **Конституцияли (ёки конституцион) монархия** монарх ҳокимияти, унинг ҳуқуқлари конституция билан чекланган ҳокимият.

МОНАРХИЯЧИ Монархия тарафдори; монархист.

МОНАСТИРЬ [*р* монастырь<*грек*] 1 Тарки дунё қилган христианларнинг ўз ер-мулки, сармояси бўлган диний жамоаси.

2 Шундай жамоага қарашли черков, турар жой, ер-мулк ва бошқалар.

МОНАХ [*р<грек*] Тарки дунё қилиб монастирда яшовчи диний жамоа аъзоси; роҳиб.

МОНГОЛ *қ.* **монголлар.** *Монгол тили.* || *Монгол аёл.*

МОНГОЛЛАР *айн.* **мўғуллар** 1.

МОНЕ [*а*] Тўсқинлик, қаршилик қилувчи, ман этувчи нарса. *Моне бўлмоқ.*

МОНЕЛИК Тўсқинлик, қаршилик қилиш, моне бўлиш, йўл қўймаслик. [*Анвар:*] *Сен билан менинг ҳар тўғрида ҳам очиқ сўзлашмагимизга ҳеч бир монелик бўлмас, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Раҳбарнинг машинада пахта теришга монелик қилиши ҳурматли ўқувчиларга қизиқ туюлмасдан мумкинмас.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

МОНЕСИЗ Ҳеч қандай тўсиқсиз; бемалол.

МОНИЗМ [*р<грек*] Борлиқнинг асоси битта (материя ёки руҳ) деб ҳисобловчи фалсафий таълимот; *тақ.* **дуализм.** *Материалистик монизм. Идеалистик монизм.*

МОНИСТ [*р*] Монизм тарафдори, издоши.

МОНИСТИК [*р* монистический] Монизмга оид, монизмга асосланган. *Монистик назария Монистик дунёқараш.*

МОНОГРАФИК [*р* монографический] Монографияга оид; монографиядан иборат бўлган. *Монографик тадқиқотлар. Монографик асар.*

МОНОГРАФИЯ [*р<грек*] Бир мавзу, бир масалага бағишланган илмий асар. *Ҳамза ижоди ҳақидаги монография.*

МОНОЛИТ [*р<грек*] 1 Яхлит тош парчаси; харсанг. | Яхлит тошдан тарашлаб ишланган предмет.

2 *геол.* Ер тузилишининг вертикал кесимини кўрсатувчи тупроқ қатламларининг структураси бузилмаган ер намунаси.

3 *сфт, кўчма* Жипс, метиндек мустаҳкам. *Монолит бирлик.*

МОНОЛОГ [*р<грек*] Саҳна ёки бошқа адабий асар иштирокчиларининг ўзига, бошқа иштирокчиларга ёки томошабинларга қарата нутқи. «*Навоий*» *пьесасидаги Навоий монологи.* ▪ *У [Мурзин] аллақайси бир пьесадан монолог ўқиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

МОНОПОЛИСТ [*р*] *айн.* **монополиячи.**

МОНОПОЛИСТИК [*р* монополистический] 1 Монополия принципларига асосланган. *Монополистик капитал.*

2 Монополияга оид (қ. **монополия** 2). *Монополистик бирлашма.*

◆ **Монополистик капитализм** *айн.* **империализм.**

МОНОПОЛИЯ [*р<грек*] 1 Савдо ёки ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида бир кишининг ёки бир гуруҳ кишиларнинг ёхуд давлатнинг танҳо ўзида бўлган ҳуқуқ. *Давлат монополияси. Ташқи савдо монополияси. Пўлат ишлаб чиқаришни монополия қилиб олмоқ.*

2 Хўжаликнинг бирор соҳасига якка ҳукмронлик қилиш ва энг кўп фойда олиш мақсадида капитални бирлаштириш асосида вужудга келган йирик капиталистик бирлашма. *Капиталистик монополиялар. Монополиялар рақобати.*

МОНОПОЛИЯЧИ 1 Бирор соҳани танҳо монополия қилиб олган, савдо ва ишлаб чиқариш соҳаларида ёки бошқа бирор соҳада жуда катта ҳуқуқларга эга бўлган одам, ташкилот ёки давлат.

2 Йирик капиталист, монополистик капитал намояндаси. *Америка монополиячилари.*

МОНОТЕЙЗМ [*р<грек*] Фақат битта худога сиғинувчи, биргина худони эътироф этувчи диний эътиқод формаси, якка худолилик; *акси* **политеизм.**

МОНОТЕЙСТ [*р*] Монотеизм тарафдори.

МОНОТЕИСТИК [*р* монотеистический] Монотеизмга, якка худоликка оид. *Монотеистик таълимот.*

МОНОТИП [*р<грек*] Ҳар бир ҳарфнинг айрим-айрим қўйиб, териб берадиган типография машинаси.

МОНОТИПИСТ [*р*] Монотипда ҳарф терувчи ишчи.

МОНОТИПЧИ *айн.* **монотипист.**

МОНТАЖ [*р<фр*] 1 Машина, ускуна, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини маълум план ёки чизма асосида йиғиш ва ўрнатиш. *Электростанция монтажи. Прокат станогини монтаж қилиш. Монтаж ишлари.*

2 Фильм, адабий ва музика асарлари, расм ва ш. к.нинг парчаларини танлаб олиб мазмун ва бадиий жиҳатдан бир бутун ҳолга келтириш. | Шу усул билан тузилган фильм, расм, асар. *Адабий монтаж. Фотографик монтаж.*

МОНТАЖЁР [*р<фр*] Монтаж мутахассиси (кинематография ва фотографияда).

МОНТАЖЧИ Монтаж қилувчи, йиғувчи ишчи, мутахассис (қ. монтаж 1).

МОНТЁР [*р<фр*] Электр ўтказувчи ва тузатувчи ишчи, мутахассис.

МОНУМЕНТ [*р<лат*] Бирор тарихий воқеа ёки буюк шахс шарафига қўйилган катта ҳайкал ёки ёдгорлик

www.ziyouz.com kutubxonasi

иншооти. *Ғалаба шарафига қўйилган монумент.* | Гўр устига гранит, мармар ва ш.к.дан қурилган лавҳали ёдгорлик.

МОНУМЕНТАЛ [*р* монументальный] 1 Ҳашаматлилиги билан катта таассурот қолдирадиган; улкан, салобатли, муҳташам. *Монументал бино.*

2 *кўчма* Асосли, чуқур мазмунли. *Монументал тадқиқот. Монументал асар.*

3 Улуғворлиги билан ажралиб турувчи ва юксак формаларда ифодаланган. *Монументал скульптура. Монументал расм.*

МОПАРДА [*ф-т*] *кт.* Ҳаёли, уятчанг. *Ишқилиб бўйида бўлмаган бўлсин. Вой қиз ўлгур бало экан, ичидан пишган экан. Афтига қарасанг шундоқ мопарда, ақлли, ҳушли қизга ўхшаб кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МОПОР [*ф-т*] *фольк.* Ёр, жонон. *Ғиротингдан кам эмасди жасади, Мопор олса ёзиларди қаноти.* «Нигор ва Замон».

МОР [*ф-т*] *айн.* **илон йили** *қ.* **илон.**

МОРДВИН *қ.* **мордвинлар.** *Мордвин тили.* || *Мордвин аёл.*

МОРДВИНЛАР Мордва АССРнинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ.

МОРЗЕ [*инг.* < *атоқли отдан*]: **Морзе алифбеси** ҳарф ва рақамлар, нуқта ва тирелар билан кўрсатиладиган шартли телеграф белгилари системаси. **Морзе аппарати** Морзе алифбеси ёрдамида сигналлар берувчи энг содда телеграф аппарати.

МОРОЖНИЙ [*р* мороженое] Қаймоқ, сут, мева суви ва ш. к.дан музлатиб тайёрланадиган ширин егулик.

МОРФЕМА [*р* < *грек*] *лингв.* Сўзнинг маъно англатувчи, қисмларга бўлинмайдиган бўлаги (ўзак, аффикс).

МОРФИЙ [*р* < *грек*] Қўкнор ширасидан олинадиган, оғриқни босадиган ва уйқу келтирадиган наркотик дори (маълум дозадан ортиғи кишини заҳарлайди).

МОРФОЛОГИК [*р* морфологический] Морфологияга оид. *Морфологик анализ. Сўзнинг морфологик таркиби.*

МОРФОЛОГИЯ [*р* < *грек*] 1 Организм, аъзо, замин тузилиши ҳақидаги фан. *Экспериментал морфология.* | *Организм, аъзо, замин тузилиши. Ўсимлик поясининг морфологияси. Бактерия морфологияси. Замин морфологияси.*

2 Сўзларнинг состави ва ўзгариш формалари системаси, грамматиканинг сўз состави ва формаларини ўрганувчи бўлими. *Ўзбек тили морфологияси.*

МОС [*а*] 1 Бир-бирига тўғри; ўхшаш, монанд. *Икки севгучи қалбнинг орзулари, ўйлари, қарашлари ҳар масалада ғоят мос келар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Муносиб, лойиқ. *Келин билан куёв бир-бирига жуда мос.* || *Мос кандидатура.*

3 Тўғри келадиган; лойиқ, боп. *Комбинезон билан резинка этик жуда катта эди, унга [Луқмончага] мосини складдан топишолмади.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 Мувофиқ, уйғун. *Ҳар томондан «вит-вит», «чиғи-чиғи» деб сайраган қушларнинг турли қўшиқлари сойнинг нашъасига мос бир музика ҳосил қилган.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Кўкраклар оёқларнинг оҳангдош учишига мос дир-киллайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Бир турдаги (ўйин қартаси ҳақида). *Карта мос келди. Мос тушдингиз.*

МОСЛАМОҚ Мос қилмоқ, мос, мувофиқ ҳолга келтирмоқ, мувофиқлаштирмоқ. *Шеърни куйга мосламоқ.* ▪ *Ҳамза ўз асарларидаги ҳажвий ролларни кўпинча Юсуфжон акага мослаб ёзарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

МОСЛАНМОҚ мосламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н.* Омборга мосланган бино. *Шароитга мосланиш.*

МОСЛАНТИРМОҚ мосланмоқ *фл. орт. н. Шароитга мослантирмоқ.*

МОСЛАШМОҚ 1 Мос ҳолга келмоқ, мос бўлмоқ, мувофиқлашмоқ. *Шароитга мослашмоқ.*

2 *грам.* Ҳоким сўз формасига мос шакл олмоқ. *Эгага кесимнинг шахс ва сонда мослашмоғи.*

МОСЛАШТИРИЛМОҚ мослаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Ускуналар металл ишлашга мослаштирилган.*

МОСЛАШТИРМОҚ мослашмоқ *фл. орт. н.*

МОСЛАШУВ 1 мослашмоқ *фл. иш оти. Шароитга мослашув.*

2 *грам.* Сўз бирикмаси ёки гапда тобе сўзнинг ҳоким сўз формасига мос шакл олишидан иборат синтактик алоқа.

МОСУВО [*а*] Бутунлай маҳрум бўлган, жудо бўлган, айрилган. *У ҳамма нарсадан мосуво. Мосуво бўлмоқ. Мосуво қилмоқ.* ▪ [*Ҳамроқул:*] *Туғилиб ўсган қишлоғим, уй-жойимдан мосуво бўлдим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

МОТ [*ф-т*] Шаҳмат ўйинида шоҳнинг рақиб донаси ҳужумидан ҳимоя тополмай қолган ютқизиқ ҳолати. **Мот бўлмоқ** 1) ютқизмоқ; 2) *кўчма* мунозара, аския ва бошқа тортишувларда енгилмоқ, мулзам бўлмоқ. **Мот қилмоқ** 1) ютмоқ. *Қилур майдони шаҳматда суриб от, Ўйинчиларни беш ўн кишт ила мот.* Ҳабибий; 2) *кўчма* енгмоқ, мулзам қилмоқ. *Агар одам гапни ўз жойига қўйса, ҳар қандай одамни ҳам мот қила олади.* Айний, Дохунда.

МОТАМ [*ф-т*] 1 Яқин ёки муътабар кишининг ўлими муносабати билан бўлган азадорлик ва шу муносабат билан боғлиқ бўлган маърака, таъзия, расм-русумлар (қора кийиш, байрам қилмаслик ва ш. к.). *Мотам байроғи. Мотам либоси. Мотам мажлиси. Мотам марши. Акасининг дарди билан тўлган қалби учун, яқиндагина ўлган онасининг мотами ўз кескинлигини бир даража йўқотган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Менга мотам тутиб қора боғламанг, Тенгу тушим [тенг қурларим] нозик бағрин доғламанг!* Ҳамза.

2 *кўчма* Қаттиқ ташвиш, ғамгинлик, хафагарчилик. *Қайнатанинг Гулнорага уйланиш нияти улар учун катта мотам бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МОТАМЛИ 1 Мотамга тегишли, мотам билан боғланган. *Мотамли кунлар.*

2 Мотам тутувчи, азадор. *Мотамли киши.*

МОТАМСАРО [*ф-т*] *поэт. айн.* **мотамли** 1. *Саломатнинг ранги сарғайган. гўё энг яқин кишисини қабрга қўйиб келаётгандек мотамсаро бир қиёфада эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

МОТАМХОНА [*ф-т*] Мотам тутиладиган жой, мотамли уй.

МОТИВ [*р* < *фр*] Сюжетнинг таркибий элементи, асарнинг асосий мазмуни, мавзуи. *Достоннинг мотиви.*

МОТКА [*р* матка] *с. т.* Қарта ўйинида: хотин киши расми солинган, катталикда учинчи ўринда турадиган қарта.

МОТОДРОМ [*р*] Мотоцикл мусобақаси ва синови ўтказиладиган жой, майдон.

МОТОКРОСС [*р*] Паст-баланд, ўнқир-чўнқир йўлларда ўтказиладиган мотоцикллар мусобақаси. *Мотокросс ўтказмоқ.*

МОТОПОЙГА Мотоцикллар пойгаси, мусобақаси.

МОТОР [*р* < *лат*] Бирор турдаги энергияни механик энергияга айлантирадиган машина, двигатель. *Трактор мотори. Автомобиль мотори. Моторни юргизмоқ. Моторни ўчирмоқ.* ▪ *Умарали Анорхон билан айтишиб турган чоғда. Содиқ сакраб «универсал»га минди, моторни тариллатиб ишда давом этди.* И. Раҳим, Ихлос.

МОТОРИСТ [*р*] Моторга қаровчи киши; моторчи.

МОТОРЛАШМОҚ Механик транспорт билан таъминланмоқ (қўшин ҳақида). *Моторлашган қисмлар.*

МОТОРЛАШТИРИЛМОҚ моторлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Моторлаштирилган дивизия.*

МОТОРЛАШТИРМОҚ моторлашмоқ *фл. орт. н.* 1 Мотор билан жиҳозламоқ. *Пароходлари моторлаштирмоқ.*

2 Қўшинни транспорт билан таъминламоқ. *Пиёда аскарларни моторлаштирмоқ.*

МОТОРЛИ Мотори бўлган, мотор ўрнатилган. *Моторли қайиқ. Моторли вагон.*

МОТОРОЛЛЕР [*р*] Мотоциклнинг ғилдираги кичик, эгари билан бошқариш механизми ўртасида оёқ қўядиган очиқ ойи бўлган бир тури.

МОТОРСИЗ Мотори йўқ, мотор ўрнатилмаган. *Моторсиз вагон.*

МОТОРСОЗЛИК Мотор ишлаб чиқариш ва саноатнинг мотор ишлаб чиқарадиган тармоғи.

МОТОРЧИ *айн.* **моторист.**

МОТОЦИКЛ [*р*] Ички ёнишли двигатель кучи билан юрадиган икки ғилдиракли машина.

МОТОЦИКЛЕТ [*р*] *айн.* **мотоцикл**

www.ziyouz.com kutubxonasi

МОТОЦИКЛЕТЧИ *айн.* **мотоциклчи.**

МОТОЦИКЛЛИ Мотоцикли бўлган, мотоцикл минган. *Мотоциклли киши.* ▪ *Танклар орасида пулемётлардан ўқ узиб, мотоциклли солдатлар келадилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МОТОЦИКЛЧИ Мотоцикл минган, мотоцикл ҳайдовчи ёки мотоцикл спорти билан шуғулланувчи киши.

МОХ [*р*] *айн.* **йўсин** II. *Мох босган сингари кўм-кўк арчазор жарликлар пичоқ билан қирқилгандай тикка тушиб, ўйноқи сойларга этагини солиб ётибди.* А. Мухтор, Туғилиш.

МОХОВ 1 Бир турли бацилла туфайли юзага келадиган юқумли оғир тери касаллиги. | Шу касалга йўлиққан киши.

2 *кўчма с. т.* Расво, ярамас, чатоқ. *Мохов одам. Мохов иш.* || *Ишнинг моховини чиқармоқ.* **Моховга ошна қилмоқ** расвосини чиқармоқ.

3 Қарғиш билдиради. *Мохов бўлгур. Мохов бўлай.*

◆ **Якка мохов** кишиларга аралашмайдиган ёки аралаштирилмай қўйилган одам. *Қўшнилар уни [Бўрибойни] якка моховга чиқариб на таъзия ва на тўй-ҳашамга айтмай қўйишган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

МОХОРА Нўхат, гўшт солиб тайёрланадиган бир хил суюқ ош. *Мохора шўрва.*

МОЧА 1 Урғочи эшак.

2 *сўк.* Хотин-қизларга нисбатан қўлланадиган қаттиқ ҳақорат сўзи.

МОЧАЛКА [*р*] Ювиниш учун ишлатиладиган чипта ёки бошқа тола боғлами.

МОЧАҲАР *айн.* **моча** 1.

МОЧАҒАР *айн.* **моча** 2. *Анови қишлоқда Чинор деган бир мочағар бор эди .. бир .. домла билан ўйнашиб юриб, унга тегиб олди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

МОШ [*ф-т*] Дуккаклиларга мансуб юмалоқ тўқ яшил донли экин ва унинг овқатга ишлатиладиган дони. *Мош экмоқ. Бир овқатли мош.*

◆ **Кўзи мошдай очилди** 1) ҳушёр тортди, ўзига келди. [*Отабекнинг*] *кайфи тарқалгандек бўлиб, кўзлари мошдек очилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) асқатиб, кунига яраб жуда хурсанд бўлди. *Кўмирни ғамлаб олган эди, совуқ тушганда кўзи мошдай очилди.*

МОШ-ГУРУЧ [*ф-т*] Оралаб оқ тушган (соч-соқол ҳақида). *Шаҳодат муфти қарийб бутун кўкрагини ёпган баҳайбат мош-гуруч соқолини қалам билан тарайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МОШҚИЧИРИ 1 Мош билан гуручдан пишириладиган қуюқ овқат.

2 *кўчма* Оқ аралаш, оқ-қора аралаш, мош-гуруч (соч-соқол ҳақида). [*Чол*] *калта мошкичири соқолини тутамлаб, кулгисини яширди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон.

3 *кўчма* Аралаш-қуралаш, аралаш-қуралаш бўлиб кетган. *Иш мошкичири бўлиб кетибди.*

МОШОВА [*ф-т*] Мош ва қовоқ солиб тайёрланадиган суюқ овқат, мош-қовоқ оши.

МОШПОЯ [*ф-т*] 1 Мош экинининг пояси. *Мошпояни юлиб олмоқ.*

2 Мош экилган ер. *Мошпояга сув қўймоқ.*

МОШУГРА Мош ва уградан тайёрланадиган суюқ овқат.

МОШХЎРДА [*ф-т*] Мош билан гуручдан тайёрланадиган суюқ овқат. *Кечқурун Саодат кампир дўппидай ўчоқ олдида чўққайиб, мошхўрда қайнатаркан, Йўлчи кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МОЯ I Урғочи туя.— *Бир қари нор пўпаклини кўрдингми? — Бизнинг элда қолган учта мояси.* «Нигор ва Замон».

МОЯ II [*а*] *кт.* Бирор нарсанинг асосини ташкил қилган модда, асос бўлган нарса; ўзак. | *кўчма* Бирор гуруҳнинг, коллективнинг асосини ташкил қилган шахслар. *У [Абдураҳмон] кутган асосий моялар, яъни мударрис, пешволар .. зиёратчилар орасида кўз оғриғи учун ҳам кўринмадилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МОЯҚ 1 Товуқнинг тухум қилиши керак бўлган ерга қўйиладиган тухум ёки тухумга ўхшаш нарса. [*Фотима:*] *Келинпошша, товуқларингизга мояк қўйдингизми?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 *диал.* Тухум.

МОЯНА [*ф-т*] *с. т.* Маош. *Бир ойлик мояна. Мояна олмоқ. Мояна тўламоқ.*

МОЯНАХЎР *кам қўлл.* Фақат моя на, ойлик билан ҳаёт кечирувчи.

МОҒОР Туриб қолган нарсаларда ёки зах ерларда микроскопик замбуруғларнинг тўпланишидан ҳосил бўладиган ва нарсаларни чиритадиган момиқсимон туклар, пўпанак. *Китоб варақларидан зах ва моғор ҳиди анқир эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Моғор босган** (*ёки* **отган**) 1) моғор билан қопланган, моғорлаган, пўпанаклаган. *Моғор босган нон,* ▪ *Сой суви .. юзини моғор босиб чармдек қотиб кетган безбет харсангларга қарши олиша-олиша, бутун ғазабини уларнинг устига тўкади.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* ҳаракатсизлик, ишламаслик ёки ишлатилмаслик натижасида ишдан чиққан, ўтмас бўлиб қолган, қолиб кетган. [*Сидиқжон*] *нега қишлоқда бўлиб ўтган ва бўлиб ўтаётган ишларга кўзини каттароқ очиб қарамапти? Ақлини моғор босгани шудир-да!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МОҒОРЛАМОҚ 1 Моғор босмоқ, пўпанакламоқ. *Нон моғорлаб кетибди.*

2 *кўчма* Ишлатилмай ётиб ёки бир бурчакда қолиб кетиб эскирмоқ, ишдан чиқмоқ, занг босмоқ. [*Ўрмонжон:*] *Аввало Зуннунхўжанинг сандиғида ётиб ақлинг моғорлаб кетганидан кулгин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МОҲ [*ф-т*] *поэт. айн.* **ой.** [*Гули:*] *Оҳ ... Қуёшдин нур олиб кулган каби моҳ, Кулардим сўнгги бор у келса мен ҳам.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

Моҳи тобон (*ёки* **мунаввар, анвар**) равшан нур сочувчи ой (гўзалларнинг эпитети). *Сабо арзимни еткур, моҳи тобон бир келиб кетсун.* Ҳамза.

МОҲИЁНА [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **маош.** [*Анвар*] *уч-тўрт йиллардан бери ўрдада мирзолик қилиб, неча тилло моҳиёна олар эмиш.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

МОҲИР [*а*] Юксак маҳоратга эга бўлган, маҳорат қозонган; уста. *Моҳир сувчи. Моҳир ёзувчи. Моҳир ташкилотчи.* ▪ *Шогирд қанча моҳир бўлса, қувонар устод.* Ғ. Ғулом.

МОҲИРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Маҳорат билан, моҳирлик билан. *Мен ҳам уни [Пиракни] моҳирона рақс қилиш билан таҳсинлаб мақтадим.* Айний, Эсдаликлар.

МОҲИЯТ [*а*] 1 Бирор нарсанинг замиридаги туб, энг муҳим маъно, ички мазмун, мағиз. *Асарнинг моҳияти. Ҳаётнинг моҳияти. Ишнинг моҳияти.*

2 *филос.* Нарса ва воқеаларнинг энг муҳим, мазмунан чуқур ички белгилари, ҳодисалари ўртасидаги ички боғланиш, уларнинг зуҳур этиш характери ва усулларини белгиловчи бош омил.

МОҲТОБ [*ф-т*] Ой ёритиб турган; ойдин. *Сутдай оппоқ моҳтоб кечада оқ кийим остида келувчининг кимлигини аниқлаш мумкин эмас экан.* Айний, Эсдаликлар.

МУАЗЗАМ [*а*] 1 *кт.* Азим, улкан, улуғвор. *Муаззам шаҳар. Муаззам иншоот.* ▪ *Юксак дарахтларнинг учлари қучоқлашиб, муаззам яшил чодир ясаган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Муаззам *(хотин-қизлар исми).*

МУАЗЗИН [*а*] *дин.* Масжиднинг азан айтувчиси; сўфи. *Ҳазрат минбардан тушиб, бетига фотиҳа тортгандан кейин масжид муаззини билан дарвозанинг ёнига бориб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУАЙЯН [*а*] 1 *эск. кт.* Тайин этилган, белгиланган, аниқланган. *Бул тақдирни ўшал муайян қатли ом соати етмагунча .. пўшида тутилмоғи маъқулдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Аниқ, тайинли, белгили, маълум. *Муайян давр.* ▪ *Олимхоннинг муайян касби-кори йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУАЛЛАҚ [*а*] Ҳавода, бирор нарсага тегмай, осилмай туриб қолган. *Хозиргина дон ортиб ўтган машина орқасидан кўтарилган чанг ҳавода муаллақ туриб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бир бечора сўфитўрғай табиат кашф этган ўхшашликларнинг фарқига етмаётгандай ҳавода муаллақ туриб вижирлайди.* Н. Фозилов, Оқим.

◆ **Муаллақ ошмоқ** сакраб ҳавода оёқни бош томондан ошириб яна ерга оёқ билан тушмоқ, умбалоқ ошмоқ.

МУАЛЛАҚЧИ *эск. айн.* **акробат.**

МУАЛЛИМ [*а*] 1 Дарс берувчи киши; ўқитувчи, педагог. *Математика муаллими. Музика муаллими. Университет муаллими.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Таълим берувчи, бировга бирор нарса ўргатувчи киши; устод, устоз. *Йўлчи ўғун Петров ёлғиз фикрлари билангина эмас, бутун ҳаёти ва кураши билан муаллим бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУАЛЛИМА [*а*] Муаллим аёл.

МУАЛЛИФ [*а*] *кт.* Бирор асарни ёзган киши; автор.

МУАЛЛО [*а*] *эск. кт.* Юксак, олий.

МУАММО [*а*] *ад.* 1 Шеърнинг киши исми, сана ва ш. к. беркинадиган бир жанри ва шу жанрда ёзилган шеър. *Навоий муаммолари.* ▪ [*Отам*] *муаммо, абжад ҳисоби ва .. баъзи воқеаларни билишга боғлиқ бўлган шеърларни .. кўп биларди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Тушуниб бўлмайдиган, жумбоқли нарса; жумбоқ. || *Қумушнинг заҳарли муаммо мактуби бир сира Отабекнинг кўз ўнгидан ўтиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳал қилиниши лозим бўлган нарса; масала, проблема. *Асарда катта муаммолар кўтарилган.* ▪ *Сув чиқариш муаммоси ҳал бўлиб, техникадан яхши ёрдам кўрсатилса, биз меҳнатдан чарчамаймиз.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит.

МУАММОЛИ 1 Тушуниш қийин бўлган; сирли, жумбоқли. *Муаммоли гап.*

2 Муаммодан иборат бўлган; проблематик. *Муаммоли масала.*

МУАННАС [*а*] 1 *эск.* Хотин жинси. *Тўрамнинг кўзларига уйқу келмасдан .. кўчаларда кўринган аҳли муаннасларни .. кўздан кечириб ётдилар.* «Муштум», 1927, № 12.

2 *грам.* Араб тилида хотин жинсига оид сўз ёки сўз формаси, мас. *муаллима, мураббия, саййёра; тақ.* **музаккар.**

МУАССАСА [*а*] Хўжалик, савдо-сотиқ ишлари ва ш. к.нинг бирор соҳасини бошқарувчи ёки илмий, таълим-тарбия ишларини олиб борувчи, белгили штат ва маъмуритига эга бўлган ташкилот. *Давлат муассасалари. Ижтимоий муассасалар. Илмий муассасалар. Даволаш муассалари.*

МУАТТАР [*а*] 1 Ёқимли ҳид сочувчи; хушбўй. *Келди баҳор, наврўзи олам, Гул фаслидир боғлар муаттар.* Уйғун. *Бутун олам хушбўй, муаттар гулларга бурканиб олгандай.* О. Ёқубов, Қаптар.

2 Муаттар *(хотин-қизлар исми).*

МУАШШАҲ [*а*] *ад.* Байт ёки мисра бошидаги ҳарфларни тўплаганда киши исми чиқадиган ғазал.

МУБОЛАҒА [*а*] 1 *ад.* Тасвирланаётган ёки таърифланаётган кимса, нарса, ходиса ва ш. к.ни ўқувчиларга яққол, таъсирли қилиб етказиш учун уларнинг сифатларини орттириб, бўрттириб кўрсатиш; шу мақсадда ишлатилган сўз, ибора; гипербола. *Ўзбек классик адабиёти муболағаларга бой.* ▪ [*Анвар:*] *Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболағa билан эмас, яна такрор айтаман, бир қариндошингиз қаторида такаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Умуман бўрттириш, ошириб юбориш; лоф. *Муболағa қилмоқ.* ▪ *Энди гузар ва йиғинларда мулла Обиднинг кучи ҳақида муболағa бошлайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Анвар жавобни ўқиб завқланди: — Офарин, Раъно, лекин бировнинг устида ортиқчароқ муболағa қилибсан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУБОЛАҒАЛИ 1 *ад.* Муболағадан иборат бўлган, муболағага бой; гиперболик. *Муболағали тасвир.*

2 Бўрттириб, ошириб юборилган; лоф урилган. *Мен у вақтларда отам нақл қилган бу воқеанинг ясама ва ҳаддан ортиқ муболағали эканини сезмай, эшитганимга ишонган эдим.* Айний, Эсдаликлар.

МУБОЛАҒАСИЗ Муболағa қилинмаган, орттирилмаган, бўрттирилмаган. *Муболағасиз гап.* || *Муболағасиз гапирмоқ.*

МУБОРАЗА [*а*] *эск. кт.* Кураш, курашиш. *Синфий мубораза.* ▪ [*Босмачилар*] *Шўро ҳукуматига қарши очиқдан-очиқ босмачилик йўли билан мубораза қилишдан қўл тортишга мажбур бўлиб, яширин кураш йўлини изламоқда эдилар.* Айний, Қуллар.

МУБОРАК [*а*] 1 Бахт келтирувчи; хайрли, эзгу, қутлуғ [*Ҳасанали:*] *Кўрай-чи, қадамим муборак бўлармикин,— деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Табаррук, муқаддас, азиз. *Бектемир .. халтачани, гўё муборак жойдан келган азиз дўстининг совға-саломи каби, ҳаяжон билан очди.* Ойбек, Қуёш қораймас.— *Ота, агар муборак тупроғимизда сўнгги инглизнинг шум изини ўчирмасак Покистон ватанпарварлар учун нопокдир! — деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Табриклаш, қутлаш ибораси. [*Ўзбек ойим:*] *Ўғил муборак бўлсин, болам!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўрт йил жафо чеккан ватандош ўртоқ Бу йилги байрамнинг муборак энди.* Ғ. Ғулом.

4 Муборак *(хотин-қизлар ва баъзан эркаклар исми).*

МУБОРАКБОД [*а* + *ф-т*] *кт.* Табриклаш, қутлаш, қутлов. *Муборакбодга бормоқ. Муборакбод учун келмоқ. Муборакбод қилмоқ (этмоқ, айламоқ).* ▪ *Анвар девонхона саҳнига етганда ичкаридаги каттадан кичик мирзо, муншийлар янги бошлиқларини муборакбод қилғали ўринларидан қўзғалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУБОРАКНОМА [*а* + *ф-т*] *тар.* Амир ёрлиғи ёки фармони. *Амирдан қозига Шофирконга бориб янги рўд қазиш ишига раҳбарлик қилиш тўғрисида муборакнома келган.* Айний, Эсдаликлар.

МУБОРИЗ [*а*] *эск. кт.* Мубораза қилувчи, курашчи. *Оташин мубориз* [*Навоий*] *ўзининг ҳақлигига, ўз илғор интилиши ва ғояларининг тўғрилигига ишонган бўлса-да, лекин тўхтовсиз ва аламли мағлубиятининг туб сабабини билмади.* В. Зоҳидов, Ўзбек адабиёти тарихидан.

МУБОШИР [*а*] *эск.* 1 *айн.* **инспектор.**

2 Бирор ишга бошчилик қилувчи; бошқарувчи, бошлиқ. *Тўйга ўзини мубошир ҳисоблаган, катта Каримовнинг лаганбардорларидан бири унга тўн ёпинтириб, ичкаридан олиб чиқди.* С. Абдулла, Куёвлар, келинлар.

3 *тар.* Солиқ йиғувчи амалдор.

МУБОҲАСА [*а*] *кт.* Баҳслашиш, баҳс, мунозара. *Мунозара бир мунча жиддийлашиб, мубоҳаса ҳатто домланинг обрўйига .. тўқинадиган бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУБТАЛО [*а*] 1 Бирор иллат, касаллик ёки кўнгилсиз воқеага дучор бўлган, учраган; гирифтор. [*Гули:*] *Нечун туғдинг мени бахти қарони? Балога мубтало мотамсарони?* Уйғун ва И. Султон, Навоий. || *Бидъатга ботган мубталоларни кўролмасман.* «Муштум», 1962, № 2.

2 Мафтун, шайдо, ошиқ. *Мубталоман парирўға, кўзи бир маст оҳуға.* Яҳё. **Мубтало бўлмоқ** 1) гирифтор бўлмоқ, дучор бўлмоқ, учрамоқ.— *Чамамда ўртоқ Ҳўжабеков «фош қилиш» касалига мубтало бўлган кўринади,— деди райком вакили кинояли кулиб.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) мафтун бўлмоқ. *Лола янглиғ оразингни мен кўриб тасвирда, Мубтало бўлмоғлиғим ёзмиш экан тақдирда.* Ҳамза. **Мубтало қилмоқ** (*ёки этмоқ, айламоқ*) 1) гирифтор қилмоқ, дучор қилмоқ, учратмоқ. [*Отабекнинг*] *умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган ўз онаси эмасмиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) мафтун этмоқ.

МУБҲАМ [*а*] *кт.* Муҳмал, ноаниқ; чигал. *Мубҳам жавоб.* ▪ *Ўзи тушуниб етмаган ички ғазаб ва мубҳам фикрлар тумани уни [Умидни] чулғаб ола берди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

МУВАФФАҚ [*а*]: **муваффақ бўлмоқ** муяссар бўлмоқ, эришмоқ. [*Абдушукур:*] *Мен сизга кўп дафъа гапирсам ҳам .. мақсадимни ҳали тушунтиришга муваффақ бўлган эмасман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУВАФФАҚИЯТ [*а*] Бирор ишда эришилган натижа, ютуқ, ғалаба. *Муваффақият қозонмоқ. Муваффақиятга эришмоқ.* ▪ *Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчилик ишининг муваффақиятидан ғурурланиб .. сўзлаб борарди, элликбоши уни тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанчалик емириб ташланса, ҳужумнинг муваффақияти шунча муқаррар бўлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ялиниш билан қозонилган муваффақият муваффиқият эмас, тубанлик.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУВАФФАҚИЯТЛИ Муваффақият билан тугаган, муваффақият келтирган, ижобий натижага олиб келган; натижали. *Муваффақиятли ҳаракат. Муваффақиятли иш. Муваффақиятли ҳужум.* || *Ўқишлар муваффақиятли бормоқда.*

МУВАФФАҚИЯТСИЗ Муваффақияти бўлмаган; натижасиз. *Муваффақиятсиз иш.*

МУВАФФАҚИЯТСИЗЛИҚ 1 **муваффақиятсиз** *с. белги оти.*

2 Салбий натижа, натижасизлик. *Ишнинг муваффақиятсизлиги.* | Ютқизиқ, мағлубият. *Биринчи муваффақиятсизликдан кейиноқ қўлини ювиб қўлтиққа урган чемпион бўлмайди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

МУВАҚҚАТ [*а*] Вақтинчали, доимий бўлмаган. *Муваққат ҳукумат. Муваққат иш.* || *Муваққат фойдаланиш учун китоб олмоқ.* ▪ *Бу дўстлик турмада .. туғилган тасодифий ва муваққат қадрдонлик эмасди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУВОЗАНАТ [*а*] 1 Жисмларнинг қарама-қарши йўналган тенг кучлар таъсиридаги тинч, турғун ҳолати. *Турғун мувозанат (физ.). Мувозанат сақламоқ.*

2 *кўчма* Қарама-қарши кучларнинг, ҳодисаларнинг тенглашуви, уйғунлашуви туфайли содир бўладиган нисбий турғунлик, осойишталик. *Сиёсий кучлар мувозанати.*

МУВОЗИЙ [*а*] *эск. айн.* **параллел.** *Мувозий чизиқлар.*

МУВОФИҚ [*а*] 1 Мос, тўғри келадиган, муносиб, лойиқ. *Ўзига мувофиқ иш топмоқ.* ▪ *Қўқонга чопар юбормоқчи бўлдилар, бу ишнинг мувофиқ кишиси, албатта, Ҳасанали бўлганлигидан чопар бўлиб белгиланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Читтақ» деб лақаб қўйган киши Набигулга жуда мувофиқ лақаб қўйипти.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. | Монанд, яраша, мос. *Гапига мувофиқ жавоб.*

2 (*ж. к. билан*) *кўм. вазифасида* Биноан, асосан, кўра, асосланиб. *Қонунга мувофиқ. Фармонга мувофиқ.*

◆ **Мақсадга мувофиқ** мақсадга, талабга жавоб берадиган, фойдали.

МУВОФИҚЛАШМОҚ *айн.* **мослашмоқ.** *У [Саидий] қишлоққа келганида дастлаб янги муҳитга мувофиқлашолмай кўп қийинчиликларни бошдан кечирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МУВОФИҚЛАШТИРИЛМОҚ **мувофиқлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Фабрика ва заводлар замон талабларига мувофиқлаштирилмоқда.*

МУВОФИҚЛАШТИРМОҚ **мувофиқлашмоқ** *фл. орт. н. Шароитга мувофиқлаштирмоқ.*

МУГУЗ *эск.* Ҳайвон шохи. *Одам тилидан топади, ҳайвон мугузидан.* Мақол. ▪ *Йирик гавдалари, ҳайбатли мугузлари демасангиз, қўчқорлар танбаллик билан кавш қайтарардилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Мугуз парда** *анат.* кўз соққасининг устки тиниқ пардаси.

МУДАРРИС [*а*] Мадрасада дарс берувчи киши, мадраса ўқитувчиси. *Катта амакиси Бухорониинг «Хўжа Порсо» мадрасасининг мударриси бўлиб, Абдураҳмон шу кишининг тарбиясига келган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУДАРРИСЛИҚ **мударрис** *с. касб оти. Бу одам .. Тошкентдаги машҳур Кўкалдош мадрасасига мударрислик қила бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУДДАИЙ [*а*] *эск. кт.* Даъво қилувчи; даъвогар.

МУДДАО [*а*] Кишининг дилидаги мақсад, ният, мурод. *Унинг муддаоси нима?* ▪ *— Сенинг муддаонг,— деди ҳожи [Ўзбек ойимга],— марғилонлик келинни ўғлингдан ажратиб юборши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Айни муддао** *қ.* **айни.**

МУДДАТ [*а*] 1 Вақтнинг аниқ, бирор иш, нарса учун белгиланган бўлаги. *Ўқиш муддати. Хизмат муддати. Бир йиллик муддат.* ▪ *— Биз икки ойдан бери пахта тераётирмиз,— деди Нормурод,— шу муддатда сен ва бошқа дангасалар биз қатори ишласайдинглар қачонлар теримни тугатардик.* Айний, Қуллар. | Умуман вақт бўлаги. *Уйининг .. «безак»ларини Йўлчи бир муддат томоша қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсанинг **бажарилиш** ёки бўлиш пайти. *Планни муддатидан олдин бажармоқ.* ▪ *У Замиранинг сессияни муддатидан олдин ва «аъло» якунлаганини .. биларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

МУДДАТЛИ Муддатга эга бўлган, бирор вақтга, муддатга мўлжалланган, вақти, муддати чекланган. *Муддатли иш. Қисқа муддатли курс. Узоқ муддатли қарз.*

МУДДАТСИЗ Муддати йўқ; доимий. *Муддатсиз паспорт. Муддатсиз хизмат.*

МУДИР [*а*] Муассаса, ташкилот ёки унинг бирор бўлимини ёхуд бирор ишни идора қилувчи, бошқарувчи киши. *Мактаб мудири. Магазин мудири. Кафедра мудири.*

МУДИРА [*а*] Мудир аёл. *Боғча мудираси. Кутубхона мудираси.*

МУДИРЛИҚ **мудир** *с. мавҳ. от. Мудирлик қилмоқ. Мудирликдан бўшамоқ.* ▪ *Бобохўжа домла мудирлик вазифасига ўтгандан бери .., қоровул айтганча, димоғидан эшак қурт ёғадиган бўлиб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУДОМ [*а*] *рвш, кт.* Доим, ҳамма вақт, ҳамиша, тўхтовсиз. *Гоҳ қалам, гоҳи қурол ушлаб мудом ёнингдаман, Сен биландир шуҳратим, шонли қўмондон партиям.* С. Абдулла. *Шарқдан, ғарбдан, жанубдан мудом «Салом» дея келар меҳмонлар.* Шайхзода.

МУДОФАА [*а*] 1 Душман ҳужумини даф қилиш, қайтариш. *Танк ҳужумига қарши мудофаа. Мудофаадан ҳужумга ўтиш.*

2 Душмандан сақланиш, ўзини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган ёки ҳозирланган восита ва чоралар мажмуи. *Мамлакатнинг мудофаасини кучайтириш. Душман мудофаасини ёриб ўтиш.* ▪ *Немисларнинг олти отар миномёти ҳурмоқда. Немис мудофаасининг ўзаги бўлган тепаликда жон асари кўринмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Мудофаа қилмоқ** (*ёки этмоқ*) 1) душман ҳужумини қайтармоқ, душмандан сақланмоқ. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини эътиборга олмаганда урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) умуман ҳимоя қилмоқ, сақламоқ. *Туркистон меҳнаткашлари ҳам социалистик революция ғалабаларини мудофаа этишга киришдилар.* И. Султонов, Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки.

МУДОФААЧИ Мудофаа қилувчи, ҳимоячи. *Қўрғон мудофаачилари.*

МУДОФААЧИЛИҚ *сиёс.* Биринчи жаҳон уруши даврида II Интернационал оппортунистик партияларининг «Ватанни мудофаа қилиш» шиори остида, аслида ишчилар синфининг манфаатига зид равишда, буржуа давлати ва миллий буржуазия манфаатини ёқлаш сиёсати.

МУДОФЕ [*а* мудофеъ, *3-ш бирл.* **мудофеи**] *кт.* Мудофаачи. *Қўрғоннинг бошидан-оёқ ясов тортган мудофеларга инъомлар улашилиб битди-да, ҳудайчи ўзининг қуруқ хуржуни билан Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

мудофеи *қ.* **мудофе.**

МУДОХАЛА [*а*] *кт.* 1 Бирор ишга аралашув.

2 *эск. айн.* **интервенция.**

МУДРАМОҚ Мудроқ босиб ярим уйқоқ, ярим уйқу ҳолатида бўлмоқ, пинакка кетмоқ. *Элмурод мудраб ўтириб, бир неча лукмани зўрға ютар ва ширин уйқуга кетар, сўнг куни бўйи далада очликдан тупугини ютиб, кўзлари тиниб юрарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУДРАТМОҚ **мудрамоқ** *фл. орт. н.*

МУДРАШМОҚ **мудрамоқ** *фл. бирг. н. Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУДРОҚ Уйқу босиб мудраган ҳолат. *Маҳдумнинг мудроғи қочиб, кўзлари катта очилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || [*Кумуш*] **мудроқ кўзлари** билан *Отабекка кулимсираб қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУДҲИШ [*а*] *кт.* Кишини даҳшатга соладиган, даҳшатли, қўрқинчли. *Мудҳиш хабар. Мудҳиш жиноят. Мудҳиш манзара.* ▪ *Мозор чакалагининг бир бурчагида тутаб ётган тўнка ёнида сочлари ўсиб соқолига қўшилиб кетган бир девона бу мудҳиш қоронғиликка қарши курашган каби гулханни ёндиришга тиришар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУЖАЛЛА [*а*] *эск. кт. айн.* **журнал.** *Адабий мужалла.*

МУЖАССАМ [*а*] *кт.* Гавдаланган, мукаммал ва конкрет тус, шакл олган. *Шеърда севги, вафо, ишонч ва ҳаёт мужассам эди.* М. Зайниддинова, Ким эди у, демасангиз айтаман. | Ўзида гавдалантирган, ўзида мукаммал ва конкрет акс эттирган киши ёки нарса. *Бизнинг мамлакатимиз коммунизм ишининг мужассами ва таянчи бўлиб қолди.* С. Ўзбекистони, 1968, 15 март. *Кичрайтиб ер юзини миллион қадар, Глобус мужассам этган қуррани.* М. Аҳмедов. || *Алпомиш мардлик ва қаҳрамонликнинг мужассам образидир.* «Ватан адабиёти».

МУЖАССАМЛАНМОҚ Бирор нарсада ўзининг тўлиқ аксини топмоқ, мукаммал ва конкрет шакл, тус олмоқ, гавдаланмоқ, мужассам бўлмоқ. *Бу ишда бутун коллектив фикр ва ақли мужассамланган.*

МУЖАССАМЛАНТИРМОҚ **мужассамланмоқ** *фл. орт. н.*

МУЖАССАМЛАШМОҚ *айн.* **мужассамланмоқ.**

МУЖДА [*ф-т*] *поэт. айн.* **хушхабар.** *Зафар муждаси. Мужда келтирмоқ.*

МУЖИК *с. т. эск.* Рус деҳқони.

МУЖИМОҚ Кемириб емоқ, тозаламоқ. *Суяк мужимоқ.* ▪ *Бурчакдаги токчада қаттиқ нон мужиб ўтирган сичқонни кўрсатиб ўтилмаса, бу уйда бошқа жонли зот ҳам кўринмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЖМАЛ [*а*] 1 Тушуниб бўлмайдиган, ноаниқ, муҳмал, дудмол. *Мужмал гап. Мужмал жавоб.* | Тайини йўқ, бетайин, ланж. *Мужмал иш.* ▪ *Баъзи раислар жуда мужмал бўлади. Қўрқоқлигидан ишни пайсалга солади.* Ж. Шарипов, Саодат.

2 *с. т.* Мажмағил, нимжон. *Мужмал кўчатлар.*

МУЖМАЛЛИК 1 **мужмал** *с. белги оти. Гапнинг мужмаллиги.*

2 Мужмал, ланж кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; ланжлик.

МУЖОДАЛАВИЙ [*а*] *эск. айн.* **диалектик.** *Мужодалавий моддиюнчилик.*

МУЖРИМ [*а*] *кт.* Айбдор, гуноҳкор.

МУЗ 1 Сувнинг ноль даражагача совуш натижасида қотган ҳолати; ях. *Муз парчаси. Муз ёрмоқ.* ▪ *Қаҳратон қишда яланг оёқ муз босиб, саратонда қизғин қум кечиб .. обдан пишган бизнинг йигитни ҳам .. кун хийла бетоқат қилган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Қишли-қировли кунлар, совуқ. *Унинг бошига муз югуриб, асаблари тиришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. || *Йўлчи қотган қорни ғарч-ғурч босиб, тоза, муз ҳавони қамраб, кеза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма с. т.* Жуда совуқ, ёқимсиз нарса, одам ва ш. к. ҳақида. *Суҳбат муз бўлиб кетди. Меҳмонлар ичкиликка зўр беришди.* С. Аҳмад, Гугурт.

◆ **Муз даври** Ер тарихидаги қаттиқ совуқлар бўлиб қуруқлик юзини қалин муз қоплаган давр.

МУЗАЙЯН [*а*] 1 *юқ. усл.* Безалган, безакли. *Боққа кирилгандан кейин, .. киши .. музайян қасрдан руҳ олиш ўрнига, билъакс бир даҳшат ва хавф ҳис эта бошлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Музайян *(эркаклар исми).*

МУЗАҚҚАР [*а*] *грам. эск.* Араб тилида эр жинсига оид сўз ёки сўз формаси, мас. *муаллим, мураббий; тақ.* **муаннас** 2.

МУЗАФФАР [*а*] 1 *юқ. усл.* Зафар топган, ғалаба қозонган; ғолиб. *Музаффар ўзбек пахтакорлари. Музаффар Совет Армияси.* ▪ *Юсуфбек ҳожи бошлиқ еру кўкка сиғмаган музаффар халқ ўрда теварагини қуршаб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Музаффар *(эркаклар исми).*

МУЗАФФАРИЯТ [*а*] *кт.* Қатта зафар, тантанали ғалаба, ғолибият. *Марксизм-ленинизм ғояларининг музаффарияти. Музаффарият қозонмоқ.* ▪ *Кексалар гузар ва маҳаллаларга тўнкалардан гулхан солиб,.. оломонга музаффарият тилайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Музаффарият билан мағлубиятни тақдир тарозисининг икки палласига солиб кўрмоқ керак.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

МУЗАФФАРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш, кт.* Музаффарларга хос йўсинда; ғолибона, ғолибларча. [*Қушбегига*] *қўрбоши музаффарона жавоб берди: — [Отабекни] тутдим, тақсир. Қутидорни ҳам!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЗАХОНА [*фр* < *грек* + *ф-т*] *эск. айн.* **музей.** *Уй жиҳозига ғоятда бой, гўё музахона тусини берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЗД [*ф-т*] *эск.* Хизмат ҳақи.— *Мен ҳам пахтакашлик қилаётирман,— деди тоғам,— ёмон иш эмас. Лекин музди меҳнатига арзимайди.* Айний, Эсдаликлар.

МУЗЕЙ [*р* < *грек*] Санъат, техника, табиат намуналарини, тарихий ва илмий-табиий аҳамиятга эга бўлган нарсаларни йиғиш, сақлаш, ўрганиш ва халққа намойиш қилиш билан шуғулланадиган муассаса. *Санъат музейи. Тарих музейи. Ўлкашунослик музейи. Табиат музейи.*

МУЗИҚА [*р* музыка] 1 Воқеликни овозли, бадиий образ, куй орқали ифодаловчи санъат тури. *Симфоник музика. Музика асбоблари. Музика асари. Музика назарияси. Музика тарихи.* ▪ *Қиз ўн олти ёшгача бу оилада .. ўсади, ибтидоий таҳсил кўради, музикадан ҳам бир оз маълумот олади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шу санъат асари ёки асарларининг мажмуи. *Ўзбек халқ музикаси. Чайковский музикаси.*

2 Шу санъатнинг чолғу билан ижро этиладиган тугал асари, куй. *Музика ва ашула.* | Чолғу асарларининг ижроси, овози. *Катта залдаги шовқин-сурон, музика, ичимликлар .. ҳиди Йўлчининг бошини айлантирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Ёқимли, оҳангдор овоз(лар). *Карвон жўнади. Юкнинг оғирлигиданми, ёки- гупчакларнинг ёғсираганиданми, аравалар ғирчиллаб, ўз музикаси ўзи билан жадал бормоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Далалар визилдоқларнинг музикасини тинглагандай жимжит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МУЗИҚАВИЙ Ритм ва оҳангга эга бўлган, хушёқим; мусиқий. *Музикавий оҳанг. Музикавий шеър.*

МУЗИҚАВИЙЛИК **музикавий** *с. белги оти. Турок .. шеърнинг ритмини ва музикавийлигини юзага келтиришда жуда кучли қуролдир.* «Адабиёт назарияси».

МУЗИҚАЛИ Музикаси бўлган, музика жўрлигида давом этадиган. *Музикали драма. Музикали комедия.*

МУЗИҚАНТ [*р* музыкант] *айн.* **музикачи** 2.

МУЗИҚАЧИ 1 Музика мутахассиси.

2 Музикант, созанда. *Ёш музикачини томошабинларнинг салобати босиб, куйни бузмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

МУЗИҚАШУНОС [*р* + *ф-т*] Музикашунослик олими, мутахассиси. *Ёш ўзбек музикашунослари.*

МУЗИҚАШУНОСЛИК 1 **музикашунос** *с. мавҳ. от.*

2 Музика назарияси, тарихини ва халқларнинг музика маданиятини ўрганувчи фан. *Музикашуносликка оид асарлар.*

МУЗЛАМОҚ 1 Музга айланмоқ. *Сув музлади. Ер музлади.* ▪ *Тўсатдан тоғдан совуқ шамол эсди. Билчираб ётган далада ёйилиб юрган қўй-қўзиларнинг туёқлари, жунларига ёпишган лой музлади.* С. Анорбоев, Оқсой. | Муз билан қопланмоқ. *Дераза музлади.*

2 Қаттиқ совуқ таъсирида қотиб қолмоқ, тўнгмоқ; яхламоқ. *Қўлим музлаб қолди. Музлаб қолган сабзи.* | Қаттиқ совуқ ўтиб қақшамоқ, совқотмоқ. *Юраги сиқилган Анвар гоҳ ўтириб, гоҳ ёнбошлаб, совуқда музлаб кетган маҳсили оёғини турли вазиятга солиб кўрар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУЗЛАТИЛМОҚ **музлатмоқ** *фл. мажҳ. н. Музлатилган балиқ.*

МУЗЛАТМОҚ **музламоқ** *фл. орт. н. Сувни музлатмоқ. Оёқ-қўлни музлатиб қўймоқ. Балиқни музлатмоқ.*

МУЗЛИ Музи бўлган. *Музли тоғ.* | Муз солинган. *Музли сув.*

МУЗЛИК *геол.* Силжувчи муз тоғ. *Тоғ музлиги. Зарафшон музлиги. Федченко музлиги.*

◆ **Музлик даври** *айн.* **муз даври** *қ.* **муз.**

МУЗЛОҚ Муз билан қопланган ёки музлаб қолган ер. *Тоғнинг оти Музлоқ эди. Бу ном унинг ҳозирги аҳволига унча тўғри келмаса ҳам, бир вақтлари музлоқ эканидан ёки музи борлигидан да-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лолат беради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУЗОҚАРА [*а*] 1 Мажлисда муҳокамага қўйилган масала юзасидан ўз фикрини баён қилиш, шу муносабат билан гапирилган нутқ, сўз. *Доклад юзасидан музокара бошламоқ. Музокарага ўтмоқ.* ▪ *Докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди. Музокарага чиққан одамларнинг ҳаммаси правлениенинг тадбирларини маъқуллаб гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Шарт-шароит, томонларнинг талаблари ҳақида фикр алмашиш. *Сулҳ ҳақида музокара олиб бормоқ. Дипломатик музокаралар.* ▪ *Кудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУЗОҚАРАЧИ Мажлисда музокарага чиққан, сўз олган киши; музокара қатнашчиси. *Навбатдаги музокарачи зиёлиларнинг ер ислоҳотидаги вазифалари .. тўғрисида сўзлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МУЗОФОТ [*а*] *эск.* Область, вилоят. *Куз охирлашиб қиш яқинлашган бўлса ҳам, Бухоро музофотининг қуруқ ҳавосида ҳали ёнғингарчилик бошланмаган эди.* Айний, Қуллар. *Тўрткўл кичик бир қўрғон эди. У тез орада ўсиб музофот ҳокими турадиган жойга айланди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МУЗХОНА 1 Ёзда роҳатижон тайёрлаш учун муз босиб қўйиладиган ертўла ёки чуқур. *Музхонага муз босмоқ.*

2 Иссиқда бузиладиган маҳсулотларни сақлаш учун ишлатиладиган, ҳавоси сунъий равишда совутиладиган асбоб ёки хона; **холодильник**. *Гўшт комбинатининг музхонаси. Гастроном музхонаси.* | *кўчма с. т.* Совуқ (бино, уй ҳақида). *Уйингиз музхона экан.*

МУК: **мук тушмоқ** 1) оёқларни йиққан ҳолда юз тубан ётмоқ. «*Жинчироқ*»*ни пуфлаб, Йўлчи билан Ўроз гулхан теварагида мук тушишди.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *кўчма* бирор нарса устида қунт билан ўтирмоқ. *Камол .. кейинги кунларда кўп ишлар, иш столида қоғоз устига мук тушиб тонг оттирар эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

МУҚААБ [*а*] *эск. кт. айн.* **куб.**

МУҚАЛЛАФ [*а*] *кт.* Таклиф этилган, чақирилган. *Тўйга биз ҳам мукаллаф.*

МУҚАММАЛ [*а*] 1 Ҳар жиҳатдан тўлиқ, камчилиги йўқ; расо, бут. *Мукаммал тўплам. Мукаммал комплект. Мукаммал билим.* ▪ [*Шербек*] *ўқиган институтида .. мукаммал .. генетика ва физиология лабораторияси бор эди.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *Завод ҳали мукаммал битмагани учун ФЗОчилар қурилишда ишлашни ўзларининг вижданий бурчлари деб билдилар.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Такомиллашган, камолотга эришган; етук. *Сенинг қимматли сўзинг, ўткир фикринг мукаммал Элнинг хотирасида сақланади умрбод.* Х. Расул.

МУҚАММАЛАШМОҚ 1 Мукаммал бўлмоқ, расоланмоқ, тўлмоқ.

2 Такомиллашмоқ, камол топмоқ, етилмоқ. *Достонлар ҳам халқ оғзаки ижодининг бошқа жанрлари каби, оғиздан-оғизга, авлоддан-авлодга ўтишда ўзгаради, мукаммаллашади.* «Ватан адабиёти».

МУҚАММАЛЛАШТИРИЛМОҚ **мукаммаллаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

МУҚАММАЛЛАШТИРМОҚ **мукаммаллашмоқ** *фл. орт. н.*

МУҚАММАЛЛИК **мукаммал** *с. белги оти. Тўпламнинг мукаммаллиги. Фикрнинг мукаммаллиги.*

МУҚАРРАМ [*а*] 1 *кт.* Иззату икром қилинувчи; иззатли.

2 Мукаррам (*хотин-қизлар исми*).

МУҚАРРИР [*а*] *эск.* Мадрасада амалий машғулот олиб борувчи,такрорлатувчи муаллим. *Абдураҳмон .. баъзи мадрасаларнинг мударрислари, мукаррирлари билан ҳам танишдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУККА: **мукка тушмоқ** *айн.* **мук тушмоқ** *қ.* **мук**. *Тожиддин Қосим оёқларига мукка тушиб ялинган, нола қилган. Абдувоҳидни кўтариб турғизди.* Ойбек, Нур қидириб. **Мукка билан тушмоқ** (*ёки* **йиқилмоқ**), **муккадан йиқилмоқ** (*ёки* **тушмоқ**) юз тубан йиқилмоқ. *У Тўлқинни яна калтаклайди. Бу маҳал калтак Эъзозхонга ҳам тегиб, у муккасидан йиқилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Муккадан кетмоқ** 1) *айн.* **мук тушмоқ** *қ.* **мук**; 2) *кўчма* қаттиқ берилмоқ. *Машшатга муккасидан кетган одам.*

МУККАЙМОҚ 1 Бирор иш устида мук тушмоқ. *Баъзилар муккайиб, тошларнинг ғадир-будир бетини ойнадай силлиқлаб ярқиратиш билан машғул.* Ойбек, Навоий.

2 *айн.* **мункаймоқ**. *Зах ҳиди келган кичкина даҳлизда муккайган бир кампир чарх йигириб ўтирар, ёнидаги ўчоқда тезак тутаб ётарди.* С. Зунунова, Гулхан.

МУККАЛАМОҚ Юз тубан йиқилмоқ. [*Дадажон*] *дарсдан кейин далага борганида ҳам доим қўлида китоб юради. Бирпас бўшади дегунча, китоб устига муккалайди.* Р. Раҳмонов, Одат.

МУҚОЛАМА [*а*] *эск. кт.* 1 Сўзлашув тили; оғзаки нутқ. [*Абдушукур*] *русчада китоб мутолаа қилолмаса ҳам, лекин муколама тилига анча-мунча эпчил.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўтилган дарсни мустаҳкамлаш учун бир-бирига сўзлаб бериш. *Муколама ўқилган дарсларнинг маъносини мияга яхшироқ жойлаштириб олиш учун чиқарилган бир қоида .. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУҚОФОТ [*а*] 1 Эришилган муваффақиятларни, қилинган хизматларни тақдирлаб бериладиган нарса (қимматли буюм, пул, медаль, орден ва ш. к.). *Олий мукофот. Давлат мукофоти. Пул мукофоти. Мукофот бермоқ. Мукофот олмоқ. Мукофотга тақдим этмоқ.* ▪ *Қишлоқ тарихида биринчи кўрилган кўркам мактабнинг катта байрамга айланган тантанаси ишда ғайрат кўрсатганларга мукофотлар улашиш билан тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кишининг ўз қилмиши, хатти-ҳаракати учун қайтган қаримта. *Қилмишига яраша мукофот олмоқ.* | Умуман совға, тортиқ. *Дунё можаросидан қўл ювмоқчи бўлган бир отага кексайган кунларида фарзанд доғини кўрмасликнинг ўзи ҳам улуғ мукофотдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҚОФОТЛАМОҚ Мукофот бермоқ, мукофот билан тақдирламоқ. *Орден билан мукофотламоқ. Илғорларни пул билан мукофотламоқ.*

МУҚОФОТЛАНМОҚ **мукофотламоқ** *фл. мажҳ. н. Орден билан мукофотланмоқ.* ▪ *Малоҳат икки йилда уч марта мукофотланибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

МУЛЗАМ [*а*] Мунозарада, баҳсда, тортишувда енгилиб лол бўлган, айбли, уятли иш учун хижолатда қолган. *Соли отанинг баъзи тенгқурлари, машина ҳақида қалай фикрга келдингиз, дейишса, чол ўзини анча мулзам сезиб бошини қуйи эгарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Ғанижон ўша мажлисда айтиб юборган бир оғиз гапи учун озмунча таъналар эшитдими, қаерга борса, самоварда ҳам худди шу тўғрида гапириб уни мулзам қилишади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МУЛК [*а*] 1 Ихтиёрдаги, қўлдаги бор мол-дунё, ер-сув, иморат ва бошқа бойликлар. *Жамоат мулки. Хусусий мулк. Шахсий мулк.* ▪ [*Комилов Қодировга:*] *Давлат мулкини кўз қорачиғидай сақлашимиз керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *эск. кт.* Мамлакат, вилоят. **Мулки ҳинд** Ҳиндистон.

◆ **Кўнглига мулк қилмоқ** кўнглига тугиб олмоқ, дилга жо қилмоқ.

МУЛК-АМЛОК [*а*] Бутун мол-мулк, мол-дунё. *Йигирма жуфтлаб қўш ҳўкиз дейсизми, ўн-ўн бешлаб арғумоқ отлар дейсизми, .. ишқилиб, ундаги мулк-амлокнинг ҳисобига чўт билмаган содда деҳқон етолмас экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

МУЛКДОР [*а* + *ф-т*] 1 Хусусий мулки бўлган давлатманд одам, катта мулк эгаси. *Хоразмда энг катта мулкдорлардан бири ҳам қозикалон эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *тар.* Катта ер-сув эгаси; заминдор. *Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУЛКДОРЛИК 1 **мулкдор** *с. белги оти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *айн.* **мулкчилик 2.**

МУЛКИЙ [*а*] Мулкка оид; мулк ва унга эгалик қилиш билан боғлиқ бўлган.

МУЛКПАРАСТ [*а* + *ф-т*] *айн.* **молпараст.**

МУЛКЧИ *кам қўлл.* Хусусий мулк эгаси, мулкдор; хусусий мулкка берилган.

МУЛКЧИЛИК 1 **мулкчи** *с. белги оти.*

2 Мулкка бўлган эгалик; мулкка эгалик қилиш; мулкдорлик. *Социалистик мулкчилик.*

МУЛЛА [*а*] 1 Мадрасада таҳсил кўрган киши. *Мадрасани тугатгач, ошиқлар ёр васлига ошиққандек, мулла Абдураҳмон ҳам ўз шаҳрига елиб-югуриб етди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Дин арбоби, уламо. *Муллаларнинг айтганини қил, қилганини қилма.* Мақол. ▪ *Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақрир [қарор].* Ҳамза. *Бухоро шаҳрида Мирараб мадрасасининг миён саройида кўп муллалар тўпланишиб мадрасанинг вақфи тўғрисида гапиришмоқда эдилар.* Айний, Қуллар.

3 *с. т. эск.* Маълумотли, ўқимишли киши. **Мулла бўлмоқ** 1) мадраса маълумотига эга бўлмоқ; 2) маълумот, билим олмоқ, илмли бўлмоқ; 3) *кўчма* таъзирини емоқ. **Мулла қилмоқ** 1) мадраса маълумотини бермоқ.— *Хўп қизим, хўп, поччаси боқмаса боқмасин, мен ўзим боқаман, ўқитиб катта мулла қиламан,— деди Моҳлар ойим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) саводини чиқармоқ, маълумотли қилмоқ; 3) *кўчма* таъзирини бермоқ. | Ўқимишли кишига нисбатан мурожаат формаси. [*Муҳиддин ака Сафаровга:*] *Гап аризада эмас, мулла, колхозга кирамиз дедик, кирамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

4 Ҳурмат юзасидан мурожаатда, гаплашганда кишининг исмига қўшиб айтилади.— *Дунёнинг иши шунақа экан, мулла Али! — деб уни юпатиб қўйди [Отабек].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Мулла жиринг** *с. т.* пул. **Мулла минган эшакдай** *дағл.* ўта даражада ювош, итоаткор.

МУЛЛАБАЧЧА [*а* + *ф-т*] *юқ. усл. айн.* **муллавачча.**

МУЛЛАВАЧЧА [*а* + *ф-т*] 1 Мадраса талабаси. *Ўша кеча .. қашшоқ муллаваччалар ҳам қассоб ва боққолдан ош масаллиғини насияга олиб палов пиширганлар.* Айний, Эсдаликлар.

2 Муллаларнинг, уламоларнинг боласи, фарзанди.

МУЛЛАКА [*тўғриси* мулла ака] 1 *с. т.* ўзидан катта, ўқимишли кишиларга мурожаат формаси. *Мавлонов ўтириши билан Ҳайдарбой шошилиб, бир чойнак чой билан пиёла келтириб, унинг олдига қўйди-да: — Хуш келибсиз, муллака! ..— деди мулозамат қилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *диал.* Келиннинг қайнағаси ва ўзидан катта қайниси.

МУЛЛАНАМО [*а* + *ф-т*] Мулла кўринишига эга бўлган, муллаларга ўхшаган. *Гумашта Муҳаммад Расул қирқ ёшга етиб қолган мутавозе, мулланамо киши эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУЛЛО [*а*] *юқ. усл. айн.* **мулла.** [*Жалолиддин:*] *Улуғ шайх Саъдий яхши айтган: илмига амал қилмайдиган муллодан, устига китоб ортган эшак афзал.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МУЛОЗАМАТ [*а*] Кишининг кўнглини олиш учун кўрсатилган илтифот; эъзоз-икром, такаллуф. *Меҳмонга мулозамат қилмоқ. Мулозамат кўрсатмоқ.* ▪ [*Ҳатамова*] *меҳмонларни хотинларга хос мулозамат ва ширинсўзлик билан кабинетига таклиф қилди.* А. Қаҳҳор, Картина. [*Тўлқинжон*] *бор усталигини ишга солиб, илтифот ва мулозаматлар билан қизнинг кўнглини овлай бошлади.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

МУЛОЗАМАТЛИ Мулозамат қилишни яхши биладиган; сермулозамат, сертакаллуф. *Мулозаматли йигит.*

МУЛОЗИМ [*а*] 1 *тар.* Ҳокимларнинг, амалдорларнинг ҳузурида уларнинг хизматида бўлган киши. *Раис афанди мулозимларига дарра кўтартириб, намозсизларни текширар, фарзи айнни билмаганларни урдирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энг кейинги извошда икки мулозим билан Абдуваҳоб жўнади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Сарой, маҳкама хизматчиси.— *Қозихонадан бир мулозим келибдир. Полвонда ишим бор дейди,— деб даҳлиздан кирган бола Ўрмон полвоннинг сўзини кесди.* Айний, Қуллар.

2 *эск.* Ходим, хизматчи. *Музей мулозими бизга ажойиб бир кашфиётни — Ҳиндистоннинг жуғрофий харитасини кўрсатди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

МУЛОЙИМ [*а*] 1 Қўлга юмшоқ уринадиган, майин. *Мулойим тери.*

2 *кўчма* Назокатли, юмшоқ, хушмуомала. *Мулойим киши. Ипакдай мулойим бўлмоқ.* | Назокат ифодалайдиган, нозик, ёқимли. *Мулойим овоз. Мулойим табассум.* || — *Ота,— чолга энкайиб мулойим гапирди Фазлиддин,— мўйсафид экансиз, қари билганни пари билмас, дейишади эскилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУЛОЙИМЛАШМОҚ 1 Мулойим бўлмоқ, майинлашмоқ, юмшамоқ. *Тери мулойимлашди. Лой мулойимлашди.*

2 *кўчма* Юмшамоқ, назокатлироқ бўлмоқ. *Қори қанчалик мулойимлашмасин, Элмурод у билан муносабатда чин кўнгилдан қовушолмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Туринг қизим,— эллиқбошининг товуши бирдан мулойимлашди,— ота-онанинг бошини букманг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУЛОЙИМЛИК **мулойим** *с. белги оти. Юзидан мулойимлик, эрига итоат, тўғрилик маънолари томиб турган бу хотин қутидорнинг рафиқ Офтоб ойим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЛОҚОТ [*а*] *эск. кт. айн.* **учрашув.** *Мулоқот қилмоқ (этмоқ).* ▪ [*Пирназар*] *болалик ошнаси полвон Қулмуҳаммад билан бўлган ширин мулоқотда яна .. хон зулми ошиб кетаётганидан шикоят қилди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Бир кун эрталаб Абдувоҳид ишга жўнаш олдидан хотинига деди: — [Ўғлинг] эртага барвақт .. шу адресга бориб мулоқот этсин.* Ойбек, Нур қидириб.

МУЛОҲАЗА [*а*] 1 Фикран муҳокама юритиш, ўйлаш; ўй. *Хўжазодасидаги бу ҳолат уни [Ҳасаналини] ҳар турли мулоҳазаларга олиб кета бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [эшоннинг] узоқ мулоҳазадан кейин бир фикрга келган кишидек, кўзлари маъноли қисилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Мулоҳаза қилмоқ** 1) фикран муҳокама юритмоқ, ўйламоқ. [*Элмурод*] *бир гапни айтишдан илгари ўзича мулоҳаза қилиб кўрар .. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) андиша қилмоқ, андишага бормоқ. *У [Элмурод] энди бўйни қисиқ етим эмас. Энди унга мулоҳаза қилиб ўтиришдан кўра бор гапни шартта айтиб кўнгилни хижолатдан бўшатиш осонроқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Мулоҳаза юритмоқ** *айн.* **мулоҳаза қилмоқ** 1. **Мулоҳазага бормоқ** *айн.* **мулоҳаза қилмоқ** 2.

2 Бирор масала юзасидан билдирилган ёки ўйлаб қўйилган фикр. *Иқтисодий масалага доир мулоҳазалар. Ўз мулоҳазасини баён этмоқ.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор ғирт саводсиз бу деҳқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *айн.* **андиша** 1. *Мулоҳаза билан иш қилмоқ.*

МУЛОҲАЗАЛИ 1 Мулоҳаза билан иш қилувчи, ўйлаб иш тутувчи, мулоҳаза юрита олувчи; андишали. *Мулоҳазали одам.* ▪ [*Директор:*] *Абдусамад, менингча, ўғлингиз мулоҳазали бола. У ўз йўлини топиб олади.* О. Толипов, Ким айбдор?

2 Мулоҳаза натижасида вужудга келган, ўйлаб қилинган, айтилган. *Мулоҳазали гап.*

МУЛОҲАЗАСИЗ 1 Мулоҳаза қилолмайдиган, мулоҳаза юритолмайдиган, ўйламасдан иш қиладиган; бемулоҳаза. *Мулоҳазасиз киши.*

2 Мулоҳаза қилмасдан, ўйламасдан қилинган, айтилган. *Мулоҳазасиз гап. Мулоҳазасиз иш.*

МУЛОҲАЗАСИЗЛИК 1 **мулоҳазасиз** *с. белги оти.*

2 Мулоҳазасиз қилинган иш, айтилган гап. [*Юсуфбек хожи:*] *Жуда тўғри айтасан ўғлим, бироқ онангнинг бир мулоҳазасизлигига бошдаёқ мен лабимни тишлаб қолган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЛЬТИПЛИКАЦИОН [*р* мультипликационный] *кино* Мультипликация-

www.ziyouz.com kutubxonasi

та оид. | Мультипликация йўли билан ишланган. *Мультипликацион фильм.*

МУЛЬТИПЛИКАЦИЯ [*р* < *лат*] *кино* Ҳаракатдаги нарсаларнинг кетма-кет келадиган турли ҳолатларни акс эттирувчи сурат ёки қўғирчоқларни расмга олиш йўли билан фильм тайёрлаш ва шу йўл билан олинган кинофильм.

МУМ [*ф-т*] Асалари ўзи ишлаб чиқариб ўзига уя қурадиган сақичсимон юмшоқ модда; ўсимлик ёки ҳайвондан олинадиган шунга ўхшаш моддалар. *Асалари муми. Ўсимлик муми. Сунъий мум.* ▪ *Шариат Fиёс дўзахиларга ўхшаганлар қўлида ҳар қанақа шаклга кираверадиган юмшоқ мум.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Мум шамли қандилдай қуруқ лаблари, Бир қатор қиз кетар, елкада обкаш.* F. Fулом. **Оқ мум** нефть, торф ва кўмирдан олинадиган оқ ёки сарғиш тусдаги мумсимон модда; парафин. **Қора мум** қора мойга бошқа моддалар қўшиб тайёрланган сунъий мум. ♦ **Мум тишламоқ** оғиз очмай жим қолмоқ, индамаслик. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизиди. «Наҳот мен мум тишлаб ўтирсам» — деган фикр унинг хаёлидан ўтди.* Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит.

МУМИЁ I [*а*] Халқ медицинасида, табобатда синган суякларни даволаш учун ишлатиладиган мумсимон органик модда.

МУМИЁ II [*а*] Асосан сувсиз темир оксидидан иборат, кўпинча қизғиш пўкак ранг минерал бўёқ.

МУМИЁ III [*а*] Махсус химиявий состав билан ишлаб чиримайдиган қилиб қўйилган жасад.

МУМИЁЛАМОҚ Махсус химиявий состав билан ишлаб, чиримайдиган қилмоқ (жасадни).

МУМИЁЛАНМОҚ *мумиёламоқ фл. мажҳ. н. Мумиёланган жасад.*

МУМКИН [*а*] 1 Имкони, имконияти бор, бўладиган, амалга ошадиган. [*Йўлчи*] *синглиси билан бирга, мумкин бўлса, .. Гулсумбибини ҳам аравага солиб, қишлоққа олиб боришни истаганини айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Капсанчилар .. зиммаларига тушган вазифаларни мумкин қадар тезроқ бажаришга сўз бериб тарқалишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Рухсат этилган, ижозат қилинган; жоиз. *Боришингиз мумкин. Сўрашингиз мумкин.* ▪ — *Шаҳарда чўчқа асраш мумкин эмас,— деди Мукаррам.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.— *Мумкинми? — деди Сафаров хатга қўл чўзиб. Самандаров хатни унга узатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Эҳтимоли бор, эҳтимолдан узоқ эмас. [*Муҳаррир:*] *Йўлдошева йигирма олтинчи йилда .. паранжи ёпиниб юрган бўлиши мумкин, буни ҳозир таъна қилишда ҳеч қандай маъно йўқ.* А. Қаҳҳор, Бек.

МУМКИНЛИК 1 мумкин *с. мавҳ. от. Ўз сирларининг Йўлчи томонидан очилиши мумкинлигидан қўрққанлигидан бўлса керак Нури туҳматни тарқатишга .. ортиқча уринмади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Имконият, имкон. [*Марям:*] *Бу кун беш-олти кундан бери сиз билан кўришармиканман, деб кўп интизор бўлсам-да мумкинлик бўлмади.* Ҳамза, Ким ўғри?

МУМЛАМОҚ Мум суркамоқ, мум билан қопламоқ. *Ипни мумламоқ.*

МУМЛАНМОҚ *мумламоқ фл. мажҳ. н. Тикишга янги бошлаган чоғларда мумланган ипнинг бармоқларига ёпишуви ва тортган вақтда қуруқ қитирлаши қизнинг ғашини келтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУМЛИ 1 Таркибида мум бўлган, муми бор. *Мумли асал.*

2 Мум суртилган, мумланган. *Кўзларига уйқу келган шогирд бола мумли ипни қир-қир чўзиб, қатим тортар .. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУМСИҚ [*а*] Ўтакетган хасис, бахил, зиқна. *Мумсиқ одам.*

МУМТОЗ [*а*] 1 *кт.* Бирор фазилати, яхши томони билан бошқалардан ажралиб турадиган, афзалликларга эга бўлган. *Ваъдага вафоли, ахлоқда мумтоз, Дўстпарвар, ўз сўзли ёрига содиқ.* F. Fулом. *Янги йўлнинг раҳнамоси партия устозимиз, Ақлу донишда ягона мисли йўқ мумтозимиз.* Ҳабибий.

2 Мумтоз *(эркаклар исми).*

МУНАВВАР [*а*] 1 *кт.* Нур билан ёритилган, нурга тўлган; равшан, ёркин. *Қуёш уфқдан қанчалик юқори кўтарилса, оламни шунчалик мунаввар қилади.* Ҳ. Fулом, Қуёшмонанд ҳақиқат. *Октябрнинг хазони йўқ, мунаввардир истиқбол, Манзил яқин, пўлат оқин давом этар йўлида.* Уйғун.

2 Мунаввар *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

МУНАЖЖИМ [*а*] 1 Астрология билан шуғулланган, юлдузларга қараб фол кўрган киши; астролог. [*Навоий Ҳусайн Бойқарога:*] *Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг шубҳали қуръаларига қараб эмас, балки ақл ва идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *эск. кт. айн.* **астроном.**

МУНАҚА *с. т.* Бундай.— *Ҳа, отангизга раҳмат! Гап мунақа бўлади,— деди Юсвали тоға.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНАҚАНГИ *с. т.* Бундай, бунақанги. *Мунақанги гапни биринчи эшитишим.*

МУНАҚҚАШ [*а*] *эск. кт.* Нақшланган, нақшли, нақшдор. *Олтин қандилдаги элликлаб шамларнинг нури билан мунаққаш деворларнинг олтин, кумуш, кўк-қизил гуллари юлдузлардек яшнаб, уйга бир хаёлийлик берар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУНАҚҚИД [*а*] *эск. кт. айн.* **танқидчи.** *Бу одам шу кунларда адабиёт майдонида ўзининг танқидлари билан жавлон урган мунаққид Аббосхон эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МУНГ *эск. кт.* Ҳазинлик, маъюслик. *Анвар ўз тенги болалар билан ўз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб-кулмас, ҳамиша унинг кўзида бир мунг ётар эди.* А. Қодирий, **Меҳробдан чаён.** [*Ҳабибанинг*] *кўнглида аввалги қайғудан, унинг юзи-кўзида илгариги мунгдан асар қолмаган эди.* Айний, **Эсдаликлар.**

МУНГЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* маъюсланмоқ.

МУНГЛАНМОҚ *кам қўлл.* Мунгли, маъюс аҳволга **тушмоқ, маъюсланмоқ.** *Анорхон ўқтин-ўқтин хаёл суриб кетади, бирдан мунгланиб ҳам қолади.* Ойбек, О. в. **шабадалар.**

МУНГЛАНТИРМОҚ мунгланмоқ *фл. орт. н. Зарур сармоя мени яна эсанкиратиб, мунглантириб қўядиган бўлди.* Ҳ. Шамс, **Характеристика.**

МУНГЛИ *кт.* **Ҳазин, ғамгин;** маъюс. *Қайнарбулоқ томонидан .. мунгли най овози эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНГРАЙМОҚ *кам қўлл. айн.* **мунғаймоқ.**

МУНДА 1 *диал.* **Бу ерда.** *Бизнинг Тошкентдан аҳвол сўрасанг, балки Марғилонга ҳам эшитилгандир, мунда Азизбек қандоғдир бир кучга таяниб Қўқонга исён этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Бу ерга.— *Мунда кел! — чол қўли билан [аёлни] имлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Бунда. ***Гап мунда эмас.***

МУНДАЙ *с. т.* **Бундай.** [*Самандаров:*] *Мундай гапирсангиз-чи, забон борми!?* А. Қаҳҳор, **Қўшчинор.**

МУНДАРИЖА [*а*] 1 **Китоб** ёки қўл ёзманинг бошида ёки охирида унинг фасл ва бўлимларини, одатда бетлари билан кўрсатувчи рўйхат. *Китобнинг мундарижасига қарамоқ.*

2 *кам қўлл. айн.* **мазмун.** *Мақоланинг мундарижаси. Ишнинг мундарижаси.*

МУНДИР [*р* < *фр*] **Ҳарбий** ёки расмий формали **устки кийим.** *Генерал мундири.*

МУНДОҚ *с. т.* **Бундай.**— *Гулнор бузилибди .. Йўлчи иккови мана мундоқ эмиш! — Нури икки бармоғини бир-бирига маҳкам чирмаштириб кўрсатди.* **Ойбек, Қутлуғ қон.**

МУНИС [*а*] 1 *эск. кт.* **Яқин,** сирдош дўст, ҳамдам. *Кундан-кунга ортар дарди ҳасратим, Мунис аҳли дардларимни соғиниб.* **Ҳамза.**

2 **Мунис** *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

МУНИЦИПАЛИЗАЦИЯ [*р* < *лат*] **Хусусий кишиларга** қарашли ер-мулк **ва бойликларни** маҳаллий ҳукумат **органлари ихтиёрига** ўтказиш.

МУНИЦИПАЛИТЕТ [*р*] Буржуа **давлатларида** маҳаллий ҳукумат органи ва шу орган жойлашган бино.

МУНҚАЙМОҚ Букчайиб қолмоқ, букилмоқ, эгилмоқ (киши ва унинг қомати ҳақида). *Мункайган чол.* ▪ *Пар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ихўжа ёғчи .. чол бўлмаса ҳам, чоллар каби икки қўлини орқа белига қўйиб, бир оз мункайиб ичкари уйга кириб кетди. Ойбек, Қутлуғ қон.

МУНКАЙТИРМОҚ мункаймоқ *фл. орт. н. Кечалар ва кундузлар ҳаловатидан маҳрум қилган даҳшатли қудрат бордирки, у буни [аравакашни] шундай мункайтириб .. қўйгандир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУНКАР-НАКИР [*а*] *дин.* Диний эътиқодга кўра киши ўлгандан кейин гўрда уни сўроқ қиладиган икки фаришта. *Афанди мункар-накирнинг сўроғини ўз кўзи билан кўргиси .. келиб қолди-ю, бир очиқ гўрга кириб ётди.* «Латифалар».

МУНКИЛЛАМОҚ Қарилик натижасида кучдан кетиб мункаймоқ, букчайиб қолмоқ. *Яқинда Кумри иш билан яна Тошкентга келди. У ҳар галдагидек қадрдон институтига бориб, мункиллаб қолган профессорини кўриб чиқди.* Мирмуҳсин, Ажрим.

МУНКИМОҚ 1 Қоқилиб ёки мувозанатни йўқотиб, олдинга йиқила ёзмоқ ёки юз тубан йиқилмоқ. *Канал қирғоғидаги чанг босган ўтлар устида эринчаклик билан бораётган от бирдан мункиб кетди-ю, икки олдинги оёғи билан чўккалаб қолди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қудрат қўлидаги сувли челак билан мункиди, лекин йиқилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Нотўғри йўлга кирмоқ, тўғри йўлдан озмоқ, тоймоқ, қоқилмоқ. *Ғафлатга мункимоқ.*

МУНКИР [*а*] *эск.* Инкор этувчи, тан олмовчи.— *Худонинг қудратига мункирмисан? — деб Мулланавруз ҳам Сафарга бир дўқ қилиб қўйди.* Айний, Қуллар.

МУНКИТМОҚ мункимоқ *фл. орт. н.* — *Бу Викторнинг иккинчи марта қоқилиши,— деди Семён.— Ёшликдан илашган иллат ҳали кўп мункитади.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди.

МУНОЖОТ [*а*] 1 *дин.* Худодан нажот, мадад тилаб қилинадиган тунги ёки яширин ибодат. *Қишнинг кўп вақтлари .. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, «худога йиғлаш ва муножот қилиш билан ўтар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Афанди ёмғирда ивиган бир иморатнинг орасида худодан давлат сўраб муножот қилаётган эди, чардеворлан бир ғишт тушиб, унинг боши ёрилди.* «Латифалар». | Худодан нажот, шафоат тилаб ёзилган шеър. *Муножот ўқилмоқ. Муножот айтмоқ.*

2 Классик куйлардан бирининг номи. *Домла .. музиканинг хумориси тутар экан, «Муножот» билан «Қари наво»ни эшитмаган куним бамисоли халтасини йўқотган девонаман, деган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНОЗАРА [*а*] Илмий, адабий, сиёсий, диний ва ш. к. масалалар юзасида тортишув; баҳс, дискуссия. *Илмий мунозара. Қизғин мунозаралар. Мунозара олиб бормоқ. Мунозара ўтказмоқ.* ▪ *Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашишни лозим кўрмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНОЗАРАЛИ Мунозара билан боғлиқ бўлган, мунозара талаб этадиган, ҳал қилинмаган. *Мунозарали масалалар.*

МУНОСАБАТ [*а*] 1 Кишилар ўртасидаги алоқа, муомала. [*Элмуродга*] *эшоннинг муносабати ҳам ўзгарди. Илгаригидай қаттиқ сўкмай қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги борди-келди, олди-берди муомалалари; тирикчилик, моддий ва маънавий ҳаёт билан боғлиқ бўлган алоқа. *Оилавий муносабат. Савдо муносабатлари. Ишлаб чиқариш муносабатлари. Муносабат боғламоқ. Дипломатик муносабатларни узмоқ.*

3 Кишининг воқеликка, воқеликдаги нарсаларга, ҳодисаларга қараши, ёндошиш принципи. *Ишга коммунистик муносабатда бўлмоқ.*

4 Нарсалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро боғланиш, алоқа. *Тафаккурнинг борлиққа муносабати.* ▪ *Раҳматилла .. воқеаларнинг .. бир-бирига муносабатини, сабаб ва натижаларини яхши билмасдан, фақат узун косов бўлиб хизмат қилгани учун Хўжақишлоқда .. чиққан тўполон кўзига жуда катта кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

5 Бирор иш, ҳаракат, гап ва ш. к.га дахли бўлган нарса, тегишли асос; боис, дахл. *Бу ишга сизнинг гапингизнинг ҳеч қандай муносабати йўқ. Байрам муносабати билан табриклаш.* ▪ *Тантибойвачча анчагина маст бўлиб, оғзига келганини валдирашга бошлади. Ҳар муносабат билан ўзини мақтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тавҳидий бир муносабат туғдириб, .. пиёлага ёзиб берган шеъри ҳақида гапирди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

МУНОСАБАТДОР [*а* + *ф-т*] Муносабатли, алоқаси бўлган, боғланган; алоқадор, дахлдор. *Ишга муносабатдор томонлар.*

МУНОСАБАТСИЗ Муносабати, алоқаси, дахли йўқ; алоқасиз, дахлсиз, боғланмаган. *Муносабатсиз гап.* ▪ [*Мулла Обид*] *гоҳо муносабатсиз бўлса ҳам, ўзича илжайиңкираб қўяди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУНОСИБ [*а*] 1 Тўғри келадиган, мос тушадиган; мувофиқ, лойиқ. *Муносиб кандидатура.* || *Исми жисмига муносиб. Муносиб кўрмоқ.* ▪ *Ёрмат бир йилдан буён қизини муносиб жойга узатишга тиришади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Мувофиқ тушадиган, ярашадиган, ярашиқ. *Олим кишига муносиб сиполик.* ▪ *Уйлар ўзига муносиб безаклар билан безалган.* «Эртаклар».

2 Арзийдиган, арзирли. *Муносиб ҳисса қўшмоқ.*

МУНОФИҚ [*а*] Тили бошқа, дили бошқа, сўзи ва иши бир-бирига тўғри келмайдиган, самимийлиги йўқ; икки юзлама. *Мунофиқ одам.* ▪ *Бозор бошидаги мадрасанинг мударриси .. жуда мунофиқ, бориб турган ифвогар одам экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУНОФИҚЛИК 1 мунофиқ *с. белги оти.*

2 Мунофиқона иш, хатти-ҳаракат. *Бу ерда самимиятсизлик ва мунофиқлик, бир-бирини алдаш Элмурод учун оддий бир ҳақиқат бўлиб қолган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУНОФИҚОНА [*а* + *ф-т*] *рвш.* Мунофиқлик, иккиюзламалик билан, мунофиқлар каби; хиёнаткорона. || *Мунофиқона ҳужум. Мунофиқона муносабат.*

МУНОҚАША [*а*] *эск. кт.* Мунозара, баҳс, тортишув. *Ҳамма .. Серов билан Эҳсон орасидаги муноқашага кўз-қулоқ бўлиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МУНОҚАШАЧИЛИК *эск. кт.* Мунозара билан машғул бўлиш, баҳслашиш. *Мажлисни мунозашачиликдан қутқариб, дўстона руҳлантириш учун Навоий мавзуни ўзгартиб юборди ..* Ойбек, Навоий.

МУНТАЗАМ [*а*] 1 Тартибли равишда узлуксиз давом этадиган, канда бўлмайдиган; муттасил. *Самолётларнинг мунтазам қатнови. Газета мунтазам чиқиб турибди.*

2 Белгиланган тартибда, план асосида амалга ошадиган. *Халқ хўжалигининг мунтазам ривожланиши.*

3 Системали равишда амалга ошадиган ёки ошириладиган; системали. *Мунтазам машғулотлар.*

4 *мат.* Ҳамма томонлари, ёқлари ва бурчаклари тенг. *Мунтазам кўпбурчак. Мунтазам призма.*

◆ **Мунтазам армия** (*ёки қўшин*) қатъий ҳарбий тартибга эга бўлган, планли ҳарбий тайёргарлик кўриб борувчи доимий армия.

МУНТАЗИР [*а*] *кт.* Орзиқиб кутувчи, интизорлик тортувчи; муштоқ, интизор. *Мунтазир бўлмоқ.* ▪ *Бухоролик жанобнинг .. Қашқа қорабайири депсиниб ўйноқларди .. Ҳаммасининг эътибори шу жанобда, фармонига мунтазир.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МУНЧА *рвш* 1 *с. т.* Бунча, шунчалик, бу даражада, бу миқдорда. *Мунча ҳам чиройлисан, азиз Ватаним.* Ғ. Ғулом. **Бир мунча** бир оз, бир қадар, маълум даражада. [*Кумуш*] *боягига қарағанда анчагина енгиллашиб ичкарига кирди. Ҳаракатлари ҳам бир мунча ўзгарган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *унд. с. вазифасида* Ҳаракатнинг ҳаддан ошиқлигини, ортиқ ҳаяжон, таъсирланганликни ва ш. к.ни билдиради. [*Хотини эрига:*] *Ҳа, мунча! .. Туртмасдан гапира беринг.* А. Қаҳҳор, Анор.

МУНЧАЛИК *с. т.* Бунчалик, бу қадар. [*Ўзбек ойим Отабекка:*] *Келин билан ичсанг бўлар эди? Бировнинг бо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ласини мунчалик хўрлаш яхши эмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУНЧОҚ Шиша, тош ва ш. к. нарсалардан ясаладиган, асосан зийнат учун ипга тизиб бўйинга тақиладиган думалоқ ёки бошқа шаклдаги доналар. *Шиша мунчоқ. Ипга мунчоқ тизмоқ.* **Дўлана мунчоқ** 1) йирик сариқ рангли холдор мунчоқ; 2) дўлана данагидан тизилган мунчоқ. **Кўз мунчоқ** *этн.* «ёмон кўз»дан асраш учун кўзга яқин болаларга тақиладиган оқ холли қора мунчоқ. **Эшак мунчоқ** 1) от ва эшакка тақиладиган йирик мунчоқ; 2) *кўчма* ҳеч нарсага арзимайдиган, ярамас нарса ҳақида.

МУНШИЙ [*а*] *тар.* Саройда ёзув ишларини олиб борган котиб. *Анвар девонхона саҳнига етганда ичкаридаги каттадан кичик, мирзо, муншийлар янги бошлиқларини муборакбод қилгали ўринларидан қўзғалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУНҚАРИЗ [*а*] *эск. кт.* Инқирозга юз тутган, кризисга учраган. *Мунқариз бўлмоқ.*

МУНҒАЙМОҚ *с. т.* Минғаймоқ, маъюсланмоқ. *Шарофат олдинги курсиларнинг бирида мунғайиб, тез-тез бурнини, кўзини артиб, дам-бадам хўрсиниб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУОВИН [*а*] 1 Бошлиқ ёки раҳбарнинг ўринбосари. *Директор муовини. Министр муовини.*

2 *эск.* Бировга кўмаклашувчи, ёрдамчи. *Баъзи ўқитувчилар: «Ойига ўн беш, йигирма сўм берайлик, бизга муовин бўлингиз» десалар ҳам унамадим, чунки улар менга кўпда маслакдош эмас .. эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУОЛАЖА [*а*] *кт.* Даволаш, даволаниш; даво. *Муолажа қилмоқ.* ▪ *Табиб муолажанинг натижасини энтикиб кутар ва қўрбошини полвоннинг ҳар бир шартига унашга ундар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Малика ўзини муолажа қилган табибнинг дўконига борди.* «Эртаклар».

МУОМАЛА [*а*] 1 Кишилар билан муносабат, сўзлашув, шундай муносабат йўсини. *Яхши муомала. Дағал муомала. Муомаласи ёмон одам.* ▪ *Домла машғулот вақтларида бировларга кўпроқ диққат бериб, бировларнинг кўнглини унча-мунча ўкситса ҳам, муомалада дағал эмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Ўзбек ойим*] *теваракдан мартабалонлик келинни кўриш учун келувчи хотинларга муомалани яна ҳам юқорироқдан туриб қила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш, хизмат билан боғлиқ бўлган алоқа. *У билан тўғридан-тўғри муомалада бўлмайдиганлар, уни «райком», «райком Мавлонов» деб атасалар, яқинроқ ва кўпроқ муомалада бўладиганлар «ўртоқ Мавлонов» деб атар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Пул ва савдо иши билан боғлиқ муносабат, алоқа. *Ҳакимбойвачча .. Абдушукурнинг хўжайини ва дўсти бўлган Жамолбой билан пул ва савдо муомалаларида буни қурол қилмоқчи эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Муомалага келмоқ** (*ёки* **юрмоқ**) гапга кўнмоқ, бирор таклифга рози бўлиб келишмоқ. [*Олаҳўжа:*] *Сиз ҳам энди оёғингизни тираб туриб олманг, бирон муомалага келинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Муомаладаги пул** айни пайтда юриб, ишлатилиб турган пул.

МУОМАЛАЛИ 1 Муомаласи яхши; хушмуомала. *Муомалали одам.*

2 Бирор аниқловчилар билан ифодаланган муомалага эга. *Яхши муомалали одам. Дағал муомалали одам.*

МУОҲАДА [*а*] *эск.* Битим, келишув. *Сулҳ муоҳадаси.*

МУРАББА [*а* мураббаъ, 3-*ш. бирл.* **мураббаи**] 1 *ад.* Тўрт мисрадан иборат шеър; тўртлик

2 *эск. мат.* Томонлари тенг тўғри тўртбурчак; квадрат, чорси. ‖ *Тагишўр саройининг сатҳи йигирма мураббa метр келади.* Айний, Дохунда.

мураббаи қ. **мурабба.**

МУРАББИЙ [*а*] *кт. айн.* **тарбиячи.** *Раҳматилла Обидий интернатга муаллим ва мураббий бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУРАББИЯ [*а*] *кт.* Мураббий аёл. *Хиёбонларнинг биридан оқ халат кийган .. нозиккина бир жувон чиқиб қолди. Қоровул уни меҳмонларга таништирди. Жувон болалар боғчасининг мураббияси экан.* А. Қаҳҳор, Қартина.

МУРАББО [*а*] Мева ва баъзи сабзавотларни шакар қиёмида, асал ёки шиннида қайнатиб тайёрланадиган суюқ ширинлик. *Олчадан қилинган мураббо. Сабзидан мураббо қайнатмоқ.* ▪ *Дастурхонга турли-туман қанд-қурс, мева-чева, анвои мураббо, .. бўғирсоқлар билан зеб берилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУРАККАБ [*а*] 1 Ечилиши, тушунилиши, бажарилиши қийин; оғир, мушкул. *Мураккаб масала.*

2 Бир неча бўлакдан, элементдан иборат бўлган; таркибли. *Мураккаб модда. Мураккаб сон (мат.). Мураккаб кесим (грам.).* | Тузилиши жиҳатдан ғайри оддий иш. *Мураккаб машина.*

МУРАККАБГУЛЛИЛАР Уруғи икки паллали, мураккаб тўпгулли ўсимликлар (мас., кунгабоқар, дасторгул, дармана).

МУРАККАБЛАШМОҚ 1 Мураккаб бўлмоқ, қийинлашмоқ, оғирлашмоқ, мушкуллашмоқ. *Аҳвол мураккаблашди. Вазифа мураккаблашди.* ▪ *Жанг ниҳоятда мураккаблашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Тузилиш жиҳатидан чигаллашмоқ, мураккаб шакл олмоқ. *Мураккаблашган механизм.*

МУРАККАБЛАШТИРМОҚ **мураккаблашмоқ** *фл. орт. н. Масалани мураккаблаштирмоқ.*

МУРВАТ *эск.* 1 Бириктириш учун ишлатиладиган резьбали металл деталь; винт. *Ражаб бобо пўлат дарвоза тепасидаги мурватни куч билан бурай бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Асбоб-ускуна ва машиналарнинг бураб ишга соладиган калити ёки пружинаси. *Соат мурвати.*

МУРДА [*ф-т*] Ўлган кишининг жасади; ўлик.

МУРДАХОНА [*ф-т*] 1 Мурда турган уй.

2 Қасалхоналарда мурда сақланадиган хона.

МУРДАШЎЙ [*ф-т*] *диал. этн.* Гассол, ювғучи. *Бахтсиз мурдашўйларни, касалнинг ўлимига ҳеч бир дахли бўлмагани ҳолда «шум қадам» деб жанозага йўл қўймайдилар.* Айний, Дохунда.

МУРДОР [*ф-т*] 1 *от* Ҳаром ўлган мол; ўлимтик, ўлакса. *Магар масжидда эшитмадингмуким, бечора, аҳволи танг бўлган одамларга мурдорни емак ҳалолдир, деб.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

2 *сфт* Ҳаром, нопок. [*Майсара қозига:*] *Сиз ҳайвонларни ҳам мурдор қиласиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 *сфт, кўчма* Ҳаром-хариш юрадиган, ифлос ишлардан қайтмайдиган нопок одам ҳақида. *Қози, мулла текинхўр, Мурдор эшонлар, Дин, шариат отидан соҳиб фармонлар.* Ғайратий.

МУРДОРЛИК 1 **мурдор** *с. белги оти. Нарсанинг мурдорлиги.*

2 Мурдор, ҳаром-хариш юрадиган одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Мурдорлик қилмоқ.*

МУРДОРХЎР [*ф-т*] 1 Мурдор еювчи, ўлакса билан овқатланувчи (ҳайвон ва қушлар ҳақида).

2 *кўчма* Ҳаромхўр, бойлик учун ҳар қандай мурдорликдан қайтмайдиган. *Мурдорхўр одам.*

МУРИД [*а*] *дин.* Руҳоний, устоз, эшон, пирнинг шогирди, мухлиси. *Эшон домланинг муридлари кўп бўлиб, улар ҳам тез-тез келиб назр-ниёз билан мадрасани обод қилиб турар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

◆ **Мурид овламоқ** қишлоқма-қишлоқ юриб, муридларни товламоқ, улардан назр-ниёз йиғмоқ. *Туркман эшонлари ҳам мурид овлайдилар, яъни туркманларнинг никоҳ ва жаноза маросимларини бажарадилар.* Айний, Эсдаликлар.

МУРОД [*а*] 1 Эришиш, амалга ошириш кўзда тутилган орзу; мақсад, муддао. [*Гулнор Йўлчига:*] *Ботир ёрим биламан, сиз қайғу дарёсига мандан чуқурроқ ботгандирсиз. Энди ёлғиз муродим сизни бир кўрмоқ, сиз билан икки оғиз сўзлашмоқдир.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Мурод** ҳосил бўлди мақсад амалга ошди, орзу ушалди.

2 Мурод (*эркаклар исми*).

МУРОДБАХШ [*а* + *ф-т*] *кт.* Кишининг муродини ҳосил қиладиган. *Муродбахш зот. Муродбахш кун.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУРОД-МАҚСАД Кишининг барча мурод ва мақсадлари, орзу-тилаклари.

МУРОЖААТ [*а*] Бировга қарата айтилган гап, қилинган даъват, чақириқ ва ш. к. **Мурожаат қилмоқ** 1) бирор иш, илтимос, чақириқ ва ш. к. билан бировга қарата сўз айтмоқ. *Илтимос билан мурожаат қилмоқ.* ▪ *Ўрдага ариза билан мурожаат қиладиган ҳар ким, ҳатто расмий кишилар ҳам, аввал маслаҳат сўраш учун Анварнинг ёнига келар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) маълумот олиш учун қарамоқ. *Энциклопедияга мурожаат қилмоқ.*

МУРОЖААТНОМА [*а* + *ф-т*] Ёзма мурожаат, мурожаат хати. *Стокгольм мурожаатномаси.* ▪ *Хон ва уламодан .. яширин равишда Тошкент, Андижон, Марғилон ва ўзга шаҳарларнинг ишончли уламо ва бекларига .. мурожаатномалар йўлланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУРОСА [*ф-т*] Бир-бири билан тил топув асосига қурилган муносабат; келишув, келишувчилик. *Муросага келмоқ.* ▪ [*Кумуш:*] *Ўтган хатларимда кундошим билан муросамиз келишмай турганини кулгилик тарзда ёзган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Дадавой:*] *Халқ билан мурося қилишим мумкин, аммо улар билан икки дунёда ҳам мурося қилмайман.* Уйғун, Навбаҳор.

МУРОСА-МАДОРА, муросаю мадора *с. т.* Келишувчилик. *Ишнинг чаппасига кетаётганини сезган Бўронбек, «Муросаю мадора» йўлига ўтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

МУРОСАСИЗ Муросачилик, келишувчилик қилмайдиган, муросага келмайдиган, муросага, келишувчиликка йўл қўймайдиган. *Муросасиз танқид.* || *Муросасиз курашмоқ.* ▪ *Ҳар бир коммунист хато ва камчиликка муросасиз бўлмоғи лозим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

МУРОСАСОЗ *айн.* **муросачи.**

МУРОСАСОЗЛИК **муросасоз** *с. белги оти айн.* **муросачилик.**

МУРОСАЧИ 1 *сиёс.* Реакцион буржуазияга нисбатан муросачилик, келишувчилик сиёсатини юргизиб, ишчилар синфи манфаатларини қурбон қилувчи; оппортунист.

2 Умуман келишувчи, ён берувчи киши.

МУРОСАЧИЛИК 1 *сиёс.* Реакцион буржуазия билан тил бириктириб ва уларга нисбатан муросасозлик, келишувчилик қилиб, ишчилар синфи манфаатларини қурбон қилишдан иборат оппортунистик сиёсат.

2 Умуман принципсизлик билан ён бериш; келишувчанлик.

МУРОФАА [*а*] 1 *тар.* Қозихонада жиноий ёки гражданлик ишининг кўрилиши. | *эск. юр.* Суд процесси, судда ишнинг кўрилиши. *Мурофаа бўладиган куни Йўлдошбой ҳаммадан илгари бориб бир чеккада кутиб турди.* Ҳ. Нуъмон, А. Шорахмедов, Ота.

2 *эск. кт.* Довлашув, олишув.

МУРОҚАБА [*а*] Ўзи, ўз ички дунёси ҳақида фикр юритиш, мушоҳада қилиш. *Халифа ҳали ҳам жойнамоз устида сира қимирламайди. Муроқаба дарёсига чўмган. Ким билсин, «жаннат, ҳуру ғилмонларни» ҳаёл қилиб лаззат олмоқдамилар.* Айний, Қуллар.

МУРСАҚ Аёллар киядиган енги калта бир хил устки миллий кийим.

МУРТ *диал.* Мўйлов.

МУРТАД [*а*] 1 *дин.* Диндан қайтган, худога шак келтирган одам. *Исломиятдан қайтган кишини китобларда муртад дейдилар.* Айний, Дохунда.

2 *сиёс.* Ўз сиёсий маслагидан қайтиб, душман томонига ўтган киши; сотқин; хоин.

3 Жирканч, палид. *Муртад башара. Муртад шахс.*

МУРТАҚ I 1 *айн.* **эмбрион.**

2 *бот.* Уруғ ичидаги униб чиқадиган ниҳолча.

МУРТАҚ II *мед.* Шамоллаш ёки бир турли микробларнинг таъсири натижасида яллиғланган ёхуд йиринг олган томоқ безлари.

МУРУВВАТ I [*а*] *айн.* **мурват.** *Бино ичида монтажчилар қора мойга беланиб, аллақандай мурувватларни бурайдилар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

МУРУВВАТ II [*а*] Одамгарчилик юзасидан қилинган яхшилик; саховат, ҳиммат. *Шоқосим бу нарсани бир мурувват каби, севина-севина қабул қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бироқ биров-бировига мурувват қилишдан ожиз бўлган ўша замонда Ҳамро ота ва унинг аёлига ўхшаш инсофли одамлар ҳам бор эдилар.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

МУРУВВАТЛИ Мурувват қилувчи, саховатли, ҳиммatли. *Она қачонлардир, насиб қилса бу сахий, одамгарчиликни биладиган мурувватли кишига бир яхшилик қилишни дилига тугиб қўйди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

МУРУВВАТСИЗ Муруввати йўқ, мурувватни билмайдиган, ҳимматсиз. *Мурувватсиз киши.*

МУРУТ *с. т.* Мурт, мўйлов.

МУРЧ Тропик ўсимлик ва унинг зиравор сифатида ишлатиладиган думалоқ аччиқ меваси ва уруғи; қора мурч. *Туйилган мурч. Мурч донаси.* ▪ *Ҳўжакул .. катта гўшт парчасини вилкага илиб мурч сепаркан, лабларини ялаб деди: — Хўп ажойиб нарсада, кавказча шашлик.* О. Ёқубов, Учрашув.

МУРЧДОН Мурч солиб қўйиладиган кичкина идишча.

МУРШИД [*а*] *кт. айн.* **пир** I. *Турасизларми юракларингизни қилиб ғум? Халифаларинг, муридларинг, муршидларинг, жаҳаннамга бўл гум!* Ҳамза.

МУРҒ [*ф-т*] *айн.* **товуқ йили** *қ.* **товуқ** 5.

МУРҒАК [*ф-т*] Янги униб чиққан, ҳали қувватга кирмаган, нозик-ниҳол (ўсимлик, новда, барг ва ш. к. ҳақида). *Мурғак ғўза. Мурғак новда. Мурғак барг.* ▪ *Муаттар ҳидларга бурканган баҳор Мурғак куртакларга лабларин қўйди.* Х. Расул. | Ҳали суяги қотмаган,ўзини тутиб олмаган, нимжон (одам ва жониворлар ҳақида). *Фақат қўзилар, кечагина кўз очиб ёруғ дунёни кўрган мурғак жониворларгина бу даҳшатдан бехабар эди.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. *Хирург Аҳрор Раҳматиллаев дадиллик кўрсатди, гоят масъулиятли бўлса ҳам, тўрт ойлик мурғак чақалоқни операция қилди.* Ж. Кўчиев, Жонкуяр хирург.

МУСАДДАС [*а*] 1 *эск. айн.* **олтибурчак.**

2 *ад.* Олти мисрадан иборат бўлган шеър; олтилик.

МУСАЛЛАС I [*а*] 1 *эск. айн.* **учбурчак.**

2 *ад.* Уч мисрадан иборат бўлган шеър; учлик.

МУСАЛЛАС II 1 Хонаки, қўлбола узум виноси. *Мусаллас солмоқ. Мусаллас ичмоқ.* ▪ *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирикчилик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Заводда тайёрланган спиртсиз виноларнинг бир нави. *Оқ мусаллас. Қизил мусаллас.*

МУСАЛЛАҲ [*а*] *эск. кт.* Қуролли, қуролланган, яроқ-аслаҳали. *Саҳн юзида уч-тўрт юз мусаллаҳ йигитларни бировни кутган ҳолда кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУСАННИФ [*а*] *эск. кт.* Тасниф этувчи, китоб, музика ва ш. к. автори, тузувчи. *Китобнинг мусаннифи. Ушшоқнинг мусаннифи.*

МУСАФФО [*а*] *кт.* 1 Жуда ҳам соф, беғубор. *Мусаффо осмон. Мусаффо сув.* ▪ *Яқингинада шивалаб ўтган ёмғирдан кейин ҳаво мусаффо.* С. Анорбоев, Оқсой. **Мусаффо бўлмоқ** 1) соф, беғубор бўлмоқ; 2) *кўчма* бутунлай қутулмоқ, холос бўлмоқ. *Касалдан мусаффо бўлмоқ.*

2 *кўчма* Тоза, пок. [*Кундуз:*] *Навоийданми?* [*Гули:*] *Ҳа, менга битибдур.* [*Кундуз:*] *Мусаффо ишқини изҳор этибдур.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МУСБАТ [*а*] 1 *мат.* Нолдан катта, нолдан юқори. *Мусбат сон.*

2 *физ.* Моддий қисмлари протон ва позитрондан иборат электрга оид. *Мусбат заряд.*

3 *кам қўлл. айн.* **ижобий.** *Мусбат жавоб. Мусбат характеристика.*

МУСИБАТ [*а*] Мотамсаро ташвиш; кулфат. *Мусибат тортмоқ. Мусибат чекмоқ.* ▪ *Учқун ойисининг бошига тушган мусибатдан бехабар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тўй бўлиб ўтди, лекин тўй билан Бозорнинг уйига аза, мусибат, мотам келиб кирди.* Айний, Дохунда.

МУСИБАТЛИ Бошга мусибат солган ёки келтирган, оғир, ташвишли. *Мусибатли воқеа. Мусибатли аҳвол.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУСИЧА Қаптарлар оиласига мансуб, одамга яқин яшайдиган қуш.

МУСИҚА [*ф-т* < *грек*] *эск. кт. айн.* **музика.** *Ҳинд мусиқаси. Классик мусиқа.*

МУСИҚАВИЙ [*ф-т*] *айн.* **мусиқий** 2. *Бир турли, бир оҳангли нафис, мусиқавий товушлар кишининг борлиқ вужудига, қон томирларига ажойиб бир ўзгариш берган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУСИҚАЧИ *эск.* Музикачи, созанда. [*Аваз укасига:*] *Комилнинг куйларини сира ҳам эсдан чиқариб бўлмайди. Бизда Комилга етадиган мусиқачи йўқ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МУСИҚИЙ [*ф-т*] *эск.* 1 *айн.* **музика.** *Дўст-ёрлар йиғилишиб, чағир ичиб, мусиқий ва рақслар билан тонг оттирадилар.* Ойбек, Навоий.

2 Ритм ва оҳангга эга бўлган; оҳангдор, музикавий. *Мусиқий шеър.* ▪ *Пишкак билан Ферузанинг бутун вужуди аллақандай мусиқий ритмга мос чайқалади.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

МУСИҚИЙЛИК **мусиқий** 2 *с. белги оти. Шеърлардаги мусиқийлик.*

МУСҚАТ [*р* < *фр*] 1 Узумнинг хушбўй бир нави.

2 Шу узумдан тайёрланган вино.

МЎСҚУЛ [*р* < *лат*] Одам ва жонивор аъзоларининг, тортилиш қобилиятига эга бўлган тўқимаси; мушак.

МУСКУЛЛИ Мускули тараққий қилган. *Эй, азамат, ботир кўкрак, мускулли қўллар, .. Йўлингиз кенг, нурли йўлдир, эй, бахтли юзлар.* Туйғун.

МУСЛИМ [*а*] 1 *кам қўлл.* Мусулмон динидаги киши; мусулмон. **Муслим аҳли ёки аҳли муслим** мусулмон(лар).

2 Муслим (*эркаклар исми*).

МЎСЛИМИН [*а*] *эск.* Мусулмонлар, ислом динидаги кишилар. **Амирул муслимин** мусулмонлар амири, халифа.

МУСЛИН [*р* < *фр*] Енгил, юпқа ва майин газмол. *Ипак муслин. Юнг муслин.* ‖ *Муслин кўйлак.*

МУСОАДА [*а*] *эск. кт.* Қўмаклашиш, имкон туғдириш. *Вақт мусоада қилса, келарман.*

МУСОБАҚА [*а*] Ким ўзиш, ким яхши натижаларга эришиш учун бўлган беллашув. *Отиш мусобақаси. Чопиш мусобақаси. Мусобақа қилмоқ.* ▪ *Бригадир ишларни ер тақсимчиларга бўлиб бериб бошқатдан ишлашга буюрди ва бир-бирларини мусобақага чақиришни уларга маслаҳат берди.* Айний, Қуллар. **Социалистик мусобақа** социалистик хўжаликда илғорлар тажрибасини кўпчиликка ёйиб умумий меҳнат унумдорлигини оширишга қаратилган меҳнат усули.

МУСОБАҚАДОШ [*а* + *ф-т*] Мусобақа қилувчи, ўзаро мусобақада қатнашувчи томонлар (бир-бирига нисбатан). [*Шермат ака*] *эрталаб қишлоқдан дала томон кетар экан, унинг бригадаси билан мусобақадош бригада бошлиғи Очил акага рўбарў келди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

МУСОБАҚАЛАШМОҚ Ўзаро мусобақа қилишмоқ.

МУСОБАҚАЧИ Мусобақада қатнашувчи, мусобақа қатнашувчиси.

МУСОВИДА [*а*] *эск. кт.* Дастлабки хомаки ёзув, ҳали оққа кўчирилмаган текст. [*Бой:*] *Мана, мусовидаси ҳам тайёр. Икки юз сўм нақд пул. Беш пуд гуруч, икки чорак ун, битта бўрдоқи қўй!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Мамарайим ҳеч кимни қуруқ қайтармади, каттакон дафтар очиб, кимга нима берса мусовида қилиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУСОВИЙ [*а*] *эск. кт.* Тенг, баравар. *Икки карра икки мусовий тўрт.*

МУСОВОТ [*а*] *эск. кт. айн.* **тенглик.** *Кутлуғ бўлсин янги меҳнат, янги бойлик, янги турмуш, онг-билимнинг мусоворти.* Ҳамза.

МУСОВОТЧИ Мусовотчилар партиясига мансуб киши.

МУСОВОТЧИЛАР *тар.* Озарбайжонда 1912 йилда вужудга келиб 1920 йилда битирилган, Озарбайжон буржуазияси ва ер эгаларининг контрреволюцион партияси.

МУСОДАРА [*а*] 1 Хусусий кишиларга тегишли пул, мол-мулк ва ш. к.ни қисман ёки батамом давлат ихтиёрига олиш, умумлаштириш.— *Отамнинг бутун молу мулки мусодара қилинди, ўзи онам ва ёш укаларим билан бирга сургун этилди,— деди Қутбия.* Айний, Қуллар.

2 Матбуотда чиққан нарсаларни тақиқлаб йиғиштириб олиш.

МУСОЛАҲА [*а*] *эск. кт.* Сулхга келиш, сулҳ тузиш; сулх. *Урушувчи давлатлар мусолаҳаси.*

МУСОФИР [*а*] 1 Сафардаги киши; сайёҳ. *Ҳар шаҳардан ҳар шаҳарга юрамиз, Бир мусофир бизлар гадо бўламиз.* «Ширин билан Шакар».

2 Бошқа ердан келган ёки бошқа ерда яшовчи; келгинди. *Бундан ўн саккиз йил бурун бу қишлоқнинг бир бурчагида мусофир бир темирчи бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Кумуш:*] *Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Ўзга, ёт (эл-юрт ҳақида).— *Раҳматли отам мусофир элларда .. менинг .. нима бўлишимни ҳам ўйламаганакан? — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУСОФИРЛИК 1 **мусофир** *с. белги оти.*

2 *айн.* **мусофирчилик.**

МУСОФИРХОНА [*а* + *ф-т*] *эск.* Ўзга ерлардан келган кишилар қўнадиган жой; меҳмонхона. *Эллик тийинга файтун кира қилиб, бир мусофирхонага бордим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУСОФИРЧИЛИК Мусофир кишининг ҳаёти, тирикчилиги, ҳолати. [*Отабек:*] *Келган кунимдан Марғилонингизни хушламай бошлаган эдим, чунки танишларим йўқ, мусофирчилик билиниб қола ёзган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУСОҲАБА [*а*] *эск. кт.* 1 Суҳбатлашиш, ҳамсуҳбатлик, суҳбат. *Олимлар ва ёзувчилар оила аъзолари билан нонуштага ўтирар эканлар, мусоҳабаларининг мавзуи оқ олтин бўлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Давлат, жамоат, фан, маданият арбобларининг мухбир билан оммани қизиқтирадиган бирор масала юзасидан матбуот учун ўтказган суҳбати; интервью. *Мусоҳаба ўтказмоқ.*

МУСОҲИБ [*а*] *эск. кт.* Ҳамсуҳбат, суҳбатдош. *Дардсиз, бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмагил, Ҳар нафасда минг чаманда дил қушин парвоз топ.* Ҳамза.

МУССОН [*р* < *фр*] Мавсумига қараб йўналиши ўзгариб турадиган, ёзда денгиздан, қишда эса қуруқликдан эсадиган шамол. [*Ҳиндистонда*] *жазирама ёздан кейин муссон даври бошланиб, бир неча кун сурункасига жала қуяди.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

МУСТАБИД [*а*] Мутлақ ҳокимиятга эга бўлган ҳоким, истибдод эгаси. *Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим ва мустабид саналган бекларининг бири ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага достон.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУСТАЖОБ [*а*] *дин.* Қабул этиладиган, ижобат бўладиган. *Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб, Дуо қил, қўл очиб сарвиноз қизлар.* «Хушкелди».

МУСТАМЛАКА [*а*] Империалистик давлат томонидан босиб олиниб эксплуатация қилинувчи мамлакат. *Британия мустамлакалари.* ‖ *Мустамлака мамлакатлар.*

МУСТАМЛАКАЧИ Мустамлака қилиб олувчи ва мустамлака меҳнаткашларини эксплуатация қилувчи. *Мустамлакачи давлатлар.*

МУСТАМЛАКАЧИЛИК Империалистик давлатларнинг ўзга мамлакатларни босиб олиб, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан тўлиқ қарам қилиш, мустамлакага айлантириш сиёсати. *Мустамлакачиликка қарши кураш. Мустамлакачилик сиёсати.*

МУСТАСНО [*а*] Умумий қоидадан, одатдаги тартибдан ташқари; истисно. *Ҳамма судларда ишлар халқ маслаҳатчиларининг иштироки билан кўрилади, қонунда махсус кўрсатилган ҳоллар бундан мустасноди.* «ЎзССР Конституцияси». *Мулла Бурхон мажлисга киришга мансаби жиҳатидан лойиқ бўлмаса ҳам .. мустасно тарзда киргизилди.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

МУСТАСНОСИЗ Ҳеч бирини мустасно қилмасдан; истисносиз, беистисно.

МУСТАҚИЛ [*а*] 1 Ихтиёри ўзида бўлган; тобе, қарам бўлмаган. *Мустақил давлат.* ▪ *Нормуҳаммад қушбеги Қўқондан бош тоблаб, ўз олдига мустақил ҳукумат эълон қилган бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўзга-

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг таъсиридан холи. *Мустақил фикр.* ‖ *Мустақил ишламоқ.*

2 Ўзганинг ёрдамисиз ёки раҳбарлигисиз иш қила оладиган, ўзича фикр юрита оладиган, яшай оладиган. *Дўстларининг жилмайган юзлари .. унинг [Элмуроднинг] ҳеч қачон хаёлига келмаган бир фикрни шивирлаётгандек бўлди: «Биз энди жиддий ва мустақил одамлармиз» .. деятгандай туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУСТАҚИЛЛИК мустақил *с. белги оти. Миллий мустақиллик. Мустақиллик эълон қилмоқ.* ▪ *Совет халқи ва унинг қуролли кучлари КПСС раҳбарлиги остида социалистик Ватанининг озодлиги ва мустақиллигини сақлаб қолдилар.* «КПСС тарихи». *Юсуфжон .. ижодий мустақиллиги, айниқса ҳаётга бўлган интилиши билан Муқимий, Фурқат, Завқийлар диққатини ўзига тортган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

МУСТАҲАБ [*а*]: **мустаҳаб қилмоқ** *дин.* таҳорат олиш учун авратларни ювмоқ.

МУСТАҲИҚ [*а*] *эск. кт.* Сазовор, лойиқ. [*Навоий:*] *Мазлумнинг додига етиш ва золимни жазога мустаҳиқ қилишни адолат дейдилар, азизлар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МУСТАҲКАМ [*а*] 1 Бузилмайдиган, ёрилмайдиган; пишиқ-пухта, маҳкам. *Мустаҳкам иморат. Мустаҳкам қалъа. Мустаҳкам арқон.*

2 *кўчма* Бузилмас, айнимас, ўзгармас, барқарор. *Мустаҳкам интизом. Мустаҳкам дўстлик. Мустаҳкам алоқа. Мустаҳкам ирода.* ▪ *Юрист Зиёдахондан ишнинг тафсилотини, судининг ҳукмини эшитиб, «Ҳукм мустаҳкам»,— деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУСТАҲКАМЛАМОҚ 1 Мустаҳкам қилмоқ, маҳкамламоқ. *Эшикни мустаҳкамламоқ.*

2 *кўчма* Барқарор қилмоқ, жипслаштирмоқ. *Партия сафини мустаҳкамламоқ.*

3 Пухталамоқ, пухта ўзлаштириб олмоқ. *Ўтилган дарсни мустаҳкамламоқ.* ▪ *Ҳар нарсани гапираверманг, ҳунарингизни мустаҳкамланг, уқувли бўлинг.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

4 Имзо, печать ва ш. к. билан тасдиқламоқ, кучга киритмоқ. *Дадам .. бутун ер-сувни ва бошқа мулкларни бизга ҳужжат қилиб бериб, муҳр билан мустаҳкамласа.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУСТАҲКАМЛАНМОҚ мустаҳкамламоқ *фл. мажҳ. н.*

МУСТАҲКАМЛИК мустаҳкам *с. белги оти. Иморатнинг мустаҳкамлиги. Дўстликнинг мустаҳкамлиги.*

МУСУЛМОН [*а*] 1 Ислом динидаги киши. [*Қози:*] *Сен бир камбағал мусулмонсан. Ўз жонингга жабр қилма .. деймиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ҳиндистон мусулмон бойлари ҳам эъзоз-икром билан қасрлар, саройларга эга бўлдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Мусулмон *(эркаклар исми).*

МУСУЛМОНЛИК 1 мусулмон *с. белги оти.*

2 Ислом динига мансублик, тааллуқлилик. *Мусулмонликка хилоф иш.*

МУСУЛМОНЧИЛИК 1 *айн.* мусулмонлик.

2 Ислом динига, мусулмонларга хос тартиб, қонун-қоидалар. *Сиз мусулмон фарзандисиз .. лекин қилган ишларингиз мусулмончиликка тўғри келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУТААССИБ [*а*] 1 Динга қаттиқ берилган, унга кўр-кўрона амал қилувчи. *Қўйган театрларимиз кўпчиликка ёққан бўлса ҳам мутаассиб уламолар ва чор ҳукумати амалдорлари бизга ёмон кўз билан қарар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *салб.* Бировга кўр-кўрона эргашувчи, бирор ишга онгсиз равишда қаттиқ берилувчи, таассуб қилувчи. *Мутаассиб адиб.*

3 *эск. айн.* **консерватор.** *Муҳаррирнинг ғоят мутаассиб, прогрессив ёшларнинг ва зиёлиларнинг энг зўр душмани эканлигини ҳам яхши биларди.* Ойбек, Нур қидириб.

МУТААССИР [*а*] *эск. кт.* Бирор нарсадан таъсирланган, таъсир олган ёки таъсирланувчан. *Анвар ёш бўлса ҳам жиддий ва кичкина мияси муҳокамага қобил, бошқа кишилар устига тушган бахтсизликдан ҳам мутаассир бўлувчи эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУТАВАЛЛИ [*а*] *тар.* Диний муассасаларнинг хўжалик нозири. *Кичик мударрисимиз тўнғиздан тўқ бўлса-да, вақф даромадини тақсим қилиш чоғида мутаваллилар билан тил бириктириб, муллаваччаларни кўп қақшатар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

МУТАВОЗЕ [*а* мутавозеъ] *эск. кт.* Таъзим-тавозени канда қилмайдиган, барчага баравар тавозе билан муомала қиладиган; сертавозе; камтар. *Муҳаммад Расул қирқ ёшга етиб қолган мутавозе, мулланамо киши эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУТАҚАББИР [*а*] *эск. кт.* Ўзини катта олувчи, кибр-ҳавоси баланд, кибрли, такаббур. *Бойбўри мутакаббир, инсофсиз ва золим ҳукмдор образидир.* «Ватан адабиёти».

МУТАҚАББИРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Такаббурлик билан, такаббурона. *Мутакаббирона муомала.*

МУТАМОҚ 1 Қирқиб, учириб ёки кемириб парчаламоқ. *Ёғочни мутамоқ.*

2 *кўчма* Авраб бировнинг ҳақини емоқ, ўмармоқ, қаллоблик, текинхўрлик билан бировнинг ҳисобига яшамоқ. *Бас энди, жаноблар, хўб мутадингиз, Ҳақ-ҳисоб куни ҳам яқиндир, охир.* Ғ. Ғулом.

МУТАНОСИБ [*а*] 1 Қисмларининг катта-кичиклиги, эни, бўйи, бичими бир-бирига мос ва маълум нисбатда бўлган. *Мутаносиб қадди-қомат.* ▪ *Эргаш гапирар экан Добротворцев унинг пишиқ ғиштдай қорайиб қизарган озғин юзига мутаносиб келмайдиган бақувват кўкраги ва темирдай чайир билакларига разм солди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *эск. айн.* **пропорционал.**

МУТАНОСИБЛИК мутаносиб *с. белги оти. Иншоот қисмларининг мутаносиблиги. Киши аъзоларининг мутаносиблиги.*

МУТАСАДДИ [*а*] *кт.* 1 *тар.* Ўтмишда кичик амалдор, чиновник.

2 Бирор ишни бошқариш учун тайинланган киши; ишбоши, бошлиқ. *Вақтида кўрак етказиб берилмаса, машина, одамлар ишсиз қолгудек бўлса, мутасаддиларнинг жиғига тегарди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

3 *эск.* Бирор ишни ўз устига олган киши.— *Шартномада кўрсатилган миқдордан бир ярим баравар ҳосил олишга мутасадди бўламан,— деди Содиқ жиддият билан.* Айний, Қуллар.

МУТАФАККИР [*а*] *кт.* Чуқур фалсафий фикрлаш истеъдодига эга бўлган киши, тафаккур эгаси. *Ленин замонамизнинг гениал мутафаккиридир.*

МУТАХАССИС [*а*] Бирор соҳада махсус билим ва тажрибага эга бўлган киши, ихтисос эгаси. *Физиология мутахассиси. Қишлоқ хўжалиги мутахассислари. Ёш мутахассислар.*

МУТАХАССИСЛИК 1 мутахассис *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **ихтисос.**

МУТЕ [*а* мутеъ] *кт.* Бировга қарам, тобе бўлган, итоат қилувчи, итоаткор. *Нусратбек бўлса кўчага чиққанда беклик даъвосини қилиб, уйига кирганда Хушрўй бекка мутеъ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУТЛАҚ [*а*] 1 *айн.* **абсолют** I 2. *Ҳақиқат мутлақ бир нарса эмас.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Мутлақ ҳокимият** чекланмаган подшо ҳокимияти ва шундай ҳокимиятга асосланган идора усули; абсолют монархия.

2 Бутунлай, мутлақо. *Бойнинг катта ҳовлисида, мутлақ сукунат ичида, қори, имом никоҳ ўқиди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу гапингиз ўринли, сиз ҳақ. Карвон харжсиз юрмайди мутлақ.* Э. Раҳим.

МУТЛАҚО [*а*] 1 *рвш* Бутунлай, тамомила, батамом. *Гапингиз мутлақо тўғри.* ▪ *Агар қорининг ўзи индамаса, Элмурод у билан гаплашишдан мутлақо қочар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *юкл.* Асло, ҳеч, сира. [*Навоий аслзодаларнинг бирига:*] *Бирор қудуқ кавлатганмисиз?* [*Чол:*] *Йўқ. Мутлақо, юзлаб қудуқни қуритган.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

МУТОЙИБА [*а*] *кт.* Бир-бирига қизиқ, кулгили, қочирим гаплар қилиш, ҳазилкашлик. *Мутойибада оғизлар ҳам .. бўш келмадилар.* Ойбек, Навоий.

МУТОЛАА [*а*] Диққат билан ўқиш, ўқиб тушуниб олиш. *Аҳмад Ҳусайн ҳар хил китоблар, айниқса марксис-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тик адабиётни мутолаа этишга мажбур эди. Ойбек, Нур қидириб. *Отабек .. жиддий равишда Фузулий мутолаасига берилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУТРИБ [*а*] *эск. кт.* Созанда ва ашулачи.

МУТТАСИЛ [*а*] Бир-бирига уланиб кетган; узлуксиз, тўхтовсиз. *Муттасил ш. Муттасил қатнов.* ▪ *Матбуот мамлакат янги даврга, муттасил зўр курашлар даврига киргани тўғрисида ёзаётибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ *Уч кеча-кундуз муттасил ёққан лайлак қор куни кеча босилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МУТТАҲАМ [*а*] Олди-берди муомаларида нопок; фирибгар, қаллоб. *Муттаҳам одам.* ▪ *У [Мадаминхўжа] бир кўнгли бориб муттаҳам қозининг тумшуғига туширгиси ё ифлос башарасига тупургиси келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Муттаҳам бўлмоқ** 1) муттаҳамлик йўлига кирмоқ; 2) (*ч. к. билан*) *с. т.* мосуво бўлмоқ. *Қийимдан муттаҳам бўлдим.* **Муттаҳам қилмоқ** 1) муттаҳам деб ҳисоб қилмоқ; 2) *с. т.* мосуво қилмоқ. [*Мулладўст:*] *Тилингдан аканг, мард қизи полвон ойим! Ишқилиб, қози уйинг куйгурни муттаҳам қил, жоним тасаддуқ.* Ҳамза, Майсаранинг иши. | *сўк.* Ярамас, нокас.— *Ҳа-ҳа, ҳали йиғлашинг ҳам бормиди, муттаҳам? — деди мингбоши чоракорга заҳарханда қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МУТТАҲАМГАРЧИЛИҚ *айн.* **муттаҳамлик** 2. *Муттаҳамгарчилик қилмоқ.*

МУТТАҲАМЛИК 1 **муттаҳам** *с. белги оти.*

2 Муттаҳамларга хос иш, хатти-ҳаракат; фирибгарлик, қаллоблик.

МУТТАҲАМЧИЛИҚ *айн.* **муттаҳамлик** 2.

МУФАССАЛ [*а*] Бутун тафсилоти, майда-чуйда, икир-чикиригача қамраб олган; тўлиқ, батафсил. *Муфассал изоҳот. Муфассал план.* ▪ *Олтинсойликларнинг .. орзу-умидлари ва фикр, маслаҳатларини ифода этувчи тадбирлар тузилгандан сўнг, Ойқиз Смирнов, Погодин билан бирга муфассал ёзма доклад тайёрлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Абдушукур тили қичиб, янгича тўй ҳақида, уламо, шариат ва мактаб тўғрисида муфассал изоҳ бермоққа чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойвачча илиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУФАТТИШ [*а*] *эск. кт.* Тафтиш қилувчи; ревизор, контролёр.

МУФИД [*а*] *эск. кт.* Фойдали, нафли. *Ҳар бобда бағоят муфид мунозара бўлди.* Ойбек, Навоий.

МУФТ [*ф-т*] *эск. кт.* Текин, бепул. [*Худоёрхон*] *мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон косибларини ҳақсиз — муфт ишлатиб янги раста қурдирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МЎФТА [*р* < *нем*] *тех.* Вал, труба ва ш. к.ни бириктириш ёки ажратиш учун хизмат қиладиган қисм ёки мослама.

МУФТИ [*а*] *дин.* Шариат қонунларини талқин қилувчи, шариат ва ҳуқуқ масалалари юзасидан ҳукм чиқарувчи, фатво берувчи лавозимли уламо. *Бошда қози билан амлокдор бир сафда, уларнинг кетидан раис билан миршаб бир сафда, улардан кейин туман муфтиси, .. миршаб йигитлари ясов тортиб келдилар.* Айний, Қуллар.

МУФТХЎР [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **текинхўр.** *Даламизда муфтхўр ҳар кишидан муҳтарамдир колхозчининг эшаги.* Шайхзода.

МУХАММАС [*а*] 1 *эск. айн.* **бешбурчак.**

2 *ад.* Беш мисрадан иборат бўлган шеър; бешлик. **Мухаммас қилмоқ** (*ёки боғламоқ*) бирор шоир ғазалининг ҳар байтига уч мисрадан қўшиб мухаммасга айлантирмоқ.

МУХБИР [*а*] 1 Газета, журнал, радио ва бошқа информация органларига мақола, хабар ва ш. к. ёзиб турадиган киши. *Газета мухбири. Махсус мухбир.*

2 Бирор кимса ёки ташкилот билан хабарлашиб, хат ёзишиб турувчи киши. *Ёзувчининг мухбири.*

◆ **Мухбир аъзо** академияларнинг умумий мажлисида сайлов йўли билан тасдиқланадиган атоқли олим ёки санъат арбобларига бериладиган, академикдан кичик унвон ва шу унвонга эга бўлган киши.

МУХЛИС [*а*] 1 Бировга ихлос қўйган; ихлосманд. *Қутидор келгандан бери бир соат ҳам уйда бекор қолмай, ҳар кун Юсуфбек ҳожининг мухлисларидан бирининг уйида меҳмон ва ҳожининг суҳбатидан мамнун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор нарсага қаттиқ берилган, уни жуда севувчи; муҳиб. *Поэзия мухлислари.*

3 Мухлис (*эркаклар исми*).

МУХОЛАФАТ [*а*] *эск. кт.* Қарама-қаршилик, хилофлик, зиддият. *Бу мухолафат .. кўп вақт шахснинг бўйнига сиртмоқ солади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

МУХОЛИФ [*а*] *кт.* Қарама-қарши фикрда бўлган, қарши чиқувчи, қарши. «*Ука, биз бир-икки кўйлакни ортиқ йиртганмиз, ҳа бир оз кўрганмиз» дер, мундоғроқ мухолифини танг аҳволга солиб қўярди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

МУХТАСАР [*а*] *эск. кт.* 1 Қисқа, лўнда. *Чин сўз мўътабар, яхши сўз — мухтасар.* Мақол. ‖ *Бундан бошқа эшонни сўзга тутса «келаси даромад»нинг қўлдан кетиш эҳтимоли бор, шунга биноан махдум сўзни мухтасар қилмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бирор асарнинг қисқартирилган варианти.

МУХТОР [*а*] 1 Бирор иш қилиш ҳуқуқи бўлган, ихтиёрига бирор иш топширилган. *Мухтор вакил. Мухтор элчи.*

2 *эск. айн.* **автоном.** *Мухтор жумҳурият.*

3 Мухтор (*эркаклар исми*).

МУХТОРИЯТ [*а*] *эск.* Ўзига мустақиллик; **автономия. Қўқон мухторияти** 1917 йили Қўқонда ўзини «ҳукумат» деб эълон қилган ва Туркистонни Совет Россиясидан ажратишни мақсад қилиб қўйган **контрреволюцион** майда буржуазия **ташкилоти.**

МУХТОРИЯТЧИ *эск.* Мухторият тарафдори. *Шоҳи Қизил Армия отрядлари босмачиларни ва уларнинг «ҳукуматини» тор-мор қилди. Мухториятчилар тумтарақай бўлиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Қўқон мухторияти қатнашчиси.

МУЧА *эск.* 1 **Киши** аъзоси. [*Қамбар:*] *Қани тортинг чилимни, мучангиз соғ бўлса ҳам, чилим сўришдан бошқа ишга ярамайсиз!* **Ойбек.** Кутлуғ қон. **Тўрт муча оёқ, қўл,** кўз ва қулоқ. *Тўрт мучаси соғ одам.*

2 *грам. айн.* **гап бўлаги** *қ.* **бўлак** 1. *Гапнинг бош мучалари.*

МУЧАЛ 1 Ҳар **бир йили** бир ҳайвоннинг (сичқон, **сигир, йўлбарс,** қуён, балиқ, илон, от, **қўй, маймун,** товуқ, ит, тўнғиз) номи **билан** аталадиган ва йил боши 22 мартдан **бошланадиган** йил ҳисоби.

2 Қишининг шу **ҳисобдаги** туғилган йили. *Ҳай, Шукур кампир, мучалингиз тўнғиз бўлиб, сафар ойининг ўн бирида туғилганмисиз, нима бало, сира эл бўлмайсиз-а?* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

МУЧЧИ *диал.* **Ўпиш,** бўса. *Молу дунёнг даркор эмас Оққизга, Ўхшатиб бир муччи олсанг бўлади.* «Равшан».

МУШ [*ф-т*] *айн.* **сичқон йили** *қ.* **сичқон** 2.

МУШАК I [*ф-т*] *айн.* **мускул.**

МУШАК II [*ф-т*] Ранг-баранг ёнувчи модда билан **тўлдирилган,** ёқилганда осмонга **кўтариладиган** снаряд, ракета (сайил **ва тантаналарда** мушакбозлик учун, **ҳарбий** ишда эса сигнал бериш **ва ёритиш** учун ишлатилади). *Подшо чодир атрофида мушаклар оттириб, карнай, сурнай торттириб ётди.* «Нигор ва Замон». *Салют ҳам бошланди. Рангоранг мушак Ҳисор водийсини қилди чароғон.* **Аширмат.**

МУШАК III [*ф-т*]: **мушак сабзи сабзининг йўғон** ва учи тўмтоқ тури.

МУШАКБОЗ [*ф-т*] Мушакбозлик мутахассиси.

МУШАКБОЗЛИК Сайил ва тантаналарда ранг-баранг мушаклар отиш. [*Элчи*] *.. хоқоннинг зиёфатлари, сарой олдида бўлган мушакбозлик, хитой раққосалари тўғрисида ҳикоя қиларди.* М. Осим, Ўтрор.

МУШАРРАФ [*а*] 1 *кт.* Шарафли, шонли. [*Аҳмад Ҳусайн:*] *Бу мушарраф пок мамлакатимизда турли тадбир-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар ва ислоҳотлар ила жамият ишларини тартибга солмоғимиз зарур. Ойбек, Нур қидириб.

2 Шарафга муяссар бўлган, шараф топган. *Она хатнинг мазмунидан, қизининг шунчалик ҳурматга мушарраф бўлишидан севиниб, кўзига ёш олди.* Р. Файзий, Фароғат.

3 Мушарраф *(хотин-қизлар исми).*

МУШК [*ф-т*] Кийикнинг баъзи турлари эркагининг жинсий безидан олинадиган хушбўй қорамтир модда, атир (атторлик ва медицинада ишлатилади).

МУШК-АНБАР, мушку анбар Мушк ва анбар. | Хушбўй моддалар. *Оймлар ўтирар ҳайкални осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб.* «Равшан».

МУШКУЛ [*а*] 1 *сфт* Ҳал қилиниши, ечилиши маҳол бўлган; қийин, оғир. *Мушкул иш. Мушкул вазифа. Мушкул аҳвол.* ■ *Йўлчи ўзи учун мушкул масалани, яъни хўжайин олдига кириб, ундан пул талаб қилишни ўйлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Жуманга Нафиса олдида бу пулни олиш жуда мушкул бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *от* Қийин иш, оғир аҳвол, қийинчилик. *Тўламат мўйлов Шербекнинг мушкулини бирга тортишаётгандек ўйга чўмди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Навоий:*] *Шоҳим, ҳар бир мушкулни ақл ва совуққонлик ҳал қилади.* Ўйғун ва И. Султон, Навоий. **Мушкулини осон қилмоқ** мушкул аҳволдан чиқармоқ.

3 *от кам қўлл.* Ишкал чиқарувчи, чатоқчи, чатоқ. [*Сафар бўзчи:*] *Бирорта мушкул иғво қилдими, закотчининг томоғи тақилладими, қўлтиғимдаги бўзни ёппа олди-қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Юсуфбек:*] *Ҳой Тўла, ҳушёр бўл! Мени билсан-ку, йигит-ялғиз ичида гапимни бермай юрган мушкулман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

МУШКУЛКУШОД [*а* + *ф-т*] *дин.* Кишининг мушкулини осон қилиш, ишини юргизиш мақсадида қилинадиган дуо ва ирим-сиримлар.

МУШКУЛЛАШМОҚ Мушкул бўлмоқ, қийинлашмоқ, оғирлашмоқ. *Иш мушкуллашди. Вазият мушкуллашди.*

МУШКУЛЛАШТИРМОҚ мушкуллашмоқ *фл. орт. н. Ишни мушкуллаштирмоқ.*

МУШКУЛОТ [*а*] 1 *кт.* Мушкул ишлар, нарсалар, қийинчиликлар. *Ёрмат катта мушкулот қаршисида қолган одам каби бошини тебратиб бир тутам соқолини юла бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *муз.* Мақомнинг биринчи чолғу қисми. *Мушкулоти «Уфор».*

МУШОЙРА [*а*] *ад.* Икки ёки бир неча шоирнинг бир мавзуда бир-бирининг фикр ва туйғуларини ривожлантирадиган шеър айтишиш мусобақаси. *Хиротнинг олим ва шоирларидан маълум бир гуруҳи бу ерга тўпланар, муҳим асарлар ўқилар, қизғин суҳбатлар, мушоиралар .. бўлиб турарди.* Ойбек, Навоий.

МУШОҲАДА [*а*] *кт.* Кузатиш, кўз билан кўриб текшириш. *Канизак аксари йўл бўйидаги ғўзалардан баъзилари шохлаб кетиши тўғрисидаги ўзининг мушоҳадаларини батафсил сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУШТ [*ф-т*] 1 Кафт-панжанинг зарб учун сиқимланган ҳолати; муштум. *Ботирнинг мушти ҳам ярог.* Мақол. *Қўрққан олдин мушт кўтарар.* Мақол.

2 Муштум зарби. *Тор жойда ош егандан, кенг жойда мушт еган яхши.* Мақол. ■ *Серсоқол дов аскар билан олишиб, икки мушт билан уни гарангсатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУШТАК 1 *с. т.* Қичкина, муштдек. *Осмондаги бўз тўрғай Бўзламасанг на бўлғай? Муштаккина жонингга Куйламасанг на бўлғай?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эски вақтларда бозор тарозидорларининг сотилаётган нарсадан оладиган тарози ҳақи. [*Ортиқ ака:*] *Мен сенинг молингни бойга «таппа-тах» ўлчаб бериб, бир ҳовуч муштак олишимни биламан.* Айний, Қуллар.

МУШТАРАК [*а*] *кт.* Кўпчиликка тааллуқли, ўртадаги, умумий. *Муштарак ер. Муштарак чегара. Рус тили миллатлараро алоқанинг муштарак тилидир.* ■ [*Шерназарбой:*] *Биз олий ҳазратнинг қулимиз, унинг ҳазинасини тўлдирмоқ биз ва сизнинг муштарак вазифамиздир.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МУШТАРИЙ I [*а*] *эск. айн.* **Юпитер** I.

МУШТАРИЙ II [*а*] *гск. кт.* 1 Харидор, олувчи.

2 *айн.* **обуначи.** *Муштарий бўлмоқ.*

МУШТДАЙ, =дек 1 Муштга ўхшаган, катта-кичиклиги, шакли муштдек. *Муштдек ҳандалак. Муштдек олма.*

2 *кўчма* Тирмизак, ёш, кичкина. — *Мен муштдек вақтимдан ҳаммага яхшилик қилиб ўрганганман,— деди Султонмурод.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

МУШТИПАР [*ф-т*] Қўлидан бирор иш келмайдиган, ожиз, бечора (аёллар ҳақида). [*Тўлахон:*] *Эй худойим, мен нима қиламан энди? Бир муштипар бўлсам.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

МУШТЛАМОҚ 1 Мушт билан урмоқ. *Бир рус аёл ирғиб сўрига чиқиб, ҳалиги чўққи соқолни елкасига муштлаб, сўридан итариб туширди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ефим Даниловичнинг столни секин муштлаб ўрнидан туриб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Мушт билан ишлов бермоқ, пишитмоқ. *Хамирни муштламоқ.*

МУШТЛАШ 1 **муштлашмоқ** *фл. иш оти. Хамир муштлаш.*

2 Мушт солиб уришиш, ёқалашиш, уриш. *Улфатлар орасида низо чиқиб, муштлаш, пичоқбозлик бошланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

МУШТЛАШИШ 1 **муштлашмоқ** II *фл. иш оти.*

2 Бир-бири билан мушт солиб уришиш, ёқалашиш.

МУШТЛАШМОҚ I **муштламоқ** 2 *фл. бирг. н.*

МУШТЛАШМОҚ II 1 Мушт солиб уришмоқ, ёқалашмоқ. *Давлатёр Олахўжанинг ўғли Маъмуржон билан муштлашмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бир-бирига ёпишиб, муштга ўхшаб қолмоқ. *Конфетлар муштлашиб қолибди.*

МУШТОҚ [*а*] Ташналик, сабрсизлик билан кутувчи, зориққан, интизор, мунтазир. *Колхозда ёш-қари, эркак-аёл ҳамма катта олимни кўришга, унинг бирон оғиз сўзини эшитишга муштоқ бўлиб шу соатни сабрсизлик билан кутди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУШТОҚЛИК муштоқ *с. белги оти. Муҳаррам уни ғалаба билан табриклар, унинг тезроқ она шаҳрига қайтишига кўплар қатори муштоқлигини айтарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

МУШТОҚОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Муштоқлик билан. *Муштоқона кутмоқ.*

МУШТУК [*р* мундштук < *нем*] 1 Папирос найчасининг тамаки тиқилмаган, оғизга олинадиган қисми.

2 Папирос тиқиб чекиладиган найча.

МУШТУМ [*ф-т*] 1 *айн.* **мушт.** *Муштум кўрсатмоқ. Муштум емоқ.* ■ *Йўлчи .. Қора Аҳмаднинг башарасига, кўксига, қорнига тўқмоқдай муштуми билан тўхтовсиз тушира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ўзбек тилида нашр этиладиган ҳажвий журнал номи. «*Муштум*» *ўқимоқ.*

МУШТУМЗЎР [*ф-т*] *эск.* 1 Батракларни, камбағал деҳқонларни эксплуатация қилувчи мулкдор, бой деҳқон; қулоқ. *Ҳўжакишлоқда колхозга қарши бир тўполон чиқди-ю, бу тўполонда муштумзўрларгина эмас, ҳатто айрим камбағал деҳқонлар ҳам қатнашганлиги колхозга киришдан чўчиб турган одамларнинг юрагига ғулғула солиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Зўравон, гўшна. *Муштумзўр йигит уни [Содиқни] бир туртди-да, «юр, юр, итвачча, жинни-миннн бўлдингми?» деб, судрай бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУШУК Сичқон каби жониворлар билан свқатланадиган йиртқич уй ҳайвони.

♦ **Бунга мушук ҳам офтобга чиқмайди** бу овора бўлишга арзимайди. **Ичини мушук таталаяпти** (*ёки* **тирнаяпти**) *қ.* **ич** 3. **Ораларидан қора (ола) мушук ўтди** ораларида низо пайдо бўлди, оралари бузилди.

МУШФИҚ [*а*] *кт.* Шафқат қилувчи, шафқатли. *Мушфиқ она.* ■ *У мушфиқ хотиннинг дераза олдида эшикка термилиб маъюс, афтодаҳол ўтиргани ни ўйлаганимда бутун борлиғим зирқираб кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

МУШШАЙМОҚ *айн.* **шумшаймоқ.**

МУЮЛИШ *айн.* **муюш.**

МУЮШ Қўчанинг бурилиш жойи, иморатнинг ташқи бурчаги. *Қашқар*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дарвозасининг муюшига ҳам етган эди, ташқаридан кимнингдир дарвозани ургани эшитилиб Азизбекнинг оти .. кетига бурилиб тўхтади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУЯССАР [*а*] **1: муяссар бўлмоқ** 1) қўлга кирмоқ, насиб бўлмоқ. [*Ҳасаналн:*] *Айби йўқ, ўғлим, муҳаббат жуда оз йигитларга муяссар бўладиган юрак жавҳаридир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) эришмоқ, муваффақ бўлмоқ. *Катта ютуқларга муяссар бўлмоқ.*

2 Муяссар (*хотин-қизлар исми*).

МУҚАДДАМ [*а*] **1** (*б. к. ва ч. к. билан*) *кўм.* Бурун, илгари, олдин. *Бундан уч йил муқаддам.* ▪ *Ғани Мардонов икки йил муқаддам отпуска олиб ва шу билан бирга мактабдан ҳам бўшаб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Муқаддам (*хотин-қизлар исми*).

МУҚАДДАС [*а*] **1** *дин.* Диндорлар тасаввурида илоҳият билан боғлиқ бўлган, азиз, табаррук. *Муқаддас жой.* ▪ *Токча деворига гул равишда туширилган дуо ёки шунинг каби муқаддас калималар ёзиғлиқ бир қоғоз ёпиштирилган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Шарафли, олижаноб, жонажон. *Ватанни ҳимоя қилиш ҳар бир комсомол аъзосининг муқаддас бурчидир.* «ВЛКСМ Устави». *Шариф Сулаймон халқнинг чин ўғилларидан. Халққа самимий хизматдан кўра юксакроқ, муқаддасроқ нарса йўқ деб билади у.* Ойбек, Нур қидириб. | Юксак, олий. *Ҳозир иккиси [Йўлчи билан Гулнор] .. қалбларида йилларча сақланган муқаддас орзуларига етишганликларидан, иккиси ҳам маст каби эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Азиз, ардоқли. *Муқаддас она — Ватан тупроғи.*

3 Муқаддас (*хотин-қизлар исми*).

МУҚАДДИМА [*а*] **1** Асарнинг дастлабки тушунтириш, бошланиш қисми; кириш, дебоча. *Китобнинг муқаддимаси. Муқаддима бермоқ.*

2 Гап ва нутқда асосий мақсадга кўчишдан олдин айтилган сўзлар, гапнинг даромади. *Бўтабой қисқача бир муқаддимадан кейин мажлисни очиб, бинокорлик бригадасининг бошлиғи Тўлаганга сўз берди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Меҳмон гапнинг муқаддимасини яхшигина бошлаган, энди бирор йўл топиб асли муддаога ўтиши керак эди.* С. Айний, Дохунда.

3 Бирор ишнинг боши, дастлабки босқичи, дебочаси. *Кумушнинг эрдан чиққан хабарини Кумушнинг ўзидан ҳам илгари тушунган ва Отабекдан ҳам илгари сезган Ҳомиднинг совчиси бошқа совчиларнинг муқаддимаси эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҚАРРАР [*а*] **1** Вужудга келиши, юз бериши, амалга ошиши аниқ бўлган, шубҳасиз, турган гап. *Коммунизмнинг ғалабаси муқаррар.* || *Бугун муқаррар бораман.* ▪ *Иш шу хилда борса, кайфият шу бўлса, ҳа демай капсанчилардан биронта ҳам яккахўжалик қолмаслиги муқаррар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Қарор топган, турғун ҳолга келган; тайинли. *Муқаррар тартиб. Муқаррар қилмоқ.*

МУҚИМ [*а*] **1** Бир ерда доимий турувчи, туб жойли. *Ғиждувоннинг муқим савдогарларининг дўконлари, саройлари бино бўлган чорсувда савдогарларнинг молларини қўриқлайдиган уч-тўрт нафар қоровул кўзга кўринди.* Айний, Қуллар. || *Йиғилишда энг яхши ёшлар бу ернинг астойдил, ижодкор хўжайинлари бўлиб муқим қолиш истагини билдиришди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Доимо бўладиган, доимий. *Ўйлаб қараса, унга [Акбарга] ҳам мавсумий иш эмас, муқим иш зарур экан.* Й. Шамшаров, Ғурумсаройликлар.

3 Муқим (*эркаклар исми*).

МУҚОБАЛА [*а*] *эск. кт.* Қаршилик, қарши туриш *Отабек бу терс ва кўрс муқобаладан тоқатсизланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҚОБИЛ [*а*] **1** Қарши борувчи, қарши турувчи, зид. *Муқобил томонлар.* || *Урушни бошлабон, қочди ўзи бўлмай муқобил кўр, Қочиб билмамки, охир кетди Афғон ичра Қобил кўр.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Қарама-қарши йўналган; қарама-қарши йўналишда. *Муқобил юк ташиш.*

3 Жавоб бўлувчи, жавобан амалга оширилган. *Муқобил план. Муқобил даъво.*

МУҚОВА Китоб, дафтар ва ш. к.нинг қоғоз, чарм ва ш. к.дан қилинган сирт қисми. *Картон муқова. Чарм муқова.* ▪ *Ботирали ҳисоб дафтарининг кўк муқовасига чизилган суратга тикилиб қолди.* Ғ. Ғулом, Машъал. [*Отам*] *токчадан ўз қўли билан турли нарсалар ёзилиб муқова қилинган бир китобни олиб ўтирди.* Айний, Эсдаликлар.

МУҚОВАЛАМОҚ Муқова ичига олиб тикмоқ, муқова қилмоқ, муқова билан қопламоқ. *Китоб(ни) муқовалаймоқ.*

МУҚОВАЛАТМОҚ муқоваламоқ *фл. орт. н.*

МУҚОВАМАТ [*а*] *эск. кт.* Қаршилик, монелик, қарши туриш. *Элчилар келди, ҳеч қандай муқовамат кўрсатмасдан шаҳарни таслим этишни таклиф этишди.* Ойбек, Навоий.

МУҚОВАСОЗ Китоб муқовалайдиган киши, уста.

МУҚОВАСОЗЛИК **1** муқовасоз *с. касб оти.*

2 Китоб муқовалаш иши. *Муқовасозликни ўрганмоқ. Муқовасозлик қилмоқ.*

3 Китоб муқовалайдиган устахона ёки цех. *Муқовасозликда ишламоқ.*

МУҚОВАЧИ *айн.* муқовасоз.

МУҚОВАЧИЛИК **1.** муқовачи *с. касб оти.*

2 *айн.* муқовасозлик 2, 3. *Муқовачилик цехи. Муқовачилик қилмоқ.*

МУҚОМ [*а*] Рақсда музика ритм-усулига мос ҳаракат; мақом. *Муқом қилмоқ.* ▪ *Сознинг дилни қитиқловчи шўх оҳангига Лолахон жуда мос муқом билан ўйнар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

МУҚОЯСА [*а*] Қиёс қилиш, солиштириш, чоғиштириш; қиёс. *Муқояса учун мисол олмоқ. Муқояса қилмоқ.* ▪ [*Обид*] *ҳозир Ҳатиб домла билан Бердибойнинг ташвиқотларини бир-бирига тўқнаштириб муқояса қилиб ишлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУғ [*ф-т*] *эск. кт.* **1** Зардўшт динига мансуб киши; оташпараст. | Оташпарастлар руҳонийси; коҳин.

2 *кўчма поэт.* Майхона эгаси; майфуруш.

МУғАННИЙ [*ф-т*] *эск. кт.* Нағма чалувчи созанда, нағма билан қўшиқ айтувчи хонанда.

МУғОЙИР [*а*] *эск. кт.* Хилоф, тескари. *Жавоб тамом ҳақиқатга муғойир ва кишини ҳайратга соларлик бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУғОМБИР [*а* муъаббир] Алдоқчилик билан иш кўрувчи; айёр, қув. *Муғомбир тумшуғидан илинар.* Мақол. ▪ *Бир рўзғорга айланганлар ичида яхши ишлайдиганлари бор, .. муғомбирлари бор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУғОМБИРЛИК **1** муғомбир *с. белги оти.*

2 Муғомбир кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қувлик. *Пўлат сира-сира муғомбирлик қилолмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

МУғОМБИРОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Муғомбирлар каби, муғомбирлик билан. *Араббой Фотимага, сўнг бошқаларга муғомбирона кўз югуртирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. || [*Элмурод*] *Зокиржон қассобнинг сиёсат ҳақидаги муғомбирона саволларига оқ кўнгил билан жавоб беришга тиришганини эслаб қизарар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

МУғОН [*ф-т*] *эск. кт.* Муғлар, оташпарастлар.

МУҲАББАТ [*а*] **1** Кимсанинг кимсага қалбдан берилиш ҳисси; севги, ишқ; меҳр. *Ватанга бўлган муҳаббат. Муҳаббат чирой танламас, уйқу ўрин.* Мақол. ▪ *Қиз Йўлчини чуқур севар, унинг ёлғиз исмини эшитиш билан юраги тўлқинланар эди. Бу муҳаббат қизнинг кўнглига ёз чоғи .. саратон қуёши билан бирга кирган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Отабек:*] *Отам бўлмасангиз ҳам, мени оталик муҳаббат билан севган содиқ ва меҳрибон бир кишимсиз, яъни маънавий отам.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бировга, бирон нарса ёки ишга берилиш, мойиллик туйғуси, меҳр. *Музикага муҳаббат қўймоқ. Санъатга бўлган муҳаббат.*

3 Муҳаббат (*хотин-қизлар исми*).

МУҲАЙЁ [*а*] **1** Таппа-тайёр; мавжуд. [*Хадича:*] *Ош тайёр. Ичкарида дастурхон солиғлиқ, ҳамма нарса муҳайё.* Уйғун, Навбаҳор.

2 Муҳайё (*хотин-қизлар исми*)

МУҲАММАДИЙ *дин.* Муҳаммад динидаги; мусулмон.

МУҲАНДИС [*а*] *эск. айн.* **инженер.** [*Исломхўжа:*] *Жадид мактабларни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўпроқ очиб, дунёвий фанларни ўқитиб, .. муҳандис, зироатчи, доктор, техник тайёрлаб чиқаришимиз лозим. Ж. Шарипов, Хоразм.

МУҲАРРАМ [*а*] 1 Қамария йил ҳисобида биринчи ойнинг арабча номи. *Амир Музафариддин 1868 йил мартида, яъни мусулмонлар ҳисобича, янги йил кирадиган муҳаррам ойида Туркистон ўлкасини босиб олиш учун Россияга қарши ғазавот эълон қилган эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Муҳаррам ойи** *айн.* **муҳаррам** 1.

2 Муҳаррам *(хотин-қизлар исми).*

МУҲАРРИР [*а*] 1 Таҳрир қилган ёки қилувчи; редактор. *Адабий муҳаррир: Техник муҳаррир. Бош муҳаррир. Масъул муҳаррир.* ▪ *Кекса ишчи газетанинг муҳарририга қараб: — Нега бунча читтак деб лақаб қўйдиларинг? — деди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 *эск.* Муаллиф, автор. *Мактубнинг муҳаррири.*

МУҲАҚҚАҚ [*а*] *эск. кт.* Ҳақиқатдан иборат бўлган, ҳақиқатлиги аниқ; чин.

МУҲИБ [*а*] *эск. кт.* 1 Севувчи, яхши кўрувчи, ишқивоз. *Китоб муҳиби. Шеър муҳиби.*

2 *айн.* **дўст.** *Эй, муҳиблар, юрган экандур фароғатда деманг, Соғиниб сизларни тун-кун уйқу йўқ бедорман.* Муқимий.

МУҲИМ [*а*] Алоҳида аҳамиятга эга бўлган, аҳамият жиҳатдан биринчи даражали. *Муҳим масала. Муҳим иш. Муҳим воқеа.* ▪ *Анвар .. атроф ҳокимларидан бу кун келган нома ва аризаларнинг муҳимини аҳамиятсизидан ажратиб, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар .. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУҲИТ I [*а*] 1 Ҳаёт, фаолият кечадиган табиий ёки ижтимоий шароитлар мажмуи. *Географик муҳит. Ижтимоий муҳит.* ▪ [*Элмурод:*] *Мактабни битиргач, ҳаммамиз ҳар ёққа тарқашиб кетамиз. Кейин ҳар ким ўз муҳитида ўз иши билан овора бўлиб кетади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Касб-ҳунари, иши, фаолияти ва ш. к.га кўра бир-бири билан боғлиқ бўлган кишилар доираси. *Мен қози домла ва Асад қори каби ҳурматли зотлар муҳитига ўзимни топшириб, дарёдан айрилиб чиққан ариқчадай халқимдан айрилиб чиқиб охири қуриб қолишга маҳкум бўлган эканман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ҳодиса, процесс ва ш. к. кечадиган моддий шароит. *Ёруғликнинг турли муҳитда турлича синиши.*

МУҲИТ II [*а*] 1 *эск. айн.* **океан.** *Бу зўр муҳитнинг кучли тўлқин Барибир сизларга бермагай омон.* Ғайратий.

2 Муҳит *(эркаклар исми).*

МУҲЛАТ [*а*] Бирор иш учун тайин қилинган аниқ вақт бўлаги; муддат. *Уч кунлик муҳлат. Муҳлат бермоқ.* ▪ *— Кўчиб кетиш муҳлати ўн кун,— деб бақириб қолди оқсоқол унинг кетидан.* Ж. Шарипов, Хоразм.

МУҲОЖИР [*а*] *эск.* Ўз ватанидан кетиб, бошқа юртда турувчи киши; эмигрант. *Сиёсий муҳожир.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн шаҳар сиртида муҳожирлар .. орасида тинчлик ҳақида муҳим, жиддий тортишувлар билан баҳсни битиргандан сўнг ҳорғин, ўйчан қайтар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

МУҲОКАМА [*а*] 1 Бирор хулосага келиш учун кўпчиликнинг фикрини олиш, фикрлашиш, ҳар томонлама ўйлашиш. *Масалани муҳокамага қўймоқ. Аризани муҳокама қилиш.* ▪ *Иброҳимов қаерга бормасин шундан гап очилиб, ҳар ким ўз фикр-мулоҳазасини айтар, Ўрмонжон айтмоқни, масалани бутун халқ муҳокама қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Фикр юритиш, мулоҳаза; фикр. *Муҳокамаси йўқ одам. Муҳокама билан иш қилмоқ.* ▪ *— Баъзи енгил муҳокамаларинг онангникидан қолишмайдир, Отабек — деди [ҳожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бундай ишга бениҳоят уқув, чапдастлик, ҳўш, яна муҳокама ва моҳирлик кераж.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУҲОРАБА [*а*] *эск. кт.* Уруш, жанг. *Биринчи жаҳон муҳорабаси.* ▪ [*Абдушукур*] *бўлиб ўтган «Болқон муҳорабаси»ни тилга оларкан, уруш воқеаларини тинглашни яхши кўрган Мирзакаримбой дарров унинг сўзини кесди: — Қайси қирон билан урушди?* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУҲОСАРА [*а*] *эск. кт.* Қамал, қуршов; блокада. *Ханув Тошкент Кўқон сипоҳлари томонидан муҳосара ҳолатида эканлиги тўғрисида хабарлар келиб турмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҲОФАЗА [*а*] *кт.* 1 Сақлаш, қўриқлаш, ҳимоя қилиш, ҳимоя. *Табиатни муҳофаза қилиш. Аёллар ва болалар соғлигини касалликдан муҳофаза қилиш.* ▪ *Қазак аскарлар Кўҳна аркнинг ичини муҳофаза этиб турдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Эсда сақлаш қобилияти; хотир, хотира. [*Мавлон*] *эшитганини сира эсдан чиқармайдиган зеҳн-фаросатли, муҳофазаси бақувват йигит.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

МУҲОФАЗАКОР [*а* + *ф-т*] *эск.* Мутаассиб, консерватор. *Баъзи муҳофазакор колхозчилар бир неча кун .. бу қарорни мияларига сиғдиролмай юрадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

МУҲОФАЗАКОРЛИК *эск.* Мутаассиблик, консерваторлик, консерватизм.

МУҲОФАЗАТ [*а*] *кам қўлл. айн.* **муҳофаза.** *Эшикдан икки қуролли йигит муҳофазатида Отабек ва Мирзакарим қутидор кўриниб, бекка кулуқ қилдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МУҲОФИЗ [*а*] *кт.* Муҳофаза, ҳимоя қилувчи, ҳимоячи, қўриқчи. *Ўрданинг ғиштин, кунгирадор қўрғонлари ости билан жазойирий қилич тақинган махсус муҳофиз йигитлар айланиб, бегона кишини қўрғон яқинига йўлатмас .. эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

МУҲР [*а*] *эск.* 1 *айн.* **печать.** [*Қозикалон:*] *Мен қўл қўйиб, муҳр босар эдиму лекин сиртдан туриб сизларга ёрдам берганим мақбул.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Печать босиб туширилган белги.— *Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор бу васиқаларда. Муллажон қозининг муҳри бор! — деди [кампир] васиқаларни титкилаб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Тамға; герб. *Бир ерда учта пул ётипти: иккитаси сийқа-сийқа бўлиб кетган, биттасининг муҳри йўқ.* «Эртаклар».

♦ **Тилингга муҳр босилганми?** нега индамайсан?, тилинг борми? **Хатини олиб, муҳрига тақалган** *қ.* **хат.**

МУҲРА [*а*] Болта, теша, кетмон каби асбобларнинг тиғга қарама-қарши томони орқа қисми. *Онда-сонда учраган катта кесакларни кетмоннинг муҳраси билан бир ур-да, кетавер!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Аланглаб ўрнимдан туришим билан домланинг қўлидаги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

МУҲРДОР [*а* + *ф-т*] *тар.* Феодал саройида муҳр сақловчи амалдор.

МУҲРЛАМОҚ *айн.* **печатламоқ.**

♦ **Оғизни** (*ёки* **тилни**) **муҳрламоқ** мутлақо гапиртирмай, оғиз очдирмай қўймоқ, гапирмайдиган қилиб қўймоқ. *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МУҲРЛАНМОҚ **муҳрламоқ** *фл. мажҳ. н. Муҳрланган хат. Муҳрланган дўкон. Муҳрланган ҳужжат.*

МУҲРЛИ Муҳр босилган; печатли. *У [Султонмурод] қўлида бир парча муҳрли қоғоз билан ревкомдан хушнуд бўлиб чиқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МУҲРОНА [*а* + *ф-т*] *тар.* Муҳр босувчи амалдорга бериладиган пул, муҳр ҳақи. *Сотувчи ва олувчи ўзаро келишганларидан кейин .. қозихонага бориб васиқа қилиб, қозикалонга тегишли муҳронани бериб муҳр бостирганлар.* Айний, Эсдаликлар.

МУҲТАРАМ [*а*] 1 Ҳурмат ва эҳтиромга сазовор, ҳурмат қилинувчи; ҳурматли. *Муҳтарам ўқитувчилар. Муҳтарам ўртоқ.* ▪ *Сенга чексиз шараф бўлсин умрбод, Муҳтарам, азизим, муаллим, устод.* Х. Расул.

2 Муҳтарам *(хотин-қизлар исми).*

МУҲТАСИБ [*а*] *тар.* Тарози ва ўлчовлар нозири. | Дин ва жамоат тартибини сақловчи нозир.

МУҲТАШАМ [*а*] *кт.* 1 Ҳашамат билан ишланган, ҳашамат берилган, улуғвор ва серҳашам. *Хотин .. ўрда-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг улуғ, муҳташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги айри йўлга бурилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма айн.* **улуғвор.** *Коммунизмнинг муҳташам биноси.*

МУҲТОЖ [*a*] **1** Бирор нарсага эҳтиёжи, зарурати бўлган, зарурат, талаб сезувчи. [*Отабек*] *отда келган бўлса ҳам куннинг иссиқлигидан бир пиёла чойга муҳтож эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизим сенинг ёрдамингга муҳтожман. Ҳа, умидим катта.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Талаб қиладиган. *Таҳрирга муҳтож асар.* ▪ *Отабекнинг қандай ҳолда қолиши изоҳга унча муҳтож бўлмаса керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бечораҳол, қашшоқ. *Золим бойлар мазах қилиб куларди. Раҳми келмай муҳтожларнинг ёшига.* Эргаш шоир. | Эҳтиёжни қондириш; ҳожатманд. *Биз ўша вақтда муҳтож бўлган бева-бечораларни йиғиб ош бериш мақсадида бир бостирма солдик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МУҲТОЖЛИК 1 **муҳтож** *с. белги оти. Ёрдамга муҳтожлик сезмоқ.*

2 Моддий қийинчиликдаги ҳаёт; бечорачилик. *Муҳтожлик тортмоқ. Муҳтожликда яшамоқ.* ▪ *Анвар Мурод Покистон ҳукумати, давлат ишлари устида тўхталиб, фалокатларимиз кўп, айниқса халқимиз қашшоқлик, муҳтожлик чангалида, деди.* Ойбек, Нур қидириб.

МЯСОРУБКА [*р*] Гўшт қиймалайдиган асбоб.

МЎЙ [*ф-т*] Инсон ва ҳайвон терисидаги шох моддасидан иборат бўлган тук, қил. *Маҳдум бўйчанг, ола гўшт, сийрак мўй, оқ тан, истараси иссиқ бир домла эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳар мўйи ёвга қадалган тикан.* Ғ. Ғулом. **Мўй қалам** бўёқ юргизиш учун ишлатиладиган учига қил, мўй ёки бошқа бир шунга ўхшаш нарса ўрнатилган қалам; чўтка. *Мўй қалам билан бўёқ бермоқ.*

МЎЙЛАБ [*ф-т*] Мўйлов, мурт. *Дарвешали бирдан бошини кўтарди, мўйлабини тишлади.* Ойбек, Навоий.

МЎЙЛАБДОР [*ф-т*] Мўйловдор, мўйловли.

МЎЙЛОВ [*ф-т*] **1** Юқори лабнинг устини қоплаган мўйлар, мурт. *Абдушукур .. қисқа мўйловининг икки учини ингичка бураб, бурнининг катакларига етказган .. ўттиз беш ёшли ориққина киши.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Мўйловдор одам.— *Ҳа-я,— деди Тўқсонов ..,— ҳалиги мўйловингиз кўринмай қолдими?* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи ҳайвонларнинг устки лаби икки чеккасидан ўсиб чиққан, сезиш учун хизмат қиладиган мўйлари. *Мушук мўйлови.*

3 Баъзи ҳашаротларнинг бошидаги ҳид билиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган туклари. *Чумоли мўйлови.*

МЎЙЛОВДОР [*ф-т*] Узун ёки қалин мўйлови бўлган, мўйловли. *Михаил Иванович Акаскин қирқ беш яшар .. мўйловдор, хушмуомала .. киши эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

МЎЙНА [*ф-т*] Баъзи ҳайвонларнинг кийим-кечакка ишлатиладиган жунли териси. *Тулки мўйнаси.* || *Мўйна ёқа.* ▪ *Саркардаларнинг бош кийимлари савсар мўйнасидан бўлиб, погонлари олтин эди.* Айний, Эсдаликлар.

МЎЙНАДЎЗ [*ф-т*] Мўйнадан кийим тикувчи уста. *Улгуржи, чакана савдогарлар, атторлар, баззозлар, мўйнадўзлар карвон келиб тушган саройлар атрофида уймалашиб қолдилар.* М. Осим, Ўтрор.

МЎЙСАФИД [*ф-т*] **1** Соч-соқоли оқарган, мўйлари оқарган. *Мўйсафид одам.* ▪ *Ҳақорат қилинган мўйсафид, бошларини солинтириб қайтиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўрина бошлади бошимда оқ туклар, Мўйсафид исмини таший бошладим.* Ғ. Ғулом.

2 Кекса, чол. *Кўпчилик йигирма билан қирқ орасидаги йигитлар бўлиб, орада уч-тўртта қирқ-эллик, ҳатто олтмишга яқинлашган бир мўйсафид ҳам кўринди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *с. т. ҳазил* Арақ. *Останақул биринчи қадаҳни «Мирзакарим ошнасининг саломатлигига» ичди. Кейинги қадаҳни «бу-ку мўйсафид, сен учун заҳар ичишга тайёрман!» деб кўтарди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

МЎЙЧИНАК [*ф-т*] Қош, тукларни териш учун ишлатиладиган қисқичча. *Карвонбоши сартарошига буюриб, кўзи олдида буларнинг [кулларнинг] сочларини таратди, қайчи билан тартибга солдирди, мўйчинак билан қошларини тердирди.* Айний, Қуллар.

♦ **Мўйчинак тишламаган** турмуш аччиқ-чучугини тотмаган, тажриба кўрмаган; ёш, гўдак, ғўр.

МЎККИ *диал.* Хом теридан тикиладиган қўнжи калта оёқ кийими.— *Оёғим мўккининг ичида музлаб қолибди,— деди чол.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

МЎЛ 1 Етарли даражада кўп; сероб. *Мўл ҳосил.* ▪ *Дарахтлар пакана, меваси мўл ва йирик.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Деҳқон осмонга қараб яхши ҳаводан қувонса, ерга қараб мўл маҳсулидан суюнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *(ч. к. билан)* Ортиқ, зиёд, кўп. [*Мирзакаримбой:*] *Бу ер чакалак эди. Ўтган йил ҳаммасини кесиб олдик .. Ёни-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бахтимизга бир бурчакда, эски охирнинг ёнидаги қозиқда бир қулоч мўлроқ арқон боғланиб ётар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 *кам қўлл.* Тўкин, беками-кўст, фаровон. *Давлатимиз мўл бўлар, Омборлар донга тўлар. Пахтамиз тўлиб ошар, Ҳосил дарёдек тошар.* Қ. Муҳаммадий.

МЎЛАЙМОҚ *айн.* **мўлтаймоқ.** *У [Шодимат] чақир кўзлари мўлтайиб, амакисига қаради.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

МЎЛЖАЛ 1 Олдиндан кўзлаб, ўйлаб қўйилган план, режа; марра. *Бу йилги мўлжал — гектаридан 45 центнердан. Мўлжалдан оширмоқ.* ▪ *Элмурод душманни қирғоққа чиқармай, тошқинда тугатиб қўйишни мўлжал қилган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Аваз Эргашев Бурхонжонга:*] *Ахир планингизни мўлжалга етказибсиз.* Туйғун, Бригадир.

2 Чама, тахмин. *Мўлжал қилмоқ. Тарозининг кераги йўқ, ўзи тенг мўлжал бўлиб қолган.* ▪ *У [Рўзи бахши] ҳар бир қўйни узоқдан туриб бирма-бир кўздан кечирар экан «эгиз туғадиган қўйлар икки юздан ортиқ» деб мўлжал қилар эди.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

3 Нишонга олинган ёки олинадиган нарса; нишон, қора. *Мўлжалга олмоқ. Мўлжалга урмоқ.* ▪ *Пулемёт оғзидан тинимсиз учиб бораётган ўқлар тўппа-тўғри мўлжалга бориб тегар, .. қалин шохларни синдириб ўтарди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

МЎЛЖАЛЛАМОҚ 1 Олдиндан ўйлаб, кўзлаб қўймоқ, белгиламоқ, планлаштирмоқ. *Бир йилнинг ичида Эҳсон мўлжаллаганидан зиёда билимга эга бўлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бирор мақсад учун кўзламоқ, мувофиқ топмоқ, белгиламоқ. [*Содиқ*] *ўзини .. яшириш учун қутидорнинг йўлагини мўлжаллаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ўйламоқ, кўзламоқ. [*Йўлчи*] *эшикка яқин турган одамларнинг қочишга мўлжаллаётганини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Чамаламоқ, тахмин қилмоқ. *Боғнинг саҳнини Салим уч ярим таноб, Фазлиддин уч таноб мўлжаллади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Нишонга олмоқ, пойламоқ. *Оқилхонтўра Бўтабойни мўлжаллаб отган ўқ Тиллабувага теккан экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МЎЛЖАЛЛАНМОҚ *фл. мажҳ. н.* **мўлжалламоқ.** *Қиз мўлжалланган ишни битириб, ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МЎЛЖАЛЛИ Олдиндан мўлжаллаб қўйилган; белгили, ўлчовли. *Мўлжалли вақт.*

МЎЛ-КЎЛ Жуда мўл, сероб, тўкин. *Мамлакатимизда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари мўл-кўл. Меҳнаткашларни озиқ-овқат билан мўл-кўл таъминламоқ.* ▪ *Бир неча кун булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди. Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тағин мўл-кўл соча бошлади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

МЎЛЛАМОҚ *кам қўлл.* Кўпайтирмоқ, кўп қилмоқ.

МЎЛЛИК **мўл** 1, 3 *с. белги оти. Дарахтлар меванинг мўллигидан ҳар томонга эгилар..* Ойбек, Навоий.

МЎЛОҚ *с. т.* **1** Чўлоқ, ногирон. *Мўлоқ одам.* ▪ *Бир қўли мўлоқ бўл-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

гани учун, уни ҳарбий хизматга олишмади. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор ери учган, синиқ. *Мўлоқ ошиқ.*

МЎЛТАЙМОҚ 1 Аянчли қарамоқ, кўзни жовдиратиб, маъюсланиб, эзилиб қарамоқ, жовдирамоқ. *У [Раҳим] атрофига безовта аланглаб, кимнидир ахтарди. Лоп этиб кўзи бир чеккада мўлтайиб турган «Митти»га тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Эътиборсиз, хаёл паришонлик билан қарамоқ. *Шу чоққача мўлтайиб хаёл ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЎЛТИЛЛАМОҚ *айн.* **мўлтаймоқ** 1. — *Ана ўша материалларни ҳалигидек катта бошини кичкина қилиб сизга мўлтиллаб турган заказчиларга кўрсатинг, ўртоқ Қўшоқов,— деди Муродов.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

МЎЛТИРАМОҚ *айн.* **мўлтаймоқ** 1. *Вали ака Хадича бувининг юм-юм ёш оқиб тушаётган юзига мўлтираб туриб: .. — Хафа бўлманг, онаси,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МЎЛТИРАТМОҚ **мўлтирамоқ** *фл. орт. н. Кампир кўзларини мўлтиратиб эрига тикилганича жим ўтирар эди.* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари.

МЎЛТИРАШМОҚ **мўлтирамоқ** *фл. бирг. н. Поезд қўзғалганда Ўлмасдаги қувонч ўрнини ғам эгаллади. Бу ҳол вагон деразасидан мўлтирашиб қараб туришган Файзихон билан Меликул оғанинг юрагини эзиб юборди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

МЎЛТ-МЎЛТ *рвш* Мўлтираб, жовдираб. [*Ғуломжон*] *онаси келганда онасининг кўзларига мўлт-мўлт қарарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МЎЛТОНИ [*ҳинд*] 1 *эск. айн.* **лўли.** *Авлод-аждоди фол очиб, фирибгарлик билан кун кўриб келган мўлтони колхоз ишига бўйин берармиди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

2 *кўчма* Фирибгар, муттаҳам. *Дунё ҳаром, деб туриб, дунё йиққан мўлтониларда самимият нима қилсин!* С. Анорбоев, Оқсой.

МЎЛЧИЛИК Маишат, турмуш учун зарур бўлган нарсаларнинг мўллиги; тўкинчилик, фаровонлик. *Мўлчиликка эришмоқ. Меҳнат — мўлчилик гарови.* Мақол. ▪ *Мамлакатнинг ёруғ юзи, ҳуснидир пахта, Мўлчиликдан нишон бордир ҳар бир дарахтда.* Ғ. Ғулом.

МЎМАЙ 1 Яхлит ва салмоқли (пул ва даромад ҳақида). *Омборда ғалламиз, кассада мўмайгина пулимиз ҳам бор.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Осонлик билан, бемеҳнат топилган; бебилиска. *Маишатпараст одамга мўмай-мўмай пул бўлмаса қийин-да.* М. Иброҳимов, Эгасига тегмаган мактуб.

МЎМИН [*а*] 1 *дин.* Оллоҳнинг борлигига иқрор бўлган, имон келтирган киши; мусулмон. [*Сафар бўзчи:*] *Шу каъбатуллонинг ичида ўтириб ёлғон гапирган одам мусулмон эмас, кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 *сфт, кўчма* Ювош, беозор. *Мўмин одам.* ▪ *Муҳаррам кўчада соддагина, мўмингина кўринган бу қизнинг шунчалик шўхликлари .. борлигини ўзи кўрмай, биров айтганда, асло ишонмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Мўмин *(эркаклар исми).*

МЎМИНТОЙ **мўмин** 2 *с. эркл. Мўминтой бола.*

МЎМИН-ҚОБИЛ Сўзга кирадиган ва ювош, беозор. *Мўмин-қобил одам.*

МЎНДИ [*ф-т*] Сопол кўза, хумча. *Бўзчи белбоққа ёлчимас, кулол — мўндига.* Мақол.

МЎРАЛАМОҚ Тўсиқ, тирқиш, тешик орқали қарамоқ. *Тирқишдан мўраламоқ.* ▪ *Нури палак остида ёш аёллар билан қуршалган ҳолда турар, .. баъзан яллачиларга яширинча мўралаб қўяр эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МЎРАЛАШМОҚ **мўраламоқ** *фл. бирг. н. Хотинларнинг баъзилари қизиққанларидан чачвонларини қия очиб Йўлчига яширинча мўралашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

МЎРДАК, мўрдак арава *диал.* Безатилган соябонли арава.— *Жуманиёз оғанинг қизини мўрдак аравада Хивага олиб кетдилар-а? — деди Ниёзмуроднинг аммаси.* Мирмуҳсин, Чўри.

МЎРИ [*ф-т*] Ошхона, печка, ўчоқ ва ш. к.нинг тутун чиқиб кетадиган йўли; дудбўрон, мўркон. *Улар қишлоқ ичига тор сўқмоқдан киришди: пастак деворлар, баланд-паст уйлар, пичан босилган томлар, онда-сонда тутун бурқсиган мўрилар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

МЎРКОН [*ф-т*] *айн.* **мўри.**

МЎР-МАЛАХДАЙ Кумурсқа ва чигиртка каби; кўплашиб, ёпирилиб. *Котловандан чиққан янги нам тупроқ тоғдай бўлиб турибди, атрофида мўр-малахдай одам.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳар бири бир янгилик келтираётган бу кунларнинг шавқидан маст бўлган халойиқ ҳар қандай ишга мўр-малахдай ёпишар .. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

МЎРТ Эгилмасдан синадиган, синувчан. *Мўрт чўян. Мўрт ёғоч.* ▪ *Дарахтлар, буталар эгилиб-букилди, аммо уларни бир мўрт чўпдек синдириш, ёки таг томири билан ағдариш осон эмас эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

МЎРЧА I [*ф-т*] Европа типидаги ҳаммом.

МЎРЧА II [*ф-т*] *диал.* Чумоли, кумурсқа.

МЎРЧАМИЁН [*ф-т*] Ингичка белли, бели ингичка, хипча бел (хотин-қизлар ҳақида). [*Ҳасан:*] *Мана отдим, қучоғингиз очинг, қизлар, Қайрилма қош, мўрчамиён сулув юзлар.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза.

МЎЪЖАЗ [*а*] 1 Қишини ҳайратга соладиган; ажиб, ажойиб. *Шоир тоқчалардаги чиройли хитой идишларга, фил тишидан ишланган ажойиб мўъжаз қутичаларга разм солди.* Ойбек, Навоий.

2 Ихчам, қичкина. *Супанинг қаршисига, ўн қадамча нарига мўъжазгина бир чорпоя қўйилиб, унга самоварнинг эски-туски палослари солинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

МЎЪЖИЗА [*а*] 1 Диний тасаввурларга кўра ғайритабиий, илоҳий ҳодиса. | Пайғамбарларнинг каромати.

2 Умуман ҳар қандай одатдан ташқари, кишини ҳайрон қолдирувчи ҳодиса, иш ёки нарса.

МЎЪЖИЗАДОР [*а* + *ф-т*] Мўъжизалар яратувчи, мўъжизакор. *Йўлнинг икки четини Ҳиндистон табиатининг мўъжизадор, сеҳркор учун яратган азим, кўркам дарахтлар безар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

МЎЪЖИЗАКОР [*а* + *ф-т*] *айн.* **мўъжизадор.** *Мўъжизакор совет халқи.*

МЎЪЖИЗАЛИ Мўъжизадан иборат бўлган, кишини ҳайратга соладиган; ажиб, ажойиб. *Тўқимачилик саноатининг бу мўъжизали машинасини дунёда бирор мамлакат хаёлига келтирган эмас.* Туйғун, Юрак қўшиқлари.

МЎЪТАБАР [*а*] 1 *кт.* Эътибор топган, ишонч қозонган, эътиборли. *Мўътабар одам. Мўътабар манбалардан олинган хабар. Чин сўз — мўътабар, яхши сўз — мухтасар.* Мақол.

2 Мўътабар *(хотин-қизлар исми).*

МЎЪТАДИЛ [*а*] 1 Совуқ ҳам эмас, иссиқ ҳам эмас; ўртача, ўрта-миёна. *Сунбула ойининг мўътадил ҳавосига қарамасдан Зайнаб маржон-маржон терлаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу водийнинг гўзал манзараси, мўътадил иқлими, хуш ҳавоси .. ҳамма кўрганларни мафтун этиб келди.* Н. Юсуфий, Фарғона шўх кулади. | Умуман ўртача. *Мўътадил босим. Мўътадил талаблар.*

2 Ўртача йўл тутувчи, бирор томонга ён босмайдиган. *Мўътадил либераллар.*

МЎҒУЛ *қ.* **мўғуллар.** *Мўғул тили.* || *Мўғул аёл.*

МЎҒУЛЛАР 1 Монголия Халқ Республикасининг ва Хитой Халқ Республикасидаги ички Монголиянинг туб аҳолиси.

2 *тар.* Маҳаллий туркий халқлар билан аралашиб, Еттисув вилоятида мўғуллар давлатини ташкил этган қабилалар (ҳозир бу қабилаларнинг авлодлари Совет Иттифоқининг баъзи ерларида, Афғонистонда ва қисман Ҳиндистонда, Деҳли атрофида яшайди).

3 *тар.* Бобирийлар сулоласининг Европа адабиётида қабул қилинган номи.

МЎҲМАЛ [*а*] *кт.* Ноаниқ, мужмал. *Юсуфбек ҳожи эгнида кимхоб чопон билан ўрдадан чиқди. Ўрдадаги «чопон муборак бўлсин!» деб сўрагувчиларга бир турли мўҳмал жавоб берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

МЎҲ-МЎҲ *унд. с.* Баъзи уй ҳайвонларини чақиришда ишлатилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Мўҳ-мўҳ» дера қўй ҳам тушунади. Аммо сенга сўз уқдириб бўлмайди. Ойбек, Қутлуғ қон.

Н

Н Ўзбек алфавитининг ўн бешинчи ҳарфи; *қ. эн.*

НА I *эск.* Нима, не. *Сенга бунинг на кераги бор?*; **На чора** не чора, илож қанча, илож йўқ.— *Совға қилиб келса суюнмас, чиқариб сотса куюнмас эдим. На чора, қиморбознинг куни шу! — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НА II [*ф-т*] *айр. боғл.* Уюшиқ бўлаклар ёки уюшиқ гаплар бошида такрорланиб, уларни боғлайди ва бўлишли феъл билан инкор маъносини билдиради. *Ундан на хат бор, на хабар.* ▪ *Унсин, .. ягона дўсти, ҳаётда ягона умиди бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб, ёта берди. На кампирнинг, на Қоратойнинг юпатишлари кор қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАБИ [*а*] 1 *дин.* Худонинг хоҳишини олдиндан айтувчи; пайғамбар. *На набилар инсонга ҳақ келтирди, На табиблар шифо берди юракка.* Шайхзода.

2 Наби (*эркаклар исми*).

НАБИРА [*ф-т*] Ўғил ёки қизнинг фарзанди (бобога, бувига нисбатан). *Толибжонбойнинг беш ўғли, уч қизи бор экан. Икки ўғли уйланган, бир қизи эрга теккан, набиралари ҳам бор.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАБОР [*р*] *полигр.* 1 Текстга мувофиқ терилган ҳарф ва белгилар йиғиндиси. *Наборни сочиб юборманг. Набор қилмоқ.*

2 Текстга мувофиқ ҳарф ва белгиларни териш. *Қўл ёзмани наборга бермоқ. Набор цехи.*

НАБОРЩИК [*р* наборщик] Босмахонада ҳарф терувчи ишчи.

НАБОТОТ [*а*] 1 Ўсимликлар дунёси, ўсимликлар. *Ҳужайранинг топилиши шуни исбот қилдики, наботот, ҳашарот ва ҳайвонот, ҳамма тирик жисмлар ўсиб, кўпайиб борувчи органик кичик бўлаклар — ҳужайрадан иборатдир.* «Диалектик материализм масалалари».

2 *эск. айн.* **ботаника.**

НАБОТОТШУНОС *айн.* **ботáник.**

НАВ [*а*] 1 Нарсаларнинг умумий белгилари билан бирлашувчи группаси; тур, хил. *Меваларнинг кеч пишар навлари.*

2 Молнинг, буюмнинг сифат, қиймат жиҳатдан категорияси; сорт.

◆ **Бир нави** 1) мақтарли яхши ҳам эмас, ёмон ҳам эмас, ўрта-миёна. *Она бир нави яшаб турганини, қудаси Жўравой ака уч-тўрт келиб хабар олганини айтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) дуруст, тузук, яхши. *Мастура опа келадиган меҳмонлар билан таниш бўлганда ҳам бир нави эди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

НАВАРА [*ф-т*] *с. т.* Набира.

НАВБАТ [*а*] 1 Бирин-кетин содир бўладиган воқеа-ҳодисалар, бажариладиган ишлар тартиби; гал. *Тегирмон навбати билан.* Мақол. ▪ *ЎзССР Олий Советининг навбатдан ташқари сессиялари ЎзССР Олий Совети Президиумининг ўз хоҳиши билан ёки Олий Совет депутатларининг учдан бир қисмининг талабига биноан чақирилади.* «ЎзССР Конституцияси».

2 Қаторда ишғол этилган ўрин; гал. *Навбат олмоқ. Навбат кутмоқ. Эрга навбат — шерга навбат.* Мақол. ▪ *Тўламат мўйлов Нигора томонга кўз қирини ташлаб, Шербекнинг қулоғига шивирлайди: — Энди укам, Сувоннинг тўйидан кейин навбат сеники.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Алмашиниб бажариладиган иш; дежурлик, смена. *Ласточкин батальон штабида постда турарди. Навбати тугагач, ким биландир гаплашиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 («*бу*», «*шу*», «*ҳар*», «*бир*» *ва ш. к. с. билан*) Марта, гал. *Бир навбат.*

◆ **Биринчи навбатда** *айн.* **биринчи галда** *қ.* **биринчи** 3.

НАВБАТДАГИ 1 Навбатда турган, биринчи навбатда қилиниши лозим бўлган; галдаги. *Навбатдаги масалалар. Навбатдаги вазифалар.* ▪ *Навбатдаги чопиққа одам кетишидан уч кун бурун, кечки пайт икkита медсестра келиб, алланимага қарши ҳаммага укол қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қаторда турган, қаторда маълум ўрин олган. *Навбатдаги одамлар.* ▪ *Навбатдаги сўз ўртоқ Раҳматовга. Ўртоқ Ҳакимова тайёрлансин.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

НАВБАТЛАШМОҚ Бирор ишни бошқалар билан навбатма-навбат, галма-гал бажармоқ. *Навбатлашиб ишламоқ. Навбатлашиб ашула айтишмоқ.*

НАВБАТМА-НАВБАТ *рвш* Навбати билан, гали билан, навбатлашиб, галма-гал. *Китобни навбатма-навбат ўқимоқ.* ▪ *Элмурод, Эргаш, Муса, Омон ўша куни бўлган намойишда саф олдида навбатма-навбат байроқни кўтариб бордилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАВБАТЧИ 1 Бирор ишни бошқалар билан навбатлашиб бажарувчи, ўз навбати келганда шундай ишни бажараётган шахс. *Синф навбатчиси.* ▪ *Улар ишини навбатчига топшириб келган тракторчилар билан иссиқ саломлашгач, Погодиннинг кичик кабинетига кирдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Постда турган соқчи; қоровул, часовой. *Тунлари ҳар ҳовли эшигида ўша ерда яшовчилардан навбатчилар тайинланади — бегона кирмасин.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

НАВБАТЧИЛИК 1 **навбатчи** *с. мавҳ. от.*

2 Навбатлашиб бажариладиган иш, **навбатлашиб бажариш**; навбатчи вазифаси. *Навбатчиликка ўтмоқ. Навбатчилик қилмоқ.* ▪ *Шу кечасиёқ отани касалхонага олиб бориб ётқизишди, ўчовлари унинг бошида ўтириб, навбатчилик қилишди.* С. Анорбоев, Оқсой.

НАВБАҲОР [*ф-т*] Эрта баҳор, илк баҳор, **баҳорнинг боши.** *Навбаҳор очилди гуллар, Сабза бўлди боғлар.* Муқимий.

НАВЖУВОН [*ф-т*] *эск. кт.* Ёш йигит; ўспирин. *Кексалик келиб эрди, дилда кўп эди армон, Яшнатиб, яшартиб сен, навжувон этиб келдинг.* Ҳабибий.

НАВИГАЦИЯ [*р < лат*] 1 Кемалар қатнови.

2 Маълум сув йўлларида об-ҳаво шароити кема қатновига йўл қўядиган вақт, мавсум.

3 Қеманн белгиланган йўлдан тўғри ва хавф-хатарсиз юргизиш ва кема ўрнини аниқлаш усуллари ҳақидаги фан.

НАВИСАНДА [*ф-т*] *эск. кт.* Ёзувчи, адиб.

НАВҚАР [*ф-т*] 1 *тар.* Феодал ҳукмдорларнинг харбий хизматкори, аскари. *Ҳусайн Бойқаро «Боғи Шимол» дарвозаси яқинидаги.. чодир ичида икки-уч навкари билан ўтирарди.* М. Осим, Сеҳрли сўз | **Умуман** ғайрирасмий аскар. *Халқ навкарлари.*

2 *кўчма* Хизматкор, ходим. *Раис дала беги эмас, дала навкари.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НАВЛИ 1 Нави, сифати жиҳатидан юқори, сара. *Навли уруғлар.*

2 Бирор навга мансуб бўлган. *Паст навли папирос.* ▪ *Биз ҳам юқори навли чигитдан эксак борми, ўттиз-ўттиз беш центнер пахта нақд экак.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

НАВНИҲОЛ [*ф-т*] 1 Янги ўтқазилган ёки униб чиққан кўчат; ёш дарахт. *Салимхон эса, экиб парвариш қилган навниҳолининг биринчи мевасини ғаландай завқланар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Ёш йигит ёки қиз.

НАВО [*ф-т*] 1 Куй, оҳанг; хониш. *Кумрининг тўйи: Безалган уйи, Найнинг навоси Қайта-қайтадан, Чалиниб тинмай.* Ғ. Ғулом. *Шундан сўнгра сен қадаҳ ушлаб, Хумор кўзла боққил самога, Тингла қушнинг эзгу орзусин, Қулоқ бергин майин навога.* Ҳ. Олимжон.

2 (Н — *катта*) Шашмақом системасидаги иккинчи мақом номи (*қ.* **шашмақом**). *Дуторни созлаш учун реза қўйларданғина олиб турган машшоқ, Отабек кутмаган жойда, «Наво»дан бошлаб юборган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кам қўлл.* Ғам-алам ифода этувчи аянчли овоз; нола. *Кўзларида нозик бир ўт чақнади. У фахр ўтимиди, ё қаҳр ўти,— билиб бўлмади. Лекин мағрур кишининг овози билан эмас, дилгир кишининг навоси билан жавоб қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

www.ziyouz.com kutubxonasi

НАВОЗАНДА [*ф-т*] *кт.* Куй ижро этувчи, наво қилувчи; созанда. *Баъзи ерларда созанда ва навозандалар миллий ашуладаги оҳанг, наво ва ашъорлардан чалган ва куйлаганлари эшитила бошлади.* Ҳамза.

НАВОЗИШ [*ф-т*] *кт.* Мехрибонлик билан ёки лутфан қилинган муомала, мулозамат, лутф, марҳамат; эркалаш. *Азизбек одатдаги қаршилаш ёнига бир навозиш ҳам илова қилиб ҳожига юқоридан жой кўрсатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Навозиш қилмоқ** 1) мехрибонлик билан ёки лутфан муомала қилмоқ, марҳамат қилмоқ; эркаламоқ; 2) чалмоқ, куйламоқ. **Навозиш кўрсатмоқ** *айн.* **навозиш қилмоқ** 1. *Бекларига навозишлар кўрсатиб, сўнгра ўз ниятини ўртага ташлади.* Ойбек, Навоий.

НАВОИЙШУНОС *ад.* Навоий ижодини ўрганувчи олим.

НАВОИЙШУНОСЛИК *ад.* Навоий ижоди ҳақидаги адабиётшунослик илми.

НАВРЎЗ [*ф-т*] **1** Шамсия йил ҳисобида янги йилнинг биринчи куни (март ойининг 21 кунига тўғри келади).

2 Баҳор чоғи, баҳор. *Наврўз ёмғири.* **Наврўз байрами** эски стилдаги янги йил ва баҳор муносабати билан ўтказилган байрам.

♦ **Наврўзи ажам** ўзбек классик куйларидан бирининг номи.

НАВРЎЗЛИК *тар.* Эски мактабда наврўз учун талабалардан тўпланадиган пул ва бошқалар.

НАВҚИРОН [*ф-т* + *а*] Авжи куч-қувватга тўлган, қирчиллама, ёш. *Набн ака мўйсафидни ичкарига таклиф қилди. Ҳовлининг бир чеккасида ўтирган икки навқирон йигит ҳам аста юриб келиб мўйсафид билан сўрашди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

НАВҲА *эск. кт.* Йиғи; аза. *Тулкининг тавбасидан қўрқ, мугомбирнинг навҳасидан.* Мақол.

НАҒАРА [*р*] Айланма барабанли тўппонча. *Забардаст қомат, озғин юзида қатъият, елкасидан қалин қайишни ошириб олган, ёнида наган, тиззасида узун сопли қилич.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

НАДИМ [*а*] *кт.* **1** Яқин, сирдош дўст; ҳамсуҳбат.

2 *эск.* Шоҳ саройида: маслаҳатчи.

3 Надим *(эркаклар исми)*.

НАДИМА [*а*] *кт.* **1** Яқин, сирдош дугона; ҳамсуҳбат аёл. *Демак.. унинг хотини маликани бутун канизаклари, надималари билан .. ўз уйига чорлайди.* Ойбек, Навоий.

2 Надима *(хотин-қизлар исми)*.

НАДОМАТ [*а*] **1** Пушаймон, ўкинч; ўкиниш, афсусланиш, афсус. *Бермас кишига фойда, сўнгги надомат.* Ҳабибий. *Бу харобани кўриб Қурбон отанинг кўз олдига Фармонқул ва ўшанга ўхшаган дунёга надомат билан кебиб, заҳмат чекиб, ҳасрат билан ўтган кишилар келди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 *с. т.* Кимсани ёмонлаб айтилган, тарқатилган гап, маломат. *Қизи туфайли эшитган надоматлари, онасининг муттасил мияга уриб турган тўқмоқдек ғиди-бидилари жонини ҳалқумига келтириб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАЖАС [*а*] **1** Ифлос, ҳаром нарса; ахлат. [*Мулла Муҳсин:*] *Ҳовузни ифлос сувлардан, нажас нарсалардан эҳтиёт қилинса, ҳеч боқи йўқ.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *нафр.* Разил, палид одам ҳақида.

НАЖЖОР [*а*] *эск. айн.* **дурадгор.** *Адибу, хуш қалам, хаттоту, рассом, Бари нозик табиат соҳиб илҳом. Яна бир қанчаси нажжору наққош, Бўлолмас ҳеч ким ўз даврида тенгдош.* Ҳабибий.

НАЖЖОРБОШИ *эск.* Ишбоши. *Энди Эгамберди нажжорбоши дурадгорларга бурунги пўписа ва эски тааддисини қилиб кўрсинчи.* «Муштум», 1927, № 10.

НАЖИБ [*а*] *эск. кт.* **1** Ҳурматга сазовор, ҳурматли, муътабар, муҳтарам.

2 Аслзодаларга, зодагонларга мансуб; зодагон. *Шунинг билан сизнинг нажиб оилангиз даҳшатли фожиа даврларини кечириб, энди масъуд кунлар арафасига етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Нажиб *(эркаклар исми)*.

НАЖОСАТ [*а*] *айн.* **нажас** 1.

НАЖОТ [*а*] **1** Халос бўлиш, қутулиш. *Нажот бермоқ. Нажот топмоқ. Нажотга чиқмоқ.* ▬ *Фарёд уриб йиғлади Шаҳло, Кўкни босиб кетди ноласи. Юм-юм йиғлаб, сочини юлди, Бўлмади ҳеч нажот чораси.* Т. Тўла. *Яратганнинг ўзи нажот берсин, оллоҳу акбар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Уста Фарфи давом этиб деди, .. бир мактуб сабаби билан .. кутмаган жойда дор остида нажотга чиққанлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қутулиш ёки қутқариш учун зарур ёрдам, кўмак. *Золимдан нажот кутиш Бефойда, маҳол.* Ғайратий. *Ўғлининг дарди билан чўккан Ойша хола нажот истаб Ёқутбиканинг олдига борди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

НАЖОТКОР [*а* + *ф-т*] Нажот берувчи, халос этувчи, озод этувчи; қутқарувчи. *Москва. 1918 йил 7 ноябрь. Халқлар нажоткори ва халоскори Владимир Ильич Ленин нутқ сўзламоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1958, 7 август.

НАЖОТСИЗ Қутулиш учун чораси, иложи бўлмаган, мушкул аҳволда қолган; ноилож. *Бошпанасиз, нажотсиз етим ўғил ва қизлар бировларнинг зулми ва исканжасига, хўрлашига ноилож чидар, яшамоқ учун бундан ўзга чоралари йўқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАЗАР [*а*] **1** Кўз қараши; нигоҳ. *Назар солмоқ. Назар ташламоқ.* ▬ *Йигитнинг совуқ назари Мадаминхўжани шошириб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йўловчи .. ёшларни бирма-бир назаридан ўтказаркан, атрофга аланглаб сўради: — Идораларингиз қаерда, йигитлар?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бизнинг ишимизга ҳам бир назар солсангиз-чи.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сидиқжон қип-қизариб кетди ва Зуннунхўжага «гапирсангиз-чи!» деган мазмунда назар ташлади.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Ўқитувчи лекциянинг ярмига келганда, .. Йўлдошга эгилиб турган Ҳасанга назари тушди.* Ибохон, Улуғ кун. **Назар(и)га** *(ёки* **назари) илмайди** менсимайди, писанд қилмайди. *«Мендай бир муштипар кампирни назарингизга илиб келибсиз, раҳмат».* С. Анорбоев, Оқсой. **Назарга олмоқ** *ёки* **назарда тутмоқ** эътиборга олмоқ, ҳисобга олмоқ. *Ўша вақтдаги турмуш, ўша шароитдаги болаликни назарга олганда, уни «кичик меҳнаткаш» дейиш мумкин эди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. **Назардан қолмоқ** эътибори йўқолмоқ, хайрихоҳлик, яхши муносабатдан айрилмоқ.

2 *(фақат эгалик аффикси билан)* Воқеа, ҳодиса, кимса, нарса ва ш. к. ҳақидаги субъектив фикр, уларга бўлган қараш. *Назримда сиз янглишяпсиз.* ▬ *Хўжайинлар назарида хизматкор ярим одам.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ишлар Элмуроднинг назарида кўнгилдагидек давом этаётганга ўхшар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Назар *(эркалар исми)*.

♦ **Назари паст** *ёки* **паст назар** *қ.* **паст** 8. **Нуқтаи назар** 1) қарашлар системаси, факт ва ҳодисаларни англаш усули; концепция. *Масалага материалистик философия нуқтаи назаридан ёндашмоқ;* 2) жиҳат, томон. *Иқлим нуқтаи назаридан Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятлари.* **=дан қатъи назар** бирор нарсага боғлиқ бўлмаган ҳолда. *ЎзССР граждапларининг миллати ва ирқидан қатъи назар ҳаётнинг ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқли бўлишлари ўзгармас қатъий қонундир.* «ЎзССР Конституцияси».

НАЗАРИЁТЧИ Илм-фаннинг бирор соҳасида назарий масалалар билан шуғулланувчи олим. *В. И. Ленин марксизмнинг буюк назариётчисидир.*

НАЗАРИЙ [*а*] Назарияга оид, назария масалаларига боғлиқ бўлган, назарияга асосланган. *Назарий масала. Назарий хулоса. Назарий тадқиқотлар.* ▬ *— Бу назарий мулоҳазаларингизни майин жунли зотли қўйлар урчитиш устидаги ишларимизга олиб келиб боғлаганингизда ажабланмаган бўлардим,— деди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой. | Бирор соҳанинг назарияси билан шуғулланадиган. *Назарий физика.*

НАЗАРИЯ [*а*] **1** Тажриба ва ижтимоий ҳаёт практикасининг табиат ва жамият тараққиёти қонуниятларини акс эттирувчи логик умумлашмаси.

2 Бирор фан соҳасини ёки унинг бирор қисмини ташкил этувчи умумлашган қоидалар мажмуи. *Машина ва механизмлар назарияси. Ўрмончилик*

www.ziyouz.com kutubxonasi

назарияси. | Бирор соҳада ҳунар олиш, малака орттириш, маҳоратни ошириш йўлидаги билим-қоидалар мажмуи. *Мусиқа назарияси. Шаҳмат назарияси. Самолётни бошқариш назарияси.*

3 Илм-фан, санъат ва бошқа соҳаларнинг мантиқий абстракт фикрлаш йўли билан ишлаб чиқилган асослари. *Назарияни амалий иш билан боғлаш.*

4 Факт, ҳодиса ва ш. к.ни тушунтиришнинг умумий принципларини асослаб берувчи илмий қонун-қоидалар мажмуи. *Марксча-ленинча назария. Дарвиннинг турларнинг келиб чиқиши ҳақидаги назарияси.* | Бирор нарсага, масалага бўлган қараш, нуқтаи назар. *«Санъат санъат учун» деган беҳуда назария.* | Бирор нарсага, масалага, ҳар бир кишининг ўз шахсий қарашлари системаси, нуқтаи назари. *Унинг ҳар бир масалада ўз назарияси бор.*

НАЗАРИЯЧИ *айн.* **назариётчи.**

НАЗАРЛАНМОҚ Хурофий тушунчага кўра «кўз тегиб» оғримоқ ёки ёмон томонга ўзгармоқ. — *Сути камайиб кетганми, касалми, билмадим. Бувим «назарланган» дейдилар,— деди Мурод.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

НАЗАРЛАНТИРМОҚ **назарланмоқ** *фл. орт. н. Кўз-кўз қилиб, яна сигирни назарлантирманглар. Эҳтиёт бўлинглар, ҳай болаларим.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

НАЗАР-НАФАС Хурофий тушунчага кўра, «ёмон кўз», назарлантирувчи кўз, қараш. *Буви бўлса нуқул: — Хўш, хўш, жонивор, хўш, назар-нафас қурсин, кимнинг кўзи тега қолди сенга,— дер эдилар.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

НАЗАР-ПИСАНД: назар-писанд қилмаслик менсимаслик, назарга илмаслик, ўзини баланд тутиб паст назар билан қараш. *Отасининг остонасида юрган бир камбағал малай йигит уни назар-писанд қилмасин, унинг ялинишларини, ваъдаларини тингламасин! Ким у?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўтганингда бир қайрилиб қулмайсан, Ёки бизни назар-писанд қилмайсан.* Т. Тўла.

НАЗД [*ф-т*]: **наздида** *кўм. (б. к. билан), эск.* 1) олдида, қошида. *Азизбекни қўлга тушириб бериш билан қипчоқлар наздида ҳам Юсуфбек ҳожининг қадру қиймати юқориланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) назарида, хаёлида. *Колхоздаги ёш-яланг унга тегишган, «Хола» деб сўзлагувчи наздида тентак.* Ғ. Ғулом.

НАЗЗОРА [*а*] *эск. кт.* Қараш, кўз ташлаш, назар. *Кўз учида ул кун қилдинг наззора, Қўйингда мен йиллар кездим овора.* Ҳабибий.

НАЗИРА [*а*] 1 *ад.* Ўзидан олдин ўтган ёки замондош адиб асарига ўхшаш ёки унга жавоб тариқасида ёзилган янги асар. *Шоир ғазалига ёзилган назира.*

2 Назира *(хотин-қизлар исми).*

НАЗЛА [*а*] Кўз ёки бурун шиллиқ пардасининг яллиғланиши, тумов натижасида кўз ёки бурундан оқадиган шилимшиқ сариқ сув.

НАЗМ [*а*] *ад.* Шеърий асар; шеърият, поэзия жанри. [*Абдушукур*] *шоирлик истеъдодидан тамом маҳрум бўлишига қарамай, у «миллатни уйғотиш» учун вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАЗОКАТ [*а*] 1 Кишининг юриш-туриш, ҳаракат ва қилиқларидаги нозиклик, латофат. *Зебонинг ўзи салобати, кўркамлиги, назокати, латофати ва табассуми билан хаёлни чулғаб келарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Мурод дарров туриб ҳожи билан сўрашди ва назокат билан унга жой кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Муомаладаги нозиклик, одоб. *Комиланинг таклифида заррача ташқи назокат сезмагач, бормоққа рози бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3. Назокат *(хотин-қизлар исми).*

НАЗОКАТЛИ Юриш-туриши, ҳаракати ва муомаласи нозик, латиф ва ёқимли, назокати билан кишига ёқадиган; одобли. *Назокатли аёл. Назокатли бўлмоқ.* ▪ — *Гувоҳлар жавоб беришга қодир бўлсалар, бир неча масалани аниқлаб олмоқчи эдим,— деди Ғуломжон, назокатли бир кесатиқ билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАЗОРА [*а*] *с. т.* Назар, кўз қараш.

НАЗОРАТ [*а*] 1 Бирор ишнинг, нарсанинг аҳволи, бориши, кишининг юриш-туриши ва ш. к. устидан доимо кузатиш, текшириш; контроль. *Назоратдан четда қолган иш. Техника назорати. Назорат қилмоқ. Назорат остига олмоқ.* ▪ *Культивация қилиб жўяк оладиган универсаллар иши устидан алоҳида назорат ўрнатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Терговнинг боришини шахсан Ҳалиловнинг ўзи назорат қилмоқчи.* И. Раҳим, Ихлос. [*Саид*] *Малоҳат билан судлашибди чоғи, ўзи ҳам милиция назоратида эмиш.* А. Мухтор, Чинор.

2 *эск.* Шундай иш олиб борувчи муассаса, бўлим; инспекция.

3 *эск.* Комиссарлик, министрлик. [*Обидийга*] *маориф назоратидан каттагина бир вазифани беришди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НАЗОРАТСИЗ Назорат остига олинмаган, назоратдан ташқари; контролсиз. *Назоратсиз болалар. Назоратсиз қолмоқ.*

НАЗОРАТЧИ Назорат органларида ишловчи; назорат қилувчи, Қараб, текшириб турувчи; контролёр. *Халқ назоратчилари. Темир йўл назоратчиси.*

НАЗР [*а*] *дин.* 1 Савоб учун ёки бирор муддао билан худо йўлига аталган ёки берилган нарса. *Бир мачит ҳовлисидаги қайрагоч тагида назрга қўй сўйилар эди. Улар шу ерда тўхташди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Азайимхон, домла ва ш. к.га ўқиб, дам солиб қўйганлиги ва ш. к. учун бериладиган ҳақ, мол ёки пул. *Сен ҳам .. ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб қайтарик қилдирасан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Назри нақдона бўлмаса, кўнглим ҳам жойига тушмайди, иш ҳам юришмайди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *айн.* **хайр-садақа.** *Кўз оғриғи уни [девонани] чўчитмас учун наридан туриб ёнчиғини қавлай берди.— Сизга .. назрим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАЗР-НИЁЗ *айн.* **хайр-садақа.** *«Ҳазрати султон» шайхларига назр-ниёзлари бекорга кетмаганига, қизининг бўйида бўлганига .. ишонди, кулимсиради.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Матчон тўра қурбон ўқиган қориларга назр-ниёз бериб, ташқари чиқди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

НАИНҚИ [*ф-т*] *юкл.* Шубҳа, ажабланиш, ишонмаслик каби маъноларни ифодалайди; наҳотки. *Наинки фашист фақат душманигина бўлса, наинки унинг бутун қилиш-қилмишларини минг йиллардан бери одам болаларига маълум бўлган «душман» калимаси ифода қила олса.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

НАЙ [*ф-т*] 1 Узун ичи тешик нарса, ингичка труба. *Шиша най. Қамиш най.* | Турли асбобларнинг шу шаклдаги қисми. *Мулла чилимнинг найини лабига бир тегизгандан кейин уни Ҳайит амин томонига бориб .. бир жилмайди.* Айний, Қуллар.

2 Олтита тешигини бармоқлар билан бекитиб-очиб, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби; сибизға. *Набигул келди. Унинг кетидан бири най, бири танбур, бири дутор кўтарган уч йигит кирди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Йўлчи чиндан ҳам най чалишни билар эди ва яхши чалар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАЙЗА [*ф-т*] 1 Қўл билан отиб ёки уриб санчиладиган учи ўткир қурол. *Мудофелар қўлларидаги милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *От чопса гумбурлар тоғнинг дараси, Ботирни ингратар найза яраси.* «Алпомиш».

2 Милтиқнинг учига ўрнатиладиган учи ўткир қисми; штик.

3 Газандаларнинг чаққанда баданга санчиладиган аъзоси. *Ари найзаси.*

4 *сфт* Санчиладиган, кирадиган даражада ўткир. *Учи найза қалам.*

НАЙЗАБАРДОР [*ф-т*] Найза тутган, найза билан қуролланган аскар. *Найзабардор отлиқларнинг ҳамласи, Шаҳарлардан эсиб ўтди ел каби, Пиёдалар тўлқинланиб босарди, Чопар эди ёвга қарши сел каби.* Шайхзода.

НАЙЗАБОЗ [*ф-т*] 1 Найза билан қуролланиб жанг қилувчи, найза билан жанг қилишга уста одам.

2 *кўчма с. т.* Бўлар-бўлмасга тан-

www.ziyouz.com kutubxonasi

қид қилишни яхши кўрадиган одам; танқидбоз.

НАЙЗАБОЗЛИК 1 **найзабоз** 2 *с. мавҳ. от.*

2 Найза жанги, найза билан жанг қилиш. *Душман солдатлари найзабозликка дош беришолмай қоча бошлади.* ▪ *Ребров ажойиб жангчи, айниқса найзабозликда ҳеч ким унга бас келолмайди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

НАЙЗАДАСТ [*ф-т*] *фольк.* Найза кўтарган, абжир. *Қорахон подшо салтанатли беклар билан, .. неча найзадаст ботири билан, жиловдор шотири билан боғнинг устидан келиб қолди.* «Орзигул».

НАЙЛАЙИН *поэт.* Нима қилайин, қандай қилайин. *Ғайри, ғайри жойа келдим, найлайин, Кун тушмаган сойа келдим, найлайин.* «Равшан».

НАЙМАН Ўзбек халқининг этник составига кирган қабилалардан бирининг номи.

НАЙНОВ [*ф-т*] *с. т.* Бўйи баланд, новча. *Инглиз укки кўз, карнай бурун, кампир дахан, қилтирик бўйин, найнов эди.* Ойбек, Нур қидириб.

НАЙРАНГ [*ф-т*] 1 *эск.* Кўз илғамайдиган ҳаракат, чаққонлик ва ҳийла ишлатиб кўрсатиладиган томоша, кўз боғлаш; фокус.

2 *кўчма* Алдамчиликка, макр-ҳийлага асосланган хатти-ҳаракат; ҳийла, лўттибозлик. *Унинг [Элмуроднинг] назарида, Мадаминнинг бу ҳаракати соддадил одамларга ўзини ҳукуматга «берилган» қилиб кўрсатиш учун қилинган найранга ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Тахт, сарой алдаш, макр-ҳийла, найранг, зўравонликка асосланган, Авазхон,— деди Иван Гаврилович.* Ж. Шарипов, Хоразм.

НАЙРАНГБОЗ [*ф-т*] 1 *эск.* Кўз боғловчи; фокусчи.

2 *кўчма* Алдамчилик, макр-ҳийла билан иш тутадиган; ҳийлагар, лўттибоз. [*Ғуломжон:*] *Мени бу ерга келтирган найрангбоз қизингизни чақириб эл олдида, эр олдида сўроқ қилишингизни талаб этаман.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАЙРАНГБОЗЛИК 1 **найрангбоз** 1 *с. касб оти.*

2 **найрангбоз** 2 *с. белги оти.*

3 *эск.* Кўзбоғлаш; фокус. *Бозоршабда .. турли-туман найрангбозлик, қизиқчилик .. қилиб бериб, томошабинларни, хусусан, ёш болаларни ҳайрон қолдирар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

4 *кўчма* Найрангга асосланган иш, хатти-ҳаракат; найранг. *Найрангбозлик қилма.*

НАЙСОН [*ф-т*] Ўрта баҳор; апрель ойи. **Абри найсон** *қ.* **абр.**

НАЙЧА 1 Қичик ёки ингичка най. *У ерда ҳам лабораториядагидай эгри-бугри шиша найчалар, шиша идишлар, ўлчағичлар, электрокамера, ҳар хил асбоблар.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *махс.* Ип ўраладиган найсимон асбоб ёки машина қисми. *Бу ернинг бола-чақаси тили чиқиб, аввал билган сўзи— арқоқ билан тароғу, найча билан моки.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

НАЙЧАЛАМОҚ Тугунча ҳосил қилмоқ, тугмоқ (қовун, бодринг, қовоқ ва ш. к. полиз экинлари ҳақида). *Бодринг найчалади.*

НАЙЧИ Най чалувчи созанда. *Чалишни билмайман. Катта дадам: «Чалма, сен найчи бўласанми, ёмон кўраман» — дейди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАҚАЗ [*р*] Сайловчиларнинг ўзлари сайлаган депутат ёки органга берган топшириқлари, талаб ва истаклари. *Халқ депутатларига сайловчиларнинг наказлари.*

НАҚИ *с. т.* Негаки, нима учун десанг. *Раҳмат, юзга кир, ували-жували бўл, ўғлим .. Шу сўзинг ўзи олтиндан аъло. Наки, кўнглимни кўтарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАМ [*ф-т*] 1 *от* Бирор нарса таркибидаги ёки унга шимилган, сингиган сув. *Нам емоқ. Нам тортмоқ. Ернинг нами қочибди.* ▪ *Тупроқдаги намни сақлаш чоралари.* | Сув. *Нам кўрмайин, қақраб бу чўллар, Асрларни кутиб олганлар.* Ҳ. Олимжон.

2 *сфт* Сув шимган; ҳўл. *Нам рўмол.* ▪ *Оёқ остидаги нам тупроқдан инсон учун жуда яқин, қон-қариндошлик иси димоққа уриларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

♦ **Нам юқтирмас** унча-мунча нарсага парво қилмайдиган, бетаъсир.

НАМАК [*ф-т*] *диал.* Туз.

НАМАКОБ [*ф-т*] Тузли сув, туз эритилган сув. *Намакобда тузланган бодринг. Намакоб бўлиб кетибди.* ▪ *Сигирингизнинг қаншарига темиратки чиқибди, намакоб суркадим, нос суркадим — бўлмади, пичоқ билан қириб, керосин суркаш керакмиш.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

НАМАТ [*ф-т*] Юнгдан босиб ишланган палос; кигиз. || *Намат патак.* ▪ [*Нигора*] *чайланинг олдига солинган намат устига оёқларини узатиб ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

НАМГАРЧИЛИК 1 Ёғин-чочин вақти ва шу вақтдаги захкашлик, лойгарчилик. *Қоровулхонадаги янги молхонага бориш учун икки томони қинғир-қийшиқ, у ер-бу ери баҳорги намгарчиликда қулаб тушган эски девор билан тўсилган кўчадан ўтилади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ёғин-сочин кўп бўлган, ёғингарчилик. *Намгарчилик кўп бўладиган районлар.*

НАМИҚМОҚ Нам тортмоқ, нам бўлиб қолмоқ. *Захда сомон намиқиб қолибди.* ▪ *Унинг [Шербекнинг] елкасига ва туртиб чиққан белига тердан намиққан кўйлаги ёпишиб қолган.* С. Анорбоев, Оқсой.

НАМЛАМОҚ Нам қилмоқ, нам бермоқ, хўлламоқ. *Ўктамнинг боши қизиб ёнади, тер томчилари манглайидан юмалаб, киприкларини намлайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НАМЛАНМОҚ **намламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Намланган рўмол.* ▪ *Унинг [Гулсумнинг] кўз ёши билан намланган киприклари капалак қанотидай силкинди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАМЛИ Нами бор; нам, хўл. *Намли ва булутли ҳавода ўргимчаклар, шиллиқлар туғилади, шудгордан бошқа озиқ тополмаган сўнг янги ўсиб чиққан ғўзаларни қирқишга бошлайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

НАМЛИҚ 1 *айн.* **нам** 1. *Тупроқдаги намлик.*

2 **нам** *с. белги оти. Кийимни намлигида дазмолламоқ.*

НАМОЁН [*ф-т*] Яққол кўриниб турадиган, гавдаланадиган. *Намоён бўлмоқ. Намоён қилмоқ.* ▪ *Тонг ёришди. Бурқиган тутун ва чанг орқали шаҳарнинг хароб гавдаси аста-секин намоён бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Сайрамов звеноларнинг ишини, худди ойнада кўриб тургандай яққол намоён қилди.* Ойбек, О. в.шабадалар. *Келди очилур чоғи ўзлигинг намоён қил, Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.* Ҳамза. || *Ҳаёт бутун кўркамлиги билан улар кўзи олдида намоён.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Айтсам куч оламан дўстлик сўзидан, Бу сўзда ўтилган йиллар намоён.* Э. Раҳим.

НАМОЗ [*ф-т*] 1 Мусулмонларнинг кунига беш маҳал қилинадиган ибодатлари мажмуи ва уларнинг ҳар бири. *Эрталабки намоз. Кечки намоз. Намоз ўқимоқ.* ▪ — *Мачитни аёлларга клуб қилиб берайлик. Шунча аёл тургандa уч-тўртта руҳоний шундай катта бинони банд қилиб ётадими? Беш вақт намозларини уйларида ўқисалар ҳам бўлаверади,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўмуман ибодат.

3 Намоз (*эркаклар исми*).

♦ **Намоз куни** ҳайитнинг намоз ўқиладиган биринчи куни.

НАМОЗГАР [*ф-т*] 1 Кун ботиш олдидан ўқиладиган намоз, беш вақт намознинг учинчиси.

2 *эск.* Кун ботиш олдидаги пайт. *Шу куни намозгаргача .. уруш бўлиб, Аскар понсад оғзидан ўқ еб ўлибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НАМОЗГОҲ [*ф-т*] Кўп одам йиғиладиган, катта маросимларда намоз ўқиладиган жой.

НАМОЗЛИҚ Тоза, намоз ўқишда кийиладиган кийим.

НАМОЗХОН [*ф-т*] Намоз ўқувчи; намозни канда қилмайдиган диндор киши.— *Капсанчиларда мачит йўқ,— деди Қурбон ота.— Сабаб? — Сабабки, намоз ўқийдиган одам йўқ. Маҳсум чаққонроқ юриб унинг олдига ўтди.— Мачит бўлса намозхон бўлади-да.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НАМОЗШОМ [*ф-т*] 1 Кун ботиши билан ўқиладиган намоз, беш вақт намознинг тўртинчиси.

2 *эск.* Кун ботиб қоронғилик туша бошлаган пайт, қош қорая бошлаган вақт; оқшом. [*Тиллабой*] *олдига қў-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

йилган овқатларни хўп еб олгандан кейин, хуфтонни намозшомдаёқ чала-чулпа ўқиб олиб, дарров ухлаб қолар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Дилини** (*ёки кўнглини*) **намозшом қилмоқ** дилини қоронғи қилмоқ, қаттиқ хафа қилмоқ, ранжитмоқ.

НАМОЗШОМГУЛ [*ф-т*] Гули кечқурун очилиб, эрталаб ёпиладиган кўп йиллик ўтсимон ўсимлик ва унинг оқ, сариғ ёки қизил гули.

НАМОЙИШ [*ф-т*] 1 Бирор маросим ёки байрам муносабати билан ўтказиладиган оммавий юриш. *Биринчи Май намойиши.* | Бирор мақсад билан уюштирилган оммавий юриш, ҳаракат. *1902 йилда Петербург, Москва, Киев .. ва бошқа шаҳарларда стачкалар ва намойишлар бўлди.* «КПСС тарихи».

2 Тажрибада, амалда кўрсатиш, намоён қилиш. | *кўчма* Бирор нарсани кўрсатувчи, намоён қилувчи далил, бирор нарсанинг мужассам ифодаси. *Декада партиямиз ленинча миллий сиёсати тантанасининг ёркин намойиши бўлди.* «Қ.Ўзбекистон», 1959, 26 февраль. *Денгизга ўхшаш теп-текис ерларда занжирли тракторлар ўз қудратини намойиш қилиб, .. пароходдай сузиб юрарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

НАМОЙИШГОҲ [*ф-т*] Намойиш ўтказиладиган жой.

НАМОЙИШКОРОНА [*ф-т*] *рвш* Атайин ҳаммага кўрсатиб, очиқдан-очиқ. [*Умида*] *.. биринчи қаторга, Бергернинг шундоқ рўпарасига келиб, курсини намойишкорона тарақлатиб ўтирди.* А. Мухтор, Чинор.

НАМОЙИШЧИ Намойиш қатнашчиси. *Шаҳар кўчаларида намойишчиларнинг кети узилмайди.*

НАМОЯНДА [*ф-т*] Бирор ижтимоий гуруҳга ёки соҳага мансуб бўлган шахс; вакил. *Ўзбек адабиёти намояндалари. Фан намояндалари.* ▬ *Дин намояндаларида — сохта виқор ва савлат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАМУНА [*ф-т*] 1 Бир турдаги нарсаларнинг шу нарсалар ҳақида тасаввур бера оладиган бир нусхаси, бўлаги, донаси. *Газлама намунаси. Ғалла намуналари виставкаси.* | Тимсол, мисол. *Совет Иттифоқи кўп миллатли давлат намунасидир.* ▬ *Юсуфжон қизиқ Шакаржоновнинг ҳаётий ва ижодий йўли камтарлик, меҳнатсеварлик ва халққа сидқидил хизмат қилишнинг ёркин намунасидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Ўрнак бўла оладиган, ибрат олса, эргашса арзийдиган шахс ёки нарса; ибрат, ўрнак. *У меҳнатда новатор, ҳаммага намуна. Намуна кўрсатмоқ. Намуна олмоқ. Намуна мактаби.* ▬ *Партиямизнинг жуда катта тарихий тажрибаси барча мамлакатлардаги коммунистик ва ишчи партиялар учун .. илҳомбахш намуна бўлиб хизмат қилмоқда.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 21 апрель.

НАМУНАВИЙ [*ф-т*] *айн.* **намунали**. *Район бўйича эмас, Ўзбекистон бўйича энг обрўли намунавий колхозлар қаторига кўчади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

НАМУНАЛИ Ўрнак бўла оладиган, ўрнак, ибрат олса бўладиган. *Намунали хўжалик.* || *Кўкламги чигит экишни намунали ўтказиш.* | Ҳаммага ибрат бўлсин учун махсус ташкил этилган, уюштирилган, ўтказилган. *Намунали суд.*

НАМХУШ [*ф-т*] *диал.* Нимхуш. *Тўйчибой ака шу гапларни айтгунча терлаб кетди, белбоғига қистириқли намхуш рўмолчаси билан юзларини, пешанасини артди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

НАНАЙ *қ.* **нанайлар**. *Нанай тили.* || *Нанай аёл.*

НАНАЙЛАР Амур дарёси водийсида яшувчи кичик халқ.

НАР [*ф-т*] Эркак жинсли зот.

НАРВОН [*ф-т*] Икки ёни ёғоч ва унга маҳкамланган поғоналардан иборат, юқорига чиқиш ва тушиш учун ишлатиладиган асбоб; шоти. *Томга нарвон қўйиб чиқмоқ.* ▬ *Ўктам ҳавоза — тахта нарвондан болохонага илдам кўтарилди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НАРГИС [*ф-т*] Оқ ёки сариқ гулли кўп йиллик ўт ва унинг чиройли гули.

НАРЁҚ Нариги ёқ, нариги томон. *— Бувимлар келишдими? Ҳаёт калласи билан «ҳа» ишорасини қилди-ю, нарёққа ўгирилиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ариқ нарёғидан бошланган полизда қатор-қатор тузилишган карамлар ой нурида кумушдек товланар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАРЗАН [*р*] Карбонат ангидридли минерал сув.

НАРИ *рвш* 1 Сўзловчидан ёки сўз бораётган пайт ёки ўриндан узоқ, олис. *Нари тур. Ҳечқиси йўқ, бир кун нари, бир кун бери. Вокзалдан нари. Москвадан нари.* ▬ *Анварни ўзлари турган маҳалладан бир гузар нари бўлган Солиҳ махдумнинг мактабига берди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Қизлар*] *энди «нари ёт, бери ёт» билан бир-бирларини итариб, суриб кўрпани тўрт томонга тортишиб жанжаллаша бошладилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 (*ч. к. билан*) *кўм. вазифасида* Кейин; ўтгач. *Мактабдан нарими, берими?*

♦ **Кўздан нари** одам ёки одамлар назаридан йироқ, холи, панада. *Кўздан нари — кўнгилдан нари.* Мақол. **Нари борса** *ёки* **нариси билан** ортиғи билан, кўпи билан, жуда бўлса. *Нариси билан, ўн кунлик иш.* ▬ *У [хотин] истараси иссиққина, нари борса, йигирма беш ёшларда .. эди.* А. Қаҳхор, Қўшчинор. **Нари олиб бориб, бери олиб келмоқ** роса қийнамоқ, қийнаб ўласи қилмоқ. *Овқат ҳазм бўлмай, мени нари олиб бориб, бери олиб келди.* **Нари турсин у ёқда турсин,** тугул. *Бизда милтиқ нари турсин, бир косов ҳам йўқлигини ўзингиз яхши биласиз.* Айний, Қуллар. **Ундан нари(га)** ажаб бўлибди; ҳечқиси йўқ. *Келса келар, келмаса ундан нари(га).*

НАРИ-БЕРИ *рвш* 1 *айн.* **нариданбери**. — *Уйга келгач, электр чойнакда чой қўйиб, нари-бери овқатландик-да, «Қани жўра ҳикоянгни бошла», дедим,— деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

2 У ёқ-бу ёққа. *Нарсаларни нари-бери сурмоқ.*

♦ **Нари-бери бўлмоқ** айтишиб қолмоқ, орадан гап ўтиб тескарилашиб қолмоқ. *Биз у билан нари-бери бўлиб қолдик.*

НАРИГИ Сўзловчидан ёки сўз бораётган пайт ёки ўриндан наридаги; узоқдаги, олисдаги. *Нариги уй. Нариги ҳафтада бораман. Ариқнинг нариги томонига ўтмоқ.* ▬ *Кейин чуқурнинг нариги бетида, эски қоп тагида ётган бир қанча темир понани олиб чиқиб кўрсатди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Айвоннинг нариги ёнидаги дарича орқали уйга кирилур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАРИДАН-БЕРИ *рвш* 1 Шоша-пиша; енгил-елпи. [*Уста*] *бир пиёла чойни наридан-бери ичди-да, ўрнидан турди.* О. Ёқубов, Ларза. *У [Сидиқжон] юраги ғаш бўлди-да, отхонадан отни олиб чиқди, наридан-бери эгарлади-да, .. онасининг кетидан от қўйди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Чалакам-чатти, чала-чулпа, «мендан кетгунча, эгасига етгунча» зайлида. *Ҳар қандай масалани ўзбошимчалик билан наридан-бери ҳал қилишга тиришадиган Тожибой, бу сафар бирор кимсанинг маслаҳатига, қўллаб-қўлтиқлашига муҳтож бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАРИЁҚ *айн.* **нарёқ**. *У [Аҳмаджон] ярим хароба уйнинг муюлишидан чиқиб, катта кўчага қараган эди, нариёқдан югуриб келаётган ёшгина бир қизил аскарни кўриб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

НАРКОЗ [*р* < *фр*] Наркотик модда. *Наркоз бериб операция қилмоқ.*

НАРКОЗЛАМОҚ Наркотик модда бериб беҳуш ёки **оғриқ** сезмайдиган қилмоқ.

НАРКОТИК [*р*] Беҳуш қиладиган ёки вақтинча **оғриқни** сездирмайдиган заҳарли модда (*мас.*, морфий, афъюн, кокаин).

НАРКОТИК [*р* наркотический] Беҳуш қиладиган, ухлатадиган ёки вақтинча **оғриқни** сездирмайдиган. *Наркотик моддалар.*

НАРОДНИК [*р*] *тар.* Народниклик тарафдори.

НАРОДНИКЛИК *тар.* 19 асрнинг **иккинчи** ярмида Россияда майда буржуазия интеллигенцияси ўртасида пайдо бўлган ва деҳқонларни асосий революцион куч ҳисоблаб, революцияда ишчилар синфининг раҳбарлик ролини

www.ziyouz.com kutubxonasi

инкор этган ижтимоий-сиёсий ҳаракат.

НАРОДОВОЛЕЦ [р] *тар.* Народникларнинг «Народная воля» деб аталган яширин ташкилоти аъзоси.

НАРСА 1 Ҳар қандай моддий мавжудот; предмет. *Йўлдошнинг кўзи комиссарнинг тўшидаги тангадек қора нарсага тушди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Хотиннинг бериб кетган нарсаси уч-тўрт букланган бир қоғоз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаёт, тирикчилик учун зарур ҳар қандай ашё, буюм, маҳсулот. *Ош — яхши нарса.* ▪ *Мана сизда нарса бор экан, сотибсиз, бизда бир парча ердан бошқа кўзга илинарли ҳеч нарса йўқ эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Гражданларнинг ўз меҳнатлари билан топган даромадлари ва жамғарган .. нарсаларига шахсий эгалик ҳуқуқини қонун кўриклайди.* «ЎзССР Конституцияси».

3 Умуман ҳар қандай ҳодиса (гап, сўз, ўйин, кулги, иш, воқеа, ҳодиса ва ш. к.) *Барот полвон дунёда икки нарсани яхши кўрар эди. Биринчиси кураш, иккинчиси ашула.* М.Исмоилий, Фарғона т. о. *Бегимхон хатни қайта-қайта ўқиди. Гўё хатда ҳамма нарса ёзилган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *с. т.* Одам ва умуман жонли мавжудот ёки уларнинг сифатини билдирувчи сўзлар билан, қўлланилиб, уларнинг шу сўзлар ифодалаган тоифага мансублигини ифодалайди. *Сен ёш нарса, қолавер, мен кетай, эртага азон билан колхозга чиқиб кетаман.* Ойдин, Фонарь тагида. *Ўрис амалдорга тегажаклик қилишни унга ким қўйибди? Камбағал нарса чориғини судраб, тинч юрса бўлмасмиди?!* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бир нарса бўлдими?** нима қилди?, нима бўлди? *Сизга бир нарса бўлдими?* **Ҳеч нарса эмас** 1) арзирли нарса эмас. *Унга қараганда бу ҳеч нарса эмас;* 2) қийин эмас, осон. *Бу менга ҳеч нарса эмас.*

НАРХ [ф-т] Нарсанинг, буюмнинг пул билан ўлчанадиган қиймати; баҳо. *Ибодилла катта-кичик тароқларнинг нархларини бирма-бир айтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Маҳдум домлага:*] *Йигирма дона нон керак экан. Нархи қанчадан? деб дарров сўраб кел!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. «*Холислар*» *ҳар бир ботмон жўхорини 10 танга нарх қилдилар.* Айний, Эсдаликлар. **Нарх қўймоқ** нархини белгиламоқ, баҳо қўймоқ, баҳоламоқ. *Бу молга беш сўм нарх қўйилди.*

НАРХ-НАВО [ф-т] Нарх, баҳо; нархлар, баҳолар. *Бозорчилар шаҳарда нарх-навонинг кўтарилаётгани тўғрисида кун сайин янги хабарлар келтирардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАРЯД [р] 1 Бирор ишни бажариш учун бериладиган ёзма ёки оғзаки фармойиш ва шу фармойиш расмийлаштирилган ҳужжат. *Наряд ёзиб бермоқ. Нарядга мувофиқ ҳақ тўламоқ.* | Бирор нарса олиш ёки топшириш учун ёзиб берилган ҳужжат. *Складдан наряд билан мол олмоқ.*

2 *ҳарб.* Ҳарбий хизматчилар бажарадиган ёки бажараётган топшириқ, вазифа. *Нарядда турмоқ.* ▪ — *Нарядагилардан бошқаларга дам берилсин,— деди Юрьев, тепалик гарнизонини айланиб чиққандан кейин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 *ҳарб.* Шундай топшириқни бажарувчи ёки бажараётган ҳарбий хизматчилар группаси. *Соқчилар наряди.* ▪ *Паровоз тумшуғига иккита пулемёт ўрнатиб, саккиз кишилик наряд юборилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

НАС *с. т.* Наҳс.

НАСАБ [а] Келиб чиқиш, насл-насаб. — *Бу насаби пастга итоатни қачон ўқитасиз? — ўшқирди у.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Иброҳим ота ҳикояни бошлашга мажбур бўлди. «..Асл насабимиз — эронлик ўзбек ..»* Ж. Шарипов, Хоразм.

НАСИБ [а] Кишига тақдирда буюрилган ҳисса, улуш; тақдир. **Насиб бўлмоқ** (*ёки қилмоқ, этмоқ*) тақдиран буюрилган ҳиссага муяссар бўлмоқ. *Бу ер арш-аълo. Унча-мунчага насиб бўлмайдиган жой.* Ойбек, Қутлуғ қон. «*Ҳай, мен нега уни бевақт уйғотаяпман, ким билсин, бу хил уйқу кенжамга яна қачон насиб қилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳожи Маккаю Мадина тўғрисида гапирганда, эшон: «Насиб бўлса, биз ҳам борамиз», деб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАСИБА [а] 1 Қишининг тақдиран буюрилган ўз ҳиссаси, улуши. *Ишимдан хурсандман. Энди битта-яримта насибаси қўшилган хотин чиқиб қолса, уйлансам деган уйим ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Умуман ҳисса, улуш; ризқ. *Бу — сенинг насибанг.* ▪ *Йўлчи бир сўмга ўзи нон-чой ичди-да, оч қорнини бир қадар овутди, қолганини «Унсиннинг насибаси» деб белбоққа тугди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Насиба (*хотин-қизлар исми*).

НАСИБАЛИ Насибаси улуғ, ризқи баланд; бахтли.

НАСИБАСИЗ Насибаси, толеи паст; бахтсиз. *Насибасиз қилмоқ. Насибасиз қолмоқ.*

НАСИМ [а] *кт.* 1 Енгил, ёқимли шамол; шабада. *Ариқ бўйлари, толзорлар оралаб учган шабадалар Самарқанд насимидай қайноқ танларга қанот уриб, эркалаб, ором бериб ўтади.* Мирмуҳсин, Умид. *Колонналар тўлиб-тошади, байроқлар баҳор насими билан ўйнашади.* Миртемир.

2 Насим (*эркаклар исми*).

НАСИЯ [а] 1 Нақд пулсиз, пулини кейин тўлаш шарти билан бўлган ёки бўладиган савдо муомаласи; кредит. *Молни насияга олмоқ. Насияга сотмоқ.* ▪ [*Мирзакаримбой:*] .. *нақд пулга мол чақкон бўлган замонда сиз анча молни насияга сотибсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай савдо муомаласига мувофиқ тўланадиган пул, қарз. *Энди гап шу: оёқни қаттиқ тиранг. Қозоқлардан насияни тезроқ ундиринг. дурустми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма с. т.* Дарҳол бажарилмайдиган, қилинмайдиган, берилмайдиган. *Бу ваъдаларингиз ҳаммаси насия.*

◆ **Насия савдо** амалга ошмайдиган иш; пуч, хом гап. [*Мирзараим Мастурага:*] *Кел, насия савдони қўй, нақддан гапиравер!* Ҳамза, Яллачилар иши. **Хайр-маъзурни насия қилмоқ** *қ.* **хайр-маъзур.**

НАСИҲАТ [а] Яхши йўлга солиш, таълим бериш мақсадида айтилган гап; маслаҳат, панд, ўгит. *Оталар насиҳати. Насиҳат қилмоқ. Насиҳат бермоқ.* ▪ *Тузалар деб насиҳатимизни аямадик, вақти келганда дўстона танқид қилдик.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўзингдан бир қўйлак ортиқ йиртган кишининг сўзига қулоқ солсанг, унинг насиҳатларини тингласанг, албатта, одам бўласан.* С. Айний, Қуллар.

НАСИҲАТГЎЙ [а + ф-т] Насиҳат берувчи, насиҳат қилувчи. *Насиҳатгўй одам.* ▪ *Элмурод ҳамма вақт мулойим ва насиҳатгўй бу аёлнинг бу қадар ҳаяжонга тушганини ҳеч қачон кўрмаган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАСИҲАТГЎЙЛИК 1 **насиҳатгўй** *с. белги оти.*

2 Насиҳат бериш, панд, ўгит-насиҳат қилиш; ўгит-насиҳат. *Оқсоқол .. ора-сира чой хўплаб ўтириб, насиҳатгўйликка ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАСИҲАТОМУЗ [а + ф-т] Насиҳат йўсинидаги, насиҳат тарзидаги; панд-насиҳатга ўхшаган. *Насиҳатомуз гап.* || — *Э, э .. қизгинам, қизгинам-э! — Чол бу сўзларни айтаркан, чуқур уҳ тортиб, насиҳатомуз изоҳ бера бошлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

НАСИҲАТЧИ *айн.* **насиҳатгўй.** *Иш битгач, насиҳатчи кўпаяр.* Мақол.

НАСЛ [а] 1 Бир авлод-аждодга мансуб кишилар уруғи, уларнинг келиб чиқиши, зоти, насаби, таги-тахти. *Наслини суриштирмоқ. Наслдан наслга ўтмоқ. Қазисан — қартасан, асли наслингга тортасан.* Мақол. ▪ *Йигитнинг наслини айбситиб бўлмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2. Келажак авлод, зурриёт. *Нимани мерос қилиб қолдирайин наслимга.* С. Акбарий, Меҳригиё. *Баҳодир насли ҳам бўлгай баҳодир. На мушкул бўлса ҳал қилмоққа қодир.* Ҳабибий.

3 Маълум белги-хусусиятларга эга, бир зотга мансуб ҳайвонлар группаси; уруғ, зот. *Ҳайвонларни дурагайлаб янги насл олиш.* ▪ *Биз от наслини тузатишда ҳам ҳали бир иш қилмадик.* А. Қодирий, Обид кетмон.

НАСЛАН [а] *рвш* Насл эътибори билан, насл жиҳатидан. *Бу йигит биздан наслан анча юқори туради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАСЛДОР [а + ф-т] 1 Насли яхши; зотли, зотдор. *Наслдор моллар.*

2 *кам қўлл.* Таг-тахтли, зодагон. *Тўғонбек шаҳзода хизматида бўлган*

www.ziyouz.com kutubxonasi

наслдор, обрўли бекларни, мулозимларни четлатиб, тун-кун шаҳзадога чегарасиз ҳокимиятга интилган қув, муғомбир руҳининг эҳтиросларини талқин этади. Ойбек, Навоий.

НАСЛДОШ [*а* + *ф-т*] Насли, зоти бир, бир уруғдан тарқаган.

НАСЛИЙ [*а*] Наслга оид, наслдан наслга ўтиб борадиган. *Наслий хусусиятлар. Наслий ўзгаришлар.*

НАСЛЛИ *айн.* **наслдор** 1. *Наслли сигирлар.*

НАСЛ-НАСАБ *айн.* **насл** 1. *Насл-насабини суриштирмоқ.* ▪ *Мутавалли: — «Баҳоваддинлик хўжалар насл-насабдан биз билан қандай баравар бўла оладилар ..», дебди.* Айний, Эсдаликлар.

НАСЛСИЗ Насл қолдирмайдиган, пушти йўқ. *Хачирлар наслсиз бўлади.*

НАСЛЧИЛИК қ. *х.* Ҳайвонларнинг наслини, зотини яхшилаш.

НАСОРО [*а*] Христиан динига мансуб киши, кишилар; христианлар, насроний. | Христиан дини.

НАСОС [*р*] Суюқлик ёки газни тортиб чиқариш ёки юбориш учун қўлланадиган асбоб, машина. *Велосипед насоси. Ҳаво насоси. Насос билан сув чиқармоқ.* ▪ *— Биламан, нефть насосларини биламан,— деди шошилиб Ҳусейн.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Насос станцияси** суюқликни баландликка чиқариб бериш ёки уни бир жойдан иккинчи жойга олиб ўтказиш учун қурилган махсус иншоот.

НАСР [*а*] *ад.* Прозаик асар, проза; проза жанри. *Назмга сиғдиролмаганини насрда берибди. Қаерни кўрсатган бўлсам, барини ёзибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

НАСРИЙ [*а*] Проза жанрига мансуб, прозада ёзилган, прозаик. *Сизнинг насрий асарларингиз, ҳикояларингизда фикр ёркин, тил ўткир ва гўзал сатирик чизиқлар бордир.* Ойбек, Нур қидириб.

НАСРОНИЙ [*а*] Христиан динига мансуб киши; насоро.

НАТИЖА [*а*] 1 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисадан пировардида келиб чиққан оқибат; иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисадан келиб чиққан кўрсаткич. *Элмурод .. «бўлар иш бўлди. Энди тишни-тишга қўйиб, натижани кутиш керак» деб ўзини овутди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | *с. т.* Фойда, наф; самара. *Тўсатдан бошланган ҳужум яхши натижа бермади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Фикр, муҳокаманинг мантиқий якуни; хулоса. *Натижа чиқармоқ. Натижага келмоқ.* ▪ *Кўринишдан натижа чиқариб айтганда, бу қизиқ мажлис унинг [Қумуш] учун базм ўрнини эмас, аза жойини тутганди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАТИЖАДА *рвш* Охир оқибатда, пировардида. *Об-ҳаво ёмон келиб, натижада олти-етти кунлик иш йигирма кунга чўзилди.*

НАТИЖАЛАМОҚ Натижа чиқармоқ, якун ясамоқ; натижага, хулосага келмоқ. *Гапни натижаламоқ. Текширувни натижаламоқ.*

НАТИЖАЛАНМОҚ **натижаламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Имтиҳонлар анча қувончли якунлар билан натижаланди.* ▪ *Отабекнинг бу синаши ўз фикрининг тўғри бўлиши билан натижаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАТИЖАЛИ Яхши натижа берган ёки берадиган; самарали. *Натижали иш.*

НАТИЖАСИЗ Натижаси йўқ, самарасиз; бенатижа. *Натижасиз уриниш.* ▪ *Отабекнинг ўша вақтдан сўнгги Марғилон қатнашлари фақат натижасиз қуруққина бир қатнаш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАТРИЙ [*р* < *лат*] Химиявий элемент, кумушсимон юмшоқ ишқорий металл. *Эркин натрий. Натрий бирикмалари.*

НАТУРА [*р* < *лат*] 1 Расмга, кинога олиш ва ш. к. учун объект бўлган табиий манзара, нарса, одам ва ш. к. *Натурадан суратга олиш.*

2 *эк.* Пул ўрнига тўланадиган мол, маҳсулот. *Натура билан ҳақ тўлаш.*

НАТУРАЛ [*р* натуральный] 1 Натура (мол, маҳсулот) билан олинадиган, бериладиган, тўланадиган. *Натурал даромад. Натурал солиқ.*

2 Табиий ҳолатдаги; табиий, асл, ўз. *Жисмнинг натурал катталикдаги сурати.*

♦ **Натурал хўжалик** бозорга чиқариб сотиш учун эмас, балки ўз аъзоларининг эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган хўжалик.

НАТУРАЛИЗМ [*р*] Буржуа адабиёти ва санъатида 19 асрнинг 60 йилларида пайдо бўлган ва ижтимоий тараққиёт қонунларини рад этувчи, табиат қонунларини механик равишда ижтимоий тараққиётга кўчиришга уринувчи оқим.

НАТУРАЛИСТ [*р*] 1 Табиатни ўрганиш билан шуғулланувчи олим, табиатшунос.

2 Натурализм тарафдори.

НАТУРАЛИСТИК [*р* натуралистический] Натурализмга оид. *Натуралистик философия.*

НАФ [*а*] Бирор иш ёки нарсадан олинган ижобий натижа, таъсир; фойда. *Янги машиналар пахтачиликда жуда катта наф келтирмоқдалар. Наф қилмоқ. Дори ҳеч наф қилмади.* ▪ *— Сенинг бир ҳафта ортиқ ишлаганинг ёки ишламаганингдан менга нима нафу, нима зарар? — деди бой аччиғи келган ҳолда.* Айний, Қуллар.

НАФАР [*а*] *нумератив с. (фақат шахс-киши билдирувчи сўз билан)* Адад. *Ёнига тўрт нафар ясовул олиб Султонали йўлга тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Амалдор маҳрам Ёдгорни зиндондан чиқарди, зиндонбон унга тўрт нафар қуролли сарбозни соқчи қилиб берди.* Айний, Дохунда.

НАФАРМОН [*ф-т*] Оч бинафша, қизғиш бинафша рангли. *Олма гули нафармон, Қорхонага чопарман.* «Қўшиқлар».

НАФАС [*а*] 1 Ўпкага олинадиган ва ундан чиқариладиган ҳаво; дам, тин. *Сўнгги нафас. Оғир нафас олмоқ.* ▪ *Яна юрак ўйнаб нафас бўғизга тиқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Жуда жабр қилади,— деди Сидиқжон чуқур олган нафасини гап билан бўшатиб.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Нафаси ичига тушиб кетди** *айн.* **дами ичига тушиб кетди** қ. **дам** I 1. *Орангизда анчагина гап ўтган экан. Шунинг учун ҳам сиз у ерга кириб боришингиз билан нафаслари ичларига тушиб кетган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шу ҳужрага қамалларинг. Кундузи нафас чиқармайсанлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Нафасингни ўчир! —.. Туф, туф! — деди Бувинисо кўксига туфлаб.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Нафаси узилди ўлди.** *Эшон Шайхулло дуо ўқир, бемор кампирнинг нафаси узилмай уйига етиб олишини худодан тиларди.* Ш. Тошматов, Топгдаги кўланка. **Нафасини ростламоқ** қ. **ростламоқ** 2.

2 *кўчма с. т.* Бўлажак иш ҳақида оғиздан чиққан гап, изҳор қилинган ният. *Ёмон нафас.* ▪ [*Хадича Дадавойга:*] *Нафасингизни совуқ қилманг!* Уйғун, Навбаҳор. *Нафасингизни иссиқ қилинг.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Нафасинг ўзингга урсин** ёмон ният қилган, совуқ хабар келтирган кишига нисбатан айтиладиган нобора.

3 Жуда қисқа вақт; лаҳза, он. *Бир нафасда. Бир нафасга. Нафас ўтмай.* ▪ *Булутли, хомуш оқшом зулмати нафас сайин қуюқлашиб, баҳайбат қоп-қора қанотларини уфқлар устига тез ёйиб келмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана, Меҳринисо опа биладилар, онам мени бир нафас олдидан қўзғатгиси келмайди.* З. Сайд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

4 *этн.* Дуохон, азайимхон ва ш. к. солган дам кучи. *Уйимизда бир бечора бемор бор, шайтонлаб ётибди, тақсир, бориб дам солиб келинг, шояд нафасингиздан шифо топса.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАФАСДОШ *кам қўлл. айн.* **ҳамнафас.**

НАФАСЛИК: **бир нафаслик** жуда оз вақт давом этадиган, бир лаҳзали. *Бир нафаслик суқунат.*

НАФАҚА [*а*] 1 Ёрдам сифатида бериладиган пул; ёрдам пули.

2 Ўзидан бўлак турадиган хотин ёки эрга (сағир, балоғатга етмаган болалари учун) ёки меҳнатга яроқсиз ота-онага совет қонуни асосида тўлаб туриладиган таъминот пули; алимент. *Нафақа бермоқ.* ▪ *Мен шундоқ гумон қиламанки, ё болани ташлаб кетгани келган, ё нафақа сўрагани.* А. Қаххор, Қўшчинор.

3 *эск. айн.* **стипендия.**

НАФИС [*а*] 1 Гўзал ва нозик, латиф. *Нафис газлама.* ▪ *Шамол нафис япроқларни узади, ҳавода эркинликда бир-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

пасгина улар билан ўйнашиб, эркалаб, сўнг ерга ташлайди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Унинг [Кумушнинг] нафис қора сочлари орқа-ўнгига тўзғиб ажиб бир манзара бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Нозик ва ёқимли. *Икковининг кўзларида эҳтирос чақмоқ чақар, улардан гўё баҳор гулларининг нафис ҳиди анқирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бадиий жиҳатдан жуда юксак, гўзал ва нозик. *Нафис иш.* ▪ *Шоирнинг нафис шеърлари ҳозир унинг учун тузсиз сўзлар йиғиндисидан бошқа бир нарса ҳам эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *эск. айн.* **бадиий.** *Ўртоқ Бақоев ўйлаб туриб сўради: — Нафис адабиёт дарсини сизларга ким беради?* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

НАФИСА [*а*] 1: **санойи нафиса** *қ.* **санойи.**

2 Нафиса *(хотин-қизлар исми).*

НАФИСЛИК 1 **нафис** *с белги оти.* 2 *айн.* **нафосат.**

НАФОСАТ [*а*] *кт.* Нафислик, гўзаллик, латофат. *Табиатнинг сеҳр ва нафосат тўла манзараси.* ▪ *Замиранинг .. аччиғланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чиройли кўринди шекилли, йигит ширин ижжайди.* П. Қодирий, Уч илдиз.

НАФРАТ [*а*] Қаттиқ ғазаб ва жирканиш туйғуси, ғазаб аралаш жирканиш. *Нафрат қилмоқ.* ▪ *Бойларнинг бўйинтуруғи остида обдан эзилган, бутун борлиги уларга қарши нафрат билан тўлган, кураш йўлини қидирган бу ақлли йигитни [Йўлчини] Петров бутун революцион руҳи ва севгиси билан тарбиялайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Полвонларнинг бирига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган халқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унсин Мирзакаримбой уйидан нафрат қилгани учун, бир маҳаллада бўлишига қарамай, .. сийрак қатнар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАФРАТЛАНМОҚ Ғазаб аралаш жирканмоқ, нафрат қилмоқ. *Шербек йигитнинг юзсизлигидан нафратланди.* С. Анорбоев, Оқсой. *У ерда, одамлар орасида Ҳаётнинг отаси Мадаминхўжа ҳам бу бедодликдан нафратланиб, Ғуломжонга жавдираб қараб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАФРАТЛАНТИРМОҚ **нафратланмоқ** *фл. орт. н. Бу ошшлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошиқиш бағишлаган бўлсалар, бу гал уни нафратлантирадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НАФРАТЛИ 1 Нафрат билан тўлиб тошган; жирканч. *Нафратли хатти-ҳаракат.*

2 Нафрат ифодаловчи. *Маҳкамга қисқа ва нафратли назар ташлади-да, шошилмай энгашди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

НАФРАТОМУЗ [*а* + *ф-т*] Нафрат ифодаловчи. *Ниҳоят ичкаридан Малика чиқди. Эсонга нафратомуз қараб олгач, Саломнинг қўлидан ушлади: — Кетса кетавермайдими, нима қиласиз ялиниб?!— деди у.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ?

НАФС [*а*] 1 Ейиш-ичишга, мол-дунёга бўлган эҳтирос. *Кўзинг оғриса, қўлингни тий, ичинг оғриса, нафсингни тий.* Мақол. *Менинг нафсим балодур, ёнган ўтга соладир.* Мақол. **Нафс бандаси** нафсидан бошқани ўйламайдиган.— *Нафс бандаси .. Биров ишдан келса, сиз ишдан келасиз,— деди Мели полвон жаҳли чиқиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Нафси бузуқ** (*ёки ёмон*) овқатдан сира қайтмайдиган, нафсини тия олмайдиган; ҳирсли. *Нафси бузуқ ҳайитда ўлар.* Мақол. **Нафси ўлиқ** (*ёки тийиқ*) нафсини тия оладиган, ҳар нарсага суқ билан қарайвермайдиган. **Нафсига ўт тушди** нафси ҳаддан ташқари авж олди; нафси ҳаккалак отди.

2 Шаҳвоний ҳирс. [*Фотима ўз-ўзига:*] *.. Бундай ўз нафсларига берилган зотлар бировнинг ҳалол хотинига кўз тикиб, ҳаётда ҳеч бўлмаган ёлғон сўзларни қилиб, ширингина бир турмушни бузмоқчи бўладилар.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

♦ **Нафси олинди** (*ёки оғриди*) нафсониятига тегди, кўнгли оғриди. *Бундан нафси олинган Соли ота жаҳлига чидолмай, олдида дўмбиллаб юрган набирасини уйидан қувди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *У [Ғуломжон] нафси оғриган киши товуши билан қулфи дилини очди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о .

НАФСАМБИР *с. т.* Нафсиламр. *Бошдан оёқ янгидан иш бошлаган колхоз ёшларининг бу ғайрати, нафсамбирга, ҳаратда қоларли эди.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

НАФСИЗ Фойдасиз, бефойда.

НАФСИЛАМР [*а*] 1 Ҳақиқатга мос; тўғри, рост.— *Бэ-э-э, гўрними, тақсир! — деди Сафар бўзчи,— у гапни қўйинг, нафсиламр гап яхши.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.— *Уни қаранг, нафсиламрини айтганда, ота-бобомизнинг замонида ҳам бунақанги пахтани ҳеч ким кўрмаган,— деди Шермат.* Ҳ.Нуъмон, Фасллар.

2 *кирш с.* Ҳақиқатда, ҳақиқатан ҳам. *Нафсиламрга, насия жаннатдан кўра бир отим нос афзал!* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.— *Нафсиламр, гапингиз жуда тўғри ..,— деди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАФСОНИЯТ [*а*] Кишининг ўз назаридаги қадр-қиммати, обрў-эътибори; иззати нафс. *Бўтабой ака, масалага кенгроқ, нафсониятга берилмай, холисроқ қараш керак бўлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Барот полвон мингбошига ҳайрон бўлиб қараб қолди. Айниқса иззатини билмаган деб ўшқириши нафсониятига тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАФТАЛИЙ [*р* < *грек*] Ўткир ҳидли оқ кристалл модда (техникада ва куя дори сифатида қўлланади). *Билдим, аммам сандиқ очяпти .. Кўп ўтмай нафталин ҳиди анқиб турган кўйлакни ёзиб, ёнимга келди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

НАХ *с. т.* Нақ.— *Бу бир ит! — деди уста Фарфи.— Томдаги лукмани ўзи ҳам еёлмайдир, бошқага ҳам едирмайдир, нах итнинг ўзи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Холмат Қодирқулга:*] *Яхши ҳам келганим, йўқса зиёфат деб нах жанозангизнинг тепасидан чиқар эканман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ [*р* < *инг*] Айрим шахс ёки бирлашмаларга қарашли ишлаб чиқариш қуроллари ва воситаларини, фабрика, завод ва банкларни, ер ва бошқаларни давлат мулкига айлантириш, давлат ихтиёрига олиш. *Ерни национализация қилиш.*

НАЧАЛЬНИК [*р*] Бошчилик, раҳбарлик қилувчи ходим; бошлиқ. *Цех начальниги.* ▪ *Застава начальниги ўрнашган хонага шамол тезлигида учиб келган Эркин начальник қаршисида энтикиб-энтикиб гапира бошлади.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

НАША [*а*] 1 Поясидан тола, уруғидан ёғ олинадиган баланд бўйли техника ўсимлиги.

2 Шу ўсимликнинг ширасидан тайёрланадиган, кайф берадиган наркотик модда. *Кийими иссирт бу девона нашани кўп чекиб мияси айниганидан оғзига келган гапни қайтармай алжирар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

♦ **Наша қилмоқ** қаттиқ таъсир этмоқ, тааҳжубга солмоқ; айил ботмоқ. *Аширнинг гапи Хўжабековга наша қилди. Хахолаб кулди.* С. Анорбоев, Оқсой.

НАШАВАНД [*а* + *ф-т*] Наша чекувчи; банги.

НАШАВАНДЛИК Наша чекиш; бангилик. *Отам қилмаган шўхлик йўқ бўлса керак. Қимор ўйнаган, улоқ чопган, нашавандлик қилган .. дейишади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАШАПОЯ [*а* + *ф-т*] 1 Нашанинг пояси.

2 Наша экилган жой, майдон.

НАШАТИРЬ [*р* нашатырь] 1 Аммоний хлорид, рангсиз кристалл модда, навшадил (техника ва медицинада қўлланади). || **Нашатирь спирт** аммиакнинг сувдаги ўн процентли эритмаси.

2 *с. т.* Нашатирь спирт.

НАШВАТИ Нокнинг сершира, сувли, сариқ, қизил ёки сарғиш кўк йирик нави. | Бир турли нок дарахти.

НАШИДА [*а*] *поэт.* Қўшиқ, гимн. *Баҳорнинг кўнгилларни аллаловчи нашидаси.* ▪ *Кеча ғазаб билан юмилган лаблар, Бугун куйламоқда тик нашидасин.* Ғ. Ғулом.

НАШР [*а*] 1 Босма асар чоп қилиш, чиқариш. *Китобни нашрга бермоқ. Нашрга тайёрламоқ. Нашр этмоқ (қилмоқ).*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Босма асар. *СССР Фанлар академияси нашри.*

3 Босма асарнинг ҳар бир чиқарилиши ёки тури. *Китобнинг тузатилган ва тўлдирилган нашри. Илмий нашр. В. И. Ленин асарларининг тўртинчи нашри.*

НАШРИЁТ [*а*] Босма асарлар тайёрлаш ва нашр этиш билан шуғулланувчи муассаса. *«Фан» нашриёти. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт.*

НАШРИЁТЧИ Нашриёт ходими.

НАШРИЁТЧИЛИҚ Босма асарлар тайёрлаш ва нашр этиш иши. *Нашриётчилик кундан кунга қулоч ёймоқда.*

НАШТАР [*ф-т*] *айн.* **ништар.**

НАШЪА [*а*] *поэт.* Эстетик лаззат, ҳузур, гашт. *Ҳар ишнинг ўзига яраша нашъаси бор.* ▪ *Далаларнинг нашъасин уй ичинг билан сурдинг, Ўз бойлигинг ўзингда, ишрат, сафолар қурдинг.* Ғайратий. **Нашъа қилмоқ** 1) лаззат олмоқ, ҳузур қилмоқ, гашт қилмоқ; 2) *айн.* **наша қилмоқ** қ. **наша.** *Саломнинг гапи борган сари унга кўпроқ нашъа қилар эди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

НАШЪАЛИ *поэт.* Нашъа, ҳузур бағишловчи, гаштли. *Узоқ вақт жанг оловларида уйқусиз, хатарли кунларни ўтказган бу йигит учун .. сой бўйлари янада нашъали ва оромбахш туюлар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

НАШЪУ: нашъу намо 1) юқори даражадаги эстетик лаззат, ҳузур, гашт. *Ҳаётнинг нашъу намолари.* ▪ *Хоҳласа каклик ови қиларди. Шундай нашъу намо билан яшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *эск. кт.* тараққиёт, ривож, гуллаш. *Ҳаётнинг нашъу намоси адолат нурига боғлиқ.* Ойбек, Навоий.

НАЪЛ [*а*] *эск. кт. айн.* **нағал.**

НАЪЛАТ *с. т.* Лаънат.

НАЪМАТАК [*ф-т*] 1 Раънонинг бир тури.

2 Шу раънонинг қизил доривор меваси.

НАЪРА [*а*] Ларзали, ваҳимали қаттиқ овоз. *Бомбардимон кучайгандан кучайиб борди. Унга узоққа отар замбаракларнинг наъраси қўшилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кўкрагидан отилиб чиққан қудратли наъра узоқ-узоқларга таралади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Наъра тортмоқ** (*ёки* **урмоқ**) ларзали товуш чиқармоқ. *Сен кетган сўнг бир озроқ уруш қилдим, Наъра тортиб мен ҳам майдонда турдим.* «Алпомиш».

НАЯКИ [*ф-т*] Най орқали чекиш; най билан тортиб чекиладиган. *Наяки қилмоқ.* ▪ *Уч йил ичида у [Мамараим] кирмаган кўча қолмади. Наякини ўрганди, қора дори еди, такяларга кириб кўкнори ичди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НАҚ [*а*] *рвш* 1 Айтилганнинг, кўзда тутилганнинг ўзгинаси; худди, айни.— *Отангизга раҳмат, Юсвали тоға! — деди бошини қимирлатиб Мели полвон.— Гапнинг нақ онасини айтдингиз-қўйдингиз!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ленинннинг нақ ўзи юборган энг катта командир ҳақидаги хушхабарни яхшироқ эшитиш учун жим қулоқ солиб туришарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. | Қоқ, дол, худди. *Нақ ярим кечада. Нақ шу пайтда.* | Оз бўлмаса. *Нақ йиқила ёздим.*

2 Роса, обдан. *Баҳорда чунонам қўш тортдики жонвор қорабайирни нақ .. терга тушириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Йўқ эса, бўлмаса, акс ҳолда. [*Самоварчи*] *.. товушини баланд қўйиб, ўзича валдирар эди: «.. Ҳой, аравакаш бола, отингни торт, нақ тезагини дўппингга солиб бераман!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАҚАДАР 1 *олмш* Миқдор-даража мазмунидаги шарт эргаш гапни бош гап билан боғлаш учун хизмат қилади; маъно ва функцияси жиҳатидан «қай даражада», «қанчалик» сўзларига тўғри келади. *Бу кунларда Сидиқжон нақадар хурсанд бўлса, Канизак шу қадар хафа.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *рвш* Қандай, қанчалик. *Элмурод янги мактаб биноси қишлоқ тарихида нақадар улуғ иш эканлигини, бу улуғ ишга озми-кўпми ўз меҳнати синганини ўйлаб ўзидан-ўзи ғурурланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тошкент тонготари нақадар гўзал.* Ғайратий.

НАҚАРОТ [*а*] Қўшиқнинг ҳар бир бандидан кейин қайтариладиган қисми. *Юрагимга ишқинг уруғини Билсанг эдинг эканлигингни. Қалбимнинг шўх, соз қўшиғининг Нақароти эканлигингни.* Ҳ. Салоҳ.

НАҚБ [*а*] Ер тагидан кавланган йўл. *Мўғуллар аксари ер остидан нақб қазиб шаҳарга кириб олар, ўз аскарларига дарвозани очиб берар эдилар.* М. Осим, Ўтрор.

НАҚД [*а*] 1 Пулини дарҳол тўлаш шарти билан бўлган ёки бўладиган савдо муомаласи. *Нақдга олмоқ. Нақдга сотмоқ.*

2 Қўлда, ихтиёрда бор, фойдаланиш ёки муомалага киритиш учун тайёр. *Нақд пул. Нақд қилмоқ.* ▪ *— Бўлди, адаш, бўлди! — деди Қолянинг олдига борган Қудрат дўпписини осмонга ташлаб. Рухсат .. арава ҳам нақд!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сойма-сой жилиб, ерларни бир-бирига қўша-қўша, ҳозир эллик гектарни нақд қилдик.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

НАҚДИНА [*ф-т* < *а*] *эск. кт.* Нақд пул. *Ўғлим, энди бозор-ўчарнинг ҳам пайидан бўлинг .. Нақдина пул — ҳам енгил, ҳам қиммат, ҳам яширишга осон бўлади.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

НАҚЛ [*а*] 1 Халқ томонидан тўқилган ва авлоддан-авлодга ўтиб келаётган оғзаки ҳикоя; ривоят. *Нақлларга, қўшиққа, ривоятларга, Мақолларга, эртакка, ҳикоятларга Мен умримда жуда кўп қулоқ осибман.* Шайхзода.

2 Умуман бирор кимса, нарса ёки унинг тарихи ҳақидаги гап, ҳикоя.— *Тўхтанг, мен сизга бу телба аёлнинг нақлини айтиб берай,— деди ота ..* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Умаркул Тўлқин билан Учқунни икки ёнига ўтқазиб олиб, саёҳатини нақл эта бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Халқ томонидан яратилган ҳикматли гап. *Халқимизда «Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилади» деган нақл бор.*

НАҚЛИЁТ [*а*] *эск.* 1 Халқ хўжалигининг юк, одам ва ш. к. ташиш билан боғлиқ бўлган тармоғи; транспорт. *Нақлиёт ширкати. Нақлиёт воситалари.*

2 Юк, одам ташиш. *У вақтларда ҳали темир йўл қурилмаган, шунинг учун нақлиёт фақат туя карвони билан Қизил қум чўли орқали амалга ошириларди.* Айний, Эсдаликлар.

НАҚШ [*а*] Ўйиб ёки бўёқ билан ишланган гул, безак. *Нафис нақшлар билан безатилган бино.* ▪ *Гавҳар ойна устига солинган катта бир ўйма нақш олдида Маҳкамни тўхтатди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

♦ **Нақш олма** олманинг рангдор ва қизғиш йўллари бўлган бир тури. *Адолат бутунлай ўзгариб кетганга ўхшайди, юзи ойдек тўлиб, нақш олмадек қизариб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

НАҚШДОР [*а*+*ф-т*] Нақш солинган, нақш билан безатилган, нақшланган; нақшли, нақшинкор, нақшкор, нақшин. *Шипи шарқча нақшдор уй, нақшлари эскириб, ранги хираланган, лекин ҳали диққатни тортарли ҳолда.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир гал Давлатёр билан Элмурод қишлоқ оралаб кетаётганларида бир нақшдор дарвоза очилди-ю, озғин бир йигит от етаклаб чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НАҚШИН [*ф-т*<*а*] *айн.* **нақшдор.** *Шомга яқин шу нақшин дарвоза тагига «Форд» машинаси келиб тўхтади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қаторасига биридан иккинчисига кирадиган тўртта катта-кичик нақшин уй олдида баҳаво бир шийпон.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

НАҚШИНКОР [*ф-т*] *айн.* **нақшдор.** *Нақшинкор уй. Нақшинкор кўза.*

НАҚШКОР [*ф-т*<*а*] 1 *айн.* **нақшдор.** *Олимхон элликбошининг кўнглидагидай зиёфат: жиҳозларга бой, гўзал, нақшкор меҳмонхонада ўтиради, яна .. донгдор бойвачча билан суҳбат!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *айн.* **наққош.** *Нақшкор уста.*

НАҚШЛАМОҚ Нақш бермоқ, нақш бериб безамоқ. *Деворларни нақшламоқ.*

НАҚШЛАНМОҚ **нақшламоқ** *фл. мажҳ. н. Ҳовуздан йигирма қадамлар нарида тўрт томони очиқ, устунлари чиройли нақшланган.. каттагина шийпон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

НАҚШЛИ *айн.* **нақшдор.** *Саҳни торроқ, лекин тўрт томони уй-айвонлар билан ўралган ташқари ҳовлидаги нақшли.. меҳмонхонанинг бирида қат-қат шоҳи кўрпачаларда, иссиқ танчага суқилиб Мирзакаримбой ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НАҚҚОШ [*а*] Нақш ишловчи, нақшкор уста. *Кўзим жимирлаб кетди, Нақшиларига қарасам. Дейдилар Уста Ширин Наққошини сўрасам.* Қ. Муҳаммадий.

НАҒАЛ [*а* наъл] Оёқ кийимининг пошнасига ёки таг чарми учига қоқиладиган тақача. *Ботинка нағалининг кўча тошларига урилиб чақиллаши эшитилди-ю, Маҳкамнинг хаёли бўлинди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

НАҒМА [*а*] **1** Лабда юрғизиб пуфлаб чалинадиган музика асбоби. *Болалар тарқалишади. Қоравой нағмасини чалади. Витяга беради.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

2 *эск.* Куй, музика. *Тол шохларини тўлдирган паррандалар нағмаси ҳам ортиқчалик қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Комил:*] *Бу хушнуд нағмалардан бенасиб бўлманг, деб атайин уйғотдим, бир эшитиб қолинг!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим.

3 *кўчма салб.* Ортиқча қилиқ, хархаша. *Э, бу одамнинг нағмаси кўпга ўхшаб қолди.* Уйғун, Ҳуррият. *У* [*Ибодилла*] *дорини ишлатдими бас, турли-туман нағма чиқаради.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 *кўчма с. т.* Ортиқча ташвиш, дахмаза, икир-чикир. *Тўйнинг нағмаси кўп бўлар экан.*

НАҒМАГАР [*а*+*ф-т*] *диал.* Созанда, музикачи. *Чавандозлар катта унум қилади. Кирқ кунгача узмай тўйни беради, Ўйинчи, нағмагар бари келади.* «Алпомиш».

НАҒМАЧИ 1 Нағма чалувчи созанда.

2 *эск.* Умуман музикачи.

НАҲ: **наҳ урмоқ** ёмонлаб қадрини пастга урмоқ, ерга урмоқ, камситмоқ. *Камбағал, қашшоқни наҳ уриб келдинг, Бойликнинг домасин бизларга қилдинг.* «Фольклор».

НАҲАЛ *диал.* Нағал. *Аламига чидолмаган бири пошнасига наҳал қоқилган калта қўнжли этиги билан бошига тепди.* В. Ғофуров, Вафодор.

НАҲАНГ [*ф-т*] **1** *айн.* **акула.**— *Заминдорларга қарам бўлгандан кўра, наҳанг оғзига бош суққан яхши,— деди Абдулқодир уҳ тортиб.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Йиртқич, юлғич; одамхўр. *У* [*Анорхон*] *наҳанг, сен лаққа.. Раисдик муҳринг билан бирга ютиб юборади.* И. Раҳим, Ихлос.

3 *айн.* **балиқ йили қ. балиқ** 3.

НАҲВ [*а*] *эск. айн.* **синтаксис.**

НАҲВИЙ [*а*] *эск. айн.* **синтактик.**

НАҲОР [*а*] **1** Кундуз, кундуз кун. **Лайлу наҳор** кеча-кундуз. *Сени соғинганда лайлу наҳорлар, Остона тубида бўлдим интизор.* Т. Тўла.

2 Тонг ёришган пайт; эрта тонг. *Колхоз хазиначисин қўли-қўлига тегмас, Танда каби уланур оқшомига наҳори.* Ғ. Ғулом. *Кўз тутади далада баҳор, .. Кутмакдадир эл туриб наҳор.* Ҳ. Олимжон.

3 *кўчма* Эрта нонуштадан олдин, нонушта қилмай, оч қоринга. *Наҳор юрмоқ. Наҳорга дори ичмоқ.*

НАҲОРИ [*ф-т*<*а*] *айн.* **наҳорлик.** [*Гулжон:*] *Жиндак наҳори қилайлик, шояд хордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Яллачилар иши.

НАҲОРЛИК Эрталабки овқат; нонушта. *Эрталаб Аҳмад Хусайн бир пиёла чой ва бир бурда чапати билан наҳорлик қилиб ўрнидан турди.* Ойбек, Нур қидириб.

НАҲОТ(КИ) *юкл.* Сўроқ ва таажжуб-шубҳа маъносини билдиради. *Наҳот ўғлимга ўшандоқ қаттиқликни раво кўрсам!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Сифат буви:*] *Айланай қизим, наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

НАҲР [*а*] *эск. кт. айн.* **дарё.** *Ёвнинг умидлари соврилди кўкка, Сен кечиб ўтганда Одер наҳридан. Жаҳоннинг тақдири тўғри ҳал бўлди, Сен мағрур ўтганда душман шаҳридан.* Уйғун. *Қулоғимга номинг кирганда, Қумлик каби ташна боқурман. Сенинг жаннат водийларингдан Наҳрлардай тўлиб оқурман.* Ҳ. Олимжон.

НАҲРУЛҲАЁТ [*а*] *эск. кт.* Ҳаёт дарёси.

НАҲС [*а*] **1** *дин.* Ғусл қилмаган, нопок. **Наҳс босган ёки наҳсда қолган** ғусл қилмаган.— *Менинг ҳолимга раҳм қилинг, хўжайин! — Сен наҳсда қолгансан. Сенга ёрдам қилишнинг фойдаси йўқ.* Айний, Дохунда. *Чолнинг ғазаби тутақди. Ўғлини «шум қадам, наҳс босган» деб сўкди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *сўк.* Ифлос, нопок.— *Бўлиб қолдинг, наҳс! — дейди Мирвали банги,— етти отангнинг ўраси ҳам бунчалик буғдойни кўрмаган.* А. Қодирий, Обид кетмон. | Разил, палид. *Йўқ бўл наҳслар, шумғиялар!* Ҳамза.

3 *кўчма с. т.* Иши олдинга босмаган, юришмаган. [*Мулладўст:*] *Бу дунё ҳамма ёғидан бизни сафар қочди қилган, ўшанинг учун эллик тўртга кирибманки, иқболим наҳс, фалокатдан сира ажролмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

НЕ *сўр. олмш* **1** Нарса-предмет ҳақида сўроқни ифодалайди; нима? *Сенга не бўлди?* ▬ *Энди сенга нелар айтайин?* Ҳ. Олимжон. *Не дейди сенинг ўғлинг?* «Гўрўғли».

2 Белги ҳақида сўроқни билдиради; қандай? *Не айби бор?*

3 Маъно кучайтириш учун қўлланади. *Акам содда деҳқон йигитга ўхшайди, содда бўлгани яхши. Негаки, шумларнинг қўлига тушиб, не балоларга гирифтор бўлдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Қодирқул:*] *Мен учун не бахтли кундирки, тўрамиз, қоронғи кулбамни ёритдилар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

НЕВАРА *айн.* **набира.** *Келинлар далада, неваралар боқча ва яслида, ҳовли жимжит.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

НЕВАРА-ЧЕВАРА Набира(лар) ва чевара(лар).

НЕВРОЗ [*р*<*грек*] *мед.* Марказий нерв системасининг касаллиги. *Умумий невроз. Юрак неврози.*

НЕВРОЛОГ [*р*<*грек*] Нерв системасини ўрганувчи мутахассис.

НЕВРОЛОГИК [*р* неврологический] Неврологияга, нерв касалликларига оид. *Неврологик клиника.*

НЕВРОЛОГИЯ [*р*<*грек*] *мед.* Нерв системасининг тузилиши ва унинг фаолияти ҳақидаги фан.

НЕВРОПАТОЛОГ [*р*<*грек*] Невропатология мутахассиси, врачи.

НЕВРОПАТОЛОГИЯ [*р*<*грек*] *мед.* Нерв системаси касалликлари ҳақидаги фан.

НЕГА *сўр. олмш* **1** Ҳаракат ёки ҳодисанинг сабаби ҳақида сўроқни ифодалайди; нима учун? *Қани ростини айтчи, нега қўнимсизсан?* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Риторик сўроқли гапларда сўзловчининг айтилган ёки кўзда тутилган ҳаракат, ҳодиса ва ш. к.ларга салбий муносабатини билдиради. *Ғам, қўрқув титроғи билан эзилган Гулнор кўрпага ўралиб ўйлади: Нега кеча қочмадим?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен айтаман, болам, қўлимдан шунча иш келар экан, дадангг ҳаёт вақтида «нега берсанг ейман, урсанг ўламан» деб ўтирган эканман!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Нега денг** (*ёки* **десанг**) чунки, сабаби шуки. *Маслаҳатга ҳаммаси чаққон. Нега десанг, маслаҳатгўйлик осон нарса-де: тили қимирлайди, холос.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НЕГАДИР *гум. олмш* Ҳаракат ёки ходиса сабабининг ноаниқлигини билдиради; нима сабабдандир, нима учундир. *У негадир келмади.* ▬ *Негадир бу кишининг ўзи ҳам, совғаси ҳам Навоийга ёқмаган эди.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *Отабек тасдиқ ишорасини бергач, негадир бир энтикиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НЕГАКИ *сабаб боғл.* Сабаб шуки, чунки. *Негаки, ҳозирда менинг кўз ёшларимгина эмас, бутун борлиғим сиёҳдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яхши ишласам, албатта, чакки бўлмайди. Негаки, булар қариндошларим, ҳаммадан юлсалар ҳам, мендан юлмаслар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НЕГАТИВ I [*р*<*лат*] Оқ ўрнига қора, қора ўрнига оқ бўлиб тушган фото тасвир ва шундай тасвир туширилган пластинка ёки плёнка; ~ки **позитив.** *Негативдан позитивга сурат кўчирмоқ.*

НЕГАТИВ II [*р* негативный] Оқ ўрнига қора, қора ўрнига оқ туширил-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ган; шундай фотосурат олиш учун ишлатиладиган. *Негатив сурат.*

НЕГИЗ 1 Бирор нарсанинг ҳамма устки қисмларини тутиб, кўтариб турадиган остки қисми; фундамент, пойдевор.— *Алматта янги усулда,— дейди татар,— негизи ўн қаторча пишиқ ғишт, юқориси хом ғишт.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор нарсанинг асосини ташкил этган омил; база, асос. *Совет тузумининг иқтисодий негизи. Мамлакатни индустрлаштириш негизида қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш.*

3 *лингв.* Сўзнинг асосий маъносини билдирувчи, сўз ўзгартувчи қўшимчалар олмаган қисми. *Негиз ва қўшимча.*

НЕГР [*р<исп*] *қ.* **негрлар.** *Негр халқи.* || *Негр аёл.*

НЕГРЛАР Африканинг туб аҳолисини ташкил этувчи қора танли халқ; занжи; ҳабаш.

НЕЙЛОН [*р<инг л*] Сунъий тола ва шу толадан тўқилган газлама. *Товони қора нейлон пайпоқ чиқибди, ҳай қизлар, ким кўрди?* А. Мухтор, Тугилиш.

НЕЙТРАЛ [*р* нейтральный<*лат*] 1 Уруш қатнашчиларининг бирортасига ҳам қўшилмайдиган, бетараф. *Нейтрал давлатлар.*

2 Халқаро битимга асосан ҳарбий тўқнашувлар ва ҳарбий куч тўплаш ман этилган. *Нейтрал зонадан ўтиб сойга тушдим. Атрофга кўз ташласам, нарироқда шерикларим кўринди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 *хим.* Кислотали реакция ҳам, ишқорли реакция ҳам бермайдиган. *Нейтрал эритма.*

НЕЙТРАЛЛАМОҚ 1 Нейтрал, бетараф қилмоқ. *Армияни нейтралламоқ. Давлатни нейтралламоқ.*

2 *хим.* Ишқор таъсирида кислоталик хусусиятини ёки кислота таъсирида ишқорлик хусусиятини йўқотмоқ.

НЕЙТРАЛЛАНМОҚ *нейтралламоқ фл. ўзл. н. Нейтралланиш реакцияси.*

НЕЙТРОН [*р<лат*] *физ.* Атом ядроси таркибидаги электр зарядидан холи бўлган зарра.

НЕКБАХТ [*ф-т*] *эск. кт.* Толеи баланд, бахтли.

НЕКБИН [*ф-т*] *кт.* Ҳар нарсани яхши томондан кўрувчи, келажакка ишонувчи; оптимист. *Унинг тақдири ҳақида энг некбин бўлган Ҳайдар ҳожи, энди бадбинликка тушиб хатлар ёзади.* А. Қаххор, Сароб.

НЕКИ *эск. айн.* **нимаики.** [*Навоий:*] *Халойиқ нафъидур ҳар неки билдик, Халойиқ билса бас ҳар неки қилдик.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

НЕКРОЛОГ [*р<грек*] Бирор шахснинг вафоти муносабати билан унинг ҳаёти ва фаолиятига бағишлаб ёзилган мақола, таъзиянома.

НЕККАДАМ [*ф-т+а*] *кт.* Бахт келтирувчи, шарофатли (одам ҳақида).

НЕМИС [*р* немец] *қ.* **немислар.** *Немис тили. Немис халқи.* || *Немис аёл.*

НЕМИСЛАР Германиянинг туб аҳолисини ташкил қилувчи халқ.

НЕМИСЧА 1 Германияга, немис халқига, унинг алифбеси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Немисча ёзув.*

2 Немис тили. *Сиз немисча(ни) биласизми?* || *Немисча гапирмоқ. Бу ўртоғим немисча билар экан, ҳозир жуда мавриди келганга ўхшаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

НЕ-НЕ Кўп ва хилма-хил; қанчадан-қанча. *Маллахондан бери яшайман, болам, не-не хонларнинг, не-не бекларнинг отларини кўрганман; не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган. Аммо, бу отжон экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Улар не-не хатарли жангда Бирга ўтга кирди ёнма-ён.* З. Обидов.

НЕНЕЦ *қ.* **ненецлар.** *Ненец халқи. Ненец тили.* || *Ненец аёл.*

НЕНЕЦЛАР Ненец, Ямал-ненец ва Таймир миллий округларининг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ.

НЕОКОЛОНИАЛИЗМ [*р*] Империалистик давлатларнинг жуда нозик йўллар, хийла-найранглар билан қўлланётган янгича мустамлакачилик сиёсатлари, халқларни асоратга солишнинг жуда усталик билан ниқобланган янги формаси.

НЕОЛИТ [*р<грек*] *археол.* Тош асрининг энг кейинги даври.

НЕОЛИТИК [*р* неолитический] Неолитга оид. *Сергей Павловичнинг кўп ишлари Ўрта Осиё, Қозоғистон ва ҳатто қўшни мамлакатларнинг неолитик ёдгорликларини текширишда туртки бўлиб ҳисобланди.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

НЕОЛОГИЗМ [*р<грек*] *лингв.* Тилда янги пайдо бўлган сўз ёки сўз бирикмаси.

НЕОН [*р<грек*] **Химиявий** элемент, ҳаво таркибида бўладиган рангсиз ва ҳидсиз газ (электр лампочкалари, сигнал, реклама ва ш. к. ёритиш асбобларини тўлдириш учун ишлатилади). || *Неон лампа.*

НЕППА-НОЗИН *диал.* Нозандек. *Энди у [Қудрат] ўн бешга кирган, рус тилини неппа-нозин билиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НЕПТУН [*р<лат*] (Н — *катта*) Қуёш системасининг саккизинчиси катта планетаси.

НЕПТУНИЙ [*р<лат*] Табиий уранинг парчаланишидан ҳосил бўладиган кумушсимон радиоактив элемент.

НЕРВ [*р<лат*] 1 *анат., физиол.* Бош ва орқа миядан барча аъзоларга тарқалган ва уларнинг фаолиятини бошқариб турадиган жуда ингичка асаб томирлари системаси ва шу томирларнинг ҳар бири; асаб. *Қўриш нерви. Ҳаракатлантирувчи нервлар. Нерв системаси. Нерв тўқималари.*

2 Организм фаолияти ва инсон хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган шундай системалар мажмуи.

НЕСТ-НОБУД [*ф-т*]: **нест-нобуд бўлмоқ** бекорга йўқ бўлиб кетмоқ; нобуд бўлмоқ. *Ҳосилнинг нест-нобуд бўлишига йўл қўйилмайди.* **Нест-нобуд қилмоқ** бекорга йўқ қилмоқ; нобуд қилмоқ. *Олтиндан ҳам қиммат «оқ олтин» ўз вақтида ва нест-нобуд қилинмай йиғиб-териб олинди.*

НЕТАЙ *поэт.* Нима қилай, начора. *Азиз дўстлар, нетай, бахти қаро бўлганга йиғлайман, Азизимдан тирик ўлмай жудо бўлганга йиғлайман.* Ҳамза. **Сўрамай-нетмай** 1) сўрамай-суриштирмай; 2) сўроқсиз, бесўроқ.

НЕТТО [*р<итал*] **Молнинг, товарнинг** қоп-идишдан ташқари соф оғирлиги; *акси* **брутто.** *Нетто — беш килограмм.*

НЕФРИТ I [*р<грек*] *мед.* Буйрак яллиғланиши.

НЕФРИТ II [*р<грек*] Яшил ёки оқ рангли минерал.

НЕФТЧИ Нефть саноати ишчиси, мутахассиси.

НЕФТЬ [*ф-т*] Ёқилғи сифатида ишлатиладиган ва турли маҳсулотлар (мас., керосин, бензин) олинадиган қўнғир ёки қора ёғсимон суюқ минерал модда. *Боку нефти. Нефть билан ишлайдиган двигатель. Нефть саноати.*

НЕЧА *сўр. олмш* 1 Сон-миқдор ҳақида сўроқни билдиради; қанча? *Костюм неча сўм туради? Соат неча бўлди? Заводда неча йил ишладингиз? Бир неча одам. Бир неча вақт. Москвага неча марта боргансиз? Мен буни сенга неча марта айтдим!* ▪ *Хон жанобидан сўрайдиган бир неча тилакларим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳис-ҳаяжонни билдирувчи гапларда миқдорнинг сон-саноқсизлигини, кўплигини билдиради. [*Холмат:*] *Мен сизнинг ишингизда неча йилдан бери куйиб юрибман-а. Энди бундан ортиқ чидашга ҳеч тоқатим йўқ.* Ҳамза, Ким ўғри?

НЕЧА-НЕЧА Бир неча, анча-мунча кўп. *Тўйга неча-неча эркак ва аёл келиб кетди.* ▪ *Сидиқжонни.. колхозга тортишга неча-неча ҳаракат қилди: тушунтирди, ваъда берди, яхши гапириб ҳам кўрди, ёмон гапириб ҳам кўрди — фойдаси бўлмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НЕЧАНЧИ *сўр. олмш* Предметнинг тартиб ўрни ҳақидаги сўроқни билдиради. *Нечанчи синфда ўқийсиз? Нечанчи қаватда турасиз?*

НЕЧИК 1 *сўр. олмш* Белги ҳақидаги сўроқни билдиради; қандай?, қанақа? *Сизни нечик шамол учирди?* ▪ *Қулоқ солгин нодон қўзим, сўзимга, Нечик энди айшу ишрат айлайин?* «Равшан».

2 *гум. олмш* Сабаб ҳақидаги сўроқни билдиради; нима учун?, нима сабабдан? *Шу кечаси нечикдир унда бўш вақтларини бундан сўнг ёзиш-чизиш ишига сарф қилиш фикри қўзғалди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Ҳар нечик** ҳар қалай, ҳар ҳолда. *Ҳар нечик иш дуруст бўлиб қолди.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

НЕЧОВ *сўр. олмш* Шахс, киши сони ҳақидаги сўроқни билдиради. *Сизлар нечов?* || *От суриб бу майдон ичра турарман, Сендай нечовларнинг додин берарман.* «Ширин билан Шакар».

НЕЧОҒЛИК *рвш* 1 Нақадар, қанчалик, қандай. *Ишнинг нечоғлик қийинлигини билсанг эди. Кўрдингми, нечоғлик ҳушёр бўлиш керак.* ▪ *Нечоғлик ўзини қаттиқ ушлаган Кумуш ҳам сирини яшира олмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *боғл. вазифасида* Миқдор, даража мазмунидаги гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади, бунда эргаш гапнинг кесими шарт майли формасида бўлади. *Ҳожининг бу сўзи Ўзбек ойимга нечоғлик ёққан бўлса, Отабекни шу қадар ерга қаратган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НЕЧТА *сўр. олмш* Дона, миқдор ҳақидаги сўроқни билдиради. *Нечта китобинг бор?* ▪ — *Арава бордими? — деди Ўрмонжон каттакон рўмолчаси билан юзини, бўйнини артиб.— Нечта арава борди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НЕЧУҚ *с. т.* Нечик? *Аҳволингиз нечук? Нечук, шуни ҳам билмайсиз?*

НЕЧУҚКИМ *эск.* Негаки?, чунки?

НЕЧУН Нима учун?, нима сабабдан?, нега?

НЕЪМАТ [*а*] 1 Табиат инъом этган егулик нарсалар; ноз-неъматлар. *Ширин мевалларга ўрганган оғизларига бу ернинг нордон неъматлари ёқмади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Эзгу иш, яхши нарса. *Бўлакка неъмати васлинг фаровон айладинг кетдинг.* Муқимий.

3 Неъмат (*эркаклар исми*).

НИВЕЛИР [*р<фр*] *геод.* Ернинг паст-баландлигини бирор нуқтага нисбатан ўлчайдиган асбоб.

НИВЕЛИРОВКА [*р*] *геод.* Ернинг паст-баландлигини бирор нуқтага нисбатан аниқлаш.

НИВЕЛИРОВКАЧИ Нивелировка қилувчи мутахассис.

НИВХ *қ.* **нивхлар.** *Нивх тили. Нивх халқи.* || *Нивх аёл.*

НИВХЛАР Амур этагида ва Сахалин оролида яшовчи халқ.

НИГИЛИЗМ [*р<лат*] 19 асрнинг 60 йилларида рус разночинец-интеллигенцияси орасида вужудга келган, дворянларнинг традиция ва урф-одатларига, крепостнойликка салбий муносабатда бўлган оқим.

НИГИЛИСТ [*р*] Нигилизм тарафдори.

НИГИЛИСТИК [*р* нигилистический] Нигилизм ва нигилистга оид. *Нигилистик қарашлар.*

НИГИН [*ф-т*] *фольк. айн.* **узук.** *Энди Равшанбек кўзининг ёшини артиб, шундай нигинга қараса, нигиннинг юзида хати бор.* «Равшан».

НИГОР [*ф-т*] 1 Севгили; гўзал. *Кўнглида гўё нигори келади, ҳаётбахш узори уни бахтиёр қилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ёнимда бўлсанг, нигор, жонни айлардим нисор.* Ё. Мирза.

2 Нигор (*хотин-қизлар исми*).

НИГОРОН [*ф-т*] Зориқиб-толиқиб, интизор бўлиб кутувчи. *Нигорон кўзлар. Нигорон бўлмоқ.* ▪ *Ҳаёт шохлар орасида нигорон бўлиб ўтирган ёрини кўрди-ю, қалбида оғир чўккан дардлари тарқалгандай, шукроналик билан жилмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НИГОҲ [*ф-т*] Кўз қараши; назар, боқиш, қараш. *Сайр этади гулзор аро Ёри билан у гоҳида. Ҳавас ўти ёнар дарров Йўлчилар нигоҳида.* «Қўшиқлар». *Майна бу бошлиқларга рўмолини сал кўтариб, бир нигоҳ ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

НИДО [*а*] *кт.* 1 Бирор кайфиятни, ҳис-туйғуни ифодаловчи овоз, товуш.— *Қаёқданам бу балога йўлиқдим, уф-ф,— Ҳўжабековнинг кўкрагидан тубсиз пушаймон нидоси узилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *эск.* Чақириқ, даъват, ундов.

НИЁЗ [*ф-т*] 1 *эск. кт.* Ёлвориш, ўтиниш. *Мен бандайи бечора дуо бирла ниёзин Оламнинг Амири шоҳи давронима айтинг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кам қўлл.* Хайр-садақа.

3 Ниёз (*эркаклар исми*).

НИЗО [*а*] Ўзаро келишмовчилик ёки қарама-қаршилик, душманлик, адоват орқасида туғилган ҳолат, муносабат; ихтилоф, нифоқ. *Давлатлар ўртасидаги низолар. Миллий низолар. Низо солмоқ. Низо уруғини сочмоқ. Орадан низоларни кўтармоқ.* ▪ *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни қўзғаб куёви Шералихонни ўлдирди, гуноҳсиз Муродхонни шаҳид этди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НИЗОЛАШМОҚ Адоват, ихтилоф, нифоқ туфайли ўзаро жанжаллашмоқ.

НИЗОЛИ Низога сабаб бўладиган, ихтилоф туғдирадиган, нифоқ соладиган; жанжалли. *Низоли масалаларни тинч йўл билан ҳал қилмоқ.*

НИЗОМ [*а*] 1 Маълум иш, масала бўйича қонун-қоидалар, тартиблар мажмуи. *Сайлов тўғрисидаги низом. Қиличбозлик низоми.* ▪ *У уруш низомини билади.* Айний, Қуллар.

2 *эск. айн.* **устав.** *Бухоро ҳукуматининг ҳарбий низомига кўра бузилган қуролни сарбоз ўз пулига тузатиши лозим эди.* Айний, Дохунда.

3 *эск.* Саф, қатор. *Низом тортмоқ.* ▪ *Низом тортиб қизил аскар, Бухорога келадир.* «Фольклор».

4 Низом (*эркаклар исми*).

НИЗОМНОМА [*а+ф-т*] *айн.* **низом** 1, 2.

НИКЕЛЛАМОҚ Никель югуртирмоқ, никель билан қопламоқ. *Кроватни никелламоқ.*

НИКЕЛЛАНМОҚ **никелламоқ** *фл. мажҳ. н. Никелланган самовар.*

НИКЕЛЬ [*р<нем*] Химиявий элемент, эриши қийин, ҳавода ўзгармайдиган, ялтироқ қаттиқ металл.

НИКОТИН [*р*] Тамаки таркибида бўладиган наркотик модда.

НИКОҲ [*а*] 1 *дин.* Эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштириш маросими ва шу маросимда домулла томонидан ўқитиладиган шартнома. *Никоҳ ўқимоқ.* ▪ *Қиз никоҳ ва унинг эртаси бўладиган бутун можарони кўз олдига келтириб, аммасининг оёғига йиқилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Эр-хотиннинг юридик равишда расмийлаштирилган оилавий иттифоқи; эр-хотинлик. *Никоҳ тўғрисида гувоҳнома.*

НИКОҲЛАМОҚ *дин.* Оилавий иттифоқни, эр-хотинликни шариат йўли билан расмийлаштирмоқ, никоҳ ўқимоқ.— *Бўлар иш бўлган, мени қиморбоз никоҳлаб олган эди,..— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НИКОҲЛИ *дин.* Никоҳлаб олинган, никоҳ ўқиб расмийлаштирилган. *Никоҳли хотин.*

НИКОҲСИЗ *дин.* Никоҳ қилинмаган, эр-хотинлиги никоҳ ўқиб расмийлаштирилмаган. *Никоҳсиз хотин.*

НИЛ [*ф-т*] 1 Баъзи ўсимликлардан химик йўл билан ажратиб олинадиган кўк бўёқ, олтин ранг билан товланадиган кўк кристалл модда.

2 Кўзга сурма, юзга ясама хол қўйиш учун қўлланиладиган мис сурмачўп. *Чиройлироқ хотин-қизларни ва ёш ўғлонларни чўмилтирганда жуда катта аҳамият берилар,.. қошлари терилар, кўзларига сурма ва юзларига нил билан ясама холлар қўйилар эди.* Айний, Қуллар.

◆ **Бўёқчининг нилими?** *қ.* **бўёқчи.**

НИЛГУН [*ф-т*] *эск. кт.* Нил ранг; мовий, кўк, нилий. *Полвонлар қадамига осмон поя, Жаранглар бош устида нилгун фазо.* Ғ. Ғулом.

НИЛИЙ [*ф-т*] *айн.* **нилгун.**

НИЛУФАР [*ф-т*] 1 Йирик баргли, чиройли катта-катта оқ гулли кўп йиллик сув ўсимлиги.

2 Нилуфар (*хотин-қизлар исми*).

НИМ [*ф-т*] Ярим, нисф. *У, ним қоронғи уй ўртасида чалқанча ётгани ҳолда, бир нималар деб шивирлар... эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очиқ лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

НИМА *сўр. олмш* 1 Предмет, воқеа-ҳодиса ҳақида сўроқни ифодалайди. *Бу нима? Нима янгилик бор? Сизга нима керак эди? Отингиз нима?* || *Тошкентдан нималар келтирдингиз, бек ака?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Нима гап?** воқеа нимадан иборат? **Нима учун?** *қ.* **учун. Нима бўлди?** 1) *айн.* **нима қилди?** *Унга нима бўлди?*; 2) қандай натижа билан тугади. *Иш нима бўлди?* **Нима қиламан (қиласан, қилади)** менга (сенга, унга) нима кераги бор, бошимга ураманми. *Мен буни нима қиламан? Нима қиласан ёлғон гапириб?* ▪ *Хўш, у [Йўлчи] тентакни қутқазиб нима қиласан, жиян?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Нима қилди?** не бўлди?, қандай ҳодисага йўлиқди? *Сизга нима қилди?* | Риторик сўроқли гапларда инкор маъносини

www.ziyouz.com kutubxonasi

билдиради. *Дунёни сув босса, ўрдакка нима қайғу?* Мақол. ▪ *Юрт ишига ғамхўрлик қиладиган одамлар бор. Санларга нима.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Белги ҳақида сўроқни билдиради; қандай? *Нима гуноҳ қилдим?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Марғилонга нима юмуш билан келган эдингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Нима қилай** қандай қилай, на чора, илож қанча. *Гапга кўнмаса нима қилай.*

3 Қариндошлик муносабатлари маъносида «ким» ўрнида ишлатилади. *У менинг нимам бўлади? Сиз Каримнинг нимаси бўласиз?*

4 Сўроқ гапларнинг бошида умумий сўроқни билдирувчи сўз-гап сифатида келиб, сўроқни кучайтиради, таъкидлайди. *Нима, мадрасани битиртириб мачитга имом қиласизми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Нима, бирон нарса тушиб қолдими?— бепарво сўради Салим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бир нима қ. бир. Нимаси?** сўзловчининг бирор нарса ёки хатти-ҳаракатдан таажубланганлигини ёки норозилигини билдиради. *Қанизак билан ўйнашганинг ўйнашган, Сидиқжоннинг хотинини чақиртириб иккови-ни уришгирганинг, Анзират хола бечорани урдирганинг нимаси?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Нимасини айтасан** (*ёки* **айтасиз**)? *кирш. с.* қани-я, қани энди.

НИМАГА *сўр. олмш* Сабаб ҳақида сўроқни билдиради; нега?, нима учун?, нима сабабдан? *Ака, нимага жим бўлиб кетдингиз?* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Чол.:*] *Нимага бунақа қилганини биласизми бунинг?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НИМАГАКИ *эрг. боғл.* Нима учун десангиз, шунинг учунки, чунки. *Хурсанд бўлиш керак, нимагаки бугун қишлоғимизга уяз* [*уезд*] *ҳокими Фишман тўра келадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НИМАИКИ *нисб. олмш* Қандай нарса бўлмасин, нима бўлмасин ҳаммаси. *Дўстлар нимаики топсалар, баҳам кўришади.* ▪ *Нимаики қилсанг тилак, Барига ўқиш керак.* Қ. Муҳаммадий.

НИМАРСА *эск. айн.* **нарса.** [*Абдушукур:*] *Ука, менингча, ғафлатдасан, ўқимаганликдан бўлса керак, фикринг кўп нимарсалардан ҳали ғофил.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НИМДОШ [*ф-т*] Қийилиб, тутилиб анчагина эскирган (асосан кийим ҳақида). *Бир куни кечга томон Умурзоқ аканинг эски қўрғончаси олдида нимдошгина солдат шинели кийган одам пайдо бўлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Куз кечаси... Совуқ шамол баданни тиканли тили билан тирнар, нимдош кийимдан ўтиб санчар ва қалтиратар эди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

НИМЖОН [*ф-т*] Куч-қуввати йўқ; заиф, нозик. *У* [*Анзират хола*] *олтмишларга бориб қолган, нимжон, юзи жуда буришган бўлса ҳам қизил, товуши майин ва ёқимли бир кампир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ҳали ўзини тутиб олмаган, яхши ривожланмаган. *Қатор-қатор ўтказилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

НИМҚОСА [*ф-т*] Кичик коса. *У чиқариб кўкнор халтасин, Нимкосада эзди оғуни. Аввал «қулт-қулт» ютди анчасин, Сўнг ялади бори-йўғини.* Р. Файзий.

◆ **Қоса тагида нимкоса** бирор гап, иш-ҳаракат ва ш. к. заминида яширинган гап ёки нарса ҳақида. *Темир Акбарович коса тагидаги нимкосага энди тушунди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

НИМПОШНА [*ф-т*] Паст пошна. ‖ *Нимпошна этик.*

НИМПУШТИ [*ф-т*] Оч пушти. *Нимпушти гуллар.*

НИМРАНГ [*ф-т*] **1** Ранги оч, оч ранг. *Ёз кунлари маҳдумнинг боғчаси оқ, нимранг, ола-зангор, малла-ложувард ва бошқа тус капалакларнинг ялт-юлт учишлари билан алоҳида бир кўринишга кирарди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Узумнинг бир тури.

НИМТА [*ф-т*] Сўйилган мол ёки қўй танасининг бўйлама ярми. *Ҳамма ёқ қўрбоши. Ҳозир билса, нимта қилади. Йўқол, кўрмайин ҳам, куймайин ҳам!* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Темиртош яқиндаги бир мўғулни мўлжалга олиб, ўнг томонидан от солди, етиб бориб, унинг чап елкасига қилич урди, мўғул икки нимта бўлиб, отининг оёғи остига тушди.* М. Осим, Ўтрор.

НИМТАЛАМОҚ 1 Сўйилган мол ёки қўй танасини бўйлама икки тенг қисмга ажратмоқ.

2 *кўчма* Парча-парча қилмоқ, парчалаб ташламоқ. *Майдон-майдон отин елсин фарзандим, Душманни нимталаб бўлсин фарзандим.* «Равшан».

НИМТАЛАНМОҚ нимталамоқ *фл. мажҳ. н. Нимталанган қўй.*

НИМТА-НИМТА Бўлак-бўлак, парча-парча. *Ўзинг мардсан Ғиротингни елгансан, Ғаним бўлса нимта-нимта бўлгансан.* «Равшан».

НИМТАТИР 1 Унча қуюқ эмас, аччиқ эмас, суюқ (дамланган чой ҳақида).

2 Унча ўткир, шўр эмас (намакоб ҳақида).

НИМХУШК [*ф-т*] Бир оз нами бор, намроқ, ҳўлроқ. *Нимхушк тупроқ.*

НИМЧА 1 Қўйлак устидан, костюм, камзул ичидан кийиладиган енгсиз ва ёқасиз калта ва ихчам кийим (асосан хотинлар кияди). *Эгнида узун қизил шоҳи кўйлак, кимхоб нимча, бошида шафтоли ранг ёркин товланган ипак дуррача.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *эск.* Тахминан 400 граммга яқин бўлган оғирлик ўлчови. *Нимча гўшт.*

НИМЧИЛИҚ Яхши ривожланмаган, ўсмаган; заиф, нимжон, мажмағил.— *Сизга нима бўлди ўзи, сап-сариқ, нимчилиқ-қу.. Е анави ўғил болани оламизми, кўҳликкина экан,— деди жувон эрига.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Бу ерда экин ғовлаган, бўйга зўр берган эмас ва оч ерда ўсган ёки парваришсиз қолган ўсимликдек пакана, нимчилиқ эмас.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НИМЧОРАҚ [*ф-т*] *эск.* Саккиздан бир, чоракнинг ярми. *Нимчорак қадоқ чой.*

НИНА *айн.* **игна.** *Шакархоннинг анғишвонаси тешилиб, бармоғига нина кириб кетмаганда, қўшиқ тонг отгунча янграши турган гап эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чиндан колхознинг нинасига теккан бўлса, туя қилиб тўлатаман. Биласан-ку, қаттиқ қўллигимни!* С. Анорбоев, Оқсой.

НИННИ *бол.* Янги туғилган бола, чақалоқ.

НИППЕЛЬ [*р<инг.л*] Трубопровод ва шлангларда ҳаво, газ ва ш. к. йўлини маҳкам бекитиб турадиган деталь. *Велосипед камерасининг ниппели. Радиатор ниппели.*

НИСБАТ [*а*] **1** Нарсаларнинг бир-бирига нисбатан катта-кичиклиги, оз-кўплиги ва ш. к. *Кучлар нисбати.* ▪ *Улуғ Ватан урушида қатнашаётган кучларнинг нисбати, мақсади кун сайин илмий асосда тушунтириб борилиши керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *мат.* Бир соннинг иккинчи сонга нисбатан қиёсий катталиги, бир соннинг иккинчи сонга бўлинмаси. *Икки миқдор ўртасидаги нисбат.*

◆ **Феъл нисбатлари** *грам.* иш-ҳаракат билан бажарувчи шахс орасидаги муносабатни кўрсатувчи феъл формалари. *Феълнинг ўзлик нисбати. Феълнинг орттирма нисбати.* **Нисбат бермоқ** бирор кимса ёки нарсага олиб бориб боғламоқ. *Менинг жунунима Мажнунни берманглиз нисбат.* Нодира.

НИСБАТАН [*а*] *рвш* **1** Бошқаларига қиёсан; қиёсан олганда. *Деворсиз боғнинг шимол томони чакалакзор бўлгани учун уни нисбатан озроқ қум босган.* Айний, Эсдаликлар.

2 *кўм. вазифасида* Айириб, таъкидлаб кўрсатишни ифодалайди; қараганда, кўра. *Маҳкамнинг босиқлиги эса уни Очилга нисбатан бир неча ёш катта кўрсатарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўм. вазифасида* Ҳаракат-ҳолатнинг нимага, кимга қаратилганлигини, муносабатини билдиради. *Унсиннинг юраги акасининг юраги каби, Гулнорга нисбатан тоза ҳам самимий.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Элмуроднинг кўнглида, энди чолга нисбатан бўлган ҳалиги нафрат ўчиб, унинг ўрнига аянчга ўхшаш бир сезги пайдо бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НИСБИЙ [*а*] **1** Бошқаларга қиёсан олинган ёки белгиланадиган, қиёсий, солиштирма. *Пахтанинг нисбий намлиги. Жойнинг нисбий баландлиги.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ташқи шароит, муҳит билан боғлиқ равишда ўзгарадиган; шартли. *Нисбий тушунча. Нисбий ҳақиқат (филос.).*

2 *лингв.* Нисбат, муносабат билдирувчи. *Нисбий сифат. Нисбий олмош.*

НИСБИЙЛИҚ 1 **нисбий** 1 *с. белги оти. Тушунчаларнинг нисбийлиги.*

2 *айн.* **нисбият.**

НИСБИЯТ [*а*] Нисбий катталиклар, муносабатлар мажмуи; нисбийлик. *Атомлар ичида электрон, протон очилган, нисбият назарияси ёзилиб, нашр этилган бир вақтда буюк Ленин марксизмни давом эттириб, ривожлантириб, янги поғонага кўтарди.* «Диалектик материализм масалалари».

НИСОР [*а*] *эск. кт.* 1 *айн.* **курбон.** *Ёрингга, эй нигор, вафо қил, Жонингни эт нисор, вафо қил.* Ё. Мирза.

2 *айн.* **чочиқ** II 2. [*Навоий:*] *Ташаккур билдириб наққошингизга, Нисор этсам бу зарни бошингизга.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

НИСФ [*а*] *эск. кт. айн.* **ярим.** *Агар берсам мунга гавҳар тахтимни Оққиз, бўлмас, билгин, нисфи баҳоси.* «Равшан». *Чамаси, нисфи шаб асноси, дўстим деб, ёнида қиз, Султоналининг уйига келган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

НИТРА́Т [*р<грек*] Азот кислотасининг тузи.

НИТРОГЛИЦЕРИ́Н [*р<грек*] Азот ва сульфат кислотаси билан глицериндан ҳосил бўладиган ёғсимон қуюқ мой (портловчи модда, дори сифатида ҳам қўлланилади).

НИТРО́Н [*р<грек*] Жун ўрнида ишлатиладиган пишиқ сунъий тола.

НИФО́Қ [*а*] Келишмовчилик, ихтилоф, низо, жанжал. *Амирлик рутбасини қабул қилсам, баъзи улуғ зотларнинг кўнгли ранжур. Орада беҳуда сўз кўпаюр. Дўстлик ўрнига нифоқ вужудга келур.* Ойбек, Навоий. *Нигора билан Шербекнинг ораларига нифоқ солишда унинг ҳам қўли бордир.* С. Анорбоев, Оқсой.

НИФО́ҚЧИ Нифоқ туғдирувчи, нифоқ, низо солувчи; ғаламис. || *Нифоқчи одам.* ▪ *Партия .. бир ҳовуч нифоқчилар ва фракциячиларни тор-мор келтириб ва улоқтириб ташлаб, ўз сафларини тағин ҳам кўпроқ мустаҳкамлаб олди.* «Қ. Ўзбекистон», 1959, № 30.

НИЦШЕЧИ Ницшечилик тарафдори.

НИЦШЕЧИЛИК Империализм даврида юзага келган, ўта индивидуализм ва «ҳаммадан юқори одам» ғоясини олдинга сурган, фашизм идеологиясининг асосларидан бири бўлган реакцион философик оқим.

НИШ [*ф-т*] 1 Ўткир нарсанинг учи; найза. *Қайнаётган қозига ниш урмоқ.* ▪ *Кўк стрелкаларнинг шаҳарга, тепаликлар ва катта йўлларга қаратилган найзалари .. ханжар нишидай армия мудофаасига санчилиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Газандаларнинг чаққанда санчадиган аъзоси; ништар. *Йўлда чаён ташбақадек дўстига, урди бир-икки нишини пўстига.* Ҳамза.

3 Эндигина униб чиққан ўсимлик ёки куртак. *Тупроқни кўтариб турган ниш ғўза тагини аста кавлаб кўрсам, илдизи чирий бошлабди.* С. Маҳкамов, Шоғирд. *Аввал экинларнинг ниш уришидан хирмонгача бўлган жараённи тўрт кўз бўлиб кузатган бўлса, энди кишиларнинг қалбини, қарашини руҳини ўргана бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Тухумнинг учидаги ўткир бўртиги, холи.

НИШАБ [*ф-т*] Юзанинг бирор томонга қиялиги; қиялик даражаси. || *Нишаб ер.* ▪ *Янги қамиш босиб лой билан сувалган томининг нишаби ҳовли томонда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

◆ **Нишабини ўзига оғдирмоқ** (*ёки* **тўғриламоқ**) фойдани, тушумни ўз томонига қаратмоқ. *Гулнор... Мирзакаримбой хонадонига бошлиқ бўлиб кеккайсин, ҳеч ким билан сўзлашмасин, туғсин, бойликнинг нишабини ўз томонига тўғриласин!.. У жуда шайтон хотин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НИШОЛДА Тухумнинг оқини етмак билан кўпиртириб ва шакар қиёми қўшиб тайёрланадиган кўпиксимон қуюқ оқ ширинлик. *Ота .. нишолдага нон ботирар, самоварчи унга гулдор пиёлада иссиқ, хушбўй чой узатиб турар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

НИШОЛДАЧИ Нишолда қилувчи ва сотувчи.

НИШОН [*ф-т*] 1 Атайлаб қўйилган ёки табиий белги; аломат. *Боланинг ўнг бетида нишони бор.* ▪ *Техник .. домланинг дарвозасига қизил нишон қўйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Бирор нарсанинг изи, асари. *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган, хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат.* И. Раҳим, Ихлос. *Кубань бўйларидан изладим сени. Ўтди туну кунлар, топмадим нишон.* Т. Тўла. | Бирор нарсадан дарак ёки далолат берувчи белги. *Ясовуллар садоқат нишони кўрсатдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу байроқ ҳар бир жангчи учун шон-шараф белгиси .., ғалаба нишони.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Ўқ узиш учун мўлжалга олинган нарса; қора. *Ўқни нишонга бехато урмоқ. Нишонга олмоқ.* ▪ *Тўғри қилгансиз, деб уни қўлтиқлади комиссар,— жангчининг онги қайралса, ўқи нишонга бехато тегадиган бўлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | *кўчма* Бирор гап қаратилган объект; мўлжал. *Иноят сўзининг нишонга бориб тегаётганидан мамнун.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

4 *эск.* Орден; медаль. *Кўкрагида яқинда олган Меҳнат Қизил Байроқ нишони.* Э. Раҳим, Янги қадам.

5 Нишон (*эркаклар исми*).

НИШОНА [*ф-т*] 1 *айн.* **нишон** 1, 2. *Шукуржоннинг .. қуёшда куйган буғдой ранг юзида қандайдир теран бир қайғунинг нишонаси бор эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Бек ва амир амалдорининг нарида туриб шивир-шивир қилаётганликларини Ҳасан овчи ёмонликдан нишона деб тушунди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Мевали дарахтнинг биринчи марта қилган меваси. *Олма нишона қилди.* ▪ *Ҳали нишона қилмаган мевани ҳисобга киритасанми? Аввал тарбия қил, гулласин, ундан кейин мевасига сават тўқисанг арзийди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

НИШОНДОР [*ф-т*] *эск. айн.* **орденли.** *Топиб бахту саодат қиз-йигитлар бизда меҳнатдан, Нишондор бўлдилар кўплар, бу унвон илму фандандир.* М. Ҳасанова.

НИШОНЛАМОҚ 1 Байрам, қутлуғ кун ва ш. к.ни тантана билан ўтказмоқ, муносиб совғалар билан кутиб олмоқ. *Улуғ Октябрь социалистик революцияси байрамини меҳнат зафарлари билан нишонламоқ. Туғилган кунни нишонламоқ.*

2 Белги, нишон қўймоқ, белгиламоқ. *Ер етилгандан кейин отам жўяклар жойини нишонлаб берди.* Айний, Эсдаликлар.

НИШОНЛАНМОҚ **нишонламоқ** *фл. мажҳ. н. Кун ботиб борар, лекин кўчаларда ясанган одамлар дарёси устида ҳамон қизил байроқлар қанот ёйиб сузар эди. Бу тарихий кун ана шундай нишонланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НИШТАР [*ф-т*] 1 Жарроҳларнинг кескир асбоби.

2 Ўмуман ўткир ва санчиладиган нарса. *Душман заиф жойдан ништар уради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ништардан аччиқ ботди Темирдан бўлган жавоб.* Ғайратий.

3 *айн.* **ниш** 2. *Чаён заҳарли ништарини бир гал ўртанча бармоғининг учига, иккинчи марта кўрсаткич бармоғига санчиб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НИШХЎРТ [*ф-т*] Мол овқатининг қолдиғи.

◆ **Нишхўртга чиқармоқ** чиқитга чиқармоқ; исроф қилмоқ.

НИЯТ [*а*] Кўнгилдаги истак-орзу, аҳд, мақсад. *Яхши ният — ёрти мол.* Мақол. ▪ *Ожизамиз билан мирзо Анварнинг тўйларини қилмоқ ниятимиз бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Охун:*] *Беш-ўн қоғозни белимга тугиб, уст-бошимни бут қилиб, юртимга жўнаб кетай дегандим, ниятга ета олмай турибман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НИҚОБ [*а*] 1 Ўзини танитмаслик ёки ҳимоя қилиш учун юзга тутиладиган, кийиладиган нарса; маска. *Карнавал ниқоби.* ▪ — *Унгур қозиётган бояқишларнинг юзлари чақмоқдан яра, гурра бўлиб кетибди, шуни тутиб олиб ишлашсин деб қилдим,— деди Қудрат, темир ниқобни чолларга узатиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Эй*

www.ziyouz.com kutubxonasi

моҳитоб, очгил ниқоб, Карнавалда янграр соз. Т. Тўла.

2 *кўчма* Ҳақиқатни, ҳақиқий ҳол, қиёфа ва ш. к.ни пардаловчи, яширувчи нарса, восита. *Ниқобини олмоқ.* ▪ [*Руднев:*] *Олдин соқоли бўлмаган. Ҳозир бўлса, соқол унинг учун бир ниқоб.* Н. Сафаров, Уйғопиш. [*Мутавалли*] *юзидаги ғазаб ва норозилик аломатларини жўрттага йўқотиб ясама шодлик ниқобини кийиб олибди.* Айний, Эсдаликлар. *Бу ҳол* [*Ҳомиднинг*] *сирини очар, юзидаги ниқобини олишга, рақиблар ила юзма-юз келишга мажбур этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НИҚОБДОР [*а+ф-т*] *айн.* **ниқобли.**

НИҚОБЛАМОҚ 1 Ниқоб тутиб таниб, билиб бўлмайдиган, кўринмайдиган қилмоқ. *Сувонжон қопқонни иннинг шундай олдигинасига, тулки бошини чиқариши билан бир парча гўштни кўрадиган қилиб ўрнатди. Ўт-чўп билан ниқоблади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Яширмоқ, пардаламоқ.

НИҚОБЛАНМОҚ ниқобламоқ *фл. мажҳ. н. Ниқобланган душман.* ▪ *Йўлда ҳарбий юк ва аскар ортган машиналарнинг кети қарийб узилмас эди. Уларнинг ҳаммаси шохлар билан жуда моҳирона ниқобланган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

НИҚОБЛИ Ниқоби бор, ниқоб кийган, ниқобланган.

НИҚТАЛАМОҚ Узлуксиз ниқтамоқ, ниқталайвермоқ. *Бола кучли оёқлари билан эшакни шундай ниқталадики, жонивор.. қаттиқ йўрғалаб кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НИҚТАМОҚ 1 Таёқ санчиб ёки оёқлари билан икки ёнига тепкилаб юришга, илгарилашга ундамоқ (отни, уловни). *У* [*отлиқ*] *шеригидан қолмаслик учун отининг тизгинини силтайди, оёғи билан унинг бағрига ниқтайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мушт ёки оёқ учи билан туртмоқ.— *Ғафлатда қолмай ўлинг отаси,— деди эрининг бошига ниқтаб.— «Лайлатулқадр» бизларни иззат қилиб ўз оёғи билан уйимизга кириб келган экан.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. *Баланд бўйли, пахмоқ сочли, дов казак аскарлар халқни уриб, ниқтаб орқага сўришга киришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Тиғизлаб жойламоқ, муштлаб тиқмоқ. *Қодир, ниқтаб пахта тиқилган қанорнинг оғзини тикиб, тарозига келтириб қўярди.* С. Маҳкамов, Дала тонгги.

НИҲОЛ [*ф-т*] 1 Ёш новда ёки кўчат. *Ёш ниҳолга усталик билан қилинган пайванд тез амал олади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Янги униб чиққан ўсимлик, экин. *Гўза ниҳоллари. Дарахтдан мева оламан десанг, ниҳолидан парвариш қил!* Мақол. *Боланг ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра.* Мақол. **Нозик ниҳол** 1) ёш новда ёки кўчат. *Нозик ниҳол дарахтлар;* 2) *кўчма* нозик қомат ва шундай қоматли киши. *Бежирим, келишган нозик ниҳолинг, Беқасам камзулинг ярашибди ҳўп.* Х. Расул.

2 *кўчма* Ётилмаган ёш нарса; мурғак, куртак. *Гуломжоннинг кўнгли синди, йўқ, кўнгли эмас, умр орзусининг ниҳоли синди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Ишдан қайтган чоғимда Қийқиради ўғилчам,— Ҳали ниҳол бағимда Баргин ёзмаган ғунчам.* Ё. Мирза.

НИҲОН [*ф-т*] *эск. кт.* Киши билмайдиган, сезмайдиган; яширин, пинҳон. *Муҳаббат кўнгил ичра эрди ниҳон, Бўлиб анга ҳар дам тилим таржимон.* Ҳабибий.

НИҲОЯ [*а*] Сўнгги чек, чегара, охир, поён. *Ниҳоясига етмоқ. Ишни ниҳоясига етказмоқ.* ▪ *Бекнинг асабийлиги ниҳоясига етди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

НИҲОЯСИЗ Ниҳояси, охири, поёни йўқ; бениҳоя. *У онани қўлтиқлаб ичкарига бошлади. Ҳозир буларнинг ниҳоясиз қувончларини тасвирлаш учун сўз топиш қийин эди.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар.

НИҲОЯТ [*а*] 1 *айн.* **ниҳоя.** *Эллик-боши уруш ниҳоятида оқ подшо ғолиб келишини исбот қилишга тиришди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *рвш* Ғоят, ниҳоятда. *Элмурод уларнинг овозларидан ўз ишларидан ниҳоят хурсанд эканликларини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кирш с.* Охир-пировардида, охири. *Ниҳоят, ҳар минутни бир кундай туюлган бир соат вақт ўтгач, бутадан йигирма-ўттиз метрча берида қора каска кўринди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

НИҲОЯТДА *рвш* Ғоят даражада, ғоят, жуда ҳам. *Ниҳоятда оғир масала. Ниҳоятда яхши иш.* ▪ *Бу гапни олтмишга бориб қолган бир чолдан эшитганлиги унга* [*Сидиқжонга*] *ниҳоятда наша қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НИҲОЯТИ Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, атиги, фақатгина.— *Ота,— деди Салим жеркиб,— бу нарса кўпга келган тўй. Ўғлингиз ниҳояти бир неча ой ишлаб қайтади. Нимасига қайғурасиз?* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Ўғлингни ўлимга олиб бораётганим йўқ, ниҳояти бир пиёла чой ичади-ю келади! — дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НИҲОЯТСИЗ *айн.* **ниҳоясиз.** *Унсин қабр тупроғига гоҳ бошини, гоҳ кўксини қўйиб ўлчовсиз, ниҳоятсиз қайғу билан узоқ йиғлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОАНИҚ [*ф-т+а*] 1 Унча аниқ, равшан бўлмаган, ҳақиқатдагига унча мос келмайдиган. *Ноаниқ тасвир.* ▪ — «*Мажара*» *эмас, «можара», яъни жанжал деган сўз,— деди бир гал болаларнинг бир шеърдаги шу сўзни ноаниқ талаффуз қилганларидан ғаши келиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Унча ишонарли эмас, шубҳага, иккиланишга ўрин қолдирадиган. *Ноаниқ гап. Ноаниқ маълумотлар.* | *Келсим вазифасида* Шубҳали, гумон. *Келиши келмаслиги ноаниқ.*

3 Муҳмал, мужмал, дудмол. *Ноаниқ жавоб.*

НОАНИҚЛИҚ ноаниқ *с. белги оти.*

НОАҲИЛ [*ф-т+а*] Бир-бири билан унча аҳил бўлмаган; ноиноқ. *Ноаҳил оила.* ▪ *Водокачкалардан бирини тиклашда .. ўшанчалик ноаҳил бўлган капсанчилар ҳозир бунчалик иттифоқ бўлиб қолганларига ўзлари ҳам ҳайрон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НОБАКОР [*ф-т*] Хулқ-атвори, юриш-туриши, хатти-ҳаракати ёмон одам. *Биласизки, чиқиб Ниёз баччагар Атрофига йиғилди қулбаччалар. У нобакор озор берар тинч халққа, Қирдикори нуқул зарар тинч халққа!* И. Султон, Номаълум киши. | *сўк.* Ярамас, ноқобил.

НОБОП [*ф-т*] 1 Унча мос, мувофиқ эмас; қўл келмайдиган, номувофиқ, яроқсиз. *Нобоп жой. Нобоп ер.*

2 Унчалик шай эмас, бузуқ.— *Деҳқон ака, эҳтиёт бўлинг аравангиз нобоп .. — бошини чайқаб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Хулқ-атвори, юриш-туриши ёмон, ярамас. *Нобоп одам.* ‖ *Йўқ, у бола кўп нобоп чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НОБУД [*ф-т*]: **нобуд бўлмоқ** 1) исроф бўлмоқ, бекорга йўқ бўлиб кетмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ, ишдан чиқмоқ. *Пахтанинг бир грами ҳам нобуд бўлмасин;* 2) ҳалок бўлмоқ; ўлмоқ. *Революция йиллари ташкилотнинг кўп аъзолари нобуд бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Нобуд қилмоқ** 1) исроф қилмоқ, бекорга йўқ қилмоқ; яроқсиз ҳолга келтирмоқ, ишдан чиқармоқ. *Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши, чунки қулунлар ғўзани босиб нобуд қилади, дейдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) ўлдирмоқ, ҳалок қилмоқ. *Хотинимни ҳам камбағаллик йиқитди, бу ердаги оғир иш нобуд қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОБУДГАРЛИК *кам қўлл. айн.* **нобудгарчилик.**

НОБУДГАРЧИЛИҚ Бекорга йўқ қилиб юбориш, нобуд қилиш, исрофгарчилик. *Нобудгарчилик — халқ хўжалиги учун зарар.*

НОВ [*ф-т*] 1 Сув оқиши учун ёғоч, тахта ва ш. к.дан ишланган махсус ўзан; тарнов. *Сув шунча кучайган эдики, новни қўпориб, тегирмонни босиб кетиш хавфи туғилган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Суғориш ёки умуман сув сақлаш учун ёғоч, тахта кабилардан ишланган охур; тегана. *Нуъмон движокни ишга солиб, бир-бирига шохлари тегиб турган садалар остидаги новларни сувга тўлдира бошлади.* О. Ҳусанов, Най.

НОВАТОР [*р<лат*] Қишилик фаолиятининг бирор соҳасида янги усул, янгилик киритувчи. *Ишлаб чиқариш новаторлари.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

НОВАТОРЛИҚ новатор *с. мавҳ. от. Новаторлик таклифлари.*

НОВВОЙ [*ф-т*] Нон ёпувчи ва нон ёпиб сотиш касби билан шуғулланувчи шахс. *Япасқи новвой ҳар кун пешин вақтида иккита ширмой нонни бойга ташлаб кетар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тандирдан янги узилган оби нонларнинг ёқимли ҳидларини сочиб, .. новвойлар шипиллаб ўтадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НОВВОЙЛИҚ 1 новвой *с. касб оти.* [*Йўлчи:*] *Қалай, новвойликдан бир нима ортадими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *тар.* Нон ёпиладиган ва сотиладиган жой.— *Рўмолчани елкага солиб, новвойликка қараб югурдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

НОВВОЙХОНА [*ф-т*] Нон ёпиладиган жой, корхона. *Зумрад дадасининг новвойхонасидаги хамир қорадиган йигитлардан бирини яхши кўриб қолган эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

НОВВОС Икки-уч яшар буқа.

НОВВОТ I [*ф-т*] Шакар қиёмидан тайёрланадиган ялтироқ қаттиқ ширинлик. *Новвот чой.* ▪ *Туяларнинг бир нечтасига гурунч, бир нечтасига ун, бир нечтасига шакар, қанд, новвот ва ҳолва каби ширинликлар .. юкланган эди.* Айний, Эсдаликлар. *Гув-гув шамол .. эшик тирқишидан уйга кириб, чироқ пилигининг новвот ранг алангасини липиллатади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

НОВВОТ II [*ф-т*] *махс.* Тўқимачилик дастгоҳида: тайёр мата ўраладиган ёғоч валик.

НОВДА Дарахтнинг ёш, ингичка ва узун бебутоқ тармоғи. *Тол новдаси. Тоқ новдаси. Сурх новда. Новдадек йигит.* ▪ *Йўлчи уни* [*Рафиқжонни*] *овутиш учун, толдан бир новда кесиб олиб кичкина ҳуштак ясади-да: «Ма, чал, миршабларнинг ҳуштагидан ҳам яхши бўлди», деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОВЕЛЛА [*р<итал*] *ад.* Қисқа, кичик ҳикоя.

НОВУТ *с. т.* Нобуд. [*Заргаров:*] *Жоним! Пайт нозик, хотин-қизлар масаласи чирсиллаб турибди — бекорга новут бўлиб кетаман .. Менга раҳм қилинг!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

НОВЧА I Бўйи баланд, дароз, узун. *Новча йигит. Бўйи новча одам.* ▪ *Ҳокимнинг новча, ҳайбатли қомати олдида .. Тешабой ҳам одамлар назаридан четда эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Новча тераклар учида ойнинг кумуш парчаси сузади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

НОВЧА II *тар.* Қарол, хизматкор. *Улар қишлоқдан чиқиб улгурмасданоқ, қариндош бойнинг новчалари кетмон кўтариб келиб, сотиб олинган уйларнинг том тупроғини кўкка совуриб буза бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қанча бойникида новча бўлиб ишладим-у .. Ҳамма ерда тўғри ишладим.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

НОВШАДИЛ [*а*] *с. т.* Нашатирь.

НОВҚИРОН *с. т.* Навқирон.

НОГАҲ [*ф-т*] *айн.* **ногаҳон.** *Тегмасин ногаҳ маломат ўқлари, Сезгиру ҳушёр бўл оҳу каби.* Ҳабибий.

НОГАҲОН [*ф-т*] Кутилмаган, тўсатдан, қўққисдан юз берган. *Балои ногаҳон.* ‖ *Оқсоқол сўзини туғата олмайди, ногаҳон келиб тушган ўткир болта Шодмонбойнинг бошини баравар иккига бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

НОГАҲОНИЙ [*ф-т*] *кам қўлл.* Кутилмаганда юз берувчи, юз берган, кутилмаган. *Бу ногаҳоний қазодан эслари чиқиб кетган бечоралар йиғлашадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НОГИРОН [*ф-т*] Ишга яроқсиз бўлиб қолган, ожиз (одам ёки унинг аъзолари ҳақида). *Ногирон бола. Унинг бир қўли ногирон.* ▪ *Пўлатжон .. ногирон оёғига қараб хўрсиниб қўйди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

НОГИРОНЛИҚ ногирон *с. белги оти. Руҳий ногиронликни тузатиш қийин.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

НОГОҲ [*ф-т*] *с. т.* Ногаҳ. *Ногоҳ бурчакдан қўнғироқли чирманда гулдураб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОГОҲОН [*ф-т*] *с. т.* Ногаҳон.

НОДАРҚОР [*ф-т*] Кераги, даркори йўқ; кераксиз. *Нодаркор қоғозлар.*

НОДИР [*а*] **1** Кам топиладиган, кам учрайдиган. *Нодир қўл ёзма.* ▪ *— Нодир ўлка, ҳатто таърифлашга сўз тополмайсан,— деди Комарова.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Қимматбаҳо, бебаҳо, асл. *Чироқларнинг .. айримлари товланиб турган нодир тошдек ёниб-ўчиб ҳазил қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Нодир (*эркаклар исми*).

НОДОН [*ф-т*] **1** Илм-маърифатдан хабари йўқ, онги, тушунчаси паст; қолоқ. *Нодон одам. Сўзлагувчи нодон бўлса, эшитувчи доно бўлсин.* Мақол. ▪ *Нодонларни доно этган Октябрь, Яхшиликнинг йўлин тутган Октябрь.* Эргаш шоир.

2 Фаҳм-фаросати кам; тушунмайдиган, тентак.— *Тавба, ўз жонининг қадрини билмаган нодон,— деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НОДОНЛИҚ 1 нодон *с. белги оти. Ўз нодонлигини ҳамма вақт кибрлик билан бекитишга уринадиган Тожибой, ҳозир астар-аврраси билан ошкора ва очиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Нодон кишиларга хос хатти-ҳаракат, иш; аҳмоқлик. *Опа, кечирасиз-да, янглишиб бир нодонлик қилиб қўйдим.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

НОДУРУСТ [*ф-т*] Унчалик дуруст эмас; чакки. *Шу дуруст бўлдими, нодуруст бўлдими? Сени ўйлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

НОЁБ [*ф-т*] **1** Кўп учрамайдиган, жуда кам бўладиган. *Ноёб талант эгаси бўлган Юсуфжон қизиқ ўз халқининг азиз фарзандларидан биридир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Қимматли, бебаҳо. *Ноёб асар.*

НОЖИНС [*ф-т+а*] **1** Бошқа жинсдаги, жинси бошқа.

2 *кам қўлл.* Ярамас, ёмон. *Лампа шишаси жуда ножинс нарса: жин текандай, кўз олдингда «чирс» этади-ю, синади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НОЖЎЯ [*ф-т*] Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, умумий норма-тартибга муносиб келмайдиган; чакки. *Ножўя гап. Ножўя хатти-ҳаракат.* ▪ *Баҳодир ножўя ҳаракати билан Оқилани ҳижолатга қўйганидан қаттиқ ўкинар, лекин иш ўтган эди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

НОЗ [*ф-т*] **1** Танноз аёлларга хос серишва харакат, қилиқ; ишва, карашма. *Ноз қилмоқ.* ▪ *Сўз билан, ноз билан, ҳангама билан йигитларнинг кўкрагига ўт солади қирғиз қизлари.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дилбар қизнинг қилиғи, нози яхши, Сўзнинг ози, машшоқнинг сози яхши!* Ё. Мирза.

2 Ўз қадрини ошириш учун қилинадиган ноўрин талаб, ортиқча эркалик; таранг қилиш. *Қизи борнинг нози бор.* Мақол. ▪ *— Касали нима, озиб кетибди келинчак онамиз? — Муғомбирлик, эркалик, ноз!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Йўлчини ёдларкан, унинг юрагида энди ғазаб қўзғалар эди .. Ким у? Нега мунча ноз қилади, кеккаяди?* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Нозик; жиззаки. *Бошим тоз, кўнглим ноз.* Уйғун. **Ноз уйқу** нозли, ширин уйқу.

НОЗАНДАЙ, =дек *с. т. хот.* Ёмон эмас, туппа-тузук, дурустгина.— *Хотиржамгина ишингни қила бер, болам, Муҳаббатинг нозандек ўрганиб қолди янги жойга,— деди кампир.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

НОЗАНИН [*ф-т*] Қадди-қомати келишган ва гўзал (қиз, аёл ҳақида). *Ана шу йигитнинг* [*Отабекнинг*] *олган хотини жуда ҳам нозанин бир қиз бўлиб, бу қизга бизнинг Ҳомид ҳам харидор экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Бой:*] *Ҳе пишмаган, хом калла! Бу нозанин увол! Чўриликка эмас, бекачликка арзийди-я!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

НОЗИҚ I [*ф-т*] **1** Юксак маҳорат ва санъат билан жуда бежирим қилиб ишланган; нафис, латиф. *Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга айниқса нозик санъат буюмларига, эшик ва деразаларга назар ташлаб қўярди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ингичка; юпқа, ҳарир. *Нозик ип. Нозик мато.* ▪ *Дуторнинг нозик торларидан .. чиққан, «Наво» куйи ўз ноласига тушунгувчи Отабекдек йигитларга жуда муҳтож эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бежирим, хипча. *Нозик ва ингичка Элмурод бақувват ва йўғон Мели полвоннинг белбоғига қўлини чирмаштириб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бежирим ва латиф. *Йигит маҳбубасининг нозик қўлларидан тутиб, ўзига тортарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мурзин унинг паришон сочларини нозик бўйнига ёпишган майин жонсизгина соч толаларини томоша қиларди.* Шуҳ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

рат, Шинелли йиллар. | Заиф, жони бўш, нимжон. *Нозик майса.* ▪ *Укамни дурустроқ жойга ўрнаштиринг, ўзи нимжон, нозикроқ бола .. шамоллаб-нетиб қолмасин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нозик, ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, .. ёдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Мулойим, майин ва ёқимли, назокатли. *Нозик табассум.* ▪ *«Дилхирож» ўзининг майда қадами, нозик ҳаракатлари билан даврага кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Халқ кўнглини овлаган, Улфатда доим. Овози жонга ёқар, Нозик, мулойим.* Қ. Муҳаммадий. || *У куйининг сеҳрига берилиб, интизор кўзларини нозик юмди, бошини қуйи солди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

5 Салга синадиган, узиладиган, йиртиладиган; бўш, мўрт. *Нозик буюм.* ▪ *Олимовнинг қўлидаги юклар ҳамманикидан оғирроқ, нозикроқ эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

6 *кўчма* Ўзига хос қийинчиликлари бўлган, алоҳида маҳорат, малака, билим талаб этадиган. *Ғўза суғориш — нозик иш.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Ўз ишини майда икир-чикирларигача яхши биладиган; уста. *Секретарнинг отаси .. нозик гулчи эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

7 *кўчма* Алоҳида эҳтиёткорлик талаб этадиган; қалтис. *Нозик масала. Нозик пайт. Нозик аҳвол.* ▪ *Асрора ўйлаб қараса, кўнгил иши нозик нарса экан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Муҳаббатдек энг нозик туйғулар тўғрисида оғиз очиб бўладими!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бобоқулнинг кўзларидаги нозик киноя унинг иззат нафсига ханжардек қадалди.* Ойбек, Навоий. | Алоҳида эътибор, мулозамат, такаллуф талаб этадиган, иззатталаб. *Нозик меҳмон.* ▪ — *Ҳўжайин банд, олдиларида нозик одам бор. Мажлис қилишяпти,— деди секретарь.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. **Нозик табиат** *ёки* **табиати нозик** кўнгли ҳар нарсани ёқтиравермайдиган, кўтаравермайдиган. *Шу қадар зиқ, нозик табиат бўлиб қолгани учун Бегимхон кўп дакки эшитди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Кўнгли нозик** *айн.* **нозик табиат. Нозик дид** *ёки* **диди нозик** жуда ҳам сезгир, туйғун. *Нозик дидли рассомларни ҳам ҳайратда қолдирадиган ойнадаги нақш* [*Элмуроднинг*] *хаёлини банд этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

8 Нозик (*хотин-қизлар исми*).

НОЗИК II [*ф-т*] Каштачиликда ишлатиладиган ранг-баранг майда, нафис мунчоқ. *Чойхоначи .. ипак тўри ранг-баранг нозиклар, пистонлар билан безалган тўрқовоқларни .. чакалакка осган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Ёстиғи устига нозик гулли тўр ёпилган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

НОЗИҚЛАШМОҚ 1 Нозик, бежирим бўлиб қолмоқ, хипчалашмоқ; нозик, жони бўш, чидамсиз бўлиб қолмоқ. [*Учқун:*] *Кабинетда ўтириб нозиклашиб қолганини эндигина сездим.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 *кўчма* Нозик, қалтис бўла бормоқ. *Аҳвол нозиклашди. Масала нозиклашди.*

НОЗИҚЛИК нозик I *с. белги оти. Қиз унинг* [*Йўлчининг*] *кўзларида самимий меҳр, қандайдир нозиклик ҳам кўрди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Масаланинг нозиклигига учовлари ҳам тушунарди ва шунинг учун иттифоқ қилгандек чуқур бир сукутга кетган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НОЗИР [*а*] 1 Назорат қилиб турувчи; назоратчи, қаровчи, мудир. *Кироатхонанинг бир нозири бўлиб, газетхон, китобхон ўқувчилардан йигирма тийиндан ҳақ олиб турарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *эск.* Вазир, министр. *Валихон мерган парини Бухорога элтишни, олий ҳазратларининг ўзларига совға қилишни, эвазига тезроқ нозир ёки қушбеги бўлишни хаёлидан ўтказди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

НОЗ-ИСТИҒНО, нозу истиғно Ноз ва истиғно, ноз ва эркалик(лар).

НОЗ-ҚАРАШМА, нозу карашма Ноз ва карашма; ноз ва **ишва(лар).** *Тўранинг кўнглига шу пайтда на гўзал ёш хотиннинг таъзими, на унинг ноз-карашмаси ва на безаклари сиғар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Лаъли ўрнидан туриб, сочларини тузатди. Чироқни пасайтирди-да, ноз-карашма билан «Бўлди, ухланг!» деди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

НОЗЛАНМОҚ 1 Ноз қилмоқ, ноз-ишва, ноз-карашма **қилмоқ.** *Аллақандай ёқимли овоз билан нозланиб, жавоб берди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Эркалик қилмоқ; таранг қилмоқ.

НОЗЛИ 1 Ишвали, серишва; таноз. *Бир боқишда ақлим олган нозли жононим ўзинг.* Фурқат. || — *Вой, сиз эплаёлмасангиз ким эплай олади? — жувон Хўжабековнинг кўзларига нозли боқди-да, ерга қараб олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ортиқча эркалик талаб қилувчи, нози бор.

НОЗ-НЕЪМАТ Кишига табиат инъом этган неъматлар, **аввои мева,** озиқ-овқатлар. *Дастурхон турли ноз-неъматлар билан безатилган.* ▪ *Баҳорлари, ёзлари Бир-биридан ортиқдир, Мазали ноз-неъмати Халқимизга тортиқдир.* З. Диёр.

НОЗ-ФИРОҚ, нозу фироқ Ноз ва фироқ; ноз ва фироқлар. *Шариф, ўзимизнинг ёшлигимизни эсласанг-чи. Ноз-фироқ қилиб мени куйдирган чоқларинг.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза *Э, ҳали ҳам ғўр экансан, болам. Дунёда хотин зоти борки, унинг ноз-фироғи бўлмай иложи йўқ,— деди Салтанат Эргашга.* Б. Раҳмонов, Қилмиш — қидирмиш.

НОИБ [*а*] *эск.* Ўринбосар, ёрдамчи. *Сен вилоятнинг ҳокими бўлсанг, мен сенинг ноибинг бўламан.* Айний, Дохунда.

НОИЛ [*а*]: **ноил бўлмоқ** *эск. кт.* эришмоқ, етишмоқ, муяссар бўлмоқ. *Қуруқ томоша билан кечган унинг ой, йиллари бу кун Раъно гулини искаш башоратига ноил бўлгандек эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

НОИЛОЖ [*ф-т+а*] *рвш* 1 Ўз майлига, эркига ҳоҳишига қарши, истаги бўлмагани ҳолда, **мажбурият** орқасида, мажбур бўлиб, мажбуран. *Ёрмат бир неча марта қичқириб Гулнорни чақиргач, улар суҳбатни ноилож узишга мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор илож, чора топа олмай, чорасиз, иложсиз. [*Шоқосим*] .. *ноилож қолиб, Йўлчи ё Қоратойни топиш учун кўчама-кўча юрганлиги, ниҳоят қайтгач бу ерда ҳеч ким қолмаганлигини сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бошпанасиз, нажотсиз етим ўғил ва қизлар бировларнинг .. хўрлашига ноилож чидар, яшамоқ учун бундан ўзга чоралари йўқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НОИЛОЖЛИК 1 **ноилож** *с. белги оти.*

2 Иложсиз ҳолат, иложсизлик, чорасизлик.— *Зарурият, ноилоҳлик,— тушунтира бошлади Фазлиддин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОИНСОФ [*ф-т+а*] Инсофи йўқ, инсофсиз; виждонсиз. *Оббо ноинсоф-эй, Ширмонбулоқнинг этагидаги қоратупроқ ерларнинг барисини қўлга киргизиб олди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *сўк.* Ҳақорат, койиш ифодалайди. *Эрталаб Хўжабеков келиб кетди. Касал бўлсам ҳам олдига чиқдим. Омонмисан, демади-я, ноинсоф.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Насиба:*] *Кечагина нима деган эдингиз! Яна лафзингиздан қайтдингизми? Ноинсоф!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

НОИНСОФГАРЧИЛИК *айн.* **ноинсофлик** 2.— *Ўғлим билан элликбошининг олишиб турганини кўриб: — Ҳай-ҳай, бу қандай ноинсофгарчилик! Урманг! — деб ўртага тушди Вали ака.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НОИНСОФЛИК 1 **ноинсоф** *с. белги оти.*

2 Ноинсоф кишиларга хос хатти-ҳаракат, иш. *Ноинсофлик қилмоқ.*

НОК [*ф-т*] 1 Ёғочи қаттиқ мевали дарахт. *Боғнинг турли жойларида ҳар хил мевали дарахтлар — нок, ўрик, беҳи, жийда ва ҳоказо анчагина.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Шу дарахтнинг меваси.

НОҚАС [*ф-т*] 1 Виждони, инсофи йўқ, ярамас, қабиҳ, пасткаш. *Нокас одам.* || — *Хонҳўжалик Сайфулла эшонни мен ўзимга устоз деб билар эдим. Аслида ўша нокас мени шу йўлга олиб кирди,— деди Бўронбой.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. | *сўк.* Ярамас, аблаҳ. *Ҳа, тутуни булут кўрмаган нокас. Сенинг отанг шундай қурумсоқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировга ҳеч нарсасини раво кўрмайдиган; бахил, хасис, қурумсоқ. || *Нокасдан қарз бўлма — ҳам йўлда қистайди, ҳам гўрда.* Мақол.

www.ziyouz.com kutubxonasi

НОҚАСТА *айн.* **нокас** 2. *Гул дастаси-даста, гул бермаган ноқаста.* Матал.

НОҚАУТ [*р<инг.л*] *спорт.* Боксчининг қаттиқ зарбдан йиқилиб, ўн секунд давомида ўрнидан туролмайдиган ва ютқизиқ деб ҳисобланадиган ҳолат.

НОҚДАУН [*р<инг.л*] *спорт.* Боксчининг зарбдан йиқилган, лекин ўн секунд давомида ўрнидан туриб жангни давом эттира оладиган ҳолат.

НОҚЗОР [*ф-т*] Нуқул нок дарахти билан банд ер, майдон, боғ.

НОЛА [*ф-т*] 1 Ғам-алам, ҳасрат ифодаловчи аянчли овоз; афғон, фиғон, фарёд. *Инграб, ўксиб қолган онасиз, .. Кўкка, ерга сиғмас ноласи.* Ҳ. Пўлат. *Ғуломжон руҳий азоб оташида қовурилиб, хўрлик жон-жонидан ўтиб кетган кезларида ўзини тутолмай нола қиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёлвориш, ўтиниш, илтижо ифодаловчи овоз, мунгли товуш. [*Миркарим*] *кеча-кундуз худога ибодат ва нола қилиб, пачава бўлган ўз ишининг ўнгланишини ва тотли ўтмишнинг қайтарилишини сўрарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НОЛИМОҚ Норозилик изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ, зорланмоқ. *Тиллабувадан кейин сўзга чиққанларнинг бири камбағалчиликдан нолиб, яна бири .. муштумзўрлар ҳақида Тиллабуванинг сўзини қувватлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НОЛИШ 1 **нолимоқ** *фл. иш отн.*— *Ношукур экансиз, опа,— деди* [*Зайнаб*],— *поччамдан нолишингиз яхши эмас, сизнинг ҳам бошингизга менинг кунимни солса нима қилар эдингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нола, фиғон. *Ҳар ким титрар Ширинбек нолишига, Ёқаси хўл кўздан оққан ёшига.* «Ширин билан Шакар».

НОЛОЙИҚ [*ф-т+а*] Лойиқ, муносиб бўлмаган, лойиқ, муносиб келмайдиган, ярашмайдиган, номуносиб. *Ўқимишли кишига нолойиқ ҳаракат. Нолойиқ қилиқ.*

НОЛОН [*ф-т*] *эск. кт.* Нола, фиғон қилувчи, афғон чекувчи. *Отмагай тонг боғаро азминг хиромон бўлмаса, Булбули шайдолари гул узра нолон бўлмаса.* С. Абдулла.

НОЛЬ [*р<лат*] 1 Миқдорнинг йўқлигини ифодаловчи «0» белгисининг номи.

2 Иссиқлик ва совуқлик температуралари ўртасидаги шартли чегара. *Сув ноль даражада музлайди.*

◆ **Ноль-ноль** вақтни кўрсатишда роса, аниқ, тўппа-тўғри маъносини билдиради. *Меҳмонлар кечқурун соат еттига таклиф этилган. Ҳозир соат олти-ю ноль-ноль.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

НОМ [*ф-т*] 1 Шахс ёки нарса-предметларга қўйилган от; исм. *Колхознинг номи «Октябрь». Шаҳар номлари. Ном қўймоқ. Ном бермоқ.* ▪ *Кексайиб қолган эшоннинг хотираси анча пасайганидан кўп вақт ўз ўғилларининг номларини ҳам хотинидан сўраб олар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Бирор соҳага, гуруҳга оидликни билдирувчи атама. *Комсомол аъзоси деган улуғ ном.* ▪ *Мансур, Муслим! Сенга бир гап бўлдими? Шўро муаллими деган номимиз бор, шундай вақтда иш кўрсатмасак, қачон кўрсатамиз?!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

2 Фаолиятнинг бирор соҳасида эришган ютуқ, малака даражасини кўрсатиш учун расмий йўл билан бериладиган унвон. *Фахрий ном. Хизмат кўрсатган артист деган ном. Қлассик кураш бўйича мамлакат чемпиони деган ном.*

3 Кўпчилик орасида маълум-машҳурлик; донг, довруғ, шуҳрат. *Номи чиққан курашчи. Ном чиқарган колхоз.* ▪ *Очил Эшназар.. Сиёб волостининг Қўштамғали қишлоғида ном чиқарган шахс эди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

◆ **Номи билан** топшириғи, ваколати билан. *Революция номи билан. Ўзбекистон ССР Олий Совети номи билан.* **Номига** шунчаки, хўжа кўрсинга, йўли учун. *Номига чойхона.* ▪ *Ҳури, олдин номига бироз кўнмай турар, кейин мажбуран бораётгандай юзига қайғули ифода бериб чиқиб кетарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. **Номидан** тарафидан, исмидан; топшириғи билан. *Коллектив номидан ташаккур билдирмоқ. Ўз номидан табрикламоқ.*

НОМА [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Расмий ёзишма, мактуб, хат. [*Маждиддин:*] *Мўминмирзони ўртага солиб, шаҳзода Бадиуззамонга нома юборинг.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. **Номаи аъмол** (*л. м.* амаллар, ишлар номаси, дафтари) 1) *дин.* гўё икки фаришта ҳар бир кишининг савобли ишларини ва гуноҳларини ёзиб борадиган дафтар; 2) *кўчма эск.* хизмат варақаси, дафтарчаси (ҳар бир хизматчининг қилган ишлари, хизматлари ёзиб бориладиган варақ ёки дафтар). *Нормат бинтни противогаз халтасининг устки чўнтагига солиб қўйди ва медальонни кўриб, «номаи аъмолимнинг ҳаммаси шунда» деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мана, Зиёдилла уч соатдан бери ўз номаи аъмолини ёзяпти.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Китоб, асар. *Бўлди таажжуб қизиқ ҳангомалар. Арз этайин энди ёзиб номалар.* Муқимий. | Шу маънода қўшма отлар таркибига киради, мас. *Бобирнома, Акбарнома, Жангнома.*

НОМАРД [*ф-т*] 1 Яхшиликни, адолат-инсофни билмайдиган, қўлидан тантилик келмайдиган; ноинсоф, виждонфуруш. *Номард одам.* ▪ *Шу-шу, жувон «ишим битди, эшагим лойдан ўтди, деб унутиб кетадиган номардлардан эмасмиз», деб Хўжабековнинг олдига келиб турадиган бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой. | *сўк.* Ярамас, аблаҳ, нокас.

2 Юраги йўқ, қўрқоқ. *Мард йигит қўлида аждар ўлади ,Номард одам ипни аждар билади.* Фозил шоир.

НОМАРДЛИК 1 **номард** *с. белги отн.* 2 Номард кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Иккиланиш — ҳам ўлим, ҳам номардлик.* Ойбек, Қуёш қорайимас. *Энди орада чақиртиканак бўлишим — кироили номардлик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НОМАТЛУБ [*ф-т+а*] *кт.* Кўнгилга хуш келмайдиган, кўнгилдагидек эмас; исталмаган, номақбул. *Номатлуб иш. Номатлуб шахс.*

НОМАЪЛУМ [*ф-т+а*] 1 Қимлиги, нималиги аниқ маълум бўлмаган, аниқланмаган. *Номаълум миқдор.* ‖ *Тўйнинг қачон бўлиши ҳали номаълум.* ▪ *Номаълум кимса йўлакнинг қоронғи қисмига ўзини олиб, кўзини Сайфидан узмай тура бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ҳали ҳеч ким билмайдиган; сирли. *Номаълум орол.* ▪ *Қизлар нимани ўйлайдилар ва нима тўғрисида маъюсланадилар, бу эса қизларнинг бизга номаълум бўлган ички сирларидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *мат.* Математик йўл билан топилиши зарур бўлган миқдор, катталик. *Маълумларни номаълумлардан ажратмоқ.*

НОМАЪЛУМЛИ *мат.* Таркибида номаълум бўлган. *Икки номаълумли тенглама.*

НОМАҚҚУЛ [*ф-т+а*] 1 Маъқул эмас, маъқул келмайдиган; нодуруст. *Ҳожи бир неча вақт сўзлагувчини ўз оғзига тикилтириб ўтиргандан сўнг, агар маъқул тушса «хўп» дейди, .. номаъқул бўлса «дуруст эмас» дейди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл-идрок билан қилинмаган; ножўя, бемаъни, аҳмоқона. *Шунда мен кеча беихтиёр қилган номаъқул ишимнинг қанчалик фожиали эканини биратўла англадим.* А. Мухтор, Туғилиш.

НОМАЪҚУЛЧИЛИК Бемаъни, ножўя ҳаракат, иш; бемаънигарчилик. *Номаъқулчилик қилмоқ.* ▪ *Бобом узоқ ва оғир сукутдан сўнг кампирни овутади: — Бас, йиғлама, золимлар кўп, хоинлар кўп, уларнинг шундай номаъқулчиликлари, итликлари бўлиб туради.* Ойбек, Болалик.— *Нимага саланглаб юрибсизлар? .. Бу қандай номаъқулчилик! — деб қичқирди Саид амин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НОМАҚБУЛ [*ф-т+а*] Қабул қилиб бўлмайдиган, тўғри келмайдиган; номатлуб. *Номақбул таклиф. Номақбул усул.*

НОМАҲРАМ [*ф-т+а*] *дин.* Яқин қариндошлик алоқаси бўлмаганлиги сабабли бир-бирини кўриш ёки бир-бирига кўриниш ман этилган эркак ва аёл (бир-бирига нисбатан); *акси* **маҳрам** 4. *«Абдуваҳобнинг турқини худо кўтарсин, ундан хотин қизганадиган ўрни йўқ. Уни номаҳрам деб бўлмайди, одам эмас — қул» дейишар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Йўқ, йўқ. Сиз менга номаҳрамсиз. Бошқага қилинган фотиҳани бузмай туриб, менга яқинлашманг.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

НОМБА-НОМ [*ф-т*] *айн.* **номма-ном.** *Ўрмонжоннинг бу гапларини, айниқса тажрибакор чолларни номба-ном айтганини кўриб Бўтабой ичида зил кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НОМДОР [*ф-т*] Ном, шуҳрат чиқарган; донгдор, шуҳратли. *Бу кампирнинг етти ўғли бор эди, еттови ҳам номдор алп эди.* «Алпомиш».

НОМЕНКЛАТУРА [*р<лат*] **1** Ишлаб чиқариш, фан, техника, санъат соҳаларидан бирида қўлланиладиган номлар, атамалар, терминлар ва шу номлар билан аталувчи нарсалар рўйхати, мажмуи. *География номенклатураси. Заводда ишлаб чиқариладиган маҳсулот номенклатураси. Савдо тармоқларидаги моллар номенклатураси.*

2 Раҳбар ташкилотлар томонидан тайинланадиган лавозим. *Мактаб директорлари маориф министрлигининг номенклатурасига киради.*

НОМЕР [*р<лат*] **1** Бир хил предметларнинг тартиб рақами. *Уй номери. Телефон номери.*

2 Документ, регистрация ва ш. к. белгиси сифатидаги маълум рақамлар ёзилган ёрлиқ, тахтача. *Машина номери. Велосипед номери.* ▪ *Шукур, эл қатори эшигимизга номер қоқилган. Ҳар қаердан бир юзу олтмиш учинчи деб хат ташласанг келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Кийим-кечак, пойабзал ва ш. к.нинг катта-кичиклигини, ўлчамини билдирувчи сон, рақам. *Мен ундан икки номер катта этик кияман.*

4 Меҳмонхона, ҳаммом ва ш. к.да алоҳида бўлма, хона.— *Меҳмонни меҳмонхонага олиб бордим. Унга икки хонали жуда яхши номер олиб қўйилган экан,— деди Мелибой ака.* А. Қаҳҳор, Думли одамлар. | *с. т. эск. айн.* **меҳмонхона** 2. *Кўқонда номерда бир ўрис инженер билан танишдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Театр, концерт ва ш. к.да ҳар бир алоҳида кўрсатув. *Программа номерини эълон қилмоқ.* ▪ *Конферансье — ёшгина бир марий йигити чиқиб, «концертимизнинг биринчи номерида ўзим машқ қилиб бераман»,— деди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

6 *ҳарб.* Тўпчилар, пулемётчилар расчётида маълум хизматни бажарувчи жангчи.

◆ **Номери ўтмайди** *с. т.* найранги ўтмайди, кетмайди.

НОМЕРЛАМОҚ Тартиб номери қўймоқ, қўйиб чиқмоқ. *Дафтар бетларини номерламоқ.*

НОМЕРЛАНМОҚ **номерламоқ** *фл. мажҳ. н.* *Жангчилар бўр билан номерланган вагонларга чиқишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

НОМЕРЛИ Номери бор, номер қўйилган, тақилган. *5 номерли уй.*

НОМЗОД [*ф-т*] Сайлаш, қабул қилиш, тайинлаш учун белгиланган, кўрсатилган шахс; кандидат. *Номзод кўрсатмоқ. Номзодларни тасдиқламоқ. Номзодлар рўйхати.*

НОМИНА *с. т.* Сотиладиган мол, нарса намунаси.

НОМИНАЛ I [*р<лат*] Пул, қимматбаҳо қоғоз, мол ва ш. к.нинг белгиланган, устига ёзилган баҳоси. *Номинал билан сотмоқ.*

НОМИНАЛ II [*р* номинальный] Белгиланган, ёзиб кўрсатилган (нарх, баҳо, ўлчам ва ш. к. ҳақида). *Номинал баҳо. Номинал ўлчам.*

НОМЛАМОҚ Ном қўймоқ, ном бермоқ, атамоқ. *Янги кўчаларни номламоқ.*

НОМЛАНМОҚ **номламоқ** *фл. мажҳ. н.* *Бу шароб орқали кучин кўрсатар Ўзбек деб номланган кекса соҳибкор.* Ғ. Ғулом.

НОМЛИ Номи билан аталувчи, ... деб аталган, ... деган. *Охунбобоев номли мактаб.* ▪ *Бу маҳаллада унга маъқул бўлган икки киши бор эди. Бири — гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси Шокир ота номли маҳсидўз чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОММА-НОМ [*ф-т*] *рвш* Ҳар бирининг номини айтиб, ҳар қайсисини алоҳида ўз номи билан. *Самандаров колхозга кириш учун ариза берганларни номма-ном айтиб мажлисдан ўтказди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Мудир докладининг охирида битирувчиларни номма-ном чақириб, .. гувоҳнома тақдим қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

НОМ-НИШОН, ному нишон Ном ва нишон, ном ва асар; из; дарак. *Мана уч кун бўлибдики, ундан ном-нишон йўқ.* ▪ *Уруш бўлмаганда, мана бу қалдирғочнинг уясига ўхшаган уйлардан, мана бу бўйинчага ўхшаган эшиклардан ном-нишон қолмас эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

НОМ-НИШОНСИЗ Хат-хабарсиз, бедому-дарак, бедарак. *Шамсиддин Иброҳимовнинг ном-нишонсиз йўқолгани ҳақидаги хабар эртаси куни маълум бўлди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

НОМСИЗ **1** Номи йўқ, беном.

2 *кам қўлл.* Номи, донги чиқмаган, донгдор эмас, шуҳратсиз. *Бир вақтлар номсизроқ, ўртамиёна колхоз эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НОМУАЙЯН [*ф-т+а*] Аниқ, конкрет бўлмаган; нотайин, дудмол. *Номуайян гап. Номуайян жавоб.*

НОМУВОФИҚ [*ф-т+а*] **1** Тўғри, мос, муносиб келмайдиган, мувофиқ келмайдиган. *Номувофиқ кандидатура.*

2 Ўринсиз, ноўрин. *Номувофиқ гап.* || *Номувофиқ гапирмоқ.*

НОМУНОСИБ [*ф-т+а*] **1** Муносиб, мувофиқ, мос бўлмаган, мос келмайдиган; номувофиқ. *Улар бир-бирига номуносиб.* ▪ *Шербек жойига ўтирганида, Саидғозининг жисмига номуносиб овози идорада яна дўриллади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Келишмаган, ярашмаган, нолойиқ. *Ўқимишли кишига номуносиб қилиқ.*

НОМУС [*а*] **1** Кишининг ўз обрўсини улуғлаш ва ардоқлаш ҳис-туйғуси; орият, диёнат, виждон. *Номусини ерга букмоқ. Номус ва ғайрати бор одам меҳнатдан қўрқмайди.*

2 Ҳижолат тортиш ҳис-туйғуси; уят-андиша, шарм, ҳаё, ор. *Номусга қўймоқ.* ▪ [*Жамила:*] *Ҳаё беномусда бўлмайди! Ҳаёсизда номус бўлмайди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Номус! Номус эр кишини ўлдиради-я!* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Зуҳра:*] *Тўйингнинг таърифини эшитдим, шу ерда бўлсам ҳам келмас эдим. Эски тўйга боргани номус қиламан.* А. Қаҳҳор, Оврўқ тишлар. [*Ҳайитжон:*] *Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Холисхон.

3 Қиз поклиги, иффат, қизлик. *Бахтсиз оналарнинг кўз ёшлари, болаларнинг, қизларнинг таҳқирланган номуси учун сўнгги нафасгача курашинг. Ўлим, тиз чўкиш йўқ!* Ойбек, Қуёш қораймас.

НОМУСЛИ **1** Орияти, диёнати, виждони бор; ориятли, виждонли. *Номусли, меҳнаткаш йигит топилса, қизни тезроқ узатишга қарор қилганини, бу хусусда кампирнинг фикрини билмоқчи эканини айтди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Уяти бор, уят-андишани биладиган; шармли, ҳаёли. *Отам Тошкентда экан чоғда бу гапни айтишга уялган эмишсиз, .. ғўё бунинг ила номусли бўлиб кўринмоқчисиз шекилли?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

НОМУС-ОР *айн.* **ор-номус.** *Баланд-баланд тоғнинг қори бўлади, Мард йигитнинг номус-ори бўлади.* Фозил шоир.

НОМУССИЗ **1** Орияти, диёнати, виждони йўқ; ориятсиз, виждонсиз. [*Афир:*] *Номуссиз ҳаётдан номусли ўлим минг мартаба ортиқроқ!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Уяти йўқ, уят-андишани билмайдиган; шармсиз, беҳаё. [*Юсуфжон:*] *Нимага сен холангга биз берамиз деган кишига тегмайман, деб эмишсан? Қандай бетинг бўлди, номуссиз!* Ҳамза, Холисхон.

НОМУССИЗЛИК **1** **номуссиз** *с. белги оти.*

2 Номуссиз кишиларга хос хатти-ҳаракат, иш. *Бу номуссизлик «четан» чиларнинг етти яшаридан етмиш яшаригача ичдан ғазабга келтиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

НОМУТАНОСИБ [*ф-т+а*] **1** Мутаносиб бўлмаган, қисмлари бир-бирига мос тушмаган; бири катта, бири кичик. *Унинг калласи, жуссасига номутаносиб — кичкина бўлиб, ҳар гал кийим-кечакларини алмаштирмоқчи бўлга-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нида, энг кичик пилотка, энг катта пойафзал излайвериб тинкаси қурирди. В. Ғофуров, Вафодор.

2 *мат.* Ўзаро пропорционал бўлмаган. *Номутаносиб сонлар.*

НОН [*ф-т*] 1 Хамирдан тайёрланиб, тандирда, печда пиширилади ган егулик. *Бугдой нон. Зогора нон. Ширмой нон. Бўлка нон.* ▪ [*Кампир*] *нон ясаб бўлгунча тандир қизиди. Кейин бир чеккадан ёпдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Умуман егулик-ичгулик, яшаш, тирикчилик учун зарур нарса.— *Матқовул ака, мен нон топармиканман, деб қорин ғамида мактаб очганим йўқ,— деди у* [*Гуломжон*], *босиғи билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Нон гадойи** нонга зор, камбағал-қашшоқ. *У ё ўз-ўзини ўлдирарди, ё хизматкор йигит билан бир юртга қочиб, камбағалликда, нон гадойи бўлиб яшарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Нони бутун** тирикчилик, яшаш учун зарур нарсалари бут, муҳайё, ҳеч нарсадан камчилиги йўқ, беками-кўст, тўкис. **Нони яримта** бирор шерик ёки рақобатчи туфайли топиш-тутиши камайган, етишмай қолган. *Нима, Қобилов келиб, нонимиз яримта бўлиб қолдими, аксинча, қўлни-қўлга бериб ишласангиз, битта нонингиз иккита бўлади.* С. Маҳкамов, Шогирд. **Нон емоқ** бирор нарсадан тирикчилик ўтказмоқ, кун кечирмоқ. *Доим ҳовли, ер жанжалидан нон еб юрадиган бир элликбоши афандининг йўлини тўсиб, кўрган тушини айтиб берди.* «Латифалар».

НОНДОН [*ф-т*] Нон турадиган, сақланадиган қути, идиш. [*Отам*] *нондонни очиб, бор нонни .. хуржунига солиб,— мен шаҳарга кетдим,— деган ҳолда уйдан чиқди.* Айний, Эсдаликлар.

НОНЖИЙДА Жийданинг йирик, сершира, гўштдор мевали тури.

НОНКЎР [*ф-т*] Бировнинг берган туз-намаги, нон тузи қадрини билмайдиган, яхшиликка ёмонлик қилувчи, тузини еб, тузлуғига тупурувчи; кўрнамак, нонтепки. *Бой .. қутуриб бақирди,— сан нонкўрсан, ман сани туқканим, жигарим, дедим. Овқат бердим, кийим бердим, бу — зулм эмиш!* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОНКЎРЛИК 1 **нонкўр** *с. белги оти.*

2 Нонкўр кишиларга хос хатти-ҳаракат, иш; кўрнамаклик, нонтепкилик. *Кўрдингизми, ноқобил фарзанд, ман уни юртнинг катта бойига унаштирсам, нодон қиз бир ялангоёқ билан қочибди, кулиб турган бахтига юзни тескари буриш бу қандай нонкўрлик!* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Келинглар, табиатнинг сахийлигига нонкўрлик қилмайлик. Тогда ўсган мевали дарахтларга, .. парвариш қилайлик! — деди Назаров.* С. Анорбоев, Оқсой.

НОН-НАМАК 1 Ризқ-рўз, насиба, улуш, ҳисса.

2 Ейишлик-ичишлик нарса, овқат. *Мирҳосил жинниҳонага узоқ қатнади. У ҳар гал шаҳарга тушганда нон-намак олиб, ўша ерга интилар, Лаълининг тузалишидан умидвор бўлар.. эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

НОН-НАСИБА *айн.* **нон-намак** 1.— *Йўқ, йўқ! — деди домла бошини чайқаб,— бу ердаги нон-насибамизни ташлаб қаёққа борамиз?!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нон-насибанг бизда бўлса, қоларсан, бўлмаса, қишлоғинггами, ё бошқа томонгами жўнарсан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОНПАЗ [*ф-т*] *диал.* Новвой.

НОНТЕПКИ *айн.* **нонкўр.** *Сендақа, ҳукуматнинг тузини ичиб, тузлиғига туфлайдиган нонтепки керак эмас.* С. Аҳмад, Ҳукм.

НОНТЕПКИЛИК 1 **нонтепки** *с. белги оти.*

2 *айн.* **нонкўрлик** 2. [*Мирзақул:*] *Бой отам, Сибирга сургун қилинадиган гуноҳни кечириб турибдилар-у, сен нонтепкилик қиласанми, қуллуқ қил!* Н. Сафаров, Уйғониш.

НОНУШТА Эрталабки нон-чой, хўрак. *Сидиқжон эрталаб нонуштадан кейин жўнамоқчи бўлган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Нонушта қилмоқ** эрталабки хўракни емоқ. *Ҳар кун эрталаб бир вақтда — бир минут кечикиш ё олдин кетиш йўқ, нонушта қилмасдан дўконга кетади, оқшом, албатта уйга қайтиб, оила билан овқатланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОНХЎР [*ф-т*] 1 Нонни яхши кўрадиган, кўп нон **ейдиган**. *Худоё раҳматингдан ўргилай, ошхўрга ош, нонхўрга нон еткизурсан.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Бирор оила бошлиғининг таъминотида, қарамоғида бўлган киши; хўранда, жон. [*Нарзи тоға*] *энди олтита нонхўрдан иборат жўжабирдай рўзғорининг жони учун ўз ажалидан бир қўрқса, довюрак ҳамроҳининг жони учун минг карра қўрқади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 *кўчма нафр.* Текинтомоқ, текинхўр. *Ўз уйида бир нонхўр ортиши махдумга, албатта, ёқмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

НОНХЎРАК [*ф-т*] *тар.* Эски усулдаги мактабда танаффус вақти ва шу вақтдаги овқатланиш.— *Нонхўракда ерсизлар, деди у,— ўғилларининг пешаналарини силаб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Каромат опам*] *бугун тушда нонхўракка уйга келмас экан.* Ойбек, Болалик.

НОН-ҚАТИҚ: нон-қатиқ бўлмоқ *айн.* **ош-қатиқ бўлмоқ** *қ.* **ош-қатиқ.** *Даминжон .. бу ердаги кўп кишилар билан нон-қатиқ бўлиб кетган эди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

НООБОД [*ф-т*] Унчалик обод бўлмаган; камхалқ. *Нообод шаҳар. Нообод ўлка.*

НОПОК [*ф-т*] 1 Тоза, озода эмас; ифлос, булғанган. *Нопок кийим.* | Ҳаром. *Нопок идиш.*

2 *кўчма нафр.* Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган, ҳаром-хариш ишлардан ҳам қайтмайдиган; қалб. *Нопок одам.* | Тоза, соф, пок эмас; ёмон, жирканч. *Мунаввархоннинг қора юрагида моғор босиб ётган нопок нияти «менга эр эмас, жой керак» хиргойисида ошкора бўлди.* М. Иброҳимов, Йўлакдаги му ҳаббат.

НОР I 1 Бир ўркачли эркак туя. **Нор туя** *айн.* **нор** I 1.

2 Умуман эркак туя. *Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди.* Мақол.

НОР II [*а*] 1 Бадандаги туғма қизғиш доғ.

2 Нор *(эркаклар ва аёллар исми).*

НОР III [*ф-т*] *айн.* **анор.** *Бир боғчада олмамиди, нормиди, Мендан ўзга сенинг ғаминг ермиди?* «Равшан». **Нор пўст** 1) анор пўсти; 2) анор пўсти рангидаги, тўқ қизил.

НОР IV [*а*] *эск. кт.* Ўт, олов.

НОРАВО [*ф-т*] 1 *кт.* Раво кўрилмайдиган; муносиб, лойиқ ҳисобланмайдиган, номуносиб. *Бўлур меҳнат билан ҳар жойда бўлса лойиқи ҳурмат, Ҳалол меҳнат билан қилган машшат нораво бўлмас.* Ҳабибий.

2 Йўл қўйиб бўлмайдиган, жоиз эмас. *Соямдан истироҳат олмоқ умид қилма, Уммиди истироҳат ошиқға нораводур.* Қамбарнисо.

НОРАСИДА [*ф-т*] Балоғатга, вояга етмаган. *Ўрушга қирон келсин. Кўплаб норасидаларни ота-оналаридан бевақт жудо қилди.* Р. Файзий, Эл меҳри.

НОРАСО [*ф-т*] 1 Расо, тўлиқ, бут бўлмаган; комплект эмас, нотўла.

2 Ақлий ва жисмоний жиҳатдан етук эмас ёки нуқсонли; ноқис. *Норасо бола.* || *Ўйласанг бошдан-оёқ меҳнат фазилат, хосият. Норасолар оқибат бўлгай расо меҳнат билан.* Ҳабибий.

НОРАСТА [*ф-т*] *с. т.* Норасида. *Қотилларнинг назарида Норастанинг «гуноҳи» — Ёш бола ҳам ўз юртини Муқаддас, деб билгани.* Уйғун.

НОРБАЧЧА 1 Туянинг боласи; бўталоқ.

2 *кўчма салб.* Лаганбардор, хушомадгўй.

НОРДОН [*ф-т*] 1 Тишни қамаштирувчи, оғизни буриштирувчи мазали; аччиқ. *Нордон анор. Нордон узум. Нордон олма.* ▪ *Элмурод Мурзиннинг кайфи борлигини сезди. Нордон нарса чайнаганидек юзи буришиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *хим.* Таркибида водород бўлган (тузлар ҳақида).

♦ **Нордон гап** (*ёки* **сўз, муомала**) аччиқ, таъзир берадиган, қаттиқ ботадиган гап.

НОРЕАЛ [*ф-т+р<лат*] Реал бўлмаган, реал эмас. *Нореал план.*

НОРИЗО [*ф-т+а*] *айн.* **норози.**

НОРИН Пиширилган хамир ва гўштни (одатда қазини) майда тўғраб аралаштириб тайёрланадиган овқат. *Қуруқ норин (шўрва солинмаган норин). Ҳўл норин (шўрвали норин).* ▪ *Эркин холани мақтар, Ош-овқатчи ўхшатар. Хамирни пилик қилиб, Норин, лағмон, увралар, Чучвара ҳам дўлмалар.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қ. Муҳаммадий. *Кечки норин учун катта қозонда қази пишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОРИНХЎР Норинни яхши кўрадиган, кўп норин ейдиган. *Норинхўр одам.* || *Кўрдингми? Бир ярим пут мой беради. Суягигача мой: эрта норинхўрлар маза қилади-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОРИНХЎРЛИК 1 **норинхўр** *с. белги оти.*

2 Норин ейиш. *Айтқа қолинг, Авлиё ота — қозоқ юрти, норинхўрликка кўпроқ берилганга ўхшайсиз-а.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОРМА [*р*<*лат*] 1 Расмийлаштирилган қонун-қоида. *Ҳуқуқ нормалари.* | Умум томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий деб ҳисобланган, қонун ҳукмига кирган тартиб-қоида. *Коммунистик ахлоқ нормалари.*

2 Бирор нарсанинг, ишнинг аниқ белгиланган ўлчами, миқдори, меъёри. *Кундалик иш нормаси. Нормани ошириб бажармоқ.* ■ *Зарбдорларнинг олдида ерга қарамай, Нормадан ҳам оширдим ишни бир талай.* Ғайратий.

НОРМАЛ [*р* нормальный] 1 Нормага мос келадиган, норма доирасидаги, белгили талабларга жавоб берадиган; муътадил. *Нормал шароит. Нормал ҳол.* || *Экинлар нормал ривожланмоқда.*

2 Ақлий ва жисмоний жиҳатдан соғлом, расо. *Нормал бола.*

НОРМАЛАМОҚ Бирор нарсанинг, ишнинг нормаларини, миқдорини, меъёрини белгиламоқ, норма белгиламоқ, қўймоқ. *Ишни нормалямоқ.*

НОРМАЛАНМОҚ **нормаламоқ** *фл. мажҳ. н. Нормаланган иш куни.*

НОРМАЛАШТИРИЛМОҚ **нормалаштирмоқ** *фл. орт. н.*

НОРМАЛАШТИРМОҚ Қатъий нормага солмоқ; нормага, маълум тартиб ва қонун-қоидаларга бўйсундирмоқ. *Тилни нормалаштирмоқ.*

НОРМАЛИ Нормага солинган, норма қўйилган, норма билан белгиланган, нормаланган. *Нормали моллар. Нормали томорқа.*

НОРМАЛЛАШТИРМОҚ Нормал ҳолга келтирмоқ, нормал изга солмоқ. *Дипломатик муносабатларни нормаллаштирмоқ.*

НОРМАЛОВЧИ Нормага солувчи, норма қўювчи. *Нормаловчи инженер.*

НОРМАЛЬ [*р*] *мат.* Эгри чизиқнинг ёки сиртнинг бирор нуқтасидан ўтган уринмага шу нуқта орқали ўтказилган перпендикуляр.

НОРМАТИВ I [*р*] Корхона фаолиятининг таннарх, меҳнат унумдорлиги ва ш. к. бўйича норма кўрсаткичлари мажмуи.

НОРМАТИВ II [*р* нормативный] 1 Нормалар ёки нормативлар (*қ.* **норматив** I) билан белгиланадиган. *Деталларнинг норматив запаси.*

2 Нормаларни белгилайдиган. *Норматив грамматика. Норматив луғат. Норматив ҳисоб.*

НОРОЗИ [*ф-т*+*а*] 1 Қаноат ҳосил қилмаган, кўнгли тўлмаган; хурсанд, мамнун эмас. *У сиздан норози. Норози бўлмоқ.*

2 Қўшилишмаган, қўллаб-қувватламаган; қарши.— *Бу шартга кўнмаса, мен тамом норозиман..,— қўлини кескин силкиди Салим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОРОЗИЛАНМОҚ *кам қўлл.* Норози бўлмоқ, ранжимоқ.— *Қаёқда юрибсан! Бу ёқда шунча нарса ётибди, эшикларинг ланг очиқ. Жуда бепарвосан-да, қизим! — норозиланди Ёрмат.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОРЧА *айн.* **норбачча.**

НОРҒУЛ Бўлали ва бақувват гавдали, жуссали, барваста. *Норғул йигит.* ■ *Менинг набирам ҳам сенга ўхшаб, Аскарликда хизмат қилади. Сенга ўхшаш жуссадор, норғул, Омон деса, ҳамма билади.* Уйғун.

НОС Тамакидан тайёрланадиган ва тил тагига ташлаб ёки бурунга искаб чекиладиган нарса. *Бектемир қўлбола носдан бир чимдим тил тагига ташлаб, кейин тупурди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Холмирза ака ичидан, «Шу ғайратинг, шу ҳиммatинг бўлса икки йилда хирмон тепадан аниқ айриламиз» деб ўйлайди, бурнига нос искаб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Нос қовоқ** *қ.* **қовоқ.**

♦ **Оғзига нос солмоқ** *айн.* **оғзига толқон солмоқ** *қ.* **толқон.** *Оғзингга нос солиб ўтирасанми, Холиқ! Гапирсанг-чи!* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

НОСВОЙ *айн.* **нос.** *Қоратой, бир танга пул топиладими сенда. Носвой йўқ, эртадан бери хумориман.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Аравакаш чол носвой чекиб отни қамчи билан астагина уриб қўяди.* Ойбек, Болалик.

НОСВОЙЧИ Нос тайёрлаш ва сотиш иши билан шуғулланувчи одам. *Дадам билан иккovимиз .. чанг кўчалардан носвойчиникига қараб кетамиз.* Ойбек, Болалик.

НОСИЛКА [*р* носилки] Қасалларни олиб юриш учун мосланган махсус замбил. *Носилкаларда ярадорларни иккинчи қаватга олиб чиқишади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

НОСИР [*а*] 1: **носирини ерга букмоқ** обрўсини тўкмоқ, ерга букмоқ. *Бир куни одамлар олдида носиримни ерга букиб: «Сиз занглаган кетмонсиз, оловга тоблаб ўткир эговда чархлаш керак» десая, юзсиз!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Носир (*эркаклар исми*).

НОСҚАШ Нос чекувчи. *Бувим саксондан ошиб кетган, носқаш кампир эдилар.* Ғ. Ғулом, Менинг ўғригина болам.

НОСҚИ [*р*] Тўқилган калта пайпоқ. *Марасул .. кир рўмолчасини олиб Насибанинг қўлига беради, носқисини кўрсатиб, оёғини узатади.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

НОСОЗ [*ф-т*] 1 Соз эмас, созланмаган ёки сози бузилган (музика асбоблари ҳақида).

2 Бирор мақсад учун мувофиқ келмайдиган; нобоп.

3 *кўчма* Муросаси, ораси бузуқ. *Улар бир-бири билан носоз.*

НОСОЗЛИК носоз 3 *с, белги оти.*— *Энди мен билан ҳам қийпичоқ бўлмоқчимисиз, ўртоқ Муҳамедов? Яъни носозлик бошланяптими? — деди Сотиболдиев.* П. Қодиров, Уч илдиз.

НОСОҒ *кам қўлл.* Соғ эмас, бирор дард-касали бор; касал, хаста.

НОСФУРУШ Нос сотувчи.

НОСҚОВОҚ (*тўғриси* **нос қовоқ**) *қ.* **қовоқ** 1 2.

НОТА I [*р*<*лат*] *муз.* 1 Товушнинг шартли ёзма белгиси.

2 Музика ёки ашулада товушнинг ўзи. *Баланд нота. Паст нота.*

3 Шундай белгилар билан ёзилган музика асари тексти; шундай текстлар ёзилган дафтар, китоб ва ш. к.— *Композитор қайси чолғувчи қачон чалишини кўрсатиб берган, мана нотаси,— деди дирижёр Салоховга.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

НОТА II [*р*<*лат*] Бир давлатнинг бошқа бир давлатга ёзган расмий дипломатик мурожаатномаси. *СССР ҳукуматининг АҚШ ҳукуматига нотаси.*

НОТАВОН [*ф-т*] 1 Ҳол-қудрати йўқ; заиф, нимжон, ногирон. *Нотавон кампир.*

2 *кўчма* Ночор, бечора. [*Гулбаҳор:*] *Мен ғурбат тортиб, бағри эзилган бир нотавонман, раҳм қилинг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

♦ **Нотавон кўнгил** *ёки* **нотавон кўнгилга кўтир жомашов** ўзига муносибидан кўра юқорироқни, яхшироқни истаб қолган ёки ўзига номуносиб иш қилган кишига нисбатан айтиладиган ибора.— *Э-ҳе, нотавон кўнглим курсин, шундай қаҳрамон йигит турганда, менинг Шокирвойимни бошига бошвоқ қилармиди ..,— деди Зокир ота.* А. Муҳиддин, Зебонинг севгиси. *Билган у деди, билмаган бу. Ҳатто оғзига кучи етмаган баъзи бировлар .. «Нотавон кўнгилга кўтир жомашов..» деб луқма ташлашарди.* С. Сиёев, Райҳон.

НОТАЙИН [*ф-т*+*а*] 1 Қимлиги, нималиги ёки нима бўлиши аниқ эмас; ноаниқ, номаълум. *Нотайин шахс. Нотайин иш.* ■ *Ҳовлидаги кекса тутга чироқ шуъласи тушиб; унда нотайин бир кўланка кезар, ичкаридан «ширт-ширт» этган товуш эшитилар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. | Ишониб бўлмайдиган, тайини, субути йўқ; бетайин. *Э.. Унинг ўзи шундақа нотайин, юзсиз одам!* А. Қаххор, Сароб.

2 Аниқ-равшан эмас, дудмол, мужмал. *Нотайин гап.*

НОТАМОМ [*ф-т*+*а*] *кам қўлл.* Охирига етмаган, тамом этилмаган, тамом бўлмай қолган; чўлтоқ. *Ҳикоянгиз яхши, аммо нотамом.* А. Қаххор, Сароб.

www.ziyouz.com kutubxonasi

НОТАНИШ Танишлиги йўқ, аввал таниш-билиш, ошна бўлмаган, кўрилмаган; ёт, бегона. *Нотаниш одамлар орасига келаётганидан хижолат чекибми, унинг юзлари, кенг пешанасини майда тер босган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Адолат кўзини очганда, ўзини чоғроқ нотанищ бир уйда кўрди.* С. Зуннунова, Гулхан.

НОТАРИАЛ [*р* нотариальный] Юридик актлар, турли ҳужжатларни расмийлаштиришга оид. *Нотариал контора.* | Нотариус томонидан гувоҳлантирилган, тасдиқланган. *Нотариал копия.*

НОТАРИУС [*р*<*лат*] Нотариал актларни бажарувчи лавозимли шахс.

НОТЕКИС 1 Юзаси, юзи текис эмас, паст-баланд, ғадир-будир, ўйдим-чуқур. *Карталарда ҳали ҳам нотекис ерлар бор. Аъзоларни паст-баландни текислашга солиб, ерни бороналашга тайёрласак.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

2 Бир текисда бўлмаган, ўлчамлари ҳар хил, катта-кичик, паст-баланд. *Нотекис ғўзалар. Нотекис тақсимот. Нотекис ривожланиш.*

НОТЕКИСЛИК 1 **нотекис** *с. белги оти. Ҳаракатнинг нотекислиги.*

2 Нотекис, паст-баланд ер, жой. *Нотекисликларни тўғриламоқ.*

НОТИНЧ 1 Шовқини ёки ҳаракати кўп, сершовқин, серқатнов. *Нотинч кўча.*

2 Тинчи, осойиши бузилган; безовта, бесаранжом, бетинч. *Нотинч вақт. Бемаҳал нотинч қилмоқ (этмоқ).* ▪ *Унинг [Ҳакимбойваччанинг] ранги ўчган, кўзлари аллақандай нотинч.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ғалва, ташвиши кўп; серғалва, серташвиш, ташвишли. *Раҳматилла бирмунча вақт шаҳар маорифи бўлимида, бу ер нотинч бўлгандан кейин, музейда ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НОТИНЧЛАНМОҚ *кам қўлл.* Бетоқат, безовта бўлмоқ, ташвишланмоқ. *Бой бизларни сўкади, оёғи куйган товуқдай, нотинчланади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОТИҚ [*а*] Нутқ сўзловчи. | Гапга чечан, гапга уста, сўзамол. *Тўти холадай тўққиз ўғлининг онаси, мажлисда нотиқ, теримда девкор аёлни жондан севмаслик мумкинми.* Ойбек, О. в. шабадалар.

НОТОБ [*ф-т*] Тоби йўқ, касал, бетоб. *Худо берган бир ўғил, бир қизим бор. Уларни нотоб деб эшитдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОТЎҒРИ 1 Ҳақиқатга мос келмайдиган; янглиш, хато. *Нотўғри фикр.* || *Сўзни нотўғри ёзибсиз.* ▪ *Бу гапингиз нотўғри, қори, сизнинг илмингиз эскича илм. Колхозга янгича илм керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Орқада келаётган Мели полвон: — Айб ўзимизда ҳам бор, Эрмат ака. Биттамиз «Мана бу тўғри, мана бу нотўғри!» деб дадил гапиролмаймиз,— деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тартиб-қоидага, умумий нормага тўғри келмайдиган; ноўрин, ножўя, чакки. *Нотўғри иш. Нотўғри хатти-ҳаракат.*

НОУМИД [*ф-т*] 1 Умиди йўқ, умидсиз. *Ноумид одам.* ▪ *Хотин кишини ҳамма вақт ноумид, норози кўриб ўрганган ва бунц хотинлик латофати деб билган Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари .. унча ботмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ишончини йўқотган ҳолда, ишончсиз равишда. *Ноумид бўлмоқ.* || *Каскасини бошига тўнкариб, бир инграб қўйди-да, теваракка ноумид қаради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

◆ **Ноумид шайтон** қ. **шайтон** 1.

НОХИН [*ф-т*] Танбур торини чертиб чалиш учун ишлатиладиган махсус металл мослама. *Ахир, дуторчининг танбур нохинига бармоқларини ўргатиб олиши осонми.* Ҳ. Назир, Ўтлар тутанганда.

НОХОСДАН *рвш* Бехосдан, қўққисдан, кутилмаганда. *Нега бундай нохосдан шаҳар бормоқчи бўлдингиз?* Айний, Эсдаликлар.

НОХОТ *с. т.* Нўхат.

НОХУНА [*ф-т*] От ва молларнинг бурнида пайдо бўладиган ўсимта. *Мусулмонлар орасида .. бир касал ҳукм суриб келаётибдир, .. бу касал қулғуна ва қайсари нохунадан ҳам ёмонроқ.* «Муштум», 1924, № 1.

НОХУШ [*ф-т*] 1 Таъби хира, кайфияти ёмон, бузуқ. *Эрталаб Маҳкам уни нохуш аҳволда кўриб, яна муросалари келишмаганини сезди.* П. Қодиров, Уч илдиз. || *Гулсум нохуш кўринарди. Унинг кўнгли нимагадир ғаш экани юзидан билиниб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Хуш келмайдиган, ёқимсиз, кўнгилсиз. *Нохуш хабар. Нохуш гап.* ▪ *Унинг [Мунисхоннинг] юзи заъфарон бўлди. Айниқса, бугун эрталаб почтальон ташлаб кетган газета нохуш хабар келтирди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

3 Носоғ, бетоб, касал. [*Башорат хола*] *кечга яқин ўзини нохуш сезиб вақтли ётиб қолди.* А. Мираҳмедов, Қулган чечаклар.

НОЧОР [*ф-т*] 1 *рвш* Ўз майлига, хоҳишига қарши; чорасиз, ноилож. *Қош қорайиб қолгач, улар ночор шийпонга қайтишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Адолат кетгиси келмаса ҳам, ночор ўрнидан турди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *сфт* Камбағал, бечора; хароб, абгор. *Ночор хўжалик.* ▪ *Ҳовли анча ночор, уйнинг қамиш бўғотини ёмғир суви ўпириб тушган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

НОЧОРЛИК 1 **ночор** 2 *с. белги оти.* — *Ер олган кўкаради, ер сотган қурийди. Мана бу гапнинг мағзини чақ, жиян! — Ночорлик, тоға.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ночор аҳвол, муҳтожлик.

НОШАРЪИЙ [*ф-т*+*а*] *дин.* Шариатда йўл қўйилмайдиган, шариатга хилоф; ғайришаръий.— *Бировнинг келини билан менинг ишим нима, Кулматвой! Қўйинг, ношаръий гаплар билан оғзингизни чарчатманг,— деди Ғани ота.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

НОШИР [*а*] Нашр этувчи, чоп қилувчи, чиқарувчи.

НОШОД [*ф-т*] *кам қўлл. кт.* Шод, хурсанд эмас; кайфи бузуқ. *Зотан ким ҳам буларга Қилсин марҳамат, имдод. Ўзлари каби кўплар, Таҳқирланган ва ношод.* Ғайратий.

НОШОЁН [*ф-т*] *кам қўлл. кт.* Нолойиқ, номуносиб, ножўя. *Ношоён ибора.*

НОШУД [*ф-т*] Қўлидан ҳеч иш келмайдиган, ҳеч қандай ишнинг уддасидан чиқа олмайдиган; эпсиз, эпа-шанг, лаванг. *У ўзи танлаган уч ношуд навкари билан беш кишилашиб битта ҳам кийик уролмаганликларига диққат.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шундай катта даргоҳдан ўрин тополмай қўлингни бурнингга тиқиб қайтдингми, ношуд!* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОШУКУР [*ф-т*+*а*] Борига қаноат, шукур қилмайдиган; кўрнамак.— *Ношукур экансиз, опа,— деди [Зайнаб],— поччамдан нолишингиз яхши эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Раҳила:*] *Ҳой, ношукур! Бахт қуши одамнинг бошига бир марта қўнади-я! Ўқиш ҳамма вақт бўлаверади,— магазин тўла китоб!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

НОШУКУРЛИК 1 **ношукур** *с. белги оти.*

2 *айн.* **ношукурчилик.**

НОШУКУРЧИЛИК Борига қаноат, шукур қилмаслик; кўрнамаклик. *Ношукурчилик бўлмасин, пулни, дон-дунни етказиб беришади, пулга нима оласан, донни нима билан ютасан дейишмайди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

НОЯБРЬ [*р*<*лат*] Янгича йил ҳисобича ўн биринчи ой.

НОЎРИН 1 Ўринли эмас, ножўя, чакки; бемаврид. *Ноўрин гап.*

2 Етарли асосга эга бўлмаган; асоссиз, пуч. *Ноўрин даъво. Ноўрин талаб.*

НОҚИЛ [*а*] *эск. кт.* Нақл қилувчи, ҳикоя айтувчи.

НОҚИС [*а*] Камчилиги, нуқсони бор, нуқсонли.

НОҚОБИЛ [*ф-т*+*а*] 1 Қобилияти, лаёқати йўқ; лаёқатсиз. *Шарқ халқларини ҳақорат қилмоқ, улар ақли, қобилияти чала, тарихий ижодга ноқобил деб исботламоқ .. учун бўржуазия идеологлари минг-минг томлаб китоб ёздилар.* Ш. Рашидов, Ленин ва Шарқ. *Майда ишга зўр берган одам каттасига ноқобил бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Сўзга кирмайдиган; ўжар, қайсар. [*Ёрмат*] *халқимини бўғган йиғидан қийналиб базўр гапирди: — Алҳамду-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам. Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Хулқи ёмон, ярамас. *Ноқобил ўғил.* ▪ *Ҳали ҳам анов ... маҳсидўзникидамисан? Ақанг тентак йигит, кўп ноқобил чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

НОҚУЛАЙ 1 Иш-ҳаракат учун қулайлиги йўқ; қулайлик бермайдиган, қўл келмайдиган; ўнғайсиз. *Ноқулай кресло.* ▪ *Бектемир ноқулай ерда узала тушиб ётар ва тинмасдан отар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Мувофиқ келмайдиган, номувофиқ. *Ноқулай пайт.* ▪ *Баҳорда об-ҳаво ноқулай келишига қарамасдан, бу звенодаги кишиларнинг фидокорона меҳнати натижасида пахтадан яна мўл ҳосил етиштирилди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

2 Кишини ўнғайсиз аҳволга соладиган, хижолат қиладиган; хижолатли. *Бу гапни унга сиз айтинг, менга ноқулай.*

НОҒОРА [*а*] Туваксимон сополга тери сириб ясалган ва иккита чўп билан уриб чалинадиган бир жуфт музика асбоби. *Ноғора овози. Ноғора чалмоқ.* ▪ *Ноғора чўпининг тез урилиши, баччанинг бир айланиши ва кучли, ялпи қийқириқ билан базмнинг биринчи қисми тугади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Тўйдан кейин ноғора** вақти ўтгандан сўнг, ғанимат фурсат қўлдан берилгандан кейин ғайрат кўрсатилганда айтиладиган ибора. **Тўйдан олдин ноғора чалмоқ** (*ёки қоқмоқ*) ўзи йўқ, ҳали бўлмаган нарса ҳақида жар солмоқ. *Узоқ тўйга олдиндан ноғора қоқиш ярамайди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Ноғора қилмоқ** жар солиб ҳаммага маълум қилмоқ, дўмбира қилмоқ. *Қарасам айбимни оламга ноғора қиладиган.* «Муштум», 1959, № 3. **Ўзингга боқ — ноғора қоқ** аввал ўзингга қара, сўнгра бировнинг айби, камчилиги ҳақида гапир. **[Бировнинг] ноғорасига ўйнамоқ** бировнинг айтганини қилмоқ, бировнинг изми, гапи билан иш қилмоқ. *Йўқ деб кўринг-чи, правление Ойқиз билан Олимжоннинг ноғорасига ўйнайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

НОҒОРАЧИ Ноғора чалувчи.

НОҲАҚ [*ф-т+а*] 1 Қонунга хилоф, зид; ғайриқонуний. *Тунов кун унга [Ўрмон полвонга] бориб, «бизнинг ғаллаларимизни ноҳақ ва зўр билан босиб олдилар» деб арз қилган оёқ яланг деҳқон, чўпон ва ўтинчашлар кириб келдилар.* Айний, Қуллар. *Кўнгил тўла армон, йўқдир дармон, Оҳ, ҳар кун ноҳақ қурбон, мудҳиш.* С. Абдулла.

2 Ҳаққоний бўлмаган, адолатсиз, нотўғри. *Ноҳақ ҳукм. Ноҳақ ишга ривож йўқ.* Мақол. ▪ *Ноҳақ ишга куяман. Бой, камбағал, мулла, эшон демасдан ҳамманинг боласига бир текис қаралса, отамга лаънат ўғлимни юбормасам.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Маҳкам .. ноҳақ гаплардан қаттиқ норози бўлиб, яна юзининг қони қоча бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 *кесим вазифасида* Ҳақли эмас. *Ким ҳақ, ким ноҳақ — аниқ бўлди. Бу масалада сиз ноҳақсиз.*

НОҲАҚЛИК 1 **ноҳақ** *с. белги отн.*

2 Ноҳақ иш, хатти-ҳаракат.— *Ҳа, кечирасизлар, ўртоқлар, айтгандай, раиснинг сўзидаги ноҳақликларни айтмай бўлмайди,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дадаси оддий темирчи бўлса ҳам ноҳақликка қарши курашда ўз жонини аямай, янгича ҳаёт учун курашган ажойиб кишилардан бўлган!* С. Анорбоев, Оқсой.

НУЖУМ [*а*]: **илми нужум** *эск. кт. айн.* **астрология.** *Мадрасаларда Улуғбек замонида ўқитиладиган илми нужум ва риёзиёт фанлари чиқариб ташланган, муллаваччалар фақат диний масалаларнигина ўрганар эди.* М. Осим, Элчилар.

НУР [*а*] 1 Ёруғлик манбаидан таралган ва ингичка тола равишда тасаввур этиладиган зиё, ёғду. *Қуёш нури. Ой хира нур сочмоқда.*

2 Умуман ёруғлик, зиё; ёруғлик энергияси. *Электр нури.* ▪ *Балиқ тирик сув билан, Гиёҳ яшар нур билан, Денгиз равшан дур билан, Инсон эркин у билан.* Қ. Муҳаммадий.

3 *кўчма* Ҳақиқат, бахт-саодат, эркинлик, маърифат рамзи. *Билим нури. Октябрь нури.* ▪ *Кўча жанги бошланганди. Зулмат билан нур тўқнашган, ҳаёт-мамот уруши бормоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 *физ.* Мусбат ёки манфий зарралар, электромагнит тебранишлар оқими. *Рентген нурлари. Катод нурлари.*

5 Нур (*эркаклар исми*).

♦ **Кўз нури** ардоқли, кўз қорачиғидай азиз киши (асосан фарзанд ҳақида). *У [она] Гулнор каби севикли қизини, кўз нурини, оловга отиб, яна унинг бахт ва саодати тўғрисида насиҳат қилиши керак.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Нур ало** (*ёки* **устига**) **нур** яна ҳам яхши, кўнгилдагидан ҳам аъло. *Ихтиёр ўзингизда, қутлайман десангиз айтиб кўринг, хўп деса нур ало нур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Нури дийда** қ. **дийда. Нур касали** радиоактив нурланиш таъсирида келиб чиқадиган касаллик. *Натижада японларнинг бир қисми нур касалига мубтало бўлиб қолган.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. **Кўз нурини тўкиб** узоқ вақт кўз узмай, кучини аямай қунт билан. *Кўз нурини тўкиб ишламоқ.*

НУРАМОҚ 1 Эскириб емирилмоқ, бузилмоқ. *Бўтабой .. баҳор ёмғирида нураган ўчоқни яхшилаб сувади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Келган киши, овоз чиқмагандан кейин, эшик ёнидаги нураб қолган девор устидан мўралай бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Табиий куч (шамол, атмосфера ва ш. к.) таъсирида емирилмоқ, ўзгармоқ.

3 *кўчма* Ичдан зил кетмоқ, емирилмоқ. *Маърифат ва билимга муштоқ бу йигит, нураб кетган эски дунёдан кўрган жафоларини хотирлаб, ўтмишга лаънатлар айтар эди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

НУРАТМОҚ **нурамоқ** *фл. орт. н. Йиллар — асрларни қувиб ўтади, Томирсиз ишларни ювиб ўтади. Аммо юволмайди, нуратолмайди, Биз қўйган ғиштларни қулатолмайди.* Ғ. Ғулом.

НУРАФШОН [*а+ф-т*] *кт.* Нур сочувли, нурли, порлоқ. *Марксизм-ленинизмнинг нурафшон ғоялари. Ленин асарларининг нурафшон саҳифалари.*

НУРАШ 1 **нурамоқ** *фл. иш отн.*

2 *геол.* Тоғ жинсларининг шамол, атмосфера ҳодисалари ва ш. к. таъсирида емирилиши.

НУРЛАНМОҚ 1 Нур сочмоқ; нур билан ёритмоқ; порламоқ. *Жаҳон Москвадан нурланиб борур, Гўё ерга бирдан қўнгандек Қуёш.* Ғ. Ғулом.

2 *физ.* Ўзидан нурли энергия чиқармоқ. *Радиоактив моддаларнинг нурланиши.*

3 *кўчма* Ёркин намоён бўлмоқ, акс этмоқ, порламоқ. *Ефим Даниловичнинг юзида оталик меҳрининг ажойиб илиқлиги нурланди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

НУРЛАНТИРМОҚ 1 **нурланмоқ** *фл. орт. н. Мана ҳовли орқасидаги чакалакдан секин-секин ой кўрина бошлади. Кечанинг қоронғисида эриб йўқолган дарахтларни нурлантириб, уларга кўркам ҳаёлий манзаралар шаклини беради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор манба нурини йўналтирмоқ, ёғдирмоқ (даволаш ёки бошқа бирор мақсад билан). *Оғриқ жойни кварц лампа билан нурлантирмоқ.*

НУРЛИ 1 Нур, ёғду берадиган; ёғдули. *Нурли қуёш. Нурли энергия (физ.).*

2 *кўчма* Ёруғ, равшан, порлоқ. *Даданг урушда ғолиб бўлиб, омон-эсон қайтсин. Бу нурли кунларни кўриб яйрасин.* Ойдин.

НУРОНИЙ [*а+ф-т*] Юзидан нур ёғилиб турадиган, файзли (кексалар ҳақида).

НУРСИЗ 1 Нур бермайдиган ёки ёритилмаган; хира. *Ҳамиджон ойнинг нурсиз ёруғи тушиб турган деразадан кўчага қаради.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

2 *кўчма* Қони қочган, рангпар. | Хира (юз, кўз ҳақида).— *Кунимиз қурсин, Жумагул. Сен ҳам ҳалак, мен ҳам,— дерди чол нурсиз кўзларидан оққан ёшни артиб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Унинг [афғон чойфурушнинг] азалдан кулга ўхшаш нурсиз юзи баттар қорайиб кетгандай кўринди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *кўчма* Бадиий жиҳатдан бўш, қизиғи йўқ, мазмунсиз. *Нурсиз асар.*

4 *кўчма* Рўшноликдан йироқ, оғир. *Тийрак Ҳамиднинг нурсиз ҳаётини безаган бирдан-бир нарса онаси Комила опанинг сўзлаган эртаклари, .. бўлди.* «Ўзбек совет адабиёти».

www.ziyouz.com kutubxonasi

НУРСИЗЛАНМОҚ Нури кетиб, қони қочиб хираланмоқ, хира тортмоқ. *Нурсизланган юзига қон югуриб тиниқланди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

НУСРАТ [*а*] *эск. кт.* 1 Ёрдам, мадад, кўмак. *Менинг нусратим, кароматим шу киндик қоним тўкилган ерга меҳрим, холос.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

2 Ғалаба, зафар. *Бутун илму фан қайнаган, бағри кенг, Зафар ёру нусрат нишон Москва.* Ҳабибий.

3 Нусрат *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

НУСХА [*а*] 1 Бир турдаги нарсалар ҳақида тасаввур берадиган намуна. *Моллариинг нусхалари.* ▪ *Улар буни [альбомни] варақлаб, керакли газламаларнинг парча-пурча нусхаларини кўриб (материал) танлайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бир хил қилиб ясаш, кўчириш учун тайёрланган намуна; андаза. *Эндиги хатни ниҳоятда эҳтиёт билан нусхага қараб ёздиришни кўнглидан ўтказди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Гул, нақш ва ш. к.нинг тури. *Ягона машаққати — қизга безак моллари тайёрлаш, янги нусхалар топдириш, чеварларга тикдириш ва ҳоказодан иборат.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Шундай гул, нақш тури билан ишланган маҳсулот. *Дўппининг чуст нусхаси.*

3 Босма ёки ёзма асарнинг ҳар бир донаси. *Китоб минг нусха босилди.* ▪ *Тошкентда бу китобдан фақат икки нусха бор, холос.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Бирор нарсанинг аслидан олинган кўчирма. *Протокол нусхаси. Нусха олмоқ. Нусха кўчирмоқ.*

5 *с. т.* Бирор салбий тоифага мансуб одам. *Умуман олганда туҳматчи нусхалар йўқолиб боряпти.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 *дағл.* Афт, башара, ангор. *Нусханг қурсин. Нусхангни кўрсатма.*

НУСҚА *с. т.* Нусха.

НУТҚ [*а*] 1 Фикрни сўз орқали ифодалаш қобилияти, маҳорати. *Нутқи ёмон. Боланинг нутқини ўстирмоқ.* ▪ *Очилнинг нутқи .. яхши эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Амалдаги, сўзлашув жараёнидаги тил. ▪ *Нутқ маданияти. Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб гап тузамиз.* | Тилнинг бирор жанри, услуби. *Поэтик нутқ. Бадиий нутқ. Оғзаки нутқ.* | Жамоат олдида айтиладиган, ўқиладиган гап, ваъз. *Оташин нутқ. Ҳаяжонли нутқ. Нотиқнинг нутқи. Нутқ сўзламоқ. Нутққа тайёрланмоқ.*

НУФУЗ [*а*] Обрў-эътибор; таъсир. *Бек ўз нуфузининг йўқолиб бораётганидан диққати ошиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мустамлакачиликнинг ҳар қандай кўринишини шафқатсиз қораловчи Совет Иттифоқининг нуфузи баланд.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

НУФУЗЛИ Обрў-эътиборли; таъсирли. *Нуфузли кишилар.*

НУФУС [*а*] *айн.* **аҳоли.** *Шаҳримиз нуфуси миллиондан ошди.*

НУЧУҚ *с. т.* Нечик, қандай. *Модомики шундоқ экан, қори шундоқ қилишга нучук журъат қилди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НУҚРА *поэт. айн.* **кумуш** 1.

НУҚС [*а*] Нуқсон, камчилик. [*Махдум*] .. *камина ва ожизамизда бир қанча гуноҳлар, нуқслар, узрлар бор, тақсирлар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Домла ҳикоядаги суратларни кўрди. Сўнгра ўрта бир еридан бир-икки жумла ўқиб, тилидан нуқс топди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

◆ **Нуқси урди** таъсири урди, таъсири ўтди. *Шербекка меҳнат билан ўтган кунларнинг нуқси урди. Сезиларли озди. Олдин қон томиб турган юзлари қорайиб пишди.* С. Анорбоев, Оқсой.

НУҚСОН [*а*] 1 Қиши номига номуносиб, уни салбий жиҳатдан характерлайдиган белги; камчилик, иллат, қусур, айб. *Унинг бир нуқсони — ёлғончилиги.* ▪ *Қизини ер-кўкка ишонмаган, унинг бутун нуқсонларини бир фазилат деб билган онаси .. бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Жисмоний ёки руҳий камчилик, иллат. *Унинг бир нуқсони бор: сал оқсаб юради.*

3 Сифат жиҳатидан етишмовчилик, камчилик, кам-кўст. *Ёғочнинг нуқсонлари. Ишдаги нуқсонлар.*

НУҚСОНЛИ Нуқсони, камчилиги, иллати, айби бор; қусурли. *Нуқсонли мол. Нуқсонли бола.* ▪ *Нуқсонли деб топган нуқталарни ишловчиларга малол келтирмасдангина танқид қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сорахон Саидийнинг нуқсонли бўлишидан манфаатдор эмас!* А. Қаҳҳор, Сароб.

НУҚТА [*а*] 1 Макон ёки фазодаги маълум бир ўрин; пункт. *Бир нуқтага тикилиб қолмоқ.* ▪ *Ҳар вақтдагидан кўркамроқ, тиниқроқ кўринган тўлин ой самонинг бир нуқтасида қотган каби.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Гап охирига, шунингдек қисқартиб ишлатилган сўзлар охирига қўйиладиган тиниш белги(.). **Кўп нуқта** текстда тушириб қолдирилган парча ўрнига қўйиладиган уч нуқта (...). **Икки (ёки қўш) нуқта** уюшиқ бўлакларни умумлаштирувчи сўздан кейин, шунингдек кўчирма гаплар автор гапидан сўнг келганда қўйиладиган тиниш белги (:). | Нота ёзуви, географик карта, план кабиларда бирор нарсанинг шартли ифодаси бўлган белги (.). *Москванинг планини келтириб берди ва дорилфунунга борадиган трамвай йўлини қизил сиёҳ билан чизиб, тушиладиган ерларга қизил нуқталар қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Маълум бир тармоқли системада бирор тармоқ, звено ўрнашган жой, пункт. *Пулемёт нуқтаси. Савдо тармоқларининг нуқталари.* ▪ *Артиллерия худди рўпарадан отгандай душман окопларини, ўт очиш нуқталарини бирин-кетин тор-мор қилмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Математикада, механикада, физикада ўлчови йўқ пункт, ўрин, кесмалар чегараси. *А нуқта билан Б нуқта ораси. Тўғри чизиқларнинг кесишган нуқтаси.* **Уриниш нуқтаси** *мат.* бир чизиқнинг иккинчи чизиққа уриниб ўтган ери. **Таянч нуқтаси** *физ.* ричаг таянган жой.

4 *физ.* Моддалар бир агрегат ҳолатдан бошқасига ўта бошлайдиган температура чегараси. *Қайнаш нуқтаси. Музлаш нуқтаси. Эриш нуқтаси.*

5 Воқеа, ҳодиса, ижтимоий тараққиёт ва ш. к.процессларда маълум бир пайт, чегара.

◆ **Нуқтаи назар** *қ.* **назар.**

НУҚТАЛИ Нуқтаси бор. **Нуқтали вергул** қўшма гапларда ёйиқ ва кўпроқ мустақил бўлган бўлакларни ажратишда, шунингдек гаппинг уюшиқ бўлаклари группаланганда қўлланадиган тиниш белги (;).

НУҚУЛ [*а*] *рвш* 1 Турган-битгани, бошдан-оёқ. *Колхозимиз ерлари нуқул пахтазор.* ▪ — *Ҳа,— дейди Холмирза ака,— мана шу хирмон тепанинг тупроғи нуқул гўнг-да.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Тепалик нуқул қайинлар билан қопланган эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Ҳеч нарса аралашмаган, соф, тоза. *Безаклар нуқул олтиндан.*

2 Доимий равишда, доимо, ҳа деб, фақат. *Қурбон ота .. ўзи кўрган томошаларни негадир Ўрмонжон кўрмаган гумон қилиб, нуқул унга таърифлар, қайта-қайта мақтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

НЎМАЙ *айн.* **мўмай.**

НЎНОҚ Уддабурон эмас; эпсиз, ношуд. *Гапга нўноқ одам.* ▪ *У гап орасида Ашир маҳрамнинг яхши томонларини таърифлаган бўлиб, лекин «ҳали ҳарбий ишларга нўноқ» деб қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

НЎХАТ [*ф-т*] Бир йиллик дуккакли ўсимлик ва унинг овқатга ишлатиладиган мошдан йирик юмалоқ сариқ дони; нохот. *Қовурилган нўхат. Нўхат шўрва.*

НЎХАТШЎРАК [*ф-т*] Нўхатни гўшт билан қайнатиб, димлаб тайёрланадиган таниқ овқат.

НЎХАТШЎРАКЧИ Нўхатшўрак пишириш ва сотиш иши билан шуғулланувчи одам. *Бир чеккада оғзи қулоғига етган .. нўхатшўракчилар ёш болаларнинг пулларини алдаб олмоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

НЎХТА От-уловни боғлаш, етаклаш, ҳайдаш учун бошига солинадиган абзал. *Отнинг юганини бошига солиб, нўхтани хуржунга тиқиб, .. отга минди.* Айний, Қуллар. *Майна эшакнинг нўхтасидан ушлаганича, нарироқда ерга қараб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

www.ziyouz.com kutubxonasi

НЎХТАЛАМОҚ 1 Нўхта солмоқ. [*Зулфизар*] .. *қора Қашқа отни саралаб олди; эгарлаб, нўхталаб, ишни яхши пухталаб, Истамбул кўчаларини ўрталаб, канизлар олдига етди.* «Зулфизар билан Авазхон».

2 *кўчма* Ўз эрк-ихтиёрига бўйсундириб олмоқ, ўз измига солиб олмоқ, жиловламоқ. *Синф раҳбари жуда зўр муаллим-ку, наҳотки, улар ҳам асовни нўхталаб ололмасалар, а?* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

НЎХТАЛАНМОҚ нўхталамоқ *фл. мажҳ. н.*

НЎШ I [*ф-т*]: **нўш айламоқ** (*ёки этмоқ*) *эск. кт. айн.* **ичмоқ.**

НЎШ II: **нўш пиёз** кузда тиқма қилиб экилган пиёз.

НЎҚИМОҚ *диал.* Туртмоқ, ниқтамоқ.— *Мингбоши! — деди у* [*ҳоким*], *қўлидаги ўрма қамчисининг юлғун сопи билан додхоҳ қорнини нўқиб.— Бўлисингда ишга чиқмайдиган биттаям одам бўлмаслиги керак!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

НЎҒОЙ *қ.* **нўғойлар.** *Нўғой тили.* || *Нўғой аёл.* **Нўғой дўппи** тепаси ясси чамбар дўппи. **Нўғой чой** *с. т.* оқ чой, сутли чой. **Нўғой қошиқ** *с. т.* гулли заранг (ёғоч) қошиқ.

НЎҒОЙЛАР 1 *с. т. эск.* Татарлар. 2 Шимолий Қавказнинг шарқ районларида яшовчи турк тилида сўзлашувчи халқлардан бири.

О

О Ўзбек алфавитининг ўн олтинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

О (*чўзиқ*) *унд. с.* 1 Завқланганликни ёки мамнунликни билдиради. *О, қандай гўзал манзара!* ▪ [*Вали ака:*] *Ассалому алайкум, ҳорманг энди, эшон! О, баракалла, теримни тугатиб қўйибсиз-ку!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳайратни, ажабланишни ифодалайди.— *О-о! — деди Олахўжа ваҳима билан Тожибойга тикилиб.— Ҳали гап шунақа дегин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Мурожаатда фикрни қувватлаш, кучайтириш учун қўлланилади.— *О, Мастон — деди Турғуной,— эрим мияда данак чақса ҳам, уйда ўтирганим бир давлат эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. | Сўзнинг охирида келиб, нидони англатади. *Собир-о! Собир!*

ОБ [*ф-т, л. м.* сув] 1 Изофат орқали от, сифат ва баъзан равишлар билан бирикиб, жуфт отлар ясайди, мас. *оби-ёвғон, оби-равон.* **Об бўлмоқ** сувда ёки ёмғирда ивиб, шалаббо бўлиб кетмоқ.

2 *махс.* Ойнанинг (кўзгунинг) орқасига берилган сир, амальгама. **Об бермоқ** сирламоқ, амальгама суртмоқ.

ОБА [*ф-т*] Қаштачиликда: тўғри чизиқ шаклидаги нақш гул.

ОБАҚИ I [*ф-т*] Узумнинг оқ чиллакига ўхшаш, ширин бир тури.

ОБАҚИ II [*ф-т*] *айн.* **обакидандон.**

ОБАҚИДАНДОН [*ф-т*] Шакар қиёмидан тайёрланган манпаси.

ОББА *унд. с.* 1 Таҳсин билдиради. *Обба қизим-е! Дўппини ўзим тикдим дегин!* ▪ [*Мирзакаримбой:*] *Обба жиян-ей, бизникини топиб келдинг?* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳайратни, нафратни билдиради. *Обба падар лаънати-ей, ҳали шунақа иш қилди денг?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОББАҲОЛАМ *кирш. с., с. т.* Балки, эҳтимол, бўлса ажаб эмас. *Оббаҳолам, бугун жума бўлса керак.*

ОББО 1 *айн.* **обба.**

2 Зорланишни, норозиликни ифодалайди. *Оббо .. Жайнақбой, бизнинг кампирнинг тоби қочипти.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ОББО (*охирги о — чўзиқ*) *бол.* Болани ухлатиш алласи. **Оббо қил ухла. Оббо айтмоқ** болани алла айтиб ухлатмоқ.

ОББОЛАМОҚ Болани оббо айтиб, аллалаб ухлатмоқ. *Аёл боласини обболамоқда.*

ОБГАРДОН [*ф-т*] Ошпазларнинг узун дастали катта, ичи чуқур чўмичи. *Шу вақтда обгардон, капғир кўтариб, бир ошпаз келиб қолди.* «Орзигул».

ОБДАН *рвш* 1 Роса; хўп. *Обдан адабини бермоқ.* ▪ [*Уста Бабуд*] *бақувват, пишиқ, меҳнат билан обдан чиниққан одам эди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.| Мириқиб, тўйиб. *Обдан тўйиб олмоқ.* ▪ *Қиши билан қор сувига обдан қониққан ер хамирдек кўпчиб турибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Жуда, жуда ҳам. *Шаҳарда бир маҳаллада бўлганимиз учун обдан яхши биламан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Батамом, бутунлай; мукаммал суратда. *Кенжа бригадаси янги ерга обдан ўрнашиб олгунча колхоздан кўпчилик ҳашарга бориб турди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Стол турли ноз-неъматлар билан обдан ясатилган.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ОБДАСТА [*ф-т*] Бет-қўл ювиш учун ишлатиладиган узун ва ингичка жўмракли, бўғзи тор идиш. *Сопол обдаста. Чўян обдаста.* ▪ *Битта обдастада сув келтириб юз, қўлларимни ювдирдилар.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. **Обдаста самовар** обдаста шаклидаги маҳаллий самовар. **Обдаста тутмоқ** обдастадан сув қуйиб туриб қўлини ювдирмоқ.

◆ **Пучуқ обдаста** ўзига алоқаси йўқ ёки ақли етмайдиган гап-сўзга, ишга аралаша берадиган кишига қарата, уни камситиб, танбеҳ юзасидан айтиладиган ибора. *Сен пучуқ обдаста ўлгурга ким қўйибди, бировларнинг ишига аралашишни?* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ОБДАСТАГАРДОН [*ф-т*] *этн.* Йўқолган ёки ўғирланган нарса ўғрисини «топиш» усули (бунда ичига сув солинган обдастани бўғзидан ип боғлаб, бармоққа осиб айлантирилади, дуолар ўқилади, обдаста айланишдан тўхтаганда унинг жўмраги томонда ўтирган гумондорлардан қайси бирининг қаршисида тўхтаса, ўша кишини «ўғри» саналади). *Кампир «дуонинг зўри билан қулф очадиган» азаймхонга обдастагардон қилдиргани қатнаб, эрим қоп жийда, уч елпиштовоқ жўхори, икки калава ип элтди, аммо иш чиқмади.* А. Қаҳҳор, Ўғри.

ОБДИРАМОҚ Ўзини йўқотмоқ, гангимоқ, довдирамоқ.— *Нега обдираб қолдиларинг? Отинглар, босинглар бу уйинг куйгурни! — деб бақирди.* С. Айний, Қуллар.

ОБДИРАТМОҚ **обдирамоқ** *фл. орт. н.*

ОБДИРАШМОҚ **обдирамоқ** *фл. бирг. н.*

ОБДИШ *диал.* Чойдиш, човгун. *Чол бесаранжом кириб келибоқ, дарров обдишга қўл урди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОБДОВ *с. т.* Ёғин суви тез оқиб тушиб кетиши учун қилинадиган том қиялиги; нишаб. **Обдовини олмоқ** нишабини тўғриламоқ.

ОБДОР [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Тиниқ, шаффоф, ялтиратилган (қимматбаҳо тошлар ҳақида).

2 *кўчма* Оқ юзли, гўзал. *Хайри Бердибой каби йигитларнинг юрагини ўйнатарлик даражада обдор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *фольк.* Сув берилган, яхши тобланган, ўткир (қилич, пичоқ ва ш. к. ҳақида). *Қосимхон шоҳнинг аччиғи келиб, ҳар туки обдордай бўлиб, қизига бир сўз деди.* «Зулфизар билан Авазхон».

4 Учига заҳар суртилган. *Обдор ўқ.*

ОБЕД [*р*] *с. т.* 1 Тушки овқат. **Обед қилмоқ** тушки овқатни емоқ, тушда овқатланмоқ.

2 Тушки овқат вақти. *Обедда бир келиб кетинг.*

ОБЕЛИСК [*р*<*грек*] Юқорига томон ингичкалашиб борадиган тош устун шаклидаги ёдгорлик. *Ғалаба шарафига қўйилган обелиск.*

ОБЖУВОЗ [*ф-т*] 1 Сув кучи билан юрадиган, шоли оқлайдиган қурилма. *Куёвингиз обжувозда шоли оқлаяпти. Тинч-омонлик, отаси!* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шербек ўз овозидан ўзи қўрқиб кетди: юраги обжувоздек гурс-гурс урарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шундай қурилма ўрнатилган хона; обжувозхона.

◆ **Қошини обжувоз қилмоқ** икки қошни галма-гал учирмоқ. *Домла .. қошларини обжувоз қилиб, Элмуродга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОБЖУВОЗХОНА [*ф-т*] Обжувоз ўрнатилган хона; обжувоз.

ОБЖУВОЗЧИ 1 Обжувозда ишловчи, обжувозда шоли оқловчи одам.

2 Обжувоз эгаси, хўжайини.

ОБЗОР [*р*] Ўзаро боғланган масалаларга доир маълумотларни хулосалаб, қисқача қилиб берилган оғзаки ёки ёзма ахборот. *Матбуот обзори. Халқаро обзор. Обзор қилмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОБЗОРЧИ Журнал, газета, радио ва ш. к.га обзор мақолалар бериб турувчи мухбир. *«Совет Ўзбекистони» газетасининг обзорчиси. Радио обзорчиси.*

ОБИ I [*ф-т*] *айн.* **оба.**

ОБИ II [*ф-т*] Тайёр ноннинг сарф қилинган унга нисбатан ошган оғирлиги.

ОБИВАТЕЛЛАРЧА *рвш* Обивателларга хос равишда. *Обивателларча иш тутмоқ.*

ОБИВАТЕЛЛИҚ 1 **обыватель** *с.'белги оти. Обивателлик қилмоқ.*

2 Обивателларга хос иш, хатти-ҳаракат.

ОБИВАТЕЛЧИЛИК *айн.* **обивателлик** 2.

ОБИВАТЕЛЬ [*р* обыватель] *нафр.* Жамоатчилик ҳаётидан четда қолган, кўпчилик учун жон куйдирмайдиган, фақат ўзининг шахсий манфаатинигина кўзлайдиган. *Обыватель ҳеч вақт мустаҳкам назарияга, партиявий тактика принципларига амал қилмайди.* В. И. Ленин, Сиёсий аҳвол ва ишчилар синфининг вазифалари.

ОБИД [*а*] 1 *эск. кт.* Тоат-ибодатни канда қилмайдиган, художўй, тақводор эркак.

2 Обид *(эркаклар исми).*

ОБИДА I [*а*] 1 *эск. кт.* Тоат-ибодатни канда қилмайдиган, художўй, тақводор аёл.

2 Обида *(хотин-қизлар исми).*

ОБИДА II [*а*] *кт.* 1 Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик.

2 Археологик ёдгорлик, узоқ ўтмишдан қолган моддий ёдгорлик. *Ўрта Осиё наққошлари қолдирган ва ҳозир давлат муҳофаза қилаётган обидаларда асрлар ёдгорлигининг изи бор.*

ОБИ-ДИЙДА [*ф-т*] Кўз ёши, ёш. **Оби-дийда қилмоқ** йиғламоқ. *Оғзингдаги ошни олдириб қўйиб, оби-дийда қиласан-а! Отингни эртароқ қамчиласанг, ўлармидинг!* С. Аҳмад, Уфқ.

ОБИ-ЁВҒОН Жазсиз, ёғсиз суюқ ош; умуман фақирона овқат. *Ўзи, онаси келтирган оби-ёвғонни хўриллатиб ичади-да, қайрағочнинг соясига чўзилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОБИ-ЗАМЗАМ [*ф-т*+*а*] *дин.* Маккадаги Замзам булоғининг гўё «табаррук» суви. | Умуман «табаррук» саналадиган сув.

ОБИ-НОВВОТ [*ф-т*] 1 Ўрикнинг жуда ширин бир тури.

2 Пўсти сариғ-ола, сергўшт ширин қовун; чўғири.

ОБИНОН [*ф-т*] Оширма хамирдан ёпилган юпқа нон (кўпинча бозор учун ва тўй-ҳашамда тайёрланади).

ОБИ-ОТАШ [*ф-т*] Овқат пишириш ва умуман бирор нарса тайёрлашда сув ва ўтдан фойдаланиш қоидаси. *Ошнинг оби-оташини яхши билиш керак.* ▪ *Пахта иши ҳам оби-оташдай гап. Йилнинг қандай келишига боғлиқ.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ОБИ-РАВОН I [*ф-т*] 1 Оқар сув. *Боғлар хароб бўлар боғбон бўлмаса. Дарёларда оби-равон бўлмаса.* «Рустамхон».

2 *кўчма* Сувдай сероб нарса, мўл-кўлчилик. ‖ *Бу ер тўйхона, майхона, оби-равон жой.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ОБИ-РАВОН II [*ф-т*] *диал.* Бир турли гулдор, юпқа газлама, чидаганга чиқарган. *Жамиланинг эгнида анча эскирган оби-равон кўйлак, оппоқ бўйнида арзон баҳо маржон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОБИ-РАҲМАТ [*ф-т*+*а*] Раҳмат ёғдирувчи сув (ёмғир, қор суви ҳақида).

ОБИ-ТАОМ [*ф-т*+*а*] Суюқ-қуюқ таомлар.

ОБИ-ТОБ [*ф-т*] Бирор ишнинг, нарсанинг етилганлик даражаси. *Тандирдаги сомса ҳозир оби-тобида.* ▪ — *Қишлоқда ҳам сизга ўхшаган айрим бригадирлар бор, ерни оби-тобидан ўтказиб шудгорлайди,— деди раис.* М. Назаров, Жилвон жилвалари. *Агроном деган номингиз бор, .. ғўзанинг оби-тобига қараб иш тутинг.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Оби-тобига келмоқ** етилмоқ. *Узумлар ғарқ пишиб, оби-тобига келибди.*

ОБИ-ҲАВО [*ф-т*+*а*] Атмосфера қуйи қатламининг маълум вақт ва маълум жойдаги ҳолати. *Қиш оби-ҳавоси. Оби-ҳаво инжиқлиги.* ▪ *У* [*Элмурод*] *қайтган вақтда ёмғир тинган, лекин бу ернинг ўзига хос оби-ҳавосига мувофиқ, ёмғирдан кейин қаттиқ шамол турган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Маълум жойга хос метеорологик шароит; иқлим. *Мулла Туроб бир ёз фаслида .. Самарқанд саёҳатига бориб, у шаҳарнинг оби-ҳавосини ёқтирган.* С. Айний, Эсдаликлар. **Оби-ҳаво бюроси** оби-ҳаво ўзгаришларини, метеорологик шароитларни ўрганиб, кузатиб борувчи махсус илмий муассаса.

ОБИ-ҲАЁТ [*ф-т*+*а*] 1 *миф.* Ҳаёт суви (афсонавий чашма суви; уни ичган кимса гўё абадий яшар эмиш).

2 *кўчма* Ҳаёт бағишловчи сув. *Зўр дарёдан канал, ариқ ва эгатлар орқали ғўзаларга оби-ҳаёт олиб борилгани каби тарих дарёсидан ҳар бир бўлажак эшитувчисининг онгига оловли ҳақиқат олиб бормоқчи эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ОБҚАШ [*ф-т*] Икки учидаги илмоғига челак осиб, елкада сув ва бошқа нарсалар ташиш учун мосланган ёғоч асбоб. *Бир обкаш сув. Обкаш билан сув ташимоқ.* ▪ *Эртасига эрталаб Элмурод икки томонига катта челаклар илинган обкашни елкасига қўйиб, мачит ҳовузига бораётган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Обкаш бўлиб кетмоқ** *с. т.* эгилиб, букилиб кетмоқ. *Белим обкаш бўлиб кетди.* **Бошимни баркаш, елкамни обкаш қилиб** белни букиб, қаттиқ меҳнат, машаққат тортиб. *[Қизим Райҳонни] ахир не-не кўргиликлар билан, бошимни баркаш, елкамни обкаш қилиб, вояга етказдим.* С. Сиёв, Райҳон.

ОБҚӮМ [*р*], **область комитети** Баъзи ижтимоий ташкилотларнинг сайлаб қўйиладиган область раҳбар органи ва унинг биноси. *Партия обкоми. Обком секретари.*

ОБЛАСТЛАРАРО Бир неча область учун умумий бўлган, бир неча областга баравар хизмат қиладиган. *Областлараро электр станцияси. Қишлоқ хўжалик ходимларининг областлараро кенгаши.*

ОБЛАСТЬ [*р*] 1 СССРда бир неча районни ўз ичига олган йирик маъмурий-территориал бирлик. *Автоном область. Самарқанд области. Тошкент области. Область ижроия комитети. Область театри.*

2 *с. т.* Шундай маъмурий-территориал бўлинма маркази. *Областдан келган вакил. Областга бормоқ.*

ОБЛИГАЦИЯ [*р*<*лат*] Ютуқ ёки маълум процент тарзида даромад келтирувчи қимматбаҳо қоғозларнинг бир тури. *Давлат заём облигацияси.*

ОБЛИЖРОКОМ [*р*+*а*+*р*], **область ижроия комитети** Меҳнаткашлар депутатлари советининг область ижроия комитети ва унинг биноси.

ОБЛО *с. т.* Оллоҳ. *Банданинг боши — облонинг тоши.* Мақол.

ОБЛОМОВЧИЛИК Иродасизлик, лоқайдлик, фаолиятсизлик (рус ёзувчиси И. А. Гончаровнинг «Обломов» номли романи қаҳрамонининг образидан).

ОБМӦТКА [*р*] Тўпиқдан тиззагача шимнинг почаси устидан ўраладиган пайтава. *Элмурод шошганидан бир оёғига шим почасини киймай обмотка ўраб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОБНУС [*а*<*грек*] Тропик мамлакатларда ўсадиган, ёғочи қорамтир ёки қора дарахт.

ОБОД [*ф-т*] 1 Кўркам бинолар, чиройли кўчалар, боғу роғлар билан гўзаллик касб этган, гуллаб-яшнаган. *Обод шаҳар. Обод қишлоқ.* ▪ *Бақақуруллоқ сердарахтлиги, майдондаги бир-иккита оқ уйлари билан. Кўғазордан хийла обод кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Яхши қарров, парвариш билан етилтирилган. *Обод боғ.* ▪ *Ҳирот музофотида Ҳурруд бўйида бир оила томонидан каттагина бир боғ обод қилинган эди.* Айний, Қуллар. *Яхши ишласак, ўз турмушимиз фаровон, юрт обод бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар. | Халқ кўп йиғиладиган, гавжум ва серфайз. *Обод парк.* ▪ *Қишлоқнинг бу овлоқ жойи мактаб қурилиши бошлангандан буён обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Қиш кечалари жуда узун, шунинг учун чойхоналар обод.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Баъзи отларга ёки айрим сифатларга қўшилиб, шаҳар, қишлоқ ва ш. к. номини ясайди, мас. *Ленинобод, Ишқобод, Бегобод, Янгиобод.* ▪ *Улар Қурбақаобод мавзуига етиб, одамлар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

дан Норматхўжанинг боғини суришти-рди. Ойбек, Кутлуғ қон.

ОБОДЛАШМОҚ Тобора обод бўлиб бормоқ. *Ободлашган шаҳар. Қишлоғимиз ободлашиб қолди.*

ОБОДЛАШТИРМОҚ ободлашмоқ *фл. орт. н. Мамлакатимизни янада ободлаштирамиз.*

ОБОДОН [*ф-т*] *айн.* **обод.** *Юртимиз тинч, ободон, тўйинчилик. Қурдош гурунгида биз ҳам соҳибнафасмиз.* Ғ. Ғулом.

ОБОДОНЛИК 1 ободон *с. белги оти.* 2 (*кўпл. ф-да*) Обод жойлар, қурилишлар. *Тоғу тош, саҳрою чўлларни гулистон айлабон, Шаҳарлар, ободонликлар, хушҳаво қилди қалам.* Ҳамза. 3 Обод этиш, қурилиш ишлари. *Ободонлик ишлари. Шаҳар ижрокомининг ободонлик бўлими.*

ОБОДОНЧИЛИҚ *айн.* **ободонлик** 3. *Қишлоқнинг янги ободончилиги ўша ердан бошлансин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОБО́З [*р*] Ҳарбий қисмларнинг транспорт воситалари мажмуи. *Полк обози.*

ОБО́ЙМА [*р*] **1** *ҳарб.* Автоматик милтиқ ёки тўппончанинг ўқ жойланадиган ва магазин коробкасига суқиб қўйиладиган рамкаси. *Обоймага ўқ жойламоқ.*

2 *тех.* Машина деталларининг тутиб турувчи гардиш қисми. *Подшипник обоймаси.*

ОБОРИЛМОҚ обормоқ *фл. мажҳ. н.*

ОБОРИШМОҚ обормоқ *фл. бирг. н.*

ОБОРМОҚ *с. т.* Олиб бормоқ.

ОБОРО́Т [*р*] **1** Пулнинг айланиши, муомалада бўлиши. *Капитал оборати. Оборотдаги пуллар.* | Шундай муомалада айланган ёки тўпланган пул. *Корхонанинг йиллик оборати. Маблағ оборати.*

2 *лингв.* Бир синтактик бутунликни ташкил этган сўзлар группаси, ибора; гап қурилиши. *Сифатдош оборот. Равишдош оборот. Нутқ оборати.*

ОБОРТИРМОҚ обормоқ *фл. орт. н.*

ОБОШ *бол.* Тамом, одош. *Обош бўлди.*

ОБОҒА *эск. айн.* **аваға.** *Обрўли обоғалари .. ҳам бирин-сирин мавқеларини йўқотдилар.* Ойбек, Навоий.

ОБПАРТОВ [*ф-т*] Сув ҳавзалари ва гидротехник иншоотларда партов сувни чиқариб юбориш учун қурилган махсус иншоот; оқова.

О́БРАЗ [*р*] **1** Бадиий асарларда яратилган тип, характер. *«Ленин Октябрда» киносида Ленин образи. «Навоий» постановкасида Навоий образи. «Алпомиш» достонидаги Барчиной образи.*

2 Санъатнинг ўзига хос бир категорияси: санъаткорнинг воқелик ҳақидаги тасаввурининг аниқ ҳис этиладиган бир тарзда гавдаланиши. *Шоир образлар орқали тафаккур этади.*

ОБРАЗЛИ 1 Образлар орқали тасаввур этиладиган ёки тасаввур этилган. *Образли тасвир. Образли асар.*

2 Ёркин, жонли, ифодали, тасвирли. *Образли ибора. Образли қилиб гапирмоқ. Мақол фикрни ихчам, лўнда, образли қилиб берганлиги сабабли узоқ ёдда сақланади.*

ОБРАЗЛИЛИК образли *с. белги оти. Ҳикоянинг образлилиги.* ■ *Образлилик — бутун санъатнинг хусусиятидир.* «Адабиёт назарияси».

ОБРАҲА [*ф-т*] Сув йўли, ариқ (қўшнининг ери, ҳовли-жойи орқали ўтказилган ариқ).

ОБРЕЗ [*ф-т*] Уйнинг пойгагида ёки даҳлизда ювиниш, юз-қўл ювиш учун махсус ясалган, усти берк ўра; ҳаник. *Бу ҳужрада обрез — сув тўкадиган жой бўлмаганидан қўл-юзимизни ҳам кўчага чиқиб ювардик.* Айний, Эсдаликлар.

ОБРЎ(Й) [*ф-т*] **1** Кишининг тутган иши ва яхши хислатлари туфайли жамоатчилик қошида топган эътибори; ҳурмат, нуфуз. *Директоримизнинг обрўйи баланд. Обрўйини кўтармоқ (оширмоқ). Обрў(ни) сақламоқ.* ■ *Ахир, менинг ҳам ўзимга яраша обрўйим бор: Тошкентда кимсан — Юсуфбек ҳожининг кучиман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Обрўйи бир (ёки уч) пул бўлди** *айн.* **обруйи кетди. Обрўйи кетди** (*ёки* **тушди, тўкилди**) обрўсизланди, ҳурмат-эътибори кетди. *Шавла кетса кетсин, обрў кетмасин!* Мақол. *Манманлик қилма — нетарсан, обрўйингдан кетарсан!* Мақол. **Обрў кўрмоқ** жамоатчилик ўртасида эътибор, ҳурмат қозонмоқ. *Шундай обрў кўрган бир киши келиб-келиб, наҳотки ўз қудасидан ва келинидан мунчалик обрўсизлик кўрса!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Обрў орттирмоқ** *айн.* **обрў кўрмоқ. Обрўйини кетказмоқ** (*ёки* **тўкмоқ, туширмоқ**) эътиборини, ҳурматини йўқ қилмоқ, беобрў қилмоқ. **Обрў олмоқ** ҳеч нарсаси йўқлигига қарамай, бор имкониятдан фойдаланмоқ, меҳмондўстликни жойига келтирмоқ (сир бой бермаслик учун).

2 Шундай ҳурмат соҳиби. *Унинг [меҳмоннинг] ёнида ётган катта бир қора муқовали дафтар бу киши шуҳрасиз Қамишкапанинг обрўларидан эканига далолат бериб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Шараф, ифтихор; фахр. *Раис бўлар колхозчининг каттаси. Обрў бўлар ерга экқан пахтаси.* Фозил шоир.

ОБРЎ(Й)ЛИ Обрўга эга бўлган; эътиборли, нуфузли. *Обрўли одам. Обрўли раис.* ■ *Ажаб эмас, бахти очилиб, Гулнор ҳам яхши, обрўли жойларга келин бўлса.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Ҳайдарбой қишлоқ обрўлиларининг олдига чой билан пиёла келтириб қўйди ва қўлини кўкрагига қўйиб, мулозамат қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОБРЎ(Й)СИЗ Обрўйи, эътибори йўқ; эътиборсиз, нуфузсиз. *Обрўсиз одам.*

ОБРЎ(Й)СИЗЛАНМОҚ Обрўйи кетиб, ҳурмат-эътибордан қолмоқ, нуфузини йўқотмоқ.

ОБРЎ(Й)СИЗЛАНТИРИЛМОҚ обрў(й)сизлантирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ОБРЎ(Й)СИЗЛАНТИРМОҚ обрў(й)сизланмоқ *фл. орт. н. Бўтани обрўсизлантириб, аёлларни колхоздан бездириш кимга зарур экан?* С. Аҳмад, Ҳукм.

ОБРЎЛИ *қ.* **обрў(й)ли.**

ОБРЎСИЗ *қ.* **обрў(й)сиз.**

ОБРЎСИЗЛАНМОҚ *қ.* **обрў(й)сизланмоқ.**

ОБРЎСИЗЛАНТИРИЛМОҚ обрўсизлантирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ОБРЎСИЗЛАНТИРМОҚ обрўсизланмоқ *фл. орт. н.*

ОБСЕРВАТО́РИЯ [*р*<*лат*] Махсус асбоблар ёрдами билан осмон жисмларини ва метеорологик ҳодисаларни кузатиш билан шуғулланувчи илмий муассаса ва унинг биноси. *Тошкент астрономик обсерваторияси. Обсерватория ходими. Обсерватория кузатишлари.*

ОБТО́ВА [*ф-т*] *диал.* Обдаста.

ОБУНА Газета, журнал ва ш. к.га олдиндан ҳақ тўлаб ёзилиш. *Вақтли матбуотга обуна қабул қилиш бошланди. Обуна бўлмоқ. Обуна тўпламоқ.*

ОБУНАЧИ Газета, журнал ва ш. к.га олдиндан ҳақ тўлаб ёзилган шахс, ташкилот. *Обуначилар сони йилдан-йилга ошмоқда.*

ОБХОНА [*ф-т*] **1** Масжид, мадраса саҳнида таҳорат қилиш учун ажратилган алоҳида хона.

2 *тар.* Бухоро хонлиги даврида: алоҳида зах ва қоронғи қамоқхона, зиндон. *Амирнинг дори бор, минори бор, ноғорахонаси бор, бу зиндондан бошқа яна «обхона», «канахона» номли дўзахлари бор.* Айний, Дохунда.

ОБШЧИНА [*р* община] *тар.* Қишларнинг асосан ибтидоий жамоатга хос бирлашиш, ўз-ўзини идора қилиш шаклларидан бири, жамоат (унда ишлаб чиқариш воситалари тугал ёки қисман коллектив суратда тасарруф этилади, ўз-ўзини идора этиш усули ҳам қисман ёки тўлиқ амалга оширилади). *Ибтидоий общчина. Деҳқонлар общчинаси. Общчина ери.*

ОБЪЕ́КТ [*р*<*лат*] **1** *филос.* Биздан ташқарида ва бизнинг онгимизга боғлиқ бўлмаган ҳолда мавжуд бўлган борлиқ, воқелик, моддий дунё, мавжудот; *тақ.* **субъект.**

2 Қиши фаолияти, диққат-эътибори қаратилган ҳодиса, предмет, шахс. *Буржуазия реализми тўғрисида сўзлаганда энг аввал унинг объектига диққат қилиш керак.* А. Қаххор, Адабиёт муаллими.

3 Ҳўжалик ёки мудофаа аҳамияти бўлган корхона, қурилиш, айрим участка ва ш. к. *Қурилиш объекти. Ҳарбий объект.*

4 *айн.* **тўлдирувчи** 2.

ОБЪЕКТИ́В I [*р*<*лат*] *физ.* Оптик асбоб, фотоаппарат, киноаппарат ва ш. к.нинг текширилаётган ёки суратга олинаётган нарсага қаратилган бир неча линзадан иборат олд қисми. *Фо-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тоаппарат объективи. Микроскоп объективи. Телескоп объективи.

ОБЪЕКТИВ II [*р* объективный] *филос.* 1 Онгдан ташқарида бўлган ва онгга бевосита боғли бўлмаган. *Табиатнинг объектив қонунияти. Объектив борлиқ (реаллик).*

2 Янглиш ёки субъектив фикрдан холи бўлган; холис, холисона, бетарафона. *Объектив баҳо. Объектив хулоса.* || *Масалага объектив ёндашмоқ.*

ОБЪЕКТИВИЗМ [*р*] *филос.* Объектив воқеликни, ижтимоий ҳаётдаги воқеа, ҳодиса ва фактларни пассив, юзаки, бетарафона инъикос этиш, бузиб талқин этиш. *Буржуа объективизми.*

ОБЪЕКТИВИСТ [*р*] Объективизм тарафдори.

ОБЪЕКТИВЛИҚ объектив II *с. белги оти. Муҳокамаларнинг объективлиги.*

ОВ 1 Ёввойи ҳайвон, балиқ, қуш ва ш. к.ни турли йўллар билан тутиш ёки отиш. *Балиқ ови. Бедана ови. Мерган овда билинар, ботир — ёвда.* Мақол. || *Ов милтиқ.* ▪ *Шакар ўғлон миниб отнинг белига. Аввал овга борди Чибич кўлига. Ўқу яроғини олиб қўлига.* «Ширин билан Шакар». **Ов қуши** илвасинга солинадиган қуш (мас. қирғий). **Ов қилмоқ** 1) қв иши билан шуғулланмоқ; 2) *кўчма* бирор кимсани қўлга олиш учун унинг пайига тушмоқ.

2 Ов қилинадиган, овланадиган жонивор; илвасин. *Овга бой чўл. Шу кунларда Олой тоғида ов кам.* | *кўчма* Қўлга туширилиши мўлжалланган кимса ёки нарса. *Юмалоқ, қорагина одам қўлидаги тўппончани маҳкам ушлагани ҳолда гандираклаб, сўкиниб, .. «овини» қидира бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Овчининг ўлжаси. *Арслон оғзидан ов олинмас.* Мақол. ▪ *Сувонжон тузоққа илинган овни чиқариб юборишидан қўрққан овчидек, қизни маҳкам қучоқлаганича, ёнғоқ томонга кета бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

◆ **Мурид ови** *эск.* эшон ва хўжаларнинг муридларни товлаш учун узоқ-яқиндаги муридларинигка қилган сафари.— *Ҳа, эшон нега кетди экан?— Тирикчилик-да! Ҳа, мурид овига чиқиб кетган экан-да, эски ҳунар!* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ови юришди** иши юришди. *Қамбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам дови юрмас.* Мақол.

ОВБОШИ Овда биринчи ўлжа. **Овбоши қилмоқ** овдаги биринчи ўлжани бирор кимсага тортиқ қилиб олиб бормоқ. *Чиқариб бер, овбоши отган ғозимни, .. Бек отамга овбоши қиб борайин.* «Ширин билан Шакар».

ОВЛАМОҚ 1 Ов билан шуғулланмоқ, ов қилмоқ, ов қилиб тутмоқ. *Бедана овламоқ. Тулки овламоқ.* ▪ *— Қўлдан балиқ овлаяпсанми? — сўради у.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Қўлга олиш, илинтириш мақсадида пайига тушмоқ, тутмоқ. *Бошқа ер эгалари кечалари болта кўтариб, одам овлаб юрган бир вақтда бу одамнинг* [қорининг] *шундоқ деб чиқиши катта гап эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 *кўчма с. т.* Товламоқ, алдамоқ. *Кув, эпчил, дағдағали аллофлар қўлари, оғизлари, кўзлари билан ишлаб, «тош-тарозудан уриб», бева-бечорани овлайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шу ернинг одами у. Ҳар шаҳардан дўндиқларни овлайди, қўлга тушгансиз. Тақдирда ёзилганни кўраверасиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Кўнгил** (*ёки* **дил**) **овламоқ** *қ.* **кўнгил. Мурид овламоқ** *қ.* **мурид. Тил овламоқ** *ҳарб.* урушда душман кишисини қўлга туширмоқ, асир олмоқ. *Граната портлади. «Тил» овлаш учун бизнинг маррамизга келган фашист қароқчилардан тўрттаси тилка-пора бўлди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. **ОВЛАНМОҚ овламоқ** *фл. мажҳ. н.* **ОВЛАТМОҚ овламоқ** *фл. орт. н.* **ОВЛАШМОҚ овламоқ** *фл. бирг. н. Коронғи сомонхона, молхоналарнинг шифтида яшириниб ётган кўршапалакларгина энди яйрашар, учишар, пашша овлашар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОВЛОҚ 1 Ов қилинадиган қуш ва ҳайвонлар сероб жой.

2 Марказдан узоқ, чет жой; кимсасиз ер. *Овлоқда яшамоқ.* ▪ [*Ёдгор:*] *Милтиқ билан шаҳардан чиқиб, Қаршининг овлоқ чўллари орқали Ғузорга бораман.* Айний, Дохунда. *Илгариги замонда узоқ, овлоқ қишлоқ деҳқонининг қизи қачон ва қаерда давлатнинг олий ташкилотига сайланибди!?* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

3 Пастқам, хилват жой, одамдан холи жой; пастқамлик, хилват. [*Ўзбек аёим*] *ҳожини овлоқроқда учратиб қолса: «Алҳазар ўғлингиздан! Уйланган хотинини қаранг!» .. деб қўяр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || [*Ўрозали*] *кейин бўлак вақтда у аёлни овлоқ жойга чақириб сўради.* «Ёдгор». **Овлоқда юрмоқ** четда юрмоқ, жамоатдан ёки ишдан ўзини олиб қочмоқ. [*Акрам*] *комсомол, касаба ташкилотидан овлоқроқ юришга ҳаракат қиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 *рвш, диал.* Қишилардан холи; танҳо. *Ойжамол овлоқ ўтирган пайтда қизига гап ташлаб кўрди.* «Ёдгор».

ОВОЗ [*ф-т*] 1 Гапириш, қичқириш, куйлаш, сайраш пайтида ўпкадан чиқаётган ҳавонинг урилиши билан товуш пайчаларининг тебранишидан ҳосил бўладиган товуш; садо, сас. *Баланд овоз. Паст овоз. Майин овоз. Мусичаларнинг кукулашган овози эшитилар эди.* ▪ *Гулнор йўлак томондан дадасининг овозини эшитди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Янграб кетди қувноқ овозлар. Кўтаргудек бўлиб саройни:* Э. Раҳим. *Кимдир қўлига тарелка олиб, овозининг борича ашула айта бошлади.* Ойдин, Болали уйда ғийбат йўқ. **Овозинг чиқмасин** *ёки* **овозингни чиқарма** жим бўл, дамингни чиқарма. **Овозинг ўчгур**! *қарғ.* ўлгур!, яшамагур! **Овозингни ўчир**! жим бўл! | Нидо, хитоб. *Қомандирнинг «Диққат!» .. деган овози эшитилди.*

2 Товушнинг куйлашдаги паст-баландлик, жарангдорлик даражаси. *Овози яхши ашулачи. Овози ўткир.* ▪ *Тўтиқиз Ольга Петровнани кўриб: «Бу Тўфа, ўртоғим, ашулага уста, овози бор-да»,— деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Овози бузилди** 1) томоқ, товуш пайчалари шамоллаши ёки зўриқиши натижасида овози ўзгарди, ишдан чиқди; 2) *кўчма* балоғатга эришиб, овози дўриллаб, йўғонлашиб қолди.

3 Вокал музика асарида ҳар бир куйчи учун белгиланган партия. *Икки овоз учун ёзилган романс.*

4 Нарсаларнинг урилиши ёки ҳаракатидан чиқадиган товуш. *Қарсак овози. Тўқмоқ овози. Шамол овози. Момақалдироқ овози. Соат овози. Дутор овози.* ▪ *Аста-аста бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Узоқдан ҳар замон тўп овози эшитилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 *кўчма* Фикр, мулоҳаза. *Шарқ ёзувчиларининг овози.* ▪ *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ.. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз? Овозини бўғмоқчимисиз?* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ички ҳис-туйғулар нидоси, амри. *Ғуломжон юрагида портлаган ғазаб увосига эмас, инсоф овозига қулоқ солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Давлат ва жамоатчилик ташкилотларида сайлов ўтказиш ёки бирор масалани ҳал қилишда ўз фикрини баён этиш ҳуқуқи ва усули. *Ҳал қилувчи овоз. Маслаҳат овози.* **Бир овоздан** барча қатнашувчиларнинг розилиги билан, юз процент овоз билан; бир оғиздан. *Қарор бир овоздан қабул қилинди.* ▪ *Баравар кўтарилган қўллар Элмуроднинг бир овоздан қабул қилинганини билдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ёпиқ** (*ёки* **яширин**) **овоз бермоқ** сайловда бюллетень ташлаш йўли билан ўз майлини билдирмоқ. *Депутатлар сайлашда яширин овоз берилади.* «ЎзССР Конституцияси». **Овоз бермоқ** 1) товуш чиқариб чақирмоқ ёки чақириққа жавоб бермоқ. *Эшикни тақиллатдим, ҳеч ким овоз бермади;* 2) бирор масаланинг ҳал этилишига, ўртага қўйилган таклифга ёки сайлаш, сайламасликка ўз майлини билдирмоқ. **Овозга қўймоқ** бирор масалани ҳал қилиш ёки сайлаш учун ҳозир бўлганларнинг фикрини, розилигини, майлини сўрамоқ. *Элмурод борганда, бюро тўпланган, кимнингдир номзодини овозга қўймоқда эдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОВОЗА [*ф-т*] 1 Юрт-эл орасида бирор нарса, воқеа ва ш. к. тўғрисида тарқалган хабар, гап-сўз, миш-миш. *Ўқувчилар ўз номларини ёзадиган ва газетани ҳижжалаб бўлса ҳам ўқийдиган бўлиб қолганлари қишлоқда овоза бўлгач, кечки курсга яна янги ўқувчилар кела бошлади.* П. Турсун,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ўқитувчи. *Аллақандай полвон тўғрисида миш-миш овозалар чиқди.* Туйғун, Бу боғлар меники.

2 Шуҳрат, довруқ, донг. *Техникамиз тараққийси жаҳон бўйлаб овоза.* С. Абдулла. **Овоза бўлди** *ёки* **овозаси кетди** шуҳрати ҳар тарафга тарқалди, машҳур бўлди; шуҳрат, донг чиқарди. **Овоза қилмоқ** бирор хабарни эл-юрт орасига тарқатмоқ, довруқ қилмоқ, ёймоқ.

ОВОЗЛИ Овоз чиқарадиган, овози бор; товушли. *Овозли кино.*

ОВОЗСИЗ Овоз чиқармайдиган, овози йўқ; товушсиз. *Овозсиз кино.*

ОВОРА I [*ф-т*] 1 Бирор жойда қўним топмаган; дарбадар; сарсари, саргардон. *Қамситилган, хўр тутилган бечоралар. Қадру қиймат, шон-шарафсиз оворалар.* Ғ. Ғулом. *Ёрдан жудо, мен овора Жигарларим бўлиб пора.* «Ширин билан Шакар».

2 Бирор иш, ҳаракат билан банд, машғул. *Қураев билан Нусратилла юк орттириб жўнатиш билан овора.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Танҳо Унсин маҳси тикиш билан овора.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Овора бўлмоқ** ўзини койитмоқ; уринмоқ. *Ўн кун овора бўлиб далага саккизтадан ортиқ қўш чиқаролмади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Овора қилмоқ** 1) кимсани бирор ишга уринтириб қийнаб қўймоқ; койитмоқ; 2) сарсон қилмоқ.

♦ **Икки жаҳон ораси** бирор ишни на у ёқли, на бу ёқли қилолмай икки ўртада қийналиб қолган, сарсон бўлган, сарсон-саргардон. *Абдураҳмонбой: — Ўлик бўлиб гўрда, тирик бўлиб сонда йўқ, деб шуни айтар экан, Мирзақул икки жаҳон ораси бўлиб қолди.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ОВОРА II [*ф-т*]: **икки овора** *с. т.* икки кишига бир лаган (кишиларга овқат тортишда). *Тошкентлик Мирсоат заргарнинг тўйига келган кишиларга икки оворадан ош тортилиб, нон улаштирилибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ОВОРАГАРЧИЛИК 1 Бекорга овора бўлиш, уриниш, сарсон-саргардонлик. *Дўстлар сўраб-суриштиришга киришди. Кўп оворагарчиликдан кейин лунжи осилган бир одамни топди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Беҳуда меҳнат, ташвиш. *Оворагарчиликка арзимайдиган иш.*

ОВОРАЛИҚ 1 **овора** *с. мавҳ. от.* 2 *айн.* **оворагарчилик.**

ОВСАР I Гап англамайдиган, эси пастроқ. *Овсар бола.* ▪ *Содда десам, соддага ўхшамайди, овсар десам — овсарга.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ОВСАР II Туя бошига кийдириб қўйиладиган махсус бошвоқ. *Жиғаси нуқрадан, овсари тилла. Мен бўламан ушбу норнинг эгаси.* «Нигор ва Замон».

ОВСАРЛИҚ овсар I *с. белги отн. Мингбоши ўзини овсарликка солиб кулди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОВСИН 1 Ака-укаларнинг хотинлари (бир-бирига нисбатан). *Нурининг овсинлари ҳам кундош эди. Абдуллабой, отаси каби икки хотинга эга эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Овсинлар ёки қўшни хотинлар орасида бир-бирига нисбатан мурожаатда ишлатилади. *Овсин, чойингиз қайнадими?*

ОВУЛ Кўчманчи чорвадорлар ўрнашган жой; қишлоқ. *Қулунли бия овулга сиғмас.* Мақол. *Муллали овул — қўрқоқ, бахшили овул — ботир.* Мақол. ▪ *Йиғилишда ёш Совет ходимлари волостларга, қишлоқларга, овулларга ишга тақсимланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОВУЛДОШ Бир овулда яшовчи киши; ҳамқишлоқ.

ОВУЛЛАМОҚ *диал.* Вовулламоқ.

ОВУНИШМОҚ овунмоқ *фл. бирг. н.*

ОВУНМОҚ 1 Йиғидан тўхтамоқ. *Она ўғлининг сўзи билан овунди. Кўз ёшларини артди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор иш билан машғул бўлиб ўзини тинчитмоқ; юпанмоқ, дард-аламни унутмоқ. [*Мардон:*] *Беданага хўбам ишқибозсан-да, а Содиқжон?* [*Содиқ:*] *Шу билан овунаман, ҳовуримни босаман, ака.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Ўктам фронтда қишлоқ одамларини эслар ва овунар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОВУНТИРМОҚ овунмоқ *фл. орт. н. Болани овунтирмоқ.* ▪ *Ёдгорбойдан хат келмай турган бўлса, кампирни шунақа овунтириб турганинг ҳам тузук.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ОВУНЧ *айн.* **овунчоқ.** *Ёшига етиб, кимнидир ва қандайдир юпанч, овунч излаган йигит қалбида ўзи ҳам маъносига тушуниб етмагани муҳаббат деган нарсанинг учқуни туташаётганини сезмай қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ОВУНЧОҚ Кишини овунтирадиган, юпатадиган нарса, кимса, иш; овунч, юпанч. *Отинойи бирдан-бир ҳунари ва бўш қолгандаги овунчоғи — чархни ғириллатишга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ниёз эди суянган тоғим, Ғарибликда бир овунчоғим.* Ғайратий.

ОВУТМОҚ 1 Йиғидан тўхтатмоқ. *Келинойи .. йиғлаб ўтирган Фотимани овутди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тасалли бериб юпатмоқ, овунтирмоқ. *Бўлар иш бўлди. Энди тишни тишга қўйиб, натижани кутиш керак деб, ўзини овутди* [*Элмурод*]. П. Турсун, Ўқитувчи. [*Йўлчи*] *бир сўмга ўзи нон-чой ичди-да, оч қорнини бир қадар овутди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОВУШМОҚ *диал.* Алишмоқ.

ОВУШТИРМОҚ овушмоқ *фл. орт. н.*

ОВЧИ Ов иши билан шуғулланувчи, ов қилувчи киши. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас.* Мақол. *Овчининг зўри шер отар.* Мақол. ▪ *Паррандага ўч. Ҳали қарқуноқ тутиб келади, ҳали бедана. Бобосининг удмини қилиб, овчи бўламан дейди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Овчи ит** овга ўргатилган ит.

ОВЧИЛИК овчи *с. касб. отн. Овчилик қамишкапаликлар ҳаётида зарурли машғулот эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОВҚАТ [*а*] 1 Ризқланиш, ейиш-ичиш учун тайёр нарса; емиш, таом, ёмак. *Тамли овқат. Иссиқ овқат. Енгил овқат. Диетик овқат. Хушхўр овқат. Кечки овқат. Тушки овқат. Болага овқат едирмоқ.* ▪ *Мулла Норқўзи овқатини еб, чойга умидвор бўлиб ўтирганида, кўча эшигидан ёшгина бир хотин кириб келди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Бой яхши овқатларни — палов, норин, қази-қартани емас экан.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Овқат қилмоқ** 1) таом тайёрламоқ, пиширмоқ; 2) таом емоқ, **овқатланмоқ.** *Биз .. уларни ёнимизга бирга овқат қилишга чақирдик.* А. Раҳмат, Соқов бола. | Овқатланиш. [*Муҳаббат опа:*] *Овқатга кел, Фотима! — деб чақирди уни.* Айний, Қуллар. *Сидиқжон овқатдан кейин қўлига газета олган эди, бир мақолани яримлатмасдан кўзи сузилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Овқат устида** овқат ейилаётган вақтда, дастурхон устида. *Овқат устида ҳеч ким ортиқча сўзламади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Уй ҳайвонларининг ем-хашаги; озиқ; озуқа. *Моллараға овқат солмоқ.*

3 Ейиш, ичиш, тирикчилик учун даркор нарсалар; озиқ. *Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Овқат(ини) ўтказмоқ** тирикчилик қилмоқ, кун кечирмоқ. *Катта ўғли ҳар кимларга сув ташиб бериб, овқатини ўтказиб юрарди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ОВҚАТЛАНИШ 1 **овқатланмоқ** *фл. иш оти.*

2 Овқат қилиш, кун кечириш тарзи. *Умумий овқатланиш.*

ОВҚАТЛАНМОҚ Овқат емоқ, ризқланмоқ. *Аҳмад Ҳусайн шошиб-пишиб овқатланди-да, пешанасига тушган қоп-қора, жингалак сочларини тараб, шогирдларининг дафтарларини кўздан кечира бошлади.* Ойбек, Нур қидириб.

ОВҚАТЛАНТИРМОҚ овқатланмоқ *фл. орт. н. Болаларни овқатлантирмоқ.*

ОВҚАТЛИҚ Овқат бўладиган нарсалар (дон-дун, ёғ-гўшт, сабзавот ва ш. к.). *Қишга овқатлик ғамламоқ.*

ОВҚАТ-ОЗИҚ *айн.* **озиқ-овқат.**

ОВҚАТХОНА [*а+ф-т*] Овқат ейиладиган, таом ейиш учун ажратилган махсус хона; ошхона.

ОГОҲ [*ф-т*] 1 Бўлиб ўтган ёки бўладиган иш, ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.дан хабари бор; хабардор, воқиф. *Огоҳ қилмоқ.* ▪ *Алишернинг барча яқинлари бу гаплардан огоҳлар.* Ойбек, Навоий. *Бойларимиз қизи ёрдамда бўлсалар, яъни мактабларнинг ҳолидан огоҳ бўлиб турсалар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳушёр, сергак. *Молларнинг сўйилиб ёки йўқ қилиб юбормаслиги учун*

www.ziyouz.com kutubxonasi

огоҳ бўлиб туриш керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

ОГОҲЛАНТИРИЛМОҚ **огоҳлантирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ОГОҲЛАНТИРИШ 1 **огоҳлантирмоқ** *фл. иш оти.*

2 Давлат ёки жамоат йўли билан ишда адашган, хато қилган ходимларни жазолаш чораси; танбеҳ. *Бу галча унга огоҳлантириш берилди.*

ОГОҲЛАНТИРМОҚ 1 Огоҳ, хабардор қилмоқ, хабар бермоқ. *Худайчи Азизбекдан илгарироқда қўриқчиларни огоҳлантириб борар .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор тўғрида танбеҳ бериб қўймоқ, эслатмоқ. *Зиёдилла укасининг қулоғига шивирлаб, алланима демоқчи эди, Сергей нагани билан унинг бақинига туртиб, огоҳлантирди: «Гаплашиш мумкин эмас»!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОГОҲЛАНТИРУВ *айн.* **огоҳлантириш.**

ОДАМ [*а*] 1 Фикрлаш, сўзлаш ва меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган, шу туфайли бошқа ҳамма махлуқотдан устун турувчи жонли зот; киши, инсон. *Ибтидоий одам.* | Кишилик жамиятининг айрим бир аъзоси, шахс. *Яхши одам. Ҳалол одам. Асл одам. Аблаҳ одам. Одам деган ҳар нарсага аралашаверадими? Одамни хит қиладиган гап. Одам борки, одамларнинг нақшидур, одам борки, ҳайвон ундан яхшидур.* Мақол. ▪ *Сидиқжон қорол бўлса, бу* [*Қанизак*] *ўзига тўқ бир одамнинг қизи.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Эшитганмисиз, бизнинг эллик-бошимиз қанақа одам? Бутун маҳалланинг отаси.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Булар бу ерга ўтиргани келгани йўқ, бир одамни қидириб келишган.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Бизнинг Набигул одам эмас, ўзи! Ёш-да, ҳали ошна-оғайнигарчиликни билмайди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Одам боласи** (*ёки* **фарзанди**) 1) одамзод, инсон. *Тавба, хурсандчилик одам боласини нималар қилмайди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) чин инсоний фазилатларга эга бўлган шахс, чин инсон. *Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл!* Мақол. ▪ *Чидай олмадим мулла ака .. Мен ҳам одам фарзанди, токайгача тепки ейман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Одам бўлмоқ** *ёки* **одамга айланмоқ** 1) тарбият топиб яхши фазилатларга, чин инсоний хислатларга эга бўлмоқ. *«Э, онажонгинам! Қани энди, сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлингнинг қандай одам бўлганини кўрсанг ..» деб хаёл қилди* [*Элмурод*]. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* тузалиб, семириб, ёшариб қолмоқ. **Одам бўлмайди** тузалмайди, шу куйи қолади. **Одам қилмоқ** 1) тарбиялаб чин инсонга, яхши фазилат соҳибига айлантирмоқ. *Бахтимга Совет ҳукумати бўлди. Мени абадий қулликдан тортиб олди. Мени одам қилди. Менга инсон тушунчасини берди. Бўлмаса, мен хароб эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* боқиб, тарбиялаб катта қилмоқ. *Худойқул менинг ўз жигарим, аммамдан қолган сағир. Етти ёшидан боқиб одам қилдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Коллектив хўжалик, оила аъзоларининг ҳар бири; жон. *Одам бошига беш сўмдан. Харажат ва даромадларни одамга қараб тақсимламоқ. Ошни келган одамга қараб сузмоқ.*

3 Бирор бой-бадавлат ёки амалдор кишининг хизматкори ёки тарафдори. *Бундан кейин гапларимни уқиб олинг, модомики мен билан биргасиз, менинг одамимсиз, ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қози одамлари билан чиқиб кетгандан сўнг, Вали ака миннатдорчилик билан ўғлининг елкасига қоқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Одам ота, Одам алайҳиссалом** диний афсоналарга кўра ер юзида биринчи яратилган эркак, Момо Ҳавонинг жуфти. **Одам отадан қолган** жуда қадим замонлардан, дақёнусдан қолган.

ОДАМБОП Одамга муносиб; одам туриши, яшаши учун мосланган. *«Бизнинг колхозчилар ажойиб-да. Қаерга қадами тегса, у ерни бир пасда одамбоп қилади»,— деб ўйлади ичида Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОДАМГАРЧИЛИК 1 Одамларга муҳаббат, меҳрибонлик, инсонга яхши муносабатда бўлиш; гуманизм, инсонийлик, инсонпарварлик.— *Эрим қиморбоз бўлса ҳам, чўтир, бедаво бўлса ҳам, одамгарчилиги бор эди. Мени яхши кўрар эди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Гофир:*] *Бу ёруғ дунёга нима учун келдинг? Наинки, муҳаббат, дўстлик, мурувват, одамгарчилик — деган улуғ гапларни .. пуччак пулга сотсалар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Одамгарчилик қилмоқ** (*ёки* **кўрсатмоқ**) 1) инсонпарварлик юзасидан иш қилмоқ, чин инсон каби муносабатда бўлмоқ; шафқат ва меҳрибончилик кўрсатмоқ. *Биз уни тарбият қилгин, .. хор-зор бўлмасин деб, одамгарчилик қилдик.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) илтифот қилмоқ, лутфан қаршиламоқ.

2 Инсоний қиёфа, юриш-туриш. **Одамгарчиликдан чиқмоқ** инсоний қиёфасини йўқотмоқ, ножўя юриш-туриш туфайли кишилар назаридан четда қолмоқ.— *Афюннинг кайфи қурсин, домла! Сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди,— деди Абдураҳмонбой.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОДАМЖОН [*а+ф-т*] Одамдан жонини ҳам аямайдиган; одамсевар, меҳрибон. [*Бобомирза*] *оиланинг одамжони, ақлли кенжаси бўлиб, ота эшигидаги тартиботни унча ёқтирмас эди.* И. Раҳим, Тақдир.

ОДАМЗОД [*а+ф-т*] 1 Одам боласи; инсон, киши, башар. *Ер юзида одамзоднинг пайдо бўлиши.* ▪ *Одамзодни бўғиб юборасан-да! Тожибой бўлса яна авжига чиқди: — Вой-бў-ўй, одамзоднинг жони кўп ширин экан-да, а, тақсир?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамзоднинг кўзи ёмон бўлар экан, ука.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Инсоният, одамият.

ОДАМИЙ [*а*] 1 *от* Чин одам, ҳақиқий инсон, одамларга жонкуяр. *Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур бўлмаслар асло одамий.* Навоий.

2 *сфт* Одамга, чин инсонга хос. *Одамий қиёфа. Одамий фазилатлар.*

ОДАМИЙЛИК Одамга, чин инсонга хос хислатлар; чин одамлик, инсонлик.— *У* [*Сергей*] *ҳусни, гипдонлиги, давлати билан эмас, балки шижоати, ростгўйлиги, одамийлиги билан ёқди,— деди Мария Николаевна.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОДАМИЯТ [*а*] *кт.* 1 Одамзод; кишилик, инсоният, башар.

2 Одамийлик, одамгарчилик. *Сизда одамият бўлса, бу ғариби нотавонга раҳм қилмаганингизда ҳам, анови шўрлик болаларнинг зорига раҳм қилишингиз керак эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОДАМҚУШ [*а+ф-т*] *диал.* 1 Одам ўлдирувчи; қотил; жаллод. *Чўпонлар: «Девларни ё ўлдирайлик, ё ўлайлик, бориб кўрайлик-чи, бу одамқушни»,— дейишди.* «Нигор ва Замон».

2 *кўчма* Раҳм-шафқатни билмайдиган; раҳмсиз, шафқатсиз.

ОДАМЛАРЧА *рвш* Одамлардай, чин инсонга хос бир тарзда, одамийлик билан, одамийлик юзасидан. *Симхаев заводидаги ерлик ишчилар иш ҳақининг оширилишини, жарималарга барҳам берилишини, ишчиларга одамларча муомала қилинишини талаб этиб, иш ташладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Менга бундай бақирма, одамларча муомала қил!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОДАМЛИК 1 **одам** *с. мавҳ. от.*

2 *айн.* **одамийлик.** *Йўлчида ўз кучига ишонган, қадр-қимматини баланд тутган камбағал йигитнинг, одамликнинг ғурури кучли эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Садқайи одамлик (кетсин)**! одамгарчиликка тўғри келмайдиган ишни қилган кимсага танбеҳ юзасидан айтиладиган ибора.

ОДАМОВИ Одамдан ўзини четга олиб юрадиган, ҳеч кимга қўшилмайдиган, эл-халққа аралашмайдиган. *Ражаб болаликдан камгап, одамови чиқди.* Ҳ. Назир, Индамас. *Йигитлардан кимдир Ҳури ҳақида гап очиб, уни одамови дебди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ОДАМОХУН [*а+ф-т*] Одамгарчиликни биладиган, одамнинг иззат-ҳурматини бажо келтирадиган, биров учун жонини ҳам аямайдиган; олижаноб. *Одамохун одам. Одамохун оила.* ▪ *Абдуваҳоб билан бир суҳбатлашган киши яна суҳбатлашай дейди. Ажойиб одамохун, шинаванда йигит.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Барака топсин, янги секретарь жуда одамохун чиқиб қолди.* Уйғун, Дўстлар. || *Тавба, ҳўп аломат одам-да! Бу қўтир дунёда шунақа*

www.ziyouz.com kutubxonasi

одамохунлар борлигига ҳеч ақлим етмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОДАМПАРВАР [*а+ф-т*] *айн.* **инсонпарвар.** *Улар шу қадар одампарвар аёл билан учрашганларидан ниҳоят руҳландилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОДАМПАРВАРЛИК **одампарвар** *с. белги оти. Одампарварлик кўрсатмоқ.* ▪ *Элмурод саволларнинг мазмунини дарров англаб, раҳбарнинг бунчалик одампарварлиги ва зийраклигидан жуда қойил бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОДАМСАР [*а+ф-т*] 1 Ақли ўткир; ақлли, мияли.

2 Бошида сочи йўқ; ялтирбош.

ОДАМСЕВМАС Одамни севмайдиган, одамларни ёмон кўрадиган, одамга душман.

ОДАМСИЁҚ [*а*] *диал.* Одамсимон.

ОДАМСИМОН Одамга ўхшаган, одам тахлитидаги; одамсифат. *Одамсимон маймун.*

ОДАМСИФАТ [*а*] *айн.* **одамсимон.** **ОДАМТАХЛИТ** [*а*] *айн.* **одамсимон.** *Одамтахлит маймун.*

ОДАМХЎР [*а+ф-т*] 1 Одам гўштини ейдиган; ёввойи, ваҳший. *Бир тоғнинг изасида одамсифат, одамхўр ваҳший жондорларнинг макони бор эди.* «Ёдгор».

2 *кўчма* Ўтакетган ёвуз, золим, қотил, жаллод. *Одамхўр золимлар, беклар, ҳоқонлар Олтин қадаҳларда шароб ичарди.* Уйғун.

♦ **Одамхўр от** яқинига одам йўлатмайдиган, тишловчи, баджаҳл от.

ОДАМХЎРЛИК 1 **одамхўр** *с. белги оти.*

2 Ибтидоий тараққиёт босқичидаги одамлар ўртасида кишининг гўштини ейиш одати.

ОДАМШАВАНДА [*а+ф-т*] 1 Одамнинг қадрига етадиган, кишининг ҳурматини бажо келтирадиган; одамохун. *Одамшаванда йигит.* ▪ *— Назирахон жуда одамшаванда, яхши қиз экан, шу қизни келин қилсак қандай бўларкин,— деди Саодат.* Ф. Мусажонов, Яхши қиз.

2 *кўчма* Одамга ўхшаган, одам қаторидаги. *Колхоз тузилгандан бери аввалда хор-зор бўлиб юрган бирмунча батрак .. одамшаванда бўлиб, қаторга кириб қолган.* Ҳ. Шамс, Характеристика. ‖ *Энди одамшаванда сўзлашайлик, йиғи нима ҳожат!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Одамшаванда қилмоқ** одам қаторига, тахлитига киритмоқ, тарбияламоқ. *Хуллас, мулла Обидни бошқа эпақага олиш, одамшаванда қилиш Тиктепа меҳнаткашлари учун арзонга тушмади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ОДАТ [*а*] 1 Ўрганиш бўлиб қолган ҳаракат, қилиқ. *Яхши одат. Ёмон одат. Сенинг одатинг менга маълум. Бу отнинг тишлайдиган одати бор. Одат қилмоқ. Тарки одат — амри маҳол.* Мақол. ▪ *Ҳасаналининг ортиқча берилиб ўйлаган кезда соқолини қайириб тишлайдиган бир одати бўлиб, ҳозир ҳам соқолини ямлаш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар қандай ерга сўрамай-нетмай кириб бораверши оқсоқолга одат эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ота-бободан қолиб келаётган ва кишиларга сингиб кетган ёки янгидан сингиб бораётган расм-русм, удум, тартиб. *Эски одат. Бу шаҳарнинг одати сал бошқача экан.* ▪ [*Элмурод:*] *Сиз шу ернинг биринчи активларидансиз. Қани, менга айтинг-чи, бу яраамас ваҳшиёна одатлар: қалин олишлар, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳам ейди? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эрталаб, одат бўйича, Нури тўр рўмол ёпиниб, бешикдаги боладан то кексаларга қадар ҳаммага салом қилар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Одатдан ташқари** одатдагича эмас, ундан ўзгача; фавқулодда. *Саман йўрға йўлга тушди, човига одатдан ташқари бир-икки қайта келиб тушган аччиқ қамчи зарбидан бир онда кўздан ғойиб бўлиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОДАТАН [*а*] *рвш, кт.* Одат бўйича, одатдагича, ҳар вақтдагидек. *Одатан кун қиёмга етганда, завод гудок берар эди.*

ОДАТДА *рвш* Одат бўйича, одатга кўра. *Одатда кичиклар катталарга салом беради.* | Ўз одати бўйича, ўрганиш бўлиб қолганидек. *Йўлчи пинагини бузмай, одатда гапиргандай, деди: Ҳечқиси йўқ, мўйсафид, бечора одам экан, дуосини олай,— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОДАТДАГИ Одатда бўладиган, одат, ўрганиш бўлиб қолган, одат ҳукмига кириб қолган; одатий. *Одатдаги иш. Одатдаги муомала.* ▪ *У ҳужрага кириб яна одатдаги жойига ўлтирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОДАТДАГИДАЙ, **=дек** *айн.* **одатдагича.** *Абдурасул одатдагидек жуда барвақт уйғонди ва меҳмон тургунча нимадир юмуш билан кўчага чиқиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОДАТДАГИЧА *рвш* Ҳар вақтдагидай, одатда бўладигани каби; одат бўйича. *Гузарда одам одатдагича қалин ва суронли эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ОДАТИЙ [*а*] Одат бўлиб қолган, одат ҳукмига кирган, одатда бўладиган; одатдаги. *Одатий нарса. Одатий байрам.* ▪ *Ҳасанали дастурхон ёзиб, қумғон киргизди. Одатий такаллуфлар билан дастурхон ва чойга қаралди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОДАТЛАНМОҚ Одат пайдо этмоқ, бирор ишга, нарсага ўрганиб қолмоқ. *Эрталаб барвақт туришга одатландим.* ▪ *Мирзакаримбой, савдогар назокатиданми, ёки одатланганиданми, нонни жуда майда ушатган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОДАТЛАНТИРИЛМОҚ **одатлантирмоқ** *фл. мажҳ. н. Бола катталарни ҳурмат қилишга одатлантирилмоғи керак.*

ОДАТЛАНТИРМОҚ **одатланмоқ** *фл. орт. н. Болани ёшлигидан озодаликка одатлантириш керак.*

ОДДИЙ [*а*] 1 Одатдаги, ҳар вақт бўлиб, учраб турадиган, ўрганиш бўлиб қолган. *Оддий машғулот.* ▪ *Оддий ёз тонги .. Қуёш Қалковуз суви бўйлаб ўсган қалин толларнинг учида ўйнайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Юсуфбек ҳожи бекнинг уйланишини ҳам оддий гаплар қаторида эшитиб ўтказди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Англашилиши, ҳал этилиши осон, унча мураккаб бўлмаган; осон, жўн. *Оддий савол. Оддий масала.* ▪ *Баъзи мунишйларнинг ярим соатлик бу ўзгаришдан таажжуб қилинмасинким, бунинг сабаби оддий ва очиқдир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Кўп қаторидаги, бошқалардан алоҳида ажралиб турмайдиган. *Оддий колхозчи. Оддий кетмончи.* ▪ *Асқар ота бу жувоннинг оддий трактортчигина эканига шубҳаланиб қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

4 Сифат жиҳатидан айтарли яхши эмас; жўн. *Оддий чит.* | Содда, ҳашамдор эмас. *Оддий устбош. Оддий стол.* ▪ *Оддий бир уй, ёруғ, бепарво Ўлтиради Ленин жонажон.* Ҳ. Пўлат. *Гулнор оддий қизил кўзли кумуш узукни чўнтагидан олиб Унсинга берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Қамтар, камсуқум, одми. *Оддий одам.*

♦ **Оддий аскар** офицерлик унвони олмаган аскар; солдат. **Оддий каср** *мат.* сурат ва маҳраждангина иборат бўлган каср. **Оддий моддалар** *хим.* молекулалари бир хил атомлардан тузилган моддалар.

ОДЕКОЛОН [*р<фр*] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат суюқлик; атир. *Бинафша ҳидли одеколон. Одеколон сепмоқ.*

ОДИЛ [*а*] 1 Бирор томонга ён босмай, қонун, адолат юзасидан холисона, ҳаққоний иш тутадиган; адолатли, беғараз, тўғри. *Одил одам. Одил ҳукумат. Одил судья.* ‖ *Одил турмоқ.* ▪ *Ташкилотчи деган жуда одил, ғамхўр, одамшаванда бўлиши керак.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Адолат билан тузилган, адолат руҳи билан суғорилган; адолатли. *Аммо бунинг учун сен таклиф этган кураш фалсафаси эмас, гўзал ва одил қонунлар, ислоҳотлар керак.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Одил *(эркаклар исми).*

ОДИЛЛИК 1 **одил** *с. белги оти. Одамлар оғзида Элмуроднинг астойдиллиги, одамшавандалиги, ақли, билими, одиллиги, ғайрати тўғрисида гап кўпайгач, Тожибой ён босишга мажбур бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *айн.* **адолат** 1. *Одиллик билан иш тутмоқ.*

ОДИЛОНА [*а+ф-т*] *рвш* Одиллик билан, адолат юзасидан, ҳақиқатга асосланиб, адолатли равишда; беғараз, ҳаққоний. *Одилона суд қилмоқ. Одилона иш тутмоқ.* ▪ [*Навоий*]: *Менингча, халқнинг талабига одилона*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қулоқ солмоқ лозим. Уйғун ва И. Султон, Навоий. || *Одилона ҳукм. Одилона хатти-ҳаракат. Одилона талаб.* ▪ — *Вазири бузрук, мен хон ҳазратларининг одилона ишларини халққа кўрсатмоқ тараддудидаман,— деди Пирназарбой.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОДИМ 1 Олға ёки орқага, ўнг ёки сўлга оёқ ташлаб қилинган ҳаракат; қадам. *Кўчанинг бурилишида яна бир оз унинг [Отабекнинг] одимлари секинлашса ҳам, лекин олдинлашни қўймай бораверди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Одим олмоқ** юра бошламоқ, юришда, қадам ташлашда давом этмоқ. *Бирга одим олдик чўққилар сари.* Т. Тўла. **Одим отмоқ** (*ёки ташламоқ*) 1) қадам ташлаб олдинга юриб бормоқ. *Қаторда катта-катта одимлар отиб бораётган Элмурод шикоятланди: — Қачон бу айтганларингиз ҳаммаси ўзбекчага таржима бўлар экан?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* илгари силжиб бормоқ, илгари босмоқ. *Истиқбол сари ишонч билан одим ташламоқ.* **Одим қўймоқ** 1) қадам босмоқ, юрмоқ. *Бола одим қўйиб кетяпти;* 2) бирор жойга етиб бормоқ, эришмоқ. *Совет кишиси тарихда биринчи бўлиб космосга одим қўйди.* **Одимни тезлатмоқ** юришини тезлатмоқ, тезроқ юрмоқ.| Бир қадам оралиғидаги масофа; шу масофага тенг ўлчов бирлиги. *Бир одим. Орамиз икки одимча келади.* ▪ *Бойнинг дарвозасидан йигирма одим наридаги эски, кичкина эшик, кишининг ғашини келтирувчи товуш чиқариб очилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ўсиш, ривожланиш суръати. *Етти йиллик одимлари неча асрлардан бери шўр босиб ётган Мирзачўлда айниқса яққол кўринмоқда.*

3 *кўчма* Ҳаракат, қадам олиш, юриш-туриш. *Унинг одими бежо!*

◆ **Одимда, одим жойда** (*ёки сайин*) ҳар қадамда (тез-тез, учраб турадиган нарса ҳақида). *Одимда чойхона.* ▪ [*Отабек ва Али*] *одим сайин бир ўликка учрар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Одимни санаб босмоқ** 1) секин, имиллаб юрмоқ; 2) *кўчма* эҳтиётлик билан иш тутмоқ. [*Отабек*] *одимини санаб босиш, бир чўқиб саккиз ёққа қараш каби эҳтиётликларга .. ўрганиб қолган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОДИМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ, қадам босиб бормоқ, қадам босмоқ. *Аста одимламоқ. Тез одимлаб бормоқ.* ▪ *Даминжон машинасини шийпон олдида тўхтатиб, тўғри бригадир томонга одимлади.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

2 *кўчма* Олға томон жилмоқ, олдинга жилиб бормоқ, илгари босмоқ. *Иш тез суръатлар билан одимламоқда.*

3 Одим билан ўлчамоқ, қадамлаб ўлчамоқ.

ОДИМЛОВЧИ: одимловчи экскаватор таянч қисмларини галма-гал одимлатиб олға силжувчи экскаватор. *У [Шерали] ҳар тонг одимловчи экскаватор нинг кабинкасига чиқиб, қош қорайгунча канал қазирди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ОДМИ 1 Ранг-туси, гули шўх эмас; содда, сипо. *Одми чит. Одми кўйлак. Одми кийинмоқ.* ▪ [*Соттихон*] *бир йўла тўрт станокда одми шойи тўқишга ўтди.* Туйғун, Станоклар ёнида. *Ўзбек ойим тўйга борадиган хотинлардек ясанган, эгнида одми хонатлас кўйлак, бошида оқ шоҳи дакана, кўзида сурма эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Оддий, содда, камтар. *Одми одам. Одми гап.*

ОДМИГАРЧИЛИК Одмилик, соддалик, камтарлик. *Одмигарчилик қилмоқ.*

ОДОБ [*а*] *юқ. усл. айн.* **адаб.** *Унинг одобида, унинг хулқида Инсоний камолот мавжуд, барқарор.* Уйғун, Муқимий.

ОДОБЛИ *айн.* **адабли.**

ОДОШ *с. т.* Одоқ, тамом. *Одош бўлди. Одош қилмоқ.*

ОДОҚ *с. т.* Охир, пировард, сўнг, ниҳоят. *Шу билан сўзим одоғига етди. У шунча кўп эртак билардики, кетиб-одоғи бўлмасди. Пулим одоқ бўлди.* **Одоғи** 1) охири, пировард; 2) энг кам деганда, кам билан. *Бизнинг колхозимиздаги ёшлар одоғи етти йиллик маълумотга эга.*

ОЁҚ I 1 Одам, ҳайвон, қуш ва умуман жонли организмлар гавдасининг таяниб туриши ва юриши ёки ўрмалаши учун хизмат этадиган аъзо. *Ўнг оёқ. Чап оёқ. Ипак куртининг оёқлари. Отнинг орқа ва олдинги оёқлари. Дўст бошга, душман оёққа боқади.* Мақол. ▪ *Нариги ёқдан Уста Олимнинг оёқ товуши келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [«фаришта»] атлас кўйлак, лозим кийган, бош яланг, оёқ яланг, ёшгина ... бир йигит эди.* А. Қаххор, Майиз емаган хотин. *Шарофат .. ўзига келди-ю, оёқ учида бориб, дарчанинг ёнига чўнқайди.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Оёқ остида** 1) юриш, қадам босиш лозим бўлган жойда, одамларнинг йўли устида. *Болалар, оёқ остида ўралашманглар!;* 2) ҳар қадамда. *Фалокат оёқ остида.* Мақол; 3) *кўчма* поймол бўлган бир ҳолда. *Бу замонда .. ҳақиқат оёқ остида қолиб кетмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Оёқ босмоқ** 1) қадам ташламоқ, юрмоқ. *Бемор энди-энди оёқ босяпти. У ўнг оёғини босолмайди.* ▪ *Сақлаб сукут оёқ босди; Ҳамма жимжит, бошлар қуйи.* Ғ. Ғулом, Кўкан; 2) *кўчма* ўйлаб, мулоҳаза билан иш тутмоқ. *Оёгингни билиб бос!;* 3) бирор жойга бормоқ, келмоқ. *Одам оёқ босмаган саҳро. Сизникига оёқ босмаганим бўлсин!* **Оёқ ости бўлмоқ** топталмоқ, эзилмоқ, босилмоқ, поймол бўлмоқ, босиб-янчиб ташланмоқ. **Оёқ ости қилмоқ** топтамоқ, эзмоқ, босмоқ, поймол қилмоқ, босиб-янчиб ташламоқ. **Оёққа босмоқ** 1) юра бошламоқ (ёш бола ёки бемор ҳақида); 2) *кўчма* йўлга, изга тушмоқ, тартибга тушиб олға босмоқ, ривожлана бошламоқ. *Колхозимиз сал оёққа босгандан кейин ўзим бориб, сизни олиб келаман.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Оёққа бостирмоқ** 1) *айн.* **оёққа турғизмоқ** 1; 2) *кўчма* даволаб юргизиб юбормоқ; 3) *кўчма* йўлга, изга солиб ривожлантириб юбормоқ. *Тўғонни қуриб, колхозимизни оёққа бостириб олайлик, уйларингга радио тушириб берамиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Оёққа турмоқ** 1) ўрнидан турмоқ. *Девонбеги .. меҳмонхонага кирганда .. бутун меҳмонхонадагилар оёққа турдилар.* Айний, Қуллар; 2) *кўчма* бош кўтармоқ, қўзғалмоқ, қарши чиқмоқ, оёқланмоқ. *Ўша куни бутун шаҳар оёққа турди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 3) *кўчма* касалдан соғайиб, юриб кетмоқ.— *Яхшилигингизни асло унутмайман,— деди врачга бемор, оёққа туриб кетай, сизни хурсанд қиламан;* 4) *кўчма* йўлга, изга тушмоқ, яхшиланмоқ. *Колхозимиз қанча оёққа турса, шу бизнинг душманга зарбамиз бўлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Оёққа турғизмоқ** (*ёки қўймоқ*) *қ.* **турғизмоқ** 1. *Колхозни колхоз қилиб, оёққа турғизгунча, эҳа, қанча қурбон бермадик!* Ҳ. Назир, Узр, отахон. **Оёқ устида** тикка турган ҳолда. *Мана, ўртоқлар, оёқ устида, иш бошида умумий йиғилиш ҳам ўтказиб олдик.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Оёқда** (*ёки* **оёқ устида, оёқ узра**) **турмоқ** 1) тик(ка) турмоқ. *Оёқда турган ҳолда яна бир оз гаплашиб, сўнг Эшвой жўнаб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отабек ҳолсизланиб, оёқ узра турар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўзини тутиб (тик ҳолатда) турмоқ. *У, йўлдан чарчаб келганидан, оёқ устида зўрға турар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор. **Оёқдан йиқитмоқ** (*ёки* **йиқмоқ**) 1) ағнатмоқ, йиқитмоқ; 2) *кўчма* ишдан, издан чиқармоқ, ишни бузмоқ. *Бу ёлғиз Бўтани беобрў қилиш учун эмас, колхозни оёқдан йиқиш учун қилинган иғво.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Оёқдан қолмоқ** 1) юролмайдиган бўлиб қолмоқ, бир жойда ўтириб қолмоқ (қарилик, хасталик, бедармонлик сабабли).— *Бошимга бир мушкул тушди,— деб гап бошлади Бозор,— бугун укам бирдан касал бўлиб, ҳам тилдан, ҳам оёқдан қолди.* Айний, Дохунда; 2) *кўчма* истеъмолдан қолмоқ, эскирмоқ. *Граммофон оёқдан қолди.*

2 Стол, стул, сўри, каравот каби буюмларнинг ерга таяниб турадиган қисми, пояси. *Элмурод Абдурасулнинг ёнига ўтиб, оёқлари тарвайган «эшак»нинг бир четига ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Охир, одоқ. *Кўчанинг бошидан оёғигача тош терилган.* ▪ *Отабек киши орқасидан кетди, олдинма-кетин сўзлашмасдангина кўчанинг оёғига қараб борар эдилар.* Қ. Қодирий, Ўтган кунлар. || Фасл, давр ва ш. к.нинг охири, тугалган вақти. *Куз кунларининг оёғи ва қиш кунларининг боши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оёқда қолдирмоқ** орқада қолдирмоқ. *Мен*

www.ziyouz.com kutubxonasi

буларга ўргатармишман .. Мени оёқда қолдириб кетишади, бу шумтакалар. Ҳ. Назир, Олмос. | Чет, чекка; қуйи томон; этак. *Экинзорнинг оёғи. Ернинг оёғи.*

4 Уйнинг, хонанинг эшикка яқин ўрни; пойгак; *акси* тўр II. *Асалхон бир тўда қизлар билан оёқроқда гуж бўлиб турганини кўрган Сорахон ўртага тушиб, йигитларни чақиб олди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

◆ **Бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда** жуда қариб, мункиллаб қолган. **Енгил (ёки суюқ) оёқ** *ёки* **оёғи енгил** *манф.* бузуқ, фоҳиша. **Ёлғиз оёқ йўл** *қ.* **ёлғиз. Оёғи олти, қўли етти** шодликдан ўзини ҳеч қаерга сиғдиролмайди, ғоят хурсанд. *Зайнаб оёғи олти, қўли етти бўлгани ҳолда, эрини тўрт қават кўрпача устига ўтқазиб, ёнига учта пар ёстиқни қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оёқ олиш** юриш-туриш, хатти-ҳаракат. *Унинг оёқ олиши бежо.* **Оёғи осмонда** *с. т.* қулади, йиқилди, иши чаппа. *Лашкарбоши уста бўлса, душман оёғи осмонда.* Мақол. **Оғир оёқ** ҳомиладор. **Совуқ оёқ** *айн.* **шум оёқ** *қ.* **шум.** *Кенг соҳилингда кезди шум оёқ. Синдирди нечанинг бошида таёқ.* Ғайратий. **Оёғи куйган товуқдек** безовталик билан, зир югуриб, ўзини ҳар ёққа уриб. *Одамлар оёғи куйган товуқдек пишиллаб югурдилар.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. **Ўз оёғи билан** ўз хоҳиши, ихтиёри билан, ўзича. *Дард аригиси келса, табиб ўз оёғи билан келади.* Мақол. **Оёғи осмондан келди** *с. т.* қулади, йиқилди, иши чаппасига айланди. *Чекинадиган жой йўқ, орқада жаҳаннам, бир қадам чекинсак, оёғимиз осмондан келади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Оёқ учи билан** (*ёки* **учида**) **кўрсатмоқ** менсимаслик, назарга илмаслик. *Чўри қиз бошимизга чиқиб, бизларни оёқ учи билан кўрсатади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Одамни оёқ учида кўрсатиб, калака қилади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Оёқ тирамоқ** ўз айтганида қаттиқ туриб олмоқ. *Болаларнинг бўйи етиб, тўй бошлаймиз деганда, қизи қурмагур бирдан оёғини тираб олди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Оёғим тортмаяпти** боргим келмаяпти. **Оёқ узатмоқ** (*ёки* **чўзмоқ**) 1) кўнгли тинчимоқ, ғам-ташвишдан ҳоли бўлмоқ. *Офтоб ойим ҳамон оёқ узатмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* ўлмоқ, жон бермоқ. **Оёқ чиқармоқ** сўроқсиз ҳар тарафга бора берадиган бўлиб қолмоқ, тартибдан чиқа бошламоқ. *Бизнинг хотин тил чиқарган десам, оёқ ҳам чиқарипти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Оёқ остидан чиқмоқ** тўсатдан пайдо бўлиб қолмоқ. *Душман учун кутилмаган бу фалокат худди оёқ остидан чиққандек бўлди.* Н. Сафаров, Жангчи Шокир. **Оёқ қўймоқ** бирор ишга киришмоқ. *Унинг розилигини олмасдан туриб, бу ишга оёқ қўйиш мумкин эмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юзига оёқ қўймоқ** кимсанинг хоҳишига қарши, унинг ҳурмати билан ҳисоблашмай иш қилмоқ. *Турғун ака билан раиснинг юзларига қандай қилиб оёқ қўя оламан.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Оёғига болта урмоқ** *қ.* **болта. Оёғига бош урмоқ** (*ёки* **қўймоқ**) *ёки* **оёғига йиқилмоқ** паноҳ тортиб ёки ижозат излаб келмоқ; сажда қилмоқ. **Ўз оёғидан йитмоқ** ўз ихтиёри, хоҳиши билан йўқолмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. **Оёғидан тортмоқ** *с. т.* жиноятда қатнашган шерикларини айтиб бериб, жавобгарликка торттирмоқ. **Осмонга чиқсанг оёғингдан тортаман, ерга кирсанг — қулоғингдан** мендан қочиб қутулолмайсан, қаерга қочсанг ҳам, барибир, тутиб оламан. [*Солиҳбой:*] *Менинг олтинларим шундай зийрак жосус .., шундай улуғ ҳокимки, ерга кирсанг — қулоғингдан, осмонга чиқсанг, оёғингдан тортиб, менинг қўйнимга олмадай қилиб солиб қўяди!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Оёғини осмондан келтирмоқ** *с. т.* қулатмоқ, ағнатмоқ, ўрнидан туширмоқ, ишини чаппасига айлантирмоқ. **Оёғини қўлга олиб** *с. т.* тез, ғириллаб. *У оёғини қўлига олиб, нафаси бўғзига тиқилган ҳолда шаҳарга етиб келди.* Ойдин, Гулсанам. **Икки оёғини бир этикка тиқмоқ** (*ёки* **суқмоқ**) айтганининг дарҳол бажарилишини талаб қилмоқ, қистовга олмоқ. *Отам уйлантираман деб, икки оёғини бир этикка суқиб олган, ҳол-жонимга қўймайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ОЁҚ II *эск.* 1 Қоса, идиш.

2 *айн.* **қадаҳ.** *Аччиғланма, бек йигит, .. ширингина таом қилиб бераман, бир-икки оёқ бўза ҳам келтираман.* Ойбек, Навоий. *Новча йигит сузган бўзадан озгина татиб кўриб, биринчи оёқни Султонга узатди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ОЁҚЛАБ: икки (ёки қўш) оёқлаб иккала оёқ билан. *Икки оёқлаб тепмоқ* (ҳайвон ҳақида).

ОЁҚЛАМОҚ Ернинг оёқ томонига, этагига етиб бормоқ (сув ҳақида).

ОЁҚЛАНМОҚ Бош кўтармоқ, қўзғалмоқ, қарши чиқмоқ. [*Мансур Меҳрига:*] *Камбағал батраклар биз томонда, ҳозир ҳамма уларга* [душманга] *қарши оёқланган.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ОЁҚЛАНТИРМОҚ оёқланмоқ *фл. орт. н.* [*Қушбеги:*] *Сиз Марғилонлик оғайниларни қипчоқларга қарши оёқлантирмоқчи бўласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЁҚЛАТМОҚ оёқламоқ *фл. орт. н.*

ОЁҚЛИ 1 Оёғи бор. *Тўрт оёқли ҳайвон. Узун оёқли чигиртка.* ▬ [*Кампир*] *«миш-миш»ларни ҳар вақт эзмалик билан сўзлар эди: «.. Фалончининг келини тўрт оёқли бола туғипти»!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Пояли, тагида кўтариб турадиган қисми бор. *Икки оёқли скамейка. Уч оёқли стул.* ▬ *Уста кулол Ҳамроқулнинг аҳволини кўриб, дарров боққа олиб кирди ва қайрағоч остидаги чўян оёқли зангор эшакка ўтқизиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

◆ **Оғир оёқли** *айн.* **оғир оёқ** *қ.* **оёқ I.**

ОЁҚ-ҚЎЛ 1 Оёқ ва қўл(лар). *Оёқ-қўлини боғламоқ. Оёқ-қўли чаққон одам.*

2 *кўчма с. т.* Кўмакчи, дастёр. *Ўғлимиз — бизнинг оёқ-қўлимиз.*

ОЖАР *қ.* **ожарлар.** *Ожар қизи.*

ОЖАРЛАР Ожаристоннинг туб аҳолиси, туб жой халқи.

ОЖИЗ [*а*] 1 Жисмонан жиҳатдан кучсиз; заиф, беқувват, нотавон. *Ожиз кампир.* ▬ *Қасалманд, ожиз бир маҳбусни арқонга боғлаб Солижон билан Бекжонбой тортиб олдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. ‖ *Гулнор эса, оёқда туришга ожиз, тинкаси қуриган бир хаста каби умидсизлик билан яна секингина ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Бирор иш қилиш учун ҳеч қандай чора-илож қўлидан келмайдиган; иложсиз, ноилож, заиф, нотавон. *Мадаминхўжа унинг кўзларидаги илтижони тушунди, лекин.. хурофот, бидъат олдида ожиз эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Биров-бировга мурувват қилишдан ожиз бўлган ўша замонда Ҳамро ота ва унинг оиласига ўхшаш инсофли одамлар ҳам бор эдилар.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда. ‖ *Шу ожизнинг ким чекар ҳасратли доғин.* Ғайратий. | Курби, кучи етмайдиган, кучсиз. *Тошкентимиз — бағри кенг, гўзал шаҳар. Унинг таърифига унча-мунча қалам ожиздир.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 100. *Ихтиёрсиз қуйилиб келган кўз ёшларини, Гулнор баъзан зўрға яширар, баъзан яширишдан ожиз қолар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Бўш, кучсиз, паст. *У [Қумри] ярани боғлаётганда Ботирали ожиз товуш билан бир ингради-ю, яна жимиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Хира, нурсиз. *Фонарнинг хира шишасидан атрофга ожизгина қизғиш шуъла ёйилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 Кўриш қобилиятини қисман ёки батамом йўқотган; кўр. *Кўзи ожиз одам.* ▬ *Майна Абдуваҳобнинг ёшланган ожиз чап кўзига, мулойим тикилиб турган ўнг кўзига назар ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ОЖИЗА [*а*] 1 Ожиз аёл.

2 *эск. с. т.* Қиз фарзанд, қиз. *Мирзакаримбой қичқирди: «Мулла Абдушукур, эртага ожизамизга тўй келади, марҳамат қилинг».* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЖИЗЛАНМОҚ Ожиз бўлиб қолмоқ, ожизлик қилмоқ. *Касалдан кейин ожизланиб қолди. Кўзлари ожизланиб қолди.*

ОЖИЗЛАНТИРМОҚ ожизланмоқ *фл. орт. н.*

ОЖИЗЛИҚ ожиз *с. белги оти. Кўз ожизлиги. Унинг гўзаллиги таърифидан қаламим ожизлик қилади.* ▬ *Йигит унинг букилган қаддида, бурушиқ юзларида оддий қарилик ожизлигини эмас, балки қуллик изтиробини ва*

www.ziyouz.com kutubxonasi

синган ғурурнинг забунлигини кўрди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Қайнатанинг пўписаси куёвнинг шахтини қайтаришга ожизлик қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЖИЗ-НОТАВОН [*а*+*ф-т*] Ожиз ва нотавон, жуда ҳам ожиз. [*Солиқ махдум:*] *Жаноблариға ожизона узр.. Аввало камина ожиз-нотавон, афтодаҳол, пушти паноҳ жиҳатларидан содир бўлган улуғ марҳаматга сазовор ва лойиқ эмасдирман.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ОЖИЗОНА [*а*+*ф-т*] 1 *рвш* Ожизларча, заиф ва нотавонларча. [*Кампир:*] *Оғир юк остида эзилган каби, узун бир «уҳ» тортиб, ожизона, шикоят оҳанги билан ўз-ўзига деди: Эй, дунёйи бевафо»!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *сфт* Итоаткорона, ҳақирона ёлвориш билан қилинган, ўтинчли. *Ожизона узр.* ▪ *Ўзимнинг содиқона бу хизматим эвазига жаноблардан ожизона ўтинчим шулки, бу сирни сизларга билдирувчи мен бўлганлигимни ўзларидан бошқа кимса билмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЗ 1 Сон ёки миқдор жиҳатдан унча кўп бўлмаган; кам. *Оз вақт. Ҳовузда сув оз. Гап кўп, кўмир оз.* Мақол. *Оз емак — соз емак.* Мақол. ▪ *Яқинда табибларга кўрсатган эдим, қонингиз оз, қимиз ичинг, деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Етарли эмас, кифоя қилмайдиган, қаноатланарли бўлмаган; кам. *Бир йигитга етмиш ҳунар оз.* Мақол. *Мақтанма, ғоз, ҳунаринг оз.* Мақол. *Кўп бўлса кетар, оз бўлса етар.* Мақол. ▪ *Икковимиз ўтказадиган олтин умрнинг олтин минутларини ҳар қанча олтин соат санаса оз!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Биз биламиз, гуноҳинг жуда ҳам катта. Бу жазолар сенга оз.* Ғайратий.

2 *рвш* Баъзи-баъзида; гоҳо-гоҳо, камдан-кам. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб-кулмас .. эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Қизлик вақтида Нури уларнинг кулбасига жуда оз чиқар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир оз** озгина, андак. *Бир оз тузи кам бўлибди. Бир оз ухлаб олинг.*

◆ **Кўпи кетиб, ози қолди** ярмидан кўпи кетиб, ундан озроқ миқдори қолди (қийинчилик кунлар, оғир иш ва ш. к. ҳақида). **Оз бўлмаса** нақ бўлмаса; сал бўлмаса; нақ, худди. *Оз бўлмаса ҳаром ўлар экан, жониворлар, дейди у [йўловчи], бир тутам яшил беда билан пичоғини артаётиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оз қолди** сал қолди. *Боя синфда болалардан бири ҳимоя тилаб: «Ҳурматли ўқитувчим!» деб юборишга оз қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Энг ози** кам деганда, энг ками, ақалли. *Уятни билсангиз, энг ози шунинг андишаси керак эмасми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЗАЙМОҚ 1 Миқдор, ҳажм жиҳатидан камаймоқ, камиб қолмоқ. *Боғда мевалар озайган вақти. Ариқнинг суви озайди.* ▪ [*Гулнор*] *косани олиб, катта ёғоч қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик озайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кетиб-кетиб озайиб қолган кишилар гуриллаб ичкари киради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Кам бўладиган, кам учрайдиган бўлиб қолмоқ; камаймоқ. *Унинг хархашаси озайди.* | Пасаймоқ, тушмоқ. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЗАЙТИРМОҚ *озаймоқ фл. орт. н. Гапни озайтиринг!*

ОЗАЙТМОҚ *озаймоқ фл. орт. н.*

ОЗАР *кт. айн.* **озарбайжон.**

ОЗАРБАЙЖОН *қ.* **озарбайжонликлар.** *Озарбайжон тили.* || *Озарбайжон аёл.* ▪ *Қиз кўринишдан озарбайжон бўлса керак, русча гапирар, гап-сўзларидан анчагина саводли эканлиги кўриниб турар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОЗАРБАЙЖОНЛИҚЛАР Озарбайжон ССРда яшовчи, туркий тилда сўзлашувчи халқ, Озарбайжон ССРнинг туб аҳолиси.

ОЗГИНА 1 Миқдор жиҳатидан жуда ҳам оз; қиттак. *Озгина сув беринг.*

2 Сал, андак, жиндай. *Озгина ухлаб олай. Остановкадан озгина нарида.* ▪ *Ҳовлининг кунботар томонида харобаликдан озгина берида бўлган бояги йўлакка тираб солинган икки дарчалик бир уй [бор эди]* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЗДИР-ЎЗДИР *айн.* **озми-кўпми.**

ОЗДИРМОҚ I **озмоқ** I *фл. орт. н. Қўйларни оздириб қўйибсиз.*

ОЗДИРМОҚ II **озмоқ** II *фл. орт. н. Йўлдан оздирмоқ.*

ОЗИБ-ЁЗИБ *рвш, с. т.* Зўрға имкон ёки вақт топиб, замоннинг зайли билан. [*Саломат:*] *Озиб-ёзиб бир томошага борадиган бўлганингизда иш-пиши чиқиб қолибдими-а?!* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор?

ОЗИҚ 1 Овқат бўладиган маҳсулот, овқатли дон-дун; емиш. *Озиқ маҳсулоти. Бир кунлик йўлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол!* Мақол. *Ёзнинг ёзиғи — қишнинг озиғи.* Мақол. ▪ *Йигитлардан бири дастурхон ёзиб, йўлга олган озиқларини ўртага қўйди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Нима, озиқ битдими, қозон осмадингиз!* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ҳайвонлар овқати, ем-хашак. *Ҳайвонлар учун қишга озиқ тайёрламоқ. Қуртларга озиқ бермоқ.*

2 Ўсимликлар ўсиш жараёнида ердан оладиган моддалар. *Ўсимликларга қўшимча озиқ бериш.*

◆ **Жон озиғи** *ёки* **жонга озиқ** роҳат. *Яхши сўз — жон озиғи, ёмон сўз — бош қозиғи.* Мақол. ▪ *Майин эсган насими обу ҳавоси, Бўлур жонга озиқ завқу сафоси.* Ҳабибий. **Маънавий** (*ёки* **руҳий**) **озиқ** кишига маънавий завқ бағишлайдиган, унинг маънавий жиҳатдан ўсишига, такомиллашувига хизмат қиладиган восита. *Ғўзал адабиёт— руҳий озиқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Озиқ тиш** киши ва ҳайвонларнинг овқат чайнаш, эзиш учун хизмат қиладиган тиши; жағ тишлари.

ОЗИҚЛАНМОҚ 1 Озиқ, овқат еб олмоқ, овқатланмоқ. *Отлар озиқланди.*

2 Ўсиш жараёнида озиқ олмоқ (ўсимликлар ҳақида).

3 *кўчма* Илҳом олмоқ, руҳланмоқ. *М. Горький ижоди пролетариатнинг революцион ҳаракатидан озиқланди.* Қ. Ўзбекистон, 1961, № 141.

ОЗИҚЛАНТИРИЛМОҚ **озиқлантирмоқ** *фл. мажҳ. н. Моллар озиқлантирилди. Экинларимиз маҳаллий ўғитлар билан етарли озиқлантирилди.*

ОЗИҚЛАНТИРМОҚ **озиқланмоқ** *фл. орт. н. Ғўзаларни озиқлантирмоқ. Руҳий озиқлантирмоқ.*

ОЗИҚЛИ 1 Озиғи, озиқ-овқати бор, озиқ-овқат билан таъмин этилган. *Озиқли от ҳоримас.* Мақол.

2 Таркибида озиқ моддалари бор, озиқ бўладиган. *Озиқли моддалар.*

ОЗИҚЛИК Озиқ бўладиган, озиқланиш учун яроқли; емишли. *Озиқлик экинлар.*

ОЗИҚ-ОВҚАТ Турли озиқ ва овқатлар, емишлар. *Озиқ-овқат ҳозирлаш. Озиқ-овқат магазини. Озиқ-овқат маҳсулотлари. Озиқ-овқат саноати корхоналари.* ▪ *Пичан ўришга ажратилган одамларни тўплаб, керак-яроғини, бир ҳафталик озиқ-овқатни олди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОЗМИ-КЎПМИ Оз ҳам эмас, кўп ҳам эмас, маълум миқдорда; маълум даражада. *Озми-кўпми, ёрдами тегди.* ▪ *Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги, озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб, гапирди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ОЗ-МОЗ *рвш* Озгина, жиндай, унча-мунча. *Оз-моз ишлаб турибмиз. Оз-моз мурч сепмоқ.* ▪ [*Йўлчи*] *терлаб-пишиб .. топган пулига йўлда Унсин учун атиги иккитагина юпқа, вазнсиз нон, оз-моз узум ола билди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Бир оз, сал-пал. *Бир оздан кейин Ботирали ҳам оз-моз гандираклаб чиқди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Мана энди оз-моз тилим чиқди, гапирадиган бўлдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЗМОҚ I Эти қочиб, озғин тортмоқ; озғинланмоқ, ориқламоқ. *Бир терининг ичида қўй неча бор семириб, неча бор озар.* Мақол. *Озган от арғимоқ бўлмас.* Мақол. ▪ *Гулнор сўзларкан Йўлчи унинг юзидан кўз узмайди. Қиз жуда озган, юзи сарғайган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ғурбатда оҳ-воҳ уриб юрган [Лутфулланинг] онаси ҳам озиб-тўзиб касалга чалинди.* Мирмуҳсин, Ғурбатдаги одам.

ОЗМОҚ II Тўғри йўлдан тоймоқ, адашмоқ. *Кенгаш қилган эл озмас, кенг бичилган тўн тўзмас.* Мақол. *Эгри — озади, тўғри — ўзади.* Мақол. ▪ *Исловотхоналари .. тараққий топган мамлакатларда адашган қиз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар, озган жувонлар кўпинча Фуод афанди тутган йўллар билан қўлга туширилар эди .. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ақлдан** (*ёки* **эсдан**) **озмоқ** қ. **ақл** 3. **Йўлдан озмоқ** 1) йўлини йўқотиб қўймоқ, бошқа йўлга кириб кетмоқ, адашмоқ; 2) *кўчма* нотўғри йўлга кирмоқ, нотўғри, сохта фикрга эргашмоқ, адашмоқ. *Мен бола-чақали одам, янглишиб, йўлдан озиб, сизга уйланган эканман, никоҳимдан чиқдингиз, мени кутманг.* Ойбек, Кутлуғ қон.

◆ **Кўнгли озди** кўнгли айниди, беҳуд, беҳузур бўлди. *Портлаш зарбидан Аҳмаджон чуқурга ағдарилиб тушди ва кўзи тиниб, бир лаҳза кўнгли озди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ОЗМУНЧА *рвш (кўпинча бўлишсиз ф. билан)* Оз эмас, анча-мунча, кўпгина. *Тошкент билан Қўқон ораси озмунча йўлми?* ▪ *Коммунизм қураётган улуғ халқимиз бу йилнинг ўтган муддатида озмунча ютуқларни қўлга киритмади.* Ғ. Ғулом. *Ғуломжоннинг рус тилига ишқибозлиги, зеҳнининг ўткирлиги ҳам бу масалада озмунча таъсир қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЗОД [*ф-т*] **1** Ўз эркли, ҳақ-ҳуқуқи ўз қўлида бўлган, озодликка эришган; эркин, ҳур. *Озод ўлка. Озод мамлакат. Озод меҳнат.* ▪ *Тоза ҳаво, тоза сув, Озод Ватан сеники.* Ғ. Ғулом. *Озод халқим бошига келмас, Энди сира мусибат ва ғам.* Ҳ. Олимжон. | Қулликдан озод этилган, эркинликка чиққан, асоратдан қутилган. *Хотин-қизларимиз паранжидан озод бўлдилар, ҳуқуқлари эрларинiки билан тенг бўлди.* ▪ *Ўртоқ Ленин фикри мудом, Мазлумларни озод этмоқ. Озод бўлган эллар унга Сидқин баён қилмоқ керак.* Эргаш шоир.

2 Ўз ҳолига, майлига қўйилган, бўшатиб юборилган, ҳеч қандай мажбурият билан боғланмаган; бўш. *Эшоннинг заҳарханда таънасини Элмурод ерга тикилганича индамай тинглади. Бу гап унга: «Сен озодсан, кета бер!» бўлиб эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мажлисга қатнашишдан ўзларини озод ҳисоблаган кишилар бу мажлис ва унинг белгиланган вақтидан олдин бошланганига ҳам ўзларича маъно беришди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Холи. *Ташвишдан озод кишилар.* ▪ *Қаламни ҳам бу ғиди-бидидан озод қилишни мувофиқ кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Дархон қилинган, зиммасидаги мажбурияти кечилган; дархон. *Солиқдан озод қилмоқ.*

3 Тутқунликдан чиқарилган, қамоқдан бўшатилган. *Шу устознинг [Ленинниинг] шарофатидан, озод бўлди мангуга инсон.* Э. Раҳим.

4 *хим.* Қўшилмаган, бирикмаган ҳолдаги. *Озод кислород.*

5 *рвш вазифасида* Эркинлик билан, бемалол, даст. *Йигит .. билагимдан озод кўтариб, тандирдан суғуриб олди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. | Тик, тикка, кўкракни кериб. *Ингичка, узун оёқларини чаққон босиб, чиройли бошини озод кўтариб келаётган қашқа саман бирдан пахса девор томонга бурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Озод турмоқ** дадил ўриндан турмоқ, шахдам кўтарилмоқ. *Устидан алак чопонини ирғитиб, озод туриб кетган йигит .. тузоққа тушган беданадек питирлаб қолди.* Ғ. Расул, Адолат.

6 Озод (*эркаклар исми*).

◆ **Озод қўймоқ** бўшатмоқ, жавоб бермоқ (ўқишдан). *Нигор ойим ҳозиргина [ўқувчи] қизларни озод қўйиб, кўкрак боласини бағрига олган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ОЗОДА [*ф-т*] **1** Ифлосланмаган, кир тегмаган, кирланмаган; тоза, покиза. *[Хотинлар] эски, лекин озодагина кўрпа ёпилган сандал атрофига тиқилишиб, секин-секин суҳбатлашишарди.* С. Зуннунова, Гулхан. | Супуриб-сидирилган, тоза. *Уй махсус меҳмонлар кутиладигандек озода ва саришта.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яшил уфққа туташган тўппа-тўғри ва ниҳоятда озода тош йўл.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ўзини ва ўзига қарашли ҳамма нарсани тоза тутадиган, тозаликка риоя қиладиган; саранжом-саришта. *Озода хотин. Соғ юрай десанг, озода бўл.* Мақол.

3 Озода (*хотин-қизлар исми*).

ОЗОДАГАРЧИЛИК Озодаликка риоя этиш, ҳар нарсани ва ўзини озода, пок тутиш.

ОЗОДЛИК 1 озод *с. мавҳ. от. Миллий озодлик. Хотин-қизлар озодлиги.* ▪ *Аҳмад Ҳусайннинг бутун дили, фикри, эътиқодича ҳақиқат озодлик демакдир.* Ойбек, Нур қидириб. **Озодликка чиқармоқ** асоратдан, қулликдан чиқармоқ, эркинликка эриштирмоқ, эрк бермоқ. *Совет ҳокимияти аёлларни озодликка чиқарди.* **Озодликка чиқмоқ** асоратдан, қулликдан чиқмоқ, эркинликка эришмоқ, эрк олмоқ.

2 *тар.* Эски мактабда ҳар пайшанба куни домлага ёки отинбибига ўқувчилар томонидан келтириладиган ҳақ; пайшанбалик (пул, нон, дон каби).— *Домлагаям озодлик опкелдингми? — деди бола дам дастурхонга, дам тугунга тикилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Бувингга бориб айт! Агар озодлик келтирмасанг, янги сабоққа тушмайсан! — деди домла.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

ОЗОКЕРИТ [*р<грек*] Туси, ташқи кўриниши асалари мўмига ўхшаш минерал, тоғ мўми (мой, крем ва ш. к. тайёрлашда ишлатилади).

ОЗОН [*р<грек*] *хим.* Кислороднинг бир кўриниши, ўзига хос ҳиди бўлган газ (зўр оксидланиш ва сувни зарарсизлантириш, мой ва қоғозни оқартириш хусусиятига эга).

ОЗОР [*ф-т*] Кимсага етган, етказилган жисмоний ёки руҳий азоб, жабр. *Саодат боғини зулм этди барбод. Фалакнинг жабридин, озоридин дод!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Умрзоқ ота кўпдан буён юрак касалидан озор чекарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Озор бермоқ** (*ёки* **етказмоқ**) азоб бермоқ, қийнамоқ ёки ранжитмоқ. *Менга шунча озор бериб, эримнинг олдида мени бузуққа чиқармоқчилар.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси. **Озор етди** азоб тортди, қийналди ёки ранжиди. *Гапимдан бироз озор етган бўлса, кечирасиз.*

ОЗОРИЖОН [*ф-т*] Жонга озор берувчи, қийновчи, ранжитувчи.

ОЗСИНМОҚ Оз, етарли эмас деб топмоқ; кўнгли тўлмаслик. *«Ё пирай, озсиндиёв, қурғур» деб қўрқдим.— Ариза ўринласа, яна хизмат қилармиз, мирзабоши.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *[Алпомиш ўғлига қараб:] Ўз юртингда, ота-энанг бағрида юришингни озсинма.* «Ёдгор».

ОЗҲРДА [*ф-т*] *кт.* Озор кўрган, ранжиган. *Озурда бўлмоқ. Озурда қилмоқ (этмоқ).* ▪ *— Сизнинг Оқжарга бадарға бўлганингизни қўшинилардан эшитиб, қаттиқ озурда бўпти, кўп фарёд чекибди! — деди Мавлавий Йўлдош Муқимийга.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ОЗУҚА *айн.* **озиқ.** *Ғўза шоналаш ва гуллаш даврида озуқани кўп талаб қилади.*

ОЗЧИЛИҚ Қишилар мажмуининг оз қисми, белгиланганидан ёки мўлжалланганидан кам бўлаги. *Озчиликни ташкил этувчи миллатлар. Партия устави бўйича озчилик кўпчиликка бўйсунади.*

ОЗҒИН I Эти қочган, этдан тушган; ориқ. *Озғин мол. Озғин сигир.* ▪ *Нега Зайнаб семиз-у, Кумуш озғин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бола озғин юзчасини тиришитириб, .. чўзилиб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қотма, камгўшт. *Мадаминхўжа эса бошини солинтириб, мумдек эриб ўтиради. Фақат озғин гавдаси ашулага монанд чайқалади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Чувак, ингичка.— *Дўстларим,— деди у, озғин бармоқларини қайчи қилиб ўйнар экан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЗҒИН II *кам қўлл.* Йўлдан озган, тўғри йўлдан чиқиб кетган; айниган; бузуқ. *Гоҳи маҳаллар юраги сиқилиб, тоғни ҳам ташлаб кетгиси келар, лекин шундай фикрга йўл қўймаслик учун ўзини айблаб, дарҳол бу озғин фикрини ўзидан қувлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЗҒИНЛАНМОҚ Ориқламоқ, озмоқ. *[Кумушнинг] бурунги тўлалиги кетиб, озғинланган ва лекин бу озғинлик унинг ҳуснига камчилик бермай, билъакс юқорилатган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЗҒИНЛИК **озғин** I *с. белги оти.*

ОЗҒИРМОҚ Йўлдан оздирмоқ, адаштирмоқ, йўлдан урмоқ. *Бизларга пирлик қиласан, Тағин келиб энди мунча Шайтондай бўб озғирасан!* **Фозил шоир.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОИД [а] *кўм. (ж. к. билан)* Тегишли, тааллуқли, доир. *Ишқ-муҳаббатга оид шеърлар. Тарихга оид китоблар.* ■ *Орада ўтган шу икки ой ичида Аҳмаджон .. ҳарбий техникага оид кўп нарсалар ўрганди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ОИЛА [а] 1 Эр-хотин, уларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмуи; хонадон. *Аҳил оила. Санъаткорлар оиласи. Оила бошлиғи.* ■ [Эшвой] *қамбағал бўлишига қарамай, Йўлчининг оиласига .. ёрдам кўрсатар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Оиланинг ҳар бир аъзоси ўз иши, юмуши билан машғул.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бировга қизиқиш, оила қуриш .. Бу гаплар Замирани чўчитар, Очил уни ёмон йўлга бошлаётгандай туюларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кўчма* Бир мақсад, маслак билан бирлашган кўп кишилар, халқлар, мамлакатлар. *СССР қардош халқлар оиласидир.* ■ — *Бутун совет аскарлари бир оила, аҳил, меҳрибон ва қалин дўстмиз,— деди Бектемир.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Ўсимликлар ва ҳайвонлар систематикасида тузилиш жиҳатидан бир-бирига ўхшаш, келиб чиқиш жиҳатидан ҳам ўзаро яқин бир неча уруғни ўз ичига олган группа. *Қийиқлар оиласи. Дуккаклилар оиласи. Ўрдактумшуқлилар оиласи.* | Қардош тиллар группаси. *Туркий тиллар оиласи. Славян тиллари оиласи.*

4 *с. т.* Рафиқа, хотин.

ОИЛАВИЙ [а] Оилага майсуб, оилага тегишли; оилада бўладиган. *Оилавий аҳволингиз қандай? Оилавий ўлтириш.* ■ *Саидийни кўрганида ўзини ҳатто ўз турмушидан, оилавий ҳаётидан жуда мамнун қилиб кўрсатишга тиришар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОИЛАЛИ Оиласи, бола-чақаси ва рўзғори бор; уйланган (хотин олган ёки эрга теккан); аёлманд. *Самовар— келди-кетди жой. Бу ерда сиздек оилали одамга бир кун эмас, бир соат ҳам туриш малол келади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОИЛАЧИЛИК 1 Оила, рўзғор ташвишлари, оила икир-чикирлари.

2 Оиладаги тартиб ва муносабатлар.

3 *манф.* Кадрлар танлашда, уларни ишга жойлашда, нарса, ҳақ ва ш. к.ни тақсимлаш ва ш. к.да ўз яқинларини тўплаш ва уларга имтиёз бериш каби ғайриқонуний принцип. *Оилачиликка қарши курашиш.*

ОЙ 1 (О — *катта*) *астр.* Қуёшдан нур олиб, ёғду сочувчи самовий жисм, Ернинг йўлдоши. *Ўн тўрт кунлик ой. Тўлин ой. Ой нури. Ой чиқди. Ой ботди. Ойнинг юзидаги доғлар. Ойнинг Ер атрофида айланиши. Туғилган ой — тўғралган мой.* Мақол. *Ойни этак билан ёпиб бўлмайди.* Мақол. ■ *Кечки гуллар очилиб турибди. Кўкда танҳо ой кезмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ой юз** чиройли юз, гўзал юз. *Ой юзинг қора чиммат зулмидан қутултурғил. Чиқ қоронғи турмушдан, нур ичинда жавлон қил.* Ҳамза. **Ой деса ойга, кун деса кунга ўхшайди** жуда гўзал, жуда ҳам чиройли.

2 Астрономик йилнинг ўн иккидан бирига — Ойнинг Қуёш атрофидан бир марта айланиб чиқиш муддатига тенг вақт, ўлчов бирлиги 30, 28, 29 ёки 31 кунлик давр. *Ой боши. Май ойи. Бир йил ўн икки ой. Йилнинг боши — январь ойи. Бу орада уч ой ўтди. Ёз ойлари ҳам ўтиб кетди. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ.* Мақол. ■ *Ўғлим бечора ой ўтмасдан бўзчининг мокисидек қатнаб турса.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ойдан ой, кундан кун ўтиб** анча вақт ўтиб. **Ой-кун(лари) ўтиб** вақти, умри, ҳаёти кечиб. *Шу йўсин оромсизлик ва бесарамжонлик ичида [Отабекнинг] ой-кунлари ўтиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Уч-тўрт кунлик ой шаклидаги безак ёки белги. *Мезана устидаги ой.*

4 Аёллар исми таркибига киради, мас. *Ойпошша, Ойқиз, Ойтўти, Ойниса.* | Аёллар номига қўшилиб эркалаш, ҳурматни билдиради, мас. *Турсуной, Ширмоной, Кундузой.*

◆ **Ой бориб, омон кел** сафарга кетаётган кимсага яхшилик тилаб айтиладиган ибора, оқ йўл тилаш формаси. *У [Элмурод] йўлда кетар экан .. «Ой бориб, омон келинг!» деб, оқ йўл тилаб қолган Гулсумни хийлагача ўйлаб ётди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ойи тўлди** туғиш вақти етди. *Кумушнинг ойи тўлмасданоқ у [онаси] бешик ясатиш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ой-куни яқин** туғиш олдида. **Ой кўрмоқ** ҳайз қони кўрмоқ.

ОЙБА Эрнинг опаси (хотинига нисбатан). | Унга мурожаат формаси.

ОЙБОЙ *унд с., с. т.* Вой-бўй.

ОЙБОЛДОҚ Исирғанинг уч-тўрт кунлик ойга ўхшатиб ишланган, нақшсиз, шокиласиз бир тури. *Олтин ойболдоқ. Ойболдоқ тақмоқ.*

ОЙБОЛТА 1 *тар.* Болтанинг тиғи ой шаклида, икки учи ғажак бўлиб қайрилиб келган, дастаси узун бир тури; табар (хонлик даврларида ҳарбий қурол сифатида ишлатилган). *Елкаларига ойболта қўйган соқчилар шаҳар дарвозаси ёнида саф тортган эди.* М. Осим, Элчилар.

2 Болтанинг қассоблар гўшт чопадиган ва рўзғорда ишлатиладиган кичик бир тури. *Мамасидиқ қўлидаги кетмонни ёнига суриб қўйиб, ойболта билан юлғун илдизини бир уришда узиб ташлади.* С. Маҳкамов, Гулистон.

ОЙБОЛТИРҒОН Бир йиллик, баъзи турлари кўп йиллик эфирли ёввойи ўт.

ОЙДА-ЙИЛДА *рвш* Узоқ вақт давомида бир марта; гоҳ-гоҳ, онда-сонда. *Ойда-йилда бир кўринади.* ■ — *Ўзимиз ойда-йилда бир палов ёймиз, — Ибодулла бошидаги баргикарам духоба дўпписини тузатар экан, гап қўшди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЙДИН 1 *сўф* Ой чиқиб, ҳамма ёқ ой нури билан ёриган, ёруғ, ойдинли. *Ойдин кеча.* || *Кеча ойдин, қабристон тип-тинч.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Сутдек ойдин** беғубор, ёп-ёруғ ой ёғдуси ва шундай ёғду билан ёритилган кеча. *Йўл яхши, сутдек ойдин.* Ш. Сулаймон, Ота. **Кўр (ёки хира) ойдин** булутлар орасидан ўтиб тушаётган ой ёғдуси ва шундай ёғду билан ёритилган кеча. *Хира ойдинда қоп-қора ҳайкалдай бўлиб бир отлиқ кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | *от вазифасида* Ой нури, ёғдуси. [Отабек] *ичидан тақинган ханжарини қинидан суғуриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олисдаги уйларнинг томлари ойдинда йилтирайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Аниқ, кўриниб, билиниб турган, равшан. || *Бу масала ҳамма учун ойдин.* ■ [*Нор:*] *Ҳаммага қоронғи бўлса ҳам, менга ойдин.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 Ойдин (*хотин-қизлар исми*).

◆ **Ойдинда оёғим қилади** менга ҳеч қийинчилиги йўқ, кўзимни юмиб ҳам қила оламан.

ОЙДИНЛАТМОҚ *айн.* **ойдинлаштирмоқ.** *Кураш йўлини қидирган бу ақлли йигитни — Йўлчини Петров бутун революцион руҳи ва севгиси билан тарбиялайди, революцион кураш алангаси билан унинг фикрларини ойдинлатади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЙДИНЛАШМОҚ 1 Ой ёғдуси билан ёримоқ. *Тун ойдинлашди.*

2 *кўчма* Аниқ-равшан бўлмоқ, очиқ-ойдин, тушунарли бўлмоқ; ечилмоқ. *Аҳвол ойдинлашди. Масала ойдинлашди.* ■ *Комилжоннинг фикри ойдинлашган сари кўпчилик Комилжон томонга ўта бошлади.* И. Раҳим, Ихлос. *Сергей Қамчидан кўп нарсаларни сўраб олди, лекин унинг жавобларидан қишлоқдаги воқеалар ойдинлашмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЙДИНЛАШТИРИЛМОҚ **ойдинлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Илғорларнинг иши газеталарда ва радио орқали ойдинлаштирилмоқда.*

ОЙДИНЛАШТИРМОҚ **ойдинлашмоқ** *фл. орт. н.*

ОЙДИНЛИ Ой чиқиб турган, ҳамма ёқ ой нури билан ёритилган; ойдин. *Қайғурма .. Бу кеча сенинг қайғули кечаларингнинг энг кейингиси ва ойдинли ҳам шеъриятли тунларингнинг арафасидир, бегим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЙДИНЛИК **ойдин** *с. белги оти. Кечанинг ойдинлиги. Масалага ойдинлик киритмоқ.*

ОЙДИНСИЗ Ой чиқмаган, ой ёғдуси билан ёримаган. *Ер оппоқ қор. Ҳаво*

www.ziyouz.com kutubxonasi

очиқ. *Ойдинсиз кеча.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОЙИ *с. т.* Она.— *Бироздан кейин чиқиб, ойим билан сўрашинг,— деди Кумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Ойижон, сиз ҳеч ташвиш тортманг, чарчадим холос,— жавоб берди Нури.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Катта ойи** 1) ота ёки онанинг онаси; 2) *этн.* катта хотин (кичик хотиннинг болаларига нисбатан); 3) кекса хотинга нисбатан мурожаат формаси. *Йўлчи пишқирган отини тўхтатиб, қичқирди: — Катта ойи, йигитчаларни хурсанд қилинг!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Кичик ойи** *этн.* кичик хотин (катта хотиннинг болаларига нисбатан). **Келин ойи** *қ.* **келинойи.**

ОЙИМ 1 *с. т.* **ойи** *с. 1-ш. эгалик ф-си. Буни [узукни] ёш қиз вақтимда .. ойим сотиб олиб берганди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *тар.* Оқсуякларга мансуб аёлларга мурожаатда уларнинг номига, унвонига қўшиб ишлатилган ёки унинг таркибий қисмини ташкил этадиган сўз. *Моҳлар, ойим.* ▪ *Нигор ойим ҳозиргина қизларни озод қўйиб, кўкрак боласини бағрига олган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қатта уйда эшон ойимлар ҳам Тўрахўжабойнинг хотини, келинлари, .. ўтиришипти.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир вақтлар мен ҳам хоним ойимларга чўри эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с. т.* Танноз, нозанин. **Ойим қиз** қизларга ҳурмат юзасидан ёки кесатиқ билан мурожаат формаси. [*Зарғаров:*] *Аравани қуруқ олиб қочманг, ойим қиз!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Ипак ойим** нозик, оқсуяк аёл(лар)га нисбатан ишлатиладиган ибора.

ОЙИМПОШША 1 Ҳурмат юзасидан ёки кесатиқ билан аёлларга нисбатан ишлатиладиган сўз. [*Домла Фотимага:*] *Бироз тобим йўқ деб ёзибсиз, нима бўлди, ойимпошша?* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 Ойимпошша (*хотин-қизлар исми*).

ОЙИМСУПУРГИ 1 Поясидан супурги қилинадиган, дони қизил бошоқли ўсимлик.

2 Шу ўсимлик поясидан боғланган супурги.

3 *кўчма манф.* Супургидай эгилиб-букиладиган, мулойим одам ҳақида. [*Мўмин ака:*] *Нечундир, тўсатдан кирпи қиёфасидан ойимсупурги қиёфасига кирган, мулойимлашиб қолган эди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ОЙИМТИЛЛА *с. т.* 1 Меҳнатга тоби йўқ, қўлини совуқ сувга урмайдиган аёл; оқсуяк аёл. *Ойимтилла бу келин, Аҳволига бир қаранг, Тирноқ қизил, лаб қизил, Ўсмадан қошлар таранг.* Ғ. Комилов. [*Ҳаётхон:*] *Унга мен эмас, ойимтилла бўлиб уйда ўтирадиган хотин керак-да.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

2 Енгилтак, танноз аёл.— *Бу — ойимтилла тоза енгилтак экан-ку,— деди ўзига-ўзи Кумри.* Мирмуҳсин, Ажрим.

3 *кест.* Сояпарвар, иш ёқмас, хотинчалиш эркак. *Ўша ойимтилланинг ишини қилолмайди деб ўйлайсизми, нархимизни кўпам ерга ураверманг.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ОЙИМЧА 1 Оқсуяклар, шоҳлар, хонлар оиласига мансуб ёш хотин. *Расталарда косиббачча, Ҳар растани оралайди, Қанизи билан ойимча.* «Рустам». *Ойимчалар сунбул сочини тараши, атрофдан қирқ канизи келиб қарашди.* «Нигор ва Замон».

2 *эркл.* Нозанин, танноз. *Боғда очилган гул ғунчалар. Ҳолин билмас бир нечалар. Олинг Гулгун ойимчалар, Болам алла-ёр, алла-ёр!* «Ширин билан Шакар».— *Дўстим, кечга меҳмонларни жўнатиб, иккаламиз, ойимчалардан ғалатисини топиб, гашт қиламиз.— Қўлингни бер шоввоз!* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кест. айн.* **ойимтилла** 1. *Ҳа, ойимча, эрга теккан бўлсам, хўп қипман, ажаб қипман. Эрга тегиб ёмон бўлганим йўқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОЙИМҚОВОҚ Ошқовоқнинг эртапишар бир тури.

ОЙИНА [*ф-т*] *айн.* **ойна.** *Гўзал Нурхон, боқиб ойинага биздан уялдингми?* Ҳамза. *Ой олади дала тўшидан, Денгиз — кенг оламга сайқал ойина.* Миртемир.

ОЙЛАБ *рвш* Бир неча ой мобайнида, ойлар давомида. *Москва, Петербургга кўп қатнадим, ойлаб у шаҳарларда қолдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу ўтиришдан сўнг у* [*Отабек*] *бир ойлаб бўзахонага келмай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ойлар билан. *Вақтни ойлаб ўлчамоқ.*

ОЙЛАБ-ЙИЛЛАБ *рвш* Ой ва йиллар бўйи, ойлар ва йиллар мобайнида. *Ойлаб-йиллаб кутмоқ.*

ОЙЛАР: ойлар шафтоли *диал. айн.* **луччак шафтоли** *қ.* **луччак** 1.

ОЙЛИ 1 Ой чиқиб, ёғду сочиб турган; ойдин. *Ойли кеча. Ойли тун.* ▪ *Баъзан қўшиқ тинглаб қолдим, ойли тунларда.* Ғайратий. *Тун шу қадар ойли эдики, Топиларди игна йўқолса .. Қандай ухлар, ойли тун қизнинг юрагига ҳаяжон солса?* Уйғун.

2 Ой шаклидаги гули, нақши бор. *Дўппи тикдим чиройли. Гуллари ярим ойли.* «Қўшиқлар».

ОЙЛИҚ 1 Ой мобайнида давом этадиган. *Бир ойлик отпуска. Тўққиз ойлик йўл.* | Бир ойга мўлжалланган. *Ойлик план.* ▪ «*Қўшчинор*» *тўғон участкасида .. икки ойлик иш қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Ҳар ойда чиқадиган. *Ойлик журнал.*

2 Ойига тўлган, маълум бир (муддат) ой яшаган. *Бир ойлик қўзи. Икки ойлик бола.*

3 Бир ой мобайнида қилинган меҳнат учун тегадиган ҳақ, маош. *Неча пул ойлик оласиз?*

4 Бирор ижтимоий ишни бажариш, тадбир ўтказиш учун белгиланган бир ой муддат. *Китоб ойлиги. Тракторларни ремонт қилиш ойлиги.*

ОЙЛИҚБАЙ Ҳар ойда қилинган ишга ҳақ тўлаш шарти билан ёллаш-ёлланиш. *Мен ҳам ҳамюлликни ташладим-у, ўзимни ойликбай ишга урдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОЙЛИҚХЎР *кам. қўлл.* Ойлик билан яшовчи. [*Тожибой:*] *«Ишни биз қиламиз-у, ойликнинг каттасини булар ейди. Ойликхўрлар!» деб тўнғиллаб ҳам қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОЙМОМА *с. т.* **Ой.** *Гозихонни шундай ясатганларким, кўриб қолсангиз, ойомадан узилиб тушган бир бўлак дейсиз.* «Муштум», 1925, № 10.

ОЙНА [*ф-т*] 1 Одатда дераза кўзларига ўрнатиш учун ишлатиладиган ясси шиша. *Бир тахта ойна. Дераза ойнаси. Ойна заводи. Ойна синиғи. Ойна кесмоқ.* ▪ *Туманланган дераза ойналарида йирик қор парчалари оқ капалакдай кўринади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Дераза.— *Қор-ку майли-я, бўронига нима бор,— деди блиндаж ойнасидан қараб турган Нормат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қаршисидаги предметларни акс эттирадиган, одатда киши ўз аксини кўрадиган, орқаси сирланган махсус шиша парчаси; кўзгу. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама.* Мақол. ▪ *Бир узунчоқ токчада каттагина ойна билан қизил гулли патнус ёнма-ён турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Зебо*] *ойнага қараб ўзини тузатди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 *кўчма* Бирор ҳолатни, ҳодисани акс эттириб ёки ёритиб турган нарса; кўзгу. *Дўст дўстнинг ойнасидир.* Мақол. ▪ *Кундалик дафтар — мактаб боласининг хулқ-атворини, олган баҳоларини равшан кўрсатиб турадиган тиниқ ойна.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. **Ой(и)нан жаҳон** 1) жаҳонни кўрсатувчи, бошқа жойлардаги нарсаларни, бўлиб турган ҳодисаларни кўрсатиб турувчи афсонавий ойна. *Илгари болалар орзу қиларди. Бўлса деб ўйларди Ойнаи жаҳон.* Ф. Йўлдошева; 2) *с. т.* телевидение; 3) *с. т.* телевизор.

5 *с. т.* Кўзойнак. *Ойна ортидан тикилиб турган бир жуфт ўтли кўз унинг онгига анчадан кейин етди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ОЙНАБАНД [*ф-т*] 1 Ойна ўрнатилган, қўйилган, солинган. *Ойнабанд айвон.* ▪ *Ойнабанд эшикларига номер ёзилган кабиналардан хилма-хил товушлар келади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ойна ёки кўзгу қоплаб безатилган; ойнакор. *Ойнабанд зал.* ▪ *Кўринар кўрғондан ям-яшил қишлоқ. Оқ уйлар нақадар сулув ойнабанд.* Х. Расул.

ОЙНАВАНД [*ф-т*] *с. т.* Ойнабанд. *Шаҳарда уч қаватли ойнаванд ёруғ бинолар қурилиб, тўғри кўчалар очилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОЙНАВОН *диал.* Ойнабанд.

ОЙНАДОР [*ф-т*] Ойна тутилган; ойнабанд.

ОЙНАК [*ф-т*] 1 *айн.* **ойна** 2. *Шу пайтда штаб томонидан келган кимдир автомобиль ойнакларидан бошини тиқиб қаради.* Мумтоз, Машқ. *Ёрни ойнакдан қаранг, Ноз уйқуда ётганмикин.* «Қўшиқлар».

2 *с. т. айн.* **ойна** 3. [*Хонзода:*] *Сен нимангга бино қўясан? Хуснингами? Ойнакка қара.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 *айн.* **кўзойнак.** *Пойгакдаги караватда китоб ўқиб ётган Ҳожи ака .. чаққонлик билан бошини кўтариб, кўздан ойнагини олди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ОЙНАКЛИ Кўзойнак тутган, кўзойнакли.

ОЙНАКОР [*ф-т*] *с. т.* Ойнабанд. *Очилбек .. бориб, Ҳолбўта туркманникига тушди. Дераза ли, ойнакор меҳмонхоналар.* «Очилдов».

ОЙНАКСОЗ [*ф-т*] Кўзойнакларни тузатувчи уста.

ОЙНАЛИ 1 Ойна солинган, ойнабанд.

2 Кўзгу ўрнатилган, кўзгули. *Ойнали шкаф.*

3 *с. т.* Дераза ли. *Уйнинг ойнали девори.*

ОЙНАСОЗ [*ф-т*] *диал.* Ойначи.

ОЙНАЧИ Дераза ларга ойна солувчи уста.

ОЙПАРЧА Ойдек гўзал, нозанин. *Колхоз шийпонига йиғилган барча, Келди Гулбаҳори худди ойпарча.* М. Алавия.

ОЙПОШША 1 *айн.* **ойимпошша** 1. *— Мен сени ойпошша бўлиб ўтирадиган, қўлингни совуқ сувга урмайдиган жойга тинчитаман, дейди,— деди Ҳикоятнинг онаси.* Ибохон, Феруза кўзли исирға.

2 Ойпошша *(хотин-қизлар исми).*

ОЙРОТ қ. **ойротлар.**

ОЙРОТЛАР Туркий тилда сўзлашувчи, Олтой ўлкасида яшовчи халқ.

ОЙСИЗ 1 *айн.* **ойдинсиз.** *Ойсиз кеча.*

2 Маълум ой, вақт ўтмасдан. *Мабодо келмасангиз, бир-икки ойсиз қишлоқдан келмайман, деб маъшуқангиз Зайнаб.* Ҳамза, Ким ўғри?

ОЙҚАРА: ойқара ёпмоқ бир барини бошга, бир барини оёққа қилиб узунасига ёпмоқ (чопон, пўстин, чакмон ва ш. к.ни). *Аваз отасини Тавакқал ғорига олиб бориб, ўлик суратида чалқанча ётқизиб, устига пўстинини ойқара ёпиб қўйди.* «Балогардон».

ОЙҚУЛОҚ Балиқ ва бошқа баъзи бир сувда яшовчи жониворларнинг нафас олиш аъзоси.

ОКЕАН [*р<грек*] *геогр.* Ер қитъалари орасидаги бепоён сув ҳавзаси. *Атлантик океан. Тинч океан. Ҳинд океани.*

ОКЕАНШУНОС [*р+ф-т*] Океан ва денгизларни текширувчи олим, океаншунослик мутахассиси.— *Геологлар бу ерда [Қизилқумда] худди океаншунослар сингари триллионлар билан иш кўришади! — деди Ваҳобжон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ОКЕАНШУНОСЛИК Табиий географиянинг океан ва денгизларда рўй берадиган физик, химик, геологик, биологик ҳодисаларни ўрганадиган бўлими.

ОККУПАНТ [*р<лат*] Оккупация қатнашчиси, босқинчи.

ОККУПАЦИОН *р* оккупационный] Оккупация қилган ёки қилувчи. *Оккупацион армия.*

ОККУПАЦИЯ [*р<лат*] Бошқа давлат ерларини қуролли куч воситаси билан босиб олиб, унинг суверен ҳуқуқларини поймол қилган ёки чеклаган ҳолда эгаллаб туриш. *Оккупация зонаси. Оккупация қилмоқ.*

ОККУПАЦИЯЧИ *айн.* **оккупант.** ‖ *Оккупациячи қўшинлар.*

ОКОП [*р*] Жангда ўқ ва снаряд парчаларидан сақланиш мақсадида қазилган ва олдига тупроқ уйиб тўсилган чуқурлик; хандақ. *Морозов ротаси халқ лашкарлари қавлаб қўйган окопларга икки взводни жойлаб, қолган взвод билан танкка қарши мудофаа чораларини кўра бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОКРУГ [*р*] 1 Мамлакат, давлат территориясидаги маъмурий-сиёсий, ҳарбий хўжалик ва ш. к. бўлинма. *Маъмурий-территориал округ. Туркистон ҳарбий округи. Сайлов округи.* ▪ *Область, ўлка ва республикаларда округлар бўлган тақдирда, бу округларда округ партия ташкилотлари тузилади.* «КПСС Устави». *Эртага округ штабидан генерал келиши кутилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *эск.* Ҳозирги область бараварида ги территориал бўлинма; музофот. *Тошкент округи. Андижон округи. Округ ижрокоми.* | *с. т.* Шундай музофот маркази ва у ердаги ташкилот. *Яқинда унинг округга ёзган хатини менга кўрсатишди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОКСИД [*р<грек*] Химиявий элементнинг кислород билан бирикишидан ҳосил бўлган модда. *Углерод оксиди.*

ОКСИДЛАМОҚ Бирор элементнинг оксидини ҳосил қилмоқ. *Темирни оксидламоқ.*

ОКСИДЛАНМОҚ **оксидламоқ** *фл. мажх. ва ўзл. н. Думба қўй танасидаги ҳароратни бир меёрда сақлашга, оксидланиш, модда алмашинишининг яхшиланишига ёрдам беради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОКСИДЛОВЧИ Оксид ҳосил қилувчи. *Оксидловчи моддалар.*

ОКТАВА [*р<лат*] *муз.* 1 Диатоник гаммани нг саккизинчи босқичи. | Шу гаммада бир номли икки нота оралиги.

2 Жуда паст йўғон овоз.

ОКТАЭДР *мат.* Саккиз ёқлик геометрик жисм.

ОКТЕТ *муз.* 1 Саккиз асбоб ёки саккиз овоз учун ёзилган музика асари.

2 Саккиз ижрочидан тузилган ансамбль.

ОКТЯБРИСТ [*р*] Россияда 1905 йили 17 октябрда, подшоҳ томонидан манифест эълон қилингандан сўнг, йирик буржуазия ва помешчиклар томонидан тузилган аксилинқилобий партия аъзоси ёки тарафдори.

ОКТЯБРЬ [*р<лат*] 1 Янгича календарь йили ҳисобида ўнинчи ойнинг номи.

2 (О — *катта*) Россияда 1917 йил 7 ноябрь (эски ҳисобда 25 октябрь) куни кечаси юз берган Улуғ Октябрь социалистик революцияси ва шу революция шарафига ҳар йили ўтказиладиган байрам. *Октябрь байрами. Октябрь олди мусобақаси.* ▪ *Шўро(ни) тузган жон Октябрь, Юртга меҳрибон Октябрь, Доим бўлсин жон Октябрь, Кўп сурсин даврон Октябрь!* Эрган шоир.

ОКТЯБРЯТ [*р* октябрята<*бирл.* октябрёнок] Мактабларда қуйи синф ўқувчиларининг пионерлар отряди раҳбарлигидаги группалари аъзоси.

ОКУЧНИК [*р*] Экинларни, жумладан, ғўзаларни чопиқ қиладиган қишлоқ хўжалик асбоби. *Агроном Муҳаммаджонов Алижонга дам схемани, дам окучникни кўрсатарди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ОЛ *кт.* Қизил, қирмизи. *Ол байроқ.*

ОЛА 1 Оқ-қора, оқ-малла ва ш. к. қоришиқ тусли (ҳайвонлар туси ҳақида). *Ола от. Ола хўкиз. Ола товуқ сомон сочар, ўз айбини ўзи очар.* Мақол. **Оқ ола** асосан оқ туси билан ажралиб турадиган ола-була. **Қора ола** асосан қора туси билан ажралиб турадиган ола-була.

2 Турли хил рангли, йўлли ёки гулли; чипор. *Ола (йўлли) беқасам. Ола алак. Илон чаққан ола арқондан қўрқар.* Мақол. ▪ *Хонанинг тўридаги пўстак устида оппоқ соқоли кўксига тушган катта саллали, ола чопонли домла ўтирарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Қелишмовчилик, нифоқ, низо. *Мол оласи ташда, одам оласи ичда.* Мақол. *Олтовлон ола бўлса, оғиздагини олдирар.* Мақол. ▪ *Тожибой .. Йўқ, менинг фуқаром ичида оласи йўқ, деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Овул ити ола бўлса, бўри келса бирикар.* Мақол. **Ола чиқди** иттифоқи, ораси бузилди. *Оқ пошшонинг аскарлари ўртасидан ола чиқиб, .. «Урушмаймиз, урушса пошшо билан вазирлар уруша берсин», деб турган эмиш.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 *кўчма* Тугал эмас, ҳаккам-дуккам, бир текис униб чиқмаган; чала. *Чигит сифатсиз экилиб, кўчат ола чиқса, кимга фойда-ю, кимга зарар?* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

♦ **Ола кўз** 1) чақчайган катта кўз; 2) шундай кўзли киши. *Элмурод атрофига қараган эди, .. ола кўз завхоз*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳам саҳна олдида томоша қилиб турганини кўрди-ю, ўзининг бор-йўқлигини унутди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ола қарамоқ** 1) кўзларини олайтириб, ўқрайиб қарамоқ; 2) ёмон ният, ёмон кўз билан қарамоқ, кўз олайтирмоқ.— *Сиз яхши кўрган бир қизга биров ола қараса, сиз нима қилардингиз? — деди.* Н. Сафаров, Уйғониш; 3) душманлик билан қарамоқ, бир текисда, баравар кўрмаслик. *Ултонни ҳеч ким бек қилгани йўқ, у ўзи ўзини бек қилиб, Қўнғиротга ола қаради.* «Ёдгор». **Оқ уй, ола баргак** қ. **баргак** II.

ОЛАБАЙРОҚ Ола-була, йўл-йўл ёки катак-катак. *Олабайроқ беқасам.* ▬ *Иккинчи киши .. Бухоронинг олабайроқ матосидан чопон кийиб, камар ўрнига чопонини турмаклаган мулланамо бир зот бўлиб, бу киши яроқсиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олабайроқ уфқнинг ранги тобора ўчиб, аста-секин қоронғиликка чўкди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Олабайроқ варрак** йўл-йўл ёки катак-катак қилиб бўялган катта варрак.

ОЛА-БУЛА 1 Оқ ва бошқа ҳар хил ранг аралаш тусли; гулли. *Ола-була чит.* ▬ *Айвон устунига суяниб турган ола-була ямоқ чопонли бир бола келиб унинг олдига тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Хусусиятлари жиҳатидан бир хил бўлмаган; аралаш, қурама. *Ўтган йилларда мактаблар жуда ола-була, ўқувчиларнинг маълумотлари нотекис эди.* «Қ. Ўзбекистон», 1926, № 218.

♦ **Кўзлари ола-була** кўзлари катта очилган, олайган, бесаранжом. *Бир куни отам чақ-чақ уриб кириб келди. Кўзлари ола-була эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кўзини ола-була қилмоқ** кўзларини катта очиб бесаранжом ўйнатмоқ, олайтирмоқ.

ОЛАБУҒА Усти кўндаланг қора йўллар билан қопланган юзгичлари қизғиш, йирик тангали бир тур балиқ.

ОЛАБЎЖИ 1 Ёш болаларни қўрқитиш учун айтиладиган сўз (ҳайбатли, қўрқинчли бир махлуқ маъносида).

2 *кўчма* Ваҳимали, қўрқинчли нарса.— *Шўр чигитни қуритади, зах илдизни чиритади, деб чўлни олабўжи қилиб кўрсатишга уринмоқдалар,— деди раис.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

ОЛАБЎТА *айн.* **шўра** I. *Бизнинг меҳнатимиз эвазига .. помешчик лагерга олабўта уруғи инъом қилар экан, бизга шундан кунига икки марта — эрталаб-у, кечқурун — атала қилиб беришади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ОЛАЗАРАК: **олазарак бўлмоқ** у ёқ-бу ёққа бесаранжом қарамоқ, аланг-жаланг бўлмоқ. **Кўзи олазарак** кўзи бесаранжом, аланг-жаланг.

ОЛАЙЛИК *кирш с. вазифасида* Масалан, чунончи, фараз қилайлик. *Олайлик, бу ерда ҳам одамлар: «Социализмга борамиз», «коммунизмга борамиз» дейишадиган бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОЛАЙМОҚ Катта очилиб, чақчайиб кетмоқ, бесаранжом ўйнамоқ, ола-кула бўлмоқ (кўз ҳақида). *Мирзонинг кўзлари олайиб, ходимгарларга қаради.* А. Қаҳҳор, Мирзо. *Йўлчининг ранги ўчди, кўзлари олайиб, титроқ овоз билан қичқиришдан ўзини тиёлмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Башорат ялт этиб қайрилиб, синглисига олайиб қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОЛАЙТИРМОҚ олаймоқ *фл. орт. н.* **Кўз(ни) олайтирмоқ** 1) кўзларини ола-кула қилиб қарамоқ, кўзларини ўйнатмоқ, ўқрайтирмоқ. *Қиз кўзларини олайтириб Элмуроднинг юзига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* ёмон ният, ёмон кўз билан қарамоқ. *Бировнинг мол-дунёси ошиб-тошиб ётса-ю, фақирга кўз олайтирса, ҳақиқат борми, ахир, эй фалак!* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОЛА-ҚУЛА Бесаранжом олайган, катта очилиб ўйнаб кетган (кўз ҳақида). *Бедана эгалари ва уларга пул тиккан тарафкашларнинг кўзлари ола-кула, юраклари така-пука бўлиб, нафаслари ичига тушиб кетди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Аҳ — а — а ...! Валихон бўзариб кетган совуқ кўзларини ола-кула қилиб Майнага тикилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ОЛАҚЎЗ Оқ қисми кўп, соққаси бирмунча кўтарилган катта кўз. | Шундай кўзли одам.

ОЛАҚЎЗАН Сувсарлар оиласига мансуб, мўйнали, йиртқич сутэмизувчи ҳайвон. *Олақўзан ола бўлса ҳам, арслон бўлмас.* Мақол.

ОЛАЛАНМОҚ *кам қўлл.* 1 Ола-кула бўлмоқ (кўз ҳақида). *Мирҳосилнинг кўзлари олаланди, медаль ярқираб турган кўкрагига мушт урди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

2 Ўртага низо тушиб, иккига айрилмоқ, низолашмоқ. *Шаҳарнинг олаланиш хабари ўрдагача ҳам эшитилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЛАЛИҚ 1 **ола** *с. белги оти.*

2 Келишмовчилик, нифоқ, низо.

ОЛАМ [*а*] 1 Бутун мавжудот, борлиқ, коинот, дунё.— *Айб менинг ўзимда,— деди у [бой] зардаси қайнаб.— Олам бино бўлгандан бери яхшиликка — ёмонлик, ҳизматга — туҳмат бўлиб келган.* Айний, Доҳунда. **Ўн саккиз минг олам** *эск.* бутун коинот, бутун борлиқ, бутун дунё.

2 Бутун жаҳон, дунё, ер юзи ва ундаги инсонлар, халқлар. *Пахтамизнинг шуҳрати бутун оламга машҳур.* ▬ *Ҳакимбойваччанинг овозаси оламни тутади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Табиатда мавжуд бўлган нарсаларнинг алоҳида бир тўпи, дунёси. *Ўсимликлар олами.*

3 Ўзига хос хусусиятлари, мақсади, маслаги билан ажралиб турадиган ижтимоий гуруҳ, жамият. **Янги олам** 1) бирор ижтимоий формация ўрнини олган иккинчи, янги формация. *Янги оламга кирган одамларнинг ҳаммаси оёғида эски оламнинг лойи билан кирган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) *кўчма* янги шароит, янги муҳит. *Умрини шаҳарда, шовқинли цехларда ўтказган бу йигит учун қишлоқ мутлақо янги олам эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Бирор соҳа, касб аҳллари. *Илм олами. Сиёсат олами.* ▬ *У энди ... Салимхондан кўп сўзлайди, ҳатто Салимхонни сиёсат оламига судрайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 *дин.* Бу дунё. *Оламдан ўтмоқ.*

♦ **Бир олам** 1) ўзига хос бир дунё. [*Нормат*] 1940 *йили Бутуниттифоқ қишлоқ хўжалик виставкасини кўргандаёқ: «Виставканинг ўзи бир олам», деган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) жуда кўп, беҳад кўп, кўпдан-кўп, сон-саноқсиз. *Социалистик мажбурият деган икки сўзнинг замирида бир олам маъно ва мазмун бор.* **Бошқа олам** хулқ-атвори бўлак, бошқача. *От эса тамом бошқа олам, айниқса менинг қорабайирим.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Жумла(и) олам** оламдаги ҳамма одам ёки нарса. *Олтин тупроғингда жумла олам бор.* Ғ. Ғулом. **Икки оламда** ҳеч вақт, ҳеч қачон. **Олам гулистон** қ. **гулистон. Оламга сиғмай кетди** беҳад хурсанд бўлди. *Кўрмайсизми: сувнинг шарпасини эшитиб, бечора [деҳқон]лар оламга сиғмай кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Олам ҳодис** мабодо, эҳтимол, бўлиши мумкин, балки. *Олам ҳодис, қўлга тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйнингга олиб, орага мени қотиштирмайсан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Парвардигори олам** қ. **парвардигор. Подшоҳи олам** *эск.* зўр подшоҳ, улуғ подшоҳ. **Халлоқи олам** қ. **халлоқ. Ҳусн олами** ҳусндор кишилар, нозанинлар тоифаси. *Бу узатиш (тўй) мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун барча қизлар ўзларининг энг асл, энг нафис кийимларини кийиб, фавқулодда ҳусн оламини яна бир қат, яна бир қайта безабдирлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЛАМГИР [*а*+*ф-т*] *кт.* 1 Оламни фатҳ этувчи, оламни олувчи; жаҳонгир.

2 *кўчма* Жаҳонни ўзига қаратувчи, мафтун этувчи. *Агар куйлар эсам, Ширин жимирлаш бошланур танда, Бу биз — ботир, бу биз — ғолиб, бу биз — ҳар ишда оламгир.* Ғ. Ғулом.

ОЛАМ-ЖАҲОН *айн.* **олам-олам.** *Тўйга олам-жаҳон одам тўпланди. Далага чиққан қиз-жувонлар олам-жаҳон пахта териб қўйишди.*

ОЛАМ-ОЛАМ Беҳад кўп, жуда кўп; бир олам, олам-жаҳон. *Сиздан олам-олам миннатдорман. Ҳикматли сўзларда олам-олам маъно бор.* ▬ *Унинг олам-олам тажрибаси бор эди.* **Шуҳрат, Шинелли йиллар.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОЛАМОРО [*а+ф-т*] *кт.* Оламга оро берувчи, дунёни безовчи; дунё безаги, зийнати.

ОЛАМПАНОҲ [*а+ф-т*] *эск.* Подшоҳлар, хонлар эпитети. *Ўз устозини билмаган бу бепадар, олампаноҳнинг ҳам бетларига оёқ қўйишдан тоймай, мазмур устозининг қиблагоҳи учун мувофиқ қўрилган қизини йўлдан оздириб, бу кун кечаси уни қочириб, менинг ҳовлимга олиб келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ОЛАМТОБ [*а+ф-т*] *кт.* Оламни ёритувчи (қуёш эпитети). **Офтоби оламтоб** 1) оламни ёритувчи қуёш; 2) *кўчма* қуёш юзли гўзал.

ОЛАМШУМУЛ [*а+ф-т*] *кт.* Жаҳонаро аҳамиятга эга бўлган, аҳамияти жуда катта; жаҳоншумул. *Ҳар кунимиз ажойиб, оламшумул воқеалар билан тўла.*

ОЛАПАР Ола тусли ит лақаби ва шундай лақабли ит. *Бир олапар эллик қадамча нарида алланарсани ғажир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЛА-ПЕС 1 Баданида оқ доғлари бўлган; пес.

2 Туси айниб ола-була бўлиб қолган. *Самоварчи жўмраги учига жез қопланган чойнакни ва бир ола-пес пиёлани йигитнинг олдига дўқ этиб қўйиб кетди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЛАПЕСЛАНМОҚ Ранги айниб, ала-пес тусга кирмоқ, ола-пес бўлиб қолмоқ. *Оёқларида эскириб, олапесланган амиркон маҳси, йиртиқ калиш.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОЛАПОПИШ *диал.* Попишак.

ОЛАПОПИШАҚ *айн.* **попишак.** *Юмронқозиқ ини оғзида тупроқ уюми устида ўтирган олапопишак ғажагини елпуғичдек ёзиб, тупроқни чўқилайди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

ОЛАПЎЧОҚ Қовуннинг бир тури.

ОЛАРМОН *айн.* **олғир.**

ОЛАСИ Қимсадан олиниши, ундирилиши керак бўлган нарса; ҳақ. *Хўжайиннинг уч-тўртта қўшни деҳқонлардан оласи бор экан, менга чўтни қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ОЛАСИ-БЕРАСИ 1 Икки орада ўтишган нарса; ҳақ.

2 Олди-берди муомаласи.

ОЛАТ [*а*] *кт. айн.* **асбоб.** *Физик олат.* ▬ *Пўлат отлар, соз олатлар, Юборди сенга.* Миртемир.

ОЛАТАРОҚ Ола-була, оқ-қора, ранго-ранг. *Эндигина ранг салаётган баркаш нондек, олатароқ тоғлар ортидан қуёш кўтарилмоқда эди.* Ў. Умарбеков, Баҳор нафаси.

ОЛАТАСИР Бетартиб тасир-тусир товуш; бетартиб иш ва ш. к. ҳақида. *Олатасир отишма.* ▬ *Халқ қўрғонни мустаҳкамлашга киришди. Олатасир иш бошланди.* Ойбек, Навоий. *Тўйимиз бошланди. Нима бўлди-ю, олатасир қий-чув бўлиб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОЛАТЎПОЛОН Тартибсиз тўполон, ғала-ғовур, қий-чув, тартибсизлик. *Олатўполон бошланди.*

ОЛАТЎҒАНОҚ Чумчуқсимонлар туркумининг қарқуноқлар уруғига мансуб йиртқич қуш.

ОЛАЧА 1 Йўл-йўл ип ёки жун мата. *Бир кийимлик олача.* || *Олача қоп.* ▬ *Ун солинган олача бўз халта ҳам оғзи очиқлигича қолиб кетаверибди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

2 *айн.* **ола-була** 1. *Олача қовун.*

ОЛАЧАЛПОҚ 1 Дарахт барглари оралаб тушган парча-парча офтоб, ойдин ёки қўланка. *Олачалпоқ соя.* ▬ *Ҳиёбондаги дарахтлар орасида олачалпоқ ойдин кезади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Сутдай ойдин .. Ун тўрт кунлик ой тераклар орасидан мўралаб, ҳамма ёққа олачалпоқ қўланка ташлаб турар эди.* Ғайратий.

2 Биртекис эмас; парча-пурча. *Даштнинг у ер-бу ерида олачалпоқ қор пағалари.* ▬ *Ҳаво олачалпоқ бўлиб, унда-мунда юлдузлар кўринарди.* Айний, Дохунда.

ОЛАЧИПОР Оқ доғлари бор; чипор. *Олачипор илон. Олачипор товуқ.* ▬ *Пастда полда олачипор пақир билан примус турарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Узоқда, сувни .. жимирлатмасдан, секин ва майин сузган оқ, олачипор ўрдаклар ҳар томонга илдам қочишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЛАЧИҚ *кт.* Қапа, чайла. *Ҳув бир қатор тўрт олачиқ, беш капа. Бу қишлоқнинг бошланғич бинолари.* Ғ. Ғулом.

ОЛАШОВУР 1: **олашовур ёмғир** сийрак, аммо катта-катта, тасир-тусур ёққан ёмғир. *Шу вақтда сийрак булутлардан олашовур ёмғир қуйиб ўтди.* Ойбек, Навоий. **Олашовур қор** ёмғир аралаш ёққан қор. *Атроф олашовур ёққан қор билан қопланган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма айн.* **олатўполон.** *Атрофни ҳалқа қилиб олган деҳқонлар, хотин-халажлар ўртасида олашовур қиёматдай нолайи-фиғон кўтарилди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Олашовур бўлмоқ** шовқин-сурон бўлмоқ.

ОЛАҚАНОТ Ёввойи ўрдакларнинг бир тури.

ОЛАҚАРОҚ I 1 Ҳаккам-дуккам, ола-қура, сийрак, чала. *Унинг [Тўлаганнинг] культивация қилган ғўзаларида олақароқ жойлари учрамайди.* Ҳ. Назир, Механизатор Тўлаган.

2 *с. т.* Олазарак. *Атрофга олақароқ кўз юғуртирмоқ.* ▬ *[Арслонқул] гуё ундан бошқа ҳеч ким Навоийни огоҳлантириши мумкин эмас каби, олақароқ бўлиб, шоирни қидирди.* Ойбек, Навоий.

ОЛАҚАРОҚ II От ва молларда бўладиган бир турли мия касаллиги.

ОЛАҚАРҒА Қора ва кул ранг патли бир тур қарға. *Том бўғотлари ва тарновлардан узун-узун сариқ сумалаклар чўзилишган. Ўқтин-ўқтин шум олақарғаларнинг қутуриб қағиллашлари эшитиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОЛАҚОН Қамчи ўрмининг даста билан бириккан жойи.

ОЛАҚОРОНГИ Бир томонига ёруғ тушиб турган, бошқа ерлари қоронғи, ярим қоронғи. *Алмисоқдан бери ерда, захда ўтириб, оғилга ўхшаган олақоронғи хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада тахтачалардан қилинган ўриндиқларда ўтириб ўқишса-я, бу хурматни ким кўрган, ким эшитган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЛА-ҚУРА Турли тусдаги, ола-була. *Тонг азон бўлишига қарамасдан, бир тўда оч ола-қура итларни эргаштириб, эски каппон томондан Малла жинни жавраб келар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ОЛА-ҚУРОҚ 1 Турли тусдаги латта парчалари, лахтаклардан улаб тикилган; қуроқ. *Ола-қуроқ пахтали тўнлар елкадан тушган.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Жануб сувлари, тошқин сойи, кўм-кўк дарахтлари, қаландарларнинг чопонига ўхшаш ола-қуроқ экинлари, қори эримаган баланд тоғлари билан..— одамни ҳайратга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Турли парчалардан улаб-қураб бир бутун ҳолига келтирилган; қурама. *Қишлоққа келадиган кўчма кинонинг уқувсиз механиклари узиб ташлаган ямоқ ленталардан йиғиб, ола-қуроқ кинофильм қилган эди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

3 *кўчма* Ёши, касби, билими ва ш. к. жиҳатидан ҳар хил, турли-туман. *Иш юришмади, ўзи сафарбар қилиб келган турли касбдаги ола-қуроқ ёшлар уни хуш кўришмади.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 *айн.* **олақароқ** I 1. *Экинлар ола-қуроқ чиқибди.*

ОЛАҒОВУР Бир-бирига қовушмаган, тартибсиз гап; ғовур-ғувур, ғала-ғовур, қий-чув. *Ботирали кириши билан нотиқ гапдан тўхтади, олағовур ҳам тинди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Олағовур қўпормоқ** шов-шув, тўполон солмоқ. *Мана шу гап устида ерсизлар олағовур қўпормоқчи, мулла Обидни ўз ичларидан тамоман четга чиқариб ташламоқчи бўладилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ОЛАҒОН *айн.* **олғир.**

ОЛАҲАҚҚА *диал.* Зағизғон.

ОЛВОЛИ [*ф-т*] *диал.* Олча.

ОЛД 1 Нарсаларнинг кузатувчига қараган қисми; пеш, юз. *Бинонинг олдига шиорлар осилган. Кўйлакнинг олди узунроқ бўлибди. Теримчилар олдиларига этак тутиб олганлар.* | Нарсаларнинг илгари томонидаги ёки қисмидаги жой, ўрин. *Уйнинг олдини супуриб, жой қилмоқ.* ▬ *Мастонга араванинг олдидан жой беришди.* А. Қаҳҳор, Мастон. | 3-ш., *бирл. ф-да* Бирор иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к. дан олдин бўладиган, рўй берадиган, ўтказиладиган. *Байрам олди мусобақаси. Сайлов олди кампанияси.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к., ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **олдига, олдида, олдидан**).

◆ **Олдини олмоқ** хавф-хатарнинг юз беришидан илгари чорасини кўрмоқ; ёмон оқибатнинг юз беришига йўл қўймаслик. *Урушнинг олдини олмоқ.* ▬ *Хотиринг жам бўлсин, дўстим, балонинг олдини олдим.* Ойбек, Навоий. **Олд кўшимча** *айн.* **префикс. Тил олди товушлари** *лингв.* тилнинг олд қисмида ҳосил бўладиган товушлар.

ОЛДДА *айн.* **олдинда.** *Олдда бормоқ. Олдда турган вазифалар.*

ОЛДДАН *айн.* **олдиндан.** *Келажакни олддан кўрмоқ. Пахта ҳосилини олддан ҳисоблаб чиқмоқ.*

ОЛДИ Бирор нарсанинг бошқалардан илгарида турган, олдинги вазиятни ишғол этган қисми, энг олдингиси. *Энди Зайнаб бўйи етиб қолди. Юртимизнинг мана энг олди.* Ҳ. Олимжон. | Бирор иш ёки ҳолатнинг бошланиш арафаси, яқин етган пайти. *Уйқу олди. Қиш чиқар олди. Ёз олди.* ▬ *Ҳой, келинг! Олди ёз, дераза си қурилса бас-да, печкасиз ҳам уй ҳаммом бўлиб кетади.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

ОЛДИ-БЕРДИ 1 Бир-бировидан нарса олиб, нарса бериб туриш, бир-бировининг ҳожатини чиқариб туриш ва шу асосдаги муомала, алоқа. *Мулла Обид каби ўз олдига деҳқончилик қилмоқчи бўлган.. келгиндилар билан уларнинг кўпда олди-бердиси бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *айн.* **олиқ-солиқ** 2. — *Тўйчиқнинг олди-бердиси бир гап бўлар,— деди Эшон Сурханбойга.* И. Раҳим, Тақдир.

3 Савдо-сотиқ, савдо муомаласи. *У [Тешабой] савдо-сотиқ, олди-берди масалаларида, яъни бирни ўн қилиш бобида икки онани эмган қув бузоқлардан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЛДИГА *кўм. вазифасида* **1** Ҳузурига, ёнига, қошига. *Ўқитувчининг олдига бормоқ.*

2 Олд томонига, олд томонидаги жойга. *Мактаб олдига гул экилди.*

◆ **Олдига тушмоқ** ўтиб кетмоқ, ўзмоқ. *Бу борада унинг олдига тушадиган одам йўқ.* **Ўз олдига** ўз билгича, ўзича, бебошлик билан.

ОЛДИДА *кўм. вазифасида* **1** Ҳузурида, ёнида, қошида; кўз ўнгида. *Бу ишлар кўпчиликнинг олдида бўлди.* ▬ *Янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз .. Бутун звено олдида таъзир бериб, одам бўл, дединг из.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *У [мингбоши] кенг қилиб тикилган зар кимхоб тўн ичида йўғон гавдаси билан одамлар олдида савлат тўкиб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Виждон олдида** виждонан. *Отабек ўзининг ёлғонлашидан виждон олдида қизарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2. Нисбатан, қараганда. *Бу Ғуломжоннинг бояги ташвиши олдида ҳеч нима бўлмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЛДИДАН *кўм вазифасида* Илгари, олдин. *Чой олдидан. Уруш олдидан.* **Олдидан ўтмоқ** 1) бирор кимса ёки нарсанинг ёнидан, рўпарасидан ўтмоқ; 2) бирор иш ҳақида кимсанинг фикрини олмоқ, у билан маслаҳатлашмоқ. *Бу ишга қадам қўйишдан илгари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиб, раъйингизни билишга тўғри келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЛДИ-КЕТИ Олд ва орқа томони, гир атрофи. *Ҳар қанча бой бўлмасин, олди-кети тўла набира бўлган чолга дуруст оила қиз берадими?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Олди-кетини ўйлаб** ҳар томонлама мулоҳаза қилиб, оқибатини ўйлаб, атрофлича фикр юритиб. *Олди-кетини ўйлаб иш тутмоқ.*

ОЛДИН 1 *рвш* Олд томонда, олдинда; илгари. *У мендан олдин. Олдин турмоқ. Олдин кетмоқ.* | Дастлаб, биринчи галда. *Қўрққан олдин мушт кўтарар.* Мақол. ▬ *У ёққа борсам ҳаммадан олдин бу янги ўқитувчиларнинг ўзлари уялишлари табиий эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўм.* (*ч. к. билан*) Муқаддам, илгари, аввал, бурун. *Овқатдан олдин. Сиз келмасдан олдин. Бундан бир йил олдин.*

ОЛДИНГА *рвш* Олд томонга, олға, илгарига. *Мингбоши .. олдинга юрди, қўлидаги қамчинни ўхталиб, хунук овоз билан ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Гулнор*] *орқага қайтиш-қайтмаслик тўғрисида бир лаҳза ўйлаб, кейин олдинга қараб юрди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЛДИНГИ 1 Бошқаларга нисбатан олдинда, илгарида турган, олд томондаги; олд томонда жойлашган. *Олдинги қатор. Бинонинг олдинги хонаси.* ▬ *Қисм қоронғи тушгунча, душманни олдинги окоплардан суриб чиқарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Нигора Қоплонга қаради: ит тумшуғини олдинги оёқлари орасига олиб, бемалол мудраб ётибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Илгари бўлиб ўтган; аввалги, бурунги. *Тарихдан олдинги давр. Капитализмдан олдинги формациялар. Олдинги тўрт йил ичида эришилган муваффақиятлар.*

3 *кўчма* Бирор ишда ҳаммадан олдинда борувчи; пешқадам. *Мамлакатимизнинг олдинги кишилари.* ▬ *Мирзакаримбой Тошкентнинг энг олдинги бойларидан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЛДИНДА *рвш.* **1** Илгари томонда; олдда. *Тўрт қадамча олдинда кўприк бор. Олдинда йўл йўқ.*

2 Ҳаммадан илгарида, биринчи ўринда, биринчи сафда. *Ишда, ўқишда бошқалардан олдинда бормоқ.* ▬ *Василий сафни олиб борар ва .. Ленин суратини кўтариб олдинда бораётган болаларни тез-тез алмаштириб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОЛДИНДАГИ Олдинда турган; олдинда борувчи. *Олдиндаги бола. Қози қўлидаги ҳассаси билан олдиндаги столни тўқ этказиб урди-ю: — Йўқол! Йўқол ҳамманг буёндан,— деб қичқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЛДИНДАН *рвш* Бирор иш, воқеа-ҳодиса бошланмасдан, рўй бермасдан илгари. *Оби-ҳавони олдиндан айтиб бермоқ. Бўладиган ишни олдиндан кўрмоқ.*

ОЛДИНИГА *рвш* Аввал бошда, дастлаб. *Кўрага етиб келганида бадани даги ланжлик кучайди. Қўл-оёқлари зирқираб оғриди. Олдинига ўтиб кетар деб эътибор қилмади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОЛДИН-КЕЙИН *айн.* **олдинма-кейин.**

ОЛДИН-КЕТИН *айн.* **олдинма-кейин.** *Олдин-кетин бормоқ.* ▬ *Мана, узоқда бомбалар олдин-кетин портлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ОЛДИНЛАМОҚ Олдинга томон босмоқ, бормоқ, юрмоқ; илгариламоқ *Азизбек .. қамчисини кўкрагига кўндаланг қўйиб, боши билан жавоб ишораси бериб олдинлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЛДИНЛАШМОҚ олдинламоқ *фл. бирг. ва ўзл. н.*

ОЛДИНМА-КЕЙИН *рвш.* Бирин-кетин, кетма-кет, бири кетидан бошқаси. *Меҳмонлар олдинма-кейин кириб келишди.* ▬ *Прагер яна ҳотира дафтарчасини варақлади-да, олдинма-кейин экилган буғдойларнинг ўсишидаги фарқни кўрсатиб берди.* Н. Сафаров, Дон.

ОЛДИНМА-КЕТИН *айн.* **олдинма-кейин.** *Улар олдинма-кетин юриб, идорага кирадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОЛДИ-ОРТИ *айн.* **олди-кети. Олди-ортига қарамай** кетини ўйламай, суриштирмай; пала-партиш. *Олди-ортига қарамай иш қилмоқ.*

ОЛДИ-ОРҚАСИ 1 Олди ва орқа томони, атрофи. *Олди-орқасига қараб қўймоқ. Олди-орқаси баравар қизариб пишган нон.* ▬ *Мирзакаримбой нақшкор меҳмонхонада атлас кўрпачалар тўшалган танчада олди-орқаси тўла ёстиқ ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсанинг ўнг ва терс томони, орқа-олди. *Гиламнинг олди-орқаси.*

◆ **Олди-орқасини ўйлаб иш тутмоқ** чуқур мулоҳаза юритиб иш қилмоқ, ўйлаб иш қилмоқ. *Акрам қилни қирқ ёрган эслик йигитлардан эмасми, олди-орқасини ўйлаб бокса, келажаги хавф остида қоладиганга ўхшаб кўринди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОЛДИРИЛМОҚ олдирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ОЛДИРМОҚ олмоқ *фл. орт. н. Соч олдирмоқ. Тиш олдирмоқ.* ▬ *Моҳира ойим ҳар бир ҳайитда бирор ойлар илгари эрига айтиб, болаларига кийимлик олдирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Олинг, олдирманг** муваффақият тилаш ибораси. *Худо ҳаммангизга қувват берсин! .. Олинглар, олдирманг!*

www.ziyouz.com kutubxonasi

лар! Омин! М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Оғиздагини ёки оғиздаги ошни олдирмоқ** қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ. *Ақлсиз оғиздагини олдирар.* Мақол. ▪ *Ёрмат уни* [*йўлчини*] *одамлар олдида бўш-баёвликда айблади.— Бу нима, оғиздаги ошни олдириш? — деди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Юрак олдирмоқ** қўрқиб қолмоқ, чўчиб қолмоқ. *Мадамин юрагини олдириб, ўз кўланкасидан қўрқадиган бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўзини олдирмоқ** ориқлаб, этдан тушиб қолмоқ. *Сиқилманг, асло сиқилманг, хоним, .. Акс ҳолда ўзингизни олдириб қўясиз, деди Ҳамдамий Мунавварга.* С. Анорбоев, Меҳр.

ОЛДИРТИРМОҚ олдирмоқ *фл. орт. н. Подшоҳ миршаб орқали Афандини олдиртириб келиб, ҳеч бир сўз демай, дарралата бошлади.* «Латифалар».

ОЛДИ-СОТДИ Нарса, мол олиш ва сотиш, савдо муомаласи; савдо. *Олди-сотди қилмоқ.*

ОЛДИ-ҚОЧДИ *с. т.* Хаёлий нарсалардан иборат, ўйдирма, ёлғон-яшиқ. ‖ *Олди-қочди хабарлар.* ▪ [*Акрам:*] *Мен нима деяпман ахир? .. олим одамнинг шунақа олди-қочди гапларга учиб юрганига биз ҳам ҳайронмиз-да, отахон!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. [*Шайхонтоҳурда*] *кино ҳам бор, турли олди-қочди картиналар кўрсатиб туради.* Ойбек, Болалик.

ОЛД-ОРҚА Олд ва орқа томон; атроф. *Олд-орқангга қараб юр!*

ОЛИБСОТАР Арзонга мол олиб, қийматга сотувчи, майда савдогар; чайқовчи, спекулянт.

ОЛИБСОТАРЛИК 1 олибсотар *с. мавҳ. от.*

2 Чайқовчилик, спекуляция.

ОЛИГАРХИЯ [*р<грек*] Бир тўда йирик аристократ эксплуататорларнинг, капиталистларнинг сиёсий ва иқтисодий ҳукмронлиги; шу ҳукмрон группанинг ўзи.

ОЛИЖАНОБ [*а*] **1** Юқори даражада одобли, хулқ-атвори, одамгарчилиги жуда баланд; улуғ, асл. *Нозанинлар ичра йўқдир сен каби олижаноб. Кўрмоқ истаб айланур ҳар кун бошингдан офтоб.* Ҳабибий. *Эй ўғил, дунёда бўлмоқ истасанг олижаноб, Уқиғил мактаб келиб, эшҳор ўқи, минг бор ўқи.* Ҳамза.

2 Юқори даражада ҳимматли, олиҳиммат, ҳиммати баланд. *Сиз олижаноб-сиз: эски қадрдонлик ҳурматига, кўнгил учун кулиб боқарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Жуда яхши, мисли йўқ. *Олижаноб уй.* | Эзгу, эзгули. *Олижаноб гап. Олижаноб касб. Олижаноб иш.* ▪ *Механик ҳайдовчилик касбини эгаллаш каби олижаноб ҳаракатга жуда кўп хотин-қизларимиз қўшилдилар.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, 14 октябрь.

ОЛИЙ [*а*] **1** Мавқеи, мартабаси, раҳбарлик роли ва ш. к. жиҳатидан энг юқори; бош. *Ўзбекистон ССР Олий Совети. Олий суд. Олий бош қўмондон. Олий ҳокимият органи.* ▪ *Совет Иттифоқи Коммунистлар партиясининг олий органи партия съездидир.* «КПСС Устави». **Фармони** (*ёки амри*) **олий** *ёки* **олий фармон** энг юқори ташкилот, давлат органи ёки бошлиқнинг фармони. [*Салимбойвачча:*] *Хўш, айтинг-чи, подшонинг мардикор олишига нима дейсиз? Мана, фармони олий чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жаноби олийлари** *эск.* олий табақага мансуб ёки олий мансабга эга бўлган киши (подшоҳ, хон, амир, бек ва ш. к.) ва уларнинг номини улуғлаб айтиладиган мурожаат формаси. *Эрта билан жаноби олийга ариза ва совринимизни тортиқ қилгандан кейин, агар рухсати олий бўлса, сўнгра савдога киришармиз, деди карвонбоши.* Айний, Қуллар. *Зоти олийларига подшоҳ ҳазратларининг илтифотлари баланд эмиш.* Ойбек, Навоий.

2 Сифат жиҳатидан энг юқори, энг яхши. *Олий нав. Олий сифат.* | Энг юқори даражали, энг юқори, юксак. *Олий мақсад.*

3 Тараққиётнинг энг юқори даражасига эришган, баркамол. *Ташкилотнинг олий формаси.*

4 Мавриф системасида: ўрта мактабдан баланд. *Олий ўқув юрти. Олий маълумот.* ▪ *Укаси Камол эса, Тошкентда олий мактабда ўқирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Юқори, мураккаб. *Олий математика.*

6 Юқори, сўнгги. *Олий жазо.*

ОЛИЙМАҚОМ [*а*] Юқори даражали, юксак. *Эзилган халқ эдик хунхору золимлар қўл остида, Элимни қилди Октябрь билан олиймақом иқбол.* Ҳабибий.

ОЛИМ [*а*] **1** Фаннинг бирор соҳаси бўйича махсус билимга эга бўлган киши. *Ўзбекистон олимлари. Ёш олим. Тилшунос олим.* | Умуман билимли киши. *Олим бўлсанг, олам сеники.* Мақол. *Оз-оздан ўрганиб, олим бўлур.* Мақол. ▪ *Афлотун ҳам, Арасту ҳам замонасининг кўп доно, кўп ақлли олимлари бўлган, шубҳасиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Олим (*эркаклар исми*).

ОЛИМА [*а*] **1** Олим аёл.

2 Олима (*хотин-қизлар исми*).

ОЛИМЛАРЧА *айн.* **олимона.** *Олимларча айтилган гап.*

ОЛИМОНА [*а+ф-т*] *рвш* Олимлар каби, олимларга хос бир йўсинда. *Олимона кўриниш. Олимона мулоҳаза юритмоқ.* ▪ *Мақсадинг шаҳбозини сайд этгали йўл изласанг, Олимона сўзларинг паррон ўқу ёдир билим.* Ҳабибий.

ОЛИМПИАДА [*р<грек*] **1** Халқаро спорт мусобақаси, ҳар тўрт йилда бир марта ўтказиладиган олимпия ўйинлари.

2 Санъат, бадиий ҳаваскорлик, билим соҳалари бўйича ютуқлар кўриги, мусобақаси.— *Бизнинг тўғарак район олимпиадасида биринчи ўринни олган! — деди .. Муҳаббат.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

ОЛИМПИЯ [*р Олимп<грек*]: **олимпия ўйинлари** олимпиада вақтида ўтказиладиган халқаро спорт мусобақалари.

ОЛИНМОҚ олмоқ *фл. мажҳ. н. Бир ҳафтадан бери иш қўлга олинмади. Унинг гапи эътиборга олинди. Нутқ плёнкага ёзиб олинди. У ишга олинди.*

ОЛИС 1 Бирор ердан узоқда, йироқда бўлган. *Олис жой. Олис қишлоқ.* ‖ [*Сидиқжон:*] *Мактаб деган қишлоққа солинмайдими? Қишлоққа жуда олис-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Узоқ давом этадиган; давомли, узоқ. *Олис йўл. Олис сафар.*

♦ **Олисни кўзламоқ** узоқ келажакда, охирида бўладиган ишни кўзламоқ, охирини ўйламоқ. [*Зикриё қори:*] *Эшон олисни кўзлайди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ОЛИСДА *рвш* Узоқда, йироқда. *Олисда адирлардаги нефть вишкаларида чироғлар йилтирайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ОЛИСДАГИ Узоқдаги, йироқдаги. *Олисдаги қариндошдан яқиндаги ёт яхши.* Мақол.

ОЛИСДАН *рвш* Узоқдан, йироқдан. *Олисдан гумбурлаб тўп овози эшитилди.* ▪ *Олисдан осмонга интилган қизғиш нур борган сари авжланарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

♦ **Олисдан келмоқ** *ёки* **гапни олисдан бошламоқ** гапни узоқдан келтириб, батафсил, даромади билан бошламоқ. *Комил гапни олисдан бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЛИСЛАМОҚ 1 Бирор ердан узоқлашмоқ, йироқ кетиб қолмоқ. *Отлиқ олислаб кетди.*

2 Узоқ вақт тутилиб қолмоқ, ҳаялламоқ. *Кўп олислама, тез қайт.*

ОЛИСЛАШМОҚ олисламоқ *фл. бирг. ва ўзл. н. Биз шаҳардан анча олислашдик. Самолёт аэродромдан анча олислашди. Йўл олислашиб қолди.*

ОЛИСЛИҚ олис *с. белги оти. Мен ҳам қарши эмасман-у, бир томони — ёлғизлик, яна бир томони шаҳарнинг олислиги.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЛИС-ЯҚИН Узоқ-яқин, йироқ-ёвуқ. *Клуб олис-яқиндан келганлар билан тўлди.*

ОЛИФТА Кийимига ва ўзига зеб берувчи; сатанг, башанг. *Олифта йигит.* ▪ *Сочини иккита қилиб ўриб олган, икки чеккасига гажак қўйган бу олифта жувон тугунини сўрига ташлаб бир уҳ тортиб олгач, Славикка қараб бақрайиб қолди.* Ис. Раҳим, Чин муҳаббат. | Шундай кишилар учун белгиланган, сатангларга хос. *Олифта кийим.* ‖ *Олифта кийинмоқ.* ▪ [*Салимбойвачча*] *олифта тикилган қора мовут чакмонга ўралиб, бир қўлида зонтик ушлаб, ҳеч қаёққа назар ташламай, гердайиб келади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОЛИФТАГАРЧИЛИК *салб.* Олифталарга хос хатти-ҳаракат, юриш-туриш, қилиқ. *Хлопкомнинг котиби русча биламан деб, олифтагарчиликка ёзаверади-да!* С. Аҳмад, Ҳукм.

ОЛИФТАЛИК 1 **олифта** *с. белги оти.*

2 *айн.* **олифтагарчилик.** [*Салимбойвачча*] *чўнтагидан арзон папиросни чиқариб, бойваччага тутди ва ўзи ҳам олифталик билан лабига қистирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЛИШ-БЕРИШ *айн.* **олди-берди.**

ОЛИШИШ 1 **олишмоқ** *фл. иш оти. Бел олишиш. Яккама-якка олишиш. Фикр олишиш.*

2 Даҳанаки жанг, жанжал, олишув.

ОЛИШМОҚ 1 **олмоқ** *фл. бирг. н. Фикр олишмоқ.* ▪ — [*Ошдан*] *емаган бўлсангиз, сиз ҳам олишинг,— деди бек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Уришмоқ, курашмоқ, жанг қилмоқ; муштлашмоқ. **Ёқа олишмоқ** ёқасидан тутиб бўғишмоқ, уришмоқ. **Бел олишмоқ** *қ.* **бел** I 6.

3 *кўчма* Баҳс ёки ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, тортишмоқ; бир-бирини енгиш учун чалишмоқ. *Ҳаким-бойвачаниинг яқин дўстларидан бир киши .. Мирзакаримбойга орқаворатдан тил текизганини эшитиб, у билан узоқ замон олишган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қудрат .. камбағаллар тарафини олиб, қишлоқ балохўрлари билан олишмаган кунини билмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Дон олишмоқ** *қ.* **дон.**

ОЛИШ-СОТИШ *айн.* **олди-сотди.** *Олиш-сотиш ишлари. Олиш-сотишга уста одам.*

ОЛИШТИРМОҚ **олишмоқ** 2, 3 *фл. орт. н. Рақибларни олиштирмоқ.*

ОЛИШУВ 1 **олишмоқ** *фл. иш оти.*

2 *айн.* **олишиш** 2.

ОЛИҚ-СОЛИҚ 1 *тар.* Юртдан, аҳолидан солиқ тариқасида олинадиган, тўпланадиган пул ва бошқа нарсалар. *Олиқ-солиқ тўплаш.*

2 *этн.* Қудалар орасида бир-бирига бериладиган нарсалар ҳақидаги музокара ва шу музокара натижасида йигит томондан қиз томонга бериладиган қалин ва бошқалар.

ОЛИҚ-СОТИҚ *айн.* **олди-сотди.** *Гоҳо ютқизишида, гоҳо ютуқда, Бир-бирин англарди олиқ-сотиқда.* Шайхзода. *Ўғлим Тошкент билан Марғилон орасида қатнаб, олиқ-сотиқ қиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЛИҲИММАТ [*а*] Ҳиммати баланд, кимсага ҳимматини, яхшиликни аямайдиган; саховатли. *Олиҳиммат одам.*

ОЛҚИШЛАМОҚ 1 Итни итга ёки бирор кимсага тезламоқ, ғусғусламоқ.

2 *кўчма* Кишиларни бир-бирига зидламоқ, уриштириш учун ундамоқ; тезламоқ, хезламоқ.

ОЛЛО(Ҳ) [*а*] *дин.* Гўё бутун мавжудотни, жумладан одам, ҳайвон ва бошқа жониворларни йўқдан бор этган, яратган ва буларнинг тақдирини ўз қўлида тутиб турувчи деб тасаввур этиладиган илоҳий куч; худо, тангри, парвардигор. *Даъвогаринг қози бўлса дардингни оллога айт!* Мақол. ▪ *Ҳар иккиси подшоҳга ва аскарларига оллодан мадад тилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ё олло(ҳ)** *унд. с.* 1) таажжуб, ҳайрат билдиради; тавба.— *У мулойим чеҳра билан жилмайди: Ё олло(ҳ), шундай одамлар ҳам бўлар экан-ми? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) худога ёлвориш, сиғиниш ифораси. **Олло(ҳу) акбар** овқатдан сўнг ёки йўлга кетиш олдида ўқиладиган дуофотиҳанинг охирги ифораси. *Умумий «оллоҳу акбар» дан сўнг Ҳасанали отни йўлга солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЛМА 1 Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йилик мевали дарахт. *Олма кўчати.*

2 Шу дарахтнинг меваси. *Оқ олма. Қизил олма.* ▪ *Жувон қўлидаги олмани устма-уст бир неча мартаба тишлади ва чала чайнаб ютди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

◆ **Кекирдак олмаси** *айн.* **қуштомоқ. Олма чой** олма қоқисидан қовуриб тайёрланган чой. **Олма гули** 1) пушти ранг. *Олма гулли рўмол;* 2) олма гулларидан пайт, палла. *Тўйлари олма гулида бўлган эди.*

ОЛМАЗОР Нуқул олма дарахти билан банд ер, майдон; олма боғи.

ОЛМА-ҚЕСАК: кўзлари олма-кесак теради *с. т.* бесаранжом бўлиб ҳар ёққа қарайди, аланглайди. *Чол бесаранжом бўлиб, кўзи бежо, олма-кесак тера бошлади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ОЛМАХОН Ўрмонда дарахтда яшовчи узун бароқ думли кичкина кемирувчи ҳайвон.

ОЛМОН [*фр*] *эск.* Герман халқи, немислар.

ОЛМОС I 1 Шаффоф, ялтироқ қимматбаҳо табиий тош (тарашлаб маълум шаклга келтирилгани бриллиант деб аталади). *Олмос ерда қолмас.* Мақол.

2 Шундай тош ўрнатилган кескич. *Олмос билан ойна кесмоқ.*

3 *кўчма* Шундай тош сингари ўткир, кескир. *Олмос қилич.* ▪ *Куйла созим, юрагим, шеърим, Бахт китобин қилгил тарона. Замирида ҳуқуқ, эрк, номус. Ҳар бир сатри олмос, дурдона.* Ғайратий.

ОЛМОС II Заҳарли, сариқ гулли ёввойи ўт.

ОЛМОШ *грам.* От, сифат, сон ўрнида қўлланиладиган сўз туркуми. *Кишилик олмоши. Кўрсатиш олмоши. Сўроқ олмоши.*

ОЛМОҚ 1 Нарсани ушлаб ёки бирор асбоб билан тутиб қўлга киритмоқ. *Ариқдан сув олмоқ.* ▪ *Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи кетмонни олиб, ишига жўнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бағрига олмоқ** 1) ўз қучоғига олмоқ, қучоқламоқ; 2) *кўчма* ўз қарамоғига, паноҳига, ҳимоясига олиб ардоқламоқ. *Колхоз, .. буларни хурсандлик билан ўз бағрига олар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Қўлини олмоқ** қўлидан ушламоқ. *Уста Олим Отабекнинг қўлини олиб сўрашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўлтиғига олмоқ** 1) қўлтиғига қистирмоқ, қўлтиқламоқ; 2) *кўчма* ўз ёнига тортмоқ. *Ёрмат эса Йўлчини ўз қўлтиғига олиб, бошқаларга қарши қўйишни истар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қўлтиғидан олмоқ** қўлтиғидан тутиб бормоқ ёки кўтармоқ. **Ҳиқилдоғидан олмоқ** ҳиқилдоғидан бўғмоқ.

2 Қабул қилмоқ; ёлламоқ. *Ишга олмоқ. Болага энага олмоқ.*

3 Бўшатмоқ, бекор қилмоқ, тушмоқ. *Сизни бугундан бошлаб ишдан олдик.*

4 Қирқиб, кесиб, тортиб, суғуриб чиқармоқ. *Тирноқ олмоқ. Қўйнинг жунини олмоқ. Соч олмоқ. Оёққа кирган тиканни олмоқ.* ▪ [*Али охун*] *дўпписи ичига тўғналган игнани олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ечмоқ, солмоқ. *Хотин бошидан жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Туширмоқ, бўшатмоқ; холи қилмоқ. *Ёлкасидан юкини олмоқ. Машинадаги яшикларни олмоқ.* ▪ *Уста Олим отнинг жиловидан қўлини олиб сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Қўлга киритмоқ; эга бўлмоқ. *Даромад олмоқ. Пахтадан мўл ҳосил олдик.* ▪ [*Йўлчи*] *икки ярим йил бойнинг бўйинтуруғини судради. Нима олди?* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 Емоқ, емоқ-ичмоқ, тановул қилмоқ. *Ҳаммаси сизнинг тегишингиз, ҳеч кимга қараманг. Балиқни олинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Ўзига сингдирмоқ, қабул этмоқ. *Рангни яхши оладиган ипак.* | Пайдо қилмоқ, ҳосил этмоқ, йиғмоқ. *Яра йиринг олибди. Ғўзалар кўсак олди.*

9 Уйланмоқ, хотин олмоқ. [*Зуҳра:*] *Ёш қизни олганинг бир сари, энди буни ўқишдан қўйиб курортга олиб кетаётганинг нимаси?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

10 Харид қилмоқ. *Бу пальтони неча пулга олдингиз? Ҳовли олма — қўшни ол..* Мақол. ▪ *Анча нарса олдик.. Сенга бир жўра беқасам.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

11 Қўлга киритмоқ, қозонмоқ. *Обрў олмоқ. Эркинлик олмоқ. Дарсдан «аъло» баҳо олдим. Илмий даража олмоқ. Олқиш олган омондир, қаргиш олган ёмондир.* Мақол. ▪ *Ўн беш кунлик синовдан кейин тракторчи номини олдик.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

12 Кетказмоқ, йўқотмоқ. *Чаённинг заҳрини чаён олади.* Мақол. ▪ *Офтоб ойим .. куёвга қатиқ олиб чиқди ва Отабекнинг ичмаганига ҳам қўймай, «ичинг, йўл ғуборини оладир» деб қистай бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

13 Қопламоқ, чулғамоқ, ўрамоқ, тутмоқ. *Тўқайни ўт олган. Қабобнинг ҳиди бутун ҳовлини олди. Мени иситма олди.* ▪ *Сен бундан кетмайсан омон, Ўнгу-сўлни олса туман.* «Ёдгор». | Эгалламоқ, ишғол қилмоқ, банд этмоқ. *Роял кўп жойни олди.* ▪ *Можаро устига Фосиҳ афанди кириб қолди. У тўғри айвонга чиқиб, мингбошининг пинжидан жой олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

14 Етакчи феъл сифатида от туркумидаги сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ясайди, мас. *авж олмоқ, оланга олмоқ, баҳра олмоқ, бош олмоқ, ёнини олмоқ, ёш олмоқ.* **Йиғим-теримни олмоқ** экинларни ўриб, териб ҳосилни йиғиштирмоқ. *У .. йиғим-теримни олгандан кейин Фарҳодга кетиб, қиши билан ўша ерда қолиб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Тескарисига олмоқ** *айн.* **аксига олмоқ** *қ.* **акс** I 2. *Мен жўрттага баъзи гапларни тескарисига олиб кўрсам ҳам, у чурқ этмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юз олмоқ** *айн.* **юз тутмоқ** *қ.* **юз** I. *Кун баралла кўтарилиб, қиёмга юз олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қаламга олмоқ** ёзмоқ, хатга туширмоқ. *Бу кун мен шу «Ўтган кунлар»ни қаламга олганимда ҳам ўша ўзимни зериктирган фаслни ташлаб ўтишга мажбур бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қийиғига олмоқ** аксини тутмоқ, акс иш қилмоқ.

15 Равишдош формасида бошқа феъллар билан бирикиб қўшма феъл ҳосил қилади, мас. *олиб бермоқ, олиб бормоқ, олиб келмоқ, ола билмоқ, ола бошламоқ, ола келмоқ, узум сув олиб қолди.*

16 *-и(б)* аффиксли равишдошлар билан бирикиб, қўшма феъл ҳосил этади ва иш-ҳаракатнинг ўзи учун бажарилганлигини билдиради, мас. *билиб олмоқ, тортиб олмоқ, етиб олмоқ, йиғиб олмоқ, суғуриб олмоқ, ёза олмоқ, қила олмоқ.*

◆ **Қўй оғзидан чўп олмаган** *қ.* **қўй.** *Бизнинг қишлоқда Ғофуржон деган, қўй оғзидан чўп олмаган, бунинг устига ҳеч кими йўқ бир йигит бор эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ОЛМУРУТ *диал.* Нок.

ОЛОВ [*ф-т*] **1** Юқори ҳароратда ёниб, нурланиб турган газ, аланга, ўт. *Олов ёқмоқ. Оловни ўчирмоқ. Кумғонни оловга қўймоқ. Оловнинг тиши йўқ, ҳўл-қуруқ билан иши йўқ.* Мақол. | Чўғ. *Танчанинг оловини очинг, тақсир, баданимда қалтироқ турди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Йўлчи*] *бир қўлини қизнинг пешанасига қўйди: — Нақ оловдай,..— деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Иссиқлик, ҳарорат. *Қуёш олови.* ▪ *Қуёш осмондан олов қуйяпти.* С. Аҳмад, Таъзим. *Аммо сени Ғарбга шу ердан, Тўрт йил бурун кузатганимда, Юзимдан ёш йўрғалаб, бирдан, Олов пайдо бўлди танимда.* Уйғун. || *Йўлчи қуёшнинг олов селида чўмилиб, тўнка кавлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Ғайрати ичига сиғмайдиган, юрагида ўти бор, жўшқин. *Олов йигит.* ▪ *Мана, қайлиғинг ҳам урушдан қайтиб келибди. Сен олов, у олов, икки олов бир бўлиб, ҳамма ёқни йиқиб — ёндирасизлар.* Уйғун, Навбаҳор. *Ўзиям десангиз, отин ойиси, олов. На бир қўрқишни билади, на бир нарсадан тап тортишни.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

◆ **Олов кўзлар** чарақлаб, ёниб турган кўзлар. *Ёш Ҳожия олов кўзларини чарақлатиб Онахонга тикилган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Олов нафасли** сўзи ўткир. *У айтган толлар қулапти, бош тиқмоқчи бўлган мактаб-маориф соҳасига тамоман янги одамлар, олов нафасли ёшлар келипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Икки олов орасида** (*ёки* **ўртасида**) **қолмоқ** жуда мушкул аҳволда, нима қиларини билмай қолмоқ. *Шўрлик асирлар икки олов орасида қолган эдилар: чиқмай десалар, мўғуллар орқаларидан санчар, чиқай десалар, мудофаачиларнинг ўқ ва найзасига санчилар эдилар.* М. Осим, Ўтрор. **Қесакдан олов чиққандай** ғайрати йўқ, лоқайд одам кутилмаган бир иш қилганда айтиладиган ибора. **Уруш оловини ёқмоқ** уруш чиқариш учун халқларни бир-бирига гиж-гижламоқ, уруш чиқармоқ, урушни бошлаб бермоқ.

ОЛОВДАЙ, -дек: оловдай кўринмоқ яқин таниш кишидай иссиқ кўринмоқ.

ОЛОВДОН [*ф-т*] Сандал, самовар, печка ва ш. к.нинг олов турадиган жойи; ўтхона.

ОЛОВКУРАК Чўғ солиш учун ишлатиладиган қисқа дастали металл кураква; ўткурак, хокандоз.

ОЛОВЛАНМОҚ 1 Оловдек яллиғланмоқ, қизармоқ, тафт олмоқ. *Мастураниng лўппи юзи оловланди.* Ойбек, О. в.шабадалар.

2 *кўчма* Аланга олмоқ, кучаймоқ, зўраймоқ. *Лейтенантнинг нафрати оловланиб, нима қиларини билмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳайдарнинг кўзига кечаги воқеа кўринди, унинг алами оловланди.* И. Раҳим, Ихлос.

ОЛОВЛАНТИРМОҚ оловланмоқ *фл. орт. н.* Пардоз билан қизартирилган юзларни май яна кучлироқ оловлантирди. Ойбек, Навоий.

ОЛОВЛИ 1 Олови, ўти бор. *Оловли ўчоқ.*

2 Иссиғи, ҳарорати бор, иссиқ, ҳароратли. *Меҳмон унинг* [*Жапақнинг*] *қўлини олиб, иситмаси чиқиб турган оловли кафтига босгандагина эсига келди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ОЛОВ-ОТАШ Ҳаддан ташқари иссиқ. *Уч ҳафтадирки, Пўлат шаҳар касалхонасида ётибди. Тўрт кунгача олов-оташ бўлиб ёнди, ўзига келмади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқинлар.

ОЛОВ-СЕЛЛИ *с. т.* Жуда иссиқ, ҳароратли. *Ёз ойининг олов-селли кунлари бошланди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ОЛОВХОНА *айн.* **оташхона.**

ОЛОМОН Ўз-ўзидан, стихияли равишда тўпланган одамлар; халойиқ. *Оломондан қочган сира қутулмас.* Мақол. ▪ *Оломон аркка ҳужум қилди, дераза-ларнинг тарақлагани, .. эшитилади.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Намозгарга яқин куёв катта оломон билан келди. Тўрт карнай, олти сурнайнинг шовқини кўкни тутди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Оломон қилмоқ** судсиз-бошқасиз кўплашиб урмоқ, уриб ўлдирмоқ.

ОЛТИ *сон* 6 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Олти сўм. Олти кун. Олти йил. Олтига учни қўшмоқ. Олтидан иккини айирмоқ. Оғриқ жойини топса, олти ой қишлайди.* Мақол.

ОЛТИБУРЧАК *мат.* Олти бурчакли текис геометрик шакл. *Олтибурчак чизмоқ.*

ОЛТИЁҚ *мат.* Олти ёқли фазовий геометрик шакл.

ОЛТИЛИК 1 Олтита ҳоли бўлган карта. *Ғиштиннинг олтилиги.*

2 Олти мисрадан иборат шеър; мусаддас.

ОЛТИН 1 Химиявий элемент, сариқ-қизғиш тусли қимматбаҳо нодир металл; зар, тилла. *Соф олтин.* || *Олтин соат. Олтин қафас. Йўқолган пичоқнинг сопи олтин.* Мақол. ▪ *Олтин пиёлада боллар ичилар, Сўз сўзласа дурри гавҳар сочилар.* «Ёдгор». *Хомток қилинган ишкомда ҳусайни узумлар олтиндек товланмоқда.* И. Раҳим, Ихлос. | *кўчма* Ҳар қандай қимматбаҳо ёки азиз нарса ҳақида. *Ер—хазина, сув — олтин.* Мақол. *Дўст-ёрлар аҳил бўлса, Чўлда олтин ундирар.* Мақол. ▪ *Қўшиқ айтиб келаман қир ёқалаб. Гул чечаклар тераман Сир ёқалаб. Тер тўкиб етиштирган «олтинимиз» Туради чаноғида бизга қараб.* «Фольклор».

2 Шу металлдан зарб қилинган пул. *Ҳомид ёнчиғини чиқариб, бир қўлидан иккинчи қўлига олтинларни санаб тушира берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бунчалик дабдаба, албатта хазинадаги олтинлар кучи билан бўлгандир, деб баъзиларнинг кўнглига келар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *сфт, кўчма* Қимматли, бебаҳо (фикр, гап, сўз, иш, вақт ва ш. к. ҳақида). *Олтин ёшлик. Ёш чоғим — олтин чоғим.* Мақол. ▪ *Қам бўлманг, раисим, олтин сўзларни айтдингиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Амунинг бўйида кезардим танҳо. Шу олтин дамларни сезардим танҳо.* Ғайратий.

◆ **Олтин бош** яхши идрок этадиган, яхши ишлайдиган бош, ўткир ақл; шундай бош, шундай ақл соҳиби. *Ниҳоят, Қоратой Йўлчининг елкасини дўстона қоқиб деди: «Роса бошинг бор, иним Йўлчи, олтин бошинг бор. Гапларинг бари ҳақ».* Ойбек, Қутлуғ қон. **Олтин водий** ноз-неъматларга бой, обод, яшнаган водий. **Олтин куз йилнинг ҳамма нарса ғарқ**

www.ziyouz.com kutubxonasi

пишган тўкин-чочин пайти, мўл-кўлчилик фасли. *Баҳор бўйи, ёз бўйи заррама-заррa йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига солаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона *т. о.* **Олтин одам** жуда яхши одам, тенги-мисли йўқ одам. **Оқ олтин** пахта. **Қора олтин** нефть. **Қўли олтин** *ёки* **олтин қўл** ҳар ишга моҳир қўл ва шундай қўлли киши. *Сизларни кўрганимда, .. Олтин қўл албатта тушар эсимга.* Ҳ. Салоҳ.

ОЛТИНГУГУРТ Химиявий элемент, тез ёнадиган сариғ рангли металлоид (медицинада ва саноатда кенг ишлатилади).

ОЛТИНЛАМОҚ Олтин билан қопламоқ, олтин югуртирмоқ, зарламоқ, зар қопламоқ.

ОЛТИНЛАНМОҚ 1 олтинламоқ *фл. мажҳ. н.*

2 Олтин каби ярқирамоқ, сарғайиб кўринмоқ. *Бургут қуёш доирасини кесиб ўтаркан бир зум ёниб кетгандай олтинланиб кўринди.* А. Мухтор, Қорақолпоқ қиссаси.

ОЛТИНЛАТМОҚ олтинламоқ *фл. орт. н. Қуёш чиқиб, анҳор ёқасидаги толларни олтинлатган; тоза, ёркин ҳаво кўзни қамаштиради.* Ойбек, Кутлуғ қон.

ОЛТИНСИМОН Олтинга, тиллага ўхшаш, олтин рангли, ялтироқ, сап-сариғ олтиндай. *Қўёшнинг олтинсимон нурлари. Олтинсимон буғдойлар.* ▪ *Дўстлар бир оз сўлган бананларнинг олтинсимон пўстлоғини артиб нон билан ея бошладилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ОЛТИНТАМҒА Ўзбек халқининг этник составига кирган қабилалардан бирининг номи.

ОЛТИНЧИ 1 *тартб сон* Тартиб ўрни 6 рақами билан белгиланган, 6 номерли. *Олтинчи ой. Олтинчи кун.*

2 Катта-кичик нарсаларнинг бешинчидан катта еттинчидан кичик размери. *Олтинчи калиш. Олтинчи лампа.*

ОЛТИНҚОЗИҚ (О — *катта*) *айн.* **Кутб юлдузи** *қ.* **кутб** 1.— *Ҳув анов, шимолдагиси—Олтинқозиқ юлдузи. У осмоннинг ўқи бўлади. Шунга қараб юрган киши йўлидан адашмайди,— деди чол Шум болага.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ОЛТИНҚЎНҒИЗ *айн.* **тиллақўнғиз.**

ОЛТИТА *дона сон* Олти дона, олти нафар. *Олтита стол. Олтита ўқувчи.*

ОЛТМИШ *снқ сон* 60 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Олтмиш сўм. Олтмиш киши. Олтмишдан ўттизни олмоқ. Олтмишга кирган отадан ош сўрама.* Мақол.

ОЛТМИШИНЧИ *тартб сон* Тартиб ўрни 60 рақами билан белгиланган, 60 номерли. *Олтмишинчи уй.*

ОЛТОВ *жамл. сон* Олти киши ёки олтита нарса. *Олтов бўлиб жўнамоқ.* ▪ *Ҳар тарафни юрдим сўраб, Сенинг олтовингни қараб. Олтовинг ҳам келиб қолдинг, Куни битган ажал ҳайдаб.* «Ёдгор».

ОЛТОВЛОН *бирг. сон* Олти киши, олти киши бўлиб, олти киши биргаликда. *Олтовлон ола бўлса, оғзидагини олдирар, тўртовлон тугал бўлса, унмаганни ундирар.* Мақол.

ОЛТОЙ *қ.* **олтойлар.** *Олтой халқи. Олтой тили.* || *Олтой аёл.*

ОЛТОЙЛАР Олтой ўлкасининг Тоғли Олтой автоном области туб аҳолиси.

ОЛУ [*ф-т*] *диал.* Олхўри.

ОЛУВ 1 олмоқ *фл. иш оти.*

2 *мат.* Бир сондан иккинчи сонни айириш амали; айирув, тарҳ. *Ҳисобдан ҳам қўшув, олувларни ўрганибсиз, тузук!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЛУД [*ф-т*] *кт.* Беланган, ботган. *Тўғриси, заҳар олуд мактубингизга одамларча тушуна олмадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЛХЎРИ [*ф-т*] **1** Мевали дарахт. *Бир туп олхўри. Олхўри экмоқ.*

2 Шу дарахтнинг данакли ширин меваси. *Сариқ олхўри. Қора олхўри.*

ОЛЧА [*ф-т*] **1** Атиргуллилар оиласига мансуб мевали дарахт. *Бир туп олча.*

2 Шу дарахтнинг данакли, юмалоқ нордон меваси. *Олча мураббоси.*

ОЛЧАЗОР [*ф-т*] Нуқул олча билан банд ер, майдон, боғ.

ОЛЧИ Ошиқнинг ўйиқ ён томони.| Ошиқ ўйинида ошиқнинг шу томони юқорига қараб турган ютуқ вазияти. *Товва пуккани ейди, олчи чиккани ейди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Ошиғи олчи** иши ўнгдан келган, юришган, омади келган. *Қодировнинг ошиғи олчи, дўпписи яримта.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОЛЧИН I Ўзбек халқининг этник составига кирган уруғлардан бирининг номи. | Шу уруққа мансуб киши.

ОЛЧИН II: **олчин тўқмоқ** дастаси узун катта ёғоч тўқмоқ.

ОЛЧОҚ *кт.* Ўтакетган разил, паст; ёвуз. *Олчоқ одамлар.* || *Домлам дарс орасида гоҳо замондан шикоят қилади, ёмонларнинг, олчоқларнинг кўплигини айтади.* Ойбек, Болалик.

ОЛЧОҚЛИҚ 1 олчоқ *с. белги. оти.*

2 Олчоқ кишиларга хос хатти-ҳаракат, иш, разиллик.

ОЛҚАМОҚ Боғовга яхшилик, бахт, саломатлик тиламоқ, муваффақиятлар тилаб қолмоқ. *Ботирларни олқайди, Ҳурматлайди бу диёр.* З. Диёр.

ОЛҚИНДИ Ювила-ювила юпқа бўлиб кетган совун, совун қолдиғи. *Тонг қоронғисида кир қўйганимча олтита совундан олқинди ҳам қолмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

♦ **Олқинди қайроқ** ейилиб кетган юпқа қайроқ. *Эшимқул эшикдан пичоғини юпқа олқинди қайроқда қайраб келгач, Насимжон боши кўкка етгудай севинди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОЛҚИШ 1 Яхшилик тилаш сўзлари; дуо. *Олқиш олган омондир, қарғиш олган ёмондир.* Мақол. ▪ *Раҳматуолқиш олиб, топди назар қизларимиз.* Ҳабибий.

2 Мамнунлик, таҳсин билдирувчи қарсаклар. *Мирсоатнинг ҳисоб маърузасидан кейин узоқ олқиш бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ОЛҚИШЛАМОҚ Мамнунлик, таҳсин билдирмоқ, олқиш сўзлари билан табрикламоқ; таҳсинлаб қарсак чалмоқ. *Ўзбекистон ССР халқ артисти Юсуфжон ака тўқсон ёшга кирган куни халқ уни кулиб-кулиб олқишлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Тонг ёришгани, дунёга нур тўлгани учун қувонаётгандек осмонда тўрғайлар .. кундузни олқишлайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЛҚИШЛАШМОҚ олқишламоқ *фл. бирг. н. Улар мени гулдурос қарсаклар билан олқишлашди.* М. Жабборов, Севинч ёшлари.

ОЛҒА 1 *рвш.* Олдинга, илгари томонга. *Олға юрмоқ.* ▪ *Ўзи пулемётини судраб олға эмаклаб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Олға босмоқ** 1) олдинга томон юрмоқ, илгарига қараб силжимоқ; 2) ривожланмоқ, илгариламоқ. *Иш олға босмоқда.*

2 *унд. с.* Илгари томон силжишга, олдинга томон юришга чақириш нидоси.

ОЛҒИР 1 Овни яхши оладиган. *Олғир ит. Олатўғоноқ олғир бўлса ҳам, қарчиғай бўлолмас.* Мақол.

2 *кўчма* Ҳақини кеткизмайдиган; олағон. *Бувинисо олғир ва эпчил аёллардан ўтиб, қозонга яқин йўлай олмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *салб.* Бировнинг, жамоат ёки давлатнинг пулини, мол-мулкини юлиб, талаб олувчи; юлғич. *Олғир одам.*|| *Бу олғирлар меҳнаткашларнинг ҳамёнига човут солляпти.* «Муштум», 1959, № 16.

ОЛҒИЧ *диал.* Олғувчи, олувчи. *Боғбон бўлиб қизил гулни терди, де, Жон олғич жаллодинг Шакар келди, де.* «Ширин билан Шакар». **Кўз олғич** кўзни оладиган, кўзни хира қиладиган, қамаштирадиган. *Куёшда кўз олғич чарақлаб, дам кўкатлар орасига яширинган бу кичкина ариқнинг нашъаси бошқача эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОЛҲИРОТ [*ф-т*] *айн.* **олхўри.** *Машҳур боғбон Дарвеш ҳожи шафтоли, олҳирот кўчатларини ўтқазмоқда.* Ойбек, Навоий.

ОМ [*а*] (*о — чўзиқроқ*) Умум; умумга тегишли. **Рухсат ом** *этн.* умумга рухсат (ўликни кўтариш олдидан ўлик эгаси томонидан «энди истаганларга рухсат» маъносида ишлатиладиган ибора). **Ом бўлмоқ** маълум бўлмоқ. *Кўринди маърифат хуршиди, нури бўлди элга ом.* Ҳамза.

ОМ [*р<нем*] *физ.* Электр қаршилигининг ўлчов бирлиги.

ОМАД [*ф-т*] Ишнинг ўнгдан келиши, илгари босиши; бахт, толе. *Омадингиз баланд. Ҳар йигитга бир омад.* Мақол. *Ишнинг омади — ўз вақти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мақол. ▪ *Эҳҳе, иш катта-ку! Омад тилайман, чўталдан чўзасиз-да!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Буни омад дейдилар: ҳам иш ундирибсан, ҳам томоша қилибсан.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Омад(и) келди** иши ўнгидан келди, бахти келди, юришди. *Рўзиқулнинг омади келиб, чўнтаги хўппа бошлади.* Гайратий, Довдираш. **Омади кетди** иши ўнгидан келмади, орқага кетди, бахт йўли тўсилиб қолди.

◆ **Омади гап** *ёки* **гапнинг омади** холисан айтилган гап; гапнинг тўғриси, ўрни, мақоми. *Мен омади гапни айтибман, ўртоқ Самандаров, албатта, мени билмайдилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Жаноби олий ва сизнинг давлатингиз ҳаммаси меники, нега хафа бўлайин, гапнинг омадини айтдим-да,— деди Ўрмон полвон.* Айний, Қуллар. **Омад қуши бошига қўнди** *айн.* **бахт қуши бошига қўнди** *қ.* **бахт.**

ОМАДЛИ Омади, толеи баланд; бахтли. *Омадли одам.*

ОМАДСИЗ Омади, толеи паст; бахтсиз. *Омадсиз одам.*

ОМБОР I [*а*] Озиқ-овқат, асбоб-анжом, мол ва ш. к. сақланадиган бино. *Омбор тўла дон. Бир омбор ғалла.* ▪ *Бу кенг бино колхознинг буғдой омбори.* Ғ. Ғулом.

◆ **Сув омбори** сунъий сув ҳавзаси. *Каттақўрғон сув омбори.*

ОМБОР II Девор тагидаги сув ўтадиган туйнук, қувур.

ОМБОРХОНА [*а+ф-т*] Омбор жойлашган хона, жой; омбор. *Бой омборхона калидини Ойшабонуга узатди.* Ғ. Ғулом, Машъал.

ОМБОРЧИ Омбор мудири. *Колхоз омборчиси.* ▪ *Полвон отдан тушиб, бозордан келтирилган нарсаларни .. омборчига берди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОМБУР [*ф-т* анбур] Мих суғуриш, нарсаларни қисиб кўтариш, эгиш, синдириш каби ишлар учун қўлланадиган асбоб. *Юмалоқ жағли омбур. Оғриқ тишнинг давоси — омбур.* Мақол. ▪ *Чолнинг қалбини аллақандай совуқ бир қўл омбур орасига олиб сиқар, оғриғи юзига уриб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гулсунбиби қизини оёқ остига олиб, унинг баданини омбур билан чўзиб тортгандай, уза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОМИ [*а*] (о — *чўзиқ*) Саводсиз, ўқимаган; авом. *Хон ҳазратлари, мен ўқимаган ёвонлик бир оми одамман.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сизнинг ҳар бир гапингиз биздек оми одамларга ўрнак бўлиши керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОМИЛ I [*а*] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг юзага чиқиши, содир бўлиши учун сабаб бўлган нарса; сабаб; фактор. *Отабекнинг маънавий падари бўлган Ҳасанали ота унинг маҳфий дардининг асли омилини излайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОМИЛ II [*а*] 1 Бирор ишни яхши эгаллаган; уста, моҳир, омилкор. *Бирини иккига чақиб, иккини тўрт қилишга омил ота қизини [Таннозхонни] ишлагани қўймаган эди.* Қ. Махсумов, Муҳаббат қўшиғи.

2 Омил (*эркаклар исми*).

ОМИЛ-ҚОМИЛ Жуда омил, етук уста. *У ҳар қандай ишга омил-комил одам.*

ОМИЛКОР [*а+ф-т*] Омиллик, усталик билан иш кўрувчи; уста, омил. *Омилкор деҳқон. Омилкор тўқувчи.*

ОМИЛҚОРЛИҚ омилкор *с. белги оти. Пахта териш машиналаридан омилкорлик билан фойдаланмоқ.*

ОМИЛЛИК омил II *с. белги оти. Ўз ишига омиллик.*

ОМИН [*а*] Фотиҳада «илоҳи шундай бўлсин, айтганингиз келсин» маъносида ишлатиладиган сўз.— *Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг, омин! — деди Кумуш онасига.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.— *Худо ҳаммангизга қувват берсин! «Олинглар, олдирманглар». Омин! — деди Алим бува.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОМИХТА [*ф-т*] 1 Аралаш, бошқа нарса аралаштирилган (асосан ёғ ҳақида). *Омихта қилмоқ*

2 *кўчма с. т.* Аралаш-қуралаш, мошкичири, қоришиқ. *Турмушдаги бошқа-ю, китобдагиси ҳаводан олинганми? Китобдаги билан турмушдагини бир-бирига омихта қилиш кимнинг иши?* Ҳ. Назир, Қўктерак шабадаси.

ОММА [*а*] Бирор ижтимоий группанинг катта кўпчилиги, умум, кўпчилик, халқ. *Меҳнаткашлар оммаси. Деҳқонлар оммаси. Ишчилар оммаси. Зиёлилар оммаси.* ▪ *У [Йўлчи] бўйинини чўзиб, қайноқ, асабий, ғазабли оммани, зулм ўчоғини портлатишга тайёр ботир халқни кўздан кечирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОММАБОП Умумга, оммага тегишли, омма учун белгиланган, мўлжалланган. *Оммабоп адабиёт. Оммабоп журнал. Оммабоп тилда ёзилган мақола.*

ОММАВИЙ [*а*] Оммага, кўпчиликка оид; омма, кўпчилик томонидан ёки омма орасида бажариладиган. *Оммавий иш. Оммавий ҳаракат.* | Кенг кўламдаги, кенг кўлам олган. *Ишчилар ҳаракатининг бутун кучи унинг онглилигида ва оммавий характерида эканлигидадир.* В. И. Ленин, Ишчилар ҳаракатидаги турли оқимларнинг кучи ҳақидаги объектив маълумотлар.

ОММАВИЙЛАШМОҚ Оммавий тус олмоқ. *Қишлоқ ёшлари ўртасида спорт оммавийлашиб бораётир.*

ОММАВИЙ-МАДАНИЙ Омма ўртасида ўтказиладиган маданий ишларга оид, шундай ишларни амалга оширадиган. *Район комитетининг оммавий-маданий бўлими. Оммавий-маданий ишлар.*

ОММАВИЙ-СИЁСИЙ Омма ўртасида ўтказиладиган сиёсий ишларга оид, шундай ишларни олиб борадиган. *Оммавий-сиёсий ишлар.*

ОММАЛАШМОҚ Омма, кўпчилик, халқ орасига ёйилмоқ, кенг тус олмоқ, кенг тарқалмоқ. *Илғорларнинг тажрибаси оммалашмоқда.* ▪ *Унинг ўз таърифича бу сўзлар .. эндигина оммалашаётган фан ва техника қуроллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «ўзбекча атамаси» эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОММАЛАШТИРИЛМОҚ оммалаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ОММАЛАШТИРМОҚ оммалашмоқ *фл. орт. н.*

ОМОН [*а*] 1 Соғ-саломат, эсон-соғ. *Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. ▪ *Қоратегиндан келдингми, опанг омонми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу бош бевафо дунёда нималарни кўрмади дейсиз. Кўп тўполонлардан омон қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тоҳир омон, ҳеч бир шикаст еган йўқ.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. **Омон бермай** аямай, шафқатсиз равишда. *Сен қўлима тушиб бўлдинг гуноҳкор, Омон бермай ўлдираман муқаррар.* «Рустамхон». | Тинч, осойишта. *Она юртинг омон бўлса, ранги-рўйинг сомон бўлмас.* Мақол.

2 Омон (*эркаклар исми*).

ОМОНАТ [*а*] 1 Сақлаб бериш, вақтинча фойдаланиш ёки бошқа бир кишига элтиб бериш учун топширилган. *Омонат хат. Омонат пул.* | Омонатга сақланган пул ва бошқа буюм. *Анов куни қўйиб кетган омонатга келдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Омонатларни эгаларига топширганимиздан кейин, майли, .. куёв тўра қизимизни Маккага олиб борсалар ҳам монелик йўқ.* И. Ўктамов, Ҳикоялар. **Омонат касса** гражданларнинг пулини вақтинча сақлаб берадиган муассаса.

2 Путурдан кетган ёки зўрға илиниб турган. *Омонат бино.*

ОМОНАТЧИ Омонат кассасига пул қўйган киши.

ОМОНИМ [*р<грек*] *лингв.* Шакл ва талаффузи бир, аммо маъноси бошқа-бошқа сўзлар, шаклдош сўзлар.

ОМОНИМИК [*р* омонимический] Омонимга тегишли. *Сўзнинг омонимик хусусияти.*

ОМОНИМИКА [*р*] *лингв.* 1 Бирор тилнинг омонимлари жами, йиғиндиси.

2 Тилшуносликнинг омонимларни ўрганадиган бўлими.

ОМОНИМИЯ [*р*] *лингв.* Маъноси турлича бўлган сўз ёки шаклларининг товуш жиҳатидан тўла мос келиши.

ОМОНЛАШМОҚ 1 Бир-бири билан саломлашмоқ, бир-биридан ҳол-аҳвол сўрашмоқ. *Элмурод челакларини ерга қўйди-да, бориб [Норжон билан] омонлашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *диал.* Видолашмоқ, хайрлашмоқ. *Ана шундай қилиб, Муродхон синглиси билан омонлашиб, йўлга тушиб жўнайверди.* «Муродхон».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОМОНЛИК 1 Соғ-саломатлик, тинч-осойишталик. *Сизга омонлик тилайман.*

2 Тинчлик, осойишталик, бехатарлик. *Ишқилиб омонлик бўлсин! Омонлик бўлса, кўришармиз.*

ОМОН-ОМОН Урушдан, сулҳдан кейин бошланган тинчлик вақти, тинчлик, осойишталик.— *Ҳуррият қуёши туғди,— деди гапирувчи,— омон-омон, озод замон бўлди. Нонни нишолда билан ёяверасизлар, оғзингиз мойга тўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОМОНСИЗ *айн.* **беомон.** *Мирзакаримбой Йўлчига далда бериш учун, .. ўлим ҳар кимнинг бошида омонсиз қиличини тутиб турганлигини гапирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОМОН-ЭСОН *айн.* **омон** 1.

ОМОЧ *эск.* Уловга қўшиб ер ҳайдайдиган металл тишли примитив ёғоч асбоб. *Омоч билан ер ҳайдамоқ.* ▪ *Ҳўкиз калласини эгиб омочни тортишга уринар, қўшчи эса ҳа деб қистар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Абдурасул*] *дастлаб Олахўжанинг сигарларини боқади, кейин омоч қулоғини ушлайдиган бўлгач, қўшга чиқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Темир омоч** *с. т.* рус омочи, плуг.

ОМОЧ-БЎЙИНТУРУК Ер ҳайдаш учун керакли бўлган омоч, бўйинтуруқ ва бошқа асбоблар мажмуи.

◆ **Тарақа туруқ, омочга бўйинтуруқ** *ҳазил* арзимаган ишга тўполон, шов-шув, тартибсизлик кўтарилганда айтиладиган ибора.

ОН I [*ф-т*]: **он ҳазрат(лар)и** у олий ҳазратлари (подшоҳ, амир, хон ва ш. к. ҳақида). *Мирзо Анвардан он ҳазратга номуссизона бир хиёнат содир бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ОН II [*а*] Қисқа бир замон; лаҳза, пайт. *Бир он. Шу онда.* ▪ *Бир онинг баҳосин ўлчамоқ учун, Олтиндан тарозу, олмосдан тош оз.* Ғ. Ғулом.

ОНА 1 Фарзанди ёки фарзандлари бўлган хотин (ўз туққан фарзандларига нисбатан); болали хотин. *Кўп болали она. Бола йиғламаса, она эмчак бермас.* Мақол. *Эрка тутса онаси, талтаяди боласи.* Мақол. ▪ *Қиз эрталаб туриб, дарров онасига разм солди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Онаси** *этн.* эрнинг ўз хотинига унинг исмини айтмай мурожаат этиш формаси. *Ҳой онаси, суюнчини чўз.* Э. Раҳим, Янги қадам. **Онайи зор** меҳрибон, ғамхўр она. *Онайи зор эмасми, устунни ушлаганча, .. боласининг товуши келаётган томонга термилиб қолди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. **Қайин она** *айн.* **қайнана. Қаҳрамон она** ўнта ва ундан ортиқ бола туғиб вояга етказган онага СССР Олий Совети Президиуми томонидан бериладиган фахрий унвон. **Она тили** ғудакликдан ўрганган тил, туғма тил (одатда гапирувчи шахс мансуб бўлган халқ тили). **Онанг ўргилсин** *қ.* **ўргилмоқ.**

2 Оила бошлиғи, тарбиячиси. *Булар учун алоҳида қозон осилармиди. Сиз ҳаммасининг онаси, у киши — ота. Уста болани жуда яхши кўрадилар.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ.

3 Кекса аёлларга ҳурмат юзасидан уларнинг номига қўшилиб ишлатилади, мас. *Тожихон она, Норжон она.*

4 Кекса аёлларга ҳурмат билан мурожаат этиш формаси.

5 Бола туққан жонивор. *Тойчоқнинг онаси. Она қўй. Яхши бузоқ икки онани эмар.* Мақол.

◆ **Гаппинг онаси** гапнинг пўскалласи, бўлган-тургани, ҳақиқати.— *Отангизга раҳмат — Юсвали тоға! — деди бошини қимирлатиб Мели полвон.— Гапнинг нақ онасини айтдингиз-қўйдингиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Она Ватан** киши туғилиб ўсган, унинг учун муқаддас саналган мамлакат. **Онадан туғма бўлиб** ҳар қандай касалликдан ёки бало-қазолардан мусаффо, хориж бўлиб, кўрмагандай. *Бу ўзгаришдан кейин онадан туғма бўлиб, енгил тортди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Онаси ўпмаган қиз** бегона қўл тегмаган, пок, иффатли қиз; бокира. *Пулинг булса, онаси ўпмаган малика қизлар санга қучоқ очади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Она сутидай пок** (*ёки* **ҳалол**) ҳеч қандай нопоклик, қалбакилик аралашмаган, кишининг ўз пешана тери эвазига келган. *Пулни олмадим, минг марта розиман, сизга она сутидай ҳалол бўлсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Она сути оғзига келди** *қ.* **оғиз.** *Вой-вой, Гулнора синглингни Азизбойникидан олиб чиққунимча нақ она сутим оғзимга келди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ОНА-БОЛА Она ва бола (бирликда). *Она-бола туни билан ҳасратлашиб, охири маслаҳатни бир ерга қўядилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Она-боладай** она ва бола каби, бир-бирига меҳрибон; иноқ. *Бу бечораниинг ҳам ҳеч кими йўқ экан. Она-боладай бўлиб қолдик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОНА-БОЛАЛИ Онаси ва боласи бор, онаси ва фарзанди билан (бирликда). *Совхоз дирекцияси* [*Қурбонали полвон оиласини*] *она-болали бир говмиш сигир билан .. мукофотлади.* Н. Сафаров, Қурбонали.

ОНА-БОЛАЛИК Она ва бола ўртасидаги муносабатларга оид, шу муносабатлар билан белгиланадиган, она ва болага тегишли. *Онахон уларнинг она-болалик меҳридан завқланиб, ўйчан кўзларини бир нуқтага тикканча қўлини иягига қўйиб ўтирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОНАБОШИ *с. т.* 1 Рўзғор бошлиғи ёки бирор жамоатга бош бўлган, уни бошқариб турган хурматли аёл. *Нафиса ёшлар ичида аллақачон бўлғуси оналик ҳурматини қозонган, гапида ҳам, ишида ҳам салмоқли, қизларгагина эмас, йигитларга ҳам онабоши бўлиб қолган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Болалар ўйинида: қатнашувчи икки томондан ҳар бирининг бошлиғи. «*Қушим боши*» *шунақа ўйин: болалар икки тўдага ажралиб, улар ичидан иккитаси «онабоши» бўлади. Улар битта латтани қушга ўхшатиб тугади. Ҳар икки бола бир-бирига шивирлашиб бир қушнинг отини яширишади.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ОНАЖОН *эркл.* Онаси ёки кекса аёлни севиб, эркалатиб, уни жуда яқин олиб мурожаат этиш формаси. *Элмурод, кампирнинг самимий муомаласини кўриб: — Саломат бўлинг, онажон! — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОНАЛАРЧА *рвш* Оналар каби, оналарга хос меҳрибонлик, шафқат билан. *Оналарча ўпмоқ* || *Оналарча ғамхўрлик.*

ОНАЛИК Она мавқеи, унга хос хислатлар — ҳомиладорлик, туғиш, болани тарбиялаш ва шунга боғлиқ она бурчи. *Оналик ва болаликни ҳимоя қилиш. Оналик муҳаббати. Оналик ҳисси.* ▪ *Тўсатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб тортган азоби ҳам эсидан чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу сўздан сўнг Офтоб ойимнинг оналик кўнгли эриб кетган .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОНАХОН 1 Онани ёки кекса аёлни севиб, эркалатиб, жуда яқин олиб мурожаат этиш формаси; онагина, онажон.

2 Хотинларга бош кекса аёл. *Ўзбек ойимнинг обрўси ёлғиз шулар билангина чекланиб қолмас, уни ўрда хонимлари ҳам эҳтиром қилиб, ўзларининг «онахонлари» деб билар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОНАХОТИН 1 Ҳурматли, қадрли кекса хотин; бошлиқ, раҳбар аёл. *Рўпарамдан келмоқда расмона — онахотин, Намойишлар эгаси салобат билан босиб.* Ғ. Ғулом.

2 Серғап, маҳмадона қизчаларга нисбатан айтиладиган сўз.

ОНАҒАР *сўк.* Нафрат, ғазаб, қаттиқ койишни ифодалайди.

ОНГ I 1 Кишининг фикрлаш қобилияти; ақл, идрок. *Боланинг онгини ўстириш.*

2 Одамнинг ёки одамлар гуруҳининг ижтимоий ҳаётни тушуниши, сезиши, унга муносабати. *Сиёсий онг. Синфий онг.* ▪ *Бизнинг мақсадимиз кишиларга онг, тушунча бермоқ; токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажратиб оладиган бўлсин!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *филос., психол.* Воқеликнинг киши миясида унинг бутун руҳий фаолиятини ўз ичига олган ва маълум мақсадга йўналган ҳолда акс этиши. *Онг миянинг функциясидир. Модда бирламчи, онг иккиламчидир.* | *филос.* Белгили бир ижтимоий синф вакили бўлган кишиларнинг психологик, сиёсий ва фалсафий нуқтаи назарлари; диний, бадиий қарашлари мажмуи, системаси. *Турмуш онгни белгилайди. Ижтимоий онг. Социалистик онг.*

ОНГ II *диал.* Ов, илвасин. *Жуда мерган эди, қушларнинг, онгларнинг додини берган эди.* «Равшан».

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОНГЛИ 1 Онгга эга, ақл-идрокли. *Онгли киши.* ▪ *Ҳар бир онгли ишчи бизнинг улуғ ҳақиқатимизнинг ташвиқотчиси бўлиши керак.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Онг, ақл-идрок билан боғланган, ақл-идрок тақозоси билан қилинадиган. *Онгли ҳаёт.* | Шундай онг-тушунчага асосланган. *Партия интизоми .. юзаки интизом бўлмасдан, балки онгли интизом бўлиши лозим.* «КПСС Устави».

3 Воқеликни, ижтимоий ҳаётни, ўзининг мавқеи ва тарихий бурчини тўғри тушунадиган, тушунган, онги баланд.— *Мана энди Совет ҳукумати ўқишни осон ва текин қилиб қўйди. Ҳаммаларингизни ўқишга, билим олишга, коммунизм қуриш йўлида онгли курашчилар бўлишга чақираман,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Белгили тушунчага эга, билимли, кўзи очилган, маданиятли. *Тешабой замонасининг беш-олти хотинлик қолоқ бойларидан бўлмай, .. онгли бойлардан эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Онгли равишда** 1) онг, ақл-идрок тақозоси билан. *Онгли равишда фикр юритмоқ;* 2) атайлаб, кўра-била туриб. *Онгли равишда қилинган иш.*

ОНГЛИЛИҚ **онгли** *с. белги оти.*

ОНГСИЗ 1 Онги, ақл-идроки йўқ; ақлсиз.

2 Тушунчаси йўқ, тушунмаган, онги паст.

ОНДА-СОНДА *рвш.* 1 Баъзи-баъзида, гоҳо. *Одамлар тарқала бошлади. Онда-сонда аравалар ғижирлаб «пўшт-пўшт» деган товушлар, қичқириқлар эшитилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Қишлоқда турган вақтимда ҳам онда-сонда учрашардик,— деди Раҳимов Туйғуной-га.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

2 У ер-бу ерда, унда-мунда, сийрак. *Онда-сонда учраган катта кесакларни кетмон .. билан бир ур-да, кетавер!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қўриқни кўм-кўк ўт қоплаб ётган бўлса ҳам мол кам, онда-сонда битта-иккита сигир, қўй кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОНИЙ [*а*] (о — *чўзиқ*) Жуда қисқа вақт давом этган, бир он, бир лаҳзали. *Оний ўзгариш.* ▪ *Ҳамманинг юзида оний бир фалокат зарбини тортганларнинг ҳаяжон ва ташвишини кўрди.* Ойбек, Навоий.

ОНКОЛОГ [*р*] Онкология мутахассиси, врачи.

ОНКОЛОГИК [*р* онкологический] Онкологияга оид. *Онкологик диспансер.*

ОНКОЛОГИЯ [*р*<*грек*] Медицинанинг киши баданидаги шишлар ва уларни даволаш ҳақидаги бўлими.

ОНТ Муқаддас нарсалар ёки кимсаларни оғизга олиб берилган қатъий ваъда; қасам. *Онт ичмоқ.* ▪ *Башарти шу хизматни бажариб беришни бўйнингга олсанг, онт билан айтаманки, давлатимнинг ярмиси сеники бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОНТАРИЛМОҚ **онтармоқ** *фл. мажҳ. ш.*

ОНТАРМОҚ *диал.* Ағдармоқ, тўнтармоқ.

ОНТАР-ТЎНТАР *диал.* Ағдар-тўнтар.

ОНТХЎР Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, аммо қасамнинг устидан чиқмайдиган; бебурд. *Онтхўр одам.*

ОПА 1 Бир ота-онадан туғилган фарзандлар ичида ўзидан кичикларга (укаларга, сингилларга) нисбатан катта қиз. *Опаси эрга текканда Адолат ўн бир яшар қиз эди.* А. Қаҳҳор, Қизлар.

2 Ўзидан катта, баъзан кичик аёлларга ҳурмат юзасидан уларнинг исмига қўшиб ишлатилади, мас. *Мастура опа, Малика опа.*

3 Ўзидан катта, баъзан кичик аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилиш формаси. *Суҳбатда Мастоннинг салмоғи тобора ортмоқда эди. Илгари «сингилим» деб турган йигитлар сал ўтмай «опа» дейдиган бўлишди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ОПАЛА(Р) *миф.* Гўё хотин қиёфасида кўринадиган ажиналар. **Опала(р) тегибди** *с. т.* жин урибди, ажина чалибди.

ОПА-СИНГИЛ Бир ота-онанинг турли ёшдаги қизлари (бир-бирига нисбатан). *Улар опа-сингил.* ▪ *Мастура Насимжоннинг ёш хотини билан опа-сингил тутиниб, у бойқушни шундай аврайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОПА-УКА 1 Бир ота-онанинг ёши катта қизи билан ёши кичик ўғли (бир-бирига нисбатан).

2 *с. т.* Опа-сингил. *Менинг хотиним онанг билан опа-ука бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОПЕРА [*р*<*лат*] 1 Музикали йирик драматик саҳна асари. *«Гулсара» операси.* | Шундай асарнинг театрда ижро этилиши.

2 Шундай асар ижро этиладиган театр. *Бугун операда «Майсаранинг иши» қўйилади. Ўзбек давлат опера ва балет театри.*

ОПЕРАТИВ [*р* оперативный] 1 Ҳарбий операцияга оид, ҳарбий операция билан боғли бўлган. *Оператив карта. Оператив маълумот.*

2 Топшириқни ёки ўз вазифасини тез ва амалий ҳал этадиган, бажарадиган. *Оператив группа. Милиция бўлимининг оператив вакили.*

3 Тезлик билан амалга ошириладиган, қўлланиладиган. *Оператив чоралар.* || *Оператив ишламоқ. Масалани оператив ҳал қилмоқ.*

ОПЕРАТИВЛИК **оператив** *с. белги оти. Оперативлик кўрсатмоқ. Оперативлик билан иш қилмоқ.*

ОПЕРАТОР [*р*<*лат*] 1 *махс.* Мураккаб механизмларни бошқарувчи ёки бирор ишлаб чиқариш корхонасида ишнинг боришини идора қилиб турувчи ва унга жавобгар шахс.

2 Кинофильмни суратга олувчи. *Фильм оператори.*

ОПЕРАЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Баъзи касалликларни даволаш мақсадида касалланган жойни хирургия йўли билан ёриш, кесиш, тикиш. *Кўз операсияси. Аппендицит операцияси. Операция столи. Операция қуроллари. Операция қилмоқ.*

2 Бирор мақсадани кўзлаб ёки бирор вазифани бажариш учун олиб бориладиган жанг ҳаракатлари мажмуи. *Жанговар операция. Операция картаси.* ▪ [*Дилбар:*] *Босмачилар билан олиша-олиша операциядан кечагина қайтиб келди, бугун яна жўнаб кетади.* К. Яшин, Тор-мор. *Ҳар кун актив операциялар олиб борилди: Варшава йўлларига пистирмалар қўйилди, миналар кўмилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Савдо, молия, почта каби ташкилотларда маълум бир мақсадда қилинадиган тугал бир иш ёки муомала. *Банк операциялари.*

4 Технологик процесснинг бир иш жойида бажариладиган тугал бир қисми. *Деталга сайқал бериш операцияси. Битта трансформатор ишлаб чиқариш учун қанчадан-қанча операция бажарилади.*

ОПЕРЕТТА [*р*<*итал*] 1 Ашула, рақс ва сўзлашув аралаш комедия характеридаги музикали саҳна асари. | Шундай асарнинг театрда ижро этилиши.

2 Шундай асар ижро этиладиган театр. *Опереттага бормоқ.*

ОПИЙ [*р*<*грек*] *айн.* **афюн.**

ОПИУМ [*р*<*грек*] *айн* **афюн.**

ОПИЧЛАМОҚ *айн.* **опичмоқ** 1. *Мен нима қилибманки, колхозни опичлаб катта қилган одамлар қатори «Қўшчинор»нинг хўжайини бўламан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

♦ **Тишда тишлаб, орқада опичлаб** кўз қорачиғидай сақлаб, ардоқлаб. *Мен бу болани тишимда тишлаб, орқамда опичлаб катта қилганман.*

ОПИЧМОҚ 1 Кимсани орқасига миндириб кўтармоқ, кўтариб юрмоқ. *Болани опичмоқ.* ▪ *Агар дунёнинг нариги бурчагига сизни опичиб бориш тўғри келса, мен суюна-суюна бажарардим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кимсанинг орқасига минмоқ, миниб ёпишиб бормоқ.— *Тулқинбой,— деди Ғани ота .. елкасини болага тутиб,— қани опичиб олинг. саройга тушамиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. [*Катя ярадорга:*] *Қани, азамат, менга опич, мардона ишинг бу ерда тугади.* В. Ғофуров, Вафодор.

ОПИЧТИРМОҚ **опичмоқ** 1 *фл. орт. н. Қудрат Сорокиннинг ярасини тез-тез боғлаб, кейин авайлаб опичтирди-да, автоматнинг қайишидан тишлаб олиб ўрмонга қараб илдам юриб кетди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ОПИЧҚИЛАМОҚ *кам. қўлл. айн.* **опичмоқ.** [*Эъзозхон*] *Тулқинни опичқилаб, Учқунни қўлига кўтариб олиб базўр қадам ташлаб бораётибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОПОЙИ *с. т.* Опоғойи.

ОП-ОЧИҚ *айн.* **оппа-очиқ.** *Аёзий ўз шеърини шундай муболаға билан мақтар эдики, шеърнинг оп-очиқ ну-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

қсонларини ҳам танқид этмоққа киши илож тополмай қоларди. Ойбек, Навоий.

ОПОҚ (**оппоқ** *с. қисқарган ф.*) 1 *бол.* Тоза, яхши. **Опоқ бўлиб қолдингми?** яхши бўлиб, тузалиб қолдингми?

2 Дада, буви, ойи каби қариндошлик билдирувчи сўзларга қўшилиб, «катта» сўзи ўрнида келади ёки хурмат ифодалайди. *Опоқ буви. Опоқ дада. Опоқ ойи.* ■ *Бизнинг шаҳримизда чет элни кўрган, қандайдир бир чет тилни билган битта одам бор. У ҳам бўлса Ҳожи бува — Душаннинг опоқ дадаси.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ОПОҚИ *с. т.* Опоғойи.

ОПОҒОЙИ Ёши катта аёлларга хурмат билан мурожаатда ишлатиладиган сўз.

ОППА-ОЙДИН ойдин 1, 2 *с. инт. Оппа-ойдин кеча. Оппа-ойдин масала.*

ОППА-ОСОН осон *с. инт. Оппа-осон иш.* ■ *Кўнгил деган нозик нарса. Уни ром қилиш қийин, аммо қайтариш оппа-осон.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОППА-ОЧИҚ очиқ *с. инт. кам қўлл. айн.* **очиқдан-очиқ.** *Бек .. Лаълининг қўйнини шу вақтача пуч ёнғоққа тўлдириб келаётганини оппа-очиқ айтди-қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОППОЗИЦИОН [*р* оппозиционный] Оппозицияга оид, оппозициядан иборат бўлган, оппозиция руҳидаги. *Оппозицион ҳаракат. Оппозицион блок. Оппозицион партия.*

ОППОЗИЦИЯ [*р*<*лат*] 1 Қарама-қарши ҳаракат; ихтилоф; ўз дунёқарашини, сиёсатини бошқаларнинг қарашларига, сиёсатига қарши қўйиш.

2 Ҳукмрон партия ёки ҳукумат сиёсатига қарши чиқувчи партия ва группаларнинг умумий номи; буржуа давлатларида — шу партияларнинг парламент фракциялари.

ОППОЗИЦИЯЧИ Оппозиция қатнашчиси, тарафдори. *Ўнг оппозициячилар.* || *Оппозициячи группа.*

ОППОНЕНТ [*р*<*лат*] Очиқ суҳбат ёки диспутда эътироз билдириб гапирувчи шахс. **Расмий оппонент** диссертация ҳимоясида чиқиб гапириш учун олдиндан белгилаб қўйилган шахс.

ОППОН-СОППОН: оппон-соппон бўлмоқ тамом бўлмоқ, тугамоқ, битмоқ. *У ҳамма ёқ оппон-соппон бўлганда келди.* ■ *Катта уруш оппон-соппон бўлиб, йигитлар қайта бошлади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ОППОРТУНИЗМ [*р*<*лат*] Ишчилар ҳаракатида: пролетариат синфи манфаатларини буржуазия манфаатига бўйсундиришга интилувчи, буржуазия билан келишувчилик, ҳамкорлик қилишга, синфий кураш, социалистик революция ва пролетариат диктатурасидан воз кечишга даъват қилувчи сиёсий оқим.

ОППОРТУНИСТ [*р*] Оппортунизм тарафдори; оппортунизм сиёсатини амалга оширувчи шахс.

ОППОРТУНИСТИК [*р* оппортунистический] Оппортунизмга оид, оппортунизм руҳидаги, оппортунизм сиёсатини юргизувчи. *Оппортунистик группа. Оппортунистик назария.*

ОППОРТУНИСТЛИК 1 **оппортунист** *с. мавҳ. от. Оппортунистлик қилмоқ.*

2 *айн.* **оппортунизм.**

ОППОҚ оқ *с. инт. Оппоқ қор. Оппоқ ойдин.* ■ *Йигит чаноқлардан тошиб чиққан оппоқ пахталарни кўрди-ю ўзининг ҳам ёш чеҳраси шу чаноқлардай очилиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Оппоғим** ўз бодасини эркалатиш формаси. *Қўнғиз боласини оппоғим дейди, кирпи боласини юмшоғим дейди.* Мақол. **Оппоқ болам, оппоқ қизим** *айн.* **оппоғим. Оппоқ қиз** ҳар қандай қизга эркалатиб мурожаат этиш формаси.

ОПТИҚ [*р*] 1 Оптика мутахассиси.

2 Оптик асбоблар тайёрловчи уста.

ОПТИЙ [*р* оптический] 1 Оптика ҳодисаларига оид. *Оптик кузатишлар.*

2 Оптикага оид, оптика билан боғли. *Оптик асбоблар.*

ОПТИКА [*р*<*грек*] 1 Физиканинг ёруғлик ва унинг хусусият ва қонуниятлари ҳақидаги бўлими.

2 Ёруғликнинг акс этиш ва синиш қонунларига асосланган асбоб-ускуналар. *Оптика магазини.*

ОПТИМАЛ [*р* оптимальный <*лат*] Энг мувофиқ, энг яхши, энг қулай. *Чигит экишнинг оптимал муддати. Қурт боқишининг оптимал режими.* ■ *Тананинг оптимал температураси нерв системасининг фаолияти туфайли вужудга келтирилади.* Э. Маҳмудов, Терлаш ва унинг аҳамияти.

ОПТИМИЗМ [*р*<*лат*] Келажакка ва умуман ҳар ишга ишонч билан қараш; ҳар бир нарсанинг яхши ва порлоқ томонини кўришга мойиллик. *Бизнинг дунёқарашимиз ҳаётбахш оптимизм билан суғорилган.* «С. Ўзбекистони», 1967, 19 апрель.

ОПТИМИСТ [*р*] Оптимизм руҳи билан суғорилган, ҳар нарсага, ҳаётга комил ишонч билан қаровчи, ундан завқланувчи киши.

ОПТИМИСТИК [*р* оптимистический] Оптимизм руҳи билан суғорилган, ҳар нарсага, ҳаётга комил ишонч билан қарайдиган, қувноқ, кўтаринки руҳдаги. *Оптимистик кайфият. Ҳаётга оптимистик кўз билан қарамоқ.*

ОПТИМИСТЛИК 1 **оптимист** *с. белги оти.*

2 *айн.* **оптимизм.**

ОПТОВА [*ф-т*] *диал.* Обдаста. *Анорхон кампирни суяб турғизди, қучоқлаб сўридан пастга тушириб, оптовада сув келтириб берди.* И. Раҳим, Ихлос.

ОР [*а*] 1 Ўзига номуносиб ёки эп кўрилмаган ишдан, нарсадан ҳижолат тортиш, уялиш туйғуси; уят, номус. *Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик ордир.* Мақол. **Ор билмоқ** ўзига эп кўрмаслик. *Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни [Йўлчи] ўзига ор билди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ори келди уялди, номус қилди.** — *Йўқ, тоға, ўрганиб олдим,— деди укувсизлигидан ори келган Қўзибой.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Ор қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) **уялмоқ, номус қилмоқ,** ўзига эп кўрмаслик. [*Раъно:*] *Агар ор этса Лайли ҳақлидир Қайснинг жунунидин.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Обрў, фахр. *Нори борнинг ори бор.* Мақол. ■ *Сен менинг чин ёримсан. Дилда йўғу боримсан, Ҳам номусу оримсан,Ой бориб, омон келгил.* Т.Тўла.

ОРА I 1 Икки нарса ёки нуқта ўртасидаги масофа. *Москва билан Тошкент ораси 3500 километр. Колоннида машиналар ораси.* ■ *Ора узоқ, қарийб бир километрча келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсалар ўртасидаги жой, бўшлиқ, майдон. *Ғўза қаторлари орасини юмшатиш.* ■ *Сени унда, мени мунда яратди. Орамизда оқар дарё яратди.* «Фольклор». *Супаларнинг ораларига, атрофига анвои .. гуллар экилган.* Л. Қаҳҳор, Асроб бобо. | Нарсаларнинг бир-бирига туташган жойи, ўртаси. *Этаги вшик орасига қисилиб қолди.* ■ *Саман отлиқ қамчисини буклаб, пиёзи чакмонининг ёқаси билан гардан орасига қистирди-да, отини қистаб деворга яқинлашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Тирноқ орасидан кир қидирмоқ** қ. **тирноқ.** | Нарсаларнинг ичи, ўртаси. *Беда ораси жуда иссиқ, гўё қуёшнинг бутун олови беда ичига яширингандай.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нарсаларнинг ўртасидаги бўшлиқ; очиқ ёки тешик жой. *Булутлар орасидан ойнинг бир парча кумуши кўриниб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қатор, саф; тўда, давра. *Орамизда ҳар хил одамлар бор. Орамиздан яқин дўстимиз кетди.* ■ *Буни ҳайданг, .. орадан жўралар! Яна ёлғонлар ила кўп Сизни сарсон қиладир.* Ҳамза. *Қўшин Тошкентга етган баъдида бизлар ташқаридан ва сизлар ичкаридан бўлиб Мусулмонқулни орадан кўтаргаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Икки воқеа, ҳодиса ёки пайт ўртасида ўтган, ўтадиган вақт, фурсат. *Меҳмонлар жўнаб, орадан сал вақт ўтмай Асрорқул келди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Орадан тўққиз йил ўтди. Булар тўрт бола кўришди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. **Кун ора** кун оша, икки кунда бир. **Бу** (*ёки* **шу**) **орада** 1) шу вақт ичида, маълум вақтдан бошлаб ўтган вақт давомида. *Иккала хатга ҳам тезда жавоб кела бермади. Бу орада жанглар бўлиб, Мирзаевнинг қисми — гвардиячи қисм, ўзи гвардиячи сержант бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт; 2) бу (шу) ўртада, бу (шу) жойларда, яқин атрофда.— *Бу орада Ҳомид нима қилиб юрибдир, ўзига тузуккина бой киши эмасми эди? — деди Офтоб ойим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тез орада** қ. **тез** 1. **Яқин орада** 1) яқин вақт ичида, яқин кунлар ичи шу кунларда. *Агар яқин орада ҳа-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

во очилмай сурункасига ёмғир ёғиб берса нима қиламиз? Н. Сафаров, Хадича Аҳророва; 2) бу (шу) ўртада, яқин атрофда. *Яқин орадаги обжувоз пойқўпининг зарби ерни силкитиб тўлқин берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Қишилар ўртасидаги ўзаро муносабат, алоқа. *Ҳокимлар билан орамиз ҳам ёмон, ҳам яхши.* Айний, Жаллодлар.— *Ҳалиги гаплар ёлғонми! Орада ҳеч нарса .. бўлган эмасми? — сўради юмшоқланиб она.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ора очиқ** 1) ўзаро ҳисоб-китоб тугади. [*Бой Ғофирга:*] *Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор. Шуларни пулга чақиб орани очиқ қилиб қуйсак деган эдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи; 2) орада юз берган англашилмовчилик ёки нохушлик тугади, икки томон баравар бўлди.— *Сен хато қилган бўлсанг, мен ҳам хато қилдим, ора очиқ,— деди Тўлаган қистаб келаётган кулгидан лаби пирпираб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Орага суқилмоқ** бошқаларнинг гапига, суҳбатига ёки ишига оралашмоқ. *Дув орага суқилибди Неча даллол: «Барака де, барака де, Сен сот, сен ол!»* Ғ. Ғулом. **Орага тушмоқ** (*ёки кирмоқ*) ўзаро мунозара қилаётган, тортишаётган ёки уришаётган кишилар орасидаги ихтилофни бартараф қилиш учун уринмоқ. *Эр-хотиннинг орасига эси кетган тушибди.* Мақол. ■ *Эр-хотиннинг орасига тушган киши баъзан ўша тобда, аксари кейинчалик сўкиш эшитади.* А. Қаҳҳор, Қушчинор. **Орага одам** (*ёки киши*) **қўймоқ** икки томонни битиштириш, улар ўртасидаги иш ҳақида келишиш учун учинчи бир шахсни воситачи қилиб юбормоқ. *Мендан ўзи хафа бўлган бўлса, орага киши қўйса ҳам бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Орада** (*ёки орага*) **қора тиканак бўлмоқ** *айн.* **тикан бўлмоқ** *қ.* **тикан. Орада(н) гап ўтди** (*ёки қочди*) икки томон ўртасида нохуш, бир-бирига қаттиқ тегадиган, айил ботадиган гап бўлди. *Сиз пайқамабсиз .. «Орада жиндай гап қочди».* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. **Ораларидан қил** (**ҳам**) **ўтмайди** *қ.* **қил. Ора(ни) бузмоқ** кишилар ўртасидаги алоқани, муносабатни ёмонлаштирмоқ, ўртага адоват солмоқ, дўстни душманга айлантирмоқ. ■ *Биноийдек бош қўшиб турган икки элатнинг ораси яна бузилди-қўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

6 З-ш. **эгалик** ва ў.-п. к. аффикслари **билан кўмакчи** вазифасида ишлатилади (*қ.* **орасида**).

ОРА II: **ора ойи** қамария йил ҳисобидаги шаввол ва зулҳижжа оралиғидаги ой; зулқаъда.

ОРАБУЗАР Қишилар орасидаги муносабатни бузувчи, кишиларни бир-бирига ёмонлаб улар ўртасида ихтилоф туғдиришга уринувчи.

ОРАЗ [*а*] *поэт.* Чиройли юз, бет, чеҳра; жамол. *Оразингни, эй маҳваш, боғ аро намоён қил.* Муқимий. *Яшнамоқда оразинг гулзори доим навбаҳор, Суҳбатинг бўлса муяссар кимга, бўлгай бахтиёр.* Ҳабибий.

ОРАЛАМОҚ **1** Ўртасидан, ичидан юрмоқ, ўтмоқ; кезмоқ. *Аҳмаджон.. немислар буталарни оралаб юз эллик метрча яқин келганда устма-уст икки сидра ўқ ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қўшиқ оралайди оролма-орол, Асрлар уйқусин бузиб уйғотиб.* Т. Тўла.

2 Яшириниб кирмоқ, пайдо бўлмоқ, доримоқ. *Қишлоққа бўрилар оралаб қолди.* | Суқилиб кирмоқ. [*Домла:*] *Жўрабой, кўнглингизга шайтон оралаб қолибди, калима келтиринг.* И. Султон, Бургутнинг парвози. | Аралашмоқ. [*Ботиржон:*] *Колхоз рўзғорига ҳаром қўл оралаганини сезиб, қараб туролмадим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 Битта-ярим тушмоқ, ора-сира пайдо бўлмоқ. *Қори битта-иккита оқ оралаган чўққи соқолининг учини ушлаб илжайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Икки орада, кишилар ўртасида пайдо бўлмоқ, туғилмоқ. [*Опоғойи*] *Зайнаб сиқилмасмикин, икки ўртага совуқчилик ораламасмикин, деб қўрқади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Кун оралаб** кун оша, орадан бир кун ўтказиб, кун ора. *Баъзан ҳар кун, баъзан кун оралаб кечқурун Унсинни кўргали [Йўлчи] Шокир отаникига келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ой оралаб** орадан бир ой ўтказиб, бир ой оша. *Журнал ой оралаб чиқади.*

ОРАЛАТМОҚ **1** **ораламоқ** 1, 2 *фл. орт. н.*

2 Қатордаги киши ёки нарсалардан бирини қолдириб ўтмоқ. *Ғўзани оралатиб суғормоқ.* ■ *Ҳа деб менга бераверасанларми, оралатиб Жаннат опамга ҳам бериб қўй, ха-ха-ха!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **Кун оралатиб** *айн.* **кун оралаб** *қ.* **ораламоқ.** *Кун оралатиб келиб турмоқ.*

ОРАЛИҚ **1** Нарсалар ўртасидаги жой, масофа. *Тоғ оралиғи.* ■ *Студентлар ётоқхонаси. Кичикроқ хонада икки каравот, оралиқда тумбочка.* М. Бобоев, Гўзаллик истаб. *Ҳалиги отлиқ яна кўринди. Оралиқ тобора қисқара борди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Оралиқ шестерня** *тех.* икки шестерня ўртасида жойлашган учинчи шестерня.

2 Икки пайт, момент ўртасидаги вақт. *Кичик вақт оралиғи.*

ОРАНГУТАНГ [*р*<*малайча*] Одамсимон маймунларнинг бир тури.

ОРАНЖЕРЕЯ [*р*<*фр.*] Ўсимликларни қишлатиш, совуқдан сақлаш, қишда ҳам ўстириш учун қилинган ойнавон иссиқ бино.

ОРАСИДА *кўм. вазифасида* **1** Ўртасида, ичида. *Жуфтлик ёлғиз кишилар орасидагина эмас, ер юзидаги ҳар бир маҳлуқда ҳам бор.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қудрат она шу ерлик халқ ишчилари орасида революцион воқеалар мазмунини ўз тилида тушунтириб юрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Давомида, мобайнида. *Бу кунги беш дақиқа орасида бўлиб ўтган воқеани [Отабек] ҳеч бир йўсин билан миясига сиғдира олмас .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Вақт шом билан хуфтон орасида эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ўртасида, чегарасида. *Меҳмонларнинг аксари ўрта ёшли — ўттиз-қирқ орасидаги одамлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ичида. *Қий-чув орасида заиф йиғи товуши ҳам келиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Отабек Кумушга:*] *Бу телбаларча мактубингизни иситма орасида ёзганга ўхшайсиз.* А. Қодирий, Ўтган Кунлар. | Ўртасида (қиёслашда). *Товуқ билан одам орасида қанча фарқ бўлса, бу икки жониворнинг муҳаббати орасида ҳам шунча фарқ бор.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ОРА-СИРА *рвш* **1** Гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзида. *Турналар мулойим овозлари билан болаларнигина эмас, катталарни ҳам ора-сира осмонга қарашга мажбур қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У [Гуломжон] томоғини ора-сира қириб, энтикиб туриб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Унда-мунда, у ер-бу ерда. *Анвар машиналарнинг ишини кўриб қувониб кетди. Бироқ ора-сира ғалтаклар ҳам, замбиллар ҳам кўриниб қоларди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ОРАСТА [*ф-т*] Оро берилган, ясатилган, безатилган; батартиб. *Ҳамма ёқни ораста қилмоқ.* ■ *Йўлдошалининг кичкина меҳмонхонаси шинам, тоқчада турли китоблар ораста.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ОРАТОР [*р*<*лат*] Нутқ сўзловчи, нотиқ.

ОРАТОРИЯ [*р*<*итал*] Умумий хор, якка ашулачи ва симфоник оркестр учун ёзилган драматик сюжетли йирик музика сари.

ОРАТОРЛИҚ **оратор** *с. белги оти. Ораторлик санъати.*

ОРА-ЧОРА *айн.* **ора-сира.**

ОРБИТА [*р*<*лат*] *астр.* Осмон жисмининг фазода бошқа бир жисмнинг тортиш қуввати таъсирида қиладиган ҳаракат йўли (мас., Ернинг Қуёш атрофидаги йўли ер орбитаси дейилади). *Ракетанинг сўнгги босқичи автоматик планеталараро станцияни мўлжалдаги орбитага олиб чиқди.*

ОРБИТАЛ [*р* орбитальный] Орбитага оид, орбитага тегишли; орбитадаги. *Ер сунъий йўлдошининг орбитал ҳаракати. Космик орбитал станция.*

ОРГАН [*р*<*грек*] **1** Одам, ҳайвон, ўсимлик ва умуман жонли организмларнинг маълум бир функцияни бажарадиган қисми; аъзо. *Сезги органлари. Эшитиш органи.*

2 Бирор бошқарма системаси составига кирувчи муассаса, ташкилот. *Партия ва совет органлари. Қонун чиқарувчи орган. Суд органлари. СССР*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Олий Совети — СССР давлат ҳокимиятининг энг юқори органидир. ▪ *Партиянинг қуйи органларидан тортиб, юқори органларигача барча раҳбарлик органлари сайланиб қўйилади.* «КПСС Устави».

3 Бирор партия, ташкилот ёки муассаса томонидан нашр қилинадиган ва шу ташкилотнинг қарашларини акс эттирадиган вақтли матбуот. «*Шарқ юлдузи*» *журнали — Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг органидир.*

4 *тех.* Механизм ва машиналарнинг маълум вазифани бажарадиган мураккаб мустақил қисми. *Тракторнинг бошқариш органи.*

ОРГА́Н [*р*<*грек*] Қатта-кичик трубаларига дам билан етказиб бериб туриладиган ҳаво туфайли чалинадиган клавишли катта музика асбоби.

ОРГАНИ́ЗМ [*р*<*лат*] Ҳар қандай тирик мавжудот. *Соғлом организм.*

ОРГА́НИК [*р*] Органик химия мутахассиси, олими.

ОРГАНИ́К I [*р* органический] 1 Организмга, жонли мавжудотга оид, тирик мавжудотлар билан боғлиқ бўлган; тирик, жонли. *Органик дунёнинг тараққиёт қонунлари.*

2 Ҳайвон ёки ўсимликларнинг чиришидан ҳосил бўлган; тирик организмлар маҳсулидан олинган. *Органик модда. Органик ўғитлар.*

◆ **Органик химия** химиянинг углерод бирикмаларини ўрганувчи бўлими.

ОРГАНИ́К II [*р* органический] *айн.* **узвий** 2. *Органик равишда боғланган масалалар.*

ОРГАНИ́СТ [*р*] Орган чалувчи музикачи.

О́РДЕН I [*р*<*лат*] Ҳарбий ёки гражданлик бурчини намунали бажарганлик учун бериладиган турли даража ва номдаги нишон. *Ленин ордени. Меҳнат Қизил Байроқ ордени. «Қаҳрамон она» ордени. Орден билан мукофотламоқ.*

О́РДЕН II [*р*<*лат*] Католик монахлар ташкилоти.

ОРДЕ́НДОР [*р*+*ф-т*] *айн.* **орденли.**

ОРДЕ́НЛИ Орден олган, орден билан мукофотланган. *Қизил Байроқ орденли ўқитувчи.*

О́РДЕР [*р*<*фр*] Бирор нарсани олиш, бериш, бирор ишни бажариш ҳақида берилган ижозат қоғози, буйруқ варақаси. *Квартира (олиш) учун берилган ордер. Тўлов ордери. Касса ордери. Ордер бланкаси.*

ОРДИНА́РЕЦ [*р*<*фр.*] *ҳарб.* Командир ёки штаб хузурида ҳар хил топшириқларни бажарувчи ҳарбий хизматчи. *Тўламат урушда ... қайси бир генералга ординарец бўлган экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОРДИНА́ТА [*р*<*лат*] *мат.* Фазодаги нуқтанинг вазиятини аниқловчи уч координатадан бири.

ОРДИНА́ТОР [*р*<*лат*] Шифохоналарда (касалхона, клиника ва ш. к.да) тадқиқот ва даволаш ишини бажарувчи, одатда айрим бир палатага қараб турувчи врач.

ОРДИНАТУ́РА [*р*<*лат*] *мед.* 1 Ординатор иши, вазифаси; ординаторлик.

2 Амалий медицина аспирантурасининг бир тури. *Клиника ординатураси.*

ОРДО́НА Эгасиз қолган, эгаси ўлган; сабил. *Ордона кетмонни узат! Ордона қолгур (қолсин)! (қарғ.).* ▪ *Ҳа, ордона, менинг айтганларим у ёқда қолиб, ўзингизнинг дардингизда юрган экансиз-да!* Ҳ. Назир, Ўтлар тушганда. — *Куриб кетсин! — деди у [жувон] ийғламсираб.— Ўқишинг бошингдан ордона қолсин, Мастон!* А. Қаҳҳор, Мастон.

ОРЗИҚМОҚ [*асли* **орзу қилмоқ**] Қатиқ истамоқ, эришиш, етишиш истаги билан ёнмоқ; интизор, муштоқ бўлмоқ. *О, юрак, ёр келмай, орзиққанинг келмай туриб мунча ўртанмасанг!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўз номи чақирилишини орзиқиб кутган Холмурод зипиллаб саҳна олдига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

◆ **Юраги** (*ёки* **кўнгли**) **орзиқди** юраги дукиллади, юраги шув этиб кетди (шодлик, қўрқув, ҳаяжон каби туйғулардан). *Балки, муҳаббат шудир? Бўлмаса нега юрагим орзиқади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОРЗИҚТИРМОҚ **орзиқмоқ** *фл. орт. н.* **Юрагини** (*ёки* **кўнглини**) **орзиқтирмоқ** юрагини дукиллатиб юбормоқ, юрагини шувиллатиб юбормоқ (шодлик, қўрқув, ҳаяжон каби туйғулардан). *Бир ёқдан хушхабар гадолиги юрагини орзиқтирса, иккинчи ёқдан, раддия ваҳми қалбига наштар бўлиб санчилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОРЗУ [*ф-т*] Дилдаги истак; эзгу умид; интилиш. *Орзу қилмоқ. Орзуга етмоқ. Орзуга эришмоқ. Орзуга айб йўқ.* Мақол. *Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тош-тарозу! Мақол.* ▪ *Канизак ўйчан жавоб берди: — Москвага борсам .. Ленинни кўрсам, деган орзум бор.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Орзуси ушалди** қ. **ушалмоқ. Бола-чақаларнинг орзусига етинг** болаларни ўстириб-ундириб, уйлаб-жойлаб, тўй-томошаларини кўринг, бахтли-саодатли бўлишларига эришинг. [*Нусрат хола:*] *Бола-чақангизнинг орзусини кўринг, оталик қилдингиз.* Ойдин, Эр юрак.

ОРЗУ-АРМО́Н Дилдаги орзу ва армонлар. *Бирор киши, нима қилмоқчисан, қандай орзу-армонларинг бор деб сўрагани, шу ҳам одам-ку, деб гапимга қулоқ солгани йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОРЗУ-И́СТАК *айн.* **орзу-армон.**

ОРЗУЛАМОҚ Орзу қилмоқ, муштоқ бўлмоқ, ҳаваси келмоқ. *Ёқимтой бўл ҳар ерда, Мактаб, кино, лагерда. Ҳар сўзингдан бол томсин, Кўрган орзулаб қолсин.* Қ. Муҳаммадий.

ОРЗУЛИ 1 Кўпдан бери орзу қилинган, орзиқиб кутилган; кўнгилдаги. *Орзули тўй.* ▪ *Отабекнинг орзули келин олдига кирмаслиги важидан Ўзбек ойим аччиғланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Орзулар билан тўлиб тошган. *Орзули дунё.*

ОРЗУМА́НД [*ф-т*] Орзу қилувчи, истовчи; интизор, муштоқ. *У сени бир кўришга орзуманд.* ▪ — *Суҳбатингизга орзуманд эдик, шошманг. Марҳамат қилинг! — дастурхонга ишорат қилди Олимхон.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОРЗУМА́НДА [*ф-т*] *с. т.* Орзуманд. [*Тўпа хола:*] *Анорхон сиз билан гаплашгани орзуманда эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Урушга орзумандамисиз, мана бу бойвачча укангизни олиб жўнайверинг, йўл очиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОРЗУ-УМИ́Д Дилдаги орзу ва умидлар, истаклар. *Икки ёшнинг орзу-умидлари, гоялари бор.* Ойбек, Нур қидириб.

ОРЗУ-ҲАВА́С 1 Дилдаги эзгу истак ва ниятлар. [*Гуломжон*] *қалбидаги тилак ва истакларни аввалги куни дадил айтолмаган бўлса, эртасига ҳаммасини — бутун орзу-ҳавасини, севги ва сезгисини очиқ айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Орзули катта тўй-томошалар, тантанали маросимлар. *Бойларнинг ўзига яраша иши бор, тирикчилиги бор, орзу-ҳаваси бор.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳалиги мен айтган ўртоғимнинг ота-оналари .. орзу-ҳавас қидириб, бечора қизларини қаритиб қўйдилар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Орзу-ҳавас кўрмоқ** бола-чақаларини ўстириб-ундириб, уйлаб-жойлаб, барча тўй-маросимларини, қувончларини кўрмоқ. *Худога шукур, тўй кўрдим, чимилдиққа кирдим, орзу-ҳавас кўрдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Биз буруң замонда шунча давлат билан бу хилда орзу-ҳавас кўрган эмасмиз.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

ОРЗУ-ҲАВАСЛИ Дабдабали тўй-маросимларни яхши кўрадиган ва уларни ўтказишга қурби етадиган. *Орзу-ҳавасли жойни қидирмасдан қизларини бир кишига бериб қўя қолсалар, албатта бу савдолар йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОРИГИНА́Л I [*р*<*лат*] Асл нусха; бирор асар ёки нарсанинг бевосита автор ёки ихтирочи томонидан яратилган нусхаси; асли. *Мақоланинг оригинали.* ▪ [*Ҳофиз*] *асарларининг оригинали билан таништишга ҳам имкон бериш ниятида китоб форс ва ўзбек тилларида нашрга тайёрланди.* Ш. Шомуҳамедов, Ҳофиз.

ОРИГИНА́Л II [*р* оригинальный] Бошқаларга ўхшамайдиган, ўзига хос; ажойиб. *Оригинал безаклар. Оригинал конструкция.* ‖ *Раққосанинг оригинал портрети.*

ОРИЕНТА́ЦИЯ [*р*<*фр*] 1 Дунё томонларига (шарқ, ғарб, шимол ва жанубга) нисбатан ўзининг турган жойини, қаердалигини аниқлаш, белгилаш. *Бир жойда туриб горизонт*

www.ziyouz.com kutubxonasi

томонларини топа билиш ориентация олиш деб аталади. «География».

2 *кўчма* Ўз фаолиятида бирор киmса, нарса, маслак, йўналиш ва ш. к.га қараб иш тутиш.

ОРИЕНТИР [*р*] Ҳаракат йўналишини, дунё томонларини, ўзи турган жойни аниқлашга ёрдам берадиган, яхши кўриниб турадиган ва қимирламайдиган нарсалар (мас., алоҳида дарахт, бино, тепалик). *Радиооператор эфирга ориентир берар эди.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ОРИЙ I [*санскр*] Ҳинд-европа халқларининг умумий шартли номи.

ОРИЙ II [*ф-т*] *тасд. юкл., эск. кт.* Ҳа, шундоқ; рост; албатта, ҳақиқатан. *Орий, мирзам, камина бу бобда мақтанса арзийдур.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ОРИФ [*а*] 1 *эск. кт.* Маърифатли, билимдон, доно.

2 Ориф (*эркаклар исми*).

ОРИЯТ [*а*] 1 Ор-номус; иззати нафс. *Ориятинг бўлса, сен ҳам далага чиқ, кучингни кетмонда кўрсат, мен сени мард билай.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Майли, орият йўлида бир жон бўлса тикдик, оғайнилар.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Орият талашмоқ** ор-номус талашмоқ, ўз иззати нафсини ҳимоя қилмоқ, обрўни қўлдан бермаслик, ўз обрўйига доғ туширмаслик учун курашмоқ.

2 Уят, шарм; ор. *Бойлар етимчани чўри қилишга ҳам орият қилади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Орияти келди** ор қилди, уялди.

3 *сфт, эск.* Асли ўзиники бўлмаган, бировдан вақтинча сўраб олинган. *Орият тўн.* ▪ *Масалан, Саримсоқ, унга ерни ҳукумат берган. Орият ер.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОРИЯТЛИ Ор-номусни биладиган, ўз обрўйини қадрлайдиган; номусли. *Ориятли одам.*

ОРИЯТНИШИН [*а+ф-т*] *кам қўлл. кт.* Бировнинг уй-жойида вақтинча истиқомат қилувчи; квартирант. [*Маъсумхўжа*] *ҳамма талабаларга, айниқса қашшоқ ва ориятнишинларга ҳурмат аралаш муҳаббат билан салом берар ва меҳрибончилик билан ҳол-аҳвол сўрарди.* Айний, Эсдаликлар.

ОРИЯТСИЗ Ор-номусни билмайдиган, ўз обрўйини қадрламайдиган; номуссиз, орсиз. *Ориятсиз одам.*

ОРИЯТСИЗЛИК 1 **ориятсиз** *с. белги оти.*

2 Ориятсиз кишиларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ, иш. *Ориятсизлик қилмоқ.*

ОРИЯТЧАН Жуда ҳам ориятли, обрўйига доғ туширмасликка, гард юқтирмасликка қаттиқ тиришувчи; номусли.

ОРИЯТЧИ *айн.* **ориятчан.**

ОРИҚ Баданига эт битмаган; озғин, камгўшт. *Ориқ одам. Ориқ қўй. Ориқ отга чанг юқар.* Мақол. ▪ *Пўстакда сўлжайиб ўтирган ориқ боланинг нурсиз кўзлари ҳали ўртадаги унда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Ориқ ер** ўсимликка керакли озиқ моддалари етишмайдиган, камҳосил ер.

ОРИҚЛАМОҚ Эти қочиб озғин тортмоқ; озмоқ.

ОРИҚЛАТМОҚ **ориқламоқ** *фл. орт. н.*

ОРИҚ-ТИРИҚ Жуда ҳам ориқ, рамақижон. *Биздан сўнг яна учта-тўртта дўкондор кириб келади. Ориқ-тириқ, зиқна, кўпчилиги пасткаш одамлар.* Ойбек, Болалик. *Ем-хашак йўқ, бир пой хўкиз ориқ-тириқ.* Ғ. Ғулом.

ОРКЕСТР [*р<фр*] 1 Музика асарини биргаликда ижро этувчи чолғу асбоблари йиғиндиси ва шу асбобларни чолғувчи музикачилар коллективи. *Духовой оркестр. Торли оркестр. Симфоник оркестр. Оркестр садоси.* ▪ *Миллий чолғу асбоблар оркестри халқ куйларидан ижро этди, қизлар ўйин тушди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

2 Театр саҳнаси олдида музикачилар учун қилинган махсус жой.

ОРЛАНМОҚ Ор-номус қилмоқ, уялмоқ; тортинмоқ, ўзига муносиб кўрмаслик. *Билмаганни сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим.* Мақол. ▪ — *Мен шу чоққача,— деди Хушрўй,— бандасига бош эгишни ва бандаси олдида тавба қилишни ор билдим ва шу орланишим орқасида ҳар кимнинг устида юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОРЛИ *айн.* **ориятли.** *Орли одам.*

ОРНАМЕНТ [*р<лат*] Геометрик шакллар билан ўсимлик ёки ҳайвонлар оламидан олинган тасвирларни қўшиб, уйғунлаштириб ишланган бўёқли, ўйма ёки чизма нақш, безак.

ОР-НОМУС 1 Ҳижолат тортиш, уялиш туйғуси; уят, ор, номус. *Ор-номуси йўқ одам.*

2 Қишини улуғлайдиган, унга нисбатан ҳурмат туғдирадиган иш, нарса ёки хислат-фазилат; шон-шараф. [*Сидиқ:*] *Муҳаббат севгини, ор-номусни товламачи бир савдогарга сотди, виждонни латта-путтага айирбош қилди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ОР-НОМУСЛИ Ор ва номуси бор; ориятли, орли. *Ор-номусли одам.* ‖ *Дунёда яхши умр сурдинг, ор-номусли, адолатли яшадинг.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ОРО [*ф-т*] *кт.* 1 *айн.* **оройиш.** **Оро бермоқ** зеб бермоқ, безамоқ; пардозламоқ. *Тўлган ойдек, тўлганиб, ул қомати зебо яна, Ўз жамолига бериб пардоз ила оро яна.* Ҳабибий. *Қир бағрига қўйин ёяр чўпонлари, Боғларига оро берар боғбонлари.* Я. Қурбон.

2 Баъзи отларга қўшилиб «безак, безовчи, қизитувчи, шодлик бағишловчи» каби маънолар беради, мас. *жаҳоноро, мажлисоро, суҳбаторо.*

ОРОЙИШ [*ф-т*] *кт.* Зеб, зийнат, пардоз, оро; чирой. *Яхши либос танга оройиш, яхши йўлдош жонга осойиш.* Мақол. *Борисов кийим-бошларини кўздан кечириб, ўзига оройиш берди-да, бигиз бўлиб уфққа санчилиб кетган йўлга қаради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қудратли Советлар Республикаси Яшнаркан тобора топиб оройиш.* Х. Расул.

ОРОЛ Атрофи сув билан ўралган қуруқлик. *Сахалин ороли. Крим ярим ороли.* ▪ *Дала шийпони кўм-кўк пахтазор ўртасида оролга ўхшаб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОРОЛАНМОҚ *поэт.* Безанмоқ, ясанмоқ; гўзаллашмоқ. *Яхши оролан, безан, э боғлар, мавсум учун.* «Гулистон».

ОРОМ [*ф-т*] Жон-тан роҳати, дам олишдан, тинчликдан, осойишталикдан топиладиган роҳат, ҳузур. *Ором бермоқ. Ором олмоқ.* ▪ [*Навкарларнинг*] *ҳайқириқ ва сўкинишлари .. бева-бечораларнинг оромини бузар ва чўчитарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Сув жилдираб оқар, унинг салқини кун бўйи иссиқдан пишган қизларга ором бағишларди.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Нафси ором олди** нафси қонди.

ОРОМБАХШ [*ф-т*] Ором берувчи; роҳат, ҳузур, осойишталик бағишловчи. *Оромбахш шабада.* ▪ *Эй, қуёшли республикам, сен шарқ машъали, Оромбахшдир қучоқларинг, тотли, нашъали.* Ғайратий.

ОРОМГОҲ [*ф-т*] Қишилар дам оладиган, роҳат қиладиган жой.

ОРОМИЖОН [*ф-т*] Жонга, танга ором берадиган, роҳат, ҳузур бағишлайдиган. *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган, хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат.* И. Раҳим. Ихлос. ‖ *Бўлдим йўлингга интизор, Оромижоним, қайдасан?* «Қўшиқлар».

ОРОМЛАНМОҚ *кам қўлл.* Ором олмоқ, тинчланмоқ, роҳат қилмоқ.

ОРОМСИЗ Ороми йўқ, нотинч, беором. *Оромсиз кунлар.*

ОРОМСИЗЛИК Оромини йўқотган кишининг ҳолати; нотинчлик, беоромлик; бетоқатлик. *Шу йўсин оромсизлик ва бесаранжомлик ичида унинг [Отабекнинг] ой-кунлари ўтиб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОРОСТА [*ф-т*] Саранжом-сариштa, тартибли, безатилган. *Уйни оростa қилмоқ.* ▪ *Кўнглим шулдир, Мурод тепа борайин, Чилвир чўлда жой оростa солайин.* «Алпомиш». **Ўзини оростa қилмоқ** 1) ўзига пардоз, зеб бермоқ; ясанмоқ; 2) *эск.* ўзини бирор ишга тайёрламоқ, шайламоқ.

ОРСИЗ Беор, ориятсиз, ори йўқ.

ОРСИЗЛИК 1 **орсиз** *с. белги оти.*

2 *айн.* **ориятсиз** 2.

ОРТ 1 Қимса ёки нарсанинг юз, бет, олд томонига тескари томон; орқа, кет. *Ортга қарамоқ. Ортга тисарилмоқ. Ортда қолмоқ. Ортидан бормоқ. Юк машинанинг ортидаги прицеп.* ▪ *Ёрмат бошини ортга, хотини то-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

монга буриб, ўқрайди. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсадан нариги томон; нариги, у ёқ. *Девор ортида бир одам бор.*

3 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (қ. **ортига, ортида, ортидан**).

ОРТИГА *айн.* **орқасига.**

ОРТИДА *айн.* **орқасида. Егани олдида, емагани ортида** *қ.* **емоқ.**

ОРТИДАН *айн.* **орқасидан** 3. *Ўринбой бир сўзни икки қилмай хаёл суриб чиқиб кетди, раис унинг ортидан илжайиб қолди.* Ойдин, Юрагида ўти бор.

ОРТИЛМОҚ 1 ортмоқ II *фл. мажҳ. н. Десант ортилган паром кўзғалганда, Днепр чайқалди.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал. *Бу аризаларда Ўрмонжонга ортилмаган жиноят қолмаган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ўз оғирлигини солиб босмоқ ёки осилмоқ. *Столга ортилма.*

ОРТИШМОҚ ортмоқ II 1, 2 *фл. бирг. н. Йигитлар пахталарни бирпасда машиналарга ортишди.*

ОРТИҚ I *рвш* 1 Белгили миқдордан, меъёрдан зиёд; ошиқ, кўп. *Йигилишга юздан ортиқ киши келди.* ▪ *Адолат касалхонада бир ойдан ортиқ ётди.* С. Зуннунова, Гулхан. [*Элликбоши*] *дарров ҳовлини ўз баҳосидан анча ортиққа олипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Ортиғи билан** 1) ошиғи билан, ошириб; белгиланган миқдордан ҳам кўпайтириб. *План ортиғи билан бажарилди;* 2) кўп деганда, жуда борса, нари борса. *Бу мақола, ортиғи билан, ўн бет бўлади.*

2 Меъёридан ёки керагидан ошиқ, ҳаддан ташқари. *Ортиқ даражада қайғурмоқ. Ҳаддан ортиқ кулмоқ.* ▪ *Ҳар ҳолда Тошкент аҳолиси Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 (*ч. к. билан, фақат қиёслашда*) Зиёд, яхши, афзал, аъло. *Унинг сендан ортиқ жойи йўқ. Сени жонимдан ортиқ севаман. Ақлдан ортиқ бойлик йўқ.* Мақол. ▪ *Бебаҳра гиёҳдан яхшидир япроқ, муҳаббатсиз жондан ортиқдир тупроқ.* «Муродхон». ‖ *Тегса арзийдирган йигит. Бундан ортиғини топармидим, дедим, кўнгил қўйдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. — *Зулм, хўрланиш, ҳақорат шунчалик бўлар, Қоратой ака! Бундан ортиғини каллам сиғдирмайди,— ғазабдан титраб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ Кучли, зўр. [*Холисхон:*] *Ҳақиқат: ишқ ўти ортиқ экан дўзах ўтидан — ким, Куйиб бағрим, кулим кўкларга совурилганга йиғлайман.* Ҳамза, Холисхон.

4 Бўлиб ўтгандан, кўрилгандан, кечирилгандан ташқари, ундан ошиқ. *Ортиқ чора йўқ эди. У, истар-истамас, Гулнордан воз кечди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу тўғрида* [*Юсуфбек ҳожи ҳақида*] *ортиқ баҳс қилинмади ва сўз бошқа хусусларга ўтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Бадрий:*] *Мен бундай ҳақоратга ортиқ чидолмайман!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 Ортиқча, беҳуда, ўринсиз. *Ёмоннинг бир қилиғи ортиқ.* Мақол. ▪ *Худо ўша қора кунни ҳам ортиқ кўриб, қаҳрига олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОРТИҚ II 1 Баданда ёки бирор аъзода бўртиб, ўсиб чиққан жой (кўпинча туғма бўлади). *Ўнг қоши устидаги кичкина ортиқ ҳам қуруқ қолмади, қопқора хол бўлиб, тиниқ юзда «мана мен» деб ўз рассомини қувонтирди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит. *У* [*Раис*] *ҳар гал бизникига келганда ортиғи бор дағал қўллари билан елкамга қоқиб, хафа бўлма, Наби, .. дер эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 Ортиқ (*эркаклар исми*).

ОРТИҚЛИК ортиқ I 1—3 *с. белги оти. Иссиғим ортиқлигидан сув устига сув ичардим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОРТИҚЧА 1 Белгили миқдордан ортиқ; кўп. *Ортиқча пул. Ортиқча харажат.*

2 Керагидан, йўл қўйилиши мумкин бўлганидан ортиқ, ҳаддан зиёд. *Содда одам ортиқча хурсандчиликдан ҳам ўзини йўқотиб қўйса ажаб эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Эрининг бу сўзига Ўзбек ойим ортиқча қизишади, лаби-лабига тегмай бобиллаб беради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизники* [*моморқа*] *нормадан уч ҳисса ортиқча.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Кераксиз, фойдасиз. *Ортиқча гап.* ▪ *Қирқилган қулоғи тап-текис бўлиб кетган, бу унинг* [*Қулмат қорининг*] *силлиқ калласига шундай ярашганки, соғ қулоғи худди ортиқчадай кўринарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ҳасанали энди ортиқча ўтиришни ортиқча топиб ўрнидан турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОРТИҚЧАЛИК ортиқча *с. белги оти. Улар .. радио эшитиб қувнашса, жаҳонда нима кечаётганидан хабар топиб туришса ортиқчалик қиладими?* С. Анорбоев, Оқсой.

ОРТМАЧОҚЛАМОҚ *диал.* Ортмоқламоқ. *Ниёзмурод каттакон хумчани ортмачоқлаб, Бибигул кетидан Тошқудуқ томон жўнади.* Мирмуҳсин, Чўри.

ОРТМОҚ I 1 Кўпаймоқ, ошмоқ. *Меҳнатдан дўст ортар, ғийбатдан — душман.* Мақол.

2 *кўчма* Кучаймоқ, ошмоқ, ўсмоқ; мустаҳкамланмоқ. *Отабек тўғрисидаги ташвиш боягидан ўн қайта ортган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиқ тобора ортар, «гир» этган шамол йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ *кўчма* Устига қўшилмоқ, юкланмоқ. *Саримсоққа яна бир янги вазифа ортди.* А. Қаҳҳор, Сароб. ‖ Устун келмоқ, ошиб тушмоқ. *Ўйинчининг санъати дафчиникидан, дафчиники ўйинчинидан ортар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ошиб қолмоқ, ортиқча бўлиб қолмоқ. *Бу ош ўн кишига етиб ортади. Харажатлардан беш сўм пул ортди.* ‖ Етиб ва ошиб қолиб тўпланмоқ. *Қалай, нонвойликдан бир нима ортдими?* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Маълум бир чегара, миқдор ёки меъёрдан ошмоқ, ўтмоқ. *Уста Баҳромнинг юракбуруғ бўлганига ўн беш кунчадан ортибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОРТМОҚ II 1 Юкни транспорт воситасининг устига ёки ичига жойламоқ, юкламоқ. *Машинага кўмир ортмоқ.* ▪ *Ўқ дориларни отларга ортиб, қолганларини ўзимиз елкалаб олдик.* И. Раҳим, Чип муҳаббат. *Пахта ортган сон-саноқсиз Қарвонлар қатор.* Ғайратий.

2 *кўчма* Зиммасига юкламоқ, бўйнига қўймоқ, тақмоқ.— *Билсанг,— деди Ҳожи,— менинг устимга мундоғ туҳмат ортишдан уял, бола!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

◆ **[Бировга] оғирлигини ортмоқ** *қ.* **оғирлик** 3.

ОРТМОҚЛАМОҚ Орқасига олиб кўтармоқ; елкасига ортиб олмоқ. *Хотинлар ҳам, эркаклар ҳам болаларини ортмоқлаган, йўлга тушишга тайёр.* С. Нуров, Дурдона.

ОРТОПЕДИЯ [*р*<*грек*] Медицинанинг қўл, оёқ ва умуртқа поғонасининг нотўғри ўсиши туфайли танада рўй берадиган нуқсонларни ўрганиш ва уларни даволаш билан шуғулланадиган бўлими.

ОРТТИРИЛМОҚ I орттирмоқ I *фл. мажҳ. н. Бу соҳада анча тажриба орттирилди.*

ОРТТИРИЛМОҚ II орттирмоқ II *фл. мажҳ. н. Юк вагонларга орттирилди.*

ОРТТИРМА: сифатларнинг орттирма даражаси *грам.* белгининг бошқа предметлардагига нисбатан ортиқ эканлигини билдирувчи сифат формаси, мас. *Энг яхши китоб.* **Феълларнинг орттирма нисбати** *грам.* ишнинг бирор восита ёки бошқа шахс орқали бажарилишини билдирадиган формалари, мас. *ёздирмоқ, ўқитмоқ.*

ОРТТИРМОҚ I 1 ортмоқ I 1—3 *фл. орт. н. Ихлосни орттирмоқ. Қувончини орттирмоқ. Шубҳани орттирмоқ.* ▪ [*Раис:*] *Гўё кўринишда иш қиласиз, ҳақиқатда бошқаларга иш орттирасиз.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. *У* [*Саодатхон*] *устаси Александр Михайловичнинг кўрсатмаларини кўнгилдагидан кўра ҳам орттириб бажарар .. эди.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 Тежаб-тергаб, иқтисод қилиб кўпайтирмоқ, оз-оздан йиғиб тўпламоқ. *Бир қанча танга орттириб қола билса, рўзғорга харжлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Али*] *ўзининг бахтсизлигидан, топганини рўзғордан орттиролмай, шу кунгача уйланолмай келишидан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳасрат қилиб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Топмоқ, эришмоқ, ҳосил қилмоқ; қозонмоқ. *Обрў орттирмоқ. Ҳунар орттирмоқ.* | Тўпламоқ, топмоқ; эгалламоқ. *Боисжон Эргашев Совет Армияси сафида хизмат қила бошлаган йилнинг дастлабки ойидаёқ, янги ихтисос орттириб олди.* Н. Сафаров, Янги ер.

ОРТТИРМОҚ II **ортмоқ** II *фл. орт. н. Вагонларга юк орттирмоқ.*

ОРТҚИ Кейинги, орқадаги. *Ортқи айлининг ботганини эгаси эмас, от билар.* Мақол.

ОРФОГРАФИК [*р* орфографический] Орфографияга, имлога оид, тўғри ёзиш қоидалари билан боғлиқ бўлган, шунга хизмат қиладиган. *Орфографик луғат. Орфографик хатолар.*

ОРФОГРАФИЯ [*р*<*грек*] Сўзларни тўғри ёзиш ҳақидаги қоидалар; имло. *Ўзбек орфографияси. Орфография қоидалари.*

ОРФОЭПИК [*р* орфоэпический] Орфоэпияга, талаффузга доир, тўғри талаффуз қилиш билан боғлиқ бўлган, шунга хизмат қиладиган. *Орфоэпик луғат.*

ОРФОЭПИЯ [*р*<*грек*] Сўзларни тўғри талаффуз қилиш ҳақидаги қоидалар; тўғри талаффуз.

ОРҚА 1 Гавданинг қорингa нисбатан терс томони, бўйиндан думғазагача бўлган қисми. *Қўлни орқасига қилиб юрмоқ.* ▪ *Мингбоши ерда ғужанак бўлиб ётган Матқовулнинг орқасига қамчини шилп этказиб туширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Саидий эшикка орқасини бериб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Нарсаларнинг терс ёқдаги қисми, юз, бет, олд томонига тескари томони, тескариси. *Суратнинг орқаси. Тешанинг орқаси.* ▪ *Самандаров чироқнинг пилигини кўтарди, қаламнинг орқаси билан столни қоқиб ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Она шу сўзларни айтиб, ўтирган еридан кафтларининг орқасини ерга тираб турди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Нарса ёки кимсанинг юз, бет олд томонига қарши томон; орт. *Орқага қарамоқ.* ▪ *Шу онда орқасидан гурillаб автомобиль келиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қаравот. *Йўлдош орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. ‖ *Уйнинг орқа девори. Велосипеднинг орқа ғилдираги. Тил орқа товушлари (грам.).* | Ортда қолган, ўтилган йўл; шахс ёки предмет чиқиб келган томон; ҳаракат йўналган томоннинг акси. [*Отабек*] *эшик занжирига қўлини олиб боргани ҳолда ўйланиб тўхтади ва эшикни очмай орқасига қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олға босиш ҳар ҳолда орқага қайтишдан хатарли эмас.* А. Қаҳҳор, Мастон. **Орқада қолмоқ** *қ.* **қолмоқ** 9.

4 *кўчма* Ҳомий, суянчиқ, тирак. *Тоғдан орқаси бўлганнинг тошдан юраги бўлар.* Мақол. ▪ *Ленин бобом отамиз, Тошни кесар болтамиз; Большевиклар орқамиз, Энди кимдан қўрқамиз.* Ҳамза. **Орқа қилмоқ** бирор шахс ёрдамига, ҳимоясига, кучига ишонмоқ, унга таяниб иш тутмоқ. *Сени орқа қилиб бунда юраман, Орт-сиртингдан кўп ҳимоят қиламан.* «Алпомиш».

5 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида ишлатилади (*қ.* **орқасига, орқасида, орқасидан**). ♦ **Фронт орқаси** *ҳарб.* мамлакатнинг жанг ҳаракатларидан йироқ ички қисми. **Юраги орқасига тортиб кетди** *қ.* **юрак. Орқага кетмоқ** таназзулга юз тутмоқ, олға босишдан тўхтамоқ. [*Отабек:*] *Бизнинг кундан-кунга орқага кетишимизга ўзаро низойимиз сабаб бўлмоқда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Орқага сурмоқ** (*ёки* **ташламоқ, силтамоқ**) бирор ишни пайсалга солмоқ, кечиктирмоқ. *Бунинг ҳар иккиси ҳам колхозлаштириш ишини орқага суриши, хийлагина орқага суриши мумкин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғирликни орқага ташламоқ** қийинчиликларга парво қилмай, ўзини дадил тутмоқ, уларни дадиллик билан енгмоқ. [*Гуландом:*] *Укаларимни, дадамни севганимдан ҳар қандай оғирликни орқага ташладим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Орқасидан кулмоқ** ўзи йўғида масхара қилмоқ, мазах қилмоқ. [*Гулнор:*] *Ойи, сиз сезасизми, бойникида орқамдан кулишади, гапиришади, пичинг, кесатиқ-месатиқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. [**Бировнинг**] **орқасидан кесак** (*ёки* **тош**) **отмоқ** иккинчи қайтиб келмаслигини тилаб лаънатламоқ. **Орқасидан қувмоқ** етишиш, эришиш пайига тушмоқ.

ОРҚАВОРОТДАН *рвш* 1 Бировнинг орқасидан, ўзи йўғида; зимдан. *Унинг шундай мўйловига қараб орқаворотдан Муҳиддин мўйлов деб атаймиз.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Улар* [*мардикорлар*] *Ёрматнинг кўз олдида унга қарши бир нима демасалар ҳам, орқаворотдан уни масхаралашар, ҳатто сўкишар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бевосита эмас, балки биров орқали, бировлардан. *Николай ағдарилади, деган миш-миш гапларни орқаворотдан эшитиб турдик.* Ҳ. Худойбердиев, Халқ манфаати учун курашда.

ОРҚАДОШ 1 Кўмакдош, кўмак, ёрдам берувчи; ўртоқ. *Бўлурмиз биз бақувват орқадошлар, Қирар албатта ёвни жангчи ёшлар.* Ҳабибий.

2 Ўсиб келаётган ёш авлод, кекса авлоднинг ўринбосари. *Кекса отахон-онахонларимиз дунёдан ўтадилар. Ўрнига орқадошлар ўтирадилар.* «С. Ўзбекистони», 1965, 16 июль.

ОРҚАЛАМОҚ Орқасига олиб кўтармоқ. *Ғуломжон орқалаб чиққан тошини энди ағдариб қаддини ростлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Пулемёт станогини орқалаган Асқар полвон бошини қуйи солиб, одати бўйича, оғир ва ўирик одим отарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ОРҚАЛАНМОҚ 1 **орқаламоқ** *фл. мажҳ. н. Орқаланган юкни ерга қўймоқ.*

2 *диал.* Бировга орқа қилмоқ, суянмоқ, таянмоқ. *Орқали орқаланиб сўзлар, орқасиз қўрқиб сўзлар.* Мақол.

ОРҚАЛАТМОҚ **орқаламоқ** *фл. орт. н. Қопни орқалатиб юборинг.* ▪ *Ёрмат терлаб-пишиб юкларни аравага ташишга бошлади. Уй ичидан уни-буни олиб чиқишга, юкларни орқалатишга қизини ҳам мажбур қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОРҚАЛАШМОҚ **орқаламоқ** *фл. бирг. н. Эркаклар, хотинлар кўрпа-ёстиқларини орқалашиб дала шийпонларига кўчиб чиқишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ОРҚАЛИ *кўм. (б. к. билан)* 1 Бирор нарсанинг ичидан, орасидан, ўртасидан ёки устидан, бирор нарса оралаб, бир томонидан иккинчи томонига. *Боққа ҳовли орқали кирилади.* ▪ [*Элмурод*] *эртасига Красноводск орқали Тбилисига — ҳарбий хизматга жўнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Халойиқ гуриллаб .. уч эшик орқали залга кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Бирор кимса ёки нарса воситасида, ёрдамида, ёрдами билан. *Телефон орқали гаплашмоқ. Хат орқали хабардор қилмоқ.* ▪ *Элмурод шу куни кечқурун бир бола орқали Давлатёрни ўз ҳўзурига чақирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Туфайли, сабабли. [*Юсуфбек ҳожи:*] *Сен билан ифтихор қилмасак-да, сен орқали хижолат чекмасимизга ишондик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен ҳали ёш боламан, Кўп жойни кўрганим йўқ. Лекин китоб орқали Билдим талай йўл-йўриқ.* Қ. Муҳаммадий.

ОРҚАМА-КЕТИН *рвш* Бири орқасидан иккинчиси, бирин-кетин, кетма-кет. *Орқама-кетин бормоқ.*

ОРҚАМА-ОРҚА *рвш* 1 Бири орқасидан иккинчиси; кетма-кет, изма-из. *Маъмуржон улар* [*Райҳонбиби ва Ойпошшалар*] *билан орқама-орқа ЗАГСга кириб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қаторасига, узлуксиз. *Орқама-орқа ўқ узмоқ.*

ОРҚА-ОЛД *айн.* **олд-орқа.** *Онахон орқа-олдига қараб олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

♦ **Орқа-олдини ўнглаб олмоқ** *айн.* **орқа-ўнгини олмоқ** *қ.* **орқа-ўнг.** *Бу кунларда* [*халққа*] *ўттиз икки қора пул солиш ҳам оғир. Юрт беш-ўн кун орқа-олдини ўнглаб олсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОРҚАСИГА *кўм. вазифасида* Орқа томонига, кетига, ортига. *Ой булут орқасига яширинди.*

ОРҚАСИДА *кўм. вазифасида* Оқибат(и)да, натижа(си)да. [*Гулнор*] *бошидан кечган даҳшатли воқеалар орқасида оёқларида заррача мадор сезмас эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кечанинг ўта қоронғуси орқасида лойхонада киши бўлганлигини пайқаш қийин*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Туфайли, сабабли; шарофати билан. ▪ *Тирикчилигимиз шу боғ орқасида бир нав ўтиб турарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Хонзода:*] *Ғофиржоннинг ошиғи олчи! Хотини орқасида бой бўлаяпти?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ОРҚАСИДАН *кўм. вазифасида* 1 Нариги, орқа томонидан. *Булутлар орқасидан ой кўринди.*

2 Кетидан, кейинидан. *Бировнинг орқасидан эргашмоқ. Шўрва орқасидан ош келди. Кун орқасидан кун ўтди. Қайғу орқасидан шодлик келди.* ▪ [*Ўрмонжон Сидиқжонга:*] *Меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан етиб бораман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

3 Кетидан, изидан. *Бировнинг орқасидан бормоқ.*

ОРҚА-ЎНГ *айн.* **олд-орқа.** *Орқа-ўнгига қарамоқ.* ▪ *Унинг* [*Кумушнинг*] *нафис қора сочлари орқа-ўнгига тўзғиб ажиб бир манзара бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

♦ **Орқа-ўнгини олмоқ** ўзини, хўжалигини ўнглаб, тиклаб олмоқ, нафасини ростламоқ.

ОСЕТЙН қ. **осетинлар.** *Осетин тили.* || *Осетин аёл.*

ОСЕТИНЛАР Шимолий Осетия АССР ва Жанубий Осетия автоном областининг туб аҳолиси; осетин халқи.

ОСЁТР Гўшти ва икраси туфайли қадрланадиган йирик ов балиғи; бакра.

ОСИЙ [*а*] 1 *айн.* **гуноҳкор** 1. *Осий банда.*

2 *эск. кт.* Гуноҳкор, айбли. [*Отабек Кумуш қаршисида*] *осийлар каби кўзини ерга тикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *эск. кт. айн.* **исёнкор.** *Оналар йиғлади ҳасратли маҳзун, Осийлар ё дорга кетди, ё сургун.* Шайхзода.

ОСИЛИШМОҚ *осилмоқ фл. бирг. н.*

ОСИЛМОҚ 1 *осмоқ* 1 *фл. ўзл. н.*

2 *осмоқ* 2, 3, 4 *фл. мажҳ. н. Дарахтларга осилган катта лампалар кўзни қамаштиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Камарда кумуш сопли қилич осилиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўз оғирлиги билан эгилиб ёки солиниб турмоқ. *Анор дарахтларида анор шиғил, чойнакдай-чойнакдай бўлиб осилиб ётибди.* А. Қаҳҳор, Анор.

4 Бирор кимса ёки нарсага маҳкам ёпишиб, чирмашиб ўз оғирлигини ортмоқ. *Маймунлар баланд дарахт шохларига осилиб ўйнашади. Бир бола югуриб келиб опанинг бўйнига осилди.* ▪ *Қори қийқириб унинг* [*Сидиқжоннинг*] *елкасига осилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Раҳим бўлса Қудратлар келган машинага анча ергача осилиб борди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

5 *кўчма с. т.* Хиралик билан бирор нарса сўрамоқ, бирор нарса сўраб ёпишиб олмоқ. *Жон ўртоқ, ҳозир олиб бор касалхонага! — деб* [*Валивой*] *унга* [*Жўрага*] *осилди.* Ҳ. Назир, Онаизор. | Шилқимлик билан бировга ёпишмоқ. *Сен тикка Раҳмонбердининг уйига бориб, хотинига осилибсан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

6 *кўчма салб.* Бировни ҳа деб айблайвермоқ, бировга айб тақамоқ. [*Содиқ:*] *Хой, менга осилма. Хафа қиламан!* Н. Сафаров, Уйғониш.

♦ **Қовоғи осилди** *ёки* **қош-қовоғи осилди** хафа ёки норози бўлиб ўшшайди.

ОСИЛТИРМОҚ 1 *осилмоқ фл. орт. н.*

2 Пастга солинтирмоқ, қуйи солмоқ. *Оёқларини осилтириб ўтирмоқ. Қўлларини осилтирмоқ. Бошини осилтирмоқ. Ит иссиқдан тилини осилтириб ҳаллослайди.*

♦ **Қовоғини осилтирмоқ** қ. **қовоқ** II.

ОСИШМОҚ *осмоқ фл. бирг. н. Деворларга эълон осишибди.* ▪ *Ясовуллар ўғрини топиб дорга осишди.* «Эртаклар».

ОСИҚ Осиб қўйилган, осиғлиқ.

ОСИҒЛИҚ Осиб қўйилган, осилган ҳолдаги; осилган ҳолда. *Эшикдан киравершида ўнг қўлда эркак кишининг костюми осиғлиқ турибди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бобоқул ота ўзининг темир ҳассаси билан йўғон тут дарахтига осиғлиқ чўян занги чалмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.— *Бўронбек Арслонбеков,— деди у, елкасига осиғлиқ чарм сумкасини очаркан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОСКОЛКА [*р* осколок] Замбарак ўқи, мина, бомба ва ш.к.нинг портлашидан пайдо бўлган металл парча.— *Душман бомбаси шундай блиндаж устига тушди. Уч-тўрт жойимга осколка тегди,— деди раис.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

ОСМА Осиб қўйиладиган, осиб қўйиш учун мувофиқлаштириб ясалган. *Осма чироқ. Осма календарь. Осма культиватор. Осма соат.* | *махс.* Осиб қўйилган. *Гуломжон баландда кесиб ўтган темир йўл осма кўпригига етмай, бир табақалик кичик эшикни очиб ичкари кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОСМИЙ [*р<грек*] Химиявий элемент, кўкимтир-кул ранг оғир металл.

ОСМОН [*ф-т*] 1 Ер устида гумбаз шаклида кўриниб турган мовий фазо; само, фалак, кўк. *Осмон гумбази. Осмонни булут қоплади. Осмон узоқ, ер қаттиқ.* Мақол. *Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр.* Мақол. ▪ *Тиниқ осмонда юлдузлар чарақлаб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Бой Жамилага:*] *Менинг олтинларим шундай.. улуғ бир ҳокимки, ерга кирсанг қулоғингдан, осмонга чиқсанг, оёғингдан тортиб, менинг қўйнимга олмадай қилиб солиб қўяди!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. | Ер атрофини ўраб олган олам фазоси (астрономик жисмлар макони). *Юлдузлар осмони. Осмон механикаси.*

2 *кўчма с. т.* Жуда баланд, етиб бўлмайдиган даражада юқори. *Варрак осмонга чиқиб кетди.* ▪ — [*Ёқут*] *ҳали ҳам осмонда — деди Ҳамро Кароматга.* Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт.

♦ **Дуди осмонга чиқди** *айн.* **фиғони осмонга чиқди** қ. **фиғон.** *Мана шу ерда мингбошининг дуди осмонга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ер билан осмонча фарқи бор** жуда катта фарқи бор. **Оёғини осмондан келтирмоқ** қ. **оёқ. Осмонга устун бўлармидинг** *айн.* **дунёга устун бўлармидинг** қ. **дунё.**— *Нима бўлади, осмонга устун бўладими? — деди Ашур Мирзо очиқ бир киноя билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Осмонда юрмоқ** ўзини катта фаҳмлаб, кеккайиб юрмоқ, ҳеч кимни менсимаслик. **Осмондан келмоқ** жуда баланддан келмоқ, ўзини баланд олиб, мағрурланиб гапирмоқ. [*Холиқов*] *гоҳо барала қаҳқаҳлайди, баъзан «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дўндирдим» деб осмондан келади.* А. Муҳиддин, Чап чўптак. **Осмондан олиб гапирмоқ** таҳминан гапирмоқ; омилсиз, асоссиз гапирмоқ. **Осмондан (осилиб ёки оёғини узатиб) тушган** *кест.* ҳаммадан юқори, улуғ. *Ҳа, мунча! .. Хотинингиз осмондан тушиптими? Биз ҳам одам боласи, турибмиз.* Л. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОСМОНИЙ [*ф-т*] *кт.* 1 Осмонга доир, осмондаги, осмонда бўладиган. *Осмоний жисмлар.*

2 Мовий, кўк. *Осмоний ранг.*

ОСМОНЛАМОҚ Осмонга кўтарилмоқ, ердан баланд кўтарилмоқ. *Бургут осмонлаб учди.*

ОСМОНЎПАР Жуда баланд, осмонга етгудек баланд кўтарилган. *Осмонўпар бинолар.* ▪ *Мана қадрдон Кавказ! Унинг осмонўпар тоғлари беҳисоб лолалар ичида кўмилиб кетган.* Н. Ғойибов, Айланма кинопанорама.

ОСМОҚ 1 Бўйпидан сиртмоққа илиб ўлдирмоқ. *Дорга осмоқ.* ▪ [*Аэизбек*] *хазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Зуннунхўжа*] *уйимга ўт қўяман! Ўзимни осаман! Ўғлим, жон ўғлим, мен сизни шу умид билан ўғлим деганмидим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Маҳкамлаб, михлаб ёки илиб осилтириб қўймоқ. *Деворга соат осмоқ. Дорга галам осмоқ. Қозиққа сочиқ осмоқ. Арчага ўйинчоқ ва лампочкалар осдик. Кўйни ҳам ўз оёғидан осадилар, эчкини ҳам ўз оёғидан осадилар.* Мақол.

3 Бел, бўйин ёки елкага илиб кўтариб юрмоқ, тақмоқ. *Белга қилич осмоқ.* ▪ *Йигитлар милтиқларини пайпаслаб топиб елкага осдилар ва кўчага отилдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Тақмоқ, илмоқ. *Қулоққа исирға осмоқ.* ▪ *Нури олтин занжирни бўйнига осди, соат кўкрагидан пастроқда юлдуздай ярқиради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бўйнига осиб лола Келди шу гўзал кўклам.* Ғайратий.

4 *махс.* Ўрнатмоқ, илмоқ. *Тракторга культиватор осмоқ. Қозон осмоқ.*

♦ **Қулоқ осмоқ** *айн.* **қулоқ солмоқ** қ. **қулоқ** I 1. **Қовоқ осмоқ** *айн.* **қовоқ солмоқ** қ. **қовоқ** II.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОСОЙИШ [*ф-т*] *кт.* Уриш-жанжалдан, ғавғо-ташвишдан холилик; тинчлик, хотиржамлик; тиним. *Осойиш топмоқ. Бировнинг осойишини бузмоқ.* ▬ [*Юсуфбек хожи*] *элнинг осойиши ва мамлакатнинг ободлиги номига бу таклифни бўйнига олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо* [*Элмуроднинг*] *кўнгли осойиш топмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОСОЙИШТА [*ф-т*] 1 Уриш-жанжалдан, ғавғо-ташвишдан холи; тинч, бехавотир, хотиржам. *Осойишта шаҳар.* ‖ *Юрт осойишта.* ‖ *Осойишта яшамоқ.* ▬ *Шундай пайтда кишининг бу хилда осойишта ва ҳатто хотиржам бўлишини тасаввур қилиш қийин эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Ҳаяжондан, изтиробдан холи; беташвиш. *Бу қоматни* [*Фотимани*] *кўриш биланоқ Элмуроднинг осойишта қалбида нимадир қўзғалди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ Хотиржам, бамайлихотир, босиқ. *Осойишта суҳбат.* ▬ — *Кимсан ўзинг? Мадамин? — деди Абдурасул анча осойишта товуш билан.* П. Турсун, Ўқитувчи. ‖ *Сергей ўрнидан туриб олдинги стулнинг суянчиғига қўлини қўйди-да, осойишта гапира бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Сокин, ҳаракатсиз. ‖ *Денгиз осойишта дам олмоқда.* ▬ *Чанг аралаш тутун ҳалқа-ҳалқа бўлиб кўкка, осойишта бўшлиққа интилар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ОСОЙИШТАЛИК осойишта *с. белги оти.* [*Оилада*] *осойишталик бузилди ва бунга сабаб, кампирнинг гумонича Сидиқжоннинг онаси эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор. *Ғузорда осойишталик йўқолди. Унинг кичкина ва тор кўчаларида ярим кечагача отларнинг дупури тинмади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳамма осойишталик билан экин-тикинга қаради.* М. Муҳамедов, Машқ.

ОСОН [*ф-т*] Ечилиши, бажарилиши жиҳатидан унча қийин, мураккаб бўлмаган, ечилиши, бажарилиши унча кўп меҳнат, куч ёки билим талаб қилмайдиган; содда, жўн, енгил. *Осон масала. Осон вазифа. Осон иш.* ‖ *Буёқнинг тоши у ёқники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғўраша эди. Шунинг учун тошлар осон кўчиб, осон йиқилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Қийин эмас, жўн. *Тилангандан тилинган осон.* Мақол. *Қасалнинг келиши осон, кетиши қийин.* Мақол. *Одам бўлиш осон, одами бўлиш қийин.* Мақол. **Осон қилмоқ** 1) осонлаштирмоқ, енгиллаштирмоқ; 2) ишдан чиқармоқ; ўлдирмоқ. **Мушкули осон бўлди** қийинчиликдан қутулди. *Унинг* [*Сидиқжоннинг*] *бутун мушкули осон бўлгандай, қувониб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Мушкулини осон қилмоқ** *қ.* **мушкул** 2.

◆ **Осон кўчмоқ** *айн.* **енгил кўчмоқ** *қ.* **енгил** 7. *Қани энди, сенга ўхшаш қизлар врач, ҳамшираларлар бўлса .. касалларни даволаш ҳам осон кўчарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ОСОНЛАШМОҚ Осон бўлиб қолмоқ; соддалашмоқ, енгиллашмоқ. [*Саидий*] *мағлубиятга учраса, Аббосхоннинг иши қанча осонлашар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОСОНЛАШТИРИЛМОҚ осонлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Иш осонлаштирилди.*

ОСОНЛАШТИРМОҚ осонлашмоқ *фл. орт. н. Машиналар деҳқончилик ишларини осонлаштирди.*

ОСОНЛИҚ осон *с. белги оти. Ишнинг осонлиги.* ▬ *Гулсум осонлик билан ҳарфларни ўрганибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чамаси, Азизбек, осонлик билан жон берадиган кўринмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОСОНЛИҚЧА *рвш* 1 Осонлик билан, кўп куч, меҳнат сарфламасдан; осонгина, жўнгина, бемашаққат. *Ютуқлар осонликча қўлга кирмади.* ▬ *Ғуломқорининг ашуласини жуда соғиниб қолдик. Бир-икки ашула қилиб бермаса, биздан осонликча қутулмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қаршилик кўрсатмай-нетмай. *Бизнинг қишлоқда катта ер эгалари осонликча жон бергани йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОСОР [*а*] *эск. кт.* Асарлар, белгилар, нишоналар. *Ким билурди одаму олам надур, ҳайвон нечук? Бўлмаса эрди агар инсонда бу осори илм.* Ҳамза. **Осори атиқа** қадим дунё нишоналари, қадимдан, антик дунёдан қолган ёдгорликлар, обидалар. *Ўрта Осиё осори атиқалари.*

ОСТ 1 Нарсаларнинг таг қисми, таги, туби. *Қурбон ота энгашиб самоварнинг остига сим тиқаётган эди, қаддини ростлаб Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Нарсаларнинг қуйи қисмига, тагига яқин жой. *Гулнор дераза остига кўрпача солиб, қизни ўтқазди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нарсаларнинг яқин-атрофи, тевараги. *Йўлчи, қулоқлари остида ўқ узилиб тураркан, томирларида жўшқин куч, юрагида юксак ҳисларнинг, орзуларнинг бўронини сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Нарсалар эгаллаб, босиб ёки қоплаб турган жой, нарсаларнинг тагидаги жой; таг. *Дарахтларнинг ости салқин эди.*

4 Нарсаларнинг ички қисми, ичи, ораси, қаъри. *Ер ости суви. Ер ости бойликлари.* ▬ *Бегойим ер остида илон қимирласа биладиган қув хотин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уни* [*тоғни*] *ер ости зилзилалари ҳам халқ овозидек титратмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Таг, туб (сув ҳавзаларида). *Денгиз ости.* ▬ *Кўп одамлар бу дарёнинг остида ер тишлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 З-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. ва ч. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланилади (*қ.* **остига, остида, остидан**).

ОСТАНОВКА [*р*] Транспорт воситаларининг пассажир ёки юк тушириш ва олиш учун тўхтайдиган жойи; бекат. *Автобус остановкаси.*

ОСТИГА *кўм. вазифасида* Тагига, тагидаги жойга. *Оёқ остига поёндоз солмоқ.*

ОСТИДА *кўм. вазифасида* 1 Бирор ҳаракат ёки ҳодиса ва ш. к.нинг бошқаси билан бирга ёки унга боғлиқ ҳолда содир бўлишини ифодалаш учун ишлатилади. *Хижолат остида қолмоқ. Раҳбарлиги остида ишламоқ.* ▬ *Куёв қаттиқ қарсаклар остида бориб, келинининг ёнига ўтирди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

2 Бирор ҳаракат ёки ҳолатни юзага чиқарган бошқа бир ҳаракат, ҳолат ёки кечинмани ифодалашда ишлатилади. *Ким билади,* [*Гулнор*] *ота-она сиқиғи остида балки* [*бойга турмушга чиқишга*] *кўниккандир.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Карим ўзининг диққат бўлиб турганлигини сездирмаслик учун мажбурият остидагина бир илжайди-да, қўл бериб кўришди.* Ойдин, Фонарь тагида.

◆ **Оёқ остида** *қ.* **оёқ** I 1. **Қаноти остида бўлмоқ** *қ.* **қанот. Қўл остида** *қ.* **қўл** 8.

ОСТИДАН *кўм вазифасида* Тагидан, ичидан. *Пальто остидан костюм киймоқ.*

◆ **Ер остидан қарамоқ** (*ёки* **разм солмоқ, кўз қирини ташламоқ**) зимдан қарамоқ. *Ҳожи йўлакдаги ойимга ер остидан кўз қирини ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОСТИН-УСТИН 1 *сфт* Бири устидан иккинчиси; икки қаватли, қават-қават. *Остин-устин иморатлар.*

2 *рвш* Хароб, вайрон, яксон-талқон; тўс-тўполон. *Ҳамма ёқ остин-устин. Остин-устин қилмоқ. Остин-устин бўлмоқ.* ▬ — *Гапингиз тўғри, ўғлим. Фақат Ленингина эски дунёни остин-устин қилди,— деди* [*чол*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

ОСТИРИЛМОҚ остирмоқ *фл. мажҳ. н.*

ОСТИРМОҚ осмоқ *фл. орт. н. Тракторларга культиваторларни остирмоқ. Қозон остирмоқ.* ▬ — *Кун сайин неча гуноҳсизларни остирган, кестирган, болаларимизни етим, оналаримизни қон йиғлатган сен эмасмидинг?— дер эди халқ* [*Азизбекка*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОСТКИ Остда, пастки томонда жойлашган; пастдаги, қуйидаги, пастки. *Бинонинг остки қавати.* ▬ *Тешабой остки лабини тишлаб пича ўйланиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОСТЛИК Бирор нарсанинг остига қўйиладиган бошқа нарса. *Дазмол остлиги.*

ОСТОНА [*ф-т*] 1 Эшик, дарвоза чорчўпининг остки кўндаланг ёғочи; бинога, ховлига кираверишдаги ерга кўндаланг ётқизилган ёғоч, тахта,

www.ziyouz.com kutubxonasi

харсанг ва ш. к.; бўсағa. *Баланд остона. Уй остонаси. Кўча эшик остонаси.* ▪ *Эшик қаттиқ тепки билан очилди-ю, остонада чувалчангдай чувак .. бир киши пайдо бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Совчиларга Мадаминхўжанинг остонасидан хатлаб ўтиш насиб бўлмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Уй, хонадон; даргоҳ.— *Шу ер туфайли бизлар сенинг остонангга бош эгиб, қуллуқ қилиб келдик,— деди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Остонангга келибман, арз-ҳол айлаб кетай. Ўзгинангдан дилбарим, уч-тўрт савол айлаб кетай.* Ҳамза.

3 *кўчма* Қишлоқ ёки шаҳарга кираверишдаги жой; бўсағa. *Чекинган душман, қишлоқ остонасидаги тепаликка чиқиб олиб, қаршилик кўрсата бошлади.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.

4 *кўчма* Бирор воқеа ёки ҳодисанинг бошланишига яқин қолган пайт; арафа. *Ҳали эсини танимаган, ўт-олов бола шу ерда балоғат остонасига етди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

5 *геогр.* Дарё остидаги, баъзан сувдан чиқиб кўриниб турадиган ва сув оқимини тезлаштириб, кемалар қатновини қийинлаштирадиган дўнглик.

ОСТ-УСТ *айн.* **остин-устин.** *Ҳовлимни у [Зиёхўжабой] ўзиникига қўшиб ост-уст иморат қурмоқчи, яйраб-яшнамоқчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Унинг [Султонмуроднинг] бу қарашлари халқ бўрони ичида ост-уст бўлди.* Ойбек, Навоий.

ОСУДА [*ф-т*] *кт.* Тинч, беташвиш; хотиржам. [*Навоий:*] *Ҳайҳот, бирор осуда дам йўқ. Кўнгил ёғлайди-ю, кўзларда нам йўқ.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. ‖ *Бутун шаҳар халқи сокин уйқуда, Ором олмоқдасан сен ҳам осуда.* Х. Расул.

ОТ I 1 Якка туёқлиларга мансуб сутэмизувчи йирик иш-улов ҳайвони. *Оқ от. Қора от. Қашқа от. Йўрға от. От абзали. Отга тақа қоқмоқ. Отга минмоқ. Отни эгарламоқ. Ёли қуюқ эшакдан, яғири бўлган от яхши.* Мақол. *Яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи.* Мақол. *Итни қопмас деб бўлмас, отни тепмас деб бўлмас.* Мақол. ▪ *Сидиқжон эгарга яхшироқ ўрнашиб, отнинг жиловини силкиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Узоқдан от елдириб келувчи отлиқни кўрган Содиқ кўчанинг ўртасида тўхтади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **От заводи** от наслини яхшилаш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи хўжалик, корхона. **От кучи** *махс.* 75 кг м секундга ёки 0,736 квтга тенг қувват. *80 от кучига эга бўлган трактор.* **От ўйин** *эск.* 1) *айн.* **цирк.**— *Шу театр дегани нима, от ўйинми? — Абдушукурдан сўради чойфуруш Садриддин бойвачча.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) *айн.* **карусель.**

2 Отнинг бошига ўхшатиб ясалган шаҳмат донаси; асп. *Отни юрмоқ. От билан шоҳ бермоқ.*

3 Мучал йил ҳисобида еттинчи йил номи. *Унинг йили от.* **От йили** мучал йил ҳисобида еттинчи йил (қ. **мучал**).

◆ **От солмоқ** *айн.* **от қўймоқ** 2. **От совутар** оғир меҳнатдан кейин ўзини ростлаб олиш учун аста-секин ишлаш. **От қўймоқ** 1) отнинг жиловини бўш қўйиб елдирмоқ; 2) минган отини бирор кимса томон йўналтириб ҳужум қилмоқ. *Кеча-кундуз тоғма-тоғ қўрбошига қарши от қўйиб уруш очамиз.* М. Муҳамедов, Машқ. **Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди** илгариги мавқеи ёки мартабасидан тушгандан кейин ҳам такаббурлигини ташламаган киши ҳақида. **Отни қамчиламоқ** қ. **қамчиламоқ** 3.

ОТ II 1 Қишининг шахсий исми; ном. *Чақалоққа от қўймоқ. Оти(нг) ўчсин (ўчгур)! қарғ. Оти(нг) қурсин (қургур)! қарғ.* ▪ [*Мирзакаримбой:*] *Отинг нима, жиян? — Отим Йўлчи.* Ойбек, Қутлуғ қон. | **Уй ёки** ўргатилган ҳайвонларнинг **номи**; лақаб. *Бунинг оти Тўрткўз эмас, Арслон.* | Умуман нарсаларнинг, ҳодисаларнинг ном, ном билдирувчи сўз. *Бу .. тоғнинг оти Музлоқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мингўрик мавзуи отидан ҳам маълум — бунда минг чоғлиқ ўрик дарахти ўсгани учун .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Сафар бўйчи:*] *Чўзма кекирдагингни, буқоқ .. , андишанинг отини қўрқоқ қўйдингми?!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Жаннат опа:*] *Қиҳ .. ҳалиги оти қурсин .. Маликбойнинг майдонида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Отига(гина)** шунчаки, кўринишга, номига. *У отигагина раис, ҳамма иш муовин қўлида.* ▪ *Отигагина хон бўлиб ўтирувчи Худоёр Мусулмонқул майдондан олинмагунча ўзининг қўғирчоқ сифат юра беришини тушунди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оти йўқ** *эвф.* чаён ҳақида айтилади. **Отимни бошқа қўяман** қасам, онтни ифодаловчи ибора. *Бошлаган ишни охиригача олиб бормасам, отимни бошқа қўяман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. **От қўймоқ** ном бермоқ, атамоқ.

2 Унвон, мансаб, ном. *Бир қари одамга «қуёвлик» отини бериш ҳам уни куёв бўлгандай қувонтиради.* Айний, Қуллар.

3 *с. т.* Зот, уруғ. [*Суннат:*] *Кел, ўша Муҳаррамнинг бўлмаса, бошқаси-да, қиз оти қуриб кетибдими!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Шуҳрат, донг. *Яхшидан от қолар, ёмондан дод қолар.* Мақол. ▪ *Шоирга муяссар олий мукофот, Ленин орденли бўб шоир топди от.* Фозил шоир. *Ислар бўлдим Қоражоннинг қизини, От кўтарган Зулхуморнинг ўзини.* Эргаш шоир. **От чиқармоқ** ном чиқармоқ, донг таратмоқ, шуҳрат қозонмоқ, машҳур бўлмоқ, танилмоқ. *Қўлингдан келганча чиқар яхши от, Яхшилик қил, болам, ёмонликни от!* Эргаш шоир. | Шаън, номус, ғурур. [*Уста Олим:*] *Сизга хабар бериб ўтиришни йигитлик отига эп билмай, менга ҳам бир нарса сездирмаган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *грам.* Предметни билдириб, «ким?» ёки «нима?» сўроғига жавоб бўладиган сўз. *Турдош от. Атоқли от. Абстракт от. Иш-ҳаракат оти. От қўшимчалари.*

ОТА I 1 Фарзандли, бола-чақали эр киши (ўз болаларига нисбатан). *Ўз (туққан) ота. Ўгай ота. Қайин ота.* ‖ *Ота касб. Ота мерос. Ота бўлмай, ота қадрини билмас.* Мақол. ▪ *Сиз отамисиз, нимасиз ахир, ўғлингизни тийиб олиш сира эсингизга келадими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Катта бўлгач, ҳаммоллик менга ҳам ота касб бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Отаси** *этн.* хотиннинг ўз эрига мурожаат этиш формаси.

2 Ёши катта кишиларни ҳурматлаш учун ишлатилади. *Оталар сўзи — ақлнинг кўзи.* Мақол. ▪ *Майда болалардан тортиб кекса муаллимларгача «ота» деб атайдиган новча ва қотма чол — қоровул келар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қоратой Ўрозни дарров Шокир отага юборди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ўғил болани эркалатиш учун ишлатилади.

3 *кўчма* Бирор иш ёки ҳаракатни бошлаб берган, унга асос солган киши ҳақида. *Абдулла Қодирий ўзбек романчилигининг отасидир. Жуковский — рус авиациясининг отаси.*

4 *кўчма* Меҳрибон бошлиқ, раҳнамо ҳақида. *У [Михаил Маркович] колхозчиларга ота бўлди, ғамхўрлик қилди, иш ўргатди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. | Эл-юртга бошчилик қилувчи ёши ёки мансаби улуғ зот ҳақида. [*Ёрмат:*] *Тайёрлан, қизим. Сенга юрт отаси элликбошимиз гапирадилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бор отангга, бор онангга** сансалорликни ифодалаш учун ишлатилади. **Ота гўри қозихонами?** қ. **гўр. Отангга раҳмат** кимсадан мамнуният ифодаловчи олқиш ибораси. **«Отанг яхши, онанг яхши» қилиб** ялиниб-ёлвориб; олқаб-мақтаб.

ОТА II *айн.* **орол.**

ОТАБЕЗОРИ Безорилиги ва дилозорлиги учун ҳаттo ўз отаси ҳам юз ўгирган; оқпадар. *Сен ҳали шунақа ўзбошимча бўлиб қолдингми? Бундай ишни отабезорилар қилади.* Б. Исмоилов, Очерк яратиш маҳоратига доир.

ОТА-БОБО(ЛАР) Илгари яшаб ўтган кишилар; аждодлар. [*Рўзимат:*] *Э, Сидиқжон ака, бизга иш топилади, ота-боболаримиз қилмай, қилолмай бизга ташлаб кетган иш кўп!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОТА-БУВА(ЛАР) *с. т.* Ота-бобо(лар).

ОТАЛАРЧА *рвш* Ўз отасидай, ўз отаси каби. *Оталарча насиҳат қилмоқ.* ‖ *Оталарча ғамхўрлик.* ▪ *Ҳалим бобо Ойқизнинг қўлларини сийпалаб, оталарча эркалади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОТАЛИ Отаси бор, отаси ҳаёт. *Ўлган алпим тирилиб келар дейман, ёр-ёр. Ёдгоржоним отали бўлар дейман, ёр-ёр.* «Алпомиш».

ОТАЛИҚ Отанинг ўз фарзандига бўлган муносабатлари ва шу муносабатларга боғлиқ ҳолатлар. *Оталик бурчи. Оталик муҳаббати.* ▪ *Қутбиддиновнинг оталик меҳри жўш уриб кетди, Суярнинг бошидан, юзидан ўпди, қучоқлади.* А. Қаҳҳор, Ўжар. **Оталик қилмоқ** 1) отага хос вазифаларни ўтамоқ, боқмоқ, кийинтирмоқ, тарбияламоқ (фарзандига нисбатан); 2) оталарча ғамхўрлик, меҳрибонлик қилмоқ, ёрдам бермоқ (бошқа кишига нисбатан). *Бола-чақангизнинг орзусини кўринг, оталик қилдингиз.* Ойдин, Эр юрак.

ОТАЛИҚ 1 Моддий, маданий ёки бошқа хил ёрдам кўрсатишни кўзда тутиб ташкилот ёки кишиларни бир-бирига боғлаш асосидаги ижтимоий фаолият, ижтимоий бурч. *Оталиққа олмоқ.* ▪ *Ҳар биримизни алоҳида-алоҳида тўқувчи мастер хотинлар оталиққа олишди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. «*Қизил Октябрь*» *бизнинг оталигимиздаги колхоз.* Н. Мақсудий, Юксалиш. | Шундай ёрдам кўрсатишни ўз зиммасига олган киши ёки ташкилот.

2 *тар.* Хонлар саройида юқори амаллардан бири; хоннинг маслаҳатчиси.

ОТАМЛАШМОҚ Ҳасратлашмоқ, юракдаги дард-аламларни ўртоқлашмоқ. *У [Умурзоқ ота] ҳар гал Фани самоварчининг ҳужрасига тушар, у билан отамлашиб, дардини ёзиб келарди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Ёзилиб, мириқиб, кўнгилли суҳбат қилмоқ, улфатлашмоқ.— *Ҳа, қаёққа,— деди Мадамин ҳам шовқин солиб,— отамлашиб ўтирайлик, ахир, бирпас!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОТА-ОНА Боланинг ота ва онаси. *Ота-оналар мажлиси.*

ОТАР I 1 **отмоқ** *фл. сфтдш. Тонг отар чоғи. Олти отар миномёт.*

2 *от, с. т.* Катта базм. *Отар тонг отгунча давом этди.* **Отар пули** тўй ёки базмда хизмат қилган машшоқ, хонанда, ўйинчиларга тушган пул.

ОТАР II Яйловда боқиладиган қўйларнинг ҳар бир йирик тўдаси; йирик подa. *Отар серўтроқ жойга кўчирилди.* ▪ *Рўзи бобо бутун отарга бир ўзи қараб, чўпонларни пичан ўриш, йиғишга солган.* О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи Баҳши.

ОТ-АРАВА От ва арава; от қўшиқли арава. *Қовуним пишиб чириб кетди.. Қўшнимдан от-аравани бир кунга тилаб олган эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОТАРЧИ *с. т.* Тўй ва базмларда бебилиска пул топишга ўрганган музикачи, ашулачи, раққоса. *Эй, отарчи машшоқлар, қишлоққа чиқиб туринг, Виждонни жиғилдонга, пулни ҳамёнга уринг.* М. Икром.

ОТАХОН 1 Кекса кишиларга ҳурмат учун қўлланадиган мурожаат формаси. [*Ўрмонжон:*] *Отахон, дейман, ўйинга уста экансиз-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Қишилар ўз отасидай ҳурмат қиладиган кекса одам. *Кулги таққа тўхтади, қаёқдандир, темир ҳассасини дўқиллатиб Бобоқул ота — қишлоқ болаларининг яқин отахони пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. | Ўз соҳасида ёшларга раҳнамо кекса киши. *Отахон шоиримиз.*

3 Тутинган ота. *Йўловчиларга сув бериб ўтирувчи бир кекса отахоним бор эди, ўзим билан бирга олиб кетиб, унга яхшилик қилмоқчи бўлдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

4 Отахон (*эркаклар исми*).

ОТАШ [*ф-т*] *кт.* 1 Ўт, олов. *Одам ишдан, маъдан оташдан бахт топади.* Мақол. ▪ *Пўлат, ахир, тобланмайди кўрмай оташ.* Ё. Мирза. *Юрьев батареялари ёпиқ позициялардан туриб, ёв устига жаҳаннам оташи ёғдирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Дилни ёндирадиган, ўртантирадиган ҳароратли ҳис-туйғу. *Ҳижрон оташи.*

ОТАШАРАВА [*ф-т+а*] *с. т. эск.* Паровоз; поезд.

ОТАШГОҲ [*ф-т*] *кт.* Ўт, олов ёниб турган жой.

ОТАШДОН [*ф-т*] *айн.* **ўтхона.**

ОТАШЗАБОН [*ф-т*] *кт.* Нутқи ўткир, таъсирчан; сўзга уста, сўз билан қалбларни ҳаяжонга келтирадиган. *Оташзабон нотиқ.* ▪ *Соҳма шеър ёзганда ростдан ҳам Миртемир оташзабон шоирга айланади.* Т. Жалолов, Миртемир.

ОТАШИН [*ф-т*] *кт.* Қалб ҳарорати билан иситилган; қизғин, жўшқин, алангали. *Оташин салом. Оташин муҳаббат.* | Эҳтиросли. *Оташин нутқ.* ▪ *Сўзлар қарсакларга, қарсаклар оташин хитобларга уланиб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Бутун қалби, жони-тани билан берилган, қалби олов. *Оташин революционер.*

ОТАШҚУРАҚ Ёниб ёки қизиб турган нарсани, чўғни қисиб олиш, оловни тузатиш учун ишлатиладиган уй-рўзғор асбоби. *Оташкурак билан чўғ олмоқ.*

ОТАШЛАНМОҚ *поэт.* Оташдек ёнмоқ, жўш урмоқ.

ОТАШЛИ *кт.* Оловли, ўтли, қизғин, жўшқин. *Оташли йиллар.*

ОТАШНАФАС [*ф-т+а*] 1 Нафаси, дами оташдек иссиқ, ҳароратли. *Чўлдан воҳага гармсел деб аталадиган оташнафас шамол эсиб туради.*

2 Нутқи ўткир, таъсирли, эҳтиросли. *Машраб гоҳ пиёда, гоҳ эшакда кўп ўлкаларни кезган оташнафас бир шоир.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *эск. дин.* Гўё дуоси ижобат бўладиган, нафаси дардга даво бўладиган. *Одамлар Султондевонани «оташнафас» валий деб мақташар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ОТАШПАРАСТ [*ф-т*] Ўтга топинувчи, ўтга сажда қилувчи. *Оташпараст қабилалар.*

ОТАШХОНА [*ф-т*] *айн.* **ўтхона.** *Паровознинг оташхонаси.* ▪ *Самоварнинг оташхонасига чўп тиқаётган Ражаб бобо ҳам унга қараб кулди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ОТАШҚАЛБ [*ф-т+а*] *поэт.* Қалби оташ, юрагида ўти бор; оташин. *Оташқалб ёшлар.*

ОТБОҚАР Отларга қаровчи, отларни парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши. *Отбоқар фонусини эрга қўйиб югурганича отхонага кирди ва ҳаял ўтмай бир отни етаклаб чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОТДЕЛЕНИЕ [*р*] *ҳарб.* Энг кичик ҳарбий бўлинма, взводнинг бир қисми. *Пулемёт отделениеси. Отделение командири.* ▪ *Тургенев отделениеси бугун кечаси билан блиндажда дам олиши керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОТДОШ Бошқа биров билан исми бир, бир хил исмли кишилар ёки нарсалар; адаш.— *Итингнинг оти ўз тусига муносиб экан-ку-я,— деди Қулмуродга Шокир,— эсизки Қушбегининг ўғли билан отдош экан.* Айний, Қуллар.

ОТЗОВИЗМ [*р*] 1905 йил революциясидан кейин пайдо бўлган ва большевик депутатларни Давлат думасидан чақириб олишни, оммавий-партия ишларини очиқ суратда олиб боришдан воз кечишни талаб этган, партияни кенг оммадан ажратиб қўйиш сиёсатини тутган оппортунистик оқим.

ОТЗОВИСТ [*р*] Отзовизм тарафдори. *Отзовистлар билан ультиматистларнинг хатоси марксизмдан принцип жиҳатдан қайтиш масаласи бўлиб қолди.* В. И. Ленин, Большевизмга карикатура.

ОТИЗ *диал.* Бир марза ер; марза. *Бекжон кетмон билан отиздан отизга ўтиб, кичик ариқларни боғлайди, чарчаган отасининг ўрнини босади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОТИЛМА *геол.* Вулканлардан отилиб чиққан; отқинди. *Отилма тоғ жинслари.*

ОТИЛМОҚ 1 **отмоқ** 1, 3—5, 7—10 *фл. мажҳ. н.* Қинда учта бўри отилди. *Айтилган сўз — отилган ўқ.* Мақол. ▪ *Оғзи катта қора тўплар Отилди майдон ичинда, Мард йигитнинг ширин жони Сотилди майдон ичинда.* «Равшан».

2 **отмоқ** 2 *фл. ўзл. н.* *Шу вақт команда берилди: «Сафлан!» Нормат Адолатнинг ширмон юзидан ўпди ва она бағрига отилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [*Рафиқ*] .. *Босмачилар устига шердек отилди.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. | Ўзини бирор томонга урмоқ. *Йўлчи кескин ҳаракат билан қайрилиб ташқарига отилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Шиддат билан юқорига кўтарилмоқ. *Қайнаб чиқар нефть булоқлари,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Фонтан бўлиб отилар тикка. Ё. Мирза.

4 *кўчма* Ўз ихтиёри билан талабгор бўлиб чиқмоқ, сафарбар бўлмоқ. *У биринчи отилиб чиқиб паранжи ташлаган хотин.* ▪ *Халққа эрк учун, нон учун, маданият учун курашга отилмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

ОТИМ Бир отишли, бир чекишли. *Бир отим нос.* ▪ [*Ниёз қушбеги*] *нос қовоғини қоқа-қоқа бир отимини тилининг тагига ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОТИН 1 *тар.* Октябрь революциясига қадар ва революциядан кейинги дастлабки йилларда уйида (эски) мактаб тутган, болаларни ўқитган аёл. *Ҳар кун қўшнимиз отин бибида қиёмгача ўқиб, кейин то кечгача кўпинча кечалари ҳам аямнинг ёнига кириб тикиш тикдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Отин биби (ёки буви, ойи)** уйида мактаб тутган аёл.— *Ёзишни билмайдими? — Қайдан билади, қишлоғимизда отин буви бўлмаса, ўқимаган-да.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *этн.* Хотинлар йиғинида ишқий ёки диний-мистик ғазаллар ўқувчи аёл.

3 *с. т.* Ҳар қандай ўқимишли ёки ўқитувчи аёл. *Шу чиноргa чиққанга. Чиқиб уни йиққанга, Сўзсиз хотин бўламан, Гўзал отин бўламан.* Ҳ. Олимжон.— *Ойинг ҳам отин бўлади,— Мавлон ака Қароматнинг гапидан завқланиб кулиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. ‖ *Гулнор .. Йўлчига хат ёзишга қарор қилган ва сўзларини айтиб турган, отин қиз эса Гулнор сўзларини силлиқлаб қоғозга кўчирган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Ўқимишли, обрўли аёлларга мурожаатда ёки улар тўғрисида гап борганда исмига қўшиб ишлатилган сўз. *Шакар отин. Фотима отин.* ▪ [*Юсуфбек хожи:*] *Болам, Зайнаб отин, сиздан ҳали ёшлик ғурури кетмаган. лекин менинг болам бўлганингизни сиз ҳам унутманг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОТИНБУ *с. т.* Отин биби, отин буви (қ. **отин** 1).

ОТИНЧА Ўқимишли ёш хотин ёки қиз. *Энди ўзи ўқимаса ҳам, отинча бўлиб болаларни ўқитади.* «Қаҳрамонлар».— *Ҳа, айланай отинчадан! — кўкрагига бир урди бойвачча.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Отинча қизим-ҳо, ўзимнинг отинча қизим, қанисан?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОТИНЧАХОН *айн.* **отинча**

ОТИШ 1 отмоқ *фл. иш оти. Диск отиш. Найза отиш.*

2 Жанговар қуроллардан ўқ узиш, ўқни мўлжалга уриш машқи, маҳорати. *Отишни ўрганмоқ. Отишдан аъло баҳо олмоқ.* ▪ *Командир отиш қоидасини бир-бир сўраб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *айн.* **отишма.**

ОТИШМА Жангдаги икки томоннинг бир-бирига қарши узлуксиз ўқ узиши, ўқ отиши, ўқ ёғдириши; отиш, отишув. *Артиллерия отишмалари.* ▪ *Отишмалар Нормат ётган ердан узоқлашди-ю, бир оздан кейин яна яқинлашди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эрталабга яқин крепость атрофида қаттиқ отишма бўлиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОТИШМОҚ отмоқ 1—5, 7, 8, 10, 11 *фл. бирг. н. Қизлар жангларда йигитлар билан ёнма-ён туриб отишадилар.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Ёшу яланг, қарию қартанглар .. бир-бирларига гап отишади, аския қилишади, куйлашади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОТИШУВ 1 отишмоқ *фл. иш оти.*

2 *айн.* **отишма.**

ОТЛАМОҚ 1 Қадам ташламоқ, одимламоқ. *Энг олдинда, байроқ тагида Тикка отлаб ўғлим боради.* Ҳ. Пўлат.

2 *кам қўлл.* Сакрамоқ, ирғимоқ, ҳатламоқ. **От отламоқ** отда юрмоқ; от ҳатлатмоқ. [*Ўзбек ойим:*] *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмиш-да, бир оёғина турмай кет эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОТЛАНИШМОҚ отланмоқ *фл. бирг. н. Тўлқинни етаклаб, уйга кирган Адолат Эъзозхон билан қизининг токчадан дафтар-қалам олиб, йўлга отланишаётганини кўриб, ҳайратда қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОТЛАНМОҚ 1 Отга минмоқ. *Ўрмонжон* [*Аҳмедовнинг*] *бир гапини .. отлангани узангига оёқ қўяётганида эслади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 *кўчма* Бирор жойга бориш учун шайланмоқ, тайёрланмоқ, ҳозирлик кўрмоқ. [*Ольга Петровна:*] *Сиз келмасдан олдин мен бир ерга отланиб турган эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [*Кумушга онаси:*] *Тур, бўлмаса, юз-кўлингни ювиб отлан, худо ўлим берсин уятсиз эрингга!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Бирор ишни бажариш учун шайланмоқ, жазм қилмоқ. *Янги ғалабалар сари отланмоқ.*

♦ **Жини (ёки ажинаси) отланди** *айн.* **жини қўзиди** қ. **жин** I 1. [*Набижон*] *уни* [*Отажонни*] *кўрдими, ажинаси отланаверадиган бўлиб қолган эди.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ОТЛАНТИРМОҚ отланмоқ *фл. орт. н. Қишлоқ меҳнаткашаларини пахта учун курашга отлантирмоқ.* ▪ *Эгарлаб берайин Чибор отингни, Отлантирай сендай валламатимни.* Фозил шоир.

ОТЛИ I Оти бор; от қўшилган. [*Салимбойвачча:*] *Қўш отли извошни кира қилиб ясаниб «шўхлик» қилиш учун янги шаҳарга жўнаб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОТЛИ II Исмли, номли; исм ёки номга эга бўлган; .. деб аталадиган. [*Тўра:*] *Ёвонимизда Жумагул отли бир қиз бор.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ёмон отли бўлмоқ** эл-юрт ичида ёмон от чиқармоқ, бадном бўлмоқ. *Ахир, бош олиб кетадиган бўлса, бир умр ёмон отли бўлади-ку, эл олдида шармандаи-шармисор бўлади-ку, уят ўлимдан қаттиқ дейдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОТЛИҚ От минган; сувори. *Икковга биров ботолмас, отлиққа яёв етолмас.* Мақол. ‖ *Отлиқ аскар. Отлиқ полк.* ▪ *Ҳайдарбой чойхона олдида бир отлиқнинг отдан тушаётганини хабар қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У* [*Тўламат*] *урушда ҳам отлиқ армияда хизмат қилган, қайси бир генералга ординарец бўлган экан.* С. Анорбосв. Оқсой.

♦ **Отлиққа ҳам йўқ** ҳеч қаерда йўқ, сира топиб бўлмайди. *Асал отлиққа йўқ, ҳали биз пиёда-ку!* А. Қаҳҳор, Анор.

ОТМОҚ 1 Қўлни силтаб ёки қулочкашлаб қўлдаги нарсани узоққа ёки мўлжалга иргитмоқ, улоқтирмоқ. *Тош отмоқ. Граната отмоқ. Кўпга кесак отма.* Матал. ▪ *Ёрмат пичоқни суғуриб олиб, узоққа отди.* Ойбек, Қутлуғ қон. ‖ Ташламоқ, ирғитиб юбормоқ. *Тантибойвачча кўрпачага бемалол ўтириб, дўпписини бир чеккага отди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ошиқ отмоқ** қ. **ошиқ** II 2.

2 Шиддат билан бирор томонга, жойга ташламоқ ёки ташланмоқ, отилмоқ. *Гулнор ҳушсизланган каби, бошини онанинг тиззасига отди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *От ўзини дарёга отди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қўтариб ерга урмоқ, йиқитмоқ (курашда). *У* [*Сидиқжон*] *ҳозир курашда рақибини ёнбошга олиб отган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қўтасни отмади, зўр билан уни майдоннинг четига-қаттиқ ерга судради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *с. т.* Чекмоқ; тортмоқ. *Ноғ отмоқ.* ▪ *Шу вақтда кимдир, бурнаки отгандек қайта-қайта апшурди.* Ойбек, Навоий. ‖ Тортмоқ, ичмоқ (ичкилик ҳақида).

5 *кўчма кам қўлл.* Улоқтириб ташламоқ, тарк этмоқ, йиғиштирмоқ. *Кўлингдан келганча чиқар яхши от, Яхшилик қил, болам, ёмонликни от!* Эргаш шоир.

6 *кўчма* Чиқармоқ, ёзмоқ, ёймоқ (асосан ўсимлик ҳақида). *Чечак отмоқ. Палак отмоқ. Куртак отмоқ.* ▪ *Ҳа демай карнайгуллар жуда ҳафсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб катта-катта япроқлар отди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Зилол сувли шаршара ёнида икки баҳайбат чинор, Бобир замонидан гувоҳлик бериб, шох отиб турибди.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. **Томир отмоқ** қ. **томир 5.**

7 Бирор қурол воситасида ўқ, тош, **снаряд, мина** ва ш. к. узмоқ. *Сопқон отмоқ. Камалак отмоқ. Милтиқ отмоқ. Замбарак отмоқ. Миномёт(дан) отмоқ. Отган ўқ қайтмас.* Мақол. *Етиб қолгунча, отиб қол!* Мақол. ▪ *Танкларимиз душманнинг олдинги окопларидан ўтиб, танкка қарши отадиган батареяни тўпга тута бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

8 Отиш қуроли воситасида уриб шикастламоқ ёки ўлдирмоқ. *Ўрдак отмоқ. Қуён отмоқ.* ▬ [*Йўлчи*] *тишини қисирлатиб деди: «Тупнинг оғзига қўйиб отиб юборинглар мани, қонхўрлар!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 Куч билан итариб, итқитиб чиқармоқ; учириб юбормоқ. *Шиша пробкасини отиб юборди. Вулқон юз тонналаб оловланган тоғ жинсларини ҳавога отди.*

10 *кўчма* Қўймоқ, ташламоқ. *Шиор отмоқ. Масалани ўртага отмоқ.* ▬ *Дастлаб бу гапни дадангиз ўзлари ўртага отдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

11 Учмоқ, сирғанмоқ. *Яхмалак отмоқ. Коньки отмоқ.*

◆ **Нафси ҳаккалак отади** *нафр.* мазахўракка ўрганиб, нафсини тиёлмайди.

ОТНОН *эск.* От шаклида пиширилган ширин кулча. *Ҳолвафурушлар бақиришиб, кунжут ҳолва, мағиз ҳолва, пашмак, отнон сотмоқдалар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *— Сенинг келишингни билганимда хўрозқандми, отнонми олиб келарканман,— деди почча Ҳамидага.* С. Анорбоев, Меҳр.

ОТ-ОТАКАМ Бири иккинчисининг этагидан ушлаб от қилиб ёки ёғоч от миниб чопишдан иборат болалар ўйини. *Қудрат билан Қоля тол новдасини миниб от-отакам ўйнашиб кўча чангитиб юришган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ОТПУСКА [*р* отпуск] Дам олиш, даволаниш ва ш. к. учун ишчи ва хизматчиларни маълум муддатга ишдан озод қилиш. *Бир ойлик отпуска. Ёзги отпуска. Декрет отпускаси. Отпуска даври. Отпуска пули. Отпуска олмоқ. Отпускага чиқмоқ. Отпускадан қайтмоқ.* ▬ *Ишчилар ва хизматчиларга маош тўланган ҳолда ҳар йил отпуска берилиши .. дам олиш ҳуқуқини таъминлайди.* «ЎзССР Конституцияси».

ОТРЕЗ [*р*] *с. т.* Қийим тиктириш учун мўлжалланган бир бўлак мато, бир кийимлик газмол. *Бир костюмлик отрез.*

ОТРЯД [*р*] 1 Махсус ҳарбий группа. *Денгизчилар отряди. Парашютчилар отряди. Отряд командири.* ▬ *— Йўқ,— деди командир,— ҳозир фурсат йўқ .. Ҳозирча буларни олиб от чоптириб тезроқ отрядга ет.* Айний, Қуллар. *Шу вақт унинг бахтига партизанлар отрядининг рациясидан хабар келиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш, фаолият, хизмат учун уюшган кишилар группаси; коллектив. *Геологлар отряди. Пионерлар отряди.* | Умуман жамиятнинг маълум белгилар билан бирлашган группаси. *Коммунистик партия ишчилар синфининг илғор отрядидир.*

3 *зоол.* Ҳайвонлар систематикасида: маълум белгилар билан бирлашган группа. *Кемирувчилар отряди.*

ОТТИРМОҚ отмоқ *фл. орт. н. Тош оттирмоқ. Сопқон оттирмоқ.* ▬ *Бу хунук сўз Жўрахонни шатта оттириб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Тонг оттирмоқ** тонг отгунча ухламай чиқмоқ. *Ухлай олмай тонг оттирдим. Китоб ўқиб тонг оттирдим.*

ОТТИСК [*р*] Журнал, тўплам ва ш. к.да босилган мақоладан олинган алоҳида нусха.— *Хўш? — деди Саидий,— қўлидаги оттискларни олаётиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОТУВЧИ 1 отмоқ *фл. ш. оти.*

2 Жанговар қуроллардан, мас. милтиқдан ўқ уза биладиган, яхши отадиган киши. [*Қўрқмас:*] *Ўртоқ командир, яхши отувчи бўлиш учун кишининг икки қўли бўлиши шартми?* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ОТ-УЛОВ Миниладиган иш ҳайвонлари (от, эшак, хачир ва ш. к.).

ОТХОНА Отлар сақланадиган бино; оғилхона. *Зиёдулла отхонадан қора йўрғасини етаклаб чиқди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Йўлчи уларга* [*отларга*] *беда ташлади, кейин курак ва супурги олиб отхонани тозалайбошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОТЧОПАР От чопиш ва отда машқ қилиш учун махсус жиҳозланган майдон; ипподром. *Тошкент отчопари.*

ОТҚИН *геол.* Лаванинг ер остидан отилиб чиқиш ҳодисаси; отилиш. *Вулқонда яна отқин бошланди.*

ОТҚИНДИ *геол.* Вулкандан отилиб чиққан моддаларнинг (лаванинг) совишидан ҳосил бўлган тоғ жинслари. *Вулкан отқиндилари.* || *Отқинди тоғ жинслари.*

ОТҚУЛОҚ Отнинг қулоғига ўхшаш катта-катта ва узун баргли кўп йиллик ёввойи ўт.

ОФАРИН [*ф-т*] 1 Мамнунликни, завқланганликни, қойил қолганликни ифодаловчи олқиш сўзи; таҳсин, тасанно. *Офарин айтмоқ (ўқимоқ).*

2 *унд. с. вазифасида* Балли, баракалла.— *Офарин, Мавлононинг даъволари исбот бўлди,— деб юборди ҳамма.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *Чаққон, эпчил ишлаётган аскарлар олдида тўхтаб: «Офарин, баҳодирлар!» — деб мақтаб ўтарди генерал.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ОФАТ [*а*] Бошга кулфат солувчи ёки ҳалокатга олиб келувчи бахтсизлик; бало. *Табиий офатлар.* ▬ *Халқ бошига кўп офатлар келтирган Андижон зилзиласи Қорабулоқни сувдан маҳрум қилиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жон офати** *қ.* **офатижон.**

ОФАТИЖОН [*а+ф-т*] Ўзига мафтун қилиб, дилдан урадиган ғоят гўзал аёл. *Шу ондаёқ айланди бошим, Шу ондаёқ бўлдим паришон. Шу ондаёқ ўртанди таним, Қайдан келдинг эй, офатижон?* Уйғун. [*Бой ўз-ўзига:*] *Во ажабо! Бу ким бўлди. Чўрими, ёки бир офатижон фариштами?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ОФАТЛИ Офат билан ўтган, офат бошлаб келган ёки келадиган. *Офатли йил.*

ОФИЦЕР [*р<лат*] Армия ва флотда командирлар составига мансуб ҳарбий хизматчи. *Артиллерия офицери. Алоқа офицери. Денгиз флоти офицери.* ▬ *Полковник солдат ва офицерларнинг жанговар тайёргарлиги қандай бораётганлигини текширди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ОФИЦИАНТ [*р<лат*] Ресторан, кафе ва ш. к.да хўрандаларга хизмат қилувчи, улардан буюртма олиб, овқат келтириб берувчи ходим. *Официант бир шиша коньяк, бир шиша қизил вино олиб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОФИЦИАНТКА [*р*] Аёл официант.

ОФИЯТ [*а*] *эск. кт.* Соғлиқ; соғ-саломатлик.

ОФОҚ [*а*] *эск. кт.* Дунёнинг ҳар томони; дунё, жаҳон. **Ягонаи офоқ** дунёда ягона, тенги йўқ. **Забардасти офоқ** дунёда энг зўр.

ОФТОБ [*ф-т*] 1 Қуёш, кун. *Одамнинг юзи офтобдан иссиқ.* Мақол. ▬ *Офтоб чиқди оламга, Югуриб бордим холамга.* «Фольклор». *Палатага кирдик. Шу пайт офтоб яна булут остига кирди-ю, палатани шом қоронғулиги босди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Офтоби оламтоб** *қ.* **оламтоб.**

2 Қуёш тарқатаётган нур; қуёш ҳарорати. *Танаси икки катта қулочга сиғмайдиган бир туп сада тевараккатангадай офтоб туширмайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Устидаги гимнастёркаси ёмғирда ювилиб, офтобда ўнгиб, оқариб кетган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аям мени бундақа офтобда жизғинак бўлиш учун туққан эмас.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Офтоб урибди** офтоб ҳарорати касал қилибди.

3 Қуёш нури тушиб турган, қуёш иситиб турган жой. *Офтобда исинмоқ. Текинга мушук ҳам офтобга чиқмайди.* Мақол. ▬ *Умрида қармоқ ушламаган чоллар офтобда ўтириб тўр ямашга тушди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Кўм-кўк барглар орасида тизилиб, ғуч-ғуч бўлиб, офтобда садафдек ярқираб турган тутни кўриб жувоннинг ҳам оғзи сув очди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **(Орқасига) офтоб тегди** ёруғликка, рўшноликка чиқди; иши юришиб кетди. *Мана энди мирзам оталиқ қилиб, ўрдадан бирор иш топиб берсалар, тақсиримга ҳам офтоб тегса ажаб эмас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ОФТОБА [*ф-т*] *диал.* Обдаста. *Шавкат уйғониши билан қизлар олтин офтобада сув келтирдилар.* «Эртаклар». *Комил айвон олдида турган мис офтоба билан мис даштани олиб, Саид афандининг қўлига сув қуйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОФТОБАЧИ *тар.* Хонлар саройида меҳмонларга офтоба тутувчи лавозимли шахс.

ОФТОБИ [*ф-т*] *диал.* Офтобда қуритилган мевалар, мас. туршак, қоқи; *тақ.* **сояки.**

ОФТОБЛИ Офтоб чиқиб турган, қуёшли. *Офтобли кун.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОФТОБПАРАСТ [*ф-т*] 1 Қуёшга топинувчи, қуёшга сажда қилувчи. 2 *диал.* Кунгабоқар.

ОФТОБПАРАСТЛИК **офтобпараст** 1 *с. белги оти.*

ОФТОБРЎЙ [*ф-т*] *айн.* **офтобрўя.**

ОФТОБРЎЯ [*ф-т*] 1 Қуёшга қараган, қуёш нури кўп тушадиган; кунгай. *Офтобрўя уй.* ▬ *Роза ўша бир жуфт донни офтобрўя ерга экиб қўйди.* С. Маҳкамов, Бир жуфт дон.

2 *айн.* **офтобчувоқ.** *Чивинлар офтобрўяда ўтирган одамларни ғингиллаб нотинч этишарди.* Айний, Қуллар.

ОФТОБТИҒА [*ф-т*] Офтоб нури тик тушиб турадиган ер. *Қишнинг охирлари эди; ҳали баҳор бошланган бўлмаса ҳам, устма-уст келаётган офтобли кунлар офтобтиғалардаги қорларни эритган.* Айний, Қуллар.

ОФТОБЧУВОҚ [*ф-т*] Баҳорги таъсир кучи кам, ёқимли офтоб.

ОФТОБШУВОҚ *айн.* **офтобчувоқ.**

ОХАЛТАКА Туркманистонда қадимдан маълум от наслларидан бири (жуда кўркам, бардошли чопқир от).

ОХИР I [*а*] 1 Чўзиқ нарсаларнинг сўнгги чегараси, энг кетинги қисми, поёни. *Йўлнинг охири кўринмайди. Колоннанинг охири. Эшелоннинг охири.* | Давомли нарсаларнинг сўнгги қисми, хотимаси. *Достоннинг охири. Спектаклнинг охири.* ▬ [*Уста Олим*] *хатнинг охирида: Сиздан бир кун сўнг Ҳомид ўлди .. деб ёзар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш. к.нинг сўнггиси, охирги дами, ниҳояти. *Йилнинг охири. Қишнинг охири. Охир бўлмоқ.* ▬ *Отам .. умрининг охиригача тўқинчиликни кўрмади.* М. Ҳусанхўжаев, Большевиклар кўрсатган йўлдан бориб. **Охир замона қ. охирзамон.** — *Охир замона деб шуни айтадилар-да. Қизларда шарми-ҳаё йўқ. Фалончи очилибди, писмадончи паранжисини ташлабди, деган гаплар кўпайиб кетяпти,— деди Тўтибу.* С. Зуннунова, Гулхан. **Охир пешин қ. пешин** 1. *Бунда суҳбат охир бўлиб қолади, Куннинг ўзи айн пешин бўлади.* «Алпомиш». | Оқибат, натижа; пировард. *Ёмон ишнинг охири вой.* ▬ — *Ҳай, ишқилиб, охири бахайр бўлсин,— деди Махсум.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОХИР II [*ф-т*] *с. т.* Охур.

ОХИРАТ [*а*] *дин.* Гўё киши ўлгандан кейин бошланадиган ҳаёт, нариги дунё; қиёмат. [*Азизбой:*] *Бу фоний дунёда оч ўлди нима-ю, тўқ ўлди нима? Охирати бахайр, имони басаломат бўлсин.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.— *Бу дунё беш кунлик, ёлғон дунё. Охиратни эсдан чиқарманг, ҳа! — деди домла.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Охиратда** 1) нариги дунёда; қиёматда. *Йигирма сўм қарз эди, охиратда ҳам жавобини беради.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) сира, ҳеч вақт. *У охиратда ҳам тузалмайди.*

♦ **Охират оши** ҳаётнинг сўнгги дамида ейилган овқат. **Охират тарнови** *ҳазил* жуда новча одам ҳақида.

ОХИРГИ Нарса ёки ҳодисалар қаторининг энг сўнггидаги; сўнгги, энг кейинги. *Охирги курс. Охирги сўз. Романнинг охирги боби.* ▬ — *Чекинмаймиз. Охирги томчи қонимиз қолгунча курашамиз! — деди Чернецов.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамдамформа .. ариқ қазишнинг охирги кунида шидан қайтиб уйига кириб овқат еди.* Айний, Қуллар.

ОХИРДА *рвш* Охири, ахири, пировардида. *Зайнабнинг ўн беш дақиқали муомаласида Отабек юқориги каби «эсдан чиқариш» ҳолатига бир неча қайта учради ва охирда сўрамоққа мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОХИРЗАМОН [*а*] *дин.* Дунёнинг, ҳаёт ва борлиқнинг сўнгги дамлари, қиёматга яқин қолган замон. *Бизнинг замонамиз «охирзамон» бўлгани учун ҳеч бир киши вали бўлмас ва шунинг учун шоир ҳам бўлмас экан.* Айний, Эсдаликлар.

ОХИРИ *рвш* Охир-пировардида, ахир. *«Сабр туби олтин» мақолига амал қилиб, арқонни узун ташлаб қўйган эдик. Охири сабр косамиз тўлиб-тошиб кетди.* «Муштум», 1959, № 6. | Бориб-бориб, ниҳоят. *Тақдир шамоли уни [Заҳакўзни] турли бурчакка учирди ва охири, мана шу Қамишкапага келтириб ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОХИРЛАМОҚ Охирига, поёнига етмоқ, тамом бўлмоқ, тугамоқ. *Қиш охирламоқда. Қурилиш охирлаб қолди.* ▬ *Пахта йиғим-терими охирлаб турганда, Ойқиз Бойчиборга миниб райондан қайтарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОХИРЛАШМОҚ *айн.* **охирламоқ.** *Куз охирлашиб қиш яқинлашган бўлса ҳам, Бухоро музофотининг қуруқ ҳавосида ҳали ёғингарчилик бошланмаган эди.* Айний, Қуллар.

ОХИРУЛАМР [*а*] *эск. кт.* Охири, охир пировардида, ниҳоят. *Охируламр бу кун бир чор деворга кириб, ўлиб ётган эшакни кўриб, гўштидан бир миқдор кесиб уйга келтирдим.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ОХРА [*р<грек*] Сариқ ёки қизил тусдаги табиий минерал бўёқ.

ОХРАНКА [*р*] *тар.* Чор Россиясида яширин полиция ташкилоти.

ОХУН(Д) [*ф-т*] 1 *эск.* Ўқимишли, илмли киши; мулла, домла. *Қозоқлар орасида баҳшилар, жировлар, охунлар элни оралаб тентираб юриб, тирикчилик ўтказадилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. | Ўқимишли, илмли кишилар исмига қўшиб айтиладиган сўз. *Юсуфбек ҳожи билан қутидор Солиҳбек охуннинг Кўқалдош ҳужрасига меҳмон бўлиб кетганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т.* Халқ ичида уйғурларга қўйилган лақаб.

ОХУР [*ф-т*] Уй ҳайвонларига ем-хашак солиб бериш учун яшик ёки сулов тарзида қилинган жой. *От охури. Мол охури.* ▬ *Ғуломжон отхонага кириб, тўкилган бедаларни охурга териб солди, қоронғида ҳам кўзлари чақнаб турган саманни пешанасидан силаб, суйиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

♦ **Баланд (ёки катта) охурдан ем еган (ёки сув ичган)** катталар боёнлар билан яқин алоқада бўлиб кескакайган ёки ўзи катта, боён бўлиб ўтган. [*Ўрмонжон:*] *Сен катта охурдан ем еб ўргангансан, чидолмайсан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОХУРЧЎП [*ф-т*] Пойабзалнинг дастаги маҳкам, тик туриши учун унинг ичига (аврa-астар орасига) қўйиб тикиладиган юпқа эгилувчан тахтача, картон ёки қаттиқ чарм. *Мусулмон усталар кавушнинг дастагига охурчўп қўйиб тикадилар.* Айний, Эсдаликлар.

ОЧ I 1 Қорнида, меъдасида овқат қолмаган, очиқиб, овқат тусаб қолган, очиққан. *Оч одам. Оч ит. Оч қолмоқ. Оч қолдирмоқ. Оч қўймоқ. Оч қоринга аччиқ саримсоқ.* Мақол. *Оч қорним — тинч қулоғим.* Мақол. *Ҳунарли киши оч қолмас.* Мақол. || *Қорни тўқнинг қорни очдан хабари йўқ.* Мақол. ▬ *Сувонжон қўрага ҳужум қилган бир оч бўрини отиб олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Йўлчи*] *бир сўмга ўзи нон-чой олиб ичди-да, оч қорнини бир қадар овутди..* Ойбек, Қутлуғ қон. *Тўқлар кулади, очлар йиғлайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Оч биқин қ. биқин.**

2 Очлик ҳолати. *Ҳамма халқ очдан ўлмаслик учун бир амал-тақал қилиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ингичка, кичик (тешикка нисбатан кичиклик-ингичкалик қилган соп, вал ва ш. к. ҳақида). **Соп оч келди** соп ингичкалик қилди.

ОЧ II Кучсиз, нимхуш (ранг-тус ҳақида). *Оч кўк. Оч сариқ. Оч қизил. Оч яшил барглар.*

ОЧАМБИТИ *айн.* **жағ-жағ.**

ОЧАР Мевадан, кўпинча беҳидан пиширилган мураббо. *Икки қозонда тўғралган беҳидан очар пиширилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ОЧАРЧИЛИК Уруш ёки бирор табиий офат натижасида ёки ғалла битмай қолганлиги сабабли озиқ-овқат етишмаслиги; қаҳатчилик. *Революциядан кейинги илк йиллар. Вайрона қилинган мамлакатда очарчилик ҳукм сураради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ОЧАТҚИ Очликдан озиб-тўзган. *Очатқи қўй.*

ОЧЕРЕДЬ [*р*] 1 *ҳарб.* Автомат ёки пулемётдан бир йўла, бирин-кетин отилган ўқ; шу зайлда ўқ узиш. *Узоқда гоҳ-гоҳ автомат очереди тарақлаб қўяди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўн иккита патроннинг ўн биттасини уч қисқа очередда нишонга жойлади Эмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *с. т.* Навбат. *Очередь олмоқ.*

ОЧЕРК [*р*] Ҳаётий фактларнинг қисқача тасвиридан иборат кичикроқ бадиий асар. *Ҳарбий очерк. Биографик очерк. Библиографик очерк.*

ОЧЕРКИСТ [*р*] *айн.* **очеркчи.**

ОЧЕРКЧИ Очерк ёзиш билан шуғулланувчи журналист ёки адиб.

ОЧИЛИБ-ЁЗИЛИБ *айн.* **очилиб-сочилиб.** [*Генерал*] *расмиятчиликка йўл қўймай, очилиб-ёзилиб ўтиришни буюрди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ОЧИЛИБ-СОЧИЛИБ Очиқ чеҳра билан, хурсандлик билан, ўйнаб-кулиб. *Тўла кейинги вақтларда .. негадир очилиб-сочилиб юрмас эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ОЧИЛИШМОҚ очилмоқ 4, 10 *фл. бирг. н.*

ОЧИЛМОҚ 1 очмоқ 1—8 *фл. мажҳ. н. Эшик очилди. Сандиқ, очилди. Семафор очилди. Йўл очилди. Янги мактаб очилди. Бўз ва қўриқ ерлар очилди. Қинғир иш қирқ йилдан кейин ҳам очилади.* Мақол. ▪ *Лекин канал очилган куни эсингизда борми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Яқинроғингизда ўлмоқ учун .. душман томонидан уйингизга очилган туйнукчага кирдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Ҳасанали*] *узоқ йўлагандан сўнг ишнинг очилмай қолган қисмини ечишни бошқа вақтга қолдирмоқчи бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 очмоқ 1, 2, 9—12 *фл. ўзл. н. Фикри очилди. Ранги очилди.* ▪ *Келди очилур чоғинг, ўзлигинг намоён қил, Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.* Ҳамза. *Очилган хотин-қизлар фабрикага жойлансин.* «Фольклор». *Томлардаги .. лолалар қип-қизил бўлиб очилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сўнгги қуёшли кунларда пахта яна қийғос очилди.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Қўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Йўлчининг кўзига «жаннатдай» катта боғ манзараси очилди, томоша қилиб, кекса тоғанинг орқасидан юра берди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар мана шу Музлоқ тоғнинг .. сиртига чиқилса, кишининг кўзи олдида бири-бирига зид икки дунё очилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Хафалиги ёки қаҳр-ғазаби йўқолиб ҳушнуд бўлмоқ, ёзилмоқ.— *Гоҳо бирон киши [бувимнинг] кўнглини оғритганда мен унга бир оғиз юмшоқ гап айтсам, ўша замони очилиб кетақолардим,— деди Қенжа.* Ҳ. Назир, Енгамиз хурофотни, бидъатни. *Элмурод унинг [Гулсумнинг] бу қадар очилиб кулганини биринчи кўриши эди. У бундан роҳат қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Чеҳраси очилди** кайфияти яхши бўлди, чеҳраси ёришди.

5 Ҳуснига ҳусн қўшилиб тобора чиройли бўлмоқ, гўзаллашмоқ. *Зуннуновнинг назарида Саодатхон янада очилиб кетганга ўхшайди.* И. Раҳим, Ихлос. *Қора қўйлак ичида бўғилиб ётган экансан. Қара, нақ шафтоли гулидек очилибсан, кел, пардоз қиламиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Хира, сахтиён махсилар пардоздан сўнг йилтирайди, очилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Бахтинг очилсин** *қ.* **бахт** 1. **Кўзи очилди** *қ.* **кўз. Ҳаво очилди** ҳаво булутдан тозаланди. *Осмонни қоплаган чанг-тўзон аллақачон ғойиб бўлди, ҳаво чарақлаб очилиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОЧИЛТИРМОҚ очилмоқ 3—5 *фл. орт. н. Пахтани очилтириб термоқ. Кирни очилтириб ювмоқ.*

ОЧИН-ТЎҚИН *рвш* Тўйиб овқат емасдан, чала-ярим овқат еб, оч ҳолда. *Мардикорларнинг бир қанчалари очин-тўқин деворга суяниб ётиб қолар эдилар.* О. Содиқов, Қашшоқликда, муҳтожликда.

ОЧИНҚИРАМОҚ Сал очиқмоқ, очлик сеза бошламоқ.

ОЧИРИЛМОҚ очирмоқ *фл. мажҳ. н. Инкубаторда ўн минг жўжа очирилади. Қурт уруғи очирилди.*

ОЧИРИШМОҚ очирмоқ *фл. бирг. н. Опа-сингил уч қути қурт очиришди. Жўжа очиришди.*

ОЧИРМОҚ очмоқ 12 *фл. орт. н. Жўжа очирмоқ. Қурт уруғини очирмоқ.*

◆ **Кўз очирмайди** 1) атрофга қараш, кўриш учун имкон бермайди. *Шамол кўз очирмайди;* 2) тинчлик бермайди; у-бу деб доим хафа қилади, аччиғини келтиради. *Уялинг! Илгарилари бўқоғинг бор деб, кўз очиргани қўймас эдингиз-ку! Неча марта йиғлатгансиз?* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ОЧИШМОҚ очмоқ 1—9 *фл. бирг. н. Эшикни зўрға очишибди. Сандиқни очишмабди. Янги йўлни очишибди.*

ОЧИҚ 1 Ҳеч нарса билан бекитилмаган, тўсилмаган. *Икки томони очиқ шийпон. Тепаси очиқ йўлак.* | Бекитилмаган, маҳкамланмаган, қулфланмаган. *Очиқ дарвоза. Очиқ дераза.* | Ялангоч. *Очиқ бадан.* ▪ *Полиция бошлиги .. пишиқ ўрилган чарм қамчин билан Йўлчининг очиқ кўкрагини ва бўйнини узиб олди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Очиқ эшик** ҳамма учун кириш мумкин бўлган жой.

2 *кесим вазифасида* Берк эмас, очилган ҳолда. *Дарвоза ланг очиқ. Мажлис очиқ.* ▪ *Эшик ва дарчалар очиқ бўлса ҳам уйда биров кўринмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кечаги боржом оғзи очиқ қолипти, гази чиққандан кейин бир пулга қиммат.* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

3 *кўчма* Равшан; аниқ; аён; кўриниб, билиниб турадиган. *Қишлоқ аҳолиси Мулла Ўсар деган очиқ фикрли ўрта деҳқонни комиссар қилиб сайладилар.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *У ўзини жуда эркин тутар ва ҳар бир саволга очиқ, тўғри жавоб берар эди.* Ойдин, Икки кўзи шунда. || *Коронғу бўлса ҳам Ўзбек оймининг тусидаги шодлик белгилари очиқ кўриниб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Тўғри, ҳақиқий. *Очиқ гап.* || **Очиқ гапирмоқ** (*ёки* **айтмоқ, сўзламоқ**) яширмасдан, ҳаммасини айтмоқ; тўғрисини айтмоқ. *Элмурод кўнглидагини очиқ айтиб қўя қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Очиғини айтганда, мен сиз билан сира учрашмоқчи эмас эдим.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

4 Ҳеч кимдан яширилмаган. *Очиқ муносабатлар. Очиқ қаршилик.* ▪ [*Душманлар*] *колхоз тузишга қарши турадилар. Очиқ ҳаракат қилишга эса халқдан қўрқадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 *кўчма* Ҳамма, хоҳлаган киши қатнашса бўлаверадиган. *Очиқ савдо. Очиқ суд.* ▪ *Ўрмонжон .. активлар иштироки билан бўладиган очиқ партия мажлисининг вазифасини тушунтириб берибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

6 Ранги тиниқ, шўхранг. *Очиқ чит.*

7 Хушфеъл, юрагида кири йўқ; хушчақчақ. *Очиқ қиз.* ▪ *У [Али] ичи кирсиз, серкулги, очиққина бир йигит .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Очиқ кўнгил** *ёки* **кўнгли очиқ** *қ.* **кўнгил** 1.

8 *тар.* Паранжи ташлаган, озодликка чиққан (хотин-қизлар ҳақида). *Бир куни беш-олтита очиқ хотин орасига тушиб қолиб, не вақтгача кўнглим ғаш, таъбим кир бўлиб юрдим.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. || *Йиғилганларнинг кўпчилиги хотин-қизлар бўлиб, улар орасида очиқлар ҳам, паранжиликлар ҳам бор эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Бети** (*ёки* **юзи**) **очиқ** уят-номусни билмайдиган, беҳаё, одобсиз. **Боши очиқ** 1) ҳали унаштирилмаган, никоҳ қилинмаган. *Энди у [Мунаввар] боши очиқ қиз бола эмас. Оилали.* С. Анорбоев, Мехр; 2) ҳеч ким ҳали савдо қилиб олмаган, сотилмаган. *Боши очиқ мол.* **Кўзи очиқ** *қ.* **кўз** 1. **Масалани очиқ қолдирмоқ** масалани ҳал қилишни кейинга қолдирмоқ. **Очиқ ҳаво** 1) булутсиз, бегубор осмон. *Совуқ бир оз юмшаб тушган, қуёш очиқ ҳавода ҳаракат этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) усти ёпилмаган жой, ташқари, дала. *Мана чинакам болалик: .. мактаб саҳнида очиқ ҳавода физкультура машқлари қилиш, шашка-шаҳмат ўйнаш, қўшиқлар айтиш.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Очиқ хат** ҳамма ўқиши учун одатда матбуотда эълон қилинадиган расмий хат. **Чакаги очиқ** *айн.* **жағи очиқ** *қ.* **жағ. Қўли очиқ** *қ.* **қўл.**

ОЧИҚАРЛИ *с. т.* Киши оч қоладиган, еярли бирор нарса топилиши мушкул. *Давлат тўғрисида бўлса, очиқарли ерда эмасмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОЧИҚГЎЙ *кам қўлл.* Очиғини айтадиган, юрагидагини ҳеч яширмайдиган; тўғри сўз.

ОЧИҚДАН-ОЧИҚ *рвш* **1** Аниқ-равшан, шак-шубҳасиз. || *Бу .. очиқдан-очиқ туҳмат.* ▪ *Дарҳақиқат, унинг [Зайнабнинг] бу иши очиқдан-очиқ болаларча кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Ошкора, намойишкорона; рўй-рост. *Очиқдан-очиқ қаршилик қилмоқ.* ▪ *Очиқдан-очиқ Акбаровга қаратилган бу истеҳзо Зуфар Ҳакимовични алланечук яйратиб юборди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Тап тортмасдан, ибо қилмасдан, уялмай-нетмай. *Очиқдан — очиқ сўкинмоқ.*

ОЧИҚ-ЁРУҒ *айн.* **очиқ-ойдин.**

ОЧИҚЛИК 1 очиқ *с. белги оти. Ҳавонинг очиқлиги.* ▪ *Биров оқсоқолнинг очиқлигини яхши кўрса, биров ёқтирмасди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Очиқ, эркин жой, эркинлик. *Зиндондаги ширин-шарбатдан очиқликдаги ситам, ғурбат яхшироқмасми?* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Оралиқдаги жой, оралиқ. *Товуш пайчалари ўртасидаги очиқлик.*

◆ **Кўзим очиқлигида** тириклигимда, ҳаётлигимда.

ОЧИҚЛОВЧИ *эск. грам.* Аниқловчини аниқлаб келувчи сўз.

ОЧИҚМОҚ Оч қолмоқ, қорни очиб овқат тусаб қолмоқ. *Йўлдан очиқиб келган кишининг димоғига қилинаётган овқат ҳиди кирганда, тезроқ пиша қолса эди, деб безовта бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОЧИҚ-ОЙДИН Аниқ-равшан; шубҳасиз. *Очиқ-ойдин масала. Очиқ-ойдин жавоб.,* ▪ *У [Нури] келин бўлиб боргуси оиланинг бойлигини ўйламаган, чунки бу нарса у учун очиқ-ойдин эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Очиқ, рўй-рост. *Очиқ-ойдин гап.* || *Манави сабил аризада очиқ-ойдин ёзиб қўйилган.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ОЧИҚ-ОШКОР *рвш* Яширмасдан, рўй-рост, ошкора. *Очиқ-ошкор муҳаббат изҳор қилмоқ.*

ОЧИҚТИРМОҚ очиқмоқ *фл. орт. н.*

ОЧИҚЧА *айн.* **очиқчасига.** *У [Гулнор] билан очиқча сўзлашув керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОЧИҚЧАСИГА *рвш* **1** Яширмасдан, тўппа-тўғри, очиқ, рўй-рост. *Очиқчасига танқид қилмоқ.* ▪ *Газетани ўқиймиз, ҳамма гапни очиқчасига гаплашамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Тап тортмасдан, уялмасдан; ҳаёсизлик билан.— *Рост, қизлар,— деди Қумри очиқчасига ўтиб,— вофуруш Қилтириқ махсумни ўша вақтдаёқ ахта қилдирган дейишади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОЧИҚ-ЧОЧИҚ Йиғиштирилмаган, бесаранжом. *Ҳамма нарса очиқ-чочиқ эди.* ▪ — *Кор-хайри бор одам ҳам уйни шунақа очиқ-чочиқ ташлаб кетадими?! — деди Каромат.* Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт.

ОЧИҒИ 1 Гапнинг тўғриси, тўғри гап, очиқ гап. *Очиғини айтганда.* ▪ *Мен сизга очиғини айтсам, шу кеча-кундузда эс-ҳушим сизда бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кирш с.* Тўғриси, очиғини айтганда, гапнинг пўскалласи. *Очиғи, ўзи туғилиб ўсган, ўрганган уйидан кетиш Қудратга осон эмасди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ОЧИҒИЧА *рвш* **1** Очиқ, ёпилмаган ҳолда; очиқлигича. *Эшик очиғича қолди. Қозон очиғича турган экан.*

2 Ҳал қилинмасдан, ечилмаганича. *Иккинчи масала очиғича қолдирилди.*

ОЧКО [*р*] **1** Ўйинда, спорт мусобақаларида ютуқни кўрсатувчи ҳисоб бирлиги. *Раҳим хиёл ўйланиб қолди. Энди у, икки метрга сакраб, етти очко олишни эмас, балки биратўла олти катакка сакраб, ўн бир очко эгаллашни чамаламоқда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *с. т.* Карта ўйинининг бир тури; йигирма бир. *Очко ўйнамоқ.*

ОЧКЎЗ 1 Еб тўймайдиган, нафсини тиёлмайдиган, нафси бузуқ, суқ. *Очкўз бўри. Очкўз ит.*

2 Бирор нарсага ўч, ҳар нарсага ортиқча хирс қўйган. *Соҳиб қори молпараст, очкўз одам.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОЧКЎЗЛИК очкўз *с. белги оти. Очкўзлик қилмоқ.*

ОЧЛИК 1 оч *с. мавҳ. от. Очликдан сулаймоқ. Бир очликнинг бир тўқлиги бор.* Мақол. ▪ [*Ғофир:*] *Очликдан силлам қуриб, илигим пучайган чоғимда ҳам сизларга ялинмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Очлик эълон қилмоқ** қамоқда норозилик билдириб овқат ейишдан бош тортмоқ.

2 *айн.* **очарчилик.** *Революциядан кейинги илк йиллар. Вайрона қилинган мамлакатда очарчилик ҳукм сурарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ОЧМОҚ 1 Йўлни тўсиб турган нарсани бир томонга суриб, кўтариб қўйиб кириш ёки чиқишга имкон туғдирмоқ. *Дарвозани очмоқ. Деразани очмоқ. Эшикни очмоқ.* | Олиш-қўйиш йўлини, оғзини бекитиб турган тиқин, қопқоқ, қулф ва ш. к.ни кўтариб, суриб қўймоқ, бўшатмоқ ёки олиб ташламоқ. *Чемоданни очмоқ. Шишанинг оғзини очмоқ.* ▪ *У [Аҳмаджон] эшик ёнига чўнқайиб ўтирди-да, милтиғининг затворини бир неча мартаба очиб ёпди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Бўшатмоқ; ечмоқ. *Қопни очмоқ.* ▪ *Қори тугунчани очиб ўрикдан иккитасини Сидиқжонга узатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ўралган, қопланган, паналанган ёки кўмилган нарсаларни бекитиб, ўраб, қоплаб турган нарсадан холи қилмоқ, яланғочламоқ. *Ток очмоқ. Кўкракни очмоқ.* ▪ [*Гуландом*] *атлас кўйлакнинг кенг енгини тирсакка қадар шимариб .. гўзал билакларини очиб дуторни чертди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳамма кулиб юборди. Кўрпани бир оз очиб қараган Гулшан ҳам .. ичи қотиб кулди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Табиб кетди, Отабек телбаларча югуриб, Кумушнинг бошига келди, юзини очиб, манглайини босди ва ўпди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Кўтармоқ, сурмоқ ёки олиб ташламоқ (парда, ниқоб ва ш. к.ни). *Пардани очмоқ.*

3 Тўсиқни, ғовни олиб ташламоқ, тақиқни бекор қилиб ўтиш, юриш учун имкон бермоқ. *Йўлни очмоқ. Чегарани очмоқ. Семафорни очмоқ.* | Бирор нарсанинг ҳаракатига йўл бермоқ, йўл қўймоқ, қўйиб юбормоқ, бўшатмоқ. *Газни очмоқ. Жўмракни очмоқ.* ▪ *Яна кечагидек сувни оқиб, ўзи уриб кетди, деб ўлтирадиган бўлсанг сен мендан яхшилик кутма!* Н. Сафаров, Уйғониш.

4 Ёзмоқ, ёймоқ, кермоқ (тахланган, букланган, йигилган, юмулган нарсалар ҳақида). *Зонтикни очмоқ. Қафтини (қўлини) очмоқ. Қанотини очмоқ. Ёмондан қоч, яхшига қулоч оч.* Мақол. ▪ *Кумуш айвон томонга қайтар экан, ошиқиб ҳатни очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Режиссёр яна дафтарини очиб, бир нималарни ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қартина.

5 Қуриб, солиб, битириб, ишга туширмоқ. *Мактаб очмоқ. Санаторий очмоқ. Янги йўл очмоқ.* ▪ [*Ҳасанали*] .. *гузардан баққоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мени ғафлат уйқуси босмаган бўлса, нега бир газлик паҳсани кесар эмишлар-да, ва бошимдан туйнук очар эмишлар-да, мен ҳеч нарса сезмас эмишман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Расмий равишда ишга туширмоқ. *Выставкани очмоқ. Стадионни очмоқ.*

6 Қашф этмоқ, топмоқ. *Янги юлдуз очмоқ. Кон очмоқ.*

7 Янги бир нарса яратмоқ, бошлаб бермоқ. *Ахир сиз билан биз катта иш қиляпмиз, ўзбек хотин-қизлари ҳаётида бутун бир давр очяпмиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. | Кўпчилик иштирокида бирор ишни бошлаб бермоқ, бошлаб юбормоқ; очиқ деб эълон қилмоқ. *Мунозара очмоқ. Митингни очмоқ. Парадни очмоқ.* ▪ *Ўзбек ойим қора кийиб, таъзия очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мажлисни Иброҳимов очди ва кун тартибини эълон қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

8 Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к.нинг қандайдир томонларини ёритиб баён, ошкор қилмоқ, аниқламоқ. *Масаланинг моҳиятини очмоқ. Асар қаҳрамонларининг характерини очмоқ. Ҳақиқатни очмоқ. Гапнинг тагини гап очар.* Мақол. | Очиқ изҳор қилмоқ, айтмоқ. *Йўлчи аксар вақт, ишдан қутилгач, у [Қоратой] билан вақт кечирар, қайгусини, севинчини унга очар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Агар улар [Тешабойлар] бу мақсадларини очиб айтмаётган бўлсалар, балки бунда бир сирлари бордир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юрагини очмоқ** юракдаги қайғу-ҳасратини, орзу-умидларини, тилак-истагини билдирмоқ. | Фош қилмоқ, ҳаммага маълум қилмоқ. *Жиноятни очмоқ. Камчиликларни очмоқ. Сир(нинг) учини сўз очар.* Мақол. *Ола товуқ сомон сочар, ўз айбини ўзи очар.* Мақол. ▪ *Йўқ, бунда бир сир бор. Мен бу ишни, албатта, очаман, деб ўйлар эди Нури.* Ойбек, Қутлуғ қон.

9 *тар.* Паранжи ташлатмоқ, паранжисиз юришга имкон ёки рухсат бермоқ. *Мулла Норқўзи жаҳл билан унинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

[*хотининнинг*] *аламини босмоқчи бўлди: — Э, ҳали мен сени очаман деб юрибман-ку.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

10 Ҳуснига ҳусн қўшмоқ, гўзаллаштирмоқ, кўрк бермоқ. *Ловуллаган гилам уйни жуда очиб юборди. Кийим қиз ҳуснини яна-да очибди. Эр юзини ер очар, ер юзини эр очар.* Мақол.

11 Кучайтирмоқ, ривожлантирмоқ, ўсдирмоқ. *Киши фикрини китоб очади. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. ▪ *Мактаб, анжуман борғил, Унда фикр очиб гоҳи, Илму фан тиғи бирлан жаҳл бағрини қон қил.* Ҳамза.

12 Тухум босиб, ундан жўжа чиқармоқ. *Товуқ ўнта жўжа очибди. Мусича бола очибди.* ▪ — *Биз ёруғ дунёни кўриш учун туғилганмиз, Турғуной! — деди Мастон.— Биз товуқ эмасмизки, қандай тухум бостирса, шуни очиб чиқарсак.* А. Қаҳҳор, Мастон.

♦ **Америка очмоқ** *с. т.* аллақачон маълум бўлган нарсаларни янгилик деб эълон қилмоқ. **Биқинингдан (ёки қулоғингнинг тагидан) дарча очиб қўяйми** *қ.* **дарча. Очди қилмоқ** ким ҳақ, ким ноҳақлигини кўпчилик ўртасида ҳал қилмоқ. *Бутун гапларни орада очди қилмасак, таъна-тавбалардан қутилмайдиганга ўхшайман.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Қорни оч** очиқди, оч қолди. **Қўриқ очмоқ** *қ.* **қўриқ** 5.

ОЧ-НАҲОР *рвш* **1** Эрта билан нонушта, наҳорлик қилмасдан.

2 Очин-тўқин, оч. *Ҳар кун қармоқ ташлайман, ўғлим оч-наҳор келса тўйдираман деб.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОЧОФАТ Ўтакетган очкўз, еб тўймас, баднафс. *Очофат ит.* ▪ *Мунаввар уларни [аёлларни] очофат шайхлар чангалидан — хурофот, жаҳолат туэрғидан қутқариб олишни ўйлайди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ОЧТИРИЛМОҚ **очтирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ОЧТИРМОҚ **очмоқ** 1—5, 7—9, 12 *фл. орт. н.*

ОЧ-ЯЛАНҒОЧ Овқат ва кийимга ёлчимаган, зор, муҳтож; тирикчилиги оғир, қашшоқ. *Оч-яланғоч, эшикларда кўплар гадо, Кўролмайин бир дақиқа завқу сафо.* Ғайратий.

ОЧҚАМОҚ *диал.* Очиқмоқ. *Бир куни тулки бўрининг олдига келса, бўри жуда очқаб турган экан.* «Эртаклар».

ОЧҚИЧ *айн.* **калит.**

ОШ I [*ф-т*] **1** Қозонда пиширилган иссиқ овқат. *Гўжа ош. Ёвғон ош. Угра ош. Хўрда ош. Сўк оши. Ош тузи.* ‖ *Ош хамир.* ▪ *Совчиларни яхши сўзлар ва қуюқ-суюқ ошлар билан жўнатиб, иккинчи келишига ўйлашиб жавоб берадиган бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Умуман ҳар қандай овқат, таом. *Ошинг ҳалол бўлса кўчада ич!* Мақол. *Элга берсанг ошингни, Эрлар силар бошингни.* Мақол. *Жон бўлса, жаҳон топилар, ош бўлса, қозон топилар.* Мақол. **Подачининг оши** *ҳазил* оралаш-қуралаш овқат (қадим замонларда подачи пода қайтганда эшикма-эшик юриб мол эгаларидан йиғадиган бир идишдаги ҳар хил овқатлар).

2 *айн.* **палов.** *Ош дамламоқ.* ▪ [*Холисхон:*] *Дарров бир сиқим ош қиласан, тузукми.* Ҳамза, Холисхон. — *Ўлтиринг, ўлтиринг, меҳмон! — деди усди Фарфи.— Ошга сабзи босилди — пишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юртга ош бермоқ** тўй ва бошқа маъракаларда катта қозонда ош дамлаб юртни зиёфат қилмоқ. *Ана холос, қози поччанг, юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-ку.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *этн.* Баъзи муносабатлар билан ўтказиладиган зиёфатлар номига киради, мас. *қиз оши, хотин оши, арвоҳ оши, маслаҳат оши.*

♦ **Ош бўлсин** еган-ичганинг татисин, сингсин, ёқсин каби маъноларда ишлатиладиган ибора. *Зарра бировнинг ҳақи ўзгага ош бўлмагай, Охири шармандалик, кимки ҳазар қилмаса.* Ҳабибий. **Ош қилмоқ** 1) ҳазм қилмоқ, сингдирмоқ; 2) *салб.* бировнинг молини, пулини еб кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. **Оғзидаги ошни олдирмоқ** *қ.* **олдирмоқ.**

ОШ II *махс.* Тери ошлашда ишлатиладиган модда.

ОША I ошмоқ *фл. рвшдш. План амалга оша бошлади.*

2 *кўм. (б. к. билан)* Устидан ёки ичидан ўтиб; орқали. *Шу пайт ўша дарахтзорлар оша эсган шамол йигитнинг қулоғига енгил қўшиқ тўлқинини келтириб урди.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон. *Қалам ва қалб соҳиби бениҳоя хилма-хил йўллар ва сўқмоқлар оша бетиним ўз чўққисини излайди, меҳнат ва машаққат билан унга етади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

3 *кўм. (б. к. билан)* Давомида, мобайнида, бўйи. *Чақалоқлар оч ва яланғоч, Ер ва сув деб ўтди деҳқонлар, Йиллар оша, асрлар оша, Ҳукм сурди, шундай замонлар.* Э. Раҳим. | Орадан маълум вақт ўтказиб, орада маълум вақт қолдириб. *Кун оша. Ой оша. Йил оша.*

4 *рвш, диал.* Жуда, ўта; ҳаддан ташқари. *Ҳуройимнинг дарди оша ёмондир, Рустамни кўрмоғи унинг гумондир.* «Рустамхон».

5 *рвш, диал.* Узоқ, йироқ, бегона (юрт, эл, мамлакат ҳақида). *Оша юртдан келдим сени сўроқлаб. Пиёда йўл юрдим бағримни доғлаб.* Фозил шоир.

ОШАЛАМОҚ *айн.* **ошамоқ** 1. *Тутни ошаламоқ.* ▪ [*Бектемир*] *япасқи рус дарахтлардан нўхатдай қизил ва қора мевалар териб ошалади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ОШАМ Бир марта ошаш учун мўлжаллаб сиқимланган қуюқ овқат (ош, шавла, норин ва ш. к.).— *Сиз Ғиждувонданмисиз, Бурхон ота? — деди ошам ошни оғзига солаётган Каримҳожи жилмайиб.* Жўрабоев, Мулла Б. ▪ *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, махдум, Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Бир (ёки бир-икки) ошам** озгина, арзимаган. *Афанди мардикорчилик қилар эди, бир хасис одам уни ярим танга пул, бир ошам ошга баҳолашди.* «Латифалар».

ОШАМЛАМОҚ Ошам-ошам сиқимлаб олиб емоқ. *Эр-хотин лаганга қўл чўзиб, ошамлаб ея бошлашади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ОШАМОҚ 1 Қўл билан ошамлаб олиб емоқ. *Бармоқ бўғинларидан ёғ оқизиб ошни катта-катта ошади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қизил чиллакини иштаҳа билан ошаб, сўзни давом эттирди Фазлиддин.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Умуман емоқ. *Нонсиз яшаб бўлмас, гапни ошаб бўлмас.* Мақол. *Яхши бўлсанг яшарсан, насибангни ошарсан.* Мақол.

2 Бировнинг қўлидан бир ошам ош емоқ. | *этн.* Гапда бировнинг қўлидан бир ошам ош еб галдаги зиёфатни ўз устига олмоқ.

♦ **Ёшини яшаб ошини ошаган** *қ.* **ёш II 1.**

ОШАТМОҚ ошамоқ *фл. орт. н. Ерга ошатсанг — ош битар, ошатмасанг — тош битар.* Мақол. ▪ *Табаррук қўлингиз билан [ошдан] битта ошатингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОШАТТИРМОҚ ошатмоқ *фл. орт. н.*

ОШДАМГИР *айн.* **дамгир.** *Иккита оқ пиёзни майда тўғради, унга пича мурч сепди, пиёзни гурунчнинг бир чеккасига кўмиб ошдамгирни ёпди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

ОШЁН [*ф-т*] *кт.* **1** Қуш уяси; ин. *Олдилар ҳар ерда булбул ошёнин зоғлар.* Муқимий. *Чегара билмаган озод қалдирғоч Ошён топади бўғотимизда.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Яшириниб, жон сақлаб қолса бўладиган жой, макон, бошпана. *Хандақлар оралаб изладим сени, Совуқ блиндажлар бўлди ошён.* Т. Тўла. *Турмуш қиламан десанг, жонон эмас, жон қидир, Қапалак мижоз бўлмай, севгига ошён қидир.* С. Акбарий.

3 *кўчма* Оила, уй-жой, оилавий ҳаёт. *На бир паноҳ, на бир ошён; На бир ғамхўр, На бир меҳрибон! .. Ҳеч кимсаси йўқ эди, ёлғиз Тутқун бўлиб қолган эди қиз.* Ҳ. Олимжон.

ОШЁНА [*ф-т*] *кт. эск.* Бинонинг юқори қавати; юқори қаватдаги хона.

ОШИЛМОҚ ошмоқ 3, 6, 7 *фл. мажҳ. н. Иккинчи довондан ошилди.*

ОШИРИЛМОҚ оширмоқ *фл. мажҳ. н. Ўқитувчиларнинг малакаси оширилди.* ▪ *Симхаев заводидаги ерлик ишчилар иш ҳақи оширилишини .. талаб этиб иш ташладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОШИРМА Хамири оширилиб, кўпчитиб тайёрланган. *Оширма нон.*

ОШИРМОҚ 1 ошмоқ 1—5, 7—10 *фл. орт. н. Ойликни оширмоқ. Товуқлар сонини оширмоқ. Ҳосилни оширмоқ. Дарё сувини баҳор тоширар, одам қад-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

терини меҳнат оширар. Мақол. ▪ *Степан яширин группани икки кишидан оширолмади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Князь сув пулини уч баравар ошириб юборипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Зарбдорларнинг олдида Ерга қарамай, Нормадан ҳам оширдим Ишни бир талай.* Ғайратий. *Бедов мингин сағрисини тошириб, Манзилга етказар қирдан ошириб.* «Рустамхон». **Бошидан** (*ёки ўзидан, елкасидан*) **оширмоқ** масъулиятни бировга юклаб, ўзини ташвишдан, ишдан холи қилмоқ.

2 *с. т.* Бировга бериб, ўтказиб юбормоқ; пулламоқ, сотмоқ.— *Агар .. қутичани бирор ерга оширган бўлсанг, ҳали ҳам яхшиликча ўрнига қайтар,— деди Ҳожи бобо Шум болага.* Ғ. Ғулом, Шум бола. [*Марасул:*] *Хуморхон шунақа нарсаларга ўч, ўшанга оширамиз.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 Бўрттирмоқ, муболаға қилмоқ. *Мақтовини оширмоқ.* ▪ — *Йўқ, сиз жуда ошириб юбордингиз, Сайфуллахўжа,— деди бошини чайқаб,— сизларникида кунцея уч-тўрт маҳал эмас бир маҳалгина иссиқ овқат ер эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Амалга оширмоқ** қ. **амал** 1.

ОШИФТА [*ф-т*] *кт.* Севиб, мафтун бўлиб қолган, эс-ҳушидан адашган; ошиқ, шайдо; паришон. *Ошифта бу дил сатрини сайқалласа зора, Бўстон бўйи кокиллари, тўхтанг, менга навбат!* Т. Тўла.

ОШИФТАҲОЛ [*ф-т+а*] *кт.* Ҳаяжонга тушган, эс-ҳушидан адашган, паришон хотир. *Харобат аро кирдим ошифтаҳол, Май истарга илкимда сингган сафол.* Навоий.

ОШИҚ I [*а*] 1 Бировни жуда севиб, унга шайдо бўлиб қолган, бировга муҳаббат қўйган киши; хуштор. *Ошиқи беқарор.* ▪ *Кул учун озодликдан, ошиқ учун ўз жонони висолидан яхшироқ нарса йўқ.* Айний. Дохунда. *Танишинглар! Бу ўтирган-баҳодир, Хон оқизган машҳур ошиқ мард Тоҳир.* С. Абдулла. [*Туҳфа:*] *Мирзо Анварга ошиқ бўлган экансан, Нозик!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Бирор нарсани жуда яхши кўриб қолган, унга берилган. *Шеър ошиғи. Музика ошиғи.* ▪ *Ботирали! Эъзозхон! Қани, бери келинглар! — деб* [*Ғофир ота*] *гул ошиқларини ўз ҳузурига чақирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ойқиз бу қизга узоқ тикилгач, уни ашула ва дутор ошиғи бўлса керак, деб ўйлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОШИҚ II 1 *анат.* Айрим ҳайвонларнинг орқа оёғи тизза бўғимидаги бириктирувчи чорқирра суякча. *Эчкининг ошиғи. Туянинг ошиғи.*

2 Шундай суякча (одатда қўй оши-ғи) воситасида ўйналадиган ўйин. ▪ *Ошиқ отмоқ.* ▪ *Эски бир кўк дарвоза йўлагида ўнтача бола ошиқ ўйнашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тобба! Эшон «гардкам» деб ошиқ отадими, а?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОШИҚ III Белгили миқдордан кўп; ортиқ, ортиқча. *Мажлисга юздан ошиқ одам қатнашди. Бу китобни ёзишга беш йилдан ошиқ вақт сарф бўлди.* | Белгиланган нархдан юқори, ўз нархидан ортиқ, қиммат. *Мендан беш тийин ошиқ олибсиз. Ошиқ баҳо билан сотмоқ.* **Ошиғи билан** 1) маълум миқдордан ошириб; ортиғи билан. *План ошиғи билан бажарилди;* 2) кўп деганда, кўпи билан, нари борса. *Ремонт учун ошиғи билан бир ой кетади. Бу нарса ошиғи билан минг сўм туради.*

ОШИҚИНМОҚ *кам қўлл.* Сабрсизлик билан интилмоқ, ошиқмоқ, интиқмоқ. *Мулла Абдураҳмон Қўқон сафарига ҳозирланаркан, кўнгли Қўқонда ўзини кутиб турган уламолик шуҳратига: муфтилик, қози ва аълам-лик мансабига ошиқинар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ОШИҚЛИК I **ошиқ** I *с. белги оти. Ошиқликдан жинни бўлай деяпти.* Ойдин, Садағанг бўлай, комендир. *Энди билдим, ошиқлик оғир дард экан. Бошимга тушганда билдим,— деди* [*йигит*]. П. Турсун, Ўқитувчи. *— Йўлчига ачинаман,— деди чол,— ошиқлик йўлига кирганини билар эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОШИҚЛИК II **ошиқ** III *с. белги оти. Ҳосилнинг пландагидан анча ошиқлиги аниқланди.*

ОШИҚ-МАЪШУҚ [*а*] Бир-бирини севган, бир-бирига муҳаббат боғлаган икки киши (**йигит билан қиз**). *Қоронғилиқ, ошиқ-маъшуқ суҳбатга машғул.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Иккиси ошиқ-маъшуқ .. манга қолса айб Йўлчида эмас, айб Гулнор шайтонда* [*деди Нури*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

ОШИҚ-МОШИҚ [*а*] Эшик, дераза каби нарсаларни ўрнатиш ва уларнинг очилиб-ёпилиши учун хизмат қиладиган металл буюм. *Бу вақт ҳовли эшиги тарақ этиб очилиб, бир тавақаси ошиқ-мошиғидан учиб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг* [*Собир темирчининг*] *қўлидан ҳамма нарса келар: қулф ясаш, .. ошиқ-мошиқ, чиройли патнуслар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОШИҚМОҚ Кўзланган ишнинг, мақсаднинг тез амалга ошуви учун интилмоқ, сабрсизлик билан ҳаракат қилмоқ; шошилмоқ, интиқмоқ. *Ердам беришга ошиқмоқ. Ошиққанинг ошиғи олчи бўлмайди.* Мақол. ▪ *Тўхта хола .. қанчалик ошиқмасин, чолларга ета олмади, улар идорага кириб кетишди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

♦ **Юраги ошикди** юраги бесаранжом бўлди, ҳовликди. [*Ҳожи хола:*] *Эртасига .. Фуод афандининг келишини ё чақиртиришини кутмасдан-ла юрагим ошиқиб, ҳужрасига кириб бордим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОШИҚОНА [*ф-т*<*а*] *рвш* Ошиқлар каби, ошиқлардек, ошиқларча. *Ошиқона куйламоқ.* || *Ошиқона хат.* ▪ *Мулла Бурхон.. қизнинг топшириғига мувофиқ, унинг ҳақида бир ошиқона ғазал ёзипти.* Айний, Эсдаликлар.

ОШИҚТИРМОҚ ошиқмоқ *фл. орт. н. Қишлоғига, ота-онасининг бағрига бориш уни* [*Турсунбойни*] *ошиқтирар эди.* Мирмуҳсин, Монтажчи. *Чилдирма юракни нимагадир ошиқтириб, Гулсин қизнинг йўрғалаши борлиқ аъзони зириллатадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОШИҚЧА 1 Қарагидан ортиқ, кўп; ортиқча. *Ошиқча юк. Ошиқча ҳаракат.* | Кераксиз, беҳуда. *Ошиқча гап.* || *Вазири бузрук Шерназарбойнинг муддаосини пайқади, энди у билан ошиқча сўзлашиб ўтиришнинг фойдаси йўқлигини билди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Қўшимча, ортиқча. *Плакдан ошиқча маҳсулот.* || *Ошиқча ҳақ тўламоқ.*

ОШИҒИЧ Тез бажарилиши, тезда амалга оширилиши лозим бўлган, кечиктириб бўлмайдиган; шошилинч, зуд. *Ошиғич телеграмма. Ошиғич чоралар.* ▪ *Ўктам колхоз правленцеси ва активларини идорага ошиғич мажлис учун чақираётган вақтда .. ҳансираб Рустам Сайрамов етиб келди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Имом ошиғич суратда хат ёзмоққа киришди.* Айний, Қуллар.

ОШҚОР [*ф-т*] 1 *сфт* Ҳаммага маълум, кўриниб турган, аён; очиқ-ойдин. *Ошкор иш. Ошкор зиддият. Ошкор муҳаббат. Касални яширсанг иситмаси ошкор қилади.* Мақол. ▪ *Ғуломжоннинг кўзларида шавқ ўти ёнди, у ошкор бир ҳайрат билан: «Ольга Петровна!» — деб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бора-бора қорним дўппайиб, иккиқатлигим ошкор бўлди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Анна Ивановна Элмуродни севиб қолганига иқрор эди-ю, ошкор қилишга журъат этолмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *рвш* Яширмасдан, рўй-рост; ошкора. *Бу гал, эл-юрт олдида ошкор, тортинмай узоқ ўпишдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Домла .. заҳарли экани ошкор сезилиб турган бу чучмал кулгига эътибор қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОШКОРА [*ф-т*] 1 *айн.* **ошкор** 2. *Ошкора сўзлашмоқ.* ▪ *Ўз нодонлигини ҳамма вақт кибрлик билан беркитишга уринадиган Тожибой, ҳозир аста-аваси билан ошкора ва очиқ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сфт* Очиқ-ойдин, ҳаммага маълум бўлиб, кўриниб турган; аён. *Яширин дўстдан, ошкора душман яхши.* Мақол. ▪ *Шаҳарнинг кўп хуфия ва ошкора савдогарлари Муҳаммадражабга қойил қоладилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Нури*] *қизнинг юрагидаги сирларни бутунлай ошкора қилишни истади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОШКОРАЛИҚ ошкора *с. белги оти. Суднинг ошкоралиги.*

ОШҚЎК Овқатга солинадиган, овқат билан қўшиб ейиладиган кашнич, барра пиёз, укроп каби кўкатлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОШЛАМОҚ I Махсус моддалар, эритмалар билан хом терига ишлов бермоқ, терининг жунини тўкмоқ, терини ялангочламоқ. *Кеч билан ўзим бош бўлиб таначани сўйиб, ёғ-ёғштини хумга урдик. Терисини эшон, вақти келганда пишириб маҳси қиларман, деб ошлашга буюрди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ОШЛАМОҚ II *с. т.* Ош едирмоқ, овқат бермоқ; боқмоқ. *Солиб мактаб неча ерда, ўқитиб камбағалларни, Бериб ойликни, оғзин ошлаган Ленин бирадардир.* «Фольклор».

ОШЛАНМОҚ ошламоқ I *фл. мажҳ. н. Ошланган тери.* ▪ [*Дарвозабон*] *ошланган қўй пўстагидан пўстин кийиб, белига .. калид осган туркман попоқли бир киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОШЛАТМОҚ ошламоқ I *фл. орт. н.*

ОШЛИК Ош қилиш учун етарли масаллиқ, нарса. *Бир ошлик масаллиқ. Икки ошлик туз.*

ОШЛИҚ *эск. кт.* Ғалла, дон.— *Ўтрор қалъаси ичида озуқа кўп. Чориклар ҳам бир йиллик ошлиғин ғамлаб олган,— деди Бадриддин гўё озиқ-овқатнинг кўплигидан норози кишидай тумтайиб.* М. Осим, Ўтрор.

ОШЛОВЧИ 1 **ошламоқ** I *фл. ш. оти. Тери ошловчи ишчилар.*

2 Тери ошлашда ишлатиладиган, ошлашга ёрдам берадиган. *Ошловчи модда.*

ОШМОҚ 1 Миқдор ёки ҳажм жиҳатидан кўпаймоқ; ўсмоқ; ортмоқ. *Факультетдаги студентлар сони беш юздан ошди. Пахта плани юз процентдан ошди.* ▪ *Пахта йилдан йилга мўл бўлиб, фойдаси ҳам ошиб турибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Иши бошидан ошиб ётибди** (*ёки* **кетди**) иши жуда кўп, жуда кўпайиб кетди. *Директорнинг пешаналари тиришди-ю, салгина норозилик маъносида ўзига-ўзи деди: «Мана ишлар ҳам бошимдан ошиб кетди».* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Набиралик бўладиган Ўзбек ойимнинг иши бошидан ошган .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ортмоқ, ортиб қолмоқ. *Харажатдан беш сўм ошиб қолди.* | Кўтарилмоқ. *Ҳар кун мол нархи ошди, бозорда савдогарларнинг қулоғи тиккайган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Маълум бир пайт чегарасидан ўтмоқ; кечмоқ; оғмоқ. *Вақт ярим кечадан ошди. Соат учдан ошди. Иш бошлаганимга беш ойдан ошди. Ёшим қирқ бешдан ошди.* ▪ *Соат олтига белгиланган тўй соат ўндан ошганда бошланибди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

3 Мол сотиб олишда унинг баҳосини оширмоқ, нархига нарх қўшмоқ, орттирмоқ. *Бошқа бир рақиб илмасин, деган андиша билан баққол ҳам бир тангалаб ошаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ким ошди савдоси** молни очиқ савдога қўйиб, энг юқори нарх қўйган кишига сотиш усули; аукцион.

4 Кучаймоқ, зўраймоқ; янада сезиларли, таъсирли бўлмоқ. *Алами ошди. Завқим ошди. Ихлосим ошди. Қайфи ошди. Ғайрати ошди. Ишга ҳаваси ошди.* ▪ *Айниқса тоққа кетганингиздан кейин безовталигим яна ошди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Такомиллашмоқ, яхшиланмоқ; юқори босқичга кўтарилмоқ. *Сотувчининг малакаси ошди. Сиёсий онгимиз ошмоқда. Қадрласанг қадринг ошар.* Мақол. ▪ *Бу ҳужжатни бутун районга тарқатмоқчимиз, Шер, обрўйинг ошиб, чўққига кўтарилаётганингни биляпсанми?* И. Раҳим, Ихлос.

6 Бирор жиҳатдан ёки бирор соҳада бошқалардан ўтиб кетмоқ, ўзмоқ, зўр чиқмоқ, орқада қолдирмоқ. *Агар енгсанг, зўр келсанг, ошсанг, доим сени тўйга бошлайман.* Э. Раҳим, Янги қадам. **Ошиб тушмоқ** қ. **тушмоқ** 24.

7 Маълум бир тўсиқ, чегара ёки баландликдан ўтмоқ. *Довон(дан) ошмоқ. Девордан ошмоқ. Тоғ(дан) ошмоқ. Сув тўғондан ошиб тушяпти. Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ▪ [*Мутал:*] *Дарвозасидан кириб бўлмаса, томидан ошиб тушамиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саломат қизлар билан боғма-боғ ошиб келиб девор раҳнасидан қўшиққа қулоқ соларди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Умбалоқ ошмоқ** қ. **умбалоқ.**

8 Қўлдан-қўлга, бир ташкилотдан бошқасига ўтмоқ. *Иш терговдан судга ошди.*

9 Кўпмоқ, кўпчимоқ (хамир ҳақида).

◆ **Амалга ошмоқ** қ. **амал** 1.

ОШНА [*ф-т*] 1 Таниш, таниш-билиш. *Норбўтанинг қизи докторликка ўқийди, мингта ошнаси бор десанг-чи!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. | Ўртоқ, дўст. *Ошни кўз танийди, ошнани кўнгил танийди.* Мақол. ▪ *Ўрмонжоннинг отаси Омон ака Сидиқжоннинг отаси Соҳибжон ака билан жуда қалин ўртоқ эди, икки ошна ўлиб кетгандан кейин, Ўрмонжон билан Сидиқжон чинакам ака-укадай бўлиб қолишган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Аҳмад Ҳусайн Искандаро олдига бориб келиб, қалин ошна бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ўз тенгқурларига нисбатан мурожаат формаси.

3 Илгаридан маълум, таниш. *Сафаргалдига бу қумлар чақалоқ вақтидан ошна. Қорақумда унинг киндик қони тўкилган.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Хабардор. *Анвар .. яхшигина форсихон ва бир даража араб тилига ошна эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Менингча, машинанинг «иллати» тўғрисида гапириб юрувчилар техникага ошна бўлмаган кишилар бўлса керак.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

◆ **Моховга ошна қилмоқ** қ. **мохов.**

ОШНА-ОҒАЙНИ Яқин таниш-билишлар, дўст-биродар, қадрдонлар. *Ошна-оғайниларнинг ҳашари билан данғиллама қилиб, бир уй, бир айвон солиб олдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Нормат қадрдон батальонига келиб, ошна-оғайнилари билан учрашаркан, севинчини юрагига сиғдиролмай, жуда гапдон бўлиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОШНА-ОҒАЙНИГАРЧИЛИК 1 Ошна-оғайнилар, дўстлар ўртасидаги муносабатлар, борди-келди алоқалари. *Бизнинг Набигул одам эмас ўзи! Ёш-да, ҳали ошна-оғайнигарчиликни билмайди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Ошна-оғайнилар манфаатини кўзлаб, ишга зарар келтириш, ошна-оғайнилар манфаатини хизмат манфаатидан юқори қўйиш. *Ишда ошна-оғайнигарчилик бўлмайди.*

ОШНА-ОҒАЙНИЛИК *айн.* **ошна-оғайнигарчилик.**

ОШНА-ОҒАЙНИЧИЛИК *айн.* **ошна-оғайнигарчилик.**

ОШНАЧИЛИК *айн.* **ошна-оғайнигарчилик** 1. *Мен бировнинг ошначилик қилсам, ҳатто, ундан жонимни ҳам аямай, кўнглини олмоққа тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОШНО [*ф-т*] *юқ. усл. айн.* **ошна.** *Эсимга тушди ёру ошнолар.* Фурқат.

ОШПАЗ [*ф-т*] 1 Катта йиғинларда, ошхоналарда иссиқ овқат тайёрлашни касб қилиб олган киши. *Ошпазлар қозонлар яқинида ўтириб, бирлари сабзи-пиёз, бирлари гўшт тўғраб, бирлари занглаган қозонларни ювиш билан машғул бўлдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *с. т.* Овқат пиширишга уста одам; пазанда. *Шавла жуда тотли туюлди — ошпазни мақтадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ОШПАЗЛИК ошпаз 1 *с. касб оти. Ошпазлик — касбкорим, Меҳнатим — ифтихорим.* Т. Тўла.

ОШПИЧОҚ Ошпазлар ишлатадиган махсус катта пичоқ.

ОШСИРАМОҚ *с. т.* Ош истаб қолмоқ, ошни тусамоқ; очиқмоқ.— *А, — деди мингбоши, ғижиниб,— ошсираб қолдингми? Очмисан?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОШ-СУВ Ейиш ёки меҳмонларга тортиш учун тайёрланган қуюқ-суюқ овқат, ош-нон; зиёфат. [*Слахўжа:*] *Тезроқ тўй қилиб, ош-сув билан халойиқнинг оғзини мойлаши керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОШТАХТА [*ф-т*] Хамир ёйиш ва ундан лағмон, угра, шилпилдоқ ва ш. к. кесишда фойдаланиладиган махсус тахта.

ОШХАМИР Лағмон, угра, чучвара каби таомлар қилиш учун мослаб тайёрланган пишиқ хамир.

ОШХОНА [*ф-т*] 1 Овқат тайёрлаш учун мосланган, ўчоқ ва тандир қурилган махсус хона ёки бино. *Нури .. сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби ҳовлида кезди, ошхонага кирди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умумий овқатланиш муассасаси. *Завод ошхонаси. Ошхона мудири.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОШХЎР [*ф-т*] Паловни яхши кўрадиган киши.

ОШХЎРАК [*ф-т*] 1 Овқат еяётганда устивошга тегизмаслик учун бўйинга боғлаб олинадиган, кўкракни ёпиб турадиган фартукча. *Болага ошхўрак боғламоқ.*

2 *эск.* Ўқувчиларга овқатланиб олиш учун бериладиган танаффус.

ОШХЎРЛИҚ 1 **ошхўр** *с. белги оти.* 2 Улфатлашиб ош қилиб ейиш. *Назиркул яна ошхўрлик бўлишидан севиниб пилдираганича Азим бойваччанинг ҳовлисига қараб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ОШ-ҚАТИҚ Тирикчилик учун зарур озиқ-овқат. *Энди беш-олти кунлик ош-қатиққа нафи тегмаса нима қилиб ўстирдим буни?* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Ош-қатиқ бўлмоқ** бирор шахс билан борди-келди қилмоқ, яқин муносабатда бўлмоқ. *Қулоғингизда бўлсинки, мана шу Турғунбоевнинг бир бошлиғи бор, зинҳор у билан ош-қатиқ бўла кўрманг.* А. Муҳиддин, Тўғри таъбир.

ОШҚОВОҚ (*тўғриси* **ош қовоқ**) *қ.* **қовоқ** I 1. *Ошқовоқ билан тошқовоқни фарқ қилмайди, деб ўйлайсизми?* Ойбек, О. в. шабадалар.

ОШҚОЗОН *анат.* Инсон ва ҳайвонларнинг қопчасимон овқат ҳазм қилиш органи. *Ошқозон касалликлари. Ошқозон ости безлари.*

ОЯТ [*а*] *дин.* Қуръонда ёзилган насиҳат ва ривоятлардан ҳар бири. *Баъзилар чўккалаб ўтириб олиб, ўзлари билган оятни тиловат қилмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ОҚ I 1 *сфт* Қор, сут, пахта рангидаги. *Оқ дока. Оқ қоғоз. Оқ нон. Оқ ит, қора ит — бари бир ит.* Мақол. ▪ *Салимбой .. йўғон ғўштдор қўлларини қордай оқ сурп тўшалган столга қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Кумушнинг*] .. *илжайишидан ёқутдек лаблари остидаги садаф каби оқ тишлари бир оз кўриниб қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Шу тусга мойил, тиниқ (юз, бадан туси ҳақида). *Оқ бадан. Оқ танли. Оқ юзли.* ▪ *Хотин ўтирмоқчи бўлган эди, паранжи ичидан унинг атлас кўйлаклари ва нафис оқ қўллари кўриниб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оқ билак** қўлини совуқ сувга урмайдиган, фақат ўзига оро берадиган (аёл ҳақида).

2 *от, с. т.* Ароқ. *Хоҳи пиво, хоҳи вино, хоҳи коньяк, хоҳи оқ, Нўш этиб уйга келурман, ерда турмайдур оёқ.* Ҳабибий.

3 *сфт, кўчма тар.* Подшо тарафини олувчи; контрреволюцион. *Оқ амалдорлар. Оқ гвардиячилар.* ▪ *1918 йилда Колесов воқеасида Чоржўйдан Зирабулоққача темир йўлни бузишга раҳбарлик қилганлар ҳам рус оқ инженерлари ва Англия намояндалари эди.* Айний, Қуллар. **Оқлар** (*фақат кўпл. ф.*) оқ гвардиячилар. *Раззоқ Қизил Армияга кўнгилли бўлиб ёзилиб, оқларга қарши курашаман деб қолибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 *сфт* Охирги, тоза (қўлдан чиқариш ёки пардозлаш учун қилинган охирги иш ҳақида). || *Оққа кўчирмоқ.* ▪ *Муҳаммад енгилланиб ўрнидан турди ва сўнгги шеърини бир оз тузатиб, оққа кўчириш учун уйига бормоғи керaклигини айтди.* Ойбек, Нур қидириб. **Оқ сувоқ** қора сувоқ устидан бериладиган текис сувоқ, пардоз сувоқ.

5 *от* Гуноҳсиз, шаънига доғ тушмаган киши. *Текширамиз: оқни оққа, қорани қорага ажратамиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Тўғри, яхши иш; ҳақиқат. **Оқ-қорани таниган** *қ.* **танимоқ. Оқдан қорани ажратмоқ** ёмон билан яхшини, дўст билан душманни, фойда билан зиённи фарқламоқ, тушунмоқ. — *Бизнинг мақсадимиз кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажрата оладиган бўлсин! — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *от* Оқарган тук, мўй; соч ва соқолнинг оқарган қисми. *Сочнинг оқи. Соқолнинг оқи.* ▪ «*Отни единг*» *дедим ичимда. Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолнинг оқини ҳурмат қилдим.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сочига** (*ёки соқолига*) **оқ кирган** (*ёки тушган, оралаган*) сочи ёки соқоли оқара бошлаган. [*Эшикни*] *сочига битта-иккита оқ оралаган хотин чиқиб очди.* А. Қаҳҳор, Қайғулар. *У, қирқ беш ёшларда, новча, соқол, мўйловларига анчагина оқ тушган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *от* Кўзнинг қорачиқни ўраган тиниқ рангдаги қисми. *Кўзнинг оқи.*

8 *от* Баъзи касаллик натижасида кўз қорачиғида пайдо бўладиган оқиш доғ, парда. *Унинг кўзига оқ тушибди.* ▪ *Бечоранинг жиндек айби бор экан: юзи чўтир, ўнг кўзида нўхатдаккина оқи бор экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 *от* Тухумнинг оқсил моддаси.

♦ **Кўзининг оқу қораси** *қ.* **кўз. Оқ йўл!** *қ.* **йўл. Оқ киймоқ** *эск.* таъзия муддати тугагач, қора кийимни оқ кийим билан алмаштирмоқ, мотам либосини ташламоқ. **Оқ кўнгил** *қ.* **кўнгил** 1. **Оқ олтин** пахта. **Оқ подшо** Россия подшоси. [*Асрорқул:*] *Оқ пошшо тахтидан тушгани билан, оқ амин аминлигидан тушмапти.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Оқ сутини оққа, кўк сутини кўкка соғмоқ** берган сутига, боққанига норози бўлмоқ, фарзандидан норози бўлиб, ундан юз ўгирмоқ. [*Отабекнинг онаси:*] *Энди менга мундоқ ўғил керак эмас .. оқ сутимни оққа, кўк сутимни кўкка соғдим .. Энди Тошкентга келмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Оқ фотиҳа** *қ.* **фотиҳа** 3. **Оқ чой** 1) сут қўшилган чой; 2) *диал.* кўк чой. **Оқ ичмоқ** (*ёки* **урмоқ**) қадахда қолдирмай ҳаммасини ичмоқ, сипқирмоқ. [*Шариф:*] *Дарҳақиқат, ўртоқ Камолов, пахтакорларнинг меҳнати енгиллашсин деб, янги ихтиро яратган экан, келинг дўстлар, оқ ичайлик!* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. **Тишининг оқини кўрсатмоқ** *қ.* **тиш** I.

ОҚ II: **оқ қилмоқ** ўз фарзандини лаънатламоқ, нафрат ўқиб ундан юз ўгирмоқ, воз кечмоқ. *Ғиёсиддин Бухорининг девон беги мадрасасида таҳсил кўриб ўқиб юрган пайтларида отаси уни оқ қилади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

-оқ 1 *куч. юкл.* (*унлилардан кейин — -ёқ*) Пайт билдирувчи сўзларга қўшилиб, иш-ҳаракатнинг дарҳол бажарилишини ифодалайди. *Мусобақага ҳозирданоқ тайёрланмоқ керак.*

2 **-(и)б** аффиксли равишдошларга қўшилиб, кейинги иш ҳаракатнинг бевосита шу равишдош ифодалаган иш ҳаракатдан кейин бажарилишини билдиради. *У уйга келибоқ ўғлини йўқлади.*

ОҚАР 1 **оқмоқ** *фл. сфтдш.* 2 Оқадиган, доим оқиб турадиган. *Оқар дарё.* ▪ *Демак, бизнинг қилган ишимиз изсиз кетмайдиган, умримиз оқар сувдек бекорга оқмайдиган бўлибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОҚАРИШМОҚ 1 **оқармоқ** *фл. бирг. н.* 2 Ғира-шира оқармоқ, сал оқармоқ; оқара бошламоқ. *Салимжоннинг оқаришган юзига қон югурди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОҚАРМОҚ 1 Оқ тусга кирмоқ, оқ тус олмоқ. *Қор ёғиб, ғарлар оқариб қолибди.* ▪ *Биз меҳнатда топдик бахтимиз, Меҳнатда соч оқарса, майли!* Ё. Мирза, Ўғил мсхри. [*Турғун:*] *Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб яна ҳам чиройли бўлибсиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Чинни пиёласимон чаноқлар оқариб кўзга ташланади.* С. Қодиров, Тонг юлдузлари.

2 Қонсизланиб ёки қони қочиб қизилликни йўқотмоқ, ранги ўчмоқ, бўзармоқ. *Унинг ранги оқариб кетди.* ▪ *Умри бир оқарди, бир қизарди-ю, мени қучоқлаб йиғлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Икки еридан яраланган баҳодир командир Курчев, қонсизликдан ранги оқариб кетган бўлса-да, жангга раҳбарлик қиларди.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.

3 Ўнгмоқ, рангини йўқотмоқ, айнимоқ (кўпинча, бўялган нарсалар ҳақида). *Устидаги гимнастёркаси ёмғирда ювилиб, офтобда ўнгиб, оқариб кетган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Ёруғ бўлмоқ, ёришмоқ. *Кечаси соат тўртданоқ шарқ томон оқара бошлади. Ҳа демай тун оқаради.* ▪ *Адир томондан уфқ, худди парда орқасидан чироғ ёққандек, оқариб келяпти.* С. Аҳмад, Ҳукм.

♦ **Қосаси оқармаган** 1) уйида соғин сигири бўлмаган; косаси сут кўрмаган; 2) топганига барака кирмаган, бири икки бўлмаган. *Ўз ота-онасининг раъйини қайтарган боланинг ҳеч қачон косаси оқармайди!* Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Оғзи оқариб қолди** сигири туғди ёки уйида соғин сигир пайдо бўлди; доим сут-қатиқ ичадиган бўлиб қолди. *Ола бузоқ туғиб олди, Оғзимиз ҳам оқариб қолди.* Ғ. Ғулом.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОҚАРТИРИЛМОҚ **оқартирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

ОҚАРТИРМОҚ 1 **оқармоқ** *фл. орт. н. Уйни оқартирмоқ.* ▪ *Пешиндан бери ёғаётган ҳўл қор том бўғотларини, ариқ бўйларини оқартирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ой яна ҳам юқорироқ кўтарилиб, ер юзини сутдек оқартирибди.* Айний, Эсдаликлар.

2 *махс.* Қалай югуртирмоқ, қалай югуртириб металл буюмлар сиртини қопламоқ. *Мис тоғарани оқартирмоқ.*

3 *кўчма* Билим-маърифат бермоқ, онгини оширмоқ. *Қора эллари оқартирмоқлик учун Белни маҳкам боғлаб ишлов кун, бу кун.* Ҳамза.

ОҚАРТМОҚ **оқармоқ** *фл. орт. н. айн.* **оқартирмоқ.**

ОҚАРТУВ 1 **оқартмоқ** *фл. иш оти.*

2 Халқнинг билим ва онгини оширишга қаратилган иш; маърифат. *Маданий оқартув ишлари.*

ОҚБОШ Бўйи ярим метрча келадиган, сербарг, майда оқ тўпгулли ёввойи ўт. *Ернинг бор бисоти — оқбош, қамиш, янтоқ.* Г. Нуруллаева, Юрак ёнмоғи керак.

ОҚИБАТ I [*а*] Қадрдонлик, дўстлик туйғуси, меҳр, муҳаббат ва шундан келиб чиқадиган яхши муносабат; мурувват. *Ҳа шуми ҳали, Бўтабой ака, орамизда пулдан ҳам каттароқ нарса — меҳру оқибат бор эди-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. — *Мунаввархон, қоқиндиқ, сиздан келган оқибат шуми? Боққа бир бордингиз-у, бадар кетдингиз,— деб гинахонлик қилиб кўришди амма.* С. Анорбоев, Меҳр.

ОҚИБАТ II [*а*] 1 Охирги якун, натижа. *Ишнинг оқибати.* ▪ *Оқибат унинг муддаосидагидек бўлиб чиқмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Адолат аризасининг оқибатини кутиб юрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *рвш* Ҳамма нарса (воқеа ёки ҳаракатлар) бўлиб ўтгандан кейин, охири, натижада, охир-пировардида, ниҳоят. *Оқибат шу натижага келинди: майли, Саидийни қисман хабардор қилиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тишченко уни бирмунча вақт шофёрлар курсига тайёрлабди, оқибат киргизиб ҳам қўйибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Тушди сени деб бошима жабру ситам, ҳадсиз азоб, Ақлу ҳушимдан оқибат бегона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

ОҚИБАТДА *рвш* Охир-пировардида, охири, натижада, ниҳоят. *Оқибатда иш қалай бўларкин? Оқибатда ҳамма нарсалардан ажралди.*

ОҚИБАТСИЗ I Оқибатни, яхшиликка яхшилик қайтаришни билмайдиган; бемеҳр, мурувватсиз. *Оқибатсиз одам.*

ОҚИБАТСИЗ II *рвш* Эътибор берилмасдан, текширилмасдан, натижасиз. *Салиманинг Тўла тўғрисида онасига куйиниб айтган сўзлари оқибатсиз қолиб кетди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ОҚИЗИЛМОҚ **оқизмоқ** *фл. мажҳ. н. Дарё суви янги ерларга оқизилди.* ▪ *Бу ерга колхоз ёшларининг ҳаракати билан .. чиғир билан сув оқизилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОҚИЗИШМОҚ **оқизмоқ** *фл. бирг. н. Қувониб ишлар хотин билан эр, Эркин меҳнатда оқизишар тер.* Ғайратий.

ОҚИЗИҚ *геол.* Сувда эриб ва сув билан бирга оқиб келиб ўрнашган жинслар.

ОҚИЗМАЙ-ТОМИЗМАЙ *рвш* Бир оғиз сўзни ҳам туширмай қолдирмай, бутун тафсилоти билан; батафсил. *Ғуломжон қишлоқда бўлган воқеаларни оқизмай-томизмай сўзлаб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ОҚИЗМОҚ **оқмоқ** 1 *фл. орт. н. Ариқдан сув оқизмоқ. Кўз ёшини оқизмоқ. Пешана тери оқизмоқ.* ▪ *Ёрмат носвойини тўплаб, сўлагини соқолларига оқизиб қичқирди: — Қанақа Унсин?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Сувга оқизмоқ** қ. **сув.**

ОҚИЗОҚ 1 Бирор нарсани ипга боғлаб сувга ташлаб оқизиш ўйини. *Оқизоқ ўйнамоқ. Оқизоқ қилмоқ. Шунда хаёлимга келди — бувимга «Зоғора нон ёпиб беринг!» деганим, Иссиқ кулчаларни анҳор сувига Оқизоқлар қилиб, сўриб еганим.* С. Акбарий.

2 *қ. х.* Эгатлардан узоқ вақт сув оқизиб қўйиб экинларни қондириб суғориш усули.

ОҚИЛ [*а*] 1 Ўткир ақл соҳиби; ақлли, доно (эркак ҳақида). *Оқил одам.* || *Оқиллар ва фозиллар.*

2 Ақл билан айтилган, қилинган; бамаъни. *Ёрни гўзал дема, оқил сўзи бўлмаса, Тотли бўлмас таом, агар тузи бўлмаса.* Ё. Мирза.

3 Оқил (*эркаклар исми*).

ОҚИЛА [*а*] 1 Ўткир ақл соҳибаси; ақлли, доно (аёл ҳақида).

2 Оқила (*хотин-қизлар исми*).

ОҚИЛОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Оқил кишилар каби, оқилларча ўйлаб, ақл билан. *Оқилона маслаҳат бермоқ. Маблағларни оқилона ва ишнинг кўзини билиб ўзлаштирмоқ.* || *Оқилона гап. Оқилона тадбир.*

ОҚИМ 1 Маълум бир томонга оқаётган сув, суюқлик ёки газ жараёни. *Иссиқ оқим. Совуқ оқим. Газ оқими.* ▪ *Рашид қайиқни оқим ихтиёрига қўйиб юборди.* Шухрат, Шинелли йиллар. | Шундай жараён йўналган томон, йўналиш. *Чавандоз отини орқага буриб, сув оқимига қараб кетди ва юз қадамча юргандан кейин юганини тортиб қамчи урди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | *махс.* Зарралар, физик ҳодисалар жараёни. *Ёруғлик оқими. Электронлар оқими. Магнит куч чизиқлари оқими.*

2 *кўчма* Маълум бир томонга йўналган киши ёки нарсалар жараёни. *Одамлар оқими. Хатлар оқими.* ▪ *Майдон атрофидаги кўчаларда, паркларда халқ оқими тошар, чайқалар эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Пул оқимини Алиқулнинг ўзи бошқарарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Ижтимоий фаолият, илм-фан, назария ва ш. к.нинг бирор соҳасидаги йўналиши; қараш. *Революцион оқим. Реакцион оқим. Сиёсий оқим. Замон оқими.* ▪ *Материализм идеалистик фалсафиянинг хилма-хил оқим ва йўналишларига қарши курашиб ўсди.* «Диалектик материализм масалалари». **Оқимга қарши юрмоқ** (*ёки* **сузмоқ**) жамиятда устун йўналишга қарши ҳаракат қилмоқ.

♦ **Гапнинг оқими** гапнинг йўналиши, бориши, омади. *Саидғози буни дарров пайқади, гапнинг оқимини ўзгартирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ОҚИМТИР *айн.* **оқиш** I. *Оқимтир тутун.*

ОҚИН I 1 *сфт* Тўхтамай оқиб турадиган; оқар. *Оқин дарё.* ▪ *Шоҳиста ... оқин сувдай шарақлаб кулиб кириб келди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Пахта майдон, боғу бўстондир Ватаннинг бойлиги, Бўлмагай бу бойлик аммо то оқин сув бўлмаса.* Ҳабибий.

2 *айн.* **оқим** 1, 2. *Қуёшга оқмоқда минг дарё оқин. Шу оқин ичида бир томчи мен ҳам.* Қ. Муҳаммадий. *Халқ оқини — энг кучли оқин.* Ҳ. Пўлат. *Умид Эргашдан. Лекин Эргаш оқинга қарши якка туроладими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОҚИН II [*ф-т*] Халқ шоири; бахши.

ОҚИНДИ Қорхона ёки хонадонлар ҳовлисидан ўтган ариқлардан оқиб чиқаётган чиқинди ёки ёғин сувлари.

ОҚИШ I Оққа мойил, ним оқ; оқимтир, оқчил. *Оқиш булут. Оқиш бўёқ. Оқиш қоғоз.* ▪ *Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган, оқиш хира.* С. Анорбоев, Оқсой. *Даладан илон изи бўлиб кетган оқиш йўлнинг уфқида бир нима «йилт» этди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОҚИШ II **оқмоқ** *фл. иш оти. Сувнинг оқишига қара, халқнинг хоҳишига қара.* Мақол.

ОҚИШОҚ Майдаланган, яримтаки гуруч; гуручнинг майдаси. *Оқишоқдан ош бўлмас.* Мақол. ▪ *Эрталаб Тозагул меҳмон опани янги туққан сигирининг оғизи ва ўғирдан иссиққина чиққан оқишоқ толқон билан сийлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОҚҚАЛТАК-ҚОРАҚАЛТАК: оққалтак-қоракалтак бўлмоқ тўғри келган нарса билан қуролланиб урушмоқ; савалашмоқ. *Тангриқул ҳожи бошлиқ оломон оққалтак-қоракалтак бўлиб, водокачкага қараб юрипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОҚҚИЯР *диал.* Оқсоллар. *Айвонда кампир Жўрахонга Шопўлат даллолнинг «оққияр»да Парихон отиннинг гапирган гапларини, .. сўзлаб берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОҚЛАМОҚ 1 Оҳак, бўр каби оқ тусга киритувчи нарсалар билан бўямоқ. *Деворни оқламоқ. Уйни оқламоқ.*

2 Овқатга қатиқ қўшмоқ, қатиқламоқ. *Мошхўрдани оқламоқ.* | Чойга сут аралаштирмоқ. [*Қутидор:*] *Тўйбека, Кумушнинг чойини оқлаб бер-чи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *махс.* Металл нарсаларнинг сиртига қалайи югуртирмоқ. *Мис қозонни оқламоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

4 Донни, ғаллани туйиб пўстини ажратмоқ, тозаламоқ. *Куёвингиз обжувозда шоли оқлаяпти. Тинч-омонлик, отаси.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 *кўчма* Бирор кишининг гуноҳсиз эканлигини тасдиқламоқ, кимсани айбдор эмас деб топмоқ. *Суд гуноҳсизларни оқлади.* ▪ [*Ҳамида:*] *Мен қизни оқлаб, бутун гуноҳни унинг хўжайинига, ёш қизни бу қадар бераҳм эксплуатация қилган кишига қўймоқчиман.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Қодир Набигулга «Ҳолингга вой» дегандай қилиб қаради. Буни Набигул фаҳмлаб, ўзини оқлашга киришди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

6 Бирор ҳаракат ёки ҳолатнинг тўғрилигини тасдиқламоқ, ҳақ, тўғри деб топмоқ. *Қизига бўлган ғазабини юраги оқласа, ақли қораларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Ишончни оқламоқ** билдирилган ишончга муносиб иш қилмоқ. **Она сутини оқламоқ** онага мардларча хизмат қилиб уни рози қилмоқ, фарзандлик бурчини бажармоқ. **Тузини оқламоқ** ўз паноҳига олиб боққан, тарбия қилган кишининг хизматига яраша хизмат қилмоқ. *Улуғ бурчим тузингни оқламоқдир, Ҳамиша ҳурматингни сақламоқдир.* Ҳабибий.

ОҚЛАНМОҚ оқламоқ *фл. мажҳ. н. Айбдор оқланди.* ▪ *Қуёш нури .. оппоқ оқланган деворларда кўзни тиндирувчи ёлқин билан жимирлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОҚЛАТИЛМОҚ оқлатмоқ *фл. мажҳ. н. Уй оқлатилди.*

ОҚЛАТМОҚ оқламоқ 1—4 *фл. орт. н. Сатторқул аканг уйини .. оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди, печка олиб кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОҚЛАШМОҚ оқламоқ *фл. бирг. н. Уйни болаларнинг ўзлари оқлашди.* ▪ *Ҳаммаси Бўтани оқлашди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ОҚЛИК оқ I 1, 4, 5 *с. белги оти. Қорнинг оқлиги. Сочнинг оқлиги. Кўнгилнинг оқлиги.* ▪ *Отабек билан Ўтаббой қушбеги Кўқонга чақириладилар-да, сўроқдан сўнг яна оқликка чиқадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОҚЛИҚ 1 Сут ва сутдан тайёрланадиган маҳсулотлар (қатиқ, қаймоқ ва ш. к.). *Агар бўлса оқлиғинг, билинмайди йўқлиғинг.* Мақол. ▪ *Мана колхоз бўлгандан буён .. мол-ҳол кўриб оғзимиз оқликка тегди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 Пиширилган сутни ивитиш (қатиқ қилиш) учун унга солинадиган озгина қатиқ; томизғи. — *Ҳозир сут соққандирсиз, ахир.— Соғдим .. Пиширib оқлик солиб қўйган эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *этн.* Тўйга розилик белгиси сифатида совчиларга совға қилинадиган оқ ёки оч, очиқ рангли газлама, рўмол, кийим-кечак. [*Эшон*] *қўйнидаги бир кийим читни Сурхонбойнинг олдига қўйди-да, гап бошлади: — Мана бу хамир учидан патир, ҳожим .. Оқлиқ .. Куда бўлмоқчимиз.* И. Раҳим, Тақдир.

4 *этн.* Кўмиш маросимига, азага келганларга бўлиб бериладиган рўмолчабоп газлама; йиртиш. *Оқлиқ йиртиш.*

ОҚЛОВ 1 **оқламоқ** *фл. иш оти.*

2 *кўчма* Оқлайдиган, гуноҳсизликни исботлайдиган. *Адвокатнинг оқлов нутқи.*

ОҚЛОВЧИ 1 **оқламоқ** *фл. ш. оти. Уй оқловчи. Шоли оқловчи.*

2 *юр.* Судда бирор киши ёки тарафни ҳимоя қилувчи юрист, адвокат. [*Орипов:*] *Дуруст, дуруст .. Аслида-ку қораловчибоп киши сиз-у, оқловчи бўлиб бекорга умрингиз ўтяпти-да!* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ОҚМА Доим йиринглаб, маддаси бир ердан тешиб чиқиб оқиб турадиган суяк касаллиги.

ОҚМИЯ *айн.* **эшакмия.**

ОҚМОҚ 1 Паст томонга қараб сурункасига ҳаракат қилмоқ, юрмоқ (суюқлик ҳақида). *Олдингдан оққан сувнинг қадри йўқ.* Мақол. ▪ *Филатовнинг бир қўли қон оқаётган елкасида, иккинчи қўли пулемёт лентасида, боши қуйи солинган эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Тез-тез томмоқ, бирин-кетин юмаламоқ (томчилар ҳақида). [*Қизнинг*] *кўзларидан оққан томчилар қуёшда инжудай ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. [*Гулсумбиби:*] *Нимага йиғламай, кошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Сув оқими билан бирга силжимоқ, сузмоқ. *Қолганлардан бир қисми сойнинг ўртасига етмасдан қайтишга мажбур бўлди. Икки киши оқиб кетаёзди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. | Қуйилиб келмоқ; ўтмоқ. *Ўтказгичлардан электр токи оқа бошлади.* | *кўчма* Келиб, тушиб турмоқ. *Конвейерлардан дон оқади.* ▪ *Хона ичига қуёшнинг илиқ ёркин ипаги жимгина оқди.* Ойбек, Навоий.

2 Жараён тарзида, кўплашиб бирор томонга юрмоқ, ўтмоқ. *Эрталабдан бошлаб қишлоқ аҳолиси мактаб томон оқди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Ўтмоқ, кечмоқ. *Ҳаёт бир маромда, бир изда оқа бошлади.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.

ОҚОВА 1 Ҳовуз, экинзор каби жойларга бир томондан кириб, иккинчи томондан чиқиб кетадиган сув; партов сув. **Оқова қилиб суғориш** экинни эгатлардан сув оқизиб қўйиб, мириқтириб суғориш.

2 *кўчма с. т.* Бўлиб ўтган ишнинг қолдиқ асари, оқибати. *Бултурги ишнинг оқоваси.*

ОҚПАДАР 1 Отаси оқ қилган, лаънатлаган, юз ўгирган.

2 *сўк. айн.* **лаънати.**

ОҚПАЛАК Ўсимликларнинг барглари-га оқиш доғлар тушириб, сўлдирадиган ва қуритадиган касаллик (вилт касалининг бир хили). *Оқпалак бўлаёзган пахтани ўғит сепиш билан соғайтириш мумкин.* Айний, Қуллар.

ОҚПАР Оқиш, оққа мойил, оқ аралашган. **Оқпар чой** оқ гулбарглари аралашган хушбўй аъло навли чой. *Оқпар чойга тўлган кўк чойнак Менга азиз чин армуғондек.* Шайхзода.

ОҚСАМОҚ 1 Бир оёғи калталиги, майиб ёки касаллиги туфайли чайқалиб, чўлоқланиб юрмоқ, оқсоқланмоқ. *Бизнинг туямиз оқсаб, карвондан орқада қола бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Командир Стеклов оқсарди. У баъзан беихтиёр равишда тиззасини чангаллар, юзлари, гўё алам ғижимлагандай бир он буришиб кетарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Сустлашмоқ, орқада қолмоқ, қониқарсиз ёки паст савияда бормоқ. *Иш оқсаяпти.* | Ноқислик қилмоқ. *Нега ҳар бир нарсага етган ақлинг шунчи қолганда оқсайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *(ч. к. билан) с. т.* Қамчилик, етишмовчилик туфайли қийналмоқ, йўқликдан ноилож қолмоқ. *Пулдан оқсамоқ.*

ОҚ-САРИҚ Оққа мойил сариқ, оч сариқ. *Сўнгги жумлани айтганда генералнинг оқ-сариқ юзидаги сийрак ажинларини табассум тўлдирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Нариги томонда эса, кун нурида қизиган оқ-сариқ қумлар ястаниб ётарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ОҚСАТМОҚ оқсамоқ *фл. орт. н. Ботинка оёғимни сиқиб, оқсатиб қўйди. Ишни оқсатиб қўйибсиз.* ▪ *Қўғазорлик Тўлаған ака деган киши ҳатто отининг оёғига мих қоқиб оқсатиб қўйибди. Натижада олти-етти кунлик иш йигирма саккиз кунга чўзилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Бирор нарсадан оқсатмоқ** бирор нарсага зориқтирмоқ, бирор нарса билан ўз вақтида таъминламаслик.

ОҚСАШМОҚ оқсамоқ *фл. бирг. н.*

ОҚСИЛ I *биол.* Ҳайвон ва ўсимликлар организмининг энг муҳим таркибий қисмини ташкил этган мураккаб органик модда. *Оқсил ҳужайралар тузилиши учун зарур бўлган моддадир.* И. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ОҚСИЛ II Чорва моллари ва чўчқаларда бўладиган юқумли касаллик.

ОҚСИМ I *с. т. айн.* **оқсил** I.

ОҚСИМ II *с. т. айн.* **оқсил** II.

ОҚСИЧҚОН Сувсарлар оиласига мансуб, оқ мўйнали кичкина йиртқич сутэмизувчи ҳайвон. *Оқсичқон овламоқ.* | Шу ҳайвоннинг териси, мўйнаси. *Оқсичқон териси.*

ОҚСОЛАР Мотам муддати (бир йил) ўтиши муносабати билан ўтказиладиган маросим (бунда марҳумнинг яқин кишилари бир-бирларига оқ кийимлик тақдим қиладилар ва мотам либосларини ташлаб, оқ оддий кийимларини киядилар).

ОҚСОЧ *тар.* Бойлар, зодагонлар оиласида ёлланиб хизмат қилувчи аёл, хизматкор аёл; чўри. *Холисонинг онаси Ёрмозор қишлоқлик бир бойнинг*

www.ziyouz.com kutubxonasi

эшигида оқсоч эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОҚСОҚ 1 Оқсаб юрадиган; бир оёғи калта ёки чўлоқ. *Оқсоқ қоровул ундан кўзини олмай, қўлтиқ таёғини тўкиллатганича, зинадан тушдию, анҳор кўпригидан берида тўхтаб қолди.* А. Қаххор, Картина. || *Жангчилар ҳалиги киччкина, ориқ, юпун оқсоққа «ўртоқ майор» деб мурожаат қилардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Орқада қолаётган, қониқарсиз, паст даража ёки савиядаги. *Оқсоқ соҳа. Ишнинг оқсоқ томонлари.*

ОҚСОҚЛАМОҚ *с. т.* Оқсоқланмоқ.

ОҚСОҚЛАНМОҚ Оқсаб, чўлоқланиб юрмоқ. *Унинг [Отабекнинг] оёқ олишида ҳам бир оз оқсоқланиш сезилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизиқ эса .. ўрнидан туриб унинг [масхарабознинг] орқасидан оқсоқланиб жўнади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ОҚСОҚЛИК оқсоқ *с. белги оти. Назокат оқсоқлигимни билса, мендан айнаб қолади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ОҚСОҚОЛ 1 Соч-соқоли оқарган кекса одам; мўйсафид.

2 *тар.* Октябрь революциясига қадар: бир ёки бир неча маҳалла ёки қишлоққа бошлиқ бўлган маҳаллий амалдор. *Қишлоқ оқсоқоли.* ▬ *— Илгари оқсоқол бўлиб кўп одамларни қон йиғлатган экан бу! — деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Бирор соҳада кўп ишлаган, меҳнати синган кекса киши. *Эртасига Қамишкапага Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош Охунбобоев келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Кексаларга ёки улуғ кишиларга нисбатан ўз тенгқурлари томонидан ишлатиладиган мурожаат формаси.

ОҚСОҚОЛЛИК 1 **оқсоқол** 1 *с. белги оти.*

2 оқсоқол 2 *с. мавҳ. от. Ҳозир, мана бу, оқсоқолликдан тушиб ювош қашқир бўлиб қолган чоғи.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОҚСУЯК Эксплуататорлик жамиятида имтиёзли табақаларга, зодагонларга мансуб киши; аристократ. *Ҳўжалар илгаридан «биз араб авлодимиз, оқсуякмиз» деб ўзларини баланд тутиб келади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОҚУВЧАН Оқиб кетадиган, яхши оқадиган. *Эриган чўян оқувчан бўлади ва қолипни яхши тўлдиради.*

ОҚУВЧАНЛИК Суюқликнинг ўз оғирлик кучи таъсирида ёйилиб кетиш хоссаси. *Суюқликнинг асосий хоссаси — оқувчанликдир.* «Физика».

ОҚУРУҒ Қовуннинг пўсти оқиш, уруғи, эти оқ ширин бир тури.

ОҚЧЕЧАК Заранг дарахтининг Ўрта Осиёда учрайдиган гули оқ тури.

ОҚЧИЛ 1 Оққа мойил; оқиш, оқимтир. *Оқчил мато.*

2 Рангсиз, рангпар; оқдан келган. *Шокир .. оқчил юзини қоплаб олган қалин ва узун соқолини тутамлаб.. — Ёши эллиқдан ошган одамнинг соқолига оқ тушмайдими [деди].* Айний, Қуллар.

ОҚЧОР *айн.* **оқчорлоқ.** *Танаффус маҳалида оқчорлар галаси қўнган денгиз ёқасини эслатувчи ҳашаматли мактаб бир зумда тинди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ОҚЧОРЛОҚ Балиқ ва ҳашаротлар билан тирикчилик қиладиган, сув билан боғлиқ қуш; балиқчи. *— Мен умримда денгизни, оқчорлоқни кўрган эмасман .. — деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ОҚШОМ 1 Қуёш ботиши билан тун бошланиши ўртасидаги ғира-шира ёруғ пайт. *Қуёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом суқунати чўзилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кеч, кечқурун. [*Ойсара*] *жисман заифлигига қарамай, кўп юмуш қилар, ҳар оқшом ўз болалари билан танча атрофини тўлдириб, китоб ўқир эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОҚШОМГУЛ *диал.* Намозшомгул.

ОҚШОМЛАБ *рвш, диал.* Қоронғу тушгандан кейин; кечлатиб. *Бойбўрига билдирмаймиз, оқшомлаб жўнаймиз.* «Алпомиш».

ОҚШУВОҚ Оқиш майда баргли, ўткир ҳидли, аччиқ, пояси пишиқ, ингичка ва узун ёввойи ўт (ундан супурги қилинади).

ОҚҚУВ *айн.* **оққуш.** *Кўк юзида паға булут, оқ булут .. Бир қарасанг осмон тўла оққувлар.* Миртемир.

ОҚҚУЙРУҚ Қийикларнинг бир тури. *Орол денгизидаги «Борса келмас» оролида оққуйруқ ва жайранлар заповедниги вужудга келтирилган.* М. Мусаев, Ўзбекистон ССР.

ОҚҚУШ Ўрдаксимонлар оиласига мансуб, патлари оқ, бўйни узун йирик сув қуши; қув.

ОҚҚЎТОН Узун оёқлилар туркумининг қарқаралар оиласига мансуб, пати оқ, бўйни ва тумшуғи узун ўлаксахўр йиртқич қуш.

ОҒ Иштон ёки шимнинг икки почаси қўшиладиган жойи, чови.

ОҒА 1 *айн.* **ака.** *Ширин уканг келди оғасин излаб, Кўрар кўзим, жоним акам, бормисан?* «Ширин билан Шакар».

2 Туғишган акадай яқин, қадрдон киши. *Қўни-қўшни, кичик-катта. Оғамларга салом айтинг!* Ҳамза. [*Салимбойвачча:*] *Сиз ёлғиз поччам эмас, ҳам дўстим, ҳам оғамсиз.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ватанимиз — онамиз, Меҳрибон рус оғамиз.* Қ. Муҳаммадий.

3 *тар.* Юртнинг, элнинг каттаси, ҳокими. *Мени билсанг Қўнғиротларнинг оғаси. Бошимда бор эр йигитнинг жиғаси.* «Алпомиш». **Юрт оғаси** *айн.* **оға** 3. *У ўзини юрт оғасидек эркин, сарбаст тутаётган Тешабойнинг мингбоши бўлиб келганми-йўқлигини билишни истар, лекин билолмай тажанг бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *тар.* Турли лавозим ва унвон номлари таркибига киради, мас. *ҳарам оғаси, эшик оғаси.*

5 Ўзидан катталарга нисбатан мурожаат формаси.

ОҒА-ИНИ 1 *айн.* **ака-ука.** [*Нодира:*] *Қиёматлигим, туғиб ўстирган ота-оналаримдан, опа-сингил, оға-ини, қариндош-уруғларимдан кўрмаган бу меҳрибонликларни ўлсам қора тупроғим унутмасдир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Туғишгандек, ака-укадек бир-бирига яқин, қадрдон кишилар. *Совет халқлари бир-бирига оға-ини, биродар.*

ОҒА-ИНИГАРЧИЛИҚ *айн.* **оға-инилик** 2.

ОҒА-ИНИЛИҚ 1 **оға-ини** *с. белги оти.*

2 Ака-укалар, оға-инилар ўртасидаги қариндошлик ҳисси ва муносабатлари, оға-иниларнинг бир-бирига оқибати, муруввати.

ОҒАЙНИ Яқин ошна, ўртоқ; дўст. *Оғайни тутинмоқ.* ▬ *Қўй, нима қиласан .. Қиёматлик оғайним бўлсанг, сўзимни ўлдирмайсан! Тур!* А. Қаххор, Оғайнилар.

♦ **Етти оғайни** *қ.* **етти. Тўрт оғайни** қамария йил ҳисобида учинчи, тўртинчи, бешинчи, олтинчи ойларининг (раббиулаввал, раббиуссоний, жумодилаввал, жумодиссоний) умумий номи. **Қирқ оғайни** атиргулнинг жуда сершох ва сергул бир тури.

ОҒАЙНИГАРЧИЛИҚ *айн.* **ошна-оғайнигарчилик.** *Ҳозир ўша улфатлар, ўша оғайнилар кўчада кўрса тескари қараб ўтади. Шуми оғайнигарчилик!* А. Қаххор, Оғайнилар.

ОҒАЙНИЛАШМОҚ Оға-ини бўлиб кетмоқ, ака-укалардек, яқин, қадрдон бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ.

ОҒАЙНИЛИҚ 1 **оғайни** *с. мавҳ. от.*

2 Оғайнилар, дўстлар ўртасидаги муносабатлар, оғайниларнинг бир-бирига оқибати, муруввати. *У менга оғайнилик қилди.*

ОҒАЙНИЧИЛИҚ *айн.* **ошна-оғайнигарчилик.**

ОҒАЛИҚ 1 **оға** *с. мавҳ. от.*

2 Оғаларнинг иниларга муносабати, оғаларга хос оқибат, муруввat. *Оғалик қилмоқ.*

ОҒАЛИҚ *тар.* Хонга яқин мансабдлардан бири, хон маслаҳатчиси.

ОҒАЧА *тар.* 1 Хон саройи ёки бойлар эшигидаги хизматкор аёл; чўри.

2 Бой уйғурлар оиласида кекса хотин.

ОҒДИРМОҚ 1 **оғмоқ** 1—4, 6 *фл. орт. н. Шамол кемани оғдирди.* ▬ *Эҳтимол, бирортаси Мунисниг йўлига ғов солиб, унинг содда кўнглини ўзи томон оғдиргандир деб ўйларди Қудрат.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *кам қўлл.* Ҳайдаб кетмоқ. *Чатоқ бобонинг неваралари отарларни Балхиёқ яйловларига оғдириб кетишди.* С. Нуров, Дурдона.

ОҒЗАКИ 1 Нутқ воситасида қилинадиган, амалга ошириладиган, ёзма эмас. *Оғзаки буйруқ. Оғзаки имтиҳон. Халқ оғзаки ижодиёти.* **Оғзаки жанг** *айн.* **даҳанаки жанг** *қ.* **даҳанаки.** *Шу*

www.ziyouz.com kutubxonasi

куни кечаси уйимизда оғзаки жанг бўлди. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

2 *с. т. салб.* Қуруқ расмият учун айтилган; пуч. *Оғзаки гап.* ▪ *Замира оғзаки қуруққина сўрашди, Очил ҳам расмий салом берди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ОҒИЗ I (3-*ш. бирл.* оғзи) **1** Икки жағ ўртасидаги, овқатланиш, сўзлаш ёки овоз чиқариш учун хизмат қиладиган бўшлиқ. *Балиқнинг оғзи. Одамнинг оғзи. Яхши гап ҳам бир оғиздан чиқади, ёмон гап ҳам бир оғиздан чиқади.* Мақол. *Эл оғзига элак тутиб бўлмайди.* Мақол. ▪ *Йўлчи узумдан бир неча донани оғзига ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Икки лаб ва уларнинг бир-бирига тегиб турган жойи ва атрофи. *Оғзидан ўпмоқ.* ▪ *Гулнорнинг кичкина чиройли оғзи ҳайратдан бир нафас очилиб, кўзлари, «ростми?» деган каби Нурига тикилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *кўчма* Сўзловчи киши, одам. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз енгилади.* Мақол. ▪ *Ҳа, баракалла. Шунинг учун бундай гапларни фақат оғизма-оғиз, ўшанда ҳам фақат синалган, ишончли оғиз орқали етказилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Бировнинг қарамоғида бўлган одам; хўранда, нонхўр. *Баззоз поччанинг бекорчи оғизга тоби йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Милтиқ, тўппонча, миномёт, замбарак каби отиш қуролларининг ўқ отилиб чиқадиган тешиги, стволи. [*Йўлчи*] *тишини қисирлатиб деди: «Тўпнинг оғзига қўйиб отиб юборинглар мани, қонхўрлар!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Ички бўшлиғи, ичи бўлган нарсаларнинг кириш-чиқиш учун хизмат қиладиган жойи, тешиги. *Ўранинг оғзи. Ғорнинг оғзи.* ▪ [*Қўнғиз*] *ҳамма вақт уясининг оғзига сиғмайдиган тезакка ёпишади.* А. Қаҳҳор, Сароб. | Идишларнинг нарса олиш-қўйиш учун хизмат қиладиган тешиги. *Шишанинг оғзи.*

7 Кўчанинг, йўлнинг бошланиш, кираверіш жойи. *Кўча оғзи.*

◆ **Балонинг оғзи** жуда хавфли, қўрқинчли жой. **Бир** (*ёки* **икки**) **оғиз гап** (*ёки* **сўз**) озгина гап, қисқа гап. *Сайлангандан бери бир оғиз ҳисоботини эшитганимиз йўқ,— деган гаплар эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Шермонжон:*] *Ашурхон, ишларингизни кейин қиларсиз. Келинг, сиз билан икки оғиз гаплашай деб келдим.* С. Зуннунова, Олов. **Дарвоза оғзи** *тар.* шаҳар, қалъа дарвозаси ёки умуман дарвоза яқинидаги жой. *Назарида, худди шу дарвоза оғзида велосипед устаси бордай бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Катта оғиз** *ёки* **оғзи катта** унча-мунчани писанд қилмайдиган; катта гапиришга ўрганган; мақтанчоқ. *Отасининг давлати, катта оғиз, ҳовлиқма ва такаббур онасининг эркалаши қўшилиб, қизга ортиқча ғурур берган, ҳаракатларига ўзбошимчалик, қилиқларига ноз-карашма бағишлаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Оғзи бемаза** *қ.* **бемаза** 4. **Оғзи билан иш битирадиган** ишни осон фақмлайдиган, ҳар қандай ишни гап билан битирадиган. **Оғзи билан юрадиган** ёмон гап тарқатадиган; ғийбатчи. **Оғзи ботир** *қ.* **ботир** 1. **Оғиз боғлар** *диал. этн.* тўй қилиш ҳақида қиз томоннинг розилигини олиш, унаштириш маросими, фотиҳа. **Оғзи бузуқ** (*ёки* **ёмон**) *айн.* **оғзи шалоқ** *қ.* **шалоқ** 3. **Оғзи бўш** *қ.* **бўш. Оғзи куйган** панд еган. *Оғзи куйган қатиқни пуфлаб ичади.* Мақол. ▪ *Тўғриси, бу ишни у* [*Йигитали*] *ҳеч кимга, ҳатто Сафарбаровга ҳам ишонмади. Чунки бу борада унинг неча марта оғзи куйган.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Оғзи очиқ** рўза тутмаган киши; кўза. **Оғзи бормайди** *айн.* **тили бормайди** *қ.* **тил** 2. **Оғиз кўпиртирмоқ** *қ.* **кўпиртирмоқ. Оғзи очилиб қолди** ҳайрон бўлиб, ҳуши кетиб қолди, ҳанг-манг бўлди. *Эшитиб, Гузордагиларнинг оғзи очилиб қолади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Оғиз очмоқ** 1) гапирмоқ, сўзлай бошламоқ. *Мулла Абдураҳмон яна оғиз очолмади. Чунки Сафар бўзчи «китоб сўзи» билан уни енгиб қўйди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён; 2) *дин.* шом пайтида бирор нарса истеъмол қилмоқ, рўзани очмоқ (рўза тутган кишилар ҳақида). **Оғиз солмоқ** бировнинг қизини келинликка ёки ўғлини куёвликка сўрамоқ, сўратмоқ. *Тўғри сўзлаб, мен гапирдим юзингга, Оғиз солдим уйда турган қизингга.* «Ёдгор». **Оғзинг қани деса, қулоғини кўрсатадиган** ҳеч нарсага ақли етмайдиган, анқов. **Оғзи қулоғига етди** *с. т.* жуда хурсанд бўлди, суюнди. *Ғуломжон тўғри супага борди. Суюнганидан оғзи қулоғига етиб куларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эллик оғиз гап** (*ёки* **сўз**) кўп гап, эзмачилик. *Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор.* Мақол. **Беш бармоқни** (*ёки* **панжасини**) **оғзига урмоқ** *қ.* **беш** I. **«Олма пиш, оғзимга туш», деб ўтирмоқ** ишни тезроқ бажариш учун жон куйдирмаслик, ўзи бўлар, деб бепарво ўтираверіш. *Ўзлари ҳам олма пиш, оғзимга туш, деб кўлларини қовуштириб ўтиравермасинлар-да, ахир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Она сути оғзига келди** жуда кўп уринди, қийналди, машаққат чекди. *Бу атласларни Отабойдан ундиргунча нақ Қўзибойнинг она сути оғзига келди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Оғзингга ёғ** (*ёки* **мой**) бирор яхши хабар келтирган кишига миннатдорлик билдириб айтиладиган ибора. *Вой оғзингизга ёғ, ўғлим! Келин кўрадиган куним ҳам бормикин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғзига кучи етмайдиган** ножўя ёки сир гапни айтишдан ўзини тиёлмайдиган, тутуруқсиз. *Қўйинг, хафа бўлманг, хола, бунга йўргакда теккан касал бу.. . Оғзига кучи етмаган киши ҳар нарсани гапираверади.* Н. Сафаров, Султон бўзчиннинг неваралари. **Оғзига олмоқ** 1) емоқ, ичмоқ. *Асли мени* [*ичишга*] *хўжайин ўргатди. Илгари бир қатра оғзимга олмас эдим.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) **бирор гапни гапирмоқ**, айтмоқ; 3) бировнинг номини айтиб эсламоқ, йўқламоқ. *Орада бир неча кун ўтди — Муҳаммадражаб жим, Мирзамуҳиддинни оғзига ҳам олмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Оғзига сиққанича** кўнглига келганича, хоҳлаганича (ошириб). *Ҳар ким ўз қаҳрамонлиги ҳақида оғзига сиққанича сўзлай бошлади.* «Латифалар». **Оғзига** *ёки* **оғзи тегди** ейиш, ичишга муяссар бўлди; еди, ичди, етишди. [*Муаттар Гулчеҳрага:*] *Эркак кишининг оғзига тегдими ... Юринг, боққа чиқамиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Оғизга тушмоқ** ҳамма ерда тез-тез тилга олинадиган бўлиб қолмоқ, гап бўлмоқ. *Мен бу сирни шу чоққача ичимда сақлаб келаётган эдим, энди айтмасам бўлмайди, чунки бу миш-миш оғизга тушиб бораётипти.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғзига урмоқ** 1) сўзлаш учун йўл қўймаслик, сўзлатмай қўймоқ. *У-бу дейдиган одамнинг оғзига уриш керак. Ким нима деса, мен ҳамма вақт оғзига ураман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) *айн.* **оғзини мойламоқ.** *Тўраларнинг оғзига уриш учун пулни бойвачча беради. Мандан нима кетади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Оғзига қарамоқ** (*ёки* **тикилмоқ**) 1) сўзини диққат билан тингламоқ. *Сидиқжон юзларча киши оғзига қараб турган мажлисни кўз олдига келтириб жуда катта ташвишга қолдию, дами ичига тушиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор; 2) бировдан бирор гап кутмоқ, бировнинг бирор нарса дейишини пойламоқ; 3) бировнинг гапига қараб иш тутмоқ. *Заводда ишлайдиган мингдан ортиқ эркак, шулар қатори эри ҳам ўшанинг* [*Кароматнинг*] *оғзига қарайди.* А. Қаҳҳор, Қизлар. **Оғзингга қараб гапир!** *қ.* **гапирмоқ** 1. **Оғзига қоқмоқ** *айн.* **оғзига урмоқ** 1. **Оғизда** фақат тил учида, шунчаки; юзаки. *Айниқса бу колхозда мусобақа оғизда, қоғозда.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Гапи** (*ёки* **сўзи**) **оғзида қолди** *қ.* **гап** I 1. **Оғзидагини** (*ёки* **оғзидаги ошни**) **олдирмоқ** *қ.* **олдирмоқ. Бир оғиздан** *айн.* **бир овоздан** *қ.* **овоз** 7. **Оғзидан гулламоқ** *қ.* **гулламоқ** II. **Оғиздан-оғизга кўчмоқ** (*ёки* **ўтмоқ**) 1) бир авлоддан иккинчи авлодга оғзаки равишда ўтиб келмоқ. *Ўзбек халқ эртаклари оғиздан-оғизга ўтиб асрлар бўйи сақланиб келмоқда;* 2) одамлар орасига тарқаб кетмоқ, гап бўлмоқ. *Оқсоқолнинг қандай ажойиб томошаларни кўргани, қандай меҳмонхонага тушгани тўғрисидаги гаплари қулоқдан қулоққа, оғиздан-оғизга ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гапини** (*ёки* **сўзини**) **оғзидан олмоқ** (*ёки* **илиб кетмоқ**) *қ.* **гап** I 1. **Гапи оғзидан тушиб кетадиган** гапини эплаб гапиролмайдиган; ношуд, ландовур. **Оғзингдан чиқарма** ҳеч кимга айта кўрма. *Бўлар иш бўлипти, энди ҳеч кимга оғзингдан чиқарма.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғзини мойламоқ** (*ёки* **ёғламоқ**) *қ.* **мойламоқ. Оғзини пойламоқ** *айн.* **оғзига қарамоқ** 2. *Қампир ҳамон келиннинг оғзи-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ни пойлади. Лекин келиндан ҳеч бир ҳасрат қиладиган гап чиқмади. Ойдин, Мардлик — мангулик. **Оғзининг суви келди** бирор нарсани кўриб жуда ҳаваси келди, егиси ёки ичкиси келди; кўнгли суст кетди. **Оғзининг таноби қочди** жуда хурсанд бўлди, суюниб кетди; илжайди. *Тўпанисо, ўзи ҳақидаги мақтовга келганда, оғзининг таноби қочиб: «Мен нима қилибман? .. Менда нима гап? .. Ҳеч-да»,— деди.* А. Қаҳхор, Қўшчинор.

ОҒИЗ II (3-ш. бирл. оғизи) Янги туққан сигирнинг уч-тўрт кунли сутини йиғиб пиширилган пишлоқсимон таом. *Эрталаб Тозагул меҳмон опани янги туққан сигирнинг оғизи ва ўғирдан иссиққина чиққан оқишоқ толқон билан сийлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Оғиз сути** янги туққан сигирнинг хом сути.

ОҒИЗ-БУРУН Оғиз ва бурун. *Оғзи-бурнини қоп-қора қон қилмоқ.* **Оғиз-бурун ўпишмоқ** *салб.* жуда иноқ бўлиб кетмоқ, топишиб олмоқ. *Бойлар, руҳонийлар, катта ер эгалари; амалдорларнинг ҳаммаси бир-бири билан оғиз-бурун ўпишган.* М. Ўрунхўжаев, Унутилмас кунлар. **Оғиз-бурнини мойламоқ** *айн.* **оғзини мойламоқ** қ. **мойламоқ.** *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб қўлга олиб бўлмасмикин?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ОҒИЗЛИҚ *диал.* Сувлиқ.

ОҒИЗМА-ОҒИЗ *рвш* Бир-бирига айтиш, хабар қилиш йўли билан, оғиздан оғизга ўтиб ёки ўтказиб. *Ҳа, баракалла. Шунинг учун бундай гаплар фақат оғизма-оғиз .. етказилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ови бароридан келган кишининг қилган иши дарҳол оғизма-оғиз бутун қисмга тарқалди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ОҒИЛ Уй ҳайвонларини сақлаш ва боқиш учун қурилган махсус бино; молхона, оғилхона. *Мирҳомидхўжа оғилнинг эшигини секин ёпди-да, имо билан Камбаралини бир чеккага чақирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ОҒИЛХОНА *айн.* **оғил.**

ОҒИР 1 Вазни катта бўлган, тош босадиган; вазнли, вазмин. *Оғир юк. Оғир от. Юки оғир арава. Оғир вазнли кураш чи. Олтин кумушдан оғир. Оғир тошни сув элтмас.* Мақол. ▬ *Яна жимлик ҳукм сурди. Бу сукунат оғир тегирмон тоши бўлиб мулла Норқўзини янчиб юборди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Бойвачча кавакчадан чўп тиқиб занжирни туширди, каттагина оғир дарвоза «ғурр» этиб очилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Кўп куч ёки билим талаб қиладиган; қийин, машаққатли, сермашаққат. *Оғир иш.* ▬ *У [Йўлчи] ҳар хил оғир юмушларни қилиб ўрганган бўлса ҳам, тўнка кавламаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Шундай қилиш керакки, халқнинг пешана тери билан, оғир меҳнати билан чиқариладиган сув битта ё бир неча балохўр қўлига ўтиб кетиб қолмасин.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чўл ботирларига оғир синов куни келди.* Ойбек, О. в. шабадалар. || *Аравалар оғир кўчади, Кум тепалик гўё исканжа.* Э. Раҳим, Янги қадам. | Мушкул; масъулиятли. *Оғир масала.* ▬ — *Баҳорда, қизим, бундан буён кун исийверади,— қизини оғир ҳолатдан чиқаришга тиришди она.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. || *Элмуродга машғулотлар оғир туюлмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Йил оғир келди-ю, бригадир шийпонда тунаб қоладиган бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || **Оғирини енгил қилмоқ** мушкулини осон қилмоқ, ёрдам бермоқ. — *Биздан лозими: қўлимиздан келганича халқ оғирини енгил қилиш,— деди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Салмоқли, салобатли. *Ҳовли ичкарироқ бўлганидан, ҳамма ухлаб қолганидан, дарвозанинг оғир гумбурига ичкаридан ҳеч ким чиқмади.* Ойбек, Қутлуғ қон. — *Бунисини қўяверинг, қори, худо ишингизни ўнгласа ҳеч гап эмас, гард юқтирмай чиқиб кетасиз,— деяр эди оғир, салмоқли товуш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Секин, шошмасдан қилинган; босиқ, вазмин. *Оғир қадам.* || *Юсуфжон қизиқ .. чилдирмани гоҳ тез, гоҳ оғир, салобатли чертар эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Гуломжон бошини оғир кўтариб уста Баҳромга қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *кўчма* Ўзини тута биладиган; сипо, вазмин, босиқ. *Аминжон, ўзи ёш бўлса ҳам, жуда пишиқ, оғир, ғайратли.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Камгап, оғир, ҳеч кимга ҳақини юбормайдиган қиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || *Камтар ва камсуҳан, ғўзал Искандаро қулоқ солиб жиддий ва оғир ўтирарди.* Ойбек, Нур қидириб. **Оғир бўл** ўзингни бос, сабр қил. *Одамлар Тожибойни тартибга чақиришиб чуғурлашди: «Ҳа, ҳа, бир оз тишни-тишга қўйиш керак». «Ҳа, сал оғир бўлинг».* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 *кўчма* Ёмон оқибатларга олиб бориши мумкин бўлган; жиддий, хавфли. *Оғир жароҳат. Оғир дард.* ▬ *Отаси оғир касалликдан сўнг вафот этди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У [Элмурод] ҳеч нарсани билмас, аҳволи оғир эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. || *Иван Иванович оғир яралар бўлиб, икки оёқдан ажради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *У [Салтонбу] шундай бақириб юбордики, уй бурчида оғир ётган ўн уч яшарли .. қизи чўчиб кетар деб ҳам ўйламади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 *кўчма* Мураккаб, мушкул, жиддий. *Қуролли қўзғолон бошланиш вақтида вазият анча оғир эди.* О. Раҳимов, Шонли кунлар хотираси.

7 *кўчма* Қаттиқ жазолашни талаб қиладиган, жуда катта. *Оғир гуноҳ. Оғир жиноят.* | Қаттиқ, бешафқат. *Оғир жазо.*

8 *кўчма* Машаққатли, уқубатли, азобли. *Оғир кун. Оғир ҳаёт.* ▬ *Элмурод оиласи ва ўзининг оғир ўтмишини қисқача тасвирлаб келиб, охирида шундай деган.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Нотинч, ташвишли, ҳаяжонли. *Оғир туш. Оғир хаёл. Оғир ўй.* ▬ *Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ғамгин, мунгли, қайғули. *Оғир сукунат.*

9 *кўчма* Қаттиқ тегадиган, хафа қиладиган, кўнгилсиз; малолли. *Ҳар иккисини йўқотинг кўздан, Қутилайин бу оғир сўздан.* Ғайратий. || *Қамбар бирдан кулиб юборди. Унинг кулиши Йўлчига оғир тегди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Назаров эшитдингизми, дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербекка оғир ботди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Оғир гап** 1) малол келадиган, қаттиқ тегадиган гап; 2) ҳал қилиш қийин бўлган масала; 3) кўнгилсиз, ачинарли воқеа. **Қўнгилга оғир олмоқ** қ. **кўнгил.**

10 *кўчма* Ҳаддан зиёд, киши бардош беролмайдиган; қаттиқ. *Оғир алам. Оғир жудолик. Оғир кулфат. Оғир мусибат.* ▬ *Инсон ҳаётидаги энг оғир қайғу — онадан айрилиқ қайғуси.* П. Турсун, Ўқитувчи.— *Энди билдим, ошиқлик оғир дард экан. Бошимга тушганда билдим,— деди* [*йигит*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

11 *кўчма* Куч келадиган, қийин; дардли. *Оғир нафас.* || *Оғир энтикмоқ.* ▬ *Зиёдилла кетгандан кейин Ботирали бешик тебратиб ўтирган хотинининг ёнига чўкиб, оғир уф тортди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қизил қонига бўялган қаҳрамон пулемётчи оғир нафас олмоқда эди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

♦ **Оғир артиллерия** узоққа отадиган катта тўп ва замбараклар. **Оғир карвон** сира ҳам шошмайдиган, шошмасдан, бамайлихотир иш қиладиган; секин қимирлайдиган, имиллаган; сусткаш. — *Йўқ, менга сира ўхшамайди,— деди Шарофатбиби шикоятланган оҳангда.— Оғир карвон у.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Оғир кўчмоқ** қийинчилик билан ҳал бўлмоқ (бирор иш ёки масала ҳақида). *Сидиқжоннинг оғир кўчишига, тархашлик қилишига сабаб Канизакнинг ҳар баҳона билан Иброҳимовнинг уйига бораверишини хушламаганлиги эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Оғир оёқ** қ. **оёқ. Оғир саноат** *айн.* **оғир индустрия** қ. **индустрия. Оғир танк** йирик тўп ва пулемётлар билан қуролланган катта танк. **Қулоғи оғир** гапни яхши эшитмайдиган, карроқ; кар. **Ҳавоси оғир жой** ҳавоси бузилган, нафас олиш қийин бўлган жой.

ОҒИРБЎЙ *диал. айн.* **оғир оёқ** қ. **оёқ.** *Озодахон оғирбўй бўлишига қарамай, югуриб-елиб чой дамлади.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ОҒИРЛАТМОҚ Юкини ёки вазнини оширмоқ; оғирлаштирмоқ.

ОҒИРЛАШМОҚ Вазни, оғирлиги ошмоқ, оғирроқ бўлиб қолмоқ, оғир тортмоқ; вазминлашмоқ. *Ёғоч бўкиб анча оғирлашди.* ▬ *Қордан кичкина юмалоқ ясаб думалата-думалата ўз*

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўйларидан баланд катта курра ясаганлар. У жуда оғирлашган. Ойбек, Қутлуғ қон. | Ошмоқ, кўпаймоқ, ошиб кетмоқ. *Машинанинг юки оғирлашиб кетди.*

2 *кўчма* Тобора машаққатли бўлмоқ. *Ботиралининг хаёли унинг елкасига оғир юк бўлиб тушди ва бу юк кундан-кун оғирлашарди.* Утешев, Оқ йўл тилайман.

3 Қийинлашмоқ, мураккаблашмоқ. *Иш оғирлашди.*

4 Оғир тортмоқ, мушкуллашмоқ. *Беморнинг нафас олиши оғирлашди.* | Ночор ҳолга тушиб қолмоқ; машаққатли, уқубатли бўлиб қолмоқ. *Аям ўлгандан кейин аҳволимиз яна оғирлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Ноқулай, қийин бўлиб қолмоқ. *Энди қизининг олдига кириб унинг бетига қараш унга [қутидорга] жуда ҳам оғирлашган эди, чунки бу фожианинг бош омили деб ўзини танирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Хавфли тус олмоқ, хавфли, хатарли бўлиб қолмоқ, жиддийлашмоқ. *Аҳвол борган сари оғирлашди. Погодин қўшинлари ярим ҳалқа ичида қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Бойларнинг чақириғи билан Йўлчининг иши оғирлашди,— деди Шокир ота.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Кучаймоқ, зўраймоқ, тузалиши маҳол бўлиб қолмоқ. *Бемор кундан-кунга оғирлашяпти. Қасалнинг ҳоли оғирлашди.*

7 Қаттиқлашмоқ, кучаймоқ. *Жиноятни оғирлашди. Жазо чоралари оғирлашди.*

8 *кўчма* Бўшашмоқ, ўзини ёмон ҳис этмоқ. *Қиши дардини англатолмаса оғирлашади.* А. Қаххор, Сароб. *Қотмадан, келган Смирнов бу сўзларни эшитгач, оғирлашиб кетгандай бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Боши (ёки калласи) оғирлашди** боши гангиди, ғовлаб кетди. *Чинни коса беш-олти бор қўлдан-қўлга ўтгандан кейин, ҳар икковининг ҳам боши хийла оғирлашиб, кайф ғалаба қила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОҒИРЛАШТИРМОҚ оғирлашмоқ *фл. орт. н. Содиқнинг жавоби унинг устидаги юкни тағин ҳам оғирлаштиргандек сезилиб, у бошини қуйига энгаштирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ерда тунов куни ёққан ёмғирнинг таъсири бор. Жангчиларнинг юришини оғирлаштирарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Халқ суди Иброҳимов ишни яна оғирлаштирди. Эринг отилса эҳтимол.* А. Қаххор, Сароб.

ОҒИРЛИК 1 оғир *с. белги оти. Ишнинг оғирлиги. Масаланинг оғирлиги. Аҳволнинг оғирлиги. Керакли тошнинг оғирлиги йўқ.* Мақол. ▪ *Карвон жўнади. Юкнинг оғирлигиданми, ёки гупчаклари ёғсирағанданми, аравалар ғирчиллаб, ўз музикаси ўзи билан жадал бормоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тошкентдан уйлангганимдан сўнг, ёлғиз бошимга ҳам Тошкентдан, ҳам Марғилондан икки хотин ушлаб туриш оғирлик қила бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қалланг оғирлик қиляптими** жонингдан умидинг йўқми, ўлгинг келяптими.

2 *физ.* Жисмларнинг ерга тортилиш кучи.

3 *кўчма* Ташвиш, малоллик. [*Дилбар:*] *Ҳа, Ботиржон ака, уйланса сенга нима оғирлиги бор?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Ҳар куни эрталаб ишга кетаётганингда [болани боғчага] элтиб қўясан, қайтганингда олиб кетасан. Шундоқ қилсанг ўзингдан бошқа ҳеч кимга оғирлиги тушмайди.* А. Каххор, Қўшчинор. **[Бировга] оғирлигини ортмоқ** 1) бировга осилмоқ, устига чиқиб (миниб ёки опичлаб) олмоқ; 2) *кўчма* боқинди, қарам бўлиб олмоқ, ўз ташвишини бировнинг зиммасига юкламоқ. *Мунаввар Йўлдошга оғирлигини ортмаслик учун ўзига иш ҳам топди: тўғруқхонага доя бўлиб кирди.* С. Анорбоев, Меҳр.

4 *кўчма* Мушкул, қийин аҳвол; қийинчилик. *Ўтар оғирлик билан Куз этаги судралиб. Қолар кўплар турли ғам, Турли дардга ўралиб.* Ғайратий. | Қийинчилик, азоб-уқубат. *Сизнинг шодлигингиз йўлида ҳар бир оғирликларга бу бахти қора қизингиз ризодир, онажон!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. | Ноқулай аҳвол, ноқулайлик. *Улар бир-бирларига қарашиб, илжайишдилар. Нигор ойим ҳам оғирликдан чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 *кўчма* Ўзини тута билиш, сиполик; босиқлик, вазминлик. *Кимнинг номуси, кимнинг ақли, кимнинг сабри, оғирлиги уни шармандаликдан қутқариб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ботирали оғирлик билан онасига қаради.* Утешев, Оқ йўл тилайман. *У, қўлларидаги нарсаларни стол устига қўйгач, оғирлик ва босиқлик билан Турсун хола ёнига борди.* О. Отабеков, Кам бўлмагур ўғил. **Ўзини оғирликка солмоқ** ёки **оғирлик қилмоқ** ўзини босмоқ, ўзини қўлга олмоқ, сабр қилмоқ. *У ўзини оғирликка солиб, хотинининг бош-кўзини силади, эркалатди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. *Тағин ҳам Даминжон оғирлик қилди, деди ўзича Шермат ака.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

ОҒИРОЁҚ (*тўғриси* **оғир оёқ**) *с. т.* Ҳомиладор.

ОҒИРСИНМОҚ 1 Оғир, қийин деб билмоқ.

2 *айн.* **оғринмоқ.**

ОҒИРЧИЛИК Қийинчилик, оғир, мушкул аҳвол; машаққат. *Оғирчилик кўрган одам.* ▪ *Ўғлингни тирик етим қилма. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса устингга ол.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ОҒИШ 1 оғмоқ *фл. иш оти. Нурнинг турли муҳитларда турлича оғиши.*

2 *махс.* Меридиан чизиғи билан компас стрелкаси йўналишлари орасида ҳосил бўладиган бурчак. *Магнит стрелкасининг оғиши.*

♦ **Орамизда оғишимиз бор** *диал.* бир-биримизга ўтишганимиз бор, бир-биримизда қарзимиз бор.

ОҒИШМАЙ 1 оғишмоқ *фл. рвиши.* 2 *рвш* Изчиллик билан, иккиланмасдан, чекинмасдан. *Съезд қарорларини оғишмай амалга оширмоқ.*

ОҒИШМОҚ 1 оғмоқ 3, 6 *фл. бирг. н. Улар тўғри йўлдан оғишмади. Ота-она келин томон оғишди.* ▪ [*Отабек*] *онасининг нима бўлса ҳам Марғилон тарафга оғишганини ва ўзининг кучли бир душмандан қутулаётганини .. пайқади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор томонга қийшаймоқ, оғмоқ. *Дунё ўқи горизонтга оғишган ва шунинг учун ёритгичлар осмон гумбазининг жанубий томонида ҳаммадан баландроқ кўтарилади.* «Астрономия».

3 *кам қўлл.* Бирор томонга юрмоқ, йўл олмоқ, ўтмоқ. *Ҳомид ўзининг нажот томонига оғишганини сезиб энтикди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *диал.* Алмашмоқ, адашмоқ, ўзгармоқ. *Қийимлари оғишиб қолибди.*

5 *диал.* Ўзаро олди-берди қилиб бир-бирига қарздор бўлмоқ, ўтишмоқ ёки ўтишган қарз-қурзларини бир-бирига тўлаб, ора очиқ қилмоқ. *Шуни айтаётибман-да! Қийналиб қолманг, менда бор, бериб турай, кейин оғишиб кетармиз.* Уйғун, Сўнгги пушаймон.

ОҒИШТИРМОҚ оғишмоқ 1, 3, 4, *фл. орт. н. Чўпон подани қирнинг у томонига оғиштирди.* ▪ [*Хушрўй*] *ҳафта, ўн кун ўтмасдан эрини ўз томонига оғиштириб кундоши ёнига киргизмаёқ қўядир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОҒМА 1 *с. т. айн.* **оғмачи** 1.

2 *мат.* Бирор тўғри чизиқни 90°дан кичик бурчак ҳосил қилиб, кесиб ўтадиган иккинчи тўғри чизиқ. *Оғма призма. Оғма цилиндр.*

3 *сфт* Ётиқ, қия. *Оғма минора.*

ОҒМАХОН Ғалла ўсимликларига зарар келтирувчи каламушдан каттароқ кемирувчи ҳайвон.

ОҒМАЧИ 1 Бир гапда турмайдиган, ҳа деб айниверадиган иродасиз одам, иккиланувчи; иккиюзламачи.

2 *сиёс.* Бош йўлдан чекинувчи, четга чиқувчи, оғувчи. *Ўнг оғмачилар. Сўл оғмачилар.*

ОҒМАЧИЛИК 1 оғмачи *с. белги оти.*

2 *сиёс.* Бош йўлдан чекиниш, четга чиқиш, оғиш. *Ўнг оғмачилик. Сўл оғмачилик.*

ОҒМОҚ 1 Бирор томонга ётиб қия ҳолат олмоқ, қийшаймоқ, энгашмоқ, ёнбошламоқ. *Кема ўнг томонга оғди. Девор оғиб қолди.* | Бирор томонга, пастга сирғаниб осилиб тушмоқ. *Қоринбоғ бўшаб, отнинг эгари чап томонга оғиб кетибди.*

2 Тўғри, тик йўлдан ёки белгили йўналишдан четга чиқмоқ. *Самолёт курсдан оғди.*

3 *кўчма* Тўғри йўлдан адашмоқ, четга чиқмоқ, тоймоқ. | Бирор сиёсий оқимдан, маслакдан тоймоқ, қайтмоқ. *Менингча, ўртоқлар, Қўчқоров партия йўлидан оғиб, ёт унсурлар таъсирига*

www.ziyouz.com kutubxonasi

тушиб қолган одам. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Бирор томонга йўналмоқ, қарамоқ (кўз ҳақида). *Ҳожи хола, Тўрахоннинг хаёлчан кўзларига кириб олиб, жавоб кутди. Жувон кўзлари секин ерга оғди: «Розиман».* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Раънонинг ерга қараган кўзи секингина Анварга кўтарилиб, яна ерга оғди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

5 Энг юқори нуқтадан, зенитдан ўтмоқ (Қуёш, Ой ва юлдузлар ҳақида). *Кун қиёмдан оғди.* ▬ *Тўлин ой ғарбга томон оққан, ҳамма ёқ сутдай оппоқ.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Уфққа оққан қуёш кўкни тутган тутун .. орасидан гўё қора шиша орқали кўринганга ўхшайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Маълум бир муддатдан, пайтдан ўтмоқ, ошмоқ. *Вақт ярим кечадан оққан эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Кун асрдан оғиб шомга яқин, шунинг учун гузардаги дўконлардан очиғи уч-тўртта .. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кун оғди** кундузининг ярмидан кўпи ўтди, кеч кира бошлади. *Кун оғиб, ерга соя тушиши билан Ҳамро опанинг юраги питирчилаб қолди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. **Тун оғди** кечанинг ярмидан кўпи ўтди, ярим кечадан ошди. *Тун оққач, батальон келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 *кўчма* Бирор томонга ўтмоқ, унга мойил бўлмоқ ёки ён босмоқ. *Бу замонда кимнинг жин чақаси кўп бўлса, одамлар ўшанга оғади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Саломат қақшоқ ўғай она билан чиқишолмади. Ҳар кун жанжал, эшитмаган гапи, емаган турткиси қолмади. Ота ҳам суюкли хотин томонга оғиб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

◆ **Боши оғиб** фалакнинг гардиши билан; беихтиёр, ўйламай-нетмай, боши айланиб. *Боши оғиб келиб қолди.* **Бош оққан томонга кетмоқ** қ. **бош. Кўнгли оғди** 1) мойил бўлди, муҳаббат қўйди. *Қизинг, туркман элдан биров топибди, Қизинг кўнгли шу туркманга оғибди.* «Равшан»; 2) *айн.* **эси оғди** 1. **Эси** (*ёки* **ҳуши**) **оғди** *ёки* **эсидан** (*ёки* **ҳушидан**) **оғди** 1) эс-ҳушини йўқотиб қўйди, маҳлиё бўлиб қолди. *Мен, эсим оғиб, унинг оғзига тикилганимча қимирламай ўтириб қолдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) ақлдан озди. *Адолатнинг бир нуқтага тикилган кўзларига қараб кўрқиб кетди: эсидан оғиб қолса-я! Ҳали бу кўргулик ҳам бормиди унга.* С. Зуннунова, Гулхан.

ОҒОЗ [*ф-т*]: **оғоз қилмоқ** (*ёки* **этмоқ, айламоқ**) *эск. кт.* бошламоқ, (бажаришга, ижро этишга) киришмоқ.

ОҒОЧ *кт.* **1** *айн.* **дарахт.** *Олма оғочи.* ▬ *Кўм-кўк оғочларнинг қалин шохида Қанотли куйчилар сайрашда эди.* Миртемир.

2 *эск.* Ёғоч, хода.

ОҒРИМОҚ **1** Қасал бўлмоқ, бирор касалликка йўлиқмоқ, дардга чалинмоқ. *Ишламай еган, оғримай ўлар.* Мақол. *Кўзинг оғриса, қўлингни тий, ичинг оғриса, нафсингни тий.* Мақол. *Борнинг боши оғрийди, йўқнинг қорни оғрийди.* Мақол. ▬ *Бирдан Зеби хола оғриб қолди-ю, ўша ётганча ўрнидан турмади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Қасалланиб, шикастланиб, жароҳатланиб ёки чарчаб оғриқ бермоқ, оғриққа кирмоқ. *Оёғим оғрияпти. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса, бировга ур!* Мақол. ▬ *Бутун баданим зирқираб оғрийди, энди жуда кучайди оғриқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Қасалланиб ёки қурт еб тўкилмоқ (хўл мевалар ҳақида). *Оғриган олма.*

◆ **Бели оғримаганнинг нон ейишига қара** қ. **бел** I 1. **Дили** (*ёки* **кўнгли**) **оғриди** хафа бўлди, ранжиди, дили озор чекди. *Гулнорни олмоқчи экан, олсин. Ука, биз тўсиқ бўлмайлик, чолнинг дили оғримасин.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Жони оғриди** азоб чекди, қийналди.

ОҒРИНМОҚ **1** Норозилик ёки маллолик билан бирор ишни бажармоқ. *Султонқул қассобга бир сўм ширинкома — чой-чақани эўрға оғриниб узатди-да, қўй бўйнидан эски жун арқонни ечиб олиб, бозордан узоқлашди.* С. Абдулла, Соялар.

2 Ўзига оғир олиб ранжимоқ, хафа бўлмоқ. *Мен бу гапга унча оғринмадим, эркак киши баъзан шунақа юраги торлик қилади, деб қўя қолдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ОҒРИНТИРМОҚ **оғринмоқ** *фл. орт. н. Саидий аллақачон салом беришга қарор берди, аммо сўрашиш керакми, ё бўлмаса сўрашиш улуғ кишини йўлдан қўйиб оғринтириш бўладими?* А. Қаҳҳор, Сароб.

ОҒРИТИШМОҚ **оғритмоқ** *фл. бирг. н. Бугун ҳам худди шу мақсадда йиғилишиб декча қайнатиш ғамида бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий.

ОҒРИТМОҚ **1 оғритмоқ** *фл. орт. н. Намгарлик аъзойи баданимни зирқиратиб оғритяпти. Этик оёғимни оғритди. Ўзи тўймаганнинг салқити қорин оғритади.* Мақол. ▬ *Йиғлама, Турсуной, йиғлама. Йиғи бошни оғритиб, кишини лоҳас қилади.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 *кам қўлл.* Хафа қилмоқ, ранжитмоқ, дилига озор бермоқ. *Кўнглинги оғритмоқ.* ▬ *Олдингдан ким чиқса бесалом ўтма! Бир ғарибни кўрсанг, зинҳор оғритма!* «Равшан». [*Кумуш Отабекка:*] *Шу яқин орадаги унинг* [*Зайнаб*] *билан бўладиган масъуд дақиқаларингизда худо йўлига ваъда олингиз — мени оғритмасин, рақибам келди деб ўйламасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ука, ман уч-тўрт кундан кейин Фарғонага жўнайман. Лекин, сан чолнинг кўнглини заррача оғритма, дурустми?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бош оғритмоқ** қ. **бош** 2.

ОҒРИШМОҚ **оғримоқ** *фл. бирг. н.*

ОҒРИҚ **1** Қасалланиш, шикастланиш, жароҳат ёки чарчаш натижасида сезиладиган жисмоний азоб, дард. *Оёғининг оғриғи босилди. Ярам яна оғриққа кирди.* ▬ *Ярадорлар даҳшатли оғриққа чидай олмай инграшарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *У ўз азобига, куюк оғриғига чидаб, бардош қилиб, ўзига-ўзи далда берар.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. | Қасаллик, хасталик, дард. *Бел оғриғи. Кўз оғриғи. Оёқ оғриғи. Оғриққа чалинмоқ.* ▬ *Оғриқнинг биринчи куни Кумуш ҳеч кимга сездирмай юрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрак оғриғи** 1) дил касаллиги, юрак хасталиги; 2) *с. т.* меъда бузилиши, ич кетиши; 3) *кўчма с. т.* ланж одам. — *Қорангни кўрсатмай қўйдинг. Нима бўлди, шунақа юрак оғриғимидинг? — деди қорақош йигит ўспиринга.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Бемор, касал, хаста. *Ўлар оғриқнинг ўлгани яхши, уйдагиларнинг тингани яхши.* Мақол. || *Оғриқ тишнинг давоси омбур.* Мақол. ▬ *Бу воқеанинг учинчи куни Кумушбиби йиллаб ётувчи оғриқлардек сарғайиб озган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сидиққжон ўрнидан туриб кўча эшиги томон йўналган эди, айвонда кўз оғриқ боласини эмизиб ўтирган хотини тўхтатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Бирон жойда ишлаш у ёқда турсин, «кўчага чиқай» деган йўининг ўзи унинг учун оғриқ кўз билан офтобга қарашдай ёқимсиз эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 *кўчма* Руҳий азоб, дард, алам. *Элмурод Фотима билан тенглашиб олгач, бир энтикди-да, гўё қалбини жизиллатиб турган оғриқни битталаб олиб ташлаётгандай гапирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чолнинг қалбини аллақандай совуқ бир қўл омбур орасига олиб сиқар, оғриғи юзига уриб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *кам қўлл.* Ташвиш, ғам. — *Ажабо, маккажўхоридан бошқа оғриғим йўқми,— деди раис ўзига-ўзи.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Бош оғриғи** қ. **бош. Бош оғриғи қилмоқ** *с. т.* ичкиликдан кейинги карахтликни тарқатиш учун яна бироз ичмоқ, заҳар босди қилмоқ.

ОҒУ *айн.* **заҳар.** *Қабиҳ фалак оғу қўшди ошима.* «Алпомиш». [*Зуҳра:*] *Сенсиз бу олам бўлди қоронғу, Ҳар луқма ошим сенсиз оғу.* С. Абдулла.

ОҒУЛАМОҚ **1** Заҳар солмоқ, заҳар қўшмоқ.

2 *кўчма* Заҳарга, оғуга айлантирмоқ, заҳарламоқ. *Умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган .. ўз онаси эмасмиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОҒУЛАНМОҚ **оғуламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Босмачиларнинг қаровгоҳлари шаҳардан анча узоқ, аҳолиси жуда нодон ва диний хурофотлар билан оғуланган хилват жойларда бўлур эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ОҒУЛИ **1** Заҳар солинган, заҳар қўшилган; заҳарли. *Оғули ош.* ▬ *Бу оддий рашк эмас, бу бўҳтон кучи, Кўксига қадалар оғули тикан!* Ж. Жабборов.

2 *кўчма* Заҳарга, оғуга айланган, заҳарланган; заҳарли. *Оғули гап.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОҒУШ [*ф-т*] *кт.* Қучоқ; қўйин, бағр. *Ўз оғушига олмоқ. Табиат оғушида яйрамоқ.* ▪ *Раъно жавоб бермай, Анварнинг оғушидан ўзини қутқазиб ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кўп ўтмасдан ўлим ўз оғушига тортди.* Ойбек, Навоий. *Алламаҳалгача ана шу сўнги йўқ ўй оғушида ёнди, ўртанди Эъзозхон.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Оғуш қилмоқ** *эск.* қучоқламоқ, қучоғига олмоқ, бағрига босмоқ.

ОҲ *унд. с.* 1 Қувонч, завқ, қойил қолиш каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *Оҳ, у дамлар! .. Эсласам, қалбимни қувонч, руҳимни шодлик қучади.* Ж. Жабборов, Севинч ёшлари. *Мен нур дедим, сен оқиздинг дарё-дарё нур, Нур қўйнида эркин юздим оҳ, қандай ҳузур.* Ҳ. Пўлат. *Оҳ, гўзал жонон ҳаёт, сенда эрур озод киши.* З. Диёр.

2 Соғиниш, интизорлик каби маъноларни ифодалайди. — *Кел, бир ўпай! — деди Абдуманноф.— Оҳ! .. Азиз оғайним!* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Баъзи вақтда унча-мунча пул ҳам сўраб оламан. Лекин, чирт-пирт бўлиб қўлдан учади-кетади. Оҳ, пул!* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қора тупроқ ости яхши! Оҳ! Ажал.* Ҳамза.

3 Ачиниш, дард-алам, ҳасрат туйғусини ифодалайди. — *Қани Гулнор? Қани жонони? — Оҳ, у йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Оғриқ, дард туйғусини ифодалайди. [*Заргаров дарров креслога ўтириб:*] *Оҳ! Воҳ! Сугур! Сугурсанг-чи!* [*Марасул омбурни чоғлаб:*] *Ҳозир .., Ҳозир.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

4 *от вазифасида* Дод-фиғон, нола, афғон, зорланиш. *Оҳ тортмоқ (урмоқ, чекмоқ).* ▪ *Эй, телба кечмишнинг тилсиз гувоҳи, Тингланар қалбингдан йилларнинг оҳи.* Ғайратий. *Саид Жалолхон ишонган тоғи хусусидаги бу хабарни эшитиб оҳ тортди.* А. Қаҳҳор, Башорат. *Оҳ урсам, тўкилар кўзимнинг ёши, Илоҳим, қурисин подшолар иши.* «Алпомиш».

ОҲАК [*ф-т*] Оҳактошни пиширишдан ҳосил бўладиган оқ модда — кальций оксиди (қурилиш материали). *Ўчилган оҳак. Оҳак қоришмаси.* **Оҳак сути** пиширилган оҳактошнинг сувдаги эритмаси, сўв қуйиб очирилган оҳак. *Баъзи бир заҳарловчи моддалар оҳак сути билан йўқотилади.*

ОҲАКИ [*ф-т*]: **оҳаки намат** оҳак сути билан намлаб қотирилган сифати паст кигиз.

ОҲАКЛАМОҚ 1 Оҳак билан оқламоқ.

2 *махс.* Ерни оҳак билан ўғитламоқ.

3 *махс.* Тери, намат каби нарсаларга оҳак суви билан ишлов бермоқ.

ОҲАКЛАНМОҚ **оҳакламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ОҲАКЛАТМОҚ **оҳакламоқ** *фл. орт. н.*

ОҲАКЛИ Таркибида оҳак бўлган, оҳак аралашган; оҳакдан қилинган. **Оҳакли сув** тиндирилган оҳак сути, ўювчи кальцийнинг тиниқ эритмаси.

ОҲАКТОШ Таркибида оҳак бўлган чўкинди тоғ жинси.

ОҲАНГ [*ф-т*] 1 Бир-бирига уланган, уйғунлашган ёқимли товушлар оқими. *Арықдан майин оҳанг билан сув оқар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Турли товушларнинг маълум бир тартибда уйғунлашиб, мусиқий бутунлик ташкил этган бирикмасидан иборат музика асари; куй. *Бу ашуланинг оҳанги жуда яхши экан.* ▪ *Буларнинг [шеърларнинг] ҳаммаси деярли газетада босилар, баъзиларини болалар оҳангга солиб, саҳналарда ашула қилиб айтар эдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Нутқда маънога қараб овознинг кўтарилиши ва пасайиши; интонация. *Буйруқ оҳанги. Сўроқ оҳанги. Тинч (босиқ) оҳангда сўзламоқ.* ▪ *У вақтларда мен шеърларнинг маъносини тўла тушунмасам ҳам, уларнинг ўқишдаги оҳанги мени завқлантирарди.* Айний, Эсдаликлар. *Зиёдахон .. баъзи жумлаларни маъносига мос келмайдиган оҳангда ўқиб, тингловчиларга уқдира олмагани учун, ҳикоянинг давомини Иброҳимовнинг ўзи ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Сўзловчининг ички ҳис-туйғуларини ифодалайдиган талаффуз услуби. *Аразлаган оҳангда сўзламоқ. Йиғламсираган оҳангда гапирмоқ.* ▪ *Қулмуроднинг сўз оҳангидаги пичинг Шокирни қизитиб юборди.* Айний, Қуллар. *Гулнор тўғрисида сўзлаганда, товушига сирли оҳанг берди.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Кечир демоқчисиз,— деди Инобат майин, аламли оҳанг билан.* Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

4 *кўчма кам қўлл.* Нарсаларнинг ўзаро қўшилишидаги мослик, уйғунлик. *Бўёқларнинг нафис оҳанги .. бениҳоят нозик товланар эди.* Ойбек, Навоий.

♦ **Ҳар** (*ёки* **юз, минг**) **оҳангга солмоқ** гоҳ ундоқ, гоҳ бундоқ қилиб кўрмоқ. *Дангасага иш буюрсанг, ўзини ҳар оҳангга солади.*

ОҲАНГДОР 1 Қулоққа ёқадиган, хуш келадиган, ҳузур бағишлайдиган; ёқимли, мусиқий. ▪ *Гуландом оҳангдор, жарангли овоз билан сўзлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Оҳанги яхши. *Оҳангдор музика.*

2 Маълум оҳангга эга бўлган, маълум оҳанг билан талаффуз қилинадиган; оҳангли, жарангли. *Оҳангдор шеър.* || *Соқолли кампир бир қўлини Нурининг бошига енгил қўйиб, баланд .. товуш билан худди куйлагандек, сўзларни оҳангдор чўзиб қичқирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОҲАНГДОШ [*ф-т*] 1 Айтилиши ўхшаш, талаффуздаги оҳангги бир хил. *Оҳангдош номлар. Оҳангдош сўзлар.*

2 Маълум оҳангга, куйга мос тушган, мос келадиган. *Оҳангдош ашулалар.* | *кўчма* Бир-бирига мос, уйғун, ҳамоҳанг. *Оҳангдош бўёқлар.*

ОҲАНГДОШЛИК 1 **оҳангдош** *с. белги оти. Сўзларнинг оҳангдошлиги.*

2 *эск. айн.* **сингармонизм.**

ОҲАНГЛИ Маълум бир оҳанг ёки куйга эга, маълум бир оҳанг, куй билан ифодаланадиган, чалинадиган, айтиладиган; оҳангдор. *Бир турли, бир оҳангли нафис, мусиқавий товушлар кишининг борлиқ вужудига, қон томирларига ажойиб бир ўзгариш берган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ОҲАНЖАМА [*ф-т*] *с. т.* 1 Ажойиб-ғаройиб безак, бежама. *«Оқтой» чиндан ҳам оқиш бўлиб, шалпанг қулоқлари хачирларникидай узун, оҳанжамаси зўр эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ажойиб-ғаройиб иш, ҳаракат, тартиб, қилиқ, ғалва. *Тўйнинг оҳанжамаси кўп.*

ОҲАНРАБО [*ф-т*] 1 *эск. айн.* **магнит.**

2 *кўчма* Ўзига тортувчи, ўзига жалб этувчи, мафтун этувчи; фусункор. *Оҳанрабо куй.* ▪ *Узоқ кетдим, бахт келтирай деб сенга, Оҳанрабо муҳаббатинг бор учун.* Т. Тўла.

ОҲ-АФҒОН, оҳу афғон Оҳу нола, оҳу фиғонлар. *Оҳ-афғон қилмоқ.*

ОҲ-ВОҲ, оҳу воҳ *айн.* **оҳ-афғон.** *Бундан қутулиш учун оҳ-воҳ, йиғи-сиғи сира фойда бермайди. Қулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ОҲ-ЗОР, оҳу зор *айн.* **оҳ-афғон.** [*Мамат:*] *Менинг оҳу зорларим, бундай қулай фурсатларни келтирди.* Ҳамза, Холисхон.

ОҲИСТА [*ф-т*] *рвш* 1 Аста, қаттиқ овоз чиқармасдан, секингина. *Оҳиста гапирмоқ. Деразани оҳиста ёпмоқ.* ▪ — *Раҳмат .. Раҳимжон ака! — деди Раъно секин. Деди-ю, энтикди, сўнгра чуқур нафас олиб оҳиста такрорлади. — Катта раҳмат!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

2 Шошмасдан, секин, аста; шов-шув кўтармасдан. *Раъно оҳистагина Анварнинг ёнига келиб, супага суянди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳури .. Кумрига унча ишонмай, атрофга аланглаб оҳиста ечина бошларди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

3 Билинар-билинмас, сал-пал, зўрға пайқаб оладиган даражада. *Кўзни оҳиста очиб, юммоқ. Бошни оҳиста чайқамоқ. Ой оҳиста силжимоқда.*

4 Ҳовлиқмасдан, босиқлик билан, ётиғи билан. *Воқеани оҳиста баён қилмоқ.* ▪ *Сизга шундай вазифа юкланди: укангиз, синглингиз, хўш яна ким бор, шуларга оҳиста тушунтирасиз, яъни улар Мирзакаримбой отамга араз қилмасинлар, мана шу.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 Билдирмай, билинтирмай, ошкор қилмай, яширинча. *Оҳиста ишора қилмоқ.* ▪ *Замира Очилнинг ўтли қарашларини аввалдан ҳис қилар, лекин улар да суқлик сезмас, аксинча кўз-кўзга тушганда йигит оҳиста кўзини олиб қочар ва уялиб, ўзини мумкин қадар тортиб юрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

6 Эҳтиётлик билан, авайлаб, астагина. *Ярани оҳиста боғламоқ. Беморни*

www.ziyouz.com kutubxonasi

оҳиста ётқизмоқ. ■ *Қайғу билан чарчаган қизнинг кўзлари юмила бошлади. Йўлчи унинг бошини кир ёстиққа оҳиста қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қамчи билан Мавлон ака Ботиралини оҳиста кўтариб аравага олдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ОҲ-НОЛА, оҳу нола *айн.* **оҳ-афғон.** *Оҳ-нола қилмоқ.*

ОҲО *унд.* Кутилмаган воқеа ёки ҳодисадан таажжубланганликни ифодалайди. [*Маҳкам:*] *Салом алайкум. Оҳо, янги меҳмонлар-ку!* Т. Сафаров, Уйғониш. — *Оҳо, агрономча,— деди Ҳамдам* [*Комилга*] *қошини чимириб,— далада роса пишибсан-ку.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ?

ОҲОР [*ф-т*] 1 *махс.* Ип, газлама ёки кийимга пардоз бериш ёки қотириш учун ишлатиладиган модда; крахмал. **Оҳор бермоқ** оҳорлаб пардоз бермоқ, крахмалламоқ. *Чит тўқилгандан кейин оҳор берилади. Бунинг учун кўп миқдорда крахмал керак.* Ойдин, Сухбати жонон.

2 Шундай модда билан янги нарсага, кийимга берилган ишлов, пардоз. **Оҳори кетган** (*ёки тўкилган*) *ёки* **оҳордан тушган** кийилган, тутилган, эски. *Оҳори кетган дўппи.* **Оҳори тўкилмаган** *ёки* **оҳордан тушмаган** 1) янги, пардози кетмаган, кўп ишлатилмаган. *Болтавой энди оҳори тўкилмаган беқасам тўн ўрнига елкасига ямоқ тушган гуппи киядиган бўлди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Унинг* [*Элмуроднинг*] *солдатча камари ҳали оҳордан тушмаган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) *кўчма* обрўси кетмаган, ҳурмати сақланган, баобрў; 3) *кўчма* илгари ишлатилмаган, тутилмаган, янги. *Оҳори тўкилмаган гап.* **Оҳорини тўкмоқ** 1) янги нарсани кийиб, тутиб эскиртмоқ, пардоздан туширмоқ; 2) *кўчма* обрўсини тўкмоқ, беҳурмат қилмоқ. *Оғзингизга қараб гапиринг, ўғлимнинг оҳорини тўкяпсиз. Ўғлим санъаткорларнинг султони бўлади.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ОҲОРЛАМОҚ Ип, газлама ёки кийимни оҳор бериб пардозламоқ, қотирмоқ; крахмалламоқ. *Ташқаридан ип оҳорлаётган хотинларнинг ўзаро гапи, чархларнинг гув-гувлаб айланиши, саваячиларнинг гуп-гупи эшитиларди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОҲОРЛАНМОҚ оҳорламоқ *фл. мажҳ. н. Оҳорланган ёқа.*

ОҲОРЛАТМОҚ оҳорламоқ *фл. орт. н. Қўйлакни оҳорлатмоқ.*

ОҲОРЛИ 1 Оҳор берилган, оҳорланган. *Оҳорли чит.*

2 Оҳори кетмаган, тутилмаган; кийилмаган, янги. *Гўзал, оппоқ оҳорли бир қоғозман, ёзишга турли буйруқ бопу созман.* Ҳабибий. *Тўхта холанинг ўзи ҳам оҳорли кўйлагини кийиб, оқ дока рўмолини ўраб олган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ОҲОРСИЗ Оҳор берилмаган, пардозланмаган; крахмалланмаган.

ОҲУ [*ф-т*] Бичими келишган, чиройли қора кўзли кийик. — *Масалан, тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар,— деди Анвар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қўлини тортиб, яна юзига парда қилди ва оҳу чаққонлиги билан йигит ёнидан ўтиб, шипиллаганича югуриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Оҳу кўз** оҳу кўзига ўхшаш чиройли кўз.

ОҲ-ФИҒОН, оҳу фиғон Оҳ-воҳ ва афғон; оҳ-воҳ ва афғонлар. *Оҳ-фиғон қилмоқ.* ■ *Таъсир айламас дилхаста Ниҳон, Қилганинг билан минг оҳу фиғон.* Ҳамза.

ОҲ-ҲО *айн.* **оҳо.** *Оҳ-ҳо, қиз бечоранинг ички дунёсини беш қўлдай билар экансиз-ку?* А. Мухтор, Туғилиш.

П

П Ўзбек алфавитининг ўн еттинчи ҳарфи; *қ.* **пе.**

ПА [*р*<*фр*] Рақсда оёқларнинг ритмик ҳаракати, муқоми.

ПАВИАН [*р*<*нем*] Тумшуғи узун йирик маймун; Африка ва Арабистонда яшайди.

ПАВИЛЬОН [*р*<*фр*] 1 Чакана савдо учун мўлжаллаб қурилган усти берк енгил бино, дўкон. *Минерал сувлар павильони.* ■ *Кўчанинг Охунбобоев канали кесиб ўтган ерида мороженое павильони, тиш техниги будкаси очилган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Боғ ва паркларда қурилган енгил бино, кўшк, шийпон.

3 Виставкада алоҳида бинода жойлашган бўлим. *Мўйсафид боғбон .. Москвадаги қишлоқ хўжалиги кўргазмасида Ўзбекистон павильонини ишлаган усталардан бири солган шийпонга олиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Картина.

4 Киносъёмка учун жиҳозланган махсус бино. *Бадиий фильмлар суратга олинадиган павильон. Павильонда кинога олиш.*

ПАДАР [*ф-т*] *кт. айн.* **ота** I. *Сизнинг таъбирингизча, маънавий бир падар ўз ўғлига ёмонлик соғинармиш, бу тўғрида жавоб беринг-чи?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Падари бузруквор** *қ.* **бузруквор** 2. **Падар лаънат(и)** *сўк.* отаси лаънатланган, лаънатининг ўғли. *Падар лаънати ҳаромзода Собиржон сизнинг қадрингизни билмади.* Туйғун, Зулфизар. **Падар(и) кусур** ҳазил-мутойиба тарзидаги енгил сўкиш.

ПАДАРҚУШ [*ф-т*] *кт.* Ўз отасини ўлдирган қотил.

ПАЁҚ [*р*] Маълум вақтга белгиланган норма билан бериладиган озиқ-овқат. *Бир ҳафталик паёк.* ■ [*Комсомоллар*] *ўз маошларидан пул, паёкларидан овқат ажратдилар.* А. Ҳамидхўжаев, Туркистонда комсомолнинг тузилиши.

ПАЁМ [*ф-т*] *эск. кт. айн.* **пайғом.** *Жабрланган шикасталардан, Кўзи ёшли, дилхасталардан Келтирдик биз дўстлик саломин, Ғойибона дуо паёман.* Ғайратий.

ПАЖМУРДА [*ф-т*] *кт.* Сўлғин, нотавон. *Шўрлик онангнинг Пажмурда гавдаси Кўзинг ўнгида Бутун даҳшатини-ла Акс этар энди?* Ғ. Ғулом. ‖ [*Паранжи балосидан дарднок чеҳрангизни пажмурда кўрмоқ биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ПАЗАНДА [*ф-т*] Лазиз таомлар пиширишни санъатини яхши эгаллаган киши, моҳир ошпаз. *Пазанда аёл.* ‖ [*Журналда*] *ҳар хил таомларни қандай пиширишни ҳақида пазандаларнинг тажрибалари босилади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПАЗАНДАЛИК 1 **пазанда** *с. касб оти. Қудрат Хадича аянинг пазандалигини энди билаётган бўлса-да, унинг бошқача таърифини илгари эшитган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Лазиз таомлар тайёрлаш санъати. *Пазандалик илми.*

ПАЗАНДАЧИЛИҚ Лазиз таомлар тайёрлаш санъати ва саноати.

ПАЙ I 1 *анат.* Тана мушакларини суякка бириктириб турувчи мустаҳкам, эластик тўқима. *Сўйилган қўйни пайидан осмоқ.*

2 *сфт, кўчма* Меҳнатда пишиган, чайир. *У қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Пайини қирқмоқ** қаттиқ шикаст етказмоқ, зарба бермоқ. *Мустамлака халқларининг озодлик учун кураши империализмни кучсизлантиради, унинг пайини қирқади.*

ПАЙ II [*ф-т*] *(асосан ў.-п. ва ж. к. ф-да)* Бирор мақсадни амалга ошириш йўлидаги астойдил ҳаракат, уриниш, қасд. *Холдор ишга кириш пайида уч-тўрт жойга учради.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *У* [*Қўзибой*] *чўққига чиқиб «Тошбулоқ»ни топишда ҳам биринчи бўлиш пайида эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Пайига тушмоқ** 1) *айн.* **пайида(н) бўлмоқ.** *Билим олиш пайига тушмоқ. Пул топиш пайига тушмоқ.* ■ *Оқсоқол Ғиёсиддинни куёв қилиш пайига тушиб, тез-тез уйига чақирадиган бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) изига тушмоқ, из қувмоқ. — *Милиция пайимизга тушганга ўхшайди,— деди шофёр орқага аланглаб.* Ё. Шукуров, Уч савол. **Пайида юрмоқ** бирор мақсад билан кетига тушиб, пайт пойлаб юрмоқ. *У бир нарсанинг пайида юрибди.* ■ *Агар билсанг, у пайингда юрибди.* «Муродхон». **Пайида(н) бўлмоқ** бирор мақсадни кўзламоқ, бирор мақсад йўлида астойдил ҳаракат қилмоқ, уринмоқ. *Ўқишнинг пайида(н) бўлинг, болалар!*

ПАЙ III [*ф-т*]: **пай урмоқ** ерга ёйиб териб қўймоқ (узум, қовун, тарвуз, олма, нок ва ш. к. ҳақида). *Узумларни пай урмоқ.*

ПАЙ IV [*ф-т*] *эск.* Шерикчилик асосидаги ишга қўшилган ҳисса, улуш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қириш пайи. Пай пули. Пай қўшмоқ.

ПАЙВАНД [*ф-т*] 1 Бирор ўсимликнинг новда ёки куртагини бошқа ўсимлик танасига ўтқазиш, улаш усули ва шу усулда улаб ўстирилган ўсимлик. *Искана пайванд. Куртак пайванд. Қаламча пайванд. Наъматакка гулни пайванд қилмоқ.* ▪ *Олмани беҳига пайванд қилинганини ҳам бизда кўрасиз.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

2 *тех.* Металл бўлакларини эритиб ёки парчинлаб бир-бирига ёпиштириш, бириктириш, улаш усули ва шу усулда ҳосил қилинган чок. *Электр пайванд.*

3 *махс.* Уланган бўлак, улоқ. *Шогирд бола лаб-лунжини осилтириб .. энди пайванд тикишга бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 *сфт, кўчма* Ўзаро, боғланган, пайваста. *Навоийнинг дили билан халқнинг дили ҳамиша пайванддир.* Ойбек, Навоий.

ПАЙВАНДИ [*ф-т*] *қ. х.* Пайванд қилинган, уланган. *Пайванди дарахт.* ▪ *У ёғи Тўлқинжоннинг пайванди қантаклари, бу томон Эркинжоннинг кишмиш, чарос токлари.* Қ. Муҳаммадий.

ПАЙВАНДЛАМОҚ 1 *қ. х.* Бирор ўсимликнинг куртак ёки новдасини бошқа ўсимлик танасига уламоқ, пайванд қилмоқ. *Гилосни олчага пайвандламоқ.*

2 *тех.* Металл бўлакларини эритиб ёки парчинлаб бир-бирига ёпиштирмоқ, уламоқ. *Рельсни пайвандламоқ. Деталларни пайвандламоқ.* ▪ *У [ишчи] қувурни қўлига олиб бир нафасда учини пайвандлаб бекитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ПАЙВАНДЛАНМОҚ пайвандламоқ *фл. мажҳ. н. Пайвандланган олма. Пайвандланган пўлат каркаслар.*

ПАЙВАНДЛАТМОҚ пайвандламоқ *фл. орт. н. Дарахтларни пайвандлатмоқ. Рельсни пайвандлатмоқ.*

ПАЙВАНДЛОВЧИ *айн.* **пайвандчи.**

ПАЙВАНДТАГ Бошқа ўсимликнинг куртаги ёки новдаси пайванд қилинадиган асосий ўсимлик.

ПАЙВАНДЎСТ [*ф-т*] Пайвандтагга пайванд қилиб ўстириладиган новда ёки куртак.

ПАЙВАНДЧИ Улаш, пайванд қилиш иши билан шуғулланувчи мутахассис. *Иқбол ҳам ўша вақтда ГЭСда пайвандчи эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПАЙВАСТ [*ф-т*] Туташ, уланиб кетган, бириккан. *Пайваст қошлар.*

ПАЙВАСТА [*ф-т*] Ўзаро боғланган, туташ. *Бунда икки катта ва ўн тўрт кичик гумбазли жой бўлиб, пишиқ ғиштдан қалин қилиб ишланган пайваста арклар бор.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йигит [Салимбойвачча] рангпар, қисиқ кўзли, қуюқ, пайваста қошли, пешанаси торроқ йигит эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПАЙГИР [*ф-т*] *тар.* Трубка шаклида ўралган узун қоғозга ёзилган ёрлиқ.

ПАЙДАР-ПАЙ [*ф-т*] *рвш* Бирин-кетин, кетма-кет, узлуксиз. *Одамлар пайдар-пай келиб туришибди.* ▪ *Ҳуштак чалиб учган бомбанинг овози эшитилди, пайдар-пай тўрт марта бомба портлади.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *Шаҳарнинг машҳур «авбош»ларидан бир тўпи бир-бирлари билан баҳслашгандай, косаларни пайдар-пай сипқиришади.* Ойбек, Навоий.

ПАЙДО [*ф-т*]: **пайдо бўлмоқ** 1) юзага келмоқ, яратилмоқ. *Қолхозларда янги машиналар пайдо бўлмоқда.* ▪ [*Бой:*] *Бу Эшмат, бу Тошмат деб кўрсата берсак, орамизда фитна пайдо бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) қаердандир келиб қолмоқ, ҳозир бўлмоқ. *Шу он эшик очилиб, чопонини ёпинган эшон унинг ёнида пайдо бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 3) кўринмоқ, кўзга ташланмоқ. *Кўп қаватли бинолар гоҳ булутлар соясига қўшилиб йўқ бўлиб кетади, гоҳ яна қуёш чиқиб, оламга иссиқ-иссиқ нур сочганда қайтадан пайдо бўлади.* П. Қодиров, Уч илдиз; 4) яратилмоқ, келиб чиқмоқ. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши;* 5) намоён бўлмоқ, акс этмоқ (ҳис-туйғу, кечинма ва ш. к. ҳақида). *Алим бува ялт этиб Ҳасан сўфига қаради. Буларнинг юзида шундай бир ҳаяжон пайдо бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Пайдо қилмоқ** (*ёки этмоқ*) вужудга, юзага келтирмоқ, чиқармоқ. *Қанот пайдо қилмоқ. Ҳавас пайдо қилмоқ. Ҳасад пайдо қилмоқ.*

ПАЙДОР [*ф-т*] Мушаклари ривож топган; бақувват, чайир. *Отинойи чўққайганича челак тузатувчининг бақувват пайдор қўлларига тикилиб қолган эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАЙКАЛ [*ф-т*] *қ. х.* Марза, ариқ, йўл ва ш. к. билан ажратилган катта экин майдони; пол, чек. *Ғўза пайкали.* ▪ *Пайкалда ғўза барглари, чаноқлар қовоқ солиб, энгашиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

ПАЙМОН [*ф-т*] Аҳд, ваъда.

ПАЙМОНА [*ф-т*] *поэт.* Ичкилик ичиладиган идиш; қадаҳ, пиёла. *Фаровон кунларнинг нашъаси билан Шарбат селобига тўлди паймонам.* Ғайратий.

♦ **Паймонаси тўлди** *қ.* **тўлмоқ** 4.

ПАЙПАСЛАМОҚ 1 Қўл билан ушлаб ёки силаб кўрмоқ. *Чўнтакни пайпаслаб гугурт ахтармоқ.* ▪ *Аҳмаджон милтиғини пайпаслаб кўрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бекитишга, юмшатишга уринмоқ, хаспўшламоқ. *У ўз айбини пайпаслamoқчи бўлди.*

ПАЙПОҚ 1 Тўпиқ, болдир ёки сонгача беркитадиган, асосан тўқиб тайёрланадиган оёқ кийими. *Жун пайпоқ.*

2 Панжа устини, тўпиқни қоплаб турувчи пат (паррандаларда).

ПАЙПОҚДОР Панжа усти-тўпиқдан узун пат ўсиб чиққан (парранда ҳақида). *Пайпоқдор каптар.* ▪ — *Ҳайтовур домла иштонбоғини маҳкам боғламагани учун, чопиш вақтида оёғига тушиб кишан бўлиб пайпоқдор товуқдай қаловлаб қолди-да, мен қочиб қутулдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПАЙРАҲА [*ф-т*] 1 Ёғоч-тахта чопилганда, рандаланганда ҳосил бўладиган чиқинди. *Назар ота пайраҳаларга кўмилиб пойтеша чопаётган уста Шоқосим билан гаплашиб турган экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Самандарбой .. қайрағоч устига пайраҳа йиғиб ўт қўйибди.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

2 Лойгарчиликда, қорда одамлар юраверib ҳосил қилган қуруқ сўқмоқ йўл. *Ерга пайраҳа тушибди.* ▪ *Шундай пайтларда МТС ҳовлиси ҳам қиш либосини кияр, устахона ёки цехдан бошқа бир жойга бормоқчи бўлсангиз, девор тагидан, .. пайраҳа «йўлкадан» юришга тўғри келарди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

3 Юпқа кесилган нарса (нон, яхна гўшт, сир ва ш. к.); япроқ. *Бир пайраҳа қази.*

ПАЙРОВ [*ф-т*] 1 Кетма-кет келувчи, эргашувчи, издош. *Ёзга пайров куз эди, қишга ҳам баҳор.* Уйғун.

2 Аския учун танлаб олинган маълум тема. *Ашула пайрови. Пайров қилмоқ. Пайровдан чиқмоқ.* ▪ *Жўра қизиқ қовун пайров қилиб, Фаттоҳ полвонни аския қиларди.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз. *Болтабой суҳбатнинг гули, қўшиқ айтса одамни сел қиладиган аскияда пайровдан чиқмайдиган йигит эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Гап ёки суҳбатдан келиб чиқадиган маъно, кузатилган мақсад, хулоса. *Гапнинг пайровини кутмоқ.* ▪ *Бу [Алиқул] гапнинг пайровини келтириб анча эшди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАЙРОВЛИК: пайровлик қилмоқ бировнинг кўнглига қарамоқ, унинг изми, хоҳиши билан иш тутмоқ. *Неча йиллар пайровлигинг қилганман.* «Муродхон».

ПАЙСА [*ф-т*] 1 *эск.* Тахминан 50 граммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги. *Беш пайса емни аяган кезларингда қор кураб, илдиз топиб бердим уларга.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Етмиш икки ҳунаринг бор, лекин хумчангда беш пайса жиринг йўқ!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *тар.* Бухоро хонлигида: беш тийинли чақа.

ПАЙСАЛ: пайсалга солмоқ турли баҳоналар билан кечиктирмоқ, кейинга қолдирмоқ, чўзмоқ, судрамоқ, галга солмоқ.— *Ёқубжоннинг ерига ўтганда суръатни пасайтиринг, ишни пайсалга солинг. Ахир, тракторчининг баҳонаси кўп бўлади-ку,— деди Хайри Юсуфга.* Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаббат.

ПАЙСАЛИК I *эск.* Бир пайса турадиган, баҳоси, нархи бир пайса бўлган. *Икки пайсалик чой.*

ПАЙСАЛИК II *эск.* Пайса оғирлигидаги, оғирлиги бир пайса бўлган. *Беш пайсалик тош.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПАЙСАЛЛАМОҚ Ишни судрамоқ, кечиктирмоқ, галга солмоқ. *Улар қандай фармон беришмасин—колхоз уставига хилофми, хилоф эмасми, бош тортмасдан бажарган одам уларнинг жон-дили! Озгина пайсалласа борми!* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ПАЙСАЛЧИ *кам қўлл.* Ишни орқага судрайдиган одам.

ПАЙСА-ПАЙСА: **пайса-пайса қилмоқ** уриб, чақиб қавартириб юбормоқ. *Чивин ҳамма ёғимни пайса-пайса қилиб юборди.*

ПАЙТ 1 Муайян вақт, фурсат, он. *Туш пайти. Ўқ отилган пайт.* ▪ *Элмурод .. ҳовлига қараб юрди. Шу пайт Фотиманинг шовқинлаб гапиргани эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Муайян шароит билан боғлиқ бўлган давр, замон. [*Заргаров*]: *Жоним! Пайт ноғик, хотин-қизлар масаласи чирсиллаб турибди—бекорга нобуд бўлиб кетаман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

3 Бирор ишни амалга ошириш учун қулай фурсат, имконият. *Пайт топмоқ. Пайтни қўлдан бермоқ. Пайти келганда айтмоқ.* ▪ *Пайтдан фойдаланган Ашир маҳрам аввалдан тайёрлаб қўйилган тилхат ва аризаларни ёш хўжанинг олдига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мен пайт пойлаб, қочишни мўлжаллаб борардим.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

◆ **Пайт равиши** *грам.* пайт билдирувчи равиш. **Пайт эргаш гап** *грам.* мазмунидан пайт, вақт англашиладиган эргаш гап.

ПАЙТАВА [*ф-т*] Қўнжли пойафзал кийганда оёққа ўраладиган мато. *Мурзин этигини чиқариб, сувни тўкди, пайтавасини сиқиб, қайтадан кийиб олди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Санобархон оёғига пайтава ўраб, маҳсисини кийди.* С. Зуннунова, Гулхан.

◆ **Пайтава қулоқ** *дағл.* гапни дарров уқий олмайдиган, фаҳми етавермайдиган, галварс. [*Мулладўст Муллаўзига:*] *Ҳафтада бирини қўйиб, иккини оласизлар .. Бизга лоақал, йўлакка тўнгак бўлган пайтава қулоғиям тегмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Пайтавасига қурт тушди** безовта бўлиб, елиб-югуриб қолди. *Худайчи жўнагач, қўрғон бегининг пайтавасига қурт тушиб, типирчилаб қолди ва у ёқдан-бу ёққа югура бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПАЙЧА: **товуш пайчалари** *анат.* бўғизнинг ён деворларига жойлашган ва овоз чиқариш учун хизмат қиладиган иккита ўзаро параллел эластик мушакча.

ПАЙЧИ Шерикчилик асосидаги иш учун пай қўшган киши; ҳиссадор.

ПАЙШАНБА [*ф-т* панжшанба] Ҳафтанинг чоршанбадан кейинги тўртинчи куни.

ПАЙШАНБАЛИК *тар.* Эски мактабларда пайшанба куни болалар домуллага келтирадиган пул, нон ва ш. к. инъомлар.

ПАЙҚАЛМОҚ **пайқамоқ** *фл. мажҳ. н.* Ҳар иккаласи пахта майдонида .. шу чоққача пайқалмаган бирон нарса топишга уринар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ПАЙҚАМОҚ 1 Ҳис қилмоқ, сезмоқ, билмоқ. *У сезгир одам, нима бўлса дарров пайқайди.* ▪ *Ефим Даниловичнинг кўзларидан қайтариб бўлмайдиган бир истакни пайқаб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Отабек бундай сўроқларнинг бекорга эмаслигини пайқаб, бунинг тагида қандай бўлса ҳам бир гап борлигига ишонди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йигит ҳеч нима сезмади. Кўзларини очган вақтда тупроққа кўмилиб ётганини пайқади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Маъносини англамоқ, уқмоқ, тушунмоқ. *Унинг нима деганини пайқай олмадим.* ▪ [*Султонали:*] *Шоирингизнинг пичингларини пайқайсизми?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ПАЙҚАШМОҚ **пайқамоқ** *фл. бирг. н.*

ПАЙҒАМБАР [*ф-т*] *дин.* Диний эътиқодларга кўра гўё худонинг хоҳиш-иродасини бандаларига етказувчи илоҳий вакили; наби.

ПАЙҒАМБАРЛИК 1 **пайғамбар** *с. мавҳ. от. Бу кун менинг пайғамбарлигимга ваҳий келди.* «Латифалар».

2 *кўчма кест.* Олдиндан айтиш, каромат. *Бир қанча француз газеталари ҳам ҳозирги сессиянинг муваффақиятсизликка учраши эҳтимоли ҳақида умидсизлик билан пайғамбарлик қилаётирлар.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 121.

ПАЙҒОМ [*ф-т*] *эск. кт.* Хабар, мужда. *Тарки пайғом ўлгонига, эй биродарлар сабаб, Мунда бўлдим муддати уч-тўрт ой беморман.* Муқимий.

ПАЙҲОН: **пайҳон қилмоқ** *айн.* **пайҳонламоқ.** *Экинларни пайҳон қилмоқ.*

ПАЙҲОНЛАМОҚ Босиб-янчиб оёқ ости қилмоқ, топтамоқ, эзмоқ, пайҳон қилмоқ. *Қўйлар анчагина жойнинг пахтасини пайҳонлаган экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПАКАНА [*ф-т*] 1 Бўйи ўртачадан паст, бўйи ўсмай қолган. *Пакана йигит.*

2 Унча баланд бўлмаган, пастак. *Пакана уй.* ▪ *Нарироқда, қуюқ ўтлар, пакана дарахтчалар орасида яна уч жасадни кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПАКГАУЗ [*р<нем*] Темир йўл станциялари, порт ва ш. к.да юклар вақтинча сақланадиган омбор, склад. *— Металлургия заводи қаёқда? — деб сўради Эргаш пакгауздан чиқиб келган юкчиларнинг бирини тўхтатиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПАКЕТ [*р<фр*] 1 Қоғоз халта. *— Чойларингизни ширинлагани келдим,— деди Бозоров.* — *Мана бир пакет новвот.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Расмий хат, ҳужжат ва ш. к. юбориладиган катта конверт ва шундай конвертдаги хат-ҳужжат. *Пакангина абжир йигит ҳовлиқиб кириб [Сергейга] Қумқишлоқ Шўросининг пакетини топширди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Индивидуал пакет** *мед.* ярадорларга биринчи ёрдам кўрсатиш учун тайёрланган махсус бинт.

ПАККА *с. т.* 1 Мусобақа ва спорт ўйинларида олдиндан белгиланган марра; финиш. *У паккага биринчи бўлиб етиб келди.*

2 Ишнинг олдиндан белгилаб қўйилган чамаси; мўлжал, план. *Ишни паккага етказмоқ.* ▪ *Ҳар бир кўсак, ҳосил берган ҳар чигит. Бизнинг кўзга илашмасдан қолмайди, Паккасига тўлдирмасдан толмайди, Биздаги ҳар хотин-қиз ҳам эр йигит!* Ғ. Ғулом.

ПАККИ *диал.* Тиғи сопи ичига қайириб ёпиб қўйиладиган пичоқча; қаламтарош.

ПАК-ПАКАНА Бўйи жуда паст, жуда ҳам пакана. *У сўзини тугатгач пак-пакана бир қизиқчи чиқади-да, салом беради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ПАКТ [*р<лат*] Одатда катта сиёсий аҳамиятга эга бўлган халқаро шартнома, битим. *Ҳужум қилмаслик ҳақида пакт. Пакт тузмоқ. Пактни ратификация қилиш.*

ПАЛАК I [*ф-т*] Қовун, бодринг ва ш. к. ўсимликларнинг ерда ёйилиб ўсадиган тана, шох ва барглари. *Қовун палак отибди. Палак ёзган тарвуз. Палаги ўлган бодринг.* ▪ *Ишком ва шофтолилар участка четидаги қовун-тарвуз палаклари устидан ўз сояларини йиғиб олмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Туп қўйиб палак отмоқ** мустаҳкам ўрнашиб бола-чақали бўлиб кетмоқ.

ПАЛАК II [*ф-т*] Доира шаклида гул-нақш билан қопланган, одатда уй деворларига безак учун осиладиган каштачилик маҳсулоти. *Уйнинг тўрт деворига палак ва сўзаналар тутилган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ПАЛАККУШ *фольк.* Қуш кўринишга эга бўлган афсонавий учар аппарат. *Тўрт қиз палаккушга миниб, тўққиз кеча-кундузда Чамбилга етдилар.* «Зулфизар билан Авазхон».

ПАЛАНГ I [*ф-т*] *айн.* **йўлбарс. Паланг йили** *айн.* **барс йили** *қ.* **барс** 2. **Паланг от** *фольк.* афсонавий учар от. *Келиб паланг отни созлаб кўради, Паланг отни миниб бундан жўнади.* «Ширин билан Шакар».

ПАЛАНГ II [*ф-т*] Орқалаб юк ташишда ишлатиладиган махсус ёстиқча.

ПАЛА-ПАРТИШ 1 Бир-бирига боғланмаган, қовушмаган; пойма-пой, ғализ. *Пала-партиш жумлалар.* || *Пала-партиш гапирмоқ.* ▪ *Пала-партиш гапга чечан Араббой яна бир нарса топиши мумкин эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Айқаш-уйқаш, тартибсиз, бетартиб. || *Ўзиям [уй] анчадан бери супурилмаган, .. стуллар ҳам жойларидан сурилган, пала-партиш қўйилганди.* О. Ёқубов, Аямажиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3 Ўйламай-нетмай қилинган; бемулоҳаза, чала-чулпа. *Пала-партиш иш.* || *Пала-партиш иш қилмоқ.* | Ўйламай-нетмай, чала-чулпа иш қиладиган, тартибсиз. *Пала-партиш одам.*

ПАЛАПОМ *с. т.* 1 Паррандаларнинг ҳали пат ва қанот чиқармаган боласи; жиш.

2 *кўчма бетакллф. ҳазил* Ҳеч нарса билмайдиган, тажрибасиз. *Ўрта мактабдан яқинда учирма бўлган, лекин ҳали чинакам турмуш нималигини билмайдиган бу палапомларга нима десин?* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Бесўнақай катта, салмоқланиб, лапанглаб юрадиган; қўпол. *Палапом товуқ.*

4 Одатдагидан катта. *Палапом ёнғоқ.*

ПАЛА́ТА I [*р*<*лат*] 1 Баъзи мамлакатларда: қонун чиқарувчи олий давлат органини (мас. парламентни) ташкил этувчи, турли табақа вакилларидан ёки депутатларидан иборат давлат муассасаси. **Умум палатаси** Англия парламентининг қуйи палатаси. **Лордлар палатаси** Англия парламентининг юқори палатаси.

2 СССРда: Олий Совет составига кирувчи тенг ҳуқуқли энг юқори қонун чиқарувчи орган. *СССР Олий Совети икки палатадан ташкил топган: Иттифоқ Совети ва Миллатлар Совети.* «СССР Конституцияси».

3 Баъзи муассасаларнинг номи. **Бутуниттифоқ китоб палатаси** СССРда: нашр этиладиган барча босма асарларни ҳисобга олиб, уларга библиография тузиб борувчи муассаса. **Ўлчов ва тарози палатаси** ўлчов асбобларини текширадиган ва тартибга соладиган муассаса.

ПАЛА́ТА II [*р*<*лат*] 1 Даволаш ва дам олиш муассасаларида беморлар ёки дам олувчилар ётадиган алоҳида бўлма, хона. *Ўша куни .. Нина Ивановна Епишкина қўлидаги рўйхатга қараб қизларни палаталарга бўлиб чиқди.* Ойдин, Асл ёр.

2 *айн.* **палатка.** *Шамол палаталарни варракдек титратади.* М. Назаров, Сирли хат. *Старший лейтенант генералдан чўчимасликни яна бир марта солдатларга таъкидлаб, палатадан чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *эск.* Баъзи ҳашаматли катта уй, бинолар номи. *Кремлдаги Грановитая палата. Яроғ-аслаҳа палатаси.*

ПАЛА́ТКА [*р*] Сув ўтмайдиган пишиқ матодан тикилган, одатда тиргакларга тортиб қўйиладиган, асосан ёзги капа; чодир. *Ана ҳозир қамиш капалар, брезент палаткалар, ертўлалар кўриниб қолар деб келяпман.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ПАЛАХМО́Н [*ф-т*] Тош отиш учун ишлатилган жуда қадимий ибтидоий қурол. *Қўрғон ҳимоячилари ўқ-ёй ва тош отадиган палахмон билан қуролланган эдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Қиз бола палахмоннинг тоши, дейдилар: Қаерга отса шу ерга бориб тушади,— деди Ўринжон хола.* С. Йўлдошев, Қиз қалби.

ПАЛАХСА Ер чопиш ёки ҳайдашда уваланмасдан, бутун ҳолда кўчган катта ялоқ кесак. *Ер палахса-палахса бўлиб кўчяпти. Ерни палахса-палахса қилиб ағдариб ҳайдамоқ.* ▪ *Чўл қушларининг қилиғи қизиқ: улар палахса-палахса ағдарилиб, қалайдай йилтираб ётган шудгорда ўлжа ташишади.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. | Умуман ҳар қандай қаттиқ нарсанинг ундан ажралган яхлит ялоқ парчаси. *Бир палахса мармар.* ▪ *Ғуломжон ҳар гурзи урганда тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқиришиб, югуришиб ташишар эмиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПАЛАҒДА [*ф-т*] 1 Айниган, бузилган, сасиган (тухум ҳақида). *Палағда тухум.* ▪ *Уни қанақа чиройли сўзларга ўрамасин, палағда тухумга мурч сепиб бергандай гап-барибир еб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Бек. *Қомилжон бостирган тухумлар жўжа бўлмай палағда чиқиб қолдими?* И. Раҳим, Ихлос.

2 Унмайдиган, қуруқ (уруғликлар ҳақида). *Палағда уруғ.*

3 *кўчма* Пўнғиллаган, ноаниқ, ёқимсиз (овоз ҳақида). *Чол кафтини тўлдириб нос отди-да, палағда товуш билан гапга тушиб кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Товушида ўша палағда оҳанг, ҳамон сўзларни бураб-бураб ташлайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 *кўчма* Ҳеч нарсага ярамайдиган; фойдасиз. *Нишонбой, бу саволинг палағда чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ПАЛЕОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] Қадимги қўлёзмалар ёзувини ва уларнинг ташқи кўринишини ўрганадиган фан.

ПАЛЕОЗО́Й [*р*<*грек*] *геол.* Ер геологик тарихининг қадимги учинчи эраси (бу эрада Ер юзида папоротниклар, яланғоч уруғли биринчи игнабарглилар, балиқлар, амфибиялар пайдо бўлган). *Палеозой эраси.*

ПАЛЕОЛИ́Т [*р*<*греч*] *геол.* Тош асрининг энг қадимги даври (бу даврда ибтидоий одамлар тошдан турли қуроллар ясай бошлаган). *Палеолит даври.*

ПАЛЕОНТО́ЛОГ [*р*] Палеонтология олими, мутахассиси.

ПАЛЕОНТОЛОГИ́К Палеонтологияга оид. *Палеонтологик экспедиция. Палеонтологик таҳлил.*

ПАЛЕОНТОЛО́ГИЯ [*р*<*грек*] Тухуми қуриган ўсимлик ва ҳайвонларни, уларнинг қазилиб топилган қолдиқларига қараб ўрганадиган фан.

ПАЛЁН [*р* полено] Ғўланинг ёриб ажратилган бир бўлаги. *Бир палён ўтин.*

ПАЛИД [*ф-т*] 1 Ортиқ даражада кир, ифлос. *Палид нарса. Палид жой.*

2 *кўчма* Ўтакетган ярамас, қабиҳ, разил. *Палид одам.* ▪ [*Миркомил*] *Эндиликда кўршапалакдек тунда изғиб юрган зараркунанда, палид!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПАЛИ́ТРА [*р*<*фр*] Расм солишдан аввал бўёқларни суюлтириб аралаштириб олиш ва синаб кўриш учун хизмат қиладиган махсус тахтакач.

ПАЛЛА I [*ф-т*] 1 Муайян давр, вақт. *Ёшлик палласи. Шу паллада.* ▪ *Далада ёз палласида ёйилиб ўтириш роҳат.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Чирчиқ соҳилларида кун ботиш палласи шундай бошланади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Босқич, фаза. *Тарихий тараққиётнинг янги палласи.*

ПАЛЛА II [*ф-т*] 1 Тарозининг нарса қўйиладиган тарелкаси. *Тарози палласига тош қўймоқ. Тарози паллаларини мувозанатга келтирмоқ. Тарози палласига қараб иш тутадиган одам.* ▪ *У тарозининг икки палласини ҳам баб-баробар кўздан кечириб, шундан кейингина тош қўядиган тактиканинг тарафдори эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Юмалоқ нарсанинг тенг иккига бўлинган қисмларидан бири, ярми. *Ёрмат .. тарвузни кесди. Бир палласини ўзи олиб, иккинчи палласини Йўлчи ва Ўроз олдига қўйди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Кўзим ичга ботиб кетган, худди қуруқ икки ёнғоқ палласи.* Т. Фаттоҳ.

3 *бот.* Уруғнинг мустақил муртакли ҳар бир бўлаги.

ПАЛЛА́ДИЙ [*р*<*грек*] Химиявий элемент, оқ олтин группасига мансуб, водородни кўп сингдирадиган кумушсимон оқ металл.

ПАЛОВ [*ф-т*] Асосий масаллиғи гуруч, сабзи, ёғ ҳам гўштдан иборат бўлган, қовуриб, қайнатиб ва дамлаб тайёрланадиган қуюқ овқат; ош. *Нўхатли палов. Майизли палов.* ▪ *Хотинлар паловни дамлаган вақтда, бой келиб қолади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Нигор ойим сопол лаганда палов келтириб, ҳаммалари бирга ошга ўтирадилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Ивитма палов** олдиндан ивитиб қўйилган гуручдан тайёрланган юмшоқроқ палов. **Самовар палов** чойхонада сара масаллиғлардан яхши пазанда тайёрлаган таърифи палов. *Унинг илгариги чойхўрлари, бирга самовар палов ейишган улфатлари Ёвариқ бўйида тўкин дастурхон атрофида ўтиришибди.* И. Раҳим, Ихлос. **Халта палов** гуручини алоҳида халтада сувда қайнатиб пиширib олинган палов. **Қовурма палов** масаллиқни обдан қовуриб, гуручини ивитмай тайёрланадиган палов.

ПАЛОВХЎР [*ф-т*] Паловни яхши кўрадиган, кўпроқ палов ейдиган одам.

ПАЛОВХЎРЛИК Тўйиб палов ейиш, паловга тўйиш. *Маҳаллада ҳар кун тўй, ҳар кун паловхўрлик.* ▪ *Раис мажнунтол тагидаги паловхўрликдан кейин ажойиб бир ҳодисага дуч келибди.* М. Муҳамедов, Юрак сўзлари.

ПАЛОС [*ф-т*] 1 Катта жун шолча, туксиз гилам. *Бўш турган айвонлар ҳам турли-туман гиламлар, палослар билан безалган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Супачада қизил гилам, палослар, паркуларга ёнбошлаган бир кекса. Ғ. Ғулом.

2 Умуман ерга, полга тўшаладиган буюм (гилам, кигиз, шолча ва ш. к.-нинг умумий номи). *Бир вақтлар дошқозонлар куриладиган ўчоқлари, палос тўшаладиган супалари ҳам йўқ.* И. Раҳим, Ихлос. *Узун айвонларда палос ўрнига қора қум солиниб, бошдан оёқ қум қолиплар тизилган.* Ойдин, Бечора.

ПАЛОЧ *диал.* Бошоғи тўкилиб кетган ёки юлинган буғдой, арпа пояси.

ПАЛПИС 1 Пок-нопокнинг фарқига бормайдиган; бефарқ. *Палпис одам.*

2 Ишни эплаёлмайдиган; уқувсиз, ношуд.

ПАЛУБА [*р*] Кема корпусининг горизонталь ҳолда тахта тўшалган юзаси, саҳни. *Юқори палуба. Қуйи палуба.*

ПАЛЧ *тақл. с.* Қуюқ нарсанинг бирор жойга тушишидан чиққан товуш ҳақида. *Дафъатанига ўрнидан туриб .. оғзидаги носни палч этиб йилтираб турган полга ташлади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ПАЛЬМА [*р*<*лат*] Жануб томонларда ўсадиган доим яшил, катта баргли баланд дарахт. *Юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида .. жиддий суҳбатлашмоқда эдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ПАЛЬТО [*р*<*фр*] Одатда кўйлак ёки костюм устидан кийиладиган устки кийим. *Қишлик пальто. Демисезон пальто.*

ПАЛЬТОБОП Пальто тикиладиган, пальто бўладиган; пальтолик.

ПАЛЬТОЛИК Пальто қилинадиган; пальтобоп. *Пальтолик мато.* | Битта пальтога етадиган. *Бир пальтолик драп.*

ПАМИЛДОРИ *с. т.* Помидор.

ПАМФЛЕ́Т [*р*<*инглз*] Бирор шахсга, ижтимоий тузумга ёки ҳаётнинг айрим иллатларига қарши қаратилган ўткир сатирик, бадиий-публицистик асар.

ПАМФЛЕТЧИ Памфлетлар автори.

ПАН [*р*<*поляк*] *тар.* 1 Польшада, революциягача Украина ва Белоруссияда: катта бой, помешчик.

2 Шундай кишиларга мурожаат қилганда «жаноб», «тақсир» каби маънода ишлатиладиган сўз.

ПАНА [*ф-т*] 1 *от* Бошқаларнинг назаридан яширадиган ёки бирор нарса таъсиридан сақлайдиган, ҳимоя қиладиган жой; тўсиқ. *Ёмғирдан пана излamoқ. Панада турмоқ. Томнинг панасига яширинмоқ.* ▬ *Бояги самолёт яна тягач тепасидан гувиллаб ўтди. Нормат ўзини панага олди-да, унга ўқ уза бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Лаъли шу зулмат қучоғига кирганда, ўзини бир дарахт панасига олиб, орқасига қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *сфт* Бировнинг назари тушмайдиган ёки бирор нарса таъсиридан паналанган, ҳимоя қилинган, тўсилган. *Кўздан пана жой. Пана бўлмоқ. Пана қилмоқ.* ▬ *Мадамин тун ярмида қишлоққа келганида пана йўллар билан ўз томорқасидаги чорвоққа ўтган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. — *Пана бўл! — қизига буюрди Ёрмат.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Маҳмуд қуёшдан кўзларини пана қилиб, тикилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Фақир киши панада** ҳар нарсага аралашавермай, ўзини четга олиб юрадиган одам ҳақида. *Ақли бор одам «фақир киши панада» қабилида ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юраверади.* В. Ғофуров, Вафодор.

ПАНАЛАМОҚ 1 Назардан, бирор киши ёки нарсадан яширмоқ, беркитмоқ. *Машинани ёмғирдан паналамоқ.* | Ўзини панага олмоқ, четланмоқ. *Бирон тайинли хулосага келолмагач, паналаб маслаҳатгўйи Азимбойваччанинг қўрғонига жўнади.* С. Аҳмад, Ҳукм. | Ўзини бирор нарса панасига олмоқ, орқасига яширинмоқ. *Шербек йўғон, ичи кавак толни паналаб тўхтади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тўсиб, бекитиб турмоқ. *Маъсумаойни паналаб турган пионер қизча қизил галстугини шошилиб тузатди-да, олдинга чиқди.* Н. Сафаров, Дон.

ПАНАЛАНМОҚ *паналамоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. Сергей:* .. девор тагида паналаниб турди-да, кейин қовоқхона томонга юриб, қия очилиб турган якка тавақа қизғиш эшикдан ичкарига кириб кетди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПАНА́МА [*р*<*фр*] Сербар соябонли ёзлик шляпанинг бир тури. *Жангчилар май байрами олдидан олган панамаларини ҳўллаб олган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ПАНБА́РХАТ [*р*] Духобага ўхшаш, тукли юпқа шойи мато. *Зокир Фаридага пушти гулли панбархат ҳадя қилган .. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПАНГ 1 Ўзаги қуриб бўш бўлиб қолган. *Панг сабзи. Панг редиска.*

2 *кўчма* Ноаниқ, пўнғиллаган, ёқимсиз. [*Амин*] *негадир устунни қимирлатиб ҳам кўрди, сўнгра Қобилбобони чақирди ва панг товуш билан деди.* А. Қаххор, Ўғри.

ПАНД I [*ф-т*] *кт.* Ўгитли гап, ўгит, насиҳат. *Панд бермоқ (айламоқ).* ▬ *Қол, деганда қонлар ютиб қолмадим, Отам пандин қулоғимга олмадим.. Беш юз йиллик йўлдир сенинг маконинг.* «Фольклор». *Мана бугун яна бир панд бериб, насиҳат қилмоқчи бўлиб келган эдим, тузук, иш ўнгланиб кетганга ўхшайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ПАНД II [*ф-т*]: **панд бермоқ** алдамоқ, алдаб зиён келтирмоқ, фириб бермоқ. *Вафо бўлмас хоиннинг севгисида ҳеч! Панд беради бир куни, хоҳ эрта, хоҳ кеч.* Шуҳрат. [*Миша:*] *Миянгни ишлат, ҳийла билан душманга панд бер.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. **Панд емоқ** алданмоқ; алданиб, зарар-зиён кўрмоқ, фириб емоқ. *Яхшидан қанд ейсан, ёмондан — панд (ейсан).* Мақол.

ПАНДАВОҚИ [*ф-т*] Гапга, унча-мунчага тушунавермайдиган; калтафаҳм, анқов. *Ўзи ҳам пандавоқи, гўл эди, у билан мозорга шамчироқ бўлармидингиз?* А. Мухтор, Туғилиш. — *Ўзингизни гўлликка солманг! — деди йигит жеркиб.— Ё ҳеч нарса тушунмайдиган пандавоқи деб ўйлаяпсизми?* У. Назаров, Биринчи учрашув.

ПАНД-НАСИҲА́Т Панд ва насиҳат(лар), ўгит ва насиҳат(лар). — *Хўш, тақсир, нима дейди? .. бир оз панд-насиҳат қилиб қўйдингизми? — деди Мадамин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАНЕ́ЛЛИ Панели бўлган, панеллардан қурилган. *Йирик панелли уй.*

ПАНЕ́ЛЬ [*р*<*нем*] 1 *бнк.* Хона деворининг тахта қопланган ёки бўёқ бериб ишланган пастки юзи. *Кўк бўёқли панель. Ёнғоқ дарахтидан ишланган панель.*

2 *бнк.* Қурилишда ишлатиладиган темир-бетон ёки ёғоч плита. *Йирик панеллардан қурилган уй.*

3 *эл.* Электр тармоқларининг бошқариш пульти, приёмник ва ш. к.нинг қисмлари ўрнатиладиган олд девори.

ПАНЖА [*ф-т*] 1 Қўлнинг кафт ва бармоқлардан иборат қисми. *Раис .. кенг панжаси билан пиёлани қоплади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *с. т.* Бармоқ. *Буни у беш панжасидай билади.* ▬ *Закот бобидаги барча таомил, қоида ва тартиб каминага беш панжадай аён.* Ойбек, Навоий. *Элмуроднинг панжалари орасида пуфакчалар пайдо бўлибди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Оёқларидаги яралари яллиғланиб, панжалари шишиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Баъзи ҳайвон ва қушлар оёғининг уч қисми; чангал. *Айиқнинг панжаси. Бургутнинг панжаси. Ёш қўл — арслон панжаси.* Мақол.

4 *кўчма* Истибдод, ҳукмронлик рамзи. *Бир минг етти юз деган савил шундай зўравонки, унинг панжасидан Ғофирнинг ўзигина эмас, авлод-аждоди қутула олмайди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ўнлаб қишлоқни ўз панжасида ушлаб турган Саид Жалолхон эшоннинг панд-насиҳатлари кучлилик қиларди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

♦ **Беш панжани оғизга урмоқ** (*ёки тиқмоқ*) *қ.* **беш** I. **Панжа орасидан қарамоқ** ишга, масалага расмиятчилик, совуққонлик, бепарволик билан қарамоқ. *Нега унинг қилмишларига панжа орасидан қарайсиз!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ПАНЖАРА [*ф-т*] Орасини очиқ қилиб ёнма-ён бириктирилган сим, таёқ ёки тахтачалардан қилинган ёки ўйиб ясалган тўсиқ. *Темир панжара. Дераза панжараси.* ▬ *Полиция эшиги берк; яшил мой билан сирланган ёғоч панжаралар олдида тутақкан халқ қайнайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Дугоналар тез-тез одимлаб панжара деворли катта ҳовлига яқинлашганда, директор уларни тўхтатди.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

♦ **Панжара гулчин** *қ.* **гулчин.**

ПАНЖАРАДОР [*ф-т*] *айн.* **панжарали.** *Баланд қад кўтарган минора ва қуббалар, панжарадор чиройли боло-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

хоналар унинг кўз олдидан бирма-бир ўтаверди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАНЖАРАЛИ Панжараси бўлган, панжара ўрнатилган, панжара билан тўсилган. *Панжарали ҳовли. Панжарали дераза.* ▪ *Парк ёпилишига яқин иккови қўл ушлашиб яшил панжарали дарвозадан шод-хуррам чиқиб кетишди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПАНЖШАНБА [*ф-т*] *кт. айн.* **пайшанба.**

ПАНИСЛОМИЗМ [*р<грек+а*] *сиёс.* 19 асрнинг иккинчи ярмида Яқин Шарқда пайдо бўлган ва мусулмон меҳнаткашларининг синфий курашини сўндириш мақсадида ислом динидаги барча халқларни бир давлат қилиб бирлаштиришни тарғиб қилиб келган реакцион диний-сиёсий оқим.

ПАНИСЛОМИСТ [*р*] Панисломизм тарафдори.

ПАНИСЛОМЧИ *айн.* **панисломист.** *Британия қуролига суянган миллатчилар ҳам, амирнинг тахтга қайтишига умидвор панисломчилар ҳам босмачилар сафига ўтадилар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ПАННО́ [*р<фр*] 1 *архит.* Девор ёки шифтнинг атрофи ҳошия билан ўралган ва сурат ёки нақшлар билан безатилган қисми.

2 Девор ёки шифтга ўрнатиш учун тайёрланган катта сурат, нақш.

ПАНОГОҲ [*ф-т*] *кт.* Ўзи паноҳида, ҳимоясида сақлайдиган, ҳимоя, паноҳ топиш мумкин бўлган жой, нарса, кимса. *Паногоҳ топмоқ.*

ПАНОРА́МА [*р<грек*] 1 Бирор жойнинг узоқ уфққа қадар кўриниб турадиган теварак-атроф манзараси. — *Бу ердан ҳамма ёқ яққол кўринади,— деди у* [*Комилжон*], *йироқ-йироқларга қулоч ёйган қурилиш панорамасини кўрсатиб.* Ж. Абдуллаҳонов, Тонг ёришган соҳилда. *Кечқурун дарёдан қараганда шаҳарнинг гўзал панорамаси чирой кўрсатади.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

2 Доира шаклидаги бинонинг ички деворига ишланган, девор этагидаги предметлар билан бирга томошабинга ҳақиқий манзарадай бўлиб кўринадиган жуда катта сурат. *Севастополь панорамаси.*

3 *ҳарб.* Тўп, замбарак ва ш. к. отиш қуролларини аниқ мўлжалга олиш учун хизмат қиладиган оптик бурчак ўлчаш асбоби.

◆ **Панорама кинотеатри** панорама фильмларини намойиш этишга мўлжалланган кинотеатр. **Панорама фильми** катта ярим доира экранларда ёки томошабинлар чор атрофини ўраб оладиган экранларда намойиш этишга мўлжалланган, махсус аппаратларда суратга олинган фильм.

ПАНОҲ [*ф-т*] 1 Сақлаш, ҳимоя қилиш қобилиятига ёки қудратига эга бўлган кимса, нарса, ҳимоя; ҳомий. *Иссиқдан паноҳ топмоқ.* ▪ *Улар* [*солдатлар*] *танк тўпларининг паноҳида ғовларни бузиб, йўл очишга уриндилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Ҳимоя, ҳомийлик. *Барча улуғларга ялиндим, ёлвордим, йиғладим-сиқтадим. Мана энди охирида сизнинг паноҳингизга келдим.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Беш болали бир аёлнинг Элмуродга жон куйдириб, уни ўз паноҳига олмоқчи бўлгани тўғрисидаги гаплар Бувинисога жуда хуш келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Пушти паноҳ** энг ишончли ҳимоячи, ҳомий. *Унинг мактаб тилга оладиган бирдан-бир пушти паноҳи шу Тўрахўжабой эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Паноҳ тортмоқ** ҳимоясига суянмоқ. *Ҳеч бўлмаса бирон ишга жойлаб қўйинг. Мен сизни паноҳ тортиб келдим.* С. Зуннунова, Гулхан.

ПАНСИО́Н [*р<фр*] 1 Баъзи чет мамлакатларда ва революциягача бўлган Россияда: ўқувчиларни ётоқ, озиқ-овқат, уст-бош билан таъминлайдиган ёпиқ ўрта билим юрти. | Революциягача бўлган баъзи ўрта мактаблар қошидаги пулли ётоқхона.

2 Чет мамлакатларда ва революциягача бўлган Россияда: истиқомат қилувчиларни озиқ-овқат билан таъминлайдиган меҳмонхона.

ПАНСИОНА́Т [*р*] Истиқомат қилувчиларни озиқ-овқат, ётоқ, автомашинаси учун жой билан тўла таъминлайдиган меҳмонхона, санаторий, дам олиш муассасаси ва ш. к.

ПАНТЕЙЗМ [*р<грек*] Худони табиат билан бир деб ҳисоблайдиган ва табиат худонинг мужассамланган ҳолати деб қарайдиган диний-фалсафий таълим.

ПАНТЕЙСТ [*р*] Пантеизм тарафдори.

ПАНТЕИСТИ́К [*р* пантеистический] Пантеизм ва пантеистга оид.

ПАНТОМИ́МА [*р<грек*] Кишининг кечинма ва фикрлари, ҳаёт лавҳалари, инсон характерлари фақат ҳаракат, мимика ва имо-ишоралар билан ифода этиладиган сўзсиз театр томошаси.

ПАНТОМИМИ́К [*р* пантомимический] Пантомимага оид. *Пантомимик томоша. Пантомимик ҳаракат.*

ПАНТУРКИ́ЗМ [*р*] Турк буржуазия ва помешчиклари орасида 20 аср бошларида пайдо бўлган ва туркий тилда сўзлашувчи барча халқларни Туркия ҳукмронлигига бўйсундириш, турк давлатига бирлаштириш идеясини тарғиб қилувчи реакцион шовинистик назария.

ПАНТУРКИ́СТ [*р*] Пантуркизм тарафдори.

ПАНШАХА [*ф-т*] Одатда бешта эгри санчиғи бўлган узун сопли асбоб (пахта, хашак ва ш. к. олиш, суриш учун ишлатилади). *Оппоқ соқолли чол қўлидаги пахта ағдариб турган паншахасини бош узра кўтариб бир-икки силкиди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

◆ **Қўлини паншаха қилмоқ** қўлни тингловчи томон чўзиб, бармоқларини кериб дағдаға билан гапирмоқ. *Қора қўлини паншаха қилиб ўзини оқлай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАПА I *бол. айн.* **қуш.**

ПАПА II: **папа қилмоқ** *бол.* яширмоқ, бекитмоқ. *Қоптокни папа қил.*

ПА́ПА [*р<фр*] Ватикан ва Рим-католик черковининг бошлиғи. *Рим папаси.*

ПАПАЛАМОҚ *с. т.* Паҳпаҳламоқ, ардоқламоқ, авайламоқ. *Бевилигига қарамай, папалаб ўстираётган тўнғич қизининг дарди Солия опани гангитиб қўйган эди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ПАПАХ Мўйнаси сиртга қилиб тикилган чўзинчоқ телпак. *Туркманча папах.* ▪ *Бошига қоракўл папах кийган бир турк офицери нима ҳақидадир қизишиб гапирмоқда.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ПАПИРОС [*р* папироса<*нем*] Чекиш учун ичига тамаки тиқилган қоғоз най-ча. *Папирос чекмоқ.*

ПАПИ́РУС [*р<грек*] 1 Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган қамишсимон ўсимлик.

2 Қадимги мисрликлар ва бошқа халқлар томонидан шу ўсимликдан тайёрланган ва қоғоз ўрнида фойдаланилган материал. | Шундай материалга ёзилган қадимги текст. *Миср папирусларини ўрганиш.*

ПА́ПКА [*р<нем*] Қоғоз, хат-ҳужжатлар солиб қўйиладиган картон, чарм ва ш. к.дан ясалган жилд ёки муқова. *Комитет секретари унинг қўлидан аризасини олиб, қайта-қайта ўқигач, «ватанпарвар қизларнинг аризалари» папкасига солиб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. | Ичига қоғоз ва бошқа нарсалар солиб юриладиган тутқичсиз портфель.

ПАПОРО́ТНИК [*р*] Гулсиз, спорали, йирик баргли ўсимлик.

ПАР I [*ф-т*] Парранда танасини қоплаб турадиган юмшоқ ва нафис пат. *Товуқнинг пари.* || *Пар ёстиқ. Пар тўшак.* ▪ *Яйраб ҳаволарда бир қуш учади .. Чарчаркан, симларни секин қучади, юмшоқ парлар билан ёпиб юзини.* Ҳ. Олимжон.

ПАР II [*р* пара] 1 *айн.* **жуфт** 3. *Бир пар этик.* ▪ *Кечқурун .. пар отли извош кўчанинг бошида тўхтаб, ундан терговчи тушди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Уйда оёқ кийими бир неча пар: Чувак, маҳси, сандал, калиш, туфлилар.* Ғ. Ғулом. | Бирга ишлатиладиган иккита бир хил нарсанинг бири, биттаси. *Пари йўқ пайпоқ.*

2 Ўз хислатлари билан бир-бирига мос, тенг икки кишининг бири. *Бу йигит сенга пар эмас.* ▪ *Қизим бор эди якка, исми Қамар, Оз эрди ҳусн бобида унга пар.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ПАР III [*р*] *с. т.* Буғ. *Суюқликнинг парга айланиши. Хонани пар билан иситмоқ.* | Қаттиқ моддаларнинг буғга айланган ҳолати. *Камфара пари. Симоб пари.*

ПАРА́БОЛА [*р<грек*] *мат.* Конусни ясовчига параллел текислик билан ке-

www.ziyouz.com kutubxonasi

сиғанда ҳосил бўладиган ёпиқ эгри чизиқ.

ПАРАБОЛИК [*р* параболический] *мат.* Парабола шаклига эга бўлган, парабола шаклидаги. *Параболик орбита.*

ПАРАВУЗ *диал.* Адип.

ПАРАГРАФ [*р*<*грек*] Китоб, мақола ва ш. к. текстининг маъно жиҳатдан мустақилликка эга бўлган, одатда § белгиси орқали ёки тартиб сон билан кўрсатиладиган қисми. | § белгисининг ўзи.

ПАРАД [*р*<*фр*] Қўшинларнинг жанговар тайёргарлигини текшириш мақсадида ўтказиладиган тантанали кўрик. | Спортчилар, мактаб ўқувчилари ва ш. к.нинг тантанали юриш кўриги. *1-Май паради.* ■ *Кунлардан бирида Москвада Бутуниттифоқ физкультурачилар парадида бўлиб қайтган институтдоши Муҳаррамни кўриб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ПАРАДИГМА [*р*<*грек*] *грам.* Бирор сўзнинг турланиш ёки тусланиш формалари, конструкциялари.

ПАРАЗИТ [*р*<*грек*] 1 *биол.* Бошқа организмларнинг танасида ёки ичида яшаб, унинг ҳисобига озиқланувчи жонивор ёки ўсимлик. || *Паразит ўсимлик.*

2 *кўчма* Бошқалар меҳнати ҳисобига яшовчи; ҳаромтомоқ, текинхўр. || *Паразит синфлар.* | *сўк.* Текинхўр, балохўр.

ПАРАЗИТИЗМ [*р*] *биол.* Бирор паразит организмнинг бошқа организм танасида, унинг ҳисобига яшаши.

ПАРАЗИТОЛОГ [*р*] Паразитология олими, мутахассиси.

ПАРАЗИТОЛОГИЯ [*р*<*грек*] *биол.* Паразитлар ва паразитизм ҳодисалари ҳақидаги фан.

ПАРАЛЛЕЛ [*р* параллельный] 1 *мат.* Бир текисликда ётган ва ўзаро сира кесишмайдиган; мувозий, ёндош. *Параллел тўғри чизиқлар. Параллел текисликлар.*

2 Бир томонга қараб йўналган ва бир-биридан деярли тенг узоқликда ёнма-ён жойлашган. *Параллел кўча. Параллел жўяклар.*

3 *кўчма* Айни бир вақтда мавжуд бўлган ёки давом этадиган ҳодиса (бир-бирига нисбатан). *Ўқиш йилининг ярмида «А», «Б» бўлиб келган параллел синфлардан ўн олти киши териб олиниб, қолганлари бирлаштирилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАРАЛЛЕЛЕПИПЕД [*р*<*грек*] *мат.* Ҳамма ёқлари параллелограммдан иборат бўлган олти ёқли геометрик жисм.

ПАРАЛЛЕЛИЗМ [*р*] 1 *мат.* Тўғри чизиқ ёки текисликларнинг ўзаро параллеллиги. *Текисликлар параллелизми. Чизиқлар параллелизми.*

2 *кўчма* Айни бир ишнинг икки киши ёки икки ташкилот томонидан ўзаро келишмасдан бир вақтда бажарилиши, бир-бирини такрорлаш. *Ишдаги параллелизм.*

ПАРАЛЛЕЛОГРАММ [*р*<*грек*] *мат.* Қарама-қарши томонлари тенг ва параллел бўлган тўртбурчак.

ПАРАЛЛЕЛЬ [*р*<*грек*] 1 *мат.* Ўзаро ёндош чизиқларнинг ҳар бири. *Бирор чизиққа параллель ўтказмоқ.*

2 *геогр.* Ер юзасидан экваторга параллел ҳолда ўтказилган фаразий чизиқлардан ҳар бири. *Боку билан Тошкент бир параллелда ётади.* «География».

ПАРАМЕТР [*р*<*грек*] 1 *мат.* Математик формулага кирадиган ва ўзининг маълум қийматида шу тенглама билан ифодаланган муносабатлардан муайян бирига олиб келадиган миқдор.

2 *физ., тех.* Бирор предмет ёки ҳодисанинг асосий хусусиятларидан бирини характерлайдиган миқдор. *Электр лампа параметрлари.*

ПАРАНЖИ [*а*] *этн.* Революциядан илгари ўзбек аёллари бегона эркакларга очиқ кўринмаслик учун бошига ёпиниб юрадиган сохта енгли тўнсимон узун ёпинғич. — *Болаларни рўйхатга олиб келамиз,— деди Тозагул, қозиқдан паранжисини олиб, бошига ёпина туриб.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПАРАНЖИЛИ Паранжи ёпинган ёки ёпинадиган. *Ёшлар, кексалар, паранжисиз ва паранжили қизлар, жувонлар .. бир қайғу, бир алам доғини чекар эдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАРАНЖИСИЗ Паранжи ёпинмаган ёки ёпинмайдиган; бепаранжи, очиқ. *Паранжисиз аёл.* || [*Чол:*] *Биз сизлардек чоғимизда етти-саккиз яшар қиз бола ҳам кўчага паранжисиз чиқа олмас эди-да.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАРАТИФ [*р*<*грек*] *мед.* Ич терлама касаллигига ўхшаш, бациллалар қўзғайдиган оғир юқумли касаллик.

ПАРАФИН [*р*<*лат*] Нефтдан ёки торф, қўнғир кўмир маҳсулотларидан олинадиган оқиш, баъзан сарғиш мумсимон модда. *Парафин билан даволаш.* || *Парафин шам.*

ПАРАШЮТ [*р*<*фр*] Учиш аппаратларидан сакраш ва юк тушириш учун белгиланган, ҳавода соябонсимон очилиб кетадиган, пишиқ тўқимадан ясалган мослама. *Парашют спорти. Парашют билан сакрамоқ. Парашютда тушмоқ. Парашютда озиқ-овқат ташламоқ.*

ПАРАШЮТИЗМ [*р*] Парашютда самолёт ва ш. к.дан сакраш санъати ва спорти, парашютдан фойдаланиш қоидалари ва практикаси; парашютчилик.

ПАРАШЮТЧИ Парашют билан самолёт ва ш. к.дан сакрайдиган, парашютда ерга тушадиган киши. *Парашютчилар спорти.*

ПАРАШЮТЧИЛИК *айн.* **парашютизм.**

ПАРАҲА *диал. айн.* **пайраҳа** 1, 3. *Тоғам менга қаради. Оғзимнинг суви қочиб, дастурхондаги бир параҳа нонга тикилиб турганимни сезди.* С. Нуров, Башорат.

ПАРВАРДА [*ф-т*] Ун ва қиёмдан тайёрланадиган маҳаллий ширинлик.

ПАРВАРДИГОР [*ф-т*] *дин.* Борлиқни яратувчи (худонинг эпитетларидан бири). *Парвардигори олам.* ■ *Тожибой сўзида давом этди: сени парвардигорим менинг учун яратган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАРВАРИШ [*ф-т*] Асраш, ўстириш, вояга етказиш ва ш. к. мақсадда қилинадиган ҳаракат; қаров, боқув, тарбия. *Ғўза парвариши. Техника парвариши. Парвариш қилмоқ. Ўсимликни парвариш қилмоқ. Касални парвариш қилмоқ. Машинани парвариш қилмоқ. Дарахтдан мева оламан десанг, ниҳолligидан парвариш қил!* Мақол. ■ *Ҳар бир машина .. ўз эгасидан меҳр ва парвариш кутади.* Ҳ. Назир, Янги саҳифа. **Парвариш топмоқ** тарбия топмоқ, тарбиясида ўсмоқ, унмоқ, вояга етмоқ. *Кўзим олдида ўсдинг-у, Қўлимда парвариш топдинг.* Т. Тўла.

ПАРВАРИШЛАМОҚ Парвариш қилмоқ, қарамоқ, боқмоқ, тарбиялаб ўстирмоқ, ундирмоқ, вояга етказмоқ, оёққа қўймоқ. *Боғни парваришламоқ. Беморни парваришламоқ.* ■ *Она Ватан шундай уч қизини Парваришлаб йўлга узатди.* Ҳ. Пўлат.

ПАРВАРИШСИЗ Парвариши йўқ, қаровсиз. *Парваришсиз дарахт.* || *Ипак қурти бир кун ҳам парваришсиз қолмасин.*

ПАРВИН [П — *катта*] *астр.* Савр юлдузлар туркумидаги етти юлдуз.

ПАРВО [*ф-т*] Кимса ёки нарсага бўлган диққат-эътибор, қизиқиш, назар-писанд. *Қорни очдан қорни тўқнинг нима парвойи бор.* Матал. ■ *Мулла Обиднинг қайнотаси ва бошқа келган-кетганлар билан парвойи йўқ, фақат хирмон тепага хўмрайиб қарайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Парво қилмоқ** *ёки* **парвойига келтирмоқ** диққат-эътибор бермоқ, диққат эътибор билан қарамоқ, назар-писанд қилмоқ. *Ҳар хил гапларга парво қилаверманг. Болага парво қилмоқ.* ■ *Унинг [Бўронбекнинг] отга парво қилиб, ўзига бепарволигини кўрган Лаъли бекни қорабайирга рашк қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шу масалада бошингизни тошга уриб гапиринг — парвойига келтирмайди.* Ойдин, Икки кўзи шунда.

♦ **Парвойи фалак** *қ.* **фалак.**

ПАРВОЗ [*ф-т*] Осмонга кўтарилиш, учиш. *Парвоз қилмоқ (этмоқ).* ■ *Бургутнинг парвози ўзига яраша: у зоғи-зағондай ер бағирлаб учолмайди асло.* Т. Ҳамид, Арслонтоғ бургутлари. *Бошларидан учар оқ тўш қалдирғоч, Парвоз қилармиди, бўлмаса қанот.* Шукрулло.

ПАРВОНА I [*ф-т*] Шуъла ёки чироқ атрофида айланувчи тун капалаги. *Токчадаги бешинчи чироқ пириллаб ёнар, унинг атрофида катта бир парвона айланар эди.* А. Қаххор, Анор.

♦ **Парвона бўлмоқ** *айн.* **гирдикапалак бўлмоқ** *қ.* **гирдикапалак.**

ПАРВОНА II [*ф-т*] *тар.* Амир, хон фармони, ёрлиғи.

ПАРВОНАЧИ *тар.* Амир, хоннинг муҳим топшириқларини бажарувчи амалдор, мансабдор.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПАРВОСИЗ *айн.* **бепарво.** *Парвосиз одам.* ‖ *Султонали қўргон остидаги йигитларга кўз қирини ташлаб, уларни ўзидан парвосиз топди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Парвосиз қарамоқ** диққат-эътибор, аҳамият бермай, бепарволик, аҳамиятсизлик билан қарамоқ. *Онахон бу гапга парвосиз қаради, қайтага чеҳраси очилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ПАРГАР [*ф-т*] *эск. айн.* **циркуль.**

ПАРДА [*ф-т*] **1** Дераза, эшик ва ш. к.га зийнат ёки тўсиш учун тутиладиган буюм. *Эшик пардаси. Духоба парда. Чий парда. Парда тутмоқ. Пардани очмоқ.* ▪ *Анвармурод кенг деразаларнинг шоҳи пардаларини кўтарди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Борлиқни кўздан беркитиб, тўсиб турган нарса, мас. қоронғилик, туман, булут. *Кеч. Қоронғи. Дарахтлар, уйлар, ҳовлиларни қора парда чулғаган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ана, кўкка туташган чўққиларни палахса-палахса булутлар қоплаб, бутун олам кул ранг пардага ўралгандай бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *с. т.* Экран, кино экрани.

4 *анат.* Организмда айрим органларни қоплаб, ўраб ёки бир-биридан ажратиб турадиган юпқа тўқима. *Ўпка пардаси. Ўрдакнинг панжасидаги сузиш пардаси. Юрак пардалари. Қулоқ пардаси.*

5 Саҳна асарининг, фильмнинг мустақил воқеликдан иборат бўлган тугал бир қисми. *Пьесанинг учинчи парда олтинчи кўриниши. «Шоҳи сўзана» пьесаси тўрт пардадан иборат.*

6 *муз.* Торли чолғу асбоблари дастасидаги товуш ноталарини белгиловчи бўғимлар. *Ўткинчи бир мусофир Тор қоронғу ҳужрада. Ўқирди янги достон Ўйнаб қўли пардада.* Ғайратий. *Шодлик куйчисисан, бахт булбулисан, Айни авж пардада жаранглар созинг.* Уйғун.

ПАРДАВОР [*ф-т*] *кам қўлл.* Пардаланган, пардали. *Қандайдир ўзга мақсадлари борлиги ҳақида жуда туманли, пардавор қилиб минғиллади.* Ойбек, Навоий.

ПАРДАЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Парда билан тўсмоқ, парда тутмоқ. *Деразани пардаламоқ.*

2 *кўчма* Очиқ-ойдин ифодаламай, шама ёки қочирим билан айтмоқ; ниқобламоқ. *Мен кўкламда Сумбула билан бўлган воқеани бироз пардалаб бўлса ҳам, сўзладим.* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Мингбоши ўзининг қандай қилиб босмачига қатнашганлигини роса пардалаб айтиб ўтди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ПАРДАЛАНМОҚ пардаламоқ *фл. мажҳ. н. Пардаланган деразалар. Пардаланган гап.* ▪ *У кўзлари ёш билан пардаланганини ҳис этди.* О. Ёқубов, Ота изидан. — *Кўз олдим пардаланиб, томоғимга ёнғоқдай бир нарса келиб тиқилди,— деди Учқун.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ПАРДАЛИ I 1 Парда тутилган, парда билан тўсилган, ажратилган. [*Ҳамдамформа*] *ҳовлининг орқасига ўтиб, ёвонга қараб очиладиган оқ пардали бир деразани тирноғининг орқаси билан бир икки чертди.* Айний, Қуллар.

2 Органик пардага эга бўлган, парда билан қопланган. *Ғознинг пардали панжаси.*

3 Мустақил пардалардан, қисмлардан иборат бўлган. *Тўрт пардали саҳна асари.*

4 *кўчма* Очиқ-ойдин ифодаланмай, шама, қочирим билан айтилган; ниқобланган, ниқобли. *Пардали қилиб гапирмоқ.* ▪ *Бошим шишган. Сенинг бу пардали гапларингдан ҳеч нарса тушунолмаётирман.* Айний, Дохунда. [*Ҳусайн Бойқаро*] *баъзи яқинларидан пардали шикоят қилди.* Ойбек. Навоий.

ПАРДАЛИ II *муз.* Товуш ноталарини, белгиловчи бўғимларга эга бўлган, парда боғланган (торли чолғу асбоблари ҳақида). *Пардали чолғу асбоби.*

ПАРДАСИЗ I 1 Парда тутилмаган, пардаси йўқ. *Пардасиз дераза.*

2 *кўчма* Очиқ-ойдин айтилган; ниқобланмаган, дағал. *Пардасиз гап.* ‖ *Пардасиз гапирмоқ.*

ПАРДАСИЗ II *муз.* Пардаси йўқ, парда боғланмаган. *Пардасиз чолғу асбоби.*

ПАРДЕВОР [*ф-т*] Бир қатор ғишт ёки синчли юпқа девор. *Пардевор билан ажратилган уй.*

ПАРДОЗ [*ф-т*] **1** Нарсалар сиртини бўяш, силлиқлаш ва ш. к. йўллар билан уларни чиройли, кўркам қилиш ва шундай ишловнинг ўзи. *Пардози бузилмаган этик. Пардози яхши буюм. Тайёр маҳсулотларга пардоз бермоқ.* ▪ *Хира сахтиён маҳсилар пардоздан сўнг ялтирайди, «очилади».* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Ҳуснни очиш ёки сунъий гўзаллик ҳосил қилиш учун ўсма, хина, упа-элик суртиш, бўяш, ўзига оро, зеб бериш ва шундай зеб-оронинг ўзи. *Хотиннинг ёши ўттиздан ошган бўлса-да, упа-элиги, пардози билан ёшроқ кўринар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ёқутойим каттакон тош ойна олдида ўтириб, ҳар кунги одати бўйича пардоз қилаётган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ПАРДОЗ-АНДОЗ [*ф-т*] Ҳаддан ортиқ пардоз, зеб-оро. *Пардоз-андоз қилмоқ.* ▪ *Улар* [*қизлар*] *олдида мен ҳеч нарса билмайдиган, дунёга фақат зеби-зийнат, пардоз-андоз учун келган бир кимса бўлиб қолдим.* С. Аҳмад, Севгингга содиқман.

ПАРДОЗЛАМОҚ 1 Пардоз бермоқ, силлиқлаб, бўяб чиройли қилмоқ. [*Унсин*] *ичкари уйда ўтириб маҳсиларга шоҳ қоқади, шоҳ туширади, пардозлайди: қора гул, лок суркайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Пардоз қилмоқ, ўзига зеб-оро бермоқ. *Сочларини ювдириб, гул суви билан пардозлаб .. кўйлак кийдирди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма* Ишлов бериб мукаммаллаштирмоқ, бадиий қийматини оширмоқ, силлиқламоқ. *Халқ ижодчилари .. куйланиб келган асарларга ўзгариш ва янгиликлар киритганлар, уларни пардозлаганлар.* «Ватан адабиёти».

ПАРДОЗЛАНМОҚ пардозламоқ *фл. мажҳ. н. У Шокир ота ёнида қатор тизилган, пардозланиб ялтираган маҳсиларни кўрсатди.* **Ойбек.** Қутлуғ қон.

ПАРДОЗСИЗ *айн.* **бепардоз.** *Ҳайт, бир кун илгари қўйган ўсма қошларида сал-пал билиниб тургани бўлмаса, одатдагича, пардозсиз эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПАРДОЗЧИ 1 Нарсаларни силлиқлаб, бўяб чиройли, кўркам қилувчи, пардоз берувчи. *Пардозчи ишчи.*

2 Пардозга берилган, пардоз қилиб юришни яхши кўрадиган. *Пардозчи хотин.*

ПАРИ [*ф-т*] **1** *миф.* Жуда гўзал қиз қиёфасидаги, гўё нурдан яратилган, кишиларни инс-жинслардан сақлайдиган афсонавий махлуқ. *Қари билганини пари билмас.* Мақол. ▪ *Букри домла Майнани жинми, парими деб ўйлади шекилли, турган жойидан силжимай, аллақандай дуони пичирлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Сув париси** сувда яшайдиган пари. **Илҳом париси** *поэт.* ижодкорга илҳом берувчи кимса ёки парса.

2 *кўчма* Жуда гўзал, хушрўй қиз; нозанин. — *Сизни шу парига уйлантириб қўяйми? — деди Тожибой ва оғзини очиб, носни тилининг тагига ташлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Анвар .. ўйин-кулгини бир дақиқа қўйиб туролмаган парининг санъаткор шу вазиятига кулимсираган куйи анча қараб турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ПАРИВАШ [*ф-т*] *кт.* Парига ўхшаш, жуда гўзал, хушрўй нозанин. *Париваш хотин.* ‖ *Азизбек бўлса жавоҳир қадалган тожлар, олтин тахтлар, нозанин паривашлар, донгдор маҳрамлар ҳақидагина ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПАРИЗОД [*ф-т*] **1** *миф.* Паридан туғилган. *Паризод десангиз ҳам шономан.* Ойбек, Навоий.

2 *кўчма* Париваш, гўзал.

3 Паризод (*хотин-қизлар исми*).

ПАРИК [*р<фр*] Бошга кийиш учун матага ёпиштирилган ясама соч. *Театр париклари. Парик кийиб.* ▪ *Анвар .. парик кийиб, орқасига сумка осиб-да, «юринглар» деди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ПАРИЛЛАМОҚ 1 Тез қанот қоқиб, «парр» этган товуш чиқармоқ (парранда ҳақида). *Тоғ жилғаларининг катта тошлар панасида* [*Элмурод*] *писиб ётиб, каклик пойлар ва жилғадан-жилғага париллаб учган какликларга ўқ узар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тез югуриб кетмоқ, елдек учмоқ, ғирилламоқ. *Сувсиз чўлда Ғиркўк от бораётир париллаб.* «Равшан».

ПАРИПАЙКАР [*ф-т*] Парига ўхшаш, ғоят гўзал; париваш. [*Бой Жад-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

милага:] Мен сендай бир парипайкарни ўша гадо Фофирга бериб қараб ўтирмайман! Гапнинг пўскалласи шу! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ПАРИРЎ(Й) [*ф-т*] Паричеҳра, париваш, гўзал. *Мубталоман парирўга, ул кўзлари оҳуга.* Яҳё.

ПАРИХОН [*ф-т*] *этн.* Гўё пари, жин каби ғайритабиий кучлар ёрдамида беморларни касалликлардан халос қиладиган; дуохон, азайимхон, фолбин. *«Ўғри қариса сўфи, ғар қариса парихон бўлади»,— деб бекорга айтилмаган-да.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПАРИЧЕҲРА [*ф-т*] *эск.* Жамоли парига ўхшаш, ғоят гўзал; париваш, парирў. *Паричеҳра қиз.* || *Сизлардек паричеҳралар шундай ёмон тиканларнинг панжасига тушмаса, бизга бундай базмларни гўрда насиб қилармиди?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ПАРИШОН [*ф-т*] 1 Ҳар томонга сочилган, тўзғиган, тартибсиз. *Кумушнинг кўзи юмуқ, сочлари юзи устида паришон ҳолатда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қора сочлари тўзғиб, Сочилганди паришон.* Ғайратий. *Келди очилур чоғинг, ўзлигинг намоён қил, Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.* Ҳамза.

2 *кўчма* Бир ерга тўпланмаган, бўлинган, сочилган, йиғноқ эмас, тарқоқ (фикр-хаёл, диққат-эътибор ҳақида). *Хотири паришон. Кўнгли паришон.* ▪ *Йўлчининг бу ерга ҳангамалашиш учун келганини билгач, йигитнинг кўнглини паришон қилишга ботинмай анча вақтгача қийналди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **(Хаёли) паришон** хаёли тарқоқ, фикри-хаёли жойида эмас, бўлинган, сочилган. *Сал ўтмай хотин кирди, ҳақиқатан ҳам унинг кўзи қизариб, паришон хотир ҳолда эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўзининг паришон хаёлига берилиб, кимсасиз ҳовлида кеза бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Вали ака .. ўғлининг ғўзалар ичида паришон турганлигини кўриб, уни ёнига чақирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПАРК [*р<инг*] 1 Гулзор, дарахтзор ва хиёбонлари бўлган; дам олиш, кўнгил очиш учун мосланган катта боғ. *Парк оқшомда ясан-тусан одамлар, ранг-баранг чироқлар, хилма-хил ажойиботлар билан тўлиб, жуда катта кўринар экан.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Транспорт воситалари (трамвай, автобус, такси ва ш. к.) турадиган ва ремонт қилинадиган жой. *Троллейбус парки.* ▪ *Элмурод Муҳаррам билан хайрлашиб Хадрага келганда, трамвайлар паркка кириб кетмоқда эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Халқ хўжалиги, саноат тармоғи, завод, фабрика ва ш. к.га қарашли транспорт ёки ишлаб чиқариш воситалар мажмуи. *Станоклар парки. Тракторлар ва қишлоқ хўжалик машиналари парки.*

4 *ҳарб.* Ҳарбий машиналар, қурол-яроғлар мажмуи. | Стационар ёки кўчма ҳарбий склад. *Артиллерия парки.*

ПАРКЕ́Т [*р<фр*] 1 Бинолар нинг поли юзига турли геометрик шаклда зич қилиб ётқизиладиган силлиқ тахтачалар. *Дуб паркет. Полга паркет термоқ.* ▪ *Палатанинг поли паркет .. ёки оддий тахтадан ясалиб, устига линолеум солинган бўлиши яхшироқдир.* Н. Исмоилов, Қасалларни парвариш қилиш.

2 Шундай тахтачалар ётқизилган пол.

ПАРЛА́МЕНТ [*р<фр*] *сиёс.* Буржуа мамлакатларида: бутунлай ёки қисман сайлов асосида тузиладиган, қонун чиқарувчи олий давлат органи. *Англия парламенти. Парламент аъзоси. Парламент мажлиси.*

ПАРЛАМЕНТАР [*р* парламентарный] Парламентаризмга асосланган. *Парламентар республика. Парламентар тузум.*

ПАРЛА́МЕНТАРИ́ЗМ [*р*] *сиёс.* Давлат органларига раҳбарлик қилиш роли конституция бўйича формал жиҳатдангина парламентга тааллуқли бўлган буржуа давлат тузуми. *Буржуа парламентаризми.* ▪ *Буржуазия капитал ҳукмронлигини таъмин этиш учун бюрократияни эмас, балки парламентаризмни хоҳлайди.* В. И. Ленин, Революцион қоғозбозлик ва революцион иш.

ПАРЛАМЕНТЁР [*р<фр*] Ўзаро урушаётган томонлардан бирининг бошқа томон билан музокара олиб бориш учун юборган вакили, элчи.

ПАРЛАМОҚ Жуфт-жуфт қилмоқ, жуфтламоқ.

ПАРЛАНМОҚ I **парламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ПАРЛАНМОҚ II *с. т.* Буғга айланмоқ, буғланмоқ. *Ғўза суғорилгандан кейин сувнинг 20—35 проценти ер бетидан парланиб кетади.*

ПАРМА [*ф-т*] 1 Айланма ҳаракат қилиб, тиғи билан нарсаларни тешадиган асбоб. *Кичкина парма. Парма тиғи.* ▪ *У* [*Икромхўжа*] *йўғонлиги билакдай ва узунлиги бир олчин сада ёғочнинг ичини парма билан тешиб «тўппонча» ясади.* Айний, Эсдаликлар.

2 *с. т.* Бурғи. *Газободда газнинг кундиги қаердалигини аниқлаб олгач, бирданига уч жойга парма вишкаси тикланди.* И. Раҳим, Тақдир.

ПАРМАҚАШ [*ф-т*] Парма, бурғи билан ер қазувчи уста, ишчи.

ПАРМАЛАМОҚ 1 Парма билан тешмоқ. *Ёғочни пармаламоқ.* ▪ *Ҳайдар унинг* [*Умаралининг*] *қаршилигига қарамай, ўрта уйнинг деворини пармалай бошлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *с. т.* Бурғи билан кавламоқ, бурғиламоқ. *Нефть ва газ қудуқларини пармалламоқ.*

ПАРМАЛАНМОҚ **пармаламоқ** *фл. мажҳ. н.*

ПАРМАЛАТМОҚ **пармаламоқ** *фл. орт. н.*

ПАРМАЛАШМОҚ **пармаламоқ** *фл. бирг. н. Усталар тахталарни пармалашди. Қудуқ пармалашмоқ.*

ПАРМАЛОВЧИ Пармалаш учун белгиланган, пармалаш билан шуғулланувчи. *Пармаловчи станок. Пармаловчи ишчи.*

ПАРМАНЧАҚ [*ф-т*] *диал.* Маймунжон. *Бунда* [*лагерда*] *икки юздан ортиқ бола дам олади. Бири чўмилиб шамолласа, бошқаси, парманчак тераман, деб оёқ-қўлини тимдалатиб келади.* С. Аҳмад, Зумрад.

ПАРМИ *диал.* Пакана, бўйи паст, пастак.

ПАРМУДА [*ф-т*] Гўштли қўшалоқ сомса. *Пармуданинг таърифин Айтабердим деманг лоф.* С. Абдулла.

ПАРНИК [*р*] Кўчат, эрта пишар сабзавот ва резавор экин экиб ўстириш учун қурилган ойнавон ёпиқ жой, хона. *Парник ва теплицаларда кўчатлар етиштириш.*

ПАРОВО́З [*р*] Темир йўл поездларини тортиш учун белгиланган, буғ двигатель билан ҳаракатга келадиган машина, буғ двигателли локомотив. *Паровоз буғ чиқариб, чўзиқ гудок берди-да, катта қизил составни судраб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПАРОВОЗСОЗЛИК Паровоз ва унинг қисмларини ишлаб чиқариш ҳамда транспорт машинасозлигининг паровоз ишлаб чиқарадиган тармоғи.

ПАРОВОЗЧИ Паровозда ишловчи ишчи, паровоз ҳайдовчи.

ПАРО́ДИЯ [*р<грек*] Бирор асарга тақлидан ёзилган ва унинг заиф томонларини ҳажв қиладиган асар; сатирик ўхшатма.

ПАРОҚАНДА [*ф-т*] *кт.* Турли томонга, дуч келган ёққа тарқаган, тўзган, тарқоқ, тартибсиз. *У даҳшатли қуюндан ярим-ёрти саломат қолган пароканда карвонни тартибга солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ўтнинг шиддатидан душман танклари пароканда бўла бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Улар* [*народниклар*] *ҳукуматни қўрқитиш ва пароканда қилиш йўли билан ҳокимиятни ўз қўлларига олишни ўйлар эдилар.* «КПСС тарихи».

ПАРО́ЛЬ [*р<фр*] Ҳарбий хизматда ёки яширин ташкилотларда ўз кишиларини таниш учун учрашганда айтиладиган ва олдиндан белгилаб қўйиладиган шартли махфий сўз.

ПАРО́М [*р*] Одамларни, от арава ва бошқа юкларни дарё ва кўллардан ўтказиб қўйиш учун белгиланган махсус восита, сол.

ПАРОМЧИ Паромни бошқарувчи, паром ҳайдовчи киши. *Чакмонини елкага ташлаб қумғон тагига ўт қалаётган паромчи чол от дупурини эшитиб ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПАРО́ТИТ [*р<грек*] Қулоқ ости безларининг яллиғланиши билан ўтадиган юқумли касаллиқ; тепки.

ПАРОХО́Д [*р*] Буғ двигатели ўрнатилган кема. *Дарё пароходи.* ▪ *Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПАРОХОДЧИЛИК Пароход транспорти ва унда йўловчи ҳамда юк ташиш билан шуғулланадиган муассасалар мажмуи. *Термиз давлат пароходчилиги.*

ПАР-ПАР 1 **парр** *с. такр. Пар-пар учар чумчуқлар, Ҳам тинмайин чурқ-чурқлар.* З. Диёр.

2 *тасв. с.* Нурнинг, шуъланинг парпираши, жилваси ҳақида. *Матлуба нам киприклари орасидан пар-пар ёниб турган кўзларини сузиб қаради.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Москважон, деганман, нурланиб, ёнар пар-пар. Кундан узилиб тушган олтин қуймага ўхшар.* С. Акбарий.

ПАРПАША [*ф-т*] Дастгоҳда тўқилган юпқа ва пишиқ мато. *Бир кийимлик парпаша.* || *Парпаша тўн.*

ПАРПИ 1 *бот.* Таркибида бир турли алкалоид бўлган ўтсимон кўп йиллик ўсимлик.

2 Парпи *(эркаклар исми).*

ПАРПИРАМОҚ 1 Ёруғ нур таратиб ёнмоқ, нур сочиб турмоқ. *Ярим тун .. юлдузлар жимирлар кўкда. Чироқлар парпирар вишкаларда ҳам.* Ж. Жабборов.

2 *айн.* **ҳилпирамоқ.** *Парпирайди донг чиқарган байроғим, Асли маҳкам юксак суянган тоғим.* Ҳабибий.

3 *кўчма* Жилваланмоқ, жилва қилмоқ. *Ўн саккизу йигирмада ёшлари, парпирайди ўйнаб кўзу қошлари.* Ҳабибий.

ПАРР *тақл. с.* Учаётган парранда қанотидан, айланаётган паррак ва ш. к.дан чиқадиган товуш ҳақида. *Чумчуқ парр этди.* ▪ *Қушлар парр этиб осмонга кўтарилди.* Ойбек, Навоий.

ПАРРАК [*ф-т*] 1 Сув ёки шамол кучи билан айланадиган куракли содда механизм. *Сув тегирмонининг парраги. Шамол тегирмонининг парраги. Ўйинчоқ паррак. Тунука паррак.* ▪ *Махсим тегирмон паррагига қўлбола динамосини қўндириб, ундан чинор шохига сим тортиб лампочка илди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *с. т.* Замонавий машиналарнинг шу шаклдаги қисми. *Вентилятор парраги. Самолёт парраги.* ▪ *Даланинг у бошида парраги чарх уриб, комбайн ўрмаларди.* С Анорбоев, Оқсой.

◆ **Бурун парраги** бурун катакларининг икки четидаги мускул. *Нафас олишда қийналаётган бўлса керак, бурун парраклари учиб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ПАРРАНДА [*ф-т*] Қуш зоти, қушлар; қуш. *Уй паррандаси. Ов паррандаси.* ▪ *Мушукка қанот битса, ҳеч бир паррандани қўймас экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жўхорини ўз вақтида суғориб турган бўлсам ҳам, унц паррандалар ҳужумидан сақлаб қолиш жуда қийинлик қилмоқда эди.* Айний, Эсдаликлар.

ПАРРАНДАБОЗ [*ф-т*] Парранда тутиш, боқиш ва ўргатишга ишқибоз киши.

ПАРРАНДАЧИ Парранда боқиш ва уни кўпайтириш иши билан шуғулланувчи мутахассис.

ПАРРАНДАЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг уй паррандаларини боқиш ва кўпайтириш иши билан шуғулланадиган тармоғи. *Паррандачилик фермаси. Паррандачилик курси.*

ПАРРОН [*ф-т*]: **тиғи паррон** учиб келаётган, тешиб ўтадиган ўқ. **Тиғи парронга учрагур** *қарғ.* балонинг ўқига учрагур, ўлгур.

ПАРР-ПАРР *қ.* **пар-пар.**

ПАРТ I: **парт бўлмоқ** қайноқ сувда куймоқ. *Қайнаб турган самовар оғанаб, оёғи парт бўлди.* **Парт қилмоқ** қайноқ сувда куйдирмоқ. *Товуқни парт қилиб патини юлмоқ.*

ПАРТ II: **шарти кетиб парти қолган** *қ.* **шарт** II.

ПАРТ III *тақл. с.* Қескин қанот қоқиш пайтида чиқадиган «парр» этган товуш ҳақида. **Парт этиб** 1) парт деган овоз чиқариб. *Жуволдиз қопга парт этиб кирди. Бедана қўлдан парт этиб учиб кетди;* 2) кутилмаганда, тўсатдан. [*Тулки*] *шошилиб бориб, тишлаб тортиб эди, парт этиб тумшуғидан илиниб қолди.* «Эртаклар».

ПАРТА [*р*] Мактабларда ўқувчилар учун белгиланган, устки тахтаси олд томонга бироз қия ўрнаштирилган, остки қисми скамейкаси билан бирлаштирилган махсус стол. *Бир партада ўқиган болалар.* ▪ *Синф учун партапар қилдираётган эдик. Уста икки-уч кундан бери келмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПАРТАВ [*ф-т*] *эск. кт.* Нур, шуъла. *Унинг* [*Кумушбибининг*] *кўз ўнгида жой олган қораликлар шу ёқила бошлаган нажот шамлари партави билан ўз-ўзларидан йўқолгандек кўринарлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПАРТАК [*ф-т*] Чирмашиб ўсадиган бир йиллик ўтсимон ўсимлик.

ПАРТАКТИВ [*р*] Партия активи. *Район партактивининг мажлиси.* | Партия активларининг йиғилиши. *Масалани партактивда муҳокама қилмоқ.*

ПАРТБИЛЕТ [*р*], **партия билети** Коммунистик партия аъзосининг партия билети.

ПАРТБЮРО [*р*], **партия бюроси** Бошланғич партия ташкилотининг сайлаб қўйиладиган раҳбар органи. *Партбюро аъзолари. Партбюро секретари.* | Шу органнинг мажлиси. *Масалани партбюрода муҳокама қилмоқ.*

ПАРТВЗНОС [*р*] Коммунистик партия аъзосининг ҳар ойда тўлайдиган аъзолик ҳақи. *Партвзнос тўламоқ.*

ПАРТЕР [*р<фр*] 1 Театр, томоша зали ва ш. к.нинг қуйи қавати ва шу қаватдаги ўринлар.

2 *спорт.* Курашувчи спортсменнинг йиқилиб ётган ёки икки қўли ва тиззаларини ерга тираб турган ҳолати.

ПАРТИЗАН [*р<фр*] Душман босиб олган жойларда озодлик учун кўнгилли равишда қуролли кураш олиб борувчилар отрядининг аъзоси. *Улуғ Ватан уруши партизанлари. Партизанлар отряди.* || *Партизан қиз.* ▪ *Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отрядига қараб бормоқда.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ПАРТИЗАНЛИК **партизан** *с. мавҳ. от.* Ҳасанжонни масъулиятли ишлардан чиқарган бўлсалар ҳам, комсомоллигини, ота-бобосининг қул бўлиб келганлигини, отасининг партизанлигини назарда тутиб, ишини бости-бости қилиб юборган эдилар. Айний, Қуллар.

ПАРТИЗАНЧИЛИК 1 *с. т.* Партизанлик.

2 *кўчма салб.* Ишда ўзбошимчалик, бебошлик, ҳар ким ўз бошига ҳаракат қилиши.

ПАРТИЯ I [*р<нем*] Маълум синфнинг сиёсий ташкилот бўлиб уюшган ва шу синф манфаатларини ифодалайдиган, ҳимоя қиладиган, унинг душман синфлар билан курашига раҳбарлик қиладиган энг актив қисми. *Коммунистик партия. Совет Иттифоқи Коммунистик партияси. Консерваторлар партияси.* ▪ *Жонажон совет эли Бахтимиз бизнинг.. Партия йўлбошчимиз Биз ўғил-қизнинг.* И. Муслим. *Январнинг бошларида область партия комитетидан вакил келиб, қишлоқ совети раиси Самандаровнинг уйига тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ПАРТИЯ II [*р<нем*] 1 Бирор мақсадда бирлашган, бирга иш олиб борувчи кишилар группаси, отряди. *Геологияқидирув партияси.*

2 Нарса, товар ва ш. к.нинг маълум (одатда кўп) миқдордаги тўпи, тўдаси. *Завод «Жигули» енгил автомобилининг партиясини ишлаб чиқаради.*

3 *муз.* Кўп овозли музика асарининг якка созанда ёки хонанда ижро этадиган қисми ва унинг нотаси. *Онегин партияси.*

4 Бир қур ўйин. *Бир партия шаҳмат ўйнамоқ.*

ПАРТИЯВИЙ 1 Маълум партиянинг, синфнинг манфаатларига, идеологиясига мос бўлган. *Энг янги фалсафа ҳам бундан икки минг йил илгариги бўлгани каби партиявийдир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

2 Коммунистик идеологияга мос, коммунистик идеология билан суғорилган, коммунистик партия принципларини амалга оширадиган. *Партиявий тушунча. Партиявий дунёқараш. Партиявий адабиёт.*

3 Коммунистик партия аъзосига хос. *Партиявий аҳлоқ. Ишга партиявий муносабатда бўлиш.*

ПАРТИЯВИЙЛИК 1 **партиявий** *с. белги оти. Адабиётнинг партиявийлиги. Санъатнинг партиявийлиги.* ▪ *Партиявийлик юксак даражада ривож топган синфий қарама-қаршиликларнинг натижаси ва сиёсий ифодасидир.* В. И. Ленин, «Партиясиз» бойқотчиларнинг нотўғри муҳокамалари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Бирор партияга мансублик, аъзолик.

ПАРТИЯЛИ Партия аъзоси. *Колхоз янги тузилганда бутун қишлоқда тўрттагина партияли бор эди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ПАРТИЯЛИЛИК *айн.* **партиявийлик** 2.

ПАРТИЯСИЗ Партияга аъзо эмас, партия аъзоси бўлмаган. *Партия аъзоси қуйидагиларни бажариши лозим: .. партия сиёсати ва қарорларининг маъносини партиясиз оммага тушунтириб туриш..* «КПСС Устави». ‖ *Партия .. гуруҳларининг вазифаси партиясизлар ўртасида партия таъсирини ҳар тарафлама кучайтиришдан иборатдир.* «КПСС Устави». | Бирор сиёсий партияга кирмайдиган. *Бутуниттифоқ Ленинчи Коммунистик Ёшлар Союзи ўз сафларига илғор совет ёшларининг кенг табақаларини бирлаштирган оммавий партиясиз ташкилотдир.* «ВЛКСМ Устави».

ПАРТИЯСИЗЛИК **партиясиз** *с. мавҳ. от.*

ПАРТКОМ [*р*] **1** Партия комитети, йирик бошланғич партия ташкилотининг сайлаб қўйиладиган раҳбар органи. *Партком аъзоси.*

2 Партия комитети ўрнашган бино, хона.

3 *с. т.* Партия ташкилотининг секретари.

ПАРТНЁР [*р*<*фр*] Бирор ишда ёки ўйинда бирга иштирок этувчилардан ҳар бири (бир-бирига нисбатан); шерик. *Шаҳматчи партнёрлар.*

ПАРТОВ [*ф-т*]: **партов ер** аввал экин экилиб келган, кейин қаровсиз қолиб кетган ташландиқ ер. *Партов ерларни ўзлаштирмоқ.*

ПАРФЮМЁР [*р*] **1** Парфюмерия корхонасининг ишчиси ёки ходими.

2 *эск.* Парфюмерия моллари сотувчи; аттор.

ПАРФЮМЕ́РИЯ [*р*<*фр*] **1** Атир, одеколон, упа-элик ва шу каби пардоз моллари. *Парфюмерия савдоси. Парфюмерия моллари.*

2 Шундай моллар ишлаб чиқарувчи саноат тармоғи.

ПАРХИШ [*ф-т*] Ўсимликнинг узун шохини ерга кўмиб, учини наридан чиқариш йўли билан янги ўсимлик тупи ҳосил қилиш.

ПАРЧА I [*ф-т*] **1** Бутундан кесиб, қирқиб, йиртиб, синдириб олинган ёки ўзи ажраган қисм; бўлақ, бўлакча. *Қоғоз парчаси. Бомба парчаси.* ▪ *Кекса ишчи сўнгги гўшт парчасини оғзига солди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чittак. *Дераза ойналарига йирик қор парчалари оқ капалакдай уринади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Бир парча** унча катта бўлмаган; кичкина, озгина, арзимайдиган. *Бир парча ер.* ▪ — *Бир парча нон учун сенинг эшигингда чўрилик қилиб, болаларингнинг кирини ювганман,— деди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *ад.* Асарнинг тугал мазмунли кичик қисми. *Романдан парча.*

♦ **Парча гулли** йирик-йирик гулли. *Парча гулли лас.*

ПАРЧА II [*ф-т*] Зар ип аралаштириб тўқилган қалин ипак мато, кимхобнинг бир тури. *Қаторга тиркадик лўк билан норча, устига юкладик қирмизи парча.* «Алпомиш».

ПАРЧАЛАМОҚ **1** Кесиб, қирқиб, йиртиб, синдириб майда қисмларга, бўлакларга бўлмоқ, ажратмоқ; тилка-пора қилмоқ, бурдаламоқ. *Ойнани парчаламоқ. Ғиштни парчаламоқ. Қоғозни парчаламоқ.* ▪ *Келди очилур чоғинг, ўзлигинг намоён қил, Парчалаб кишанларни ҳар томон паришон қил.* Ҳамза. | Бўлак-бўлак қилиб юбормоқ, пароканда қилмоқ. *Бектемир душманни ўқ билан урди, найза билан санчди, гранаталар билан парчалади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *хим.* Таркибий қисмларга ажратмоқ, бирикмадан ажратиб олмоқ. *Атомни парчаламоқ.* ▪ *Фермент жирларни глицерин ва жирли кислоталарга парчалайди.* «Анатомия».

3 Мустақил қисмларга ажратмоқ, бўлиб юбормоқ. *Юртни парчаламоқдан азим гуноҳ йўқ.* Ойбек, Навоий.

4 *кўчма* Йўқ қилиб юбормоқ, маҳв этмоқ, емирмоқ, битирмоқ, тугатмоқ. [*Йўлчи*] «*ҳамёни зўрлар*»*нинг ҳокимиятини парчаламоқ учун бел боғлаган курашчиларга табиий бир ички интилиш билан яқинлашади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Зулмат тунин парчалади кучли қуёш.* Ғайратий. | Пучга, йўққа чиқармоқ. *Октябрь Социалистик революцияси ёш гиламфурушнинг умид ва тилакларини парчалади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАРЧАЛАНМОҚ **парчаламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Тош парчаланиб кетди. Реакцион ҳокимият парчаланди.* ▪ *Фронт парчаланиб, ўз чегараси, линиясини йўқотди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бу ерда парчаланган севгимни қайси кўз билан томоша қилиб юра оламан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Модда .. эриганда айрим молекулаларга парчаланади.* «Анатомия».

ПАРЧА-ПАРЧА Парчаларга бўлинган; бўлак-бўлак, бурда-бурда, тилка-пора, чилпарчин. *Парча-парча булутлар. Пиёла парча-парча бўлди.*

ПАРЧА-ПУРЧА Катта-кичик парчалардан иборат, ҳар хил катталикдаги парчаларга бўлинган; бўлтак-сўлтак. *Чўнтакдан .. катта-кичик михлар, парча-пурча тахтачалар чиқди.* Ойдин, Ўзи монанд. *Ердан бир қарич кўтарилган торгина саҳнда, парча-пурча чирик наматлар солинган .. айвонга паранжисини отди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Арава ҳам кўҳна, ямоқ-ясқоқ, ғилдирак темиридан унда-мунда парча-пурча қолган: кегайлари шалоқ.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Арзимайдиган, кичкина, озгина. *Ҳозирча очган ерларни, менимча парча-пурча деб ҳисоблаш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ПАРЧИН [*ф-т*] **1**: **парчин қилмоқ** *айн.* **парчинламоқ** 2. *Пиёлани ерга уриб парчин қилди.* **Ер парчин бўлиб ётмоқ** қимирлашга ҳоли бўлмай ётмоқ.

2 *диал.* Тақа; нағал. *Отамнинг қўлида бир от турипти, Оёғига темир парчин урипти.* «Алпомиш». **Парчин мих** нарсаларни бириктиргач, учли томони ялпоқлаб қўйиладиган деталь.

ПАРЧИНЛАМОҚ **1** Парчин билан бириктирмоқ, маҳкамламоқ. | Умуман маҳкамлаб қўймоқ, бириктирмоқ. *Эшикни парчинлаб ташлади.* ▪ *Саидийни факультетга парчинлаган катта мих — Мунисхон.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Қапиштириб, ёпиштириб юбормоқ, эзиб ташламоқ, дабдала, ер билан яксон қилмоқ; парчин қилмоқ. *Тўпимиз миллионлаб ёвни парчинлар.* Ғ. Ғулом.

ПАРЧИНЛАНМОҚ **парчинламоқ** *фл. мажҳ. н. Ҳусайн Бойқаро олтин камарга бир қўлини тираган ҳолда, эзилган, парчинлангандек бўлиб, кўзларини қайга яширишни билмай қолди.* Ойбек, Навоий. *Бу йигит сариқ танли .. қизил кўзли, юзи парчинлангандек, юза бурунли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПАРҚИН *фольк.* Отнинг қўлтиғи, қўлтиқ (афсонавий «учар» отда қанот ўрнашган жойи). *Шакарбекнинг минган оти Ҳар тарафга олиб қочди, Парқинидан кўпик сочди.* «Ширин билан Шакар».

ПАРҚУ [*ф-т*] **1** *ҳўт* Оққушнинг пари билан тўлдирилган (ёстиқ, тўшак ҳақида). *Парқу ёстиқ.*

2 *от* Пар солиб тикилган болиш, пар ёстиқ. *Супабоп туркман гилам, кўрпа-тўшаклар қатма-қат, Ўлтириб сўзлашгани ёнбошда парқу ҳам шинам.* С. Абдулла. *Ўтирдилар бари, ёнбошда парқу Бошин қўйса, кишини элтар уйқу.* М. Алавия.

ПАРҲЕЗ [*ф-т*] Соғлиққа тўғри келмайдиган овқатлардан ўзини тийиш ва унинг тартиби. *Парҳезни касалликка қараб врач буюради.* ‖ *Парҳез овқат. Парҳез овқат ейдиган кишилар учун мослаштирилган ошхона.* **Парҳез қилмоқ** 1) соғлиғига тўғри келмайдиган овқатдан ўзини тиймоқ; 2) *кўчма* ҳазар қилмоқ, жирканмоқ. *Бу киши ҳеч нарсадан парҳез қилмайди.*

ПАРҲЕЗДОР [*ф-т*] Парҳез билан овқатланадиган, парҳездаги. *Парҳездорлар ошхонаси.*

ПАРҲЕЗКОР [*ф-т*] *эск.* Ҳаёт лаззатларидан, маишатдан ўзини тиювчи; тақводор.

ПАРҲЕЗЛИ **1** Парҳезга оид, парҳездорлар учун белгиланган. *Парҳезли овқат.*

2 *айн.* **парҳездор.** *Парҳезли бемор.* ‖ *Бу ерда ёвғон шўрва ичадиган парҳезлилар йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ПАСАЙМОҚ **1** Баландлиги нисбатан камайиб қолмоқ, чўкмоқ, ўтирмоқ. *Ер зичланиб анча пасайди.* ▪ *Ҳамма вақт шосупада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортуядек новча бўйи пасайди.* М. Ис-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моилий, Фарғона т. о. | Пастроқ тушмоқ. *Самолёт пасайди.*

2 Қамаймоқ, кучсизланмоқ, қайтмоқ (ҳодисаларнинг кучи, шиддати, даражаси, миқдори ва ш. к. ҳақида). *Оғриғим пасайди. Қуёш ҳарорати ҳали пасайгани йўқ. Шамол анча пасайди. Боланинг иссиғи пасаймади. Радионинг овози пасайиб қолди.* ▪ *Йўлдошевнинг йиғиси борган сари пасайиб, ниҳоят .. хўрсина-хўрсина жим бўлди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *Унинг вужудини қамраб олган ўт аста-секин пасайиб, кўнгли тобора совийбошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Юқори амалдан пастроқ амалга тушиб қолмоқ. *Мартабаси пасайди.*

4 *кўчма* Кибри-ҳавоси йўқолиб, шахти қайтиб, эпақага келиб қолмоқ, ҳовуридан тушмоқ. *Бир оз пасайинг. У анча пасайиб қолди.* **Попуги пасайди** шахтидан қайтди, ҳовуридан тушди, бўшашиб қолди. *Даъвогарнинг попуги пасайди.*

ПАСАЙТИРИЛМОҚ пасайтирмоқ *фл. мажҳ. н. Нархлар пасайтирилди.*

ПАСАЙТИРМОҚ пасаймоқ *фл. орт. н. Арғимчоқни пасайтирмоқ. Дори беморнинг ҳароратини пасайтирди.* ▪ *— Анча кутиш керакми,— овозини пасайтириб сўради йигит.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

ПАСАЙТМОҚ пасаймоқ *фл. орт. н.*

ПАСПОРТ [*р*<*фр*] 1 Эгасининг шахси ва гражданлигини кўрсатувчи ва тасдиқловчи ҳужжат. *Муддатсиз паспорт. Паспорт столи. Паспорт олмоқ.*

2 Машина, асбоб ва ш. к.нинг қаерда ишланганлиги, қандай қисмлари борлиги ва тузилиши каби асосий маълумотлар қайд этилган регистрация гувоҳномаси. *Автомобиль паспорти. Қўл машина паспорти. Радиола паспорти.*

ПАССАЖ [*р*<*фр*] Икки томонида қатор савдо дўконлари жойлашган ёпиқ бино, раста.

ПАССАЖИР [*р*<*нем*] Поезд, самолёт, пароход ва ш. к. транспорт воситаларида борувчи, қатновчи киши; йўловчи. *Пассажирларга хизмат кўрсатиш.* ▪ *Бу хилват жойга поезд келтириб ташлаган уч пассажир: бир йигит, унинг хотини ва ўғли эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Яна бир состав келиб пассажир поезд билан ёнма-ён тўхтади-да, Эргашнинг станцияга тушадиган йўлини тўсиб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПАССАТ [*р*<*нем*] *геогр.* Тропик кенгликдан экваторга томон эсиб турадиган иссиқ шамол.

ПАССИВ I [*р*<*лат*] *бухг.* Бухгалтерияда: баланснинг буромад, харажат, чиқим қисми; корхона, муассаса ва ш. к.нинг мажбурият ва қарзлари мажмуи; *акси* **актив** III. *Банк пассиви. Пассивга ёзмоқ.*

ПАССИВ II [*р* пассивный] Воқеликка, ишга лоқайд қарайдиган; ғайратсиз, фаолиятсиз, юрагида ўти йўқ; *акси* **актив** II. *Пассив киши. Ишга юзаки, пассив қараш.*

ПАССИВЛАШМОҚ Ўз фаолиятини сусайтирмоқ, пассив, лоқайд бўлиб қолмоқ.

ПАССИВЛИК пассив II *с. белги оти. Ишдаги пассивлик. Пассивлик кўрсатмоқ.*

ПАСТ [*ф-т*] 1 Юқори томон ўлчами, қадди, бўйи унча баланд бўлмаган, баландлиги, бўйи нисбатан қисқа; пакана, пастак. *Паст девор. Паст бўйли дарахт. Бўйи паст одам.* ▪ *Боғнинг атрофи эски, паст, лекин ямалиб-ясқалиб бутунланган деворлар билан ўралган.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Унча чуқур бўлмаган, саёз. *Паст дарё.*

2 Миқдори, даражаси унча катта бўлмаган, нисбатан кам, оз, қуйи. *Нархи паст мол.* ▪ *Абдулвоҳид Ҳусайн.. оддий котиб бўлиб, паст маош ила ишлар эди.* Ойбек, Нур қидириб. **Тузи паст** тузи кам, керагидан оз туз солинган.

3 Шиддати, кучи, даражаси унча катта бўлмаган, нисбатан кучсиз, заиф (иссиқлик, босим ва ш. к. ҳақида). *Паст температура.* | Унча баланд бўлмаган, бўш (овоз, нота ва ш. к. ҳақида). *Қулматқора эса гўр ичидан гапиргандай паст ва йўғон овоз билан давом этди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Сифати унчалик яхши бўлмаган; оддий, жўн. *Паст ипакдан тўқилган мато. Паст мол.* ▪ *— Менда паст нарса бўлмайди,— деди хўжайин.* Ойбек, Қутлуғ қон.

5 («бахт», «омад», «толе» *ва ш. к. сўзлар билан*) Унчалик яхши эмас, юришмаган. *Толеи паст.*

6 Серёғин, ёмон. *Бу йил ҳаво паст келди.*

7 *тар.* Синфий жамиятда: келиб чиқиши, насли-насаби, имтиёзли табақаларга хос бўлмаган, ноаслзода. *Зоти (таги) паст.* ▪ *Муқимий терс ўгирилиб чиқиб кетаркан, Ҳожи афандининг: Паст авом! — деб бақирганини эшитиб қолди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. [*Имом:*] *Отасини кўндирамиз, унинг таги паст, жазоси пул-да.* Ж. Шарипов, Хоразм.

8 *салб.* Арзимаган нарсанинг юзига борувчи; пасткаш. *Ҳаммага ҳам қилиғингиз шуми, ёки мени шундай паст хотин деб ўйладингизми?* Ойдин, Икки кўзи шунда. *Паст кишида одамият нима қилсин!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Назари паст** *ёки* **паст назар** *айн.* **паст** 8. *Арзу ҳолинг эшитмас, Унда ишинг ҳеч битмас. Шунчалик назари паст — Нима берсанг олар у.* «Муштум», 1962, № 3.

9 *от* Нисбатан қуйи ўрнашган жой; пастлик; чуқурлик. *Пастга тушмоқ.* ▪ *Тоғдан кумуш томчилар Пастга ғилдираб қолди.* Уйғун. | *с. т.* Ер, пол. *Челакни пастга қўй.*

10 *от* Уйнинг кираверишидаги эшикка яқин жой; пойгак. *Ибодилла ҳам акасидан бир қадам пастда тиз чўка қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Этиги лой бўлганидан Йўлчи танчага ўтирмай, наматнинг учини қайириб, пастроққа чўккалади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Авжи паст** 1) ўсиш, ривожланиш жиҳатидан орқада қолган, унча яхши ривожланмаган. *Авжи паст экинлар;* 2) *кўчма* кайфияти бузуқ, ҳар вақтдагидан кўра ҳафсаласи йўқроқ, суст. *Бугун дўстимнинг авжи пастроқ кўринади.* **Машқи паст** *айн.* **авжи паст** 2. **Қўли паст** 1) иши ўнгидан келмаган, омад кулиб боқмаган; 2) ютқизиш ҳолига келган, ютқизиш олдида турган. **Паст келмоқ** бўш келмоқ, ён бермоқ (баҳсда, жанжалда). **Паст тушмоқ** жаҳлидан, ҳовуридан тушмоқ. **Пастга урмоқ** камситмоқ, ерга урмоқ. [*Вали ака:*] *Бировнинг уйига бостириб кирибки, шунчалик пасткашлик қилишяптими, қўйинг, гаплашманг, нима қиласиз ўзингизни пастга уриб, жон ўғлим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПАСТА [*р*<*итал*] Медицина, косметика, рассомлик ва ш. к.да қўлланиладиган хамирсимон масса (дори, бўёқ ва ш. к.). *Тиш пастаси. Совун пастаси. Антисептик паста. Бўёқ пастаси.*

ПАСТАК [*ф-т*] *с. т.* Бўйи унчалик баланд бўлмаган, паст, пакана. *Элмурод Дўсматов, лой ва тор кўчада нотаниш ўспирин орқасидан одимлар экан, туман ичида .. пастак деворлар унинг кўз ўнгидан ўтар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар шўрсувдан ўтиб, маълум боғнинг пастак четан эшиги олдида тўхташди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ПАСТАРИН [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Сифати, даражаси, мавқеи унчалик баланд бўлмаган; оддий. *Пастарин мол.*

2 Пасткаш одамларга хос; тубан, разил. *Азизбек .. қамалнинг иккинчи куни ўрда томига чиқди, энг кейинги, ҳам энг пастарин чорани кўрмакчи эди, бу хоқон.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПАСТ-БАЛАНД 1 Бўйи, баландлиги ҳар хил, ҳар хил баландликдаги. *Паст-баланд болалар.* ▪ *Уфқни ўз гавдаси билан тўсган паст-баланд тоғлар қоп-қорайиб, ридо кийгандек силлиқ кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Турли табақадаги одамлар, катта-кичиклар. [*Оқилова:*] *Сиз маҳалланинг паст-баландини биласиз.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

2 Пастлик ва баландликлардан иборат; ўйдим-чуқур, нотекис. *Паст-баланд йўл.*

3 Турли икир-чикир, борди-келдилардан иборат бўлган. *Паст-баланд гаплар.*

ПАСТ-БАЛАНДЛИК Паст-баланд, нотекис жой. *Улар паст-баландликлардан туртиниб-суртиниб ошиб, қурилишдан узоқлашдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ПАСТКАШ [*ф-т*] 1 Арзимаган нарсанинг ҳам юзига борадиган, арзимас нарсаларга ҳам ўзини урадиган, назари паст. *Биздан сўнг яна учта-тўртта дўкондор кириб келади: ориқ-тирриқ, зиқна, кўпчилиги пасткаш одамлар.* Ойбек, Болалик. | *сўк.* Разил, ярамас.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шунақа бебурд, пасткашмидинг, Неъматжон, илон бўлиб авраган экансан-ку мени. А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ПАСТКАШЛАШМОҚ Пасткаш, назари паст бўла бормоқ, разиллашмоқ.

ПАСТКАШЛИК **пасткаш** *с. белги оти. Пулдорларга эгилиш пасткашлик эмасми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПАСТКИ 1 Пастда ўрнашган, нисбатан қуйидаги. *Бинонинг пастки қавати. Дарахтнинг пастки шохлари.* ▪ *Сихларда кабоб келгач, Бозоров жавоннинг пастки тортмасини очиб, бир шиша беш юлдузли коньяк олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мингбоши пастки лабининг ўнг қиррасини тишлаб, пича ямланиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қуйи, бошланғич. *Пастки курс.* ▪ *Қори пастки синфларни ўқитар ва ҳар ёз ўқитувчилар қайта тайёрлов курсида ўқиб билимини ошириб турарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАСТЛАМОҚ 1 Пастроқ тушмоқ, пастга томон ҳаракат қилмоқ; пасаймоқ. *Самолёт пастлаб учиб ўтди.* ▪ *Шу йўлдан пастлаб кетаверишда, маҳалла хонадонлари тугагач, .. узун бино кўрасиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *кўчма* Паст тушиб, пасайиб кетмоқ. *Иш суръати пастлаб кетди. Сўнгги йилларда у пастлаб кетди.*

ПАСТЛАНМОҚ **пастламоқ** *фл. ўзл. ва мажҳ. н. кам қўлл. Ҳали машинанинг қораси кўздан ўчмасдан, бирдан икки самолёт пастланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПАСТЛАТМОҚ **пастламоқ** *фл. орт. н. Қанотини пастлатмоқ. Чироқни пастлатмоқ.* ▪ *Ҳайдарбой эшикдан чиқар-чиқмас яна ҳовлиқиб ичкари кирди-да, .. овозини пастлатиб маълум қилди: — Райком экан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПАСТЛАШМОҚ 1 **пастламоқ** *фл. ўзл. н. Унинг авжи анча пастлашди. Самолёт пастлашди. Ҳаво пастлашди.*

2 *айн.* **пасткашлашмоқ.**

ПАСТЛИК 1 **паст** *с. белги оти.* — *Бу одамгарчиликдан, виждондан эмас, бу пастлик,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Паст ер, ўр, чуқурлик. *Қанизак пастликка тушиб кетганида орқасига бир қайрилиб қаради.* А. Каҳҳор, Қўшчинор. *Улар сув ёқалаб бориб пастликка тушдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Йўлчи отни елдириб, тепаликда кетаркан, орқада қолган пастликдаги боққа беихтиёр қаради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПАСТҚАМ 1 Киши назари тушмайдиган; одамлар кам бўладиган; хилват, овлоқ. *Каллакесарлар ишларини бажариб, Исломхўжанинг ўлигини мозористон ичида қолдириб, пастқам кўчалардан қочдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. ‖ *Ғозга қараб кампир ўғли жўнади. Пастқамдан паналаб кетиб боради.* «Алпомиш».

2 *диал.* Унча баланд бўлмаган, пастак, паст ва кўримсиз (уй ва бинолар ҳақида). *Ўз шаҳрининг пастқам уйларда жаранглаганидан Аваз бениҳоя хурсанд, бу нарса унга яна илҳом бағишлар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Теварак атрофга нисбатан паст, чуқур. *Пастқам жар лабида шум толу Анор ҳамда бир Итбурун ўсарди қатор.* Я. Курбон.

ПАСТҚАМЛИК 1 **пастқам** *с. белги оти. Кўчаларнинг пастқамлиги.*

2 Киши назаридан узоқ, пастқам жой. *Сидиқжон Баҳрабодга кечки пайт, пастқамликдан, қалин дарахтзор ва адир оралиқларидан бошланган шом қоронғуси борлиққа тарқала бошлаганда, кириб келди.* А. Каҳҳор, Қўшчинор.

ПАСХА [*р*<қадимги яҳудийча] *дин.* 1 Христиан динининг афсонавий асосчиси Христос тирилишига бағишланган байрам.

2 Яҳудийларда: баҳорги диний байрам.

ПАТ I 1 Парранданинг дум ва қанотларини ташкил қилган, мугузсимон узун найчанинг икки ёнидан икки қатор бўлиб ўсиб чиқадиган парлардан иборат аъзоси. *Товуқ пати. Дум патлари.* ▪ *Саид Амин сўйилган ўнтача беданани олдига уйиб қўйиб патларини юлмоқда.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Мато, гилам ва ш. к.нинг юзини қоплаб олган сунъий тук. *Гиламнинг пати.* ▪ *Чўққи соқол, бошига пати тўзиб кетган сурма ранг духоба дўппи кийган, кўзойнакли, олтмиш ёшлардаги чол велосипед миниб келиб қолди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

♦ **Патини юлмоқ** бор-йўғини олиб қўймоқ, шилмоқ. **Қитиқ патини юлмоқ** нозик жойини топиб тилини қисиқ қилиб қўймоқ, мулойим қилиб қўймоқ. [*Берди:*] *Мен буларингнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб олмоқчиман!* А. Қодирий, Обид кетмон.

ПАТ II [*р*<*лат*] Шаҳматда: ўйин дуранг ҳисобланишининг бир тури. *Ўйин пат бўлди.*

ПАТАК 1 Оёқ кийими ичига тўшаладиган, қалин ва юмшоқ матодан, мас. кигиздан қирқиб солинадиган нарса.

2 *сўт* Чигиллашиб, бир-бирига ёпишиб кетган (соч, соқол, юнг ва ш. к. ҳақида). *Чолнинг патак соқоли кирликдан оқини йўқотган.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўнг қўлини аста узатиб, унинг патак бўлиб кетган сочларини силади.* А. Мухтор, Туғилиш. **Патак илдиз** йўғон илдиздан ўсиб чиққан майда зич илдизчалар.

♦ **Патагига қурт тушди** *айн.* **пайтавасига қурт тушди** *қ.* **пайтава.**

ПАТАРАТ: **патарат топмоқ** *с. т.* пароканда бўлиб махв бўлмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. *Патарат топган бойлар. Эски урф-одатлар патарат топиб кетди.* ▪ *Омбор, сушилка қуриш учун берилган материалларни ўз ўрнида фойдаланмай патарат топтириб хижолат бўлиб юрган бетайин раисларни ҳам биламиз.* А. Муҳиддин, Ошналар.

ПАТЕНТ [*р*<*лат*] 1 Ихтирочининг ўз ихтироси учун олган ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат. *Қашфиёти учун патент олмоқ.*

2 *тар.* Савдо-сотиқ ёки бирор касб-ҳунар билан шуғулланиш учун рухсат берилганлиги ҳақидаги ҳужжат. *Илгариги катта дўконини ёпиб, патентини топширди.* А. Каҳҳор, Сароб.

ПАТЕФОН [*р*<*фр*] Граммофон пластинкасига ёзиб олинган музика, ашула, нутқ ва ш. к.ни эшиттирадиган аппарат. *Патефон пластинкаси. Патефон қўймоқ. Патефон эшитмоқ.* ▪ *Сенинг сапёрлигинг менинг созандалигимга ўхшаса керак. Мен ҳам патефон бўлса, ҳар қандай куйни нотасиз чалаверaман.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПАТИЛА Ўрилмаган, шокила (соч, гажим ҳақида).

ПАТИЛА-ПАТИЛА Ўрилмаган, шокила-шокила. *Рустам уни дарров таниди: Катя! Ўзи! Кўнғир сочлари патила-патила, мовий кўзларида қуёш ёнади.* В. Ғофуров, Вафодор.

ПАТИЛЛАМОҚ Пат-пат овоз чиқармоқ, патирламоқ. *Ора-сира мотоцикл патиллаб ўтиб қолади-да, чўл бағрига ўқдек санчилиб, бир зумда йўқ бўлиб кетади.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Хотин чарс беданадай патиллаб, қочмоқчи бўлганида юзини карнайгулнинг поясига уриб олди.* А. Каҳҳор, Майиз емаган хотин.

ПАТИЛЛАТМОҚ **патилламоқ** *фл. орт. н.* — [*Шамси*] *мотоциклини патиллатиб сулувингизнинг олдига кетди,— деди чол меҳмонга.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ПАТИНЖОН *диал.* Потинжон.

ПАТИР I, **патир нон** Оширилмаган хамирдан чекичлаб тайёрланган юпқа нон. *Ёғли патир.* ▪ [*Жондор*] *хамири нуқул қаймоққа қорилиб оғизда эриб кетувчи оппоқ патир нонларни .. ушатиб ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Патир ушатиш** *этн.* унашиш, унаштириш маросими. *Хадича келин Шакархоннинг сочини ўриб туриб: — Ҳа, нима гап, яна патир ушатиш бўляптими? — деди.* Ойдин, Ўзи монанд. **Хамир учидан патир** катта нарсанинг, ишнинг бошламаси, дастлабки кичик бир қисми, улуши. *Бу ўтириш хамир учидан патир, катта зиёфат кейин бўлади.* ▪ *Бу хамирнинг учидан патир, ўз қўлим билан экkан ҳандалакнинг тўнғич ҳосили.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ПАТИР II *тақл. с.* Кескин қанот қоқиш, тез айланиш ва ш. к. ҳаракат ва улардан чиқадиган товуш ҳақида. *Каптар патир этиб қўлдан чиқди.*

ПАТИРЛАМОҚ 1 «Патир-патир» овоз чиқармоқ, патилламоқ. *Бодроқ патирлаб очила бошлади.* ▪ *Ўрмон шитирлаб қолди, Барглар патирлаб қолди.* Ҳ. Олимжон.

2 Тез ва кетма-кет пайдо бўлмоқ. *Тиниқ кўк кэзида юлдузлар патирлаб бошлади.*

ПАТИРЛАТМОҚ **патирламоқ** *фл. орт. н. Мотоциклни патирлатиб кетмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПАТИРЛАШМОҚ патирламоқ *фл. бирг. н. Товуқлар патирлашиб тўрт тарафга учдию, қатиқ солинган коса супадан тушиб, чил-чил бўлди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ПАТИР-ПАТИР патир II *с. такр. Қушлар патир-патир учиб кетди.* ▪ *Метин, беллар патир-патир Ишлайди канал ичида.* «Фольклор». *Фаранг милтиқ патир-патир Отилди майдон ичида.* «Равшан».

ПАТИР-ПУТУР *тақл. с.* Тез, кескин ҳаракат ва ундан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Хўрозларнинг патир-путури.* ‖ *Патир-путур отишма.* ▪ *Кунлардан бир кун қош қорайганда .. каптархона ичи бирдан тўс-тўполон, патир-путур бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Патир-путур ишламоқ** тез, апил-тапил ишламоқ.

ПАТЛИ 1 Пат билан қопланган, пати бўлган. *Кўркам патли қуш.*

2 Сунъий тук билан қопланган, тукли. *Патли мовут.* ▪ *У [Аҳмад махдум] мадраса томининг жанубий-шарқий бурчагида .. супа устига патли гиламча ёзиб ўтирган эди.* Айний, Эсдаликлар.

ПАТНИС [*р* поднос] 1 Идиш-товоқларни солиб ташиш ёки нон, қанд-қурс солиб дастурхонга қўйиш учун белгиланган кенг, ясси, четлари сал қайрилган металл буюм. *Гулдор патнис.* ▪ *Хилма-хил, ранг-баранг қимматбаҳо мева-чевалар билан лим тўлган патнислар кетма-кет етказилиб турилади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Адолат чиқари кириб патнис тузаб, дастурхонга ўраб чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гуломжон кулиб туриб, олдидаги бўш қовун косаларини патнисга солди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Меҳмонларнинг олдига қўйиш учун тузалган шундай идиш. *Унинг [Мирзакаримбойнинг] кампири патнис ва бир чойнак чой олиб чиқди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Самовар патнис** самовар остига қўйиладиган патнис.

3 Духовкада пиширилади ган нарса териб қўйиладиган ясси тунука. *Сомсаларни патнисга териб духовкага қўймоқ.*

ПАТОГЕНЕЗ [*р*<*грек*] *мед.* Касалликнинг, касаллик жараёнининг пайдо бўлиши ва тадрижий такомили, шунингдек, патологиянинг шу жараённи ўрганадиган бўлими.

ПАТОЛОГ [*р*] Патология врачи, мутахассиси.

ПАТОЛОГИК [*р* патологический] *мед.* 1 Патологияга оид. *Патологик анатомия. Патологик физиология.*

2 Нормадан ташқари, носоғ организмга хос. *Патологик белгилар. Патологик ҳодиса.*

ПАТОЛОГИЯ [*р*<*грек*] *мед.* 1 Организмдаги касаллик жараёнини, нормадан чиқиш ҳолатлари ва сабабларини ўрганадиган фан.

2 Нормадан четга чиқиш ҳолати, анормал тузилиш; анормаллик.

ПАТ-ПАТ *тақл. с.* Мотордан отилиб чиқаётган газнинг узиқ-узиқ товуши ҳақида. *Раъно идорага яқинлашар экан, бирдан пат-пат қилган мотор товуши жимликни бузди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ПАТРАҚ *диал.* Варрак.

ПАТРИАРХ [*р*<*грек*] 1 *тар.* Уруғчилик жамиятида уруғ бошлиғи.

2 Православ черковида: энг олий ҳуқуққа эга бўлган руҳоний ва унинг унвони.

ПАТРИАРХАЛ [*р* патриархальный] Патриархатга, хўжалик ва ижтимоий муносабатларда эрларнинг ҳукмронлик даврига оид. *Патриархал тузум. Патриархал шаҳар.*

ПАТРИАРХАТ [*р*<*грек*] 1 *тар.* Ибтидоий тузумнинг матриархатдан кейинги, оилада, хўжалик ва ижтимоий муносабатларда эрлар ҳукмронлик қилган давр, оталик даври; *тақ.* **матриархат.**

2 Патриарх қўл остидаги черков.

ПАТРОН [*р*<*фр*] 1 *ҳарб.* Гильза ва унга жойланган порох заряди, пистон ва отилиб чиқадиган ўқ. *Милтиқ патрони. Пистолет патрони. Ўнта патрон жойланадиган магазинли автомат.* ▪ *Қоровуллар қўлларидаги милтиқларни яна бир карра кўздан кечириб, эҳтиёт патронларини ҳозирладилар.* Айний, Қуллар.

2 *тех.* Токарлик ёки пармалаш станокларининг ишлов бериладиган детални ёки кесувчи асбобни тутиб турадиган қисқичи. *Пармани патронга ўрнаштирмоқ.*

3 Электр лампочкасини бураб киритиладиган ва уни электр тармоғига уланадиган қисм.

ПАТРОНАЖ [*р*<*фр*] Уйда даволанаётган беморларга ва шунингдек уйда тарбияланаётган гўдакларга кўрсатиладиган медицина хизмати.

ПАТРОНТАШ [*р*<*нем*] Милтиқ ва тўппонча ўқлари жойлаб олиб юриладиган махсус асбоб ёки камар, ўқдон. *Лола югурганича ўтовига кириб, қозиқдан милтиқ, патронташни олиб чиқди.* Ё. Шукуров, Довюрак қиз. *Ўқ-дорилар ҳам етарли эканлиги кўриниб турарди: баъзилар катта патронташларини елкага осиб .. олган эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПАТРУЛЬ [*р*<*фр*] Маълум районнинг хавфсизлигини таъминлаш ва тартиб сақлаш учун қўйилган кишилар ёки самолёт, кема ва ш. к. группаси. *Куролли патруль. Милиция патрули. Дружиначилар патрули.* ▪ *Билагига қизил лента боғлаган патруль — матрослар вокзалга яқин келган халқ тўлқинини кузатар ва тартибга солиб турар эди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

ПАТТА *с. т.* 1 Билет; чек; талон. *Поезд паттаси. Бозор паттаси.*

2 Гувоҳнома, ҳужжат. — *Куёвинг Маъмуржон билан загснинг никоҳ паттасини оласизлар,— деди Мамасаид.* П. Турсун, Ўқитувчи.

♦ **Паттасини (қўлига) бермоқ** (*ёки* **тутқизмоқ**) рухсатини бермоқ, бўшатмоқ, ҳайдамоқ, жўнатмоқ. *Ғиди-биди қилса, паттаси ўша куни қўлига тутқазилади.* ▪ *Раиснинг паттасини қўлига бериб юборганимизга бу йил роса тўрт йил бўлди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. **Паттаси (қўлига) тегди** рухсат берилди, бўшатилди, жўнатилди.

ПАТТАЧИ *с. т.* Патта, билет, чек, талон берадиган киши. — *Бунга [трамвайга] тушиб, бир гашт қилардик, мулла жиринг йўқ. Осилсак паттачидан калтак ейимиз,— деди ўртоқларимиздан бири.* Ойбек, Болалик. — *Бозор дарвозаси олдида турган паттачининг олдига қовун билан тарвузни омонат қўйиб ичкари кирдик,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПАТТОЙИ: паттойи кавушини судраб қолмоқ бор-йўғидан айрилиб, почор аҳволга тушиб қолмоқ, миррасига тақалмоқ.

ПАУЗА [*р*<*лат*] 1 Нутқ орасидаги узилиш, танаффус, сукут. *Пауза чўзилиб кета бошлагандан кейин Гавҳар ўрнидан туриб, орқасига ўгирилди-да: — Ҳа, қани, ким қайси мавзуга қизиқади? — деб сўради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *муз.* Куй, ашула ўртасида узилиш, тўхташ ва унинг нотадаги белгиси.

ПАФОС [*р*<*грек*] *кт.* Кўтаринки руҳ, жўшқинлик, завқ-шавқ. *Пафос билан гапирмоқ.* ▪ *Ҳамма теримда унумли меҳнат пафоси билан яшамоқда.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ПАФОСЛИ *кт.* Завқ-шавқ билан тўлган, кўтаринки, жўшқин. *Пафосли шеърлар.*

ПАХМАЙМОҚ Тартибсиз ўсиб кетмоқ, чигал ва тўзиган ҳолга келмоқ, ҳурпаймоқ (соч, соқол, юнг ҳақида). *Кийимларим йиртилиб, тиззаларимнинг кўзи шилиниб, соқолларим пахмайиб кетди.* И. Раҳим, Оловкор.

ПАХМАЙТИРМОҚ пахмаймоқ *фл. орт. н. Сочини пахмайтириб қўймоқ.*

ПАХМОҚ I 1 Тартибсиз ўсиб кетган, ўсиқ, ҳурпайган (соч, соқол, юнг ҳақида). *Пахмоқ соч.* ▪ *Чўпон ота .. пахмоқ соқолларини силаб, бағрини офтобга тоблаб, тоғ бағрига ёнбошлади.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Қози поччам айтадилар: «Қўйдингми аҳмоқ?» — «Қўймас эдим, жон тўражон, сочлари пахмоқ».* «Фольклор». | Шох-шаббаси тартибсиз ўсиб тарвақайлаган сада шаклидаги. *Сидиқжон катта йўлдан анча четда, каттакон пахмоқ бир дарахт остида милтиллаб турган чироққа томон бурилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Юнги ёки соч-соқоли ўсиқ, бароқ. *Жунлари ўсиқ пахмоқ қўйлар бўйинларини чўзганча сув тўлатилган охурларга интилади.* С. Анорбоев, Ҳаракатда баракат. *Тупроққа қоришиб ётган катта, пахмоқ кучук занжирини шалдиратиб ўрнидан турди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПАХМОҚ II Бир томони тукли ип газлама; бумазей. *Пахмоқ кўйлак.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПАХСА [*ф-т*] Пишитилган лойдан устма-уст босиб қурилган девор ва унинг ҳар бир қавати, қатори. *Бир пахса девор. Пахса қўймоқ (урмоқ).* ▪ *Икки пахса бўлган пастгина девор бир иргишда ошилди.* Айний, Қуллар. *Пахса деворлар нураб, қатор туяларнинг ўркачларидек баланд-паст бўлиб қолган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Қўлини пахса қилмоқ** қўлини тингловчи томон чўзиб дағдаға билан гапирмоқ. *Комил ўрнидан дик этиб турди-да, қўлини пахса қилиб, раисни сўкди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПАХСАЗАН [*ф-т*] *эск.* Пахсакаш, деворзан.

ПАХСАҚАШ [*ф-т*] Пахса девор урувчи, деворзан.

ПАХСАЛИ Пахсалардан қурилган. *Ичкари ҳовли тўққиз пахсали девор билан ўралган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ҳув оқарган қўшқаватли қўрғонча, Деворлари тўрт пахсали, мустаҳкам.* Ғ. Ғулом.

ПАХСАЧИ Пахса девор урувчи, деворзан.

ПАХТА 1 Ғўза ўсимлигининг чигитда ҳосил бўладиган толалардан ташкил топган оппоқ юмшоқ маҳсули. *Узун толали пахта. Чигитли пахта. Чигитсиз пахта. Пахта териш. Эски пахта бўз бўлмас, асли душман дўст бўлмас.* Мақол. ▪ *У кечқурун терган пахтасини табелчига ўтказиб, ювиниб-тараниб .. қишлоққа жўнади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ипак пахта** толаси ингичка, узун ва пишиқ пахта. *Тилда достон Фарғона — Ипак пахта диёри.* Ё. Мирза. **Пахта тозалаш** 1) пахтани хас-хашак, чанг-тўзондан тозалаш; 2) пахтани чигитдан айириш. *Пахта тозалаш заводи.*

2 Чигитдан ажратилган шу маҳсулот; момиқ. *Пахтадан ип йигирмоқ.*

3 *с. т. айн.* **ғўза** 1. *Узоқ-узоқда ҳали кун кўтарилмаганига қарамай, .. қўлларига кетмон ушлаган йигитлар пахта суғориб юрийдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

◆ **Қўзининг пахтасини чиқармоқ** *қ. кўз.* **Пахта олма** узоқ сақланмайдиган эрта пишар маҳаллий олма нави. *Пахта олма пишди, шотут қизарди, Учинчи чопиқни бошладик кеча.* Ғ. Ғулом.

ПАХТАДОҒ Пахтани ўтга тоблаб ёки қизитилган ёққа булаб, шишга, ярага қўйиладиган иситувчи компресс. *Пахтадоғ шишни қайтаради.* **Пахтадоғ қилмоқ** қизитилган ёққа булаган ёки ўтга тобланган пахта билан компресс қилмоқ.

ПАХТАЗОР Ғўза экилган жой, ғўза билан банд ер, дала. ‖ *Пахтазор водий. Муҳаббат опа ўрнидан туриб пахтазорга қаради, унинг ҳали пахта тераётганини кўргач: — Овқатга кел, Фотима! — деб чақирди уни.* Айний, Қуллар.

ПАХТАК Дуккаклиларга мансуб бўёқчиликда хомашё сифатида ишлатиладиган бута.

ПАХТАҚАШ *тар.* Чувилмаган кўсакларни сотиб олиб, чувиб ёки чувитиб, баъзан чигитдан ҳам ажратиб сотиш билан шуғулланган киши, савдогар; пахтафуруш. — *Илоҳи товба,— деди бир пахтакаш, бола-чақалар бир ҳафта тирноқ кўчириб ғўза чувиганлар.* Айний, Қуллар.

ПАХТАКОР 1 Чигит экиш иши билан шуғулланувчи, пахта етиштирувчи деҳқон. ‖ *Пахтакор бригада.* ▪ *Олтин пахта ифтихоринг, Шуҳратлидир пахтакоринг, Қундек равшан истиқболинг, Камол топгин республикам.* Ё. Мирза. «*Биз хўжалик йилида колхозимизни каттакон бақувват пахтакор колхозга айлантиришимиз .. керак*», — *деди* [*Бўтабой*]. А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Чигит экиб пахта етиштириладиган. *Пахтакор ерлар.*

ПАХТАКОРЛИК 1 **пахтакор** *с. касб оти. Донгдор пахтакорлигимиз оламга машҳур.*

2 *айн.* **пахтачилик** 2.

ПАХТАЛИ Пахтаси бўлган, пахта солинган. *Пахтали шим. Пахтали чопон.* ▪ *Очил эса ёқаси ва енгларига қўнғир клеёнкадан жияк қўйиб тикилган эски пахтали фуфайкада, оддий трико шим ва фуражкада эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПАХТАЛИҚ *с. т.* Авра ва астар орасига пахта солиб тикилган қишлик уст кийим. *Кумуш тонг билан бирга уйғонган Фарғат калта пахталигини кийиб, далага чиқиб кетди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

ПАХТАТИҚАН Пояси қисқа, барглари майда тиканли ёввойи ўт.

ПАХТАФУРУШ 1 *тар.* Пахта савдоси билан шуғулланган киши. *Мен Абдурашид пахтафуруш деган бойнинг аравасини минар эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Пахта сотувчи.

ПАХТАЧИ 1 *эск.* Пахта тозалаш ва пахта савдоси билан шуғулланган бой. *Дада, энди пахта заводи қурмасак бўлмайди. Модомики, пахтачи бўлдим, заводсиз илож йўқ.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Ғўза экиш, пахта етиштириш билан шуғулланувчи деҳқон; пахтакор. *Кампирнинг бир қизи колхоз раиси, бири қишлоқ советининг аъзоси, биттаси колхознинг сут фермасида ишлайди, ўғли тажрибакор пахтачи.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ПАХТАЧИЛИК 1 **пахтачи** *с. касб оти. Пахтачилик билан шуғулланмоқ.*

2 Қишлоқ хўжалигининг ғўза экиш, пахта етиштириш иши билан шуғулланувчи тармоғи. *Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг асосий тармоғи — пахтачиликдир. Пахтачиликнинг ривожланиши. Пахтачиликни механизациялаштириш. Пахтачилик совхози. Пахтачилик илмий-текшириш институти.*

ПАХТАШУНОС Пахта илми ва пахтачилик иши билан шуғулланувчи мутахассис.

ПАЦИФИЗМ [*р<лат*] Ҳар қандай урушни, шу жумладан, миллий озодлик, революцион ва бошқа адолатли урушларни рад этувчи, капиталистик тузум шароитида ҳам тинчлик бўлиши мумкин деб тарғиб қилувчи буржуа оқими. *Ишчилар синфини аҳмоқ қилиш формаларидан бири — пацифизм ва сулҳ тўғрисида абстракт тарғибот юргизишидир.* В. И. Ленин, РСДРП чет эл секцияларининг конференцияси.

ПАЦИФИСТ [*р*] Пацифизм тарафдори.

ПАЦИФИСТИК [*р* пацифистский] Пацифизмга ва пацифистга оид. *Пацифистик қараш. Пацифистик ҳаракат.*

ПАЧАВА Ниҳоят даражада ёмон, расво (иш, аҳвол ҳақида). [*Шокир ота*] *ёлғиз ўзи эмас, балки бутун аҳли косибнинг аҳволи пачава эканини очиб ташлади.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пачавази чиқди** ниҳоят даражада ёмонлашди, расво бўлди, расвоси чиқди. *Ахир, салгина ношудлик ишнинг пачавасини чиқариб қўяди.* Н. Фозилов, Оқим.

ПАЧАҚИЛАШМОҚ Бекорга тортишмоқ, ади-бади айтишмоқ. *Соҳиб қори бетга чопар Бегимхон билан пачакилашиб ўтирганси келмай, ташқарига чиқа бошлаган эди, Бегимхон уни этагидан судраб яна айвонга олиб чиқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Э, шу билан пачакилашиб ўтирадиган аҳмоқ борми.* Н. Сафаров, Уйғониш.

ПАЧАҚ 1 Букилиб, эзилиб ёки синиб ичига ботган; мажақ. *Пачақ челак. Машинанинг қаноти урилиб пачақ бўлибди.* ▪ *Йигит узоқда ҳайбатли темир уюмлари сингари ағанаб ётган пачақ паровозларга тикилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *У* [*самоварчи*] *устанинг қўлига туша-туша хўп эзилган, қорни пачақ, чиркин катта самоварнинг олдида ёғоч елкасини қисиб ўтирарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Синиқ, синган. *Пачақ тухум.* **Пачағи чиқди** 1) пачақ бўлди. *Челакнинг пачағи чиқди;* 2) *кўчма* абжағи чиқди, тор-мор бўлди. *Урушда пачағи чиққан бу «зобит»лар ҳали ҳам ўзларини кўкларда ҳис қилар, ҳали ҳам ғолиблардек мағрур эдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. | Уринган, эзилган. *Пачақ олма.*

2 *кўчма* Яхши ўсмай, ривожланмай майда бўлиб қолган; реза, ушоқ. *Пачақ бола. Пачақ ўсимлик.* ▪ *Ҳавас қилиб келган Бургутим ҳар куни кўриб юрган оддий кишилардай, жуссаси ҳам, юзи ҳам, кўзи ҳам, қарашлари ҳам оддий, пачақ бир йигит бўлиб чиқди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ПАЧАҚЛАМОҚ 1 Пачақ қилмоқ, мажақ қилмоқ, эзмоқ. *Бола тухумни пачақлади.*

2 *кўчма* Тор-мор қилмоқ, абжағини чиқармоқ. *Душман армиясини пачақламоқ.*

ПАЧАҚЛАНМОҚ **пачақламоқ** *фл. мажҳ. н. Ойим бошимга жўва билан урганда қалпоқ тагида бўлган тухум пачақланган эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПАЧАҚ-ПАЧАҚ Ҳамма ёғи пачақ бўлган, пачағи чиққан; абжақ. *Тарелка тошга урилиб пачақ-пачақ бўлди.* ▪ *Шашвар тўқмоқ билан бошига урдим, боши пачақ-пачақ бўлиб кетди.* «Эртаклар».

ПАЧҚА [*р*] Тахланган, ўралган, боғланган ёки қутичага жойланган бир турдаги нарсалар. *Ўн пачка қалам. Тўрт пачка папирос. Бир пачка чой.*

ПАЧҚАЛАМОҚ Бир хилдаги нарсаларни тахлаб, ўраб боғламоқ ёки қутичаларга жойламоқ. *Уч сўмликларни пачкаламоқ. Дафтарларни пачкаламоқ. Сигареталарни пачкаламоқ. Чой пачкаламоқ.* ▪ *Зоҳир ака қирқиб четин, Пачкалаб тез бирин-кетин, Ҳар томонга жўнатади, Китобхонни қувнатади.* О. Юнусхонов.

ПАЧҚАЛИ Пачкаларга жойланган, пачкаланган. *Пачкали қалам. Пачкали печенье.*

ПАШМАК I [*ф-т*] Ёғда қовурилган ун ва қиёмдан тайёрланган тола-тола маҳаллий ширинлик. *Боққоллар кичкина-кичкина дўнчаларида ярим кечага қадар савдо қиладилар. Пашмак, турли-туман .. ҳолвалар, миста-бодом, аччиқ-чучук мағизлар, новвотлар, парвардалар, отнон, хўроз қандлар сероб.* Ойбек, Болалик.

ПАШМАК II [*ф-т*] *бот.* Шўралар оиласига мансуб, танаси қалин тола ва тангачалар билан қопланган, бир йиллик ўсимлик.

ПАШМАЛОҚ Бошқаларга нисбатан энг кейинги ўринда турган, ҳали кўзга кўринмаган, мавқеи, мартабаси паст; оддий. *Пашмалоқ савдогар.* ▪ *Мен энди .. мадрасада пашмалоқ махдумлардан бўлиб қолдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ПАШША [*ф-т*] Ёзда жуда кўпайиб кетадиган қўш парда қанотли ҳашарот. *Йўл пашша. Пашшаларни қўримоқ. Қора пашша.* ▪ *Атрофда ғув-ғув пашша: оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқулади, қулоқни узади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ҳаммаёқ жим. Фақат пашша ғинғиллайди.* А. Қаҳҳор, Бемор.

◆ **Ошга пашша тушди** бегона киши аралашиб ишни бузди, ишнинг белига тепди. — *Эсизгина, энди гаплаша бошлаган эдик-а. Ошга пашша тушди,— деди Элмурод бошини чайқаб.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Пашша қўриб ўтирмоқ** бекор кун ўтказмоқ. [*Бобоқул ота:*] *Ҳамма далага ёпишиб ётган бўлса-ю, мен идорада пашша қўриб ўтирсам келишмас.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Пашшадан фил ясамоқ** *ёки* **пашшани** (*ёки* **пашшадай нарсани**) **фил қилмоқ** арзимас нарсани ошириб юбормоқ, улғайтириб кўрсатмоқ, ҳаддан ташқари муболаға қилмоқ. *Уззукун пашшани фил қилиб, қаёқдаги гапларни чулғатиб юрдингиз, мана энди эл олдида юзингиз шувут.* А. Муҳиддин, Кўнгиллар.

ПАШШАХОНА [*ф-т*] Пашша ва чивиндан сақланиш учун тутиладиган махсус чодир. *Пашшахонада ухламоқ.* ▪ *Пашшахонага қамалиб олган искабтопар, Иқболнинг юзини чақиб, уйғотиб юборган эди.* С. Абдулла, Иқбол.

ПАШШАХЎРДА [*ф-т*] Бирор жойга тез-тез келиб турадиган, хира бўлиб ёпишиб олган одам. *Пашшахўрда бўлмоқ.* ▪ [*Уста:*] *Пашшахўрдаларни қувиб, полвоннинг жиловини тортиб қўясан.* О. Ёқубов, Ларза. *Карвонсаройларда ният бузуқ, шубҳали одамлар ҳам пашшахўрда бўларди.* М. Осим, Ўтрор.

ПАШШАҚЎНМАС Тиканакли, хушбуй йирик гулли бутасимон ўсимлик.

ПАҚ *тақл. с.* Портлаш, отилиш ва ш. к. ҳолларда эшитиладиган кескин товуш ҳақида. *Шар «пақ» этиб ёрилиб кетди.* ▪ *Милтиғидан «пақ» этган овоз чиққач, бир одам дарахтнинг катта томирига .. мункиб тушиб, қимирламай қолди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Эндигина қизиқнинг оёғи бошига етганда, бир нарса «пақ» этиб кетади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ПАҚИЛЛАМОҚ «Пақ» этган товуш чиқармоқ. *Йўлнинг ярмига борганда мотор, тумов бўлгандек бир-икки пақиллаб, машина тўхтаб қолди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Аввалига пақиллаган, кейин вишиллаган, сўнг қулт-қулт этган овоз чиқди.* С. Маҳкамов, Ёстиқ ичида игна.

ПАҚИЛЛАТМОҚ **пақиллamoқ** *фл. орт. н. Милтиқ билан пақиллатиб отмоқ.*

ПАҚИР I Сув ва бошқа суюқликлар ташиш ва асраш учун ишлатиладиган, бандли цилиндрик идиш; челак. *Афанди бир кун кечаси, қудуқдан сув олгани пақир солган эди, сувда ойнинг аксини кўрди.* «Латифалар».

ПАҚИР II *эск.* Икки тийинлик чақа. *Сўзимга ишон, бошқа бир пақир ҳам пулим йўқ.* И. Акрам, Адолат. *Шундай хурсандликдан бир-икки марта бўлса, менинг ёнимда бир пақир ҳам қолмас экан.* «Латифалар».

◆ **Бир пақирга қиммат** (*ёки* **арзимайди**) ҳеч нарсага арзимайди, жуда ёмон, арзимас.

ПАҚПАҚ I Болаларнинг бир бўлак лойни пиёла шаклига келтириб, тўнтариб ерга уриб пақиллатиш ўйини. *Пақпақ ўйнамоқ.*

ПАҚПАҚ II Кўсакка ўхшаш ичи бўш мевали кўп йиллик ўсимлик.

ПАҚҚОС *рвш* Бус-бутун, қолдиқсиз; бутунлай. *Семиз кийикнинг юмшоқ гўштидан пиширилган овқат, ҳазил ва кулги аралаш, пақкос ейилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Унинг ёнида бўлсанг, ўтмишингни пақкос унутасан, соб бўлган одам эмаслигингни дарров пайқайсан.* А. Мухтор, Туғилиш.

ПАҒА 1 *эск.* Чархда ип йигириш учун тахтакачда пилталаб, юмалоқлаб қўйилган бир сиқим чигитсиз пахта, пахта пилтаси.

2 Пахта каби юмшоқ ёки тарқалувчан нарсаларнинг бир парчаси, уюми ёки тўдаси. *Пахта пағалари. Тутун пағаси.* ▪ *Даштнинг у ер-бу ерида .. қор пағалари ётар эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Тоғ томонидан кўтарилиб, қуёш бетини қоплаб турган бир пағa булут чўкканда, Тиктепа ерлари нур ичига чўмиб кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ПАҒАМОЛ *эск.* Чигитсиз пахтани ҳимариб, пилталаб, юмалоқлаш учун ишлатиладиган қаламсимон асбоб; пилтакач.

ПАҒА-ПАҒА Тўда-тўда, парча-парча (пахта, булут, тутун ва ш. к. ҳақида). *Пағa-пағa пахта. Пағa-пағa қор.* ▪ *Пағa-пағa тутунлар Кўтарилар мўридан.* С. Акбарий. ‖ *Пағa-пағa таралар тутун, Қушдай сузиб борар паровоз.* Ё. Мирзо. *Қорамтир булутлар .. пағa-пағa бўлиб тез сузиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ПАҒАЧЎП *айн.* **пағамол.**

ПАҲЛАВОН [*ф-т*] 1 Барваста ва забардаст; баҳодир. *Паҳлавон ўғлон.* ▪ *Ўзи ҳам худди шерга ўхшаган, чиройли паҳлавон йигит экан.* С. Исмоил зода, Темур.

2 Ботир, қаҳрамон. *Паҳлавон жангчи.* ▪ *Болалигида у дадасини киноларда кўргани паҳлавон қомат яловбардорлар қиёфасида тасаввур қиларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йигит куйласин жангда Чин паҳлавон бўлдим, деб.* Ҳ. Пўлат.

ПАҲЛАВОНЛАРДАЙ, -дек *айн.* **паҳлавонларча.**

ПАҲЛАВОНЛАРЧА *рвш* Паҳлавонлар каби, паҳлавонлардек. [*Бадрий:*] *1919 йилдан бери партия сафида туриб, босмачилар билан паҳлавонларча курашган мендек бир зиёлига бу қадар туҳмат!* Н. Сафаров, Уйғониш.

ПАҲЛАВОНЛИК **паҳлавон** *с. белги оти. Паҳлавонлик кўрсатмоқ.*

ПАҲПАҲЛАМОҚ *с. т.* Ҳаддан ташқари аямоқ, авайламоқ, ардоқламоқ. *Болани паҳпаҳлаб ўстирмоқ.*

ПАҲПАҲЛАТМОҚ **паҳпаҳламоқ** *фл. орт. н.*

ПЕ «П» ҳарфининг номи.

ПЕДАГОГ [*р*] Ўқитувчилик қиладиган, таълим-тарбия ишлари билан шуғулланадиган киши; ўқитувчи. *Моҳир педагог. Мактаб педагоглари коллективи.*

ПЕДАГОГИК [*р* педагогический] 1 Педагогга оид. *Педагогик коллектив. Педагогик фаолият. Педагогик маҳорат. Педагогик практика. Педагогик институт.*

2 Педагогикага оид. *Педагогик адабиётлар. Педагогик билимлар.*

ПЕДАГОГИКА [*р*<*грек*] Ёш авлодни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақидаги фан.

ПЕДАГОГЛИК **педагог** *с. касб оти. Педагоглик қилмоқ.*

ПЕДАЛЬ [*р*<*фр*] Машина, музика асбоблари ва ш. к.нинг оёқ билан босиладиган ричаги, тепкиси. *Велосипед педали. Пианино педали. Педални босмоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПЕДА́НТ [*р*] Расмиятга, амалдаги тартиб ва қоидаларга изчил риоя қилувчи, ўтакетган синчков одам.

ПЕДАНТИ́ЗМ [*р*<*итал*] Расмиятга, амалдаги тартиб ва қоидаларга ёпишиб олиш, ўтакетган синчковлик, расмиятчилик.

ПЕДАНТЛИК педант *с. белги оти.*

ПЕЙЗА́Ж [*р*<*фр*] 1 Бирор жойнинг умумий кўриниши; кўриниш, манзара. *Тоғ пейзажи. Индустрия пейзажи.*

2 Тасвирий санъатнинг табиат манзараларини тасвирлаш билан шуғулланувчи жанри ва шу жанрга оид тасвир. | Шундай манзаранинг бадиий тасвири. *Ҳамид Олимжон бу шеърида Ўзбекистоннинг пейзажини яратишда моҳир бир санъаткор сифатида гавдаланади.* «Ватан адабиёти».

ПЕЙЗАЖЧИ Пейзаж чизадиган рассом.

ПЕНИЦИЛЛИ́Н [*р*<*лат*] Баъзи пўпанак замбуруғидан олинадиган, асосан яллиғланиш, йиринглаш билан боғлиқ бўлган касалликларни даволаш учун қўлланадиган дори.

ПЕНСИОНЕ́Р [*р*] Пенсия олувчи киши. *Мен 72 ёшдаман, пенсионерман. Лекин, уч ой бўлди, яна заводга ишга қайтдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПЕ́НСИЯ [*р*<*лат*] Гражданларнинг қариганлиги, ишга яроқсиз бўлиб қолганлиги ва ш. к. учун давлат томонидан бериб туриладиган пул; нафақа. *Давлат пенсияси. Пенсия олмоқ. Пенсияга чиқмоқ.*

ПЕ́НЯ [*р*] Тўловни белгиланган вақтда тўламаганлик учун маълум процент миқдорида олинадиган жарима.

ПЕРГА́МЕНТ [*р*<*грек*] 1 Қоғоз ихтиро қилинмаган вақтларда махсус йўл билан тайёрланиб, қоғоз ўрнида ишлатилган ҳайвон териси; тери қоғоз.

2 Шундай терига ёзилган қадимги қўлёзма.

3 Сув ва мой ўтказмайдиган пишиқ юпқа қоғоз.

ПЕРЕВО́Д [*р*] Почта ёки телеграф орқали пул юбориш ҳамда шу йўл билан юборилган ёки олинган пул. *Перевод қилмоқ.*

ПЕРЕСА́ДКА [*р*] Мўлжалланган манзилга бориш учун йўлда бир транспортдан бошқасига ўтиш.

ПЕРИГЕ́Й [*р*<*грек*] *астр.* Ер атрофида орбита бўйлаб айланувчи жисмларнинг, Ой ёки сунъий йўлдошнинг Ерга энг яқин нуқтаси; *акси* **апогей.**

ПЕРИ́МЕТР [*р*<*грек*] *мат.* Ясси геометрик шаклнинг ҳамма томонлари узунлигининг йиғиндиси.

ПЕРИМЕТРИ́К [*р* периметрический] *мат.* Периметрга оид. *Периметрик ўлчов.*

ПЕРМАНЕНТ [*р* перманентный] Узоқ ва узлуксиз давом этадиган; узлуксиз. *Перманент революция. Перманент ривожланиш.*

ПЕРО́ [*р*] Сиёҳ, тушь ва ш. к. билан хат ёзиш учун ручка учига ўрнатиб ишлатиладиган ёзув-чизув асбоби. *Пўлат перо. Чизмакашлик пероси. Перо билан ёзмоқ.*

ПЕРПЕНДИКУЛЯ́Р I [*р*<*лат*] *мат.* Бирор тўғри чизиқ ёки текислик билан тўғри бурчак ҳосил қилувчи чизиқ. *Текисликка перпендикуляр туширмоқ.*

ПЕРПЕНДИКУЛЯ́Р II [*р* перпендикулярный] Тик, шоқул. *Перпендикуляр чизиқ. Ўзаро перпендикуляр текисликлар.*

ПЕРРО́Н [*р*<*фр*] Темир йўл станциясида: поезд келиб тўхтайдиган ва жўнайдиган майдонча, поезд кутувчи йўловчилар турадиган платформа. *Поезд келишидан хабар топган пассажирлар бирин-кетин перронга чиқа бошлашди.* Ў. Ҳошимов, Пўлат изларда. *Қизнинг назарида она перронда ҳамон рўмол силкиб тургандек эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПЕРСОНА́Ж [*р*<*фр*] Бадиий асарда (ҳикоя, роман, пьеса, кинофильм ва ш. к.да) иштирок этувчи шахс. *Пьеса персонажлари. А. П. Чехов асарларидаги персонажлар.*

ПЕРСОНА́Л I [*р*<*лат*] Корхона, муассаса ходимлари ёки уларнинг ихтисосига кўра бир группаси. *Театр персонали. Ўқитувчилар персонали. Маъмурий персонал.*

ПЕРСОНАЛ II [*р* персональный] Бирор кишига тегишли, унинг ўзи учун белгиланган, шахсий. *Персонал пенсия.*

ПЕРСПЕКТИВ [*р* перспективный] Келгусида қилинадиган ишларга доир, келгусидаги тараққиётни кўзда тутувчи; истиқболдаги. *Перспектив план.*

ПЕРСПЕКТИ́ВА [*р*<*фр*] 1 Келажакдан кутилган ёки келажакда амалга оширилиши кўзда тутилган мақсад, ният, режа, келажакнинг плани; келажак, истиқбол. *Тараққиёт перспективаси.* ▪ *В. И. Ленин партияга бундан кейинги курашнинг равшан перспективасини кўрсатиб берди.* «КПСС тарихи».

2 *геом.* Нарсанинг, у ҳақиқатда қандай кўринса, худди шундай тасаввур берадиган тасвири ва чизмакашлик. | Геометриянинг шундай тасвирлар ясаш қоидалари ҳақидаги бўлими.

ПЕС 1 *мед.* Пигмент етишмаслиги натижасида терида пайдо бўладиган оқ доғ. — *Қуймучида тангадек песи бор.. — Пес эмас. Яранинг ўрни эди-ку* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Шундай касали бўлган киши. [*Мозордаги*] *қудуқнинг суви фақат касалларнинг, айниқса пес ва кўзи оғриганларнинг «шифоланишларига» ва зиёратчиларнинг «табаррук» деб олиб боришларига сарф қилинар эди.* Айний, Эсдаликлар.

3 *сўк.* Ярамас, мохов. [*Нор:*] *Паранжиси қурсин, қайданам шу песни ёпиниб суқмозорга бордим-у, ўзимга дардисарни орттирдим-келдим.* Ҳамза, Ялачилар иши. ‖ *Гулнорни севишимни биларди-я, пес чол.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПЕСО Аргентина, Куба, Мексика, Уругвай, Доминикана республикаси ва Филиппин ороллари да пул бирлиги.

ПЕССИМИ́ЗМ [*р*<*лат*] Келажакка ишончсизлик, умидсизлик билан қараш, руҳий тушкунлик.

ПЕССИМИ́СТ [*р*] Руҳий тушкунликка юз тутган, ҳаётга, келажакка умидсизлик билан қарайдиган киши.

ПЕССИМИСТИ́К [*р* пессимистический] Пессимизм руҳи билан суғорилган. *Пессимистик кайфият. Пессимистик характердаги асар.*

ПЕССИМИСТЛИК 1 **пессимист** *с. белги оти.*

2 *айн.* **пессимизм.**

ПЕТИ́Т [*р*<*фр*] Майда босма ҳарфлар.

ПЕТИ́ЦИЯ [*р*<*лат*] Олий давлат органига ёки ҳукумат бошлиғига кўпчилик томонидан биргаликда берилган расмий ариза, илтимоснома.

ПЕТЛИ́ЦА [*р*] Формали кийим ёқасига чатиладиган, хизмат тури ёки унвонни кўрсатадиган рангли тўртбурчакли бир бўлак мато. *Темир йўлчилар петлицаси.* ▪ *Курсантлар .. чамадон, одеколон, тароқ, устара, топилса командир петлицаси харид қилар эдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ПЕТРО́ГРАФ [*р*] Петрография олими, мутахассиси.

ПЕТРОГРАФИ́К [*р* петрографический] Петрографияга оид. *Петрографик қидирув ишлари.*

ПЕТРОГРА́ФИЯ [*р*<*грек*] *геол.* Геологиянинг тоғ жинслари — минераллар ва тошларнинг кимёвий таркибини, тарқалиш ва келиб чиқиш қонуниятларини ўрганувчи тармоғи.

ПЕЧ [*ф-т*] Бошга ўралган салланинг чеккадан осилтириб қўйилган қисми, учи. *Узун печи осилган катта саллали бошини чайқади.* Ойбек, Навоий.

ПЕЧАК I [*ф-т*] Ўсимлик танасига ва бошқа нарсаларга чирмашиб ўсадиган бир йиллик ўсимлик; чирмовиқ. [*Навоий:*] *Гулимнинг қабрига экқан чечаклар очилгандур бу чоқ .. оҳим печаклар Қаби кўк тоқига чирмашсинму?!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

ПЕЧАК II [*ф-т*], **печак ҳандалак** Ҳандалакнинг пўсти қўнғир-сарғиш тусли майдароқ бир тури. *Асад қори олдида турган печак косасини олдига тортиб, ундан бир тилимини олди-да, оғзини катта очиб тиқиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПЕЧАКГУЛ [*ф-т*] Қарнайгуллилар оиласига мансуб, чирмашиб ўсадиган бир йиллик ўсимлик ва унинг гули; карнайгул. *Марказий кўчадаги уйларнинг деразаларида оқ пардалар ҳилпирайди, деворларига печакгуллар чирмашиб ётибди.* И. Раҳим, Тақдир.

ПЕЧАН Ишни, гапни ўринлатадиган; уста, чечан. *Ишга печан.* ▪ *Мулла Аъзам ҳамма каллар сингари гапга печан, қочириқ гапларни гапириб, .. пешқадамларни ҳам кулдирар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ПЕЧАНЛИК печан *с. белги оти. Раис, ундан шундай иш чиқишини, Абдулла индамасхоннинг гапга шундақанги*

www.ziyouz.com kutubxonasi

печанлигини билмаган эди. Т. Пўлат, Хижолат.

ПЕЧАТЛАМОҚ 1 Печать босмоқ, печать босиб тасдиқламоқ. *Справкани печатламоқ.*

2 Фойдаланишни тақиқлаш ёки бошқалар очмаслиги учун беркитиб печать босиб, тамғалаб қўймоқ. *Эшикларни печатлаб қўймоқ.* ▪ *Комхоздан одам келиб, бўш экан деб [уйни] печатлаб кетибди.* А. Қаххор, Сароб.

ПЕЧАТЛАНМОҚ печатламоқ *фл. мажх. н.*

ПЕЧА́ТЬ [*р*] 1 Хат-ҳужжат ва ш. к.га босиб расмийлаштириш учун юзига сўз ва белгилар ўйилган тамға; муҳр. *Идора печати. Конверт устига печать босмоқ.* ▪ — *Столнинг тортмасини қидиравериб, илма-тешик қилиб юбордим, печать йўқ,— деди Мирашир.* О. Толибов, Анқов. | Шундай тамғанинг қоғозга ёки бошқа нарсага босиб туширилган акси, изи. *Справканинг печати хира экан, ўқиб бўлмади.*

2 Фойдаланишни тақиқлаш ёки бошқалар очмаслиги учун қўйилган ёки урилган тамға, сургуч. *Бойлар бой бўлиб, илмсиз яшаб, Ориқларини семизи ошаб, Олти кун ўтмай ҳовлида печать, Ҳаж кетар хотин-болани ташаб.* Ҳамза.

ПЕЧЕ́НЬЕ [*р*] Кўпинча ширин хамирдан кичик тўғарак, тўртбурчак ва бошқа шаклларда тайёрланадиган маҳсулот. *Ширин печенье. Печенье билан чой ичмоқ.* ▪ *Уй бекаси ўзининг асл руҳига кирди, жангчиларни қиём ва печенье билан меҳмон қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПЕ́ЧКА [*р*] Бино ва хоналарни иситиш ёки овқат пиширш учун ишланган қурилма. *Тунука печка. Ғишт печка. Голландча печка. Газ печкаси.* ▪ *Адолат уйига келганда печкага ўт қалаётган аясини кўрди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ПЕЧКАЧИ Печка қуриш ва ремонт қилиш иши билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис.

ПЕЧЬ [*р*] Материалларни қиздириш, эритиш ёки уларга ишлов бериш учун қурилган махсус иншоот. *Тоблаш печи. Темир эритиладиган печь.* **Домна печи** *айн.* **домна. Мартен печи** *айн.* **мартен.**

ПЕШ I [*ф-т*] Баъзи нарсаларнинг олдинга қараган томони, лаби, чети, қирғоғи. *Айвоннинг пеши.* ▪ *Жўрабой ота айвон пешидаги кўрпачага келиб ўтириши билан, Роҳатбиби унга қараб гапира кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Сафарбаровнинг кўзи тиниб ўтириб қолди. Ўтирди-ю, пешанасига алланима тақиллаб тегди; кетмоннинг пешини босганда, дастаси келиб урилган экан.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. | Олд этаги, бар. *Майдончада қийқириши яхмалак ўйнаётган болалар пальтосининг ёқаси, тўнининг пешига ёпишган қорни қоқа-қоқа уй-уйларига тарқалишди.* Н. Назаров, Жилвон жилвалари. *Енглари шимарилган Комилжон, этагининг пешини қайириб олган Давронов энг олдинда борарди.* И. Раҳим, Ихлос.

◆ **Пеш қилмоқ** мақтаниб гапирмоқ, дастак қилмоқ, рўкач қилмоқ. *Ўз хизматларини пеш қилмоқ.* **Пеш келтирмоқ** далил қилиб кўрсатмоқ, исбот сифатида фойдаланмоқ.— *Агроном илми ҳам ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда, дейди,— деди халқ мақолини пеш келтириб Сотиболди ота.* Н. Сафаров, Хадича Аҳоровa.

ПЕШ II [*ф-т*] *рвш (бирин-кетин содир бўладиган иш-ҳаракатни билдирувчи икки феъл олдида такрорланганда)* Фурсат ўтмасдан, дарров. *Пеш терилган пахтани пеш топшириб турмоқ.* ▪ *У [Олтиной] теримнинг қандай бораётганини сўради. Маъруф ота пеш очилгани пеш терилаётганини айтди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ПЕША [*ф-т*] *эск. кт.* Иш, машғулот; касб, ҳунар. *Эл дерки: нодон дўст — бошингга жафо, Қора кунда чин дўст — пешаси вафо!* Миртемир.

ПЕШАЙВОН [*ф-т*] Уй ёки иморат олдига қурилган айвон. *Майдонга туташган баландликда кончиларнинг муҳташам клуби — бутун шаҳар кўрки. Баланд, полвон оқ устунлар пешайвонни кўтариб турибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ПЕШАНА [*ф-т*] 1 Юзнинг қошдан сочгача бўлган қисми; манглай. *Кенг пешана. Пешана суяги. Қўчқор бўлар қўзининг пешанаси дўнг бўлур, оға бўлар йигитнинг пешанаси кенг бўлур.* Мақол. **Пешанани боғлаб ишга киришмоқ** астойдил, енг шимариб, белни боғлаб ишга киришмоқ. **Пешанасини силамоқ** *айн.* **бошини силамоқ** *қ.* **бош.**

2 *кўчма* Диний-хурофий тасаввурларга кўра қисмат, тақдир, ёзмиш. [*Гулнор:*] *Уни [Йўлчини] яна бир кўриш пешанамга ёзилганмикин?* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пешанамдан кўрдим** 1) таваккал, нима бўлса бўлар; 2) тақдирда ёзилган шу экан, на чора.

3 *с. т.* Бисот, буду шуд. *Чолнинг пешанасида биргина қизи бор, бу қиз Сожида эди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил. **Пешанасига сиғмади** айрилди, жудо бўлди.

◆ **Пешанаси ёруғ** омади келган, бахтли. *Пешанамиз ёруғ экан, ўғлим.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги. **Пешана тери** меҳнат ва унинг маҳсули. *Оз бўлса ҳам пешана терим билан топаман, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пешана тери тўкмоқ** меҳнат қилмоқ. **Пешанаси шўр** *ёки* **шўр пешана** бахтсиз. **Пешанаси деворга тегди** *айн.* **боши тошга тегди** *қ.* **тош. Пешанаси очилди** иши юришди, омади келди, бахти очилди. *Бой ҳам шу мулкнинг бадалига, пешанам очилиб бирор иш-пишга тушиб кетгунимча бирор йил чамаси боқмоқчи бўлибди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПЕШАНАБОҒ Пешана билан танғиб ўраладиган кичик рўмол. *Пешанабоғ бошида, Доим меҳнат қошида. Ғайратли бу чечан қиз, Энди ўн беш ёшида.* «Қўшиқлар».

ПЕШБАНД I [*ф-т*] *эск. айн.* **фартук.**

ПЕШБАНД II [*ф-т*] *эск.:* **пешбанд қилмоқ** қўлини олдига қилиб боғламоқ. *Бошқа бандиларнинг қўллари ҳам пешбанд қилингандан кейин, уларни миршабхона дарвозасидан ташқарига — кўчага чиқардилар.* Айний, Қуллар.

ПЕШБУРУН *бнк.* Эшик ёки дераза тавақаларининг бириккан жойдаги тирқишни беркитиш учун ёнига ёки ёрин сувидан сақлаш учун тепасига қоқиладиган энсиз тахтача. *Дераза пешбуруни.* ▪ [*Санамнинг*] *дарвоза пешбурунидан осилиб тушган сумалакка кўзи тушди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ПЕШВО [*ф-т*] *кт.* 1 Маълум бир соҳа ёки ишда етакчи, илғор киши. *У барча мавжуд илмларни эгаллаб, замона олимларининг пешвоси .. бўлишга тиришади.* Ойбек, Навоий. **Дин пешволари** динни ҳимоя қилувчи руҳонийлар, уламо-ҳукамолар. *Шаҳар хотин-қизлари орасида Жўрахон — вакила деб ном чиқарган очиқ хотиннинг келиши .. шариат пешволарининг ваҳимасини оширди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Йўлбошчи, доҳий. *Халқ пешвоси.*

ПЕШВОЗ [*ф-т*]: **пешвоз турмоқ** туриб қарши олмоқ, кутмоқ. *Раҳмонқулов кириши билан Элчибек бошқаларга жавоб берди, жилмайиб пешвоз турди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Пешвоз чиқмоқ** истиқболига, йўлига чиқиб қарши олмоқ, истиқболига чиқмоқ. *Бизга баланд бўйли рус киши пешвоз чиқди.* П. Қодиров, Қадрим. *Шийпон ёнига иккита трактор келиб тўхтади. Бригада аъзолари гур этиб унга пешвоз чиқишди.* Р. Файзий, Қишиларимиз қиссаси.

ПЕШВОЗЛИК: **пешвозлик қилмоқ** биринчи бўлиб гапирмоқ, гап бошламоқ.

ПЕШГИР [*ф-т*] *эск. айн.* **фартук.** *Фотима пешгиридаги пахтани қопларга солиб .. енгларини тирсагидан юқорига шимариб яна ишга киришди.* Айний, Қуллар.

ПЕШДОР [*ф-т*] *эск. ҳарб.* Қўшин олдида борувчи, илғор; авангард. *Ислим барлос .. катта сувори тўданинг бошида чанг кўтариб, пешдор аскар сифатида илдам йўлга тушди.* Ойбек, Навоий.

ПЕШИН [*ф-т*] 1 Куннинг ярми ўтган пайт. *Кун оғиб пешин бўлди. Кеча ёқкан қордан бугун пешинга қадар ҳовлида из қолмаган эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Охир (ёки кеч) пешин** куннинг ярмидан кўпи ўтган, кечки пайт. — *Вақт охир пешин бўлиб қолган эди. Қорним очган ..,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *дин.* Кун ярмида ўқиладиган намоз. *Пешинни ўқимоқ.* ▪ — *Ўзимиз ҳам тамадди қилиб олайлик,— деди Мах-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сум пешин намозига ҳозирлик кўраётиб. С. Анорбоев, Оқсой.

ПЕШИНЛИҚ Пешинда ейиладиган овқат. *Бу камбағаллар овқати бўлиб, уларнинг тушлиги ҳам, пешинлиги ҳам шу эди. Ўрик билан зоғорани ишташа билан едилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПЕШҚАШ [*ф-т*] *эск. кт.* Ҳадя тарзида бериладиган нарса; тортиқ, совға. *Келсанг, ўзинг келмай, ёринг билан кел. Дилкашларинг қўлида торинг билан кел. Кел, сенга даламиз, лоламиз пешкаш. Гиёҳлар ичида аъломиз пешкаш.* Т. Сулаймон.

ПЕШЛАМОҚ Теша, кетмон каби асбобларни болғалаб уриб тиғини, дамини тикламоқ, пеш чиқармоқ. *Кетмонни пешламоқ.* ▪ *Сойга тушиб қараса, Ботирнинг қиличи ётипти, олиб темирчига берди.— Тезда сен буни пешла! — деди.* «Эртаклар».

♦ **Ақлини пешламоқ** ақл-идрокни ўстирмоқ, зеҳнни очмоқ, ўткирламоқ. *Бува саксон олти ёшида ҳам меҳнатдан қолгани йўқ, мудом ёш пахтакор авлодининг ақлини пешлаб, ўз ҳикматлари билан уларнинг тажрибасини бойитиб, карвон олдида юрибди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ПЕШЛАНМОҚ пешламоқ *фл. мажҳ. н. Колхоз механик-слесари Карим темирчи пешланган кетмонлар, чархланган ўроқ ва баргкесар чопқилар устига қозиқдаги қора сатин тўнини ташлади.* И. Раҳим, Ихлос.

ПЕШЛАТИЛМОҚ пешлатмоқ *фл. мажҳ. н. Кетмонлар пешлатилди.*

ПЕШЛАТМОҚ пешламоқ *фл. орт. н. Кетмонни пешлатмоқ.*

ПЕШМА-ПЕШ [*ф-т*] *рвш* Пеш келганини пеш бажариб, тўхтатмай, кетини узмай, кетма-кет. *Элмурод ... ҳар томондан тушаётган саволларга пешма-пеш жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У қуритилган пахталарни қоплаб, пешма-пеш пунктга жўнатиш билан банд бўлиб, тушликда ҳам аъзолари билан бирга бўлолмаган эди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда.

ПЕШМАТ [*ф-т*] Тиззагача тушадиган, хипча бел устки кийим, узун камзул. [*Бўрихўжа*] *ҳамма вақт узун пешмат ва мош ранг духоба дўппи кияди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. [*Эшон ойим*] *оқ шоҳи кўйлак устидан қора духоба пешмат, бошида майин мисқоли дока рўмол устидан товар дуррача танғиган — олифта.* Ойбек, Болалик.

ПЕШНОП [*ф-т*] Қўйнинг киндик атрофидан олинган ёғли гўшт. [*Муллажон:*] *Шу қарздан узилай, ундан кейин гўшт дўконига ишга кираман, еганинг пешноп, кийганинг атлас бўлади.* С. Аҳмад, Муллажон. ‖ *Сихкабоб, кунжутли нон, пешноп сомсалардан еб қолинг.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ПЕШОБ [*ф-т*] *айн.* **сийдик.** *Пешоб қилмоқ.*

ПЕШРАВ [*ф-т*] *кт.* Бошлаб борувчи, етакловчи; нишона. *Соқол оқи ўлимга пешравдир, Тириклик сабзаси узра қировдир.* Навоий.

ПЕШТАЛҚИН [*ф-т*] *муз.* Жўр бўлиб қўшиқ айтганда — бошловчи хонанда. *Жўр бўлиб қўшиқ айтса қардош улуслар, Таронага пештапқин бўлмишдир руслар.* «Қ. Ўзбекистон», 1946, № 44.

ПЕШТАХТА [*ф-т*] Дўконда, магазинда, бозорда сотувчини харидорлардан ажратиб турадиган, устига сотиладиган моллар қўйиладиган, харидор томони ёпиқ махсус стол; прилавка.

ПЕШТАҲАМ [*ф-т*] Орзига келган ножўя, уятли сўзларни қайтармай айтаверадиган, орзи бузуқ. *Пештаҳам одам.* ‖ *Ҳа, атрофида бидъатга муккасидан кетган беш-ўнта нодон, ичвогар, шилқим .. пештаҳамлари ҳам бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Орзини пештаҳам қилмоқ** уятли сўзлар айтмоқ, сўкинмоқ. *Қамчи: «Менимча, бу тўнғиз ёлғиз эмас, шериклари бор», деганда, Қобил бир ижирғаниб яна орзини пештаҳам қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПЕШТОҚ [*ф-т*] *архит.* Биноларнинг олд томонидаги серҳашам юқори қисми; арк. *Ҳашамдор пештоқни кўтариб бошга Азамат устунлар савлат тўкади.* З. Обидов. *Пештоқларда Ленин сурати, Ҳилпирайди қирмизи байроқ.* Э. Раҳим.

ПЕШҚАДАМ [*ф-т+а*] Ишда, ўқишда ва ш. к.да бошқалардан олдинда борувчи, ўрнак кўрсатувчи; илғор. *Пешқадам ишчилар. Пешқадам теримчилар. Пешқадам колхозлар.*

ПЕШҚАДАМЛИК пешқадам *с. мавҳ. от. Пешқадамлик учун курашмоқ. Пешқадамликни қўлдан бермай ишламоқ.*

ПИАНИНО [*р<итал*] *муз.* Тик қўйилган баланд яшик шаклида, торлари вертикал тортилган, клавишли музика асбоби, фортепьянонинг бир тури. *Дам олиш минутларида Фарида унга пианино чалиб берар.. эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Эшикнинг ўнг томонидаги тўғри девор ёнида пианино, нота этажеркаси.. бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПИАНИНОЧИ Пианино, рояль чалувчи созанда.

ПИАНИСТ [*р*] *айн.* **пианиночи.**

ПИВО [*р*] Кўпинча ундириб янчилган арпадан тайёрланадиган кам спиртли ичимлик. *Жигули пивоси. Пиво заводи..*

ПИВОХОНА [*р+ф-т*] Пиво сотиб олиб ичиладиган махсус дўкон, майхона. *Кеча қайси пивохонада ичиб қолганингизни ҳам мендан сўрайсизми?* А. Қаххор, Сароб.

ПИГМЕНТ [*р<лат*] Ҳайвон ва ўсимлик организмида бўладиган ва шу организм тўқималарига ранг берадиган бўёқ модда. *Томирида ёввойи архарнинг қони бўлган кўк гибрид қўчқор билан кўк қўйдан туғилган қўзида .. тезда пигмент ўзгариши юз беради.* С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.

ПИГМЕНТАЦИЯ [*р*] Ҳайвон ва ўсимлик организмининг пигментлар таъсирида тегишли тусга кириши, рангининг ўзгариши.

ПИДЖАК [*р*] Қайтарма ёқали, олди очиқ, тугмаланадиган калта уст кийим — эрлар костюмининг бир қисми. *Олимжон пиджагини ечди-ю, мулойимлик билан Ойқизнинг елкасига ташлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ПИЁВА [*ф-т*] Пиёздоғ ва сувдан тайёрланган гўштсиз суюқ овқат; ёвғон шўрва. *«Атала», «умоч», «қоқурум» ва пиёва каби суюқ ошларнинг масаллиғи кам бўлганлиги сабабли, революцияга қадар, «камбағал овқати» деб юритиларди.* Қ. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ПИЁДА [*ф-т*] 1 *рвш* Уловсиз, ўз оёғи билан; яёв. *Биз колхозгача пиёда бордик.* ▪ *Энг нишаб ерга келганда аравакаш отдан, .. икки йигит аравадан тушиб пиёда юришди.* А. Қаххор, Мастон. *Чарчадинг-а? Сизни шунча пиёда олиб юрдим-а? Келинг троллейбусга чиқайлик.* П. Қодиров, Уч илдиз. ‖ *Тоққа қараб кетган худди шу симёғочли йўлда бир пиёда йўловчи бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи..

2 *от, ҳарб. (асосан кўпл. ф-да)* Яёв жанг қилиш учун белгиланган қўшин тури. *Гулдурос билан келаётган танклар орқасидан пиёдалар югурди.* Ойбек, Қуёш қораймас. ‖ *Самолётлардан сўнг танклар ҳужумга кирди. Унинг орқасидан пиёда роталар қўзғалди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шу чоқ қишлоқнинг кун ботиш томонидан баланд «ура» овози эшитилди ва қишлоққа мўр-малахдай ёпирилиб келаётган пиёда аскарларимиз кўринди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

3 *от* Шаҳмат ўйинида: энг кучсиз дона. *Ўйин билмасанг, пиёдани сур.* Мақол. ▪ *— Гарде ...— деди Мухторхон ва Саидийга энди жавоб бераман, деб турганида Мирза Муҳиддин бир пиёда суриш билан уни илгариги ҳолатда қолдирди.* А. Қаххор, Сароб.

♦ **Пиёда ўчоқ** 1) ошхонада бошқа ўчоқлардан алоҳида қурилган ўчоқ ва шунингдек очиқ ҳовлидаги алоҳида ўчоқ; 2) ерга қурилган, ичи осмонга қараган тандир.

ПИЁДАЛАБ *фольк.* Пиёда юриб, пиёда, яёв. *Пиёдалаб Ҳақиқ тоғдан жўнади, Борар ернинг тайинини билмади.* «Ширин билан Шакар».

ПИЁДАЛАШМОҚ Қўпчилик бўлиб пиёда юрмоқ, бормоқ, айланмоқ.

ПИЁЗ [*ф-т*] 1 Барглари найчасимон узун бўлиб ўсадиган, илдиз бўғзида юпқа қат-қат пўстлардан юмалоқ тугунак ҳосил қиладиган, тугунаги ва ёш барги овқатга истеъмол қилинадиган полиз ўсимлиги. *Оқ пиёз. Қизил пиёз. Барра пиёз. Кўк пиёз Топган гул келтирар, топмаган — бир боғ пиёз.* Мақол. ▪ *Бутун оиласи бу ерга помидор, пиёз, редиска, карам ва ҳоказо резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб, «пул» қилишга тиришар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Саримсоқ пиёз** *айн.* **саримсоқ** 1. **Пиёзи ансурий** Ўрта Осиёнинг тоғли районларида ўсадиган, тугунак ҳосили овқатга ишлатиладиган сервитамин ёввойи пиёз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Баъзи ўсимликларнинг пиёзсимон илдизи, тугунаги. *Лола пиёзи.*

♦ **Пиёзнинг пўстидай** жуда юпқа. *Пиёзнинг пўстидай парда.* **Қорни пиёзнинг пўстидай бўлди** қорни ниҳоят очди. *Аммо қасамёд қилиб айтамизки, қоринларимиз пиёзнинг пўстидай бўлиб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ПИЁЗГУЛ [*ф-т*] Лолагуллилар оиласига мансуб узун пояли, пиёз илдизли декоратив ўсимлик ва унинг карнайсимон йирик гули.

ПИЁЗДОҒ Ёрда қовурилган пиёз. *Пиёздоғ қилмоқ.* ▪ *Пиёздоғининг ҳидлари димоғимга кириб, иштаҳа ҳам намозшомгулнинг карнайидай очилиб кетган.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Қўшни ҳовлида кимдир жаз-буз қилиб пиёздоғ қилмоқда.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ПИЁЗИ [*ф-т*] Жундан юпқа қилиб тўқилган (мато ҳақида). *Унинг бошида Бухоро амалдорлариникидек ўралган дока салла, эгнида пиёзи мовутдан чакмон, оёғида сариқ кавуш-маҳси.* Айний, Дохунда. *Пиёзи чакмонининг барини қатимига қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд пахсадан осилиб тушган беҳи шохига қараб борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПИЁЛА [*ф-т*<*қадимги грек*] Тубидан юқорига томон кенгайиб борган, косадан кичик идиш (асосан чой ичиш учун ишлатилади). *Чинни пиёла. Сопол пиёла.* ▪ *Ўчоққа яқинроқ ерда, кигиз устига солинган кўрпачаларда киччкина бир сариқ, бужур одам кўк пиёладан чой ҳўплаб ўтирибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йигит портфелидан бир шиша вино олиб, хотиннинг ҳай-ҳайлашига қарамай, икки пиёлани устма-уст шимирди.* А. Қаҳҳор, Қайғулар.

ПИЁН [*р* пьяный] *с. т.* Қайфи ошган. маст. *Пиён бўлмоқ. Пиён улфат бепоён кулфат.* Мақол.

ПИЁНИСТА [*р* пьяница] *с. т.* Спиртли ичимликни кўп ичадиган; ичкиликбоз, майпараст. *Пиёниста одам.*

ПИЁНИСТАЛИК **пиёниста** *с. белги оти. Пиёнисталикка барҳам бермоқ.*

ПИЖАМА [*р*<*инг л*] Касалхона ва уйда кийиш учун мўлжалланган шим ва калта халатдан иборат юмшоқ матодан тикилган кийим. *Штапель пижама. Қишлик пижама.* ▪ [*Борис Александрович*] *ўрнидан туриб чироқни ёқди. Эгнида йўл-йўл пижама, кўзойнагини кўтариб-кўтариб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.* С. Анорбоев, Меҳр.

ПИЗИЛЛАМОҚ Жуда тез юрмоқ, елдай югурмоқ; зипиллламоқ, зинғиллламоқ. *Дарвозасидан қарасам, пешанасига шоҳи белбоғини танғиб олиб, ҳовлида яктакчанг пизиллаб юрибди.* И. Раҳим, Ҳилола. *Ўн қадамча наридан чиябўри кўзларини ёндириб, жар томонга пизиллаб ўтди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ПИЙМА [*р* пимы] Жундан босиб тайёрланган, қўнжли, иссиқ қишлик оёқ кийим.

ПИЙПАЛАМОҚ 1 Босиб-янчиб ёки уриб-туртиб эзғиламоқ, эзмоқ. *Мард бўлсанг, тўғрини эмас, ўғрини пийпала.* Мақол. ▪ *Кейин бировлар консервани пийпалаб кетди, бировлар уйда тартиб ўрнатишга уннади.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *айн.* **пайпасламоқ** 1.

ПИЙПАЛАНМОҚ **пийпаламоқ** *фл. мажҳ. н. Ҳали вақт кўп, тиқилинчда пийпаланиб нима қиламан, деб ярим йўлда тушиб қолдим-да, папирос тутатиб секин пиёда кета бошладим.* У. Назаров, Биринчи учрашув.

ПИЙПАЛАТМОҚ **пийпаламоқ** *фл. орт. н. Ўзини пийпалатиб қўядиганлардан эмас.*

ПИЙПАЛАШМОҚ **пийпаламоқ** *фл. бирг. н.*

ПИЙПАМОҚ *айн.* **пийпаламоқ.** *Чўлоқ девни пийпаб олди остига.* «Нигор ва Замон».

ПИЙПАСЛАМОҚ *айн.* **пайпасламоқ.** *Бир пайт бола уйқусираб ингради, кўзларини очмасдан кўрпанинг четини пийпаслаб ушлаб, юзига тортди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Адолат аста ва беихтиёр яқинлашиб, акасининг енгини, кифтини, худди тириклигига яна бир ишонгиси келгандай аста пийпаслай бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Саври хола овсинининг хафалиғини бир оз ёзиш учун пийпаслаб гапира кетди. Шаттакилигим ўлсин, овсин, гапираверяман. Аслида ўзи шу яхши.* Ф. Файзий, Қайнана.

ПИКЕТ [*р*<*фр*] 1 *ҳарб.* Кичик соқчилар отряди.

2 Забастовка юз берган районда қоровуллик қилиб юрувчи ишчи группаси.

ПИКИРОВКА [*р*<*фр*] *қ. х.* Янги униб чиққан кўчатларни олиб, бошқа жойга ўтқазиш; расад қилиш.

ПИЛДИРАМОҚ 1 Кўз илғамас даражада тез айланмоқ, тез ҳаракат қилмоқ. *Моторлар гулдираб, ғилдирак пилдираб, цехда яна иш бошланди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Майда қадам билан тез юрмоқ (кўпинча болалар ҳақида). *Карим энтикканича қўрқа-писа дадам кетидан пилдираб кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Эъзозхон отряддан қолишмай, пилдираб бораркан, Ботирали унга деди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПИЛДИРАТМОҚ **пилдирамоқ** *фл. орт. н. Ёнғоқни пилдиратмоқ.* ▪ *У [Бургут] чойдан бўшаган пиёлани пилдиратиб бир иргитиб, илиб олди-да, хайр, деб чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ПИЛДИРАШМОҚ **пилдирамоқ** *фл. бирг. н. Болалар у ёқдан-бу ёққа пилдирашар эди.*

ПИЛДИРОҚ *с. т.* Пирилдоқ.

ПИЛЕСОС [*р* пылесос] Кийим-кечак, гилам, мебель ва ш. к.ларни чангдан тозалайдиган аппарат.

ПИЛИК 1 Бир учи ёритқич асбоб ичидаги керосинни ёки мойни шимиб, иккинчи — ёнувчи учига ўтказиб берадиган лентасимон мато ёки эшилган пахта. *Қора чироқ пилиги. Шамнинг пилиги. Лампа пилиги.* ▪ *Мойи тугаб пилиги сўхта бўлган чироқ бир лип этиб сўнди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Санғин бўлса, юз-кўзи қурум, титроқ қўли билан керосинканинг пилигини қирқишига уринарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Соч ўрими ечилиб кетмаслиги учун унинг учига қўшиб ўрилган пахта. [*16 ёшлардаги бир қиз*] *сочини майда ўриб, учига пилик тақкан .. эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. [*Салимжон*] *Лобарни кўриб қолди. Унга астойдил тикилди: ўша юриши .. Лекин бу сочига пахта пилик, тумор тақиб юрадиган Лобар эмас!* А. Мухтор, Давлат қораловчиси.

3 *дин.* Арвоҳларга, инсу-жинсларга атаб ёқиш учун бир учига пахта ўраб ёққа ботирилган чўп. *Камзулининг чўнтагидан қамишга ўралган бир неча пиликни олиб, учтасини Сурмахон қабрининг бош томонига тиқиб, ёндириб қўйди.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Қош, киприк бўяш учун ишлатиладиган учига пахта ўралган чўп.

ПИЛИҚЛИ 1 Пилиги бўлган; пилик воситасида ёнадиган. *Ҳар маҳаллага шаҳар думахонаси ўтқазган хира фонусларнинг ичида биттадан еттинчи пиликли керосин лампа ёнар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Учига пилик қўшиб ўрилган (соч ўрими ҳақида). *Ўша йили сочим эди — оқ пиликли жамалак* Ғ. Ғулом.

ПИЛЛА I [*ф-т*] Ипак қурти ғумбакка айланиш даврида ўз устига ўраб ҳосил қилган ипакли қобиқ, ипак қуртининг маҳсули. *Пахтанинг ҳар шонаси — Мўл ҳосил нишонаси. Пилланинг ҳар толаси — Шойи атлас онаси.* «Қўшиқлар». ‖ *Пилла қуртлар сўрида, Уйимизнинг тўрида, Тут барг ейди вишиллаб.* Қ. Ҳикмат. **Пўчоқ пилла** ичидан капалаги тешиб чиқиб кетган пилла. **Тўқ пилла** девори қалин етук пилла. **Пилла тортмоқ** пиллани махсус йўл билан ишлаб, ипак толасига айлантирмоқ.

ПИЛЛА II [*ф-т*] *мед.* Тиш оғриғи ёки шамоллаш натижасида милкда ҳосил бўлган пуфак шиш.

ПИЛЛАҚАШ [*ф-т*] 1 Пиллани махсус йўл билан ишлаб, ундан ипак олувчи, пилла тортувчи киши. [*Низомжоннинг*] *қиладиган иши пиллакашларнинг қозонига ўт қалаш.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *айн.* **пиллачи.**

ПИЛЛАҚАШЛИК 1 **пиллакаш** *с. касб оти. Пиллакашлик қилмоқ. Пиллакашлик билан шуғулланмоқ.*

2 Пилла тортиш, ундан ипак олиш иши, шу иш билан шуғулланувчи соҳа. *Пиллакашликни автоматлаштириш.*

3 Ипак қурти боқиш, пиллачилик. *Пиллакашлик бригадаси.*

ПИЛЛАПОЧА Пиллапоя, поғона.

ПИЛЛАПОЯ [*ф-т*] Зина ёки нарвоннинг ҳар бир поғонаси, босқичи; поғона. *Жўрабой уйқусизликдан мудраб, зинанинг икки-уч пиллапоясига баравар оёқ ташлаб юборган эди, қалқиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бир оёғини вагоннинг юқориги, бир оёғини паст-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ки пиллапоясига қўйиб турган Саодатнинг кўзи онасида эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ПИЛЛАЧИ Ипак қурти боқиш ва пилла етиштириш билан шуғулланувчи киши.

ПИЛЛАЧИЛИК 1 **пиллачи** *с. касб оти. Халқимиз пиллачилик билан қадимдан шуғулланади.*

2 Қишлоқ хўжалигининг пилла етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Пиллачиликни янада ривожлантирамиз.*

ПИЛОРА́МА [*р*] Ғўла ёғочдан тахта тиладиган машина арра. *Пилорамада тахта тилмоқ.*

ПИЛОТА́Ж [*р*<*фр*] Учиш санъати, самолёт, планёр, дирижабль каби учиш аппаратларини бошқариш санъати ва шунингдек учиш аппаратларининг парвоз хиллари. *Олий пилотаж.*

ПИЛО́ТКА [*р*] Ҳарбий хизматчиларнинг (дастлаб учувчиларнинг) ёзлик бош кийими. [*Аскар йигит*] *ўсиқ қошларигача тушган пилоткасини кўтарди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ПИЛ-ПИЛ Тез ва енгил такрорланадиган оний ҳаракатни билдиради. *Ўртадаги катта текис тош устида фонарь пил-пил ёнмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

ПИЛПИЛЛАМОҚ 1 «Пил-пил» ёки «лип-лип» қилиб ёнмоқ, липилламоқ, милтилламоқ. *Ёмғир шабадасида пилпиллаб турган лампанинг хира нурида чол полвонга ажабланиб боқди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Тез-тез ҳаракатланмоқ, пирпирамоқ, учмоқ (мас., киприк ҳақида). *Қозининг туссиз кўзлари атрофидаги сийрак киприклар пилпиллади, лаблари пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Тез-тез юмилиб очилиб пирпирамоқ (кўз ҳақида).

ПИЛПИЛЛАТМОҚ **пилпилламоқ** *фл. орт. н. Шамол шамни пилпиллатади. Кипригини пилпиллатмоқ.* ▪ *Қалпоқли киши қисиқ кўзларини пилпиллатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПИЛТА [*ф-т*] 1 Пилтакачга ўраб дўппи тепчигига, баъзан тўн ёқасининг қавиғига тиқиладиган қоғоз. *Ёқага урилган пилта. Дўппи пилтаси.* ▪ — *Дўппи ёмон эмас,— дейди Мусавой.— Пилталарини қара, шалдироқ қоғоздан шекилли.* Ойбек, Болалик. *Аксар дўппилар тепчигидан қирқилиб пилтаси кўриниб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Пилтаси чиққан** 1) эскириб, йиртилиб тўзган (асосан дўппи, тўн ҳақида). *Мирза Муҳиддин унинг пилтаси чиққан дўпписини яқин тож ўрнида кўрар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) *кўчма* чатоғи, **миси чиққан**, айби, сири очилган.

2 Бирор нарсани маълум масофадан туриб ёндириш ёки портлатиш учун ишлатиладиган ёнувчи чизимча, шнур. *Милтиқнинг пилтасига ўт тегизмоқ.*

3 *айн.* **пилик** 1. *Тумшуқларнинг ҳар бирида бир пилта ёниб туриб, ҳар икки томонни — ҳам ғўза чувувчилар олдини, ҳам чиғириқлар олдини баравар ёритарди.* Айний, Эсдаликлар. **Пилта чироқ** пилигидан тутаб ёнадиган шишасиз чироқ; қора чироқ. *Липиллаб ёниб турган пилта чироқ торгина уйни аранг ёритарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

4 *эск.* Чархда ип йигириш учун пилтакачда юмалоқланган бир бўлак пахта, паға. *Онам шу қадар тез, шу қадар ингичка йигирар эдики, пилтадан чиқаётган ипни кўзим илғамасди.* Ё. Шукуров, Қасос. *Элмурод унга [отиной-га] савалган пахтадан пилта ўраб бериб ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПИЛТАКА́Ч [*ф-т*] Қоғоздан пилта ўраб уни тепчик орасига тиқиш учун ишлатиладиган дастали ингичка сим. *Тепа пилтакач. Қизак пилтакач.* ▪ *Расмий қишлоқ бозори: .. кўлларида пахта тўшакдан тортиб, пилтакачгача кўтариб юрган олиб-сотарлар; товуқфурушлар, хуллас, ажойиб «универсаль магазин».* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ПИЛТАЛИ 1 Авраси билан астари орасига пилта урилган. *Майда пилтали дўппи. Ёқаси пилтали тўн.*

2 Пилта билан отиладиган. *Пилтали милтиқ.*

ПИЛЧИЛЛАМОҚ «Пилч-пилч» қилмоқ, «пилч-пилч» овоз чиқармоқ. *Оёқ остида лой пилчиллайди. Пилчиллаган лой. Қор эриб ҳамма ёқ пилчиллаб кетди.*

ПИЛЧИЛЛАТМОҚ **пилчилламоқ** *фл. орт. н. Лойни пилчиллатиб юрмоқ.*

ПИЛЧ-ПИЛЧ *тақл. с.* Суюқ, ёпишқоқ лойдан юрганда оёқ остидан чиқадиган товушлар ҳақида. *Пилч-пилч лой. Этик жиққа ҳўл, қадам боссанг пилч-пилч қилади.* ▪ [*Кўча*] *тунда қатқалоқ бўлган, қуёшда эриб пилч-пилч лой бўлган эди.* Ойбек, Навоий.

ПИНАК Уйқу элтган ҳолат; мудроқ. **Пинакка кетмоқ** 1) уйқуга кетмоқ, мудрамоқ. [*Собир*] *пинакка кетиб қолган Гулом акани уйғотди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг; 2) хаёлга берилиб борлиқни унутмоқ. *Қария пинакка кетди: оқ сочли бошини қўллари билан сиқиб, кўзларини юмиб, узоқ ўйга толди.* Ойбек, Нур қидириб. **Пинак сурмоқ** *айн.* **пинакка кетмоқ** 2. *Камолиддин махдум, пинак сураётганда шарпадан чўчиган бангидай, уламо шарпасини эшитиб бирдан сесканиб тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

◆ **Пинагини бузмай** парво қилмай, аҳамият бермай. *Соҳибқори бир-икки томоқ қирса ҳам, хотини пинагини бузмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПИНГ-ПО́НГ [*р* < *инг.л*] Целлулоид коптокчани ракетка билан уриб, стол ўртасига тортилган сеткадан ошириб, столга тушириб ўйналадиган ўйин; стол тенниси.

ПИНЖ 1 Бирор кимса ёки нарсага энг яқин бўлган жой, кимса ёки нарсанинг ёни, биқини, бағри. *Бир вақтлари Тошкентнинг шундайгина пинжидаги Қурбақаобод дейилган қишлоқчада Ҳидоят ака деган камбағал киши яшарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. *Майна она пинжига ёпишган ўғилчасининг бошини силади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *кўчма* Паноҳ, ҳимоя. **Пинжига олмоқ** 1) ёнига, бағрига олмоқ. *Пальтосини елкасига солди-да, қизни ҳам пинжига олди.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) *кўчма* паноҳига, ҳимоясига олмоқ. *Акам бизни пинжига олиб ардоқлади.* **Пинжига кирмоқ** (*ёки* **суқилмоқ, тиқилмоқ**) 1) ёнидан жой олмоқ, бағрига кирмоқ. *Бой қўрбошининг пинжига кириб, уни туртар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Болалар ҳар вақтдагидай Марҳаматнинг пинжига тиқилишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Пўстин устида ёнма-ён ўтирган Ойсулув Сувонжоннинг пинжига суқилди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* бировнинг кўнглини, тилини топиб, унга яқинлашмоқ, бировнинг ҳомийлигида паноҳ топмоқ. *Ҳамдам катталар ва ўқитувчиларнинг пинжига кириб оладиган бўлиб қолди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ПИНҒИЛЛАМОҚ Димоғи билан секин овоз чиқариб гапирмоқ; пўнғилламоқ, тўнғилламоқ. *Содиқ амин.. нарёққа қараб пинғиллади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У димоғида гапирар эди. Унинг овози пинғиллаб эшитилгани учун Бегимхон пиқиллаб кулди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПИНҒИЛЛАТМОҚ **пинғилламоқ** *фл. орт. н. Соли совуқ . . бақа бурнидан пинғиллатиб шу сўзларни чиқарди: — Шундоғ сизни бир кўриб чиқай деб кирувдим-да.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПИНҒИЛЛАШМОҚ **пинғилламоқ** *фл. бирг. н. Бурчак-бурчакда пинғиллашиб юрмоқ.*

ПИНҲО́Н [*ф-т*] Кишининг назаридан яширинган, кўзга кўринмайдиган; яширин. *Совет Иттифоқида фан ва саноат ривожланганлиги . . ойнинг одам кўзидан пинҳон томонини фото билан суратга олишга имкон берди.* «Қ. Ўзбекистон», 1960, № 76. | Кишилардан махфий тутилган, сир сақланган; махфий. *Сири пинҳон. Дарди пинҳон. Пинҳон бўлмоқ. Пинҳон тутмоқ.* ▪ *Ўзининг пинҳон севгисини фош қилишга ботинмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. ‖ *Барча тадбирни пинҳон тутмоқ маъқул.* Ойбек, Навоий.

ПИНҲО́НА [*ф-т*] *рвш* Кишилардан махфий равишда, бировга билдирмай; яширинча. *Бу суҳбатимиз пинҳона сақлангай, — деб таъкидлади қозикалон.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Учта маҳбусни олдига солиб икки отлиқ конвой пинҳона йўлга тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. б. ‖ *Эҳтимол, у юраги тўла пинҳона дард билан армонда кетгандир. Эй воҳ! . . Нега ўжарлик қилдим?* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПИНҲОНИЙ [*ф-т*] *кт.* Пинҳон тутилган, сир сақланган, яширинган; махфий. *Кейинги кунларда эрининг меҳру-муҳаббат тўла кўзларида сўлғинлик, пинҳоний изтиробнинг таъсири сезилиб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПИОНЕР [*р* < *инглҳ*] **1** Кўнгилли болалар коммунистик ташкилотининг аъзоси. *Пионерлар отряди.* || *Пионер қизлар.* ▪ *Бир отрядда пионер эдик, Машҳур эдик биз Асакада.* Ё. Мирза.

2 Бирор ишни, нарсани биринчи бўлиб бошлаган, биринчи текширган, кашф этган, бошлаб берувчи. *Мирзачўлни ўзлаштириш пионерлари. Рус олимлари космосни ўзлаштириш пионерларидир.*

ПИОНЕРЛИК пионер *с. мавҳ. от. Пионерлик саломи. Пионерликка қабул қилмоқ.*

ПИПЕ́ТКА [*р* < *фр*] Дори томизиш учун ишлатиладиган, бир томонига оғзи берк резина қалпоқча кийдирилган шиша найча.

ПИР I [*ф-т*] **1** Узоқ умр кўрган одам; кекса, қари. **Пири бадавлат бўлинг** узоқ умр кўринг ва роҳатда-фароғатда яшанг.— *Кўчқордек ўғилларнинг соясида пири бадавлат бўлиб яшанг,— деди Эргаш Қоратойга.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

2 *дин.* Диний мазҳаб бошлиғи, диний раҳбар. *Мадамин: «Агар шаҳардаги қўл берган донишманд пирим келиб: «Ҳой, Мадамин, бир кун эмас бир кун мол-мулкдан, амалдан ажраб, халқ олдида бўйин эгасан» деб каромат қилса, уни ҳам қамчи билан роса савалардим»,— дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Арвоҳ пири** қ. **арвоҳ** 1. **Ё пирим** қ. ё IV 1.

3 Бирор касбнинг асосчиси, ҳомийси деб тушуниладиган, кўпинча афсонавий ёки афсоналаштирилган шахс. *Мискарлар, чегачилар, тунукасозлар кўп антиқа гапларни ҳар қайсилари ўзларининг пирларини, рисолаларини яхши биладилар.* Ойбек, Болалик.

4 *кўчма* Бирор иш, касб ёки соҳани жуда яхши эгаллаган киши, шу соҳада энг моҳир уста одам; устоз. *Шукурпўлат машинанинг ҳам пири, унинг қўлига тушган «пўлат от» мик этмай ишлай беради.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Қизиқ, илмсиз, ҳатто қўл қўйишни билмайдиган одам қандай қилиб сиздек илмли одамга пир бўлади?* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Пир урган** энг ёмон, арвоҳ урган, ярамас. *Зиқнанинг пир ургани эди. Хасислигини, иссиқтлигини ҳамма билади. Қимсан, терифуруш фалончи бой!* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПИР II: **ҳафсаласи пир бўлди** 1) ишончи, эътимоди йўқолди, кўнгли қолди. *Энг ишонган кишисидан ҳам ҳафсаласи пир бўлибди;* 2) ҳафсаласи қолмади. *Ишдан ҳам ҳафсаласи пир бўлибди.*

.. ПИР III *тақл. с.* Майда қушларнинг қанот қоқишидан, паррак ва ш. к.нинг айланишидан чиқадиган товуш ҳақида. *Чумчуқ пир этса, юраги шир этади.* Матал. ▪ *Қора байрнинг туёқлари остидан пир этиб бедана учди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ПИРАМИ́ДА [*р* < *грек*] **1** *мат.* Асоси кўпбурчак, ён ёқлари эса умумий учда бирлашган учбурчаклардан иборат геометрик шакл. *Беш ёқли пирамида.*

2 Шундай шаклдаги жисм. *Кристалл пирамидалар.* | Шундай шаклда устма-уст терилган нарсалар. *Гугуртлар пирамидаси.*

3 Қадимги Мисрда Фиръавнларнинг шу шаклда ясалган улкан тош мақбараси; иҳром.

4 *ҳарб.* Милтиқлар тик ҳолда териб қўйиладиган махсус қурилма, шунингдек учлари туташтириб тиқ турғизиб қўйилган милтиқлар. *Милтиқлар пирамида қилиб қўйилди.*

5 Спортчилар **бир-бирларини** кўтариб вужудга **келтирган** акробатик ёки гимнастик шакл. *Физкультурачи пионерлар пирамидалар тайёрладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Бильярд ўйинининг **бир** тури, шунингдек ўйин бошида учбурчак қилиб терилган бильярд шарлари. *Пирамидани бузмоқ.*

ПИРАМО́Н [*ф-т*] Дераза ёки эшик тепасидаги токча. *Токчалар ва пирамонларнинг зиҳлари ганчдан қабартма қилиб ишланган эди.* М. Осим, Ўтрор. | Бўғот остидаги бўш, очиқ жой. *Айвон пирамонига хас ташиётган бир жуфт мусича супа атрофида беозор айланиб юрарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ПИРИЛДОҚ Шамол, пружина ёки қўл кучи билан ҳаракатга келиб, ўз ўқи атрофида тез айланадиган ўйинчоқ.

ПИРИЛЛАМОҚ 1 «Пир-пир» овоз чиқариб тез қанот қоқмоқ ёки айланмоқ. *Пирилдоқ пириллаб айланмоқда.* ▪ *Куш ҳам итга тутқич бермай яна пириллаб учди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Титраганнамо ҳаракат қилмоқ, ҳилпирамоқ. *Шамол стол устидаги дафтар, китобларнинг саҳифаларини шитирлатиб варақлади, дераза пардаси бетўхтов пириллай бошлади.* Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. *Майин ел шивирлаб бошингдан эсса, Рўмолинг пириллаб ўйнаб кетади.* Уйғун.

3 Пирпирамоқ, учмоқ (мас., киприк, мускул ҳақида). *Чолнинг кўзлари асабий пириллади, туриб аста уйга кирди.* Ҳ. Аҳмад, Ким ҳақ? *Салимбойвачанинг кўзлари ола-кула бўлиб, юзидаги гўштлари пириллади, бу қандай гап?* Ойбек, Қутлуғ қон.

4 Майда қадам ташлаб тез юрмоқ; пилдирамоқ. *Бобомирзо елкасида сочиқ, олдида фартук, дўпписини яримта қилиб пириллаб юрибди.* И. Раҳим, Тақдир.

ПИРИЛЛАТМОҚ 1 пирилламоқ *фл. орт. н.* Бола пирпиракни пириллатиб югуриб кетди. ▪ *Улар киприкларини тинмай пириллатиб, соқчилик қилардилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тез, ғириллатиб олиб бормоқ, олиб кетмоқ. *Алижон ўз кучига ишониб, бир обкаш сувни пириллатиб олиб кетиш билан мақтанадиган, кучини мансаб билиб юрадиган йигит эканлигини ҳамма билади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ПИРЛИҚ пир I *с. мавҳ. от. Бизларга пирлик қиласан. Тағин келиб энди мунда, Шайтондай бўлиб озғирасан.* «Фольклор».

ПИРОВА́РД [*ф-т*] Тугалиш, охир, ниҳоя, сўнг. *Гапнинг пироварди. Иш пировардига етди. Ўқишни пировардига етказмоқ.* ▪ *Элмурод мактубни шеър ўқигандай ўқиб келиб, пировардида баландроқ овоз билан тугатди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йиғилиш пировардида Қодирқулнинг шубҳаси чиппакка чиқди.* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ. **Пировард бўлмоқ** тугамоқ, охирига, ниҳоясига етмоқ. *Суҳбатимиз ҳам пировард бўлди.*

ПИРО́Г [*р*] Қийма, мева, қиём ва ш. к. солиб духовкада пиширилади-ган нон. *Гўштли пирог. Ширин пирог.*

ПИРОЖНИЙ [*р* пирожное] Ёғ, сут, тухум ва шакар аралаштириб қорилган хамирдан турли шаклда тайёрланган, баъзан юзига кремдан гуллар солинган кондитер маҳсулоти.

ПИРОҚ [*асли* **бурок**] *фольк.* Афсонавий учар от. *Асли зотинг сенинг пироқ, Арзирум шаҳар кўп йироқ; Келгин юганга сен тезроқ.* «Нигор ва Замон». || *Эшон бедовга қамчилар уриб, тинмайин чўлда юриб, чоптириб пироқ отти, кун тушликда Майманоққа етди, супа бўйида отни тўхтатди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ПИР-ПИР пир III *с. такр. Чумчуқлар пир-пир учмоқда.* ▪ *Лаби пир-пир учиб рангидан қони қочди.* Қ. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит. *Ғазабдан Мирзакаримбойнинг кўзлари пир-пир учди, ранги оқарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПИРПИРАҚ Тўрт қанотли паррак шаклида қоғоздан ясалган, шамол ҳаракати билан пириллаб айланадиган ўйинчоқ.

ПИРПИРАМОҚ 1 Кўз илғамас даражада тез-тез ҳаракатланиб, силкиниб, елпиниб турмоқ, ҳилпирамоқ. *Ойнинг дастлабки шуъласи тўғоннинг тепасида пирпираб турган байроққа тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Уларнинг тепаларида . . кўк ва қизил рангдаги ҳисобсиз қоғоз гуллар оёқларидан илинган қушчаларга ўхшаш пирпираб турадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Титрашга ўхшаш ҳаракат қилмоқ, учмоқ (мас., мускул, кўз ҳақида). *Элмурод аввалига эсанкирагандек юзининг гўшти пирпираб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Унинг лаблари сўзга келмасдан пирпираб уча бошлади.* О. Ёқубов, Мирза терак.

ПИРПИРАТМОҚ пирпирамоқ *фл. орт. н. Пириллаб турган иссиқ дашт шабадаси калта кўк камзул остидан*

www.ziyouz.com kutubxonasi

чиқиб турган этагини пирпиратади. А. Қаххор, Мастон. *Эргаш кипригини пирпиратиб дўкондорга яна тикилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ПИРРА 1 Қарталар сони ва айрим хиллари ҳисобига очко йиғишдан иборат карта ўйини.

2 Шу ўйиннинг ютуқ билан тугалланиши. **Пирра қилмоқ** 1) белгиланган миқдорда кўп очко тўплаб маррага етмоқ, ютмоқ; 2) *кўчма дағл.* қойил қилиб бажармоқ, дўндирмоқ. *Паловхонтўра, қайнатма шўрва, чучвара ва ҳоказо .. овқатларни пирра қилади, қўлинг дард кўрмагур!* М. Муҳамедов, Мулзам.

ПИРСИЁН *с. т. эск.* Эронда яшайдиган, форсий тилда сўзлашадиган халқ вакили; форс, эроний. *У ўзбекка ҳам ўхшамайди. Ё армани, ё пирсиён бўлса керак, бу хотин.* С. Зуннунова, Гулхан.

ПИРСИЛЛАМОҚ «Пирс-пирс» товуш чиқармоқ. *Ҳўл ўтин пирсиллайди.*

ПИРС-ПИРС *тақл. с.* Паст узуқ-узуқ товуш ҳақида. *Жиққа ҳўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буруқтиради.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПИРТ *тақл. с.* Игна, мих каби нарсалар санчилганда ёки тортиб олинганда, данак ва ш. к. нарсалар ситиб чиқарилганда эшитиладиган товуш ҳақида. *Игна пирт этиб санчилди. Олча данаги пирт этиб учиб кетди.*

ПИРТИНГ-ЧИРТИНГ *с. т.* Унчалик муҳим бўлмаган, арзимайдиган, бўлар-бўлмас, беҳуда; майда-чуйда. *Пиртинг-чиртинг гаплар. Пиртинг-чиртинг ишлар билан овора бўлмоқ.* || *Пулни пиртинг-чиртингга сарф қилмоқ.*

ПИРХОНА [*ф-т*] Пирнинг (*қ.* **пир** I) даргоҳи, хонадони. [*Мирзараим:*] *Шундай пирхонани қўйиб, бошқа жойни нима қиласан?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ПИРҚ *тақл. с.* Бурун тортганда ёки йиғлаганда димоғдан чиқадиган узуқ-узуқ овоз ҳақида.

ПИРҚИЛЛАМОҚ Бурнидан пишқирган овоз чиқармоқ, пишқирмоқ. *Йўлга тушди қирқ ботир Бедов отлар пирқиллаб.* «Хушкелди».

ПИРҚИРАМОҚ *айн.* **пирқилламоқ**. *Ҳасан юрар ғур-ғураб, Ғиркўк оти пирқираб.* «Равшан».

ПИРҚ-ПИРҚ пирқ *с. такр. Пирқ-пирқ йиғламоқ.*

ПИС *тақл. с.* Тор тешикдан ҳаво, буғ, газ чиққанда, чўғга сув сепилганда эшитиладиган товуш ҳақида. *Велосипед камерасининг дами пис этиб чиқиб кетди.* ▪ *Дала кухнясидан аҳён-аҳён тушаётган чўғ ёмғир тегиб, пис ўчиб, кўмирга айланарди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ПИСАНД [*ф-т*] *(фақат бўлишсиз ф-да)* Диққат-эътибор, назар-эътибор). *Хон ҳеч қулоқ солмади, Писандига олмади.* Ҳ. Олимжон. **Писанд эмас** 1) кўнглига сиғмайди, кўзига кўринмайди. *Унга ҳозир уй ҳам, боғ ҳам, машина ҳам писанд эмас;* 2) назари илмайди, менсимайди. *Унга ҳеч ким писанд эмас;* 3) ҳеч гап эмас, осон. *Бу иш менга писанд эмас.* ▪ — *Дунёда одамнинг қўлидан келмайдиган иш бор эканми! Фақат истак бўлсин, Кўпчиликка ҳеч нарса писанд эмас,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Писанд қилмаслик** назарга илмаслик, менсимаслик. *У ҳеч кимни писанд қилмайди.* ▪ *Бу бўлса бизни писанд қилмайди, бу ерда ит ўлтирганми, эшак ўлтирганми парвосига келтирмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ПИСАНДА [*ф-т*] Олдиндан қўйилган талаб, шарт. *Уларнинг ўзаро писандаларига мувофиқ янги ерлар, чиқариладиган сувлар Тешабойга текин ўтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Талаб ёки шарт тарзида айтиладиган баҳона. **Писанда қилмоқ** 1) олдиндан бирор талаб ёки шарт қўймоқ; 2) таъкидламоқ; луқма ташламоқ.— *Кори хайр иши давлатга қарамайди, ғойни,— писанда қилди мулла Бердиёр — ҳиммatга қарайди, ҳиммatга.* «Муштум», 1961, № 10.

ПИСИЛЛАМОҚ «Пис» ёки «пис-пис» овоз чиқармоқ. *Ҳар бир челак сув сепилганда олов харилар, синчларнинг қолдиқлари писиллаб ўчар, бир оз тутун сочиб, кейин бутунлай жимиб қоларди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПИСМИҚ Мақсадини, сирини бировга айтмайдиган, индамай ишини битирадиган, ичидан пишган. *Писмиқ одам.* || *Содда сири тилида, писмиқ сақлар дилида.* Мақол. ▪ *Кундошингнинг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан . . . Бундай одамдан албатта ҳазар керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПИСМИҚЛИҚ писмиқ *с. белги оти. Кимдир [Шамсининг] писмиқлигига мослаб «фитнаи охир замон» деб лақаб қўйибди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.— *Очиқ ҳаракат қилишга . . халқдан қўрқадилар. Писмиқлик билан, кўзбўямачилик билан иш кўрадилар,— деди Алексей.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПИСМОҚ 1 Ўзини панага олмоқ; бекинмоқ, яширинмоқ. *Баҳодир йигит оёғи учида турган гранаталарни олиб чаққонлик билан душманга қарши ирғитди, ўзи эса траншеяга писди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар.

2 Индамай қолмоқ, жим бўлмоқ. *Аҳмад соқов . . чойхонанинг бир четида гуноҳкордек писиб, кўзларини Муҳаммадкаримдан яширишга уринарди.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ПИС-ПИС пис *с. такр. Уй ичида жинчироқ липиллаб турар, ўртада пис-пис қилиб ҳўл ўтин — гулхан ёнмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ПИСТА [*ф-т*] 1 *бот.* Жануб тоғларида ўсадиган паст бўйли дарахт. *Табиатнинг меҳри билан ясалган кўм-кўк арчазорлар ва тоғ ариқларидаги жарлар ёқасида саф тортган писта зумраддек товланиб, кўзларни қамаштирар эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

2 Шу дарахтнинг қаттиқ қобиқли данаги. *Ана ширинлик, мана ширинлик деб мураббо-ю нишолда, писта-ю мағиз, қанд-қурс, яна алланималарни ҳеч суриштирмасдан аралаш-қуралашига пок-покиза тушираверибди.* Н. Мақсудий, Мечкай эшон. **Ҳандон писта** *қ.* **ҳандон.**

3 *с. т.* Пистачка.

◆ **Писта даҳан** оғзи кичик ва келишган. [*Холмат:*] *Оби равон, . . писта даҳан, нозик адо, пари жаҳон яъни исм шарифлари Жамилахон* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Писта кўмир** *қ.* **кўмир** 1. **Писта пўчоққажо қилмоқ** *(ёки жойламоқ)* гап билан оғиз очдирмай бир бурчакка тиқиб қўймоқ.

ПИСТАЗОР [*ф-т*] Писта дарахтлари билан банд ер, майдон. *Ўрмон хўжалигига қарашли пистазорлар.* || *Тун яримдан оғди. Ой пистазор тоғларнинг орқасига аста-секин яширинди.* Ё. Шукуров, Юраклар така-пука.

ПИСТАЧКА [*р* фисташка < *ф-т*] *с. т.* Кунгабоқарнинг уруғи. *Хом пистачка. Қовурилган пистачка.*

ПИСТИРМА Тўсатдан ҳужум қилиш ёки ов пойлаш учун фойдаланадиган яширин қурилма, жой. *Тулки овлаш учун пистирма қўймоқ. Пистирмадаги танк.* ▪ *Бекнинг юраги ёмон тепиб, ўз пистирмасидан сўқмоқни кузата бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПИСТОЛЕТ [*р* < *фр*] Яқиндаги нишонга ўқ узиш учун белгиланган, ёнда олиб юриладиган қурол, тўппонча. *Етти ўқли автоматик пистолет.* **Пистолет-пулемёт** автоматик равишда бирин-кетин ўқ узадиган, яқин масофадаги жангларда қўлланадиган отиш қуроли. *Самолётлар машиналар тўпланган жойга ҳужум бошлаган ҳамон фронт томонидан кетаётганларнинг бири: «Огонь! Огонь!» деб қичқириб, пистолет-пулемётдан ўқ уза бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПИСТОН [*р* < *фр*] 1 Зарядни ёндириш учун зарбдан портлаб кетадиган модда солиб ўқ тубига ўрнатиладиган металл қисм; капсюль. *Милтиқ ўқининг пистони. Снаряд пистони. Чақилган пистон.*

2 Ўйинчоқ милтиқ ёки тўппончада отиш учун белгиланган зарядли қоғоз тангача.

3 Кийим-кечак, парда ва ш. к.га зийнат учун қадаладиган йилтироқ пластинкача. *Дўппига пистон қадамоқ.* ▪ *У [қиз] тушаётганида бошидаги қора тўр пардага қадалган олтин пистонлар йилтираб, жилва сочди.* Мирмуҳсин, Чўри. **Пистон тугма** бир-бирига қадаб қўйиладиган икки қисмдан иборат тугма; шиқ-шиқ тугма.

4 Пуфлаб чалинадиган музика асбобининг қўл билан босиб очиб-ёпиб турадиган тугмаси.

ПИСТОҚИ [*ф-т*] Писта мағзи рангидаги, оч баргикарам, очиқ яшил. *Пистоқи ипак.* ▪ — *Кўк, қизил, зан-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғори, сариқ, ок, пушти, жигар ранг, гўлос, пистоқи — боринги, дунёда қанча ранг бўлса, . . тўтининг патида бор эди,— деди Шум бола. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПИСҚИН *диал. эск.* Аччиқ киноя; пичинг.

ПИТИЛЛАМОҚ *айн.* **питирламоқ.**

ПИТИЛЛАТМОҚ **питилламоқ** *фл. орт. н.*

ПИТИЛЛАШМОҚ **питилламоқ** *фл. бирг. н.*

ПИТИРЛАМОҚ 1 Жон талвасасида ўзини ҳар ёнга урмоқ, сапчимоқ, питир-питир қилмоқ; типирчиламоқ. *Сўйилган товуқни кўрганмисан? Питирлайди, кўтарилиб-кўтарилиб тушади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *кўчма* Тез, шошилинч ёки безовта ҳаракат қилмоқ, шошилиб, ҳовриқиб қолмоқ. *Оёғи куйган товуқдай питирламоқ.* ▪ *Уйда Анзират кампир билан Ҳожия ўтиради. Улар аҳволни кўриб питирлаб қолишди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Раимжон ҳам питирлаб қолди, унинг кўзи олазарак эди.* Ш. Ғуломов, Комсомол иродаси.

ПИТИРЛАТМОҚ **питирламоқ** *фл. орт. н.*

ПИТИРЛАШМОҚ **питирламоқ** *фл. бирг. н. Тўрдаги балиқлар ҳамон питирлашар эди.* Ойдин, Бечора.

ПИТИР-ПИТИР *тасв. с.* 1 Жон талвасасидаги кескин, нотинч ҳаракат ҳақида. *Питир-питир қилмоқ. Тўрга тушган бедана питир-питир қиларди.*

2 *кўчма* Тез, шошилинч ёки безовта ҳаракат ҳақида. *Мунча питир-питир қиласан.*

3 *с. т.* Ўрнида тинч турмайдиган; серҳаракат; ҳар нарсага уринадиган, питирак. *Питир-питир бола.* ‖ *Бу одам мунча питир-питир экан.*

ПИТОМНИК [*р*] Ўсимлик ёки ҳайвонлар ўстириладиган ва кўпайтириладиган жой. *Мева дарахтлари питомниги. Балиқчилик питомниги.*

ПИТПИЛДИҚ Бедананинг сайраши, битбилдиқ. *Махсум беданаларнинг питпилдиғига қулоқ солганча, бир чойнак чойни эрмак қилиб ўтирди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ПИТПИЛИҚ *айн.* **питпилдиқ.** *Даштда жимлик ҳукм сурмоқда, бу жимликни фақат боғларнинг чайлаларига осилган тўрқовоқлардан чиққан «вавағ, вавағ, питпилиқ, питпилиқ» садолари бузиб турар эди.* Айний, Қуллар.

ПИТРА Ов милтиқ ўқи ва снарядлар учун ишлатиладиган юмалоқ қўрғошин донаси; сочма ўқ. *Майда питра. Йирик питра. Гильзасига питра солмоқ.*

ПИТРАҚ *диал.* Серҳаракат, уринчоқ. *Қундуз ёш бўлса ҳам, жуда питрак қиз.* Ойдин, Бечора.

ПИТРЎЗА [*ф-т*] *с. т. айн.* **фитри рўза** *қ.* **фитр** 2. *Валлоҳи аълам, жами мусулмонларга аёндирки, питрўза тўламоқ фарздир.* «Муштум», 1962, № 2.

ПИХ I Айрим эркак паррандаларнинг оёғида бўладиган мугузсимон учли ўсимта. *Хўрознинг пихи.*

◆ **Пихи қайрилган** *ёки* **пих(ини) ёрган** кўп иш кўрган, кўп ишларни бошдан кечириб айёр, қув бўлиб кетган. *Ҳар ҳолда, пих ёрган жиноятчи ойдин тунда оқ илондай бир гап.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ПИХ II: **пих қилмоқ** *бол.* Қесмоқ, сўймоқ. *Қовунни пих қилмоқ.*

ПИХ III *тақл. с.* Мушукнинг ўз рақибини қўрқитиш учун ҳурпайиб олиб томоқ қириб чиқарадиган товуши ҳақида. *Бошқа бири орқадан мушуксимон «пих» деб мени чўчитмоқчи бўлди.* Ойбек, Болалик.

ПИХ IV *диал.* Пўпанак, моғор. *Пих боғлаган нон.*

ПИХИЛЛАМОҚ 1 Ҳурпайиб томоқ қириб пих деган товуш чиқармоқ (мушук ҳақида). *Мушук итга қараб пихиллади.*

2 Томоғидан бўғиқ товуш чиқариб, хириллаб нафас олмоқ; хирилламоқ. *Юмалоқ оқсоқол ёқасини ушлаб, бош чайқатди, ҳам одамларга кўз оқини ўйнатиб пихиллади.* Ойбек, Навоий.

ПИХИЛЛАШМОҚ **пихилламоқ** *фл. бирг. н.*

ПИЧА *рвш* 1 Оз миқдорда, озгина. *Иккита оқ пиёзни майда тўғради, унга пича муруч сепди, пиёзни гурунчнинг бир чеккасига кўмиб, ошдамгирни ёпди.* Ойдин, Йигит.

2 Оз вақт, бир оз, андаккина, андак. *Мингбоши пича кутди, Матқовул гапиравермагандан кейин яна бақирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жуда чарчадинг, пича ухлаб, дам олсанг бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Оз даражада, сал. *Кўнглим пича тинчиди.*

ПИЧАН Ҳайвонларга озуқа бўладиган ўт; ўриб қуритилган ўт; хашак. *Бир боғ пичан. Пичан ғарами. Пичан ўриш машинаси.* ▪ [*Шербек*] *пичан ўришга ажратилган одамларни тўплаб, керак-яроғини, бир ҳафталик озиқ-овқатини олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жангчиларнинг кўпи овқатланишни ҳам унутиб, қалин пичан устига юмалаб ухлаб қолишди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПИЧАНЗОР Пичанбоп ўт ўсган майдон; ўтзор. *Қишлоққа яқин жойдаги пичанзорлар билан бедапоялардаги бедани ўриб йиғиштиришга раисимиз .. ўзлари раҳбарлик қилсалар.* С. Анорбоев, Оқсой. ‖ *Мана, кўз ўнгимизда қуёшнинг ҳаётбахш тафтига тоб бериб кенг пичанзор водий ястаниб ётибди.* А. Шермуҳамедов, Ўт-ўланлар водийси.

ПИЧАНХОНА Пичан сақланадиган хона, бино. *Пичанхонага кириб, эшикни тамбалаб, қалин, майин ва хушбўй пичанга болани кўмди: «Ухла! Йиғлама!»* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПИЧИНГ Бировнинг шахсига тегиш, ғашини келтириш, масхаралаш учун айтилган илмоқли гап; қочирим, қочириқ. *Уста юрагидаги гапларни кўпчилик ўртасида бирма-бир айтиб ташламоқчи эди, аммо раснинг пичинги шаштини қайтарди.* С. Маҳкамов, Дала танги. **Пичинг отмоқ** (*ёки* **қилмоқ**) бировнинг шахсига тегадиган, гашини келтирадиган ёки масхаралаш учун илмоқли гап айтмоқ. *У қизнинг ҳазил аралаш пичинг отаётганини пайқаб қолди-ю, бирдан тутоқиб кетди.* О. Ёқубов, Мирза терак.

ПИЧИНГЧИ Пичинг қилишни яхши кўрадиган, пичингга одатланган киши. *Оббо сизлар-эй! .. Ишларингнинг мазаси бўлмаса керакки, пичингчи бўлиб қолибсизлар.* И. Раҳим, Тақдир.

ПИЧИР Сўзловчи билан тингловчидан бошқа одам эшитмайдиган қилиб, паст овоз билан айтилган гап; пичир-пичир, шивир-шивир. *Гапнинг ёмони пичир, этнинг ёмони қичир.* Мақол. *Ёнимда ўтирган икки қизнинг пичири қулоғимга чалинди.* М. Жалолиддинова, Журъат. | Бошқалар эшитмайдиган даражада паст овоз.— *Қасали нима экан, озиб кетибди келинчак онамиз? — пичир билан сўради Салимбойвачча.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПИЧИРЛАМОҚ Бошқалар эшитмайдиган даражада паст овоз билан гапирмоқ; шивирламоқ. *Хадича бувининг қуришган лаблари яна алланималар деб пичирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Ҳа, бир нарса ўйлаб топиш керак,— дейди Юсуфжон ва энгашиб унинг қулоғига бир нарсаларни пичирлади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ПИЧИРЛАТМОҚ **пичирламоқ** *фл. орт. н. Олдинда Санам отин қиблага қараб намоз ўқирди. Майна ҳам лабларини пичирлатиб Санам отинга эргашди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ПИЧИРЛАШМОҚ **пичирламоқ** *фл. бирг. н. Хўжақул швейцар билан ниманидир пичирлашди-ю, ичкарига кириб кетди.* О. Ёқубов, Учрашув.

ПИЧИР-ПИЧИР **пичир** *с. тақр.* 1 Шивирлашга сўзлашганда чиқадиган паст товуш ҳақида. *Ўтириб китобни тиззасига қўйди ва пичир-пичир дуо ўқиб юзини сийпади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ўзаро хуфия гап; шивир-шивир. *Нодира хола ҳанг-манг бўлиб қолди. Унинг қулоғи остида домланинг ғўнғир-ғўнғир, пичир-пичири эшитилгандай бўлди.* «Муштум», 1961, № 22.

ПИЧМОҚ *диал.* Бичмоқ. [*Алиохун:*] *Сизни эгам сўзга пичиб қўйган экан-да.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Авзойимизни кўрган киши индамасдан ҳамманингнинг ишингга нарх пичиб қўя қолади.* И. Раҳим, Ихлос.

ПИЧОҚ 1 Дастага ўрнатилган ясси ва узун тиғли рўзғор асбоби. *Қассоб пичоғи. Ошхона пичоғи. Йўқолган пичоқнинг сопи олтин.* Мақол. *Ўтмас пичоқ қўл кесар.* Мақол. *Яхши гап билан илон инидан чиқар, ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар.* Мақол. ▪ [*Ёр-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

мат] ҳар вақт мақтайдиган пичоғини қинидан суғуриб, тарвузни кесди. Ойбек, Қутлуғ қон. **Пичоқ тортмоқ** (*ёки қўймоқ*) пичоқ билан кесмоқ, сўймоқ. *Мабодо ҳўкиз ёмонлаб қолгудай бўлса, бориб, дарров бўғзига пичоқ тортиб юборасан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *тех.* Турли асбобларнинг кесувчи қисми. *Мясорубка пичоғи.*

◆ **Пичоқ (бориб) суякка етди** *қ.* **суяк. Пичоғи мой устида** *қ.* **мой. Ўтмас пичоқ билан сўймоқ** чидаб бўлмас даражада азобламоқ. *[Одилжон:] Қаёқдан ҳам тўйда] ўша қиз билан ашула айтдим, ўйин тушдим, ўшандан бери Гулчеҳра мени ўтмас пичоқ билан сўйиб юрибди.* Ў. Назаров, Ғурур. **Пичоққа илинмайди** арзимайди, арзигули ери йўқ. *Пичоққа илинмайдиган ҳосил.*

ПИЧОҚБОЗЛИК Бир-бирига пичоқ уриш, пичоқ билан ҳужум қилиш. *Ўлфатлар орасида низо чиқиб, муштлаш, пичоқбозлик бошланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПИЧОҚЛАМОҚ Пичоқ билан жароҳатламоқ ёки ўлдирмоқ, пичоқ урмоқ. *Болтахўжа бир куни, [Ҳурихон] аёллар мажлисидан қайтганида, шундай дарвозасининг тагида пойлаб турган экан, ўн икки жойидан пичоқлаб ташлабди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёдгор ота қозихонада ўзини пичоқлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қизлар.

ПИЧОҚЛАНМОҚ пичоқламоқ *фл. мажҳ. н.*

ПИЧОҚЛАШМОҚ пичоқламоқ *фл. бирг. н. Бизнинг молимизга кўз олайтирган ўғрилар беш-олти киши бўлиб, уйни тешаётган вақтларида ораларига низо тушиб, бир-бирлари билан пичоқлашган бўлсалар керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПИЧОҚСОЗ *айн.* **пичоқчи.**

ПИЧОҚЧИ Пичоқ ясовчи ҳунарманд, пичоқсоз уста. *Пичоқчи уста.* ▪ *Кези келса пичоқчи, кези келса сувоқчи.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ПИЧОҚЧИЛИК **1** **пичоқчи** *с. касб оти. Пичоқчилик қилмоқ.*

2 *тар.* Бозорда пичоқчилар растаси.

ПИШАК *[ф-т] диал.* Мушук. *Индан чиқиб пишак билан ҳазиллар Магар ажал қўмсаб келса сичқонга.* «Алпомиш».

ПИШАНГ *эск. айн.* **ричаг.** *Яна тушки сменага ўтган кунларимиз эди. Вишканинг тепасидаги пишангнинг ўқи сал қийшайиб қолган экан.* П. Қодиров, Қадрим.

ПИШИЛЛАМОҚ Бурун орқали «пиш-пиш» товуш чиқариб нафас олмоқ, «пиш-пиш» товуш чиқармоқ. *Уй ичи жимжит, .. Кенжа пишиллаб, чиройли ухлаяпти.* Н. Фозилов, Оқим. *Олахўжа эшикка тикилиб оғир пишиллади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПИШИЛМОҚ пишмоқ II *фл. мажҳ. н. Табиат чиндан ҳам бевақт йўлга чиққан бу йўловчини сувга пишилган паррандадек жабрлаган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПИШИМОҚ I **1** Ишлов билан ёки ривожланиб етилмоқ, меъёрига, обитобига етмоқ, фойдаланса бўладиган ҳолга келмоқ. *Лой яхши пишиди. Ип ҳали пишимабди.* ▪ *[Раис:] Қалай? Ерлар кўнгилдагидай пишидими?* Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 *кўчма* Кўпни кўриб, бошдан кечириб бой тажриба орттириб, вояга етмоқ, етуклик даражасига эришмоқ, етишмоқ. *У [Сулаймон] ёш бўлса-да, халқ революцияси тўлқинида пишиди.* Н. Сафаров, Қатта карвон йўлда. *Шахдам қадам босиб минбарга чиқишидан, гап оҳангидан бунақа даврага кўп тушиб хийла пишиган, сертажриба кўринади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. | Чиниқмоқ, тобланмоқ. *Қиши меҳнатда пишийди. Ёшсан пишарсан, бу дамингдан тушарсан.* Мақол. ▪ *Утеген жанг оғирликларини кўрган сайин пишиди.* Ж. Ташенов, Жангчи Утеген. **Кўзи пишимоқ** *қ.* **кўз. Қулоғи пишиди** 1) эшитавериб кўникиб қолди. *Ҳўжайинларининг таъналарини эшитавериб, етимнинг қулоғи пишиган, эти кўниккан эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) кўп эшитиб уқиб олмоқ, қулоғига қуйиб олмоқ. *Фотиманинг қулоғи ўзи кўрмаган харидорлари тўғрисидаги гаплар билан пиша борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПИШИМОҚ II *кам қўлл.* Сувга ботиб жиққа ивимоқ. *Ёмғирда қолиб роса пишидим.*

ПИШИРИЛМОҚ пиширмоқ *фл. мажҳ. н. Ош пиширилди. Иш пиширилди.* ▪ *Буғдойдан гўжа ош қайнатса бўлади. Ун қилиб атала, умоч, угра ош, хуллас ўттиз икки хил овқат пиширилса бўлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПИШИРИШМОҚ пиширмоқ *фл. бирг. н. Опа-сингил бирпасда палов пиширишди.* ▪ *Бу ердагилар ҳам юпқани мазали пиширишар экан.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПИШИРМОҚ пишмоқ I 2, 3, 4—7 *фл. орт. н. Ошни пиширмоқ. Масалани пиширмоқ.* ▪ *У қайроқ буғдой унидан ёғли патир, сомса ёпди, қатламалар пиширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гапни аввал Муродова билан пириширб қўйган экансан-ку, нега менга илгарироқ айтмадинг.* И. Раҳим, Ихлос.

ПИШИТИЛМОҚ пишитмоқ *фл. мажҳ. н. Лой пишитилди. Боланинг қулоғи пишитилди.* ▪ *— Ҳе, гапингиз бор бўлсин, бу томонини пишитилмай бўладими, ака,— деди Маткарим.* «Сирлар».

ПИШИТМОҚ **1** пишимоқ I *фл. орт. н. Ипакни пишитмоқ. Ерни пишитмоқ. Лойни пишитмоқ.* **Қулоғини пишитмоқ** *қ.* **қулоқ** I 1.

2 Олдиндан гаплашиб, келишиб маслаҳатни бир ерга қўймоқ, аниқ-равшан, пухта қилмоқ. *Гапни пишитмоқ.* ▪ *Курилишни эсон-омон тугатиб топширсам бас, трестга лип этиб ўтаман-кетаман. Кеча борганимда яна пишитдим.* А. Мухтор, Туғилиш.

ПИШИҚ **1** Пишган, пишиб етилган (мева, сабзавот, дон ва ш. к. ҳақида). *Олмани хом, пишиқ аралаш термоқ.* ▪ *[Амлокдор:] Ўғрилар,.. подшоҳлик ҳақини аниқламасдан бурун, хом демай, пишиқ демай, қўзга кўринган нарсани еяверасанларми?!* Айний, Қуллар. | *от вазифасида (полиз экинлари, мева, сабзавот ва ш. к. номи билан)* Пишган вақти, мавсуми. *Қовун пишиғи. Тут пишиғи. Авжи ўрик пишиғи.* ▪ *Буғдой, жўхори пишиғида.. енгил чархини елкасига солиб, ўғилчасини етаклаб дала айланади, ўроқ чархлайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Тезда синмайдиган, йиртилмайдиган, узилмайдиган, бузилмайдиган; пухта, мустаҳкам, қаттиқ, чидамли. *Пишиқ чит. Пишиқ чарм.* ▪ *Мастон .. оёғидаги пишиқ ағдарма этикни кўздан кечирди.* А. Қаҳҳор, Мастон. ‖ *[Ўнсин] маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ ипни ҳар қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Эшилган, пишитилган, чийратма. **Пишиқ ип** 1) пухта ип; 2) чийратма ип.

4 Ўтда пиширилган. *Пишиқ ғишт.*

5 Жисмоний жиҳатдан бақувват, мықти, чайир. *У [Абдурасул] энди турмушнинг оғир кулфатларини енгиб, пишиқ йигит бўлиб етишган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 *кўчма* Ўз ишига пухта, бировга сўзини бермайдиган, ҳақини олдирмайдиган. *Пишиқ, сўзамол кампир, ҳар хил баҳона топиб, кунда бир-икки марта бойникига кирар.. эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мирсоатнинг бир оз ёшлиги бўлмаса, у ҳам пишиқ бола.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Пишиқ бўл. Нима мақсадда юрганингни ҳеч ким билмасин.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Ўз нарсасини, меҳнатини бировга анойи қилмайдиган, қаттиқ. *Кузда тоғамдан пул олиб юбораман-да. Лекин қариндошларимиз ўлгудай пишиқ одамларга ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

7 *кўчма* Асосли равишда ишланган; пухта. *Пишиқ асар.* ‖ *Пишиқ иш қилмоқ.* ▪ *[Ҳакимов] Эшонбоев тез ўсиб келаётган кадрлардан эканини, анча пишиқ илмий иш ёзганини айтди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Яхши, асосли. *Мен бошқа нарса демоқчиман: ишнинг кўзини биладиган одам, пишиқ, хат-саводи бор, .. шу одамни секретарликка тавсия қилсак демоқчиман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

◆ **Етти қовун пишиғи бор** ҳали узоқ, кўп бор.

ПИШИҚЛАМОҚ Бирор ишни пишиқ-пухта бажариш учун йўл-йўриқ кўрсатмоқ; пишиқ-пухта ўргатмоқ, тайинламоқ. *Олдиндан пишиқлаб қўйилган бўлса ҳам гапидан адашиб кетди.*

ПИШИҚМОҚ **1** *кам қўлл.* Зўриқиш ёки бошқа бирор сабаб билан бўртмоқ. *Унинг [Башоратнинг] эрталабки совуқдан ва ҳовликканидан қип-қизил бўлиб пишиққан лўппи юзида тоқат-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

сизлик билиниб турар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Пишимоқ, чиниқмоқ, тобланмоқ. *Меҳнатда пишиқмоқ.*

ПИШИҚ-ПИШИҚ *рвш* Гапни ўз ўрнига қўйиб, пиширик-пухта, бурро-бурро. *Пишиқ-пишиқ гапирмоқ.* ■ *Ўзбекча сўзларни секин ва пишиқ-пишиқ айтиб берди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ПИШИҚ-ПУХТА 1 *айн.* **пишиқ-пишиқ.** *Пишиқ-пухта гапирмоқ.*

2 *айн.* **пишиқ** 2, 5, 6, 7. *Пишиқ-пухта этиқ.* ■ *Мулла Муҳсин хатиб домла каби пишиқ-пухта, яъни замона ишларига тушунадиган киши эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ПИШИҚТИРМОҚ 1 пишиқмоқ *фл. орт. н.*

2 *айн.* **пишиқламоқ.** *Сир сақлаш учун болани пишиқтириб қўймоқ.* ■ *Мингбоши.. Жўрахонни ҳам сўроққа талаб қилиб қолишлари мумкинлигини ўйламаган эди. Қизининг қулоғини пишиқтириб қўймаганига мана энди афсус еб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПИШИҚЧИЛИК Мева, сабзавот ва ш.к.нинг ғарқ пишган пайти. *Тўй пишиқчиликда бўладиган бўлди.* ■ *Асал бувининг ўзи .. айни пишиқчилик вақтида келди қишлоққа.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ПИШҚАК Кув дастаси. *У бошини эгиб, пишкакни жадал билан ўраётганда, узун сочлари олдига тушиб, пишкакка ўралар ва халал берарди.* Айний, Доҳунда.

ПИШЛОҚ Сутни махсус ачитиб тайёрланадиган сирга ўхшаш овқат. *Фермамизда сутлардан қатиқ, қаймоқ ишлаймиз, Жангчиларга чарчамай мой ва пишлоқ ишлаймиз.* З. Диёр.

ПИШЛОҚЧИ Пишлоқ тайёрловчи киши.

ПИШМОҚ I 1 Ўсиб, ривожланиб истеъмол қилиш ёки ишлатиш учун яроқли ҳолга келмоқ, етилмоқ (мева, сабзавот, дон ва ш.к. ҳақида). *Қулупнай пишди. Помидор пишгани йўқ.* ■ [*Қиз:*] *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қора гилослар ғарқ пишиб, шохлари томга тушиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | Ривожланиб етилмоқ. *Пишмаган новда. Пишган уруғ.* ■ *Эгатлардаги тутларнинг новдалари пишибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қайнатиш, қовуриш, димлаш ва ш.к. натижасида истеъмол учун тайёр бўлмоқ. *Палов пишди. Тухум пишди. Нон қизариб пишди. Бермаснинг оши пишмас, пишса ҳам қозондан тушмас.* Мақол. *Пишган ошнинг умри қисқа.* Мақол. ■ *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қази пишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Ўтда ишлов еб, зарур технологик хусусият касб этмоқ. *Ғишт яхши пишибди.*

4 Тобланмоқ, қораймоқ; чиниқмоқ. *Офтобда роса пишдик.* ■ *— Оҳо агрономча,— деди Ҳамдам қошини чимириб,— далада роса пишибсанку.* Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ?

5 *с. т.* Тўлишиб ёрилиш даражасига келмоқ (яра-чиқиқ ҳақида). *Малҳам қўйилса, чипқон тез пишади.*

6 *кўчма* Умри охирига етиб, қартайиб, ўлими яқинлашмоқ. *Эшон аянинг бирдан-бир ниятн — қўлда қолган қўр-қутларни сақлаб қолиш, пишиб, ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларга эга бўлиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

7 *кўчма с. т.* Ҳал бўлмоқ, тайёр бўлмоқ. *Иш пишди — Тешабойнинг ўрнига сизни бригадир қилмоқчи бўлдик.* Уйғун, Дўстлар. *Шундай қилиб масала пишди. Умрзоқова ва унинг дўстлари пешаналарини қашиганича қолаверадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мунаввар Назокат фожиасини ўз фожиасидай юрагига яқин олди. Шунгами, постановка тез пиша қолди.* С. Анорбоев, Меҳр.

♦ **Ичи пишди** *қ.* **ич** 3. **Ичидан пишган** *қ.* **ич** 3. **Кўзи пишмоқ** *қ.* **кўз.**

ПИШМОҚ II Сувга, суюқликка ботириб ҳўл қилмоқ. *Дўпписини сувга пишди.*

ПИШ-ПИШ I *унд. с.* Мушукни чақириш учун ишлатилади.

ПИШ-ПИШ II *тақл. с.* Бурундан нафаснинг бўғилиб, сиқилиб ўтаётганида ҳосил бўлган товуш ҳақида. *Пиш-пиш ухламоқ.* ■ *Алихон жим қурди чордона, Қур-қур тортди чилимни бирпас. Сиғмай кетди гўё кенг уйга, Пиш-пиш олди чуқур бир нафас.* Ҳ. Пўлат.

ПИШПИШЛАМОҚ Пиш-пиш деб гапирмоқ. *Мушукни пишпишлаб чақирмоқ.*

ПИШТ *унд. с.* Мушукни ҳайдаш учун ишлатилади. *Мушукка «пишт» деманг, товуққа «кишт» дермиди?* Мақол.

ПИШҚИРИШМОҚ пишқирмоқ *фл. бирг. н. Отлар сувга тўйди, пишқиришиб, тумшуқларини силкитди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ПИШҚИРИҚ 1 Бурундан чиққан бўғиқ баланд товуш. *От пишқириғи.*

2 *кўчма* Қаттиқ босим билан пиширилаб чиққан буғнинг кучли товуши. *Паровоз пишқириғидан кишилар бир-бирининг товушини эшитмайди.*

ПИШҚИРМОҚ 1 Бурундан кучли бўғиқ товуш чиқармоқ (от, қорамол ҳақида). *Канадан ҳам кўра сигир унинг аччиғини келтирди: канани терай деса қўймайди,— бошини силкийди, пишқиради.* А. Қаххор, Адабиёт муаллими. *От бўлса ҳавонинг бузилганини сезибми, йўлнинг ёмонлигидан нолибми, қаттиқ-қаттиқ пишқириб қўяркан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Пишқиришга ўхшаш қаттиқ товуш чиқармоқ. *Паровоз худди чарчаган отдай бир пишқириб тўхтади.* Ж. Шарипов, Саодат. | Шиддат билан шовулламоқ, вишилламоқ. *Ҳамма пишқириб ёнаётган оловни ўчиришга ёпишди.*

3 *кўчма* Ҳайқириб гапирмоқ, бақирмоқ.— *Дорисидан кечдим! — деди қўрбоши пишқириб.* А. Қаххор, Кўр кўзнинг очилиши.

4 *кўчма салб.* Шошилиб кетмоқ, босар-тусарини билмай қолмоқ. *Пишқирган бойлар.*

ПИҚ *тақл. с.* Кулганда ёки йиғлаганда томоқдан портлаб чиққан қисқа, бўғиқ товуш ҳақида. *Раъно онасининг сўзи билан пиқ этиб кулди.* А. Қодирий Меҳробдан чаён. *Анзират кампир пиқ этиб йиғлаб юборди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ПИҚИЛЛАМОҚ Кулги ёки йиғи аралаш қисқа, бўғиқ товуш чиқармоқ, «пиқ-пиқ» этмоқ. *Сотиболди ҳарчанд ўзини тутишга] ҳаракат қилса ҳам бўлмади — пиқиллаб кулиб юборди.* А. Қаххор, Қўшчинор. *Уялган қайшиларнинг улоғини улоғига тўғри қилиб тикмоқда ва пиқиллаб йўпкамни тутиб ололмай йиғламоқда эдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

ПИҚИЛЛАШМОҚ пиқилламоқ *фл. бирг. н. Мадрасанинг ҳовлисига кирсам, сабоқдош шерикларимдан бир нечаси пиқиллашиб, йиғлашиб ўтиришибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.— *Эски дард,— деди аллақим, қизлар пиқиллашиб юбордилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ПИҚИР *тақл. с.* Кулги ёки йиғидан ўзини тута олмай қолганда чиқариладиган қисқа, паст товуш ҳақида. *Пиқир этиб кулмоқ.*

ПИҚИРЛАМОҚ Кулги ёки йиғидан ўзини тута олмай қисқа, паст товуш чиқармоқ, пиқир этмоқ. *Мастура пиқирлаб кулиб юборди, яна кулди, ёш боладай ўзини тутолмай қиқирлар эди.* А. Қаххор, Минг бир жон.

ПИҚИР-ПИҚИР пиқир *с. такр. Қизлар.. нималарнидир аста-аста сўзлашиб, пиқир-пиқир кулишарди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

ПИҚ-ПИҚ пиқ *с. такр. Лаъли Ўтапнинг саволига жавоб бермади, хўрланганига хўрлиги келиб, пиқ-пиқ йиғлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Можародан хабардор Ўтамбой пиқ-пиқ кулиб, бир четга кетишга мажбур бўлади, Холмирза ака илжайиб ерга қарайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ПЛАГИАТ [*р* ⟨ *лат*] Бировнинг асарини ёки ундаги фикрларни ўзиники қилиб кўрсатиш, адабий, ижодий ишдаги ўғирлик.

ПЛАГИАТОР [*р*] Бировнинг асарини ёки ундаги фикрларни ўзиники қилиб кўрсатувчи автор.

ПЛАГИАТОРЛИК плагиатор *с. мавҳ. от.*

ПЛАЗМА [*р* ⟨ *грек*] **1** *биол.* Қоннинг суюқ таркибий қисми.

2 Юқори даражада ионлашган модда.

ПЛАКАТ [*р* ⟨ *нем*] Тарғибот, ахборот ёки реклама мақсадларида кўча ва жамоат муассасаларига илиб қўйиладиган қисқа текстли сурат. *Революцион плакат. Илмий-атеистик пла-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

кат. Агитацион плакат. ▪ *У [Холмат] .. орқасига қайрилиши билан, девордаги плакатга кўзи тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПЛАКАТЧИ Плакатлар чизувчи рассом.

ПЛАН [*р* < *лат*] 1 Жой, нарса, иншоот ва ш.к.нинг устдан кўриниши, маълум масштабда тасвирланган чизма, чертёж. *Бинонинг плани. Шаҳарнинг плани.* ▪ *Қишлоқнинг планини, кўчаларини, уйларини кўрдингиз. Мана бу кўча ҳозирги гўристоннинг бир чеккасидан ўтади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Иш, тадбир, программа ва ш.к.нинг бажарилиш вақти ва тартиби олдидан белгилаб қўйилган режа. *Халқ хўжалигининг беш йиллик плани. Пахта тайёрлаш плани. Ташкилотнинг иш планини тузмоқ.* ▪ *Касаба союз .. комитети уй-жой ва маданий-маиший қурилиш планларининг бажарилишини текшириб туради.* «СССР Олий Совети ведомостлари».

3 Бирор ишни амалга ошириш тартиби. *Саёҳат плани.* | Баён этиш, тасвирлаш тартиби. *Диссертация плани. Лекция плани. Ҳикоя плани. Дарс плани.*

4 *кино* Кинокадрда суратга олинган объектнинг катта-кичиклик масштаби. *Тасвирларни ўртача планда бермоқ. Юзни йирик планда суратга олмоқ.*

ПЛАНЕРИЗМ [*р*] Планёрда учиш санъати (спорт тури). *Планеризм билан шуғулланмоқ.*

ПЛАНЕРИСТ [*р*] Планёрда учувчи, планеризм билан шуғулланувчи киши.

ПЛАНЕРЧИ *айн.* **планерист.**

ПЛАНЕТА [*р* < *грек*] *астр.* Қуёш атрофида айланувчи ва ундан тушган ёруғликни акс эттирувчи осмон жисми; сайёра. *Планеталар ғоят катта шарлардир, улар ўлчамлари ва ёруғлик нури чиқармаслиги жиҳатидан Ерга ўхшайди.* «Астрономия».

ПЛАНЕТАЛАРАРО 1 Планеталар ўртасида бўладиган. *Планеталараро саёҳат.*

2 Планеталар ўртасида жойлашган. *Планеталараро бўшлиқ.*

ПЛАНЕТАРИЙ [*р*] 1 Планеталар ва бошқа осмон жисмларини, уларнинг ҳаракатини гумбаз шаклли бино шипидаги экранда кўрсатувчи аппарат.

2 Шундай аппарат ўрнатилган ва ишлатиладиган бино. *Тошкент планетарийси.*

ПЛАНЁР [*р* < *фр*] Ҳавода моторсиз учадиган аппарат.

ПЛАНИМЕТРИЯ [*р* < *лат* + *грек*] Геометриянинг текисликдаги шаклларни ўрганадиган бўлими.

ПЛАНИРОВКА [*р*] 1 Нарса, жой ёки иншоотнинг айрим қисмларини бир-бирига нисбатан маълум тартибда жойлаштириш, режалаш; режа. *Паркнинг планировкаси. Колхоз марказининг планировкаси.*

2 *қ. х.* Ерни, далани кенгайтириш, яхлитлаш, текислаш ва ш. к. ишлар.

ПЛАНЛАШТИРИЛМОҚ **планлаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Ишлар планлаштирилди.*

ПЛАНЛАШТИРМОҚ 1 Жой, нарса, иншоот ва ш. к.нинг планини чизмоқ, тузмоқ. *Завод қурилишини планлаштирмоқ. Янги истироҳат боғини планлаштирмоқ. Шаҳарни планлаштирмоқ.*

2 Иш, тадбир, программа ва ш.к.нинг планини тузмоқ, белгиламоқ. *Дарсни планлаштирмоқ. Дала ишларини планлаштирмоқ. Ишлаб чиқаришни планлаштирмоқ.*

3 Амалга оширишни, бажаришни кўзда тутмоқ. *Сайлни майга планлаштирмоқ.*

ПЛАНЛИ План асосига қурилган, олдиндан планлаштирилган, план асосида қилинадиган, муайян тартибли, режали. *Планли иш. Планли юриш. Бутун ишларни планли равишда олиб бормоқ.* | Планда кўрсатилган, кўзда тутилган, планга киритилган. *Аввал планли ишлар бажарилади.*

ПЛАНСИЗ Планга асосланмаган, олдиндан планлаштирилмаган, план билан қилинмайдиган, беплан, режасиз. *Плансиз уй. Плансиз иш — қолипсиз ғишт.* Мақол. | Планда кўрсатилмаган, кўзда тутилмаган, планга кирмайдиган, пландан ташқари.

ПЛАНТАЖ [*р* < *лат*] *қ. х.* Ерни, кўпинча мевазор тупроғини чуқур қилиб ағдариб ҳайдаш, оғдарма қилиш. *Илгари кучли машиналар бўлмаганидан токзорларнинг ери плантаж қилинмас эди.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ПЛАНТАЦИЯ [*р* < *лат*] 1 Умуман махсус парвариш талаб қиладиган экинлар экилган ҳар қандай катта ер майдони. *Чўлларда кўз илғамас пахта плантациялари бунёдга келади.*

2 Бирор техник экин, мас. шакарқамиш, пахта, чой, кофе ва ш. к. экиб етиштирадиган йирик капиталистик деҳқончилик хўжалиги.

ПЛАНШЕТ [*р* < *фр*] 1 *геод.* Жойни планга олишда чизма қоғози маҳкамлаб қўйиладиган юпқа тўртбурчак тахта.

2 Геодезик ўлчовлар натижасида тайёрланган план.

3 Харита жойлаб, ёнга осиб юриладиган, бир юзи юпқа тиниқ нарса билан қопланган ясси сумка. *Чернецов планшетдан харитасини чиқарди ва генерал Погодин қўйган белгиларни кўздан кечирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПЛАСТИК [*р* пластический] 1 Пластикага, ўймакорликка, ҳайкалтарошликка оид. *Пластик санъат.*

2 Тананинг нафосатли ритмик ҳаракатларига асосланган; гўзал, мулойим. *Пластик ҳаракат. Пластик пантомималар.*

3 Босим остида ҳар қандай шаклга кира оладиган ва босим тўхтагач шу шаклини сақлаб қоладиган. *Пластик масса. Пластик модда.*

4 *мед.* Қасал терини олиб ташлаб, ўрнига соғ тери ўрнатиш билан боғли бўлган. *Пластик хирургия. Пластик операция.*

ПЛАСТИКА [*р* < *грек*] 1 Ўймакорлик ва ҳайкалтарошлик санъати. *Ўзбек пластикаси. Пластика мактаби.*

2 Санъатда ҳажмли шакллар яратишда уйғунлик, ифодалилик; таъсирчанлик.

3 Тананинг мулойим ва нафис ҳаракатлари ҳамда шундай ҳаракатлар санъати (рақс, балет, гимнастика кабиларда).

ПЛАСТИЛИН [*р* < *грек*] Лой, мум ва мой-бўёқлардан тайёрланадиган, тез қуримайдиган пластик масса. *Пластилиндан ҳайкалчалар ясамоқ.* ▪ *Тугманинг изи . . пластилинга туширилиб, унинг катта сурати олинди.* В. Умаров, Жиноятчи қочиб қутулмайди.

ПЛАСТИНКА [*р*] 1 Металл, шиша ва ш. к.нинг юпқа ялпоқ парчаси, тахтаси. *Қўрғошин пластинка. Шиша пластинка.*

2 Патефон, радиолага қўйиб эшитиш учун овоз ёзилган, одатда пластмассадан ясаладиган доира шаклли юпқа диск. *Анорхон радиолага пластинка танламоқда.* И. Раҳим, Ихлос. *Товушим ёмон бўлса, нега пластинкага олди?* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

3 Фотографик расм олиш учун ёруғ, сезгир модда билан қопланган ойна. *Пластинкага олинган негатив.*

ПЛАСТИНКАЛИ Пластинка билан ишлайдиган, пластинкаси бўлган. *Пластинкали фотоаппарат.*

ПЛАСТИРЬ [*р* пластырь] Ярага, чипқонга ёпиштириб қўйиладиган, ёпишқоқ малҳам дори суртилган махсус лента.

ПЛАСТМАССА [*р*] Босим остида ҳар қандай шаклга кира оладиган ва шу шаклини сақлаб қоладиган материал; пластик масса. *Пластмассадан қурилган экспериментал уйлар.* || *Пластмасса идиш. Пластмасса ғилдирак.*

ПЛАТИНА [*р* < *исп*] Химиявий элемент, қаттиқ, чўзилувчан, баланд температурада эрийдиган, кул ранг металл.

ПЛАТФОРМА [*р* < *фр*] 1 Темир йўл станцияларида пассажирларнинг поездга чиқиши ёки тушиши, юк тушириш ёки ортиш учун ишланган узун саҳн, майдонча. *Юк платформаси. Йўловчилар платформаси.* ▪ *Платформадан чиққандан сўнг Саидий булардан ажралиб қочиш йўлини излади ва эпини қилиб қочди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ён деворлари унча баланд бўлмаган, усти очиқ юк вагони. *Платформаларга юк ортмоқ.*

3 Бирор сиёсий партия ёки гуруҳнинг дунёқараши, маслаги, тутган йўли, иш, ҳаракат программаси. *Большевистик платформа.* ▪ *Меньшевиклар 1914—1918 йиллардаги урушда*

www.ziyouz.com kutubxonasi

очиқдан-очиқ мудофаачилик платформасини тутишга тайёрланган эдилар. «КПСС тарихи».

ПЛАЦДА́РМ [*р* < *фр*] Душманга ҳужум бошлаш учун қулай ва мустаҳкамланган район. | Ҳужум бошлаш ва урушга тайёргарлик кўриш учун фойдаланиладиган территория. *Империалистларнинг чет давлат территорияларидаги плацдармлари.*

ПЛАЦКА́РТА [*р* < *нем*] *т. й.* Вагонда ётиб, дам олиб кетиш мумкин бўлган алоҳида жойни эгаллаш ҳуқуқини берадиган билет ёки билетга қўшимча квитанция.

ПЛАЦКА́РТАЛИ Алоҳида жойни эгаллаш ҳуқуқини берадиган. *Плацкартали билет.*

ПЛАШ(Ч) [*р* плащ] Сув ўтказмайдиган материалдан тикилган ёмғирда кийиладиган уст кийим. *У [Раҳмонқулов] уч бурчак қалпоғи гарданида осилиб турган брезент плаш, эски қора фуражка кийган, паканароққина киши эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ПЛЕБИСЦИ́Т [*р* < *лат*] Бирор масалани умумхалқ ўртасида овозга қўйиб ёки умумхалқ фикрини тўплаб ҳал қилиш; референдум. *Плебисцит ўтказмоқ.*

ПЛЕ́ВРА [*р* < *грек*] *анат.* Ўпкани ва кўкрак қафасининг ички томонини ўраб турувчи юпқа парда.

ПЛЕВРИ́Т [*р*] *мед.* Плевранинг яллиғланиши. *Қуруқ плеврит. Йирингли плеврит.*

ПЛЕНАР [*р* пленарный] Бирор ташкилотнинг сайлаб қўйилган барча аъзолари, илмий сессия ва ш.к.нинг барча иштирокчилари қатнашган; ялпи, умумий. *Илмий конференциянинг пленар ва секция мажлислари.*

ПЛЕ́НУМ [*р* < *лат*] Бирор ташкилотнинг сайлаб қўйилган барча аъзолари иштирокидаги ялпи мажлиси ёки пленар кенгаши. *Район партия комитетининг пленуми. Ёзувчилар союзининг пленуми.* ▪ *Совет Иттифоқи Коммунистлар партияси Марказий Комитетининг камида олти ойда бир пленум мажлиси бўлади.* «КПСС Устави».

ПЛЕЯ́ДА [*р* < *грек*] Бирор соҳада маълум бир даврда кўзга кўринган атоқли арбоблар группаси. *Рус революционерларининг шонли плеядаси.*

ПЛЁНКА [*р*] 1 Фотосуратлар олиш учун мўлжалланган, ёруғ сезгир қатлам билан қопланган эластик лента. *[Қудратнинг] тоғда олган расмлари ҳали фотоальбом учун етарлимас, борларини ҳам плёнкадан чиқариш учун уйда лабораторияси йўқ.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Умуман ҳар қандай юпқа парда. *Полиэтилен плёнка.*

ПЛЁНКАЛИ Плёнка билан ишлайдиган, плёнкаси бўлган. *Плёнкали фотоаппарат.* ▪ *Кимдир унга район кинотеатридан плёнкали гардиш тунука қутичалар бериб кетди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ПЛИ́НТУС [*р* < *грек*] Пол билан девор орасидаги тирқишни бекитиш учун қоқиладиган узун ингичка тахта, жаспак.

ПЛИТА́ [*р*] 1 Қатта, ясси, текис тош, темир ва ш. к. бўлаги. *Мармар плита. Пўлат плита. Темир-бетон плиталар ётқизилган кўча.*

2 Овқат тайёрланадиган уй печкасининг бир тури. *Газ плита. Чўян плита. Электр плита. Плитада овқат пиширмоқ.*

ПЛИ́ТКА [*р*] 1 Кичик тўртбурчак шаклидаги ясси нарса. *Шоколад плиткаси.*

2 *айн.* **кошин.** *Нақшдор плиткалар.*

3 Овқат пириш ёки сув қайнатиш учун белгиланган электр иситиш асбоби. *Электр плиткада чой қайнатмоқ.*

ПЛО́МБА [*р* < *лат*] 1 Беркитилган эшик, яшик ёки ўралган молнинг очиладиган жойига ёпиштирилган ва печать ёки тамға босиб қўйилган қўрғошин.

2 Тиш кавагини маҳкамлаб беркитиб қўйиш учун қаттиқ моддадан қўйилган ямоқ.

ПЛОМБАЛАМОҚ 1 Беркитилган эшик, яшик ва ш.к.га пломба ёпиштириб тамғалаб беркитмоқ. *Счётчикни пломбаламоқ.*

2 Тиш кавагини пломба билан беркитиб, маҳкамлаб қўймоқ. *Тишни пломбаламоқ.*

ПЛОМБАЛАНМОҚ пломбаламоқ *фл. мажҳ. н. Пломбаланган эшик. Пломбаланган тиш.*

ПЛОМБАЛАТМОҚ пломбаламоқ *фл. орт. н. Эшикни пломбалатмоқ. Тишни пломбалатмоқ.*

ПЛОМБАЛИ 1 Пломба ёпиштирилган, пломба ёпиштириб тамғалаб беркитилган. *Пломбали яшик.*

2 Қаваги пломба билан маҳкамланган. *Пломбали тиш.*

ПЛОТИ́НА [*р*] Сув оқимини тўсиш учун қурилган иншоот; катта тўғон. *Майли, танти турамиз, плотинани чин дил билан, чин виждон билан қурганмиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ПЛУГ [*р*] Ер ҳайдаш учун белгиланган махсус тишли ёки дискли қишлоқ хўжалик асбоби. *Унинг орқасидан катта, кучли плуг ернинг ҳосилдор қатламини ағдариб борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ПЛУТОКРА́Т [*р*] Плутократия давлатида энг бой табақа вакили.

ПЛУТОКРАТИ́К [*р* плутократи́ческий] Плутократияга оид, плутократия ҳокимиятига асосланган. *Александр II даврида рус чоризми «плутократик» монархияга айлана бошлади.* В. И. Ленин, Буржуазиянинг «сўллашуви» ва пролетариатнинг вазифалари.

ПЛУТОКРА́ТИЯ [*р* < *грек*] *сиёс.* Меҳнаткаш халқ бутунлай ҳуқуқсиз бўлгани ҳолда сиёсий ҳокимият батамом мулкдор табақа вакиллари — плутократлар қўлида бўлган давлат тузуми, бойлар ҳукмронлиги.

ПЛУТО́Н [*грек*] (П — *катта*) Қуёш системасининг тўққизинчи энг катта планетаси.

ПЛУТО́НИЙ [*р* < *лат*] Радиоактивлик хусусиятига эга бўлган, сунъий йўл билан олинган химиявий элемент.

ПЛЮС [*р* < *лат*] 1 *мат.* Икки сон орасида келганда уларнинг бир-бирига қўшилишини кўрсатадиган белги (+) номи; қўшув белгиси. *Тўрт плюс икки.* Сонларнинг мусбат эканлигини ёки миқдорнинг ошиб боришини ифодалайдиган белги.

2 Иссиқликнинг нолдан юқори эканлигини яъни иссиқликни ифодаловчи белги. *Бугун кун—плюс ўттиз даража.*

3 *кўчма* Ижобий натижа, ютуқ. *Ҳар чизиғи — Қурилишдан бир белги, Ютуқлардан плюс.* Ғ. Ғулом.

ПЛЯЖ [*р* < *фр*] Денгиз, дарё, кўл ва умуман сув бўйида чўмилиб чиққач қуёш ваннаси қабул қилиш учун қулай бўлган, кўпинча махсус жиҳозланган жой; қумлоқ, офтобрўя соҳил.

ПНЕВМАТИ́К [*р* пневмати́ческий] 1 Сиқилган ҳаво ёрдами билан ҳаракат қиладиган, ишлайдиган ёки амалга ошириладиган. *Пневматик насос. Пневматик тормоз. Пневматик бурғилаш.* ▪ *Ҳозирги вақтда пневматик усул билан ишлайдиган пахта териш машиналарини синаш мақсадида яратилган намуналар бор.* «Фан ва турмуш», 1959, № 9.

2 Сиқилган ҳаво билан тўлдириладиган, дамлама. *Пневматик ғилдирак.*

ПНЕВМА́ТИКА [*р* < *грек*] Пневматик механизмлар, мосламалар.

ПНЕВМОКО́КК [*р* < *грек*] *мед.* Пневмония (зотилжам) касалини қўзғатувчи бактерия.

ПНЕВМОНИ́Я [*р* < *грек*] *мед.* Ўпканинг яллиғланиши; зотилжам.

ПОВ *тақл. с.* Шиддатли жараён, тез ёниш ва ш. к.да чиқадиган товуш ҳақида. *Гулхан керосиндан пов этиб ёнди.*

ПОВЕ́СТКА [*р*] Чақирилганлик ҳақида қисқача ёзма хабар; чақириқ қоғози. *Элмурод уйга келиб, стол устида ҳарбий комиссарликнинг повесткасини кўрди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Саккизинчи майда Сидиқжонга суддан повестка келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

ПО́ВЕСТЬ [*р*] *ад.* Романга нисбатан кичикроқ, сюжети соддароқ бадиий насрий асар; қисса.

ПОВИ́ДЛО [*р*] Майда тўғралган ёки қирилган, эзилган ҳўл мевани шакар билан қайнатиб тайёрланган қуюқ ширин таом, қуюқ шиннининг бир тури. *Олма повидлоси. Олхўри повидлоси.*

ПОВИЛЛАМОҚ «Пов» этган товуш чиқармоқ. *Сут челакка повиллаб тушмоқда. Примус повиллаб ёнар эди.*

ПОВИЛЛАТМОҚ повилламоқ *фл. орт. н. У [Ўтап] қўрага кириши билан рўпарадаги бостирмада повиллатиб сигир соғаётган Тозагулга кўзи тушди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПОВ-ПОВ *пов с. такр. Пов-пов сут соғаётган Тошхоннинг челаги тўлай*

www.ziyouz.com kutubxonasi

деб қолганда, Тарғил қурғур шарт тепди-ю, ҳаммасини ағдариб юборди. А. Мирахмедов, Ўт юраклар.

ПОГО́Н [*р*] Ҳарбийларнинг, милиция, суд, темир йўл ходимлари ва ш.к.нинг форма кийими елкасига тақиладиган, касб тури, даража ёки унвонни билдирувчи белги. *Темирйўлчилар погони. Офицерлар погони.*

ПОГРО́М [*р*] Аҳолининг бирор миллий группаси ёки элатига қарши қаратилган, қирғин қилиш ва мол-мулкини талашдан иборат реакцион, шовинистик ҳаракат. *Чор полицияси помешчик ва капиталистлар билан иттифоқ бўлиб, яҳудий погромларини уюштирар эди.* В. И. Ленин, Яҳудийларга қарши погромга гиж-гижлаш ҳақида.

ПОГРОМЧИ Погром қатнашчиси ёки ташкилотчиси. *Погромчиларга армия погром қуроли сифатида керак.* В. И. Ленин, Армия ва халқ.

ПОГРОМЧИЛИ́К Погромчиларга хос иш, хатти-ҳаракат; погром, қирғин ва талончилик.

ПОДА [*ф-т*] Чорва молларининг бирга ҳайдаб борилаётган ёки бирга ўтлаб юрган, одатда бир турга оид тўдаси. *Қўй подаси.* ▪ *Йўллардан пода чанг-тўзон кўтариб ўтмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Подалар ҳам қайтар, қўй ва қўзилар Қишлоқ кўчасини тўлдириб ўтар.* Ғайратий. *Ён бағрида ўтлайди колхоз подаси, Янграйди чўпон найин майин садоси.* Ҳ. Салоҳ.

◆ **Подадан олдин чанг чиқармоқ** бирор иш, воқеа ва ш. к. ҳақида улар содир бўлмасдан олдин ҳовлиқиб гапириб юрмоқ. *Қўзибойнинг гоҳо подадан олдин чанг чиқариш одати борлигидан, баъзилар уни «сўнгги ахборот» деб ҳам аташаркан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ПОДА́ГРА [*р* ⟨ *грек*] *мед.* Организмда модда алмашинишининг бузилиши ва туз тўпланиши натижасида бўғинларнинг зирқираб оғриши, бодга ўхшаш оғриқ берадиган касаллик.

ПОДАХО́НА [*ф-т*] Пода турадиган жой ёки бино.

ПОДАЧИ Подани ҳайдаб олиб юрувчи, пода боқувчи. *Кекса подачи шўҳлик қилган молларни гаврон билан савалаб, узун оёғини унда-мунда қўйиб кетмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ПОДАЧИЛИ́К **подачи** *с. касб оти. Босқончиликми, подачиликми, кетмончиликми, қандай иш бўлса ҳам майли.* И. Раҳим, Ихлос.

ПОДБО́Р [*р*] Пахта теримида ерга тўкилган пахталарни йиғиб-териб олиш.

ПОДБО́РКА [*р*] *полигр.* Бир сарлавҳа остида бирлаштирилган, бир темага оид бир неча мақола. *Конференция материалларига бағишланган подборка.*

ПОДБОРЩИК [*р* подборщик] *тех.* Пахта териш машинаси ёки комбайнларнинг терим жараёнида тўкилган пахта ёки донни ерга туширмай илиб оладиган ёки йиғиб кетадиган қисми. *Пахта териш машинасининг подборщиги.*

ПОДВА́Л [*р*] 1 Бинонинг остидаги, ер юзасидан паст жойлашган хона ёки хоналардан иборат қисми; ертўла. *Аҳмаджон подвалнинг ёнига бориб, икки тешикка иккита граната ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *полигр.* Газета саҳифаларининг алоҳида мақола босилган пастки қисми ва унда босилган мақола. *Мақолани Зоҳидов газетага элтиб берди ва у бир ҳафтадан кейин «Қизил Ўзбекистон» газетасида бир подвал фельетон бўлиб босилиб чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Газетанинг икки подвалини банд қилган бу мақолада Саидий, Ёқубжон ва округ газетасининг муҳаррири исмлари бутун колонкаларни чипор қилиб юборган эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ПОДПОЛКО́ВНИК [*р*] *ҳарб.* Майордан юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

ПОДПО́ЛЬЕ [*р*] Ўта махфий шароитда олиб бориладиган ва давлатга қарши қаратилган ҳаракат, фаолият ва шундай ҳаракат қатнашчиларининг яширин ҳолатдаги ҳаёти.

ПОДПОРУ́ЧИК [*р*] *тар. ҳарб.* Чор армиясида: прапоршчикдан юқори офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

ПОДРУ́ЧКА [*р* под ручку] *рви, с. т.* Қўлтиқлашган ҳолда. *Йўлкаларда ёш рус йигитлари чиройли қизларни подручка олиб юрадилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *И-ҳа, эсим қурсин, дуруствроқ бир жой чиққан эди, подручка қилиб юрсин деб унаштириб қўйдик, холос.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ПОДСТА́НЦИЯ [*р*] *тех.* Электростанциялардан келаётган ток кучланиши ва турини ўзгартириб берадиган электротехник қурилмалар, ёрдамчи электр станция. | Алоқа линияларининг айрим пунктларига ўрнатилган алоқа қурилмалари, ёрдамчи телефон станцияси.

ПОДШИ́ПНИК [*р*] *тех.* Машина ва механизмларнинг вал, ўқ каби айланувчи қисмини тутиб турадиган ва уларнинг айланишини енгиллаштирадиган, равонлаштирадиган ёрдамчи деталь.

ПОДШО *қ.* **подшо(ҳ).**

ПОДШОЛИ́К *қ.* **подшо(ҳ)лик.**

ПОДШОПАРА́СТ *қ.* **подшо(ҳ)параст.**

ПОДШО(Ҳ) [*ф-т*] Баъзи шарқ мамлакатларида мутлақ ҳокимлик қилувчи ҳукмрон унвони ва шундай унвонга эга шахс, шоҳ. *Эрон подшоҳи (тар.).* ▪ *Мен ер юзига подшо бўлсам, бу дилоромнинг ҳар қадамига минг-минг одам боласини сўяр эдим.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оқ подшо** рус императорининг ўзбеклар орасидаги номи. *Худо ўлим берсин оқ подшойинг Мекалайга. Қайт эмиш-а, эркак бўлсанг, йўл бошла!* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ярим подшо** *қ.* **ярим.** *Мен оқ подшонинг юзига ва у кишининг Тошкентдаги вакили ярим подшо генерал-губернаторнинг юзига қандай қарайман.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

ПОДШО(Ҳ)ЛИ́К 1 **подшо(ҳ)** *с. мавҳ. от. Подшолик унвони. Подшо(ҳ)лик — қонхўрлик.* Мақол.

2 Шоҳ қўл остидаги давлат. *Рус подшолиги қўшни бўлмаганда амир, бек ва уларнинг мансабдорлари, ҳар ҳолда, тортиниброқ турардилар.* Ғ. Расул, Адолат.

3 Шоҳ қўл остидаги давлатга тегишли нарса; хазина. *Бухорода ўлган ҳар бир ҳиндининг моли-пули ўз меросхўрига юборилмай, подшолик қилинади.* Айний, Дохунда.

ПОДШО(Ҳ)ПАРА́СТ [*ф-т*] Мамлакатда подшо ҳукмрон бўлишини ёқловчи, подшога таянувчи. *Подшопараст бой.* ▪ [*Йўлчи*] *бойлар, амалдорлар ўз подшосига ён босади, подшоҳ уларга ён босади. Бойларнинг подшопараст бўлиши бекорга эмас.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПО́ЕЗД [*р*] Бир-бирига кетма-кет тиркалган ва локомотив ёрдамида юрадиган темир йўл вагонлари состави. *Скорий поезд. Метро поезди. Поезд билети.* ▪ *Тўхта хола поезд кўздан ғойиб бўлгандан кейин ҳам темир йўл изларига тикилиб туриб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Поезд йўл** *с. т.* поезд, трамвай ва шу каби транспорт воситалари юриши учун махсус ўрнатилган темир из, темир йўл.

ПОЁН [*ф-т*] 1 Жой, масофа, йўл ва ш.к.нинг пировард чегараси, этаги, охири. *Поёни кўринмайдиган дала.* ▪ *Йўлнинг поёнига етмоқ. Менинг сўзим поёнига етинглар.* «Муродхон». *Йўл .. борган сари узоқлашиб кетаётгандек, сира поёни кўринмасди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Деразалари кўчага, айвони ғарбга қараган бу европача уйнинг саҳни унча катта бўлмаса ҳам, ҳар хил гуллар экиб ташланганидан-ми, поёни йўқ гулзорга ўхшаб кўринади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Иш, гап, воқеа-ҳодиса ва ш.к.нинг охири, интиҳоси. *Ҳикояни поёнига етказмоқ.* ▪ *Полвон йиғим-терим поёнига етай деб қолган кунларда ҳам фақат зиммага олинган мажбуриятни .. ўйларди.* А. Шермуҳамедов, Пискентлик паҳлавон. [*Майсара:*] *Шу хиёнаткорларнинг жазосини бериш учун бошлаган ишимни поёнига етказай.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 *кўчма* Сўнгги чек, ниҳоя (ҳис-туйғу, кечинма ва ш.к. ҳақида). *Ғазабининг поёни йўқ.* ▪ *Ёдгор ҳам хурсанд. Хурсандлигининг ҳадду поёни йўқ эди.* Айний, Дохунда.

ПОЁНСИЗ *айн.* **бепоён.** *Поёнсиз пайкаллар. Поёнсиз йўл. Поёнсиз кенг чўл.* ▪ *Азим тажанг даҳшат тўла қонли кўзлар билан Ғуломжонга ўқрайиб қарарди. Лекин унинг юзида поёнсиз бир нафрат борлигини кўриб, юзини қай-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

натасига бурди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. || *Шундай деган Паризод, Хон бўлди поёнсиз шод.* Ҳ. Олимжон.

ПОЗИТИВ I [*р* позитив] Негативдан кўчирилган ва нарсанинг ҳақиқий тусини акс эттирадиган фотосурат ва шундай сурат туширилган пластинка ёки плёнка; *акси* **негатив** I.

ПОЗИТИВ II [*р* позитивный] Негативдан кўчирилган ва нарсанинг ҳақиқий кўринишини акс эттирадиган. *Позитив фотосурат.*

ПОЗИТИВ III [*р* позитивный] Фактларга, тажрибага асосланган. *Позитив мулоҳаза.*

ПОЗИТИВИЗМ [*р* < *лат*] Объектив борлиқни, нарсаларнинг моҳиятини билиш мумкинлигини инкор этадиган, тажрибани эса субъектив сезги ва тасаввурлар йиғиндиси сифатида талқин қиладиган, фаннинг ролини факт ва ҳодисаларни тавсифлаш билан чеклаб қўядиган, факт ва ҳодисаларни англаш мумкинлигини рад этадиган идеалистик фалсафий оқим.

ПОЗИТИВИСТ [*р*] Позитивизм тарафдори.

ПОЗИТРОН [*р* < *лат*] *физ.* Массаси электрон массасига, заряди электрон зарядига тенг, аммо ишораси унга қарама-қарши бўлган моддий заррача; мусбат электрон.

ПОЗИЦИОН [*р* позиционный] 1 *ҳарб.* Узоқ муддат ишғол этиб турилган ҳарбий позицияларда олиб бориладиган. *Позицион жанг. Позицион мудофаа.*

2 *шаҳм.* Секин-аста яхши позицияни қўлга кирита боришга асосланган. *Позицион устунликка эга бўлмоқ. Позицион ютуқ.*

ПОЗИЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *ҳарб.* Қўшиннинг жанг вақтида ишғол этган жойи. *Душман позицияларини тўпга тутмоқ. Душманни ўз позицияларидан уриб чиқармоқ.* ▪ *Душман беҳисоб танклар ҳимоясида батальон позициясини бир неча бор ёриб ўтишга уринди, бироқ солдатларимизнинг матонати ва фидокорлиги билан ҳар гал улоқтириб ташланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *с. т.* Ҳар қандай кимса ёки нарсанинг тутган ўрни, ишғол қилиб турган жойи, мавқеи, вазияти. *Қулай позиция. Ноқулай позиция.*

3 Шаҳмат ва шашка ўйинининг маълум пайтида доналарнинг жойланиш ҳолати. *Ўн олти юришдан кейин юзага келган позиция.*

4 *кўчма* Бирор масалада тутилган йўл, нуқтаи назар. *Революцион позиция. Материалистик позиция.* ▪ *«Меҳнатни озод қилиш» группаси революцияда деҳқонларнинг тутадиган ўрнини нотўғри тушуниб, бу масалада* бесубут ва зидма-зид позиция тутган эдилар. «КПСС тарихи»

ПОЙ [*ф-т*] 1 Жуфт ҳолда ишлатиладиган нарсанинг ҳар бири, бир тоқаси (асосан пойабзал ҳақида, одатда «бир» сўзи билан ишлатилади). [*Бир*] *пойи йўқ этик. Маҳсининг бир пойи.* ▪ *Бобомурод .. қолипга тортилган бир пой этикни, мени урмоқчи бўлиб, мен томонга отган эди.* Айний, Қуллар. *Афанди сой бўйида оёғини ювиб ўтирган эди, бир пой кавуши сувга тушиб кетди.* «Латифалар».

2 *эск. кт. айн.* **оёқ** 1. *Қуйибди, ёнибди минг афсус билан Салима пойига ташлабди ўзин. Дебди:* — *«кечир, жоним, мен адашганман, Минг афсус, жуда кеч очилди кўзим».* Ж. Жабборов. *Интилганингни топганингда нега пойига бош қўйиб арзи дил этмайсан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Пойи пиёда** яёв юриб. *Шакарни излаб кетди пойи пиёда.* «Ширин билан Шакар».

3 (*эгалик ва ў.-п.к. аффикси билан*) Бировнинг ихтиёрида, қўлида ёки оёғи остида. *Лекин асло қилма армон, Армон қилма, гул жамол, Пойингдадир ёруғ жаҳон, Кенг жаҳонга назар сол.* Ҳ. Шарипов. *Шарққа ёпирилганда бадбахт сарсари,— Осиё кўксига босганда оёқ, Русия, Русия сен бўлдинг паноҳ Бўлмадик ғарбийлар пойида мажоқ.* М. Шайхзода.

ПОЙАБЗАЛ [*ф-т* + *а*] Оёқ кийими. *Ёзлик пойабзал. Спорт пойабзали. Пойабзал магазини.*

ПОЙАБЗАЛЧИ Пойабзал саноати ходими, ишчиси.

ПОЙАНДОЗ [*ф-т*] 1 Алоҳида ҳурматга сазовор кишини кутиб олиш учун унинг йўлига, оёғи остига солинган ёки солинадиган палос. *Йўлларига пойандоз солмоқ.*

2 *диал.* Кўрпача.

ПОЙАФЗАЛ *эск. кт. айн.* **пойабзал.**

ПОЙГА [*ф-т*] 1 *спорт.* Ким ўзди мусобақаси. *Югуриш пойгаси. Автомобиль пойгаси. Велосипед пойгаси.* ▪ *Ҳамма пойгада маррага етай деб қолган чавандознинг ҳаяжони билан яшайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Пойга қилмоқ** (*ёки* **қўймоқ**) бир-биридан ўтиб, ўзиб кетиш учун мусобақалашмоқ; тезликни ошириб, ўтиб кетишга уринмоқ.

2 *кўчма* Бошқаларга нисбатан юқори натижаларга, кўрсаткичларга эришиш учун бўлган ҳаракат; мусобақа. *Пахта теримида Фарғона пойганинг олдида боряпти.* Бир-биридан ўзиш, устун туриш учун бўлган ҳаракат, рақобат. *Қуролланиш пойгаси.*

ПОЙГАК [*ф-т*] *с. т.* Пойгаҳ. *Даванинг тўрида ўтириб келган Комилжон эдик. Энди пойгакка тушиб қолдикми?* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПОЙГАЧИ Пойга қатнашчиси; пойгада қатнашадиган. *Ҳамма пойгачилар жам бўлиб, Алпомишнинг танидан Қоражон пойгага бормоқчи бўлди.* «Алпомиш». *Бир кун ўз отимни минарман. Учқур бўлмас, улоқчи, пойгачи бўлмас, ёмонроқ бўлар.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПОЙГАҲ Хонанинг эшикка яқин қисми, паст томони; *акси* **тўр** II. *Ичкарида пойгаҳда тизилишиб тикка турган ўнга яқин кишилар ҳам Саидийни шундай қарши олишди ва сандалнинг тўридан жой кўрсатишди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ПОЙДЕВОР [*ф-т*] 1 Бино, иншоот ёки уларнинг айрим қисми остига таянч учун қуриладиган мустаҳкам асос; фундамент. *Тош пойдевор. Устун пойдевори.* ▪ — *Шошманглар бўлмаса,— деди Мавлонов,— борди-ю, фақат пойдеворига пишиқ ғишт ишлатиб, бошқасига хом ғишт қўйиб қўя қолсаларингиз нима бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Замин; негиз, база. *Оғир саноат экономиканинг пойдеворидир. Меҳнат—роҳатнинг пойдевори.* Мақол. ▪ *В. И. Ленин асарлари партиянинг ғоят катта ғоявий бойлиги, унинг мустаҳкам назарий пойдевори бўлди.* «КПСС тарихи». *Синфсиз жамиятнинг пойдеворини Қуриб, бизлар кўтардик ифтихорини.* Ғайратий.

ПОЙДОР [*ф-т*] *кт.* Мустаҳкам асосга, заминга эга бўлган, барқарор. *Рус халқи бор, Москва бор, бахтимиз пойдор.* Ғайратий.

ПОЙИНТАР-СОЙИНТАР 1 Мазмуни бир-бирига қовушмаган, боғланмаган; пойма-пой, маъносиз. *Пойинтар-сойинтар гап.* || *Пойинтар-сойинтар ҳикоя қилиб бермоқ.* ▪ *Муҳаббатдан маст, карахт бўлган Отабой ЗАГС мудирининг саволларига пойинтар-сойинтар жавоблар бериб эсанкирайверган.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

2 *с. т.* Гандираклаган, алпон-талпон. *Пойинтар-сойинтар қадам ташламоқ. Пойинтар-сойинтар юрмоқ.*

ПОЙҚЎП [*ф-т*] Обжувознинг шоли янчадиган, бир учи босилганда иккинчи учи кўтарилиб тушадиган қисми, обжувознинг гурзиси. *Яқин орадаги обжувоз пойқўпининг зарби ерни силкитиб-силкитиб тўлқин берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПОЙҚЎПХОНА [*ф-т*] *диал.* Жувозхона, обжувоз.

ПОЙҚЎПЧИ *диал. айн.* **жувозкаш.**

ПОЙЛАМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсанинг келишини кутмоқ. *Трамвай пойламоқ.* ▪ *Муҳаррам Элмурод келиб қолар, деб нонуштадан кейин анча пойлаб ўтирди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Гулнор:*] *Ўша куни Шоқосим аканинг ҳужрасида сизни пойлаб, қишлоққа учишга қанотланиб ўтирганимда, дадам билан маҳалла элликбошиси офатдай бирдан босиб келишди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор воқеа ёки ҳодисанинг содир бўлишини, рўй беришини кутмоқ. *Ёмғирнинг тинишини пойламоқ.* ▪ *Бошқа уйларда қариндош-уруғлар ва никоҳни пойлаб ётган .. хотинлар бор эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Пайт пойламоқ** қулай фурсатни кутмоқ. *Чумчуқнинг уясини бузмоқчи бўлганимда, тепамда учиб юрган чумчуқ пайт пойлаб туриб бошимга тепган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бирор кимса ёки нарсанинг хавфсизлигини, дахлсизлигини сақламоқ, қўриқламоқ. *Нега бойлар уйин пойлаб,*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Томда шамдек қотамиз! Ҳамза: *Минг-бошининг дарвозасини миршаб пойлаб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Зимдан кузатмоқ, таъқиб қилмоқ; пайида бўлмоқ. *Уни бирдан қўрқув босди: гўё аллақандай яширин кўзлар теваракдан уларни пойлаб тургандек сезилди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Биласиз-ку, иш кўп. Ҳар хил мажлислар ҳам кўп, .. у мени хотинлар билан юрган деб гумон қилади. Ҳатто кетимдан юриб пойлайди ҳам.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

5 *с. т.* Мўлжалга, нишонга олмоқ, мўлжалламоқ. *Айиқнинг оёғини пойлаб ўқ узмоқ. Олмани пойлаб тош отмоқ. Қуённи пойлаб отмоқ.*

◆ **Гап пойламоқ** бировларнинг гапига зимдан қулоқ солиб маълумот тўпламоқ, гап ўғирламоқ. *Гап пойламоқ сиздан лозимми, ахир.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Оғзини пойламоқ** бировнинг белгили бир масала юзасидан нима дейишини, қандай мулоҳаза билдиришини ёки жавоб айтишини кутмоқ. *Ўзи Давроновнинг оғзини пойлаб, унинг биргина сўзини кутиб турар эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ПОЙЛАНМОҚ пойламоқ *фл. мажҳ. н.*

ПОЙЛАТМОҚ пойламоқ *фл. орт. н. Уй пойлатмоқ. Одамни кўп пойлатиб қўйдингиз.*

ПОЙЛАШМОҚ пойламоқ *фл. бирг. н. Аввалига ҳамширалар уни шу ўртададир, деган хаёл билан роса пойлашибди, кейин қидиришибди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб.

ПОЙЛОҚ Пойлоқчи турадиган жой. Соқчилик. *Тўра [навкарларга] .. нонушта қилишни, отларни суғоришни буюрди. Беш отлиқни пойлоққа қўйди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ПОЙЛОҚЧИ 1 Бирор кимса, нарса ёки жойни сақлаб, қўриқлаб турадиган, бирор хавф юз берганда уни даф қилиш учун чора кўрадиган киши; соқчи. *Командир .. ҳозир мактаб биносида ўнта душман пойлоқчиси борлиги ва мактаб биносига бир неча яшик анжом қўйилганини эслаб, шу ерга тунда ҳужум қилиш режасини тузиб борарди.* А. Раҳмат, Мардлар марди.

2 *кам қўлл.* Айғоқчи, жосус. *Сардор буларни Ҳирот ва Тежан йўли томонларига пойлоқчи қилиб юборган эди.* Айний, Қуллар.

3 *с. т.* Аниқ мўлжалга олувчи; мерган.

ПОЙЛОҚЧИЛИК 1 пойлоқчи 2 *с. мавҳ. от. Куртларни чумчуқлардан қўриш учун бир киши муттасил пойлоқчилик қилиши зарур экан.* Н. Назаров, Замон. *Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчиликнинг муваффақиятидан ғурурланиб, кўз учи, қулоғи билан тўпланган маълумотини сўзлаб борарканки, эллиқбоши уни тўхтатди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 пойлоқчи 3 *с. касб оти.*

ПОЙМА-ПОЙ [*ф-т*] **1** Бир-бирига жуфт ёки мос бўлмаган, жуфти, пойи адашган, бошқа-бошқа, адаш (жуфт ҳолда ишлатиладиган нарсалар ҳақида). *Пойма-пой туфли. Пойма-пой қўлқоп. Пойма-пой пайпоқ.* || *Домла ғулдираб, бир нави дуо қилди-да,.. калишини аввал пойма-пой кийиб, букчайиб, бошқатдан тўғрилаб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Мазмуни бир-бирига боғланмаган, қовушмаган, пойинтар-сойинтар, телва-тескари. *Пойма-пой гап.* || *Пойма-пой сўзлаб бермоқ.* ▬ *Алитириш дуторни олиб .. пойма-пой ялла-ларини бир қатордан айтиб чиқди.* Ғайратий, Менинг ёшлигим.

ПОЙМОЛ [*ф-т*]: **поймол бўлмоқ** 1) оёқ остида эзилмоқ, босилмоқ, топталмоқ; пайҳон бўлмоқ. *Поймол бўлган экинлар;* 2) оёқ ости бўлмоқ, барбод бўлмоқ, йўққа чиқмоқ; таҳқирланмоқ. [*Воҳид*] *ҳамма орзу-умидлари поймол бўлишини тасаввур этмаган эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. **Поймол қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) оёқ остига олиб эзмоқ, босмоқ, топтамоқ; пайҳон қилмоқ. *Экинзорни поймол қилма;* 2) оёқ ости қилмоқ, барбод қилмоқ, йўққа чиқармоқ; таҳқирламоқ. *Одоб, ҳаё-чи? Ота-она олдида одобни унутсин, ҳаёни поймол қилсинми? «Менга фалончини олиб беринглар!» десинми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПОЙНАК [*ф-т*] **1** Тухумнинг тўмтоқ томони, кети. *Қарға тухумининг пойнак томонида оқсил тухум пўчоғига етмайди.* «Зоология».

2 *махс.* Пичоқ, ханжар, қилич ва ш. к. асбоблар қинининг учига кийгизиб қўйиладиган, уни тешилишдан сақлайдиган металл учлик. *Мис пойнак.*

ПОЙНОВ [*ф-т*] Ариқ, ҳовуз ва ш. к.нинг суви оқиб чиқиб кетадиган томони, этаги. *Сув эгатларда оқмоқда, қақраган тупроққа сингиб, эгатнинг пойновига томон аста йўл олмоқда.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Опаси қўлтиқ таёғини остига қўйгани ҳолда ҳовузнинг пойнови томонда ўлтирар ва қурумли қўлларини латта билан секин-секин ишқар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. || **Пойнов ариқ** *диал.* ортиқча сув оқиб чиқиб кетадиган ариқ, оқова ариқ.

ПОЙТАХТ [*ф-т*] Давлатнинг ҳукумат ва марказий идоралари жойлашган бош шаҳри. *Совет Иттифоқининг пойтахти — Москва. ЎзССРнинг пойтахти Тошкент шаҳридир.* || *Пойтахт шаҳар.*

ПОЙТЕША [*ф-т*] Тик туриб ёғоч йўниш ва текислаш учун ишлатиладиган дастаси узун катта теша.

ПОЙ-ЧОҒ: пой-чоғини олмоқ *айн.* **азмойиш(ини) олмоқ** *қ* **азмойиш.**

ПОЙҚАДАМ [*ф-т+а*] **1** Оёқ; оёқ изи, йўл. [*Ғофир:*] *Ёлғиз гавҳардан тиниқ, қуёшдан ҳам юксак муҳаббатим бор, холос! Сенинг пойқадамингга сочмоқ учун зарларим йўқ!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Қадам қўйиш, ташриф буюриш, келиш. *Сизнинг пойқадамингиз билан бемор енгил тортди.* ▬ — *Сенинг пойқадаминг хосиятли келди ўғлим, золим Асфандиёр зулми барбод бўлди, — дер эди Қурбон ота.* Н. Сафаров, Севги.

ПОК I [*ф-т*] *кт.* **1** Топ-тоза, гард-ғубор, кир-чанг ва ш. к.дан холи; покиза. *Пок булоқлар. Пок идишлар.* ▬ *Қурумсиз пок ошхона, Билим, онг, меҳнат — яроқ, Фабрика-завод порлоқ.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Номига гард юқмаган, соф виждонли, ҳалол, соф, тўғри. *Бу замонда Навоий жанобларидек пок одам ҳаргиз топилмас!* Ойбек, Навоий. | Чинакам виждоний, соф, мусаффо. *Пок муҳаббат. Пок дўстлик.* ▬ *Дунёда пок виждон билан яшаш муқаддас иш, оғайним.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Она сутидай пок бизнинг дўстлик ҳам, Элнинг саодати, ҳузури шунда.* М. Алавия.

ПОК II [*ф-т*] *рвш, с. т.* Бутунлай, батамом, паққос.— *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни, адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжиғасига боғлаб олган экан, бўлмаса пок титиғимни чиқарар экан,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПОҚДИЛ [*ф-т*] Кўнглида кири йўқ, виждони, дили пок, софдил ва самимий. *Покдил кишилар.*

ПОҚДОМОН [*ф-т*] *кт.* Ор-номусини сақлаган; иффатли, тўғри. *Покдомон хотин.*

ПОҚИЗА [*ф-т*] **1** Топ-тоза, пок. *Покиза идиш. Покиза кийим.* ▬ *Салқинидан покиза танлар Тўйиб-тўйиб ҳузур қилади.* Ҳ. Салоҳ. || *Меъдани покиза айлаб, иштаҳани келтуруб, Кўз ғизо қилғанни қилғай рангини ҳумро анор.* Муқимий.

2 *кўчма* Ҳалол, пок, тўғри. *Халқ хизматида юрган покиза бир қиз ҳақида ивво тарқатишга қандай ҳақингиз бор?* С. Анорбоев, Оқсой. | Чинакам виждоний, соф, мусаффо. *Покиза дўстлик.*

3 Озодаликка қаттиқ риоя қиладиган, озода. *Покиза аёл.*

ПОҚИЗАЛАМОҚ Покиза қилмоқ, тозаламоқ. *Баданини покизаламоқ. Уйни покизаламоқ.*

ПОҚИЗАЛАНМОҚ покизаламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ювиниб покизаланмоқ.*

ПОҚИЗАЛИК покиза *с. белги оти. Кийимнинг покизалиги. Идиш-товоқнинг покизалиги.*

ПОҚЛАМОҚ *кт.* Пок, тоза қилмоқ. *Мунисхон ўз устидан оғир бир юк тушгандай яйраб кетди-да, шу ондаёқ бу гуноҳнинг бутун ғуборидан кўнглини поклашга шошилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Ҳусайний:*] *Фақат меҳнат одамни ҳар қусурдан поклайди, меҳнат!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

ПОҚЛАНМОҚ покламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Гуноҳлардан покланмоқ.*

ПОҚЛИК пок I *с. белги оти.*

ПОК-ПОКИЗА I Топ-тоза, ниҳоятда покиза. *Пок-покиза ҳусндек Тун-кун хаёлимдасан.* С. Акбарий.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПОК-ПОКИЗА II *рвш, с. т.* Бутунлай, батамом, пок, паққос. *Паловни пок-покиза тушширди.*

ПОКРИШКА [*р* покрышка] Ғилдирак шинасининг камерани қоплаб, тутиб турувчи, қалин резинадан ишланган жилд қисми. | Футбол ёки волейбол тўпининг камерасини қоплаб, тутиб турувчи чарм жилди. *Покришканинг ичига камерани қўймоқ.*

ПОЛ I *қ. х.* 1 Экин майдонининг атрофи марзалар билан тўрт бурчак шаклида кўтарилган ва бостириб суғориш учун мосланган бир бўлаги. *Бир пол шоли. Икки пол пиёз. Полга сув қўймоқ.* ▪ — *Бу бугдой кимники? — деб сўради, бир пол ерни кўрсатиб амлокдор халқдан.* С. Айний, Қуллар. **Пол олмоқ** (*ёки қилмоқ*) атрофини марза билан ўраб ерни пол шаклига келтирмоқ. *Пол олиб, пиёз уруғи сепмоқ.*

2 *с. т.* Марза. *Пастга экдим шолини, Баланд кўтар полини.* «Қўшиқлар».

ПОЛ II [*р*] Уйнинг, хонанинг оёқ босиб юриладиган ва ўтириладиган сатҳи. *Тахта пол. Паркет пол. Цемент пол.* ▪ *Бека уларнинг иймонларини сезгач, дарров стол-стулларни бир чеккага қалаштириб, полга жой солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Зал .. «Риорита» куйининг шўх садоларидан жаранглайди, паркет полда шип-шип қилаётган оёқ товушлари эшитилади.* П. Қодиров, Уч илдиз. | *с. т.* Уйнинг, хонанинг тахта қопланган сатҳи. *Пол тахтаси. Пол қоқмоқ.*

ПОЛВОН [*ф-т*] 1 Жисмоний жиҳатдан кучли, бақувват киши; баҳодир, паҳлавон. *Тўнкани бир полвон ёради, бир донишманд ёради.* Мақол. | Ҳар ишга қодир, забардаст одам. *Қирқ колхозга сув сурган [Эртўғон ота] Мирободларнинг полвони.* Қ. Муҳаммадий. *Меҳнатсевар полвон шахтёрлар Тез забардаст ташлайди қадам.* Ҳ. Салоҳ.

2 Кураш тушадиган спортчи. *Супаларда бугунги курашда қатнашувчи полвонлар чой ичиб ўтиришибди* И. Раҳим, Ихлос.

3 *с. т.* Экскаватор, кўтаргич кран каби машиналарга халқ томонидан берилган ном. — *Миша, полвонингни томири бўшаб, хириллаб қолмадими?— деб сўради Валентин етиб келгач.* Ш. Ғуломов, Азим дарёман дебон.

ПОЛВОНЛИК 1 **полвон** 1, 2, *с. белги оти. Салобатидан полвонлиги кўриниб турарди.*

2 Полвонларга хос иш, хатти-ҳаракат, қаҳрамонлик. *Душман бўлса омон кетмас қўлимдан, Полвонлик бобида мени кам дема!* «Ёдгор».

ПОЛИГОН [*р* < *грек*] *ҳарб.* Отиш машқлари ўтказиладиган, шунингдек янги отиш қуроллари синаб кўриладиган махсус жой, майдон. *Артиллерия полигони.*

ПОЛИГРАФИСТ [*р*] Полиграфия саноатининг ишчиси; полиграфия мутахассиси.

ПОЛИГРАФИЯ [*р* < *грек*] Техниканинг китоб, газета ва ш. к. босма маҳсулоти чоп қилиш билан боғлиқ ҳамма соҳаларини ўз ичига олган тармоғи. *Полиграфия саноати.*

ПОЛИЗ [*ф-т*] Қовун, бодринг каби палак отиб ўсадиган экинлар экилган жой. *Полиз экинлари. Полизни суғормоқ.*

ПОЛИЗЧИЛИК Полиз экинлари экиш ва етиштириш; полиз хўжалиги.

ПОЛИКЛИНИКА [*р* < *грек*] Қатнаб даволанувчиларга, шунингдек уйдаги беморларга турли касалликлар бўйича медицина ёрдами кўрсатадиган даволаш муассасаси ҳамда шу муассаса жойлашган бино. *Поликлиникага даволаниш учун қатнамоқ. Поликлиника врачи.*

ПОЛИМЕР [*р* < *грек*] *қ.* **полимерлар. Полимер моддалар** *айн.* **полимерлар.** *Полимер моддаларнинг молекулалари .. бир неча минг ва миллионлаб атомлардан таркиб топгандир.* «Фан ва турмуш», 1963, № 1.

ПОЛИМЕРЛАР *хим.* Химиявий состави бир хил, аммо молекулаларидаги атомлар миқдори билан бир-биридан фарқланувчи моддалар (синтетик материаллар, пластмассалар ва ш. к.).

ПОЛИОМИЕЛИТ [*р* < *грек*] *мед.* Кўпинча болаларда бўладиган фалаж касаллиги, орқа миядаги моддалардан бир хилининг яллиғланишида болани фалаж қилиб қўядиган оғир юқумли касаллик.

ПОЛИСЕМАНТИК [*р* полисемантический] *лингв.* Кўп маънога эга бўлган; кўп маъноли. *Полисемантик сўзлар.*

ПОЛИСЕМИЯ [*р* < *грек*] *лингв.* Бир сўзнинг бир неча маънога эга бўлиши, кўп маънолилик.

ПОЛИТЕЙЗМ [*р* < *грек*] Бир неча худога сиғинувчи, бир неча худони эътироф этувчи диний эътиқод формаси, кўп худолилик; *акси* **монотеизм.**

ПОЛИТЕХНИЗМ [*р* < *грек*] Ўқувчиларни ишлаб чиқаришнинг асосий тармоқлари билан таништиришга асосланган таълим системаси.

ПОЛИТЕХНИК [*р* политехнический] 1 Политехнизмга оид. *Политехник таълим.*

2 Техниканинг турли соҳаларини ўрганиш ва турмушга татбиқ қилиш билан боғланган. *Политехник институт. Политехник музей.*

ПОЛИТЕХНИКА [*р* политехнический] Техника тармоқлари мажмуи. *Политехника музейи. Политехника таълими. Политехника институти.*

ПОЛИТЕХНИКУМ [*р* < *грек*] Ўрта политехник билим юрти.

ПОЛИТРУК [*р*] Совет Армиясида: ҳарбий қисм ва бўлинмаларга сиёсий-тарбиявий ишлар бўйича раҳбарлик қилувчи, қисм ёки бўлинманинг сиёсий ва жанговар тайёргарлиги учун командир билан тенг жавоб берувчи шахс (1942 йилга қадар). *Мен чекиниш машаққатига бардош беролмай, политрукдан сўрадим: — Яна неча кунгача чекинамиз?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПОЛИТУРА [*р* < *лат*] Ёғоч буюмлар сиртини пардозлаш учун ишлатиладиган спиртли лак.

ПОЛИЦИЯ [*р* < *нем*] 1 Айрим мамлакатларнинг давлат хавфсизлигини сақлаш маъмурий органи. *Чор полицияси. Махфий полиция.* ▪ *Қиз полициянинг даҳшатини яхши билар, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турли ҳийлалар билан қочган.* Ойбек, Нур қидириб. *Полиция мажлис бўлиб турган жойни ўраб олибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Полициячилар группаси, отряди. *Ичкарига қамалиб, деразалар орқасида тўппонча тутиб турган миршаблар, полициялар ва бошқа тўраларнинг ҳаракатларида бениҳоя саросима, қўрқув.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПОЛИЦИЯЧИ Полиция хизматидаги киши, полиция ходими.

ПОЛИЦИЯЧИЛИК Полиция кучига, жандармерияга таяниб иш кўришга асосланган идора усули; зўравонлик. *Полициячилик ҳукуматлари.*

ПОЛИЦМЕЙСТЕР [*р* < *нем*] Чор Россияси ва баъзи Ғарбий Европа давлатларида: катта шаҳарлар полициясининг бошлиғи.

ПОЛК [*р*] Одатда дивизия ёки бригада составига кирадиган ва бир неча батальон ва ротадан ташкил топган алоҳида ҳарбий қисм. *Пиёда аскарлар полки. Танкчилар полки.* ▪ *Полк икки кунли маршдан кейин бепоён, кун тушмас қалин бир ўрмонга ўрнашганича қолиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ПОЛКА [*р*] 1 Идиш-товоқ, китоб ва ш. к. қўйиш учун деворга ёки шкафга ўрнатилган тахта токча.

2 Вагонда одам ётадиган ёки юклар қўйиладиган алоҳида жой.

ПОЛКОВНИК [*р*] *ҳарб.* Подполковникдан юқори, генерал-майордан қуйи старший офицерлик унвони ва шундай унвонга эга бўлган ҳарбий киши. *Полковник солдат ва офицерларнинг жангга тайёргарлиги қандай бораётганлигини текширади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Армия штабининг бошлиғи полковник Снегов штаб харитасини кўтариб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПОЛЛИ Тагига тахта қоқилган, пол қилинган. *Мактабга янги болалар келиб, ётоқхоналарни эгаллай бошлаган, Элмурод ҳам эртароқ полли ётоққа кириб олган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПОЛОСА [*р*] *полигр.* Терилган ёки босилган текст саҳифаси. *Мақола газетанинг икки полосасини эгаллади. Полоса ўқимоқ.*

ПОЛОТНО [*р*] 1 Ҳар бир арқоғи ҳар бир ўриши билан маталиштириб тўқилган пишиқ ва силлиқ газлама. *Ипакли полотно. Штапель полотно.* ‖ *Полотно қўйлак.* ▪ — *Духоба, крепдешин, панбархат, полотно, шотландкалар тўқимиз, .. — дейишибди чеварлар.* Ш. Ғуломов, Ёркин йўллар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Одатда бўзсимон махсус матога чизиладиган катта яхлит сурат. *Машҳур рассом полотнолари.*

3 *кўчма* Бирор нарсани, ҳодисани кенг ва ҳар томонлама тасвирлаган бадиий асар.

4 Темир йўл ёки шоссенинг тош, шағал ва ш. к.дан кўтариб ишланган асоси, кўтармаси. *Олисларга чўзилиб уфққа сингиб кетган темир йўл полотноси хаёлимни олиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПОЛЬКА I [*р* < *чех*] 1 Икки чорак тактга асосланган тез рақс ва шундай рақс учун ёзилган музика. *Андижон полькасига ўйнамоқ.*

2 Шу рақс ритмидаги музика асари.

ПОЛЬКА II [*р*] Эркакларнинг соч қўйиш турларидан бири (бунда чакка ва орқадаги соч сал олиб текисланади).

ПОЛЯК *қ.* **поляклар.** *Поляк халқи. Поляк тили.* || *Поляк аёл.*

ПОЛЯКЛАР Польшанинг асосий аҳолисини ташкил қилган, ғарбий славянларга мансуб халқ.

ПОМЕШЧИК [*р* помещик] Революциядан илгариги Россияда, шунингдек ер хусусий мулк бўлган мамлакатларда катта ер эгаси. *Русия ишчилари оғир ва даҳшатли курашларда капиталистлар ва помешчикларни тор-мор этиб, озодлик байроғини қўлга олганлар.* Ойбек, Нур қидириб.

ПОМИДОР [*р* < *итал*] Итузумлар оиласига мансуб сабзавот ўсимлиги ва шу ўсимликнинг олмасимон юмалоқ, етилганда қизарадиган меваси.

ПОНА Нарсаларни ёриш, кериш ёки бириктириш учун ишлатиладиган бир учи тиғли ёғоч ёки темир. *Темир пона. Ёғоч пона. Пона қоқмоқ. Пона қоқиб маҳкамламоқ.* ▪ *Унинг бир қўлида мушук калласидай калтасоп болға, бошқа бир қўлида темир пона.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Замон тош қатламларини пона уриб кўчирар, икки ённи бўшатиб гурзига йўл очиб берарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПОНСАД [*ф-т*] *тар.* Ҳонлик даврларида: аскар бошлиқларига берилган унвонлардан бири ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ПОНТОН [*р* < *лат*] Вақтинчалик кўприк, иншоот ва ш.к.ни сув юзида кўтариб туриш учун таянч сифатида ишлатиладиган таги ясси қайиқ. | Шундай қайиққа ўрнатилган вақтинчалик кўприк. *Бир чеккада устига понтонлар ортган юк машиналари елиб боряпти, сапёрлар кечув жойларини қидирмоқда, пиёда аскарлар окоп қазимоқда.* М. Муҳамедов, Одерга.

ПОП I [*р* < *грек*] Христианларнинг ўрта даражали руҳонийси.

ПОП II *тақл. с.* Бирор нарсага юмшоқроқ нарса билан урилганда чиқадиган товуш ҳақида. *Қопқоқ поп этиб ёпилди.*

ПОПИЛЛАМОҚ «Поп-поп» этган товуш чиқармоқ. *Китоблар попиллаб ерга тушди.*

ПОПИЛЛАТМОҚ **попилламоқ** *фл. орт. н. Тўла ўртоғининг юпун пальто тагидан суяги туртиб чиққан елкасига попиллатиб урди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ПОПИЛТИРИҚ *с. т.* 1 Баъзи ўсимликларнинг пояси учида ҳосил бўладиган, етилганда момиқсимон тўзғоққа айланадиган тўп гули, попуги. [*Қамишнинг*] *ғўдая-ғўдая эришган мартабаси шу бўлдики, бошига ялтироқ попилтириқ битди.* В. Рўзиматов, Қамиш.

2 Шокила, попук. *От ёпиғининг попилтириғи.*

ПОПИШАҚ Олачипор патли, елпиғичсимон тожли, қайрилма тумшуқли ҳашаротхўр қуш; сассиқпопишак.

ПОПЛИН [*р* < *фр*] Арқоғи йўғонроқ, ўриши ингичкароқ ип ёки ипакдан тўқилган газмол. *Ипакли поплин.* || *Поплин кўйлак.*

ПОПОП [*р* Попов номидан]: **попоп машина** матоларга илма игна билан гул тикадиган машина. *Набигулнинг акаси Қодирга попоп машина билан гул солинган қора бахмал бир рўйжа кўрсатди.* А. Қаххор, Қанотсиз читтак.

ПОП-ПОП поп II *с. такр. Поп-поп қилмоқ.*

ПОПУК 1 Нарсаларга безак учун тақиладиган бир боғлам тола, пат, ип ва ш. к. *Дўппи попуги.* ▪ *Шарофат, паранжининг попугини эшиб, ерга қарагунча ўтирар, афтидан, бу саволга жавоб бермоқчи эмас эди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Гажим, шокила. *Байроқ попуги.* ▪ *Зайнаб гиламнинг попугини чирмаб наманингидир хаёлини сурар.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Қаромат опа .. дастурхон попугини ўйнашда давом этди.* Т. Алимов, Совчи. | Ёш қизларга нисбатан эркалаш маъносида қўлланади. *Олдинда сизлар, ой попукларим.* Ойбек, О. в. шабадалар. || — *Сиз, попук қизим, этагингизга памилдори, ловия териб чиқинг,— деди амма Мунавварга.* С. Анорбоев, Меҳр.

3 Шокилали қоғозга ўралган конфет. *Бир кампир сепкилдор боланинг чап ёнидаги украинча кўйлак кийган қизчага попук узатади, кейин уни кўтариб олади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

4 Попук *(хотин-қизлар исми).*

◆ **Попуги пасайди** *қ.* **пасаймоқ** 4.

ПОРА [*ф-т*] (о — *узун*) 1 Парчаланган нарсанинг бир қисми; бўлак, парча. *Пора бўлмоқ. Пора қилмоқ.* ▪ *Қудрат, тахта пораси устида ҳушсиз қолган Фарҳоддай, ўз ихтиёрини унга бериб ожиз қолди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Жигарларим бўлиб пора, сарсон қилиб кетдинг мени.* «Ширин билан Шакар». *Бургут уни чангалга олиб, Мушук жағин қилибди пора.* Я. Қурбон. [*Қундуз:*] *Киши гар кўксини юз пора қилсун, Фалакнинг зулмига не чора қилсун?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 *эск. кт.* Тўда, тўп. *Мен бир пора йигитларни олиб, ёвнинг орқасига ўта билдим.* Ойбек, Навоий.

3 *эск. кт.* Асарнинг тугал қисмларидан бири; қисм, бўлим; боб. *Паркент қишлоғида уч кунда ўттиз пора қуръонни юмалоқ-ясси қилиб туширилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ПОРА [*ф-т*] Лавозимли кишига қонундан ташқари бирор ишни битириб бергани учун берилган пора ёки пул; ришват. *Пора олмоқ. Пора бермоқ. Пора емоқ.* ▪ *Бой ҳокимга пора тиқиб сойликларни қаматиб юборган эмиш.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Отам билан онам: «Тоза шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса сени қандай қилиб қутқариб оламиз. Порага мол-дунёмиз бўлмаса...» дейишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПОРАЛАМОҚ *кам қўлл.* Пора-пора қилмоқ, парчаламоқ. *Кўйлакни пораламоқ.*

ПОРАЛАНМОҚ **пораламоқ** *фл. мажҳ. н. Ясовуллар калтак остида эзилган, яктаклари пораланган.* Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

ПОРА-ПОРА [*ф-т*] *рвш* Бўлак-бўлак, парча-парча, чилпора. *Бошидан ошириб ерга уради, Тушиб ерга пора-пора бўлади.* «Алпомиш». *Биттадан чўқиганларингда ҳам мени пора-пора қилиб қўясизлар.* Ойбек, Навоий.

ПОРАХЎР [*ф-т*] Пора оладиган, порага ўрганган. *Порахўр одам.* ▪ *Ғиёс каллага ўхшаш порахўр қози бўлар, шу-да!?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.|| *Қобилжон дадиллашди: «Бу беномус порахўрнинг пўстагини энди қоқаман» деган қатъий фикр билан сўзини давом эттирди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ПОРАХЎРЛИК 1 **порахўр** *с. белги оти. Порахўрлик қилмоқ.*

2 Амалидан фойдаланиб пора олиш, пора ейиш,— [*Ҳомид*] *у ерда* [*Қўқонда*] *ҳам тинч ётмай, Ўтаббой қушбегини порахўрликда айблаб, Мусулмон чўлоққа ариза берган,— деди* [*Уста Фарфи*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПОРИЛЛАМОҚ 1 Нур сочиб, ёниб турмоқ. *Минг-минг чироқ кўча узра пориллайди.* З. Диёр.

2 *кўчма* Ялтирамоқ, ярқирамоқ, ёнгандай бўлиб кўринмоқ. *Оқ, сарғиш дур ва марваридлар пориллайди, ёқутлар, гавҳарлар ранг-баранг ёнади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Касал қизнинг кўзлари пориллади. Қоронғи кулбага қандайдир ёруғ киргандай бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПОРЛАМОҚ 1 Ёрқин нур сочиб турмоқ, равшан ёнмоқ. *Булутсиз кўкда қуёш порлайди.* ▪ *Бир минутдан кейин қайтиб кирди* [*бола*], *хона ўртасидаги катта стол устида электр чироқ порлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Нур сочмоқ, барқ урмоқ, балқимоқ. *Унинг ёноқлари совуқдан қизариб, гулдек очилган катта кўзлари порлаб турарди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Ўрик, олма, шафтолилар-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг кўркам гулдасталари, тоза руҳли, қувноқ табиатнинг мўл-кўл ёйган гўзаллик сепи қуёшда турли ранг ва нур билан порлайди. Ойбек, Қутлуғ қон.

ПОРЛАТМОҚ порламоқ *фл. орт. н.* Ёшгина бир аёл кулиб турган кўзларини порлатиб: — *Хадичахон, холам узр сўраяптилар, эшитингилар, ўртоқлар,— деди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳорова.

ПОРЛОҚ 1 Порлаб, нур сочиб турадиган, нурдек равшан. *Муборак қалбингиз порлоқ, мунаввар.* Ҳабибий.

2 *кўчма* Бахт-саодат, истиқбол сари бошловчи; равнақли, нурафшон. *Порлоқ келажак.* ▪ *У [Элмурод] Гулсумда зўр талант, зеҳн ва порлоқ истиқбол борлигига ишонди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПОРОМ Дидга мос келадиган, кўнгилдагидек, ёқимли. *Пором келмоқ.* ▪ *[Водийнинг] ҳамиша баҳорни эслатиб турувчи сўлим табиати, пором ҳавоси, жонга ҳузур иқлимидамикин?* Ҳ. Назир, Олмос. *[Йўлчи] Тоҳир каби хасталарга, «узун оғриқ»ларга дала, тоғ ҳавосининг пором келишини эшитган эди, бунга ишонар эди ҳам.* Ойбек, Қутлуғ қон.— *Бу ер менга пором келиб қолди. Хизматни аямадим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПОРОХ [*р*] Патрон ва снарядлар тайёрлаш учун ишлатиладиган портловчи модда. *Тутунсиз порох. Қора порох.*

ПОРОШОК [*р*] 1 Кукун ҳолидаги қаттиқ модда. *Графит порошоги. Бўр порошоги.* **Тиш порошоги** тишни тозалаш учун ишлатиладиган махсус порошок.

2 Кукунланган дори.

ПОРСИЛЛАМОҚ Торс-торс ёрилмоқ (тери ҳақида). *Лабларим порсиллаб ётибди.*

ПОРСИЛЛОҚ Терининг қуруқшаб торс-торс ёрилишидан иборат касаллик. *У бир-бирига ёпишган лабини остдан тили билан ҳўллаб, юмшатиб қонатмасдан ажратишга уринганда, лабларининг порсиллоқ боғлаганини сезди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ПОРСИН *айн.* **порсиллоқ.** *Лабларим порсин боғлабди.*

ПОРТ I [*р* < *фр*] Сув йўлларида кемалар, пароходлар тўхтайдиган, пассажир олиш, юк ортиш ва тушириш учун махсус жиҳозланган жой. *Денгиз порти.* **Ҳаво порти** *айн.* **аэропорт.**

ПОРТ II *тақл. с.* 1 Юмшоқ идишдаги газ ёки суюқликнинг куч билан отилиб чиқиши, тўқиманинг бирдан ёрилиши ва ш. к.да ҳосил бўладиган товуш ҳақида. *Қоп порт этиб ёрилиб кетди.*

2 *айн.* **парр.** *Бедана порт этиб учиб кетди.*

ПОРТАТИВ [*р* портативный] Ихчам, енгил. *Портатив фотоаппарат.*

ПОРТЛАМОҚ Кучли реакция ёки алангаланиш натижасида юзага келган газларнинг жуда тез кенгайишидан ёрилиб парча-парча бўлмоқ, бўлакларга ажралиб сочилмоқ. *Порох портлаб кетди. Газ портлаб кетди.* ▪ *Бронь-тещарлар нишонга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Биринчи дарахт йиқилиши билан иккита мина портлаб, бир неча кишини учириб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПОРТЛАТМОҚ портламоқ *фл. орт. н. Портловчи модда қўйиб портлатмоқ. Бомба ташлаб портлатмоқ.* ▪ *Қисмларимиз шундай шиддатли зарбалар берар, шундай қисиб борар эдики, душман йўлларни бузгани, кўприкларни портлатгани улгуролмас, кўп жойларда яроқ-аслаҳасини ташлаб қочар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ПОРТЛОВЧИ 1 Портлаш хусусиятига эга бўлган, портлайдиган. *Портловчи моддалар.*

2 *лингв.* Нутқ органлари орасидан ҳавонинг сиқилиб портлаб чиқиши билан ҳосил бўладиган, портлаб чиқадиган (нутқ товушлари ҳақида). *Портловчи ундошлар.*

ПОРТРЕТ [*р*] 1 Бир ёки бир неча кишининг рассом ёки фотограф томонидан ишланган тасвири, сурати.

2 *кўчма* Адабий асарда персонажлар қиёфасининг тасвири. *А. Толстой портрет устаси эди.*

ПОРТРЕТИСТ [*р*] *айн.* **портретчи.**

ПОРТРЕТЧИ Портрет устаси.

ПОРТСИГАР [*р* < *фр*] Сигара ёки папирос солиб юриладиган қутича; папирос қути. *Чарм портсигар. Кумуш портсигар.* ▪ *Терговчининг ғазаби қайнаб кетди. Аммо буни сездирмаслик учун портсигаридан папирос олиб тутатди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ПОРТУГАЛ *қ.* **португаллар.** *Португал халқи. Португал тили.* ‖ *Португал аёл.*

ПОРТУГАЛИЯЛИК *қ.* **португалияликлар.** ‖ *Португалиялик аёл.*

ПОРТУГАЛИЯЛИКЛАР Португалиянинг туб аҳолисини ташкил этган, роман тиллари группасига мансуб тилда сўзлашувчи халқ; португал халқи.

ПОРТУГАЛЛАР *айн.* **португалияликлар.**

ПОРТФЕЛЬ [*р* < *фр*] 1 Китоб, дафтар, ҳужжат ва ш. к. солиб олиб юриладиган, дастали махсус сумка. *Кўча бўм-бўш, орқароқда дўппайган портфелини кўтариб, мактабдан қайтаётган бир қизчадан бўлак ҳеч ким йўқ эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Нашриётларда, газета, журнал редакцияларида навбатдаги нашр учун тўпланган материаллар мажмуи. *Редакция портфелида анчагина мақола бор.*

ПОРЦИЯ [*р*] 1 Бирор нарсанинг ўлчовли миқдори. *Доривор порциялари.*

2 Бир кишига мўлжалланган маълум миқдордаги овқат. *Икки порция шўрва. Тўрт порция лағмон.*

ПОРЦИЯЛИ Ошхона ёки ресторанларда бир кишига мўлжаллаб алоҳида тайёрланадиган, махсус буюртилган ёки буюртириладиган. *Порцияли овқатлар.*

ПОРШЕНЬ [*р*] Насос, двигатель, компрессор ва ш. к. асбоб ва машиналарнинг цилиндри ичида ҳаракат қиладиган, ўлчамлари шу цилиндрга мос стакансимон детали. *Чўян поршень. Трактор двигателининг поршени. Поршень ҳалқаси.*

ПОСАНГИ [*ф-т*] 1 Паллаларни тенглаштириш ёки идиш оғирлигини чиқариб ташлаш учун тарозининг бир томонига қўйиладиган қўшимча тош. *Тарозига посанги қўймоқ.* ▪ *Тарозибон гангиб қолиб, посанги тошни шимининг чўнтагига солди.* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат.

2 *айн.* **балансир** 2.

ПОСБОН [*ф-т*] *кт.* 1 Бирор кимса ёки нарсанинг хавфсизлигини, дахлсизлигини таъминлаш учун постда турган киши; қўриқчи, соқчи, қоровул. *Бири кўкда шунқор .. Бири чегарада юрт посбони..* С. Абдулла.

2 *кўчма* Муҳофаза, ҳимоя қилувчи; сақловчи, ҳомий. *Совет медицина ходимлари — халқ саломатлигининг зийрак посбонларидир. Совет Армияси — Ватаннинг содиқ посбонидир.* ▪ *[Майсара:] Биз ҳам одам боласимиз .. Ҳали сизми шариатнинг посбони! Минг лаънат сизга!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ПОСБОНЛИК посбон *с. мавҳ. от. Посбонлик қилмоқ. Посбонликда турмоқ.*

ПОСЁЛКА [*р* посёлок] 1 Одатда шаҳар ёки катта қишлоқдан унча узоқда бўлмаган кичик қишлоқ. *Устахона ишчиларининг посёлкаси ҳам Башоратга энди бошқача кўрина бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Шаҳар типидаги катта қишлоқ. *Луначарск посёлкаси.* ▪ *Посёлка атрофида дарёдан чиққан каналлар билан заводга борадиган темир йўллар чатишиб ётар, табиат ҳам, механизмлар ҳам айниқса кечаси қудратли товуш берарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПОСИЛКА [*р* посылка] Яшикка жойлаб ёки ўраб почта орқали юборилган нарса. *Посилка юбормоқ. Китобларни посилка қилмоқ.* ▪ *Чиннихон уйларидан посилка олиб турар эди.* П. Қодиров, Юракдаги қуёш.

ПОСИРА I 1 *тар.* Катта ер эгалари томонидан батракларга, уларнинг меҳнати эвазига вақтинча фойдаланиш учун ажратилган ер участкаси.

2 *диал.* Томорқа. *Янги ерлар ўзлаштирдик — сизга посира, Пахта, ғалла ташвишини тортмангиз сира.* Т. Н. Қори Ниёзий.

ПОСИРА II Йиғилган, ғамланган нарса; қўр. *Посира қилмоқ.*

ПОСТ [*р* < *фр*] 1 Қоровул, часовой, кузатувчи турадиган жой. *Қоровул .. бирон икки соатдан кейин қайтиб келмоқчи бўлиб, постига кетди.* А. Қаҳҳор, Картина.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Кўриқлаш, кузатиш учун қўйилган ёки ёрдам кўрсатиш учун ташкил этилган кишилар группаси. *Санитария постлари.*

3 Масъулиятли лавозим, вазифа. *Директорлик пости. Раҳбарлик постлари.*

ПОСТАМЕ́НТ [*р* < *лат*] Ҳайкал, ёдгорлик, обида ва ш. к. ўрнатиш учун махсус қурилган пойдевор, асос. *Гранит постамент. Қаҳрамон танк хотира учун постаментга қўйилди.*

ПОСТАНО́ВКА [*р*]**I** Томошабинларга кўрсатиш учун тайёрланган саҳна асари, спектакль. *Цирк ўқувчилар учун турли томошалар, постановка кўрсатади.*

2 Драматик асарни, пьесани тайёрлаб саҳнага қўйиш. *Пьесанинг янги постановкаси. Постановка қилмоқ.*

ПОСТАНО́ВКАЧИ Пьеса, фильм ва ш. к.ни постановка қилишга, саҳнага қўйишга тайёрловчи ёки тайёрлаган киши; режиссёр.

ПОСТО́ВОЙ [*р*] Постда турган киши; соқчи.‖ *Постовой милиционер.*

ПОТА́Ш [*р* < *инг л*] *хим.* Ишқор хусусиятига эга бўлган оқ порошоксимон модда.

ПОТЕНЦИА́Л I [*р* потенциал < *лат*] **1** *физ.* Электр ёки магнит майдонининг маълум нуқтадаги ҳолатини характерлайдиган миқдор. *Тортиш кучи потенциали. Потенциаллар айирмаси.*

2 *кўчма кт.* Имкониятлар, куч-қудрат даражаси; фойдаланилиши мумкин бўлган воситалар, ресурслар мажмуи. *Мамлакатнинг саноат потенциали. Иқтисодий потенциаллар.*

ПОТЕНЦИА́Л II [*р* потенциальный] Намоён бўлиши, фойдаланилиши мумкин бўлган, аммо рўёбга чиқмаган. *Потенциал энергия. Потенциал имкониятлар.*

ПОТИНЖО́Н 1 *айн.* **бақлажон.** *Потинжон икраси.*

2 *диал.* Памилдори, помидор.

ПОХО́Д [*р*] **1** Бир группа кишиларнинг маълум мақсадда, муайян вазифани бажариш учун уюшган ҳолдаги юриши, сафари. *Туристик поход. Ҳарбий поход. Пионерлар походи. Поход қўшиғи. Походга чиқмоқ.* ▪ *Поход неча километрга эканини ҳеч ким билмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *с. т.* Бир мамлакат қўшинининг бошқа мамлакатга қарши юриши, ҳарбий ҳаракат; уруш. *Антанта походлари. Пётр Iнинг Азов походи.*

ПОХО́Л Буғдой, шоли ва ш. к. бошоқли ўсимликларнинг дони янчиб олингандан кейин қолган қуруқ пояси. *Бир боғ похол. Молга похол солмоқ.*‖ *Похол тўшак. Похол шляпа.* ▪ *Уч куннинг ичида шоли ташилиб битганидек, похол ҳам шоликорнинг муюшига ғарамланади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

♦ **Олдига похол солмоқ** қуруқ гап, ваъдалар билан алдамоқ, лақиллатмоқ, кишини аҳмоқ қилмоқ. *Олаҳўжа махсум: «Қарға қарғанинг кўзини чўқимайди», деб нодонларнинг олдига похол солиб туради..,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПОЧА [*ф-т*] **1** Ҳайвонлар оёғининг тиззадан пастки қисми. *Бўри қўйнинг почасидан олибди. Улоқчи, қамчиннинг дастасини тишлаб, улоқнинг почасидан тортди.*

2 Оёқнинг тизза билан тўпиқ ўртасидаги қисми; болдир. *Ит почамдан олди.*

3 Шимнинг, шалварнинг тиззадан пастки қисми. *У тиззадан лойга ботган, юзига ҳам, ўсиқ сочларига ҳам лой сачраган, бир почаси шимариғлик.* А. Мухтор, Туғилиш. *Почасига жияк тикилган лозими товонигача тушиб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 Устки узун кийимнинг этагига тикилган жияк, ҳошия. [*Шоир*] *шоҳи тўн устидан . . қундуз почаси бор пўстинини кийди.* Ойбек, Навоий.

5 Поя, оёқ. *Стул почаси.*

6 Пиллапоя, поғона. *Мирзиёд .. оёғини нарвон почасидан аста олди.* А. Мирахмедов, Қулган чечаклар.

♦ **Қизил почa** *с. т.* ўз вақтида парвариш қилинмай ривожланишдан орқада қолган, ўсмайдиган, пакана (ёш ғўза ҳақида).

ПОЧАПЎСТИН [*ф-т*] Тулки ва бошқа ҳайвонларнинг оёғи мўйнасидан тикилган сирма пўстин. *Бухороликлар эгниларига кўк мовут сирилган почапўстин, бошларига қоракўл телпак кийган бўлсалар ҳам, жунжикиб турар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

ПОЧАҚИРҚАР Сертикан, оқ гулли наъматак.

ПОЧЙН [*р*] **1** Бирор соҳада биринчи бор бошланган иш; ташаббус. *Комсомол ташкилотлари В. И. Ленининг Коммунистик Ёшлар Союзи ҳар бир ишда ўз ёрдамини кўрсатадиган, ўз ташаббусини, ўз починини кўрсатадиган зарбдор группа бўлмоғи керак деган васиятини оғишмай амалга оширади.* «ВЛҚСМ Устави».

2 *с. т.* Бирор шининг бошламаси.— *Ҳар нарсадан ишкал топадиган бўлибсиз,— деди Нафиса.— Ҳар ҳолда ташаббус ахир! Ибрат, почин!* А. Мухтор, Туғилиш. **Почин қилмоқ** 1) биринчи бор бошлаб бермоқ; 2) савдони очмоқ.

ПО́ЧТА [*р* < *поляк*] **1** Хат, посилка, ҳужжат, пул ва ш. к.ни қабул қилиб, тайинланган кишига ёки жойга етказиб берадиган алоқа муассасаси ва шу муассаса жойлашган бино. *Шаҳар почтаси. Дала почтаси.* ▪ *Станциянинг идораси, почта ва телеграф икки та кўк вагонга жойлашган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу ёққа келишда у Гавҳар билан ёзишиб туришга ваъдалашган, иккови ҳам хатларни почтадан «До востребования» бўйича оладиган бўлган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Шундай муассаса томонидан етказиб берилган нарсалар (хат, посилка ва ш. к.) *Бу, Юрьев батальони тепаликни мудофаа қила бошлагандан бери, биринчи марта келган почта эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *— Ҳе,— деди Гулсум,— маҳкамага борай-чи, почта келган бўлса, менга хат олиб келганмикин.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

ПОЧТАЛЬО́Н [*р*] Хат, газета, журнал ва ш. к.ни эгаларига етказиб берувчи почта ходими. *Кимнинг номига хат ёки бошқа нарса келса, почтальон адресат номининг бош ҳарфи ёзилган яшикка қўйиб, юбориладиган хат бўлса олиб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *— Почтальондан сўраб тураман. Нормалдан хат келса, дарров менга айтади,— деди Эргаш.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПОЧТА́МТ [*р* < *нем*] Шаҳарнинг марказий почтаси, марказий почта идораси.

ПОЧТАХО́НА [*р* + *ф-т*] Почта ўрнашган бино. *Мирзо шаҳар почтахоналарининг бирига муттасил қатнашга ва ҳар кимнинг қўлига қараб, адрес ёзиб бериш ва бланка тўлдиришга ўз хизматини тақдим қилишга мажбур бўлди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ПОЧТАЧИ *айн.* **почтальон.** *Эшикни очиши билан почтачи унинг қўлига қалин бир журнални тутқизди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ПОЧЧА 1 Опанинг эри. [*Ҳамида*] *ҳомиладор хотинга самовар кўтартириб қараб ўтирган поччасидан ўпкаламоқчи эди, бироқ уялди, индамади.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

2 Эрнинг акаси (келинга нисбатан).

3 *эск.* Отларга қўшилиб хурмат маъносини билдиради. *Баззоз поччанинг бекорчи оғизга тоби йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Озгина таҳаммул қилсинчи, бек почча.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 *диал.* Ўзидан катталарга мурожаат формаси.

ПОШНА [*ф-т*] Оёқ кийимининг товонига тагчармдан баландроқ қилиб қоқилган қаттиқ чарм ёки бошқа бирор нарса. *Ботинканинг пошнаси. Этикнинг пошнаси.* ▪ *Замира шошиларди .. Баланд пошнаси ҳўл асфальтга урилиб, машинкадай чиқиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПОШНАЛАМОҚ 1 Пошна қўймоқ, пошна қоқмоқ. *Этикни пошналамоқ.*

2 Пошна билан ниқтамоқ, босмоқ, тепмоқ. *Аваз отини ўйнатди, Пошналаб чўлда жўнатди.* «Зулфизар билан Авазхон». [*Малай*] .. *уни* [*отини*] *қамчилаб, пошналаб қистаб суриб бир зумда кўздан ғойиб бўлган.* Айний, Эсдаликлар.

ПОШНАЛАТМОҚ пошналамоқ 1 *фл. орт. н. Этикни пошналатмоқ.*

ПОШНАЛИ Пошнаси бор; пошнаси баланд. *Резина пошнали этик.* ▪ *Ёнидаги икки қиз бир хилда кийинган: оқ ипак полотнодан .. кўйлак, оёғида ҳошияли носки, пошнали малла ранг туфли.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПОШША 1 Хотин-қизларга мурожаатда ҳурмат ёки эркалатиш ифодалайди. *Пошша қиз. Нодира пошша.* ▪ *Унинг [Кумушнинг] .. қоматига .. хотиннинг қўллари зўрга етди-да, «эсонмисиз, омонмисиз, пошша қиз» деб сўрашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Юринг, келин пошша, уйингизни кўрсатинг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Пошша (*хотин-қизлар исми*).

ПОШШАХОН 1 Хотин-қизларга мурожаатда ҳурмат ёки эркалатишни билдиради. *Кўзимиз тўрт бўлди, пошшахон, басмингизга муштоқмиз, қани ўтиринг.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Энг яхши, сара. *Элмурод ҳам йигитларнинг пошшахони-да! Майли, иккови қовушсин.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.— *Ҳусндa тенги йўқ. Қизларнинг пошшахони.— Билар экансиз, ҳазратим. Ўзи ҳам ўн еттидан ўн саккизга ўтиб турибди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ПОШШО *с. т.* Подшо.

ПОЭЗИЯ [*р* < *грек*] 1 Бадиий ижоднинг шеърий формаси; шеърият, назм. *Поэзия назарияси.*

2 Бирор шоирнинг, халқнинг ёки даврнинг шеърий асарлари мажмуи; шеърлар. *Фурқат поэзияси. Пушкин поэзияси. Ўзбек поэзияси.*

ПОЭ́МА [*р* < *грек*] Воқеа ҳикоя тарзида баён қилинадиган шеърий асар жанри, сюжетли шеърий асар, шеърий қисса. *Лирик поэма. Эпик поэма. Ҳ. Олимжоннинг «Зайнаб ва Омон» поэмаси.*

ПОЭТИ́Қ [*р* поэтический] Поэзияга, шеъриятга оид, поэзияга хос бўлган; шеърий. *Поэтик асар. Мақоллар халқ поэтик ижодининг энг севимли оммабоп жанридир.*

ПОЭТИ́КА [*р* < *грек*] 1 Адабиёт ҳақидаги фаннинг поэтик асарлар структурасини, поэтик шаклларни, поэтик санъат усулларини ўрганувчи қисми.

2 Бирор шоир ёки адабий мактабнинг поэтик шакл ва принциплари системаси. *Романтизм поэтикаси. Маяковский поэтикаси.*

ПОЯ [*ф-т*] 1 Ўсимликнинг шохларини, барг, гул ва мевасини кўтариб турадиган, тик ўсадиган ер усти қисми. *Жўхори пояси. Шоли пояси.* ▪ *Буғдой қип-қизариб пишган, пояларигача қовдек қовурилган эди.* Айний, Қуллар.

2 Ишком ёки сўрининг бағазлар маҳкамланадиган ёғочи. *Боғда саккиз узун ишком, ҳаммасининг поялари яхши шилинган, пуштапари чопилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Оёқ, поча. *Каравот пояси.*| Устун. *Рўзвон хола аста юриб келиб, Онахоннинг қаршисидаги дўкон поясига суянди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 *виал. айн.* **поча** 1. *Бир нечалар кетар кечиб, Ботир* **юрар** *жардан кечиб, Остидаги* **минган отни**, *Поясидан қонни кечиб.* «Муродхон».

5 Замбил, тобут ва ш. к.нинг тутқичи, дастаси.

6 Поғона, пиллапоя.

7 *кўчма* Поғона, даража, босқич. *Тарбиялаб, етиштирди вояга, Топди шуҳрат, чиқди буюк пояга.* Ҳабибий. *Ҳар қайсилари обрўларининг юксак поясида ярқираб турардилар.* Ойбек, Навоий.

8 Баъзи ўсимликларнинг номи билан бирикиб, улар экилган ер, майдон маъносини ифодаловчи қўшма сўз ясайди, мас. *шолипоя, бедапоя.*

ПОЯҚИ [*ф-т*] *этн.* Чилим кўтариб юриб, кашандаларга чекдириб тирикчилик қилган киши. *У вақтларда бозорларда баъзи кишилар чилим кўтариб юрар, чекувчиларга чектириб, бирор нарса олардилар. Бундай одамларни «пояки» дер эдилар.* Айний, Эсдаликлар.

ПОЯҚИЛИҚ 1 **пояки** *с. касб оти.*

2 Бозорда тамаки ва носвой дўконлари, растаси. *Поякиликдан носвойни оламан-да, таниш ипакфуруш яҳудийдан онам буюрган ипакларни харид қилгани жўнайман.* Ойбек, Болалик.

ПО́ЯС [*р*] 1 *геогр.* Ер шари юзасининг ёнма-ён жойлашган икки меридиан оралиғидаги қисми. *Меридианлар Ер юзини 24 поясга бўлади. Вақтнинг пояс ҳисоби. Пояс вақти.*| Ер шари юзасининг меридианлар билан ажратилган, табиий-иқлимий шароитлари бир хил қисми; минтақа. *Мўътадил пояс. Иссиқ пояс.*

2 *эк.* Мамлакатнинг маълум иқтисодий белгиларига кўра ажратилган қисми. *Тариф пояси. Пояс нархлари.*

ПОҒОНА [*ф-т*] 1 Зинанинг, нарвоннинг оёқ қўйиб чиқиладиган ва тушиладиган пояларидан ҳар бири; пиллапоя, поча. *Нарвоннинг поғонаси.* ▪ *Мирзакаримбойнинг хотини, ҳарсиллаб-гурсиллаб, нарвончанинг ҳар поғонасига қадам қўйганда «бисмилло»ни такрорлаб аравага ўтирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кўчма* Ўсиш, юксалиш, тараққиёт ва ш.к. тадрижий процессларнинг ҳар бир босқичи. *Тараққиёт поғонапари. Юксалишнинг энг юқори поғонаси.* | Амал, унвон, мартаба ва ш. к.нинг ҳар бир босқичи. *Бюро тарқалиб, Борисов уни табриклаганда, Элмурод ҳаётида ўзини яна бир поғона юқори кўтарилгандек ҳис қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.| Бирин-кетин содир бўладиган иш-ҳаракатнинг ҳар бир босқичи. *Қиз эскичасига яширин равишда сотилди. Энди энг сўнгги поғона — домла имомнинг никоҳ ўқиши қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПОҒОНАЛИ 1 Поғоналари бўлган, поғонадан иборат. *Қирқ поғонали зина. Ўн поғонали нарвон.*

2 *кўчма* Босқичлари бўлган; тадрижий. *Поғонали сайловлар.*

ПРАВЛЕ́НИЕ [*р*] Баъзи ташкилотларнинг сайлаб қўйиладиган раҳбар органи ва шундай орган жойлашган бино. *Колхоз правлениеси.* | *с. т.* Шундай органнинг мажлиси, йиғилиши. *Ишни правлениеда ҳал қилмоқ.* ▪ *Хўп, бу тўғрида эртага правлениеда гаплашамиз.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ПРА́ВО [*р*] Қимсага автомобиль, мотоцикл ва ш. к.ни бошқариш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, гувоҳнома. *Шофёрлик правоси.*

ПРАВОСЛА́ВИЕ [*р*] Христиан динининг Византияда шаклланган, Ғарбдаги католицизмдан фарқ қиладиган мазҳаби. *Православие руҳонийлари.*

ПРА́КТИК [*р*] Ўз ишида, соҳасида катта тажрибага эга бўлган, омилкор, тажрибакор мутахассис; шунингдек фақат амалий иш орқали тажриба, билим орттирган киши. *Практик олим. Практикларнинг назарий билимларини ошириш.*

ПРАКТИ́К [*р* практический] Практикага, тажрибага асосланган; амалий. *Практик машғулот. Практик метод.*

ПРА́КТИКА [*р* < *грек*] 1 *филос.* Жамиятнинг яшаши учун зарур шароитларни яратишга қаратилган фаолият мажмуи; амалиёт. *Назария билан практиканинг боғланиши.* ▪ *Практика, ҳар қачонгидай, назариядан олдинда борди.* В. И. Ленин, Москва қўзғолонининг сабаблари.

2 Илмий-назарий хулоса, қоида ва ш. к.ни ҳаётга татбиқ қилиш, ишда, амалда қўллаш, амалий иш; текшириш ёки амалга ошириш соҳалари; турмуш, амалий иш; тажриба, амал. *Таклифни практикада текшириб кўрмоқ. Институтда олган маълумотни практикада қўллай билмоқ.*

3 Амалий иш, фаолият. *Механизаторларнинг тажрибаси ва маҳорати теримнинг муваффақиятини белгилашини практика кўрсатиб турибди.*

4 Олий ва махсус ўрта ўқув юртларида ўқиш-ўқитиш процессининг коррхона ва муассасаларда амалий иш жараёнида ўтказиладиган таркибий қисми. *Ишлабчиқариш практикаси. Студентларнинг педагогик практикаси. Практикага бормоқ. Практикага раҳбарлик қилмоқ.*

ПРАКТИКА́НТ [*р*] Практика ўтаётган ўқувчи, студент ва ш. к. *Врач практикантлар билан касал кўрмоқда.* ▪ *Шаҳардан чиққан бир тўда практикант-студентлар .. «Москва оқшомлари»-ни айтишар .. эди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

ПРАКТИКУ́М [*р* < *грек*] Олий ўқув юртларида: бирор ўқув предмети бўйича ўтказиладиган практик машғулотлар мажмуи. *Химия практикуми. Практикум раҳбари.*

ПРЕДМЕ́Т [*р*] 1 Сезги органлари орқали ҳис қилинадиган ҳар қандай конкрет моддий нарса. *Дунё тайёр, мукаммал предметлардан иборат эмас, балки процесслар тўпламидан иборатдир.* В. И. Ленин, Карл Маркс.

2 Айрим ўқув фанини ташкил этган билимлар мажмуи; ўқув фани, дарс. *Ҳамма предметдан «беш» баҳо олмоқ.*

ПРЕДОХРАНИ́ТЕЛЬ [*р*] Отиш қуроли, электр тармоғи ва ш. к.нинг хавфсизлигини таъминловчи мослама.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Электр предохранители. Милтиқ предохранители.

ПРЕЗИДЕ́НТ [*р* < *лат*] 1 Баъзи илмий муассаса ёки жамиятнинг маълум муддатга сайлаб қўйилган бошлиғи, раҳбари. *Фанлар академиясининг президенти.*

2 Республика формасида идора қилинадиган баъзи мамлакатларнинг маълум муддатга сайлаб қўйиладиган давлат бошлиғи. *АҚШ президенти.*

ПРЕЗИДЕНТЛИК президент *с. мавҳ. от. Президентликка сайламоқ.*

ПРЕЗИ́ДИУМ [*р* < *лат*] 1 Съезд, мажлис, кенгаш ва ш. к. катта йиғилишларни бошқариб бориш учун сайланган кишилар группаси; ҳайъат. *Мажлис президиуми. Қурултой президиуми. Президиум сайламоқ.*

2 Баъзи ташкилот ёки муассасанинг сайлаб қўйиладиган раҳбарлик органи. *КПСС МҚ Президиуми. Фанлар академияси Президиуми. Олий Совет Президиуми.*

ПРЕЙСКУРА́НТ [*р* < *нем*] Товарнинг турлари, навлари ва нархлари кўрсатилган ёрлиқ, маълумотнома, справочник.

ПРЕМЬЕ́РА [*р* < *фр*] Пьеса, фильм ва ш. к.нинг биринчи бор намойиш қилиниши. *«Ҳамза» спектаклининг премьераси.*

ПРЕМЬЕ́Р-МИНИ́СТР [*р* < *фр*] Ҳукумат бошлиғи, министрлар совети ёки министрлар кабинетининг раиси, бош министр.

ПРЕПАРА́Т [*р* < *лат*] 1 *хим.* Лаборатория ёки фабрикада тайёрланган химиявий ёки фармацевтик маҳсулот. *Дори-дармон препаратлари.*

2 Химиявий жиҳатдан ўрганиш, текшириш учун тайёрланган модда намунаси. *Радиоактив препарат.*

3 Жонивор ёки ўсимлик организмининг ўқиш-ўқитиш процессида кузатиш ёки текшириш учун тайёрланган қисми. *Анатомик препарат. Бақа юрагининг препарати. Препаратлар кўргазмаси.*

ПРЕСС [*р* < *лат*] 1 Материалларни босим билан (босиб, сиқиб) ишлайдиган машина; исканжа. *Қўл пресси. Штамповка пресси. Прессда сиқиб олинган кунжара.*

2 *с. т.* Пресс-папье.

ПРЕССЛАМОҚ Пресс билан ишлов бермоқ ёки босиб жойламоқ, тахламоқ, исканжаламоқ. *Деталь прессламоқ. Пахтани прессламоқ.*

ПРЕССЛАНМОҚ прессламоқ *фл. мажҳ. н. Пахтани тойлаш учун уни махсус машинада прессланади.*

ПРЕСС-ПАПЬЕ́ Босма қоғоз қистирилган канцелярия асбоби; босма.

ПРЕ́ФИКС [*р* < *лат*] *грам.* Сўзнинг ўзак олдидан қўшиладиган қисми; олд қўшимча.

ПРИБО́Р [*р*] 1 Ўлчаш, бошқариш, кузатиш ва ш. к. мақсадлар учун ишлатиладиган махсус қурилма, асбоб. *Ўлчаш прибори. Оптик прибор. Ситиш прибори. Пахтанинг намлигини, сортини ва ифлослигини аниқлайдиган приборлар.*

2 Маълум бир иш ёки мақсад учун қўлланадиган нарсалар мажмуи, комплекти. *Ёзув прибори.*

ПРИЁМНИК [*р*] 1 *тех.* Радиотехника ва телемеханикада сигнал, нутқ, музика, тасвир ва ш. к.ни қабул қилиш учун ишлатиладиган аппарат.

2 *с. т.* Радиоприёмник. *Қараса кун ёйилган .. Маҳдум ака «Москвич» приёмнигини бурар, приёмник қаттиқ ҳуштак чалар ва қитир-қитир қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПРИ́ЗМА [*р* < *грек*] 1 *мат.* Икки тенг параллел асосдан, ён ёқлари эса параллелограмдан иборат бўлган кўп ёқлик. *Уч ёқли призма. Кўп ёқли призма.*

2 *физ.* Худди шундай шаклга эга бўлган, ёруғлик нурининг йўналишини ўзгартириш, мураккаб нурни спектрга ажратиш учун хизмат қиладиган, турли оптик, спектрал асбоб ва аппаратларда ишлатиладиган махсус шиша ёки шишасимон ўта тиниқ жисм. *Нурни призма орқали спектрларга ажратмоқ.*

ПРИЗМАТИ́Қ [*р* призматический] 1 *мат., физ.* Призма шаклига эга бўлган; призма шаклидаги. *Призматик жисм. Призматик кристаллар.*

2 Призма билан таъминланган (қ. **призма** 2). *Призматик бинокль.*

ПРИКА́ЗЧИК [*р*] *эск.* 1 Савдогарларга ёлланган ва уларнинг савдо-сотиқ ишларини олиб борган хизматчи; гумашта. *Улар харидор билан битишгандан сўнг, қолган ҳамма ишни.. приказчик Саидмурод бажарар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Помещчикнинг ер-мулкини бошқарувчи, хўжалик ишларини бажарувчи хизматчи.

ПРИЛА́ВКА [*р* прилавок] *айн.* **пештахта.** *Мирзакаримбой аксар вақт устига гиламча ёйилган прилавканинг бир четида .. чордона қуриб ўтирар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПРИМИТИ́В [*р* примитивный < *лат*] 1 Замонавий талабларга жавоб бермайдиган, жуда содда, ибтидоий. *Примитив асбоб.*

2 Илмга асосланмаган; оддий, содда. *Примитив қарашлар.*

ПРИ́МУС [*р* < *лат*] Рўзғорда овқат пиширш, сув иситиш учун белгиланган, керосин билан ишлайдиган асбоб. *Мария Николаевна примус ёқиб, това қиздирди, саримойга тўрт-бешта тухум чақиб, қуймоқ пиширди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПРИ́НЦИП [*р* < *лат*] 1 Назария, таълимот, фан ва ш. к.нинг асосий қонун-қоидаси; фаолият учун асос қилиб олинадиган қонун-қоидаси. *Партиянинг ташкилий тузилишининг раҳбар принципи демократик централизмдир.*

2 Киши қаттиқ ушлаб олган, оғишмай амал қиладиган қоида, нуқтаи назар, қараш, маслак. *Принципи йўқ одам. Принцип юзасидан иш тутмоқ.*

ПРИНЦИПИА́Л [*р* принципиальный] 1 Принципдан келиб чиқадиган, зўр аҳамиятга эга бўлган; муҳим, жиддий. *Принципиал қарама-қаршиликлар. Принципиал масала.*

2 Принципга қаттиқ риоя қиладиган, бир принципда маҳкам турадиган. *Принципиал одам.*

ПРИНЦИПИА́ЛЛИК 1 **принципиал** *с. белги оти. Масаланинг принципиаллиги.*

2 Ишда ўз принципини изчиллик билан амалга ошириш, бир принципда маҳкам туриш. *Раҳбарнинг принципиаллиги.* ■ *Онгли ишчилар учун ҳаммадан олдин ва ҳаммадан кўра қимматли бўлган нарса ҳар бир матбуот органининг принципиаллигидир.* В. И. Ленин, Либералларнинг ишчилар онгини заҳарлаши.

ПРИНЦИПЛИ *айн.* **принципиал** 2.

ПРИНЦИПСИЗ Бир фикрда маҳкам тура олмайдиган; бурди йўқ, бебурд. *Принципсиз киши.*

ПРИ́СТАВ [*р*] *тар.* Революциядан олдинги Россияда: маҳаллий полиция бошлиғи. *Ҳар йил ёзда пристав билан бўлишнинг бу ердан извошда .. ўтишларида .. оқсоқол ва элликбошилар барча катта-кичикни йўлнинг икки томонида бўйинини эгиб туришга мажбур қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПРИ́СТАНЬ [*р*] Кемалар тўхтайдиган махсус жой. *Амударё пристанлари.*

ПРИСТУ́Ф *с. т.* Пристав.

ПРИЦЕ́П [*р*] Транспорт воситаларига тиркалган арава; моторсиз вагон, тракторга тиркалган машина, қурол. *Пахтани прицеплар билан ташимоқ.*

ПРО́БА [*р*] 1 Қотишмадаги қимматбаҳо металл миқдорини билдирувчи рақам. *96 пробали олтин.* | Шундай рақам кўрсатилган тамға. *Пробаси ўчиб кетган олтин қошиқ.*

2 Синаш, текшириш учун олинган намуна. *Текшириш учун газ пробасини олмоқ.*

ПРОБИ́РКА [*р*] Лаборатория ишларида қўлланадиган бир томони берк юпқа шиша найча.

ПРО́БКА [*р*] 1 Бутилка, шиша ва ш.к. идишларнинг қопқоғи; тиқин. *Пробкаси отилиб, қиттак шароб тўкилди, Ранжима қиз, доғ бўлмас, ширин гулоб тўкилди.* Ё. Мирза. *Шишанинг оғзига қараб интилган муз пробкани итариб чиқаради.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *с. т.* Электр сақлагичи.

3 *айн.* **пўкак** 1.

ПРОБЛЕ́МА [*р* < *грек*] Ҳал қилиниши зарур бўлган муҳим назарий ёки практик масала, муаммо. *Илмий проблема. Тинчлик проблемаси. Халқаро проблемалар.*

ПРОБЛЕМАТИ́К [*р* проблематичный] Ҳал қилиниши зарур, аммо ҳали ҳал қилинмаган, ечилмаган, муаммо бўлиб турган. *Проблематик масала.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПРОБЛЕМА́ТИКА [р] Проблемалар мажмуи; муаммолар.

ПРОВИНЦИАЛИ́ЗМ [р] *кам қўлл.* 1 Провинцияларга, чекка жойларга хос ҳаёт, тартиб-қоида ва хусусиятлар. *Бизнинг ишимиз — .. традиция, хурофот, қолоқ провинциализм таъсирига қарши курашиб, ҳаракатни уюштиришдан ва яхлитлашдан иборатдир.* В. И. Ленин, Биринчи рус революциясида с.-д. аграр программаси.

2 *лингв.* Маҳаллий шевадагина ишлатиладиган сўз, ибора, диалектизм.

ПРОВИ́НЦИЯ [р < *лат*] 1 *тар.* Қадимги Римда: римликлар забт этиб олган ва уларнинг ноибларидан томонидан бошқарилган территориялар; ўзга мамлакат.

2 Баъзи давлатларда ва 18 асрдаги Россияда: маъмурий-территориал бўлинма, вилоят, область.

3 Пойтахтдан узоқ жойлар, чекка ўлкалар.

ПРОВОДНИ́К [р] Пассажирлар вагонига қаровчи ва пассажирларга хизмат қилувчи темир йўл ходими. *Вагон проводниги ўтиб қолган эди, қайрилиб гапирди.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ПРОВОКА́ТОР [р] 1 Иғво-провокация йўли билан иш кўрувчи; иғвогар, фитначи, ғаламис.

2 Провокация уюштириш мақсадида революцион ташкилотга суқилиб кириб олган махфий агент; сотқин.

ПРОВОКА́ЦИОН [р провокационный] Провокацияга оид; провокациядан иборат бўлган, провокацияга асосланган. *Провокацион ҳаракат.*

ПРОВОКА́ЦИЯ [р < *лат*] Қасддан уюштирилган ва оғир оқибатларга олиб келадиган хоинона иш ёки хатти-ҳаракат; фитна, иғвогарлик. | Революцион ташкилотга суқилиб кириб олган полиция махфий агентларининг революцион ҳаракат ва ташкилотларни бўшаштиришга, тор-мор қилишга қаратилган жосуслик ва фитначиликдан иборат сотқинлик ҳаракати.

ПРОГНО́З [р < *грек*] Бўлажак воқеа ёки ҳодисаларнинг қандай кечишини, ривожланиши ва оқибатини мавжуд далиллар ва маълумотларга асосланиб олдиндан айтиб бериш; олдиндан чиқарилган хулоса. *Оби ҳаво прогнози. Сиёсий воқеалар прогнози. Касаллик прогнози.*

ПРОГРАММ [р программный] Программа бўла оладиган, программага асос соладиган, программани белгиловчи. *Программ нутқ. Партияларнинг программ ва ташкилий принциплари.* ▪ *Миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши ҳақидаги программ шиор революцион курашда партиянинг кучли қуроли бўлди.* «КПСС Устави».

ПРОГРА́ММА [р < *грек*] 1 Қилинадиган иш-ҳаракатнинг режаси, плани. *Индустрияни ривожлантириш программаси.*

2 Сиёсий партия, ҳукумат, жамоат ташкилоти ёки айрим давлат, жамоат арбобининг дунёқарашлари, вазифа ва мақсадлари баён қилинган ҳужжат. *КПСС Программаси.* ▪ *Партиянинг программа ва уставини танийдиган, программа ва уставнинг амалга оширилишига актив ёрдам берадиган, партиянинг ташкилотларидан бирида ишлайдиган ва партиянинг барча қарорларини бажарадиган ҳар бир меҳнаткаш .. Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг аъзоси бўла олади.* «КПСС Устави».

3 Съезд, конференция ва ш.к.нинг кун тартиби; кўриладиган масалалар рўйхати, рўзнома.

4 Концерт, цирк томошалари ва ш. к.да ижро этиладиган номерлар мажмуи, ҳамда ижро этувчилар рўйхатини ўз ичига олган варақа ёки китобча. ▪ *Бу пайт Ефим Данилович билан Абдусамат концерт программаси ҳақида гаплашишарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.| Радио эшиттиришлари ва телевидение кўрсатувлари йиғиндиси, мундарижаси. *Эшиттиришлар программаси.*

5 Ўқув юртларида: ўтиладиган бирор фан ёки курснинг қисқача мазмуни. *Ўн уч ёшида мактаб программасини битириб, ёш бўлса ҳам, Анвар халфалик, яъни домлага кўмакчилик қила бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Ўқув фани ёки предметнинг белгиланган ҳажми ва уни ўз ичига олган варақа ёки китобча. *Математикадан программа. Бешинчи синф она тили программаси.*

ПРОГРЕ́СС [р < *лат*] Тараққиёт, камолат сари йўналган ҳаракат, ривожланиш; тараққиёт, ривож. *Техника прогресси.*

ПРОГРЕССИ́В [р прогрессивный] 1 Жамиятнинг тараққиёти, прогресси учун интиладиган, унга ёрдам берадиган; илғор, тараққийпарвар. *Прогрессив ёзувчи. Прогрессив инсоният. Прогрессив ҳаракат.* ▪ *Бир вақтлар камтар бир муаллим, прогрессив интеллигент, бир неча ёшларни зиёфатга таклиф этган экан.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Мунтазам равишда ўсиб борадиган, тобора ривожланадиган. | Тобора кўпроқ фойда келтирадиган, меҳнат унумини оширадиган. *Прогрессив технология. Пахта етиштиришнинг прогрессив усуллари. Прогрессив иш ҳақи.*

ПРОГРЕ́ССИВЛИК прогрессив *с. белги оти. Янги усулнинг прогрессивлиги.*

ПРОГРЕ́ССИЯ [р < *лат*] *мат.* Ҳар бири олдинги сонга белгили сонни қўшиш натижасида ёки кўпайтириш натижасида ҳосил бўлган сонлар сираси. *Арифметик прогрессия. Геометрик прогрессия.*

ПРОГУ́Л [р] Ишга ёки ўқишга сабабсиз келмай қолиш. *Эртасига кечроқ бўлса ҳам ишга бордим. Аммо картошка кавлашганимда бир-икки кун боролмадим. Мана шу жуда ёмон бўлди: бошқа прогулларни ҳам кўзга кўрсатиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Тошпўлат шу кунгача бир соат ҳам прогул қилмади.*

ПРОГУЛЧИ Ишга ёки ўқишга сабабсиз келмай қолган, прогул қилган киши. *Жонфиғон охири инсофга келиб, шу бу йил қишда нон заводига ишга кирибди, аммо бир ой ишламасдан прогулчи тарзида ишдан ҳайдалибди.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

ПРОЕ́КТ [р < *лат*] 1 Иншоот, бино, машина ва ш. к.ни қуриш ёки реконструкция қилиш учун ишлаб чиқилган лойиҳа. *Ҳайкал проекти. Қурилиш проекти.*

2 Иш, асар, ҳужжат ва ш. к.нинг дастлабки, тахминий, ҳомаки тексти. *Қонун проекти. Шартнома проекти. Қарор проекти.* ▪ *Биз конференцияда сўл қанотни туздик, ҳамда ўз резолюциямизни ва манифест проектини тақдим қилдик.* В. И. Ленин, «Социалистик пропаганда лигаси» секретарига.

ПРОЕКТЛАМОҚ Проектини ишлаб чиқмоқ, проект тузмоқ. *Қишлоқ қурилишини проектламоқ.*

ПРОЕКТЛАНМОҚ проектлимоқ *фл. мажҳ. н.*

ПРОЕКЦИОН [р проекционный] Проекция ҳосил қилувчи (қ. **проекция** 2.). *Проекцион тасвир. Проекцион фонарь.*

ПРОЕ́КЦИЯ [р < *лат*] 1 *мат.* Фазовий шаклларнинг текисликдаги акси, тасвири. *Нуқта проекцияси. Чизиқ проекцияси. Цилиндрнинг горизонтал текисликка проекцияси.* ▪ *Проекциялари тенг бўлган икки оғма тенгдир.* «Геометрия».

2 Оптик асбоблар воситаси билан экранга туширилган тасвир.

ПРОЕКЦИЯЛАМОҚ Проекциясини туширмоқ, ясамоқ, ҳосил қилмоқ. *Детални горизонтал текисликка проекцияламоқ.*

ПРОЕКЦИЯЛАНМОҚ проекцияламоқ *фл. ўзл. ва мажҳ. н. Тўғри чизиқ перпендикуляр текисликка нуқта равишда проекцияланади.*

ПРОЖЕ́КТОР [р < *инглз*] Нурни, шуълани тўплаб маълум томонга йўналтирадиган кучли ёритиш асбоби. *Прожекторлар ҳар ёқдан гигант нур парчаларини узатиб чексиз кўкни пийпаслайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кўкда ялт этиб чақмоқ чаққандек бўлди. Бу — учар юлдуз каби из ёзиб, Москва осмонини душман самолётларидан қўриқлаб турган прожектор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПРО́ЗА [р < *лат*] Наср билан ёзилган бадиий асар (ҳикоя, роман ва ш. к.). *Бадиий проза. Проза билан ёзилган асар.* ▪ *«Миллий роман» аслида ўзбек адабиётида, ўзбек прозасида янгилик эди.* Ю. Султон, Ҳамза. *Ғафур Ғуломнинг ўзбек прозаси тараққиётидаги ўрни ва ролини белгилашга .. бағишланган қатор илмий мақолалар, асарлар ёзилган.* С. Мамажонов, Ғафур Ғулом прозаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПРОЗА́ИК [*р*] Проза, насрий асар ёзувчи адиб; прозачи.

ПРОЗАЙК [*р* прозаический] Проза жанрига оид; наср, проза билан ёзилган. *Прозаик асар.*

ПРОЗА́ЧИ *айн.* **проза́ик.**

ПРОКА́Т I [*р*] *тех.* 1 Прокатка қилиб тайёрланган металл маҳсулот (металл лист, тўсин, рельс, сим ва ш. к.). *Прокат ишлаб чиқариш.*

2 *айн.* **прокатка.**

ПРОКА́Т II [*р*] Рўзғор буюмлари, машина, мотоцикл ва ш.к.ни маълум миқдордаги ҳақ эвазига вақтинча фойдаланиш учун бериб ёки олиб туриш. *Спорт буюмлари прокати. Прокатга машина олмоқ.*

ПРОКА́ТКА [*р*] *тех.* Айланувчи икки валик орасидан сиқиб ўтказиш йўли билан турли шаклдаги металл маҳсулот ишлаб чиқариш, прокат ҳосил қилиш. *Тунука прокатка қилмоқ. Прокатка қилинган труба. Металлни прокатка қилиш.*

ПРОКА́ТКАЧИ *айн.* **прокатчи.**

ПРОКА́ТЧИ *тех.* Прокатка қилувчи ишчи, прокатка мутахассиси.

ПРОКЛАМА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Сиёсий мазмундаги агитацион варақа.

ПРОКУРАТУ́РА [*р* < *лат*] Мамлакатда қонунга тўла амал қилиниши устидан назорат қилиб турувчи ва судда давлат номидан тузилган айбномани ҳимоя қилувчи орган. *Район прокуратураси. Прокуратура органлари.* ▪ *Мирсаид унинг прокуратурада ишлайдиган Маннонов эканини пайқади-ю, шоша-пиша изоҳ берди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПРОКУРО́Р [*р*] 1 Қонунга тўла амал қилиниши устидан давлат назорати олиб борувчи лавозимли киши. *Республика прокурори.* ▪ *Қонунларнинг аниқ бажарилишини юқоридан назорат қилиш бевосита СССР генерал прокурори .. орқали амалга оширилади.* «ЎзССР Конституцияси». *Ҳа, бечораниинг бошига мушкул тушиб турибди. Иши прокурорда.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

2 Суд жараёнида давлат қораловчиси.

ПРОЛЕТАР [*р* пролетарий] Капиталистик жамиятда ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум бўлган, ёлланма ишчи. *Пролетар революцияси.*

ПРОЛЕТАРИА́Т [*р* < *нем*] Капиталистик жамиятда: буржуазия томонидан эксплуатация қилинадиган, ишлаб чиқариш воситаларидан маҳрум ёлланма ишчилар синфи; пролетарлар синфи.

ПРОЛЕТАРЛАШМОҚ Пролетарга айланмоқ; камбағаллашмоқ, қашшоқлашмоқ.

ПРОЛО́Г [*р* < *грек*] Адабий-бадиий асар ёки куйда муқаддимаси; муқаддима.

ПРОПАГА́НДА [*р* < *лат*] Бирор ғоя, назария, таълимот ва ш. к.ни кенг омма орасида тарқатиш, тушунтириш, тарғиб қилиш; тарғибот. *Атеистик пропаганда. Пропаганда ишлари.* ▪ *Ҳамма гражданлар.. динга қарши эркин суратда пропаганда юргизишга ҳақлидирлар.* «ЎзССР Конституцияси». *1917 йил апрель ойининг бошида Қўқонда социал-демократик ташкилот таркиб топди ва бу ташкилот большевистик руҳда жуда катта агитация ва пропаганда ишини олиб борди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

ПРОПАГАНДИ́СТ [*р*] Пропаганда билан шуғулланувчи, пропаганда юргизувчи, пропаганда ишлари олиб борувчи; тарғиботчи. *Пропагандист партия маорифида марказий фигурадир.* ‖ *Пропагандист кадрлар.*

ПРОПЕ́ЛЛЕР [*р* < *инг л*] Самолёт, аэрочана, глиссер ва ш. к.ни ҳаракатга келтирадиган ҳаво парраги. *Эҳ, жанговар пропеллерлар товуши. Нав бўсадай ширин туюлди.* А. Мухтор. *Ҳашаротнинг қанотлари самолётнинг қанотларига ўхшамайди, ҳашарот қанотларидан ҳар бири — ўнг ва чап қаноти алоҳида-алоҳида ишлайдиган пропеллерлардир.* «Фан ва турмуш», 1963, № 6.

ПРОПИ́СКА [*р*] Қимсанинг маълум адресда яшаб турганлигини уй дафтарига расмий суратда қайд қилиш ва шу ҳақда паспортга қўйилган белги. *Прописка штампи. Тошкентда прописка билан яшамоқ. Прописка қилмоқ. Пропискадан ўтмоқ.*

ПРОПОРЦИОНА́Л [*р* пропорциональный] 1 *мат.* Миқдорлардан бири ошса ёки камайса, бошқаси ҳам шунча ўзгарадиган; мутаносиб, уйғун; келишган. *Пропорционал қомат.* ‖ *Пропорционал тақсимламоқ.* ▪ *Ижтимоий тараққиёт қонуниятини беш бармоқдай билиш керак .. энг зарури — халқ хўжалигимизни — планли пропорционал ривожлантириш объектив қонунлари билан қуролланиш керак.* С. Анорбоев, Оқсой.

ПРОПОРЦИОНАЛЛИК **пропорционал** *с. белги оти. Миқдорларнинг пропорционаллиги.* ▪ *Капитализм дунёсида ҳеч вақт на текислик, на гармониялик, на пропорционаллик бўлган эмас ва бўлиши ҳам мумкин эмас.* В. И. Ленин, Учинчи интернационал ва унинг тарихда тутган ўрни.

ПРОПО́РЦИЯ [*р* < *лат*] 1 *мат.* Икки нисбатнинг тенглиги. *Арифметик пропорция. Геометрик пропорция.*

2 Қисмларнинг, ўлчамларнинг ўзаро нисбати, умуман нарсалар ўртасидаги миқдорий муносабат.

ПРО́ПУСК(А) [*р* пропуск] 1 Бирор жойга кириш ёки бориш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, рухсатнома. *Залга пропуска билан киргизмоқ.*

2 Бирор ердан бирор нарса олиб чиқиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. *Складдан пропуска билан мол олиб чиқмоқ.*

ПРОРА́Б [*р*] Қурилишда ишни ташкил қилувчи ва қурувчиларга бевосита раҳбарлик қилувчи техник ёки инженер; ишбоши. *Прораб «халақит берасан» деб неча марта мени девордан қувиб туширар, мен эса яна тирмашиб чиқаверардим.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПРОРЕ́КТОР [*р*<*лат*] Олий ўқув юртларида: ректорнинг маълум соҳа бўйича ўринбосари. *Илмий ишлар бўйича проректор. Сиртдан ўқиш бўйича проректор.* ▪ *— Хушхабар бўлганда қандоқ,— деди проректор қувонч билан.— Обид Йўлдошевичнинг гипотезаси тўғри чиқди. Бекилиб қолган қадимги бир кон шу гипотеза асосида очилди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПРОСПЕ́КТ I [*р*<*лат*] Шаҳарларда кенг, катта ва тўғри кўча.

ПРОСПЕ́КТ II [*р* < *лат*] Нашрга тайёрланаётган ёки ёзилаётган асарнинг қисқача баёни ёки кенг ва мукаммал плани. *Адабиёт дарслигининг проспекти. Журнал проспекти.*

ПРОСТОКВА́ША [*р*] Томизғи солинмасдан ивитилган, чучук қатиқ.

ПРОТЕ́З [*р* < *лат*] Организмнинг зарарланган, олиб ташланган аъзоси ўрнига қўйилган сунъий аъзо (мас., сунъий қўл, сунъий оёқ, сунъий тиш).

ПРОТЕЗИ́СТ [*р*] Протезлар тайёрловчи мутахассис.

ПРОТЕКТОРА́Т [*р* < *лат*] *сиёс.* 1 Кучли давлатнинг кучсиз давлатга формал ҳомийлиги — амалда империалистик давлатларнинг кучсиз мамлакатларни бўйсундириш, мустамлакачилик формаларидан бири.

2 Бирор давлатнинг ҳомийлигидаги, бирор давлатга қарам бўлган бошқа давлат ёки территория. *Россия Афғонистонга таъсир ўтказиш юзасидан бўлган ҳамма даъволардан воз кечди ва Англиянинг Афғонистон устидан протекторатини амалда тан олди.* «Янги тарих».

ПРОТЕ́СТ [*р*] Қатъий норозилик ва шу ҳақдаги расмий баёнот.

ПРОТИВОГА́З [*р*] Заҳарловчи модда, газ, тутун ва ш. к.дан нафас олиш органларини, юзу кўзни асрайдиган фильтрли ниқоб. *Оксиген тўлдирилган пўлат баллонли противогаз.* ▪ *У ерда бир тўп противогаз таққан йигитлар ҳарбий машқ учун сафланмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ПРОТОКО́Л [*р* < *грек*] 1 Мажлисда, йиғилишда ёки сўроқ ва ш. к.да айтилган гап, қабул қилинган қарор ва ш. к. тўлиқ ёзиб олинган ҳужжат. *Мажлис протоколи.* ▪ *Сергей кабинетда ёлғиз қолиб, кейинги кунлардаги сўроқ протоколларини шошмасдан бирма-бир варақлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Эшонбоев деканнинг бетараф қолиши сабабини протоколга яхшилаб ёзиб қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Бирор фактни тасдиқлаш учун тузилган ҳужжат. *Экспертларнинг протоколи.*

3 Жамоат тартиби ва қонунчи-

www.ziyouz.com kutubxonasi

лигини бузганлик ҳақида акт. *Автоинспекция протоколи.*

4. Халқаро битишувлар, келишувлар ҳақидаги ҳужжат. *Савдо муносабатлари ҳақидаги протокол.*

ПРОТО́Н [*р*<*грек*] *физ.* Атом ядросининг мусбат электр зарядига эга бўлган таркибий қисми; водород атомининг ядроси.

ПРОТОПЛА́ЗМА [*р*<*грек*] *биол.* Жонивор ва ўсимлик ҳужайраларидаги ҳаёт учун энг зарур бўлган модда.

ПРОТОТИ́П [*р* < *грек*] *ад.* Адабий образ яратишда ёзувчига манба, намуна бўлган шахс ёки бошқа бадиий образ. *«Фарғона тонг отгунча» романидаги Ғуломжон образининг прототипи Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий.*

ПРОФЕССИОНА́Л [*р* профессиональный] 1 Бирор касбга оид, хос, бирор касб билан боғли бўлган. *Профессионал одат. Профессионал касаллик. Профессионал маҳорат.*

2 Бирор ишни ўзига касб қилиб олган, бирор иш билан муттасил шуғулланадиган, шу ишга жуда омил бўлиб қолган. *Профессионал ашулачи.* ■ *Профессионал революционер рус пролетар социализми тарихида ўз ишини бажарди.* В. И. Ленин, «12 йил ичида» номли тўпламга сўзбоши.

ПРОФЕ́ССОР [*р* < *лат*] Олий ўқув юртларида: энг малакали ўқитувчиларга, шунингдек тадқиқот ишларига раҳбарлик қилувчи илмий ходимларга бериладиган унвон ва шундай унвонга эга бўлган шахс. *Университет профессори.*

ПРОФИЛА́КТИК [*р* профилактический] Профилактикага оид; касаллик ёки бирор бошқа ҳодисанинг олдини олиш учун хизмат қиладиган. *Профилактик эмлаш. Профилактик ремонт. Профилактик тадбирлар. Боғларга профилактик ишлов бериш.*

ПРОФИЛА́КТИКА [*р* < *грек*] 1 Қасалликнинг олдини олиш, унинг тарқалиб кетишига йўл қўймаслик учун кўриладиган тадбирлар системаси. [*Шербек:*] *Сиз касал кўргани, профилактика ўтказгани хонадонларга кўп кирасиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Умуман бирор ҳодисанинг олдини олиш учун кўриладиган чоралар. *Ғўза зараркунандалари ва касалликларига қарши профилактика.*

ПРО́ФИЛЬ [*р* < *итал*] 1 Нарсанинг ёки нарса юзининг ён томондан кўриниши. *Ҳайкалнинг профили.*

2 Бирор нарсанинг тиккасига кесилгандаги умумий кўриниши. *Йўлнинг профили. Бинонинг профили.*

3 Қайси соҳа, касб ёки мутахассисликка оид эканликни белгилайдиган хосий хусусиятлар; касб ёки соҳанинг асосий йўналиши. *Журналларнинг профили. Колхозимизнинг асосий профили — пахтачилик.*

ПРОХОДКАЧИ *айн.* **проходчи.**

ПРОХОДЧИ Фойдали қазилмалар кавлаб чиқарувчи ёки туннель қазувчи мутахассис, ишчи; проходкачи. *Метро қурувчи проходчилар.*

ПРОЦЕ́НТ [*р*<*лат*] 1 Бирор сон ёки миқдорнинг юздан бир ҳиссаси, улуши (% белгиси билан ифодаланади). *Планнинг бир процента.* ■ *Ўнинчи октябрда йиллик пахта шартномамизнинг саксон процентини бериб битирамиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кўпи билан бир ой ичида биронта ҳам якка хўжалик қолмаслиги, ҳамма юз процент колхоз бўлиши керак* [*деди Шодиев*]. А. Қаххор, Қўшчинор.

2 Қарзга олинган пулдан фойдаланганлик учун пул эгасига тўлаб турилади-ган ҳақ, фойда. [*Фазлиддин*].. *кеча Абдулла акам йигитчани тутиб, ота қарзини уз, деб маҳкамроқ ушлабди. Кейин ҳисоблаб қарашса, йигитчанинг гарданига процент билан роса саккиз юз сўм пул тушибди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПРОЦЕНТЛИ 1 *мат.* Процентга оид; процент билан ифодаланадиган. *Сонларнинг процентли нисбати.*

2 Белгили процент ҳисобида фойда келтирадиган. *Уч процентли заём.*| Таркибидаги асосий модда миқдори процент билан ифодаланган. *Уч процентли сирка. Қирқ процентли ўғит.*

ПРОЦЕ́НТЧИ 1 Ишни ошиғи билан бажариб, маълум процентга етказувчи ишчи. *Бизда икки юз процентчилар сон-саноқсиз.*

2 *эск.* Белгили роцент ҳисобида фойда олиш шарти билан қарз берувчи; судхўр.

ПРОЦЕ́СС [*р* < *лат*] 1 Воқеа ва ҳодисаларнинг изчиллик билан ўзгариши, алмашиниб туриши; ўзгариш, ривожланиш жараёни; жараён. *Тафаккур процесси. Ўсимликнинг ривожланиш процесси.*

2 Маълум мақсадга эришиш учун изчиллик билан амалга ошириладиган иш ёки ҳаракатлар мажмуи. *Технологик процесс. Ишлаб чиқариш процесси. Ўқув-тарбия процесси.*

3 Судда ишнинг кўрилиши ва судда кўриладиган ишнинг ўзи. *Гражданлик процесси. Жиноий процесс. Намунали процесс. Процессда қатнашмоқ.*

ПРОЦЕССУА́Л [*р* процессуальный] Суд процессига оид; суд процесси билан боғлиқ бўлган, судда ишнинг кўрилиши тартибини белгиловчи. *Процессуал муддат. Процессуал кодекс.*

ПРУЖИ́НА [*р*] Машина, механизм ва ш. к.нинг пўлат тасма ёки симдан спирал шаклида ўралган ёки устма-уст терилган, ўз шакли куч билан ўзгартирилган тақдирда яна аслига қайтишга ҳаракат қиладиган қайишқоқ қисми, детали. *Соат пружинаси. Эшик пружинаси. Патефон пружинаси.* ■ *Ичкарида Самандаровнинг олдида яна икки киши ўтирган экан. Сафаров булар билан ҳам саломлашди-да, титилиб, пружиналари кўриниб ётган диванга ўтириб папирос чекди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

ПРУЖИ́НАЛИ Пружинаси бўлган, пружина воситасида ҳаракат қиладиган, ишлайдиган. *Пружинали каравот. Пружинали ўйинчоқ.* ■ *Эшик қаршисидаги девор олдида устига майда ёстиқчалар ташлаб қўйилган, пружинали диван, унинг икки ёнида китоб жавонлари бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. ӧ.

ПРЯ́НИК [*р*] Зиравор, асал, шакар, қиём ёки шинни қўшиб тайёрланган кондитерлик маҳсулоти.

ПСИХИА́ТР [*р*] Руҳий касалликлар врачи, мутахассиси. — *Уни* [*Ботировни*] *хирург эмас, психиатр даволаши керак,— деди Раҳимов Николаевга.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ПСИХИАТРИ́К [*р* психиатрический] Психиатрияга оид; руҳий касалликларга оид. *Психиатрик клиника.*

ПСИХИАТРИ́Я [*р* < *грек*] Руҳий касалликлар ва уларни даволаш ҳақидаги фан.

ПСИХИ́К [*р* психический] Психикага, руҳий ҳолатга оид; руҳий. *Психик фаолият. Психик касаллик.* ■ *Физик олам, органик материянинг олий формаларининг олий маҳсули бўлмиш психик нарса пайдо бўлмасдан илгари мавжуд бўлган.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

ПСИ́ХИКА [*р* < *грек*] Объектив воқеликнинг онгда акс этишидан ҳосил бўлган руҳий кечинмалар мажмуи, руҳий ҳолат. *Соғлом психика. Боланинг психикаси. Киши психикасини ўрганмоқ.*

ПСИХО́ЛОГ [*р*] 1 Психология врачи, мутахассиси.

2 *кўчма* Қишининг психологиясини, аҳвол-руҳиясини яхши биладиган, шунга қараб муомала қиладиган сезгир одам.

ПСИХОЛОГИ́К [*р* психологический] 1 Психологияга оид. *Психологик анализ. Психологик тадқиқот.*

2 Персонажлар психологиясини, руҳий ҳолат ва кечинмаларини чуқур тасвирлаш асосида майдонга келган, ёзилган. *Психологик роман. Психологик драма.*

ПСИХОЛО́ГИЯ [*р* < *грек*] 1 Психик фаолиятнинг қонуниятлари, жараёни ва тараққиёти ҳақидаги фан. *Элмурод институтда психологиядан лекция тинглар экан, профессор Иванов: «Киши характерини белгиловчи омиллардан бири унинг нутқи»,— деган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бирор фаолият билан боғлиқ бўлган психик процесслар мажмуи. *Меҳнат психологияси. Санъат психологияси.*

3 Қишининг ички дунёси, кечинмалари, руҳий ҳолат, аҳвол-руҳия.

ПСИХОПАТОЛО́ГИЯ [*р* < *грек*] Руҳий касалликларни ўрганиш ҳақидаги умумий фан, таълимот.

ПСИХОТЕРАПИ́Я [*р* < *грек*] Руҳий таъсир қилиш (мас., гипноз қилиш) йўли билан даволаш усули.

ПУБЛИЦИ́СТ [*р*] Ижтимоий-сиёсий темаларда асар ёзувчи адиб. *Публицист ёзувчи.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПУБЛИЦИСТИК [р публицистический] Публицистикага ёки публицистга оид. *Публицистик асар.*

ПУБЛИЦИСТИКА [р < лат] 1 Адабиётнинг муҳим замонавий ижтимоий-сиёсий масалаларга бағишланган тури. *Публицистика сиёсий курашнинг ўткир қуролидир.*| Бошқа жанрга оид асарларда учрайдиган ижтимоий-сиёсий ҳаётга оид парчалар, элементлар, хусусиятлар.

2 Шу жанрга хос асар ёки асарлар мажмуи. *И. Эренбург публицистикаси. Ҳ. Олимжон публицистикаси.*

ПУД [р] эск. Метрик ўлчовлар системаси қабул қилинганига қадар қўлланган, 16 килограммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги. *Бир тонна — салкам 66 пуд.* ▪ [*Кампир:*] *Дастмоям бир пуд ун эди, тунов кун бирдан йигирма беш қадоққа тушиб қолди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПУДЛИ 1 Пуд оғирлигидаги. *Икки пудли тош.*

2 Маълум пуд юк элтадиган, кўтарадиган. *Хўжабеков куни билан елкасидан беш пудли қоп тушмаган юкчидай эшикнинг кесакисига суянди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ПУДРАТ [р подряд] Бирор ишни маълум ҳақ эвазига батамом қўлдан чиқариб бериш учун зиммасига олинган мажбурият ва шу асосда бажариладиган ишнинг ўзи. *Пудратни ўз вақтида бажармоқ. Ишни пудратга олмоқ. Пудратга бермоқ. Бинони пудратга олган қурилиш ташкилоти.*

ПУДРАТЧИ [р подрядчик] Пудрат асосида ишлайдиган киши ёки муассаса. *Асосий пудратчи. Пудратчи ташкилотлар.* ▪ *Туркистон шаҳрига етиб олиш учун маблағ керак эди, шу сабабдан Тошкент янги шаҳарида бир пудратчининг қўлида мардикор ишладим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Эски пудратчи бойлардан экан-да. Ке, шу билан ғиди-биди қилиб ўтирмай дейман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПУК(ҚА) Ошиқнинг чиккага қарама-қарши, дўмбоқ томони. *Товба пуккани ейди; олчи чиккани ейди дегандек, бой берсангиз нима, сиз ҳам ютиб юргансиз.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ошиғим пукка тушса ҳам розиман, деб турган эдим, бирдан олчи бўлиб кетди.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.

ПУЛ I [ф-т < грек] 1 Савдо ёки тўлов муомалаларида нарх, баҳо, қиймат ўлчови бўлган металл ёки қоғоз белги; ақча. *Қоғоз пул. Танга пул. Нақд пул. Пул майдаломоқ. Пул бўлса, чангалда шўрва.* Мақол. *Пули куйган қалампир чайнар.* Мақол. ▪ *Сидиқжон .. кечки пайт кўчага чиқмоқчи бўлган эди, Анзират хола, унинг пули йўқлигини билгандай, соч олдиргани пул берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Йўл кирага пулимиз, пиёда қайтишга иложимиз бўлмаганидан, қолиб кетдик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Пул бўлмоқ** пулга алмашинмоқ, сотилмоқ. *Нарса сотсанг пул бўлади, эрта-индин кул бўлади.* Мақол. **Пул қилмоқ** 1) пул ҳисобига бермоқ, сотмоқ, пулламоқ. *Уйни безашдан бошқа нарсага ярамайдиган асбобларни йиғиштирдим, барини сотиб пул қилдим.* Ойбек, Қутлуғ қон; 2) ишлаб ёки бошқа йўл билан пулни қўлга киритмоқ, пул тўпламоқ.

2 Капитал, маблағ. *Қурилишга пул ажратмоқ.* ▪ *Пулчи? Пул ҳам туғади. Жуда кўп туғади, тез туғади, айниқса, бу замонда пул сертухум бўлиб кетган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 *с. т.* Иш ҳақи; маош. *Қоровул пули. Бугун пул оладиган кунимиз.*

4 эск. Баъзи ерларда ярим тийинга, баъзи ерларда бир тийинга тенг бўлган пул ўлчов бирлиги ва шу қийматдаги майда пулнинг ўзи. *Нарх билиб келган болага йигирма пул бериб, орқаси куймаганини олиш шарти билан нонга юборди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Йиқитган болаларга икки пулдан совун бериб томоша қилиб ётган икки бойнинг бири шу Ниёзмат Ҳожи бўлиб, ҳаждан янги келган йиллари эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Бир (ёки икки, уч) пул** 1) бир ёки икки, уч тийин. *Бир пул бериб йиғлатдим, минг пул бериб тиндирдим.* Мақол; 2) ҳеч нарсага арзимайдиган, аҳамиятсиз, бир тийинга ҳам қиммат. *Бу гаплар унга бир пул. Ҳамма унга бир пул.* ▪ *Жўрабоев, Юсуфийнинг далилларини бир пул қиладиган мақола ёзибди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

◆ **Пулга чақмоқ** қ. **чақмоқ** I. **Пулни пул билан ўйнамоқ** *дағл.* меҳнат қилмай осонлик билан пул топиб, бебилисқа сарф қилмоқ, унча-мунча пулни назарга олмаслик. **Пулининг сассиғига ётолмайди** *с. т.* жуда бой, серпул одам ҳақида.

ПУЛ II [ф-т] эск. кт. айн. **кўприк. Пули сирот** қ. **сирот.**

ПУЛДОР [ф-т] Кўп пулга эга бўлган, пули кўп. *Пулдор одам — қанотли одам, бу қанот билан мағрибдан машриққача учасан, ҳар ерда ошна-оғайни, дўст-ёр топасан.* Ойбек, Қутлуғ қон.‖ *Пулдорлар ҳар бир нарсани ўз вақтида ғамлаб, арзонга туширишади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПУЛЕМЁТ [р] Автоматик тез отар қурол. *Қўл пулемёти. Ленталы пулемёт.* ▪ *Бу орада халқ оқими Ўрда томонга йўл олди. Аллақаерда пулемёт тарилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тепаликнинг этагида писиб ётган немис пулемёти пиёда аскарларимизни ёнбошдан ўққа тута бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ПУЛЕМЁТЧИ Пулемёт отувчи, пулемёт билан қуролланган аскар. *Пулемётчилар взводи.* ▪ *Узоқда машҳур пулемётчи Абдуллаев, унинг орқасидан Асқар полвон пулемётни судраб борарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПУЛЛАМОҚ *с. т.* Нарсани пул эвазига бермоқ, сотмоқ. *Маҳсини уч кун ҳайитда кийиб, сақлаб қўйгандим, ана уни пуллаб, таг чарм оламиз.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПУЛЛИ 1 Пули бўлган, пули бор. *Пулли — ботир, пулсиз — ётир.* Мақол.

2 Пул тўланадиган, пул эвазига олинадиган, бериладиган ёки қилинадиган. *Пулли концерт. Пулли лекция.* ▪ *Қизил Ярим Ой жамияти томонидан ташкил қилинган пулли поликлиникага директор қилиб тайинлашни сўради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 (*фақат миқдор ифодаловчи сонлар билан*) Пул, тийин қийматидаги. *Тўққиз пулли носвой. Уч пулли аҳамияти йўқ нарса.* ▪ *Олти пулли тақадек, Кўзи иргиб бақадек, Оч мухлиснинг қўлида .. Ўтмай қолган чақадек Шайх ҳазратларига салом.* Ҳамза.

ПУЛПАРАСТ [ф-т] Пулга ўч, пул тўплаш пайига тушган. *Пулпараст одам.* ▪ *Ўғил отасига ўхшаган хасис, пулпараст, судхўр эмас. Бироқ виждонсизлик, хасислик ва шафқатсизликда отасидан сира қолишмайди.* М. Қодиров, Бой ва судхўрларнинг фош этилиши.

ПУЛСИЗ 1 Пули бўлмаган, пули йўқ. *Пулдор одам Москвага, Варшавагача боради. Пулсиз одам ўз жойидан бир қадам силжисинчи!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *с. т.* Пул тўланмайдиган, текин, бепул. *Пулсиз концерт. Пулсиз лекция.*‖ *Пулсиз тарқатилган брошюра.*

ПУЛСИЗЛИК пулсиз *с. белги оти. Саидий бир сўм ишласа, оила ўн сўм талаб қилади. Саидий ўн сўм ишласа, оила пулсизликдан қон-қора қақшайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ПУЛЬВЕРИЗАТОР [р < лат] Суюқ ёки кукун моддаларни пуркайдиган ёки чангитиб сепадиган асбоб; пуркагич. *Дарахтларга дори сепадиган пульверизатор. Пульверизатор билан бўёқ бермоқ.*

ПУЛЬС [р < лат] Юракнинг ҳар бир қисқаришида ундан келаётган қон оқими таъсири билан қон томири деворчаларининг силкиниши, тепиши, уриши, шунингдек баданнинг томир тепкиси сезиладиган жойи. *Пульс — саксон. Беморнинг пульсини кўрмоқ. Пульсни ўлчамоқ.*

ПУЛЬТ [р < нем] 1 Нотолар қўйиш учун ишлатиладиган, бир томонга нишаб, узун оёқли столча. *Дирижёр пульти.*

2 *тех.* Бошқариш асбоблари, аппаратлари ўрнатилган жой (стол, стенд ва ш. к.). *Бошқариш пульти. Диспетчерлик пульти.*

ПУНКТ [р<лат] 1 Ер юзидаги ёки фазодаги алоҳида белгиси, хусусияти билан ажралиб турадиган нуқта, маълум бир жой, ер. *Географик пункт. Стратегик пункт. Аҳоли яшайдиган пункт.*

2 Бирор иш, машғулот, тадбир ва ш. к.лар учун белгиланган, махсус ускуналанган бино ёки жой. *Телефон станциясининг гаплашиш пункти.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Медицина ёрдами пункти. Пахта пункти. Команда пункти. ■ *Полковник Грейдер ўз кузатиш пунктида туриб стереотруба орқали жангни кўздан кечирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Текст, қонун, қарор ва ш. к.нинг рақам ёки ҳарф билан белгиланган алоҳида қисми; параграф, модда. *Уч пунктдан иборат қарор. Йигирма пунктдан иборат қоида.*

ПУНКТИР [*р* < *лат*], **пунктир чизиқ** Қисқа чизиқ ва нуқталардан ташкил топган узун чизиқ. *Пунктир билан чизилган тасвир.* ■ *Агар ёйилмани пунктир чизиқлар бўйича керакли тарзда буксак, унда тўрт бурчакли тўғри призма деб аталувчи геометрик жисм ҳосил қиламиз.* «Геометрия».

ПУНКТУАЦИОН [*р* пунктуационный] Пунктуацияга, тиниш белгиларига оид. *Пунктуацион қоидалар. Пунктуацион белгилар. Пунктуацион хатолар.*

ПУНКТУА́ЦИЯ [*р* < *лат*] Тиниш белгиларини қўйиш тартиби ва қоидалари мажмуи. *Ўзбек тили пунктуацияси.*

ПУРВИҚО́Р [*ф-т* + *а*] *кт.* Виқорли, сервиқор. *Кексалар бир қатор бўлиб ҳовлига киришди. Ҳамманинг кўзи пурвиқор Раббонийда.* Мирмуҳсин, Раббоний. ‖ *Бўйдор қарағайлар кучли қўлларини ёруғликка чўзгандай яна ҳам азамат ва пурвиқор кўриндилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ПУРИ́ЗМ [*р* < *лат*] Бирор нарсани (мас., тилни) консервативлик билан ўзгаришсиз, соф ҳолда сақлашга, уни ҳар қандай янгиликлардан ҳимоя қилишга уринувчи оқим.

ПУРКАГИ́Ч Ўсимликларга сув ва суюқ моддалар пуркаш учун ишлатиладиган мослама, асбоб. *Пуркагич билан экин майдонига дори сепмоқ.*

ПУРКАЛМОҚ пуркамоқ *фл. мажҳ. н.*

ПУРКАМОҚ Сув ёки бошқа суюқ нарсани куч билан зарраларга айлантириб сочмоқ. *Вилтга қарши дори пуркамоқ.* ■ [*Чол*] *терига сув пуркайди ва кўза билан дўқ-дўқ уриб чармни текислайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | *поэт.* Сепмоқ, сочмоқ, таратмоқ. *Ҳозиргина дилига нур пуркаган ўйлар яна кўнглини ғаш қилувчи оғир гумонлар билан алмашинганди.* О. Ёқубов, Ларза.

ПУРКАШМОҚ пуркамоқ *фл. бирг. н. Сув пуркашмоқ.*

ПУСМОҚ *диал.* Писмоқ. *Унга шундай «мусулмонобод» кунларни ваъда қилган Холхўжа қўрбоши тоғ орасига пусиб, қафасга тушган бўридек бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ПУТ I [*ф-т*] *диал.* **1** *айн.* **оёқ** 1. *Лайлакнинг юришини қиламан деб читтакнинг пути йирилибди.* Матал.

2 Икки оёқ оралиғи. *Уккининг оёқларини бириктириб боғлаб, бошини путига қистирган.* Ғ. Ғулом, Соялар.

ПУТ II [*р*] *с. т.* Пуд. [*Қўй*] *бир ярим пут мой беради. Суягигача мой: эртага норинхўрлар маза қилади-да.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПУТЁВКА [*р*] **1** Бирор жойга, мас. ўқишга, дам олиш уйига, ишга юборилаётган кишига бериладиган махсус ҳужжат, йўлланма. *Санаторий путёвкаси. Пионерлар лагерига путёвка беркмоқ.* ■ [*Пўлатжон*] *учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *махс.* Автомашина ва бошқа транспорт воситалари ҳайдовчиларининг қўлига бериладиган, маршрут ва бажарилиши зарур бўлган иш ёзиб қўйилган варақа.

ПУТУР *с. т.* Футур, шикаст, зарар.

ПУФ *тақл. с.* Иккилаб орасидан кучли босим билан ҳаво чиқарганда эшитиладиган товуш ва шу ҳаракатнинг ўзи ҳақида. *Мулла Саид Жалолхон .. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди шекилли, остки лабини чўзиб «пуф» деди.* А. Қаҳҳор, Башорат. [*Гулнор*] *ёнидаги чироғни «пуф» деб ўчирди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Пуф сассиқ** *дағл.* ёқмай қолган, ёмонга, яроқсизга чиқарилган қимса, нарса ҳақида айтиладиган ибора.— *Ёшроғини топдингизми? — деди Қимматхон* [*Умматалига*] *дабдурустдан.— Сен топганингдай менга ҳам насиб қилгани бордир. Ҳар ким ўз кўнгли тортган ошни ичади.— Ҳо-о, —деди Қимматхон чўзиб,— энди мен «пуф сассиқ» бўлдимми?* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Пуф деса Бухорга учади** жуда енгил, юпқа, шапарак.

ПУФА́К 1 *анат.* Одам ва ҳайвонлар организмида суюқлик тутиб турувчи юпқа қопчиқ. *Ўт пуфаги. Сийдик пуфаги.* ■ *Ўрта мия пуфаги одамда ва юқори ҳайвонларда бош миянинг нисбатан жуда оз қисмини ҳосил қилади.* «Анатомия».

2 Ичига ҳаво ёки енгил газ тўлдириб ширилган юпқа чўзилувчан нарса; шар. *Совун пуфаклари.* ■ *Пайт баҳор эди, Ёмғир тушди-да, Томчидан улкан Бир пуфак шишди.* Нурбек. *Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ПУФА́КЧА пуфак *с. кичр. Совун пуфакчалари. Мия пуфакчаси.* ■ *Эл-мурроднинг .. панжалари орқасида пуфакчалар пайдо бўлибди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ПУФЛАМОҚ 1 Икки лаб орасидан кучли босим билан ҳаво чиқармоқ, дам урмоқ. *Чироқни пуфлаб ўчирмоқ. Шарни пуфлаб шиширмоқ. Халқ пуфласа бўрон бўлар.* Мақол. ■ *Рафиқ пуфлаган эди* [*ҳуштак*] *жуда қаттиқ чуруллади. Бола бениҳоят суюнди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Оғзидаги нарсани ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими билан чиқариб, туплаб ташламоқ. *Абдуманнон иштаҳа билан чайнаб турган гўштини пуфлаб ташлади.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *У, Саидийнинг шарбатини сўриб бўлди. Энди пўчоғини пуфлаб ташлаши керак.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ПУФЛА́НМОҚ пуфламоқ *фл. мажҳ. н. Имомнинг ҳасад ўти тўрт томондан пуфланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ПУФЛАШМОҚ пуфламоқ *фл. бирг. н. Чуқурча теварагида Ўроз билан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб тўмпайиб галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПУХТА [*ф-т*] **1** Узоқ чидайдиган қилиб ишланган; пишиқ, мустаҳкам. *Пухта газлама. Пухта арқон. Пухта иморат.* ‖ *Пухта тўқилган пайпоқ.* ■ *Кунниинг қизиғида кенг тош йўлда пухта этикларини қалдиратиб илдам юрган аскар йигит .. терлаган юзида бирдан шабада нафасини сезди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Ҳар тарафлама ўйлаб иш қиладиган, пишиқ. *Пухта одам. Пухта ташкилотчи.* ‖ *Пухтанинг иши беш, шошманинг иши бўш.* Мақол.

3 Атрофлича чуқур ўйланган, асосли; пишиқ. *Пухта фикр. Пухта иш. Пухта асар.* ■ *Хатиб домла ҳақсизликка қариш .. пухта тадбирларни кўради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Нурматов .. кўп маъноли, пухта гаплар бўлаётганига шоира қилиб бош қимирлатар эди.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. ‖ *Йўл-йўлакай қиз жуда кам гапирар, фақат саволларга жавоб берар эди, жавобларни ҳам олдин пухта ўйлаб, кейин айтарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. | Қамчилиги, ками-кўсти бўлмаган, беками-кўст; тўла-тўкис. *Назарий жиҳатдан пухта тайёргарликка эга бўлган мутахассис кадрлар.* ‖ *Қишловга пухта тайёргарлик кўрмоқ.*

ПУХТАЛАМОҚ 1 Пухта қилмоқ, пиширмоқ. [*Мастура:*] *Айтмоқчи, биз поччангиз билан хўп маслаҳатни пухталаб қўйганмиз.* Ҳамза, Холисхон.

2 Пухта ўзлаштирмоқ. *Билимини пухталамоқ.* ■ *Холиқ чираниб дейди:— Осонгина киряман. Уч ой пухталаб ўқиб, Монтёр, радист бўламан.* Қ. Муҳаммадий.

♦ **Оғзини пухталамоқ** ошиқча сўз демайдиган, сир айтмайдиган қилмоқ. *Боланинг оғзини пухталаб қўймоқ.*

ПУХТАЛАНМОҚ пухталамоқ *фл. мажҳ. н. Иш бошдан пухталанган, қандай ерга бораётганлари айтилган экан, хайрият!* Ойдин, Мардлик — мангулик.

ПУ́ХТАЛИК пухта *с. белги оти. Асарнинг пухталиги. Пухталик билан иш олиб бормоқ.*

ПУЧ 1 Ичи бўш, мағзи йўқ ёки тўлиб етилмаган. *Пуч ёнғоқ. Пуч данак. Пуч уруғ. Пуч пилла.* **Пуч калла** ақлдан, билимдан холи калла.

2 *кўчма* Асоссиз; амалга ошмайдиган; хом, қуруқ, ёлғон. *Пуч даъво. Пуч ваъда.* ■ *Олий мактаб орзуси мен учун ёлғиз пуч хаёл бўлса ҳам ундан воз кеча олмадим.* Ойбек, Нур қидириб. **Пучга чиқмоқ** асоссиз бўлиб чиқмоқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

амалга ошмай қолмоқ, йўқ бўлмоқ *Сидиқжоннинг бу важоҳати Зуннунхўжанинг ўйини пучга чиқарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Таги пуч** 1) асоси йўқ, асоссиз. *Таги пуч гап*; 2) замири бўш, таянчи йўқ. *Оқ подшонинг таги пучга ўхшайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Қўйинини пуч ёнғоққа тўлдирмоқ** қ. **ёнғоқ.**

ПУЧАЙМОҚ Шишган, қаппайган ҳолатидан бўшаб кичрайиб қолмоқ; бўшашиб, шалвираб кичраймоқ. *Қопток пучайиб қолибди. Қорни пучайиб қолибди. Дами чиққан пуфакдек пучаймоқ.*

◆ **Илиги пучаймоқ** *айн.* **илиги қуримоқ** қ. **илик.** *Ариқ қазувчиларнинг овқатдан силлалари қуриб, иликлари пучайган .. дармонсиз эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Кармони пучайди** кармонида ҳеч нарса қолмади.

ПУЧАЙТИРМОҚ пучаймоқ *фл. орт. н. Шарни пучайтирмоқ.*

ПУЧАҚ 1 Ичи бўш; пуч. *Пучак шар. Баллон пучак бўлди.*

2 *кўчма* Ҳеч нарсага арзимайдиган, қиммати тушиб кетган; қадрсиз, пуч. [*Ғофир:*] *Бу ёруғ дунёга нима учун келдик? Наинки муҳаббат, дўстлик, мурувват, одамгарчилик деган улуғ гапларни бозорга олиб чиқсалар, пучак пулга сотсалар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 *кўчма* Асоссиз, пуч. *У [Машҳадий] султонларни, бекларни .. пучак, лекин кўз қамаштиргич ялтироқ сўзлар билан мадҳ этмоққа моҳир.* Ойбек, Навоий. | Қўлидан иш келмайдиган; қуруқ. *Шундай улуғ ишларда кишиларнинг сараси саракка, пучаги пучакка чиқади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ПУЧАҚИ *айн.* **пучак.** *Пучаки чигит. Пучаки пул. Пучаки гап. Пучаки одам.*

ПУЧМОҚ *эск. кт.* Чет, пастқам жой, овлоқ; бурчак. *Қишлоқнинг қоронғи пучмоғи.*

ПУЧУҚ 1 Ясси, ёпишган ёки шикастланган (бурун ҳақида). *Раҳимжон .. жуда хунук эди — қип-қизил гўшт, пучуқ бурнида доғлар, бошида тук.* А. Мухтор, Туғилиш.| Қаншари паст, бурни ясси, ёпишган, кичик ёки шикастланган. *Пучуқ бола.* ▪ *Кўса ва пучуқ хоннинг бошидаги қимматбаҳо тожи худди сигирга урилган эгардек бесўнақай қўнқайиб турарди.* М. Осим, Элчилар. ‖ *Пучуқнинг келишидан мақсади фақат шу ёзиб бериладиган хатгина эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Болаларга нисбатан эркалаш, суйиш маъносида қўлланади. *Пучуқ қизим, мунча ширинсан.*

3 Жўмраги синган ёки учган. *Пучуқ чойнак.* ▪ *Бояги гапни айт, деяпман! Сен пучуқ обдаста ўлгурга ким қўйибди бировларнинг ишига аралашишни?* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ПУЧҚОҚ *айн.* **пуч** 1. *Пучқоқ ёнғоқ.*

ПУШАЙМОН [*ф-т*] Ўз қилмиши учун руҳий эзилиш ҳисси; афсуслаииш; афсус, надомат. *Пушаймон бўлмоқ (емоқ, қилмоқ). Сўнгги пушаймон ўзингга душман.* Мақол. ▪ *Иқрор бўлдим гуноҳим йўқдир, Очиқ юриб топган кишимдан Ва беизин қилган ишимдан Пушаймоним ва оҳим йўқдир.* Ҳ. Олимжон. *Гулнор айтганига пушаймон қилди, хатосини тўғрилаш учун сўзлашмоққа мажбур бўлди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Қудратнинг ўзи ҳам кўчиб келишганига пушаймон еди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ПУШМОН *с. т.* Пушаймон.

ПУШТ [*ф-т*] 1 Одам ёки жониворнинг уруғ ёки тухумида бўладиган, маълум шароитда ривожланиб болага айланадиган, ўз ривожланишининг бошланғич босқичидаги организм; эмбрион. *Одамнинг пушти. Товуқнинг пушти.* **Пушти куйиш** бирор касаллик натижасида бола кўрмайдиган бўлиб қолиш. **Пушти камар** 1) оталик уруғи, сперма; 2) кишининг ўз фарзанди.

2 Қимса ёки оиланинг ўзидан аввалги аждоди ва кейинги авлоди, авлод-аждод; насл. — *Менинг эрим .. тўплаган мол-дунёси икки пуштга етади,— деди Кумуш.* Т. Жалолов, Олтин қафас. **Етти пушт** етти авлод ва аждод. *Падаркушнинг етти пуштига лаънат ёғади.* Мақол.

◆ **Пушти паноҳ** қ. **паноҳ** 2.

ПУШТА [*ф-т*] қ. *х.* Ёнма-ён жўяклар орасидаги, одатда қатор қилиб экин экиладиган узун ер бўлаги, экин палак отиши учун қолдирилган бўш жой. *Қовун пуштаси.* ▪ *Пуштага ёзилган палаклар ичида болаларнинг коптоги сингари қовун-тарвузлар кўриниб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.| Икки ток қатори орасидаги ёки ишком ўртасидаги бўш жой. *Боғда саккиз узун ишком, ҳаммасининг поялари яхши ишланган, пуштапари чопилган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

ПУШТАН [*ф-т*] Эгарнинг от қорнидан айлантириб ўтқизиб боғлаб қўйиладиган тасмаси; қоринбоғ. [*Қулмурод*] *.. босилган эгар устидан айил, пуштанларни тортиб, унинг устидан хуржунни ташлади.* Айний, Қуллар. *Бисмилло деб тортди отнинг белидан Ўн саккиз қуббали чағатой пуштан.* «Алпомиш».

ПУШТИ [*ф-т*] Шафтоли гули рангидаги; оч қизил. *Пушти гул. Пушти лента.* ▪ — *Кулманглар, қизлар, бунинг гапига,— деди жимгина ўтириб, кўк бахмалга пушти ипакдан атир гул тикаётган жувон.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПЬЕСА [*р < фр*] 1 *ад.* Саҳнага қўйиш учун мўлжалланган драматик асар. *Тўрт пардали пьеса. Комил Яшиннинг «Номус ва муҳаббат» пьесаси.*

2 *муз.* Қичиқ ҳажмли музика асари.

ПЎК I 1 Ичи чириган ёки кавак. *Пўк дарахт. Пўк ёғоч. Бу толнинг ичи пўк.*

2 Бирор касаллик туфайли дарахт танасидан ўсиб чиқадиган, ғовак тўқимадан иборат ўсимта; дарахт буқоғи. *Толнинг пўки. Тут пўкидан сариқ бўёқ сифатида фойдаланилган.*

3 *кўчма* Хом семиз. *Лапашанг ва пўк бола.*

4 *диал.* Пўкак, тиқин. *Тарелка ёнида ётган пичоқни олиб, унинг учи билан шиша оғзидаги пўкни олмоқчи бўлди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

◆ **Пўк бермоқ** қўрқиш ёки қатъиятсизлик орқасидан оғиздан гулламоқ, валдирамоқ, сир бой бермоқ.— *Нима бало бўлди, эринг икковимизнинг ишимизни сезиб қолганми дейманов, ёки пўк бериб қўйдингми? — деди йигит жувонга.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Пўк учмоқ** ёлғон гапга ишонмоқ, лаққа тушмоқ, лақиллламоқ. — *Омон ҳам менинг гапимга «пўк» учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳаҳаҳа», деб қўяр эди,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ПЎК II *тақл. с.* Ичи бўш ёки кавак парсани урганда, қиздирилмаган чилдирмани чертганда, юрак тепиши ва ш. к. ҳолларда чиқадиган товуш ҳақида. *Пишган қовоқ чертилса пўк этади.*

ПЎКАК 1 Қорақайинлар оиласига мансуб доим яшил бир турли дарахтнинг (пўкак дубининг) пўстлоғидан тайёрланадиган енгил материал. *Пўкакнинг енгил, шовқин ва иссиқликни ўтказмаслик хусусиятлари.*

2 Шундай материалдан қилинган тиқин; пробка.

3 Ичи кавак, пўк. *Инқилоб бўлиб, Гиёсиддин суянадиган толларнинг ичи пўкак бўлиб, нураб қолган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ПЎКАЧ [*р* пугач], **пўкач тўппонча** Ёлғондакам ўқдан фақат қуруқ овоз чиқарадиган ўйинчоқ тўппонча.

ПЎКИЛЛАМОҚ «Пўк-пўк» этган товуш чиқармоқ. *Қизлар бир-бирини ўйинга тортади, чилдирма пўкиллайди.* Н. Фозилов, Оқим.

ПЎКОН Йўғон ичак. *Пўкондан қилинган ҳасип.*

◆ **Пўконидан ел ўтмаган** қийинчилик кўрмаган; меҳнат қилмаган; меҳнати сингмаган.— *Пўконидан ел ўтмаганларнинг гапи-да бу,— деди аёлнинг гапига жавобан кекса бир сувчи.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ПЎК-ПЎК пўк II *с. такр.*

ПЎЛА Зарб еб ёки пишиб ўтиб кетиб ичи тушган, ичи бўш. *Пўла қовун.*

◆ **Боши пўла бўлди** мияси қаттиқ зарбдан чайқалди, лат еди.

ПЎЛАТ [*а*] 1 Темирнинг маълум миқдордаги углерод билан қўшилишидан ҳосил бўлган, кул ранг, чўкичланувчи қаттиқ металл. *Занглламайдиган пўлат.* ‖ *Пўлат сим. Пўлат қалам. Пўлат тиш. Пўлат пичоқ қиличдек қолмас.* Мақол. ▪ *Бе-е, менда пўлат нима қилади, тақсир. Эски тақалар, темиртерсаклар билан зўрға қимирлаб турибмиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Пўлат из** *поэт.* темир йўл. *Янги машиналар келар бирин-кетин Дўстлик қура олган пўлат излардан.* Зул-

www.ziyouz.com kutubxonasi

фия. **Пўлат от** *поэт. айн.* **трактор.** *Пўлат отни ўйнатиб, Тракторчи бўламан.* Қ. Муҳаммадий. **Пўлат сандиқ** қ. **сандиқ. Пўлат қуш** *поэт. айн.* **самолёт.**

2 *фолък.* Қилич, шамшир. *Қаландарлар белга бойлар Биттадан олмос пўлатни.* «Ширин билан Шакар». *Остингда юз алвон ўйнайди отинг, Белингда ярқирар кескир пўлатинг.* «Алпомиш».

3 *кўчма* Метиндай мустаҳкам, бузилмас, енгилмас. *Пўлат қалъа.* | Қучли, забардаст. *Пролетарнинг пўлат қўли янчиб ташлар, сурадир. Синфий кураш ўти албат ўз шини кўрадир.* Ғайратий. *Бизнинг пўлат кудратимиз бирлигимизда.* Шайхзода.

4 Пўлат *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

ПЎЛОТИЙ Сариқ мағиз буғдой унидан тайёрланган, чакич билан юзига гул солиб ёпилган йирик нон. *Самарқандниng сариқ мағиз буғдойидан пиширилган, ҳар биттаси ойбаркаш нусха пўлотий, осиёйи нонларини еганмисиз?* Ғ. Ғулом, Самарқанд сайқали. *Чойхоначи бир чойнак қўқ чой билан патнисда тўрт чақмоқ қанд ва янги узилган нони пўлотийдан келтириб қўйди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

ПЎМ *бол.* Бир-бири билан гаплашмай қўйган, уришиб қолган; араз. *Биз у билан пўммиз. Пўм бўлмоқ (чиқмоқ).*

ПЎНҒҚАРҒА *диал.* Қора қарға, ғўнғқарға. *Қассоб дўкони олдидаги қанорада уч-тўртта пўнғқарға ивирсираб сакрайди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ПЎНҒИЛЛАМОҚ Норози кайфиятда димоғ билан секин ва ноаниқ сўзламоқ, ғўнғилламоқ, пинғилламоқ. *Қора Аҳмад бир нима деб пўнғиллади-да, ҳовлининг четидан юриб, бир уйча олдида тўхтади.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Генералнинг тўпиқдан чанг кечиб пиёда юрганига адъютантнинг гоҳо жаҳли чиқиб қўяр ва ўзича нималарнидир пўнғиллаб .. қўярди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ПЎНҒИЛЛАШМОҚ пўнғилламоқ *фл. бирг. н.*

ПЎНҒИРЛАМОҚ *айн* **пўнғилламоқ.** *Бегимхон ёнидаги ғовур-ғувурдан уйғониб кетди. У, пўнғирлаб: «Бировнинг уйқусини бузиб ғувурлашга нима бор»,— деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПЎПАК *диал. айн.* **попук** 1. *Бу туяларнинг .. бўйинларига ва тиззаларига кумуш.. қўнғироқлар, нўхталарига пакли қизил пўпаклар тақилган экан.* Айний, Эсдаликлар. *Сўйла, ойимбира, боқайин, Бошингга пўпак тақайин.* М. Алавия.

ПЎПАНАК 1 *бот.* Зах ерларни қоплаб ўсадиган яшил ранг замбуруғ ёки йўсин. *Ғишт кўприк ёнбошидаги ҳаммомнинг гумбазларини пўпанак босиб кетган.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Пўпанак ўт** замбуруғ ва сув ўсимлигининг бир-биридан фойдаланиб бирга яшашидан вужудга келган кўк моғорсимон ўсимликлар. *Ҳовузнинг четларини ҳар хил пўпанак ўтлар босиб кетган.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *диал.* Моғор. **Пўпанак босган** 1) пўпанак билан қопланган, моғорланган. *Ётоқда, айниқса полда ётадиганларнинг тўшаги доим нам, қуримаган этикларни эрталабгача пўпанак босиб қолади.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) *кўчма* ишлатилмасдан узоқ туриб қолган, чанг босган. *Уч тонна кунжара нега омборда пўпанак босиб ётади?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ПЎПИСА Шунчаки қўрқитиб қўйиш учун қилинган дўқ, юзаки дағдаға. *Петр Петрович кўрсаткич бармоғини силтаб пўписа қилди.* П. Қодиров, Қадрим. *Ҳокимнинг боя қилган зуғуми хўжа кўрсинга қилинган қуруқ пўписа эканини билгани учун зиғирча ҳам кўнгли чўкмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ПЎРИМ [*р* форма] *с. т.* Башанг, олифта. *Улардан бири шимига гард юқтирмаслик учун икки ёнидан кўтариб олган, авайлаб қадам босаётган пўрим йигит Шавкат эди.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.| Зеб берилган, ҳашамдор. *Биздан нари уч қишлоқнинг колхозида Ҳисобчимиш, пўрим ойнак шум кўзида.* Ғ. Ғулом. ‖— *Сиз,— деди Азмиддин калта сийрак соқолини пўрим тарашлаган Бўронбекка қараб.— Сиз, Бек жаноблари, Комил билан бирга .. Раҳмонқул қаровгоҳига жўнайсиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ПЎРСИЛДОҚ I Дуккакларга мансуб, ҳосили пуфакка ўхшаш бута.

ПЎРСИЛДОҚ II Теридаги қаварик, шиш; қавариб, қуруқшаб, ёрилган жой. *Горчичник қўйилган жойда ҳосил бўлган пўрсилдоқлар.* ‖ *Пўрсилдоқ лаблар.* **Пўрсилдоқ боғламоқ** шишмоқ, қавармоқ, қавариб, қуруқшаб ёрилмоқ. *Совуқда кўкариб пўрсилдоқ боғлаган лабларини кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ПЎРСИЛДОҚ III Кўпчиб, бўртиб турган, билқиллама, юмшоқ. *Пўрсилдоқ бўғирсоқ. Пўрсилдоқ буғдой нон.* ▪ *Азамат теракларга чирмашган аймоқи узумлар, пахса деворлар орқасида ёқутдек ялтираган олчалар, пўрсилдоқ оқ ўриклар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ПЎРСИЛЛАМОҚ Бўртиб қаварингирамоқ, кўпчиб, билқиллаб турмоқ. *Даладан ҳаллослаб Ҳакима ҳам келди. Унинг юзи иссиқдан, тердан пўрсиллаган эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Пўрсиллаб қабарган саҳро яшил гиламлар билан қопланди.* Ойбек, Навоий.

ПЎРТ *тақл. с.* Игна, тикан ва ш. к. ўткир нарса кирганда, тешганда эшитиладиган товуш ҳақида. *Игна қўлимга пўрт этиб кириб кетди.*

◆ **Пўрт учмоқ** дарҳол ҳушидан кетмоқ, донг қотмоқ; тил тортмай ўлмоқ. *Маст бўлиб, пўрт учди.* ▪ *Парвардигор нега бу шайтонларни пўрт учириб юбормаяпти?* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ПЎРТАНА [*итал*] Кучли денгиз тўлқини; довул, бўрон. *Денгиз пўртанаси.* ▪ *Ўпирилади, ювалади қирғоқлар: даҳшат — тантана, ҳайқиради бўйдоқ қаҳ-қаҳ билан пўртана.* Ғ. Ғулом. *Шунингчун ҳаётинг қувнатди бизни, Севинчлар жўш урди мисли пўртана.* Зулфия.

ПЎРТАҲОЛ [*а*] *эск. айн.* **апельсин.**

ПЎСҚАЛЛА [*ф-т*]: **гапнинг пўскалласи** *с. т.* гапнинг лўндаси, қисқаси, хулласи; асосий мақсад. *Саидхон дудуқланиб қолди. Бирдан гапнинг пўскалласини айтишга юраги бетламади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.— *Гапнинг пўскалласи шуки,— деди Қудрат,— Сарижўй беги қизингнинг таърифини эшитиб, унга толиб бўлган.* Айний, Дохунда.

ПЎСТ [*ф-т*] **1** Мева, сабзавот ёки дон сиртини ўраб турувчи қатлам, юпқа пўчоқ. *Олманинг пўсти.* ▪ *Қизча пўсти арчилмаган сабзи кемириб турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўстлар бир оз сўлган бананларнинг олтинсимон пўстларини арчиб, нон билан ея бошладилар.* Ойбек, Нур қидириб.— *Боғ колхозга қанча даромад беради,— деди режиссёр ҳил-ҳил бўлиб пишган шафтолининг пўстини арчаётиб.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Одам ва жониворларнинг тапасини қоплаб турувчи юпқа тўқима, тери устидаги юпқа парда. *Унча-мунча гап менга юқмайди-да. Чунки терим пўст ташлайвериб, чармга айланиб кетган.* М. Иброҳимов, Эгасиға тегмаган мактуб. [*Зуҳриддиннинг*] *илон пўстига ўхшаш носкисига кўзи тушди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи.| Тери. *Оқ пўст одам. Ишонмагин дўстингга, сомон тиқар пўстингга.* Мақол. **Пўсти устухонига ёпишган** *айн.* **устухони қолган** қ. **устухон.**

3 *анат.* Мия ярим шарларининг қобиғи. *Мияча ва катта мия ярим шарларининг юзаси остида ёки умумий айтилишича, пўст остида ҳам кулранг модда тўпламлари бор.* «Анатомия».

4 *геол.* Ер қобиғи. *Ернинг совуши билан устида қаттиқ пўст пайдо бўлиши натижасида бу форма сақланиб қолган.* «Астрономия».

◆ **Илон пўст ташлайди** қ. **илон.**

ПЎСТАК [*ф-т*] Ўсиқ жунли ошланган теридан иборат тўшак. *Айиқ пўстаги. Эчки пўстаги.* ▪ *Чол шаҳзоданинг отини дарахтга боғлаб, уйидан бир пўстак чиқариб ариқ бўйига ёзди.* «Эртаклар». *Она-бола пўстакда пишиллаб ухлаб ётган Учқуннинг ёнига келиб ўтирдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

◆ **Пўстагини қоқмоқ** боплаб танқид қилмоқ, астар-пахтасини ағдармоқ.— *Раис бўла туриб, уларнинг [колхозчиларнинг] сиёсий онгига қарамайсиз, лекция, докладлар ўтказмайсиз, деб пўстагимни қоқди,— деди раис Мақсумжонга.* Ғайратий, Довдираш. **Бола-**

www.ziyouz.com kutubxonasi

-чақа пўстакнинг жунини ейдими қ. жун.

ПЎСТДУМБА Қўй думбасининг пиширib ейиладиган ёғли териси. *Пўстдумба солинган шавла.* ▬ *Мамадали ҳам бувасига ўхшаб паловни яхши кўради. Айниқса пўстдумба солинганини.* Ў. Умарбеков, Бобоёнғоқ.

ПЎСТИН [*ф-т*] Мўйнали сўйилган теридан тикилган узун, иссиқ устки қишлик кийим. *Сирма пўстин. Поча пўстин. Одамни пўстин эмас, иш қиздирар.* Мақол. ▬ [*Дарвозабон*] *ошланган қўй пўстагидан пўстин кийиб .. белбоғига ярим газ чамали калид осган туркман папахли бир киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ПЎСТИНБОП Пўстин тикиш учун ярайдиган. *Пўстинбоп тери. Пўстинбоп қўйлар.*

ПЎСТИНДЎЗ [*ф-т*] Пўстин тикадиган уста, мўйнадўз. *Пўстиндўзга буюртма бермоқ.*

ПЎСТИНЛИҚ Пўстинга етарли (тери, мўйна ҳақида). *Икки пўстинлик тери.*

ПЎСТЛОҚ Ўсимликнинг танасини, новда ва илдизларини қоплаб турган қисми; пўст, қобиғ. *Тол новдасининг ёш пўстлоғи. Терак пўстлоғи. Зиғирпоя пўстлоғи.* ▬ *Шохлари синиб, пўстлоқлари арчилиб кетган, ўқ ва снарядлардан танаси титилган қарағайлар тагида икки нарса қорайиб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ПЎТА 1 Косиб ва кўнчиларда 9,3 квадрат дециметрга тенг сатҳ ўлчов бирлиги. *Беш пўта тери.*

2 *с. т.* Фўта.

ПЎЧОҚ 1 Мева, сабзавот, данак ва ш. к.нинг устини қоплаб, уни ташқи таъсирдан ҳимоя қилувчи қаттиқ қобиғи, қалин ва зич пўст. *Тарвузнинг пўчоғи. Картошка пўчоғи. Тухум пўчоғи. Чигит пўчоғи. Ёнғоқ пўчоғи. Писта пўчоғи. Ғўза пўчоғи.* ▬ *Сидиқжон акам тупроқ таший қолсинлар, ўзим яхши ошқовоқ пўчоққа узун ип боғлаб бераман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Мева, сабзавот қолдиғи, чиқинди. *Қўйга пўчоқ бермоқ. Пўчоқ йиғиштирмоқ.*

♦ **Пўчоқ пул** *с. т.* Қиймати тушиб кетган, қадрсизланган пул.

ПЎШТ [*ф-т*] *унд. с.* 1 Одамларни йўлдан қочириш учун қилинадиган хитоб. *Пўшт, арава келяпти!*

2 *этн.* Эрлар бегона ҳовлига кирганларида аёлларни яширинишга огоҳлантириш учун айтиладиган хитоб. *Эшон меҳмонга эшик очмай туриб отинойига қичқирди: «Пўшт! Пўшт!» Бу: «эркак одам кираётипти, қочинг»,— деган сўз эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ПЎШТ-ПЎШТЛАМОҚ Одамларни йўлдан қочириш ёки панага ўтказиш учун «пўшт-пўшт» демоқ. *Отлиқ сарбозлар халқ орасида пўшт-пўштлаб борардилар.* М. Жўрабоев, Мулла Б. м.

Р

Р Ўзбек алфавитининг ўн саккизинчи ҳарфи; қ. **эр** I.

РАБ(Б) [*а, л. м.* эга, хўжайин] *дин.* Худо, тангри, парвардигор. *Ё раббим!* ▬ — *Кимсан, раббинг ким? — деди мункарнакир.— Уста Турдиали бўламан.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

РАББАНО [*а*] *дин.* Бизнинг раббимиз, тангримиз, худомиз. *Суйганим олдимга келди, Раббанодан ўргилай.* «Қўшиқлар».

РАББИЙ, ё раббий Ё худо, ё парвардигор. [*Қулмуҳаммад:*] *Балҳда Дарвиш Али бош кўтарибди.* [*Гули:*] *Ё раббий! Алишер қаерда?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

РАББИМСАН: раббимсан деб зўр бериб, ҳа деб. [*Йигитлар*] *раббимсан деб, чунонам кетмон чопишди-ки, ҳаш-паш дегунча аллақанча ерни чўлдан юлиб олишди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

РАБИУЛАВВАЛ [*а*] Қамария йил ҳисобида учинчи ойнинг арабча номи.

РАБИУЛОХИР [*а*] *айн.* **рабиуссоний.**

РАБИУССОНИЙ [*а*] Қамария йил ҳисобида тўртинчи ойнинг арабча номи.

РАБОТ [*а*] *тар.* 1 Мустаҳкамланган қўрғонларда соқчилар турадиган жой ёки бир-биридан маълум масофада жойлашган истеҳком; қўрғон. *Мирзачўлдаги ҳар бир дарахт, уй,.. работ жуда кўп номаълум қаҳрамонларни тилсиз ҳикоя қилиб бериши мумкин.* С. Акбарий, Шодлик давоми.

2 Савдо йўлларидаги мустаҳкамланган мазгил, карвонсарой. [*Навоий:*] *Ариқ қазмоқдамиз, чўлларда иш кўп. Работу мадраса, йўлларда иш кўп.* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

3 Шаҳардан четроқдаги турар жой. *Шаҳарнинг меҳнаткаш ҳунармандлар яшайдиган янги қисми — работда ҳаёт қайнайди.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан.

РАБФАК [*р*], **ишчилар факультети** *тар.* 1919—1936 йилларда ишчи ва деҳқонларни тезлик билан олий ўқув юртларига кириш учун тайёрлаган махсус ўқув юрти. *Техникумдан рабфакка ўтибсан деб эшитдим, ростми?* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

РАВ [*ф-т*] 1 Бир он вақт, бир лаҳза, бир дам, бир зум.

2 *рви* Қисқа вақтга, дарров, тез. *Рав келиб, рав кетмоқ.* ▬ *Мен рав бориб келаман. Андак кутасизлар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бир рав сиз билан учрашиб кетай дедим.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РАВАК-РАВАК [*ф-т*]: **равак-равак бўлмоқ** тилка-пора бўлмоқ. **Равак-равак қилмоқ** тилка-пора қилмоқ.

РАВЗА [*а*] *эск. кт.* 1 Гулзор, гулшан; боғ.

2 *дин.* Жаннат, беҳишт.

3 Равза *(хотин-қизлар исми).*

РАВИШ [*ф-т*] 1 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, процесс ва ш. к.нинг боришидаги ўзига хос хусусият, юриш-туриш тахлити; турқ. *Секретарь ҳавонинг равишини, ноз ва қилиқларини олдиндан сезишга интилар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Усул, тарз, йўсин. *Шу равишда. Ҳикоя равишида. Рационал равишда.* ▬ *Пичоқ тегиши билан қовун ҳар томонга тартибсиз равишда чатнаб ёрилди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *грам.* Иш-ҳаракатнинг белгисини, пайтини, ўрнини, ҳолатини, даража ва миқдорини билдирадиган сўз туркуми. *Ўрин-пайт равиши. Ҳол равиши. Равиш эргаш гап.*

РАВИШДОШ [*ф-т*] *грам.* Иш-ҳаракатнинг равишини билдирадиган феъл формаси.

РАВИШ-РАФТОР [*ф-т*] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, процесс ва ш. к.нинг боришидаги ўзига хос хусусият, юриш-туриш тахлити; турқ. *Қушларнинг равиш-рафтори. Кузнинг равиш-рафтори.*

РАВНАҚ [*ф-т*] *кт.* 1 Порлаш; ялтироқлик; ҳусн, кўрк. *Энди кечалар тўпланиб жумбоқ ечишлар.. тугаган, мадрасадан равнақ кетган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Мисли сиз тараққиёт, ривож, барқ уриш, гуллаб яшнаш. *Социалистик маданият равнақи. Равнақ топмоқ.*

РАВНАҚЛИ 1 *кт.* Порлоқ; кўркам.

2 Тараққий этаётган, ривожланаётган, гуллаб-яшнаётган.

РАВО [*ф-т*] 1 Йўл қўйилиши мумкин бўлган; ўринли, жоиз. *Насиҳатим аччиқ, аммо даводир, Ҳарна десам, отангизман, раводир.* Ҳабибий.

2 Муносиб, лойиқ бўлган, тўғри келадиган; мос. *Кишиларга ҳама нашъу намо ҳар чоқ раво бўлса, Менга коҳиш насиб бўлмиш, сафони нораво тутмиш.* С. Абдулла. **Раво кўрмоқ** 1) жоиз деб ҳисобламоқ, ўринли деб топмоқ; 2) лойиқ, муносиб деб билмоқ, лойиқ топмоқ. *Пирнафас ака умрида хотинига хафаликни раво кўрмаганди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 3) феъл бўлишсиз ф-да келиб, «аямоқ», «арзитмаслик» маъноларини ифодалайди. *Ўртоғингиз ҳужрасини биздан аямас, лекин бошқалар бизга ҳеч нимани раво кўрмайдилар.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ҳожатини раво қилмоқ** ҳожатини чиқармоқ, тилагини амалга оширмоқ. *Ўғлон, мақсадинг не бўлса тутгайсан қалам, Чунки жумла ҳожатин бори раво қилди қалам.* Ҳамза.

РАВОН [*ф-т*] 1 Бир текисда ва тўхтовсиз борадиган ёки бораётган, ғилдиллик. *Равон ҳаракат.* ‖ *Машина равон ишлаяпти. Зангори кемалар пахтазорда равон сузмоқда. Ғўзалар равон ўсмоқда.* / Тинч ва бир текисда оқаётган. *Равон сув. Оби равон. Унинг кўзи ёши равон.* ‖ *Тўлқинлар шовиллар, сўнг оқар равон, Туташган беш денгиз, ўнлаб дарёлар.* Х. Расул. *Кечаси чарх-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

палак янги жойга кўчирилди ва тонготарда даштга бир жўяк сув равон оқди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Тўғри ва текис (йўл ҳақида). *Равон йўл. Ёмон йўлдош ёв бўлар, равон йўлда гов бўлар.* Мақол. ■ *Хайри ундан жавоб кутмай, ой нури тушиб турган равон томон юра бошлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Мантиқ ва услуб жиҳатидан пухта ва силлиқ, бир-бирига яхши боғланган. *Равон шеър. Равон услуб.* || *Унинг нутқи равон.* || *Равон ўқимоқ.* ■ *Дарёйи сўзи равон Муқимий, Халқ ичра ширин забон Муқимий.* С. Абдулла. *Муҳаррам равон гапирарди. Унинг бундай нутқни биринчи марта сўзламаётганлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Янги ерда янги чаман яратган қизлар, Янграмоқда янги, равон куйларингиз!* Т. Тўла.

4 Осон ва текис ҳаракатланадиган, ишлайдиган. *Равон эшик.* || *Чархи равон.*

5 *айн.* **равона.** *Девнинг аслаҳасин Шакар олади, Отланиб Шакарбек равон бўлади.* «Ширин билан Шакар».

♦ **Руҳи равон** жон, ҳаёт. *Фидойи халқим ўлсин танда жоним, Бўлиб қурбон анга руҳи равоним.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Сарви равон** сарвдек хушқомат ва юриши, ҳаракати ўзига келишган. Эй, *сарви равон, надур хаёлинг, Жон ўртади ваъдаи висолинг.* Нодира.

РАВОНА [*ф-т*]: **равона бўлмоқ** 1) бирор томонга йўл олмоқ, жўнамоқ, кетмоқ. *Хожи бобо қистаб қўймади, бирга ўтириб чой ичишдик. Кейин бозорга қараб равона бўлдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола; 2) оқмоқ. *Ҳовуз суви.. оппоқ кўпиклар сачратиб каналга равона бўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

РАВОТ *айн.* **работ.**

РАВОҚ [*а*] **1** Бинонинг олд томондаги пештоқ ва устунлар билан безатилган кўркам қисми. *Боққа кирилгандан кейин тўғридаги янги ўрданинг дарвозаси, муҳташам.. тоқ ва равоқлар кўзни қамаштирар.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳашаматли бино; сарой, қаср. *Ўзганинг тоқу равоқидан, ўзингенинг айвонинг яхши.* Мақол.

РАВШАН [*сўғд*] **1** Ёрқин нур сочадиган; ёруғ, ёрқин. *Равшан чироқ.* || *Равшан ёнмоқ.* / Яхши ёритилган, ёп-ёруғ. *Равшан тун.* ■ *Кундек равшан истиқболинг, Камол топ, республикам.* Ё. Мирза.

2 Яхши кўрадиган, ўткир (кўз ҳақида). || *Кўзим равшан. Кўзим равшан тортди.*

3 *кўчма* Аниқ, тушунарли, тушуниш осон бўлган. *Равшан фикр. Равшан жавоб.* || *Фикри равшаннинг сўзи равшан.* Мақол. ■ *Онанинг барча ташвишли ўйлари совун кўпигидай ўчди. Воқеа равшан эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Элмуроднинг кўнглидан: «бу подшолар дажжолдан ҳам ёмон экан-да» деган.. фикр ўтди, унинг гўдак ақли буни равшан ифодалашга ожиз эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 *кўчма* Кўзга яққол ташланадиган; очиқ-ойдин, аниқ, яққол. *Равшан сурат.* ■ *Погодиннинг лабларида ҳали ҳам эрталабки шафақни эслатувчи равшан табассум кўриниб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. || *Ойдинда уларнинг паранжили иккита хотин эканлиги равшан кўриниб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *кесим вазифасида, кўчма* Яшириб, сир тутиб бўлмайди, маълум, ошкор. *Бунинг хатолиги равшан.* ■ *— Аҳволимиз сизга равшан,— бемор йўталай-йўтала.. чолга ишорат қилди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

6 Равшан *(эркаклар ва хотин-қизлар исми).*

♦ **Кўнгли** (*ёки* **дили, таъби, табиати, дунёси**) **равшан бўлди** (*ёки* **топди**) кўнглида хафачилик ёки шубҳа аломати қолмади, кўнгли, дили ёришди, кўнгли тинчиди. *Гуломжон айвонга чиқиб, дарчадан қарилар уйига қулоқ солди. Отасининг хуррагини эшитиб кўнгли равшан топди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Раҳматилла унинг хуш қабул қилишидан, муомалаларидан кўп саволларига жавоб топди, дунёси равшан бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. **Кўнглини** (*ёки* **таъбини**) **равшан қилмоқ** кўнгилдаги хафагарчиликни, шубҳани йўқотмоқ, кўнглини тинчитмоқ, кўнглини, дилини очмоқ. [*Холмат Рузвонга:*] *Бу одамнинг таъбини жуда равшан қилади. Мана бу товуқ гўштидан олинг, жуда соз бўлибди-да.* Ҳамза, Ким ўғри?

РАВШАНЛАНМОҚ Равшан бўлмоқ, равшан тортмоқ. *Чироқ равшанланди.* ■ *— Навоийдан дилим равшанланади,— деди Аваз устозларига эҳтиромини зўрлигини билдириб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

РАВШАНЛАНТИРМОҚ равшанланмоқ *фл. орт. н.*

РАВШАНЛАШМОҚ **1** Тобора равшан бўлмоқ, ёруғ бўлмоқ. *Хона равшанлашди. Тун равшанлашмоқда.*

2 Яхши кўрадиган бўлиб бормоқ, тузалмоқ, очилмоқ, равшан тортмоқ (кўз ҳақида). *Унинг кўзи равшанлашди.*

3 *кўчма* Аниқ, очиқ-ойдин бўлиб бормоқ, ойдинлашмоқ. *Масала равшанлашди.* ■ *Эрининг феъли, мижоз-табиати кун сайин унга* [*Нурига*] *равшанлашди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РАВШАНЛАШТИРИЛМОҚ равшанлаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

РАВШАНЛАШТИРМОҚ равшанлашмоқ *фл. орт. н. Қуёш нури хонани равшанлаштирган эди.*

РАВШАНЛИҚ равшан *с. белги отл. Юлдузларнинг равшанлиги. Кўзнинг равшанлиги.. Хатонинг равшанлиги. Масалага равшанлик киритмоқ.*

РАД [*а*, 3-*ш. бирл.* **радди**] Инкор ёки қайтариш. **Радди бало** балони қайтарувчи, даф этувчи. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эшитилади: «Хей дўст, шайдулло баноми олло, садақа — радди бало».* А. Қаҳҳор, Бемор. **Радди маърака** жамиятдан сурилган, кишилар назаридан қолган. *Расвойи радди маърика одам.* **Рад жавоби** инкорни ёки қайтаришни, қабул этмаганликни билдирувчи жавоб. *Қизнинг рад жавоби йигит қалбига тушиб қолган ишқ чўғини шўх шамолдек алангага айлантирарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури. **Рад этмоқ** (ёки **қилмоқ**) 1) инкор қилмоқ. «*Ҳар бир гапида рад этиб бўлмайдиган мантиқ бор*», *деди у ўзига-ўзи.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) қайтармоқ, қабул қилмаслик. *Таклифни рад этмоқ.* ■ *Унинг илтимосини рад этиш учун жиддий асос йўқ-ку.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) қайтармоқ, даф этмоқ. *Этикчи бошини эгиб бу ҳамлани рад қилди, бўлмаса боши торс ёрилар эди.* Айний, Қуллар; 4) воз кечмоқ. *Бироқ, мулла Обид бой ва домлаларнинг қутқуси биланми, ёки ўзининг диний таассуби орқасиданми баҳорҳол ерни рад қилди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Рад бермоқ** 1) чап бермоқ; чап бериб енгмоқ. *Қиличга бу рад бериб, Бошига сипарин тутди.* «Ширин билан Шакар»; 2) қайтармоқ, даф қилмоқ. *Рад берарман кўкдан келган балога.* «Малика Айёр».

радди *қ.* **рад.**

РАДДИЯ [*а*] **1** Бирор хабар, маълумот ва ш. к.ни рад этувчи, уларнинг нотўғрилигини ёки асоссизлигини исботловчи расмий баёнот. *ТАСС раддияси.*

2 Рад жавоби. *Бир ёқдан хушхабар.. юрагини орзиқтирса, иккинчи ёқдан раддия ваҳми қалбига наштар бўлиб санчилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

РАДИАЛ [*р* радиальный] Радиус бўйлаб йўналган, тарқалган. *Радиал нурлар. Радиал тезлик.*

РАДИАТОР [*р* < *лат*] *тех.* **1** Двигателдаги сувни совитувчи асбоб. *Самолёт радиатори.*

2 Иситиш системасининг иссиқ сув ёки буғ билан хонани иситувчи қисми.

РАДИАЦИОН [*р* радиационный] Радиацияга оид.

РАДИАЦИЯ [*р* < *лат*] Бирор нурланувчи жисмдан, мас. қуёшдан чиқадиган электромагнит нур, энергия. *Қуёш радиацияси.*

РАДИЙ [*р* < *лат*] Радиоактив хусусиятга эга бўлган химиявий элемент, иссиқлик ва нур энергияси сочадиган металл. *Радий билан даволаш.*

РАДИКАЛ I [*р* < *лат*] **1** Туб ва кескин ўзгаришлар тарафдори.

2 Радикализмга асосланган партия аъзоси ёки шундай партия тарафдори (қ. **радикализм** 2). *Радикаллар партияси.*

РАДИКАЛ II [*р* < *лат*] **1** *мат.* Илдиз чиқариш амалининг белгиси ($\sqrt{}$) ва шу амалнинг натижаси, илдизи.

2 *хим.* Бир химиявий бирикмадан иккинчи химиявий бирикмага ўзга-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ришсиз ўтадиган турғун атомлар группаси.

РАДИКАЛ III [*р* радикальный] Қатъий, кескин, туб. *Радикал чоралар. Радикал ўзгаришлар.*

РАДИКАЛИЗМ [*р*] 1 Буржуа давлати манфаатларини кўзлаб ва буржуа давлати доирасидагина демократик реформалар ўтказишни талаб этувчи буржуа ёки майда буржуа оқими.

2 Назарий ва амалий масалаларни ҳал этишда туб ва кескин чора кўришни талаб қилиш.

РАДИО [*р* < *лат*] 1 Сигнал, овозни узоқ масофаларга электромагнит тўлқинлар тарзида симсиз узатиш ва қабул қилиш воситалари мажмуи. *Тошкент радиоси. Радио орқали боғлаш. Радио алоқаси.*

2 Шундай воситалар орқали берилган эшиттириш. *Радио эшитмоқ.*

3 *с. т.* Радиоприёмник; репродуктор. *Узоқдан, радиодан майин, ёқимли мусиқа оқар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

РАДИОАКТИВ [*р* радиоактивный] Радиоактивликка оид. *Радиоактив парчаланиш.* / Радиоактивлик хусусиятига эга бўлган. *Радиоактив элементлар.*

РАДИОАКТИВЛИК Атом ядроларининг ўз-ўзидан ёки сунъий равишда парчаланиб нур сочиш, нурланиш хоссаси.

РАДИОГРАММА [*р* < *лат* + *грек*] Радиотелеграф орқали берилган хабар. *Шу кеча душман полки дислокация қилинаётгани ҳақида радиограмма қўлга туширилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

РАДИОЗОНД [*р*] Ҳаво шари ёрдамида кўтарилиб, атмосферанинг юқори қатламларидаги ҳодисалар ҳақида радио орқали маълумот бериб турадиган метеорологик асбоб. *Ҳозирги вақтда турли мамлакатлар атмосфера қатламларидаги босим, температура ва намликни ўлчашда.. радиозондлардан фойдаланмоқдалар.* «Фан ва турмуш», 1962, № 6.

РАДИОКАРНАЙ *с. т.* Репродуктор.

РАДИОЛА [*р*] Радиоприёмник ва электр патефон бирикмасидан иборат аппарат. *Анорхон радиолага пластинка танламоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

РАДИОЛАШМОҚ Радио тўлқинлари билан таъминланмоқ. *Қишлоғимиз ёпасига радиолашди. Радиолашган колхоз.*

РАДИОЛАШТИРИЛМОҚ радиолаштирмоқ *фл. орт. н. Радиолаштирилган қишлоқ.*

РАДИОЛАШТИРМОҚ радиолашмоқ *фл. орт. н. Районни радиолаштирмоқ.*

РАДИОЛОКАТОР [*р*] Узоқдаги объектларнинг, мас. самолёт, кема ва ш.к.нинг қаердалигини улардан қайтган радио тўлқинлари ёрдами билан аниқлайдиган асбоб.

РАДИОЛОКАЦИОН [*р* радиолокационный] Радиолокацияга оид. *Радиолокацион станция.*

РАДИОЛОКАЦИЯ [*р*] Узоқдаги объектларнинг, мас. самолёт ва ш. к.нинг қаердалигини улардан қайтган радио тўлқинлари ёрдами билан аниқлаш усули ва воситалари.

РАДИОНАВИГАЦИОН [*р* радионавигационный] Радионавигацияга оид. *Радионавигацион система.*

РАДИОНАВИГАЦИЯ [*р* < *лат*] Пароход ва самолётларни радиотехника воситаси ёрдамида бошқариш.

РАДИОПЕРЕДАТЧИК [*р*] Нутқ, товуш, сигнал ва ш. к.ни радио орқали узатиш аппарати, қурилмаси.

РАДИОПРИЁМНИК [*р*] Радио орқали берилган эшиттиришларни қабул қилиб оладиган аппарат.

РАДИОСИГНАЛ [*р*] Радио орқали берилган сигнал.

РАДИОСТАНЦИЯ [*р*] Радио тўлқинларини узатувчи ёки қабул қилувчи мослама ва қурилмалар мажмуи ҳамда улар ўрнатилган жой, бино.

РАДИОТЕЛЕГРАФ [*р*] 1 Телеграф кодидан фойдаланиб радио орқали хабар узатувчи алоқа системаси.

2 Шундай алоқа мосламалари жойлашган бино.

РАДИОТЕХНИКА [*р*] Электромагнит тўлқинлари воситасида радиосигналлар бериш, радио эшиттириш ва қабул қилиш ҳақидаги фан.

РАДИОУЗЕЛ [*р*] Бирор жой ёки корхона, колхоз чегарасида марказий радио станциялар программасини олиб эшиттириш ва маҳаллий эшиттиришлар олиб бориш учун қурилган симли радио тармоғи ва унинг маркази. *Колхоз радиоузели.*

РАДИОЧИ *айн.* **радист.**

РАДИОЭЛЕКТРОНИКА [*р*] Радиотехника ва электроника асосида юзага келаётган алоҳида фан тармоқларининг умумий номи.

РАДИСТ [*р*] Радио аппаратларини бошқарувчи мутахассис. *Радист югуриб келиши билан буюрди, — фронтга дарҳол хабар қил, Қлязьмага самолёт чақир.* И. Раҳим, Чин муҳаббат

РАДИУС [*р* < *лат*] *мат.* Айлана нуқтасини унинг маркази билан туташтирувчи тўғри чизиқ.

РАДИФ [*а*] *ад.* Шеър мисраларида асосий қофиядан кейин такрорланиб келувчи сўз ёки сўзлар.

РАЁҲИН [*а, бирл.* **райҳон**] *эск. поэт.* Райҳонлар; хушбўй ўсимликлар.

РАЖАБ [*а*] 1 Қамария йил ҳисобида еттинчи ойнинг арабча номи.

2 Ражаб *(эркаклар исми).*

РАЖО [*а*] *эск. кт.* Умид, орзу, тилак. *Ражо қилмоқ (этмоқ).*

РАЗВЕДКА [*р*] 1 Ер ости бойликларини қидириш.

2 *ҳарб.* Душман ва унинг қўшинлари, уларнинг кучи, жойланиши ва ш.к. тўғрисида маълумот тўплаш учун айрим ҳарбий қисмлар, бўлинмалар ёки жангчилар томонидан олиб бориладиган оператив иш, ҳарбий ҳаракат. *Разведка қилмоқ. Разведкага чиқмоқ.* ▪ *Юрьевнинг бундан чиқарган хулосаси шу бўлдики, у дарҳол разведка уюштирди, кузатув пунктларининг хабарларини тўплади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Шундай иш олиб борувчи ҳарбий қисм, бўлинма.

4 Ўзга мамлакатларнинг иқтисодий ва сиёсий ҳолатини ҳамда ҳарбий имкониятларини ўрганиш билан шуғулланувчи ташкилот.

РАЗВЕДКАЧИ 1 *ҳарб.* Разведка ишлари билан шуғулланувчи киши (*қ.* **разведка** 2, 4). *Довюрак разведкачи.*

2 Разведка учун белгиланган самолёт ёки кема. *Разведкачи самолёт.*

3 *геол.* Қидирувчи. *Нефть разведкачилари.*

РАЗВЁРСТКА [*р*] Бирор нарсанинг планли тақсимоти; планли равишда тақсимлаш. *Развёрстка билан мол олмоқ.* **Озиқ-овқат развёрсткаси** *тар.* 1918—1921 йилларда, яъни ҳарбий коммунизм даврида қўлланилган озиқ-овқат тайёрлаш системаси. *Озиқ-овқат развёрсткаси бўйича камбағал деҳқонларнинг бир қисми дон топшириб бўлганлар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

РАЗЗОҚ [*а*] 1 *дин.* Ризқ-рўз берувчи (худо эпитетларидан бири). *Ё раззоқ!*

2 Раззоқ *(эркаклар исми).*

РАЗИЛ [*а*] 1 Қишини жиркантирадиган; ярамас, қабиҳ, паст, тубан. *Разил одам. Разил хатти-ҳаракат. Разил ниятлар.*

2 Манфур, малъун. *Разил душман.* ▪ [*Гули:*].. *хароб ўл золим, эй, бахтингга лаънат! Зулм шоҳи разил тахтингга лаънат!* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

РАЗИЛЛАШМОҚ Тобора разил бўлиб бормоқ, разиллик йўлига ўтмоқ.

РАЗИЛЛАШТИРИЛМОҚ разиллаштирмоқ *фл. мажҳ. н.*

РАЗИЛЛАШТИРМОҚ разиллашмоқ *фл. орт. н.*

РАЗИЛЛИК 1 **разил** *с. белги оти.*

2 Разил хатти-ҳаракат, разолат. *Разиллик билан. Разиллик қилмоқ.*

РАЗИЛОНА [*а* + *ф-т*] *рвш* Разилларга хос бир равишда; разилларча. ‖ *Разилона ҳаракат. Разилона иш.*

РАЗМ [*ф-т*]: **разм солмоқ** (*ёки қўймоқ, солиб қарамоқ*) диққат билан қарамоқ, кузатмоқ, кўздан кечирмоқ. *Самандаров унга бошдан-оёқ разм солди-ю, бошқа гап сўрамади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Жўрабоев ҳам жимгина ўтириб, ҳаммага разм соларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Онахон ҳовлидаги ўзгаришларга разм солди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

РАЗМЕР [*р*] Уст-бош, пойафзал ва ш.к.нинг катта ёки кичиклигини билдирувчи ўлчов, номер. *Маҳкам ҳам Очил каби энди йигирма иккига кирадиган кўйган,.. кийимни ҳам Очилдан икки размер катта кияди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

РАЗНОЧИНЕЦ [*р*] *тар.* 18—19 асрларда Россияда: дворян бўлмаган табақалардан — савдогарлар, мешчанлар, руҳонийлар, шунингдек майда чиновниклардан етишиб чиққан зиёли,

www.ziyouz.com kutubxonasi

интеллигент. *Бизнинг озодлик ҳаракатимизда разночинецларнинг дворянларни бутунлай сиқиб чиқаришини крепостной ҳуқуқ вақтидаёқ бошлаб берган киши В. Г. Белинский эди.* В. И. Ленин, Россиядаги ишчилар матбуотининг ўтмишидан.

РАЗОЛАТ [*а*] Ярамас, жирканч хатти-ҳаракат, қабиҳ, разил иш; тубанлик, разиллик. [*Навоий Мансурга:*] *Нақадар разолат! Менинг ўлимим, сенга нечун керак бўлди, қотил!* Уйғун ва И. Султон, Навоий. [*Зуҳра:*] *Айни йўрни-да! Сен менинг оғзимга урма! Бундай разолатни кўра туриб, юз буриб кетолмайман.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. **Разолатга тушмоқ** тубанликка юз тутмоқ.

РАЗРЯ́Д I [*р*] 1 Предмет, ҳодиса ва ш. к.нинг ўзаро бирор белги ёки ўхшашлигига кўра тури, даражаси, категорияси. *Иш разрядлари. Тариф разрядлари.*

2 Касб-ҳунар, ихтисос, спорт ва ш.к. бўйича малака, квалификация даражаси. *Иккинчи разрядга эга бўлган дурадгор. Шаҳмат бўйича биринчи разряд олмоқ.*

РАЗРЯ́Д II [*р*] *физ.* Электр зарядини йўқотиш, зарядсизланиш, электрсизланиш. *Разряд токи.*

РАЗРЯ́ДЛИ Бирор разрядга, даражага эга бўлган. *Олтинчи разрядли токарь. Биринчи разрядли шаҳматчи.*

РАЗЪЕ́ЗД [*р*] *т. й.* Қарама-қарши томондан келаётган поездларнинг ўтиб кетиши учун хизмат қиладиган, иккига ажралган йўл; кичик станция. *Станциядан ўн беш километр наридаги разъездга етганда паровоз тормоз берди.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

РАИС [*а*] 1 Баъзи орган, ташкилот, идора, жамият ва ш. к.нинг бошлиғи, раҳбари. *Колхоз раиси. Жамият раиси.* ▪ *Оқсоқол қишлоқ советининг раиси эди.* А. Қаххор, Хотинлар.

2 Мажлисни бошқарувчи шахс. *Мажлис раиси.* ▪ *Нутқ.. давомида раис мажлис аҳлини икки марта тартибга чақирди.* А. Қаххор, Нутқ.

3 *тар.* Диний маросим ва урф-одатларнинг бажарилишини кузатиб борувчи, шунингдек ўлчов ва тошларозиларнинг тўғрилигини текширувчи мансабдор шахс. *Ўқи! .. Ҳар қандай қийинчилик билан бўлса-да, ўқи! Лекин қози бўлма! Раис бўлма! Имом бўлма! Агар мударрис бўлсанг, майли.* Айний, Эсдаликлар.

РАИСА [*а*] 1 Раис аёл. *Колхоз раисаси.*

2 Раиса (*хотин-қизлар исми*).

РАИСЛИК **раис** *с. касб оти. Раислик қилмоқ.* ▪ *Ер ислоҳоти ўтказилиш олдида қишлоқ камбағаллар уюшмаси тузилади ва уюшманинг раислигига Бердибой сайланади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

РАИСХО́НА [*а* + *ф-т*] *тар.* Раис маҳкамаси, идораси (қ. **раис** 3). *Жанноби олий замонларидаги раис қочгандан кейин раисхона талангандан мен шу даррани олиб бир ерга яшириб қўйиб эдим.* Айний, Қуллар.

РАИЯ́Т [*а*] *эск. кт.* Бирор ўлка ёки мамлакатда яшовчи халқ, фуқаро. *Хон ҳали ички ўрдадан чиқмаган, ҳамма раият «жаноби олийна» кутиб муҳташам дарвозага кўз тиккан эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

РАЙИЖРО́КОМ [*р* + *а* + *р*] Район ижроия комитети. *Райижроком қарори.*

РАЙКО́М [*р*] 1 Район комитети. *Райком мажлиси. Райком секретари.* ▪ *Адолат аризасининг оқибатини кутиб юрди. Ҳа деганда жавоб кела бермади. У райкомга, военкоматга яна хат юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *с. т.* Район комитетининг секретари. *Йўлдош барака топсин, хўп райкомимиз бор-да!* Уйғун, Дўстлар.

РАЙКОМХО́З [*р*] Район ижроия комитетининг коммунал хўжалиги бўлими.

РАЙО́Н [*р* < *фр*] 1 СССРда: область, ўлка, республика, шунингдек йирик шаҳарларнинг таркибий қисми бўлган маъмурий-территориал бўлинма. *Тошкент шаҳар районлари. Фарғона область Ленинград райони. Район газетаси.*

2 *с. т.* Шундай бўлинманинг маъмурий маркази. *Райондан келган вакил.*

3 Бирор географик, иқтисодий ва ш. к. белгилар билан ажралиб турадиган жой, территория. *Мамлакатнинг муҳим иқтисодий районлари.* ▪ *Қизил Армиянинг қишки хужуми бу районда [Орёл, Тула] немисларнинг биқинига ўткир ханжар қадаб қўйди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

РАЙОНЛАРАРО [*р* + *ф-т*] Бир неча район учун умумий бўлган, бир неча район ўртасидаги, муштарак. *Районлараро электростанция.*

РАЙОНЛАШТИРИЛМОҚ **районлаштирмоқ** *фл. мажх. н.*

РАЙОНЛАШТИРМОҚ 1 Бирор территорияни маъмурий-территориал районларга ажратмоқ.

2 Қишлоқ хўжалик экинлари ва чорва моллари учун энг мувофиқ об-ҳаво, иқлим, тупроқ шароитларини ҳисобга олиб, уларни мамлакат территориясида тўғри жойлаштирмоқ.

РАЙОНО́ [*р*] Район ижроия комитетининг халқ маориф бўлими.

РАЙСОВЕ́Т [*р*] Халқ депутатлари район совети. *Бир одам райсоветнинг раисига заъда қилган экан.* А. Қаххор, Қанотсиз читтак.

РАЙҲО́Н [*а*] 1 *бот.* Ошкўк учун экиладиган бир йиллик хушбўй ўсимлик. *Ош райҳон.*

2 Райҳон (*хотин-қизлар исми*).

РАЙҲОНИЙ [*а*]: **райҳоний ранг** яшил ранг. **Хатти райҳоний** сарлавҳаларда ва нарсаларнинг устига хат ёзишда ишлатиладиган ёзув тури. **Ёқути райҳоний** қ. **ёқут** I.

РАК [*р*] *мед.* Одам ёки ҳайвонларнинг ички ёки ташқи аъзоларида пайдо бўладиган бадсифат ўсма; саратон касаллиги.

РАКААТ [*а*] *дин.* Намознинг бир қисми, бўлаги. *Афанди бир куни икки ракаат пешин намозни ўқигандан кейин, саждадан бош кўтармай ётаверди.* «Латифалар».

РАКЕ́ТА [*р* < *нем*] 1 Ичидаги заряди ёнганда осмонга кўтариладиган, мушакбозликда ёки харбий ишларда сигналлар бериш ва керакли жойларни ёритиш учун қўлланадиган снаряд; мушак. *Қишлоқнинг кун ботиш томонидаги ўрмон бурчагидан икки марта оқ ракета отилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Реактив двигателга эга бўлган учиш аппарати, снаряди. *Космик ракета. Баллистик ракета.*

РАКЕТАСОЗЛИК Саноатнинг ракеталар ишлаб чиқарадиган тармоғи.

РА́МА [*р*] Машина, вагон ва ш.к.нинг ҳамма қисмларини тутиб турувчи асосий қисми. *Автомобиль рамаси.*

РАМАЗО́Н [*а*] 1 Қамария йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (бу ой давомида шариатга кўра мусулмонлар рўза тутадилар). *Тез орада рамазон ойи бошланиб, ҳаммалари рўза тутишга киришдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шу ойда болалар ёки гадойлар эшикма-эшик юриб айтадиган диний қўшиқ. *Рамазон айтмоқ.*

3 Рамазон (*эркаклар исми*).

РАМАҚИ [*ф-т* < *а*] Ниҳоят даражада озган, ҳолдан тойган, эти бориб суякка тақалган. *У рамақи бўлиб қолибди.*

РАМАҚИ́ЖОН [*ф-т*] *айн.* **рамақи.** *Рамақижон бузоқ.* ▪ *Шўринг қурғур ўкам мардикорликдан рамақижон бўлиб қайтиб келди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

РАМЗ [*а*] 1 Бирор ғоя, тушунча, ҳодиса ва ш.к.ни ифодаловчи, эслатувчи шартли белги, ишора; символ. *Дўстлик рамзи. Каптар — тинчлик рамзи.* ▪ *Бу тугмага жо бўлган юлдуз Саодатнинг рамзи ва нақши.* Ё. Мирза.

2 Қочириқ ёки ишора билан айтилган гап; имо-ишора, шама. *Рамз билан гапирмоқ.* ▪ *Латифа аския, рамзу киноя, ўтар улфатлар ичра бениҳоя.* Ҳабибий. *Саидий гарчи кейинчалик Ёқубжоннинг рамзига тушунган бўлса ҳам, бу гапни ҳақоратга қарши ҳақорат тарзида айтди.* А. Қаххор, Сароб.

3 Рамз (*эркаклар исми*).

РАМЗИЙ [*а*] Рамздан иборат бўлган; рамзли, символик. *Йўлнинг ҳам, манзилнинг ҳам ўз рамзий маъноси бор.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

РАМЗЛИ 1 Рамзга эга, рамзи бўлган; символик. *Рамзли тасвир.*

2 Қочириқ ёки ишора билан айтилган; шамали. *Рамзли гап.*

РА́МКА [*р*] 1 Портрет, расм ва ш. к. солинадиган тўрт бурчакли мослама. *Зарҳал рамкадан кулиб қараб турган онасининг суратига [Қундуз-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг] кўзи тушди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Иш-ҳаракат, фаолият, воқеа-ҳодиса ва ш.к. доираси; чек, чегара. *Рамкага солмоқ. Рамкадан чиқармоқ.* ▪ *Зокирнинг бутун иши ўз қўли остидаги комсомолларни маълум инструкциялар рамкасида тутишдан иборат эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

РАНГ I [*ф-т*] 1 Бўяш учун ишлатиладиган модда; бўёқ. *Қуруқ ранг. Ипак бўяйдиган ранг. Қизил рангга бўямоқ. Ранг бермоқ.* | Нарсаларга суртилган ёки сингдирилган бўёқ, чир. *Шипи шарқча нақшдор уй, нақшлари эскириб, ранги хираланган, лекин ҳали диққатни тортарлик ҳолда.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Бирор нарсанинг ўзига хос бўёғи; тус. *Спектр ранглари. Ранги сариқ рўмол. Ҳайвонларнинг муҳитга мослашадиган ранги. Олмаларга ранг кириб қолди.* ▪ *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор.

3 Кишининг юзидаги қизиллик даражаси. *Унинг рангида қони йўқ. Унинг ранги қип-қизил. Ранг кўр, ҳол сўр.* Мақол. *Ёндошмагин ёмонга, рангинг ўхшар сомонга.* Мақол. ▪ *Бизда йўқ, дину, ирқу, ранг.* Ғ. Ғулом. *Турсуной билан Шарафатнинг ранги бўздай оқарди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Ранги ўчиб кетди** 1) ранги оқариб, бўзариб кетди; 2) *кўчма* озайиб қолди, баракаси учиб кетди. *Пулнинг ранги ўчиб кетди.* ▪ *Икки-уч олишдаёқ лаганнинг ранги ўчиб кетди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 *кўчма* Гап, нутқ, оҳанг ва ш. к.даги нозик бўёқ, тус; жилва. *Бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди. Аммо, ўзга мақомда... кўнгилни яна қаттиқроқ сеҳрловчи .. ранглар билан.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Бир-икки кун миёнасидаги кечинмалар турли ранг билан унинг уйқули димоғида акслана бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Жонлилик, файз. *Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида энг кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чатилмаган латифалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РАНГ II [*р < нем*] *ҳарб.* Унвон, рутба даражаси. *Биринчи ранг капитани.*

РАНГ III [*ф-т*] Қиёққа ўхшаш ёввойи ўсимлик.

РАНГ-БАРАНГ [*ф-т*] 1 Турли рангдаги, ранги ҳар хил. *Ранг-баранг бўёқлар.* || *Ранг-баранг товланмоқ.*

2 Турли-туман, хилма-хил, ҳар хил. *Ранг-баранг фойдали қазилмалар.* ▪ *Таом иштаҳа билан ейилгандан сўнг, ранг-баранг қимматбаҳо мевалар .. билан тўла дастурхон ёзиб, [Ҳаким-бойвачча] аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РАНГВОР [*ф-т*] Бирор мақсад учун зарур бўёқлар мажмуи. *Шакарпазлик рангворлари.*

РАНГДОР [*ф-т*] 1 Бирор рангга эга бўлган ёки бўялган; рангли. *Рангдор қоғоз. Рангдор қаламлар.* | Турли рангларга эга бўлган ёки бўялган, ранг-баранг. *Рангдор сурат.*

2 *кўчма* Бежамали, жилвали, тамтароқли, баландпарвоз (гап, сўз, услуб ва ш. к. ҳақида). *Сайрамов боламикда, узун қиш кечалари .. чолнинг ўзига хос рангдор сўзи ва услубини диққат билан тингларди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РАНГИН [*ф-т*] *айн.* **рангдор** 1. *Рангин плакатлар.* ▪ *Қосалар, пиёлалар, қадаҳларнинг гуллари баҳор чамонларидай бой, нафис рангин эди.* Ойбек, Навоий.

РАНГЛАМОҚ *с. т.* Ранг бермоқ, бўямоқ.

РАНГЛИ *айн.* **рангдор.** *Рангли қалам. Рангли чит.* ▪ *Самолётда илк марта учган қиз ўз таассуротини жонли ва рангли тасвир этиб Ўктамни кулдирди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

♦ **Рангли металлар** темир, пўлат ва чўяндан бошқа хамма металлар.

РАНГО-РАНГ [*ф-т*] *айн.* **ранг-баранг.** *Ўктам столни бир пасда рангоранг мевалар билан яшнатиб юборди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РАНГПАР [*ф-т*] Ранги заҳил, синиққан, рангсиз. *Аширнинг рангпар юзига билинар-билинмас қизил югурди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Рангпар чол бошини кескин кўтариб бир лаҳза қўлидаги тупроққа тикилгач, қаршисидаги кишини оёғидан бошигача кузатиб чиқади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

РАНГ-РУХСОР [*ф-т*] *айн.* **ранг-рўй.**

РАНГ-РЎЙ [*ф-т*] Киши юзининг ранги ва кўриниши. *Унинг ранги-рўйи яхши. Она юртинг омон бўлса, ранги-рўйинг сомон бўлмас.* Мақол. ▪ *Бобомнинг ранг-рўйи кечагидан дуруст, кўнгли хотиржам кўринади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. — *Маликам, олинг, енг, ранг-рўйингиз бир ҳолатда бўлиб қолибди,— деб қистайди энага.* Ж. Шарипов, Хоразм.

РАНГСИЗ 1 Бирор рангга эга бўлмаган; туссиз. *Рангсиз суюқлик.* | Ранги номаълум, хира. *Рангсиз чит.*

2 Ранги кетган, ранги йўқ. *Қалтакесакдек рангсиз, қонсиз мавлоно Шаҳобиддиннинг кайфи жойида эди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма* Тил ёки услуб жиҳатидан бўш; туссиз. [*Абдушукур*] *шоирлик истеъдодидан тамом маҳрум бўлишига қарамай,.. вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Нисбатан ожиз, бўш. *Унинг назарида севги сўзи Ҳаёт севгиси олдида рангсиз, туссиз эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

РАНГСИЗЛИК **рангсиз** *с. белги оти.* [*Абдураҳмон домла*] *ранесизлик орттириб йигирма саккиз ёшида «хатми кутуб» қилишга муваффақ бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

РАНГ-ТУС Ранг ва тус(лар). *Ранг-тус билдирувчи сифатлар (грам.).*

РАНГ-ҚУТ Кишининг ранги-рўйи ва файзи. *Ранги-қути ўчиб дир-дир қалтираб турган йигитча қоғозларга қўл қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Энди хотиннинг ранги-қути жойига келган ва башарасидан қўрқиш аломати йўқолган эди.* Лйпий, Қуллар.

РАНДА [*ф-т*] Ёғоч ва тахталарни текис қилиб йўниш, силлиқлаш учун ишлатиладиган ўртасига пўлат тиғ ўрнатилган дастали асбоб. *Мушт ранда. Дароз ранда.* ▪ *Коля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сачратиб, тахтача устидан ранда юритарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

РАНДАЛАМОҚ Ёғоч-тахталарнинг сиртини ранда билан текисламоқ, силлиқламоқ. *Тахтани рандалламоқ.*

РАНДАЛАНМОҚ **рандаламоқ** *фл. мажҳ. н. Рандаланган тахта.*

РАНДАЛАТМОҚ **рандаламоқ** *фл. орт. н. Тахтани рандалатмоқ.*

РАНЕЦ [*р < нем*] Елкага тасма билан осиб юриладиган ҳарбийлар ёки ўқувчилар сумкаси. *Ранецга ортиқча нарса солиб қўйилгандай орқага тортади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

РАНЖ [*ф-т*] 1 Кўнгилга етган озор, алам. *Оламда ҳар нарса эсдан чиқиши, ҳар қандай ранж, кулфат кўнгилдан кўтарилиши мумкин, лекин уч ярим яшар бўлиб ўлган фарзанд доғи ... йўқ!* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш. **Кўнглини ранж қилмоқ** бировни ранжитмоқ, кўнглига озор бермоқ. **[Бировдан] ранж топмоқ** (*ёки* **чекмоқ**) бировдан ранжимоқ, озор топмоқ. *Мард атаймиз кимки турса аҳду паймон устида, Чекса ҳам ранж, узмагай меҳрин қадрдон устида.* Ҳабибий.

2 *эск.* Меҳнат, машаққат. *Ҳақ йўлинда ким сенга бир ҳарф ўқитди ранж ила, Айламак осон эмас ҳаққин адо минг ганж ила.* Навоий.

РАНЖИДА [*ф-т*]: **қадам ранжида қилмоқ** бир ёққа ташриф буюрмоқ, бормоқ, келмоқ.— *Шу шарт биланки, кейин бизникига ҳам қадам ранжида қиласиз,..— жавоб берди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РАНЖИМОҚ Бировдан ёки бирор кўнгилсиз иш, ножўя хатти-ҳаракатдан озор чекмоқ, хафа бўлмоқ. *Унинг кўнгли нимадан ранжиди?* ▪ *Бектемир қизни .. эслади. Суратини юбормаганидан ундан боладек ранжиди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Эҳтимол, уялаётгандир, эҳтимол, анов куни воқеадан ранжигандир .. Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни ҳақидан қочирдинг?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

РАНЖИТИЛМОҚ **ранжитмоқ** *фл. мажҳ. н.*

РАНЖИТМОҚ **ранжимоқ** *фл. орт. н. Бировнинг кўнглини ранжитмоқ.* ▪ *Кўзингизни очинг, отажон, қачон сизни ранжитдим, қачон?* И. Раҳим, Янги қадам.

РАНЖИШМОҚ **ранжимоқ** *фл. бирг. н.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

РАП *с. т.* Раф. *Элмурод .. полк ҳовлисига қараган дераза рапига икки тирсагини қўйиб, бошини, кафтлари орасига олганича, эртаги машғулот юзасидан китоб кўрар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

РАПИДА [*ф-т*] Тандирга нон ёпиш учун ишлатиладиган, матодан тикилган қалин тўғарак шаклдаги қўлқоп. [*Меҳрихон*] *рапидадаги нонининг юзига сув сепиб, саватга ташлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

РАПОРТ [*р* < *фр*] 1 Қуйи унвонли ҳарбий хизматчининг юқори унвонли ҳарбий хизматчига доклади.— *Взвод тайёр! — деди Морозов капитанга рапорт бериб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 План, мажбурият ва ш. к.нинг бажарилганлиги ҳақидаги расмий доклад.

РАППА-РАСО *рвш (фақат сонлар ва миқдор билдирувчи сўзлар билан)* Тўппа-тўғри, расо. *Мажлис раппа-расо икки соат давом этди. Пул раппа-расо минг сўм чиқди.*

РАСАД I [*а*] *кт. астр.* Осмон жисмларини кузатиш, астрономик кузатишлар.

РАСАД II [*р* рассада]: **расад қилмоқ** *с. т.* униб чиққан кўчатларни тез етилтириш учун яшикдан ёки кўчатхонадан олиб ерга сийракроқ қилиб қайта ўтқазмоқ, сайиш қилмоқ.

РАСАДХОНА [*а*+*ф-т*] *айн.* **обсерватория.** *Улуғбек расадхонаси.*

РАСАМАД [*а*+*ф-т*] *с. т.* Тақсимотда ҳар бир киши ёки ҳар бир нарсага тўғри келган қисм; улуш. *Расамад қилмоқ.* ■ *— Ўртоқларимга яхши кўриниш учун, расамадда кўрсатилмаган бўлса ҳам, ёғ ёнига тухумни қўшиб олиб боришни ўзимга маъқул қилган эдим,— деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Расамади билан** 1) тўғри тақсимлаб, бўлиб. *Ерга расамади билан ўғит солмоқ.* ■ *Ўртага кабоб келди. Аъзамжон ака ўз қўли билан икки-икки сихдан расамади билан меҳмонларнинг ликопчасига қўйди.* С. Аҳмад, Гугурт; 2) тартиби билан. *Унинг [янги шаҳарнинг] кўчалари тўғри ва кенг. Иморатлари расамади билан солинган.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

РАСВО [*ф-т*] 1 Ножўя хатти-ҳаракати, юриш-туриши билан эл назаридан қолган; ярамас, разил. *Расво одам.*

2 Жуда ҳам ёмон, танқиддан тубан. *Расво гап.*

3 Жуда ҳам ёмон, ярамас; нокас. *Жайдари ғўзадай мижғов, расво экинни деҳқон боласи билмаса керак.* Ғ. Ғулом, Аликулнинг қарзи.

4 Издан чиқиб кетган, ёмон аҳволга тушиб қолган; ёмон, пачава. [*Ўрмон Дадавойга:*] *Қаердаки интизом маҳкам, у ерда иш йирик. Қаердаки интизом бузилди, у ерда иш расво.* Уйғун, Навбаҳор.

5 Бузуқ, бадахлоқ. **Расво бўлди** *ёки* **расвоси чиқди** 1) эл назаридан қолди, эл назарида шармандан шармисор бўлди. *Ана шундай қилиб эсдан ҳам ажрарсиз, .. эл ичида кулгига ҳам қолурсиз, расво ҳам бўлурсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ишдан чиқди; бузилди. *Лой сачраб кийими расво бўлди;* 3) пачава бўлди, бузилди. *— Башарти хат душман қўлига тушгудай бўлса-ми, ишимиз расво бўлади,— деди унга командир вазифани тушунтирар экан.* А. Раҳмат, Варракчи чол; 4) бузилди, ёмон йўлга кирди. **Расво қилмоқ** *ёки* **расвосини чиқармоқ** 1) шармандаи шармисор қилмоқ.— *Лозимидан бўлак ҳамма ёғини ечириб, расво қилиб чиқаришибди,— деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) кирдикорларини очиб ташламоқ.— *Ҳароми мени тоза расво қилганга ўхшайди,— деди ўзича [ҳожи].* А. Қаххор, Йиллар.— *Расвомизни чиқаришибди,— деди Саидваққос энтикиб [Обидхўжага]. Сўнг чўнтагидан газета чиқарди. Фельетон қилишибди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг; 3) ишдан чиқармоқ, ёмон, ярамас аҳволга келтирмоқ.— *Вой-бу, ҳовлини расво қилибсизлар-ку,— дейди Фотима опа тоғора изларини кўриб.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. 4) издан чиқармоқ, бузмоқ, пачава қилмоқ. *Шошгансиз, ҳовлиққансиз. ..Натижада бутун ишни расво қилгансиз!.* П. Турсун, Ўқитувчи. 5) бузмоқ, ёмон йўлга солмоқ.— *Чакки қилади Шоқосим ака. Наша бир куни уни расво қилади.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Расвои олам** (*ёки жаҳон*) **бўлмоқ** ҳамманинг олдида шармандаи шармисор бўлмоқ, обрўси тўкилмоқ. *Буларни ўйлаганда Тожибойнинг ичини қорони босиб, кўз олди тиниб кетди. Йўқ, кимсан Тожибой оқсоқол бундай расвои жаҳон бўлиш учун туғилган эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи.

РАСВОГАРЧИЛИК 1 Одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари иш, ножўя хатти-ҳаракат; шармандалик.

2 Бошбошдоқлик, бебошлик.

3 Бузуқлик, фаҳш.

РАСВОЛИК 1 **расво** *с. белги отн. Ёқут ая ўз расволигига аччиқ-аччиқ, юмма-юмма йиғлади.* Ғ. Ғулом, Соялар.

2 *айн.* **расвогарчилик.**— [*«Мусулмон лигаси»*] *уламолар билан биргалашиб, яна Америка «ёрдамини» бош усти қабул этишга фатво берди, бу қандай расволик! — деди Муҳаммад Жамол.* Ойбек, Нур қидириб.

РАСВОЧИЛИК *айн.* **расвогарчилик.**

РАСИДА [*ф-т*] *эск. кт.* 1 Етук, баркамол.

2 *айн.* **раста** II.

РАСКЛАДУШКА [*р*] Енгил букма каравот. *Жувон .. шафтоли тагидаги раскладушкага жой қилиб, чироқни ўчирди.* С. Аҳмад, Таъзим.

РАСМ I [*а*] Қўлда чизилган, босма ёки фотографик тасвир, сурат. *Расмлар билан безатилган китоб. Расм дарси. Расм олмоқ. Расм солмоқ.* ■ [*Қўзибойнинг*] *ишлаган расмларидан битта-яримтаси гоҳо деворий газета редколлегиясига маъқул тушиб қолади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

РАСМ II [*а*] Бирор жамиятда одат ҳукмига **кирган** тартиб-қоида; урф, удум, таомил. *Меҳмон олдига дастурхон ёзиш ота-боболаримиздан қолган расм.* ■ *У [Латофат] кирни бувиларидан қолган расм билан жомашовда, чўққайиб ўтириб ювмайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Унинг онаси жамоанинг қадимги расмига мувофиқ, камбағал қариялардан бир нечасини чақириб, олдиларига бир лаган ош қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Расм бўлмоқ** 1) одат ҳукмига кирмоқ, одатга айланмоқ. *Ўша вақтларда расм бўлган бўлмағур одатларни: етти, йигирма, қирқ оши, ифторлик, ҳайит, йил ошини қиламан деб буди-шудларидан айрилдилар.* М. Осим, Ўтрор; 2) кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ; мода бўлмоқ. *Унинг [Дилдорнинг] эгнида ўша пайтларда расм бўлган пушти крепдешин кўйлак, оёғида баланд пошнали туфли.* С. Аҳмад, Уфқ. **Расм қилмоқ** 1) одат ҳукмига киритмоқ, одатга айлантирмоқ.— *Бўш вақтларда шундай физкультурачилар кийимида майдонда тўп ўйнашни бошқаларга ҳам расм қиласан! — деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар; 2) кенг тарқатмоқ, ёймоқ. *Зулхумор шу вақт йигитларга қалпоқни расм қилди.* «Равшан».

◆ **Расми кушод** *этн.* бирор нарсанинг тантанали очилиш маросими. *Янги ҳовлининг «расми кушоди»-да иштирок қилган Мирвали банги хўтикдек чилимни кўтариб келади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

РАСМАН [*а*] *рвш* 1 Расмий равишда, расмиятга мувофиқ. *Амир Абдулаҳад .. ҳалиги қоидани расман бузмагани ҳолда,.. ҳар йил аввалги йилга кўра кўпроқ солиқ талаб қиларди.* Айний, Эсдаликлар.

2 Қуруқ, расмият юзасидан, расмиятчилик билан. *Расман, юзаки иш кўришларга, ваъдалар беришга, .. қатъиян хотима бериш керак.* «С. Ўзбекистони», 1966, 8 февраль.

РАСМАНА [*а*+*ф-т*] *с. т.* Расмона. *Расмана кетмон.*

РАСМИ *рвш, с. т.* Одатга кўра, одатда. *Дадам кулиб гапида давом этади: — Расми овулга меҳмон келса,— танишми, нотанишми, отдами, пиёдами, бари бир — қозоқлар уни яхши қабул қилишади.* Ойбек, Болалик.

РАСМИЙ [*а*] 1 Ҳукумат, давлат ёки бирор ташкилотга оид, шулар томонидан белгиланган. *Расмий вакил.* ■ *Ўрдага ариза билан мурожаат қиладиган ҳар ким, ҳатто расмий кишилар ҳам аввал маслаҳат сўраш учун Анварнинг ёнига келар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Ҳукумат, давлат органлари ёки бирор ташкилот томонидан эълон қилинган, чиқарилган, тарқа-

www.ziyouz.com kutubxonasi

тилган. *Расмий маълумот. Расмий ахборот.*

2 Қонуний равишда тасдиқланган, расмийлаштирилган. *Расмий ҳужжатлар. Расмий ташкилот.* | Ҳамма қоидаларга, расмият талабларига риоя қилиб бажарилган, ўтказилган. *Расмий таклиф. Расмий мажлис.* ▪ *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Қуруқ расмият юзасидан бажарилган, қуруқ расмиятдан иборат бўлган; формал. *Ўқишни ҳам кўпроқ расмий талаблар доирасида тушуниб, .. комсомол ишини эса ўзига топширилган сектор рамкасида олиб борарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Қуруқ, совуқ. *Замира очзаки қуруқ-қина сўрашди, Очил ҳам расмий салом берди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Давлат йўли билан олиб бориладиган муомала, ёзишма ва ҳужжат тилига хос бўлган; мактубий. *Расмий услуб.* ▪ *Маълум бўлишича .. бу одам ҳам мазкур тилни расмий, қаердадир тасдиқланган тил деб билар, бу тилда сўзланадиган ўлик нутққа жон киргизгани қилинадиган ҳар бир ҳаракатни «қуюшқондан ташқари чиқиш» деб ҳисоблар .. экан.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

5 Одатдаги, оддий, расмана. *Расмий уй.* ▪ *Мана, кўрмайсанми, расмий одамдан бунинг нима фарқи бор?* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

РАСМИЙЛАШМОҚ Расмий йўл билан тасдиқланмоқ, расмий тус олмоқ. *Ҳужжатлар расмийлашди. Расмийлашган ташкилот.*

РАСМИЙЛАШТИРИЛМОҚ расмийлаштирмоқ *фл. мажҳ. н. Ҳужжатлар расмийлаштирилди.*

РАСМИЙЛАШТИРМОҚ расмийлашмоқ *фл. орт. н. Қарорни расмийлаштирмоқ. Бировни ишга расмийлаштирмоқ.*

РАСМИЯТ [*а*] Бирор ишни, актни бажариш учун ўрнатилган тартиб-қоида, ишнинг расмий, формал томони. *Бутун расмиятларга риоя қилмоқ.* ▪ *Агар ўртада расмият бўлмаганда .. бизларни қучмоқчи экани [Лутфилланинг] қиёфасидан сезилиб турарди.* Мирмуҳсин, Созанда. | Қуруқ расмият учун, хўжа кўрсинга, юзаки.

РАСМИЯТЧИ Қуруқ, расмиятга ёки такаллуфга риоя қилувчи; формалист, бюрократ. *Бутун юриш-туриши, кўз қарашларидан ғирт тўра, расмиятчига ўхшаб кўринган одамнинг «Санъатингизни ўргатинг» деган сўзи [Тешавойга] мойдек ёқиб тушди.* Ж. Абдуллаҳонов, Йўл.

РАСМИЯТЧИЛИК Қуруқ расмиятга ёки такаллуфга берилиб кетиш; формализм, бюрократлик. *Расмиятчиликка чек қўймоқ.* ▪ *Хабарингиз бор, Аҳророва маҳаллий ўғит ғамлашга киришган вақтда бошқа бригадалар бунга расмиятчилик билан қарадилар.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. [*Генерал*] *расмиятчиликка йўл қўймай, очилиб-ёзилиб ўтиришни буюрди, папирос чекди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

РАСМЛИ Расм билан таъминланган; расм солинган. *Расмли китоб.*

РАСМОНА [*а+ф-т*] Рисоладаги, оддий, расмана. *Қиз расмона кетмон билан тез ва пишиқ ишлаб кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РАСМ-РУСУМ [*а*] Расм ва таомиллар, урф-одатлар. *Кўп камбағаллар бу эски расм-русум ва одатларни бажо келтираман деб, неча йиллар қиз чиқара олмай, ўғилларини уйлантира олмай сарсон бўлардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

РАСМЧИ *с. т.* 1 Расм олувчи, суратқаш; фотограф.

2 Рассом.

РАСО [*ф-т*] 1 Қами йўқ, тўлиқ, бут. *Расо пачкалар.* || *Пул расо чиқди.* ▪ [*Алишернинг*] *кетганига бугун расо бир ой бўлди. Нега бунча ҳаяллади экан?* Уйғун ва И. Султон, Навоий.

2 Етук, баркамол. *Ақли расо барно қиз, жоним сенга тасаддуқ.* А. Пўлат. **Қадди расо** қ. қад. **Расо қилмоқ** 1) бут қилмоқ, тўлдирмоқ, расоламоқ. *Пачкани расо қилмоқ;* 2) вояга етказмоқ, камолотга эриштирмоқ, етилтирмоқ. *Афтидан, буларни машқ қилдиришга, машқини тезроқ расо қилиб фронтга жўнатишга ҳеч ким шошилмас ва лозим ҳам кўрмас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

РАСОЛАМОҚ Бут қилмоқ, расо қилмоқ, тўлдирмоқ. *Асбоблар комплектини расоламоқ.*

РАСОЛАНМОҚ расоламоқ *фл. мажҳ. н.*

РАСОЛИК расо *с. белги оти. Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [*Ферузанинг*] *ўзи озғин, бели нозик бўлса ҳам, болдирлари, билаклари тўлишиб, қаддига ажиб расолик бахш этади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

РАССОМ [*а*] Расм солувчи санъаткор; суратқаш. *Ўзбек халқ расомлари.* ▪ *Нўноққина бир рассом ўша вақтда қизил аскарлар кийган қалпоқнинг суратини ҳам солибди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Нозик дидли рассомларни ҳам ҳайратда қолдирадиган ойнадаги нақш [Элмуроднинг] хаёлини банд этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

РАССОМЛИК рассом *с. касб оти. Рассомлик санъати.* ▪ *Ҳа, иннайкейин. Қўзибой рассомликдаям чаканамас-да. Ишлаган расмларидан биттаяримтаси гоҳо деворий газета редколлегиясига маъқул тушиб қолади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

РАСТА I [*ф-т*] Бозорларда бир турдаги мол билан савдо қиладиган дўконлар қатори ва улар ўртасидаги бозор кўча. *Чит растаси.* ▪ *Аҳмад Ҳусайн раста оралаб дўконларнинг бири олдида тўхтади.* Ойбек, Нур қидириб. *Бозорда «аҳли раста» ишлатадиган кўп сўзлар .. унга ё маъносиз, ё сирли туюлар эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РАСТА II [*ф-т*] *с. т.* Балоғатга етган пайти; балоғат. **Раста бўлмоқ** балоғатга етмоқ.

РАСТА-РАСТА [*ф-т*] Қатор-қатор, кетма-кет. *Ҳовлининг ёнида чорбоғ, чорбоғда раста-раста қилиб ҳавозага кўтарилган тоқлар, қатор ўтқазилган мевали дарахтлар.* Айний, Қуллар.

РАСТРАТ [*р* растрата] Давлат ёки жамоат пулини, мол-мулкини қонунга хилоф равишда сарфлаш, ўзлаштириш, кириштириб юбориш, еб қўйиш. *Растрат қилмоқ. Растратни ундирмоқ.*

РАСТРАТА [*р*] *айн.* **растрат.**

РАСТРАТ(А)ЧИ Растрат(а) қилган киши.

РАСУЛ [*а*] 1 *дин.* Худонинг вакили, элчиси (Муҳаммад пайғамбарнинг эпитети).— *Ҳунарингиз гоҳ худо-ю расул, гоҳ ғамза-ю усул эканда, генерал,— деди Мардонбек.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

2 Расул *(эркаклар исми).*

РАСЧЁТ I [*р*] 1 *тех.* Лойиҳалаш маҳалидаги ҳисоблаш. *Буғ қозонининг расчёти. Илмий расчётга асосланган беш йилликлар.*

2 *бухг.* Ҳисоб-китоб. *Расчёт счёти.* ▪ *Ғани ака тушунтирди: — Гузарда завхоз бизни учратди-ю, Инжиқободдаги мактаб боғига олиб бориб, алмаларнинг тагини чоптирди. Ундан кейин шеригимизга расчёт бериб, менга мактаб орқасидаги ариқларни тозалатди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *с. т.* Ўч олиш, хисоблашиш. *Ҳа, бир мушт урдим, ўртоқ полковник, икки муштни кўтара олмас эди. Чаласига биз қарздор, Расчётни Берлинда қиламиз.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

РАСЧЁТ II [*р*] *ҳарб.* Тўп, пулемёт, миномёт ва ш. к. ҳарбий қуролларда хизмат қилувчи жангчилар группаси. *Танк қора қуртдай ҳар чоқ заҳар солишга тайёр ҳолда ўрмалаганича Аҳмаджон пулемёти расчётига томон кела бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

РАТИФИКАЦИЯ [*р<лат*] Аҳдлашувчи давлатларнинг вакиллари тузган халқаро шартноманинг олий ҳокимият томонидан тасдиқланиши. *Ратификация қилмоқ.*

РАТУША [*р<полякча<нем*] 1 Баъзи чет эл мамлакатларида ва 18—19 асрларда Россияда: шаҳар бошқармаси.

2 Баъзи Ғарбий Европа ва Болтиқбўйи мамлакатларда: шаҳар бошқармасининг биноси.

РАФ [*ф-т*] Дераза токчаси. *Катта дераза рафидаги тувакда ўсган бодринг палак отиб шифтга етай деб қолибди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

РАФИНАД [*р<фр*] Турли шаклларда тайёрланган оқ қанд.

www.ziyouz.com kutubxonasi

РАФИҚ [*а*] *кт.* 1 Ўртоқ, дўст. *— Эй, муҳтарам рафиқларим, дўстларим,— дея мурожаат этди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Умр йўлдоши; эр. [*Марям Қодиржонга:*] *Мен ҳам ўқиган, тўғри рафиқ истаган хотинман.* Ҳамза, Ким ўғри?

РАФИҚА [*а*] *кт.* 1 Дугона, ўртоқ, дўст.

2 Умр йўлдоши, хотин. *Юзидан мулойимлик, эрига итоат, тўғрилик маънолари томиб турган бу хотин қутидорнинг рафиқаси — Офтоб ойим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РАФТ-ОМАД, рафту омад [*ф-т*] *кт.* 1 Борди-келди муносабатлари, бориш-келиш. *У билан бизнинг рафт-омадимиз йўқ.*

2 Юриш-туриш, оёқ олиш. *Йигитнинг рафт-омадига қараганда .. шоҳона бир участкани закуниска [қонуний] йўл билан қуриб, баъзи таъналомаломатларни даф айлабдир.* Ғайратий, Довдираш.

◆ **Рафт-омадини олмоқ** разм солиб, кузатиб, бутун сиру асрорини билиб олмоқ, азмойишини, пой-чоғини олмоқ.— *Ўғлим,— дедилар [эшон Шум болага] — мана энди бизга анча хизматинг сингди. Ички-ташқининг рафт-омадини олдинг.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

РАФТОР [*ф-т*] *эск. кт.* Хатти-ҳаракат, юриш-туриш, қадам олиш. *Асқар ота бу ҳурматли жувон бошқа хотинлардан рафтори билан ажралиб турар деган бир ўйда эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Нақадар дилоро, нақадар дардманд Рафторинг, қарашинг, кечинмаларинг.* Х. Расул.

РАХ [*ф-т*] 1 *айн.* **рахт** 1.

2 Эшик, девор ва ш. к.нинг бурчаги, қирраси, зиҳи. *Рах чиқармоқ.* ■ *Ахири қизнинг тинкаси қуриб, эшик рахига суяниб қолди.* У. Назаров, Биринчи учрашув.

РАХИТ [*р<грек*] Ёш болалар организмида минерал моддалар алмашинувининг бузилиши натижасида юзага келадиган касаллик.

РАХНА [*ф-т*] 1 Ўйилган, ўпирилган жой, тешик-ёриқ. *Рахналарига яптоқ ва шох босилган паст деворли ҳовлиларнинг бузилган уйлари ташқаридан кўриниб турар эди.* Айний, Қуллар. [*Отабек*] *хароба иморатларнинг ўрта бир еридаги рахнадан ошиб тушиш қулайроқ бўлгани учун шунинг остига шумшайиб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Путурдан кетган, бўшашган жой, нозик ер.

◆ **Рахна солмоқ** путур етказмоқ, тагидан зил етказмоқ. *Биринчи рус революцияси мағлубиятга учрашига қарамай, самодержавие тузумига биринчи рахна солинган эди.* «КПСС тарихи». **Юракка рахна солмоқ** юракни яраламоқ, юракни доғ қилмоқ. *Мақсад — юракларга солишдир рахна, Мудҳиш қабиҳликнинг кирдикоридан.* Ж. Жабборов.

РАХТ [*ф-т*] 1 Пойабзалнинг тагчарм билан бошлиғи бириккан еридаги гир айлана нақшдор бўртиги. *Рахт солиб тикилган этик.*

2 Зийнат, ҳашам. *Қулоқ кийиб йўл бошладим, Очилмади менинг бахтим! Бузилгандир бунда рахтим! Балки сабил бўлган тахтим!* «Ширин билан Шакар».

РАХТЛИ Рахт солиб тикилган, рахт солинган. *Рахтли этик.*

РАЦИО́Н [*р<нем*] Маълум вақтга мўлжалланган, миқдори ва таркиби белгиланган овқат. *Кўп сут соғиб олишнинг сири кўп, бунинг учун сигирларни рацион асосида боқиш лозим.*

РАЦИОНАЛ [*р* рациональный] Мақсадга мувофиқ, тўғри, маъқул. *Ишнинг рационал усули. Механизмлардан рационал фойдаланиш.*

РАЦИОНАЛИЗА́ТОР [*р*] Рационализация қилувчи, ишлаб-чиқариш процессларини ихчамлаштирувчи ва такомиллаштирувчи.

РАЦИОНАЛИЗАТОРЛИК **рационализатор** *с. мавҳ. от. Рационализаторлик таклифлари.*

РАЦИОНАЛИЗА́ЦИЯ [*р*] Бирор ишни, ишлаб чиқариш процессини тобора такомиллаштириш, ихчамлаштириш, мақсадга энг мувофиқ равишда ташкил этиш.

РАЦИОНАЛИ́ЗМ [*р<лат*] Тафаккурни идрокдан, тажрибадан ажратиб қўядиган ва ақлни билишнинг бирдан-бир манбаи деб ҳисоблайдиган идеалистик философик оқим.

РАЦИОНАЛИ́СТ [*р*] Рационализм тарафдори.

РАЦИОНАЛЛАШМОҚ Рационализация натижасида такомиллашмоқ, ихчамлашмоқ. *Рационаллашган иш методлари.*

РАЦИОНАЛЛАШТИРИЛМОҚ **рационаллаштирмоқ** *фл. мажҳ. н.*

РАЦИОНАЛЛАШТИРМОҚ **рационаллашмоқ** *фл. орт. н.*

РА́ЦИЯ [*р*] Қабул қилувчи ва эшиттирувчи кўчма радиостанция. *Рациядан ўрмон шовқинини босиб, янграган олқишлар эшитиларди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

РАШК [*ф-т*] 1 Яхши кўрган кишисини бировдан қизғаниш; кунчилик. *Севги бор ерда, рашк бор.* Мақол. ■ *— Эсингизни олиб қўйишган десам, тилингизни ҳам боғлаб қўйишибди! — деди Жўрахон, кундош рашкини эслатувчи бир заҳарханда билан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Элмурод Тошкентда қизлар билан юрмасмиди? — рашк қилгандек сўради Зебо.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Кўролмаслик, ғашлик, ҳасад. [*Канизак:*] *Биламан, мусобақадош икки кишидан бирининг ютуғи иккинчисининг рашкини эмас, ҳавасини, ғайратини келтириши керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Отимнинг қанотига югурик булутлар рашк қиларди.* Ойбек, Навоий.

РАШҚЛИ 1 Севгилиси, ёри ёки яхши кўрган кишисини ҳеч кимга ишонмайдиган; қизғанчиқ, кунчи.

2 Ҳасад қиладиган, кўролмайдиган; ҳасадчи. *Рашкли одам.*

РАШҚЧИ *айн.* **рашкли.**

РАШК-ҲАСАД Рашк ва ҳасад, ўта кетган кўролмаслик. *Мен: «улар мени қолдириб, ўзлари созандаларга қўшилиб бошқа тўйхонага боргандирлар» деб ўйлаб, рашк-ҳасад билан безовта бўла бошладим.* Айний, Эсдаликлар.

РАЪЙ [*а*] Хоҳиш, майл; рағбат. *Бировнинг раъйига қарамоқ. Раъйига юрмоқ.* ■ *Онаси қизининг раъйини қайтармади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Иншоолло, бул андишамиз киромларга маъқул тушган тақдирда жаноби тоғдорнинг ҳам раъйларини олмоқ .. маъқулдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Катта ўғли урушда бедарак йўқолиб кетгандан кейин у юрагини олдириб қўйган кичик ўғлини бағридан жилитишга ҳеч раъйи йўқ.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

РАЪНО [*а*] 1 Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик ва унинг сариқ ёки қизил хушбўй гули.

2 *кўчма* Гўзал, барно аёл ҳақида. *Чаманга бахш этди бекиёс камол, Бир раъно ишқида куйиб-ёниши.* М. Икром.— *Меники муболаға эмас,— деди Анвар,— масалан, сен ҳозир гуллар ёнидаган, ҳам чиндан-да гулларнинг раъносисан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Раъно *(хотин-қизлар исми).*

РАЪЯ [*а*] *с. т. айн.* **риоя** 1. *Раъя қилмоқ.* ■ *Бой экан деб қўрқиб, ҳурмат қилманглар, Амалдорни раъя қилиб турманглар!* «Маткарим полвон».

РАЪЯ-АНДИША Ҳурмат юзасидан ёки бирор кимса билан босиқ ва тортиниброқ қилинадиган муомала. *Раъя-андиша қилмоқ. У раъя-андишани билмайди.*

РАҚАМ [*а*] 1 Сонни ифодаловчи график белги. *Араб рақамлари. Рим рақами.* ■ *Мен абжадхонлигимда ўрганганим тўққиз рақам ва бир сифр [ноль]дан бошқа нарсани ёза олмасдим.* Айний, Эсдаликлар. *Бир вақт Замира девордаги тўртбурчак электр соатига қараб, унинг милини тўққиз рақамида кўрди-да, юраги шув этиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Бирор сон билан ифодаланган миқдор, кўрсаткич. *Контрол рақамлар.* ■ *Раиснинг охирги якунловчи сўзи ҳам Қўчқоровнинг нутқидай рақамлар, муваффақиятлар, мақтовдан нари ўтмади.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *эск.* Бир турдаги предметларга тартиб билан қўйилган сон; номер. *Тартиб рақами.*

РАҚАМЛАМОҚ *эск.* Тартиб билан рақам қўйиб чиқмоқ; номерламоқ. *Китоб бетларини рақамламоқ.*

РАҚАМЛАНМОҚ, рақамламоқ *фл. мажҳ. н.*

РАҚАМЛИ 1 Сонлар, рақамлар билан ифодаланган, рақамга эга бўлган. *Рақамли ҳисоблаш машинаси.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 *эск.* Тартиб рақамлари қўйилган, рақамланган, номерланган, номерли. *Иккинчи рақамли уй.*

РАҚИБ [*а*] 1 Спорт ўйинлари, тортишув, мунозара ва ш. к.да қарама-қарши томонлар (бир-бирига нисбатан). *Рақиб деганнинг кироили айтишга сўзи, муштлашишга мушти бўлса.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Полвон ўз рақибидан бўш келмади. Ҳатто уни бир кўтариб ҳам ташлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. | Бирор нарса, кимса учун талашувчилар, курашувчилар, рақобат қилувчилар (бир-бирига нисбатан). *Сўрсангиз ҳолим, азизлар, сийнаси афғорман, Қоработирдир рақибим, Зуҳра қизга ёрман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Бошқа бир рақиб илмасин деган андиша билан баққол ҳам бир тангалаб ошаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 Душман, ағёр, ёв. *Сиёсий рақиблар.* ▪ *Отабек қўлларини бўшатувчи қўрбошининг бунчалик титраб-қалтирашидан ўз рақибларидан биттаси шу киши бўлганини ўйлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РАҚИБА [*а*] Рақиб аёл.

РАҚИБЛИК рақиб *с. белги оти. Рақиблик қилмоқ.*

РАҚОБАТ [*а*] 1 Басма-басликка беллашув; ким ўзди. *Бош мақолада .. баъзи звенолар социалистик мусобақа ўрнига рақобат қилишиб, бир-бирларининг ишларига ҳалал бераётганликлари алоҳида қайд қилинган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. | Талабгорлар, рақиблар кураши. *Кундошлик рақобати.* ▪ *Кумушнинг рақобат ўти бир оз ўча тушган эди, уч-тўрт кунлик можародан яхшигина ҳасрат очилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Капиталистик жамиятда: капиталистларнинг кўпроқ фойда олиш, бозорларни, хомашъё манбаларини эгаллаш ва ш. к. учун ўзаро курашиш. *У [Миркарим] келасида ота касбини давом эттирибгина қолмай, балки, бошқа бойлар билан рақобат қилиб, уларни синдиришга қасд этар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

РАҚОБАТЧИ Рақобат қилувчи киши ёки томон. *Бир-икки ойдан кейин бўлса ҳам уларга [яна бир] рақобатчи [Анвар] ортади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

РАҚС [*а*] 1 Санъатнинг ифодали тан ҳаракатлари воситасида бадиий образлар яратувчи тури. *Ўзбек миллий рақслари. Рақс тарихи.*

2 Турли мақомлар билан бажариладиган ритмик ҳаракат; оёқ ўйин ва шундай ўйин учун ёзилган музика. *Рақс музикаси. Рақс(га) тушмоқ. Рақс қилмоқ.* ▪ *Қобил ҳам қизишиб, билар-билмас фарғоначасига рақсга туша бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўртада бир неча қиз рақс тушмоқда.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Оёқ ўйин, танса кечаси, базм. *Рақслар бошланур, гул ўйин, чапак, Ҳунарин кўрсатар қиз, жувон, хоним.* Ғ. Ғулом.

РАҚҚОС [*а*] Рақсга тушувчи санъаткор эркак; ўйинчи. *Зангиота сайридаги базмда ноғора ва чилдирма авжга чиққан, сурнайлар чийиллаган, ўртада ёш раққослар ўйин тушиб турар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

РАҚҚОСА [*а*] Раққос аёл. *Қизиқчилар келиб етишсин, Раққосалар ўйинга тушсин.* Э. Раҳим.

РАҒА Япроқ ва меваларда доғ қолдирадиган замбуруғ касаллиги ва шу касаллик натижасида ҳосил бўлган доғлар. *Раға тушган олма.*

РАҒАТ Яқин муносабатлар билан бирлашган кишилар гуруҳи; қатор, саф. *Рағатга кирмоқ. Рағатга қўшилмоқ.*

РАҒБАТ [*а*] Бирор ишга бўлган ҳоҳиш, истак, майл, раъй. *Менинг \бу ишга рағбатим йўқ.* ▪ *Гулламас яшнаб Ватан то элда меҳнат бўлмаса, Ҳар иш олға босмагай меҳнатга рағбат бўлмаса.* Ҳабибий.

РАҒБАТЛАНМОҚ Манфаатдорлик ошуви ёки тақдирлаш натижасида қизиқмоқ, рағбати ошмоқ. *Муваффақиятдан рағбатланган пахтакорлар ғайратга-ғайрат қўшмоқдалар.*

РАҒБАТЛАНТИРИЛМОҚ рағбатлантирмоқ *фл. мажҳ. н.*

РАҒБАТЛАНТИРМОҚ рағбатланмоқ *фл. орт. н.*

РАҲБАР [*ф-т*] 1 Бирор давлат, ташкилот, гуруҳ, жамоа ва ш. к.га йўл кўрсатиб, бошчилик қилиб борувчи, раҳбарлик қилувчи; йўлбошчи, раҳнамо. *Партия ва ҳукумат раҳбарлари.* || *Раҳбар органлар. Раҳбар ходимлар.* ▪ *Уста Ҳазратқул янги посёлканинг ташаббускори ва раҳбари Ойқиз келаётганини кўрди-ю, тезгина юриб қаршисига чиқди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. | Бошлиқ; мудир. *Бўлим раҳбари.*

2 Таълим-тарбия берувчи, йўл-йўриқ кўрсатувчи; устоз. *Музика раҳбари. Илмий раҳбар. Яхши раҳбар — чин падар.* Мақол. **Синф раҳбари** синф болаларининг ўзлаштиришини ва интизомини кузатиб бориш ва уларга доимий раҳбарлик қилиб туриш учун биркитилган ўқитувчи.

РАҲБАРЛИК раҳбар *с. мавҳ. от. Сиёсий раҳбарлик.* ▪ [*Набигул Қодирга:*] *Ўртоқжон, мен сенинг раҳбарлигингда одам бўламан, деб этагингни маҳкам ушлаганман.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Икки еридан яраланган баҳодир командир Курчев қонсизликдан ранги оқариб кетган бўлса-да, жангга раҳбарлик қиларди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

РАҲМ [*а*] Аянч ёки мушкул аҳволдаги кимсага, нарсага нисбатан ачиниш туйғуси ва шундай туйғу таъсирида кўрсатилган шафқат, марҳамат. *Сизни оғзи қон бўри дедим, чунки сизда раҳм йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У бошига тушган мусибатни ҳикоя қилганда одамларнинг раҳми келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Раҳм қилмоқ** 1) шафқат қилмоқ, марҳамат қилмоқ. *Сизда одамият бўлса, бу ғариби нотавонга раҳм қилмаганингизда ҳам, анови шўрлик болаларнинг зорига раҳм қилишингиз керак эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о; 2) аямоқ, ачинмоқ. *Биров зулм қилса, биров раҳм қилар экан, биров ош берса, биров нон берар экан.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

РАҲМАТ [*а*] 1 *унд. с.* Ташаккур ва миннатдорчиликни ифодалайди. *Қатта раҳмат! Отангга раҳмат! Раҳмат айтмоқ.* ▪ *Шунча таҳсил ва тарбия берганларингиз учун раҳмат.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ташаккур, миннатдорчилик. [*Ойимхон*] *Мадаминнинг хотинларининг ҳовлисини супуриб, сувини ташиб берган, аммо раҳмат ўрнига қарғиш ва жеркиш эшитган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *дин.* Марҳамат, мурувват. [*Ҳидоят ўз-ўзига:*] *Худоё раҳматингдан ўргилай, ошхўрга — ош, нонхўрга — нон еткизурсан.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Худо раҳмат қилсин** худо ўз марҳаматига сазовор қилсин (вафот этган киши ҳақида).

РАҲМАТЛИ *дин.* Худонинг раҳматига лойиқ, мўмин (вафот этган киши ҳақида). *Дадам раҳматли баққол эди* [*деди Мирзакаримбой*]. Ойбек, Қутлуғ қон.

РАҲМДИЛ [*а+ф-т*] Бировга озор бермайдиган; кўнгли юмшоқ, раҳмли, шафқатли. *Раҳмдил одам.* ▪ *Шундай қилиб бу раҳмдил дўстимнинг сояи паноҳида Тошкентга келиб олдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

РАҲМЛИ Бировга раҳм қиладиган; кўнгли юмшоқ, раҳмдил. *Раҳмли одам.*

РАҲМСИЗ Раҳм-шафқатни билмайдиган; бераҳм, шафқатсиз! *Раҳмсиз одам. Раҳмсиз суратда ишлатмоқ.* | Шафқатсизликни ифодалайдиган. *Хушрўйнинг раҳмсиз муҳокамасидан оққан бу ҳақиқатлар Зайнабни йиғлатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РАҲМ-ШАФҚАТ Кимсага ёки нарсага кўрсатилган мехрибончилик ва марҳамат. *Эъзозхон Зиёдилланинг кўзларига қарайди, уларда раҳм-шафқатдан асар ҳам йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

РАҲНАМО [*ф-т*] *кт.* Йўл кўрсатувчи, бошчилик қилувчи; раҳбар. [*Навоий:*] *Халқ ҳақсизликка қарши бош кўтарар экан, унга кимдир раҳнамо бўлиши муқаррар.* Уйғун ва И. Султон, Навоий. *Коммунистлар партияси, Ленин партияси раҳнамо бўлган Улуғ Октябрь социалистик революцияси кишилик тарихида янги давр очди.* Ш. Рашидов, Ленин ва шарқ.

РАҲНАМОЛИК раҳнамо *с. мавҳ. от. Раҳнамолик қилмоқ.*

РЕ [*р<лат*] Музика гаммасининг иккинчи товуши ва унинг нота белгиси.

РЕАБИЛИТАЦИЯ [*р<лат*] *юр.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Суд йўли билан ёки маъмурий тартибда аввалги ҳуқуқларини қайтариб гериш, қайтариб олиш, ноҳақ жазолантан кишини оқлаш. *Реабилитация қилмоқ.* ■ *Тошев масаласига аралашиб қамалган Умаров .. реабилитация бўлиб оқланиб келибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

РЕАКТИВ I [*р*<*лат*] *хим.* Бошқа моддалар билан бирга маълум химик реакцияни вужудга келтирувчи ва шу тариқа реакцияда изланаётган модданинг бор-йўқлигини аниқлаб берувчи модда.

РЕАКТИВ II [*р* реактивный] 1 Химиявий анализда реактив (қ. **реактив** I) бўлиб хизмат қиладиган. *Реактив моддалар.*

2 Буғ, газ ва ш. к. оқимининг тепки кучи натижасида ва шу тепки кучи билан ҳаракат қиладиган. *Реактив двигатель. Реактив самолёт.*

РЕАКТОР [*р*<*лат*] 1 Ўзгарувчан ток занжирида қисқа туташув содир бўлганда токни чеклаб қўядиган электр аппарат.

2 *хим.* Муайян температура ва босим шароитида химик ва биохимик реакциялар ҳосил қилиш учун ишлатиладиган аппарат.

3 *физ.* Бошқарувчи радиоактив реакция амалга ошириладиган қурилма. *Ҳозир ядро реакторларида уран ядроларининг парчаланиши туфайли жуда кўп радиоактив моддалар олинади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

РЕАКЦИОН [*р* реакционный] Реакция манфаатлари учун курашувчи, эски, ўлиб бораётган тартибларни сақлаб қолишга ёки тиклашга уринувчи, тескаричи. *Ислом динининг реакцион моҳияти. Реакцион гоя.*

РЕАКЦИОНЕР [*р*] Сиёсий реакция тарафдори ёки қатнашчиси; прогрессив, илғор ҳаракат, демократия душмани.

РЕАКЦИЯ I [*р*<*лат*] Ўлиб бораётган ёки революцияда енгилган эксплуататор синфларнинг ўз сиёсий ҳукмронлик ва ҳуқуқларини, эски, умри тугаган тартибларни сақлаб қолиш ёки қайтадан тиклаш йўлидаги ҳаракати, революцияга, демократияга қарши кураши.

РЕАКЦИЯ II [*р*<*лат*] 1 *хим.* Икки ёки бир неча модда ўртасидаги ўзаро химик таъсир: моддаларнинг бирикиши, ажралиши ва ш. к. *Химик реакциялар. Реакцияга киримоқ (киришмоқ).*

2 Акс таъсир, ташқи таъсирга жавобан кўрсатилган акс таъсир. *Организмнинг ташқи таъсирга реакцияси.*

РЕАЛ [*р* реальный] 1 Ҳақиқатан ҳам мавжуд бўлган; ҳақиқий, чин, воқеий. *Реал воқелик. Реал даромад.* ■ *Кўргиликдан, тавакқалдан, тақдирдан воз кечиб, халқ реал нарсаларга аҳамият берадиган бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Амалий; амалга ошадиган, бажарилиши мумкин бўлган. *Реал план. Реал вазифа.*

РЕАЛИЗМ [*р*<*лат*] Адабиёт ва санъатда: воқеликни, ҳаётни унинг типик томонлари асосида бадиий образлар билан ҳаққоний ва тўғри тасвирлаб беришни талаб этувчи йўналиш.

РЕАЛИСТ [*р*] 1 Реализм тарафдори, реализмга амал қилувчи. *Реалист санъаткорлар.*

2 Ўз фаолиятида реал воқеликни шарт-шароитларни, мавжуд имкониятларни ҳисобга олиб иш кўрувчи. *Реалист одам.*

РЕАЛИСТИК [*р* реалистический] 1 Реализм принципларига асосланган, реализмга хос. *Реалистик асар.* || *Ҳаётни реалистик акс эттирмоқ.*

2 Реал, амалий. *Ҳаётга реалистик қараш. Реалистик сиёсат.*

РЕАЛЛАШМОҚ Ҳақиқий, реал тус олмоқ, реал равишда намоён бўлмоқ, аниқланмоқ, амалга ошмоқ. *План реаллашди. Сўзнинг маъноси контекстда реаллашади.*

РЕАЛЛАШТИРМОҚ **реаллашмоқ** *фл. орт. н.*

РЕАЛЛИК 1 **реал** *с. белги оти. Фикрнинг реаллиги.* ■ *Элмуродда бошланган ишнинг реаллигига қатъий ишонч туғилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Реал ҳақиқат, воқелик. *Объектив реаллик.*

РЕВАНШ [*р*<*фр*] Бирор жанг, уруш, спорт ва ш. к.да мағлубиятга учраган томоннинг қаримта қайтариш, ўч олиш учун қилган ҳаракати. *Реванш олмоқ.*

РЕВАНШИЗМ [*р*] *сиёс.* Урушда енгилган томоннинг янги уруш очиш ва шу йўл билан илгари қўлдан кетган территорияларини қайтариб олишга, илгариги мавқеини тиклашга интилиши.

РЕВАНШИСТ [*р*] Реваншизм тарафдори, реваншизм сиёсатини юргизувчи; қаримта қайтаришга интилувчи. *Реваншистлар сиёсати.*

РЕВАНШИСТЛИК **реваншист** *с. мавҳ. от. Реваншистлик сиёсати.*

РЕВИЗИОН [*р* ревизионный] Ревизия, тафтиш қиладиган. *Ревизион комиссия.*

РЕВИЗИОНИЗМ [*р*<*лат*] *сиёс.* Ишчилар ҳаракатида: марксизм-ленинизм таълимотини ревизия (қ. **ревизия** 2) қилиш йўли билан уни бузишга, унинг революцион моҳиятини йўққа чиқаришга уринувчи оппортунистик оқим.

РЕВИЗИОНИСТ [*р*] Ревизионизм тарафдори, ревизионизмга амал қилувчи.

РЕВИЗИЯ [*р*<*лат*] 1 Ташкилот ёки бирор мансабдор кишининг иш фаолиятини текшириш, тафтиш қилиш, тафтиш. *Ревизия акти. Ревизия қилмоқ.*

2 Бирор таълимот ёки назарияни ўзгартиш, унинг асосларини бузиш ниятида қайтадан кўриб чиқиш.

РЕВИЗОР [*р*] 1 Ревизия ўтказиш учун тайинланган лавозимли шахс. *Ревизор бухгалтер.* ■ [*Махзумов*] *цехдаги ревизорлар олдидан қўзғалолмагани учун поликлиникага машина ғизиллатди* Ғайратий, Довдираш.

2 Темир йўл соҳалари бўйича контролёр ходим.

РЕВКОМ [*р*], **революцион комитет** Гражданлар уруши ва чет эл ҳарбий интервенцияси даврида Совет ҳокимиятининг маҳаллий фавқулодда органи. *Когон коммунистик ташкилоти ва Когон ревкоми бу операцияда қатнашиши учун комсомолларнинг жанговар учлик группасини уюштиришни Мадёровга буюрган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

РЕВМАТИЗМ [*р*<*грек*] Юрак-томир системаси, бўғин ва пайларнинг яллиғланиши натижасидаги оғир касаллик; бод. *Ревматизм оғриғи.*

РЕВОЛЬВЕР [*р*<*инг*л] Бир неча ўқ жойлашадиган айланувчи ўқдонли, кўп отар ярим автомат қўл қуроли. *Револьвердан ўқ узмоқ.*

◆ **Револьвер станок** *тех.* кесувчи асбоблар ўрнатиладиган қисми айланиб, турли кескичлар галма-гал ишга солинадиган станок.

РЕВОЛЮЦИОН [*р* революционный] 1 Революцияга оид, революция ғояларини ифодаловчи, революция руҳи билан суғорилган; инқилобий. *Революцион ишчилар ҳаракати. Революцион кураш. Революцион ташкилот.* ■ *Қудрат деподаги революцион ишчиларнинг яширин тўгарагида тобланиб, у ерда ўрганганларини маҳаллий ишчилар орасида кенг ёйиб юрган кунларининг бирида уни жандарма исковичлари тутиб қамадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тубдан ўзгаришларга олиб келувчи. *Техникада революцион ўзгариш.*

РЕВОЛЮЦИОНЕР [*р*] Революцион ҳаракат қатнашчиси, революция арбоби; инқилобчи. *Эзувчи синфлар буюк революционерларни тирик чоқларида доимо таъқиб қилиб келдилар.* В.И. Ленин, Давлат ва революция.

РЕВОЛЮЦИОНЛАШМОҚ Революция ғояларини уқмоқ, революцион руҳ, тус олмоқ; революцион руҳда тарбияланмоқ.

РЕВОЛЮЦИОНЛАШТИРМОҚ **революционлашмоқ** *фл. орт. н.*

РЕВОЛЮЦИОНЛИК **революцион** *с. белги оти.*

РЕВОЛЮЦИЯ [*р*<*фр*] 1 Эскирган, умри тугаган ижтимоий тузумни ағдариб, унинг ўрнига янги, прогрессив тузумни бунёд қиладиган, ҳокимиятни бир (реакцион) синф қўлидан олиб, бошқа бир (прогрессив) синф қўлига берадиган, жамият ҳаётидаги тубдан ўзгариш; инқилоб. *Пролетар революцияси. Буржуа-демократик революцияси.* ■ *Ҳар қандай революция, агар у ҳақиқий революция бўлса, синфий ўзгаришдан иборат бўлади.* В. И. Ленин, Синфий ўзгариш. *Ленин Туркистондаги меҳнаткашлар оммасининг революцияга келишига тўсқинлик қилган қийинчиликларни минглаб километр наридан бехато кўра олган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *кўчма* Фан, техника, санъат ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

умуман кишилик фаолиятининг бирор соҳасида юз берган тубдан ўзгариш. *Маданий революция.* ▪ *Ҳамма биладики, Ғарбий Европада социал революция кун сайин эмас, соат сайин етилмоқда.* В. И. Ленин, Шарқ халқларининг II Бутунроссия съездидаги доклад.

РЕГИОНАЛ [*р* региональный] Алоҳида область, ўлка ёки қўшни мамлакатларга оид; маҳаллий. *Регионал кенгаш.* **Регионал пакт** маълум географик райондаги бир неча давлат ўртасида тузилган халқаро битим.

РЕГИСТРА́ТОР [*р*] Регистрация ишларини олиб борувчи, рўйхатга олувчи киши.

РЕГИСТРАТУ́РА [*р*<*лат*] Корхона, муассаса ва ш.к.да регистрация ишлари олиб бориладиган бўлим. *Поликлиника регистратураси.*

РЕГИСТРА́ЦИЯ [*р*<*лат*] Рўйхат қилиш, рўйхатга олиш, қайд этиш; рўйхат. *Регистрация дафтари. Регистрациядан ўтмоқ.* ▪ [*Заргаров:*] *Куёв билан келин менинг олдимда, ҳозир боради. Регистрация қилинг, бўлак гап йўқ!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

РЕГЛА́МЕНТ [*р*<*фр*] Йиғилиш, мажлис, кенгаш ва ш. к.ни олиб бориш, ўтказиш тартиби. *Мажлис регламенти. Регламент белгиламоқ. Съезднинг кун тартиби ва иш регламенти тасдиқланади.*

РЕГРЕ́СС [*р*<*лат*] 1 Орқага қайтиш, орқага кетиш; таназзул, инқироз.

2 *юр.* Бирор киши ёки ташкилотнинг мажбуриятини бажарган киши ёки идоранинг шу ишни бажариш учун қилинган харажатларни тўлашни талаб қила олиш ҳуқуқи.

РЕГРЕССИВ [*р* регрессивный] Ўз тараққиётида орқага кетган, таназзулга, инқирозга юз тутган; таназзулга, инқирозга олиб келувчи. *Регрессив ҳаракат.* | Реакцион, антидемократик. *Регрессив ҳодиса.*

РЕГУЛЯ́ТОР [*р*<*лат*] Механизмнинг бир текис ишлашини таъминлаб турадиган ёки температура, босим, тезлик ва ш.к.ни бирдай сақлайдиган асбоб, мослама.

РЕДА́КТОР [*р*<*фр*] 1 Бирор текстни таҳрир қилган киши; муҳаррир. *Техник редактор.*

2 Китоб, журнал, газета ва ш. к. мазмунига жавобгар муҳаррир ёки раҳбар ходим. *Бош редактор. Масъул редактор. Газета редактори.*

РЕДА́КТОРЛИК **редактор** *с. касб оти. Редакторлик қилмоқ.*

РЕДАКЦИО́Н [*р* редакционный] 1 Нашриёт редакциясига мансуб. *Редакцион совет.* | Редакция томонидан тайёрланган. *Редакцион мақола.*

2 Таҳрир процессига оид; таҳририй. *Редакцион тузатиш.*

РЕДА́КЦИЯ [*р*<*фр*] 1 Таҳрир процесси, таҳрир. *Редакция қилмоқ.*

2 Фикрнинг, текстнинг бирор ифодаси. *Буйруқнинг тузатилган редакцияси.*

3 Асарнинг бирор варианти. *Романнинг янги редакцияси.*

4 Нашриёт органларининг нашр ишини олиб борувчи, қўлёзма текстларни ишлаб, нашрга тайёрлаб берувчи ва нашр процессида терилган текстларнинг тўғрилигини текширувчи ходимлар мажмуи. *Журнал редакцияси. Редакция мажлиси.* ▪ *Редакциянинг бир ходими икки ойлик отпускага кетган, Очил унинг ўрнига ишга кирмоқчи эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. | Шундай орган жойлашган бино.

РЕДИ́СКА [*р*] Одатда эрта кўкламда экиладиган полиз экини ва унинг ейишли думалоқ ёки чўзинчоқ оқ, қизил рангли ҳосили.

РЕДКОЛЛЕ́ГИЯ [*р*], **редакцион коллегия** Китоб, журнал, газета ва ш. к.ни биргаликда таҳрир қилувчи коллектив; таҳрир ҳайъати. *Редколлегия аъзоси.* ▪ *Василийнинг таклифи билан «Ёш авлод» номли деворий газета чиқаришга қарор қилиниб, редколлегияга Эреаш Хамроқулов, Фотима Шарипова, Элмурод Дўстматовлар сайланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тўла шеърини редколлегияга топшириб, газетада чиқишини сабрсизлик билан кутиб юрди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

РЕДУ́КТОР [*р*<*лат*] *тех.* 1 Тишли ғилдираклар ёрдами билан бир валдан иккинчи валга ҳаракат ўтказадиган механизм.

2 Трубопроводдан оқаётган суюқлик ёки газнинг босимини камайтириш ёки бир хилда сақлаб туриш учун белгиланган асбоб, мослама.

РЕЕ́СТР [*р*<*лат*] Қайд дафтари; рўйхат.

РЕЖА [*ф-т*] 1 Қилинаётган ишнинг тўғри чиқиши учун тортилган ип, сим, чизиқ ва ш. к. *Режа олмоқ. Режа солмоқ.* ▪ — *Бектурди ака,— дерди у [Қозоқбой] ғишт тераётган устага қараб,— ғиштни яхши тераётган бўлсангиз ҳам режа ипини тортиб олмаганингиз ёмон.* М. Қўшоқов, Уста йигит.

2 Бирор ишни тартиби билан ва ўз вақтида бажариш учун олдиндан белгилаб олинган аниқ ёки тахминий мўлжал; план. *Эртанги ишга бугун режа тузи.* Мақол. ▪ *Бўрон режаларимизни бузолмайди, тақдиримиз ҳам бўронинг қўлида эмас.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Адолат қизларга ўз режасини тушунтирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Белгили тартиб, қоида, ўлчов. *Иш режага тушди.* ▪ *Бу оилада ейиш-ичиш белгили тартиб ҳам режага тобе эса-да, ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади.* Ойбек, Қутлуғ қон

РЕЖАЛАМОҚ 1 Олдиндан режа тузмоқ; планлаштирмоқ. *У [Солижон] вақтини фаслдек, Бўлиб қўйган режалаб.* Қ. Муҳаммадий.

2 Режа солиб ўлчамоқ, режа солмоқ, режа солиб иш қилмоқ. *Мактаб ер участкасини режалаш. Режалаб чигит экмоқ.*

3 Тартибга, режага солмоқ, системага туширмоқ.

РЕЖАЛАШТИРИЛМОҚ **режалаштирмоқ** *фл. мажҳ. н. Иккинчи звено аъзолари дарсдан кейин ишни режалаштирилмаса улгуриш қийин, деган фикрга келдилар.* Н. Назаров, Замон.

РЕЖАЛАШТИРМОҚ Маълум режага солмоқ; планлаштирмоқ. *Исломхўжа.. йўлларни тузатиш, темир кўприклар қурдириш ишларини режалаштирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

РЕЖАЛИ 1 Маълум бир режа, план асосига қурилган; планли, тартибли. *Режали иш. Режали иш бузилмас.* Мақол.

2 Тежаб сарф қиладиган, режа билан иш тутадиган; тадбиркор, миришкор. *Режали аёл.*

РЕЖАСИЗ 1 Режа билан қилинмаган, плансиз, тартибсиз. *Режасиз иш. Қолипсиз ғишт чиқмас, режасиз иш битмас.* Мақол.

2 Тежаб-тергашни билмайдиган, тежамсиз. *Режасиз одам.*

РЕЖАСИЗЛИК 1 **режасиз** *с. белги оти.*

2 Тежаб-тергаб қилинмаган иш; тежамсизлик. *Ўғитлардан фойдаланиш ишидаги режасизлик.. колхоз ва совхозларнинг фаолиятидаги катта камчиликдир.* «Қ. Ўзбекистон», 1963, 27 декабрь.

РЕЖАЧИ Режа, план тузувчи киши.— *Ражаббекникидаги мажлисда, деди заҳарханда билан [Отабек], — бу йиртқичликнинг режачиси ким эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РЕЖАЧЎП [*ф-т*] *айн.* **газчўп** 1.

РЕЖИ́М [*р*<*фр*] 1 Давлатни бошқариш, идора этиш усули; тузум. *Демократик режим.*

2 Иш, меҳнат, дам олиш, овқатланиш, ухлаш ва умуман ҳаётнинг аниқ белгиланган тартиби. *Овқатланиш режими. Режим билан ухлаш.*

3 Иш фаолияти ёки ҳаёт шароити. *Ўсимликларнинг иссиқлик режими. Машинанинг иш режими.*

РЕЖИССЁР [*р*<*фр*] Саҳна ёки кино асарини саҳналаштирувчи бадиий раҳбар, асарни тайёрлаш, саҳнага қўйиш билан боғлиқ бўлган ижодий ишларнинг ташкилотчиси, бошлиғи. *Постановкачи режиссёр. Кино режиссёри.*

РЕЖИССЁРЛИК **режиссёр** *с. касб оти. Режиссёрлик қилмоқ.*

РЕЖИССУ́РА [*р*] 1 Режиссёрлик иши, фаолияти.

2 Фильм, спектакль ва ш. к.нинг бирор режиссёр томонидан тайёрланган постановкаси.

РЕЗ [*ф-т*] 1 Музика асбобларидан бир ритмда чиқадиган узуқ-узуқ қисқа садолар. *Ноғораларнинг .. рези, сурнайнинг бир маромдаги мунгли наоласи ҳозир қандайдир қалтис ўйин бўлишидан дарак беради.* М. Қодиров, Асака дорбозлари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2 Шу турдаги куй номи. *Бу вақтда Регистонда турган сарбозларнинг музика тўдаси миллий асбобларни «рез» ҳавосида чала бошладилар.* Айний, Эсдаликлар.

РЕЗА [*ф-т*] 1 *сфт* Унча катта бўлмаган; майда, кичик. *Яноқларини реза тер қоплаган қизлар жимгина қўшиққа қулоқ солар .. эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Нормативнинг қисташи билан Алитириш дуторини олиб, реза куйларга тушди.* Ғайратий, Менинг ёшлигим. [*Алижонни*] *ичкари уйга бошлаб кирди-да, олдига қази билан тузланган бодринг келтириб қўйди.— Мана буларни реза қилиб туринг,— деди Ҳалима.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 *от* Майда нарса. *Кучли кулгидан Раънонинг кўзи ёшланиб, ўсиқ кипригги жуфтланди, кулги ва ўчоқ ҳарорати билан икки юзи қизил олмага айланиб, латиф бурни устида марварид резалар ҳосил бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

РЕЗАВОР [*ф-т*] 1 Майда-чуйда. *Резавор моллар.*

2 Овқатга солиш учун ишлатиладиган кўкат ва сабзавот. || *Резавор экинлар.*

3 Боғчачилик экинлари ва уларнинг мевалари. || *Резавор боғ. Резавор мевалар.*

4 *айн.* **зиравор.**

РЕЗАВОРФУРУШ [*ф-т*] Майда-чуйда резавор моллар билан савдо қилувчи киши; резаворчи.

РЕЗАВОРЧИ 1 *айн.* **резаворфуруш.**

2 Кўкат ва сабзавот экинлари етиштирувчи ва сотувчи киши.

3 Зираворлар савдоси билан шуғулланувчи киши.

РЕЗАВОРЧИЛИҚ **резавор** *с. касб оти. Резаворчилик қилмоқ. Резаворчиликни ўрганмоқ.*

РЕЗАЛАМОҚ Майдалаб тўғрамоқ, майдаламоқ. *Пиёзни резаламоқ.*

РЕЗАЛАНМОҚ **резаламоқ** *фл. мажх. ва ўзл. н.* Резаланган пиёз. ▬ *Қиз.. бурни устида резаланиб турган ёмғир томчисини артиб, қаддини ростлади.* У. Назаров, Одамлар.

РЕЗАПАРВАР [*ф-т*] Резавор экинларни яхши парвариш қиладиган; миришкор. *Резапарвар одам.*

РЕЗГИ Қийқинди чарм; қийқим-қийқим чармлар. *Пошнабоп резгилар.* ▬ *Ҳар хил синиқ-миниқ қолиплар, чарм резгиси, ширач коса, маҳси ичига ёпиштирадиган эски латталар ва ҳоказо дўконхона юзини тутган.* Ойбек, Қутлуғ қон.

◆ **Одамнинг резгиси** *ёки* **резги одам** *ҳақ.* Ўсмай қолган ёки кичкина одам. **Хазон резги** *қ.* **хазонрезги.**

РЕЗЕРВ [*р<фр*] 1 Янги, ҳали ишга солинмаган куч, маблағ, бойлик ва ш. к. манбаи. *Ишлаб чиқариш резервлари. Пахта етиштиришни кўпайтирувчи резервлар.* ▬ *Қодирали икки нарсадан беҳад хурсанд бўлди. Биринчидан, бўш қолган жойларни тўлдириш учун катта резерв топилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Зарур пайтда ишга солинадиган, фойдаланиш учун сақлаб, эҳтиёт қилиб қўйилган нарса. *Озиқ-овқат резервлари.*

3 Ҳарбий бурчни ўтаб, запасга ўтган, зарур вақтда хизматга чақирилиши мумкин бўлган кишилар.

4 Қўшиннинг зарур пайтда жангга киритиш учун қўмондонлик ихтиёрида қолдирилган қисми. *Юрьев батальони «алоҳида ўқчи баталъон» номи билан армия резервида эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

◆ **Меҳнат резервлари** ҳунар мактабларида ўқиб, ихтисос олаётган ёшлар.

РЕЗИДЕ́НЦИЯ [*р<лат*] Давлат бошлиғи ёки ҳукуматнинг, шунингдек катта мансаб эгаларининг доимий қароргоҳи, турар жойи, саройи. *Президент резиденцияси.*

РЕЗИ́НА [*р*] Каучукни вулканизация қилиш йўли билан олинадиган эластик материал. *Дағал резина.* || *Резина этик.* ▬ *Эмин қаради: автоматчи немислар дарёнинг кун чиқиши қирғоғидан резина қайиқда шу томонга тўппа-тўғри босиб келаяпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

РЕЗИ́НКА [*р*] 1 Ёзилган ёки чизилган нарсани ўчириш учун ишлатиладиган махсус резина бўлаги. *Сиёҳ ўчирадиган резинка.*

2 Тортганда чўзиладиган резинали шнур, ип ва ш. к.

3 *с. т.* Резина. *Унинг оёғида таги резинка қора туфли.* П. Қодиров, Уч илдиз.

◆ **Резинка қилмоқ** (*ёки* **қилиб чўзмоқ**) 1) бирор ишни вақтида бажармай чўзиб юрмоқ, пайсалга солмоқ.— *Бу монтажчилари тушмагур газ плитаси ўрнатишни роса резинка қилиб чўзишса бўладими,— деди Афзал ака.* А. Шайхов, Ушовидан тушови қиммат; 2) гапни чўзмоқ. *Мунча резинка қилиб чўзмасанг!.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

РЕЗОЛЮ́ЦИЯ [*р<лат*] 1 Кенгаш, мажлис, съезд ва ш. к.да муҳокама бўлган масала юзасидан қабул қилинган қарор. *Мажлис резолюцияси.*

2 Ариза, справка, йўлланма ва ш. к. ҳужжатларга раҳбар ходим томонидан ёзилган ёзма буйруқ ёки кўрсатма. *Аризага резолюция қўймоқ.*

РЕЗОНА́НС [*р<фр*] 1 *физ.* Маълум шароитда жисмнинг мажбурий тебранишлари амплитудасининг кескин ошиб кетиши.

2 Бинонинг товушни кучайтириш қобилияти. *Залнинг резонанси яхши.*

3 *кўчма* Акс садо. *Унинг нутқи катта ижтимоий резонанс уйғотди.*

РЕЗОНА́ТОР [*р<лат*] 1 *тех.* Резонанс ҳодисаси содир бўладиган тебраниш системаси.

2 *физ.* Товушни кучайтирадиган асбоб.

РЕЗЬБА́ *тех.* Болт, гайка ва ш. к.нинг бурама кертиги. *Метрик резьба. Болт резьбаси.*

РЕЗЬБАЛИ Резьбаси бор, резьба кесилган. *Ўн резьбали болт.*

РЕЙД [*р<инг*л] 1 Давлат ёки жамоат ташкилотлари ёки матбуот органлари топшириғига мувофиқ тўсатдан ўтказиладиган текшириш. *«Қизил Ўзбекистон» газетасининг рейд бригадаси. Рейд ўтказмоқ.*

2 *ҳарб.* Душманнинг базаларига, штаб ва бошқа объектларига қарши жанговар иш олиб бориш мақсадида аскарлар, кўпинча отлиқлар ёки партизан отрядларининг душман орқасига ўтиши.

РЕ́ЙКА [*р*] 1 Юпқа, энсиз узун тахта. *Рейкалардан қилинган девор.*

2 *махс.* Даражаларга бўлинган ва ернинг, сувнинг паст-баландлигини аниқлашда қўлланиладиган ёғоч.

РЕ́ЙС [*р<нем*] Кема, самолёт, машина каби транспорт воситаларининг маълум маршрут бўйича қатнов йўли. *Қурилиш ва техника материаллари ташиб турган автомашиналар ҳар сменада ўн беш-ўн олти рейс қилади.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

РЕКВИЗИ́ЦИЯ [*р<лат*] Хусусий кишилар ёки жамоат ташкилотларининг мулкини доимий ёки вақтинча давлат ихтиёрига олиш.

РЕКЛА́МА [*р<лат*] 1 Турли йўллар билан кенг суратда эълон қилиш, билдириш, ҳамманинг диққатини тортиш. *Савдо рекламаси. Сиёсий реклама. Газетанинг реклама ва эълонлар бўлими. Реклама қилмоқ.*

2 Шу мақсадда чиқарилган эълон, плакат ва ш. к. *Реклама осмоқ.*

РЕКОГНОСЦИРО́ВКА [*р<лат*] 1 *ҳарб.* Душман ҳақида маълумот олиш учун шахсан командир томонидан қилинадиган разведка.

2 *геод.* Ернинг планини олишдан олдин жойни текшириб чиқиш.

РЕКОМЕНДА́ЦИЯ [*р<лат*] 1 Бирор ташкилотга ёки янги жойга ишга киришда бериладиган ёзма ёки оғзаки тавсия.

2 *айн.* **тавсиянома.** *Рекомендация бермоқ.*

РЕКОНСТРУ́КЦИЯ [*р<лат*] 1 Мавжуд нарсани яхшилаш, такомиллаштириш мақсадида уни қайта қуриш, тубдан ўзгартириш, бутунлай янгича ташкил қилиш, қайтадан ускуналаш. *Реконструкция даври.* ▬ *Сув танқислигига барҳам бериш ниятида Катта Фарғона канали реконструкция қилинди.* С. Абдуқаҳҳор, Инсоннинг қўли гул.

2 Қадимги иншоот, санъат асари ва ш. к.ни уларнинг ҳозиргача сақланиб келган айрим бўлакларига, тавсифларига ёки тасвирларига асосланиб қайта тиклаш ва шундай тикланган нусханинг ўзи.

РЕКОНСТРУКЦИЯЛАМОҚ Реконструкция қилмоқ. *Ҳайкални реконструкцияламоқ.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

РЕКОНСТРУКЦИЯЛАНМОҚ **реконструкцияламоқ** *фл. мажж. н.*

РЕКО́РД [*р*<*инг*л] Хўжаликнинг бирор соҳасида ишлаб чиқариш планини ёки айрим топшириқни бажаришда, бирор мусобақада (мас., спорт ўйинида) эришилган энг катта муваффақият, энг яхши натижа, энг юқори кўрсаткич. *Жаҳон рекорди. Янги спорт рекорди қўймоқ.* || *Ўзбек пахтакорлари пахтадан рекорд ҳосил олмоқдалар.*

РЕКО́РДЛИ Рекорд бўладиган, энг катта, энг юқори. *Рекордли унум.*

РЕКО́РДЧИ Рекорд кўрсаткичга эришган киши. *Жаҳон рекордчиси. Рекордчи пиллачилар.*

РЕ́КТОР [*р*<*лат*] Университет ва олий ўқув юртларининг маъмурий раҳбари.

РЕКТОРА́Т [*р*] Ректор раҳбарлик қиладиган административ орган. *Тош-ДУ қирқ ёшга тўлган шонли тарихий кунда унинг ректоратини, профессорларини, студентлар коллективини чин кўнгилдан қизғин қутлайман.* М. Авезов, Чин кўнгилдан қутлайман.| Шу орган жойлашган бино.

РЕЛЕ́ [*р*<*фр*] *тех.* Маълум ҳодисаларга сезгирлик кўрсатиб, электр токини улайдиган ёки узадиган автоматик асбоб.

РЕЛЬЕ́Ф [*р*<*фр*] **1** Ер сиртидаги турли нотекисликлар — баландлик, пастлик, тоғ ва ш. к. йиғиндиси. *Тоғли рельеф. Ўзбекистон рельефининг тузилиши хилма-хилдир.*

2 *спт* Бўртма нақш.

РЕЛЬС [*р*<*инг*л] Трамвай, поезд ва ш. к.нинг юриши учун ўрнатилган параллел пўлат из ва шундай из учун ишлатиладиган шаклдор пўлат. *Трамвай рельслари.*

РЕЛЬСЛИ Рельси бўлган, рельс ўрнатилган; рельсларда юрадиган. *Рельсли йўл. Рельсли транспорт.*

РЕЛЬССИЗ Рельси бўлмаган, рельси йўқ. *Рельссиз транспорт.*

РЕЛЯТИВИ́ЗМ [*р*<*лат*] Билиш назариясида барча билимларни нисбий, шартли билимлардир деб ҳисоблаб, объектив борлиқни билиш мумкинлигини инкор этадиган идеалистик философик таълимот. *..релятивизмни билиш назариясига асос қилиб олиш — ўзингни муқаррар суратда ё абсолют скептицизмга, агностицизмга ва софистикага, ёки субъективизмга маҳкум қилиш демакдир.* В. И. Ленин, Материализм ва эмпириокритицизм.

РЕЛЯТИВИ́СТ [*р*] Релятивизм тарафдори.

РЕЛЯТИВИСТИ́К [*р* релятивистский] Релятивизмга оид. *Релятивистик қарашлар.*

РЕМИЛИТАРИЗА́ЦИЯ [*р*] *сиёс.* Қайтадан қуроллантириш, милитаризация йўлига қайтариш, қуролсизлантирилган томоннинг, мамлакатнинг армиясини, флотини, ҳарбий саноат ва истеҳкомларини қайтадан тиклаш. *Ремилитаризация қилмоқ.*

РЕМО́НТ [*р*<*фр*] Бузилган, ишдан чиққан, синган ва ш. к. нарсаларни тузатиш, тиклаш. *Капитал ремонт. Профилактик ремонт. Ремонт қилмоқ. Ремонтдан чиқармоқ.* ■ *Бўрондан лат еган томлар, тахта деворлар ремонт қилинди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

РЕМОНТХО́НА [*р*+*ф-т*] Ремонт ишлари олиб бориладиган ишхона, ремонт устахонаси.

РЕМО́НТЧИ Ремонт қилувчи уста, ишчи.

РЕНЕГА́Т [*р*<*лат*] Ўз маслагидан қайтиб, душманларнинг лагерига ўтиб кетган одам; муртад, хоин. *Барча революцион партияларда, барча мамлакатларда ҳам ренегатлар бўлади ва улар ўртасида дабдабали гап устали ҳам доим топилади.* В. И. Ленин, Рус террорчисининг карьераси.

РЕНЕГА́ТЛИК **ренегат** *с. белги оти. Албатта, ликвидаторлик ғоявий жиҳатдан ренегатлик билан, программа ва тактикадан воз кечиш билан, оппортунизм билан боғлиқдир.* В. И. Ленин, Жанжалли масалалар.

РЕ́НТА [*р*<*нем*] **1** *эк.* Капитал, мулк ёки ердан уларнинг эгаларига ҳеч қандай меҳнатсиз келадиган даромад. *Дифференциал рента. Абсолют рента. Ер рентаси.*

2 *фин.* Капиталистик жамиятда: эгаларига доимий даромад келтириб турадиган муддатсиз давлат заёми.

РЕНТАБЕ́Л [*р* рентабельный] Хўжалик жиҳатдан мақсадга мувофиқ, ўз харажатини ўзи қоплайдиган ва фойда келтирадиган. *Қишлоқ хўжалигининг рентабел тармоқлари. Рентабел корхона.* || *Республикамизнинг ҳамма совхозлари рентабел ишлайдиган корхонага айланди.*

РЕНТАБЕЛЛИК **рентабел** *с. белги оти. Корхоналарнинг рентабеллиги.*

РЕНТАБЕЛСИЗ Иқтисодий жиҳатдан фойдасиз, харажатини қопламайдиган, фойда келтирмайдиган. *Рентабелсиз корхона.*

РЕНТАБЕЛСИЗЛИК **рентабелсиз** *с. белги оти.*

РЕНТГЕ́Н [*р*<*нем*] **1** Тиниқмас материалдан ўтиш хусусиятига эга бўлган, қисқа электромагнитик тўлқинидан иборат кўзга кўринмас нурлар; рентген нурлари.| Шундай нурлар билан кўриш, текшириш.

2 Шундай нурлар билан текшириш аппарати. *Касални рентгенга солиб текшириш.*

3 *физ.* Рентген нурлари ва гамма-нурларнинг ўлчов бирлиги.

РЕНТГЕНОГРА́ММА [*р*] Рентген нурлари ёрдами билан олинган фото тасвир.

РЕНТГЕНОГРАФИ́К [*р* рентгенографический] Рентгенографияга оид; рентгенография усулига асосланган, шу усулда бажарилган. *Рентгенографик анализ.*

РЕНТГЕНОГРА́ФИЯ [*р*] Рентген нурлари ёрдамида тиниқмас нарсаларнинг ички тузилишини расмга, суратга олиш.

РЕНТГЕНО́ЛОГ [*р*] Рентгенология ва рентгенотерапия мутахассиси. *Рентгенолог врач.*

РЕНТГЕНОЛО́ГИЯ [*р*] Рентген нурлари ва улардан фойдаланиш йўлларини ўрганадиган фан бўлими.

РЕНТГЕНОСКОПИ́К [*р* рентгеноскопический] Рентгеноскопияга оид. *Рентгеноскопик текшириш.*

РЕНТГЕНОСКОПИ́Я Тиниқмас нарсаларнинг ички тузилишини текшириш, буюмларнинг ички нуқсонини аниқлаш, касалликларни топиш мақсадларида рентген нурлари ёрдамида махсус экранга уларнинг тасвирини тушириб текшириш.

РЕНТГЕНОТЕРАПИ́Я [*р*] Рентген нурлари билан даволаш.

РЕОСТА́Т [*р*<*грек*] *физ.* Ток кучини ёки кучланишни ўзгартирувчи аппарат. *Лампали реостат. Реостат токи.*

РЕПАРА́ЦИЯ [*р*<*лат*] *сиёс.* Урушда кўрилган зарарларни тўла ёки қисман қоплаш учун енгилган ва айбдор мамлакат томонидан олиб мамлакатга тўланадиган товон. *Репарация тўловлари. Репарация тўламоқ.*

РЕПАТРИА́ЦИЯ [*р*<*лат*] *сиёс.* Ҳарбий ёки граждан асирлар ва қочқинларни ўз ватанига қайтариш.| Тегишли мамлакатларнинг ўзаро келишуви асосида эмигрантларни граждан ҳуқуқларини ҳам тиклаб, ўз юртига қайтариш. *Репатриация қилмоқ.*

РЕПЕРТУА́Р [*р*<*фр*] **1** Бирор театр ва ш. к. томонидан қўйилиши, кўрсатилиши мўлжалланган ёки қўйилаётган пьеса ва ш. к. мажмуи. *Театр репертуари. Халқ ансамбли репертуари.*

2 Бирор артист бажарадиган роллар, асарлар мажмуи. *Ёш ижрочи репертуари.*

РЕПЕТИ́ЦИЯ [*р*<*лат*] Бирор асарни саҳнага қўйиш ёки ижро этиш олдидан қилинадиган тайёргарлик. *Репетиция қилмоқ.* ■ *Яхши келдингиз, Ефим Данилович .. репетиция!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Бадиий ҳаваскорларнинг сўнгги репетицияси бормоқда.* А. Алиев, Диққат, репетиция боряпти.

РЕПОРТА́Ж [*р*] Матбуот, радио, телевидениеда: содир бўлаётган воқеа-ҳодисалардан олиб бериладиган маҳаллий мавзулардаги хабар, мақола. *Газета илғор теримчилар ҳақида репортажлар босиб бормоқда. Футбол матчи ҳақида репортаж.* эшт

РЕПОРТЁР [*р*<*инг*л] Кундалик матбуот, радио ёки телевидение учун репортаж ёзувчи ёки репортаж берувчи мухбир. *Газета репортёри.*

РЕПОРТЁРЛИК **репортёр** *с. касб оти. Репортёрлик вазифаси. Репортёрлик қилмоқ.*

РЕПРЕССИВ [*р* репрессивный] Репрессиядан иборат бўлган, жазо тариқасида қўлланадиган. *Репрессив чоралар.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

РЕПРЕ́ССИЯ [*р<лат*] Давлат органлари томонидан амалга ошириладиган қамоқ, сургун каби жазо чоралари. *Репрессия чоралари. Репрессия қилмоқ.*

РЕПРОДУ́КТОР [*р<лат*] Радио эшиттиришни кучайтирувчи аппарат; радиокарнай. *Маҳкам .. икки дераза оралиғига осилган кичкина репродукторни буради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *У [Шербек] кўчага чиққанида узоқдан репродукторнинг товуши эшитилар эди. «Клубда пластинка қўйишяпти»,— деди ўзига-ўзи.* С. Анорбоев, Оқсой.

РЕПРОДУ́КЦИЯ [*р<лат*] **1** Фотография, клише ва ш. к.дан полиграфия ёки фотография йўли билан нусха олиш. *Репродукция қилмоқ.*

2 Шундай нусханинг ўзи. *Репродукциялар альбоми.*

РЕПС [*р<фр*] Пишиқ чивиқ газлама.

РЕСПИРА́ТОР [*р<лат*] Нафас олиш, кўриш ва эшитиш аъзоларини заҳарли газлардан ва чангдан сақлайдиган асбоб.

РЕСПУ́БЛИКА [*р<лат*] Ҳокимиятнинг олий органлари маълум муддатга сайланадиган давлат тузуми ва шундай давлатнинг ўзи. **Совет Социалистик республикаси** бутун ҳокимият меҳнаткашларнинг қўлида бўлган, ҳокимият негизини халқ депутатларининг советлари ташкил қилган давлатнинг бошқариш формаси. *Ўзбекистон Совет Социалистик республикаси. Республика комсомол активи.* **Халқ-демократик республикаси** негизини халқ советлари ва халқ мажлислари ташкил этган давлат. **Буржуа-демократик республикаси** ҳақиқий ҳокимият буржуазия қўлида бўлган давлат тузуми.

РЕСПУ́БЛИКАЧИ **1** Республика тарафдори, республика тузумини ёқловчи.

2 Баъзи буржуа мамлакатларида, мас., АҚШда: республикачилар партиясининг аъзоси.

РЕССО́РА [*р<фр*] Экипаж, автомобиль, вагон ва ш. к.нинг ғилдираклари ўқи билан кузови оралиғига ўрнатилган ва амортизация вазифасини ўтайдиган эгилувчан қисм. *Автомобиль рессораси. Рессора болти.*

РЕСТАВРА́ТОР [*р*] **1** Эскирган ёки бузилган бадиий асарларни, архитектура ёдгорликларини тикловчи, асл ҳолига келтирувчи мутахассис.

2 *сиёс.* Реставрация (қ. **реставрация** 2) тарафдори, революция йўли билан ағдариб ташланган тузумни тиклаш учун курашувчи.

РЕСТАВРА́ЦИЯ [*р<лат*] **1** Даврларнинг ўтиши билан эскирган ва бузилган санъат асари ёки архитектура ёдгорликларини дастлабки ҳолатига келтириш, тиклаш ва тикланган асарларнинг ўзи. *Реставрация қилмоқ.*

2 *сиёс.* Революция йўли билан ағдариб ташланган эски тузумни тиклаш. *Реставрациядан амин бўлиш учун бирдан-бир гарантия — Ғарбда социалистик ўзгариш бўлишидир.* В. И. Ленин, РСДРПнинг бирлаштирувчи съезди.

РЕСТОРА́Н [*р<фр*] Овқат, ичимлик ва ичкиликлар сотиладиган ошхона тури ва унинг биноси.

РЕСТОРА́НЧИ *эск.* Ресторан хўжайини ёки ходими.

РЕСУ́РС [*р<фр*] Зарурият туғилганда фойдаланиш учун мавжуд бўлган имконият, бойлик. *Ички ресурслар. Хомашё ресурслари. Ўзбекистоннинг табиий ресурслари.*

РЕТРАНСЛЯ́ЦИЯ [*р<лат*] Марказий радио ёки телевизион станция эшиттиришларининг маҳаллий станциялар томонидан олиб эшиттирилиши ва шундай эшиттиришларнинг ўзи. *Москва эшиттиришларини ретрансляция қилмоқ.* ▪ *Узоқ масофаларда алоқа боғлашнинг халқаро системаларини вужудга келтирмоқ учун Ернинг сунъий йўлдошларидан ретрансляция станциялари сифатида фойдаланилади.* «Фан ва турмуш», 1962, № 6.

РЕТУШЛАМОҚ Ретушь йўли билан негатив ёки суратнинг кам-кўстини тўғриламоқ, тузатмоқ.

РЕТУШЛАНМОҚ **ретушламоқ** *фл. мажҳ. н.*

РЕТУ́ШЧИ Ретушь қилувчи, ретушловчи киши.

РЕ́ТУШЬ [*р<фр*] Негатив ёки суратнинг кам-кўстини тушь ва ш. к. билан тўғрилаш, тузатиш. *Ретушь қилмоқ.*

РЕФЕРА́Т [*р<лат*] **1** Бирор асар, илмий иш ва ш. к.нинг қисқача оғзаки ёки ёзма мазмуни.

2 Ўқилган асар, китоб ва ш. к. ҳақидаги қисқача доклад.

РЕФЕРЕ́НДУМ [*р<лат*] Давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим масалалар юзасидан умумхалқ фикрини олиш, шундай масалаларни ялпи овозга қўйиш. *Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми .. сўроқ йўли билан умумхалқ фикрини олади (референдум ўтказади).* «ЎзССР Конституцияси».

РЕФЕРЕ́НТ [*р<лат*] **1** Ўз рефератини ўқиб бераётган киши.

2 Маълум масалалар бўйича маслаҳат берувчи, тегишли маълумотлар тўпловчи лавозимли киши; консультант.

РЕФЛЕ́КС [*р<лат*] Организмнинг ташқи таъсирга жавобан олий нерв системаси иштирокида кўрсатадиган реакцияси. *Рефлекс марказлари.* ▪ *Чайнашнинг аҳамияти шуки, ошқозон ширасини рефлекс орқали чиқа бошлайди.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

РЕФЛЕКТИВ [*р* рефлективный] Рефлекс орқасида рўй берадиган, беихтиёр. *Рефлектив ҳаракат.*

РЕФЛЕ́КТОР [*р<лат*] **1** Ёруғлик манбаидан келаётган нурларни қайтарадиган ботинқи юза, ёруғликни акслантирувчи асбоб.

2 Электр лампа ва акслантирувчидан иборат иситиш асбоби.

3 Ботинқи кўзгу воситасида осмон жисмларининг тасвирини ҳосил қиладиган телескоп.

РЕФЛЕКТО́РЛИ Рефлекторга эга бўлган, рефлектор ўрнатилган. *Рефлекторли лампа.*

РЕФО́РМА [*р<фр<лат*] Қайтадан қуриш, ислоҳ қилиш, ислоҳот. | *сиёс.* Ҳукмрон синфларнинг ўз ҳукмронлигини сақлаб қолиш мақсадида ўтказадиган ва мавжуд давлат тузумини ўзгартирмайдиган ислоҳлари. *Реформа тушунчаси, шубҳасизки, революция тушунчасига қарама-қаршидир.* В. И. Ленин, Юбилей тўғрисида. *Покистон давлати олдида ғоят катта-катта тадбирлар ва реформалар турибди.* Ойбек, Нур қидириб.

РЕФОРМА́ТОР [*р<лат*] Реформа қилувчи, ислоҳ қилувчи, ислоҳотчи.

РЕФОРМА́ЦИЯ [*р<лат*] *тар.* 16 асрда Ғарбий Европада феодализмга қарши олиб борилган ва папа ҳокимияти ва католик черковига қарши диний кураш тусини олган социал-сиёсий ҳаракат. *Реформация даври.*

РЕФОРМИ́ЗМ [*р*] Ишчилар ҳаракатидаги революцион марксизмга, ишчилар синфининг туб манфаатларига душман бўлган оппортунистик оқим (бу оқим революцион синфий ва сиёсий курашни инкор этиб буржуазия билан келишиш асосида, капиталистик тузумни ўзгартирмай майда-чуйда реформалар билан кифояланиш сиёсатини юргизади).

РЕФОРМИ́СТ [*р*] Реформизм тарафдори. *Реформистлар партияси.* ▪ *Экономистлар ҳам пролетариатнинг туб манфаатларига хиёнат қилган реформистлар эдилар.* «КПСС тарихи».

РЕФОРМИ́СТИК [*р* реформистский] Реформистга ва реформизмга оид, реформизмга асосланган, реформизм руҳи билан суғорилган. *Реформистик программа.* ▪ *Реформистик ўзгариш ҳукмрон синфнинг ҳокимияти асосларини қўпориб ташламайдиган ўзгариш бўлиб, ҳукмрон синфнинг ҳукмронлиги сақланган ҳолда, унинг ён беришидангина иборатдир.* В. И. Ленин, Миллий сиёсат ва пролетар интернационализми масалалари.

РЕФРА́КТОР [*р<лат*] *астр.* Линзалар воситасида осмон жисмларининг тасвирини ҳосил қиладиган телескоп.

РЕФРА́КЦИЯ [*р<лат*] **1** *физ.* Ёруғлик нурларининг бир муҳитдан иккинчи муҳитга ўтишида синиши, шунингдек товуш тўлқинлари йўналишининг турли муҳитда ўзгариши.

2 *астр.* Ер атмосферасидан ўтиб келадиган нурларнинг синиши натижасида осмон жисмларининг ўрнидан силжиганга ўхшаб кўриниши.

РЕФРИЖЕРА́ТОР [*р<фр<лат*] **1** Холодильникларнинг суюқликни буғлатиб, паст температура ҳосил қиладиган қисми, буғлаткичи.

2 Гўшт, сут каби тез бузиладиган маҳсулотларни ташиш учун махсус

www.ziyouz.com kutubxonasi

холодильниклар билан жиҳозланган кема, вагон ёки автомобиль.

РЕЦЕНЗЕ́НТ [*р*] Рецензия ёзувчи, рецензия автори; тақризчи.

РЕЦЕ́НЗИЯ [*р*<*лат*] Бадиий ёки илмий асарларга, спектаклларга, кинофильмларга ва ш. к.га танқидий нуқтаи назардан қараб берилган ёзма баҳо; тақриз. *Ижобий рецензия. Рецензия ёзмоқ.* ■ *— Рецензия деган ана шунақа тиш-тирноқли, тишлаб оладиган бўлса,— деди муҳаррир.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

РЕЦЕ́ПТ [*р*<*лат*] **1** Беморга врач ёзиб берган, дозалари ва қабул вақтлари кўрсатилган дори қоғози. *Рецепт билан дори олмоқ. Рецепт ёзиб бермоқ.* ■ *Одамлардан рецептларни қабул қилиб олиб, дафтарга қайд этиш, тайёр дориларни эгаларига бериш, дориларни қандай тайёрлаш — бари кишидан қунт талаб қилади.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 Бирор нарсани тайёрлаш учун кетадиган нарсалар, мас., масаллиқ, доривор ва ш. к. *Пиво рецепти.*

3 *кўчма с. т.* Тайёр йўл-йўриқ, қолип, андаза.

РЕЦИДИ́В [*р*<*лат*] **1** Бирор нарсанинг, ҳодисанинг такрорланиши, такрор юз бериши.

2 *мед.* Касалликнинг қайталаниши, узлукиб қолиши.

3 *юр.* Бирор жиноят учун жазоланган кишининг яна шундай ёки бошқачароқ жиноят қилиши; такрорланган жиноят.

РЕЦИДИВИ́СТ [*р*<*лат*] Такрор жиноят қилган киши.

РЕЧИТАТИ́В [*р*<*итал*] Баъзи вокал музика асарларининг, асосан операнинг куй билан айтиладиган ёки бадиий оҳангда ўқиладиган сўзлари.

РЕША *эск. кт.* Илдиз, томир. *Бориб анга кесди яғоч решасин, Қўйди ўшал ерда унутиб тешасин.* Гулханий.

РИА́Л Эронда ва Яманда пул бирлиги.

РИБО [*а*] *эск. кт.* **1** Ғайриқонуний фойда, ўлжа.

2 Қарзга берилган пулдан олинадиган фойда; процент, суд.

РИБОХЎ́Р [*а*+*ф-т*] *эск. кт.* Фойдахўр, судхўр.

РИВО́Ж [*а*] **1** Бир ҳолатдан иккинчи, юқори ҳолатга ўтиш, ўсиш, юксалиш; тараққиёт, равнақ. *Фан ва техника ривожи. Ноҳақ ишга ривож йўқ.* Мақол. ■ [*Сафаров*] *хўжайин бўлгандан кейин киши ўз хўжалигининг кам-кўсти, унинг ривожи тўғрисида ўйлайди, жон куйдиради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

2 Ўсиб-униш, улғайиш, авж. *Пахтанинг ривожи яхши.*

3 Муваффақият; равнақ. *Орадан беш-олти ой ўтгач: «Фармонқул ака, сизнинг ҳам ривожингиз паст, ўрнингизга мана шу ўртоқни сайламоқчимиз, деб қолишади, нима дердим, хўп дейман-да».* С. Маҳкамов, Шогирд. **Ривож олмоқ** (*ёки топмоқ*) *ёки* **ривожга минмоқ** 1) равнақ топмоқ, юксалмоқ, ўсмоқ, тараққий этмоқ. *Совет даврида ўзбек маданияти зўр ривож топди.* ■ *Ҳа майли, ишқилиб ишларинг ривожига миниб, станцияларинг битсин.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар; 2) кучаймоқ, зўраймоқ, авж олмоқ. *Боғиафзал қишлоқларида қадимги замонларда бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* Айний, Эсдаликлар; 3) ўсиб унмоқ, улғаймоқ. *Ғўзалар яхши ривож олмоқда;* 4) муваффақият қозонмоқ. *Асриян ишга қанчалик диққат бермасин ривож топмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

РИВОЖЛАНМОҚ **1** Равнақ топмоқ, тараққий этмоқ, ўсмоқ; юксалмоқ, гуллаб-яшнамоқ. *Ўзбекистонда пахтачилик тез ривожланиб бормоқда. СССРда космонавтика фани ривожланаётир. Иш яхши ривожланмоқда.*

2 Ўсиб-унмоқ, улғаймоқ, авж олмоқ. *Экинлар яхши ривожланмоқда.*

РИВОЖЛАНТИРИЛМОҚ **ривожлантирмоқ** *фл. мажҳ. н.* Тошкент қайта қурилмоқда ва ривожлантирилмоқда.

РИВОЖЛАНТИРМОҚ **ривожланмоқ** *фл. орт. н.* Қишлоқ хўжалигини ривожлантирмоқ. ■ *Азимджон дадасининг таънасига қарамай, ўз фикрини ривожлантирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

РИВОЧ [*ф-т*] Йирик баргли, илдизи йўғон ўтсимон кўп йиллик ўсимлик (банди нордон, ейишли, илдизидан дори сифатида фойдаланилади). *Меҳмон жойи — тўр, жавзо келмай, ривоч сўр.* Мақол. ■ *Қир этакларида ўсган ривочни топиб чайнаб кўрдим. Бу ўт менга сув ўрнини босандай бўлди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

РИВОЯ [*а*] Адабий асарда воқеаларни изчиллик билан сўзлаб бериш, баён этиш; баён.

РИВОЯТ [*а*] **1** Авлоддан авлодга ўтиб келаётган оғзаки ҳикоя; нақл, афсона. *Мавлоно Лутфий каби кекса шоир ҳали гўдак Навоийнинг ўз тилидаги бир байти учун ўзининг .. жамики ғазалларидан воз кечишига тайёр эканини билдирган экан. Бу ривоятга не дейсиз?* Ойбек, Навоий. *Баъзи ривоятларга қараганда .. фаришталар, жаннатдаги кавсар сувидан қумғонларимизга қуйиб кетар эмиш!* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. | Умуман оғиздаги гап, ҳикоя. *Бир ривоятга қараганда, у бетоб эмиш ва шу сабабдан шаҳарнинг Кўкча маҳалласидаги «кулбайи-вайронаси»да тоат-ибодатга муккасидан кетган эмиш.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *дин.* Бирор масала юзасидан шариат қонунлари асосида чиқарилган ҳукм, хулоса. [*Гофир қозига:*] *Бу қандай зулм, .. севган хотинимни золим бой тортиб олмоқчи бўлса-ю, менга ёрдам бериш ўрнига бойнинг ёнини оласиз! Ривоятлар топасиз! Фатволар ясайсиз! .. Шуми камбағалга шафқат!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Уламолар Ёдгор ва унга эргашиб келган хотинни тошбўрон қилиш тўғрисида ривоят ёзиб эшон Султонга бердилар.* Айний, Дохунда.

РИВОЯТЧИ Ривоят тўқувчи, ривоят айтувчи; ровий.

РИДО [*а*] Шайхлар елкасига ёпинадиган чойшабсимон ёпинчиқ, либос. | Дарвишларнинг устки кийими. *Баъзи бурчакларда қора ридо кийган роҳиблар китоб варақлар, у ер-бу ерда олимлар қўл ёзмаларга қабариқ, шишалар орқали тикилиб ўтирарди.* Ҳ. Ғулом, Куба ҳақида ҳикоялар. *Уфқни ўз гавдаси билан тўсган паст-баланд тоғлар қоп-қорайиб ридо кийгандек силлиқ кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

РИЁ́ЛЬ [*р*] Кампучияда пул бирлиги.

РИЁ [*а*] Мунофиқона хатти-ҳаракат; иккиюзламачилик. *Эй, қалбига риё бегона, Табиатнинг бокира қизи.* Зулфия. *Анвар самимий ва риё аралаш табриклардан анча ўнғайсизланган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Аҳли риё** *ёки* **риё аҳли** мунофиқлар, риёкорлар. *Самимий ошиноман деб, ҳамиша айбинг истовчи, Тил дилга мувофиқ бўлмаган аҳли риёдан кеч!* Ҳабибий. **Риё қилмоқ** 1) иккиюзламачилик, мунофиқлик қилмоқ; 2) риёкорлик билан эзгу ишни ўўққа чиқармоқ.

РИЁЗА́Т [*а*] **1** Қийинчилик, машаққат, заҳмат. [*Домла Фотимага:*] *Йўқ, йўқ, пошшахон! Камина неча йиллар мадрасаларда риёзат чекиб, мана шундай ойим-пошшахонларга даркор бўлар эканмиз-ми, деб ўқиганмиз-да?* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

2 *дин.* Дунёвий ишлардан ўзини, нафсини тийиб қийналиш, ўзини қийнаш.

РИЁЗИЁ́Т [*а*] *эск. айн.* **математика.** *Дилшоднинг онаси адабиёт ва риёзиёт мударриси машҳур Самандар домланинг қизи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

РИЁЗИЙ [*а*] *эск. айн.* **математик.**

РИЁ́КОР [*а*+*ф-т*] Мунофиқона иш қилувчи, мунофиқларча иш тутувчи одам; иккиюзламачи. [*Обидахон:*] *Эй, сен риёкор, маккор! Бир тўйни азага айлантириб, мағрур эдинг. Мана бу тўй, абадий.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. || — *Шу бугуноҳ орани очди қиламан, риёкор хотин,— деди Камолиддин Нурига.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор.

РИЁ́КОРЛИК **1** **риёкор** *с. белги оти. Риёкорлик қилмоқ.*

2 Мунофиқона хатти-ҳаракат, иккиюзламалик. *Уларнинг авом халқ орасидаги художўйликлари ҳам риёкорликдан бошқа нарса эмаслигига гумонним қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

РИЁ́КОРОНА [*а*+*ф-т*] *рвш* Риёкорлик билан, иккиюзламачилик билан; мунофиқона. *Риёкорона иш тутмоқ.* || *Риёкорона хатти-ҳаракат.*

РИЗО [*а*] **1** Розилик жавоби, розилик. *Ризо қилмоқ. Ризо бўлмоқ. Сукут — аломати ризо.* Мақол. ■ *Олимхон ака-*

www.ziyouz.com kutubxonasi

нинг олдида сўз бердим. Ота ризоси — фотиҳа билан баравар. Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кесим вазифасида* Рози, рози бўлди, кўнди. *Онажон, сизнинг шодлигингиз йўлида ҳар бир оғирликларга бу бахти қора қизингиз ризодур, онажон!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РИЗОЛИҚ *айн.* **розилик.** *Ризолик бермоқ. Ризолигини олмоқ.* ▪ *Ғуломжон онасининг ризолигини юраги ўйнаб туриб эшитди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

РИЗҚ [*а*] 1 Ҳаёт учун зарур озуқ, озуқа, овқат. *Иши йўқнинг ризқи йўқ.* Мақол. *Қунт билан ўрган ҳунар, ҳунардан ризқинг унар.* Мақол. ▪ *Ота-онадан ажралган жабр-дийда Абу.. ризқ излаб, қишлоқма-қишлоқ, шаҳарма-шаҳар дайдиб кетди.* Мирмуҳсин, Она.

2 *кўчма* Бирор иш, ҳаракат ва ш. к. учун асос бўлган нарса; озуқа, озуқ. *Қудрат .. ялмоғиз қашшоқликнинг заҳарли томирлари ўз ризқини қаердан ва қандай олишини яхши билиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *дин.* Диний эътиқодларга кўра худо ҳар бир киши, жонивор учун атаган насиба. *Қарвон кўп, ризқи бўлак.* Мақол. ▪ *Нон-насибанг бизда бўлса, қоларсан, бўлмаса, қишлоғинггами, ё бошқа томонга жўнарсан. Ризқингни олло-таоло қаерга сочган, биз биламизми?* Ойбек, Қутлуғ қон. *Ўзингиз ҳам жуда тезлик қилгансиз, махсум, ахир чўмич ялаган билан ризқингиз камайиб қолармиди!* Ғайратий, Довдираш.

РИЗҚЛАНМОҚ 1 Ризқ, озуқа олмоқ, озуқланмоқ, овқатланмоқ. *Тупроқдаги бактериялар ҳаводаги азот билан ризқланиб азотли бирикмаларни ҳосил қилади.* ▪ *Тақсир, мен хон бераётган пулга қизиқмайман, у пул ўзимни ҳам тўйғизмайди. Мени ҳунарим қизиқтиради, ундан ризқланаман.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Бирор иш, ҳаракат ва ш. к. учун озуқ, озуқа олмоқ.

РИЗҚЛИ Озуқа, овқат моддасига бой бўлган; тўйимли. *Ризқли моддалар.*

РИЗҚ-РЎЗ [*а*+*ф-т*], **ризқи рўз** Кундалик ҳаёт учун зарур озуқ, овқат. *Отасиз қолганда унга [Валивойга] ризқ-рўз топиб берган, ювиб-тараган, кийинтирган, ғўдакликдан балоғат остонасигача етаклаб борган ана шу сеҳрли, заҳматкаш қўл эмасми!* Ҳ. Назир, Онаизор. *Ҳофиз ризқи рўз топиш мақсадида нонвойга шогирд тушади.* В. Абдуллаев, Щарқнинг улкан шоири.

РИҚША [*р*<*японча*] Осиёнинг айрим шарқий ва жанубий мамлакатларида икки гилдиракли қўл аравада одам ва юк ташувчи ҳаммол. [*Ҳиндистонда*] *рикшадан тортиб, ялтироқ енгил автомобилларгача — ҳаммаси бор.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

РИМ [*р* римский]: **рим рақами** қадимги римликлардан олинган I, II, III, IV, V каби рақамлар.

РИНГ [*р*<*инг*л] *спорт.* Бокс мусобақалари ўтказиладиган майдонча.

РИНД [*ф-т*] *эск. кт.* Шариат қоидаларига бўйсунмовчи; эркин фикр юритувчи; зийрак, ҳушёр. [*Абдувоҳобнинг*] *ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатиб турган Мирҳайдар унинг ўзига яраша ринд табиатли киши эканини пайқади.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

РИОЯ [*а*] 1 Ҳурмат ёки юз-хотирлик юзасидан қилинган муомала; ҳурмат, андиша. *Ўлим деган нарса кўз ўнгига келиб тўхтагандан кейин Отабекдек меҳмонлар риояси кўнглидан ювилур, сўзнинг тўғрисини айтишга мажбур бўлурлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Азимжон] мастликда ҳеч кимни риоя қилмаслигини мингбоши яхши билар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бўйсуниш, амал қилиш, сақлаш. *Қонунга риоя қилмоқ. Тартибга риоя қилмоқ.* ▪ *Аҳмаджон, командирнинг буйруғига қаттиқ риоя қилиб, жанг майдонини диққат билан кузатар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

РИОЯГАРЧИЛИҚ Бирор кимсага ёки бир-бирига риоя қилиш, риоя, андиша билан муомалада бўлиш; юз-хотирчилик, андишагарчилик.

РИОЯЛИ Риоя, андиша қиладиган, андишали. *Риояли одам.*

РИОЯСИЗ Риоя, андиша қилмайдиган, андишасиз, беандиша. *Риоясиз аёл.*

РИОЯСИЗЛИҚ 1 **риоясиз** *с. белги оти. Бу қадар риоясизлигингиз кишига қаттиқ таъсир қиладир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Риоясиз кишиларга хос хатти-ҳаракат; андишасизлик. *Риоясизлик қилмоқ.*

РИСОЛА [*а*] 1 *тар.* Бирор касбга, соҳага ва унинг тартиб-қоидаларига оид китобча, устав. *Темирчилар рисоласи. Кўнчилар рисоласи.* ▪ *Мискарлар, тунукасозлар кўп антиқа гапларни, ҳар қайсилари ўзларининг .. рисолаларини яхши биладилар.* Ойбек, Болалик.

2 Умуман китоб; трактат. [*Восифий:*] *Рост айтдингиз, шайх Беҳзул! Яхши ном китобнинг ҳусни турур. Китобхон рисоланинг номиға қараб сотиб олур, мазмунига қараб баҳо берур.* М. Осим, Зулмат ичра нур. *Бахтиёр ҳаётнинг рисоласига, Дебоча бўлолгай албатта фарзанд.* С. Абдулла.

3 *эск.* Брошюра, китобча.

◆ **Рисоладаги** рисолада кўрсатилганига жуда мос, оддий, расмана. [*Йўлчи:*] *Хўжайиннинг* ***самани яхши,*** *агар от танисанг,* ***рисоладаги саман*** *— шу.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РИТМ [*р*<*грек*] **Бирор ҳодиса** ёки иш-ҳаракат **элементларининг** маълум тартибда **ва маълум** вақт оралигида ўлчовли **равишда бир** текис такрорланиб **туриши ва** шундай **такрорийлигининг ўзи.** ***Музика ритми. Иш ритми. Юрак ҳаракатининг ритми.*** ▪ ***Усуллар рақсларнинг ритмларидир.*** Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бармоқ вазнида ритм мисрадаги бўғинларнинг сони, миқдорига, группаланиб такрорланишига боғлиқдир.* «Адабиёт хрестоматияси».

РИТМЛИ Маълум бир ритмга эга бўлган. *Ритмли музика.*

РИТОРИК [*р* риторический] Риторикага, нотиқлик санъатига оид; риторика қоидаларига асосланган. *Риторик нутқ. Риторик услуб.*

РИТОРИКА [*р*<*грек*] Нотиқлик назарияси.

РИХТАГАР [*ф-т*] Қуйма металл буюмлар тайёрловчи уста; қуймачи.

РИЦАРЬ [*р* рыцарь<*нем*] *тар.* Ўрта асрларда Ғарбий Европада: ғарбий-дворянлар табақасига мансуб феодал.

РИЧАГ [*р* рычаг] 1 *физ.* Бирор таянч нуқтаси атрофида айланадиган ва оз куч билан кўп кучни мувозанатга келтирадиган дастак; пишанг. *Юкни ричаг ёрдами билан кўтармоқ.*

2 Бошқариш учун хизмат қиладиган дастали пишанг. *Ғанижон ака отдан сакраб тушиб, плугларнинг ричагини туширди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

РИЧАГЛИ Ричакка эга бўлган, ричаг билан таъминланган. *Ричагли тарози.*

РИШВА(Т) [*а*] *эск.* Бирор ишни битириш учун манфаатдор киши томонидан амалдорга яширин ва ғайриқонуний равишда берилган пул ёки ашъё; пора. [*Қори:*] *Ҳукуматимиз даврида адлу адолат барқарор бўлди. Лекин афсус ва надоматлар бўлсинким, ришват, яъни пора отлиқ бало адолат қалъасига раҳна солмоқда.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

РИШВА(Т)ХЎР [*а*+*ф-т*] *эск. айн.* **порахўр.**

РИШТА [*ф-т*] 1 *эск.* Ип, каноп. *Пардалари риштаси эл жонидин.* Ойбек, Навоий.

2 Тери остида пайдо бўладиган, ип каби узун қурт. | *мед.* Шу қурт орқали тарқаладиган касаллик.

3 *кўчма* Икки нарса, кимса, ҳодиса ва ш. к.ни ўзаро узвий боғловчи восита; боғланиш. *Дўстлик риштаси.* ▪ *Қилча бўлса ҳам узилмас риштаи меҳру вафо, Гар ёмон бўлса, Ҳабибий, яхши бўл сен то абад.* Ҳабибий.

◆ **Кўнгил риштаси** *анат.* кўнгил ипи, юрак томири.

РОБИТА [*а*] *эск. кт.* Ўзаро муносабат, алоқа, боғланиш. *Гарчи* ***Алишер жаноблари билан фақирнинг орасида муносабат ва робита унчалик барпо бўлмаган эсада,.. у жанобнинг ҳаётларига доир баъзи жиҳатлардан хабардорман.*** **Ойбек,** Навоий.— *Лекин,— деди Қулмурод ўз сўзининг давомида,— сиёсий бўлим бу жиноят орасида бир робита топмоқчи бўлиб кўп ишлади.* Айний, Қуллар.

РОБОТ [*р*<*чех*] Мураккаб ҳаракатларни худди одамдек бажарадиган автомат; машина одам.

www.ziyouz.com kutubxonasi

РОВИЙ [*а*] *эск. кт. айн.* **ривоятчи.**

РОВОН Деразалар билан ўралган айвон, ойнабанд айвон. *Хўжабеков .. ровондан ўтиб, аллақачон соя тушган супага бориб ўтирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

РОВОЧ *диал.* Ривоч.

РОГА́ТКА [*р*] Кичик тош, кесак ва ш. к. отиш учун айри ёғочга резинка ўрнатиб ясалган асбоб. *Рогатка отмоқ.*

РОЗ [*ф-т*] *кт.* Махфий тутилган нарса; сир. | Дилдаги орзу, тилак, дард. *Унга [Гуломжонга] тасалли берғувчи, розига роз айтувчи бўлмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Рози дил** *ёки* **дил рози** дилдаги орзу, истак, дард. *Рози дил айтай десам хилват қилолмай доғман.* Муқимий.

РОЗЕ́ТКА [*р*] *тех.* Турли электр асбобларни электр тармоғига улаш учун уларнинг вилкаси суқиб қўйиладиган икки тешикли мослама.

РОЗИ [*а*] *(кўпинча кесим вазифасида)* 1 Мамнун, хурсанд, шод. *У турмушидан рози.* ▪ *Мирзакаримбой жиянининг ишга тайёрлигидан рози каби кулди-да, индамасдан ичкари кириб келди.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Раҳматилла унинг хуш қабул қилишидан, муомалаларидан кўп савлларига жавоб топди, дунёси равшан бўлди, лекин суҳбатидан унча рози бўлмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. [*Ҳожи:*] *Ўғил деган шундоқ бўлсин, отасини рози қилсин. Кўп хурсанд бўлдим.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Розилик берди, унади, кўнди. *Ота рози — худо рози.* Мақол. ▪ *Нисо буви .. нима бўлди-ю, уста Абдураҳмон киши қўйганда дарров рози бўла қолди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

РОЗИДИЛ (*тўғриси* **рози дил**) *қ.* **роз.**

РОЗИЛАШМОҚ Бир-бири билан рози-ризолик тилаб, видолашмоқ. — *Туғилиб ўсган жойлардан кетиш кўзимга ўлимдан ҳам ёмон кўринаётгани учунми, билмадим, ҳамма билан розилашгим келяпти,— деди Салтанат.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

РОЗИЛИК 1 Мамнунлик, хурсандлик. *Йўлчи унинг ҳар бир сўзида, овозида, кулгисида кувонч ҳам тақдирдан розилик сезди.* Ойбек, Қутлуғ қон. **Розилик тиламоқ** (*ёки* **сўрамоқ**) бир-биридан қилмишларини кечиришни сўраб видолашмоқ, розилашмоқ.

2 Унаганлик, кўнганлик ҳақидаги тасдиқ жавоби; унаганлик, кўнганлик, ризолик. *Ўз розилиги билан. Розилигини олмоқ.* ▪ *Оғайним эрта-ю кеч илтимос қилавергач, розилик бердим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

РОЗИ-РИЗОЛИК Ўлим ёки видолашиш олдидан бир-биридан розилик сўраш; розилашиш. *Эртасига қариндош-уруғлар билан рози-ризолик айтишиб,.. бутун оила йўлга тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бизларни йиғиб рози-ризолик тилаш даражасига етганларида, онам бечораниng қистови билан отамни «чилёсин» қилдирдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

РОЗИЧИЛИК *айн.* **розилик** 2.

РОЗМАРИ́Н [*р<грек*] Қишга сақланадиган ширин, хушбўй олманинг бир тури.

РОЙ(И) *с. т.* Раъй. **Ройи келди** раъйи келса, хушига ёқса жуда яхши; раъйи тез ўзгарадиган. *Ройи келди одам.* ▪ *Қўзибойни болалар аълочилиги учунгина эмас, ҳеч ким билан уришиб-талашмайдиган, ройи келди бўлгани учун ҳам ёқтирсалар керак.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

РОЙИКОРЧИ *салб.* Ҳар кимга ақл ўргатаверадиган, ақл ўргатишни, йўл-йўриқ кўрсатишни яхши кўрадиган; маслаҳатгўй. *Ройикорчи одам.*

РОЙИШ [*ф-т*] *с. т.* 1 *от* Майл, мойиллик, раъй. *Кечгача Элмуроднинг ройишига қарамай унга уч-тўрт телефон қоқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *сфт* Сўзга кирадиган; мўмин, мўминтой. *Ройиш бола.*

РОКИРО́ВКА [*р<ф-т*] Шаҳмат ўйинида: шоҳ билан рухнинг ўрнини алмаштиришдан иборат бир юриш. *Катта рокировка. Кичик рокировка. Рокировка қилмоқ.*

РОЛИК [*р<нем*] 1 Электр шнурини маҳкамлаш учун ишлатиладиган чинни ёки сопол ғалтак.

2 Машина, механизм, детал ва ш.к.нинг цилиндрик қисми. *Подшипник ролиги.*

РОЛИКЛИ Ролиги бўлган, ролик билан таъминланган. *Роликли подшипник.*

РОЛЬ [*р<фр*] 1 Саҳна асарида ёки кинофильмда актёр гавдалантирадиган образ. *Қиз ролини бажармоқ. Пьесада бош ролни ёш актёр ўйнади.* ▪ *Тўгарак қатнашчилари пьесани қўйишга қарор қилганларидан кейин, роллар тақсимланди. Обиджонга хизматкор роли топширилди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Аҳамият, хизмат, тутган ўрин; вазифа. *Тарихда шахснинг роли.* ▪ *Полиция шоҳидлари ролини фақат кадетлар думасигина ўйнади.* В. И. Ленин, Кадетлар думаси погромчилар ҳукуматига пул берди. *Эргашнинг назарида ҳозирги пайтда авангардликнинг роли ҳам, шакли ҳам ўзгарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳақиқатан ҳам Рафиқовда инқилобий самимият ёки пролетар соф кўнгиллиги катта роль ўйнайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

РОМ I [*ф-т*]: **ром қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) ўзига қаратмоқ, ўзига мойил қилмоқ, оғдирмоқ. *Садосиз, фақат сезиш мумкин бўлган бу куй аллақандай сеҳрли қудрат билан дилларни ром қиларди.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси; 2) ўзига, қўлга ўргатмоқ. *Мартен печининг ҳайбат билан ўт сочиб, вағиллаб ёниши ром қилинган ёлдор шерни эслатади.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар; 3) бўйсундирмоқ. *Сенинг режанг билан жўшқин сувларни, Оқиздик ром қилиб ҳаёт боғига.* Ғайратий. **Ром бўлмоқ** 1) мойил бўлмоқ, оғмоқ; 2) ўрганмоқ. *Буни [Ёдгорни] саркарданинг мирзахонасига олиб бор .. Сўнгра қайта бу ерга олиб кел. То ром бўлгунича бизнинг уйда хизмат қилиб юради.* Айний, Дохунда. *Ҳеч кишига бўлмағай чун ваҳши ром ўлсун бу от.* Муқимий; 3) бўйсунмоқ. *Агар қийинчиликдан қўрқилмаса-чи, инсонга ром бўлмаган нарса йўқ экан.* Ҳ. Назир, Васият. **Ром келмоқ** кўнглига ёқмоқ, мос келмоқ. *Менга нима ром келишини ўзим ҳам билмайман.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РОМ II [*а* рамл] Бировнинг ўтмиши ва келажаги ҳақида гўё «олдиндан айтиб бериш»; фол. *Ром очмоқ. Ром кўрмоқ. Ромчининг ромидан ўзингнинг хом хаёлинг яхши.* Мақол. ▪ *Намозхон йилдан-йилга камайиб мачит ўз-ўзидан ёпилиб қолгандан кейин махсум ўликлар «хизматига» ўтди ва баъзан битта-яримтага ром очиш билан тириклар «хизматини» ҳам қилиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

РОМ III [*р* рама] Ойна ўрнатилмаган дераза. *Икки кундан кейин араваларда тахта, эшик ва ром, тунука олиб келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Деҳқонлар ғиштларга, ёғочларга, эшикларга ва дераза ромларига қоқилади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

РОМ IV [*р<инг*] Шакарқамиш шираси ёки ачитмасидан тайёрланадиган кучли спиртли ичимлик.

РОМА́Н [*р<фр*] Ҳажми анча катта, мураккаб сюжетли, одатда проза йўли билан ёзиладиган асар. *Тарихий роман. Шеърий роман. Ойбекнинг «Навоий» романи.* ▪ — *Романлар бизда йўқ,— доно-доно гапирди Мустафо Содиқ,— жиддий ва ижтимоий аҳамияти зўр бўлган қиссалар ҳам йўқ.* Ойбек, Нур қидириб.

РОМА́НС [*р<фр*] *муз.* Бирор шеърга ёзилган кичик лирик ёки лирик-драматик вокал асар. *Глинка романслари.*

РОМАНТИ́ЗМ [*р<фр*] 1 Европа санъати ва адабиётида 19 асрнинг биринчи чорагида юзага келган, классицизм қонун-қоидаларига қарши ўлароқ миллий ва индивидуал ўзига хосликка, ҳақиқий қаҳрамон ва ҳис-туйғуларни тавсифлашга интилган йўналиш. *Байрон романтизми.*

2 Адабиётда ва санъатда: оптимизм руҳи билан суғорилган ва инсоннинг юксак бурчини ёрқин образларда тасвирлашга интилган йўналиш. *Горькийнинг революцион романтизми.*

РОМАНТИ́К [*р*] Романтизм тарафдори (*қ.* **романтизм** 1).

РОМАНТИ́К [*р* романтический] 1 Романтизмга оид, романтизм руҳи билан суғорилган, романтизм руҳидаги. *Романтик музика. Романтик поэзия.*

2 Романтика таъсирига берилган. *Романтик қаҳрамон.*

РОМАНТИ́КА [*р*] Зўр кўтаринки руҳ уйғотадиган, кишини улуғликка ин-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳомлантирувчи ғоя ва ҳис-туйғулар билан тўлиб тошган нарса. *Кураш романтикаси.*

РОМАНЧИ Роман ёзувчи адиб.

РОМАНЧИЛИК 1 **романчи** *с. касб оти.*

2 Роман жанри. *Ойбек прозамиз соҳасида янги романчиликни яратган забардаст адибларимиздан биридир.*

РОМБ [*р*<*грек*] 1 *мат.* Ҳамма томонлари тенг, лекин бурчаклари тўғри бўлмаган параллелограмм.

2 *тар.* 1943 йилга қадар: СССР Ҳарбий кучлари олий командирлар составининг ёқага тақилган шу шаклдаги белгиси.

РОМБИК [*р* ромбический] Ромб шаклидаги.

РОМЧИ Ром очувчи, ром кўрувчи; фолбин. *Ромчининг ромидан ўзингнинг хом хаёлинг яхши.* Мақол.

РОНДО [*р*<*итал*] *муз.* Асосий тема кўп марта такрорланадиган музика асари.

РОНДО [*р*<*фр*] 1 *ад.* Ҳар бир бандида бир хил шеър маълум тартибда қайтариладиган шеър формаси.

2 Юмалоқ ҳарф, юмалоқ шрифт.

3 Учи кесик перо.

РОСА [*ф-т* расо] *рвш, с. т.* 1 Беқами-кўст, тўлиқ, тўла. *Зарҳал кўринар сохта, роса билиб сўнг мақта.* Мақол. ■ *Жангчилар кўзларини роса очмасдан, милтиқларига ёпишдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. | Тугал, тўла, тўлиқ; тўппа-тўғри. *Олахўжабойнинг ҳовлисига қадам босмаганимга роса йигирма йил бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Дилбар:*] *Уйғотаймикан? Йўқ, пича ухлаб ором олсин, роса бир ой бўлдики, от устидан тушмайди.* Яшин, Тор-мор.

2 Ниҳоят даражада, ниҳоятда, жуда. *Роса чарчадим.* | Тўйгунча, мириқиб. *Роса ўйнадик.* ■ *Мавлон мингбоши .. тасодифан лойга сирғаниб йиқилди. Кишилар роса кулишди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 Ҳўп, яхши. *Олой бозорига роса қовунлар келипти-да!* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

РОСАЛАМОҚ *с. т.* Расоламоқ, бутламоқ.

РОСАЛИК *с. т.* Расолик, бутлик.

РОСЛАМОҚ *с. т.* Ростламоқ.

РОСТ I [*ф-т*] 1 *сфт* Тўғри, адил, тик. *Бу кун сиз айтган ўшал Офарин эмас устоз, Мусибат остида рост қомати дуто кўринур.* С. Абдулла. ‖ *Тўла қаддини рост тутган ҳолда калласини хиёл эгиб, эркакча таъзим қилди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

2 *сфт* Ҳақиқатдан иборат бўлган, ҳақиқатга асосланган; тўғри, чин. *Рост гап. Рост сўз — ҳаққа қарор.* Мақол. *Ёлғончининг рост сўзи ҳам ёлғон бўлур.* Мақол. ■ [*Шарофат:*] *Боягги семиз одам айтган гаплар рост экан,— деди ичида.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. ‖ *Муса иқрор бўлди: — Рост айтасан! — Одамлар «дин-шариат», урф-одат», деб алданиб келдилар,— деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *от* Ҳақиқат, ҳақ. *Ростга завол йўқ.* Мақол. *Ростини айт, китобни ўқидингми?* ■ *Маҳкам биргина шу Акбаров ва Тошев масаласидаги ҳақни ноҳақдан, ростни ёлғондан ажратиб, тўғри баҳолаш учун қанча куч, вақт, қунт, ирода кераклигини энди аниқ кўз олдига келтирди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

4 *кири с. вазифасида* Тўғри. [*Саодат:*] *Вой, нима деб алжирайсан? Авжи ўйнаб-куладиган чоғинг-ку. Рост, баъзи вақтда дунёдан чиқиб кетгинг келади. Дунё қурсин, ғам кўп.* Ойбек, Қутлуғ қон. | **Гаппинг рости** *ёки* **ростини айтсам** гапнинг очиғи, очиғини, тўғрисини айтсам. *Гапнинг рости, бугун лекция қулоғимга кирмаяпти.*

◆ **Рост келмоқ** тўғри келмоқ, мос келмоқ; ёқиб тушмоқ. *Бу гапинг менга рост келмади.* **Рост кўтармоқ** бемалол, азот кўтармоқ. *Юкни рост кўтармоқ.* **Рост кўча қолиб паст кўча билан** алдам-қалдамлик билан, чап бериб. *Нега ўзингизни гўлликка соласиз? Ҳамма эрталаб далага шошилса, сиз.. рост кўча қолиб паст кўча билан бозорга чопасиз.* «Муштум», 1961, № 1.

РОСТ II [*ф-т*] (*р — катта*) Шашмақом системасидаги бешинчи мақом номи (қ. **шашмақом**).

РОСТАКАМ *с. т.* 1 *сфт* Ҳақиқий, чин. *Бу ўйинчоқ ростакам самолётга ўхшайди.*

2 *рвш* Ҳақиқатан, чиндан ҳам, жиддий. *Боланинг ростакам жаҳли чиқди* ■ *Турсуной аввал ишонмагандай кўзларини катта очиб қаради-ю, кейин Ефим тоғанинг ростакам ичкари бошлаётганини кўриб ишонди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

РОСТАКАМИГА *айн.* **ростакам** 2. *Тўртинчи куни кечга яқинлаб қолгандагина ёмғир ростакамига тинди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус.

РОСТГЎЙ [*ф-т*] Ростини, ҳақиқатни гапирадиган; тўғри сўз. *Ростгўй бола.*

РОСТГЎЙЛИК **ростгўй** *с. белги оти.*

РОСТДАН 1 *рвш* Ҳақиқатан, чиндан ҳам.— *Рафиқ, найни ким чалди? — Йўлчи акам.— А! Ростданми! Алдама!* Ойбек, Қутлуғ қон.

2 *кирш. с. вазифасида* Ҳа, айтгандай.— *Ҳа ростдан ҳам, қизлар, фронтда ҳеч кимингиз борми? — деди комиссар.* Ойдин, Асл. ёр.

РОСТЛАМОҚ 1 Тўғриламоқ, тикламоқ. *Беш-ўн йигит шохариқ, ўқариқларни ростлаб тут тагига чиқишди.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

2 *кўчма* Ишини, хўжалигини ўнгламоқ, тиклаб олмоқ. *У институтни битиргач, ўзини анча ростлаб олди.* | Тартибга солмоқ, тузатмоқ. *Қилич ботир шошилмасдан ўзини ростлаб олиб, уйга кирса, Оқбилак ойим ухлаб ётипти.* «Эртаклар». **Нафасини ростламоқ** 1) дам олиб нафасни жойига келтирмоқ. *Саломат нафасини ростлаб яна йўл юрди.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) ўзини ўнглаб олмоқ. *Полк командири, душман нафасини ростлаб олмасдан туриб, қарши ҳужумга ўтиш тўғрисида буйруқ берди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қаддини** (*ёки* **белини**) **ростламоқ** 1) қаддини кўтармоқ, тикламоқ. *Ғуломжон орқалаб чиққан тошини ағдариб, қаддини энди ростлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ўзини, хўжалигини тикламоқ, оёққа турғизмоқ. *Музокарага чиққанлардан бир-икки киши сўз ҳали қаддини ростлай олмаган колхозлар тўғрисида кетганда «Қўшчинор» колхозини ҳам тилга олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.— *Бу ўтирганларнинг ҳаммаси ҳам Совет ҳукумати туфайли қаддини ростлаб олган кишилар,— деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *с. т.* Адабини бермоқ, боплamоқ. *Шошмай тур, сени бир ростлайки дунёга келганингга юз пушаймон қил.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

4 *тех.* Қурилма, механизм ва ш. к.ни тўғри ишлайдиган ҳолга келтирмоқ. *Тормозларни ростламоқ.*

◆ **Жуфтакни ростламоқ** қ. **жуфтак. Оғиз ростламоқ** *айн.* **оғиз жўпламоқ** қ. **жўпламоқ.** *Ҳайдар ота шуни [чилимни] сўрай деб энди оғиз ростлаган эди, кампирга кўзи тушиб қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

РОСТЛАНМОҚ **ростламоқ** *фл. мажҳ. н. Унинг қадди ростланди.*

РОСТЛИК **рост** 1—3 *с. мавҳ. от. Гапнинг ростлиги. Мастлик — ростлик.* Мақол.

РОСТЧИ *с. т.* Рост гапирадиган; ростгўй. *Биз ёлғончи-ю, сен ростчи бўлдингми?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

РОТА [*р*<*поляк*] Бир неча взводдан ташкил топган, одатда батальон составига кирадиган ҳарбий бўлинма, қисм. *Пулемётчилар ротаси. Рота командири.* ■ *Ракитин ўзи билан бирга қишлоққа кирган учинчи ротадан келар экан, немис пулемётини орқалаб келаётган Турдиевни учратди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

РОТАПРИНТ [*р*<*лат*+*инг л*] *полигр.* Машинкада кўчирилган текстдан нашр қилувчи машина ва шундай машинада чоп қилиш усули.

РОТАТОР [*р*] *полигр.* Турли чизма, расм, қўл ёзма ва ш. к.ни кўпайтирадиган аппарат. *Ротаторда босмоқ.*

РОТАЦИОН [*р* ротационный]: **ротацион машина** *полигр.* газета, китоб ва ш.к.ни кўп нусхада босадиган айланма машина.

РОТАЦИЯ [*р*<*лат*] *айн.* **ротацион машина** қ. **ротацион.**

РОТМИСТР [*р*<*поляк*] *тар.* Чор армияси ва жандармериясида: отлиқ аскар офицерларига берилган унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

РОТОР [*р*<*лат*] *тех.* Турбина, динамомашина ва ш. к.нинг айланадиган қисми.

РОШ *диал.* Ариқ тозалаш ёки қазиш вақтида унинг ичидан олиб, икки четига ташланган тупроқ, лойқа. *Ёп* [*канал*]

www.ziyouz.com kutubxonasi

ичида чумолидай ҳаракат қилаётган халқ бирдан роҳ устига чиқиб от қораси кўринган томонга тиз чўкиб қолди. Ж. Шарипов, Хоразм.

РОЯЛИЗМ [*р*<*фр*] Қирол ҳокимиятига тарафдорлик, қирол ҳокимиятини ёқлаш; монархизм.

РОЯЛИСТ [*р*] Роялизм тарафдори; монархист.

РОЯЛЬ [*р*<*фр*] Металл торлари горизонтал тортилган, клавишли музика асбоби. *Рояль чалмоқ.*

РОҲ [*ф-т*] *кт. кам қўлл. айн.* **йўл.**

РОҲАТ [*а*] 1 Эстетик завқ ёки ором берадиган нарсалардан олинадиган лаззат, ҳузур, гашт. *Севгисин айтмаслик қизлар одати, Нозу карашмаси — йигит роҳати.* М. Алавия. *Кундузлари иссиқдан беҳол бўлган одамлар кечадан роҳат кутадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Куч, роҳат олар эдим, Ипак сочларинг силаб.* Ғайратий. *Аваз Собир акалар сингари ҳунарманд меҳнаткашлар гурунгидан роҳат топади.* Ж. Шарипов, Хоразм. || *Ўтирганлар ажойиб овоз билан айтилган лирик ашулани роҳат қилиб тинглайдилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Қиз* [*Сулув*] *бошини орқага ташлаб, баланд кўксини тўлатиб роҳат нафас олар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Ҳузур-ҳаловат, фароғат, тинч ва фаровон ҳаёт. *Роҳатда яшамоқ. Меҳнат, меҳнатнинг таги роҳат.* Мақол. *Меҳнатсиз роҳат йўқ.* Мақол. ▪ *Энди сенлар омон бўлингелар. Дунёнинг роҳатини сенлар кўринглар.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. [*Пулдорларнинг*] *қорнилари тўқ. Бола-чақалари роҳатда, уйларида қази-қарта қайнайди.* Ойбек, Қутлуғ қон. || *Шундай роҳат турмушимиздан, шундай ширин умримиздан дарров бир йили кетдими!* А. Қаҳҳор, Нутқ.

3 Роҳат *(хотин-қизлар исми).*

♦ **Роҳати бадан** *айн.* **роҳатбадан** 1.

РОҲАТБАДАН [*а*+*ф-т*] 1 *от* Одатда олма гулли кўйлакбоп ҳарир газлама. || *Роҳатбадан кўйлак.* ▪ — *Поплин дейсизми,.. чидаганга чиқарган дейсизми, роҳатбадан дейсизми, .. кеп қолинг, харидор! — деб* [*Ҳуснибий*] *бозорни бошига кўтариб, бақириб юрар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *сфт* Баданга роҳат бағишлайдиган. *Пирпираб роҳатбадан шабада қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб тўлиб, тўлқин уриб кулгу келур.* Ҳабибий.

РОҲАТБАХШ [*а*+*ф-т*] Роҳат бағишлайдиган, киши ҳузур қиладиган; оромбахш. *Роҳатбахш жой. Роҳатбахш куй.* ▪ *Бектемирга ногоҳ ҳаво фавқулодда ёқимли, роҳатбахш туюлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

РОҲАТИЖОН [*а*+*ф-т*] 1 *от* Шиннига муз қириб солиб тайёрланадиган морожнийсимон овқат.

2 *сфт* Жонга роҳат бахш этадиган, жонга роҳат бағишлайдиган. *У* [*Нигора*] *ипакдай майин, шишадай тиниқ роҳатижон илиқ булоқ сувини қучоқлар, оппоқ тўшига босиб яйрар.* С. Анорбоев, Оқсой.

РОҲАТЛАНМОҚ Роҳат қилмоқ, ҳузур, гашт қилмоқ. *Музикадан роҳатланмоқ. Роҳатланиб дам олмоқ.* ▪ *Ҳозиргина иссиқ ҳаммомдан чиқиб, роҳатланиб ўтирган Мурзин хатанинг кичкина, очилмас тўрт кўзли деразасидан қизни кўриб қолди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Соҳилларни айланиб, Ўтирамиз оқшомлар. Қеч лаззатига қониб Роҳатланади танлар.* Т. Тўла.

РОҲАТЛАНТИРМОҚ **роҳатланмоқ** *фл. орт. н.*

РОҲАТЛИ Қишига роҳат берадиган; оромли. *Донг тараган ударник Алақачонлар, Кечирмакда меҳнат-ла Роҳатли онлар.* Ғайратий.

РОҲАТ-ФАРОҒАТ Тинч ва фаровон ҳаёт, ҳузур-ҳаловат. *Роҳат-фароғатда яшамоқ.*

РОҲИБ [*а*] Христиан динидаги монах. | Умуман монах, зоҳид. *Бизнинг эрамиздан икки аср бурун будда роҳиблари қояларни ўйиб, ибодатхона ва монастирлар қурганлар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

РОҲИБА [*а*] Роҳиб аёл

РОҲИЛА [*а*] 1 От-улов, юк ҳайвони.

2 Роҳила *(хотин-қизлар исми).*

РУБИДИЙ [*а*] Химиявий элемент, кумушсимон оқ металл.

РУБИЛЬНИК [*р*] Электр токини узиб-улаб турадиган дастаки очқич. *Ҳайдар деворга қоқиб, қулфлаб қўйилган яшикни очиб рубильникни босди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

РУБОБ [*ф-т*] Медиатор билан чертиб чалинадиган беш торли музика асбоби. *Қашқарча рубоб. Рубоб тароналари. Рубоб чалмоқ.* ▪ *Сўйла, рубоб, ким экан Юрагимни тортгувчи. Севги, армон, ҳасратни, Бошларимга ортгувчи!* Ғайратий.

РУБОБЧИ Рубоб чалувчи созанда.

РУБОИЁТ [*ф-т*<*а*] Бирор шоирнинг рубоийлари мажмуи. *Умар Ҳайём рубоиёти.*

РУБОИЙ [*а*] *ад.* Тўрт мисрадан иборат, тугал маъно ифодаловчи, биринчи, иккинчи, тўртинчи ёки тўрттала мисраси қофиядош бўлган мустақил шеър. *Навоий рубоийлари.*

РУБОИЙНАВИС [*а*+*ф-т*] Рубоий ёзувчи шоир.

РЎБРИКА [*р*<*лат*] Газета, журнал ва ш. к.да: бирор бўлимнинг сарлавҳаси; боб.

РУБЪ: рубъи маскун [*а*] *эск. кт.* Ер шаридаги қуруқликнинг инсон яшайдиган обод қисми. *Рубъи маскунда Хиротдек шаҳрй азим йўқ.* Ойбек, Навоий.

РУДА [*р*] Таркибида металл ва унинг бирикмалари бўлган табиий минерал хомашё. *Темир рудалари.* ▪ *Бир грамм соф радий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади.* «Фан ва турмуш», 1959, № 10.

РУДАЛИ Таркибида руда бўлган. *Рудали қатлам.*

РУЖУ [*а* ружуъ, *3-ш. бирл.* **ружуи**] Бирор нарсага бўлган ортиқ майл, берилиш. [*Нурматвой*] *яна ичкиликка ружу қилди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ружуи *қ.* **ружу.**

РУКН [*а*] *эск.* 1 Устун, колонна.

2 *кўчма* Асос, таянч. *Дин рукнлари.* ▪ *Юсуфбек ҳожи юқорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз сўзламаган, балки шу турмушнинг рукн ва асосини бир даража айтиб ўтган, Отабек эса буни шу муҳитнинг бир ўғли бўлиб эшитган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *ад.* Шеър банди.

РУКУ [*а* рукуъ, *3-ш. бирл.* **рукуи**] *дин.* Намозда бошни эгиш, икки букилиш. *Руку қилмоқ. Рукуга кетмоқ.* ▪ *Дарвеш удайчи, дарвоза ёнига ўтириб, рукуга борди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

рукуи *қ.* **руку.**

РУЛЕТКА [*р*<*фр*] *тех.* Ўраладиган тасма шаклидаги узунликни ўлчаш асбоби. *Уйнинг бўйини рулетка билан ўлчамоқ.*

РУЛОН [*р*<*фр*] Юмалоқ қилиб ўралган қоғоз ва ш. к. || *Рулон қоғоз.*

РУЛЧИ *с. т.* Рулни бошқарувчи киши; ҳайдовчи.

РУЛЬ [*р*<*голл*] Кема, автомобиль, самолёт ва ш. к.нинг бошқариш механизми. *Трактор рули. Руль чамбарги.* ▪ *Жўрабой бир оз ўйлаб туриб, велосипеднинг рулини ушлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.— *Қани, меҳмон, марҳамат,— деди машина эшигини очиб, рулда ўтирган йигит.*— С. Анорбоев, Оқсой.

РУМИН *қ.* **руминлар.** *Румин халқи. Румин тили.*|| *Румин аёл.*

РУМИНЛАР Руминиянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

РУНИК [*р* рунический<қадимги скандинав] Скандинавия халқларининг ва бошқа айрим халқларнинг тош, қурол, идиш ва ш. к.да сақланиб қолган қадимги ёзувларига оид. *Руник хат. Руник ёзувлар.*

РУПИЯ [*санскр*] Ҳиндистон, Покистон, Цейлон, Индонезия ва Непалда пул бирлиги.

РУПОР [*р*<*голл*] Овозни кучайтириб берадиган карнай.

РУПОҲ [*ф-т*] Ипак тўқиманинг бир тури. *Сариқ рупоҳ атлас кўйлакнинг устидан унинг* [*қизнинг*] *ўртача кўкраги бир оз кўтарилиб турмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РУС *қ.* **руслар.** *Рус халқи. Рус тили.* || *Рус аёл.* ▪ *Оғамиз рус — бахтлар бобони, У туфайли кўзимизда нур.* Ё. Мирза.— *Қаерликсан болам? Русга ўхшайсан,— кампир кўз ёшларини артиб, унга яқинлашди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

РУСЛАР РСФСРнинг асосий аҳолисини ташкил этган шарқий славян халқи ҳамда Совет Иттифоқининг бошқа республикаларида яшайдиган халқ.

РУСЛАШТИРИШ Рус тили ва рус урф-одатларини сингдириш, рус тили ва одатларига бўйсундириш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

РУСТА [*ф-т*] Ичига ўрик ёки бодом мағзи солиб тайёрланган парварда.

РУСТАМ [*ф-т*] 1 Баҳодир, паҳлавон (шу номдаги эпик асарнинг афсонавий қаҳрамони исмидан). *Унинг узоқ юртида, қуёш ва гуллар диёри Ўзбекистонда қолган дуогўй кампир онаси уни — ёлғиз ўғлини эркалар экан, ҳар вақт: «Рустам тойим! Арслон тойим!» деб атамасмиди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Рустам (*эркаклар исми*).

РУСТАМДАЙ, ~дек Паҳлавон каби, баҳодирлардек. *Рустамдай йигит.* || *Рустамдай курашмоқ.*

РУСТАМОНА [*ф-т*] *рвш* Паҳлавонларга хос бир равишда; баҳодирона. *Сизлар учун бу йигитлик, мардоналик, рустамона қаҳрамонлик!* Ойбек, Навоий.

РУСУМ [*а*] Расм ва одатлар, расм-русумлар. *Мўғуллар шаҳарни жанг русумига мувофиқ қамал қилишга киришди.* М. Осим, Ўтрор.

РУСУМОТ [*ф-т*<*а*] *эск. кт.* Русум; русумлар. *Русумоти жанг.*

РУСЧА 1 Русларга, рус халқи, тили ва маданиятига оид, рус халқига хос бўлган. *Русча рақс. Русча кийим.*

2 Рус тили. *Русча(ни) биласизми?* || *Русча гапирмоқ.*

РУСЧАЛАМОҚ *с. т.* Рус тилида гапирмоқ. [*Полиция*] *одамларга ўтириш учун қўполгина ишорат қилди. Кейин тўхтовсиз сўкиб, жаҳл билан Йўлчига русчалаб бир нима деди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РУТБА [*а*] *эск.* Унвон, даража, мартаба. *Ўлтиришда ҳар ким ўз рутбасига муносиб ўринни ишғол этди.* Ойбек, Навоий. *Николай II хонга генераллик рутбасини бериб, олий орден билан лентала тақди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

РУТУБАТ [*а*] Бирор нарсадаги намлик, захлик. *Ҳавонинг рутубати.* ▪ *Ўрмонда бирдан қоронғилик қуюқлашди, совуқ ва рутубат кучайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Чорбурчак ғиштлар нам тортиб, деворлардан рутубат ҳиди анқиб турар, ер остидан инграган бир овоз эшитиларди.* М. Осим, Элчилар.

РУТУБАТЛИ Рутубати бўлган; нам, зах. *Тўғонбек ичкари киргач, рутубатли бўғиқ ҳаво бурнига урди.* Ойбек, Навоий.

РУҲ I [*ф-т*] Шаҳмат ўйинида: тахтанинг икки четки қатор охиридаги ҳонада жойлашадиган ва вертикал ҳамда горизонтал йўналишда истаганча юра оладиган сипоҳ; тўра. *Рухни сурмоқ. Рухни юрмоқ.*

РУҲ II [*ф-т*] *эск. поэт.* Кишининг юзи; рухсор. **Гул рух** гул юзли, гулрў.

РУХСАТ [*а*] 1 Бирор ишни бажариш, қилиш, амалга ошириш учун шу ишга тааллуқли ёки жавобгар киши, орган, ташкилот ва ш. к. томонидан берилган ижозат, розилик жавоби. *Рухсат бермоқ. Рухсат олмоқ.* ▪ *— Бўлмаса менга рухсат этасиз,— деди Элмурод ва ўрнидан турди-да гапира бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гангур-гунгир суҳбат билан паловни еб, Абдушукур кетишга рухсат сўради.* Ойбек, Қутлуғ қон. *Мен Бегижоннинг рухсати билан хатни очиб кўздан кечирдим.* Н. Сафаров, Севги.

2 *кесим вазифасида* Жавоб, ижозат («сиз бўшсиз», «кетишингиз мумкин» маъносида). *Сизга рухсат!* ▪ *— Менга рухсатми, бек? — Азизбек йўл устида ҳожига қаради: — Рухсат, эртага чойни ўрдага келиб ичинг!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РУХСАТНОМА [*а*+*ф-т*] Ёзма равишда берилган ижозат, рухсат.

РУХСАТСИЗ Рухсат сўрамай; рухсат берилмагани ҳолда, ижозатсиз. *Уста Олим қутидорга қулимсираб олгач,— Рухсатсиз меҳмонхонангизга кирганим учун кечирасиз,— деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РУХСОР [*ф-т*] 1 Кишининг юзи; бет; афт-ангор. *Рухсори хунук бўлса ҳам яхшига ёндош!* Мақол. ▪ *Азиз бир кишининг рухсорига тўйиб-тўйиб тикилиш нақадар яхши!* У. Назаров, Ғурур.

2 *кўчма* Қўриниш, қиёфа. *Ҳозирги Мирзачўлнинг рухсори бус-бутун бўлакча.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

РЎЧҚА [*р*] 1 Бир учига перо ўрнатилган ёзув қуроли. *У, дераза пардаларини тортиб қўйди-да, стулга ўтиргач, сочларини тузатиб, блокнот ва ручкани ҳозирлаб, қабулни бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *с. т.* Даста. *Эшик ручкаси.*

РУҲ I [*а*] 1 Кишининг ички ҳолатини, психик кечинмаларини, ҳис-туйғуларини акс эттирувчи кайфияти. *Баланд руҳ. Кўтаринки руҳ. Баланд руҳ билан. Унинг руҳи кўтарилди. Унинг руҳи тушмади.* ▪ *Дарҳақиқат, кишининг қиёфаси ва сўзларига қараб унинг руҳини билиш бошқа.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сафаров одамларнинг авзойига зеҳн солди: одамларнинг руҳи тетик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор. *Қутидор ҳали ҳам Отабекнинг руҳига тушуна олмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Йўлчининг*].. *кўкси гоҳ юпантирувчи кечинмалар билан, бутун руҳига сингган тотли ҳасрат билан тўла эди.* Ойбек, Қутлуғ қон. | Кишининг ички дунёсини, маънавий қиёфасини, ўй-фикрларини, маслак ва мақсадларини акс эттирувчи кайфияти. *Революцион руҳ. Миллий руҳ. Халқларни интернационал дўстлик руҳида тарбиялаш.* ▪ [*Ҳожи*] *мажлисининг Ниёз қушбеги руҳида борганлигини яхши сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *1917 йил апрель ойининг бошида Қўқонда социал-демократик ташкилот таркиб топди ва бу ташкилот большевистик руҳда жуда катта агитация ва пропаганда ишини олиб борди.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари. | Кибр-ҳаво, димоғ. *Манманлик руҳи. Катталик руҳи.*

2 Қишининг умумий кайфияти, кайф-аҳволи. *Руҳи сўлғиннинг иши сўлғин, руҳи тетикнинг иши тетик.* Мақол. **Руҳи енгил тортди** (*ёки* **енгиллашди**) 1) соғайиб, тузалиб ёки ҳордиқ олиб ўзини енгил, дуруст ҳис қилди. *Бугунги осойишта уйқу Пўлатжонга анча қувват киргизди, ўзини тетик, руҳини енгил сеза бошлади.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) иши енгиллашиб, ўнгланиб, хотири жам, кайфи чоғ бўлди. *Сергей Петрович унинг кўнглини кўтариб, ҳазиллашар, у ердан Адолатнинг руҳи енгил бўлиб чиқарди.* С. Зунунова, Гулхан. | Бардамлик, тетиклик. *Отабек сунбул исли сочлардан руҳ олар, Кумуш гўё унинг бағрига сингиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шўро шиор отди майдонга эрк-ҳурлик, Мазлумалар дилига берди руҳ ва жасурлик.* Ғ. Ғулом.

3 *кўчма* Жонлилик, файз. *Навоий уй ичига кириши билан мажлисга руҳ кирди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Уйин қизиб борар эди, уйнинг дарича эшиклари бекланиб токчаларга шам ёқилгандан сўнг, базмнинг руҳи яна ошди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ортиқ завқ; пафос. [*Султонмурод*] *дўстининг шеърларида бўлган нуқсонларини едириб кетиш учун кўпроқ завқ ва руҳ билан ўқишга тиришди.* Ойбек, Навоий.

5 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш.к.нинг боришидаги, йўналишидаги характерли хусусият *Замон руҳи.* ▪ [*Йўлчи*] *айниқса, кейинги воқтларда бу улуғ куннинг руҳини ўз юраги билан чуқур сезиб, ҳар ерда — маҳаллада, чойхонада, бозорда — ўзи каби эзилганлар, аламдийдаларнинг кўкрагини бу руҳнинг оташи билан ёндиришга интилмаганмиди?* Ойбек, Қутлуғ қон. *— Иншоолло, шу йигит мирзабоши бўлар! — деди Сафар бўзчи суҳбатнинг руҳини билмаган ҳолда* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.| Маслак, таълимот, ҳужжат ва ш. к.нинг асосий моҳияти, улар негизидаги белгиловчи ғоя. *Қонуннинг руҳи. Конституциянинг руҳи.*

6 Идеалистик философия ва диний тушунчага кўра: киши ҳаётида у билан бирга, киши вафотидан кейин эса, тандан чиқиб абадий яшайдиган ғайритабиий асос; арвоҳ. «*Ўлганимдан кейин руҳимга бир калима қуръон ўқиса, бир вақтлар Ҳасанали ота ҳам бор эди деб ёдласа, менга шуниси кифоя!*» *деб қарор берган .. оқ кўнгилли бир қул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бечора мазлумлар учун Сонсиз жафолар чеккан ул, Хизмат қилиб унинг руҳин Кўп шодмон қилмоқ керак.* Эргаш шоир.

7 Материалистик фалсафа ва психологияда: юқори даражада уюшган материянинг маҳсули деб қаралувчи онг, тафаккур. *Материя руҳнинг маҳсули эмас, балки руҳнинг ўзи материянинг олий маҳсулигинадир.* В. И. Ленин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Эмпириокритицизмнинг ва диалектик материализмнинг билиш назарияси. | Идеалистик фалсафада: материяга нисбатан бирламчи деб қараладиган ва гўё бутун борлиқнинг негизини ташкил этган ғайри моддий асос, илоҳий куч. *Абсолют руҳ.* ▪ *Идеализм нуқтаи назаридаги философлар .. аввал тафаккур, фикр, онг, идея, руҳ, ундан сўнг унинг натижаси ўлароқ, модда, нарса, ашёлар — борлиқ келиб чиққан деб даъво қиладилар.* Диалектик материализм масалалари.

♦ **Руҳи равон** қ. **равон.**

РУҲ II [*а*] Химиявий элемент, юқори температурада эрийдиган, кумушсимон оқ рангли металл.

РУҲАН [*а*] *рвш* **1** Руҳий жиҳатдан; руҳий. *Шербек бир боқишда унинг [Нигоранинг] нимадандир руҳан қаттиқ азоб чекаётганини пайқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йигитлар сурнай овозига қулоқ солиб, бир-бирларига маъноли қараб оладилар, руҳан берилиб тебранадилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Хаёлан, фикран. [*Йўлчи*] *кўкракдан оққан қонга беланиб ётса ҳам, у фикран, руҳан, жангда — курашда эди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

РУҲАФЗО [*а+ф-т*] *кт.* Руҳни кўтарадиган, жонга руҳ бағишлайдиган, жонлантирадиган. *Руҳафзо ҳаво. Руҳафзо манзара.* ▪ *— Тунов кун Бадиуззамон Мирзо ўз чортоғида руҳафзо бир мажлис тартиб бермишдир,— деди Зайниддин.* Ойбек, Навоий.

РУҲИЙ [*а*] **1** Кишининг руҳига, психик кайфиятига, ички кечинмаларига оид, улар билан боғли бўлган. *Руҳий ҳолат. Руҳий кўтаринкилик. Руҳий эзилиш.* ▪ *Ракитин Элмуроднинг ортиқ даражада руҳий кечинмага берилганини фаҳмлаб, кўнглини кўтарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Фосиҳ афанди руҳий кураш оловида жавлон уриб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Руҳий касаллик** марказий нерв системаларининг бузилиши ёки ишдан чиқиши натижасида вужудга келадиган касаллик.

2 *айн.* **маънавий** 1. *Руҳий озиқ.* ▪ *Тил билмаслик биринчи ҳафталарда уларни [рус билан Йўлчини] қаттиқ қийнади. Лекин сўзлашув учун уларда кучли орзу, руҳий зарурият бўлганидан бу қийинлик аста-секин йўқолаверди.* Ойбек, Қутлуғ қон.

♦ **Руҳий атака** кишиларнинг руҳига таъсир қилиш, қўрқитиш, ваҳимага солиш воситаларини қўллаб қилинадиган атака.

РУҲИЯ [*а*]: **аҳволи руҳия** *эск. кт.* қ. **аҳвол** 3. *Бировнинг аҳволи руҳиясига қараб иш қилмоқ.*

РУҲЛАМОҚ Руҳ билан қопламоқ, руҳ югуртирмоқ (қ **руҳ** II). *Тунукани руҳламоқ.*

РУҲЛАНМОҚ I **руҳламоқ** *фл. мажҳ. н. Руҳланган челак.*

РУҲЛАНМОҚ II Руҳий кўтаринкилик касб этмоқ; илҳомланмоқ, рағбатланмоқ. [*Элмурод*] *Гулсумнинг ҳар бир сўзини жони-дили билан тинглашидан руҳланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

РУҲЛАНТИРМОҚ **руҳланмоқ** II *фл. орт. н. Мусанинг сўзлари Элмуродни руҳлантирмади, балки унга мазахдай эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

РУҲЛИ Кўтаринки руҳдаги, руҳи баланд. *Йигитли жой салобатли, қаҳрамон руҳли бўлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. | Жонли тус олган, жонли, завқ-шавқли. *Тўй жуда ҳам руҳли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қурилиш кундан-кунга қизиқроқ, руҳлироқ давом этди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РУҲОНИЙ [*а*] Дин пешвоси, дин йўлида, диний лавозимда хизмат қилувчи, уни тарғиб этувчи диний киши; диндор. *Озодлик душмани! Ёт унсур! Руҳоний!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

РУҲСИЗ Руҳи паст, жонли тус олмаган, шавқ-завқсиз. *Руҳсиз тўй. Руҳсиз ҳаёт.* ▪ *Мажлис очилмаган, очилса ҳам руҳсизроқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. || *Уста Сирожиддин «Навоий»ни дарҳақиқат, руҳсиз, ёмон чалди.* Мирмуҳсин, Созанда. *Абдураҳмон .. бир неча ойлар ниҳоятда руҳсиз, кайфсиз ва дарсига ҳам ҳафсаласиз давом этиб юрди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. | Бўш, ланж. *Ўзининг руҳсиз товуши билан Ойша буви ҳам гапга аралашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РУҲСИЗЛАНМОҚ Руҳий тушкунлик кайфиятига берилиб умидсизланмоқ, дадилликни қўлдан бермоқ.— *Ҳукумат .. етим ва йўқсил болаларни йиғаётипти,— деди қори руҳсизланиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. | Жонлиликни, қизғинликни йўқотиб, қизиқарсиз, ўлик тус олмоқ. *Мажлиснинг бунчалик руҳсизланиб, маъюсият ичида қолишига Гулсунбиби чидаб туролмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

РУҲСИЗЛАНТИРМОҚ **руҳсизланмоқ** *фл. орт. н.*

РУҲСИЗЛИК **руҳсиз** *с. белги оти. Уйга келсангиз аллақандай кўнгилсиз, жимжит, руҳсизлик сизни қарши олади.* Ойдин, Икки кўзи шунда.

РЮКЗАК [*р<нем*] Орқага осиб юриладиган сумка, юк халта. *Коля каттагина брезент рюкзак ва чарм папкасини тасма билан елкасига осиб олган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

РЮМКА [*р<голл*] Спиртли ичимликлар ичиладиган кичкина шиша идиш; кичкина қадах. *Бозоров лиммо-лим рюмкани Соҳиб қорига узатди.— Қани олинг, айрилмас дўстликка!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.— *Қани, Зокиржон,— деди [Мирсаид].— Биринчи рюмкани сиз учун кўтарамиз.* П. Қодиров, Уч илдиз.

РЯДОВОЙ [*р*] Оддий аскар, солдат.

РЎБАРЎ [*ф-т*] Қарама-қарши томон; қарши, рўпара. *Рўбарў бўлмоқ. Рўбарў келмоқ. Рўбарў қилмоқ.* ▪ *Мудофаада турган душманга рўбарўдан берилаётган зарба билан бир вақтда, отлиқ аскарларимиз унинг орқа томонидан ҳам зарба бермоқда эдилар.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

РЎВАК [*ф-т*] **1** Бир турли попукли ўсимлик.

2 Баъзи ўсимликларнинг (мас., қамишнинг) попуги. *Гуллаш олдидан [қамиш] пояси учида рўвак ҳосил қилади.* М. Тўйчиев, Қамиш.

РЎДАПО [*ф-т*] **1** Сўрғичли саккизта катта пайпаслагичи бўлган денгиз ҳайвони. *Кўчада, оёқлари маталларда айтиладиган рўдапонинг оёқларидай, бир-бирига ўралиб бораётган кўркинчли бир ажойиб нарсани кўрдим.* Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Ҳар қандай баҳайбат, ваҳимали нарса.— *Бир оёғим тўрда-ю, бир оёғим гўрда, ажал деган рўдапо эшикнинг тирқишидан мўралаб турибди-ю, қолган беш кунимга шукур қилмай, яна орзу-ҳавас қилайми, айланай овсин? — деди Шукур кампир.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *У танкнинг мотор қисмига ёндирувчи бутилка ташлади шекилли, ловуллаган темир рўдапонинг қорнидан офицер ўзини улоқтирди-да, тўппончасини тепадаги аллакимга берди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Бичими келишмаган, беўхшов, бесўнақай кийим ёки ёпинчиқ.— *Баҳрингиз очилипти, ойи.— Очилганда қандай! Шу рўдапони ёпиниб, умримни хазон қилган эканман.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. || *Туркистонда .. аёллар ҳамон ичкари зиндонида, ҳамон бошида рўдапо паранжи, юзида от ёлидан тўқилган қора парда.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 Кўпол, қовушмаган одам. *Ҳабиба хоним .. Валихоннинг кўзи очиб кўрганн, Теҳрон ва Қобилга номи кетган савдогарнинг қизи. Майна-чи? Қишлоқи, саҳройи, рўдапо бир қиз.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

РЎЁБ [*ф-т*]: **руёбга чиқмоқ** 1) юзага чиқмоқ, амалга ошмоқ; ушалмоқ. *Турмушда кишининг тузган режалари ҳамма вақт ҳам руёбга чиқа бермас экан.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат; 2) намоён бўлмоқ. *Фикр тил материали базасидагина рўёбга чиқади;* 3) *айн.* **рўшноликка чиқмоқ** қ. **рўшнолик.** *Боёқиш анча рўёбга чиқиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

РЎЖА [*ф-т*] *с. т.* Рўйжо. *Эрталаб Тўпа хола ўзини бир оз енгил ҳис қилди. Ҳамма ёқ озода, оқ рўжа, тувакда гуллар.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

РЎЗ [*ф-т*] *кт.* Кун, бир кун. *Рўзингни сот, рўшнолик ол.* Мақол. ▪ *Ул муртаддин .. жаноби тождорга ҳар рўз, балки ҳар соат хавф бордир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Мастура Мирзараимга:*] *Сизни деб қора бўлган бу юзларимни байтуллога суркамай ўлсам, рўзи қиёматда қандай бош кўтараман?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

РЎЗА [*ф-т*] **1** *дин.* Мусулмонларнинг ҳар йили бутун рамазон ойи давомида дунёвий ишлардан ўзини тийиб, бутун

www.ziyouz.com kutubxonasi

кун ҳеч нарса емай-ичмай юриш урф-одати. *Рўза тутмоқ. Рўзани очмоқ. Оши йўқ рўза тутар, иши йўқ намоз ўқир.* Мақол.

2 *с. т.* Рамазон ойи. [*Саҳоватли бойларнинг*] *у рўзадан бу рўзага берадиган садақаси дарёдан томчи эмасми?* Ойбек, Қутлуғ қон.

РЎЗНОМА [*ф-т*] Мажлиснинг кун тартиби. [*Любовь Ивановна:*] *Николай Васильевич, сиз совет мажлисининг рўзномасини сўраган эдингиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

РЎЗҒОР [*ф-т*] Ўзига мустақил ҳар бир оила, ҳар бир хўжалик. *Хотинлик рўзғор гулдир, хотинсиз рўзғор чўлдир.* Мақол. ▪ *Биз, таги шу ерликмиз, ўрганиб қолганмиз. Шундоқ ҳам овулимизда ўн уч рўзғор қолган, холос.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Шундай оила ёки хўжаликка тегишли ва унинг тирикчилиги учун зарур анжом-ашёлар, икир-чикирлар. *Уй рўзғори. Колхоз рўзғори. Рўзғор анжомлари.* ▪ *Ҳа айланай, не қилай, Рўзғор қурғур ғор экан.* Ғ. Ғулом. [*Али*] *ўзининг бахтсизлигидан, топганини рўзғордан орттиролмай, шу кунгача уйланолмай келишидан ҳасрат қилиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дадам кексайиб қолган, рўзғорга қараша олмас эди.* С. Зуннунова, Гулхан. **Рўзғор қилмоқ** 1) оила қурмоқ. *Карим қандай ақлли йигит. Бечора ота-онасиз етим ўсди. Рўзғор қилишни тоқатсизлик билан кутяпти.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) ўз хўжалиги учун зарур анжом тўпламоқ, бойлик орттирмоқ. *Шунчалик рўзғор қилиб, лоақал юмшоқроқ нон едирмасак .. Киши жуда ҳам уялади!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Рўзғор тебратмоқ** оилани иқтисодий жиҳатдан таъминламоқ, оилани боқмоқ. *У* [*Маҳмуд Торобий*] *ўзининг Муҳаммад ва Али исмли икки укаси билан саҳардан то шомгача меҳнат қилиб, катта рўзғорини тебратиб турарди.* М. Осим, Маҳмуд Торобий.

РЎЗҒОРЛИ Рўзғорга эга бўлган, рўзғор қилган; оилали. *Уй-рўзғорли киши.*

РЎЗҒОРЧИЛИҚ Рўзғор, кундалик ҳаёт ташвишлари, икир-чикирлари, рўзғорга оид иш ва ташвишлар.

РЎЙ [*ф-т*] Бирор нарсанинг сиртқи томони, юзи. *Офтоб рўйи.* **Рўйи жаҳон (ёки замин)** ер юзи, дунё, олам, жаҳон. *Яша шўро, яша шўро! Сен яшайдиган замон. Ишчи ўғли шуҳратингдан Балқисин рўйи жаҳон.* Ҳамза. *Оташ арава, ғилтиқ, тўп, ўқ, калиш, газлама,.. бирингчи шу рўйи заминда кўриниб турган илми-ҳунар шулардан чиқади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Рўй бермоқ** воқе бўлмоқ, содир бўлмоқ, юз бермоқ. *Аҳмаджон қандай ҳодиса рўй бергани-ни дарҳол фаҳмлаб, орқа ёқдан томга чиқди.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

РЎЙЖО [*ф-т*] Гулдор ёки сидирға чойшаб.— *Нима бу? — деди хотин, рўйжони ёзиб.— Каравотнинг тепасига осгани шундақа бир нарса қидириб юрган эдинг шекилли. Жуда ажойиб нарса.* А. Қаххор, Қанотсиз читтак.

РЎЙИНАТАН [*ф-т*] Ўтакетган маккор, қув. *Рўйинатан одам.*

РЎЙИРОСТ [*ф-т*] *рвш* **1** Бирор андишага бормасдан, юз-хотир қилмасдан; тўппа-тўғри, дангал, очиқ. *Рўйирост гапирмоқ.* ▪ *Кеча сиз.. роса соат 11да қаерда эдингиз? Кўчадамидингиз, ё ишхонадами? Шу саволга коллектив олдида рўйирост жавоб беринг.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

2 Тикка; бор бўйича. *Йигитлардан бири .. кўзларини чақчайтириб, оғзини катта очиб, йўғон товуш билан атрофга бонг урди: «Юраверг Йигитлар, юраверг Майдонга рўйирост чиқиб, ҳақимизни дов қиламиз!»* Ойбек, Қутлуғ қон.

3 Чинакамига, астойдил. *Унинг* [*Сидиқжоннинг*] *кулиши Ўрмонжоннинг рўйирост ғашини келтирди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

РЎЙИХОТИР [*ф-т+а*] Андиша, риоя, юз-хотир, *Рўйихотир қилжоқ.*

РЎЙИХУШ [*ф-т*] Очиқ чеҳра ва илтифот. *Элмуроднинг Анна Ивановна билан бир оз гаплашиб ўтиргиси, унинг эндиги режалари билан танишиш нияти ҳам йўқ эмасди. Қарасаки, унинг рўйихуши йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Рўйихуш бермоқ** очиқ чеҳра билан илтифот қилмоқ, майл билдирмоқ. *У* [*Вали полвон*] *раисга борган экан, раис ҳам унча рўйихуш бермай, «майли, қурилишда синаб кўрамиз» дебди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

РЎЙИХУШЛИК **рўйихуш** *с. мавҳ. от. Рўйихушлик билан қаршиламоқ.* ▪ *Эшонбоев Зокирнинг нега бу ерда турганига энди тушунди ва ўзи бошқа одамга рухсат олмоқчи бўлгани учун рўйихушлик бермади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

РЎЙХАТ [*ф-т+а*] Нарсаларни, кимсаларни маълум тартиб билан ҳисобга олиб, ёзиб чиқиш ва шунинг натижаси бўлган шундай ҳужжат. *Тавсия этилган адабиёт рўйхати. Аҳоли рўйхати. Рўйхатга олмоқ. Рўйхатдан ўтмоқ.* ▪ *Зокир Жумаевнинг рўйхатдан қандай тушиб қолганини қисқа ва лўнда қилиб айтиб берди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

РЎЙХАТЧИ Рўйхатга олувчи, рўйхат тузувчи киши.

РЎҚАЧ [*ф-т*] Кўз-кўз қилиб, ёмонини яшириш учун ажратиб олдинга қўйилган сара нарса; молнинг, нарсанинг сараси. *Қулупнайнинг рўкачи.* ▪ [*«Четан» колхози*] *район бўйича эмас, Ўзбекистон бўйича энг обрўли намунавий колхозлар қаторига кўчади. Райондга .. келган меҳмонларга районнинг рўкачи бўлиб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Рўкач қилмоқ** 1) пеш қилмоқ, дастак қилмоқ. [*Ботир:*] *Ҳа деб қўчқорлигингизни рўкач қилаверасизми, Валихўжа ака! Камтарлик ҳам керак кишига!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 2) баҳона қилмоқ. *Уруш вақтининг қийинчиликларини рўкач қилиб, ўз ишига бепарво қарайдиган кишиларнинг хатоларини кечириш ярамайди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

РЎМОЛ [*ф-т+а*] **1** Аёллар бошға ўрайдиган, одатда, тўртбурчак шаклидаги мато. *Дока рўмол. Шоҳи рўмол. Эр-хотиннинг уриши, дока рўмолнинг қуриши.* Мақол. ▪ *Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.— *Жавоб айтиб кет, Раъно! — Ҳа, шундай! — деди Раъно* [*Анварга*] *гул ёнида рўмолини тўғрилаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Умуман шундай мато, парча. *Унинг* [*Тошматнинг*] *боши дока билан ўралган, чап қўли рўмол билан елкасига осиб қўйилган эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

РЎМОЛЧА Қичкина рўмол, дастрўмол. *Ўрмонжон рўмолчаси билан бўйнини аста-секин артиб, ўйланиб қолди-да, бирдан: — Ярашасанми? — деди.* А. Қаххор, Қўшчинор.

РЎПАРА [*ф-т*] Бир нарсага ёки кузатувчига, сўзловчига қарама-қарши томон; қарши. *Рўпарадаги уй.* **Рўпара бўлмоқ (ёки келмоқ)** 1) юзма-юз учрашмоқ, учрашиб қолмоқ. *Бироқ унинг тили қисиқ; онасига сўз қайтариш эмас, рўпара бўлишга ҳам юраги безиллар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор; 2) дуч келмоқ, йўлиқмоқ. *Шу-шу Адолат Бегимхон билан гаплашмай қўйди. Мана энди улар яна рўпара келдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Рўпара қилмоқ** 1) юзма-юз қилмоқ, учраштирмоқ. *Сен менга Сулувни рўпара қилавер-чи* [*деди Аллон Палмонга*]. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси; 2) дуч келтирмоқ, йўлиқтирмоқ. *Жапақдан қутилдик, Элгелди энди унга қизини эмас, ажалини рўпара қилади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси; 3) тўғри қилмоқ; кўрсатмоқ. *Эшоннинг «жилов» тўғрисидаги фикри Элмуроднинг ғазабини келтирди. Энди у дангал фактларни рўпара қилишга қарор берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

РЎПОЧ [*ф-т*] *диал.* Таннозлик билан юзини бекитувчи аёл. [*Холисхон Тожибойга:*] *Отим ҳалигидақа .. бўлса ҳам, ўзим бир рўпочдан ортиқман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

РЎШНОЛИК Бахтли, фаровон ҳаёт; ёруғлиқ.— *Қарғиш теккан бебахт хотин эканман, дунёга келиб бир рўшнолик кўрмадим,— деди Холниса хола.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Рўшноликка чиқмоқ** юзага чиқиб, бахтли фаровон ҳаётга эришмоқ, ёруғлиққа чиқмоқ.

РЎЯ [*ф-т*] Юз, юза, бет. *Ҳовли рўяси.* **Офтоб рўя** офтоб тушиб, тегиб турадиган жой, томон.

РЎЯН [*ф-т*] Бир йилда икки марта гуллаб, икки марта ҳосил берадиган сариқ гулли ўсимлик (медицинада буйрак тошини эритувчи кислота олиш учун, халқ хўжалигида бўёқ модда олиш учун ишлатилади).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Саид Фазыл
АҚАБИРОВ
Тешабай
АЛИҚУЛОВ
Сабирджан
ИБРАГИМОВ и др.

ТОЛҚОВЫЙ СЛОВАРЬ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Редакция языков народов СССР
Заведующая редакцией
Н. М. СЕМЁНОВА
Ст. редакторы:
Л. А. БОГДАНОВА,
Д. П. ЛУҚАШЕВИЧ
Редакторы:
Н. Т. ДЕНИСОВА,
Г. А. МАТВЕЕНКО
Мл. редактор
Л. М. ҚАВЕР
Художественный редактор
В. Д. АДАМОВА
Технический редактор
Э. С. СОБОЛЕВСКАЯ
Корректоры:
Т. О. ТАРАСОВА,
О. Н. ШУШУНОВА

ИБ № 880

Сдано в набор 14.08.78. Подписано в печать 19.11.80. Формат 84×108¹/₁₆. Бумага книжно-журн. № 2. Гарнитура литературная. Печать высокая. Усл. печ. л. 66,4. Уч.-изд. л. 116,48. Тираж 43 000 экз. Заказ № 906. Цена 7 р. 30 к. Издательство «Русский язык», 103009, Москва, К-9, Пушкинская ул., 23. Набрано и сматрицировано в ордена Октябрьской Революции и ордена Трудового Красного Знамени Первой Образцовой типографии имени А. А. Жданова Союзполиграфпрома при Государственном комитете СССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. Москва, М-54, Валовая, 28. Отпечатано в Ленинградской типографии № 2 головном предприятии ордена Трудового Красного Знамени Ленинградского объединения «Техническая книга» им. Евгении Соколовой Союзполиграфпрома при Государственном комитете СССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. 198052, г. Ленинград, Л-52, Измайловский проспект, 29.

www.ziyouz.com kutubxonasi